Björklund, Johan Abraham, tidningsman (1844—1931). B., som blev student 1863, anställdes 1872 som recensent i "Nya dagligt allehanda" men övergick efter hand till politiskt skriftställeri och var 1891—1905 huvudredaktör och ansvarig utg. I denna tidn., som under B:s huvudredaktörskap var starkt protektionistisk, verkade B. utom för genomförandet av ett nytt tullsystem bl.a. för försvarsreformen och för mellanrikslagens uppsägning.

Björklund, Johan Gustaf, populärfilosofisk författare (1846—1903). I skrifterna "Om nationernas sammanväxning" (1887), "Om segmenteringens betydelse inom den organiska verlden" (1890) och "Om utvecklingsanarki" (1892) ser B. samhällslivets problem naturvetenskapligt evolutionistiskt: liksom genom differentiering ur encelliga organismer uppstå flercelliga, högre, har samhället sina celler i de mänskliga individerna och ingå i högre samhällen de lägre som organiska lemmar med slutmålet att i mänsklighetens totalorganism rättsligt ordna förhållandena mellan alla stater och folk. I skrifterna "Om förhållandet mellan själ och kropp" (1894—98) och "Om döden och uppståndelsen" (1900) vill B. "från cellärans synpunkt" uppvisa livets och själens odödlighet. *P.E.L.*

Björklund, Carl Gottfrid, kommunalpolitiker (f. 1/1 1876), led. av Landssekretariatet 1912—17, medarbetare i "Socialdemokraten" 1915—28, led. av socialdemokratiska partistyrelsen 1914—18 och styrelsen för Stockholms arbetarkommun 1914—20, stadsfullmäktig 1918—41, led. av stadskollegiet 1920—40, borgarråd (chef för industriroteln) 1928—40.

Björklund, Lars Anton, politiker (f. 24/8 1881), urspr. reparatör, deltog tidigt i den socialdemokratiska rörelsen, led. av A.k. sedan 1918, av Kristianstads läns landsting sedan 1919, landstingets ordf. sedan 1939, ordf. i Hässleholms stadsfullmäktige sedan 1935 och i styrelsen för ab. Vin- och spritcentralen sedan 1945.

Björklund, Carl Johan, publicist och skriftställare (f. 1884), studerade vid Brunnsviks folkhögsk. 1909—10, var 1910—14 under uppehåll i Tyskland, Österrike, Ungern och Frankrike korrespondent till "Arbetet", vistades i Ryssland 1918 och blev efter hemkomsten red. för den nysocialistiska tidn. "Brand", som han gjorde till beaktat organ för de anarkosyndikalistiska idéerna. B., som hade starka litterära intressen, knöt till sin tidn. som medarbetare företrädare för olika generationer av diktare ur arbetarklassen, ss. E. Lindorm och G. Hedenvind-Eriksson, Eyvind Johnson, Artur Lundkvist, E. Asklund, Harry och Moa Martinson. B. har i broschyrer och större arbeten fört fram sina synpunkter i skilda sociala, politiska och religiösa frågor. Bland hans skrifter märkas biogr. över P. J. Proudhon och M. Bakunin (båda 1915), "Fackföreningsrörelsen och antimilitarismen" (1922), "Minnesskrift om O. Ljungdahl och den svenska fritänkarerörelsen" (1942) och "Kampen om filmen" (1945), en studie i filmens sociologi. *E.*

Björklund, Alrik, ingenjör (f. 31/11 1888), efter examen vid Tekniska högsk. 1910 anställd vid olika varv och verkstäder i in- och utlandet 1910—23, verkst. dir. för Bergsunds mekaniska verkstad 1923—25, disponent vid ab. Lindholmen-Motala 1925—31, utövade konsulterande verksamhet 1931—35 och var tf. prof. i maskinlära vid Chalmers tekniska inst. 1932—34. B. är verkst. dir. i Sveriges maskinindustriförening (numera Sveriges mekaniska verkstäders förbund) sedan 1935 samt led. av Sveriges standardiseringskommission. *A.Lg.*

Björklund, Richard, målare (f. 1/8 1897), blev 1919 elev i Campbellska målarskolan i Lund och fortsatte 1921—28 studierna vid olika konstskolor i Frankrike, Tyskland och Italien. B. har målat landskap i naturalistisk anda med motiv från Skåne, Bornholm och Dalmatien. Han är även verksam som porträttmålare och akvarellist. Under senare år har B., delvis frångående den direkta naturalismen, börjat bygga sina oljemålningar, särsk. utsikter över Malmö hamnområde, av förenklade plan och block i atmosfäriskt avstämda valörer. — Bild se sp. 3. *[A.Ag]H.Ge.*

Björklund, Ingeborg, författarinna (f. 18/9 1897), studerade i Lund 1919—20, avlade högre lärarinneexamen i Göteborg 1924, företog en studieresa till Ryssland och Tyskland 1927. B. har utvecklat stor produktivitet som lyriker, berättare och artikelskribent. Hon tog starka intryck av skilda radikala åsikter, som trängde fram under tiden efter 1:a världskriget. Hon har framför allt gjort sig känd som en öppenhjärtig, temperamentsfull och polemiskt inställd tolk av kvinnlig

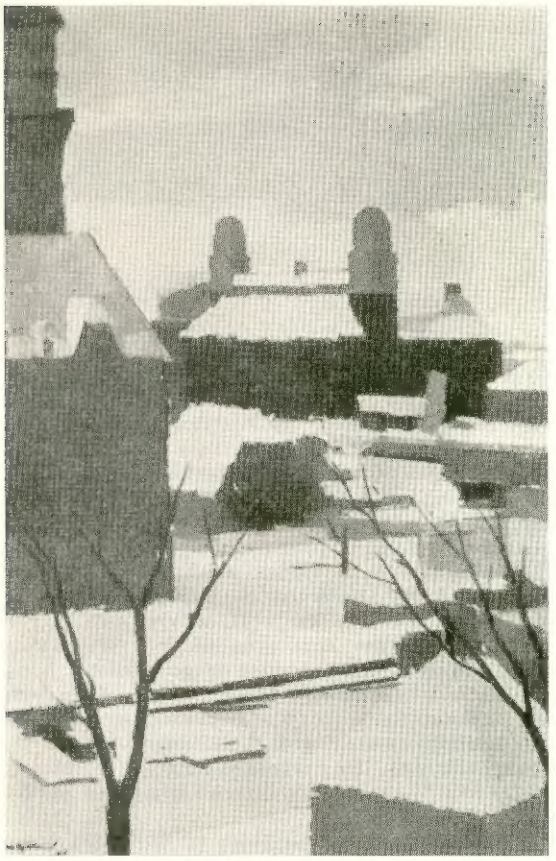

Rich. Björklund: Posthuset i Malmö, 1945.

livssyn och kvinnliga upplevelser. Hon debuterade med romanen "En kvinna på väg" (1926), en öppen och saklig skildring av en ogift moders erfarenheter, och gav så ut romanerna "Våren" (1930), "Månen över Lund" (1931) och "Han som sjöng" (1935), som utgöra en trilogi med titeln "Växt" och som skildra unga intellektuella kvinnors utveckling. Äktenskapets problem sysselsätta henne i "Äktenskapsidyller" (1932), en saml. noveller, "Den blå lyktan" (1936) och "Den vilda dansen" (1940), två stockholmsromaner. "Sankt Göran och prinsessan" (1944) är en brett upplagd skildring från sturetiden. I B:s lyrik, som är framlagd i diktsamlingarna "Den spända strängen" (1927), "Ropet efter lycka" (1928), "Kärleksdikt" (1932), "Famn" (1934) och "Hemligt budskap" (1938) och av vilken ett urval föreligger i "Erotikon" (1945), är huvudmotivet förhållandet mellan man och kvinna, vilket hon varierar på ett starkt personligt sätt i en form, som icke alltid bär spår av strängare stilkänsla. B. har gjort sig uppmärksammad som motståndare till den modernistiska s.k. 40-talslyriken. B. var 1926—31 g.m. förf. A. Ljungdal, 1935—36 m. dåv. med. kand. E. Bexell. *E.*

Björklund, Tom Albert, reklamman, affärsledare (f. 27/6 1898), diplomerad från Handelshögsk. 1919, efter studier i USA reklamchef hos ab. Nordiska kompaniet 1922—29, varunder han utförde ett pionjärarbete för den kommersiella reklamen i Sverige, försäljningschef där 1931—44, v. verkst. dir. sedan s.å. B. har bl.a. utg. "Hur man annonserar med framgång" (1924, 4 uppl. 1938) och "Hur man gör reklam" (1931, båda tills. med Y. Hedvall) samt "Handbok i försäljning och reklam" (1938, tills. med C. Brockman, 2 uppl. 1945). *Th.*

Björkmalar, *Eriocra'nia,* fjärilsläkte, tillhörande fam. *Eriocrani'idae* av gruppen käkfjärilar. Arterna ha en vingbredd av 10—16 mm. Allmännast äro *E. sparmanell'a* och *E. semipurpurell'a,* den förra med guldgula vingar, beströdda med blåaktiga el. purpurfärgade fjäll, den senare med stålgrå vingar med inströdda guldgula fjäll. Larverna leva i stora fläckminor i björkblad.

Björkman. 1) Jakob Alf Gustaf B., skolorganisatör (1819—1900), underlöjtnant vid ingenjörkåren 1841, major i armén 1872, lärare och sedermera föreståndare vid Svenska slöjdföreningens söndags- och aftonskola i Stockholm, senare benämnd Slöjdskolan och nu Tekniska skolan, 1859—86. B. reorganiserade skolan i praktisk riktning och var den lägre tekniska undervisningens främste målsman i Sverige. I allt, som rörde det svenska hantverket, industrien och yrkesskickligheten, var B. livligt intresserad. *N.Lhl.*

2) Carl Adolf Theodor B., den föreg:s bror, skogsman, ämbetsman (1831—1908). Efter att bl.a. ha verkat som lärare vid Skogsinstitutet blev B. 1864 t.f. sekr. i Skogsstyrelsen, där han 1875—82 var t.f. chef (generaldirektör). B. genomförde betydande förbättringar i skogsvården, införde en skogsstatistik och arbetade med framgång för den statliga skogshushållningens rationaliserande. 1883—99 var han landshövding i Gävleborgs län. B. utgav en mängd skrifter i skogsfrågor och var därjämte intresserad av fornforskning. *Th.*

3) Carl Nils Gustaf B., den föreg:s sonson, författare, publicist och bokförläggare (f. 8/6 1901), fil. lic. i Uppsala 1926. Efter studierna slog B. in på tidningsmannabanan, redigerade 1928—34 "Nya dagligt allehanda"s litterära bilaga, varvid han sökte kontakt med nya förf., var teaterkritiker i nämnda tidn. 1929—34 och 1943—44, dess huvudred. 1938, var red. för "Nu" 1934—38, filmkritiker i "Dagens nyheter" 1936—38 och från 1946, i "Veckojournalen" 1940—46. 1930 knöts B. till Wahlström & Widstrands förlag som litterär rådgivare och är sedan 1938 verkst. dir. i ab. Wahlström & Widstrand. B. är sekr. i Pennklubben sedan 1934. Som skribent har B., som har djupa rötter i svensk borgerlighet och är påverkad av 1800-talets liberala humanism, med förkärlek ägnat sig åt analys, i viss mån också kritik, av borgerligt väsen och borgerliga traditioner, främst i "Borgerlig livssyn" (1932), en essäsaml., "Om kravet på en ny svensk borgerlighet" (1933), ett tal inför konservativa studenter, och "För hjärtats sak" (1937), en saml. minnen och meditationer. Samma grundsyn, som uppbär dessa skrifter, har varit bestämmande för B:s verksamhet som filmkritiker, för vilken han kan sägas ha framlagt ett program i broschyren "Svensk film — kultur el. kulturfara?" (1937), ett häftigt angrepp på svensk film för dess låga smaknivå, och har fört honom till utgivande av skriften "Rätten att leva. En samling studier i svensk rättvisa" (1945; tills. med H. Eek). *E.*

Björkman, Nils Johan, nykterhetsman (1839—82). B., som efter en stormig ungdom blev konstförvant och senare boktryckare, var den ledande mannen i Sveriges första mera kända absolutistiska nykterhetsförening, den i Göteborg 1873 stiftade antidryckenskapsföreningen "Strid och seger". B. tog initiativ till en petition till Oskar II om alkoholförbud, vilken då den 1876 överlämnades hade c:a 35,000 namnunderskrifter. 1876—80 redigerade B. tidn. "Nykterhets-basunen".

Björkman, Alexander (Alexis), tidningsman, nykterhetsförkämpe (1853—1930). B., som från 1891 verkade som tidningsutgivare i Norrland, blev 1904 redaktionssekr. i "Reformatorn" samt var denna tidnings red. 1907—09. Från 1910 till sin död var B. föreståndare för Svenska nykterhetssällskapets upplysningsbyrå. Som föreläsare och föredragshållare i politiska och sociala frågor samt som förf. av flygskrifter gjorde sig B. särsk. känd som ivrig nykterhetskämpe. Bland hans skrifter märkes "Rusdrycksförbudet i Förenta staterna" (1921).

Björkman, Nils Edward, köpman, konstsamlare (1855—1926), flyttade redan 1877 till Paris, där han kom att representera flera svenska storindustriella företag. Vid sidan av denna sin verksamhet sammanbragte han en omfattande konstsamling av måleri, skulptur och konstslöjd, till en del av medeltida ursprung. Tillsammans utgörande 1,602 nr skänktes samlingen 1926 till Nationalmuseum genom Föreningen Nationalmusei vänner. Samlingen har delvis deponerats i B:s födelsestad Jönköping. *N.G.W.*

Björkman, Edvin August, svensk-amerikansk författare och tidningsman (f. 19/10 1866), född i Stockholm, kom 1891 till USA, där han slog sig ner bland svenskättlingarna i Minnesota, utgav i S:t Paul "Posten" 1892—94, var anställd i "Times", Minneapolis, 1894—97, i "New York Sun" och "New York Times" 1897—1905, knöts 1906 till "Evening Post", var 1915—17 representant i Sverige för brittiska informationsdepartementet, 1917—19 föreståndare för skandinaviska avd. i American Committee Information, 1919—22 bitr. dir. vid Nat. förb:s nyhetsbyrå, 1926—29 litterär red. i "Ashville Times" och är sedan 1935 dir. för North Carolina Federal Writers Project. Vid sidan av sin publicistiska gärning har B. uppträtt som förf. av romaner, delvis självbiografiska ("The soul of a child", 1922, "Gates of life", 1923), populärfilosofiska arbeten och litteraturkritiska studier ("Voices of tomorrow", 1913). Sin viktigaste insats har B. gjort som översättare av nyare skandinavisk litteratur, främst Strindberg, dessutom G. af Geijerstam, B. Björnson, G. Heiberg, O. Duun och H. Söiberg, och tysk, bl.a. A. Schnitzler. B. utgav 1912—15 "Modern drama series" (11 bd). *E.*

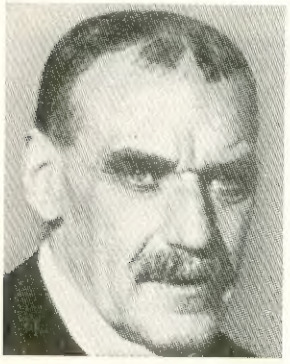

Axel Björkman.

Björkman, Axel Hugo Svante, ingenjör (f. 19/7 1869), utexaminerad från Tekniska högsk. 1893, studerade därefter vid tekniska högsk. i Darmstadt 1893—94, 1911—40 verkst. dir. i Cement- och betongbyggnads-ab. Arcus. Bland den mängd av broar, som B. byggt, förtjänar särsk. att nämnas landsvägsbron över Skurusundet, vilken, då den byggdes 1914—15, var n. Europas största betongbro med en mittbåge av 72 m fri spännvidd. B. har utfört Riksbron i Stockholm. Han har utexperimenterat och patenterat en fribärande takkonstruktion, "Arco", avsedd för fabriksbyggnader, villor, garage etc. *[R.]A.Lg.*

Björkman, Erik, språkforskare (1872—1919), fil. dr i Uppsala 1896, doc. i engelska språket där 1900, prof. i Göteborg 1904, prof. i engelska språket i Uppsala 1911. Bland B:s talrika arbeten märkas hans grundläggande undersökning "Scandinavian loan-words in Middle English" (1900—02), hans viktiga bidrag till engelsk namnforskning, "Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittelenglischer Zeit" (1910) och "Zur englischen Namenkunde" (1912), samt en rad uppsatser över Beowulfproblem. Hans intresse för engelsk litteratur tog sig bl.a. uttryck i de populärvetenskapliga monografierna "Geoffrey Chaucer" (1906) och "Lord Byron" (1916). B. lämnade också bidrag till nordisk och tysk filologi, bl.a. gradualavhandlingen "Smålandslagens ljudlära" (1896). *N.C.*

Björkman, Maja, författarinna (1885—1946). B., som var född i Malmö och efter ett uppehåll i USA bosatte sig i Stockholm, medverkade som ung i den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och arbetade sedan inom socialdemokratiska kvinnoförbundet och arbetarpartiet; hon var en tid medl. av Stockholms arbetarkommun. Hon började tidigt medarbeta i den socialdemokratiska pressen, där hon sysslade med sociala och litterära frågor. Under sign. Charlotte Stefanson utgav hon 1937 romanen "Gula kliniken" (ny uppl. under förf:s eget namn 1943), ett inlägg i debatten om fosterfördrivning, där dennas risker för kvinnan såväl som för släktet och samhället framhäves. Boken, som filmades, blev livligt diskuterad. I romanen "Den gröna sidenschaletten" (1944), vars handling är förlagd till stockholmsmiljö under 2:a världskriget, uppträdde B. mot teknikens utnyttjande för militära ändamål. 1929 redigerade B. "Minnesskrift över Kata Dalström". *E.*

Björkman, Gunnar, ingenjör, industriman (f. 23/2 1886), 1913 överingenjör och 1919 disponent och verkst. dir. för Örebro pappersbruks ab. B., som är en av örebrobergslagens ledande industrimän, är vidare bl.a. verkst. dir. för Frövifors bruks ab. sedan 1928, Örebro cementfabriks ab. sedan 1939 och led., resp. ordf. i styrelserna för ett flertal andra industriföretag. Han är led. sedan 1925 och v. ordf. sedan 1942 i arbetsutskottet i Handelskammaren för Örebro och Västmanlands län. *Th.*

Björkman, Johan Albert Vilhelm, rederichef, industriman (f. 17/5 1887), jur. kand. 1911, anställd vid Setterwalls advokatbyrå i Stockholm 1915—17, dir.-assistent vid Holmens bruks och fabriks ab. i Norrköping 1917—19, ombudsman i Johnsonkoncernen 1919—38, sedan sistn. år v. verkst. dir. i det av koncernen ägda rederiab. Nordstjer-

nan, Stockholm. B. tillhör styrelserna för flertalet av de företag, som ägas av Johnsonkoncernen el. i vilka denna har ekonomiska intressen.

Björkman, Anna Maria Fredrika, författarinna (f. 7/7 1888), lärarinna vid Anna Rönströms skola i Lund 1909, vid Lunds kommunala flickskola sedan 1933. B. har utg. en rad realistiska skildringar med motiv ur livet på den skånska slätten, kännetecknade av vederhäftighet i miljöskildringen och god psykologisk blick i personteckningen, romanerna "En gård på slätten" (1918), "Vägarnas folk" (1921), "Den öppnade porten" (1925), "Maj i by" (1928), "Systrarna" (1931), "Den ojämna striden" (1932), "Räddad idyll" (1936), "Åsen" (1939), "Medvind" (1944) och "Höst och vår" (1945). B. har i tidn. och tidskr. publicerat noveller. *E.*

Björkman, Thure Valter Eugen, lantbruksexpert (f. 23/9 1895), avlade agronomexamen å Alnarp 1919, fil. lic. 1928; förvaltarassistent å Alnarp 1919—20, amanuens i Lantbruksstyrelsen 1922—25, sekr. i Örebro läns hushållningssällskap 1925—28, Lantbruksakad:s sekr. med prof:s titel 1928, sedan 1943 verkst. dir. i Svenska jordbrukskreditkassan. B. var sekr. i kommittén för den lägre lantbruksundervisningens ordnande (1927) och har varit Sveriges representant i Internationella lantbruksinst:s i Rom ständiga kommitté 1931—43. B. har utg. "Örebro läns hushållningssällskap 1903—1928" (1928). *[Hj.P.]Eo.*

Björkman, Sven Erik Thorsten, botanist (f. 20/4 1912), fil. dr 1943 i Uppsala, doc. i skogsbotanik vid Skogshögsk. 1942, försöksledare vid Statens skogsforskningsinst. 1945, prof. i skogsbotanik vid Skogshögsk. 1947. B. har utg. skrifter särsk. i mykologi och virkesvård, bl.a. "Über die Bedingungen der Mykorrhizabildung bei Kiefer und Fichte" (i "Symbolae botanicae upsalienses", 6:2, 1942), "Studier över ljusets betydelse för föryngringens höjdtillväxt på norrländska tallhedar" (i "Meddelanden från Statens skogsförsöksanstalt", 1945), "Om lagringsröta i massavedgårdar och dess förebyggande" (i "Meddelanden från Statens skogsforskningsinst.", 1946). *W.*

Björkman, Carl, åländsk patriot (f. 1873), jurist, borgmästare (ordningsman) i Mariehamn 1916—28. I den representation ålänningarna 1918 under namn av landstinget valde för att representera landskapet utåt fungerade B. som president (1918—22). Som sådan ledde han de båda åländska delegationer, som 1918 och 1920 gjorde hänvändelser till Sveriges konung om Ålands förenande med Sverige. Efter den sistnämnda uppvaktningen häktades B. (och J. Sundblom) av de finska myndigheterna och ådömdes 1½ års tukthus samt 3 års förlust av medborgerligt förtroende för förberedelse till högförräderi. Straffet efterskänktes genom allmän amnesti 1921, då B. jämväl återinsattes i sina ämbeten. B. var 1922—38 ordf. i landskapsnämnden (det genom den åländska självstyrelselagen legaliserade landstingets verkst. organ) med titeln lantråd. *Th.*

Björkman-Goldschmidt, Elsa Andrea Elisabeth, författarinna (f. 16/4 1888), genomgick Anna Sandströms högre lärarinneseminarium 1906—09 och Konsthögsk:s etsningsskola 1909—12, bedrev grafiska studier i Brygge 1912, var delegat för Röda korset i Ryssland 1916—18, där hon samarbetade med Elsa Brändström, föreståndarinna för Rädda barnens hjälpverksamhet i Wien 1919—24, arbetade som journalist där från 1924 till 1938, då hon i samband med den tyska ockupationen av Österrike återvände till Sverige. B. var från 1921 g.m. den österrikiske kirurgen Waldemar Goldschmidt (1886—1947). B. har vunnit stor läsekrets med ett par biografiska skrifter om Elsa Brändström (1932 och 1945), memoarboken "Det var i Wien" (1944), där hon ger fängslande inblickar i livet i mellankrigstidens Österrike och tecknar spirituella porträtt av ledande personligheter där, och "Donaurapsodi" (1945), skildringar ur Wiens historia. *E.*

Björkmus, *zool.*, se Buskmus.

Björkmussling, svampart av släktet *Lenzi'tes**.

Björkmätare, *Amphid'asis betula'ria*, mätarfjäril med vita, tätt svartpudrade och med vinkliga, svarta tvärlinjer tecknade vingar med en spännvidd av

Björkmätare.

40—50 mm. Larven, som huvudsakl. lever på björk, är småknottrig och liknar en ung björkkvist.

Björkna, fiskart av braxensläktet*.

Björkne-mört, -sarv, fiskbastarder, se Braxensläktet.

Björknäs, villasamhälle i Boo* sn på Värmdön.

Björknäs, alkoholistanstalt i Järlåsa sn, Uppland (se Alkoholistvård, sp. 625).

Björkolja, björkbarkolja, björktjära, degelolja, juftolja, ryssolja, dagut, *pyrol'eum bet'ulae*, tjockflytande, svartbrun tjära, med stark, egendomlig lukt. B. framställes i Ryssland och Polen genom torrdestillation av bark, grenar och rötter av björk. Den är rik på fenoler, ss. guajakol, kreosol, kresol och xylenol. Användes utvärtes mot hudsjukdomar samt för framställning av det ryska juftlädret.

Björkquist. 1) Manfred B., folkhögskoleman, skriftställare, biskop (f. 22/6 1884), fil. lic. i Uppsala 1909. B:s far, kyrkoherde i Gideå, Ångermanland, representerade en strängt kyrklig luthertom och gav sonen i arv en kärlek till nationell kyrklighet, vilken disponerade honom till att bli den främste ledaren inom den kristliga studentvärlden i Uppsala 1907—10, då den s.k. korstågs- el. ungkyrkorörelsen* kom till. B:s skrift "Kyrkotanken" (1909) är att betrakta som programskrift för denna studentväckelse. Som organ för densamma startades tidskr. "Vår lösen" 1909, där B. var medred. till 1926.

Tanken på en kyrklig folkhögskola uppkom samtidigt (se B:s skrift "Kyrklig folkhögskola", 1908), och så grundades Hampnäs folkhögskola i Ångermanland, vars föreståndare B. var 1910—13. Behovet av att få en dylik anstalt mera centralt belägen ledde, jämte andra motiv, till skapandet av Sigtunastiftelsen* 1915, vars självskrivne ledare B. från begynnelsen blev. 1918 utnämndes han till rektor vid dess året förut startade folkhögskola. 1942 blev B. det nya Stockholms-stiftets förste biskop, prästvigdes $^{6}/_{10}$ och installerades $^{29}/_{11}$. B. har under många år verkat inom den kristliga studentrörelsen i Sverige, ordf. i dess centralstyrelse 1923—26, led. av kristliga studentvärldsförbundets styrelse och dess exekutivkommitté 1924—26. Han tillhör vidare Svenska kyrkans diakonistyrelse (sedan 1925) och styrelsen för Uppsala hemsysterskola, till vilken han tagit initiativet, ordf. i styrelsen för diakonistyrelsens bokförlag 1935, led. i psalmbokskommittén 1936, lekmannaombud vid kyrkomötena 1920, 1925 och följ. m.m. B. blev teol. hedersdr i Lund 1923, hedersdr i Berlin 1932, erhöll Wallinpriset 1939. Samtidigt med pansarbåtsinsamlingen 1912 igångsatte B. en omtalad egen insamling till försvaret, vars medel sedan anslagits till luftflotta. Han har utom ovan nämnda skrifter utgivit bl.a. "Ridderlig kamp" (1912, 2 uppl. 1919), "Kyrkan, kriget och nationalismen" (1914, 2 uppl. 1919), "En bok om dödens mening" (1918, 3 uppl. 1919), "En bok om Sigtunastiftelsen" (1920, 4 uppl. 1945), "Kristendom och pacifism" (1924), "Eros och personligheten" (1928, 4 uppl. 1935), "Själen och dess herre" (1929, 3 uppl. 1941), "Livstro och kristendom" (1932, 2 uppl. 1933), "Makternas kamp" (1938, 2 uppl. 1939), "Gudstron och världskrisen" (1939), "Hållning och tro" (1940), "Från storstad och stift" (1943), "Vakthållning" (1944), "Inför fred och framtid" (1945). En festskrift tillägnad B., "Gåva och krav", utkom 1934. *[E.Ltn]S.N.*

2) L e n n a r t B., den föreg:s bror, museiman (f. $^{9}/_{11}$ 1899), fil. lic. i Uppsala 1937, fil. dr 1941 ("Jämtlands folkliga kvinnodräkter"). Efter anställning vid museet i Härnösand och Jämtlands museum i Östersund blev B. 1945 intendent för sistn. museum och landsantikvarie i Jämtlands län.

Björkregionen bildar i Skandinaviens fjälltrakter ett bälte ovanför barrskogsområdet och når upp till trädgränsen, där fjällregionen (fjällheden) vidtager. Se Sverige, växtvärld.

Björkrullvivel, skalbagge, se Rullvivlar.

Björksele, kyrkobokföringsdistrikt i Lycksele* landskommun.

Björkskata, art av trastsläktet*.

Björksläktet, *Bet'ula,* släkte av fam. björkväxter med utbredning i n. halvklotets utomtropiska floraområden. Björkarter äro kända redan från tertiärperioden, och även i avlagringar från kritperioden ha påträffats fossila lämningar av blad, vilka man velat hänföra till b. (jfr Björkzonen). — B. omfattar ett 40-tal arter, träd el. buskar med vanl. glänsande, brun bark på yngre grenar, på äldre med vit, i tunna flak avskiljbar, läderartad kork (näver), rutformiga, triangulära, hjärtlika el. rundade, i kanten sågade el. naggade blad och

Masurbjörk.

1 kvist med han- (t.v.) och honblommor, *2* dichasium av tre honblommor, *3* d:o av hanblommor, *4* ståndare, *5* fruktbärande kvist, *6* frukt.

enkönade blommor. Hanblommorna sitta i sammansatta, övervintrande hängen, bilda 3-taliga knippen i vecken av 3-flikiga hängefjäll, som uppkommit genom förening av stödjebladet med de 2 förbladen; de ha enkelt hylle och 2 el. 4 ståndare. Honblommorna äro nakna, sitta i korta, vid mognaden ofta förlängda ax och komma fram först vid lövsprickningen. De 2-vingade nötterna spridas med vinden, i sht då hängefjällen vid fruktmognaden lossna från huvudaxeln. B. omfattar flera kritiska formgrupper, inom vilka alltför många arter tämligen godtyckligt urskilts. I Sverige har man velat upprätthålla ett flertal arter, av vilka emellertid flera äro förbundna genom fertila mellanformer. Nordens trädartade björkar kunna sammanfattas i 2 storarter, masurbjörk och glasbjörk, den förra med 28, den senare med 56 kromosomer. M a s u r b j ö r k e n (*B. verruco'sa*) är ett högrest, huvudsakl. på torrare mark i låglandet växande träd med utdraget spetsiga, vanligen rutformiga, ojämnt dubbelsågade blad, hartssprickiga årsskott och ofta hängande, fina grenar (h ä n g b j ö r k). Den är utbredd inom hela Sverige utom i fjällen men blir norrut allt sällsyntare, i Norge förekommer den till Vardö; arten når i s. till Sicilien och n. Spanien, i ö. genom europeiska Ryssland till Jenisej. En form med djupt flikiga blad, o r n ä s b j ö r k e n (f. *dalecar'lica*), planteras ofta som prydnadsträd. Den tolkas numera som en avvikande typ inom hydbridserien mellan masur- och glasbjörk. G l a s b j ö r k e n (*B. pube'scens, B. odora'ta*) är vanl. ej så högväxt som masurbjörken, har äggrunda el. hjärtlika, kortspetsade el. trubbiga, jämnt och regelbundet

Björkskog.

enkelsågade blad, som unga välluktande. Årsskotten äro finludna, grenarna ej hängande. Glasbjörken växer i allm. på mera fuktig mark och förekommer i hela Sverige ända upp i fjällen, där den bildar skog (björkregionen) ovanför barrskogen. Man har velat utskilja denna fjällbjörk som en särskild art (*B. tortuo'sa*), ibland ytterligare en (*B. callo'sa*). Glasbjörken förekommer över större delen av Europa och i Sibirien. Dvärgbjörken (*B. nana*), även kallad ripris el. fredagsbjörk, är en risartad, ofta nedliggande buske med rundade, i kanten naggade blad, c:a 10 mm i genomskärning och med glänsande översida. Den förekommer allm. på hedar och myrar i n. Sverige, går i fjällen ovan trädgränsen, där den är en viktig komponent i fjällhedarna, och är känd även i mell. och s. Sverige ända ned till n. Skåne. Fossil är den funnen mångenstädes i s. Sverige i lager från arktisk tid, där den tillhör Dryas-floran. Den är utbredd i Nordeuropa och kontinentens högre berg, n. Asien till Himalaya i s., Canada och på Grönland.

Björkarna äro karaktärsträd för Norden. De äro ljusälskande men föga nogräknade med avseende på klimat och jordmån. På gr. av frukternas stora spridningsförmåga kolonisera de lätt kalmarker och äro de första träd, som infinna sig på områden, där skogseldar rasat. De stå sig emellertid ej länge i konkurrensen med andra träd. I synnerhet granen tränger in i björkskogen och tar så småningom överhand. Som utpräglat frosthärdiga planteras de ofta som skydd för mera köldkänsliga träd. Veden såväl av masur- som glasbjörk lämnar utmärkt bränsle, som i värde står föga efter bokens, och ett segt och hållbart virke till allehanda snickeri- och svarveriarbeten m.m. Särsk. högt skattad är björkmasurn, varav förfärdigas piphuvuden och askar m.m. I form av fint fördelat mjöl hade pulvriserad björkved under 1:a världskriget användning i Tyskland till brödbakning på gr. av märgstrålcellernas rikliga halt av stärkelse. Björkveden lämnar utmärkt kol, och den vid förbränning av björkved erhållna askan kan med fördel användas till lut på gr. av vedens rikedom på kaliumsalter. Barken (jfr Näver) användes till garvning, blad och bark till färgning, den glatta, på tvären strimmiga, vita björknävern till taktäckning, ävensom till sko- och korgflätning, till förfärdigande av dosor, korgar, i Norge till näverpapper m.m. Vid destillation av bark, grenar, rötter och näver vinnes en empyreumatisk olja, björkolja*, som användes inom garveritekniken och medicinen. Björkkvistarna begagnas till kvastar och vispar, björklövet som foder för boskap. Vid borrning i äldre björkstammar utsipprar en sockerhaltig saft, björklag*. — Bland övriga björkarter, som funnit mera vidsträckt användning, må nämnas den i atlantiska Nordamerika förekommande sockerbjörken (*B. lenta*), vars saft användes till sockerberedning och vars rosenfärgade ved skattas högt i möbelindustrien; vidare den ostindiska *B. u'tilis*, vars tunna näverskikt begagnas till skriv- och omslagspapper, samt den för samma ändamål använda pappersbjörken (*B. papyrif'era*) från Nordamerika (*canoe birch, paper birch, white birch*), vars näver även användes till förfärdigande av kanoter. — Iögonfallande bildningar hos björkar äro de allm. förekommande, kompakta, i viss mån om skatbon erinnrande grengyttringar, som i folkspråket gå under benämningen häxkvastar. Dessa härröra av parasitsvampar av släktet *Taphri'na*. — Litt.: H. Winkler, "Betulaceae" (i A. Engler, "Das Pflanzenreich", IV:61, 1904); J. G. Gunnarsson, "Monografi över Skandinaviens Betulae" (1925); B. Lindquist, "On the variation in Scandinavian Betula verrucosa" (i "Sv. bot. tidskr.", 1947). *[G.JW.*

Björksnabbvinge, art av underfam. snabbvingefjärilar*.

Björksopp, svampart av släktet rörsoppar*.

Björkspinnare, ullgump, *Eriogas'ter lanes'tris*, spinnarfjäril av fam. *Lasiocam'pidae*. Vingarna, med en bredd av 32—45 mm, äro rostbruna med en vit tvärlinje på båda paren. Äggen läggas i hopar kring grenar och täckas med ullhår från honans kropp. Larverna, som äro håriga, brun- el. blåsvarta med rödgula fläckar, förekomma kolonivis i stora vävnader på björk, hagtorn, slån m.fl. Puppan övervintrar i en hård, äggrund kokong.

Björkspinnare.

Björksplintborre, skalbagge av fam. barkborrar*.

Björksta, socken i Yttertjurbo hd i Västmanlands län och pastorat i Sala kontrakt av Västerås stift, invid upplandsgränsen och v. om Sagåns nedre lopp; 59,17 km², därav 58,63 land; 881 inv. (1946; 15 inv. pr km²). Öppen slättbygd omväxlar med mera kuperade skogstrakter. Åkern utgör 47 % av landarealen, skogsmarken 43 %. Egen-

domar: Målhammar, Hallstaberg, Vedby och Frögärde. I Orresta vid järnvägen Enköping—Tillberga finnas tegelbruk och snickerifabrik, tillhörande resp. ab. Orresta tegelbruk, grundat 1937 (aktiekapital 170,000 kr, 25 arbetare, årstillverkning 2 mill. st tegelvaror), och ab. Orresta snickerifabrik (firman etablerad 1919, bolag 1928, aktiekapital 110,000 kr, 40 arbetare, årligt tillverkningsvärde 500,000 kr). Åtskilliga järnåldersfornminnen finnas (jfr Fycklinge), högar, stensättningar och resta stenar, däribland en med runor, samt n. om kyrkan en bronsåldershällristning. På en höjd vid Sagån finns en borglämning ("Näs borg"). Kyrkan av gråsten och tegel är från början av 1300-talet och har ung. samtida kryssvalv; möjl. är även tornet medeltida men förändrat i mitten av 1700- och 1800-talen. Kor och sakristia tillkommo 1617. Från 1300-talets förra del stammar en intressant S:t Olofs-bild. — Sockennamnet, som urspr. tillkommit nuv. prästgården, innehåller trol. trädnamnskollektivet *birke,* björkbestånd, björkdunge, och plur. av *stadh,* ställe, gård. Det skrevs 1307 (de) Birkistum. *P.;Sl.*

Björkstén. 1) Arkadia Emilie B., vitter finländsk dam (1823—96). Vacker, begåvad, livlig, starkt konstnärligt och intellektuellt intresserad tilldrog sig den unga Emilie B., som från 1838—49 för det mesta uppehöll sig i Borgå, tidigt J. L. Runebergs intresse. Skaldens känslor växte snart i värme och vändes från vänskap till passionerad kärlek. B. besvarade hans känslor. Särsk. intimt var deras förhållande under åren omkr. 1850. B. var den sista i raden av de kvinnor, som erotiskt fängslat Runeberg, och den som han synes ha känt djupast för. — Litt.: Berta Edelfelt, "Ur en gammal dagbok" (1922); "Intima interiörer. Hundra brev från Fredrika och J. L. Runeberg samt andra vänner till E. B." (1938); G. Castrén, "Runebergs brev till E. B." (1940). *E.*

2) Kristina Elisabeth (Elli) B., finländsk gymnast (1870—1947), gymnastikdirektörsexamen vid Gymnastiska centralinst. i Stockholm 1895, 1911—38 gymnastiklärarinna vid univ. i Helsingfors; ordf. i Svenskt förbund för fysisk fostran för Finlands kvinnor 1917—33 samt president i Nordiskt förbund för kvinnogymnastik 1922—39; skolråds titel 1938. B:s insats på kvinnogymnastikens område var av banbrytande art. Hon utarbetade först av alla i de nordiska länderna en för kvinnans skaplynne avpassad undervisningsmetod i skarp motsättning till den här vid sekelskiftet rådande, maskulint betonade kvinnogymnastiken. Hennes metod, som är starkt personligt präglad och strängt följer de lingska grundprinciperna, har givit kvinnogymnastiken ett kraftigt tillskott av frigjordhet, livfullhet och naturlighet. Hon använde i stor utsträckning rytmiska rörelser i avsikt att öka glädjekänslan till höjandet av arbetsintensiteten och uthålligheten. Genom sommarkurser, anordnade av Nordiskt förbund för kvinnogymnastik, för gymnastiklärarinnor i de olika nordiska länderna ha hennes idéer spritts i ett flertal länder inom och utom Europa. B. utgav bl.a. "Kvinnogymnastik" (2 bd, 1918—23). *O.Kgh.*

Björksten, Sigurd Ragnar, finländsk jurist (f. 1897), jur. kand. 1922, jur. dr 1925 ("Das Wassergebiet Finnlands in völkerrechtlicher Hinsicht"), prof. i mellanfolklig rätt vid Helsingfors univ. 1931, i offentlig rätt (svenskspråkig professur) 1940. Bland B:s skrifter märkes "Statsrådet i Finland från konstitutionell synpunkt" (1929).

Björksund, gods i Tystberga sn i Södermanland, vid Sibofjärden 15 km ö. om Nyköping; areal med underlydande gårdar i Tystberga och Bälinge 4,437 ha, därav 652 åker; taxeringsvärde 1,342,700 kr. Huvudbyggnaden i 3 våningar, som ligger i en vacker park, uppfördes 1727 efter ritningar av den franske arkitekten Destin, flyglarna efter C. G. Tessins ritningar. Interiörerna äro till stor del bevarade från 1700-talet med kakelugnar och målade tapeter. Tavelsaml. utgöres mest av porträtt, flera av dem konstnärliga, till större delen föreställande medl. av ätterna Gyllenstierna och Mörner, vidare ett Kristina-porträtt av David Beck m.m. — B:s förste kände ägare var Ingevald Estridsson 1313—53, efter vars son Magnus godset köptes av Bo Jonsson Grip. 1522 övergick det till riksrådet Göran Gyllenstierna, g.m. Kerstin Grip, och förblev sedan i ätten Gyllenstiernas ägo till 1776, då det tillföll en frände, greve C. G. Mörner, vars ättlingar fortfarande inneha B., f.n. greve C. G. Mörner. *P.;E.W.*

Björksäckmal, fjäril av fam. säckmalar*.

Björkticka, art av svampsläktet tickor*.

Björktjära, se Björkolja.

Björktrast, art av trastsläktet*.

Björkvall, Kurt, sportflygare (1903—40), flygcertifikat 1929, utförde 1931 första direktflygningen Stockholm—London och företog s.å. flygning från Stockholm till Konakry i Franska Guinea. B. är även bekant för passagerar- och ambulansflygningar i fjällen (Åre). 1936 företog B. flygning över Atlanten från Floyd Bennet, New York, men måste på gr. av propellerskada nödlanda på vattnet i närheten av irländska kusten, varvid han räddades av en trålare. B. deltog som frivillig i vinterkriget i Finland. Efter hemkomsten till Sverige omkom han vid en explosionsolycka i en hangar. För sin kommersiella flygverksamhet startade B. 1934 firman Björkvallsflyg, som 1939 ombildades till ab. (se Skandinaviska aero ab.) B. har utg. "Ensam över Atlanten" (1936). *B.Tm.*

Björkvattnet, sjö i Tärna sn, Västerbottens län, s.v. Lappland, tillhör Umeälvens flodområde; 391 m ö.h.; areal 26 km².

Björkvik, socken i Jönåkers hd i Södermanland

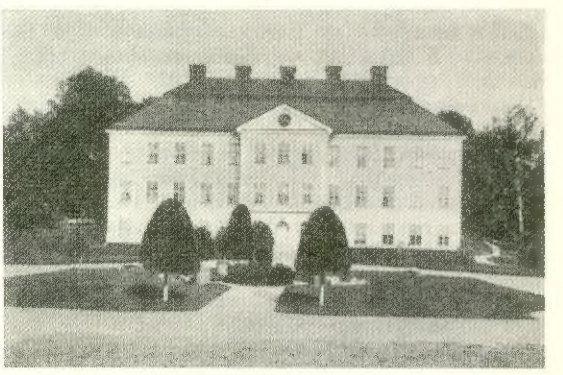

Björksund.

och pastorat i Nyköpings v. kontrakt av Strängnäs stift, närmast v. om sjön Yngaren; 229,59 km², därav 195,10 land, en av länets största socknar; 2,724 inv. (1946; 14 inv pr km²). S.v. delen upptages av Kolmårdens höjdparti med småsjöar och ståtliga furuskogar, medan i n.ö. kring den natursköna Yngaren finnas större odlade bygder och flera stora egendomar, ss. Danbyholm*, Hagbyberga*, Hovsta, Marieberg, Valla, Vedeby och Sarpetorp. Åkern utgör 26 % av landarealen, skogsmarken 58 %. Jönåkers häradsallmänning omfattar 33,91 km². Järnåldersgravar finnas på flera ställen och på en höjd v. om Danbyholm en gammal skans. Den nuv. kyrkan är från 1902. Av medeltidskyrkan kvarstår en ruin, sedan den 1869 härjades av eld. — Namnet innehåller trädnamnskollektivet *birke*, björkbestånd, björkdunge. Senare leden syftar på läget vid en vik av sjön Yngaren. Det skrevs i början av 1300-talet Birkiuik. — Litt.: R. Mörner, "B." (1933). *P.;Sl.*

Björkvik, gods i Ö. Ryds sn i Östergötland, 19 km s.v. om Söderköping. B., som är vackert beläget på en halvö i sjön Hövern, har med underlydande gårdar en areal av 2,220 ha, därav 500 åker; taxeringsvärde (med såg, kvarn och kraftverk) 665,800 kr. Huvudbyggnaden av trä i två våningar uppfördes 1600; en märklig fatbur är sannolikt från 1500-talet. Vidsträckt trädgård och park. B. har anor från 1300-talet. Det tillhörde länge ätten Gera, som utslocknade 1588, men skiftade sedan ofta ägare: Gyllencreutz, v. Yxkull, Soop, Gyllenstierna, Rålamb, Banér (i vilken ätt det en tid var fideikommiss), Adelswärd m.fl. Nuv. ägare är J. H. Andrésen. *P.*

Björkvin, se Björklag.

Björkvintergröna, *bot.*, se Vintergrönsläktet.

Björkväxter, *Betula'ceae,* fam. av ordn. *Faga'les* med 5 släkten och o. 80 arter. B. äro bladfällande lövträd el. buskar med enkönade, monoika och i hängen anordnade vindblommor samt enfröig, nötlik frukt utan frövita. Fam. b. bildar jämte närstående familjer gruppen hängeväxter och innefattar 2 underfamiljer, vilka ofta betraktas som självständiga familjer, h a s s e l v ä x t e r, *Coryl'eae* (*Coryla'ceae*), som ha frukten omgiven av en genom sammanväxning av förblad bildad svepeskål, och b j ö r k v ä x t e r i egentlig mening, *Betul'eae* (*Betula'ceae*), där frukterna sitta i vecket av 3—5-flikade fjäll, bildade av sammanväxta skärm- och förblad. Till den förra höra släktena *Cor'ylus* (hassel), *Carpi'nus* (avenbok) och *Os'trya,* till den senare *Bet'ula* (björksläktet) och *Alnus* (alsläktet). B. höra till de viktigaste skogsträden i den n. tempererade zonen. — Litt.: H. Winkler, "Betulaceae" (i A. Engler, "Das Pflanzenreich", IV:61, 1904). *G.*

Björkzonen, förr gängse benämning (införd av Japetus Steenstrup) på den del av lagerserien i de skandinaviska (särsk. sydskandinaviska) torvmossarna, närmast över de arktiska avlagringarna, där lämningar av (storbladig) björk förekomma; samman med dem anträffas också lämningar av fur. I modern terminologi hänför man "björkzonen" till avlagringar från yoldia-tiden.

Björkå ab., se Bjärtrå.

Björkåsens svavelkisgruvor ligga i Ballangen hd, Nordland fylke, n. Norge, s. om Ofotfjorden, 3 km från hamn. Kisförekomsterna åtfölja gångar av natrongranit, som genomsätta gabbroida bergarter. Gruvorna började bearbetas 1915. Malmen anrikas och exporteras som koncentrat med 47 % svavel och 0,4 % koppar. Genom undersökningar har konstaterats förekomsten av 2,425,000 ton brytvärd malm.

Björkäng, sn i Vadsbo hd i Västergötland till 1/1 1939, då den införlivades med Töreboda* köping. — Namnet, som urspr. tillkommer gården Björkäng, innehåller trädnamnskollektivet *birke,* björkbestånd, björkdunge. Det skrevs 1540 Byrkäng.

Björkö, ö i S. Björkfjärden av Mälaren, 27 km v. om Stockholms centrum, tillhörande Adelsö sn; 3,85 km². På B. låg Birka*.

Björkö, s. delen av en ö i mellersta Roslagen, Väddö och Björkö-Arholma socknar, utanför Bagghusfjärden; n. delen utgöres av Väddö; c:a 35 km² (öns totalareal 125,10 km²).

Björkö, socken i Östra hd i Jönköpings län och församling i Björkö och Nävelsjö pastorat i Östra hds kontrakt av Växjö stift, kring sjön Nömmen s.ö. om Nässjö; 99,61 km², därav 85,98 land; 1,462 inv. (1946). I n.v. och s. är socknen ganska kuperad, f.ö. jämn med vidsträckta mossmarker. Åkern utgör 23 % av landarealen, skogsmarken 59 %. Vid järnvägen Kalmar—Nässjö ligger stationssamhället B j ö r k ö b y (413 inv. 1946), med lådfabrik, betongvaru- och kvarnmaskinsfabrik. Egendomar: Rödjenäs* och Sjöeryd. Av fornlämningar finnas rösen, domarringar och två runstenar. Kyrkan av sten byggdes 1843 och har altartavla av B. Nordenberg. — Namnet tillkommer urspr. byn Björkö och innehåller djurnamnet *bjur,* bäver, och trädnamnskollektivet *eke,* ekbestånd, ekdunge (se I. Lundahl, "Ett par bidrag till svensk språkutveckling i belysning av ortnamn", i "Namn och bygd", 1929, sid. 29). Det skrevs 1300—10 Bywræche. *P.;Sl.*

Björkö, fiskläge i Öckerö* sn i Bohuslän.

Björkö, fi. *Koivisto,* 280,9 km², intill 1940 kommun i den del av Viborgs län, som vid Moskvafreden sagda år avträddes av Finland till Sovjetunionen. Från B. avskildes 1927 K o i v i s t o köping, med god hamn och betydande trävaruexport.

Björkö-Arholma, socken i Bro och Vätö skeppslag i Stockholms län, Uppland, och församling i Vätö och Björkö-Arholma pastorat i Lyhundra kontrakt av Uppsala ärkestift, omfattar s. och mell. Björkö samt Arholma, Idö m.fl. öar ö. om Björköfjärden; 46,10 km², därav 45,68 land; 750 inv. (1946; 16 inv. pr km²). Huvudbygden är på s.ö. Björkö; åkern utgör 11 % av landarealen, skogsmarken 59 %. På A r h o l m a (c:a 5 km²) finns båk från 1758, kapell från 1928 och lotsstation; omtyckt sommarställe. Stora segelleden går mellan Björkö och Arholma. Kyrkan, urspr. missionshus, uppfördes 1890, invigdes till kapell 1905 och blev förs.-kyrka, när B. 1914 skildes från Vätö. — Namnet Björkö innehåller säkerligen trädnamnskollektivet *birke,* björkbestånd, björkdunge. Under medeltiden nämnes (1409) Birke thinglag, som omfattade Björkö och några intilliggande smärre öar. Ang. namnet Arholma se d.o. *P.;Sl.*

Björköby, samhälle i Björkö* sn i Småland.

Björköby, kommun i Korsholms hd, Vasa län,

Finland, i skärgården n.v. om Vasa stad; 64,2 km², 568 inv. (1945; 9 inv. pr km²), svensktalande. B. hör i kyrkligt avseende till Replot församling. Åkern upptar 5 % av landarealen.

Björköfjärden, sund i Roslagen mellan Björkö och Vätö, fortsättes i n.v. av Bagghusfjärden.

Björkösund, farled och ankarplats i ö. delen av Finska viken s. om Viborgska viken mellan öarna Björkö och Biskopsö samt Karelska näset.

Björkötraktaten, personlig allianstraktat mellan kejsar Vilhelm II och tsar Nikolaj II, ingången vid Björkö i Åländska skärgården 23/7—24/7 1905 på initiativ av kejsar Vilhelm. Fördraget var riktat emot England, vars japanvänliga hållning under rysk-japanska kriget väckt livligt missnöje i Ryssland. Det var tänkt som upptakten till ett kontinentalblock emot denna makt, förutom Tyskland, Ryssland, Österrike-Ungern och Italien även innefattande Frankrike, som av Ryssland skulle inbjudas att ansluta sig. Fördraget skulle hemlighållas och avfattades som en "defensiv allianstraktat" mot angrepp av annan europeisk makt men begränsade de fördragsslutande parternas militära förpliktelser till att gälla krigsskådeplatser i Europa, alltså ej i främmande världsdelar. Ikraftträdandet fixerades till tidpunkten för Rysslands fredsslut med Japan. Det hela strandade på de ansvariga rådgivarnas invändningar och krav på ändringar i B:s bestämmelser. Den tyske utrikesministern B. von Bülow, vars ställning till B. ej är fullt klargjord, hotade med sin avgång, och den ryske utrikesministern V. Lamsdorff, som lät göra vissa försiktiga, helt misslyckade sonderingar i Paris, krävde ändringar av hänsyn till Rysslands förbindelser med Frankrike. Fördraget kom därför aldrig att få politisk betydelse, om man än från tysk sida hävdade, att det var giltigt och bindande. — Litt.: J. P. Reinach, "Le Traité de Bjoerkoe" (1935). *B.*

Björlanda, socken i V. Hisings hd i Göteborgs och Bohus län samt församling i Säve, Björlanda och Torslanda pastorat i Älvsyssels s. kontrakt av Göteborgs stift, på Hisingen utmed Älvefjorden; 43,98 km², därav 43,57 land; 1,071 inv. (1946; 25 inv. pr km²). Socknen är övervägande bergig i s. och v., huvudbygden ligger i n. Åkern utgör 32 % av landarealen, skogsmarken 20 %. Stora tomtområden tillhöra Göteborgs stad. Av fornlämningar finnas stenåldersboplatser, hällkistor och järnåldersgravar. Kyrkan, vars äldsta delar torde härstamma från o. 1200, restaurerades 1936, varvid medeltida kalkmålningar framtogos. Bland kyrkans inventarier märkas ett medeltida rökelsekar av brons, dopfunten av täljsten, vilken anses härstamma från mitten av 1200-talet, och altartavlan från 1687. — Namnet, som urspr. tillkom Björlanda by, kan innehålla djurnamnet *bjor,* bäver, el. *bjor,* kilformigt markstycke, el. också gen. av ett ånamn **Bjora.* Senare leden är *landa,* sannolikt i bet. mark vid vatten, strandmark (se "Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län", 4, 1936, sid. 17 f.). Det skrevs 1381 Biorlanda sokn. *P.;Sl.*

Björli'n. 1) Johan Gustaf B., militär och politiker (1845—1922), underlöjtnant i Västgöta-Dals reg. 1865, löjtnant vid Generalstaben 1873, major 1888, överste och militärbefälhavare på Gotland 1895, generalmajor 1903, generallöjtnant och avsked 1908. B. var 1882—83 lärare vid Krigshögskolan, 1882—95 avdelningschef vid Generalstabens krigshistoriska avd. och 1896—1909 led. av F.k. Livligt intresserad av skytterörelsen var B. ordf. i skytteförbundens överstyrelse 1903—09. Som militär skriftställare utvecklade B. en betydande produktivitet och har bl.a. utgivit "Sveriges krig i Tyskland åren 1805—1807" (1882), "Finska kriget 1808 och 1809" (1882, 3 uppl. 1905—06), "Kriget mot Danmark 1675—1679" (1885), "Carl X Gustaf" (1889), "Gustaf II Adolf" (1890), "Kriget i Norge 1814" (1893), "Johan Banér" (3 bd, 1908—10), "Sveriges krigshistoria i bilder" (3 bd, 1913—19) samt tidskrifterna "Svenske soldaten" 1879—1900 och "Försvarsvännen" 1890—97. B. blev 1918 fil. hedersdr i Lund. *E.Bs.*

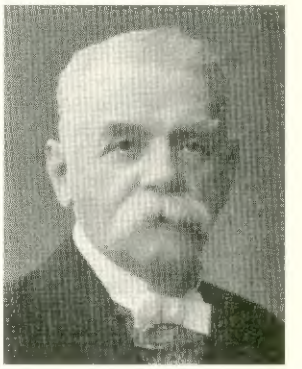

2) Clara Elina Gabriella B., f. Rylander, den föreg:s hustru, skådespelerska (1850—1905). B. ägnade sig tidigt åt scenen och debuterade, efter anställning hos C. O. Lindmark 1867—68 och hos Josephson och Ahlgrensson vid Mindre teatern 1868—69, i sept. 1869 på Dramatiska teatern som Malin i "Evas systrar". De omisskännliga konstnärliga anlag hon lade i dagen, såväl i nyssnämnda roll som i en del andra, ss. Alice Duteuil i "Fregattkaptenen" och Blenda i "Majorens döttrar", jämte hennes ungdomliga fägring och behagfulla väsen gjorde henne snart till en av publikens favoriter. Hon fortfor att vara knuten till den kungl. scenen till spelårets slut 1872. Hon var 1877—78 anställd vid Nya (Svenska) teatern i Stockholm och 1878—79 vid Svenska teatern i Helsingfors. 1879—80 var hon engagerad vid Nya teatern i Göteborg, 1880—81 vid systerns, Ottilia Littmarcks sällskap, där hon bl.a. framträdde som Nora i "Ett dockhem", Julia i "Romeo och Julia" och Jolantha i "Kung Renés dotter", 1881—82 vid Frans Hedbergs teaterföretag i Göteborg och 1882—83 vid Södra teatern. Efter sistn. år uppträdde hon endast tillfälligtvis på scenen. — B:s egentliga område var det obesvärat hurtiga och ungdomligt skalkaktiga, det friska och ursprungliga. Inom detta fack firade hon sina vackraste triumfer. — B. var 1872—79 g.m. B.1). *A.L.*

Björling, släkt, härstammande från handlanden och rådmannen i Säter Olof Mattsson B. (1643—1714), vars sonsons sonsöner voro nedannämnda B.1) och B.2). En sonson till B.1), kontorschefen Carl-Olof B. (1869—1936), hade i sitt 1:a äktenskap, med B.6), dottern B.7) och i sitt 2:a äktenskap, med Sigrid Haglund, sonen B.8).

1) Carl Olof B., teolog (1804—84), 1830 mag. i Uppsala, s.å. lärare vid gymnasiet i Gävle, 1844 teol. dr, 1846 kyrkoherde i Arboga, 1852 domprost och 1866 biskop i Västerås. B. var i alla frågor utpräglat konservativ, motståndare till representa-

tionsreformen och till kraven på konfessionell frihet. Hans teologiska huvudarbete, "Den christeliga dogmatiken" (1866—77), bär samma konservativa prägel. B. var däremot en ivrig förkämpe för bättre prästutbildning och för att kyrkan skulle upptaga hednamission, deltog även i revisionen av katekesen och kyrkohandboken. *H.On.*

2) Emanuel Gabriel B., den föreg:s kusin, matematiker (1808—72), doc. i mekanik vid Uppsala univ. 1836, lektor vid Västerås lärov. 1845, rektor där 1842—50 och 1855—62. B. var en modernt inställd matematiker, vilken i för dåvarande svenska förhållanden ovanlig grad stod i kontakt med den europeiska matematikens aktuella utveckling och problemställningar. B:s produktion faller inom olika områden; särsk. kan nämnas, att han som den förste uppställt och behandlat ett viktigt problem inom teorien för minimiytor. *Z.*

3) Carl Fabian Emanuel B., den föreg:s son, matematiker (1839—1910), fil. mag. i Uppsala 1863, doc. s.å., lektor vid Halmstads lärov. 1867, prof. i Lund 1873—1904. B:s vetenskapliga verksamhet och intresse ägnades framför allt åt geometrien, vars studium under hans tid i Lund bedrevs med stor framgång och intensitet. Särsk. har B. som lärare nedlagt stor förtjänst på utbredning av den syntetiska geometriens grundläggande idébildningar; i detta hänseende skattas han alltjämt som utmärkt läroboksförf. *Z.*

4) Carl Georg Emanuel B., den föreg:s son, rättslärd, kommunalman (1870—1934), jur. doc. i Lund 1894, jur. dr 1896, e.o. prof. 1897, prof. i civilrätt 1901, univ:s prorektor 1926, led. av Lagberedningen 1914—18. Stadsfullmäktig i Lund 1907—22, därav ordf. 1911—22, ordf. el. v. ordf. i åtskilliga ekonomiska el. sociala sammanslutningar. Bland B:s skrifter kunna nämnas "Om bötesstraffet i den svenska medeltidsrätten" (1893), "Den svenska rättens exstinktiva laga fång" (1896), den klart översiktliga och mönstergilla framställningen av civilrättens grunddrag i "Lärobok i civilrätt för nybörjare" (9 uppl. 1943), "Historisk översikt över den svenska lagstiftningen angående makars rättsförhållanden" (i "Lagberedningens förslag till giftermålsbalk", 1918). B. har även författat de civilrättsliga delarna av "Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler" (2 uppl. 1927) och i "Svenska jordbrukets bok". *K.*

5) Johan Alfred B., kusin till B.3), botanist och forskningsresande (1871—92 el. 93). Efter ett besök på Spetsbergen 1890 reste B. 1891 till Grönland, där han lyckades komma längre mot n. än tidigare expeditioner och nådde på 74⅝ n.br. en ö, som han kallade Holms ö. 1892 företog han tills. med en ung zoolog, E. Kallstenius, ånyo en resa för att undersöka Ellesmere land, men hans fartyg strandade vid Careyöarna. En undsättningsexpedition fann 1893 vid dessa öar blott vraket av fartyget och bl.a. en anteckningsbok av B. *O.Cn.*

6) Manda B., f. Lindroth, skådespelerska (f. 15/10 1876), se Björling-Falck.

7) Renée Louise B., den föreg:s dotter, skådespelerska (f. 10/7 1898). Redan vid 11 års ålder kom B. tillfälligtvis att uppträda hos August Falck på Intima teatern som Flickan i "Stora landsvägen". Tre år senare gjorde hon sin egentliga debut under Falcks uppmärksammade gästspel på Frederiksbergsteatret i Köpenhamn som Berta i "Fadern". B. genomgick 1915—17 Dramatiska teaterns elevskola, var därefter engagerad i Göteborg hos Hjalmar Selander vid Nya teatern 1917—18 och vid Lorensbergsteatern 1918—20. Vid göteborgsscenerna gjorde hon sig fördelaktigt bemärkt i ett flertal krävande uppgifter, ss. Ofelia i "Hamlet", Sigrid i "Bröllopet på Ulfåsa", Solveig i "Per Gynt", drottning Caroline-Matilde i "Stövlett-Kathrine" och Agda i "Johan Ulfstjerna". B. var därefter knuten till Ranfts stockholmsscener 1920—23 och 1924—26, Oscarsteatern 1926—27 och Dramatiska teatern från sistn. år. I en rad moderna roller har hon med träffsäker intelligens och fulländad teknik återgivit en senare tids unga flicka, oromantiskt verklighetsbetonad, klartänkt och fri, men ändå innerst med ett djupt behov av ömhet och värme, t.ex. Christiane i J. Devals "Fröken". En utsökt blandning av klassiskt och modernt bjöd hon i sin utformning av Rosalind i "Som ni behagar" (gästspel hos Knut Lindroth 1920), där flickaktigt gäckeri parades med frambrytande stark och äkta känsla. *A.L.*

8) Sigurd Carl, den föreg:s halvbror, operasångare, baryton (f. 2/11 1907). Efter studier vid Musikkonservatoriet genomgick B. operaskolan 1934—36 och engagerades vid Kungl. teatern 1936. Tack vare sin konstnärliga ambition har B. snabbt blivit en av teaterns förgrundsfigurer. Jämsides med röstens egalisering har spelet vunnit i mognad och uttrycksfullhet. Av B:s många roller må nämnas Don Alfonso i "Così fan tutte", Don Juan, Figaro och greve Almaviva i "Figaros bröllop", Amfortas i "Parsifal", René i "Maskeradbalen", Escamillo i "Carmen", Scarpia i "Tosca" och Arnljot. B. har även gästspelat utomlands och ofta framträtt som konsertsolist, bl.a. i Beethovens 9:e symfoni och Bachs "Matteuspassion". 1946 utnämndes B. till hovsångare. *G.Hsm.*

9) Karl Jörgen Emanuel B., brorson till B.4), växtpatolog (f. 21/1 1910), fil. dr och doc. i botanik vid Lunds univ. 1942 ("Undersökningar rörande klöverröta 2. Studier av utvecklingshistoria och variation hos *Sclerotin'ia trifolio'rum*", i "Statens växtskyddsanstalts meddelanden", 37), 1:e assistent vid Statens växtskyddsanstalts filial i Alnarp 1945. B:s vetenskapliga produktion be-

handlar särsk. parasitsvampar på kulturväxter och deras bekämpande.

Björling, 1) Karl Johan Olof (Olle) B., konsertsångare (f. 2/6 1909). B. turnerade 1919—21 i USA i Björlingkvartetten (jämte fadern, Karl David B., och bröderna B.2) och B.3). Han erhöll sedermera sin utbildning vid Musikkonservatoriet i Stockholm och är numera en flitigt utnyttjad konsert- och radiosångare. B. är 1:e tenor i den 1934 bildade (2:a) Björlingkvartetten (vari därjämte ingå B.3), Claes-Göran Stenhammar och Johannes Norrby), liksom i vokalensemblen Voces intimae. *P.L.*

2) Johan (Jussi) Jonatan B., den föreg:s bror, operasångare (f. 2/2 1911), fick sin första sångutbildning hos fadern, Karl David B., och företog med den första Björlingkvartetten vidsträckta konsertresor, bl.a. till Nordamerika 1919—21 (se B.1). Efter studier för J. Forsell vid Konservatoriet och i operaskolan debuterade B. 1930 på Stockholmsoperan som Don Ottavio i Mozarts "Don Juan", Arnold i Rossinis "Wilhelm Tell" och Jonathan i Nielsens "Saul och David". Bland hans partier i fortsättningen märkas alla de italienska hjältetenorrollerna, ss. Verdis Hertigen, Alfredo, Maurico, Richard och Radamès, Puccinis Rodolphe, Cavaradossi, Linkerton, Ramirrez och Henri, Mascagnis Turiddu, Leoncavallos Canio etc., men även tenorpartier hos Mozart och Rossini, t.ex. Belmonte, Ottavio, Tamino, Almaviva och Arnold, jämte Berlioz', Gounods och Boïtos Faust, Gounods Romeo, Tjajkovskijs Lenski, rollerna som Matts i Rangströms "Kronbruden", Martin Skarp i Atterbergs "Fanal", m.fl. B:s omfångsrika, skickligt behandlade röst med dess varma klang och lyriska välljud förde honom snart fram i främsta raden av samtida tenorer. Genom en rad gästspel i bl.a. Italien, England och Amerika har han vunnit världsrykte och framstår numera som Carusos arvtagare. B. blev 1944 svensk hovsångare. Han utg. 1945 "Med bagaget i strupen". — Litt.: G. Björling, "Jussi" (1945). *P.L.*

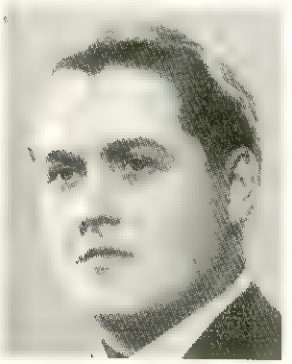

3) Karl Gustav (Gösta) B., den föreg:s bror, operasångare (f. 21/9 1912). B. turnerade 1919—21 i USA (se B.1). Han avlade 1934 högre musiklärarex. vid Musikkonservatoriet i Stockholm samt studerade sedan som Kristina Nilsson-stipendiat för bl.a. Carpi och Marcantoni i Italien. B. debuterade 1937 som Marouf vid Stora teatern i Göteborg och 1940 som Rodolphe i "Bohème" på Stockholmsoperan, där han 1941 engagerades. Bland hans övriga roller märkas Almaviva i "Barberaren i Sevilla", Wilhelm Meister i "Mignon", Lyonel i "Martha", Erik i "Värmlänningarna", Fenton i "Muntra fruarna i Windsor" och Wenzel i "Brudköpet". B. är 2:e tenor i (2:a) Björlingkvartetten (se B.1). *P.L.*

Björling, Gunnar Olof, finländsk författare (f. 1887), född i Helsingfors, fil. kand. 1915, tongivande medarbetare i den modernistiska kulturtidskr. "Quosego" 1928—29. B. är den originellaste företrädaren för modernismen i mellankrigstidens finländska litteratur. Han är filosofiskt orienterad, har studerat Pascal, Spinoza och Höffding, han är en religiös sökare, kritisk mot kristendomen men fängslad av Kristus' liv och förkunnelse. Han har ständigt strävat att lösa och belysa "livets problem", närmast bestämd av en mystisk syn på tillvaron. Litterärt påverkades B. först starkt av Pär Lagerkvist, sedan av Edith Södergran, inflytanden, som spåras i hans två första saml. dikter och aforismer, "Vilande dag" (1922) och "Korset och löftet" (1925). Under slutet av 1920-talet influerades B. av dadaismen, vilket återverkade på hans skrivsätt (han bröt i fortsättningen med traditionell syntax) och hans bildspråk. B. har i sin lyrik utom av livsåskådningsfrågor inspirerats av naturen och kärleken; någon gång har han skrivit tidsdikt, framför allt under 2:a världskriget. B. har vidare utg. "Kiri-ra!" (1930), "Solgrönt" (1933), "Fågel badar snart i vattnen" (1934), "Men blåser violer på havet" (1936), "Att syndens blåa nagel" (s.å.), "Där jag vet att du" (1938), "Det oomvända anletet" (1939), "Angelägenhet" (1940), "Ohjälpligheten" (1943), "O finns en dag" (1944), "Ord och att ej annat" (1945) och "Luft är och ljus" (1946). "Björlingurval" med inledn. av R. Enckell utkom 1937. "Och leker med skuggorna i sanden" (1947) är ett urval av B:s lyrik 1937—47. *E.*

Björling-Falck, Hedvig Amanda (Manda), f. Lindroth, skådespelerska (f. 15/10 1876), genomgick seminarium 1893—94, studerade för Hedvig Winterhjelm och Signe Hebbe samt debuterade 1901 hos Hjalmar Selander som Roxane i "Cyrano de Bergerac". Härefter har hon varit anställd hos Victor Castegren vid Stora teatern i Göteborg 1904—05, hos Knut Lindroth 1905—06, August Falck 1906—07, vid Intima teatern, först hos den sistn. 1907—10, sedan hos Gustaf Collijn 1911, och vid Lorensbergsteatern i Göteborg 1916—19 samt gästspelat i Köpenhamn, Oslo, Helsingfors, Reval och Riga. Som rutinerad framställarinna av roller i strindbergspjäser, t.ex. Fröken Julie, Drottning Kristina, Alice i "Dödsdansen", Laura i "Fadern", Tekla i "Fordringsägare" och Henriette i "Brott och brott", har B. förvärvat ett ansett namn, och

på uppläsningsturnéer tills. med August Falck har hon ständigt bidragit till att stimulera intresset för vår förnämste dramaturg. Vid sidan av strindbergsrollerna har hon åtskilliga gånger skapat gestalter av helt annat snitt, ss. Hedda Gabler, Hermione i "En vintersaga", Katharina i "Så tuktas en argbigga", Mélisande i "Pelléas och Mélisande" och Sigrid i "Bröllopet på Ulfåsa". B. har även undervisat i talteknik på Stockholms borgarskola och lanserat en egen välläsningsmetod. — G. 1) med kontorschefen Carl-Olof Björling 1897—1904, med vilken hon har dottern Renée Björling (se Björling 7), 2) med skådespelaren och teaterdirektören A. Falck 1909 36. *A.L.*

Björlingkvartetten, se Björling 1), sp. 21.

Björlykke, Knut Olai, norsk geolog och jordbruksforskare (f. 1860), dr phil. 1907, assistent vid Norges geologiske undersökelse 1895—1905, lärare vid Norges lantbrukshögskola i Aas 1898 och prof. där i geologi och mineralogi 1914. Bland B:s geologiska arbeten märkas "Geologisk kart med beskrivelse over Kristiania by" (1898), "Det centrale Norges fjeldbygning" (1905) och "Jæderens geologi" (1908). Dessutom har han utg. ett antal läroböcker. Under de senare åren har B. varit sysselsatt med systematiska jordmånsundersökningar över hela Norge, "Om Norges jordsmonn" (i "Norsk geol. tidsskrift, 1931), "Utsyn over Norges jord og jordsmonn" (1940). *[K.A.G.]Mhn.*

Björn, *zool.,* se Björnar.

Björn (samma ord som djurnamnet) el. björnvagn, *tekn.,* transportvagn, användes på krigsfartyg vid transport av tunga projektiler (projektilbjörn). B. kallas även låg, kraftig transportvagn för tungt gods, t.ex. stenblock (stenbjörn).

Björn, fyrplats med mistsignalstation på den lilla ön Björn strax n. om halvön mellan Öregrundsgrepen och Lövstabukten.

Björn, konung o. 830, omtalas av Rimbert i dennes Ansgarslegend. B. anhöll hos den frankiske kejsaren Ludvig den fromme, att missionärer måtte sändas till Sverige. När Ansgar för den skull reste till Birka, mottogs han väl av B. Man identifierar ofta, ehuru på svaga grunder, denne B. med en i Hervararsagan omtalad Björn på Håga.

Björn Järnsida, se Björn Järnsida.

Björn, Didrik Gabriel, skådespelare och teaterlitteratör (1757—1810), 1785—88 anställd vid Stenborgs teater, även som regissör, och 1788—92 vid Dramatiska teatern. B. var ett flitigt och habilt faktotum men både som skådespelare och översättare el. bearbetare åtskilligt uppstyltad. Med "De okände el. Verldsförakt och ånger" införde han 1791 Kotzebue på svensk scen. B. drog sig 1792 tillbaka från scenen och slutade som gymnasieboktryckare i Linköping.

Björn, Karl Fredrik, donator (1855—1915), med.-fil. examen i Uppsala 1875. B. testamenterade betydande belopp till Uppsala univ:s botaniska trädgård, Ersta diakonissanstalt, Sofiahemmet m.fl. kulturella och välgörande inrättningar samt 1,265,000 kr att lika fördelas mellan Kungl. operan och Patriotiska sällskapet, vilket utdelar räntan av beloppet som pensioner på 800 kr till gamla tjänarinnor.

Björna, socken i Ångermanlands n. domsagas tingslag i Västernorrlands län och pastorat i Nätra kontrakt av Härnösands stift, kring Gide älv n. om Örnsköldsvik; 929,10 km², därav 884,30 land; 3,299 inv. (1946; 4 inv. pr km²). Socknen är en bergig skogstrakt, som norrut stiger till c:a 600 m ö.h. Huvudbygden ligger söderut kring älven. Åkern utgör 2 % av landarealen, skogsmarken 84 %. Vid N. stambanan ligger Björna stationssamhälle (238 inv. 1940) med handsk- och pälsvarufabrik, tillhörande ab. Björna industrier, grundat 1944 (aktiekapital 203,000 kr). Movattnets kraftverk tillhör Gammelbyns kraft-ab., grundat 1917 (aktiekapital 559,300 kr). Tillverkning av monteringsfärdiga trähus. Storbolagens domäner omfatta c:a 570 km², kronoparker 72,78 km². Kyrkan av trä byggdes 1850—55; den efterträdde en träkyrka från 1799. — Sockennamnet, som är lånat från Björna by, är sannolikt urspr. ett namn **Björnå(n)* för nuv. Björna Lillå, en biflod till Gideälven. Namnet skrevs 1543 Biörnå och Biorna. *P.;Sl.*

Björnar, *Ur'sidae,* fam. bland rovdjuren med undersätsig kropp, långt rundat huvud, utdragen, vanl. trubbig nos, kort, tjock hals, kort, vanl. i pälsen gömd svans, fem tår på både fram- och bakben, försedda med långa, ej indragbara klor, samt små ögon och öron. Tanduppsättningen består av 36—40 tänder. Framtänderna äro relativt stora, horntänderna starka, de falska kindtänderna små, men de äkta mycket kraftiga och med breda, knöliga plattor, anpassade för blandad diet. Rovtanden är svagt utbildad. Fotsulorna äro utom hos isbjörnen nästan helt nakna och beröra vid gåendet marken i hela sin längd (hälgångare). Magen är en enkel säck, tunntarmen och tjocktarmen föga olika, blindtarm saknas. — B. anses härstamma ant från gruppen *Arctocyo'nidae* el. *Cynodic'tidae.* Fossila b. ha anträffats blott inom b:s nuvarande utbredningsområde, som omfattar hela Europa, Asien och Amerika. B. bebo både varma och kalla regioner, både bergen och den låglänta tundran. I allm. leva b. som enstöringar och äro ganska stationära; hannen håller sällan ihop med honan el. familjen annat än under fortplantningstiden. Som ide begagnas jordhålor, bergsklyftor el. för smärre former ihåliga träd. Nästan alla b. äro mer el. mindre nattliga och tillbringa dagen i sömn. B. äro allätare, som under långa tider kunna livnära sig på föda från växtriket: rötter, skott, knoppar, frön, säd, bär och andra frukter. Smärre djur såsom insekter (t.ex. myror och myrpuppor), snäckdjur och grodor förtäras, och humlornas och vildbinas bon plundras på honung. I synnerhet äldre djur kunna emellertid hos de större arterna få för vana att anfalla större djur, t.o.m. älgar och boskap. B. äro snabbare i sina rörelser, än den klumpiga kroppsbyggnaden låter förmoda, de kunna ställa sig på bakbenen och även promenera ett stycke i upprätt ställning. De flesta arterna äro goda klättrare, i synnerhet ungarna. Bland sinnena kommer lukten i främsta rummet, även hörseln är god men synen blott medelmåttig. De i kalla nordliga trakter förekommande b. ligga under vintern i ide, dock ej i verklig vinterdvala, ty sömnen avbrytes då och då, särsk. vid mild väderlek; om björnen störes, är han vanl. färdig att genast sätta sig i säkerhet. Ämnesomsättning-

en är emellertid starkt nedsatt, och föda intages mycket sällan. Isbjörnen, som dock lever i de kallaste trakterna, går mera sällan i ide. Hos de b., där vintersömn förekommer, föda de dräktiga honorna ungarna i vinteridet. B:s kött duger att äta, och skinnet hos de flesta arterna kan användas som pälsverk (se Björnskinn).

Det har visat sig mycket svårt att genomföra en rationell indelning av b. På gr. av tanduppsättningen kan man dock urskilja tre släkten: ä k t a b., *Ursus,* med 3 framtänder och 4 falska kindtänder i varje käkhalva; l ä p p b j ö r n a r, *Melur'sus,* med blott 2 framtänder i överkäkshalvorna, samt b a m b u b j ö r n a r, *Ailurop'oda,* med blott 3 falska kindtänder i underkäkshalvorna. Den sistn. gruppen, som omfattar en enda art, bambubjörnen* el. jättepandan, är väl skild från de övriga och av delvis omtvistad systematisk ställning. Läppbjörnarna representeras av den indiska läppbjörnen*. De äkta b. indelas slutl. på följande sätt:

1. B r u n a b. (*Arctos* gruppen). Hit höra de olika raserna av den vanliga bruna björnen*, *Ursus arctos,* vilka finnas i Europas och n. Asiens skogsområden och kunna nå en vikt (hos gamla hannar) av 350 kg, samt närstående arter från Centralasien och Nordamerika. Bland de amerikanska formerna, som ofta bli mycket stora, märkas grisslybjörnen*, *U. horrib'ilis,* den så sent som 1913 upptäckta *U. shi'rasi* från Alaska samt jordens största björn, kodiakbjörnen*, *U. midd'endorffi.*

2. I s b j ö r n a r (*Thalar'ctos*-gruppen). Denna grupp omfattar blott isbjörnen*, *Ursus* (*Thalarctos*) *marit'imus* som står bruna björnen nära, i det att korsningar med denna ge fruktsamma bastarder.

3. S v a r t a b. (*Euar'ctos*-gruppen). Hit föras japanbjörnen, *Ursus* (*Euarctos*) *japo'nicus,* den asiatiska kragbjörnen*, *U.* (*Euarctos*) *tibeta'nus,* och den nordamerikanska baribalen*, *U.* (*Euarctos*) *america'nus.*

4. G l a s ö g o n b j ö r n a r (*Tremar'ctos*-gruppen) med den sydamerikanska glasögonbjörnen*, *Ursus* (*Tremarctos*) *orna'tus,* som enda representant.

5. M a l a j b j ö r n a r (*Helar'ctos*-gruppen), som omfattar biruangen* el. malajbjörnen, *Ursus* (*Helarctos*) *malaya'nus.* *H.*

Björnbak, L a r s Nielsen, dansk politiker och folkhögskoleman (1824—78), var en ivrig motståndare till grundtvigianismen, agiterade bland Jyllands bönder för ökad upplysning (1854 skriften "Frem, Bondemand, frem") samt utvecklade efter 1866 i "Aarhus Amtstidende" sina radikala, prästfientliga och antimilitaristiska åsikter. Förgäves lät B. upprepade gånger uppställa sig som kandidat till Folketinget. Men vissa av hans anhängare (bland dem G. Winther) hade där säte och bildade en särskild liten grupp, benämnd "Björnbakerne"; den kom stundom att spela en viss roll, då vänsterpartiet utan dess hjälp icke alltid kunde påräkna majoritet. *B.*

Björnberg, Berndt A r n e, publicist (f. 4/10 1908), fil. dr i Uppsala 1940. B. blev 1926 "Dagens nyheters" korrespondent i Uppsala och anställdes 1939 i Livsmedelskommissionen, där han gjorde en snabb karriär. Han har bl.a. varit sakkunnig i Finansdep. 1943, sekr. i kommissionen för ekonomisk krigsplanering m.m. och led. av Statens återuppbyggnadsnämnd 1944—45, särskild föredragande i Handelsdep. 1945—46 samt ordf. i 1946 års sjömanskommitté, resp. stuveriutredning. 1945—47 var han red. för tidskr. "Tiden". I febr. 1947 anställdes B. som chef för europeiska avd. inom FN:s transatlantiska informationstjänst i Lake Success, som har överinseendet över FN:s samtliga informationskontor i olika europeiska huvudstäder. Han har bl.a. utg. "Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905" (doktorsavh., 1939) och "Svensk krishushållning" (i "Verdandis småskrifter", 463, 1944). *Th.*

Björnbindsel, *skogsbr.,* redskap för hopspänning och fastlåsning av kedjor, t.ex. kring ett timmerlass.

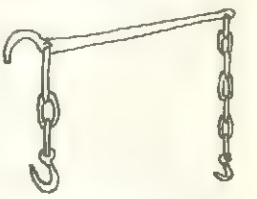

Björnbindsel.

Björnbrodd, *bot.,* art av släktet *Tofiel'dia**.

Björnbär, b j ö r n h a l l o n, vissa arter av släktet *Rub'us,* av Linné sammanfattade under kollektivarten *R. frutico'sus.* Några av de viktigaste bland dessa äro *R. suberec'tus, R. plica'tus, R. sulca'tus* och *R. Bellar'di,* vilka ofta ha saftiga, söta och mycket aromatiska frukter, eftersökta för beredning av sylt. Bären plockas för sådant ändamål från de i s. Sveriges kusttrakter vildväxande buskarna. B. kunna också odlas i trädgårdar, och härtill lämpar sig i sht *R. plica'tus* för sin härdighet och bördighet. Därjämte förekomma olika utländska typer, bl.a. a r m e n i s k a b. (*R. hedycar'pus armeni'acus*), en starkväxt form med stora bär, samt f l i k b l a d i g a b. (*R. lacinia'tus*) m.fl. En i England uppdragen ny hybrid med stora, söta, tidigmognande frukter, *Bedford Giant,* är ytterst värdefull för svenska odlingsförhållanden. — Hybrider mellan b. och hallon förekomma i odling. Bären av dessa äro mindre uppskattade i Sverige. — Se även Loganbär. *C.G.D.*

Björnbär.
Ur "Årets bilder", 1936.

Björnbärsrost, art av svampsläktet *Phragmi'dium**.

Björnbärssnabbvinge, art av underfam. snabbvingeljarilar*.

Björndjur, klass bland leddjuren, se Tardigrada.

Björne, Ernst Hugo Alexis, skådespelare (f. 4/2 1886). B. debuterade i Landskrona 1907 hos Hjalmar Selander som Bengt lagman i "Bröllopet på Ulfåsa". Han tillhörde Selanders sällskap till 1911 och har sedan varit anställd hos Einar Fröberg 1911—14, vid Svenska teatern i Stockholm 1914—25, vid Vasateatern 1925—26, vid Oscarsteatern 1926—32 samt vid Vasateatern under Gösta Ekmans regim 1932—35. Under senare år har B. varit knuten till olika stockholmsscener, bl.a Dramatiska teatern, där han är fast engagerad sedan 1946, samt deltagit i åtskilliga av Riksteatern anordnade turnéer i landsorten. Dessutom har han gästspelat vid Det ny teater i Oslo och vid Stadsteatern i Hälsingborg. Redan från början inriktade sig B. på det område, där han senare skulle fira sina största triumfer, näml. karaktärsfacket. Vid de sällskap, där han arbetade, fick han en mängd olikartade uppgifter i tidens till värdet mycket växlande repertoar, såväl den historiska som den moderna, t.ex. Peterson-Bergers "Arnljot", Sten Sture i "Siste riddaren", Karl-Henrik i "Gamla Heidelberg" och Armand i "Kameliadamen". Senare har han vidgat området för sin konst, samtidigt med att han fördjupat sin psykologiska rollanalys och givit sin teknik fastare form. Prov på vidden av hans konstnärliga register äro roller som Luther i "Näktergalen i Wittenberg", Jörgen Tesman i "Hedda Gabler", Tellheim i "Minna von Barnhelm", Paul Lange i "Paul Lange och Tora Parsberg", fadern i "Graven under triumfbågen", Brutus i "Julius Caesar", Gaunt i "Grå gryning", Lame Fredrik i "Midsommardröm i fattighuset", confessorn i "Till Damaskus", Magnus Gabriel De la Gardie i "Carl XI", Jansson i "Vår ofödde son" och främlingen i "Brända tomten". B. har under årens lopp medverkat i ett stort antal filmer, där han vanligen framställt förlåtande fäder, farbroderliga läkare, ironiska skilsmässoadvokater eller likartade resonörsbetonade roller. — B. är sedan 1918 g.m. skådespelerskan Gerda Lindblom. *A.L.;G.Wr.*

Björneberg, egendom i Järstorps sn i Småland, närmast n.v. om Jönköping, omfattar 226 ha, därav 106 åker; taxeringsvärde 248,300 kr. Huvudbyggnaden, av reveterat trä i två våningar och med två flyglar, uppfördes 1766—67. B. tillhörde på 1600-talet och fram till 1791 ätten Soop, senare bl.a. G. H. Silfverhielm, G. A. Höckert (målaren J. F. Höckerts far) och från 1878 disponent B. Hay; nuv ägare är fröken Ebba Hay.

Björneborg. 1) Bruk i Visnums sn i Värmland, vid sydändan av sjön Vismen 11 km s.ö. om Kristinehamn, omfattar järnverk med masugnar, martinverk, ånghammar- och manufakturs medja, gjuteri och mekanisk verkstad. Ägare är Björneborgs jernverks ab., bildat 1925 (aktiekapital 1,500,000 kr, 400 industriarbetare, årligt tillverkningsvärde 5 mkr). Brukets huvudbyggnad är av trä i två våningar med två flyglar. — B. anlades 1656—61, kom 1762 genom arv till ätten Nordenfeldt och förblev förbundet med denna släkt till 1893. Om B. och dess plats i värmländskt kulturliv se Lotten Dahlgren, "Nordenfeldtarna på B." (1922) samt "B. i helg och söcken" (1924). *[Th.P.]P.*

2) Brukssamhälle i anslutning till B.1), vid N.v. stambanan; 1,183 inv. (1940).

Björneborg, fi. *Pori*, stad i Åbo-Björneborgs län, Finland, vid Kumo älv nära dess utlopp i Bottniska viken. Till B:s stadsområde höra jämväl Räfsö och Mäntyluoto uthamnar vid älvmynningen; 94,1 km²; 32,651 inv. (1944), övervägande finsktalande (677 svensktalande 1940). — B. grundades 1558 och fick stadsprivilegier 1564. Dess föregångare som handelsplats för Kumo älv-dalen jämte uppland var i förhistorisk tid Telje, 37 km uppför älven, och under medeltiden Ulfsby, 6 km ovanom staden. Uppgrundningen av älvmynningen genom landhöjningen framtvang en flyttning av staden till dess nuv. plats. På 1600- och förra hälften av 1700-talet var stadens utveckling långsam. Först efter det stapelrätten vunnits 1765, skedde ett uppsving. På 1840-talet var B:s handelsflotta den största i landet. I samband med segelsjöfartens tillbakagång inträdde en viss stagnation i stadens utveckling, men B. har över huvud väl hävdat sig som en av landets viktigaste utförselhamnar. Järnvägsförbindelse med statsbanorna erhölls 1895. I stadens industri har uppsvinget varit påfallande, efter det vattenkraften i Kumo älvs nedre lopp utbyggts på 1930-talet. 1940 införlivades med B. vidsträckta förortsområden i Björneborgs landskommun och Ulfsby, varigenom stadens område och folkmängd ung. fördubblades.

B. är till storleken den sjätte av Finlands stader. Staden har en regelbunden kvadratisk stadsplan med ett antal stora moderna affärshus och offentliga byggnader i centrum växlande med låg trähusbebyggelse. Rådhuset är ritat av C. L. Engel (1841). I Juselius' mausoleum finnas berömda fres-

Björneborg i Värmland.
SJ:s bildarkiv; foto M. Sjöberg

Rådhuset i Björneborg.

ker av A. Gallen-Kallela. Bland friluftsskulpturer märkas "Harvaren" av E. Cedercreutz, Hj. Nortamos minnesstod av Y. Liipola och monumentet över manskapet på den förolyckade torpedbåten S2 av W. Aaltonen. — B. har en livaktig industri. Antalet arbetsställen var 1944 86 med 5,386 arbetare. Bland större industriföretag märkas Outokumpu ab:s stora kopparverk, Rosenlew-koncernens mekaniska verkstad, cellulosafabriker, pappersbruk, såg, trähusfabrik, lådfabrik och kraftverk, en bomullsfabrik (ägare ab. Björneborgs bomull), Räfsö såg (tillhörig Rauma-Raahe ab.), tändsticksfabrik, snickerifabriker och ölbryggerier. Handeln och sjöfarten äro av gammalt betydande näringsgrenar i B. Hamnen anlöptes 1938 av fartyg med en sammanlagd dräktighet av 454,000 nettoton. Staden har tre hamnar: stadshamnen med en kajlängd av 1,170 m, djup 2,7 m, Räfsö trävarulastningsplats, kajlängd 600 m, djup 3—3,5 m (lastningen i Räfsö sker i huvudsak på redden, djup 7,5 m) samt Mäntyluoto, som sedan 1898 är förbunden med B. genom en 20 km lång hamnbana, kajlängd 1,260 m, djup 5,5—7,5 m. Mäntyluoto hamn öppenhålles vanl. året om med isbrytarhjälp. B. har även ett stort flygfält. I staden finnas 1 svensk och 3 finska lärdomsskolor, industri- och handelsskolor, finsk teater. - Litt.: J. W. Ruuth, "B:s stads historia" (1897). *Mdn.*

Björneborgarnas marsch, den nuvarande finska arméns honnörsmarsch. Melodien framträder i dans- och sånglitteraturen under slutet av 1700-talet. Senare förekommer den mest under namn av "Bonapartes marsch". Några förmoda, att den komponerats el. sammanställts av C. Kress. Den har arrangerats av bl.a. Konrad Greve, Filip v. Schantz och R. Kajanus (orkester). Intill den förra finländska militärens upplösning var den Åbo bataljons honnörsmarsch. En bestående popularitet har den även vunnit som vokalmarsch till Runebergs berömda dikt "B. m." ("Söner av ett folk, som blött"). Marschen finnes för manskör av bl.a. Fr. Pacius och i ett utmärkt arrangemang för blandad kör av M. Wegelius. *O.An.*

Björneborgska sjukan (el. febern). Under finska kriget 1808 kvarstannade några dussintal officerare i den retirerande finska armén, främst ur Nylands och Åboläns reg., i trakten av Björneborg och överlämnade sig åt de förföljande ryssarna; de föregåvo sig därvid vara sjuka ("björneborgska sjukan"). Deras beteende var ett typiskt utslag av den defaitism, som vid denna tid grep omkring sig bland överklassen i Finland. I många fall är det emellertid svårt att skilja desertörerna från de verkligt sjuka. — Litt.: "Sveriges krig åren 1808 och 1809", 3 (1902); Ö. Tigerstedt i "Skott i överkant" (1934). *St.C.*

Björneborgs regemente, finskt infanteriruppförband, uppsatt på 1620-talet. Det deltog i 1626 års fälttåg i Preussen, Torstensons första fälttåg och slaget vid Leipzig 1642 samt Karl Gustavs fälttåg i Böhmen 1648, överfördes vid krigsutbrottet 1700 till Livland, ingick i Lewenhaupts häravd. 1708 och deltog i slaget vid Poltava 1709. B. deltog senare i kriget i Finland 1789—90, i Pommern 1807 och i det sista finska kriget 1808—09, där det bl.a. utmärkte sig i striderna vid Siikajoki och Juutas. Reg:s mest kände chef är G. C. v. Döbeln. — Under finska inbördeskriget 1918 uppsattes ett nytt B., som sedan förlades till Åbo. — Litt.: E. Lindh, "Kongl. B." (1928). *T.Hm.*

Björnefjord, fjord på Norges västkust, s. om Bergen.

Björnekulla, till 1946 socken i Kristianstads län, blev 1/1 1946 köping med namnet Åstorp*. Församlingen heter alltjämt B. — Namnet, som urspr. tillkommer byn Björnekulla, skrevs 1352 Bjærnekulle. Det kan innehålla ant. gen. sing. el. plur. *biærna(r)* av djurnamnet *björn* el. gen. *Biærna(r)* av ettdera av mansnamnen *Biörn* el. *Biærne.*

Björneman, Reinhold William Eugen, affärsman och idrottsledare (f. 6/10 1895). Utexaminerad från Schartaus handelsinst. 1918 bedrev B. efter bankpraktik några års affärsstudier i Frankrike, Tyskland och England. 1928 blev han dir.-assistent och sedan 2:e dir. hos J. G. Swartz ab. i Norrköping, 1938 dir.-assistent och därefter v. verkst. dir. i Margarinfabrikernas försäljningsab. i Stockholm och 1941 verkst. dir. för Förenade skånska andelsslakterierna (Scan) i Malmö. 1940 var han svenska regeringens representant för speciella handelsuppdrag i London. B. blev olympisk mästare i Antwerpen 1920 (längdhopp). Han har bl.a. varit ordf. i Östergötlands idrottsförbund. *O.Bg.*

Björnen. 1) Lilla B., lat. *Ursa min'or,* en av de "ptolemaiska" stjärnbilderna, belägen vid n. himmelspolen. Den innehåller 22 stjärnor starkare än 6:e storleken, bland dessa 2 av 2:a storleken, α och β. Stjärnan α kallas Polstjärnan el. Polaris. 2) Stora B., lat. *Ursa major,* en av de "pto-

lemaiska" stjärnbilderna, belägen på 8^t—14^t rektascension och +30°—+75° deklination. Den innehåller 118 stjärnor starkare än 6:e storleken, bland dessa 6 stjärnor av 2:a storleken, α, β, γ, ε, ζ, η, bildande Karlavagnen. Inom stjärnbilden ligger ett stort antal nebulosor, de flesta av spiraltyp. — Se karta vid Stjärnor. *Ch.*

Björner, Eric Julius, fornforskare, se Biörner.

Björner, Anna Larssen, dansk skådespelerska, pingstvän, se Larssen-Björner.

Björneröd och Kroken (Krokstrand), municipalsamhälle (sedan 1902) i Skee sn i n. Bohuslän, vid inre delen av Idefjorden; 10,42 km², därav 10,17 land; 626 inv. (1946). Stenhuggerier. Ett kapell byggdes 1931. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 1,116,000 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 607,250 kr (1945). — Namnet Björneröd, som 1544 skrevs Biörneröd, innehåller sannolikt gen. av mansnamnet *Björn* och *rud, ryd,* röjning. Kroken skrevs 1581 Kraagenn, Kroggenn; namnet syftar kanske på den tvära *krok,* krök, som den gamla landsvägen gjorde på platsen. Se "Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län", 20, 1943—44, sid. 6, 51. *P.;Sl.*

Björnerödspiggen, berg i Skee sn i Bohuslän, vid Idefjordens inre del, 224 m högt, landskapets högsta punkt.

Björnfesten, se Lapsk mytologi.

Björnfloden, Stora B., biflod till Mackenzie River* i Canada.

Björnfloka, *bot.,* art av släktet *Heracle'um**.

Björnfot, *veter.,* den kotställning hos häst ("björntrampare"), vid vilken kotbenets lutningsvinkel mot horisontalplanet understiger 30°. B. är i allm. medfödd och anses som ett allvarligt fel på gr. av den starkare påfrestning av böjsenor och band, som därav blir en följd. Steget blir förkortat, och rörelserna medföra ökad kraftförbrukning. Inom vissa hästraser (Shire, Clydesdale) är b. dock en så vanlig företeelse, att den måste anses som fysiologisk, och synes ej medföra några egentliga olägenheter. Kotan är här i mots. till vad fallet brukar vara vid b., kort. B. åtföljes gärna av en trubbig hov. B. kan även uppstå genom skada på gaffelbandet med därav följande förlängning av detsamma. Det gäller i dylika fall vanl. den ena extremiteten och saknar då betydelse ur avelssynpunkt. *[V.Mr]Dhl.*

Björnfot hos häst.

Björnhallon, se Björnbär.

Björnhål, *sjöv.,* de fyrkantiga öppningar i en märs, genom vilka man på ett bekvämare sätt kan praktisera sig upp till märsen än över de till densammas ytterkanter ansatta puttingsvanten.

Björn Järnsida. 1) Vikingahövding, son till Ragnar Lodbrok. Det omtalas i västeuropeiska källor, att B. vid 800-talets mitt härjade i Frankrike, företog ett vikingatåg mot Luna i Italien och dog i Friesland. Enl. den utbroderade nordiska sagan, som bl.a. är bevarad hos Saxo, var B. konung i Sverige.

2) Dansk prins, sonson till Erik Ejegod, tog i striderna efter Knut Lavards mord parti för sin farbror Erik Emune, som efter sin seger 1134 dödade honom. Enl. isländsk tradition var B:s dotter Kristina g.m. Erik den helige.

Björnkatt, se Binturong.

Björnkloört, art av fam. akantusväxter*.

Björnkräfta, *Scyll'arus ursus,* en vid Europas atlantkuster och i Medelhavet förekommande art av ordn. tiofotade kräftdjur. B. når en längd av c:a 30 cm. Framkroppen är täckt av en bred och platt sköld, ögonskaften utgå från ryggsidan, yttre antenner bladformiga. B. lever i kustregionen mellan klippor. Jfr Bladkräfta.

Björnloka, *bot.,* art av släktet *Heracle'um**.

Björnlunda, socken i Daga hd i Södermanland och pastorat i Daga kontrakt av Strängnäs stift, närmast ö. om sjön Båven; 117,24 km², därav 97,30 land; 1,648 inv. (1946). B. är rikt på småsjöar och beröres i n.ö. och s. av Storsjön, resp. Liksdammen. Bäst uppodlade äro trakterna nära Storsjön, medan s.v. delen är bergig skogstrakt. Åkern utgör 29 % av landarealen, skogsmarken 51 %. Björnlunda stationssamhälle vid V. stambanan har 316 inv. (1940). Egendomar: Älghammar*, Jakobsberg* och Ekhov. Av fornlämningar äro särsk. järnåldersgravar talrika; 7 runstenar finnas samt rester av fornborgar. Kyrkan stammar från äldre medeltiden, tillbyggnaden i n. från 1767; koret var urspr. gravkapell. — Namnet tillkommer äldst prästgården och innehåller sannolikt stamformen av djurnamnet *björn* och plur. av *lund,* (helig) lund. Det skrevs 1314 (de) Biornlundum. *P.;Sl.*

Björnmaki', *Arctoce'bus calabare'nsis,* halvapa från v. Afrika, når en längd av bortåt 30 cm och har en lång, tät ull, på översidan rostbrungrå, undertill ljusgrå, men i ansiktet och på händerna och fötterna mörkbrun. Pekfingret är förkrymt till en vårta, svansen kort och knappast synlig. B. är liksom sina släktingar en trög klättrare, som lever av frukt och insekter.

Björnmossor, *Polyt'richum,* släkte bland bladmossorna, innefattande upprätta, styva och ofta högvuxna mossor, som ha grön, gul- el. brunaktig färg och växa i tuvor el. mattor i kalla och tempererade zonerna, i tropikerna på högbergen. Stammen har en väl utvecklad centralsträng, bladen äro smala och barrlika, försedda med en bred, på ryggsidan kölformigt framträdande, flerskiktad nerv och bära på ovansidan tättställda lameller, kapseln prismatisk, 4—6-kantig, sittande på ett långt skaft, som i spetsen är utvidgat till en ringformig skiva. Peristomtänderna äro 64 och upptill förenade av en mynningshinna, *epifragma.* Mössan har en tät filtbeklädnad av långa, nedhängande, vita el. gulbruna hår. Släktet omfattar över 90 arter, av vilka 12 förekomma i Sverige. Allmän i skogar och kärr är björnmossa, *P. commu'ne,* som når ända till ½ m höjd, har jämnbreda, tillbakaböjda, syllika blad med lång, borstlik spets och bildar stora mörkgröna tuvor. En annan art, enmossa, *P. juniperi'num,* allmän på torvjord, är mindre, har glänsande blågrön färg och mera utspärrade, i kanten omböjda blad. *G.*

Björnnabben, vid Ölands n. udde belägen livräddningsstation med raketapparat, anlagd av Svenska sällskapet för räddning av skeppsbrutna.

Björnram, adliga släkter, av vilka en härstammade från nedannämnde B.1), bördig från Öster-

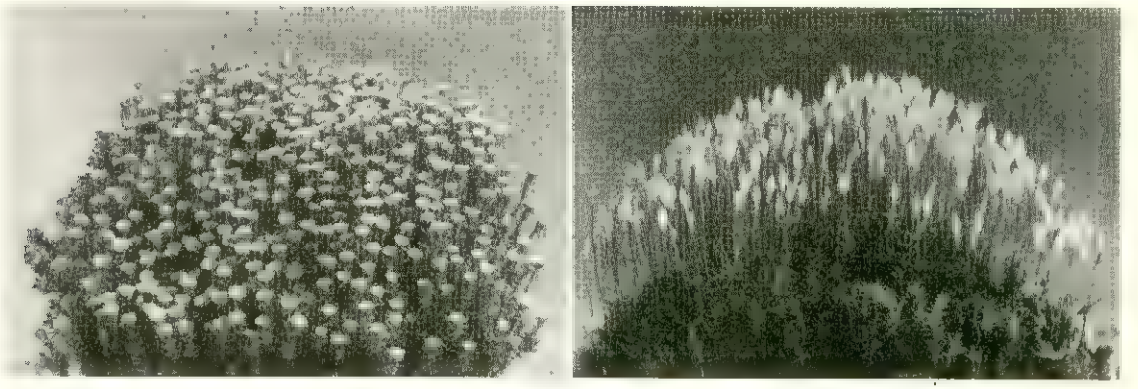

Björnmossa, han- (t.v.) och honexemplar.
Foto A. Fors.

götland, vilkens söner, B.2) och 3), adlades, den förre 1561; ätten torde ha utslocknat på svärdssidan redan före 1600. Med denna släkt böra icke förväxlas några andra inbördes icke befryndade medeltidssläkter, vilka även förde björnramen i sitt vapen; de voro alla utdöda före medeltidens slut. Icke heller har den något att göra vare sig med den finska frälsesläkten B., som skrev sig till Domargård i Karis sn, 1643 introducerades på svenska Riddarhuset och 1676 utdog på svärdssidan, el. med den släkt, till vilken nedannämnde Gustaf B. hörde. Dennes släkt, även den numera utdöd, vann 1765 efter inlämnandet av en stamtavla, som senare visats vara opålitlig, inträde på Riddarhuset på den finska släktens nummer. *C.*

1) Lars Olofsson (B.), krigare, fogde (d. trol. 1572). Enl. Peder Svarts krönika var B. den, som förmådde dalkarlarna att återkalla Gustav Vasa, vilken de nyss tillbakavisat; samma källa låter honom spela en stor roll under befrielsekrigets första år: han deltog bl.a. i erövringen av Västerås och i sammandrabbningarna med Gustaf Trolle. Senare är B:s huvudsakliga verksamhet knuten till fogdetjänst framför allt i norrländska och finska provinser. Redan i slutet av 1521 sände Gustav Vasa honom dit. Hans första förvaltningsområden voro Norrbotten och Dalarne; därefter innehade han under 1530-talet Korsholm i Finland och senare åtskilliga andra län. *I.A.*

2) Hans Larsson (B.), den föreg:s son, ämbetsman och krigare (d. 1571). B. utövade sin viktigaste verksamhet i Finland, där han sedan omkr. 1553 innehade flera poster; från 1568 var han ståthållare (*gubernator*). Han användes ofta under Erik XIV:s regering i diplomatiska uppdrag ö. om Östersjön, så t.ex. vid underhandlingar i Reval 1561 och i Ryssland 1564 och 1565—66. Vid det sistnämnda tillfället framkom tsar Ivans fordran att få Katarina Jagellonica utlämnad, och B. beskylldes senare av tsaren för att ha givit anledning till denna begäran, något som dock synes ogrundat. Vidare togs B. i anspråk för militära uppdrag, framför allt då det gällde att avstänga handeln på Narva, vilken Erik XIV var synnerligen intresserad av att förhindra till förmån för det numera till Sverige anslutna Reval. Vid Eriks fall slöt sig B. till Johan III och bibehöll även i fortsättningen sin inflytelserika ställning i öster. — Litt.: H. Hjärne, "Svensk-ryska förhandlingar 1564—72" (1897). *I.A.*

3) Andreas Laurentii (B.), den föreg:s bror, präst (d. 1591), kyrkoherde i Umeå 1561, i Gävle 1570, biskop i Växjö 1576 och ärkebiskop 1583. B. vanns av Johan III för dennes liturgiska strävanden och var enl. Messenius den förste präst, som förrättade gudstjänst efter den nya mässordningen. Oaktat B. gick fram med stor moderation, blev han dock föremål för mycken bitterhet från anti-liturgisternas sida och kom bl.a. i strid med hertig Karl.

4) Gustaf B., mystiker (1745—1801), handsekr. hos hertig Karl, sedermera Karl XIII, protokollsekr:s titel 1781. Genom sin beröring med frimurare, särsk. Elis Schröderheim, synes B. ha kommit på den idén att agera andebesvärjare och bedrägligt utnyttja tidens smak för det ockulta. Införd hos Gustav III arrangerade han för denne i olika kyrkor i stockholmstrakten medelst tygstycken, masker och magisk belysning nattliga andescanser, som till en tid duperade folk men snart avslöjades av livmedikus S. A. Hedin, varefter B. drog sig tillbaka till ett av allehanda fantastiska rykten om förbund med den onde o.d. omgivet enstöringsliv. *C.*

Björnreva, art av växtsläktet *Calyste'gia**.

Björnrot, *Meum athaman'ticum,* en i de europeiska bergstrakterna inhemsk, flerårig, starkt lakritsluktande ört av fam. flockblommiga växter. Den är en glatt, c:a 30 cm hög växt med en mängd tuvade, mörkgröna, mycket findelade blad. B. odlas ofta som prydnadsväxt och var förr läkeväxt. I Norge förekommer den på några ställen förvildad.

Björns hög, Kung Björns hög, det folkliga, möjl. av Olof Rudbeck el. hans skola präglade namnet på en mäktig gravhög (49 m i diam., 8,75 m i höjd) vid Håga, 3 km s.v. om Uppsala. Den undersöktes 1902—03 på initiativ av nuvarande kronprins Gustav Adolf och under ledning av dåvarande doc. O. Almgren. Uppförd av jord och sand inneslöt den ett kärnröse med spår av träkonstruktioner. Här funnos även rester av en 3 m lång träkista, bildad av en kluven och urholkad ekstam och innehållande brända ben. Det rika gravgodset, däribland ett svärd med delvis guldbelagt fäste samt ett spänne, även det med beläggSU 4.
2 — Red. avsl. 30/8 47.

Björnsnäs.

ning av guldbleck, hänför graven till början av yngre bronsåldern (Montelius' period IV: 1100—950 f.Kr.). Hågahögen är det viktigaste gravfyndet från Skandinaviens yngre bronsålder. — Litt.: O. Almgren, "Kung Björns hög" (1905). *G.Em.*

Björnsjön, sjö i Canada, se Stora Björnsjön.

Björnskinn, hud av olika björnformer (se Pälsvaror). Lättare och mjukare b. brukas till mössor, kuskkragar och foder, grövre skinn bl.a. till mattor.

Björnsnäs, egendom i Kvillinge sn i Östergötland, naturskönt belägen vid Bråvikens innersta del, omfattar 854 ha, därav 243 åker; taxeringsvärde 445,900 kr. Slottet byggdes i s.k. Oskar I:s gotik 1850 men ombyggdes i klassisk stil efter ritningar av I. G. Clason 1898. — B. (Nääs) köptes 1622 från Kronan av P. Kruse, vars barn adlades Crusebjörn och givit namn åt B. Det reducerades 1683, innehades på 1700-talet av bl.a. släkten Reenstierna, skiftade senare ofta ägare och tillhör sedan 1848 släkten Trozelli. Nuv. ägare är ryttmästare E. Trozelli. *[C.V.J.P.*

Björnsson, John Edvard, skolman, politiker (f. 24/9 1878), fil. dr 1909, doc. i Lund 1909—10, lektor i Borås 1910—43. Sedan urtima riksdagen 1919 representerar B. Älvsborgs län i F.k., är led. av bevillningsutskottet och bankofullmäktig sedan 1932. B. har huvudsakl. sysslat med bank- och bevillningsfrågor. Som sakkunnig har han anlitats i tull- och traktatkommittén, vid utredningar rörande den högre tekniska undervisningen, planläggning av beredskapsarbeten mot arbetslösheten och Statens mjölknämnd m.m. Han är ledamot av Statens jordbruksnämnd och 1939 års livsmedelskommissions råd. *W.Sm.*

Björnsson, Sven Fritiof, geograf (f. 20/8 1905), fil. dr och doc. 1937, bitr. lärare i geografi 1946, allt vid Lunds univ., lektor vid högre allmänna lärov. i Linköping 1947. Bland B:s arbeten märkas "Sommen-Åsundenområdet. En geomorfologisk studie" (gradualavh., 1937) och "Blekinge. En studie av det blekingska kulturlandskapet" (1946).

Björnson. 1) Björnstjerne Martinius B., norsk författare (8/12 1832 –26/4 1910), f. i Kvikne men uppvuxen i Romsdalen, vars storslagna natur blev bakgrunden för hans folklivsskildringar. Efter skolgång i Molde avlade B. 1852 studentexamen i Kristiania, där han 1853 slog sig ner som journalist, från 1855 som ord. teateranmälare i "Morgenbladet". I sistnämnda egenskap företrädde han de nationellt norska intressena gentemot det danska inflytandet över teaterlivet. B., som redan under skoltiden sysslat med författarskap, debuterade 1856 med skådespelet "Mellem slagene", skrivet under intrycket av studentmötet i Uppsala s.å., ett typiskt ungdomsverk, där Sverre representerar ungdomskraften i kamp med ett föråldrat system. Med "Synnöve Solbakken" inledde B. följ. år sin realistiskt-romantiska bondenovellistik, som framför allt gjort hans namn ryktbart. Den första berättelsen följdes senare av "Arne" (1859), "Faderen" (s.å.), "En glad gut" (1860), "Brudeslåtten" (1872) m.fl. Dessa "fortællinger", av vilka några nå mästerskapet, äro påverkade av sagalitteraturen, vars anda och stil de vilja återuppväcka, av den romantiska äventyrsgenren och av H. C. Andersen. Norskt folkliv är här skildrat i idealistisk anda, bondegestalterna äro upphöjda på ett ideellt och poetiskt plan, och framställningen är genomandad av friskt sprudlande lyrik. — 1857—59 var B. anställd som konstnärlig ledare för teatern i Bergen. Samtidigt redigerade han en tid "Bergensposten". 1858 gifte han sig med en ung Bergensdam, Karoline Reimers (1835 1934). B., som redan under skoltiden var starkt gripen av 1848 års revolutionära idéer, blev 1859 medred. i "Aftenbladet" i Kristiania men invecklades strax i våldsamma politiska strider, som föranledde hans utträde ur redaktionen redan i jan. 1860. S.å. anträdde han med hjälp av stipendier en längre resa över Köpenhamn, München och Wien till Rom, där han vistades mer än ett år. Dramatisk diktning stod nu några år i centrum för hans intresse. Versskådespelen "Halte-Hulda" (1858) och "Kong Sverre" (1861) äro ännu omogna ungdomsalster, det senare ett inlägg i dagsstriderna med demokratisk tendens. Fullt mogen framträder B. i den stort anlagda trilogien "Sigurd Slembe", påverkad av Shakespeare och Schiller, behandlande sjalvbe härskningens problem och fylld av kristna försoningstankar. Besläktat med detta verk är "Maria Stuart i Skotland" (1864). Betydligt senare (1872) fullbordade B. ännu ett historiskt skådespel, "Sigurd Jorsalfar", ett festspel med starkt lyriskt inslag.

I april 1863 hade B., som vid denna tid av Stortinget beviljades sitt första diktargage, återvänt till Norge, där han nu stannade ett decennium, som bildar en övergångsperiod till hans moderna diktning. 1865—67 var han chef för Kristiania teater, 1870—73 för Möllergatens teater. 1866—71 utgav han "Norsk folkeblad", som han gav politisk prägel (starka angrepp på unionspolitiken). Ett uppehåll i Köpenhamn 1868 förde honom i förbindelse med Grundtvig. Dennes idéer och kampen för vänsterpartiets sak smälte nu hos B. samman till en kamp för en ny nationell anda. — Djupt nedstämd av skandinavismens sammanbrott 1864 närmade sig B. efter Tysklands seger 1870—71 pangermanistiska tankegångar.

B:s diktning under detta decennium är föga betydande. Det lilla äktenskapsdramat "De nygifte" (1865) är ett första försök till samtidsskildring. I berättelsen "Jernbanen og kirkegaarden" (1866) har B. lämnat bonderomantiken, miljön är vardagligt realistisk och bönderna tecknade med mindre

sympati än tidigare. På gränsen till den moderna romanen står "Fiskerjenten" (1868). 1870 utgav B. en samlad upplaga av sina dikter, "Digte og sange" (nya utökade uppl. 1880 och 1890). Större delen av B:s kraftfulla, varma, men icke alltid artistiskt fulländade lyrik utgöres av tillfällighetsdikter. B. är även som lyriker en stridbar optimist och förkunnare, men han saknar ibland den omedelbara lyriska ingivelsen. Förtätad handlingskraft utmärker hans många fosterlandssånger. Till B:s mest bekanta dikter höra dock åtskilliga stämningar och idyller, som finnas spridda i berättelser och skådespel. Större och mera betydande äro de starkt dramatiska historiska dikterna "Berghot" och "Olav Trygvason". En plats för sig intar "Arnljot Gelline" (1870), en romanscykel på delvis fri vers, ett typiskt björnsonskt verk om skuld och försoning, om utvecklingen från individualistiskt trots till ödmjuk kamp för en högre sak.

1873 drog B. åter mot s. Han hade vid denna tid gjort bekantskap med Darwins verk och med Brandes' "Hovedströmninger". Nu träder han i beröring med den nya tekniken hos de franska dramatikerna: Augier, Dumas d.y., Sardou. Under intryck av dessa nya strömningar skrev han i Rom sina första borgerliga problemdramer, "En fallit" och "Redaktören" (båda 1875). Mest betydande är det förra med motiv från modernt merkantilt liv men med den vanliga björnsonska utvecklingsgången: skuld, förkrosselse, försoning och återupprättelse. "En fallit" gjorde B:s namn känt i Europa. I Italien skrevs också äktenskapshistorien "Magnhild", utg. 1877.

Efter hemkomsten 1875, då han slog sig ner på gården Aulestad i Gausdalen, som han inköpt några år tidigare, kastade sig B. in i problemdiktningen. Hans arbeten behandla politik och moral, religion och uppfostran. Skådespelet "Kongen" (1877) är ett angrepp på all institutionsmässig osannhet, här representerad av monarkien. "Det ny system" (1879) har samma tendens; motivet är närmast besläktat med Ibsens i "En folkefiende", men som oftast hos den föga tragiske B. slutar skådespelet med seger för den ensamme och för sanningen. "Leonarda" (1879) tillhör samma grupp.

Efter att åren o. 1880 ha varit ute på skilda resor (Frankrike, Tyskland, Amerika), deltagit i valstrider och fört en intensiv kamp för republiken, bosatte sig B. 1882 i Paris, där han mestadels vistades fram till 1887. Härifrån hemskickade han 1883 dramat "En hanske", där han till centralproblem valt sedlighetsfrågan, som han tidigare flera gånger varit inne på ("Magnhild", "Leonarda"). Det är ett tendensdrama med krav på mannens renhet före äktenskapet, en tendens, som uppkallade Arne Garborg och Hans Jæger till genmäle och åstadkom brytning med Brandes. B. tog senare upp striden i sedlighetsfrågan i talrika uppsatser och föredrag ("Engifte og mangegifte", 1887—88). — Från 1883 är också mästerverket "Over ævne, første stykke", B:s uppgörelse med kristendomen, som han alltifrån bosättningen på Aulestad varit på glid ifrån. Han hade här sysslat med läsning av de böcker, som för tillfället sysselsatte världen: Darwin, Mill, Spencer, Taine, Renan,

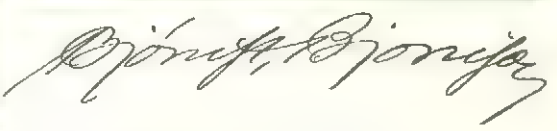

Brandes, Rydberg. Stycket är främst en psykologisk studie, där det "under", som styckets huvudperson tror ha skett, slutl. visar sig vara ett hypnotiskt inflytande. I likhet med Kierkegaard anser B. kristendomen vara "over ævne", men i motsats till denne accepterar B. icke paradoxen. Han ansluter sig i stället till utvecklingsläran (psalmen "Ære det evige forår i livet"). Genomandat av lyrik men med en mäktig dramatisk kraft och en djup människokännedom utgör det lilla dramat höjdpunkten av B:s diktning. Tolv år senare utkom "Over ævne, andet stykke", B:s enda sociala drama. Här är det den sociala idealismen, som är "over ævne". 1892 hade B. förklarat sig vara socialist, men en del anarkistiska attentat ute i Europa de följande åren väckte hans misstro mot de samhällsreformatorer, som ville "slå spillet overende"; dessas "over ævne"-tankegång ville han i sitt skådespel psykologiskt förklara och samtidigt uppvisa det osunda i deras idéer. B. avvisar klasskampen, predikar enighet och bygger i överensstämmelse med sin utvecklingsreligion framtidshoppet på teknikens utveckling, på uppfinnarna.

Vid sidan av den självironiska och strålande komedien "Geografi og kærlighed" (1885) fullbordade B. före sekelskiftet ännu ett stort skådespel, "Paul Lange og Tora Parsberg" (1898), ett politiskt drama, som visar, hur den veke och förfinade är dömd att förlora spelet mot hårdare och hänsynslösare krafter. Av B:s följande dramatiska verk, "Laboremus" (1901), "På Storhove" (1902),

"Daglannet" (1904), äro de två förstnämnda, som behandla hemmets och familjens problem, svagare, medan "Daglannet", ett drama om motsättningen mellan två generationer, står högre. I sitt sista dramatiska arbete, "Når den ny vin blomstrer" (1909), står B. åter på höjd med sig själv: det är en familjekomedi, som hävdar B:s hjärtesak, hemmets helgd. — Till B:s sista tid höra också en del romaner och mindre berättelser. "Stöv" (1882) angriper tidens kristna uppfostringsmetoder. "Det flager i byen og på havnen" (1884) behandlar kvinnans uppfostran och förkunnar en oavkortad handskemoral. Svagare är den andra stora romanen, "På Guds veje" (1889), som försvarar skilsmässan och kvinnans rätt att gifta om sig. 1894 utkom en samling "Nye fortællinger". Till B:s sista år hör den svaga romanen "Mary" (1906). — B., som tillbragte sin sista tid omväxlande i södern och på Aulestad, erhöll 1903 det litterära nobelpriset.

B. tillhörde den generation, vars ungdom fylldes av frihets- och samlingstankarna från 1848. Själv av bondesläkt anslöt han sig från början till bondevänstern, som kämpade för demokrati och nationell samling innanför unionen. I kampen för norsk parlamentarism deltog han med kraft; ivrig republikan var han hela sitt liv fram till 1905, då han ansåg situationen tala för ett kungaval. I slutet av 1800-talet hade han anslutit sig till den opposition inom vänstern, som bekämpade Sverdrups regering. Samtidigt kastade han sig in i kampen för allmän rösträtt och för Norges självständighet inom unionen. — I sitt Nobel-tal tog B. avstånd från *l'art-pour-l'art*-estetiken. Hans diktning stod helt i hans idéers tjänst. Själv betraktade han sig som efterföljare till Henrik Wergeland, mannen som förenat diktargärning och borgargärning. Kraft och stridbarhet äro utmärkande för B:s person och dikt. Präglad av glad optimism och positiv tro, kampglädje och moraliskt patos är hans diktning främst samtidsdiktning, med en sådans betydelse och begränsning. Han står som symbolen för norsk andlig expansion under den norska kulturens viktigaste genombrottsår.

B:s "Samlede værker" utkommo i en folkuppl. i 11 bd (1900—02). Senare har bl.a. en standarduppläga, "Samlede digter-værker", i 9 bd utgivits av Fr. Bull (1919—20). "Artikler og taler" i 2 bd, utg. av Chr. Collin och H. Eitrem, utkommo 1912—13. B:s brev ha utgivits av H. Koht 1912 ff. En sv. uppl. av B:s "Samlade skrifter" utkom i 10 bd (1911—13).

Litt.: L. B. (= Cecilia Bååth-Holmberg), "B. B. som författare, politiker och personlighet" (1885); G. Brandes, "Det moderne Gjennembruds Mænd" (2 Udg. 1891) och i "Samlede skrifter", 3 (1900); "B. B. Festskrift i anledning af hans 70 aars fødselsdag" (1902); Chr. Collin, "B. B. Hans barndom og ungdom" (2 utg. 1923); "Björnson-studier", utg. av G. Gran (1911); N. Finsen, "Fra B:s sidste aar" (1913), "Fra B:s hjem" (1917); J. Landquist i "Essayer" (1913); P. A. Rosenberg, "B. B." (1915); G. Gran, "B. B." (1916); P. Nordmann, "B. i lif och lära" (1916); V. Sommerfelt, "Minder fra Björnsontiden 1874—1909" (1917); K. Konow, "B. og Lie" (1919); A. M. Holmgren, "B. B." (1921); C. Gierlöff, "B. B." (1932); J. Nome, "B:s dikterproblem" (1934); H. Hydle, "På B:s veier" (1941); F. Bull, "Tradisjoner og minner" (1945). *St.A.*

2) Björn B., den föreg:s son, skådespelare (1859—1942). Efter teaterstudier i Wien och Paris och debut i Tyskland 1880 var B. 1885—93 anställd vid Kristiania teater (från 1899 Nationalteatret), vars chef han var 1899—1907 och 1924—28. Jämsides med sin verksamhet som skådespelare och teaterledare nedlade B. ett betydande och värdefullt arbete som regissör, och i sht hans första chefsperiod betecknade för Nationalteatret en konstnärlig uppryckning med tyngdpunkten lagd på den nationella repertoaren. Som skådespelare framträdde han med förkärlek i faderns pjäser. Hans förnämsta sceniska uppgifter voro Paul Lange i "Paul Lange och Tora Parsberg" och Tygesen i "Geografi och kärlek", sistn. roll den han oftast spelat överallt i de skandinaviska länderna och i vilken han som festligast utvecklade hela sitt björnsonska temperament. Några av hans andra större roller voro Richard III och Napoleon i "Madame Sans-Gêne". — Under 1:a världskriget ledde B. den tyska telegrambyrån Norden, som stod regeringen och krigsledningen nära. Han har utg. memoarerna "Mit livs historier" (4 bd, 1922—37). — Litt.: Eileen Björnson (B:s hustru), "Boken om Björn" (1946). *A.L.*

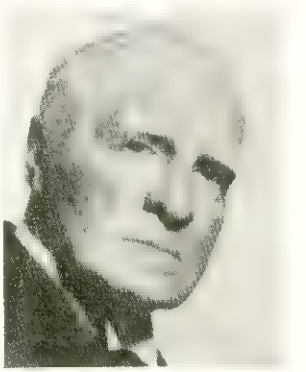

Björnsson, Sveinn, isländsk politiker (f. 1881), cand. jur. 1907, Overretssagförer, senare Höjesteretsadvokat i Reykjavik till 1920, led. av Islands allting 1914—16 och 1919—20. Efter undertecknandet av den dansk-isländska förbundstraktaten 1918 blev B. Islands sändebud i Danmark, vilken befattning han innehade 1920—24 och 1926—40. Han hade därvid bl.a. huvudansvaret för den viktiga spansk-isländska handelstraktaten 1922, som tryggade exporten av klippfisk, och medverkade starkt till det goda förhållandet mellan Island och Danmark. Efter den tyska ockupationen av Danmark 1940 övertog Islands regering med alltingets bemyndigande kung Kristian X:s befogenheter som Islands konung. I juni 1941 valdes B. till riksföreståndare, återvaldes 1942 och 1943 samt valdes i juni 1944, då Island bröt personalunionen, till republiken Islands förste president och återvaldes 1945 på fyra år. B., som alltid sökt bevara ett gott förhållande till Danmark och Norden och bl.a. efter sitt första val hyllade den danske konungens insats, kunde vid valen efter 1941 ena alla isländska partier kring

Björnspinnare.

sin person, dels på gr. av sin moderata hållning, dels på gr. av sin stora politiska och diplomatiska erfarenhet. *J.D.*

Björnspinnare, randig igelkottspinnare, *Ar'ctia caja,* fjäril, tillhörande fam. *Arcti'idae* av de s.k. oäkta spinnarfjärilarnas grupp. B., som har en vingbredd av 43—68 mm, har bruna framvingar med ett nät av vita band och fläckar och röda bakvingar med stora, runda, blåsvarta fläckar. De långhåriga och med vita vårtor försedda larverna leva på olika slags örter.

Björnsson, se Björnson.

Björnstjerna, adlig släkt, härstammande från ärkebiskop M. Beronius*, vars hustru och barn 1760 adlades med namnet B. Ärkebiskopens söner voro Johan B. (1729—97), bibliotekarie 1762—89 hos kronprins Gustav, sedermera Gustav III, förf. till bl.a. "Förteckning på swenska calendarier" (1771) och den postumt utgivna "Berättelse om arbetet med det s.k. Sveciaeverket" (i "Vitt.-akad:s handlingar", 1808), samt envoyén i Regensburg Magnus Olof B. (1738—85), vilkens son, nedannämnde B.1), blev friherre 1815, greve 1826. En dotter till Beronius blev g.m. arkiatern Johan Gustaf Wahlbom (1724—1808) och mor till slutl. generalmajoren Magnus Johan Wahlbom, 1769 adopterad på moderns adliga ätt och far till B.2), med vilken denna ättegren 1898 utslocknade på svärdssidan. *C.*

1) Magnus Fredrik Ferdinand B., militär och diplomat (1779—1847), inträdde tidigt i krigstjänst, vann hertig Karls bevågenhet och hade avancerat till kapten 1808. Han deltog med utmärkelse i slagen vid Siikajoki och Lappo, befordrades till major och överadjutant hos Gustav IV Adolf och inledde med Kamenskij stilleståndsförhandlingarna efter slaget vid Oravais. I revolutionsförberedelserna 1809 deltog B. men råkade i oenighet med Adlersparre, som åstadkom, att B. avsändes på hemlig ambassad till Napoleon för att utverka dennes bistånd mot Ryssland, vilket misslyckades. B. vann kronprins Karl Johans ynnest genom sin rekognoscering av Kristianiafjorden 1811 och förhandlingarna om allians i London. Han placerades under tyska fälttåget 1813 som generaladjutant hos fältmarskalken Stedingk. Under

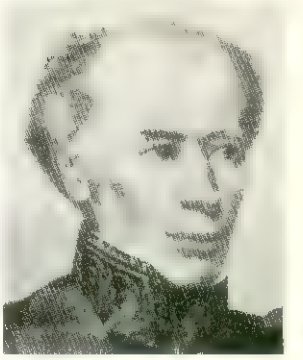

kriget mot Norge 1813 användes B. huvudsakl. som underhandlare och lyckades förmå Kristian Fredrik att avgå. Även inlade han stor förtjänst vid avslutandet av konventionen i Moss 1814. B., som under tiden avancerat till generalmajor, blev 1815 generaladjutant för armén. Han började nu även deltaga i det politiska livet, var i huvudsak regeringens anhängare men motarbetade även Wirséns ekonomiska politik. 1828 utnämndes B. till envoyé i London, där han under det polska upproret så öppet lade i dagen sina sympatier för de upproriska, att man från rysk sida önskade hans återkallande. Sitt intresse för Sveriges politiska problem visade han genom att 1835 utgiva ett uppmärksammat representationsförslag, uppgjort efter engelskt mönster. I samband med omändringar inom diplomatien avgick B. från ministerposten 1846. B. var en flitig förf. i ekonomiska, statsvetenskapliga och militära ämnen. Bl.a. utgav han 1844—47 sin svärfar Stedingks memoarer men måste efter ingripande av Oskar I avbryta utgivningen. 1851—52 utkom "Anteckningar af grefve Magnus B.", utg. av och till stora delar även författade av hans son B.3). Båda dessa skrifter äro mycket otillförlitliga. *[N.Hg]B.*

2) Johan Magnus B., militär, politiker (1805—98), deltog som kompanichef i svenska expeditionen till Fyn 1848, överste 1854, generalmajor 1858, general 1874. B. var led. av ridderskapet och adeln 1853—54, 56—58 och 1865—66 och verkade vid sistnämnda riksdag kraftigt för representationsreformen. Som krigsminister 1858—62 tog B. initiativet till lantförsvarskommittén 1861—65, med vars verksamhet den politiska försvarsfrågan i vårt land väcktes till liv. I F.k., som han tillhörde 1867—75, intog han en strängt konservativ ståndpunkt. *E.Ths.*

3) Carl Magnus Ludvig B., son till B.1), militär, politiker (1817—88), uppfostrades i England, blev 1836 underlöjtnant vid Livgardet till häst och 1862 dess sekundchef, generalmajor s.å., generallöjtnant 1876. Som politiker tillhörde han på riddarhuset (led. 1844—66) den reformkonservativa gruppen ("junkrarna"). Representationsreformen motarbetade han. I A.k. (led. 1873—84) intog han en framskjuten ställning bland lantmannapartiets motståndare. Försvarsfrågans lösning i den allmänna värnpliktens tecken låg honom varmt om hjärtat (ordf. i "Värnpliktens vänner"). Hans efterlämnade brevsamling, förvarad på familjegodset Almare-Stäket, utgör en viktig källa till tidens historia. *E.Ths.*

4) Oscar Magnus Fredrik B., den föreg:s bror, diplomat, politiker (1819—1905), uppfostrades liksom brodern i England, underlöjtnant vid Livreg:s dragoner 1838, där han vid avskedet 1862 avancerat till överstelöjtnant, erhöll 1865 general-

majors titel. Han bevistade riksdagarna 1845—66 och spelade en framskjuten roll inom de konservativa partigrupperna på riddarhuset; till representationsreformen var han en bestämd motståndare. B:s egentliga diplomatiska karriär började 1858, då han utnämndes till militärattaché i Petersburg; 1861—63 tjänstgjorde han som chargé d'affaires och senare som ministerresident i Konstantinopel, där han bland småstatsdiplomaterna intog en ledande plats; 1864—65 uppehöll han den då mycket besvärliga ställningen som minister i Köpenhamn, 1865—73 bekläddе han samma ämbete vid ryska hovet. På denna utsatta post visade han en fasthet, en praktisk blick och omtanksamhet om Sveriges intressen, som vid denna tid icke var alltför vanlig bland svenska diplomater. Efter Oskar II:s trontillträde 1872 utnämndes B. till utrikesstatsminister och kvarstannade i ämbetet till den andra De Geerska ministarens avgång 1880. Som företrädare för sitt eget dep. stod han på god fot med riksdagen. Då det gällde försvars- och grundskattefrågorna, liksom ock hävdandet av konungamaktens prerogativ, förfäktade han emellertid med stor styrka och bestämdhet en uppfattning, som var helt motsatt det i A.k. dominerande lantmannapartiets. Efter 1880 var B:s ämbetsmannabana avslutad men icke så hans politiska verksamhet. Som led. av F.k. (1874—1901) arbetade han energiskt för försvarets reformering och en kraftfull svensk unionspolitik. B. var även verksam på affärslivets område och samlade en ansenlig förmögenhet; han utövade stor enskild välgörenhet och ett omfattande mecenatskap. Hans efterlämnade brev och mycket innehållsrika, som historisk källa värdefulla dagbok förvaras i familjearkivet på Almare-Stäket. *E.Ths.*

Björnstorp, gods i Gödelövs sn i Skåne, mellan Dalby och Romeleklint, omfattar med underlydande i Gödelövs, Bonderups och Veberöds socknar 2,647 ha, därav 1,585 åker; taxeringsvärde 2,860,800 kr (huvudgården omfattar 162 ha, därav 120 åker). Slottet, av sten i 2—3 våningar, uppfördes o. 1730 av Kristina Piper, restaurerades 1868 och omges av trädgård och vidsträckt park. B. äger rika saml. av konstskatter: möbler, tavlor, vävda tapeter m.m. Av de sistnämnda finnes en praktfull svit, brysselarbeten från 1600-talets slut. Tavelsaml. hyser bl.a. porträtt av Ehrenstrahl, G. E. Schröder, O. Arenius, J. H. Scheffel, Pasch d.y., v. Breda, P. Krafft d.y. m.fl. — B. har sedan 1600-talet tillhört ätterna Rosencrantz, Monrad, Piper, Sture och Barnekow. Friherre Fr. G. Gyllenkrok gjorde det 1779 till fideikommiss inom sin ätt. Nuv. innehavare är friherre T.-G. Gyllenkrok. *[M.Bjn;C.V.J.]P.*

Björnstorp.

Björnstrand, Knut Gunnar, skådespelare (f. 13/11 1909). Efter studier för Julia Håkansson debuterade B. hos Oscar Winge på Hippodromteatern i Malmö 1933 som Adam i Marc Conellys "Guds gröna ängar". Sedan han 1933—35 genomgått Dramatiska teaterns elevskola, kom han till Vasa teater i Finland, där han kvarstannade i två år. Därefter har B. i olika repriser varit knuten till Nya teatern i Stockholm och till Oscarsteatern samt deltagit i Riksteaterns turnéer. B. är en mångsidigt begåvad dramatisk talang, vilket tydligt avspeglar sig i hans sceniska verksamhet. Han har utformat åtskilliga gestalter, burna av så ovanlig intensitet, att de satt märke i nutidens scenhistoria. Främst bland dessa stå Daniel Hjort i Wecksells likabenämnda skådespel, Filip i "Kanske en diktare", Larsson i "Melodien som kom bort", Johannes i "Salome", en med gripande psykologisk sanning given scenframställning, Paul Wenner i "Gudarna le", doktor Dorn i "Måsen", Dusty Miller i "Raid i natt", Malvolio i "Trettondagsafton", Higgins i "Pygmalion" och Oberleutnant Stein i "Om ett folk vill leva". B. har medverkat i ett stort antal filmer, dels i huvudroller av såväl dramatisk (den tyske officeren i "Mitt folk är icke ditt") som komisk art (succéförfattaren i "Sussie"), dels i en rad små finetsade karaktärsroller (alkoholisten i "I som här inträden", exekutionsbetjänten i "Det regnar på vår kärlek", den halvskilde i "Medan porten var stängd"). *A.L.;G.Wr.*

Björnström, Fredrik Johan, läkare (1833—89), fil. mag. 1857, med. lic. 1862, med. dr 1864, adjunkt i kirurgi och obstetrik vid Uppsala univ. 1863, i teoretisk och praktisk medicin 1865, intendent vid Sätra brunn, innehade flera förordnanden som överläkare och prof. vid Uppsala hospital, medicinalråd 1877, e.o. prof. i psykiatri vid Stockholms hospital 1882. B. var mångsidig men ej banbrytande som forskare. Innan han ägnade sig åt medicinen, var botaniken hans huvudintresse, och fil. mag. blev han på avh. "Grunddragen af Piteå lappmarks växtfysiognomi" (1856). *P.M.S.*

Björnståhl, Jacob Jonas, forskningsresande (1731—79), 1761 mag. i Uppsala, 1763 doc. i "göthiska språket", 1765 i arabiska. Som informator för två bröder Rudbeck begav sig B. 1767 på en utrikesresa, från vilken han aldrig hemkom, men utnämndes 1771 till adjunkt i österländsk och grekisk litteratur och 1776 till e.o. prof. i filosofi i Uppsala samt 1779 till prof. i orientaliska språk i Lund. Vid sin död, som inträffade i Sa-

loniki, hade B. hunnit besöka alla Europas länder, utom Norge, Spanien, Portugal och Ryssland. Sina iakttagelser och lärda fynd har B. vidlyftigt skildrat i brev och journaler, tydligen avsedda att offentliggöras, vilket skedde genom Gjörwells försorg: "Resa" (6 bd, 1780—84; ty., holl., ital. och, i utdrag, da. övers.). B. var en boren upptäcktsresande, mångintresserad, outtröttligt flitig, begåvad med ett utmärkt minne och en oförsynt gåpåarnatur. B. uppsökte överallt svenskar och svenska minnen. I biblioteken spanade han lika ivrigt efter svenska handskrifter som efter orientaliska. Till Uppsala univ. testamenterade B. sin dyrbara manuskriptsamling samt ett stipendium. *C.V.J.*

J. J. Björnståhl. Medaljong av Sergel 1772.

Björntjänst, tjänst el. hjälp som blir till skada i st.f. till nytta. Ordet syftar på La Fontaines fabel om björnen, som kastade en sten mot en fluga på en sovande mans huvud och därvid krossade detta.

Björntrampare, *veter.,* se Björnfot.

Björnvagn, *tekn.,* se Björn.

Björnvaktaren, lat. *Boo'tes,* en av de "ptolemaiska" stjärnbilderna, belägen på 13^{t}—16^{t} rektascension och $+10°$ -$+55°$ deklination (se karta vid Stjärnor). Den innehåller ett 90-tal stjärnor ljusare än 6:e storleken, av vilka en (Arkturus) är av 1:a storleken.

Björnviken, egendom i Kvillinge sn i Östergötland, vid Bråvikens innersta del, omfattar 316 ha, därav 141 åker; taxeringsvärde 239,600 kr. B:s gamla huvudbyggnad brändes 1719 av ryssarna; den nuv. är av trä i 2 våningar, uppförd i mitten på 1800-talet. B. förvärvades 1622 med frälserätt av lagmannen, sedermera landshövding P. Kruse, vars ättlingar, adlade Crusebjörn, förlorade godset vid reduktionen. Det köptes i början av 1700-talet av riksrådet J. Reenstierna och har efter 1700-talets mitt tillhört bl.a. släkterna v. Friesendorff och Stiernstedt. Nuv. ägare är B. Billsten. *P.*

Björnvinda, art av växtsläktet *Calyste'gia**.

Björnvombat, pungdjursart av fam. vombater*.

Björnänge, turistort i Åre* i Jämtland.

Björnö, gods i Småland, Åby sn, vid Kalmar sund, 11 km n. om Kalmar, omfattar 420 ha, därav 138 åker; taxeringsvärde 237,200 kr. Den nuv. huvudbyggnaden av trä i 3 våningar är uppförd 1850; den gamla, av sten från 1700-talet, kvarstår som flygelbyggnad. Vidsträckt park. B. har anor från 1300-talet, ägdes till mitten av 1500-talet av ätten Ulfsax, 1834 85 av ätten Posse, sedan av släkten Bruuns familjebolag, ab. Björnö egendom.

Björnö, gods i Uppland, inom Frötuna sn i Roslagen, närmast s.ö. om Norrtälje, omfattar 764 ha, därav 215 åker; taxeringsvärde 310,100 kr. B tillhörde redan på 1300-talet Vasaätten, ärvdes av Ture Jönsson Tre Rosor m.fl., innehades 1672 —1855 av grevliga ätten Bonde, 1695 -1834 som fideikommiss. Egendomen har sedermera ofta bytt ägare och tillhör sedan 1927 dir. C. Wilh. Svensson.

Björnö, gods i Värmland, Gillberga sn, nära Glafsfjordens s.ö. ända, på ö. stranden, omfattar med underlydande 2,048 ha, därav 400 åker; taxeringsvärde 512,000 kr. Huvudbyggnaden av trä i två våningar med två flyglar är från 1787—89 och inrymmer gårdsarkiv och porträttsaml. B. har sedan 1624 gått i arv; innehavarna ha bl.a. burit namnen Lideman, Löwenhielm, Wennerlöf och sedan 1879 Hultkrantz. Nuv. ägare är agronom Sam Hultkrantz.

Björnöarna, ögrupp, se Medvezjiöarna.

Björnön, no. *Björnöya,* holl. *Beeren eiland,* den sydligaste av de till Svalbard hörande öarna, belägen mellan Norge och Spetsbergen; 178,07 km^2. B. är uppbyggd av dolomitkalk och sandsten och består av en s.ö. högre del med Miseryfjellet, öns högsta berg (536 m), Antarctic-, Alfred-, Hamberg- och Fuglefjellen samt en n.v. lägre del, som bildar en 30 —40 m ö.h. liggande slätt, översållad av flera hundra småsjöar (sammanlagt har ön o. 700 sjöar och smärre vattensamlingar). Bergen äro mer el. mindre platåartade och stupa brant ned i havet. I den devoniska sandstenen på öns n.ö. kust vid Tunheim (telegraf- och meteorologisk station med personal, som övervintrar) har under några år kolbrytning försiggått; driften är sedan 1925 nedlagd. Klimatet är i betraktande av det n. läget milt (febr. —11°2, juli 4°2). Otaliga sjöfåglar häcka på ön; f.ö. är växt- och djurvärlden fattig. B. upptäcktes 1596 av Barents, tillerkändes 1920 av stormakterna Norge och togs officiellt i besittning av detta land 1925. — Bild se följ. sida. — Litt.: G. Horn & A. K. Orvin, "Geology of Bear Island" (1928). *S.*

Björskog, socken i Åkerbo hd i Västmanlands län och församling i Björskogs och Kungs-Barkarö pastorat i Köpings kontrakt av Västerås stift, mellan mälarfjärden Galten och Arboga; 51,36 km^2, därav 50,79 land; 1,146 inv. (1946). B. är i stort sett odlad slättbygd mellan Hedströmmen och Arbogaån. Åkern utgör 69 % av landarealen, skogsmarken 21 %. Stationssamhället Valskog (232 inv. 1940) vid linjen Köping—Arboga är knutpunkt för järnvägen från Rekarne (Eskilstuna). Egendomar: Ö. och V. Eknö, Östtuna (med såg och kraftverk), Valskog, Sörby och Grönö. Vid Östtuna låg det medeltida tingsstället. Av den ursprungliga 1200-talskyrkan kvarstår tornet av gråsten; efter ombyggnad o. 1800 är kyrkan treskep-

Björnö gods i Värmland.

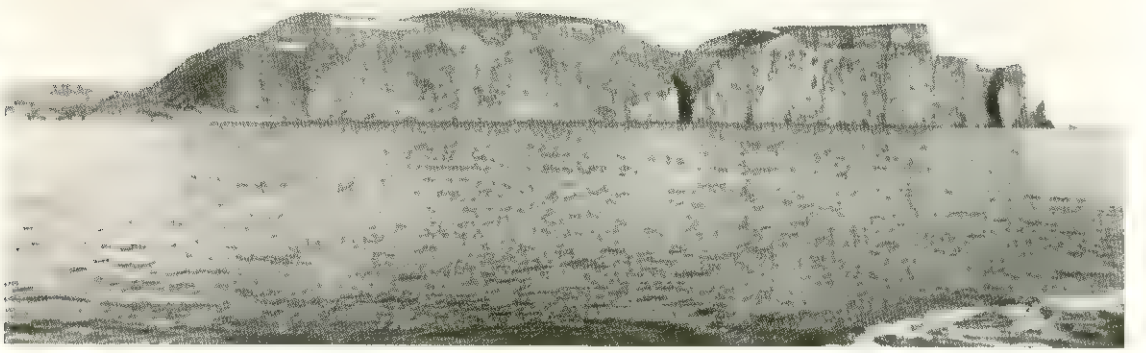

Från Björnöns s.v. kust.

pig. — Namnet innehåller gen. plur. av djurnamnet *björn* och var urspr. ett namn på skogen, där kyrkan sedan byggdes. Det skrevs 1346 Biornaskogh. *P.;Sl.*

Björsäter, socken i Vadsbo hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Björsäters, Lugnås och Bredsäters pastorat i Kinna kontrakt av Skara stift, vid Vänern, s.v. om Mariestad; 37,40 km², därav 37,36 land; 963 inv. (1946; 26 inv. pr km²). I s. når socknen fram till Lugnåsberget, i n. skjuter den skogklädda Viknäsudden ut i Vänern. Huvudbygden med bl.a. egendomarna Sjöberg, Fjäll och Åsen ligger längs sjön. Åkern utgör 46 % av landarealen, skogsmarken 43 %. Kyrkan av sten är delvis medeltida, utvidgad 1779; den restaurerades efter en brand 1921 samt 1935. — Namnet skrevs 1279 Biornssæter men senare alltid (in) Biærghsætrum o.d. Antagl. ingår *biærgh*, biform till *berg*, syftande på åsen, där kyrkan ligger, samt plur. av *säter*, betesäng. Möjligheten att förra leden är djurnamnet *björn* kan emellertid ej uteslutas. Jfr F. Hedblom, "De svenska ortnamnen på säter" (1945, sid. 69). *P.;Sl.*

Björsäter, socken i Bankekinds hd i Östergötland och församling i Björsäters och Yxnerums pastorat i Bankekinds och Skärkinds kontrakt av Linköpings stift, ö.s.ö. om Linköping; 118,82 km², därav 101,81 land; 1,267 inv. (1946). B., som når bort till smålandsgränsen, är en starkt kuperad skogsbygd, rik på sjöar, ss. Risten samt på östgränsen Hövern och Borken. Åkern utgör 20 % av landarealen, skogsmarken 66 %. Stationssamhället Björsäter vid järnvägen Norsholm—Västervik har 323 inv. (1940). Egendomar: Odensgöl, Tegelsäter, Högboda och Ekhult. Vid Grönhögs gamla koppargruva återupptogs 1929 brytningen av koppar- och zinkmalm. Flera järnåldersgravfält finnas (åtskilligt dock nu förstört) samt några lämningar av bygdeborgar. Den gamla kyrkan, riven 1800, var en treskeppig stavkyrka med väggar och valv prydda med märkliga målningar från o. 1350, av vilka fragment bevaras i Statens historiska museum. Den nuv. kyrkan har två altartavlor av P. Hörberg. — Namnet, som 1376 skrevs Byörnnasæter, innehåller sannolikt gen. av djurnamnet *björn* och *säter*, betesäng (se F. Hedblom, "De svenska ortnamnen på säter" 1945, sid. 216). *P.;Sl.*

B.K., se Bränslekommissionen och Statens bränslekommission.

BKB, sign. för Blekinge kustbanor.

B-klassen, före 1942 värnplikts-teknisk benämning på värnpliktiga studenter och likställda samt sjökaptener och likställda. B. tillhörande värnpliktiga voro underkastade längre fredsutbildning än övriga för att göra dem användbara som befäl (underbefäl), vid behov efter viss kompletterande utbildning under förstärkt försvarsberedskap el. efter mobilisering. B. är en föregångare till grupp K (se Inskrivning).

Bkr, *garveritekn.*, se Barkometergrader.

B.L., förk. för lat. *benev'ole le'ctor*, välvillige läsarel, och mlat. *baccalāu'reus legum*, baccalaureus i lagkunskap.

B.L. [bi], förk. för eng. *Bachelor* of Laws.*

B/L [bi], *bill of lading* (eng.), konossement*.

B.L., sign. för Bengt Lidforss.

Blaa Ridder [blå'] (da., blå riddare; efter ordensbandets färg), förk. Bl R., i Danmark ofta förekommande beteckning för riddare av Elefantorden. Jfr Hvid Ridder.

Blaavands Huk [blå'vans hokk'], Danmarks västligaste punkt (8°4'36" ö. lgd), en dyntäckt udde, vars forts. i havet utgöres av Horns Rev. B. har en 39 m hög fyr, radio- och livräddningsstation.

Blaber, se Albaner.

Black (eg. samma ord som *blank*), blekt el. grumligt färgad; färgbeteckning på djur, vanl. häst. Nedärvningen av hästens färger är väl känd. Av blacka hästar skiljer man numera på fyra olika nyanser, var och en betingad av vissa kombinationer av arvfaktorer: rödblack (fux med avblekningsfaktor), brunblack (brun med avblekningsfaktor), musblack (svart med avblekningsfaktor) samt vitblack (svart med s.k. albinofaktor). Alla blacka hästar ha ål (ryggstrimma) och ej sällan skulderkors (en mörk strimma över manken), mera sällan s.k. sebratecken(tvärstrimmor över underarmar och knän samt över skankar och hasar). En rödblack häst har ljus fuxfärg med ål, brunblack en färg med dragning åt gult, svart man och svans samt mörka nedre delar av extremiteterna, ål. Mus-

blacken har grå mullvadsfärg, svart man och svans samt mörka extremiteter, ål. Nu nämnda tre blacka nyanser bruka benämnas vildfärger. Przjevalskijs häst är brunblack el. rödblack, tarpanen var musblack. En vitblack häst är ljusare än musblacken, beroende på en långt gången avblekning av de enskilda håren. Blacka hästar förkomma endast inom vissa raser, ss. nordsvenska hästen, norska västlandshästen, norska dölehästen (håller på att bortarbetas), shetlandsponnyn samt islandshästen. — Blacka färger förekomma även inom vissa nötkreatursraser. *Dhl.*

Black [bläkk], Joseph, engelsk kemist (1728—99), prof. i Glasgow och Edinburgh. B. var den förste, som påvisade skillnaden mellan "fix luft" (kolsyra) och luft, och lade därmed grunden till läran om gaserna. B. var likaledes den förste, som studerade det "latenta värmet". B:s "Lectures on the elements of chemistry" utgåvos postumt av J. Robinson 1803.

Black [bläkk], Greene Vardiman, amerikansk tandläkare (1836—1915), lärare i dental patologi vid olika amerikanska tandläkarinst. 1870—80, prof. i dental patologi och bakteriologi från 1883, slutl. vid Northwestern Univ. Dental School, Chicago, från 1891 till sin död inst:s föreståndare samt från 1897 även prof. i operativ tandläkekonst. Genom ett omfattande produktivt arbete med betydande resultat har B. verkat omgestaltande på hela tandläkarvetenskapen och starkt tryckt sin prägel på dess utveckling. Begåvad med praktisk blick inskränkte han sig ej till studiet av de grundläggande teoretiska frågorna, utan omsatte i praktiken sina forskningsresultat, då det gällde tandkariesterapien och tandfyllningskonsten. Mest berömd och känd har B. blivit för det system av tandfyllningskonsten, som han på ett lika enkelt som genialiskt sätt uppgjort och i allo ställt på fullt vetenskaplig grund. B. har utgivit ett stort antal läroböcker och uppsatser i olika odontologiska ämnen. Särsk. må framhållas hans läroböcker "A work on operative dentistry" (2 bd, 1908) och "A work on special dental pathology" (1915). *H.Lqt.*

Black [bläkk], William, engelsk journalist och författare (1841—98). B. har i en rad romaner skildrat de skotska högländernas natur och folk. Hans styrka ligger i den livfulla teckningen av landskapet; som människoskildrare når han högst i sina tidigare verk, framför allt i "A daughter of Heth" (1871). På svenska föreligga bl.a. "I silkesskrud" (1875) och "Prinsessan af Thule" (1878).

Black-and-tan [bläkk'-ənn-tänn'] (eng., svart och barkbrun). 1) Hos flera olika raser av tamhunden förekommande färgvarietet, som har ryggsidan mörk, undersidan och benens inre och nedre delar rostbruna. Se Hundar.

2) Black and tans, skämtbenämning på den hjälppoliskår, s.k. *auxiliaries*, som i aug. 1920 organiserades av general F. P. Crozier för att tills. med engelska trupper och *Royal Irish Constabulary* bryta IRA:s motstånd. Kåren bestod till stor del av f.d. underbefäl från 1:a världskriget och fick ej enhetliga uniformer utan utrustades med svart uniformsrock och bruna kakibyxor el. tvärtom, därav uppkom öknamnet (jfr B.1). Då B. av ämbetsmän utanför Croziers jurisdiktion användes till plundring, mord och annan terror, avgick Crozier i febr. 1921, emedan han fann, att det ej anstod "en civiliserad regering att låta sin polis deltaga i camouflerade lönnmord". Det var B:s uppbrännande av en stor del av staden Cork, som ledde till undersökning från engelska parlamentets sida och som genom de därvid blottade skandalösa förhållandena framtvang vapenvila och fredsunderhandlingar mellan England och Sinn Féin. — Litt.: F. P. Crozier, "Ireland for ever" (1932). *v.Sw.*

Blackband [bläkk'bänd] (eng.), koljärnsten, namn på en i England betydelsefull järnmalm, bestående av oren järnspat, som förekommer i lager tills. med stenkolsflötserna.

Black bass [bläkk' bäss'], *Microp'terus*, fisksläkte av fam. *Centrar'chidae*, omfattande 2 arter, en med mindre mun, svartabborren (*M. dolomie'n*), och en med större mun, forellabborren (*M. salmoi'des*). Den förstnämnda föredrar kallt, rinnande vatten el. kalla, klara sjöar och når en vikt av 1 ½—2 kg. Den senare arten trives däremot bäst i grunda sjöar med varmt vatten och lös botten, tillväxer under gynnsamma förhållanden hastigt och når vanl. en vikt av 2—3 kg, ibland betydligt mera. De föröka sig snabbt och kunna bli lekmogna vid 2—3 års ålder. Rommen lägges i en grop och bevakas liksom de nykläckta ungarna av hannen. Båda arterna äro högt skattade av sportfiskare och värderade för sitt välsmakande kött. De ha genom lyckade utplanteringar fått en vidsträckt utbredning i Nordamerika men även överförts till Europa, till Sverige f.g. 1893, dock utan resultat. För de europeiska vattnen synas de ej vara lämpliga. De tillväxa där sämre och äro svåra att fånga. *N.Rn.*

Black bottom [bläkk' bått'əm] (eng., "svart gyttja"), amerikansk modedans i 2/4 takt, uppkom 1926, lanserades i Paris s.å. (Stockholm 1927) men upplevde knappast mer än en säsong. B. är eg. en negerdans, som återger en negers groteska rörelser, då han vaggande kliver på hela fotbladen i halkig gyttja.

Blackboygum [bläk'bâigum], gult akaroidharts, erhålles av den australiska liljeväxten *Xanthorrhöe'a hasti'lis*. Runda el. avlånga, 2—3 cm stora stycken med bensoeartad lukt. B. användes till metallfernissor, sigillack m.m.

Blackburn [bläk'bən], stad (*county borough*) i Lancashire i n.v. England, vid Leeds—Liverpoolkanalen; 108,780 inv. (1946; 36,629 1831, 104,014 1881). B., som på 1500-talet var en ringa handelsort, räknar sin industriella blomstring från mitten av 1600-talet (halvylleproduktion). Under 1700-talet började bomullsindustrien dominera, och nu är B. ett av Englands främsta bomullsvävnadscentra. Även stora mekaniska verkstäder finnas. Koltillgångarna här äro emellertid nu tömda. Biskopssäte. *P.*

Black Country [bläkk' kʌn'tri] (eng., "svarta landet"), kol- och järndistrikt i mellersta England, omfattande s. Staffordshire samt delar av Worcestershire och Warwickshire. Utbytet av kol och järn är visserligen numera mindre än i det urspr. för sina lervaror kända n. Staffordshire (*the Potteries*), men fabrikerna och masugnarna i de anhopade stora industristäderna, Wolverhampton, Walsall, Wednesbury, Dudley, Bilston, Tipton

Från Black Hills' högsta parti, Harney Peak.
Foto J. Carlsson.

m.fl., göra namnet fortfarande berättigat. I ö. kanten av B. ligger Birmingham. *H.Te.*

Blackeberg, egendom i Spånga* sn.

Blacken, fjärd i Mälaren n.ö. om Torshälla, fortsätter norrut i Västeråsfjärden.

Blackett [bläkk'it], Patrick Maynard Stuart, engelsk fysiker (f. 1897), prof. i fysik i London 1933, i Manchester 1937. B., som studerat hos E. Rutherford i Cambridge, har i flera arbeten behandlat radioaktiva fenomen, undersökt den positiva elektronen samt den kosmiska strålningen. För studiet av den kosmiska strålningen medelst wilsonkammare har han jämte Occhialini utarbetat ett förfarande för automatisk exponering av wilsonupptagningarna, vilket visat sig vara av stort värde (se Kosmisk strålning). I maj 1947 offentliggjorde B. de slutsatser han kommit till i fråga om den "felande länk" mellan de mekaniska och de elektromagnetiska lagarna, vilken vetenskapsmännen försökt upptäcka ända sedan Einstein framlade sin relativitetsteori. Blackettlagen innebär, att alla roterande kroppar — jorden, solen och stjärnorna — åstadkomma sina magnetfält genom sin rotation. Härmed ställes för första gången tyngdlagen i relation till magnetismen, och magnetfältets styrka skulle vara proportionell mot rotationsmomentet. B. har kommit fram till sin teori genom studier av den kosmiska strålningen, som påverkas av jordens och solens magnetfält. *Re.*

Black gum [bläkk' gemm'], *Nyssa biflo'ra,* ett i Nordamerikas sydatlantiska stater förekommande träd av fam. *Nyssa'ceae,* vilket ofta växer jämte sumpcypress i de s.k. *pine barrens* och bildar en sumpformation, *black gum swamp.* Liksom en närstående art, *sour gum, N. silva'tica* (*N. multiflo'ra*), kallas b. även tupelo och lämnar s.k. tupelostift, som består av den torkade, vid vattentillförsel mäktigt svällande rotveden och användes i kirurgien på samma sätt som laminariastift.

Black heart [bläkk' ha't], *tekn.,* se Aducering.

Black Hills [bläkk' hilz'] (eng., svarta kullarna), förberg till Rocky Mountains inom v. South Dakota och n.ö. Wyoming i USA. B. ha en areal av c:a 15,500 km² och en största bredd av c:a 100 km. De höja sig domformigt över Great Plains' slättland och uppbyggas i sina centrala delar av granit och kristallina skiffrar, blottade i de högre partierna men annars i allm. täckta av paleozoiska lager, i ytterområdena även av kretaceiska sandstenar och skiffrar. B. stiga ganska oförmedlat från slätten till c:a 1,200 m höjd; högsta punkten, Harney Peak, når 2,207 m ö.h. Området har riklig nederbörd och bär stora barrskogar, vilkas mörka färgton givit B. deras namn. De många vattendragen samlas till Cheyenne River, som med tvenne grenar nästan omsluter B. Jämte statsskogar till nära ⅓ av arealen innefatta B. även Wind Cave National Park och Mt Rushmore National Memorial med kolossalbyster, huggna i klippan av J. G. Borglum. Inom urberget finnas rika mineralförekomster, som flitigt exploateras; bly, silver och guld utvinnas bl.a. vid Lead i n.v. En stor guldrush inträffade här 1876—78. *P.*

Blackleg [bläk'leg] (eng., "svartfot"), strejkbrytare.

Blackmail [bläk'mêil] (eng., "svart ränta"), utpressning under hot om skandal.

Blackman [bläk'mən], Frederick Frost, engelsk botanist (f. 1866), lärare i växtfysiologi i Cambridge till 1936. B:s namn är framför allt knutet till utforskandet av växternas gasutbyte i andning och kolsyreassimilation. Den av ljus oberoende delen av den senare har efter B. benämnts "B:s reaktion". Studiet av assimilationens beroende av yttre faktorer, ss. ljus, temp. och kolsyrehalt, ledde B. till formuleringen av läran om begränsande faktorer (eng. *limiting factors*, se Faktor), som ehuru ej generellt riktig dock fått mycket vidsträckt användning och i talrika fall visat sig användbar för tolkning av sambandet mellan olika fysiologiska processer och yttre betingelser, särsk. s.k. optimumkurvor. B. hör till de ledande forskarna inom sin samtids växtfysiologi. Bland B:s skrifter märkas "Experimental researches on vegetable assimilation and respiration" (i "Philosophical transactions of the R. Society of London", B, Vol. 186, 1895), "Optima and limiting factors" (i "Annals of botany", 19, 1905), "Analytic studies in plant respiration" (i "Proceedings of the R. Society of London", 103, 1928). *Bm.*

Blackman [bläk'mən], Aylward Manley, engelsk egyptolog (f. 1883), medarbetare vid undersökningen av de nubiska templen, prof. i Liverpool sedan 1934. B. har särsk. sysslat med studiet av egyptisk religionshistoria och publicerat undersökningar om de nubiska templen samt klippgravarna vid Meïr.

Blackmans reaktion, *bot.*, se Assimilation, sp. 598.

Blackmore [bläk'må], Richard Doddridge, engelsk författare (1825—1900). B. är framför allt känd för sina livfulla historiska äventyrsskildringar i romantisk anda, av vilka "Lorna Doone" (1869) är den mest berömda (sv. övers. 1928). De flesta av hans romaner äro förlagda till Devonshire, vars natur, folkliga seder och bruk, sägner och dikter intaga en framträdande plats i hans skildringar.

Blackpool [bläk'pol], stad (*county borough*) i Lancashire i England, vid Irländska sjön s. om Morecambe Bay; 150,090 inv. (1946; 1,664 1851, 58,371 1911). B. är ett av v. Englands mest besökta havsbad med utmärkt sandstrand, en stor park och ett 150 m högt utsiktstorn.

Blacksta, socken i Oppunda hd i Södermanland och församling i Vadsbro och Blacksta pastorat i Oppunda ö. kontrakt av Strängnäs stift, ö. om Katrineholm; 26,86 km², därav 23,07 land; 429 inv. (1946; 19 inv. pr km²). Vid sjön Långhalsen i s. finns slättbygd, bergig skogstrakt särsk. österut; åkern utgör 35 % av landarealen, skogsmarken 53 %. Egendom: Ekenäs. Fornlämningar förekomma talrikt, järnåldersgravfält, rester av fornborgar samt 4 runstenar. Kyrkan, urspr. från medeltiden, ombyggdes på 1700-talet; en kyrkogårdsportal är medeltida. Klockstapel. — Sockennamnet är lånat från byn Blacksta. Det innehåller gen. av ett mansbinamn **Blakker* och *stadha*, plur. av *stadh*, ställe, gård (se J. Sahlgren, "Blacksta och Rickeby", i "Namn och bygd", 1944, sid. 204 ff.). Det skrevs 1317 Blaksta. — Litt.: L. Hallman, "B. och Wassbro soknar 1748 och 1759" (i "Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria", 2, 1917). *P.;Sl.*

Blackstad, socken i S. Tjusts hd i Småland, Kalmar län, och församling i Locknevi och Blackstads pastorat i S. Tjusts kontrakt av Linköpings stift, n.ö. om Vimmerby; 83,49 km², därav 78,21 land; 1,149 inv. (1946; 15 inv. pr km²). B. är kuperat och rikt på småsjöar; åkern utgör 19 % av landarealen, skogsmarken 70 %. Åtskilliga järnåldersgravar. Kyrkan är från 1790-talet. — Sockennamnet är lånat från byn Blackstad. Det innehåller gen. av ett mansbinamn **Blakker* och *stadha*, plur. av *stadh*, ställe, gård (se J. Sahlgren, "Blacksta och Rickeby" i "Namn och bygd", 1944, sid. 204 ff.). Det skrevs 1401 Blacstadha. *P.;Sl.*

Blackstad, Johan, norsk jurist (1832—1904), sorenskriver 1870, amtman 1874, lagman 1889, riksadvokat från 1891. B. deltog i utarbetandet av norska lagen om jury i straffprocess och handhade dess genomförande i praktiska livet.

Blacksta'dius, Johan Zacharias, målare (1816—98), verkade några år i Finland, studerade länge i utlandet och blev 1860 lärare vid Tekniska skolan i Stockholm. Från början litograf utgav han 1840 en serie riksdagsporträtt men framträdde sedan som målare och utförde bl.a. genrebilder, porträtt, altartavlor och historiemålningar.

Blackstone [bläk'stən], Sir William, engelsk rättslärd (1723—80), studerade i Oxford, praktiserade några år som advokat i London, återvände till Oxford och drog uppmärksamheten till sig som ypperlig föreläsare i engelsk rätt samt erhöll genom donation en lärostol där i juridik 1758. Berömda ha blivit hans "Commentaries on the laws of England" (4 bd, 1765—69), en av de första egentligt systematiska framställningarna av engelsk rätt. Något större skarpsinne el. originalitet ådagalade B. icke, men språket är enkelt och klart, framställningen behaglig och tilldragande, mera en handbok för lekmän än en juridisk avhandling. B:s arbete fick ett utomordentligt inflytande, och dess meningar godtogos av hela den bildade publiken både inom och utom England som den auktoritativa framställningen av engelsk rätt, särsk. i konstitutionella frågor. Bl.a. har USA:s författning starkt påverkats av B:s läror. 1770 blev B. domare i King's Bench. *K.*

Blackwater [bläk'våtə], namn på flera floder i England och Irland, av vilka den största upprinner i v. Munster (Irland) och flyter åt ö. till den långsmala Youghal Bay på sydkusten; 160 km lång.

Black wattle [bläkk' våtl'] (eng., "svart spö"), se Mimosabark.

Blackwell [bläk'vəl], Alexander, läkare och ekonom (o. 1700—47). B. föddes i Aberdeen och kom efter skiftande öden 1742 till Sverige, där han fortsatte sina i hemlandet påbörjade jordbruksexperiment. Han framställde reformförslag ang ängar, häst- och fåravel, mejerier och färggräsodling, vilka vunno myndigheternas gillande och frikostigt belönades. B., som studerat medicin i Leiden, blev Fredrik I:s livmedikus, men då han intrigerade för ett närmande mellan England, Danmark och Sverige och i detta syfte trädde i förbindelse med Englands minister i Köpenhamn, ställdes han inför en specialdomstol. Stämplingarna sades vara riktade mot tronföljaren Adolf Fredrik, och B. blev efter tortyr på lösa grunder dödsdömd och avrättad. *[C.V.J.]B.*

Blackwell [bläk'vəl]. 1) Elizabeth B., den första kvinnliga läkaren (1821—1910). B. föddes i England och kom tidigt till Nordamerika. Hon

önskade bli läkare men mötte stora svårigheter att erhålla utbildning, då man ej ville låta en kvinna besöka sjukhus och föreläsningar. 1849 blev hon emellertid med. dr i Geneva i staten New York. Hon besökte sedan under flera år sjukhus i Europa, varefter hon slog sig ned som barn- och kvinnoläkare i New York 1851. Hon grundade tillsammans med sin yngre syster Emily en utbildningsanstalt för kvinnliga läkare i New York 1867. Hon återvände 1869 till Europa som lärarinna vid Women's Medical College i London. 1895 utkom hennes "Pioneer work in opening the medical profession". *P.M.S.*

2) Antoinette Louisa B., f. Brown, den föreg:s svägerska, amerikansk präst (1825—1921), studerade teologi vid Oberlin Theological Seminary, Ohio, började predika 1848, ordinerad präst vid en kongregationalistisk församling i staten New York 1853, sedan predikant vid ett unitariskt samfund i New Jersey, verkade även för nykterhet, kvinnosak och slavarnas frigörelse. B. var den första kvinna, som blivit ordinerad präst.

Black wood [bläkk' qodd'] (eng., "svart trä") benämnes i handeln den garvämnesförande barken av *Acac'ia melanox'ylon* samt veden av detta träd även som av *Dalber'gia latifol'ia* (svart botanyträ", indiskt rosenträ; Främre Indien) och *Roy'ena lu'cida* (Kaplandet).

Blackwood's (Edinburgh) Magazine [bläkk'qodz edd'inbərə mägəzi'n], skotsk tidskrift, grundad 1817 av chefen för det stora bokförlaget Blackwood & Sons, William Blackwood, som var dess red. och utg. till sin död (1834). Tidskr. fick stort inflytande som det skotska tory-partiets organ, och samtidens bästa pennor medarbetade i den. B. övertogs vid W. Blackwoods död av hans söner och utkommer fortfarande.

Blackälven, biflod från v. till Lilla Lule älv; avvattnar ö. Sarekområdet och bildas genom sammanflöde av Rapa-, Situo- m.fl. älvar. Nederbördsområdet är 2,460 km². — Namnet innehåller antagl. adj. *black,* blekfärgad, grumlig, och torde vara uppkommet genom att vattnet är starkt färgat av slam från glaciärer.

Blad, *bot.,* ett grundorgan hos de högre växterna (blomväxter, kärlkryptogamer och de flesta mossor). Till skillnad från stammen och roten har b. begränsad tillväxt. Det är i regel plattat, skivlikt och symmetriskt efter medianplanet, som ligger i b:s längdaxel, mera sällan osymmetriskt, varvid de båda hälfterna i flera fall visa ögonfallande olikheter (lind, alm och begonia). B. är vanl. dorsiventralt med mörkare grön och mera glänsande ovansida samt blekare och mattare, ofta av framspringande nerver ojämn undersida. I vissa fall är dess form ej skivlik, utan trådlik (gräs), prismatisk (tall), cylindrisk (vissa *Sedum*-arter) el. rörformig (lökarter). Svärdlika b. äro ställda på kant och ha båda sidor lika utvecklade (svärdsliljeväxter).

Innehåll:

	Sp.		Sp.
Utveckling	56	Heterofylli och bladmetamorfos	58
Yttre byggnad	56	Bladställning	59
Livslängd	57	Anatomi	60
Utbildning	57	Litteraturanvisningar	61
Läge i knoppen	58		

Utveckling. B. uppstå ur skottets vegetationspunkt, där de taga sitt ursprung ur ytligt belägna celler el. cellgrupper. De anläggas i lagbunden ordning och i uppstigande följd (akropetal utveckling) som vårtlika upphöjningar (primordialblad) samt äro sidoställda i förhållande till skottets axel.

Yttre byggnad. Då ett b. är rikast utvecklat, kan man på detsamma urskilja följ. tre huvuddelar: bladskivan, b:s övre, oftast vågrätt utbredda och med nervnät försedda del; bladskaftet, en trind, på ovansidan merendels rännformigt fördjupad del närmast skivan; bladfoten, b:s nedersta, närmast fästpunkten befintliga del. Utgöres b. endast av skiva, säges det vara oskaftat (sessilt), och om skivan är utvecklad nedanför fästpunkten, stjälkomfattande el. genomvuxet. Då två b. sitta mitt emot varandra, äro de ofta mer el. mindre sammanvuxna med varandra. Hos ett sköldlikt b. har skivan utvecklats såväl vid basen som vid sidorna, så att skaftet skenbart utgår från skivans undersida, oftast från dess mitt (blomsterkrasse, spikblad). Bladskivan är hos skilda växter olika till formen, varför man i den beskrivande botaniken uppställt skilda typer av b. (pl. bild 1—10). Betr. bladskivans kant talar man om helbräddade b., då kanten är jämn och slät, och om sågade, naggade och tandade b., då den är försedd med grunda inskärningar (fig. 1). Gå dessa djupare in i skivan, bli b. flikiga el. delade. De flikiga b. skiljas i olika grupper, ss. parflikiga och handflikiga; delade i pardelade och handdelade (pl. bild 12, 13, 16). De nu nämnda formerna sammanfattas under benämningen enkla b. Gå inskärningarna i b, så djupt, att skivan uppdelas i självständiga, från varandra skilda partier, småblad, uppstå sammansatta b., vilka likaledes kunna vara av olika typ, ss. parbladiga och fingrade (pl. bild 14, 17). I många fall äro småbladen förbundna med bladskaftet medelst en s.k. led (baljväxter). Ett b. kan vara mer än en gång sammansatt, i det att småbladen äro var för sig uppdelade i flera skivor (akasia). Hos gökärten är det i spetsen sittande småbladet (uddbladet) ersatt av en sylliknande spets, hos ett flertal andra baljväxter av ett klänge. — Bladnerver. Hos levermossorna består b. av ett enda cellskikt, hos bladmossorna förekommer därjämte en av flera cellager bildad medelnerv, och hos de högre växterna finnas en el. flera, oftast väl utvecklade nerver, vilka tjäna dels som skelett, dels som ledningsbanor för vatten och näringsämnen. Nerverna ligga insänkta i den mjukare bladmassan och skjuta särsk. på undersidan ofta fram som ribbor. De från basen av bladskivan utgående starkaste nerverna kallas huvudnerver. Efter nervernas förgreningssätt urskiljer man olika typer av b. De viktigaste äro: 1) enneviga b. med endast en ogrenad nerv (bladmossor, de flesta barrträd m.fl.); 2) flernerviga b.: a) enkelnerviga, b) fjädernerviga och hand-

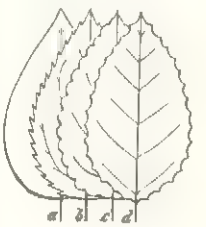

Fig. 1. Olika bladkanter.
a helbräddat, *b* sågat, *c* naggat, *d* tandat blad

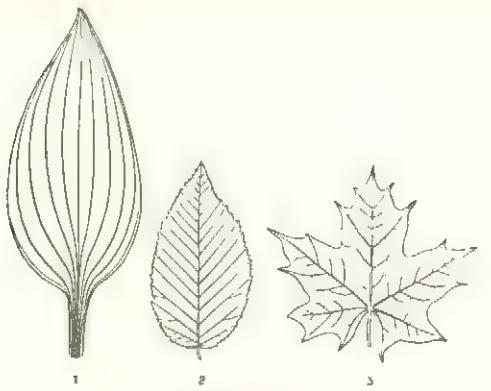

Fig. 2. Bladets nervighet.
1 enkelnervigt, *2* fjädernervigt, *3* handnervigt blad. Jfr bild 11 -17 å pl.

nerviga b. (fig. 2). Lägges ett b. att ruttna i vatten, erhålles ett ofta sirligt skelett av nerverna (bladskelett), emedan de förvedade elementen i dessas kärlsträngar äro mera motståndskraftiga än b:s mjukare delar (poppel m.fl.). — Bladskaftets längd står i relation till bladskivans storlek. B. med breda skivor äro i regel mera långskaftade; därigenom förhindras, att de olika b. inbördes beskugga varandra. I bladskaftet försiggå de rörelser, genom vilka b. intaga sina lägen i förhållande till ljuset, ävensom de mera iögonfallande rörelserna hos t.ex. mimosa och *Desmo'dium gyrans*. — Bladfoten är i många fall endast en obetydlig utvidgning av bladbasen, i andra fall utbildad som en bladslida (enhjärtbladiga växter, flockblommiga växter, ranunkelväxter, pl. bild 21). Denna omfattar rörformigt en större el. mindre del av stammen och fungerar som förstärkning av denna (gräs), som skydd för den i b:s veck utvecklade knoppen och stundom även för upptagande av vatten. Hos fam. *Bromelia'ceae* bilda de varandra omslutande slidorna vattenförande cisterner. Bladslidan kan hos vissa växter (gräs, vissa halvgräs) vara försedd med bladsnärp (*ligula*), en kragliknande förlängning uppåt på gränsen till bladskivan. I andra fall har bladfoten ombildats till små bladlika bildningar, stipler och stipeller (pl. bild 20; se Stipler). Genom sammanväxning av stipler bildas hos pilörtväxterna ett slidliknande, hinnaktigt rör vid b:s bas, stipelslida (*ochrea*), som omsluter stammen och ofta upptill strutformigt vidgar sig.

Livslängd. Medan roten och stammen tillväxa i längd under växtens hela liv, avsluta b. snart sin tillväxt. I regel räcker deras livslängd blott en vegetationsperiod el. en del därav. Hos vissa ständigt gröna växter kunna dock b. leva flera år, ss. hos mistel och kristtorn 2, hos tall 3—4, gran 12—13 år. Hos *Welwit'schia mira'bilis* utvecklas efter hjärtbladen endast två b., vilka fortfara att växa under växtens hela liv. Jfr Bladfällning.

Utbildning. B. visa i olika regioner av skottet olika utbildning. Efter den ordning och följd, vari de uppträda, särskiljer man följande slag: 1) hjärtblad*, växtens första b., vilka utvecklas från groddens hjärtbladsanlag; 2) lågblad, små fjällika bildningar av blek el. brunaktig färg och merendels försedda med bred bas, vilka sitta på växtens nedre delar el. vid basen av ett skott. Lågbladen lämna skydd för jordstammar och knoppar (knoppfjäll) el. fungera som förrådsorgan (lökfjäll); 3) mellanblad el. örtblad, växtens bäst utvecklade b., vilka särsk. utmärka sig genom sin gröna färg och väl utvecklade skiva. Hit höra de i det föregående beskrivna b.; 4) högblad, i regel små, reducerade b., vilka oftast ha annan färg än grön och befinna sig i övergångsregionen mellan örtbladen och blommorna (se Blomställning, sp. 241). Härtill komma de i blomväxternas fortplantningsskott (blommor) förekommande b.: hylleblad (kalk-, resp. foder- och kronblad), ståndarblad och fruktblad (se vidare härom Blomma, Ståndare, Pistill). — Lågblad och högblad utgöra hämningsbildningar och kunna härledas från mellanbladen, i det att lågbladen huvudsakl. representera dessas fotdel och högbladen väsentligen utgöra bladskivans spets. Goethe var den förste, som närmare utvecklade läran om växtdelarnas förvandling. Han fann, att alla de växtdelar, som kallas hjärtblad, lågblad, foder, krona, ståndare och pistill, i själva verket utgöra en och samma växtdel, b., som iklätt sig olika former.

Läge i knoppen. Medan b. äro inneslutna inom en knopp, intaga de olika lägen, bladläge el. vernation, i förhållande till varandra: de kunna ligga platt utbredda och sammanvikta längs medelnerven (lind), hopvikta i flera veck längs sidonerverna (daggkåpa), oregelbundet veckade, sammanrullade (*Canna*, banan), tillbakarullade från båda kanter mot undersidans mitt (pil, vide), inrullade från båda kanter mot översidans mitt (poppel) samt slutl. spiralformigt inrullade från spetsen mot basen (ormbunkar). — Med knoppläge el. foliation åter förstår man de olika bladens inbördes förhållande i knoppen. Jfr Estivation.

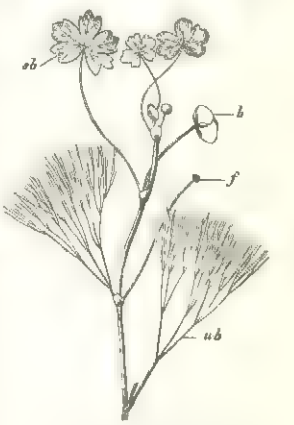

Fig. 3. Heterofylli hos grodnate.
ub undervattensblad, *sb* flytblad, *b* blomma, *f* frukt.

Heterofylli och bladmetamorfos. Heterofylli är det förhållandet, att en växt bär mellanblad av väsentligt olika gestalt och utbildning. Hos unga växter äro ofta de först utvecklade örtbladen av enklare form och förråda därvid ofta likhet med b. hos närbesläktade former (primärblad). Många vattenväxter (fig. 3) ha trådlikt flikade undervattensblad, gäddblad*, och platta, nästan helbräddade, på vattenytan flytande b., flytblad* (grodnate, *Cabom'ba, Salvi'nia*). Murgrönan, vars b. vanl. äro njurlika, utvecklar på blombärande grenar äggrunda b. Vid anisofylli äro de intill varandra på samma skott sittande b. av olika gestalt. — Då ett b. övervägande tjänar andra uppgifter än näringsberedningen, förändras dess form i påfal-

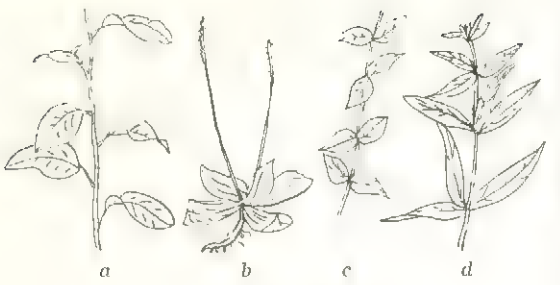

Fig. 4. Bladställningar.
a strödda, *b* rosettställda, *c* motsatta, *d* kransställda blad.

lande grad. Som dylika s.k. metamorfoserade b. kunna nämnas amblad, bladtornar, klätterblad, bladklängen, urneblad, regnblad, fyllodier (se dessa ord; pl. fig. 18, 19).

Bladställning. Då b. anläggas, ordna de sig efter det utrymme, som i knoppen står till buds, till bestämda, geometriskt lagmässiga ställningsförhållanden. Befinna sig flera b. på samma höjd av stammen, äro de skilda från varandra genom lika stora horisontala avstånd (divergensvinklar) och sägas vara motsatta, då vid varje fästpunkt utgå två b. med divergensvinkeln 180° el. $^1/_2$ av stammens omkrets, kransställda åter, då 3, 4, 5 etc. b. befinna sig vid varje fästpunkt och divergensvinkeln mellan två intill varandra befintliga är 120°, 90°, 72° el. $^1/_3$, $^1/_4$, $^1/_5$ o.s.v. av stammens omkrets. De efter varandra följande bladparen, resp. bladkransarna, omväxla (alternera) med varandra, och b., som då sägas vara dekusserade, komma på detta sätt att bilda längdrader (ortosticher) på stammen, vilkas antal är dubbelt så stor som antalet b. vid varje fästpunkt. Finnes på samma höjd på stammen endast ett b., sägas b. vara strödda el. spiralställda. Projiceras i detta fall de på olika höjd sittande b. i ett plan, visar det sig, att även i detta fall dessas vinkelavstånd (divergensvinklar) äro bestämda och att b. bilda ett bestämt antal längdrader. Hos gräs, alm och lind m.fl. är divergensen $^1/_2$ av stammens omkrets (180°) och ortostichernas antal 2, hos halvgräs resp. $^1/_3$ (120°) och 3, hos ek, körsbärsträd m.fl. $^2/_5$ (144°) och 5. De vanligaste divergensvärdena äro $^1/_2$, $^1/_3$, $^2/_5$, $^3/_8$, $^5/_{13}$, $^8/_{21}$, $^{13}/_{34}$. Dessa tal kunna härledas ur de två närmast föregående genom addition av täljare med täljare och nämnare med nämnare. Förenas b:s fästpunkter efter varandra genom en linje, som lägges på ytan av stammen, beskriver denna en spiral till v. el. till h. (grundspiralen). De b., genom vilkas fästpunkter på stammen spiralen uppstiger, tills den träffar ett b., som befinner sig närmast vertikalt över det första, bilda bladcykeln (spiralcykel). Även då b. äro motsatta el. kransställda, talar man stundom om bladcykel (kranscykel). Täljaren i ovan anförda tal anger antalet omlopp i varje bladcykel*, nämnaren antalet b. i varje sådan. Gå spiralerna i samma riktning på två skott, sägas de vara homodroma, i motsatt fall antidroma (heterodroma).

Fig. 5. Bladspiral.

De högre divergensvärdena förekomma i allm. hos växtdelar med kortledade skott, ss. i bladrosetter och kottar. För att i dessa fall med säkerhet bestämma bladställningen, tager man hänsyn till vissa mera rakt förlöpande, av b. bildade bispiraler (parastichер), numrerar b. och beräknar ur dem grundspiralen. — På horisontala el. snett riktade (plagiotropa) skott modifieras bladställningen ofta genom vridning av bladskaft och stamled, så att bladskivorna komma att sitta i ett plan (bok, alm, syren). I flera fall, t.ex. hos lönn och hästkastanj, äro b. därvid olika stora (lateral anisofylli). På detta sätt uppstår den anordning av b., som kallas bladmosaik*. — Läran om bladställningen, fyllotaxis, grundades på 1830-talet av Schimper, Braun och Bravais. B:s spiralställning betraktades länge som ett uttryck för en i naturen bestående lag, i det att stammens tillväxt över huvud skulle ske efter en spirallinje. Hofmeister, Schwendener och Goebel fäste gentemot denna idealistiska åskådning uppmärksamheten på betydelsen av plats- och beröringsförhållanden i stamspetsen som det vid uppkomsten av de olika bladställningarna avgörande momentet. *G.*

Anatomi. Huvuddelarna äro hudvävnad (epidermis), grundvävnad och ledningsvävnad. Epidermis* utgör ett enkelt skikt av levande celler, som sluta tätt tillsammans runt bladet och endast i klyvöppningarna äro skilda av intercellularer. Cellernas ytterväggar, som bilda b:s yta, äro ofta förtjockade och alltid försedda med en tjockare el. tunnare kutikula (se Cellvagg), som gör b.-ytan svårgenomtränglig för vatten och luftgaserna och hindrar avdunstning från b. B:s gasutbyte med luften sker genom klyvöppningarna*, vilka i allm. äro talrikare på b:s undersida än på översidan, där de kunna helt saknas. Cellerna äro vidare nästan alltid försedda med hår*, som kunna finnas på till synes helt glatta b. och i andra fall bilda en tät filtbeklädnad. Grundvävnaden utgöres av mesofyll med stödjevävnad. Det förra (bladkött) består av parenkymatiska celler, mot översidan av b. cylindriska, ställda vinkelrätt mot ytan i ett el. ett par skikt (palissadvävnad) och rikt försedda med kloroplaster. Mot b:s undersida äro mesofyllcellerna avrundade el. förgrenade, bildande en lucker vävnad med stora intercellularer (svampvävnad) och mindre antal kloroplaster. B:s undersida är därför ljusare grön än översidan. Vid b:s assimilation av kolsyra kommer denna in genom klyvöppningarna på undersidan, passerar i intercellularerna i svampvävnaden till palissadvävnaden, där assimilationen huvudsakl. äger rum. Stödjevävnaden utgöres av sklerenkymfibrer el. kollenkym i form av strängar i bladkanterna el. över och under ledningssträngarna, alltid belägna närmast under epidermis. Ledningsvävnaden* utgöres av isolerade strängar, som äro förgreningar av stammens ledningsvävnad (bladspår, se Stele) och äro belägna vid övergången mellan palissad- och

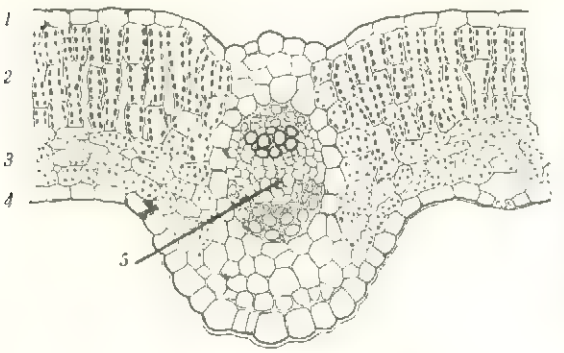

Fig. 6. Tvärsnitt genom blad av rädisa.
1 översidans epidermis, *2* palissadvävnad, *3* svampvavnad, *4* undersidans epidermis med klyvoppning, *5* ledningssträng med sildel (överst) och veddel.

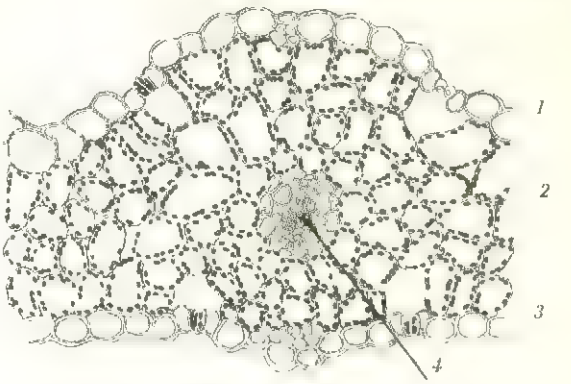

Fig. 7. Tvärsnitt genom blad av vete.
1 översidans och *3* undersidans epidermis med klyvoppningar, *2* mesofyll, *4* ledningssträng.

svampvävnad. Tills. med de särsk. på undersidan kraftigt utbildade fibersträngarna bildar den bladnerverna. Ledningssträngarna bestå överst av sildel och under denna veddel, båda av normal byggnad. I de finaste förgreningarna förenklas de och bestå ytterst endast av veddel med trakeider, omgiven av parenkymatiska celler, som förmedla övergången till mesofyllet. I grövre ledningssträngar i b. av dikotyledoner och barrträd förekommer sekundär tjocklekstillväxt ur ett kambium. — Byggnaden av b. är synnerligen variabel, framför allt beroende på växtens livsbetingelser. Bland viktigare byggnadstyper kunna följ. nämnas. Hos fetbladsväxter (suckulenter) och gräs är mesofyllet oftast enhetligt och består av likformiga, rundade celler. Xerofyter kunna ha mesofyllet inskränkt till små partier, och större delen av b. upptas av förvedade fibrer (hårdbladsväxter). Läderartade b. ha mycket tjock och glatt kutikula. Hos vattenväxter med finfördelade blad är byggnaden mycket förenklad med svagt utbildad ledningsvävnad och utan stödjevävnad. Blad utvecklade i skugga (skuggblad) kunna vara tunna, breda, med svagt utvecklad palissadvävnad, medan solblad, ibland av samma plantor, äro tjockare, fastare, med flerskiktad palissadvävnad och kraftig kutikula. *Bm.*

Litt.: A. Hansgirg, "Phyllobiologie" (1903); K. Goebel, "Organographie der Pflanzen" (3 Aufl. 1928—33); J. Velenovsky, "Vergleichende Morphologie der Pflanzen" (1905—13); H. Glück, "Blatt- und blütenmorphologische Studien" (1919); D. Müller, "Planteanatomi" (1939).

Blad, *byggn.,* se Bladning.

Blad [blað'], Augusta, dansk skådespelerska (f. 1871). B. var elev vid Det kongelige Teater 1889—92, debuterade sistn. år som Sophie i "Erik och Abel", anställd där 1892—94, vid Dagmarteatret 1894—1910 och är sedan 1910 åter fästad vid Det kongelige Teater. Gripande i sin stiliserade enkelhet var hon som Antigone i Sofokles' likabenämnda drama. Imponerande och kraftfull, inspirerad av trosvisshet och segrande övertygelse var hennes utformning av Jeanne d'Arc i Schillers "Orleanska jungfrun". Till hennes i övrigt mera betydande roller höra Kirstine i "Dansen på Koldinghus", Portia i "Köpmannen i Venedig" och Ragnhild i "Sven Dyrings hus". Hon var 1899—1904 g.m. skådespelaren Wilhelm Wiehe (d. 1916). *A.L.*

Blad-aluminium, -antimon, se Bladmetaller.

Bladbaggar, lövbaggar, bladätare, *Chrysome'lidae,* skalbaggsfam. med talrika arter. Kroppen är vanl. jämförelsevis kort och bred, högvälvd och utan starkare skulptur, ofta bjärt färgad och starkt glänsande. Antenner och ben äro korta, de förra vanl. trådlika, de senare med 4-ledade tarser. Larverna äro växtätare och leva på el. inuti växtdelar, ofta fritt på bladen. Till underfam. *Eupodi'nae* hör den i närheten av vatten levande *Dona'cia* (se Rörbaggar) samt de på liljeväxter uppträdande arterna röda liljebaggen, *Lilioc'eris li'lii,* och gul- och svarttecknade sparrisbaggen, *Crioc'eris aspar'agi,* vilkas larver angripa odlade liljor och sparris. Till underfam. *Cyclici'nae* höra släktet *Chrysome'la,* koloradoskalbaggen och glansbaggarna (se dessa ord), till underfam. *Galeruci'nae* släktet *Galeru'ca,* allövbaggen och jordlopporna (se dessa ord) och till underfam. *Cryptostomati'nae* de mera platta s.k. sköldbaggarna*. *E.Wn*

Sparrisbaggen av fam. bladbaggar.

Bladbegonia, *bot.,* se Begonia.

Bladbeta, *bot.,* varietet av betslaktet*.

Bladbränna, vissa parasitära sjukdomar, som angripa växters blad och därvid framkalla oregelbundna, döda partier. Avdöendet kan ske mer el. mindre hastigt och fortskrider ofta över hela bladet som t.ex. b. hos körsbär, förorsakad av en parasitsvamp, *Gnomo'nia erythros'toma.* B. kan också uppkomma genom frätning av besprutningsvätskor.

Bladcykel, *bot.,* se Blad, sp. 59.

Bladfallsjuka, en svampsjukdom hos vinbär, krusbär och vinranka. Hos de båda förstnämnda växterna orsakas sjukdomen av *Pseudopeziz'a ri-*

bis. Konidiestadiet kallas *Gloeospor'ium ribis*. Den bildar på bladen och övriga icke vedartade delar av växten grå-bruna-röda fläckar. Dessa sammanflyta efter hand, varigenom hela bladen förtorka och falla av i förtid. Hos vin förorsakas sjukdomen av *Plasmop'ara vitic'ola*, varvid bladen bli bruna, torra och falla av liksom unga grenar, klängen och frukter. Sjukdomen inkom från Nordamerika till Europa 1878. *Adn;G.*

Bladfingergecko, art av fam. geckoödlor*.

Bladfisk, art av fiskfam. munkläckare*.

Bladfjäder, vagnsfjäder, bestående av ett flertal fjäderblad. De flesta automobilfjädrar äro av denna typ, ehuru även sådana av spiralfjädertyp användas på ett fåtal bilmärken.

Bladfläcksjuka kallas ett stort antal på olika växtarter förekommande sjukdomar, vilka endast ha det gemensamt, att de framkalla avfärgade el. avdöda, med avseende på form och storlek mer el. mindre regelbundna, ofta mycket karakteristiskt färgade fläckar på bladen. I regel bifogas värdväxtens namn för att närmare ange olika slags b., t.ex. b. hos selleri, b. hos rosor o.s.v. B. framkallas i de flesta fall av parasitsvampar tillhörande en mängd olika, vitt skilda släkten.

Bladfot, *bot.*, se Blad, sp. 56, 57.

Bladfotingar, *Phyllop'oda*, gälfotingar, ordn. av underklassen småkräftor, små, vanl. blott 1 cm långa former, kännetecknade av att extremiteterna äro utbildade till bladformade, med gälbihang försedda simfötter, med vilka djuren även avfiltrera i vattnet svävande små partiklar, som utgöra deras föda. Endast ett fåtal arter äro rovdjur. Kroppen är långsträckt, uppdelad i ett flertal leder och vanl. mer el. mindre täckt av ett hudveck. Stundom är detta sköldformat, stundom omger det i form av två skalhälfter den från sidorna hoptryckta kroppen. Huvudet bär två par antenner, av vilka de främsta äro små, de bakre däremot stora, vanl. tvågrenade och tjänstgörande vid simningen. Dessutom finnas på huvudet två sammansatta ögon, vilka hos vattenlopporna äro förenade till ett. B. äro skildkönade. Hannarna uppträda endast periodiskt, vilket står i samband med djurens

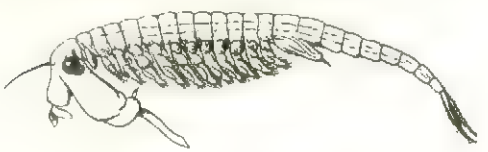

Hanne av *Branchipus*.

egendomliga livscykel. Om sommaren lägga näml. honorna tunnskaliga sommarägg, vilka utveckla sig utan befruktning (partenogenes). Först efter ett flertal dylika partenogenetiska hongenerationer framkomma hannar. De befruktade ägg, som honorna därefter lägga, äro tjockskaliga, s.k. vinterägg, vilka tåla infrysning och långvarig torka utan att förstöras. Hos cladocérerna utvecklas äggen inne i särskilda yngelrum. B. äro utbredda över hela jorden och leva vanl. i sött vatten, där vissa arter stundom förekomma så talrikt, att de giva upphov till en vattenfärgning. Endast ett fåtal arter finnas i havet. Ordningen indelas i två

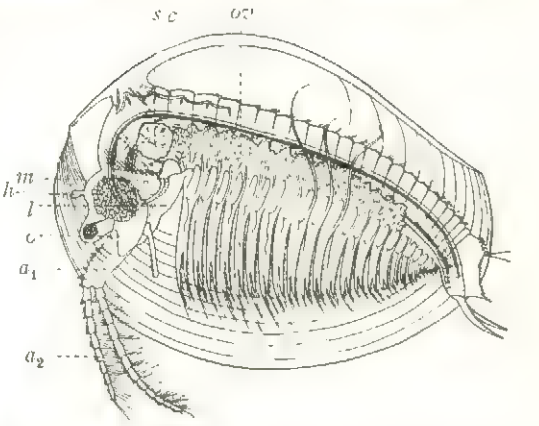

Limnadia lenticularis.

Vänstra skuldhalvan har avtagits, a_1 och a_2 första och andra paret antenner, *c* hjärtat, *h* levern, *l* överläppen, *m* mandibel, *o* öga, *ov* äggstock, *s* slutmuskel, som förenar de båda sköldhalvorna.

underordningar, egentliga b. (*Euphyllop'oda*) och vattenloppor (*Cladoc'era*).

Bland de egentliga b., vilka kännetecknas av en långsträckt, rikt segmenterad kropp, märkas: 1) *Tanymas'tix* (*Bran'chipus*) *stagna'lis*, som kan nå en längd av 12 mm, saknar skal, har 2 skaftade ögon samt 11 par simfötter. Bakkroppen med 8—9 segment saknar fötter, och sista segmentet bär s.k. gaffelbihang. Den lever i små vattensamlingar. 2) *Artem'ia sali'na* med en längd av 11 mm. Kroppen är långsträckt, utan skal och bär på främre delen 11 par simfötter; den av 8 leder bildade stjärten saknar extremiteter. Fortplantningen sker vanl. genom partenogenes. 3) *Ap'us* (*Triops*) *cancrifo'rmis*, som kan bli 6 cm lång. Den breda, platta kroppen med 60 par simfötter täckes av en oval sköld, under vilken bakkroppen skjuter ut. Dennas bakersta segment bär två långa, ledade gaffelbihang. Den lever i små vattensamlingar. 4) *Limnad'ia lenticula'ris*, vars 12 mm långa kropp täckes av ett par från sidorna starkt hoptryckta, genomskinliga skalhälfter, har stora antenner och 18 -32 par extremiteter. 5) *Esthe'ria cycladoi'des*, som liknar föreg. men har ogenomskinligt skal och 24—27 par extremiteter. Släktet uppträdde redan i devon och har betydelse som ledfossil. Skalen bilda stundom hela skikt, ss. *Estheria*-skikten i undre keuper. — *Limnadia* och denna närstående arter förmedla övergången till underordn. vattenloppor*. Hos hithörande former är kroppen otydligt segmenterad och försedd med endast 4—6 par simfötter. Antennerna äro stora, tvågrenade. Den i två hälfter uppdelade ryggsköldén omsluter hela djuret med undantag av huvudet. *H.Bn.*

Bladfällning, lövfällning, sker hos trädartade växter vid vegetationsperiodén slut, i regel på hösten, och åstadkommes därigenom att vid bladskaftets bas bildas ett lager tunnväggiga celler, avlossningsskiktet, vilkas membraner klyvas på längden och isoleras från varandra. Därigenom upphäves bladets fysiologiska förbindelse med stammen. Kontinuiteten bibehålles endast medelst bladskaftets kärlknippen. Vid starkare vindstötar avslitas dessa, och bladet faller. På stammen uppstår därvid ett av korkvävnad be-

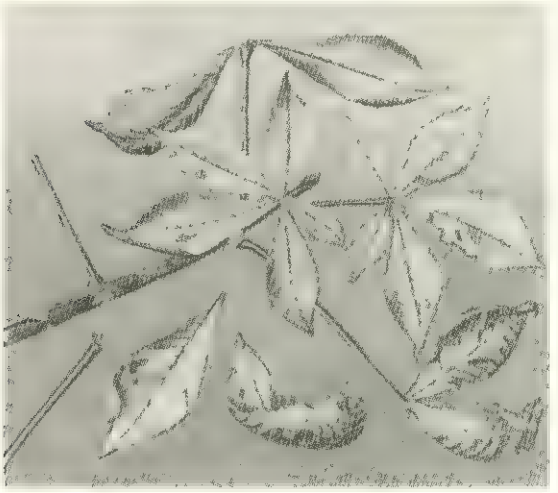

Bladfällning hos hästkastanj. Bladärr på kvisten.

klätt bladärr, vilka hos t.ex. gran framträda som knutlika ansvällningar, bladkuddar. Hos träden i den tropiska urskogen sker ingen regelmässig b., utan bladen avfalla vid skilda tider. — Före b. ske i bladet fysiologiska förändringar, varigenom de mera värdefulla ämnena (äggviteämnen, kalium- och fosforsyreföreningar m.m.) upplösas och vandra in i stammen för att i växtens hushållning vidare användas, och till slut återstår i bladet föga mera än cellulosaväggar, cellsaft och kalciumoxalat jämte en del andra för växten värdelösa föreningar. De karakteristiska, vid b. inträdande färgförändringarna härröra dels därav, att klorofyllet upplöses och oljedroppar med däri löst gult xantofyll bildas, dels av i cellsaften utvecklade röda antocyanfärgämnen. *G.*

Bladfärgämnen, se Växtfärgämnen.

Bladgrodor, *Hylo'des,* grodsläkte av fam. *Cystignath'idae* med över 80 arter i tropiska Amerika. De leva liksom lövgrodan på träd, buskar el. örtartade växter. Hannarna ha ett kraftigt läte. Av arterna bör framför allt nämnas den 4 cm långa västindiska antillgrodan el. coqui, *H. mastinice'nsis,* vars ägg fastklibbas vid blad av liljor och andra växter, varvid larverna genomgå hela metamorfosen innanför äggskalet, som de lämna först som fullbildade smågrodor.

Bladgrönt, klorofyll, se Växtfärgämnen.

Bladguld, se Bladmetaller.

Bladgult, xantofyll, se Växtfärgämnen.

Bladgälar, en gältyp, som förekommer hos musslor* och uppkommer genom sammansmältning av talrika trådformiga, i rader sittande gältrådar till sammanhängande bladformiga bildningar.

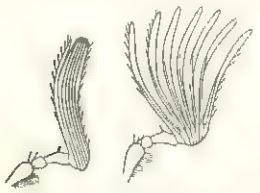

Antenner hos ollonborren, *Melolontha vulgaris,* hanexemplar, t.v. med samlade, t.h. med utslagna sprötar.

Bladhornade skalbaggar, *Lamellicor'nia,* grupp av ordn. skalbaggar, omfattande fam. bladhorningar och ekoxar.

Bladhorningar, *Scarabäe'idae,* fam. av gruppen bladhornade skalbaggar med till storlek och kroppsform växlande men mestadels högvälvda arter, som framför allt utmärkas genom sina antenner, som äro försedda med ett slags klubba, bildad av ensidigt riktade, bladlika utskott. B. indelas i underfam. dyngbaggar, ollonborrar, jättebaggar och guldbaggar.

Bladhöns, *Jaca'nae,* en fågelordn., besläktad med rallarna, som förekommer i de tropiska delarna av Gamla och i de subtropiska delarna av Nya världen. De ha mycket långa, smala ben och mycket långa tår, varigenom de kunna springa på i vattenytan flytande växter. Mest bekanta äro jassanen och vattenfasanen.

Bladkapitäl, med bladmotiv ornerat kapitäl, uppträder tidigt i Egypten och Mesopotamien, där lotus, palm (palmett) m.fl. i stiliserad form kommo till användning, hos grekerna framför allt akantusbladet och -rankan (se Akantus), som sedan blivit det viktigaste kapitälornamentet. I den äldre kristna byggnadskonsten brukades detta med stor förenkling och stilisering; under gotiken återinfördes annat, mera naturalistiskt bladverk. Under renässansen kom det stiliserade akantusbladet åter till heders. *E.W.*

Bladklocka, *Nican'dra physaloi'des,* en ettårig, i Peru inhemsk art av fam. potatisväxter. Den har stora, mer el. mindre inskurna blad och ensamma, blå blommor i bladvecken. B. odlas i Sverige som prydnadsväxt i rabatter och stenpartier.

Bladklängen äro ombildade blad el. bladdelar, som vid beröring med ett föremål spiralformigt rulla sig omkring detsamma. Hos t.ex. *Cle'matis* och blomsterkrasse utgöras b. av bladskaften, hos många ärtväxter av bladnerver. Bild se sp. 67.

Bladkoppar, se Bladmetaller.

Bladkräfta, *Phylloso'ma, zool.,* antogs förr utgöra

Gotiskt bladkapitäl. Domkyrkan i Naumburg.

Bladklängen hos hundrova.

en särskild art men har befunnits vara ett larvstadium av langusten och björnkräftan.

Bladkuddar, *bot.,* se Bladfällning.

Bladkål, se Kål.

Bladkött, m e s o f y l l, *bot.,* se Blad, sp. 60.

Bladlavar, lavgrupp, som utmärker sig därigenom, att bålen är bladlik samt utbredd utefter substratet (klippor, trädstammar, jord) men ej sammanväxer med detta utan är fäst ant. endast i mitten el. medelst rothårsliknande bildningar (rhiziner) på undersidan. B. ha tydligt avgränsad kontur och tillväxa i kanten, som är mer el. mindre flikad och något uppåtböjd från underlaget. Till denna grupp höra hundlunglav, vägglav m.fl. Jfr Busklavar och Skorplavar.

Bladloppor, *Psyll'idae,* insektfam. av ordn. växtsugare, små arter med trådfina antenner, jämförelsevis stora vingar och korta ben med förtjockade lår, varigenom insekterna kunna hoppa. Larverna uppträda ofta kolonivis; i en del fall äro de omgivna av en ullig, vaxartad massa, som de avsöndra. Såväl larver som fullbildade träffas på blad, där de förra genom sin sugning göra skada på växterna. Viktigast är kanske ä p p l e b l a d l o p p a n, *Psylla mali.* S t ö r r e p ä r o n b l a d l o p p a n, *Psylla pyrisu'ga,* först enfärgat gulgrön, småningom brunsvart med blodröda ledgränser, lägger äggen i utslagna knoppar på päronträd, mest på de späda bladens underhud. Bladen bli genom larvernas sugning deformerade och buckla sig, varjämte de bli klibbiga av exkrementerna. Den påträffas i större mängd vanl. blott på enstaka träd och bekämpas med kontaktgifter. M i n d r e p ä r o n b l a d l o p p a n, *Psylla pyr'i,* är sällsynt och överensstämmer i levnadssättet med föreg. På morötter förorsakar m o r o t b l a d l o p p a n, *Trioz'a virid'ula,* s.k. krussjuka, varvid bladen bli starkt hopskrynklade. En del arter åstadkomma gallbildningar, t.ex. *Li'via junco'rum,* som lever på *Juncus*-arter, vilkas blomställningar därvid omvandlas till kvastlika bildningar. *[E.Wn]H.*

Större päronbladloppan.

Bladlucka, *bot.,* se Stele.

Bladluslejon, larverna av florsländor*.

Bladlussteklar, b l a d l u s ä t a r e, underfam. bland parasitsteklarna*.

Bladlöss, *Aphid'idae,* fam. av ordn. växtsugare, små insekter med korta, 3—6-ledade antenner, vilkas yttersta led är fingerlikt förlängd, långt sugrör och långa ben. Bakkroppen bär baktill på ryggen två rörformiga utskott och avslutas med ett svansutskott. Vingarna äro stora, båda paren glasklara, hinnaktiga flygvingar; stundom äro djuren vinglösa. Fortplantningen är en generationsväxling, i det att lössen än utvecklas ur befruktade, än ur obefruktade ägg (partenogenes). I senare fallet föda b. ungar. Fortplantningsförloppet är i stort sett följande. Från ett övervintrande ägg utvecklas på våren en vinglös hona, som partenogenetiskt alstrar en ny generation av likaledes vinglösa honor, vilka på samma sätt föröka sig, och så följer under sommarens lopp en rad generationer av honor. En del av dessa kunna emellertid vara bevingade och därigenom sprida sig till andra växter av samma art, där de fortfarande partenogenetiskt föröka sig. Framemot hösten alstras i sista årsgenerationen vingade hannar och äggläggande honor. De senare lägga befruktade ägg, som efter övervintring ge upphov till nya stammödrar. Utvecklingsförloppet kan bli ytterligare komplicerat, bl.a. genom värdväxling, i det att de vingade honorna under sommarens lopp emigrera till en annan växtart, från vilken b. vid sommarens slut återvända till den ursprungliga. — Genom sin sugning åstadkomma b. ett försvagande av värdväxterna, stundom bli dessa också vanställda av gallbildningar, som åtskilliga arter förorsaka, och dessutom bli bladen ofta starkt belagda med en klibbig vätska, som utgöres av b:s exkrementer och som hindrar bladets funktioner.

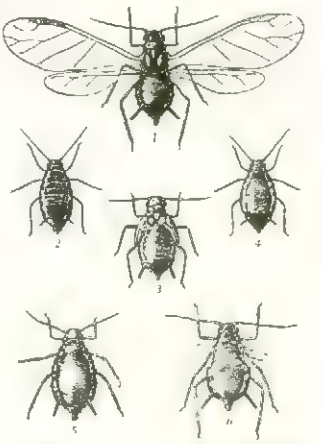

Olika former av äppelbladlusen.
1 bevingad, vivipar hona, *2* hanne, *3* bevingad hona i näst sista utvecklingsstadiet, *4* ovipar hona, *5* ovingad, vivipar hona, *6* intermediär, vivipar hona.

Till de e g e n t l i g a b., underfam. *Aphidi'nae,* höra ä p p l e b l a d l u s e n, *Aphis pomi,* p l o m m o n- och k ö r s b ä r s b l a d l ö s s e n, *Hyalop'terus pruni* och *Myzus cer'asi,* k r u s b ä r s b l a d l u s e n, *Aphis grossula'riae,* som angriper bladen i skottspetsarna, v i n b ä r s b l a d l u s e n, *Myzus ribis,* som förorsakar röda bucklor på vinbärsbladen, a l m b l a d l u s e n*, b l o d l u s e n*, b ö n b l a d l u s e n*, h ä g g b l a d l u s e n*, ä r t b l a d l u s e n* m.fl. Till underfam. *Chermesi'nae* höra b a r r l ö s s e n*. *E.Wn.*

Bladlöss (olvonbladlus, *Aphis viburni*) på en olvonkvist.

Bladmage, tredje avd. i idisslarnas* mage.

Bladmetaller, till ytterst tunna blad utvalsade och uthamrade metaller el. metallegeringar. — För framställning av bladguld gjuter man rent el. med något silver tillsatt guld i små stycken, vilka valsas till tunna blad. Dessa skäras till kvadratiska stycken med c:a 25 mm sida och hopläggas omväxlande med pergamentblad till ett paket, som bearbetas med hammare, till dess guldbladen blivit lika stora som pergamentbladen. Guldbladen skäras därefter i fyra lika stycken och bearbetas ånyo på samma sätt som förut. I det sista stadiet av arbetsproceduren använder man som mellanlägg i st.f. pergamentblad s.k. guldslagarhinna, den på särskilt sätt beredda yttre hinnan på nötkreaturens tarmar. Guldet, som genom hamringen blir hårt, måste mellan de olika stadierna av bearbetningen utglödgas. Det färdiga bladguldet inlägges mellan till häften hopsatta silkespapper och saluföres i denna form. På gr. av sin mjukhet kan guldet uthamras till synnerligen tunna blad (0,0001 mm). Genom varierande tillsatser av koppar el. silver kunna olika färgnyanser på bladguldet erhållas. Bladguld användes till förgyllning, särsk. av icke metalliska ämnen, ss. föremål av trä, papper, skinn. Härvid måste alltid ett särskilt bindemedel användas. Ett tjockare slag av bladguld kallas fabriksguld (c:a 0,004 mm) och användes för förgyllning av silver. Mellanguld utgöres av bladsilver, som på ena sidan belagts med bladguld. Oäkta bladguld tillverkas av legeringen tombak el. av andra zink-kopparlegeringar. Dessa legeringar kunna uthamras till en tjocklek av c:a 0,0005 mm. Det oäkta bladguldet användes till förgyllning av föremål, hos vilka varaktigheten hos förgyllningen är av mindre betydelse, t.ex. guldpapper och annan grannlåt. — Bladsilver tillverkas på samma sätt som bladguld och saluföres i samma form som detta. Det kan uthamras till c:a 0,0002 mm tjocklek. Silvret bör vara olegerat, enär det i annat fall är förhållandevis sprött och icke tål bearbetningen. Bladsilver användes för försilvring av icke metalliska föremål samt för framställning av mellanguld (se ovan). — Bladantimon användes i viss utsträckning som ersättning för bladsilver. — Bladaluminium el. aluminiumfolie användes ofta i st.f. bladsilver. Aluminiet måste av samma anledning som silvret bearbetas i rent tillstånd och kan uthamras till en tjocklek av c:a 0,0004 mm. På gr. av sin renhet har bladaluminiet funnit vidsträckt användning som omslag för olika slag av näringsmedel i st.f. stanniol. — Bladtenn går i regel under benämningen tennfolie el. stanniol och användes dels för spegelbeläggning och dels ss. skyddande omslag för choklad, te, charkuterivaror, ost m.m. samt till lufttät omslutning av buteljer. — Bladkoppar el. kopparfolie användes bl.a. vid förkoppring av ornament och liknande dekorationer.

Tillverkning av b., som förr utgjorde ett hantverk, sker numera fabriksmässigt med tillhjälp av för ändamålet konstruerade maskindrivna valsar och hammare. *R.Ln.*

Bladmetamorfos, *bot.*, se Blad, sp. 58.

Bladminerarvivlar, *Orches'tes,* skalbaggsläkte av vivlarnas fam., med flera arter i Sverige, vilka som larver leva i bladen av bl.a. ek, björk och bok.

Bladmosaik, *bot.*, mosaikartad anordning av bladen på ett skott, varvid dessa genom skaftens olika längd, skivornas osymmetriska form el. växlande storlek (jfr Anisofylli) så inpassas mellan varandra, att de bilda en mer el. mindre sammanhängande yta och därigenom i största möjliga mån kunna tillgodogöra sig solljuset för assimilationen. Ex. på b. lämna grenar av bok, alm och lönn samt bladrosetterna hos vissa örter, ss. kungsljus och sjönöt.

Bladmossor, lövmossor, *Mu'sci frondo'si* el. *M. veri,* den största klassen bland mossorna. B. omfattar 3 ordn.: vitmossor* el. torvmossor (*Sphagna'les*), sotmossor* (*Andreaea'les*) och äkta b.

Äkta bladmossor (*Brya'les*). Vid sporens groning bildas en trådlik, förgrenad förgrodd (*protone'ma*), vars ovanjordiska delar äro gröna, underjordiska färglösa. Av knoppar på förgrodden utvecklas mossplantor, ofta flera nära varandra, varigenom kolonier bildas. Plantorna tillväxa genom en 3-sidig, pyramidal toppcell, som ger upphov till celler åt 3 håll. Varje sådan cell delar sig i en inre, som deltager i uppbyggandet av stammen, och en yttre, av vilken bladet bildas. Bladen äro därför från början 3-radiga men bli genom förskjutningar i sidled spiralställda. Hos vissa arter, t.ex. källmossor (*Fontina'lis*), förbli de dock i 3 rader, varigenom växten blir 3-sidigt prismatisk. Ett undantag utgör släktet *Fiss'idens*, som har 2-sidig toppcell och därför i

Kvist av alm med bladmosaik.

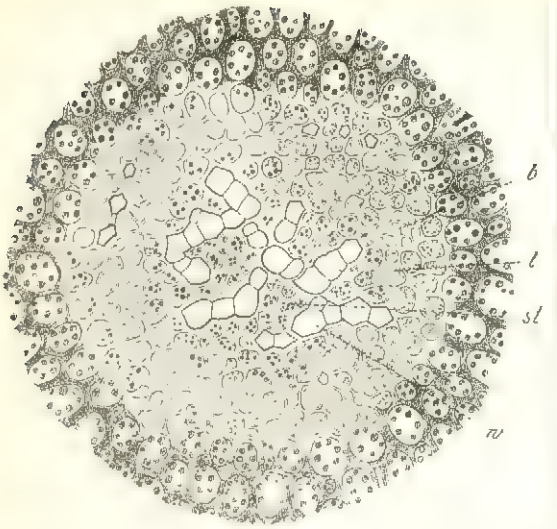

Tvärsnitt genom det centrala partiet av stammen hos *Catharinaea undulata*.

w vattenledande hadromelement, *st* stärkelseförande parenkym, *l* äggviteledande leptomelement, *b* vattenledande element i bladspårstrang.

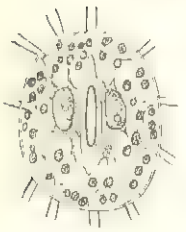

Klyvöppning från kapselhalsen hos *Funaria hygrometrica*.

2 rader ställda, svärdlika blad. På stammens nedre del, ibland i dess hela längd, sitta hårlika rottrådar, rhizoider, vilka göra samma tjänst som högre växters rötter. Rhizoiderna ha mellanväggarna på ett karakteristiskt sätt snedställda, varigenom de kunna skiljas från algtrådar. De kunna omgiva stammen som en tät päls och spela då en viktig roll vid vattenförsörjningen. Stammen har överhudsceller samt mekaniska och vattenledande element; de senare förena sig vanl. till enkla kärlsträngar, starkast differentierade hos björnmossorna. De oskaftade, ofta stjälkomfattande bladen ha vanl. en flerskiktad, enkel el. från basen grenig nerv och en av ett el. sällan flera skikt bildad skiva. De sakna klyvöppningar. En ytförstoring och därmed ökad assimilation uppnås hos vissa grupper, framför allt hos björnmossorna, genom lameller på bladets översida. Hos åtskilliga grupper, t.ex. hos arter av släktet *Rhacomit'rium*, är bladytan täckt av papiller el. mamiller. De nedre bladen äro ofta mindre och svagare utvecklade och kunna liknas vid högre växters lågblad; omkring de könliga organen äro bladen utvecklade som breda skyddsblad, vid de honliga s.k. periketialblad, vid de hanliga perigonialblad; de äro ofta samlade till blomlika bildningar. — De könliga organen, anteridier och arkegon, sitta omgivna av trådlika parafyser i toppen av stam och grenar. Hos skildkönade former förekommer hos vissa b., t.ex. inom *Dicrana'ceae* och *Fissidens*, sexuell dimorfism, i det de hanliga individen äro dvärgar. Hos det tropiska släktet *Macromit'rium* har man iakttagit sporer av 2 storlekar, varvid egendomligt nog dvärghannarna utvecklas ur de större sporerna. Vid befruktningen av arkegonets äggcell genom en spermatozoid kommer den diploida, könlösa generationen, sporogonet, till stånd. Detta kvarblir som ett slags halvparasit på den könliga generationen och är vanl. differentierat i fot, skaft (*seta*) och kapsel. Foten förmedlar näringstillförseln från mossplantan. Det unga sporogonet omgives av ett hölje, bestående av blott arkegonväggen el. dessutom av en vävnad från stamtoppen. Under den vidare utvecklingen och tillväxten spränges arkegonväggen; dess nedre del kvarstår vid basen av skaftet som en slida (*vagi'nula*), den övre täcker kapseln som en mössa (*calyp'tra*). Vid övergången mellan skaft och kapsel finnes ofta ett tjockare parti, halsen, ibland med en ensidig förtjockning (*struma*) el. en allsidig utvidgning (apofys, hypofys), särsk. kraftigt utvecklad hos parasollmossorna (*Splachnum*). Den flerskiktade, gröna kapselväggen bär liksom halsen klyvöppningar, vanl. med slutceller av liknande utseende som hos högre växter. I kapselns topp utbildas hos de flesta b. ett lock (*oper'culum*), som vid mognaden lossnar och faller av. Sådana b. sägas vara stegokarpa; om kapseln ej öppnar sig med ett lock utan brister oregelbundet, kallas de kleistokarpa, ss. hos arter av släktena *Acau'lon, Archi'dium* och *Phascum*. Då locket faller av, blottas mynningen till kapselhåligheten, som omgives av en lätt lossnande ring (*ann'ulus*) och innanför denna hos de flesta typer av kapseltänder, ett s.k. peristom. Detta har hos olika fam. mycket växlande utbildning och erbjuder de bästa morfologiska karaktärer, på vilka systematiken grundas. Peristomet är enkelt el. dubbelt; i det senare fallet skiljer man på ett yttre, exostom, och ett inre, endostom. Mellan de inre tänderna utvecklas ofta smala trådar, cilier, ej sällan försedda med utskott, bihang. Någon gång finns dessutom ett förperistom, prostom. Tänderna, vilkas antal växlar från 4 till 64 och vanl. uppgår till 16 el. 32, äro hos vissa grupper, t.ex. hos många arter av *Tortula'ceae*, långt utdragna och spiralformigt vridna. De äro hos de flesta b. hygroskopiska och stänga kapselmynningen vid fuktigt väder, lämna den öppen vid torrt, varvid sporerna kunna spridas med vinden. I motsats till förhållandet hos levermossorna utbildas inga elaterer. Kapselns mitt upptages av en steril pelare (*columell'a*), som omgives av luftförande håligheter och en rörformig sporogen vävnad. Av den senare bildas sporerna, varvid reduktionsdelning inträffar och den haploida, könliga generationen inledes. — Förutom genom sporer förökas b. på könlös väg genom groddknoppar el. groddkorn, vanl. utbildade i bladvecken, såsom hos släktet *We'bera*, el. på bladen, såsom hos arter av släktet *Orthot'richum*. Hos många b. är den vegetativa förökningen t.o.m. det vanligaste förökningssättet, och kapselbärande individ äro en sällsynthet el. ej alls kända (många *Campyl'opus*-arter). Hos vissa arter äro bladen bräckliga, falla vid beröring lätt av och ge upphov till nya plantor. — Från den ovan skildrade normaltypen finnas åtskilliga avvikelser. Medan den könliga generationen, mossplantan, i regel är väl utvecklad och ur försörjningssynpunkt självständig, den

könlösa däremot osjälvständig och mer el. mindre parasitisk på den förra, är den könliga generationen hos *Buxbäu'mia* mycket obetydlig, sporogonet däremot kraftigt utvecklat. Dessa arter överensstämma således i viss mån med ormbunkarna. Man har experimentellt lyckats framställa mossplantor med dubbelt kromosomantal (diploider) genom att avskära delar av sporogonet och låta dessa gro. De av dessa diploida plantor utvecklade sporogonen bli då tetraploida och sporerna diploida.

B. spela en betydande roll i naturens hushållning. De kunna liksom lavarna växa på klippväggar och block och ge upphov till mylla, på vilken anspråksfullare växter kunna finna trivsel. De tränga i arktiska trakter och höga berg upp betydligt längre än högre växter. Jämte vitmossorna ha de stor betydelse vid torvbildningen i myrar och fuktiga skogar. De uppsuga och kvarhålla fuktighet, förminska därigenom avrinning och erosion samt bilda ett skyddande täcke för övervintrande jordstammar och rötter. B. ha däremot ej stor direkt användning för människan; några, ss. de s.k. hus- el. väggmossorna och källmossorna, användas dock som tätningsmedel mellan stockar och plank i byggnader. *Splachnum* avviker från de flesta andra b. genom sitt levnadssätt: många arter växa uteslutande på ruttnande djur el. på exkrementer.

B. indelades förr i 2 grupper, a k r o k a r p a b., *Acrocar'pae,* med kapseln toppställd, och p l e u r o k a r p a b., *Pleurocar'pae,* med kapseln sittande på en kort sidogren från den nedliggande el. till underlaget tryckta stammen. Numera stödes systematiken i första hand på peristomets utbildning.

De äkta b. omfatta o. 12,000 arter, fördelade på ett 100-tal fam. och c:a 600 släkten. I Sverige äro 38 fam., 160 släkten och c:a 700 arter representerade. De viktigaste av dessa äro *Polyt'richum* (björnmossor), *Catharinäe'a, Buxbaumia, Geor'gia, Diphys'cium, Mnium* (stjärnmossor), *Brya'ceae, Schistos'tega* (lysmossa), *Funa'ria* (spåmossor), *Splachnum* (parasollmossor), *Archidium, Tortulaceae, Pottia'ceae, Encalyp'ta, Grimmia'ceae, Dicranaceae, Fissidens, Orthotrichum, Fontinalis* (källmossor), *Brachythe'cium, Climac'ium, Amblystegia'ceae* (med bl.a. *Amblysteg'ium, Callier'gon* och *Drepanocla'dus*) samt *Hyloco'mium* och *Hypna'ceae.* Av exotiska b. må nämnas den egendomliga, epifytiska *Ephemerop'sis* och den ofantligt storväxta *Dawson'ia.* — B:s geologiska historia är höljd i dunkel. Visserligen har man i Frankrike från överkarbon funnit inkolade rester av bladbärande grenar, som mycket överensstämma med en bladmossa (*Musci'tes polytricha'ceus*), men fullt säkra fynd föreligga först i tertiär, bl.a. i bärnsten. — Litt.: V. F. Brotherus, "Die Laubmoose Fennoskandias" (i "Flora fennica", 1, 1923), "Musci (Laubmoose)" (i A. Engler, "Die natürlichen Pflanzenfamilien", 10, 1924, 11, 1925); C. Jensen, "Skandinaviens bladmossflora" (1939). *W.*

Bladmögel, b l a d m ö g e l s v a m p a r, fam. *Peronospora'ceae* av klassen *Phycomyce'tes,* innefattande övervägande på högre landväxter parasiterande former med inter- el. intracellulärt mycelium och könlös förökning genom konidier el. sporangier, som utvecklas på särskilda, genom värdväxtens klyvöppningar framväxande hyfer. De viktigaste släktena äro *Phytoph'thora, Bre'mia, Peronos'pora, Pseudoperonos'pora* och *Plasmop'ara* (se dessa ord). Arter av de fyra sistn. släktena kallas understundom f a l s k m j ö l d a g g. — Symtomen vid angrepp av b. äro hos de flesta växter ganska likartade. Vanl. åstadkommer b. en avfärgning på det angripna stället, så att ljusgröna el. gula fläckar framkomma på bladens översida. Ibland äro dock fläckarna annorlunda färgade. Hos rosor, skönplister m.fl. bli de mörkt rödvioletta. Hos potatis, där bladvävnaden hastigt dödas, äro fläckarna bruna—svartbruna. Vid fuktig väderlek kan ett glesare el. tätare mögelludd iakttagas på motsvarande partier på bladens undersida. Detta mögel är hos olika arter vitt (b. hos morot, selleri, sallat m.fl.), gråvitt (b. hos kålrot m.fl.), gråviolett (b. hos spenat m.fl.), gråbrunt el. nästan svart (b. hos humle) o.s.v. — Ett stort antal vilda och odlade växter angripas av olika arter av b., t.ex. potatis, tomat, ärter, klöver, luzern, betor, kålväxter, lök, sallat, spenat, rosor. Växtsjukdomar, framkallade av b., spela en viktig ekonomisk roll. Så har potatisskörden under vissa år på gr. av b.-angrepp minskats med hälften el. ännu mera, vilket för Sverige betytt en årsförlust på c:a 50 mkr. Angrepp av potatis-b. kan förebyggas genom besprutning av blasten med bordeauxvätska el. en lösning av Kopparkalk Bayer el. genom bestoftning med andra kemiska preparat, t.ex. Pota. Den verksamma beståndsdelen i dessa medel utgöres av kopparföreningar. — Jfr Betsjukdomar och Potatissjukdomar. *[Hnd]Eo.*

Bladnerv, se Blad, sp. 56.

Bladning, *byggn.,* vid timmerkonstruktioner använt sätt för skarvning el. hophuggning av de olika delarna. Vid längdskarv användes rakt (fig.

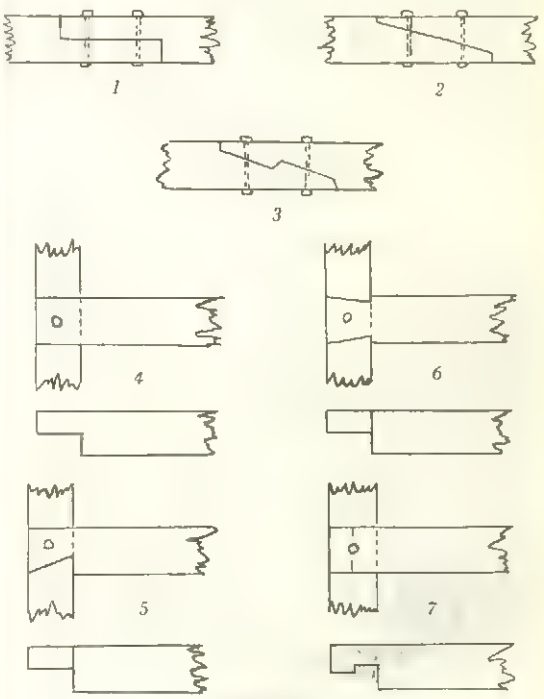

Bladning.

1) och skrätt (snett) blad (fig. 2) samt skrätt hakblad el. blixtskarv (fig. 3). Vid vinkelförband göres hophuggningen, om bjalkarna skola ligga i samma plan, enklast genom b. i "halvt trä" (fig. 4), varvid bladen för bättre sammanhållning kunna formas som hel (fig. 6) el. halv (fig. 5) laxstjärt el. huggas med hak (fig. 7). Om hophuggning av hörn se Knut. *F.A.Bn.*

Bladnäsor, fam. av ordn. fladdermöss*.

Bladrosett, *bot.,* se Blad, sp. 60.

Bladrullsjuka, se Potatissjukdomar.

Bladrött, e r y t r o f y l l, se Växtfärgämnen.

Bladsilver, se Bladmetaller.

Bladskaft, *bot.,* se Blad, sp. 56, 57.

Bladskelett, *bot.,* se Blad, sp. 57.

Bladskiva, *bot.,* se Blad, sp. 56.

Bladskorv, *trädg.,* se Körsbärsskorv, Päronskorv och Äppleskorv.

Bladskärarmyror, p a r a s o l l m y r o r, *Atta,* myrsläkte i tropiska Amerika, angripa såväl vilda skogsträd som kulturväxter, ss. apelsin- och granatträd, kaffe, mango och kål, och bli därigenom svåra skadedjur. I långa kolonner vandra deras stora arbetare upp för trädstammarna. Var och en skär med sina starka käkar ur ett blad en rund bit, ung. 2 cm i genomskärning, och med bladstyckena slängda över ryggen samlas de åter till ett långt tåg, som liknar en rad vandrande blad och som drager ned för stammen, fram över smala stigar och hem till boet. Vid hemkomsten söndertuggas bladbitarna till en grötlik massa, som i de underjordiska kamrarna hopas till drivbänkar, vilka gödslas med myrornas exkrementer och snart genomvävas av otaliga fina trådar av en särskild svampart, *Rhozi'tes gongyloph'ora.* I dessa "svampträdgårdar" äro mycket små arbetare sysselsatta med bortrensning av ogräs, och genom avbitning av trådspetsarna hindra de uppkomsten av svampens normala fortplantningskroppar och ernå i stället, att trådspetsarna svälla upp till kolvlika kroppar, "kålrabbi", som utgör myrornas föda. Ett tredje slags arbetare, medelstora, ombesörja larvernas uppfödande. Vidare finnas stridslystna soldater och i varje äldre samhälle fler än en drottning. — Den av b. odlade svampen tillhör hattsvamparna men bildar nere i myrsamhället aldrig några fruktkroppar. Genom att kultivera den i det fria utan myror har man dock lyckats

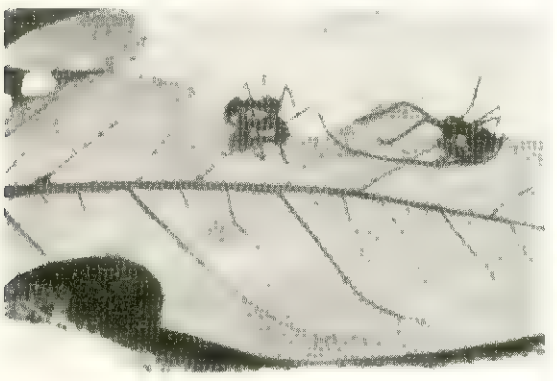

Bladskärarmyror.

erhålla dessa. Svampen existerar emellertid icke vild. Medan man förr antog, att b. uteslutande livnärde sig av svamphyferna, ha nyare undersökningar visat, att de gärna förtära växtsafter, blad- och sköldlössens avsöndringar och åtm. tillfälligtvis insekter — huvudnäringen lämnas dock av svampen. *[E.Wn]H.*

Blad-slida, -snärp, *bot.,* se Blad, sp. 57.

Bladspånadsväxter, se Textilväxter.

Bladspår, *bot.,* benämnas de på ett bladärr framträdande märken, som beteckna genomgångsställena för sådana kärlknippen, b l a d s p å r s t r ä n g a r, som förlöpa från stammen ut i ett blad och utgöra dess nerver. Se Stele.

Bladsteklar, *Tenthredin'idae,* insektfam., tillhörande underordn. växtsteklar. Liksom alla växtsteklar ha de ett brett huvud och mellankroppen och bakkroppen fästa intill varandra utan någon insnörning. Larverna likna fjärillarver men ha ant. flera par (8) bakfötter än dessa, el. också saknas dylika. Larverna äro växtätare, som ant. leva fritt på bladen, stundom i utbredda vävnader, el. i gallbildningar el. inuti blad, skott el. frukter. Åtskilliga bli genom detta levnadssätt skadedjur på kulturväxter. Hit höra bl.a. p ä r o n s p i n n a r s t e k e l n, *Neurot'oma flaviven'tris,* vars larv lever i tunna vävnader på päron, plommon m.fl., k r u s b ä r s s t e k e l n*, *Pteronid'ea ribe'sii,* som angriper *Ribes*-arter, p i l b l a d s t e k e l n*, *Ptero'nus sal'icis,* vars larv är ett av de vanligaste skadedjuren på glattbladiga pilarter, p o p p e l b l a d s t e k e l n*, *Holcocne'me coerulescar'pus,* vars larv lever av poppel- och pilblad, k å l b l a d s t e k e l n*, *Atha'lia col'ibri,* vars larv lever på korsblommiga växter, b j ö r k b l a d s t e k e l n*, *Cimbex femora'ta,* vars larv lever på bladen av björk, f r u k t b l a d s t e k e l n, *Calir'oa limaci'na,* vars snigelliknande slemmiga larv skeletterar bladen på fruktträd, ä p p l e s t e k e l n, *Hoplocam'pa testudi'nea,* och p l o m m o n s t e k e l n, *H. minu'ta,* vilkas larver leva i frukterna, samt r o s e n s k o t t s t e k e l n, *Ardis brunneiven'tris,* vars larv lever inuti skotten av rosor. Gallbildningar på pilarters stamdelar förorsakas av arter tillhörande släktet *Euu'ra* och på deras blad av *Ponta'nia*-arter, och blåslika minor på bladen av al och alm åstadkommas av släktet *Fenu'sa.* Allmän är också den gröna *Rhogogas'ter vir'idis* på sälg, al m.fl. Till fam. höra också rosenbladsteklarna samt underfam. barrsteklar* och borsthornsteklar*. *[E.Wn]H.*

Päronspinnarstekel.

Bladstickling, *trädg.,* ett blad, använt som sättkvist till förökning av en växt. Storbladiga begonior (*Bego'nia re'x*) bilda nya plantor från grövre bladnerver, om dessa överskäras på ett kraftigt, på fuktig jord vilande blad. De vanliga Lorraine-begoniorna förökas vanl. på det sättet, att de få bilda rötter och skott från basen av skaft på i jorden ned-

Larvkoloni av päronspinnarstekeln.

stuckna blad. Även *Sedum*-arter, *Saintpāu'lia* m.fl. växter förökas på samma sätt.

Bladstjälk, mindre bruklig benämning på bladskaft.

Bladställning, *bot.,* se Blad, sp. 59.

Bladsuckulenter, *bot.,* se Suckulenter.

Bladsvansödlor, *Uroplat'idae,* fam. av underordn. ödlor, förekommer blott på Madagaskar och omfattar 5 arter med bladformad svans. Till sitt yttre, t.ex. genom förekomsten av sugskivor på tårna, erinra b. om geckoödlor, i fråga om skelettets och lungornas byggnad om kameleonter. Hit hör stora bladsvansödlan, *Urop'lates fimbria'tus,* som når en längd av 25 cm. Färgen växlar snabbt i brunt, blått och grått. Den är ett livligt djur, som lever i träd och livnär sig av insekter.

Bladtenn, se Bladmetaller.

Bladtornar, *bot.,* blad el. bladdelar, som ombildats till spetsiga, hårda, förvedade bildningar, vilka bidraga till skydd mot växtätande djur. En del växter, ss. *Cir'sium, Car'duus* och *Ilex,* bära på mellanbladen en mängd mer el. mindre starka b. Hos *Caraga'na* och arter av *Astra'galus* ombildas resterna av mellanbladen, sedan småbladen avfallit, till b., medan det hos *Aca'cia* och *Robi'nia* är stiplerna, som omvandlas. Hos *Ber'beris* omvandlas långskottens blad till b., i det att endast medelnerven och några sidonerver kommit till utveckling. *A.Ve.*

Bladtång, art av brunalgsläktet *Lamina'ria**.

Bladvass, *bot.,* art av släktet vass*.

Bladveck, axill, vinkeln mellan ett blad och ovanför befintligt stamled.

Bladverk, se Lövverk.

Bladväxter, *trädg.,* växter, som odlas huvudsakl. för bladens storlek, vackra färg el. prydliga form. De flesta av dem utgöras av representanter för palmer, begonior, läppblommiga växter och ormbunkar. Ett betydande antal av dessa träffar man i växthusen, särsk. vinterträdgårdar, där trädlika exemplar inrymmas av *Ficus*-arter, dracenor och palmer, sådana som *Trachycar'pus, Co'rypha, Livisto'na, Chamaedo'rea, Cocos* och *Ken'tia.* Väggarna beklädas med klättrande *Arum*- och *Ficus*-arter el. i små nischer inplanterade ormbunkar, av släktena *Adian'tum, Asple'nium, Nephro'lepis, Pteris, Polypod'ium,* el. ananasväxter (*Vrie'sea, Billber'gia, Nidula'rium* och *Tillan'dsia*), medan marken under de högre växterna klädes med en del ormbunkar av redan nämnda släkten, dessutom *Selaginell'a, Helxi'ne, Fitto'nia, Aspidis'tra, Tradescan'tia* o.s.v. Som ampelväxter tjänstgöra här ananasväxter, *Aspar'agus*-arter, *Chloroph'ytum* och ormbunkar. Där färgverkan åsyftas, anbringar man brokbladiga begonior, *Cala'dium, Co'leus, Croton* el. *Hibis'cus.* Av dessa växter är det många, som handelsträdgårdsmästarna draga upp i stor skala för att försälja ant. i form av avskurna blad och kvistar till bindning (*Asparagus*- och ormbunksarter) el. till odling i boningsrum. Bland de senare har man åter att nämna de s.k. bladbegoniorna, *Dracāe'na, Asparagus, Ara'lia, Billber'gia,* palmer m.fl. och bland barrträd *Arauca'ria excel'sa.* I hemmen förökas dessutom *Aucu'ba, Tradescantia* ("vandrande jude"), myrten, *Coleus, Ligula'ria Kaempfe'ri* och många andra (se Krukväxter). Intill slutet av 1800 talet odlades vissa b. i det fria på s.k. bladväxtgrupper med en brokig blandning av storbladiga växter, bland vilka märkas hampa, majs, högvuxna *Sola'num*-arter, *Ri'cinus, Nicotia'na* m.fl., omgivna av de mera lågvuxna *Perill'a, Cinera'ria mariti'ima* och *Sal'via argen'tea.* De vid samma tid ofta förekommande tapetgrupperna voro också planterade med b., ehuru mera småbladiga och låga former, ss. *Alternanthe'ra, Klei'nia, Pyre'thrum parthenifol'ium* o.d. Ännu förekomma åtskilliga växter i trädgårdarna, som ha sitt förnämsta värde i de stora och kraftiga bladen, men dessa äro i allm. fleråriga örter, t.ex. *Fun'kia*-arter, *Gunn'era, Rheum* och *Heracle'um* samt ormbunkar. — Litt.: A. Holzhausen, "Trädgårdens blommor" (1922), "Våra växter och blommor inomhus" (1924); L. Ekbrant, "Krukväxter" (2 bd, 1935—39). *C.G.D.*

Bladåker, socken i Närdinghundra hd i n.ö. Uppland, Stockholms län, och församling i Ekeby och Bladåkers pastorat i Olands och Frösåkers

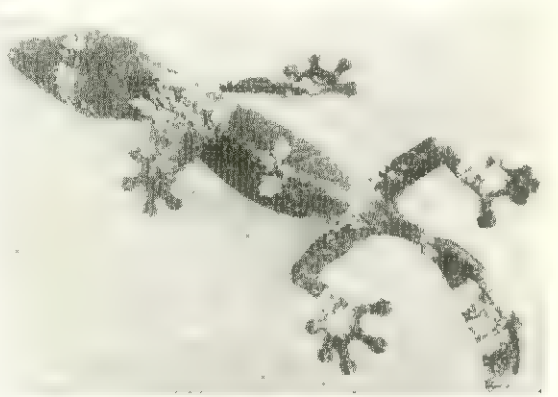

Stora bladsvansödlan.

kontrakt av Uppsala ärkestift, kring s. delen av sjön Vällen; 99,01 km², därav 90,08 land; 605 inv. (1946; 7 inv. pr km²). B. är till större delen bergig skogstrakt, där åkern utgör knappt 12 % av landarealen, skogsmarken 64 %. Rungarn var 1717 - 1914 fideikommiss inom släkterna Wattrang och (från 1827) Braunerhielm. Vid Beanebol fanns till 1884 en masugn, som försåg Hargs bruk med tackjärn. Fornlämningar finnas flerstädes, kummel, högar, stensättningar och resta stenar, samt på det s.k. Slottsberget en fornborg. Kyrkan, sannolikt från senare medeltiden, är av den i landskapet vanliga rektangulära typen med sakristia och vapenhus; kalkmålningar från 1620-talet. Klockstapel. Kyrkan restaurerades 1926. — Namnets härledning är dunkel. Det skrevs 1303 Bledakær och 1343 Blædakir. *P.;Sl.*

Bladärr, *bot.,* se Bladfällning.

Bladätare, skalbaggsfam., se Bladbaggar.

Blædel [-ä'ð-], Nicolai (N i c) Gottlieb, dansk publicist (1882—1943), cand. theol. 1906, var sedan lärare i Köpenhamn till 1917. B. hade redan 1907 börjat skriva i "Politiken", där han 1917 blev ord. medarbetare med utrikespolitiska spörsmål som specialitet. B. gled så småningom bort från den radikala vänsterns syn på utrikespolitiken. 1927 inträdde han i den konservativa tidn. "Dagens Nyheder", blev 1933 chefred., övergick 1934 till "Berlingske Tidende", där han förestod den utrikespolitiska avd. Genom sina ledare och stora art. om samtida statsmän framstod B. under mellankrigstiden som en av Nordens främsta utrikespolitiska skribenter. Han förenade stor sakkunskap med politisk skarpblick och litterär läggning. Särskild uppmärksamhet väckte B. genom sina starkt kritiska kommentarer till den tyska nationalsocialismens framväxande; han varnade mot Hitler som en fara för världsfreden. Vid den tyska ockupationen av Danmark 9/4 1940 förbjöds B. att skriva, vid aktionen mot danska kulturpersonligheter 29/8 1943 häktades den svårt sjuke B. men frigavs. Sedan B. blivit avstängd från publicistisk verksamhet, utarbetade han en brett upplagd, starkt personligt utformad översikt över europeisk politik under åren före 2:a världskriget, postumt utg. av E. Seidenfaden, "Forbrydelse og Dumhed" (1945, med förord om B. av utg.; sv. övers. 1946). *E.*

Blæksprutten, dansk tidn., startades av bokförläggaren Ernst Bojesen 1889 och utkommer sedan dess varje jul. B. är en humoristisk årsrevy i text och bilder; den ansluter sig icke till något bestämt politiskt parti.

Blaeu [blâu], Willem Janszoon, holländsk astronom, boktryckare och kartograf (1571—1638), grundade förläggarfirman B. i Amsterdam, vida berömd under 1600-talet för sina landkartor och sjökort. B., hos vilken vetenskaplig begåvning var parad med en ovanlig praktisk duglighet, fullkomnade sin utbildning 1594—96 hos Tycho Brahe på Ven, varunder han bl.a. upprättade en karta över ön, och bidrog att föra kännedomen om Brahes astronomiska instrument och forskningsresultat ut i praktiska livet. B. gjorde sig också känd som konstruktör av glober, astronomiska instrument och som praktisk astronom; han förbättrade även tryckpressarna. Från 1633 var B. Nederländernas officielle *kaertemaker*. Hur betydande den Blaeuska firman var, framgår däraf, att det av sonen Joan B. (1596—1673), av Gustav Adolf kallad till svensk hovboktryckare, 1650 ff. utgivna samlingsverket "Atlas major sive cosmographia Blaviana" utgör 1600-talets mest storslagna atlasverk. — Litt.: P. J. H. Baudet, "Leven en werken van W. J. B." (1871); E. L. Stevenson, "W. J. B. 1571—1638. A sketch of his life and work" (1914). *H.Rr.*

Blaffert (hty. *Blaphart, Plapphart*), *groschen*-mynt, först präglat 1425 av Rappenmyntförbundet till en vikt av 1,02 gr och en finhet av 937/1000. Vid nedre Rhen 1 b. = 3 *stuiver*; i Schweiz och s. Tyskland slog man sedan 1500 efter förebild av den italienska testonen tjocka b. el. *dicken*, vilka gå igen i 1700-talets 20-*kreuzer*-stycken. — I hansestäderna var 1 b. = 2 *pfennige* = ½ *witten*.

Blagden [bläg'dən], Charles Otto, engelsk orientalist (f. 1864), 1910 lärare i malajiska vid univ. i London, har i W. W. Skeats "Pagan races of the Malay peninsula" (2 bd, 1906) givit en uppmärksammad framställning av de invecklade språkliga frändskapsförhållandena i Bortre Indien och en synnerligen rikhaltig, jämförande ordbok över Malackahalvöns infödingsspråk samt har för den sedan 1919 under utgivning varande "Epigraphia birmanica" bedrivit resultatrika studier av burmanskt inskriftsmaterial; bl.a. har han följt burmanskans och Mon-språkets historia ända tillbaka till 1000-talet och funnit ett helt nytt, hittills okänt tibeto-burmanskt språk, pyu. *C.F.*

Blaggarn (till fsv. *bla* i nsv. *blår*, blånor, och *garn*), blaggarnslärft, mycket grovt, tvåskaftat tyg av blångarn.

Blaggarnsrocka, art av fam. egentliga rockor*.

Blagovesjtjensk [blagəvje'ʃčinsk], stad i ryska Fjärran Östern nära manchuriska gränsen på 50° 15′ n.br. och 127° 38′ ö.lgd.; 58,761 inv. (1939). B., som är centrum i distriktet Amur, ligger 154 m ö.h. i en gammal flodbädd vid de stora segelbara floderna Amurs och Zejas sammanflöde. Den är genom en bibana förbunden med den transsibiriska järnvägen och är en viktig hamn inom Amurs flodsystem. I B. finnas verkstäder för tillverkning av lokomotiv och järnvägsvagnar, varv, sågverk, kvarnar, mejerier, bränn erier och smältverk för de i B:s omgivningar belägna guldgruvorna. B. har vuxit fram ur en 1856 anlagd proviantering sbas för ryska trupper och en liten kosackby, Stanitsa Ust-Zeiskaja; stadsrättigheter 1858. *Edg.K.*

Blague [blagg] (fra.), prat, svada; lögn, skoj.

Blah'oslav [-af], Jan, tjeckisk författare under pseud. Apterix, folkbildningsman (1523—71), blev 1557 biskop för De böhmiska bröderna, skrev dessas historia och grundlade samfundets arkiv, diktade ett 70-tal innerliga andliga sånger och organiserade på ett förtjänstfullt sätt skolväsendet. B. översatte och utgav 1564 NT på tjeckiska och författade 1571 en tjeckisk grammatik (utg. 1857).

Blaine [blēin], James Gillespie, amerikansk politiker (1830—93), ägnade sig efter 1854 uteslutande åt politisk verksamhet inom det republikanska partiet och invaldes 1862 av staten Maine i representanternas hus, där han gjorde en snabb karri-

är. Efter 1868 blev B. under två decennier en förgrundsfigur i USA:s politiska liv; hans vinnande personlighet, utomordentliga vältalighet och skicklighet som parlamentarisk taktiker förskaffade honom en stor och hängiven skara anhängare. 1869—75 var B. talman i huset. Samtidigt inlät han sig på ekonomiska spekulationer; åtskilliga misstänkta omständigheter kommo i dagen, och B. anklagades 1876 för att ha missbrukat sin ställning och tagit mutor. Efter allt att döma var B. skyldig, och affären försvagade alltid hans ställning, men han försvarade sig skickligt och framstod för sina anhängare som oskyldigt förföljd. De gåvo honom en plats i senaten; vid det republikanska nomineringsmötet s.å. till presidentposten erhöll han i flera voteringar högsta röstetalet men besegrades slutl. av R. B. Haynes. 4 år senare nämndes han åter som republikansk presidentkandidat; hans medtävlare var general U. Grant. För att hindra dennes seger drog sig B. tillbaka för J. A. Garfield, som nominerades och 1881 blev president. B. blev statssekr. men avgick då efter Garfields mord s.å. Arthur blev president. 1884 stod åter presidentval för dörren i USA, och nu lyckades han bli sitt partis kandidat. Men en del av partiets liberala flygel avföll (*the mugwump revolt*), och demokraterna hemburo segern. Under Harrisons första presidenttid 1889—93 var B. åter statssekr. På denna post utförde han en gärning, som i USA:s historia ger honom en högre plats än den icke särdeles nogräknade partichefens, näml. som banbrytare för panamerikanismen*. Redan 1881 hade han som statssekr. visat intresse för ett närmande mellan Amerikas stater och föreslagit en panamerikansk konferens i Washington. Denna kom till stånd först 1889, varvid B. fungerade som ordf. I panamerikansk anda verkade han för ändringar i USA:s tullpolitik, så att ömsesidig tullfrihet för vissa varor kunde bestämmas genom fördrag mellan USA och andra stater, och lyckades sluta reciprocitetsfördrag med åtskilliga syd- och mellanamerikanska stater. De upphävdes dock 1894. — B. utgav 1884—86 sina på många punkter ovederhäftiga memoarer. — Litt.: G. Hamilton, "The biography of J. G. B." (1895); A. F. Tyler, "The foreign policy of J. G. B." (1927); C. E. Russell, "B. of Maine, his life and times" (1931); P. S. Muzzey, "J. G. B." (1934). *B.*

Blainville [bläŋvill'], Charles Henri, fransk tonsättare och musikskribent (1711—69), cellist och lärare i musik, utgav violinsonater, kantater, symfonier etc., av vilka verk några äro präglade av den idé, som B. hyllade: att med dur och moll (harmonisk moll) likställa s.k. ren moll (av B. kallad *troisième mode, mode hellénique*, identisk med eolisk tonart). Som teoretisk skribent uppträdde B. med en harmonilära (1746) och en skrift om den nya molltonarten ("Essai sur un troisième mode", 1751); han utgav vidare "L'esprit de l'art musical" (1754) och "Histoire générale, critique et philologique de la musique" (1767). *E.A.*

de Blainville [də bläŋvill'], Henri Marie Ducrotay, fransk zoolog och anatom (1777—1850), 1812 prof. i zoologi, jämförande anatomi och fysiologi vid Paris univ., 1832 prof. vid naturhistoriska museet. Av B:s viktigare arbeten må nämnas "De l'organisation des animaux" (1822), "Manuel de malacologie et de conchyliologie" (1825), "Cours de physiologie générale" (1833), "Manuel d'actinologie" (1834), i vilket arbete B. trots vissa felgrepp fört särsk. kännedomen om koralldjuren framåt, samt "Ostéographie" (1839—64). *O.Cn.*

Blair [bläə], Robert, skotsk präst och diktare (1699—1746). B:s litterära berömmelse grundar sig på ett enda verk, den på blankvers avfattade "The grave" (1743), ett av de tidigaste och bästa exemplen på den under 1700-talet populära, sentimentala gravdiktningen.

Blair [bläə], Hugh, skotsk präst och estetiker (1718—1800). B. är en föregångare till romantiken; i sina betydelsefulla "Lectures on rhetoric and belles lettres" (1783) vände han sig mot klassicismens estetiska åskådning och verkade för en fördjupad uppfattning av poesiens väsen. B. var livligt intresserad av keltisk poesi och hävdade i en ryktbar avhandling (1763) Ossiansångernas äkthet.

Blaisdell [blē'sdel], Thomas Charles, amerikansk statsekonom (f. 1895), blev efter president Roosevelts makttillträde 1933 upptagen i kretsen av hans medarbetare för realiserandet av reformprogrammet och innehade under 2:a världskriget en av de ledande posterna inom krigsplaneringen av produktionen. Sedan mars 1945 är B. presidentens speciella representant och chef med ministers rang för USA:s permanenta finansdelegation (*Mission for Economic Affairs*) i London.

Blaise [bläz], franskt mansnamn, av lat. *Blasius*.

Blaj [blaž], ort i Transsylvanien i Rumänien, vid sammanflödet av Stora och Lilla Târnava, 25 km ö.n.ö. om Alba-Iulia; c:a 2,000 inv. Säte för den grekisk-ortodoxe ärkebiskopen; prästseminarium.

Blake [blēk], Robert, engelsk sjökrigare (1599—1657), var till en början köpman men tog vid revolutionskrigets utbrott 1642 anställning i den republikanska armén och steg till överste. B. ledde sedermera företagen till sjöss mot prins Ruprecht av Pfalz; ett intermezzo mellan en av honom kommenderad engelsk eskader och en holländsk ledde 1652 till krig mot Nederländerna; i detta vann B. åtskilliga segrar över Tromp, de Witt och de Ruyter, bl.a. över Tromp $^{29}/_{2}$—$^{2}/_{3}$ 1653 mellan Portland och La Hougue. Han erövrade 1655 Porto Farina vid Tunis i kriget mot Barbareskstaterna och förstörde 1657 vid Santa Cruz de Teneriffe en spansk flotta. B. var den förste, som framgångsrikt genomförde ett flottangrepp mot kustbefästningar. — Litt.: Biogr. av C. D. Curtis (1934) och R. Beadon (1935); "The letters of R. B.", utg. av J. R. Powell (1937). *B.*

Blake [blēk], William, engelsk konstnär och författare (1757—1827). B. föddes i London, där fadern var trikåhandlare. B. var som barn inåtvänd och upplevde tidigt visioner. Med hänsyn till hans ömtåliga och egenartade läggning

läto föräldrarna honom slippa gå i skola, han lärde i hemmet att skriva och läsa. Ovanligt tidigt visade han konstnärliga och litterära anlag, som uppmuntrades av fadern och som fingo näring i det av Swedenborgs läror bestämda hemmet och en vidsträckt läsning, som bl.a. omfattade Bibeln och 1600-talets stora engelska diktare, främst Shakespeare. 10 år gammal sattes B. i en tecknarskola, där han blev förtrogen med de italienska renässansmästarna, särsk. Rafael, 1771 kom han i lära hos en gravör, vars yrke han tillägnade sig i grund. Av stor betydelse för B:s utveckling var, att han nu fick i uppdrag att avbilda gamla minnesmärken i Westminster Abbey och andra gotiska kyrkor; förkärleken för den gotiska linjen följde honom genom livet. 1778 började han studera antiken på Royal Academy, men han lämnade snart utan saknad undervisningen här och ägnade sig helt åt sitt yrke. 1780 debuterade han med akvareller. 1782 gifte han sig med grönsakshandlardottern Catherine Boucher, en lång, gracil skönhet, som blev modell för hans många kvinnobilder. 1783 trycktes privat "Poetical sketches", som innehåller hans ungdomsdikter, påverkade av hans läsning av elisabetansk lyrik. 1784 etablerade sig B. som konsthandlare och gravör i London. Han utbildade en särskild teknik för bokutstyrsel, s.k. *illuminated printing*, som bestod i att han först på plåtar utförde text och illustrationer och efter tryckningen färglade sidorna för hand. På detta invecklade men konstnärligt effektfulla sätt redigerade han sina små diktsaml. "Songs of innocence" (1789) och "Songs of experience" (1794), en starkt personlig lyrik av egenartad skönhet, där han besjunger våren, barnet, barmhärtigheten och rättfärdigheten. Uppslaget till sin typografiska teknik ansåg sig B. ha fått i en uppenbarelse av en avliden bror. Från slutet av 1780-talet framträdde det visionära draget allt starkare hos B., närt av studier av Lavaters fysionomilära och Swedenborgs mystiska skrifter. Sina religiösa åsikter försökte B. formulera i aforismsaml. "There is no natural religion" och "All religions are one" (båda o. 1788), som också innehöllo hans uppfattning om dikten; poeten var för B. en profet. B. frigjorde sig nu i sin diktning alltmer från den litterära traditionen, han uppfann myter, utformade, delvis med Bibeln och Ossians sånger som mönster, en rytmisk prosalyrik, och hans språk blev svårtillgängligt. Detta gäller arbeten som "Tiriel" (1789), "The book of Thel" (s.å.), som tolkar en ung kvinnas möte med livet och döden, "The marriage of heaven and hell" (1790) och "Visions of the daughters of Albion" (1793), där han hävdar den erotiska känslans frihet. B. intresserade sig livligt för händelserna i Frankrike under den stora

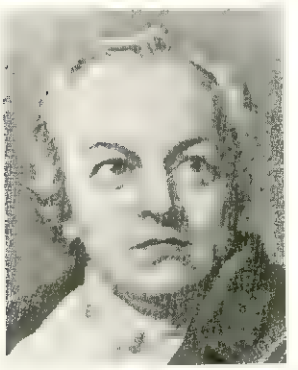

revolutionens första år, som inspirerade honom till dikten "The French revolution" (1791). Under 1790-talet var B. livligt produktiv och skrev en rad "profetiska" dikter, ss. "America" (1793), "Europe" (1794), "The book of Urizen" (s.å.), "The book of Ahania" (1795), "The book of Los" (s.å.), "The song of Los" (s.å.) och "The four Zoas" (1797). Vid sidan av de illustrationer och dekorationer, som B. utförde för sina egna arbeten, arbetade han flitigt som illustratör åt andra, bl.a. för en uppl. av Youngs "Night thoughts" (1797). Även som bildande konstnär gick B. sina egna vägar, skarpt kritiserande samtida konst, bl.a. i sina anmärkningar till Reynolds "Discourses". Han vände sig både som konstnär och diktare emot bristen på fantasi och känsla hos de klassicistiska strömningarna under 1600- och 1700-talen; konstnären skulle vara obunden av lagar, fri till kropp och själ; konstnären och diktaren voro för B. religiösa personligheter, liksom Kristus och hans lärjungar voro konstnärer. Betecknande är, att B. som bildande konstnär främst inspirerades av religiösa diktverk, ss. Jobs bok, Dantes "Divina comedia" och Miltons "Paradise lost"; B:s märkliga illustrationer till Chaucers "Canterbury pilgrims" ha fått en religiös utformning. Till denna motivgrupp höra de stora diktverken "Milton" (1804–08) och "Jerusalem" (1804–20), där B. iklädde sina åsikter om konst, liv och religion en dräkt, som lockat många uttolkare; till båda verken utförde B. illustrationer, som höra till hans märkligaste. Förbisedd av samtiden uppfattas B. numera som den främste företrädaren för den engelska förromantiken, som diktare av vissa kritiker ställd vid sidan av Sha-

W. Blake: Yttersta domen, illustration till "The grave" av Robert Blair.

kespeare och Milton. Han påverkade prerafaeliterna, särsk. D. G. Rossetti, vidare J. Thomson, Swinburne och Yeats. Efter 1900 har B. runtom i världen studerats och imiterats av modernister av skilda schatteringar; även i Sverige har B. uppmärksammats, bl.a. av E. Blomberg. Av B.-uppl. märkas främst "The writings of W. B." (3 bd, 1925) och "Poetry and prose of W. B." (1927), båda utg. av G. Keynes. "Letters of W. B." utg. av A. G. B. Russell 1906. — Litt.: P. Berger, "W. B. Mysticisme et poésie" (1907; eng. övers. 1914); A. Symons, "W. B." (2 bd, 1907); S. F. Damon, "W. B. His philosophy and symbols" (1924); M. Ba-Han, "W. B. His mysticism" (s.å.); M. Plowman, "An introduction to the study of B." (1927); H. C. White, "The mysticism of W. B." (s.å.); D. Saurat, "B. and modern thought" (1929); Th. Wright, "The life of W. B." (2 bd, s.å.); V. Grönbech, "W. B." (1933); W. Bagdasarianz, "W. B.", I (1935); J. Bronowski, "W. B. 1757—1827" (1943); D. Saurat, "W. B." (1947). G. L. Keynes utgav "A bibliography of W. B." (1921). Av arbeten om B. som konstnär märkas "W. B.: being all his woodcuts" (1902), "The drawings and engravings of W. B." (1922) och "The followers of W. B." (1925), samtliga av L. Binyon. *E.*

Blaker [blē'kə], Richard, engelsk författare (1893—1940). B. föddes i Indien, studerade klassiska språk i Oxford, debuterade som författare 1922 med romanen "The voice in the wilderness". Av hans romaner kunna nämnas "Medal without bar" (1930), en av de bästa skildringarna av 1:a världskriget i engelsk litteratur, "Here lies a most beautiful lady" (1935; sv. övers. "Gentleman Johns hustru", 1936) och dess forts. "But beauty vanishes" (1936) samt "David of Judah" (1937), som har motiv från Bibeln. *E.*

Blakeslee [blē'ksli], Albert Francis, amerikansk botanist och ärftlighetsforskare (f. 1874), fil. dr 1904, prof. i botanik 1907 vid Connecticut Agricultural College, i botanik och genetik 1914, anställd vid Carnegie Station for Experimental Evolution i Cold Spring Harbor 1915, assistant director där 1923, acting director 1934—41, numera verksam vid Smith College, Northampton, Mass. B. har arbetat med mögelsvampars (*Mucor*) könliga fortplantning och därefter framför allt med kromosomvariationer hos spikklubban (*Datu'ra*). B. och hans medarbetare, särsk. John Belling, ha hos *Datura* bl.a. lyckats framställa en mängd varianter med avvikande kromosomuppsättning och ha genom skarpsinnig analys av dessa i betydande grad fördjupat kännedomen om kromosomernas roll vid nedärvningen. Vidare var B. en av dem som först påvisade colchicinets förmåga att åstadkomma kromosomfördubbling. Hans arbeten ha även på detta område varit banbrytande. *Mng.*

Blakes mikrofon [blēks], en av amerikanen Francis Blake 1878 uppfunnen mikrofon, utgörande en förbättring av Berliners mikrofon av 1877. Kontaktorganet utgöres, som fig. antyder, av en liten platinapärla *H*, som hålles tryckt mellan membranen *C* och ett polerat stycke retortkol *I*, varvid kontakttrycket medelst en skruv *L* kan regleras för maximal ljudstyrka. B. spelade på sin tid en stor roll i patentfejderna mellan Western Union och Bellbolaget och bidrog väsentligt att stärka det senares ställning. Mikrofontypen i fråga begagnades under en lång följd av år vid bolagets telefonanläggningar och kom till användning bl.a. vid Stockholms Bell-telefon ab:s apparater. *A.Lg.*

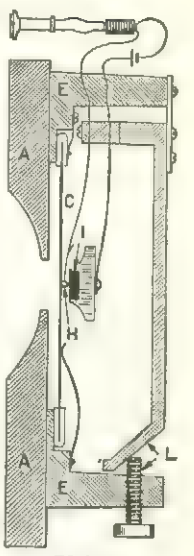

Blakes mikrofon.

Blakes tuggare [blēks], se Krossmaskiner.

Blakstad. 1) Ragnvald B., norsk industriman (1866—1929). Efter handelsutbildning sysslade B. först med trävaruindustri men ägnade sig efter 1900 så gott som uteslutande åt utbyggandet av norska vattenfall. B., vars mest kända kraftanläggningar äro Tyssefaldenes kraftverk och Aura-anläggningarna i Romsdal, framlade även planer för hela landets elektrifiering. B. stiftade 1916 Blakstadsfonden, avsedd för tuberkulosens bekämpande.

2) Gudolf B., den föreg:s brorson, arkitekt (f. 1893), har i funktionalistisk anda utfört Det nye teater i Oslo (1929, tills. med J. Dunker) och Kunstnernes hus därst. (1930, tills. med H. Munthe-Kaas).

Blame'ra (fra. *blâmer*), blottställa, kompromettera; förr: tala illa om, skämma ut, skymfa; ofta reflexivt. — Subst.: blam och blamage [-a'ʃ] (eg. uppkomna i tyskt studentspråk).

Blanc [blaŋ] (fra.), vitt, vit färg. — 1) *B. de balaine,* valrav; *b. de fard, b. d'Espagne,* basiskt vismutnitrat: *b. de Meudon,* vit krita, vilken användes som färg; *b. de neige,* zinkoxid, som begagnas vid polering av glas; *b. fixe,* barytvitt, bariumsulfat.

2) *Kok.,* en till såser använd, kraftig, ljus buljong på kalvkött och fågel.

Blanc [blaŋ], silvermynt av groschen-storlek, förekommande i Frankrike från o. 1350 till in på 1500-talet. 1 *grand b.* = 10—12 *deniers*; 1 *petit* el. *demi b.* = 5—6 *deniers.* Allt efter bilderna hade b. olika namn, t.ex. *à la couronne, à la fleur de lis.*

Blanc, Cap B. [kapp' blaŋ'] (fra., vita udden), udde i Tunisien, Afrikas nordligaste punkt (37°20' n.br.), romarnas *Promonto'rium can'didum.*

von Blanc [blaŋ], Johan Mikael (eg. Jean Le Blanc), ekvilibrist och teaterledare av fransk börd (1738—96). B. uppträdde från 1776 i Sverige, bl.a. 1778—79 på Kungl. teatern, i ekvilibrier och antagl. även pantomimer, grundade 1779 tills. med den fransk-tyske lindansaren Paul German Göteborgs första stående teater, det s.k. "Gemenasiska sällskapet", som han 1782—85 ensam förestod, ledde 1785—87 eget sällskap i landsorten och var från 1787 källarmästare i Karlskrona. B:s säll-

skap ansågs som sin tids bästa i landsorten, och hans repertoar stod på ett förvånande högt plan. B. var g.m. Beata Christina v. Cöhler (1749—1827). Hon tillhörde makens sällskap 1779—87. *[G.Kg]A.L.*

Blanc [blaŋ]. 1) Jean Joseph Charles Louis B., fransk författare och politiker (1811—82). Efter juridiska studier i Paris medverkade B. i ett flertal radikala tidskr. och var 1837—38 red. för "Bon sens". 1838 grundade han tidskr. "Revue du progrès", där han publicerade sitt 1839 i bokform utgivna huvudarbete "Organisation du travail". Häri kritiserar B., starkt påverkad av Ch. Fourier, det bestående samhället. Enl. B. var den fria konkurrensen upphovet till alla sociala missförhållanden. Konkurrensen borde ersättas med en organisation av arbete. Denna skulle företagas av staten genom upprättandet av *"ateliers sociaux"* (verkstäder och jordbrukskolonier). Emellertid skulle samtidigt de privata företagen få äga bestånd, men statsföretagen skulle snart ha trängt ut dem. Eftersom staten skulle leda organisationen av arbetet, borde arbetarna genom den politiska demokratien skaffa sig väldet över staten. — B. utgav även några historiska arbeten, bl.a. "Histoire de la révolution française" (12 bd, 1847—62) och "Révolution française. Histoire de dix ans 1830—40" (5 bd, 1841—44), i vilket han riktade en från kritik mot julimonarkien. B:s författarskap förberedde 1848 års revolution, och han tillhörde en tid provisoriska regeringen. Han blev senare ledare för en kommission med uppgift att undersöka möjligheterna att förbättra arbetarnas ställning. Denna kommission krävde inrättandet av samhällsverkstäder i enlighet med B:s föregående planer, men de nationalverkstäder, som inrättades, hade icke B:s gillande. Anklagad för att ha organiserat ett upplopp mot nationalförsamlingen och för verkstädernas ekonomiska misslyckande rymde han 1848 till Belgien, varifrån han utgav en del skrifter, i vilka anklagelserna tillbakavisades. 1854 flyttade han till London, varifrån han skrev veckokorrespondenser till franska tidn. ang. Englands politiska liv (utg. 1879—81 under titeln "Dix ans de l'histoire d'Angleterre"). B. återvände till Frankrike 1870 och tillhörde deputeradekammaren från 1876. — Litt.: O. Warschauer, "Geschichte des Socialismus und Communismus im 19. Jahrhundert", 3 (1896); E. Renard, "La vie et l'œuvre de L. B." (1922), "Bibliographie relative à L. B." (s.å.). *T.Er.*

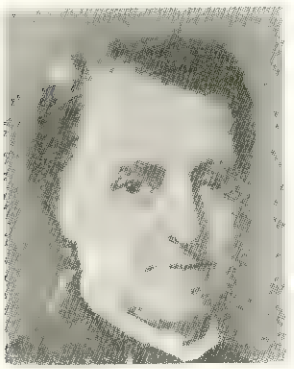

2) Charles B., den föreg:s bror, kopparstickare och konstskriftställare (1813—82), elev av L. Calamatta. B. var framstående som grafiker men fick sin största betydelse för fransk konst som konstkritiker och historiker, som grundare av "Gazette des beaux arts" (1859) och som ledare av verket "L'histoire des peintres de toutes les écoles" (14 bd, 1849—75).

Blanc [blaŋk]. 1) Tharald Höyerup B., norsk teaterhistoriker (1838—1921), höyesterettssekreterare, skrev teater- och litteraturkritik i olika tidn. och tidskr., bl.a. "Aftenposten", och utgav värdefulla teaterhistoriska arbeten, bl.a. "Norges første nationale scene" (1884), "Christiania theaters historie 1827—77" (1899) och "Henrik Ibsen og Christiania theater 1850—1899" (1906).

2) Magda B.-Jordan, den föreg:s brordotter, skådespelerska (f. 1879), debuterade 1901 på Den nasjonale scene i Bergen, där hon sedan med framgång uppburit stora karaktärsroller, bl.a. Fru Inger till Östråt, Agnes i "Brand", Rebekka West i "Rosmersholm", Leonarda och Klara Sang i "Over ævne". Hon är även känd som framstående recitatris. B. är sedan 1918 g.m. kompositören S. Jordan.

Blanca Peak [pik], fristående bergstopp i Sangre de Cristo Range i Rocky Mountains, inom s. Colorado; 4,386 m hög, USA:s näst högsta topp.

Blanch [blaŋʃ], Theodor Julius, konsthandlare m.m. (1835—1911), har inlagt stor förtjänst dels om restaurangväsendets höjande i Stockholm — bl.a. med Blanchs kafé vid Kungsträdgården, öppnat 1868 —, dels om konstutställningsväsendets ordnande; den bredvid kaféet byggda Blanchs teater omändrades 1883 till Blanchs salong (övertogs sedan av Sveriges allmänna konstförening); samtidigt inrättade B. även en konsthandel (för modern konst), som länge var landets förnämsta. Namnen på såväl kaféet som teatern ändrades sedermera i anknytning till August Blanche till Blanches. *E.W.*

Blanchar [blaŋʃa'r], Pierre, fransk filmskådespelare (f. 1896). Efter att ha misslyckats som affärsman gick B. till sjöss, sårades svårt i 1:a världskriget och blev slutl. antagen som elev vid en teater. Efter flera års småroller slog han igenom på scenen i en dramatisering av Dostojevskijs "Idioten" och har sedan spelat i en rad filmer, där hans patologiska typ och fräna spelsätt väl kommit till sin rätt: advokaten i "Den skyldige", officeren i Spader dam", den förfallne läkaren i "Drömmarnas vals" och studenten i "Brott och straff". Under 2:a världskrigets senare år var B. en av de ledande inom den franska motståndsrörelsens filmsektion. *G.Wr.*

Blanchard [blaŋʃa'r], François, fransk luftseglare (1753—1809). B. företog som den förste en luftfärd över Engelska kanalen 1785 och var den förste luftseglare, som medförde fallskärm.

Blanchard [blaŋʃa'r]. 1) Émile B., fransk zoolog (1820—1900), 1862 anställd vid naturhistoriska museet i Paris, 1876—88 prof. vid agronomiska nationalinst. Förutom en del större arbeten om insekternas naturalhistoria, deras metamorfoser och instinkter utgav B. skrifter om Frankrikes sötvattensfiskar och maskarnas byggnad.

2) Raphael B., den föreg:s son, fransk zoolog (1857—1919), prof. i med. fakulteten och föreståndare för dess laboratorium för parasitforskning vid univ. i Paris, utgav en mängd större och mindre skrifter över djurparasiter, huvudsakl. inälvsmaskar och iglar, samt var huvudred. för tidskr. "Archives de parasitologie".

Blanchard [blaŋʃa'r], Raoul, fransk geograf (f. 1877), doc. vid univ. i Grenoble 1906, prof. där sedan 1913, prefekt vid det 1908 grundade Institut

de géographie alpine för utforskandet av de franska alpernas geografi. B. har bl.a. skrivit "La Flandre, étude géographique" (1906), "Grenoble, étude de géographie urbaine" (1911), "Les Alpes françaises" (1925), "La guerre et l'industrie française" (s.å.), "Asie occidentale" (i "Géographie universelle", 8, 1929), "La géographie de l'industrie" (1934) och "Les Alpes occidentales", 1—2 (1938—42). *H.Rr.*

Blanchard [fra. utt. blɑ̃ʃa'r], Maria, spansk-fransk målarinna (1881—1932). Alltsedan födelsen (i Santander) var hon fysiskt tillbakasatt, och hennes liv blev smärtfullt. Efter konststudier i Madrid fortsatte B. sin utbildning i Paris, där hon först slöt sig till van Dongen. 1916 sammanträffade hon i Loches med några kubister, Juan Gris, Metzinger och skulptören Lipchitz, vilka förde henne in i en kubistisk period med raffinerad ytstruktur och valöravstämning. Senare övergav B. de abstrakta kompositionerna och arbetade i en mera saklig stil med skarp, något stiliserad teckning. Särsk. kända äro hennes många barnbilder. *H.Ge.*

Blanche [blɑ̃ʃ], ett biljardspel, se Biljard.

Blanche [blɑ̃ʃ], drottningar, se Blanka.

Blanche [blɑ̃ʃ]. 1) August Theodor B., författare (1811—68), son av skvadronpredikanten, sedermera kyrkoherden Mårten Bergvall och tjänsteflickan Katarina Hedberg. Sedan modern gift sig med en hovslagare Blanck, upptog sonen sin styvfars namn i dess ursprungliga vallonska form; blev student i Uppsala 1829, tog 1832 examen till ämbetsverken och, efter ett par års arbete i Stockholm och fortsatta studier, jur. utr. kandidatexamen 1838. Efter en kortare tjänstgöring i ämbetsverken ägnade han sig uteslutande åt författarskap och inträdde i redaktionen för halvveckotidn. "Freja", ett moderat-liberalt organ, vars huvudred. han var till 1842, varefter han drog sig tillbaka från journalistiken. Bidragande orsak härtill var en med ett skandalöst uppträde avslutad tidningsfejd med C. J. L. Almqvist, som fått ofördelaktig kritik i "Freja" och vilkens novell "Det går an" B. parodierat i "Sara Widebeck" (1840). Sedan B. av sin far fått övertaga dennes "malmgård" på Norrmalm, ägnade han sig uteslutande åt skönlitterärt skriftställeri. 1843 uppfördes på den 1842 grundade Nya teatern "Positivhataren", lustspel med sång. Ehuru bearbetning efter utländskt original hade stycket fått en viss lokalfärg genom införande av bekanta stockholmstyper och scener ur folklivet, och det fick stor framgång. Därmed ansågs B. ha återupplivat den svenska lustspelsdiktningen, som legat så gott som fullständigt nere sedan Gustav III:s död. Under den följande tiden gåvos varje år nya skådespel av B., under 7 år icke mindre än 36 stycken av olika slag. Bland farser och lustspel märkas "Hittebarnet", "Magister Bläckstadius", omarbetning av två pjäser efter dansken J. L. Heiberg, samt "Komedianterna el. ett resande teatersällskap", som med sin friska komik torde vara det populäraste lustspel, den svenska repertoaren äger. Allvarliga skådespel voro "Läkaren", uppfört på Kungl. teatern (1845), varmed den borgerliga vardagligheten infördes på den scen, som dittills endast uppfört stycken med klingande romantiska namn; "Jernbäraren" samt "Engelbrekt och hans dalkarlar, historiskt skådespel med chörer, kupletter, melodramer och marscher", uppfört 1846. Sistnämnda titel angiver de ingredienser, varav B:s stycken i allm. bestå. De flesta äro bearbetningar, stundom nära nog övers., av utländska original.

Även som förf. av romaner var B. påverkad av främmande impulser, ehuru dessa hans arbeten ej voro direkta efterbildningar. De närmaste förebilderna voro fransmännen Eugène Sue och Alexander Dumas. Hans mest kända romaner äro "Vålnaden" (1847), "Flickan i Stadsgården" (s.å.), "Banditen" (1848), "Första älskarinnan" (s.å.), "Sonen af söder och nord" (1851). De äro rafflande sensationsromaner, lägga an på spännande intrig, mystiska hemligheter, förskräckliga bovar, lidelsefull kärlek, hat och hämnd, mord och rån, vid sidan av översvinnligt ideala karaktärer. Adeln framställes som representant för det förlegade, utlevade och dåliga, medan dygderna förbehållas de ofrälse stånden, ingenjörer, läkare och arbetare. Romanerna ha sålunda en viss social tendens, de vilja blotta samhällets brister och ge uttryck åt tidens liberala, demokratiska och filantropiska idéer. Scenerna äro vanl. förlagda till Stockholm; den sistnämnda däremot tilldrar sig i Paris och

August Blanche.

utgör frukten av de intryck, förf. fått under en resa dit (1850).

Vida bättre har B. lyckats i sina smärre skildringar och skisser, vars första serie, "Taflor och berättelser ur Stockholmslifvet", utkom redan 1845. För "Aftonbladet" författade han (1856) "Berättelser efter klockaren i Danderyd", och sedan han 1857 blivit red. för "Illustrerad tidning", inflöto däri hans "Bilder ur verkligheten", som slutl. omfattade 4 samlingar: "Hyrkuskens berättelser", "En prestmans anteckningar", "En skådespelares äfventyr" och "Strödda anteckningar". Innehållet utgöres till större delen av B:s egna minnen från Stockholm och dess omgivningar, men även rättegångshandlingar och andras berättelser ha lämnat stoff. Dessa ofta mästerligt utformade små bilder äro sålunda snarare anteckningar om verkliga tilldragelser än egentliga fantasiskapelser och äro i sitt slag knappast överträffade i vår litteratur.

Sedan B. ärvt sin faders förmögenhet, ägnade han sig under sina sista år mest åt politisk verksamhet. Med sin entusiasm och sin glödande vältalighet blev han huvudstadsliberalismens självskrivne ledare under de oroliga åren på 1860-talet, dess talesman i representationsfrågan, skarpskyttefrågan, vid det polska besöket 1863 o.s.v. och förvärvade en oerhörd popularitet. Han var fr. o. m. 1859 en av huvudstadens representanter i riksdagen under 5 möten och var där en av de frisinnade åsikternas förnämsta målsmän. Vid avtäckningen av Karl XII:s staty i Kungsträdgården 30/11 1868 skulle B. vara en av huvudtalarna; mitt under festligheterna drabbades han av ett slaganfall och avled efter några timmar. — B:s "Samlade arbeten" utgåvos 1870—77 och senare upprepade gånger. — Litt.: N. Erdmann, "A. B. och hans samtid" (1892); M. Lamm, "A. B. som stockholmsskildrare" (1931). *Stn.*

2) Karl Axel Theodor (T h o r e) B., son till den föreg:s halvbror, författare, tidningsman (1862—1932). B. kom tidigt in i huvudstadspressen, var medarbetare i "Stockholms dagblad" 1886—88, i "Aftonbladet" från 1889, politisk artikelförf. i "Sydsvenska dagbladet". B., som gav den politiska intervjun dess fasta plats i svensk press, uppträdde som förf. av noveller och skådespel. Följande pjäser av honom blevo uppförda: "Gränsridare" (1899), "Framtidsmän" (1900), "Monumentet" (1902), "Spindelväven" (1906), "Det nya huset" (1908), "Skuggan" (1912). *E.*

Blanchera [blaŋʃe'ra] (av fra. *blanc*, vit). 1) *Garveritekn.* Bearbetning av det färdiggarvade lädrets köttsida på så sätt att lädret egaliseras, d.v.s. göres jämntjockt men samtidigt blankt på köttsidan, vilket uppnås genom att köttsidan före behandlingen insmörjes med tvållösning och därefter avhyvlas i s.k. b l a n c h e r m a s k i n. Enl. äldre metoder utfördes operationen för hand med specialkonstruerat verktyg, b l a n c h e r j ä r n e t.

2) *Kok.* Genom ett kort uppkok i vatten bereda vissa näringsmedel för fortsatt behandling. Termen användes huvudsakl. i samband med tillagning av bräss; vattnet borthälles efter uppkoket, och brässen påsättes i nytt vatten. Jfr Förvälla.

Blanchet [blaŋʃä'], T h o m a s, fransk konstnär (1614—89), utbildade sig i Italien och verkade sedan som dekoratör och målare i Lyon, där han särsk. i rådhuset utförde stora plafondbilder m.m.

Blanchet [blaŋʃä'], A d r i e n, fransk arkeolog och numismatiker (f. 1866), hedersbibliotekarie vid Département des medailles vid Bibliothèque nationale. Som arkeolog har B. framträtt med verk som "Recherches sur les aqueducs et cloaques de la Gaule romaine" (1909) och "Les enceintes romaines de la Gaule" (1907). Sina numismatiska och arkeologiska forskningar har B. samlat i "Études de numismatique" (1892 och 1901), "Mémoires et notes de numismatique" (1909 och 1920), "Manuel de numismatique française", I, 3 (1912—30), "L'archéologie gallo-romaine" (i "Congrès archéologique de France", 97, 1934) m.fl. *N.L.R.*

Blancheteatern [blaŋʃ-], i Stockholm, byggdes 1879 av den tyskfödde restauratören Theodor Blanch och invigdes 31/8 s.å. med en "instructiv soiré" av prof. A. Böttcher från Königliches Schauspielhaus i Berlin. Efter det att namnet Blanchs teater utbytts mot Vaudevilleteatern, uppträdde här under åren 1879—82 med växlande framgång August Rasmussens danska sällskap samt Knut Tivander och August Sandberg. Samtidigt med att Blanch i mitten på 1880-talet öppnade konsthandel, förvandlades teatern till konstutställningslokal. 1889 överlåts salongen till Sveriges allmänna konstförening. Tio år senare ombyggdes lokalen ånyo till teater för att 1900 bli hemvist för ett av Stockholms första biografföretag. I dec. 1915 blev det teater igen under Bror Öbergssons ledning. Han experimenterade med entimmesföreställningar och gav en litterär anstrykning åt teaterns ursprungliga namn genom att ändra stavningen från Blanch till Blanche. I slutet av år 1916 övertog Hilda Borgström ledningen av B. Hon efterträddes i sept. följ. år av Ernst Eklund, som behöll direktörskapet under nio år, den period, varunder teatern tillkämpade sig publikens varaktiga belåtenhet och kritikens erkännande. Hösten 1927 inträdde åter ett betydelsefullt skede i B:s historia. Harry Roeck Hansen blev då teaterns chef med ett sällskap, vari återfunnos några av den eklundska regimens bästa skådespelare. Såväl Eklund som Roeck Hansen ha odlat både skådespelet, komedien och lustspelet. Båda ha visat en originell djärvhet, när det gällt att välja sina program och ha heller icke tvekat att bryta en lans för problemdramatiken. *A.L.*

Blanck. 1) Erik A n t o n B., litteraturhistoriker (f. 20/12 1881), fil. dr 1911, doc. s.å., prof. i litteraturhistoria med poetik 1922—46, allt vid Uppsala univ.; ordf. i Svenska litteratursällskapet sedan 1921, led. av Vitterhetsakademien sedan 1934. B. har tagit starkt intryck av sin lärare H Schücks historiska inställning men har sina egentliga mästare och föregångare i Frankrike. Han har inom svensk litteraturhistorisk forskning mest konsekvent tillämpat den av Joseph Texte utbildade komparativa metoden. Det rikt fruktbringande i denna visar B:s doktorsavh. "Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur" (1911), en undersökning av den götiska poesiens allmänna och inhemska förutsättningar, vilken satt starka spår i såväl svenskt som utländskt studium av 1700-talets diktning. Om detta arbete framför allt

visar B:s sinne för de stora sammanhangen, möter man i hans andra huvudarbete, "Geijers götiska diktning" (1918), hans genomträngande analys. Denna röjer sig icke minst i uppvisandet av det aktuella inslaget i de stora diktverken. Om denna B:s förmåga vittnar vidare en rad mindre studier över enskilda diktverk av Tegnér, Leopold, Strandberg, Rydberg och framför allt Anna Maria Lenngren. Detta drag står tydligt i samband med B:s intresse för samtidens politiska liv, som tidvis fört honom över till journalistiken; 1916 var han medredaktör i "Göteborgs handels- och sjöfartstidn.", 1917—23 utg. av "Forum". I den förra tidn. medarbetar B. fortfarande, mindre som kritiker än som förmedlare mellan den litteraturhistoriska forskningen och allmänheten. B. har länge med särskilt intresse studerat det franska inslaget i svenskt kulturliv, av vilket han givit en innehållsrik översikt i "Sverige och den franska litteraturen" (i "Bellman vid skiljovägen", 1941). Utom ovan angivna arbeten har B. utg. "Geijer i England" (1914), "Anna Maria Lenngren" (1922) och "Ur samma synvinkel" (1935). På 65-årsdagen mottog B. "Studier tillägnade A. B. den 29 dec. 1946". *E.*

2) Nils August B., den föreg:s bror, arkitekt (f. 22/10 1884), utexaminerad från Tekniska högsk. i Stockholm 1910, från Konsthögsk. 1913; arkitekt i Byggnadsstyrelsen 1916, amanuens vid dess stadsplanebyrå 1919, länsarkitekt i Malmöhus och Kristianstads län sedan 1922. B. har utfört ett flertal stadsplaner och omhänderhaft restaureringen av bl.a. Malmöhus (efter K. Berlin) samt Trolle-Ljungby och Barkåkra kyrkor och 1929—30 utfört ritningarna till geologiska och geografiska institutionernas byggnad i Lund samt Länsstyrelsens hus i Malmö. *A.Lg.*

Blancmangé [i sv. vanl. uttalat blamaŋʃe'], av fra. *blanc-manger* (eg. vitmat), kall efterrätt av mjölk el. grädde, gelatin, socker och vanilj.

Blanco, se Blanko.

Bla'nco- Fombona [-å'na], Rufino, venezuelisk författare (1874—1944). B. föddes i Carácas, hans familj var aristokratisk spansk. Redan som yngling deltog han i de revolutionära striderna i Venezuela, tjänstgjorde sedan som konsul i skilda länder, innehade högre ämbeten i hemlandet men kom i motsättning till de maktägande, satt ett slag i fängelse, blev landsförvisad och slog sig 1914 ned i Madrid. B. var en av de främsta företrädarna för den s.k. *criollismo,* en litterär rörelse i Latinamerika, som vände sig mot det starka franska inflytandet och i stället ville skapa en egen, nationell stil. B. publicerade program och stridsskrifter och tillämpade sina idéer i sin diktning. Han skrev lyrik, inspirerad av frihetskärlek och tyrannhat, och romaner, som ge färgrika skildringar ur livet i hans hemland, varvid han särsk. dröjde vid det för kreolen karakteristiska. Han hämtade bl.a. motiv ur de politiska motsättningarna i Venezuela. Mest berömda bland hans böcker äro romanerna "El hombre de hierro" ("Järnmannen", 1907) och "El hombre de oro" (1915; sv. övers. "Guldmannen", 1930) samt novellsaml. "Cuentos americanos" ("Amerikanska berättelser", 1904). *E.*

Blandad domstol. Efter överenskommelse mellan Egypten och ett flertal europeiska stater inrättades i Egypten från 1876 blandade domstolar (3 underrätter och en överrätt), sammansatta av utländska och egyptiska domare för avdömande av civila tvister, särsk. handels- och ekonomiska mål, mellan parter av olika nationalitet samt av polismål, däri utlänning är inblandad. De olika europeiska makterna (även Sverige) äga vardera besätta två domarplatser vid b.; åtskilliga svenskar ha tjänstgjort där. Vid b. tillämpas en särskild, blandad lag, huvudsakl. hämtad från fransk rätt, men lämpad efter egyptiska förhållanden Inom nationellt sinnade egyptiska kretsar ses b. givetvis med oblida ögon som ett obefogat europeiskt intrång i Egyptens inre angelägenheter. Dessa domstolar komma därför att enl. fattat beslut upphöra 1/10 1949. — Ang. blandade skiljedomstolar se Internationella domstolar 3). *K.*

Blandade äktenskap, äktenskap mellan personer av olika religion, konfession el. ras. — B. ha sedan gammalt varit ett religiöst och nationellt problem. 5 Mos. 7:3 förbjuder äktenskap mellan israeliter och kananeer. I romarriket voro b., där den ena maken var kristen och den andra ej, ett led i den kristna missionen, eftersom barnen i regel blevo kristna. Under medeltiden, då katolicismen var Västerlandets obestritt dominerande religion, spelade b. icke någon större roll. Med reformationen förändrades situationen, men så länge territoriella och konfessionella gränser i stort sammanföllo, voro också b. sällsynta. I samband med den religiösa toleransen under 1700- och 1800-talen blevo olika konfessioner (och religioner) vanliga inom ett och samma land och därigenom ökades även b. — Enl. romersk-katolska kyrkans rätt utgöra både olikhet i religion och olikhet i konfession äktenskapshinder, som endast genom dispens kunna upphävas. För sådan kräves garanti, att barnen skola tillhöra romersk-katolska kyrkan och att den katolske kontrahenten ej skall avfalla från sin tro. Denne är förpliktad att verka för den andre makens omvändelse till katolicismen. Dessutom måste äktenskapet ingås inför katolsk präst. Nu gällande lagstiftning om b. (i *Codex juris canonici* 1917) innebär i visst avseende en skärpning av äldre bestämmelser. Även den grekisk-katolska kyrkan räknar olika konfession som äktenskapshinder och kräver, att barn i b. skola bli grekiska katoliker. — I Sverige sammanhänger regleringen om b. med religionsfrihetslagstiftningen vid mitten av 1700-talet. B. avråddes då men förbjödos ej. Enl. k.f. ang. främmande trosbekännare av 1873, som ännu gäller, skola barn av föräldrar, där den ena parten tillhör svenska kyrkan, uppfostras i evangelisk-lutherska läran, men har avtal om barnens religiösa fostran skriftligt upprättats före äktenskapets ingående och uppvisats för vigselförrättaren, skall sådant avtal

gälla. Denna avtalsbestämmelse anses ge möjligheter till olämpliga påtryckningar, och förslag om ändring ha framställts bl.a. i "Betänkande med förslag ang. vidgad rätt till utträde ur sv. kyrkan" (SOU, 1927:13). Här föreslås, att föräldrarna skola överenskomma om barnens religiösa fostran. Kan sådan överenskommelse ej träffas, bör frågan om barnens konfession anstå, tills de själva kunna avgöra härom; stadgan om avtal före äktenskapet föreslås upphävd. Svenska kyrkan (liksom andra evangeliska kyrkor) förklarar icke katolsk vigsel för ogiltig, men vid ett giftermål mellan t.ex. en romersk-katolik och en medl. av svenska kyrkan, vilket ingåtts efter katolsk ritual, är det möjligt att av svensk präst få bekräftelse efter en förenklad ritual, använd vid kyrklig bekräftelse av borgerlig vigsel. Dubbel vigsel tillåtes i regel icke varken inom romersk-katolska el. evangeliska kyrkan, dispens meddelas dock t.ex. för furstliga äktenskap. Att den ena kontrahenten tillhör annan kristen konfession utgör inom svenska kyrkan icke hinder för kyrklig vigsel. Tillhör ena parten utomkristen religion, t.ex. mosaiska trosbekännelsen, kan däremot kyrklig vigsel ej erhållas.

B. mellan olika raser ha hittills mest förekommit i USA, särsk. mellan vita och negrer. Genom den nationalsocialistiska regimens införande i Tyskland trädde där rasolikhet i förgrunden beträffande b. Enl. nationalsocialistisk terminologi kallades endast äktenskap mellan kontrahenter av skilda raser (särsk. germaner—judar) för b. 1935 utfärdades "Lag till skydd för det tyska blodet och den tyska äran", enl. vilken äktenskap mellan judar och tyska undersåtar av "tyskt el. artbesläktat blod" förbjödos. Äktenskap i strid mot denna lag voro ogiltiga, även om de ingingos i utlandet, och straffades. Detsamma gällde för äktenskap mellan judar och kvartsjudar (d.v.s. "arier" med endast en heljudisk förfader). Utomäktenskapligt umgänge mellan judar och "arier" el. kvartsjudar förbjöds även och medförde straff för den manliga parten. Halvjudar (d.v.s. judiska bastarder med endast två heljudiska förfäder) kunde ingå äktenskap med "arier" el. kvartsjudar med särskilt tillstånd av riksregeringen. Kvartsjudar borde ej gifta sig med varandra. Grundtanken var, att inga äktenskap borde ingås, genom vilka "det tyska blodet" kunde förorenas. Tillåtelsen för halvjudar att gifta sig med "arier" el. kvartsjudar grundade sig på föreställningen om det "ariska" blodets dominans och möjligheten av en "blodrening". — Litt.: O. Hippel, "B." (1932, med litt.-förteckning); J. v. Wittken, "Die nationalsozialistischen Blutschutzgesetze im Spiegel des urarischen Strafrechts" (1938); R. Deisz, "Das Recht der Rasse" (1938). *S.N.*

Blandad kör, en kör*, sammansatt av kvinno- el. gossröster (sopran och alt) och mansröster (tenor och bas). På gr. av det större tonomfånget och de två stämgruppernas olikartade karaktär ger b. tonsättaren vida större uttrycksmöjligheter än en kör, bestående av enbart kvinno- el. mansröster.

Blandad lag, *statsr.*, lag, som innehåller stadganden av såväl allmän som ekonomisk lags natur. Då i Sverige konungen äger utfärda ekonomiska lagar men allmän lag kan stiftas endast av konungen och riksdagen gemensamt, markeras b:s egenskap av blandad genom särskild formulering av ingressen till densamma. Se vidare Ekonomisk lagstiftning.

Blandad uppfödning el. tvåmjölksuppfödning (fra. *allaitement mixte*), beteckning för spädbarnets uppfödande med såväl di som annan näring, vanl. komjölk i någon form. Detta uppfödningssätt bör alltid i första hand tillgripas, om ditillgången visar sig otillräcklig. Ej sällan möter man den fördomen, att det skulle vara skadligt att blanda olika mjölksorter med varandra och att det därför skulle vara förmånligare att vid otillräcklig di helt övergå till annan näring. Denna uppfattning är alldeles ogrundad. Under de första månaderna är det tvärt om av den största vikt, att barnet får så mycket di, som kan erhållas, och att annan näring endast användes som utfyllnad vid de bröstmål, där så kan anses erforderligt. Genom vägning av barnet före och efter bröstmålen kan man erhålla kunskap om dessas storlek, och då man kan utgå från, att barnet under de första månaderna för att normalt öka bör erhålla en daglig dimängd motsvarande 1/6 av kroppsvikten, kan man härav beräkna, huruvida och vilka mål som äro för små och därför böra utökas med annan näring, och i vilken grad detta bör ske. Till utfyllnad bör endast lämplig mjölkblandning användas, varvid samma synpunkter böra anläggas som i fråga om den uteslutande onaturliga (artificiella) uppfödningen*. På nu antytt sätt genomförd medför b. ingen minskning i antalet bröstmål, en förutsättning för att den redan utbildade diavsöndringen skall kunna vidmakthållas el. kanske t.o.m. ytterligare stegras. I dessa senare icke så alldeles ovanliga fall komma då utfyllnaderna successivt att minskas efter hand som bröstmålen bli större, och det kan t.o.m. hända, att man efter någon tid kan helt upphöra med dem. B. har då endast använts som en övergående hjälp, innan ännu brösten hunnit utveckla sin fulla prestationsförmåga. *af K.*

Blandad vers, vers, som innehåller takter med växlande antal stavelser; vanl. består blandningen av två- och trestaviga takter. B. hör hemma i germansk poesi; en av dess medeltida former, med även fyrstaviga och enstaviga takter, är knitteln*, rimkrönikornas och folkvisans vers. Under 1700-talet, alexandrinens period, var b. i stort sett försvisad från den högre konstdiktningen i Sverige men upplevde, i samband med intresset för äldre diktning, under nyromantiken (och senare genom 1890-talets diktare) en ny glanstid. *Hj.G.*

Blandare, blandningsmaskiner, inom industrien mycket vanliga apparater för tillredning och homogenisering av mängdvaror (fasta, halvflytande el. flytande). B. kunna utföras enl. två skilda principer, näml. som satsblandare och kontinuerliga b. Av dessa är den första vanligast, då den ger den bästa kontrollen på ingrediensernas vikt-, resp. volymproportioner. Hit höra degblandare och vispmaskiner (se Bagerimaskiner), charkuterifabrikernas blandningsapparater och "snabbhackor", chokladfabrikernas kollergångar (jfr Krossmaskin) o.s.v., vilka samtliga kännetecknas av att blandningskärlet är stillastående, medan blandningen utföres av rörliga, ev. roterande armar el. propellrar, snabbgående

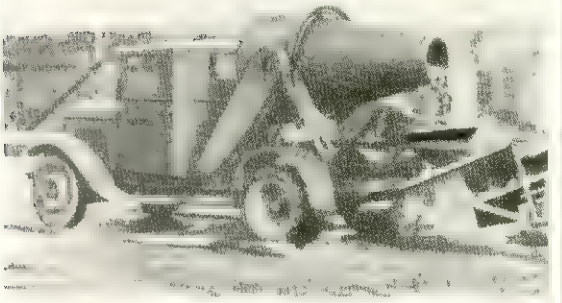

Betongblandare, s.k. "transit mixer".

knivar el. av vandrande hjul. Andra satsblandare äro av trumtyp, varvid i stället blandningskärlet (som ofta är utfört med invändiga vingar) hålles i rotation. En typisk b. av denna typ är betongblandaren, vilken spec. i Amerika ofta utföres som *"transit mixer"*, d.v.s. tillblandar betongen under själva utkörningen till byggnadsplatsen. Andra utföringsformer användas inom kvarnindustrien för mjölblandning och inom gjuteritekniken för sandblandning. Vid vissa industrier, t.ex. vid tillverkning av emalj, användas trumblandare av kulkvarnstyp. — Kontinuerliga b., s.k. procentapparater, ha kommit till användning spec. inom tegelindustrien samt vid de större kvarnarna. *A.Lg.*

Blandaren, av eleverna vid Tekniska högsk. i Stockholm utg. skämtpublikation, numera utkommande 2 ggr årl., "Vårblandaren" till $^{30}/_{4}$ och "Gåsblandaren" på hösten. Vid sin start 1863 var tidn. avsedd att utkomma med ett 4-sidigt nummer var 14:e dag, en plan, som dock ej kunde upprätthållas. Utgivningen finansieras väsentligen genom annonser. "B. 1863—1943", upptagande det bästa ur gamla årgångar, utgavs sistn. år av Tekniska högsk:s studentkår.

Blandat maner, *konsttekn.*, ett förfaringssätt inom grafiken, då flera metoder användas för en och samma plåt, ss. linje- el. punktmaner i mezzotinta el. linjeetsning i akvatinta.

Blandat äktenskap, se Blandade äktenskap.

Blandbestånd, *skogsbr.*, skogsbestånd, bildat av två el. flera trädslag, se Blandskog. Motsats: rent bestånd

Bland Bill [bländ], Bland-Allison Silver Bill, se Silverfrågan.

Bland bålde riddersmän, fars i 3 akter av Charles Marlowe.

Blandfoder, benämning på kreatursfoder, som består av två el. flera olika fodermedel, ss. melassfoder, blodmelassfoder, kraftfoderblandning, oljekaksblandning och köksavfall.

Blandform, *språkv.*, se Kontamination.

Blandfrö, ett fröparti, innehållande frön av två el. flera olika växtslag el. arter. Enl. gällande bestämmelse för fröundersökning vid Statens centrala frökontrollanstalt skall ett fröparti, innehållande främmande gagnväxtfrön till en myckenhet av 15 vikt-% el. däröver, betecknas som -b. el. som blandsäd i fråga om strå- och trindsäd.

Blandgödsel, gödselmedel, som innehåller mer än ett av de viktigaste växtnäringsämnena (kväve, kali, fosforsyra). Naturliga b. äro t.ex. benmjöl, blodmjöl och aska. En annan typ utgöres av mekaniska blandningar av enkla gödselmedel. Ex. härpå äro ammoniumsuperfosfat, rotfrukts-, potatis-, moss- och trädgårdsgödsel, nitrophoska och kaliumammoniumsalpeter.

Blandkristall, *miner.*, en blandning av kemiskt olika men isomorfa komponenter. Blandbarheten är ofta men icke alltid fullständig. Studiet av b. har starkt bidragit till förståelsen av mineralens kemiska sammansättning. Härigenom har det blivit förståeligt, att mineral utan egentlig skillnad i form el. fysikaliska egenskaper kunna uppvisa stora skillnader i såväl kvantitativ som kvalitativ sammansättning. Vackra exempel på b. äro plagioklaserna och spinellerna.

Blandljuslampor. Kvicksilverlampor leverera ett ljus, vars spektrala sammansättning på ett för ögat ofördelaktigt sätt skiljer sig från dagsljusets, särsk. på gr. av sin stora halt av blåviolett strålning. Ljusutbytet ligger å andra sidan från 2,5 till 5 ggr så högt som för de mest ekonomiska glödlamporna. Ljusets färg kan dock avsevärt förbättras genom tillsats av glödljus, varvid det genomsnittliga ljusutbytet visserligen nedgår men ändock kan hållas så högt som c:a 3 dekalumen pr watt. Lampor, vilka inom samma glob innehålla både glödtråd och kvicksilverlysrör av kvarts, kallas blandljuslampor. De lämpa sig endast för effekter av 300 watt och däröver samt utföras i regel endast för växelströmsdrift, varvid glödtråden vanl. tjänstgör som förkopplingsmotstånd till lysröret. B. ha under senare år alltmer undanträngts av de mera mångsidigt användbara och med minst samma ljusekonomi arbetande lysämnesrören. *A.Lg.*

Blandning, *kem.*, i motsats till kemisk förening ett sådant system, i vilket de olika beståndsdelarna kunna ingå i godtyckliga viktsförhållanden. Beståndsdelarna kunna åtskiljas genom fysikaliska hjälpmedel och behålla i b. kvar sina ursprungliga egenskaper. Såväl fasta som flytande och gasformiga b. finnas, t.ex. granit, olika lösningar (ss. socker i vatten), luft o.s.v.

Blandningsmaskiner, se Blandare.

Blandningsräkning, *matem.*, se Alligationsräkning.

Blandningsvärme, se Termokemi.

Blandolja, se Smörjmedel.

Blandpolymerisa't, kemiska produkter (konstmassor, syntetiskt gummi), som framställas genom polymerisation av två el. flera ämnen i blandning med varandra. Sålunda är Buna S ett b. av butadien och styrol.

Blandras, se Rasblandning, Halvblod och Korsning.

Blandra'ta (eg. Biandrata), Giorgio, italiensk läkare, antitrinitarier (o. 1515—o. 1590). Förföljd av inkvisitionen i Italien flydde B. till Genua, där han dock snart råkade i lärostrider med Calvin. Han flyttade då över till Polen, där han blev livmedikus hos Johan Sigismund av Siebenbürgen. Här drev han ivrigt unitarisk propaganda och vann många anhängare.

Blandskog, skog, sammansatt av mer än ett trädslag. B. erbjuder många fördelar. Omsättningen i markens strötäcke går lättare och jämnare, medför ett bättre marktillstånd, och produktionen kan ibland ökas både kvantitativt och kvalitativt jämfört med rena bestånd. I Sverige är b. av tall och gran vanligast, varvid alltefter klimat och markbeskaffenhet än det ena, än det andra trädslaget dominerar. Att uppdraga och bibehålla en något så när jämn blandning mellan olika trädslag är ofta mycket svårt och fordrar stor insikt och påpasslighet hos skogsvårdaren. *F.A.Bn.*

Blandspräng ämnen, sådana spräng ämnen*, vid vilka syret el. oxidationsmedlet levereras av ett annat ämne än det som förbrännes. Typiska exempel på b. äro svartkrut, där kol och svavel förbrännas med tillhjälp av syret i salpetern, samt vidare en del klorat- och perkloratspräng ämnen. Mellan b. och enhetliga spräng ämnen (där syret och den brännbara substansen finnas i samma molekyl, t.ex. trinitrotoluol) finnas flera övergångsformer, vid vilka syreöverskottet från ett enhetligt spräng ämne utnyttjas för förbränning av tillsatsämnen. *A.Lg.*

Blandsten, kalkhaltig järnmalm, svartmalm, som vid smältningen tillblandas kvartsig malm, "torr sten", så att i masugnen bildas en lättsmält slagg av kalksilikat.

Blandsvulst, *med.*, en svulst, som i sig innesluter flera vävnadsarter. I regel utgå dessa svulster från redan tidigt under fosterlivet genom utvecklingsrubbningar avsprängda celler el. cellpartier. Dessa bestå då av mer el. mindre omogna celler, vilka liksom de cellelement, från vilka de avsprängts, äga förmåga att i sin vidare utveckling utbilda vävnader av skilda slag. Ju omognare dessa celler äro, ju tidigare i embryonallivet de avsprängts, desto större är denna deras förmåga, och desto mer komplicerad blir också den utbildade svulstens byggnad. — De enklaste b. äro uppbyggda av vävnader, som härstamma enbart från mellersta groddbladet. De bestå huvudsakl. av bindesubstansvävnader, framför allt av bindväv, ben och brosk. — Mera komplicerade äro de b., som bestå såväl av bindesubstansvävnader som av epitelvävnader, vilka senare kunna stamma såväl från yttre som från inre groddbladet, utgöres t.ex. av hud- el. tarmepitel. Sådana b. kunna här och var få ett organiskt utseende. De påträffas vanligast i bröstkörteln, i urogenitalområdet, i spottkörtlarna och i tarmväggen. — De mest komplicerade b. innehålla vävnader, som härstamma från alla tre groddbladen. De uppvisa ofta ett mycket framskridet utvecklingsstadium, så att tydliga vävnads- och organstrukturer framträda. Utom de vanliga bindesubstansvävnaderna kan man således i dem finna t.ex. nervvävnad, tarmvävnad, sköldkörtelvävnad m.m., och de i dessa svulster rikligt förekommande cystorna äro utkädda med hud-, tarm- el. luftrörsepitel. I samband med hudepitelet finner man ofta svett- och talgkörtlar, hår och tänder. Dessa b. äro företrädesvis lokaliserade till könskörtlarna men också till munhåla, brösthåla o.a. platser. Se vidare Dermoidcystor. — B. äro oftast väl avgränsade, knöliga, fasta och omgivna av en väl utbildad bindvävskapsel. De innehålla i regel ett flertal större och mindre cystor; emellanåt bildar svulsten en enda stor cysta med tydlig svulstvävnad endast på ett el. ett par ställen i cystväggen. Deras mikroskopiska utseende växlar betydligt från fall till fall, beroende på att vävnader ingå i dem i olika antal och i sinsemellan växlande mängd. B. äro i allm. godartade och till växa långsamt, men de kunna emellanåt nå en betydande och besvärande storlek. I vissa fall äro de el. kunna de bli ondartade och växa då in i omgivande vävnader och sätta även metastaser. De behöva därför ofta operativt avlägsnas. *T.Hn.*

Blandsäd, en sädesgröda, vari två el. flera växtslag, strå- el. trindsädesslag, ingå och som skördas ant. i grönt el. i moget tillstånd. Jfr Blandfrö.

Bland tomtar och troll, en samling sagor och berättelser, utg. till julen varje år sedan 1907, grundad av tidn. "Julstämning"s redaktion, redigerad till 1937 av Cyrus Granér, från 1938 av Elly Strömberg. Bland förf., som medarbetat, märkas Helena Nyblom, Gurli Hertzman-Ericsson, Alfred Smedberg, Anna Wahlenberg, Vilhälm Nordin, Helge Kjellin, Jörgen Block, Ellen Lundberg-Nyblom, Hjalmar Bergman, Elisabeth Brehmer, James Lars son, Einar Norelius, Folke Svensson, Walter Stenström, Eva Wessel, Ester Salminen och Rune Lindström. Av illustratörer i B. kunna nämnas John Bauer, som medverkade från starten fram till sin död och som genom sina teckningar främst bidragit till den popularitet B. vunnit, G. A. Tenggren och Einar Norelius. *E.*

Blandy [blän'di], William Henry Purnell, amerikansk sjömilitär (f. 1890), inträdde i flottan 1909, blev konteramiral 1942 och viceamiral 1945. B., som är en framstående artillerispecialist, blev 1941 chef för art.-avd. inom marinledningen och anförtroddes 1946 den synnerligen ansvarsfulla ledningen av atombombförsöken i Bikini-atollen, Marshallöarna. I försöken deltogo — förutom c:a 75 målfartyg — 170 fartyg och 42,000 man.

Blandylle, halvylle med cellullinblandning.

Blanford [blän'fəd], Henry Francis, engelsk geolog och meteorolog (1834—93), geolog i Indien 1855—62, grundare av väderlekstjänsten där. B:s viktigaste arbeten äro "Indian meteorologist's Vade mecum" (1877) och "A practical guide to the climates and weather of India" (1889).

Blanka, eg. Blanche, svensk och norsk drottning (d. 1363). B. var dotter till greve Jean av Namur. Magnus Eriksson av Sverige och Norge reste 1334 till hennes hemland och trolovades där med henne. Bröllopet firades, sedan B. rest till sitt nya rike, hösten 1335. Hon framträder därefter ända till sin död ganska mycket i de samtida källorna, såväl svenska som utländska. I sina uppenbarelser nämner Birgitta henne med kritik. En kort efter B:s död skriven, från den svenska aristokratien utgången pamflett mot Magnus Eriksson ger henne i kraftiga ord skulden för mycket ont i riket. Den ofta förekommande uppgiften, att Bengt Algotsson skulle ha varit B:s älskare, beror på ett missförstånd av källorna; att hon skulle ha förgiftat sin egen mot fadern upproriske son Erik och dennes hustru Beatrix, är ett obestyrkt rykte. — Mot slutet av sitt liv spelade B., enl. en dansk källa, en roll vid underhandlingarna mellan Mag-

nus Eriksson och Valdemar Atterdag. Dessa uppgifter, jämte de från adelshåll härrörande hatfyllda smädelserna mot B., synas antyda, att hon verkligen gjort en insats i dåtidens svenska politik. — Strindbergs skildring av B. i "Folkungasagan" vilar på ovederhäftiga källor. *I.A.*

Blanka (*Blanche*) av Kastilien, fransk drottning (d. 1252), dotter till konung Alfons IX av Kastilien, g.m. den blivande konungen av Frankrike, Ludvig VIII. Vid dennes död 1226 övertog B. enl. hans förordnande ledningen av regeringen under sonens, Ludvig den heliges, omyndighetstid. Hon kuvade upproriska vasaller samt förde kättarkrigen med albigenserna till ett framgångsrikt slut och vann därigenom Languedoc 1229. Samtidigt övervakade hon energiskt sonens uppfostran och behöll stort inflytande över honom även efter hans myndighetsförklaring. Under hans 1248 påbörjade korståg förestod B. regeringen till sin död och visade även då kraft och beslutsamhet. — Litt.: Biogr. av M. Brion (1939). *I.A.*

Blankafältet, järnmalmsfält, beläget i Ramsbergs sn, Örebro län, ung. mitt emellan Örebro och Ludvika. B. utgöres av sex malmkroppar, liggande i leptit. Malmen är fosforfattig och utgöres dels av sekunda magnetitmalm med mycket kvarts, biotit och klorit, dels av prima blodstensmalm. B. har under åren 1888—1924 lämnat 58,032 t malm och betraktas nu som i det närmaste utbrutet med avseende på prima malm.

Blankaholm, industrisamhälle i Hjorteds sn i Småland, vid innersta delen av Gåsfjärden, 20 km s.s.v. om Västervik; jämte det intilliggande Solstadström, huvudsakl. inom Misterhults sn, 658 inv. (1941), därav 530 i Hjorted. Trävaru-ab. Norrköpings exporthyvleri äger här sågverk, hyvleri, lådfabrik, kolugnar m.m. Vid Solstadströms ab:s (aktiekapital 200,000 kr) fönsterglasbruk är rörelsen nedlagd. Hamnen har 200 m kaj med 1,5—5 m djup; ångbåtsförbindelser med Oskarshamn och Västervik. *P.*

Blanka vapen, med klinga försedda vapen, ss. värja, sabel, bajonett, dolk, avsedda att i närstrid (handgemäng) användas som hugg- el. stötvapen; bildlikt: ärliga medel, öppet, svekfritt handlingssätt.

Blankdragning, *tekn.*, se Tråddragning.

Blan'kenberghe, stad i n.v. Belgien, vid Nordsjön n.n.v. om Brygge; 7,689 inv. (1941). B. är ett av Belgiens mest besökta havsbad; fiske.

Blankett' (möjl. av fra. *blanquet*, vit färg m.m., av *blanc*, vit), oskrivet kort, formulär att ifyllas, t.ex. deklarations-, telegram-, växelblankett. — Även (av fra. *blanquette*) om maträtt av kokt el. stekt kött el. grönsaker i vitaktig sås av grädde, mjöl, ägg, buljong m.m. och om en omelettartad rätt med dylik fyllning.

Blanklax, den fullbildade laxen*.

Blankledning, *elektrotekn.*, luftledning utan isolerande omhölje. Se Telefon och Telegraf.

Blanklånga, se Spillånga.

Blankläder, *garveritekn.*, term, som överförts från tyskan och motsvarar eg. plattläder* men numera betecknar ett vegetabiliskt garvat, lätt fettat grövre läder med färgad, blank narvyta. Jfr Blankskinn.

Blanko (efter ty., efter ital. *in bianco*, till *bianco*, vit), oskriven, icke utfylld, om växlar, fullmakter m.m.; avser i uttryck sådana som "acceptera in b.", "ge fullmakt in b." o.s.v., att inskränkning ej göres, t.ex. beträffande summan, som accepten skall gälla för, el. i fullmäktigens befogenheter. — Blankoväxel, växel, som påtecknats av någon växelgäldenär (t.ex. acceptanten: blankoaccept) utan att växeltexten i övrigt är utskriven. — Blankotransport, blankoindossament, överlåtelse av handling utan angivande av till vem överlåtelsen sker. Sådan transport verkställes därigenom att överlåtaren endast tecknar sitt namn å den plats på handlingen, där överlåtelsemeningen brukar skrivas, i fråga om växlar och checker på baksidan. — Blankoförsäljning, försäljning "på leverans" av vara el. värdepapper, varöver säljaren ännu icke förfogar. — Blankokredit, kredit utan särsk. ställd säkerhet. *N.Lé.*

Blankskinn, blankläder*, populär benämning på ovanlädret i t.ex. lackskor. Det utgöres av kromgarvat kalvskinn el. kohud, som upprepade gånger bestrukits med en blandning av linoljelack och jordfärg och torkats i dammfritt rum, varvid skinnet erhåller en blank yta. Se f.ö. Lackläder.

Blanksvärta el. blanksmörja, medel att förläna glans och svart färg åt läder m.m., består vanl. av en färgad, sockerhaltig substans av salvartad konsistens, som strykes på lädret, varefter borstas, tills önskad effekt ernåtts. B. kan bestå av melass och benkol. Lämpligen behandlas melassen först i värme med utspädd syra för att sönderdelas till vissa enkla sockerarter, varefter benkol och stundom även andra färgämnen el. utdrygningsmedel (bolus, järnvitriol, kolpulver av annat slag, glycerin etc.) tillsättas. Stor omsorg måste nedläggas på effektiv blandning av ingredienserna. En tillsättning av vaselin, tran o.d. ökar b:s konserverande förmåga men minskar glansen. Jfr Skokräm. *J.Tbg.*

Blankvers (eng. *blank verse*), orimmat versslag, bestående av fem jamber. B. är det i engelsk och tysk dramatisk poesi härskande versslaget. Den utbildades i Italien i början av 1500-talet, infördes i engelsk litteratur av Surrey (1562) och vann sin högsta fulländning i Shakespeares dramer och Miltons episka diktning. Under 1700-talet infördes b. i det tyska dramat och användes av bl.a. Lessing, Goethe och Schiller. I svensk diktning är b. mindre vanlig men har bl.a. använts av Atterbom i "Lycksalighetens ö" och Tegnér i "Avskedet" i "Frithiofs saga". *A.Km.*

Blankål kallas den vandringsfärdiga ålen på gr. av sin silverglänsande färg på buksidan.

Blanqui [blaŋki'], Louis Auguste, fransk revolutionär socialist (1805—81). Efter studier i medicin och juridik kom B. under inflytande av Buonarotti, en av deltagarna i F. N. Babeufs sammansvärjningar. B. delade Babeufs uppfattning, att arbetarna borde genom en överrumplande kupp sätta sig i besittning av samhällsmakten. Han organiserade en mängd kuppförsök och stiftade hemliga revolutionära sällskap. B. deltog i 1830 års revolution men började sedan en häftig agitation mot julimonarkien. 1839 ledde han ett revolutions-

försök, som misslyckades, och blev dömd till livstids fängelse. Befriad genom 1848 års revolution, började han omedelbart stämpla mot de nya maktinnehavarna och blev efter flera upplopp dömd till 10 års fängelse. 1870 grundade han i Paris tidn. "Patrie en danger", i vilken han agiterade mot nationalförsvarsregeringen och för en socialistisk republik. Häktad på nytt 1872 blev B. 1879 benådad, varefter han upptog sin gamla verksamhet i tidn. "Ni Dieu, ni maître". B. tillbringade sammanlagt 34 år i fängelse. — Se även Blanquister. *T.Er.*

Blanquister [blaŋkis'-], namn på L. A. Blanquis anhängare, från 1881 organiserade i partiet Comité révolutionnaire central. Namnet ändrades 1898 till Parti socialiste révolutionnaire. 1901 uppgick partiet i Parti socialiste de France. Efter Blanquis död utvecklades partiet i marxistisk riktning.

Blantyre [blän'tâiə], gruvort i Lanarkshire i Skottland, 10 km s.ö. om Glasgow; här föddes Livingstone.

Blantyre [blän'tâiə], stad i s. Nyasaland i Östafrika; c:a 6,000 inv., därav 1/10 européer, uppkallad efter B. i Skottland av de skotska missionärer, som 1876 anlade orten; handelsplats.

Blanus, släkte av fam. ringödlor*.

Blan'zaflor [-år] ("vitblomma"), hjältinnan i medeltidsdikten "Flores och Blanzaflor"*.

Blaps, skalbaggsläkte, se Dödsbudet.

Blar el. blarr (av ovisst ursprung), vanl. i bestämd form: blaren; figuren på lägsta kortet i kille (föreställande ett narrhuvud); även om själva kortet och bildl. om person, som på något sätt erinrar om figuren.

Blarer (Blaurer), Ambrosius, tysk teolog, anhängare av reformationen (1492—1564). Under påverkan av Luthers skrifter lämnade B. sitt priorsämbete i klostret Alpirsbach i Schwarzwald 1522 och flydde till sin födelsestad Konstanz, där han jämte brodern Thomas verkade för reformationen, varvid han intog en förmedlande ställning mellan Luther och Zwingli. 1534 kallades han till Württemberg, där han genomförde reformationen; 1538 måste han genom hovpartiets intriger lämna sin befattning där. En av honom författad sångbok, innehållande 182 psalmer och sånger, har för några år sedan återfunnits. B. hade en betydande brevväxling med andra reformatorer. — Litt.: T. Pressel, "A. B." (i "Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der reformirten Kirche", 1861). *S.N.*

Blarr, se Blar.

Blasco Ibáñez [iθa'niεþ], Vicente, spansk romanförfattare och politiker (1867—1928). Efter att ha deltagit i ett revolutionsförsök gick B. vid 22 års ålder i landsflykt till Frankrike men blev benådad och återvände redan 1891 till sitt hemland, där han i sin födelsestad Valencia grundade tidn. "El pueblo" ("Folket"). Nu utgav han sina "Cuentos valencianos" ("Valencianska berättelser"), "Arroz y tartana" (1894), "Flor de mayo" (1895; sv. övers. 1925) och "La Barraca" (1898; sv. övers. "Förbannad jord", 1919), i vilka han söker ge en bild av befolkningen i Valencia. På gr. av ett par aggressiva tidningsartiklar kastades B. i fängelse under spansk-amerikanska kriget men frigavs snart åter och deltog sedan till 1909 ivrigt i det politiska livet i Spanien, bl.a. som riksdagsman. Han skrev under denna period åtskilliga arbeten, vilka blivit berömda: "Cañas y barro" (1902; sv. övers. "Vass och dy", 1910), ett verk fullt av kärv realism, "La catedral" (1903; sv. övers. 1924), en antiklerikal tendensroman, "El intruso" (1904; "Inkräktaren"), ett häftigt angrepp på jesuiterna, "La bodega" (1905; sv. övers. 1924) och "La Horda" (1905; sv. övers. "Spanjoren", 1923). Dessa romaner tyckas alla ha skrivits i rent propagandasyfte. Därför är också psykologien i dem svag, och ingen av de tecknade gestalterna framträder i påtaglig relief. Mera betydande äro "La Maya desnuda" ("Den nakna Maya", 1906), vari B. följer ett konstnärspars vandring på den via dolorosa, som leder från kärlek till hat, och "Sangre y arena" (1908; sv. övers. "Blod och sand", 1923), vari B. skildrat en fåfäng tjurfäktare, som i sina färgstarka kläder bländar alla men som utanför sin vanliga miljö blir en löjlig tölp, och en pervers, kosmopolitisk dam av värld, som ständigt söker nya vägar för att tillfredsställa sina sinnens pockande krav. — Under en resa till Argentina lärde B. känna kolonisationen och utgav "Los argonautas" (1914), behandlande emigranterna i Sydamerika. Efter krigsutbrottet 1914 började B., som var varmt hängiven Frankrike, skriva världskrigets historia. Han fick nu också idén till "Los cuatro jinetes del Apocalipsis" (1916; sv. övers. "Apokalypsens fyra ryttare", 1923) och skrev även "Mare nostrum" (1917), vilket av många kritiker anses vara hans bästa arbete. Huvudgestalterna äro här mera levande, än eljest är fallet hos honom, och i den skildring av Neapel, som ingår i boken, framträder hans förmåga att med långa penseldrag och starka färger teckna en bild, som är på samma gång tillförlitlig i detaljerna och kraftigt uttrycksfull. Efter krigets slut återupptog B. argentinska ämnen. Nu kommo "El paraíso de las mujeres" (1922; "Kvinnornas paradis") och "La tierra de todos" (s.å.; "Allas land"). De sista åren av sitt liv framlevde B. som landsflyktig i s. Frankrike. — B. har förvisso lärt åtskilligt av den klassiska spanska skälmromanen, men han har också påverkats av naturalisterna, framför allt Zola. Kraften är B:s huvudförtjänst, och den överskyler många brister. Hans språk är ovårdat, ibland oriktigt, men trots detta — el. tack vare detta — alltid mycket uttrycksfullt. *A.Sj.*

Blase'rad (efter fra. *blasé*), levnadsmätt, övermätt (på något), världstrött.

Blasfemi' (grek. *blasfemi'a*), hädelse*. — Adj.: blasfe'misk, hädisk.

Bla'sia, *bot.*, släkte av klassen levermossor med endast 1 art, *B. pusill'a,* stjärnbålmossa, vars vanl. 20 mm långa och 3—5 mm breda bål bildar stjärnformiga rosetter och på undersidan bär bladlika flikar, som hysa kolonier av blågröna alger (*Nostoc*). Den elliptiska sporkapseln upp-

bäres av ett 20—30 mm långt skaft. Förökningen sker dels genom sporer och dels genom groddkorn, de senare bildade i flasklika behållare på bålens medelnerv. Arten är allmän på fuktiga ställen, särsk. vid diken och på sjöstränder i hela Sverige. *W.*

Blasieholmen [bla'ʃə-], del av Norrmalm inom Stockholms centrum, på en udde mellan Strömmen (med S. Blasieholmshamnen) och Nybroviken (med N. Blasieholmshamnen). B. har ett flertal offentliga byggnader (Nationalmuseum, Musikaliska akad., Utrikesministerhotellet, Blasieholmskyrkan, Grand hotell och Royal, Kungl. automobilklubben).

Blasieholmskyrkan [bla'ʃə-], uppförd på Blasieholmen i Stockholm 1865 -68 (arkitekt: G. E. Sjöberg) som "kapell för Jakobs församling och huvudstadens invånare i övrigt", har ingen territorialförsamling (vid 60-årshögtiden 1928 bildades dock en församlingskrets "B:s vänner" som ersättning för sådan) utan äges av "Styrelsen för Blasieholmskyrkostiftelsen", som även tillsätter präst. Initiativtagare och den som insamlade det mesta av medlen till kyrkobygget var G. E. Beskow, vilken även blev kyrkans förste pastor. Utom vanliga gudstjänster har B. även egen missions- och ungdomsverksamhet. — Litt.: "Minnesskrift vid B:s femtioårsjubileum" (1918); "Vårdkasen på Blasieholmen" (1942). *S.N.*

Bla'sius, helgon, biskop av Sebaste i Armenien, led martyrdöden enl. uppgift 316, ehuru året ej med säkerhet kan anges. En sen legend berättar om underbara händelser i hans liv; särsk. populära blevo berättelserna om hur B. förmår vargen att återlämna en gris åt en fattig änka samt hur han räddar en gosse, som satt ett fiskben i halsen. — Festdag: 3/2. B. avbildas som biskop med brinnande ljus el. med ett svinhuvud el. med ett dödssjukt barn. B. hör till de s.k. nödhjälparna och anropas mot halsont; dyrkades allm. även i Norden. *T.Sd.*

Bla'sius, sign. för förf. Carl August Bolander.

Blasius [bla'zios], Johann Heinrich, tysk zoolog (1809—70), blev 1836 prof. i naturvetenskap i Braunschweig, senare direktör för botaniska trädgården och de naturhistoriska samlingarna samt utgav 2 ofullbordade verk över Tysklands och Europas ryggradsdjur.

Blason [blazå̊ŋ'], 1) se Blasonnera; 2) se Ordspråk.

Blasonne'ra (av fra. *blason,* vapensköld), enl. heraldiska regler beskriva (el. tolka) en (adlig) vapensköld. Jfr Heraldik.

Blast, benämning på rotfrukternas och potatisens blad. Som kreatursfoder är morotsblasten bäst och potatisblasten sämst. 100 kg av dessa fodermedel innehålla 6—10 foderenheter och 0,5—1,5 kg smältbar äggvita.

Blaste'm, cytoblastem, enl. den äldre uppfattningen av fosterutvecklingen den formlösa massa, ur vilken cellerna och vävnaderna antogos bildas. Numera veta vi, att cellerna uppstå genom delning av äldre.

Blastoc'erus, se Pampashjort.

Blastocladia'ceae, svampfam. av klassen *Phycomyce'tes**.

Blastocö'l, Blastoderm', se Embryologi.

Blastoge'n (till grek. *blaste,* knopp, grodd), om en sådan egenskap, som är betingad av anlag i arvsubstansen och sålunda är ärftlig. Motsatsen till b. är somatogen egenskap, som har uppstått genom inverkan av yttre förhållanden på kroppscellerna (somacellerna); en sådan egenskap är icke ärftlig.

Blastoi'dea, blastoidéer, fossila tagghudingar av gruppen *Pelmatozo'a* med regelbunden, femstrålig, blomknoppsliknande kalk, bestående av 13 plåtar och vanl. försedd med en kort stjälk. Från kalkens topp utgå 5 ambulakralfält av komplicerad byggnad. B. ha träffats i avlagringar från silur t.o.m. perm; deras blomstringstid inföll i undre karbon, då de särsk. i Nordamerika uppträdde med oerhörd individrikedom. Som ett av de allmännaste släktena kan nämnas *Pentremi'tes.*

Pentremites-art, *a* från sidan, *b* uppifrån, *c* underifrån.

Blastokoli'n, se Växthormoner.

Blastom [-å'm], *med.,* se Svulst.

Blastome'rer, *embryol.,* de vid äggets klyvning uppkomna cellerna. Se Embryologi.

Blastoph'aga [-f-], insektsläkte, se Fikonsteklar.

Blastoph'agus [-f-], släkte av fam. barkborrar*.

Blastop'orus, *embryol.,* se Urmun.

Blas'tula (lat., blåsa), se Embryologi.

Blatchford [bläč'fəd], Robert, engelsk socialistisk agitator och författare (1851—1943). Efter att ha tjänstgjort som soldat var B. anställd på kontor, tills han 1884 ägnade sig åt journalistisk verksamhet. Han startade arbetartidningen "Clarion", där han i korta, skarpa och välskrivna art. kämpade för socialismen. Vid 1:a världskrigets utbrott agiterade B. kraftigt bland arbetarna för att förmå dem att taga värvning. Bland hans skrifter, av vilka en del broschyrer om socialism och sociala frågor i övers. vunnit spridning i Sverige, märkas "Merrie England" (1894; sv. övers. "Det glada England", 1896), "A book about books" (1903), "As I lay a-thinking" (1926) och "My eighty years" (1931). *[T.Er]E.*

Blatt, Franz, dansk språkforskare (f. 1903), dr. phil. 1930, prof. i klassisk filologi vid Aarhus univ. 1934; 1943 -45 verksam i Sverige, bl.a. vid Göteborgs högsk. B. har framför allt studerat latinska språket under dess senare skeden ("Sprachwandel im Latein des Mittelalters", i "Historische Vierteljahrschrift", 28, 1933/34) och tar verksam del i utgivandet av Danmarks medeltidsdiplom genom Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Blatta, släkte av ordn. kackerlackor*.

Blattaefo'rmia, överordn. bland insekterna*.

Blattell'a, Blattoi'dea, se Kackerlackor.

Blaubeuren [blåubåu'rən], stad i Württemberg, belägen i en romantisk dal i Schwäbisches Alb, 15 km v. om Ulm; c:a 5,000 inv. Ett benediktinkloster grundades här 1095; dess kyrka ombyggdes i slutet av 1400-talet i gotik och innehåller alltjämt, ehuru protestantismen tidigt infördes i B., några av Sydtysklands förnämsta konstverk från medel-

tiden, ett stort altarverk av trä från 1490-talet med fristående figurer i mittpartiet, halvfigurer i predellan samt reliefer och målningar — de senare av B. Zeitbloms* verkstad – på flyglarna; vidare praktfulla korstolar av J. Syrlin d.y., vilka i snidverkets rikedom kunna tävla med Syrlin d.ä:s berömda korstolar i Ulm. *P.;E.W.*

Blauds piller [blås], *pil'ulae ferra'tae Blâu'dii*, äro beredda av ferrosulfat, kaliumbikarbonat, glycerin, socker och lakritsrot samt innehålla som verksam beståndsdel c:a 2 cg järn i varje piller i form av ferrokarbonat. B. äro ett sedan länge använt medel mot blodbrist.

Blaue Blume, Die B. [di blâu'ə blo'mə] (ty., "den blå blomman"), enl. tysk folktro en underblomma, som öppnar vägen till dolda skatter och därför blivit symbol för diktningen i Novalis' roman "Heinrich von Ofterdingen" (1802), sedan för den romantiska dikten över huvud taget och dess oändlighetslängtan.

Blaugel [blâu'ge'l], *kem.*, se Kiselsyregel.

Blaumüller [-âu'-], Theobald Edvard Julius, dansk författare (1851—1911), präst vid Helligaandskirken i Köpenhamn. B:s viktigaste arbeten äro, på vers: "Saul" (1886), "Agnete og Havmanden" (1894), "Skilderier" (1903); på prosa: "Græske Masker" (1907), "Nymfernes Brönd" (1911).

Blaumänner [-âu'-], skinn av ung blåssäl*.

Blaurer [-âu'-], A., tysk teolog, se Blarer.

Blava'tsky, Helena Petrovna, teosof (1831—91). B. föddes i Jekaterinoslav i Ukraina, dotter till den ryske generalen P. v. Hahn, blev efter en försummad uppfostran i olika garnisonsorter vid 17 års ålder g m. statsrådet N. Blavatsky, vilken hon dock efter kort tid övergav. Hon förde nu ett kringflackande liv i Europa, Egypten, Amerika och Indien, överallt i kontakt med spiritistiska och ockulta kretsar. I Paris tjänstgjorde hon som medium åt en magnetisör men flydde från honom över London till Amerika. Efter c:a 10 år dök hon åter upp i Ryssland, där hon i Pskov blev medelpunkten i en krets, som hon förvånade med seanser, tills en svår psykisk sjukdom avbröt dessa. 1863—70 försvinna hennes spår; själv påstår hon sig ha deltagit i italienska frihetskriget under Garibaldi. 1870 uppenbarade hon sig åter, nu i Kairo, där hon grundade Société spiritiste men invecklades i spiritistiska bedrägeriaffärer och reste över Odessa och Paris till New York, där hennes egentliga verksamhet tog sin början. Tills. med översten Henry Steel Olcott stiftade hon 1875 Teosofiska samfundet, och 1877 utgav hon sitt huvudarbete "Isis unveiled" (flera nya uppl.), senare omarbetat till "The secret doctrine" (3 bd, 1888–97, flera nya uppl., sv. övers. 1893–98, 2 uppl. 1918—23), en fantastisk kombination av orientaliska och europeiska religionsidéer, kosmologiska spekulationer, reinkarnations- och evolutionslära, spiritism och kristligt sociala ideal, vilket allt hon ansåg sig ha mottagit genom uppenbarelser från sina "mästare", s.k. mahatmans (storandar) i Tibet, som förvarat de uråldriga traditionerna och på övernaturligt sätt meddelat henne dessa. Det indiska inslaget i detta system ökades efter hennes vistelse i Indien, särsk. i Adyar vid Madras. Denna stad, som har givit namn åt hennes teosofi (Adyar-läran), blev länge hennes verksamhetsfält, stället för hennes segrar och nederlag. En medarbetare, madame Coulomb, och dennas man, som skulle ha ledningen av Adyar, då B. 1884 reste till London, gjorde avslöjanden, vilka inneburo, att B:s uppenbarelser voro bedrägeri. Teosoferna ha förnekat sanningen i dessa avslöjanden, men B. återvände dock aldrig mer till Indien utan dog i England. En annan av hennes mera kända skrifter är "Key to theosophy" (1889; sv. övers. 1890, 1908, 1918). I sv. övers. ha bl.a. även utkommit "Valda uppsatser i teosofiska ämnen" (1940).

B:s produktivitet var utomordentlig och hennes aktivitet nära nog utan gränser; visserligen var hon en ovanligt begåvad kvinna med ideell strävan, men en ytterst sammansatt natur, icke utan abnormiteter och psykiska rubbningar, vilka utan tvivel förlänat hennes liv och verksamhet dess excentriska karaktär. "Hon bar inom sig", säger hennes syster, "två väsen i en kropp, två tydligt skilda naturer, den ena skadeglad, stridslysten och envis, den andra med böjelse för det mystiska och metafysiska, likt en sierska." Tillstånd av dubbelmedvetande har även Olcott iakttagit hos henne. Själv bekände hon, att hon under sin produktion var under psykiskt tvångsinflytande (av sina "mästare"). Hennes "mirakel" i Indien avslöjades officiellt av en undersökningskommitté 1884. Hennes skrifter, vilkas idéer äro lånade från olika håll, äro dunkla och förvirrade men röja då och då diktarbegåvning. Om hennes system se Teosofi.

B. redigerade "Lucifer", londonteosofernas organ, och medverkade i teosofiska publikationer, ss. "Lotus" (Paris), "The theosophist" (Madras), "Path" (New York). "The complete works", ed. av A. T. Barker (4 bd, 1933—36); "The B.-bibliography" (1933). — Litt.: V. S. Solovyoff (Solovjov, Solovev), "A modern priestess of Isis" (1895); A. L. Cleather, "H. P. B." (1922—23). På sv. finnas A. P. Sinnet, "En sierskas öden" (1887), "Till minne af H. P. B." (1892); C. Wachtmeister, "H. P. B. och den hemliga läran" (1894); Ch. J. Ryan, "H. P. B. och den teosofiska rörelsen" (1942), alla övers. el. skrivna av anhängare till B. En kritisk behandling får hon däremot av K. af Geijerstam i "Den afslöjade Isis" (1897) och E. Lehmann i "Teosofi och kristendom" (1922). *E.L.*

Blaydon [blêidn], stad i grevskapet Durham i n. England, på h. stranden av Tyne närmast v. om Newcastle; 30,790 inv. (1938). Industri- och kolgruvecentrum.

Blazer [blê'zə] (eng.), lätt, oftast ofodrad, kulört sommarkavaj, till vilken kan användas benkläder av vilken färg som helst. Kom i bruk i Sverige under slutet av 1930-talet.

Blech [bläχ], Leo, tysk dirigent och tonsättare (f. 1871), studerade bl.a. för Humperdinck, var operakapellmästare i Aachen, Prag och vid

statsoperan i Berlin 1906–23 samt 1926–37; 1913 generalmusikdir. B., som sedan 1925 varje år gästat Kungl. teatern i Stockholm, utnämndes 1937 till svensk hovkapellmästare. Bland hans melodiösa, populära operor märkas "Das war ich" (1902), "Alpenkönig und Menschenfeind" (1903), "Versiegelt" (1908, i Stockholm 1910) samt operetten "Die Strohwitwe" (1920, i Stockholm 1921). *[F.Sl]C.A.M.*

Blechen [bläx'ən], Karl Eduard Ferdinand, tysk målare (1798—1840), urspr. teatermålare, 1831 prof. vid akad. i Berlin; målade först högromantiska landskap med staffage ur den romantiska litteraturen men vände sig efter en resa till Italien 1828—29 mot ett målmedvetet studium av ljuset och färgen, varför han räknas bland impressionismens föregångare i Tyskland.

Blechnum [ble'k-], ormbunksläkte, se Kambräken.

Bleck, *tekn.,* bleckplåt, se Plåt.

Bleckinstrument, *mus.,* se Blåsinstrument.

Bleckslageri, bleckvarutillverkning, se Plåt.

Blecktryck, speciellt litografiskt (offset-) tryckförfarande för dekorering av bleckplåt för emballageändamål, varvid bleckplåten förses med ett överdrag av lackfernissa, för att tryckfärgen skall kunna fastna.

Bleckvarutillverkning, se Plåt.

Blefari't, *blephari'tis* (av grek. *blef'aron,* ögonlock), inflammation i ögonlocksranden, vanl. av kronisk natur och övergripande på ögonhårens rötter och körtlar. B. är ofta ett bisymtom vid åkommor, som ge tårflöde. Den kan även uppstå på konstitutionell grund. Två former finnas. Vid den skvamösa b. är avsöndringen från fettkörtlarna sjukligt förändrad, och vitgrå fjäll, ibland sammanbakade till krustor, bildas i ögonlocksranden. Vid den ulcerösa b. går inflammationen på djupet, förstör hårrötterna och deras körtlar, varvid under det variga sekretet uppstå små sår. Behandlingen består i hävande av orsaken, avlägsnande av de sjuka håren och ingnidning av vanl. kvicksilverhaltiga salvor i ögonlocksranden. *T.Ce.*

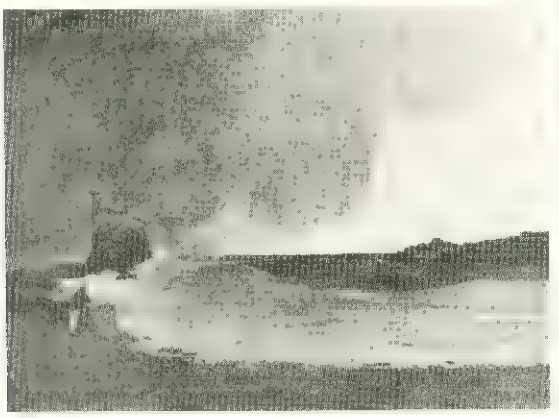

Karl Blechen: Rapallobukten. National-Galerie, Berlin.

Blefarofimos [-å's], förträngning av ögonspringan. Se Bindehinna.

Blefaroplast' (till grek. *blef'aron,* ögonhår, och *plastos',* formad), ciliebärare, ciliers el. flimmerhårs basalkorn. Se Flimmerhår.

Blefaroplasti'k, plastisk operation, varigenom ett ögonlock, som förstörts av kräftsvulst, ärrbildning el. annorledes, ersättes av en vanl. från pannan tagen hudflik.

Blefaroptos [-å's], oförmåga att lyfta ögonlocket. Se Ptosis.

Blefarospasm', kramp i ögonlockens slutmuskel, ant. som bisymtom vid retningstillstånd i ögat el. på nervös bas. B. kan uppträda som små, knappt synliga ryckningar i enstaka muskelbuntar, som hastiga, upprepade blinkningar el. som bestående, kraftig tillslutning av ögonspringan.

Blefarosta't, instrument, som vid ögonoperationer hindrar ögonlocken att sluta sig.

Blegen, Carl William, amerikansk arkeolog av norsk börd (f. 1887), prof. vid univ. i Cincinnati sedan 1927. B. har lett flera vetenskapligt ytterst betydelsefulla utgrävningar i Grekland och är en av nutidens främsta kännare av Greklands förhistoriska kultur. Framför allt har genom hans undersökningar av förhistoriska boplatser på Peloponnesos klarhet vunnits över den äldre bronsålderns relativa kronologi på Greklands fastland, och den nu brukliga kronologien (se Egeisk kultur) på detta område har skapats av honom tills. med engelsmannen A. J. B. Wace. Sedan 1932 har B. lett undersökningarna i Troja. Bland B:s skrifter må nämnas "Premycenaean pottery" (i "Annual of the British School at Athens", 22, 1916/17—1917/18; tills. med A. J. B. Wace) samt de grundläggande boplatspublikationerna "Korakou" (1921), "Zygouries" (1928) och "Prosymna" (2 bd, 1937). *K.H.*

Blehr. 1) Otto Albert B., norsk jurist och politiker (1847—1927). B. insattes 1883 av Venstre i stortinget och kom genast i förgrunden, då han invaldes i protokollkommittén och blev åklagare i krigsrätten emot ministären Selmer (1883). Speciellt bekämpade han konungens vetorätt i grundlagsfrågor. 1888 föll han igenom vid nyval till stortinget, blev 1889 lagman i Hålogaland. Flera gånger ifrågasatt som statsråd var han 1891–93 chef för den norska statsrådsavd. i Stockholm, där han med kraft företrädde det norska kravet på egen utrikesrepresentation. 1894 ånyo medl. av stortinget ivrade B. för tillkomsten av den tredje unionskommit-

tén, av vilken han blev medl. (1895—98). 1898 ingick han i ministären Steen, återigen som chef för den norska statsrådsavd. i Stockholm. Han verkade nu framför allt för ett särskilt norskt konsulatväsen. 1902 efterträdde B. Steen som statsminister i Kristiania; hans regering föll emellertid redan 1903 på gr. av den ryktbara kommunikén om unionsländernas utrikesrepresentation, som medförde en sprängning av Venstre. Efter 1903 stod B. utanför den aktiva politiken; han tog ej någon del i händelserna kring 1905, som utan tvivel i hög grad förberetts av honom. En tid under 1915 tjänstgjorde B., som 1905 blev stiftsamtmand i Kristiania, som finansminister i G. Knudsens ministär och var 1917—20 justitieminister. 1921 blev B. statsminister i spetsen för en vänsterregering, som dock måste träda tillbaka 1923 efter ett svårt voteringsnederlag i stortinget. Utdrag av B:s politiska korrespondens 1891—1903 har jämte en biogr. över B. publicerats av hans son S. Blehr: "Mot frigörelsen", 1 (1946, omfattar åren 1891—93). *Th.*

2) Randi Marie B., f. Nielsen, den föreg:s hustru (1851—1928), en av kvinnosakens främsta i Norge, deltog i stiftandet av Norsk kvindesaksforening (1884), där hon i två repriser var ordf. Hon arbetade från 1903 i fredsrörelsen och var framstående främjare av norsk konstindustri.

Blei [blâi], Franz, österrikisk författare (1871—1942), på fädernet av svensk, på mödernet av polsk härkomst; dr phil. 1895 på en avh. om abbé Galiani. B. debuterade 1893 som komediförf., fortsatte som novellist samt estetisk och allmänkulturell essäist, genomgående kosmopolitisk och högst säregen i intressen, stil och mångfaldigt skiftande synpunkter. Dramatiska arbeten: bl.a. "Thea" (1895). Noveller: "Landfahrer und Abenteurer" (1913), "Leben und Traum der Frauen" (1921), "Der Knabe Ganymed" (1923). Essäistiken är väsentligen samlad i "Vermischte Schriften" (6 bd, 1911—12), i "Menschliche Betrachtungen zur Politik" (1915), "Bestiarium der modernen Literatur" (1920, satir), "Das Kuriositätenkabinett der Literatur" (1924) och "Männer und Masken" (1930). B. utgav tysk barock- och fransk rokokopoesi samt översatte modern engelsk och fransk prosa och av äldre litteratur sådana motsatser som Lukianos och Thomas a Kempis. "Erzählung eines Lebens" (1930) är en självbiogr. I "Zeitgenössische Bildnisse" (1940) berättade B. om skribenter, politiker och konstnärer han träffat. B. avled i landsflykt i New York. — Litt.: P. Gütersloh, "Die Rede über B." (1922). *[Lff]E.*

Bleibtreu [blâi'trâi], Karl tysk författare (1859—1928), en av det tyska 1880-talets mest begåvade män. I sin "Revolution der Literatur" (1886) framstod B. som den nya "titaniska" litteraturriktningens, "das jüngste Deutschlands", egentlige teoretiker. Av hans stora produktion märkas krigsskildringen "Dies irae" (1882), "Lyrisches Tagebuch" (1885), de märkliga patologiska och sociala romanerna "Grössenwahn" (1888), "Propaganda der Tat" (1890), en stor Bismarck-roman, varav tre band utkommo 1915, samt talrika dramer. *Rth.*

Bleichart [blâi'χart], ljusrött vin från Ahrdalen i Rhenlandet.

Bleiloch [blâi'lâχ], damm och kraftverk i övre

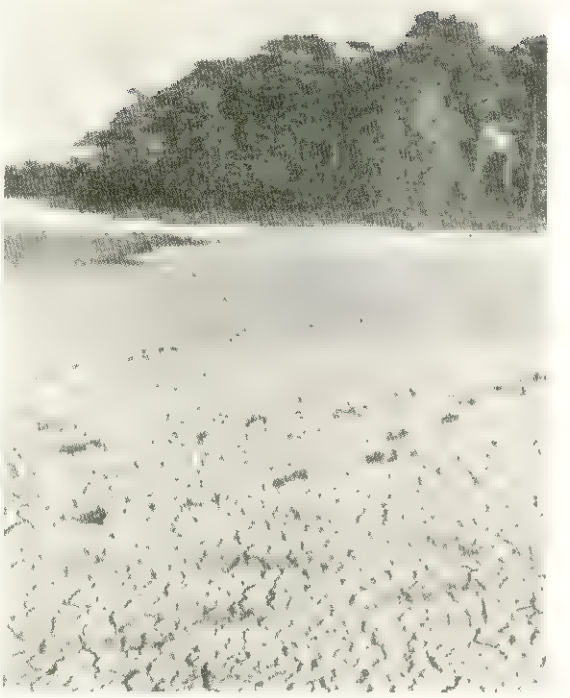

Bleke-jord. Gotländsk myr.
Ur "STF:s årsskr.", 1940.

Saale i Thüringen, nära Saalburg. Anläggningen tillkom 1930—32, och dammen är den största i Tyskland, 65 m hög och 205 m lång vid krönet; den skapar ett vattenmagasin av 9,2 km² yta, rymmande 215 mill. m³, vilket förutom att driva ett kraftverk om 40,000 kW tjänar att höja Elbes lågvatten mellan Saales mynning och Magdeburg.

Bleka, bohuslänskt namn på lyrtorsk.

Bleka kroppen, *anat.*, del av strimmiga kroppen i hjärnan*.

Blekansikte (efter eng. *pale-face*), urspr. indianböckernas beteckning på "den vite mannen" i mots. till indianerna, "rödskinnen".

Blekbockar, *Oure'bia*, släkte av underfam. klippspringare, omfattande åtskilliga varandra närstående arter på Afrikas stäpper. De äro 1 m långa med 60 cm mankhöjd. Ryggen är rödgul och undersidan vit. Bockarnas horn äro c:a 12 cm långa, vid basen ringlade.

Bleke. 1) *Geol.*, *anat.*, tät, vit till gulvit jordart, lös, ända till över 90 % bestående av kalciumkarbonat och — ofta jämte kalkgyttja — bildad i kalkhaltiga sjöar el. myrar, huvudsakl. genom medverkan av växter (kransalger, blågröna alger) och djur (sötvattenmollusker av släktena *Planor'bis, Bithy'nia, Valva'ta* m.fl.). B., som kan bilda avlagringar av flera meters mäktighet, anträffas i Jämtlands samt Mellan- och Sydsveriges kalkrika områden. Vid torrläggning, ss. i de gotländska myrarna, utgör den en stoftig, ofruktbar jordart.

2) Vindstilla över spegelblank vattenyta.

Bleker, bohuslänskt namn på lyrtorsk.

Bleket, municipalsamhälle (sedan 1910) i Stenkyrka och (till en obetydlig del) Rönnängs sock-

nar i Bohuslän, på s. Tjörns västkust; 0,27 km², allt land; 183 inv. (1946). B. är fiskläge med ett 40-tal yrkesfiskare. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 231,300 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 186,340 kr (1945).

Blekhem, gods i Törnesfalla och Hallingebergs snr i Småland, vid den lilla sjön Bleken s. om Gamlebyvikens inre del; taxeringsvärde 1,837,700 kr. Till B. höra även kvarn, såg, tegelbruk och snickerifabrik. Slottet, av sten i två våningar med frontespis, ombyggdes 1838—44. B. tillhörde redan på 1300-talet ätten Soop, upplåts till Gustav Vasa, lämnades av Gustav II Adolf till J. Skytte och kom genom arv efter hand till ätterna Gyllenstierna, Posse, Lagercrantz, Lewenhaupt och Hamilton. Sedan 1836 tillhör B. genom arv ätten Nordenfalk; nuv. ägare är frih. J. Nordenfalk. — Namnet, som 1543 skrevs Bleken (!) och 1557 Blechem, innehåller i senare leden ordet *hem*, gård. Förra leden är namnet på den intilliggande sjön, Bleken, vilket är bildat av adj. *blek* i bet. glänsande, stilla, lugn (se E. Hellquist, "Studier öfver de svenska sjönamnen", 1903—06, sid. 60 f.). *P.;Sl.*

Bleking. 1) Äldre form för Blekinge. — 2) Invånare i Blekinge, blekingebo.

Bleking, svensk folkdans i 4/4 takt, dansas parvis i "sluten fattning", d.v.s. kavaljeren håller damen vid midjan och damen kavaljeren på axlarna. Dansen är rätt livlig och består av jigg- och "blekingsteg" i två turer.

Blekinge, Sveriges sydöstligaste och till arealen näst minsta landskap, har en yta av 3,039 km², varav 2,909 km² land och 130 km² vatten (4 % av ytan). Björkudden på Listerhalvön på ej fullt 56° n. br. är fastlandets sydligaste punkt, medan i skärgården Utklipporna längst i s.ö. ligga på o. 55° 56′. I sin nordligaste punkt når B. 55° 30′. Landskapet, som har en längd i v.—ö. av 105 km och en medelbredd av 30 km, gränsar i n. till Småland och i v. till Skåne. Landskapet utgör Blekinge län. — Namnet är antagl. avlett av ordet *blek*, glänsande, stilla, lugn. Trol. har den stora fjärden mellan Listerby och Torhamn en gång burit namnet *Blek, och bygden kring fjärden har efter denna kallats Bleking. Namnet skrevs på 800-talet Blecingêg, d.v.s. "blekingarnas strand el. ö", och 1299 (in) Bleckingia. Se J. Sahlgren, "Landskapsnamnet Bleking" (i "Namn och bygd", 1935, sid. 70 ff.). *S.Bj.;Sl.*

Innehåll:

	Sp.		Sp.
Geologi	113	Historia	122
Terrängformer	115	Vapen	123
Sjöar och floder	115	Ortnamn	124
Klimat	115	Dialekt	125
Växtvärld	116	Folkkultur	125
Djurvärld	116	Konsthistoria	127
Befolkning och bebyggelse	117	B. i litteraturen	128
Ekonomisk geografi	118	Litteraturanvisningar	128
Fornlämningar	121		

Geologi. B. utgör en direkt fortsättning av det småländska urbergsområdet (se karta vid Sverige). Yngre bergarter förekomma endast i s.v. och längs ö. kusten. Urberget sammansättes till största delen av graniter och gnejsgraniter. Längst i n. uppträda flera mindre massiv av smålandsgraniter, medan dessa längre mot s. omvandlats till gnejsgranit, som uppbygger en stor del av landskapet, i v. inom ett område från skånegränsen över Kyrkhult och Ringamåla till trakten ö. om Backaryd med tungor mot s., bl.a. över Olofström. I ö. B. dominerar denna bergart och uppträder även i ö. delen av skärgården. Den är grovkornig och får mot n. en alltmer massformig struktur och övergår i granitmassiv. Röda varianter dominera i s. och grå i n. Längs sydkusten särsk. i v. dominerar den s.k. kustgnejsen. Längre mot ö. förekommer den i spridda områden, t.ex. på Göholmshalvön och i skärgården. Bergarten, på vilken den blekingska stenindustrien grundar sig, är en mestadels grå och tydligt skiffrig bergart, som synes stå västanåformationen nära. En yngre grovkornig, rödlätt granit, den s.k. karlshamnsgraniten, uppträder i trenne stora massiv vid Jämshög, Karlshamn och Eringsboda. Landskapet övertväras av i n.n.ö.—s.s.v. riktning gående diabasgångar, som anses vara av jotnisk ålder och av vilka den s.k. karlshamnsgången är den största. — Längs östkusten i Kristianopels sn uppträder kvartsitsandsten tillhörande kambrium, en fortsättning mot s. av kalmarkustens sandstensformation. Gränsen mot urberget i v. är en denudationsgräns, och bergarten synes ha ringa mäktighet. — På Listerhalvön i v. påträffas kritbergarter, bestående dels av lös kalksandsten, den s.k. ryedalssandstenen, som går i dagen vid Ryssbergets fot, och dels av skalgruskalk, som vid Sölvesborg och Mjällby synes ha en mäktighet av bortåt 100 m. Spridda förekomster av kritbergarter finnas vid Jämshög, dels som lokalmorän och dels i fast klyft som konglomerat, samt i Miåns dalgång vid Karlshamn och vid Kuggeboda på Göholmshalvön. Förstn. lokal visar, att kritsystemet tidigare sträckt sig längre mot n., medan de sistn. lokalerna antyda, att bergarterna förekomma på Östersjöns botten utanför kusten.

J o r d a r t e r. Berggrunden täckes mestadels av morän, som synes vara av relativt ringa mäktighet och blockrikare än i de flesta svenska landskap. Endast på Listerhalvön och inom kustbältet från Ronneby till Brömsebäck synes moränens blockrikedom vara normal. Mot kusterna är moränen grusig i ytan, beroende på att den svallats vid högre vattenstånd i Östersjöbäckenet. Högsta marina gränsen bildas av Baltiska issjöns strandlinje, som på Ryssbergets s. del ligger 55—56 m ö.h. men längre mot n. 67—70 m ö.h. Nedanför denna strand ha de finare jordbeståndsdelarna svämmats ned i sänkorna, där jordarten mestadels är sandig till mojg. Varvig lera uppträder endast fläckvis i dagen. Den täckes mestadels av sand och mo Rena sandfält förekomma i närheten av den forna litorinastranden, på c:a 8 m ö.h., t.ex. på Listerhalvön, i trakten av Göholm samt längs östkusten. Rullstensgrus uppträder som åsar längs vattendragen i dalgångarna samt som fält i kusttrakterna, t.ex. vid Bredåkra n.v. om Ronneby och vid smålandsgränsen. Övriga jordarter, svämsand och svämlera, torvjordarter och gyttja förekomma mera sporadiskt. Torvjordarterna utgöras dels av mosstorv i landskapets n. del, dels

av bränntorv i kusttrakterna. Vesan på Listerlandet är B:s största gyttjebildning, vars kanter täckas av starrtorv, medan mosstorv förekommer i de centrala delarna. Vad jordmånen beträffar äro brunjordar vanliga i hela landskapet. *S.Bj.*

Terrängformer. Norra B. utgör en direkt fortsättning av Sydsmålands urbergsslätt och har en höjd ö.h. av 100—130, längst i v. av 150 m. På gränsen till Skåne ligger Boafalls backe, B:s högsta punkt, 180 m ö.h. Området uppdelas i skilda platåer av åarnas 20—30, någon gång 40 m djupt nedskurna dalgångar. Sluttningen mot kusten kan karakteriseras som ett upplöst platåområde med mot s. allt bredare, av lösa avlagringar utfyllda, flackt trågformiga sänkor, kantade av stundom branta bergsidor. Nivåskillnaderna kunna i n. uppgå till 40 à 50 m, närmare kusten sällan till mer än 20 och oftast ej mer än 5 à 10 m. N. delen av detta område är sjörik, men sjöarna äro merendels små och kunna ha ett djup av 15—20 m. I s. ha sänkorna utfyllts av lösa avlagringar. Dalgångarnas riktning är i B. vanligen n.v.—s.ö. el. n.n.ö.—s.s.v. — Listerlandet påminner till sin karaktär närmast om Kristianstadsslätten, från vilken det skiljes av Ryssberget, en 3 mil lång urbergsrygg, som i n. når 153, i s. 125 m ö.h. Den reser sig drygt 100 m över slätten. I halvöns s. del höja sig isolerade urbergsknallar över kritberggrunden. Av dessa når Listershuvud 85 m ö.h. Liksom på Hanö täckas dessa bergshöjder på sydsidan av en maktig moränanhopning, en s.k. drumlin. — B:s ö. del är en fortsättning av Kalmarslätten, en påfallande jämn urbergsyta, som vid kusten täckes av en kambrisk sandsten. — Listerlandets kuststräcka är en långgrund slättlandskust. N.ö. om Hanö böjer kustlinjen av mot ö. och blir alltmer sönderskuren och djup. Särsk. i dalstråkens mynningar finnas djupa vikar med goda hamnförhållanden. Mellan Karlshamn och Göholmshalvön sträcker sig en mindre skärgård, medan den mera rikt utbildade skärgården börjar först ö. om denna halvö, där Hasslö, Aspö, Sturkö, Tjurkö och Senoren bilda kärnan i Karlskrona skärgård, vilken sträcker sig till Torhamns udde. Här böjer stranden av mot n. och får åter karaktär av en grund och föga sönderskuren flacklandskust. *S.Bj.*

Sjöar och floder. B. genomflytes av vattendrag, av vilka de större åarna ha sin upprinnelse utanför landskapet. Längst i v. rinner Holjeån, som bildas genom sammanflödet av tre mindre vattendrag. Det västligaste av dessa avvattnar Immeln i Skåne samt Raslången och Halen, B:s största sjö. Mörrumsån, den vattenrikaste av B:s åar, avvattnar Helgasjön och Åsnen i Småland och har sin källa på sydsvenska höglandets högsta delar. Mieån rinner ut vid Karlshamn och kommer från sjön Mien i Småland. Övriga vattendrag äro Bräkneån, Ronnebyån, Nättrabyån, Silletorpsån och Lyckebyån. Av dessa äro Ronneby- och Lyckebyåarna relativt vattenrika. Den förra avvattnar bl.a. Rottnen i s. Småland. Av sjöarna, som alla äro små, äro Orlunden i Jämshögs sn och Alljungen ö. om Alnaryd näst Halen de största. *S.Bj.*

Klimat. En ganska stor motsättning förefinnes

Djupadal vid Ronneby.
Foto K. O. Sjöström.

mellan kustbygdens milda och de inre höglänta delarnas mera fastlandsbetonde klimat. I årsmedeltemp. märkes sålunda en skillnad på c:a 2° mellan kustbandet och gränstrakterna till Småland. De höglänta re delarna ha något rikligare nederbörd än kustområdet. — Karlshamn har en årstemp. av 7°,2, en medeltemp. för febr. av —0°,6, för juli 16°,8, och under året faller normalt 563 mm nederbörd. Motsvarande siffror för Ronneby äro 6°,9, —1°,1, 16°,3 och 576 mm. För landskapet i sin helhet räknas med en årlig nederbörd av 590 mm som normalt. *A.H.M.*

Växtvärld. Den s. delen av B. tillhör bokskogs-, den n. och mera höglänta delen barrskogsregionen. Granskogen har i historisk tid erövrat stora arealer, som förr burit bok- och ekskog. Lövskogen har decimerats genom kalhuggning och svedjning, dess återväxt har hindrats genom intensiv betning. I kustbandet, särsk. i trakten av Sölvesborg och i ö. B., där marken är mera kalkhaltig, förekomma ängsbokskogar och artrika myrar. Artsammansättningen visar här en stor överensstämmelse med den skånska, ehuru en stark uttunning ägt rum. Bland arter, som ha en stor utbredning i Skåne men äro sällsynta i B., märkas kåltisteln (*Cir'sium olera'ceum*) och gulsuga (*La'mium Galeob'dolon*). På gränsen mot Småland är däremot landskapet kargt med fattiga hedskogar och mossar som de mest utmärkande vegetationstyperna. B. hyser c:a 1,050 någorlunda spontana arter, vartill komma några hundra förvildade el. kulturspridda. Anmärkningsvärd är förekomsten av smalstäkra (*Oenan'the Lachenal'ii*), som vid Ronneby har sin enda svenska lokal. Inslaget av suboceaniska arter är svagt. Den mest utmärkande västliga arten, klockljungen (*Eri'ca Tetra'lix*), uppträder med blott enstaka individ på några få lokaler. B. torde i sin helhet böra föras till den mellanbaltiska floraprovinsen (se Sverige, växtvärld). *W.*

Djurvärlden domineras av sydskandinaviska former, ss. näktergalen, den sällsynta kungsfiskaren och hökfärgade sångaren. Den senare har tyngdpunkten av sin utbredning i s.ö. Europa och trivs i kusttrakter; den är i B. vanligare än på de flesta andra håll. Ringduva och blåduva äro allmänna;

den senare häckar flerstädes i stenrösen och bland flisor i stenbrott på trädlösa holmar, medan den söker födan på fastlandet. I skärgårdarna, t.ex. på fågelön Utklippan, häcka allmänt måsar, tärnor (bland dessa även skräntärnan), vadare (t.ex. roskarl) och andfåglar, däribland knölsvan, ejder, skedand och svärta. Ett markerat flyttfågelstråck går särsk. om hösten från ö. mot v. längs blekingekusten. Älg förekommer i skogstrakterna, räv och grävling äro allmänna. Fisket omfattar torsk, strömming, ål och lax, den senare fiskas både längs kusten och särsk. i Mörrumsån. *H.*

Befolkning och bebyggelse. B. hade 1946 en folkmängd av 147,325 personer. 1750 var befolkningen 47,000, 1810 69,195, 1880 137,477 och 1900 146,302. Efter någon minskning under 1920—30-talen har befolkningen åter börjat öka. Befolkningstätheten är 50 pr km², en för Sverige mycket hög siffra. Den växlar emellertid betydligt: från över 100 personer pr km² på öarna i Karlskrona skärgård, där fiske och stenindustri bedrives, till 12—25 pr km² i skogsbygdens socknar längs smålandsgränsen. Något över 50 % äro bosatta i städer och andra tätorter.

De talrika stenåldersfynden visa, att kusttrakterna redan tidigt började befolkas, men även det inre av landskapet fick under stenåldern sin första bebyggelse längs vattendragen. Då befolkningen levde av åkerbruk, utvecklades tidigt en bybebyggelse i landskapets s. del, där den lätt odlingsbara marken var riklig och sammanhängande. Skogsbygdens många namn på *-måla, -boda, -hult* m.fl. tyder på en relativt sett yngre bebyggelse i form av ensamgårdar. En del av dessa utvecklades under 1600—1700-talet till byar. Genom enskifte och laga skifte splittrades byarna. I skogsbygden ägde främst under 1800-talet en stark hemmansklyvning rum, medan en sammanslagning av gårdar var vanlig i kustbygden. I sht i skogsbygden förekom en betydlig torpbebyggelse. I skärgården och längs kusten ledde fiske och stenindustri till tätbebyggelse. Med undantag av Hällevik ha samtliga fisklägen tillkommit efter laga skiftet. Egentliga fisklägen finnas numera endast på Listerlandet och Hasslö samt i Hällaryds och Torhamns skärgårdar.

B. har fyra städer: Sölvesborg (4,356 inv. 1946), Karlshamn (10,315), Ronneby (6,554) och Karlskrona (31,871). Den senare var med 10,553 inv. 1805 Sveriges 3:e stad. Redan under medeltiden utfärdades för en del hamnplatser stadsprivilegier: för Ronneby 1387, för Solvesborg 1445, för Elleholm 1450, som emellertid redan i slutet av 1500-talet måste avstå dessa till Sölvesborg. Avaskär omnämnes första gången 1350; dess privilegier övergingo till det närbelägna Kristinanopel, som grundades 1600, och överflyttades slutligen på Karlskrona, som grundlades 1680. Karlshamn grundlades liksom Karlskrona av Karl XI; stadsprivilegierna erhöllos redan 1664. I samtliga städer tillväxte folkmängden långsamt under 1800-talet och starkare, först sedan industrier börjat anläggas.

I samband med den begynnande industrialiseringen under 1880-talet började även samhällena på landsbygden att växa upp. Tätortsbildningen har varit relativt svag inom skogsbygden i landskapets n. del men desto starkare i den s. delen. Här ligga landskapets mest betydande industriföretag, t.ex. i Olofström, Svängsta och Kallinge, men även handelsorter med mindre industrier som Mörrum, Bräkne-Hoby, Spjutsbygd och Jämjö ha vuxit upp. I skogsbygderna äro Kyrkhult och Eringsboda relativt betydande handelsorter. Tätorterna i kustbandet äro fiske- och stenindustrisamhällen, där tillväxten avstannat; flertalet äro stadda i tillbakagång. Köping är i realiteten endast Olofström (3,130 inv. 1946). Kristianopel (92 inv.) kallas sedan lång tid tillbaka köping men bildar ej egen kommun, ehuru den officiellt räknas som municipalsamhälle. I takt med samhällenas tillväxt går avfolkningen av den rena landsbygden. Folkminskningen här var betydande redan på 1920-talet men har intensifierats under 1930- och i all sht under 1940-talet. *S.Bj.*

Ekonomisk geografi. Folkmängden fördelade sig 1940 på de olika yrkesgrupperna sålunda: jordbruk med binäringar 29,7 % (44,1 % om städerna frånräknas), industri och hantverk 37,5 %, samfärdsel 7,3 %, handel 8,1 %, allmän tjänst och fria yrken 11,1 %, husligt arbete 3,0 %, ospecificerad verksamhet 3,3 %.

Jordbruk. 1944 hade B. 61,546 ha (21,2 % av landarealen) åker, 1,416 ha (0,5 %) slåtteräng, 1,880 ha (0,6 %) kultiverad betesäng, 10,960 ha (3,8 %) annan betesäng, 177,198 ha (60,8 %) skogsmark och 37,863 ha (13,0 %) övrig mark. Sveriges jordbruksstatistik uppdelar B. i skogsbygd och slättbygd. I den förra utgjorde åker 15,0 % av landarealen och skog 69,8 %, i den senare var 29,6 % åker och 48,9 % skog. Slättbygden består av vitt skilda landskapstyper, av vilka Listerlandet i v. och Ramdalaslätten i ö. äro uppodlade till resp. 51,4 och 53,8 % av landarealen och utgöra landskapets främsta åkerbruksbygder. Antalet brukningsdelar uppgick 1944 till 8,827, varav 61,4 % hade en åkerareal mindre än 5 ha, 20,6 % av 5 10, 12,4 % av 10—20, 2,9 % av 20 30, 1,8 % av 30—50, 0,7 % av 50—100 och 0,2 % av över 100 ha. B. är sålunda ett utpräglat småbrukarlandskap. Orsakerna härtill äro den av terrängen sönderstyckade åkerjorden, den sedan gammalt höga befolkningstät-

Växtslag	Areal 1945				Skörd i dt pr hektar	
	i hektar	i % av åkerarealen	i hektar	i % av åkerarealen		
	Skogsbygd		Slättbygd		Skogsbygd	Slättbygd
Höstvete	334	1,2	1906	5,2	19,0	24,1
Vårvete	786	3,1	579	1,6	13,2	15,0
Höstråg	2817	11,2	4486	12,3	13,2	15,7
Vårråg	78	0,3	88	0,2	9,7	11,3
Korn	47	0,2	307	0,8	17,4	20,3
Havre	5178	20,6	3572	9,8	12,2	14,2
Blandsäd	779	3,1	2701	7,4	13,7	16,1
Potatis	3492	13,8	6519	17,9	14,4	14,6
Sockerbetor	50	0,2	852	2,4	28,2	32,8
Foderrotfrukter	1010	4,0	1386	3,8	33,0	35,9
Vall till slåtter	7363	29,2	8322	22,8	39,4	44,7
Annan vall	2057	8,2	4087	11,2	15,1	24,8

heten och den tiderna igenom starka hemmansklyvningen. Tab. å föreg. sp. visar åkerjordens användning och avkastning.

Potatisodlingen är främst koncentrerad till v. B:s morän- och sandjordar samt till sandjordarna längs östkusten. På Listerlandet upptager potatisodlingen mer än 1/4 av åkerarealen. Starkt rågodlande områden äro Listerlandet och östkustens sandjordar, medan vetearealen är störst på mer el. mindre leriga jordar i kustbygden Potatisodlingen började på 1780-talet och ökade främst under 1800-talets första årtionden. Rågen passerade kornet som det viktigaste sädesslaget på 1820-talet, medan havreodlingen sedan 1870-talet varit störst.

Även om boskapsskötseln ej är särdeles uppdriven i B., är intresset för den dock i stigande, och näringsgrenen är i hela B. av stor betydelse för folkförsörjningen. Antal husdjur 1945 på 100 ha reducerad jordbruksareal, d.v.s. åker jämte till åker omräknad äng, framgår av följ. tab.

	Skogsbygden	Slättbygden
Hästar	15,8	16,1
Nötkreatur	88,2	73,6
därav kor	57,7	46,3
Får	13,9	13,7
Svin	31,2	36,1

Skogens utnyttjande är främst knutet till jordbruket. Under 1700- och första hälften av 1800-talet skattades skogen hårt. Orsakerna till den starka avverkningen voro i sht det omåttliga svedjandet, städernas vedbehov, utskeppning av ved samt virkeshandeln. Bok- och ekskogen var under denna tid betydande, men särsk. den förra skattade åt förgängelsen, trots att myndigheterna sökte hindra en allt för stark avverkning. O. 1850 var skogstillgången mindre än någonsin tidigare el. senare. Den återväxt, som därefter vidtog, kan ännu ej anses avslutad. Stora områden hagmark återstå att förbättra. Skogens återväxt försiggår i B. endast långsamt. Orsaken härtill är bristen på betesmark, som tvingar bönderna att utnyttja skogsmarken för detta ändamål. Skogens ringa slutenhetsgrad gör dess tillstånd mera otillfredsställande än i något annat sydsvenskt län utom Halland. Enligt riksskogstaxeringen 1930 upptog den skogsproduktiva marken 61,8 % av landarealen. Därav voro 328 km² hagmark och 117 km² kal egentlig skogsmark. Blandskog med många skilda trädslag är utmärkande för B. Tallskogen utgjorde 4,9 %, granskog 6,6 %, barrblandskog 7,8 %, blandade barr- och lövskogar 47,8 % och ren lövskog 32,2 %. Av den senare var 2,0 % bok och 2,5 % ek. Barrträden ha sin huvudsakliga utbredning i skogsbygden. I kustbygden påträffas här och var parklandskap med ek. Bokskogarna på Ryssberget, Listerlandet och vid Tromtö n.v. om Karlskrona höra till de vackraste i landet. Riksskogstaxeringen 1946 visar, att den samlade kubikmassan sedan 1930 ökat från 10 till 12 mill. m³. Särsk. synes granen vara på frammarsch. Vad ägoförhållandena beträffa äro 1,728 km² enskilda skogar och endast 74 km² allmänna. Ej mindre än 84 % av skogen är fördelad på 5,630 bondehemman, varför styckningen är synnerligen stark. Främst städernas, storgodsens och statens skogar äro välskötta, men intresset för bättre skogsvård är i starkt stigande i hela landskapet.

Näst Bohuslän har B., vad fångstmängden beträffar, landets viktigaste fiske. Värdet av kalmarkustens fiske är på grund av ålfisket dock oftast större. Fisket är främst koncentrerat till Listerlandet, Hällaryds och Karlskrona skärgårdar. Hälleviks fiskläge har anor från medeltiden, medan övriga fiskägen tillkommit först efter enskiftets och laga skiftets genomförande. Under femårsperioden 1934—38 kom 7,1 % av Sveriges fångstvärde på B. Här togs 24,6 % av värdet på i landet fångad torsk, 19,4 % av ål och 18,0 % av lax. Av fångstmängden utgjordes 40,0 % av strömming, 38,6 % av torsk, 8,8 % av flatfisk och 5,3 % av ål. Den mesta strömmingen och laxen fångas av fiskare från B:s v. del, den mesta torsken av fiskare från Karlskrona skärgård. Ålfisket är viktigast på östkusten och Listerlandet Fisket bedrives främst som vadfiske, mera sällan som trålfiske. De viktigaste fiskeplatserna ligga dels utanför kusten och dels vid Bornholm. Vad sötvattensfisket beträffar är laxfisket i Mörrumsån det största i s. Sverige.

B:s andel av rikets folkmängd utgjorde 1938 2,8 % av rikets, andelarna av industriarbetena och industriens produktionsvärde utgjorde resp. 2,0 % och 1,8 % av rikets. Utmärkande för den blekingska industrien är ej företagens storlek utan mångsidigheten hos industrien i allm. Med undantag för träindustrien ligga de flesta företagen på slättbygden, där majoriteten av de större företagen lokaliserats till städerna med deras relativt goda järnvägs- och sjöförbindelser. Skogsbygden har genomgående små företag. Den avgjort största grenen är metallindustrien, som 1938 sysselsatte 46,9 % av länets industriarbetarstam och 1946 mer än hälften. De största företagen äro Karlskrona örlogsvarv, Svenska stålpressnings-ab. i Olofström, Kockums jernverks ab. i Kallinge (Sveriges sydligaste järnbruk), Kockums emaljerverk i Ronneby, Halda ab. vid Svängsta (Sveriges enda företag för tillverkning av skrivmaskiner), Sölvesborgs skeppsvarv och Granefors bruk med kopparvalsverk och rördrageri. Jord- och stenindustrierna sysselsätta 15,4 % av länets industriarbetarstam och 4,0 % av rikets jord- och stenarbetare. Karlskrona representeras av två stora företag, Kakelfabriks-ab. och ab. Karlskrona porslinsfabrik. Dessutom finnes Sölvesborgs glasbruk och tegelbruk. Granitindustrien är näst den i Göteborgs och Bohus län mest betydande i landet och utnyttjar främst förekomsterna av kustgnejs och diabas. Den förra bergarten användes främst till gatsten och den senare till gravvårdar. Gatstensindustrien är huvudsakl. lokaliserad till karlshamnstrakten och till Karlskrona skärgård, medan brytning av "svart granit" (diabas) äger rum i B:s n.v. del och på Stärnö utanför Karlshamn. Gatstensindustrien arbetar till 90 % för export och grundades på 1850-talet för export till Tyskland och nådde sin största utveckling på 1890-talet och före 1:a världskriget. Trä- och pappersindustrien sysselsätter o. 1/10 av B:s industriarbetarstam och utmärkes av en mängd små företag i olika bran-

scher. Det största företaget är Djupafors fabriks ab. vid Ronneby, den största anläggningen för framställning av mekanisk trämassa och papp i s. Sverige. Livsmedelsindustrien sysselsätter likaledes c:a 1/10 av B:s industriarbetare. Av särskild betydelse är stärkelseindustrien. Av Sveriges 137 stärkelsefabriker ligga 66 i Blekinge, i dess potatisodlande v. del; den första stärkelsefabriken anlades i Hemmingsmåla, Jämshögs sn, 1878. B. svarar för c:a 35 % av landets stärkelseproduktion. I mots. till brännerierna äro stärkelsefabrikerna knutna till små och medelstora gårdar, varjämte många äro andelsföretag. De 8 brännvinsbrännerierna förekomma på stora brukningsdelar. Kvarn- och bryggeriindustrierna bestå av små företag. 1940 funnos 19 mejerier. Inom textilindustrien sysselsättes nära 10 % av industriarbetarna. De största företagen äro Strömma bomulls spinneri ab., Wahlqvistska klädesfabriken i Svängsta, Karlshamns yllefabriks ab. i Åkeholm och Karlskrona hattfabriks ab. Läderindustrien representeras av ab. Liljedahlska läderfabriken i Sölvesborg och ab. Läderfabriken Welting i Ronneby. Den kemisk-tekniska industrien företrädes av B:s efter produktionsvärdet största företag, ab. Karlshamns oljefabriker, som äges av Kooperativa förbundet. — Vid de forsande åarna ha anlagts ett flertal kraftstationer, de flesta ägda av Sydsvenska kraft ab. och Olofströms kraft ab. Den alstrade energien uppgick 1938 till 60,388,097 kWh. De största kraftstationerna äro Olofström vid Holjeån, Hemsjö vid Mörrumsån samt Hjorthålan och Långgölsmåla vid Ronnebyån. Handelsflottan utgjordes 1944 av 72 fartyg (om 20 nettoregisterton och därutöver) med sammanlagt 9,295 nettoregisterton. Antalet 1938 i in- och utrikes fart ankomna fartyg var 4,260 om 1,147,584 nettoton och avgångna 4,252 om 1,142,323 nettoregisterton. Den främsta hamnen är Karlshamn. *S.Bj.*

Fornlämningar. B:s bebyggelse under äldre stenåldern har av en ganska omfattande serie lösfynd att döma varit av samma karaktär som Skånes. Att den är obetydligt känd, beror helt på bristen på systematiska undersökningar. Lösfunna artefakter av ben, flinta och andra bergarter giva dock säkra belägg för att både ancylus- och litorinatidens kulturfaser varit företrädda i B. — Från yngre stenåldern finnas talrika fynd. Flera boplatser äro kända; särsk. må nämnas boplatskomplexet vid Siretorp med rika fynd från äldre neoliticum. Dösar och gånggrifter saknas, däremot äro megalitkulturens flintformer talrikt representerade. Ett 20-tal hällkistor äro funna. Vid Augerum har påträffats ett gravfält med enmansgravar, och spridda dylika äro kända från skilda håll. Bebyggelsen, som till en början hållit sig längs kusten, var vid stenålderns slut spridd över större delen av B. med undantag av skogsbygden. — Bronsåldersfynden uppgå till c:a 200; bland dem märkes en skål av pressat tunt guldbleck av kontinentaleuropeisk tillverkning, funnen i Mjövik, Nättraby sn. Gravarna från denna tid utgöras av högar med inre stenkärna, rösen och urnegravar under flat mark. En av B:s största högar, den s.k. "Signills bur" vid Ysane kyrka, som folkfantasien satt i samband med sagan om Hagbard och Signhild, visade sig vid företagen undersökning vara en gravhög från bronsåldern. Ett fåtal hällristningar och älvkvarnsblock äro kända, framför allt från ö. B. - Århundradena närmast före Kr.f. äro i B. så gott som fyndlösa. Först från yngre romersk järnålder bli fynden åter något så när talrika. Om förbindelse med sydligare trakter vittnar en romersk bronsskopa med fabriksnamnet Lucreti(us). Till denna tid höra väl även de flesta av B:s bautastenar, som uppgå till över 100. Från folkvandringstiden kunna nämnas fynd av romerska mynt, guldbrakteater och en svärdsknapp av guld med granatinläggning. — Runorna kommo tidigt till B. En braktcat från Tjurkö har en inskrift med äldre runor. Från tiden o. 600-talet härrör en grupp märkliga stenar på Listerhalvön och i Listerby sn, likaledes ristade med äldre runor; man har satt dem i förbindelse med de återinvandrande herulerna*. Från vikingatiden, då de flesta av Sveriges runstenar tillkommo, finnes ej en enda i B., däremot ett fåtal med yngre runor från tidig medeltid. Den väldiga "Runamoristningen", som man fordom ansåg innehålla en skildring av Bråvalla slag, avslöjades i mitten av förra århundradet som en rad naturliga sprickor i berget. — Från vikingatiden härröra emellertid talrika fynd, bl.a. de stora myntskatterna från Järestad i Edestad sn och Johannishus i Hjortsberga, den förra med över 1,000, den senare med mer än 4,000 mynt. — Den blekingska järnåldern är rik på alla slags gravformer. Av gravfält må nämnas de på Hjortahammars udde i Förkärla sn, vid Hjortsberga kyrka och på Listerby ås. Skeppssättningar och domarringar äro vanliga. Vid Augerum ha påträffats rester av ett klinhus från vikingatiden. *[P.E.O.]C.A.A.*

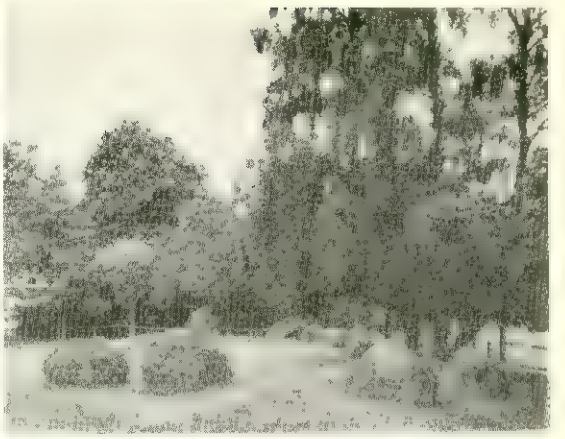

Domarring vid Johannishus.
Foto K. O. Sjöström.

Historia. B. nämnes i historien första gången efter 800-talets mitt; det tillhörde då svearna. Det nämnes senare vid 1000-talets mitt i samband med en gränsläggning mellan Sverige och Danmark, då det sjätte gränsmärket sattes i Brömsebäck. Tidpunkten för landskapets anslutning till Danmark under denna tidrymd av 150 år kan icke fastställas. Den teorien har framställts, att det skett i samband med landskapets kristnande, vilket utgått

ifrån biskop Egino i Dalby och Lund. — I dalgångarna, där det tidigt fanns odlad bygd, uppstodo offer-, marknads- och tingsplatser, vilka senare blevo medelpunkter i häraderna: Hoby i Bräkne, Ronneby i Medelstad och Lösen i Östra hd. Lister, vilket nämnes som ett helt för sig, innefattade icke Jämshögs sn, utan denna tillhörde under medeltiden och fram till 1639 Villands hd. Nära åarnas utlopp i havet uppstodo befästade hus invid vadställena: Lyckå vid Lyckebyån, Göholm vid Ronnebyån, Elleholm vid Mörrumsån och Sölvesborg vid utfartsvägen till Skåne. I skydd av dessa borgar uppblomstrade städerna. B. blev 1242 län åt en yngre konungaättling men kom efter några årtionden åter till kronan, 1329 lämnades det i pant till greve Johan av Holstein. För att undgå de tyska fogdarnas förtryck gav det sig 1332 under den svenske konungen Magnus Eriksson men återtogs av Valdemar Atterdag. Unionstiden uppvisar svåra härjningståg under Engelbrekt (1436), Karl Knutsson (1452) och Svante Sture (1509). Berent v. Melen intog landskapet för en kort period från 1523; det var 1525—26 givet som förläning åt Sören Norby. Under de många striderna mellan svenskar och danskar avslöt gränsbefolkningen, vilken kände sig som ett och av samma stam, egna fredsfördrag, bondefreder. Dacke fick hjälp från B., då dess invånare togo del i smålandsbondernas uppror 1542. Under nordiska sjuårskriget lades Avaskär i aska, Ronneby skövlades 1564, många kyrkor härjades, och de av befolkningen, som ej flytt ut i havsbandet, fördes i fångenskap till Sverige för att arbeta i gruvorna. Kristian IV:s och hans efterföljares politik gick ut på att indraga de gamla hamnplatserna till förmån för de enl. nya metoder befästade städerna (Kristianopel och Kristianstad). Olidliga pålagor förorsakades befolkningen genom fästningsbyggena. Under Kalmarkriget intogs Kristianopel 1611 av Gustav Adolf; denna stad jämte Ronneby drev dock även senare en stor export av hästar, boskap, pottaska etc. på Nordtyskland. Genom freden i Roskilde 1658 avträddes B. till Sverige för att från 1683 få egen landshövding med säte i den 1679 som flottstation grundlagda staden Karlskrona. Under kriget 1675—79 var snapphanerörelsen, vilken urspr. tillkom som protest mot den svenska militärens våldsamma framfart och de olidliga skattekraven, stark i B. Åren 1676—77 var Kristianopel besatt av en dansk styrka, vilken dock snart måste dagtinga. Pesten 1710—11 härjade svårt i B., och först under frihetstiden inträdde en period av lugn och inre välstånd. Manufakturerna började uppblomstra. Det avskilda läget bidrog till att ö. B. icke på samma sätt som den v. delen förmådde följa med i den allmänna utvecklingen under 1800-talet. Den religiösa väckelsen samt emigrationen — ett av de dystraste kapitlen i landskapets historia — kännetecknа bl.a. denna period. *W.An.*

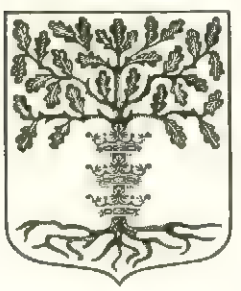

Vapen. B:s nuv. vapen, "i blått fält en ek med tre kronor uppträdda på stammen, allt utav guld" (k.br. av 14/8 1944), har säkerligen tillkommit under svensk tid. B. hade under 1300—1500-talen ett eget sigill, som visade en krönt, av blad och gräs bevuxen hög, höjande sig ur vågor.

Ortnamn. Av förkristna bebyggelsenamnstyper äro namnen på *-by* (urspr. gård) de talrikaste (c:a 30, varav 6 sockennamn). Förleden kan bl.a. ange läget (t.ex. Mjällby, den mellersta byn) el. syfta på kulturella förhållanden (t.ex. Rödeby, byn vid röjningen) men utgöres oftast av ett naturbetecknande appellativ el. ett naturnamn (t.ex. Ronneby, vari ingår gen. av *Rotn*, det gamla namnet på Ronnebyån). Äldre typer än de på *-by* äro ant. icke alls el. blott sparsamt representerade. Huruvida Torhamn (Torrum), vari förleden utgöres av adj. *torr*, syftande på jordmånen, urspr. slutat på *-hem* (hemvist) el. *-rum*, är omstritt. Landskapet har 6 "äkta" namn på *-inge:* Kylinge, Silpinge, Rönninge, Kallinge, Skillinge, Askunga. Av dessa har Kallinge (urspr. Kallinga kvarn, kallebergabornas kvarn) tillkommit i sen tid. Samtliga äro att betrakta som inbyggarnamn (Kylinge, fda. Kyllingæ, bildat genom avledning till nuv. bynamnet Kulla). Primära bebyggelsenamn på *-sta(d)* (boplats) med personnamn som förled äro sockennamnen Fridlevstad (1349 Frillungstadha) och Edestad (1471 Edhestadha) samt möjl. även bynamnet Gärestad (jordeboken 1591/92 Jernestad, 1595/96 Jerrestadt). Vidare finnas två sekundära bebyggelsenamn på *-sta(d)*, Hasselstad (by i Ronneby sn) och Ellestad (hemman i Hällaryds sn), det senare innehållande *älle*, albestånd, i förleden. Namntypen *-hög(a)* (kulle) saknas numera i B. men har tidigare haft två representanter i Medelsta hd (gårdnamnen Hammundahöy och Kulhöya 1421). Av svårbestämbar ålder äro de blekingska *åkra*-namnen, av vilka det i medeltida handlingar och de äldsta jordeböckerna finns 3 från Bräkne hd (Faråkra, Kvalåkra, Kullåkra) och 3 från Medelsta hd (Bredåkra, Leråkra, Borråkra). Törnåkra och Käxelåkra i Östra hd äro oakta (senare leden urspr. *-huckle*, möjl. utsprång). Namn av nu nämnda typer tillhöra nästan alla B:s kustland och gå vanl. icke mer än 10—15 km mot n. Detsamma gäller om namnen på *-rum* (avröjd plats) och *-torp* (utflyttargård), vilka jämte dem på *-ryd* (röjning) komma närmast i ålder (vikingatidens sista och medeltidens tidigaste skede). Av *rum*-namn finnas c:a 15, varav 3 (2) sockennamn, Asarum, Augerum, ev. Torhamn, och av *torp*-namn c:a 100, varav 1 sockennamn, Gammalstorp. Former på *-arp* och *-orp* förekomma till ett antal av resp. 13 och 8 i v. och mell. B. (ung. till i linje med Ronneby). *-ryd* är täml. allmänt såväl i kustlandet som i skogsbygderna. Medeltida sockennamn äro Hällaryd (1471 Helgeryth) och Åryd. Namn på *-boda* (fäbod) och *-måla* (avgränsat, uppmätt jordområde) äro minnesmärken över en senare medeltida utvidgning av bebyggelsen, varvid skogstrakter och allmänningar på allvar dragits in i kolonisationen. Namnen på *-måla* förekomma till ett antal av minst 190 och påträffas även i sent uppodlade delar av själva kustremsan. Bland övriga inom B. vanliga typer märkas *-hult* (skogsdunge), *-bygd*, *-bygget*. Som ägonamn är *Häja* (inhägnad åker el. äng) vanligt i hela landskapet, medan *Hälj* (*häjl*) (beteshage)

tillhör Listers och Bräkne hd. — Namntypologiska motsättningar mellan ö. och v. B. framträda särsk. i skärgårdsnamnen. Ronnebyån utgor gräns mellan det v. *-fjord* och det ö. *-fjärd*. I stort sett samma fördelning visa *-skärv*: *-skär* och (med bet. naken klippa) *-flått*:*-flöt*. Betr. *-arp* och *-orp* se ovan. *B.On.*

Dialekten tillhör de sydsvenska folkmålen och har de väsentliga kännetecknen för dessa: riklig diftongering, samma utveckling av kvantiteten som i götamålen men i mots. till rikssspråket, t.ex. *bek*, beck, *vet*, vett, *måse*, mosse; frånvaro av s.k. tjockt *l*, kvarstående slutljudande *n* (ss. i bestämd form) *solen, taken*), övergång *nn*>*ng* efter *i* (*ing*, in), bortfall av *d* i förbindelsen *-rd* (*jor*), kvarstående *w* i förb. *kv, sv, tv* och äldre *hv* m m. *R*-ljudet har intill senare tid hos de äldre allmänt varit tungspets-*r* men är numera i södra B. avlöst av tungrots-*r*. — Inom B. kan man urskilja två stora huvudgrupper: l i s t e r m å l e t i Listers hd, som närmast ansluter sig till målen i n.ö. Skåne, och de e g e n t l i g a b l e k i n g e m å l e n i det övriga B., som äro närmast besläktade med de sydsmåländska målen och utan skarp gräns övergå i dessa. En särställning intager målet i Karlskrona, dels genom större påverkan från rikssspråket, ss. i stadsmål i allmänhet, dels ock genom egendomliga självständiga utvecklingar. Listermålet har liksom skånemålen övergången *k, p, t*>*g, b, d* efter starktoniga vokaler, t.ex. *baga, gaba, mad*, som i de egentliga blekingemålen heta *baka, gapa, mat*. *K* framför *s* och *t* övergår i Listers hd och v. delen av Bräkne hd till *j* liksom i Skåne: *strajs, ajta*. *G* efter hård vokal motsvaras av *v* i Listers och Bräkne hdr: *have*, hage (i Medelstads hd *haje*, i Östra hd *hage*). *G* efter mjuk vokal övergår till *j* i hela B. med vissa undantag för Östra hd: *däj*, deg (Östra hd *deg*). Rikssspråkets långa *d*-ljud i *gå, stå* etc. motsvaras av diftongen *au* i hela B. Rikssspråkets långa *e*-ljud motsvaras i flera fall av diftong, *öi* el. *oi*, i Listers och Bräkne hdr och i n. delen av Medelstads hd: *stöin* el. *stoin*; det övriga B. har *e*. Av övriga diftonger kunna nämnas *ai* och *äi* för *ä*: *aita* (Listers hd *aida*), äta, allmänt, *aigg* el. *äigg* i större delen av B. Med avseende på o r d b ö j n i n g e n skall anmärkas, att verben ha särskild pluralisböjning i Listers hd och i v. delen av Bräkne hd, som utgöra en del av ett större sydsvenskt område med bibehållen pluralisböjning. Verb av typen *kalla* ha imperf. *kallade* i Listers och Bräkne hdr, *kallate* i Medelstads och Östra hdr. I o r d f ö r r å d e t lägger man märke till sådana sydsvenska ord som *däka*, flicka, *slya*, spö, vidja, *tya*, orka. — Undersökningen av blekingemålen bedrives genom Landsmålsarkivet i Lund och har betr. de egentliga blekingemålen först efter 1929 tagit fart. *I.Is.*

Folkkultur. De växlande naturbetingelserna i strand-, mellan- och skogsbygden i B. spåras både i det folkliga näringslivets skiftningar och i olikheterna mellan fiskar- och jordbrukarbefolkningens sägner och folktro. Dessutom har isoleringen i skärgård och skogstrakter gjort, att folktraditionen där levat längre kvar än på slättbygden. I n. B. ha sålunda ålderdomliga släktsägner påträffats, och hos kustens befolkning ha t.ex. årsgång och tron på gastar haft ett segt rotfäste.

Vävt hängkläde, daterat 1795 (t.v.), och broderat hängkläde, daterat 1839.

Trots att B. i naturgeografiskt hänseende är uppdelat på längden, går den starkast framträdande skiljegränsen i folkkulturen tvärs över landskapet. Orsaken till denna uppdelning är främst, att svenska och danska inflytanden gjort sig gällande med vaxlande styrka, varvid olikheterna understötts av att mellan ö. och v. B. sträcker sig ned mot havet den stora Hoby skog, vars skiljande inflytande spåras redan i fornminnena. Handel och fiske ha skapat föreningsband mellan v. B. och Skånes östkust. Till Kristianstads uppland har även hört västligaste B. Om förbindelserna Småland—B. vittnar en uppgift redan från medeltidens slut om värendsböndernas handelsresor till Ronneby. Mellan Kalmar län och ö. B. låg landet mer öppet än vid andra delar av den gamla riksgränsen. Sättugnen jämte därmed sammanhörande rumsplan är en v. företeelse, som är tydligt avgränsad vid Ronnebyån. Andra ex. på skånskt inflytande äro majsjungningen, flätade gärdsgårdar, korsvirkeshus och kringbyggda gårdar, vilka alla ha en mer el. mindre framskjuten spridning österut, snävast begränsade (till Listerhalvön) i fråga om byggnadsskicket. En influens i andra riktningen utgör den s.k. blekingesoffan*, antagl. spridd från varvet i Karlskrona, vilken förekommit utmed hela Skånes östkust. Brunnskar i ö. B. av ölandskalksten är ett ex. på sammanhanget med detta landskap. Olikheten mellan ö. och v. B. spåras också i vävnader och dräktskick. Folkdräkterna i B. ha haft en relativt ung prägel, men kvinnornas huvudduk och livband visa bl.a. samhörigheten med Skånes och Värends ålderdomliga dräktskick.

Karakteristiskt för det äldre byggnadsskicket i B. är det s.k. s y d g ö t i s k a h u s e t med en låg ryggåsstuga och en uppskjutande bodbyggnad vid ena el. båda gavlarna. Dess rumsplan återfinnes delvis i de manbyggnader i två våningar, som

började byggas redan vid 1800-talets ingång och blevo allmänna i samband med skiftet. I dessa ha ofta funnits väggfasta målningar delvis av herrskapsmässig karaktär, som ersatt ryggåsstugornas lösa, endast vid högtider använda textilbeklädnad. Säregna för B. ha varit de i v. delen förekommande broderade hängkläden (för stugans beklädnad; bild se sp. 126) med en färgskala i blått, ljusrött och gult. De torde gå tillbaka på förebilder i 1700-talets högreståndskultur. I ö. B. har funnits en slags egenartad rödlakansvävnad, som stått på gränsen till flamskvävnad. Heminredningen har även präglats av den skickliga träsnidarkonst, som funnits särsk. i landskapets västligaste socknar. En för B. säregen möbeltyp är den trebenta stolen, och bland husgeråden märkas förutom träslöjdsalster de blekingska korgmakarnas produkter.

Säregna folkfester, som förekommit i landskapet, äro midsommarens lövmarknad i Karlskrona, firandet av laxfiskets början den 11 maj i Mörrumsån och "Tosia bonnadan" i början av juli, då bygdens ungdom samlas i Ronneby. *Sn.*

Konsthistoria. De äldsta spåren av kristen konst i B. kunna iakttagas på till kyrkogårdar hörande gravmonument. Till de äldsta stenkyrkorna, som ägde korsformad grundplan, tvärskeppsabsider och huvudabsid, hörde förmodligen Bräkne-Hoby samt Ronneby från 1100-talets förra hälft. Smärre gråstenskyrkor med absid uppstodo nu i kustbygden; o. år 1200 framkom en ny typ, "den blekingska gruppbyggnaden", med torn i v., långhus, kor samt även ett torn i ö. över den utvändigt rakt avslutade absiden (Ramdala), vilken spreds till Kalmartrakten och Öland. Enklare kyrkor med rakt kor tillkommo senare under 1200-talet (några från o. 1300 i tegel: Sölvesborg, Ysane). Murmålningar från 1400-talet finnas bevarade i Sölvesborg och Ronneby. — Under renässansen anlades Kristianopel från 1599 som den trol. första moderna staden i Norden, befäst enl. det nya, rätvinkliga schemat.

Den karolinska barocken fick säte i Karlskrona. Tessin d.ä. gjorde stadsplan, Tessin d.y. byggde Fredrikskyrkan och Trefaldighetskyrkan. Erik Dahlberg var verksam i både Karlskrona och Karlshamn. Nyantika arkitekturverk uppfördes på varvet i Karlskrona av C. A. Ehrensvärd och F. H. af Chapman. Galjonsbildhuggeriet florerade; det främsta namnet var J. Törnström. Trots den fortgående nivelleringen är dock en god träarkitektur bevarad i Karlskrona och Karlshamn. Sölvesborg har bäst bibehållit sin medeltida stadsplan.

Allmogemåleriet och vävnadskonstens höga ståndpunkt visa blekingarnas medfödda känsla för färgen. Flera målare ha utgått från B., Bengt Nordenberg, Julius Kronberg, Vilhelm Smith, Gustav Arnolds och Gunnar Torhamn. Den störste skulptören är Per Hasselberg. *[W.An]A.*

Hjortsberga kyrka från början av 1200-talet, en av Blekinges äldsta kyrkor.
Ur "Bygd och natur", 1946.

Blekinge i litteraturen. Den förste blekingen i svenska litteraturen var H. Spegel (1645—1714, f. i Ronneby). Med undantag av en dikt av Werner v. Rosenfeldt (1639—1710) möter man dock ej några skönlitterära skildringar från B. förrän på 1800-talet, och då dels hos några utsocknes förf., Pehr Sparre, C. J. L. Almqvist m.fl., dels hos några av landskapets egna söner. Bland dessa märkas Georg Ameen (1811—98, f. i Karlskrona), G. L. Sommelius (pseud. Beppo, 1811—48, f. i Mörrum), Pehr Thomasson (1818 -83, f. i Jämshög), Aurora Ljungstedt (pseud. Claude Gerard, 1821—1908, f. i Karlskrona), Henrik af Trolle (1829—86, f. i Karlskrona), Emil Melander (1856—1930, f. i Karlskrona), Rickard Melander (1857—1922, f. i Karlskrona), Curt Thelander (1869—94, f. i Karlskrona), Fabian Månsson (1872 -1939, f. på Hasslö), Ragnar Jändel (1895 –1939, f. i Jämjö) samt de nu levande Johan Oscar Holmquist (f. i Sillhövda 1862), Johan Klang (f. 1885, bosatt i Hemsjö), Erhard Bäckström (f. i Bräkne-Hoby 1891), Arthur Forsfält (f. i Karlskrona 1897), S. Neander-Nilsson (f. i Mjällby 1898), Harry Martinsson (f. i Jämshög 1904) och Sven Salje (f. i Jämshög 1914). Dessutom märkas bland i B. födda förf. J. A. Wadman (1777—1837, f. på Drottningskär), Sven Lidman (f. i Karlskrona 1882) och Gunnar Serner (pseud. Frank Heller, f. i Lösen 1886). Se även litt.-anvisningar nedan. *C.V.J.*

Litt.: "Svenska turistfören:s årsskr. 1925"; "En bok om B." (1942); B. hembygdsförbunds årsb. "Blekingebygder" (1923 26) och "Blekingeboken" (1927 ff.). — A. Blomberg, "Geologisk beskrifning öfver B. län" (S.G.U., ser. Ca, nr 1, 1900); R. Norin, "Contributions to the geology of Western B." (i "Geol. fören:s i Stockholm förhandl.", 1936). — S. Björnsson, "B. En studie av det blekingska kulturlandskapet" (1946). — Bj. Holmgren, "B:s flora" (1942). — S. Erixon, "Stenåldern i B." (i "Fornvännen", 1913); T. J. Arne, "B. fornminnen" (i "Svenska turistfören:s årsskr., 1925"); J.-E. Forssander, "Ett kapitel ur B:s äldsta bebyggelsehistoria" (i "Blekingeboken", 1935); E. Lönnberg, "B. bronsålder" (i "Blekingeboken", 1936); A. Bagge & K. Kjellmark, "Stenåldersboplatserna vid Siretorp i B." (1939). — N. H. Sjöborg, "Utkast til Blekings historia och beskrifning" (2 bd, 1792—93); W. Gynther, "Blekings historia och beskrifning", 1 (1847); S. Grauers, "Åtten Wachtmeister", 2 (1946). — J. Swenning, "Folkmålet i Listers härad i B." (i "Svenska landsmål", Bih. 36, 1917—37); K. Nilsson, "Ord och talesätt från s.ö. Blekings strandbygd och skärgård" (1900); I. Ingers, "Nyare undersökningar av blekingska bygdemål" (i "Ble-

kingeboken", 1937); S. Pettersson, "B:s folkmål" (i "Blekingeboken", 1939). — N. Ödeen, "Studier i Smålands bebyggelsehistoria" (1927); B. Ohlsson, "Blekingekusten mellan Mörrums- och Ronnebyån. Namnhistorisk undersökning" (1939). — K. Nilsson, "Blekingskt folklif och öfvertro" (1910—11); W. Anderson, "Blekingebilder från fordom" (1926); A. Hallenberg, "Blekings allmoge efter Roskilde fred" (1929); S. Erixon, "Den blekingska lantbefolkningens byggnadskultur" (i "Blekingeboken", 1940); S.-Ö. Swahn, "Prästgårdar i B." (1944). — W. Anderson, "Den äldre kyrkliga konsten i B." (1922); "B." i "Sveriges kyrkor" (1926 ff.). — En utförlig bibliogr. över B. har givits av G. Ottervik: "Litteratur om B." (1941).

ab. Blekinge bank, började sin verksamhet 1873 med övertagande av Filialbankens i Karlskrona (före 1863 kallad Filialbanken i Blekinge) rörelse och uppgick 1918 i ab. Svenska lantmännens bank (sedermera ombildad till ab. Jordbrukarbanken).

Blekinge bataljon uppsattes 1886 som stam för Blekinge läns beväring och upptog i sig en stor del av det tidigare indragna Marinregementets befäl. Dess mötes- och lägerplats var Bredåkra nära Ronneby. Genom 1901 års försvarsbeslut sammanslogs B. med Smålands grenadjärkår till Karlskrona grenadjärregemente.

Blekingeboken (1923 -26 kallad "Blekingebygder"), årsbok, utgiven av Blekinge museioch hembygdsförbund.

Blekinge flygflottilj, F 17, torpedflygflottilj, beslutad vid 1942 års riksdag, uppsättning påbörjad 1/7 1944. B. är förlagd på Kallinge flygfält nära Ronneby.

Blekinge kustartilleriförsvar, se Kustartilleriförsvar.

Blekinge kustbanor, BKB, längd 205 km, spårvidd 1,067 m, ha tillkommit genom sammanslagning av 4 olika järnvägar. Den mest betydande av dessa, Mellersta Blekinge järnväg, 74 km, omfattade linjen Karlskrona—Karlshamn med bibanorna Ronneby—Ronnebyredd och Djupadal—Kallinge och öppnades för trafik 1889. Denna järnväg förvärvade 1903 Västra Blekinge järnväg, 45 km, som omfattade sträckorna Karlshamn Sölvesborg och Sandbäck—Holje, båda öppnade för trafik 1886. 1906 inköptes Sölvesborg-Kristianstads järnväg, 30 km, vilken varit i drift sedan 1874. Samtidigt antogs namnet B. 1927 förvärvades slutl. Bredåkra—Tingsryds järnväg, 40 km, vilken öppnats för trafik 1896. Bibanan Sandbäck—Holje utsträcktes 1909 fram till Olofströms station på Sölvesborg—Olofström—Älmhults järnväg. En sidolinje från Sölvesborg (Tivoli) till Hörviken på Listerlandet, 14 km, byggdes i etapper 1912—22. B. förstatligades 1942. — B. förbinder med sin huvudlinje de fem städerna Karlskrona, Ronneby, Karlshamn, Sölvesborg och Kristianstad och ombesörjer på dessa sträckor en betydande person- och godstrafik. Den är en av landets trafikstarkaste smalspårbanor. Med hänsyn till huvudlinjens betydelse har dess ombyggnad till normalspårig och elektrifiering vid olika tillfällen varit föremål för utredning, och riksdagen beslöt 1946, att den skall ombyggas, så snart förhållandena på arbetsmarknaden medgiva. *J.Sn.*

Blekinge län omfattar landskapet Blekinge*; residensstad är Karlskrona. Judiciellt indelas länet i 2 under Hovrätten över Skåne och Blekinge lydande domsagor, Östra och Medelsta samt Bräkne och Listers, vardera med 2 tingslag. Städerna ha egen jurisdiktion utom Ronneby, som lyder under Medelsta tingslag. Administrativt är länet delat i 4 fögderier, Karlskrona, Ronneby, Karlshamns och Sölvesborgs, omfattande 10 landsfiskalsdistrikt. B. har 4 städer, Karlskrona, Ronneby, Karlshamn och Sölvesborg, 1 köping, Olofström, 36 landskommuner och 1 municipalsamhälle, Kristianopels köping. I kyrkligt avseende tillhör B. Lunds stift och har 3 kontrakt, Östra, Medelstads samt Listers och Bräkne, med 41 församlingar, fördelade på 27 pastorat. — B. bildar 1 landstingsområde. Vid val till A.k. utgör det 1 valkrets med 5 representanter; till F.k. sänder B. tills. med Kristianstads län 9 representanter. Länet tillhör Kronobergs inskrivningsområde inom I. militärområdet. — B. har 7 provinsialläkardistrikt, Karlskrona, Ronneby, Jämshögs, Karlshamns, Eringsboda, Sölvesborgs och Kyrkhults, jämte 2 extra provinsialläkardistrikt, Jämjöslätts och Bräkne-Hoby. Veterinärdistrikten äro 4, Jämjöslätts, Ronneby, Karlshamns och Sölvesborgs. Apotek finnas i Karlskrona (3 st.), Karlshamn, Sölvesborg, Ronneby och Jämshög. Länet tillhör Lunds landsarkivdistrikt, Blekinge-Åhus revir i s. skogsdistriktet samt ingår i ö. och s. lotsdistrikten; det är indelat i 4 lantmäteridistrikt, Karlskrona, Ronneby, Karlshamns och Sölvesborgs. — Högre allmänt läroverk finns i Karlskrona, samrealskolor i Karlshamn, Ronneby och Sölvesborg, kommunalt gymnasium i Karlshamn, kommunal flickskola i Karlskrona, högre folkskola i Jämshög och Olofström, folkhögskola, lantmanna- och lanthushållsskola i Bräkne-Hoby. B. bildar 1 folkskoleinspektionsområde. *P.*

Blekinge läns folkhögskola, upprättad 1869, var under sina första år förlagd till olika ställen i karlshamnstrakten, flyttades 1885 till Ronneby och 1916 till Bräkne-Hoby, där länets landsting, som är skolans huvudman, åt densamma uppfört en ståtlig byggnad. Med folkhögskolan är förenad lantmannaskola och kvinnlig lanthushållsskola. — Litt.: "B. 1869—1944" (1944).

Blekinge läns tidning utgives i Karlskrona alla vardagar. Tidn., som utsände sitt provnummer i dec. 1869, bytte namn och utgivare upprepade gånger under åren 1873—81; 1881 inköptes den av boktryckaren G. F. Bjurman (1850—1914), som åter införde det ursprungliga namnet. Tidn., som i politiskt avseende är frisinnad, redigeras sedan 1927 av Edvard Jönsson (f. 1895). — Jfr Ronneby tidning.

Blekinge musei- och hembygdsförbund erhöll sitt nuvarande namn 1929 genom sammanslagning av Blekinge hembygdsförbund, stiftat 1923, och Blekinge museiförening, som i sin tur uppstod 1899 genom en ombildning av den 1877 stiftade Blekinge fornminnesförening. B., som äger Blekinge museum i Karlskrona, har sedan 1933 särskild anställd museiintendent, som också är landsantikvarie för landskapet. B. utger årsboken "Blekingeboken"*.

Blekingestenarna, runstenar, se Stentoftenstenen.

Blekingestuga, dets. som sydgötiska huset*.

Blekinge-Åhus revir, adr. Kristianstad, tillhör Södra distriktet och omfattar Blekinge län samt Villands och större delen av Östra Göinge hd av Kristianstads län. Areal (1945) 15,119 ha statsskogar, varav 11,603 ha produktiv skogsmark samt 1,964 ha övriga allmänna skogar. Avverkning å statsskogar 1944 4,78 m³ pr ha produktiv skogsmark, medelavverkning 1936—40 4,14 m³ pr ha. Reviret är delat i 5 bevakningstrakter.

Blekingseka, den av våra inhemska båttyper, som företer den största originaliteten. B. har fallande stävar, fyllig bog, relativt djup träköl och djupt akterskarp, vilket senare avslutas med en liten spegel med rätlinjiga kanter. Fig. visar en b. av den ursprungliga typen. B., som vanl. bygges i storlekar från 3 till 7 m, har stor förmåga att

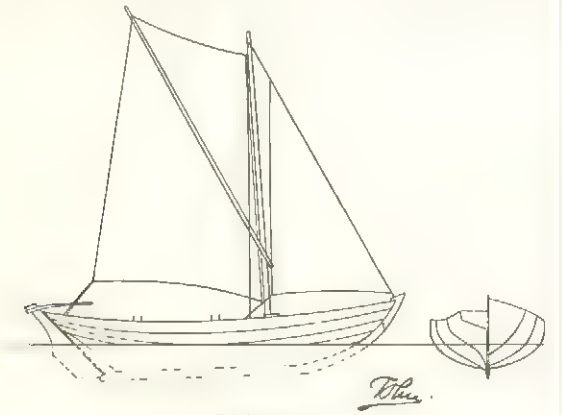

Blekingseka.

vaka i sjö. Det lätta skrovet har emellertid ringa framkomlighet mot vind och krabb sjö, särsk. på gr. av den fylliga bogen. — M o d e r n i s e r a d e b. med skarpt förskepp och nedbyggd botten lämpa sig synnerligen väl till långfärdsjakter, varvid de förses med barlastköl och däck. *T.Hrn.*

Blekjord, *geol.*, den under humustäcket i en podsol befintliga uttvättnings- (eluvial- el. A_2-) horisonten. Då de från bergartsfragmenten utvittrade markkolloiderna borttransporteras av det genomrinnande nederbördsvattnet, framträder här bergartsfragmentens (huvudsakl. kvarts och fältspat) ljusa egenfärg. På gr. av frånvaron av sammankittande ämnen har b. ofta en sandig karaktär, varav understundom benämningen b l e k s a n d.

Blekkalk, se Blekmedel och Klorkalk.

Blekmedel, medel för blekning el. avfärgning av material av huvudsakl. vegetabiliskt el. animaliskt ursprung. De viktigaste numera använda b. verka genom oxidation, reduktion el. adsorption. I de två förstnämnda fallen överföras i materialet ingående färgämnen till ant. oskadliga el. lätt utlösbara, färglösa föreningar. I det sistnämnda fallet, där det gäller avfärgning av vätskor, använder man vissa ämnens förmåga att vid sin yta upptaga (adsorbera) andra ämnen. — Det tidigast kända b. är solljuset, vars blekande förmåga ännu utnyttjas, t.ex. vid blekning av tvätt och linne. Solblekning sker bäst, om tyget emellanåt överstrilas med vatten. Solblekning i stort är emellertid synnerligen tidsödande och omständlig. Ett stort framsteg gjordes därför, när C. L. Berthollet 1784 upptäckte klorens blekförmåga och följande år visade, att denna egenskap även finnes hos kalilut, som absorberat klor (kaliumhypoklorit, "*eau de Javelle*").

B., som innehålla klor i form av underklorsyrlighet el. dess salter, hypokloriter (bleksalter, blekande klor), verka genom o x i d a t i o n. — Stor betydelse som b. har klorkalk (blekkalk), som framställes genom att klor ledes över släckt kalk. Klorkalk användes i vattenlösning, som ev. försättes med någon syra, då underklorsyrlighet frigöres och den blekande verkan höjes. — Stor användning har även natriumhypoklorit ("*eau de Labarraque*", numera även kallat "*eau de Javelle*", bleksoda, klorsoda, klornatron, fläckvatten), vilken förening kan framställas av klorkalk och soda el. genom inledande av klor i natronlut. F.n. erhålles natriumhypoklorit mest genom elektrolys av natriumkloridlösning, och denna blekningsmetod benämnes därför ofta e l e k t r o l y t i s k b l e k n i n g. Benämningen, som dock är något missvisande, torde härstamma från det tidigare stadium, då b. framställdes i omedelbar kontakt med el. inuti det för blekning avsedda godset. — Motsv. klorföreningar av magnesium, aluminium och zink ha även användning som b. Nu nämnda klorföreningar ha sitt största användningsområde för blekning av vegetabiliska spånadsämnen (hit hör även konstsilke) samt pappersmassa. Klorkalk och hypokloriter ha på senare tid mer och mer ersatts av den billiga kloren, som i tankvagnar levereras till förbrukarna, vilka själva tillverka sina blekvätskor, t.ex. genom att inleda klor i kalkmjölk. — På senare tid brukas som b. i stor utsträckning även andra oxiderande ämnen, ss. vätesuperoxid, natriumperoxid, natriumpersulfat, natriumperborat och natriumperkarbonat m.fl. likartade föreningar. Vissa tvättmedel innehålla dylika ämnen. Kaliumpermanganat har redan tidigare använts till blekning. — Ozon har starkt blekande verkan, i vissa fall starkare än klorens, och användes bl.a. vid blekning av tvätt, varvid det inblåses i tvättvattnet.

Bland r e d u c e r a n d e b. märkas svavelsyrlighet (erhålles genom förbränning av svavel el. svavelkis) samt ett stort antal av dess föreningar, bisulfiter, hydrosulfiter och sulfoxylater. — Dessa svavelföreningar jämte vätesuperoxid och övriga omnämnda "per"-föreningar ha stor användning vid blekning av åtskilliga organiska ämnen, företrädesvis av animaliskt ursprung, ss. ull, siden, fjäder och lim, samt även för papper. Svavelsyrlighet är ett utmärkt medel för borttagande av frukt- och vinfläckar.

Vid blekning i allm. är det viktigt, att processen ledes så, att det behandlade materialet ej skadas. Blekningen måste vara fullständig men får ej drivas för långt, då huvudsubstansen i materialet undergår kemisk förändring och minskar i hållfasthet. Det är viktigt, att efter fullbordad blekning såväl kvarvarande som under processen bildade ämnen fullständigt avlägsnas genom sköljning. Kvarvarande "blekande klor" kan oskadliggöras medelst "antiklor", natriumtiosulfat. Likaså föregås blekningen av intensiv rengöring för avlägsnande av fett m.m. — Vid blekning av oljor, fett, vax, paraffin m.m. användes utom b. av nu nämn-

da slag även i stor utsträckning s.k. blekjord, ss. valklera (aluminium-magnesiumhydrosilikat), vilken har kolloidal karaktär och verkar genom sin förmåga att adsorbera färgämnen.

Till adsorberande b. hör även s.k. aktivt kol*. Dylikt kol användes som avfärgningsmedel för sockerlösningar vid raffination och har tidigare även använts inom mineraloljeindustrien. Se Fettblekning. *J.Tbg.*

Blekning. 1) *Tekn.*, se Blekmedel.

2) *Trädg.*, åtgärder att frambringa klorofyllfria skott och blad av vissa köksväxter. Blekta växtdelar ha ofta ett högt kulinariskt värde tack vare sin milda smak och spröda konsistens. B. försiggår ant. på det sätt, att växterna (särsk. under vintern) drivas till skottalstring i mörkt rum (strandkål, sparris, vissa slag av sallatväxter) el. så, att de täckas med ett tjockt jordlager, i vilket skott el. blad skjuta fram (sparris, blekselleri, kardoner). De i täta rosetter sittande bladen av bindsallat knytas tillsammans, för att nya framväxande blad skola skyddas för ljuset och sålunda blekas. Ett annat slag av b. är behandlingen av torkade växter (s.k. evighetsblomster) med klor el. svaveldioxid, för att de skola antaga en vit, genomskinlig färg. *C.G.D.*

Bleksalter, se Blekmedel.

Bleksand, se Blekjord.

Blekselleri, se Selleri.

Bleksoda, se Blekmedel.

Bleksot. 1) *Bot.*, se Kloros.

2) *Med.* B. el. kloros, en form av blodbrist*, som nästan uteslutande förekommer hos unga kvinnor i el. strax efter pubertetsåldern och yttrar sig i stark blekhet, framför allt i ansiktet, som ej sällan får en grönaktig hy (varav benämningen kloros), och å synliga slemhinnor, läppar och bindehinnan på ögonlockens insida. Hullet är ofta ganska gott, en viss pussighet kring ögonlocken är vanlig och likaledes övergående svullnad (ödem) kring anklarna om kvällarna. Trötthet, hjärtklappning, hastig puls och andning vid ansträngningar, huvudvärk, öronsusningar, retlighet och "nervositet" äro ganska regelbundna symtom. Aptiten är oftast nedsatt el. nyckfull, smak för egendomliga saker (s.k. *pica*) är ej ovanlig. Menstruationsbesvär, framför allt uteblivande av regleringen (amenorré) och vit flytning från underlivet (*fluor albus*) utgöra likaledes ganska regelbundna symtom. Blodförändringarna bestå framför allt i en ofta rätt betydande minskning av hemoglobinmängden i de röda blodkropparna, under det att dessas antal är normalt el. endast obetydligt nedsatt. — Orsaken till b. är ej med säkerhet bekant. Den ganska konstanta kombinationen med amenorré har gjort, att ett samband med någon rubbning i ovariernas funktion el. över huvud i könsfunktionerna ifrågasatts, men något närmare härom är ej känt. I äldre tider tänkte man sig ofta otillfredsställd könsdrift, resp. olycklig kärlek som orsak, varför giftermål tillråddes som botemedel. Redan tidigt lärde man sig emellertid i järnmedikationen känna en nästan specifik behandlingsmetod. Skäl föreligga att anse b. som en form av järnbristsjukdom. — Det icke minst märkliga med b. är dess betydande tillbakagång i frekvens alltsedan 1900-talets början. Förut en ytterst vanlig sjukdom hos unga kvinnor, åtm. inom mera välsituerade familjer i städerna, och jämväl i skönlitteraturen med förkärlek omhuldad, hör en typisk b. numera till de allra största sällsyntheterna. Man har satt denna tillbakagång i samband med den vid århundradets början inträffade radikala omändringen i kvinnodräkten, snörlivets och snörningens försvinnande. Den härmed sammanhängande ändringen i hela livsföringen, mera friluftsvistelse, kroppsrörelse och sport, har kanske haft väl så stor betydelse. *afK.*

3) *Veter.* B. hos djur uppträder dels som självständig sjukdom hos häst (perniciös anemi), dels som en följdsjukdom av andra kroniska, tärande sjukdomar, ss. igelsjuka och masksjuka hos föl, hund och katt, svulstbildningar i inre organ med allmän kraftnedsättning. Till yttre symtom höra bleka anemiska slemhinnor, underhudsödem, vätskesamling i bröst- och bukhåla. De röda blodkropparnas antal är vanl. förminskat. Behandlingen bör inriktas mot grundlidandet. *V.Mr.*

Blekstarr, *bot.*, art av starrsläktet*.

Blekvätskor, se Blekmedel.

Blémont [blemå'], Émile, eg. Léon Petitdidier, fransk författare (1839—1927). B. var utbildad till advokat men framträdde som skald, kritiker och publicist och grundade tidskr. "Renaissance littéraire et artistique" (1872) och Societe des poètes français. Han utgav en rad diktsaml., ss. "Poèmes d'Italie" (1870), "Poèmes de Chine" (1887), "Gloires de France" (1924), skrev noveller och skådespel och var den förste i Frankrike, som översatte Walt Whitman och Mark Twain. *E.*

Blenda, sägenhjältinna, se Blända.

Blenheim [blenn'im], slott i England nära Oxford. Huvudbyggnaden, uppförd 1705—24 i ståtlig engelsk klassicistisk stil, är ett verk av John Vanbrugh. B. skänktes 1705 av parlamentet till Marlborough och uppkallades efter byn Blenheim [blän'hâim] el. Blindheim nära Höchstädt* till minne av segern där. Nuv. innehavare är John Churchill, 10:e hertig av Marlborough.

Blenheimspaniel [blenn'im-], hundras, se Hundar.

Blenni'idae, se Slemfiskar.

Blenniifo'rmes, underordn. inom ordn. benfiskar, i regel långsträckta former med lång rygg- och analfena. Hit höra fam. havskatter, slemfiskar, tånglakar, ålbrosmefiskar, taggryggar, nålfiskar och sillkungfiskar.

Blenn'ius, se Skyggfiskar.

Blenno- (grek. *blenna*, var) i sjukdomsnamn betecknar, att ett framträdande symtom i sjukdomen är avsöndring av slem el. var.

Blennocam'pa, insektsläkte, se Rosenbladsteklar.

Blennorré, blennorrhagi, avsöndring av slem el. var från en slemhinna. Ofta brukat som beteckning för gonorré.

Blennorrhoea neonato'rum [-re'a], gonorréisk infektion av ögat hos nyfödda. Se Oftalmoblennorrhoea neonatorum.

Blentarp, socken i Torna hd i Skåne, Malmöhus län, och församling i Sövde, Blentarps och Everlövs pastorat i Färs kontrakt av Lunds stift; 49,68 km², därav 48,81 land; 1,055 inv. (1946; 22 inv. pr km²). I s.v. når B. upp på Romeleåsens högsta delar, i n.ö. förhärskar sandslätten. På flygsanden

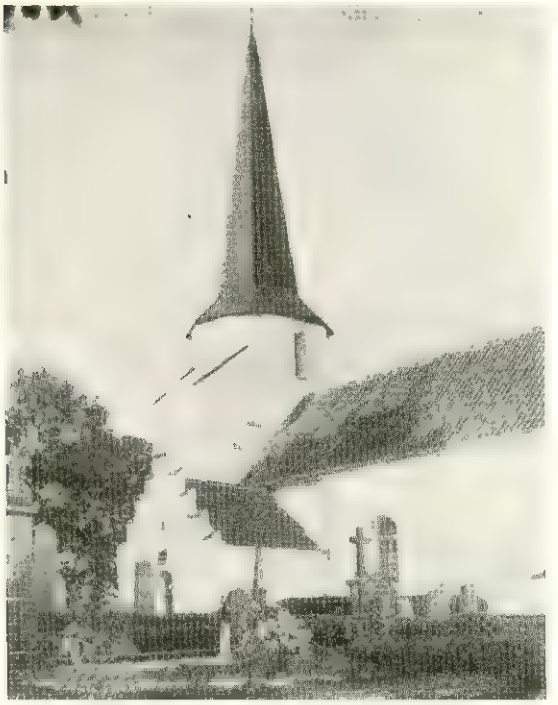

Blentarps kyrka.
Foto M. Sjöbeck

vid Sövdesjön har planterats barrskog, på åsslutningen finns lövskog. Åkern utgör 65 % av landarealen, skogsmarken 19 %. En stor del av socknen lyder under Bellinga, däribland Elsagård och Ägerup. Av kyrkan är skeppets v. del från 1100-talet, det runda tornet är möjl. något yngre och vapenhuset från senare delen av 1300-talet; 1754 utökades kyrkan åt ö. Dopfunten av sandsten är från 1100-talet, och flera intressanta inventarier finnas från 1600-talet. — Namnet tillkommer urspr. byn Blentarp. Förra leden är oklar, kanske gen. av ett f.ö. ej känt mans(bi)namn. Senare leden är urspr. *torp*, nybygge. Namnet skrevs 1490 Blenterop. *P.;Sl.*

Blephari'tis [-f-], *med.*, se Blefarit.

Blériot [blerjå'], Louis, fransk flygare och flygplanskonstruktör (1872—1936). B. var urspr. ingenjör men började 1906 att ägna sig åt flygning. Han konstruerade ett efter honom uppkallat monoplan, med vilket han redan 1907 nådde uppseendeväckande resultat. 1909 gjorde han sig världsberömd genom att som den förste flyga över Engelska kanalen från Calais till Dover. B. har grundat en av Frankrikes största flygplansfabriker, Blériot aéronautique, och har genom sin verksamhet utövat stort inflytande på flygtekni-

kens utveckling. *F.Az.*

met de Bles', Herri, sydnederländsk målare, verksam under 1500-talets förra hälft, i Italien kallad Henrico da Dinant el. Civetta ("den lilla ugglan"), det senare efter ett stundom i tavlorna förekommande konstnärsmärke. B. ansägs jämte Joachim Patinir, med vilken han troddes ha varit besläktad, företräda det tidigaste självständiga landskapsmåleriet i Europa; landskapet, ofta med fantastiska bergformationer och med byggnadsverk i blandad gotik el. renässans, är vanl. hållet i en ljus, mjuk, mer el. mindre lugn ton. Tavlor tillskrivna B. finnas i Wien, Dresden, konstmuseet i Köpenhamn och flerstädes. *E.W.*

Blesse'ra (fra. *blesser*), såra. Jfr Blessyr.

Blessington [bless'ington], Marguerite, grevinna av B., f. Power (1789—1849). Lady B. spelade en mycket framträdande roll inom londonsocieteten under 1800-talets förra hälft: hon har utgivit talrika romaner och memoarverk, bl.a. "Conversations with Lord Byron" (1833) och "The idler in Italy" ("En dagdrivare i Italien", 1839—40).

Blessy'r (fra. *blessure*), sår, i sht om sådant, som erhållits i strid. Jfr Blessera.

Bletonism' (av *Bleton*, namn på en mycket känd engelsk slagruteman i början av 1800-talet), se Slagruta.

Bleu [blö] (fra.), blå; benämning på åtskilliga färgämnen, t.ex. *b. soluble*, anilinblått, *b. Poteaux*, metylenblått, *b. de France*, berlinerblått, *b. céleste*, coelinblått. — B. användes också för beteckning av olika nyanser, t.ex. *b. foncé*, mörkblått. — *B. belge*, belgisk marmor*.

Bleuler [blåi'-], Eugen, schweizisk psykiatriker (1857 1939), dir. för vårdanstalten Rheinau 1886—98, prof. vid Zürichs univ. och dir. för vårdanstalten i Burghölzli, Zürich, från 1898. B. vann i sht ryktbarhet som upphovsman till den numera allmänt vedertagna benämningen på den vanligaste sinnessjukdomen, vilken tidigare, alltsedan Kraepelin, kallats *demen'tia prāe'cox* men på B:s förslag benämndes schizofreni, en benämning, som bl.a. avsåg att framhäva betydelsen av de vid denna sjukdom förefintliga psykiska splittringsfenomenen. B. utgav en förträfflig lärobok i psykiatri, "Lehrbuch der Psychiatrie" (6 Aufl. 1937). Bland hans övriga arbeten märkas "Der geborene Verbrecher" (1896), "Dementia praecox oder Gruppe der Schizophrenien" (i "Handbuch der Psychiatrie", Spez. T. 4:1, 1911), "Das autistisch-undisziplinierte Denken in der Medizin" (4

Den flygmaskin, med vilken L. Blériot 25/7 1909 flög över Engelska kanalen.

Aufl. 1927), "Naturgeschichte der Seele" (1921, 2 Aufl. 1932), "Die Psychoide" (1925). *J.B.J.*

Blicher [-kər]. 1) Steen Steensen B., dansk författare (1782—1848), f. i Viums prästgård, Viborgs amt, son till den rationalistiske prästen Niels B.; cand. phil. 1800. B. drabbades av bröstsjukdom och nervsvaghet men tillfrisknade under ett sunt friluftsliv som informator på Falster. Därefter tillbragte han några år i huvudstaden, där han var med om Steffens' föreläsningar och Köpenhamns bombardemang, översatte Ossian och tog teologisk examen (1809). 1810—11 var han adjunkt i Randers, 1811—19 präst i Torning och Lysgaard, 1825—48 i Spenstrup och Gassum. B:s äktenskap var olyckligt och hans ekonomi oftast dålig. Över denna misär tröstade han sig genom långa fotvandringar, resor, jakt, sociala och nationella intressen och en omfattande men splittrad produktion. B. nedlade stort arbete på att arrangera de folkliga Himmelbjergfesterna (från 1839), ehuru han urspr. stod främmande för liberalismen. — B. har skrivit talrika böcker, teaterpjäser och artiklar i praktiska ämnen: om flyttbara fårfållor, hedplantering, linfröodling, jakt, judarnas emancipation, räddningshem för fallna kvinnor, slavhandel, växeldrift inom lantbruket o.s.v., även en "Viborgs amts beskrivning". Han har försökt sig inom de flesta litteraturarter, men av detta vidlyftiga författarskap har nu endast en del av dikterna och novellerna intresse.

B:s litterära produktion kan indelas i två perioder med gränsen vid början av 1820-talet. Under den första bära B:s författarsträvanden ännu i hög grad prägeln av hans lektyr; under den andra framträder det personliga elementet. Under den första använder han nästan endast verser som poetiskt uttrycksmedel, under den andra dessutom och huvudsakl. prosan. Under den första står han helt och hållet på 1700 talets grund, under den andra visar han överensstämmelse med den samtidiga fransk-engelska romantiken. Det är karakteristiskt för B., att han endast i ringa grad har den danska och tyska romantiken till utgångspunkt trots hans täml. kritiklösa beundran för Oehlenschläger. Bland dikterna finnas didaktiska och satiriska småstycken: "Til Valmuen", "Til Løgnen", "Rang og Fortjeneste"; en stor naturbeskrivande dikt: "Jyllandsrejsen"; mycket vackra minnesdikter: "Morten Børup", "Sören Kanne", "Tymme Sjællandsfar"; romanser i skotsk och tysk förromantisk stil; en rad stämningsdikter, kretsande kring ämnena glädje, sorg, barndomsminnen, hemlängtan (även i förromantisk förklädnad i saml. "Trækfuglene", 1838). Fullkomligheten har B. i bunden form nått endast med en liten grupp dikter på östjylländskt landsmål.

I en fingerad verspolemik från 1816 och i "Jyllandsrejsen" har B. kluvit sitt poetiska jag i "Barberaren i Nibe" och "S. S. Blicher"; denna dubbelhet fortsättes i novellerna, som sönderfalla i två grupper, en humoristisk under pseud. P(eer) Sp(illemand) och en allvarlig under B:s eget namn. Men i båda är den poetiska grundtanken densamma: "Ack, vilken förändring!" Tillvaron är ett skeppsbrott. Denna djupt kända erfarenhet, som levandegöres i B:s konst, har sitt ursprung litterärt sett särsk. i Ossian och Bibeln, personligt sett i diktarens olyckliga liv, lokalt sett hos den allmoge, som B. skildrar i sina yppersta prosaberättelser. Med avseende på stoffet utmärkas dessa därav, att de framhäva lokala drag och folkkaraktärens egenheter (även dess groteska sidor, t.ex. hos tattarfolket). I psykologiskt avseende framdraga de det ovanliga (även det pikanta och abnorma: otrohet, mord, sinnessjukdom); ibland ha de beröringspunkter med förströelselitteraturen. B. skildrar det jylländska landskapet som besjälat i överensstämmelse med de händelser, han berättar om. Ju mera objektiva former han väljer, folklig berättarstil, dagboksform o.s.v., desto bättre är hans stil och desto sämre, ju mera han inlägger av sitt privata jag och själv resonerar med. Ett fåtal av hans bästa berättelser ställer honom i jämnbredd med världslitteraturens största förf.: "En Landsbydegns Dagbog", "Hosekræmmeren", "Röverstuen", "Præsten i Vejlby", "Marie", "E. Bindstouw", "De tre Helligaftener" m.fl. — B:s samlade skrifter utgåvos i 33 bd 1920—34. Bibliogr. av J. K. Bertelsen (1933). - Litt.: J. Aakjær, "S. S. B:s Livstragedie" (3 bd, 1903 04); H. Hansen, "S. S. B:s Barndom og Ungdom" (1902); J. Nörvig, "S. S. B., hans Liv og Værker" (1943). *P.Rw.*

2) Jenny B., författarinna, se Blicher-Clausen.

Blicher-Clausen [-kər-klâû'sən], Jenny Frederikke, dansk författarinna (1865 -1907), f. Blicher, av samma släkt som St. St. Blicher, 1892 g.m. pastor H. N. Clausen (d. 1901). B. har skrivit dikter, skådespel och prosaberättelser, varav "Farbror Frans" (1902) är mest bekant. Flera av hennes böcker föreligga på svenska.

Blicka, fiskart av braxensläktet*.

Blickfält. 1). Det område, som bildas av de punkter, ena ögat kan bringas att fixera med till hjälp av sin egen rörelseapparat, d.v.s. utan att huvudet vrides. Från medelställningen kan ögat vridas c:a 50° åt alla håll; b. inskränkes dock mer el. mindre av näsans, stundom ögonbrynets skymmande verkan. Det binokulära b., d.v.s. det område, som kan beblickas av båda ögonen samtidigt, är mindre, ofta i betydlig grad, än det ovan angivna monokulära.

2) *Psykol.*, inom nyare psykologi efter W. Wundt bruklig beteckning för samtliga de mer el. mindre klart fattade (endast "percipierade") innehåll, som i ett visst ögonblick rymmas i medvetandet, i motsats till det skarpt uppmärksammade ("appercipierade"), som säges falla i medvetandets blickpunkt. Jfr Apperception.

Blickingberg, Georg Richard, skådespelare (1878 -1940), var 1903—04 och 1910—11 hos Albert Ranft, 1904 -06 och 1935 40 vid Dramatiska teatern, 1906—10 hos Karin Swanström, i Göteborg vid Nya teatern 1911 -18, Lorensbergsteatern 1918 —34 och Stadsteatern 1934—35. Lika träffande

som han framställde den klassiska dramatikens förgrundsfigurer, Hamlet, Othello, Shylock i "Köpmannen i Venedig", återgav han den svenska dramatikens mest kända gestalter, ss. Theodor Fristedt i "Dunungen", Gert bokpräntare i "Mäster Olof" och Roger Bernhusen i "Hans nåds testamente" och betydande roller i modern utländsk dramatik, Danton, Topaze och Mikkel Borgen i "I begynnelsen var ordet". B:s främsta scenskapelse var Vår Herre i "Guds gröna ängar", där han med mild humor och naturlig pondus förkroppsligade det godas princip på jorden. I denna roll gästspelade han i Köpenhamn och Oslo. *A.L.*

Blickning, *tekn.,* vid smältraffinering av blyhaltigt silver den blåaktigt glänsande silverytans plötsliga frambrytande genom det gulvitt glödande blyoxidskiktet mot slutet av raffineringsprocessen.

Blickpunkt, den punkt, mot vilken blicken är riktad. — *Psykol.,* se Blickfält.

Blida, medeltida kastmaskin, likartad med onager*, i regel avsedd för kastning av stenar; förekom i Norden långt in på 1500-talet. Se Artilleri, historik. Jfr även Ballist och Katapult.

Blida', stad i n. Algeriet, 40 km s.s.v. om Alger, vid Oued el-Kébir vid foten av Atlas, 260 m ö.h.; 40,149 inv. (1936), ung. 1/3 européer. B. grundades på 1500-talet; sedan det 1825 förstörts vid en jordbävning, har B. utvecklats till en modern stad med fransk prägel. Den omges av en mur och har ett par moskéer. Garnisons- och handelsort. I den kringliggande oasen odlas vin och sydfrukter.

Blidnässla, *bot.,* art av släktet *Parieta'ria**.

Blidsberg, socken i Redvägs hd i Västergötland, Älvsborgs län, och församling i Blidsbergs, Dalums och Humla pastorat i Redvägs kontrakt av Skara stift, kring Ätran n. om Ulricehamn; 27,51 km², därav 27,38 land; 664 inv. (1946). Huvuddelen ligger i ådalen, österut finnas höglänta skogstrakter. Åkern utgör 18 % av landarealen, skogsmarken 62 %. I stationssamhället Blidsberg (342 inv. 1941) vid statsbanelinjen Falköping–Ulricehamn finnas mindre trikå-, ylle-, konfektions-, skjort- och snickerifabriker samt mekanisk verkstad. Egendom: Herrekvarn med såg och kraftverk. Av fornlämningar finnas flerstädes kummel, järnåldersgravhögar, stensättningar och resta stenar samt 4 runstenar, därav 3 vid kyrkan. Denna uppfördes 1868—70; från den rivna medeltidskyrkan har triumfkrucifixet överförts hit, medan altarskåpet från 1400-talets senare del deponerats i Skara museum. — Förra leden i namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, torde vara västgöt. dial. *blisa, bläsa,* öppning mellan berg, syftande på byns belägenhet i en dalgång, el. möjl. gen. av mansnamnet *Blek.* Skrivningen *Blids-* beror på oriktig härledning från adj. *blid.* Se "Ortnamnen i Älvsborgs län", 10 (1908, sid. 4). Namnet skrevs 1405 Blixberg och 1415 Bliisbærgh. *P.;Sl.*

Blidö, socken i Frötuna och Länna skeppslag i Uppland, Stockholms län, och församling i Länna och Blidö pastorat i Sjuhundra kontrakt av Uppsala ärkestift, omfattar Blidö (21,04 km²), Yxlan (17,03 km²), Svartlöga (3,03 km²), Rödlöga o.a. öar kring Svartlögafjärden; 58,39 km², därav 57,68 land; 1,307 inv. (1946; 23 inv. pr km²). Öarna äro i allm. bergiga. Mellan Yxlan och B. går det smala Blidösund. Åkern utgör 10 % av landarealen, skogsmarken 37 %. B. mottager talrika sommargäster. På Furusundsön, mittemot Köpmanholm på Yxlan, ligger samhället Furusund, badort, hamnplats, lotsstation och tullpostering. Kyrkan från 1650-talet revs 1857, och en ny kyrka byggdes på samma plats, invigd 1859, restaurerad senast 1937. — Socknen är uppkallad efter ön Blidö, vars namn möjl. innehåller adj. *blid,* mild, behaglig. *P.;Sl.*

Bligh [blåi], William, engelsk sjöofficer (1754—1817). Efter att ha medföljt Cook på hans andra jordomsegling 1772—74 och kämpat under Lord Howe vid Gibraltar 1782 erhöll B. 1787 befäl över ett till Tahiti destinerat fartyg, "Bounty", med uppdrag att hämta frukter av brödfruktträdet för acklimatisering på Englands västindiska öar. På hemvägen gjorde besättningen myteri; B. kastades jämte några följeslagare i en öppen skeppsbåt och lyckades efter 3 månaders äventyrsfylld resa ta sig i land på ön Timor vid Javas ö. kust, medan myteristerna nådde Pitcairn Island, där de slogo sig ned. B. var senare med i slaget på Köpenhamns redd 1801 och några år guvernör i Nya Syd-Wales i Australien samt blev slutl. viceamiral. B:s 1792 utgivna skildring av sin resa blev övers. även till sv. Episoden behandlas i romantiserad form av C. Nordhoff och J. N. Hall (sv. övers. "Myteriet på Bounty", 1941). — Litt.: O. Rutter, "Turbulent journey" (1936). *C.*

Bli'ghia, *bot.,* släkte av fam. *Sapinda'ceae* med 3 arter, av vilka *B. sap'ida,* akiträdet, är inhemskt i Guinea men numera mycket odlat i Västindien. Det är ett 8—10 m högt, rikt förgrenat träd med stora, avlånga, orangegula frukter, vilkas frömantlar äro uppsvällda och saftiga samt ätbara.

Blind-, *byggn.,* utmärker en inramad el. ornerad och fördjupad ytdel, som anger en skenbar, falsk dörr el. dyl. anordning i dekorativt syfte. Blindarkad* och blindbåge (se Arkatur), blinddörr och blindfönster (med el. utan glasrutor) ha ofta använts under 1800-talet för att utfylla en symmetrisk anordning. Jfr även Nisch. Blindnisch är en murfördjupning, som endast har dekorativt, icke konstruktivt ändamål.

Blinda, ett segel, se Blindrå.

Blinda fläcken, mariotteska fläcken, det för ljus okänsliga ställe i ögonbottnen, där synnerven träder in i ögat och genomtränger näthinnan. Fläcken motsvarar i storlek näthinnebilden av en tvåöring, sedd på 25 cm avstånd, och till sitt läge densamma, lagd 6 cm utanför fixationspunkten. Normalt iakttager man icke denna fläck, utan den utfylles av synintryck av samma art, som den närmast omgivande näthinnan mottager. Vid vissa ögonsjukdomar förstoras b. och kan då stundom av den sjuke iakttagas som en grå slöja över viss del av synfältet (centralt skotom). *T.Ce.*

Blindalfabet, se Blindundervisning.

Blindanstalter. Omvårdnaden om de blinda daterar sig från slutet av 1700-talet el. närmare bestämt 1771, då Valentin Haüy i Paris började undervisa en blind gosse och därvid hade sådan framgång, att ett sällskap bildades för att ekonomiskt stödja detta arbete. Därmed var grunden lagd till den första b. Före denna tid omtalas endast enstaka fall av blindvård, ss. då Ludvig IX 1260 lät upprätta Hôpital des quinze-vingts, avsett för krigare, som förlorat synen under korståget till Egypten. Röster till de blindas förmån höjdes dock någon gång. Så framförde Erasmus av Rotterdam 1528 tanken på de blindas undervisning, och den spanske pedagogen L. Vives påyrkade i en skrift av 1530, att de blinda skulle beredas sysselsättning. Den av Haüy upprättade anstalten, som ännu äger bestånd under namn av L'institut national des jeunes aveugles, blev upphovet till blindskolor i skilda länder. Genom Haüys egen medverkan upprättades skolor i Berlin 1806 och i Petersburg 1807. Redan 1791 hade i Liverpool kommit till stånd School for the Indigent Blind och 1793 i Edinburgh Royal Blind Asylum and School, med vilken senare Haüy stod i livlig förbindelse. Den österrikiske fattigvårdsmannen Klein upprättade 1808 ett blindinst. i Wien. Amsterdam erhöll en blindanstalt s.å., Bryssel 1819, Barcelona 1820. Amerika fick i Boston sin första blindskola 1832. Av de nordiska länderna var Sverige det första, som öppnade skola för blinda, 1808. Danmark fick sitt första inst. 1811, Norge 1861 och Finland 1865.

I våra dagar finnas blindskolor i alla civiliserade länder och i en stor del av dessa även lagstadgad skolplikt. Denna inträder i regel vid samma ålder som för övriga barn. Då försummelser och mindre god omvårdnad under barnaåren kunna bli ödesdigra för den blindes hela liv, har man mångenstädes i samband med blindskolorna upprättat kindergarten, för att barnen så tidigt som möjligt må komma under sakkunnig ledning. Blindskolorna äro vanl. uppdelade i en 3- till 4-årig förskola samt institut, i vilket senare undervisningstiden är beräknad till c:a 6 år. För personer, som blivit blinda efter den egentliga skolåldern, finnas i regel hantverksskolor el. verkstäder, där tillfälle gives till yrkesutbildning samt läsning och skrivning av blindskrift. I England och Amerika har man i st.f. hantverksskolor s.k. hemlärare, vanl. vuxna blinda män och kvinnor, vilka uppsöka och i hemmen undervisa blinda. För sådana blinda, som ha svårigheter att anskaffa nödigt verkstadsutrymme och försälja förfärdigade arbeten, har man flerstädes anordnat verkstäder, en del i förening med hem för blinda. — I Sverige började protokollsekreteraren P. A. Borg 1807 undervisa en blind flicka i språk, skrivning och musik, och efter några mån. anställde han en uppvisning av vad hon kunnat inhämta. Resultatet härav blev, att Borg erhöll ett statsanslag på 450 rdr banko, och så grundades 1808 Blindas och dövstummas institut, som 1812 förlades till Manilla* på Djurgården. Redan från början kom emellertid undervisningen av blinda att träda tillbaka för omsorgen om de dövstumma. Så hade intill 1817 endast ett tiotal blinda erhållit undervisning, och vid denna tid upphörde undervisningen av blinda helt och hållet. Orsaken härtill var, att man ej ansåg sig kunna lära de blinda något arbete, medan dessa i hemmen kunde av föräldrarna inhämta kunskap i katekesen och bli konfirmerade. De dövstumma kunde däremot ej undervisas i hemmen men hade goda förutsättningar för yrkesutbildning. 1846 upprättades dock en särskild avd. för blinda. Redan från början hade det emellertid visat sig olämpligt att till en och samma undervisningsanstalt sammanföra döva och blinda, om ock på skilda avdelningar. Därför upprättades 1879 ett särskilt blindinst., som flyttades från Manilla till den byggnad i staden, där Ladugårdslands högre allmänna läroverk tidigare varit inrymt, och 1888 förlades till Tomteboda (se Institutet för blinda). 1884 kommo förskolan i Växjö och hantverksskolan för blinda män i Kristinehamn till stånd. S.å. upprättade Anna Wikström hantverksskolan för blinda kvinnor i Uppsala, som hon ända till sin död 1919 underhöll med egna medel. 1896, då undervisningen av blinda barn blev obligatorisk, krävdes ännu en förskola, varför en dylik förlades till Tomteboda. Vården om blinda barn med komplicerat lyte (blinda, som tillika äro dövstumma, vanföra el. sinnesslöa) tog sin början 1882, och för detta ändamål finnes sedan 1922 en större vårdanstalt i Lund (se Vårdanstalten i Lund för blinda med komplicerat lyte). Under de senaste åren har antalet blinda barn avsevärt minskats, varför förskolan i Växjö nedlagts 1935. I stället upprättades där en hantverksskola för blinda kvinnor. F.n. finnas följ. b. i Sverige: inst. och förskolan å Tomteboda för blinda barn samt hantverksskolorna i Kristinehamn och Växjö för blinda vuxna, vilka samtliga äro statsskolor liksom Vårdanstalten i Lund för blinda med komplicerat lyte. För att stödja de blinda verka Föreningen för blindas väl* (1885), som utdelar arbetsmaterialier, Föreningen De blindas vänner (1888), som uppehåller Prinsessan Eugenias hem för blinda kvinnor å Norrbacka vid Stockholm, Föreningen De blindas vänner*, Göteborg (1889), som uppehåller en verkstad, Gotländska föreningen för blindas väl (1889), ett hem för blinda kvinnor, De blindas förening (1889), materialdepå, verkstäder, arbetshem, sjukkassa, Blindhemmet i Nynäshamn (1906), hem för blinda kvinnor och blinda barn före skolåldern, Stiftelsen De blindas bokfond (1916), som tillhandahåller böcker och stipendier åt studerande blinda, Kronprinsessan Margaretas arbetsnämnd för de blinda med avdelningar i samtliga län (1917), vilka bereda arbetstillfällen åt de blinda och f.ö. verka för deras andliga och materiella förkovran. — Jfr Blindundervisning. — Litt.: R. Kretschmer, "De blindas historia" (övers. av N. Juringius, 1937); G. Ek, "Den svenska blindvårdens uppkomst och utveckling" (1938). *[G.Ek]H.Sd.*

Blindarkad, blindgalleri, en arkad, vars stöd och bågar omsluta en muryta i st.f. en öppning. Redan framträdande under gammalkristen tid blev b. betecknande för den romanska stilen men förekommer även i de följande. Om stöden

Blindarkader på absiden till domen i Speyer.

äro tunna murutsprång, kallar man dem lisener*. Jfr Arkatur.

Blindas förening, De, se Blindanstalter, sp. 142.

Blindbotten, *byggn.*, se Bjälklag

Blindbromsar, släkte av fam. bromsar*.

Blinddörr, *byggn.*, se Blind-.

Blinde'ring. 1) Täckt rum, från vilket eld kan avgivas (se Blockhus). — 2) Den vid skjutbanor till skydd för markörerna anordnade graven med framför liggande vall och mur, blinderingsmur. — 3) *Byggn.*, grund och plan, vanl. vitrappad el. med målning försedd fördjupning i en muryta, använd i dekorativt syfte, spec. i medeltida tegelarkitektur.

Blindfilantropiska föreningar, se Blindanstalter, sp. 142.

Blindfisk, art av fam. grottfiskar*.

Blindflygning el. instrumentflygning, flygning, under vilken flygplanets kurs samt läge i förh. till horisontalplanet bestämmes enbart med hjälp av i flygplanet befintliga instrument. B. kommer till användning under mörker, i moln och dimma samt vid tillfällen, då siktförhållandena äro nedsatta. B. har nått stor fulländning genom införande av automatisk styrning, autopilot, i större, flermotoriga flygplan. Ett viktigt komplement till blindflygningsutrustningen är radiopejling och radiofyrar. Uteslutande blindflygningsinstrument äro girindikator, gyrohorisont och variometrar. Till blindflygningsutrustning höra dessutom anflygningsinstrument, flygplansur, kursgyro, höjdmätare och hastighetsmätare. — Utbildning i b. sker dels i flygplan med dubbelkommando, med elevens sittplats övertäckt av en huv, förhindrande honom att se utanför sitsen, varvid flygningen övervakas av en lärare i flygplanet, dels i en med fullständig blindflygningsutrustning försedd flygplanattrapp, s.k. *link trainer**. *H.Kn.*

Blindfläns, *tekn.*, se Fläns.

Blindfönster, *byggn.*, se Blind-.

Blindgalleri, *byggn.*, se Blindarkad.

Blindhavresjuka, vitaxighet* hos havre.

Blindhet, i medicinsk vetenskaplig mening: oförmåga att uppfatta ljusintryck över huvud taget. Mera populärt betecknar b. en synskärpa, reducerad till förmåga av orientering på nära håll, ledsyn, el. därunder. B. kan orsakas av förändringar i ögats brytande medier, näthinnan, ögonnerven, ledningsbanorna el. syncentrum. — Se även Blindpsykologi och Färgblindhet. — Ang. själsblindhet se Alexi.

Siffrorna betr. de blindas antal, hämtade från resp. länders statistik, äro ej fullt tillförlitliga. På det hela taget äro de för låga, beroende på det stora antalet ålderdomsblinda, av vilka de flesta äro okända. Vid angivande av antalet blinda brukar man benämningen blindkvot (= antalet blinda pr 10,000 inv.). Enl. folkräkningarna 1840 1930 har blindkvoten betr. Sverige varit följ.:

År	Blindkvot	År	Blindkvot
1840	8,69	1890	8,25
1850	8,46	1900	6,84
1860	8,28	1910	6,18
1870	8,06	1920	5,28
1880	8,15	1930	9,79

En ständig minskning av de blindas antal synes sålunda ha försiggått ända till o. 1920 för att sedan vid 1930 års folkräkning ha ökats till nära det dubbla. Antalet blinda har sedan lång tid tillbaka varit statt i en oavbruten sänkning beroende på de alltmer avtagande smittosamma sjukdomarna, allt flera ögonläkare och ögonpolikliniker, sociala välfärdsanordningar och därmed följande förbättrad hygien och bättre levnadsförhållanden. Det absoluta antalet blinda var enl. 1920 års folkräkning 3,090 och vid folkräkningen 1930 6,014. Före den sistn. folkräkningen voro endast ett fåtal ålder-

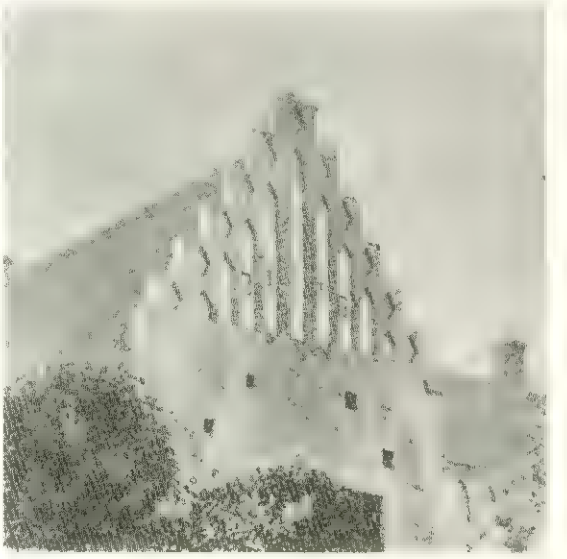

Blindering. Knutstorp, Skåne.

domsblinda medtagna. Senare undersökningar visa, att antalet av dem som blivit blinda efter 60 år utgör nästan hälften av hela antalet blinda. Härav förklaras det nära nog fördubblade antalet vid 1930 års folkräkning. Någon ökning av de blindas antal har under de senare åren ej inträtt, tvärtom torde minskningen fortgå oavbrutet, vilket elevantalet vid blindskolorna utvisar. Intet annat land torde äga så noggrann kännedom om de blinda som Sverige, beroende på att i alla län finnas blindfilantropiska organisationer, som inhämta uppgifter om de blindas antal.

Blindhetens utbredning i en del andra länder framgår av nedanstående tab. Siffrorna härleda sig icke från samma tidpunkt och äro därför ej fullt jämförbara. I jämförelse med dessa siffror torde blindkvoten för Sverige för 1930 vara 5.

	År	Blind-kvot		År	Blind-kvot
Egypten	1927	77	Ungern	1930	7,8
Island	1930	34,1	Chile	1921	7,8
Lettland	1920	22,5	Norge	1930	7,7
Turkiet	1927	19,8	Ryssland	1926	7,5
Estland	1934	18,3	Canada	1931	7,2
Litauen	1923	15,5	Finland	1934	7,1
Brasilien	1920	12,3	Polen	1921	6,5
Mexico	1930	11,4	Australien	1921	5,8
Grekland	1921	10,6	Nederländerna ..	1920	5,6
Portugal	1930	9,2	Tyskland	1921	5,5
Bulgarien	1926	8,2	USA	1930	5,2
Frankrike	1926	8,2	Danmark	1921	4,6

Bland alla länder torde Danmark, Nederländerna och Sverige ha de lägsta blindkvoterna. Norges avsevärt högre siffra har sin grund i avlägsen bebyggelse med svårighet att erhålla läkarhjälp och kanske även i förekomsten av rätt talrika släktäktenskap. Även för Finland torde den avlägsna och glesa bebyggelsen vara orsaken till det större antalet blinda men även en åtm. förr rätt spridd smittosam ögonsjukdom, trakom.

Vad beträffar b:s utbredning i Sverige förefinnas rätt stora olikheter. Stockholms stad och län, Malmöhus län, Göteborgs och Bohus län ha de lägsta blindkvoterna, beroende på tillgång till ögonkliniker sedan lång tid tillbaka. De mera avsides liggande länen, ss. Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands och Gotlands län, ha i förh. till folkmängden ett vida större antal blinda.

Läsåret 1944/45 voro vid institutet och förskolan för blinda å Tomteboda (landets enda skola för blinda barn) inskrivna 130 lärjungar. De viktigaste blindhetsorsakerna i % av elevantalet voro:

Bildningsfel	32,3 %
Nedärvt sjukdomsanlag	22,3 %
Tuberkulos	4,3 %
Olycksfall	3,6 %
Ögonblennorré hos nyfödda	2,1 %

Under perioden 1891—95 voro i medeltal 26 % av institutets och förskolans elever blinda genom *oftalmoblennorrhöe'a neonato'rum* (ögonblennorré, gonorroisk ögoninflammation hos nyfödda). Genom desinfektion av barnens ögon enl. den credéska metoden har denna så fruktansvärda blindhetsorsak så gott som försvunnit i vårt land. *G.Ek.*

Blindhetsersättning, en ersättning om 500 kr pr år, som enl. k.f. 105/1934 utgår till den, som saknar synförmågan el., sedan ljusbrytningsfel rättats, saknar ledsyn. Ansökan om b. ingives till pensionsnämndens ordf., där sökanden är mantalsskriven. Rätten till b. må ej överlåtas el. utmätas.

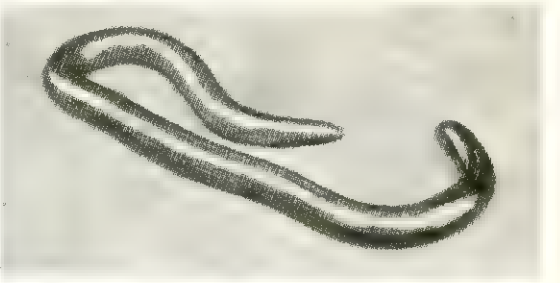

Blindorm från tropiska Afrika, *Typhlops punctatus.*

Undantagna från b. äro bl.a. utlänning, den som ej fyllt 16 år samt den, vars egen el. försörjningspliktiga anhörigas ekonomiska ställning är sådan, att b. rimligen icke bör utgå.

Blindinstitut, se Blindanstalter.

Blindkornsjuka, partiellt felslagen kärnutveckling i ax el. vippa av stråsäd. Orsakerna kunna vara av flera olika slag, ss. utebliven befruktning av blomman, insektskador m.m. — B. användes ofta i samma bet. som blindhavresjuka.

Blindkvot, se Blindhet.

Blindlykta, handlykta, vid vilken ljuset kan helt förskärmas med en lucka i avsikt att icke förråda bäraren

Blindnisch, *byggn.,* se Blind-.

Blindnässla, *bot.* 1) Art av släktet *Parieta'ria**. — 2) Art av plistersläktet*.

Blindormar, *Typhlop'idae,* ormfam. av gruppen maskormar, små maskliknande djur med kroppen betäckt av runda, taktegellikt liggande fjäll och med rudimentära, under huvudets plåtar belägna ögon. Över 100 arter äro beskrivna från samtliga världsdelars tropiska trakter; en art, *Typhlops vermicula'ris,* finnes i Europa (i Grekland). B. äro fullständigt oskadliga djur, som leva i jorden på insekter och tusenfotingar. De lägga ägg, som äro relativt stora och få till antalet.

Blindpassagerare, passagerare, som gömmer sig ombord på ett fartyg, under el. i en järnvägsvagn o.d. för att kunna färdas gratis.

Blindpatron, exercispatron, med kula försedd, oladdad patron till gevär el. artilleripjäs, avsedd att användas under övningar (exercis).

Blindpipa, eg. som prydnad tjänande, icke ljudande pipa i orgel; i utvidgad användning: onyttig medl. av en sångkör el. över huvud om en osjälvständig el. onyttig person.

Blindpressning, se Blindtryck.

Blindpsykologi, den gren av psykologien, som utforskar de blindas förnimmelseliv och de genom deras lyte betingade egendomligheterna i deras föreställningsvärld. — Under det att man tidigare med t.ex. Diderot rätt mycket överdrev olikheterna mellan de blindas och de seendes intelligens, har en senare tids forskning (Stern, Villey m.fl.) förts att mera betona överensstämmelserna. Jämte känseln utgör hörseln ett viktigt hjälpmedel för de blindas orientering i rummet, och deras s.k. "fjärrsinne" betingas också av en intim samverkan mellan dessa båda sinnen. Då sålunda en blind på avstånd bemärker en vägg, har experimentellt påvisats, att han därvid får ledning dels av en svag känselretning å pannhuden genom det ökade luft-

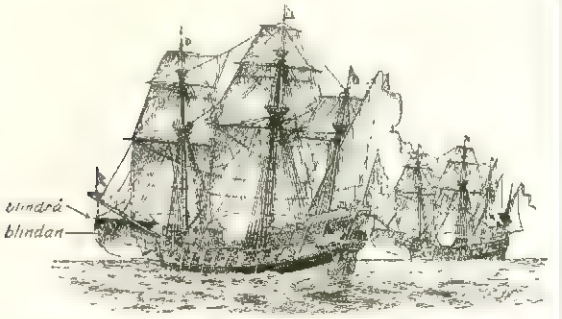

Blindrå med blinda på svenskt örlogsskepp från 1600-talet.

motståndet, dels också av förändringar i ljudet från hans egna steg. — Hos personer, som förlorat sin syn, kunna det oaktat och länge nog synföreställningar uppträda. Om den närmare beskaffenheten av de blindas sätt att uppleva rummet är den seende ur stånd att bilda sig en verklig föreställning; trol. är dock blindrummet ett rent känselrum, uppbyggt med hjälp av rörelseförnimmelser. — Litt.: Th. Heller, "Studien zur Blindenpsychologie" (1904); K. Bürklen, "Blindenpsychologie" (1924); P. Villey, "Le monde des aveugles" (1914). *N.*

Blindram, se Spännram.

Blindrote kallas rote, i vilken vid tvåledig uppställning på linje bakre ledets karl fattas.

Blindrå, rå, som satt fästad under bogsprötet på större segelfartyg ända fram till 1800-talet. B. uppbar den s.k. blindan, ett mindre segel, vilket skulle bidraga till förskeppets lyftning, då fartyget seglade för öppen vind.

Blindråtta, *Spal'ax typhlus,* art av fam. blindråttor, *Spalac'idae,* bland gnagarna. B. för ett helt underjordiskt levnadssätt och påminner i sitt utseende om en mullvad. Huvudet är stort, halsen kort och tjock, kroppen korvlik, svansen rudimentär och ögon och öron dolda i den korta pälsen. Frambenen äro kraftigare än bakbenen och försedda med väldiga grävklor. B. lever företrädesvis i torra, sandiga trakter, där varje djur gräver sitt eget gångsystem i marken, som det vanl. ej lämnar annat än nattetid. Liksom en mullvad kan b. i fall av fara mycket snabbt gräva sig ned i marken. Födan utgöres av rötter, jordstammar och andra växtämnen, ehuru b. också torde förtära maskar o.d. B. förekommer i s.ö. Europa, v. Asien och nedre Egypten. Den i Ungern förekommande formen betraktas ibland som en särskild art, *Spalax hunga'ricus.* *H.*

Blindschakt, ett vertikalt el. brant stupande uppfordringsschakt för gruvdrift, vars övre ände icke når upp till dagytan. Utfrakten från b. till dagytan sker i regel genom en horisontell utfraktningsort men kan också ske genom bergets transport till ett vanligt schakt.

Blindskola, se Blindanstalter och Blindundervisning.

Blindskrift, se Blindundervisning.

Blindspelare, schackspelare, som spelar ett el. flera partier samtidigt utan att se brädet.

Blindtarm, *cōecum,* den del av tjocktarmen, som befinner sig nedanför tunntarmens inmynningsställe (se Tarm). Under embryonallivet antydes b. redan tidigt men når senare sin definitiva plats i h. nedre bukområdet, där den i sin helhet kan vara fixerad vid väggen men också ligga helt el. delvis fri. B. är den del av magtarmkanalen där innehållet under passagen gör den längsta pausen. "Blindtarmsinflammation"* i vanlig mening är ej lokaliserad till b. utan till det från densamma utgående maskformade bihanget (se Appendix vermicularis). *A-U.*

Blindtarmsinflammation, *appendici'tis,* i allmän bemärkelse en inflammation i blindtarmens maskformiga bihang, *appen'dix vermicula'ris**, i undantagsfall i blindtarmens egen vägg (tyflit). B. framkallas av bakterier, vilka ant. från tarmen själva angripa slemhinnan el. också via blod- el. lymfbanor föras dit. På gr. av den rikliga förekomsten av lymfoid vävnad i slemhinnan på detta tarmområde inträder raskt en betydande slemhinneansvällning, som fort kan leda till en fullständig avstängning av det maskformiga bihangets hålrum mot själva blindtarmen. På gr. härav kan det från den inflammerade slemhinnan avsöndrade varet ej rinna bort utan åstadkommer en allt kraftigare utspänning av organet, vilken hastigt kan leda till sådana förändringar i väggen, att en bristning blir följden. Härvid kan varet ant. uttömmas i fri bukhåla med diffus varig bukhinneinflammation som följd el. också i form av en abscess samlas omkr. själva bihanget med mer el. mindre utbredd retning av bukhinnan i omgivningen. Det senare alternativet inträder, om, som ofta är fallet, redan vid inflammationens början tarmkäxet lagt sig skyddande kring det angripna tarmpartiet el. om det maskformiga bihanget ligger mer el. mindre inbäddat i sammanväxningar, ofta rester av förut genomgångna attacker, el. på annat sätt skyddat, t.ex. uppslaget bakom grovtarmen. Ej alltid behöver inflammationen vara så höggradig, att varbildning inträder. Många b. äro så lindriga, att blott en katarral retning av slemhinnan uppträder, en retning, som kan gå förbi utan att vålla kvarstående anatomiska förändringar å organet, men som ofta ger begränsade allvarliga skador, som resultera i väggsammanväxningar, strikturer el. fullständig igenlödning av hålrummet. Dessa förändringar, framför allt de begränsade förträngningarna, strikturerna, predisponera i sin tur i hög grad för nya attacker. Symtomen på

Blindråtta, *Spalax typhlus.*

en b. kunna växla allt efter det anatomiska läget av det maskformiga bihanget, som i regel har sitt läge i h. nedre delen av buken, i stora bäckenets h. halva, men som ibland kan ligga högt upp i närheten av gallblåsan el. långt ned i lilla bäckenet. I allm. äro de begynnande symtomen allmän olustkänsla, illamående och tilltagande smärtor mitt i buken, omkr. naveln. Smärtorna draga sig senare vid de typiska fallen ned i h. bukhalvan, där de sedan kvarstå och där en tilltagande tryckömhet gör sig alltmera gällande. Feber förekommer ofta, men långtifrån alltid, och frånvaro av temperaturstegring talar vid ett misstänkt fall på intet sätt mot en b. Hög feber och framför allt frysningar äro symtom, som tala för allvarliga, hotande förändringar i organet. Retningen å bukhinnan från det inflammerade partiet leder ofta till ett på reflektorisk väg utlöst avstannande av tarmrörelserna, peristaltiken, varigenom ett upphörande av gasavgång och avföring inträder (paralytisk *ileus**). Vid högt anatomiskt läge av bihanget kan ett särskiljande från en gallvägsåkomma i många fall vara svårt, liksom lokalisationen av organet djupt ned i lilla bäckenet ibland ger framträdande symtom från de olika bäckenorganen, täta urinträngningar etc. Sker en bristning av den inflammerade blindtarmsväggen med spridning av varet ut i bukhålan, inträda hastigt svåra symtom på bukhinneinflammation, smärtorna och ömheten sprida sig över större delen av buken, bukmusklerna spänna sig mer och mer, och hela bukväggen blir spänd. Därtill kommer en hastig allmän försämring av patientens tillstånd med gråblek ansiktsfärg, hastig, dålig puls, upprepade kräkningar och fullständigt upphörande av tarmpassagen. Blir varansamlingen mera begränsad kring själva bihanget, kan efter de första alarmerande symtomen tillståndet ibland något förbättras, och det utvecklar sig på blindtarmens plats en mer el. mindre avgränsbar, ömmande svulst. En sådan "blindtarmsabscess" kan i en del fall läkas av sig själv men utgör alltid, så länge den kvarstår, en farlig källa för spridning av infektionen ut i bukhålan.

Behandlingen är kirurgisk och består i ett avlägsnande av det inflammerade organet. I varje fall av b. bör patienten sändas till sjukhus, även om blott misstanke på denna åkomma föreligger. Även ett från början aldrig så lindrigt fall kan på kort tid så försämras, att ett dröjsmål med det operativa ingreppet kan få ödesdigra följder. I de fall, där vid en begränsad varansamling appendix ej vid operationen på gr. av tekniska svårigheter el. risk för spridning av varet kan avlägsnas, även som i de fall där "blindtarmsabscessen" av sig själv tillbakabildas, bör appendix senare borttagas, då i annat fall recidiv förr el. senare uppträda. *T.Sg.*

Blindtryck el. blindpressning, dekoration på bokband av läder, pergament o.d., bestående av medelst stämplar, plattor el. rullar (utan tryckfärg el. förgyllning) intryckta mönster. B. var särsk. i bruk under medeltiden och renässansen.

Blindträ, underlag för faner i möbler o.d. B. utföres av enklare träslag men ofta i form av kryssfaner el. lamellerat för att få god formbeständighet.

Blindtryck på bokband till konung Kristoffers landslag av bokbindaren Per i Skara 1613.

Blindträd, art av släktet *Excoeca'ria**.

Blindundervisning. I våra dagar finnas blindskolor i alla kulturländer (jfr Blindanstalter), och i flera av dessa är införd lagstadgad skolplikt. 1896 blev undervisningen av blinda barn obligatorisk i Sverige. Enl. lagen av nämnda år skola alla barn, vilkas synförmåga är så försvagad, att de icke med någon egentlig fördel kunna erhålla vanlig skolundervisning, undervisas i blindskola, såvida de ej i hemmet erhålla ett i noggrannhet och omfattning motsvarande kunskapsmått. Skolrådet (folkskolestyrelsen) har att tillse, att varje blint barn erhåller undervisning. De blinda barnen kräva god tillsyn och en mot deras lyte svarande lämplig omvårdnad. För dem, som sakna hem el. lämpliga sådana, finnes ett av direktionen över blindinst. upprättat barnhem i Nynäshamn, där barn i åldern 2—6 år mottagas. Vid 7 års ålder skall barnet börja sin skolgång i förskolan å Tomteboda. Efter i regel 4 år överflyttas barnen till blindinst. å Tomteboda, skoltiden är 6 år.

Blindskolorna avse att bibringa eleverna folkskolans kunskapsmått samt utbildning i lämpliga yrken el. handarbeten, varigenom den blinde kan sättas i tillfälle att bidraga till sin försörjning. Under de sju första skolåren genomgås den sjuklassiga folkskolans kurser, medan de tre sista skolåren äro avsedda för yrkesutbildning. Med de hjälpmedel, som numera stå till förfogande, föreligga inga väsentliga svårigheter för det blinda barnet att inhämta teoretiska kunskaper. Vid blindskolorna genomgås motsv. årskurser

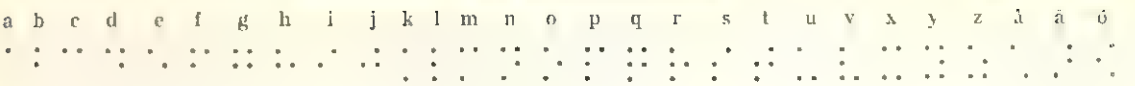

Brailles system.

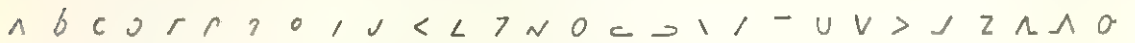

Moons system.

Fig. 1. Alfabet för blinda.

som i folkskolan, och samma läroböcker användas men överförda till punktskrift. Känseln får från början träda i stället för den felande synen, och stor vikt måste läggas vid känselsinnets uppövning. Även hörseln tränas i mycket hög grad, och med denna orienterar sig den blinde. I kristendomskunskap, historia och modersmålet skiljer sig undervisningen icke i högre grad från den vanliga. Vid geografiundervisningen nyttjas reliefkartor och vid undervisningen i naturlära föremålen själva el. lämpliga avgjutningar. Räkneundervisningen består till största delen av huvudräkning, och häri vinnes sådan färdighet, att folkskolans kurs kan genomgås. Vid skrivning och läsning användes den av den blinde Louis Braille 1825 utarbetade punktskriften med upphöjda punkter (alfabetet är systematiskt byggt på de 6 punkter, som utgöra en stående rektangels hörn och dess långsidors mitt; se fig. 1). Böcker med denna skrift framställas vid blindinstitutet och försäljas från dess bokförlag. Hos De blindas förening i Stockholm finnes ett lånebibliotek, omfattande o. 14,000 bd. Ett flertal apparater för framställning av blindskrift ha konstruerats. Till principen äro de varandra ganska lika. Beskaffenheten av de båda mest använda framgår av fig. 2 och 3. Den ena, som utgöres av tvenne metallskivor, försedda med rektangulära hål i rader, i vilka med tillhjälp av ett stift endast en punkt kan tryckas i sänder, är avsedd för den första skrivundervisningen och för skolbruk i allm.; den andra är försedd med tangenter och åstadkommer en hel bokstav åt gången, varigenom betydligt större hastighet vid skrivningen vinnes. För nottryck begagnas ett system av liknande upphöjda punkter. — Vid b:s början begagnade man sig av vanliga bokstäver i relief, men då dessa voro svåra att framställa och mindre lätta att uppfatta med känseln, konstruerade engelsmannen, jur. dr William Moon, själv blind, ett förenklat system (se fig. 1), vilket ännu i dag användes, om än i ringa utsträckning, av personer, som blivit blinda på äldre dagar. Det brailleska systemet är emellertid helt dominerande. Den blinde kan i många fall läsa och skriva lika fort som den seende, men punktskriften kräver mycket stort utrymme. Under skoltiden erhåller han också undervisning i maskinskrivning, och vid utträdet få samtliga elever vanliga skrivmaskiner. En särskild tidn. med punktskrift, "De blindas veckoblad", utkommer en gång i veckan, och Stiftelsen De blindas bokfond främjar de blindas högre studier genom att utgiva läroböcker, handböcker, lexikon m.m.

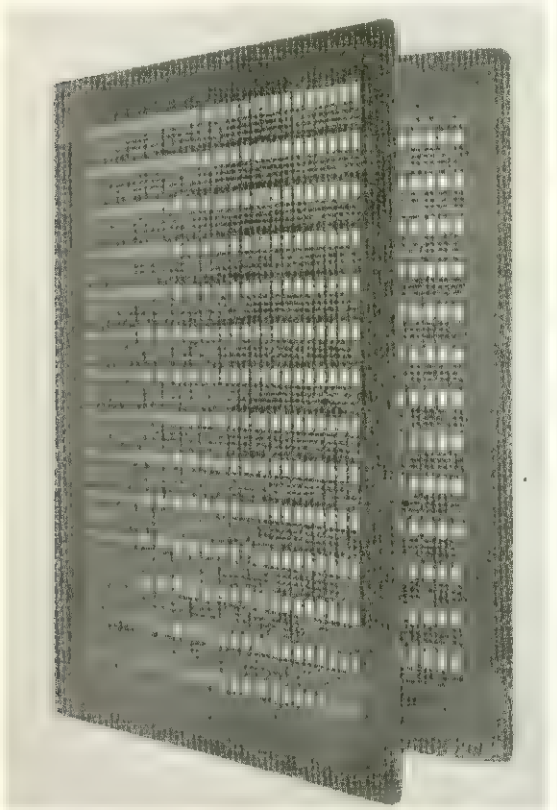

Fig. 2. Den vanligaste apparaten för skrivning av blindskrift.

Yrkesundervisning meddelas åt de manliga eleverna i korgmakeri och borstbinderi och åt de kvinnliga eleverna i vävning samt stickning för hand och med maskin. Flickorna erhålla dessutom undervisning i matlagning och andra husliga göromål. Vid avslutad utbildning erhålla eleverna utrustning av verktyg och en del arbetsmaterialier samt återvända i regel till hembygden. Några få blinda ha med framgång idkat studier vid läroverk och avlagt akademisk examen. Åt en del elever lämnas undervisning även i piano-, orgel-, violinspelning och harmonilära; dock åsyftar denna undervisning endast i undantagsfall att utbilda musiker. I pianostämning utbildas däremot verkliga fackmän, vilka bruka avsluta sin kurs vid Musikaliska akad. Hantverksskolorna meddela samma yrkesundervisning som inst. samt övning i läsning och skrivning av blindskrift. Utbildningstiden beräknas här till tre år men kan variera efter vars och ens behov. Minimiåldern för inträde är 14 år, men någon maximiålder finnes ej bestämt angiven. Eleverna få här erlägga en mindre årsavgift, men utrustning med verktyg och arbetsmaterialier lämnas gratis. B. kräver naturligt nog i många stycken sin särskilda me-

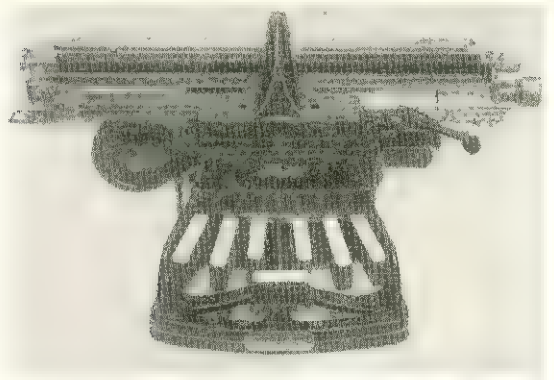

Fig. 3. Snabbskriftsapparat för blindskrift.

todik, och under de senaste åren äro betydande framsteg härvidlag att anteckna. För anställning som lärare i kunskapsämne vid blindskola fordras folkskollärarexamen och en ettårig utbildningskurs vid inst. å Tomteboda, för arbetslärare vanlig yrkesutbildning och en termins auskultering vid inst. — Litt., se Blindanstalter. *[G.Ek]H.Sd.*

Blink, C a r l, pseud. för författarinnan L o u i s e G r a n b e r g.

Blinkenberg. 1) C h r i s t i a n B., dansk arkeolog (f. 1863), fil. dr 1893 ("Asklepios og hans Fænder i Hieron ved Epidauros"), doc. i arkeologi vid Köpenhamns univ. 1911, prof. 1916—26; anställd vid danska nationalmuseet 1888, inspektör där 1897—1916. Jämte dansken K. F. Kinch ledde B. 1902—05 utgrävningarna av staden Lindos på Rhodos och övertog efter Kinchs död ensam publicerandet av grävningsresultaten ("Lindos. Fouilles et recherches", 2 bd, 1931—41). Samband med Lindosutgrävningarna ha också ett flertal avhandlingar med den gemensamma titeln "Lindiaka" (i "Videnskabernes Selskab. Historisk-philologiske Meddelelser"), bland vilka särsk. må nämnas "Fibules grecques et orientales" ("Lindiaka", 5, 1926). Bland B:s övriga skrifter märkas en rad betydande arbeten, "Tordenvåbenet i Kultus og Folketro" (1909), "Miraklerne i Epidauros" (1917), "Knidia. Beiträge zur Kenntnis der praxitelischen Aphrodite" (1933), "Corpus vasorum antiquorum. Danemark" (6 bd, 1924—38, tills. med K. Friis Johansen). B. hyllades med en festskrift 1942 (i "Acta archaeologica", 13). *[N.V.JK.H.*

2) A n d r e a s Peter Damsgaard B., den föreg:s brorson, språkforskare (f. 1893), efter studier bl.a. i Köpenhamn, Frankrike och Italien prof. i franska språket vid Aarhus univ. 1934, i romansk filologi 1941; univ:s rektor 1937—40. Bland B:s skrifter kunna nämnas doktorsavh. "Ernest Renan" (1923), det syntaktiska arbetet "L'ordre des mots en français moderne" (2 bd, 1928—33), dialektundersökningen "Le patois d'Entraunes" (2 bd, 1939—40), "Dansk-fransk Ordbog" (1937; tills. med M. Thiele) och "Fransk Modstandsdigtning" (1946). *L.*

Blinkers [eng. utt. bliŋ'kəz], en sorts skygglappar, som användas för kapplöpningshästar — såväl inom galopp- som travsporten — i syfte att under löpningen hindra hästen från att störas av medtävlande.

Blinkfyr el. b l ä n k f y r, *sjöv.*, se Fyr.

Blinkhinna, *membra'na nic'titans,* en tunn, genomskinlig hinna, som från inre, resp. främre ögonvinkeln genom en särskild muskelapparat kan dragas framför ögat och skydda detsamma utan att utestänga ljuset. B. ligger innanför de båda andra ögonlocken och är väl utvecklad hos vissa hajar och groddjur samt hos kräldjuren och fåglarna men mer el. mindre tillbakabildad hos däggdjuren. Hos människan och aporna finnes i inre ögonvinkeln ett litet veck (*plica semicircula'ris*), som utgör ett rudiment av b. *H.W.*

Blinkmikroskop, ett instrument, med vilket två föremål — vanl. två fotografier av samma föremål, tagna på olika tider — kunna med korta mellantider av ögat observeras. B. utgöres av ett mikroskop med två objektiv men ett okular. Genom en "blinkinrättning", vanl. en bländare, som släpper fram ljuset från det ena objektivet, samtidigt med att ljuset från det andra avbländas, kan ögat omväxlande iakttaga de båda bilderna. Om dessa äro precis lika, märks härvid ingen ändring i bildens utseende, men om någon detalj i bilden har ändrats, så synes den hoppa el. "blinka". B. användes inom astronomien för upptäckande av småplaneter el. av egenrörelser hos stjärnorna. Det kan också med stor fördel användas för att upptäcka förändringar i stjärnornas skenbara ljusstyrka. *Ch.*

Blinkning. Vid b. drages övre och delvis också undre ögonlocket fram över ögongloben. Härvid fuktas sen- och hornhinna med tårvätska och skyddas mot uttorkning. Likaledes bortföras damm och andra småpartiklar från ögat. Tårvätskans avlopp genom tårkanalerna gynnas vid b. Denna utlöses reflektoriskt från femte hjärnnervens sensibla förgreningar i ögats hinnor och närmaste omgivning. I förlängda märgen överföres retningen till 7:e hjärnnerven, som går till musklerna i och kring ögonlocken. B. kan även utlösas genom fria viljan el. från näthinnan vid stark belysning av ögat. Vissa djur ha en särskild blinkhinna*. *J.E.L.*

Blinksignaler, signaler medelst blinkljus, användas huvudsakl. i samfärdselns tjänst, t.ex. vid järnvägar och inom fyrväsendet för att skärpa uppmärksamheten, för att skilja t.ex. olika fyrar från varandra el. för att markera vissa förhållanden (jfr Trafiksignaler). Ljuskällan är acetylen el. elektricitet. I förra fallet åstadkommes blinken med Daléns klippapparat (se Acetylenbelysning, sp. 107), i senare medelst elektromagnetisk strömbrytare.

Blinkstjärnor, *astr.*, se Antalgolstjärnor.

Blinningar, *zool.*, släkte av fam. bromsar*.

Bliny' (sing. *blin*), rysk nationalrätt, ett slags plättar.

Blioch [bljåχ], I v a n S t a n i s l a v o v i t j, finansman, se Bloch.

Bliss, T a s k e r H o w a r d, amerikansk militär (1853—1930), officer vid art. 1875, brigadgeneral 1902 och generalmajor 1917. B. deltog som överstelöjtnant i spansk-amerikanska kriget 1898. 1909 blev B. ställföreträdande chef och 1915 chef för generalstaben. Sedan USA inträtt i 1:a världskriget, blev B. 1918 led. av högsta krigsrådet och

sedermera en av USA:s representanter vid fredskonferensen i Versailles 1918—19.

Bliss, Robert Woods, amerikansk diplomat (f. 1875), i diplomattjänst 1900, ambassadsekr. i Petersburg 1904, i Buenos Aires 1909, i Paris 1912, ambassadråd där 1916, chargé d'affaires i Haag 1918, avdelningschef i utrikesdep. 1920, minister i Sverige 1923 –27, ambassadör i Argentina 1927—33.

Bliss, Arthur Edward Drummond, engelsk tonsättare (f. 1891), studerade för bl.a. Ch. Stanford och R. Vaughan Williams vid Royal College of Music i London, 1921—22 lärare där, efter några års verksamhet i Santa Barbara i Kalifornien åter bosatt i London. B., som tagit starka intryck av de moderna fransmännen (Honegger m.fl.), är en av den nyare engelska musikens starkaste begåvningar; hans tonspråk är av en manligt kraftig, glatt livsbejakande hållning. Med förkärlek har han odlat solosången med kammarensemble; i övrigt har han komponerat instrumental kammarmusik, "concertino" för oboe och liten orkester, kvintett för oboe och stråkar, kvintett för klarinett och stråkar, "Färgsymfoni" (de skilda satserna benämnda efter olika färger), "Music for strings", filmmusik, baletten "Checkmate" (1937) m.m. *[F.Sl.]M.Ag.*

Blister, *bot.*, bladen hos bladvass.

Blister (av eng. *blister*, blåsa). Med b. förstår man en blåsdragande, hudretande salva, som, ingniden över en viss kroppsdel, t.ex. en led el. sena, framkallar ökad blodtillförsel och livligare ämnesomsättning inom ifrågavarande område och därigenom påskyndar läkningen av en skada. I veterinär hästpraktik användes vanl. som b. en 5—20 % salva av kvicksilverjodid, tjära samt något djurfett. På nötkreatur, som äro överkänsliga för kvicksilver, användes som b. spanskflugesalva. *Dhl.*

Blitoeng [-toŋ], ö i Ostindien, se Billiton.

Blitoph'aga [-f-], släkte av fam. asbaggar*.

B.Litt., beteckning för *Bachelor* of Letters.*

Blitum, växtsläkte, se Mollsläktet.

Blitz, lastbilsmärke, tillverkas vid Opelfabrikerna i Russelheim a. M., Tyskland. Se Opel.

Blitzen, försvenskning av den i England gängse benämningen *the Blitz,* ljungelden (efter ty. *Blitz,* blixt), på den period under "slaget om England", vilken började då tyskarna 7/9 1940 inledde total krigföring genom bombning av London. Denna massbombning utsträcktes också till andra viktigare engelska städer och varade till i huvudsak årsskiftet. Våren 1941 fortsattes de tyska luftanfallen; det sista stora bombanfallet mot London utfördes natten till 10/5.

Blix. 1) Magnus Gustaf B., fysiolog (1849—1904), med. dr 1880, fil. hedersdr 1900, doc. i Uppsala 1880, laborator där 1882, prof. i fysiologi och embryologi vid Lunds univ. 1885, dess rektor från 1899. Sin vetenskapliga utbildning erhöll B. huvudsakl. i Uppsala under F. A. Holmgrens ledning samt under studieresor i Tyskland och Frankrike hos A. Fick i Würzburg och hos Ch. A. François-Frank och E. J. Marey i Paris. B:s första vetenskapliga undersökning avhandlar musklernas fysik, och under hela hans 30-åriga forskarverksamhet var hans intresse huvudsakl. koncentrerat till detta kapitel av fysiologien. Hit höra undersökningar om sambandet mellan muskelns längd och spänning, om energiomsättningen vid muskelkontraktionen och om muskelvärmen, vilka alla blevo av grundläggande betydelse för kommande undersökningar på detta område, t.ex. för nobelpristagaren A. V. Hills forskningar, och vidare noggranna mätningar av människans arbetskraft med avsikt att bl.a. utreda, huruvida människan har förmåga att med egna krafter flyga, om tjänliga apparater ställas till hennes förfogande.

Dessa mätningar ledde B. in på frågan om fåglarnas flykt. Mest känd är B. dock för sin epokgörande upptäckt av hudens sinnespunkter (se Hudsinne) samt som genial konstruktör (tills. med H. Sandström) av fysiologiska apparater. *A.Wd.*

2) Fritiof Gunnar B., den föreg:s son, fysiolog (f. 7/9 1894), med. lic. 1922, med. dr i Lund 1925, laborator 1926 och prof. sedan 1930 i medicinsk och fysiologisk kemi i Uppsala. B:s vetenskapliga arbeten beröra fettomsättningens och oxidationsföreteelsernas kemi.

Blix, Peter Andreas, norsk ingenjör och arkitekt (1831—1901), var efter avslutade studier verksam dels privat, dels i offentlig tjänst samt nedlade därunder ett omfattande och förtjänstfullt arbete på undersökning och konservering av äldre norska byggnadsverk. Bl.a. restaurerades Håkonshallen och domkyrkan i Bergen under hans ledning 1879—83. B. uppgjorde även ett förslag till återställande av Akershus fästning och stiftade 1874 Norsk ingeniör- och arkitektforening.

Blix. 1) Elias B., norsk teolog och språkman (1836—1902). B. bedrev teologiska och filologiska studier i Leipzig 1871—72 och blev 1879 e.o. prof. i hebreiska vid univ. i Kristiania. 1884 – 88 tillhörde B. som kyrkominister Sverdrups ministär. B. har blivit mest känd för sin religiösa diktning på landsmål, "Nokre salmar" (1869—75), "Salmar og songar" (1900), "Salmar, songar og kvad" (minnesuppl. 1936), samt för sitt arbete med övers. av NT till landsmål; B. ledde arbetet och översatte själv mer än hälften (hela övers. utkom 1890). — Litt.: E. Berggrav, "E. B." (1936). *H.On.*

2) Ragnvald B., den föreg:s son, karikatyrtecknare (f. 1882), länge bosatt i Paris och München (1908—18) som tecknare för bl.a. "Le rire", "La vie parisienne" och "Simplicissimus". 1919—21 utgav han i Oslo skämttidningen "Exlex". Vidare var han medarbetare i "Dagbladet" och "Bergens Tidende". Under den tyska ockupationen av Norge vistades B. i Sverige, där han tecknade i "Göteborgs handels- och sjöfartstidning" under sign. Stig Höök. B:s teckningar till dagskrönikan utmärka sig för vass satir och psykologisk skarpblick. *[G.V.]A.*

Blixen, Karen, författarinna, se von Blixen-Finecke 2).

von Blixen-Fi'necke, svensk-dansk friherrlig ätt, utgrenad från den redan under 1200-talet nämnda pommerska adelsätten von Blixen. Slutl. generallöjtnanten Conrad Christoffer von Blixen (1716—87) blev 1756 naturaliserad svensk adelsman och 1772 friherre; hans son, generallöjtnanten Carl Filip von Blixen (1749—1829), ärvde från sin mödernesläkt von Finecke fideikommissgodset Dallund på Fyn och fick 1794 tillstånd att kalla sig von Blixen-Finecke, blev 1802 även dansk friherre. Hans sonson var nedannämnde B.1). Släkten innehar numera Näsbyholms fideikommiss (Skåne) och Dallunds fideikommisskapital. *C.*

1) Carl Fredrik Axel Bror von B., friherre, dansk politiker (1822—73), utbildades vid olika tyska univ., började sin politiska bana som konservativ helstatsman, hade som sådan 1851—52 säte i Folketinget men lämnade därefter för en tid den danska politiken och tog 1856 som svensk adelsman säte på Riddarhuset i Stockholm, ett egendomligt och livligt kommenterat statsrättsligt förhållande. Hans politiska åskådning förändrades, han blev ivrig skandinav, utgav 1857 broschyren "Skandinavismen praktisk", avlägsnade sig från helstatspolitiken och närmade sig den fraktion av bondevänliga vänstern, som omfattade en ejderdansk politik. I Folketinget, som han tillhörde 1858—61 och 1862—64, anslöt han sig närmast till detta parti och var 1859—60 utrikesminister och minister för Slesvig i Rotwitts vänsterregering samt dess mest uppmärksammade medl. Sedan 1854 g.m. prinsessan Augusta av Hessen-Kassel och därmed svåger till den danske tronföljaren, senare kung Kristian IX, sökte han förgäves förmå denne att antaga posten som ståthållare i Holstein (det s.k. svågerbrevet) och företog i samband härmed några förhastade diplomatiska steg. Hans uttalande i den slesvigska skolstriden till förmån för den danska uppfattningen gjorde honom populär även bland tidigare nationalliberala motståndare, och han förblev efter sin avgång 1860 en ledande politisk person, en förgrundsfigur vid mötena mellan Nordens monarker, en av grundarna av föreningen Dannevirke 1861 och en ivrig tillskyndare av Holsteins avskiljande från den danska monarkien. Men övertygad om omöjligheten att få till stånd ett skandinaviskt försvarsförbund bytte B. ånyo ställning och företog, då den dansk-tyska krisen blev akut, ett uppseendeväckande privatdiplomatiskt steg, hänvände sig direkt till sin ungdomsvän Bismarck för att söka uppnå en dansk-preussisk överenskommelse och fick av denne ett vänligt svar. "Episoden B." blev dock självfallet utan väsentliga följder. Vid tillkomsten av ministären Frijs-Frijsenborg 1864 spelade B. en viss roll men lämnade s.å. politiken. *B.*

2) Karen Christence von B., f. Dinesen, dansk författarinna (f. 17/4 1885), dotter till förf. Wilhelm Dinesen, g. 1914—25 m. jaktexpeditionsledaren i Nairobi, Brittiska Östafrika, friherre Bror v B., sonson till B.1). B. utbildade sig först till målare, bodde i Paris, London och Rom, reste 1913 till Östafrika och förestod 1913—31 skötseln av en stor farm i Kenya, bosatte sig därefter i Danmark och debuterade 1934 under pseud. Isak Dinesen med novellsaml. "Seven Gothic tales" (sv. övers. "Sju romantiska berättelser", 1934; da. övers. "Syv fantastiske Fortællinger" 1935), skriven på engelska och utg. i USA. Boken blev en världssuccé. Förf:s följ. verk äro: memoarboken "Den afrikanske Farm" (1937; sv. övers. "Afrikansk pastoral", s.å.), novellsaml. "Vintereventyr" (1942; sv. övers. "Vintersagor", s.å.), båda utgivna under namnet Karen Blixen, samt romanen "Gengældelsens Veje" (1944; sv. övers. "Vedergällningens vägar", 1945), utgiven under pseud. Pierre Andrézel. — Karen Blixen, som B. numera kallar sig, har stor fantasibegåvning och medfödd berättartalang, hon är högkultiverad, berest, kännare av alla slags njutningar och lidanden, mästare i den gamla fina konsten att i lätt och spirituell ton behandla livets djupaste och svåraste problem utan att för den skull bli flack och ytlig. Hennes böcker äro sinnrika, exklusiva, med en dragning åt det makabra, på en gång kapriciösa och poetiska, cyniskt raljanta och uttryck för ett stort och bittert vetande. Hennes komposition är ytterligt välberäknad, hennes språk klart, avslipat och associationsrikt. Hela hennes produktion, utom memoarerna, har adertonhundratalspastischens form, och detta är en bidragande orsak till det intryck hon ger av att alltid hålla sina läsare på en viss distans. — Litt.: C. M. Woel, "Tyverne og Tredvernes Digtere", 1 (1941); E. Tykesson, "Tolv Essayer" (1945). *E.T.*

Blixt, se Åska.

Blixtanfall, se Blixtkrig.

Blixtapparater, fysikaliska leksaker el. apparater för demonstration av elektriska urladdningsfenomen, i vilka elektriska gnistor bringas att framträda i en roande el. instruktiv form.

Blixtfyr, *sjöv.,* se Fyr.

Blixthjul, *elektrotekn.,* äldre form av strömbrytare, huvudsakl. använd vid induktionsapparater för att åstadkomma tätt på varandra följande avbrott av den primära strömmen. B. utgöres av en i periferien tandad kopparskiva, där mellanrummen äro utfylida av en isolerande massa. Strömmen slutes genom hjulet, varje gång en mot periferien anlagd släpkontakt berör en tand, och brytes, då ett isolerande mellanrum passeras.

Blixtkatarr, gammal benämning på influensa.

Blixtkrig, under 2:a världskriget framträdande benämning på snabbt genomförda operationer,

som ofta ledde till avgörande resultat. De mest typiska ex. äro tyska anfallen på Polen 1939, i väster 1940 och på Balkan 1941. Världshistorien visar emellertid från äldre tider flera fall av b. Som ex. kunna anföras Karl XII:s krig mot Danmark 1700 och Preussens krig mot Österrike 1866. Tyska anfallet på Frankrike 1914 var nära att få karaktären av b., men slaget vid Marne ändrade detta till ett över fyraårigt ställningskrig. Ordet användes alldeles särsk. som motsats till 1:a världskrigets i åratal pågående ställningskrig med dess begränsade operativa resultat. Den urgamla tanken, att ett krig bör avgöras hastigt, hade under detta krig ej kunnat realiseras. Under mellankrigstiden bedrevos därför teoretiska och praktiska studier för utexperimenterande av nya stridsmetoder, särsk. intensivt i Tyskland och Sovjetunionen. Kommande krig, sade man, måste genomföras under nya, snabba och effektivare krigföringsformer. Ett b. kräver vissa förutsättningar. Det fordras överlägsenhet hos den anfallande, särsk. beträffande luftstridskrafter men därjämte i fråga om pansarstyrkor och dessas rörlighet samt en utpräglad motorisering inom de anfallande styrkorna i övrigt. Vidare är det önskvärt, att b l i x t a n f a l l kan tillgripas. Dess förstahandsresultat kunna stundom bli avgörande för fortsättningen, i sht om motståndaren är mer el. mindre oförberedd. Denne kan därvid mången gång genom diplomatiska åtgärder vara invaggad i viss säkerhet. Blixtanfallet innebär överraskningsmomentets utnyttjande, en sedan gammalt erkänd, ofta tillämpad grundsats för krigs öppnande. B:s genomförande kan därjämte vara förberett och sålunda underlättat genom defaitistisk propaganda i det land, som anfalles. Angreppen på Norge och Danmark 1940 äro utpräglade ex. på anfall på oförberedd motståndare. Det japanska anfallet mot amerikanska flottan i Pearl Harbor 1941 bör även nämnas, vidare engelsmännens anfall på Danmark 1807 och japanernas anfall på ryska flottan i Port Arthur 1904. Under senare delen av 2:a världskriget blevo motståndarna mera jämnspelta. Förutsättningarna för endera partens genomförande av ett b. inom ramen för de stora operationerna blevo mindre, kriget fick ett mera utdraget förlopp. Flygets enorma utveckling under krigets senare år samt slutl. atombombens praktiska användning i krigföringen kunna skapa nya framtida former av verkningsfulla blixtanfall och b. — Litt.: C. A. Ehrensvärd, "Hårt mot hårt" (1943); P. Lindencrona, "B. mot Sverige" (s.å.). *S.Bn.*

Blixtljus, inom fotografien använd momentan belysning, avsedd att ersätta el. förstärka dagsljuset. Förr användes vid blixtljusfotografering uteslutande b l i x t p u l v e r, en blandning av magnesium- el. aluminiumpulver och ett syreavgivande ämne, vilken förbrinner med en snabbt uppflammande och intensivt lysande låga. Som syreavgivande ämne användes kaliumklorat, kaliumperklorat el. något samtidigt ljusavgivande salt som cerium-, torium el. strontiumnitrat. Blandningen förekommer i lös vikt el. i små avvägda förpackningar, b l i x t p a t r o n e r. Blixtpulvrets många nackdelar, dess eldfarlighet, explosionsrisk och rökutveckling ha medfört, att det alltmer undan-

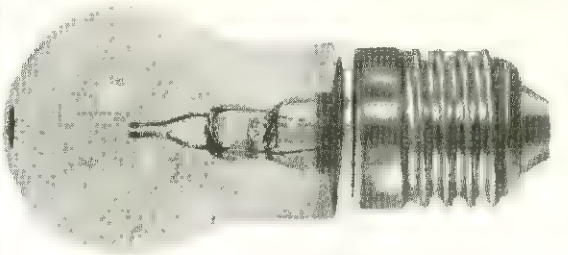

Blixtljuslampa (Photoflux).

tränges av de ofarliga och pålitligare elektriska k o l v b l i x t a r n a. Dessa bestå av normala glödlampskolvar, innehållande ant. en gasblandning, som avger kraftigt ljus vid förbränningen (Photoflux, se fig.), el. en tunn magnesiumfolie i syrgas (Vacublitz). Kolvblixtarna tändas elektriskt genom anslutning till belysningsnätet, t.ex. i en bordlampa, el. till ett ficklampsbatteri. I sistnämnda fallet fastmonteras batteri och blixt ofta på kameran och synkroniseras med slutarens exponering, så att man kan fotografera på fri hand med t.ex. $^1/_{100}$ sek exponering nästan lika bekvämt som vid dagsljus. *K.S.*

Blixtlås, d r a g l å s, d r a g k e d j a, lås- el. häktanordning, medelst vilken kanterna av två band kunna successivt förenas el. åtskiljas genom att en över raden av häktorgan rörligt anordnad l ö p a r e föres längs banden i ena el. andra riktningen. Utvecklingen av b. till en praktisk och billig massartikel har krävt förhållandevis lång tid, har fordrat insatser från ett stort antal uppfinnare och varit förknippad med mycken möda. B. i modern mening kunna dateras till 1914, då svensk-amerikanen Gideon Sundbäck erhöll amerikanskt patent på sitt s.k. lamellsystem, som bl.a. kännetecknades av att häktorganen gjordes skedbladsliknande och relativt korta i bandens längdriktning, varmed följde, att antalet låspunkter blev relativt stort mot vid tidigare konstruktioner. Först härigenom blev låset både slitstarkt och tillräckligt böjligt och för första gången väl lämpat för användning på klädesplagg. Den första idén till b. är likväl av långt äldre datum än 1914. Den kan föras tillbaka åtm. till 1851, då symaskinskonstruktören Elias Howe erhöll patent på en automatisk knäppinrättning, avsedd att ersätta de besvärliga knappraderna spec. på damklänningar. Andra konstruktioner i liknande syfte patenterades o. 1883 av Poduschka i Wien, Lake och Brougham. På dessa tidiga draglås fanns ingen egentlig löpare utan i dess ställe ett system lösa "häktor", löpande på och sammanhållande de vulster, med vilka bandets kanter voro försedda. Häktorna voro med jämna mellanrum knutna vid ett dragsnöre och fördelades sålunda längs banden, d.v.s. förenade hela kantlängden, när snöret sträcktes. Det första egentliga b., d.v.s. ett sådant, vid vilket en löpare successivt sammanfogar el. åtskiljer en rad f a s t a häktorgan, patenterades 1893 av amerikanen W. L. Judson. Häktorna voro enl. ett av Judsons patent gjorda av metalltrådsämnen, inträdda i bandkanten. Löparen var tänkt som ett löst verktyg, vilket alltså ej organiskt hörde

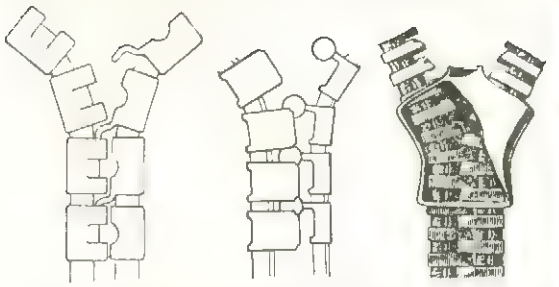

Blixtlås. T.v. Aronssons "C-curity"-lås omkr. 1906, i mitten Canfields kullås av 1908, t.h. Sundbäcks blixtlås av 1914.

till själva låset. Huvudintressent i Judsons företag var en överste Lewis Walker, som 1903 anställde svensken Peter A. Aronsson som konstruktör av de maskiner, vilka behövdes för tillverkningen. Aronsson gjorde under sin anställningstid ett flertal förbättringar även på själva låskonstruktionen, vilken snart döptes till *security fastener*, sedermera ändrat till det mera slående namnet *C-curity*. Från perioden kring sekelskiftet stamma även ett flertal fristående b.-uppfinningar, både av europeiskt och amerikanskt ursprung, de flesta dock av ringa intresse. Dock må här nämnas Canfields konstruktion, vid vilken häktorganen hade formen av kulformiga knoppar, vilka medelst löparen inpassades i motstående som kulhållare formade griporgan (kullås). En händelse, som blev av stor betydelse för b:s vidare utveckling, var när Walker som konstruktörsbiträde till Aronsson 1907 anställde Sundbäck. Denne kom redan efter ett års anställning fram till en ny konstruktion, som eliminerade ett svårt fel i Judsons och Aronssons anordningar, vilket yttrade sig så, att låset ej tålde någon avsevärd deformation utan gärna sprang upp när det utsattes för böjning. 1910 etablerade sig Aronsson i Paris och igångsatte där tillverkning av draglås både enl. sitt eget och enl. Sundbäcks system. Härifrån kommo de första till Sverige införda draglåsen. De kallades *ferme-tout* (knäpper allt), senare försvenskat till fermitot och ytterligare förvanskat till fermitetslås. Benämningen b. uppfanns ej förrän o. 1925. De i Paris tillverkade låsen voro alltjämt långt ifrån fulländade och öppnade sig gärna själva vid måttlig påfrestning, resp. vägrade att öppna sig. Hittills hade alla b. utförts osymmetriska, d.v.s. med en rad "hyskor", samarbetande med en motstående rad griporgan. 1911 tillkom ett åt schweizarna Catharina Cuhn-Moos och Henri Forster beviljat patent, enl. vilket de motstående griporganen dels förenklats till formen, dels gjorts inbördes alldeles lika. Patentet övertogs av Walker och Sundbäck, varefter den nya uppfinningen under de närmast följande åren ytterligare fulländades av Sundbäck, resulterande i det härovan nämnda lamellpatentet av 1914. B. hade härigenom fått i huvudsak den form, som alltjämt är den bestående. Senare uppfinningar på området ha väsentligen avsett utvecklingen av de automatiska maskiner, som gjort det möjligt att av b. åstadkomma en billig konfektionsvara. Rätten till Sundbäcks nya konstruktioner och tillverkningsmetoder övertogs för Europas del av den engelska firman Kynoch Ltd., som lanserade b. för militärbruk under 1:a världskriget. Ur firman Kynoch utbröts 1925 ett särskilt företag enbart för tillverkning av b., Lightning Fastener Co., som jämsides med Sundbäcks amerikanska storföretag, The Talon Inc., är världens största tillverkare av b. Ett annat betydande företag inom branschen är den schweiziska firman Ri-Ri Patentverschluss, vars chef dr M. O. Winterhalter utarbetat metodiken att framställa b. av konstharts. I Sverige tillverkas b. sedan 1931 av Gusums bruks & fabriks-ab. — Litt.: S. Sköldberg, "Till b:s historia" (i Tekn. museets årsb. "Daedalus", 1940). *A.Lg.*

Blixt-patron, -pulver, se Blixtljus.

Blixtregistreringsapparat, apparat för studium av naturen hos överspänningar, förorsakade av atmosfärisk elektricitet, särsk. på kraftledningar. Svensken H. Norinder har möjliggjort registrering av dessa i starkströmstekniken och för luftelektriciteten viktiga fenomen.

Blixtrör el. fulgurit, en av blixtnedslag i lös sand genom sammansintring av sandkornen frambragt rörformig bildning, stundom grenig, av några mm till 5 cm diam. och av flera m längd. Ofta ha b. en skrovlig och ojämn yta samt äro mycket bräckliga. De ha observerats på sandhedar, då den lösa sanden omkring dem blåst bort.

Blixtsamtal, telefonsamtal, som befordras i tur före vanliga samtal och ilsamtal. Taxan är för inländska b. 20 ggr den vanliga periodavgiften, dock lägst 10 kr pr period. I utländsk trafik är taxan 5 ggr avgiften för vanligt samtal.

Blixtskarv, *byggn.*, se Bladning.

Blixtskydd, se Åskledare och Överspänningsskydd.

C. Bloch: Kristian II i fängelset, 1871. Statens Museum for Kunst, Köpenhamn.

Blixtspektrum, se Solen.

Bliziński [-zji'ńiskji], Józef, polsk dramatiker (1827—93), vars kvicka, på ett saftigt, äktpolskt språk skrivna komedier med motiv huvudsakl. från lantadelns liv ("Marskavaljeren", 1873, "Herr Damazy", 1877, m.fl.) hade stor scenisk framgång.

Blizzards [blizz'ədz] kallas i Nordamerika starka snöstormar, som från n. inbryta på baksidan av ett lågtryck. De medföra hastigt fall av temperaturen men en brant stigning av lufttrycket och karakteriseras dessutom av de mycket fina isnålar el. av den mycket fina snö de medföra.

BLM, se Bonniers litterära magasin.

Bloaters [blåû'təz] kallas i England hel och ogälad sill, som är lätt saltad och lätt rökad (10 à 12 tim. vid 25° C.).

Bloch [blåkk]. 1) Carl Henrik B., dansk målare (1834—90), blev tidigt känd för sina folklivsskildringar i Vermehrens stil; bekantskapen med Italiens konst förde honom emellertid in på större uppgifter, vilkas tankeinnehåll han gav en talande form, varemot det koloristiska ofta är av mindre intresse. Av B:s religiösa måleri finnas två altartavlor i Löderups och Hörups kyrkor i Skåne, "Jairi dotter" (1863) i Kunstmuseet i Köpenhamn, som även äger hans mest populära historiemålning, "Kristian II i fängelset" (1871; bild se sp. 162). Bland B:s porträtt märkes särsk. den levande och intressanta bilden av H. C. Andersen (1869). *M.Bjn.*

2) Oscar Thorvald B., den föreg:s bror, kirurg (1847—1926), med. dr i Köpenhamn 1879, överkirurg vid Frederiks Hospital där 1885, doc. i klinisk kirurgi s.å. och prof. 1897—1913. B:s praktiska verksamhet formade sig till en energisk kamp för antiseptikens genomförande och utveckling på det sjukhus han företrädde. Både som klinisk lärare och som vetenskaplig förf. var han synnerligen framstående. B. har bl.a. utgivit det av hans humana livssyn präglade arbetet "Om Döden" (1903; sv. övers. 1904). *T.Sg.*

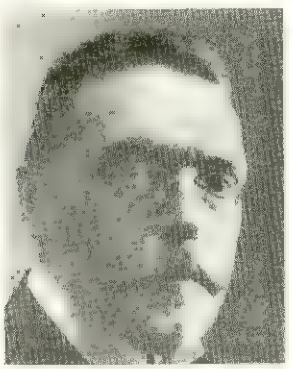

3) Anna Katarina B., f. Lindemann, den föreg:s svägerska, skådespelerska (f. 1868). B. var 1885—1918 och 1922—25 anställd vid Det kongelige Teater och har senare gästspelat på Betty Nansenteatret. B:s egentliga område var bourgeoisiens unga flicka, men hon kunde även ge en utomordentligt fasetterad bild av sin generations unga adelsdam. Fantasifullt, karakteristiskt och med kultiverad smak varierade hon sina scengestalter. Till hennes mest kända och uppskattade roller höra Hilde i "Frun från havet", Anjutka i "Mörkrets makt", Hedvig i "Vildanden", Eleonora i "Påsk" och Johanne i "Äventyr på fotvandring". Från 1887 var hon g.m. sceninstruktören prof. William B. (d. 1926). *A.L.*

Bloch [blåχ] (Bloch), Ivan Stanislavovitj, polsk-rysk finansman och socialekonom (1836—1901). B. grundade en stor förmögenhet på lyckade spekulationer i järnvägsanläggningar, varefter han huvudsakl. ägnade sig åt nationalekonomiskt skriftställeri. Hans mest kända arbete behandlar "Framtidens krig i tekniskt, ekonomiskt och politiskt hänseende" (6 bd, 1898, delvis övers. till svenska); det har satts i samband med tsar Nikolaj II:s initiativ till den första fredskonferensen i Haag 1899. *Th.*

Bloch [blåχ'], Philipp, tysk-judisk religionsfilosof och historiker (1843—1923), f. i Oberschlesien. B. blev fil. dr vid univ. i Breslau med avh. "Der Gottesbegriff bei Aristoteles" 1865. Från 1871 rabbin vid Brüdergemeinde i Posen utvecklade B. en framgångsrik verksamhet som predikant, lärare och produktiv förf. Då Posen efter fredsslutet blev polskt, flyttade B. 1920 till Berlin. B. ägnade sig tidigt åt studiet av medeltida judisk religionsfilosofi och utgav "Die jüdische Religionsphilosophie" (i J. Winter & A. Wünsche, "Die jüdische Literatur", 2, 1894). B. är en av de få judiska religionsforskare, som ägnat sitt intresse åt judisk mysticism i dess olika förgreningar. Under senare levnadsår publicerade han en del studier beträffande judarnas historia i Posen. B. tillhörde den liberala riktningen inom den tyska judendomen och var ordf. för Vereinigung liberaler Rabbiner Deutschlands. *M.Es.*

Bloch [blåχ'], Josef Samuel, österrikisk-judisk politiker och religionshistoriker (1850—1923), f. i Östgalizien, verkade som rabbin i Floridsdorf vid Wien. I början av 1880-talet stod B. i judendomens främsta led tack vare sin tappra och framgångsrika kamp mot den antisemitiske katolske teologiprofessorn A. Rohling i Prag. Som representant för valkretsen Kolomea i österrikiska riksrådet försvarade han mot de "kristligt sociala" den österrikiska judendomens religiösa och ekonomiska intressen. Under mer än 25 år utgav han i Wien den judiska tidskr. "Österreichische Wochenschrift". B. publicerade värdefulla religions- och litteraturhistoriska skrifter. Bland hans senaste arbeten må nämnas, förutom intressanta levnadsminnen ("Erinnerungen", 2 bd, 1922), det apogoletiska verket "Israel und die Völker" (1923), utgörande resultatet av B:s betydelsefulla livsarbete. *M.Es.*

Bloch [blåkk], Andreas, norsk målare (1860—1917), gjorde sig särsk. bekant som mångsidig och produktiv tecknare och illustratör av böcker och tidskrifter, företrädesvis med kostym- och militärhistoriska ämnen.

Bloch [blåkk], Carl Edvard, dansk läkare (f. 1872), prof. i barnsjukdomar vid Köpenhamns univ. 1916—43, univ:s rektor 1931—32 och 1936—42; överläkare vid Rigshospitalets barnavd. 1910—31; med. hedersdr vid Lunds univ. 1947. Som barnläkare och pediatrisk forskare har B. gjort sig mest känd genom sina arbeten över sjuk-

domar hos barn vid otillräcklig fetthalt el. olämpligt fett i kosten, varvid han på grundvalen av självständiga kliniska iakttagelser lyckades fastställa ett dylikt samband, innan ännu betydelsen av de fettlösliga vitaminerna experimentellt påvisats. *af K.*

Bloch [blåχ', blåkk], Ernest, schweizisk-judisk tonsättare (f. 1880), sedan 1925 dir. för konservatoriet i San Francisco. B. eftersträvar en nationellt judisk musik, ett med hänsyn till judarnas för länge sedan försvunna samhälleliga och folkliga enhet problematiskt företag. I sina verk förenar han ofta modern, komplicerad nyansrikedom med naturlig musikalitet. B. har skrivit en opera, "Macbeth", 2 symfonier, "Trois poèmes juifs" och andra symfoniska dikter, "Schelomo" (hebreisk rapsodi för violoncell och orkester), en stråkkvartett, svit för altfiol och piano (även med orkester), psalmer för soloröst med orkester m.m. *F.Sl.*

Bloch [blåkk], Jean Richard, fransk författare (1884—1947). B., som var av judisk börd, föddes i Elsass, blev student i Paris, där han bedrev naturvetenskapliga och geografiska studier. Han debuterade som förf. 1910, grundade s.å. tidskr. "L'effort", snart ombildad till "L'effort libre", organ för "en revolutionär civilisation". B. tog intryck av bl.a. G. Sorel och R. Rolland och framträdde som socialist. För novellsaml. "Lévy" (1912) och romanen "et C:ie" (1918) hämtade han motiv från judiska företagarkretsar. Med ovanlig intensitet återgav han i "La nuit kurde" (1925) en orientalisk miljö. I "Sibylla" (1932) höll han sig nära verkligheten (bakom den dansös, som är romanens huvudfigur, skymtar tydligt Isadora Duncan). B. deltog flitigt i mellankrigstidens kulturdebatt med radikalt hållna inlägg. I "Carnaval est mort" (1920) pläderade B. för en ny civilisation; proletariatet skulle adoptera den demokratiska traditionen. Andra inlägg av B. äro "Destin du siècle" (1931), "Offrande à la politique" (1933) och "Naissance d'une culture" (1936), där han återkom till sina idéer om en folklig kultur. I "Espagne, Espagne!" (1936) uppträdde han till förmån för de spanska republikanerna. B. blev under 1930-talet mer radikal, anslöt sig till kommunisterna, grundade 1937 deras aftontidn. i Paris "Ce soir" och medarbetade i deras tidskr. "Commune". Under 2:a världskriget undkom B. till Ryssland, där han stannade kvar efter krigets slut. *E.*

Block. 1) *Geol.* B. betecknar såsom jordartsterm partiklar över 20 cm i diam. (jfr Jordarter). Taget i vidare betydelse betecknar b. även större och mindre stenar, framför allt sådana som transporterats av landis, s.k. flyttblock el. erratiska b. (eng. *boulders*, ty. *Geschiebe*). Dessa äro i regel kantavrundade och på sina ytor försedda med repor, som inristats under transporten. B. med känd moderklyft, typiskt utseende och viss bestämd utbredning kunna användas såsom karakteristika för den morän, vari de finnas; de benämnas ledblock. Dessa äro geologens viktigaste hjalp vid utredandet av landisens rörelser under istiden. I praktiskt-geologiskt avseende har blockletningen varit av stor betydelse vid påvisande av nya malmfält. - B., transporterade av rinnande vatten, bli mer el. mindre klotformiga, under det att b. av vågsvall bli avrundat tillplattade. *Mhn.*

Karta över spridningen av vissa ledblock under istiden: Oslotraktens rombporfyrer, Dalarnes porfyrer, Ålands rapakivigranit, Kolahalvöns nefelinsyenit.

2) *Järnv.*, se Blocksystem.

3) *Lantbr.*, se Arbetsblock.

4) *Med.*, se Hjärtblock.

5) *Polit.*, grupp av samverkande politiska partier. Uttrycket är vanligt i länder med rik partibildning, varur ofta framgå ministärer, byggda på flera partiers medverkan (s.k. blockregeringar). Man talar om "högerblock", "centerblock", "vänsterblock" o.s.v.

6) *Skeppsb.*, de av fyrkanthuggna träblock uppbyggda underlag, som användas för fartygs uppbärande på stapelbädd och i dockor.

7) *Skogsbr.*, se Skogsindelning.

8) *Tekn.* Ett b. består av en el. flera i ett blockhus anordnade trissor el. spårskivor, blockskivor, över vilka en lina ("löpare"), wire el. kätting är avsedd att löpa. B. räknas inom den elementära mekaniken till de "enkla maskinerna". Med anordningen enl. fig. 1 a erhåller man i den dragande parten en kraft, som (frånsett en ringa, av friktionen betingad kraftförlust) är lika med kraften i den dragna parten. Äro parterna parallella, blir självfallet dragningen i själva b. dubbelt så stor, varför den maximala kraftyttring, som kan erhållas medelst ett enkelt b., är $2P$, när kraften P står till förfogande. Önskas större kraftyttring än $2P$, måste antalet b. och b.-skivor ökas, så som framgår av fig. 1 b—d. Man inser, att den högsta kraftrelation, som vid kontinuerlig, fritt löpande lina kan erhållas med n stycken b.-skivor, är $n + 1$. Ett blocktyg enl. någon av fig. 1 a -d kallas talja, varmed vanl. förstås ett hissverk med en lina löpande i ett el. två b., vartdera med högst två b.-skivor. Den maximala kraftrelationen, som kan erhållas med en talja enl. sagda definition, är sålunda 5. Härvid skall taljan vara en "fyrlöpare". Med gina förstås ett liknande hissverk, vid vilket endera el. bägge b. ha mer än två skivor. Om b. anordnas enl. fig. 1 e, d.v.s. med lika många linor som antalet enkla b., erhålles en med b:s antal geometriskt stigande kraftrelation i st.f. förenämnda aritmetiska.

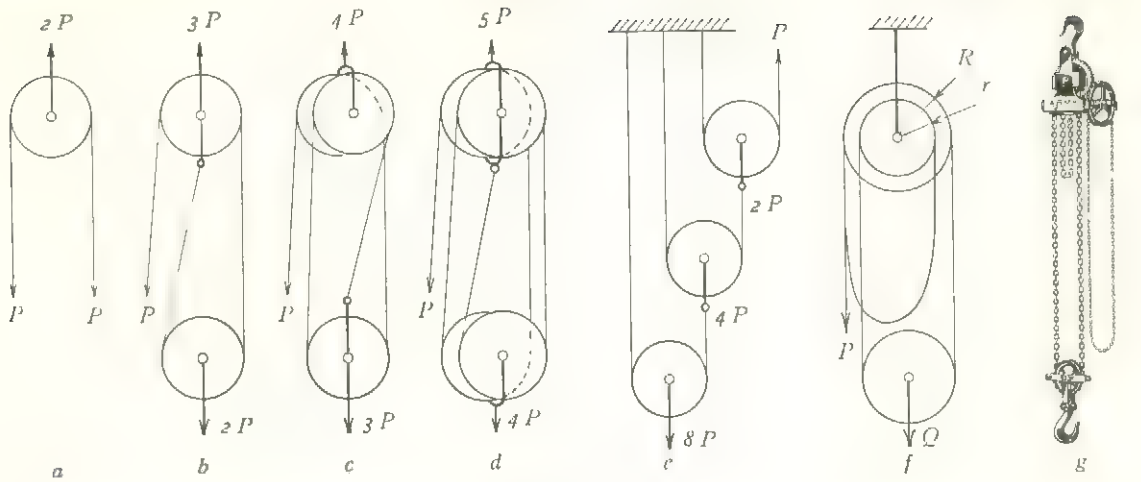

Fig. 1.
a manteltalja, *b* enkel talja (klapplopare), *c* dubbeltalja, *d* fyrskuren el. fyrlöpartalja, *e* potensblocktyg, *f* differentialblocktyg, *g* skruvblocktyg med lasttryckbroms.

Generellt gäller härvid relationen 2^n mellan last och kraft, om n är antalet enkla b. En dylik b.-anordning, som f.ö. har mindre praktiskt än teoretiskt intresse, kallas potensblocktyg. — Fig. 1 f visar ett differentialblocktyg (typ Weston), varvid i st.f. lina en ändlös kedja måste användas. Det övre b. är försett med två olikstora, sammanhängande skivor, utrustade med en mot kedjelänkarna svarande relief. Kraftrelationen blir, utan hänsynstagande till friktionen, $\frac{R-r}{2R}$, om R och r äro resp. skivradier. Dock kan i detta fall friktionen ej negligeras, närmast

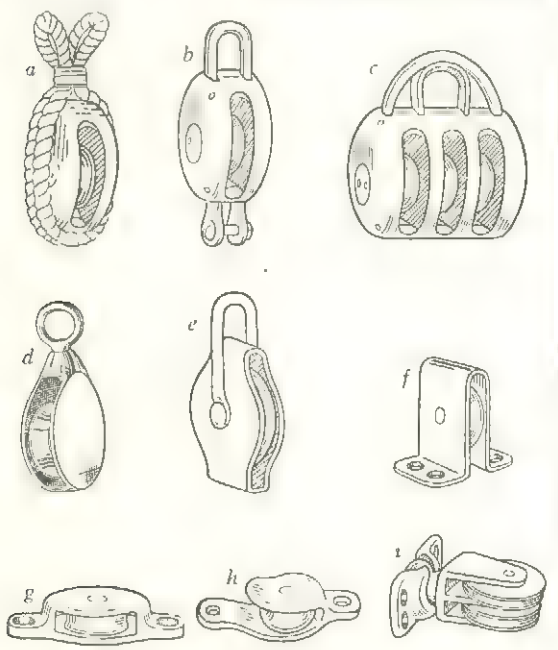

Fig. 2.
a stroppat träblock, *b* enkelt yachtblock med hundsfott, *c* treskivigt yachtblock, *d* enkelt skivblock med lekande ögla, *e* wireblock, *f* stående fotblock, *g* liggande fotblock, *h* kast block, *i* roderledningsblock med kulled.

därför att radierna böra väljas så, att b. blir självhämmande. Den härmed följande låga verkningsgraden har medfört, att differentialblocktyg befunnits opraktiska. Långt gynnsammare ställer sig det med lasttryckbroms utrustade skruvblocktyget enl. fig. 1 g. Verkningsgraden, som uppgår till 50 à 60 %, bestämmes väsentligen av skruvväxelns egenskaper. — B., särsk. för användning på fartyg, utfördes länge utan användande av några som helst metalldelar. B.-huset tillverkades av ett solitt stycke ask el. alm, i vilket skivgatt uppborrades. B.-skivorna, vanl. gjorda av pockenholts, löpte på en nagel (axel) av samma material. Som upphängningsanordning begagnades en omkringlöpande enkel el. dubbel stropp (se fig. 2 a), nedlagd i en grund ränna el. kip i b.-huset. Vid talje-b. fastgjordes linans inre ända vid en på det ena b. anbragt, av tågvirke utförd hundsfott (jfr fig. 2 b). — Den b.-detalj, som först började utföras av metall, var nageln, därnäst skivan. Numera göras praktiskt taget alla fartygs-b. helt av metall (mässing el. galvaniserat järn). Antalet konstruktiva varianter har härigenom kunnat ökas betydligt, såsom antydes av fig. 2 b -i. De s.k. yachtblocken äro utförda med metallstomme, varvid träbeklädnaden huvudsakl. tjänar dekorativa syften. *A.Lg.*

9) Bunt av pappersblad el. träskivor, särsk. anteckningsbok, vars blad vid ena kanten äro hoplimmade och perforerade, blocknotes, notesblock, blockbok.

von Block, Magnus Gabriel, läkare (1669—1722), efter studier vid utländska univ. med. dr i Holland antagl. 1702, led. av Collegium medicum s.å., provinsialmedicus i Östergötland och brunnsläkare i Medevi 1704, adlad 1719, assessor i Collegium medicum s.å. B. var rikt begåvad, god organisatör och skicklig läkare, stred oförfärat med kvick och bitande satir mot vidskepelse och religiös fanatism. Hans insats under böldpestepidemien 1710—11, som särsk. svårt härjade i Östergötland, var betydelsefull framför allt tack vare de

utmärkta hygieniska åtgärder han genomförde, ss. desinfektion av bostäder och kläder m.m. Han skrev då också en mästerlig bok om böldpesten, "Åtskilliga anmärkningar öfver närvarande pestilentias beskaffenhet etc." (1711). *P.M.S.*

Block, Palle, pseud. för förf. Frans Hedberg.

Block. 1) Carl Elis Daniel B., biskop (f. 12/2 1874), teoretisk teol. examen i Lund 1896, prästvigd 1898, efter prästtjänst i Borås och Vasa församling, Göteborg, kyrkoherde i Mölndal 1915, e.o. hovpredikant 1919, biskop över Göteborgs stift 1929; teol. heders-dr i Lund 1935. B. är som teolog och kyrkoman konservativ. Bland hans skrifter märkes "Kristologien i hegelsk bearbetning" (disp. inför Göteborgs domkapitel 1910).

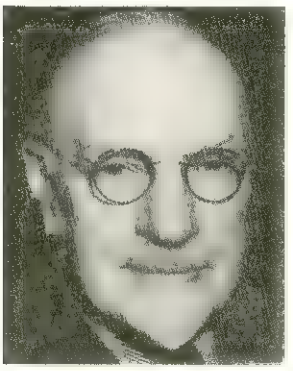

2) Henrik Gabriel B., den föreg:s halvbror, matematiker (1882—1928), doc. i astronomi i Lund 1909, prof. i matematik vid Chalmers tekn. inst. i Göteborg 1915, har utom vissa frågor inom den teoretiska astronomien företrädesvis behandlat teorien för med värmeledningsekvationen analoga partiella differentialekvationer.

Block, Jörgen, pseud. för skalden Severin Schiöler.

Block (ry. *Blok*), Alexandr Alexandrovitj, rysk skald (1880—1921). Son till en prof. bedrev B. filologiska studier vid Petersburgs univ., tillhörde sedan som ung uppburen förf. huvudstadens ledande modernistiska artistkretsar och företog resor till Frankrike, Italien och Tyskland. 1916 mobiliserades B. och tjänstgjorde till krigets slut som ingenjörssoldat. Inspirerad av revolutionsåret 1917 skrev han symboliska dikter av politisk innebörd, som av bolsjevismens vägröjare tolkades som ett försvar för deras gärning. Helt var dock B. knappast deras man; rätt snart fick han också röna de maktägandes misstro och avled 1921 till följd av undernäring, sedan han förvägrats utresetillstånd för hälsans vårdande.

- B. debuterade 1900 och drog 1905 uppmärksamheten till sig med "Verser om den sköna damen", en högst modernistisk symboldiktning, uppburen av panteistisk mystik, fylld av ett nationellt patos. Hans lyrik utmärkes av en genommusikalisk versform och ett utsökt, ofta starkt subjektivt bildval. Högst nå förhända rent estetiskt hans smådikter med motiv från den ryska storstadens stämningsvärld. Europeisk ryktbarhet har han emellertid ernått särsk. genom två större dikter från 1917: "Skyter", ett fanfariskt klingande försvar för den obundna livskraften hos österns horder, och framför allt "De tolv", där bolsjevism och kristendom sammanföras på egenartat sätt. Meningen med Kristusgestalten, som i poemets verkningsfulla slutscen uppenbarar sig vandrande framför de tolv råa rödgardisterna, är sannolikt att återföra på den hundraåriga slaviska messiastanken (Mickiewicz, Dostojevskij) — Polen, resp. Ryssland som den europeiska kulturvärldens slutliga frälsare. Bortom bolsjevismens blodstid har väl skaldens aning skådat en religiös pånyttfödelse. — Mindre betydande äro B:s dramatiska verk i Shakespeare-stil med karaktär snarast av drömspel (t.ex. "Rosen och korset"); inverkan från Maeterlinck torde här föreligga. B:s båda revolutionsdikter ha tolkats i svensk vers av Rafael Lindqvist i "Sånger i rött och svart" (1924). *Agr.*

Blocka'd (ital. *bloccata*, av *bloccare*, fra. *bloquer*, spärra, av *bloc*, från germ. *block*), avspärrning.

1) *Folkr.*, i allm. åtgärd, varigenom krigförande makts stridskrafter avspärra fientlig el. av fienden besatt hamn el. kuststräcka för att främst ant. hindra fiendens örlogsfartyg att utlöpa, örlogsblockad, el. avskära fiendens handelsförbindelser utåt, handelsblockad. Krigförande makt kan också blockera egen kust, när främmande ockupation föreligger el. för att effektivisera verklig b. (ex. Italiens adriatiska kust 1915). B. tillgripes även i fredstid som repressalieform; den kallas då fredsblockad (ex. Sveriges b. av norska kusten 1814). En sådan skulle enl. Nat. förb:s akt 1919 i form av ekonomisk b. som en form av kollektiva repressalier tillgripas mot stat, som börjat krig i strid mot akten. — Den icke ratificerade Londondeklarationen* 1909 sammanfattar det väsentliga av vad som alltjämt får anses vara rådande sedvanerätt ang. b. Denna måste för att vara rättsligt verksam vara dels effektiv och opartisk, d.v.s. upprätthållas så, att tillträde för alla blir förenat med uppenbar fara, dels officiellt deklarerad med angivande av dess omfattning till tid och rum, dels också behörigt notificerad åt olika håll. En rent fiktiv b., s.k. pappers- el. skenblockad, godtages sålunda icke. — Neutralt fartyg, som trots vetskap om b. söker genombryta denna, s.k. blockadbrytare, kan uppbringas och beslagtagas utan ersättning, så länge det befinner sig inom de blockerande stridskrafternas aktionsområde och icke nått neutralt vatten. Lasten konfiskeras även, så framt det icke visas, att ägaren vid inlastningen icke kunde känna till b. el. icke hade avsikt att bryta den. Reglerna om b. fullständigas genom bestämmelser om krigskontraband*. Dessa frågor, som varit mycket omstridda, avgöras av prisdomstol. — Utvecklingen av det moderna sjökriget har försvårat äldre tiders noga lokaliserade närblockad, så att b. numera ordnas som observationsblockad, vilket innebär, att lättare sjö- samt luftstridskrafter bevaka det blockerade området, medan andra stridskrafter ingripa mot fartyg, som rapporteras försöka en utbrytning. Även handelsblockaden har skiftat form och tenderat att i strid mot tidigare folkrättslig uppfattning sträcka sig ut över vida områden, bli en fjärrblockad,

En sida ur en blockbok, "Ars moriendi", Nederländerna. Omkr. 1450. Se även bild å pl. vid Bibeln.

som kräver erkännande av blockadåtgärd "på vilket avstånd som helst", sålunda i viss mån en pappersblockad. I engelsk-amerikansk praxis har man också under båda världskrigen, med åsidosättande av Londondeklarationen, omfattat teorien om resans enhet, så att fartyg beslagtagits, även då det varit på väg till neutral hamn, såvida fartyget därifrån skulle gått till blockerad hamn el. varorna efter lossning i den neutrala hamnen skulle vidarebefordrats till det blockerade området. — Jfr Handelskrig och Repressalier. — Litt.: N. Söderqvist, "Le blocus maritime" (1908); C. G. Westman, "Folkrätten och den neutrala handeln" (1924); S. v. Numers, "Kampmedel i sjökrig" (1928); F. Bleiber, "Blockade und Konterbande" (1940); O. Bühler, "Neutralität, Blockade und U-Boot-Krieg in der Entwicklung des modernen Völkerrechts" (1940). *H.Ci.*

2) *Socialpolit.* B. i arbetsmarknadspolitisk bemärkelse kallas stridsåtgärd från arbetarpartens sida, avsedd att förhindra arbetsgivarens rekrytering av arbetskraft och att spärra tillförseln av material till arbetsplatsen (jfr Arbetstvist). Har öppen konflikt utbrutit, vare sig i form av strejk el. lockout, hänvända sig de stridande arbetarna till utomstående med en uppmaning att icke taga befattning med något arbete på arbetsplatsen i fråga och ej heller transportera material el. färdiga varor från el. till arbetsplatsen. Arbetsplatsen och företagaren blockeras. B. förekommer stundom utan samband med strejk el. lockout, t.ex. på gr. av att arbetsgivare icke fullgjort sina skyldigheter gentemot arbetarna. B. kungöres genom anslag å arbetsplatsen samt vanl. dessutom genom annons i någon arbetartidning. Betr. hemlig b. se Register. Enl. landsorganisationens stadgar kan en enskild fackförening icke fatta bindande beslut om b., utan detta tillkommer vederbörande förbundsstyrelse. Har en förbundsstyrelse fattat beslut om b. av viss arbetsplats, följer emellertid icke därav, att arbetare, anslutna till annat fackförbund, behöva respektera blockaden. Härtill fordras, att sympatiblockad proklameras. *T.Er.*

Blockbebyggelse, se Stadsbyggnadskonst.

Blockbroms, *tekn.*, se Broms.

Blockböcker kallas de omedelbart före boktryckarkonstens uppfinning och även under dess första tid framställda böcker, vilkas blad tryckts med användande av trätavlor, i vilka såväl bilder som text inskurits. Endast en sida av papperet trycktes; bladen klistrades sedan samman till en bok. B. framställdes mest i Nederländerna och Tyskland; de utgjordes huvudsakl. av uppbyggelseböcker, ss. "Biblia pauperum", "Ars moriendi" ("Konsten att dö") och "Speculum humanae salvationis" ("Den mänskliga frälsningens spegel"), men även små latinska grammatikor, s.k. donater, m.m. förekommo. — Litt.: W. L. Schreiber, "Manuel de l'amateur de la gravure sur bois...", bd 4, 7—8 (1895—1902); I. Collijn, "Ettbladstryck från femtonde århundradet" (1905—12); A. Hessel, "Von der Schrift zum Druck" (1924); C. Dumreicher & S. Larsen, "Et Blokbogs-Fund i Danmark" (1929). *H.Wr.*

Blockdiagram, en i geologi och geomorfologi mycket använd perspektivisk teckning, som schematiskt visar ett snitt genom jordytan, angivande dennas ytformer och på sidorna dess inre byggnad (struktur) och sålunda förenar kartans egenskaper med den geologiska profilens.

Blocke'ra (fra. *bloquer*), spärra, avspärra. *Folkr.* och *socialpol.*, se Blockad; *järnv.*, se Blocksystem och Järnväg; *sportv.*, se Boxning.

Blockerat konto, konto hos valutabank för i utlandet bosatt person, vilket ej får användas utan valutakontorets tillstånd.

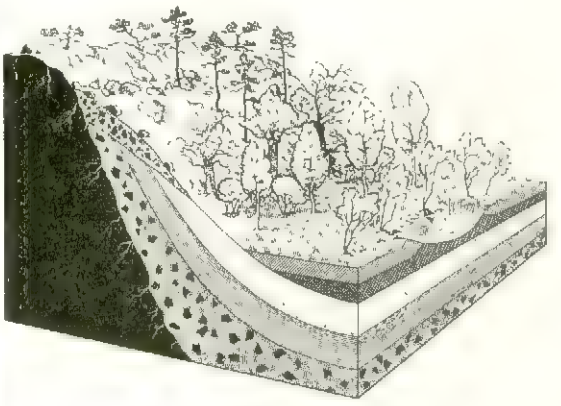

Blockdiagram visande lagringsförhållandena vid en höjd, belägen nedanför högsta marina gränsen. Omedelbart över det fasta berget (svart) ligger morän, däröver varvig lera, oskiktad postglacial lera samt i sänkan gyttja och torv. Högt uppe på sluttningen övertväras de lösa jordlagren, morän och lera, av svallgrus.

Blockflöjt.

Blockflöjt (ty. *Blockflöte*, fra. *flûte douce*, även *flûte à bec*), den i Europa mest utvecklade typen av spaltflöjt. B. försvann i slutet av 1700-talet men har i vår tid fått en ny blomstring. Initiativet till b:s återupplivande togs o. 1912 av instrumentbyggaren A. Dolmetsch, sedan 1914 verksam i Haslemere (Surrey). Dess renässans i Tyskland utgick från prof. W. Gurlitts musikvetenskapliga seminarium vid Freiburgs univ. (1921), och snart hade instrumentet i Tyskland förvärvat en utomordentlig popularitet vid skolor och univ., i Musikalische Jugendbewegung och bland de kyrkliga lekmännen. Även i Sverige har b. fått allt större utbredning hos ungdomen. Skolor för b. ha utgivits av bl.a. tyskarna K. Gofferje, R. Götz, H. Scherrer och W. Woehl samt dansken O. Mortensen. Den sistnämndes skola föreligger i en sv. bearb. av I. Sahlin (1935). *D.F.*

Blockförband, *byggn.*, se Mur.

Blockhus. 1) Med skottgluggar försett täckt rum, b l i n d e r i n g, varifrån eld kan avgivas åt alla sidor. B. anlades förr till skydd för till bevakning av gränser, förbindelselinjer o.d. avdelade mindre infanteriavdelningar. Sålunda användes b. under boerkriget av engelsmännen och under 1:a världskriget av tyskarna, särsk. i östfrontens sumpmarker och skogar, där de utfördes av timmer och jord. Motsvarande anläggning kallades under 2:a världskriget för b u n k e r. I Sverige ha b. av betong anlagts för bevakningsavdelningar vid vissa järnvägsbroar. *A.W.G.*

2) *Tekn.*, se Block.

Blockhusudden, sydöstligaste delen av S. Djurgården, vid inloppet till Stockholm. B. hade intill 1881 tullstation (Blockhus tull).

Blockinrättning, *järnv.*, se Blocksystem och Järnväg.

Blockjord, mineraljord av sorterat material, bestående av stycken med storlek över 20 cm, block. Jfr Jordarter.

Blockkoefficient, se Skeppsbyggeri.

Blockkondensator (eng. *blocking condenser*), *fys.*, kondensator med uppgift att från ett elektriskt ledarsystem utestänga likström och endast tillåta växelström att passera. Som b. användas företrädesvis kondensatorer med konstant kapacitet.

Blocklager, ett glidlager, vid vilket den ena av de två samverkande lagerytorna är uppdelad i block med viss begränsad rörlighet. Blocken äro så infästade, att de, när lagret hålles i gång, alstra en kilformad oljefilmssektion mot den släta lagerytan. Härigenom ökas belastningsförmågan och minskas friktionsförlusterna väsentligt i jämförelse med vanliga glidlager. Vid igångkörning, d.v.s. innan oljefilmen utbildats på beskrivet sätt, äro b. likväl ej överlägsna glidlager av vanlig typ, varför hopskärning lätt kan uppstå, särsk. vid hårt belastade b. Bland de mera kända b.-typerna märkes k i n g s b u r y l a g r e t, som är av axialtyp. Det användes särsk. till vattenturbiner med vertikal axel, numera oftast i kombination med hydraulisk lyftning av det roterande systemet, samt som propellertrycklager, där någon avsevärd vilobelastning ej förekommer. En annan mycket omtalad b.-typ är n o m y l a g r e t. Användningen av dessa lager, vilka utfördes även av reversibel radialtyp, har dock gått starkt tillbaka genom tillkomsten av de moderna rullagren. *A.Lg.*

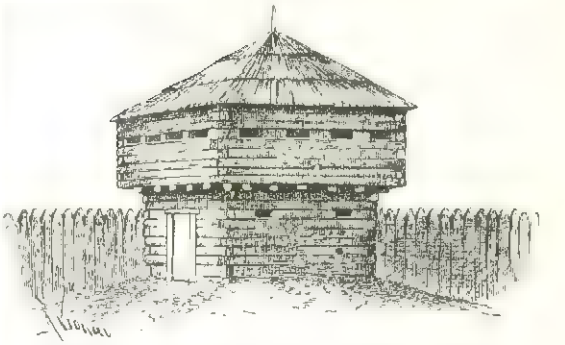

Amerikanskt blockhus från indiankrigens tid.

Blockmotor, förbränningsmotor med flera cylindrar och gemensam kylmantel gjutna i ett stycke.

Blockorder, *handelsv.*, order på ett visst kvantum av en vara för specifikation vid senare tidpunkt.

Blockplantering, se Skogsodling.

Blockpump (efter användningen inom luftskyddets blockbrandgrupper), se Brandväsen, brandmateriel.

Blockregering, *polit.*, se Block.

Blocksberg [blåk'sbärk] (ty.), enl. tysk folktro det berg, där häxorna* vissa nätter om året samlas och dit man önskar det som är en misshagligt (jfr Blåkulla). B:s geografiska motsvarighet är Brocken, den högsta bergstoppen i Harz, som redan på 1300-talet fått sin plats i folktron dels genom att vara synlig vida omkring, dels kanske genom sina grottbildningar. Senare har namnet B. sekundärt knutits till en mängd olika berg och höjder i Tyskland.

Blocksignal, *järnv.*, se Blocksystem och Järnväg.

Blockskiva, *tekn.*, se Block.

Blockspridning, *geol.*, se Flyttblock och Ledblock.

Blocksträcka, *järnv.*, se Blocksystem och Järnväg.

Blocksystem, benämning på järnvägssignaler, b l o c k s i g n a l e r, ordnade i följd efter varandra och säkrande mellanliggande delsträckor, b l o c k. Se Järnväg.

Blocktyg, *tekn.*, hissanordning, bestående av block* med löpare.

Blockx, J a n, flamsk tonsättare och musikpedagog (1851—1912). Efter studier vid den flamska musikskolan i Antwerpen samt i Bryssel och Leipzig blev B. 1886 lärare vid flamska musikskolan och 1901 dess direktör. B. har skrivit en del orkesterverk (bl.a. symfonier) men är särsk. bekant för sina stora körverk. Hans förnämsta verk på körkompositionens område (kör, soli och orkester) äro "Op den stroom" (1875), "Klokke Roelandt" (1888), "Scheldezang" (1903).

Blod. *Ryggradslösa djur.* Beträffande de ryggradslösa djuren är det ej lätt att avgöra, vad som rätteligen bör kallas b. En del, ss. kavitetsdjuren och de lägre maskarna, sakna fullständigt b.

Från den vanl. rikt förgrenade tarmen diffundera de beredda näringsämnena direkt in till vävnaderna och organen i kroppen. Hos andra former, ss. leddjur och blötdjur, finnes visserligen ett kärlsystem, men detta är icke slutet utan öppnar sig i s.k. sinuositeter, håligheter i vävnaderna. På gr. härav finnes hos dessa djur endast en med hänsyn till sin sammansättning enhetlig kroppsvätska. De högre maskarna åter äro försedda med ett fullständigt slutet blodkärlssystem, som innehåller en från kroppsvätskan i övrigt avvikande vätska, vilken kan betecknas som b. För att undgå svårigheten med hänsyn till benämningen "blod" hos de ryggradslösa djuren brukar man hos dem i stället tala om hemolymfa, därmed menande den vätska, som förmedlar ämnestransporten i kroppen. — I hemolymfan, som består av vatten med lösta äggviteämnen och salter, finnas liksom i ryggradsdjurens b. blodkroppar, men dessa äro vanl. jämförelsevis fåtaliga och utgöras av endast "vita" blodkroppar, d.v.s. celler, som sakna färgämne och äga förmåga av amöboid rörelse. Dessa blodkroppar föröka sig i b. genom delning. I regel saknas röda blodkroppar, men stundom, som hos vissa maskar (sipunkulider), finnas dock rundade, formbeständiga, kärnhaltiga celler, som innehålla ett rött färgämne och som sålunda göra skäl för namnet "röda" blodkroppar. — Liksom hos ryggradsdjuren förekommer även hos en del ryggradslösa former (vissa maskar, kräftdjur och mygglarver), som leva i en syrefattig omgivning, färgämnet hemoglobin (se Blodfärgämnen), men icke som hos ryggradsdjuren bundet vid blodkropparna utan löst i blodvätskan. Under det att hemoglobin är det enda respiratoriska färgämnet hos ryggradsdjuren, uppträda hos de ryggradslösa djuren även andra. I de röda blodkropparna hos vissa maskar (sipunkuliderna) förekommer ett annat rött färgämne, hemerytrin, och löst i blodvätskan hos andra maskar (t.ex. *Sabell'a*) ett grönt färgämne, klorokruorin, samt hos många blötdjur och kräftdjur ett blått färgämne, hemocyanin, likaledes löst i blodvätskan. Under det att de förstnämnda blodfärgämnena innehålla järn, ingår däremot koppar i hemocyanin. — Med hänsyn till b:s sammansättning överensstämmer lansettfisken med de ryggradslösa djuren. Dess b. är sålunda färglöst med endast vita blodkroppar. — Hos de flesta ryggradslösa djur, som ha en hudmuskelsäck (maskar m.fl.), saknar b. förmåga att levra sig (koagulera). Hudmusklerna sammandraga sig kring såret och sluta detta, varigenom förblödning hindras. Hos de former åter (leddjuren), som ha ett fast hudskelett, äger b. en dylik förmåga. Orsaken till blodkoaguleringen tyckes vara densamma som hos ryggradsdjurens b. (se Koagulation). *H.W.*

Ryggradsdjuren och människan. B. består här liksom hos de ryggradslösa djuren av blodplasma och formade beståndsdelar. Bland dessa senare särskiljer man röda och vita blodkroppar samt de s.k. trombocyterna, även kallade blodplättar el. blodkorn.

Hos däggdjur äro de röda blodkropparna, erytrocyterna, kärnlösa, i regel runda, tillplattade bildningar, närmast av diskus-form, under det att de hos övriga ryggradsdjur äro försedda med kärna och ha en oval, bikonvex form. Till färgen äro de rödgula, på gr. av att i dem finnes ett löst färgämne, hemoglobin (se Blodfärgämnen). Utanför blodbanan i t.ex. en bloddroppe lägga sig däggdjurens röda blodkroppar intill varandra i långa förband, vilka på gr. av sin likhet med uppstaplade mynt sedan gammalt kallas "dukatrullar". Detta fenomen, som sannolikt betingas av fysikaliska förhållanden, kan stundom också iakttagas inom blodbanorna. De röda blodkropparnas antal växlar betydligt hos de olika grupperna bland ryggradsdjuren; minsta mängden pr mm³ finnes hos fiskar och groddjur (grodan har 409,000 och ålen 1,110,000) och största antalet hos däggdjuren, hos vilka alltid flera mill. finnas pr mm³. Även inom denna grupp föreligger en betydande växling. Så har bland däggdjuren geten de flesta (18 -19 mill.), en art sengångare endast 2—3 mill., medan människan har omkr. 5 mill. pr mm³ b. Hos kvinnan är antalet något mindre än hos mannen. De röda blodkropparnas livslängd är kort, endast 3—4 veckor (människan), varför stora mängder sådana dagl. måste nybildas i benmärgen. Deras storlek är mycket växlande hos olika grupper bland ryggradsdjuren. Störst i diam. äro de hos olmen (58,2: 33,7 tusendels mm). Bland däggdjuren har elefanten de största (0,0094 mm) och myskdjuret de minsta (0,0025 mm). Människans äro 0,0075 mm. Om de röda blodkropparnas funktion se nedan.

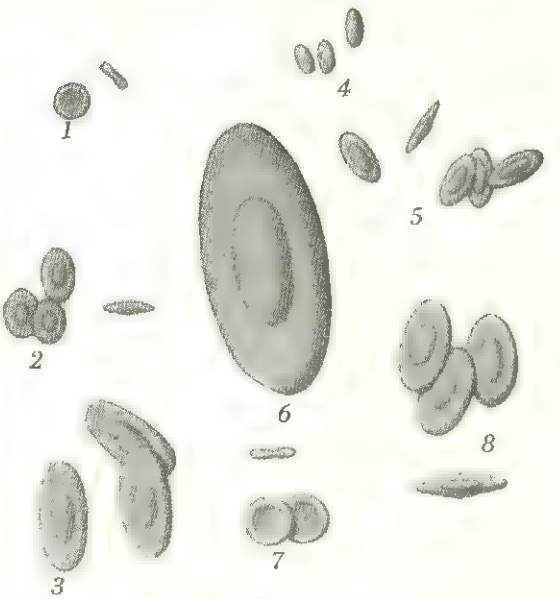

Röda blodkroppar (i samma förstoring) från *1* människa, *2* fisk, *3* vattenödla, *4* kamel, *5* duva, *6* olm, *7* nejonöga, *8* groda.

Vita blodkroppar uppdelas hos däggdjuren och människan i stora och små. De förra, leukocyterna, ha oregelbundet formade, vanligtvis starkt uppdelade kärnor, och deras protoplasma är rik på tätt liggande korn, granula. På gr. av dessa korns olika färgbarhet skiljer man mellan tre arter, neutrofila, eosinofila och basofila leukocyter. Dessa olika gruppers antal i mm³

b. hos människan kan uppskattas till resp. 4,500—4,900, 140—280 och 35. Leukocyterna innehålla oxiderande och äggviteklyvande ferment samt ha förmåga av egenrörelse: de vandra genom amöboida rörelser rikligt ur kärlbanorna ut i omgivande vävnader, där de bl.a. ha till uppgift att upptaga främmande partiklar, ss. bakterier, bekämpa giftämnen, bortskaffa sönderfallsämnen o.s.v. Var består till stor del av avdöda leukocyter. Även sekretion och bildning av antikroppar tillskrivas leukocyterna. Proportionen mellan antalet neutrofiler, eosinofiler och basofiler förskjutes vid olika sjukliga tillstånd. Vid många infektionssjukdomar och masksjukdomar samt vid t.ex. astma är de eosinofila leukocyternas antal ökat i blodet. — De små vita blodkropparna, lymfocyterna, ha rund kärna och obetydlig cellkropp utan framträdande kornighet. Deras antal uppgår hos människan till o. 2,000 pr mm^3 b. Deras betydelse är mindre känd; delvis torde den sammanfalla med leukocyternas. — Dessutom finnas större lymfocytliknande celler med rund el. ensidigt inbuktad kärna, vilka förr ansågos som övergångsformer mellan de förut nämnda formerna. Deras antal uppgår till ett par hundra pr mm^3 b. De benämnas nu vanl. monocyter och anses härstamma från vissa kroppens vävnader.

Trombocyterna (blodkorn el. blodplättar) upptäcktes först på 1870-talet av italienaren Giulio Bizzozero. De äro mycket små, oregelbundet formade, enl. den mest gängse uppfattningen kärnlösa men pigmentförande bildningar och finnas hos människan i ett antal av ung. 2—300,000 pr mm^3 b. De ligga tillsammans i små hopar och anses ha stor betydelse vid b:s koagulation* och därför även vid uppkomst av blodproppar, tromber, därav namnet trombocyter.

Alla blodkroppar härstamma ytterst från mesenkymceller, men om deras vidare utvecklingsstadier har man ej kommit till någon enhetlig uppfattning. Under fosterlivet sker blodkroppsbildningen först utanför embryonalkroppen, i äggets ytterhinna och i gulblåsans väggar. Snart deltaga dock även lever, mjälte och benmärg i bildandet av blodkroppar. Efter födelsen uppkomma de röda blodkropparna och leukocyterna normalt endast i den röda benmärgen*, lymfocyterna i mjälten och den lymfatiska vävnaden. De röda blodkropparnas närmaste förstadium äro kärnhaltiga celler. Under fosterlivet cirkulera dylika också i b.; senare återfinnas de endast i benmärgen. De vita blodkropparnas närmaste förstadier äro alla rundkärniga med el. utan granula. Trombocyterna anses vanl. härstamma från jätteceller i mjälten.

Vid flertalet blodsjukdomar* ändras blodkropparnas antal i b. Vid "blodbrist" är de röda blodkropparnas antal förminskat (ibland ända till 1/6); vid en annan sjukdomsform (polyglobuli) äro de ökade, ibland till mer än dubbla antalet. Härvid påträffas ofta abnorma former av de röda blodkropparna (poikilocyter, mikrocyter). De vita blodkropparnas antal är betydligt ökat vid sjukdomen leukemi. En måttlig ökning av antalet monocyter och lymfocyter och en på grund därav typisk blodbild påträffas vid infektiös mononukleos. *T.Hn;Gldt.*

Blodets fysiologi och kemi hos ryggradsdjuren, särsk. människan. — Blod- och lymfkärl med b. och lymfa äro kroppens inre kommunikationsorgan. Kärlen äro de trafikleder, utefter vilka b. och lymfa som rörliga material föras fram. I denna egenskap kan b. till sin sammansättning anses utgöras dels av vissa, i det stora hela konstant förekommande beståndsdelar, nödvändiga för transportens verkställande (blodkropparna, äggviteämnena samt huvudparten av vatten och salter), dels av de transporterade ämnena, vilka till sin mängd avsevärt variera under olika tider på dygnet samt i olika delar av kärlsystemet. De ämnen, som fraktas av b. och som sålunda utgöra mer el. mindre tillfälliga beståndsdelar av detsamma, äro a) ämnen, som upptagas vid de stora importplatserna, lungorna och tarmkanalen: syre från de förra, näringsämnen från de senare, b) ämnen, som föras från de olika vävnaderna i kroppens alla delar till de huvudsakliga exportplatserna, lungorna och njurarna: kolsyra och vatten till de förra, äggvitans omsättningsprodukter, överskott av vatten och salter till de senare, c) ämnen, som transporteras från ett organ till ett annat, produkterna av den inre sekretionen: adrenalin, insulin, tyroxin m.fl. Till denna senare grupp kunna även föras en del ämnen, vilka från upplagsplatser föras till förbrukningsorter, t.ex. druvsocker från leverns glykogenförråd, fett från fettdepåerna. Under körtlarnas arbetsperioder tillföras dessa för utförsel i förädlad form råprodukter ant. via levern direkt ifrån tarmkanalen el. från mer el. mindre tillfälliga förråd. — Vid detta ämnesutbyte kommer b. ej i direkt beröring med de celler, vilka upptaga el. avgiva ämnena. I huvudsak rör sig b. hos människan i ett slutet rörsystem, och ämnesutbytet sker tvärs igenom hårrörskärlens tunna väggar. Passagen sker helt passivt, i det ämnena under b:s långsamma strömning genom hårrörskärlen diffundera i riktning mot den lägsta koncentrationen för det ifrågavarande ämnet. Detta gäller såväl för de tillförda näringsämnena och de bortförda omsättningsprodukterna som vid syrets och kolsyrans utbyte i lungorna (se Andning, sp. 992 ff., och Gasutbyte). — Utom denna transportverksamhet har b. även en viktig uppgift vid organismens försvar mot sjukdomar, alstrade av bakterier och vissa gifter (se Serologi). Förutom de kemiska reaktioner, som betingas av denna sista uppgift, äro förändringar av b:s sammansättning genom reaktioner inom detsamma av underordnad betydelse. Förändringar i sammansättningen uppstå huvudsakl. genom kemiska förlopp i de omgivande vävnaderna. Härigenom avspegla sig sjukliga förändringar i organen i b:s sammansättning, och b. blir den viktigaste undersökningsvätskan vid diagnosen av sjukdomar. — På gr. av den ovan omnämnda diffusionen av b:s beståndsdelar genom hårrörskärlens väggar är b:s mängd ganska varierande och svår att bestämma. Den håller sig ung. mellan 3 och 6 % av kroppsvikten. En blödning av intill hälften av blodmängden är livsfarlig. B. kan ersättas under vissa villkor med b. från annan människa (se Blodöverföring). — Från histologisk synpunkt kan b. betecknas som en flytande vävnad. En vävnad består av celler och mellansubstans. B:s celler äro de röda och

vita blodkropparna samt trombocyterna, vilka uppfattas som fragment av celler. Mellansubstansen bildas av blodvätskan el. blodplasman. Blodkropparna utgöra omkr. hälften av b:s volym. Deras sammanlagda volym kan dock växla något, beroende dels på deras antal och dels på plasmans osmotiska tryck, i det att en ökning av detta minskar blodkropparnas volym genom vattenutträde. Omvänt kan en ökning av plasmans vattenhalt medföra en svällning av blodkropparna ända därhän, att de brista sönder (se Hemolys). — De röda blodkropparnas viktigaste funktion är att i lungorna upptaga syre och att föra detta till kapillärerna, där det avgives till vävnaderna (se Andning och Gasutbyte). Detta sker genom dessa blodkroppars viktigaste beståndsdel, det röda blodfärgämnet (se Blodfärgämnen). De vita blodkropparnas verksamhet synes sammanhänga med deras aktiva rörelseförmåga (amöboid rörelse), deras egenskap att kunna upptaga fasta el. halvflytande partiklar (bakterier m.m.) samt med den omständigheten, att de vid sönderfall till omgivningen avgiva enzymer och andra för kroppen viktiga ämnen. De äro därför av betydelse vid infektion och inflammationsprocesser samt vid transporten av fett. Trombocyterna synas spela en viss roll vid b:s levrande, vilket regelbundet inträffar vid blodutgjutning (se Koagulation) och understundom inuti kroppen (se Blodpropp). Denna process består däri, att ett av plasmans äggviteämnen, fibrinogenet, omvandlas i fast form, fibrin. Blodlevern sammandrager sig småningom och utpressar därvid en ljusgul vätska, blodserum. Den viktigaste skillnaden mellan plasma och serum är sålunda den, att det senare saknar fibrinogen. I övrigt är sammansättningen mycket lika, om man undantager, att serum innehåller det ferment, trombinet, som förmedlar koagulationen. Om man förhindrar dennas inträdande, vilket kan ske på flera olika sätt, sjunka i en stillastående blodmängd blodkropparna, som annars fångas av fibrinets masknät, till botten, lämnande överst ett klart serum (blodsänkning*). — Förutom fibrinogen innehåller blodplasman två andra äggviteämnen i större mängd, serumalbumin och serumglobulin, samt i mindre mängd en nukleoproteid. Mineralämnena i plasman äro huvudsakl. natriumklorid, men även små mängder kalium och kalcium måste finnas närvarande, i sht för musklernas normala funktion. Man har även påvisat flera andra oorganiska beståndsdelar, ofta i minimala mängder. Blodkropparnas viktigaste mineralämne är kaliumfosfat. — De för ämnesomsättningens vidmakthållande viktigaste transporterade ämnena äro (förutom här omnämnda andningsgaser, vatten och salter) druvsocker (se Blodsocker), fett samt kvävehaltiga produkter. Dessa senare utgöras dels av aminosyror, vilka tillföras vävnaderna, dels av nedbrytningsprodukter, ss. urinämne, urinsyra och kreatinin (se Restkväve). *Wk.*

Blodet i folktron. Redan på primitivt stadium har man upptäckt b:s betydelse för livet, i det stark blödning medför kraftförlust och slutl. döden. Det har därför tänkts vara el. innehålla själva livskraften el. själen. Denna föreställning har lett dels till förbud att förtära b., "emedan själen är i b." (3 Mos. 17:11), dels till att man druckit b. av starka djur el. slagna fiender för att få deras styrka och offrat b. till gudar och avlidna. De döda tänktes näml. ofta som kraftlösa, emedan de saknade b., och man gav dem nytt liv genom blodoffer. Härmed sammanhänger även tron på s.k. vampyrer (se Vampyr). Liksom b. är bärare av livskraften, tänkes det som bärare av släktskapsbandet. Det har därför spelat en viktig roll vid slutande av fostbrödralag och förbund (se Blodsförbund). B. tänktes därvid ofta animalistiskt ("blodets röst", jfr 1 Mos. 4:10) och har spelat en viktig roll vid gudsdomar rörande släktskap liksom vid upptäckande av mord. Talrika sägner finnas om underverk, framkallade av oskyldigt blod, t.ex. att en källa runnit upp, där det gjutits, o.d. På gr. av b:s viktiga roll har det också ansetts magiskt kraftigt. Så har det använts för kärleksmagi och som läkemedel, varvid med förkärlek tagits b. av särskilt slag, ss. b. av avrättad, av ren jungfru, hjärteblod etc., och det troddes avvärja demoner, trolldom o.d., om det ströks ovan dörren. Häxors och trollkarlars makt troddes bli bruten, om man slog dem, så att b. rann. Vid slakt borde b. ej nämnas utan i stället kallas svett e.d. Vid åtskillig övertro om b. är det svårt att säkert avgöra, vilken föreställning som varit den avgörande. Då man trott, att den som ingår förbund med djävulen, måste skriva under med sitt b., kan detta ha grundats på att b. tänkts representera själen och alltså lämnats i förskott, men också på synpunkten "delen för det hela" utan tanke på särskild magisk makt hos b., el. också har man blott sökt få in ett starkt fantasi- och känslomoment i föreställningen. — Litt.: H. L. Strack, "Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit" (8 Aufl. 1900). *v.Sw.*

Blodalbumin, serumalbumin, se Albuminer.

Blodapelsin, se Apelsinträd, sp. 1252.

Blodbok, rödbladig varietet av trädslaget bok.

Blodbrist, anemi. 1) *Med.*, ett sjukligt tillstånd i blodet, som framför allt yttrar sig i en nedsättning av blodfärgämnets (hemoglobinets) mängd och som vanl. är förenat med en nedsättning av de röda blodkropparnas antal pr volymenhet. Huruvida vid b. verkligen föreligger en nedsättning av blodets totala volym är fortfarande en öppen fråga. Akut b. framkallas genom svåra blodförluster (blödande sår, i sht vid skador på större pulsådror). Smygande, sig småningom utvecklande b. framkallas i sht av tärande sjukdomar. Dessa former kallas sedan gammalt sekundär b. (sekundär anemi; ang. blodbilden vid denna sjukdom se färgpl. vid Blod). En vanlig orsak till b. är blödningar från magsäcken el. tarmen (mag- el. tarmsår, magkräfta, hemorroidalblödningar) och hos kvinnan blödningar från livmodern. Förgiftningar med vissa svampar, arsenikväte, bly, vissa under lång tid intagna medikament (anilinderivat, nitriter) kunna framkalla b. Långvariga febersjukdomar leda nästan alltid likaledes till b., i sht s.k. blodförgiftning (sepsis), kronisk ledgångsreumatism och malaria. Särsk. framträdande är den sekundära b. vid de elakartade svulsterna. — B. yttrar sig

som kraftförlust, mattighet och karakteristisk blekhet. Vid den svåra akuta förblödningen äro hud och slemhinnor synnerligen bleka, den sjuke känner susning i öronen, flimmer för ögonen, svindel, huvudvärk, svimmar lätt. Pulsen är liten, mjuk och hastig. Blek hudfärg betyder emellertid icke alltid b. Vissa människor ha av naturen en starkt blek hud, beroende på en abnorm kontraktion av hudens finare blodkärl, så att blodet icke skimrar igenom; sådana människors blod kan vara fullständigt normalt. Den hastiga pulsen vid svårare b. är uttryck för dess inflytande på hjärtat, vars arbete stegras kompensatoriskt. Det blir ofta utvidgat och företer vid undersökningen s.k. anemiska blåsljud. Naglarna äro ofta påfallande sköra, särsk. vid den (mycket vanliga) form av b., som beror på järnbrist (jfr Bristsjukdomar). Kroppens förmåga att övervinna b. är ganska stor, och reparationen försiggår alltid på ett bestämt lagbundet vis, i det att först blodvätskan ersättes, därefter blodets äggvitekroppar, slutl. regenereras de röda blodkropparna, under det att sist blodfärgämnet återbildas till normal mängd. Vid kroniska former av b., som utveckla sig mera smygande, kan orsaken vara svår att finna. Man bör därvid tänka på dolda blödningar i tarmkanalen, magsår el. magkräfta el. inälvsmaskar. — Behandlingen består i främsta rummet av undanröjandet av den primära orsaken. Blödande yttre sår förbindas. Vid störtblödningar efter svåra skador på stora blodkärl, pulsådror, måste ögonblickligen åtgärder för hindrande av förblödning företagas (överbindning av pulsåder). Genom lämpliga medikament kan blodets regenerationsförmåga påskyndas. De viktigaste bland dessa äro järn och (vid perniciös anemi) leverpreparat. Vid svårare grader av akut förblödning kan det för att rädda patientens liv vara nödvändigt att omedelbart ersätta den utrunna blodmängden genom att inspruta fysiologisk koksaltlösning el. blod från annan person (blodöverföring).

De s.k. primära anemierna uppstå icke genom någon av yttre åverkan framkallad b., utan på gr. av i kroppen verkande orsaker, som leda till en undergång el. ett försvagande av blodet. Som den viktigaste tillhörande denna grupp må nämnas den progressiva perniciösa anemien. Den är en vanlig sjukdom och uppträder med förkärlek hos människor i medelåldern, särsk. kvinnor. Den börjar smygande med mattighet, allmän svaghet och tilltagande blekhet, hudfärgen blir ej marmorvit som vid sekundär b. utan halmgul. Utan yttre orsak utvecklar sig en svårartad höggradig anemi, karakteriserad av viss bestämd s.k. blodbild. Reduktionen av de röda blodkropparnas antal är förhållandevis betydligt större än nedgången i blodfärgamnets mängd. Detta beror delvis på att de röda blodkropparna vid denna sjukdom till stort antal äro av större volym än normalt med en abnorm mängd hemoglobin. Detta torde vara orsaken till att mängden röda blodkroppar vid denna sjukdom kan reduceras högst betydligt, ned till 200,000 pr mm^3 i st.f. normalt 5,000,000, utan att patienten dör. Även i de framskridna fallen finnes sällan någon avmagring. Orsaken till sjukdomen är ännu icke känd trots intensiva forskningar. Sannolikt beror sjukdomen på ett bristtillstånd, hänförbart till magsaftens sammansättning. Perniciös anemi åtföljes alltid av ett försvinnande av saltsyran i magsäcken och av en sårig, svidande tungslemhinna. Dessutom ger sjukdomen ofta förlamningar från det centrala nervsystemet. Ända tills på sista tid var ett av de mest utmärkande dragen för denna sjukdom, att den alltid ledde till döden inom några år. Visserligen förekomma under sjukdomen s.k. spontana remissioner på så sätt, att när b. nått en viss, ofta hotfull grad, träda vissa faktorer i kroppen i verksamhet, vilka leda till återbildande av blodet. Efter någon tid utvecklar sig emellertid regelbundet anemien åter ohjälpligt. Man har länge kunnat hejda sjukdomens framfart under de första sjukdomsåren med arsenikbehandling. Men i regel visade sig denna behandling i det enskilda fallet småningom maktlös, och den sjuke kunde icke räddas. De sista åren ha bjudit en ny glädjande behandlingsmetod. Amerikanska forskare ha visat, att förtärande av lever är det bästa medlet att påskynda återbildande av blod, särsk. vid den perniciösa anemien. Genom en ständigt bedriven leverbehandling kan den perniciösa b. numera fullständigt botas; en förutsättning härför är dock en ständig tillförsel av lever, resp. (numera) leverpreparat (dessa kunna dels intagas på vanligt sätt, dels insprutas). — Jfr Bleksot. *S.Ir.*

2) *Veter.* Smittosam b. är en företrädesvis på vissa orter i Norrland uppträdande blodsjukdom hos häst, vilken karakteriseras av sönderfall el. formförändring av de röda blodkropparna och förminskad hemoglobinhalt. Sjukdomsorsaken är ännu okänd, sannolikt ett smittämne av ultravisibel natur. De vanligaste sjukdomssymtomen äro allmän svaghet, näsflöde, bleka slemhinnor och stundom feber, småningom inställer sig allmän avmagring. Döden följer vanl. först efter flera mån. Behandlingen, som är skäligen resultatlös, har inriktats på ingivning av stimulantia. *V.Mr.*

Blodbråck, *hematoce'le, med.,* en större el. mindre ansvällning i pungen, som beror på en blodblandad utgjutning i det springrum, vilket till stor del omger testikeln. B. uppstår vid blödning i omgivande hinnor, *tun'ica vagina'lis,* i samband med mekanisk åverkan, slag, stötar e.d. Ibland föregås b. av en klar, serös utgjutning i samma springrum, ett vattenbråck*, i vilket sekundärt kommer blodtillblandning.

Blodbröd, *lantbr.,* fodermedel, framställt av blodmjöl, blandat med kli, gröpe e.d. Jfr Blodmjöl.

Blodchampinjon, art av svampsläktet champinjoner*.

Blodcirkulation, se Blodomlopp.

Bloddop. Bestänkande med blod i renande syfte förekommer i många religioner (jfr Taurobolium). — B. (lat. *baptis'mus san'guinis*) som kristen term betecknade martyrdöden, vilken jämställdes med vattendopet i fråga om syndarenande verkan.

Bloddrivande medel, *med.,* se Hemagoga.

Bloddroppe, *bot.,* se Fuchsia.

Blodets sänkningsreaktion, se Blodsänkning.

Blodfink, art av fam. vävarfinkar*.

Blodfläckar, *rättsmed.,* se Blodpåvisning.

Blodfläcksjukdom, *morbus maculo'sus Werlho'fii,* särsk. hos kvinnor i yngre medelåldern uppträdande sjukdom, karakteriserad av ökad blödningsbe-

nägenhet och beroende på för lågt antal trombocyter. Blödningar i huden, ofta i form av blåmärken redan vid lätt beröring, samt från näsans, livmoderns och matsmältningskanalens slemhinnor äro karakteristiska symtom. Mjälten är måttligt förstorad. Om blödning uppstår i hjärnan el. om slemhinneblödningarna äro ymniga, kan livsrisk föreligga. Blodöverföring bringar tillfällig hjälp, avlägsnandet av mjälten ofta bestående hjälp. Viktigt är att skilja sjukdomen från en serie tillstånd med likartad symtomatologi, där det låga trombocytantalet beror på annan sjukdom, t.ex. röntgenskada el. förgiftning med vissa ämnen, ss. bensol, neosalvarsan och vissa sömnmedel. *A-U.*

Blodfullhet, *pletho'ra, med.*, ökning av blodmängden över den normala, förekommer vid vissa blod- och hjärtsjukdomar.

Blodfärgat vatten kan förorsakas genom riklig utveckling av planktiska organismer (dels växter: vegetationsfärgning*, dels djur, särsk. arter av släktet *Daph'nia*) el. av uppslammade oorganiska beståndsdelar, i Sverige särsk. järnoxid.

Blodfärgämnen, färgade substanser i blodet, vilkas fysiologiska betydelse ligger däri, att de kunna transportera syre från andningsorganen till kroppens olika vävnader. Det mest primitiva blodet bestod antagl. helt enkelt av havsvatten, som kunde innehålla tillräcklig mängd löst syrgas för att tillfredsställa behovet hos djuret. När djuren sedermera blivit mera komplicerade och aktiva, måste blodets förmåga att transportera syre ökas, och detta har skett genom tillkomsten av b. av skilda slag. Samtliga kända b. kunna sammanföras i fem grupper, näml. hemoglobiner, klorokruoriner, hemocyaniner, hemerytriner och vanadiumkromogen. Gemensamt för samtliga b. är, att de innehålla en metall, direkt el. indirekt bunden vid ett äggviteämne. I hemoglobinerna, klorokruorinerna och hemerytrinerna är metallen järn, i hemocyaninerna koppar och i vanadiumkromogenet vanadium. Hemoglobiner finnas hos alla ryggradsdjur, vissa sjögurkor, några kräftdjur, vissa insekter, några blötdjur, många ringmaskar och en del plattmaskar. Klorokruoriner finnas endast hos vissa ringmaskar, och detsamma gäller om hemerytrin. Hemocyanin påträffas huvudsakl. hos kräftdjur, bläckfiskar och sniglar. Vanadiumkromogen slutl. finnes endast hos vissa manteldjur. B. förekommer hos en del djur löst i blodplasma, hos andra, ss. hos däggdjuren, inneslutet i korpuskulära element i blodet.

Däggdjurens blodfärgämne, hemoglobinet, är en förening mellan ett äggviteämne, globin, och en järnhaltig pigmenterad substans, benämnd hem. Varje hemoglobinmolekyl innehåller fyra dylika hem. Hemoglobinet från olika däggdjur är ej fullt identiskt, beroende på skiljaktigheter i globinet, men dess molekylvikt ligger alltid omkr 68,000. Hem är en ferroförening av protoporfyrin, ett ämne med fyra pyrrolringar. Varje hem-molekyl innehåller 1 atom järn. Hem kan i neutrala el. alkaliska lösningar förena sig med denaturerade äggviteämnen, ammoniak, pyridin och en serie andra basiska substanser. De uppkomna föreningarna kallas hemokromogener. Om hem oxideras, övergår järnet i 3-värdig form. Den bildade produkten kallas hematin. Hematin bildar en kristalliserande, svårlöslig klorid, hemin. Denna uppkommer, om blod upphettas med koksalt och isättika. Reaktionen har haft stor rättsmedicinsk betydelse (jfr Blodpåvisning). — Varje molekyl hemoglobin förmår binda 4 molekyler syrgas. Den uppkomna additionsföreningen (oxihemoglobin) innehåller alltså 1 molekyl syrgas för varje atom järn. Bindningen är mycket lucker, och den mängd oxihemoglobin, som finnes i blodet, är helt beroende av syrgasens koncentration i blodvätskan. Då blodet lämnar lungorna, är praktiskt taget allt hemoglobin omvandlat till oxihemoglobin. När blodet lämnat hårrörskärlen, har ungefär 40 % av hemoglobinet förlorat sin syrgas. Hemoglobinet har en blåröd färg, under det att oxihemoglobinet är ljusrött. Härav betingas den kända färgskillnaden mellan arteriellt och venöst blod. Vid spektroskopisk undersökning finner man en uttalad skillnad mellan ljusabsorptionen för hemoglobin och oxihemoglobin. Det förra har endast 1 absorptionsband inom det synliga spektralområdet, under det att det senare uppvisar 2. — Hemoglobinet förmår ingå additionsföreningar även med andra gaser än syre. Praktiskt viktig är föreningen med koloxid. Denna gas har en betydligt större affinitet till hemoglobinet än syre. Härigenom förklaras den stora giftverkan av relativt små koloxidmängder i den inandade luften. — Om hemoglobin behandlas med vissa oxidationsmedel, ss. kaliumklorat el. ferricyankalium, oxideras det i hemoglobinet ingående järnet till 3-värt. Den härigenom uppkomna produkten, som har brun färg, kallas methemoglobin. Methemoglobinet, som alltså kan betraktas som en förening mellan globin och hematin, har icke hemoglobinets förmåga att binda syre. Förgiftningar med ämnen, som leda till methemoglobinbildning, kunna därför lätt bliva livsfarliga. — Blodet från en frisk man innehåller i runt tal 15,3 g hemoglobin på 100 ml (jfr Blodbrist). Bestämningar av blodets hemoglobinhalt ha stor medicinsk betydelse (se Hemoglobinbestämning). Då de röda blodkropparna åldras och gå under, omvandlas det i dem ingående hemoglobinet till det järnfria gallfärgämnet bilirubin. Detta avsöndras av levern till tarmen och omvandlas där ytterligare till sterkobilin, det bruna färgämne, som ger avföringen dess färg. — För närmare detaljer rörande hemoglobinets betydelse för transport av gaser i blodet se Andning, sp. 993. *Hbg.*

Blodförgiftning, en allmäninfektion av organismen, då bakterier el. deras toxiner förefinnas i blodbanorna. Man har förut skilt mellan septikemi och pyemi, varvid den sistnämnda beteckningen använts för allmäninfektioner förbundna med frysningar och metastatiska varhärdar. Numera brukas denna uppdelning ej allmänt; man använder benämningen pyoseptikemi, septikopyemi el. sepsis. Då endast bakterietoxiner, ej bakterierna själva, kretsa i blodbanorna, talar man om toxinemi. — De vanligaste framkallarna av b. äro streptokokker och stafylokokker, men även pneumokokker, gonokokker, meningokokker, difteribaciller, colibaciller m.fl. komma i fråga. Allmäninfektionen tager oftast sin utgång från någon lokal infektionshärd, ss. ett in-

fekterat sår, en furunkel, inflammation i svalget, i livmodern el. något annat organ, varifrån bakterierna föras vidare till kretsloppet ant. genom blodbanorna el. genom lymfkärlen. Vid sådana fall, då man ej kan påvisa någon utgångspunkt för b., talar man om kryptogen sepsis. — B. börjar ofta med en frossbrytning, åtföljd av feber, huvudvärk och allmänt illamående, men kan också börja smygande. Det mest konstanta symtomet är feber, som kan vara kontinuerlig el. remitterande, i sista fallet ofta förbunden med frysningar. I vissa fall håller sig temperaturen hela tiden subfebril. Hjärtat och kärlsystemet äro ofta angripna; inom hjärtat förekommer ej sällan septisk endokardit, som i regel ger upphov till metastatiska varhärdar i skilda organ. Lederna äro emellanåt säte för serösa el. variga utgjutningar. Ett viktigt symtom äro blödningar i huden, slemhinnorna och inre organ. Mjälten och levern äro som regel ansvällda. Ett viktigt hjälpmedel för diagnosens sättande är påvisandet av de sjukdomsframkallande bakterierna i patientens blod. Detta sker genom blododling, varvid en ej för liten blodmängd från patienten överföres i lämpligt näringssubstrat, i vilket eventuella bakterier få utveckla sig. Negativt resultat utesluter dock icke, att b. föreligger. B. är alltid en mycket allvarlig sjukdom, som ej sällan för till döden. Vid behandling av b. har man att i första hand vända sig mot den lokala infektionshärden, som behandlas enl. allmänna kirurgiska grunder. En noggrann allmän vård av patienten är av stor vikt med särskilt aktgivande på hjärtats och kärlsystemets tillstånd. Specifika sera och vacciner användas, likaså ospecifika äggviteämnen. Ett flertal kemoterapeutiska preparat ha kommit i bruk; samtliga torde numera ha undanträngts av sulfonamidpreparaten och penicillinet, med vilka man i många fall av b., som förut ansetts som förtvivlade, nu kan vinna positiva resultat. *[A.Fl.]A-U.*

Blodgaser, se Andning, sp. 992 ff.

Blodgivarcentral, organisation, vanl. inrättad i anslutning till lasarett, med uppgift att vid behov tillhandahålla blod och blodöverföring. Blodet erhålles från på frivillighetens väg anmälda blodgivare, vilka inregistrerats och blodgruppsbestämts, och som stå till disposition i fall av behov. En viss lagring av blod. resp. blodvätska och blodvätskepulver kan även ingå i b:s uppgifter. B. äro redan för civilt bruk i hög grad önskvärda, och än mera är detta fallet, ej minst i vad angår tillhandahållandet av lagrat blod, vid krig. Sverige har f.n. (1940) 11 b. från Boden i n. till Malmö i s. och omfattande 14,000 blodgivare. *A-U.*

Blodgrupper. För närv. känner man, framför allt genom Karl Landsteiners forskningar, 4 b.-system, som äro så väl utforskade, att de ha praktisk betydelse, näml. *AB0*-systemet (1901), *MN*-systemet (1927), *Rh*-systemet (1940) och *P*-systemet (1928). Blodgruppsegenskapernas kemiska underlag är ej känt, och de kunna endast påvisas serologiskt genom mot resp. gruppegenskaper riktat serum, som sammanklumpar (agglutinerar) endast de blodkroppar, som ha gruppegenskapen i fråga.

AB0-systemet (*AB*-noll-systemet). De röda blodkropparnas fyra gruppegenskaper (blodtyper)

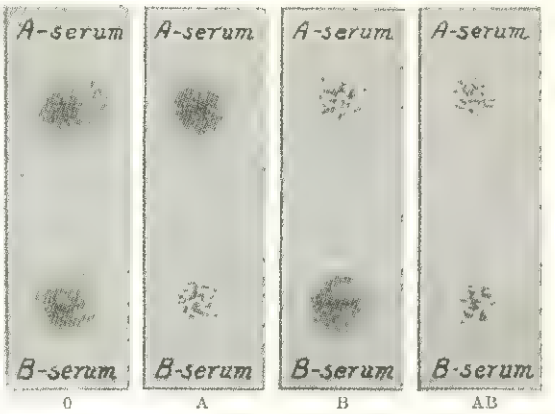

Blodgruppsbestämning. En droppe av det blod, som skall undersökas, sättes till en droppe *A*-serum, resp. en droppe *B*-serum på ett objektglas. Inträffar agglutination varken vid *A*- el. *B*-serum, tillhör den undersökte grupp *0*. Inträffar agglutination endast vid *B*-serum, tillhör den undersökte grupp *A*. Inträffar agglutination endast vid *A*-serum, tillhör den undersökte grupp *B*. Inträffar agglutination vid både *A*- och *B*-serum, tillhör den undersökte grupp *AB*.

kunna förklaras genom antagandet, att blodkropparna redan hos fostret kunna innehålla två olika, av varandra oberoende receptorer (agglutinogen), godtyckligt betecknade *A*, resp. *B*, el. endast en receptor (*A*, resp. *B*). Den fjärde möjligheten är frånvaro av agglutinogen (*0*). Svarande häremot uppträda i serum från en ålder av c:a 6 mån. antikroppar (agglutininer), vilka betecknas anti-*A*, resp. anti-*B*. Endast de agglutininer utvecklas, vilka ej påverka de egna blodkropparna. Man erhåller alltså följ. schema:

Blodgrupp	Receptorer i blodkropparna	Agglutininer i serum
A (c:a 45 %)	*A*	anti-*B*
B (c:a 10 %)	*B*	anti-*A*
AB (c:a 5 %)	*AB*	inga
0 (c:a 40 %)	*0*	anti-*A* + anti *B*

Ytterligare har *A* gruppen uppdelats efter *A*-receptorns beskaffenhet i två s.k. undergrupper, A_1 (den starkare och vanligare) och A_2 (den svagare och mindre vanliga).

MN-systemet. Oberoende av *AB0*-systemet finnas receptorerna *M* och *N* i blodkropparna, vilka agglutineras av häremot riktade antikroppar. Dessa finnas ej som anti-*A* och anti-*B* preformerade i mänskliga sera, utan måste framställas genom immunisering av djur med lämpliga blodkroppar. Varje människas blodkroppar innehålla ant. *M* (c:a 30 %) el. *N* (c:a 20 %) el. båda dessa receptorer (c:a 50 %). Någon motsvarighet till *0*-gruppen inom *AB0*-systemet finns icke här. Man har i ytterst sällsynta fall funnit en svag, svårt påvisbar *N*-faktor (N_2).

Rh-systemet. Om man immuniserar en kanin med blod från viss apart (*Rhesus mulatt'us*), erhålles ett antirhesusserum, som agglutinerar blodkropparna hos människan i c:a 85 % (*Rh* +), under det att c:a 15 % äro negativa (*Rh*—). Antikroppar mot *Rh*-faktorn förekomma icke spontant i människans serum, men kunna hos *Rh*-negativa individer uppkomma dels efter upprepade blodtrans-

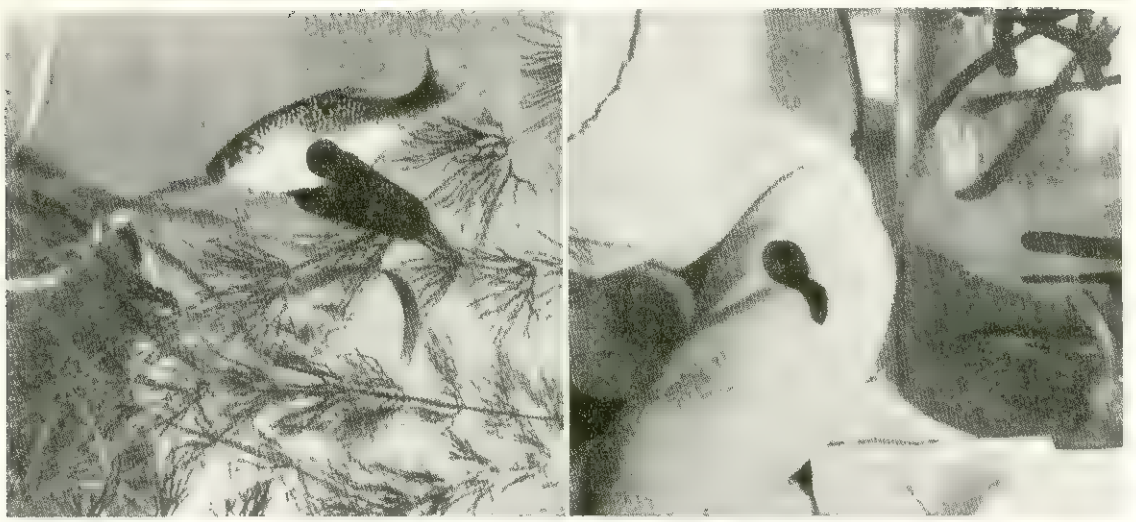

Blodigel, *Hirudo medicinalis*, sugande blod ur en fisk (t.v.) och på en arm.

fusioner med *Rh*-positivt blod, dels hos kvinnor, som bära ett *Rh*-positivt foster. Tillståndet kan leda till fosterdöd samt svåra, t.o.m. dödliga transfusionsreaktioner vid förnyad blodoverföring.

P-systemet. Detta beskrevs relativt tidigt (1928) av Landsteiner och hans skola men har t.v. icke fått större praktisk betydelse, bl.a. på gr. av svårigheter att erhålla goda diagnostiska sera. Fördelningen är ung.: *P*+ c:a 80 % och *P*— c:a 20 %.

Blodgruppsbestämningar ha fått vidsträckt praktisk användning. Som förprov till blodöverföring tryggar blodgruppsbestämningen av givare och mottagare, att förenligt blod transfunderas. Härvid spelar i första hand *AB0*-systemet och i viss mån *Rh*-faktorn en roll, under det att man kan bortse från *MN*- och *P*-systemen. Då blodgruppsegenskaperna äro ärftliga, kan bestämning av moderns, barnets och den antagne faderns b. i ett visst antal fall lämna definitiv upplysning i faderskapsmål (se Blodprov för faderskapsbevisning). Slutl. har blodgruppsegenskapernas procentuella fördelning inom ett folk antropologiskt intresse. Hos européer dominerar *A*-gruppen, under det att *B*-gruppen är liten. Hos asiater och negrer är däremot *B*-gruppen stor. Indianer, eskimåer och kanaker visa stor *0*-grupp, under det att *A*- och *B*-grupperna äro relativt små. *A.V.L.*

Blodgång, äldre benämning för ihållande el. ofta påkommande blödning från olika slemhinnor, ss. näsa, tarm, underlivsorgan.

Blodhalning, *veter.*, se Blodstallning.

Blodhassel, rödbladig form av hassel*.

Blodhirs, *bot.* 1) Art av släktet *Andropo'gon**. — 2) Art av släktet *Digita'ria**.

Blodhosta, blodspottning, blodstörtning, *hemopty's* el. *hemopto'ë*, iakttages vid olika sjukdomar som följd av blödning i andningsapparaten, vanligast i själva lungorna, lungblödning, mera sällan i luftvägarna. Oftast förekommer den vid den kroniska lungtuberkulosen, lungsoten; den kan här uppträda som ett mycket tidigt symtom och innebär då i allm. ingen allvarlig fara. Vid längre framskridna stadier med utbildat sönderfall (kaverner) kunna ibland även livsfarliga blödningar i följd av kärlbristning inträda. B. kan även finnas vid andra sjukdomar i andningsorganen, ss. bronkiektasier, lunggangrän och lungtumörer, och kan dessutom uppträda vid alla tillstånd av stark blodöverfyllnad i lungorna, som vid försvårad cirkulation på gr. av hjärtfel med el. utan infarktbildning. Det från lungorna upphostade blodet är ljusrött till färgen och skummigt. Viktigast vid all b. är att genast iakttaga möjligaste stillaläge och undertrycka hostretningar, ev. genom lämplig av läkare föreskriven medicin. — Jfr Blodkräkning. *af K.*

Blodhundar, hundraser, se Hundar.

Blodiga Maria, Maria Tudor, drottning, se Maria, England 1).

Blodiga söndagen kallas söndagen $^{22}/_{1}$ 1905 med anledning av en massaker, som anställdes av ryska regeringens trupper på en av prästen Gapon ledd människomassa, som tågade mot Vinterpalatset i S:t Petersburg för att överlämna en böneskrift, innehållande bl.a. anhållan om en nationalförsamling.

Blodigel, *Hiru'do medicina'lis*, maskart av klassen iglar. Den långsträckta, med två sugskålar (en främre och en bakre) försedda kroppen är svart med 6 rödbruna, av svarta fläckar avbrutna band på ryggsidan. Munöppningen, som är belägen i den främre sugskålens botten, har 3 med små, skarpa tänder besatta käkar och för in i den vida och med 11 par blindsäckar försedda tarmkanalen. Djuren äro hermafrodita. De leva i sötvatten och livnära sig som unga av kallblodiga, som äldre av varmblodiga djurs blod. Med hjälp av käkarna skära de igenom huden och inspruta i såret ett ämne, hirudin, som förhindrar blodet att levra sig och gör, att detta kan hålla sig flytande i djurets tarm under längre tid. B., som särskilt förr användes till medicinskt bruk, förekommer sparsamt över större delen av Europa, allmännast i Ungern och Frankrike, och odlas i Tyskland i särskilda dammar. Även i Sverige förekommer den på en del ställen. — Som blodigel har även använts den mellanamerikanska snabeligeln *Haementa'ria*. *H.Bn.*

Blodigelextrakt, se Hirudin.

Blodkaka, blodkoagel, blodlever, den halvfasta massa, som bildas efter blodets levrande, koagulation*.

Blodkakor, *lantbr.*, fodermedel, som framställes i slakterier genom ångning, pressning och torkning av blod. Jfr Blodmjöl.

Blodklöver, art av klöversläktet*.

Blodkoa'gel, se Blodkaka.

Blodkol, blodlutkol, erhålles genom förkolning av intorkat blod med pottaska och därpå följande urlakning med saltsyrat vatten och glödgning. B. har på gr. av sin stora avfärgningsförmåga stor användning bl.a. för rening av dricksvatten. Se Aktivt kol.

Blodkorn, se Blod, sp. 177.

Blodkroppar, se Blod och Blodkroppsräkning.

Blodkroppsräkning, räkning av blodets formade element, d.v.s. de röda och vita blodkropparna samt trombocyterna. Blodkropparnas antal, struktur och kemiska egenskaper, i sht de vitas, växla vid många sjukdomar, varför b. är av stort diagnostiskt värde. Blodkropparnas antal angives pr mm^3 blod. För att möjliggöra b. måste blodet hindras att levra sig, spädas och på gr. av blodkropparnas stora antal räknas i en volym betydligt mindre än en mm^3. För b. användes vanl. kapillärblod taget från fingerblomma el. öronsnibb. — Blodet spädes vid räkning av de röda blodkropparna med Hayems vätska (koagulationsförhindrande, blodkroppskonserverande) i förhållande 1 : 200, d.v.s. 10 mm^3 blod plus 1,990 mm^3 spädningsvätska. Räkningen sker i en s.k. räknekammare. Denna består (Bürker-Türks modell) av en glasplatta, i vilken inslipats en försänkning, som är 0,1 mm lägre än omgivningen. I försänkningen har inristats ett fint rutsystem med små kvadrater på $\frac{1}{400}$, resp. $\frac{1}{25}$ mm^2. Genom att lägga ett täckglas över insänkningen erhålles härunder en liten kammare, vilken fylles med blodblandningen. Den över rutorna befintliga vätskemängden utgör alltså $\frac{1}{4000}$, resp. $\frac{1}{250}$ mm^3. Med hjälp av mikroskop räknas antalet röda blodkroppar i ett visst antal av de mindre "kvadraterna", varefter man med ledning av spädningen uträknar antalet på 1 mm^3 blod. Normala antalet röda blodkroppar pr mm^3 är för män 5,000,000—6,000,000 och för kvinnor 4,000,000—5,000,000. — De vita blodkropparna räknas på motsvarande sätt. Utspädningen sker här vanl. i förhållande 1 : 20 (25 mm^3 blod plus 475 mm^3 spädningsvätska). Spädningsvätskan är av annan sammansättning än vid uträkning av de röda blodkropparna och innehåller ättiksyra, som förstör de röda blodkropparna, och metylviolett, som färgar de vitas kärna. Räkningen sker i de större "kvadraterna". Normalantalet pr mm^3 blod för män och kvinnor är 4,500—7,500. Blodprovet bör tagas om morgonen på fastande mage, emedan såväl måltider som kroppsrörelse påverka de vita blodkropparnas fördelning och antal i blodet. — Beträffande de vita blodkropparna är det även av intresse att undersöka de olika sorternas inbördes mängdförhållande ("differentialräkning"), då detta vid vissa sjukdomar förskjutes på ett karakteristiskt sätt. En liten bloddroppe utstrykes på ett objektglas, torkas och färgas med vissa färgvätskor (May-Grünwald-Giemsafärgning). Tack vare blodkropparnas olika kemiska egenskaper färgas de olika. Räkningen sker under mikroskop, och det inbördes mängdförhållandet angives i procent. På samma sätt kunna trombocyterna färgas och räknas. Säkrare sker dock detta enl. samma principer som vid räkningen av de vitas antal, näml. i räknekammare. Normalantalet trombocyter angives till 200,000—500,000 pr mm^3. *J.E.L.*

Blodkroppssänkning, se Blodsänkning.

Blodkräkning. Den viktigaste orsaken till b. är det blödande magsåret. Om detta ger en större blödning i magsäcken, kräkas ofta stora levrade blodmassor upp. I allm. äro dessa svartfärgade på gr. av saltsyrans inverkan på blodfärgämnet. Blod i uppkräkt maginnehåll förekommer också vid magkräfta, i allm. i mindre mängd, och ser därvid mest ut som kaffesumpliknande tillblandning till det uppkräkta. Vidare förekommer b. vid stockning i blodådrorna i matstrupen, framkallad av vissa leversjukdomar (cirrhos). Ofta kan det i det enskilda fallet vara svårt att skilja på b. och blodhosta*. Uppkräkt blod är i allm. svartfärgat och diffust blandat i de uppkräkta massorna. Endast när det är fråga om mycket stora b., kan saltsyran icke ha hunnit att påverka hela blodmassan, utan den är delvis ljust röd. Vid blodhosta är blodet i allm. luftskummigt ljusrött. Efter den första attacken av blodhosta följer under några dagar upphostning av smärre mängder svartfärgat blod, som levrat sig i luftrören. Ibland härstammar uppkräkt blod från blödningar i näsan el. svalget, där blodet nedsvalts. Vanligt är, att obetydliga blodstrimmor förekomma vid enkel, okomplicerad kräkning, beroende på bristning av något mindre blodkärl i matstrupe el. svalg under kräkningen. Vid mera massiv b. och därav orsakad blodbrist måste blodöverföring tillgripas. *S.Ir.*

Blodkärl äro de med egna väggar försedda kanaler, i vilka blodet flyter under sin cirkulation i kroppen. Samtliga b. i kroppen bilda det s.k. blodkärlsystemet. Med hänsyn till kärlens förhållande till kroppshålan särskiljer man två typer, öppet och slutet kärlsystem. I det förstnämnda, som förekommer hos leddjur och blötdjur, mynna kärlen i kroppshålan och i håligheter i vävnaderna, s.k. lakuner. Någon skillnad mellan kroppsvätska och blod föreligger därför icke hos dessa djur. I det slutna kärlsystemet, som finnes hos de högre maskarna och ryggradsdjuren, förgrena sig de större kärlen i allt finare grenar, som kallas hårkärl el. kapillärer*, vilka som nätverk genomsätta kroppens alla vävnader och organ. Kapillärerna sammanflyta åter i större kärl. Då kärlsystemet i detta fall icke någonstädes står i förbindelse med kroppshålan, är blodet helt skilt från kroppsvätskan. — Hos de djur, som äro försedda med hjärta, kallas de från detta utgående kärlen pulsådror el. artärer* och de kärl, som mynna i hjärtat, blodådror el. vener*. Artärerna förgrena sig och ge upphov till kapillärer, vilka i regel sammanflyta till vener. Endast sällan upplöser sig en ven i kapillärer (portådersystemet).

Hos de lägsta ryggradslösa djuren, ss. svamp- och nässeldjur, saknas fullständigt b. Detta är även fallet med de lägsta maskarna, t.ex. virvel- och sugmaskar, men hos dem finnas dock i

vävnaderna oregelbundna håligheter och kanaler, s.k. lakuner, i vilka kroppsvätskan sättes i strömning vid djurens rörelser. Ett verkligt blodkärlsystem med en ordnad blodcirkulation möta vi först hos de högre maskarna, ringmaskarna. Hos dem finnes vanl. ett dorsalt om tarmen liggande ryggkärl och ett ventralt om densamma beläget bukkärl. Från det förra utgå grenar till tarmkanalen, huden och gälarna (då sådana finnas) och övriga organ, där de upplösa sig i kapillärer. Dessa sammanflyta till större kärl, som mynna i bukkärlet. På gr. av kontraktioner i vissa delar av ryggkärlet el. i från detsamma utgående kärlstammar drives blodet i ryggkärlet framåt och i bukkärlet bakåt. Leddjurens och blötdjurens kärlsystem överensstämma i sina grunddrag med maskarnas men visa dock i åtskilliga hänseenden betydande avvikelser. För det första är det ett öppet kärlsystem, och vidare finnes i regel ett verkligt hjärta utbildat. Detta har uppkommit som en särskild differentierad del av ryggkärlet och ligger därför till olikhet med förhållandena hos ryggradsdjuren dorsalt om tarmen. Med hänsyn till kärlsystemet intaga insekterna en särställning. Från det rörformiga, bakåt slutna hjärtat utgå framåt en del artärer, som dock snart sluta, och blodet, resp. kroppsvätskan, flyter ut i kroppshålan och i lakuner, där det kringspolar de rikt förgrenade andningsrören och blir syrsatt, varefter det återgår till hjärtat genom i dettas vägg segmentalt ordnade öppningar, s.k. ostier. Kärlsystemet är sålunda starkt reducerat hos insekterna, tydligtvis betingat av den starka utbredning i kroppen, som andningsorganen ernått, varigenom "blodet ej behöver uppsöka dessa, utan de uppsöka blodet".

Hos de skilda klasserna bland ryggradsdjuren erbjuder blodkärlsystemet stora olikheter men har dock utbildat sig från en gemensam grundtyp, liksom det fortfarande embryonalt anlägges efter samma plan. Bortsett från lansettfiskarna, hos vilka hjärtat ersättes av pulserande delar av b., finnes hos samtliga ryggradsdjur ett ventralt om tarmen beläget hjärta. Det ursprungligaste blodkärlsystemet möta vi hos fiskarna. Från hjärtat, som ligger strax bakom gälarna, utgår hos dem en stor artär, den ventrala aortan, som sänder grenar (artärbågar) till gälarna, där blodet syrsättes. Kapillärerna i gälarna samla sig i bortförande artärer, vilka dorsalt om tarmen förena sig med varandra till den stora kroppspulsådern. Från denna utgå grenar till kroppens alla organ. På vardera sidan av kroppen finnes en främre och en bakre kardinalven, vilka sammanflyta till en gemensam gång, cuvierska gången, som mynnar i hjärtat. Från dessa ursprungliga förhållanden har kärlsystemet hos övriga ryggradsdjur bildats och förändrats i samband med lungandningen, men alltjämt anlägges under fosterperioden hos de lungandande djuren ett med fiskarnas i huvudsak överensstämmande kärlsystem. Då gälandningen upphör, bli de till gälarna gående artärbågarna överflödiga, varför vissa av dem tillbakabildas och försvinna, andra bibehållas och giva upphov till halsartärer, till den från h. kammaren gående lungpulsåder (*arte'ria pulmona'lis*), som för blodet till lungorna och den från v. kammaren kommande stora kroppspulsådern (*aor'ta*), som för blodet till alla övriga delar av kroppen. Från lungorna återvänder blodet till hjärtats v. förmak genom 2—4 lungvener, och från kroppens främre delar samlar det sig i övre och från dess undre delar i nedre hålvenen. Dessa vener inmynna i h. hjärtförmaket. - Aortan är i sin mynning vid v. hjärtkammaren försedd med tre halvmånformiga klaffar (pl., bild 2) och avger omedelbart ovanför dessa en artär till hjärtats egna väggar, den s.k. kransartären (bild 1). Sedan böjer sig aortan i en båge åt v. (bild 3 och 5) och utsänder på h. sidan den s.k. namnlösa artären (*arte'ria ano'nyma*), som snart delar sig i den gemensamma halsartären och en nyckelbensartär. På v. sida utgå de båda sistnämnda artärerna direkt från aortabågen. De gemensamma halsartärerna dela sig på vardera sidan i två stora grenar, den yttre och den inre halsartären (*caro'tis*), vilka förse hals och huvud med blod. Den inre är det viktigaste kärlet för hjärnan, vilket organ dessutom är tillförsäkrat en god blodtillförsel genom de från nyckelbensartärerna kommande vertebralartärerna. Nyckelbensartärerna (bild 5) ge dessutom blod till en del av halsen, ryggen och bröstkorgen samt fortsätta som axelartärer ut till armarna, där de dela upp sig i ett flertal grenar. Den mest kända är strålbensartären på tumsidan av underarmen. Det är på denna artär, man "tar pulsen". Bröstdelen av aortan avger talrika grenar till bröstkorgen och till däri liggande organ; bl.a. avgå därifrån bronkialartärerna, de kärl, som föra syre- och näringsrikt blod till lungorna. Efter att ha passerat mellangärdet avger aortan, som nu benämnes bukaorta, en stor artär, inälvsartären (*arte'ria coeli'aca*), vilken sänder grenar till magsäck, tolvfingertarm, mjälte, lever och bukspottkörtel. Från bukaortan (bild 5) utgå vidare binjur- och njurartärerna, den stora övre och undre tarmkäxartären, som förser tarmarna med blod, och ett flertal mindre artärer till bukhålans väggar. I nedre ländregionen delar sig slutl. aorta i de båda tarmbensartärerna, vilka i sin tur dela sig i den inre, tarmbensartären, som förser bäckenmuskulaturen och underlivsorganen med blod, och yttre tarmbensartären, som fortsätter som lårbensartär ner i benen, vilka i sin helhet erhålla sitt blod från densamma. Bukaortans direkta fortsättning bakåt-nedåt bildar den s.k. svansartären, vilken hos människan på gr. av svansens tillbakabildning är ett helt obetydligt kärl. Hos svansförsedda djur är den däremot väl utvecklad och förser svansen med blod. Venerna från huvud, hals, bröst och övre extremiteter samla sig till den övre hålvenen, som mynnar i övre delen av h. hjärtförmaket. Venerna från nedre extremiteterna, underlivet, njurar och binjurar sammanflyta till nedre hålvenen, vilken efter att strax under mellangärdet ha upptagit de stora levervenerna mynnar i nedre delen av h. hjärtförmaket (bild 5). Venerna från magsäck, mjälte, bukspottkörtel och tarmar mynna ej direkt i nedre hålvenen utan förena sig först till portådern (bild 4), vilken går in i levern. Här förgrenar sig denna i ett rikt blodkapillärnät, portådersystemet, vilket sammanflyter till de s.k. levervenerna. Dessa föra som redan framhållits blodet till nedre hålvenen. Ett speciellt vensystem, som ej har några motsva-

rande artärer, utgöra *vena az'ygos* och *vena hemiaz'ygos*, vilka uppsamla det huvudsakliga blodet från buk- och bröstväggen och föra detta till övre hålvenen. Venerna i kroppen ligga i regel intill artärerna och visa i stort sett samma grenformer som dessa. De benämnas också i överensstämmelse med artärerna tarmbensvenerna, strålbensvenerna, namnlösa venen o.s.v. Lungartären är liksom aortan vid sin mynning i h. hjärtkammaren försedd med tre halvmånformiga klaffar (fig. 2). Den grenar sig snart i två stora grenar, en till varje lunga. Lungartärernas vidare förgrening följer bronkernas grenar. Kapillärnätet i lungorna är rikligt och inlagrat i de tunna lungblåsväggarna. Lungvenerna följa vid sitt sammanflöde artärgrenarna och bilda slutl. 2—4 större stammar, som mynna i v. hjärtförmaket. — Se även Blodomlopp.

Ang. b:s sjukdomar se Akrocyanos, Blodpropp, Buergers sjukdom, Emboli, Raynauds sjukdom och Åderförkalkning. Jfr Blodsjukdomar. *H.W.;T.Hn.*

Blodkörtlar, äldre benämning på inresekretoriska körtlar, stundom även om lever och mjälte.

Blodledare, kanaler för huvudsakl. hjärnans venösa blod, belägna mellan bladen i hårda hjärnhinnan å dennas såväl konvexitet som bas. Blodets huvudriktning är bakåt, där b. förena sig vid utträdet ur hjärnskålens bas genom stora halsvenhålet. Den största b. på basen mottager blod även från ögonhålan; i den översta b. på konvexiteten återbördas cerebrospinalvätskan till blodet genom arachnoidalvilli; den stora s-formiga b. stryker i farlig närhet (infektion o.s.v.) förbi mellanörats luftrumssystem. Befintligheten av b. ger åt skada på hårda hjärnhinnan (ofta vid förlossningar) en allvarlig, ofta livsfarlig karaktär. *A-U.*

Blodlever, se Blodkaka.

Blodlilja, namn på arter av släktet *Haeman'thus.*

Blodlinje, *ärftl.*, hos djuren en vanl. genom inavel erhållen, relativt homogen stam, inom vilken alla individerna äro lika med avseende på en el. flera egenskaper. B. är i viss mån en motsvarighet till växternas s.k. rena linjer*. Medan alla individerna inom en ren linje på gr. av självbefruktningen äro fullständigt homozygota och isogena, äro individerna tillhörande en b. däremot endast isogena med avseende på ett begränsat antal gener. Svårigheten att uppnå fullständig homozygoti hos djuren beror på uppdelningen i två kön och den därav orsakade ständiga korsbefruktningen. *Mng.*

Blodlinjeavel, *ärftl.*, se Renavel.

Blodljung, *bot.*, art av släktet *Eri'ca**.

Blodlus, *Schizonēu'ra lanig'era,* en bladlusart, som i sht i Mellaneuropa men under senare tid även i Danmark och s. Sverige uppträtt som svår skadegörare på äppleträd. B. skiljes från andra bladlöss genom sin vita vaxbeklädnad, som gör att de angripna trädens grenar och stammar här och där synas klädda av vit ull. Kroppsvätskan är röd, därav namnet. B. anses härstamma från Nordamerika och inkom till Europa 1787, till Sverige (Östergötland) i början av 1900-talet. 1930 upptäcktes den i Limhamn och är nu utbredd över hela v. Skåne. Effektivast bekämpas den genom besprutning under vintern och våren med karbolineumpreparat eller ännu bättre en lösning av 15 % denaturerad sprit, 1 % grönsåpa och 0,2 % ren nikotin, varvid träden först böra rengöras med stålborste. Man har även försökt den biologiska bekämpningsmetoden med parasitstekeln *Aphelī'nus mali.* *H.*

Blodlus.

Blodlutsalt. 1) Gult b., kaliumferrocyanid, ferrocyankalium, $K_4Fe(CN)_6+3H_2O$, framställdes fordom genom att smälta förkolade, kvävehaltiga djuravfall (blod, horn, läder, ull) med pottaska och järnfilspån. Efter utlakning av smältan med vatten kristalliserar saltet i stora, gula, monoklina kristaller. Numera framställes gult b. av gasreningsmassa*, som innehåller stora mängder cyanföreningar. Massan, som befriats från svavel och ammoniumsalter genom extraktion med kolsvavla, resp. utlakning med vatten, lufttorkas och blandas väl med släckt kalk, upphettas till 40—100° och utlakas sedan med vatten; den så erhållna ferrocyankalciumlösningen omsättes med kaliumklorid till svårlösligt kalium-kalciumferrocyanid, som sedan genom kokning med pottaska överföres i kalciumkarbonat och löslig kaliumferrocyanid. Gult b. användes för framställning av cyankalium och berlinerblått, vid färgning och tygtryckning, för framställning av rött b. och vid kemisk analys. Vidare användes det för cementering av stål och tidigare i blandning med socker och kaliumklorat som sprängämne. Gult b. är föga giftigt. — 2) Rött b., kaliumferricyanid, ferricyankalium, $K_3Fe(CN)_6$, erhålles genom oxidation av gult b. Förr brukades klor som oxidationsmedel, numera sker oxidation genom att elektrolysera en lösning av gult b., varvid detta genom inverkan av anodsyret överföres i rött b. Vid indunstning av den elektrolyserade lösningen utkristalliserar rött b. i vattenfria, rombiska prismer. Rött b. är giftigt. Det användes vid färgning av tygstycken, för framställning av ljuskänsliga papper (blåkopieringspapper) samt i den analytiska kemien. Rött b. ger med ferrosalter en mörkblå fällning av turnbullsblått. *Lj.*

Blodlönn, namn på rödbladiga former av lönn.

Blodmat. Blodets användning i matlagningen inskränker sig till de germanska länderna. Blodets äggvita är biologiskt fullvärdig, och dessa kalorier ställa sig betydligt billigare än de, vilka erhållas av köttäggvitan. B. har därför stor betydelse i folkhushållningen. Av ox- och svinblod kan tillagas: blodpudding, blodkorv, blodplättar och paltbröd. I den finare matlagningen användes blod någon enstaka gång, t.ex. gåsblod till svartsoppa.

Blodmelassfoder, en blandning av melass, gröpe och blodmjöl. 100 kg av detta foder innehålla c:a 100 foderenheter och 20 kg smältbar äggvita.

Blodmjöl, fodermedel, som framställes i slakterier genom att blodet ångas, pressas, torkas och males (jfr Blodbröd och Blodkakor). Det är ett av de allra äggviterikaste fodermedlen med en halt av smältbar äggvita på 76 %, varför endast små mängder därav kunna ingå i fodret till svin, nötkreatur och höns. Till en foderenhet åtgår c:a 0,65 kg. — B. har tidigare i begränsad omfattning även använts som gödselmedel. Kvävehalten är

12—15 %, halten fosforsyra och kali 1—2 %. Näringsämnena förekomma emellertid i för växterna svårupptagbar form.

Blodmjölkning. Vid inflammationer och kontusioner i spenarna kan blod avskiljas och blandas med mjölken under mjölkningen. Sådan mjölk avsätter en rödaktig bottensats och färgar slammet i mjölkcentrifugerna rödaktigt.

Blodnäbbsvävare, art av underfam. vävarfinkar*.

Blodnäva, *bot.,* art av nävesläktet*.

Blod och järn el. järn och blod (ty. *Eisen und Blut*), bevingat ord ur ett riksdagstal av Bismarck 1862, vari det hette, att tidens stora frågor avgöras, icke genom tal och majoritetsbeslut, utan genom järn och blod — ett liknande yttrande fälldes av Bismarck ("järnkanslern") några år senare. Ytterst, i den latinska formen *ferro et i'gni,* järn och eld, från Quintilianus ("Declamationes", 377).

Blododling. Vid ett flertal av bakterier framkallade febersjukdomar, t.ex. tyfus, kastsjuka, mjältbrand, sårinfektion och lunginflammation, förekomma bakterierna tidvis i blodet. De kunna då påvisas genom b. Denna tillgår så, att man ur en blodåder uttager några milliliter blod och därefter i avsikt att anrika de från början för undersökningen alltför fåtaliga bakterierna gjuter detta ned i speciella, för bakteriernas tillväxt lämpliga näringslösningar, bestående av t.ex. buljong, druvsocker, galla. De tillväxande bakteriehoparna analyseras sedan med individuell bakteriologisk teknik. *S.Rr.*

Blodomlopp. Hos encelliga el. mycket primitiva flercelliga organismer sker näringsämnenas spridning till cellerna förmedelst diffusionsprocesser. Men hos mer kompliccrat byggda flercelliga organismer, vilkas födoämnen bearbetas på särskilt ställe inom organismen, transporteras näringsämnena i en härför lämplig vätska genom enkla kanalsystem till organismens övriga delar. Vätskeströmningen sker här ej i någon bestamd riktning, då dess uppkomst beror på mer el. mindre rytmiska sammadragningar på olika ställen inom kanalsystemet (t.ex. hos vissa maskar). Först något högre upp i djurserien kan man tala om ett verkligt b. Här förekommer näml. ett hjärta, som driver en blodvätska ut i ett kärlsystem (se Blodkärl), vilket, sedan det fört blodvätskan till kroppens olika delar, återför densamma till hjärtat.

Hos *människan* och *däggdjuren* har b. nått sin mest fullkomliga utveckling genom uppdelning av hjärtat i en högerhalva, förande venöst blod, och en vänsterhalva, förande arteriellt. Från v. hjärtkammaren (se Hjärta och Blodkärl) pumpas det i lungorna syrsatta blodet under högt tryck och med stor hastighet ut i pulsådrorna el. artärerna. Det passerar först stora kroppspulsådern, aorta, genom vilkens förgreningar det föres till kroppens olika organ. Här övergå artärerna i ett ytterst fint kärlnät, hårrörskärlen el. kapillärerna, vilka möjliggöra den intima kontakten mellan blodet och cellerna. Det egentliga näringsämnesutbytet sker här, i det näringsämnen och syre (se Andning) avgivas och avfallsprodukter och kolsyra upptagas. Från kapillärerna, där blodet flyter fram under lågt tryck och med liten hastighet, uppsamlas det i venerna,

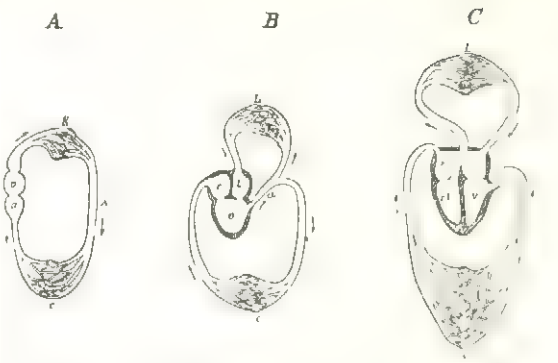

Diagram över blodomloppet hos *A* fisk, *B* groda, *C* däggdjur.

v kammare, *a* förmak, *K* gälkapillarer, *A* aorta, *c* kapillärer, *L* lungkapillarer, *r, l* högra och vänstra förmaket, *rV, lV* högra och vänstra kammaren.

som föra blodet från kroppens olika delar till övre och nedre hålvenen, vilka inmynna i h. hjärtförmaket. Det här skildrade kretsloppet kallas vanl. "stora kretsloppet". Blodet från magsäck och tarmkanal uppsamlas i en särskild ven, portådern, som går till levern. Här fördelas blodet ånyo i ett kapillärsystem, varefter det uttömmes i nedre hålvenen. Från h. förmaket suges blodet in i h. kammaren, pumpas därifrån ut i lungpulsådern och fördelas i lungornas rika kapillärsystem. Här avgives det i kroppsvävnaderna upptagna överskottet av kolsyra, som giver det venösa blodet dess mörka färg, och upptages syre, som gör det arteriella blodet ljusrött. Från lungkapillärerna flyter blodet genom lungvenerna, som alltså föra arteriellt blod, till v. förmaket och därifrån till v. hjärtkammaren. Blodets passage från h. kammaren genom lungorna till v. förmaket kallas lungkretsloppet el. "lilla kretsloppet". Att blodet vid hjärtats sammandragning ej rusar tillbaka i förmaken, beror på förekomsten av klaffar mellan förmak och kammare. Likaledes förhindras blodet av klaffar vid mynningen av aortan och lungpulsådern att vid hjärtats utvidgning, *diastole,* sugas tillbaka till kamrarna. Även i venerna förekomma rikligt med klaffar, som tillåta blodet att gå endast i riktning mot hjärtat. — Hos *fåglarna* finnes ett b., liknande det hos däggdjuren, men hos *kräldjur* (utom krokodiler) och *groddjur* återfinnes ej den förut skildrade uppdelningen av hjärtat i en högerhalva, förande venöst blod, och en vänsterhalva, förande arteriellt. Dessa djur ha näml. endast en hjärtkammare, varför det i förmaken var för sig uppsamlade venösa och arteriella blodet delvis blandas i den gemensamma hjärtkammaren. Emellertid erhåller dock på gr. av särskilda klaffanordningar huvudet och hjärnan rent arteriellt och lungorna rent venöst blod, under det att kroppen i övrigt får blandat blod. Hos *fiskarna* finnes ett endast tvårummigt hjärta med enbart venöst blod.

För blodets strömning genom kärlsystemet spelar hjärtats pumparbete den största rollen. Härigenom åstadkommes och vidmakthålles näml. den tryckdifferens, som finnes mellan blodet i aorta och hålvenerna, resp. lungartärerna och lungvenerna, och som är den egentliga orsaken till blodets omlopp. En icke ringa hjälp får hjär-

tat genom den sugning, som det negativa trycket i brösthålan utövar på de tunnväggiga venerna och därmed på det venösa blodets återflöde till hjärtat. Av betydelse är även kärlens elasticitet. När hjärtat vid sin sammandragning pressat ut blodet i aorta, kan denna på gr. av sina elastiska väggar utvidga sig; i nästa ögonblick, då hjärtat vidgas och klaffarna stänga för blodets återflöde till detta, sammandrager aorta sig och pressar blodet framåt i kärlsystemet. Den för varje hjärtsammandragning uppkomna tryckökningen i aorta fortplantas som en positiv vågrörelse genom kärlsystemet och kallas puls*. På samma sätt som aorta fungerar hela kroppens artärsystem. Detta förklarar bl.a., varför blodets stötvisa rörelse i artärerna småningom utjämnas i kärlsystemet till en fortgående jämn strömning.

Blodets hastighet i kärlen är störst i dessas mitt, centralströmmen. Längs kärlväggen flyter det långsammare fram på gr. av friktionen mot denna. För att kunna ange strömningshastigheten anger man därför medelvärdet för alla partiklarnas förflyttning, medelhastigheten. Denna är ung. hälften av centralströmmens hastighet. Hos de större däggdjuren och människan är blodets medelhastighet i aorta ½ m i sek, i artärerna 10—50 cm och i kapillärerna 1 mm i sek el. därunder. I venerna tilltar hastigheten åter; som medelvärde angives 20 cm i sek, men i de stora venstammarna närmast hjärtat är hastigheten nästan lika stor som i aorta. Den olika hastigheten inom skilda delar av kärlbanan betingas av storleken av kärlens sammanlagda vidd på ifrågavarande ställe, det s.k. totala tvärsnittet. Detta är i kapillärerna ung. 500 ggr så stort som i aorta. Följaktligen blir också medelhastigheten i kapillärerna c:a 500 ggr mindre än i aorta. Hos människan tager det en minut för ett fullständigt kretslopp av hela blodmassan, och på ett dygn passerar den kretsloppet c:a 1,500 gånger.

Blodvätskans beskaffenhet spelar även någon roll för b. Om kroppen lider större vätskeförluster (t.ex. genom diarré, ökad urin- el. svettavsöndring), koncentreras blodet, dess viskositet el. inre tröghet stiger och försvårar blodets passage genom kärlsystemet. Det motsatta äger rum vid en förtunning av blodet. För blodets fördelning till kroppens olika organ är kärlrikedomen, i sht kapillärernas mängd, av avgörande betydelse. I muskulatur har man räknat dessas antal till 2,000 på ett tvärsnitt av 1 mm². Av detta förstår man, vilken intim beröring som finnes mellan kapillärerna och muskelcellerna, med därav följande möjlighet till utbyte av blodgaser och näringsämnen. En stor kärlrikedom hos ett organ är emellertid icke liktydigt med att alltid en stor blodmängd tillföres detsamma. Kärlen äga näml. förmåga att kunna sammandraga (kontrahera) sig och att utvidga (dilatera) sig. Härigenom kan blodtillförseln regleras efter organets behov av näringsämnen. Så äro t.ex. under sömnen en stor del av musklernas kapillärer slutna. Vissa delar av kärlsystemet kunna tjänstgöra som blodreservoarer, genom att kapillärer och vener vidgas. Bukorganens kärlområde är sålunda i stånd att rymma så gott som hela kroppens blodmängd. Det har även visats (av J. Barcroft), att mjälten hos hundar har en liknande funktion, i det den kan öka sin ursprungliga volym till det 5-dubbla och därvid upptaga 10—15 % av hela kroppens blodmängd. Undersökningar av bl.a. svensken G. Nylin synas tyda på att blodreservoarerna hos människan normalt ha ringa betydelse. Kärlens kontraktionstillstånd regleras dels genom vissa nerver, kärlnerverna, dels genom i blodet cirkulerande ämnen, hormoner. Dansken A. Krogh har visat, att det icke, som man förr trodde, blott är artärerna och venerna, som besitta förmågan att självständigt ändra sitt kontraktionstillstånd, utan att detta även är fallet med kapillärerna. Genom Kroghs arbeten på detta område har man kommit till insikt om kapillärernas dominerande roll i b:s och näringsutbytets fysiologi. Även för blodtrycksregleringen är kapillärernas fyllnadsgrad av stor betydelse (se Blodtryck).

Rubbningar i blodomloppet kunna ha sitt säte i såväl artärer som vener och kapillärer. I artärerna framkallar icke sällan åderförkalkning en sådan förträngning, att blodomloppet svårt hindras el. upphör. Två ställen i artärsystemet bli ofta med ödesdiger följd säte för sådan förträngning, näml. hjärtmuskulaturens små kärl, coronar-artärerna, och hjärnans kärl. Är åderförkalkningen lokaliserad till de förra, blir följden icke sällan en hjärtdöd, vilken kan inträda ögonblickligt, "hjärtslag". I hjärnan blir följden en förstöring av den hjärnvävnad, som förses med blod från kärlet. Även benens artärer kunna drabbas av åderförkalkning med "kallbrand" till följd. Förträngningar i artärerna kunna även vara en följd av ärriga skrumpningsprocesser el. tryck av tumörer o.s.v. Cirkulationsrubbningar inom kapillärernas område inträffa vid vissa förgiftningar, t.ex. arsenikförgiftning, varvid blodet stockas i dessa. Härvid kan döden inträda som följd av att större delen av blodet samlas i bukorganens hårrörskärl. Liknande antages förhållandet vara vid det chockartade tillstånd, som kan följa efter operationer och vid den under krig ofta observerade "sårchocken"*. Men även på rent nervös väg kunna rubbningar uppstå i b. Så är t.ex. svimning att uppfatta som en på reflektorisk väg uppkommen blodfattigdom i hjärnans kärl. Även de symtom, som uppträda vid solstyng, torde till stor del finna sin förklaring i cirkulationsrubbningar i hjärnan. De vanligaste rubbningarna i venernas blodomlopp bero på åderbråck* el. blodpropp*.

Vår nuvarande uppfattning om blodets cirkulation inom kärlsystemet grundar sig på W. Harveys epokgörande arbete 1628: "Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus" ("Anatomisk studie över hjärtats och blodets rörelse hos djuren"). Redan tidigare hade M. Servet (1553) klarlagt lilla kretsloppet, men först av Harvey påvisades cirkulationen inom stora kretsloppet. Visserligen kunde denne icke själv påvisa blodets strömning genom kapillärerna, men M. Malpighis (1661) iakttagelse i mikroskop av b. i grodlungans kapillärer utfyllde denna lucka i Harveys lära. *J.E.L.*

Blodpinkning, *med.*, se Hematuri; *veter.*, se Blodstallning.

Blodplasma, blodvätska, blodets vätska i icke koagulerat tillstånd, se Blod.

Blodplommon, *bot.,* se Plommon.

Blodplätt, *anat.,* se Blod, sp. 177.

Blodpropp, t r o m b. Låter man blod från människa el. djur rinna ned i en skål el. annat kärl, koagulerar det mycket snart. Ett fint trådnät, fibrin, utfälles i blodet och bildar tillsammans med blodcellerna en rätt fast massa, ett blodkoagel, en blodkaka. Samma process kan försiggå inom blodvägarna, varvid en b. uppstår inom blodkärlet. Förutsättning härför är, att blodströmmen är förlångsammad och att någon skada finnes på kärlväggen. B. uppstår således t.ex., då hjärtverksamheten är försvagad och kärlen äro skadade genom åderförkalkning el. då ett blodkärl kommer inom området för en inflammatorisk process, då blodströmmen förlångsammas och en skada av kärlväggen lätt uppstår. Under sängläge efter operationer, särsk. sådana i bukhålan, förekommer b. i bäckenets, ljumskens och benets vener. — B. kan utbildas långsamt el. hastigt. I förra fallet, vilket är regel i artärerna, avlagras över kärlskadan trombocyter, vita blodkroppar och fibrin (se Blod). Härvid bildas först en v ä g g s t å e n d e b. Denna kan genom nya pålagringar växa och kan snart fylla ut hela kärllumen och blir då en o b t u r e r a n d e, d.v.s. fullständigt tillstoppande b. Vid detta utbildningssätt inlagras endast ett fåtal röda blodkroppar i b.; denna blir till färgen gråvit och kallas v i t b. Utbildas b. däremot hastigt, vilket oftast är fallet i vener, fyller den med en gång kärlbanan, röda blodkroppar inlagras i stor mängd, den blir till färgen röd och kallas r ö d b. Särsk. i vener kan b. tillväxa genom fortsatta avlagringar, varigenom ofta decimeterlånga sträckor kunna utfyllas. B. blir härvid omväxlande vit och röd, kallas också b l a n d a d b. I hjärtats hålrum kunna b. utbildas på i regel samma sätt som i artärer; de bli ofta rundade och se ut som gråvita nötter el. svampar, fästade vid hjärtväggen. Vid inflammationer på hjärtklaffarna (endokardit) avlagras i regel b. på dessa. Även de små blodkapillärerna kunna utfyllas av b. — B. blir till en början endast löst fäst vid kärlväggen. Den kan därför lösryckas av blodströmmen och medfölja denna. En sådan lösryckt b. kallas e m b o l u s. Den stannar, när hinder för dess passage finnes i blodvägarna. En embolus från vensystemet kan stanna i h. hjärthalvan men fortsätter oftare och tillstoppar lungartärerna. B. i h. hjärthalvan sända också sina embolier till lungan (se Lungemboli). En embolus från b. i v. hjärthalvan el. i en större artär stannar i finare artärförgreningar längre avlägset, ofta i något organ. — Kvarligger en b. något längre på sin utbildningsplats, växer den alltmer fast vid kärlväggen, kärlrik bindväv inväxer i b., resorberar och ersätter den utfällda massan. Slutl. kan endast en fast bindvävsknuta på kärlets vägg stå kvar som rest av b. Även om b. varit obturerande, kan kärllumen bli i det närmast återbildat och kärlet ånyo funktionsdugligt. — B. kan även smälta sönder, uppmjukas och sprides då som småpartiklar el. i små bitar med blodet. En sådan söndersmältning sker alltid, om varbakterier kommit in i b. Bakterierna spridas då också med dessa småembolier, och nya varhärdar uppkomma, där dessa fastna (pyemi). — Blodets förmåga att koagulera, att bilda b., är en för organismen nödvändig och nyttig egenskap. Om vid sårskada el. eljest blödning uppstår, är det bildning av b. i kärlstumparna, som gör, att blödningen av sig själv upphör el. att den över huvud kan stillas (jfr Blödarsjuka). Blodproppbildningen kan å andra sidan ej sällan bli till skada. Avstänges blodcirkulationen i en större ven av en b., vilket i regel sker ganska hastigt, uppkommer vattensvullnad och emellanåt även blodutådringar* i den del av kroppen, vars blod skulle passera venen i fråga. Så t.ex. kunna benen vid b. i ljumskens vener svälla upp och "bli som stockar". Uppkommer b. långsamt el. har den sin plats i en mindre ven, bli symtomen mindre el. kanske inga, på gr. av att blodet då föres fram på andra vägar i de med varandra rikligt förbundna venbanorna. En avstängning av en artär genom en b. är mycket allvarligare. På de flesta platser i kroppen bli härigenom blodtillförseln inom det område, som den ifrågavarande artären förser, till den grad upphävd, att vävnaden dör. Träffar detta t.ex. hjärnan, sönderflyta de skadade partierna; "hjärnuppmjukning" med förlamningar el. andra rubbningar och ej sällan hastig död inträder. I andra organ kvarstår det döda partiet som en infarkt* och kan på flera sätt senare omdanas. De rubbningar, som följa efter sådana infarktbildningar, bli givetvis olika allt efter deras plats. En infarkt t.ex. i hjärtmuskulaturen för till hjärtaneurysm el. ej sällan till hastig död. Brand, t.ex. i fötterna, uppkommer oftast genom b. i till foten förande artärer. — Embolierna fastna på få undantag när alltid i artärförgreningar, och de äro mycket oftare orsak till infarkter än b. Deras verkan blir densamma som den en avstängande b. åstadkommer (se ovan), men då avstängningen i regel sker hastigare, bli de följande symtomen och verkningarna kraftigare. De stora lungembolierna, som inträffa, då stora blodproppsmassor i vensystemet (vanligast i buken el. nedre extremiteterna) på en gång lossna och föras till lungartärerna, kunna fullständigt tillstoppa det ena el. båda dessa kärl och föra till omedelbar död. — Av största vikt vid insjuknande i b. är ett möjligast absolut stillaläge, så att b. får tillfälle växa fast vid kärlväggen. En oförsiktig rörelse el. stöt kan lösrycka b., och en ödesdiger emboli kan uppstå. Under senare år har man, emellanåt med gott resultat, operativt avlägsnat embolier i extremiteterna och t.o.m. i lungartärerna. Artären har öppnats, embolien avlägsnats och kärlet ånyo tillslutits. Förekomsten av b. efter operationer har de sista åren väsentligen nedbringats genom förebyggande åtgärder: rörelsebehandling, tidig uppstig-

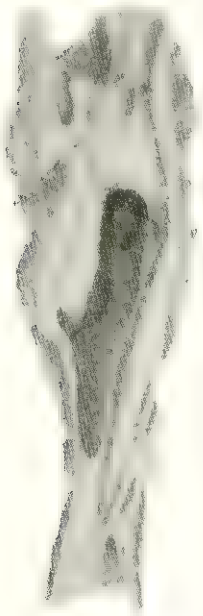

Blodpropp i en blodåder.

ning och användande av koagulationsförhindrande medel, ss. heparin och antiprotrombin (dikumarin). Hansynstagande till hjärtats och blodets tillstånd före varje operativt ingrepp är av väsentlig betydelse för att i görlig mån förebygga b. *T.Hn.*

Blodprov. Vid många sjukdomar förändras blodets sammansättning, och undersökningen av blodet har därför blivit ett av den moderna medicinens viktigaste medel för fastställandet av olika sjukdomsformer. Den äldre urinundersökningen har ofta fått ge plats för blodundersökningen. — Allt efter den blodkvantitet, som erfordras, är sättet för blodets erhållande olika. Många undersökningar, s.k. mikrobestämningar, erfordra endast en el. ett par droppar blod, och denna kvantitet erhålles genom ett obetydligt instick i örsnibben el. fingerblomman. Man strävar efter att i möjligaste mån överföra alla blodundersökningar till mikrobestämningar. En föregångsman på detta område var Ivar Bang. — Större kvantiteter, vanl. intill 10 cm³, erhållas genom s.k. punktion, varvid en sprutspets instickes i en ven (oftast i armbågsvecket), vilken bringats att svälla genom tilltryckning på hjärtsidan om punktionsstället. De viktigaste blodundersökningarna äro: blodgruppsbestämning (se Blodgrupper), Bordet-Wassermanns reaktion* för påvisande av syfilis, bestämning av blodkroppsantalet (se Blodkroppsräkning) och blodfärgämneshalten (se Hemoglobinbestämning), sockerhalten vid sockersjuka, serologiska reaktioner vid olika infektionssjukdomar (se Serologi), alkoholhalt i blodet (se Blodprov för påvisning av alkohol), faderskapsbevisning (se Blodprov för faderskapsbevisning) och blodsänkningsreaktionen (se Blodsänkning). — Se även Blodpåvisning. *Wk.*

Blodprov för faderskapsbevisning grundar sig på att blodgruppsstrukturen (se Blodgrupper) hos en individ är konstant utan övergång till en annan grupp och att dessa blodstrukturer ärvas efter de mendelska lagarna (se Ärftlighet). Förekomsten av receptorn *A* i de röda blodkropparna är en dominant egenskap i förhållande till frånvaron av samma receptor. Likaså är förekomsten av *B* dominant i förhållande till frånvaron av *B*. Följaktligen kan icke *A* el. *B* uppträda i barnets röda blodkroppar, utan att ifrågavarande receptor finns åtm. hos endera av föräldrarna. Men därför att föräldrarna ha agglutinogener, behöva dessa ej uppträda hos barnen; de kunna falla bort. Barn av föräldrar, som sakna agglutinogen, har däremot aldrig något sådant. Bevismaterialet för att detta ärftlighetsförlopp är riktigt utgöres av undersökningar av flera tusen familjer, där blodgruppsbestämningar gjorts. Endast beträffande den relativt sällsynta *AB*-gruppen (c:a 5 %) råda skilda meningar ang. ärftlighetsförloppet. Det ligger nära till hands att utnyttja dessa ärftlighetsförhållanden rättsmedicinskt i tvister ang. faderskapet. Då ett barn icke kan ha ett agglutinogen, som ej finns hos någon av föräldrarna, skulle man i vissa fall kunna bevisa, att en man, som föregives vara fader till ett barn, icke är det (grundat på *0*-[noll-]gruppens talrika frekvens). Blodgruppernas fortsatta utforskning har medfört, att uteslutningschanserna ökats till ung. 30 %. Uteslutning efter *ABO*-systemet, resp. *MN*-systemet kan efter nuvarande kunskap formuleras så, som tab. visa.

Schema över möjligt och icke möjligt faderskap.

Tab. 1.

Moder	Barn	Fader kan vara	Fader kan icke vara
0	0	0 A B	AB
0	A	A AB	0 B
0	B	B AB	0 A
A	0	0 A B	AB
A	A	0 A B AB	—
A	B	B AB	0 A
A	AB	B AB	0 A
B	0	0 A B	AB
B	A	A AB	0 B
B	B	0 A B AB	—
B	AB	A AB	0 B
AB	A	0 A B AB	—
AB	B	0 A B AB	—
AB	AB	A B AB	0

Tab. 2.

Moder	Barn	Fader kan vara	Fader kan icke vara
M	M	M MN	N
M	MN	N MN	M
N	N	N MN	M
N	MN	M MN	N
MN	M	M MN	N
MN	N	N MN	M
MN	MN	M N MN	—

A.V.L.

Blodprov för påvisning av alkohol har införts som rättskemiskt prov i ett flertal länder i och för bevisföringen framför allt i trafikmål, där föraren genom påverkan av alkohol misstänkes ha varit ansvarig för inträffad olycka el. över huvud kan anses ha varit så påverkad av starka drycker, att han ej haft nödvändigt herravälde över sina handlingar. Bestämningen utföres vanl. enl. den av Widmark utarbetade mikrometoden, för vilken endast några droppar blod erfordras, vilka erhållas genom instick i fingerblomman el. örsnibben. Blodet uppfångas i små glasrör, vilka insändas jämte undersökningsprotokoll till ett centrallaboratorium för analys (i Sverige Statens rättskemiska laboratorium i Stockholm, där årl. 1,200—1,500 prov analyseras).

Genom analysen icke blott erhåller man uppgift på alkoholhalten i blodet, utan man kan med kännedom om kroppsvikten även beräkna den totala alkoholmängden, som finnes i kroppen, samt i vissa fall den konsumerade mängden (d.v.s. den i kroppen befintliga, minskad med den sedan konsumtionens början omsatta).

Av följ. tab. framgår, att för att en man om 80 kg vikt skall komma upp i en alkoholkoncentration av 1,5 ‰ efter t.ex. 4 tim:s pokulerande, skall han ha förtärt $25 + 4 \cdot 2{,}5 = 35$ cl 40-procentig sprit el. motsv. kvantitet svagare rusdrycker. Omvänt kan alkoholhalten i blodet beräknas efter alkoholkonsumtionen på följ. sätt: Alkoholhalten i blodet sjunker med i genomsnitt 0,15 ‰ pr tim. Konsumerar en person på 70 kg 35 cl, har han efter 4 tim i blodet $2{,}5 - 4 \cdot 0{,}15 = 1{,}7$ ‰. En man om 110 kg har vid samma kon-

Genomsnittlig alkoholkoncentration i ‰ hos män

vid en alkoholmängd i organismen motsv. 40-volym % sprit	och vid en kroppsvikt av 60 kg	70 kg	80 kg	90 kg	100 kg	110 kg	120 kg
5 cl	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
10 „	0,8	0,7	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4
15 „	1,2	1,0	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6
20 „	1,6	1,3	1,2	1,1	0,9	0,9	0,8
25 „	2,0	**1,7**	**1,5**	1,3	1,2	1,1	1,0
30 „	2,3	2,0	1,8	**1,6**	1,4	1,3	1,2
35 „	2,7	2,3	2,1	1,8	**1,7**	**1,5**	1,4
40 „	3,1	2,7	2,4	2,1	1,9	1,7	**1,6**
45 „	—	3,0	2,7	2,4	2,1	1,9	1,8
50 „	—	—	3,0	2,6	2,4	2,1	2,0
55 „	—	—	—	2,9	2,6	2,3	2,1
60 „	—	—	—	3,2	2,8	2,6	2,3
65 „	—	—	—	—	3,1	2,8	2,5
70 „	—	—	—	—	—	3,0	2,7
75 „	—	—	—	—	—	—	2,9
80 „	—	—	—	—	—	—	3,1

sumtion blott 1,5 -4 · 0,15=0,9 ‰. Förtäres alkoholen omedelbart efter el. tills. med föda, bli värdena något lägre.

Omsättningens storlek framgår av följ. tab.:

Den genomsnittliga omsattningen av alkohol pr tim

vid en kroppsvikt av	40-volym-% sprit
60 kg	1,9 cl.
70 „	2,2 „
80 „	2,5 „
90 „	2,9 „
100 „	3,2 „
110 „	3,5 „
120 „	3,8 „

Vid en och samma alkoholhalt i blodet är alkoholens rusverkan något olika hos olika individer enl. i huvudsak följ. tab.:

Alkoholkoncentrationen i blodet, ‰	Diagnosen "påverkad" i % av undersokta fall
0,01 0,20	0
0,21 0,40	0
0,41 0,60	0
0,61 0,80	0
0,81 1,00	26
1,01 1,20	37
1,21—1,40	43
1,41 1,60	70
1,61—1,80	78
1,81—2,00	87
[illegible]	[illegible]
2,21—2,40	96
2,41 2,60	96
[illegible]	100
[illegible]	100
3,01—3,20	100
3,21— 3,40	100

I 1934 års lag om straff för vissa brott vid förande av motorfordon stadgas, att den som vid förande av motorfordon visat sig ha en alkoholhalt i blodet överstigande 0,8 ‰ men understigande 1,5 ‰ skall dömas till dagsböter, medan en alkoholhalt överstigande 1,5 ‰ i allmänhet medför fängelsestraff. — Litt.: K. Schlyter, "Blodprovens betydelse för beivrande av fylleri vid framförande av motorfordon" (i "Festskrift tillägnad E. Marks von Würtemberg", 1931; jämväl i "Sv. läkartidn.", s.å.). *Wk.*

Blodpåvisning spelar ofta en stor roll inom rättsmedicinen vid uppklarandet av förbrytelser. Undersökningen gäller vanl. misstänkta fläckar på kläder, verktyg, golv m.m. Huruvida fläckarna verkligen innehålla blod, avgöres ofta omedelbart genom fläckarnas utseende och omständigheterna i övrigt. Noggrant registreras fläckarnas lokalisation, storlek, form, färg och fördelning. Blod, som sipprat från ett sår, stänkt el. sprutat från en avskuren pulsåder, ger helt olika utseende och gruppering av fläckarna. Färska blodfläckar äro röda till rödbruna och ha matt glans, äldre mera brunröda och småningom alltmera gråa; färgen lämnar emellertid mycket osäker åldersbestämning. Kan ej det makroskopiska utseendet ge besked, om blod finnes i en fläck, måste mikroskopiska, kemiska el. spektroskopiska metoder tillgripas. Är fläcken färsk, uppslammas från densamma avskrapade partiklar i fysiologisk koksaltlösning, varefter man i mikroskop söker efter blodkroppar. I äldre fläckar äro de förstörda, och man påvisar i stället eventuell närvaro av blod genom någon av de många metoder som finnas. Mest användes vätesuperoxidprovet. På en misstänkt fläck droppas 3 %-lösning av vätesuperoxid, som brusar upp av frigjord syrgas vid närvaro av blod. Bubblar det ej, finnes med ganska stor säkerhet ej blod i fläcken; svag bubbling är ej bevisande. Av andra prov finnas bensidin- och guajakreaktionerna (se Webers prov). Absolut bevisande för närvaro av blod är det mikroskopiska påvisandet av heminkristaller, som erhållas, om småpartiklar från en blodfläck blandas med litet koksalt på ett objektglas, ett par droppar isättika tillsättas och man försiktigt uppvärmer till c:a 60° (Teichmanns blodprov). De spektroskopiska metoderna kunna användas på mycket gamla fläckar och äro i alla avseenden goda. — Har blod påvisats, blir nästa spörsmål: härleder sig blodet från människa? Om blodkroppar påvisas i fläcken, ge dessas utseende en del upplysningar, men i regel måste någon av de biologiska metoderna tillgripas. Den viktigaste av dessa är precipitinreaktionen. På kaniner insprutas under längre tid människoblodserum. Blandar man sedan på detta sätt sensibiliserat kaninserum med en lösning av en blodfläck i fysiologisk koksaltlösning, kommer efter en stund en grumlig, mjölkaktig fällning (precipitat), om fläcken innehöll människoblod, i annat fall ej. Kaninserum kan på analogt sätt sensibiliseras för olika slags blod. Andra känsliga reaktioner finnas, ss. anafylaxireaktion och komplementbindningsreaktion. *P.M.S.*

Blodrand, en el. flera längslöpande ränder i en svärdsklinga. Jfr Giftrand

Blodregn, regn av röd el. gulaktig färg, oftast observerat i Medelhavsländerna men också längre norrut. Mest bekanta äro de b., som föllo i Brysel 1646, skildrat av Wendelin i "Pluvia purpurea bruxellensis", och i franska Alperna 1608, även skildrat av Wendelin. Regnets rödfärgning beror på ett stoft av organisk el. oorganisk art, som antagl. ofta härstammar från ökenstormar. Jfr Blodsnö, Haematococcus och Röd snö.

Blodrenande medel, *depuran'tia,* i folkmedicinen använda läkemedel, vilka enl. en äldre (oriktig)

uppfattning skulle avlägsna i blodet bildade skadliga ämnen. Dessa kunna borttagas endast genom att orsaken till deras förekomst avlägsnas. Stärkande el. svagt avförande medel ansågos som b. — Blodrenande droppar, *tinctu'ra ligno'rum*, ett med 70-procentig sprit berett utdrag på enträ, rött sandelträ, sassafrasträ och guajakträ, användes vid sjukdomar, som tros stå i samband med "dåligt blod", och som menstruationsbefordrande medel. — Blodrenande kryddor, *spec'ies ad decoc'tum ligno'rum*, en blandning av lakritsrot, enträ och guajakträ, varav beredes en dekokt, blodrenande te, som användes för samma ändamål som blodrenande droppar. Bitterte är ett blodrenande te (avföringsmedel), berett av sennablad, vattenklöverblad och enbär.

Blodriska, art av svampsläktet riskor*.

Blodrot, art av fingerörtsläktet*.

Blodröd myra, art av fam. myror*.

Blodsband, släktskap; på gemensam känd härstamning grundat inbördes förhållande mellan 2 el. flera individer, särsk. om människor (jfr Blodsförvantskap).

Blodsdomstolen kallades av nederländarna en kommission, som hertigen av Alba vid sin ankomst till Nederländerna 1567 tillsatte för att kväsa de upproriska och kalvinisterna där. Dess officiella benämning var "upprorsrådet". Den var till en början sammansatt av 12 personer, dömde obunden av landets lagar och har karakteriserats som en civil krigsrätt. Majoriteten bestod av spanska jurister; den mest framträdande var Juan de Vargas. Under åren fram till Nederländernas uppror 1572 for den fram med stor energi och hårdhet. De mest bekanta bland dess offer äro de nederländska adelsmännen Egmont och Hoorn (1568). Antalet av efter b:s utslag avrättade överstiger 1,500. Den skrämselpolitik, som b. drev, lyckades dock ej hämma Nederländernas politiska och religiösa självständighetssträvanden. *I.A.*

Blodserum, blodvatten, är den efter blodets koagulation* från blodkakan utpressade vätskan. Se även Serologi.

Blodsfana. Redan under tidig medeltid förde de tyska och franska konungarna som krigsbaner en på lansen fästad blodröd fana, även kallad eldflamman och i Frankrike *oriflamme**. B. blev sedan symbolen för furstens doms- och förläningsratt. På 1500- och 1600-talen brukades den i Sverige vid begravningar som tecken på den dödes länsherrevärdighet. I Fredrik II:s av Danmark begravningståg fördes en b. (*vexill'um sanguin'eum*). B. var i äldre tider vanl. bildlös, senare försedd med monogram och tvåtungad. *G.W.T.*

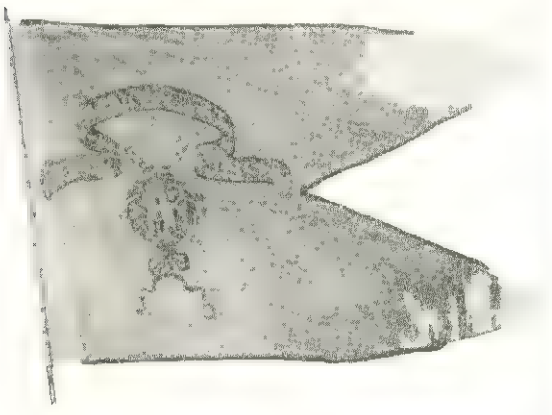

Johan III:s blodsfana. Livrustkammaren.

Blodsförbund, på religiös grundval vilande förbund, som kunna ingås ant. människor emellan el. mellan en människa och en gudom. B. vila på den grundföreställningen, att blodet är bärare av livet och att utbyte el. gemensamt drickande av blod åstadkommer samma livssubstans hos kontrahenterna, så att dessa bli oupplösligt förenade. B. människor emellan plägar vanl. tillgå ant. så, att kontrahenterna direkt dricka varandras blod, el. ock så, att de äta någon gemensam föda; i detta sista fall tänker man sig, att samma föda skapar samma blod. B. mellan en människa och en gud tillgår ant. så, att ett offerdjur inviges till att representera guden, varpå dess kött förtäres, i vilket fall den offrande sålunda tänkes direkt äta guden och därigenom på det närmaste förenas med honom (se Sakramentala måltider), el. ock så, att ett vanligt offerdjur slaktas, varefter de offrande förtära en del och en annan del av offerdjuret framlägges åt guden. — Jfr Fostbrödralag. *Efr.B.*

Blodsförvantskap, konsangvinitet. Uttrycket, som i regel endast användes om blodsband* emellan människor, härrör ur äldre föreställningar om ärftligheten, vilka ej kunna godtagas av den moderna ärftlighetsforskningen. Den moderna medicinska forskningen har dock visat, att det förefinnes ett visst underlag för föreställningen, att nära släktingar ha likartat blod, i det att blodsförvanter oftare tillhöra samma blodgrupp än avlägsnare släktingar el. obesläktade personer (se Blodgrupper och Blodprov för faderskapsbevisning). — Risken för uppträdandet av barn med vissa andliga el. kroppsliga defekter är större i äktenskap mellan blodsförvanter, konsangvina äktenskap, än i sådana mellan obesläktade personer (se Inavel). Av denna anledning äro nu överallt könsförbindelser mellan nära blodsförvanter förbjudna och straffbelagda. Hos många av forntidens kulturfolk voro de emellertid tillåtna. *J.R.*

Blodshämnd, av ättemedlem utövad blodig vedergällning för en mot en hans frände av person ur annan ätt begången svår rättskränkning, särsk. dråp, mordbrand el. kvinnorov. B. är en uråldrig form för straffs utkrävande genom ett slags självhjälp från ättens sida och uppträder som rättslig anordning på ett visst stadium av samhällets utveckling, där detta har fått fasta enheter i stamliv och familjeorganisation samt en kultur, som höjer rättsväsendet över den primitiva sakralrätten, vilken lägger avgörandet i trollkarlens hand el. låter det bero på magiska ceremonier. Familjen el. klanen hävdar nu sin självständighet genom att fordra omedelbar vedergällning för varje skada, som tillfogas den från en annan stam, och särsk. gäller ofta ökenfolkens regel: öga för öga, tand för tand, liv för liv (talionsprincipen). I allm. kommer alltså b. icke till användning inom en och samma sociala enhet (ätt el. stam). Om individuell b. inom den egna familjen vittna dock de

grekiska tragedierna. Dessa representera ett i den klassiska antiken eljest övervunnet stadium, där erinyerna* el. eumeniderna, underjordiska gudinnor, uppträda som det utgjutna blodets rop om hämnd. I och med den apolloniska kultperioden i Grekland avlöses b. där av dråpsoningens religiösa reningar (särsk. i Delfi), vilka återigen ersättas av det statliga rättsförfarandet å Atens areopag (härom handlar Aischylos' tragedi "Eumeniderna"). — I Norden kvarlevde b. ännu under vikingatiden i sin ursprungliga form och vidhölls lidelsefullt som en helig plikt (jfr t.ex. Håvard Isfjordungs saga, Röks runsten och vigarvet enl. Hälsingelagen) men avlöstes av förlikning mot erläggande av en överenskommen gottgörelse (hos sydgermanerna kallad *composit'io*), som senare övergick i den i lag fastställda mansboten*. Då b. näml. resulterar i en ändlös rad av dråp, måste denna i kulturens av den kristna kyrkan verksamt understödda intresse avbrytas genom annan och humanare juridisk praxis. Även Muhammed var nödsakad avskaffa el. väsentligen inskränka den b., som ännu tillämpades mellan beduinstammarna, innan han kunde samla dem till en ny social enhet inom den troende menighetens broderskap. I s. Europa har b. (*vendetta*) existerat som enskilt övad praxis fram emot våra dagar (jfr P. Mérimées novell "Colomba"). — Litt.: J. Wellhausen, "Ein Gemeinwesen ohne Obrigkeit" (1900); J. Pedersen, "Israel", 1 (2 Udg. 1934); O. Procksch, "Über die Blutrache bei den vorislamischen Arabern" (1899); K. v. Amira, "Das altnorwegische Vollstreckungsverfahren" (1874); P. Frauenstädt, "Blutrache und Todtschlagsühne im deutschen Mittelalter" (1881); V. Grönbech, "Vor Folkeæt i Oldtiden", 1—4 (1909—12); C. Delin, "Om b. och götalagarnas straffbestämmelser för enkelt viljadråp" (i "Skrifter tillägnade J. C. W. Thyrén", 1926). *E.L.;K.*

Blodsjukdomar. B. indelas i sjukdomar, som träffa de röda blodkropparna, de vita blodkropparna och de s.k. trombocyterna. 1) De röda blodkropparna kunna vara för få, blodbrist* (anemi), eller för många, polycytemi*. — 2) De vita blodkropparnas antal kan vara ökat eller minskat. Med leukocytos* förstås en ökning av de vita blodkropparna, som äger rum som en naturlig reaktion mot viss bestämd orsak, ss. många infektionssjukdomar: denna ökning är relativt måttlig. Leukemi* däremot är en spontant framträdande, oftast höggradig, elakartad ökning av de vita blodkropparnas antal. Ett nedsatt antal vita blodkroppar, leukopeni, förekommer vid vissa infektionssjukdomar, ss. mässling, men även genom inverkan av vissa gifter, stundom också utan säkert påvisbar orsak. En höggradig leukopeni, då de vita blodkropparna äro praktiskt taget försvunna från blodet, benämnes agranulocytos*. — 3) Trombocyterna kunna i vissa fall bli för få: en tendens till blödningar bl.a. i huden blir då märkbar (den s.k. blodfläcksjukdomen*, Werlhofs sjuka), varjämte mjälten brukar förstoras. Sjukdomen som är vanligast hos kvinnor, behandlas bäst med avlägsnande av mjälten. — 4) Sjukdomar slutl., som träffa blodplasman i st.f. blodkropparna, bruka icke hänföras till b. i egentlig mening: av vikt är emellertid, att blodäggvitan, normalt omkring 7 %, kan vara förhöjd såsom vid vissa benmärgstumörer, el. för låg såsom vid nefroserna (se Njursjukdomar): i det senare fallet blir blodets osmotiska tryck otillräckligt för att motbalansera blodtrycket, vätska utpressas därför i kroppens vävnader, och ödem uppstå. Utom vid nefroserna blir en sänkning av blodäggvitan följden av svältillstånd, särsk. då äggvitetillförseln är otillräcklig (s.k. hungerödem), samt vid sådana rubbningar inom matsmältningskanalen, då äggvitcabsorptionen drabbas (t.ex. vid fistel mellan magsäck och grovtarm, då tunntarmen s.a.s. är avkopplad). Jfr färgpl. vid Blod. — Litt.: J. Waldenström, "B. och deras behandling" (1944). *A-U.*

Blodskam, incest, otukt mellan personer, som stå i visst nära släktskaps- el. svågerlagsförhållande till varandra ("förbjudna led"). Enl. svensk rätt straffas som b. otukt mellan släktingar i rätt upp- och nedstigande led och mellan syskon samt otukt mellan dem, av vilka den ene är el. varit gift med den andres släkting i rätt upp- och nedstigande led. Straffet kan i svåra fall gå upp till straffarbete i 10 år. För straffbarhet är ej fullbordat samlag nödvändigt. S.k. onaturlig otukt bedömes däremot ej som b. — I likhet med andra moralbegrepp har b. i olika tider och hos skilda folk fattats och bedömts helt olika. Så ha stundom t.ex. syskonäktenskap varit både tillåtna och gynnade av rätten. Jfr Blodsförvantskap. — Litt.: O. Kinberg, G. Inghe & S. Riemer, "Incestproblemet i Sverige" (1943). *L.O.*

Blodskuld, från ty. hämtat uttryck, om moraliskt el. juridiskt ansvar, som åvilar någon för begånget mord el. dråp.

Blodskyddslagen, se Arierlagarna.

Blodslag, dets. som hjärnblödning*.

Blodsnö, "röd snö", kallas snö, då snöflingorna äro färgade röda el. oftare rödgula av främmande beståndsdelar, som kemisk analys tyckes ha visat härstamma från stoft, vilket drives upp vid ökenstormar. Jfr Blodregn, Haematococcus och Röd snö.

Blodsocker. Blodet innehåller alltid en ringa mängd druvsocker, glykos, vars koncentration hos den friska människan växlar mellan c:a 0,07—0,18 %. En ökning över det högsta normala värdet benämnes hyperglykemi, en sänkning under det lägsta normala hypoglykemi. Då hyperglykemien, som kan inträda på gr. av flera olika orsaker, nått en viss höjd, oftast o. 0,17—0,20 %, övergår glykosen i urinen, glykosuri. Detta är ett av huvudsymtomen vid sockersjuka*. Hypoglykemi inträder mycket sällan, ibland genom insprutning av för stor mängd insulin på sockersjuka, och åtföljes, när sockerhalten i blodet sjunker under 0,05 %, av svettning, oro och medvetslöshet. Bestämningen av blodsockerhalten sker genom blodprov, vilket analyseras förmedelst mikrometoder. Den förste, som genom en bekväm metod möjliggjorde studiet av skiftningar i blodsockerhalten, var I. Bang. *Wk.*

Blodsopp, svampart av släktet rörsoppar*.

Blodspatt, *veter.*, kallas hos hästen den konturstörning av hasens insida, som betingas av en utvidgning av en gren av skankvenen (*vena saphe'na*),

vilken gren går fram över hasens främre inre kontur. Företeelsen är blott ett skönhetsfel, som ej förorsakar hästen något obehag. Jfr Spatt.

Blodspenningar, penningar, vid vilkas förvärv "blod klibbar". Uttrycket användes städse med en förklenande innebörd, så redan hos Matt. 27:6 om Judas' 30 silverpenningar; i äldre nordiskt språkbruk stundom, föraktligt, om de böter, som en dråpare hade att erlägga till den dräptes frände för försonings ernående. Numera mest om en (lejd) mördares belöning samt, i överförd betydelse, om en ockrares ("blodsugares") vinst.

Blodspottning, se Blodhosta.

Blodspår, se Blodpåvisning.

Blodsrätt (ty. *Blutgericht*), från ty. hämtat namn på de (utländska) domstolar, som ägde dödsstraff ("döma i livssaker"); sammanträde med dylik domstol; rättighet att ha sådan inom sitt län el. gods.

Blodstallning, blodhalning, blodpinkning, *veter.* Blodfärgad urin utgör ett symtom på flera olika lidanden hos husdjuren. Det uppkommer dels om blod genom något sår i urinvägarna blandats med urinen, dels om blodets färgämne skilts från blodkropparna, löst sig i blodvätskan och övergått i urinen. B. förekommer även vid vissa njursjukdomar. Blodfärgad urin beroende på utträngning av blodets färgämne i urinen, hemoglobinuri, är ett viktigt symtom vid två sjukdomar av stor praktisk betydelse, näml. sommarsjuka hos nötkreatur och korsförlamning hos hästar. Hos mjölkkor uppträder stundom efter kalvningen en sjukdom, som bl.a. karakteriseras av blodig urin. Sjukdomen i fråga, puerperal hemoglobinuri, liknar i viss mån förlossningslamhet och följes av starkt nedsatt sensorium och anemi. Prognosen är ogynnsam. Sjukdomen anses vara en form av acetonemi. *V.Mr.*

Blodsten, Blodstensmalm, mineralet hematit* (Fe_2O_3) och därav bestående järnmalm*.

Blodstilla, äldre benämning på olika växter; blodrot (se Fingerörtsläktet), blodtopp (se Pimpinellsläktet) och lomme (se Lommesläktet).

Blodstillande medel, hemostatica, användas såväl vid stillandet av blödning från yttre sår, olycksfallsskador el. operationssår som vid blödningar i inre organ. Med b. i egentlig bemärkelse förstår man de medel och metoder, som på termisk, kemisk el. biologisk väg åstadkomma ett avstannande av en blödning. Rätt stor användning för blodstillning har värme, varvid man mest begagnar en genom bensinångor el. elektrisk ström glödande platinaspets (Paquelins apparat, elektrocauter), vilken å sårytan åstadkommer en kraftig brännskorpa; denna metod tillgripes mest vid blödning från slemhinnor, blodrika växter etc. Även spolning med hett vatten (45—50°) verkar blodstillande. Av kemiska medel åstadkomma vissa lokala etsskorpor el. direkt blodlevring i de blödande kärlen, t.ex. järnklorid, kromsyra, vätesuperoxid och tannin, under det att ett annat ämne, som funnit vidsträckt användning, näml. adrenalin, åstadkommer blodstillning genom sin kraftigt sammandragande effekt på kärlväggarna. Av ämnen, med vilka man på biologisk väg söker åstadkomma en

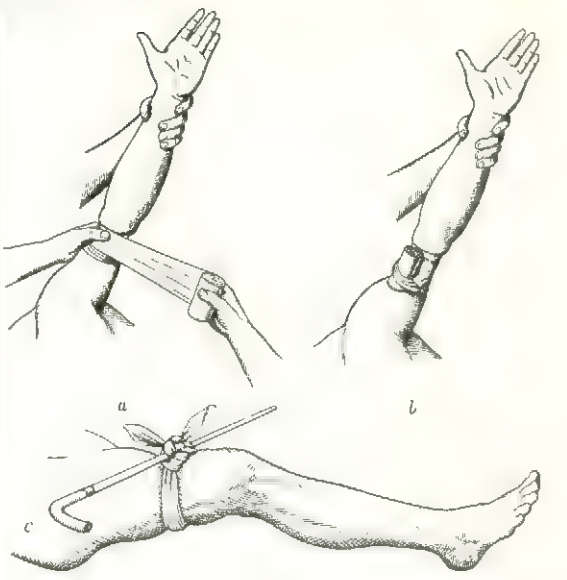

Blodstillning.

a—b omsnörning med elastisk binda (Esmarchs binda), *c* omsnörningsförband med tillhjälp av en sammanrullad duk och en genom knuten trädd kapp, som vrides.

ökad levringsförmåga hos blodet, finnes ett flertal specialpreparat, t.ex. koagulen, hemoplastin och hemostyl. Tillförseln av kalksalter och koksaltlösningar direkt i blodbanan har även kommit till användning som blodlevringsbefrämjande medel liksom insprutningar av gelatinlösningar, serum från människa el. häst. Betydelsen av dessa biologiska b. är dock omtvistad. Större värde ur blodstillningssynpunkt torde en direkt blodöverföring äga. Vissa former av blödning, som bero på vitaminbrist, stillas bäst genom tillförsel av det saknade vitaminet (t.ex. C- el. K-vitamin). Jfr Blodstillning. *T.Sg.*

Blodstillning, populärt uttryck använt dels i betydelsen blodkoagulation, således blodets levrande, dels i betydelsen åtgärd för att stilla blödning. Yttre blödning stillas i flertalet fall genom ett förband, som får utöva visst tryck på såret; endast vid stora pulsåderblödningar är denna åtgärd ej tillräcklig, utan då måste tillgripas omsnörning av lemmen ovanför såret. Under operation stillas blödning framför allt med användande av artärklämmor (péaner) och efterföljande omsnörning av det fattade kärlet (ligatur), ibland också med värme (t.ex. het koksaltlösning, ibland elektrisk diatermi), i enstaka fall bäst genom att på det blödande stället lägga en bit bultad muskelvävnad. Inre blödningar behandlas efter omständigheterna (se Blodhosta, Magsjukdomar o.s.v.). Jfr Blodstillande medel. *A.U.*

Blodstockning, *med.*, se Blodöverfyllnad.

Blodstämning, bland kvacksalvare bruklig term för blodstillning. Särskilt rykte fingo sådana kvacksalvare, som hade namn om sig att kunna "stämma blod" genom allahanda trollkonster, t.ex. genom att läsa ramsor över såret, tills blödningen av naturliga skäl stannade av sig själv.

Blodstörtning, se Blodhosta.

Blodsugande fladdermöss, grupp av fam. egent-

Stora blodsugaren, tillhörande gruppen blodsugande fladdermöss, lapande blod ur en skål.

liga blodsugare, *Desmodon'tidae*, inom ordn. fladdermöss, omfattande tre släkten, *Des'modus*, *Diphyll'a* och *Diãê'mus*. Hos b. finnas upptill blott en, nedtill två framtänder, och äkta kindtänder saknas ant. helt el. finns blott en i varje käkhalva. Framtänderna äro spetsiga och ha en skarp, skärande egg; även hörntänderna äro välutvecklade. Matstrupen är så trång, att fast näring icke kan passera den, och magsäcken är vid övre ändan försedd med en lång blindsäck. Både tanduppsättning och matsmältningskanal äro anpassade för näringen, som består av flytande, icke koagulerat blod från varmblodiga djur. B. angripa både vilda djur, husdjur, ss. höns, tar, getter, kor och hästar, och människor. Det uppkomna såret blöder friskt men tillfogas så smärtfritt, att sovande personer icke behöva vakna av bettet. Genom nyare undersökningar har man funnit, att de s.k. b. eg. icke göra skäl för namnet, då de icke suga blodet utan pumpa in det i munnen genom en serie oerhört snabba rörelser med tungan. Blodförlusten är som regel obetydlig, men då samma husdjur natt efter natt angripas, kan den bli allvarlig, varjämte b. till hästar överföra en dödsbringande trypanosomasjukdom — de kunna även sprida vattuskräck. Medan andra fladdermöss hasa sig fram över marken med buken släpande mot underlaget, kunna b. ledigt krypa och direkt från marken taga ett skutt upp i luften för att flyga. Den mest bekanta arten är den s.k. stora blodsugaren (*Desmodus rotun'dus*), som förekommer från Mexico ned till Bolivia och Paraguay. Den når en längd av endast c:a 7 cm, är på ryggsidan rödaktig, undertill brun med gul anstrykning. — Jfr Vampyrer. *H.*

Blodsugare. 1) Som b. leva talrika djur, tillhörande de mest skilda grupper, vilka alla kunna betecknas som temporära ektoparasiter, även om vissa, t.ex. fästingarna, längre tider sitta fastsugna vid sin värd. Hos blodsugande insekter föra larverna vanl. ett annat levnadssätt, medan de vuxna äro b.; bland stickmyggorna äro blott honorna b. och kunna icke fortplanta sig utan att först ha erhållit en blodmåltid. Hos blodsugande skinnbaggar livnära sig även larverna av blod och kunna icke genomföra de hudömsningar, som äro förbundna med tillväxten, utan att suga blod; hudömsningen sker vid bestämd tidpunkt efter blodmåltiden. Flera b., t.ex. blodiglarna, avsöndra under sugningen något ämne, som förhindrar blodets koagulering. Särsk. de blodsugande insekterna, men även fästingarna, kunna vid blodsugningen överföra farliga sjukdomar. B. äro iglar, fästingar och bl.a. följande insekter: stickmyggor, knott, bromsar, loppor och löss samt skinnbaggar. Även andra tvåvingar än stickmyggor, bromsar och knott äro b., så tsetseflugorna och stallflugan. *H.*

2) Egentliga blodsugare, fam. *Desmodon'tidae*, och stora blodsugaren, se Blodsugande fladdermöss.

3) Blodsugaren, art av ödleslaktet *Calo'tes**.

4) Bildl.: person, som utsuger sina medmänniskor; ockrare; utpressare. Jfr Blodspenningar.

Blodsvettning är ett utträde av blod genom huden, utan att sårbildning är förhanden. B. uppgives förekomma i sällsynta fall vid hysteriska och extatiska tillstånd, där den framkallas genom på nervös bas vilande vasomotoriska rubbningar.

Blodsvittne, se Martyr.

Blodsåker (grek. *hakeldamach'*), en åker enl. Matt. 27:2 ff., Apg. 1:18 ff. — med något olika motivering av namnet — inköpt för de pengar (blodspengar), Judas erhöll för sitt förräderi mot Jesus. Urspr. torde b. ha hetat *ḥakal demach* (aram.), "dödsåker", "begravningsplats" (jfr Matt. 27:8). Traditionen förlägger b. s. om Hinnoms dal.

Blodsänka el. sänka, populär benämning på blodsänkningsreaktionen (se Blodsänkning).

Blodsänkning, den sänkning av de röda blodkropparna, som inställer sig i ett färskt, ur någon

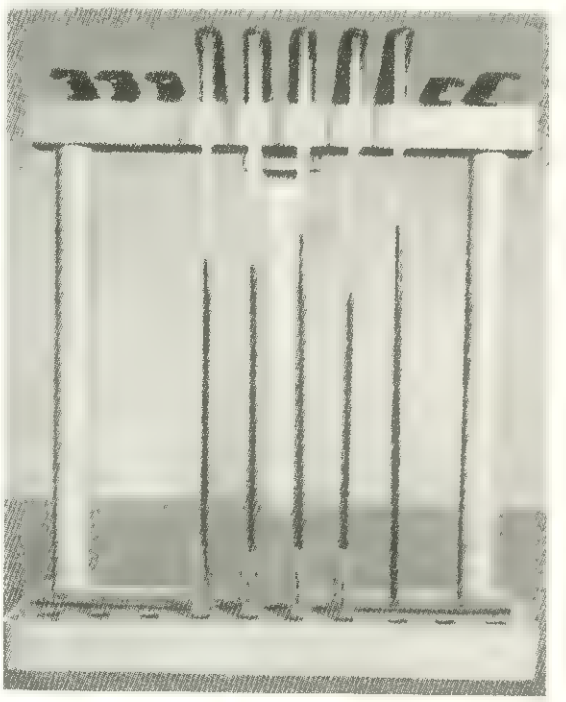

Blandningsrör för blodsänkningsprov.

av armbågsveckets vener medelst en spruta uttaget blodprov, då detta får stå orört i vertikal ställning i rumstemperatur med åtgärd vidtagen för att förhindra koagulationen (vanl. spädes det med citratlösning). Orsaken härtill är den, att de röda blodkropparna ha en högre spec. v. än blodvätskan. Den hastighet, med vilken de röda blodkropparna avsätta sig, är underkastad betydande växlingar. Som mått användes höjden i mm av den efter en timme ovanför blodkroppspelaren belägna plasmavätskan. Denna vätskepelare, "s ä n k a n", är normalt högst 3 mm för män och högst 11 mm för kvinnor. Under större delen av ett havandeskap och vid de allra flesta sjukliga tillstånd är sänkningen däremot mer el. mindre och icke sällan ofantligt påskyndad. Den närmaste orsaken till detta förhållande är den, att de röda blodkropparna vid nämnda tillstånd äro mer el. mindre starkt aggregerade, d.v.s. sammanklumpade. Som aggregat möta de ett mindre motstånd vid fallrörelsen genom vätskan, än då de icke äro aggregerade. Sänkhastigheten kan således sägas utgöra ett mått på de röda blodkropparnas grad av aggregatbildning. Denna är i sin tur huvudsakl. beroende på vissa förändringar av blodvätskans äggvitekroppar, som av ännu icke klarlagda orsaker uppträda vid havandeskap och de flesta sjukdomar. En normal "sänka" utesluter å andra sidan icke förhandenvaron av allvarliga sjukdomar, t.ex. kräfta. Är b. kraftig, hinna de röda blodkropparna i genom åderlåtning uttömt blod avsätta sig, innan blodet koagulerar. Följden härav är den, att det därefter bildade blodkoaglet upptill kommer att bestå enbart av fibrin. Detta förhållande har varit av grundläggande betydelse för den äldre och äldsta medicinens sjukdomsuppfattning, enl. vilken de allra flesta sjukdomar ansågos bero på förändringar av blodet. Mätningen av de röda blodkropparnas sänkhastighet lämnar läkaren viktiga upplysningar ang. arten och framför allt graden av de flesta sjukliga processer, och den s.k. sänkningsreaktionen har vid sidan av andra undersökningsmetoder, som t.ex. temperaturmätningen, kommit att spela en betydande roll. Ett område, där den framför allt erhållit vidsträckt användning, är vid bedömandet av det allmänna tillståndet hos patienter, lidande av lungtuberkulos. *R.Fs.*

Blodteologi, vanl. den inom Evangeliska brodraförsamlingen utbildade lära om Kristi blod och sår som symbol för hans lidande, vilken sedan upptagits framför allt av sekteriska rörelser. Jfr Försoning och Kristologi.

Blodtomhet, *med.*, se Ischemi.

Blodtopp, *bot.*, art av pimpinellsläktet*.

Blodtransfusion, se Blodöverföring.

Blodtryck. För att blodet skall kunna flyta fram genom kärlsystemet, måste det stå under ett visst tryck. Detta framkallas av hjärtat, som under starkt tryck driver blodet in i artärerna (se Blodomlopp). Genom kärlväggarnas elasticitet uppstår här ett mottryck, som bidrager att driva blodet framåt i kärlsystemet mellan hjärtslagen. Trycket är störst i hjärtat och de närmast detta liggande artärerna och sjunker mer och mer, ju längre väg blodet tillryggalägger. Framför allt avtager

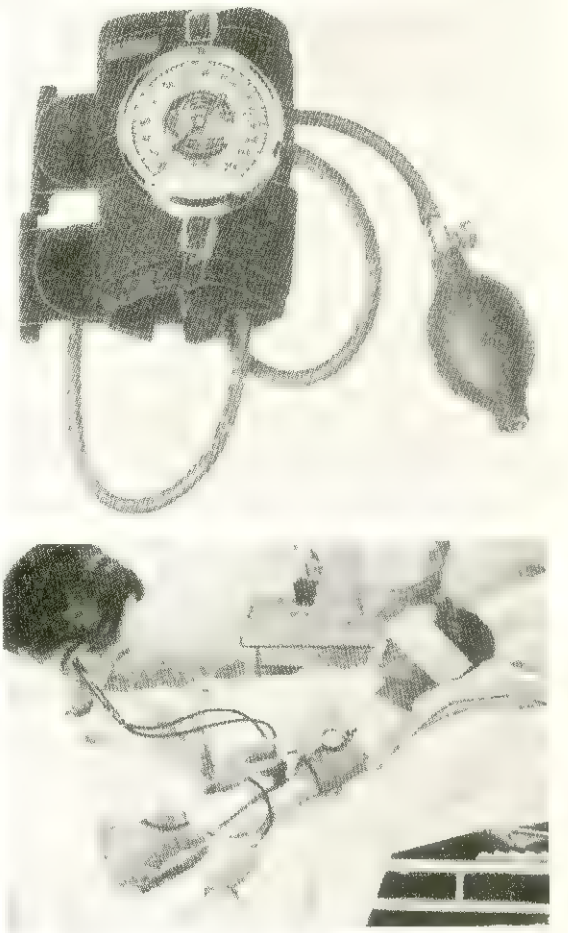

Blodtrycksmätare och blodtrycksmätning.

b. i de minsta artärerna. I venerna flyter blodet fram under helt lågt tryck, vilket i brösthålan t.o.m. ytterligare sjunker och blir negativt på gr. av sugningen från hjärtat (se Andning).

Blodtryckets storlek beror alltså på var det mätes. Man talar därför, allt efter de olika kärlområdena, om artärtrycket, ventrycket och kapillärtrycket. Trycket i hjärtkamrarna och de stora artärerna motsvarar hos människan under hjärtats sammandragning (*sys'tole*) trycket av en 120—140 mm hög kvicksilverpelare ("systoliska trycket"). Under hjärtats utvidgning (*dias'tole*) sjunker trycket till 80—90 mm kvicksilver ("diastoliska trycket"). I kapillärerna är trycket endast 6—14 mm, och i venerna ligger det mellan +5 och -5 mm. I lungkretsloppet är trycket betydligt mindre än i stora kretsloppet och uppgår i lungpulsådern till 30—60 mm.

Blodtrycksmätning tillgår ant. så, att ett kärl öppnas och sättes i förbindelse med en kvicksilvermanometer, där trycket avläses ("blodiga vägen"), el. också därigenom att man på kärlet utövar ett så stort tryck, att detta fullständigt sammanpressas. Storleken av detta tryck anger b:s storlek ("oblodiga vägen"). På detta senare sätt bestämmes enl. Riva-Roccis metod b. hos människan i armens stora pulsåder, vilket tryck

vanl. kallas "blodtrycket". Kring överarmen läges en c:a 15 cm bred gummikudde, som kan fyllas med luft medelst en liten luftpump. Utanpå gummikudden är fäst en icke elastisk manschett, varigenom trycket från kudden vid uppumpningen riktas in mot armens mjukdelar, inkl. dess kärl. När trycket i luftkudden överstigit det arteriella b. i armens stora artär, sammanpressas denna fullständigt, vilket kan konstateras därigenom, att pulsen försvinner nedanför tryckstället. Bäst iakttages detta ovanför tummen på handlovens insida, där "radialispulsen" lätt kännes. Genom att med tillhjälp av en ventil släppa ut litet luft, minskas trycket mot armen, och i det ögonblick man känner radialispulsen återkomma, avläses trycket å manometern, som då anger det arteriella b. Man kan även genom ett stetoskop, anbragt mot den pulserande artären, avlyssna, när pulsslagen tränga sig fram.

Bland de faktorer, som äro verksamma vid blodtrycksregleringen, äro de viktigaste: 1) hjärtats minutvolym, d.v.s. den blodmängd, som hjärtat under en minut pressar ut i kärlsystemet, 2) det motstånd, som blodmassan här möter, samt 3) de stora och medelstora artärernas elasticitet. Ju större värden de två förstnämnda antaga och ju lägre kärlelasticiteten är, dess större blir b. Vartdera av dessa moment är i sin tur beroende av ett flertal andra faktorer. Hjärtats minutvolym beror sålunda av hjärtats krafttillstånd och nervösa reglering, motståndet av de små artärerna och kapillärernas kontraktionstillstånd.

För hjärtats arbete är särsk. en gren av 10:e hjärnnerven, "depressornerven", av stor betydelse. Denna förgrenar sig i aortas vägg och retas vid stark utspänning av denna, vilket reflektoriskt via hjärnan framkallar en minskning av hjärtats minutvolym med stark blodtryckssänkning som följd, "depressorreflexen". En liknande depressorreflex ("karotissinusreflexen") har man nyligen funnit även kunna utlösas från en gren av 9:e hjärnnerven, som förgrenar sig i en utvidgning av halspulsådern (*sinus caro'ticus*) strax före dennas inträde i huvudet. — För kärlens kontraktionstillstånd spela de kärlsammandragande och utvidgade nerverna likaledes en stor roll, men även vissa i blodet cirkulerande kemiska ämnen kunna inverka på b. Särsk. är detta fallet med vissa hormoner. Så kan en stark blodtryckssteg-ring framkallas genom insprutning av binjurhormonet adrenalin, ävensom med ett från nedre hjärnbihanget härstammande hormon, vasopressin. — Dessa blodtrycksreglerande faktorer torde icke ha sin största betydelse genom att reglera b. i och för sig, utan snarare därigenom, att de via b. reglera blodtillströmningen till de enskilda organen, allt efter dessas behov av blod.

B. kan vid vissa sjukdomar förändras avsevärt. Så kan man få stora blodtryckssteg-ringar (hypertoni) vid njursjukdomar och åderförkalkning. Symtomen vid hypertoni äro olika besvär från huvudet (yrsel, huvudvärk etc.), olika besvär från hjärtat (hjärtklappning, andfåddhet m.m.), trötthet samt värk i muskulaturen, särsk. i den del därav, som i arbetet ansträngts. Farorna vid hypertoni äro hjärnblödning, sviktande hjärtverksamhet och, vid skrumpnjure, urinförgiftning. Vid andra sjukdomar uppkommer en sänkning av b. (hypotoni), t.ex. vid binjursjukdomar, vid kollaps och strax före döden. Sedan döden inträtt, sjunker det till noll. Blodet pressas då från de elastiska, muskulösa artärerna in i de tunnväggiga venerna. Jfr Arteriell anemi. — Läkaren möter ofta den föreställningen, att b. är en måttstock för livslängden. Ett högt b. tolkas gärna som förebådande en snart förestående död. Även om b. stiger en del med åldern som följd av framåtskridande åderförkalkning och denna i sin tur ofta uppträder som dödsorsak, så är dock denna föreställning om ett ovillkorligt samband mellan livslängd och b. överdriven. Blodtryckssteg-ringar ända till 200 mm och däröver kunna bäras i åratal och kunna förekomma utan minsta tecken till åderförkalkning. Å andra sidan utgör en förhöjning av b. alltid en extra belastning för hjärta och kärlsystem. Behandlingen av hypertoni riktar sig mot dess orsaker i de fall då dessa äro kända. I övriga fall inskränkes den som regel till medikamentell behandling av dels de subjektiva besvären, dels förekommande komplikationer, t.ex. från hjärtat. Nervlugnande medel ha även stor betydelse vid behandlingen. Kirurgisk behandling i form av sympatektomi, varvid de nervtrådar, som kontrahera bukens kärl, avskäras, har de sista åren prövats, ofta med gynnsam effekt. Full klarhet om den kirurgiska behandlingens värde har man dock ännu icke.

B. hos djuren står i stort sett i proportion till deras storlek, vilket framgår av följ. tab.

Ryggradslösa djur	2	30	mm kvicksilver
Groddjur	30	60	,, ,,
Kraldjur	20	70	,, ,,
Fåglar	140	180	,, ,,
Däggdjur	75	230	,, ,,

Fåglarna utmärka sig sålunda genom ett anmärkningsvärt högt b. *[J.E.L.]A.G.*

Blodträ, kärnveden av kampeschträdet*.

Blodträngning, *med.*, en form av blodöverfyllnad*.

Blodtyper, se Blodgrupper.

Blodundersökning, se Blodprov och Blodpåvisning.

Bloduppfriskning, en avelsmetod, som användes för att motverka husdjurens degeneration till följd av inavel. Man tillser, att närbesläktade individer inom en kreatursbesättning icke sammanparas och anskaffar för den skull avelsdjur av annan biotyp, blodlinje el. ras.

Bloduttömning, se Åderlåtning.

Blodutådring, ett utträde av blod ur blodkärl in i omgivande vävnad, d.v.s. en blödning, som stannar i någon av kroppens vävnader utan att få avlopp utåt el. till kroppshåligheter. B. kan uppkomma dels därigenom att ett kärl inuti en vävnad sönderslites (b. *per rhe'xin*), dels därigenom att blod utträn-ger genom den till synes oskadade kärlväggen (b. *per diape'desim*). Huvudsakl. på gr. av b:s storlek kan man skilja mellan petechier, punkt- till knapphålshuvudstora b., ekchymoser, något större, t.ex. 1-örestora b., sugillation, mera utbredd blodgenomdränkning av vävnader, och hematom, ansamling av blod, som trängt vävnaden mer el. mindre åt sidan. — De två senare formerna kunna vara av betydlig storlek. Det i

Blodöverföring. T.v. tappas blodet från en åder i armvecket, t.h. pumpas det direkt från flaskan in i en blodåder på patienten.

vävnaden utkomna blodet faller sönder, blodfärgämnet förändras, och b. resorberas småningom. En b. under huden, ett "blåmärke", har till en början en svartblå till blåröd färg och är då ofta något upphöjd över omgivningen och ömmande, antar därefter en mera brun färgton med skiftningar i grönt och gult och försvinner snart alldeles. — B. uppkommer 1) vid trubbigt våld, fall, stötar, slag o.s.v., särsk. då vävnaden härvid klämmes el. pressas mot fast underlag (t.ex. ben), 2) vid en del blod- och infektionssjukdomar samt förgiftningar, då kärlväggarna genom sjukdomen el. giftet skadas, samt 3) vid abnormt stark ansamling av blod i blodbanorna, t.ex. vid kvävningstillstånd och blodpropp. *T.Hn.*

Blodvallning, *med.,* se Blodöverfyllnad.

Blodvatten, se Blodserum.

Blodvite, *jur.,* mindre sår på människokropps yta, uppkommet genom hudens sönderskärande el. bristning (t.ex. efter ett slag), så att blod framsipprar.

Blodvätska, se Blodplasma.

Blodvätskepulver. Vid blodöverföring kan det stundom vara tillräckligt att överföra blodplasmat ensamt, utan de röda blodkropparna; visserligen tillföres härvid inga syrgastransportörer, men blodbanan erhåller dock högvärdig och välbehövlig blodäggvita, och en bestämd fördel med förfaringssättet ligger i att blodplasma utan blodkroppar är mera hållbart än totalblodet och därför kan lagras under längre tid före transfusionen. För att ytterligare öka plasmats hållbarhet kan det intorkas till ett vitt pulver, som, då transfusion behöver företagas, kan utröras i vatten, resp. fysiologisk koksaltlösning och sedan är färdigt för användning. *A-U.*

Blodåder, *anat.,* se Ven.

Blodåderbråck, *med.,* se Åderbråck

Blodöra, *veter.,* en hos hundar ej ovanlig sjukdom, som består i en blödning mellan huden och ytterörats brosk. B. kan uppkomma genom slagsmål med andra hundar, slag el. skakningar med huvudet vid inflammationer i yttre hörselgången. Hundar med b. bära ofta huvudet snett och äro ibland mycket generade av skadan. Behandlingen är kirurgisk. — Även smågrisar, som ofta bita varandra i öronen, kunna få b. Örat kan då bli starkt förtjockat och blodfyllt. Läkningen går hos grisar fortare än hos hundar. *Dhl.*

Blodörn. Rista b. var hos de gamla nordborna benämning på ett grymt sätt att avliva en fånge. På ömse sidor om ryggraden skars bröstkorgen upp och lungorna drogos ut. Så dödades enl. en sägen hos Sigvat skald Ragnar Lodbroks baneman Ella av den hämnande sonen Ivar. B:s historiska verklighet har blivit bestridd av G. Storm (i "Norsk historisk tidsskrift", R. 2, bd 1, 1877).

Blodöverfyllnad, hyperemi, *med.,* en ökning av blodmängden i vävnad el. organ, beroende ant. på en starkare blodtillförsel genom artärerna, arteriell el. aktiv b. (blodträngning, blodvallning), el. på ett minskat blodavflöde genom venerna, venös el. passiv b. (blodstockning). — Blodtillförseln genom artärerna regleras genom inflytande från kärlutvidgande och kärlförträngande nerver. Hos en vävnad el. ett organ, som är i arbete, vidgas kärlen, en aktiv b. inträder, vid vila förträngas de åter. Denna mekanism kan utlösas även av psykiska orsaker, t.ex. blygselrodnad. Samma form av b. är också ett begynnelsesymtom vid inflammationer. Vid densamma antager området en livligt röd färg, ansväller något och dess temp. ökas. — Den passiva b. beror på hinder i vensystemet, t.ex. blodpropp, svulst i el. utanför kärlen o.s.v. En sådan framkallas också, om t.ex. en extremitet omsnöres, dock ej så kraftigt, att den arteriella blodtillförseln hindras. Den försvårade blodcirkulationen vid hjärtfel för ofta till en allmän passiv b. Vid passiv b. antager kroppsdelen en blåröd färg (cyanos el. blåsot), blödningar inträda lätt, venerna utvidgas (åderbråck), och indurationer uppträda i berörda vävnader och organ. Jfr Stas och Hypostas. *T.Hn.*

Blodöverföring, blodtransfusion, ett införande i en människas kärlbanor av blod från ett djur el. från en annan människa. Denna behand-

lingsmetod har mycket gamla anor, och man menade sig genom överföring av ungt, friskt blod kunna gynnsamt påverka sjukdom och ålderskrämpor, något som redan 1492 försöktes på påven Innocentius VIII. B:s historia är mycket växlande; tider av entusiasm avlöstes av motsatsen, och 1668 t.o.m. förbjöds metoden i Frankrike genom ett domstolsedikt. Under 1800-talet kom b. såväl från människa som djur åter mera i bruk, men de svåra reaktioner, ofta med dödlig utgång, som ej sällan blevo följden, inskränkte i hög grad metodens användning. Den viktigaste epoken i b:s historia utgöres av K. Landsteiners upptäckt 1901 av blodgrupperna*. Svarande mot de i serum förefintliga agglutinerande substanserna finnas även analoga blodkroppsupplösande substanser (hemolysiner), vilka kunna upplösa de tillförda röda blodkropparna och härigenom framkalla en chockartad reaktion. De i blodgivarens serum förekommande hemolysinerna spela på gr. av sin starka utspädning ingen större roll. Härav följer, att vid transfusion blod från dels samma blodgrupp som mottagaren, dels från *0*-gruppen (universalgivare) är förenligt med mottagarens blod. Genom dylika blodgruppsbestämningar (förprov) ha riskerna vid b. praktiskt taget bortfallit. Man observerar även, om mottagaren efter överföring av en mindre blodmängd visar några reaktionstecken (s.k. biologiskt förprov). Vanl. överföras från några hundra cm^3 intill 1 dm^3 blod. De transfunderade blodkropparna kunna i veckor fungera i mottagarens blodbanor. Vid akut blodförlust utgör b. ibland det enda möjliga livsräddande ingreppet. Man förfogar näml. ännu icke över någon idealisk, artificiell blodersättningsvätska, då fysiologisk koksaltlösning e.d. endast har kortvarig effekt. Under 1:a världskriget kom blodtransfusionsmetoden mycket till användning, särsk. på de allierades sida, vid de talrika fallen av blödning el. chocktillstånd. Tekniskt sker b. numera från ven till ven, ant. direkt med en sprutanordning med ventilsystem el. indirekt, då blodet uppsamlas i en behållare och genom citrattillsats hindras att koagulera, varefter det tillföres mottagaren. Se även Blodvätskepulver. — B. har även visat sig gynnsamt påverka tillstånd med blödningsbenägenhet, vissa förgiftningar m.m. De större sjukhusen ha ofta professionella blodgivare, hos vilka blodgrupperna på förhand bestämts (jfr Blodgivarcentral). *A.V.L.*

Bloem [blöm], Walter, tysk författare (f. 1868), känd framför allt genom sin livfulla men något följetongsmässiga skildring av krigsåret 1870–71 i romantrilogien "Das eiserne Jahr" (1911), "Volk wider Volk" (1912), "Die Schmiede der Zukunft" (1913), vartill även sluter sig elsassromanen "Das verlorene Vaterland" (1914), en oerhörd bokhandelssuccé. B:s romaner från 1:a världskriget, "Vormarsch" (1916), "Sturmsignal" (1919), uppbäras av det självupplevdas förtätade stämning. B. anknöt tidigt till nationalsocialismen och hälsade händelserna 1933 med hänförelse, ss. i "Unvergängliches Deutschland" (1933) och "Heiliger Frühling" (s.å.). *[Rth]E.*

Bloemaert [blo'mart], holländsk konstnärsfamilj, vars tidigaste företrädare är Cornelis B. d.ä., bildhuggare och arkitekt (1525—efter 1595), berömd särsk. för den med reliefer rikt prydda predikstolen i katedralen i Herzogenbusch. Hans son Abraham B. (1564–1651) grundade en ansedd målarskola i Utrecht, som emellertid mera anslöt sig till den italienska manierismen än till den inhemska konsten. Av honom finnas flera arbeten i Skandinavien, i Nationalmuseum i Stockholm "Neptuns triumf", "Gubbe" och "Gumma" samt i Kunstmuseet i Köpenhamn "Niobe" m.fl. Han var mera framstående som kopparstickare, liksom sonen Cornelis B. d.y. (o. 1603–84), under det att en annan son, Hendrick B. (o. 1601—72), med framgång ägnade sig särsk. åt porträttmåleriet. *E.W.*

Bloemfontein [blo'mfântei'n], huvudstad i Oranjefristaten i Sydafrikanska unionen, belägen på en slätt med sunt klimat c:a 1,375 m ö.h.; 64,233 inv. (1936), därav hälften vita. B. är en regelbundet byggd, modern stad med vackra offentliga byggnader och flera stora parker. Sedan 1855 finnes här ett college, tillhörande Univ. of South Africa. Vidare finnas högre skolor, museum samt observatorium med ett av s. halvklotets största teleskop. Sedan 1910 är B. säte för unionens högsta domstol. En anglikansk biskop finnes. B. är knutpunkt för järnvägar till Pretoria och Port Elizabeth, Kimberley och Durban. Staden har omfattande handel, särsk. med ull men även med majs och boskap; stora kvarnar finnas, ävensom mekaniska verkstäder. *P.*

Blois [blŏa], huvudstad i dep. Loir-et-Cher i Frankrike, i en skogrik trakt vid Loires n. strand; 26,774 inv. (1946). B. består av en lägre liggande nyare och en högt belägen äldre stadsdel, över vilken det berömda slottet höjer sig. Staden har endast obetydlig industri (ättika, choklad, skor, fajans) men omfattande handel, särsk. med vin. B., som är bekant redan från romartiden (*Blesum*), varom en ännu i bruk varande, i klippan sprängd vattenledning vittnar, blev under medeltiden huvudorten i grevskapet Blaisois. På en kulle över floden byggdes slottet, vars äldsta delar stamma

Portal till slottet i Blois med ryttarbild av Ludvig XII.

Fredrik Blom: Rosenvik på Södra Djurgården. Stockholm, uppfört 1827.

från 1200-talet. Det tillbyggdes under Ludvig XII och framför allt under Frans I, då en praktfull renässansflygel med genombrutet trapptorn uppfördes. Under Henrik III var slottet skådeplats för blodiga dåd. Det har även sedermera under Napoleons tid haft historisk betydelse. Staden har flera gamla kvarter och hus, bl.a. familjerna Guises och Aumales palats, ett biskopsresidens samt några gamla kyrkor, av vilka katedralen härstammar från 1600-talet. *P.;E.W.*

Blom, Carl Magnus, läkare (1737–1815), var i Uppsala Carl v. Linnés lärjunge, blev med. dr 1763, provinsialmedikus i Österbergslagen, senare läkare i Hedemora. B. utgav talrika smärre skrifter i medicin och botanik. Han var en skarpsynt iakttagare av naturen i Linnés anda.

Blom, Isac Reinhold, författare (1762–1826), rådman i Stockholm, justitieråd, led. av Svenska akad. 1797, av Vitterhetsakad. 1811; deltog som led. av Konstitutionsutskottet i utarbetandet av 1809 års RF. Som vitterhetsidkare var B. en efterföljare och trogen anhängare till Leopold; han erhöll akad:s dubbla stora pris (1792) för "Skaldebref til dem, som söka et odödligt namn". B:s "Samlade skrifter" utgåvos 1827.

Blom, Fredrik, ingenjör och arkitekt (1781–1853), verksam vid flottans mekaniska kår, slutl. som överste, vid Konstakad. som prof. och vid Överintendentsämbetet som t.f. chef. B. blev som utövande arkitekt mest bekant, särsk. genom hästgardets kasern vid Storgatan i Stockholm i monumental empirstil, numera Statens historiska museum, vidare Rosendals lilla sirliga lustslott, ett av nämnda stils elegantaste byggnadsverk i Sverige, genom ombyggnaden av Konstakad:s hus samt genom den runda, panteonliknande Skeppsholmskyrkan. Den nya, romantiska tidens krav på mera färgrika, medeltidsartade former visade sig B. förstå genom andra byggnader på Skeppsholmen (utförda på 1830- och 1840-talen), ss. ombyggnaden av kanoniärkasernen samt Kastellholmens pittoreska fort. B. utförde talrika ingenjörsarbeten och konstruerade flyttbara trähus, som vunno stor avsättning även i utlandet. *[E.W.]Å.*

Blom, Holger Edvard Maria, arkitekt och stadsträdgårdsmästare (f. 2/8 1906). Efter studier vid Tekniska högsk. 1924–28, Stockholms högsk. 1928–29 och Konsthögsk. 1931–32 tjänstgjorde B. på arkitektkontor i in- och utlandet samt vid Stockholms stads gatukontor. 1939 blev han stadsträdgårdsmästare i Stockholm och har gjort en stor insats genom anläggandet av moderna parker, vid vilkas utformning stor hänsyn tagits till deras tillgänglighet för stadens invånare, särsk. barnen och ungdomen. Typiska för B. äro de lekfulla och pittoreska detaljer, som han låter lätta upp de äldre torgen och planteringarna, t.ex. nya typer av parkmöbler samt stora blomkrukor, som överflöda av blomsterprakt. Bland B:s större arbeten kunna nämnas tunnelbanestationerna i Stockholm 1933, Slussområdets butikscentrum 1935, nydaningen av Berzelii park 1939, Tegnérlunden 1941 och Norr Mälarstrand 1943, bland enstaka arkitekturverk sopförbränningsanläggningen vid Lövsta, regnskyddet på Stureplan 1937 och vattenpaviljongen i Humlegården 1939. *Å.*

Blomaxel, *bot.*, se Blomma, sp. 230.

Blombacka, egendom i Vinköls sn i Västergötland, 7 km s.v. om Skara, omfattar 347 ha, därav 190 åker; taxeringsvärde (med kvarn och såg) 238,100 kr. Huvudbyggnaden, av trä i en våning med frontespis och fyra flyglar, uppfördes 1832, restaurerad 1917. Smakfulla trädgårdsanläggningar. B. tjänstgör som Svenska betes- och vallföreningens kontrollgård för undersökningar rörande betes- och vallkulturens ekonomiska betydelse i lanthushållningen; här finns även svinavelsstation för förädlad svensk lantras. — B. ägdes 1483 av Peder Bengtsson Gylta. Efter 1594 ha ägarna tillhört släkterna Lilliehöök, Lake, Götenstierna, Åkerhielm af B. (1749–1813) m.fl. Nuv. ägare är Olof Carlander. Bild se sp. 223. *P.*

Blombacka ab., järnmanufakturverk invid Bergslagsbanan i Nyeds sn, Värmlands län, äges av Uddeholms ab. Verket har tråddrageri, linslageri och trådspikfabrik och sysselsätter 130 arbetare (1945). Aktiekapital 1,44 mkr; tillverkningsvärde pr år c:a 3 mkr. Bolaget grundades 1882.

Blombegonia, *bot.*, se Begonia.

Blomberg, gods i Husaby sn i Västergötland, på s.v. sluttningen av Kinnekulle, omfattar med underlydande inom Husaby, Källby och Västerplana socknar 847 ha, därav 422 åker (huvudgården 700 ha, därav 273 åker); taxeringsvärde

Holger Blom: Regnskyddet på Stureplan, Stockholm, 1937.

Blombacka.

638,200 kr. B. har ardennerstuteri, fårstam av shropshireras samt kalkbrott (utarrenderat till Skånska cement-ab.). Huvudbyggnaden av sten uppfördes 1899, två flyglar äro trol. från mitten av 1700-talet. — B. tillhorde under medeltiden såsom en del av Husaby kungsgård biskopsstolen i Skara samt skänktes 1304 av biskop Benedictus Johannis till domprostarna i Skara. Från slutet av 1400-talet till mitten av 1600-talet tillhörde det, helt el. delat, ätten Roos af Hjelmsäter. Sedan 1780 innehas B. av ätten Hamilton; nuv. ägare är ryttmästaren, greve Hugo Hamilton. *P.*

Blomberg, Karl, skådespelare, se Stjernström, E.

Blomberg. 1) Knut Hugo B., rättslärd och politiker (1850—1909), 1875 fil. mag. i Uppsala, jur. utr. kand. 1879, doc. i statsrätt och rättshistoria 1880, e.o. prof. i statsrätt, förvaltningsrätt och folkrätt 1891, ord. 1894. Synnerligen allmänintresserad drogs B. småningom helt in i det politiska livet. Han hade redan länge intagit en ledande ställning i hemstadens kommunala liv, när han 1894 invaldes i F.k., där han anslöt sig till det konservativa majoritetspartiet. Han var bl.a. 1902—08 ordf. i Konstitutionsutskottet och 1905 led. av Hemliga utskottet vid lagtima riksdagen. B stod O. Alin politiskt nära. *Th.*

2) Erik Axel B., den föreg:s brorson, lyriker, konst- och kulturkritiker (f. 17/8 1894). B. är född i Stockholm, blev fil. lic. i Uppsala 1919 och ägnade sig sedan åt publicistik, bl.a. som konst- och litteraturanmälare i dags- och fackpressen (bl.a. i "Stockholmstidningen" 1920—26, "Stockholms dagblad" 1926—27, "Socialdemokraten" 1930—39). Med diktsaml. "Ensamhetens sånger" (1918), "Människan och guden" (1919), "Jorden" (1920), "Visor" (1924) och "Den fångne guden" (1927) framträdde B. vid sidan av Pär Lagerkvist som 1920-talets mest betydande svenske lyriker. Mot en bakgrund av ensamhet, oro och förgängelsekänsla tolkade B. sin tro på jordelivets egenvärde, på den mänskliga gemenskapen och på utvecklingen mot högre livsformer. Med en mot kristendomen kritisk inställning förenar B. religiös allkänsla och ljusdyrkan. B:s lyrik, där motpolerna utgöras av den stora tankedikten med fyllig, praktfull diktion och den enkla, innerliga visan, kännetecknas av en djupborrande realism med pessimistisk grundton men samtidigt av en viljebetonad romantik med utblick mot en framtida gryning. Under 1930-talet var B. i stort sett tyst som diktare men utgav 1943 sin mognaste diktsaml., "Nattens ögon". "Valda dikter" utkom 1928, en samlad volym "Dikter" 1944. Som översättare av utländsk — främst tysk, engelsk och amerikansk men också fransk och kinesisk - lyrik har B. gjort en betydande insats ("Hafis", 1921, "Tolkningar", 1926, "Thomas Hardy, lyriskt urval", 1928, "Baudelaires prosadikter", 1930, "Nya tolkningar", 1931, "Dikter av D. H. Lawrence", 1934, "Dikter i urval av Carl Sandburg", s.å., "Lyriska tolkningar", 1935, "Modern amerikansk lyrik", 1937, "Tyska dikter från medeltiden till våra dagar", 1939, "Engelska dikter", 1942, "Jadeberget", 1944). B. har vidare utg. antologien "Svenska dikter" (1933, ny, utökad uppl. 1938) och "Svenska folkvisor" (1939; tills. med S. Ek). Som kulturkritiker ("Tidens romantik", 1931, "Stadens fångar", 1933, "Efter stormen — före stormen", 1938, "Mosaik", 1940, "Demokratin och kriget" 1945) företräder B. en socialistisk humanism, som har sina rötter i Axel Hägerströms filosofi, marxismens samhällsanalys och psykoanalysens människouppfattning. Till sin akad. utbildning konsthistoriker har B. redigerat "Bonniers allmänna konsthistoria" (1926—27) och utg. "Den nya svenska konsten" (1923), "Från Josephson till Picasso" (1946) samt monogr. över Hilding Linnqvist (1934), Bror Hjorth (1942), Ernst Josephson (1945) och Inge Schiöler (1946). — Litt.: V. Svanberg, "E. B. femtio år" (i "Ord och bild", 1944). *St.A.*

Blomberg, Axel Hjalmar, rederiman (1862—1938). Efter sjökaptensexamen 1884 trädde B. i Rederi-ab. Sveas tjänst. 1901 blev han verkst. dir. för detta företag, vilket under hans ledning genomgick en kraftig expansion. Bl.a. gjordes fusion med Stockholms ångfartygs rederi-ab. och Ångfartygs-ab. Södra Sverige. Genom sammanslagningarna kom Rederi-ab. Svea att förfoga över fler fartyg än något annat svenskt rederi. 1918 pensionerades B. från företaget och blev då 1:e dir. i Hallands ångbåts-ab., vilket han sedermera förenade med Rederi-ab. Nornan. *O.Bg.*

Blomberg, Emma Emilia Sigrid Charlotte, bildhuggarinna (1863—1941), utbildad vid Konstakademien i Stockholm och i Dresden. Hennes förnämsta arbeten äro "Bebådelsen", marmor i Nationalmuseum, Stockholm, och "Sorg", brons i Röhsska museet, Göteborg.

Blomberg, Ernst Fredrik Wilhelm, fackföreningsman (1863—1911). B. var en av förgrundsgestalterna under den svenska fackföreningsrörelsens genombrottsår. Tidigt organiserade han en

kombinerad nykterhets- och fackförening, som 1891 anslöt sig till Järn- och metallarbetarförbundet. Inom detta sistnämnda utförde B. sitt egentliga livsverk, från 1896 som dess förtroendeman. Hans gärning som fackföreningsman karakteriseras av klok försiktighet. B. var led. av A.k. 1905—10 och F.k. 1911. *Th.*

Blomberg, Anders David Emanuel, arkitekt (f. ½ 1874), har efter utbildning i Stockholm och Tyskland ägnat sig åt målning och inredningskonst och även åt skriftställarskap. Han var 1902—17 disponent i ab. Nordiska kompaniet och grundade sistn. år egen firma i Stockholm. B., som anlitats som expert vid ett 30-tal utställningar, var kommissarie vid Svenska slöjdföreningens hemutställning i Liljevalchs konsthall 1917 och arkitekt vid svenska utställningen i Antwerpen 1930.

Blomberg, Gustav Fredrik Nikolaus, frikyrkoman (f. 29/6 1889), fil. kand. 1920, lärare vid Svenska missionsförbundets teol. seminarium (Lidingö) 1913, tf. rektor 1939, rektor sedan 1943. B. är led. av Svenska söndagsskolrådet, Världssöndagsskolförbundets exekutivkommitté och ordf. i Svenska missionsförbundets söndagsskolkommitté. 1922 och 1924 företog han studieresor till Palestina (led. av Palestine Exploration Fund) och har utg. flera böcker om de arkeologiska

grävningarnas betydelse för kännedomen om bibliska förhållanden: "De senaste utgrävningarna i Palestina" (1932, 2 uppl. 1934), "Färder och fynd i Pauli fotspår" (3 bd, 1930—46), "Abrahams stad — det kaldeiska Ur" (1931, 2 uppl. 1934), "Spaden och bibeln" (1936), "Till Betlehem" (1937), "Babel — fångenskapens stad" (1941), "Till Österland" (1942), "Från Bibelns länder och folk" (1945). *S.N.*

Blomberg, Harry, författare (f. 18/12 1893). B. föddes i ett medelklasshem i Strängnäs, men tidigt moderlös uppfostrades han först hos en gårdfarihandlare i Roslagen, sedan hos en kvinnlig släkting i Stockholm och infördes härvid i en proletärmiljö, bestämd av frireligiös livssyn, närmast baptistisk. Efter skolgång blev han 1907 springpojke vid "Vårt land", arbetade till 1916 som typograf i huvudstaden, genomgick Brunnsviks folkhögskola 1916—17, medarbetade i "Nya Norrland" 1919, var red. för "Studiekamraten" 1920—21. B. hör till samma generation som Dan Andersson och Ragnar Jändel och gav i sina första diktsamlingar, som vittna om stor formell färdighet (förvärvad genom studier av Karlfeldt, Kipling och Ossiannilsson), uttryck åt sin opposition mot uppväxtmiljö och samhälle ("Fejd och famn", 1917, "Sjöfolk och färdemän", s.å., "Stora orons män", 1918, "I revolutionstid. Agitatorisk värs", 1919, "Kap Horn", 1920). Liksom flera av sina vänner bland de s.k. proletärförfattarna, främst I. Oljelund och

R. Jändel, genomgick B. i början av 1920-talet en kris, som medförde en förändring av hans livssyn och diktning. Denna nyorientering, som innebar en anknytning till barndomsmiljöns religiositet, avspeglas i "Tiden och en människa" (1921), en självbiografisk roman, och diktsaml. "Landkänning" (1922). B:s produktion under 1920-talet är mycket brokig, den omfattar reseskildringar, ss. "Bland vulkaner och varma källor" (1924) och "Landsvägsriddare på romarvägen" (1927), en berättelse om Färöarna, "Männen från havet" (1926), diktsaml. som "Jorden och jaget" (1924), "Vallfarten till fosterlandet" (1926) och "Under skyarna" (1930), en studie i skillingtryckspoesi, "Om skeppet Skulda och mördaren Nordlund" (1923), och en historisk roman, "Babels älvar" (1928), som skildrar Dagösvenskarnas vandring till Gammalsvenskby, hans måhända tyngst vägande verk under denna period. B., som farit vida omkring i landet som föreläsare, berättade om sina erfarenheter i folkbildningsarbetets tjänst i romanen "Landets lågor" (1930). Under 1930-talet framträdde det religiösa inslaget i B:s produktion allt starkare, först märkbart i romanerna "Molnens bröder" (1932) och "Floden stiger (1933), vilkas handling utspelas i baptistmiljö, kraftigt betonat i romanen "Det brinner i snön" (1935) och utformat som en klar anslutning till den på 1930-talet moderna gruppbrörelsen, för vilken B. framträtt som en av de ivrigaste förespråkarna i Norden, i "Vi måste börja om" (1937), "en uppgörelse", och romanen "Än kommer dag" (1939), en bred samtidsskildring med diskussion av en rad aktuella frågor, och "Grund av granit" (1941), en saml. tal och uppsatser. Samtidigt med det klara ställningstagandet i religiöst avseende kommer hos B. det nationella starkare fram än förut, bl.a. i "Land, öppna dig!" (1938). Den nya inställning, som B. kom fram till under 1930-talet, är bestämmande för diktsaml. "Vi på jorden" (1940), romanen "Hon hette Eva" (s.å.), som skildrar en norrlandslärarinnas insatser i en fattig ödemarksby, skådespelet "Mikaels dag" (1943), vars handling utspelas i norrländsk gränsbygd på 1840-talet, de historiska romanerna "Mäster Jacob" (1942) och "Jacobs dröm" (1943), som ha moraprästen Jakob Boëthius under stormaktstidens slut som huvudfigur, "Sköna morgonstund!" (s.å.), där B. belyser sin religiösa utveckling, och "Paradisets port" (1946), en stockholmsroman med kyrklig tendens. B., som var stiftare av Wallinsamfundet 1939, har

skrivit en bok om J. O. Wallin, "Mannen som var kyrkorgel" (i "Skrifter utg. av Wallinsamfundet", 1, 1945). "Skrifter" (6 bd, 1937), därav bd 6 "Valda dikter". På sin 50-årsdag mottog B. vänboken "Kultur och kristendom" (1943). *E.*

Blomberg, Stig Arvidsson, skulptör (f. 18/10 1901), genomgick Konsthögsk. 1919–23, där han erhöll kungl. medalj, och företog som Jenny Lind-stipendiat studieresor i Italien, Spanien, Frankrike, Afrika och USA 1927—30. B. hör till de mest produktiva av de unga svenska skulptörerna, och ett stort antal av hans arbeten ha antagits för offentligt utförande. Den frodiga och lekfulla fantasien ger sin prägel åt hans mestadels starkt dekorativt utformade grupper. Han arbetar gärna med en humoristisk och karaktärsfull överdrift i formgivningen, t.ex. i de ytterst kantiga och magra sprattlande barnfigurerna, och uppnår en fyllig målerisk rikedom genom anhopningen av detaljer, som kan leda tanken till indisk skulptur. Bland hans tidigare verk märkas reliefer i Skandiabiografen, Stockholm (1924), Andrée-monumentet i Stockholms stadshus (1933) och statyn "Inför det stora äventyret" (Katarina realskola, Stockholm 1934). Förutom ett stort antal mindre reliefer och statyetter, t.ex. "Fritidsflickan" (1937, gjord för utställningen Fritiden i Ystad), har B. utfört Riksskidmärket (1940) och Norgenålen (1942), men hans mest väsentliga arbeten från senare tid få sökas bland monumentalverken. Här märkas framför allt relieffrisen på Kanslihuset i Stockholm (1936), utsmyckningen av Halmstads rådhus (1938), relief på Karlskrona konserthus (1939), reliefer i matsalen på m/s "Stockholm" (1940), skulpturen "Riddarspelet" (1942) och fontän (1946) i Laholm, gruppen "Flores och Blanzeflor" i Thulehallen i Stockholm (1943) samt "Harpolekaren och hans son" i Jönköping (1945), alla präglade av rik variation och energisk friskhet. Som illustratör har B. visat fin karakteriseringsförmåga och djup inlevelse i bilderna till Frödings värmländska dikter (1936). *Å.*

Stig Blomberg: Tummelisa, 1942. Marmor. Privat ägo.

von Blomberg [blåmm'bärk], Werner Eduard Fritz, tysk militär (1878—1946). Officer vid inf. 1897 var B. vid 1:a världskrigets utbrott kapten, förflyttades under kriget till generalstaben och var vid krigets slut major. B. tjänstgjorde därefter i viktiga befattningar i riksvärnsministeriet och ledde slutl. 1927—29 den beslöjade generalstaben. Härunder hade B. befordrats till generalmajor 1928. Generallöjtnant 1olj. år blev B. 1933 chef för riksvärnsministeriet i Hitlers kabinett samt befordrades 1935 snabbt till general och generalöverste. Sistn. år utnämndes han till rikskrigsminister och överbefälhavare för den samlade krigsmakten, varpå 1936 följde utnämningen till den förste generalfältmarskalken i tredje riket. B. ledde Hitlers snart öppna upprustning av den tyska krigsmakten. Han användes därjämte i politiska uppdrag, särsk. 1937. Kort tid före inmarschen i Österrike 1938 fick B. avgå i samband med entledigande av vissa högre officerare, bl.a. arméns överbefälhavare, generalöverste v. Fritsch, vilka ansågo upprustningen ej vara tillräckligt omfattande för att krigsmakten skulle kunna vara erforderligt stöd för Hitlers kommande politik. Hitler övertog efter B. personligen befälet över krigsmakten. Under 2:a världskriget levde B. i avskildhet men under bevakning. Han avled 1946 på ett amerikanskt militärsjukhus i Nürnberg, dit han förts för att vittna i Nurnbergprocessen. *S.Bn.*

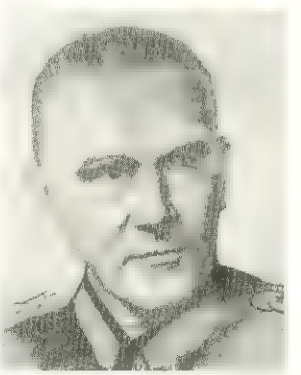

Blombiologi, läran om blommans samtliga livsföreteelser. Vanl. fattas dock begreppet b. mera inskränkt och betecknar den disciplin, som behandlar blommans i pollinationens och befruktningens tjänst stående byggnadsinrättningar.

Blombotten, *bot.,* se Blomma, sp. 230.

Blom-Carlsson, Carl Gustaf, arkitekt (1799—1868), verksam i Stockholm som stadsarkitekt, som intendent vid Överintendentsämbetet och som lärare vid Konstakad. B. har utfört flera offentliga och en mängd privata byggnader i Karl Johansstil, främst landshövdingeresidenset i Växjö; i Göteborg byggde han om Torstensonska palatset till länsresidens. B. var också flitigt anlitad vid byggandet och inredandet av kyrkor, varvid han utfört ståtliga orgelfasader m.m.

Blomdiagram, *bot.,* se Blomma, sp. 232.

Blomfjäll, *pal'eae, val'vulae,* två fjällika blad, som omsluta blomman hos ett gräs*. Det yttre b. har vanl. örtartad beskaffenhet, grön el. violettröd färg och flera nerver samt bär ofta ett längre el. kortare borst. Det inre är hinnartat, vitaktigt och oftast

försett med en skarp köl utmed vardera kanten. Det förra är blommans stödjeblad, det senare dess förblad. Jfr Agnar.

Blomflugor, namn på flugor av fam. *Syr'phidae** och underfam. *Anthomyii'nae**.

Blomfoder, *bot.,* se Blomma, sp. 230.

Blomformler, se Botaniska tecken.

Blomfärger, se Växtfärgämnen.

Blomfäste, *bot.,* se Blomma, sp. 230.

Blomgren, Gunnar Evald, tandläkare, museiman (1866—1939), intendent från 1904 för det då av De sju häradernas kulturhistoriska förening grundade Borås museum, som i huvudsak är en skapelse av B. Han har även gjort betydande uppteckningssamlingar rörande näringslivet i Sjuhäradsbygden. B. var under senare år även arkivarie vid Borås stadsarkiv.

Blomhuvud, *bot.,* se Blomställning, sp. 242.

Blom-hylle, -kalk, *bot.,* se Blomma, sp. 230.

Blomkorg, *bot.,* se Blomställning, sp. 242.

Blomkrasse, *bot.,* art av släktet *Ibe'ris**. — Jfr Tropaeolum.

Blomkrona, *bot.,* se Blomma, sp. 230.

Blomkruksmaskar, *Enchyträ'idae,* fam. av ordn. daggmaskar och klassen borstmaskar, mycket små, några få cm långa, till färgen vita maskar, som mestadels leva på land i myllrik jord och därför äro vanliga i blomkruksjord. B. leva på förmultnande växtdelar och ruttnande djurdelar. De anträffas talrikt i ruttnande blomsterlökar, potatis och rotfrukter och kunna sannolikt bidraga till sjukdomsfrönas spridning. Å andra sidan anse somliga forskare, att b. liksom daggmaskarna göra nytta genom att medverka till humusbildningen i jorden. B. användas som föda åt akvariedjur och föröka sig snabbt i lådor med fuktig jord, i vilka näring i form av uppmjukade havreflingor inlägges. För att hindra avdunstningen täckas lådorna med en glasskiva. *H.*

Blomkvast, *bot.,* se Blomställning, sp. 242.

Blomkvist, Petrus Jehubba, dövstumpedagog (1843—1909), 1864—75 lärare vid dövstuminst. å Manilla, 1875 rektor vid dövstumskolan i Örebro. Efter att i Tyskland ha studerat den där tillämpade talmetoden vid undervisning av dövstumma, arbetade han framgångsrikt genom både sin praktiska verksamhet och ett omfattande författarskap för denna metods tillämpning och utveckling i Sverige.

Blomkål, *trädg.,* se Kål.

Blomkålssvampar, *Sparass'is,* släkte av fam. fingersvampar. *S. cri'spa* är en busklik el. om ett blomkålshuvud påminnande svamp med bladlikt hoptryckta grenar och oregelbundet veckade, köttiga blad. Den förekommer sparsamt i barrskog i s. och mell. Sverige och är en god matsvamp.

Blomkålsöra, kvarstående förtjockning av ytterörat, förorsakad av slag (med åtföljande blödning) under boxning samt av tryck el. valkning av örat under brottning.

Blomlösa växter, se Kryptogamer.

Blomma, *bot.,* ett skott el. delar av ett skott, bärande de blad, som utbilda de könliga fortplantningsorganen. B. är karakteristisk för de fanerogama växterna. Med få undantag ha dessa skott begränsad tillväxt och bära utom sexualbladen även blomhyllblad. De sexuella bladen äro ståndarblad och fruktblad. — Den del av skottet, som ingår i b., blomaxeln (receptakel, blombotten, blomfäste), är vanl. kägelformig och bär i sin övre del ett el. flera fruktblad, fruktämnen. Dessa äro då översittande, och b. säges vara hypogyn (pl. bild 3). Är blomaxeln konkav och bär fruktämnet i insänkningen, är b. kringsittande, perigyn (pl. bild 4). Sammanväxer blomaxeln med det insänkta fruktämnet, är detta undersittande och b. epigyn (pl. bild 5). — Bladen i blomhyllet (periant) kunna vara alla lika och bilda en blomkalk, bestående av kalkblad i en krans (perigon) el. två kransar (pseudoperigon). Då två hyllebladskransar förekomma, är dock vanl. den yttre obetydlig och grön, blomfoder (*cal'yx*), bildad av foderblad, den inre större och med stark färg, blomkrona (*coroll'a*), bildad av kronblad*. Ståndarbladen utveckla sig till ståndare*, i vilkas knappar de hanliga fortplantningsorganen, ståndarmjölet (pollen) utvecklar sig. Av fruktbladen utveckla sig fruktämnena, inneslutande de honliga organen, fröämnena (*o'vula*). Hos de flesta blomväxter sammanväxa fruktbladen med sina kanter och bilda en pistill*. B. är ant. enkönad (diklin), då blott han- el. honorgan bildas, el. tvåkönad (monoklin), d.v.s. försedd med både han- och honorgan.

Hos de nakenfröiga växterna äro b. enkönade. De hanliga ha talrika spiral- el. kransställda ståndare, ofta vid basen omgivna av fjällika hylleblad. De sitta vanl. i kottelika ställningar. De honliga b. äro i regel starkt reducerade och bestå blott av fruktblad, vilkas vegetativa delar helt försvunnit, d.v.s. endast fröanlaget återstår. Dessa honblommor sitta i vecken av fjäll, kottefjäll, på vilkas insida bildas tunna, hinnartade frövingar, vilka ha betydelse för frönas spridning med vinden. — Hos de gömfröiga växterna är blomaxeln starkt sammandragen, varigenom de blombildande bladen komma att sitta tätt intill varandra, ordnade ant. i kransar el. i spiral med blomhyllebladen ytterst, därinnanför ståndarbladen och innerst i blomaxelns mitt fruktbladen, som här sammanväxa med sina kanter till en el. flera pistiller, omslutande fröämnena. — Härledningen av de gömfröiga växternas b. ur de nakenfröigas har vållat stora svårigheter. Den bästa tolkningen härleder såväl han- som honblomma ur en enkel blomställning hos de nakenfröiga. En kombination av en hanlig och en honlig ställning ger slutl. upphov till den tvåkönade b.

Hos en del b. förekommer omedelbart utanför fodret ett s.k. ytterfoder, som bildats av parvis hopvuxna stipler (*Potentill'a, Fraga'ria, Geum*) el. av högblad (*Malva*). Såväl kronblad (*Lina'ria, Vi'ola, Orchis*) som foderblad (*Delphi'nium*) kunna vara försedda med en mer el. mindre lång, säcklik utvidgning, sporre (pl. bild 17, *sp*), som oftast innehåller en sötaktig vätska (honungssaft, nektar; se Honungskörtlar). Andra nektaravsöndrande bildningar sitta i somliga blommor på blomaxeln och bilda där förtjockade, valk- el. vårtformiga upphöjningar, en s.k. disk (diskus). Ett snärpliknande bihang, bikrona (*paracoroll'a*), förekommer stundom på gränsen mellan kronbladens skaft och skiva (viveväxter, strävbladiga växter, nejlikväxter och särsk. narcissväxter). - Sinsemellan kunna bladen i

blomkransarna vara helt och hållet fria från varandra (fribladigt hylle) el. mer el. mindre sammanvuxna (sambladigt hylle). Sitta alla b:s bladbildningar ordnade på blomaxeln i en jämnt fortlöpande spiral, säges b. vara acyklisk (*Ado'nis*); äro de alla ordnade i kransar, kallas den eucyklisk (*Aquile'gia*), varvid bladen i varje enskild krans i allm. anläggas samtidigt. Den innanför kommande kransens blad utvecklas i regel mitt för mellanrummen mellan bladen i den utanför varande kransen (alternerande blomdelar), men i somliga b. komma de att sitta mitt för de yttre bladen (motsatta blomdelar), detta senare i allm. beroende på felslagning av en mellanliggande krans. Då t.ex. kronbladen anläggas i krans men ståndare och fruktblad i spiral, säges b. vara hemicyklisk (*Ranun'culus*). Diplostemon säges en eucyklisk b. vara, som har dubbelt så många ståndarblad som talet i kron- och foderblad och vars alla blomkransar äro alternerande (liljeväxter); en obdiplostemon blomma har också två ståndarkransar, men den yttre står mitt emot kronbladen (*Ox'alis, Eri'ca, Oenothe'ra*); en haplostemon blomma har endast en ståndarkrans.

Regelbunden (aktinomorf) är b., när bladbildningarna inom varje krans äro lika utvecklade och stå likformigt ordnade kring b:s mittpunkt (pl. bild 16). Äro de mera utvecklade i någon viss riktning el. äro bladen i en krans sinsemellan olika i fråga om storlek, form el. färg, säges b. vara oregelbunden (zygomorf). En regelbunden b. kan genom flera plan uppdelas i två lika hälfter och kallas för den skull två—flersymmetrisk (gullviva, tulpan, akleja). En oregelbunden b. däremot kan ant. endast efter ett plan delas i två symmetriska halvor, ensymmetrisk (vitplister, ärtväxter, orkidéer), el. över huvud icke alls delas i symmetriska halvor, osymmetrisk (törnros, kattost, riddarsporre). — I regel finns ett bestämt antal blad i varje blomkrans, 3, 4, 5 el. också dessas mångfalder. De enhjärtbladiga växterna ha i regel 3-taliga och de tvåhjärtbladiga i regel 5- el. 4-taliga b. — Det regelbundna sambladiga hyllet är till formen mycket växlande, så t.ex. rörformigt (foder och krona hos *Pri'mula*; de inre b. hos blåklint; pl. bild 6, 18, 19) trattlikt (kronan hos *Convol'vulus, Gentia'na*; pl. bild 7), klocklikt (kronan hos *Campa'nula*; pl. bild 9), fatlikt (kronan hos *Sola'num, Myoso'tis*) o.s.v. Den nedre, smalare delen av en rörformig blomkrona kallas pip, den övre, utbredda delen bräm och övergången dem emellan svalg el. pipöppning. Som ex. på oregelbundna, sambladiga blomkronor kunna nämnas den tunglika (korgblommiga växter), den läppformiga (läppblommiga växter; pl. bild 10, 11) och den slutet läppformiga el. maskerade (*Lina'ria, Antirrhi'num*; pl. bild 17). Av oregelbundna, fribladiga blomkronor bör nämnas den fjärillika (ärtväxter; pl. bild 14, 15). Ang. blomman hos gräsen se Gräs. — För att på ett överskådligt, enkelt sätt klarlägga en b:s byggnad ensamt el. för jämförelse med andra b. dels i fråga om blombladens anordning såväl på blomaxeln som i förhållanden till varandra, dels i fråga om b:s form, blomdelarnas antal m.m., tecknas en schematisk bild av ett genom b:s nedre del gjort

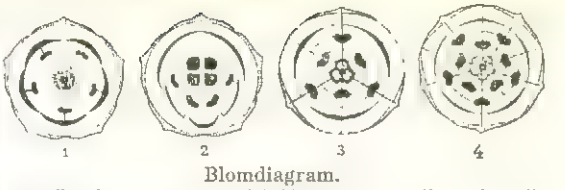

Blomdiagram.
1 regelbunden, *2* ensymmetrisk blomma; *3* tretalig, *4* femtalig blomma.

tvärsnitt, ett s.k. blomdiagram (se ovanstående bild). — Inträder en abnorm ökning av kronbladsliknande bildningar i b., vare sig genom omvandling av ståndar- el. fruktblad el. oberoende av dem, sägas b. vara "dubbla" el. "fyllda", som hos odlade former av rosor, nejlikor, tulpaner m.fl. (se Dubbla blommor). — Jfr Blomning och Blomställning. *[A.Ve]W*

Blomman för dagen, populär beteckning för olika arter av vindesläktet och släktet *Ipomöe'a,* syftande på blommornas korta varaktighet.

Blomma på bar kvist, *bot.,* se Bar kvist.

Blommedal, egendom i V. Ny sn i Östergötland, 10 km n. om Motala, omfattar 500 ha, varav 100 åker; taxeringsvärde 213,300 kr. På 1700-talet fanns här ett järnbruk. B. har dels en från 1640-talet kvarstående huvudbyggnad, dels den nuv. från 1870-talet. B. ägdes från mitten av 1600-talet till 1788 av släkten Rothkirch, senare av växlande ägare, nu av Arne Carlssons stärbhus.

Blommér, Nils Jakob Olsson, målare (1816—53), åtnjöt undervisning av M. Körner i Lund och sedan vid Konstakad. i Stockholm, där han erhöll en mängd pris och stipendier; reste 1847 utomlands och återsåg aldrig hembygden. B. tog det djupaste intryck av den nordiska romantiken i vår litteratur och ville grunda en nationell konst, vilande på folkets föreställningsvärld, sådan denna framträder i saga och sång. Av de tyska romantikerna inom konsten, framför allt M. v. Schwind, tog han också intryck. B. studerade i Paris på L. Cogniets ateljé och for sedan till Rom, där efter en kort tids verksamhet hans lovande konstnärsbana avbröts av döden. Hans förnämsta arbeten äro "Sjönymfen" (i enskild ägo, Göteborg), "Näcken och Ägirs döttrar", "Ängsälvor" ("Älvdansen"; bild se sp. 234) och "Freja sökande sin make" (alla tre i Nationalmuseum) samt "Loke och Sigyn" (Nordiska museet). B:s uppslag var i flera avseenden värdefullt och fick en viss betydelse för konstutvecklingen i Sverige. — Litt.: G. Thomæus, "N. J. B." (1922); Signe Stjerncreutz, "Ur N. B:s fästmansbrev" (i "Ord och bild", 1927). *E.W.*

Blommor, Konstgjorda, ha ända sedan det gamla Egyptens tid och även i antikens Grekland och Rom begagnats för olika ändamål, framför allt som kvinnoprydnader. De ha under tidernas lopp tillverkats av de mest olika material. Nu för tiden göras b., särsk. mera naturalistiska sådana, mest av tyg, framför allt siden, chiffon, filt, sammet och metalltyger men även av ullgarn, silke, fjäder, plym, läder, päls, kork, musslor, pärlemor, vax, metall o.s.v. B. ha under gångna modeepoker använts nästan obligatoriskt till prydandet av festdräkten, håret, hårklädseln och hatten. — Enklare b., särsk. för tillfälliga dekorationer, göras av

papper. Som bordsdekorering användes ganska mycket b. och frukter av glas. Rokokotiden tillverkade dekorativa b. av porslin. Blomsteruppsatser av allehanda material brukades under 1800-talet, ofta satta under glaskupor. — Till begravningskransar användes, mera förr än nu, b. av pärlor och tyg, vax o.s.v. I katolska länder prydas gärna kyrkornas altaren av b. Tillverkning av b. för detta ändamål ägde rum redan under medeltiden i italienska och franska kloster. Sedan 1400-talet har Frankrike, särsk. Paris, varit centrum för tillverkning av b., som förr bedrevs mest som hemindustri men nu även fabriksmässigt. Stora verkstäder för b finnas numera i flera länder. *I.*

N. J. Blommér: Ängsälvor, 1850. Nationalmuseum.

Blommor i drivbänk, lustspel i 4 akter av Frans Hedberg.

Blomnektar, se Nektar.

Blomning. 1) Blomningstiden, d.v.s. den tid, när en växt utvecklar sina blomknoppar till blommor, inträffar i regel på bestämda tider av året, och endast undantagsvis kunna vissa fleråriga växter, t.ex. tusensköna, blomma vid varje årstid, om temperaturen är gynnsam. Man skiljer på vårväxter, sommarväxter och höstväxter utan att kunna strängt genomföra denna indelning, ty många ettåriga växters b. är beroende på när fröna blivit utsådda och börjat gro. Många vårväxters (hassel, al, m.fl.) mycket tidiga b. beror på att blomknopparna hos dessa växter anläggas vid föregående sommars slut. — Jfr Blomsterkalender. — 2) Blomningsperioden, d.v.s. den tid, under vilken varje enskild blomma är öppen för pollination, är mycket olika, men hos varje art av bestämd varaktighet. Hos t.ex. *Convol'volus* och *Ero'dium* räcker b. blott några få förmiddagstimmar; hos *Oenothe'ra, Datu'ra* m.fl., vilkas blommor först emot aftonen öppna sig, räcker den i regel till nästa afton; hos den s.k. "nattens drottning" blott några få nattimmar. Hos vissa orkidéer (*Epiden'drum, Onci'dium* m.fl.) är den särsk. lång. I många fall är b. längre, om pollinering uteblir. Flera blommor öppna och sluta sig regelbundet på bestämda timmar dagl. (se Blomsterur). *A.Ve.*

Blomningshormon, se Växthormoner.

Blomnystan, *bot.,* se Blomställning, sp. 243.

Blomnäsa el. blomnäst fladdermus, *Anthops orna'tus,* en till fam. hästskonäsor hörande art, hos vilken hudflikarna på nosen och i ansiktet nått en synnerligen rik utveckling och påminna om en blomma. B. är känd endast från Salomonöarna

Blom- och grentorka förorsakas särsk. på fruktträd av parasitsvampar, tillhörande släktet *Moni'lia,* vilka genom sitt angrepp döda blomsamlingar och grenar. Se även Cryptospora.

Blomquist, Johan Viktor, ingenjör, uppfinnare (f. 10/3 1871), utexaminerad från Tekniska högsk. 1892, 1892—1916 anställd vid ab. de Lavals ångturbin, resp. hos ab. Zander & Ingeström, 1916 överingenjör i ab. Atmos i Stockholm, till vilken firma B. överlåtit den av honom uppfunna högtrycksångpannan (se Atmospannan). B. blev hedersled. av IVA 1929.

Blomquist, Edvin Ragnar, ingenjör (f. 10/1 1878), utexaminerades från Tekniska högskolans avd. för väg- och vattenbyggnadskonst 1901, avancerade inom Väg- och vattenbyggnadskåren till major (1927) och blev 1943 vid sin avgång ur kåren utnämnd till överste. Redan 1899 erhöll B. anställning vid Stockholms stads gas- och elektricitetsverk, där han under de stora nybyggnadsarbetena 1908—11 var arbetschef. 1911—25 var B. överingenjör vid Stockholms gasverk. — B. kallades 1925 till chef för Höganäs-Billesholms ab., som under B:s ledning undergått en betydande expansion. 1934 blev B. chef för livförsäkrings-ab. Thule, och befattningen utökades 1936 till att omfatta även den s.k. Thule-gruppen, näml. de fyra försäkringsbolagen Norrland, Niord, Skandinavien och Brand-Victoria. B. är som styrelsemedl. knuten till åtskilliga svenska industriföretag, bl.a. ab. Svens-

ka tobaksmonopolet. Han var chef för Industrikommissionens krigsindustriavd. 1940—43 och ordf. i 1940 års krisrevision under samma tidsperiod. B:s insatser till fromma för svenskt näringsliv sammanhänga väsentligen med hans betydande organisatoriska talang, ovanliga arbetsförmåga och djupa fonder av praktiskt förnuft. *A.Lg.*

Blomquist, Anton Gabriel, finländsk skogsman (1836—1904), 1862 lärare i skogsvetenskap m.m. vid det s.å. nyinrättade forstinstitutet Evois och 1874—1903 inst:s dir. B. har haft en utomordentligt stor betydelse för utvecklingen av Finlands skogsundervisning. Bland hans talrika avhandlingar må nämnas "Finlands trädslag i forstligt afseende beskrifna" (1881—83).

Blomsholm, egendom i Skee sn i Bohuslän, 5 km n.ö. om Strömstad, omfattar 595 ha, därav 170 åker; taxeringsvärde (med kvarn och såg) 366,700 kr. Huvudbyggnaden, av trä i en våning med högt, brutet tak och två envåningsflyglar, uppfördes på 1700-talet. Egendomen samlades i början av 1600-talet av Anders Blome. Bland senare ägare märkas medl. av släkterna Ranck, Rehbinder, v. Yhlen och v. Koch samt Karl XIV Johan. Nuv. ägare är Einar Finstad.

Blomskaft, *bot.,* se Blomställning, sp. 241.

Blomskog, socken i Nordmarks hd i Värmland och församling i Blomskogs, Trankils, Torrskogs och Vårviks pastorat i Nordmarks kontrakt av Karlstads stift, vid gränsen mot Dalsland mellan sjöarna V. Silen och Lelången; 155,75 km², därav 127,57 land; 1,215 inv. (1946; 10 inv. pr km²). B. är en kuperad skogsbygd, där åkern utgör 10 % av landarealen, skogsmarken 71 %. Folkminskningen har varit betydlig den senaste mansåldern (2,127 inv. 1882). Egendom: Prästgården (huvudbyggnaden från 1785). Av fornlämningar finnas bl.a. hällkistor, kummel, gravhögar och resta stenar; på Borgåsen finnas jämte rösen tomtningar och murlämningar. Den nuv. kyrkan av tegel invigdes 1929. 1923 nedbrann 1600-talskyrkan av trä. Rester av en medeltida träkyrka, möjl. en stavkyrka från 1200-talet, med ornamentik i norsk stil förvaras i Statens historiska museum. — Namnet innehåller i förra leden ett ursprungligt sjönamn **Blomse,* tydligen avseende nuv. Övre och Nedre Blomsjön. Det skrevs 1396 Blomsaskogh. *P.;Sl.*

Blomskärm, *bot.,* se Blomställning, sp. 241.

Blomstedt, Väinö Alfred, finländsk målare (1871—1947), utbildad i Italien och Frankrike, bl.a. för Paul Gauguin 1891, har senare varit verksam som lärare i målning vid Konstföreningens ritskola. 1929–35 var han teckningslärare vid univ. i Helsingfors. Hans stil var först enkelt naturalistisk, sedan blev den mera stiliserad i formen och ljusfylld i koloriten. Motiven äro i allm. figurskildringar.

Blomstedt, Kaarlo Viljanti, finländsk arkivman (f. 1880), fil. dr vid Helsingfors univ. 1921, doc. i Finlands historia 1921—33, prof:s titel 1933; amanuens vid Finlands statsarkiv (sedan 1939 riksarkiv) 1909, arkivarie 1917, statsarkivarie (riksarkivarie) och chef sedan 1926. B:s förtjänster i fråga om det finländska arkivväsendets utveckling äro ytterst betydande, i det att en omfattande arkivlagstiftning åstadkommits, den statliga och kommunala arkivbildningen underställts riksarkivets ledning, landsarkivorganisationen i stor utsträckning utbyggts och särskild uppmärksamhet ägnats arkivtjänstemännens skolning. Inom Finska historiska samfundet och den statliga centralnämnden för vetenskap har han länge intagit en inflytelserik ställning. B:s vetenskapliga produktion är knapp men ytterst solid: främst böra nämnas hans finskspråkiga disp. om Henrik Claesson Horn (1921) och ett par undersökningar om medeltids- och 1500-talsfrälset (i "Historiallinen arkisto", 1918, 1932), ävensom flera utförliga 1500-talsbiogr. i det av honom redigerade biografiska lexikonet "Kansallinen elämäkerrasto" (1927 ff.). *R.R.*

Blomsterananas, art av släktet *Æ'chmea*.*

Blomsterbuskar, tämL vanlig beteckning för prydnadsbuskar med mer el. mindre vackra blommor. Många b. kunna räknas till de mest förnöjsamma bland alla prydnadsväxter. En odlare kan bland dem lätt göra ett sådant urval, att han erhåller en riklig blomning under hela sommarhalvåret. Tidigast blommar tibast (*Daphne Meze'reum,* vildväxande i Sverige), snart efterföljd av *Forsy'thia.* I s. Sverige blomma därefter vissa *Magno'lia*-arter och en i sen tid införd art av *Vibur'num* (*V. Carle'sii*). Allm. kända äro de många härdiga arterna av *Spirǣ'a, Syrin'ga, Loni'cera* och *Ribes,* som blomma efter hand i maj och juni. På gränsen till verkliga träd stå storvuxna buskar inom släktena *Malus, Cydo'nia, Prunus* och *Labur'num,* som utveckla en praktfull blomning under juni. Samtidigt blomma storblommiga arter av ljungväxterna *Rhododen'dron* och *Azal'ea,* något senare hagtornsarterna, *Dēu'tzia* och *Diervill'a,* ävenså *Cotoneas'ter* och *Ber'beris,* varav dock de flesta arterna ha större värde i frukternas och bladens höstfärger. I slutet av juni börjar blomningen hos talrika arter och kulturformer av rosor samt *Philadel'phus.* Färre buskar blomma på eftersommaren, men bland sådana märkas representanter för släktena *Genis'ta, Potentill'a, Spiraea* (*Sorba'ria*), *Ta'marix, Ceano'thus* och *Hydran'gea.* Ända tills frosten förstör dem, blomma de ståtliga *Buddlēi'a*-formerna och *Hamame'lis virginia'na.* *C.G.D.*

Blomsterböna, *bot.,* art av bönsläktet*.

Blomsterfonden, 1921 i Stockholm på initiativ av Alma Hedin bildad förening med uppgift att på ett varaktigt sätt hedra de dödas minne. Detta sker genom att personer, som önska hedra en bortgången, i st.f. el. jämsides med blomsterhyllning sända ett penningbelopp till B., som för varje givares räkning tillställer den dödes närmaste anhöriga en kondoleansadress med givarens namn. För inkomna medel (minnesgåvor, medlemsavgifter och donationer) beredas bostäder och vård åt mindre bemedlade äldre personer. B. har i Stockholm på av staden fritt upplåtna tomter uppfört 8 bostadshus ("blomstergårdar"; sammanlagt taxeringsvärde c:a 7,5 mkr) med låga hyror och avgifter och plats för c:a 900 personer. — Förutom i Stockholm ha i många stader och samhällen blomsterfonder med liknande syfte bildats.

Blomsterförmedling, ett utbyte av blomsterorder mellan flertalet för detta ändamål organiserade

blomsterhandlare i olika delar av världen. I varje land finnes en förening (i Sverige Föreningen Blomsterförmedlingen, bildad 1923), vilken i sin tur tillhör någon av de större världssammanslutningarna Fleurop el. Florists' Telegraphic Delivery Association. En kund kan således beställa blommor i någon till b. ansluten affär, och mottagaren erhåller leveransen från närmaste anslutna affär efter endast några timmar. Organisationen har nått en stor omfattning, och antalet förmedlade order var före 1939 uppe i över 4 mill. pr år, för Sverige ensamt ¼ mill. Den svenska föreningens motto är "Säg det med blommor". *Cr.*

Blomstergödning, en blandning av artificiella, ibland även naturliga gödslingsämnen (blod- el. köttmjöl, hornspån o.s.v.), innehållande växlande mängder av kväve, fosforsyra och kali, allt efter olika krukväxters behov. Åtskilliga sådana preparat utbjudas i handeln, och ehuru de flesta av dessa betinga allt för högt pris i förhållande till halten av näringsämnen, kunna de vara rätt användbara vid odling av mera värdefulla växter el. då odlingen sker i liten omfattning.

Blomsterkalender, en förteckning över viktigare blomsterväxter, ordnade i följd efter sin blomningstid, som i förteckningen närmare angives.

Blomsterkrasse, *bot.*, art av släktet *Tropäe'olum**, — Jfr Iberis.

Blomsterlyra, *bot.*, se Löjtnantshjärta.

Blomsterlökar, populär beteckning på lökarna av hyacinter, tulpaner, narcisser m.fl. lilje- och narcissväxter. Under samma beteckning gå ofta knölstammarna av *Croc'us, Gladi'olus* och andra svärdsliljeväxter. De flesta b. erhållas från Holland, vars jord och klimat gynna odlingen. Under senare år ha omfattande försök gjorts att i Sverige odla b. På flera platser i Sydsverige och annorstädes ha odlingar anlagts i större el. mindre skala. Försöksmässig odling av tulpaner, narcisser och *Gladiolus* har sedan en del år bedrivits vid Alnarp. I Danmark har odlingen av b. under senare år utvecklats mycket kraftigt. Sveriges import av b. uppgick för åren 1931—35 i medeltal till något över 4,5 mill., för 1939 till 7 mill. kr. *Cr.*

Blomsterlökröta, en svampsjukdom, som förekommer på lökar av ett stort antal lökväxter, ss. tulpan, tidlösa, kejsarkrona, svärdslilja och blåstjärna. Den orsakas av en svamp, *Rhizocto'nia tulipa'rum,* och yttrar sig i att lökarna vissna och ruttna.

Blomstermåla, samhälle i Ålems* sn i Småland.

Blomstermåleri, framställning av blommor och frukter i tavelkomposition (blomsterstycke, om de förra förhärska; fruktstycke, om de senare bilda huvudinnehållet). B., som är en art av föremåls- el. stillebenmåleriet (se Stilleben), har i Europa, särsk. i Nederländerna, där blomsterodlingen tidigt fick uppsving, utövats i utpräglat realistisk anda med fordran dels på skarp naturobservation, dels på harmonisk el. glänsande kolorit (t.ex. hos Jan Brueghel, familjen de Heem, Rachel Ruych m.fl. under 16- och 1700-talen). I dekorativ avsikt blir b. stiliserat och ofta mer el. mindre hantverksmässigt. Högt står b. i Kina och framför allt i Japan. B. har i Europa återupptagits under de senare årtiondena fr.o.m. Cézanne, då blommor och frukter framställas, jämte andra stillastående föremål, liksom stadsbilder o.d., som uttryck för den rena "ointresserade" konsten, vilken verkar med blott form och färg. *E.W.*

Blomstermånad, i almanackan till 1900 brukligt svenskt namn på maj månad.

Blomsterodling. I äldre svenska trädgårdar har b. säkert bedrivits i mycket liten skala. Det var först under 1800-talet, som mera anmärkningsvärda framsteg gjordes i denna odlingsgren. Ännu hastigare har utvecklingen gått efter 1900, och intresset för b. har ökats bl.a. genom den allt mera underlättade möjligheten att skaffa frön och plantor av odlingsvärda blomsterväxter. Smaken för livliga färger i trädgårdsanläggningarna och behovet av blommor i boningsrummen ha samverkat till att gynna landets b. Den enklaste formen av denna utgör kulturen av sådana ettåriga växter, som kunna sås på kalljord och blomma på samma plats under loppet av sommaren, som fallet är med t.ex. reseda, *Clar'kia, Gode'tia,* flera vallmoarter, lupiner och riddarsporrar. Många blomsterväxter behöva längre tid för sin utveckling och måste därför först odlas en tid i bänkar el. växthus för att hinna blomma i det fria under sommaren (lövkojor, *Verbe'na, Petu'nia* m.fl.). I trädgårdarna odlas dessutom många ur prydnadssynpunkt särdeles viktiga växter, som eg. äro fleråriga men måste övervintras frostfritt (dahlior, knölbegonior, pelargonior, blomsterrör m.fl.). För den enskilde odlaren erbjuda de fleråriga härdiga blomsterväxterna en enklare kultur. De äro på samma gång intressanta genom sin formrikedom och värdefulla för sin långa blomningstid, och man finner bland dem arter från de allra tidigaste blommande vårväxterna till senhöstens el. vinterns julrosor. De planteras än på rabatter, ensamma el. blandade med olika arter, än på s.k. stenpartier, i gräsplaner, på marken under träd och på trädgårdsland för att lämna material för avskärning o.s.v. (jfr Trädgårdskonst och Trädgårdsskötsel.) — I boningsrum odlas ett betydande antal arter av blomsterväxter, bland vilka de mest populära torde vara pelargonior, fuchsior, lökväxter, kaktéer och begonior (se Krukväxter och Balkongväxter). — I handelsträdgårdar bedrivas omfattande odlingar av blomsterväxter till försäljning. Kalljordsodlingen av dessa avser här produktion av dels enklare snittblommor, dels även mera värdefulla sådana (rosor) men även förökning av perenna växter till försäljning. Dessutom förkul-

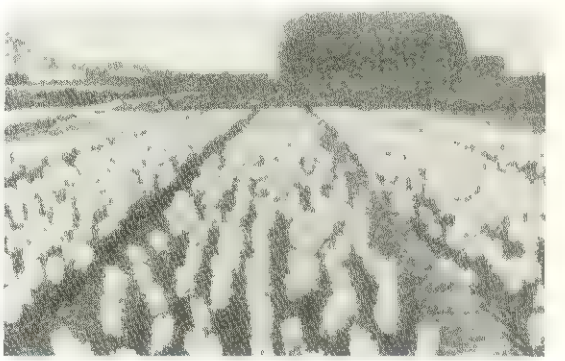

Blomsterodling (hyacinter) i Nederländerna.

tiveras många växter i det fria för att senare kunna drivas (se Drivning) i växthus* (*Chrysan'themum*, rosor, diverse blomsterbuskar, konvaljer). Andra växter förkultiveras i bänkar (*Cycla'men, Pri'mula*) för att senare blomma i växthus, där ett stort antal andra blomsterväxter kultiveras för produktion av snittblommor el. krukexemplar (nejlikor, rosor, julstjärnor, kaktéer, orkidéer o.s.v.). Den svenska växthusodlingen av blommor står numera på en hög ståndpunkt, och våra större driverier för nejlikor, rosor m.m. tåla väl en jämförelse med de bästa utländska av samma slag. Framstegen inom landet på detta område ha närmast möjliggjorts av en starkt ökad användning av snittblommor och krukväxter samt av den jämförelsevis höga tullen på avskurna levande blommor. Importen är dock fortfarande stor, och 1945 utgjorde värdet av densamma över 13 mkr. *C.G.D.*

Blomsterrabatt, urspr. en jämnbred, rak el. krökt blomsterplantering, utgörande en infattning kring ett visst område inom en trädgård, kring ett boningshus o.s.v. Som b. betecknas ofta även en blomstergrupp av annan form än den jämnbreda.

Blomsterrör, *bot.*, se Canna.

Blomsterspråk, från Orienten härstammande plägsed att medelst naturliga blommor ge uttryck åt tankar och känslor och meddela dem åt andra. Enl. gängse åsikt skall b. först ha kommit till användning som ett haremsdamernas uttrycksmedel i kärleksangelägenheter. I Orienten, där b. benämnes med det arabiska ordet *salām*, hälsning, anges b:s innehåll genom blommans namn, i det till varje blomma är knuten en bestämd, på blommans namn rimmande sentens. Till Västerlandet kom b. under medeltiden från araberna och utvecklade sig under riddartiden till en fullt utbildad blomstersymbolik, i vilken blommornas färger betraktades som uttryck för bestämda konventionellt fixerade egenskaper och även åt blommor av olika slag förlänades ett speciellt betydelseinnehåll: så har liljan blivit en symbol för oskuld och renhet, rosen för kärleken. Denna medeltida blomstersymbolik har än i dag starka rötter i litteratur och folkmedvetande. — Litt.: I. Moltke, "The language of flowers" (1894); W. Wackernagel, "Kleinere Schriften", 1 (1872). *C.F.*

Blomstersymbolik, se Blomsterspråk.

Blomsterur. Det är en gammal iakttagelse, att blommorna hos vissa växtarter (jfr Blomning) öppna och sluta sig rytmiskt. Detta gav Linné anledning att göra utkast till ett b., *horolog'ium flo'rae*, enligt vilket på Uppsala breddgrad blomningstiderna äro för ängshavrerot kl 3 à 5—9 à 10, cikoria 4 à 5—10 à 11, maskros 5 à 6—8 à 10, ringblomma 9—12, grenig sandlilja 7—15 à 16, vit näckros 7—17, o.s.v. Dessa tider gälla dock endast för särsk. soliga och varma dagar och på för solen exponerade ställen. Tiderna förskjutas dessutom till längre fram på dagen i sydligare trakter, där solen under sommaren går upp senare, varjämte olika ekotyper av samma art torde ha olika rytm. *W.*

Blomsterört, art av vialsläktet*.

Blomstrand. 1) Anders B., missionär (1822—87), fil. mag. 1844, teoretisk teol. examen 1845, doc. i kyrkohistoria vid Lunds univ. 1846, prästvigd 1849. 1857 utgick B. som svenska kyrkans missionär bland tamulerna i Sydindien, där han utförde ett betydelsefullt arbete som lärare vid missionsseminariet och genom att översätta religiösa och teologiska skrifter till tamulspråket. 1885 återvände B. till hemlandet. Av hans vetenskapliga skrifter märkes "Handbok i lutherska kyrkans symbolik" (1855, ny uppl. 1874). — Litt.: H. W. Tottie, "A. B." ("Från svenska kyrkans missionsfält", 16, 1899). *H.On.*

2) Christian Wilhelm B., den föreg:s bror, kemist (1826—97). B. inskrevs som student i Lund 1844, ägnade sig först åt humanistiska studier men övergick sedan till kemi, blev doc. 1854, adjunkt och laborator 1856, prof. i kemi 1862, allt vid Lunds univ.; deltog som geognost och mineralog i O. Torells expedition till Spetsbergen 1861. — B. var en mångsidig vetenskapsman. Han var kanske sin tids främste mineralanalytiker och upptäckte flera nya mineral; särsk. de sällsynta jordarterna voro föremål för hans studier. Bland B:s kemiska arbeten märkas hans undersökningar över molybdens och wolframs halogenföreningar samt över tantalgruppens metaller och över kvävets fematomighet. B:s förnämsta teoretiska arbete är "Die Chemie der Jetztzeit vom Standpunkte der electrochemischen Auffassung aus Berzelius' Lehre entwickelt" (1869), ett arbete rikt på idéer och originella uppslag. Vid denna tid hade utvecklingen inom kemien avlägsnat sig från Berzelius' läror, vilka t.o.m. på sina håll ansågos fullständigt värdelösa. B. försökte återföra de nya åskådningarna till dessa. Särsk. reagerade han mot den dåtida uppfattningen, att det var omöjligt att härleda säkra konstitutionsformler för de kemiska föreningarna, och betraktade tvärtom detta som kemiens stora uppgift. Med särskild skärpa förfäktade han atomvärdenas lagbundna föränderlighet, en sak som han ägnade sitt liv åt att bevisa. De av honom uppställda formlerna för komplexföreningar ha däremot numera endast historiskt intresse. — Trots att B. övervägande sysslade med oorganisk kemi, har han dock utfört arbeten av bestående värde även inom den organiska kemien. Så ha hans formler för de såväl teoretiskt som praktiskt viktiga diazoföreningarna efter mycken strid blivit allm. antagna. — Ett stort inflytande har B. utövat genom sina läroböcker. Han redigerade 3 uppl. av Berlins lärobok i oorganisk kemi (1870) och utgav själv "Kort lärobok i oorganisk kemi" (1873, 4 uppl. 1897) samt "Lärobok i organisk kemi" (1877). — Som inspektor för Smålands nation och god lokalpatriot var B. mycket populär bland studenterna. Han var en vältalare av rang, särsk. som improvisatör. — Vid firandet av 100-årsminnet av hans födelse restes 1926 av Kemiska föreningen i Lund, vars stiftare B. är, hans byst framför kemiska inst. där. — Litt.: "Till

minne av C. W. B." (i "Svensk kemisk tidskr.", 1926). *Lj.*

Blomstrandi'n, mineral av formeln $XZ_2(O,OH)_6$ där Z är titan, niobium och tantal och X yttrium, erbium, cerium, lantan, praseodym, neodym, uran och thorium. B. är ett rombiskt kristalliserande, mörkt, beckglänsande mineral, som är bundet till syenitpegmatitgångar. Spec. väl undersökta äro fyndorterna i Sydnorge.

Blomställning, inflorescens, kallar man en samling blommor, som sitta mer el. mindre tätt tillsammans på en gemensam axel utan att vara åtskilda av mellanblad. Utgå blommorna från vinklarna av blad, utgöras dessa av högblad (skärmblad, blomskärm), vilka äro mindre och av enklare form och byggnad än mellanbladen. Stundom få dessa högblad särskilda namn, ss. svepe hos flockblommiga, holk hos korgblommiga växter, hölster hos missne, kottefjäll hos barrträd m.fl. Den förlängning av ett skott el. en sidogren, som bär högblad jämte blommor el. blombärande grenar, kallas huvudaxel (den gemensamma axeln, allmänt blomskaft), de från denna utgående grenarna kallas sidoaxlar (biaxlar). Avslutas sidoaxeln med en blomma, kallas den enskilt blomskaft. — B. äro av två huvudslag, obegränsade och begränsade.

Obegränsade el. racemösa b. ha i allm. ingen toppblomma i huvudaxelns spets, varför dennas tillväxt är obegränsad. Då, ss. hos surtorn, vattenklöver, murgröna m fl., toppblomma finnes, utvecklas denna efter de övriga blommorna. Utvecklingen av b. sker utifrån och inåt (centripetalt), så att de nedersta blommorna i b. äro de äldsta (akropetal utveckling). Sluta sidoaxlarna av första ordningen med blommor, kallas b. enkel; bära de åter i sin spets smärre b., kallas den sammansatt. — Enkla racemösa b. äro: klase (fig. 1 *a*), huvudaxel förlängd, blommor skaftade (åkersenap, vinbärsbuske); ax (fig. 1 *c*), huvudaxel förlängd, blommor oskaftade (många gräs och halvgräs); flock (fig. 1 *f*), huvudaxel förkortad, blommor skaftade (gullviva, körsbär); blomhuvud (huvud; fig. 1 *h*), huvudaxel förkortad el. något åt sidorna utbredd, blommor oskaftade (rödklöver); vidare blomkvast (kvast), klase med blommorna ung. i jämnhöjd (lönn, rönn); hänge, ax med slak huvudaxel och med b. efter blomningen el. fruktmognaden avfallande hel (hängeväxter); kolv (fig. 1 *e*), ax med mer el. mindre köttig huvudaxel (missne, majs); kotte, ax med huvudaxel och kottefjäll förvedade (de flesta barrträd, al); blomkorg (korg; fig. 1 *i*), huvudlik b., som omgives av en holk, vilken består av tegellagda, sterila högblad, holkfjäll. — Av sammansatta racemösa b. böra nämnas: sammansatt (dubbel) flock (fig. 1 *g*), småflockar samlade i en större flock (de flesta flockblommiga växter); sammansatt ax (fig. 1 *d*), småax samlade i ax (vete, råg); sammansatt klase (fig. 1 *b*), klasar samlade i en större klase (vinranka); vippa, ax samlade i klase (havre); korgar samlade i kvast (rölleka); o.s.v.

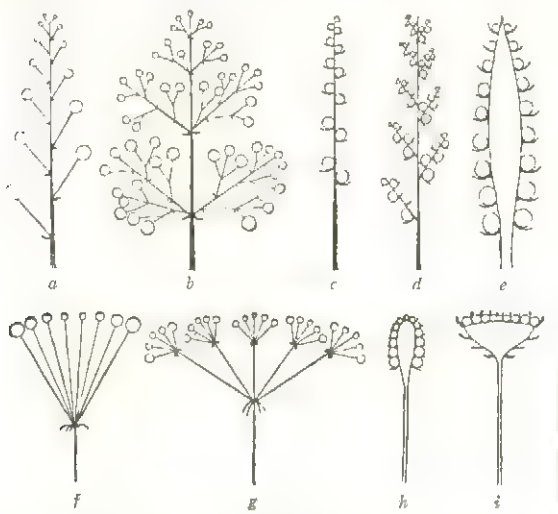

Fig. 1. Obegränsade blomställningar.
a klase, *b* sammansatt klase, *c* ax, *d* sammansatt ax, *e* kolv, *f* flock, *g* sammansatt flock, *h* huvud, *i* korg. — Se även pl. vid sp. 233.

Begränsade el. cymösa b. (knippen, *cymae*) utveckla i första hand en toppblomma i huvudaxelns spets, varigenom dennas tillväxt begränsas. Utvecklingen går inifrån och utåt (centrifugalt), så att toppblomman blir nr 1, blommorna på sidoaxlarna av första ordningen nr 2, av andra ordningen nr 3 o.s.v. (basipetal utveckling). De cymösa b. delas i en-, två- och flersidiga knippen. — Ensidigt knippe, *monocha'sium,* uppstår, då på huvudaxeln nedanför toppblomman endast en blombärande sidoaxel utvecklas, vilken i sin ordning utbildar endast en ny sidoaxel o.s.v. Sidoaxlarna kunna utgå ant. från samma sida av föregående axel, skruvknippe, *bostryx* (fig. 2 *c*), då sidoaxlarna utgå vinkelrätt mot den relativa huvudaxeln (johannesört), och *drepa'nium,* då de ligga i samma plan som denna (tågsläktet), el. omväxlande från h. och v. sidan av föregående axel, sicksackknippe, *cincinn'us* (fig. 2 *b*), då sidoaxlarna utgå vinkelrätt mot den relativa huvudaxeln (strävbladiga växter), och solfjäderknippe, *rhipi'dium,* då de ligga i samma plan som denna (svärdslilja). — Tvåsidigt knippe, *dicha'sium* (fig. 2 *a*), uppkommer, när från huvudaxeln två sidoaxlar utgå, sittande mitt emot varandra på samma höjd, från vardera av dessa ånyo två sidoaxlar o.s.v. (arun-, glim- och stjärnblomsläktet). — Flersidigt el. strålformigt knippe, *pleiocha'sium,* utvecklar tre el. flera sidoaxlar från samma höjd på huvudaxeln. Denna b. liknar mycket en flock men skiljer sig från denna därigenom, att utvecklingen går centrifugalt (många arter av törelsläktet och hos hylle-

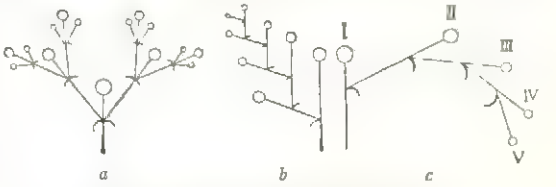

Fig. 2. Begränsade blomställningar.
a tvåsidigt knippe, *b* sicksackknippe, *c* skruvknippe. Se även pl. vid sp. 233.

släktet). — Gyttring (blomnystan) kallas en cymös b., vars alla blommor äro sammanträngda så, att den får ett huvudlikt utseende (bet- och mollsläktet). — En egendomlig form (*cya'thium*) av knippelik b. finns hos arter av törelsläktet*. *A.Ve.*

Blomstödjeblad, brakté, högblad el. örtblad, som i sitt veck bär en blomma. B. äro stundom undertryckta, i vissa fall förskjutna upp på blomskaftet. Jfr Stödjeblad.

Blomsävja, *bot.*, se Blomvass.

Blomtorka, *bot.*, se Blom- och grentorka.

Blomtunga, fiskart, se Bergskädda.

Blom und Voss [blå'm ont fåss'], Hamburg, på sin tid Tysklands största skeppsvarv, grundat 1877, sysselsatte vid 2:a världskrigets utbrott o. 16,000 arbetare. Bland större fartygsbyggnader, utgångna från B., märkas jätteångarna "Bismarck" och "Vaterland", vilka efter vapenstilleståndet 1918 övertogos av England och USA och i samband härmed omdöptes till "Majestic", resp. "Leviathan". Bland senare större byggen må nämnas "Cap Arcona" och "New York" (bägge 1927), "Kungsholm" och "Europa" (1928) samt "Wilh. Gustloff" (1937). Under 2:a världskriget specialiserade sig B. på seriebyggnad av jagare, torped- och ubåtar. Genom bombräderna mot Hamburg 1944 raserades stora delar av företagets anläggningar. Förstörelsen fortsattes vid de allierades inmarsch 1945, och vad som återstod av byggnader och tyngre utrustning sprängdes i maj 1946. *A.Lg.*

Blomvass, blomsävja, *Bu'tomus umbella'tus,* en vid näringsrika vattendrag förekommande flerårig art av fam. blomvassväxter, med vridna, smala blad och intill 1,5 m hög stängel, som uppbär en flocklik blomställning. Blommorna ha sex ljusröda kalkblad och nio ståndare, varav sex sitta i en yttre och tre i en inre krans.

Blomvass.

Blomvassväxter, *Butoma'ceae,* fam. av ordn. *Helob'iae,* innefattar i sumpmark växande högväxta örter el. simmande vattenväxter med smala, jämnbreda el. bågnerviga, lansettlika el. äggrunda blad och tvåkönade, regelbundna, 3-taliga blommor i flocklik, av knippen sammansatt blomställning. Ståndarna äro 9 el. flera, och gynoeciet består av 6 fria, kransställda fruktblad, som bilda baljkapslar med många, små frön, vilka sakna frövita och liksom hos fam. näckrosväxter sitta fästade utefter fruktbladens insida (laminal placentation). Till fam. höra 4 släkten, av vilka *Bu'tomus* (se Blomvass) förekommer i Sverige. I växthus odlas den i Brasilien inhemska *Hydroc'leis nymphaeoi'des,* ofta under det felaktiga namnet *Limnoch'aris Humbol'dtii.* *G.*

Blomvivlar, *Anthon'omus,* skalbaggsläkte av fam. vivlar, i Sverige representerat av ett dussin små

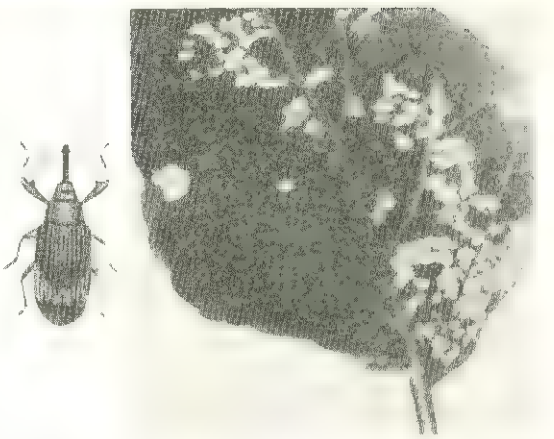

Äppleblomviveln och gnag av densamma på äppleblad.

arter. Äppleblomviveln, *A. pomo'rum,* är brun med ett gulvitt, svartkantat, snett tvärband över täckvingarna; längd 4 mm. Honan borrar på våren med sin snabel hål i blomknopparna av äpplen och päron samt lägger i dessa ett ägg. Larven angriper blommornas befruktningsorgan, varigenom knopparna vissna. Hallonviveln, *A. rubi,* är något mindre och till färgen svart. Larven lever som den föreg. huvudsakl. i blomknopparna på jordgubbar och smultron. Efter äggläggningen gnager honan ett skarpt hak i blomskaftet, varigenom detta bräckes och knoppen hindras att slå ut. En i Mexico och s. delen av Nordamerika förekommande art, *A. grandis,* bomullsviveln, är ett av bomullsodlingens svåraste skadedjur (se Vivlar). *E.Wn.*

Blomväxter, *bot.*, se Fanerogamer.

Blomängrar, skalbaggfam., se Hallonänger.

Blond (fra. *blond*), ljuslätt, ljushårig. — Blondi'n (fra. *blondine*), blond kvinna.

Blondeel [-ån'del], Lancelot, flamländsk konstnär (1496—1561), var verksam i Brygge, där han åtnjöt stort anseende även som praktisk tekniker. Av B. finnas teckningar till skulpturverk och dekorationer, målade gillefanor och kartonger för vävda tapeter m.m.

Blondel [blåndäll'] (Blondiaux de Nesles), berömd trouvère i slutet av 1100-talet. Till B:s namn knyter sig den redan på 1250-talet påvisbara sagan, att B. genom sin sång lyckats uppspåra och befria den fångne Rikard Lejonhjärta.

Blondel [blåndäll'], David, fransk reformert teolog och kyrkohistoriker (1590—1655), var under större delen av sitt liv präst på franska landsbygden men gjorde därunder en stor insats som kyrkohistoriker. Han företog bl.a. en kritisk undersökning av de pseudoisidoriska dekretalerna* och de katolska teorierna om påvedömets uppkomst. 1650 kallades han till prof. i historia vid École illustre i Amsterdam.

Blondel [blåndäll']. 1) François B., fransk arkitekt (1617—86), erhöll en lärd uppfostran och företog vidsträckta resor. Han deltog i militära arbeten i Rochefort och uppgjorde 1676 jämte P. Bullet en ny stadsplan för Paris, som på Ludvig XIV:s befallning försågs med nya kajer, nya hamnar o.s.v. och med vidgade gator. 1672 uppförde

François Blondel: Porte Saint Denis, Paris, 1672.

B. Porte S:t Denis, vilken Girardon och Anguier smyckade med reliefer. 1672 blev B. prof. i arkitektur vid och dir. för franska arkitekturakad. i Paris, där han verkade till sin död, trogen Vitruvius' principer och motståndare till gotiken och till Borrominis barockstil. B. anses ha uppgjort det första utkastet till tyghuset i Berlin. Bland B:s skrifter märkes "Cours d'architecture" (5 bd, 1675—83). Han skrev även matematiska och tekniska läroböcker. *B.A.M.*

2) Jacques-François B., den föreg:s brorson, arkitekt (1705–74). Som arkitekt kombinerade B. massorna med en viss tyngd (stadshuset och biskopspalatset i Metz). Mera betydande som lärare öppnade han 1739 i Paris en mycket besökt privat arkitekturskola och blev 1756 prof. vid arkitekturakad. där. B. skrev ett arbete om lustslott (2 bd, 1737—38), utgav "L'architecture françoise" (4 bd, 1752–56), som är pedagogiskt och historiskt betydande, samt "Cours d'architecture" (9 bd, 1771–77).

Blondel [blåⁿdäll'], Maurice, fransk tänkare (f. 1861), prof. vid univ. i Aix. B. utgår från Pascal och Ollé-Laprunes modernistiska, katolska filosofi, bekämpar intellektualismen och och vänder sig mot nythomisterna och deras teologiska rationalism. Bland B:s arbeten märkas "L'action" (1893, ny ed., 2 bd, 1936—38), "La pensée" (2 bd, 1934), "L'itinéraire philosophique de M. B." (1938), "Lutte pour la civilisation et philosophie de la paix" (1939), "La philosophie et l'esprit chrétien", 1 (1944) samt "Pages religieuses", utg. av Yves de Montcheuil (1946).

Blonder [-åⁿd-], ett slags spetsar av silke, lätta, lösa och skira, urspr. knypplade, sedan även imiterade genom vävnad. Namnet härrör antagl. av den ljusa, "blonda" färgen på råsilket, varav b. först tillverkades. B. förekomma ganska mycket

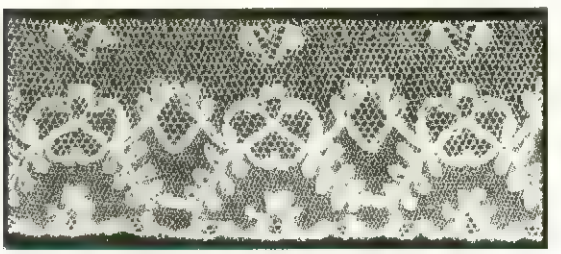

Knypplade blonder.

i det senare 1700-talets modedräkt och voro även periodvis under 1800-talet uppskattade.

Blondi'n, se Blond.

Blondinett', ras av duvsläktet.*

Blondus, Flavius (ital. *Flavio Biondo*), italiensk humanist (1392—1463), sekr. hos påven Eugenius III. Sin berömmelse har B. vunnit som historiker och fornforskare. Som historiker ("Historiarum ab inclinato Romano imperio decades III") framhöll han den av hans samtid annars föraktade medeltidens stora betydelse för kulturutvecklingen. Som fornforskare har han med sina stora verk "Roma instaurata" och "Roma triumphans" lagt grunden till den disciplin, som brukar benämnas "romerska antikviteter", och i "Italia illustrata" har han givit en ytterst betydelsefull historisk-geografisk beskrivning av Italien vid 1400-talets mitt. *K.H.*

Bloomfield [blo'mfild], stad i New Jersey, USA, n.v. förstad till Newark; 41,623 inv. (1940). Elektroteknisk, läkemedels-, ylle- och trikåindustri.

Bloomfield [blo'mfild], Maurice, amerikansk språkman, sanskritforskare (1855—1928), prof. vid Johns Hopkins Univ. i Baltimore. B. publicerade flera skrifter och avhandlingar över religionsvetenskapliga och språkhistoriska ämnen, bl.a. "A Vedic concordance" (1906) och "The religion of the Veda" (1908), översatte bl.a. Atharvaveda till engelska för Max Müllers stora källskriftsamling "The sacred books of the East" samt skrev värdefulla studier över gammalindisk litteratur och jämförande grammatik. *[M.Es]L.*

Bloomington [blo'mingtən], stad i Illinois, USA, 175 km s.v. om Chicago; 32,868 inv. (1940). Järnvägsknut; masugnar, järnvägs- o.a. mekaniska verkstäder. I B. ligger Illinois Wesleyan Univ., grundat 1850.

Bloomington [blo'mington], stad i Indiana, USA, 70 km s.s.v. om Indianapolis; 20,870 inv. (1940). Stor möbelindustri. B. är säte för Indiana Univ., grundat 1838 (6,935 studenter 1945).

Blooms [blo'mz] (eng.), valsade ämnen av stål med en tvärsektion av minst 5 tum (125 mm) i fyrkant. Jfr Billets.

Bloomsbury [blo'mzbəri], Londons vetenskapliga centrum, s.ö. om Regent's Park, kring British Museum och univ.

Bloss. 1) Belysningsmedel, bestående av en kluven, kådig sticka (lyssticka, pärta*) el. bunt av sådana. Förr vanligt belysningsmedel inomhus; användes också utomhus, t.ex. vid ljustring och jakt och vid kyrkfärder till julottan. B. har även varit namn på de facklor, som användes inom de högre samhällsklasserna, särsk. vid ceremoniella tillfällen. — Blosshållare, personer som buro b; även redskap för b:s fästande el. bärande.

2) Sjöv., signalmedel på fartyg. S.k. lotsbloss skall författningsenligt finnas ombord för att vid behov därmed tillkalla lots. B. utgöres av en vid ett handtag fastgjord drevsudd, som neddoppas i fotogen el. tjära och antändes. — Blosslampa, bleckkanna med pip och veke, som med ett el. annat brännbart ämne förr användes till lyse, spec. på fartyg i kolboxar etc.

Blossa, *sjöv.*, signalera med bloss*.

Blot, *forngerm. religionsv.*, vanl. översatt med "offer". Att blota var att besvärja gudarna ("blota

gudarna") genom offer och genom magiska handlingar och sånger. B. inleddes med att man utfrågade guden, vad denne önskade i gåva, och gåvan krävde sedan gengåva från gudens sida. Denna typ av b. återfinnes mycket tydligt i lapska offer. B. kunde ske privat och offentligt. Det senare b. kunde nå monumentala former, ss. i det stora Uppsalablotet, som återkom vart nionde år och i vilket människor offrades. B. var ofta förenat med en kultisk måltid, då delar av offerdjuret förtärdes. Vissa sådana kultgillen höllos regelbundet vid bestämda tider på året, t.ex. midvinterblot. — I kristna skrifter har ordet blota kommit att få betydelsen förbanna, en förändring som givetvis sammanhänger med religionsskiftet. *Th.P.*

Bloteling [blå'-], Abraham, nederländsk kopparstickare (1640—90), stack huvudsakl. efter Rubens, Frans Hals och Th. de Keyser m.fl. nederländare och arbetade även som etsare och i mezzotintomaner samt förbättrade det senare genom införande av granuleringsjärnet.

Blot-Sven, svensk konung, se Sven.

Blount [blʉnt], Charles, engelsk författare och deist (1654—93), verkade genom sina skrifter för religiös och politisk frihet i anslutning till Edvard Herberts och Th. Hobbes' åsikter. I skriften "Anima mundi or an historical narration of the opinions of the ancients concerning man's soul after this life" (1679) hävdade han den s.k. naturliga religionen; arbetet "The two first books of Philostratus" (1680) blev indraget, därför att han kritiserade undren i NT. "Miscellaneous works", som även innehöllo B:s brevväxling, utgåvos 1695. *S.N.*

de Blowitz [blå'v-], Henri Georges Stephan, hette urspr. Adolf Opper, fransk-engelsk journalist av böhmisk börd (1825—1903). Korrespondent i Paris för "Times" från 1871 förvärvade B. snart världsrykte, framför allt genom sina intervjuer med ledande politiska personligheter. Sin mest sensationella journalistbragd utförde B. 1878, då han satte sin tidn. i tillfälle att publicera Berlinfördragets fullständiga text, samtidigt som det undertecknades i Tyskland. — Litt.: "My memoirs" (1903; sv. övers. "Hvad en tidningsman upplefvat", 1904). *E.*

Bloy [blǫa'], Léon, fransk författare (1846—1917). B. var efter Barbey d'Aurevilly den häftigaste förkämpen för undergrävandet av naturalismen och för en ny ideell uppfattning, i liv och dikt, på ultrakatolsk grund. Av starkt tidsintresse äro de två biografiska romanerna "Le désespéré" (1886) och "La femme pauvre" (1897), novellerna "Sueur de sang" (1893) med ämnen från kriget 1870—71, i vilket B. deltog som franktirör, och "Histoires désobligeantes" (1894). Viktigast torde emellertid vara en av B. själv successivt utg. dagboksserie, räckande från 1892 (i 8 bd med olika titlar, sista bandet utgavs postumt 1920). — Litt.: A. Retté, "L. B." (1923); J. Jörgensen, "Essays" (1906). *L/f.*

Bl.R., förk. för *Blaa Ridder.*

Bludov [blo'dəf], Dmitrij Nikolajevitj, rysk diplomat och politiker (1785—1864), var 1812—14 legationssekr. i Stockholm och 1817—20 chargé d'affaires i London, blev 1826 sekr. i den efter dekabristupproret tillsatta undersökningskommissionen och snart dess egentlige ledare, 1829 geheimeråd, 1832 inrikesminister, 1839 justitieminister och president i riksrådets lagkommission, som under hans energiska ledning fullbordade det stora av Speranskij påbörjade lagkodifieringsarbetet. Under B:s medverkan togos på 1840-talet de första stegen till livegenskapens upphävande. Efter en beskickning till Rom 1846—47 och avslutandet av ett konkordat med påven var han ivrigt verksam för bondernas frigörelse, blev 1858 ordf. i centralkommittén för frågans utredande och kunde 1861 underteckna den berömda akt, som försatte nära 22 mill. livegna i frihet. *S.Bsn.*

Bluefields [blo'fildz], Blewfields, stad i Nicaragua, på Mosquitokusten; 19,114 inv. (1943). B., som är landets främsta atlanthamn, var till 1860 huvudstad i Mosquitia.

Blue gill [blo' jill'], fiskart av fam. *Centrar'chidae*.*

Blue ground [blo' gra͡u'nd] (eng.), blågrön förvittringsprodukt, i vilken de sydafrikanska diamanterna primärt uppträda. B. har uppkommit av en basisk djupbergart, peridotit ("kimberlit").

Blue light [blo' la͡i't] (eng., blått ljus), pyroteknisk signal (bloss), som avgives å fartyg för tillkallande av lots; även för att angiva, att ett fartyg befinner sig i nödläge och önskar assistans.

Blue Mountains [blo' ma͡u'ntinz] (eng.), Blå bergen, namn på flera berg i Amerika och Australien.

1) En av Appalachernas* ö. kedjor i USA.
2) Skogbevuxen bergskedja i n.ö. Oregon, USA.
3) Jamaicas* högsta bergskedja.
4) Bergstrakt i Nya Syd-Wales i Australien, c:a 75 km v.n.v. om Sydney. B. är en starkt sönderskuren sandstensplatå med 200—300 m djupa kan-

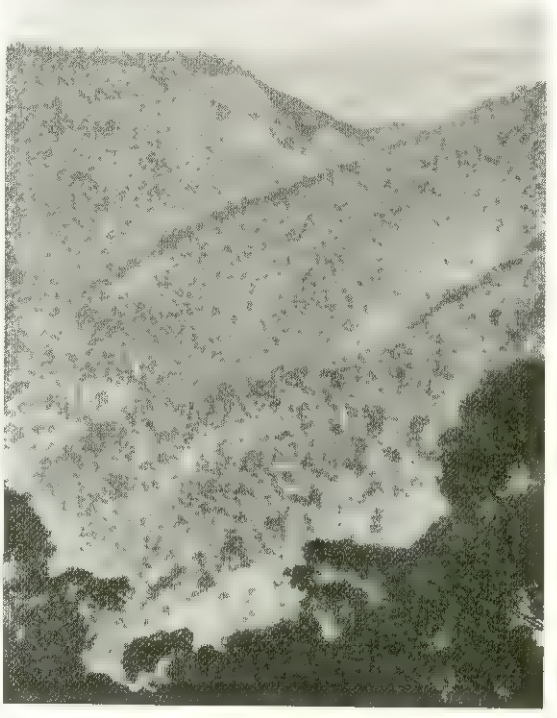

Blue Mountains, Australien. Se även bild 1 å pl. vid Australien.

joner. Den är känd för sin naturskönhet och har livlig turisttrafik med centrum i Katoomba. *P.*

Blue note [blo' nâû't, (eng., eg. blå ton), *mus.*, betecknar inom en durtonart den lilla tersen och septiman, där dessa ej kunna tydas som tillhörande någon annan tonart utan förklaras som alterationer av durtonartens stora ters och septima. Den musikaliska satsen får genom sådana *blue* terser och septimor en drömmande och vek (*blue*) karaktär, som är synnerligen karakteristisk för den amerikanska neger- och jazzmusiken men även för skotsk och irländsk folkton. Den riemannska harmoniläran, som ej arbetar med begreppet harmonisk alteration, tyder den lilla tersen och septiman inom en durtonart som funktioner av besläktade tonarter, vilket torde vara den enda framkomliga vägen för en harmonisk analys. Jfr Blues och Jazz. *P.L.*

Blue Peter [blo' pi'tə], internationella signalteckenet P, blå flagga med vitt rektangulärt fält i mitten (se pl. vid art. Signalbok). B. hissat ensamt å fartyg anger, att detta är klart för avgång och att landpermitterade kallas ombord.

Blue ribbon [blo' ribb'ən] (eng.), blå bandet*, eg. Strumpebandsordens band; i överförd bet.: högsta utmärkelse; förnämsta tävlingspris. — *Sjöv.*, urspr. en stor, blå vimpel, som tilldelades det klipperskepp, vilket gjorde den snabbaste resan Australien—England. Numera utgör B. (*the Blue Ribbon of the North Atlantic*, Atlantens blå band) en utmärkelse åt det fartyg, som utför den snabbaste färden över Nordatlanten (Bishop Rock, England,—Ambrose Channels fyrskepp utanför New York), från 1935 symboliserad av en pokal. Under 1840—50-talen gjordes de snabbaste resorna med hjulångare, hemmahörande i Liverpool, med farter på 10 à 14 knop. Under 1860—70-talen stegrades farterna till 15 och 16 knop. 1897 till o. 1905 innehades rekordet av tyska ångare med c:a 23 knops fart för att 1908 övergå till den engelska turbinångaren "Mauretania", som med 26 à 27 knop höll rekordet intill 1929, då det återtogs av Tyskland med "Bremen" och "Europa". 1933 var den italienska turbinångaren "Rex" snabbaste fartyg, 1935 den franska ångaren "Normandie" och 1936 den engelska "Queen Mary" med 30,14 knop västerut och 30,63 österut. 1937 återtogs B. av "Normandie" och 1938 av "Queen Mary" (medelfart 31,7 knop; ej fullt 4 dygn). *[G.Zs]H.Å.*

Blue Ridge [blo' rij'], bergskedja inom Appalacherna* i USA.

Blues [bloz], urspr. en slags sentimental kärleksvisa i 2/4 el. 4/4-takt hos de amerikanska negrerna, vars periodik bygger på 12 takter i st. för 8 el. 16. Den går vanl. i dur, men durskalans stora ters och septima ersättas ofta med liten ters och septima, vilket gör harmoniken vek och insmickrande ("blue" ters och septima). Genom negerkomponisten W. C. Handy blev b. o. 1914 en av de mest uppskattade danserna inom den moderna jazzmusiken. B. har samma figuration som foxtrot.

Blue Star Line [blo' sta' lâî'n], engelskt rederibolag, som vid 2:a världskrigets utbrott 1939 ägde 28 maskindrivna last- och passagerarfartyg, varav 9 motorfartyg, i storlek från 1,350 till 15,000 bruttoregisterton. Bolaget upprätthöll regelbunden trafik mellan England och Sydamerika; lastfartygen voro inrättade för transport av fruset kött.

Bluff [eng. utt. bløff] (eng., urspr. amer.), oförsynt bedrägeri, försök att framställa sig förmer än man är, "blå dunster"; som term i kortspel: handling, varigenom man ger sig sken att ha bättre kort, än man har, t.ex. för hög bjudning el. satsning; även person som bluffar.

Bluffs [bløfs], amerikansk benämning på höga, brant stupande och i flackt liggande sedimentbergarter el. lösa jordlager uteroderade dalsidor, spec. om de branter, som begränsa Mississippis flodplan nedanför Ohios mynning.

Bluhme [blo'mə], Christian Albrecht, dansk statsman (1794–1866), 1836 borgmästare i Næstved, 1838 stiftamtman i Aalborg, 1843 dir. för generaltullkammaren och kommerskollegiet, 1848 kabinettssekr. och amtman över Præstö amt, 1850 dir. för Öresundstullkammaren.

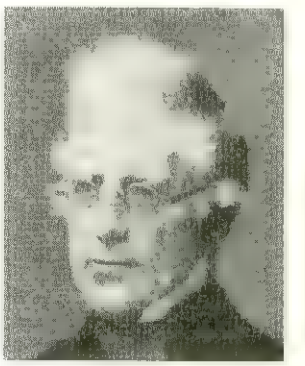

B. gjorde sig 1848 känd som konservativ helstatsman; hans moderation förskaffade honom dock plats i den nationalliberalt färgade ministären mars—nov. s.å. När det utrikespolitiska trycket snart tvingade Danmark att söka lösningen av den schleswig-holsteinska frågan i organiserandet av en helstat, d.v.s. en stat omfattande Danmark, Slesvig och Holstein, blev B. i okt. 1851 utrikesminister för att i denna riktning ordna förhållandena utan att därför helt uppge de nationalliberala önskemålen om en närmare förbindelse mellan Danmark och Slesvig. Inom kort måste B. ha insett omöjligheten av att förena dessa med de europeiska stormakternas krav. Han lyckades något dämpa den påstridiga stämningen i Folketinget, tillfredsställde Österrike och Preussen genom avtalen av 1851 och 1852 och framlade, sedan han (jan. 1852) blivit ministärens chef, för riksdagen sitt helstatsprojekt. I samband därmed föreslog han en tullunion mellan hertigdömena och Danmark samt en ny arvföljdslag. B:s förslag angrepos av nationalliberalerna, men han försvarade dem med kraft och hemförde med den bondevänliga vänsterns hjälp segern. B. avgick 1853 som konseljpresident, kvarstannade under Örsted som utrikesminister men föll med honom i dec. 1854. 1856—57 ledde han underhandlingarna om Öresundstullens avskaffande och bragte dem till en för Danmark förmånlig lösning. 1856 fick B. säte i det nybildade riksrådet, angrep här Halls ejderdanska politik, särsk. novemberförfattningen, men nekade 1857—63 icke mindre än fyra gånger att ingå i regeringen. Efter nederlagen i dansk-tyska kriget åtog sig B. uppgiften att som ministerchef ordna fredsverket; man hoppades allm. i Danmark, att B. med sitt politiska förflutna skulle ernå relativt förmånliga villkor. I det längsta sökte han förmå fienderna till eftergifter rörande Slesvigs ställning men måste slutl. gå in på fredsvill-

koren. Den sista uppgiften för B. blev att genomföra den genom hertigdömenas förlust nödvändiga författningsändringen. Hans i konservativ anda hållna förslag antogs ej av Folketinget, och han lämnade — redan en bruten man — i nov. 1865 sin post. — B. var otvivelaktigt sitt partis främsta kraft; han var en överlägsen talare, en god debattör och en framstående diplomat. Han lät sina handlingar bestämmas av reella faktorer; då han insåg Danmarks oförmåga att föra en på egna resurser grundad politik, blev den "europeiska nödvändigheten" den ledstjärna, som förde honom till helstatsprojektet av 1852 och till underkastelsen under de tyska makterna 1864. *B.*

Blum [blom], Robert, tysk politiker (1807—48), skriftställare, var livligt intresserad av tidens politiska rörelser, blev ledare för det demokratiska partiet i Sachsen och var en av v. presidenterna i nationalförsamlingen 1848, där han tillhörde moderata vänstern. B. sändes s.å. jämte J. Fröbel till Wien för att överbringa en adress till dess revolutionärer, häktades vid stadens stormning, överbevisades att ha deltagit i barrikadstriderna, dömdes till döden och arkebuserades. B:s "Ausgewählte Reden und Schriften" utg. av H. Nebel (1879—81). — Litt.: H. Blum, "R. B." (1878). *Arrh.*

Blum [blomm], Ernest, fransk teaterförfattare (1836—1907), har skrivit en rad lustspel och sensationsstycken, bl.a. "Rocambole" (1864, tills. med Bourgeois och Ponson du Terrail), "Cendrillon" (1866, tills. med Clairville och Monnier), "Rose Michel" (1875) och "Madame Mongodin" (1890, tills. med Toché), samt lämnat libretton till åtskilliga operetter, bl.a. Offenbachs "La jolie parfumeuse" (1874).

Blum [blomm], Léon, fransk politiker (f. 1872). B. föddes i Paris; föräldrarna voro förmögna judar från Elsass. Efter juridiska och litterära studier beträdde han ämbetsmannabanan och blev led. av regeringsrätten. Samtidigt deltog han livligt i det franska kulturlivet som teaterkritiker och skriftställare. Dreyfusaffären drog honom in i politiken, och under inflytande av Jaurès anslöt han sig 1899 till socialisterna. Hans kulturintressen upptogo honom så starkt, att han länge undvek en mera aktiv roll i politiken, men mordet på Jaurès och socialisternas svårigheter föranledde honom att ägna alltmera tid åt partiet. Sedan han 1919 hade invalts i deputeradekammaren, blev han snart socialisternas ledare. Genom splittring hade partiet förlorat två tredjedelar av sina medl. samt sin stora tidn. "L'Humanité", grundad av Jaurès, men inom några år följde en återhämtning. 1921 blev B. chefred. för det nya socialistiska huvudorganet "Le Populaire". Vid valen 1928 blev han utslagen i sin gamla krets Seine men återbördades följ. år genom fyllnadsval till kammaren som deputerad för Narbonne. Under första hälften av 1930-talet stärktes ytterligare B:s politiska ställning, och efter Folkfrontens seger 1936 bildade han en ministär med representanter för denna vänsterkartell men utan kommunistisk medverkan. Folkfrontsregeringen genomförde under hans ledning ett radikalt socialprogram, som vållade häftiga motsättningar och omfattande kapitalflykt (senare uppgavs detta program till stor del). B. upplöste Eldkorset och flera andra högerextremistiska organisationer. Hans utrikespolitik var försiktig, även i fråga om det för Frankrike mycket oroande spanska inbördeskriget. Statsfinanserna beredde honom stora svårigheter, och då han i juni 1937 begärde vittgående fullmakter, störtades han av senaten. I den därpå följande regeringen Chautemps blev B. v. konseljpresident. I mars 1938 bildade han med samma parlamentariska underlag som 1936 själv åter en regering, som dock avgick redan månaden därpå, varvid Daladier trädde till. — Efter det franska militära sammanbrottet 1940 rostade B. mot Pétains övertagande av makten samt mot den nya författningen. På hösten s.å. blev han häktad och ställdes jämte andra framstående politiker och militärer inför rätta i Riom. Han försvarade sig med moralisk kraft och juridisk skärpa. Processen inställdes, men B. hölls alltjämt fängslad. Sedan även s. Frankrike blivit ockuperat, utlämnades han av vichyregeringen i april 1943 till tyskarna och satt bl.a. i koncentrationslägret Dachau men betraktades närmast som gisslan el. "utbytesfånge". Våren 1945 befriades han i Tyrolen av amerikanska trupper. Efter hemkomsten mottog han intet parlamentariskt mandat men återupptog sin verksamhet i partiet och i "Le Populaire". Våren 1946 reste han i särskild mission till Washington och utverkade amerikanska krediter på 1,400 mill. $ samt avskrivning av Frankrikes krigsskulder till ett belopp av 1,800 mill. $. Efter valen på hösten s.å. uppdrog nationalförsamlingen åt B. att bilda en interimsregering i avvaktan på valet av 4:e republikens förste statspresident. Han upprättade en socialistisk minoritetsregering. Denna förmådde på grund av sin homogenitet ta itu med flera svåra frågor, som den första efterkrigstidens av inre söndring lidande samlingsregeringar icke hade kunnat verksamt behandla. Främst vidtogos åtgärder mot inflationshotet, prissänkningar, besparingar på budgeten o.s.v. I jan. 1947 for B. till London och träffade med brittiska regeringen preliminär överenskommelse om en militärallians. De på kort tid utförda stora finansiella och utrikespolitiska åtgärderna förskaffade honom livligt erkännande, men han fullföljde omedelbart i samband med presidentvalet i jan. sin avsikt att demissionera. — B. är fransk representant i FN:s kulturorganisation UNESCO och var ordf. vid dess första generalförsamling. *S.Br.*

Blumauer [blo'mâuər], Aloys, tysk skald (1755–98), jesuit, sedan hovcensor i Wien, bokhandlare, berömd för sin kvicka travesti av Vergilius' Aeneid, "Abentheuer des frommen Helden Aeneas" (1784–88; sv. övers. 1813–14, senaste uppl. 1904), med hånfulla utfall mot hierarki och munkväsen.

Blume, Lars, industriidkare (f. 4/8 1873), examinerades från Tekniska högsk. 1894. Efter praktik i bl.a. USA, Tyskland och England anställdes A. 1899 vid Asea i Västerås, där han 1903 blev chef för den elektromekaniska avd. 1910—25 var han chef för ab. Arboga mekaniska verkstad och 1926—41 dir. för Luth & Roséns elektriska ab., ävensom för ab. Chr. Bergh, Svalöv. B. är styrelseled. i ett flertal industriföretag, i Sveriges verkstadsförening, Sveriges maskinindustriförening samt i Föreningen för elektricitetens rationella användning (FERA). *A.Lg.*

Blume [blo'mə], Heinrich, tysk bildhuggare (d. 1648), var verksam i Sverige vid Axel Oxenstiernas byggen på Fiholm och Tidö och vid Jäders kyrka på 1630 -40-talen. Även flera portaler i Stockholm ha tillskrivits honom.

von Blume [blo'mə], Karl Wilhelm Hermann, tysk militär (1835—1919), officer vid inf. 1854, deltog i 1866 och 1870—71 års krig, generalmajor 1885, armékårchef 1892, general av inf. 1893; avsked 1896. B. utgav "Die Operationen der deutschen Heere von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Krieges" (1872; sv. övers. s.å.), "Strategie" (3 Aufl. 1912), "Die Grundlagen unserer Wehrkraft" (1899) m.fl.

Blumenau [blo'mənâu], tysk koloni i Santa Catharina* i Brasilien.

Blumenbach [blo'mənbax], Johann Friedrich, tysk naturforskare (1752—1840), prof. i medicin och föreståndare för det naturhistoriska museet i Göttingen 1776. B. var en av sin tids mest berömda och mångsidiga naturforskare, vars föreläsningar över olika grenar av naturalhistorien, anatomien, fysiologien och medicinens historia samlade åhörare från skilda länder. Därjämte anses han med rätta som den moderna antropologiens grundläggare. Stödd på undersökningar av ett rikt kraniematerial kom B. näml. till den uppfattningen, att det finnes 5 människoraser härstammande från en gemensam rot. Genom sina jämförande studier slöt han, att arterna ej voro konstanta, och försökte inom zoologien, ofta utan framgång, att ersätta Linnés system med ett mera naturligt. I varje fall är det B:s förtjänst att först ha framhållit den jämförande anatomiens stora betydelse för zoologien. Några av hans viktigaste arbeten äro: "De generis humani varietate nativa" (1775), "Handbuch der Naturgeschichte" (1779, 12 Aufl. 1830), "Handbuch der vergleichenden Anatomie" (1805; flera senare uppl. och övers.), "Collectionis suae craniorum diversarum gentium decades" (1790—1828). *O.Cn.*

Blumenbachia [-bakk'ia], släkte av fam. *Loasa'ceae,* med 3 sydamerikanska arter, ettåriga, med bränn- och ankarhår försedda örter, som ha flerrummig, vid mognaden uppblåst kapsel.

Blumenfeld [-fe'lt], Felix Michajlovitj, rysk tonsättare (1863—1931), blev efter studier vid S:t Petersburgs konservatorium för Stein i piano och Rimskij-Korsakov i komposition 1885 prof. där till 1918. B. har även framträtt som pianovirtuos och dirigent. Han har skrivit en symfoni och en stråkkvartett men är mest känd för sina virtuosa och pianistiskt raffinerade pianoverk, bland dem 24 preludier och den berömda vänsterhandsetyden.

Blumenthal, Ida, landsmålsberätterska, se Gawell-Blumenthal.

von Blumenthal [blo'-], Leonard, greve, tysk militär (1810—1900), officer vid inf. 1827, överste 1860, generalmajor 1864, general av inf. 1873, generalfältmarskalk 1888; avsked 1898. Under 1864 års krig var B. stabschef hos prins Friedrich Karl, 1866 generalstabschef vid 2:a och 1870/71 vid 3:e armén. Efter fredsslutet erhöll B. en nationalbelöning och upphöjdes 1883 i grevligt stånd. 1888—92 var han generalinspektör för 4:e och 1892—98 för 3:e arméinspektionen. — Litt.: "Tagebücher des Generalfeldmarschalls Graf von B. 1866 und 1870/71" (1902). *E.Bz.*

Blumenthal [blo'-], Oskar, tysk lustspelsförfattare och teaterledare (1852—1917). B. grundade 1888 Lessingtheater i Berlin och ledde densamma till 1897, utgav flera tidskrifter, skrev lätta och kvicka kåserier på vers och prosa och har främst gjort sig känd som en skicklig men ytlig leverantör av några av 1880—90-talens framgångsrikaste lustspel, bl.a. "Provpilen", "Den stora klockan", "Damen från Ostende", "På solsidan" och "Storstadsluft", alla tills. med G. Kadelburg.

Blumhardt [blo'm-]. 1) Christian Gottlieb B., tysk teolog, en av missionens första förkämpar i Tyskland (1779—1838). B. verkade en tid som sekr. i Deutsche Christentumsgesellschaft i Basel, som bl.a. hade mission på sitt program, och deltog i bildandet av bibelsällskapet i Basel 1804. 1816—38 var han inspektor för Baselmissionssällskapet och förestod dess missionsskola. Under denna sin verksamhet betonade B. nödvändigheten av missionärernas teologiska utbildning. På B:s initiativ upptogs egen mission från Tyskland (med missionarer utsända från Basel) i Västafrika 1827 och i Indien 1833. Han utgav "Versuch einer allgemeinen Missionsgeschichte" (3 bd, 1828—37). *S.N.*

2) Johann Christoph B., den föreg:s brorson, präst (1805—80). B., som 1838 fick prästerlig tjänst i Möttlingen nära Calw i Württemberg, kom under sin själasörjarverksamhet där i beröring med en flicka, Gottliebin Dittus, som led av hysteri med häftiga utbrott och som tillfrisknade under B:s behandling. Detta blev utgångspunkt för en väckelse med fortsatta troshelbrägdagörelser. Då B. utsattes för åtskilliga svårigheter bl.a. från kyrkans sida, flyttade han 1852 sin verksamhet till Bad Boll, dit en mängd sjuka samlades. Det var dock icke B:s mening, att Bad Boll endast skulle vara en anstalt för troshelbrägdagörelse utan även ett centrum för Guds rikes förverkligande på jorden. Utmärkande för B. är näml. hans förkunnelse om Guds rike, vilket han framställer som något, som skall förverkligas på jorden, i det att Gud tager hela tillvaron och mänskligheten i sin tjänst. Botandet av sjuka var för B. ett utslag av denna hela livet omge-

staltande gudsrikeskraft. B. skildras som en samlad, behärskad, nästan nykter natur utan varje inslag av sjuklig extas el. svärmeri. — Litt.: F. Zündel, "J. C. B." (1880, 12 Aufl. 1933); biogr. av E. Gaugler (1942, med litt.-fört.). *S.N.*

3) Christoph B., den föreg:s son (1842—1919), fortsatte faderns verksamhet. Hos B. kom dock troshelbrägdagörelsen att skjutas undan, medan han allt starkare betonade och vidare utvecklade gudsrikesförkunnelsen. B. kom i skarpare opposition mot kyrkan, än vad fadern varit, något som bl.a. tog sig uttryck i hans anslutning till socialdemokratien (deputerad inom socialdemokratiska partiet i Württembergs lantdag 1900—06). Enl. B. förverkligar sig gudsriket genom en organisk utveckling, liksom det innebär frälsning icke endast av individen utan av hela samhället. Från dessa synpunkter fattade han socialdemokratien med dess sociala rättfärdighetsmotiv som en därom själv omedveten medarbetare i gudsrikets förverkligande på jorden. B. har varit av avgörande betydelse för den tysk-schweiziska religiöst-sociala rörelsen, där H. Kutter och framför allt L. Ragaz ha mycket nära anknytning till honom. Påverkan från B. märkes även hos J. Müller o.a. — Litt.: L. Ragaz, "Der Kampf um das Reich Gottes" (1922, 2 Aufl. 1925); E. Thurneysen, "C. B." (1926); T. Bohlin, "Den kristna gudsrikestanken" (1928); P. Scherding, "C. B. et son père" (1937); E. Zellweger, "Der jüngere B." (1945). *S.N.*

Blumner [blo'm-], Martin, tysk tonsättare och dirigent (1827—1901), 1876 dirigent i Berliner Singakademie, vars historia han skrev 1891 ("Geschichte der Sing-Akademie zu Berlin"); 1875 medl. av Königliche Akad. der Künste, 1885 ledare av den musikaliska sektionen, 1891 akad:s v. president och dir. för mästarskolan för komposition. B:s kompositioner omfatta kantater, oratorier, psalmer, motetter, sånger, duetter m.m.

Blunck [blonk], Ditlev Conrad, dansk målare från Holstein (1799—1853), ägnade sig bl.a. åt genre- och porträttmåleri. I Rom utförde han 1837 den tidshistoriskt intressanta bilden "Danska konstnärer med Thorvaldsen i osterian La Censola" (Thorvaldsens museum). Senare bosatte sig B. i Wien och Hamburg. Obetydlig som målare bidrog han att införa tysk romantik i dansk konst.

Blunck [blonk], Hans Friedrich, tysk författare (f. 1888), föddes i Altona, studerade juridik i Kiel och Heidelberg, deltog i 1:a världskriget, ämbetsman i Hamburg 1920, bosatte sig på en gård i Holstein 1928, anslöt sig tidigt till nationalsocialismen, var 1933 35 president i Reichsschrifttumskammer, det nazistiska författarförbundet. B. har skrivit noveller och romaner, skådespel, lyrik och versepik, ibland på plattyska. Han har främst hämtat motiv från tysk historia, med särskild förkärlek från den mytiska germanska forntiden. I två trilogier skildrade B. den "tyska" människans utveckling tiderna igenom, "Urvätersaga" ("Gewalt über das Feuer", 1928, "Kampf der Gestirne", 1926, "Streit mit den Göttern", s.å.) och "Werdendes Volk" med motiv från hansatiden ("Stelling Rotkinnsohn", 1924, "Hein Hoyer", 1922, "Berend Fock", 1923). Bland B:s "tidsromaner" märkas "Totentanz" (1916) och "Volkswende" (1930). B. har utg. flera sagosaml., bl.a. "Märchen von der Niederelbe" (1923). "Der Wanderer" (1925) och "Erwartung" (1930) innehålla lyrik, "Sage vom Reich" (1942) var första bandet av ett väldigt versepos, som skildrar Tysklands öden från urtid till medeltiden. *E.*

Blunden [blən'dən], Edmund Charles, engelsk författare (f. 1896). B. deltog i 1:a världskriget, var 1924 -27 prof. i engelsk litteratur i Tokyo och vid univ. i Oxford 1931 -43. Han debuterade 1914 som lyriker och har utg. en lång rad diktsaml., där särsk. den klassiskt lugna, behagfulla realismen i målningen av naturen och lantlivet vunnit kritikens gillande. I "Poems 1914—30" (1930) äro hans tidigare dikter samlade och i "Poems 1930—1940" (1941) hans senare. Som litteraturhistoriker och essäist har han framträtt med arbeten om Shelley, H. Vaughan, Leigh Hunt, Charles Lamb, naturskildringen i den engelska litteraturen m.m. Sin internationella berömmelse vann han genom krigsskildringen "Undertones of war" (1928; sv. övers. "Krigets vardag", 1931), som utmärker sig för enkel saklighet och affektfri syn på krigets verklighet. *S.Hn.*

Blunder (eng. *blunder*) förbiseende, fel, misstag, bock; sannolikt nära besläktat med det inhemska *blunder*, blund, slummer.

Bluntschli [blon'-], Johann Kaspar, schweizisk jurist och politiker (1808—81), 1833 prof. i Zürich, lämnade av politiska skäl hemlandet och blev 1848 prof. i München, 1861 i Heidelberg. Även i Tyskland deltog B. i det politiska livet och slöt sig till det nationalliberala partiet. B. deltog i stiftandet av Institut de droit international. Av värde äro hans rättshistoriska arbeten, bl.a. "Staats- und Rechtsgeschichte der Stadt und Landschaft Zürich" (1838—39) och en kodifikation av Zürichs privaträtt 1854—56. B:s talrika statsrättsliga arbeten äro däremot numera av ringa intresse. *K.*

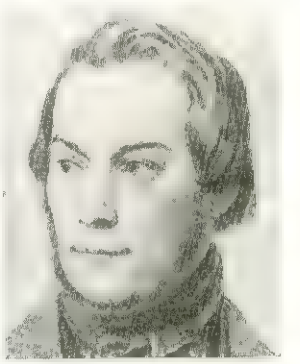

Blus (fra. *blouse*). 1) Arbetsblus, ett överdragsplagg av vid skjortform, av grovt linne el. bomullstyg, bäres vid arbetet av sådana manliga el. kvinnliga yrkesutövare, som behöva skydda sina kläder. B. når ung. till knäna och hålles vid midjan ihop av ett bälte el. en rem. — 2) Blåskjorta, ett specialplagg för sjömän, som når ung. till höften och har fyrkantig krage, har under benämningen "sjömansblus" upptagits som barnplagg ung. på 1860-talet. — 3) Ett damplagg av mycket varierande form och material, som från början hade en om arbetsblusen påminnande form med "blusärm", d.v.s. en täml. vid ärm med linning vid handen. Oegentligt ha sedan alla liv till damklänningen, där kjolen var av annat material, kallats b., oavsett form, färg och material. B. började användas på 1860-talet ("Garibaldiskjortan") och var högmodern på 1890-talet, särsk. som sportplagg, men sys sedan 1900-talets början även

Damblusar 1905: t.v. skjortblus, t.h. fantasiblus.
Ur "Simplicissimus".

i mycket dyrbara tyger och brukas även vid täml. festliga tillfällen. — 4) *"Blouse"* kallades även ett slags tvättklänningar med öppen framvåd, som buros på 1820—30-talen. — 5) R y s k b. har närmast formen av en arbetsblus men har hög el. halvhög krage samt knäppes i sidan; bäres allmänt i Ryssland. *I.*

Blut und Boden [blo't ont bå'den] (ty.), "blod och jord", bevingat ord, närmast från den tyske riksbondeledaren W. Darrés bok "Neuadel aus Blut und Boden" (1930) men tidigare använt som inledning i två böcker av A. Winnig: "Blut und Boden sind das Schicksal der Völker" ("blod och jord äro folkens öde").

Bly, Pb (lat. *plumbum*), atomvikt 207,2, är i sina föreningar 2- och 4-värdigt. B. förekommer sällan gediget i naturen, mest som sulfid, blyglans, den viktigaste blymalmen, samt som karbonat, sulfat m.fl. blysalter. B. visar en blåvit metallglans på friska snittytor, som i luften snart oxideras och antaga en matt, grå färg. B. är mycket mjukt, låter skära sig med kniv och lämnar på papper grått streck. På gr. av sin stora tänjbarhet kan b. valsas till tunna blad och i upphettat tillstånd pressas till rör. B. kan även utdragas till tunna trådar, som dock visa ringa hållfasthet. B., vars spec. v. är 11,34—11,38, smälter vid 327° och kokar vid 1,525°, är dålig ledare för värme och elektricitet. I beröring med rent destillerat vatten bildas av det i vattnet lösta luftens syre hydroxid, som är något lösligt i vatten, varför blyytan ej skyddas. Innehåller vattnet, som vanl. är fallet, karbonater och sulfater, bildas motsvarande blysalter, vilka på gr. av sin ringa löslighet bilda ett skyddande skikt. Trots detta undviker man dock att använda blyrör för dricksvatten på gr. av risk för blyförgiftning. B. angripes i kompakt tillstånd föga av saltsyra och kall svavelsyra men däremot av varm svavelsyra, varvid syrans verkningsgrad beror på dess koncentration och temperatur. Det bästa lösningsmedlet för b. är varm, utspädd salpetersyra. Kolsyra och organiska syror bilda vid närvaro av luft blysalter. B. användes för framställning av blyglete, mönja, blyacetat och blyvitt, till blykamrar vid svavelsyrefabrikation, till framställning av talrika apparater för den kemiska industrien, till taktäckning, till blyackumulatorer, till beklädnad av elektriska kablar och till blyrör. På gr. av sin höga spec. v. nyttjas b. för fabrikation av hagel, varvid den legeras med 0,3 % arsenik. Bland andra blylegeringar märkas hårdbly, som är en legering med antimon och som användes till stilmetall, lagermetall m.m., tenn-blylegeringar, som användas som lödmetall, för framställning av orgelpipor, tennsoldater m.m., samt bly-kadmiumlegeringar, som användas som lagermetall. Med kvicksilver legeras b. lätt (blyamalgam). Blyglas är särsk. starkt ljusbrytande glassorter, i vilka ingå blysilikat.

B. framställes ur blyglans, PbS, genom rostning och smältning, varvid erhålles en oren mellanprodukt, v e r k b l y, vilken raffineras till r e n b l y. Ur blyrika malmer utvinnes metallen vanl. enl. r e a k t i o n s r o s t n i n g s m e t o d e n. Vid denna metod rostas blyglansen i flamugn först vid låg temp. under fritt lufttillträde, då den oxideras till blyoxid och blysulfat. Därefter avstänges luften och temp. höjes, varvid de nybildade blyföreningarna reagera med kvarvarande sulfid under bildning av b. och svaveldioxid. Malmer med mycket hög blyhalt kunna även bearbetas genom smältning i blandning med järn. Enär järnets förmåga att binda svavel är större än blyets, frigöres därvid blyet under samtidig bildning av järnsulfid (f ä l l n i n g s m e t o d e n). Denna metod har dock numera så gott som helt övergivits. - Vid fattigare malmer användes numera vanl. r o s t n i n g s r e d u k t i o n s m e t o d e n. Blyglansen rostas då i frammakningsugn, konverter (Huntington —Heberlein) el. sintringsanordning (Dwight—Lloyd), varvid eftersträvas ett möjligast fullständigt avlägsnande av svavlet i form av svaveldioxid. Den rostade produkten, vilken huvudsakl. består av blyoxid jämte föroreningar, reduceras med koks i en masugnsliknande schaktugn. — Ett flertal l a k n i n g s m e t o d e r för b. ha utarbetats men ej vunnit någon nämnvärd praktisk tillämpning på gr. av blysalternas svårlöslighet. — Det enl. någon av ovan nämnda metoder framställda verkblyet raffineras genom smältning med zink, som upptager föroreningarna och bildar ett skum på ytan av det smälta blyet. Överskottet av zink jämte andra kvarvarande föroreningar oxideras genom inblåsning av vattenånga i den smälta metallen och avlägsnas genom avskumning. Blymalmerna innehålla vanl. även något silver, vilket medföljer i verkblyet och utvinnes ur detta i samband med raffineringen (se Silver). — B. kan även raffineras genom elektrolys, varvid anoderna utgöras av

råbly och kiselfluorvätesyra med upplöst blykiselfluorid utgör elektrolyt. Anläggningar av denna typ äro dyrbara och användas därför blott vid stora verk, men där med gott ekonomiskt resultat. Vid smältraffinering når man en renhet av 99,99 %, medan elektrolytbly håller över 99,997 % bly.

O. 1800 producerades det mesta b. av England (c:a 17,000 t årl.) och Spanien (c:a 10,000 t). 1887 var världsproduktionen 482,000 t, 1900 871,000 t och 1910 1,133,000 t. Produktionen av b. och blymalm närmast före 2:a världskriget (1938) framgår av följ. tab.:

Världsproduktionen av bly.

Land	Blyproduktion[1] 1938 1,000 t	Blymalmsproduktion 1938 1,000 t
Förenta staterna	348	335
Australien	226	279
Mexico	212	283
Tyskland (jämte Österrike)	185	95
Canada	182	190
Belgien	88	
Brittiska Indien	81	89[2]
Sovjetunionen	69	69
Italien	44	42
Frankrike	42	
Spanien	32	32
Tunisien	24	18
Polen	19	5
Argentina	11	
Storbritannien och Nordirland	10	30
Jugoslavien	9	78
Peru		58
Newfoundland		32
Japan (med Korea)		22
Sverige		9
Grekland		6
Världsproduktion	1,660	1,786

[1] Den av inhemsk el. importerad malm framställda metallen.
[2] Endast Burma.

Produktionen av b. i Sverige var under åren före 2:a världskriget blott några få t pr år, men efter byggandet av en anläggning i Rönnskär (Boliden ab.) steg produktionen till 3,550 t 1943 och 10,900 t 1944. Den svenska importen av b. utgjorde under åren närmast före 2:a världskriget drygt 20,000 t pr år. *Lj.;[I.S.]L.Vr;P.*

Farm. B. har medicinsk användning i form av salter, företrädesvis blyacetat (blysocker), blyoxid (blyglete) och basiskt blykarbonat (blyvitt), i flera farmaceutiska preparat, ss. blyplåster, blysalva, blyvatten, blyvittsalva, blyättika, blyättiksalva.

Blyacetat, *kem.,* se Blysalter.

Blyackumulator, se Elektrisk ackumulator.

Blyamalgam, legering av bly och kvicksilver.

Blyantimonat, *kem.,* se Blysalter.

Blyantimonglans, *miner.,* se Boulangerit och Zinckenit.

Blyarsenat, *kem.,* se Blysalter.

Blyaska, en blandning av finfördelat bly och lägre blyoxider; erhålles, om smält bly omröres vid närvaro av luft. B. användes till glasyr vid lergodsfabrikation.

Blyazid, *kem.,* se Blysalter.

Blybadsugn, *tekn.,* se Ugn.

Blybensin, bensin, tillsatt med maximalt 0,8 volym-‰ blytetraetyl för höjning av oktantalet.

Blybleck framställes genom valsning av gjutna blyplattor, först en och en, därefter (bestrukna med olja) flera på en gång (v a l s b l y). Det skurna blecket förekommer vanl. i handeln i rullar (r u l l b l y). — Tennpläterat b. framställes genom sammanvalsning av b. med tennbleck el. genom att tennet gjutes på blyplattorna och utvalsas (förtent "tobaksbly"). "Ändlöst" b. avskäres från en massiv blycylinder, som roterar kring sin axel. Med bly överdraget järnbleck kallas även b. Se även Blyfolium och Blypapper.

von Blücher [blyχ'ər], G e b h a r d Leberecht, furste av Wahlstatt, preussisk härförare (1742—1819). B., som föddes i Rostock av gammal adlig släkt, tog efter nödtorftig skolutbildning under sjuårskriget tjänst vid ett svenskt husarregemente (1758) men föll 1760 i preussisk fångenskap och gick i preussisk tjänst, blev 1771 stabsryttmästare men tog avsked 1773, då han förbigicks vid befordran, och ägnade sig åt skötseln av sitt gods Grossraddow. 1787 åter i tjänst som major, 1790 överste,

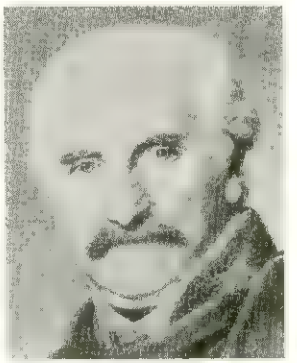

1794 regementschef och generalmajor, 1801 generallöjtnant, 1809 general av kav., 1813 fältmarskalk, 1814 furste; avsked 1815. — Genom sin bana som husar stärktes B. ytterligare i den lust för käcka, vågsamma kupper, som låg i hans natur och som utmärkte honom hela livet. I besittning av en sällsynt viljekraft och ansvarsglädje och med en skarp intelligens blev B. under Preussens kamp med Napoleon härens mest populäre ledare och utövade ett stort inflytande. Förut hade B. trots sin snabba karriär och militära förmåga ej spelat någon större roll, vartill hans brist på bildning och ganska lättsinniga liv bidrogo. 1805 yrkade B. på krig mot Napoleon och var 1806 en av ledarna för krigspartiet. Vid Auerstädt förde B. avantgardet, men hans kavallerianfall bröts mot fiendens karréer. B. drog sig sedan tillbaka mot Lübeck men måste i nov. 1806 med 6,000 man kapitulera vid Ratkau. Snart utväxlad sändes B. att operera tills. med svenskarna i Pommern och kom väl överens med Gustav IV Adolf. Efter freden blev B. militärguvernör i Pommern och betraktades mer än någonsin av det patriotiska partiet som dess ledare. 1809 yrkade B. förgäves på förbund med Österrike. 1812 efter förbundet med Frankrike måste B. på gr. av sina skarpa yttranden mot fransmännen avgå. Vid brytningen med Napoleon fick B. på Scharnhorsts yrkande ett högt befäl men kunde vid Gross-Görschen och Bautzen ej hindra Napoleons seger. B:s lyckade överfall vid Haynau höjde dock härens mod. Efter stilleståndet ställdes B. med Gneisenau som generalstabschef i spetsen för schlesiska armén, och nu började B:s mest glänsande tid. I den genialiske strategen Gneisenau fann B. sitt komplement, och B. litade oinskränkt på honom. Vid Katzbach (Wahlstatt) slog B. i grund Macdonald, gick sedan över Elbe och för-

enade sig med Karl Johan, varpå följde Napoleons nederlag vid Leipzig. Det av B. yrkade energiska förföljandet uteblev, men nyårsdagen 1814 gick B. över Rhen. B:s djärva, täml. isolerade framträngande mot Paris ledde emellertid till en rad nederlag för hans spridda kårer. Då Napoleon vänt sig åt annat håll, fortsatte B. dock frammarschen, ryckte den tvekande Schwarzenberg med, och 31/3 intågade de förbundna i Paris. Vid Napoleons återkomst 1815 fick B. med Gneisenau vid sin sida befälet över den preussiska armén i Belgien. Slagen vid Ligny 16/6 offrade B. på Gneisenaus inrådan djärvt sina förbindelser för att kunna bistå Wellington, vilket ledde till den avgörande segern vid Waterloo. Segern blev förintande genom ett hänsynslöst förföljande, vartill få motstycken finnas. B. belönades för sina segrar bl.a. med rika donationer. — Litt.: W. v. Unger, "B." (1907—08). *P.S.*

Blücher [-χir], Vasilij Konstantinovitj, rysk militär (f. 1889), urspr. metallarbetare och dömd för revolutionär propaganda. B. deltog i 1:a världskriget (som menig och underofficer), utmärkte sig som divisions- och slutl. arméchef mot de "vita" generalerna Koltjak, Wrangel och Ungern-Sternberg. B. var, under det antagna namnet Galens, militär rådgivare hos kinesiska kuo-min-tang-regeringen 1924—27 intill Chiang Kai-sheks brytning med kommunisterna sistn. år. 1929 blev B. överbefälhavare för Sovjetunionens stridskrafter i Fjärran Östern, varvid han med framgång arbetade på dessas oberoende i materiellt och industriellt hänseende av hemlandet och de långa transporterna. Som överbefälhavare förde han de militära konflikterna med Kina 1929 och Japan 1938 snabbt till framgångsrika avgöranden utan att officiella krigstillstånd inträtt. Marskalk 1936 var B. följ. år led. i domstolen för utrensning av högre sovjetryska militära chefer. Kort efter konflikten med Japan 1938 försvann B., som förmodligen ansågs för mäktig, trol. dömd till döden. *S.Bn.*

Blydioxid, se Blyoxider.

Blyerts (efter ty. *blei-erz,* eg. bly-malm), 1) dets. som grafit*; 2) kortform för blyertspenna*.

Blyertspenna, även blyerts. De tidigast i Italien på 1400-talet framställda b. bestodo av gjutna blystavar. Efter upptäckten av de engelska grafitgruvorna (se Grafit) i Borrowdale 1564 uppstod snart i England en betydande tillverkning av b., bestående av skurna grafitstavar. Träinfattade grafitstift omnämnas f.f.g. i ett av schweizaren K. Gesner 1565 utgivet arbete, "De omni rerum fossilium genere". Sättet att blanda och bränna grafit och lera uppfanns och patenterades 1794 av fransmannen N. J. Conté. Till de äldsta och mest bekanta blyertsfabrikerna höra L. & C. Hardtmuth, tidigare i Wien, numera i Budějovice (Budweis), Tjeckoslovakien, grundad 1816 av wienaren J. Hardtmuth, A. W. Faber i Stein vid Nürnberg, grundad 1761, samt Johann Faber. — B. betecknar eg. endast grafitpennor men nyttjas även om anilin-, kopie- och färgpennor. En b. består av ett i en hylsa inneslutet skrivstift av grafit el. färgämne jämte bindemedel. För de vanliga grafitpennorna blandas mycket finmalen grafit och lera, som fuktas med vatten, pressas till runda, sex- el. åttkantiga stavar av vanl. 2 mm tjocklek, torkas samt brännas utan lufttillträde i ugn. Stavarna avskäras till en längd av vanl. 150—200 mm och inläggas mellan två färdigprofilerade träskivor för 4—8 stavar. Sedan skivorna sammanlimmats, delas de upp i blyertsämnen, som lackeras och påstämplas varumärke, firmanamn och hårdhetsgrad. Trähylsan göres för finare kvaliteter av amerikansk ceder och för enklare av poppel, al el. lind. Hårdhetsgraden, som beror på mängden lera och på brännteмp. samt ökas med dessa, betecknas med 1, 2, 3 och 4 för enklare skrivpennor. För b. av högre kvalitet, t.ex. Koh-i-Noor och Castell, användas beteckningarna 6B—B, HB, F, H—9H, alltså 17 hårdhetsgrader. För vanlig skrift lämpa sig bäst hårdhetsgraderna 2, 3, B, HB och F, för blyertsteckningar 6B—B och för ritningsarbeten H—9H. B. tillverkas i olika utförande för diverse ändamål, t.ex. timmermanspennor med stort, tillplattat grafitstift med oval, ev. olackerad trähylsa. Numera brukas i allt större utsträckning b. med hylsa av metall, ebonit el. konstmassa, i vilken lösa grafit- el. anilinstift av 20—40 mm längd och c:a 1 mm tjocklek insättas. Allteftersom skrivstiftets spets förbrukas, kan det skjutas ut genom hylsans spets medelst en skruv- el. fjäderanordning. Hylsan är vanl. även försedd med förvaringsrum för reservstift, radergummi samt en fjädrande fickhållare. Dylika mekaniska stift beskrivas f.f.g. i ett till engelsmännen J. Hawkins och S. Mordant 1822 beviljat patent; kombinationen med radergummi patenterades 1853 av C. Goodyear. För kopiepennor tillverkas skrivstiften av anilinfärgämnen med något vattenlösligt lim, för färgpennor av mineralfärgämnen, ss. cinnober, berlinerblått, zinkvitt, jämte bindemedel. Färgpennor för skrift på emballage, metallvaror etc. utföras utan hylsa som ett tjockt stift, bestående enbart av färgämne med paraffin som bindemedel. I Sverige tillverkas b. av två företag, ab. Stiftet och Blyertsfabriken Viking ab. *[R.]A.Lg.*

Blyfolium, tunt blybleck, användes vid emballering av tobak samt i st.f. gummipackningar.

Blyfärger, blyföreningar, som utmärka sig genom vacker färg och stor täckkraft. Alla b. äro giftiga och böra därför handhas med försiktighet. Användningen av b. inskränkes genom vissa lagbestämmelser. — En av de äldsta och viktigaste b. är blyvitt (kremservitt, hamburgervitt), basiskt blykarbonat, oftast enl. formeln $2PbCO_3Pb(OH)_2$, vars användning som smink omnämnes redan i Aristofanes' komedier. Theofrastos (4:e årh. f.Kr.) beskriver ett sätt att framställa blyvitt ur bly med hjalp av ättiksyra. — Den s.k. holländska metoden är den äldsta ännu i stort använda metoden att framställa blyvitt. Tunna, spiralböjda blyplattor placeras i lerkärl, innehållande ättika. Kärlen täckas och placeras i kammare, omgivna av jäsbara ämnen, ss. hästspillning, garveribark el. dyl. Genom ättikans inverkan bildas basiskt blyacetat, som därpå med kolsyra, bildad ur de jäsande ämnena, ger blyvitt. — Enl. den s.k. tyska metoden (kammarmetoden) framställes blyvitt så, att remsor av bly upphängas på träställningar i stora kammare, genom vilka kolsyrehaltiga rökgaser samt ättik-

syreångor få passera. Efter 7—9 veckor är kammaren "mogen" och blyet till största delen förvandlat till blyvitt, liggande på kammarens golv. Snabbare resultat erhållas enl. Carter- och Mildförfarandena. Smält bly finfördelas i en ångstråle. Det finfördelade blyet överföres därefter, i förra fallet med hjälp av ättiksyra, i senare fallet efter luftoxidation, medelst kolsyra till blyvitt. — En annan grupp av framställningsmetoder för blyvitt är fällningsförfaranden. Hit hör den gamla franska metoden (Thénard 1801). Blyglete (blyoxid, PbO) löses i ättiksyra till basiskt blyacetat. Ur denna lösning utfälles blyvitt medelst kolsyra, varvid neutralt blyacetat bildas. Detta löser ånyo blyglete till basiskt acetat o.s.v. Vid en nyare variation av denna metod användes i st.f. blyglete finfördelat bly, som oxideras med full luft. Enl. Bischoff-förfarandet oxideras bly till blyoxid, som därefter reduceras medelst Mondvattengas vid 250°—300° C. till blysuboxid (Pb_2O). Denna omvandlas till blyvitt genom tillförande av först vatten och därefter kolsyra. — Elektrokemiska metoder finnas (Brown, Gardner, Chaplin m.fl.), som dock på gr. av sin dyrbarhet ej fått någon större spridning. Lösningar av koksalt, klorat, nitrat el. karbonat elektrolyseras med bly som anod. Som katod användes koppar el. platina. Vid anoden fås blyhydrat, som med bildad el. utifrån tillförd kolsyra ger blyvitt. — Blyvitt är ett smak- och luktlöst, i vatten olösligt, giftigt pulver, som användes till framställning av oljefärger, fernissor, mönja, plåster, kitt, emaljer, glasyrer m.m. Oljefärger, innehållande blyvitt, gulna i mörker, blekas i solljus. Med terpentin framställda färger förbli däremot bländande vita. I det fria mörkna dock b. genom angrepp av svavelföreningar. Billigare blyvitt är uppblandat med tungspat, gips el. krita. Andra vita b. finnas, ss. silvervitt (neutralt blykarbonat), Pattinsons blyvitt (basisk blyklorid) m.fl. — Bland g u l a b. märkas kromgult och kromorange (blykromater, se Kromfärger). Följande gula b. spela ej någon större roll i handeln: blyglete (silverglete) och blygult (massicot), vilka äro två modifikationer av blyoxid (PbO), vidare Turners gult (veronesergult, basisk blyklorid), neapelgult (basiskt blyantimoniat) samt jodgult (blyjodid). — Stor användning har den gulröda till morkt orangeröda b l y m ö n j a n (blyrött, pariserrött, plumbo-ortoplumbat, Pb_3O_4). Mönja förekommer som orangemönja och kristallmönja och är liksom blyvitt en av de äldsta kända mineralfärgerna. Den framställes genom vidare oxidation av blyoxid el. blyvitt och brukas huvudsakl. till bestrykning av järn som rostskydd, även som till framställning av kitt, blyglas, porslinsfärger m.m. — Som b r u n b l y f ä r g kan blysuperoxid (PbO_2) användas. *J.Tbg.*

Blyföreningar, *kem.*, se Bly, Blyfärger, Blymineral, Blyoxider, Blyresinat, Blysalter och Blytetraetyl.

Blyförgiftning. 1) *Med.* B. förekommer sällan akut (efter intagandet av lösliga blysalter, blyacetat) men oftast som ett kroniskt förgiftningstillstånd, om smärre mängder bly under en längre tid införas i kroppen. Så förekommer b. som yrkessjukdom inom vissa yrken, vilkas utövare ständigt syssla med blyföreningar, arbetare i blyfabriker, typografer, målare o.s.v. Matförgiftningar kunna uppkomma genom blyhaltig förtenning av kokkärl, konservdosor, blyhaltig stanniol. Blyhaltiga sminker äro också farliga. — Symtomen äro mycket varierande. Det viktigaste är en inflammation i tandköttet, som antar en blygrå färg (blysöm*). Avföringen blir trög, och i samband därmed uppträda anfallsvis häftiga smärtor i buken, b l y k o l i k, beroende på en krampartad sammandragning av tarmens muskulatur. Dessutom uppstå ofta svåra smärtor i musklerna samt i lederna och deras omgivning, s.k. artralgi. Vanliga äro också förlamningar, som äro karakteristiskt begränsade till underarmens och handens sträckmuskler (*radia'lis*-förlamning) och till vissa av fotens uppåtböjare å underbenet (*perone'us*-förlamning). Dessa förlamningar bero på en inflammation i de perifera nerverna (se Neurit). Även centrala nervsystemet angripes. Så uppkomma svåra retningssymtom från hjärnan, yttrande sig i oros-, omtöcknings- el. depressionstillstånd, vilka kunna utveckla sig till fullständig medvetslöshet och epileptisk kramp (*encephalopati'a saturni'na*). Ibland leder sjukdomen till blindhet på gr. av inflammation i synnerven el. näthinnan. Den är alltid förknippad med blodbrist. Även njurarna angripas, mestadels så att småningom en typisk skrumpnjure utvecklar sig, vilken i sin tur leder till förhöjt blodtryck, hjärtförstoring och uremi. Vanliga vid kronisk b. äro typiska giktanfall med inflammation i lederna. För fastställandet av b. är särsk. den blygrå missfärgningen av tandköttet, de typiskt lokaliserade förlamningarna i armarna och underbenen samt förekomsten av porfyrin i urinen viktiga. Om b:s orsak upphäves på ett tidigt stadium, kan sjukdomen därmed botas, om den icke hunnit förorsaka ohjälpliga förändringar i t.ex. njurarna. En utvecklad kronisk b. kräver ofta vård under månader, innan den går tillbaka. Viktigt är framför allt förebyggandet av b. Giftstadgan föreskriver användandet av zinkvitt i stället för blyvitt vid målning. Yrkesinspektionen lämnar anvisningar, huru i förebyggande syfte arbetare, som ständigt handskas med blyhaltiga ämnen, under arbetet skola använda överdragskläder och handskar, hurusom de icke få intaga sina måltider i arbetslokalen etc. Då blodbrist jämte förändring av de röda blodkropparna är ett tidigt symtom på b., böra sådana arbetares blod ofta kontrolleras. En viktig skyddsåtgärd att anbefalla hos för bly utsatta arbetare är en tillräcklig mjölkförtäring. Enl. riksdagens beslut 1929 lämnas numera för b. ersättning som för olycksfall under arbete. *S.Ir.*

2) *Veter.* B. förekommer oftast hos fåglar och nötkreatur, som äro mycket känsliga för bly; det finns exempel på att kor förgiftats av vatten, som runnit fram i blyrör. Kor, som slicka på med blyvitt el. mönja målade ytor, kunna lätt förgiftas. Förväxling av glaubersalt med blysocker och krita med blyvitt har ofta lett till förgiftning. Dödlig dos blysocker för nöt är 50 75 g, medan hästen tål c:a 10 ggr så mycket. B. kan hos djuren vara akut el. kronisk. Hos nöt är den vanl. akut. Här bruka tre stadier i förgiftningen kunna ses. Första stadiet utmärkes av symtom från matsmältningsapparaten (upphörd aptit och idissling, förlång-

sammade tarmrörelser). I andra stadiet retas stora hjärnans bark, vilket ibland leder till raserianfall och kramper. Tredje stadiet karakteriseras av muskeldarrningar, svaghet och förlamning, medvetslöshet och död. Under de senare stadierna inträder diarré. Avföringen är svart och illaluktande. Kroniska fall av b. karakteriseras av avmagring, muskelsvaghet, kolikanfall, rörelsestörningar, raserianfall, hudklåda, synstörningar. Karakteristiskt för kronisk b. är vidare sår i munhålan med s.k. blysöm kring tänderna i tandköttet. Behandlingen går i akuta fall ut på att kemiskt oskadliggöra upptaget bly. Ha tecken till att hjärnan angripits börjat uppträda, äro utsikterna till full hälsa minimala. *Dhl.*

Blygd, yttre (särsk. kvinnliga) könsorgan el. födslodelar.

Blygdben, *os' pubis,* ben, beläget i främre övre delen av vardera bäckenhalvan. Det förbinder sig dels med samma sidas sittben och tarmben till höftbenet, dels (genom symfysen*) med motsatta sidans b. B. är av betydelse dels som muskelfäste, dels för bäckenvalvets mekanik (se Bäcken); mot detsamma kan stora lårpulsådern sammantryckas i ljumskveckets mitt.

Blyglans, g a l e n i t, *miner.,* blysulfid, PbS, kristalliserar reguljärt, vanl. i kuber el. oktaedrar. Färgen är blygrå med stark metallglans på friska ytor. B. har kubiska genomgångar, varför den vid slag sönderfaller i tärningar. Eg. vikt 7,3—7,5; hårdhet 2,5. B. innehåller 86 % bly och är det viktigaste blymineralet. Då b. alltid håller en viss mängd silver, har den även stor betydelse som silvermalm. B. förekommer huvudsakl. i tre typer av fyndigheter: 1) Gångar i olika bergarter, ofta tills. med sulfider av zink, koppar, antimon, arsenik och silver, i regel med kvarts el. kalkspat som gångart. Mineralen ha utkristalliserat ur hydrotermala lösningar av magmatiskt ursprung. Till denna typ höra t.ex. de blyglansförande gångarna i s.ö. Skåne. 2) Kontaktmetamorfa fyndigheter bildade genom hydrotermala lösningars reaktion med olika bergarter. En dylik fyndighet är Sala gruva. 3) Fyndigheter i kalksten el. dolomit av mera dunkelt ursprung. Hit höra blyfyndigheterna i Oberschlesien och Mississippidalen. — Vid vittring omvandlas b. till anglesit el. cerussit. *N.H.B.*

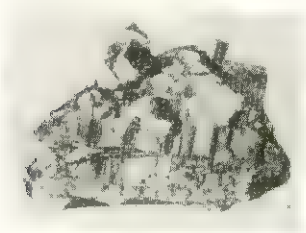

Blyglans.

Blyglas, se Glas.

Blyglete, b l y o x i d, *kem.,* se Blyoxider.

Blygult, gult blyfärgämne, se Blyfärger.

Bly-hydrat, -hydroxid, *kem.,* se Blyoxider.

Blyjodid, *kem.,* se Blysalter.

Blykabel, se Elektriska ledningar.

Blykammare, -processen, *kem.,* se Svavelsyra.

Blykamrarna (ital. *piombi*), fängelsekamrar i dogepalatset i Venedig, så kallade, emedan de voro belägna omedelbart under palatsets med blyplattor täckta tak, vilket gjorde dem lika fruktansvärt heta under sommaren som kalla under vintern. Bland bekanta personer, som där suttit fängslade, må nämnas Casanova och skalden Silvio Pellico.

Blykarbonat. 1) *Kem.,* se Blysalter. — 2) *Miner.,* se Cerussit.

Blyklorid, *kem.,* se Blysalter.

Blykolik, *med.,* se Blyförgiftning.

Blykromat, *kem.,* se Blysalter och Kromfärger.

Blykänslighet, *kem. tekn.,* se Flygbensin.

Blylegeringar, se Bly.

Blymalmer. Bland de mineral, av vilka bly tekniskt framställes (se Blymineral), är b l y g l a n s* det viktigaste. Då blyglans vanl. förekommer tills. med zinkblände, brytas dessa malmmineral ofta tillsammans och separeras genom selektiv flotation. Nästan undantagslöst innehåller blyglansen silver, och då halten ofta är hög, utgör blyglans också ett viktigt silvermalmmineral. A n g l e s i t* och c e r u s s i t*, som bildats genom omvandling av blyglans i blymalmernas övre, oxiderade del, kunna likaledes vara föremål för brytning. De många sulfosalterna sakna i allm. betydelse som blymalmer, men exempelvis jamesonit är en viktig antimonmalm. Bland blyproducerande länder märkas USA, Australien, Mexico, Tyskland och Canada i nu nämnd ordning (se Bly, sp. 259). Bekanta blydistrikt äro Oberschlesien, Mississippidalen, Coeur d'Alene i Idaho samt jordens för tillfället störste producent, Broken Hill i s.ö. Australien. Sveriges förnämsta blygruva har varit Sala gruva, där 1816—1920 utvunnits 28,620 t bly. Andra svenska fyndigheter äro Kaveltorp, Guldsmedshyttan, Kallmora, Nasafjäll samt Ö. och V. Silvberg. Även i Skelleftefältet finnas en del blymalmer, den största i Laisvall. Blymalmer med lägre blyhalt än 4 % torde icke, om biprodukter ej erhållas, kunna med ekonomisk fördel brytas. *N.H.B.*

Blymineral. G e d i g e t b l y har påträffats i några mellansvenska gruvor men är mycket sällsynt. Det vanligaste blymineralet är sulfiden, b l y g l a n s, PbS, som primärt avsatts ur hydrotermala lösningar, oftast tills. med zinkblände. Andra b. av hydrotermalt ursprung äro salter av sulfosyror med mycket varierande sammansättning. Viktigast bland dessa äro z i n c k e n i t $PbSb_2S_4$, b o u l a n g e r i t, $Pb_5Sb_4S_{11}$, och j a m e s o n i t, $(Pb,Fe)_5Sb_6S_{14}$. En del av dessa sulfosalter kunna även vara sekundära. Av sekundärt urspr. äro de sälls. oxiderna p l a t t n e r i t, PbO_2, och m ö n j a, Pb_3O_4, samt det i blyfyndigheters övre, oxiderade del vanliga karbonatet, c e r u s s i t, $PbCO_3$, och sulfatet a n g l e s i t, $PbSO_4$. Som omvandlingsprodukter av primära b. kunna även klorhaltiga fosfater, arsenater och vanadater uppträda, ss. p y r o m o r f i t, $Pb_{10}Cl(PO_4)_6$, m i m e t e s i t, $Pb_{10}Cl(AsO_4)_6$, och v a n a d i n i t, $Pb_{10}Cl(VO_4)_6$. Sällsyntare äro blysalter av molybdensyra, ss. w u l f e n i t, $PbMoO_4$, och kromsyra, ss. k r o k o i t, $PbCrO_4$. *N.H.B.*

Blümner, H u g o, tysk filolog (1844—1919), från 1877 prof. i Zürich. Bland B:s skrifter märkas framför allt den viktiga "Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern" (4 bd, 1875—87), den populära "Das Kunstgewerbe im Altertum" (2 bd, 1885) samt "Die römischen Privataltertümer" (1911). B. medverkade också vid utgivningen av den stora Pausanias-upplagan (3 bd, 1896—1910).

Blymönja, m ö n j a, *kem.*, se Blyoxider.

Bly-nitrat, -nitrid, -oxalat, *kem.*, se Blysalter.

Blyoxider, *kem.*, föreningar mellan bly och syre. — B l y o x i d u l, blysuboxid, Pb_2O, erhålles som ett svart pulver vid upphettning av blyoxalat till 300°; bildning av blyoxidul är orsaken till blyets anlöpning. — B l y o x i d, blyglete, PbO, erhålles genom stark upphettning av karbonatet el. nitratet, är vanl. ett gult pulver, men även en röd modifikation finnes, som erhålles, om man kokar blyoxidhydrat med koncentrerad lut. Den röda är mera beständig och mindre löslig än den gula formen. Blyoxid, som i stora mängder erhålles som biprodukt vid avdrivning, användes för framställning av andra blyföreningar, ss. mönja, blysuperoxid, blysocker, blyättika, blyvitt o.s.v., för framställning av kristall- och flintglas, konstgjorda ädelstenar (strass), emalj samt i ringa grad till fernissor och plåster, blyplåster. Se även Blyfärger. — B l y h y d r o x i d, blyoxidhydrat, blyhydrat, $Pb(OH)_2$, erhålles som en vit, i vatten något löslig fällning, om en lösning av blysalt försättes med alkalihydroxid el. ammoniak. Har samtidigt svagt sura och svagt basiska egenskaper, löser sig i överskott av alkali till p l u m b i t och i syror till motsvarande salter, sönderfaller vid upphettning till 130° i b. och vatten. — B l y d i o x i d, blysuperoxid, PbO_2, erhålles som ett mörkbrunt, tungt pulver vid behandling av mönja med utspädd salpetersyra, vid inverkan av klor på plumbit el. vid elektrolys av en blynitratlösning, varvid superoxiden avskiljes vid anoden. Vid laddning av ackumulatorer bildas blysuperoxid vid den positiva polen. Användes i tändsticksindustrien och för framställning av elektroder. Blysuperoxid, som har sura egenskaper, ger med alkali salter, p l u m b a t; kalciumplumbatet är ett tungt, gulrött pulver, som användes i tändsticksindustrien. — M ö n j a, blymönja, Pb_3O_4, bildas vid upphettning av blyoxid el. blyvitt till 300—400° vid närvaro av luft, är ett rött pulver, som har vidsträckt användning som målarfärg, huvudsakl. för att skydda järn mot rost (se Blyfärger). *Lj.*

Blyoxidhydrat, b l y h y d r o x i d, *kem.*, se Blyoxider.

Blyoxidul, *kem.*, se Blyoxider.

Blypapper. 1) Tunt blybleck (blyfolium), som användes bl.a. vid paketering av tobak. — 2) Med blysaltlösning indränkt papper, som användes för påvisning av vätesvavla (mörkfärgas).

Blyplåster, *emplastrum plumbi*, gråvitt, under förvaring i yttre delen något mörknande plåster, som erhålles genom kokning av olivolja och blyoxid under tillsats av vatten. B. utgör grundmassan i flera andra plåster* och blyplåstersalva (se Blysalvor).

Blyplåstersalva, *farm.*, se Blysalvor.

Blyrand, *med.*, se Blysöm.

Blyresinat, blyföreningar av hartssyror, som användas som sickativ vid framställning av fernissa.

Blyrot, *bot.*, se Plumbago.

Blyrött, b l y m ö n j a, se Blyfärger.

Blysa, *sjöv.*, ett i el. intill en ammunitionsdurk byggt litet rum, även kallat b l y s r u m, vilket på äldre fartyg användes för uppsättning av de ljus el. lampor, som belysa durken.

Blysalter förekomma av både 2- och 4-värdigt bly. De äro i regel färglösa, om ej motsvarande syra är färgad, och ofta svårlösliga i vatten. Salter av 2-värdigt bly äro de viktigaste. — B l y a c e t a t. N e u t r a l t b l y a c e t a t, b l y s o c k e r, $Pb(OCOCH_3)_2 + 3H_2O$, kristalliserar i stora, genomskinliga kristaller; smaken är först sötaktig, sedan sammandragande metallisk. Kristallerna vittra ofta på ytan på gr. av bildning av blykarbonat och lösas klart blott i rent kolsyre- och kalkfritt vatten, annars med opalescens. Erhålles ant. genom att behandla bly vid närvaro av luft med ättiksyra el. dess ångor el. genom att lösa blyoxid i ättiksyra. Användes i medicinen, vid tygtryckning som betningsmedel, vid fernissfabrikation samt för framställning av kromgult och blyvitt. B a s i s k a b l y a c e t a t. B l y s u b a c e t a t, $Pb(OCOCH_3)_2 + 2Pb(OH)_2$, erhålles genom att inröra uppslammad blyoxid i varm ättiksyra. Användes för framställning av kromgult. En lösning av ett annat basiskt blyacetat, vars sammansättning är $Pb(OCOCH_3)_2 + Pb(OH)_2$, användes i medicinen under namnet b l y ä t t i k a och framställes genom att lösa 17 delar blysocker i 78 delar vatten och dirigera denna lösning med 5 delar blyoxid. B l y v a t t e n, som är en blyättiklösning försatt med en ringa mängd alkohol, användes till tvättningar vid hudaffektioner samt till kylande omslag. — B l y o x a l a t, oxalsyrans blysalt, ger vid upphettning till 300° blyoxidul. — B a s i s k t b l y a n t i m o n a t har användning som målarfärg (neapelgult). — B l y a r s e n a t, $Pb_3(AsO_4)_2$, erhålles genom att fälla blysocker med natriumarsenat, svårlösligt. Användes tidigare för besprutning av träd men är numera allm. ersatt med zinkarsenat. — B l y a z i d, b l y n i t r i d, $Pb(N_3)_2$, utfälles ur blysaltlösningar av kvävevätesyra el. alkalinitrider som ett tungt, vitt pulver, detonerar lätt och användes som initialsprängämne. — B l y j o d i d, PbJ_2, erhålles som en gul, kristallinsk fällning, om en blysaltlösning försättes med jodider el. jodvätesyra; med jodkalium erhållas flera dubbelsalter, t.ex. PbJ_2, $KJ + 2H_2O$, som kristalliserar ur aceton i tunna, blekgula nålar. Indränkes ett papper med denna acetonlösning, visar det blott en blekgul färgton, spår av vatten avskiljer gul blyjodid, varvid papperet färgas intensivt gult; känslig reaktion på vatten. — B l y k a r b o n a t. N e u t r a l t b l y k a r b o n a t, $PbCO_3$, förekommer i naturen som cerussit och framställes genom att fälla en blysaltlösning med överskott av ammoniumkarbonat el. genom att inleda kolsyra i utspädd kall blyacetatlösning; svårlösligt. Användes som målarfärg under namn av silvervitt. B a s i s k t b l y k a r b o n a t, b l y v i t t, se Blyfärger. — B l y k l o r i d, $PbCl_2$, erhålles genom att försätta blysaltlösningar med saltsyra el. lösliga klorider. Svårlösligt i kallt vatten, lättlösligt i varmt, användes för framställning av blyfärger, ger basiska klorider, av vilka många äro färgämnen, t.ex. kasselgult, som erhålles genom att sammansmälta 10 delar blyoxid och 1 del salmiak och som motsvarar formeln $PbCl_2$, $7PbO$. — B l y k r o m a t. N e u t r a l t b l y k r o m a t, $PbCrO_4$, erhålles genom att fälla blysaltlösningar med alkalikromat el. alkalibikromat som ett orangegult, amorft pulver, som trots

sin giftighet är oumbärligt som varande den viktigaste gula färgen, kromgult, för oljemålning. Basiskt blykromat, $Pb(PbO)CrO_4$, erhålles av det neutrala kromatet vid inverkan av utspädd alkali el. bättre genom att fälla basiskt blyacetat med kaliumkromat; användes under namn av kromrött vid oljemålning. — Blynitrat, $Pb(NO_3)_2$, erhålles genom att lösa bly, blyoxid el. blykarbonat i utspädd salpetersyra, kristallerar i oktaedrar, är lättlösligt. Användes vid färgning, tygtryckning, för framstallning av blyfärger samt i tändsticksindustrien. — Blysilikat av växlande sammansättning erhållas genom att smälta blyoxid och kvarts. Dubbelsilikater av bly och alkali ingå i kristallglas (se Glas) och glasyrer för lergods. — Blysulfat, $PbSO_4$, förekommer i naturen som anglesit* (blyvitriol) och erhålles av blyoxid el. lösliga b. genom inverkan av utspädd svavelsyra som en tung fällning. Är mycket svårlösligt i vatten; härpå beror blykärls motståndskraft mot utspädd svavelsyra. Mer än 60-procentig svavelsyra löser dock något blysulfat och angriper därför bly särsk. vid upphettning. — Blysulfid, svavelbly, PbS, förekommer i naturen som blyglans*. Erhålles genom att sammansmälta bly och svavel el. som en svart fällning genom att fälla en blysaltlösning med vätesvavla. Att blyhaltiga färger mörkna beror på bildning av blysulfid.

Bland 4-värdiga b. märkes blytetraklorid, $PbCl_4$, som erhålles genom att låta stark, kyld, rykande saltsyra inverka på blysuperoxid och fälla med klorammonium, varvid först ett dubbelsalt erhålles; behandlas sedan detta med starkt kyld, koncentrerad svavelsyra, erhålles en tung, gul vätska, blytetraklorid, som stelnar vid —15°, sönderfaller vid förvaring lätt i blyklorid och klor. *Lj.*

Blysalvor, *farm.*, blandningar av blyföreningar med lanolin, vaselin, ullfett el. fettarter. Sådana äro blyplåstersalva el. diachylonsalva, *unguen'tum diachy'lon*, beredd genom sammansmältning av blyplåster, vaselin och lavendelolja, användes mot vissa hudsjukdomar; blysalva, *u. plumbi*, beredd genom kokning av blyoxid med olivolja, ister, osaltat smör, talg och vax samt tillsats av beck, användes mot diverse hudsjukdomar och kylskador; blytannatsalva, *u. plumbi tanna'tis*, beredd av tannin, blyättika, vaselin och ullfett, användes som adstringerande salva, mest i veterinärpraktiken; blyvittsalva, *u. plumbi subcarbona'tis*, beredd av blyvitt, ullfett och vaselin, har användning som täckande, adstringerande och torkande medel, särsk. vid hemorrojder; blyättiksalva, *u. plumbi subaceta'tis*, beredd av blyättika, ullfett och vaselin, användes som täckande, skyddande och kylande medel vid sårnader, frost- och brännskador samt hemorrojder. *J.H.*

Bly-silikat, -socker, *kem.*, se Blysalter.

Blysubacetat, *kem.*, se Blysalter.

Blysuboxid, blyoxidul, *kem.*, se Blyoxider.

Bly-sulfat, -sulfid, *kem.*, se Blysalter.

Blysuperoxid, blydioxid, *kem.*, se Blyoxider.

Blysöm, blyrand, *med.*, den blågrå missfärgning av tandköttet i närheten av tandhalsen, som förekommer vid kronisk blyförgiftning och där jämte viss förändring av de röda blodkropparnas utseende (basofil punktering) samt utsöndring av porfyrin i urinen utgör det viktigaste och vanligaste objektivt iakttagbara symtomet. Frånvaro av b. utesluter icke blyforgiftning.

Blytannatsalva, *farm.*, se Blysalvor.

Blytetraetyl, tetraetylbly, $Pb(C_2H_5)_4$, framställes genom inverkan av etyljodid på blynatriumlegering el. genom omsättning mellan etylmagnesiumjodid el. zinketyl och blyklorid. B. är en tjockflytande vätska, spec. v. 1,62, söderdelas vid högre temperatur, anvandes som antiknackningsmedel för bensinmotorer.

Blytetraklorid, *kem.*, se Blysalter.

Blytgen-Petersen, Emil, dansk tidningsman (f. 1905), anställdes 1932 vid "Nationaltidende" och var 1935—45 dess korrespondent i London. Här blev B. under 2:a världskriget en av den danska koloniens mest anlitade män, var 1940—45 kommentator till den brittiska radions danska utsändningar, red. för tidn. "Frit Danmark", led. av Det danske Raad och dess verkst. utskott samt föreståndare för informationskontoret 1944—45 var han dessutom verksam som krigskorrespondent. Sedan 1/11 1945 är B. chef för danska utrikesministeriets pressbyrå. Han har bl.a. utg. "Dansk krigskorrespondent" (1945). *Th.*

Blyth [blâi], stad i Northumberland i n. England, vid mynningen av den lilla floden B., 15 km n. om Newcastle; 34,470 inv. (1938). Kolexport och timmerimport; skeppsvarv.

Blüthner, Julius Ferdinand, tysk pianobyggare (1824—1910), öppnade 1853 pianofabrik i Leipzig, vilken snart vann stort anseende över hela världen. B:s specialitet är "alikvotflyglarna", i vilka tonerna förstärkas genom extra strängar, belägna ovanför de av hamrarna anslagna samt stämda i närmast högre oktav. B. skrev tills. med H. Gretschel "Der Pianofortebau. Theorie und Praxis des Baues der Flügel und Pianinos" (1872, 4 Aufl. 1921).

Blytt. 1) Matthias Numsen B., norsk botanist (1789—1862), prof. vid Kristiania univ. 1837. B. företog talrika resor i floristiskt syfte till skilda delar av Norge samt till utlandet och påbörjade utgivandet av "Norges flora", varav dock före hans död endast bd 1 utkom (1861); de övriga delarna utgåvos av hans son (1874—77). B. stod i livlig förbindelse med Elias Fries och lämnade talrika bidrag till dennes "Novitiae florae suecicae". Hans stora herbarium (40,000 arter) inköptes av norska staten. — Litt.: J. Holmboe, "M. N. B." (i "Blyttia", 1943). *G.*

2) Axel Gudbrand B., den föreg:s son, botanist (1843—98), konservator vid botaniska museet i Kristiania 1863, prof. vid Kristiania univ. 1880. B. fullbordade det av fadern påbörjade arbetet "Norges flora" (bd 2—3, 1874—77) och utgav ett flertal andra floristiska arbeten. Mest bekanta äro B:s undersökningar över den norska växtvärldens historia. Stödd

på sina studier över de norska torvmossarna, särsk. där förekommande stubblager, uppställde han 1876 teorien om växlande perioder av torrt och fuktigt klimat efter istiden och urskilde i den norska floran skilda floraelement, som under dessa perioder invandrat (jfr Blytt-sernanderska klimatperioderna). Genom undersökningar över kalktuffernas byggnad (1892) fann han ytterligare bevis för denna sin teori. — Litt.: R. Nordhagen, "A. B." (i "Blyttia", 1943). *G.*

Blytt-sernanderska klimatperioderna. Rutger Sernander har upptagit de av A. Blytt uppställda perioderna för Skandinaviens sen- och postglaciala tid och indelat dem efter de därunder rådande olika klimaten: arktisk, subarktisk, boreal, atlantisk, subboreal och subatlantisk. För det under de olika perioderna rådande klimatet, periodernas motsvarighet med Östersjöns olika nivåstadier, deras fauna och flora samt skogsvegetationen, liksom för deras jämförande med de arkeologiska kulturperioderna, se Kvartärperioden. *K.A.G.*

Blyvatten, *farm.*, se Blysalter.

Blyvitriol, blysulfat, *kem.*, se Blysalter.

Blyvitt, se Blyfärger.

Blyvittsalva, *farm.*, se Blysalvor.

Blyättika, *farm.*, se Blysalter.

Blyättiksalva, *farm.*, se Blysalvor.

Blyört, *bot.*, se Plumbago.

Blå, tidigast i Erikskrönikan förekommande tillnamn, som där bl.a. bäres av Joar Blå*. På gr. av felaktiga konstruktioner har namnet B. av äldre genealogiska förf. använts om två svenska medeltidsätter, om vilka man förmodat, att de varit besläktade med Joar B. Den mest betydande av dessa brukar numera benämnas Aspenäsätten, den andra Fånöätten. B. synes endast ha varit ett personligt tillnamn.

Blåanilin, *kem.*, se Anilinfärger.

Blå babies (eng. *blue babies*), benämning på barn, lidande av ett svårartat medfött hjärtfel, som medför stark blåfärgning av huden och betydande andfåddhet vid även små ansträngningar. Sjukdomen består i en förträngning av lungartären, vilken för det icke syrsatta blodet från hjärtat till lungorna, och kan även kompliceras av andra kärl- och hjärtmissbildningar. B. nå sällan vuxen ålder. De sista åren har sjukdomen börjat behandlas kirurgiskt, genom att man förenar en av lungartärens grenar med armpulsådern, namnlösa artären el. aorta. Operationen medför i allm. förbättring av tillståndet, så att en täml. normal livsföring blir möjlig, men den opererades tillstånd, när han nått vuxen ålder, har man ännu ingen möjlighet att bedöma. *A.G.*

Blå bandet (eng. *blue ribbon**, fra. *cordon bleu**), beteckning för vissa ordensdekorationer, till vilka hör ett blått band, t.ex. Serafimerorden, danska Elefantorden (jfr Blaa Ridder), engelska Strumpebandsorden, franska Helgeandsorden. Se även Blåbandsrörelsen. — *Sjöv.* Atlantens blå band, se Blue ribbon.

Blå bandet, veckotidning, organ för Sveriges blåbandsförening, utg. från Örebro, grundad 1883 av O. Eklund, urspr. avsedd att vara ett samlingsorgan för alla Sveriges nykterhetsvänner.

Blåbandsrörelsen (eng. *the Blue Ribbon Movement*), grundades 1877 i Pittsburg, USA, av irländaren Francis Murphy som ett led i de absolutistiska nykterhetssträvandena. Urspr. utan fastare organisation räknade rörelsen efter få år 3 mill. anhängare i USA. De anslutna avlade nykterhetslöfte och anlade som igenkänningstecken ett blått band, en symbol hämtad från 4 Mos. 15: 38—39. Till Sverige infördes b. 1883 av boktryckaren Oskar Eklund. Föreningsbildande blev rörelsen här 1884, då den första föreningen bildades i Göteborg av Beatrice och Axel Dickson. 1886 sammanslöto sig föreningarna till Sveriges blåbandsförening (se Nykterhetsrörelsen), i dagligt tal kallad Blå bandet. Bland b. i skilda länder är den i Sverige numera den mest betydande. Rörelsen är religiöst betonad. *D.*

Blå barn, se Blå babies.

Blå bergen, se Blue Mountains.

Blå be'veren [-fərən] (efter staden *Beveren*), kaninras, se Kaniner.

Blå blomman, se Blaue Blume.

Blåbock, *Hippot'ragus leucopæ'us,* utdöd afrikansk antilopart av underfam. hästantiloper. B. var mindre än den vanliga hästantilopen, gråblå till färgen, hade otydlig ryggman och saknade de egentliga hästantilopernas svarta ansiktsteckning. B., som förekom i Kaplandet, var redan i slutet av 1700-talet mycket sällsynt och utrotades snart därefter.

Blå boken, en redogörelse för Sveriges finansiella läge med förslag, hur det skulle kunna förbättras, utarbetad 1668 av en på riksdrotsen Per Brahes förslag tillsatt kommission. Skriften fullföljer den 1667 avlidne riksskattmästaren Gustaf Bondes finansprogram och angriper de avvikelser från detta, som företagits av rikskanslern M. G. De la Gardie. Den är präglad av en tydlig tendens att framställa läget i så dålig dager som möjligt och att ge De la Gardies hushållning skulden för de uppkomna bristerna. På riksdagen 1668 angrep De la Gardie med framgång B., som ej fått någon omedelbar betydelse för förmyndarregeringens finansförvaltning. — Litt.: S. Loenbom, "Historiskt archivum", 2 (1774); G. Wittrock, "Karl XI:s förmyndares finanspolitik 1668—1672" (1917). *Jr R.*

Blå brigaden, ett av Gustav II Adolfs utländska värvade infanteriruppförband. Det uppsattes o. 1625 i Livland, ingick 1626 under överste Teufels befäl i konungens armé i Preussen, deltog i fältågen där 1626—29 och sedermera i 30-åriga kriget, efter vars slut det snart upplöstes. Av slag, vari B. deltog, må nämnas Breitenfeld 1631, Lützen 1632, Leipzig 1642 och Jankowitz 1645.

Blåbuk, *bot.*, se Odon.

Blåbär, blåbärsris, *Vacci'nium Myrtill'us*, art av fam. ljungväxter, en c:a 30 cm hög buske med upprätta, kantiga grenar, äggrunda, fint sågade, ljusgröna, om hösten avfallande blad och vanl. ensamma, i bladvecken sittande, rödlätta blommor. Frukt klotrund, svart daggblå, innehållande en blåröd saft. Blåbärsriset, som är allmänt i hela Sverige, är en typisk skuggväxt, vilken därför trives bäst i våra granskogar men även förekommer på fuktiga hedar och i bergstrakter, där den går ända upp till videregionen. Frukterna,

Blåbär.
Foto A. Fors.

blåbären, användas i hushållet mycket till sylt och saft. De innehålla förutom socker, organiska syror och färgämnen även garvämne (c:a 7 %) och användas på gr. härav i folkmedicinen som stoppande medel vid diarré. I torkad form ingå de i apotekens läkemedelsförråd, och mångenstädes i de blåbärsrikaste trakterna har man inrättat bärtorkerier. Av 6 kg färska bär erhålles 1 kg torkade. Av bären framställes även ett slags rödvin, varjämte deras saft utnyttjas som färgningsmedel. Bladen användas i Ryssland som ersättning för te. I Nordamerika finnas flera närstående arter, bl.a. *V. corymbo'sum*, som har stora, mycket välsmakande bär och som t.o.m. har gjorts till föremål för odling. Man har fått fram såväl mycket tidiga som sena sorter. *[A.Ve]W.;J.H.*

Blå bäver(n), (eg. förvanskning av) b l å b e v e r e n (efter staden *Beveren*), kaninras, se Kaniner.

Blå böcker (eng. *blue books*), efter färgen på omslaget benämnda böcker, innehållande aktstycken el. utredningar, som engelska regeringen framlägger för parlamentsledamöterna för att vägleda dem vid bedömandet av regeringens politik el. vid handläggandet av en fråga. Mindre omfångsrika samlingar och utredningar av detta slag ha icke särskilt omslag och kallas då *white papers* (vita handlingar). Särsk. uppmärksammade äro de b., som innehålla diplomatiska akter, avsedda att rättfärdiga regeringens utrikespolitik i en given kritisk situation, t.ex. den blå bok, som utgavs om den engelsk-tyska politiken före krigsutbrottet 1939. Böcker av detta slag vända sig emellertid numera icke endast till parlamentets led. utan till hela den bildade opinionen; de äro sedan 1835 tillgängliga i bokhandeln. — Även i andra länder ha böcker av detta slag publicerats och brukat uppkallas efter omslagets färg. I samband med krigsutbrottet 1939 utgav sålunda franska regeringen en "gul bok", polska en "vit bok", tyska en serie "vita böcker". Finlands regering utgav 1940 och 1941 två "blåvita böcker", Greklands 1941 en "vit bok" och USA:s 1942 likaledes en "vit bok". Dyl. publikationer bruka ofta kallas "färgade böcker", icke blott på gr. av omslagets färg utan även med anledning av akturvalets ofta tendentiösa karaktär. De aktpublikationer, som f.n. från svensk och norsk sida äro under utgivande, rörande de två ländernas politik under 2:a världskriget, kallas "vitböcker" men äro icke att hänföra till denna kategori. — Jfr Blå boken. *B.*

Blå divisionen, *krigsv.*, spansk truppstyrka om ung. fördelnings storlek, som Franco lät deltaga i striderna under 2:a världskriget på tysk sida mot Sovjetunionen på n. delen av stridsfronten. B., som insattes en tid efter Tysklands anfall, drogs tillbaka enl. avtal 2/5 1944 mellan Franco och de allierade.

Blådruva, *bot.*, se Pärlhyacint.

Blå dunster, i uttr. "slå b. i ögonen på ngn", vilseleda någon, eg. syftande på gamla tiders trollkonstnärer, som vid andebesvärjelser o.d. gärna åstadkommo en rök (dunst) för att dölja det verkliga händelseförloppet.

Blåduva, *zool.*, art av duvsläktet*.

Blåduvor, *bot.*, art av stormhattsläktet.

Blå ebenholts, se Amaranträ.

Blåeld, *Ech'ium vulga're*, som tillhör fam. strävbladiga växter, är en tvåårig, ända till meterhög, grovt strävhårig ört med i utdragen ställning ordnade, stora, vanl. ljusblå blommor. B. förekommer på torra ställen, särsk. på kalkhaltig mark, ss. grusbackar, järnvägsbankar och trädesåkrar. Den är täml. allmän i s. Sverige och når norrut till Jämtland och Norrbotten.

Blåeld.

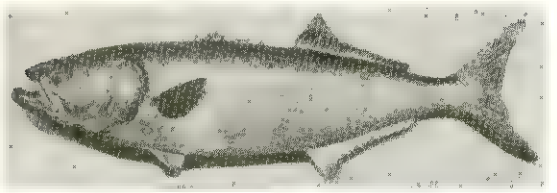

Blåfisk.

Blåelse, blå färgämnen, vanl. ultramarin, vilka nyttjas för att täcka den gula färgtonen på tvättvaror, garner, vävnader, papper, socker m.m. Denna verkan uppnås delvis därigenom, att rent gult och blått äro varandras komplementfärger, d.v.s. i viss blandning ge sensationen vitt. En nackdel härvid är, att ljusstyrkan på varan samtidigt minskas, varigenom en mer el. mindre grå ton uppkommer. B. försäljes vanl. i form av kulor, blåkulor.

Blåfisk, *Pomat'omus salta'trix,* art av fam. havsabborrar med vidsträckt utbredning i Atlantiska och Indiska oceanerna, dock vanligast förekommande vid USA:s kust, tillfälligtvis även i Medelhavet. Den är pelagisk och uppträder i stora stim förföljande andra fiskar. B. är bekant för sin stora rovgirighet. Den dödar mycket mera, än den kan förtära. Menhaden synes utgöra dess viktigaste föda. Dess medelvikt utgör c:a 2 kg. I hela ö. Nordamerika är den högt värderad som matfisk och utgör en standardvara på de stora fiskmarknaderna. *N.Rn.*

Blågran, art av gransläktet, se Gran.

Blå grottan, ital. *Grotta azzurra,* kalkstensgrotta på nordkusten av ön Capri s. om Neapel; längd 54 m, största bredd 30, höjd 15 och djup 16 m. B. har två öppningar; genom den mindre kan man vid lugnt väder i små båtar taga sig in i grottan, den större är helt nedsänkt under vattnet. Ljus inträngер huvudsakl. genom denna sistn. öppning; tack vare absorptionen vid ljusstrålarnas gång genom vattnet framkallas en egenartad, blåaktig belysning; nedsänkas föremål i vattnet, förefalla de vara försilvrade. *E.Sz.*

Blågröna alger, klassen *Cyanophy'ceae,* en- el. flercelliga, ofta trådformade, blågröna, violetta el. svartfärgade alger. Förutom det gröna klorofyllet förekomma i cellerna också andra färgämnen, näml. karotin (orangegult), kalorhodin och

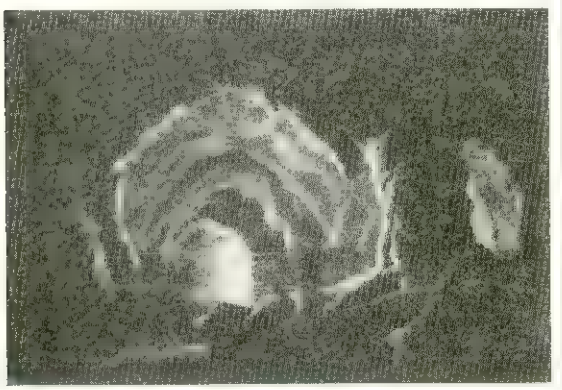

Blå grottan på Capri.

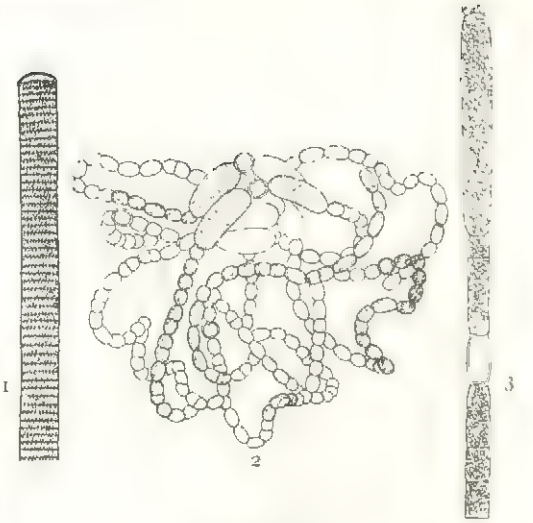

Blågröna alger.
1 Oscillatoria limosa, 2 Anabaena flos-aquae, 3 Aphanizomenon flos-aquae.

myxorhodin (båda tegelröda) samt fykocyan (blågrönt). Cellkärna och kromatoforer saknas. Utom de vanliga vegetativa cellerna förekomma här och där s.k. gränsceller (heterocyster), avvikande genom storlek och cellinnehåll. Fortplantningen sker genom delning av celler, resp. kolonier. Svärmceller saknas, könlig fortplantning likaledes. Enstaka celler kunna övergå till s.k. vilceller, som efter en viloperiod direkt utväxa till nya individer. På liknande sätt kunna kortare, vegetativa cellrader, hormogonier, frigöras från huvudtråden och direkt utvecklas till nya trådar. Åtskilliga b. (ss. *Oscillato'ria,* kryptråd) utföra egendomliga vridande, svängande el. krypande rörelser. Många b. ingå som algkomponenter i lavar, andra förekomma i ormbunkar och högre växter (*Azoll'a, Cycas, Gunn'era*). B. träffas i både sött och salt vatten, som regel talrikast i näringsrikt medium, och uppträda stundom i sådan mängd, att vattnet färgas av dem, t.ex. *Aphanizom'enon, Anabäe'na, Trichodes'mium* m.fl. (se Vattenblomning). *L.G.S.*

Blågullsläktet, *Polemo'nium,* släkte av fam. blågullväxter med o. 30 arter i de tempererade områdena, särsk. i Amerika, ett- el. fleråriga örter med parbladiga blad och i greniga, toppställda klasar samlade blå, violetta el. vita blommor. I n. Sverige, särsk. i fjällen, förekommer blågull, blåljus, *P. coe-*

Blågull.

rul'eum, en 3—5 dm hög art med blå, sällan vita blommor, i övriga Sverige ofta odlad och någon gång förvildad. En närstående art, *P. acutiflo'rum* (*P. campanula'tum*) förekommer inom Sverige blott i Norrbotten och n. Lappland.

Blågullväxter, *Polemonia'ceae*, fam. av ordn. *Tubiflo'rae* med 13 släkten och o. 270 arter, huvudsakl. inhemska i v. Nordamerika och Anderna; endast enstaka arter av släktet *Polemo'nium* och *Phlox* ha större utbredning. De äro mest upprätta, sällan nedliggande el. mattbildande, stundom med bladklängen klättrande örter, även halvbuskar, med i greniga el. till huvud sammandragna knippen, sällan ensamma, i bladvecken sittande, stora, livligt färgade blommor. Många av arterna höra till våra värdefullaste trädgårdsväxter. De viktigaste släktena äro blågullsläktet, *Phlox*, *Cobæ'a*, *Gi'lia* och *Collo'mia*. *A.Ve.*

Blågummiträdet, art av släktet *Eucalyp'tus**.

Blågylta, fiskart av berggyltsläktet*.

Blågås, fågelart, se Snögås.

Blåhajsläktet, *Carchar'ias*, av fam. gråhajar, förekommer i nästan alla tropiska och subtropiska hav och uppdelas ofta i flera undersläkten. En av de mest utbredda arterna är blåhajen el. människohajen, *Carchar'ias glaûcus*. Den har långt utdragen nos, spruthål saknas, två tagglösa ryggfenor, översidan mörkt blå—blågrå, sidorna ljusare, undersidan vit. Blåhajen föder ungar (i Medelhavet över 30 st. 60 cm långa under juni och juli).

Blåhaj.

Den förekommer i tropiska och subtropiska hav, även i Medelhavet, i Atlanten norrut till de brittiska öarna, besöker (dock endast små ex.) ganska regelbundet sommar och höst engelska sydkusten och kommer stundom in i Nordsjön och någon gång också i Östersjön. Den uppgives kunna bli ända till 7,5 m lång, simmar merendels så högt i vattnet, att den första ryggfenan skjuter upp, anses ha god syn och fin lukt. Av andra arter må nämnas *C. nicarague'nsis*, som förekommer i Nicaraguasjön och dess avlopp Rio San Juan, en av de få hajar, som hålla till i sötvatten. Den når en längd av c:a 2 m. *N.Rn.*

Blåhakesläktet, *Cyanec'ula*, av fam. trastfåglar, omfattar 4 över Europa, Persien och Centralasien utbredda arter. Blåhaken, *C. sue'cica*, som är en flyttfågel med vinterkvarter i n. Afrika, bebor Skandinaviska halvöns fjälltrakter samt Europas och Asiens tundror. Den har fått sitt namn av att strupen hos hannen om sommaren är klarblå med en rödbrun mittfläck. Färgen är f.ö. ovan brungrå med ett vitt streck över ögonen. Stjärtfjädrarna äro svarta med rostbrun bas. Den lägger sitt bo med 6—7 grönaktiga ägg i kanten av någon tuva. Sången är vacker och omväxlande. *H.Bn.*

Blå hallen, se Stockholms stadshus.

Blåhallon, *bot.*, art av släktet *Rub'us**.

Blåhammarfjället, fjäll i v. Jämtland, på gränsen

Blåhake, hanne.
Ur "Våra fåglar i Norden".

mellan Åre och Undersåkers snr, c:a 15 km s.s.ö. om Storlien. Högsta toppen är Blåhammarkläppen, 1,164 m; i dess närhet, på 1,085 m höjd, ligger Svenska turistföreningens fjällstation Blåhammarstugan.

Blåhjon, skalbaggsart av fam. långhorningar*.

Blåholts, kärnveden av kampeschträdet*.

Blåhuva, *Dil'oba coeruleoceph'ala*, fjäril, tillhörande gruppen nattflyn, som i Sverige förekommer över nästan hela landet. Larverna äro skadedjur på fruktträd.

Blåhäggsläktet, *Amelan'chier* (*Aro'nia*), släkte av fam. rosväxter, omfattar buskar el. lågvuxna träd med helbräddade, ofta håriga blad, vita blommor i hängande klasar och små äppleliknande, svart- el. rödblå frukter. *A. vulga'ris* (*A. ova'lis*), blåhägg el. bärmispel, inhemsk i Mellan- och Sydeuropa, planteras ofta som prydnadsbuske och förekommer understundom förvildad. Även *A. canade'nsis*, kanadablåhägg, planteras ej sällan i trädgårdar.

Blåhök, art av underfam. kärrhökar*.

Blåjon, blåhjon, skalbaggsart av fam. långhorningar*.

Blåjord, *geol.*, benämnes ibland den jordiga formen av mineralet vivianit, järnfosfat. Dess färg är i regel vit, men då det utsättes för luftens inverkan, övergår färgen i vackert blå.

Blå jorden, se Bärnsten.

Blå Jungfrun, ö i Kalmarsund, se Jungfrun.

Blåklint, *bot.*, art av klintsläktet*.

Blåklocka, *bot.*, art av klocksläktet*.

Blåklätt, *bot.*, art av klintsläktet*.

Blå-kopia, -kopiering, se Ljuskopiering.

Blåkorpar, *Cyanoc'orax*, släkte av fam. kråkfåglar med 13 över Mellan- och Sydamerika utbredda arter. Vingarna äro korta, stjärten lång, huvudets fjädrar bilda en yvig kam. Mest känd är uracan, *C. chrysops*, som är av en kajas storlek.

Blå korset, namn på absolutistiska nykterhetsorganisationer i ett flertal länder, framför allt de romanska. B. grundades 1877 i Schweiz av en protestantisk pastor, L. L. Rochat, i vissa hänseenden efter mönster av Röda korset. B. var från början en religiöst betonad nykterhetsorganisa-

Blåkråka, hanne.
Ur "Våra fåglar i Norden".

tion, vars verksamhet till väsentlig del var att omvända drinkare. Till Belgien infördes B. (*La croix bleue*) 1885 (återinfört 1901), till Frankrike 1892. Även i Tyskland och Danmark finnes en blåkorsrörelse; i Danmark är *Det blaa Kors* landets näst största nykterhetsorganisation. *D.*

Blåkrabba, art av fam. simkrabbor*.

Blåkrona, art av släktet fladdermuspapegojor*.

Blåkråkfåglar, *Corac'iae,* fågelordn., i Sverige endast representerad av blåkråksläktet.

Blåkråksläktet, *Corac'ias,* av ordn. blåkråkfåglar, omfattar 16 vackra och brokigt färgade arter, utbredda över Europa, Afrika samt Asien till Centralasien och Indien. Den i Sverige förekommande blåkråkan, *C. garr'ulus,* är något mindre än en kaja. Färgen på huvud och hals är ljusgrå, rygg och skuldror äro rödbruna, vingpennorna svarta med blå glans, vingtäckarna violblå, kroppens undersida grönblå. Blåkråkan, som är utbredd över mell. och s. Europa samt angränsande delar av Asien och Nordafrika, förekom hos oss förr ganska allm. upp till Uppland men har på senare år starkt avtagit i antal och är nu en av våra sällsyntaste flyttfåglar och helt fridlyst. Den håller helst till i gles lövskog el. gamla ekbackar och lägger här sitt bo med 4–6 ägg i ihåliga träd. Födan utgöres huvudsakl. av larver, skalbaggar och gräshoppor. *H.Bn.*

Blåkula, se Blåelse.

Blåkulla, namn på den plats, dit enl. en gammal folktro häxorna* resa under påsken för att hålla gästabud tills. med den onde och hans folk. Namnet är sammansatt av *blå* och en böjningsform av *kulle.* I en urgammal typ av besvärjelser, redan känd från den babyloniska magien, drevos demoner och skadliga makter ur människan el. husdjuren och bort till (avlägsna) naturföremål, där de ej kunde göra någon skada. I en del gamla norska besvärjelser nämnas som de onda makternas bestämmelseort de blå bergen, d.v.s. de berg, som lågo så långt bort, att de syntes blå. I norskt folkspråk säger man ännu: "drag ut i blåberget" el. "drag till blåbergs" med betydelsen "drag åt fanders". I en gammal svensk besvärjelse motsvaras det norska "bjerget blå" av "blåkullen", och i svenska förbannelser brukas ofta "dra åt b." i betydelsen "dra åt fanders". — Genom att häxorna fått övertaga demonernas och trollens funktioner har också i folktron häxornas mötesplats med deras herre satan blivit den "blå kullen" el. "blåkulla". Redan på 1500-talet berättas i Sverige om kvinnor, som rest till B. Häxornas B. har i Sverige ofta lokaliserats till berg, som på gr. av mörk färg kallats Blåkullen el. B., t.ex. B. el. Blåkullen vid Marstrand och B. el. (Blå) Jungfrun i Kalmarsund. Jfr Blocksberg. — Litt.: J. Sahlgren, "B. och blåkullafärderna" (1915; även i "Namn och bygd", 1915). *J.S.*

Blåkullen (se Blåkulla), berg i Solberga* sn i Bohuslän.

Blåkvarts, *geol.,* mörka, kvartsitiska sandstenar inom den skandinaviska fjällkedjan, vilkas färg orsakats av ofta i obetydlig mängd inblandat bituminöst slam.

Blåkål, *trädg.,* ett slags kruskål med mörkt brunvioletta el. blåvioletta blad.

Blåkäft, *Scorpæ'na dactylop'tera,* fiskart av drakhuvudsläktet, står nära kungsfisken, från vilken den skiljes bl.a. genom blåsvart mun- och gälhåla och ej framskjutande underkäke. B. förekommer på c:a 200 m djup i n. Atlantiska oceanen och Medelhavet, påträffas ibland utanför Bohuslän.

Blåkäxa, art av fam. pigghajar*.

Blåland, de gamla nordbornas benämning på Afrika, vars mörkhyade invånare de kallade för blåmän. *Blå* har här som ofta i äldre tid betydelsen "svart".

Blålera, en i Sverige och Danmark gängse benämning på kvartär lera (både moränlera och skiktad lera), som har en blå, blågrå el. grå färg, beroende på att järnföreningarna i densamma icke undergått någon oxidation utan befinna sig på oxidulstadiet. Leror, som ligga i bottnen på torvmossar el. sjöar, där organiska ämnen verka reducerande, äro i allm. b. Jfr Lera.

Blåljus, *bot.,* art av blågullsläktet*.

Blåluzern, *bot.,* art av luzernslaktet*.

Blålånga, *zool.,* art av långeslaktet*

Blåkäft.

Blåmadra.

Blåmadra, m a d d, *Sherar'dia arve'nsis,* art av fam. krappväxter, en liten, ettårig, nedliggande, strävhårig ört med oskaftade blad och små, violetta, i huvudlik ställning sittande blommor. Den förekommer på åkrar och trädor, i Sverige norrut till Uppland och Värmland.

Blåman, se Blåland.

Blåmes, *zool.,* art av messläktet*.

Blåmolla, *bot.,* art av mollsläktet*.

Blåmossa, *Leucob'ryum,* bladmossläkte av fam. *Dicrana'ceae* med o. 100 arter, i tropiska zonen. I Europa förekommer *L. glāūcum,* som bildar stora, täta tuvor av grönaktigt vit färg i skogar och på hedar. Färgen härrör därav, att bladen innehålla större, färglösa, luftförande celler (leukocyster), vilka omväxla med lager av små, gröna celler (klorocyster).

Blåmunke, *bot.,* art av monkesläktet*.

Blåmusseron, art av svampsläktet musseroner*.

Blåmusslor, *Myt'ilus,* släkte av fam. *Mytil'idae,* kännetecknas av att främre slutmuskeln är mycket liten och bucklan belägen i själva framändan av skalet. Foten är liten och fingerformig. Vid dess bas finnes en körtel, som avsöndrar ett segt, trådformigt sekret (*byssus*), med vilket djuren kunna sätta sig så fast vid klippor el. andra föremål, att ej ens bränningarna kunna skölja bort dem. B. äro allmänna i nordliga och tempererade hav. Den hos oss vanligaste arten, *M. edu'lis,* är mycket talrik vid västkusten och i Sundet samt går i Östersjön ända upp till Kvarken. B. användas som agn. Mångenstädes ätas de i färskt tillstånd av befolkningen och föras även konserverade i handeln. — Jfr Modiola. *H.Bn.*

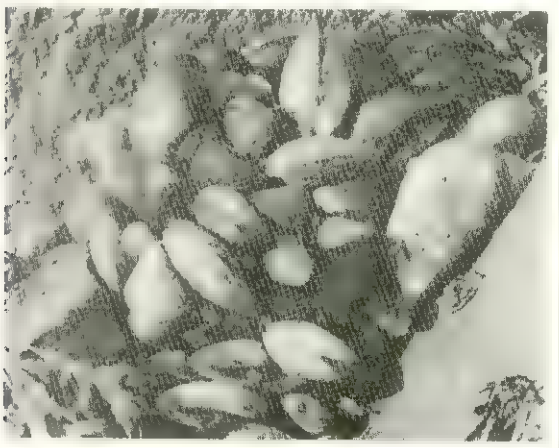

Blåmusslor, *Mytilus edulis.*
Ur N. Nilsson, "Västkust".

Blåmåndag, gammal benämning på dagen mellan fastlagssöndagen och fettisdagen, då kyrkans inre var klätt i blått. Emedan b. var en fridag, på vilken man genom att förtära en myckenhet mat och dryck beredde sig till den med askonsdagen inbrytande fastan, har b. i Tyskland och Danmark fått betydelsen "frimåndag". I vissa trakter av Tyskland kallas dagen även *Rosenmontag,* urspr. ej till *Rose,* ros, utan till ty. dial. *rosen,* ty. *rasen,* rasa, leva om. Jfr Frimåndag.

Blåmäll, *bot.,* art av mollsläktet*.

Blåmän, se Blåland.

Blåmärke el. b l å n a d, se Blodutådring.

Blångarn, *textil.,* se Blaggarn.

Blå Nilen, biflod till Nilen, se Bahr el-Azrak.

Blånor (samma ordstam som i *blår* och *blaggarn*), biprodukt vid lin- och hampberedning, bestående av korta tågor med diverse inblandningar, vilka utrensas från de ädlare lin- och hampfibrerna under skäktnings- och häcklingsprocesserna (se Lin). Efter förnyad häckling spinnas b. och användas till enklare vävnader. B. användas även för tätningsändamål.

Blåolja, den bensol, som i handeln går under beteckningen "ren bensol" (se Anilin).

Blåoxe, antilopart, se Nilgau.

Blåpapper, papper använt för blåkopiering.

Blåregn, *Wista'ria* (*Glyci'ne*) *chine'nsis,* en vedartad, slingrande ärtväxt, vildväxande i Kina och införd till Europa o. 1816. Växten odlas rätt ofta vid sydväggar i s. Sverige, där den kan växa upp

Blåregn.

till minst tre våningars höjd. Växten har parbladiga blad och ljust violettblå el. vita blommor av storlek som hos en trädgårdsärta, samlade i täta klasar av 15 till 30 cm i längd. En närstående art (möjl. blott en var.), *W. multiju'ga*, ofta återgiven i japanska bilder, mera sällan odlad i Sverige, har blomställningar av intill 1 m längd. B. kan efter viss förkultur lätt drivas till blomning i växthus. *C.G.D.*

Blå riddare, se Blaa Ridder.

Blåräv, färgvarietet av fjällräv*.

Blåröta, b l å y t a, se Blåved.

Blåsa. 1) *Anat.*, säckartad behållare (lat. *vesi'ca*) för vätska inom djurorganismen: gall-, urinblåsa. 2) *Med.* Blåsor i hudens ytliga lager finnas större (lat. *bulla*) och mindre (lat. *vesi'cula*) vid många sjukliga tillstånd. Formen kan växla, men vanl. te de sig som halvklotformade el. plattare upphöjningar över hudytan. De kunna finnas enstaka el. fullständigt översållade över hudytan. Storleken kan variera från det knappt synbara till enstaka exemplar, som täcka hela kroppsdelar. Innehållet kan vara vattenklart, blodigt el. varigt (lat. *pus'tula*). Orsakerna till blåsutslag äro mycket skiftande: mekaniskt tryck (t.ex. b. i händerna och på fötterna), värme av olika slag (brännblåsa), kemiska retmedel och solljus. Viktigast äro emellertid de, som uppstå vid sjukdomar: koppor, vattenkoppor, bältros, eksem, syfilis (se dessa ord), hudmjältbrand (se Mjältbrand) m.fl. En alltid dödligt förlöpande sjukdom med hudblåsor är *pemphi'gus**. Hudblåsor böra bedömas och behandlas av läkare. Hos barn kunna brännblåsor på ett litet hudområde leda till döden. *P.M.S.*

Blåsbaggar, en grupp skalbaggar bland mjukbaggarna. Namnet härrör från dessa djurs vana att, när de irriteras, stjälpa ut blodfyllda, orangefärgade blåsor på kroppens sidor.

Blåsbrand, se Sotsvampar.

Blåsbuske, *bot.*, art av blåsärtsläktet*.

Blåsbälg, redskap, använt sedan äldsta tider för att inpressa luft i en eldstad för att därigenom öka förbränningen och temperaturen. Den vanligaste typen av b. kallas spetsbälg på gr. av dess yttre form. Mycket bekant är den av svensken Windholm tidigare tillverkade "svenska windholmsblåstern". Fig. visar en b. av modernare form. Genom dragning i hävarmen *H* föres den kring ett gångjärn rörliga bottnen *A* uppåt och pressar luften i rummet *B* in i den övre kammaren, som är försedd med ett rörligt, viktbelastat tak. Denna kammare utgör alltså ett magasin, som genom takets nedpressning av vikten avger tryckluft under den tid bottnen sänkes för att insuga ny luft. *E* och *F* äro lättrörliga luftventiler och *L* de mjuka lädervägger, som lufttätt förena tak och botten med sidorna. *R.*

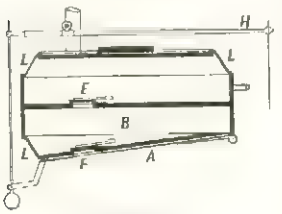

Blåsbälg.

Blåsdragande medel, *med.*, se Hudretmedel.

Blåsene, *bot.*, se Blåtåtel.

Blåsfiskar, *Tetrodon'tidae*, fam. bland bollfiskarna.

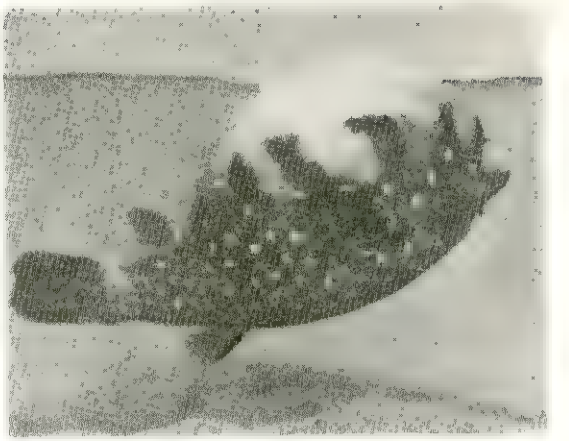
Uppblåst blåsfisk.

B. förekomma i varma hav, några dock i sötvatten, och äro bekanta för sin förmåga att blåsa upp buken. Magen är försedd med en utvidgning, bildande en "luftsäck" och skild från den egentliga magen genom ett veck med sfinktermuskel. Denna luftsäck, som delvis är sammanvuxen med bukväggen, kan genom sväljningsrörelser hos fisken fyllas med luft och genom nämnda muskel mer el. mindre fullständigt slutas, varvid buken blåses upp. Luftsäcken tömmes på luft, då sfinktermuskeln slappnar och bukmuskulaturen sammandrages. *N.Rn.*

Blåsfotingar, t r i p s a r, ordn. *Thysanop'tera* el. *I'hysop'oda*, små, ung. millimeterstora, smala insekter. Huvudet bär 7—9-ledade antenner samt stickande och sugande mundelar. Sugröret är bildat av över- och underläppen och omsluter de nålformiga överkäkarna. Fötterna äro utom med de vanliga två klorna försedda med en utstjälpbar blåsa, som tjänar som häftskiva. Vingarna äro linjesmala, tätt och långt fransade och med ett fåtal ribbor. B. leva av växtsafter och bladgrönt och äro alltså skadedjur. De viktigaste äro s ä d e s t r i p s e n, *Li'mothrips denticor'nis*, som angriper sädesslag och fodergräs, g r ä s t r i p s e n, *Apti'nothrips rufus*, som på gräs, bl.a. fodergräs, förorsakar "vitax", ä r t t r i p s e n, *Frankliniell'a robus'ta*, som lever i blommorna av ärter och andra baljväxter, samt p ä r o n t r i p s e n*, *Taeni'othrips inco'nsequens*. Se även Koleraflugor. *E.Wn.*

Blåsfoting.

Blåsförlamning, oförmåga att genom viljeimpulser kontrollera urinblåsans tömning. B. yttrar sig oftast genom oförmåga att kasta vatten, ej sällan i förening med ofrivillig urinavgång. Från b. i egentlig bemärkelse måste skiljas de urineringssvårigheter, som äro förbundna med ett hinder för urinens avflöde från blåsan, särsk. då vid prostatahypertrofi; om vid detta tillstånd blåsan maximalt uttänjes, kan visserligen också på denna väg en b. komma till stånd. Orsaken till b. är eljest som regel en sjukdom i den nervapparat, som har att ombesörja blåstömningen; särsk. sjukdo-

mar i ryggmärgens nedre del, men även vid skador på hjärnan el. på de perifera nerverna till blåsan kan b. uppkomma. Behandlingen rättar sig efter orsaken och är i övrigt symtomatisk (systematiska tappningar av blåsan etc.). *A-U.*

Blåsgrund, en i mezzotintogravyren stundom förekommande grundering, som i st.f. med granuleringsstål åstadkommes genom att kornig sand blåses mot plåtytan. Avdraget verkar torrt och kallt.

Blåsgång, gallblåsgång, *anat.*, se Gallgång.

Blåshalskörtel, se Blåsportkörtel.

Blåsik, fiskart av siksläktet*.

Blåsinstrument (eng. *wind-instruments,* fra. *instruments à vent,* ital. *stromenti a fiato*), de musikinstrument, hos vilka en ström av förtätad luft är det ljudalstrande och en svängande luftpelare det ljudande elementet. De ha sedan gammalt indelats i träblåsinstrument (flöjt, oboe, klarinett, fagott) och bleck- el. mässingsinstrument (horn, trumpet, kornett, basun, tuba). I instrumentsystematiken brukas emellertid icke längre denna indelning, då materialet hos blåsinstrumenten icke spelar någon väsentlig roll för tonens karaktär och i hög grad växlar. Det finnes sålunda trumpetinstrument av trä, djurhorn, ben och elfenben, klarinetter av mässing och elfenben och flöjter av mässing, ben, elfenben, guld, silver och porslin; glas har använts som material för flöjter ända sedan 1500-talet och senare för horn och trumpeter (se D. Fryklund, "Blåsinstrument av glas", 1934). Bland blåsinstrumenten (aerofonerna) urskiljer man numera fyra huvudgrupper: trumpet-, flöjt-, rörblads- och orgelinstrument, vartill Hornbostel-Sachs' system fogat en femte grupp, de s.k. fria aerofonerna: knallbössor, pisksnurror, naturfolkens vindpipor o.s.v.

Till trumpetinstrumenten höra naturtrumpeter (snäckan, vädurshornet, som representeras av bl.a. judarnas schofar, elefantbeten hos adelsmännen under medeltiden, då kallad olifant, och hos nutidens stammar i Afrika, trälurar), metalltrumpeter som bronsålderns lurar, griphålstrumpeter (ko- och gethorn, 1500- och 1600-talens sinka, basinstrumentet serpent, 1800-talets basshorn), klaffhorn, kornetter, tubor, valthorn, trumpeter i inskränkt mening och basuner. Trumpetinstrumentens griphål kunna ledas långt tillbaka i tiden, deras klaffar och ventiler tillkommo i början på 1800-talet. Läpparna sattes hos trumpetinstrumenten urspr. direkt mot instrumentets övre del. Sedermera kommo de att pressas mot ett kittelformigt munstycke, som genom en trång kanal släpper luften in i instrumentet.

Flöjtinstrumenten, hos vilka luftströmmen klyves mot en skarp kant, indelas i långflöjter el. spetsflöjter, som anblåsas från spetsen, och tvärflöjter med anblåsning från sidan. Till de enklaste formerna av långflöjten höra piporna. Flera dylika av olika längd, förenade till ett helt, ge panflöjten. Bland långflöjterna märkas vidare kärlflöjter (lergöken, ocarinan), blockflöjter med kärna (block) och uppskärning, flageoletter, enhandsflöjten *schwegel,* som spelades av trumslagarna och ännu trakteras i Provence under namnet *ga-* och dubbelflöjter, bl.a. hos sydslaviska och utomloubet, den österrikisk-ungerska käppflöjten *čakan* europeiska folk. En äldre form av tvärflöjten är tvärpipan, som under 1500-talet spelades i Europa tills. med trumman (*Schweizerpfeife, Schweizerflöte*). Så småningom undanträngde tvärflöjten blockflöjten, och den förefinnes nu i två storlekar: vanlig flöjt och piccola.

Rörbladsinstrumenten ha en vibrerande tunga, som är enkel el. dubbel. Till de dubbeltungade höra grekernas *aulos',* romarnas *ti'bia,* skalmejor, bombarder, oboer, engelskt horn, fagott, krumhorn och den av metall förfärdigade sarrusofonen. Enkel tunga ha klarinetterna och deras underarter (bassetthorn, basklarinett, kontrabasklarinett o.s.v.) och hybridinstrumentet saxofon, en klarinett av metall med konisk rörform. En särskild typ representeras av säckpipan, som har dels enkel, dels dubbel tunga.

Om orgelinstrumenten se Orgel.

Litt.: C. Sachs, "Handbuch der Musikinstrumentenkunde" (2 Aufl. 1930); T. Norlind, "Musikinstrumentens historia" (1941). *D.F.*

Blåsippa, *bot.*, art av sippsläktet*.

Blåsjön, Stora och Lilla B., sjö i Frostvikens sn i nordligaste Jämtland; genomflytes av Faxälven; 433 m ö.h.; 41 km². Nära n.ö. ändan av B. och vid dess tillopp från Ankarvattnet ligger Ankarede kapell. Ansökan om reglering av B. med ett 6 m högt magasin är (1947) under vattendomstolens behandling.

Blåskatarr, *cysti'tis,* inflammation i urinblåsan kan vara akut el. kronisk. B. ger sig till känna genom tätare trängningar till vattenkastning, sveda i urinröret och grumlig urin. Ofta kommer härtill tyngdkänsla i blåstrakten och i svåra fall krampartade smärtor i blåsan vid urineringarna samt blodig urin. Temperaturen är vid b. i regel ej (el. obetydligt) stegrad. Hög temperatur tyder oftast på att även någon annan del av urinvägarna är inflammerad. I urinen finnas varkroppar och bakterier. Blåsslemhinnan är röd och svullen samt ofta belagd med smetiga membraner. Infektionen kommer till blåsan ant. på blodvägarna via njuren, som då i regel själv är säte för en sjuklig process, som sekundärt berör blåsan, el. infektionen kommer via urinröret in i blåsan, som t.ex. vid inflammationer i könsdelarna. B. uppstår lättare, om i blåsan finnes sten el. blåsans tömning av någon anledning är försvårad, och b. blir då även lätt kronisk. Utom vid blåssten och försvårad blåstömning förekommer b. nästan endast i samband med infektion av njurarna. Så snart b. är förenad med feber el. varar mer än en vecka, bör läkare absolut rådfrågas. Flera allvarliga sjukdomar i urinvägarna, framför allt njurtuberkulos, ge sig i början till känna endast med symtom av b., och de böra snarast möjligt komma under läkarbehandling. — Jfr Blåssköljning. *P.M.S.*

Blåskator, *Cyanopol'ius,* släkte av fam. kråkfåglar. Släktet, som står nära skatorna, omfattar 4 former, av vilka en, spanska blåskatan, *C. cy'anus,* är utbredd över s.v. Spanien, där hon uppehåller sig i de evigt gröna ekskogarna. Den anses vara en av Europas vackraste fåglar. Huvudet är sammetssvart, ryggen blekt brungrå, undersidan vitaktig, vingarna och stjärten vackert blågrå. Totallängd 36 cm. Övriga arter förekomma i Kina, Japan och ö. Sibirien.

Blåskjorta, *sjöv.*, se Blus 2).

Blåskjortor, benämning på medl. av O'Duffys* National Guard, efter sin upplösning förnyad under namnet Young Ireland. Då uniform för politiska partier var förbjuden i Eire, använde de som kännetecken en blå skjorta i st.f. vanlig vit el. randig.

Blåsklöver, *bot.,* art av klöversläktet*.

Blåskrikor, *Cyanocitt'a,* släkte av fam. kråkfåglar, omfattande 11 arter, utbredda över N. Amerika söderut till Mexico. Den mest kända arten är blåskrikan, *C. crista'ta.* Kroppen är slank och huvudets fjädrar förlängda till en uppresbar tofs, näbben kort och rak, vingarna och stjärten långa. Ryggen är vanl. starkt blå med vita el. ljusa tvärband på vingar och stjärt. De livliga och vackra fåglarna, som i hela sitt levnadssätt påminna om vår nötskrika, hålla helst till i täta skogar, vilkas övriga invånare de varna för annalkande fara med sitt starka läte. Märklig är den oräddhet för människan, som b. åtm. i många trakter visar, i det att vilda fåglar utan vidare komma fram i skogen och äta ur handen. *H.Bn.*

Blåskräfta, *med.,* se Blåssjukdomar.

Blåskägg (fra. *Barbe-bleue*), saga hos Charles Perrault. B., en rik man med blått skägg, hade varit gift flera gånger. Då han rest bort, öppnade hans sista hustru ett förbjudet rum och fick där se de tidigare hustrurnas lik ligga i en blodpöl. B. uppdagade, var hon hade varit, och skulle just döda henne, då hennes bröder anlände, dödade B. och befriade systern. — Perraults novellartade saga har blivit allm. känd bl.a. genom skillingtryck och har dramatiskt bearbetats bl.a. av Tieck, Grétry och Offenbach. Den härstammar från en äldre och mera fantastisk, över hela Europa spridd folksaga, i vilken B. vanl. motsvaras av ett troll. En besläktad folkvisa om kvinnomördaren, på sv. "Rövaren Rymer" (Geijer-Afzelius, "Svenska folkvisor", 2 uppl., nr 66) är också spridd över hela Europa. — Då skurkens skägg betecknats som blått, innebär detta eg. endast, att det var svart. I folksagorna motsvaras det ofta av grönt skägg, huvud el. skägg av guld o.d. Det förbjudna rummet träffas även i en rad andra sagor som konfliktmotiv. — Litt.: Ch. Lemire, "Un maréchal et un connétable de France: le Barbebleue de la légende et de l'histoire" (1886) samt kommentar till Perrault av A. Lang, P. Saintyves m.fl. *v.Sw.*

Blåskörhet, *tekn.,* se Blåvärme.

Blåslampa, tryckbrännare i vilken värme alstras genom förbränning av förgasad bensin, gasolja el. annan lättflyktig olja. Under drift åstadkommes bränslets förgasning av det från lampans låga utvecklade värmet. Vid lampans tändning tillföres värme från annan värmekälla. B. uppfanns av fabrikör C. R. Nyberg (1858—1939) och användes bl.a. som montörverktyg för lödning m.m. Primusköket är konstruerat enl. samma system.

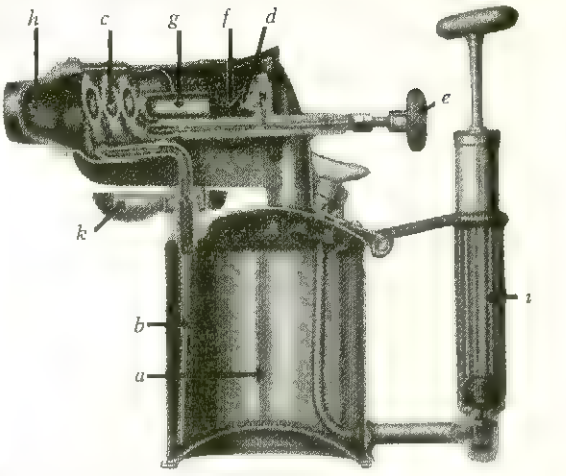

Blåslampa.

Bränslet förvaras i behållaren *a*, pressas därifrån via rörkanalen *b*, som bildar spiralen *c*, genom det fina munstycket *d*, vars tillopp regleras med skruven *e*, ut i rummet *f*, där det under den tidigare passagen genom rörspiralen förgasade bränslet blandas med lämplig mängd förbränningsluft, så att efter gasens passage genom brännaren *g* (mynningen dold av rörspiralen) en het låga med fullständig förbränning erhålles. Kåpan kring munstycket och brännaren bildar dels vindskydd, dels lågformaren *h*. Bränsletrycket erhålles genom inpressning av luft med pumpen *i*. När blåslampan skall tändas, måste brännaren först upphettas, t.ex. genom sprit, som hälles i skålen *k* och antändes.

Blåsmaskiner användas för att åstadkomma blästern* till masugnar, kupolugnar, för bessemerprocessen, smideshärdar etc. På gr. av den oerhörda luftmängd, som vid t.ex. masugnar åtgår för förbränningen, 3,000—4,000 m³ luft pr t tackjärn, måste b. för dylikt ändamål utföras med mycket kraftiga motorer. B. för 2,000 hk, som lämna 800 m³ luft pr min. av 2 atm tryck, äro icke ovanliga. B. äro numera vanl. av kolvkompressortyp, men även turbokompressorer och kapselblåsmaskiner förekomma. Vid måttlig luftförbrukning användas fläktar. — Förr användes vid de flesta svenska träkolsmasugnar den s.k. Bagges b., som var en kolvblåsmaskin av egenartad konstruktion med 3 stående cylindrar. *[R.]L.Vr.*

Blåsmola, *med.,* se Druvbörd.

Blåsmunnar, *I'hysos'tomi,* grupp av ordn. benfiskar*, karakteriserad av att simblåsan merendels har en öppen utförsgång, fenstrålarna äro ledade och mjuka, sällan taggiga, och bukfenorna, om de finnas, belägna mer el. mindre långt bakom bröstfenorna.

Blåsmäre, *bot.,* art av luzernsläktet*.

Blåsnultra, fiskart av berggyltsläktet*.

Blåsopp, svampart av släktet rörsoppar*.

Blåsorkester, se Orkester.

Blåsot, *med.,* se Blodöverfyllnad.

Blåspapillom [-å'm], *med.,* se Blåssjukdomar.

Blåsportkörtel, blåshalskörtel, *pros'tata,* ett hos mannen förekommande, av körtelvävnad och glatt muskulatur uppbyggt organ, som till form och storlek erinrar något om en kastanje och som är beläget i lilla bäckenet omedelbart under urinblåsan, där b. kringsluter innersta delen av urinröret. B:s uppgift är ej med säkerhet känd; man har tillskrivit dess sekret förmågan att akti-

Blåsskjortor

Blåsklöver

Blåskrikor

Blåskräfta

Blåskägg

Blåslampa

Blåsljud

Blåsmanet

Blåsmaskar

Blåslav

Blåsmaskiner

Blåsmola

Blåsmunnar

Blåsmäre

Blåsnultra

Blåsopp

Blåsorkester

Blåsot

Blåspapillom

Blåsportkörtel

vera spermiernas rörelse. De hos äldre män vanliga urineringsbesvären (svag urinstråle, ökade trängningar, fullständigt urinstopp o.s.v.) ha till anatomiskt underlag en förstoring av b:s centralparti (prostatahypertrofi); åkomman kan ofta med framgång operativt behandlas. *A-U.*

Blåsprit, se Denaturera.

Blåsranunkel, art av smörblomsläktet*.

Blåsrost, skålroststadiet av flera värdskiftande rostsvampar, tillhörande fam. *Cronartia'ceae* och *Coleosporia'ceae,* t.ex. *Cronar'tium ribic'ola* med b. på stammar och grenar av bl.a. weymouthtall och vintersporer på vinbär (filtrost).

Blåsrum, *geol.,* håligheter i vulkaniska bergarter, bildade genom gaser vid lavans stelning, när denna är så segflytande, att gasblåsorna icke kunna bortgå. De äro i regel runda el. utdragna i flytningsriktningen och då parallellt anordnade (vesikulös textur). I pimpsten ligga b. så tätt, att de framkalla en svampig textur. Stundom äro b. utfyllda med sekundära infiltrationsprodukter, ss. kalcedon, kvarts, kalcit, zeoliter och epidot. Bergarten kallas då mandelsten.

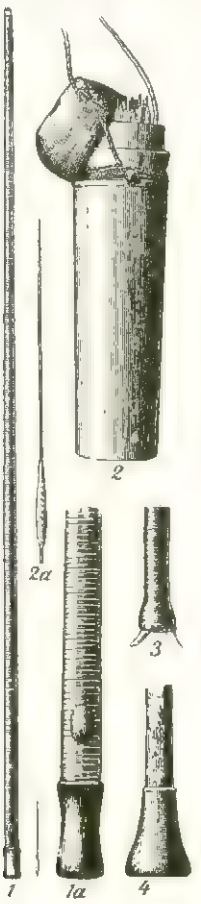

Blåsrör från Sydamerika.

1 ett 3¾ m långt blåsrör; därbredvid en pil. *1a, 3* och *4* olika slags munstycken (*1a* med en gnagartand som sikte), *2* koger, *2a* pil.

Blåsrör. 1) *Etnogr.,* jakt- och krigsvapen, använt av infödingarna i Sydöstasiens övärld, på Malacka och Madagaskar, i n. och ö. Sydamerika, Mellanamerika samt förr även i ö. Nordamerika. Dess användning sammanhänger tydligen med förekomsten av lämpligt råmaterial samt med dess lämplighet för skogar. B. består vanl. av långa, dubbla rör, det inre med omsorgsfullt glättat lopp, det yttre som skydd. Stundom göres det av flera hopkittade rördelar (Nya Guinea) el. två hälfter (delar av Sydamerika). På Borneo utborras det i trä. Till ammunition användas mest små fina, oftast förgiftade pilar (se Pilgifter) av trä, bambu e.d., baktill försedda med proppar av mjukt material, passande till loppet. Pilarna förvaras i täta koger för att ej skada skytten. I st.f. pilar brukas stundom lerkulor (Mellanamerika). B. arbetar tyst och är därför särsk. lämpligt för fågeljakt. Skottvidden kan vara 30 à 40 m. I Amerika är b. nästan uteslutande jaktvapen, i Asien även krigsvapen. Samband mellan b. i Nya och Gamla världen har hittills ej kunnat påvisas. *G.Br.*

2) *Kem.,* apparat, använd i den kemiska analysen, då man vill erhålla en mycket het låga av lämplig form och riktning för att därmed kunna identifiera kemiska föreningar efter deras förhållande vid höga temperaturer. Genom munstycket *a* (se fig.) inblåses luften i jämn ström; spetsen, som bör ha ett mycket litet hål, anbringas i en låga. Användandet av b. för utförandet av analyser på "torra vägen" är huvudsakl. utarbetat av svenska kemister. Berzelius' arbete "Om b:s användande i kemien och mineralogien" (1820) är ännu den grund man bygger på. *Lj.*

Blåsrör.

Blåssjukdomar. Missbildningar finnas dels i form av säcklika utbuktningar, divertiklar, dels som spaltbildningar, så att blåsan ligger öppnad mot huden mellan naveln och könsorganen. — Slag, stötar, överkörning m.m särsk. mot en urinspänd blåsa kunna framkalla bristning av denna. Härvid kommer urinen, liksom vid skott- och sticksår, ut i vävnaderna el. bukhålan. Kommer urinen ut i bukhålan, är faran för livet överhängande (90 % dö), om ej operation med det snaraste sker. — Blåsstenar bildas ant. i blåsan själv el. av njurstenar, som vandrat ned i densamma. Förutsättningen för att blåssten skall utvecklas är emellertid nästan alltid en försvårad tömning av blåsan, som t.ex. vid prostatahypertrofi (se Blåsportkörtel), blåsdivertiklar och förträngning i urinröret (jfr Blåsstick). Stenarna äro vanl. sammansatta av urinsyra, kalciumoxalat el. fosfat (se Urinvägsstenar). De nå ej sällan storleken av ett hönsägg, äro vanl. (oxalatstenarna undantagna) täml. jämna på ytan. I regel ge blåsstenarna från och till avsevärda besvär men kunna finnas långa tider utan symtom. De viktigaste symtomen äro ökade urinträngningar, blodig urin samt smärtor i blåsan och urinröret, ibland även plötsliga avbrott av urinstrålen. Karakteristiskt är, att besvären äro större vid kroppsrörelse än vila. — I blåsan förekomma godartade och elakartade tumörer, som kunna utgå från epitel och stund. bindväv el. muskelvävnad. Av de godartade äro blåspapillomen de vanligaste. De uppträda ofta multipelt och utgå från blåsslemhinnan med smal stjälk, som förgrenar sig i talrika utlöpare. Blåspapillomen ha ej sällan benägenhet att övergå till elakartade samt komma ofta igen efter operation. Blåskräftan förekommer dels som kräftdegenererade blåspapillom, dels som en primär form, vilken bredbasigt höjer sig från blåsbottnen som en kullformig, ibland sönderklyftad knuta, ibland som ett sår. Kräftan växer förstörande genom blåsans vägglager. Blåstumörernas viktigaste symtom äro blödningar i urinen och ofta en envis blåskatarr. Vid blåskräfta komma härtill i framskridet stadium smärtor och växlande besvär, beroende på spridning i blåsans omgivningar. Ej för långt gångna fall av blåstumörer kunna ofta gynnsamt behandlas med operation. Se även Blåskatarr. *P.M.S.*

Blåssjäl, art av underfam. blåssälar*.

Blåssköljning kommer huvudsakl. till användning vid olika inflammatoriska tillstånd i urinblåsans slemhinna, s.k. blåskatarr, och utföres ant. på så sätt, att ett fast rör av silver el. glas, detta sistnämnda uteslutande hos kvinnor, el. ett halvfast el. mjukt rör av gummi (kateter) genom urinröret införes i blåsan, varefter sköljvätskan inspo-

las, el. också så, att ett koniskt munstycke pressas mot urinrörsmynningen och vätska under starkt tryck pressas in. Som sköljvätskor användas mest borsyrelösningar och lösningar av kaliumhyperpermanganat samt olika silversalter. *T.Sg.*

Blåssnitt, operativt öppnande av urinblåsan. B. sker numera vanl. genom bukväggens nedre del i medellinjen ovanför blygdbensfogen utan att bukhålan härvid öppnas (*sec'tio alta**). Även gamla tiders läkare (Indien, Egypten före Kr.f.) kunde konsten att öppna urinblåsan för att avlägsna stenar. Det skedde via mellangården (*sectio perinea'lis*).

Blåssnäcka, *Ac'era bulla'ta,* till underordn. bakgälade snäckor hörande art, som lever i havet. Dess kropp är valsformad, foten har stora sidoflikar, som användas till simning och som, då djuret ligger stilla, slås över ryggsidan och täcka en del av det tunna, äggliknande skalet. I starkt sammandraget tillstånd täcker foten hela djuret, som då liknar en blåsa, därav namnet.

Blåsstarr, *bot.,* art av starrsläktet*.

Blåsstenar, *med.,* se Blåssjukdomar.

Blåsstick. Vid förträngningar av urinröret av den grad, att urinblåsans tömning omöjliggöres och infört rör, kateter, ej förmår passera hindret, kan det i enstaka fall vara nödvändigt att tvärs igenom bukväggen, omedelbart ovanför den främre bäckenringskanten, symfysen, genomsticka blåsväggen med ett spetsigt rörformat instrument och på denna väg åstadkomma en tömning.

Blåsstål, *tekn.,* se Brännstål.

Blåssvampar. 1) De arter av svampsläktet *Taphri'na* (*Exoas'cus*), vilka parasitera på blad och därvid åstadkomma missbildningar i form av blåsor el. bucklor, t.ex. *T. bulla'ta* på päronblad, *T. aü'rea* på poppelblad o.s.v. Jfr Exoascaceae.

2) Ordn. *Exoasca'les* (se Exoascaceae).

Blåssälar, *Cystophori'nae,* underfam. av fam. sälhundar, utmärkt av att framtänderna äro reducerade och nosen uppblåsbar. Blåssälen, blåssjälen el. klappmytsen, *Cystoph'ora crista'ta,* är en arktisk form av avsevärd storlek (hannen upp till 2 ½ m, honan mindre) och vandrar från sitt hemvist, Ishavet och n. Atlanten, ibland ned till kusterna av England. Ynglandet sker bl.a. på Grönlands kust under april—juli; under resten av året strövar blåssälen vida omkring, även långt från land. Den är sålunda en skicklig simmare och dykare. Pälsen är hos de gamla ovan mörkbrun till svart, undertill mörkel. ljusgrå. Jakt på blåssäl var i sht under slutet av 1800-talet en viktig inkomstkälla för norrmännen; den idkades huvudsakl. i Danmarkssundet. Särsk. ungarnas skinn (*Blaumänner*) var

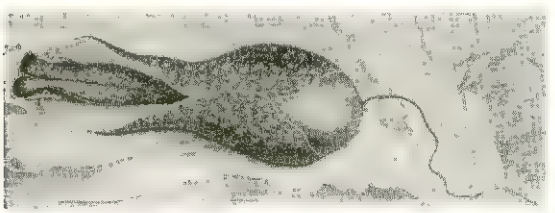

Blåssnäcka. Ung. naturlig storlek.

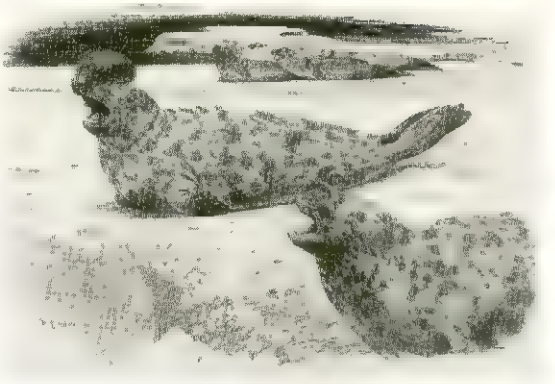

Blåssäl, hanne (t.v.) och hona.

eftertraktat. Blåssälens föda utgöres till stor del av bläckfiskar. Till b. höra även sjöelefanterna*. *H.*

Blåst, se Vind.

Blåsten, se Kopparsalter.

Blåstjärna, *Scilla,* släkte av fam. liljeväxter. O. 90 arter, alla örter med lökstam, förekomma i Gamla världens tempererade bälte. I vårt land odlas flera arter som prydnadsväxter såväl i trädgårdar som inomhus på gr. av sin tidiga blomning och vackra, oftast blå, i klase samlade blommor, så t.ex. *S. amœ'na, S. ital'ica* och *S. sibi'rica.* På norska västkusten är *S. verna* vildväxande.

Blå stjärnan, vanlig benämning på föreningen Svenska blå stjärnan. 1914 bildades i Genève L'Étoile rouge (röda stjärnan), ett internationellt förbund av föreningar till bistånd åt djuren i krig. I anslutning härtill och efter mönster av Röda Korset konstituerades i Sverige 22/3 1917 Svenska Röda stjärnan såsom en förening för vård av hästar i krig. Efter 1:a världskriget inriktades verksamheten även på djursjukvård i fred. Nu gällande grundstadgar äro fastställda av K.m:t 26/9 1938, varjämte namnet från 1/7 1941 ändrats till Svenska blå stjärnan. B:s uppgift är att verka för djursjukvård och djurskydd i fred och krig. I fred anskaffas och utbildas härför huvudsakl. kvinnlig personal, som genom frivillig utfästelse kan bindas för tjänstgöring i krig. Anstalter för omförmäld vård inrättas, veterinärmateriel anskaffas m.m. B. disponerar f.n. över 16 sjukstallar. I krig (vid mobilisering) tillhandahållas de militära myndigheterna personal, varjämte anstalter och materiel ställas till dessas fria förfogande. — Kvinnlig personal, som genomgått vissa föreskrivna utbildningskurser och förbinda sig till tjänstgöring i krig, benämnas stjärnsystrar. De bilda tillsammans Svenska blå stjärnans beredskapskår, omfattande omkring 850 stjärnsystrar. I fred kunna dessa efter frivilligt åtagande även beordras till tjänstgöring under fälttjänstövningar m.m. — Föreningens angelägenheter omhänderhavas av en centralstyrelse. Landet indelas i 15 distrikt i huvudsaklig anslutning till militärterritoriell indelning, med för 5 distrikt kretsar som underavdelningar. Stjärnsystrarna bära i arbetet "föreningsdräkt" jämte vit armbindel med blå stjärna.

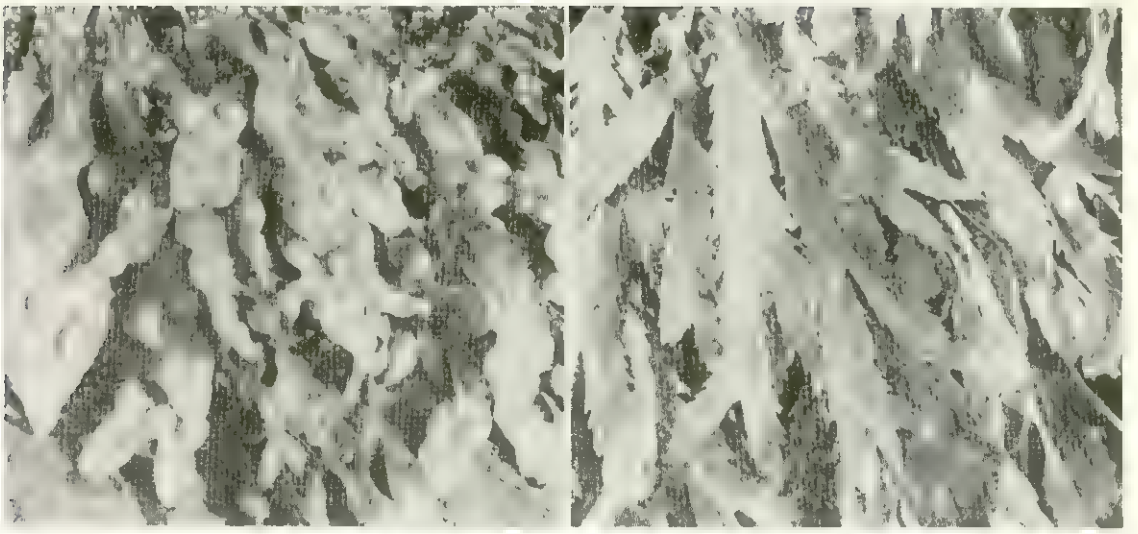

Blåstång, *Fucus vesiculosus* (t.v.), och sågtång, *Fucus serratus*. Se även bilder vid Alger.
Ur N. Nilsson, "Västkust".

– Såväl 1918 som 1940 voro av B. organiserade hästsjukvårdsambulanser i verksamhet i Finland. — Litt.: "Handbok för Svenska blå stjärnan och dess beredskapskår" (1944). *S.Bn.*

Blåstrumpa (da. *Blaaströmpe*, ty. *Blaustrumpf*, efter eng. *bluestocking*), spenamn på lärda el. vittra damer, särsk. medelmåttiga skriftställarinnor, i Sverige åtm. från 1840-talet, i England uppkommet under 1700-talets senare hälft; kanske ytterst från ett vitterhetssällskap i Venedig, Strumpsällskapet (*Società della calza*), vilket bestod av både herrar och damer.

Blåstråle, fiskart av berggyltsläktet*.

Blåstumör, *med.*, se Blåssjukdomar.

Blåstål, fiskart av berggyltsläktet*.

Blåstång, *Fucus vesiculo'sus*, havsväxt, tillhörande klassen brunalger*. Växten är uppbyggd av en stor, 40—50 cm hög, läderartad, brun, platt, gaffelgrenad bål, försedd med mittnerv och vid basen med en skiva, varmed algen sitter fäst vid stenar och klippor. På ömse sidor om mittnerven finnas i bålens övre del luftblåsor, som bidraga till att hålla växten upprätt i vattnet. De könliga organen sitta i ansvällda partier på toppskotten. Ansvällningarna innehålla talrika hålformiga insänkningar med smala mynningar. I det inre av dessa insänkningar förekomma han-, resp. honorgan jämte hårbildningar. Hanorganen, anteridiestånden, äro rikt förgrenade, bärande talrika anteridier, vilka vardera producera ett mycket stort antal rörliga hanceller, spermatozoider. Honorganen, oogonierna, innehålla vardera åtta honceller (ägg), som efter frigörelse befruktas och utvecklas till nya könsplantor. Könlös fortplantning saknas. B. förekommer vid Nordeuropas atlantkuster, i Sverige både vid västkusten och i Östersjön. Östersjöformerna bli på gr. av den minskade salthalten starkt reducerade. Närbesläktade äro *F. serra'tus*, sågtång, samt *F. spira'lis*, båda med samma geografiska utbredning. *L.G.S.*

Blåställ, inom marinen populär benämning på bussarong av blå kypert jämte byxor av samma tyg. Jfr Dongerikläder.

Blåstöten, se Anåfjället.

Blåsugsläktet, *Aj'uga*, av fam. läppblommiga växter, omfattar o. 50 arter, utbredda över hela jorden, de flesta i Asien. B. bildar i viss mån övergång till fam. järnörtväxter, i det stiftet är fäst i fruktämnets topp och ej nedsänkt mellan de 4 loberna som hos läppblommiga i allm. Överläppen är obetydlig el. saknas helt. Blommorna skyddas i stället av de vegetativa bladen. Delfrukterna ha ett oljerikt bihang och spridas med myror. I Sverige finnas 3 arter. *A. pyramida'lis*

Blåsuga.
Foto Hj. Wollin.

Blåsört.

blåsuga, pyramidsuga, käringruka, är 10—15 cm hög, ofta pyramidformig av de i 4 rader sittande, uppåt i storlek avtagande bladen. Den växer i skogar och hagar i hela Sverige. *A. re'ptans,* revsuga, krypsuga, är 10—20 cm hög, mjukluden, har långa revor och starkt blå blommor. Den är utbredd i lundar och skogar med sparsamma förekomster i s. Sverige och odlas ofta som prydnadsväxt. I mell. och n. Sverige är den införd med gräsfrö el. som ballastväxt. *A. geneve'nsis* är 10—20 cm hög, långhårig, utan revor, var förr utbredd på kritgrund på åtskilliga ställen i s.v. Skåne, men finnes nu blott kvar vid Limhamn, där den är fridlyst. *W.*

Blåsu't, villaförort till Vänersborg*.

Blåsutslag, *veter.,* betäckningsinfektion hos nötkreatur, som förlöper med en elakartad inflammation i slidan hos korna. Tidigt uppstå små blåsbildningar, som snart brista och kvarlämna sår. Behandlingen är förebyggande (kor med flytning böra ej betäckas). Sjuka djur behandlas med sköljningar, salvor el. desinfekterande stavar.

Blåsvart, färgämne, se Azosvart.

Blåsyra, cyanvätesyra, HCN, upptäckt av C. W. Scheele 1782, är en färglös, lättflyktig vätska, som kokar vid 26°,5 och stelnar vid —15°. B. har fått sitt namn av berlinerblått, ett komplext järnsalt av b. I naturen förekommer b. som en glykosid, amygdalin*, som finnes i bittermandel, plommon- och körsbärskärnor. Amygdalin sönderdelas vid hydrolys i blåsyra, glykos och bensaldehyd. B. bildas vid torrdestillation av stenkol och ingår i den råa lysgasen. Enklast erhålles b. genom sönderdelning av cyankalium el. gult blodlutsalt med utspädd svavelsyra. B. är en svag syra; dess salter, som kallas cyanider, sönderdelas av luftens kolsyra och ha därför b:s karakteristiska bittermandellukt. B., som är ett starkt och mycket snabbt verkande gift (jfr Cyanväteförgiftning), brukas för utrotande av skadeinsekter i kvarnar och spannmålsmagasin och ohyra i boningsrum; den försöktes av fransmännen under 1:a världskriget som stridsgas. *Lj.*

Blåsyreemulsion, cyanväteemulsion, *emul'sio hydrocyana'ta,* mjölkliknande vätska, hållande o. 0,098 % cyanväte, beredes genom att upplösa amygdalin i mandelmjölk, varvid det spaltas av mandelns enzym, emulsin, i cyanväte, bensaldehyd och glykos. B. användes förr mot kräkningar och akuta smärtor vid magsår och magkatarr.

Blåsärtsläktet, *Colu'tea,* av fam. ärtväxter, omfattar 10 arter, buskar, vilka förekomma från Sydeuropa till v. Himalaya. Den mest kända arten, *C. arbore'scens,* blåsärten, blåsbusken, som icke sällan odlas i parker och trädgårdar i s. och mell. Sverige, är 1,5—4 m hög med rikt förgrenad stam, mattgröna grenar, vanl. 5-pariga blad och i fåblommiga klasar sittande svavelgula blommor, som på insidan av seglet ha en brunröd fläck. Frukten är liksom hos övriga arter blåsformigt uppsvälld. *A.Ve.*

Blåsörtsläktet, ofta kallade bläddreörter, *Utricula'ria,* av fam. läppsporreväxter, har o. 250 arter inom tropiska och tempererade bältena. Hithörande växter äro i allm. i vatten nedsänkta, rotlösa, endast under blomningstiden flytande örter med oftast mer el. mindre findelade blad och långa, fjälliga stänglar, vilka bära i klasar ordnade, läppformiga blommor. På en del av bladflikarna sitta blåsformiga organ med den av fina hår omgivna öppningen riktad snett nedåt. Med dessa blåsor fångas och dödas i vattnet levande smådjur, vilka råka krypa in i dem (jfr Insektätande växter). Mot hösten sjunker växten till botten och övervintrar medelst ett slags vinterknoppar, s.k. hibernakler. Följande år utvecklas dessa till bladbärande stjälkar, som småningom stiga upp till vattenytan. — I Sverige förekomma i insjöar, kärr och torvmossar 5 arter, av vilka märkas *U. vulga'ris* med brandgula, *U. interme'dia* med ljusgula och *U. min'or* med blekgula blommor. *A.Ve.*

Blåtistel, *bot.,* någon gång använt namn på blåeld.

Blåtobis, fiskart av tobissläktet*.

Blåtofsing, *bot.,* art av tofsäxingsläktet*.

Blå tornet, huvudtornet i det under slutet av medeltiden byggda slottet i Köpenhamn (på samma plats som nuvarande Kristiansborg). Rester finnas bevarade i de utgrävda ruinerna under slottet. B.

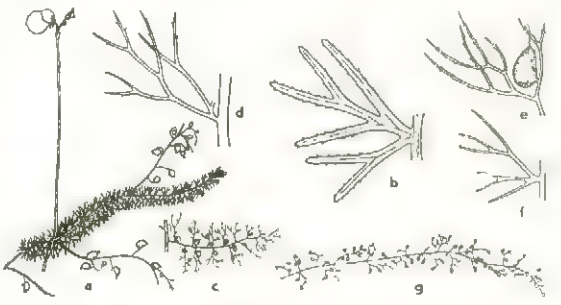

Blåsörtsläktet.
a och *b Utricularia intermedia, c U. vulgaris, d U ochroleuca, e U. neglecta, f* och *g U. minor.*

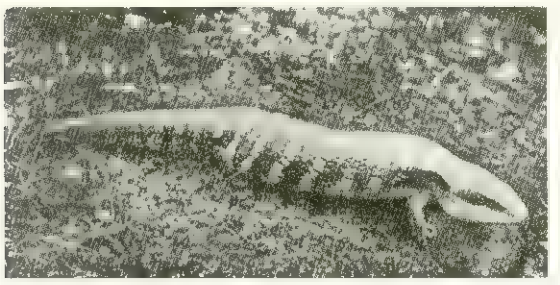

Blåtunga.

har varit kvadratiskt med 15 m sida och beläget invid porten. Då slottet under 1730-talet revs för att lämna plats för en ny byggnad, förstördes tornet, som hade använts till fängelse. Här tillbragte Leonora Kristine Ulfeld sin nära 22 år långa fängelsetid.

Blåtrut, art av apsläktet markattor*.

Blåtry, *bot.*, art av trysläktet*.

Blåträ, kärnveden av kampeschträdet*. Extrakt av b., blåträextrakt, användes inom garveriindustrien vid betning el. förfärgning av bl.a. alungarvat läder för handskfabrikation.

Blått blod, övers. av spa. *sangre azul,* som betecknade de äldsta kastilianska släkterna och sannolikt syftade på att ådrorna hos dessa, som härstammade från germaner (goter o.s.v.), företedde en mera blå färg än de övriga mörkhyade landsmännens.

Blåtunga, vanlig jätteglattödla, *Tili'qua scincoi'des,* art av fam. grävödlor. B. förekommer i Australien och på Tasmanien. Den är grå med mörkbruna tvärband och har blå tunga. B. lever av småödlor, insekter, frukt och växtdelar. Dess fortplantning är intressant, då den föder ungar, vanl. 4, vilka under embryonaltiden stå i förbindelse med livmoderväggen och erhålla näring från densamma.

Blåtåtel.

1 växtens nedre del, *2* vippa, *3* småax, *4* blomma i full blomning.

Blåtvills, blåtwills (se Twill), kyprat, blått bomullstyg, användes för överdragskläder.

Blåtåtel, blåsene, *Moli'nia coeruˈlea,* ett 30—150 cm, sällan ända till 2 m högt gräs med mycket korta nedre stråled, vilka äro spolformigt ansvällda, innehålla rikligt reservnäring, stärkelse och cellulosa, och från vilka kraftiga, gula, sega rötter utgå. Det översta stråledet når ända från markytan till vippan. Bladen äro grågröna, styva, i kanten strävа och ha ett i hår upplöst snärp. De vanl. 2—4-blommiga småaxen sitta i en hopdragen el. utbredd vippa. B. kan uppdelas i 2 raser, den ena, var. *genuiˈna,* med lågt—medelhögt strå och vanl. lila ax, förekommer huvudsakl. i kalkfattiga kärr och på fukthedar, den andra, var. *arundinaˈcea,* är högväxt, har gröna ax och hör mest hemma på mineraljord, i skogar och på ängar. De båda typerna betraktas ibland som skilda arter, *M. coerulea* och *M. arundinacea,* men deras artvärde är ej bevisat. B. är ofta dominerande över stora områden, har föga värde som foder men användes ibland till strö. B. är utbredd över hela Sverige, något sparsammare i n., och förekommer över hela n. halvklotets tempererade områden. — Utom b. omfattar släktet *Molinia* blott *M. japoˈnica,* endemisk i Japan. — Litt.: W. Grabherr, "Über die Nährstoffökologie und das Formenbildungsvermögen der Gräsergattung Molinia" (i "Mitteilungen aus Forstwirtschaft und Forstwissenschaft", 13, 1942). *W.*

Blåval, *zool.*, art av underordn. bardvalar*.

Blåved, blåyta, blåröta, av svampar, särsk. sphaeropsidéer och hyfomyceter, framkallad missfärgning hos virke. Man skiljer mellan ytblånad, som mest förekommer på sågat virke i brädgårdarna och ofta ej tränger djupare in, än att den kan avlägsnas, och stockblånad, som utbildas på timmer, som fått ligga kvar i skogen, el. i träd, som torkat på rot. Stockblånaden kan omfatta hela splintmassan. Blånadssvamparna uppträda i regel saprofytiskt, men då virkets värde kan avsevärt nedsättas, ha de stor ekonomisk betydelse. — Litt.: T. Lagerberg, G. Lundberg, E. Melin, "Blåyta hos tall och gran" (i "Svenska skogsvårdsföreningens tidskr.", 1927). *F.A.Bn.*

Blå wiener [viˈnər], kaninras, se Kaniner.

Blåvik, socken i Göstrings hd i Östergötland och församling i Ekeby, Rinna och Blåviks pastorat i Göstrings kontrakt av Linköpings stift, vid Sommens n.v. ända; 86,92 km², därav 65,78 land; 295 inv. (1946; 4 inv. pr km²). B., som är en av landskapets allra glesast befolkade socknar, är en bergig skogsbygd med småsjöar och mossar. Åkern utgör blott 6 % av landarealen, skogsmarken 79 %. Ung. 9/10 av socknen tillhör Boxholms ab., bl.a. Bösebo, N. och S. Eklabo samt en del av det gamla Liljeholmen med huvudbyggnad från 1600-talet. Kyrkan av trä uppfördes 1872; B:s sn upprättades först 1879. — Namnet tillkom urspr. den vik av sjön Sommen, där gården Blåvik ligger. Det innehåller adj. *blå,* sannolikt i en äldre bet. mörk, svart, syftande på mörkt vatten el. skuggigt läge. Namnet skrevs 1307 Blawijk. *P.;Sl.*

Blåvikens revir, adr. Lycksele, tillhör Umeå distrikt och omfattar delar av Lycksele sn i Västerbottens läns lappmark. Areal (1946) 44,358 ha statsskogar, varav 33,397 ha produktiv skogsmark; avverkning 1945 1,48 m³ pr ha produktiv skogsmark. Medelavverkningen var 1941—45 1,61 m³ pr ha. Reviret är delat i 5 bevakningstrakter.

Blåvingar, *Lycæˈna,* släkte av fam. *Lycæˈnidae* bland dagfjärilarna. B., som numera stundom uppdelas på flera släkten, ha sitt namn därav, att hannarnas vingar vanl. äro sidenglänsande blå, medan honornas äro bruna. Undertill äro vingarna ljust grå el. bruna med vita el. svarta, ofta gulröda fläckar. B. höra till våra minsta dagfjärilar (vingbredd

20—35 mm, sällan mera), flera arter äro allmänna och genom sin färg iögonfallande. De korthåriga, till formen gråsugglika larverna leva vanl. på fjärilblommiga växter, några äro anträffade i myrsamhällen. Allmännast äro den större puktörneblåvingen, *L.* (*Polyomm'atus*) *i'carus*, vars hannar ha rent blå och honor något blåskimrande vingar, samt den något mindre s.k. allmänna blåvingen, *L.* (*Plebēi'us*) *argus*, vars hannar ha en mörk kant på vingarna, medan honornas vingar äro rent bruna, ofta med en rad rödgula fläckar. *E.Wn.*

Blåvingar, se Scoutrörelsen.

Blåvitriol, kopparsulfat, se Kopparsalter.

Blåvärme, den temp., vid vilken härdat stål vid anlöpning* överdrages med en mörkblå (290°) till blågrå (350°) färg. Anlöpningsfärgen uppstår genom interferens i det tunna oxidskiktet på stålytan. Vid bearbetning exempelvis genom smidning i b. uppträder stundom ett sprödhetsfenomen, benämnt blåskörhet. Denna anses bero på s.k. mekanisk åldring.

Blåyta, se Blåved.

Blåälving, *bot.*, art av älväxingsläktet*.

Bläck (gammalt lånord, eg. "det svarta"; jfr eng. *black*, svart), en för skrivning avsedd, färgad vätska. Forntidens b., sådant vi känna det från papyrus- och pergamentmanuskript och enl. uppgifter i enstaka bevarade samtida recept, bestod av i vatten uppslammade färgämnen jämte något bindemedel. Under medeltiden framställdes gott b. av galläpplen och järnsalter. Vid mitten av 1800-talet började s.k. alisarinbläck framställas, vilket (i motsats till äldre sorters b.) är en verklig lösning av järnsalter med förmåga att tränga djupare in i papperet, än vad en uppslammad färgvätska kan göra. Därmed blir det även svårare att utplåna. Alisarinbläcket innehåller järnsalter av garvsyra och gallussyra jämte ett lämpligt anilinfärgämne, som förlänar b. färg. Den avsedda stabila, mörka färgen framkommer efter skriftens torkning på gr. av luftens oxidation. — Ang. normalbläck utfärdades i Sverige bestämmelser genom k.f. 12/7 1907. — Märkbläck för märkning på tyg består av en ammoniakalisk silverlösning, lämpligen försatt med något dextrin el. gummi arabicum. Vid uppvärmning med hett strykjärn el. solbelysning framträder skriften svart av utreducerat silver. — Sympatetiskt b. (osynligt, hemligt b.) avser att dölja skriften, tills den med lämpliga medel göres synlig. En som b. använd utspädd lösning av koboltklorur låter skriften framträda blå vid uppvärmning men åter försvinna efter avkylning. En skrift med järnkloridlösning framkallas genom bestrykning med en lösning av gult blodlutsalt. Antalet recept på dylika hemliga b. är mycket stort, men intet är fullt säkert, enär skriften alltid kan spåras enl. vissa generella metoder, t.o.m. om rent vatten använts som b. — Färgade b. utan större anspråk på hållbarhet framställas som lösningar av olika anilinfärger med tillsats av gummi arabicum, fuchsin, erythrosin el. eosin (röda färger), metylenblått, kristallviolett, malakitgrönt, diamingult m.fl. *J.Tbg.*

Bläcka, *skogsv.*, med yxa avtälja ett handflatstort stycke av barken på ett träd, så att den vita veden blottas. Även det därigenom uppkommande märket kallas b. Åtgärden avser att utmärka de träd, som skola avverkas, men också markerande av rågångar, gränser, vägar o.d. i skogen. Då träden, särsk. gran, lätt taga skada genom röta vid bläckningen, bör man för sistnämnda ändamål begagna märkning med färg.

Bläckfiskar, huvudfotingar, *Cephalop'oda*, ordn. av klassen *Conchif'era* bland blötdjuren, omfattande högt organiserade, vanl. ganska stora former. Under det att ett fåtal endast är några cm långa, når det stora flertalet, armarna inberäknade, en längd av 0,2—1 m. Av jättebläckfisken *Architēu'this*, vars storlek och styrka givit upphov till många fantastiska historier, har man erhållit ex. med armar av ända till 18 m längd. — B:s kropp är genom en tydlig inskärning uppdelad i huvud och bål. Huvudet bär munöppningen och de i krans kring denna ställda långa och muskulösa armarna, vilka hos samtliga former, pärlbåtsnäckan undantagen, äro försedda med kraftiga sugskålar. Bakom armarna sitta på huvudets sidor de två stora ögonen. Dessa, som hos pärlbåten äro enkla bägarögon, äro hos övriga former högt utvecklade, omgivna av brosk och i hela sin byggnad påminnande om ryggradsdjurens. Här finnas således både hornhinna, vilken dock vanl. är genomborrad, och regnbågshinna, lins, glaskropp och en väl utbildad näthinna. Trots dessa överensstämmelser äro b:s och ryggradsdjurens ögon helt skilda bildningar, vilket bl.a. deras embryonala anläggning visar. Bålen, som på sidorna ofta är försedd med fenlika hudflikar, omgives av en muskulös mantel, vilken på buksidan begränsar mantelhålan. I denna ligga på sidorna 2 (hos pärlbåten 4) kamgälar; mitt emellan gälarna är analöppningen belägen och på sidorna därom öppningarna för njurar och könsorgan. Vid analöppningen ligger också mynningen för bläckkörteln*. Mantelhålan mynnar utåt genom den s.k. tratten, en på huvudets undersida belägen rörformad bildning, vilken liksom armarna utgör en del av den omvandlade foten. Genom att häftigt pressa ut vattnet ur mantelhålan simma djuren stötvis bakåt och kunna genom att vrida trattens mynning åt olika håll även ändra rörelseriktning. — I den tunna, slemmiga hud, som bekläder kroppen, äro talrika på färgämnen rika celler, s.k. kromatoforer, inlagrade. Dessa stå under nervsystemets inverkan och kunna ändra form, varvid djuren skifta färg ung. på samma sätt som kameleonterna. Särsk. hos djupvattensformer förekomma ofta komplicerat byggda lysorgan (se Lysande organismer).

Under det att en stor del utdöda former hade ett väl utbildat yttre skal, finnes ett sådant bland nu levande endast hos pärlbåten. Hos denna är det upprullat mot djurets ryggsida samt genom tvärväggar indelat i kamrar, av vilka djuret endast bebor den yttersta; de övriga äro luftfyllda. Genom alla skalets tvärväggar löper dock en fin, från djurets bakända utgående sträng, sifonen. Hos övriga nu levande b. är skalet tillbakabildat och kvarstår endast i form av en på ryggsidan under huden belägen kalk- el. kitinartad platta. — Munnen är försedd med två kraftiga kitinkäkar, till sin form erinrande om en papegojnäbb.

Tioarmad bläckfisk, *Sepia officinalis.*
An anus, *Dep* trattens neddragare, *Fl* fena, *H* urinblåsa, *K* gäle, *Kh* gälhjärta, *Kn* broskgropar på tratten, *Kn*$_1$ de i fördjupningarna passande förhärdningarna på manteln, *L* lever, *N* njuroppningar, *P* penis, *Sch* och *Sch*$_1$ mantelns från varandra dragna snittytor, *T* blacksack, *Tr* tratt.

I svalget finnes dessutom en lång, med kitintänder försedd tunga, *ra'dula.* På tarmkanalen kan man särskilja en väl avsatt mage, ett par spottkörtlar och en stor lever. Nervsystemet består av de för blötdjuren typiska ganglierna, vilka här, skyddade av brosk, ligga samlade kring svalget, bildande en hjärna. Blodkärlsystemet är väl utvecklat och delvis slutet samt består av 2 (hos pärlbåten 4) förmak, som erhålla syrsatt blod från gälarna, samt en kammare, varifrån kärl utgå framåt till huvudet och bakåt till inälvorna. Vid gälarnas bas äro venerna ansvällda till s.k. gälhjärtan, som driva blodet in i gälarna. — B. äro skildkönade. Äggen äro stora, rika på näring. Sädeskropparna äro inneslutna i egendomliga kapslar, s.k. spermatoforer, vilka hannen med tillhjälp av en omvandlad arm, *hectocot'ylus**, överför till honan. — B. äro glupska rovdjur, som alla leva i havet. Många av dem äro snabba simmare och röra sig fritt i vattnet, andra äro mera tröga och hålla sig på bottnen. I många länder, t.ex. i Medelhavsländerna, ätas de. Bläcksäckens sekret användes som målarfärg, sepia, och av pärlbåtens skal framställes pärlemor. Skalet av *Se'pia* går i handeln under namn av valfiskfjäll och har använts till olika ändamål, till tandpulver, till burfåglar att slipa näbbet mot, o.s.v.

B:s grupp är företrädd redan under kambrium, och av dess 9,000 utdöda former äro många viktiga ledfossil. De nu levande, av vilka 400 arter äro kända, indelas i två underordn., *Tetrabranchia'ta* och *Dibranchia'ta.* — *Tetrabranchiata,* fyrgälade b., ha fyra gälar och ett väl utvecklat, kamrat skal. Den enda nu levande representanten är *Nāu'tilus,* pärlbåtsnäckan*, som har talrika tentakler utan sugskålar, bläcksäck saknas. Denna underordn. omfattar huvudsakl. utdöda former och indelas i *Nautiloi'dea,* talrikt företrädd i silur, omfattande pärlbåtar med upprullat skal, ortoceratiter* med rakt skal och ammoniter* med spiralformigt inrullat skal. — *Dibranchiata,* tvågälade b., ha två gälar, ett mer el. mindre tillbakabildat, under huden beläget skal och armar med sugskålar. Indelas i *Decap'oda* med 10 armar, av vilka 2 endast i spetsen äro försedda med sugskålar, samt *Octop'oda* med 8 armar. Hit hör även den i trias uppträdande gruppen *Belemnoi'dea,* belemniter*. Till *Decapoda,* tioarmade b., som härstamma från belemniterna, räknas följande viktiga släkten, resp. arter: *Se'pia officina'lis,* som blir 35 cm lång, med oval kropp, långa sidofenor och kalkhaltigt skal (se Os sepiae), förekommer allm. i Medelhavet och vid Europas kuster, *Loli'go vulga'ris* med 2 dm lång konisk kropp, som bär ett par större trekantiga fenor, skalet kitinartat, lever i Atlantiska oceanen och Medelhavet, där den är mycket allmän och högt skattad för sitt fina kött. Även vid svenska västkusten förekommer den jämte en närstående, betydligt större art, *Loligo Forbe'sii. Spi'rula austra'lis* är en i Stilla havet förekommande djupvattensform med kamrat och upprullat skal. Av *Architēu'this princeps,* som lever i Atlantiska oceanens större djup och blir ända till 18 m lång, har endast ett fåtal ex. fångats. *Octopoda,* åttaarmade b., ha en mera rundad kroppsform, sakna skal och vanl. även fenor. Hit hör *Oc'topus vulga'ris,* den allmännast förekommande b., utbredd över alla hav, lever på klippbotten på grunt vatten, *Eledo'ne cirro'sa,* som blir 1 m lång, lever vid Europas kuster och även har anträffats i Bohuslän, samt *Argonāu'ta argo,* papperssnäckan*, som förekommer i Medelhavet och Atlantiska oceanen. *H.Bn.*

Bläckkopiering, se Ljuskopiering.

Bläckkörtel, en hos de tvågälade bläckfiskarna starkt utbildad analkörtel, som avsöndrar ett svartbrunt färgämne (*se'pia**). Detta består av mycket små pigmentkorn, som från körteln utföras i bläcksäcken, där de uppslammas i vatten och bilda en svart vätska, som bläckfiskarna vid påkommande fara spruta ut genom tratten.

Bläckpulver. 1) Surt kaliumoxalat, som användes för avlägsnande av bläckskrift, se Oxalsyra. — 2) Pulver, vilket efter upplösning i vatten bildar ett bläck. B. utgöres ant. av en finpulveriserad blandning av galläpplen, järnsalt och gummi el. av gummi och tjärfärgämne.

Bläcksvampar, *Copri'nus,* svampsläkte av fam. skivlingar med c:a 200 arter, av vilka ett 50-tal finnas i Sverige. De ha en tunn hatt med breda skivor. Dessa sönderflyta till en bläckliknande, av sporerna svartfärgad vätska. Foten är i allm. tunn och spröd. Ett par av dem äro goda matsvampar. Fjälliga bläcksvampen, *C. coma'tus,* har en vit, i toppen gul, cylindrisk hatt, försedd med breda, fransade fjäll. Foten har ring.

Fjällig bläcksvamp.

Grå bläcksvampen, *C. atramenta'rius,* har en oval, askgrå hatt med endast i toppen svagt utbildade fjäll. B. växa företrädesvis på fet, kulturpåverkad jord.

Bläcksäck, *zool.,* se Bläckkörtel.

Bläckträd, *bot.,* art av slaktet *Semecarpus**.

Bläddernos, *med.,* en form av rosfeber*.

Bläddra, namn på arter av blåsörtsläktet*.

Bläddreväxter, se Läppsporreväxter.

Bläddreörter, *bot.,* se Blåsörtsläktet.

Blädinge, socken i Allbo hd i Småland, Kronobergs län, och församling i Vislanda och Blädinge pastorat i Allbo kontrakt av Växjö stift, närmast v. om sjön Salen s. om Alvesta; 80,64 km², därav 70,10 land; 809 inv. (1946; 12 inv. pr km²). Huvudbygden ligger vid sjön, i övrigt är B. en mossrik skogstrakt; åkern utgör 18 % av landarealen, skogsmarken 60 %. Egendomar: Lästad och Oby. Hällkistor finnas från sten- och bronsåldern, kummel, gravhögar och domarringar från järnåldern. En minnessten erinrar om en strid med danskarna under Kalmarkriget, varvid en bondehär från orten blev nästan tillintetgjord. Kyrkans skepp stammar i sin v. del från äldre medeltiden, ö. delen byggdes 1834 och tornet 1782. Från 1100-talet stammar dopfunten med runinskrift. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, är av osäker härledning, enl. en forskare bildat av ett släktnamn *'Blædhinger,* avlett av ett mansnamn (se E. Hellquist, "Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge ock -unga", 1904, sid. 15). Det skrevs 1350 Blædhinge. *P.;Sl.*

Blädning, *skogsbr.,* en form av föryngringshuggning*.

Blända, hjältinnan i en sydsmåländsk folksägen. Vid ett tillfälle, heter det, då Värends stridbara manskap var borta på krigståg "mot Norge", föllo danskarna in landet. B., en kvinna av ansedd släkt från Konga hd, samlade då kvinnorna och lyckades med list och vapen nedgöra fienderna. Till lön för bragden erhöllo Värends kvinnor lika arvs- och giftorätt med männen ("Värends härads rätt") samt förmånen av särskild, krigisk bröllopsstål. Domböckerna från 1600-talet visa, att dessa s.k. privilegier faktiskt motsvarades av då gällande sed i Värend. Ett tingsbevis 1637 ger i korthet den äldsta kända versionen av sägnen; värendsrätten omtalas här som urgammal och stödes med ett lagcitat, vars förvanskade, tydligen ej längre förstådda text antyder hög ålder. I den tryckta litteraturen återges sägnen tidigast av Baazius d.ä. och Stiernhöök, av båda helt summariskt, ingendera känner B:s namn. Detta möter först å ett illustrerat kartblad över "Bråvalla hed", sign. 1693, i Dahlbergs Sveciaverk. En i samband med kartan tillkommen relation, oriktigt tillskriven lantmätaren Ekebom, innehåller för första gången sägnen i den litterärt utbildade form, varunder den sedan blivit känd. Den var författad år 1691 av Dahlbergs korrespondent i s. Småland, den varmt lokalpatriotiske regementskvartermästaren Petter Rudebeck. Närmaste anledningen till relationens tillkomst var det hot mot värendsrätten, som lagkommissionens förslag till nya gifto- och ärvdabalkar inneburo (även mot kyrkbröllopsstålen från 1686 års kyrkolag). Medan den äldre sägnen som en typisk "svarsägen" sökt förklara de för Värend egendomliga rättssederna, skapades nu den rikare utformade versionen för att försvara dem mot den enväldiga konungamaktens uniformitetssträvanden. Rudebecks relation fogades som bilaga till häradshövdingarnas gemensamma yttrande över lagförslagen, upplästes av Dahlberg i rådet och hade till följd, att Värends gamla rättspraxis fick fortgå. Talrika avskrifter av relationen från 1700-talets början visa, att sägnen genast blev populär; för en större allmänhet blev den känd genom en lång rad skillingtryck (från 1749), och med Dalin erhöll den vetenskaplig auktorisering. Mångfaldiga äro försöken, alltifrån Dalin, att passa in sägnens händelser i känt historiskt sammanhang. — En undersökning av Rudebecks arbetsmetoder som sägenupptecknare visar honom som en naivt okritisk och högst fantasifull forskare i farbroderns, den store Olof Rudbecks, anda. Alla den förevarande sägnens personnamn äro diktade el. lånade från andra håll, säkerligen även hjältinnans (namnet B. förekommer som brukligt dopnamn först på 1800-talet), och lokaliseringen av händelserna är byggd på lösa etymologiska spekulationer. I Rudebecks version har sägnen blivit mycket spridd, särsk. i Småland, och utgör ett åskådligt exempel på sekundär, ytterst från litterär källa härstammande "folklig" tradition. — Sägnen om B. har ofta gjorts till föremål för poetisk behandling; mest känd är Stagn Ius' episka dikt "Blenda". — Litt.: G. O. Hyltén-Cavallius i "Läsning för folket", 7 (1841); C. J. Schlyter, "Juridiska afhand-

lingar", 2 (1879); A. Vejde i "Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok", 1922. *Alb.V.*

Blända (göra blind). 1) Beröva någon synen; förr brukat som straff. I bildl. bet. förtrolla, förvilla. Jfr Solblindhet och Snöblindhet. — 2) *Fys.*, se Bländare. — Om avbländning av ljus å motorfordon och fartyg se Avbländning.

Bländare (diafragma), avskärmningsanordning för ljuset i fotografiska objektiv och optiska instrument. Man skiljer på b. med olika funktioner, synfältsbländare (*b-b* i fig. 1), som begränsar synfältets storlek (*c-c*), och aperturbländare (*a-a*), av vilken aperturen är beroende. Aperturbländaren, vanl. endast kallad b., användes för att avskärma randstrålarna i ett infallande strålknippe, varigenom ljusstyrka samt skärpa och skärpedjup regleras. På ett fåtal undantag när ha b. cirkulär öppning och bestå i sin enklaste form, insticksbländaren (fig. 2 *a*), endast av en plåtskiva med hål i, som kan skjutas in i el. framför objektivet. Billigare lådkameror äro ofta försedda med rotations- el. revolverbländare (fig. 2 *b*), bestående av en kring en central axel vridbar cirkulär skiva, som runt periferien har en serie olika stora hål. Genom att vrida på skivan kan man ställa in ett hål av önskad storlek framför objektivet. Den viktigaste och vanligaste b. är irisbländaren (fig. 2 *c*), vars öppning kan regleras kontinuerligt genom vridning

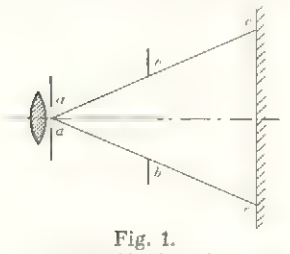

Fig. 1.
a—a aperturbländare, *b—b* synfaltsblandare, *c—c* synfält.

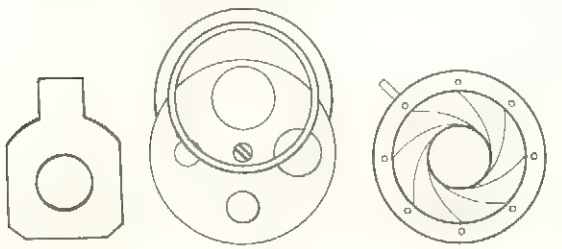

Fig. 2.
a insticksbländare, *b* rotations- el. revolverbländare, *c* irisbländare.

av en inställningsring. Den runda bländaröppningen bildas här av innerkonturerna hos en serie delvis över varandra ringformigt placerade, skärformade metall- el. ebonitskivor, som äro vridbara kring i ändarna fast anbragta tappar. Betr. gradering hos de fotografiska objektivens b. se Kamera. Jfr Distorsion, Fotografi och Fotografiska objektiv. *K.S.*

Blände, *miner.*, gruppnamn av tyskt ursprung för starkt glänsande, genomlysande el. genomskinliga, föga hårda (hårdhet under 4) men spröda mineral med ljust streck och föga framträdande metalliska egenskaper, övervägande svavelföreningar. Jfr Glanser och Kis. — Under namnet b. går ofta zinkblände.

Rödblära.

Bländning, en på skottvallen till skjutbanor uppställd mur, avsedd att hindra direkta skott att gå över vallen.

Blänkare (urspr. en bildlig användning av ett från ty. *Blänker* lånat militärt ord: patrull, som har till uppgift att oroa fienden o.d.; eg. person, som far hit och dit), liten tidningsartikel o.d., som avser att utröna el. förbereda den allmänna stämningen el. meningen rörande en viss fråga; "trevare".

Blänkfyr, *sjöv.*, se Fyr.

Blänksot, *med.*, se Glanssot.

Blära, *Melan'drium*, släkte av fam. nejlikväxter, i Sverige representerat av 6 arter. *M. album* (*M. prate'nse*), vitblära, med vita, och *M. rubrum* (*M. silves'tre*), rödblära, med röda kronblad, äro fleråriga, 3—7 dm höga örter, den förra växande på odlade ställen, den senare i lundar och på fuktiga ängsmarker. De sammanslås stundom med släktet *Lychnis*. Till släktet b. hör även nattglim, *M.* (*Sile'ne*) *noctiflo'rum*, en på åkrar förekommande ettårig, 2—4 dm hög, klibbhårig ört med vita el. svagt rödlätta, välluktande blommor. *W.*

Bläs, en långsträckt, vit strimma, som ofta förekommer på huvudets framsida hos hästar el. nötboskap; häst med b. — Jfr Hjälm, Snopp och Stjärn.

Bläsandsläktet, *Mare'ca*, tillhör fam. egentliga änder. *M.* (*An'as*) *pene'lope*, bläsand, brunnacke, utmärker sig genom kort näbb och vit buk. Hannen i vårdräkt har huvud och hals brunröda, ryggen och sidorna vattrade i mörkgrått och vitt, vingtäckarna vita och vingspegeln grön med svart begränsning, bröstet rödgrått. I sommardräkt liknar hannen honan, men vingtäckarna bilda ett vitt fält. Honan är ovan mörkbrun med

Bläsand. T.v. hanne i sommardräkt, i mitten i vårdräkt, t.h. hona i vårdräkt.

vit begränsning. Bläsanden är utbredd över Gamla världens n. delar och häckar allm. i n. Sverige samt på spridda lokaler i landets s. delar. *H.Bn.*

Bläsbock, *Damalis'cus al'bifrons,* sydafrikansk art av underfam. koantiloper. B. är brunröd med en sadelformad fläck på ryggen och har en vit bläs på huvudets framparti. Mankhöjd c:a 1 m. Hornen äro ringlade och lyrformiga. Förr hade b. en betydligt större utbredning i Sydafrika än nu, men den förekommer fortfarande i stora flockar på platser, där den skyddas av jordägarna. Den är ett äkta stäppdjur, som dock regelbundet söker sig till insjöar för att dricka och slicka saltskorpan från stränder av saltsjöar. *H.*

Bläsgås, *A'nser al'bifrons,* en till gåssläktet hörande art, kännetecknad av ett 2 cm brett, vitt band kring övernäbbens rot samt av den kraftiga, korta, blåaktigt köttfärgade näbben. Till färgen liknar b. den besläktade, men mindre fjällgåsen, med vilken den också ofta förväxlas. B. bebor Gamla världens n. delar från Novaja Zemlja österut och har ej anträffats häckande i Skandinavien. I Sverige uppträder den dock regelbundet under flyttningarna och kan milda vintrar kvarstanna i Skåne.

Bläster, inblåsning av den för förbränningen i en masugn, kupolugn, bessemerkonverter, smideshärd e.d. behövliga luften, vilken själv kallas b. el. blästerluft. Motsatsen till b. är naturligt drag. B. åstadkoms tidigast med blåsrör och bälgar drivna för hand el. med vattenhjul. Numera användas blåsmaskiner el. fläktar för komprimering av luften. B. gives olika tryck beroende dels på den mängd luft, som fordras för att genomföra förbränningen, dels på den hastighet, med vilken man önskar denna genomförd, dels ock på det motstånd, som beskickningen i ugnen erbjuder. Vid kupolugnar brukas vanl. ett tryck av 0,7—1,3 atm och vid bessemerprocessen 1,1 -2,8 atm. Förbättrad bränsleekonomi erhålles genom förvärmning av b., vilken sker i varmapparater* exempelvis till c:a 400° vid lancashirehärdar och 400—900° vid masugnar. *[R.]L.Vr.*

Blästermasugn, se Masugn.

Blästermätare, se Gasmängdsmätning.

Blästerrör, de rör, som leda blästern till en metallurgisk ugn. B. utmynna genom ett munstycke el. öppning, en s.k. forma*, i ugnen. Med b. betecknas särsk. det ångstrålrör, som på lokomotiv är placerat i rökskåpet centralt under skorstenen och genom vilket avloppsånga från cylindrarna får utströmma. B. bildar tills. med skorstenspipan en ejektor, vilken verkar så, att ångstrålen suger röken med sig, varigenom draget i eldstaden väsentligt ökas.

Bläster-smide, -ugn, -verk, se Osmundsmide.

Blödande bröd kallas, enl. en alltsedan äldsta tider rådande vidskeplig uppfattning, det egendomliga uppträdandet av blodröda fläckar på bröd och andra bakverk av mjöl, potatis, hostia (oblater) m.m., vilka enl. nyare tiders undersökningar bero på angrepp av en bakterie, *Bacill'us prodigio'sus,* varvid ett kraftigt rött färgämne bildas. Under medeltiden, sedan transsubstantiationsläran blivit erkänd, ansågs blödande hostia som ett underbart bevis på den nya läran. Men b. åstadkom också under denna tid icke sällan misstro och häftiga beskyllningar särsk. mot judarna med därav följande processer och judeförföljelser. *A.Ve.*

Blödande hostia, se Blödande bröd.

Blödarled, *med.,* se Ledsjukdomar.

Blödarsjuka, *haemophil'ia,* en ärftlig sjukdom, som utmärker sig för en starkt utpräglad tendens till blödningar, beroende på en dålig blodstillningsförmåga. Sjukdomen uppträder uteslutande hos manliga individer inom vissa familjer. Den går alltid i arv på mödernet, d.v.s. kvinnorna i dessa s.k. blödarfamiljer överföra sjukdomen till sina manliga ättlingar men icke till sina kvinnliga. Sjukdomen brukar uppträda redan under barndomen i form av blödningar i huden el. slemhinnor och muskler, i regel efter obetydliga skråmor, men också utan någon yttre åverkan alls. Mycket vanliga äro spontant uppträdande blödningar i lederna. Ofta uppträder sjukdomen i samband med smärre kirurgiska ingrepp, tandutdragning etc., el. ger sig tillkänna som en mycket hårdnackad näsblödning. Ofta dö sjuka med blödaranlag redan som barn på gr. av en sådan ostillbar blödning. Vid mindre utpräglad blödar-

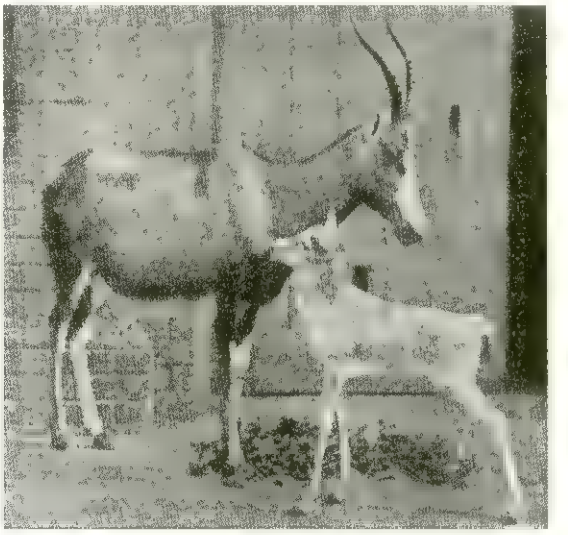

Bläsbock.

tendens kunna de sjuka, om de förskonas från yttre åverkan, sår etc., framleva sitt liv utan större obehag. Vid 50-årsåldern brukar blödartendensen avtaga. Blodet synes hos dessa individer vara fullständigt normalt, behandlingen är eg. maktlös mot lidandet. Man har vid större akuta blödningar försökt gynnsamt påverka blodstillningen genom blodöverföring el. insprutning av blodserum. *S.Ir.*

Blödeväxter, se Guttiferae.

Blödning. 1) *Bot.*, ihållande utflöde av saft, blödningssaft, från avskurna el. sårade grenar, stammar och rötter genom att saften pressas upp genom organen och ut genom sårytan. B. förekommer särsk. från unga växande plantor el. träd om våren vid knoppsprickningen (jfr Savstigning). Styrkan växlar mycket hos olika arter, kraftig b. erhålles hos vinstockar, som kunna blöda månader efter avskärning, hos palmer samt bland inhemska växter hos avenbok och björk. Mängden av b.-saft kan många gånger överträffa volymen av det blödande organet; hos *Aga've* kan erhållas 3—6 l pr dag under flera månader och sammanlagt 1,000 l från en avskuren planta. Saften innehåller något mineralämnen samt hög halt av socker, särsk. hos sockerlönn (5 %) och björk. Den utskiljes i regel från veddelen, men även b. från sildelen har beskrivits. Orsaken till b. är ej utredd. I vissa fall beror den på rottrycket*, varigenom saft pressas upp i växten från rötterna, som under tiden taga upp nya mängder vatten från marken, i andra fall blöda också stamdelar, som skilts från roten, och b. beror då på lokal verksamhet inom organet. — Med b. får ej förväxlas utflöde av mjölksaft från t.ex. vallmo, maskros, gummiväxter. — B.-saft av sockerlönn användes tekniskt för utvinning av socker, av vissa andra växter efter jäsning som dryck (ex. pulque från *Aga've*). *Bm.*

2) *Med.* Utträde av blod ur blodkärlen. Helt små blodmängder kunna under vissa förhållanden, t.ex. vid en del blodstockningar, stas, utträda i omgivande vävnad genom oskadad kärlvägg, varvid de röda blodkropparna av blodtrycket pressas ut mellan de vidgade cellmellanrummen i de små hårkärlen (b. *per diape'desin*). Större b. förutsätta ett direkt öppnande av blodbanan ant. genom yttre mekanisk åverkan, skärande el. stickande vapen, skottskador, slag, bett etc., el. därigenom att en utanför kärlet belägen, vävnadsförstörande process angriper kärlväggen, t.ex. vid magsår, lungtuberkulos etc., el. slutl. genom bristning av väggen vid förefintligt missförhållande mellan blodtryck och kärlväggens motståndskraft, hjärnblödning m.fl. sjukliga tillstånd (b. *per rhe'xin*). Man skiljer på arteriell el. pulsåderblödning, venös el. blodåderblödning samt kapillär b. el. b. från hårkärlsystemet. Vid den förstnämnda är b. i regel sprutande, pulserande i takt med hjärtslagen, och blodet har en ljusröd färg på gr. av sin halt av syre. Den venösa b. karakteriseras av det mörkröda, syrefattiga men kolsyrerika blodet, som mera väller fram ur såret utan pulserande stråle. Vid b. från hårkärlen ses ett diffust utträde av blod från en massa små blödande punkter å en såryta. I motsats till en yttre b., vid t.ex. en sårskada, talar man om inre b., när blodet tömmer sig i något av kroppens hålorgan, bukhåla, mage, brösthåla etc. B. under huden ger upphov till mer el. mindre utbredda blåröda missfärgningar, s.k. blåmärken, under det att en större, mera begränsad blodansamling i en vävnad går under namn av hematom (se Blodutådring). Det i en vävnad utträngda blodet uppsuges i regel, om blodmängden ej är för stor, efter föregående sönderdelning av blodkropparna och omvandling av det röda blodfärgamnet så gott som fullständigt genom lymfbanorna, under det att vid större b. en del av blodmassan kan omvandlas i bindväv och ge anledning till kvarstående ärrbildningar. I enstaka fall kan runt omkr. ett hematom utvecklas en bindvävsvägg, som blåsformigt omsluter blodmassan, vilken småningom uppsuges och ersättes av en klar vätska. — Följderna av en b. bero vid en yttre b. i första hand på graden av blodförlust, vid en inre b. dessutom på graden av vävnadsförstöring genom det utträdda blodet och organets känslighet för denna. Så kan en liten b. i hjärna och öga vara av ödesdiger betydelse och åtföljas av de svåraste symtom, under det att en större dylik i ett mindre utdifferentierat organ kan förlöpa relativt symtomfritt. — Bortsett från de rent lokala symtomen ger en svårare b. alltid allmänna symtom, vars igenkännande, särsk. vid en inre b., är av allra största vikt. Då hjärnan är ett för bristande blodtillförsel ytterst känsligt organ, härleda sig vid en akut b. de tidigare symtomen i allm. härifrån. Matthet och trötthet, svindel, öronsusningar, flimmer för ögonen, illamående etc. äro symtom på den akuta blodbristen i hjärnan. Härtill komma en stark blekhet hos hud och slemhinnor, kallsvett och hastig andning. Ett av de viktigaste symtomen är pulsens förhållande, som vid pågående b. blir allt hastigare för att slutl. bli omöjlig att räkna. Vid fortsatt b. inträder småningom medvetslöshet, andning och hjärtverksamhet avstanna, och patienten dör i förblödning. Behandlingen av en b. bör i första hand inrikta sig på stillandet av själva b. (se Blodstillning), så vitt detta är möjligt, genom direkt bortelimination av blödningskällan; vid b. i vissa inre organ, t.ex. hjärnan, kan detta krav endast i sällsynta undantagsfall uppfyllas, vid yttre b. däremot så gott som alltid, förutsatt att patienten i tid hinner att komma under sakkunnig vård. Mot de svåra allmänna blodbristsymtomen måste energiskt inskridas. Då hjärnan lider mest, bör patienten placeras med huvudet lågt, för att största möjliga blodmängd må komma dit. Vid svår förblödning kan extremiteternas blodmassa genom kraftig inlindning tömmas och sålunda reserveras för mera känsliga organ. Vidare bör hjärtverksamheten stimuleras med olika hjärtstyrkande medel, kamfer, koffein, digitalis etc. En av de viktigaste behandlingsmetoderna vid svåra b. är tillförsel av vätska till blodbanan, vanl. koksaltlösning, ibland blod (se Blodvätskepulver och Blodöverföring). — Jfr Blodfläcksjukdom, Blodhosta, Blödarsjuka och Hematuri. *T.Sg.*

Blödnings-saft, -tryck, *bot.*, se Blödning.

Blödsinne, *med.*, se Dementia.

Blöndal. 1) Sigfús B., isländsk lexikograf (f. 1874), cand. mag. i Köpenhamn 1898, heders-dr i

Reykjavík 1924, bibl.-man, lektor i nyisländska vid Köpenhamns univ. 1931, har bl.a. utg. "Islandsk-dansk Ordbog" (1920—24), den första stora moderna ordboken över nyisländskan, som på ett ypperligt sätt fyller ett länge starkt känt behov (jfr Olsen, B. M.), "Praktisk Lærebog i islandsk Nutidssprog" (1943, tills. med I. Stemann) och ett stort antal undersökningar rörande isländsk litteratur- och kulturhistoria. *[E.No.]L.*

2) Pjetur Gunnlaugur B., målare (f. 1893), utbildades först i Köpenhamn och hos Christian Krogh i Oslo. Från denna tid märkas framför allt fiskarstudier och hamnbilder; senare, sedan han studerat för André Lhote i Paris, har han mest gjort sig känd genom sina modellstudier. B. har även verkat som officiell porträttmålare med bilder av bl.a. konung Christian X och drottning Alexandrine av Danmark (1937), vilka tillhöra Alltinget. Sedan 1940 är B. bosatt på Island. *Å.*

Blösse, garveriteknisk term, lånad från tyskan, betecknar den rena läderhuden, *cor'ium,* befriad från hår, överhud och kött. Jfr Garvning.

Blötberget, gruvsamhälle i Ludvika landskommun* i Dalarne.

Blötbergets malmfält, betydande järnmalmsförekomst i Ludvika landskommun i Dalarne. Malmen är apatitjärnmalm och utgöres till större delen av svartmalm, till en mindre del av blodstensmalm. Fyndigheten var känd redan på 1600-talet, men på gr. av malmens höga fosforhalt (0,5—1,0 %) var brytningen ganska obetydlig ända till på 1900-talet, då den upptogs i stor skala, huvudsakl. för export. Totala kvantiteten utfraktat berg och malm utgjorde 1945 83,902 t, varur erhöllos 38,179 t direkt användbar malm med en genomsnittshalt av 61 % järn, 0,71 % fosfor och 0,01 % svavel. De gruvor (Kalvgruvan och Flygruvan), som nu bearbetas, ägas av Bergverks ab. Vulcanus. *K.A.G.*

Blötdjur, *Mollus'ca,* en grupp bland de ryggradslösa djuren. På kroppen, som är oledad och täckt av en mjuk, på slemkörtlar rik hud, kan man urskilja 4 olika partier. Dess största del intages vanl. av inälvssäcken, i vilken tarm, lever, njurar och könsorgan äro belägna. Framåt övergår denna i det mer el. mindre tydligt avsatta huvudet, som i regel bär ögon och tentakler. Hos musslorna finnes intet avsatt huvud. På undersidan av inälvssäcken ligger den muskulösa foten, som tjänstgör vid ställförflyttningen. Hos bläckfiskarna är den omvandlad till tratten och armarna. Från kroppens ryggsida utgår ett hudveck, manteln, vilket ant., som hos bläckfiskarna och snäckdjuren, täcker en del av kroppen el., som hos musslorna, i form av två hudveck hänger ned över kroppens sidor. Manteln avsöndrar ett skal, som utom av en organisk grundsubstans till sin huvudsakliga del består av kolsyrad kalk. Skalets form och utbildning i övrigt erbjuder stora olikheter. Hos ledsnäckorna består det av 8 bakom varandra belägna rörliga plattor, hos musslorna av 2 mot varandra på ryggsidan ledade hälfter, motsvarande mantelvecken; hos snäckdjuren är det enhetligt, vanl. spiralvridet, och hos bläckfiskarna finnes ett i ett plan inrullat, kamrat skal, som hos de flesta är starkt tillbakabildat och beläget under huden. Tills. med kroppssidorna begränsar mantelvecket en hålighet, mantelhålan, i vilken andningsorganen ligga. Då b. vanl. leva i vatten, utgöras dessa av gälar, uppkomna genom veckbildningar av huden. Hos ursprungligare former inom de olika klasserna äro de fjäderformade, s.k. kamgälar el. ctenidier, d.v.s. från mittaxeln utgår på vardera sidan en rad platta, trekantiga gälblad. Hos det stora flertalet musslor äro gälbladen trådformigt förlängda och vanl. förenade med varandra, så att de på vardera gälen bilda två i mantelhålan fritt nedhängande lameller. De på land levande b. sakna gälar, och mantelhålan är omdanad till lunga. På tarmen, som är lång, kan man urskilja en fram-, en mellan- och en ändtarm. Mellantarmen, som vanl. har ett utvidgat parti, magen, är försedd med en stor körtel, den s.k. levern, i vilken födan smältes. I munhålans botten ligger en med talrika, i rader ställda tänder försedd tunga, *ra'dula,* med vilken födan sönderdelas. Radula saknas hos musslorna. Nervsystemet består av vanl. tre par nervknutar, ganglier, som sinsemellan äro förenade genom nervsträngar. Ovanför munnen ligga hjärnganglierna, som avge nerver till tentakler och ögon. Under tarmen på främre delen av foten ligga fotganglierna, varifrån nerver utgå till foten. Längre tillbaka i kroppen äro inälvsganglierna belägna. Dessa sända nerver till inälvorna och till ett för b. karakteristiskt sinnesorgan, *osfrad'ium,* ett i mantelhålan beläget organ för kemiskt sinne. Sinnesorgan förekomma i form av känselorgan, ögon, statiska organ samt lukt- och smakorgan. Blodkärlsystemet är relativt väl utvecklat. Både artärer och vener finnas, men delvis flyter blodet fritt i kroppens håligheter. Ovanför tarmen el. genomborrat av denna (musslorna) ligger hjärtat. Detta består av en kammare och vanl. pariga förmak. Hjärtat är inneslutet i en rymlig hjärtsäck, som genom en flimmerkanal står i förbindelse med njurarna. Fortplantningen sker på könlig väg, och de flesta genomgå en förvandling. Många b. ha fritt simmande larver, som mycket påminna om borstmaskarnas *Trochoph'ora*-larv. Bland b. äro vissa former skildkönade, andra samkönade. — B., som uppträda redan i kambrium, indelas i två klasser: 1. Urmollusker (*Amphinéü'ra*) med två ordn.: ledsnäckor och maskmollusker. 2. *Conchif'era* med fyra ordn.: snäckdjur, tandsnäckor, musslor och bläckfiskar. *H.Bn.*

Blötfoder, *lantbr.,* se Mjukfoder.

Blötläggningsmedel, se Tvättning.

Blötmalm, kopparmalm, bestående av kopparkis insprängd i svavelkis. Jfr Hårdmalm.

Blötröta, bakteriesjukdom hos växter. Se Bakterios, Betsjukdomar och Potatissjukdomar.

b.m., förk. för bl.a. lat. *brev'i man'u,* eg. (skrivet) med kort hand, d.v.s. i hast, el. på recept för lat. *ben'e miscea'tur,* må blandas väl.

B.M., förk. för lat. *bea'tae memor'iae,* "i lyckligt minne" (jfr Beatus).

B.M. [bi], förk. för eng. *Bachelor* of Medicine.*

BMF, se Svenska bokhandelsmedhjälparefören-ingen.

B moll (ital. *si bemolle minore,* fra. *si bémol mineur,* eng. *b flat minor*), *mus.,* molltonart med fem

b-förtecken vid klaven och b-mollklangen som centralklang. Jfr Tonart.

BMV, förk. för *Beata Maria Virgo* (lat.), heliga (saliga) jungfru Maria.

BMW, se Bayerische Motoren Werke A.G.

B/N el. B-N, *handelsv.,* se Brutto för netto.

Bo, urspr. boning, gård, egendom; bygd.

1) I fornsvensk tid var Västergötland indelat i åtta fögderier el. bon. Häradet *Vadsbo* bär namn efter ett dylikt b., vars huvudgård hette Vad, nu en by. Om en motsvarighet till denna boindelning vittna sannolikt också de småländska häradsnamnen *Sunnerbo, Västbo* och *Östbo* (se J. Sahlgren i "Namn och bygd", 1925), medan däremot vissa andra svenska häradsnamn på *-bo* innehålla genitiv *boa,* "boarnas", t.ex. *Vedbo* i Dalsland. Ortnamn på *-bo* innehålla ofta pluralform av *bod,* t.ex. *Falsterbo,* äldre *Falsterbothe* (jfr -boda). *E.H.*

2) *Jur.* I äldre nordisk rätt var b. även den förmögenhet, lös och fast, som tillhörde den å en gård bosatta familjen. I senare svensk rätt betyder b. all den egendom (tillgångar och skulder), som tillhör en person el. flera personer i ekonomisk gemenskap, t.ex. i konkursbo, dödsbo, boutredning. Den äkta makar tillhöriga egendom, vari giftorätt äger rum, benämnes ock b. Sistnämnda egendomsgemenskap kan upplösas genom b o s k i l l n a d; skifte därav kallas sedan 1920 b o d e l n i n g, tidigare b o s k i f t e. *K.*

3) *Zool.* Vanan att bygga b. till sovplats och till skydd för ungar el. ägg förekommer hos många högre djur och även hos åtskilliga lägre. Människoaporna, ss. goril'a, schimpans och orangutang, reda sig av grenar och blad ett b. för natten, vanl. beläget högt uppe i träden men särsk. för de tunga, äldre gorillahanarna på marken. Rovdjuren använda hålor i marken, som grävas av dem själva, bergsklyftor el. ihåliga träd (grävlinggryt, rävlyor, björniden o.s.v.), i vilka ungarna födas och gömmas under utvecklingstiden och i vilka ibland, ss. hos björnar i tempererat klimat, vintersömnen tillbringas. Isbjörnens ide, i vilket ungarna också födas, utgöres vanl. av en rymlig håla i snön, som genom en gång mynnar utåt. Hos gnagarna är bobyggandet mycket vanligt. B. utgöras ofta av med torrt gräs tapetserade jordhålor, ss. hos sorkarna, av liknande, fastän mera inventiösa, hängande b., ss. hos dvärgmusen, el. också bygges ett hängande b. av mossa, blad, ormbunkar, enbarkstrimlor o.s.v., ss. hos hasselmusen. B. hos denna senare art är liksom ekorrens byggt av kvistar och mossa, övertäckt, med ingång från sidan och påminnande om ett gärdsmygbo; hasselmusen har dessutom både sommar- och vinterbon, av vilka de förra placeras i träd och buskar, de senare på marken under stubbar och rötter. Komplicerade jordbon grävas av sociala gnagare, ss. murmeldjuret, med en många m lång ingångskanal, vilken slutar i en rymlig kammare, beklädd med torrt hö. Kanalen är försedd med förgreningar och gömställen; i vinterboet förekommer en särskild sidogång, som användes som avträde. Hos lägre däggdjur, ss. näbbdjuret, vilket är äggläggande, förekommer också en lång underjordisk gång strax under markytan, vid vars slut själva b. ligger, bestående av blad och gräs. Här ruvar näbbdjurshonan som en fågel och förvarar ungarna under deras tidigare utveckling. — Hos fåglarna når bobyggnadskonsten sin högsta utveckling (se Fågelbo). — Reptiler och groddjur draga sig ofta om dagen tillbaka i jordhål el. klippspringor, men blott krokodilerna bygga mera inventiösa b. i form av stora högar växtmaterial, i vilka äggen läggas och sedermera ofta vaktas, till dess ungarna kläckas. Konstfärdiga b., i vilka både ägg, resp. ungar, och föräldrar samtidigt kunna vistas, förekomma blott sällan hos dessa djurgrupper. Vissa tropiska grodor framställa emellertid skumbon av en äggviteartad massa från honans kloak, som genom benrörelser blandas med luftbubblor. Dessa skumbon placeras vanl. på vattenytan el. mellan vattenväxter; hos i träd levande former, t.ex. flyggrodor, kunna de anbringas mellan blad uppe i träden, varvid larverna genomgå sin första utveckling i b. — Även vissa fiskar ha yngelvård och framställa i samband därmed ofta b. Skumbon, som bildas av luftblåsor, vilka utstötas ur munnen blandade med slem, finnas t.ex. hos stridsfisken; b. bygges av hannen, som sedan också vårdar och skyddar äggen. Spiggarna* ha ett b. av växtdelar. — Sociala insekter, ss. bin, humlor, getingar, myror och termiter (se dessa ord), fabricera synnerligen konstfärdiga b., som utgöra konstant bostad för såväl äldre som yngre. Hos övriga insekter och hos spindeldjuren förekomma ofta enklare b. under stenar, i barkspringor etc., ej sällan tapetserade med el. byggda av silke från spinnkörtlarna, i vilka ant. blott äggen placeras el. även mödrarna söka sin tillflykt under äggens utveckling. *H.*

Bo, namn på arter av korsörtsläktet*.

Bo, mansnamn, urspr. tillnamn, eg.= *-bo* i *nabo, åbo,* alltså 'boende' (jfr mansnamnet *Bonde*).

Bo, montera nätslingor till fiskredskap*.

Bo. 1) Socken i Sköllersta hd i s.ö. Närke, Örebro län, och pastorat i Askers kontrakt av Strängnäs stift, vid gränsen mot Östergötland; 153,54 km², därav 143,44 land; 1,368 inv. (1946; 10 inv. pr km²). Huvudbygden ligger v. om sjön Avern i socknens centrala del, återstoden är skogrik och kuperad. Åkern utgör 12 % av landarealen, skogsmarken 61 %. Under Boo* lyder större delen av socknen, däribland Björnhammars träddrageri och galvaniseringsverk samt Gryts trådspikfabrik, vilka arrenderas av ab. Gryts bruk, grundat 1905 (aktiekapital 1 mkr, 80 arbetare, årligt tillverkningsvärde 2,5 mkr). I Hjortkvarn, socknens centrum, finnas sågverk, kraftverk och torvströfabrik. Kyrkan av trä byggdes 1728—33 i korsform med mittorn; den förändrades 1891. 1933 invigdes en kyrka i Hjortkvarn. — Socknen, som varit kapellförs. under Svennevad, är namngiven efter säteriet Boo (Bo), som är ordet *bo* i dess gamla bet. hemman, gård. Namnet skrevs 1554 Boo. *P.;Sl.*

2) Gods i B.1), se Boo.

Bo, socken och egendom i Uppland, se Boo.

Bo (B o o, K y l e h o v), egendom i V. Hargs sn i Östergötland, 10 km s.ö. om Mjölby, omfattar 661 ha, därav 126 åker; taxeringsvärde 191,700 kr. Huvudbyggnaden av sten och trä med två flyglar torde stamma från början av 1700-talet; den restaurerades 1910 och omges av stor park. B. ägdes till slutet av 1600-talet av ätten Kyle, se-

Dam iklädd promenaddräkt och fjäderboa, 1903.

nare av Ribbing, Sinclair, Lagerfelt, Leijonhielm samt Odencrantz till 1911, då nuv. ägaren, G. Neiglick, köpte B.

Boa, släkte av underfam. boaormar*.

Boa, damplagg för prydnad och värme, vanl. av pälsverk men under vissa modeperioder även av t.ex. plysch (1880-talet), plym el. fjäder samt chiffon (o. 1900). B. började begagnas redan under 1700-talet men kallades först palatin; namnet b. kom i bruk på 1820-talet. B. var tidigare lång, trind och ganska smal (namnet av den ormliknande formen), blev mot 1800-talets slut kragformigt tillskuren och senare jämnbred, platt och gärna lång. Senare har b. mest haft naturlig djurskinnsform. *I.*

Boabdil [ɔåaɔði'l], eg. Abu Abdallah, Muhammed XI, morernas siste konung i Granada, störtade 1482 sin fader Abu-l-Hasan (Mulahacen), som dock s.å. återtog tronen. Efter hans död 1485 lyckades B. undantränga hans bror och efterträdare Muhammed XII och regerade 1486—92 under ständig kamp med Ferdinand den katolske. Slutl. utsattes Granada för en 9 månaders belägring, som slutade med att B. kapitulerade 1492, erkände Ferdinands överhöghet och erhöll Andarax i Alpujarras som län, varifrån han dock 1493 begav sig till Marocko, där han stupade. *O.*

BOAC, förk. för eng. *British Overseas Airways Corporation.*

Boadice'a, brittisk drottning, se Boudicca.

Boafallsbacke, Blekinges högsta punkt, 180 m ö.h., inom Jämshögs sn. Jfr bild å pl. vid Blekinge.

Boa'l (eng. *Bual*), ett fylligt, mörkt madeiravin.

Boaner'ges (ett arameiskt ord, som dock språkligt ännu ej nöjaktigt förklarats), enl. Mark. 3:17 tillnamn, av Jesus givet åt Sebedeus' söner Jakob och Johannes, i grekiska texten översatt med "tordönsmän". Jfr framställningen i Luk. 9:54, där Jakob och Johannes vilja nedkalla eld från himmelen över samariterna.

Boaormar, *Boi'nae*, underfam. av fam. jätteormar. De skilja sig från pytonormarna därigenom, att stjärtens undersida har en enkel rad sköldar och att tänder saknas i mellankaken. Av b. finnas ung. 13 släkten och 54 arter, de flesta i Amerikas varma delar men även i Australien, ostindiska övärlden samt på Madagaskar och Mauritius. — B. äro skickliga klättrare. De sakna gifttänder och omslingra sitt byte, tills detta krossats av de oerhört kraftiga musklerna. Bland b. märkas avguda- el. kungsormen, *Boa constric'tor*, utmärkt vackert tecknad i grått, brunt och rött. Denna art förekommer i torra, heta skogar i n. och ö. Sydamerika ung. till Rio de Janeiro och säges kunna nå en längd av 6 m; troligen blir den dock sällan mer än 4. Dess föda utgöres av smärre däggdjur, fåglar och stundom ödlor. Infödingarna i Sydamerika äta dess kött, och skinnet användes till skodon och sadeltäcken. — I Argentina förekommer *Boa occidenta'lis*, 3 m lång, mörkare i färgen än föreg., i Mexico och v. Sydamerika kejsarormen, kejsarboan, *Boa impera'tor*, med korsformad teckning på huvudet, och i Amazonområdet anakondan*. Madagaskars största orm är *Boa madagascarie'nsis*, som har en ovanligt vacker blå och gulgrön metallglans. I Sydamerika och Västindien finnes släktet *Epic'rates* med 9 arter samt *Corall'us* med 5 arter i tropiska Amerika och 1 på Madagaskar. Sandormarna, *Er'yx*, skiljas från de egentliga b. genom sin ringare storlek och den korta, mindre rörliga stjärten. Europas enda representant för b. är *Eryx jac'ulus*, som blir endast 80 cm lång och förekommer på Balkanhalvön. Andra arter av samma släkte finnas i varma, sandiga trakter av s. Asien och n. Afrika. *H.*

Board [båd] (eng., eg. bord), den engelska beteckningen på ett kollegialt ämbetsverk. Sådana ha uppstått på skilda sätt, *the Treasury** och *the Admiralty** därigenom, att resp. förvaltningsverksamhet efter att förut ha utövats av en enda riksämbetsman i början av 1600-talet satts på kommission, *the B. of Trade* och *the B. of Education*, motsv. i Sverige resp. Kommerskollegium och Skolöverstyrelsen, genom att utskott av *the Privy Council* under andra hälften av 1800-talet nått större el. mindre självständighet. Endast *the B. of Admiralty* sammanträder dock verkligen till förhandlingar. Andra ännu existerande el. relativt nyligen avskaf-

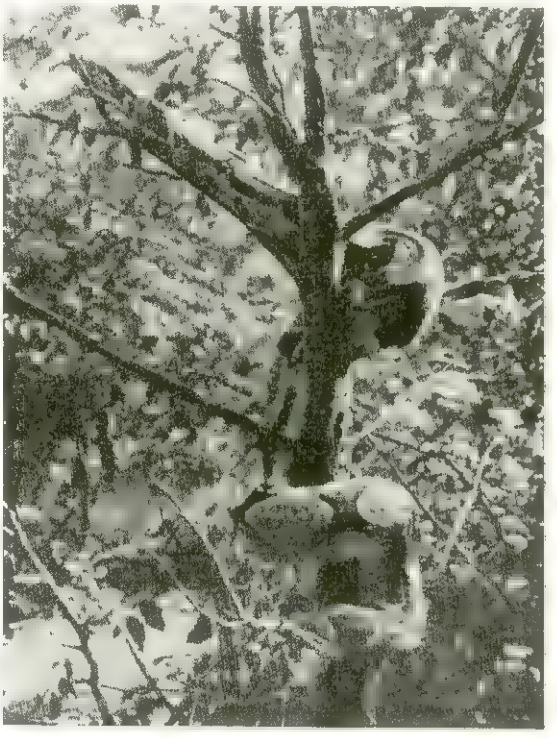

Boa constrictor.

fade b. — till den senare gruppen hörde *the B. of Agriculture*, motsv. Lantbruksstyrelsen, och *the Local Government B.*, en överstyrelse för lokalförvaltningen, vilka båda avskaffades 1919 — äro el. ha varit skenkollegier, s.k. *phantom b.* Det verkliga avgörandet träffas av resp. chef ensam enl. det även i Sverige i stor utsträckning tillämpade byråkratiska systemet. Huru b. funnits och finnas, vilka liksom de svenska ämbetsverken överlag sakna representation i ministär och parlament, kan man dock säga, att det är det parlamentariska ansvaret, som framtvungit nämnda maktkoncentration. Den kollegiala organisationsformen med rötter tillbaka i den puritanska tidsåldern har bibehållits, då allmänheten däri ser ett värn mot slöseri med statsmedlen. Huru litet allvar man haft med kollegialformen, kan man förstå därav, att cheferna för de under senare tider inrättade b. som bisittare erhållit en rad med sina egna angelägenheter redan tillräckligt upptagna kabinettsministrar. Så kan nämnas, att som led. av the B. of Education räknas utom dess egen president the Lord President of the Council, the principal secretaries of state, the First Lord of the Treasury och the Chancellor of the Exchequer. — B., tydligen av mer effektiv natur, finnas också inom skolväsendet i form av lokala skolstyrelser och vid univ. Se Storbritannien, förvaltning. *F.I.th.*

Boarding-house [bå'diŋhâûs] (eng.), pensionat.

Boarding-school [bå'diŋskol] (eng., till *boarding*, inackordering), skola, där lärjungarna äro inackorderade, "pension", skolhem, internatskola".

Boardman [bå'dmən], William Edwin, amerikansk metodist (1810—86), tillhörde den amerikanska helgelserörelsen i en mera moderat form, i det att han ogillade extas och avvisade läran om att människans syndiga natur utrotas genom helgelsen. Sin helgelselära har han framlagt i skriften "The higher Christian life" (1845). B. företrädde även helbrägdarörelse genom tron. Jämte R. Pearsall Smith verkade han för helgelserörelsen i England (Oxfordväckelsen 1875). Här stiftade han även helbrägdarörelsehemmet Betshan i London 1882. 1880 besökte B. Sverige och skrev efter besöket i Sverige "The Lord that healeth Thee (Jehovah-Rophi)" (1881; sv. övers. "Herren din läkare", 1882). Flera andra av B:s skrifter finnas i sv. övers. — Litt.: "Life and labours of W. E. B.", utg. av B:s maka (1886). *S.N.*

Board of Trade [bå'd øvv trēi'd], engelskt ämbetsverk, närmast motsv. svenska Kommerskollegium. Utrikeshandeln sorterar dock sedan 1917 under det med B. intimt förbundna Department of Overseas Trade.

Boards [bå'dz] (eng.), *handelsv.*, bräder. Sedan början av 1920-talet räknas till b. även plattor av trä el. träfiber, t.ex. plywood och wallboard. Vid export av bräder till England specificeras b. som *rough b.* (ohyvlade), *planed b.* (hyvlade), *wane b.* (ohyvlade med vankant) och *waste b.* (utskott).

Boas, den vänstra av de kopparpelare, som placerades framför Salomos tempel (1 Kon. 7:15 ff.), en motsvarighet till de på kanaaneiska kultplatser befintliga stoderna. Den högra kallades Jakin.

Boas, stamfader till David, g.m. moabitiskan Rut (Rut 2:1 m.fl.).

Boas [bå'as], Eduard, tysk författare (1815—53), stod i sina lyriska dikter den romantiska skolan nära, företog resor i s. och n. Europa och skildrade sina intryck i bl.a. "Des Kriegscommissärs Pipitz Reise nach Italien" (1841) och "In Scandinavien. Nordlichter" (1845).

Boas [bå'as], Johan Erik Vesti, dansk zoolog (1855—1935), fil. dr 1881, assistent i anatomi vid Veterinær- og Landbohöjskolen i Köpenhamn 1880, prof. 1903—27; fil. hedersdr i Uppsala 1927. Bland B:s talrika skrifter må nämnas "Bidrag til Kundskaben om *Conus arteriosus* ... hos Amphibierne" (1881), "Ohrknorpel und äusseres Ohr der Säugetiere" (1912), "The elephant's head" (1909—25, tills. med S. Paulli) samt flera arbeten över vertebraters släktskapsförhållanden. Mest bekant är B. för sin "Lærebog i Zoologien" (1888, 6 Udg. 1933). Vidare utgav han "Dansk Forstzoologi" (1898, 2 Udg. 1923) och undersökningar om för lanthushållningen skadliga djur. *O.Cn.*

Boas [bå'as], Franz, tysk-amerikansk forskningsresande och etnograf av judisk börd (1858—1942). Sin utbildning fick B. vid tyska univ. och förestod 1883—84 en meterologisk station på Baffins land. Han fick där sitt intresse väckt för de primitiva folken och gjorde redan då värdefulla studier över eskimåernas liv. Efter en tids anställning vid Museum für Völkerkunde i Berlin överflyttade han 1886 till Amerika, blev 1899 prof. vid Columbia Univ. i New York och kom att intaga den ledande platsen bland amerikanska etnografer. B. företog flera framgångsrika forskningsfärder, särsk. till n.v. Amerika, där han samlade ett stort vetenskapligt material. Han var ledare av den stora Jesup North Pacific Expedition, som hade till uppgift att studera sambandet mellan folk och kulturer i Amerika och Asien. Av hans talrika skrifter böra särsk. nämnas "The central Eskimo" (1888), "The mind of primitive man" (1911, ny uppl. 1938), "Indianische Sagen von der nordpacifischen Küste Amerikas" (1895), "Handbook of American Indian languages", 1—3 (1911 -39), "Primitive art" (1927), "Race, language and culture" (1940). *G.Mll.*

Boase'ra (av fra. *bois*, trä), brädfodra innerväggar el. tak; panela.

Bôa Vista [bå'ɐ vi'ʃtɐ], en av Kap-Verdeöarna*; 606 km², c:a 3,000 inv.

Bob [båbb], 1) ett slags kälke, se Bobsleigh; 2) se Bobby.

Bobadil [båbb'ədil], *litt.*, se Jonson, B.

Bobak, art av gnagarsläktet murmeldjur*. Även skinn av detta djur benämnas b.

Bobbat hår (till eng. *bob*, stubba), frisyr med håret kort och rakt avklippt, tvärskuret, vanlig hos barn. Jfr Pagehår.

Bobbinett', *textil.*, se Tyll.

Bobby [båbb'i] el. b o b [båbb'], plur. b o b b i e s [båbb'iz] (eng.), vardaglig benämning på engelsk poliskonstapel.

Bobé, L o u i s, dansk person-, litteratur- och kulturhistoriker (f. 1867), dr phil. 1910 ("Frederikke Brun og hendes Kreds hjemme og ude"), kungl. ordenshistoriograf 1921. B. har utfört ett pionjärarbete för förståelsen av Sturm-und-Drang-tidens dansk-tyska kulturhistoria genom att utge dels kommenterade brevsamlingar ("Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds", 10 bd, 1895–1931, "Slægten Ahlefeldts Historie", 6 bd, 1897—1912), dels memoarverk (ss. Joh. Ewalds "Levnet og Meninger", 1911), dels brett kulturhistoriska skildringar av historiska byggnader och samhällen. B. redigerade "Danske Herregaarde", 1—3 (1920—23) och är sedan 1918 red. för "Danmarks Adels Aarbog"s historiska del. Han är utgivare av "Diplomatarium Groenlandicum" samt har, efter resor i Grönland, förf. flera verk om Grönlands historia, bl.a. en monogr. om "Hans Egede" (1944). *C.*

Bobeck, R e g i n a Sofia, f. K y h l b e r g, konstnärinna (1843—1913), ägnade sig åt landskapsstudier i akvarell. Bekanta äro hennes värmländska motiv. Skara museum äger en större samling av hennes akvareller.

Bober [bå'bər], Oders största vänsterbiflod, upprinner på Riesengebirge, flyter mot n. genom Schlesien och mynnar vid Krossen i Brandenburg; 255 km lång. B. vållar svåra översvämningar.

Boberg, C a r l G u s t a f, adlad v o n P a l m c r o n a, borgmästare, hovrättsråd, politiker (1714—71). Som led. av borgarståndet vid riksdagarna 1742—62 var B. en inflytelserik medl. av hattpartiet. Särsk. aggressivt uppträdde han 1746/47, då han öppnade kampanjen mot mössorna med att anklaga Chr. Springer för dennes principalatslära. 1751 närmade han sig hovet, vilket han understödde 1755/56. I ståndsstriden tog B. del som förfäktare av ofrälse mäns rätt till tjänster.

Boberg, C a r l G u s t a f, en av de ledande i svensk frikyrkorörelse, politiker (1859—1940), red. för "Sanningsvittnet" 1889—1916, predikant vid Florakyrkan och Immanuelskyrkan i Stockholm, led. i Svenska missionsförbundets styrelse 1897—1902, riksdagsman (höger) 1911—1931, statsrevisor 1921—23. Som frikyrkoledare verkade han för samarbete med statskyrkan. B. har utgivit flera saml. andliga sånger.

Boberg. 1) Gustaf F e r d i n a n d, arkitekt (1860—1946), företog efter utbildning i Stockholm upprepade utländska studieresor, varigenom han ingående lärde känna Europas och Amerikas arkitektur. Redan hans första större arbeten, Gävle brandstation (1890) samt gas- och elektricitetsverk i Stockholm (1892), äro utförda enl. den moderna principen, att byggnadens ändamål skall bestämma dess yttre gestalt; här framträder samtidigt det för B. utmärkande draget att låta kraftiga byggnadsmassor livas av en fantasifull ornamentik (vanl. i låg relief). Stilimpulserna hämtade han oftast från spansk arkitektur, men också amerikanen H. H. Richardson gav honom starka impulser. Ornamentiken är en blandning av naturalism och jugendstil. I flera senare arbeten har uppgiften gällt att verksamt inkomponera en byggnad i omgivningen, så i villor och privatpalats i Rosenbad (1902) med venetianska motiv på gr. av vattenläget, Waldemarsudde (1904), Thielska galleriet (1905) m.fl. Stockholms posthus (1904), med mäktig hörnarkitektur, samt posthuset i Malmö (1906) ha varit förebildliga för detta slags byggnader. Bland B:s senare arbeten märkas Nordiska kompaniet (1915) samt Uppenbarelsekyrkan i Saltsjöbaden (1913). Han var vidare den mest uppskattade utställningsarkitekten under många år, alltsedan den stora framgången med Stockholmsutställningen 1897; de svenska paviljongerna i Paris 1900, S:t Louis 1904, Stockholm 1909 ("den vita staden") samt Baltiska utställningen 1914 med dess ledmotiv av skånska trappgavlar gåvo honom rika tillfällen att använda sin uppslagsrika fantasi. Inom konsthantverk och konstindustri var B. också länge tongivande. Emellertid kom han att förlora sin ledande ställning, när nationalromantiken bröt igenom med Östberg och Westman, och sina sista 30 år ägnade han huvudsakl. åt att avbilda äldre byggnadsminnesmärken. Dessa teckningar, akvareller och etsningar ha ett betydande kulturhistoriskt värde. Med funktionalismens genombrott har B:s arkitektgärning vunnit en mera rättvis bedömning efter lång tid av undervärdering. *[M.Bjn]Å.*

F. Boberg: Självporträtt. Blyertsteckning. 1936. Stockholms stadsmuseum.

2) A n n a Katarina B., f. Scholander, den föreg:s maka, konstnärinna (1864—1935). B. var mångsidigt verksam, komponerade bl.a. kartonger för textilverk och utförde dekorativa målningar; de personligaste uttrycken för sin konst gav hon i sina lofotenskildringar. Hon är representerad i bl.a. Nationalmuseum, Malmö museum och Luxembourgmuseet i Paris. B. tog initiativet till den s.k. snabbinventering av föremålsbeståndet i Sveriges kyrkor, vilken utfördes 1918—1932. B. skrev texten till Stenhammars opera "Tirfing" (1898) och utg. memoarverket "En var sitt ödes lekboll" (1934). *M.Bjn;H.Å.*

Boberg, Bror A x e l Edvin, organist, tonsättare (1876—1946), elev vid Musikkonservatoriet i Stockholm 1893—97, studerade kontrapunkt och komposition för Otto Malling i Köpenhamn 1897—98, 1911—41 organist i S:t Petri kyrka i Malmö, där han som orgelspelare och improvisatör gjorde en betydelsefull kyrkomusikalisk insats. B. var framstående orgelkännare, och på hans initiativ återbördades den medeltida S:t Petri-orgeln från

Genarp till Malmö, där den efter pietetsfull renovering under B:s överinseende är en av museets främsta klenoder. Som tonsättare är B. mest känd för "Timlåt" i Stockholms stadshus och arrangemang av dess "Örjanslåt". *J.Hr.*

Bobergs härad i Östergötland, kring sjön Boren, omfattar socknarna Klockrike, Brunneby, Kristberg, Ekebyborna, Lönsås, Älvestad, Skeppsås, Vallerstad och Fornåsa; 382,52 km², därav 342,47 land; 7,721 inv. (1946). B. tillhör Aska, Dals och Bobergs domsaga, Motala fögderi samt Gullbergs och Bobergs kontrakt (utom Ekebyborna) i Linköpings stift. — Häradet har namn efter tingsstället vid byn Boberg, som ligger på en kraftigt markerad höjd, i Fornåsa socken. Namnet innehåller *bo*, ovisst i vilken bet., och urspr. *biærgh*, biform till *berg*. Tingsplatsen nämnes 1250 under formen Bobiærgh, och häradet skrevs 1352 Bobergx hæræth. *P.;Sl.*

Bobillier [båbije'], Marie, fransk musikhistorisk författarinna under pseud. Michel Brenet (1858—1918). Den polyfona vokalmusiken behandlade B. i flera värdefulla studier, främst en biografi över G. P. da Palestrina (1906). Framgångsrikt behandlade hon även medeltidens tonkonst och den klassiska instrumentalmusiken samt efterlämnade en värdefull och självständigt upplagd "Dictionnaire pratique et historique de la musique" (fullb. och utg. av A. Gastoué 1926). *C.A.M.*

Bobi'n (fra. *bobine*), rulle av trä el. pappersmassa; användes i textilindustrien som spolstomme vid spinning och tvinning av garn.

Bobinett', bobbinett, *textil.*, se Tyll.

Bobkälke, se Bobsleigh.

Bobo-Dioulasso [-diol-], stad i n. delen av kolonien Elfenbenskusten i Franska Västafrika, vid järnvägen Abidjan—Ouagadougou, 450 m ö.h.; 18,589 inv. (1941), därav 235 européer. Handelsort.

Boboll (fi. *pesäpallo*), ett spec. finskt bollspel med samma grundidé som baseboll. B. har uppstått ur finska kungabollspelet; den gick en tid under benämningen långboll, tills den 1922 fick sitt nuv. namn och fasta regler. Viktigaste olikheten mellan b. och baseboll är, att uppgivaren (den s.k. klockaren) står i höjd med slagmannen, varför slagen bli säkrare och bredden på spelplanen kan vara mindre. Målen (bona) äro även placerade annorlunda. Genom dessa ändringar och genom förenklingar i spelreglerna till större likhet med kungabollspelet har b. blivit tillgänglig för den stora allmänheten och fått stor spridning i Finland, framför allt inom skolorna och armén. *O.Kgh.*

Boborykin [bəbərü'kjin], Pjotr Dimitrijevitj, rysk författare (1836—1921), har skrivit en lång följd av romaner, noveller och dramer, skildrande ryskt liv under 1800-talets senare hälft och 1900-talets första decennier. B:s verk, av samtiden föga lovordade, ha delvis stor kulturhistorisk betydelse, t.ex. "Doktor Tjibulka", en dråplig teckning av en tjeckisk gymnasielärare i 1870-talets Ryssland, och "Kitaj-staden", som beskriver det brokiga livet inom Moskvas affärscentrum (den s.k. Kinastaden) vid tiden före sekelskiftet. *Agr.*

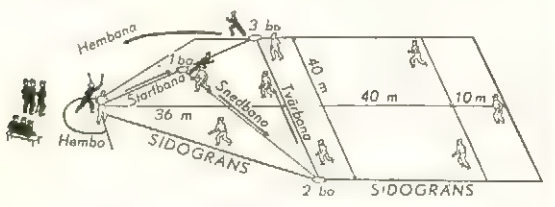

Boboll.

Bobrikov [bå'brjikəf], Nikolaj Ivanovitj, rysk general, generalguvernör i Finland (1839—1904), gjorde en snabb militär karriär och utmärkte sig personligen genom en ovanlig energi och arbetsförmåga. B. trädde i förgrunden, då det ryska angreppet mot Finlands autonomi begynte på allvar. Han utnämndes till generalguvernör i Finland 1898. Därpå följde förryskningsåtgärderna slag i slag. Genom det s.k. februarimanifestet 1899 upphävdes de facto ständernas lagstiftningsrätt. Förbittringen i Finland var gränslös och gav upphov till en massadress, som en deputation fåfängt sökte framlämna till kejsaren i Petersburg. 1900 förklarades ryskan för landets officiella språk. Ett led i förryskningspolitiken utgjordes även av "värnpliktslagen" av 12/7 1901, enl. vilken Finlands egen militär upplöstes och de finländska ynglingarna kunde tvingas att fullgöra sin värnplikt i ryska truppavdelningar, t.o.m. utanför Finlands gränser. B:s verksamhet stöddes särsk. av A. Kuropatkin och V. Pleve, vilken i slutet av 1899 på olaglig väg utnämnts till Finlands ministerstatssekr. För att bryta det finländska motståndet tillämpade B. hänsynslösa metoder: lagtrogna tjänstemän avskedades, censuren skärptes, tidningar indrogos, förenings- och församlingsfriheten upphävdes, brevhemligheten kränktes, och personer, som voro ryssarna misshagliga, landsförvisades el. deporterades till det inre av Ryssland. 1903 tillerkändes B. en så gott som diktatorisk myndighet. Hans våldspolitik väckte alltmer det finska folkets hat. Denna känsla fick uttryck i Eugen Schaumans dåd: i förtvivlan över sitt lands olycksöde avlossade han 16/6 1904 tre revolverskott mot B. och sårade honom så svårt, att han avled av skadorna natten därpå. *E.Ed.*

Bobrujsk [bəbrö'jsk], stad i Vitryssland, administrativt centrum för ett distrikt (*okrug*) med samma namn; 84,107 inv. (1939), därav ung. hälften judar, 1/4 vitryssar, resten ryssar och övriga nationaliteter. B. ligger omgiven av sumpiga skogar vid den segelbara Berezina, där den lilla floden Bobrujka mynnar ut i denna, är knutpunkt för järnvägslinjer och landsvägar och har betydande träförädlingsindustri, spec. fanerfabriker. B. anlades på 1600-talet som fästning och var länge Vitrysslands största garnisonsort. Staden och dess befolkning ha lidit märkbart av händelserna under 2:a världskriget. *Edg.K.*

Bobsleigh [båb'slêi] (eng.), bobkälke, ofta förkortat till bob, låg, långsträckt kälke av stålskelett, försedd med två par medar. B. kan sty-

ras med tillhjälp av en rattanordning, som verkar på de främre medarna, och är försedd med broms, som skötes av den som sitter baktill. B.-åkning har under de senaste åren blivit ett omtyckt nöje vid vintersportplatser samt bedrives även som en publikdragande tävlingssport med internationellt b.-förbund (sedan 1923) samt EM och VM. B.-tävlingar medtogos från början i vinterolympiaderna. De mest bekanta banorna äro Lake Placid, S:t Moritz, Chamonix och Garmisch-Partenkirchen med en längd av 1,500—2,000 m, en genomsnittslutning av 1:10 samt med 8—12 kurvor, belagda med spolade isblock. Man tävlar i 4- och 2-mannalag, utrustade med störthjälmar samt axel-, armbågs- och knäskydd av läder. *O.Kgh.*

Bocage [båka'ž] (eg. Pierre Tousez), fransk skådespelare (1799—1862). B. spelade först i landsorten och sedan på de flesta parisscener, även Théâtre français och Odéon, där han 1845—48 var dir. Av en lång rad roller, färgsatta av övermänskliga el. övernaturliga karaktärsdrag, skapade B. suggestiva typer. Till dessa kunna exempelvis räknas hans Tartuffe, Don Juan, Shylock i "Köpmannen i Venedig", Buridan i "La Tour de Nesle" och Kreon i "Antigone".

Boca negra [-å-], fiskart av svartmunsläktet*.

Bocca [båkk'a] (ital.), mun, mynning, vik, pass

Boccaccio [båkkač'å], Giovanni, italiensk författare (1313—75). B. var f. i Paris, son till Boccaccio di Chellino och en fransyska vid namn Giovanna. Han fördes som barn till Florens, senare började han affärsrörelse i Neapel, men sedan han lämnat denna och ett påbegynt studium av den kanoniska lagen, ägnade han sig åt litteraturen. I Neapel förälskade han sig i Maria d'Aquino, som han besjöng under namnet Fiammetta. O. 1340 måste han lämna de lärda och eleganta sällskapskretsarna i Neapel; kort efter pesten 1348 var han i Florens och fick där bl.a. tillfälle att knyta vänskapsförbindelse med Petrarca. O. 1360 lärde han sig litet grekiska, 1362 genomlevde han en religiös kris, mellan 1373 och 1374 kommenterade han offentligt de första 17 sångerna av Dantes Inferno. Följande år avled han i Certaldo, faderns hemtrakt. — Ända från mogen ålder sysslade B. med skönlitteratur, därjämte med klassiska studi-

Bobsleigh.

Giovanni Boccaccio. Målning av Andrea del Castagno. Museo di Sant' Apollonia, Florens.

er och lärda skrifter, varigenom han kan betraktas som en av humanismens föregångare. För Fiammetta skrev han: "Filocolo", en prosaroman, vilken hämtar sitt stoff från en ganska spridd legend och handlar om Flores' och Blanzeflors prövade kärlek; "Filostrato", en dikt på stanser, som berättar om Troilos', Priamos' sons, kärlek till Griselda, Kalchas' dotter; "Teseide", en annan dikt på stanser, ett föga lyckat episkt försök om rivaliteten mellan Arcita och Palemon, vilka äro förälskade i Emilia, en syster till amasonernas drottning; "Ninfale d'Ameto", delvis på prosa, delvis på terziner, delvis en kärleksdikt, delvis en allegori, med tydlig påverkan från "Divina commedia"; "L'amorosa visione", dikt på terziner av samma slag; "Fiammetta", en roman, i vilken B. vid sin skildring av hjältens smärta vid skilsmässan från Panfilo, syftar på sig själv, då han övergivits av Maria. I en grupp för sig står "Ninfale fiesolano", en idyllisk herdedikt på stanser, enkel och fin i känsloskildringen. B:s förnämsta verk är "Decameron" (1348—c.1353), där det berättas om tre unga män och sju unga flickor, vilka under pesten i Florens sammanträffade i stadens omgivningar och roade sig med att berätta historier för varandra. Boken föregås av en storslagen beskriv-

ning på den fruktansvärda landsplågan. Framställningen är fördelad på tio dagar; under var och en av dessa, utom den första och den nionde, framkastar en av sällskapet ett problem ur kärlekslivet, om vilket berättelserna skola handla; de äro inalles hundra, tio för var dag. De äro mycket växlande och höra till de livfullaste tavlor ur människolivet, som någonsin målats av en förf. Genom sin byggnad, sitt innehåll och sin stil utövade "Decameron" ett inflytande på den italienska litteraturen, vilket varat i århundraden. — Senare författade B. "Corbaccio", en kvinnofientlig och personligt hållen satir, och en rad latinska arbeten ("De montibus, sylvis", etc., "De casibus virorum illustrium", "De claris mulieribus", "De genealogis deorum gentilium", "Bucolicum carmen", det sistnämnda utg. av G. Lidonnici 1914). — B:s samlade arbeten, "Opere", äro under utgivning av S. Bartaglia i "Scrittori d'Italia" (1927 ff.). hans italienska verk, "Opere volgari", utgåvos i 17 bd 1827—34, hans brev, "Le lettere edite ed inedite", av Fr. Corazzini 1877. — Litt.: F. de Sanctis, "Storia della letteratura italiana", 1 (senaste uppl. 1925); A. Hortis, "Studi sulle opere latine del B." (1879); H. Hauvette, "Boccace" (1914); A. Momigliano, "Il Decameron" (1924). Sv. övers. av "Decameron" verkställd av C. Eichhorn (2 bd, 1861—62); urval därur i H. Schücks "Världslitteraturen", 3:1 (1902). *A.Mo.*

Bocca della verità (ital., "sanningens mun"), den till en ansiktsmask formade mynningen av en antik vattenledning i Rom, inbyggd i förhallen till kyrkan Santa Maria in Cosmedin jämte 10 kolonner till en antik portik; enl. medeltida folktradition avlade de gamla romarna ed med handen instucken i figurens mynning; den förmenades sluta sig om menedarens hand.

Bocca'ti, Giovanni da Camerino, italiensk målare (o. 1420—efter 1480), verksam i Perugia, där han förmedlade inflytandet från Fra Filippo Lippi, vilket blev betydelsefullt för utvecklingen av umbriskt 1400-talsmåleri.

Bocca Tigris, namn, givet av de första portugisiska resenärerna åt Kantonflodens mynning. Genom de starka kinesiska fort, som behärskade inloppet, spelade B. en viktig roll i de tidiga europeisk-kinesiska förbindelserna.

Bocche di Catt'aro [båkk'e], vik vid Cattaro*.

Boccheri'ni [båkke-], Luigi, italiensk tonsättare och violoncellist (1743—1805). B. utbildades i Rom; tills. med violinisten Manfredi begav han sig på konsertturné i Europa, kom därunder även till Madrid, där han slog sig ned och utnämndes till kammarvirtuos hos infanten och 1785 till hovkapellmästare, vilken anställning han senare förlorade, så att han därefter levde i armod. B. har komponerat 20 symfonier, bland dem den utomordentliga i C dur (1775), en orkesterserenad, 4 utmärkta cellokonserter och ett stort antal kyrkliga verk. Största betydelsen ha (utom symfonierna) hans kammarmusikverk, av vilka han skrivit över 200; samtidigt som de visa samband med den tidiga wienklassicismens produktion, röja de en tydlig påverkan från spansk musik. Överraskande är rikedomen och konstfullheten i uppfinning redan i B:s första verk, vilkas stil knappast skiljer sig från de följandes. Möjl. förklarar detta, att de så snart glömdes hos en bredare allmänhet för att först i vår tid gå en välförtjänt pånyttfödelse till mötes. — Litt.: L. Picquot, "L. B." (1851, ny uppl. av G. de Saint-Foix, 1929); D. A. Ceru, "L. B." (1864); G. Malfatti, "L. B." (1905); nyare biogr. av A. Bonaventura (1931) och L. Parodi (1930); R. Sondheimer, "B. e la sinfonia in do maggiore" (i "Rivista musicale italiana", 1920). *E.A.*

Bocchi'ni [båkk-], Arturo, italiensk polischef (1880—1940), anställdes i inrikesministeriet 1903 och gjorde en snabb karriär. Vid fascismens genombrott 1922 blev han prefekt i efter vartannat prov. Brescia, Bologna och Genua och gjorde som sådan Mussolini stora tjänster. 1926 blev han chef för polisen, som han reorganiserade i fascistisk anda. B. behöll sin nyckelställning i den fascistiska staten till sin bortgång, som framkallades av överansträngning i samband med skapandet av den s.k. inre fronten efter krigsutbrottet. Han blev regeringssenator i nov. 1933 *Th.*

Boccia [båč'a], italienskt friluftsspel med olikfärgade, rundsvarvade träklot. Liksom vid det engelska spelet *bowls** gäller det för de olika partierna att med sina kast komma så nära som möjligt ett på förhand utkastat mindre klot. I varje omgång får ena partiet tillgodoräkna sig lika många poäng, som det har klot närmare målklotet än motpartiets bäst placerade. Det parti, som först uppnår 10 (12 el. 20) poäng, vinner.

Boccioni [båčå'ni], Umberto, italiensk konstnär (1882—1916), var verksam som skulptör, målare och författare. B. var en av undertecknarna av det futuristiska manifestet, och hans konst är futuristisk genom sin sprängande, dynamiska karaktär och sammansmältandet av naturalistiska och abstrakta former.

Bocco'nia, släkte av fam. vallmoväxter. I trädgårdar odlas ej sällan *B.* (*Macleay'a*) *corda'ta,* celandinträd, en ståtlig, 2 m hög perenn blomsterväxt med stora, parflikade blad och små, talrika blommor av gulvit färg.

Bocha'ra, stad i Uzbekistan, se Buchara.

Boche [båʃ'] (fra.), franskt öknamn på tyskarna; tidigast (1860-talet) uppvisat i allmännare betydelse: mindervärdig el. misstänkt individ.

Bochnia [bå'χ-], stad i s.v. Polen, c:a 30 km ö. om Kraków, vid järnvägslinjen Kraków—Tarnów, 180 m ö.h.; 12,100 inv. (1931). B., som grundades 1253, har en stor saltgruva (3,5 km lång, 200 m bred, över 400 m djup).

Bocholt [båχ'ålt], stad i Westfalen, helt nära floden IJssel och holländska gränsen; 35,099 inv. (1939). Bomulls- och järnindustri. I 2:a världskriget led staden svåra skador, även den gotiska S:t Georgskyrkan och det vackra rådhuset i renässans från 1500-talet.

Bochsa [båksa'], Robert Nicolas Charles, fransk musiker (1789—1856), bl.a. framstående harpist, en tid anställd hos Napoleon. 1817—39 var B. verksam i London men företog därefter med H. Bishops maka vidsträckta konsertresor (Stockholm 1840). Han har även framträtt som tonsättare samt utgivit en lärobok i harpa.

Bochum [bå'ʒom], stad i Westfalen, inom Ruhrområdet mittemellan Dortmund och Essen; 245,331 inv. (1946), övervägande protestanter. B., nämnt redan o. 900, blev stad 1321. Det var en obetydlig ort ända fram till storindustriens utveckling mot mitten av 1800-talet; folkmängden var då endast c:a 5,000, 1871 21,000, 1900 65,500 och 1925 156,762. Vidsträckta ytterområden inkorporerades 1926 och 1929, så att arealen nu är 140 km². När 2:a världskriget utbröt, var B. alltigenom en modern industristad, nästan helt i avsaknad av äldre byggnadsminnesmärken. Stadsbilden behärskades av de talrika schakttornen för kolgruvorna i utkanterna, av järn- och stålindustriernas väldiga etablissemang i de inre delarna. Viktiga industrigrenar voro vidare bil-, brännolje-, textil- och tobaksindustrierna. Bostadsområden äro framför allt de s. förorterna. B. har bl.a. bergsskola, bergsmuseum och geologiskt museum. Genom våldsamma allierade bombraider under 2:a världskriget blev staden till stora delar fullständigt ödelagd. Kvar står dock det 1930 fullbordade rådhuset. — Litt.: B. Kleff, "B." (3 bd, 1926—30). *P.*

Bock. 1) Hanne av vissa hornbärande djur, ss. getabock och råbock.

2) Fast mellanstöd i militära broar, bestående av bockhuvud och 2—4 bockben. — "B." även populär benämning på Fortifikationskårens och ingenjörtruppernas personal.

3) Gymnastiskt hoppredskap, försett med fyra höj- och sänkbara ben samt med ett skinn- el. tygklätt, stoppat, kort huvud av trä.

4) B. (från ty. *Bock*, jfr jägarspråkets *einen Bock schiessen*, skjuta bom), fel, särsk. om språkfel i skriftlig skoluppgift; misstag, blunder.

6) Ett slags kälke, se Getdoning.

Bock, bockbier, bocköl, ett starkt inbryggt öl, som tillverkas i Tyskland under vårmånaderna. — I Frankrike menar man sedan 1870 med b. ett litet glas öl.

Bock, Carolina Sofia, f. Richter, skådespelerska (1792—1872). B. var 1806—10 elev vid Kungl. teatern, 1813 anställd vid Djurgårdsteatern och Nya komiska teatern, 1814 -63 vid Kungl. teatern, 1831—34 och 1841—56 även som lärarinna vid elevskolan. Hon var en tekniskt fulländad, intelligent och kultiverad komisk karaktärsskådespelerska med humor och fantasi, från början hänvisad till det äldre facket. Bland hennes roller märkas Fadette i "Syrsan", Marcellina i "Figaros bröllop", Viarda i "Preciosa" och Fru Miller i "Kabal och kärlek". *A.L.*

Bock, Karl Alfred Sixten, zoolog (1884—1946), fil. dr i Uppsala, konservator vid Zool. inst. 1913—19, doc. 1914, lektor vid högre allm. lärov. i Norrköping 1927, prof. och föreståndare för Naturhist. riksmuseets evertebratavd. 1929. B. utgav en rad förtjänstfulla skrifter, särsk. över virvelmaskar (turbellarier), ss. "Studien über Polycladen" (1913), "Boninia" (1923) m.fl., och införde i den zoologiska undervisningen i Uppsala fysiologien som läroämne. B. deltog i 1908 års spetsbergsexpedition och företog forskningsfärder 1914 till Japan och Boninöarna och 1917—18 till Söderhavsöarna, från vilka resor han hemförde stora samlingar. *O.Cn.*

Bock (Tragus), Hieronymus, tysk botanist (o. 1498—1554). B. var präst, lärare och läkare samt utgav en örtebok, "New Kreutterbuch" (1539), vilken utkom i 8 uppl. Den beskriver 567 olika växter, särsk. med hänsyn till deras medicinska användning.

Bock, Alfred, tysk författare (1859—1932), skrev verklighetstrogna skildringar ur folklivet, lyriska och dramatiska dikter: "Hessenluft" (1907), "Die Oberwälder" (1912), "Gedichte" (1889), "Die Prinzessin von Sestri" (1899).

Bock, Johannes Carl, dansk farmakolog (f. 1867), dr med. 1895, prof. i farmakologi vid Köpenhamns univ. 1900—38. B:s vetenskapliga arbeten behandla huvudsakl. farmakologisk undersökningsteknik.

von Bock, Fedor, tysk militär (f. 1880), blev officer 1898, kapten 1912. Han deltog i 1:a världskriget som generalstabsofficer i högre kvarter. Efter kriget avancerade B. inom riksvärnet, blev generalmajor 1929 och nådde generalsgraden 1935. 1938 ledde B. operationerna mot Österrike, som förde till "Anschluss", samt därefter de österrikiska truppernas inkorporerande i tyska krigsmakten. Härunder hade han befordrats till generalöverste. B. var chef för den armégrupp, som besatte Sudetområdet senare s.å. Under 2:a världskriget förde B. armégrupp på de olika fronterna, sålunda den nordliga i Polen 1939, armégruppen B på n. flygeln i väster, varpå följde utnämning till generalfältmarskalk, samt slutl. den mellersta armégruppen 1941 i kriget mot Sovjetunionen. I Ryssland hejdades B. framför Moskva i slutet av året. Under sommaroffensiven 1942 förde B. en sydligare armégrupp, som hade sin tyngdpunkt riktad mot Volga. Efter nederlaget vid Stalingrad nyåret 1943 hade B. ej något frontbefäl. *S.Bn.*

Bockbaggar, *zool.*, se Långhorningar.

Bockbenthet, sådan benställning hos häst, som uppkommer genom att underarmen och skenbenet bilda med varandra vinkel framåt. Framknäet ligger sålunda mer el. mindre framom en genom armbågsleden dragen lodrät linje. Vid b. försva-

T.v. normal benställning hos häst, t.h. bockbenthet.

gas understödet i knäet, kroppstyngden faller hårdare på bakre delen av lederna, och böjmusklernas kraft försvagas. B. uppkommer genom hårt arbete, ofta i samband med skador i böjsenorna. B. har mindre betydelse för arbetshästen än för ridhästen. *V.Mr.*

Bockbier, ett slags öl, se Bock.

Bockblad, namn på olika växtarter, ss. vattenklöver, konvalj, rams och kornfibbla.

Bockdrill, *mus.,* en blott skenbar, genom ett stötvis förstärkande av tonen åstadkommen drill. Jfr Chevrotera och Vibrato.

Bockfikonträd, *bot.,* se Ficus.

Bockförening, sammanslutning av lantbrukare för anskaffning och underhåll av en el. flera avelsbockar för getavel*.

Bockholmssund, sund i s.ö. Mälaren, förbinder S. Björkfjärden med Ekeröfjärden; 175—700 m brett.

Bockhornsfrö, *farm.,* frö av bockhornsklöver, se Trigonella.

Bockhornsklöver, *bot.,* art av släktet *Trigonell'a**.

Bockhov, *veter.,* är en utpräglat trubbig hov, som kännetecknas av att tåväggen har en större lutningsvinkel och traktväggarna äro högre än normalt. Hornsulan är starkt välvd uppåt, och strålen synes liten mellan de höga trakterna. B. förekommer ofta i samband med björnfot, i vilket fall fotaxeln är bruten framåt. B. kan uppstå genom felaktig hovvård men är i de flesta fall medfödd. Denna hovform medför ökad påfrestning i hov- och kronled. *V.Mr.*

Bockhov hos häst.

Bockkran, *tekn.,* se Kran.

Bockning, *tekn.,* böjning av plåt och stänger m.m. av metall. Se Bockningsmaskin. — B o c k p r o v, metod för provning av metallers förmåga att uthärda formändring, se Hållfasthetsprov.

Bockningsmaskin, maskin för bockning av plåt el. stångformigt material av järn el. annan metall. Bockning av grovplåt för tillverkning av cylindriska el. koniska mantlar till cisterner, fartygsmaster o.d. utföres i v a l s b o c k n i n g s m a s k i n e r. Bockningen åstadkommes genom att plåten skjutes mellan en övre och två undre valsar, varefter den förra skruvas nedåt och plåten valsas fram och tillbaka, under det att övervalsen efter hand ställes närmare undervalsen, till dess plåten får den önskade radien. — För bockning av mycket grova plåtar, t.ex. mantelplåtarna i stora ångpannor, användas vertikala b a c k b o c k n i n g s m a s k i n e r, där plåten bockas i omgångar mellan en konkav och en konvex back, vertikalt ställda, vilka pressas mot varandra medelst hydrauliskt tryck. *v.S.*

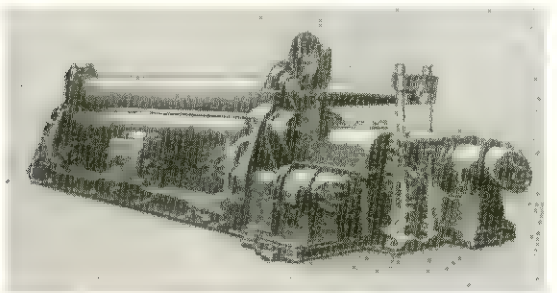

Valsbockningsmaskin.

Bockort, med träbockar inbyggd ort i en malmgruva. B. användas som utfraktsorter i lösbrutet berg el. där risk för ras kan föreligga.

Bockprov, *tekn.,* se Bockning.

Bockrot, art av anissläktet*.

Bock'sbeutel [-bå̈tsəl] (ty.) el. b o x b e u t e l, korthalsad vinflaska i form av ett från sidorna tillplattat klot. B. användes för frankiska viner, t.ex. Steinwein.

Bockshorn [båk'shårn] (C a p r i c o r n u s), S a m u e l, tysk tonsättare (o. 1629—65). B., som är en av de mera betydande tyska tonsättarna under 1600-talets mitt, var kantor i Reutlingen, senare i Pressburg och Nürnberg och från 1657 till sin död hovkapellmästare i Stuttgart. På ett egendomligt sätt är hans namn knutet till Carissimis och till oratoriets tidigaste historia, i det att det förträffliga oratoriet "Judicium Salomonis", som vanligtvis går under Carissimis namn, 1669 under B:s namn trycktes i hans verk "Theatrum musicum"; vem som eg. är verkets kompositör är icke klart. B:s förnämsta arbeten f.ö. äro "Opus musicum" (1655), "Geistliche Konzerte" (1658), "Geistliche Harmonien" (1659—64), "Sonaten und Kanzonen mit 3 Instrumenten" (1660), "Opus aureum missarum" (1670), "Tafelmusik" (1670—71). *E.A.*

Bocksten, gård i Åkalla by, Rolfstorps sn, Halland, platsen för ett märkligt mossfynd (1936), bestående av ett med tre pålar genomborrat manslik, iklätt dräkt från mitten av 1300-talet (bild se följ. sida). Denna, av ylletyg, hade konserverats av torvens humussyror och är tack vare detta enastående i fullständighet. Den består av fotbeklädnad (läderskor och fotlappar), hosor (benkläder), som räckte från fotlapparna till ett stycke ovan knäna, kolt med ärmar, hätta och mantel, öppen åt h. men f.ö. sluten. Av underkläder funnos icke några spår; mannen hade burit bälte av läder och haft ett gehäng av samma material, 2 bärpåsar av tyg samt 2 knivar el. dolkar av järn. Till mossen är knuten en sägen om en mördad värvare, vars lik skulle ha fastpålats för att hindras "gå igen". Fyndet förvaras i Varbergs museum. — Litt.: A. Sandklef i "Acta ethnologica" (1937), "Vår bygd" (s.å.) och "STF:s årsskr." (1947). *G.Em.*

Bocktörne, *bot.,* art av släktet *Lyc'ium**.

Bocköl, se Bock.

Bocskay [båč'kai], S t e f a n (István), furste av Transsylvanien (1556—1606), önskade som ägare av stora gods både i Ungern och Transsylvanien till en början anslutning till kejsaren, men Rudolf II:s absolutistiska och mot protestanterna fientliga politik gjorde snart den stolte kalvinske ädlingen till en bitter fiende till Habsburg. Kejsarens övergrepp vid riksdagen 1604, vilka hotade ungrarnas både politiska och religiösa frihet, drevo B. jämte

Bockstensdräkten.

Bethlen Gábor m.fl. magnater till öppet uppror och till att anknyta förbindelser med turkarna. Överallt slöt sig folket till B., ständerna valde honom till furste både av Transsylvanien och Ungern, och sultanen bekräftade B. i dessa värdigheter. De kejserliga truppernas upprepade nederlag ledde slutl. till freden i Wien 1606, där ungrarnas privilegier, särsk. protestanternas religionsfrihet, bekräftades, varjämte B. erkändes som furste av Transsylvanien och erhöll vissa delar av Ungern. Han dog strax därpå. *P.S.*

Bod, inhemska namnet på Tibet.

boda (plur. av **bod**) i ortnamn betecknar vanl. gammal fäbodbebyggelse el. också bodar, uppförda för jakt el. fiske. Namnleden, som ingår i namn av mycket olika ålder, har ofta utvecklats till *-bo,* som i *Falsterbo,* äldre *Falsterbothe.*

Boda, socken i Rättviks tingslag i Dalarne, Kopparbergs län, och pastorat i Rättviks kontrakt av Västerås stift, n.ö. om Siljan; 224,80 km², därav 221,80 land; 1,939 inv. (1946; 9 inv. pr km²). B. är till större delen en högländ skogstrakt med huvudbygden i mitten kring kyrkbyn. Åkern utgör knappt 6 % av landarealen, skogsmarken c:a 70 %. I B. ligger Osmundsberget* med kalkbruk, tillhörande ab. Boda kalk (aktiekapital 110,000 kr, årstillverkning 12,000 t bränd kalk). Bolagsdomäner omfatta c:a 64 km². Kyrkan av sten byggdes 1847—50, tornet är av trä. — Sockennamnet är lånat från kyrkbyn, vars namn är plur. av *bodh,* fäbod. Namnet skrevs 1548 Bodha. Socknen, som till 1875 var kapell under Rättvik, kallades på 1600-talet Ofvanheds capell. Se K. E. Forsslund, "Med Dalälven från källorna till havet", 1:7 (1922, sid. 35 f.). — Litt.: J. E. Andersson, "Dalom i helg och söcken" (1936). *P.;Sl.*

Boda, socken i Jösse hd i Värmland och församling i Brunskogs, Boda och Mangskogs pastorat i Jösse kontrakt av Karlstads stift, på Värmelns östsida; 83,02 km², därav 71,27 land; 1,283 inv. (1946; 18 inv. pr km²). Huvudbygden ligger kring småsjöar i socknens centrum, i utkanterna förhärska höglänta skogstrakter. Åkern utgör 23 % av landarealen, skogsmarken 65 %. Folkmängden har avtagit betydligt under senaste mansåldern. 9,42 km² tillhöra Borgviks ab. Kyrkan av sten byggdes 1674 och utvidgades 1732. — Socknen består av gårdar, som före 1624 tillhört Brunskogs sn. Namnet är givet efter gårdsnamnet Boda, som är plur. av *bodh,* fäbod, och trol. identiskt med en 1473 nämnd ort, Bodhom (dat. plur.). Se "Ortnamnen i Värmlands län", 6 (1942, sid. 16). *P.;Sl.*

Boda, samhälle i Algutsboda* sn i Småland.

Bodafors, köping i Västra hd i Småland, Jönköpings län, vid S. stambanan, 15 km s. om Nässjö, 285 m ö.h.; 10,86 km², därav 10,71 land; 2,159 inv. (1946). B. stationssamhälle utbröts 1930 ur N. Sandsjö sn till att jämte kringliggande landsbygd bilda egen kommun. Åkern utgör 17 % av landarealen, skogsmarken 55 %. B. är en betydande handels- och möbelindustriort; de största fabrikerna tillhöra ab. Svenska möbelfabrikerna* och ab. Sandsjö möbelfabrik, grundat 1919 (aktiekapital 150,000 kr, 90 arbetare, årligt tillverkningsvärde 750,000 kr.). B., som ingår i N. Sandsjö förs., erhöll 1940 egen kyrka. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig jordbruksfastighet 715,800 kr, å annan fastighet 5,348,700 kr; till kommunal

Altarmålning i Bodafors' kyrka av Olle Hjortzberg; t.h. detalj.
Foto A. Fors.

inkomstskatt taxerad inkomst: fysiska personer m.fl. 2,872,360 kr, svenska ab. 27,590 kr (1945). — Namnet är bildat till gårdnamnet Boda. 1498 omtalas en ström i N. Sandsjö sn, kallad Boda. *P.;Sl.*

Bodakalksten, *geol.,* den vid Boda, Kallholn o.a. ställen i Dalarne förekommande, revformigt uppträdande kalkstenen (se Silurisk kalksten).

Bodanzky [-an'tski], Arthur, österrikisk dirigent (f. 1877), en av de mest karakteristiska personligheterna i kretsen kring Gustaf Mahler, vars assistent han var 1903, särsk. betydande som wagnerdirigent. 1909 blev B. 1:e hovkapellmästare och dirigent för symfonikonserterna i Mannheim, 1915 efterträdare till A. Hertz vid Metropolitanoperan i New York.

Bodarne, socken i Närke, se Ramundeboda.

Bodarp, socken i Skytts hd i Skåne, Malmöhus län, och församling i Håslövs, Bodarps, V. Tommarps och Skegrie pastorat i Skytts kontrakt av Lunds stift, n.v. om Trelleborg; 7,50 km², därav 7,47 land; 236 inv. (1946; 32 inv. pr km²). B. är bördig, skoglös slättbygd med åkern utgörande 94 % av landarealen. Av fornminnen finnas två dösar och en gånggrift samt stensättningar och flatmarksgravar från järnåldern. Av den väl bevarade kyrkan torde skeppets v. del vara från 1100-talet, tornet från o. 1300; kor och korsarmar tillkommo 1864. Kyrkan restaurerades 1938. — Namnet innehåller antagl. *Bota,* gen. av mansnamnet *Bote,* kortnamn till *Botulf,* och *torp,* nybygge. Det tillkommer urspr. kyrkbyn och skrevs 1348 Bothetorp. *P.;Sl.*

Bodden (av lty. *boddem,* havsbotten), benämning på grunda, vanl. oregelbundet formade och av land nästan helt omslutna havsarmar på en i sänkning stadd flack kust. B. äro utmärkande för Vorpommern och ö. Mecklenburg; störst är Greifswalder B. mellan Rügen och pommerska kusten, 440 km² och högst 6 m djup. Även Stettiner Haff är eg. en b.

Bodding, Paul Olaf, norsk missionär (1865—1938), inträdde 1890 i Santalmissionens tjänst, dess ledare 1909—23. B. fortsatte och fullbordade (1914) den av L. Skrefsrud* påbörjade övers. av Bibeln till santali. Han har även gjort sig ett namn som etnograf ("A Santal dictionary", 5 bd, 1929—36, "Santal folk tales", 3 bd, 1925—29) och åtnjöt som missionsledare stort anseende.

Boddrake, en av trä utskuren orm el. drake, som i speceriaffärerna var upphängd i taket över disken. B. hade en praktisk uppgift för uppsättningen av bindgarnsrullen, kunde användas för upphängning av vågar och varor men betraktades också som en slags maskot för affären. B. har funnits i handelsbodar över hela Sverige, och bruket har trol. övertagits från äldre tiders apotek. — Litt.: G. Virdestam, "B." (i "Folkminnen och folktankar", 1925); M. Lagerquist, "Speceributiken för hundra år sedan" (i "Fataburen", 1938). *Sn.*

Bode [bå'də], biflod från v. till Saale, upprinner på Harz och mynnar nedanför Bernburg i Anhalt; 160 km lång.

Bode [bå'də], Johann Elert, tysk astronom (1747—1826), dir. för observatoriet i Berlin 1786. B. grundade 1774 "Berliner astronomisches Jahrbuch". Jfr Bodes lag.

von Bode [bå'də], Wilhelm, tysk konsthistoriker och museichef (1845—1929), en av den yngre konstvetenskapens främste. Efter studier i Berlin och Wien samt forskningsresor, som förde honom till Dalmatien och Italien, till Petersburg, Stockholm och Köpenhamn, blev B. 1872 assistent

Boddrake från V. Torsås, Småland, 1844. Smålands museum, Växjö.

vid berlinmuseernas avd. för måleri och för kristen skulptur, 1880 dir. för den senare, 1890 även för måleriavd.; 1906—20 var han generaldir. för de kungl. museerna, vilka under hans ledning fingo ett storartat uppsving. Särsk. är Kaiser Friedrich Museum med dess rika samlingar skulpturer och tavlor väsentligen hans verk. Tyskt museiväsen över huvud har B. att tacka för ett kraftfullt och initiativrikt arbete. Detsamma gäller konstforskningen. Särsk. förtjänstfulla äro hans forskningar rörande den italienska skulpturens historia och nederländskt måleri. I flera arbeten har han belyst det senare under dess högperiod på 1600-talet. — En katalog över B:s författarskap till 1915 finnes utarbetad av I. Beth. Hans mest betydande verk äro: "Geschichte der deutschen Plastik" (1885—87), "Rembrandt" (tills. med C. Hofstede de Groot, 8 bd, 1897—1905), "Denkmäler der Renaissance-Sculptur Toscanas" (1892—1905), "Florentiner Bildhauer der Renaissance" (4 Aufl. 1921), "Die Meister der holländischen und vlämischen Malerschulen" (4 Aufl. 1923), "Adam Elsheimer" (1920), "Sandro Botticelli" (s.å.), "Die italienischen Hausmöbel der Renaissance" (2 Aufl. 1920); "Adriaen Brouwer" (1924), "Fünfzig Jahre Museumsarbeit" (1922). — Litt.: "Mein Leben" (självbiogr., 2 bd, 1930). *K.E.S.*

Bode [bå'də], Wilhelm, tysk författare och Goethe-forskare (1862—1922). Bland B:s arbeten märkas "Goethes Leben im Garten am Stern" (1909), "Charlotte v. Stein" (1910), "Goethes Liebesleben" (1913, 2 Aufl. 1919) och "Goethes Leben" (2 bd, 1920—21).

Bode'ga (eg. spa. och med utt. gåðe'ya; av samma grek. ord som *apotek* och *butik*), ställe för utskänkning av (i sht spanska) viner; om spanska förhållanden även: förvarings- och lagringsställe för viner.

Bodekull, ort, se Karlshamn.

Bodel [bådäll'], Jean, fransk trouvère, se Frankrike, litteratur.

Bodell', Jonas, frireligiös ledare (1811—67), handelsman i Stockholm, 1836 disponent vid och senare ägare av Oskarsvarv i Luleå, medl. av borgarståndet 1856—60. B. var ledare för en frireligiös rörelse i Luleå och utbildade denna till en särskild riktning, kallad bodellism (jfr Läsare). Han opponerade mot statskyrkan och särsk. mot de tvångsdop, som vid denna tid företogos. B. framförde sina åsikter i sin tidn. "Norden" (1857—61)

Bodelning, *jur.*, innebär vid dödsfall kvarlåtenskapens delning mellan efterlevande make och den dödes arvingar samt vid äktenskapsskillnad, hemel. boskillnad den rättshandling, varigenom äkta makar upplösa sin egendomsgemenskap. Ang. formen föreskriver lagen, att b. skall, liksom arvskifte, äga rum i närvaro av två ojäviga vittnen, vilka tills. med parterna el. deras ombud underskriva den över förrättningen upprättade handlingen, bodelningsinstrumentet. Vad angår verkställandet av delningen får detta icke äga rum, förrän egendom avsatts för betalning av boets skulder. De närmare bestämmelserna härom finnas i Giftermålsbalken kap. 13. Detta kap. säger ock, hur boet sedan skall fördelas. Genom avtal kunna emellertid parterna överenskomma om en helt annan delning, än den lagen föreskriver, dock med iakttagande av fordringsägares rätt. Ha vid b. eftergifter gjorts borgenär till förfång, kan densamma på borgenärs begäran återgå, ifall konkursansökan göres inom 1 år från bodelningsinstrumentets ingivande till rätten. När skuld finnes, bör därför snarast till rätten ingivas den över b. upprättade handlingen. *H.Hd.*

von Bodelschwingh [bå'dəlʃviŋ]. 1) Friedrich Christian Carl von B., tysk präst, filantrop (1831—1910). B., som var son till en preussisk godsägare och ämbetsman, ägnade sig först åt lantbruk, studerade sedan vid missionsinstitutet i Basel i syfte att gå ut som missionär men fortsatte i stället att studera teologi i Erlangen och Berlin. 1858 kom han till Paris och verkade som präst i de tyska fattigkvarteren där, 1872 kallades han att övertaga ledningen av epileptikeranstalten Bethel och diakonissanstalten Sarepta vid Bielefeld i Westfalen. Under B:s ledning utvidgades båda arbetsområdena ansenligt och kommo att omfatta: kirurgisk klinik, barnsjukhus och barnhem, vårdanstalter för kvinnor, hem för gamla, verkstäder av olika slag för de epileptiskt sjuka, arbetarhem och arbetarkolonier, där arbetslösa och vagabonder kunde beredas arbete, m.m. 1907 genomdrev B. i preussiska lantdagen början till en arbetarlagstiftning. I Bethel grundade han även en prästutbildningsanstalt som motvikt till den "liberala" teologien samt en missionsskola. B. var en stor organisatorisk förmåga; med syftning på hans kärleksverksamhet i Jesu efterföljd har han med skäl blivit kallad "den evangeliska kyrkans Franciskus". — Litt.: P. F. v. Bodelschwingh, "1831—1910. F. v. B." (1910; sv. övers. 1912); G. v. Bodelschwingh, "F. v. B." (1922, många nya uppl.); L. Bergström, "Ett barmhärtighetens jätteverk" (1924). *S.N.*

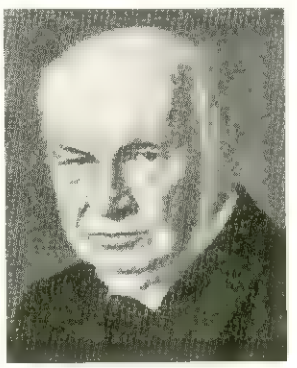

2) Friedrich von B., den föreg:s son, kyrkoman (1877—1946), efterträdde sin fader som ledare av de bodelschwinghska anstalterna i Bielefeld. I maj 1933 utsågs B. till den nybildade tyska evang. rikskyrkans förste riksbiskop men måste på gr. av den utbrytande kyrkostriden kort tid därefter nedlägga sitt ämbete.

Bodelsen, Carl Adolf Gottlieb, dansk språkforskare (f. 1894), dr phil. 1924, sekr. i utrikesministeriet 1924—25, doc. 1926 och prof. 1932 i engelska språket och litteraturen vid Köpenhamns univ. B. har i sin vetenskapliga gärning främst behandlat ämnen rörande engelsk kultur, politik

och samhällsvetenskap i historiska perspektiv, bl.a. i "Studies in Mid-Victorian imperialism" (1924), "England" (1928), "Det britiske Kolonirige" (1937) och "A survey of English institutions" (1942). — B., som 1943 blev medl. av överstyrelsen för Frit Danmark, var dec. 1944 juni 1945 som dess representant led. av Danmarks frihetsråd. *L.*

Boden, stad i Norrbottens län kring Bodån mellan Lule älv, Bodträsket och Svartbyträsket; 8,51 km², varav 7,68 land, vilket 1944 blott till 2 % upptogs av åker och äng (0,1, resp. 0,04 km²); 10,537 inv. (1947, med förorterna Fagernäs och Björkelund c:a 11,300 inv.). Den första bebyggelsen i B. utgjordes av fäbodar från den 4 km s.ö. därom belägna Svartbyn. Då Hedens kapellag 1831 såsom Överluleå sn utbröts till egen församling, blev B. kyrkby, fastän Heden till en början fortfarande var socknens huvudort; B:s egentliga utveckling börjar först efter tillkomsten av det norrbottniska järnvägsnätet, där B. redan från början blev huvudknutpunkt genom den 1894 färdiga stambanan från Långsele, den 1895 färdiga tvärbanan Malmberget—B.—Luleå och dess 1903 fullbordade fortsättning från Gällivare till Narvik samt den 1902 färdiga stambanefortsättningen till Morjärv, vilken 1914 blev färdigställd till Karungi och Övertorneå och 1915 provisoriskt färdig också till Haparanda. B:s utveckling till den största orten i Norrland vid N. stambanan sammanhänger dock främst med tillkomsten av den i omgivande berg insprängda, väsentligen 1901—16 byggda Bodens fästning och utvecklingen som garnisonsort. B. blev municipalsamhälle redan 1896, hade 1901 c:a 3,000 inv. och blev stad 1919 med 6,369 inv. Sedan B. 1923 nått 6,751 inv., stagnerade det emellertid och hade ännu 1938 blott 6,838 inv. men utvecklades mycket kraftigt under 2:a världskriget för att sedan åter visa tecken till stagnation. Utvecklingen sammanhänger med att B., om än en betydande järnvägsknut och ett viktigt handelscentrum för kringliggande bygd, är Sveriges mest utpräglade garnisonsstad. I B. äro sålunda förlagda staben för 6:e militärområdet, Norrbottens reg. (I 19), Norrbottens art.-kår (A 5), Bodens art.-reg. (A 8), Bodens ingenjörkår (Ing 3), Bodens signalkomp. (S 1 B) samt Tredje intendenturkomp. (Int 3), och 35,2 % av stadens befolkning voro 1941 sysselsatta inom allmän, särsk. militär tjänst. Av B:s befolkning livnärde sig i övrigt 1941 31,5 % inom handel och samfärdsel, 23,2 % inom hantverk och industri, 9,2 % inom husligt arbete och ospecificerad verksamhet och blott 0,9 % inom jordbruk med binäringar. B:s ställning som handelsstad hänger väsentligen på dess roll som järnvägsknut, och även om B. på senare år utvecklats till ett betydande busscentrum, från vilket 15 landsbygdslinjer nu utstråla, är det dock som sådant av mindre betydelse än flertalet norrlandsstäder. B. är icke någon industristad av betydelse, och trots en del industri av rent militär natur hade B. 1944 totalt blott 538 arbetare i sina 41 fabriker; störst bland de civila äro SJ:s driftverkstad, 1 tryckeri och 1 sågverk, men ingen av dem har över 50 arbetare. Liksom i andra handelscentra är dock industrien ganska mångsidigt utvecklad, och i detta avseende liksom med avseende på antalet fabriker är B. dock länets näst Luleå främsta industriort. — Huvuddelen av B. ligger n. och v. om stambanelinjen, mellan denna och Bodträsket i n., ehuru en icke obetydlig bebyggelse utbreder sig också s.ö. om stambanan kring Svartbyträsket. Vid Bodträskets strand ligger den 1831 uppförda Överluleå kyrka, gemensam för staden och Överluleå landsförs., och strax ö. därom den gamla kyrkbodsstaden. B:s centralstation begränsar stadskärnan i ö., och från denna utgår stadens huvudaffärsgata, Kungsgatan. En av dennas fortsättningar västerut, Drottninggatan, leder till de utanför den egentliga staden nära Lule älv belägna kasernerna. Staden är nära omgiven av skogar och berg men saknar större parker och planteringar. B. har ett nyinrättat högre allmänt lärov. och stort garnisonssjukhus. B., som lyder under landsrätt, är tingsställe inom och kansliort för Luleå domsaga, som omfattar Överluleå, Nederluleå och Jokkmokks tingslag. I B. utges en daglig tidn., "Norrländska socialdemokraten". Taxeringsvärdet å fastighetsskattepliktig jordbruksfastighet var 1945 blott 56,800 kr och å annan fastighet 39,621,900 kr, varjämte de fastighetsskattefria fastigheternas taxeringsvärde uppgick till 19,759,600 kr; den till kommunal inkomstskatt taxerade inkomsten uppgick s.å. för svenska ab. till 588,710 kr och för andra skattskyldiga till 22,260,330 kr. B. ingår i Överluleå förs., som bildar eget pastorat i Norrbottens södra kontrakt av Luleå stift. — Namnet, som urspr. betecknade den by, som var stadens föregångare, är bestämd form fem. plur. av *bodh,* fäbod. Det skrevs 1543 Bodebyn och Bodom (dat. plur.). Se J. Sahlgren, "Om våra ortnamns uttal" (i "Namn och bygd", 1939, sid. 166). *M.O.;Sl.*

Bodenbach [bå'dənbaχ], stad i Tjeckoslovakien, se Podmokly.

Boden-Karlsborgs artilleriregemente, se Karlsborgs luftvärnsregemente.

Bodenloppet, internationell tävling på skidor i trakten av Boden. B., som urspr. gick över en bana av 50 km, har minskats till 42 km men är likväl på gr. av de svåra terrängförhållandena synnerligen krävande.

Bodens artilleriregemente, A 8, bildades 1920 genom uppdelning jämlikt 1914 års härordningsbeslut av Boden—Karlsborgs art.-reg. — B., som är svenska arméns enda fästningsart., tillhör 6:e militärområdet och bildar art.-besättning i Boden. B:s rörliga delar äro motoriserade.

Bodens besättningstrupper under kommendanten i Bodens fästning utgjordes enl. 1925 års försvarsbeslut av Norrbottens reg., Bodens art.-reg. och Bodens ingenjörkår. B. ingingo som en enhet i Övre Norrlands trupper men upplöstes jämlikt 1936 års försvarsbeslut, och förbanden infogades direkt i Övre Norrlands trupper med särställning för Bodens art.-reg. som art.-besättning i Boden. Jfr Bodens trupper.

Bodens fästning, Sveriges starkaste fästning, utbyggd som dubbelt brohuvud med i de staden omgivande bergen nedsprängda fort, batterier m.m., avsedd som ett stöd för försvaret i Norrbotten. Sedan chefen för Generalstaben 1887 framhållit behovet av en fästning för övre Norr-

Bodensjön.

lands försvar samt ett flertal kommittéer uttalat sig i samma riktning, beviljade 1900 års riksdag medel för befästningarnas påbörjande. Fästningen blev färdig under 1:a världskriget, men därefter ifrågasattes behovet av en fästning i Norrbotten, varför den endast nödtorftigt underhölls. Omedelbart före och under 2:a världskriget utfördes nybyggnads- och moderniseringsarbeten, varvid hänsyn togs till krigserfarenheterna. *A.W.G.*

Bodens ingenjörkår, Ing 3, Boden, började uppsättas 1902 för att förse Boden med fästningsingenjörtrupper. Efter ett flertal omorganisationer avser utbildningen sedan 1942 främst att uppsätta fältingenjörförband.

Bodensjön [bå'dən-], ty. *Bodensee,* fra. *Lac de Constance,* lat. *Lac'us Briganti'nus,* sjö i Mellaneuropa, mellan Österrike (Vorarlberg), Schweiz, Baden, Württemberg och Bayern, genomfluten av Rhen; 396 m ö.h., största utsträckning i n.v.—s.ö. 69 km, största bredd 13 km, areal 537 km², därav 330 tillhörande Tyskland. I n.v. uppdelas B. genom en landtunga i tvenne lober, Überlingersee i n. och Untersee i s., den senare endast genom Rhen förbunden med huvudbäckenet, Obersee (största djup 252 m). B. torde i huvudsak vara ett av Rhenglaciären under istiden urgröpt bäcken. Förutom Rhen, som inmynnar i s.ö. och där avlagrar betydande mängder slam, mottager B. ett stort antal mindre tillflöden. Vattenståndet växlar årl. över 2 m och är lägst i febr., högst under högsommaren. Genom sin stora vattenmassa, över 40 km³, verkar sjön avsevärt mildrande på klimatet och tillfryser ytterst sällan; den omgivande trakten är rikt odlad (frukt, vin). B. har givande fiske och livlig ångbåtstrafik. De förnämsta städerna runt sjön äro Konstanz, Friedrichshafen, Lindau, Bregenz, Rorschach och Arbon. Rika fornfynd ha gjorts vid stränderna, bl.a. pålbyggnader. *[E.Sz]P.*

Bodens revir, adr. Luleå, tillhör Nedre Norrbottens distrikt och omfattar större delen av Edefors, Överluleå och Nederluleå socknar i Norrbottens län. Areal (1946) 86,569 ha statsskogar, varav 63,723 ha produktiv skogsmark samt 1,010 ha övriga allmänna skogar. Avverkning å statsskogar 1945 1,41 m³ pr ha produktiv skogsmark. Medelavverkning 1941–45 1,46 m³ pr ha. Reviret är delat i 5 bevakningstrakter.

von Bodenstedt [bå'dənʃtät], Friedrich Martin, tysk skald och översättare (1819—92), vistades 1841—44 i Ryssland, Persien och Armenien och angränsande nejder, var sedan 1854 akademisk lärare i München och tjänstgjorde 1866—69 som teaterledare i Meiningen. I diktsaml. "Lieder des Mirza Schaffy" (1851, senare o. 300 uppl.) har han efter mönster av Goethe, Rückert m.fl. efterbildat orientalisk poesi. Av hans hand föreligger också skildringen "Tausend und ein Tag im Orient" (1850). Han har övers. Shakespeare samt flera persiska och ryska diktare. *[Agr.]E.*

Bodenstein [bå'dənʃtaîn], Andreas, teolog, se von Karlstadt.

Bodenstein [bå'dənʃtaîn], Max, tysk kemist (f. 1871), 1923 prof. i fysikalisk kemi vid Berlins univ. B. har framför allt ägnat sig åt fotokemien och kinetiken och har utg. "Zeitschrift für physikalische Chemie" sedan 1923.

Bodens trupper bildades 1907 genom utbrytning ur 6:e arméfördelningen av Norrbottens reg., Boden-Karlsborgs art.-reg. (utom Karlsborgsbataljonen) samt Bodens ingenjörkår. B., under kommendanten i Bodens fästning, intog sidoordnad ställning till arméfördelningarna intill 1/1 1928, då de som Bodens besättningstrupper" infogades i Övre Norrlands trupper.

Bodes lag [bå'-], en av wittenbergprofessorn Titius 1766 framställd, av den tyske astronomen J. E. Bode mera bekantgjord regel för att finna planeternas avstånd från solen. Man uppskriver talen 0, 3, 6, 12, 24, 48 etc., ökar dem med 4, så att man erhåller 4, 7, 10, 16, 28, 52 etc. De erhållna talen ange tillnärmelsevis de olika planeternas avstånd från solen, om jordens avstånd sättes lika med 10. Merkurius' avstånd blir således 4, Venus' 7, jordens 10, Mars' 16, etc., varvid 28 svarar mot småplaneternas medelavstånd. Överensstämmelsen med de verkliga avstånden är, utom för de senare upptäckta planeterna Neptunus och Pluto, ganska god. Den av Titius uppställda talföljden är, bortsett från den första termen, en geometrisk serie, som strängare borde lyda $a = 4 + 3 \cdot 2^n$, om a är avståndet från solen och n antar alla heltalsvärden.

Den gäller i denna form, med något ändrade siffervärden, även för månarnas avstånd från Saturnussystemet. Någon tillfredsställande dynamisk förklaring av denna serie är ännu icke given. *Ch.*

Bodforss, Sven Wilhelm, kemist (f. 6/10 1890), fil. dr 1917 ("Till kännedomen om aromatiska oxidoföreningar och isomera 1,3-diketoner"), doc. i oorganisk kemi i Trondheim 1919, lektor vid tekniska lärov. i Malmö 1922, prof. vid Lunds univ. sedan 1929. B. började som organisk kemist men har senare alltmer ägnat sig åt den fysikaliska kemien. Ett av B:s viktigaste arbeten behandlar berylliums och magnesiums elektrokemi.

Bodhi. 1) B. är inom buddismen och jainismen beteckning för det fullkomliga vetandet, genom vars förvärvande man uppnår det religiösa livets slutmål, buddha-, resp. jinaexistensen. Jfr Bodhisattva. — 2) B. är även namnet på ett fikonträd (*Ficus religio'sa*) vid byn Buddha-Gaya, under vilket Buddha enl. den buddistiska sagan satt, då han uppnådde bodhistadiet. En avläggare av detta träd, vilket själv dött ut, finnes ännu, en annan skall enl. traditionen ha vuxit fram ur en gren, som Açoka förärade konung Tissa i Anuradhapura vid buddismens införande på Ceylon genom den förres son (el. broder) Mahendra. En senare utveckling har medfört, att varje banyanträd betecknas som bodhiträd; ett sådant finnes som religiös symbol omsorgsfullt inhägnat vid varje buddistiskt tempel. *C.F.*

Bodhidhar'ma (kin. *Ta-mo),* indisk buddist av furstlig slakt, med vilken patriarkvärdigheten överflyttades från Indien till Kina. Landstigen i Kanton 520 e.Kr. kallades han av kejsar Wu-ti av Liangdynastien till Nanking men väckte ovilja genom att förkunna dhyanasektens (kin. *chan*) lära, att frälsningen ej vinnes genom fromma gärningar utan genom meditation och hjärtats luttring. B. överflyttade därför till Lo-yang, Nordkinas huvudstad (enl. sägnen for han över Yang-tsï-kiang stående på ett vasstrå, ett vanligt motiv i kinesisk konst), och vann där stort anseende och oerhörd framgång för sin sekt. *B.K.*

Bodhisatt'va, inom buddismen namn på en person, som förbereder sig till buddhastadiet. B.-begreppet spelar inom buddismens religiösa spekulation en dominerande roll; särsk. inom nordbuddismen har kring detsamma spunnits en vävnad av fantastisk mytologi.

Bodil, dansk drottning (d. 1103), maka till Erik Ejegod, moder till Knut Lavard. Hon dog på en vallfärd till Jerusalem.

Bodin, härad i Nordland fylke i n. Norge, på båda sidor om Saltfjorden, omslutande staden Bodö; 664 km², 6,281 inv. (1930). I s. nå Börvasstindene 1,180 m ö.h. Utanför Bodö ligger en lantbruks- och hushållsskola. Av industrier finnas yllefabrik, tegelbruk och kraftverk; kopparfyndigheter.

Bodin [bådäŋ'] (Bodinus), Jean, fransk rättslärd (1530—96). Som politiker arbetade B. för statens intresse gentemot de kämpande katolska och protestantiska partierna. Hans vetenskapliga författarskap behandlade huvudsakl. historia och rättsfilosofi. Som historiefilosof bröt han med den medeltida, teologiska uppfattningen av världshistorien och företrädde en empirisk metod, som inriktar sig på att undersöka de faktiska orsakssammanhangen. I sitt rättsfilosofiska huvudarbete "Les six livres de la république" (1576) ägnar han stor uppmärksamhet åt samhällslivets naturbetingelser, ss. jordmån och klimatförhållanden. Monarkien är enl. hans mening den bästa författningsformen. Av stor betydelse för den politiska idéutvecklingen är hans skarpsinniga undersökning av suveränitetsbegreppet (se Absolutism 1). I sin dialog "Colloquium heptaplomeres" (1593, utg. först 1857) förfäktar han tron på en allmänmänsklig förnuftsreligion, av vilken de olika religionerna äro historiskt och geografiskt betingade uttrycksformer. Han förebådar här upplysningstidens religionsfilosofi. Å andra sidan visar "De la demonomanie" (1580), att B. liksom många av renässansens stormän omfattade tron på häxeri och demoniska makter. — Litt.: H. Baudrillart, "J. B. et son temps" (1853); E. Fournol, "B. prédécesseur de Montesquieu" (1896); J. Moreau-Reibel, "J. B. et le droit public comparé" (1933). *G.A.*

Bodio [bå'-], Luigi, italiensk statistiker (1840—1920), prof. vid olika italienska univ. 1864—72, dir. för statistiska centralbyrån i Rom 1872—1908. B. reformerade den officiella italienska statistiken efter moderna principer, utgav flera statistiska arbeten och grundade 1885 Institut international de statistique i Rom.

Bodisko [bədji'skə], Nikolaj Andrejevitj, rysk sjökrigare (1756—1815). B. är mest bekant som befälhavare för den ryska exp., som i april 1808 avsändes till Gotland. Då inga svenska trupper funnos där, kunde B. med sina bortåt 2,000 man utan att lossa ett skott intaga hela ön. I mitten på maj anlände emellertid en något överlägsen svensk styrka under skydd av flera örlogsskepp, och efter ett krigsråd beslöt B. 16/5 att nedlägga vapnen och utrymma ön. De ryska trupperna återfördes till Libau. B. ställdes inför krigsrätt, avsattes och förvisades men togs till nåder igen och dog som konteramiral och överkommendant på Sveaborg. *P.S.*

Bodleian Library [båd'liən lāi'brəri], bibliotek i Oxford, stiftades 1320 av biskop Thomas Cobham och övergick efter hans död i univ:s ägo, plundrades och brändes på 1500-talet men återupprättades i början på 1600-talet av Th. Bodley; biblioteket erhöll 1709 rätt till arkivexemplar. Bokbeståndet, som 1602 uppgick till 2,500 bd, utgör f.n. c:a 1,250,000 bd och 40,000 handskrifter.

Bodley [båd'li], Sir Thomas, engelsk statsman och lärd (1545—1613), ägnade sig åt diplomatisk verksamhet och efter 1596 åt återupprättandet och organisationen av univ.-bibl. i Oxford, vilket efter honom erhöll namnet Bodleian Library. B:s självbiografi, brev etc. utgåvos av Th. Hearne (1703).

Bodman, Anders Gustaf (Gösta), kemist (f. 5/8 1875), fil. dr 1906 ("Om isomorfi mellan salter

af vismut och de sällsynta jordmetallerna"), deltog som meteorolog och fysiker i Nordenskjölds sydpolsexpedition (1901—03), lärare vid Chalmers tekniska inst. 1910, prof. i oorganisk kemi jämte mineralogi och geologi där 1916—40. Förutom vetenskapliga avh. i kemi, meteorologi, petrografi och geologi har B. utg. industrihistoriska arbeten, huvudsakl. skildrande Göteborgs utveckling som industristad. *Lj.*

Bodmer [bå'dmər], Johann Jakob, schweizisk författare och litteraturforskare (1698—1783), sedan 1725 prof. i schweizisk historia i Zürich, tills med J. J. Breitinger* den ena och enl. gängse åsikt segrande parten i den litterära fejden mellan "die Schweizer" och "die Leipziger", de senare företrädda av den nyktre och regelstränge prof. J. C. Gottsched. I den efter mönster av den engelska "Spectator" 1721 startade moraliska veckotidskriften "Die Discourse der Mahlern", i skrifter som "Von dem Wunderbaren in der Poesie" (1740), genom studier över Milton, vars "Paradise lost" han översatte (1732), förfäktade B. eldigt sina nya, på den obundna fantasiens grund uppbyggda teorier om diktkonsten. B. har även inlagt förtjänster om utgivandet och förståelsen av de medeltida tyska minnesångarna. — Litt.: "J. J. B., Denkschrift zum CC Geburtstag" (1900); M. Wehrli, "J. J. B. und die Geschichte der Literatur" (1936). *Rth.*

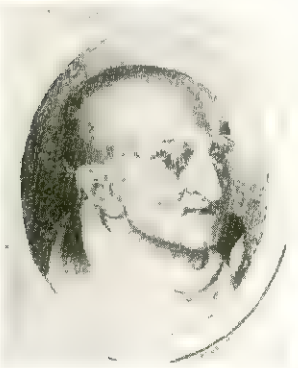

Bodmeri' (från lty., av mlty. *bodemen*, låna på fartyg el. last, av *bodem*, botten, särsk. på fartyg), pantförskrivning av fartyg, frakt el. last, var för sig el. gemensamt, som fartygets befälhavare i nöd får verkställa för att anskaffa medel för resans fortsättande el. fartygslastens bevarande. Bodmerilån kan erhållas för viss, bestämd resa, bodmeriresa, och skall återbetalas jämte överenskommen avgift (premie) 7 dagar efter fartygets ankomst till hamn, där bodmeriresan slutar. Då bodmerilån upptages, skall skriftlig handling, bodmeribrev, upprättas, vari uppgivas de pantförskrivna (förbodmade) föremålen, lånets och premiens storlek (bodmeriskulden) o.s.v. Innehavare av bodmerifordran äger, jämte övriga sjöpanthavare, njuta betalning ur panten framför alla andra fordringsägare. Bestämmelserna om b. funnos i Sjölagen kap. 6, som numera upphävts genom lag 17/6 1938. — B. utbildades under medeltiden inom den germanska rättens område som ett medel för skepparen att i trängande belägenhet skaffa rederiet kredit utom hemorten. Med förbättrade kommunikationsförhållanden och sedan det moderna bank- och försäkringsväsendet skapat lämpligare former för kreditgivning åt sjöfarten, hade b. sedan länge varit ur bruk, när inst. upphävdes. *H.Sk;K.*

Bodmin [båd'-], huvudstad i Cornwall i s.v. England, mitt på halvön, 40 km v.n.v. om Plymouth; 5,514 inv. (1938). B. har uppstått kring ett kloster från början av 900-talet. Radiostation för kommersiell trafik på Canada och Sydafrika.

Bodo [bå'då], bada el. baraspråken, en grupp inom den tibetoburmanska grenen av den indokinesiska språkfamiljen. B. talas främst av folkstammarna metch och kachari i nedre Assam (vid Himalayas fot, n. om Brahmaputra), garo i västligaste delen av assamesiska bergskedjan, dimasa i östligare delar av samma kedja, chutiya i övre Assam och tipura i s.ö. Bengalens berg.

Bodoni [bådå'ni], Giambattista, italiensk boktryckare (1740—1813), blev 1768 ledare för ett boktryckeri i Parma. De från denna officin utgående trycken (bland vilka märkas uppl. av klassiska förf., skönlitterära verk o.s.v.) blevo snart vida berömda, trycktes endast i ett ringa antal ex., oftast för privat bruk, och äro numera stora sällsyntheter. — Litt.: R. Bertieri, "L'arte di G. B." (1913).

Bodrogkeresztur [båd'rågkärästor], ort vid floden Bodrog, n. om Tokaj, Ungern, med gravfält från en tidig del av den ungerska kopparåldern, vilken också fått sitt namn efter gravfältet i fråga, bodrogkeresztur kulturen. Gravfältet innehåller ett flertal skelett i hukläge med ett rikt gravgods, bl.a. dolk- och yxblad av koppar, skafthålsyxor av koppar, stenklubbor, flintknivar m.m. samt en keramik, som ådagalägger kulturens direkta samband med den neolitiska Donaukulturen och den bandkeramiska kulturgruppen. *F.*

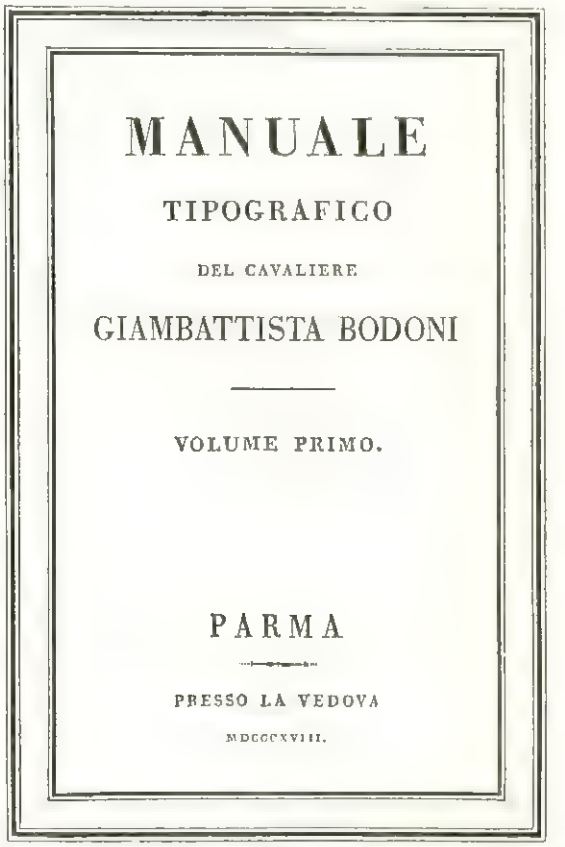
MANUALE

TIPOGRAFICO

DEL CAVALIERE

GIAMBATTISTA BODONI

VOLUME PRIMO.

PARMA

PRESSO LA VEDOVA

MDCCCXVIII.

Titelsidan till G. Bodonis "Manuale tipografico", 1818.

Bodräkt, *jur.*, enl. äldre svensk rätt (före 1943) egendoms bedrägliga undanskaffande från ett gemensamt bo genom familjemedlem el. bodelägare el. bolagsman däri. B. har på gr. av det särskilda personliga förhållandet mellan den brottslige och den genom brottet kränkte utbrutits ur den brottskategori, vartill det rätteligen hör, och uppställts som ett särskilt, mildare bestraffat brott. Från 1943 hänföres till b. endast stöld 1) från dödsbo av delägare däri; 2) av samägare av gemensamt lösöre samt 3) stöld av makar, syskon, föräldrar el. barn, inkl. adoptions- och fosterföräldrar och barn, från varandra medan de sammanbo; övriga fall av b. enl. äldre rätt bedömas nu som förskingring, ev. egenmäktigt förfarande. *[Cl.L.,K.*

Bodsjö, socken i Revsunds, Brunflo och Näs tingslag i Jämtland och församling i Revsunds, Sundsjö och Bodsjö pastorat i Östersunds kontrakt av Härnösands stift, s.s.ö. om Storsjön och gränsande till Medelpad; 592,20 km², därav 527,80 land; 1,381 inv. (1946; 3 inv. pr km²). B. är en bergig skogsbygd kring Bodsjön (307 m ö.h.) o.a. sjöar; Hebbergsberget i s. är 555 m högt. Åkern utgör endast 1 % av landarealen, skogsmarken 76 %. Kronoparker omfatta c:a 22 km², bolagsdomäner 265 km². Kyrkan av trä byggdes 1796. — Namnet tillkommer urspr. sjön och har därifrån överförts till Bodsjöbyn och socknen. Det skrevs 1396 Budsio och är av dunkel härledning. — Litt.: P. Persson, "B. socken" (1931). *P.;Sl.*

de Bodt [dø bå't], Jean, tysk officer och arkitekt (1670—1745), utbildades i Frankrike, Holland och England till fortifikationsarkitekt och kom 1698 till Berlin, där han gynnades av Fredrik I och fick uppsikt över landets byggnadsverksamhet. Han fullbordade bl.a. byggandet av tyghuset i Berlin och slottet i Potsdam samt uppförde befästningsverk. 1728 kallades han av Fredrik August av Sachsen till Dresden, där han blev generalintendent för byggnadsverksamheten. Hans stil är mera klassiskt stram än den övriga tyska barocken. *Å.*

Bodum, socken i Ångermanlands v. domsaga, Västernorrlands län, och pastorat i Ramsele kontrakt av Härnösands stift, i n.v. Ångermanland; 709,10 km², därav 649,40 land; 1,864 inv. (1946). Socknen ligger kring Bodum- och Bölensjöarna med deras tillflöden Hotingsån och Rörströmsälven. Åkern utgör knappt 1 % av landarealen, skogsmarken 81 %. B. är landskapets glesast befolkade sn. Bygden är samlad vid de nämnda sjöarna; här ligger vid statsbanelinjen Forsmo - Hoting stationssamhället Bodum med Rossön och Orrnäs (1,069 inv. 1941). Kronoparker och bolagsdomäner omfatta vardera c:a 205 km². Flera stenåldersboplatser finnas. Kyrkan av trä byggdes 1881 -82 i korsform med mittorn. — Namnet, som urspr. tillkommer byn Bodum, är dat. plur. av *bodh,* fäbod. Det skrevs 1543 Bode och 1550 Bodom. *P.;Sl.*

Bodvar Bjarke, det i den fornisländska litteraturen vanliga namnet på en dansk sägenfigur, en av kämparna hos Rolf Krake (500-talet); se Bjarkamal. Bodvar (isl. *Bǫðvarr*) synes vara hjältens egentliga namn, och Bjarke är då ett vedernamn, som enl. ett alternativt förslag skulle kunna tydas

Bodö (före 2:a världskriget) sett från v. I bakgrunden Saltfjorden.

som 'den lille björnen', 'björnungen'. Efter de sägner, som hänföras till B. i "Hrólfs saga kraka" och i "Bjarkarímur", synes han vara en och samma person som de angelsaxiska sägnernas Beowulf*. — Litt.: C. W. v. Sydow, "Beowulf och Bjarke" (i "Studier i nordisk filologi", 14, 1923). *I.Lqt.*

Body [bådd'i] (eng., kropp), teknisk term i fråga om järn och stål, i vilken man sammanfattar de i och för sig icke definierade fysikaliska egenskaper, som betinga den kvalitativa överlägsenheten hos högvärdigt svenskt stål över motsv. utländska produkter. Något direkt samband mellan b. och med nuv. undersökningsmetoder mätbara fysikaliska och kemiska egenskaper har man hittills icke lyckats påvisa. Synbarligen sammanhänger dock "det svenska stålets b." med användningen av rena råmaterial och omsorgsfull metallurgisk behandling. *I.S.*

Bodås, järngruva i Torsåkers* sn i Gästrikland.

Bodö, stad i Nordland fylke, n.v. Norge, på n. sidan av Saltfjordens mynning; 6,174 inv. (1946). B. erhöll stadsrättigheter 1816, men fick betydelse först i samband med rika sillfisken under 1800-talets sista årtionden. B., som är en viktig anlöpshamn för kustångarna och utgångspunkt för lokaltrafiken inom distriktet Salten, blir tidigast 1952 även ändpunkt för Nordlandsbanan. Utom konservfabriker, klippfisktorkeri, kyllagerhus och mekanisk verkstad har B. flera industrier för lokalt behov. Staden exporterar klippfisk, importerar kol och salt. Den centrala delen av B. skadades svårt genom tyska luftbombardemang våren 1940. *F.I.*

Bodösaken, diplomatisk affär mellan Sverige-Norge och England. Sedan 1816 en köpstad anlagts vid Bodö, började engelska smugglare i stor utsträckning att härifrån idka handel på Nordnorge, vilket vållade mycken misstämning bland Trondheims köpmän. 1818 upptäckte den norska tullen ett större smugglingsförsök av den engelske köpmannen J. Everth och lyckades lägga beslag på en del smuggelgods. Everth arresterades men lyc-

kades undkomma till England. Här trädde han i förbindelse med en advokat, F. G. Denovan, som tack vare sina relationer till engelska regeringskretsar lyckades intressera Castlereagh för Everths krav. Englands minister i Stockholm, Strangford, fick instruktion att göra démarche hos utrikesminister L. v. Engeström och krävde, att Everths beslagtagna varor skulle frigivas; dessa anspråk stödde han på dokument, som tycktes visa, att Everths anspråk voro välgrundade, men som i verkligheten voro förfalskningar, verkställda av Denovan. Då Strangford just skulle mäkla i den dansk-norska konflikten om fördelningen av den gemensamma statsskulden, ville Engeström icke stöta sig med honom; den norska statsrådsavdelningen i Stockholm beslöt frigiva Everths varor. Från engelsk sida framställdes nu alltjämt, med stöd av Denovans förfalskningar, stora skadeståndskrav, och man hotade att avbryta handelsförbindelserna med Sverige-Norge. Den svensk-norska regeringen beslöt att genom den norske statssekreteraren P. C. Holst träda i direkta förhandlingar med Denovan, vilka resulterade i en kompromiss, ytterst fördelaktig för Everth. Denna utgång utlöste i Norge en storm av förbittring, och man menade, att Engeström offrat viktiga norska intressen. B. blev därigenom utgångspunkt för en första antiunionell rörelse i Norge, ehuru affären själv endast hade små proportioner. — Litt.: Dokument om B. ha utgivits av Y. Nielsen (1900) och G. M. Gathorne Hardy (1926); Y. Nielsen, "Bodösagen" (1897). *B.*

Boeck [bok]. 1) Christian Peter Bianco B., norsk läkare och fysiolog (1798—1877), prof. i fysiologi, jämförande anatomi och veterinärmedicin vid univ. i Kristiania 1840. Ehuru rikt begåvad var B. dock ej särsk. betydande som forskare, men han var en mångsidig, skicklig experimentator och en god organisatör. På gamla dagar kom B. i kontakt med den moderna experimentella fysiologien, som fångade hans intresse, och frukten blev hans betydelsefulla arbeten över muskelns retbarhet. B. var mycket anlitad i allmänna värv. *P.M.S.*

2) Carl Wilhelm B., den föreg:s halvbror, läkare (1808—75), prof. i Kristiania i kirurgi, hudsjukdomar och syfilidologi 1851, tog avsked från professuren och blev överläkare på Rikshospitalets avd. för hudsjukdomar 1871; med. heders-dr i Lund 1868. B., som såg, att kvicksilverkurerna mot syfilis ofta blevo riskablare för patienten än sjukdomen själv, blev en ivrig kämpe mot kvicksilverbehandlingen och förordade i stället att höja patien tens motståndskraft genom "syfilisation", d.v.s. inplantation på huden av mjuk chanker (*ulcus molle*), vilken felaktigt ansågs som en mildare form av syfilis. Metoden, som gav idel besvikelser, övergavs 1879. — Om Boecks sjukdom se Schaumanns sjukdom. *P.M.S.*

Boeck [båkk], Christopher, dansk författare (1850—1932), har blivit populär framför allt genom sina älskvärda och underhållande berättelser, "Arvingen til Skjoldnæs" (1907; sv. övers. s.å.), "Julens Rose" (1909; sv. övers. 1910), "Porsby Præstegaard" (1916; sv. övers. s.å.) m.fl.

Boeckel [bökk'əl], Otto, tysk politiker (1859—1923), urspr. bibliotekarie, ägnade sig sedermera åt antisemitisk propaganda i tal och skrift och invaldes som antisemiternas förste representant i tyska riksdagen, där han hade säte intill 1903. B. företrädde en radikalt och socialt orienterad vänsterriktning inom antisemitismen, som hade sin organisation i Antisemitische Partei, sedermera Deutsche Reformpartei.

von Boeckmann [bö'-], Vladimir, rysk militär, generalguvernör i Finland (1848—1923), officer 1864, överste 1879 och kavallerigeneral 1907. B. nedslog med hård hand upprorsrörelsen i Kurland 1905 och blev följ. år chef för en i Finland förlagd rysk armékår. Då de ryska reaktionära kretsarna efter en kort period av eftergifter åter fingo vind i seglen och i samband därmed samförståndspolitikens målsman Gerard 1908 tvangs att avgå från posten som generalguvernör, ersattes han med B., som emellertid mot förmodan i stort sett följde samma linjer som företrädaren och trots ringa utsikt till framgång sökte avvärja el. dämpa nya anslag mot Finlands konstitution. Efter en hänsynslös smutskampanj, i vilken B:s närmaste man och efterträdare Seyn var en av de ivrigaste aktörerna, fick B. sitt avsked redan 1909 och placerades i stället i det maktlösa ryska riksrådet. Sina sista levnadsår tillbragte han i likhet med Gerard som det fria Finlands pensionär på ett sanatorium nära Viborg. *R.R.*

Boecks liniment [bö'ks], Boecks puder-vätska, ett vid olika hudsjukdomar ofta använt kylande, klådstillande och täckande hudmedel, bestående av en uppslamning av talk och vetestärkelse i blyvatten och glycerin.

Boecle'rus [bö-], Johan Henrik, tysk-svensk historiker (1611—72), från 1637 prof. i vältalighet i Strassburg, kallades 1649 av drottning Kristina till innehavare av samma lärostol i Uppsala. B:s bryska och aggressiva karaktär bragte honom här i konflikt med såväl kolleger som lärjungar, och redan följande år drog han sig tillbaka från sin befattning. 1651 blev han rikshistoriograf men lämnade Sverige redan 1652, då han blev prof. i historia i Strassburg. B. var en lärd polyhistor i tidens stil utan djupare originalitet. Som rikshistoriograf påbörjade han en "Historia belli danici annis 1643—45", vilken fullbordades i Strassburg (tr. 1676). *E.Blp.*

Boehe [bö'ə], Ernst, tysk tonsättare (1880—1938), 1913—20 generalmusikdir. i Oldenburg, sedan 1920 1:e dirigent för Pfalziska landsorkestern i Ludwigshafen, har komponerat den symfoniska cykeln "Odysseus' Fahrten", uvertyrer, sånger med orkester m.m.

Boehm [böm], Rudolf, tysk farmakolog (1844—1926), prof. vid univ. i Leipzig 1884. B. har utgivit ett stort antal arbeten, varibland märkas publikationer över pilgifter, speciellt curare, samt läroböcker i farmakologi.

Boehme'ria [bö-], växtsläkte, se Ramibuske.

von Boehn [bön], Max, tysk militär (1850—1921), officer vid inf. 1869, generalmajor 1901, general av inf. 1909, guvernör i Ulm 1909—12 och generalöverste 1918. Vid 1:a världskrigets utbrott blev B. chef för 9:e reservkåren, 1917 för 7:e armén och i aug. 1918 för armégruppen Boehn mellan Aisne och Marne. Avsked 1919.

Boelcke [böl'kə], Oswald, tysk officer och

stridsflygare (1891—1916); störtade under 1:a världskriget efter att ha nedskjutit sin 40:e motståndare. B. var banbrytande på luftstridens område; hans stridsrapporter utkommo 1916 (sv. övers. "Kapten B:s stridsrapporter", 1917).

Boëllmann', L é o n, fransk orgelvirtuos och tonsättare (1861—97), verksam som organist vid S:t Vincent de Paul i Paris; även känd för ett stort antal orgelkompositioner samt större orkesterverk och kammarmusik

Boer [bor] (holl., bonde), numera mindre bruklig benämning på sydafrikan av holländsk härkomst, särsk. i mots. till personer av engelsk börd (se Sydafrika, historia).

Boer [bor], R i c h a r d C o n s t a n t, nederländsk språk- och litteraturforskare (1863—1929), prof. vid univ. i Amsterdam 1900. B., som var en av sin tids mera bemärkta germanister, har i en lång rad skrifter behandlat frågor inom isländsk filologi och litteraturvetenskap. Han utgav 1922 den poetiska eddan med historisk-kritisk kommentar och ägnade de forngermanska hjältesagorna, framför allt Nibelungensagan, ett hängivet studium samt utgav goda handböcker i germanistik (bl.a. "Oergermaansch handboek", 1918). Genom studier över Ibsen, Kielland, Hamsun m.fl. väckte han i Nederländerna intresse för nyare skandinavisk litteratur. *L.*

Boerhaave [bo'rhafə], H e r m a n, holländsk naturvetenskapsman och läkare (1668—1738), prof. i medicin och botanik vid Leidens univ. 1709, från 1718 dessutom i kemi. En av hans många berömda lärjungar var Linné. B. var en skarpsinnig, teoretisktkritisk förf., som framför allt sökte en praktisk tolkning av sjukdomsorsakerna, uppdelande sjukdomarna i organiska och humorala (berörande organen, resp. blodet). Han var även en utomordentlig vältalare och överlägsen undervisare, tillämpade en praktisk-klinisk undervisning, och talrika lärjungar strömmade till honom från Europas alla länder. Han var också sin tids mest anlitade läkare. B. utgav ett stort antal arbeten, viktigast "Institutiones medicae" (1708). *E.L.Bn.*

Boerha'via, *bot.*, släkte av fam. *Nyctagina'ceae**.

Boerkriget, den krigiska konflikten 1899—1902 mellan England och boerrepublikerna Transvaal och Oranjefristaten. Krigets förhistoria går tillbaka till 1870-talet (se härom Transvaal, historia). Spänningen hade sin innersta grund i den särsk. av Kapkolonicns premiärminister C. Rhodes ledda engelska expansionen i Sydafrika och boernas försök att under president P. Krüger motarbeta denna och hävda sina egna intressen både utanför de egentliga boerrepublikernas territorier, t.ex. genom nygrundandet av republiker i Bechuanaland*, och innanför desamma, där antalet invandrade engelsmän (*uitlanders*) växte och där boerna vägrade dem statsmedborgarskap. Verkligt akut

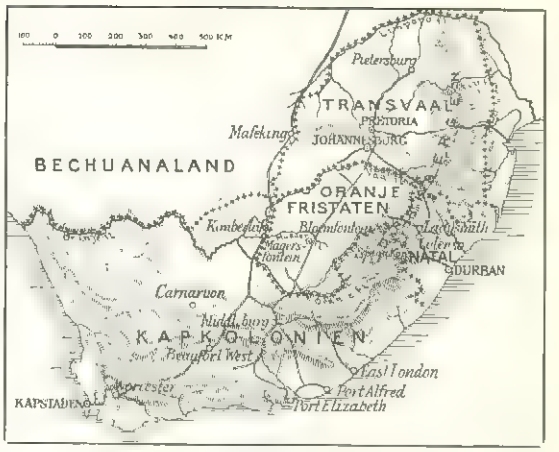

Karta över skådeplatsen för boerkriget.

blev spänningen 1896 genom den av uitlanders' läge betingade Jameson-raiden (se Jameson, L. S.). Denna medförde en våldsam stegring av den anti-engelska stämningen bland boerna, och missämjan mellan dem och uitlanders ökades. På våren 1899 vädjade dessa till den engelska regeringen om skydd, den nye engelske High Commissioner i Sydafrika, A. Milner, gjorde sig redan 1898 till talesman för deras krav på reformer. Medan boerstaterna å sin sida igångsatte ivriga militära rustningar och även England, ehuru dröjande, begynte militära förberedelser, drevos vissa förhandlingar, särsk. om uitlanders' rösträtt, bl.a. på en av Oranjefristatens president M. T. Steijn sammankallad konferens i Bloemfontein (juni 1899). Transvaal hävdade, att dessa frågor voro av inrepolitisk natur, men var berett till vissa medgivanden, som dock av motparten ansågos otillräckliga. När på sommaren s.å. engelska trupper överfördes till Sydafrika, läto boerrepublikerna 27/9 verkställa allmän mobilisering. För-

Tre generationer boerkrigare.

Boerläger.

handlingarna, som från engelsk sida nu uppenbarligen hade till enda syfte att vinna tid, avbrötos genom ett ultimatum från president Krüger 9/10, vari fordrades, att England skulle draga sina truppförstärkningar tillbaka. Därmed var kriget för handen. — Vid denna tidpunkt hade boerna en fältarmé på o. 30,000 man; engelsmännen hade i Sydafrika blott c:a 24,000 man, fördelade på följ. sätt: i Natal o. 16,000 man, i Kapkolonien 5,000 samt vid republikernas väst- och nordgränser till skydd för gruvorna i Bechuanaland 3,000 man. Den för offensiv mot republikernas huvudstäder Bloemfontein och Pretoria avsedda 1:a kåren, o. 40,000 man, under general Buller beräknades kunna landstiga i mitten av nov. — På gr. av krigsskådeplatsens brist på vissa förnödenheter, framför allt vatten, måste operationerna väsentligen bli bundna till järnvägarna. I taktiskt avseende kom kriget att få sin karaktär av de organisatoriska förhållanden å ömse sidor. Boerna saknade exercismässig övning och disciplin men voro skickliga skyttar och i stor utsträckning beridna; de kunde därför från snabbt intagna, dolda ställningar utnyttja gevärselden på ett sätt, som aldrig skett tillförne. De engelska trupperna, i början av kriget ännu bundna i föråldrade och stela former, ledo oproportionerligt stora förluster, innan även de lärde sig "skyttelinjetaktiken".

Operationerna inleddes av boerna i mitten av okt., då de inryckte i Natal, där den engelske befälhavaren, general G. White, efter flera framstötar mot boerna från början av nov. måste innesluta sig i Ladysmith. Boerna, som stodo under överbefäl av general P. J. Joubert, beslöto belägra staden. Detta blev bestämmande för operationerna under det närmaste skedet. Av politiska skäl ansåg näml. Englands krigsledning numera det främsta operationsmålet vara Ladysmiths undsättning. De första echelongerna av R. H. Bullers kår, som anlände till Kapstaden 11/11, dirigerades därför vidare till Durbans hamn. Även kårens övriga delar spriddes för defensiva uppgifter, dels till Kimberley, dit även boerna framryckt, dels till Kapkolonien, där de holländska kolonisterna igångsatt en resning, sedermera understödd av trupper från Oranjefristaten. Till dessa tre krigsskådeplatser hänförde sig de följ. händelserna. — Kimberley, vars verklige försvarare var Cecil Rhodes, inneslöts sedan slutet av okt. av boergeneralen P. Cronje. En undsättningskår från Kapstaden under Lord Methuen påträffade Cronjes huvudstyrka vid Modder River 28/11. Striden blev oavgjord, men Cronje utrymde ställningen under natten och intog en ny vid Magersfontein. Methuen, som här förfogade över o. 15,000 man mot 8,000 boer, gick till anfall 11/12 men blev med stor förlust tillbakaslagen. Även i Kapkolonien ledo engelsmännen en allvarlig motgång vid Stormberg 10/12. — Bullers första försök att från Durban undsätta Ladysmith ledde till slaget vid Colenso 15/12, där engelsmännen kraftigt tillbakavisades av L. Botha. Ett andra undsättningsförsök, utfört med 25,000 man, strandade i slutet av jan. 1900 vid Spion Kop gentemot Bothas 7,000 man.

De upprepade motgångarna framtvungo energiska åtgärder av engelska regeringen. Trupperna i Sydafrika förstärktes ytterligare, och Buller avlöstes som högste befälhavare av Lord Roberts; generalstabschef blev general Kitchener. Den ursprungliga planen på en offensiv mot Bloemfontein återupptogs nu. Förhållandena tvingade emellertid Roberts till omvägen över Kimberley, som undsattes 15/2. Två dagar därefter anföll Kitchener Cronje vid Paardeberg, där förhållandena utvecklade sig på ett sätt, som karakteriserar både styrkan och svagheten i boernas krigskonst. Med tillgängliga 5,000 man avvisade Cronje framgångs-

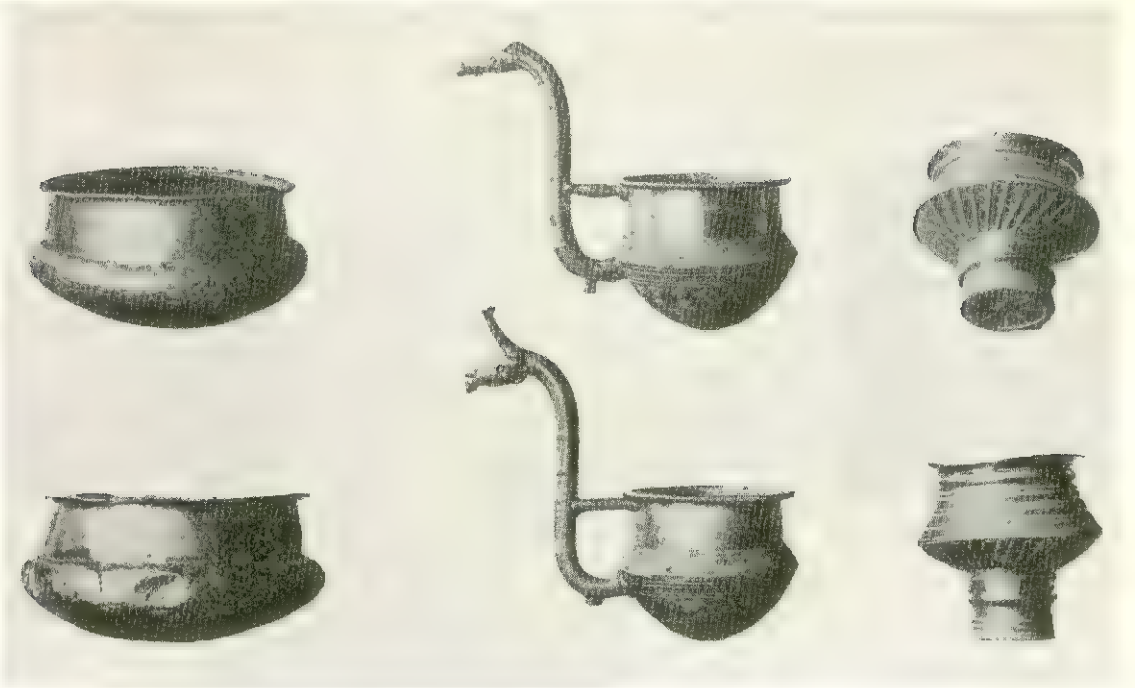

Skålar av guldbleck från Boeslunde.

rikt varje närmande av det engelska inf., men då han ej kunde bryta sig ut genom anfall, måste han, kringgången och uthungrad, efter 10 dagar ge sig fången med hela sin kår, 27/2. Därmed hade omslaget skett till engelsmännens förmån. 13/3 inryckte Roberts utan motstånd i Oranjefristatens huvudstad. Vid samma tid hade Buller, visserligen med stora förluster, nått fram till undsättning av Ladysmith. Roberts fortsatte sin operation mot Pretoria, mötte därunder nytt kraftigt motstånd men kunde dock 5/6 besätta Transvaals huvudstad. Redan kort före Cronjes kapitulation hade boerrepublikerna erbjudit England fred, men detta land hade nu beslutat att definitivt genomföra sin lösning av det sydafrikanska problemet. Redan i maj 1900 hade Oranjefristaten förklarats för en engelsk koloni, i okt. annekterades också Transvaal, varifrån president Krüger i sept. begivit sig till Europa, lämnande den högsta politiska ledningen till general Botha, som efter Jouberts död också var boernas överbefälhavare. Nu voro visserligen de stora militäroperationerna avslutade — i nov. lämnade Roberts Sydafrika och efterträddes av Kitchener —, men därmed var boernas motstånd ingalunda brutet. Det fortsattes under det lilla krigets form ännu i två hela år under ledning av C. de Wet, Botha och J. H. de la Rey. Engelsmännen måste steg för steg ockupera republikernas områden med stridskrafter, som slutl. uppgingo till över 200,000 man. Först sedan Kitchener med stöd av blockhuslinjer berövat boerna deras rörelsefrihet och genom ödeläggning brutit deras motståndsvilja, kunde de förmås till underkastelse. — Freden slöts i maj 1902 i Pretoria: republikerna erkände Englands suveränitet, men allmän amnesti beviljades och självstyrelse ställdes i utsikt. Jfr Sydafrika, historia. — Litt.: "The Times history of the war in South Africa 1899—1902" (7 bd, 1900—09); A. v. Müller, "Der Krieg in Südafrika 1899—1900 und seine Vorgeschichte" (1900). *B.*

Boeroe [bo'ro], Buru, ö bland Moluckerna i Nederländska Indien, mellan Ceram-, Moluck- och Bandasjön, skild från ön Ceram i ö. av Boeroesundet; 9,599 km², c:a 25,000 inv. Ön är bergig och når över 2,000 m ö.h. Den täckes i allm. av urskog och lämnar som huvudprodukter virke (teakträ) och cajeputolja.

Boeslunde, gård mellan Slagelse och Korsör, Själland, Danmark, fyndplatsen för ett märkligt guldfynd från yngre bronsåldern. Detta gjordes i 2 omgångar, 1842 och 1874, i en 15—20 m hög kulle ("Borgbjerg") med anlagda terrasser, tolkad som forntida kultplats. Fyndet utgjordes av 6 st skålar av papperstunt guldbleck med sammanlagd vikt av 0,53 kg. — Litt.: "Mannus-Bibliothek", 12 (1913).

Boestad, Gustaf, tekniker (f. 10/10 1899), utexaminerad från Tekniska högsk. 1923. B. var beräkningsingenjör vid ab. Ljungströms ångturbin 1924–43 och konstruerade härvid ångturbiner, luftförvärmare, hydrauliska växlar, turbinlokomotiv etc. 1928—35 samarbetade B. även med prof. The Svedberg vid konstruktionerna av dennes ultracentrifuger. B. är sedan 1943 prof. i läran om maskinelement vid Tekniska högsk.

Boë'thius [-tsi-], gammal lärdomsslägt, stammande från den förste protestantiske prästen i Sidensjö, Ångermanland, herr Anders, vars son, Olaus Andreae Angermannus (d. 1607), blev kyrkoherde i V. Färnebo och senare i Mora, där även hans son, Boëtius (sv. Bo) Olai Moraeus (o. 1560—1628), var kyrkoherde. Dennes sonson, nedannämnde B.1), upptog farfaderns förnamn som släktnamn med

stavningen B.; från honom stamma flera olika släktgrenar.

1) Jacob B., präst (1647–1718), efter omfattande studier fil. mag. i Uppsala 1682, prästvigd s.å., var från 1681 lärare vid gymnasiet i Västerås och blev 1693 (utnämnd 1691) kyrkoherde och 1694 prost i Mora. B., som levde i en sträng, biblicistisk, med pietismen befryndad fromhet, ansåg sig av Gud kallad att uppträda mot det kungliga enväldet och maktingripandena på det kyrkliga området (1686 års kyrkolag). I detta syfte insände han 1697 till kungl. rådet Nils Gyldenstolpe en skrivelse att överlämnas till konungen. B. häktades, dömdes till döden och avsattes från sitt ämbete men benådades mot livstids fängelse, frigavs 1710. Sv. ps. 66 och 168 äro bearbetningar av B.; i psalmboken av 1695 funnos flera av hans psalmer intagna. — Litt.: E. L. Petersson, "Prosten i Mora J. B." (1878). *H.On.*

2) Daniel B., den föreg:s sonsons son, filosof (1751–1810), doc. i Uppsala 1775, prof. i praktisk filosofi 1783. B:s första studier leddes av den ivrige men dogmatiske erfarenhetsfilosofen Christiernin, med vilken B. kom i häftig konflikt, när han kastade sig i bräschen för den kantska filosofien, som under B:s ledarskap från 1789 vann en entusiasmerad anhängarskara i Uppsala. Hans "Utkast till föreläsningar i den naturliga sedoläran" (1782) har lockeanska grundtankar, men hans "Stycken till befrämjande af rätta begrep om philosophien" (1794) är den första svenska boken i Kants anda. I "Försök till en lärobok uti naturrätten" (1799) och "Anvisning till sedeläran såsom vetenskap" (1807) framträder hans egentliga filosofi, en utformning av Kants och Fichtes praktiska filosofi med egna originella inslag. B:s grundåskådning bäres av en djupt etisk övertygelse, men mot Kant framhåller han, att vårt sedliga mål är ej en dödad men en förädlad natur. Nyare forskningar ha också starkare betonat B:s tidigare beroende av *moral sense*-filosofien och de skotska filosoferna, bl.a. Adam Ferguson och Adam Smith. B. företer en ljus, munter men stridbar natur, som givit rika impulser åt hela det följande årh:s svenska kulturliv. — Litt.: Torgny T. Segerstedt, "Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi" (1937). *B.I.s.*

3) Simon Johannes B., den föreg:s brorsons son, universitetslärare, politiker (1850–1924), fil. mag. i Uppsala 1877, doc. i historia s.å., lektor vid Uppsala högre allm. lärov. 1879–89, e.o. prof. i historia vid Uppsala univ. 1889. Som led. av A.k. 1891–1902 slöt sig B., ehuru stadsrepresentant, till det protektionistiska Nya lantmannapartiet. Konservativ av utpräglat moderat läggning medverkade B. som motionär (1896) och led. av läroverkskommittén 1899–1902 till 1904 års läroverksreform. I rösträttsfrågan, som han ägnade stort intresse och även teoretiskt behandlade, sökte han lösningen i införandet av graderad skala som "garanti" (1899); då detta misslyckades, bidrog han till den s.k. Billing-Månssonska skrivelsens antagande i A.k. (1902), varigenom en reform på basis av allmän rösträtt med proportionella val förbereddes. 1901 kallades B. till skytteansk prof. i vältalighet och statskunskap. Under företrädaren O. J. Alin hade undervisningen huvudsakl. kommit att ägnas åt unionsrättsliga spörsmål. B., själv lärjunge framför allt till W. E. Svedelius, lade huvudvikten vid författningens faktiska utveckling. Så blev statskunskapen under hans tid en historisk-politisk disciplin, i vilken flera framstående lärjungar fostrades. Själv ägnade han sitt huvudintresse åt de politiska idéernas utveckling; han utgav härom åtskilliga smärre skrifter samt 1916 det sammanfattande arbetet "Om statslivet". — B. var även en intresserad kommunalman, led. av Uppsala stadsfullmäktige 1899–1910 och led. av Uppsala läns landsting 1903–09. Hans starka kyrkliga intresse medförde ledamotskap i kyrkomötena 1898, 1903, 1908, 1909. Bland hans skrifter märkas "Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering" (1877), "Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia" (1887). Han var även en flitig läroboksförfattare. Efter hans död utkom (1925) i serien "Sveriges historia till våra dagar" den av B. författade delen "Oskar II", delvis grundad på egna minnes- och dagboksteckningar. *E.Ths.*

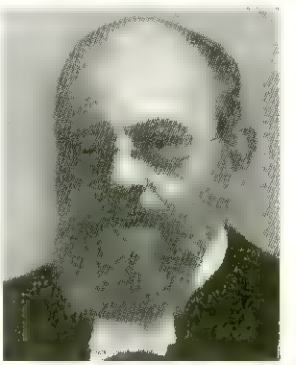

4) Simon Bertil B., den föreg:s son, historiker och arkivman (f. 31/1 1885), fil. dr i Uppsala 1912, amanuens i Riksarkivet s.å., förste arkivarie 1921, stadsarkivarie i Stockholm 1930–44, riksarkivarie 1944; prof:s titel 1930. Sina forskningar ägnade B. först åt Gustav II Adolfs tyska politik. Huvudarbetet härom är "Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630–nov. 1632" (gradualavh. 1912), fö-

regånget och följt av olika specialundersökningar. B. har vidare förf. flera skrifter rörande idéhistoria och svenskt statsskick (främst "Svenska riddarhusets förutsättningar och tillkomst", i "Sveriges riddarhus", 1926, och "Adelns insatser i svensk självstyrelse", i "Självstyrelsen i svenskt samhällsliv", 1934), varjämte han ivrigt verkat för att befordra personhistorisk forskning (bl.a. som utg. av "Sv. biogr. lexikon", 1917—31). Huvudparten i B:s vetenskapliga produktion utgöres emellertid av arbeten rörande det svenska näringslivets historia, bland vilka märkas "Ur de stora skogarnas historia" (1917), "Robertsfors bruks historia" (1921), "Skogen och bygden" (1939), "Grycksbo 1382—1942" (1942) och "Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719—1815" (1943). Tills. med E. F. Heckscher har han vidare utg. "Svensk handelsstatistik 1637–1737" (1938). Som arkivman har B. bl.a. gjort en uppmärksammad insats genom organiserandet av Stockholms arkivväsen och genom den för svenska förhållanden särpräglade lösningen av frågan om stadens arkivbyggnad. *G.Wsn.*

5) Carl Axel B., den föreg:s bror, arkeolog (f. 18/7 1889), fil. dr och doc. i Uppsala 1918, föreståndare för Svenska inst. i Rom 1925, prof:s titel 1927, prof. i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Göteborgs högsk. 1935, dess rektor 1946. B:s tidigare forskningar ha ägnats grekiska problem ("Die Pythaïs", gradualavh., 1918, "Der argivische Kalender", 1922) samt översiktliga framställningar av antikens historia ("Greklands historia" i "Bonniers illustrerade världshistoria", 1, 1926; avsnitten om Greklands och den romerska republikens historia i "Världshistorien", red. av H. Almquist, 1—2, 1927—31). Sin största insats har han dock gjort som den förste föreståndaren för Svenska inst. i Rom, vilket under hans ledning (1925—35) växte ut till den samlande medelpunkten för nordisk Rom-forskning. I anslutning härtill ha hans senare forskningar framför allt behandlat det antika Roms arkitekturhistoria och bebyggelseproblem som storstad. Bland hans skrifter på detta område märkas särsk. "Hur Rom byggdes under antiken" (1938), "Roman architecture from its classicistic to its late imperial phase" (1941) samt "Den romerska storstadens hyreshusarkitektur och dess bebyggelsegeografiska sammanhang" (1944). Under sin tid i Rom ledde B. även utgrävningar i den fornlatinska staden Ardea, framlagda i "Ardeatina" (i "Apophoreta Gotoburgensia V. Lundström oblata", 1936). Också förbindelser mellan Sverige och Rom i gångna tider har B. behandlat ("Bland svenska minnen i Rom", 1946). Sedan 1944 är B. ordf. i Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. *K.H.*

6) Gerda Axelina Johanna B., den föreg:s syster, konsthistoriker (f. 10/8 1890), fil. dr 1921, doc. vid Stockholms högskola 1927, professors titel 1938; föreståndare för Anders Zorns samlingar i Mora sedan 1921. Sin vetenskapliga gärning har B. huvudsakl. ägnat den äldre nordiska byggnadskonsten. Bland hennes verk märkas flera häften av "Sveriges kyrkor", vidare "De tegelornerade gråstenskyrkorna i n. Svealand" (1921), "Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten" (1927), "Hallar, tempel och stavkyrkor" (1931), "Kirkebygninger, Sverige" (i "Nordisk kultur", 23, 1933), "Uppsala domkyrka 1258—1435" (tills. med A. L. Romdahl, 1935), "Timmerbyggnadskonstens historia" (1938). Vidare har hon skrivit monogr. om Eva Bagge (1944) och bröderna van Eyck (1946) samt uppsatser om Zorn. Till hennes 50-årsdag utgavs "Vadstena slott" (red. av E. Lundberg m.fl., 1940). *A.*

7) Lars Daniel B., den föreg:s kusins son, målare (f. 23/8 1903), utbildad vid Althins målarskola och 1921–23 vid Konsthögsk. I sina stilleben och landskap från 1920-talet anknyter han till naivismen; efter en resa till Paris på 1930-talet blev hans stil dovare och mera expressionistisk, vilket framträder i stadsbilder och skärgårdsmotiv.

Boë'thius, Anicius Manlius Torquatus Severinus, senromersk statsman och filosof av gammal adel (o. 480—524), den östgotiske konung Teoderiks högt betrodde man, sedermera misstänkt för högförräderi, fängslad och på kvalfullt sätt avrättad. B. har blivit ryktbar genom sin i fängelset författade filosofiska trösteskrift "De consolatione philosophiae" (utg. av G. Weinberger 1934), en något stillös blandning av vers och prosa, som har formen av en dialog mellan förf. och Filosofien, gripande genom sin upphöjda resignation och ädla, stoiska livssyn. Ehuru endast obetydligt röjande förf:s kristna tro blev detta arbete en av medeltidens högst skattade uppbyggelseböcker och har översatts till en mängd språk. B:s övriga produktion, huvudsakl. översättningar, förklaringar och bearbetningar av grekiska filosofers arbeten (Aristoteles, Porfyrios), har bidragit till att åt västerländsk odling bevara sambandet med forngrekisk vetenskap och särsk. varit betydelsefull för skapandet av en filosofisk terminologi på latin. — B. skrev även ett verk om musik ("De musica", 5 böcker), vilket som förmedlare av grekiskt musiktänkande fick avgörande betydelse för utbildningen av västerländsk musikteori. B:s inflytande varade ännu på 1500-talet, i det hans verk alltjämt vid en del univ. behandlades i musikföreläsningar. *H.Sj.;C.A.M.*

Boë'thos från Kalchedon, grekisk bronskonstnär, verksam i 2:a årh. f.Kr., stod den mindreasiatiska skolan nära och blev berömd för en bronsgrupp "Gosse strypande en gås", varav mar-

Boëthos: Gosse strypande en gås. Romersk kopia. Glyptoteket, München.

morkopior finnas i Vatikanen, Louvren och Münchens glyptotek. Han var även berömd som konsthantverkare i brons, t.ex. reliefprydda vaser.

Boeton [bo'tån], Buton, ö i Nederländska Indien, utgörande fortsättning på Celebes' s.ö. halvö; 4,225 km², 106,730 inv. (1930). Ön är bergig (högsta punkt 1,151 m ö.h.) och skogrik. Inv., fordom fruktade sjörövare, leva mest av sjöfart, handel och fiske; export av trepang, sköldpadd, kaffe m.m.

Boett' (från fra. *boîte*, dosa, med äldre franskt uttal, ytterst: dosa av buxbom), fodral el. dosa, i sht sådan, som omsluter verket i ett fickur.

von Boetticher [bött'iχər], Karl Heinrich, tysk politiker (1833—1907), inträdde i Preussens förvaltning 1860, regeringspresident i Schleswig 1876, överpresident i Schleswig-Holstein 1879. Han blev 1878 led. av tyska riksdagen och visade sig snart vara en skicklig och kunnig talesman för en moderat protektionism. 1880 blev B. preussisk statsminister och tysk inrikesstatssekreterare, 1888 vicepresident i Preussens statsministerium och Bismarcks närmaste medhjälpare. I 1880-talets tyska sociala lagstiftningsarbete kom B. därför att taga en betydande del. Då de sociala frågorna spelade med i den kris, som 1890 ledde till Bismarcks fall, och då B. i dessa frågor icke alltid ställde sig på rikskanslerns ståndpunkt, beskylldе Bismarck B. för att avsiktligt ha arbetat på hans störtande. Genom G. v. Eppsteins publikation av vissa B:s efterlämnade papper i arbetet "Fürst Bismarcks Entlassung" (1920) har denna beskyllning visat sig ogrundad. B. har tydl. sökt medla mellan Bismarck och Vilhelm II. B. sökte därefter (1892) få lämna sina poster i Preussens och Tyska rikets centralförvaltning men förmåddes av kejsaren att kvarstanna till 1897, då han blev överpresident i prov. Sachsen, på vilken post han kvarstod till 1906. *Gg A.*

von Boetticher [bött'iχər], Hermann, tysk författare (f. 1887), deltog i 1:a världskriget och började som krigsfånge skriva, påverkad av expressionismen. Han har bl.a. utg. skådespelen "Friedrich der Grosse" (1917), "Jephta" (1918), "Hexensabbath" (1919) och "Die Liebe Gottes" (s.å.). B. uppehöll sig efter kriget i Italien och utg. "Italienische Novellen" (1924).

Bœuf [böff] (fra., oxe). *B. à la mode*, en rätt av oxkött och rotsaker. Köttet späckas och brynes väl, buljong, kryddor, morötter, lök, vin m.m. tillsättas, och rätten får efter skumning sakta koka 3 4 tim. — *Pied de b.*, karljohanssvamp (se Rörsoppar).

Boëx' (Boex), Joseph Henri Honoré och Séraphin Justin François, franska författare under det gemensamma författarnamnet J.-H. Rosny*.

Boffrand [båfraŋ'], Germain, fransk arkitekt och konstskriftställare (1667—1754), en av 1700-talets förnämsta byggnadskonstnärer, vars arbeten visa mjuka linjer och elegant sirlighet med klassiska former i den yttre arkitekturen. I Paris byggde B. flera enskilda palats, och i Nancy utförde han ypperliga arbeten vid katedralen och slottet, likaså vid slottet i Lunéville. Berömda äro hans rumsdekorationer i Hôtel Soubise, Paris, med utpräglad rokokohållning. Som skriftställare framträdde B. med bl.a. "Livre d'architecture" (1745). *E.W.*

Bofink (eg. bok-fink, från lty.), en till finksläktet* hörande fågelart.

Bofors, del av Karlskoga* stad. — Namnet betyder "forsen vid bodarna", d.v.s. Mykrisbodhar,

G. Boffrand: Prinsessans sängkammare i Hôtel Soubise, Paris. Omkring 1735.

fäbodarna vid Möckeln, den äldsta kärnan i Karlskoga bergslag vid Möckelns n.ö. del (se J. Sahlgren, "Gårdnamnen i Karlskoga socken", i L. Dalgren, "Karlskoga historia", 1936, sid. 27 ff.).

ab. Bofors äger anläggningar i Karlskoga, Örebro län. Företaget är framför allt känt för sin krigsmaterieltillverkning men bedriver även en betydlig civilproduktion. Järnverket grundlades i mitten av 1600-talet (första privilegier 1646). Det ägdes intill 1873 av olika släkter, bland annat av släkten Lagerhjelm. 1873 bildades ab. Bofors—Gullspång med göteborgsfirman Kjellberg och söner som huvuddelägare, och från den tidpunkten kan företagets utveckling till storindustri anses börja. 1894—96 ägdes bolaget av Alfred Nobel. Bolagets nuv. namn och bolagsordning antogos 1919. Aktiekapitalet är 33 mkr. Bolaget upptog 1935 i sig ab. Bofors Nobelkrut. 1936 inköptes samtliga aktier i Nydqvist & Holm ab., Trollhättan. Bolaget äger vidare ab. W. Dan Bergman i Södertälje (lättmetaller), Larsbo kalk ab., ab. Tidaholmsverken samt delar i Stribergs grufve ab., Tuolluvaara gruv ab. m.m. Antalet industriarbetare i B. är c:a 6,000 och tillverkningsvärdet c:a 135 mkr pr år (1946), varav c:a 1,500 arbetare och 25 mkr komma på krutbruket. — Vid järnverket finns sintringsverk, masugnar, martin- och elektrostålverk, stålgjuterier, valsverk, smedjor, pressverk samt omfattande mekaniska verkstäder. Under 2:a världskriget insprängdes stora verkstadslokaler i berg. Ett nytt valsverk bygges vid Kilsta, c:a 5 km från det nuv. verksområdet. Även andra metallurgiska anläggningar skola byggas där. Huvudtillverkningen är krigsmateriel, främst artilleripjäser för armé och marin samt luftvärn. Civiltillverkningen omfattar stålgjutgods, smide, valsverksprodukter samt verkstadsarbeten. — Krutbruket ligger vid Björkborn, 2 km från kanonverkstäderna. Det grundades 1893 av Alfred Nobel, varefter ab. Bofors Nobelkrut bildades 1898 av B. och Nitroglycerin ab. och 1935 uppgick i B. Vid krutbruket tillverkas krut och sprängämnen av alla slag samt tändmedel och ammunition, huvudsakl. för militära ändamål. Dessutom bedrives en betydelsefull kemisk industri, bland vars produkter kunna nämnas nitrocellulosa för cellulosalacker, konsthartser, anilin, acetylsalicylsyra, eter, kloramin, sackarin och luktämnen. — Litt.: B. Steckzén, "B. En kanonindustris historia" (1946). *L.Vr.*

ab. Bofors Nobelkrut, se ab. Bofors.

Boföring (till *bod*, fäbod; dial. *buffring*), kreaturens förflyttning från hembyn till fäboden.

Bog. 1) *Skeppsb.*, den del av fartygssidan, som sträcker sig från förstäven akteröver till en längd ung. motsvarande fartygsbredden.

2) *Zool.*, det översta partiet av framlemmen hos större djur. B. begränsas uppåt av manken, framåt av halsen och bringan samt bakåt av bröstet. Till underlag har b. skulderbladet och dess muskler. Bogpartiets byggnad är av stor betydelse för rörelseförmågan, som i avsevärd grad påverkas av dess längd, bredd, riktning och muskelfyllighet.

van den Bogaert [fann . . . bå'gart], Martin, holländsk-fransk bildhuggare (1640—94), kallade sig i Frankrike, där han fick anställning och åtnjöt stort anseende, Desjardins. Han blev slutl. chef för konstakad. och utförde talrika skulpturer för kyrkor och slott. Hans förnämsta arbete, en staty av Ludvig XIV, är nu förstört utom sockelbilderna, bevarade i Louvren.

Bogalik-tagh, Marco Polo-bergen, en ö. del av Arka-tagh i Kun-lun*.

Bogankare, ett fartygs största och oftast använda ankare, benämnda b. på gr. av deras placering, ett på var bog.

Bogatyr [bəgətü'r], hjälte i de ryska folksångerna, sagorna och sägnerna (bylinorna), utrustad med utomordentlig kroppsstyrka, tapperhet, djärvhet och ofta även med de högsta moraliska egenskaper; hans bragder utföras mestadels i patriotiskt el. religiöst syfte. B. är dels av symbolisk och mytologisk karaktär, dels förkroppsligar han vissa historiska personligheter.

von Bogat'zky, Karl Heinrich, tysk religiös författare (1690—1774), mest känd genom sina talrika uppbyggelseskrifter och andliga sånger, som utgått i många uppl., t.ex. "Güldenes Schatzkästlein" (1718), "Geistliche Gedichte" (1749), "Lieder" (1756); flera av hans skrifter äro översatta till svenska, t.ex. "Gyllene skattkammare" (i flera olika övers., senaste uppl. 1917). — Litt.: "B:s Lebenslauf von ihm selbst beschrieben" (1801; sv. bearb. 1861).

Boğazköy [bå'azköj], Boghaskö j, ort i Turkiet, c:a 140 km ö. om Ankara, berömd för sina storslagna ruiner och för de betydande arkeologiska fynd, som gjorts där. Ruinerna vid B. upptäcktes 1834 av fransmannen Ch. Texier, men först genom tysken H. Wincklers forskningar blev B:s betydelse fullt klarlagd. Under hans ledning utfördes 1906—12 undersökningar, vilka ledde till upptäckten, att ruinerna vid B. äro rester av det forna hettitrikets (se Hettiter) huvudstad Chattusas. Utgrävningarna, som under ledning av K. Bittel återupptogos 1931, ha lett till storartade resultat. Av oskattbart värde äro särsk. de många texter, som påträffats, bl.a. rester av två stora arkiv, innehållande urkunder av olika slag, kultföreskrifter, annaler och lagar. Genom dessa texter, som utgöra huvudkällan för vår kännedom om hettitrikets historia, språk och kultur, har en helt ny grund lagts för vetenskapen om Främre Orienten i 2:a årtusendet f.Kr.

Bebyggelsen vid B. går tillbaka till senare hälften av 3:e årtusendet f.Kr. I förra delen av 18:e årh. erövrades orten av hettiterna, och c:a 1600 gjorde konung Mursilis I staden Chattusas till de hettitiska storkonungarnas residens, varefter den befästes och försågs med praktfulla byggnadsverk. C:a 1192 f.Kr. intogs och förstördes Chattusas av de s.k. sjöfolken. I mindre omfång fortsatte bebyggelsen i B. under frygisk tid, och staden övergavs först i 6:e årh. f.Kr. Vilket namn den bar efter hettitrikets fall är okänt; möjl. är det av Herodotos omnämnda Pteria det gamla Chattusas.

Ruinområdet vid B. består av två huvudpartier, den nedre staden med det stora huvudtemplet och borgen Büyükkale samt den övre staden, där ett antal mindre tempel ligga. Chattusas var en verklig storstad. Stadsområdet täcker en areal av c:a 170 ha och omges av en 6 km lång, delvis bevarad ringmur. Denna genombrytes av ett antal väldiga portar, bland dem de för sina skulp-

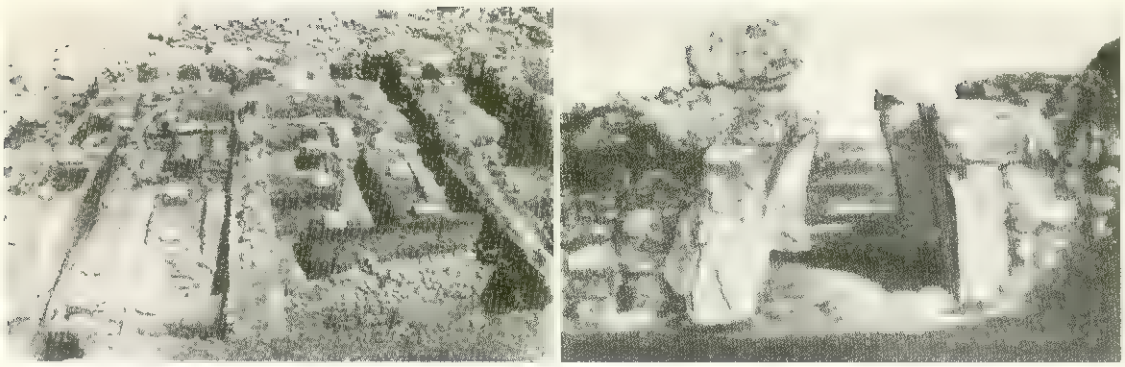

Grundmurar till arkivet samt "Kungaporten" (sedd inifrån) i Boğazköy.

turer berömda "Lejonporten" och "Kungaporten", båda ledande till den övre staden. Till Chattusas hörde också den 2 km. n.ö. om B. belägna, säregna klipphelgedomen Yazilikaya, berömd för sina monumentala reliefer. — Litt.: K. Bittel, "Die Ruinen von B." (1937). *K.H.*

Bogband, *skeppsb.*, se Band.

Bogbinder, Ambrosius, dansk upprorsman, se Ambrosius Bogbinder.

Bogdanov [bɐgda'nɔf], A., pseud. för Alexandr Alexandrovitj Malinovskij, rysk filosof och sociolog (f. 1873), har författat flera på sin tid mycket populära arbeten i nationalekonomi och var 1904—07 en av ledarna av bolsjevikpartiet. B. har utformat den "allmänna organisationsvetenskapen", av honom kallad "tektologi" (av grek. *tektōn'nomai*, uppbygger), vars uppgift är att medelst "det organiserade tänkandets metoder omvandla världen till en organiserad helhet". Filosofiskt söker B. sammansmälta R. Avenarius' empiriokriticism med marxismens grundläror, mot vilket försök V. Lenins enda rent filosofiska arbete ("Materialism och empiriokriticism") riktar sig. Bland B:s arbeten märkas "Der rote Stern, ein utopischer Roman" (1923), "Die Entwicklungsformen der Gesellschaft und der Wissenschaft" (1924), "Tektologie. Allgemeine Organisationslehre" (2 bd, 1926—28). — Litt.: N. Berdjaev, "Wahrheit und Lüge des Kommunismus" (1934). *[M.Hv]N.*

Bogdo-ula, del av Tien-shan* i Centralasien.

Boge, socken i Forsa ting i Gotlands n. hd och församling i Othems och Boge pastorat i N. kontraktet av Visby stift, utmed östkusten s. om Slite; 36,55 km², därav 34,98 land; 458 inv. (1946; 13 inv. pr km²). I s. och v. finnas skogs- och myrmarker, på gränsen till Othem* sjön Bogeviken. Åkern utgör 18 % av landarealen, skogsmarken 47 %. Bland fornminnena märkas kämpagravar, ringkors och två fornborgar. Kyrkans kor och skepp (med mittkolonn) äro från 1200-talets mitt, nordportalen trol. från 1190, sydportalen från mitten av 1300-talet; det nuv. tornet byggdes, sedan det gamla störtat 1858. Dopfunten av kalksten är från 1200-talets mitt, altaruppsatsen av sandsten från o. 1700. Flera medeltida träskulpturer förvaras nu i Gotlands fornsal i Visby. Kyrkan restaurerades 1925—26. — Namnet är dunkelt. Det skrevs på 1300-talet Boghi. *P.;Sl.*

Bogen, socken i Jösse hd i Värmland och församling i Gunnarskogs och Bogens pastorat i Jösse kontrakt av Karlstads stift, i häradets nordspets vid gränsen mot Norge; 84,64 km², därav 78,21 land; 263 inv. (1946; 3 inv. pr km²). B. är en oländig bergs- och skogstrakt, där åkern utgör knappt 1 % av landarealen, skogsmarken 86 %. Det tillhör landskapets minst uppodlade och glesast befolkade delar samt har drabbats hårt av folkminskning; 1860 bodde här 661 personer. Mer än halva arealen, 43,5 km², med Mitandersfors forna spik- och stångjärnsbruk tillhör ab. Lier, Varald och Bogen i Halden, Norge. Kyrkskogens kronopark omfattar 18,2 km². Kyrkan av trä byggdes 1851—53. — Namnet är bestämd form av ett* *bog*, som kanske kan sammanställas med fno. *bugr*, krökning, och som då skulle syfta på den stora båge, i vilken Bogsälven här rinner. Det skrevs 1314 Bogen. Se "Ortnamnen i Värmlands län", 6, 1942, sid. 21. *P.;Sl.*

Bogense [bå'γ-], stad i Odense amt, vid Lilla Bält på Fyns nordkust; 2,928 inv. (1940). B. har hamn, slakteri, gjuteri och mekanisk verkstad samt järnvägar till Odense och Middelfart. Stadens äldsta kända privilegier äro från 1288; under medeltiden var B. en relativt ansenlig stad.

Bogesund, till 1741 namn på Ulricehamn.

Bogesund, gods i Ö. Ryds sn i Uppland, 3 km v. om Vaxholm, omfattar med underlydande 3,292 ha, därav 617 åker (huvudgården 2,668 ha, därav 130 åker); taxeringsvärde 4,403,000 kr. Slottet av gråsten i 4 våningar uppfördes på 1640-talet men ombyggdes pietetslöst med 4 krenelerade torn 1864—67 efter ritningar av F. W. Scholander.

Bogesund.
Foto K. O. Sjoström.

Det omgives av trädgård och vidsträckt park. — B:s förste ägare var Per Brahe d.y., som lät uppföra slottet. B. har sedan tillhört hans ättlingar, vidare ätterna Hamilton, v. Rosen och sedan 1774 v. Lantingshausen och v. Höpken. Det gjordes 1863 till fideikommiss för bägge dessa ätter; siste innehavare var frih. Nils v. Lantingshausen v. Höpken. Sedan hela egendomen råkat i svåraste vanhävd, inlöste Staten densamma på grundval av en provisorisk lag av mars 1946. S.å. inrättades här en öppen fångkoloni under centralfängelset på Långholmen. — Namnet är dunkelt, möjl. av samma ursprung som den äldre benämningen på nuv. Ulricehamn, Bogesund. Det innehåller väl i så fall urspr. ett mot isländska adj. *bágr*, hinderlig, besvärlig, svarande ord (jfr "Ortnamnen i Älvsborgs län", 10, 1908, sid. 264). Namnet omtalas redan 1409 och skrevs 1492 (i) Boweswnde. — Litt.: E. Fant, "B:s slott" (i "Fataburen", 1947). *P.;Sl.*

Bogey [bå'ü'gi] (eng., eg. spöke), idrottsterm, betecknande en svårslagen motståndare, som inger en genom upprepade segrar skapad och så gott som oövervinnelig respekt. B. är i golf även benämningen på en fingerad motståndare, ett för varje "hål" bestämt antal slag, som det gäller att underskrida.

Boggi el. boggie (eng. *bogie*, möjl. av *buggy*, lätt 4-hjuligt hästfordon), ett med hjul försett vagnsunderrede, vridbart anordnat i förh. till vagnens huvudunderrede. B. användas spec. på rälsgående fordon och ge härvid den fördelen, att hjulaxlarna kunna inställa sig tillnärmelsevis i kurvradiens riktning. Härigenom möjliggöres en väsentligt utökad hjulbas, jämfört med vad som är möjligt vid fast lagrade axlar, varjämte vagnens gång blir lugnare, eftersom skenstötarna träffa vagnskroppen med endast halva styrkan (vid tvåaxliga b.). I fig. visas en 2-axlig centrumboggi för personvagnar, där vagnskroppen fastgöres vid ett centrumlager (vid *a*). Vid stora vagnsvikter utföras b. 3-axliga. En modifierad konstruktion utgör den på vissa lokomotiv förekommande stjärt- el. pendelboggin (ofta 1-axlig), vilken kännetecknas bl.a. av att vridningscentrum är förlagt innanför den egentliga b. Anordningen i fråga är en av lösningarna på problemet att hindra lokomotivets fast lagrade koppelhjul att skära mot rälsen vid gång i skarpa kurvor; mest användas dock centrumb., vilkas tappar härvid göras förskjutbara i sidled, varvid de återföras till mittläget medelst kraftiga fjädrar el. länkrörelser. — Boggivagnen torde ha använts i USA redan på 1830-talet. I Europa infördes den 1876, i Sverige o. 1880 vid några skånska banor och 1888 vid SJ (västkustbanan). Boggisystemet tillämpas förutom på personvagnar även på större godsvagnar. *A.Lg.*

Helsvetsad personvagnsboggi (SJ:s modell 1939) från Kockums mekaniska verkstad i Malmö.

Boghasköj, ort i Turkiet, se Boğazköy.

Bogheadkol [båg'hed-], se Bituminit.

Boghälta, *veter.*, kollektivbenämning på de hältor, som härröra från lidanden, vilka ha sitt säte i extremitetens övre partier och kännetecknas som mer el. mindre typiska rörelsehältor med den inskränkning dock, att flera av dessa lidanden, som i sitt akuta stadium sålunda äro karakteriserade av en rörelsehälta, i kroniska fall te sig som belastningshältor. De lidanden, som hänföras hit, äro lidanden i bogleden, brott av bogbladet, reumatiska el. traumatiska affektioner av bogmuskulaturen, inflammationer i axel-, armbågs- samt nedre halslymfkörtlarna, brott av främre revbenen m.fl. *V.Mr.*

Bo'gislav, hertigar av Pommern. — Bogislav I (d. 1187) stred med Danmark om Rugen på 1180-talet men besegrades av Absalon. Han var den förste pommerske furste, som blev tysk riksfurste. — Under de ständiga delningar av Pommern, som följde under de närmaste århundradena, bars namnet B. av en mängd pommerska furstar; en av dessa, Bogislav IX, var den släkting till Erik av Pommern, åt vilken denne hade för avsikt att överföra kronan i de nordiska rikena. Bogislav X (o. 1454—1523) var en av de mest framträdande furstarna i Pommerns historia. Han förenade 1478 genom arv hela Pommern under sitt välde och strävade att göra landet oberoende av Brandenburg, vars länsöverhöghet det erkände. Detta lyckades genom en överenskommelse 1493, varvid dock B. utlovade, att vid det pommerska hertighusets utslocknande den brandenburgska ätten (Hohenzollern) skulle få arvsrätt till Pommern. B. är landets i sägen och historieskrivning mest populäre härskare. Bogislav XIV (1580—1637) är känd i Sveriges historia genom sina förbindelser med Gustav II Adolf. Fördraget av 1493 blev under hans regering aktuellt, då han var den siste av sin ätt. Genom B:s förbund med Gustav Adolf kom även Sverige att inträda som aspirant på Pommern. *I.A.*

Bogkörtel, en hos hästen under bogbladet belägen körtel, som mottager lymfa från bogens inre delar och yttre bröstväggen. Ett yttre bogkörtelkomplex upptager lymfa från skuldrans samt över- och underarmens ytliga lager.

Boglösa, socken i Trögds hd i Uppsala län och församling i Lillkyrka, Boglösa och Vallby pastorat i Trögds och Åsunda kontrakt av Uppsala ärkestift, närmast s.ö. om Enköping; 36,33 km², därav 36,28 land; 516 inv. (1946; 14 inv. pr km²). B. är övervägande odlad slättbygd med spridda bergknallar; åkern utgör 51 % av landarealen, skogsmarken 33 %. Egendom: B. gård (Statens). Av fornlämningar finnas hällristningar från bronsåldern bl.a. vid Brandskogen och Rickeby, 4 runstenar samt järnåldersgravfält med högar, stensättningar och resta stenar. Kyrkan av gråsten är från slutet av 1200-talet med stjärnvalv från slutet av 1400-talet och ung. samtida altarskåp. — Förra leden i namnet, som urspr. tillkommer Boglösa by, är oklar. Senare leden är ordet *lösa*, väl i bet. sluttning, ängsmark. Namnet skrevs 1316 (in) Buglösum. *P.;Sl.*

Bognor Regis [båg'nə ri'jis], stad i Sussex i England, vid Kanalen 25 km ö. om Portsmouth; 19,890 inv. (1938). Havsbad.

Bogoljubov [bəgəlju'bəf], Alexej Petrovitj, rysk målare (1824–96), ägnade sig efter studier i Genève, Paris och Düsseldorf åt målningen av ryska stads- och kustbilder, särsk. mariner med scener ur ryska flottans historia, och blev 1861 prof. vid konstakad. i Petersburg.

Bogoljubov [bəgəlju'bəf], Jevgenij Dmitrijevitj, rysk schackspelare (f. 1889), har erövrat ett stort antal pris i turneringar, bl.a. 1:a pris i Moskva 1925 före Lasker och Capablanca. För spelöppningsteorien har B:s "Die moderne Eröffnung 1. dz -d4!" (1928) varit betydelsefull.

Bogomi'ler, anhängare av den bulgariske prästen Jeremias Bogomil (o. 900—1000). B. voro dualister, d.v.s. trodde på två skapande gudar, en god och en ond, och ansågo, att hela den synliga världen, människan inbegripen, hade skapats av den onde guden (Satanaïl), medan människosjälen och allt andligt hade sitt ursprung i den gode guden. Evangeliet tolkades allegoriskt. B. förnekade förutom undren allt materiellt i kulten, ikoner, kors o.s.v. De delade sig i 2 grupper, de fåtaliga "fullkomnade" (*perfec'ti*) och de gemena. Perfecti förde ett strängt asketiskt liv i sina hyddor under bön och läsning av andliga verk, avhöllo sig från vin, kött och äktenskap. De gemena levde mera fritt. Med tiden antog b:s sekt karaktären av politiskt parti. Sektens uppkomst var en religiös och politisk protest mot de sociala missförhållandena i det medeltida Bulgarien, varifrån b. spriddes till de andra Balkanländerna, Italien och Frankrike; inom dessa länder kallades de med högst olika namn, t.ex. albigenser i Frankrike. 1200-talet är bogomilismens blomstringstid, men redan under 1100- och 1200-talen utsattes b. för grymma förföljelser, vilka likväl ej förmådde tillintetgöra dem. I Ryssland var b:s inflytande relativt obetydligt. B:s läror äro i kritisk framställning behandlade av deras motståndare, presbytern Cosima (slutet av 900-talet). Deras skrifter ha haft stor betydelse inom slavisk litteratur. *M.Hv.*

Bogoraz [bəgəra's], Vladimir Germanovitj, rysk etnograf (1864–1936), från början journalist. Deltagare i revolutionsförsök förvisades B. till Sibirien 1889—99, där han ägnade sig åt studiet av de infödda folken i guv. Jakutsk. Som deltagare i den amerikanska Jesup North Pacific Expedition från 1898 utförde han ett viktigt arbete bland tjuktjerna och företog även egna expeditioner. B. har anseende som internationell auktoritet i fråga om arktiska folk. Som prof. vid Leningrads univ. sörjde han för de sibiriska naturfolkens undervisning. B. har bl.a. utgivit "The Chukchee", 1—2 (1904–1907) och "Chukchee Mythology" (1910). *G.Br.*

Bogorodsk [bəgəråtsk], även kallat Noginsk, stad i Moskvaområdet i mellersta Ryssland, på h. stranden av Kljazma 50 km ö. om Moskvas centrum; 81,024 inv. (1939; 38,467 1926). Staden ligger vid en bibana till järnvägen Moskva – Gorkij och har omfattande textilindustri. I omgivningarna finnas stora mossar, och under sommaren sysselsättas här nära 20,000 arbetare vid torvtäkt.

Katedralen vid Plaza de Bolívar i Bogotá.

Bogotá [båγåta'], Santa Fé de B., huvudstad i republiken Colombia och i dep. Cundinamarca; 395,300 inv. (1942). B. ligger på 4°40′ n.br. c:a 2,650 m ö.h. vid foten av de branta bergen Monserrate (med bergbana) och Guadelupe, tillhörande Östkordillernas v. sida (om klimatet se Colombia). Staden anlades av spanjorerna 1538, blev snart huvudstad i Nya Granada och från 1700-talets förra del säte för en vicekonung över n. Sydamerika. Under sydamerikanska inbördeskriget än i spanjorernas våld, än säte för en federativ regering, som styrde det gamla vicekonungadömet, än huvudstaden i en republik, som utom staden endast omfattade den närmaste bygden, har B. sedan 1819 varit huvudstad i stater med olika namn, som omfattade nuv. Colombia. 1800 var folkmängden 21,464, 1884 95,813 och 1918 143,994. Staden har regelbunden stadsplan; dess medelpunkt är Plaza de Bolívar med frihetshjältens staty. På gr. av jordbävningsfaran ha husen i regel endast en våning. Arkitekturen företer starka kontraster, de modernaste byggnader stå sida vid sida med hus från kolonialtiden. B. är ärkebiskopssäte (sedan 1554) samt har univ., grundat 1572 (c:a 1,100 studenter), konst- och musikakad., astronomiskt observatorium, museer, bibl. och ett stort antal kyrkor. Den föga utvecklade industrien producerar läder-, bomulls- och yllevaror, cement, tegel, tändstickor, glas m.m. I gengäld är B. inlandets stora handelscentrum med järnvägar till Río Magdalena, där B:s hamn, Honda, är ändpunkt för flodtrafiken norrifrån. God landsvägsförbindelse finns nu även med Buenaventura på Stilla havskusten. Flyg-

station. Stora kaffe- o.a. plantager utbreda sig i stadens bördiga och natursköna omgivningar. Inom dep. finnas goda mineraltillgångar, järn, kol och salt. *P.*

Bogring, se Sele.

Bogse'ra (lty. *bogseeren,* antagl. eg. av port. *puxar,* draga, släpa, av lat. *pulsa're,* stöta), medelst farkost förflytta fartyg el. annat föremål genom vattnet; även om på analogt sätt utförda transporter i luften el. på marken.

Bogse'rbåt, ång- el. motorbåt, som är avsedd att bogsera fartyg el. flottar.

Bogse'rkabel, grov stålwire el. hamptross, som användes vid bogsering. Alla större fartyg skola vara försedda med en b. av ant. stål el. hampa, vars dimension föreskrives av klassificeringssällskapen.

Bogskären, finsk fyrplats o. 40 km s. om Ålands skärgård och o. 45 km ö. om n. delen av Stockholms skärgård.

Bogspröt, *sjöv.,* ett å segelfartyg från förstäven horisontellt el. snett uppåt framskjutande rundhult, vilket jämte på detsamma och i dess förlängning ev. anbragt klyvar- och jagarbom utgör fäste för förstagen och därmed även för förseglen.

Bogsta, socken i Rönö hd i Södermanland och församling i Lästringe, Torsåkers, Sättersta och Bogsta pastorat i Nyköpings ö. kontrakt av Strängnäs stift, vid sjön Runnviken n.ö. om Nyköping; 30,46 km², därav 27,81 land; 289 inv. (1946; 10 inv. pr km²). Huvudbygden ligger vid sjön, och åkern utgör 31 % av landarealen, skogsmarken, flerstädes bergig, 62 %. Större delen tillhör egendomarna Näsby*, Norrby och Ökna. B. har talrika järnåldersgravfält, två fornborgar och fyra runstenar, därav två vid kyrkan, en medeltida gråstensbyggnad. — Förra leden i namnet är möjl. **Bugha,* gen. av ett mansnamn **Bughi,* och senare leden *stav,* påle, redan tidigt anslutet till plur. av *stadh,* ställe, gård (jfr Th. Palm, "Stav och blotträ", i "Namn och bygd", 1940, sid. 15 ff.). Namnet skrevs 1302 Bughastaf. *P.;Sl.*

Bogstad, gods 1 mil n.v. om Oslo, var under 1700- och 1800-talen ett av Norges största, senast tillhörigt familjen Wedel-Jarlsberg. Huvudbyggnaden, som ligger i en park på Bogstadvattnets ö. sida, härstammar från 1700-talet.

Bogstag, *sjöv.,* stag av kätting el. stållina, som å vardera sidan av bogsprötet stöttar detta sidvägen.

Bogsvulst, *veter.,* vanl. benämnd d j u p l i g g a n d e b., är en för hästen egendomlig, från bogkörtlarna utgående abscess, som har ett typiskt och i regel kroniskt förlopp, vilket gör att den lätt kan skiljas från en del andra lidanden här och gemenligen också brukar upptagas som en självständig åkomma. Behandlingen är rent operativ.

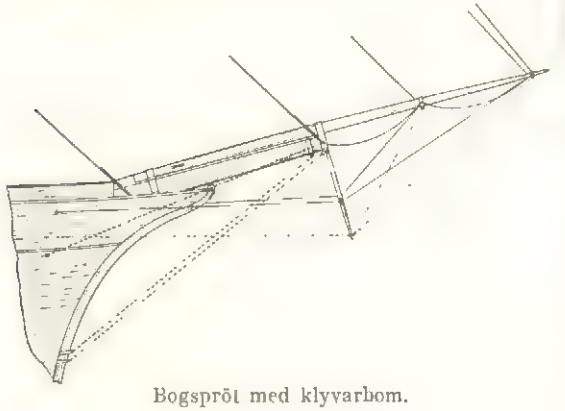

Bogspröt med klyvarbom.

Bogträ, del av sele*.

Bogucice [bå'gotsitse], ty. *Bogutschütz,* industriort i v. Polen, numera inkorporerad med Katowice. Maskin- och superfosfatfabriker, kolgruvor, zink-, stål-, träindustri m.m.

von Bogusła'wski, A l b e r t, tysk militär och skriftställare (1834—1905), officer vid inf. 1854, generalmajor 1887, generallöjtnant 1890, avsked s.å. B. har bl.a. skrivit "Die Entwickelung der Taktik von 1793 bis zur Gegenwart" (d. 1, 2 Aufl. 1873, d. 2:1—3, 3 Aufl. 1885; sv. övers. 1871), "Taktische Folgerungen aus dem Kriege 1870—71" (1872; sv. övers. 1874), "Der kleine Krieg" (1881) och "Taktische Folgerungens aus dem Burenkriege" (1903).

Bogutschütz [bå'gotʃyts], industriort, se Bogucice.

Bogvåg, svallvåg, som uppstår vid bogen av ett fartyg, då detta gör fart framåt genom vattnet. Ju högre fart och ju fylligare bog, desto större b.

Bogvågsknall. Vid eldvapen med projektilhastigheter större än ljudets hastighet (c:a 333 m pr sek) kan man ofta särskilja två knallar, mynningsknallen, framkallad av den ur loppet utrusande krutgasen, samt b., åstadkommen av den luftförtätning, "bogvågen", som uppstår vid projektilens gång genom luften. Vid mindre projektilhastigheter lämnar ljudvågen projektilen bakom sig.

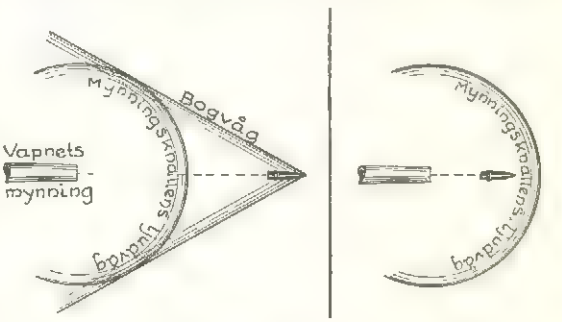

T.v. projektilens hastighet större, t.h. mindre än ljudets.

Bogåra, den främsta åran å vardera sidan i roddbåt med mer än ett par åror. Roddare, som avdelats till b., kallas p l i k t h u g g a r e.

Bogårdsmur, se Kyrkogård.

Bogö [bå'ɣö], en bördig ö i Storströmmen mellan Själland och Falster, n. om Stubbeköbing; 13 km², 1,177 inv. (1940).

Bohem [-hä'm el. -he'm], person, som för ett fritt, sorglöst och oregelbundet liv, el. krets av dylika personer, i sht om artister och litteratörer. I sin förstnämnda användning kommer ordet från fra. *bohème,* zigenare, eg. bömare, och i den senare från fra. *Bohême, Bohème,* eg. Böhmen, tänkt som zigenarnas hemland. Ordets överförda betydelse härrör från Murgers "Scènes de la vie de bohème" (1851; sv. övers. "Vagabondlif i Paris", 1882).

Boheman [bo'ə-], släkt, härstammande från kopparslagaren och rådmannen i Jönköping Anders Bohman, vilkens söner ändrade släktnamnet till B. En av dessa, hovsekreterare Carl Adolf B. (1764—1831), är bekant som ordensvurm; han vann insteg hos hertig Karl (Karl XIII) och inrättade i Sverige en filial av Illuminatorden, men dess verksamhet ådrog sig Gustav IV Adolfs ovilja, varefter B. utvisades ur landet och slutl. fick en tillflykt hos fursten av Waldeck, där han dog. En brorson till honom var nedannämnde B.1). *C.*

1) Carl Henric B., entomolog (1796—1868); 1837 kapten vid Jönköpings reg. B:s huvudintresse var entomologien, och efter att 1837—38 ha varit anställd vid Riksmuseet i Stockholm blev han 1841 prof. och intendent för dess entomologiska avd. B. har framför allt gjort sig förtjänt om svensk entomologi genom de rika samlingar, som han under vidsträckta resor från Skåne till Lappland hopbragte och som nu tillhöra Riksmuseet. Resultaten av dessa resor har han publicerat i en rad smärre avhandlingar i Vetenskapsakad:s skrifter. Sin vetenskapliga författarverksamhet ägnade B. framför allt skalbaggar och stritar. Bland hans arbeten må nämnas "Nya svenska Homoptera" (1845—47), "Insecta caffraria" (1848—57), "Monographia Cassididarum" (1850—62) och "Catalogue of Coleopterous insects in the collection of the British Museum" (1856). *E.Wn.*

2) Mauritz Hjalmar Alfred Eugén B., den föreg:s kusins son, romanist (1858—1908), fil. dr i Lund 1897, talangfull översättare av fornfransk och rumänsk litteratur, av H. Sudermann, H. Caine, R. Kipling m.fl. samt red. för "Sv. turistföreningens årsskrift" från 1897 till sin död (jfr B. 3).

3) Ezaline B., f. Giron, den föreg:s hustru (1863 -1939), biträdde sin make vid redigerandet av "Sv. turistföreningens årsskrift", blev efter hans död 1908 redaktionssekr. och var 1911—28 redaktör. Ivrig kvinnosakskvinna var B. bl.a. sekr. 1909 -16 i Landsfören. för kvinnans politiska rösträtt. Hon var även verksam som översättare.

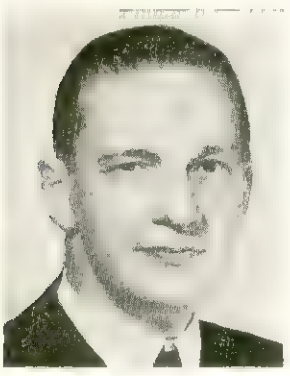

4) Erik Carlsson B., diplomat (f. 19/1 1895), inträdde efter jur. kand.-examen 1918 i Utrikesdep., blev 1928 chef för dess politiska avd. och utrikesråd 1930. B. var envoyé i Ankara och Sofia 1931—34, jämväl i Aten 1933—34, i Warszawa 1934—37, jämväl i Bukarest 1934—35. Han blev 1938 kabinettssekr. och innehade denna post under hela 2:a världskrigets kritiska skede; 1944 blev han envoyé i Paris och 1947 i London. B. har varit medl. av ett flertal svenska delegationer vid internationella konferenser inom och utom Nat. förb. samt vid förhandlingar av skilda slag både före och under 2:a världskriget. *B.*

Bohème [bå'm] (jfr Bohem), namn på tvenne operor efter H. Murgers roman "Scènes de la vie de bohème" av G. Puccini (uppf. f.g. i Turin 1896, Stockholm 1901, Köpenhamn 1908, Oslo 1933), resp. R. Leoncavallo (Venedig 1897). Samma ämne behandlas även i operetten "La petite bohème" (i Sverige "Musette") av H. Hirschmann (Stockholm 1908).

Bohe'micus, *-a, -um* (av lat. *Bohe'mia,* Böhmen), artnamn på växter och djur, som först voro kända från Böhmen.

Bo'hemund, furstar av Antiokia. — Bohemund I (d. 1111), son till hertig Robert Guiscard av Neapel, deltog i faderns krig mot det bysantinska riket och blev furste av Tarent. 1096 slöt han sig till det första korståget och blev jämte Gottfrid av Bouillon dess främste ledare. Han inträffade 1097 i Konstantinopel och avlade länsed till den bysantinske kejsaren. Vid tåget genom Mindre Asien utmärkte han sig vid flera tillfällen. Särsk. betydelsefull var hans roll vid Antiokias erövring; genom att utnyttja en muhammedansk furstes förräderi spelade han staden i händerna på de kristna. Han hade dessförinnan erhållit löfte att, därest han lyckades vinna staden, också få behålla den, och han blev furste av Antiokia. 1100 råkade han i muhammedansk fångenskap men frigavs 1103 och lämnade 1104 det heliga landet under förevändning att i Europa anskaffa nya hjälptrupper. Han samlade också en här, drog med den 1107 icke till Palestina utan mot det bysantinska riket, vars kejsare motarbetat honom i Orienten, men besegrades. Antiokia fick han behålla som kejserligt län. — Flera av B:s efterträdare som furste av Antiokia buro namnet B., sist Bohemund VII (d. 1287), vars välde dock var inskränkt till grevskapet Tripolis; huvudstaden häri föll 1289 i muhammedanernas händer. *B.*

Bohle [bå'lə], Ernst Wilhelm, tysk nationalsocialistisk politiker (f. 1903). B. föddes i Bradford i England och gick i engelsk skola, varefter han fortsatte sin utbildning i Kapstaden. Först vid sjutton års ålder, efter 1:a världskrigets slut, kom han till Tyskland. Han studerade där handel och reklam, slog sig på affärer med utlandet samt upprättade en firma för export och import. Sedan han hade fått beröring med den nationalsocialistiska rörelsen, väcktes hans intresse för politik. På gr. av sina språkkunskaper och erfarenheter från utlandet blev han 1931 på rekommendation av Rudolf Hess knuten till "Utrikesministeriets utlandsorganisation". Denna utövade kontroll över tyska medborgare i främmande länder. Under B:s ledning utsträcktes verksamheten över hela jorden. Få tyskar utanför rikets gränser kunde undgå dess inflytande. — Vid Tysklands sammanbrott 1945 kom B. i de allierades händer. Han satt en tid i fängelse tillsamman med de stora nationalsocialistiska krigsförbrytarna men var icke

bland de huvudanklagade, som ställdes inför rätta i nürnbergprocessen. *S.Br.*

Bohlin, Abraham, bokförläggare (1810—90). Efter att först ha arbetat inom bokhandeln övergick B. till bokförlagsverksamhet 1844. 1845 blev han disponent i en av landets förnämsta förlagsfirmor, N. M. Lindh i Örebro, vilken han ledde till 1868. Vid sidan av förlagsverksamheten drev han också bokhandel. B., som hos oss först börjat ge ut resehandböcker, försökte sig också som publicist och utgav "Aftonbladet" i Norrköping 1833—36 samt "Örebro tidning" 1845—52 och 1856—58.

Bohlin, Karl Petrus Theodor, astronom (1860—1939), amanuens vid Uppsala observatorium 1880, observator i Stockholm 1884, doc. i Uppsala 1885, fil. dr 1886, astronom vid Recheninst. i Berlin 1891—93, vid Pulkova observatorium 1893—94, Vetenskapsakad:s astronom och lärare vid Stockholms högsk. 1897—1927. B. utförde vetenskapliga arbeten inom de flesta grenar av astronomien, men hans förnämsta undersökningar ligga inom störingsteorien. Vid sina beräkningar av Jupiters och Saturnus' ömsesidiga störingar hade Laplace påvisat de svårigheter, som uppstå, om två planeters omloppstider förhålla sig till varandra mycket nära som två hela tal. Svårigheterna, som föreföllo oövervinnliga, då tvenne numeriska storheter vilka som helst alltid förhålla sig till varandra på detta sätt, ha lösts av B., därigenom att han utgår från det fall, att omloppstiderna precis förhålla sig som vissa hela tal, t.ex. som 1:3 el. 3:5, och därefter visar upp, huru störingarna kunna beräknas för planeter, för vilka omloppstiderna förhålla sig tillnärmelsevis som samma tal. Han kallar detta för "grupp-störingar"* och har nedlagt sin lösning i avhandlingen "Formeln und Tafeln zur gruppenweise Berechnung der allgemeinen Störungen benachbarter Planeten" (1898), som han sedermera vidare utvecklat. B:s gruppstöringar kunna betraktas som det viktigaste och största framsteg, som gjorts inom den astronomiska störingsteorien sedan Laplaces och Lagranges dagar. *Ch.*

Bohlin, Knut Harald, botanist och skolman (f. 31/8 1869), fil. dr 1901, s.å. doc. i botanik vid Stockholms högsk. samt lektor i biologi och kemi, rektor vid Nya elementarskolan 1914—34. B. har företagit vetenskapliga resor till bl.a. Azorerna och för studier av pedagogiska och skolorganisatoriska frågor besökt de flesta av Europas länder. Hans vetenskapligt botaniska

forskning berör huvudsakl. de mikroskopiska sötvattensalgerna, särsk. grönalgernas utvecklingshistoria, biologi och fylogeni, varjämte B. utg. arbeten över de högre växternas morfologi och fysiologi. Som skolman har han biträtt vid utredning ang. gymnasiets omorganisation, vid utarbetandet av undervisningsplan i biologi och kemi för de högre allmänna läroverken, i ett flertal skrifter behandlat pedagogiska spörsmål, ss. lärarutbildningen och undervisningens ordnande, samt författat läroböcker i biologi och kemi. *G.*

Bohlin, Torsten Bernhard, teolog (f. 2/12 1889), doc. i teol. etik i Uppsala 1918, teol. dr 1921, prof. i systematisk teologi vid Åbo akad. 1925, i dogmatik och moralteologi vid Uppsala univ. 1929, biskop i Härnösand 1934, e.o. hovpredikant 1936. Av B:s tidigare arbeten märkas studier över religiösa personligheter, ss. Amiel, Pascal och Kierkegaard. Hans ända sedan disputationsprovet ("Sören Kierkegaards etiska åskådning", 1918) drivna Kierkegaard-forskning har fått ett samlat uttryck i den stora monogr., "Kierkegaards dogmatiska åskådning" (1925), vidare "Sören Kierkegaard" (1939) och "Kierkegaards tro" (1944). Av andra systematiska arbeten märkas "Grundproblem der Ethik" (1923), "Tro och uppenbarelse" (1926), en uppgörelse med den av K. Barth företrädda s.k. dialektiska teologien, "Gudstro och kristustro hos Luther" (1927), "Den kristna gudsrikestanken under 1800-talet och i nutiden" (1928), "Evangelisk troslära" (1937, 2 uppl. 1938), "Kristen livssyn" (1941), "Skall kyrkans moral avskaffas? 'Biologisk etik' kontra 'teologisk moral'" (1943). Av B:s predikningar och uppbyggliga skrifter må nämnas "Upplyften edra hjärtan" (1941), "Den fria människan" (1943), "Ett budskap" (1945), vidare biogr. över Lars Landgren (1942) och E. A. Almquist (1945) samt den självbiografiska romanen "Ernst Marks anteckningar" (1936). 1946 utkom "Kristendomen, mot –för" (tills. med S. Arvidson), ett inlägg i den aktuella religionsdebatten. B. har även varit en av de ledande inom Sveriges kristliga studentrörelse, 1916—25 medred. för tidskr. "Vår lösen", 1946 ordf. i KFUM:s riksförbund. Som stiftschef har B. vårdat sig om det av lekmännen utförda frivilliga arbetet i kyrkans tjänst (ungdomsarbete, folkbildningsverksamhet, kristen nykterhetsrörelse m.m.) och är själv en ofta använd talare. Han blev teol. heders-dr i Jena 1932, i Åbo 1934. — Bibliogr. av O. Carli i "Forum theologicum", 3 (1946). *S.N.*

Bohlin, Anders Birger, paleontolog (f. 26/3 1898), fil. dr i Uppsala 1926 ("Die Familie Giraffidae, mit besonderer Berücksichtigung der fossilen Formen aus China"), doc. i paleontologi vid Uppsala univ. 1934, lektor vid Halmstads högre allm. lärov. 1944. B. har företagit studieresor till de flesta europeiska länder, 1927—29 till Kina som medarbetare vid kinesiska statens utgrävningar vid

Gösta Bohm: Fiolstämmare, 1926.

Chou-kou-tien, 1929—33 som geolog i Sven Hedins exp. till Centralasien. De av B. från Asien hemförda samlingarna (huvudsakl. tertiära vertebrater) äro synnerligen värdefulla och omfattande samt ha lämnat material till ett stort antal vetenskapliga avh. av B. och flera andra forskare. Sina upplevelser i Kina och Centralasien har B. i populär form skildrat i "På jakt efter urmänniskans förfäder" (1944). *E.Nn.*

Bohm, Gustaf (Gösta) Adolf, målare (f. 17/12 1890), var först yrkesmålare, studerade 1921—25 i Dresden och därefter i Paris och Italien 1926—27. Han har målat landskap, figurstycken och porträtt, först med expressionistisk tyngd och mäktighet, senare med en mera franskt betonad kolorit och ett lättare och graciösare raffinemang. Han har även arbetat med monotyper och på detta område utbildat en fin personlig stil.

Bohman, Johan Emil, jägmästare (1831—1907). B., som var föreståndare för Böda skogsskola 1861 och jägmästare i Ölands revir 1869—92, har inlagt stora förtjänster om skogsodlingen.

Bohman, Gunnar Carl, lutsångare (f. 1/9 1882), debuterade 1910 som operettsångare i Uppsala och 1913 som lutsångare och har som sådan gjort sig känd och uppskattad ej blott i Skandinavien utan även i Tyskland och Amerika. Han har bl.a. utg. en diktsaml. (1928), "Kalle och Adas visor" (1935) samt "Valser och visor med Kalle och Ada" (1939).

Bohman, Nils Axel Erik, författare och journalist (1902—43). B. blev student 1922, bedrev humanistiska studier vid Stockholms högsk. till 1928, arbetade som privatlärare 1922—35, var anställd vid Stockholms borgarskola 1929—36, medarbetade på "Nya dagligt allehanda"s kulturavd. 1928—34, var litteraturanmälare i "Bonniers litterära magasin" från 1932, var medl. av redaktionen för "Nu" 1934—36, uppträdde flitigt i radio, förberedde från 1938 det biografiska arbetet "Svenska män och kvinnor", för vilket han skrev en lång rad art.

B., som verkade som översättare, främst av anglosachsisk litteratur, utgav "Kalliope i staden" (1932), schvungfull vers med motiv från Stockholm, "Den onda elden" (1935), ett versepos om det ondas problem och personlighetens enhet, dunkelt till meningen men rikt på lyckade stockholmsbilder, och diktsaml. "Befrielse" (1942), som vittnar om hans religiösa upplevelser och orienteringsförsök. — Litt.: "En bok om Nils B. Minnen och anteckningar samlade och utgivna av Thure Nyman" (1944). *E.*

Bohmansson, Gösta, läkare (f. 1/7 1887), med. kand. i Lund 1910, med. lic. i Stockholm 1914, med. dr där 1926 ("Studien über die chirurgische Behandlung von Gastroduodenalgeschwüren"), lasarettsläkare vid Umeå lasarett 1922, överläkare vid dess kirurgiska avd. 1925, vid Örebro centrallasaretts kirurgiska avd. 1928, lasarettets styresman 1929, led. av sjukvårdsförvaltningens vetenskapliga råd 1941, prof:s titel 1946. B. har utg. ett 80-tal vetenskapliga skrifter, i medicinsk kemi, kirurgi, framför allt om magsårets kirurgi, samt sjukhusfrågor. *C.*

Bohn [bån], Johannes, tysk läkare (1640—1718), prof. i anatomi 1668, i praktisk medicin 1691 vid Leipzigs univ., grundläggande förf. inom rättsmedicinen.

Bohn [bån], Emil, tysk musikskriftställare och körledare (1839—1909), grundade 1882 Bohnscher Gesangverein i Breslau (historiska konserter), där han senare även blev dirigent för universitetssångföreningen. Från 1887 höll han som lärare vid akad. inst. för kyrkomusik föreläsningar vid univ. och blev 1895 prof. B:s omfångsrika partitursamling (o. 16,000 sidor), som bl.a. innehåller c:a 10,000 nr flerstämmiga, världsliga tyska sånger, finnes numera i stadsbiblioteket i Breslau. B. skrev främst en rad värdefulla bibliografiska arbeten, vilka alltjämt äro till stor nytta. *F.Sl.*

von Bohnenberger [bå'nənbärgər], Johann Gottlieb Friedrich, tysk naturvetenskapsman (1765—1831), prof. i matematik och astronomi i Tübingen, läroboksförfattare, införde kvicksilverspegel för att genom observation av mikrometerns spegelbild i nadir bestämma en meridiancirkels zenitpunkt.

Bohnenbergers elektroskop utgöres av en torrstapel, vars båda poler stå i ledande förbindelse med var sin av tvenne metallplattor, vilka sålunda beständigt bära lika stora elektriska laddningar

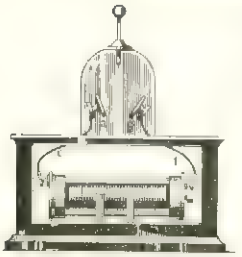

Bohnenbergers elektroskop.

av motsatt tecken. Mellan de båda plattorna nedhänger en smal strimma av bladguld. Meddelas åt guldbladet en elektrisk laddning, kommer bladet att attraheras av den skiva, vars laddning är av motsatt tecken mot guldbladets.

Bohnenbergers snurra el. gyroskop utgöres av en tung cirkelrund skiva, vridbar kring en axel genom skivans tyngdpunkt. Rotationsaxeln sammanfaller med diametern till den inre av två i förhållande till varandra rörliga ringar, vilkas axlar äro vinkelräta mot varandra. Den yttre av dessa ringar är lagrad i en tredje ring. Försättes skivan i hastig rotation, bibehåller rotationsaxeln sin ursprungliga riktning, även om apparaten förflyttas el. vrides.

Bohnenbergers snurra.

Bohol [-å'l], ö i Visayaarkipelagen, Filippinerna*.

Boholm, gods i Närke, se Boo.

Bohord [-ård'] (av mlty. *Bohurt,* ffra. *behort*), fornsvensk benämning för medeltida riddarspel.

Bohr. 1) Christian Harald Lauritz Peder Emil B., dansk fysiolog (1855—1911), med. dr vid Köpenhamns univ. 1880, lektor i fysiologi 1886 och prof. 1890. B:s forskningar gälla huvudsakl. blodets och andningens fysiologi med avhandlingar över hemoglobinets syrgas- och kolsyrebindande förmåga, över dess gasers tryckförhållande i blodet samt över gasutbytet i lungorna; de voro för sin tid banbrytande även om vissa av de vunna rönen icke stått sig inför nyare forskningar.

2) Niels Henrik David B., den föreg:s son, fysiker (f. 1885), fil. dr 1911, doc. i fysik vid Köpenhamns univ. 1913, bedrev 1911—12 vetenskapliga studier i Cambridge under J. J. Thomsons och i Manchester under E. Rutherfords ledning, var doc. i fysik vid Victoria Univ. i Manchester 1914—16 och utnämndes 1916 till prof. i teoretisk fysik vid Köpenhamns univ. B. är sedan 1920 föreståndare för det s.å. upprättade inst. för teoretisk fysik vid Köpenhamns univ. B. dokumenterade sig redan vid unga år som en genial och skarpsinnig forskare och erhöll endast 22 år gammal Det danske Videnskabernes Selskabs guldmedalj för en undersökning över ytspänningen hos en svängande vätskestråle. I sin doktorsavh., "Studier over Metallernes Elektrontheori", söker B. att på grundval av elektronteorin förklara vissa av metallernas fysikaliska egenskaper. Sin största berömmelse och sitt världsrykte har B. erhållit genom sina atomteoretiska arbeten, för vilka han 1922 belönades med nobelpriset i fysik. Impulsen till dessa arbeten erhöll B. under sin vistelse i Manchester, där Rutherford vid denna tid utförde de epokgörande undersökningar, vilkas resultat bilda grundvalen för den av honom uppställda atom-

modellen (se Atom, sp. 718 ff.). Det första av B:s atomteoretiska arbeten, "On the constitution of atoms and molecules" publicerades i "Philosophical Magazine" 1913 och har senare följts av andra, där B. vidare utvecklat sin på Rutherfords atommodell och på kvantumhypotesen grundade atomteori (se Atom, sp. 718 ff.). Denna teori, som senare väl måst modifieras, utgör grundvalen för vår nuv. uppfattning om mikrokosmos. Även för den nyare utvecklingen av teorien, som påbörjades o. 1924, var B. inspirerande. Under denna tid behandlade B. i sht filosofisktfysikaliska principfrågor, särsk. möjligheterna för en kausal naturbeskrivning. Han har påvisat en allmän "komplementaritet" hos den nya kvantumteorien. Spec. är dualismen mellan våg- och partikelföreställningen förorsakad av denna komplementaritet, enl. vilken användningen av vissa från makrokosmos hämtade begrepp och föreställningar begränsas av möjligheten att använda andra, komplementära begrepp. En närmare behandling av dessa frågor har B. givit i skriften "Atomteori og Naturbeskrivelse" (1929). Under 1930-talet utförde B. viktiga arbeten över den teoretiska kärnfysiken och utvecklade bl.a. en teori för reaktionerna mellan atomkärnor, vilken väsentligt bidragit till en ökad förståelse av dessa atomomvandlingar och av atomkärnornas konstitution och dynamik. B. har gjort inst.

för teoretisk fysik i Köpenhamn till ett internationellt centrum för fysikalisk forskning, och många av de främsta, nu levande fysikerna ha under längre el. kortare tid vistats där och där emottagit impulser. Under den tyska ockupationen av Danmark under 2:a världskriget kvarstannade B. till hösten 1943, då han nödgades fly. Under återstoden av kriget var B. verksam i USA och deltog därvid i de arbeten, som bl.a. ledde till framställningen av atombomben. *[A.Ldh]Re.*

3) Harald August B., den föreg:s bror, matematiker (f. 1887), prof. vid Polyteknisk Læreanstalt i Köpenhamn 1915, kallades 1929 till prof. vid univ. i Uppsala men avböjde kallelsen för att mottaga erbjuden professur vid Köpenhamns univ., som han tillträdde 1930. B:s tidigare, viktiga arbeten gälla den analytiska talteorien och de dirichletska seriernas teori och har särsk. ägnats den riemannska ζ-funktionen. I samband med arbeten över diofantiska approximationer stå B:s mycket bemärkta undersökningar över de s.k. nästanperiodiska funktionerna, vilka även som matematisk parallell till den moderna atomfysikens inriktning på av enkla svängningar sammansatta tillstånd blivit av i hög grad aktuell betydelse. *Z.*

Bohrska atomteorien, se Atom, sp. 718 ff.

Bohrska frekvensvillkoret, se Atom, sp. 718.

Bohrs korrespondensprincip, se Atom, sp. 720.

Bohus, samhälle i Nödinge* sn i Västergötland.

Bohusbanan, gängse namn på den järnväg, som förbinder Strömstad och Uddevalla med Olskroken invid Göteborg. Järnvägen har en längd av c:a 180 km. Sträckan Olskroken—Skee byggdes som statsbana 1898—1909. Man avsåg att med B. dels förbättra de lokala förbindelserna, dels åstadkomma en kortare sammanbindningsbana med Norge än den befintliga järnvägslinjen Göteborg—Mellerud—Kornsjö. I sistn. syfte planerades en fortsättning av B. från Skee över Svinesund till norska gränsen, där en norsk järnväg skulle ansluta. Främst på gr. av upplösningen av unionen med Norge kom denna tanke icke att förverkligas. Sträckan Strömstad—Skee, som enl. den ursprungliga planen endast skulle få karaktären av bibana till B., byggdes som enskild järnväg och öppnades för trafik 1903. Då fortsättningen av B. icke kom till stånd, inlöstes den enskilda järnvägen av Staten 1906. B. elektrifierades 1939 på sträckan Göteborg—Uddevalla; återstående del beräknas bli färdig 1948. *J.Sn.*

ab. Bohusbanken började sin verksamhet 1919. B. hade tidigare sitt huvudkontor i Uddevalla men har nu kontor endast i Göteborg. Omslutning den $^{31}/_{12}$ 1945 22,8 mkr, därav egna fonder 3,1 mkr.

Bohus fästning (urspr. Bagahus, senare Bahus), numera ruin, belägen mitt emot staden Kungälv på en holme i Nordre älv, där denna skiljer sig från Göta älv, anlades 1308 av norske konungen Håkon Hålägg till skydd mot svenskarna. B., som spelat en viktig roll i de nordiska ländernas historia, blev sedan Kristian I o. 1448 låtit uppföra en sammanhängande ringmur och 2 torn av sten, "Fars hatt" och "Mors mössa", Norges starkaste fästning. Den har aldrig intagits av fiende, ehuru den belägrats sammanlagt 12 gånger, därav 5 gånger under sjuårskriget (1563—70). Under belägringen 1566 lyckades svenskarna taga "Fars hatt", men tornet sprängdes i luften, varvid flera hundra svenskar omkommo. Under förra delen av 1600-talet förstärktes fästningen, så att den vid Roskildefreden 1658, genom vilken B. övergick i svensk ägo, utgjordes av en inre fyrkantig byggnad i 5 våningar med hörntorn och utanför en dels bastionerad, dels tenaljerad oregelbunden sexkant samt utanverk. 1676 och 1678 belägrades den då svenska fästningen av norrmännen, varvid slottet så gott som fullständigt förstördes. Detta blev visserligen återuppbyggt, men då fästningen, enär den ej längre var gränsfäste, förlorat i betydelse, bestämdes det 1789, att den skulle upphöra som fästning, varefter den allt mer och mer fick förfalla. Vid konserveringsarbeten sommaren 1928 blottades rester av en medeltida slottsflygel. — Slottsnamnet är trol. bildat till namnet på en tidigare i närheten befintlig gård, Skyrbagar, i sin tur trol. urspr. ett naturnamn, syftande på den vid fästningsholmen (Bagaholm) besvärliga farleden i Nordre älv. Det ursprungliga naturnamnet är bildat till ett isländska *bágr,* svenska dial. *båg,* hinderlig, besvärlig etc., svarande ord samt *hus,* slott, fäste (se D. Palm, "Majorna, Grösbacke och Bohus", i "Namn och bygd", 1925, sid. 61 ff.). Namnet skrevs 1309 Bagahus. — Litt.: E. Olán, "B och Kungälvs stad" (1923). *A.W.G.;Sl.*

Bohuslind, art av lindsläktet*.

Bohuslän, Sveriges västligaste landskap, har en yta av 4,606 km², varav 4,450 km² (96,6 %) land och 156 km² (3,4 %) vatten. B. har en längdutsträckning av 160 km och ligger mellan 59°7′ och 57°40′ n.br. samt mellan 5°44′ och 6°57′ v.lgd (fastlandet; det yttersta skäret v. om Kosteröarna når dock 7°5′ v.lgd). Största kustavståndet är 37 km, under det att kortaste avståndet från dalslandsgränsen till havet (Saltkällefjorden) uppgår till endast 3,7 km. Från Norge skiljes B. i n. genom Svinesund och i ö. genom den 17 km långa Idefjorden. I ö. gränsar B. vidare till Dalsland och Västergötland samt i s. till Västergötland, mot vilket landskap gränsen till större delen följer Göta älv. Landskapet B. utgör, tills. med Sävedals, Askims och Östra Hisings hdr samt Göteborgs stad i Västergötland, Göteborgs och Bohus län. — Namnet är bildat till namnet på centralpunkten i det ursprungliga "länet", borgen Bohus (se Bohus fästning), där kungens fogde bodde. Det skrevs 1476 Bahus len. *P.O.Am;Sl.*

Innehåll:

	Sp.		Sp.
Geologi	381	Fornlämningar	391
Terrängformer	382	Historia	392
Sjöar och floder	383	Vapen	393
Klimat	383	Ortnamn	393
Växtvärld	384	Dialekt	394
Djurvärld	384	Folkkultur	395
Befolkning och bebyggelse	385	Konsthistoria	397
Ekonomisk geografi	387	B. i litteraturen	397
		Litteraturanvisningar	397

Bohus fästning sedd från norr. Se även bild å sp. 392.

Geologi. Berggrunden utgöres, frånsett en del yngre gångar, av urberg (se karta vid Sverige). Ö. och s. B. uppbygges av den västsvenska järngnejsformationens rödaktiga och grå gnejser samt mörka grönstenar. Dessa senare ha på enstaka ställen omvandlats till täljsten, som blivit föremål för brytning i mindre skala. Strykningen är i stort sett n.—s. I ö. delen av Sanne sn samt inom ett större område ö. om Uddevalla förekommer röd gnejsgranit. Vid gränsen mot Dalsland i Lane Ryr sn uppträder kvartsit och glimmerskiffer, vilken senare bergart även påträffas vid Rörtången i Solberga sn samt på Brattön, Älgön och Lövön och vid Tjuvkil i Lycke sn, där den brytes till bl.a. takskiffer. Inom v. delen av B. n. om Gullmarsfjorden utgöres berggrunden (utom på Koster- och Väderöarna, som uppbyggas av gnejs) av medel- och finkornig, rödlätt till grå granit (bohusgranit), vilken givit upphov till en betydande grovstensindustri. Kambrisk sandsten har påträffats på Brefjället ö. om Ljungskile. De såväl inom gnejs- som granitområdena uppträdande pegmatitförekomsterna ha flerstädes (i sht på Orust) exploaterats för utvinnande av fältspat. I kustbandet inom granitområdet samt över Kosteröarna och v. Orust löper ett stråk av rombporfyrgångar med en bredd av upp till 45 m. Dessa torde ha bildats i samband med en flexur under permtiden. Av samma ålder äro mojl. de tre yngre diabasgångar, som i s.ö.—n.v. riktning genomsätta Hisingens gnejsberggrund och av vilka den nordligaste även uppträder på Inland, där den vid Höga i Torsby sn når en maximal bredd av 100 m.

Jordarter. B. saknar ett mera sammanhängande moräntäcke. Även inom de delar av landskapet, som sedan istiden icke varit nedsänkta under havets yta, uppträder moränen fläckvis och oftast med ringa mäktighet. Större delen av B. ligger under högsta marina gränsen, som vid Strömstad når 171, vid Uddevalla 150 och vid Göteborg 95 m ö.h. Under denna gräns har moränen svallats ner från höjderna och påträffas som strand- och svallgrus vid dalsidorna, överlagrande glacialleran och underlagrande yngre marina sediment. Glacialleran visar endast i ringa omfattning tydligt varvig struktur i ytlagren. I n.n.v.—s.s.ö. riktning löpa stråk av rand- och ändmoräner, representerande olika israndslinjer. En betydande randmoränbildning, som bl.a. uppdämmer S. Bullaren, genomdrager Krokstad, Naverstad och Skee socknar. I n. delen av B. har stranden sedan istiden konstant vandrat neråt, under det att i sydligaste delen av landskapet (s. om Hålta sn) en transgression på upp till 10 m (från 15,5 till 25,5 m ö.h. i Göteborg) ägde rum under litorinatid, varför marina sediment här stundom överlagra sötvattensbildningar. Isälvsgruset förekommer som randdeltan och randplatåer (Backamo, Dosebacka) och endast i undantagsfall (n.ö. Skee sn) som rullstensåsar. Karakteristiskt för B. är den rikliga förekomsten av skalgrusbankar av sen- och postglacial ålder, vilka i stor omfattning exploaterats till hönsfoder. Vid Bräcke i Uddevalla finns världens mäktigaste kvartära skalgrusbank (12,9 m), vilken nyligen fridlysts som naturminnesmärke. Torvmossarna utgöra endast en obetydlig del av totalarealen. *P.O.Am.*

Terrängformer. B. har en starkt sönderbruten topografi, där urbergsplatåer skiljas åt genom ett rikt nät av sprickdalar. Under prekambrisk tid hade urberget neddenuderats till ett åt v.s.v. svagt sluttande peneplan, vilket efter kambrosilurtidens slut genom sprick- och krosszoner samt förkast-

Skalbanken på Otterön, s. om Grebbestad, Bohuslän.

ningar uppdelades i enskilda bergblock. Dessa ha sedan under olika tider undergått olikformig höjning och utgöra de nuvarande platåerna. Genom de exogena krafternas (vittring, abrasion, rinnande vatten, is) verksamhet i svaghetszonerna utformades sprickdalarna. Bergsplatåerna kallas i kustområdet för "hamnar" (eg. betesmark) och i inlandet för "fjäll", t.ex. Vike hamn på Tjörn, Storehamn (119 m ö.h.) och Kultehamn (114 m) på Orust, Brefjället (194 m) ö. om Ljungskile, Herrestadsfjället (179 m) n.v. om Uddevalla, Skottefjäll (164 m) s.v. om Dingle, Kynnefjäll (211 m) ö. om Bullarsjöarna samt Löveråsfjället med B:s högsta punkt Björnerödspiggen (224 m) vid Idefjorden. Sprickdalarna äro väsentligen orienterade i två korsande system, ett med huvudsaklig riktning n. –s. och ett med riktningen n.ö. – s.v. Till det förra höra bl.a. Idefjorden, Bullarsjöarnas dalgång med dess fortsättning i Färlevskilen samt Göta älvs dalgång; till det senare systemet höra t.ex. Svinesund, Dynekilen, Bottna-, Åby-, Gullmars-, Saltkälle- och Byfjordarna samt Nordre älvs dalgång. *P.O.Am.*

Sjöar och floder. Bullarsjöarna, Norra och Södra, avrinna genom Enningdalsälven till Idefjorden. Till S. Bullaren flyter Kynneälven från S. Kornsjön. Örekilsälven kommer från Dalsland, rinner genom Kärnsjön och förenar sig med Munkedalsälven från Viksjön i Dalsland till Kvistrumsälven, vilken mynnar i Saltkällefjorden. Öressjön avrinner genom Bäveån till Byfjorden vid Uddevalla. S. Bohusläns största sjö, Hällungen, har genom Bratteforsån avlopp till Ljungskileviken. *P.O.Am.*

Klimat. B. har det mest utpräglade maritima klimatet av alla Sveriges landskap. Detta beror givetvis i första hand på dess läge, men därtill kommer dess karaktär av skärgårdslandskap med djupt inträngande fjordar, som verka mildrande på inlandets vintrar. Själva kustbandet har en medeltemperatur under den kallaste månaden, febr., av några tiondelar under 0° medan inlandet och gränstrakterna mot Dalsland ha omkr. —2°. I juli är temperaturfördelningen jämnare el. 16°,5—17° i hela landskapet. För året gälla följande värden: 7°,5 vid kusten, 6°,5 i inlandet. — B. tillhör ett av Sveriges regnrikaste områden. Den normala årsnederbörden för hela landskapet är 738 mm. Nederbörden är minst i kustbandet och ökar sedan successivt inåt landet. *A.H.M.*

Växtvärld. De ofta nakna, av havet under landhöjningen efter istiden i stor utsträckning renspolade bergen i skärgården samt de hårda västliga vindarna hindra uppkomsten av skog. Blott i vindskyddade dalar och vid mot ö. exponerade branter uppträda smärre lundar av ek, alm och lind. Tallens sparsamma uppträdande i kustlandet torde dels vara klimatiskt betingat, dels bero på skogsskövling i äldre tid, varigenom ljunghedar uppkommit. Granens frånvaro däremot anses bero på invandringshistoriska orsaker. Längre inåt land blir skogen mera sluten. Boken når här sin n.ö. gräns i Sverige inom Foss och Tossene socknar. De inre och ö., mera höglänta delarna av B. äro karga och klädda av gran- och tallskogar. Västliga, oceaniska arter spela här en större roll än i övriga landskap. T.o.m. *Ilex*, järneken, utmärkande för norska kusten (se Ilexregionen), har förr förekommit. Andra västliga arter äro strandvallmo, liguster och bohuslind. Från B. äro o. 1,740 arter kärlväxter kända, men av dem anses dock blott o. 830 vara verkligt inhemska. På gr. av den livliga förbindelsen med utlandet äro de tillfälliga, införda arterna förhållandevis många. *W.*

Djurvärld. Inåt land överensstämmer djurvärlden med den i angränsande delar av Dalsland och Västergötland förekommande. I skärgårdarna finns ett rikt fågelliv av and-, más-, alk- och vadarfåglar; ejder, småskrak och strandskata äro sålunda karaktärsfåglar. På Soteskär förekommer Sveriges enda koloni av lunnefågel (fridlyst), som 1944 blott räknade 6 par. Havets djurliv är oerhört mycket rikare än vid övriga svenska kuster och studeras vid flera vetenskapliga stationer i Gullmarsfjorden: Kristineberg, Klubban, Lysekil och Bornö. Fisket omfattar i första rummet sill, vidare torsk, kolja, vitling, gråsej och långa samt

Av havet uteroderad ränna utanför Lysekil.
Ur N. J. Nilsson, "Från havsbandet till inlandet".

Landskapsbild från de lummigare delarna av Bohuslän. Tanum sn.
Foto M. Sjöbeck.

makrill och rödspätta. På sista tiden har också torfisken börjat fångas yrkesmässigt. Slutl. fiskas även hummer, räkor och krabbtaska. Ostronfångsten, som förr spelade en viss roll i B., har nu praktiskt taget upphört, men man har under senare år med viss framgång försökt att odla ostron, t.ex. i Stig- och Ellösfjordarna. Blåmusslor insamlas för konservering och som agn. *H.*

Befolkning och bebyggelse. B. låter sig ur natur- och bebyggelsegeografisk synpunkt uppdelas i tre regioner: Inlandet (skogsbygden) omfattar i stort sett den del av B. som ligger ö. om Bohusbanan och karakteriseras av större, sammanhängande, mer el. mindre skogklädda bergsplatåer, vilka ha en ytterst gles bebyggelse, samt långsträckta dalar med tätare befolkad jordbruksbygd. Kustlandet (jordbruksbygden) har mindre och delvis skog- men oftast ljungklädda bergsplatåer utan nämnvärd bebyggelse samt kortare öppna dalar med sammanhängande, relativt tätbefolkad jordbruksbygd och spridda bebyggelsecentra. Kustbandet och skärgården (fiskägesbygden) präglas av små ljungklädda el. helt kala bergspartier och av dalbottnar under havsytans nivå samt tätt agglomererad bebyggelse.

B. är synnerligen rikt på minnen från förhistorisk tid. Den äldsta stenåldersbebyggelsen för 8,000—9,000 år sedan var bunden till den dåv. stranden, vilken i n. B. ligger drygt 100 m, i s. B. drygt 20 m över den nuv. Först under slutet av bronsåldern och början av järnåldern ägde en livligare bosättning rum mera avlägset från stranden, och under 400-talet e Kr. förekom en påtaglig förskjutning av bebyggelsen till inlandet. Under medeltiden var bebyggelsen utbredd över hela landskapet, om ock glesare i inlandet, och alltjämt bunden till dalarna. I samband med en kraftig befolkningstillväxt och jordbruksbyarnas sprängning vid laga skiftet under förra hälften av 1800-talet förekom ett betydande nyröjningsarbete på skogs- och hagmark och en vittomfattande utflyttning till backstugor och torpställen på bergsplatåerna. Denna torpbebyggelse kulminerade o. 1860, varefter den övergavs i samband med emigration och utflyttning till industriorter och skärgårdens fiskägen. Under åren 1750—1850 ökades B:s befolkning med omkring 140 %, varefter den kraftiga befolkningstillväxten avsevärt avtog (ökning med 23 % 1850—1914) för att fr.o.m. 1914 efterträdas av en ännu pågående folkminskning. Städernas folkmängd har som framgår av nedanst. tab. konstant ökats.

Bohusläns folkmängd 1757—1946.

År	Landsbygden	Städerna	Landskapet
1757	56,967	4,086	61,053
1805	82,664	7,098	89,762
1850	130,572	7,061	137,633
1914	144,976	24,346	169,322
1946	115,731	33,961	149,693

En för B. karakteristisk bebyggelsetyp utgöra de ytterst tätbefolkade fiskägena i s. och mell. skärgårdsregionerna (i stort sett till Bottnafjorden i n.). Flertalet av dessa kunna ledas tillbaka till den stora sillfiskeperioden 1747–1808. Följ. fiskägen hade 1945 minst 75 yrkesfiskare: Göteborgs skärgård: Fotö 126, Hönö Klova 336, Hönö Röd 181, Öckerö 281, Björkö 215, Hälsö 189, Knippla 226, Hyppeln 109, Rörö 158; Tjörn-Orust-området: Åstol 205, Dyrön 98, Klädesholmen 89, Ronnang 134, Kyrkesund 108, Mollösund 78, Käringön 75; Skaftölandet: Grundsund 160; Sotenäset: Malmön 76, Fisketången 133, Gravarne 285, Smögen 346; Strömstads skärgård: Resö 112, Sydkoster 123. Ett 60-tal fiskägen hade mer än 20 yrkesfiskare.

B. har fem städer samt Grebbestads köping. Strömstad (3,146 inv. 1947) blev köping 1667 och stad 1672, Uddevalla (22,323 inv.) var stad redan före 1498, Lysekil (5,510 inv.) fick stadsrättig-

Gränd i ett bohuslänskt fiskläge.
Ur N. J. Nilsson, "Västkust".

Kustångare i Smögens hamn.
Foto K. O. Sjöström

heter 1903 och är landskapets yngsta stad, Marstrand (1,270 inv.) grundades trol. 1225, Kungalv (3,750 inv.) flyttades 1680 till sin nuv. plats vid foten av berget Fontin. *P.O.Am.*

Ekonomisk geografi. 1940 hade B. en folkmängd av 154,464 personer, av vilka 124,908 (80,9 %) voro bosatta på landsbygden och 29,556 (19,1 %) i städerna. Befolkningen fördelade sig på de olika yrkesgrupperna så som framgår av nedanst. tab. Siffrorna ange procent av landsbygdens, resp. städernas befolkning.

Befolkningens procentuella fördelning på yrkesgrupper 1940.

	Landsbygden	Städerna
Jordbruk med boskapsskötsel	41,7	3,7
Fiske	8,6	
Industri och hantverk	28,5	50,5
Samfärdsel	7,7	27,8
Handel	4,8	
Allmänna tjänster och fria yrken	4,9	12,5
Husligt arbete	2,1	5,4
Ospecificerad verksamhet	2,4	

Jordbruk. 1944 hade B. 86,263 ha (19,4 % av landarealen) åker, 2,273 ha (0,5 %) slätteräng, 2,633 ha (0,6 %) kultiverad betesäng, 14,412 ha (3,2 %) annan betesäng, 151,300 ha (34,0 %) skogsmark och 188,075 ha (42,0 %) övrig mark. Västra Hisings, Inlands södra, Kville och Tunge hdr äro mest uppodlade med resp. 31,9, 24,8, 24,7 och 24,1 % åker, medan för de skogrika Bullarens, Sörbygdens och Vette hdr i inlandet motsv. siffror äro 10,9, 15,7 och 16,9. Antalet brukningsdelar uppgick 1944 till 16,032, varav 13,8 % på mindre än 0,25 ha, 16 % på 0,26—1, 12,8 % på 1—2, 21,5 % på 2—5, 22,8 % på 5—10, 11,1 % på 10—20, 1,8 % på 20—30, 0,6 % på 30—50 och 0,3 % på mer än 50 ha. Endast 9 gårdar ha mer än 100 ha åker. Jordbrukens genomsnittliga storlek utgjorde 1937 på landsbygden (13,540 brukningsdelar) 32,1 ha, varav 6,3 ha voro åker. B. är till följd av den starkt brutna topografien ett typiskt småbrukarlandskap. De största gårdarna finnas i de långsträckta sprickdalarna i inlandet inom Bullarens och Sörbygdens hdr samt på Tanum-slätten med för dessa områden i medeltal 51,8 ha pr brukningsdel. De minsta gårdarna finnas på öarna Orust och Tjörn med i medeltal 20,0 ha pr brukningsdel.

Åkerjordens användning och avkastning.

Växtslag	Areal 1945 (Bohuslän) i ha	Areal 1945 (Bohuslän) i % av landarealen	Skörd i dt pr ha i medeltal 1936—45 (Göteborgs och Bohus län)
Höstvete	2,879	3,3	18,5
Vårvete	4,418	5,1	16,2
Höstråg	3,263	3,8	16,8
Vårråg	89	0,1	11,4
Korn	203	0,2	17,8
Havre	18,394	21,3	17,2
Blandsäd	4,930	5,7	17,7
Potatis	3,932	4,6	134,3
Foderrotfrukter	940	1,1	383,3
Baljväxter	969	1,1	15,2
Grönfoderväxter	2,552	3,0	
Vall till slåtter	28,614	33,2	
Annan vall	9,166	10,6	
Övriga växtslag	437	0,5	
Helträda	5,002	5,8	
Obrukad åker	465	0,5	

Inom Inlands Torpe, Inlands Fräkne, Kville och Stångenäs hdr upptager vetet 10—11,5 % av åkerarealen, medan rågodlingen är särsk. stark (10—12 % av åkerarealen) i Bullarens, Sörbygdens och Vette hdr. Havreodlingen är relativt jämnt fördelad liksom odlingen av blandsäd. Ett undantag utgör Tjörn, där havreodlingen är jämförelsevis ringa (17 % av åkern), medan blandsäden upptager 18 % av åkerarealen. Områden med särsk. stor potatisodling (10 % av åkern) äro Tjörn och Hisingen. Grönsaksodling i större omfattning, ej minst för konservindustriens behov, förekommer på Orust och Tjörn. En påtaglig

tendens finnes till lantbrukets förskjutning mot ökad animalisk produktion. Nedanst. tab. visar husdjursstockens storlek. Fårstocken har sedan 1937 ökat med c:a 80 %.

Antal husdjur 1944.

	Antal djur	Djur pr ha reducerad[1] jordbruksareal
Hästar	19,020	20,8
Nötkreatur	84,870	93,0
därav kor	51,570	56,6
Svin	27,750	30,5
Får	15,280	16,8
Getter	70	
Höns	322,420	
Bisamhällen	23,660	

[1] Åker jämte till åker omräknad äng.

Skogsskötseln är nära förbunden med jordbruket, i det att 86 % av skogsmarken tillhöra enskilda jordägare och endast 22 % av samtliga brukningsdelar sakna skogsmark. Skogstillståndet är emellertid mindre gott, dels emedan stora arealer till skog tjänlig mark endast äro glest trädbevuxna el. utgöras av kal ljungmark, dels emedan bestånden till övervägande delen utgöras av ung och medelålders skog. Detta tillstånd är följden av äldre tiders misshushållning i form av rovdrift, svedjebruk och ljungbränning. Proportionen mellan de olika trädslagen är ungefär: gran 40 %, tall 35 %, björk 15 %, övriga 10 %. Den årliga tillväxten utgör c:a 3 m³ pr ha produktiv skogsmark. De viktigaste flottlederna äro Kynneälven, Örekilsälven, Bullarsjöarna och Munkedalsälven. Genom initiativ från hushållningssällskapet, Skogsvårdsstyrelsen och enskilda personer har sedan slutet av 1800-talet åstadkommits en avsevärd förbättring i skogstillståndet. Propagandan för rationell skogsvård och direkta åtgärder i form av skogsodling och betesfredning ha resulterat i att o. 1/3 av det nuv. skogsbeståndet är mer el. mindre kulturskog. Det kan beräknas, att tillfredsställande skogsförhållanden, med fullt utnyttjande av skogsmarken, böra kunna inträda o. år 2000.

Fisket utgör sedan gammalt en huvudnäring i B., mer än i något annat landskap. 1945 sysselsatte fisket 5,763 yrkesfiskare och 940 binäringsfiskare samt gav 1940 direkt uppehälle åt 7,8 % av landskapets befolkning (8,8 % om städerna frånräknas). Fiskredskap och båtar representerade 1945 ett anskaffningsvärde av i runt tal 30 mkr, varav 1/4 kom på redskapen. Båtarnas antal uppgick s.å. till 3,946, varav 1,806 voro motordrivna. Flertalet båtar var i storleksklass 30 bruttoton el. mindre, under det att 195 båtar voro på mer än 50 ton. Antalet i de olika fiskena sysselsatta fiskare 1945, dels i Göteborgs och Bohus län, dels i landskapet B., samt fångstmängd och fångstvärde (länet) framgår av tab. å sp. 390.

Industrien sysselsatte 1940 22 % av landsbygdens yrkesverksamma befolkning, varav o. 1/4 kom på stenindustrien. Denna, som är starkt bunden till kusten, beroende på kravet på billiga transporter, är lokaliserad till granitområdet från Gullmarsfjorden i s. till Idefjorden i n. med ett centrum på Stångenäset och Sotenäset och ett annat vid Idefjorden. Mer el. mindre rena sten-

Från Bohusläns granitindustri. Först sprängas de stora granitblocken loss ur berget, sedan kilas de sönder i mindre block.

Ur N. J. Nilsson, "Från havsbandet till inlandet".

Fisket i Bohuslän 1945.

	Antal fiskare		Fångst i ton (länet)	Värde i 1,000-tal kr (länet)
	länet	Bohuslän		
Sillfiske				
med snörpvad i Kattegatt och Skagerak[1]	573	573	9,379	2,480
med drivgarn i Kattegatt och Skagerak	55	55	38	34
vid Island	140	140	1,249	1,059
Skarpsillfiske				
med trål	2,119	1,542	4,048	2,371
med vad till ansjovisinläggning	533	533	1,251	791
med vad till sardininläggning	189	189	632	302
annan fisk än skarpsill			1,899	1,042
Makrillfiske				
med dörj i Kattegatt och Skagerak	923	881	990	667
med drivgarn	1,215	1,161	3,320	2,610
med vad	287	189	740	453
Krokfiske efter tonfisk	16	16	4[2]	2,8
Koljebackefiske	681	613	765	446
Hajfiske	—	—	—	—
Pilkfiske	6	6	28	16
Storsjöfiske	309	309	2,658	2,371
Snurrevadsfiske				
i Kattegatt och Skagerak	973	836	8,890	7,158
i Nordsjön	300	300	4,771	4,386
Trålfiske				
med motorbåt i Kattegatt och Skagerak	2,857	2,280	35,623	10,196
med motorbåt i Nordsjön	1,037	775	7,823	6,997
med motorbåt i Östersjön	987	645	3,775	2,353
med ångbåt	110	—	3,737	2,959
Hummerfiske	1,965	1,868	200	1,861
Krabbfiske			125	188
Fiske efter nordhavsräka	334	334	411[3]	1,889
Bottengarnfiske	81	81	267	197
Kustfiske			2,353	1,314

[1] Säsongen 1945 46.

[2] Totalfångsten av tonfisk, som även erhålles vid trålfiske, uppgick till 540 t med ett värde av 266,000 kr.

[3] Totalfångsten av nordhavsräka, som även erhålles vid trålfiske, uppgick till 676,780 kg med ett värde av 3,082,455 kr. Vid fisket efter nordhavsräka erhölls därjämte o. 143 t fisk till ett värde av 159,000 kr.

huggarsamhällen äro Malmön och Vejern i Askums sn samt Hunnebostrand i Tossene sn. Omfattande konservindustrianläggningar ha bl.a. Klädesholmen (ett 20-tal fabriker), Gullholmen, Ellös, Gravarne, Grebbestad, Lysekil och Strömstad. Munkedals pappersbruk i Foss sn är den enda koncentrerade större industrien utanför städerna och sysselsätter o. 650 arbetare. I skärgårdszonen finns ett 25-tal varv, ofta kombinerade med mekaniska verkstäder, och som typiskt hantverk drives en omfattande tillverkning av småbåtar i sht på Orust. Se vidare art. om städerna i B. *P.O.Am.*

Fornlämningar. Den äldsta bosättningen kännetecknas av några benredskap och stenhackor från tidig del av äldre stenålder. Närmast följande skede betecknas i s. av skivyxor och kärnyxor av flinta, i n., där flinta saknas, av s.k. lihultyxor. Från denna period finnas talrika stenåldersboplatser. De sträcka sig sedan genom hela stenåldern; inalles äro åtskilligt över 1,000 kända. Då de i allm. följa de forntida kusterna, träffas de på för olika tider växlande höjd ö.h., alltefter de höjningar och sänkningar landet undergått. Dösar, gånggrifter och hällkistor förekomma i stort antal. Särsk. bekant är en gånggrift vid Berg i Bokenäs sn, omgiven av en vacker stensättning. Enmansgravar äro hittills icke påvisade, men förekomsten av båtyxor i för dylika gravar typiska fyndkombinationer gör det troligt, att även sådana funnits. — Till bronsålderns märkligaste fornminnen höra hällristningarna, vilka i B. förekomma i större antal än i något annat svenskt landskap och även uppvisa en ovanlig formrikedom. Ojämförligt talrikast äro de i Tanums sn. De träffas mest i det inre av landet i nära anslutning till de sedan forntiden odlade åkrarna. Gravarna från denna tid utgöras av rösen. Karakteristiskt är deras ofta dominerande läge uppe på de kala bergshöjderna. Vid Åseby Sörgården i Solberga sn ha avfallshögar från bronsåldersboplatser blivit undersökta; dylika äro mycket sällsynta i Norden. — Från järnåldern finnas talrika gravfält. Gravarna från århundradena f.Kr. äro brandgravar under flat mark. Under romersk järnålder övergick man till jordblandade rösen och låga högar. Ett dylikt gravfält vid Ytter Restad i Hålta sn har undersökts och visat sig innehålla såväl skelett- som brandgravar. Från samma tid är det ståtliga gravfältet vid Greby i Tanums sn med talrika högar och bautastenar, liksom en rikt utstyrd skelettgrav vid Lilla Jored i Kville sn, vilken påträffades 1816. Högarna fortsätta in i folkvandringstid och vikingatid. På gravfälten äro de vanl. rätt små, medan ensamliggande kunna nå ansenliga mått. B:s största hög, Grönhög vid Hede i Skee sn, har en höjd av 6 m; vid undersökning påträffades i den en brandgrav från folkvandringstid. Andra gravformer äro treuddar och skeppsformiga högar. — Bautastenar och domarringar äro vanliga. Den största domarringen finnes vid Blomsholm i Skee sn invid det ryktbara "stenskeppet", en väldig skeppssättning av resta stenar. I Tanums sn stå två märkliga runstenar med äldre runor, den ena på Röö, den andra numera rest vid kyrkan. Stenar med yngre runor äro sällsynta. — De rätt talrika bygdeborgarna torde väl gå tillbaka till yngre järnålder. *P.E.O.*

Historia. I äldre tid utgjorde kustområdet mellan Göta älv och Svinesund Vikens lagmansdöme; det nuv. namnet är av senare datum och härrör ur det administrativa begreppet Bohus län, varmed urspr. avsågs endast den s., under slottshövdingen på Bohus (anlagt 1308) lydande delen. Landet indelades förr i två större områden, näml. i s. Älvsyssel från Göta älv till uddevallatrakten och n. därom Ranrikesyssel el. Viken till Svinesund; hit räknades även till 1658 Enningedalens sn i Norge. Utom i dessa två sysslor var B. indelat i 16 skeppsredor (skeppslag). Beträffande landskapets äldsta historia föreligga endast få säkra uppgifter; det börjar framträda mera först från 1200-talet. B. synes ha tillfallit Norge, då detta i slutet av 800-talet enades av Harald Hårfager, och förblev norskt praktiskt taget till Roskildefreden 1658. Under den äldre medeltiden hade det endast en stad, Konungahälla (nära nuv. Kungälv), som var en betydande ort. På 1200 talet gick B. starkt framåt. Liksom förut det skånska blev även det bohuslänska fisket beroende av de tyska hansestäderna, vilka på denna tid fingo stort inflytande i B. Under 1200-talet grundades de fyra från medeltiden kända klostren i B., näml. franciskanklostren i Konungahälla och Marstrand, augustinklostret i Konungahälla samt premonstratensklostret i Dragsmark, samtliga rikt begåvade av de norska härskarna. I slutet av samma årh. anlade Håkon Magnusson Marstrands stad och 1308 Bohus slott, vilket under den följande tiden kom att bli B:s viktigaste punkt som säte för den norska styrelsen och landskapets starkaste fäste. Under den svensk-norska unionen 1319—43 var Bohus ofta Magnus Erikssons residensort. B:s läge i gränsområdet mellan Sverige och Norge utsatte det för ständiga infall och härjningar under de talrika krigen. För en kortare tid (1523—32) kom B. under Sve-

Ruiner av Bohus slott. Se även bild vid Bohus fästning.
Ur "Bohuslän" (1943).

rige men återlämnades till Danmark av Gustav Vasa mot en lösensumma. Under sjuårskriget (1563—70) sökte Erik XIV utan resultat komma i besittning av B. I senare hälften av 1500-talet inföll en märklig sillfiskeperiod med Marstrand som medelpunkt: den danska regeringen sökte reglera fisket genom en mängd förordningar, som bevarats, de s.k. Marstrands motböcker. Under Kalmarkriget (1611—13) blev Konungahälla 1612 förstört av svenskarna; staden flyttades sedan av Kristian IV uppför älven, nu under namnet Kungälv. B. led mycket under de täta krigen mellan Sverige och Danmark på 1600-talet; upprepade gånger har Bohus blivit belägrat och landet härjats, de s.k. Hannibals- (1644—45), Krabbe- (1657—58) och Gyldenlöve- (1675—79) fejderna. Genom freden i Roskilde 1658 övergick B. definitivt i Sveriges besittning. Under Karl XII:s fälttåg mot Norge 1716—18 erövrade den norske sjöhjälten Tordenskjold Marstrand och slog en svensk eskader i Dynekilen; däremot misslyckades hans angrepp på Strömstad. B. var genom de ideliga krigen så utarmat, att man 1742 var betänkt på att återlämna det till Danmark. Under senare hälften av 1700-talet gick landskapet åter framåt, på gr. av att sillfisket ånyo vidtog utanför kusterna. Då Danmark 1788 angrep Sverige, besatte en dansknorsk här under prinsen av Hessen stora delar av B., sedan svenskarna blivit slagna vid Kvistrum, men utrymde det redan s.å., då vapenvila ingåtts genom Englands ingripande. *H.Bg.*

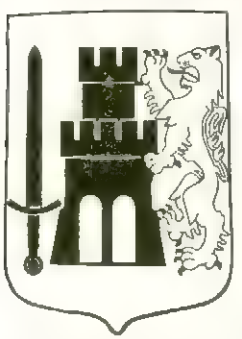

Vapen. Enl. k.br. av 18/1 1884 är B:s vapen "i silverfält krenelerad fästning, röd, med två portar, guld, med gångjärn och lås svarta; till h. ett upprätt svärd, blått, till v. ett upprätt lejon, naturlig färg, rest emot fästningen". Vapnet har tillkommit under svensk tid.

Ortnamn. Ortnamnsskicket i B. visar, särsk. i n., anknytningar till Norge, medan man framför allt i s. finner flera drag gemensamma med Dalsland och Västergötland. Ingen bohuslänsk ortnamnstyp kan med säkerhet föras längre tillbaka i tiden än till förhistorisk järnålder — någon förbindelse mellan bronsålderns hällristningar och bestämda namntyper har ej kunnat fastställas. De viktigaste i B. mötande namntyperna äro (i ungefärlig åldersföljd): 1) *-vin* (gräsrik mark, betesmark), ombildat till *-(e)n, -e, -(e)ne* m.m. (Järpen, Tossene), 17 säkra fall (3 sockennamn), nästan alla i norra B. 2) *-hem* (område, trakt, gård), nu *-um, -im, -m* (Tanum, Björnim, Säm), c:a 38 st (4 sockennamn), varav ung. 2/3 i n.; typen möter i mots. till *-vin* även i s. och på de stora öarna. 3) *-landa, -land* (mark vid vatten, strandmark), det förra vanligast i s., det senare i n. (Jörlanda, Lommeland), 51 st (8 sockennamn). 4) *-stad* (boplats, bostad), c:a 30 "äkta" fall (3 sockennamn), de allra flesta i n.; typen tycks gå längre ned mot kusten än de äldre *-vin* och *-hem*. 5) *-by, -bö, By(n), Bö(n)* (by, gård), c:a 110 st (8 sockennamn), vanligare i s. än i n., oftast vid el. nära kusten. 6) *-säter* (fäbod, betesmark), 10 st (1 sockennamn, Bragasäter, nu Brastad), de flesta i n. Betydelsen 'fäbod' möter också i 7) *-stala, Stala, Stale,* motsv. no. *støl,* c:a 10 st (1 sockennamn) ned till s. Orust. Bland yngre namntyper märkas (siffrorna avse endast i jordebok upptagna namn): 8) *-torp, Torp,* c:a 120 (1 sockennamn), 9) *-hult, -holt, -hålt, Hålt, Hålta* (träddunge, skogsbacke), c:a 60 (1 sockennamn), mest i n. och i inlandet ö. om Uddevalla, och framför allt 10) *-röd, -red* samt sidoformerna *Ryr(a), Rör(a)* (röjning) med icke mindre än c:a 500 representanter (5 sockennamn); gruppen har tvåfaldigt ursprung, fno. *rióðr* och *ruð,* och innehåller nog liksom de närmast föregående olika kronologiska skikt; den är den enda, i vilken man stundom finner ett kristet personnamn i förra leden. Yngre namntyper, syftande på röjning i skog, stundom i förening med svedjande, äro *-kas(en), bränna, -bråten, Bråten, -bråtarna, -tvet, Tvet(en), plats.* — Enkla namn utan bestämd slutartikel (Bro, Bö, Foss, Torp) förekomma i olika åldersskikt, och av de byar, som omfatta 5 mantal el. mer och därför kunna förmodas vara mycket gamla bebyggelser, ha c:a 25 % dylika namn. Ortnamn, vittnande om hednisk kult, finnas sparsamt i hela B., t.ex. Torslanda, Fressland (till *Frö*), Fröland (till *Fröja*); Skee, tidigare Skeðjuhof, vittnar om en gudinna *Skädja.* Ordet *hov,* (hedna-)tempel, ingår i minst 4 namn. Högst osäkert är, huruvida *sol* i de talrika Solberga, Solbräcke, Solhem i någon utsträckning minner om gammal solkult; i de flesta fall beteckna nog dessa namn endast platsen som solig. Om olika samfundsklasser i gången tid vittna namn som Tegneby (3 st), Karlaby (2 st), Svenneby (2 st). — B:s ortnamn undersökas genom Institutet för ortnamns- o. dialektforskn. vid Göteborgs högsk., som utger det stora verket "Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län" (hittills 10 bd). *L.*

Dialekterna äro, som man av landskapets läge och historia kan vänta, typiska gränsmål. De visa överensstämmelser med såväl omgivande svenska som norska och danska mål. Betydande skiljaktigheter råda mellan dialekterna i n. och s. B. De förra visa anknytning till sydöstnorska mål, de senare till götiska (västgötska). Den viktigaste gränslinjen mellan n. och s. egenheter går vid Gullmarsfjorden, som sedan gammalt utgjort en betydande kulturell gräns. Man kan också iaktta en påtaglig skillnad i kultur och språk mellan kustområdet och de inre delarna. Vissa egenheter i bohuslänskan äro gemensamma för de danska, svenska och norska kusttrakterna kring Kattegatt och Skagerak: för äldre *k, p, t* efter vokal har bohuslänskan i sin helhet *b, d, g: skebb,* skepp, *haga,* haka, *båd,* båt; för äldre *g* har den bilabialt *w* (ung. = eng. *w*) efter bakre vokal, *j* efter främre: *hawwe,* hage, *väjj,* väg. I huvudsak västnordiska drag äro: övergång av *ju* till *y,* t.ex. *lys,* ljus; *jö* motsv. sv. *ju* i ord som *tjör,* tjur; utebliven diftongering av samnordiskt kort *e,* i sht i kortstaviga ord med *a* i ändelsen: *ställa,* stjäla; *u* i enstaviga ord på vokal: *ku,* ko; *a*-omljud i ord som *kolle,* kulle; *u*-omljud i ord som *bolk,* balk,

dogg, dagg, *moska*, maska; konsonantassimilationer i ord som *bratt*, brant, *bräcka*, sluttning (jfr östligare *brink*), *sopp*, svamp. Bland viktigare skiljaktigheter mellan syd- och nordbohuslänska mål må nämnas: i s. öppet *a* framför långt *k*-ljud, i n. slutet (t.ex. i *backe*); i s. *knä*, i n. *kne*; i s. *barn* i både sing. och plur., i n. *bån* i sing., *bon* (slutet *o*) i plur.; i s. *hammar*, hammare, i n. *hämmår* med tilljämning; i s. slutet *a* för äldre *o* framför långt *k*-ljud (t.ex. *stack*, stock), i n. slutet *å*-ljud; i s. bilabialt *w* motsv. äldre *hv* och i förbindelserna *kv* och *sv* (t.ex. *wid*, vit, *kwärn*, kvarn, *schwal[e]*, svål), i n. samma *v*-ljud som i riksspråket; i s. hårt *sk* framför len vokal och i stor utsträckning för *sje*-ljud över huvud taget (t.ex. *skär*, skär, *skö*, sjö, *skärna*, stjärna), i n. överallt *sje*-ljud. Många skillnader framträda inom formläran: i s. kvarstående *-t* i supinum av verb (*kastat*, *drevet*, drivit), i n. bortfallet *-t* (*kasta*, *drevve*); i s. former som *fyllde*, *trudde*, trodde, i n. *fyllte*, *trutte*; inom substantivböjningen: i s. *sänga*, sängen, *husa*, husen, *kråga*, kråkan, i n. *sänge*, *huse* (med spetsigt *e*), *kråga*, (med slutet, halvlångt *a*); i s. *sängera*, sängarna, *krågera*, kråkorna, i n. *sängene*, *krågene*; i s. *rötter* el. *rudder*, *nätter*, i n. *ruddar*, *nättar* el. *näddar*. Sydbohuslänskan är snarast ett götalandsmål, nordbohuslänskan ett sydöstnorskt mål. *Jzn.*

Folkkultur. Då strandlinjens sträckning på gr. av skärgård och sönderskuren kust varit i förhållande till arealen ojämförligt större i B. än i något annat svenskt landskap och då den odlingsbara jorden i dalgångarna samtidigt varit begränsad, har därav följt, att kustlandets näringsliv i äldre tid starkare än på de flesta håll visat en förening av jordbruk och fiske. Det samtida brukandet av havet och jorden har också präglat områdets folkkultur i avseende på både bebyggelse, arbetsliv och redskapsbestånd. Fortfarande är kustbefolkningen i n. B. mer fiskarbönder än längre söderut, där en renodlad fiskarbefolkning är koncentrerad till de stora fisklägena. Samtidigt bör man ha i minnet, att innanför skärgården liksom på Orust och Tjörn finns en stor enbart jordbruksidkande befolkning. Mer än naturförhållandena ha historiska betingelser åstadkommit en differentiering i B:s folkkultur. Som intet annat svenskt landskap har B. varit en gränsprovins. Där ha riken mötts, av vilka samtliga B. under olika perioder stått i växlande beroende. Fiskemetoderna ha skiftat vid olika delar av kusten, allteftersom nät- el. krokfisket dominerat. Vid Bottnaviken och vid Gullmarsfjorden men även både n. och s. därom skära tvärgränser för olika kulturföreteelser genom landskapet. Överensstämmelsen med Norge norrut, mest slående i språket, framträder i ensamgårdsbebyggelsen, i de av två parallella längor bestående gårdsanläggningarna samt i enskilda byggnadsdetaljer. Men samtidigt framträder här också en nära samhörighet med Dalsland och Värmland, och att n. B. hört till det nordskandinaviska kulturområdet markeras av att genom landskapet gått sydgränsen för bl.a. fäbodskötseln, tunnbrödet, stolphärbret och kubbstolen. Vissa husgeråd sting, ss. de svarvade dryckeskalkarna och de stora tappskålarna, ha haft ett utbredningsområde, som från Norge över B. sträckt sig långt österut i Västergötland. Kalenderstavar av norsk typ med in-

Täcke, dubbelvävnad. Inlands Nordre hd, Bohuslän.

skurna skåror i st.f. runor ha funnits i B. liksom i andra västsvenska landskap ända upp till Jämtland. I s. B. pekar kultursamhörigheten åt andra hållet. Här finns bebyggelse och kringbyggda gårdar av halländsk typ, och skiftesverk användes vid sidan om knuttimring. Stolar med halmflätad sits äro en exponent för möbelbeståndets mera sydsvenska karaktär. Utbredningsområdenas fördelning i B. ger dock ingen entydig klarhet om forna kultursammanhang. I s. B. finnas dubbelvävnader, "finnvävnader", med motsvarigheter i ö. och n. Norge samt i Jämtland och Härjedalen. Men i samma del i landskapet har också funnits rikligt med rödlakan, en vävnadsteknik som främst levat kvar i de gammaldanska provinserna och deras gränstrakter samt på Vestlandet i Norge. Som vikar av Nordsjön ha Skagerak och Kattegatt haft en stor kulturförmedlande betydelse. Här har havet förenat, så att Västeuropa blivit det fjärde av B:s grannland. Sammanhanget framträder främst i likartade båtformer, fiskredskap och i motsvarigheter i terminologien. I hög grad olika äro dock de sociala förhållanden, under vilka fisket bedrivits i B. och utmed Nordsjöns kuster i s. och v. Fiskarna i B. ha på ett annat sätt än sina yrkesbröder utanför Norden varit ekonomiskt självständiga, och deras fiskelag ha på ett egenartat sätt varit samfällighetsföretag med allas rätt att bestämma. — Folkminnena i B. ha en starkt norsk prägel. Så ha flera upptecknade sagor en tydligt norsk typ (t.ex. "Pojken som skulle måka efter jättens oxe", Polyfem-motivet m.fl.), och bland folkvisorna ha de speciellt norska kämpavisorna haft en framskjuten plats. Bland sägnerna förtjänar nämnas den även i Norge kända historien

om "Håvålen", en havsgosse, som metades upp ur havet, gifte sig och blev stamfader till en ännu kvarlevande ansedd fiskarsläkt. Karakteristiskt norskt är även att t.ex. vid kyndelsmässa dricka "Eldborgs skål" och att som första vår- el sommardag, den dag då "tranan bär ljus i säng", fira Gregorius (12/3) i st.f. i övriga Sverige Marie bebådelsedag (25/3). *[v.Sw]Sn.*

Konsthistoria. B. uppvisar i motsats till andra äldre svenska kulturbygder relativt få och oansenliga kyrkliga minnesmärken från medeltiden. Kyrkorna äro i de flesta fall ombyggda och förändrade under de senaste årh., samtliga kloster ha nedbrutits, och de äldre kyrkliga inventarierna ha ersatts av nyare. En vanligt förekommande kyrkobyggnadstyp, påverkad av irisk-angelsaxisk arkitektur och sannolikt införd direkt el. över Norge med engelska missionärer, saknar torn och har långhus och mindre kor med rak avslutning i ö. Hit hör bl.a. Svenneby. Även absidkyrkor förekomma, t.ex. Bokenäs, en av landskapets ståtligare medeltida kyrkor. På flera håll förekomma märkliga takmålningar i olja, vanl. från 1700-talet, ss. i Svarteborg, Svenneby och Säve av Johan Schönfeldt). Bland nyare kyrkliga byggnadsminnen må nämnas Uddevalla kyrka, återuppförd i nyantik stil efter branden 1806, samt Lysekils ståtliga granitkyrka i spetsbågsstil, invigd 1901. Byggnadsmaterialet inom B. är till största delen trä, även i städerna, varför någon mera betydande profanarkitektur ej har bevarats till vår tid, om man frånräknar den väldiga ruinen av Bohus fästning* samt fästningen Karlsten*. — B:s natur har i senare tid skildrats av bl.a. Karl Nordström och dess folkliv av Carl Wilhelmson, båda födda i B. *G.V.*

B. i litteraturen. I skönlitteraturen är B. ofta behandlat. Th. Thorild (f. i Svarteborg) och J. Börjesson (f. i Tanum) ha ej lämnat några skildringar från sin hembygd; den bohuslänska naturens och folklivets förste skildrare var — bortsett från enstaka motiv hos P. Elgström, J. Ekelund (f. på Tjörn), G. H. Melin och Fredrika Bremer — Emilie Flygare-Carlén, f. Smith (i Strömstad), bland vars talrika efterföljare de mest betydande varit Fr. Nycander (1867—1944, f. i Uddevalla), Ejnar Smith (1878—1928, f. i Jönköping, men tillhörande strömstadssläkten), Ejnar Hedeman (eg. Larsson, 1894—1919), Daniel Berg (f. 1887 i Naverstad), Jeanna Oterdahl (f. 1878 i Uddevalla), Evert Taube (f. 1890 på Vinga), Torsten Sandberg (1900—1946, f. i Uddevalla), Gunnar Edman (f. 1915 i Marstrand), kulturhistorikern Claes Krantz samt dialektförf. Ewald Wetterström (f. i Torp 1887). Skildringar från B. förekomma även i otaliga äventyrsromaner från sjön och i badortsnoveller samt hos G. af Geijerstam, S. Lagerlöf och M. Koch m.fl. Se även litt.-anvisningar nedan. *C.V.J.*

Litt.: J. Alin, "B." (1930); M. Sjöbeck, "B. och Göteborg" (1932); "Bohuslänska studier tillägnade Oscar von Sydow" (1933); "Geografdagarna i Göteborg 1937" (2 uppl. 1938); C. Krantz, "Göteborg och B." (1943); "B. Landskapet vid Västerhavet" (1943). — De geol. kartbladen (Strömstad, Fjällbacka, Uddevalla och Göteborg) i skalan 1:100,000 (SGU, ser. Ac, nr 1—4, 1902); R. Sandegren & H. E. Johansson, "Beskrivning till kartbladet Göteborg" (SGU, ser. Aa, nr 173, 1931); E. Ljungner, "Spaltentektonik und Morphologie der schwedischen Skagerrak-Küste", 1—3 (1927—30); P.-O. Atlestam, "B:s ljunghedar" (1942); I. Hessland, "Marine Schalenablagerungen Nord-Bohusläns" (1943); B. Asklund, "Svenska stenindustriområden" (SGU, ser. C, nr 479, 1947). — J. Lindner, "Skogens krönika i Göteborgs och Bohus län" (1935); H. Fries, "Göteborgs och Bohus läns fanerogamer och ormbunkar" (1945). — L. Dalén, "Den bohuslänska fiskelägesbygden" (1941). — "Bidrag till kännedom om Göteborgs och B:s fornminnen och historia" (1874–1913), fortsatt av "Göteborgs och B:s fornminnesfören:s tidskr." (1914 ff.); G. Sarauw & J. Alin, "Götaälvsområdets fornminnen" (i "Skrifter utg. till Göteborgs stads 300-årsjubileum", 3, 1923); "B:s fornminnes- och hembygdsförbunds årsbok Vikarvet" (1929 ff.). — A. E. Holmberg, "B:s historia och beskrifning" (1842—45, omarb. uppl. av G. Brusewitz 1867); G. Brusewitz, "Elfsyssel" (1864); W. Berg, "B:s forntid" (1906), "B:s historia" (1912–20); E. Olán, "B:s krönika" (1918). — "Skrifter utg. av Inst. för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högsk." (1918 ff.); H. Lindroth i "Sverige", 3, utg. av O. Sjögren m.fl. (1921); A. Janzén, "Vokalassimilationer och yngre u-omljud i bohuslänska dialekter" (1933), "Studier över substantivet i bohuslänskan" (1936), "Det västsvenska yngre u-omljudet på *a* i kortstaviga ord" (1941); E. Abrahamson, "Västsvenska ordstudier" (1936). — "Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län" (1923 ff.); Hj. Lindroth, "Bohuslänska ortnamn och bohuslänsk bebyggelsehistoria" (1946). — C. A. Tiselius, "B:s gamla adliga gods och sätesgårdar" (1925), "B:s märkligare gårdar" (1926—27); J. Kalén, "Bohuslänska gränsmärken" (1933); S. Erixon, "Hur Norge och Sverige mötas" (i "Inst. för sammenlignende kulturforskning", ser. A, 15, 1933). — Bibliogr. över B. ha givits av C. V. Jacobowsky i "Böcker om B." (1922) och S. Aberstén & C. A. Tiselius i "Göteborgs och Bohus län i litteratur, karta och bild intill utgången av år 1923" (1924) samt i "Tillägg och rättelser intill utgången av år 1930" (1934).

Bohusläningen, sedan 1926 daglig morgontidning i Uddevalla, frisinnad, länstidning för Bohuslän och Dalsland, grundad 1878 och i 40 år redigerad av boktryckare T. Malmgren. B. överlåts 1918 till ett ab. med S. Björkman som red. Sedan 1946 är K. I. F. Blomberg (f. 1906) red.

Bohusläns fornminnes- och hembygdsförbund, en sammanslutning av landskapets lokala hembygdsföreningar, bildad 1929; utger årsboken "Vikarvet". B. är representerat i Kulturminnesrådet för Göteborgs och Bohus län.

Bohuslänska fiskarefonden bildades 1903. Med den är numera sammanslagen Fonden till förbättrande av länets skärgårds- och kustallmoges ställning. Fondens uppgift är huvudsakl. att avhjälpa el. lindra nöden för efterlevande till bohuslänska fiskare, vilka omkommit genom olyckshändelse under yrkets utövande, samt i övrigt att lindra tillfällig nöd hos kustbefolkningen och förbättra fiskarbefolkningens utkomstmöjligheter. Fonden uppgick 1946 till c:a 664,000 kr.

Bohusläns regemente, I 17, leder sitt ursprung

från den 1661 uppsatta Bohus-Jämtlands kavalleribataljon (sedermera riksänkedrottningens livreg. till häst) och dragonreg. i f.d. danska provinserna. I samband med nedrustningen 1720 sammanslogos dessa förband till Bohusläns kavalleri- och dragonreg. för att 1776 bilda Bohusläns reg. till häst och fot och från 1791 Bohusläns infanterireg. Reg. har deltagit i danska kriget 1675—78, i Karl XII:s krig, då det kämpade både i Tyskland och Norge, i pommerska kriget, i ryska kriget 1788—90, i krigen mot Danmark 1808 och 1813 samt mot Norge 1814. B:s fanor upptaga segernamnen Lund 1676, Landskrona 1677, Hälsingborg 1710, Gadebusch 1712, Svensksund 1790. Det tillhör numera 3:e militärområdet. Från 1770 vapenövades reg. å Backamo* och inflyttade 1913 i nya kaserner i Uddevalla. Genom 1925 års försvarsbeslut har reg. i sig delvis upptagit Västgöta reg. *E.O.B.*

Bohusposten, moderat tidning, utg. i Uddevalla sedan 1910 med 3 (1920—23 med 4) nr i veckan, daglig sedan dec. 1936. B. äges av ett ab. Red. är sedan 1944 T. Berglund (f. 1910).

Boiardo [båjar'-], Matteo Maria, italiensk skald (o. 1441—94), fick av familjen Este uppdraget att vara ståthållare i Modena och Reggio, där han dog. B:s förnämsta arbete är "Orlando innamorato", en riddardikt med delvis karolingiskt, delvis bretonskt stoff, illa uppbyggd och utarbetad men märklig genom de storslagna och primitiva scenerna, genom berättelserna om kärlek och krig, ss. Angelicas uppträdande, Tisbinas historia, Agramantes krigsråd, Brunellos tapperhet (jfr Ariosto, sp. 241). Ypperlig men enformig är hans "Canzoniere", inspirerad av kärleken till Antonia Caprara. — Uppl.: "Le poesie volgari et latine di M. M. B. a cura di A. Solerti" (1894); "Orlando innamorato a cura di F. Foffano" (1906—07). — Litt.: "Studi su M. M. B., di vari autori" (1894); P. Rajna, "Le fonti dell' Orlando furioso" (2 ed., 1900); G. Bertoni, "Nuovi studi su M. M. B." (1904); G. Reichenbach, "M. M. B." (1929), "L'Orlando innamorato di M. M. B." (1936). *A.Mo.*

Bo'idae, *zool.,* se Jätteormar.

Boieldieu [bgajäldjö'], François Adrien, fransk operakompositör (1775—1834). B. kvarstannade under och efter revolutionen i Paris och skrev de mycket väl upptagna operorna "Zoraïme" (1798) och "Kalifen i Bagdad" (1800). Efter 7 år i Petersburg (1803—10) återkom B. till Paris och skrev bl.a. 1812 "Jean de Paris", 1818 sagospelet "Den lilla rödluvan" och slutl. 1825 "La dame blanche" ("Vita frun"), som betyder höjdpunkten i B:s produktion. Att B:s musik med sin starka konstnärliga begränsning ändå äger friskhet och ädelhet, framgår av det faktum, att "Vita frun" hållit sig kvar på repertoaren in i vår egen tid. — Litt.: A. Pougin, "B., sa vie, ses œuvres" (1875); Fr. Augé de Lassus, "B." (i "Musiciens célèbres", 1905 ff.); "Correspondance de B." utg. av P. L. Robert (1912). *[Pre.]C.A.M.*

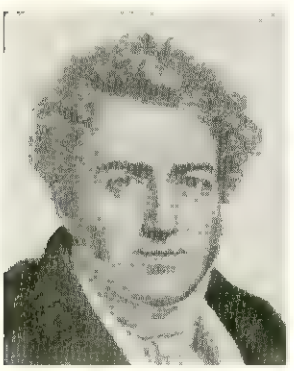

Boij [båjj], enl. traditionen från Skottland inkommen släkt, vars förste medl. i Sverige, Anders Henriksson B. (d. 1668), i Tiveden grundade den betydande bruksegendomen Stora Lassåna. Hans son, Anton B. (1631—1710), 1676 adlad von B., utsträckte företaget över stora sträckor av Tivedens skogsvidder, men den ekonomiska påfrestningen var för stark, och efter hans död utskiftades det stora brukskomplexet på skilda händer. Hans adliga ätt utslocknade 1734; från en hans bror stammar den ännu fortlevande ätten Boy, adlad 1818 med dåv. överstelöjtnanten Johan Fredrik B. (1786—1861). — Litt.: G. Nerman, "Laxåverken" (1907). *C.*

Boije [båjj'ə], vittutgrenad finländsk-svensk adelssläkt, känd sedan 1400-talets mitt. En medl. av denna, Anders Karlsson, nämnd 1503—16, erhöll genom gifte gården Gennäs i Pojo sn, Nyland, och upptog i sitt sköldemärke tre figurer av elliptisk form, vilka tolkats som ankarbojar och av vilka släkten hämtat sitt namn. Hans son, nedannämnde B.1), blev stamfar för den ännu fortlevande ätten: dennes ättling i femte led, B.4), blev friherre 1771 och fick 1773 kungl. tillstånd att på sin friherrliga värdighet adoptera sin brors, hovjägmästaren och mösspolitikern Erik Gustaf B:s (1702—51), barn. B.8) och 9) tillhörde en av släktens yngre, i Finland kvarlevande grenar. *C.*

1) Nils Andersson B., krigare och ämbetsman (d. 1568), anlitades i många militära värv och förvaltningsärenden under Gustav Vasa och Erik XIV. Han deltog 1534—36 i grevefejden, förde på eftersommaren 1542 förstärkningar ned till de trupper, som skulle uppta striden mot Dacke, och deltog under hela dackefejden i operationer och underhandlingar. 1563 stod han på Erik XIV:s sida mot hertig Johan, ehuru han tidigare varit i dennes tjänst. I nordiska sjuårskriget var B. en av de mera anlitade ledarna i kriget till lands. 1565 ledde han anfallet mot och erövringen av Varberg. I början av 1566 sände Erik honom mot Bohus; som medhjälpare hade han bl.a. Nils Sture. Detta företag misslyckades emellertid, och B:s uppträdande kritiserades skarpt av Erik. *I.A.*

2) Göran B., den föreg:s son, krigare och ämbetsman (d. 1617), spelade från 1570 en betydande roll i kriget mot Ryssland, ofta som överbefälhavare. Den ständiga penningbristen gjorde ställningen mycket svår, och någon genialisk fältherre var B. ej, men han var nitisk och ganska duglig, och segern vid Wenden 1577 tillskrevs honom. Vid brytningen mellan Sigismund och hertig Karl slöt sig B. i början till den förre men övergick efter hertigens seger till denne och blev 1602 riksråd. Under de följande åren användes han i diplomatiska förhandlingar med Ryssland samt i militära värv i Finland. *P.S.*

3) Carl Gustaf B., militär, politiker (1697—1769), tog vid riksdagen 1738/39 verksam del i aktionen mot Arvid Horn och pådrev krigsförklaringen mot Ryssland 1741. Ännu vid riksdagen 1755/56 nitisk hatt sällade han sig 1760/62 till oppositionen. Sitt gods Ryd (nära Linköping) gjorde B. till en mönstergård med fåravel som specialitet och nedlade sina rön i en skrift, "Säkra rön och

påliteliga medel til wälmågo och förmögenhet eller den ... förfarna swenska landthushållaren" (1756, 2 uppl. 1794). *W.Ht.*

4) Hans Henrik B., den föreg:s kusin, friherre, politiker (1716—81). Hänsynslös och förslagen sålde B. sina tjänster åt alla håll och skiftade parti efter omständigheterna. Utmanande hatt 1738 och närmast följande riksdagar, verkade han 1746 för mössorna, övergick sedan åter till hattarna, slöt sig till Pechlin vid riksdagen 1760/62, bekämpade häftigt mössorna 1769/70 och var vid revolutionen 1772 Gustav III:s man. B., som under frihetstiden avancerat till överstelöjtnant och landshövding i Finland, steg högt i konungens gunst, blev president i Statskontoret, medl. av försvarsberedningen och Brännеridirektionen men använde sin ställning till spionеri för rysk räkning. Ruinerad på spekulationer måste han 1778 göra konkurs och lämna det offentliga livet. *W.Ht.*

5) Johan Ludvig Johansson Boye, den föreg:s brorsons son, friherre, politiker (1768—1841), revisionssekreterare 1802. B. var under sin tidigare politiska bana starkt oppositionell. Tills. med prosten F. B. Schwerin företrädde B. en protektionistisk politik och invecklades i polemik med C. A. Grevesmöhlen. Småningom blev striden starkt personlig, särsk. i samband med deras skiljaktiga åsikter i judefrågan, båda anlade process mot varandra, och B. dömdes till fängelse. Efter frigivelsen företrädde B. den längst gående konservatismen, bekämpade in i det sista departementalstyrelse, representationsreform och lagreform. Han insattes i 1834 års tablåkommitté, som skulle utarbeta jämförelser mellan olika lagförslag, men kunde icke samarbeta med övriga ledamöter. När Karl XIV Johan 1841 mot flera statsråds avstyrkande utnämnde B. till led. av lagkommittén, avsade sig samtliga övriga ledamöter. Genom B:s död s.å. löstes frågan. *N.Hg.*

6) Gustaf Reinhold B., den föreg:s kusin, friherre, militär (1769—1836). B. gjorde sig känd för stor tapperhet under kriget i Finland 1788—89 men tog på gr. av ackordtvist avsked 1802. 1805 ånyo i tjänst bevistade han fälttågen i Pommern s.å. och 1807, blev överste och överadjutant hos konungen och verkställde vid krigsutbrottet 1808 den ryktbara arresteringen av ryske ministern F. D. Alopæus. Vid gardesregementenas landstigningsförsök vid Helsinge hade B. befälet men kontrasignerade likväl ordern om deras degradering. Även i de följande fälttågen i Tyskland deltog B. och befordrades till generallöjtnant. B., som alltid haft dåliga affärer, rymde 1825 ur landet, efterlämnande stora skulder, och dog fattig i Finland. *N.Hg.*

7) Fredrik Carl Boye, den föreg:s kusin, friherre, militär, gravör, skriftställare (1773—1857). B. utövade en flitig gravör- och författarverksamhet och utgav 1818—22 den för sin tid utmärkta, med gravyrer försedda tidskr. "Konst- och nyhetsmagasin" och dess fortsättning "Magasin för konst, nyheter och moder" (1823—44). Till vår inhemska konstlitteratur har han också bidragit genom sitt "Målare-lexikon" (1833), det första svenska arbetet på sitt område.

8) Wilhelmina B., finländsk pianist (1818—73), överflyttade 1853 till Amerika, där hon intill sin död verkade som en ansedd pianolärarinna.

9) Betty B., den föreg:s syster, finländsk sångerska (1822—54), väckte uppmärksamhet vid sin debut i Åbo 1847 i Rossinis "Tancred" och for till Stockholm för att utbilda sin vackra altstämma. Efter ett par års engagemang vid operan där fortsatte hon studierna i Paris. 1853 ingick hon äktenskap med sin lärare Isidor Dannström, varefter hon uppträdde i England och Amerika. *O.An.*

Boileau-Despréaux [bgalå'-depreå'], Nicolas, fransk skald och kritiker (1636—1711). B., som av sin samtid var känd under namnet Despréaux, föddes i ett burget borgarhem i Paris, fick en lärd uppfostran, studerade, mera efter faderns önskningar än egen läggning, först teologi, sedan juridik. En kort tid och f.ö. utan framgång uppträdde han som advokat, men efter faderns död 1657, som gjorde honom ekonomiskt oberoende, ägnade han sig helt åt sina litterära intressen. B. framträdde inom litteraturen som stridsman med bestämda åsikter om den äldre och den unga generationens diktning. I en rad satirer, den första skriven 1660, vände han sig oförskräckt mot tidens rådande litterära smak, den pretiösa, vars onatur och konstnärliga haltlöshet han gång på gång framhöll genom närgången granskning av dess förnämsta representanter, t.ex. Chapelain, Quinault och syskonen Scudéry, samtidigt som han med berömriktade allmänhetens uppmärksamhet på några yngre diktare, Molière, Racine och Lafontaine, vilka f.ö. hörde till hans intimaste umgänge. Med "Dialogue des héros du roman" (skriven 1664, tr. först 1713) riktade han ett dråpslag mot tidens osanna romandiktning, framför allt träffande La Calprénède och Mlle Scudéry. Med sina satirer skapade B. i själva verket den litterära kritiken i modern mening. Denna nyhet väckte ont blod inom den litterära världen. De kritiserade svarade

N. Boileau-Despréaux. Kopparstick av P. Drevet efter målning av R. de Piles.

med personliga angrepp i satirer, komedier och broschyrer, på vilka B. överlägset svarade i sin nionde satir (1667) och "Discours sur la satire" (1668). Man försökte också skada honom ekonomiskt genom att hindra honom att få statspension, men detta misslyckades, då Ludvig XIV gav honom sitt stöd, liksom han höll Molière om ryggen. Det var genom sin första epistel ("Épître", skriven 1669), utmynnande i en hyllning av konungen, som B. vann dennes gunst. Dessa epistlar, vilkas närmaste mönster voro Horatius, voro mera allvarliga i tonen och mera utsökta i formen än satirerna. B. blev snart intimt knuten till hovet; 1677 blev han tillika med Racine konungens historiograf. När B. först 1684 blev medl. i Franska akad., där flera av dem han kritiserat hade säte, skedde det endast tack vare konungens ingripande. Den reformerande litterära verksamhet, som B. begynt i sina satirer, fick ett samlat uttryck i "L'art poétique" (1674). Denna berömda lärodikt, i vars fyra sånger den förnufts- och antikdyrkande kritikern med Horatius som närmaste mönster ger anvisningar om versifikation, stil och komposition samt mera ingående behandlar de olika poetiska diktarterna, fick för 1700-talets diktning Europa runt den allra största betydelse. Dess anseende som högsta auktoritet i litterära spörsmål bröts slutgiltigt först genom romantiken. S.å. B. avslutade "L'art poétique", började han sitt aldrig fullbordade *poème héroï-comique* "Le lutrin", en parodi på det stora eposet, vilken blev mycket populär och efterbildades av bl.a. A. Pope i "Rape of the lock". 1674 utgav B. dessutom en översättning av den berömda avhandling om det sublima, som går under Longinos' namn. Mot slutet av seklet blev B. åter indragen i en litterär strid, men nu som angripen part. Charles Perrault, som redan tidigare angripit B., uppläste i jan 1687 i Franska akad. en dikt om "le siècle de Louis le grand", vari han hävdade, att den nya tiden i poetiskt avseende mer än väl kunde taga upp tävlan med antiken. Denna stöt mot den antikbeundran, som i B. hade en av sina främste företrädare, gav upphov till en litterär strid, i fransk litteraturhistoria kallad *la querelle des anciens et des modernes**, vilken återverkade på den litterära världen Europa runt. B:s förnämsta inlägg äro "Réflexions sur Longin" (1693), där hans dåliga lynne fått alltför mycket överhanden, och hans lysande brev till Perrault (skrivet 1700, tr. i 1701 års uppl. av "Réflexions"), där han, efter att ha blivit försonad med Perrault, i stort sett ansluter sig till dennes tes men på ett överlägset och självständigt sätt utvecklar den. B., vars religiösa intresse alltid var svalt, drogs under sina sista år in i tidens teologiska tvister. Den beundran han kände för jansenisterna gällde dock mera deras karaktär än deras tro, men den togs illa upp av jesuiterna, som f.ö. uppfattade "Épître sur l'amour de Dieu" som en fientlighet. De angrepo diktaren, som svarade med några epigram och sin tolfte och sista satir (1705). B. utgav sin första samling "Satires" 1666 under pseud. "Le Sieur D***" liksom sina "Œuvres diverses" 1674, 1683, 1701. Modern uppl. utg. av Pauly 1894. — Litt.: F. Brunetière, "L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature" (1890); G. Lanson, "B." (1892); A. Nilsson, "Naturbegreppet hos B." (i "Samlaren", 1923); É. Magné, "Bibliographie générale des œuvres de N. B." (2 bd, 1929). *E.*

Boilly [bŏaji'], Louis Léopold, fransk målare (1761—1845), lärjunge till L. David, målade galanta ämnen för kopparstickare samt små porträtt i stor mängd under franska revolutionen, sedermera kulturhistoriskt intressanta sede- och genrebilder, vanl. med många figurer.

Boi'nae, *zool.*, se Boaormar.

Boine [bâi'ne], Giovanni, italiensk skriftställare och kritiker (1887—1917). B. anslöt sig till tidskr. "Rinnovamente"s modernistiska och "Voce"s idealistiska rörelser; senare tog han avstånd därifrån, då han ogillade idealismens tendens att övergå till handling. Hans viktigaste arbeten äro "Il peccato ed altre cose" ("Synden och annat", 1913), "Discorsi militari" ("Soldatsamtal", 1914), "Frantumi seguiti da plausi e botte" ("Skärvor, som följd av bifall och slag", 1918), "La ferita non chiusa" ("Det öppna såret", 1921). — Litt.: G. V. Amoretti, "G. B. e la letteratura italiana contemporanea" (1922). *A.Mo.*

Boinn [bâin], flod på Irland, se Boyne.

Boiotien [båjå'-], *Boioti'a,* landskap i Grekland, se Beotien.

Bois [bŏa] (fra.), skog. — Bois de Boulogne [də bolånj'], se Boulogneskogen.

du Bois [dy bŏa'], se Dubois.

de Boisdeffre [də bŏadäfr'], Raoul François Charles Le Mouton, fransk militär (1839—1919), deltog som generalstabsofficer i slaget vid Sedan och sändes sedermera i ballong från Paris till general Chanzy. 1892 blev B. divisionsgeneral och 1894 chef för generalstaben. Han motsatte sig 1897 revisionen av Dreyfusprocessen och fick, sedan överste Henry 1898 avslöjats som bedragare, avgå från sin befattning. Avsked 1904.

Boise [bâi'zə], huvudstad i staten Idaho i USA, vid Boise River, högerbiflod till Snake River; 26,130 inv. (1940). B. grundlades 1863 och är centrum i en rik jordbruksbygd.

de Boisguillebert [də bŏagijbä'r], Pierre, fransk nationalekonom (1646—1714). B. angrep i ett flertal skrifter, bl.a. "Le détail de la France sous le règne de Louis XIV" (1697), den härskande merkantilistiska åskådningen och framhöll jordbrukets betydelse för samhällets ekonomi. Han kan betraktas som en föregångare till fysiokraterna. B:s samlade arbeten utgåvos 1707 under titeln "Le détail de la France".

Sulpiz Boisserée.

Bois-le-Duc [bŏa'-lədykk'], franska namnet på den holländska staden 's-Hertogenbosch.

Boisserée [bŏasre']. Bröderna Sulpiz (1783—1854) och Melchior B. (1786—1851), tyska konstforskare och konstbefrämjare från Köln, fördes genom Fr. Schle-

gel in i den medeltidsromantiska rörelsen, ha inlagt stor förtjänst om gammaltysk konst och hopsamlat ett stort antal sådana konstverk, nu förvarade i Münchens Alte Pinakotek. Sulpiz B. bidrog också verksamt till återupptagandet och fullbordandet av byggnadsarbetet på Kölnerdomen. Väckande var hans arbete "Die Denkmale der Baukunst vom 7. bis zum 13. Jahrhundert am Nieder-Rhein" (1831—33, flera uppl.). — Litt.: "Sulpiz B." (2 bd, 1862, med B:s självbiografi, dagböcker och brevväxling utg. av Mathilde B.). *E.W.*

Boissier [bŏasje'], Edmond Pierre, schweizisk botanist (1810—85), företog flera resor till Orienten och utgav det stora verket "Flora orientalis" (5 bd, 1867—84). B. skrev i De Candolles "Prodromus" monografier över fam. *Plumbagina'ceae* och *Euphorbia'ceae*.

Boissier [bŏasje'], Marie Louis Gaston, fransk filolog och historiker (1823—1908), från 1869 prof. i romersk vältalighet och litteratur vid Collège de France, vars chef han blev 1892. B. valdes 1876 till medl. av Franska akad., vars ständige sekr. han blev 1895, och invaldes 1886 i Académie des inscriptions. Han förenade med en djup och mångsidig lärdom en mindre vanlig stilistisk förmåga. Den i Sverige mest kända av hans skrifter torde vara "Cicéron et ses amis" (1865; sv. övers. "Cicero och hans vänner", 2 bd, 1915—16, 2 uppl. 1928). Dessutom må nämnas "La religion romaine d'Auguste aux Antonins" (1874), "Promenades archéologiques. Rome et Pompéi" (1880), "Nouvelles promenades archéologiques. Horace et Virgile" (1886), "La fin du paganisme" (1891), "La conjuration de Catilina" (1905). — Litt.: E. Lidforss, "G. B., en studie" (1909). *A.Sj.*

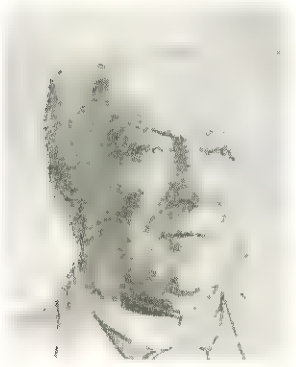

de Boissieu [də bŏasjö'], Jean Jacques, fransk målare och gravör (1736—1810). Som målare utförde B. bl.a. några berglandskap men gjorde sig mera känd som skicklig tecknare. I sina raderingar utbildade han en egen teknik genom studiet av nederländska mästare.

de Boissy d'Anglas [də bŏasi' dɑ̃ngla's], François Antoine, fransk politiker (1756—1826), urspr. advokat i Paris, som representant för tredje ståndet 1789 medl. av nationalförsamlingen, 1792 av konventet. Här blev han efter Robespierres fall en av ledarna för den högra flygeln av thermidoristerna. Han invaldes i välfärdsutskottet och var en av de främsta upphovsmännen till konstitutionen av år III. Under direktoriet hade han säte i de femhundrades råd. Sedan länge misstänkt för rojalistiska stämplingar utstöttes han vid den mot högern riktade statskuppen 18 fructidor år V (1797) ur representationen och dömdes till deportation men undkom till England och återvände under konsulatet till Frankrike samt blev 1801 medl. av tribunatet, 1805 av senaten. Under restaurationen

Ch. Boit: Drottning Anna av England med gemål, prins Georg av Danmark, 1706. Emalj. Windsor Castle.

var han i pärernas kammare en oförtruten talesman för vänstern. *B.*

Boit [bŏa'], Charles, svensk-fransk emaljmålare (1662—1727), f. i Stockholm, utbildades först till guldsmed, sedan till miniatyrmålare. B. var först verksam i England, där han blev kungl. emaljmålare och utförde porträtt åt engelska hovet och adeln, porträtterade Peter den store 1698 och drottning Anna 1706 samt under en resa till Wien 1703 kejsarhovet där (i en stor emaljmålning, 46 cm hög) B. måste från England 1714 fly för skuld och slog sig ned i Paris, där hans eleganta konst fortfarande uppmuntrades av de förnäma, bl.a. ånyo av Peter den store 1717 samt av Ludvig XV; han gjorde även sedan flera resor till olika hov. B. var en skicklig imitatör av Van Dycks barockstil. — Litt.: W. Nisser, "Michael Dahl" (1927); G. W. Lundberg i "Konsthist. tidskr.", 1933. *B.A.M.*

Boito [bŏi'tå], Arrigo, italiensk tonsättare och diktare (1842—1918), i sitt hemland betraktad som ett stort namn i operans historia. Hans berömmelse sammanhänger med Verdis, vars medarbetare han var vid avfattandet av textböckerna "Otello" och "Falstaff". B:s egen opera "Mefistofeles" (1868—75) har blivit världsbekant. Hans 1876 påbörjade och aldrig av honom själv avslutade musikdrama "Nero", som fullbordades 1924 av A. Toscanini, uppfördes i Stockholm 1926. B. har till italiensk mark omplanterat vissa av Wagners idéer. — Litt.: H. Key, "A. B." (1918). *Pre.*

Boj (trol. från holl.), *sjöv.*, förankrad flytkropp,

numera vanl. av järn men även av trä, avsedd att tjäna ant. som flytande sjömärke el. för förtöjning av fartyg och båtar. Alltefter sin form benämnas b. koniska el. cylindriska b., tunnbojar, spirbojar o.s.v. B,. som utmärka grund och farleder, äro målade i olika färger och ha därjämte ofta olika s.k. topptecken, alltefter som de ligga i den ena el. andra riktningen till de grund, för vilka de skola skydda, el. på den ena el. andra sidan av farleden (se Utpricknings). Lysbojar äro försedda med fyrljus, numera vanl. agaljus; större lysbojar av sistnämnda art kunna ligga på sin station under ett år el. mera utan att erfordra översyn el. nya gasbehållare. Ljudbojar alstra ljud ant. på pneumatisk väg med tillhjälp av sjöhävningen el. genom tryck, åstadkommet från kolsyrebehållare. Klockbojar äro ett slags ljudbojar, där ljudet åstadkommes genom kläppslag på en klocka. Under senare tider har man börjat använda kombinerade lys- och ljudbojar, och på vissa dylika b. förekommer även anordning för utsändande av undervattenssignaler. Vrakbojar, vanl. grönmålade, med el. utan fyrljus, utläggas vid vrak. Vidare förekomma telegrafbojar för utmärkande av telegrafkablars sträckning, karantänsbojar för angivande av karantänsplats, förtöjnings- och förhalningsbojar för fartygs och båtars förtöjning och förhalning m.fl. *E.Hg.*

Boj (urspr. av lat. *bad'ius*, kastanjebrun, alltså eg. brunt tyg), *textil.*, ett ylletyg, tvåskaftat, ganska ulligt, ej särsk. tätt och rätt tjockt, alltid enfärgat. Begagnas mest som draperityg och att brodera på; även som möbeltyg och överkast.

Boja'r (ry. *boja'rin*, fem. *boja'rynja*), medlem av den gamla ryska bördsadeln, som sedan utträngdes av den yngre ämbetsmannaadeln (*dvorjane*). B. voro alltsedan Kiev-tiden stora feodalherrar, som samtidigt biträdde furstarna vid regeringen. Deras makt ökades med tiden allt mer; den s.k. bojarduman var på de moskovska furstarnas tid en feodalkuria, av vilken furstarna stodo i mycket starkt beroende. Även under de första tsarerna var bojarklassen, som förstärkts med fursteslägterna i de av Moskva underkuvade furstendömena, mycket betydande; b. voro då herrar över huvuddelen av den ryska jorden, som medlemmar av duman delägare i den politiska makten och innehavare av alla statens ämbeten, som de fördelade mellan sig efter en strängt iakttagen, högst komplicerad rangskala. Bojarväldet, en black om foten för tsarväldet och ett hinder för etablerandet av en effektiv statsförvaltning, bröts i det väsentliga av Ivan den förskräcklige, som genom stor terrorkampanj utrotade massor av b., konfiskerade största delen av bojarjorden och skapade en ämbetsmannaadel, vars betydelse hastigt ökades på b:s bekostnad. Peter den store avskaffade bojarduman, som då i realiteten redan länge varit ur funktion; själva bojartiteln försvann på 1700-talet. *A.Kgn.*

Bojar'do, Matteo Maria, skald, se Boiardo.

Bojarduma, se Bojar.

Bojer, keltiskt folk, omtalas dels i n. Italien, dels i landet n. om Donau i nuv. Böhmen (*Boihaemum*), som bär sitt namn efter dem. Förhållandet mellan de två så långt från varandra bosatta delarna av folket är obekant. De i n. Italien boende b. kämpade under 200-talet f.Kr. upprepade gånger med romarna men kuvades av dem. De i Böhmen bosatta b:s äldre historia är obekant. O. 60 f.Kr. begav sig en gren av dem på vandring västerut till Gallien, där de uppträdde på Caesars tid och av honom erhöllo boplatser. De kvarblivna b:s välde störtades av dakerna. I vad mån germaner deltagit i det bojiska väldets störtande är omtvistat. B:s land innehades under alla omständigheter senare av den germanska stammen markomanner. Talrika minnesmärken efter b:s kultur ha kommit i dagen i Böhmen. *B.*

Bojer, Johan, norsk författare (f. 1872). B. föddes på Orkanger på sydsidan av Trondheimsfjorden, son utom äktenskapet till en handlande och en tjänsteflicka; han växte upp hos en torpare och fiskare på andra sidan av fjorden; familjeförhållandena och barndomsmiljön, den geografiska och den sociala, fingo stor betydelse för B:s diktning. Han visade tidigt begåvning och tog djupa intryck av fostermodern, som gjorde honom förtrogen med sagor och visor. I Selbu amtskola, dit han kom femtonårig, fick han en lärare, som introducerade honom i den stora norska litteraturen. Han arbetade en tid hos en storbonde, genomgick därefter underofficersskolan i Trondheim och var 1892—95 bodbiträde, på fritiden ständigt sysselsatt med att läsa och författa. Han debuterade 1894 med novellen "Unge tanker" och skådespelet "En moder" (tr. 1895), gjorde 1895 en resa över Köpenhamn till Paris och utgav efter hemkomsten sin första roman, "Et folketog" (1896), vars idémotiv han tog upp på nytt i "Den evige krig" (1899) och "Moder Lea" (1900; sv. övers. 1902). I dessa romaner framträdde B:s författarpersonlighet med klar profil: han utgår vanl. från ett problem, en idé, och för att levandegöra sina tankar och strävanden skapar han gestalter och samlar stoff. Hans romaner ha ett starkt konstruktivt drag, men icke sällan kan han visa prov på ett djupträngande, verklighetstroget psykologiskt sinne. Det spörsmål B:s första romaner rörde sig om var den för den enskilde ofta förödande konflikten mellan inre personlighetsliv och samhälleligpolitisk verksamhet. Mera psykologiskt hållna voro hans följande romaner, som varierade temat om människornas oförmåga att genomskåda sig själva, "En pilgrimsgang" (1902; sv. övers. 1903), "Troens magt" (1903; sv. övers. 1904) och "Vort rige" (1908; sv. övers. 1918). Under det att den inhemska kritiken förhöll sig relativt kylig till B:s författarskap, fick han erkännande utomlands, främst i Frankrike, där han tidigt bosatte sig för en längre tid. B:s större arbeten under hans första diktarperiod hade varit burna av en avgjord skepsis mot människonaturen. Denna kritiska inställning fick vika för en mera positiv

i hans skådespel, ss. "Theodora" (1902) med motiv från samtiden och det historiska dramat "Brutus" (1904), samt hans sagor ("Paa kirkevei", 1897, "Rörflöiterne", 1898, "Hvide fugle", 1904). B:s i grunden optimistiska läggning kom klart fram i romanen "Liv" (1911; sv. övers. 1912), där han förhärligade den unga, energiskt inställda generationen, och romanen "Fangen som sang" (1913; sv. övers. 1928), som behandlar en konstnärligt lagd bondpojkes upplevelser. B. tog intryck av den nationella och religiösa renässans, som ägde rum i Frankrike under början av 1900-talet och som framträdde tydligt under 1:a världskriget; om stämningen i Frankrike rapporterade han i "Den franske fane" (1916). Sina egna religiösa idéer framförde han i romanerna "Den store hunger" (1916; sv. övers. 1918), "Verdens ansigt" (1917; sv. övers. 1918) och "Det nye tempel" (1927; sv. övers. s.å.); det var en diffus, av teknikens framsteg påverkad religiositet, obunden av traditionella konfessioner, som B. förkunnade. Sina folkligt-nationella föreställningar levandegjorde han i en rad romaner, som konstnärligt sett stodo högre än hans livsåskådningsböcker, "Dyrendal" (1919; sv. övers. 1920), en halvt romantisk bygderoman, "Den siste viking" (1921; sv. övers. 1923), en starkt realistisk skildring av lofotenfisket, "Vor egen stamme" (1924; sv. övers. 1925), som berättar om norska utvandrare i USA, och "Folk ved sjöen" (1929; sv. övers. s.å.). Av B:s följande produktion kunna nämnas "Mens årene går" (1931), "Huset og havet" (1933; sv. övers. 1934), "Dagen og natten" (1935; sv. övers. s.å.) och "Kongens karer" (1938; sv. övers. s.å.), som ger skildringar från unionskrisen. I "Læregut" (1942; sv. övers. s.å.) berättar B. om sin barndom och ungdom fram till 1896, i "Svenn" (1946) föres skildringen fram till mellankrigsåren. B. har lärt av skilda förf., särsk. av K. Hamsun och B. Björnson; vid sidan av Hamsun har B. under senare tid varit Norges internationellt sett mest kände förf. — "Samlede romaner" utkommo i 5 bd 1942; på svenska föreligga "Valda skrifter" (9 bd, 1931). — Litt.: C. Gad, "J. B." (1917). *E.*

Bojert el. bojort, gammaldags enmastat fartyg av bred, holländsk typ. B. förekommo i svenska flottan under 1500—1600-talen, stundom försedda med flera master.

Bojisk, som avser folkslaget bojer.

Bojker, rutenskt folk i mellersta Karpaterna. B. tala en karpato-ukrainsk dialekt och äro närmast besläktade med huzuler i ö. och lemker i v. De äga en rätt primitiv allmogekultur och äro ganska konstfärdiga, särsk. i textilslöjd, men ha ej nått lika högt som huzulerna. Boskapsskötsel (fäbodliv) och åkerbruk äro huvudnäringar, varjämte b. bedriva gårdfarihandel. De knuttimrade, halmtäckta husen äro försedda med rököppningar (ej skorstenar) och ofta mycket långsträckta, då bonings- och uthus sammanbyggas under ett tak. B. förfärdiga filt till manskläder och ett slags lätta fårullspälsar, som bäras året om. Kvinnornas sommardräkt består blott av linne och förkläde. B. äro ännu till stor del analfabeter men ha nu fått egna skolor. — Litt.: G. Bolinder, "Underliga folk" (1928). *G.Br.*

Bojkott [båj'kåt el. båjkått'], avbrytande av ekonomiska och sociala förbindelser med en person el. ett företag, som man vill tvinga till vissa eftergifter. Första gången ett organiserat sådant isoleringsförsök användes som kampmedel i en arbetskonflikt var på 1880-talet mot den irländske godsförvaltaren Charles Cunningham Boycott. Numera utgör b. en av såväl arbetsgivare som arbetare anlitad stridsåtgärd vid konflikter på arbetsmarknaden. Jfr Arbetstvist. — Arbetsgivarnas b. förekommer oftast i samband med öppen konflikt. Om en strejk el. lockout utbrutit, ligger det givetvis i arbetsgivarens intresse, att de stridande arbetarna icke beredas sysselsättning vid annat företag. I Svenska arbetsgivareföreningens stadgar bestämmes härom: "Delägare är förbjudet att under pågående strejk el. lockout el. därefter i strid mot styrelsens behörigen kungjorda beslut, i arbete använda strejkande el. utestängda arbetare från andra verk och företag el. eljest understodja sådana; börande styrelsen vidtaga lämpliga åtgärder för möjliggörande av dessa bestämmelsers efterlevnad." Styrelsens åtgärd blir i vanliga fall, att listor å ifrågavarande arbetare tillställas de arbetsgivare, som kunna tänkas vara i tillfälle att bereda dem anställning. Denna form av b. häves automatiskt, när arbetskonflikten är löst. En mera permanent form av b. mot vissa arbetare torde förekomma inom några arbetsgivareorganisationer; se härom Register. Stundom riktar sig arbetsgivarnas b. mot andra arbetsgivare, som under arbetskonflikt uppträtt osolidariskt. — Arbetarnas b. omfattar dels stridsåtgärder gentemot arbetsgivare, vilka befinna sig i öppen konflikt med sina arbetare, och dels disciplinära åtgärder gentemot osolidariskt handlande arbetare. Till det förra slaget höra de åtgärder, vilka pläga sammanfattas under benämningen blockad*, och vidare sådana, som avse att försvåra försäljningen av ett företags produkter. Språkbruket har utvecklat sig därhän, att man med arbetarnas b. i regel endast förstår denna senare konsumtionsbojkott, som består däri, att vederbörande arbetarorganisation uppmanar sina medl. och allmänheten att icke köpa ifrågavarande varor. B. mot osolidarisk arbetare, prickning, kan ske av olika anledningar, ss. deltagandet i blockerat arbete och vägran att ansluta sig till organisationen. Ibland har en mot arbetare företagen b. även föranlett bojkottning av vissa företagare. B. mot företagare, som befinna sig i öppen konflikt, kan stundom vidgas till att omfatta även neutrala företagare, som uppehålla förbindelser med den bojkottade. — Det ligger i sakens natur, att parterna stundom kränka tredje mans rätt vid utfärdandet av sina bojkottförklaringar. I Sverige förelåg vid 1929 års riksdag en motion med förslag till lagstiftning för förhindrande av att utomstående indragas i striderna på arbetsmarknaden men föranledde ingen åtgärd. I vissa andra länder existerar däremot sådan lagstiftning. På ansvarigt håll å ömse sidor torde man kunna iaktta en viss försiktighet vid bojkottvapnets användning för att icke onödigtvis göra sig skyldig till kränkning av tredje man. *T.Er.*

von Bojna, S. B., militär, se Borocvić von Bojna.

Bo Jonsson Grip, medeltida storman, drots (d. 1386), härstammade från en mindre framträdande

svensk adelssläkt. Redan i slutet av Magnus Eriks-sons regering började B. bli bemärkt och uppträdde under inbördeskriget mellan Magnus och hans son Erik (1358—59) som rådsherre och en kortare tid som konungens marsk. I början av 1360-talet stod emellertid B. som Magnus' motståndare, och 1362 befann han sig i öppen konflikt med konungen. Vid de underhandlingar mellan mecklenburgarna och svenska adelsmän, som föregingo Albrekts tåg till Sverige 1363, spelade B. en förmedlande roll; jämte ett par mecklenburgska herrar uppträdde han som Albrekts ombud. Efter hand erhöll han, sedan Albrekt blivit svensk konung, en dominerande ställning bland dennes anhängare. 1367 blev han konungens fogde i Stockholm, han erhöll flera domarämbeten och blev 1369 konungens "officialis generalis" (högste ämbetsman). Vid Håkan Magnussons anfall mot Stockholm 1371 och i därpå följande händelser spelade B. också en betydande roll. Han stod som en av de främsta representanterna för det adelsparti, som begagnade situationen att öka sitt inflytande och avtvinga Albrekt en konungaförsäkran, vilken betydligt kringskar dennes makt. Allt flera län samlades nu i B:s hand, bl.a. från 1370 efter hand hela Finland, och från 1375 nämnes han som drots. Hans förhållande till Albrekt var numera i regel spänt. Till sin död var han härefter Sveriges mäktigaste man, konungen icke undantagen. Hans maktområde utvidgades alltmer; han erhöll Nyköpings viktiga slott och län samt under 1380-talet stora förläningar i Östergötland, Småland och Västergötland. Under sina sista år synes han också ha strävat att ingå förbindelser med stormän från andra länder, såväl med de skånska herrarna som med de västsvenska och norska herrar, vilka blivit folkungarna trogna. Genom att i sitt testamente anförtro förvaltningen av sina län och gods åt en stormannagrupp, på vilken han fullt kunde lita, sökte han förekomma konungens försök att krossa hans maktställning. Dessa läto ej vänta på sig men misslyckades på gr. av B:s åtgärder (se Albrekt). — En förutsättning för B:s enastående politiska ställning var den stora förmögenhet, han samlat i sina händer. Han var sin tids rikaste man i Sverige. Redan tidigt framträdde hans strävan att utvidga sina gods. Ett steg i denna riktning var hans giftermål med Margareta Posse. Denna dog i barnsäng, och det genom kejsarsnitt på den döda förlossade barnet (en åtgärd som överensstämde med den kanoniska rättens grundsyn) avled snart; sålunda ärvde B. hustruns gods. Vid mecklenburgarnas inkallande fick B., till tack för sin insats därvid, i gåva egendomar, som fråntagits Albrekts motståndare. Han fortsatte sitt godsförvärv genom förpantningar och byten i stor skala; ofta for han därvid synnerligen våldsamt fram Enl. de (ofullständiga) källor, som stå till buds, har B. ägt gårdar i o. 340 socknar, framför allt i de östra landskapen. Även bedrev han en omfattande köpenskap med avkastningen från sina gårdar och län, där han hade handelsintressen att bevaka. — Vid sidan av dessa starkt materialistiska sidor hos B. kunna även andra drag konstateras, som vittna om, att han ej var främmande för kulturella intressen. Främst bör nämnas hans stora frikostighet mot kyrkan; han deltog också i den aktion, varmed man från svenskt håll förberedde Birgittas kanonisering. Han har även låtit översätta Alexandersagan till svensk vers. — B. var efter Margareta Posses död g.m. Margareta Dume, av tysk börd; med henne hade han sonen Knut (se Knut Bosson), vilken var hans ende manlige arvinge. — Litt.: H. Rosman, biogr. över B. i "Bjärka-Säby och dess ägare", 1 (1923); Anton Blanck, "Konung Alexander, B. J. G. och Albrekt av Mecklenburg" (i "Samlaren", 1929); Sten Engström, "B. J.", 1 (till 1375; 1935). *I.A.*

Rekonstruktion av Bo Jonsson Grips borg Bjärkaholm invid Bjärka-Säby, Östergötland, uppförd omkr. 1370.

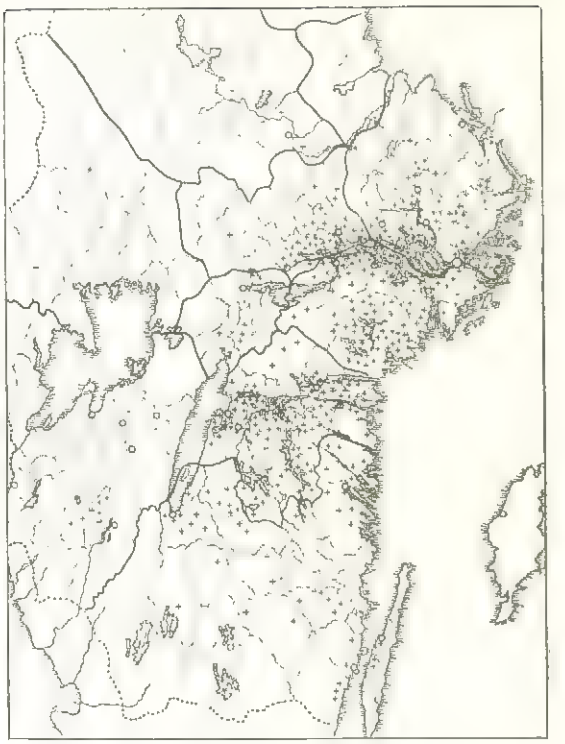

Karta över socknar (+) i vilka Bo Jonsson Grip hade egendomar.
Ur H. Rosman: "Bjärka-Säby och dess ägare", 1 (1923).

Bojsen, Frederik (F r e d e) Engelhardt, dansk politiker (1841—1926), teol. examen 1864, föreståndare för Rödkilde folkhögskola 1865—70 och 1905—09. B. invaldes 1869 i Folketinget, där han anslöt sig till det av grundtvigianismens åskådning påverkade "Nationale Venstre", som 1870 ingick i "Forenede Venstre". B. blev en av ledarna för detta parti;

särsk. vägde hans ord tungt i finansiella frågor, och han var efter 1872 upprepade gånger ordf. i finansutskottet. Men i längden kunde icke ett parti vara sammansatt av så olikartade element som "Forenede Venstre"; särsk. var det omöjligt under den upprörda tid, som kännetecknades av Folketingets ständiga kamp mot Landstinget och regeringen, av provisoriska finanslagar och "visnepolitik". Också är den danska vänsterns historia under 1800-talets tre sista decennier en historia om partisplittringar. I dessa strider stod B. på den moderata flygeln. Så anslöt han sig vid splittringen 1877 till den s.k. moderata vänstern och var en av detta partis ledare intill 1884, då B:s och den radikale C. Bergs grupper för en kort tid sammanslogos. 1887 blev brytningen definitiv dem emellan. B. valde återigen den moderata linjen och blev själen inom "Forhandlende Venstre". Hans politik gick ut på att söka åstadkomma ett positivt reformarbete och genom förhandlingar med högern föra Danmark ut ur den konstitutionella krisen. En mångfald lagar från denna tid vittna om att han lyckades i sitt förstnämnda uppsåt. Även det sistnämnda målet nådde han, då 1894 den s.k. förlikningen ingicks med högern och provisoriet upphävdes (se Estrup, J. B. S.). B. framstod härigenom för en kort tid som centralfiguren inom Danmarks politiska liv. Men förlikningen, som för Danmark betydde återgång till normala konstitutionella förhållanden, kom att medföra B:s fall. En del av B:s tidigare anhängare, främst P. A. Alberti, lämnade missnöjda med förlikningen hans parti. När därtill icke en vänsterregering kom till makten, utbredde sig misstämning bland Danmarks vänstersinnade väljare, och vid valen 1895 led B:s parti ett stort nederlag. De följande valen underströko ytterligare, att B:s politik icke uppbars av någon folkmening. Han lämnade 1901 politiken, ägnade sig åt studiet av Möns historia och utgav i detta ämne åtskilliga skrifter. *B.*

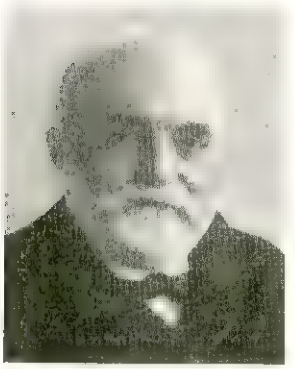

Bok (samma ord som trädnamnet *bok*, eg.: stycke bokträ, varpå runor ristades; jfr lat. *lib'er*, bast och bok). 1) Flera till ett helt sammanbundna tomma el. skrivna blad el. ark (vanl. av papper), särsk. om ett band av tryckta blad. — Redan under forntiden framställdes b., ehuru de voro av annat utseende än våra och av delvis annat material. Den vanliga formen var b o k r u l l e n: märgen av papyrusplantan skars i långa remsor, vilka sedan hopfogades på ett fuktat bräde till ett blad, vilket limmades, pressades, hamrades och slutl. torkades. Flera dylika blad hopfogades därefter till en remsa, den s.k. rullen (grek. *kyl'indros*, lat. *volu'men*). Ändarna el. den enda ändan av denna remsa fästes vid tunna trästavar, kring vilken den hoprullades. Endast den ena sidan användes för skriften, och begynnelsebokstäverna voro ofta målade i någon skarp färg (vanl. röd). B:s titel lästes i början el. i slutet av rullen (el. "handskriften", jfr nedan), varest ofta fanns uppgift på omfånget, antal rader o.s.v. De för bokrullarna avsedda läderfodralen el. träbehållarna (lat. *capsa*, skrin) voro ofta praktfullt målade. Ett annat material för framställning av b. var det efter Pergamon i Mindre Asien uppkallade pergamentet el. lädret, vilket till sin användning var betydligt äldre än papyrus men i antiken på gr. av sin dyrbarhet icke hade någon större utbredning. Den för den moderna b. karakteristiska "codex"-formen uppkom i 1:a årh. e.Kr. På 400-talet hade pergamentcodexen ("handskriften") helt utträngt bokrullen. Jfr Bokband, Bokbinderi, Bokillustration, Boktryckarkonst och Codex. *W.N.*

2) B. (med språklig motsvarighet i bl.a. da. och ty.), antal av 25 ark papper (tidigare: 24 ark skriv-, resp. 25 ark tryckpapper). 20 böcker = 1 ris.

Bok (etymologiskt samma ord som lat. *fagus*), *Fagus silva'tica*, art av fam. ekväxter, ett högt träd med rak, grov stam, slät, gråaktig bark, som på äldre stammar blir silvergrå, samt stor, rundad krona, vars grenar vanl. äro vågrätt utbredda och stå i plan över varandra. B:s blad äro tvåsidigt anordnade, brett äggrunda, som yngre ljusgröna, håriga såväl i kanten som på undre sidan, som äldre mörkgröna, glatta, endast hårbräddade. Blomning och lövsprickning äro samtidiga. B. är sambyggare med korta, huvudlika, långskaftade hanhängen och tvåblommiga honblomställningar, vilka omgivas av långa, syllika, håriga högblad, som slutl. hopväxa till en svepeskål, vilken förvedas och helt omsluter de två trekantiga, bruna nötfrukterna ("bokollon"). Vid fruktmognaden brister svepeskålen i fyra skal. — B. uppträder skogbildande särsk. i v. Mellaneuropa. I Sydeuropa växer den på högre områden, sålunda går den på Etna upp till 2,000 m höjd. I Sverige förekommer b. som ensam skogbildare endast i Skåne, i blandade skogar däremot upp till mellersta Bohuslän och s. Östergötland (jfr Sverige, växtvärld), medan enstaka, oftast odlade b. påträffas ända upp till Sundsvall. Den del av Sverige, där b. är dominerande, kallas bokskogsregionen. B. har en bladrik och tät krona, i vars djupa skugga på

Gammal bok, "Göingeboken", vid vägen mellan Ask och Röstånga i Skåne. Omkrets i brösthöjd 4,2 m. Jfr bild 10 å pl. vid Blekinge.
Foto J. Carlsson.

näringsfattiga jordar endast obetydligt markvegetation kommer till utveckling. Om våren, före lövsprickningen, kan dock på näringsrik jord en synnerligen rik markflora (sippor, nunneört, desmeknopp, tandrot o.s.v.) utvecklas. B:s hårda, fasta, rödaktiga ved användes som ett ypperligt bränsle samt till förfärdigande av husgeråd, möbler m.m. Frukterna utgöra ett viktigt födoämne för många skogsdjur och användes även till svinfoder. B. räknades därför förr till de s.k. bärande träden, som ej fingo fällas utan särskilt tillstånd. Genom pressning av frukterna erhålles bokkärnolja*. — Av odlade former böra nämnas blodboken (var. *purpur'ea*) med rödbruna blad samt hängboken (var. *pen'dula*) med långa, nedhängande grenar. — Litt.: B. Lindquist, "Den skandinaviska bokskogens biologi" (i "Sv. skogsvårdsförs tidskr.", 1931). *A.Ve.*

Bok, Den redliges, se Den redliges bok.

Boka, *bergsteken.* Att boka en malm är att slå sönder större stycken till storlek passande för smältugnar. Bokning sker ant. för hand med hammare el. i bokverk el. stampverk av olika slag. Numera användes i st.f. bokverk olika slag av krossmaskiner.

Boka, *handelsv.*, 1) (ty. *buchen*), bokföra; 2) eng. *book*), köpa (el. beställa) biljett, reservera plats.

Bokander, Hans Gustaf Emanuel, präst (f. 2/1 1879), teoretisk teol. examen i Lund 1902, pastorsadjunkt i Klara förs. i Stockholm 1904, kyrkoherde 1917, e.o. hovpredikant 1933, ord. 1939, pastor i Hovförs. 1941, prost 1943.

Bokauktion, snarast att anse som en form av antikvarisk bokförsäljning. De första b. torde ha hållits i slutet av 1500-talet av Lodewijk Elzevier, vid dennes boklåda i Leiden. Sålunda uppges han 1599 ha försålt Philip van Marnix' boksamling, och från 1604 är hans bokauktionskatalog över bröderna G. och J. Dousas boksamling känd. Bruket att sälja böcker på auktion utbredde sig hastigt i Holland, som under 1600-talet dominerade bokmarknaden. Danmark tyckes ha varit det första land, som följt det holländska exemplet (1654). I Tyskland anordnade holländska bokhandlare auktioner på frankfurtmässorna, men de möttes av starkt motstånd från de av myndigheterna understödda bokhandlarna. 1680 utfärdades reglemente för bokauktionsväsendet i Leipzig, som senare genom J. A. G. Weigel blev centrum för tyska b. Livligast ha emellertid b. utvecklat sig i England; den första b. hölls där 1676, då prästen L. Seamans böcker såldes av bokhandlaren W. Cooper. Under de följande tio åren höllos 73 bokauktioner i London. Alltifrån 1700-talet, då boksamlandet var på modet och många stora privata samlingar grundades och skingrades, ha b. varit vanliga i sht i England och Frankrike.

I Sverige hölls den första kända b. 1664 i Stockholm, då hovrådet Henrik de Moucherons böcker försåldes, men redan 1639 hade konsistorium i Uppsala gjort vissa föreskrifter ang. försäljning av gamla böcker. Magistraten i Stockholm utfärdade 1674 "Ordning för Auctions- och Adresse-Verket i Stockholm", och från slutet av 1600-talet äro flera b. kända. Daniel Cameen och hans son med samma namn hade då privilegium att anordna b. i Stockholm, där man från 1703 kan tala om en särskild bokauktionskammare. 1705 erhöll Richard van der Hardt privilegium som bokauktionator i Uppsala; han var senare även verksam i Stockholm. 1816 utfärdades nytt reglemente för Stockholms stads bokauktionskammare. Liknande institutioner med särskilda privilegier finnas vid akademierna i Uppsala och Lund. Den största auktionsförsäljning av böcker, som hållits här i landet, var den serie av bokauktioner, på vilka Chr. Hammers boksamling 1906—10 försåldes. — Vissa bokförlags bruk att i landsorten försälja restupplagor på b. har numera upphört efter klagomål från sortimentbokhandlarnas sida. Restupplagorna avyttras nu genom bokrealisationer. — B. anordnas alltjämt i stor utsträckning i alla länder och äro föremål för alla bibliofilers livliga intresse. De uppnådda priserna offentliggöras i särskilda publikationer, ss. "Bookprices current" (1886 ff.); "American book prices current" (1895 ff.); "Book-auction records" (1902 ff.); "Jahrbuch der Bücherpreise" (1906 ff.); "Annuaire des ventes de livres" (1918 ff.); "Danske Bogauktioner" (1916—24) i "Aarbog for Bogvenner", 1917–25; 1925—30 i "Bogvennen", 1926—31; fr.o.m. 1931 i vart tredje år utkommande volymer). Bokauktionskammaren i Stockholm utgav listor med prisuppgifter för auktionerna 1/9 1924—30/5 1931. *H.Wr.*

von Bókay [bå'kai], Johann, ungersk läkare (1858—1937), prof. i pediatrik vid univ. i Budapest 1907—27, chef för det stora Stephanie-barnsjukhuset i Budapest 1885—1928. B. har utg. ett stort antal arbeten över barnsjukdomar, bl.a. en uppskattad lärobok.

Bokband. B. leder sitt ursprung från de första årh. e.Kr. Vid denna tid börjar boken i sin nuv. form med i ryggen hophäftade blad att uppträda och ersätta bokrullen, vilket medför, att även det skyddande omslaget, b., så småningom tvingar sig fram. Föregångare ha emellertid funnits redan under den romerska kejsartiden i s.k. diptyker el. triptyker, två el. tre sammanfogade elfenbenstavlor med vaxbeläggning på innersidorna, avsedd för skriften. På yttersidorna utsirades de med rika reliefer. Diptyker sändes urspr. av konsulerna el. statens högsta ämbetsmän till deras vänner vid tillträdet till en befattning. Senare upptogs detta bruk även av förmögnare privatmän och av den kristna kyrkan, som använde dylika diptyker för uppteckning av viktigare händelser. Då dessa anteckningar svällde ut, måste elfenbensbladen ersättas med sammanhäftade pergamentsblad. Härmed började den kyrkliga bokbindarkonst, som under den tidigare medeltiden blomstrade i klostrens verkstäder och av vilken ännu många praktfulla exemplar finnas bevarade i de större katedralernas skattkamrar. Dessa b., som voro utsirade endast på frampärmen, den under gudstjänsten mot församlingen vända sidan, voro ant. skulpterade i elfenben liksom de romerska diptykerna el. guldsmedsarbeten i drivet arbete, filigran, och besatta med ädla stenar el. ock utförda i emalj. Under medeltidens senare del blev boken ej längre samma dyrbarhet som tidigare, då avskrivningen av texterna kunde bedrivas mera fabriksmässigt i klostren. Härigenom blevo även de skyddande omslagen enklare, och lädret fick ersätta de ädla

Romersk konsulardiptyk från början av 400-talet.

metallerna. — I egyptiska gravar har man funnit b. från 500 talet, vilka tekniskt stå på ett så högt plan, att de bevarade exemplaren måste ha föregåtts av en täml. lång utveckling. Från Egypten spred sig konsten till Europa, där vi tidigt i England och Tyskland finna läderbokband, vilkas ytor dekoreras med pressad ornering, sammansatt av småstämplar. En annan teknik användes för lädersnittet, som under medeltidens senare del är allmänt i Tyskland. Här inskäres mönstret med kniv i det fuktiga lädret, och vissa delar givas relief genom drivning. Denna teknik, som krävde konstnärlig förmåga och yrkesskicklighet, dog emellertid snart ut, och pressningen med stämplar blev det vanliga sättet att ornera b:s pärmar. Orneringen sammansattes till en början av en rad småstämplar och utgjordes i allm. av flera bårder kring ett mittparti av diagonalrutade fält el. med om textilmönster erinrande granatäpplen. Senare, då boktryckerikonstens uppfinning och snabba spridning ej längre gjorde boken till en lyxvara, förenklades ytterligare tekniken för b:s utsmyckning. Pärmarnas ornering sammansattes ej längre av småstämplar, utan med en enda stor stämpel, som fyllde hela ytan, åstadkom man nu hela dekoreringen. I fråga om större format kunde samma stämpel tryckas två el. fyra gånger. Det visade sig emellertid under boktryckarkonstens vidare utveckling, att bokens storlek ej kunde helt standardiseras, varför dessa stämplar, som passade för ett format, visade sig opraktiska i fråga om andra. Under 1500-talets första år löstes emellertid frågan genom de s.k. rullstämplarna, ett hjul med graverad dekor, som genom att pressas över lädret tryckte bårder med upprepningsmönster. Dessa bårder innehöllo dels rent ornamentala rankor, dels figurscener och löpte runt pärmens kanter kring en större mittstämpel med ett vapen, ett fursteporträtt el. en allegorisk scen.

Renässansen kom att även för b. betyda en pånyttfödelse, och denna epok betecknar i dess historia den gyllene tidsålder, som senare näppeligen uppnåtts. Med renässansen infördes den från orientaliska läderarbeten influerade guldpressningen, och med denna följde en ny motiv- och ornamentskatt. Tekniken uppträdde först i Italien och där i Venedig, som under senare delen av medeltiden stått i livlig kulturell och handelspolitisk förbindelse med Orienten. De orientaliska b:s utsmyckning följde samma schema som mattorna, ovalt fält i mitten, fyllt av vegetabila rank- el. flätornament och motsvarande dekor i hörnen. En rad framstående konstnärer och bokälskare ha under denna tid kraftigt bidragit till bokbinderikonstens utveckling. Främst bör nämnas boktryckaren och förläggaren i Venedig Aldus Manutius, som utgav en rad klassikerupplagor och lät binda dem på egna verkstäder i b., där guldtrycket florerade och orientaliserande flätmönster upptogos som dekorativa element. Renässansen hade även en rad framstående bibliofiler. Dessas mest lysande representant var Jean Grolier, som till 1537 vistades i Italien som franskt sändebud. Han samlade ett utsökt bibl. och lät binda detta i band av den högsta kvalitet, först i Italien, senare i Frankrike. Grundmotivet för banden ur Groliers bibl. är ett i guld pressat flätornament, som i regelbundet mönster täcker hela pärmen. Detta sätt att dekorera b. blev senare karakteristiskt för Lyon, där bandflätningarna dock belades med lackfärg. En annan samtida stor boksamlare var Thomas Maioli och en tredje Demetrio Canevari, som dock tillhörde 1500-talets slut. Till dennes bibl. har tidigare hänförts en samling enhetligt utförda b. med i mitten en oval, blindpressad medaljong med i relief Apollon styrande solvagnen över havet. Numera har man emellertid lett i bevis, att de utförts för Pietro Luigi Farnese, påven Paul III:s son, och tillkommit i Rom, där även en rad framstående bokbandskonstnärer vid denna tid synas ha varit verksamma. — Från Italien överfördes bokbandskonsten tidigt till Frankrike, där den främjades av de bokintresserade konungarna; från denna tid bevarar Frankrike under århundraden ledningen av bokbandsdekorens utveckling. Henrik III:s bokbindare Nicolas Ève dekorerade sina band med en kantbård, ofta med en vapenbild i mitten samt ytan i övrigt utfylld med regelbundet ordnade monogram, initialer el. små emblem. Samme konstnär har man även tillskrivit den s.k. *fanfare*-stilen, som med en stomme av ett lätt bandverk dekorerar hela pärmen med spiralformade rankor. — I Tyskland upptogos mönstren från Italien och Frankrike och efterbildades mer el. mindre lyckligt, främst dock i banden från Heidelberg. I Sachsen utvecklade Jacob Kruse en egenartad stil under inflytande av de band av strängt orientaliserande typ, som utfördes i Venedig.

Under 1600-talets andra fjärdedel uppstod i Frankrike en ny stil inom bokbindarkonsten, som kom att dominera större delen av detta århundrade. Denna stil, som går under namn av *Le Gascon*, dekorerar pärmarna med ett geometriskt tecknat, i guldpressning utfört, regelbundet flätverk av band. Dessa bilda fyrpassformade och andra figu-

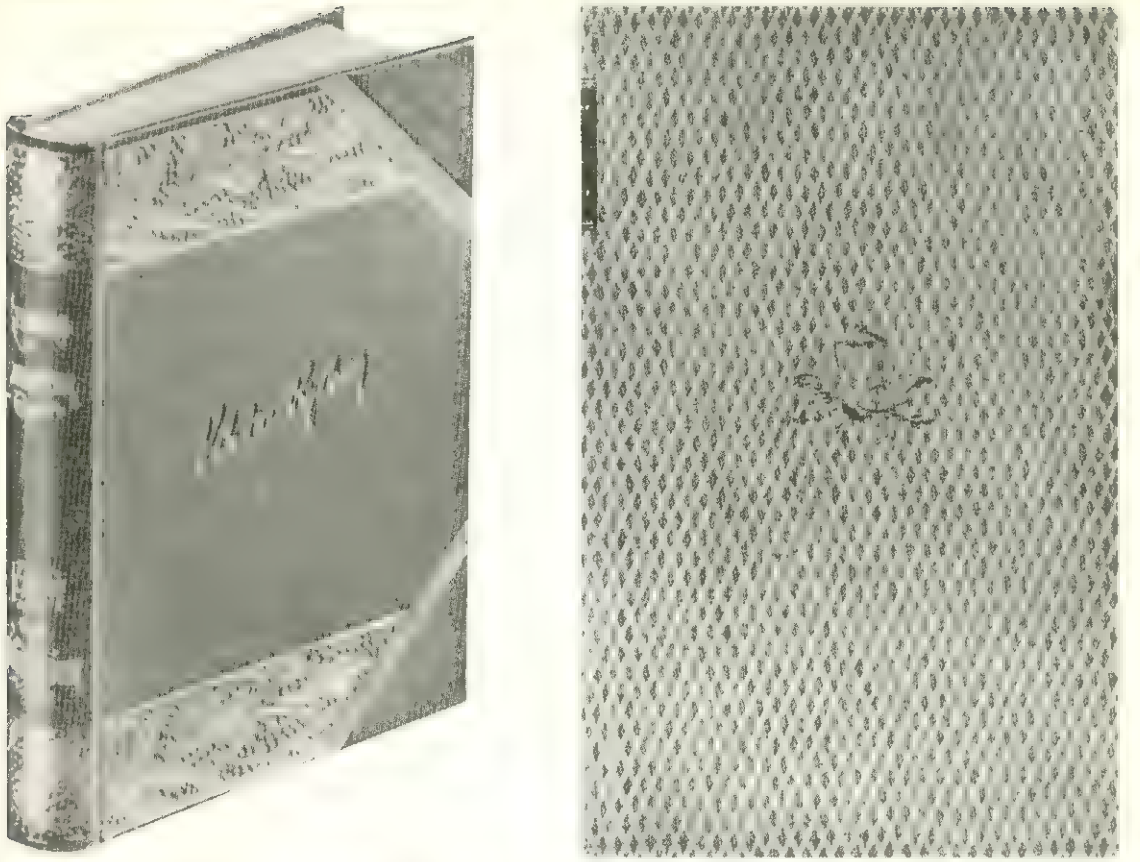

Förlagsband i klot från o. 1905 (t.v.; Bonniers förlag) och i helt överdragspapper av Akke Kumlien 1924.

rer, vilka utfyllas av ett rikt filigranartat mönster med punkterade linjer (*fers pointillés*). — Fr.o.m. 1700-talets början följer b. den allmänna stilutvecklingen i Europa. Den franska Ludvig XV-stilen (i Sverige kallad rokoko) tar sig i bokbandsdekoren en form, som närmar sig samtida spetskonst: utmed b:s ytterkanter löper en bård i ett mönster, sammansatt av småstämplar och bestående av blommor, blad och S-formade slingor. I denna stil arbetade tidens framstående konstnärer A. M. Padeloup och N. D. Derôme. En tredje bokbindare, J. C. H. Lemonnier, utförde b. med ornering i mosaik. — Mot slutet av Ludvig XV:s regering uppstod emellertid en reaktion mot formlösheten i det samtida konsthantverket, och man hänvisade till den klassiska antiken. Så småningom lyckades denna riktning utträngа de äldre konstnärliga idealen; därmed hade en ny stil, Ludvig XVI-stilen, kommit till makten. Inom bokbandsdekoren ersättas nu spetsmönstren av en rätlinjig dekorering med smala bårder i upprepningsmönster, varvid själva lädret fick verka genom sin behandling. Ju längre utvecklingen emellertid fortskred, dess flera antika motiv togos upp: fortlöpande pompejanska figurscener, vaser m.m. — Under 1800-talet genomgår det europeiska bokbinderiet i konstnärligt avseende ett gradvis skeende förfall genom de varandra avlösande riktningarna, från nyklassicismens stränga linjespel genom romantikens begynnande upplösning, nygotikens formförvirring och ny-rokokons överlastning fram mot det slutande århundradets renässans, men även under denna tid framträda i såväl Frankrike som England konstnärer, vilka, ehuru präglade av sin tid, dock utförde arbeten av hög kvalitet.

Det svenska bokbinderiet har under utvecklingens gång mer el. mindre troget följt med strömningarna utifrån — i äldre tider under inflytande från Tyskland, senare från Frankrike. Även Sverige har att uppvisa bokälskare av stora mått, framför andra drottning Kristina och M. G. De la Gardie, vilka båda även haft intresse för bokens konstnärliga utstyrsel. Sin höjdpunkt nådde emellertid det svenska bokbinderiet under 1700-talet. Den franska spetsstilen ombildades här till något nationellt egenartat, om ock förgrovat, och Ludvig XVI-stilen blev i sin gustavianska formgivning ett exempel på god svensk konstslöjd. Under 1800-talet genomgick även det svenska bokbinderiet samma utveckling som det europeiska genom skiftande stilar, och samtidigt började vid mitten av århundradet även själva yrkesskickligheten att minskas. Först mot slutet av århundradet väcktes intresset för bokens konstnärliga utstyrsel även i Sverige till liv. Bokbindaren Gustav Hedberg i Stockholm har därvid gjort en stor insats genom arbeten, som karakteriseras av teknisk fulländning parad med en god smak. Hedbergs banbrytande arbete har sedan fortsatts av en rad förmågor men kanske främst av Norstedt & söners

bokbinderi, som utfört både praktband och enklare förlagsband av synnerligen god hållning. — Litt.: M. Michel, "La reliure française" (1880); H. Bouchot, "Les reliures d'art à la Bibliothèque nationale" (1888); W. H. J. Weale, "Bookbindings and rubbings of bindings in the National art library" (1894–98); Th. Gottlieb, "K. K. Hofbibliothek. Bucheinbände" (Wien 1910); J. Rudbeck, "Svenska b. under nyare tiden" (3 bd, 1910–14); A. Hedberg, "Bokbindare, bokförare i Sverige 1500–1630" (i "Pro novitate", 2, 1914); E. Fischer, "B:s historia" (1922); A. Nilsson, "B.-dekorens stilutveckling" (s.å.); J. Loubier, "Der Bucheinband in alter und neuer Zeit" (2 Aufl. 1926); H. O. Böggild-Andersen & E. C. J. Wolf, "Bogbindets Historie" (1945). *E.F.F.*

Bokbar, nyare benämning på mindre lånbibliotek, som mot en viss avgift, i allm. beräknad pr vecka och ofta anpassad efter bokens art, utlånar aktuell förströelselitteratur. I Sverige synas b. ha inrättats först 1937, väl närmast efter mönster av de engelska *two-penny-libraries.* Till skillnad från andra bibliotek exploatera b. litteraturen i förvärvssyfte.

Bokbindareförbundet, se Svenska bokbindareförbundet.

Bokbinderi. Att binda en bok är att efter vikning av tryckarken ordna dessa i sidföljd, fästa dem vid varandra och förse dem med ett sammanhållande och skyddande omhölje (pärm). Bindningen sker ant. som rent handarbete vid enstaka ex. el. små upplagor el. ock som en kombination av handarbete och industriell drift. När boktryckaren fullbordat tryckningen, ligga arken, innehållande 8, 16 el. 32 sidor, plana. I senare fallet skäras arken mitt itu och vart ark för sig vikes, falsas, så att trycksidorna komma mitt för varandra, vid 8-sid. ark 2 ggr och vid 16-sid. 3 ggr. Vid små upplagor sker falsningen för hand, varvid vecken tillpressas med ett falsben, vid större upplagor i kniv- el. parallellfalsmaskiner, där allt arbete sker automatiskt. Därefter läggas arken i höga staplar, stötar, vart för sig i följd och genom upptagning av ett ark ur varje stöt får man ett ex., som genom kollationering av arksignaturerna kontrolleras vara komplett. Vid stordrift sker upptagningen ofta från ett runt, roterande bord, varigenom samtidigt flera personer kunna utföra arbetet. Planscher och bilagor ha först genom påsatta falsar el. direkt klistring fogats till sina resp. ark. De upptagna ex. pressas hårt och äro färdiga för häftningen. Denna sker vid handarbete i en häftlåda, en lodrätt stående ram med spända snören, kring vilka arken sys fast med tråd. Före häftningen förses första och sista arken med försättspapper, ett dubbelvikt papper försett med en liten fals, vari arket inlägges. Boken sågas lätt tvärs över ryggen på de ställen, där häftningen med snörena skall ske. Flera ex. kunna häftas efter varandra, men vid losskärningen tillser man, att ett par cm långa snörändar finnas å ömse sidor om bokblockets rygg. Industriellt sker häftningen i sinnrika maskiner på särskilt appreterat tyg, häftgas, så att en smal remsa lämnas på ömse sidor av ryggen. Skall boken vara häftad, d.v.s. oskuren med

Häftning av bok för hand.

endast ett pappersomslag, sker häftningen utan häftgas, ryggen limmas och bokblocket slås om med det i riktig storlek tillskurna omslaget, som pressas till på ryggen, och boken är färdig. Något försättspapper förekommer ej i häftade böcker. Vid tunnare häften läggas arken i varandra med omslaget ytterst, och allt hopslås med metallklammer, varefter broschyrerna skäras.

Skall boken bindas, limmas bokblocket efter losstagningen på ryggen och snörändarna uppflossas, varefter boken skäres på de tre övriga sidorna. Särskilda skärmaskiner äro konstruerade, som utan bokens omställning kunna skära alla sidorna i följd. Med lätta hammarslag på ryggen rundas denna, boken inspännes mellan ett par bräder i en press, så att ryggen skjuter något utanför dessas kanter, limningen fuktas, och genom bultning med hammaren drives ryggen i jämn rundning i en fals ut över brädkanten. Efter torkning bibehåller boken rundning och falsar. Industriellt sker både rundning och falsslagning maskinellt. På bokblockets rygg limmas upp- och nedtill smala färgade band, kapitalband, både för prydnads skull och för att hindra damm att inträngа i den bundna boken. En kartongbit av ryggens bredd och något längre rundas och limmas på en remsa av segt papper av sådan storlek, att vid lösryggens påläggning, med den olimmade sidan mot ryggen, papperskanter av ett par cm längd kunna vikas ned efter bokblockets sidor. På insidan av dessa papperskanter fastlimmas de uppflossade snörändarna och på yttersidan pärmarna, vilka utgöras av lika stora pappskivor, som skjuta några mm utanför boken på alla sidor. Sedan lösryggens överskjutande ändar efter torkning avklippts, är boken formerad och klar att göras färdig till det yttre.

Man skiljer på pappband, klotband, halvfranskt band (med skinn på rygg och hörn) och helfranskt band (helt skinnband).

Vid pappband överdrages boken helt med ett lämpligt, vanl. färgat, segt papper, tillskuret så stort, att det kan vikas in över pärmarnas och lösryggens sidor och gå ned någon cm på deras insida, varvid man med falsbenet trycker ner papperet i falsen mellan rygg och pärm. Helt klotband behandlas på samma sätt. Skall boken förses med rygg och hörn av klot, pålimmas dessa först, och efter torkning överdrages pärmarna med lämpligt papper. För skinnband använder man olika sorters skinn: getskinn, i allm. enfärgade, släta el. pressade i olika mönster (marokäng, oasis, chagrin); kalv- och fårskinn, företrädesvis naturfärgade el. marmorerade, samt till enklare band spaltskinn, tunna kluvna får- el. getskinn. Skinnet fuktas lätt, tillskäres i avsedd storlek och skärpes, d.v.s. tunnskäres i kanterna, överstrykes med klister samt påsättes liksom vid andra band. Om man önskar upphöjda bind (en reminiscens från fordom, då man häftade omkring skinnremsor, vilka gåvo upphöjningar i det direkt på ryggen påklistrade skinnet), pålimmas på lösryggens utsida smala skinnremsor på därför avsedda ställen, den pålagda skinnryggen tänjes över dessa remsor och skinnet pressas å ömse sidor ned med falsbenet. För dekorering av skinnet användes dels blindpressning, dels förgyllning, i båda fallen användas mässingsstämplar, fileter och ruletter, vilka värmas och inpressas i skinnet. Vid blindpressning framträder det inpressade mönstret mörkare mot skinnet, vid förgyllning lägger man först en grund, vanl. med äggvita, varefter bladguld påföres, vilket vid inpressning med den varma stämpeln fastnar vid skinnet, under det att det överflödiga sedan torkas bort. Vid stordrift sker själva bindningen något annorlunda, i det pärmen tillverkas färdig för sig med rygg och sidor i ett stycke, dekoreringen tryckes med graverade plattor i automatiska förgyllningspressar, som uppvärmas och kunna ge ett så kraftigt tryck, att man kan dekorera pärm och rygg i ett enda tryck, varvid det tunna bladguldet, som är anbragt på en cellofanremsa, automatiskt matas fram i den längd man behöver. Den färdiga pärmen rundas något i ryggen, lösryggen bestrykes med lim, och bokblocket hänges in i pärmen, varefter försättsbladens yttersidor smörjas an och fästas på pärmarna, pappas an. I enklare förlagsband klistras boken endast in i pärmen med häftgasen och försättsbladen.

Ofta dekoreras snittet, ant. endast överkanten el. helt runt om. Detta sker sedan boken skurits, men innan pärmen påsättes. Böckerna inspännas i pressen, snittet målas jämnt med pensel el. stänkes, spränges. Ibland marmoreras snittet, varvid man låter med oxgalla utrivna färger flyta ut i våg- el. fläckmönster på en bädd av karagenavkok. Genom att försiktigt föra bokens plana snitt mot färgytan överföres mönstret. De färgade snitten kunna efter torkning glättas genom lätt ingnidning med vax och efterpolering med en glätt-tand av agat. Vid guldsnitt jämnar man snittytan på den fastpressade boken först med snittjärn, bestryker den med en särskild färg, bolus, och polerar ytan lätt efter torkning. Snittet överstrykes sedan med äggvita och belägges med bladguld, som efter lätt vaxanstrykning poleras med glätt-tanden. — Ang. bokbandets konstnärliga utveckling se Bokband. — Litt.: P. Kersten, "Der exakte Bucheinband" (2 Aufl. 1912); K. Key, "Amatörbokbinderi" (4 uppl. 1929); I. Börjeson, "Indbindning af Böger" (1936); S. Möller, "Vi binda böcker" (1944). *J.K.*

Bokbinderiläder framställes av getskinn, kalvskinn el. tunna kohudar. Sämre material är fårskinn. Lädret garvas med vegetabiliskt garvmaterial, som lämnar en möjligast ljusäkta färgton, t.ex. sumach. Färgningen sker med anilinfärger el. sådana oorganiska salter, som med garvämnen ingå färgade föreningar. Kromgarvat läder är mindre tjänligt, enär guldtrycket förstöres av frigjord svavelsyra.

Bokcentralen, se Bokhandel, sp. 438.

Boken om Jahves krig, en förlorad israelitisk bok, citerad i 4 Mos. 21:14 ff. Fragment av denna torde 4 Mos. 21:17 ff., 27—30 vara och möjl. även Deborasången (se Debora). Att döma av de bevarade resterna har boken besjungit Jahves och hans folks segrar, och då Omris krig synas vara bekanta, torde den ha uppstått efter 875 f.Kr.

Bokens dag, uppläsningsarrangemang, som ha till uppgift att stimulera och vidga det litterära intresset genom att skapa personlig kontakt mellan allmänheten och författare av skilda kategorier, diktare, kritiker, populärvetenskapliga skribenter. Initiativet till den första B. togs av dåv. red.-sekr. i "Arbetet" Nils Kjellström 1940. I nämnda tidnings regi har sedan varje höst en B. anordnats i Malmö, varvid även förläggare, bokhandlare och bokhandelsmedhjälpare deltagit. Författarframträdandena äro vanl. fördelade på två dagar. B. i Malmö har efterbildats på skilda håll i landet. *E.*

Bokenäs, socken i Lane hd i Bohuslän och församling i Bokenäs och Dragsmarks pastorat i Älvsyssels n. kontrakt av Göteborgs stift, på Bokenäset, ö. om Lysekil och Gullmarsfjorden; 50,87 km², därav 50,42 land; 878 inv. (1946; 17 inv. pr km²). B. är mycket kuperat, med bördiga små slättområden mellan de kala bergen, som endast på den skyddade östsidan ha rikligare trädvegetation. En vacker relikt av de forna bokskogarna finns i Svenseröd. Platåerna täckas till stor del av hedar. Åkern och skogsmarken utgöra vardera 21 % av landarealen. Tegelbruk. Socknen

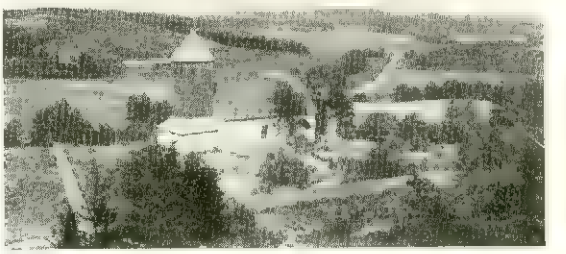

Bokenäs gamla kyrka.
Foto M. Sjöbeck.

är mycket rik på fornminnen. Där finnas dösar, två utmärkt vackra gånggrifter från stenåldern, ett stort antal stenåldersboplatser, kummel från bronsåldern, hällristningar, järnåldersgravar, fornborgar m.m. Den ståtligt belägna gamla kyrkan från o. 1100 visar ett typiskt romanskt system med utdraget kor och absid; triumfbågen är ovanligt smal. S. korportalen har enkel ornering; på n. sidan är kyrkan fönsterlös. I det inre finnas läktare och trävalv med målningar i lantlig barockstil. Tornet av trä byggdes 1752. Nya kyrkan av granit är i nygotik från 1900. — Namnet innehåller trädnamnet *bok* (se Hj. Lindroth, "Bohusläns härads- och sockennamn", 1918, sid. 101). Det skrevs 1317 (j) Boknese. *P.;E.W.;Sl.*

Bokfordran, *handelsv.*, fordran, som ej regleras genom avlämnande av accept el. revers utan kvarstår "öppen" på gäldenärens konto, tills den likvideras.

Bokförare. 1) Äldre benämning på bokhandlare. 2) Dets. som bokhållare*.

Bokföring, redovisning i böcker el. numera även på annat sätt av vissa fakta. Dessa kunna vara av olika slag, beroende på b:s karaktär (affärsbokföring, kyrkobokföring etc.). I det följande behandlas endast affärsmässig b., som har till uppgift att lämna upplysning om ett affärsföretags ekonomiska förhållanden. I b. böra alla ekonomiska transaktioner (s.k. affärshändelser) antecknas löpande, varigenom det blir möjligt att följa rörelsens gång och erhålla kontroll över kassa, fordringar, skulder etc. Genom att vid lämplig tidpunkt göra vissa sammanställningar av det bokförda materialet kan man få en bild av företagets ekonomiska ställning och framför allt erhålla kännedom om resultatet av verksamheten (vinsten el. förlusten) under affärsperioden. Dessa sammanfattningar innefattas i begreppet bokslut.

B. kan ske mer el. mindre systematiskt. I mindre företag kan man ibland nöja sig med s.k. enkel b. Affärshändelserna noteras i enlighet med lagens krav (se nedan) i någon dagbok, där endast en begränsad specifikation av posterna behöver ske. Vid varje räkenskapsårs slut göres bokslut i form av sammanställning av förmögenheten (inventarium och balansräkning; se nedan). Härvid kunna en del siffror erhållas utan egentlig b.; så är fallet med exempelvis varubehållningen, som vanl. fastställes genom inventering. Fordringar och skulder vid bokslutstillfället kunna knappast erhållas på annat sätt än från b., enär inventeringsobjekt saknas. Det är att märka, att resultatberäkningen vid enkel b. endast kan ske på indirekt väg, näml. genom att förmögenhetsläget vid affärsperiodens början och slut jämföras med varandra. Hur resultatet uträknas vid enkel b. skall visas med ett exempel. Vi antaga, att tillgångarna vid ett års början utgöra 20,000 och vid årets slut 27,000 kr. Tillgångarna innefatta de olika slagen av förmögenhet, som äro investerade i företaget, ss. kassa, banktillgodohavande, fordringar hos kunder, varulager, inventarier o.s.v. För att få fram den verkliga nettoförmögenheten (nettokapitalet) måste man emellertid göra avdrag för alla skulder (varuskulder, banklån etc.). Dessa antagas utgöra 6,000, resp. 10,000 kr. Vi erhålla alltså följande ställning:

	Vid årets början:	Vid årets slut:
Tillgångar	20,000	27,000
Skulder	6,000	10,000
Nettoförmögenhet	14,000	17,000

Nettoförmögenheten har ökat med 3,000 kr, vilket innebär, att företaget gjort en ren vinst (nettovinst) på 3,000 kr. Detta gäller dock endast under den förutsättningen, att kapital varken tillskjutits el. uttagits av ägaren under årets lopp. I praktiken är det emellertid regel, att affärsinnehavaren gör löpande uttag från företaget i form av kontanter el. varor för att täcka sina personliga levnadskostnader. Det belopp, som tagits ut, måste då läggas till kapitalökningen, för att den riktiga vinsten skall kunna erhållas. Om i vårt exempel ägarens privatuttag utgjort 5,000 kr, skulle vinsten alltså ha blivit 8,000 kr. Ägarens uttag betraktas näml. ej som affärsomkostnad utan som en del av vinsten, så länge det är fråga om enskild näringsidkares rörelse. — Den enkla b. har den förtjänsten, att de löpande noteringarna bli lätta att utföra; några djupgående bokföringskunskaper äro ej erforderliga, och arbetet kräver förhållandevis kort tid. Den har emellertid även sina svagheter och då först och främst i tvenne avseenden. Resultatberäkningen blir mycket summarisk; man kan visserligen som nyss visats se, hur stor vinsten är, men man vet ingenting om, på vad sätt den uppkommit. Vidare är denna bokföringsform bristfällig ur kontrollsynpunkt. Enkel b. användes därför numera endast av mindre detaljhandlare, hantverkare och andra liknande företag, vilkas rörelse bedrives i liten skala. I övrigt är den s.k. dubbla b. helt dominerande.

Det utmärkande för den dubbla b. är kontosystemet, som är uppbyggt efter strikta linjer. Grundval för kontosystemet är balansräkningen, som är en tvådelad uppställning, där tillgångarna äro placerade på vänstra sidan (aktivsidan) och skulderna på högra sidan (passivsidan). För att jämvikt skall uppstå, insättes även skillnaden mellan tillgångarna och skulderna, nettoförmögenheten, på passivsidan. Vi kunna antaga, att ett företag, låt oss säga en mäklerirörelse, vid ett års början har tillgångar för tillsammans 5,000 kr, varav 1,000 kr utgöra värdet av kontorsinventarierna och resten kassabehållning och banktillgodohavande, vilka i detta exempel för enkelhetens skull ej åtskiljas. Diverse skulder uppgå till 600 kr; nettoförmögenheten utgör alltså 4,400 kr. Från eventuella privata tillgångar och skulder har här bortsetts. Om en balansräkning uppställes, får denna följande utseende:

Balansräkning

Aktiva:		*Passiva:*	
Kontorsinventarier	1,000	Skulder	600
Kassa och bank	4,000	Eget kapital (nettoförmögenhet)	4,400
	5,000		5,000

Vid början av en räkenskapsperiod uppdelas balansräkningen i mindre delar, konton, ett för varje balanspost. De s.k. ingående balanserna placeras på samma sida som i balansräkningen:

Debet	Kontorsinventarier	Kredit
Ing. balans	1,000	

Debet	Kassa och bank	Kredit
Ing. balans	4,000	

Debet	Skulder	Kredit
	Ing. balans	600

Debet	Eget kapital (nettoförmögenhet)	Kredit
	Ing. balans	4,400

Ökning av en tillgång noteras på vänstra sidan, d e b e t s i d a n, under det att minskning bokföres på högra sidan, k r e d i t s i d a n. I fråga om skulder och eget kapital gäller den motsatta regeln: ökning redovisas på kreditsidan och minskning på debetsidan. Som emellertid hela kontosystemet ständigt måste vara i jämvikt, d.v.s. sammanlagda debetsummorna överensstämma med sammanlagda kreditsummorna, måste varje debitering av ett konto motsvaras av en kreditering av ett annat konto. Följande kombinationer äro möjliga:

Debet Ökning av tillgång (T+)
Kredit Minskning av annan tillgång (T)

Debet Ökning av tillgång (T+)
Kredit Ökning av skuld (S+)

Debet Minskning av skuld (S—
Kredit Minskning av tillgång (T—)

Debet Minskning av skuld (S—)
Kredit Ökning av annan skuld (S+)

Debet Ökning av tillgång (T+)
Kredit Ökning av det egna kapitalet (E+)

Debet Minskning av det egna kapitalet (E)
Kredit Minskning av tillgång (T)

Debet Minskning av det egna kapitalet (E)
Kredit Ökning av skuld (S+)

Debet Minskning av skuld (S—)
Kredit Ökning av det egna kapitalet (E+)

Den kontroll, som erhålles genom denna konsekventa dubbelbokföring av alla poster, är av största värde. En annan stor fördel med det dubbla bokföringssystemet är, att kontot för det egna kapitalet kan uppdelas i vilken utsträckning som helst, varigenom det blir möjligt att erhålla detaljerade upplysningar om rörelseresultatet. Varje gång en i n t ä k t el. k o s t n a d uppkommer, redovisas den näml. ej blott på ett tillgångs- el. skuldkonto utan även på något av det egna kapitalets underkonton, de s.k. r e s u l t a t k o n t o n a. Sådana konton kunna upplåggas för omkostnader (ev. uppdelat i konton för löner, hyror o.s.v.), räntor, rabatter, provisioner etc. Dessa konton lyda under samma regler som det ovan nämnda egna kapitalets konto: intäkter (= kapitalökningar) redovisas på kreditsidan, kostnader (=kapitalminskningar) på debetsidan.

Vid bokslutet sammanföras resultatkontonas saldon (= differensen mellan summorna på de båda sidorna) till ett gemensamt konto, det s.k. v i n s t - o c h f ö r l u s t k o n t o t. Även här bibehålles placeringen av intäkterna på kreditsidan och kostnaderna på debetsidan. Saldot på vinst- och förlustkontot, nettovinsten el. nettoförlusten, överföres i enskild näringsidkares b. till kontot för det egna kapitalet, vanligen kallat endast k a p i t a l k o n t o. I aktiebolag och ekonomiska föreningar blir avslutningen av vinst- och förlustkontot något annorlunda, beroende på att nettovinsten här utdelas el. fonderas på speciella konton. Kontona för tillgångar och skulder avslutas på så sätt, att saldona överföras till ett samlingskonto, u t g å e n d e b a l a n s k o n t o t. Hit överföres även kapitalkontots saldo. Balanskontot blir alltså till innehållet identiskt med en balansräkning, som uppställes vid affärsperiodens slut; man använder emellertid beteckningen balanskonto, då räkningen ingår i det dubbla bokföringssystemet som avslutningskonto. Vid alla överföringar i samband med bokslutet utjämnas resp. konton, d.v.s. saldot placeras på den sida, som är minst, så att alla konton efter avslutningen visa jämvikt. Alla utjämningssaldon stå så att säga på fel sida av kontot, tillgångssaldon på kreditsidan, skuldsaldon på debetsidan o.s.v.

Vi kunna antaga, att följande transaktioner skola bokföras av den nyss nämnda maklarefirman (ingående balanserna äro redan införda på resp. konton):

1) I provision intjänas 700 kr (uppbäres kontant).
2) I provision intjänas 450 kr (uppföres som fordran).
3) En skrivmaskin inköpes på kredit för 500 kr.
4) En skuld på 300 kr betalas.
5) Annonsräkningar betalas 100 kr.
6) Löner betalas 325 kr.
7) På inventarierna avskrives för slitning 100 kr.

Bokföringen och bokslutet verkställas på kontona på följande sätt (som text på kontona har endast angivits resp. motkonto):

Konton för tillgångar:

Debet (T+)	Kontorsinventarier		Kredit (T—)
Ing. balans	1,000	7) Avskrivningar	100
3) Skulder	500	Utg. balans (saldo)	1,400
	1,500		1,500

Debet (T+)	Kassa och bank		Kredit (T—)
Ing. balans	4,000	4) Skulder	300
1) Provisioner	700	5) Omkostnader	100
		6) »	325
		Utg. balans (saldo)	3,975
	4,700		4,700

Debet (T+)	Fordringar		Kredit (T—)
2) Provisioner	450	Utg. balans (saldo)	450

Konto för skulder:

Debet (S -)	Skulder		Kredit (S+)
4) Kassa och bank	300	Ing. balans	600
Utg. balans (saldo)	800	3) Kontorsinventarier	500
	1,100		1,100

Konton för det egna kapitalet, inberäknat resultatkonton:

Debet (E—)	Eget kapital		Kredit (E+)
Utg. balans (saldo)	5,025	Ing. balans	4,400
		Vinst och förlust (nettovinst)	625
	5,025		5,025

Debet	Provisioner		Kredit (E+)
Vinst- och förlust (saldo)	1,150	1) Kassa och bank	700
		2) Fordringar	450
	1,150		1,150

Debet (E—)	Omkostnader		Kredit
5) Kassa och bank	100	Vinst och förlust	
6) » » »	325	(saldo)	425
	425		425

Debet (E—)	Avskrivningar		Kredit
7) Kontorsinventarier	100	Vinst och förlust	
		(saldo)	100
	100		100

Avslutningskonto för resultatkonton:

Debet (E)	Vinst och förlust		Kredit (E+)
Omkostnader	425	Provisioner	1,150
Avskrivningar	100		
Eget kapital (saldo= nettovinst)	625		
	1,150		1,150

Avslutningskonto för övriga konton.

Debet (T)	Utg. balans		Kredit (S,E)
Kontorsinventarier	1,400	Skulder	800
Kassa och bank	3,975	Eget kapital	5,025
Fordringar	450		
	5,825		5,825

Nettovinsten, 625 kr, framkommer som saldo på vinst- och förlustkontot. Den kan emellertid också — liksom vid den enkla b. — erhållas genom jämförelse mellan det egna kapitalet vid affärsperiodens slut, 5,025 kr, och vid periodens början 4,400 kr; skillnaden blir 625 kr. Även i detta avseende kan redovisningen göra skäl för namnet »dubbel».

Utom "rena" kontona, som redovisa för tillgångar, skulder el. resultat, användas i praktiken även "blandade konton", som samtidigt redovisa för såväl tillgångar el. skulder som resultat. Varukontot föres ofta som blandat konto. Resultatet av varuförsäljningen kan då ej utrönas, förrän lagerbehållningen fastställts genom inventering. — Vid en ny affärsperiods början bli de utgående balanserna från föregående period ingående balanser. Härigenom får man automatiskt en förbindelselänk mellan två på varandra följande bokföringsperioder, vilket ur kontrollsynpunkt är mycket värdefullt.

Vad hitintills sagts gäller b:s teoretiska grundsatser. I fråga om bokföringsskyldighet samt b:s praktiska utformning lämnar lagstiftningen vissa föreskrifter. Dessa finnas i bokföringslagen av 31/5 1929. Skyldighet att föra böcker åligger dels alla aktiebolag, handelsbolag och bostadsrättsföreningar, dels andra näringsidkare, som bedriva i lagen särsk. angiven verksamhet. Som exempel på sådan verksamhet kan nämnas handel, industri, hantverk, byggnadsverksamhet, mineralbrytning, tryckeri- och förlagsrörelse, hotell-, pensionat- och kaférörelse, transportverksamhet, mäklerirörelse, bank- och försäkringsrörelse, advokatverksamhet, tvättinrättningsrörelse. I vissa fall medges undantag från bokföringsskyldigheten vid verksamhet av mindre omfattning.

Antalet bokföringsböcker (handelsböcker), som oundgängligen skola föras av var och en, som är bokföringsskyldig, är begränsat till två, näml. inventariebok och dagbok. Båda dessa böcker skola vara bundna. I inventarieboken skall vid rörelsens början och vid slutet av varje räkenskapsår inskrivas ett inventarium och en balansräkning. Inventariet är en utförlig förteckning över samtliga tillgångar och skulder, vilka var för sig skola specificeras och åsättas värde. Specifikationerna få även göras i form av bilagor till inventariet. För enskilda näringsidkare gäller, att även tillgångar och skulder utom rörelsen skola medtagas; dock behöver personligt lösöre ej specificeras. Skillnaden mellan summa tillgångar och summa skulder, d.v.s. nettoförmögenheten, skall även utsättas. I inventariet skall dessutom anges ansvarsförbindelser, vilka den bokföringsskyldige iklätt sig för annans räkning, samt av den bokföringsskyldige ställda panter. Ansvarsförbindelser och panter medtagas i regel ej i inventariets summor utan endast som en anteckning i texten ("inom linjen"). Balansräkningen skall utgöra ett översiktligt sammandrag av inventariet. Om samtliga specifikationer i inventariet äro gjorda på bilagor, kan inventariet och balansräkningen inskrivas i inventarieboken som en gemensam uppställning.

I dagboken el. dagböckerna skola alla affärshändelser införas dagligen post för post. I mindre och medelstora företag användes ofta en enda dagbok, under det att man i större företag vanl. för flera dagböcker, ss. kassabok, memorial, inköpsbok, försäljningsbok etc. Likartade poster, t.ex. försäljningar, som avse samma dag, få specificeras på lösa bilagor, men summan av posterna måste i så fall skrivas in i den bundna boken. Medgivandet att dagboksposterna få specificeras på lösa blad är av stor betydelse, då maskinbokföring användes. Någon särskild uppställning av dagboken är ej föreskriven i lagen, men ganska allm. tillämpas numera varianter av den s.k. amerikanska metoden, som kännetecknas av att dagboken är försedd med kontokolumner för samtliga konton el. i varje fall för de vanligast förekommande; de konton, som endast mera sällan användas, kunna sammanföras i en gemensam kolumn. Äldre, mera tidsödande metoder äro den italienska, den tyska och den franska. I stället för kolumnmetod tillämpas numera på sina håll s.k. genomskriftsmetod, varvid dagbok och kontoblad skrivas samtidigt; kontokolumner i dagboken äro då överflödiga. I större företag sker införingen på konton ofta direkt från verifikationerna med hjälp av bokföringsmaskiner (se Maskinbokföring), varvid endast resp. kontonummer anges i dagboken.

Utom inventariebok och dagbok skall den bokföringsskyldige enl. bokföringslagen föra "de övriga handelsböcker, som med hänsyn till rörelsens omfattning och beskaffenhet erfordras i den löpande b.". Vilka böcker, som utöver de båda nämnda böckerna skola föras, får alltså avgöras från fall till fall. Redan den generella bestämmelsen i bokföringslagens 3 §, att "b. skall ske i överensstämmelse med allmänna bokföringsgrunder och med iakttagande av god köpmannased", ger vid handen, att en viss frihet medges den bokföringsskyldige att ordna sin redovisning på lämpligt sätt. För mindre företag, som nöja sig med enkel b., kunna i många fall inventariebok och dagbok anses vara fullt tillräckliga. Då rörelsen nått sådan omfattning, att enkel b. ej kan fylla de krav lagen ställer på en klar redovisning, tillkommer huvudbok, till vilken överföring sker löpande el. må-

nadsvis. Huvudboken innehåller samtliga i det dubbla bokföringssystemet ingående konton. I huvudboken verkställes bokslut med användande av vinst- och förlustkonto och utgående balanskonto, som förut visats. Då bokföringsmaterialet är av ringa omfattning, förekommer det ibland, att bokslutet verkställes direkt i dagboken, som då samtidigt får tjäna som huvudbok (den s.k. ursprungliga amerikanska metoden). — För mera ingående specifikation av vissa huvudbokskonton användes ett större el. mindre antal specialböcker, s.k. hjälpböcker el. biböcker. Bland dessa kan nämnas r e s k o n t r a*, i vilken fordringar och skulder redovisas på detaljerade personkonton, vidare v ä x e l b o k och l a g e r b o k. Varje månad bör avstämning göras mellan å ena sidan hjälpböckerna, å andra sidan motsvarande summariska konton i huvudboken.

Föreskrifterna i bokföringslagen ha tillkommit för att skydda den bokföringsskyldiges borgenärer. Bokföringsskyldig, som överträder bokföringslagens bestämmelser, kan enl. strafflagen dömas till fängelse el. till straffarbete i högst två år el., om brottet är ringa, till dagsböter. Brottet kan emellertid åtalas endast i det fall, då den bokföringsskyldige inom fem år kommit på obestånd. Om falska el. vilseledande böcker förts, kan straffet bli upp till sex års straffarbete. — B. har stor betydelse som grundval för inkomsttaxeringen. Deklaration för inkomst av rörelse skall ske efter "bokföringsmässiga grunder", vilket innebär, att b:s siffror skola tjäna som utgångspunkt för deklarationen. B:s ställning i detta avseende har ytterligare förstärkts, sedan vissa kategorier av skattskyldiga medgivits rätt att i taxeringshänseende åtnjuta avdrag för värdeminskning å inventarier med samma belopp, som avskrivits i böckerna (s.k. fri avskrivning*). — Se vidare Balansräkning, Kontoteori, Värdering.

Litt.: K. Ramstedt, "B:s teoretiska grundsatser" (6 uppl., 1940); N. Västhagen, "Affärsbokföringens grunder" (2 uppl., 1947). *Vh.*

Bokföringsmaskin, se Maskinbokföring.

Bokförlag, f ö r l a g s b o k h a n d e l, affärsföretag, som på vissa villkor av förf. övertager den litterära äganderätten av en bok el. skrift samt åtager sig att utgiva och utsända den i marknaden. Bokförläggarens verksamhet sammanföll länge med boktryckarens och bokhandlarens; för b:s historiska utveckling hänvisas därför till art. Bokhandel. Se vidare Författarrätt och Förlagsrätt. — Numera åtskiljas oftast förlags- och tryckeriverksamhet, men de största förlagen ha dock i regel egna tryckerier. I de stora länderna, i sht i Tyskland, ha olika b. sina ibland starkt begränsade specialområden; i Sverige är en dylik specialisering mindre vanlig. *H.Wr.*

Bokförmedling, se Bokhandel, sp. 432.

Bokhandel, affärsmässig framställning, utgivning och försäljning av böcker, tidskrifter o.d. Den tekniska framställningen och utgivningen ombesörjes i vanliga fall av f ö r l a g s b o k h a n d e l n (se Bokförlag), distribueringen i allm. av k o m m i s s i o n s b o k h a n d e l n, vilken tjänstgör som mellanhand mellan förlagen och s o r t i m e n t s b o k h a n d e l n, som i sin ordning står allmänheten till tjänst. Ett särskilt slag av b. är den a n t i k v a r i s k a, som ant. sysselsätter sig uteslutande med äldre, sällsynta verk (d.v.s. antikvariat i ursprunglig mening) el. också, som numera ofta är fallet, köper och säljer begagnade böcker, restupplagor etc. — En del större förlag och bokhandlare bedriva numera en omfattande r e s e b o k h a n d e l genom kringresande agenter, varvid framför allt större arbeten säljas, ofta på avbetalning. — En särskild form av b. utövas i Sverige av s.k. b o k f ö r m e d l i n g a r, vilka i anslutning till ett bokförlag huvudsakl. arbeta med inköp och inbindning av böcker åt mindre folkbibliotek.

De avskrivare, som i forntiden framställde böcker på beställning el. vid tillfällen, då efterfrågan fanns, skulle kunna kallas de första bokhandlarna. I Egypten försåldes av prästerna avskrifter av texter, avsedda att följa den döde i graven (jfr Dödsboken), men först från Aten på 500-talet f.Kr. känner man b. i vanlig mening. Då det stora Alexandrinska biblioteket grundades o. 300 f.Kr., utsändes bokuppköpare till andra viktiga städer. Alexandria blev också ett huvudsäte för antikens b., där en mängd skrivare för försäljning utförde nya uppl. av bibliotekets skatter. I Rom utvecklades under den litterära perioden en livlig b. Bokhandlarna (*bibliop'olae, libra'rii*) uppträdde även som förläggare; bland de mera kända märkas Ciceros förläggare Pomponius Atticus, bröderna Sosius, utgivare av Horatius' skrifter, samt Tryphon, som förlagt Quintilianus' och Martialis' arbeten. Särsk. utbildade slavar (*servi litera'ti*) utförde avskrivningsarbetet; någon förlagsrätt förkom ej, utan vem som ville kunde låta avskriva en bok och därigenom fördärva marknaden för såväl förf. som hans förläggare. Den romerska b. florerade även ute i provinserna. Landsortsbokhandlarna torde ha försett sig med boklager från avskrivningscentralerna i de stora städerna och ha alltså varit ett slags sortimentsbokhandlare. I boklådorna (*libra'riae*) uppläste författarna ofta själva sina arbeten för inbjudna för att väcka köplust, en form för bokreklam, som fått sina moderna motsvarigheter. Med den antika kulturens undergång försvann även den b., som varit utbredd över så gott som hela det romerska riket. — Den tidigare medeltidens b. torde icke ha varit synnerligen omfattande. Skrivmaterialet, pergament, var dyrbart, och förmågan att läsa ej vanlig. Präster och munkar voro snart sagt de enda, som hade bruk för de böcker, som avskrevos i klostren och byttes dem emellan; denna trafik var emellertid på vissa håll ganska omfattande. Efter papperets införande i Västerlandet och sedan större organiserade läroanstalter grundats, blev emellertid b. livligare, och från 1200-talet finnas bevarade särskilda förordningar ang. b. vid universiteten i Paris och Bologna. Bokhandlaren (*stationa'rius, libra'rius*) fick visserligen mot ett blygsamt arvode sälja inlämnade böcker, men hans egentliga uppgift var att till studenterna låna ut de böcker, som dessa behövde för avskrivning. Universitetsstäderna blevo centra för b., och under den senare medeltiden, då intresset för lärdom och litteratur snabbt stegrades, ökades även bokproduktionen, och de stränga föreskrifterna lättades. På marknader och

mässor saluförde de av skrivarskråna ofta nära nog fabriksmässigt förfärdigade böckerna. Mässorna i Frankfurt a.M. och Nördlingen voro särsk. besökta av handskriftförsäljare, och vid de stora kyrkomötena i Konstanz och Basel förekom en livlig b.

Först genom boktryckarkonstens uppfinning i mitten av 1400-talet skapades emellertid förutsättningar för vår tids b. Boktryckarna, som samtidigt voro bokförläggare och bokhandlare (en kombination, som delvis höll sig kvar i flera århundraden), sålde för det mesta sina böcker själva el. genom kringresande "bokförare". De större boktryckarna hade ofta nederlag i viktiga lärdoms- och handelscentra; Gutenbergs medhjälpare, Peter Schöffer, hade ansenliga boklager i Frankfurt a.M. och Paris, och den store Nürnberg-tryckaren och -förläggaren Anton Koberger hade, utom en mängd egna butiker, agenter i de flesta viktigare städer i Europa. Strassburg, Köln, Basel, Augsburg m.fl. voro huvudorter för tysk b. o. 1500; samtidigt utsände från Venedig Nicolaus Jenson och Aldus Manutius sina högt skattade tryck över hela Europa. De ojämförligt flesta böckerna voro tryckta på latin och alltså internationella. Frankfurtmässan var länge den viktigaste för b., och från 1564 trycktes kataloger över de saluförda böckerna. Leipzig konkurrerade dock redan nu om ledningen; dess första mässkatalog är från 1595. Formen för omsättningen mellan boktryckaren-förläggaren och bokhandlarna (bokförarna) var ofta byteshandeln. Boktryckaren fick för sin bok dubbelt så många ark otryckt papper. Tryckta böcker byttes ark mot ark; urspr. omsattes endast oinbundna böcker. Bokbindarna började emellertid snart nog driva b. med de av dem inbundna böckerna, och bokförarna tjänstgjorde då som deras agenter. Då från 1500-talet den katolska kyrkan utsände listor på förbjudna böcker, "Index librorum prohibitorum", varigenom den tyska bokproduktionen förlorade sin marknad i Italien och Frankrike, utvecklades b. mera nationellt, och Frankfurtmässan förlorade sin betydelse som b:s världscentrum. Under 1600-talets stora krig kommo Nederländerna att dominera bokframställning och b. Redan 1587 hade Lodewijk Elzevier, som var pedell vid univ. i Leiden, där grundat ett företag, som genom hans egen och hans söners verksamhet kom att omfatta ej blott en över hela Europa arbetande b. utan även tidens förnämsta förlags- och boktryckerirörelse. Det var även han, som under 1500-talets sista år avhöll den första bokauktionen*. — Från början av 1700-talet ersattes så småningom byteshandeln vid mässorna av köp i vanlig ordning. Förläggarna började sätta fasta priser på sina böcker, och flera sålde endast till återförsäljare, vilka de beviljade en viss bokhandlarrabatt, 16—20 %. Man kan alltså säga, att den nuv. skillnaden mellan förlagsbokhandel och sortimentsbokhandel vid denna tid började utbildas. — Under 1700-talet började man på allvar även upptaga kampen för b:s förbättrade ställning och organisation, framför allt genom att bekämpa det då florerande eftertrycket (tjuvtrycket) och censuren. Eftertrycket, som omöjliggjorde varje genomförande av förlagsrätt och ordnad b., blomstrade synnerligen livligt i Sydtyskland och Österrike, där den kände tjuvtryckaren Trattner t.o.m. fick kejserligt privilegium för sina eftertryck. I Holland framställdes i stor skala eftertrycksuppl. av franska förf:s arbeten, vilka avyttrades över hela Europa. Genom några av de viktigaste nordtyska bokförläggarnas beslut (1764) att icke längre besöka Frankfurtmässan, där handeln med eftertrycken blomstrade, fick denna illegitima form av b. ett dråpslag. Förlagsrätten fastställdes f.f.g. 1709 i England; i Preussen förbjöds eftertryck 1794 och genom effektiva bestämmelser 1832 i hela tyska riket. Den första internationella överenskommelsen om författarrätten gjordes 1886 i Bern. — Även censuren, såväl den kyrkliga som den politiska, beredde b. stora svårigheter genom sina godtyckliga ingrepp, och först genom tryckfrihetens införande har b. kunnat utvecklas till sin nuv. ståndpunkt.

Den moderna b. har utvecklats efter olika linjer. Den tyska b. baseras på konditions- el. numera vanligare kommissionssystemet, som innebär, att sortimentsbokhandlaren får de nyutkomna böckerna *å condition* el. i kommission, d.v.s. med rätt att inom en viss tid återsända osålda böcker och med skyldighet att på bestämda tider insända avräkning. Sortimentsbokhandelns förbindelser med de olika förlagen handhas av kommissionärer i Leipzig, vilka fördela beställningarna, ombesörja expeditionen och handha avräkningen. I Leipzig har utbildats en speciell form av b., de s.k. *Baarsortiments* (kontantsortiment), sedermera förenade till jätteförlaget Koehler-Volckmar & Co., som från förlagen uppköper stora lager av nyare böcker, vilka sedan mot kontant betalning försäljas till sortimentsbokhandlarna med tillhjälp av utmärkta och omfattande kataloger.

I den 1825 grundade Börsenverein der deutschen Buchhändler med säte i Leipzig har skapats en organisation av största betydelse för utvecklingen av b. i såväl Tyskland som andra tyskspråkiga länder; den har emellertid även påverkat den allmänna utvecklingen icke minst för organisationen av b. i de nordiska länderna. Till dess stiftande bidrogo en rad kända förläggare (Göschen, Cotta, Brockhaus m.fl. Den är ett centralt organ, som dels reglerar förhållandet mellan b:s olika utövare i Tyskland, dels bedriver en omfattande biblioteks- och bibliografisk verksamhet. På dess initiativ har näml. grundats Deutsche Bücherei*, där allt tyskt tryck efter 1913 avses att samlas och som dessutom handhar utgivandet av den stora tyska årsbibliografien "Deutsches Bücherverzeichnis" och den dagliga publikationen "Börsenblatt für den deutschen Buchhandel". Den har vidare tagit initiativet till de stora årliga bokmässorna i Leipzig samt utbildningen av bokhandlare vid Buchhändlerlehranstalt.

B. i Schweiz är organiserad efter tyskt mönster och har tidigare helt stått i skuggan av den tyska b. Under 1940-talet har den emellertid visat en självständig utveckling, vartill de schweiziska förlagens målmedvetna och insiktsfulla bokproduktion kraftigt bidragit.

Den engelska och franska b. har ut-

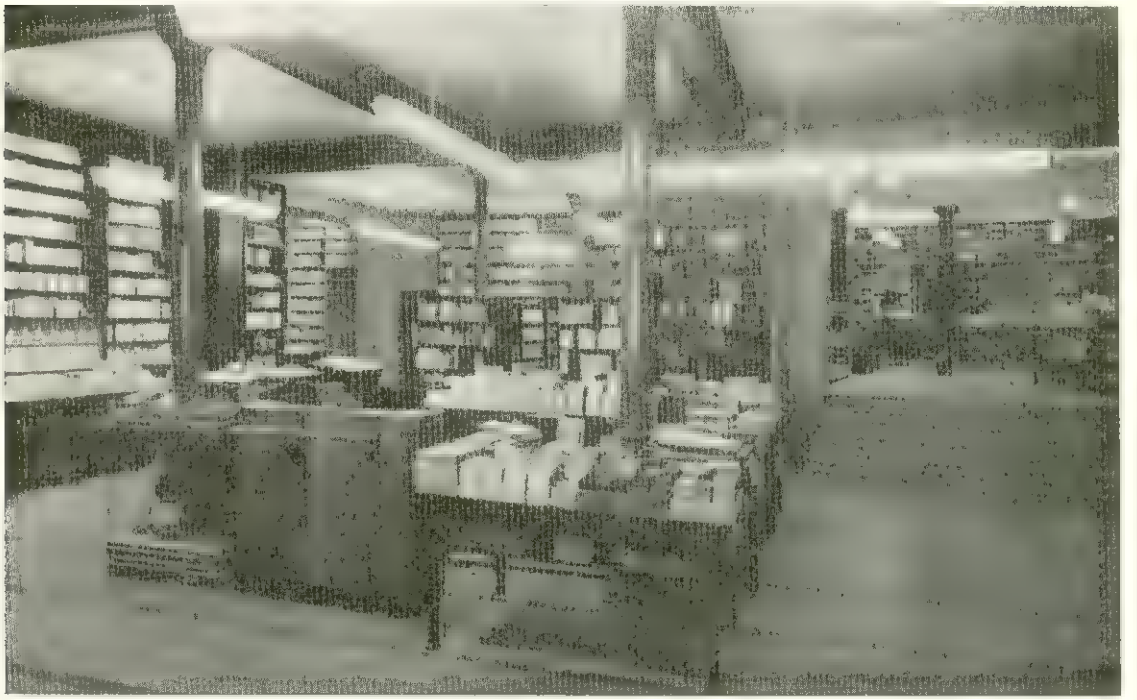

Interiör från Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund, svenska avd. T. h. pappersavd.

vecklat sig i en annan riktning, mycket beroende på att de svårigheter, som funnos i Tyskland på gr. av dess statliga splittring, ej voro för handen i dessa länder. B. är sedan gammalt koncentrerad till resp. London och Paris. Kommissionssystemet förekom tidigare icke i England men har på senare tid börjat tillämpas. Förläggarna sälja emellertid i stor utsträckning sina böcker i fast räkning till bokhandlarna, och för att slippa att hålla lager lämna de högre rabatter allt efter beställningarnas storlek. Återstoden av upplagan realiseras till *remainder booksellers* (restbokhandlare) el. till antikvariaten, vilka bådadera försälja böckerna under förlagets priser. Härigenom ha vissa missförhållanden i fråga om b:s prissättning uppstått på den engelska bokmarknaden, vilka numera eliminerats genom en överenskommelse, det s.k. *net book agreement*. Utformningen av b. i England och i viss mån även i USA ställer rent affärsmässigt stora krav på både förläggaren och sortimentsbokhandlaren, vilken senare själv äger större delen av sitt lager och ej har samma möjlighet att returnera osålda el. osäljbara böcker som i länder med kommissionssystemet. De viktigaste sammanslutningarna inom engelsk b. äro The Associated Booksellers of Great Britain (1894) och The Publishers' Association (1894). I Frankrike finnas organisationerna Cercle de la librairie (1841) och Maison du livre français (1921).

I de nordiska länderna voro de äldsta boktryckarna i såväl Danmark som Sverige samtidigt de första förläggarna och bokhandlarna (se Boktryckarkonst). De myndigheter, som inkallat boktryckare och på vilkas beställning större kyrkliga arbeten trycktes, kunna även i viss mån räknas som förläggare. De använde ibland rätt kraftiga medel för att få avsättning för sina förlagsartiklar. Gustav Vasa skrev till Finland, att om någon präst ej ville köpa den nya bibelöversättningen, så skulle denne "gå gället kvitt och den sättas till igen, som det kan göra och vill". Henrik Bokbindare el. Henrik Schulte importerade och försålde o. år 1550 tyska böcker till Sverige. Bokbindaren och bokföraren Herman Sulke (Sulken) hade på 1590-talet icke blott boklåda vid Kornhamnstorg i Stockholm utan sålde även böcker på resor i landet. Han lät även för sin räkning trycka böcker (bl.a. i Rostock), vilka han sedan sålde. Bokbindarna, som även bedrevo b., bildade 1630 eget skrå, och i deras av myndigheterna fastställda stadga föreskrevs, att boktryckarna ej skulle få sälja andra böcker än sina egna och dessa blott oinbundna. 1600- och 1700-talens svenska b. hade liksom den danska att kämpa mot eftertryck, censur och oordnade förhållanden. Under frihetstiden upprättades flera boklådor i Stockholm (Russworm, Kiesewetter, båda även akademibokhandlare i Uppsala, Lochner, Salvius), vilka även uppträdde som förläggare. Böcker såldes dessutom av såväl diversehandlare som privatmän, varom tidningarnas annonssidor lämna många upplysningar. Förläggare, som hade eget tryckeri, sålde oftast där sina böcker. Vid 1800-talets början funnos flera förläggare och bokhandlare, än behövligt var, såväl i Stockholm (Askergren, Holmberg, Deleen m.fl.) som i landsorten; censuren samt bristen på en ordnad bokhandelsorganisation och en lagligen fastställd förlagsrätt hindrade en sund och ordnad utveckling. Genom 1812 års tryckfrihetsordning avlägsnades en del av dessa hinder till vinst för

Interiör från Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund, avd. för utländsk och vetenskaplig litteratur.

såväl bokproduktion som bokomsättning, och från Danmark inflyttade driftiga bokhandlare (Bonnier, Gleerup) förde snart nya impulser med sig. I och med Svenska bokförläggareföreningens stiftande 1843 kan den svenska b. sägas ha blivit ordnad. Initiativtagare till föreningen var Z. Hæggström, och bland stiftarna märkas förläggarnamn som Hierta, Norstedt, Bonnier och Fritze. Föreningens syfte var att på ett effektivare och ekonomiskt säkrare sätt än förut sprida förlagsartiklarna endast genom av föreningen godkända sortimentsbokhandlare. Genom den nya föreningen avsåg man att skapa välskötta, välförsedda och ekonomiskt solida boklådor, gentemot vilka kommissionssystemet efter tyskt mönster tillämpades. 1887 bröto sig en del av föreningens medl. ut och bildade en ny förening, Nya bokförläggareföreningen, vilken emellertid 1912 åter gick upp i den gamla. Till föreningen äro 49 förlagsfirmor anslutna (1946). Svenska bokförläggareföreningen utger sedan 1861 "Årskatalog för svenska bokhandeln" samt sedan 1866 tioårs-, fr.o.m. 1896 femårskataloger över den samlade svenska bokproduktionen, "Svensk bokkatalog". Föreningens organ är sedan 1863 "Svensk bokhandelstidning", som utkommer varje vecka och bl.a. innehåller förteckning över nyutkomna böcker. Den föregicks av "Intelligensblad för svenska bokhandeln" (1853—62). Till att börja med antog förläggarföreningen 74 sortimentbokhandlare som kommissionärer. Numera (1946) finnas 271 bokhandlare (med 22 filialer). Förbindelsen mellan boklådorna och förlagen gå i stor utsträckning genom distributionscentralen Seelig & co. i Stockholm, som hopsamlar orderna från och fördelar leveranserna till bokhandlarna i landsorten. — 1912 infördes i Sverige (av dansken M. Th. Hansen, grundare av det förlag, som utger "Svensk uppslagsbok") en ny, fem år tidigare i Danmark lanserad form av b.: förlagets direktförsäljning till kunderna via postorder, postorderbokhandel. Bl.a. som motvikt häremot igångsatte Svenska bokförläggareföreningen 1945 organisationen av s.k. B-bokhandlare, avsedda att på mindre platser vid sidan av annan verksamhet driva försäljning och hålla ett mindre lager av böcker. Som mellanhand mellan B-bokhandeln och förlagen fungerar Bokcentralen i Stockholm, förening u.p.a., grundad 1945 av bokförläggareföreningen. — Sortimentsbokhandlarna i Sverige organiserade sig 1893 i Sortimentsbokhandlareföreningen, fr.o.m. 1918 benämnd Svenska bokhandlareföreningen. Samma år, 1893, bildades f.ö. även Sveriges författareförening, även den med syfte att bilda en motvikt till den mäktiga förläggareföreningen. — Bokhandlareföreningen har framställt önskemål betr. olika yrkesfrågor, t.ex. bokhandelsrabatten, bokauktionerna, de frikostigt utdelade recensionsexemplaren m.m. På konferenser mellan de båda föreningarna ha också dessa och andra frågor behandlats och viktiga affärsregler uppställts. Svenska bokhandlareföreningen räknar 270 medl. (1946); den utger sedan 1907 sin egen tidn., "Sortimentaren", sedan 1927 med titeln "Bokhandlaren", och sedan 1913 den månatligen utkommande "Svensk bokförteckning". — De i den svenska sortimentsbokhandeln anställda äro sedan 1888 sammanslutna i Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningen, vilken sedan 1919 som sitt organ utger tidn. "BMF". — Den danska b. har i stort sett utvecklats efter samma linjer som den svenska och har i

många avseenden varit ett mönster för denna. Redan 1770 grundade S. Gyldendal den "Boghandling", som ännu äger bestånd som ett av Nordens största förlag. Hans efterträdare J. Deichmann tog initiativet till den 1837 stiftade Den danske Boghandlerforening, som var den närmaste förebilden för dess svenska motsvarighet (bokförläggarföreningen). Dess organ är den 1854 grundade "Dansk Boghandlertidende". De danska sortimentsbokhandlarna äro sammanslutna dels i en provinsorganisation (med c:a 300 medl.), dels i Köbenhavns Boghandlerforening (c:a 175 medl.). — Den norska b. är organiserad som den danska och svenska; 1851 stiftades Den norske boghandlerforening; senare ha upprättats en förläggarförening och två sortimentföreningar. Publikationerna äro "Norsk bokhandlertidende" och "Årskatalog over norsk litteratur". — I Finland har b. tidigare följt den svenska utvecklingen, och Svenska bokförläggareföreningen antog 1843 även några bokhandlare som sina representanter i Finland. 1858 grundades Finska förlagsföreningen och 1903 Finska bokhandlareföreningen, utom vilka även andra organisationer äro verksamma. Helsingfors har en av Europas största och modernaste boklådor, Akademiska bokhandeln. — En internationell sammanslutning är Commission internationale des éditeurs, som varit av stor betydelse för samverkan länderna emellan. För internordiskt samarbete inom b. verkar sedan 1936 Det nordiska förläggarrådet. — Litt.: E. Werdet, "Histoire du livre en France" (5 bd, 1861—64); C. Nyrop, "Bidrag til den danske Boghandels Historie" (2 bd, 1870); G. E. Klemming & J. G. Nordin, "Svensk boktryckerihistoria 1483—1883" (1883); "Geschichte des deutschen Buchhandels, hrsg. von F. Kapp & J. Goldfriedrich" (4 bd och registerbd, 1886—1923); W. Roberts, "The earlier history of English bookselling" (1892); F. A. Mumby, "The romance of bookselling" (1910), "Publishing and bookselling" (1930); A. Hånell, "Blad ur sortimentsbokhandelns historia" (i "Liber librariorum", 2, 1920); M. Paschke & Ph. Rath, "Lehrbuch des deutschen Buchhandels" (2 bd, 7 Aufl. 1932—35); H. Schück, "Den svenska förlagsbokhandelns historia" (2 bd, 1923); H. O. Lange, "B:s historia och organisation" (i "Svend Dahls Bibliotekshandbok", 1, 1924); E. Stemplinger, "Buchhandel im Altertum" (1926); Y. Hirn, "Akademiska bokhandeln" (1943). *H.Wr.*

Bokhandelsmedhjälpareföreningen, se Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningen.

Bokhantverk, eg. det med bokframställning förenade hantverket (se Boktryckarkonst och Bokbinderi). I något överflyttad bemärkelse har emellertid b. kommit att beteckna den efter konstnärliga riktlinjer bedrivna bokframställning, som i viss utsträckning begagnar sig av det efter hantverkliga principer ledda handarbetet, i motsats till den i nuv. bokproduktion långt drivna industrialiseringen. Föreningen för bokhantverk, bildad 1900, arbetar för att höja intresset för boken som en produkt av konstnärligt och hantverksmässigt arbete.

Bokha'ra, stad i Uzbekistan, se Buchara

Bokhållare, bokförare, person som omhänderhar affärsbokföring (se Bokföring).

Bokillustration. Man kan tala om två slag av b.; dels den som har bokens konstnärliga el. dekorativa utsmyckning till ändamål, dels den som avser att belysa texten praktiskt och illustrativt. Ofta ha dessa synpunkter sammanfallit. I båda fallen har b:s historia varit parallell med boktryckarkonstens, även om dess tekniska metoder endast delvis följt typografiens. — B. kunna sägas ha förekommit, så länge böcker i ordets vidaste betydelse framställts.

Före boktryckarkonsten. Handskrifts- el. bokmåleri. Egypternas dödsböcker voro försedda med talrika målade bilder. Från den grekiska och romerska bokproduktionen ha sparsamma rester av illustrerade verk bevarats; såväl vetenskapliga som andra arbeten kunde vara försedda med klarläggande b. Trajanus- och Marcus Aurelius-kolonnerna anses avbilda papyrusrullar med bilder. — Den äldre medeltidens böcker skrevos för hand på pergament el. papper och pryddes ofta med bilder och ornament i praktfulla färger och förgyllning (se färgpl. vid Bibeln; jfr Krysografi). Bokskrivaren lämnade vid skrivningen av texten plats öppen för initialer och bilder, vilka efter skrivarens anvisningar utfördes av den s.k. illuminatorn. Initialerna utsmyckades med omfattande dekorativa mönster, som kunde utbreda sig över hela marginalen och i vilka inkomponerades figurer och bilder av stor konstnärlig verkan. Detta kallades att illuminera, ibland även illustrera, boken (se Illumination). Då initialerna urspr. målades röda med mönjefärg (lat. *min'ium*), kallades en sådan b. ofta miniatyr (se Miniatyrmåleri). Bokmåleriet florerade huvudsakl. i klostren, där den konstnärliga bokutsmyckningen rent av räknades som gudstjänst. Det var också till största delen kyrkliga böcker, som smyckades med b. under denna tid. Motiven för bilderna voro emellertid ofta ganska världsliga och ge många värdefulla upplysningar om tidens vardagsliv. Olika illustrationsstilar utbildades i olika kloster och kulturkretsar. Av stor betydelse voro de iriska och anglosaxiska klostren; på kontinenten florerade andra stilriktningar, t.ex. vid klostren i Fulda, S:t Gallen, Reichenau och Regensburg

E. Reuwich: Två judar. Träsnitt i Breydenbachs "Resa till det heliga landet" (1486).

(S:t Emmeran). Världsliga bokmålarskrån funnos även i flera städer (t.ex. Paris, Brygge, Gent, Köln, Strasbourg). Särsk. högt stod illuminationskonsten i Frankrike, där till namnet kända konstnärer som Jean Pucelle och Jean Foucquet (se bild vid Apollonia och Bebådelse) under 1400-talet arbetade för den kungl. boksamlingen. Särsk. små andaktsböcker (tideböcker, *livres d'heures*) voro populära. — Samtidigt började man framställa helgonbilder, kalendrar o.d. i xylografiskt tryck, träsnitt. Av dessa s.k. ettbladstryck kunde man sammanfoga flera till s.k. blockböcker. Bilderna voro här huvudsaken; den kortfattade texten infälldes i bilden som dekorativt anbragta band, el. också skars den i en särskild stock och tilltrycktes efteråt. Ibland skrevs den för hand. Framställningen av dyl. illustrerade tryck är särsk. känd från Nederländerna.

1400- och 1500-talen. Träsnittens tid. De första tryckta böckerna illustrerades, resp. illuminerades för hand på samma sätt som de skrivna. Vid tryckningen lämnades plats öppen för initialer och bilder. Snart nog placerades i trä skurna bilder inne i texten, möjligen urspr. avsedda som underlag för illuminatorns färgläggningsarbete. Den förste kände boktryckare, som begagnade träsnittsillustrationer i sina böcker, är Albrecht Pfister i Bamberg (folkboken "Edelstein", 1461). Hans exempel följdes snart av andra boktryckare. Illustrerade verk som Kölnerbibeln (1480), Breydenbachs "Resa till det heliga landet" (Mainz 1486) med b. av Erhard Reuwich (den förste till namnet kände träsnittsillustratören), Schedels "Weltchronik" (Nürnberg 1493) med c:a 2,000 bilder (se bilder vid Antikrist och Antisemitism) och Seb. Brants "Narrenschiff" (Basel 1494) stå som värdiga föregångare till den b:s glansperiod i Tyskland i 1500-talets början, då Dürer, Holbein d.y., Cranach d.ä., Beham, Burgkmair, Springinklee, Solis, Amman o.a. träsnittskonstnärer verkade. Med slösande händer fyllde de bokverken med träsnitt av yppersta kvalitet. Dürers passions- och apokalypsserier, Holbeins bilder till GT och dödsdansmotivet tillhöra konsthistorien lika mycket som bokhistorien. Den konstnärliga avvägningen mellan textyta och bild ägnades stor uppmärksamhet, vilket tydligt kommer till uttryck i ett verk som "Teuerdank" (Nürnberg 1517), tillkommet på kejsar Maximilian I:s initiativ liksom många andra dyrbart illustrerade böcker från denna tid. Ammans "Beschreybung aller Stände auff Erden" innehåller många kulturhistoriskt intressanta framställningar av tidens hantverkare. — I Italien utvecklades samtidigt en speciell träsnittsstil, utmärkt av skarpt skurna konturbilder och ornamentala, rikt utsmyckade bårder och inramningar. Som den italienska träsnittskonstens mästerverk står "Hypnerotomachia Poliphili" (Venedig 1499) med b. av okänd hand, men även andra verk visa prov på fint avvägda bildsidor (t.ex. Malermi-bibeln 1490, Ovidius' Metamorphoser 1497 samt en del uppl. av Dantes och Boccaccios verk). — I Frankrike utövade de tyska och italienska föregångsmännen ett påtagligt inflytande, vilket

Träsnitt av A. Dürer i Seb. Brants "Narrenschiff" (1494).

tills. med traditionen från det äldre bokmåleriet skapade en särpräglad stil, med framgång utövad av konstnärer som Pigouchet och, framför allt, Geoffroy Tory.

1600- och 1700-talen. Kopparstickens tid. Träsnittens blomstringstid efterföljdes av en tydlig tillbakagång. Som metod vid framställning av b. fick i stället kopparsticket alltifrån slutet av 1500-talet en allt större användning. Kopparstuckna bilder kunde emellertid ej som träsnitten tryckas samtidigt med och inne i boktexten, utan de måste ant. tryckas på särskilda blad el. infogas vid en andra tryckning. Därigenom blev den typografiska enhetligheten i viss mån upphävd, och den konstnärliga avvägningen mellan bild och text kom ej så till sin rätt som tidigare. Den nya b.-metoden lämpade sig däremot bättre för de allt talrikare vetenskapliga bokverken, som utstyrdes med stora kopparstick, vilka kunde återge fina detaljer med större tydlighet än träsnitten. Tyskland hade visserligen många goda kopparstickare (t.ex. flera medl. av familjen Merian) men förlorade under 1600-talets oroliga tid alltmer sitt dominerande inflytande inom bokframställningen till Nederländerna. Boktryckardynastierna Elzevier och Plantin-Moretus spelade även på b:s område en viktig roll. Åt Plantin arbetade bl.a. Rubens som illustratör. Även i Frankrike skapades under 1600-talet vackert illustrerade böcker med b. i den nya kopparstickstekniken. Callot och Poussin kunna var på sitt sätt anses som föregångsmän till den franska kopparstickskonst, som helt skulle sätta sin prägel på 1700-talets konst-

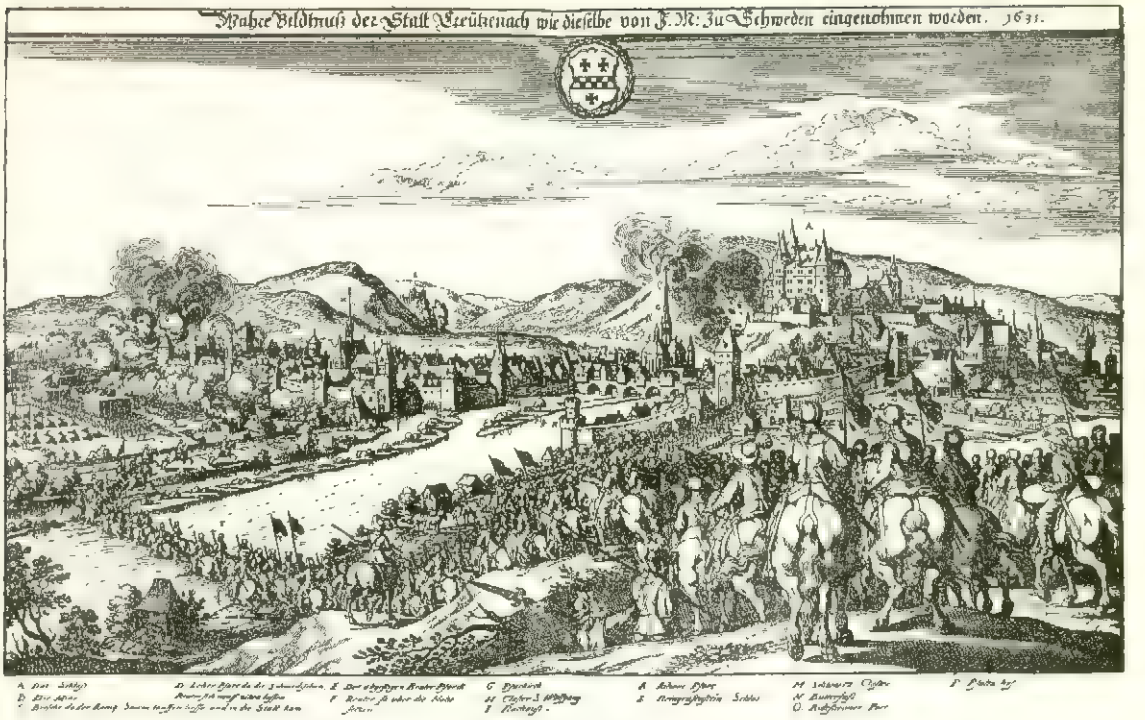

Matthacus Merian: Staden Kreuznach. Kopparstick i "Topographia Palatinatus Rheni", 1645.

närliga b. även utanför Frankrike. Hertig Filips av Orléans illustrationer till den grekiska herderomanen "Daínis och Chloe" (1718) anses inleda denna blomstringsperiod. Därefter publicerades under så gott som hela årh. elegant illustrerade uppl. av såväl klassiska som nya verk. B. kommo ej sällan att stå på ett högre plan än texten. Kända målare som Boucher, Fragonard, Greuze och Oudry ställde sin konst till förfogande för yrkesskickliga kopparstickare, och ett flertal tecknare specialiserade sig på b. och bokutsmyckning (vinjettkonst). Bland dessa framträda särsk. Choffard, Cochin, Eisen, Gravelot, Marillier, Moreau le jeune och Saint-Aubin. Rokokons lätta smak och seder återspeglas i dessa och andra konstnärers b., vinjetter och dekorationer, där verklighetssinne och konstnärlig förfining förenas, ofta med ett inslag av pikanteri. Förmögna mecenater bekostade de dyrbart utstyrda bokverken, nu bibliofilt eftersökta.

Andra länders illustrationskonst tog under 1700-talet starka intryck av den franska, men ingenstädes nådde man upp till förebilderna. I Tyskland verkade i den franska stilen bl.a. Chodowiecki (se bilder vid Basedow), Meil, Ramberg och Schmidt, i Schweiz Freudenberger, Gessner och Lips. Självständiga voro engelska kopparstickare som Hogarth och Rowlandson, båda med en dragning åt det burleska. Stothard följde mera den franska smaken. Betydelsefullare för b:s utveckling voro dock de nya metoder, som framför allt engelska illustratörer experimenterad med under årtiondena kring sekelskiftet 1800.

1800- och 1900-talen. Nya metoder. Stålsticket började vid denna tid att användas, bl.a. av engelsmannen Flaxman för "konturstick" till klassiska litteraturverk. Hans säregna stil efterbildades av bl.a. tyskarna Genelli och Retzsch. Litografiförfarandet uppfanns 1798 (av Senefelder) men kom först senare att användas i större utsträckning. Den engelske skalden Blake (se bild vid d.o.) försåg sina egna och andras verk med egenartade b. i en av honom själv uppfunnen ny kopparsticksmetod. Av större betydelse blev emellertid Th. Bewicks träsnittsteknik, även kallad trästick eller trägravyr. Han fick många efterföljare och måste anses såsom upphovsmannen till den nya blomstring, som träsnittet som b. upplevde under förra hälften av 1800-talet. Bland Bewicks elever och efterbildare i England kunna nämnas Clennell, Harvey, Thurston, Dickens-illustratörerna Cruikshank, Seymour, "Phiz" (eg. Browne) och Tenniel (kanske mest känd för sina teckningar till Lewis Carrolls berömda barnbok "Alice in Wonderland") samt senare Keene, Leech, Du Maurier m.fl. Som motståndare till b:s mekanisering uppträdde mot årh:s slut engelsmannen Morris, vilken verkade för ett återupplivande av renässansens ideal i bokkonsten. Hans stil följdes av Crane, även verksam som barnboksillustratör; utmarkta på detta senare område voro också Kate Greenaway och Caldecott. Under 1890-talet spelade den bisarre och virtuose Beardsley (se bild vid d.o.) en inflytelserik roll som illustratör. Många framstående engelska konstnärer ha under 1900-talet utövat b.-konsten i olika maner, t.ex. Craig, Dulac, Gibbings, Gill, Leighton, Nash och Rackham. — I Frankrike medförde de nya metoderna likaledes en ny uppblomstring av b. Den franska romantikens verk smyckades med talrika b., lik-

som också nya uppl. av den klassiska litteraturen. Som trästickare verkade bl.a. Gigoux, bröderna Johannot, Meissonnier, Monnier (Balzacs illustratör), Nanteuil, Raffet och framför allt Doré, vilken genom sin omfattande, särpräglade och fantasifulla produktion utövat stort inflytande på b:s utveckling. Väl kända äro hans bilder till Bibeln, "Divina commedia", Balzacs "Contes drolatiques", "Münchhausen" m.fl. verk. Isabey och Daubigny arbetade mest med stålstick, medan Daumier, Delacroix, Gavarni, Grandville, Vernet o.a. med framgång använde litografien för sina uppskattade b. Under 1800-talets slut och i modern tid ha flera framstående illustratörer verkat i Frankrike, t.ex. Steinlen, Lepère, Marie Laurencin, Naudin, Carlègle; kända konstnärer som Bonnard, Dufy, Maillol, Matisse, de Segonzac, Toulouse-Lautrec m.fl. ha även utfört praktfulla b. Flera förlag (Vollard, Nouvelle revue française, Skira) ha specialiserat sig på konstnärligt illustrerade uppl., i vilka dock en del modernistiska bilder knappast äro b. i traditionell betydelse. — Även i Tyskland medförde de nya metoderna ett uppsving. Rethel arbetade med framgång efter renässansförebilder, Pocci, Richter, Schrödter och Schwind illustrerade sago- och folkböcker o.a. populära verk, Menzel historiska, Busch och Oberländer humoristiska. Hofmann producerade klassiska bilderböcker ("Struwwel-Peter" o.a.). Under 1800-talets avslutning och senare har den tyska b.-konsten varit av skiftande värde; bland de främsta illustratörerna äro Slevogt, Corinth, Hettner, Preetorius och Walser; icke alltid lättillgängliga äro b. av Barlach, Kokoschka och Kubin. — I Ryssland uppnådde b. i träsnitt ganska tidigt en stor popularitet. Under 1800-talet verkade Timm och Agin med framgång; deras traditioner ha fortsatts av illustratörer som Annenkov, Favorskij, Piskarov och framför allt Kravtjenko. Dessa och andra ha efter revolutionen skapat en säregen rysk b.-stil, utnyttjad icke minst i utmärkta barnböcker. — Även tjeckiska illustratörer ha nått goda resultat. — Den amerikanska smaken i fråga om b. följde tidigare i stort sett den engelska. En senare utveckling har medfört en självständig och tekniskt högt uppdriven b.-konst. Från slutet av 1800-talet märkas tecknare som Abbey, Pyle, Frost och Gibson, från senare tid Cleland, Dwiggins, Kent, Lewis, Rogers, Ruzicka och Sullivan.

De nordiska länderna. B. i de äldsta i Skandinavien tryckta böckerna voro träsnitt, till vilka stockarna lånats el. kopierats från utlandet. Sålunda äro bilderna till den första i Sverige tryckta, bevarade boken, "Dialogus creaturarum..." (1483), gjorda efter en äldre holländsk uppl. (Gouda 1480—82); träsnitten till Gustav Vasas bibel (1541) äro av tyskt ursprung. I dess danska motsvarighet, Christian III:s bibel (1550), är förhållandet detsamma. Olaus Magnus har i sin historia (tr. i Rom 1555) instruktiva träsnittsbilder, antagl. tecknade av honom själv. Som ex. på 1600-talets b. i Sverige kunna nämnas verk som Rudbecks "Atlantica" och Dahlbergs "Svecia antiqua et hodierna"; båda äro försedda med för perioden typiska kopparstick. Från 1700-talets förra hälft har Sverige icke många illustrerade verk av betydenhet (jfr dock Karl XII:s bibel); mot årh:s slut utförde bröderna Martin, Rehn och Linnerhielm vackra b. Från Danmark kan framhållas ett verk som Norden, "Voyage d'Egypte et de Nubie" (1755), samt en del (av bl.a. Abildgaard) illustrerade uppl. av Holbergs arbeten. Den allmänna uppblomstringen av träsnittskonsten under 1800-talet blev snart märkbar även i Norden; flera i Tyskland utbildade illustratörer voro flitigt verksamma icke minst i Danmark. Helt modern verkar Marstrand i sina b. till "Don Quixote" och Holberg; andra danska illustratörer under denna tid voro Lundbye, Fröhlich och W. Pedersen, de båda senare mest kända för klassiskt vordna b. till Andersens sagor, samt från senare tider bl.a. Tegner, Henningsen, J. och N. Skovgaard, J. Larsen och Kongstad. Framgångsrika illustratörer från våra dagars Danmark äro Jensenius, Ernst Hansen, Sikker Hansen, Sadolin, Ungermann och Ib Andersen. Några av dessa ha även skapat utmärkta barnböcker. — I Norge utgavs omkr. sekelskiftet 1900 flera utmärkt illustrerade verk, t.ex. Asbjörnsen och Moes "Norske folkeeventyr" och Snorre Sturlasons "Kongesagaer" med b. av Werenskiold, Kittelsen, Munthe, Egedius, Eilif Petersen och Sinding; ett även i svenska ungdomsböcker välkänt namn är Louis Moe. — Från Finland äro framför allt att nämna Edelfelt ("Fänrik Ståls sägner", Snoilskys "Svenska bilder") och Gallen-Kallela (Kivis "Sju bröder", "Kalevala"). — Bland svenska bokillustratörer under senare delen av 1800-talet framstå Scholander, Malmström och framför allt Carl Larsson, vilkens bilder till "Fältskärns berättelser", "Singoalla" samt Lenngrens och Sehlstedts dikter äro välbekanta för alla; senare äro Engström, Hjortzberg, Kreuger och Sjögren. Produktiv men ofta mindre konstnärlig var Ljungdahl. Till vår egen tid höra flera utmärkta konstnärer, som utfört internationellt uppmärksammade b., t.ex. Lybeck, Yngve Berg (se bild vid d.o.), Grünewald, Schwab, Jungstedt, Hallman, Bull Hedlund, Sallberg, Åsberg. Som sagoillustratörer ha Bauer och Norelius verkat; en helt annan barnboksstil företräder Elsa Beskow.

Bland ofta illustrerade verk ur världslitteraturen äro, utom Bibeln och dithörande motivkrets, Dantes "Divina Commedia", Boccaccios "Decamerone", Cervantes' "Don Quixote", Defoes "Robinson Crusoe", Voltaires "Candide", Goethes "Faust", Andersens "Eventyr".

För de b., som ha ett uteslutande instruktivt syfte, har i vår tid med dess högt uppdrivna reproduktionsteknik fotografien, behandlad på olika sätt, främst kommit till användning.

Litt.: A. W. Pollard, "Early illustrated books" (2 ed. 1917), "Fine books" (1912); "Das alte Buch und seine Ausstattung" (1915); L. Choulant, "Graphische Incunabeln für Naturgeschichte und Medicin" (1858, nytr. 1924); W. L. Schreiber, "Manuel de l'amateur de la gravure" (8 bd, 1891—1911); H. Cohen, "Guide de l'amateur de livres à gravures du 18:e siècle (6 éd. 1912); A. Blum, "Les origines du livre à gravures en France" (1928); J. Lieure, "La gravure dans le livre et l'ornement" (1927); L. Réau, "La gravure en

France au 18:e siècle: la gravure d'illustration" (1928); P. Ettinger, "Bibliophilie und Buchkunst in Sowjetrussland" (i "Gutenberg Jahrbuch", 1928); K. Madsen, "Franske Illustratorer fra det 18. Aarhundrede" (1929); A. Rümann, "Das illustrierte Buch des 19. Jahrhunderts" (1930); "Modern book-illustration" (i "The Studio", Special winter n:r, 1931); A. M. Hind, "Introduction to a history of woodcut", 1—2 (1935); F. Weitenkamp, "The illustrated book" (1938); B. H. Newdigate, "The art of the book" (i "The Studio", Special autumn n:r, 1938); M. Sander, "Le livre à figures italien", 1—6 (1942); J. O. Kehrli, "Typographie und Kunst" (1945); "Anthologie du livre illustré par les peintres et sculpteurs..." (1946); A. Sahlén, "Om träsnitt och träsnidare" (1914); "Bildreproduktionen i Sverige från början av nittonde årh." (1923); "Moderne Bogillustration" (1934); N. J. Johnsen, "Döler og troll. Fra norsk illustrasjonskunsts Historie" (1935). *H.Wr.*

Bokinventering, *handelsv.*, se Inventering.

Bokking [båkk'oŋ] (holl.) kallas i Holland hel och ogälad sill, som är rökad 12—70 tim vid 17—21° C.

Bokklubb, i sin ursprungliga engelska betydelse en sammanslutning med uppgift ant. att gemensamt inköpa nyutkomna böcker för medlemmarnas bruk (jfr Läsesällskap och Läsecirkel) el. också att utge böcker, gärna i exklusiva upplagor och inom något speciellt område. I Sverige har benämningen b. lanserats av några förlag vid utgivandet av bokserier, vilka försäljas till billigare pris mot att medlemmarna i b. förbinda sig att inköpa hela el. viss del av serien, t.ex. Svalan (Bonniers), Tidens bokklubb. *H.Wr.*

Bokkärnolja, ljusgul, fet, icke torkande olja utan särskild lukt och med mild smak, erhålles genom pressning av bokollon. B. användes som bränn- och matolja samt till förfalskning av mandelolja.

Boklund, Johan Christoffer, målare (1817—80), erhöll utbildning i ritning och litografi i Lund för M. Körner, studerade i Köpenhamn och framför allt i Stockholm samt vistades flera år utomlands, dels i München, dels i Paris, där han besökte T. Coutures ateljé. Han återvände till Sverige 1855, blev 1856 ledare för den skola i målarkonst, som då upprättades vid Konstakad, där han s.å. blev prof. (i teckning), slutl. 1867 dir. 1866 blev B. intendent vid det nyinrättade Nationalmuseum, vars tavelsamling han förestod, liksom Konstakad:s och Karl XV:s enskilda samling. För konungen hade B. varit lärare i målning och tillhörde alltjämt dennes konstnärskrets. Han var även stiftare av Konstnärsklubben. Under en följd av år intog B. den förnämsta platsen inom vår konstnärsvärld. För sina kamrater och elever var han städse livligt och oegennyttigt verksam. Som lärare, både vid akad. och i sin privata målarskola, var han synnerligen nitisk. I sitt eget måleri, som omfattade historiemålning, historisk och annan genre samt porträtt, var han något ojämn, bäst i sina av fransk konst påverkade, ljusa, fintoniga stycken. Han hade starkt sinne för det pittoreska och lyckades också stundom med grupper i livlig rörelse, men hans kompositioner, särsk. de större historiska scenerna, verka ofta alltför

J. Chr. Boklund: Meranskyttar, 1862. Nationalmuseum, Stockholm.

arrangerade. Bland hans bästa målningar märkas "Savojardgosse", "Klostergård i Tyrolen", "Köksinteriör" (Stockholms högsk.), "Utkiken på förskansningarna", "Meranskyttar". Under de senare åren led hans konst av hans mångahanda göromål och stigande nervositet. — B. är väl representerad i Nationalmuseum samt i Malmö museum och Lunds univ:s konstmuseum. — Litt.: "J. C. B. Minnesutställning i Malmö museum okt. 1917"; G. Nordensvan, "Svensk konst och svenska konstnärer i 19:e århundradet", 2 (2 uppl. 1928). *E.W.*

Boklus, *Atropos pulsatoria,* en liten, 1,5—2 mm stor, gulvit insekt av ordn. stövsländor. Bakvingar saknas; framvingarna äro reducerade till obetydliga fjäll. B. påträffas allmänt i gamla böcker, herbarier, insektsamlingar o.d. (jfr Bokskorpion). Trots sin litenhet kan den åstadkomma hörbara ljud genom att slå huvudet mot papperet el. andra föremål, varpå den sitter. Jfr Dammlus.

Boklåda, se Bokhandel.

Boklån, *bibl.*, se Bibliotekstekniк.

Boklån, *finansv.*, se Statslån.

Bokmal (förr även bokmask), eg. dets. som boklus*; numera vanl. om en person, som huvudsakl. ägnar sig åt böcker (och saknar sinne för den omgivande verkligheten).

Bókmenntafélag [bâûkmentjefelaγ], Hið íslenzka b., det isländska litteratursällskapet, stiftat 1815 med huvuduppgift att vårda Islands språk och litteratur. En ståtlig rad publikationer är frukten av sällskapets verksamhet.

Bokmål, *språkv.*, se Landsmål 2).

Bokmåleri, se Bokillustration, sp. 440.

Boknfjorden, brett och förgrenat fjordkomplex på Norges sydvästkust, n. om Stavanger; har ett flertal öar och sänder grenar långt in i landet, bland dem den vilda Lysefjorden i s., samt i n. Saudafjorden, vid vars inre ända industriorten Sauda är belägen. B. har sitt namn efter ön Store

Bokn, som med sin höjd av 294 m, i fjordens yttre del, bildar ett känt sjömärke. I trängre mening är B. namnet på det 8 km breda inloppet mellan Store Bokn och Rennesöy.

Bokning, se Boka.

Boknätfjäril, art av släktet nätfjärilar*.

Bokollon, frukterna av trädslaget bok*.

Bokregionen, se Bokskogsregionen.

Bokreligioner benämnas understundom de religioner, som ha en helig, kanoniskt fastslagen och med absolut auktoritet gällande litteratur, kanon. I alla högre religioner finnas heliga urkunder, men endast i vissa religioner ha dessa fått kanonisk karaktär. Dessa religioner äro: den gammalindiska religionen (Veda-litteraturen), jainismen (Siddhanta), buddismen (Tripitakas), parsismen (Avesta), judendomen (Tora), kristendomen (Bibeln) och muhammedanismen (Koranen). Den kanoniska litteraturen skiljer sig från annan helig litteratur för det första därigenom, att den går tillbaka till en religionsstiftare, vars ord innehållas i kanon, för det andra, att den blivit genom kyrkomöte, konsilium e.d. fast avgränsad gentemot all annan litteratur, för det tredje, att den anses gå tillbaka till gudomlig uppenbarelse, t.o.m. tillskrives evig preexistens i himmelen, samt för det fjärde, att den på gr. härav har absolut bindande auktoritet för människorna icke endast i fråga om trossatser utan oftast även i politiska, sociala och juridiska frågor. Den indiska vedalitteraturen uppfyller icke de två första kännetecknen, varför man ifrågasatt, om den gammalindiska religionen bör anses som en b., men å andra sidan spelar vedalitteraturen en så viktig roll, att placeringen bland b. är fullt berättigad. — Andra religioner, i vilka den heliga litteraturen visserligen icke fått kanonisk karaktär men där den dock spelar en så stor roll, att man kan kalla dem b., äro den mandeiska religionen med dess heliga skrift "Ginza" ("Skatten"), manikeismen, av vars heliga skrifter fragment numera äro funna i Turkestan, samt den indisk-muhammedanska sikhreligionen med dess heliga bok "Adi Granth". — Litt.: N. Söderblom, "Om religionsurkunder" ("Främmande religionsurkunder", 1, 1908). *Efr.B.*

Bokrulle, se Bok, sp. 413 14.

Bok'sburg [-bog], stad i Transvaal i Sydafrikanska unionen, 25 km ö. om Johannesburg; 50,126 inv. (1936), därav 1/3 vita. B. är ett av guldgruvecentra inom Witwatersrand; även kolgruvor finnas. B. är en välordnad stad.

Bokskogsregionen, b o k r e g i o n e n, det område, inom vilket boken är det förhärskande el. åtm. det viktigaste skogsträdet. B. omfattar i Sverige Skåne (utom n.ö. hörnet) och kustbandet upp till mell. Bohuslän, Blekinge och s. delen av Öland. Den begränsas i n. och ö. av granens s.v. gräns. I Europa sträcker sig b. i s.ö. riktning ned mot Svarta havet.

Bokskorpion, *Che'lifer cancroi'des,* ett 3—4 mm långt, till ordn. klokrypare hörande spindeldjur med plattad, bakåt brett avrundad kropp. B. förekommer i bibliotek, insektsamlingar och herbarier, där den lever av smärre spindeldjur (kvalster) och insekter. Jfr Boklus.

Bokskuld, *handelsv.,* skuld, som ej reglerats genom avlämnande av accept el. revers utan kvarstår "öppen" å konto, tills den infrias.

Bokslut, se Bokföring.

Bokspinnare, *Dasychi'ra pudibun'da,* fjäril av fam. tofsspinnare. Vingbredden är 30—50 mm; framvingarna äro ljusgrå till nästan svarta, i förra fallet med två mörkare tvärlinjer el. brett tvärband; bakvingarna äro vitaktiga med otydlig teckning. Larven, som vanl. är gulaktig och försedd med 4 gula ryggborstar och en röd svanstofs, lever på bladen av åtskilliga trädslag, företrädesvis bok, och kan stundom vara skadegörande. Puppans kokong omgives av torra löv. I Sverige förekommer b. i s. delen av landet. *E.Wn.*

Bokspinnare.

Bokstav, se Alfabet.

Bokstavering av text, adressat o.d. vid telefonering sker enl. följande tabeller:

Vid internationell telefonering:

A	Amsterdam	J	Jerusalem	S	Santiago
B	Baltimore	K	Kilogramme	T	Tripoli
C	Casablanca	L	Liverpool	U	Uppsala
D	Danemark	M	Madagascar	V	Valencia
E	Edison	N	New York	W	Washington
F	Florida	O	Oslo	X	Xantippe
G	Gallipoli	P	Paris	Y	Yokohama
H	Havana	Q	Quebec	Z	Zürich
I	Italia	R	Roma		

Vid telefonering inom Sverige:

A	Adam	K	Kalle	U	Urban
B	Bertil	L	Ludvig	V	Viktor
C	Cesar	M	Martin	W	Wilhelm
D	David	N	Niklas	X	Xerxes
E	Erik	O	Olof	Y	Yngve
F	Filip	P	Petter	Z	Zäta
G	Gustav	Q	Qvintus	Å	Åke
H	Harald	R	Rudolf	Ä	Ärlig
I	Ivar	S	Sigurd	Ö	Östen
J	Johan	T	Tore		

Bokstavsinspiration el. v e r b a l i n s p i r a t i o n, en uppfattning, enl. vilken Bibeln blivit direkt och ordagrant ingiven av Gud, så att bibelböckernas förf. endast spelat rollen av "den Helige Andes amanuenser". Enl. denna uppfattning måste alla Bibelns utsagor få samma likvärdiga auktoritet. Denna extrema lära om b. har dock modifierats på många sätt.

Bokstavslås, se Lås.

Bokstavsmagi el. b o k s t a v s m y s t i k, skrivtecknens bruk i trolldomssyfte. Redan de gamla egypterna brukade hieroglyfer i viss anordning vid magiska trollformler; dock äro de principer, som därvid tillämpats, ännu icke närmare klarlagda. Semiterna — särsk. araber och judar (kabbalister) — använda sedan sekler tillbaka skrivtecken magiskt, framför allt på s.k. bokstavsamuletter, varvid tecknen inordnas i mystiska figurer (kvadrater, hexagram o.s.v.). Härvid spelar uppenbarligen talvärdet den avgörande rollen; ofta ge tecknen även lästa i en stor mångfald riktningar

samma talvärdesumma, likvärdig med talvärdet av ett gudsnamn e.d. (jfr Sator-Arepo-formeln). Romare och greker ha (åtm. i senhellenistisk tid) haft en på talvärdeprincipen — i regel tecknens ställningsnummer i alfabetraden — grundad b. På denna finnas bl.a. åtskilliga belägg i NT (talet 666, med äldre variant 616, i Uppenbarelseboken m.m). Även de runristande nordborna ha övat b. Om bruket av trolldomsrunor finnas många vittnesbörd i forntida nordisk litteratur. Vår tids forskning har hos bevarade magiska runristningar påvisat teckenräkning (M. Olsen) och talvärdesberäkning (S. Agrell). Ofta har alfabetraden i dess helhet el. i dess begynnelse använts i trolldomsinskrifter. Man har funnit senantika sådana på kärl nedgrävda i nekromantiskt syfte på begravningsställen, och på den bekanta Kylver-stenen på Gotland (från tiden o. 400 e.Kr.), vilken påträffats inne i en grav, befinner sig hela den av 24 tecken bestående äldre runraden, avslutad med en högst invecklad, tydligtvis magisk s.k. bindruna. Jfr Gematri, Kabbala och Runmagi. — Litt.: F. Dornseiff, "Das Alphabet in Mystik und Magie" (1922, 2 Aufl. 1925); S. Agrell, "Runornas talmystik" (1927), "Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi" (1931), "Die spätantike Alphabetmystik und die Runenreihe" (1932); H. Brix, "Studier i nordisk Runemagi" (1928), "Systematiske Beregninger i de danske Runeindskrifter" (1932); E. Moltke, "Medieval rune-amulets in Denmark" (i "Acta ethnologica" 1938). *Agr.*

Bokstavsrim, s t a v r i m, *språkv.*, se Allitteration.

Bokstavsräkning, framställning av matematiska begrepp och slutledningar med användning av bokstäver som symboler för tal. Att räkna är att åvägabringa en viss förbindelse mellan tal, varvid själva räkneoperationens logiska art beskrives genom olika räknetecken ($+$, $-$, $=$ etc.). Då med hjälp av sådana tecken ett räkneförfarande mellan bokstäver angives, tänkes alltså varje bokstav el. symbol representera, "föreställa", ett visst tal, som ant. ej behöver fixeras, kan vara godtyckligt el. ev. ej kan utan vidare fastställas, är "obekant". Den symboliska likheten $a + b = b + a$ uttrycker exempelvis additionens "kommutativa" huvudlag el. den allmänna sats, att summationen av två tal vilka som helst, "insatta" i st.f. symbolerna a och b, ger samma resultat, vare sig det andra talet läggs till det första el. tvärtom.

Ofta identifieras b. i äldre framställning med den allmänna aritmetiken (*arithme'tica specio'sa* el. *universa'lis*), som, sammanfattad med den därpå byggda elementära ekvationsläran ("algebran"), då tages i motsättning till den vanliga sifferräkningen (*arithmetica numero'sa*). I mera egentlig och omfattande mening kan b. sägas vara matematikens universella symbolspråk (varvid det dock givetvis är i och för sig oväsentligt, att som symboler bokstäver användas). Utbildningen av detta symbolspråk, som i huvudsak fullföljt uppgiften att åt den matematiskt-logiska konstruktionen skaffa ett enhetligt, renodlat och från det språkligt-grammatikaliskas omständlighet och oklarhet frigjort uttryck, har för matematiken och därav beroende vetenskaper varit av avgörande betydelse. Endast därigenom har den matematiska teknikens skärpa och förmåga att i överskådlig följd sammanfatta komplicerade logiska operationer blivit möjlig. Förebildlig för symbolikens inträngande i matematiken är algebrans historia med den typiska indelningen i tre stadier: 1) retorisk algebra, i vilken alla räkneoperationer beskrivas i ord, 2) synkoperad (förkortad) algebra, där speciella beteckningar uppträda som förkortningar av ord, som beskriva ofta återkommande operationer, och slutl. 3) symbolisk algebra, med färdigbildat symboliskt teckensystem, arbetande efter sina egna, klart bestämda logiska lagar (se vidare Algebra, Aritmetik och Matematiska tecken). *Z.*

Bokstavsskrift, skrift med särskilda tecken (bokstäver) för olika språkljud. Motsats: bild-, ord-, stavelseskrift. Jfr Alfabet, Skrift och Notskrift.

Bokstavsträ, från Sydamerika härstammande rödbrunt, mycket hårt och tungt trä, som fått namnet b. på gr. av sina bokstavsliknande svarta fläckar. Se Brosimum och Machaerium.

Bokstugan, folkbildningstidskrift, startad 1917 av Oscar Olsson och Rickard Sandler som organ för IOGT:s studiecirklar, fr.o.m. 1929 övertagen av ABF och Goodtemplarordens studieförbund, uppgick 1936 i "Folklig kultur"*.

Boktorn, en i vissa moderna bibliotek använd, mer el. mindre tornformig typ av bokmagasin med bokvåningar av ringa höjd (215—225 cm). Möjligheten att magasinera böcker i b. diskuterades teoretiskt redan i början av 1900-talet (Ladewig). I praktiken har b. tidigast utformats vid en del amerikanska bibl., t.ex. Yale Univ. (Sterling Memorial) Library och Rochester Univ. Library med resp. 16 och 19 bokvåningar. I Europa har b.-principen kommit till användning vid bl.a. stadsbibl. i Hannover (1931, 10 våningar) och univ.-bibl. i Cambridge (1934, 26 våningar) samt i en del nybyggnader i de nordiska länderna: Åbo akad:s bibl. (1935), Lunds univ.-bibl. (tillbyggnaden 1936, 6 våningar) och univ.-bibl. i Köpenhamn (1938, 10 våningar; se bild 5 vid Bibliotek). — B:s förespråkare ha gjort gällande, att hisstekniken skulle göra vertikala boktransporter enklare än horisontella och underlätta förbindelsen mellan expeditionslokalerna och de i ett b. placerade bokmagasinen. Fördelarna ha dock icke obetingat erkänts av alla fackmän. *H.Wr.*

Boktryck, dets. som högtryck. Se Tryckmetod.

Boktryckareföreningen, se Svenska boktryckareföreningen.

Boktryckarekammaren, S v e n s k a b o k t r y c k a r e f ö r e n i n g e n s a f f ä r s s e k t i o n, särorganisation 1913—34 inom Svenska boktryckareföreningen. 1934 uppgick B. juridiskt och organisatoriskt i huvudsammanslutningen, varvid namnet B. blev en underbeteckning till S v e n s k a b o k t r y c k a r e f ö r e n i n g e n s n ä m n d, som handlägger ärenden rörande de grafiska yrkenas ekonomiska och affärstekniska intressen. — Litt.: S. E. Bring & E. Kulling, "Sv. boktryckareföreningen 50 år" (1943).

Boktryckarkonst, konsten att medelst tryckpress och rörliga bokstavstyper, som kunna kombineras på olika sätt, till papper el. annat material överföra text (resp. bilder; jfr Bokillustration).

Historia. 1) *B. t.o.m. 1500.* Redan i forn-

tiden använde man i Babylonien och Egypten stämplar för att mångfaldiga vissa tecken, t.ex. på tegelstenar, lervaror, bröd m.m. I Grekland och Rom kände man konsten att medelst graverade och infärgade trästämplar överföra mönster till tyg, ett förfaringssätt, som kvarlevde i Sydeuropa under den tidiga medeltiden och måhända bidragit till utvecklingen av träsnittskonsten (se Träsnitt). Att förse liknande stämplar med bokstavstecken och att sammanställa dessa till ord bör ha legat nära till hands. I denna primitiva form har b. tidigt utövats i Kina, där man tryckt texter på siden el. papper, urspr. med stenplattor och senare med trätavlor. På 1000-talet förfärdigade smeden Pi Sheng lösa typer av lera för de olika skrivtecknen; senare götos liknande typer av koppar. Med sådana äro t.ex. flera koreanska böcker från 1300-talet tryckta. Dessa tidiga ostasiatiska tryck kunna emellertid ej anses stå i något sammanhang med den europeiska uppfinningen av b. En annan urspr. kinesisk uppfinning, näml. papperstillverkningen, måste däremot anses ha spelat en stor roll för b:s utveckling i Europa. Papperet infördes av araberna till Spanien och Italien på 1100-talet, men det började tillverkas i Mellaneuropa först på 1300-talet. Vid denna tid utnyttjades det nya materialet i stor utsträckning dels till helgonbilder med korta texter, dels till spelkort. Bådadera framställdes för hand av "brevmålare" (ty. *Briefmaler*), men omkr. 1400 började man förenkla tillverkningssättet genom att skära in bilderna i träplattor, med vilka man sedan tryckte bilden, som därefter målades. En serie sådana träsnitt, ettbladstryck, kunde lätt sammanklistras till en bok (se Blockböcker).

Den livliga efterfrågan på dylika tryck framkallade ett behov av enklare tillverkningsmetoder. De gjorda försöken kröntes med en oanad framgång, och med en häpnadsväckande snabbhet står b. plötsligt fullt utbildad. Typografiska konstverk producerades få år efter de första försöken, ang. vilka man f.ö. vet mycket litet.

Som b:s uppfinnare har Johann Gutenberg från Mainz av gammalt nämnts, och oaktat detta bestritts av mången och fastän detaljerna fortfarande äro dunkla, är forskningen nu i stort sett ense om att i varje fall tillskriva Gutenberg äran av b:s tekniska utformning och dess praktiska användning. Om Gutenbergs person vet man ej mycket. Han tillhörde den ansedda borgarslägten Gensfleisch från Mainz men hade redan tidigt antagit sin moders namn. I mitten av 1430-talet bosatte han sig i Strassburg, där han tills. med ett par bolagsmän drev tillverkning av speglar; redan då torde han emellertid ha sysslat med försök att trycka böcker. En fransk forskare har också framkastat den obevisade hypotesen, att det ej skulle vara fråga om speglar i vanlig mening utan om skriften "Speculum humanae salvationis" ("Den mänskliga frälsningens spegel"), en av de vanligaste blockböckerna. Det var emellertid från sin hemstad Mainz, som Gutenberg på 1440-talet började utsända sina tryckalster, av vilka de äldsta kända äro ett fragment av en sibyllebok ("Fragment des Weltgerichts", omkr. 1445), flera donater, en astronomisk kalender för 1448, avlatsbrev m.m. Efter att o. 1450 ha ingått kompanjonskap med den rike borgaren Johann Fust och den tidigare i Paris verksamme handskriftsmålaren Peter Schöffer kunde Gutenberg 1455 utsända den s.k. 42-radiga bibeln (även kallad den mazarinska, därför att det första nu kända ex. fanns i kardinal Mazarins bibliotek). Var och en av dess 1,200 sidor är delad i två spalter om vardera 42 rader. Typerna äro skurna efter den då brukliga gotiska skriften; plats har lämnats öppen för initialerna, vilka sedan dittecknats och målats för hand, säkerligen av Schöffer. Gutenberg kom s.å. (1455) i tvist med sin förlagsman Fust och förlorade processen. Handlingarna från denna rättegång (det s.k. Helmaspergerska notariatinstrumentet) äro kända och ha lämnat viktiga bidrag till kännedomen om Gutenbergs verksamhet i Mainz. Fust och Schöffer fortsatte med den ursprungliga rörelsen, men Gutenberg startade, understödd av K. Humery, ett nytt tryckeri, varifrån han utsände en del småtryck och kanske en uppl. av Balbus' "Catholicon" 1460. Mycken ovisshet råder beträffande dessa äldsta tryck; så t.ex. är det ej visst, vem som 1458 tryckt den s.k. 36-radiga bibeln, efter sin upptäckare ofta kallad den Schellhornska bibeln. Typen är Gutenbergs, men den har antagl. tryckts i Bamberg, möjl. av Gutenbergs lärjunge Albrecht Pfister. Daremot har psalteriet av 1457, "Psalterium Moguntinum", med säkerhet tryckts hos Fust och Schöffer. Detta, som är daterat 14/8 1457 och försett med boktryckarnas namn, är ett av de praktfullaste verk, som någonsin tryckts, utmärkt genom stilens skönhet och sina mångfärgade initialer. — Om Gutenbergs senare öden vet man föga mer än att han erhöll anställning vid ärkebiskop Adolfs av Mainz hov 1465. Han dog 1468.

Även andra länder och städer ha tagit åt sig äran av b:s uppfinning. I Avignon skall Prokop Waldvogel från Prag omkr. 1445 ha utövat en metod för "konstgjord skrivning" med bokstäver av metall, men några prov på hans konst ha ej bevarats, och han är annars okänd. Mera bekant är Laurens Janszoon Coster från Haarlem, i vilken flera forskare velat se b:s förste utövare. Det är heller icke uteslutet, att Coster ung. samtidigt med Gutenberg tryckt med lösa typer, och det är även möjligt, att Gutenberg sett Costers tryck, men Gutenbergs stora uppfinning var icke blott själva tryckförfarandet utan framför allt konstruktionen av ett praktiskt verktyg att framställa typerna med. Utan hans gjutinstrument, som möjliggjorde masstillverkning av exakt lika stora bokstavstyper, hade b:s snabba framgångar ej varit möjliga.

I Mainz fortsatte Schöffer verksamheten ända till sin död 1502. Han förbättrade typmaterialet genom att göra stilarna noggrannare och mera hållbara än Gutenbergs. Bland hans senare arbeten märkes den 48-radiga bibeln av 1462. — Från Mainz spred sig b. snabbt åt olika håll i Europa. I många av Tysklands viktigare städer upprättades tryckerier. I Bamberg hade den nyssnämnde Albrecht Pfister redan förut tryckt med Gutenbergs typer, och från 1460 var Johann Mentelin verksam i Strassburg, som efter Mainz blev den dominerande tryckeristaden, där bl.a. Heinrich Eggestein (1466) och Heinrich Knoblocher (1478) arbetade.

Bland de första boktryckarna i Tyskland märkas f.ö. Ulrich Zell i Köln (1465), Günther Zainer i Augsburg (1468), Johann Sensenschmidt i Nürnberg (1470), Johann Zainer i Ulm (1472), Lucas Brandis i Lübeck (1473), Anton Koberger i Nürnberg (1473), Anton Sorg i Augsburg (1475), Heinrich Quentell i Köln (1479), Bartholomaeus Ghotan (se nedan under Sverige) i Magdeburg (1480), Stephan Koblinger i Wien (1482). I Basel, ett huvudsäte för den tyska humanismen, finna vi boktryckare som Berthold Ruppel (1468), Johann von Amorbach (1477), Johannes Bergmann de Olpe och senare Johann Froben. — Många av de bokverk, som utgåvos av dessa äldsta kända boktryckare, voro, efter mönster av de handskrivna böckerna, rikt illustrerade med bilder i träsnitt (se Bokillustration).

I Italien hade under 1400-talet det litterära intresset fått en livligare uppblomstring än annorstädes; renässanstidens ledande män samlade böcker med outtröttlig iver. Det låg därför nära till hands, att den nya konsten snart skulle vinna insteg där. 1464 grundade Schöffers gesäller Conrad Sweynheym och Arnold Pannartz Italiens första boktryckeri i ett kloster i Subiaco nära Rom. Deras första tryck var Ciceros "De oratore". Den i Tyskland använda gotiska stilen har här uppblandats med drag från den latinska, och då de 1467 började trycka i Rom, hade de skurit en ren antikva-stil. De torde ha utsänt c:a 12,000 bd latinska klassiker. Till Venedig fördes b. 1469 av bröderna Johann och Wendelin från Speyer, och Venedig blev snart centrum för boktryckeriverksamheten i Italien. Särsk. framträda fransmannen Nicolas Jenson, vars antikvastil ända in i våra dagar använts som en förebild, samt Erhard Ratdolt från Augsburg, berömd för sina i trä skurna initialer och ramar i renaste renässansstil. I slutet av 1400-talet funnos i Venedig över 200 tryckerier, och även i andra städer, ss. Milano, Florens, Bologna, Brescia m.fl., arbetade boktryckare.

Frankrike. Medeltidens vetenskapliga centrum, Paris, fick 1470 sitt första tryckeri. Till dess hade det lyckats det stora och mäktiga skrivar- och bokmålarskrået att utestänga den farliga konkurrensen, men 1469 inkallade professorerna vid Sorbonne schweizaren Johann Heinlein (Heynlin) och Guillaume Fichet tre tyska boktryckare, Ulrich Gering, Martin Crantz och Michael Friburger. Från sin verkstad i själva universitetet utsände dessa 1470 den första i Frankrike tryckta boken, "Epistolae" av Gasparinus Barzizius. Under de följande åren slogo flera tyska boktryckare sig ned i Paris, ss. Berthold Rembolt, Johann Stol, Pieter de Keysere; bland de inhemska märkas Philippe Pigouchet, Jean Dupré, Simon Vostre samt framför allt Antoine Vérard. Träsnitten i dennes berömda bönböcker (*livres d'heures*) äro handmålade i lysande färger och ofta belagda med guld. — Även i Lyon utvecklades en livlig boktryckareverksamhet, tidigast av Guillaume Leroy (1473). — De franska böckerna från denna tid ha intet av den samtida italienska b:s renässansprägel över sig; de visa ett starkt inflytande dels från de tyska med gotiska stilar tryckta böckerna, dels från den inhemska, högt utvecklade handskrifts- och illumineringskonsten.

Nederländerna synas, frånsett Coster och hans verksamhet, icke haft någon boktryckare förrän o. 1470, då en till namnet okänd tryckare i Utrecht bl.a. utgav en "Speculum salvationis". Därefter upprättades tryckerier i Alost av Dirk (Thierry) Martens och Johann von Paderborn (1473), i Louvain av Johann Veldener (1474), i Gouda av Gerard Leeu (1477). I Brygge var fransmannen Colard Mansion verksam från 1475, och hos honom lärde den engelske klädeshandlaren William Caxton b. och tryckte sannolikt där den första engelska boken, "Recuyell of the Historyes of Troyes". — Till England fördes b. av den nyssnämnde Caxton, som 1476 grundade ett tryckeri i Westminster, varifrån han bl.a. utsände Chaucers "Canterbury tales". Hans medhjälpare Wynkyn de Worde och Richard Pynson (Pinon) övertogo vid hans död rörelsen, som 1501 flyttades till London. — Under 1470-talet utbreddes b. av tyska boktryckare till Spanien (Valencia 1474, Saragossa 1475), till Ungern (Buda 1473), till Polen (Kraków 1473) och till Böhmen (Pilsen 1475).

Danmark. Den förste boktryckaren i de skandinaviska länderna var den 1482 till Odense inkallade lybeckaren Johann Snell. Han tryckte s.å. en bönbok för Odense stift, "Breviarium Ottoniense", den första i Danmark tryckta boken. En annan lybeckare, Stephan Arndes, tryckte 1486 i Slesvig det praktfulla "Missale Slesvicense", och från 1489 verkade i Köpenhamn holländaren Gotfred av Ghemen. Hans förnämsta verk är "Den danske Rimkrönike" av 1495, den första bok, som tryckts på danska.

Sverige. Samme Johann Snell, som infört b. i Danmark, begav sig 1483 till Sverige för att, sannolikt på uppdrag av ärkebiskop Jakob Ulfsson, trycka en mässbok för ärkestiftet. Han uppsatte sitt tryckeri i Stockholm, och under arbetet med den stora mässboken utsände han 1483 för egen räkning fabelsamlingen "Dialogus creaturarum optime moralizatus", vilken är den första i Sverige tryckta och till vår tid fullständigt bevarade boken. Den är försedd med träsnitt och är gjord efter en holländsk av Gerard Leeu i Gouda tryckt uppl. Snell torde dock något tidigare ha tryckt en latinsk grammatika, Remigius' "Magister que pars", varav ett litet fragment på 10 rader funnits i en bokpärm. Snells "Missale Upsalense" torde ha blivit färdigt 1484; intet fullständigt ex. har bevarats, men 235 blad av de ursprungliga 244 ha framletats ur räkenskapsomslag i Kammararkivet. Snell återvände 1484 till Tyskland. 1486 kom en annan boktryckare från Lübeck, Bartholomaeus Ghotan, till Stockholm, där han under en ettårig vistelse bl.a. tryckte ett fullständigt bevarat "Missale Strengnense" och samtidigt "Vita Katherine" (1487), en liten skrift om den heliga Birgittas dotter. Ghotans typmaterial övertogs av hans släkting Johannes Fabri el. Smedh, som utgivit den första på svenska tryckta boken,

"Afl dyäfwlsens frästilse" (1495) av Johannes Gerson. Fabri har även utfört två viktiga kyrkliga tryck, "Breviarium Strengnense" och "Breviarium Upsalense". — Även i klostren i Vadstena och Mariefred uppsattes tryckpressar, 1495, resp. 1498. Den senare arbetade med en del av Ghotans typmaterial. Ingendera ägde bestånd för längre tid.

De tryck, som utförts under b:s första tid, t.o.m. 1500, kallas med ett gemensamt namn inkunabler* (vaggtryck) el. paleotyper (gamla tryck). De ha i senare tid gjorts till föremål för ytterst ingående studier; deras antal har beräknats till c:a 40,000 utförda av mer än 1,100 boktryckare. I Sverige ha 15 inkunabler tryckts, i Danmark 9. I allm. har gotisk skrift av olika snitt använts. I Italien var dock antikvan förhärskande. Även grekiska och hebreiska typer kommo till användning. — De äldsta trycken sakna titelblad. I stället ger en kolofon* i slutet av boken ibland uppgift om boktryckare och tryckår. När titelblad i slutet av 1400-talet började användas, pryddes de ofta av boktryckarens vapen el. emblem (se Boktryckarmärke).

2) *B. efter 1500.* Det försprång Tyskland hade förvärvat vid b:s uppfinning, inhämtades snart av övriga länder, först Italien och senare Nederländerna och Frankrike. I stora drag kan man säga, att impulserna under 1400-talet kommo från Tyskland, under 1500-talet från Italien (Aldus Manutius), under 1600-talet från Nederländerna (Plantin, Elzevierna), under 1700-talet från Frankrike (vinjettkonstnärerna, Didot) och slutl. under 1800-talets sista tid från England (Morris).

Tyskland. I Sydtyskland florerade alltsedan b:s första tid de stora, med träsnitt rikt illustrerade bokverken, och under 1500-talet utvecklades denna konstart vidare, framför allt i Strassburg, Nürnberg, Augsburg, Frankfurt a. M. och Basel, i vilka städer flera framstående träsnittskonstnärer på ett för bokkonsten synnerligen givande sätt samarbetade med boktryckarna. I Nürnberg fortsatte Anton Koberger sin omfattande tryckeri- och förlagsverksamhet (han hade 24 bokpressar i gång och sålde böcker över hela Europa). Bl.a. utgav han andaktsboken "Hortulus animae" ("Seelentgärtlein") med träsnitt av Hans Springinklee. I Nürnberg utgav även Albert Dürer sina utomordentliga träsnittserier (1498—1511), som han både skar och tryckte själv, "Apokalypsen", "Den stora passionen" och "Marias liv". Där tryckte vidare augsburgboktryckaren Hans Schönsperger den berömda "Teuerdank" (1517), utgiven på kejsar Maximilians föranstaltande. Den är utmärkt såväl för sina träsnitt (bl.a. av Hans Burgkmair) som för sin vackra tryckstil, en förebild till frakturen. — Basel blev ett annat centrum för bokkonsten med boktryckarna Johann Froben (Frobenius), Johann Oporinus och Adam Petri som de främsta namnen. Froben var en lärd man, och med Erasmus av Rotterdam som korrektor och Hans Holbein d.y. som illustratör utsände han en följd vetenskapligt och konstnärligt betydande verk, bl.a. flera uppl. av klassiker och kyrkofäder, NT på grekiska samt Holbeins bilder till GT och "Totentanz" (båda tidigare utg. i Lyon). — I Augsburg verkade den

Critik
der
reinen Vernunft
von
Immanuel Kant
Professor in Königsberg.

Riga,
verlegts Johann Friedrich Hartknoch
1781.

Titelsida med frakturstil.

nyssnämnde Schönsperger och i Frankfurt a.M. bl.a. Sigismund Feyerabend, åt vilken en hel rad träsnittskonstnärer arbetade. — I Nordtyskland gick utvecklingen en annan väg. Reformationens män lärde sig snart värdesätta b., som blev av största betydelse för de nya lärornas spridning. Den nordtyska bokproduktionens säte blev Leipzig, där Melchior Lotter tryckte Luthers skrifter (och dessutom en del liturgiskt tryck, bl.a. för Danmark). Wittenberg var även en tid en huvudplats för nordtysk b.; dess främste boktryckare vår Hans Lufft, som av den nya bibelöversättningen 1534 lär ha tryckt 100,000 ex. och av Luthers katekes icke mycket mindre. Då det gällde att producera dessa stora uppl. så billigt som möjligt, blev papper och utförande sämre, och reformationens bokkonst präglas av en tydlig tillbakagång. — Hela 1600-talet var även en stillastående tid i tysk b., och först på 1700-talet inträdde en förändring till det bättre. Flera nya tryckeriföretag startades, av vilka åtskilliga ännu äro verksamma. Leipzig blev centrum för bokproduktionen, sedan under 1500-talet de stora bokmässorna börjat avhållas där i st.f. i Frankfurt, och denna ledarställning har staden fortfarande. Där upparbetade bl.a. G. I. Breitkopf ett ansenligt tryckeri (även för noter), numera bestäen-

de som musikförlaget Breitkopf & Härtel. Bland 1700-talets övriga tyska boktryckare märkas familjen Cotta i Tübingen, nu i Stuttgart, G. J. Decker (nu Reichsdruckerei) i Berlin, J. F. Unger (bekant för sin 1793 utsända vackra frakturskrift, som i våra dagar åter kommit till heders) i Berlin. Från 1800-talet stamma de stora tryckerier, som tillhöra de kända förlagen Brockhaus, Göschen, Drugulin, Teubner, Tauchnitz m.fl. i Leipzig. I senare tid ha en mängd nya stilar skurits av konstnärer som Rudolf Koch, Fritz Ehmcke, Anna Simons, E. R. Weiss m.fl. För en ny "funktionalitisk" typografi har bl.a. Jan Tschichold verkat. — Till utvecklingen av b. ha genom tekniska uppfinningar bidragit tyskarna Fr. König (snällpressen 1805), Alois Senefelder (litografien 1799) samt Ottmar Mergenthaler (sättmaskinen o. 1885).

Italien. Det utomordentliga uppsving, som b. fick i Italien under påverkan av renässanstidens litterära och konstnärliga blomstring, fortfor även under 1500-talet. Dess huvudsäte var fortfarande Venedig, där Italiens störste boktryckare och förläggare, Aldus Manutius, och efter denne hans söner, verkade från 1494. I sina oktavupplagor av de klassiska författarna använde han kursivstil för första gången (1501). De små, korrekt återgivna, utmärkt tryckta och vackert bundna klassikerupplagorna ("aldiner") blevo mycket populära och ofta efterapade. Aldus' konstnärligt sett vackraste verk är romanen "Hypnerotomachia Poliphili" (1499). Med Aldus Manutius och hans söner konkurrerade den urspr. i Milano, sedermera i Florens verksamma boktryckarfamiljen Giunta, som ävenledes utsände goda klassikerupplagor och vars tryckeri ägde bestånd till långt in på 1600-talet. Under det senare 1700-talet var Giambattista Bodoni (se bild vid d.o.) Italiens främste boktryckare; hans klara och regelbundna antikvastilar ha i modern tid med framgång återupptagits.

Frankrikes främste bokkonstnär under 1500-talet var Geoffroy Tory, på en gång tecknare, träsnidare, boktryckare, förläggare och lärd. I sitt 1529 utsända verk "Champfleury" uppställer han regler för såväl rättskrivning som typografisk proportionslära. En annan lärd boktryckare var Robert Etienne (Robertus Stephanus), grundare av en berömd boktryckarfamilj, åt vilken Claude Garamond skar sina berömda grekiska stilar, de s.k. *typi regii*, samt en ny, vacker antikvastil, vilken ofta efterbildats och ännu användes. 1640 grundades av Richelieu det kungliga boktryckeriet i Paris (nu Imprimerie nationale), och den franska bokproduktionen stegrades betydligt. De böcker, som trycktes, voro efter tidens smak huvudsakl. folianter med kopparstuckna titelblad i pompös barockstil. Formaten minskades dock under 1700-talet — väl under inflytande av de populära elzeviererna (se nedan) —, och de små oktaverna och duodeserna utstyrdes med eleganta vinjetter och kopparstick i lättaste rokokostil av kända konstnärer (se Bokillustration). 1700-talets främste boktryckare var François Ambroise Didot, stamfader till den för den franska b. så betydelsefulla boktryckar- och bokhandlarsläkten Didot. Han tecknade en ny, antikiserande antikvastil och uppgjorde ett nytt stilsystem, som med vissa modifikationer ännu användes. Andra medlemmar av familjen äro Pierre och Firmin (d. 1836), som i början av 1800-talet utgav en utmärkt Racine-upplaga.

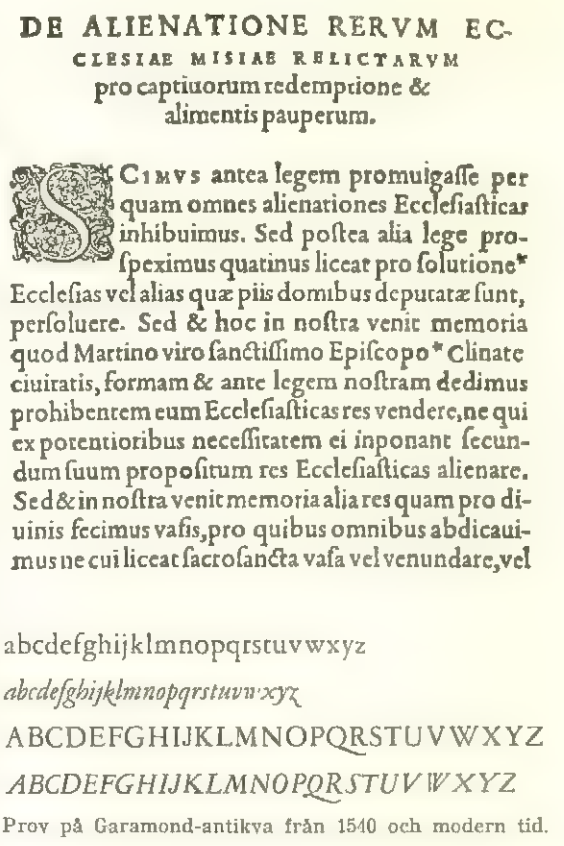
DE ALIENATIONE RERVM EC-
CLESIAE MISIAE RELICTARVM
pro captiuorum redemptione &
alimentis pauperum.

SCIMVS antea legem promulgaſſe per quam omnes alienationes Eccleſiaſticas inhibuimus. Sed poſtea alia lege proſpeximus quatinus liceat pro ſolutione* Eccleſias vel alias quæ piis domibus deputatæ ſunt, perſoluere. Sed & hoc in noſtra venit memoria quod Martino viro ſanctiſſimo Epiſcopo* Clinate ciuitatis, formam & ante legem noſtram dedimus prohibentem eum Eccleſiaſticas res vendere, ne qui ex potentioribus neceſſitatem ei inponant ſecundum ſuum propoſitum res Eccleſiaſticas alienare. Sed & in noſtra venit memoria alia res quam pro diuinis fecimus vaſis, pro quibus omnibus abdicauimus ne cui liceat ſacroſancta vaſa vel venundare, vel

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ

Prov på Garamond-antikva från 1540 och modern tid.

Belgien äger i Christophe Plantin en av 1500 talets allra främsta boktryckare, vilken under ett 40-tal år från sin verkstad i Antwerpen utsände över 1,600 arbeten. Mest berömd är hans polyglottbibel på 5 språk, tryckt 1569—72. Han ägde f.ö. nog typmaterial att trycka på alla Europas språk; hans kraftiga, säkert skurna antikvastilar ha i senaste tid återupptagits. Verksamheten övertogs 1589 av hans svärsöner Raphelengius och Moretus och stannade i familjen Moretus' händer till 1877, då belgiska staten köpte hela anläggningen, som nu är ett intressant tryckerimuseum (Musée Plantin-Moretus).

Holland blev under 1600-talet b:s viktigaste säte främst genom boktryckarfamiljen Elzeviers verksamhet. Stamfadern Lodewijk Elzevier och hans söner drevo från Leiden en omfattande bokhandel, men hans sonson Isaac startade 1617 ett tryckeri i Leiden. Detta såldes till farbrodern Bonaventura och brodern Abraham, och det var dessa två, som under sin verksamhet 1625—52 lade grunden till elzevierernas ryktbarhet. Mest berömda äro deras klassikerupplagor (Caesar, Vergilius, Plinius m.fl.) i liten oktav; de klara och vackra antikvastilarna ha skurits av Christoffel van Dyck. I stora

upplagor utgåvos även de franska 1600-talsförfattarna. Inalles uppgår antalet äkta elzevierer till o. 2,000, och få av b:s alster ha varit föremål för en så livlig samlarverksamhet som dessa. Under 1700-talet övergick firman Elzeviers typmaterial till boktryckarfamiljen Enschedé i Haarlem, som där alltjämt utövar b. En tredje holländsk boktryckarsläkt är Blaeu, vars stamfader Willem Janszoon Blaeu begagnade sina hos Tycho Brahe förvärvade kunskaper i astronomi och kartografi till att utgiva förträffliga sjökort och kartverk. Hans son Johann Blaeu utgav bl.a. "Atlas major", ett kartverk i 11 folianter, där barocktidens kopparstickskonst utvecklar hela sin stål. Det kan nämnas, att drottning Kristina underhandlade med Blaeu d.y. om att upprätta ett tryckeri i Stockholm.

England. Först i John Baskerville fick England o. 1750 en förgrundsfigur inom b. Hans antikvastilar (se Antikva), som voro mycket beundrade under 1700-talet, äro skurna efter samma antikiserande principer, som Bodoni och Didot tillämpade, men ha ej stått sig så bra som de av landsmannen William Caslon skurna stilarna. Ingen engelsman har dock haft större betydelse för b. än William Morris (1834 96). Vid sitt privata tryckeri, The Kelmscott Press, utförde han med de gamla boktryckarnas metoder och med stilar, initialer och ramverk, skurna efter renässansförebilder (*the golden type, Troy type, Chaucer type*), en rad arbeten, som skapat nytt intresse för boktryckeriet som konsthantverk och långt utanför Englands gränser motverkat den förflackning, som blivit en följd av maskindriften. Efter hans mönster ha flera privata konstnärliga tryckerier upprättats (The Doves Press, The Ashendene Press, The Vale Press m.fl.). — Andra viktiga bidrag till b:s utveckling ha gjorts av engelsmännen Thomas Bewick, vars nya träsnittsteknik varit av största betydelse för bokillustrering även i modern tid, William Ged, som på 1720-talet uppfann stereotypien, samt slutl. av Lord Stanhope, som förbättrade stereotypitekniken och konstruerade den första tryckpressen av järn (o. 1800).

Danmark. Efter Gotfred av Ghemen verkade i Köpenhamn lybeckaren Matthaeus Brandis och efter honom Poul Ræff, Danmarks förste inhemske boktryckare. Hans katolska skrifter motverkades av Hans Vingaards och den svenskfödde Olof Ulrichsons i Malmö utgivna reformationstryck. Det senare 1500-talets främste boktryckare var Lorentz Benedict, som utfört mer än 350 vackra tryck, bl.a. Tycho Brahes "De nova stella" (1573). Tycho Brahe inrättade 1575 ett eget tryckeri på Ven; ett annat viktigt privattryckeri var Anders Sörensen Vedels i Ribe (1591—93). 1600-talets danska boktryckare äro ej av större betydelse, men på 1700-talet grundades flera utmärkta tryckerier, av vilka några ännu äga bestånd, så t.ex. Ernst Heinrich Berlings, grundaren av "Berlingske Tidende", Thieles (1770) och Schultz' (1783). Vaisenhusets tryckeri utförde 1755 ett av de vackraste arbeten, som åstadkommits i Danmark, Nordens "Voyage de l'Égypte et de Nubie", och hos A. H. Godiche och hans änka åstadkommos utmärkta tryck, ss. Pontoppidans "Danske Atlas" och Holbergs "Peder Paars". — Under inflytande av Morris stiftades 1888 av Frederik Hendriksen Foreningen for Boghaandværk, vilken kraftigt bidragit till höjande av den danska b., som bland många andra kan uppvisa bokkonstnärer som S. Bernsteen och K. Kongstad. Av nutida danska tryckerier kunna bl.a. nämnas firmorna Bianco Luno (grundad 1831), Græbe samt Nielsen & Lydiche i Köpenhamn. — Danska böcker trycktes ända till 1860-talet med frakturstil; nu har antikvan fullständigt fått övertaget.

Till Norge kom b. 1643, senare än till något annat land i Europa med undantag av Turkiet. Köpenhamnsboktryckaren Tyge Nielsen tryckte s.å. tre småskrifter i Kristiania, och 1647 öppnade en annan boktryckare från Köpenhamn, Melchior Martzan, filial i staden. Norges största nuv. tryckeri, Gröndahl & søn, grundades 1812, och därefter ha flera betydande tryckerier uppstått, Mallings (1829), det Steenske (1829) och Centraltryckeriet (1855). Det stora Griegska tryckeriet i Bergen hör även till de största i landet.

Island fick redan o. 1530 sin förste boktryckare i den svenske prästen Jon Mattisson, en tid verksam hos biskopen i Hólum. Även Grönland har sedan 1862 eget tryckeri.

Sverige. Efter Mariefredstrycken 1498 tycks b. ha legat nere i Sverige ända till 1510, då Paul Grijs i Uppsala tryckte ett psalterium för ärkestiftet med Johann Snells av domkapitlet övertagna typmaterial. Han var verksam till 1519 och utsände några småskrifter på svenska samt ett par skolböcker och helgonlegender. 1523—26 hade linköpingsbiskopen Hans Brask eget tryckeri i Söderköping, under ledning av den senare i Malmö verksamme Olof Ulrichson. Tryckeriet indrogs 1526 på kungl. befallning. S.å. upprättades näml. det privilegierade Kungl. boktryckeriet i Stockholm, till vars ledare utsågos Bartholomaeus Fabri och Jürgen Richolff, från 1525 boktryckare i Uppsala. Redan på hösten 1526 utkom därifrån "Thet Nyia Testamentit på Swensko", under de följande åren följt av en mängd reformationsskrifter och annat kyrkligt tryck. Richolff torde ha lämnat landet redan 1527 men återkallades 1539 för att trycka den nya bibelöversättningen. Under mellantiden uppdyka de svenska boktryckarnamnen Claes Pedersson (o. 1530) och Petrus bokaprentare (o. 1535). Gustav Vasas bibel trycktes i Uppsala och blev färdig 1541. Den är 1500-talets typografiska mästerverk i Sverige, illustrerad med träsnitt, av vilka en del återfinnas i den hos Lotter i Wittenberg 1523 tryckta övers. av GT. Under det senare 1500-talet förestods det kungl. tryckeriet bl.a. av Amund Laurentsson, som under sin långa verksamhet (1543—75) tryckte en mängd teologiska och även en del politiska skrifter. Han är vidare den förste, som tryckt finskspråkiga böcker, av vilka de äldsta äro en bönbok från 1544, Michael Agricolas Abc-bok samt något senare dennes övers. av NT. Bland de följande kungl. boktryckarna märkas tysken Andreas Gutterwitz (1583—1610), Anund Olofsson Helsing (1604—

Sista sidan ur Henrik Keyser II:s stilprov. Stockholm 1691.

10), Christoffer Reusner från Rostock (1611—35) och holländaren Peter van Selow (1618—49), som i Stockholm även göt ryska stilar och tryckte ryska böcker för svenska kronans räkning; vidare Ignatius Meurer (1613—72), vilken under sin långa levnad införde flera nyheter i svensk b. Han tryckte 1645 Sveriges första tidning, "Ordinari post tijdender", och var den förste, som tryckt en svensk bok med antikvastilar ("Stadslagen", 1628), ett föredöme, som först nära 100 år senare kom att efterföljas. Stor roll spelade även boktryckarfamiljen Keyser, far, son och sonson, alla med namnet Henrik. H. Keyser I tryckte bl.a. goda upplagor av landskapslagarna, Bibeln på finska (1642), den sällsynta svenska vapenboken (1650) m.m.; Keyser II påbörjade arbetet med Karl XII:s bibel, som dock avslutades först efter hans död (1699), och hans tryckeri torde med sina 9 pressar ha varit det största i landet. Andra stockholmsboktryckare från denna tid voro Nicolas Wankijf (privilegierad 1669) och G. G. Burchardi, som tryckt 1694 års psalmbok.

Under 1600-talet fick även landsorten boktryckerier. En av de akademiska boktryckarna i Uppsala var Henrik Curio, som tryckt Rudbecks "Atlantica" (1679, 1689). Västerås fick sitt första tryckeri 1621, Strängnäs 1622, Kalmar 1626, Linköping 1635, Nyköping 1645, Göteborg 1650. I Malmö hade ett tryckeri, som ovan omtalats, funnits redan under den danska tiden; omedelbart efter freden i Roskilde inkallades dit G. Hantsch, som även var verksam i Lund. På Visingsö hade Per Brahe d.y. 1666—85 ett tryckeri, vars alster nu äro mycket sällsynta och eftersökta. Det föreståds av Johann Kankel.

I början av 1700-talet funnos ej mindre än 7 boktryckare i Stockholm, men deras verksamhet var hårt beskuren av de dåliga tiderna och censuren, och de utgåvo mest folkskrifter, uppbyggelseböcker, likpredikningar, bröllopskväden och dylikt mera tillfälligt tryck. Allteftersom förhållandena förbättrades, uppstodo dock ganska betydande tryckerier, ss. Peter Henrik Fougts (1771), J. S. Ekmanssons, som 1799 övertogs av Carl Deleen, samt i landsorten bl.a. Berlingska boktryckeriet i Lund (1745). 1800-talets svenska b. står lika litet som 1700-talets på någon hög ståndpunkt. Bland dess märkesmän äro L. J. Hierta, P. A. Norstedt, Z. Hæggström, A. Bonnier, I. Marcus m.fl. För b:s uppryckning ha på 1900-talet bl.a. boktryckarna W. Zachrisson och bröderna Carl och Hugo Lagerström samt konstnären Akke Kumlien livligt verkat. Tidskr. "Nordisk boktryckarekonst" har varit av stor betydelse.

Finland försågs under den svenska tiden delvis med boktryck från Sverige, men redan 1642 fick Åbo akad. sin egen boktryckare i Peder Eriksson Wald från Västerås. Det akademiska tryckeriet hade svårt att uthärda konkurrensen med den av biskop Joh. Gezelius d.ä. 1669 grundade officinen, och 1750 sammanslogos de båda tryckerierna av J. Merckell. En senare innehavare var J. C. Frenckell, som efter Åbo brand 1828 flyttade rörelsen till Helsingfors, där den ännu florerar under namnet Frenckellska tryckeri-ab. I Viborg och Vasa hade tryckerier funnits länge, då Helsingfors 1818 fick sitt första tryckeri, som ännu lever kvar under namnet J. Simelii arvingars boktryckeri-ab. Andra nutida finska tryckerier äro Mercators tryckeri, F. Tilgmann m.fl.

Amerika. Till det spanska Amerika kom b. redan 1544 (Mexico), under det att det dröjde ända till 1638, innan de engelska kolonierna fingo sitt första boktryckeri (i Massachusetts). Amerikas främste boktryckare under 1700-talet blev Benjamin Franklin, som var verksam i Boston och Philadelphia. Utvecklingen har sedan dess gått med amerikansk fart; USA:s bokkonst står f.n. icke efter den europeiska i något avseende. Morris' läror ha funnit flera hängivna anhängare i Amerika, och framstående typskärare och typografer ha givit utmärkta prov på en högt uppdriven b., som under senare år varit av betydelse även för Sverige.

B. har kommit till användning för så gott som alla kända alfabet och skrivtecken. I Kina och Japan har den i sin europeiska form helt undantrangt den äldre inhemska. *H.Wr.*

Teknik. Boktrycket kan sägas omfatta tre olika, från varandra väsentligt skilda grenar: gjutningen av boktryckstyperna, stilgjutningen* — numera väsentligen utövad som självständigt yrke —, typernas sammanställning till en tryckform, sättningen, och själva tryckningen. —

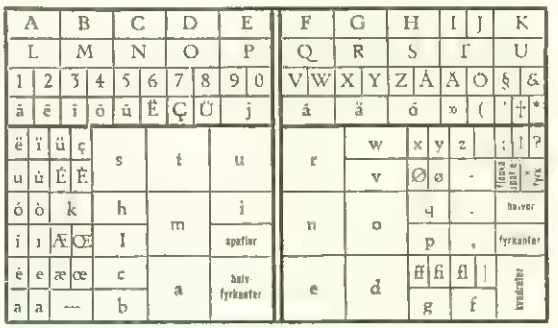

Normalplan för svensk antikvakast.

Korrekturpress av äldre typ.

Boktryckstyperna* jämte utslutning (lägre typer, avsedda att fylla mellanrummet mellan bokstäver och ord) förvaras uppsorterade i flata lådor, kaster, med olika stora fack. Fackens storlek och plats äro sådana, att de typer, som förekomma oftast, finnas i större mängd och närmast till hands. Varje kast rymmer blott typer av en storlek, grad, och stilsort. Kasterna förvaras i en pulpetliknande ställning, regal, på vars översida den kast, varur sättning sker, vilar i lutande ställning. Vid sättning står sättaren framför kasten och placerar manuskriptet i en hållare av trä, tenakel, vilken fastsättes i kastens kant. Med h. hand placerar han en typ i sänder i vinkelhaken, en liten avlång, platt metallåda, öppen upptill och på främre långsidan och med v. kortsidan rörlig för inställning på olika satsbredder. Vinkelhaken hålles i v. hand. På vägen från kasten vändes typen mellan h. handens tumme, pek- och långfinger, så att den med "signaturen" framåt och "huvudet" uppåt kan placeras i vinkelhaken, där den fasthålles av v. tummen. Efter varje ord sättes en utslutningstyp, och när raden blivit fullsatt med så många ord, den rymmer, ökas ordmellanrummen genom tillsättning av tunnare utslutningstyper el. minskas genom utbyte mot smalare, om flera bokstäver skola inrymmas, tills raden står fast och fyller ut vinkelhakens bredd. Sedan sättaren placerat en liten metallskiva, sättlinje, på den färdigsatta raden, sättes omedelbart nästa rad, varefter sättlinjen flyttas. När så många rader satts, som vinkelhaken rymmer, lyfter sättaren ur dem med hjälp av sättlinjen och placerar dem i skeppet, en med låga kanter å tre sidor försedd zinkplatta.

Vanl. fördelas manuskriptet av sätteriets föreståndare, faktorn, på så många sättare, som är behövligt, och dessa sätta, utan hänsyn till blivande sidor, i förråd, varvid raderna i skeppet få bilda en spalt av viss längd, som ombindes med ett snöre och skjutes över på ett sättbräde. Spalterna omhändertagas av en särskild sättare, som avdelar dem, bryter om, till sidor, kolumner, ökar avståndet mellan raderna genom mellanslag, infäller klichéer samt sätter paginael. kolumnsiffra och ev. förekommande överskrift över sidan, kolumntitel. Av den färdiga satsen göres avdrag, korrektur, för kontrollering och påvisande av fel genom korrekturläsning, varefter sättaren med ledning härav rättar dem. Sättning för hand har under de senaste årtiondena i stor utsträckning utbytts mot sättning med efter olika principer konstruerade sättmaskiner*, vilka i de mest använda formerna leverera satsen färdiggjuten i hela rader. Sättningen av "Svensk uppslagsbok" är utförd på maskin.

Före intagning i press placeras, utskjutas kolumnerna på sättbrädet i en viss ordning, motsvarande sidorna å det tryckta arket (bild se sp. 467), mellanrummen utfyllas med jämna metallbitar lägre än stilhöjden, steg, och en järnram lägges om, vari medelst skruvsteg hela formen fastspännes, slutes, så att typerna under tryckningen fasthållas på sina platser. Den form, vari arkets första sida finnes, kallas primaform, den andra sekundaform. Efter intagning i press, pressläggning, visar trycket oftast ojämnheter. Därför måste tryckcylinderns beläggning, däckeln, som består av flera lag papper och kartong, ytterligare tillrättaläggas, lappas, genom påklistring av tunna papperslappar, där trycket är för svagt, och utskärning, där trycket är för hårt. Särsk. noggrann lappning* göres för illustrationer. Före tryckningens igångsättande tages ett avtryck revider, för slutlig granskning. Trycket på papperets första sida kallas sköntryck, på dess andra sida vidertryck.

Boktrycket utföres i tryckpressar* av tre olika typer, digelpressar, där hela tryckformen på en gång pressas mot papperet, som vilar på den plana digeln; snällpressar, där papperet vilar på en roterande cylinder och tryckformen på ett fram och tillbaka rörligt, plant fundament, varvid tryckformen kommer att successivt avtryckas mot pappersarket, samt rotationspres-

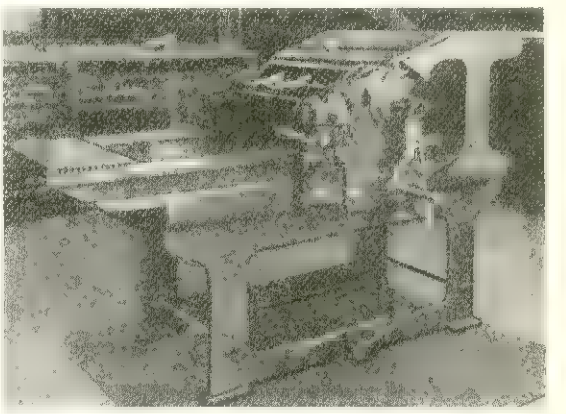

Korrekturpress byggd enligt snällpressprincipen.

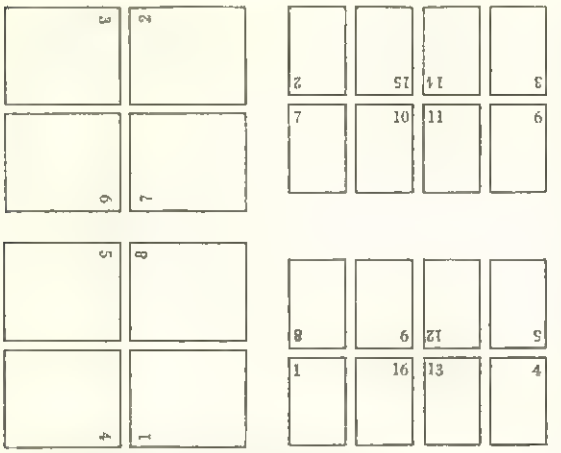

Schema för utskjutning av 8- och 16-sidigt ark.

sar, där även tryckformen är fästad på en roterande cylinder. För pressar av denna senare typ kan tryckformen ej utgöras av vanliga typer utan måste bestå av böjda stereotypplattor (se Stereotypi). Pappersarken iläggas i pressen ant. för hand el. medelst iläggningsmaskin. För rotationspress användes papper i långa banor, som från en rulle går in i pressen och, först sedan det blivit tryckt på båda sidor, automatiskt sönderdelas i pressen till ark, vilka vanl. utkomma hopvikta, falsade, och för tidningar hopklistrade i ryggen. — Efter avslutad tryckning uttages och isärtages formen, och typerna bringas genom avläggning åter i sina rätta fack i kasten. Stor varsamhet måste därvid iakttagas, så att icke formen går sönder och typerna blandas om varandra, sviblas. *J.K.*

Litt.: B:s uppfinning och allmänna historia: C. B. Lorck, "Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst" (2 bd, 1882—83); A. v. d. Linde, "Geschichte der Erfindung der Buchdruckkunst" (3 bd, 1886); P. Dupont, "Histoire de l'imprimerie" (1854); R. Proctor, "Tracts on early printing" (3 bd, 1895—97); H. Meisner & J. Luther, "Die Erfindung der Buchdruckerkunst" (1900); F. Thibaudeau, "La lettre d'imprimerie" (2 bd, 1921); K. Schottenloher, "Das alte Buch" (1919); D. B. Updike, "Printing types, their history, forms and use" (2 bd, 1922); H. A. Maddox, "Printing, its history, practice and progress" (1924); "Printing. A short history of the art. Ed. by R. A. Peddie" (1927); H. Bohatta, "Einführung in die Buchkunde" (1927); G. A. E. Bogeng, "Geschichte der Buchdruckerkunst", 1—2 (1928–35); M. Audin, "Histoire de l'imprimerie par l'image" (4 bd, 1928—29); S. Dahl, "Bokens historia" (1929); K. Löffler & J. Kirchner, "Lexikon des gesamten Buchwesens", 1—3 (1934—37); H. Barge, "Geschichte der Buchdruckerkunst" (1940). — Litt. för enskilda länder och perioder: J. B. Vincent, "Essai sur l'histoire de l'imprimerie en Belgique" (1867); I. Thomas, "History of printing in America" (2 bd, 1874); G. E. Klemming & J. G. Nordin, "Svensk boktryckerihistoria 1483—1883" (1883); Ph. Renouard, "Imprimeurs parisiens, libraires ... jusqu'à la fin du 16:e siècle" (1898); H. R. Plomer, "A short history of English printing 1476—1900" (1915); E. W. Moes, "De Amsterdamsche boekdrukkers en uitgevers in de 16:e eeuw" (4 bd, 1896—1915); H. Lagerström, "Svensk bokkonst" (1920); E. Voullième, "Die deutschen Drucker des 15. Jahrhunderts" (2 Aufl. 1922); E. Pastorello, "Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo 16" (1924); I. Collijn, "Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700" (i "Dahls Bibliotekshandbok", 1, 1924), "Sveriges bibliografi intill år 1600", 1—3 (1927—38), "Sveriges bibliografi. 1600-talet", h. 1 ff. (1942 ff.) samt en mängd betydelsefulla detaljundersökningar; B. Möller, "Svensk bokhistoria" (1931); L. Nielsen, "Dansk typografisk Atlas 1482—1600" (1934), "Den danske Bog" (1941). Se f.ö. litt. vid art. Bokillustration, Gutenberg, Inkunabel m.fl. — Teknik: J. G. Nordin, "Handbok i b." (1881); B. Oldenburg, "Hur en bok kommer till" (1924); "B." (i "Hantverkets bok", 1937); W. Ekstrand, "Från manuskript till bok" (1946).

Boktryckarmärke, särtecknande märke, som en boktryckerifirma plägar åsätta från sin officin utgångna alster. Det äldsta kända finnes i ett av Fust och Schöffer 1457 tryckt psalterium. B. var vanligt i sht under 1400-, 1500- och 1600-talen; i tryckalster från inkunabeltiden är b. ibland enda medlet för tids- och ursprungsbestämning, då tryckort och årtal här ofta saknas. B. har i viss utsträckning återinförts av vår tids boktryckare. Analogt härmed är förlagsmärke, som en bokförläggare åsätter sitt förlags alster. *J.K.*

Boktryckarvapen. Liksom andra yrkesidkare för sina sigill och skrån hade sitt särskilda märke el. vapen, avbildande något för yrket utmärkande, skaffade sig även boktryckarna snart sitt särskilda vapen, en örn med tenakel och vinkelhake för sättarna och en grip med färgbollar för tryckarna. Enl. en obestyrkt tradition skulle kejsar Fredrik III i Tyskland (1440—93) förlänat de första boktryckarna detta vapen, enl. en annan skulle örnen härleda sig från Johannesgillena, vilkas skyddspatron plägade avbildas med en örn och under vars beskydd boktryckarna först ställde sig. De båda symbolerna förenades sedermera i ett vapen, där örnen fördes i skölden och gripen förekom som hjälmprydnad, så t.ex. i Jena-boktryckarnas sigill av 1720. Från Tyskland kom detta bruk över till Norden, där den tyska utformningen av vapnet blev den rådande. Svenska boktryckareföreningen har dock 1926 i samråd med riksheraldikern infört ett på traditionsenlig grund utarbetat, heraldiskt riktigt vapen med mera svenskt kynne. *J.K.*

Boktryckeri, anläggning av hantverklig el. in-

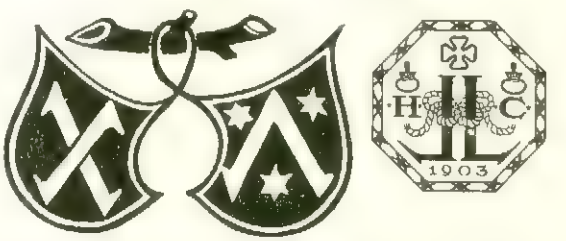

Boktryckarmärken, det t.v. använt av Fust och Schöffer omkr. 1460, det t.h. av Bröderna Lagerströms boktryckeri, Stockholm.

dustriell karaktär för framställning av tryckalster enl. högtrycksförfarandet, omfattande accidens-, bok-, tidskrifts- och tidningstryck. Jfr Boktryckarkonst.

Boktrycksstil, benämning dels för boktrycksty-perna, dels för karaktären av det tryck, som ty-perna lämna. B. kan vara av olika storlek. Denna grundar sig på kägelns storlek och bestämmes ef-ter det s.k. typometriska systemet. Enl. detta är 1 m=2,660 typografiska "punkter". Allt-efter antalet punkter, som kägeln omfattar, får stilen olika storlek, stilgrader, varav de van-ligastes benämning och storlek äro:

Stilgrad	Typogr. punkter	Stilgrad	Typogr. punkter
BRILJANT	3	Korpus	10
DIAMANT	4	Cicero	12
Perl	5		
Nonpareil	6	Mittel	14
Kolonel	7	Tertia	16
Petit	8		
Borgis	9	Text	20

Härtill komma dubbelmittel = 28, kanon = 36, konkordans (el. fin missal) = 48, grov missal = 60 punkter m.fl.

Själva karaktären av stilen varierar. Man skiljer därvid mellan **fraktur** (numera i Sverige så gott som bortlagd, däremot ännu i stor utsträckning i bruk i Tyskland), antikva och *kursiv*. Inom dessa grupper kunna stilarna vidare vara **smala** el. breda, magra, **halvfeta** el. **feta**. En stil kan visa olika snitt el. gravyr, ant. med tunnare och tjocka-re streck el. med jämntjocka streck med el. utan horisontal s.k. schattering (se fig.). En mängd olika stilvariationer med lika många benämningar förekomma; några av de vanligaste visas här:

Fransk antikva, Medieval antikva, Ro-mersk antikva, Garamond antikva, Bodoni, **Grotesk**, Egyptienne, **Renässans**, Cochin, Schwabach, *Skrivstil*, Skrivmaskinsstil.

I en stil kallas de "stora" bokstäverna VERSA-LER och de "små" gemena, bokstäver med ver-salers form men gemenas storlek benämnas KA

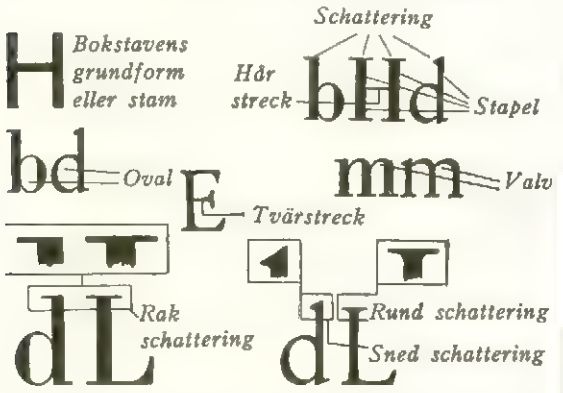

Benämningar på en boktrycksstils detaljer.

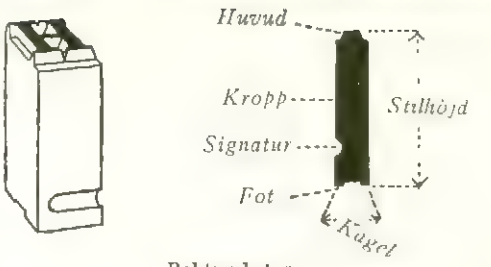

Boktryckstyp.

PITÄLER. Brödstil är gemensam benämning på alla stilsorter, som användas för textsättning; rubrikstil, accidensstil, annonsstil och affischstil äro benämningar på stilar, vil-kas användning framgår av resp. namn. — Litt.: A. Kumlien & B. Zachrisson, "Alfabetet i textning och tryckstyp" (1941). *J.K.*

Boktryckstyp, de föremål, varmed vid sättning orden och raderna hopfogas och varmed trycket sker. De äro gjutna, avlånga stavar av stilmetall* (en legering av bly och antimon m.m.), som i ena ändan bära en omvänd, upphöjd bokstavs-, sifferel. teckenbild. Alla typer måste vara av exakt samma höjd, typ- el. stilhöjden, vilken enl. system Didot är 23,57 mm. Typen består av hu-vud (själva bokstavsbilden), kropp med en li-ten urtagning, signatur, och fot. Kroppens tjocklek, kägel, är olika för olika stilgrader (se Boktrycksstil) men för typer inom samma grad alltid exakt lika. Signaturen tjänar dels till led-ning vid sättningen, dels som skiljemärke mellan olika stilsorter. Därför ha dessa olika formad och olika placerad signatur. Typer för stora stilar maskingraveras vanl. i trä (lönn el. buxbom). *J.K.*

Bokutlåning, se Bibliotekstekniк.

Bokverk, *bergstekn.,* se Boka.

Bokvete, *bot.,* se Bovete.

Bokvettsgillet, ett vetenskapligt sällskap i Upp-sala, bildat 1719 av Eric Benzelius d.y. och 6 na-turvetenskapsmän, bl.a. O. Rudbeck d.y. B., som kan betraktas som ett återupplivande av Colle-gium curiosorum, började 1720 utgiva tidskr. "Acta literaria Sueciae". Sällskapet ombildades 1728 till Kungl. vetenskapssocieteten.

Bokvinst, den vinst, som t.ex. i samband med en försäljning framkommer i affärsbokföringen. B. behöver ej nödvändigtvis vara en vinst i ordets vanliga bemärkelse, d.v.s. skillnaden mel-lan försäljningspris och anskaffningspris; den kan nämligen också uppkomma genom att dolda reserver* upplösas, vilka tidigare bildats vid av-skrivning el. nedskrivning.

Bokvännen, tidskrift, grundad 1946, innehåller artiklar om märkliga böcker, boksamlare och bok-samlingar, äldre såväl som nyare, samt om alla verk, som hänföra sig till boksamlande. B. är medlemsblad för Sällskapet Bokvännerna. Red. är Thure Nyman.

Bokvärde, värde, vartill en tillgång är upptagen i räkenskaper. Jfr Värdering.

Bokägarmärke, se Exlibris.

Bol (allmänt fornnordiskt ord, till verbet *bo,* eg. bebodd el. odlad jordegendom), som kameral term: t.ex. klockar-, prästbol; stycke jord el.

mark, äng, t.ex. gräsängsbol, förr även: (lant)gård, hemman, ännu kvar som juridisk term i föra av el. från bole, d.v.s. från gården, och som senare sammansättningsled i vissa yngre svenska ortnamn, t.ex. *Bendabol;* en avledning är *-böle,* i t.ex. *Nyböle* (senare *Nybble, Nibble, Nöbbelöv*). — Bolfast, i historisk framställning: bofast (motsats: lösker). — I äldre tid hade b. i flera av Nordens landskap en bestämd, teknisk innebörd, näml. jordegendom av visst omfång och värde. En by var näml. satt i ett visst antal b., och de olika hemmanens andelar i byns åkerjord, utmarker, skogar m.m. angåvos genom deras boltal (se Bolskifte). Denna bolvärdering, som synes vara den äldsta på dansk botten förekommande jordvärderingen, undanträngdes redan under äldre medeltid av nya värderingar, bl.a. guldvärderingen och skuldtaxeringen. Under inflytande av dessa fick ordet b. i vissa trakter helt nya betydelser, under det att begreppet på vissa håll gick helt ur bruk. *B.*

Bol [båll], Hans, flamländsk landskapsmålare (1534—93), utförde företrädesvis i gouache på pergament små ljusgröna, fintoniga landskapsbilder med figurer, varav flera finnas i Dresdengalleriet, ett par i Kunstmuseet, Köpenhamn. Två större oljepannåer av B., "Grekiska flottans skeppsbrott på hemväg från Troja" och "Ikaros' fall", tillhöra Nationalmuseum, Stockholm; den senare har varit tillskriven P. Brueghel d.ä., av vilken B. påverkats i yngre år.

Bol [båll], Ferdinand, holländsk målare (1616—80), Rembrandts lärjunge, stod en tid dennes målningssätt mycket nära, så att konsthistorikern A. Bredius t.o.m. velat tillerkänna honom den ypperliga bilden av en åldrig fru, Elisabeth Bas, i Amsterdams riksmuseum, där också stora gruppbilder av B. jämte hans självporträtt befinna sig. I nordiska samlingar finnas flera tavlor av B., i Nationalmuseum, Stockholm, "Damporträtt" och "Lutspelerska", samt i Kunstmuseet, Köpenhamn, den stora duken "Kvinnorna vid graven" jämte två porträtt; andra tavlor av B. finnas på Nivaagaard ("Den heliga familjen", fordom tillskriven Rembrandt) samt i Ateneum, Helsingfors. Under senare åren blev B:s målningssätt mera akademiskt. Bilder av detta slag utförde han t.ex. i Amsterdams stadshus. Som tecknare och raderare stod B. nära sin mästare. *E.W.*

Ferdinand Bol: Självporträtt. Privat ägo, England.

Bola [bå'-] (spa., kula), ett kastvapen, särsk. karakteristiskt för indianerna på Argentinas pampas. Det består av kulor, förenade genom remmar. Kulorna voro urspr. av sten men göras nu mest av bly. I Patagonien förekommo tre typer av b.: med två kulor för strutsjakt, med tre för guanacojakt samt med en kula, ett fruktat stridsvapen. En av kulorna hos de två förstnämnda typerna är alltid lättare och äggformig samt tjänar som handtag. När b. slungas efter att ha svängts kring huvudet, slingrar den sig om djurets hals el. lemmar med stor kraft. En skicklig kastare missar icke på ett håll av 30 m. B. med en kula kallas *b. perdi'da* (förlorad b.), emedan kulan, som ofta utgöres av en för tillfället plockad sten, ej tillvaratages efter kastet. Indianerna på pampas jagade urspr. till fots med pil och båge, men efter hästens införande och övergången till ryttarliv blev b. det viktigaste vapnet. Ännu brukas den allmänt av herdarna, guachos (kallas av dem ofta *boleado'r*). B. med benkulor för fågeljakt förekomma på ömse sidor om Berings sund; kastkulor, liknande *b. perdida,* äro kända från Karolinerna och Gilbertöarna. *G.Br.*

Två typer av bola.

Bola (mlty. *bolen*), bedriva otukt. Ordet, numera knappast brukligt, är vanligt i äldre bibelupplagor. — Subst.: boleri'.

Bolag (av fsv. *bolagh,* isl. *búlag,* egendomsgemenskap), *jur.,* en på frivilligt avtal grundad sammanslutning för ekonomisk samverkan, företrädesvis sådan, vars medlemsantal (el. åtm. antal medlemsinsatser) är från början fastslaget. Motsvarande sammanslutningar utan visst medlemsantal pläga kallas föreningar. I nutidens ekonomiska liv ha b. en ofantlig betydelse genom de hos dem samlade krafterna; också har lagstiftningen numera uppmärksammat dem vida mer än förr. Redan den romerska rätten kände emellertid b. (*soci'etas*), och i italiensk medeltidsrätt uppstodo flere arter av b., varur efter hand de nutida bolagstyperna framvuxit. Också svensk rätt har erkänt den ena arten av b. (tidigare "intressentskap", "kompani", "societet") efter den andra; nu gällande huvudregler finnas i lagar 1895, 1911, 1917, 1944.

I allm. skiljes mellan personbolag och kapitalbolag, allteftersom det för b. grundläggande avtalet fäster avgörande vikt vid bolagsmännens personer (och alltså principiellt förmenar

dem att sätta annan i sitt ställe) el. ej. Som personbolag räknas framför allt handelsbolag (utomlands även benämnt "kollektivbolag", "öppet b.") samt kommanditbolag, båda ingångna för egentlig affärsverksamhet och åtskilda därmed, att i det senare, men icke i det förra, vissa bolagsmän förbehållit sig att allenast med begränsat belopp ansvara för b:s förbindelser. Personbolag, som avse annan verksamhet (t.ex. jordbruk el. något enstaka företag), kallas enkla b. Kapitalbolag förekomma oftast under benämningen aktiebolag* (el. "anonymt b."), med det tillskjutna kapitalet fördelat i lika stora lotter ("aktier") och med förbehåll från bolagsmännens sida att ej personligen ansvara för b:s förbindelser. Undantagsvis kunna dock vissa bolagsmän åtaga sig sådan ansvarighet (i svensk rätt vid solidariskt bankbolag; utomlands vid "kommanditaktiebolag"). Mellanformer mellan handelsbolag och aktiebolag förekomma här och var (*private limited company; Gesellschaft mit beschränkter Haftung*). S.k. "tysta b." (el. "stilla b.") stå kommanditbolag nära men äro rätteligen ej verkliga b. utan snarare försträckning med större el. mindre andel i risken för försträckningstagarens affär.

Svensk rätt har i b:s firma (registrerade namn) anordnat ett yttre kännetecken på de särskilda arterna av b. Sålunda måste handelsbolags firma (som skall införas i stadens el. länets handelsregister) innehålla personnamn, regelrätt minst två el. ock ett jämte "& co." e.d. tillägg; ordet "kommanditbolag" måste ingå i firman för dylikt b., likaså ordet "aktiebolag" i firman för aktiebolag (som skall införas i aktiebolagsregistret hos Patent- och registreringsverket); åsyftar aktiebolag försäkringsrörelse, måste dess firma innehålla ordet "försäkringsaktiebolag" (och registreras hos Försäkringsinspektionen i dennas försäkringsregister). Solidariskt bankbolag skall i firman (som införes i aktiebolagsregistret) ha orden "enskild bank" (om grundfonden är minst 1 mill. kr) el. "folkbank" (om grundfonden är mindre). Det enkla b:s benämning registreras icke och får aldrig innehålla personnamn el. "handelsbolag" el. "aktiebolag".

För kapitalbolag men ej för personbolag stadgar svensk lag vissa formaliteter att noggrant iakttagas vid b:s bildande; likaså måste för de förra men ej för de senare fungera särskilda lagbestämda "organ": bolagsstämma (beslutande), styrelse (förvaltande och företrädande) samt revisorer (granskande), vartill komma (vid avveckling av affärerna) likvidatorer. Handelsbolag förvaltas och företrädes av varje bolagsman för sig; gemensamt äga dessa sköta b:s avveckling, där ej undantagsvis särskilda likvidatorer förordnats. Kommanditbolag förvaltas och företrädes av den el. de bolagsmän ("komplementärer"), som ej förbehållit sig begränsning i sin ansvarighet. I ett enkelt b. utöva bolagsmännen gemensamt förvaltningen; i regel får enskild bolagsman ej företaga förvaltningsåtgärd.

Enl. svensk lag är handelsbolag, även kommanditbolag, samt aktiebolag juridisk person, d.v.s. har egna tillgångar och skulder, egna rättigheter och förpliktelser, skilda från bolagsmännens. Dock äro alla delägare i handelsbolag personligen ansvariga för b:s förbindelser, solidariskt ("en för alla och alla för en") och primärt (d.v.s. utan att b:s egna tillgångar först måste tagas i anspråk). Enahanda ansvarighet åligger i kommanditbolag komplementärerna, medan de övriga bolagsmännen ("kommanditdelägarna") ej ansvara utöver sina utfästa insatser. Delägare i enkelt b. ansvara regelrätt endast för sina egna åtaganden, blott undantagsvis för medbolagsmännens. I aktiebolag inträder personlig ansvarighet för b:s förbindelser allenast vid särsk. åtagande el. vissa lagöverträdelser, i solidariskt bankbolag dessutom vid b:s i konkurs ådagalagda insolvens, men då blott för de s.k. huvudlottägarna (vilka ej som "kommanditlottägarna" fritagit sig från nämnda stränga ansvarighet). *C.G.Bj.*

Bolagsbeskattning. En rättvis beskattning av bolag erbjuder svårigheter, därför att de i realiteten ej utgöra självständiga ekonomiska subjekt utan ägas av enskilda. Beskattar man såväl bolaget som dess ägare, äger en dubbelbeskattning rum. Beskattar man endast ägarna, blir den icke utdelade delen av bolagets vinst ej beskattad. Beskattar man åter enbart bolaget, kan man beskatta en vinst, som går förlorad innan den blir utdelad. Befinner sig bolaget i en kommun och dess ägare i en annan, skulle dessutom den senare ej få någon del av ägarnas inkomst. I regel förfar man ant. på så sätt, att man hos bolaget beskattar dess vinst minus den del, som utdelas till aktieägarna och som beskattas hos dessa, el. så, att man beskattar såväl bolaget som dess delägare, trots att härigenom en dubbelbeskattning äger rum, vilken strider mot kravet på en likformig beskattning av all inkomst.

I Sverige betraktas handelsbolag, kommanditbolag, rederibolag och enkla bolag ej som självständiga skattesubjekt, utan varje delägare beskattas för sin del av dem, som om han bedreve en självständig rörelse. Dock skola dessa bolag, frånsett enkla bolag, enl. taxeringsförordningen § 74 avge en deklaration till kontroll av delägarnas uppgifter. Aktiebolagen däremot behandlas som självständiga skattesubjekt. De erlägga en proportionell inkomstskatt till Staten, för år 1947/48 föreslagen till 40 %, plus kommunalskatt med samma utdebitering som övriga skattebetalare i kommunen. Givetvis ha de dock ej ortsavdrag. Dividenderna beskattas sedan hos aktieägarna som inkomst av kapital (Kommunalskattelagen § 38). Tidigare träffades den ej utdelade vinsten av B-skatt*, men numera blir den dubbelbeskattad först i samband med bolagets upplösning el. en nedsättning av aktiekapitalet (jfr Utskiftningsskatt). Endast vid förvaltningsbolag kan den ej utdelade vinsten omedelbart dubbelbeskattas och detta blott, om man har anledning anta, att den underlåtna utdelningen företagits i syfte att undslippa beskattning (jfr Ersättningsskatt). Medan dubbelbeskattning innebär en nackdel för aktiebolag i jämförelse med övriga inkomsttagare, åtnjuta de i gengäld fördelar genom rätt till fria avskrivningar å maskiner och övriga inventarier, d.v.s. beskattningsmyndigheterna godta varje avskrivning å dessa, som skett i böckerna, oavsett om den kan anses svara mot den verkliga värdeminskningen el. ej. Härigenom få aktiebolagen möjlighet att uppskjuta

beskattningen av sina vinster el. förskjuta denna till år, då förlustavdrag kunna utnyttjas. Aktiebolag, som ej driva bank el. annan penningrörelse el. försäkringsverksamhet, äro fria från skatt för utdelning i andra aktiebolag, då man vill undvika s.k. kedjebeskattning. Vidare ha blott aktiebolag rätt att avsätta medel till pensionsstiftelser* enl. 1937 års lag samt ha större möjlighet än enskilda rörelseidkare att göra avsättning till investeringsfond*. I aktiebolag, där aktierna ägas av ett fåtal personer, ofta benämnda familjebolag, är det vanligt, att man undviker dubbelbeskattning av vinsten genom att maskera denna i form av direktörslön, styrelsearvoden, revisionsersättning etc. åt aktieägarna. Hittills har rättspraxis ställt sig relativt tolerant härtill, bl.a. emedan det är svårt att fastställa, vad som skall anses som skälig ersättning för det av företagsledaren m.fl. utförda arbetet. I fråga om förvaltningsbolag och liknande fall, där det är uppenbart, att de utbetalta lönerna ej utgöra ersättning för något större arbete, har man dock delvis beskattat dem hos bolaget som utdelad vinst. Aktiebolag äro ovillkorligen, utan hänsyn till inkomstens art el. storlek, skyldiga att avlämna självdeklaration. Denna skall åtföljas av styrkt avskrift av balansräkning för beskattningsåret och närmast föregående år samt av vinst- och förlusträkningen för beskattningsåret. Vidare skall lämnas styrkt avskrift av revisionsberättelse. Aktiebolag erlägga ej förmögenhetsskatt, utan värdet av deras förmögenhet beskattas genom att aktierna inräknas i delägarnas förmögenhet. De skola härvid taxeras till sitt saluvärde. För börsnoterade aktiers del motsvarar detta kursvärdet. Vid familjebolag är det svårt att ange något saluvärde för aktierna, som i regel ej gå i handel. Ej heller är det alltid möjligt att erhålla deras värde genom att kapitalisera utdelningen, då dennas storlek blir beroende av hur stora belopp delägarna tillräkna sig som löner. Man får därför ofta liksom för enskilda rörelseidkare utgå från de olika tillgångarnas bokförda värden.

Samma regler som för aktiebolags beskattning gälla även för ekonomiska föreningars, bortsett från att dessa ej träffas av utskiftningsskatten, utan det utskiftade kapitalet i stället beskattas hos delägarna som inkomst av kapital, samt att de ej äga rätt att bilda pensionsfonder enl. 1937 års lag utan i likhet med övriga rörelseidkare blott kunna bilda s.k. fria pensionsfonder. *C.Wr.*

Bolagsman, person, som är i bolag med annan, vanl. delägare, intressent, i ett handelsbolag el. i ett s.k. enkelt bolag (alltså icke i aktiebolag).

Bolagsordning, de stadgar el. särskilda regler, som gälla för ett (aktie)bolag. I regel antages b. å den konstituerande stämman med bolaget.

Bolagsstämma, sammanträde med delägarna i ett bolag, särsk. i ett aktiebolag. Aktieägares rätt att deltaga i handhavandet av bolagets angelägenheter utövas å b. enl. de närmare regler därom, som finnas i lagen 1944 om aktiebolag. Man brukar skilja mellan ordinarie b., som hållies på viss i bolagsordningen angiven tid, och extra b., vilken särsk. utlyses. — Fordom, och så ännu i 1734 års

Lars Bolander: Lodjur. Konstakad., Stockholm.

lag, var b. den tid, som var bestämd för ett enkelt bolags bestånd.

Bola'ma, stad på Bijagósöarna*.

von Bolanden [bå'-], Konrad, pseud. för den tyske förf. Josef Bischoff.

Bolander, Lars, dekorationsmålare (1731—95), utförde målade tapeter och dörröverstycken, mestadels hantverksmässiga. Mest bekanta äro hans arbeten i kinesisk stil på Strömsholms slott. Som djur- och blomstermålare var B. mycket anlitad. Ett efter naturen målat lodjur (Konstakad.) är hans bästa verk.

Bolander, Anders Oscar, musiker (1840—1914). Efter studier i pianospelning för J. van Boom och senare L. Plaidy i Leipzig blev B. 1867 lärare vid Musikaliska akad., 1903 prof. samt var dess dir. 1905—10.

Bolander, Gunnar Oscarsson, handelsexpert (f. 25/3 1886), urspr. officer, anställdes i Sveriges allmänna exportfören. 1916, sekr. där 1918 och s.å. kontorschef och chef för östeuropeiska avd., direktörsassistent 1922, bitr. dir. 1942, sedan s.å. verkst. dir. i Sveriges järn- och metallmanufakturfören. B. har anlitats som sakkunnig vid handelsöverläggningar med främmande makter, bl.a. med Sovjetunionen 1940.

Bolander. 1) Carl-August B., författare och litteraturkritiker (f. 20/6 1888), litteraturanmälare i "Dagens nyheter" 1918—32, därefter tidn:s pariskorrespondent (sign. Blasius). B. har såväl under eget namn som under diverse pseud. utg. ett antal romaner, fyllda av världsförbättrarnit och orolig modernism: "Helena Pegel" (1918), "Flöjten" (1922), "Kandidat Faust" (1923), "Den galna galeasen" (1926) m.fl. Som kritiker har B. ofta visat sig äga vaken blick för nya rörelser och personligheter i europeisk litteratur. Åtskilliga av hans tidningsart. ha utkommit i bokform: "Svenska diktare just nu" (2 bd, 1915—16), "Attiska dagar" (1927), "Ismer och dikt" (1928). *A.Ldt.*

2) Nils Fredrik B., den föreg:s bror, präst och författare (f. 18/7 1902), teol. lic. i Uppsala 1929, komminister i Engelbrekts förs. i Stockholm 1940, föreståndare för Kyrkliga pressbyrån 1943. B. har utg. predikningar och uppbyggelseskrifter samt flera diktsaml. ("I stenbrottet" 1934, 3 uppl.

1943; "Psalm och svärd" 1936, 5 uppl. 1944; "Stormen och trädet" 1939, 5 uppl. 1945 m.fl.).

Bolander, Knud Graah, tidningsman (f. 12/10 1897), fil. dr i Göteborg 1925, sekr. hos A.k:s 1:a tillfälliga utskott 1926, "Svenska dagbladet"s korrespondent i New York 1927 -32, i London 1933 —42, därefter utrikespolitisk medarbetare vid redaktionen i Stockholm. B. har bl.a. utg. "Förspelet till Balkankrisen på 1870-talet" (gradualavh., 1925) och "Englands väg" (1941).

Bola'npasset, en 87 km lång, tvärbrant klyfta genom n. Harboibergen i n.ö. Beluchistan. B. går i s.ö. -n.v. riktning och stiger från c:a 100 m ö.h. mot Indusslätten till 1,760 m i riktning mot Quetta. Sidorna nå ända till 250 m höjd. Genom B. går såväl landsväg som järnväg (sedan 1886) från Indien inåt Beluchistan, byggda främst i militärt syfte. Passet, som har stor strategisk betydelse, är lätt att försvara.

Bolbec [bålbäkk'], stad i dep. Seine-Inférieure i n. Frankrike, 25 km ö.n.ö. om Le Havre; 10,779 inv. (1946). Bomullsindustri.

Bolby, *kam.*, i medeltidslagarna själva byplatsen, enl. 1734 års lag dets. som odalby, äldre by med gamla gårdar i mots. till nyodling, torp och avsöndrad dotterby och avgärdaby".

Bolchov [bå'lχəf], stad i Kurskområdet i mellersta Ryssland, 55 km n. om Orel; 17,532 inv. (1926; 26,570 1890). Vid 1800-talets slut var B. en blomstrande handels- och industristad men har stagnerat i avsaknad av järnväg. Den har hamp-, läder- och träindustri; bekant kloster.

Bolde, furunkel, *med.*, se Finne.

Boldi'n, se Boldoblad.

Boldi'ni, Giovanni, italiensk målare (1845—1931), efter studier i Florens och en vistelse i London bosatt från 1872 i Paris, där han gjorde sig känd främst som virtuos porträttör men även som landskaps- och genremålare i impressionistiskt maner.

Boldoblad [bål'-], blad av *Pēū'mus boldus* (fam. *Monimia'ceae*), ständigt grönskande träd, hemmahörande i Chile. B. äro skaftade, äggrunda, helbräddade med inrullad kant, tjocka och brytas lätt. De innehålla 2 % flyktig olja, alkaloiden boldin och glykosiden boldoglucin. B. användas vid leversjukdomar och gallsten, i Chile även som krydda.

Boldri'ni, Niccolò, italiensk xylograf (1510—efter 1566), verksam i Venedig, där han arbetade särsk. efter Tizians teckningar.

Bolero, 1903.

Boleri', se Bola.

Bole'ro [spa. utt. gåle'-rå]. 1) Spansk nationaldans, uppfunnen 1780, i 3/4 takt, ofta även med taktväxling, dansas av 2 personer till kanstanjetter. Ackompanjerad av sång och gitarr kallas b. seguidilla-bolero.

2) En kort, öppen damjacka, som efter förebild av spansk folkdräkt var på modet under åren kring sekelskiftet och även senare.

Boleslav [bå'-, tjeck. utt. bål'äslaf], furstar.

Böhmen. 1) Boleslav I (d. 967) lät 936 mörda sin broder, den helige Wenzel, och blev själv därefter Böhmens furste. Som sådan sökte han frigöra sig från det beroende av Tyskland, vari brodern råkat, dock utan framgång. Däremot hade han framgångar i Ungern och Polen samt utvidgade åt dessa håll sitt rike. B. var även verksam för att i Böhmen genomföra en verklig förvaltning.

2) Boleslav II, den föreg:s son (d. 999), efterträdde sin fader, lyckades 973 av sin länsherre Otto I utverka upprättandet av ett böhmiskt biskopsdöme med säte i Prag. Både inåt och utåt fullföljde B. med kraft faderns verk. Han har dock i de tjeckiska källorna skjutits i förgrunden på bekostnad av B.I.

3) Boleslav III, den föreg:s son, furste 999—1003, förmådde icke, främst till följd av stridigheter med sina bröder, hävda den ställning, B. I och B. II intagit. Deras polska erövringar gingo snabbt förlorade till Boleslav den dristige av Polen, som även erövrade hela Böhmen. B. själv föll 1003 i polsk fångenskap, där han avled. Mynt av B. och hans två närmaste företrädare — de äro vanskliga att skilja från varandra — äro ej sällsynta i Sveriges skattfynd från vikingatiden. *B.*

Polen. 1) Boleslav (po. *Bolesław*) I Chrobry ("den dristige"), det polska rikets grundläggare (d. 1025), furste 992, gjorde stora erövringar i det av vender bebodda landet s. om Östersjön och vann bl.a. Pommern. Härunder kom han i kontakt med den nordiska politiken; han är den vendiske konung B., som omtalas i sägnerna om slaget vid Svolder. B. bekämpade Sven Tveskägg av Danmark; till Erik Segersäll av Sverige stod han däremot i vänskapsförbindelse. Längre söderut utvidgade B. ansenligt sitt rike, erövrade 1002 Lausitz, 1003 Böhmen. Han gjorde även landvinningar i ö. och företog ett krigståg mot Kiev. På 990-talet erkände B. Otto III:s överhöghet och fick i gengäld rätt att år 1000 upprätta ett ärkestift för Polen med säte i Gnesen, vilket möjliggjorde utvecklingen av en av Tyskland oberoende polsk kyrka. Efter Ottos död vägrade B. att förnya sin ed till efterträdaren Henrik II, vilket gav anledning till ett långt tyskpolskt krig. När detta 1018 avslutades, förblev Polen självständigt; vissa områden behöll B. som tyska län, Böhmen fick han uppge. 1025 antog han kungatitel. B. är en framträdande gestalt i 900- och 1000-talens slaviska historia, en av de främsta motståndarna till den vid denna tid kraftiga och farofyllda tyska expansionen över västslaviskt område. *B.*

2) Boleslav II (d. 1083), regent 1058, konung 1076—81.

3) Boleslav III Krzywousty ("den snedmynte"), furste 1102—39, erkände den tyske konungen som sin länsherre, men ökade för en tid starkt Polens makt genom erövringen av Pommern. B. stipulerade, att riket efter hans död skulle delas mellan sönerna, av vilka dock en som senior skulle ha överväldet över de övriga. Denna bestämmelse efterlevdes ej, och med B:s död begynte en långvarig nedgångsperiod i Polens his-

toria. B. var far till Rikissa, g.m. Sverker d.ä. av Sverige. *B.*

Bolesła'wski, Ryszard, polsk författare och filmregissör (1889—1937), var urspr. skådespelare vid Konstnärliga teatern i Moskva och deltog i världskriget 1914—18 på den ryska sidan. I "Polska ryttare" (sv. övers. 1933) har han givit färgrika och stundom groteska skildringar från östfronten. "Brutna lansar" (sv. övers. 1934) skildrar revolutionsutbrottet i Moskva. B. lyckades 1920 komma över till USA och utbildade sig där under Max Reinhardts ledning till filmregissör, varefter han bl.a. åt Metro-Goldwyn-Mayer regisserat åtskilliga kända filmer, ss. "Rasputin och kejsarinnan", "Män i vitt", "Den brokiga vävnaden" m.fl. *S.Hn.*

Bole'tus, hattsvampsläkte, se Rörsoppar.

Boleyn [boll'in], Anna, engelsk drottning, se Anna, sp. 1,095.

Bolfast, dets. som bofast (se Bol).

Bolga'ry [bɔl-], Bulgary, forntida stad i Ryssland, 6,5 km ö. om Volga och c:a 120 km s. om Kazan vid nuv. byn Uspenskoje. B. var det medeltida muhammedanska bulgarrikets huvudstad, som i arabiska källor benämnes Bulghar. Bekant redan från 900-talet nämnes B. sista gången 1428. B. var på sin tid Östrysslands förnämsta handelsstad; dess roll som sådan övertogs först av Kazan, sedan av Nizjnij Novgorod. De ännu kvarstående ruinerna äro från tiden efter 1230-talet. Staden hade en omkrets av c:a 10 km och omgavs av en delvis ännu kvarstående vall. Utanför den egentliga staden låg citadellet. De ännu under 1700-talet i stor utsträckning bibehållna ruinerna ha numera så gott som fullständigt förstörts; endast lämningarna av några torn, en moské, två minareter och en badhusanläggning äro kvar. Utom mängder av vapen och mynt äro i B. funna inskrifter på arabiska och armeniska samt på den turkiska dialekt, som talades i det gamla bulgarriket. Staden var uppenbarligen under den nordisk-arabiska handelns tid, särsk. på 900-talet, en knutpunkt för denna handel. *C.F.;B.*

Boli [bå'-], bollar, för djur till invärtes bruk avsedda beredningar, som vanl. äro runda el. äggformiga och i regel ha en vikt av 5—40 g. Jämte verksamma beståndsdelar innehålla de rågmjöl el. såpa el. bådadera.

Boli'd (lat. *bol'is,* gen. *bol'idis,* av grek. *bolis',* eg. "vad som kastas"), *astr.,* eldkula, meteor*.

Boliden, gruvsamhälle i Skellefteå landskommun i Västerbotten, 30 km v.n.v. om Skellefteå stad och 10 km n. om Finnforsfallets station på linjen Bastuträsk—Skelleftehamn; 2,537 inv. (1945), tills. med Strömfors och Bjurliden. Samhället har vuxit upp vid Bolidens gruva och är för sin existens helt beroende av bearbetningen av denna och andra malmfyndigheter inom Skelleftefältet (jfr Bolidens gruv-ab.). B. är ett mönstergillt ordnat och välbyggt samhälle med karaktär av trädgårdsstad. Gruvbolaget har anlagt gator, vattenverk, vattenlednings- och belysningsnät, uppfört badhus, brandstation m.m. samt ung. hälften av bostadshusen. 1928—29 byggdes på gruvbolagets bekostnad en 23,6 km lång järnväg för malmtransporterna till Slinds hållplats 30 km från Skelleftehamn. Dessförinnan forslades malmen pr bil till Klintfors och Finnforsfallets stationer. Järnvägen äges av Bolidens gruv-ab. men trafikeras av SJ. 1942 öppnades den för begränsad persontrafik. 1942—43 färdigställdes en linbana för malmtransporten från Kristineberg o.a. gruvorter fram till B.; med sina 96,4 km är den världens hittills längsta (kapacitet 300,000 t pr år).

Bolidens gruva är den mest kända och vardefullaste av Skelleftefältets malmförekomster, framför allt bekant för sin guldhalt. Den upptäcktes 1924 som resultat av ett målmedvetet malmletningsarbete, föranlett av ett 1921 påträffat svavelkisblock. Malmen täckes av ett 6—19 m mäktigt moränlager. Den består av två linsformiga kroppar av sammanlagt 600 m längd och en största bredd av 40 m. Huvudstrykningen är öst-västlig, sidostupningen 80—85° mot s. och fältstupningen 65° mot ö. Malmarean i dagen har beräknats till 12,000 m², varav 10,500 m² kompakt malm. Huvudmassan av malmkroppen utgöres av svavelkis, i vilken förekomma större och mindre linser av arsenikkis. Guld uppträder dels som en ytterst fin inspränging i arsenikmalmen, dels tills. med sulfidmineral på malmgångar. Även i kvartsit träffas guld som en mycket fin impregnation. Mera sällan bildar guldet för blotta ögat synliga flagor el. trådar. Förutom de nämnda malmmineralen innehåller fyndigheten koppar- och magnetkis jämte mindre mängder av zinkblände, blyglans, falerts, tennkis, koboltglans, gudmundit, tetradymit, pyrargyrit samt ett flertal komplexa sulfomineral av bly, antimon och vismut, ss. jamesonit, falkmanit, boulangerit och bournonit. Även gediget vismut och silver ingå. B:s gruva är i mineralogiskt avseende av betydande intresse. Tre stadier i malmbildningen kunna urskiljas. Äldst är arsenikkismalmen. Därnäst komma kvartsturmalingångar med impregnationer el. rikare koncentrationer av ett stort antal malmmineral. Det yngsta stadiet representeras av svavelkismalmen. Bland icke egentliga malmmineral, som förekomma i anmärkningsvärd mängd i gruvan, må nämnas rutil och andalusit. Det sistn. har under 2:a världskriget brutits för utvinning av aluminium. — Malmen i B:s gruva ligger i en till urberget hörande vulkanisk lagerserie. I samband med malmbildningen, vilken antages ha ägt rum genom malmförande lösningar i anslutning till revsundsgranitens bildning, ha de vulkaniska bergarterna (kvartsporfyr, keratofyr och vulkanisk breccia) blivit omvandlade, och malmens närmaste sidosten utgöres nu av sericitkvartsit och sericitskiffer.

Sedan gruvdriften kom i gång 1926, har t.o.m. 1944 brutits nära 5 mill. t malm. Den årliga produktionen har, när den varit som störst, utgjort c:a 400,000 t. Guldutvinningen var 1938 c:a 7,000 kg, motsv. 0,7 % av världsproduktionen och 39 % av Europas guldproduktion. 1944 hade den gått ned till 3,500 kg. Guldhalten i malmen växlar starkt inom olika delar av fyndigheten. 1944 voro siffrorna för den egentliga guldmalmen 27,6 g guld och 74 g silver pr t samt 1,85 % koppar. Jfr Bolidens gruv-ab. — Litt.: O. Ödman, "Geology and ores of the Boliden deposit, Sweden" (i "Sveriges geologiska undersökning", ser. C, nr 438, 1941). *J.C.;S.Hj.*

Vägning av silvertackor i Bolidens gruv-ab:s smältverk i Rönnskär.

Bolidenjärnvägen, se Boliden.

Bolidens gruv-ab. bildades 1931 genom sammanslagning av Skellefteå gruv-ab. och Västerbottens gruv-ab. (grundade 1925). B. bedriver malmbrytning vid en rad gruvor, bl.a. Boliden*, och malmförädling vid Rönnskär. Aktiekapitalet är 42 mkr och antalet industriarbetare c:a 2,700 (1946). Omslutningen var 1946 121 mkr och försäljningsvärdet 57 mkr. Totala malmuppfordringen var nära 1 mill. t, varur producerades bl.a. c:a 16,000 t koppar och 6,000 t bly. Bolaget äger helt el. delvis ett flertal malmfyndigheter i Västerbotten, bland vilka förutom Boliden (guld, silver, koppar, arsenik, svavelkis) märkas Laisvall (bly) och Kristineberg (koppar, zink, svavelkis). Mensträsk (zink, svavelkis), Renström (koppar, zink, bly, svavelkis) och Långdal (zink, svavelkis) äro ännu endast utnyttjade för försöksdrift. Laver (koppar) och Lainijaur (nickel) äro numera nedlagda. I legodrift bearbetas Statens koppargruvor Adak och Rävliden. — Vid smältverket i Rönnskär, Skellefteå hamn, förädlas de från gruvorna erhållna malmerna och sligerna. Detta sker till stor del enl. inom bolaget utvecklade förfaranden, lämpliga för de ifrågavarande, i mineralogiskt avseende ganska särpräglade malmerna. Kopparn och svavelkisen utgör jämte guldet B:s viktigaste produkt. Andra metaller, som utvinnas, äro silver, bly, vismut, selen m.fl. Även stora mängder arsenik erhålles. — Den under 1:a världskriget rådande metallbristen utgjorde drivfjädern för den 1918 påbörjade malmletning, som 1924 ledde till upptäckten av malmkroppen i Boliden. 1926 påbörjades brytningen. Den fortsatta malmletningen medförde upptäckter av ytterligare fyndigheter. Under 2:a världskriget utgjorde metallerna från B. en synnerligen viktig tillgång för det svenska folkhushållet. Brytningen av kopparhaltig malm vid de olika gruvorna intensifierades, och 1941—1945 spelade nickelmalmbrytningen vid Lainijaur en stor roll; blygruvan i Laisvall, som bearbetas sedan 1943, hade också sin särskilda betydelse. Inom B. ha O. Falkman och A. Lindblad utfört banbrytande insatser. — Jfr Skelleftefältet. *L.Vr.*

Boli'n (urspr. b o g l i n a), *sjöv.*, ett tåg, varmed ett råsegels lovartsdel vid bidevindsegling sträckes i riktning för över, för att vinden lättare skall komma in i seglet. B. fästes i bukten av ett mindre tåg, b o l i n s p r u t a n, som i sin tur är fastsatt till seglets stående lik. — Se även Lösa boliner.

Bolin, P e h r Karl Vilhelm, föregångsman inom försöksväsendet på jordbruksområdet (1865—1943), agronom vid Ultuna 1888, assistent vid Sveriges utsädesförening, Svalöv, 1892—96, föreståndare för utsädesföreningens filial i Ultuna 1897—1900, föreståndare för hushållningssällskapens lokala fältförsök 1900—06, överassistent vid Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet 1907—31. B., som bl.a. arbetat mycket för bekämpandet av åkergräsen, utgav ett stort antal försöksberättelser och skrifter, bland vilka särsk. må nämnas "De svenska gräsen" (1927, 4 uppl. 1940), "Åkergräsen" (1926, ny uppl. 1933) samt "Jordbruksbok för pojkar" (1912, 9 uppl. 1935). *[L.Fg]Eo.*

Bolin, Erik I w a n, kemist och folkbildningsman (f. 28/6 1886), fil. lic. 1914, föreståndare för Stockholms arbetareinst. sedan 1926, för Folkbildningsförbundet sedan 1928; fil. hedersdr i Stockholm 1947. Bland B:s skrifter märkas "Levande och död materia" (1929), "Experimentboken" (1929, 5 uppl. 1946), "Stockholms arbetareinst." (1930), "Kemien i det dagliga livet" (3 bd, 1930—31), "Kemiska trollkonster" (1930, 2 uppl. 1940), "Det levande livets kemi" (2 bd, 1931), "Vår föda" (1933—34, 2 uppl. 1938), "I kemistens verkstad" (1942). *W.N.*

Bolin, Anders S t u r e Ragnar, historiker (f. 27/5 1900), fil. dr 1927, doc. i historia s.å., prof. 1938, allt vid Lunds univ. B. har i sin vetenskapliga produktion uppehållit sig inom tre forskningsområden. I hans studier i senantikens och den äldre medeltidens historia intaga utredningar om myntförhållandena en central plats ("Fyn-

den av romerska mynt i det fria Germanien", gradualavh., 1926, "Romare och germaner", 1927, och den sammanfattande, programmatiska "Muhammed, Karl den store och Rurik", i "Scandia", 1939). Nordens äldre medeltid, med särskild vikt lagd vid samhällsstrukturen, och de berättande källorna till detta tidsskedes historia, behandlas i bl.a. "Hallandslistan i Kung Valdemars jordebok" (i "Scandia", 1929), "Ledung och frälse" (1934), det grundläggande verket "Om Nordens äldsta historieforskning" (1931) samt en serie specialundersökningar rörande Adams av Bremen krönikeverk. Sina forskningar på detta område har B. delvis sammanfattat i "Skånelands historia", 1—2 (1930—33), och i en studie rörande Skandinaviens medeltida agrarhistoria, ingående i "The Cambridge economic history", 1 (1940). B:s tredje forskningsfält är modern allmän historia. I arbetet "Det ensidiga våldet" (1944) har han försökt ge en första vetenskaplig behandling av förhistorien till 2:a världskriget. B. kallades 1945 att som sakkunnig biträda vid utarbetandet av framställningar och utgivandet av aktpublikationer rörande Sveriges utrikespolitik under samma krig. *G.Wsn.*

Bolin, Andreas Wilhelm, finländsk filosof (1835 -1924), född och uppvuxen i Petersburg, doc. i filosofi i Helsingfors 1865, e.o. prof. 1870, bibliotekarie vid univ.-bibl. 1873 –1912. B. utgav bl.a. "Familjen. Studier" (1864), "Undersökning af läran om viljans frihet" (1868) och "Europas statslif och filosofins politiska läror" (2 bd, 1868—71). En hängiven beundrare av Spinozas och L. Feuerbachs filosofi framställde han deras liv och läror i "L. Feuerbach, sein Wirken und seine Zeitgenossen" (1891) och "Spinoza. Ein Kultur- und Lebensbild" (1894) samt utgav jämte F. Jodl Feuerbachs "Sämmtliche Werke" (1903 ff.). Allmännare kultur- och tidsfrågor behandlades av B. i "Studier och föredrag" (2 bd, 1888—95). Han intresserade sig särsk. för scenisk konst, deltog i ledningen av Svenska teatern i Helsingfors och utgav "Shakespeares dramatiska arbeten", bearbetade för scenen och för hemläsning (6 bd, 1879—87), och författade även själv ett skådespel, "Konungens gudadotter" (1882). *A.Gr.*

Bolinder, Johan Erik, målare (1768—1808), utbildade sig till historiemålare men övergick 1796 till miniatyrmåleriet, inom vilket han genast vann en stor framgång med sitt porträtt av Gustav IV Adolf.

Bolinder, släkt härstammande från Vaksala.

1) Jean B., industriidkare (1813—99), elev hos bergsrådet G. Broling 1829—34, verkmästare vid Kungl. myntet 1835, erhöll flera belöningar för modeller till nya maskiner för järn- och bergshantering samt 1840 resestipendium för studier av järnmanufaktur i England och Skottland. B. anlade efter hemkomsten 1845 tills. med B.2) en mekanisk verkstad på Kungsholmen i Stockholm, den blygsamma början till det stora företag, J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstads ab., som bildades 1873 och 1932 förenades med Munktells mekaniska verkstads ab. till ab. Bolinder-Munktell. *Lth.*

2) Carl Gerhard B., den föreg:s bror, industriidkare (1818—92), blev 1837 elev hos Samuel Owen, medföljde 1840 sin bror på dennes resa till England och Skottland och studerade särsk. i Manchester den mekaniska industrien. I den efter hemkomsten tills.' med B.1) startade verkstaden fick B. arbetsledningen och den inre organisationen på sin lott, medan brodern skötte förbindelserna utåt.

3) Erik August B., den föreg:s son, industriidkare (1863—1930), genomgick Chalmers tekniska inst., studerade vid univ. i Zürich, praktiserade därpå i England och Amerika och inträdde efter hemkomsten 1888 i faderns och farbroderns företag, vilket under B:s ledning utvecklades till ett av landets största exporterande industriföretag.

Bolinder, Nils Leonard, ingenjör, ämbetsman (f. 14/6 1884), examen vid Tekniska högsk. 1906, löjtnant vid Väg- och vattenbyggnadskåren 1913, major 1928, överstelöjtnant 1931, tf. chef för kåren 1933, överste 1934, avsked s.å. B. var byråingenjör i Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 1916—24, distriktsingenjör 1924—28, e.o. byråchef för tekniska ärenden i Kommunikationsdep. 1922—23 samt blev tf. överdirektör för Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 1933, överdirektör 1934 och generaldirektör 1937. Han har varit led. av ett flertal tekniska kommittéer, bl.a. av vägsakkunniga 1929—32 och av standardiseringskommissionen 1931 33, samt var ordf. i Svenska väginst:s arbetsutskott 1929—32. *Bj.*

Bolinder, Gustaf Wilhelm, forskningsresande, etnograf (f. 19/12 1888), fil. dr 1919. B. har företagit fyra etnografiska forskningsfärder till Sydamerika, under tre av dem åtföljd av sin hustru, Ester B., f. Nordquist. Den första (1914—16) gällde n. Colombia, särsk. Sierra Nevada de Santa Marta, den andra (1920—21) Goajirahalvön och intilliggande delar av Venezuela. De under dessa resor hopbragta samlingarna tillhöra Göteborgs museum. 1930 -31 företog B. en forskningsfärd till Västafrika, särsk. Sierra Leone, och 1935—36 samt 1936 37 nya resor till Colombia, huvudsakl. till llanos i dess ö. del. De hemförda sam-

Bolinder—Munktells i berg insprängda finmekaniska verkstad vid Eskilstuna.

lingarna finnas i Statens etnografiska museum. 1936 var B. tf. prof. i etnografi och arkeologi vid univ. i Bogotá och rådgivare i infödingsfrågor hos colombianska regeringen. 1938 besökte han Liberia och företog 1942 en föreläsningsresa i Sydamerika. B:s viktigaste skrifter äro "Det tropiska snöfjällets indianer" (1916), "Ijca-indianernas kultur" (1918), "Indianer och tre vita" (1921), "Die Indianer der tropischen Schneegebirge" (1925), "Underliga folk i Europas mitt" (1928), "Svarta folk i Vastafrika" (1931), "Med indianer på tropiska floder" (1936), "Över Anderna till Manastara" (1937), "Genom luften till Afrika" (1939), "Tropiska vildmarksfärder" (1940), "I solnedgångens land. Genom krigets Europa till Marocko" (1941), "Sydamerika i ett svep" (1943). *[S.Lné]G.Lm.*

ab. Bolinder-Munktell, Eskilstuna, bildades 1932 genom sammanslagning av Munktells mekaniska verkstads ab:s rörelse i Eskilstuna, grundad 1832, och J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstads ab:s till Stockholm förlagda verkstadsrörelse, grundad 1845. B. äger följ. dotterbolag: Munktells mekaniska verkstads ab., J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstads ab., E. V. Beronius mekaniska verkstads ab. samt ab. Avancemotor. B. har mekaniska verkstäder i Eskilstuna och i Åstorp samt reparationsverkstad med slip vid Bastholmen invid Fiskebäckskil. — I Eskilstuna tillverkas marina och stationära råolje- och dieselmotorer, traktorer, vägmaskiner, skördetröskor, träbearbetningsmaskiner, verktygsmaskiner o.s.v. För tillverkning av flygmotordelar och krigsmateriel har bolaget sedan 1940 strax utanför Eskilstuna en i berget insprängd finmekanisk verkstad. I Åstorp fabriceras halmfläktar och halmpressar samt utföras reparationer av lantbruksmaskiner. Vid Bastholmen utföres inmontering och reparationer av motorer m.m. Bolagets aktiekapital är 5 mkr, årliga tillverkningsvärdet utgör 25 mkr. Antalet industriarbetare är c:a 1,800 (1946). *A.Lg.*

Bolinders fabriks ab., Stockholm, grundat 1933, bedriver vid verkstäder i Kallhäll nära Mälarestäket (förut tillhöriga J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstads ab.) tillverkning av gas- och vedspisar, badkar, diskmaskiner, köttkvarnar, emaljerade kokkärl, sanitetsgjutgods, restaurangmaskiner m.m. Antal industriarbetare c:a 600. Aktiekapital 3,6 mkr (1946).

Bolinders, J. & C. G., mekaniska verkstads ab., Eskilstuna, bildades i Stockholm 1873 för övertagande av den av bröderna J. och C. G. Bolinder 1845 grundade verkstadsrörelsen med anläggningar vid Klara sjö å Kungsholmen. Tillverkningen utgjordes vid tidpunkten för bolagets bildande av

handelsgjutgods, gjutna kokkärl, spisar och kaminer (huvudsakl. för vedeldning) samt ångmaskiner. I början av 1890-talet upptogs även tillverkning av träbearbetningsmaskiner, ss. sågramar och hyvelmaskiner. 1894 började man härjämte fabricera stationära fotogenmotorer av 4-taktstyp, konstruerade av svensken J. Weyland. Denna motortyp efterträddes o. 1905 av en 2-takts tändkulemotor, konstruerad av E. Rundlöf. Maskinen i fråga, vilken 1910 ändrades till råoljedrift, kan sägas ha utgjort grundvalen för det världsrykte, som namnet Bolinder erövrade vid tiden före 1:a världskriget. 1907 inköpte bolaget egendomen Kallhäll nära Mälarestäket och anlade där smedja och gjuteri. Småningom överflyttades till denna verkstad tillverkningen av allt fabriksgods (spisar, kaminer och byggnadsgods), medan maskintillverkningen kvarblev i Stockholm. — I samband med den begynnande lågkonjunkturen i början av 1930-talet skedde en konsolidering av fabriksdriften, i det att bolaget sammanslogs med Munktells mekaniska verkstads ab., varvid hela maskintillverkningen överflyttades till Eskilstuna. Rörelsen i Kallhäll övertogs av ett särskilt bolag, Bolinders fabriks ab. Sedan 1932 är B. enbart ett försäljningsbolag till ab. Bolinder-Munktell. Dess aktiekapital har i samband med nämnda förändringar nedsatts från 3,6 mkr till 50,000 kr. — Litt.: T. Gårdlund, "Bolinders. En svensk verkstad" (1945). *A.Lg.*

Bolingbroke [bålli'ŋbrok], Henry Saint-John, Viscount B., engelsk statsman och författare (1678—1751). Efter ett stormigt ungdomsliv inträdde B. i underhuset 1701, där han snart gjorde sig bemärkt tack vare sitt goda huvud, sin vältalighet och icke minst sin skrupelfrihet i val av medel. För B., som redan 1704—08 var led. av en toryregering, började den verksammaste tiden som aktiv statsman först med inträdet som statssekreterare i den av Harley, sedermera Lord Oxford, efter Marlboroughs och whigs fall 1710 bildade fredsvänliga toryministären. Som ledare av den engelska utrikespolitiken slöt B., hänsynslöst offrande bundsförvanternas intressen, separatfred med Frankrike i Utrecht 1713. Sedan den för hans ärelystna förhoppningar obekväme Oxford tvungits avgå ur ministären 1714, stod B., som 1712 blivit viscount och led. av överhuset, på höjden av makt. Då inträdde en hastig scenförändring i och med drottning Annas oväntade död s.å. Någon tid förut hade B. inlett underhandlingar med den stuartske pretendenten Jakob Edvard om kullkastande av den hannoveranska tronföljden och en stuartsk restauration. Drottning Annas död förde Georg I på tronen och de med honom förbundna whigs till makten. Komprometterad flydde B. 1715 till Frankrike och blev där Jakob Edvards sekr. Sedan dennes restaurationsplaner 1716 misslyckats, närmade sig B. makthavarna i hemlandet och fick 1723 tillåtelse återvända ur landsflykten. I tidskr. "The Craftsman" drev han därefter en häftig opposition mot Walpole och regeringen och utövade över huvud taget ett stort inflytande på partiväsendet och det politiska tänkandet i England. Till makten, vartill han trådde, nådde han dock aldrig. — B:s viktigaste politiska skrifter äro "A dissertation upon parties" (1735) och "Letters on the spirit of patriotism, on the idea of a patriot king and on the state of parties" (1749), där han gör sig till talesman för en starkare kungamakt inom författningens ram. För Georg III:s maktutvidgningsplaner och även i senare tider har sistnämnda skrift spelat en roll. B. var en av de första deisterna i England. Hans angrepp på den religiösa uppenbarelsen i "Letters on the study and use of history" utkom dock först 1752 efter hans död. B:s namn, i folkmun omvandlat till John Bull*, har blivit symbolen för den politiske engelsmannen. — Litt.: W. Sichel, "B. and his times" (2 bd, 1901—02); J. M. Robertson, "B. and Walpole" (1919). *E.Blp.*

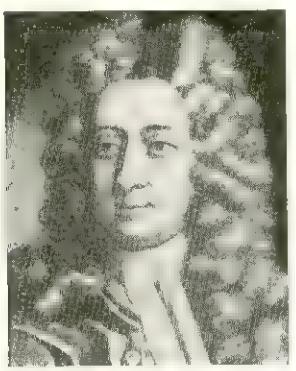

Bolívar [ɓåli'ɓar], plur. *bolívares*, Venezuelas myntenhet = 100 *céntimos* med en paritet av 0,72 öre; nuv. kurs är 1,10 kr. Av b. förekomma nominalerna 100 (*pachanas*) och 20 i guld, 5 (förut *venezolano*, nu kallad *fuerte*), 2, 1, 1/2 och 1/4 i silver.

Bolívar [ɓåli'ɓar], departement i n.v. Colombia, huvudsakl. omfattande det osunda låglandet v. om Río Magdalena; 59,583 km², 765,194 inv. (1938). Huvudstad är Cartagena.

Bolívar [ɓåli'ɓar], departement i Ecuador, på 1—2° s.br. på västsidan av Cordillera occidental; 3,002 km², 99,800 inv. (1938). Huvudstad är Guaranda (c:a 8,000 inv.).

Bolívar [ɓåli'ɓar], den till ytvidden största staten i Venezuela, omfattande landets s.ö. fjärdedel upp till Orinoco i n. och n.v.; c:a 238,000 km², 94,522 inv. (1941). Huvudstad är Ciudad Bolívar.

Bolívar [ɓåli'ɓar], Simón José Antonio, Sydamerikas frihetshjälte (*el libertador*), statsman och krigare (1783—1830). B. härstammade från en förnäm familj i Venezuela; hans uppfostran fullbordades genom en långvarig vistelse i Europa. Hemkommen tog B. 1810 del i resningen i Carácas samt biträdde upprorsmännen som diplomat och krigare. Trots motgångarna misströstade han ej, organiserade en ny upprorshär i Cartagena och lyckades undanrycka det spanska väldet stora delar av Venezuela, vars diktator han blev 1814. Hans egen och hans medhjälpares grymhet framkallade en reaktion även bland kreolerna, som i mängd slöto sig till spanjorerna. Försvagade även genom inre misshälligheter blevo de upproriska i grund slagna 1814, och B. flydde ur landet. Spanjorernas okloka politik ökade åter missnöjet, och efter flera misslyckade kuppförsök kunde B. mot slutet av 1816 träda i spetsen för upproret. De följande åren fördes kriget med växlande framgång; avgörande blev, att B. 1818 anskaffade några tusen i krig väl förfarna europeiska soldater, vilka bildade kärnan i hans arméer. Med deras hjälp lyckades han genom ett antal skickligt planlagda och utförda operationer bli herre över såväl Colombia som Venezuela (1819—21). 1821 ryckte han in i Carácas; han hade då redan förenat de

befriade länderna till en federativ republik, Colombias förenta stater. Själv blev B. dess president. Han vände sig nu åt s.v. för att där bringa befrielseverket till avslutning och erövrade 1822 Ecuador, som han införlivade med sin republik. 1825 voro även Peru och Bolivia erövrade; de organiserades som självständiga stater med på B:s initiativ tillkomna författningar. I Peru blev B. diktator, i Bolivia hans förtrogne Sucre president på livstid. Härmed hade B:s maktställning nått sin höjd. I nära två år residerade han i Lima, nästan som en österländsk despot. Hans politik var alltid centralistisk; den blev med tiden uttpräglat konservativ. Han gynnade klerikala strävanden, sökte organisera en sydamerikansk arvsadel med representation i en senat och strävade efter att öka presidentens makt; denne borde enl. B. utses på livstid samt ha rätt att utse sin efterträdare. — B:s välde var emellertid en koloss på lerfötter; det kunde upprätthållas endast genom att B. i de olika områdena utplanterade tillgivna kolombianska trupper. 1826 utbröt ett uppror i Venezuela. B. skyndade dit, lyckades dämpa upproret där men nåddes då av underrättelsen, att hans välde i Peru och Bolivia störtat samman. Detta ledde till ett krig mellan B:s stat och Peru; i detta förmådde B. föga uträtta, då hans makt lamslogs genom Venezuelas förnyade och nu definitiva avfall samt det radikala partiets oppositionspolitik i Colombia. I sistnämnda land lyckades han hävda sin ställning som statschef till 1830, då han kort före sin död drog sig tillbaka. — B. räknas med rätta som Sydamerikas befriare och en av dess största söner; han var tapper och förslagen samt förenade som statsman på ett lyckligt sätt fantasi och verklighetssinne. Men hans bild vanställes av grova karaktärsfel, bland vilka fåfänga, maktkärlek och grymhet äro de mest iögonfallande. — Litt.: F. L. Petre, "S. B." (1910); G. Lafond & G. Tersane, "B. et la libération de l'Amérique du Sud" (1936). *B.*

Boli'via [spa. utt. gåli'gja], off. *República boliviana*, republik i Sydamerika, mellan 10° och 23° s.br. och mellan 58° och 70° v.lgd., gränsar i ö. och n. till Brasilien, i v. till Peru och Chile och i s. till Chile, Argentina och Paraguay. Endast v. gränsens s. del är naturlig; den följer här i huvudsak Västkordillerans kam. 1,077,543 km² och 3,533,900 inv. (1943). Huvudstad La Paz (i realiteten; till namnet Sucre).

Innehåll:

	Sp.		Sp.
Geologi och terrängformer	490	Historia	493
Klimat, floder och sjöar	490	Författning	495
Växtvärld	491	Förvaltning	495
Djurvärld	492	Rättskipning	496
Befolkning	492	Försvarsväsen	496
Fornminnen	493	Vapen och flagga	496
Mynt	496	Mått och vikt	496
Finanser	496	Ekonomisk geografi	497
Bankväsen	497	Religiösa förhållanden	499
		Litteraturanvisningar	499

Geologi och terrängformer. B. är till sin ena hälft lokaliserat till Andernas bredaste del (jfr Anderna). Den andra hälften är en vidsträckt lågslätt, i s. tillhörande Gran Chaco*, i n. omfattande övre Río Madeiras flodområde. B:s kordillerområde består av en c:a 600 km bred platå, på båda sidor begränsad av Andernas kedjor. Den v. randkedjan, som bildar gränsen mot Chile, är uppbyggd av sandstenar, märglar och kalkstenar från trias-, krit- och tertiärtiderna, av diorit, andesit och basalt samt vulkaniska tuffer. Över kedjan resa sig åtskilliga vulkaner, ss. Tacora (5,950 m) invid gränsen mot Peru och strax ö. om kedjan det snöklädda Sajama (6,500 m). Den stora bolivianska högslätten (3,600—4,100 m ö.h.) är på gr. av det torra klimatet avloppslös och har därför karaktären av utfyllningsplatå. Den ö. randkedjan, Cordillera oriental real, är icke platåartad liksom den v. Den är i n.v. uppbyggd av urberg, svarta siluriska skiffrar och devonisk sandsten. De högsta massiven, ss. Illimani (6,450 m), s.ö. om La Paz, och Illampu (6,550 m) bestå av granit. Här finnas de tropiska Andernas största glaciärer. Östkedjans mellersta del når blott 5,000 m ö.h., men längst i s. vid argentinska gränsen går den åter upp till 5,500 6,000 m. De ö. sluttningarna äro mycket starkt sönderskurna av Río Pilcomayo och Río Grande m.fl. floder. Ö. om Anderna utbreder sig den östbolivianska slätten, vars n. del mellan Anderna och Río Guaporé är c:a 550 km bred, medan den s., mellan höglandet och Paraguay, är ännu något bredare. De äro förbundna genom en 150 km vid alluvialslätt, som i ö. begränsas av platåer, vilka äro uppbyggda av gnejs, granit och sandsten och som utgöra ett slags utlöpare från det brasilianska höglandet mot v. *[J.F.]A.Wg.*

Klimat, floder och sjöar. Temp.-förändringarna under året äro ganska små, störst på högslätten. I La Paz på c:a 3,650 m höjd är medeltemp. för juni 6°,7 och för nov. 11°,8. I Potosí på nära 4,000 m höjd är skillnaden mellan varmaste och kallaste månadens temp. 9°,1. På den n.ö. lågslätten är medeltemp. för juni 23° och för nov. 27°. Ovanför 4,000 m höjd bli frostnätterna en vanlig företeelse, och 4,200 m är den översta gränsen för jordbruk. På denna höjd äro temp.-förändringarna under dygnet mycket stora, men på lågslätterna i ö. äro de som regel obetydliga. Högslätten är ganska torr och mottar nederbörd huvudsakl. under nov.—mars. De ö. sluttningarna av Anderna erhålla en mera riklig nederbörd, men ej heller här faller regn under alla tider av året. På lågslätten i n.ö. är nederbörden riklig under sommaren, men s. om Llanos de Chiquitos avtar den snabbt. — Den bolivianska högslättens n.v. del bildar en flack sänka, vars djupaste parti intages av den 8,000 km² stora Titicacasjön (3,812 m ö.h.). Dess avlopp Río Desaguadero går mot s. till Poopósjön (3,694 m ö.h.) och därifrån till avloppslösa saltträsk i högslättens s. del. Av de ö. lågslätterna är Gran Chaco nästan helt avloppslös. De n. avvattnas däremot genom Río Madeiras källfloder. Några av dem äro se-

Indiankvinna från n. Bolivias urskogsområde (t.v.) och yungasindian från mellersta Bolivias bergstrakter. Jfr bild vid Aymara.

gelbara, men tillträdet till nedre Río Madeira spärras genom forsar. *[J.F.]A.Wg.*

Växtvärld. Inom det låglänta n. B. utbreda sig savanner med palmer (*Bactris inunda'ta* och *Maurit'ia vinif'era*), i n.ö. och ö. härskar tropisk regnskog liksom i angränsande delar av Brasilien. Mot s. blir den fattigare på tropiska former, särsk. på lianer och epifyter, och inslaget av tempererade arter ökar. På Andernas ö. sluttningar stiger den tropiska skogen, *yungas*, till 1,200—1,500 m. Palmer av släktena *Bactris* och *Phytel'ephas* samt gummiträd (*Sa'pium*-arter och *Castillo'a elas'tica*) äro karakteristiska. Den montana, tempererade skogen når 3,500—3,600 m. I dess övre delar är den lågväxt med rikt inslag av buskar. Arter av fam. *Erica'ceae, Melastomata'ceae* och *Ternstroemia'ceae* äro viktiga här. S. om 18° s.br. ingå *Podocar'pus Parlato'rei* och *Alnus jorulle'nsis* som skogbildande. Ovan skogen utbreder sig den montana stäppen, vanl. dock som ett smalt band. Uppåt övergår den i en ökenartad formation, *puna*, rikare och ställvis mera stäpplik mellan 3,700 och 4,200 m, därovan på gr. av kyla och hårda stormar fattig och ogästvänlig. Åtskilliga tempererade släkten äro representerade på dessa höga nivåer: *Calamagro'stis, Festu'ca* och *Polylep'is*. Rosett- och kuddväxter (*Azorell'a*) äro också utmärkande. Där marken är salthaltig, utbreder sig *tola*-formationen med dvärgbuskar (*Lepidophyll'um quadrangula're*, av infödingarna kallad *tola*, och *Bacch'aris Tola*) samt den frappanta, silverskimrande *Trichocer'eus pasaca'na*, en intill 3 m hög pelarkaktus. *W.*

Djurvärld. De låglänta områdena ha en tropisk djurvärld med apor, jaguar, tapir, stora gnagare, bältor och andra för de sydamerikanska urskogarna karakteristiska däggdjur samt stor rikedom på fåglar, reptiler och amfibier. Bland ryggradslösa former äro insekter och spindeldjur mycket väl företrädda. — I Andernas bergstrakter är faunan långt fattigare och starkt avvikande från lågländernas. Där märkas guanaco och vikunja, vilda släktingar till lamadjuren, och chinchilla. Fågellivet är artfattigt; karakteristiskt för området är kondoren, som häckar ända upp till 5,000 m ö h. *E.D.*

Befolkning. B:s invånarantal uppskattas för år 1943 till 3,533,900. Härav är det indianska elementet betydande, näml. 54 %. De vita utgöra 13 %, medan resten äro mestiser. Negrerna uppgå ej till 1 %. I vissa av de v. provinserna utgöra

Departementens areal och folkmängd.

Departement	Areal km²	Folkmängd		Inv. pr km² 1943
		Census 1900	Uppskattning 1943	
Chuquisaca	50,875	196,434	414,300	8,1
Cochabamba ..	60,416	326,163	665,100	11,0
El Beni . .	207,213	21,180	65,200	0,3
La Paz	111,577	430,616	903,200	8,1
Oruro	52,800	86,081	174,500	3,3
Pando .. .	83,929	16,883	18,300	0,2
Potosí . ..	106,960	325,675	659,900	6,2
Santa Cruz	372,748	189,592	424,800	1,1
Tarija	31,025	77,887	208,600	6,7
Bolivia	1,077,543	1,670,451	3,533,900	3,3

[1] Tidigare territorium, Territorio de colonias.

indianerna ända till 75 % av befolkningen. På högslätten kan ingen annan ras tävla med dem som kroppsarbetare. De livnära sig som boskapsskötare (får, lama, alpacka) och jordbrukare. — B. är som helhet betraktat mycket glest befolkat med endast 3,8 inv. pr km². De tätast befolkade områdena ligga kring Titicacas s. del (50—100 pr km²) och i de ö. högdalarnas övre delar (mera än 100 pr km²). Låglandet i ö. och n. är däremot ytterst glest bebott (se tab. sp. 492). Det officiella språket är spanska; indianerna tala quichua och aymara. *[J.F.]A.Wg.*

Fornminnen. På högslätten torde den förinkaiska Tiahuanaco-kulturen ha blomstrat till fram mot 700 f.Kr. S. om Titicacasjön och på öarna finnas ännu storartade lämningar efter denna kultur, stenbyggnadsverk, varibland den berömda solporten med sitt monolitiska överstycke (se Tiahuanaco). Tiahuanaco-kulturen utövade en gång ett vidsträckt inflytande, dess bärare voro utan tvivel aymara, vilka ännu leva kvar som halvciviliserade på höglandet. Kring Titicacasjön är klimatet jämförelsevis milt, men det är dock egendomligt, att en så hög kultur blomstrat här uppe i nu ganska öde nejder. De försök, som gjorts att datera dessa byggnader till försvunna geologiska perioder, torde knappast ha fog för sig. Höglandet kom sedermera under inkas välde och inflytande. Under det detta inflytande sträckte sig ända till Chaco, berörde det knappast n.ö. B. De arkeologiska fynd, som E. Nordenskiöld gjort på Mojos slätter, visa nordliga, men ej västliga drag. Arovakerna ha här byggt högar (*mounds**), i vilka fynd blivit gjorda, och anlagt bankformiga vägar genom de under delar av året översvämmade områdena. *G.Br.*

Historia. Under 1530-talet kom B. under spanskt välde och började till följd av upptäckten av rika silverfyndigheter hastigt blomstra. Städer uppväxte, åkerbruk och boskapsskötsel fingo insteg. Till följd av det hänsynslösa sätt, på vilket spanjorerna vid gruvdriften utnyttjade infödingarna, utbröt 1780 bland dem ett uppror under ledning av inkahärskarens ättlingar; det nedslogs men medförde förbättring i indianernas ställning. Kort dessförinnan hade B. el. Alto-Peru, som landet då kallades, fått sin politiska ställning förändrad, då det 1776 undantogs från vicekonungadömet Peru och lades under vicekonungen i Buenos Aires. Ehuru ekonomiskt och kulturellt fortfarande nära knutet till länderna vid Stilla havet stod alltså B. politiskt under Buenos Aires, när 1810 revolutionen där utbröt. Från denna stad utgick en expedition, som 1811 bemäktigade sig B. Men invånarna här önskade icke beroende av Buenos Aires och understödde endast lamt upprorshären, vilken s.å. blev slagen av spanjorerna. B. förblev i spanjorernas våld, tills generalerna Bolívar, Santa Cruz och Sucre från v. trängde in i landet och 1823 25 definitivt besegrade dem. B., som dittills varit förenat med Buenos Aires, hade alltså befriats från Lima. Där var Bolívar situationens herre; han genomdrev, att Argentina och Peru gingo med på att B:s framtida öden skulle ordnas enl. befolkningens egen önskan, och lät Sucre sammankalla en kongress. Denna beslöt, att landet skulle utgöra en egen republik, som antog namnet B. efter Bolívar. Dess gränser fastställdes: endast i s. erhöll B. en mindre kuststräcka med hamnstaden Antofagasta. Enl. landets författning, som skrivits av Bolívar, skulle presidenten väljas på livstid. Till förste innehavare av posten utsågs Sucre. Redan 1827 utbröto oroligheter i B., samtidigt med att Bolívars välde i Peru störtade samman. De nya männen i Peru läto sina trupper rycka in i B., störtade Sucre och demokratiserade författningen. President blev halvindianen general Santa Cruz, som arbetade på härens utveckling. Detta kom väl till pass, när han 1835 ryckte in i Peru och etablerade en federativ republik B.-Peru: var och en av de två staterna skulle ha egen president, men över dessa stod en federativ myndighet, till vars chef Santa Cruz blev utsedd för 10 år. Emellertid ville icke Chile tåla en så mäktig granne i n. Det förklarade krig, Santa Cruz blev slagen, och hans federativa stat upplöstes. I B. blev inom kort en anhängare till Santa Cruz president, under det att dennes motståndare dominerade i Peru. De nyss förbundna länderna råkade i krig; detta slöts 1842 oavgjort och med bibehållande av status quo. Fr.o.m. 1850-talet kom B:s utrikespolitik alltmera att bestämmas av förhållandet till Chile, varifrån de rika salpeterfyndigheterna i B:s kustprovins började bearbetas. Detta ledde till tvistigheter om gränsens förlopp, kustlandets statsrättsliga ställning samt härmed sammanhängande tull- och handelspolitiska frågor. Ett fördrag mellan de två länderna 1866 förmådde icke avvärja krisen, och B. slöt 1872 med Peru ett fördrag med spets mot Chile. 1879 utbröt mellan de tre staterna det s.k. salpeterkriget*, vilket för B:s del 1883 slöts genom ett fördrag, vari B. avstod sin kuststräcka till Chile. Många frågor höllos likväl öppna och ha ända till våra dagar vållat den sydamerikanska politiken svårigheter, då B. förgäves sökt att erhålla en annan kuststräcka än den avträdda (se Tacna-Arica-frågan). Även åt s.v. arbetade B. på att vinna bättre förbindelse med yttervärlden längs Río Paraguay. Det råkade därvid i konflikt med staten Paraguay, då B. framställde anspråk på det vidsträckta området Chaco Boreal i vinkeln mellan Río Paraguay och dess biflod Río Pilcomayo. Konflikten mynnade efter åtskilliga överenskommelser ut i gränsstrider, särsk. från 1928, och ett mycket spänt förhållande uppstod mellan B. och Paraguay. Flera medlingsförsök gjordes både av Nat. förb., den panamerikanska skiljedomskonferensen och sydamerikanska republiker, men de voro förgäves. 1932 utbröt det s.k. Chaco kriget*, den hittills största militära sammandrabbningen i Sydamerika under 1900-talet. B. ägde fördelen av att äga den största och modernast utrustade armén; den stod under befäl av en tysk general. Men Chaco Boreal lämpade sig ej för krigiska operationer i stor skala, och Paraguays armé, som hade bättre förbindelser dit och var mera van vid terrängförhållandena, lyckades vinna flera segrar. Bolivianerna måste redan 1932 utrymma Chaco. Paraguays trupper förmådde emellertid icke utnyttja framgångarna vid sina operationer i egentliga B. 1935 avslutades genom ett stillestånd i Buenos Aires det blodiga kriget; det hade åsam-

kat de båda fienderna förhållandevis lika stora förluster, som 1:a världskriget vållat Europa. 1938 slöts freden under medling av USA och de krigförandes grannar; Paraguay erhöll större delen av Chaco, endast en mindre del i n.v. tillföll B., som emellertid fick vissa lättnader för trafiken på Río Paraguay. Av utrikespolitiska händelser i B:s nyare historia äro ytterligare att nämna en konflikt med Brasilien, som 1903 av B. erhöll Acre-territoriet (se Acrefrågan), och avbrytandet av de diplomatiska förbindelserna med Tyskland 1917 under 1:a världskriget. 1942 avbröt B. de diplomatiska förbindelserna med Japan, Tyskland och Italien samt inträdde i 2:a världskriget 1943 genom krigsförklaringar till bl.a. dessa makter.

B:s inre historia efter 1842 har varit ännu mera orolig än dess yttre. Författningsändringar ha ofta förekommit. Decennier igenom har landet styrts av diktatorer, somliga verkliga kraftnaturer men utan förmåga att rycka landet ur den lägervall, vari det råkat. Efter salpeterkriget kunde dock B. i ekonomiskt avseende glädja sig åt åtskilliga framsteg. Men revolutioner och revolutionsförsök förblevo och äro ännu ytterst vanliga. Under 1930-talet voro de betingade icke endast av inre motsättningar utan främst av utmattningen efter Chaco-kriget samt före och under 2:a världskriget i viss mån även av de internationella motsättningarna. Det avgörande inflytandet tillkommer militären. Efter en period, då de s.k. republikanska och liberala partierna haft makten, övergick ledningen genom en kupp 1937 till en nationalsocialistiskt el. fascistiskt influerad grupp; efter en ny kupp 1937 lät presidenten G. Busch i april 1938 proklamera B. som totalitär stat men avled s.å. Hans efterträdare fullföljde samma politik. President E. Penaranda Castillo störtades 1943 av det nationalrevolutionära partiet och ersattes av G. Villaroel. Under en revolution i juli 1946 dödades denne; president är sedan mars 1947 E. Hertzog. *B.*

Författning. Nu gällande författning är av den 28/10 1938. Enl. densamma är B. en republik, styrd av en president, som för 4 år utses av folket genom direkta val. Först 4 år efter det en presidents tjänstetid utgått kan återval komma i fråga. Därjämte finnes en folkrepresentation, kallad kongressen, som består av två kamrar, senaten och deputeradekammaren. Den sammanträder årl. i La Paz 6/8. Senaten består av 27 led., tie från vart och ett av B:s 9 dep., utsedda för 6 år i sänder till ett antal av 9 led. vartannat år. Deputeradekammaren består av 70 led., som utses för 4 år i sänder till ett antal av 35 led. vartannat år. Extraordinära sammanträden kunna hållas på beslut av regeringen el. den fungerande kongressen själv. Presidentens kabinett består av 11 ministrar, var och en i spetsen för sitt regeringsdep. *F.Lth.*

Förvaltning. Republiken är uppdelad i 9 dep. (jfr tab. sp. 492), 74 provinser och c:a 940 kantoner, styrda av prefekter, subprefekter, resp. corregidores. Prefekten har vid sin sida en lagstiftande församling, bestående av dep:s representanter i senat och deputeradekammare och av delegerade från provinserna. Den har bl.a. att uppgöra en förslagslista, inom vilken republikens president utser prefekten. Subprefekten utses av prefekten, corregidoren av subprefekten. *F.Lth.*

Rättskipning. Den dömande makten är fördelad på 3 instanser, högsta domstolen, överdomstolar och lokala underrätter. Högsta domstolen, som har sitt säte i Sucre, är delad i 2 avd., vardera om 4 led., utsedda av kongressen. För att valet skall bli giltigt, fordras, att den utsedde erhållit 2/3 av avgivna röster. Högsta domstolen, som har ett stort inflytande över handhavandet av anslagen till domstolsväsendet, utnämner domarna i överrätterna (ung. = hovrätter), vilka bestå av 5—7 led. Underdomstolarna ha 5 led. Därjämte finnas alkalder (byfogdar) i småkommunerna. *K.*

Försvarsväsen. Presidenten innehar högsta befälet. Landet är indelat i 8 militärområden. Inom varje sådant finnes en division, omfattande 2 el. 3 inf.-reg., 1 kav.-reg., 1 art.-reg. jämte specialtrupper. Allmän värnplikt gäller i åldern 19—55 år. Högsta fredsutbildning får vara 2 år för 19—21-åringar; de värnpliktiga tillhöra sedan den ordinarie reserven t.o.m. 45:e året och därefter territorialgardet. Lag av 1943 förutser en begränsad fredsstyrka på 15,000 man utom polis och vissa gränstrupper, fredsarmén räknar dock normalt 8—10,000 man. Den ordinarie reserven kan inkallas till 3 mån. tjänst. — Flygtrupperna, som ha reorganiserats av en amerikansk flygkommission, omfatta jakt-, armésambands- och lätt bombflyg. — Ett slags förberedande militär fostran av såväl manlig som kvinnlig ungdom i åldern 14—18 år är nyligen lagstadgad; den omfattar fysisk träning, idrott och simning. *S.Bn.*

Vapen och flagga. Vapen: i oval sköld med namnet B. å den övre delen av bården, nio stjärnor å den nedre, ett landskap med en uppgående sol bakom ett berg (Cerro de Potosí) med en byggnad framför, i förgrunden en alpacka, en sädeskärve och ett brödfruktträd. Ovanpå skölden en kondor, bakom korsade kanonrör och gevär med bajonetter, varav en med frygisk mössa. Vid vardera sidan tre fanor.

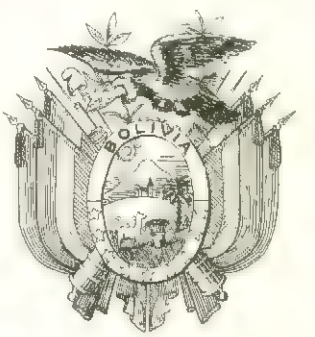

Flagga: Nationalflaggan har tre horisontala band, i rött, gult, grönt. Örlogsflaggan har vapenskölden omgiven av en lager och en olivgren mitt på det gula bandet (se färgpl. vid Flagga). *N.L.R.*

Mått och vikt. Metersystemet är infört, men därjämte användas de gamla spanska måtten.

Mynt. 1 *boliviano* = 100 *centavos* är med en paritet av 1,38 kr myntenhet; nuvarande kurs (jan. 1947) är 0,10 kr. Guldmyntfoten är sedan 1931 suspenderad. Av kopparnickel förekomma 50 och 10, av zink och aluminium 20 och 10 centavos.

Finanser. B. saknar inkomst- och förmögenhetsskatt. Statens inkomster härröra till c:a hälften från exporttullar å mineraler, främst tenn, som brytes av företag, kontrollerade av anglosaxiskt

Quichuaindian-by vid Tupiza, s.v. Bolivia (t.v.), och anläggande av kokaplantage på Andernas ö. sluttningar.

kapital. Vidare märkas inkomster av importtullar, acciser å sprit och gummi samt stämpelavgifter å omsättning av förmögenhet. Statens inkomster och utgifter uppgå till relativt små belopp. 1946 beräknades de båda till 1,286 mill. bolivianos. Trots att budgeten varit balanserad under kriget, uppgår statsskulden till ett i jämförelse med landets skatteförmåga högt belopp. Den inhemska statsskulden uppgick 31/12 1943 till 8,604 mill. bolivianos och den utländska till 61 mill. $ plus 52 mill. $ i förfallna räntor. Skulden härrör främst från Chaco-kriget med Paraguay. Trots att en stark inflation under 1930-talet, varunder levnadskostnaderna mer än tiodubblades, nedsatte den inhemska statsskuldens reella värde och trots bristande betalning av räntorna på den utländska skulden, uppgå skuldräntorna till bortåt 1/4 av statens utgifter. *C.Wr.*

Bankväsen. Centralbanken, Banco central de Bolivia, grundades 1911 såsom Banco de la nacion boliviana. Namnet ändrades 1928 till det nuv. Banken är helt statsägd och ensam sedelutgivande. Det egna kapitalet var 31/12 1945 c:a 85 mill. bolivianos. Utelöpande sedlar uppgingo 31/12 1946 till 1,683 mill. Diskontot var i juni 1947 (sedan 1932 oförändrat) 6 %. Förutom centralbanken finnas endast två inhemska affärsbanker samt en filial till en peruansk bank.

Ekonomisk geografi. Jordbruk kan icke drivas över 4,200 m höjd. Indianerna hålla envist fast vid sina primitiva brukningsmetoder och redskap. Jordbruket frambringar icke tillräckligt mycket livsmedel för att täcka landets behov. I ö. B. förekommer plantageodling av gummiväxter, tobak, kaffe, kakao, sockerrör, koka m.m., men det är endast gummiplantagerna, som kunna arbeta för export; dock utgör utförseln av gummi endast 2 % av utförselvärdet. Indianernas viktigaste näringsgren är boskapsskötsel, som kan bedrivas ända till 5,000 m höjd. Lamadjur och mulåsnor ombesörja än i dag huvuddelen av livsmedelstransporten. De hållas fördenskull i stort antal, även om får och getter äro de viktigaste husdjuren på höglandet. På savannerna och stäpperna i s. och ö. uppfödas främst nötkreatur. Genom införandet av lämpliga foderväxter, t.ex. luzern, har boskapsskötseln utvecklats, men någon mejerihantering förekommer knappast, utan man inriktar sig främst på att förse gruvdistriktens befolkning med kött. Redan 1566 började de rika malmfyndigheterna bearbetas, och en gruvstad som Potosí lär under sin storhetstid ha haft en folkmängd på 200,000 inv., medan den 1943 hade endast c:a 40,000. De närbelägna zinkmalmsfyndigheterna äro numera av betydelse för denna stad. Till världsproduktionen av tenn och volfram bidrar B. med 15, resp. 12 %. Även zink, koppar, bly, silver, antimon och vismut brytas och utföras. Brunkol finns men utnyttjas föga. Däremot har man börjat tillvarata oljeförekomsterna i ö. B. Fortsatta oljeundersökningar ha givit så goda resultat, att den permanenta gränstvisten med Paraguay gång efter annan lett till krigiska förvecklingar. Genom en 1937 företagen

militärkupp har oljeutvinningen gjorts till statsmonopol. Man räknar med att B. har Sydamerikas största oljetillgångar, och produktionen av olja har stigit betydligt. Utöver arbetet med malmens anrikning förekommer knappast någon industri av betydelse; några textilfabriker, en statlig tändsticksfabrik, en betydande cementindustri och några smärre livs- och njutningsmedelsindustrier finnas. Städerna äro i allm. ganska små, men La Paz strax ö. om Titicacasjön har 301,000 inv. Järnvägsnätet är begränsat till högslätten men är där ganska rikt utvecklat och välbyggt. Normalspårvidden i landet är 1 m; endast en bana har annan spårvidd. Vägnätet är dåligt men håller på att utbyggas med ett par tusen km goda vägar. Titicacasjön befares med ångbåtar, och längden av de segelbara floderna är närmare 10,000 km. Flygförbindelserna mellan La Paz och olika delar av landet samt utlandet äro goda. 72 % av 1942 års export utgjordes av anrikad tennmalm och 24 % av andra mineralprodukter. B. importerar främst industrivaror och livsmedel, vilka till större delen hämtas från USA, Argentina och Peru, medan exporten främst går till England, USA och Belgien. *[J.F.]A.Wg.*

Religiösa förhållanden. Romersk-katolska kyrkan är statskyrka, i övrigt råder religionsfrihet.

Litt.: P. Walle, "B." (1944). — K. Fiebrig, "Ein Beitrag zur Pflanzengeographie Boliviens" (i Englers "Botanische Jahrbücher", 1911); K. Troll, "Reisen in den östlichen Anden Boliviens" (i "Petermanns Mitteilungen", 1929).

Bolivia'no, *numism.*, se Bolivia, sp. 496.

Bolk [bålk], L o d e w i j k, holländsk anatom (1866—1930), prof. vid Amsterdams univ., en av Hollands främsta forskare på det centrala nervsystemets område (spec. undersökningar om lilla hjärnan).

Boll [båll], F r a n z, tysk filolog (1867—1924), prof. i klassisk filologi i Würzburg 1903, i Heidelberg 1908. B., vars forskningar inom grekisk astronomi och astrologi äro epokgörande, har bl.a. författat "Studien über Claudius Ptolemaeus" (1894), "Sphaera. Neue griechische Sternbilder" (1903), "Antike Beobachtungen farbiger Sterne" (1918) samt den populära "Sternglaube und Sterndeutung" (1919, 3 Aufl. 1926).

Bollandis'ter, *Société des bollandistes,* utgivarna av samlingsverket "Acta sanctorum"*, så kallade efter jesuiten J. Bolland (1596—1665), som jämte jesuiterna G. Henschen och D. Papebroch utgav de 5 första banden av detta verk. B. utgiva utom "Acta sanctorum" även "Analecta Bollandiana" (sedan 1882) och "Subsidia hagiographica" (sedan 1886), innehållande förteckningar över böcker, manuskript o.d. berörande deras arbetsområde.

Bolle (etymol. samma ord som sv. *bulle* och eng. *bowl,* skål), rund skål, vanl. av trä (ofta målad), även silver e.d., avsedd för drycker. B. är ant. så stor, att drycken därur öses el. hämtas direkt i mindre kärl, el. också drickes direkt ur b., om den är mindre. B. har åtm. sedan medeltiden förekommit i Sverige.

Bolle, *bot.*, namn på arter av släktet *Trollius* (se Smörbollar).

Bollebygd, socken, utgörande mellersta delen av Bollebygds hd i Västergötland, Älvsborgs län, och

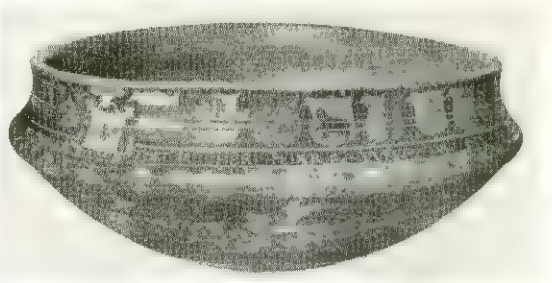

Peder Turesson Bielkes dryckesbolle. 1520. Nordiska museet, Stockholm.

församling i Bollebygds, Björketorps och Töllsjö pastorat i Marks och Bollebygds kontrakt av Göteborgs stift, v. om Borås; 182,67 km², därav 165,28 land; 3,919 inv. (1946). De moräntäckta platåerna äro skogklädda och rika på myrar, bördig lera finnes i dalarna. I v. ligga Ö. och V. Nedsjön. Huvudbygden ligger i s. vid föreningen av Nolå- och Sörådalarna. Åkern utgör 10 % av landarealen, skogsmarken 66 %. I stations- och industrisamhället B o l l e b y g d vid statsbanan Göteborg —Borås, tills. med Grönkullen 465 inv. (1941), finnas flera konfektionsfabriker, av vilka de största tillhöra ab. Textilkompaniet, bildat 1919 (aktiekapital 600,000 kr, 125 arb., årligt tillverkningsvärde 3,750,000 kr), för tillverkning av skjortor, arbets- och sportkläder, och ab. Yrkesuniformer, bildat 1932 (aktiekapital 114,000 kr, årligt tillverkningsvärde 600,000 kr); dessa firmor ha gemensam förvaltning. Vidare finnas trikåfabriker, ullspinneri samt tegelbruk, tillhörande ab. Forssa tegelbruk, bildat 1917 (aktiekapital 200,000 kr, 45 arb., årstillverkning 4 mill. st tegelvaror). I H u l t a f o r s vid samma järnväg och vid Viaredssjöns västända finnas en fysikalisk-dietisk kuranstalt, tillhörande adventistsamfundet, trikåfabrik, tillhörande ab. T. H. Lapidus i Borås, snickerifabrik, tillhörande firman Svenska mått- och tumstockfabriken, grundad 1883 (55 arb., årligt tillverkningsvärde 350,000 kr), för tillverkning av längdmått, skolmateriel m.m. Egendom: Hulta. Kyrkan av sten byggdes 1844; från medeltiden stamma den ornerade sandstensdopfunten, madonnabild, rökelsekar m.m. — Namnet tillkommer urspr. nuv Kyrkebyn och har lånats därifrån som socken- och häradsnamn. Förra leden är trol. gen. **Balla* av ett mansnamn **Balle* och senare leden *bygd,* nyodling, nybygge. Namnet omtalas 1255 och skrevs 1294 Ballabygdh. (Se D. Palm, "Svenska ortnamn på -bygd(en)", i "Namn och bygd", 1927, sid. 135 f.) *P.;Sl.*

Bollebygds härad i Västergötland, Älvsborgs län, v. om Borås, omfattar socknarna Töllsjö, Bollebygd och Björketorp; 369,81 km², därav 343,32 land; 7,286 inv. (1946). B. tillhör Ås, Vedens och Bollebygds tingslag i Borås domsaga, Borås fögderi samt Marks och Bollebygds kontrakt i Göteborgs stift. — Ang. namnet se Bollebygd

Bollée [båle'], A m é d é e, fransk ingenjör (1844 -1917), framstående automobilkonstruktör. B. grundade en automobilfabrik, där han tillverkade små lätta ångvagnar. Han är särsk. berömd som konstruktör av det första automobilchassiet samt

som uppfinnare av den nu allmänt använda styrinrättningen på automobiler (1883). — B:s söner, Léon (1870—1913) och Amédée (1872—1926), gjorde åtskilliga förbättringar med avseende på automobiler (transmissionen, smörjningen, karburatorn etc.).

Bollekar, se Bollspel.

Bollerup. 1) Socken i Ingelstads hd i Skåne, Kristianstads län, och församling i Glemminge, Tosterups, Ullstorps och Bollerups pastorat i Ingelstads kontrakt av Lunds stift, s.ö. om Tomelilla; 14,01 km², därav 13,93 land; 468 inv. (1946; 34 inv. pr km²). B. är en bördig slättbygd, där åkern utgör 87 % av landarealen, skogsmarken endast 1 %. Egendomar: B.2) och Valterslund. Kyrkans äldsta delar, det runda tornet och skeppet, äro uppförda av huggen kalksten under 1100-talet; skeppets tegelvalv äro senmedeltida. 1868—69 byggdes korsarmar och nytt kor, tornspiran uppsattes 1874. — Namnet, som urspr. tillkommer B.2), innehåller trol. gen. **Bulla* av ett mansnamn **Bulle* och *torp,* nybygge (jfr G. Knudsen & M. Kristensen, "Danmarks gamle Personnavne", 1, 1936—40, sp. 171). Det skrevs 1310 Bullathorp. *P.;Sl.*

2) Egendom i B.1), 14 km ö.n.ö. om Ystad, omfattar 523 ha, därav 412 åker; taxeringsvärde 697,200 kr. Utom den i slutet av 1700-talet uppförda nutida huvudbyggnaden av putsat korsvirke i två våningar kvarstår en intressant medeltidsborg, "stenhuset", som jämte Glimmingehus är Skånes bäst bevarade profana medeltidsbyggnad. Glimmingehus är en borg, som visar medeltidens försvarskonst på sin höjdpunkt; det till sina övre delar något yngre B. är främst en bostad, som med stora renässansfönster släpper in ljuset i höga, dekorerade rum. Rummens fördelning på B. liknar Glimmingehus' men är "moderniserad" på ett sätt, som återspeglas i planeringen av skånska allmogens korsvirkeslängor. Stenhuset ingick fordom i en fyrlängad anläggning och har haft tinnkrönta gavlar med en ovanligt rik dekoration av blindfält. Efter att länge ha använts som magasin restaurerades borgen 1927—45, varvid man rekonstruerade de forna rummen. Över hela den välvda källaren ligger den likaledes vackert välvda borgstugan, med en mustig färgtreklang av vitt, blått och rött i sin dekoration.

Bollerups medeltidsborg.

Till "herrskapsvåningens" portal i fasaden torde ett porttorn ha fört upp; innanför förstugan i husets mitt låg köket under sin stora öppna skorsten, t.v. dagligstuga och kammare, t.h. gaststuga (jfr de skånska bondgårdarnas plan). Rester av praktfulla 1500-talsmålningar finnas där på väggarna (bl.a. en stor bild av madonnan med barnet och en treenighetsbild). Tredje våningen har kunnat tjänstgöra som festsal. — B. är ett gammalt släktgods, som under 1200- och 1300-talen innehades av Due-ätten men 1401 övergick till en Krogenos. Denna ätt ägde B. i nära 200 år (till 1573) och har alltså byggt och dekorerat det kvarstående stenhuset, som i början av 1600-talet moderniserades och pryddes ytterligare av krigaren och ämbetsmannen Falk Lykke. B:s sista danska ägare voro av släkten Rantzau. Först o. 1750 övergick B. i svensk ägo, och sedan dess ha berömda namn från den fredliga odlingens fält knutits till gården: Niclas Sahlgren (direktör för Ostindiska kompaniet), Claes Alströmer, Karl XIV Johan, Nils Bark och lagman T. L. Sylvan, vilken sistnämnde testamenterade egendomen till lantbruksskola (Stiftelsen Lagmannen Tage Ludvig Sylvans lantbruksinst.), i verksamhet sedan 1912. Inst. för husdjursförädling bedriver här omfattande avels- och utfodringskontroll av nötkreatursbesättningen av svensk låglandsras. B. har även svinavelsstation (stora vita engelska rasen). *P.;G.Åg.*

Bollfiskar, *Gymnodon'tes,* avd. av underordn. fastkäkar. B. kunna blåsa upp buken liksom sargassomarulkarna genom att fylla magsäcken el. en från denna avsatt del (luftsäck) med luft. Fjällen, som ha form av taggar, resas därvid upp. B. omfattar 2 fam., igelkottfiskar och blåsfiskar. Till b. hänföras ibland även klumpfiskarna, som emellertid i många avseenden intaga en avvikande ställning och ej kunna blåsa upp sig.

Bollhus. Redan under medeltiden uppfördes vid de sydländska hoven särskilda hus för bollspel*, under 1500- och 1600-talen även offentliga sådana i Europas större städer. I Stockholm byggdes 1627 det sedermera s.k. Gamla el. Stora bollhuset i Kungl. trädgården ung. på Slottsbackens nuv. krön och o. 1650 något s. därom det s.k. Nya el. Lilla bollhuset, båda av sten. Stora bollhuset begagnades från o. 1660 även för teaterföreställningar. Också efter Lejonkulans inredning till teater gåvos där föreställningar. Sålunda spelade där under Karl XI:s tid tyska sällskap. Det ombyggdes 1699—1700 fullständigt för sitt nya ändamål för Rosidors franska sällskap (1699—1706), togs senare ofta i bruk för hovspektakel, var 1724—27 åter hemvist för ett franskt sällskap, restaurerades för hovspektakel 1732, upptogs under några år av tyska komedianter och lindansare och var 1737—53 Kungl. svenska skådeplatsens hemvist, 1753—71 framförde ett av Adolf Fredrik inkallat franskt sällskap skådespel och opera där, och 1773—82 inrymde det den av Gustav III grundade Kungl. teatern. 1783—92 spelade där ett franskt sällskap och omväxlande med detta 1787—88 Ristells svenska teater samt 1788—92 Kungl. svenska dramatiska teatern. Se Kungliga teatrarna. Stora bollhuset revs 1793. Lilla bollhuset förvärvades 1725 av Finska församl. i Stockholm och inreddes

Lilla bollhuset, Stockholm.

till dess kyrka, som ännu är i bruk. — Litt.: E. Jacobsson, "Om Bollhusen i Stockholm" (i "Medd. från Sv. slöjdfören." 1894); J. Flodmark, "Bollhusen och Lejonkulan i Stockholm" (1897). *[G.Kg]Br.*

Bollhuset, Eden i (fra. *le serment du Jeu de paume*). Efter de franska ständernas sammankallande i Versailles 1789 utbröt mellan de tre stånden en strid, då det tredje ståndet fordrade gemensam fullmaktsgranskning, medan adel och präster beslöto, att fullmakterna skulle granskas av varje stånd för sig. 19/6 återtog dock prästeståndet detta beslut till förmån för gemensam fullmaktsgranskning. Konungen tog parti för adeln men lät för att undvika ett alltför snabbt avgörande stänga tredje ståndets samlingslokal. När dess medl. 20/6 infunno sig vid denna, var den stängd; de begåvo sig då till ett närbeläget bollhus, där de på förslag av J. Mounier och under ordförandeskap av Bailly avlade ed att icke åtskiljas, förrän en fri författning vore antagen och befästad. Endast en av de närvarande vägrade att gå eden. Den omedelbara följden blev, att konungen allt kraftigare tog parti för de privilegierade stånden, men det fasta uppträdande, som det tredje ståndet även i fortsättningen lade i dagen, ledde snart till seger för detta. *B.*

von Bollinger [båll'-], Otto, tysk läkare (1843—1909), prof. först vid veterinärhögsk. i München, efter 1880 vid univ. där, upptäckte aktinomykos samt gasbrandbacillen och studerade ett flertal andra djursjukdomar, t.ex. kolik hos häst.

Bollnäs, stad i Hälsingland, Gävleborgs län, vid Ljusnan och sjön Varpen, 35 km v. om Söderhamn; 3,38 km², varav 3,23 land, vilket till 33,4 % upptages av åker, till 4,6 % av äng och till 61,9 % av övrig mark, huvudsakl. tomtmark; 4,912 inv. (1947, med förorterna Granberg, Såversta och Ren i Bollnäs landskommun c:a 6,600 inv.). B. blev stad 1942, då de båda helt sammanvuxna köpingarna B. och Björkhamre sammanslogos, medan de redan då stora förorterna inom Bollnäs landskommun blevo lämnade utanför det mycket knappt tillmätta stadsområdet. B., som blev köping 1906, omfattade dessförinnan nästan blott själva handelscentrum mellan järnvägsstationen och Varpen (0,37 km²), medan Björkhamre, som blev municipalsamhälle 1920 och köping 1923, omfattade den kringliggande, ej fullt så stadsaktigt ordnade bebyggelsen. B. har vuxit upp kring den gamla kyrkbyn — själva kyrkan ligger dock i en kil av Bollnäs landskommun — men har huvudsakl. utvecklats efter n. stambanans tillkomst; linjen till B. öppnades 1878, och 1880—81 blev dess fortsättning färdig till Ljusdal och Ange. 1898—99 blev B. som ändpunkt för Dala-Hälsinglands järnväg till Orsa en ganska viktig järnvägsknut och utvecklades alltmera till centralorten för större delen av Hälsinglands inland. B. hade 1906 983 inv. Vid tillkomsten av Björkhamre municipalsamhälle 1920 hade B. 1,073 och Björkhamre 2,064 inv. Sedan 1925, då B. hade 1,223 och Björkhamre 2,892 inv., har utvecklingen mest varit koncentrerad till områdena utanför köpingsgränserna och har över huvud i och med järnvägarnas minskade betydelse gått långsammare; efter stadsbildningen har dock inträtt en märkbar uppryckning. B. är även en viktig landsvägsknut och har som sådan med busslinjer i 8 riktningar utvecklats till ett busscentrum av viss, om än efter norrländska förhållanden ej särsk. stor betydelse. B. är även efter sammanslagningen med Björkhamre i första hand ett handels- och samfärdselcentrum, medan industrien är relativt svagt utvecklad och icke inrymmer några större företag. Liksom i de flesta handelsstäder är dock industrien ganska mångsidigt utvecklad och omfattade sålunda 1944 29 fabriker, d.v.s. fler än t.ex. i Sandviken, ehuru med blott 551 arbetare. Mest betydande är SJ:s huvudverkstad, och därutöver märkas främst sågverk (Bollnäs trävaru-ab. med 60 arb., ab. Holmo sågverk med 40 arb.), snickerifabriker, skidfabrik och bryggeri. Av B:s befolkning livnärde sig 1941 ej mindre än 47,7 % av handel och samfärdsel (i dåv. B. köping 52,2 %), 32,5 % av industri och hantverk, 10,5 % av allmän tjänst, 3,9 % av jordbruk med binäringar och 5,5 % av husligt arbete och ospecificerad verksamhet. Förorternas befolkning är visserligen något mera industripräglad, men även den uppvisar en ovanligt hög andel handels- och samfärdselbefolkning. — Staden B. är helt belägen v. om Ljusnan, förortsbebyggelsen däremot till stor del ö. om älven. Det centrala området mellan bangården och Varpen (B. gamla köping) består av en fullt stadsmässig bebyggelse, ordnad enl. rutplanssystem. Även i Björkhamre-delen, där den nya bebyggelsen huvudsakl. sker, har denna numera en fullt modern och stadsmässig utformning. I s. skjuter landsförsamlingen med B. kyrka in ända till centrum. Stadsorten B. når nu också i nästan alla riktningar utanför stadsgränsen. — B. har samrealskola, folkhögskola (Gävleborgs läns redan 1886 öppnade folkhögskola) och lasarett; under uppförande (1947) är ett centralsanatorium för länet. B. är tingsställe och kansliort för Bollnäs domsaga samt kansliort för Bollnäs fögderi. I B. utgivas en daglig tidn., "Ljusnan", och en varannandagstidn., "Bollnäs-tidningen". Taxeringsvärdet å fastighetsskatteskyldig jordbruksfastighet var 1945 430,100 och å annan fastighet 22,844,300 kr, varav 3,170,300 för svenska ab.; den till kommunal inkomstskatt taxerade inkomsten uppgick s.å. för svenska ab. till 394,910 kr och för andra skattskyldiga till 9,582,400 kr. B. stad och Bollnäs landskommun

bilda tillsammans Bollnäs församling och pastorat i Voxnans kontrakt av Uppsala ärkestift. — Namnet, som väl urspr. avsett näset mellan Voxnan och sjön Varpen, innehåller trol. fsv. adj. *balder*, båld, stor, ansenlig. Det skrevs 1302 —19 Baldanes. *M.O.:Sl.*

Bollnäs domsagas tingslag i s.v. Hälsingland, Gävleborgs län, kring Ljusnan och Voxnan, omfattar staden Bollnäs samt socknarna Segersta, Hanebo, Bollnäs landskommun, Alfta, Ovanåker och Voxna; 3,329,78 km², därav 3,075,93 land; 31,233 inv. (1946). Tingslaget utgör Bollnäs domsaga (tingsställe Bollnäs) och fögderi samt tillhör Voxnans och Ala (Segersta och Hanebo) kontrakt i Uppsala ärkestift.

Bollnäs landskommun i Bollnäs domsagas tingslag i s. Hälsingland, Gävleborgs län, ingår i Bollnäs pastorat och omfattar 876,42 km², därav 814,63 land, med 10,652 inv. (1946). Kommunen, som omsluter Bollnäs* stad, har sin huvudbygd i n. kring sammanflödet av Ljusnan och Voxnan samt i de båda breda och bördiga älvdalarna. Ljusnan bildar sjöarna Växsjön (84 m ö.h.) och Varpen (50 m). I s. når B. gränserna mot Dalarne och Gästrikland; här förhärska höglänta skogstrakter (intill 489 m ö.h.) med sankmarker och talrika småsjöar. Åkern utgör närmare 8 % av landarealen, skogsmarken 75 %. Villaförorterna till Bollnäs stad Granberg, Säversta och Ren ha 404, 392, resp. 823 inv. (1946). Vid Ljusnan och N. stambanan ligger industrisamhället Lottefors*. I B. ligga vidare Höghammars vårdanstalt för sinnesslöa, tillhörig landstinget, Sunnerstaholms kraftverk, Norrborns och Sörängs tegelbruk, Holmo sågverk m.m. Järnbruk ha funnits i Katrineberg (1764—1870-talet), Annefors (1781—1872) och Sunnerstaholm (anlagt 1852). C:a 375 km² ägas av storbolag. Av fornlämningar finnas särsk. högar, såväl i grupper som enstaka; en verkstadsplats från stenåldern har påträffats. Kyrkans skepp och torn äro delvis från 1460-talet, korsarmar tillbyggdes på 1750-talet; kyrkan restaurerades 1928. Altarskåpet, antagl. ett sydtyskt arbete, är från o. 1500. I Gruvberget i kommunens s. del byggdes en kyrka av trä 1927. Kapell av trä finnas dessutom i Växbo vid Växsjön (uppfört 1924), i Hällbo (1844) i ö., i Annefors (1857) i v. och i Katrineberg (1887—88) i s. — Ang. namnet se Bollnäs. *P.*

Bollspel, bollekar. Bollen är ett idealiskt lek- och spelredskap. I dess elasticitet, mer el. mindre oberäkneliga rörelser samt i dess lätthanterlighet ligger den dragningskraft den utövar på barnets och ungdomens fantasi. Att b. av ett el. annat slag redan under äldsta tid förekommit, därom vittna bl.a. väggmålningar i de fornegyptiska gravkamrarna. Vi veta även, att hos greker och romare b. ansågs vara ett ypperligt medel att hålla kroppen rörlig och smidig, särsk. för gossar som förberedelse till mera manliga idrotter. T.o.m. lagspel (*epis'kyros* o.a.) synas enl. i Aten funna reliefer ha ägt rum. Ett bandyliknande spel (*knattleikr*) omtalas i de fornisländska sagorna, och även andra vittnesbörd om b. hos de fornnordiska folken finnas. Även under medeltiden bevarades intresset för b. (framför allt en oreglerad form av fotboll), och man uppförde under slutet av denna tidsperiod t.o.m. bollhus*, där särskilda s.k. bollmästare voro anställda. I England kvarlevde sedermera (i de större pojkskolorna) de gamla b. i en el. annan form ända intill våra dagar, även då de under vissa perioder på 1700-talet synas ha varit mindre omhuldade på europeiska fastlandet. O. 1880 började man emellertid också här att efter engelsk förebild idka b. av olika slag, och f.n. torde man överallt i civiliserade länder ha kommit till insikt om b:s stora värde för barn och ungdom.

Med hänsyn tagen huvudsakl. till bollbehandlingen kunna b. indelas i fyra olika grupper: 1) hyst- el. kastbollekar, 2) b. med bränning, 3) b. med slag av handen el. av ett redskap, 4) b., där bollen rullas el. sparkas. — Karakteristiskt för första gruppen är, att bollen kastas i avsikt att fångas av en medspelare el. att träffa ett stillastående föremål. Hit höra bl.a. handboll, korgboll, vattenpolo, ballongboll, hövdingboll, kejsarboll och jaktboll. Vid b. med bränning gäller det att med bollen träffa en motspelare, som genom att böja, vrida el. huka sig, genom att hoppa el. förflytta sig söker undvika bollen. Hit räknas sådana lekar som gränsbrännboll, bollstå, träffboll och dödande boll. Till b. med slag av handen el. av ett redskap höra dels flera spec. svenska b., ss. pärk, långboll och lyrboll, men dels och framför allt några internationella b., ss. tennis, golf, kricket, hockey, bandy, baseboll, polo och pelota. Bland b., där bollen rullas el. sparkas, märkes i första hand det internationella fotbollsspelet, men även en del smärre lekar, ss. tunnelboll, rännboll och tornboll, höra till denna kategori.

B. förekomma även hos många naturfolk och ha ofta urspr. religiös-magisk betydelse. Bland indianerna förekomma såväl spel med slagträn och rackets, påminnande om hockey och tennis, som vanliga b. Utom bollar av majsblad, karakteristiska för n. Sydamerika, använde man här den för européerna före världsdelens upptäckt okända gummibollen. Karakteristiskt för b. i Mellanamerika var, att bollen icke fick vidröras med händerna utan stöttes med skuldra, knä, ben el. rygg. B. i Mexico stod i kultens tjänst; till templen hörde bollspelsplatser, som hade formen av ett stort I och muromgivna långsidor med två utstående stenringar, genom vilka bollen skulle kastas. Även i Sydame-

Bollspel med bollar av majsblad i Bolivia.

rika är det regel, att gummibollen stötes med huvudet el. axlarna. Hos en del arktiska folk använder man läderboll, i Indonesien fotbollar av rotangnystan. Även negrerna sparka fotboll. — Litt.: A. A. Karlsson, "Större friluftslekar" (3 uppl. 1931); J. G. Thulin, "Lekar" (4 uppl. 1941). *O.Kgh;G.Br.*

Bollsta, Bollstabruk, industrisamhälle i Ytterlännäs sn i Ångermanland, vid h. sidan av Ångermanälven och vid statsbanan Långsele—Härnösand, närmast n. om Kramfors' stadsgräns; 3,923 inv. (1941), vari dock inräknas även Väja och Dynäs, det sistn. inom Kramfors. B. bruksegendom med sågverk och hyvleri (årsproduktion 20,000 stds trävaror) tillhör Graningeverkens ab. Exporthyvleriet eldhärjades 1945, varvid värden för c:a 2,5 mkr gingo till spillo. 1738—1898 drevs här en masugn. Ett par snickeri- och möbelfabriker finnas nu också i B. *P.;A.Lg.*

Bollstanäs, villasamhälle i Fresta* sn i Uppland.

Bollstå, lek med handboll el. mindre boll, där ena partiet söker "bränna ut" motståndarna på kortast möjliga tid (jfr Rundboll). Den, som fångat (tagit upp) bollen, får ej förflytta sig, innan kastet utförts (därav namnet b.). Flera varianter av b. finnas.

Bolltistel, *Echi'nops sphaeroceph'alus,* art av fam. korgblommiga växter, odlas ofta som prydnadsväxt i s. Sverige. Den är en 1—2 m hög, vitluddig, flerårig ört med tistelartat utseende och i stora klotrunda huvud samlade ljusblå blommor. Släktet *Echinops* omfattar 70 arter i Gamla världens varmare delar

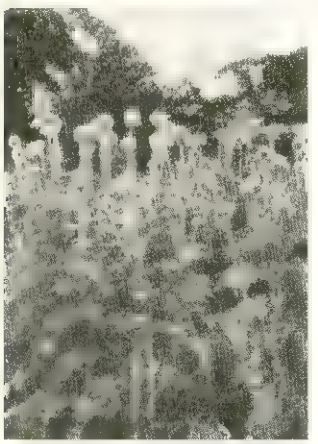

Bolltistel.

Bolltorp, egendom i Skönberga sn i Östergötland, s. om Slätbakens innersta del, omfattar 853 ha, därav 190 åker och tomter; taxeringsvärde 440,700 kr. B:s gamla pappersbruk nedbrann på 1840-talet. Huvudbyggnaden är av tegel, vitputsad, har 2 våningar åt gårds- och 3 åt trädgårdssidan samt omges av stor trädgård och park. B. tillhörde tidigare Stegeborgs kungsgård, skänktes 1614 av Gustav II Adolf till Olof Bure, har senare tillhört ätterna Bogeman, Nordenstolpe och sedan 1815 Funck. Nuv. ägare är friherre G. Funck. — Namnet innehåller trol. gen. **Bolla* av ett fsv. mansnamn **Bolle* och *torp,* nybygge. Det skrevs 1431 (i) Bollætorpe. *P.;Sl.*

Bolltorps sanatorium, 4 km n. om Alingsås, öppnades 1917, äges av Älvsborgs läns landsting, har 40 platser. Sanatoriet är högt beläget med utsikt över Västgötaslätten och sjön Mjörn.

Bolma, namn på arter av bolmörtsläktet*.

Bolmeer, Bengt Magnus, orientalist (1785—1849), fil. mag. 1808, adjunkt i historia 1816, prof. i österländska språk 1824, allt vid Lunds univ.; univ:s ombud vid riksdagarna 1828/30, 1840/41 och 1844/45. B., som ägde vidsträckta humanistiska och estetiska intressen, är mest bekant som framträdande medlem av den intelligensaristokratiska krets, "Härbärget", vilken under Esaias Tegnérs lundatid samlades kring denne.

Bolmen, sjö i v. Småland, på gränsen mellan Kronobergs och Jönköpings län, till vilket senare större delen av B. hör. B. är Smålands största sjö, 184 km². Den upptar från n. Storån och från v. en å från sjön Unnen samt avvattnas i s. genom Bolmån till Lagan. Kring B. ha anträffats fornminnen från äldre stenåldern. Jfr Bolmsö. — B. är sedan 1940 provisoriskt reglerad, och 1944 påbörjades arbeten för en större reglering med ett 1,4 m högt magasin (141,9—140,5 m ö.h.). Rätt till denna reglering erhölls av Sydsvenska kraft-ab. 1941, sedan jämkningar till förmån för strandägare- och naturskyddsintressen gjorts i ett till Söderbygdens vattendomstol 1933 ingivet förslag och K.m:t prövat frågan. *[E.Sz]S.Es.*

Bolmen, järnvägsknut i Angelstads* sn i Småland.

Bolmsö, socken i Västbo hd i Småland, Jönköpings län, och församling i Bolmsö, Dannäs och Tannåkers pastorat i Västbo kontrakt av Växjö stift; 145,72 km², därav 79,40 land; 774 inv. (1946; 10 inv. pr km²). Utom den 15 km långa Bolmsön (41,62 km²) i sjön Bolmen omfattar B. tvenne områden på fastlandet, ett större på sjöns v. och ett mindre på dess n. strand. Åkern utgör 10 % av landarealen, skogsmarken 54 %. Med Tannåker på fastlandssidan i ö. har B. numera landsvägsförbindelse, mellan B. kyrkby och sockendelen i v. går färja. Bolmsön utgjorde centrum för det gamla Finnveden och är synnerligen rik på fornminnen, stenåldershällkistor, bronsåldersrösen (ofta innehållande hällkistor) och talrika järnåldersgravfält med högar, stensättningar och resta stenar. Kyrkan av sten uppfördes 1863 samtidigt med att den gamla revs. Grundlig restaurering företogs 1941; kyrkan har dyrbara textilier. — Förra leden i det ursprungliga önamnet är sjönamnet Bolmen (Bolm). Detta namn innehåller sv. dialekters *bolm-,* vilket i sms. uttrycker något mycket stort (jfr *bolmstor, bolmstark* etc.) Sjönamnet betyder alltså "storsjön". Se E. Hellquist, "Studier öfver de svenska sjönamnen" (1903—06, sid. 64 f.). Sockennamnet skrevs 1293 Bolmsö. *P.;Sl.*

Bolmväxter, bolmörtväxter, se Potatisväxter.

Bolmån, biflod till Lagan, upprinner 30 km s.v. om Jönköping, flyter under namnet Storån till Bolmen och vidare genom sjöarna Kösen och Exen till mynningen i Lagan, 25 km nedom Ljungby. Vattenområde 2,100 km²; längd 170 km, nedom Bolmen 25 km; medelvatteneffekt 4,200 kW. — Litt.: "Förteckning över Sveriges vattenfall, 98, B. m.fl." (1929).

Bolmörtskivling, art av svampsläktet rödskivlingar*.

Bolmörtsläktet, *Hyoscy'amus,* av fam. potatisväxter, omfattar 11 arter med utbredning från Kanarieöarna över Europa och Nordafrika till Asien. Upprätta el. nedliggande, håriga örter med hela el. flikade blad. Blommorna sitta i sicksack-knippe och ha utbrett trattformig, violettådrig krona av vit el. gul färg. Frukten, som omgives av det vid

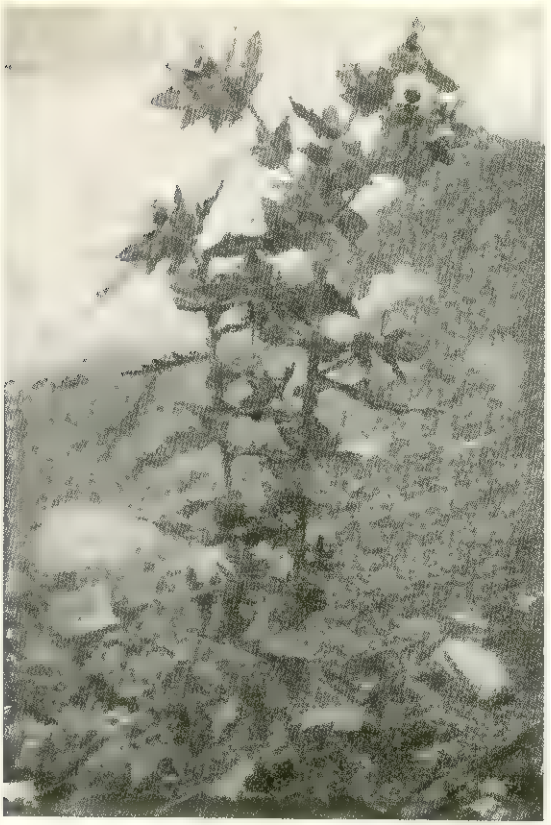

Bolmört, *Hyoscyamus niger.*
Ur "Vilda växter i Norden".

mognaden tillväxande fodret, är en kapsel, vilken öppnar sig med lock. I Medelhavsområdet förekommer *H. albus,* i Sverige och hela övriga Europa *H. nig'er,* en flera fot hög, klibbhårig och illaluktande ört, som växer kring städer och gårdar, på åkrar och barlastplatser upp till Västerbotten. Roten liknar en palsternacka och innehåller liksom blad och frön de våldsamma, på nervsystemet verkande gifterna atropin, hyoscyamin och skopolamin, av vilka de två förstnämnda förorsaka pupillens utvidgning, torrhet i hals och mun, svindel och kramp, under det att det sistnämnda har övervägande narkotiska verkningar. B:s giftämnen kunna upptagas direkt genom huden och anses ha ingått i de salvor, varmed häxorna smorde sin kropp före färden till Blåkulla. Bladen (*fol'ia hyoscy'ami*) jämte blommande grenspetsar (*herba hyoscyami*) användas i medicinen som smärtstillande och rogivande medel i form av bolmörtsextrakt och bolmörtsolja. *G.*

Bolmörtväxter, se Potatisväxter.

Bologna [bålån'a], huvudstad i prov. Bologna (3,702 km², 714,705 inv.) i Emilien i n. Italien, på nordsidan av Apenninerna, nära Pos biflod Reno, 45—75 m ö.h.; 322,526 inv. (1947). Beläget i en samlingspunkt för vägar från n. Italien, med lätt övergång av Apenninerna (Renodalen) och omgivet av en rik jordbruksbygd, har B. av ålder varit en av Italiens största och rikaste städer. Om den företruskiska tiden vittna märkliga gravfält i närheten (se Villanovakulturen). Etruskerna anses ha grundat det första stadssamhället, *Felsina.* Antikens *Bono'nia* erövrades o. 190 f.Kr. av romarna. Mot slutet av 1000-talet blev B. självständigt men kom från 1506 att tillhöra Kyrkostaten. Dess univ., stadens största berömdhet, var under medeltiden ett av Europas mest kända och ansedda; på 1200-talet räknade det c:a 10,000 studerande. Med undantag för en kortare period under franska revolutionen och Napoleon var B. förenat med Kyrkostaten ända till 1860, då det införlivades med konungariket Sardinien (senare Italien). I B. kröntes den siste tysk-romerske kejsaren på italiensk mark (Karl V, 1530), och något senare var tridentinska mötet under några år (1547—51) förlagt hit. 1759 var folkmängden 64,000, 1853 74,000 och 1911 136,000. I 2:a världskriget utgjorde B. flera månader nyckeln i den tyska försvarslinjen men undgick det oaktat allvarligare förstörelse; gamla staden, där flertalet kulturminnesmärken äro samlade, erhöll blott lätta skador. I april 1945 besattes B. av de allierade.

Stadens centrum visar ännu den rätvinkliga anläggningen av det romerska *castrum*; de från dess portar i ö. och v. utstrålande vägarna (till Via Aemilia) genomdraga nu som breda, raka gator de medeltida förstäderna, omslutna av den mäktiga 1300-talsmuren, som bildar en avlång sexhörning. B:s mittpunkt är Piazza Vittorio Emanuele med den intilliggande Piazza Nettuno med Neptunusbrunnen av Giovanni da Bologna. Av stadens medeltida byggnader äro flera bevarade, bland dem de vida synliga lutande tornen Asinelli och Garisenda från början av 1100-talet — uppkallade efter byggherrarna — samt åtskilliga palats, ss. Palazzo pubblico och Palazzo del podestà, belägna vid Piazza Vittorio Emanuele, samt Loggia dei mercanti; vidare bland de talrika kyrkorna San Stefano, sammansatt av flera helgedomar, till stor del från romansk tid, den stora San Petronio, påbörjad 1390 och fortsatt under renässansen med fasadskulpturer av J. Della Quercia, samt San Domenico, med helgonets gravmonument av Niccoló d'Antonio och konung Enzios grav. Den romanska kyrkan San Giacomo maggiore påbörjades 1267, den unggotiska San Francesco byggdes 1236—63. Från renässans och barock härröra flera palats, rådhuset, Palazzo communale (1245—1429), Palazzo Bevilacqua (1477—82), katedralen San Pietro och kyrkan San Salvatore (svårt skadad i 2:a världskriget), båda i barock. Pinakoteket rymmer mycket värdefulla saml., där bolognaskolans mästare från 1500-talets slut och 1600-talet äro väl företrädda och där Rafaels "Heliga Cecilia" utgör pärlan. Museo civico innehåller en ytterst intressant samling mestadels förhistoriska föremål.

Nyare, regelbundna stadsdelar ha uppvuxit i ö., utanför järnvägsområdet i n. samt i v., där B:s rymliga stadion ligger. Jämte univ. (5,383 studenter 1939) har B. veterinär-, lantbruks- och teknisk högsk., konstakad. och konstindustriskola, astronomiskt observatorium, stora bibl. och sjukhus. Av ålder är B. dessutom en ansedd musikstad, med Accademia filarmonica grundad 1666. Ärkebiskopssäte. B. har åtskillig livsmedelsindustri, slakterier (berömd korv och skinka), kvarnar och sockerbruk, siden- och sammetsfabriker, tillverkning av musikinstrument, papper, vaxljus m.m.

Giovanni da Bologna: Herakles och Nessos. Marmor, 1594—99. Loggia dei Lanzi, Florens. Se även bild 1 å pl. vid Bologna.

B. är en av Italiens viktigaste järnvägsknutar, där linjerna från Milano, (Brenner-)Verona och (Trieste—)Padova möta linjerna från Rom och Brindisi. Renokanalen sätter staden i sjöförbindelse med Po. *P.*

da Bologna [bålåni'a], Giovanni, eg. Jean de Bologne, bildhuggare från franska Flandern, verksam i Italien (o. 1524—1608), utbildades först hos J. Dubroeucq, kom 1557 till Florens och fick där samt även annorstädes i Italien viktiga uppdrag; i Bologna utförde han den berömda Neptunusbrunnen. Bland hans statyer märkes Cosimo I:s ryttarbild i Florens. I elegans och rörlighet skapade B. några av tidens förnämsta friifigurer och grupper: "Mercurius" och "Segern" i Bargello, Florens, den förra en smidig bronsgestalt, liksom svävande för himlens vindar och berörande jorden blott med en tåspets; samt vidare marmorarbeten i Loggia dei Lanzi, "Sabinskornas bortrövande" samt "Herakles och Nessos", vari B. inom begränsade ytor gav en mycket livfull grupprörelse. B:s stil är manieristisk-akademisk på övergången till barocken, med djärva kroppsvridningar och muskelspänningar. — Litt.: P. de Bouchaud, "Jean de Bologne" (1906). *E.W.*

Bolognaskolan, *konsthist.*, se Carracci; jfr även Bologna.

Bolognesare [bålånje'-], hundras, se Hundar.

Bolognesiska flaskan [bålånje'-], se Glastillverkning.

Bolognesiska lysstenen [bålånje'-], bononiska stenen el. *lap'is sola'ris*, ett preparat av bariumsulfid, framställt genom upphettning av järnfri tungspat med glödande kol. B. fosforescerar starkt och utsänder efter belysning med solljus el. magnesialjus intensivt orangerött ljus. Denna egenskap bibehålles, så länge b. bevaras för fukt, t.ex. i tillsmält glasrör. B. användes för framställning av "självlysande" föremål, ss. urtavlor och tändstickasställ. Upptäckten skall ha skett 1602 och tillskrives en skomakare V. Casciarolo i Bologna. Genom densamma blev ett fenomen av fosforescens närmare bekant. Detta var första uppmärksammandet av mineralet tungspat och därigenom av grundämnet barium samt dess föreningar. — B. är den äldsta av de konstgjorda lysstenarna el. fosforerna. *K.A.G.*

Bolome'ter, instrument för bestämning av små temperaturdifferenser. B. grundar sig på den ändring i elektriska ledningsmotståndet, som framkallas i en metallisk ledare genom ändring av dess temperatur. Vid mätning av strålningsenergi utsättes en tunn, svärtad platinastrimma för strålningen, varvid den genom uppvärmningen förorsakade motståndsändringen bestämmes med tillhjälp av en Wheatstones brygga. B. användes även för mätning av energien hos svaga, högfrekventa växelströmmar, i vilket fall den högfrekventa strömmen sändes genom en tunn platinatråd, vanl. innesluten i en evakuerad behållare för att öka känsligheten. Motståndsändringen mätes även här med en Wheatstones brygga. B. av detta slag benämnes även baretter. *A.Ldh.*

Bolo pascha [bålå'], Paul Marie, fransk äventyrare (1867—1918). Efter att ha prövat diverse yrken och bl.a. inlett bekantskap med J. Caillaux blev B. 1914 ekonomiskt ombud för kediv Abbas Hilmi, som förlänade honom titeln pascha. I storspekulativt syfte inledde han förbindelse med ledande statsmän i Tyskland, vilka han lyckades intressera för en fantastisk plan om fredspropaganda i Frankrike under kriget, förmedlad genom tyskt förvärv av inflytelserika franska tidningar, bl.a. "Le Journal" och "Le Figaro". Av en händelse avslöjad 1917 häktades B. och avrättades för högförräderi. *Th.*

Bols [-å-], namn på genever och likörer, tillverkade av ett av holländaren Erven Lucas Bols 1577 utanför Amsterdam upprättat bränneri. Genevern, som framställes av majs, råg och korn, håller c:a 40 % alkohol. Bland likörerna, vilka räknas som Hollands förnämsta, märkas anisett, kryddad med anis, och de i flera olika färger förekommande curaçaolikörerna.

Bolse'na, Lago di B., sjö i Latium i mellersta Italien; 305 m ö.h., 146 m djup, 115 km². B. är av vulkaniskt ursprung och i det närmaste cirkelrund; den avrinner genom floden Marta till Tyrrhenska havet. Vid B., som är mycket fiskrik, ligger en biologisk sötvattensstation.

Bolshög, socken i Järrestads hd i Skåne, Kristianstads län, och församling i Ö. Hoby, Vallby och Bolshögs pastorat i Albo och Järrestads kontrakt av Lunds stift, s.v. om Simrishamn; 8,54 km², darav 8,51 land; 359 inv. (1946; 42 inv. pr km²). B. är skoglös slättbygd, där åkern utgör 79 % av landarealen. Flera stora gravhögar finnas. Av den gamla kyrkan, belägen inom Ö. Tommarps sn, kvarstår gråstenstornet från 1100-talet, medan byggnaden i övrigt uppfördes av tegel 1868. Namnet innehåller kanske gen. av *bol*, gård etc., och *hög*, väl i bet. gravhög. Det skrevs 1266 Bulshöyg och Bolshögh. *P.;Sl.*

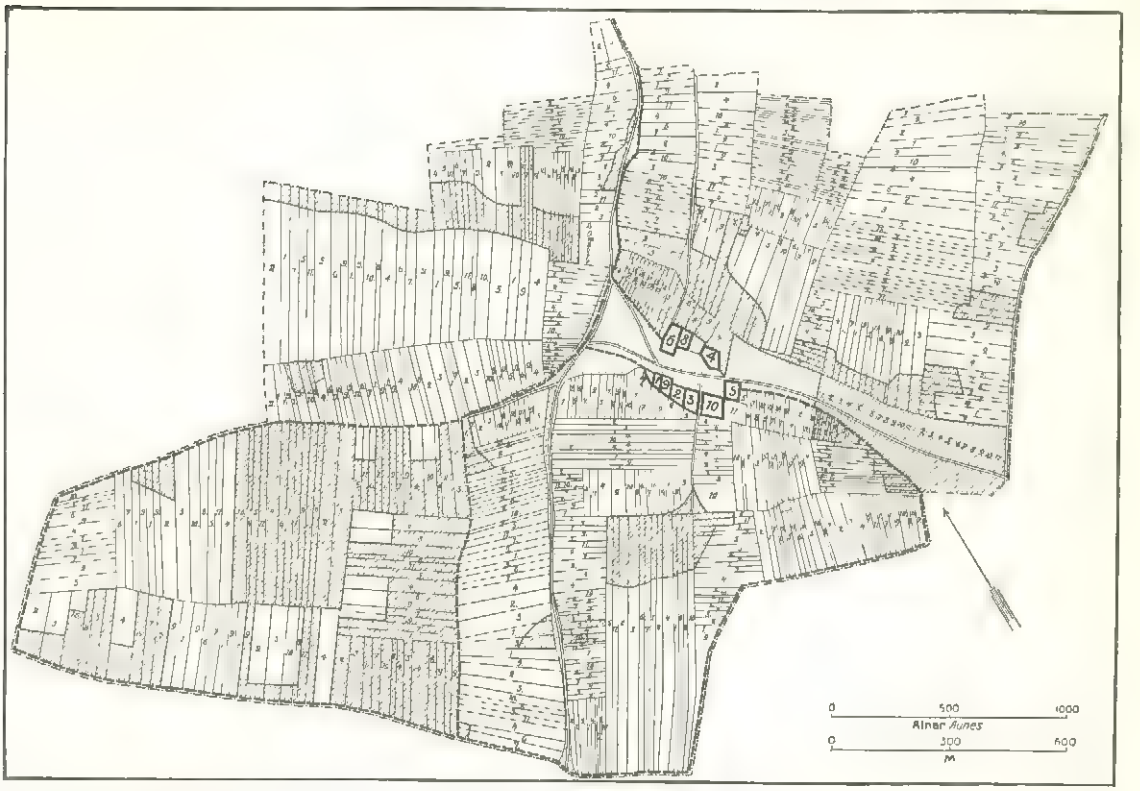

Karta över bolskiftad by, Lilla Uppåkra, Skåne, 1703. Byn består av 8 bol, som kunna ses i n. vångens största åkerskift, där från vänster nr 2; 1 och 7; 5 och 11; 3; 6 och 9; 1 och 9; 10 och 8 samt 4 bilda vardera 1 bol. Efter G. Nordholm.

Bolsjevism', rysk socialistisk rörelse, som framväxte ur schismen inom det ryska socialdemokratiska partiet vid dess andra kongress i Bryssel och London 1903. Det förslag till partiprogram och organisation, som där framställdes av Lenin, gick bl.a. ut på att i partiet införa stark centralisering och att av partimedlemmarna fordra personligt deltagande i partiets verksamhet och ovillkorlig underkastelse under den med stor befogenhet försedda centralkommittén samt den allra strängaste partidisciplin. Detta program erhöll flera röster (ry. *bolsje*, mera) än motståndarnas, vilket innebar raka motsatsen i fråga om ovannämnda programpunkter och erhöll mindre röstanslutning (ry. *mensje*, mindre, varav partibenämningen mensjeviker*). Ur denna komparativform *bolsje* uppstod termen bolsjevism och benämningen bolsjevik för b:s anhängare. Med anledning av de djupa skiljaktigheterna mellan minoritetsgruppen och bolsjevikerna bildade de sistnämnda ett eget parti 1912. På gr. av den starka motsatsen mellan de högre och lägre folkklasserna i Ryssland kom b. med tiden att alltmer antaga karaktären av häftig och radikal kamprörelse mot den tsaristiska regimen och den borgerliga samhällsordningen. Gentemot 1:a världskriget intog b. liksom andra vänstersocialistiska partier efter kongressen i Zimmerwald en bestämt avvisande hållning och började sträva efter att förvandla nationernas krig till ett krig mellan samhällsklasserna i varje enskilt land, därvid syftande till en social världsrevolution. Efter den ryska revolutionen mars 1917, som fullkomligt desorganiserade Ryssland, lyckades de ryska bolsjevikerna, vilka i Lenin hade en oböjlig ledare, genom oktoberrevolutionen s.å. vinna hela makten i Ryssland och verksamt framträda på den internationella arenan. Se vidare Ryssland, Kommunism och Lenin. *M.Hv.*

Bolskifte betecknar inom det gamla Danmarks område åkerns och ängens fördelningssätt inom byarna efter dessas boltal (se Bol). Inom de mest regelbundet bolskiftade byalagen voro åker- och ängsskiftena delade i lika många strimmor, som byn hade bol. Dessa varje bol tillhörande områden hade lika bredd i samma åkerskift och voro i sin tur efter vissa, ej fullt klara principer fördelade på de gårdar, som tillsammans utgjorde ett bol. Gårdarnas antal i ett bol var mycket växlande: från 1 upp till 4 el. flera. Mångenstädes träffas gårdar, som hade del i flera bol. Bolområdenas ordning inom olika skift var även mycket varierande och synes ha bestämts genom lottkastning. En del byar hade dock i alla vångarna samma ordningsföljd för bolområdena. B. förekom på Själland, Falster och Jylland samt i Skåne. Det undanträngdes här och var av solskiftet, som f.g. omnämnes i jylländska lagen 1241. De enda bykartor utvisande b., vilka hittills äro kända, utgöras av geometriska kartor över skånska byar från slutet av 1600- och början av 1700-talen. — Litt.: H. Larsen, "Nogle Oplysninger og

Bemærkninger om danske Landsbyer" (i "Aarböger for nordisk Oldkyndighed og Historie", 1918). *G.N.*

Bolstad, *kam.*, dels äldre benämning på ett hemmans el. en bys ägoområde, dels boplats, gårdstomt.

Bolstad, socken i Sundals hd i s.ö. Dalsland, Älvsborgs län, och församling i Bolstads, Grinstads, Gestads och Erikstads pastorat i S. Dals kontrakt av Karlstads stift, vid Vänern; 60,00 km², därav 59,26 land; 1,155 inv. (1946; 19 inv. pr km²). B. är i huvudsak odlad slättbygd med åkern utgörande 70 % av landarealen, skogsmarken 20 %. Egendomar: Qvantenburg* med ruinen av fästet Dalaborg samt Ekarebol. Bland fornlämningar märkas hällristningar vid Strätet. Av den ursprungliga kyrkan, trol. från o. 1175, kvarstår tornet och en mindre del av skeppet; koret är från 1670-talet, korsarmarna tillkommo på 1750-talet. Dopfunten av sandsten och täljsten är från 1200-talet. — Namnet, som äldst tillkommer prästgården, anses innehålla ordet *börd*, sannol. i bet. bördsrätt, knappast gen. av mansnamnet *Birger* (*Börje*). Senare leden är plur. av *stadh*, ställe, gård. Se "Ortnamnen i Älvsborgs län", 16 (1910, sid. 2 f.). Namnet skrevs 1378 (i) Byrstadhom. *P.;Sl.*

Bolster. 1) Större dun- el. fjäderkudde. — 2) B. el. bolsterstock, *byggn.*, bottenbjälke, syll.

Bolstervagn, *lantbr.*, en fyrhjulig, i s. Sverige allm. förekommande typ av arbetsvagn. Vagnskistans sidostycken äro snedställda och vila på från underredet utgående stakar. B. kan för transport av skrymmande material, ss. otröskad säd, halm och hö, ommonteras, varvid de hela sidostyckena ersättas med längre häckar, samtidigt som underredet förlänges. Jfr Vagn.

Bolstervar, kyprat, mycket tätt vävt bomullstyg för bolstrar, madrasser etc.

van Bolswert [fann bål'-]. 1) Boetius Adam van B., nederländsk kopparstickare (1580—1633), verksam i Amsterdam, Bryssel och Antwerpen. B. anslöt sig från 1620 till Rubens' krets i Antwerpen och har utfört ett stort antal stick efter denne liksom tidigare efter A. Bloemaert. B. har även stuckit praktfulla porträtt.

Bolstervagn.

2) Schelte van B., den föreg:s bror, kopparstickare (o. 1581—1659), anslöt sig till sin bror i Antwerpen o. 1625. B. räknas som den förnämste av alla rubensstickarna och var särsk. framstående som landskapsgravör. B. har även arbetat efter Jordaens och van Dyck, vilken målat B:s porträtt.

Bolt, Aslak, norsk ärkebiskop (d. 1450). B. blev 1407 biskop i Oslo och förflyttades trol. s.å. genom drottning Margaretas ingripande till Bergen. Här utövade han en livlig verksamhet, bl.a. vid inrättandet av birgittinklostret Munkaliv. 1428 blev B. ärkebiskop i Trondheim; som sådan arbetade han för kyrkans självständighet gentemot statens ingripande, liksom samtidigt de svenska prelaterna. Då Karl Knutsson 1448 uppträdde som norsk tronpretendent, fick han anhängare i B. Ehuru denne tidigare gått med på valet av Kristian I av Danmark till norsk konung, krönte han dock 1449 i nov. Karl Knutsson i Trondheims domkyrka. *I.A.*

Boltal, se Bol och Bolskifte.

Bolte [bål'-], Johannes, tysk litteratur- och folkminnesforskare (1858—1937). B. har utfört en grundlig registrering av sagor och sagomotiv. Den av B. i förening med Georg Polívka utgivna "Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm" (1913—32) är den viktigaste handbok, som hittills utkommit beträffande folksagorna.

Bolton [bål'tən], B.-le-Moors, stad (*county borough*) i Lancashire i England, 13 km n.v. om Manchester; 164,000 inv. (1946; 92,655 1871, 180,851 1911). Med sina rikliga koltillgångar har B. blivit en betydande industristad. På 1300-talet hitkommo flamländska vävare, som stimulerade produktionen av bomulls- och yllevaror. Mot slutet av 1600-talet inflyttade franska hugenotter, och de stora maskinella förbättringarna inom bomullsindustrien i mitten på 1700-talet kommo snabbt staden till godo. Den är nu ett av Lancashires främsta bomullsindustricentra. Därjämte finnas stora järnverk och mekaniska verkstäder (tillverkning av bl.a. textilmaskiner), blekerier och färgerier, pappersbruk och kemiska fabriker. En kanal förbinder sedan 1791 B. med Manchester. *P.*

Bolto'nia, ett litet nordamerikanskt släkte av fam. korgblommiga växter, närmast liknande högvuxna höstastrar. I trädgårdar odlas icke sällan *B. asteroi'des* med glatta stjälkar och blad samt vita till blekvioletta blommor.

Boltraff'io, Giovanni Antonio, italiensk målare (1467—1516), blev lärjunge till Lionardo under dennes första vistelse i Milano, varvid B., så nära anslöt sig till mästaren, att flera av hans bilder från denna tid tillskrivits denne. Så är fallet med det under namnet "La belle Ferronière" bekanta damporträttet i Louvren. B:s porträtt höra till de bästa den lombardiska skolan frambragt. Hans av mjuk känsla präglade madonnatyp påminner med sin leende mun och sina smala händer om Lionardos Mona Lisa. Den 1500 daterade "Madonna Casio" (Louvren) inleder B:s mera självständiga produktion, i vilken dock alltjämt drag från Lionardo förekomma. Utom hans sällsynta tavlor ge några fresker prov på hans tilltalande konst. *K.E.S.*

G. A. Boltraffio: Damporträtt. Galleria Ambrosiana, Milano.

Boltzius, Fredrik August, lekmannapredikant, helbrägdagörare (1836—1910). Urspr. bonde, sedan gårdfarihandlare uppträdde B. efter en religiös kris även som predikant och började i slutet av 1870-talet utöva helbrägdagörelseunder med handpåläggning, smörjning med olja o.d. 1884 bosatte sig B. i Stockholm och utövade härifrån och under fortsatta resor vidsträckt praktik, som även omfattade personer ur de högre samhällsklasserna och utlänningar. B:s verksamhet måste historiskt ses i samband med den angloamerikanska s.k. helgelserörelsen med dess lära om troshelbrägdagörelse, som vid denna tid fått spridning såväl i Sverige som på kontinenten. — Litt.: E. Thorelius, "Boltzianismen" (1888); J. Dahlberg, "F. A. B. och troshelbrägdagörelsen i Sverige" (1899, 2 uppl. 1903); C. Bromander & H. Kjellin, "Boltziussläkten och Boltziusminnen" (1936). *S.N.*

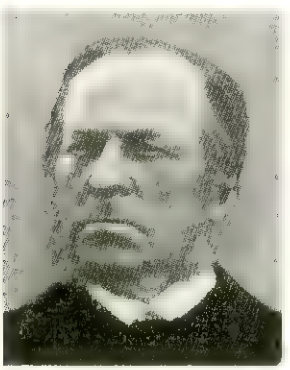

Boltzmann [bål'-], Ludwig, österrikisk fysiker (1844—1906), doc. i Wien 1867, prof. i teoretisk fysik i Graz 1869, prof. i matematik i Wien 1873, prof. i fysik i Graz 1876, prof. i teoretisk fysik i München 1889, prof. i fysik i Wien 1894, prof. i teoretisk fysik i Leipzig 1900 och 1902 ånyo prof. i Wien. B., som var en ivrig anhängare av atomistiken, har gjort sitt namn berömt genom värdefulla teoretiska arbeten inom elektricitetsteorien, termodynamiken och kinetiska gasteorien. Bland B:s experimentella arbeten må nämnas hans undersökningar över termoelektriciteten, över Hall-effekten och över elektriska vågor. Ang. B:s konstant se Ekvipartitionsteoremet. *A.Ldh.*

Bolu [bålo], huvudstad i vilajetet Bolu (11,140 km², 257,393 inv. 1940) i n.v. Turkiet, 45 km från Svarta havet; 7,835 inv. (1935). Textilindustri. Strax ö. om B. låg i antiken en stad, *Bithy'nion,* i romersk kejsartid kallad *Claudiop'olis,* vilket namn i stympad form kvarlever i namnet B.

Bolum, socken i Valle hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Broddetorps, Hornborga, Sätuna och Bolums pastorat i Billings kontrakt av Skara stift, mellan Hornborgasjön och Billingen; 30,81 km² (land); 557 inv. (1946; 18 inv. pr km²). I ö. når B. upp på Billingen men är f.ö. slätt; åkern utgör 32 % av landarealen, skogsmarken 31 %. Av fornlämningar finnas stenkammargravar, kummel, högar och domarringar samt en runsten. Broddetorps kyrka, som ligger i B:s sn, är gemensam för pastoratet och uppförd 1821. — Namnet tillkommer urspr. byn Bolum. Det innehåller sannol. ett fsv. adj. **bol* med bet. stor, präktig samt *hem,* gård. Sockennamnet skrevs 1307 Buleem sokn och bynamnet s.å. Boleem. — Litt.: A. Blomberg, "Broddetorps pastorat" (1929). *P.;Sl.*

Bolus, en sammanfattande benämning för i naturen förekommande aluminiumsilikatgel av växlande sammansättning, vilka genom förorening av järnoxidhydrat erhållit röd till brun färg. B. är en förvittringsprodukt av diverse bergarter, framför allt gabbro och basalt, tills. med vilka den oftast påträffas. — De färgade arterna av b. användas som färgämne (genom bränning erhållas olika nyanser), som polermedel för glas, metall och sten, vid tillverkning av kitt, finare lergods, gjutformar för metall o.s.v. B. har stor adsorberande förmåga och användes därför vid valkning av kläde samt vid rening av oljor. *N.H.B.;T.Wlr.*

Farm. Vit b., *bolus alba, argi'lla alba,* pipler a, gulvitt pulver, huvudsakl. bestående av vattenhaltigt aluminiumsilikat, användes som fyllnadsmassa för lätt sönderdelbara piller, t.ex. lapis, utvärtes till ströpulver och pastor, även invärtes i stora doser vid diarré. Röd b., *bolus rubra,* armenisk b., genom en mindre halt av järnoxid rödfärgat pulver med samma sammansättning som föregående, användes som torkande och blodstillande medel i ströpulver. — B. innehåller ofta stelkrampbaciller och bör därför steriliseras omsorgsfullt före användningen. *J.H.*

Bolvättar, de vättar, som troddes bo under boningshus och ladugårdar. De bringa trivsel i gården, om de bemötas hänsynsfullt, men vålla sjukdom, om hett vatten el. orenlighet slås ut, där de bo. De tänkas vanl. som mycket små men skiljas i regel noga från tomten, som visserligen stundom även kallas "vätten" men alltid tänkes som ensam, medan vättarna bilda större samhällen.

Bolyai [bål'jai]. 1) Wolfgang B. de Bolya, ungersk matematiker (1775—1856). B:s matematiska studier förde honom bl.a. till Göttingen, där han knöt en vänskapsförbindelse med Gauss, med vilken han sedermera stod i en för dennes inställning till de geometriska grundproblemen

upplysande brevväxling. B:s huvudarbete, "Tentamen juventutem studiosam in elementa mathescos purae introducendi" (1832—33), är framför allt viktigt genom sonens (se nedan) i samband därmed publicerade bihang. *Z.*

2) Johann B., den föreg:s son, matematiker (1802—60). Urspr. uppfostrad för armén gjorde sig B. bekant som fäktare och var dessutom en lidelsefull violinspelare. Som bihang till faderns verk "Tentamen..." utgav B. 1832 den berömda avhandlingen över den absoluta vetenskapen om rummet ("Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens"), i vilken han visar, att en logiskt sammanhängande (motsägelsefri) geometri låter sig uppbyggas, även om det sedan länge omstridda euklideiska parallellaxiomet icke antages gälla. Jämte den nära samtidige ryske matematikern N. I. Lobatjevskij och oberoende av denne (efterlämnade anteckningar visa i själva verket, att B:s grundläggande geometriska idéer gå tillbaka till 1823 och således gå före Lobatjevskijs) är B. härigenom skapare av den icke-euklideiska geometrien, närmare bestämt den art därav, som i Kleins terminologi benämnes hyperbolisk och som, i motsats till den riemannska el. elliptiska geometrien, karakteriseras av att den räta linjen tillskrives obegränsad längd, att genom en given punkt två paralleller till en given rät linje kunna dragas och att summan av vinklarna i en triangel alltid är mindre än två räta. Liksom Lobatjevskijs verk förblevo B:s idéer, som sedermera skulle visa sig så utomordentligt betydelsefulla för uppfattningen av geometriens principer, länge obeaktade; först 1867 framdrogos de ur glömskan av den tyske matematikern R. Baltzer. Se Geometri och Icke-euklideisk geometri. *Z.*

Bolzano [båltsa'nå], ty. *Bozen*, huvudstad i prov. Bolzano (7,086 km², c:a 303,000 inv.) i Venezia Tridentina (Sydtyrolen) i n. Italien; c:a 53,000 inv. (1941), huvudsakl. tyskar. Staden, romarnas *Bauza'num*, har ett vackert läge vid floden Isarcos utträde i Adigedalen, c:a 260 m ö.h.; österut vidtaga Dolomiterna. Belägen vid den viktiga Brennerbanan blev staden under 2:a världskriget utsatt för förodande allierade flygbombningar, som särsk. hårt drabbade de pittoreska äldre stadsdelarna, där flera kulturhistoriskt värdefulla byggnader förstördes och bl.a. den gotiska katedralen blev mycket svårt skadad. Förstaden Gries i v. är lungkurort. B. omges av frukt- och vinodlingar samt har åtskillig konserv- och metallindustri. Det är en turistort av rang, och bergbanor leda upp på höjder i omgivningen. *P.*

Bolzano.

Bolzano [båltsa'nå], Bernard, österrikisk teolog, filosof och matematiker (1781—1848), f. i Prag, prof. i religionsvetenskap där, avskedad på gr. av föregiven irrlärighet 1819. B. har sin största betydelse som logiker. Han skilde som sådan ytterligt skarpt omdömesinnehållet (meningen) från omdömeshandlingen (akten) och ansåg det förra som föreställningar och satser "i sig" äga bestånd oberoende av vårt tänkande. Genom denna gränsdragning har B. utövat det största inflytande på E. Husserl och den nutida logismen. — Från sin skolastiskt teologiska utbildning överförde B. till matematiken intresset för oändlighetsföreställningens analys. I sitt arbete om oändlighetens paradoxer ("Paradoxien des Unendlichen", 1851; ny uppl. 1920) gjorde B. den första allvarliga framstöten mot de frågor, som, sedermera upptagna av G. Cantor, skulle föra till det fundamentala mängdbegreppet (ordet "mängd" förekommer redan hos B.). För läran om talen och de reella funktionerna betyder B:s oändlighetsanalys i frågor ss. gränsövergång, konvergens och kontinuitet en viktig och först av en senare tid uppskattad insats. Först genom K. Weierstrass' banbrytande revision av analysens grundprinciper skulle en motsvarande kritiskt skärpt inställning komma till allmänt erkännande. Särsk. anmärkningsvärd är B:s kritik av kontinuitetsbegreppet. Medan ännu hos Gauss, Abel och Dirichlet ingen antydan finnes, att den gamla föreställningen om den kontinuerliga kurvan såsom i allm. (d.v.s. frånsett i undantagspunkter) ägande bestämd tangent, skulle vara felaktig, har B. redan 30 år före Weierstrass' berömda motexempel påvisat existensen av kontinuerliga och i varje punkt icke deriverbara funktioner (jfr Kontinuitet och Differentialkalkyl). — Bland B:s arbeten märkas "Wissenschaftslehre" (4 bd, 1837; ny uppl. 1914 ff.), "Athanasia, oder Gründe für die Unsterblichkeit der Seele" (1827) samt en självbiografi (2 Aufl. 1875). — Litt.: H. Bergmann, "Das philosophische Werk B:s" (1909); A. Nyman, "Psykologism mot logism" (1917); H. Fels, "B. B." (1929). *N.; Z.*

Bom (antagl. urspr. ljudhärmande), skott, slag el. kast, som icke råkar målet.

Bom, stång. 1) Som senare led i svenska familjenamn, t.ex. Granbom, är b. samma ord som det från lty. lånade *bom*, stång o.d., vilket även ingår i t.ex. *bomull, buxbom, sävenbom* och är etymol. identiskt med ty. *Baum*, träd. I anslutning till dylika namn (kanske närmast med tanke på den av Leopold förlöjligade poeten P. U. Enbom) bildade Kellgren sitt Dumbom.

2) *Gymn.*, redskap, som användes vid hävrörelser, hopp, balansgång m.m. B. utgöres av en 5—6 m lång, 15—20 cm hög, kantställd planka med avrundad ovansida och 6—7 cm bred, platt undersida. B. är vanl. höj- och sänkbar samt löper då (med el. utan motvikter) i lodräta ränner, som ant. äro fastsatta å en vägg el. äro

Hopkoppling av stockar medelst bomsmiden (t.v.) och bommar i Ljungan för att leda timmer.
Ur "STF:s årsskrift" 1939.

infällda i fristående (nedfällbara el. förskjutbara) bomstolpar. Jfr Gymnastikredskap.

3) *Järnvägstekn.* Vägbom, stängningsanordning vid vägs el. gatas korsning i plan med järnväg el. spårväg. B. sköts för hand el. mekaniskt från plats invid övergången el. från ställverk. Den förses med lykta, som med rött el. vitt ljus anger, om vägen är stängd el. öppen för trafik över spåret.

4) *Sjöv.*, en trä- el. järnkonstruktion, använd dels för segelföringen, ss. mesanbom, till vilken mesanseglet skotas, storsegelbom (storbom), klyvarbom, jagarbom, till vilka segel med motsvarande namn fästas, dels för andra ändamål, ss. båtbom, surrad till och mellan en livbåts dävertar för att stötta båten i sjögång, hissbom, lastbom, fästad till mast el. påle ombord för lastning och lossning, o.s.v. — Bomdirk är ett tåg, varmed yttre ändan av en till mast fästad b. uppbäres. — Bomsegel är ett snedsegel, fästat el. skotat till en b. — Bomskot är ett tåg, varmed läget sidvägen av en till mast fästad b. regleras.

5) *Skogsbr.*, med koppel av olika slag, bomsmiden, förbundna stockar, som utläggas i en flottled dels för att leda timret i leden och skydda stränder och anläggningar, ledbom el. läns, dels för att instänga ett timmerparti och hindra det från att komma i drift el. för att möjliggöra dess bogsering t.ex. över en sjö, ringbom. Jfr Flottning och Flottledsbyggnader.

6) *Textil.*, se Vävstol.

7) *Vapentekn.*, se Räffla.

Boma, stad i Belgiska Kongo, vid Kongoflodens n. strand c:a 100 km från mynningen; 7,715 inv. (1939). B. är utgångspunkt för järnväg till Tshela i n. samt är näst Matadi koloniens viktigaste hamn, tillgänglig för de största fartyg. Flygförbindelse med Elisabethville. B. var till 1923 koloniens huvudstad.

Boman, Pehr Conrad, tonsättare och musikskriftställare (1804—61). B., som i sin dagliga gärning var tulltjänsteman, skrev bl.a. en rad sånger till texter av Tegnér och Stagnelius m.fl. och utgav populära samlingar med folkmusik. Han var livligt musikhistoriskt intresserad, höll ett par föreläsningar i Musikaliska akad. och publicerade ett antal betydelsefulla uppsatser med ämnen från den svenska musikhistorien, t.ex. "En blick på tonkonsten i Sverige" (i "Ny tidn. för musik", 1857).

Boman, Erik Arvid, präst (f. 2/6 1878), teol. kand. i Uppsala 1904, 1911 svensk pastor i Johannesburg, Sydafrika, 1914 i Köpenhamn, 1916 legationspredikant, 1917 kyrkoherde vid Gustafskyrkan där; e.o. hovpredikant 1938, verksam för svenskhetens bevarande i utlandet. Han utgav 1936 "Till Gustafskyrkans 25-årsjubileum".

Boman, Ester Katarina, reformpedagog (f. 26/4 1879), grundade 1909 Tyringe helpension för flickor, Hindås, och var dess rektor, tills skolan nedlades 1936; särskilt tillkallad sakkunnig hos 1918 års skolkommission och 1927 års skolsakkunniga. 1939—43 var B. pedagogisk konsulent vid Stockholms barnavårdsnämnd samt har undervisat i barnpsykologi vid skolor och skyddshem för unga flickor. B. har framgångsrikt verkat för omläggning av skolans inre arbete efter moderna metoder. I sin skola genomförde hon koncentrationsläsning och sovring av lärostoffet till förmån för kunskaper om nutida förhållanden samt främjade lärjungarnas självverksamhet, bl.a. genom individualisering av undervisningen, grupparbete och självstyrelse. Åt praktiskt arbete gavs stort utrymme särsk. under övergångsåldern, och vid ett särskilt småbarnshem fingo de äldre eleverna dels göra iakttagelser, dels vara praktiskt behjälpliga med barnens skötsel. Härmed avsåg B. att hos lärjungarna väcka intresse för psykologiska frågor rörande småbarns fostran och att

lägga grunden till en föräldrauppfostran. I det internationella arbetet för "ny uppfostran" inom New Education Fellowship har B. tagit livlig del genom föredrag, utställningar och film. I "Uppfostran genom undervisning" (1932) har B. lagt fram mångåriga erfarenheter av sitt undervisningssystem, som utgjorde ett originellt inslag i svenskt skolväsen. *H.Sd.*

Bomans flickor, skämtsamt om spelkorten, t.ex. "ta en dans med B.", efter A. Bomans spelkortsfabrik i Stockholm (1830—40-talen).

Bomansson, Karl August, finländsk historiker (1827—1906), fil. mag. 1853, fil. dr 1859, doc. i historia 1862, arkivarie vid senatsarkivet s.å., efter arkivets ombildning till Finlands statsarkiv statsarkivarie 1870—83. Vid sidan av B:s forskarverksamhet, som främst gällde Finlands förhållanden under 1500-talet (docentavh. "Hertig Johan och hans tid", 1862, m.m.) och Ålands historia, bör särsk. framhävas hans insats som skapare av Finlands centralarkiv, det nuv. Riksarkivet i Helsingfors, vars viktigaste serier han varit med om att ordna redan som ung magister och vars allsidiga utveckling han främjade med kraft och skicklighet. En svår ögonsjukdom, som ändades med blindhet, avbröt i förtid hans arkivmannabana. *R.R.*

Bomare'a, släkte av fam. narcissväxter, hemmahörande i Sydamerika och Mexico och närmast besläktat med *Alstroeme'ria* men avvikande från detta släkte bl.a. genom slingrande stammar. Blommorna äro vanl. flerfärgade. Den vackraste i växthus odlade arten anses vara *B. Car'deri.*

Bomarsund, förutvarande rysk fästning på Åland, å huvudöns ö. sida. Huvudverket låg vid smalaste delen av sundet mellan nämnda ö och Prästön, smärre verk flankerade sundets n. inlopp. — Föga motståndskraftigt, framför allt på gr. av den svaga landfronten, blev B. under Krimkriget 1854 anfallet av en engelsk-fransk eskader med en landstigningskår, utgörande huvudsakl. två franska brigader samt art. under befäl av general Baraguay-d'Hilliers. Trupperna landsattes 10 km s.v. om B. och framskötos mot fästningens ryggsida. Efter 8 dagars beskjutning kapitulerade B. Besättningen, 2,400 man, gick i fångenskap; fästningsverken jämnades med marken. *T.Hm.*

Bomb (av grek. *bombos,* dovt ljud), urspr. en ihålig, sfärisk (artilleri-) projektil med sprängladdning och tändmedel. B. lär leda sitt ursprung från Malatesta, furste av Rimini (1433). Mindre b. (hand-b.) kastades för hand, större utskötos ur slätborrade pjäser (b.-kanoner, b.-mörsare). Numera ha handgranaterna efterträtt hand-b., liksom de moderna granatkastarna äro en utveckling av b.-kanoner och b.-mörsare. Moderna b., flygbomber*, benämnas allt efter den avsedda verkan min-, spräng-, pansar-, brand- och gas-b. Se även Atombomb och Bombfällning. *R.Sbg.*

Bomba [båm'-] (ital., bomb). Kung Bomba kallades Ferdinand II av Bägge Sicilierna, efter det att han 1848 genom bombardemang kuvat den revolutionära rörelsen i Neapel och Messina.

Bombaca'ceae, växtfam. av ordn. *Malva'les,* omfattar 22 släkten med o. 140 arter, utbredda inom hela det tropiska bältet, dock mest i Amerika; höga, kraftiga träd, vilkas stam stundom är flasklikt uppsvälld, undantagsvis buskar, med hela el. fingrade blad och för det mesta ensamma, vanl. mycket stora, ofta vackert färgade blommor. De mest kände släktena äro *Adanso'nia* (apbrödträd), *Bombax, Cēiba, Chori'sia* (barrigudaträd), *Du'rio* och *Ochro'ma.*

Bombage [båmba'ž, sv. utt. båmba'ʃ], (fra., böjning), kupighet hos yta; å konservdosor utbuktning av väggarna på gr. av gasutveckling. Jfr Bombering.

Bombard' (ital. *bombardo,* fra. *bombarde,* ty. *Bomhart, Pommer*), numera föråldrat träblåsinstrument, skalmejornas basinstrument, byggdes i olika storlekar: som alt-, tenor-, bassett-, bas- och kontrabasinstrument. Den tidigare härskande åsikten, att fagotten utvecklats ur b., anses numera vara utan grund. Se fig. — På orgeln är b. en tungstämma på 16 el. 32 fot med stark ton; den orgelstämma, fransmännen kalla *bombarde,* motsvarar vårt basunregister.

Bombard.

Bombard' (fra. *bombarde*), o. 1450 i Frankrike införd benämning på de grövsta artilleripjäserna, kastpjäser med korta lopp, avsedda för kastning av stenkulor.

Bombardemang (fra. *bombardement*), beskjutning, se Bombardera och Bombardering.

Bombarde'ra (fra., *bombarder*), beskjuta; överösa, överhopa. *Krigsv.*, se Bombardering.

Bombarde'rbagge, skjutbagge, *Brachy'nus crep'itans,* skalbagge av fam. jordlöpare. B. är roströd med mörkblå täckvingar. Den lever under stenar. Dess namn härleder sig av att skalbaggen, när den oroas, från körtlar invid analöppningen utsprutar en brännande vätska, som med ett tydligt ljud exploderar under ångbildning.

Bombarderbagge.

Bombarde'ring, bombardemang, tidigare bruklig benämning för kraftig artilleribeskjutning, använd som särskild anfallsform el. som förberedelse till andra anfallssätt mot en fästning. B. från flygplan el. med robotbomber brukar benämnas bombning (jfr Bombfällning och Luftkrig). · Enl. på fredskonferensen i Haag 1907 mellan flertalet makter avslutade konventioner rörande internationella folkrättsliga regler skulle b. av städer, hamnar, byar o.s.v., som ej försvarades, vara förbjuden. Då i detta förbud ej var inbegripet land- och sjömilitära anläggningar, förråd av vapen, verkstäder och inrättningar användbara för arméns och marinens behov m.m., för-

Bombardon.

lorade redan under 1:a världskriget konventionerna nästan fullständigt sin betydelse. *[A.W.G.]S.Bn.*

Bombardon [båmbardån'] (fra.), ett till de djupare bygelhornen hörande bleckblåsinstrument i *Ess* (även i *F*, se Transponerande instrument); omfång: *Ess*^{1}—*b* (*c*^{1}). Jfr Baryton.

Bombasin [båmbazän'] (fra.), bombasäng', äldre benämning på tyger, som använts till kvinnokläder, särsk. i svart till högtids- och sorgkläder, ofta till foder samt som möbeltyg. B. var möjl. från början ett kyprat siden men har förekommit även i silke med inslag av ylle el. bomull, ävensåvida i hel- och halvylle.

Bombast' (eng. *bombast*, urspr. bomull; med syftning på bomullens el. bomullsvaddens svällande form), bombasm', svulstigt, högtravande uttrycksätt. — Adj.: bombas'tisk.

Bombax, silkesbomullsträd, släkte av fam. *Bombaca'ceae* med o. 50 arter i tropikerna, särsk. i Amerika, vanl. höga träd med stundom flasklikt uppsvälld stam, sällan buskar. Deras läderartade el. förvedade kapselfruktvägg sönderfaller vid mognaden i 5 valvler, som på insidan bära en vit, sidenartad hårbeklädnad, i vilken fröna ligga. Av *B. Cēiba* (*B. malaba'ricum*), indiskt dunträd, från Sydasiens urskogar, och åtskilliga andra arter insamlas dessa hår och gå i handeln under namn av sidenbomull el. indiskt växtdun, som användes till stoppning i madrasser och kuddar m.m. men som på gr. av sin sprödhet är mindre lämplig till spånad. *A.Ve.*

Bombay [båmbē'i]. 1) Provins (till 1937 presidentskap, som även omfattade Sind) i Brittiska Indien, omfattande delar av v. Främre Indien mellan Aravallibergens sydända i n. och ung. 14° n.br.; 197,987 km^2, 20,85 mill. inv. (1941, 105 inv. pr km^2); i uppgifterna ingå ej de många inhemska stater, som inneslutas av B. Prov. är sammanfogad av högst olikartade landskap, i n. Gujarat, söderut Konkans kustslätt nedanför V. Ghats' randberg samt därinnanför Dekkans högplatå (jfr Indien). 17 % av arealen täckes av skog, i sht uppåt randbergen. 69 % äro odlade, och huvudnäringen är jordbruk, som sysselsätter ung. $^2/_3$ av befolkningen. Främst odlas ris och vete samt hirs. B. är Indiens största bomullsproducent och svarar för huvudparten av dess bomullsexport; den mesta bomullen odlas ö. och n. om Cambayviken. 2,537 km^2 äro konstbevattnade (1941), särsk. inom Dekkan. Järnvägsnätet omfattar 4,055 km. 1940 sysselsatte industrien 480,600 arbetare, fördelade på 3,318 fabriker. Helt dominerande är textil- och framför allt bomullsindustrien (138,100 vävstolar) med huvudcentra i B.2) och Ahmadabad. B. är fattigt på mineral, och kol saknas; salt utvinnes vid kusten. Befolkningen är till största delen hinduistiska maratter, de allmännaste språken marathi, gujarati och kanaresiska. Tätast bebodda äro kusttrakterna, särsk. kring och s. om Ahmadabad. De viktigaste städerna äro B.2), Ahmadabad, Poona och Sholapur. *P.*

2) Huvudstad i B.1) på 19° n.br., näst Calcutta Indiens största stad; 1,489,883 inv. (1941), till största delen hinduer men därjämte muhammedaner, kristna och parser, av vilka de sistn., c:a 60,000, spela anmärkningsvärt stor roll inom näringslivet. Staden, som är en av Indiens vackraste, ligger på sydspetsen av den 17 km långa Bombayön (55 km^2), som över ön Salsette* har förbindelse med fastlandet. — Bombayön, av portugiserna kallad Maimbi, avträddes 1534 av fursten av Gujarat till Portugal, som innehade den till 1661. Vid infantinnan Katarinas giftermål med den engelske konungen Karl II tillföll den England som en del av hennes hemgift. Det engelska besittningstagandet ägde rum 1665, och 1668 överläts B. åt engelska ostindiska kompaniet. Staden hade då endast c:a 10,000 inv. Under G. Aungiers styrelse (1669—77) lades grunden till det moderna B. Under dessa år ökades folkmängden till 60,000; 1780 var den 113,000, 1838 236,000 och 1891 821,000. Denna gigantiska utveckling har främjats genom tillkomsten av järnvägar (den första 1853), bomullsfabriker (sedan 1854) och Suezkanalens öppnande. Ett tillfälligt avbräck led B. genom missväxt och epidemier under 1890-talet och början av 1900-talet. I böldpest dogo sålunda 1896—1900 ej mindre än 138,930 personer. Omfattande strejker och elakartade revolter ha under de senaste decennierna flera gånger ägt rum i B. (bl.a. i febr. 1946).

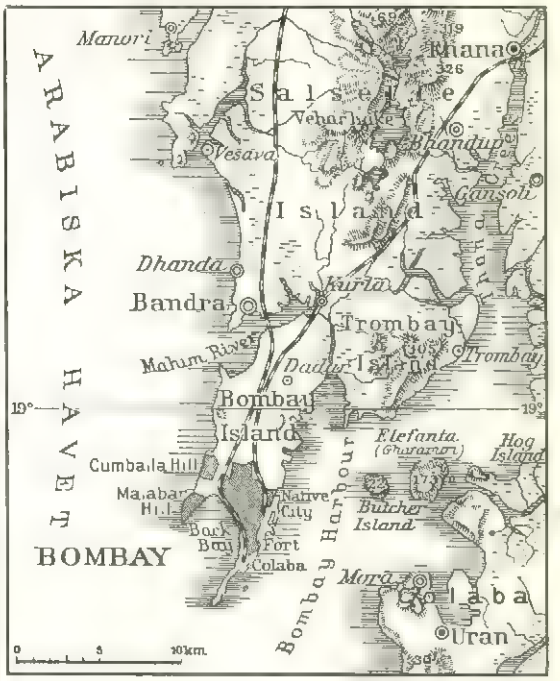

Från Bombayön skjuta två smala halvöar ut mot s.v., skilda av den grunda Back Bay. Vid basen av den ö. ligger Fort, den gamla stadskärnan, vars centrum är den stora, runda platsen Elphinstone Circle. V. därom ligger den ganska oansenliga S:t Thomaskatedralen, stadens huvudkyrka, grundad 1718; i ö. ligger stadshuset, som bl.a. inrymmer ett stort bibl., samt därintill myntverket, tullhuset och det gamla kastellet, nu arsenal. Närmast utanför Fort i n. ligger huvudbangården, Victoria Terminus, en ståtlig byggnad i venetiansk gotik från 1888 -97, vilken med sin

Bombay. *1* stadsport vid hamnen, *2* centralstationen, Victoria Terminus, *3* och *4* gatuscener (brunn och oxkärror).

450 m långa västfasad illustrerar B:s betydelse som den viktigaste inkörsporten till Brittiska Indien. Bland dess storstäder är B. utan tvivel den mest europeiserade. Längs v. sidan av Fort med vackra planteringar ligga en mängd praktfulla offentliga och privata byggnader, regerings- och justitiepalats, banker, hotell, bibl. och univ., det sistn. grundat 1857. Mestadels uppförda i engelsk el. venetiansk-orientalisk gotik skapa de tillsammans en sällsynt storslagen stadsbild. Halvöns smala, sydligaste del, Colaba, upptages bl. a. av militära anläggningar. Längst ute ligger ett astronomiskt observatorium. Innanför Back Bay utbreder sig den vidsträckta infödingsstaden, Native City, med ett oerhört brokigt folkliv, basarer och tempel. I likhet med flera andra indiska storstäder företer B. de grellaste kontraster mellan rikedom och armod. De n. förorterna, Byculla, Mazagon, Parel o.a., äro säte för industrien. Den bergiga v. halvön, Malabar Hill, med storslagna utsiktspunkter är till större del ett exklusivt villaområde för rika indier och européer. Här ligga parsernas begravningsplats med 5 "tystnadens torn" (jfr Dakhma) och en berömd brahmahelgedom, Walkeshwar, vars grundläggning går tillbaka till 800-talet. Längst ute på udden ligger guvernörspalatset. — En olägenhet för stadens fortsatta tillväxt är bristen på utrymme; en plan av 1920 att genom utfyllnad av ung. halva Back Bay skaffa nya tomtområden har måst betydligt modifieras. Stadens vattenförsörjning sker genom en 88 km lång ledning från en sjö i n.

B:s hamn hör till de bästa i världen, med rymlig och välskyddad redd, Bombay Harbour, ö. om staden; bland öarna märkes Elefanta*. B. har dragit stor fördel av att vara den indiska storhamn, som ligger närmast Europa, men i fråga om utrikeshandel, där B. förr överträffade Calcutta, är ordningsföljden nu den omvända. Hamnanläggningarna, utmed stadens ö. sida, utvidgades betydligt 1905–14, och de största fartyg, som kunna passera Suezkanalen, kunna också anlöpa B. Staden är tillika Brittiska Indiens främsta örlogshamn, med arsenaler, dockor, varvsanläggningar och starka befästningar. Till stadens rika bakland höra de väldiga bomullsdistrikt, som gjort B. till ett av världens största bomullsindustricentra. Här finnas i ett 80-tal fabriker 65,177 vävstolar (1940) och 3,8 mill. spindlar; därtill komma några ylle- och sidenväverier. Industrien förses med kraft från stora elverk inom de nederbördsrika V. Ghats. De största exportartiklarna äro råbomull (ung. hälften av hela Indiens)

och bomullsfrö, bomullstyger och -garn, vete, sesamfrö, opium, kaffe, peppar, elfenben och kautschuk. Främst importeras bomulls- och ylleva-ror, metaller, maskiner, järnvägsmateriel och petroleum. *P.*

Bombelles [båmbäll'], urspr. portugisisk släkt, som överflyttade till Frankrike och Österrike. Marc Marie de B., markis, diplomat och kyrkoman (1744—1822), användes i flera viktiga diplomatiska uppdrag av Ludvig XVI. Han var motståndare till den franska revolutionen och skrev "La France avant et depuis la révolution" (1799). 1819 blev han biskop i Amiens. Av hans tre söner i österrikisk tjänst blev Carl Renatus von B. (1785—1856) chef för hovet hos exkejsarinnan Marie-Louise av Frankrike, med vilken han o. 1830 ingick morganatiskt giftermål. *Th.*

Bombe'ring (jfr Bombage) av väg, järnväg, en välvning av vägbanan, resp. underbyggnaden till underlättande av regnvattnets avrinnande. Jfr Dosering.

Bombfast, se Bombsäkert.

Bombflygplan, se Flygplan och Luftkrig.

Bombfritt, se Bombsäkert.

Bombfällning, fällandet av bomber från flygplan. Bomberna placeras i särskilda upphängningsanordningar (bombställ) i flygkroppen (vanligast) el. under vingarna. De frigöras medelst en ögonblickligen verkande utlösningsanordning (elektrisk el. mekanisk) och kunna fällas ant. en i sänder, i serie el. alla på en gång. B. utföres på något av följ. sätt: högbombfällning, fällning under planflykt från 500 m höjd el. däröver; lågbombfällning, fällning under planflykt från lägre höjd än 500 m; störtbombfällning, fällning under dykning med dykvinkel 45° el. däröver; dykbombfällning, fällning under dykning med mindre dykvinkel än 45°. Tidpunkten för fällningen bestämmes medelst bombsiktet*, vilket instrument jämte tillhörande tabeller ger de för träffsäkerhet nödvändiga värdena, ss. egen fart i förh. till marken, bombens falltid från innehavd höjd m.m. Jfr Luftkrig. *F.Az.*

Bombina'tor, groddjurssläkte, se Klockgroda.

Bombkanon, bombmörsare, föregångare till moderna granatkastare (jfr Bomb). Den senaste egentliga b. konstruerades strax efter rysk-japanska kriget av Krupp: kaliber 5,3 cm, bombvikt 85 kg, skottvidd 300 m, pjäsvikt 480 kg.

Bombkits, *sjökrigsv.*, se Bombskepp.

Bombmurkling, art av svampsläktet *Bulga'ria**.

Bombmörsare, se Bombkanon.

Bombning, se Bombardering.

Bombo [båm'bå], nordamerikanskt kryddbrännvin av rom, muskot och socker.

Bombois [båmboa'], Camille, fransk målare (f. 1883), började att måla som autodidakt, medan han arbetade i olika yrken, och har först efter 1923 helt ägnat sig åt konsten. Han har en naiv omedelbarhet i sitt berättande om livet på gator och torg, som är nära besläktad med Rousseau le Douanier, men han var från början obekant med dennes måleri. Han har också målat cirkus- och marknadsscener samt aktstudier, allt med samma primitiva robusthet och en naiv och klumpig charm. Särsk. när han fina effekter genom att överdriva proportionsförhållandet mellan människor och byggnader. Färgen har en distinkt klarhet, teckningens detaljering är omsorgsfullt genomförd. *A.*

Bombsikte, instrument, med vars hjälp man erhåller den punkt i rymden, där bomberna skola utlösas vid bombfällning* för att få träff i målet. Alltefter fällningssättet indelas b. i hög-, låg-, stört- och dyk-b. Till konstruktionen äro b. mekaniska, optiska el. helt elektriska. På äldre b. inställas erforderliga värden, ss. egen hastighet, flyghöjd, vindens styrka och riktning, av bombfällaren, medan på modernare b. dessa element automatiskt bestämmas av b. och utlösningen av bomberna sker automatiskt. Helt elektriska b. medge fällning utan optisk sikt, således även under mörker och genom molntäcken. De grunda sig i regel ant. på ekoradio, i vilket fall man erhåller en bild av målet på ett katodstrålerör, el. på hyperbelnavigering*, då flygplanet med hjälp av två markradiostationer kan navigera sig fram till den punkt, där bomberna skola fällas. *F.-Is.*

Bombskepp el. bombkits, krigsfartyg, huvudsakl. under 1700-talet, bestyckat med mörsare för kastning av bomber. I svenska skärgårdsflottan vanligast använda b. kallades mörsarfartyg, vilka förde en 56-pundig mörsare.

Bombsäkert, bombfast el. bombfritt, förr om skyddsrum* o.d., som lämnade skydd mot fullträffar från 21 cm och tyngre art., ävensom flygbomber. Se Fullträffsäkert.

Bombus, stekelsläkte, se Humlor.

Bom'byces, se Spinnarfjärilar.

Bombyc'idae, fjärilfam., se Silkesfjärilar.

Bombycill'a, släkte av fågelfam. sidensvansar*.

Bombyli'idae, insektfamilj, se Svävflugor.

Bombyx, fjärilsläkte, se Silkesfjärilar.

Bomholt, Laurits Julius, dansk politiker, skolman, publicist och författare (f. 1896). B., som växte upp i ett socialdemokratiskt arbetarhem i Silkeborg, blev student 1915, cand. theol. 1921, studerade på en utländsk resa arbetarhögskolor i Tyskland och Schweiz, var 1921—22 lärare vid Askovs folkhögsk., blev 1922 lärare vid Esbjergs Arbejderhøjskole, var 1924—29 rektor; medarbetare i "Vestjyllands Social-Demokrat" 1922. Som folkhögskolrektor inriktade han kraftigt eleverna på studiet av ekonomiska och sociala företeelser, han belyste historien och diktningen ur sociologisk synpunkt och införde efter svenskt mönster studiecirkelmetoden. Han verkade även inom det danska socialdemokratiska ungdomsförbundet; 1924—30 redigerade han dess organ "Röd Ungdom". 1929 blev han folketingsman, 1931—45 var han litterär medarbetare i "Social-Demokraten", 1934 medl. av Radioraadet, 1937 av dess Programudvalg, 1940 ordf. i Radioraadet, 1945 talman i

Folketinget. B. har utg. "Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage" (1930), "Arbejderkultur" (1932), "Moderne Skribenter" (1933), "Togter" (1935), reseskildringar, "Harald Bergstedt" (1938), "Den danske Folkeskole" (s.å.), "Længsel" (1944), en roman, "Nordiske Profiler" (1945) och "Kulturprobleme" (s.å.). *E.*

Bomhus, stadsdel i Gävle*.

Bommersviks förbundsskola i Turinge sn, Stockholms län, postadress Järna, äges av Socialdemokratiska ungdomsförbundet och förvaltas av en stiftelse, bestående av sju personer. Skolan började sin verksamhet 1937 och användes av olika politiska, fackliga och ideella organisationer inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen för kurser och konferenser av olika slag.

Bomolja (till lty. *bom,* träd), en sorts olivolja, dels en bättre, matolja el. sallatolja, dels en sämre, b. el. fabriksolja. Av b. finnas flera kvaliteter, t.ex. såpsjudarolja, som är grumlig, och maskinolja, som är klar.

Bompard [båŋpa'r], Louis Maurice, fransk diplomat och politiker (1854 1935), blev efter tjänstgöring på olika poster inom de franska kolonierna och utrikesministeriet 1903 ambassadör i Petersburg, där han verkade för att bevara den fransk-ryska och befrämja den rysk-engelska vänskapen, en uppgift, som väsentligen försvårades av Björkötraktaten 1905 och den engelsk-japanska alliansen av år 1906. En instruktion, som B. s.å. mottog från Paris, enl. vilken han skulle råda tsaren att söka försoning med duman, fullgjorde han ovilligt. Steget framkallade misstämning mot honom från ryska regeringens sida; denna växte, då B. uppehöll förbindelse med dumans ledande män, och han hemkallades på rysk begäran 1908. Under de kritiska åren 1909 14 var B. franskt sändebud i Konstantinopel och deltog i de många viktiga överläggningar, som ägde rum bl.a. i samband med balkankrigen. Under 1:a världskriget tjänstgjorde han i utrikesministeriet. 1920 blev han senator och var 1922—23 fransk delegat vid Lausanne-konferensen. Bland B:s skrifter märkes särsk. det intressanta, postumt utg. memoarverket "Mon ambassade en Russie 1903—08" (1937). *B.*

Bomsadel, gymnastikredskap av trä i form av en sadel med höga fram- och bakstycken (till grepp för händerna), vilken fastsättes på en bom för rörelser i handstödjande, för hopp m.m. Jfr Gymnastikredskap.

Bomstängsel, *sjöv.,* gemensam benämning på alla flytande anordningar av olika slag, som användas för att spärra sund och farleder och därigenom hindra fientliga lätta fartyg, ss. motortorpedbåtar och sprängbåtar, att inträngа. B. utföras av timmer- el. järnkonstruktioner och förses med järndobbar och wire-stängsel för att motstå forceringsförsök. B. användas ofta i kombination med ubåtsnät. — Ang. b. vid timmerflottning, se Bom 5).

Bomtrål, fiskredskap, se Trål.

Bomull (eg. trädull, till lty. *bom,* träd, och *wulle,* ull; ty. *Baumwolle,* eng. *cotton,* fra. *coton,* spa. *algodón,* till arab. *qutun*), den viktigaste av textilråvarorna, lämnar det såväl med hänsyn till kvantitet som värde mest betydelsefulla spånadsämne, som mänskligheten förbrukar. I Indien och andra av Asiens varma länder är b.-odlingen urgammal. Redan under Alexander den stores tid kommo b.-tyger därifrån till Europa men förblevo i jämförelse med ylle- och linnetyger av underordnad betydelse ända till mitten av 1700-talet. Massförbrukningen av b. börjar först med b.-odlingens väldiga uppsving i USA och uppfinnandet i England av viktiga maskiner för bearbetningen av b. (jfr Bomullsindustri). Trots den under 1900-talet tillkommande konkurrensen med konstfibrer och konstsiden har b. behållit sin ställning, då förbrukningen av textilvaror till följd av jordens befolkningstillväxt ständigt ökas och det minskade behovet av b. till beklädnadsindustrien uppväges av ökad förbrukning för tekniska ändamål.

B. (bomullsfibern) erhålles av hårbeklädnaden på fröna hos flera arter och varieteter av släktet bomullsväxter, *Gossyp'ium,* av fam. kattostväxter, bestående av o. 30 delvis kritiska arter, utbredda inom de tropiska och subtropiska områdena. Bomullsväxterna äro ett- el. fleråriga, 2—6 m höga, ört- el. buskartade växter med handflikade, sällan hela blad och i bladvecken sittande, stora blommor. Dessa äro vackra, vanl. gula, hos vissa arter vita el. röda, med stort ytterfoder. Frukten är en 3—5-rummig, valnötsstor kapsel, som innehåller talrika frön med långa, vanl. vita el. gulaktiga hår och dessutom med en kort ludd. Vid mognaden brister frukten, och håren välla ut och ge den utseendet av en snöboll. Håren (bomullsfibrerna, den egentliga b.), som till 91—95 % bestå av cellulosa, äro encelliga, ha en längd (den s.k. stapellängden) av 12—55 mm och en bredd av 0,012—0,045 mm och formen av ett platt, spiralvridet el. korkskruvliknande band. De bästa b.-sorterna ha en draghållfasthet av 39—42 kg

Blommande kvist och frukt av *upland*-bomull.

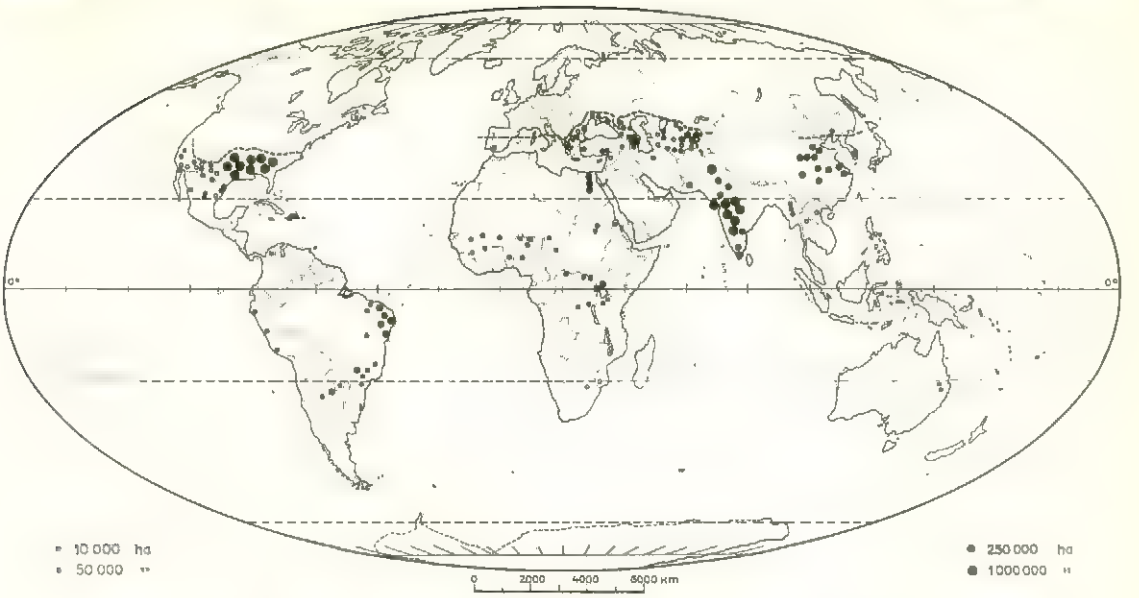

Bomullsodlingen 1934/35. Streckade linjer å kontinenterna — nordgräns för bomullsodling (c:a 180 frostfria dagar). Efter "World cotton production and trade", 1936.

pr mm², de medelgoda av 36,5 kg. Genom mercerisering kan hållfastheten ökas med nära 25 %. Fibern ändrar därvid utseende och får formen av en rund stav, samtidigt som glansen och färgbarheten ökas. De viktigaste varieteterna sammanföras av praktiska skäl i följande arter: 1) *G. arbor'eum*, vars ursprungliga vildformer äro okända men som trol. var den i Indien, Arabien och Afrika först odlade arten; 2) *G. herba'ceum*, trol. härstammande från Främre Asien, vitt utbredd i Asien, tidigare i Sydeuropa, lämnar kortstaplig, grovfibrig och gråvit b.; 3) *G. nanking*, känd endast som odlad form i Monsun- och Centralasien, Arabien och Östafrika, lämnar vita fibrer med dragning åt rödbrunt; 4) *G. purpura'scens*, som står *G. Taite'nse* mycket nära, förekommer endast som odlad i Östafrika, Sydasien, Sydamerika och på Söderhavsöarna; 5) *G. hirsu'tum*, som även anses vara en odlad form av *G. puncta'tum* och från vilken praktiskt taget alla amerikanska *upland-*, några mexikanska samt Indiens och Egyptens *dharwar-* och *hindi*-varieteter härstamma, kännetecknas av starka—medelstarka fibrer med en längd av 20—32 mm och lämnar huvudmassan av den i handeln förekommande b.; 6) *G. brasilie'nse*, vars hemland tidigare förmodades vara Brasilien men som funnits vildväxande i Afrika och som växer både vild och odlad i Monsunasien, Mellanamerika och Västindien; dess i allm. vita el. gulvita, mattglänsande, sidenartade, 25—38 mm långa fibrer tyckas ge den b., som är mest lämpad att uppblandas med ull; 7) *G. barbade'nse* lämnar den s.k. *sea island cotton*, vilket namn härrör av att den odlas särsk. på öarna utanför South Carolina och Georgia samt i Västindien. 1914—33 odlades den obetydligt, men sedan 1934 har odlingen återupptagits med framgång i s. Georgia och n. Florida. Arten lämnar vita, sidenglänsande, smidiga och långstapliga fibrer (38 –55 mm). Den egyptiska b. anses vanl. härstamma från *G. barbadense* men lär i vissa fall komma från hybrider med *G. brasiliense*. Ung. ²/₃ av den egyptiska b. kännetecknas av långstaplighet (26—42 mm), finhet och sidenglans samt vackra, cremefärgade -rödbruna nyanser; den bästa sorten kallas *sakellarides*, de mest använda *uppers* (från övre Nildalen) och *zagora* (från Nildeltat); 8) *G. peruvia'num* är inhemsk i de ekvatoriala delarna av peruanska Anderna och odlas i Syd- och Mellanamerika och andra b.-odlande områden.

De ur frön uppdragna plantorna, som behöva ung. två veckor för att gro, beskäras merendels, för att blomningen skall bli rikligare. Denna inträder efter 8—9 mån. Efter första skörden skäras plantorna av strax ovan marken och lämna sedan flera, fast mindre skördar, som dock kunna ökas genom gödsling. Skörden är den kostsammaste delen av bomullsodlingen, då fröna mogna på olika tider men äro lämpade för bearbetning för textila ändamål endast omedelbart efter det att kapseln öppnat sig. Kapslarna avplockas för hand, ehuru på senare tid även plockningsmaskiner börjat användas. Efter skörden befrias fibrerna från fröna i s.k. egrenermaskiner och pressas under hårt tryck till balar, som i olika länder få olika form och vikt. Balarnas nettovikt uppgår för amerikanska balar till 230 kg, för indiska till

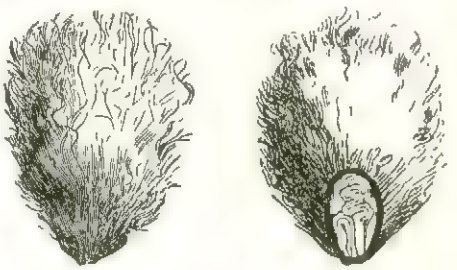

Helt (t.v.) och genomskuret bomullsfrö.

180 kg, för egyptiska till 340 kg, för balar från övriga stater till 135 kg. Som omräkningsenhet tjänar s.k. *equivalent bale* = 478 engelska skålpund (217 kg) netto. De vid egreneringen bortfallande fröna, skalrester o.s.v. utgöra c:a 2/3 av den skördade bomullsmängdens vikt. Ur avfallet utvinner man de ännu vid fröna fastsittande mycket korta fibrerna, *linters,* som användas för framställning av bl.a. konstsilke och bomullskrut. Ur fröna pressas bomullsfröolja, och återstoden kommer i handeln som kreatursfoder (se Foderkakor).

Bomullsodlingens geografiska utbredning är framför allt klimatiskt betingad. Under tillväxttiden fordrar bomullsplantan mycken fuktighet, under mognads- och skördetiden hög temp. och torka. De gynnsammaste förutsättningarna för bomullsodling erbjuda de varma områden, för vilka en utpräglad periodicitet mellan regn- och torrperioder är karakteristisk, d.v.s. de tropiska och subtropiska zonernas randområden samt monsun- och passadområdena. Det överväldigande flertalet bomullsplantager ligger mellan 20 och 40° n.br (jfr karta å föreg. sida). Till följd härav komma 85—90 % av världsproduktionen av b. på n. halvklotet och föres huvudmassan av b. ut i världsmarknaden under senare hälften av året. På motsv. breddgrader på s. halvklotet är växlingen mellan regn- och torrperioder sådan, att dessa områden icke ha särsk. stora utsikter som bomullsodlande länder. Avkastningen på s. halvklotet har visserligen stigit väsentligt sedan 1930, men den är dock ännu relativt liten. Världsproduktionen av b. uppgick 1925 –29 genomsnittligt pr år till 57,6 mill. dt, 1930—34 till 55,8 mill., 1938—40 till ung. 64 mill. och hade under 1940 (1940/41) stigit till ung. 67 mill. dt. Därav falla på USA ensamt 40 %, på Brittiska Indien och Burma ung. 16 %, på Sovjetunionen nära 12 %, på Brasilien c:a 8 % och på Egypten och Engelsk-egyptiska Sudan c:a 7 %. Huruvida Kinas bomullsproduktion kan uppskattas till något över 7 % av världsproduktionen är osäkert. De här uppräknade länderna äro de ojämförligt viktigaste bomullsproducenterna, som tillsammans lämna icke mindre än 9/10 av världsproduktionen.

Bomullsodlingen i F ö r e n t a s t a t e r n a, som 1925/26 nådde maximum och då omfattade c:a 17,2 mill. ha (= 100), har sedan 1929/30 ständigt avtagit och uppgick 1941/42 blott till c:a 9 mill. ha (= 52). Till följd av den ökade avkastningen pr ha har fiberproduktionen under samma tidsavsnitt dock endast gått tillbaka från 33,1 mill. dt (= 100) till 23,8 mill. dt (= 70). USA har dock förblivit landet med den största bomullsarealen, samlad i det s.k. *cotton belt,* som omfattar s.ö. Virginia, de ö. 3/4 av North Carolina, Georgia, n. Florida, Alabama, Mississippi, v. Tennesee, s.ö. Missouri, Arkansas, största delen av Louisiana, Oklahoma, Texas och s.ö. New Mexico. Kort före 2:a världskriget kommo från *the cotton belt* nära 2/3 av världens i handeln förekommande b., 94,5 % av USA:s hela produktion. Resten kom från s.v. Arizona och s. Kalifornien (jfr Förenta staterna). — I n d i e n s bomullsområden, som 1940/41 omfattade ung. 9,5 mill. ha, ligga företrädesvis på de s.k. regurjordarna i den mellersta, ö. om Bombay belägna delen av Dekkans högland och

Produktion av bomull och bomullsfrö 1940 (1940/41).

	Bomull		Bomullsfrö	
	1,000 dt	%	1,000 dt	%
Nord- och Mellanamerika:	*27,949*	*41,88*	*52,021*	*38,20*
Förenta staterna	27,245	40,77	50,760	37,30
Mexico	655	0,97	1,186	0,87
Övriga stater	49	0,08	75	0,06
Sydamerika:	*6,921*	*10,36*	*14,172*	*10,42*
Brasilien	5,469	8,18	11,500	8,46
Peru	830	1,24	1,370	1,01
Argentina	503	0,75	1,020	0,75
Övriga stater	119	0,18	282	0,20
Asien (utom Sovjetunionen):	*16,673*	*24,96*	*38,689*	*28,42*
Brittiska Indien	10,520	15,74	24,500	18,01
Kina	4,940	7,39	11,300	8,30
Persien	450	0,67	1,100	0,81
Korea	422	0,63	984	0,72
Burma	200	0,30	470	0,35
Övriga stater	141	0,22	335	0,25
Sovjetunionen:	*8,000*	*11,97*	*17,200*	*12,64*
Afrika:	*6,177*	*9,24*	*11,501*	*8,46*
Egypten	4,120	6,17	7,420	5,45
Uganda	664	1,00	1,500	1,10
Engelsk egyptiska Sudan	535	0,80	963	0,71
Belgiska Kongo	390	0,58	858	0,63
Franska ekvatorialafrika	180	0,27	414	0,30
Nigeria	133	0,20	270	0,20
Övriga stater	145	0,22	76	0,06
Europa (utom Sovjetunionen):	*1,114*	*1,67*	*2,488*	*1,83*
Turkiet	771	1,15	1,750	1,29
Grekland	169	0,25	394	0,29
Italien	106	0,16	185	0,13
Övriga stater	68	0,11	159	0,12
Australien och Oceanien:	—	—	—	—
Världsproduktion:	*66,834*	*100,0*	*136,071*	*100,0*

i Gujarat. Sedan mitten av 1930-talet odlas b. i betydande utsträckning även på de konstbevattnade områdena i Punjab (jfr Indien). — Kinas och Sovjetunionens produktion är större än Egyptens och Brasiliens, men dessa länder delta knappast i världshandeln. I K i n a finnas två odlingsområden, ett nordligt, huvudsakl. beläget inom Huang-ho-bassängen, och ett sydligt inom Yang-tsï-kiangs flodområde och i Sïchuans "röda bäcken". Därtill komma de nya bomullsområdena i s. Manchuriet och på Korea, där odlingen intensifierades under den japanska ockupationen, då i själva Japan icke finnas några bomullsodlingar. Bomullsodlingen i S o v j e t u n i o n e n koncentrerade sig redan under tsartiden huvudsakl. till Centralasien (Uzbekistan, Turkmenistan, Tadzjikistan), blott en liten bråkdel kom på Transkaukasien. Sedan början av 1900-talet har Sovjetunionens b.-areal mer än tredubblats (2,1 mill. ha 1940 mot 0,7 mill. ha 1913), varvid ung. 1/4 av arealen men blott c:a 1/10 av skörden kommer på Svarta havsområdet. Det största sammanhängande området ligger som förut i Centralasien, särsk. i Ferganadalen. Här ligga c:a 0,8 mill. ha av de bearbetade bomullsjordarna och c:a 0,5 mill. ha av de områden, som ytterligare genom konstbevattning äro möjliga att utnyttja. — Det land, som lämnar de finaste bomullsfibrerna, är E g y p t e n, som i Nildeltat och Nildalen äger världens bästa bomulls-

jord. På bekostnad av spannmålsodlingen och genom utvidgad konstbevattning ha engelsmännen alltmer ökat bomullsodlingen, så att den nu upptar nära 1/4 av den odlade arealen. På senare tid ha också Engelsk-egyptiska Sudan, Uganda och Belgiska Kongo fått större betydelse för den framtida utvecklingen av bomullsodlingen. — Detta gäller i ännu högre grad för Brasilien, där b. under senaste årtiondet utgjorde den näst viktigaste exportartikeln, under det att 1931–33 nästan hela skörden förbrukades inom landet. Brasiliens viktigaste odlingsområde, som har utomordentliga möjligheter att utvidgas, är kaffestaterna (jfr Brasilien), särsk. São Paulo, samt i n.ö. Maranhão, Pernambuco och Alagôas. — Bland andra sydamerikanska stater, som odla b., märkes Peru, där bomullsodlingen huvudsakl. bedrives i de s. kustdalarna. Argentina bedriver bomullsodling i prov. La Rioja och Paraná samt Catamarca, Salta och Santa Fé. Bäst lämpat för ändamålet är utan tvivel det glest befolkade Chaco-området, varför Argentinas framtida odlingsområde kommer att kunna sökas där. Bomullsodlingens framsteg i Sydamerikas torrområden liksom i Mexico äro nära förknippade med utvidgandet av konstbevattningen. — De australiska bomullsplantagerna på den subtropiska östkusten befinna sig ännu blott i begynnelsestadiet och äro utan betydelse för världsproduktionen. Detsamma gäller för de relativt små bomullsområdena i Medelhavsländerna, i Grekland, Bulgarien, Jugoslavien, Italien, Spanien och Atlasländerna.

Den i världsmarknaden förekommande b., *commercial cotton*, uppgår till c:a 30 mill. balar pr år. De viktigaste exportländerna för b. äro USA, Indien, Egypten och Brasilien. Bland de viktigaste importländerna kunna i främsta rummet nämnas, England, Frankrike och Italien, Spanien, Belgien och Canada samt före 2:a världskriget även Japan och Tyskland, Tjeckoslovakien och Polen.

De största bomullsmarknaderna i USA äro Galveston, Houston, New Orleans, Savannah, Mobile och New York. Sistn. stad är säte för den största amerikanska bomullsbörsen, bredvid vilken dock New Orleans' bomullsbörs alltmer vinner i betydelse. På senare tid har också Chicago fått en bomullsmarknad. Den indiska b. utskeppas huvudsakl. över Bombay, Egyptens mest betydande bomullsmarknad är Alexandria. Av de bomullsförbrukande länderna i Europa har England den största bomullsbörsen, i Liverpool, grundad 1871. De viktigaste europeiska importhamnarna jämte Liverpool äro Manchester, Le Havre, Antwerpen, Genua och före 2:a världskriget även Bremen, på vars börs ett flertal europeiska länder gjorde sina inköp.

Också bomullsfrö kommer i handeln till mycket ansenliga kvantiteter och värden (se tab. sp. 536). Man uppskattar den ur bomullsfrö för handeln utvunna oljan till 1,8 mill. t pr år och de efter pressningen återstående bomullsfrökakorna (se Foderkakor) till 0,4 mill. t. Då användningen av bomullsfröolja* från år till år blir större och mångsidigare, har det blivit nödvändigt att skapa en central marknad, där köp och försäljning av stora mängder bomullsfröprodukter lätt kunna genomföras. På varubörsen i New York finns en avd. för handel med bomullsfröolja och sedan 1925 en liknande avd. på bomullsbörsen i New Orleans. — Litt.: "World cotton production and trade" (i "Studies of the principal agricultural products on the world market", utg. av Internationella lantbruksinst. i Rom, 1, 1936; med litt.-anvisningar); A. Zischka, "Der Kampf um die Weltmacht Baumwolle" (1935; sv. övers. 1936; en populär historik över bomullsodlingen och bomullsindustrien; med litt.-anvisningar). *Edg.K.*

Bomullsfabrikantföreningen, se Svenska bomullsfabrikantföreningen.

Bomullsfrö, se Bomull, sp. 532 och 537.

Bomullsfröolja (eng. *cotton oil*, ty. *Baumwollensamenöl*, fra. *huile de coton*) erhålles ur bomullsfrö genom pressning. Den råa, pressade oljan är smutsgul, tjockflytande, smakar och luktar som linolja. Renad är den ljusgul, med nötsmak, stelnar vid 0—1° samt avsätter ofta rikligt med stearin. Den råa oljan användes till smörjolja, såpfabrikation och fernissberedning; den renade användes till matolja och till tvålfabrikation. Stearinet, som erhålles vid avkylning, brukas i margarinindustrien (bomullsstearin). Om återstoden av fröna efter oljans utpressning se Foderkakor. *Wk.*

Bomullsgarn. Ang. spinning av b, se Bomullsindustri. Vid tillverkning av inslagsgarn för vävning och vid trådfabrikation spolas garnet på spolar, men annat garn avspolas till härvor, indelade i pasmor el. hankar. Garnet numreras efter längd pr viktsenhet enl. olika system (se Garnmått). Utom vävgarn tillverkas stick- och virkgarn, sytråd och stoppgarn. Sy-, stick- och virktråd består av flera hoptvinnade garnändar. Sytråd är vanl. tretrådig och mycket hårt tvinnad. Varje rulle innehåller 150 el. 200 yards. Tvinningen sker i vått el. torrt tillstånd, varvid det våttvinnade garnet ger en hårdare och stelare tråd. Stoppgarn tvinnas icke alls. *I.*

Bomullsindustri omfattar tillverkning av bomullsgarn och -tyger. Råvaran, bomullen, som vid ankomsten till spinnerierna är hårt sammanpressad, uppluckras först och befrias från föroreningar, vilket sker i balbrytare, öppnare och rensmaskiner. I de sistn. grundlägges garnnumret, varför vikten av de från rensmaskinerna erhållna vaddarna noggrant kontrolleras. Därefter kardas bomullen, varvid alltför korta fibrer borttagas och de kvarvarande fibrernas parallelläggning påbörjas. Denna parallellisering fortsättes i sträckmaskiner och slubbar. I de förra, och vid höga fordringar även i de senare, ökar man det blivande garnets jämnhet genom sammanläggning av flera band med åtföljande sträckning. Sträckmaskinerna avlämna band av samma grovlek som de ingående, under det att den fortsatta bearbetningen i slubbarna resulterar i förgarn, som är finare för varje slubbpassage. Hur många sådana, som erfordras, beror på önskad finlek och kvalitet hos det färdiga garnet. Den sista sträckningen erhåller förgarnet i spinnmaskinerna, varvid det samtidigt bibringas för ändamålet lämplig snodd och sålunda övergår till färdigt bomullsgarn*. Om fordringarna på jämnhet och styrka äro särsk. stora, t.ex. för sytråd, underkastas bomullen efter kardningen även kamning, varvid ytterligare en mängd korta

Automatiska vävstolar. Manufaktur ab., Malmö.

fibrer borttagas. — Vävningen innebär, att längsgående trådar, varpen, bindas med tvärgående, väften el. inslaget. Vävens egenskaper bestämmas i första hand av trådtätheten i varp och väft, garnets finlek och beskaffenhet i övrigt samt bindningen, d.v.s. hur varp- och väfttrådarna korsa varandra. Varpen klistras i regel före vävningen i en dressmaskin för att bättre motstå nötningen i de mekaniska vävstolarna, som arbeta med en hastighet av 100—200 slag pr minut. Klistret borttages vanl. vid vävens beredning. De flesta bomullsvävstolarna i Sverige äro automatiska, d.v.s. växla automatiskt spole i skytteln samt stanna, om en varp- el. väfttråd brister. Efter vävningen går den mesta väven till beredningsverken, där de olika kvaliteterna underkastas en mängd olika processer, ss. blekning, mercerisering, färgning, tryckning, ruggning, skrynkelfribehandling, krympning, impregnering och olika slag av ytbehandling.

Bomullsfiberns styrka och spinnbarhet voro orsak till att en b. uppstod i bomullens hemland Indien för över 2,000 år sedan. Bomullsvarorna och b. spredo sig därifrån åt ö. och v., först till Kina och Medelhavsländerna och därefter till det övriga Europa, där en betydande b. fanns redan under 1500-talet (jfr Bomullstyger). I Nordamerika gav den under 1600-talet påbörjade bomullsodlingen upphov till en livskraftig industri. Uppfinningen av spinnmaskinerna och den mekaniska vävstolen i England i slutet av 1700-talet framkallade ett mäktigt uppsving inom b., främst i nämnda land, som tack vare försprånget i tekniskt avseende, riklig tillgång på billig arbetskraft och herravälde på haven lyckades bli världens största tillverkare och exportör av bomullsvaror. B. har härigenom blivit en av de mest betydande faktorerna i Englands näringsliv och har kommit att spela en betydande roll i detta lands social- och handelspolitik. Sålunda föranledde barnarbetet i b. den första arbetarskyddslagen (1833), och industriens exportintresse bidrog kraftigt till uppkomsten av den liberala och frihandelsvänliga riktningen inom den engelska politiken. Karakteristisk för den engelska b. är dess horisontella struktur med i förh. till varandra fristående spinnerier, väverier och beredningsverk, d.v.s. blekerier, färgerier och tryckerier. Storföretag ha uppkommit genom hopslagning av flera företag inom samma sektion, företrädesvis spinnerier, under det att den vertikala organisationen spinneri-väveri-beredningsverk är mindre vanlig. Förbindelsen mellan företag inom de olika sektionerna förmedlas av grossister. — I Nordamerika utvecklades b. under 1800-talet snabbt i nordstaterna, vilket i samband med den engelska bomullsvaruexporten bidrog att göra dessa stater protektionistiska och bragte dem i motsatsställning till de bomullsexporterande sydstaterna. Detta var jämte slaveriet på sydstaternas bomullsplantager en av huvudorsakerna till det nordamerikanska inbördeskriget. Sedan dess har en viss förskjutning av b. till sydstaterna ägt rum. USA:s b. är starkt vertikalt uppbyggd. Gynnade av en stor, väl tullskyddad marknad ha företagen kunnat i hög grad specialisera sig och rationalisera tillverkningsmetoderna. — Även i Ryssland utvecklades på ett tidigt stadium en omfattande b. i modern mening, och denna intog ända fram till de sista årtiondenas forcerade industrialisering en ledande plats inom landets industri. — Övriga europeiska länder med särsk. stor b. i förh. till näringslivet som helhet äro Polen, Schweiz och Tjeckoslovakien. — Mot slutet av 1800-talet spred sig den mekaniserade b. till Sydamerika (Brasilien) och Asien, främst Indien och Japan, som

i sin gamla sidenindustri hade en grund av traditioner att bygga på. B. utvecklades där hastigt och blev med sin moderna maskinutrustning, sina oerhört låga arbetslöner och sin för stordrift uppbyggda struktur en farlig konkurrent på världsmarknaden. England förlorade en väsentlig del av sin export och tvangs över på en protektionistisk handelspolitik. Under 2:a världskriget gick visserligen en stor del av den japanska produktionskapaciteten förlorad genom maskinernas förstöring, men å andra sidan väntas textilier bli en huvudingrediens i den nödvändiga tyska exporten, samtidigt som den indiska och brasilianska industrien moderniseras och utvidgas. Reorganiseringen av den tekniskt och organisatoriskt delvis föråldrade b. är därför ett av dagens stora problem i England.

Antal bomullsspindlar i världen 1913 och 1938.

Länder	1913		1938		
	Antal i 1,000 st	%	Antal i 1,000 st	%	Jämförelsetal (1913 = 100)
Storbritannien ..	55,653	39,0	38,897	26,4	69,9
USA	32,149	22,4	26,376	17,9	82,0
Japan	2,300	1,8	12,550	8,6	545,7
Tyskland	11,186	7,8	11,074	7,6	99,0
Sovjetunionen ..	7,668	5,3	10,030	7,0	143,8
Frankrike	7,400	5,2	9,794	6,7	132,4
Indien	6,084	4,2	9,731	6,6	159,8
Italien	4,600	3,2	5,350	3,6	116,3
Kina	1,000	0,7	4,300	2,9	430,0
Tjeckoslovakien .	(3,500)	(2,4)	3,330	2,3	95,1
Brasilien	1,200	0,8	2,725	1,8	227,1
Spanien	2,000	1,4	2,000	1,4	100,0
Belgien	1,492	1,0	1,986	1,3	133,1
Polen	1,322	0,9	1,748	1,2	132,2
Schweiz	1,398	1,0	1,241	0,8	88,8
Canada	855	0,6	1,137	0,7	133,0
Övriga länder ...	(3,642)	(2,5)	4,884	3,3	134,1
Hela världen ..	143,449	100,0	147,153	100,0	102,6

B. i Sverige härleder sig från 1800-talets början. 1805 anlades ett sedermera brunnet spinneri i Kullen nära Göteborg. Det första väveriet med mekaniskt drivna vävstolar anlades i Rydboholm 1834. Under de följ. decennierna anlades flera fabriker, av vilka flera sedan kraftigt utvecklats och i sig upptagit andra. Sålunda kunna nämnas Alingsås bomullsväfveri ab., Borås wäfveri ab., Gamlestadens fabrikers ab. och Mölnlycke väfveri ab. De svenska företagen äro övervägande vertikalt organiserade. Liksom i utlandet äro arbetarna övervägande kvinnliga. Tillverkningen omfattar praktiskt taget alla slags bomullsvaror, även sådana specialartiklar som sytråd (Mölnlycke) och fisknät (Gamlestaden), samt tillgodosåg före 2:a världskriget, trots hård utländsk konkurrens och svagt tullskydd, 80 à 85 % av landets hela behov. Antalet spindlar uppgick 1944 till 396,000, antalet vävstolar till 7,200 och arbetarantalet till 16,900. *Hj.*

Bomullskrut, högnitrerat cellulosanitrat, ett kraftigt brisant sprängämne. Som drivmedel, krut, blir det användbart först efter gelatinering med t.ex. eteralkohol el. nitroglycerin. B. ingår som aktiv beståndsdel i de flesta kemiska krut.

Bomullslärft, tyg av bomull, vävt i tuskaft, det vanligaste bomullstyget.

Bomullsrem, drivrem, vävd av bomull och impregnerad med fett. Jfr Balatarem och Gummirem.

Bomullsråtta, *Sig'modon hi'spidus,* en med hamstrarna besläktad art av fam. råttdjur, förekommer i sydstaternas kustområden i USA och utmärkes av att kindtändernas emaljslyngor på tuggytorna bilda ett *S*. B. är på översidan gulbrun med insprängda svarta hår, på undersidan vitaktig, hårfällen är lång, benen korta. Den uppehåller sig gärna i diken, dammar och häckar intill plantaget och gör stor skada på dessa.

Bomullsstearin, se Bomullsfröolja.

Bomullsträd, ullträd, art av släktet *Ceiba**.

Bomullstyger förekomma i snart sagt otaliga sorter, som kunna indelas efter flera olika grunder, vanl. dock efter vävningssättet. De kunna vara oblekta el. blekta, ofärgade el. färgade, i senare fallet färgade i stycke el. vävda av garn, färgat i samma el. olika färger, el. också försedda med på tyget tryckt mönster. Huvudgrupperna inom b. bruka räknas så: 1) släta lärftartade tyger av olika slag: a) täta: domestik, tvistlärft, kattun, kaliká, perkal, kretong (de senare vanl. med tryckt mönster), kambrik, kammarduk och batist, shirting, nanking o.s.v., b) glesa: organdin el. organdy, muslin, moll, lenong o.s.v., vilka ofta bruka vara enfärgat kulörta, ofta broscherade el. broderade; 2) gasartade tyger: gas, tarlatan, tyll, stramalj, kanfas o.s.v.; 3) kyprade tyger, därav många arter vävnad för hushållet i "fyrskaft", handdukar o.s.v.; 4) satinartade tyger: satin, mollskinn o.s.v.; 5) allehanda mönstrade tyger, där icke hänsyn strängt tages till de olika bindningarna, ss. damast, dräll, piké, matelassé o.s.v.; 6) sammetsartade vävnader (se Sammet). B. härstamma urspr. från Indien, varifrån även Kina till en början fick sina b., före 800—900-talen, då Kina i större utsträckning började odla bomull. Egypten och därmed Västerlandet fick kännedom om b. under senantik tid, och araberna spelade senare stor roll för b:s införande i Spanien och därpå det övriga Europa. I Italien började trol. b. vävas på 1400-talet med Venedig som centrum, varifrån tillverkningen av b. spridde sig till Schweiz och Sydtyskland, särsk. Zürich och Augsburg. Snart blevo även holländska och belgiska städer kända för utomordentliga b., liksom även Frankrike. Redan från medeltiden känna vi, särsk. i kyrkliga samlingar, rester av b.; i S:t Eriks skrin i Uppsala finnes ett litet prov på tidigt medeltida b. Till mera vanligt bruk kom emellertid ej b. förrän in på 1700-talet; maskinernas och industrialismens utveckling mot århundradets slut betydde b:s definitiva seger. Den demokratiska revolutionstidens enkla dräkter åstadkommo tills. med maskinerna ett stort uppsving för tillverkningen av b., varvid särsk. tunna vita tyger kommo på modet. Tidigare voro under hela 1700-talet tryckta b. (kattuner, kretonger, chints) av fransk, holländsk och framför allt engelsk tillverkning mycket på modet, särsk. i rumsinredningen (gardiner, tapeter, möbeltyger). *I.*

Bomullsvivel, *zool.*, art av släktet blomvivlar*.

Bomullsväxter, växtsläkte, se Bomull.

Bomärke, urspr. ägarmärke el. -tecken, i Norden känt från medeltiden. Sin största betydelse hade

Gruddbo bys bomärken (76 st), Dalarne.

b., innan skrivkonsten blev allmän. I nutiden användas b. endast i vissa dalasocknar. B. var förr vanligt i vapen och sigill och har därvid icke endast betecknat enskilda personer el. släkter utan även socknar och samhällen. Främst har b. använts på lös och fast egendom för att utmärka ägare, varvid det sedan landskapslagarnas tid alltid haft rättsligt skydd. I vissa socknar har en registrering av b. förekommit. Särsk. stor betydelse har b. haft inom byalagens olika räkenskapssystem av kavlar, stickor och klubbor. Främst har b. betecknat en släkt, boende på en viss gård. Det har ärvts med innehavet av gården men endast inom den egna släkten. Vid söncrnas utflyttningar till nyanläggningar har ofta använts huvudgårdens b., försett med något tillägg. Härigenom utgöra b. en värdefull hjälp vid utforskandet av byhistoria. Något intimare sammanhang mellan b. och magiska tecken el. runor har icke kunnat påvisas. På vissa håll förekommer namnbokstaven som b. Besläktade med b. äro stenhuggarmärken, kreatursmärken och timmermärken. — Litt.: C. G. Homeyer, "Haus- und Hofmarken" (1870); S. Erixon, "B. i en Västmanlandssocken" (i "Nordiskt folkminne. Studier tillägnade C. W. von Sydow", 1928); M. Rehnberg, "B." (i "Gruddbo på Sollerön. En byundersökning", 1938). *M.Rbg.*

Bon [båŋ] (fra.), god, bra.

Bon [båŋ] (fra., plur. *bons*), 1) skattkammarväxel (eg. *b. du trésor*); 2) kontrollmärke el. kvitto ("bong"), som t.ex. restaurangpersonal har att inlämna i kassan vid utförandet av beställning (jfr Bongmaskin).

Bon [båŋ] (jap.), en i Japan firad fest till de avlidnas ära med gravsmyckning m.m.

Bona (av lty. *bonen*, glätta), göra möbler, golv, korkmattor e.d. blanka genom ingnidning med bonvax. Den yta, som skall bonas, ingnides med bonvax och poleras med hjälp av tygtrasor, borstar el. elektriskt drivna bonapparater med roterande borstar, tills önskad effekt uppnåtts.

Bona, gods i Munsö sn i Uppland, beläget på nordligaste delen av Munsön i Mälaren, omfattar med underlydande i Adelsö sn 1,315 ha, därav 556 åker; taxeringsvärde 930,400 kr. B. tillhörde under medeltiden ärkebiskopsstolen, till vilken det donerades o. 1200 av konung Sverker, men blev kronogods vid reformationen. Sedan 1740 är det fideikommiss inom adl. ätten Giertta. Nuv. innehavare är frih. A. Giertta. — Namnet uppges vara lat. *bon'a*, egendom (se S. Ambrosiani m.fl., "Folkloristisk mosaik", i "Upplands fornminnesfören:s tidskr.", 4, 1898 -1902, sid. 21). Det skrevs 1540 Bona. *P.;Sl.*

Bona, Statens uppfostringsanstalt, 8 km från Medevi brunn, Östergötland, trädde i verksamhet 1905 och hade till ändamål att i överensstämmelse med lagen ang. verkställighet av domstols förordnande om tvångsuppfostran $^{17}/_{6}$ 1902 för uppfostran till gudsfruktan och arbetsduglighet intaga minderåriga av mankön i åldern 15—18 år, om vilka förordnats, att de skulle i st.f. att undergå straff insättas i allmän uppfostringsanstalt. Stadga av 1922 för anstalten föreskrev, att eleverna skulle för utbildning användas i jordbruk el. inövas i hantverk, ss. skrädderi, skomakeri, snickeri, måleri. Beslut har emellertid fattats, att B. skall förändras till en anstalt för asociala imbecilla män och att till tvångsuppfostran dömda ynglingar skola överföras till ungdomsvårdsskolor. — B. egendom omfattar c:a 1,150 ha, varav c:a 170 ha åker och 700 ha skog. — Namnet, som 1405 skrevs Budhena, är dunkelt. Senare leden är kanske urspr. *vin(i)*, betesmark. *[N.Lhl]H.Sd.;Sl.*

Bonac [bånakk'], Jean Louis d'Usson, markis de B., fransk diplomat (o. 1673—1738). Först militär ägnade sig B. snart åt diplomatien och skickades 1701 som sändebud till Karl XII för att söka vinna denne för Frankrike, vilket dock misslyckades. Sedermera ackrediterades B. även hos Stanislaus Leszczyński men återvände efter hans störtande till Frankrike. 1711—13 var B. sändebud i Spanien, 1716—24 i Turkiet, 1727—36 i Schweiz. B:s "Mémoire sur les affaires du Nord de 1700 à 1710" är tryckt i "Revue d'histoire diplomatique", 1888 89. *P.S.*

Bonad (fsv. *bonaþer*, isl. *búnaðer*, av *búa*, bereda, göra i ordning), benämning på alla slags textilier av varierande form, storlek och material, vilka användas som väggprydnad och icke äro inramade, ej heller tapetaktigt spända likformigt över ett helt rum. B. brukades i större utsträckning före tapetindustriens utveckling och har förekommit ända från forntiden och långt in i nyare tid för att täcka de nakna trä- el. stenväggarna i hemmen, i kyrkor, slott o.s.v., företrädesvis vid festligare tillfällen. — B. kallades även de på lärft el. papper målade allmogetapeterna i s. Sverige. — Jfr Vävda tapeter. *I.*

Bon'a Dea (lat., den goda gudinnan), binamn

för den fornromerska gudinnan Fauna (m.fl. kvinnliga gudomligheter), sedermera spec. benämning på en i Rom dyrkad läke- och fruktbarhetsgudinna (Damia) av grekiskt ursprung, till vars ära vestalerna och Roms förnämsta fruar årl. i början av dec. firade en nattlig fest i en konsuls el. pretors hus, varvid ingen varelse av hankön fick närvara.

Bon'a fid'e (lat.), i god tro, ärligt och redligt (motsats: *mal'a fide*). Begreppet b. spelar i både romersk och modern rätt en synnerligen viktig roll vid bedömande av en persons handlingar. *Bon'ae fid'ei nego'tia* voro, enl. romersk rätt, sådana rättshandlingar, som borde bedömas icke strängt efter bokstaven utan enl. vad rätt och billighet uppfattade som parternas förmodade vilja i dylik situation. *En bonae fidei possess'or* var den, som troskyldigt ansåg sig som rättmätig besittare av en sak; hans rätt till denna skyddades i mångahanda måtto. För modern rätt är begreppet b. av ännu större betydelse. Se härom God tro. *K.*

de Bonald [dø bånald'], Louis Gabriel Ambroise, vicomte de B., fransk politiker och socialfilosof (1754—1840). B. emigrerade 1791 och vistades de närmast följande åren i Tyskland, sysselsatt med politiskt författarskap. Under kejsardömets tid förvärvade han inflytande som ämbetsman och skriftställare, och efter restaurationen fick han stor politisk betydelse som en av ledarna för det reaktionära partiet. Han tillhörde deputeradekammaren 1815—22 och blev pär av Frankrike 1822. Efter julirevolutionen 1830 drog han sig tillbaka från det politiska livet. För sina åsikter har B. jämväl verkat som socialfilosof och skriftställare. I sin kunskapsteori utgår B. från uppfattningen av tänkandet som helt beroende av de givna språkliga uttrycksmedlen och av dessa senare som givna genom en gudomlig uppenbarelse. Härmed förenar B. en metafysisk teori, enl. vilken alla föremål bestämmas av de tre kategorierna orsak, medel och verkan. I teologiens värld motsvaras dessa begrepp av Gud, Kristus och människan, i familjen av husfadern, husmodern och barnet och i staten av furstemakten, ministären och undersåtarna. Den styrande makten vill och bör vara en, ministrarna handla och böra vara flera, ty viljan är med nödvändighet enkel och handlingen med nödvändighet sammansatt. Huvudarbeten: "Théorie du pouvoir politique et religieux" (1796), "Législation primitive" (1802, 2 éd. 1821). *G.A.*

Bonami'co, målare, se Buffalmacco.

Bonann'us Pisa'nus, Bonanno Pisano, italiensk bronsskulptör och arkitekt, verksam under 1100-talets sista årtionden företrädesvis i Pisa, där han anses ha delvis lett arbetet på domkyrkans kampanil, det s.k. lutande tornet; har enl. inskrift utfört bronsdörrarna i kyrkans sydportal 1180 samt liknande dörrar i domen i Monreale 1186, med bibliska scener i enkla, klara kompositioner men ännu otymplig figurbildning.

Bonannus Pisanus: Detalj av bronsdörrarna i domkyrkan i Pisa.

Bon'a offic'ia (lat., goda tjänster), se Intervention.

Bonaparte [bånapart'], från Korsika härstammande fransk dynasti. Urspr. italiensk skrev ätten sig först Buonaparte. Dess härstamning från medeltida, sedan 1100-talet kända italienska ätter med samma namn är icke bevisad men synes ej osannolik. — Litt.: A. Kleinschmidt, "Die Eltern und Geschwister Napoleon's I." (2 Aufl. 1886); F. Masson, "Napoléon et sa famille" (13 bd, 1897—1919); E. M. Oddie, "The Bonapartes in the new world" (1932).

1) Carlo B., Napoleon I:s fader, advokat i Ajaccio på Korsika (o. 1745—85), studerade juridik i Rom och Pisa, deltog först på Paolis sida i det korsikanska upproret men anslöt sig efter nederlaget vid Ponte Nuovo till fransmännen 1769 och blev därefter en av stödjepelarna för det franska partiet på Korsika. B. förstod att utnyttja denna sin ställning, blev 1778 deputerad för den korsikanska adeln i Versailles och 1781 medl. av Korsikas adelsråd. Men B. var en orolig ande, och hans ekonomiska

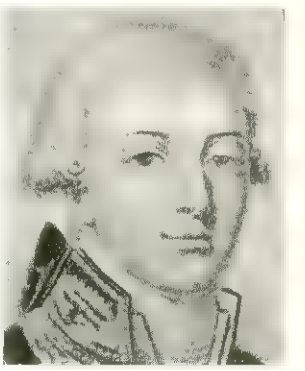

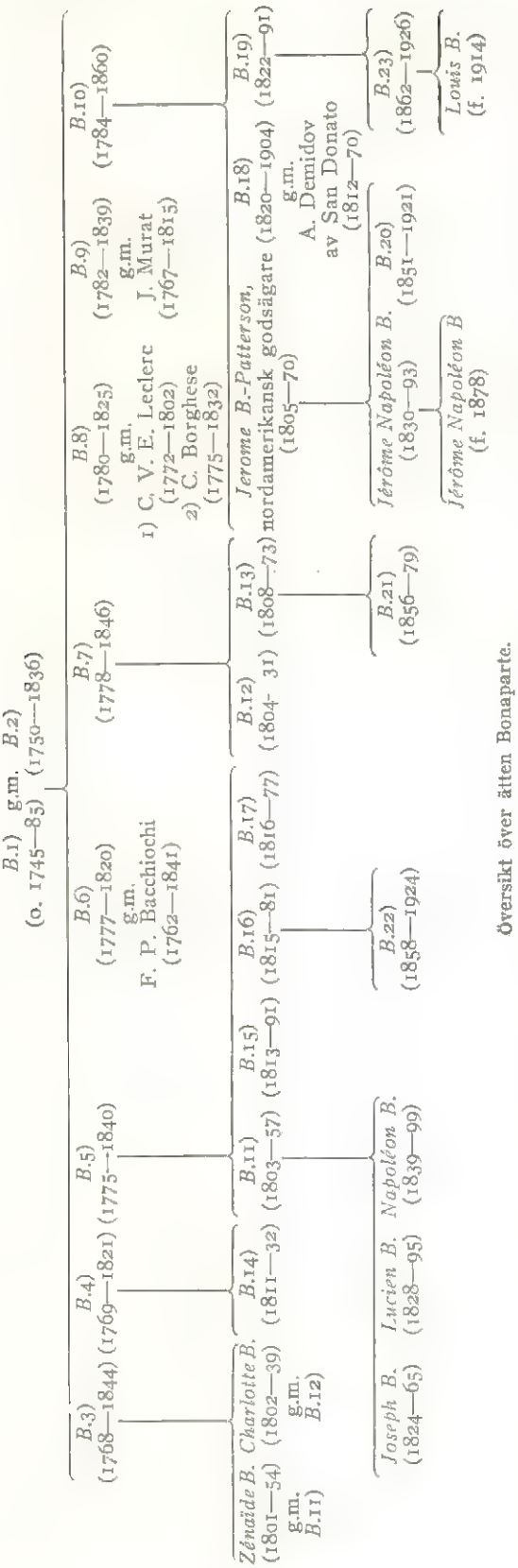

Översikt över ätten Bonaparte.

ställning undergrävdes genom talrika processer och rastlösa resor. Vid sin död efterlämnade han sin stora familj i en bekymmersam ekonomisk situation. *B.*

2) Maria Laetitia B., den föreg:s maka, Napoleon I:s moder (1750—1836), tillhörde den korsikanska adelsfamiljen Ramolino. Efter makens död 1785 hade hon att kämpa med ekonomiska svårigheter men lyckades hålla familjens anseende uppe. Då sönerna allt ivrigare anslöto sig till Korsikas fransksinnade parti och detta började ligga under i inbördeskriget, måste B. med familj 1793 fly till Frankrike, där hon bosatte sig i Marseille och efter 1798 i Paris hos sin äldste son Joseph. När 1804 en brytning inträffade mellan Napoleon och Lucien (B.5) och den senare förvisades till Italien, följde hon Lucien och återvände till Frankrike först i dec. 1804, sedan Napoleon krönts. Hon fick nu titeln *Madame Mère* (*de Sa Majesté l'empereur*) och ett eget hov men levde indraget och lade i dagen stor sparsamhet. Efter Napoleons fall följde hon honom till Elba 1814; sedan även de hundra dagarnas kejsardöme fallit sönder, slog hon sig ner i Rom. — Biogr. av A. Augustin-Thierry (1939). *B.*

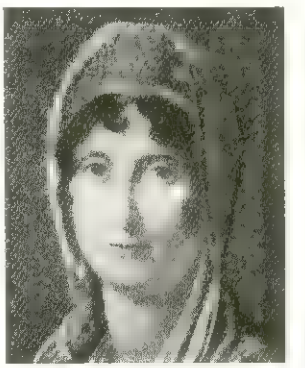

3) Joseph B., de föreg:s äldste son (1768–1844), se Josef, konung av Spanien.

4) Napoléon B., den föreg:s bror (1769—1821), se Napoleon I.

5) Lucien B., den föreg:s bror (1775—1840), anslöt sig med iver till revolutionen, kallade sig Brutus och verkade som jakobinsk talare och agitator i S:t Maximin (nära Marseille), där han ingick äktenskap med den lågättade Anne Christine Boyer (1776—1801). B. anslöt sig 1795 till anhängarna av direktoriet och blev genom brodern Napoleons inflytande krigskommissarie. 1798 invaldes han i de femhundrades råd, där han snart vann stort inflytande inom det moderata partiet och följande år blev talman. Särsk. knöt han förbindelser med E. J. Sieyès, vilken han sammanförde med Napoleon. I deras statskupp "18 brumaire" spelade B. genom sin ställning en betydande roll; tack vare hans raska och beslutsamma ingripande kunde statskuppen lyckligt genomföras. Han blev nu inrikesminister men råkade inom kort i tvistigheter med brodern; ofta antydde B. för Napoleon, att denne hade B. att tacka för sin upphöjelse. Efter en scen dem emellan avgick B. 1800

som inrikesminister och utnämndes till sändebud i Madrid. 1801 återvände han till Frankrike, blev 1802 medl. av tribunatet och 1803 senator. S.å. blev emellertid brytningen mellan bröderna definitiv, då B. gifte om sig med sin älskarinna, änkan Alexandrine Jouberthon de Vambertie, f. de Bleschamp (1778—1855). Napoleon fordrade äktenskapets omedelbara upplösning; då B. vägrade, förvisades han till Rom, där han underhöll nära förbindelser med påvestolen och hårdnackat vägrade att gå in på Napoleons krav. 1810 utstöttes han ur senaten; då han s.å. sökte utvandra till USA, råkade han i engelsk fångenskap och vistades till 1814 i England. Detta år begav sig B. åter till Rom och utnämndes av påven till furste av Canino. - Under de hundra dagarna försonades B. fullständigt med Napoleon och stod på broderns sida, var medl. i det regeringsråd, som under Napoleons frånvaro vid fronten handhade Frankrikes regering, sökte efter Waterloo ingjuta mod hos Napoleon och verkade slutl. fruktlöst för Napoleon II:s erkännande. Efter 1815 levde B. i Italien med undantag för åren 1832—37, då han var bosatt i England. B. var som politiker den mest betydande av Napoleons bröder och verkade dessutom som mecenat samt skönlitterär och vetenskaplig förf. — I sitt första äktenskap hade han två döttrar, Charlotte (1796—1865), g.m. 1) furst Mario Gabrielli, 2) dr S. Centamorti, och Christine (1798—1847), g.m. 1) greve A. Posse, 2) Lord Dudley-Coutts Stuart (1803—54). I sitt andra äktenskap hade han fyra söner, Charles, Louis, Pierre, Antoine (se B.11, 15, 16, 17), och fyra döttrar, vilka nådde mogen ålder. Av de senare var Lætitia (1804 -62) g.m. T. Wyse, Jeanne (1806—28) g.m. markis Honorati och Marie (1818—74) g.m. greve V. Valentini de Canino. *B.*

6) Maria Anna Elisa B., den föreg:s syster (1777—1820), 1797 g.m. F. P. Bacciochi. Hon for 1798 till Paris, där hon idkade livligt umgänge med stadens intellektuella kretsar; bl.a. beskyddade hon Chateaubriand. Sedan Napoleon 1804 antagit kejsartiteln, erhöll B. titeln kejserlig höghet och 1805 jämte maken furstendömena Piombino och Lucca. B. blev den ledande själen i regeringen. 1809 blev hon även storhertiginna av Toscana; som sådan var hon dock endast den franska förvaltningens högsta chef i landet. B. styrde sina länder med klokhet och kraft samt ådagalade en viss självständighet även gentemot den mäktige brodern. Hon utvisades efter de hundra dagarna ur Italien och bodde därefter mestadels i Triest. B. hade dottern Napoleone Elisa Bacciochi (1806—69), 1825—30 g.m. en greve Camerata. *B.*

7) Louis B., den föreg:s bror (1778—1846), se Ludvig, konung av Holland.

8) Marie Pauline B., den föreg:s syster (1780—1825), lärde i Marseille känna S. Fréron och inledde med honom en kärleksförbindelse. B:s släkt förhindrade emellertid ett giftermål dem emellan, och B. ingick i stället 1797 äktenskap med C. V. E. Leclerc d'Ostin. Som hans maka tillbragte B. några år i Paris, där hon var societetens kanske mest firade dam. 1801 följde hon sin make till San Domingo, återvände efter dennes död 1803 till Frankrike, där hon s.å. ingick nytt äktenskap med den rike italienske fursten Camillo Borghese. 1804 upphöjdes hon till fransk prinsessa, 1806 förlänades hon och maken en kort tid med hertigdömet Guastalla. B. levde nästan alltid skild från maken, huvudsakl. i Rom och Paris. Till Napoleon hade hon länge stått i gott förhållande, men 1810 inträffade mellan dem en brytning, då B. icke kunde samsas med kejsarinnan Marie Louise. De försonades först då B. efter Napoleons nederlag 1813 erbjöd honom sin förmögenhet och 1814 följde honom i landsflykt till Elba. Efter 1815 levde hon åter i Rom. B., vars skönhet prisas, förde ett ytterst lättsinnigt liv; otaliga skandalhistorier om henne voro i omlopp. B. hade endast ett barn, en son i det första giftet, som avled före modern. *B.*

9) Marie Annunciata Caroline B., den föreg:s syster (1782—1839), se Karolina, drottning av Neapel.

10) Jérôme B., den föreg:s bror (1784—1860), se Jérôme, konung av Westfalen.

11) Charles Lucien Jules Laurent, son till B.5), furste av Canino (1803—57), 1822 g.m. sin kusin Zénaïde (dotter till B.3), 1801—54), levde 1822—28 i USA, 1828—49 i Italien och därefter huvudsakl. i Frankrike. B. är mest känd som ornitolog. I politiken deltog han endast 1847—49, då han under den revolutionära rörelsen i Rom var medl. av juntan och senare v. president i den konstituerande församlingen. B. efterlämnade sönerna Joseph (1824—65), motståndare till den revolutionära rörelsen i Rom, Lucien (1828—95), framstående led. av kardinalkollegiet, och Napoléon (1839—99), som gick i fransk krigstjänst, 1859 gifte sig med prinsessan Marie Christine av Ruspoli och var den ende av denna gren, som efterlämnade avkomlingar. Av B:s döttrar blevo 5 gifta med medl. av den italienska och franska aristokratien. *B.*

12) Charles Napoléon Louis B., son till B.7) (1804—31), utnämndes 1809 till storhertig av Kleve och Berg under Napoleons förmynderskap. Vid faderns abdikering som konung av Holland erkändes han av myndigheterna som dennes efterträdare, men Napoleon införlivade hans kungarike med Frankrike. Sitt storhertigdöme förlorade han vid Napoleons fall. Efter 1815 levde han i Italien. 1825 g.m. sin kusin Charlotte (dotter till B.3), 1802—39); han tog jämte sin yngre bror (senare Napoleon III) del i det italienska upproret 1831 men insjuknade och dog. *B.*

13) Charles Louis Napoléon B., den föreg:s bror (1808—73), se Napoleon III.

14) Napoléon François Joseph Charles B., son till B. 4), hertig av Reichstadt (1811—32), se Napoleon II.

15) Louis Lucien B., son till B.5) (1813—91), framstående kännare av det baskiska språket, var 1849—52 medl. av lagstiftande församlingen, där han tillhörde högern, och blev 1852 senator. Efter

det andra kejsardömets fall var B. mestadels bosatt i England.

16) Pierre Napoléon B., den föreg:s bror (1815—81), lämnade 1831 Italien, utmärkte sig i sydamerikanska stridigheter på Colombus sida, återvände 1834 till Italien, häktades 1836 som konspiratör och utvisades. Efter en kringirrande tillvaro kom han 1848 till Frankrike, blev medl. av nationalförsamlingen, där han anslöt sig till yttersta vänstern. 1852 upphöjd till prins gifte han sig 1869 med en arbetardotter. B:s dråp på N. Noir 1870 tvingade honom — trots domstolens frikännande — att lämna Frankrike; han var till 1877 bosatt i Bryssel, som han måste lämna på gr. av ekonomiska svårigheter, slog sig ned i England och slutl. i Versailles. B. var den tvivelaktige hjälten i åtskilliga dueller, slagsmål o.d. I sitt äktenskap hade B. sonen Roland (B.22) och dottern Jeanne, g.m. en markis de Vence. *B.*

17) Antoine B., den föreg:s bror (1816—77), anklagades 1836 för konspirationer mot Roms regering, utvandrade och bosatte sig 1848 i Frankrike. Som medl. av lagstiftande församlingen understödde han sin kusin presidentens (se Napoleon III) planer och bosatte sig efter dennes fall i Italien. B., 1839 g.m. Caroline Cardinali, efterlämnade inga barn.

18) Mathilde Lætitia Wilhelmine B., dotter till B.10) (1820—1904), 1840 g.m. en förmögen ryss, Anatolij Nikolajevitj Demidov, furste av San Donato; äktenskapet upplöstes 1845. Efter Napoleon III:s upphöjelse var B. till hans giftermål 1853 värdinna i Elyséepalatset. Hon var en högt begåvad kvinna och samlade kring sig spetsarna inom Paris' litterära och konstnärliga värld. Hon var själv utövande målarinna och utställde ett flertal gånger. — Litt.: F. Bac, "La princesse Mathilde" (1928). *Th.*

19) Napoléon Joseph Charles Paul B., den föreg:s bror (1822—91). Efter en händelserik barndom och ungdom invaldes B. 1848 för Korsika i den franska nationalförsamlingen, där han anslöt sig till den yttersta vänstern. Efter statskuppen i dec. 1851 emottog han emellertid såväl prinstiteln som plats i senaten och kabinettet; hans förhållande till kejsaren var dock i allm. kyligt. I Krimkriget deltog B. som general men endast en kort tid och med föga ära (öknamnet "Plon-Plon" förskriver sig från denna tid). 1859 ingick han äktenskap med prinsessan Marie Clotilde (1843—1911), dotter till konung Viktor Emanuel II. Sedan Napoleon störtats, utvisades B. av Thiers men tillåts återvända 1873 och invaldes 1876 i deputeradekammaren, där han inledde en häftig kampanj emot de konservativa och klerikala partierna. Efter Napoleon IV:s död 1879 proklamerade sig B. som tronpretendent men godtogs ej som sådan av de konservativa bonapartisterna, vilka föredrogo hans son Victor (B.23). 1886 utvisades B. och var därefter bosatt i Schweiz. I sitt äktenskap hade B. två söner, B.23) och Louis (1864—1932), rysk generallöjtnant, samt en dotter, 1888 g.m. exkonung Amadeo av Spanien. *Th.*

20) Charles Joseph B. [bâû'nopat], sonson till B.10), amerikansk politiker (1851—1921), advokat i sin födelsestad Baltimore 1874, ivrig förkämpe för *civil service reform*, 1905—06 marinsekreterare, 1906—09 chef för justitiedep. (*Attorney-General*) i Th. Roosevelts kabinett. – B. efterlämnade i sitt äktenskap inga barn; hans broder Jérôme Napoléon B. (1830—93), officer i olika länders arméer, hade däremot en son, Jérôme Napoléon (f. 1878), som är bosatt i USA. Han är barnlös och jämte den nuv. pretendenten den ende levande manlige medl. av ätten B. *B.*

21) Napoléon Eugène Louis Jean Joseph B., son till B.13) (1856 -79), se Napoleon IV.

22) Roland B., son till B.16) (1858—1924). B., som till 1886 var officer i franska armén och därefter levde i Paris som privatman, företog vidsträckta resor och var ägare av ett mycket stort bibl. 1907 blev han hedersdr i Uppsala. Av hans många geografiska och etnografiska arbeten har "Notes on the lapps of Finmark" (1886) speciellt svenskt intresse. — I sitt gifte med Marie Blanc hade B. dottern Marie, g.m. prins Georg av Grekland.

23) Napoléon Victor Jérôme Frédéric B., son till B.19) (1862—1926), var i Napoleon IV:s testamente utpekad som arvtagare till tronanspråken trots faderns formella prioritet. De första åren efter Napoleon IV:s död hade B. endast en minoritet bland bonapartisterna på sin sida men vann 1884 största delen av dem för sig. Vid faderns död 1891 blev B. hela partiets tronpretendent men spelade ingen roll i fransk politik. Han ingick 1910 äktenskap med prinsessan Clémentine av Belgien (f. 1872), dotter till Leopold II, och hade med henne två barn, en dotter, Clotilde (f. 1912), g.m. S. de Witt, en förutvarande rysk officer, och en son, Napoléon Louis Jérôme Victor Emmanuel Léopold Marie (f. 1914), nuv. innehavare av ättens arvsanspråk. B. utvisades 1886 från Frankrike i likhet med andra medlemmar av förut regerande furstehus i Frankrike. *Th.*

Bonapartis'ter, anhängarna till huset Bonapartes restauration i Frankrike. B. tillväxte från 1820-talet ständigt i antal och fingo se sitt program förverkligat i andra kejsardömet. Efter dettas fall var bonapartismen mycket försvagad, men under ledning av E. Rouher tillväxte det på 1870-talet; dess propagandaorganisation *Appel au peuple* utövade en ivrig och tidtals framgångsrik verksamhet. Kejsarprinsens (se Napoleon IV) död 1879 var ett svårt slag för b., så mycket mer som de nu splittrades i två fraktioner. Den radikala hade Napoleon Bonaparte, den konservativa, under Cassagnac, Victor Bonaparte som pretendent (se Bonaparte 19 och 23). Vid den förres död 1891 utsågs Victor nästan enhälligt till tronpretendent. Ännu på 1880-talet var det bonapartistiska partiet en viktig maktfaktor, 1885 vann det vid deputeradevalen en stor framgång och ökade sin representation från 57 till 87 mandat. 1888 stödde b. Boulanger; efter dennes fall gick den bonapartistiska rörelsen

snabbt tillbaka och sjönk ned i fullständig obetydlighet. *B.*

Bonar [bånn'ə], Horatius, skotsk presbyteriansk präst (1808—89), mest känd som förf. av religiösa sånger; i sina populär-teologiska skrifter företräder han en biblicistisk uppfattning. Av dessa såväl som av hans populär-teologiska och uppbyggliga skrifter finnas många övers. till svenska.

Bonar [bånn'ə], James, engelsk nationalekonom och filosof (1852—1942). B. företrädde närmast den historiska riktningen inom nationalekonomien med livligt intresse för socialfilosofiska principfrågor. I "Malthus and his work" (1855) ägnade han dennes teorier en kritisk prövning, och i sitt huvudarbete "Philosophy and political economy in some of their historical relations" (1893) påvisade han de filosofiska idéernas inflytande på den klassiska ekonomilärans utformning. *G.A.*

Bonarps hed, belägen invid och v. om Ljungbyhed i Skåne, var från 1772 till 1913 övningsplats för Kungl. husarreg., sedermera Kronprinsens husarreg.; till erinran härav restes 1927 en minnessten.

Bonatelli [-äll'i], Francesco, italiensk filosof (1830—1911), prof. i Bologna och i Padova, företrädde en spiritualistisk riktning, som inom den katolska ortodoxiens ram ånyo anknöt till den italienska nykantianska ideologiens traditioner och framför allt besjälades av den herbartianska skolans och Lotzes läror. — Huvudarbeten: "La coscienza e il meccanismo interiore" (1872), "Percezione e pensiero" (1892—95), "Elementi di psicologia e logica" (1892), "Studi di epistemologia" (1904—05). *L.L.*

Bonatz [bå'nats], Paul, tysk arkitekt (f. 1877), lärare vid tekn. högsk. i Stuttgart. B. har i monumental och mäktig stil uppfört åtskilliga offentliga byggnader, t.ex. univ.-bibl. i Tübingen (1912), Stadthalle i Hannover (1914) och Neuer Bahnhof i Stuttgart (1927).

Bonaventura [-o'ra], Giovanni di Fidanza, italiensk skolastiker (1221—74), franciskanmunk och lärjunge av Alexander från Hales i Paris, universitetslärare där. 1257 blev B. franciskanordens general, sökte som sådan återinföra ordensregeln i hela dess asketiska stränghet och kallades för sin nitiska verksamhet denna ordens "andre stiftare". B. blev 1273 kardinal, förklarades för helgon 1482, erhöll 1587 titeln *doctor eccle'siae,* senare även kallad *doctor sera'ficus.* — B. företrädde som teolog den s.k. äldre franciskanskolan och framställde tron som en omedelbar gudomlig upplysning men med visst betonande av Bibelns auktoritet. Hos B. finnes även ett starkt inslag av mystik. En av B:s mest kända skrifter är "Itinerarium mentis in Deum", där han avhandlar själens förening med Gud; andra arbeten äro dogmatiken "Breviloquium" samt en stor kommentar till Petrus Lombardus' "Libri quattuor sententiarum". "Mediationes vitae Christi" översattes till svenska redan på 1200-talet och användes som uppbyggelsebok i Vadstena kloster (tr. i "Samlingar utg. af Svenska fornskriftssällsk.", 15). Kritisk ed. av B:s skrifter utkom i 11 bd 1882—1902; på tyska finnes "Des heiligen B. mystisch-ascetische Schriften", 1 (1923). — Litt.: L. Lemmens, "Der heilige B." (1909). *T.Sd;S.N.*

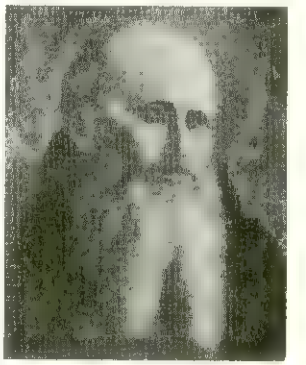

Bonavi'no, Christoforo, italiensk filosof, se Franchi, Ausonio.

Bonbon [båvbåv'] (fra., "gott-gott", plur. *bonbons*; jfr sv. *namnam* o.d.), karamell.

Bonbonjä'r (fra. *bonbonnière,* jfr Bonbon), konfektask av glas, porslin e.d.

Bon-chrétien [båvkretjäv'], bonkretjäng, även bunkatin och bunkakäng (från fra. *bon-chrétien,* eg. "god kristen", folketymologisk omtydning av lat. *poma panchre'sta,* till grek. *pan'chrestos,* allmänt användbar), *trädg.,* beteckning för vissa päronsorter (se Päron).

Boncour [båvko'r], Joseph Paul, politiker, se Paul-Boncour.

Bond [bånd] (eng., plur. *bonds*), skuldförbindelse, obligation.

Bond [bånd], William Cranch, amerikansk astronom (1789—1859), först urmakare, dir. för Harvard-observatoriet i Cambridge, USA, 1844. B. införde den elektriska kronografen vid passageobservationer och upptäckte, tills. med sin son George Phillips B. (1825—65), Saturnus' 8:e måne 1848.

Bond-Arnö, socken i Uppland, se Arnö.

Bondbönsläktet, *Fab'a,* av fam. ärtväxter, omfattar endast en art, *F. vulga'ris,* bondböna, välsk böna, numera i regel förd till vickersläktet*.

Bonde (isv. *bonde,* sidoform till *boande,* pres. part. till *boa,* bo, alltså eg. boende, bofast), jordbrukare, lantbrukare, jordägare, allmogeman, som brukar egen el. andras jord.

B. under antiken. De gammalorientaliska kulturländerna voro utpräglade agrarstater. I Egypten ägdes emellertid jorden till största delen av farao, templen och en del magnater. B., som brukade den, voro ofria och levde under i stort sett samma villkor som nutidens fellaher. I den semitiska Orienten voro förhållandena andra. I Assyrien fanns ett kraftigt bondestånd, på vilket lan-

Paul Bonatz: Neuer Bahnhof i Stuttgart, svårt skadad under 2:a världskriget.

dets berömda militärmakt vilade, och även i Babylonien ägdes jorden till stor del av b.; jämte de självägande funnos arrendatorer av kungarnas och templens domäner.

I Grekland voro förhållandena ganska komplicerade. I somliga trakter brukades jorden av en ofri lantbefolkning, t.ex. heloterna i Sparta, andra trakter, t.ex. Arkadien, voro utpräglade bondebygder, på andra håll åter, t.ex. i Aten, fanns redan tidigt motsättningen mellan de stora jordägarna (adeln) och småbönderna, vilka under arkaisk tid kommo i ett allt starkare beroende av de förra. I Aten bröts adelns maktställning genom Solons och Kleisthenes' reformer, och Aten var på perserkrigens tid närmast en bondedemokrati. Den följande utvecklingen ledde emellertid såväl i Aten som på andra håll i Grekland till en alltmera utbredd storddrift och tillbakagång för det självägande bondeståndet.

Italien var från början ett utpräglat bondeland och Rom en bondestat. Under republikens senare tid gick dock utvecklingen även här mot storgods, latifundier, och trots upprepade lagstiftningsförsök, t.ex. Gracchernas, reducerades det självägande bondeståndet mer och mer. Under kejsartiden utbredde sig latifundieväsendet över hela riket. Jorden arrenderades och brukades av b. (*colo'ni*), vilka under senantiken trycktes ner till ofrihet och bundenhet vid torvan. *K.H.*

B. under medeltiden och nyare tiden. I forntidens Germanien voro de flesta invånarna närmast fria b. Men inom deras led funnos redan vid tiden för vår tideräknings början olika förmögenhetsklasser, såväl godsägare, vilka levde av sina underlydandes avkastning, som självägande b. Den jordkommunism, som man förut antog ha existerat ännu så sent, har av moderna forskare bestämt förnekats. – I de stater, som uppstodo som resultat av folkvandringarna, lyckades emellertid icke ett självägande bondestånd hålla sig kvar. Feodalstatens utveckling undanryckte marken för de fria b., och deras krigstjänst behövdes icke, sedan det tungt rustade rytteriet blivit den viktigaste faktorn i striden. I så gott som hela Europa hade inemot år 1000 de självägande b. upphört att finnas till (undantag t.ex. Sverige samt delar av Friesland och det nuv. Schweiz). Medeltidens senare del utmärktes av att förhållandet mellan b. och deras herrar efter hand ordnades och regleradés. Härvid synes i allm. b:s ställning ha förbättrats. De ofta ganska godtyckliga arbets- och naturaprestationer, varigenom b. fullgjorde sina skyldigheter mot godsägarna, bestämdes närmare el. avlöstes av fasta avgifter. Icke desto mindre förekommo under medeltidens slut på flera håll bondeoroligheter, så t.ex. i England 1381 och i Tyskland 1525. Dessa synas dock icke ha berott på att b:s ställning var alltför ogynnsam, snarare betraktas de av forskningen som försök att påskynda utvecklingen mot bättre förhållanden. Upproren slogos emellertid ned, och 1500-talet var en för bondeklassen i Europas olika länder föga gynnsam tid. Dagsverksskyldigheten utvidgades åter, skatterna ökades, och den stora prisrevolutionen drabbade b. kännbart. Några större förändringar i b:s ställning medförde icke det följande årh.; full livegenskap fanns på flera håll i Europa. Det var först 1700 talets intresse för jordbruk och spekulationer över sociala reformer, som kom att bilda inledningen till bondeståndets stora framsteg i de flesta av Europas länder. Frankrike gick i spetsen: den stora revolutionen medförde b:s frigörelse. I början av 1800-talet följde Preussen efter och mot årh:s mitt övriga tyska stater. I Ryssland, där livegenskapen kommit till fullständigare utveckling än i något annat land, frigjordes b. 1861.

I Sverige gestaltar sig b:s historia helt annorlunda än i det övriga Europa. Då det svenska samhället först träder fram i klarare ljus, fanns ännu ingen indelning i ståndsskikt; huvudmassan av befolkningen var b. Då en adel i medeltida mening utbildades, rekryterades denna ur storbönderna högsta skikt, men då en feodalförfattning aldrig genomfördes i Sverige, upphörde aldrig ett självägande bondestånd att finnas. De b., som brukade storgodsägarnas många spridda hemman, landborna, voro i mångt och mycket beroende av sina herrar och blevo det efter hand alltmera. Försök gjordes också att inskränka de självägande b:s ekonomiska och politiska rättigheter, och vid unionstidens början tycktes dessa krönas med framgång; resningen under Engelbrekt förde dock utvecklingen in på nya banor, och vid medeltidens slut, då politikerna ofta behövde anlita b:s hjälp, hotade ingen direkt fara deras frihet. Liknande blev förhållandet under nyare tidens första årh. De uppror, som förekommo under Gustav Vasas regering, voro delvis uttryck för b:s ovilja mot den växande centralmakten och även delvis framkallade av ekonomiska orsaker men hade inga betydande följder. Dock kan man iakttaga en ökad tendens att begränsa b:s självbestämmanderätt genom åtskilliga förordningar, t.ex. förbud för b. att inneha mera jord, än som behövdes för besuttenhet. Det stora intresse, som visades städerna och borgerskapet, medförde också viktiga konsekvenser för b.: s.k. landsköp (handel utanför städerna) förbjödos, och b:s näringsfrihet inskränktes till förmån för borgerskapet. Förhållandena för b. blevo andra, då 1600-talets storpolitik medförde en hel omläggning av det svenska samhället. Visserligen fingo b. genom RO av 1617 bekräftelse på sin rätt att representeras i riksdagen och utöva inflytande på beskattning m.m. Men de i snabb fart växande adelsprivilegierna och bruket att hålla adeln skadeslös för dess arbete i rikets tjänst genom donationer el. förläningar av krono- och skattejord medförde allvarliga faror för det självägande bondeståndet. Allt större delar av rikets område kommo i adelns besittning, och dess landbor betraktades ofta som nära nog ofria; de benämndes vid denna tid i regel frälsebönder i motsats till Kronans landbor, de s.k. kronobönderna, och de självägande b., skattebönderna. Genom de s.k. frälseköpen förvärvade adeln i stor utsträckning mot kontant ersättning till Kronan dels dennas av kronobönder mot arrende brukade gårdar, dels den skatt, som tillkom Kronan av skattebönderna. På detta sätt blevo många självägande b. skattskyldiga icke till Kronan utan till frälsemän; de kallades skattefrälsebönder samt utsattes för allehanda påtryckningar av adeln och klagade bittert över sin

nya ställning. Då på detta och på många andra vis allt mer jord samlades på adelns händer, kommo skatter och utskrivningar att trycka de återstående skatte- och kronobönderna allt hårdare. Vid riksdagen 1650 framkommo kraftiga yrkanden på ändring av dessa förhållanden. Genom Karl XI:s reduktion avlägsnades faran för det självägande bondeståndet; efter en hård påfrestning under stora nordiska kriget gjorde det under 1700-talet stora framsteg. Av stor betydelse voro de s.k. skattceköpen, varigenom arrendatorerna av kronojord, kronobönderna, på billiga villkor köpte bördsrätten till den av dem brukade jorden och därmed förvandlades till självägande skattebönder. Även politiskt förbättrades b:s ställning på 1700-talet. Deras politiska insats hade tidigare i själva verket varit ganska illusorisk; frihetstidens riksdagar vittna dock om betydande framsteg i fråga om deras politiska mognad. Av allra största vikt var den lagstiftning, varigenom den gamla bysamhörigheten rubbades och grunden lades för stora förbättringar inom lantbruket (storskiftet). Vid 1771 års riksdag diskuterades t.o.m. privilegier för bondeståndet. Privilegieutjämningen vid statsvälvningen 1789 innebar bl.a. den för b. viktiga förändringen, att alla stånden erhöllo rätt att förvärva frälsejord. Det gustavianska enväldet kom att medföra ännu en nyhet för b:s del, lagstiftningen om enskifte under 1800-talets första år, varigenom förutsättningar skapades för b:s stora framsmarsch under följande århundrade. 1827 års bestämmelser om laga skifte fullbordade denna utveckling. B:s politiska ställning stärktes betydligt genom 1865 års representationsreform; de blevo i A.k. den helt dominerande klassen. Denna sin maktställning begagnade de bl.a. till att avskaffa bördor, som en gången tids utveckling pålagt även Sveriges bondejord, främst grundskatterna*. Jfr bl.a. Bondeståndet, Frälsehemman, Frälseköp, Kronohemman, Skattehemman och Skatteköp.

Även N o r g e tillhör de länder, där b:s historia ter sig som ljusast. Adel, kyrka och stat ägde väl även här jord i betydlig utsträckning, som odlades av icke självägande b. (s.k. *lejlændinge*), men deras antal var ej så stort i förh. till de självägande böndernas; ej heller trycktes de särsk. hårt av pålagorna. Adelns ringa betydelse i Norge var ytterligare en orsak till att utvecklingen i detta land kom att gestalta sig så fördelaktigt för b. Efter 1814 dominerade bondeklassen Norges politiska liv, satte sin prägel på detta och länkade det in i en för sig fördelaktig riktning.

I D a n m a r k har förhållandet gestaltat sig väsentligt annorlunda än i de två andra nordiska länderna. Utgångspunkten för utvecklingen och dess tidigare skeden är väl densamma som i det övriga Norden. Ur ett samfund av rättsligt likställda b. höjde sig en herreklass. Uppåt avsöndrades således ur b:s klass det högst stående skiktet, i stället rekryterades det underifrån genom trälarnas emancipation. Denna utveckling medförde, att b:s sociala nivå sjönk. Ekonomiskt försvagades de genom skattetrycket, de talrika krigstågen och de inre stridigheterna; allt mer och mer jord strömmade ur b:s och över i de privilegierades händer. Denna utveckling avbröts icke som i Sverige utan gick vidare under inflytande av den i Danmark talrika tyska adelns feodala föreställningar. Dessa gjorde sig gällande även inom dansk statsförvaltning och verkade nivellerande mellan förpaktarna under den danska kronan och de fåtaliga skattebetalande självägarna. Ett slags livegenskap (*Vornedskab**) utbredde sig; den nyare tidens första period – adelsväldets tid i Danmark — försvårade ytterligare b:s ställning. Väl syntes enväldet komma att betyda en lindring, då 1702 Vornedskabet avskaffades. Men redan 1733 återkom livegenskapen i förnyad gestalt genom införandet av *Stavnsbaandet**, och b:s ställning försämrades ytterligare. Först under inflytandet av upplysningstidens idéer fick reformarbetet fart. 1786 tillsattes en Landbokommission, som på kort tid genomförde betydande reformer. Förhållandet mellan godsägaren och förpaktarna reglerades på för de senare fördelaktiga villkor; Stavnsbaandet avskaffades helt 1788. En kortvarig stagnation i reformarbetet följde väl, men fr.o.m. 1840 tog arbetet med b:s frigörande åter fart. Ett kulturellt upplysningsarbete satte rika frukter. B. deltogo efter 1848 års händelser livligt i det politiska livet och påskyndade reformarbetet. Icke minst har den danska bondeklassens ekonomiska organisationsarbete fört den framåt och tryggat dess ställning. *I.A.;B.*

Bonde, gammal svensk adelsätt, jämte Bielke och Natt och Dag den äldsta av rent inhemskt ursprung, som ännu fortlever. Om dess stamort är att söka i Småland el. i Östergötland, är ovisst; från 1300-talets mitt har emellertid släkten haft i sin ägo Bordsjö i förstnämnda landskap. I dessa landskap funnos under 1200-talet åtskilliga släkter, vilka liksom B. i sköldemärket förde en håt; frändskapen mellan dem kan icke mera fastställas. Med säkerhet kan emellertid den senare släkten B. ledas tillbaka till bröderna T o r d B., nämnd 1310—27, och E r e n g i s l e P e t e r s s o n, nämnd 1319—50. Den förre, som var bosatt i Östergötland och senast 1320 blev riksråd, var farfar till nedannämnde B.1), vars sonson, K a r l K n u t s s o n, blev Sveriges konung; med dennes oäkta men av fadern legitimerade son Karl Karlsson, som enl. Olaus Magnus "levat och åldrats i en ringa och föraktad ställning", utslocknade Tord B:s ättegren. Från Erengisle Petersson, bosatt i Värend, stamma sålunda de nu levande släktgrenarna. Hans ättling i sjätte led, hertig Karls råd Filip B. till Bordsjö och Säckestad (1552—88), blev genom sina tre söner (jfr släkttab.), B.4), assessorn i Göta hovrätt Jöns B. och översten Ulf B., stamfar för de tre huvudgrenarna, friherrliga ätten B. (Laihela-grenen), Borrö- och Fituna-grenen samt Säckestads grenen. Den förstnämnda, vilken som friherrlig utslocknade 1712 med en son till B.6), fortlever genom ättlingarna till B.7), vilken 1695 fick grevlig värdighet och blev stamfar för grevliga ätten B. a f B j ö r n ö. Den till denna ättegren hörande B.10) erhöll som innehavare av det för hans farmor, Viveka Trolle, stiftade fideikommisset Trolleholm i Skåne kungl. tillstånd att jämte sitt eget begagna släkten Trolles namn och vapen och kallade sig T r o l l e - B o n d e, vilket namn sedan burits av fideikommissarierna till Trolleholm. På den 1712 utgångna friherrliga ättens nr adopterades 1803 B.9) av Borrö- och Fituna-grenen; hans son, överstekammarjunkaren friherre Carl B.

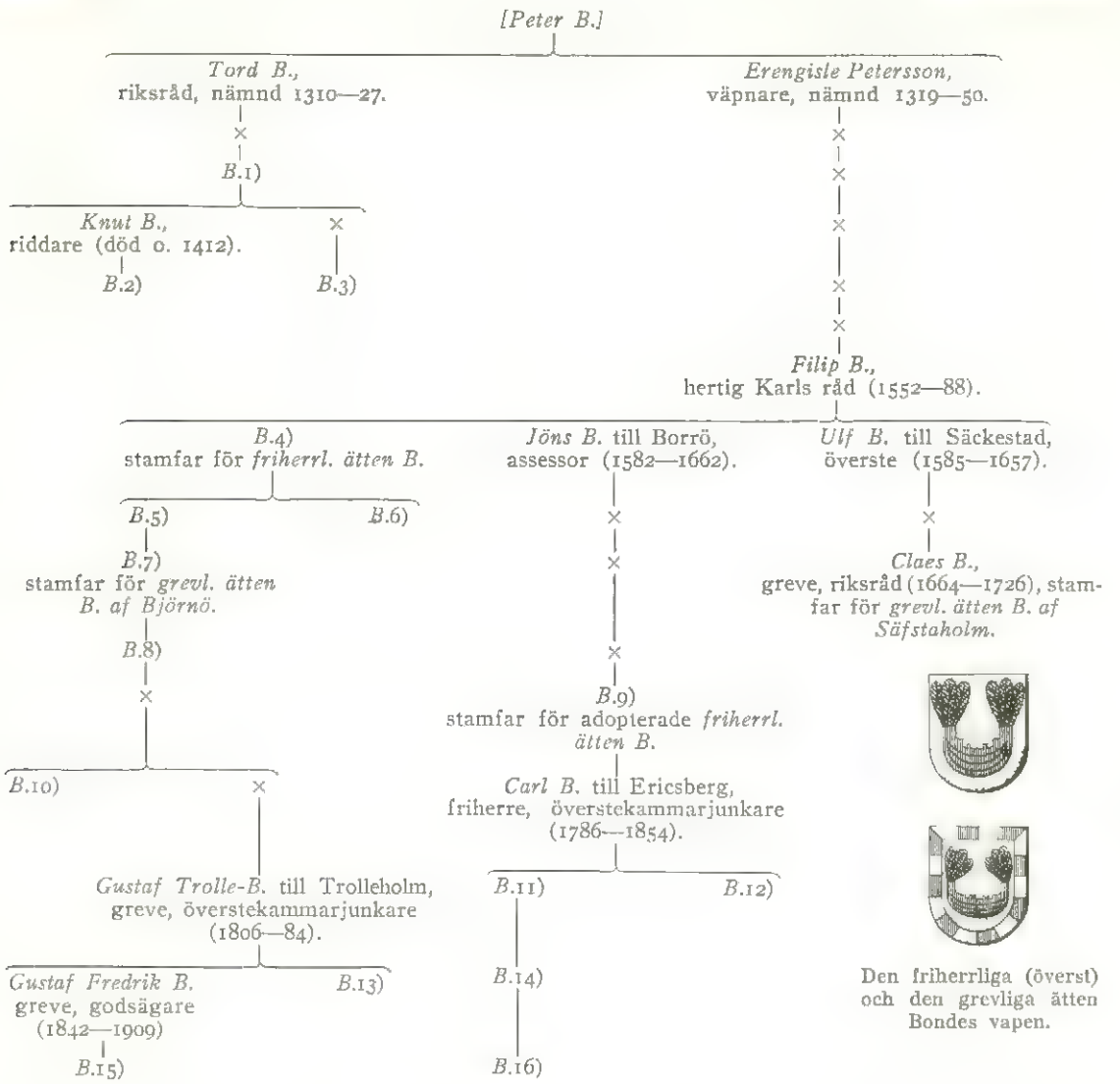

Den friherrliga (överst) och den grevliga ätten Bondes vapen.

Släktöversikt och vapen för ätten Bonde.

(1786—1854), tillträdde 1808 det hildebrandska fideikommisset Ericsberg i Södermanland, vilket sedan dess tillhört denna ättegren. Säckestads-grenens grundare, Ulf B., var farfar till riksrådet Claes B. (1664—1726), som 1719 upphöjdes i grevligt stånd; hans ätt, B. af Säfstaholm, utslocknade 1783. *C.*

1) Tord B., riddare, riksråd (d. 1417), var Bo Jonssons fogde i Finland och insattes av denne bland hans testamentsexekutorer, vilka skulle skydda hans gods mot Albrekts indragningsplaner. På detta sätt kom B. att biträda vid inkallandet av Margareta till hjälp mot Albrekt. Av Margareta begagnades han särsk. till uppdrag i Finland och var från 1403 hövitsman på Viborg. Som sådan uppträdde han med kraft mot ryssarna.

2) Karl Knutsson B., den föreg:s sonson (1409—70), svensk konung, se Karl (VIII).

3) Tord B., den föreg:s kusin, riddare, riksråd, marsk (d. 1456), är framför allt känd som krigare genom sitt energiska och framgångsrika försvar av Västergötland 1452—56. Han avslöjade den förrädiske Ture Turesson Bielke och blev hövitsman över Västergötland. Genom strövtåg och fästningskrig utefter den dansk-norska gränsen i v. omintetgjorde han flera danska anfall och grundade själv nya fästen vid Göta älvs utlopp och i Bohuslän (Karlsborg). På Karlsborg blev han 1456 mördad av sin underbefälhavare, en dansk överlöpare Jöns Bosson. Mordet på B. är en av de mest omtalade händelserna i senmedeltida svensk historisk litteratur; det besjöngs i en vida bekant visa och behandlas i rimkrönikorna. Såväl på gr. härav som genom sin ovanligt lyckosamma krigarbana har B. blivit en av de mera kända gestalterna i Karl Knutssons tid. Starkt romantiserat har hans öde skildrats av K. Starbäck i dennes historiska romaner. — Litt.: S. Ek, "Visan om Thord Bondes mord" (i "Minnesskrift utg. av Filologiska samfundet i Göteborg", 1920). *I.A.*

Carl Bonde.

Gustaf Bonde d.ä.

Christer Bonde.

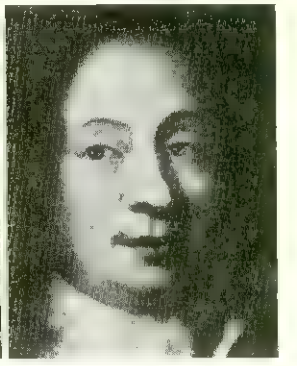
Carl Bonde.

4) Carl B., friherre, ämbetsman (1581—1652), kammardräng hos hertig Karl 1595. B. användes tidigt som biträde i bergssaker, och åt bergsbruket kom han efter några års utländska resor och en kortare tids krigstjänst att ägna hela sitt liv. Som ståthållare i olika bergslager främjade B. energiskt utvecklingen av såväl Falu koppargruva som järnbergsbruket. 1637 chef för Generalbergsamtet (Bergskollegium) fick B. ett avgörande inflytande på den för det kommande århundradets utveckling bestämmande bergslagstiftningen. I tidens allmänna politik tog B. föga del men blev 1633 riksråd och 1651 friherre. *P.S.*

5) Gustaf B. d.ä., den föreg:s son, friherre, statsman (1620—67), kammarråd 1645, landshövding 1648, riks- och kammarråd 1653, kommissarie i Reduktionskollegiet 1655, kammarpresident 1660, riksskattmästare s.å. Tidigt blev B. anställd i finansförvaltningen och fick på nära håll se oredan däri under Kristinas sista år. Efter Karl Gustavs tronbestigning erhöll B. i uppdrag att uppgöra en noggrann översikt över Kronans skuld. I fråga om reduktionen intog B. en medlande ståndpunkt, ville tillämpa 1655 års beslut med måtta, motsatte sig principiellt nya försäljningar och donationer av Kronans gods men ansåg även, att ingen ny reduktion borde ske. I striden om konungens testamente 1660 lutade B. åt adelns ståndpunkt och hävdade rådets rätt till delaktighet i regeringen. Sedan han blivit riksskattmästare i nov. 1660, framlade B. ett program för statshushållningen, vilket gick ut på en fredlig och sparsam politik. Åtskilliga indragningar företogos, och ett formligt beslut genomdrevs, att inga donationer skulle utdelas, förrän Kronan fått 260,000 dalers större inkomst av godsräntor. Beslutet respekterades dock ej, och B. begärde och erhöll t.o.m. själv en betydande donation. Det oaktat förbättrades det statsfinansiella läget ej obetydligt, och ansenliga avbetalningar på statsskulden gjordes 1661—64. B:s hushållningsplan bekämpades emellertid av M. G. De la Gardie, som även riktade en skarp men i huvudsak orättvis kritik mot B:s och kammarens förvaltning. B. kan dock ej fritagas från att genom sin långsamhet vid medelanskaffningen för det av B. starkt ogillade kriget mot Bremen 1655 ha bidragit till företagets snöpliga utgång. I de viktiga frågorna om myntet och banken genomdrev B., att kopparmyntningen upphörde, så att silvermyntet (jämte dukatmyntet) blev det enda lagliga, och förordade, att banken skulle garanteras av de tre högre stånden jämte Stockholms magistrat. — I allmänt politiskt avseende var B. en utpräglad aristokrat och önskade en nära sammanhållning mellan rådet och adeln. Någon stor statsman var han ej, men en kunnig, redbar och duglig ämbetsman med utpräglat sinne för sparsamhet och reda. — B:s politiska program av år 1661 är utg. av Wittrock i "Hist. tidskr.", 1913. — Litt.: G. Wittrock, "Karl XI:s förmyndares finanspolitik. G. B:s finansförvaltning..." (1914). *P.S.*

6) Christer B., den föreg:s bror, friherre, ämbetsman och diplomat (1621—59), blev 1642 assessor i Generalbergsamtet (Bergskollegium) och faderns biträde och snart efterträdare som landshövding. Lantmarskalk vid riksdagen 1652 och riksråd 1653 var B. en av upphovsmännen till reduktionen av godsen å förbjudna orter men ogillade den egentliga fjärdepartsräfsten. 1655—56 var B. svenskt sändebud i England men lyckades ej förmå Cromwell att stödja Sverige mot Holland, då även denne fruktade Sveriges alltför stora makt på Östersjön. 1656 blev B. president i Kommerskollegium och sändes 1658 på en inspektionsresa till de nyvunna skånska provinserna, om vilkas handel och andra näringar B. avgav en intressant rapport, som finnes tryckt i "Handlingar rörande Skandinaviens historia", 6 (1818). *P.S.*

7) Carl B., son till B.5), friherre, sedan greve, diplomat och ämbetsman (1648 -99), blev 1671 kansliråd och var 1674—78 envoyé i Paris. Ehuru motståndare till reduktionen blev B. 1684 reduktionskommissarie och förrättade 1685 -88 med hovsamhet reduktionen i Estland. 1687 landshövding i Nyland och Tavastehus län visade B. stor duglighet, särsk. vid genomförandet av indelningsverket, och blev 1695 greve och kungl. råd. 1697 blev B. förste ambassadör vid fredskongressen i Rijswik men spelade där ej stor roll. Vid hemkomsten från Frankrike 1678 avgav B. en utförlig berättelse om detta land och författade sedan "Anecdoter uti Sveriges historia", vilka efter en mera summarisk inledning huvudsakl. behandla tiden 1660 76. Båda äro tryckta i C. Trolle-Bonde, "Anteckningar om Bondesläkten", 9 (1900—12). *P.S.*

8) Gustaf B. d.y., den föreg:s son, greve, statsman (1682—1764), kommerseråd 1711, landshövding i Östergötland 1718, president i Bergskollegium 1721, riksråd 1727—39, rikskansliråd 1731—39, återinkallad i rådet 1761. 1710 gjorde B. sitt

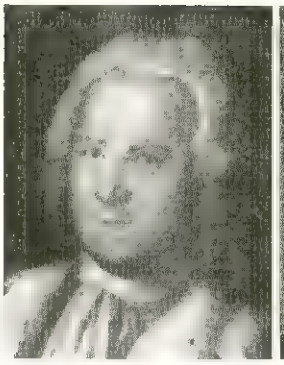

Gustaf Bonde d.y.

Carl Jöran Bonde.

Gustaf Trolle-Bonde.

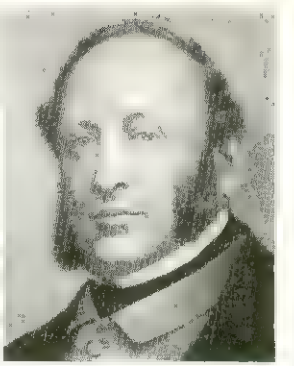

Knut Ph. Bonde.

inträde i det politiska livet som led. av sekreta utskottet vid ständernas utskottsmöte: han hörde här liksom 1713/14 till dem, som vägrade träda envåldskonungens rätt för nära. Fr.o.m. riksdagen 1719 uppträdde han emellertid som en av de främsta förkämparna för ständernas och sekreta utskottets myndighet och blev inom kort en av riksdagens förgrundsfigurer samt, då Arvid Horns system 1726/27 stabiliserats, insatt i riksrådet. Med utnämningen till rikskansliråd 1731 blev han Horns närmaste man, och när denne vid motpartiets anfall 1738 drog sig tillbaka, var det B., som värdigt och manligt förde den angripna regimens hopplösa talan. Efter entledigandet drog han sig tillbaka till sina gods för att ägna sig åt sina vidstrackta litterära och vetenskapliga intressen; han författade bl.a. två historiska skildringar, om 1738/39 års riksdag (tr. i nedannämnda biografi) och "Historiska upplysningar om tillståndet i Sverige under Fredrik I:s regering" (utg. bl.a. 1779 och 1821); den sistn. var länge huvudkällan för kännedomen om frihetstidens första årtionden. B:s vetenskapliga författarskap erbjuder en underlig blandning av lärdom och okritisk dilettantfilosofi med dragning åt mystik och kabbalistik; som naturvetenskapsman står han på redan utdömd alkemistisk grund, som historiker och genealog tillhör han rudbeckianismens sista avläggare. — Litt.: C. Trolle Bonde, "Anteckningar om Bondesläkten", 3—6 (1897 -99). *C.*

9) Carl Jöran B., friherre, militär, diplomat och hovman (1757—1840), kom i sin ungdom till hovet, där han var nära förbunden med hertig Karl och Reuterholm. Under kriget 1788 -90 kommenderad till hertig Karl som överadjutant sökte han efter påtryckning av vänner bland högadeln förmå hertigen till opposition mot Gustav III. Då han av konungen uppmanades att avlägga ed på förenings- och säkerhetsakten, avböjde han och tog avsked ur tjänsten. Under förmyndarregeringen blev B. generaladjutant och överstekammarjunkare. Sin ställning bibehöll han även, sedan Gustav IV Adolf övertagit regeringen, och beordrades 1801 att i Paris, Dresden och Berlin undersöka stämningen för en svensk erövring av Norge. Beskickningen gav intet resultat. 1808 övertog B. skötseln av hildebrandska fideikommisset (bl.a. Ericsberg), bosatte sig 1812 på Nynäs, där han sitt återstående liv sysslade med lanthushållning och bokliga studier. *N.Hg.*

10) Gustaf Trolle-B., sonson till B.8), greve, konstfrämjare, kallad "den blinde excellensen" (1773 1855). B. gick i befordringsavseende hovvägen och blev slutl. överstekammarjunkare samt "en av rikets herrar" och excellens (1826). Under en treårig utrikes resa (1794 -96) utvecklades B. till framstående konstkännare och lade redan då grunden till sin betydande konstsamling. På Säfstaholm, vars huvudbyggnad han lät ombygga 1816, hopförde han värdefulla samlingar av äldre och samtida konst, varvid han genom direkta beställningar hos konstnärerna (bl.a. Elias Martin, Breda, Sandberg, Fahlcrantz, Fogelberg och Byström) kom att utöva ett betydande inflytande på tidens konstkultur. Samlingen, som senare skingrats, inrymde bl.a. verk av Tizian, Giorgione, Veronese, Rubens, van Dyck, Frans Hals, Ruysdael och Boucher. — Litt.: K. L. Looström, "Konstsamlingarna på Säfstaholm" (1882). *G.V.*

11) Carl Jedvard B., sonson till B.9), friherre, hovman och lanthushållare (1813—95), tjänstgjorde 1837—40 vid svenska beskickningen i Paris, var 1840 legationssekreterare i London. Efter kort anställning i utrikeskabinettet ägnade sig B. uteslutande åt hovtjänsten, där han avancerade till överstekammarjunkare. Sedan 1854 innehavare av Ericsbergs fideikommiss fortsatte han sin fars restaurering av slottet och utvidgade dess arkivaliska samlingar.

12) Knut Philip B., den föreg:s bror, friherre, politiker (1815—71), tog tidigt avsked ur militärtjänst och företog långa utländska resor. Han uppträdde 1849—52 som nationalekonomisk förf. i manchesterliberal anda och kämpade vid riksdagen 1850/51 för sin åskådning. 1852 dir. för K. m:ts hovkapell och spektakler spelade B. under Krimkriget en framträdande roll som inofficiellt sändebud hos Napoleon III 1855, hade förbindelser med Nils Barck och bidrog till Canroberts resa till Stockholm. Den väntade belöningen, ministerposten i Paris, uteblev, och i anslutning till Crusenstolpe verkade B. som oppositionsman under de följande riksdagarna. Sedan 1865 innehavare av Fållnäs, där han ägnade sig åt jordbruk och industri, invaldes B. 1869 i A.k. Vid Crusenstolpes död inköpte han dennes samlingar, som införlivades med Ericsbergs arkiv. — Litt.: S. Eriksson, "Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget" (1939). *N.Hg;B.*

13) Carl Johan Trolle-B., brorsons son till

Carl Trolle-Bonde.

Carl C:son Bonde.

Carl G. Bonde.

Knut C. Bonde.

B.10), greve, godsägare, skriftställare (1843—1912), urspr. militär, 1886 innehavare av det skånska fideikommisset Trolleholm: var en framstående bibliofil och samlade ett storartat bibliotek på Trolleholm. Han utvecklade därjämte ett flitigt skriftställarskap i gods- och släkthistoria m.m. och har bl.a. utgivit monografier över familjegodsen Trolleholm (1892 och 1905—07), Kjesäter (1893) och Hesselby (1894) samt "Anteckningar om Bondesläkten" (1895—1912). B. var led. av A.k. 1884 samt av F.k. 1885—91 och 1897—1902. *Th.*

14) Carl Carlsson B., son till B.11), friherre, hovman, politiker (1850—1913), avlade kansliexamen 1872, blev attaché i Utrikesdep. s.å. och tjänstgjorde till 1876 i olika diplomatiska befattningar. Därefter slog han sig ned som lantbrukare på Gimmersta i Södermanland och övertog efter faderns död fideikommisset Ericsberg. Samtidigt avancerade han på hovmannabanan, blev 1876 kammarherre, 1896 överceremonimästare och introduktör för främmande sändebud och var 1900—11 överstekammarjunkare. Vid skötseln av sina egendomar visade B. stor duglighet. Efter att redan 1884—86 ha varit av F.k. utsedd statsrevisor insattes han 1887 av den frihandelsvänliga majoriteten i Oppunda hds valkrets i A.k., som han tillhörde 1888 -90, 1894 99 och 1903—13; v. talman 1912 och talman 1913. Trots sin börd, sin ställning som en av Sveriges mest aristokratiska fideikommissarier och sin hovtjänst slöt sig B. i riksdagen till den avgjort demokratiska riktningen, tillhörde först det frihandelsvänliga Gamla lantmannapartiet, räknades efter 1895 som ledare för "gruppen Bonde", bestående av ett tjugotal liberala lantmän, mestadels från n. Sverige, och ingick efter sin återkomst till riksdagen 1903 i Liberala samlingspartiet, inom vilket han var en av förgrundsfigurerna. B. var emellertid ingalunda uteslutande politiker. Han var en verklig grand seigneur med vittomfattande intressen (t.ex. ordf. i Svenska exportföreningen från 1899 och i Svenska autografsällskapet). På sitt slott Ericsberg, som han ägnade en kärleksfull vård, utövade han en lysande gästfrihet icke minst mot de historiker, som begagnade dess mycket värdefulla arkiv. Själv var han en flitig forskare, som bl.a. översatte och utgav drottning Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok (3 bd, 1902—07). *E.Ths.*

15) Carl Gustaf B., brorson till B.13), greve, hovstallmästare, tävlingsryttare (f. 28/4 1872), underlöjtnant vid Livreg:s husarer 1894, ryttmästare i reserven 1910, hovstallmästare 1916. B. var under Sveriges glansperiod på ridsportens område (1912—28) en av dess mest framgångsrika ryttare (särsk. i dressyrtävlan och hoppning). B. var 1933 38 ordf. i Svenska ridsportens centralförbund samt har ofta inom och utom Sverige tjänstgjort som domare och överdomare i ridsport. B. har utg. "Jag berättar för Jan" (1943) och "Farväl gamla tider" (1945). *O.Kgh*

16) Knut Corfitz B., son till B.14), friherre diplomat, författare (f. 31/7 1884), attaché i Utrikesdep. 1908, 2:e sekr. 1912, 1:e sekr. 1918, legationssekr. s.å., i disponibilitet 1920, legationsråds titel 1940, har utg. en rad böcker av mer el. mindre memoarkaraktär, bl.a. "Sant och intressant" (1934), "Tro mig om Ni vill" (1936), "Tiderna förändras" (1939) och "Hit och dit" (1941), samt "Pinntorpafruns minnen" (1944) och, tills. med Birgit Th. Sparre, parodien "Kejsardagar och furstenätter. Av Teresina, storhertiginna av Bourbon-Siena" (1945). *C.*

Bonde-Brueghel, målare, se Brueghel, P., d.ä.

Bondecirkuläret, en från danska regeringskansliet 8/11 1845 utgången rundskrivelse, som åsyftade att undertrycka den framväxande frihetsrörelsen bland bönderna genom att starkt begränsa församlingsfriheten. B. väckte i förening med den samtidigt förda reaktionära tryckfrihetspolitiken sådan ovilja, att det helt förfelade sitt syfte, varför det redan 12/5 1846 återkallades genom personligt ingripande av kungen.

Bondefred, i historisk litteratur bruklig benämning på fredsfördrag, ingånget mellan sammanslutningar av gränsborna i två fientliga länder. Dylika fördrag äro kända redan från Nordens tidigare historia. Som hithörande ha sålunda karakteriserats separatfreden mellan konung Albrekt och skåningarna 1381 samt mellan Engelbrekt och skåningarna 1434 och 1436. B. i egentligare mening, å båda sidor lokalt begränsade, voro under de ständiga svensk-danska krigen på 1500- och 1600-talen synnerligen vanliga. Som exempel kunna nämnas en fred mellan Blekinge och Göinge hd å ena sidan samt de södra småländska häradena å andra sidan 1505 samt en mot snapphanarna riktad överenskommelse mellan skånska och småländska gränssocknar 1676. — Litt.: F. Lindberg, "B. under svensk medeltid" (i "Hist tidskr.", 1928). *I.A.*

Bondeförbundet, från 1943 off. Landsbygdspartiet B., svenskt politiskt parti. Sedan Lantmannapartiet under 1900-talets 1:a årtionden förlorat sin ursprungliga karaktär av speciellt jordbrukarparti och alltmer orienterat sig även mot städernas medelklassgrupper, framträdde på olika håll i landet strävanden att bilda ett nytt rent jordbrukarparti. Det första initiativet togs i Skaraborgs län av lantbrukaren Carl Berglund i Gimmene, som 1910 i Falköping startade tidn. "Landsbygden" med uppgift att driva propaganda för bildandet av ett nytt jordbrukarparti. Efter agitations- och organisationsarbete, varvid ett flertal lokala organisationer upprättades, bildades 1914 i Falköping en riksorganisation med namnet Bondeförbundet. 1913 hade bildats en konkurrentorganisation till den berglundska rörelsen, som följ. år konstituerades till en riksorganisation med namnet Svenska bondeförbundet. 1915 startades ännu ett nytt jordbrukarparti i Stockholm, vilket erhöll namnet Jordbrukarnas riksförbund*. Svenska bondeförbundet uppgick s.å. i detta. B. och Jordbrukarnas riksförbund arbetade för samma syften, näml. att tillvarataga jordbruksbefolkningens politiska, ekonomiska och sociala intressen, men vissa motsättningar, delvis av personlig art, funnos mellan dem. Härtill kom, att B:s ledning ansåg, att Jordbrukarnas riksförbund i realiteten var en högerorganisation. Någon verklig grund för dess misstankar funnos dock icke, även om Jordbrukarnas riksförbund icke höll gränslinjerna mot de övriga borgerliga partierna, främst högern, fullt klara. De nya partierna blevo representerade i riksdagen fr.o.m. 1918. Vid valet till A.k. hösten 1917 erhöll näml. B. 9 och Jordbrukarnas riksförbund 3 mandat. Deras första insatser i riksdagen blevo huvudsakl. av negativt-kritisk karaktär. De inriktade sig i första hand på en skarp kritik av myndigheternas oskickliga och valhänta sätt att sköta krisregleringarna. Denna kritik väckte stark genklang bland jordbruksbefolkningen, och vid 1920 års val vunno de båda organisationerna en betydande framgång. Bristen på ett genomarbetat positivt program jämte organisatoriska brister ledde emellertid till ett nederlag vid 1921 års val, då krissvårigheterna började lätta.

Motsättningarna mellan de båda partierna hade emellertid småningom utjämnats, och sedan de 1921 sammanslagits, konsoliderades den nya bonderörelsen och erhöll en fastare organisatorisk stadga. Partiledare blev Johan Johansson i Kälkebo, vilken vid sitt frånfälle 1928 efterträddes av Olof Olsson i Kullenbergstorp. Under 1920-talets första hälft utstakade partiet en egen självständig väg i politiken och uppdrog fasta gränslinjer mot de övriga partierna samt intog ställningen som mellanparti mellan högern och de borgerliga vänsterpartierna. Under den svåra ekonomiska kris, som uppstod i början av 1930-talet, gjorde partiet sin dittills största insats i svensk politik genom att i samverkan med det socialdemokratiska partiet och enskilda medlemmar av den borgerliga vänstern genomföra den s.k. krisuppgörelsen ("kohandeln") 1933. Genom krisuppgörelsen igångsattes stora allmänna arbeten för att häva arbetslösheten inom industrien, och samtidigt utbyggdes den redan förut påbörjade jordbruksregleringen, varigenom priserna på jordbrukets produkter höjdes utöver världsmarknadspriserna, som då voro för låga för att medge rimlig lönsamhet för jordbruket. Det samarbete mellan B. och socialdemokraterna, som inleddes genom krisuppgörelsen, fortsatte under de närmaste tre åren, men bröts tillfälligtvis 1936 genom meningsskiljaktigheter i försvars- och folkpensioneringsfrågorna. Den socialdemokratiska ministären avgick, då dess förslag i de båda frågorna avslogos av riksdagen, och B. bildade ministär under ledning av A. Pehrsson-Bramstorp, partiledare sedan 1934. Denna avgick dock efter socialdemokraternas seger vid valen till A.k. s.å. och efterträddes av en koalitionsministär, bildad av det socialdemokratiska partiet och B. I denna blev Pehrsson-Bramstorp jordbruksminister. Han fullföljde i denna egenskap den jordbrukspolitik, vartill grunden lagts genom krisuppgörelsen och som hade till syfte att gradvis förbättra jordbrukets lönsamhet. Då Sveriges utrikespolitiska läge hösten 1939 allvarligt försämrades, framfördes från B. genom dess v. ordförande, Hj. Svensson i Grönvik, tanken på en samlingsregering, vilken senare på hösten blev verklighet.

B. sökte urspr. sitt underlag i väljarkåren uteslutande bland jordbruksbefolkningen, men under senare år har partiet sökt vidga ramen för sin verksamhet genom att söka kontakt även med andra grupper på landsbygden. I konsekvens härmed har partiets off. namn 1943 ändrats till Landsbygdspartiet Bondeförbundet. Genom denna omläggning av partiets verksamhet har det kommit att framträda som förespråkare för en aktiv socialpolitik med särskilt tillgodoseende av landsbygdsbefolkningens intresse. Ett visst akademiskt inslag har funnits i partiets riksdagsgrupp ända från dess tidigaste tillvaro. De tre professorerna C. A. Reuterskiöld, N. Wohlin och K. G. Westman anslöto sig näml. tidigt till partiet. Den sistn. kom att utöva det viktigaste inflytandet på partiets politik och var utrikesminister i bondeförbundsministären 1936 samt justitieminister från dennas avgång till 1943. — Partiet har f.n. (april 1947) 21 representanter i F.k. och 35 i A.k. samt drygt 100,000 medl. i sin riksorganisation. Denna är uppbyggd på lokalavd. i kommunerna, vilka avd. sedan i regel länsvis äro sammanförda i distrikt, vilka i sin tur bilda riksorganisationen. Partiet har dels en ungdomsorganisation, Svenska landsbygdens ungdomsförbund* med o. 115,000 medl., dels en kvinnoorganisation, Svenska landsbygdens kvinnoförbund*, med o. 30,000 medlemmar. Partiet förfogar över ett 20-tal tidn., bl.a. "Svenska landsbygden" och "Skånska dagbladet". — Litt.: "B:s 25-årsjubileum" (1936); O. Nyman, "Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och B." (1944); E. Eriksson, "Bonderörelsen", I (1946). *K.Ln.*

Bonden, skär med agafyren Bonden i Bottenhavet 30 km s.v. om Ume älvs mynningsvik. B. är sedan gammalt bekant för sin rikedom på häckande alkfåglar. Den dominerande arten

är tordmulen, som här har sina största kolonier vid den svenska kusten n. om Karlsöarna. Stammen har vissa år uppskattats till 10,000. Tyvärr skedde i början av 1940-talet en mycket stark minskning av beståndet som följd av de stränga vintrarna. Övriga häckande alkfågelarter äro tobisgrisslan och sillgrisslan. Den sistn. uppträdde först 1942 som häckfågel med några få par och är här fridlyst hela året. Tidigare saknades arten vid Bottenviken, och den häckar i Östersjön regelbundet blott vid Karlsöarna och Bornholm. *G.Od.*

Bondepartier, se Jordbrukarpartier.

Bondepartiet, norskt politiskt parti, bildat i anslutning till Norges bondelag*, som vid stortingsvalen 1921 f.f.g. framförde egna kandidater och erövrade 17 platser. Under följ. val ökade partiets representation, som intill 1936 utgjordes av mellan 20 och 30 stortingsmän. 1931—33 var B. regeringsparti och bildade parlamentariskt underlag för ministärerna Kolstad och Hundseid. 1935 började det samarbete med arbetarpartiet vid genomförandet av en rad åtgärder för hävandet av den ekonomiska krisen, men dess styrka sjönk vid 1936 års val till 18 representanter för att vid de första valen efter den tyska ockupationen gå ytterligare tillbaka till blott 10 mandat. *B.*

Bondepraktikan, folkbok, innehållande bl.a. väderleksförutsägelser, regler för åderlåtning och uppgifter om de olika stjärnbildernas inflytande under olika månader. B., vars äldsta innehåll har sitt ursprung i antik folktro och astrologi, har fått sin utformning genom vid olika tillfällen gjorda tillägg. Den äldsta tyska uppl. 1508 har blott 12 sidor, den versifierade formen förekommer först i en uppl. 1530. Från tyskan har b. översatts till många språk, bl.a. till danskan 1597. Den äldsta kända svenska uppl. från 1662 är översatt dels från danskan (verspartierna), dels från tyskan. Då tillfogades bl.a. ett nytt parti om årets märkesdagar, som går tillbaka på utländska källor men också innehåller svensk folktradition. Det senare gäller i ännu högre grad ett 1733 gjort tillägg om väderleksmärken. B. har i Sverige utkommit i ett 50-tal uppl. (den äldsta utg. i faksimil 1901 med historik av H. Rosman). B:s betydelse för den folkliga traditionens väderleksmärken har delvis överskattats. — Litt.: G. Hellman, "Die Bauern-Praktik 1508" (1896); S. Svensson, "B. och den folkliga traditionen" (i "Folk-liv", 1943—44). *Sn.*

Bonderup, socken i Torna hd i Skåne, Malmöhus län, och församling i Dalby, Hällestads, Bonderups och Gödelövs pastorat i Torna kontrakt av Lunds stift, ö.s.ö. om Lund, på Romeleåsens s.v. sluttning; 18,48 km², därav 18,37 land; 824 inv. (1946; 45 inv. pr km²). B. är i stort sett en bördig slättbygd, där åkern utgör 76 % av landarealen, skogsmarken endast 4 %. Egendom: S. Ugglarp, som lyder under Björnstorp. I Önneslöv finnas stenbrott, tillhörande Dalby stenkross-ab. Kyrkan av tuktad gråsten har skepp och rakslutet kor från äldre medeltiden; tornet tillkom först 1850. — Namnet, som urspr. tillkommer byn Bonderup, innehåller gen. ant. av *bonde* el. av mansnamnet *Bonde* samt *torp,* nybygge. Det skrevs 1478 Bwnderop. *P.;Sl.*

Bonderåd, urspr. revolutionära församlingar i

Bondeska palatset vid Riddarhustorget i Sockholm.

Ryssland under oktoberrevolutionen 1917, tillkomna jämte arbetar- och soldatråden efter mönstret av strejkkommittéerna under 1:a revolutionen 1905. Definitivt fastslagen som politisk maktfaktor blev rådsinstitutionen redan i Sovjetunionens första författning 1918. B. organiserades med byn som territoriellt underlag, och på b y r å d e n, som de därefter kallats, byggdes sedan steg för steg andra råd el. *sovjet* för allt större administrativa enheter. Genom indirekta val i 7—8 etapper når man upp till de faktiskt ledande högsta myndigheterna. B. är liksom varje annat råd på en gång självförvaltningsorgan och valförsamling för val av närmast högre organ. B. bildar den väsentliga grundvalen för den statsrättsliga pyramiden; denna utgör stommen i ett slags demokratisk hierarki med formellt en oligarki, reellt en diktatur i spetsen. — B. och andra "råd" ha funnits en kortare tid i Bayern och Ungern 1919, och försök att inrätta b. ha gjorts även på andra håll, t.ex. Finland och Argentina. *H.Ci.*

Bondeska palatset. 1) Vid Riddarhustorget i Stockholm, ett av Sveriges bästa exempel på herremansboning i stad från 1600-talet. Det uppfördes från 1662 för riksskattmästaren Gustaf Bonde efter ritningar av Jean De la Vallée och antagl. Nic. Tessin d.ä. i fransk Palladio-påverkad klassicism med H-formig grundplan. Det inköptes 1730 av Stockholms magistrat och nyttjades som rådhus (till 1915), sedan det genomgått vissa ändringar efter förslag av stadsarkitekten J. E. Carlberg. — 2) Ett vid Strömgatan i Stockholm i slutet av 1780-talet efter ritningar av Erik Palmstedt uppfört ståtligt palats i nyantik stil. Det revs för att lämna plats åt det nuv. Rosenbad. *N.G.W.*

Per Bondesson.

Bondesson. 1) P e r B., lantbrukare (1843—1921), en av Skånes mest bemärkta och initiativkraftiga jordbrukare, föregångsman på lanthushåll-

ningens skilda områden. Född och uppvuxen på fädernegården i Svalöv övertog han denna 1866. 1876 började han där bedriva mejerirörelse, svingödning och uppfödning av avelsdjur. 1898 överlåts rörelsen på Per Bondessons lantbruks-ab., vilket är ett familjebolag. B. innehade ett flertal förtroendeuppdrag, var ordf. och styrelseledamot i en mängd jordbrukarföretag och en av stiftarna av Sveriges utsädesförening. 1892—1907 var B. led. av F. k., 1896—1902 suppleant i Lagutskottet och 1903 suppleant i Bankoutskottet, där han 1904—07 var ord. led. *L.Fg.*

2) Lennart B., den föreg:s son, agronom (f. 7/6 1881), övertog vid faderns död ledningen av Per Bondessons lantbruks-ab. B. har nedlagt ett framgångsrikt arbete på svinavelns främjande, särsk. med tanke på att inrikta aveln på produktion av för exportmarknaden begärlig fläskkvalitet. Den på Svalöv uppdragna svinstammen av stora vita engelska rasen har sålunda rönt internationell ryktbarhet. B. innehar ett stort antal företroendeposter inom olika områden, framför allt inom svinavelsföreningar och slakterirörelsen, är bl.a. landstingsman och medl. av hushållningssällskapets förvaltningsutskott samt är sedan 1939 led. av F.k. (högern). *Eo.*

Bondeson, August Leonard, författare (1854 1906). B., som till yrket var läkare, visade tidigt starkt intresse för litterär verksamhet, ävensom för folkminnes- och landsmålsforskning. Han blev väl förtrogen med västsvensk folktro, saga och hävd; sin hembygds dialekt behärskade han i tal och skrift med mästerskap. De dikter och berättelser han utgav, dels på rikssspråk, dels på halländskt bygdemål ("Halländska sagor", 1880, "Hallings Anna", 1883, "Historiegubbar på Dal", 1886, "August Bondesons visbok", 1903, m.fl.) höra till det i sitt slag bästa i vår litteratur. De äro alla präglade av författarens kärlek till ämnet, omfattande sakkunskap, geniala berättarkonst och försonande humor. I hans diktning möter man ofta det lössläppta och lekande skämtet, men där röjes även icke sällan spår av djupt allvar och något av det tungsinne, som till slut blev honom övermäktigt. Mest berömmelse har B. vunnit för sin satiriska roman "Skollärare John Chronschoughs memoarer" (2 bd, 1897 1904), en fingerad självbiografi av en halländsk landsbygdslärare, som avlagt sin examen vid Göteborgs seminarium. Med obarmhärtig, fast alltid lugn och behärskad ironi gisslar B. sin hjältes lärdomshögfärd och övriga olater, på samma gång som han ger sitt erkännande åt hans många goda egenskaper. I denna noggrant förberedda och konstnärligt komponerade bok har B. lagt in flera drag ur sitt eget liv och lynne och på så sätt fått anledning till allvarlig självrannsakan och psykologiskt fördjupad människoskildring. — Litt.: Greta Holmgren-Strömbom, "Ur den blåmålade kistan" (1913); O. Holmberg, "Litterärt" (1924). *D.R.*

Bondestam, Anna Karolina, f. Elfving, finländsk författarinna (f. 1907), fil. kand. 1931, 1936 g.m. red. Henning Bondestam. B., som har starka sociala och politiska intressen och till partiståndpunkten är socialdemokrat, debuterade 1936 med en historisk roman från 1760-talet, "Panik i Rölleby", en glad och spirituell småstadskrönika, men har sedan hämtat motiv från samtiden. "Fröken Elna Johansson" (1939) ger bilder ur det intellektuella proletariatet i Helsingfors under 1930-talets krisår, "Bergtagen" (1941) innehåller tre noveller med fina studier över kvinnlig erotik, "Lågt i tak" (1943) har huvudhandlingen förlagd till arbetarkretsar i en finsk småstad o. 1930, och "Klyftan" (1946) ger med fördjupad psykologi ett porträtt av en ung flicka. B:s författarskap uppbäres av en frisk och positiv livsinställning. *E.*

Bondeståndet, ett av de forna riksstånden i Sverige. Då under medeltiden ståndsbildningen medförde uppkomsten av vissa privilegierade stånd, kom den stora massan av lantbefolkningen att framstå som en befolkningsgrupp för sig, "allmogen", detta ord taget i en trängre bemärkelse, än det urspr. hade. Socialt sett inrymde allmogen ganska olikartade folkelement. Själva kärnan utgjordes av odalbönderna. En framstående plats intogo vidare bergsmännen, vilka i vissa fall stodo det världsliga frälset nära. Över huvud taget voro stånden ännu ej så strängt avskilda från varandra, som fallet skulle bli senare. Politiskt kom svensk bondedemokrati under den senare medeltiden att spela en högst betydande roll vid hävdandet av landets nationella oberoende. Som fria män blevo bönderna representerade vid den nu framväxande riksdagen, ehuru några fasta normer för denna representation ännu saknades.

I sitt förhållande till Sveriges allmoge kom Gustav Vasa i vissa avseenden att fullfölja traditionerna från Engelbrekts och Sturarnas tid. Hans starka hävdande av statens auktoritet bragte honom å andra sidan stundom i harnesk mot samma allmoge, vare sig det gällde att möta landskapsmenigheters självrådighet med kraftåtgärder, att tillämpa nya principer beträffande äganderätten till jord el. att i allm. bryta ett alltför segt fasthållande vid vad som var "gammalt och fornt". Gustav Vasas yngste son Karl (IX) samverkade både som hertig och konung med bönderna på ett sätt, som var ägnat att höja dessas självförtroende. Vid flera viktiga riksdagar bar denna samverkan betydelsefulla frukter, och det är betecknande, att en förskjutning i uppfattningen av riksdagsmannavärvet kan konstateras bland de bredare lagren: vad som förut ofta betraktats som en börda, vilken man gärna sökt undandraga sig, blev nu en dyrbar rättighet. — Under 1500-talet hade begreppet "stånd" haft en rätt allmän innebörd och använts om åtskilliga korporationer med offentliga rättigheter och skyldigheter, men under 1600-talet stadgades språkbruket därhän, att man räknade med endast 4 stånd, skarpt avgränsade från varandra och med var sina förmåner och plikter mot det allmänna. Särsk. märkes, att riksdagens uppdelning i 4 stånd genom 1617 års RO för första gången blev lagligen erkänd. B. tillförsäkrades därigenom en plats

i statslivet, som man ej kunde komma förbi. Enl. 1634 års RF skulle till riksdag infinna sig "en bonde av varje härad i Sverige och Finland", en bestämmelse, som dock ej alltid kunde strängt följas. Endast krono- och skattebönder voro representerade, ej frälsebönderna. Från de svenska besittningarna på andra sidan Östersjön sändes inga bonderepresentanter till Sveriges riksdag, f.ö. ej heller ombud från andra stånd. Allmogens ofria ställning där hade under alla omständigheter för detta stånds del utgjort ett hinder. Även om man bortser från livegenskapen i de avlägsna provinserna, var stormaktstiden på många sätt ett kritiskt tidsskede för svensk allmoge. Adelns ökade jordinnehav med därav följande anspråk var ett ständigt hot mot b., tills reduktionen lättade trycket från detta håll. Med de långvariga krigen följde utskrivningar och andra bördor, och indelningsverket lät det nationella försvaret till ej oväsentlig grad vila på b. Därtill kom, att allmogen vid utövandet av sin näring på mångahanda sätt rönte intrång av statens reglementerande verksamhet. Jämsides härmed gick den kommunala självstyrelsen på landsbygden tillbaka. Försök gjordes även att genom de s.k. utskottsmötena, med representanter för endast adel, präster och vissa städers borgerskap, i någon mån tränga undan riksdagen och därmed b., som var representerat å denna. Då emellertid utskottsmötena vägrade att särsk. i beskattningsfrågor göra intrång på de allmänna ständermötenas maktområde, tillförsäkrades härigenom b. ett viktigt medinflytande över skatter och utskrivningar, frågor av den största betydelse just för b. — Enl. 1723 års RO skulle b. vid riksdagen vara representerat av en bonde från varje härad, dock med rättighet för flera härad att ena sig om gemensam fullmäktig. Uttryckligen betonas, att allmogen bör "lämnas fritt val utan landshövdingens, häradshövdingens, häradsfogdens el. någon annans intrång". Det blev sed, att bönderna sockenvis efter graderad röstskala valde elektorer, vilka sedan inför häradshövdingen förrättade själva riksdagsmannavalet. Under den period, det här gäller, den s.k. frihetstiden, kom b. att politiskt intaga en i jämförelse med övriga stånd något undanskymd ställning. Det hade sålunda inga representanter i det mäktiga Sekreta utskottet, vilket på ett flertal viktiga områden erhöll rätt att fatta beslut å riksdagens vägnar. B:s inflytande var emellertid mot slutet av perioden i märkbart stigande. Detta sammanhängde delvis med den då rådande starka motsättningen mellan de ofrälse ståndén och adeln. Denna motsättning kom även starkt att göra sig gällande vid tiden för Gustav III:s andra statsvälvning 1789. Den inskränkning i adelns privilegier, som då gjordes, kom även b. till godo, och konungen avgav en särskild försäkran beträffande svenska och finska allmogens rättigheter. Skattebonden garanterades bl.a. samma äganderätt till jorden som frälsemannen, och alla stånd erhöllo rätt att besitta frälsejord med undantag för säterier. Vid den stora privilegieutjämningen 1809—10 borttogs även detta undantag, varjämte adeln gjorde för b. viktiga eftergifter i fråga om skatter och besvär (t.ex. skjutsningsbesväret). Fysiokraternas läror vunno under 1700-talets senare hälft stor spridning i Sverige. Med sitt starka framhävande av jordbrukets centrala betydelse och sitt yrkande på näringstvångets lättande berörde de nära b:s intressen. De ledde även till praktiska reformer: spannmålshandeln frigavs på Gustav III:s tid, och storskiftesverket, igångsatt under frihetstiden, fortsattes med kraft under gustavianska tidevarvet för att fullföljas genom de viktiga skiftesreformerna (enskifte och laga skifte) längre fram i tiden. Näringsfrihetens seger vid mitten av 1800-talet skapade slutl. nya betingelser för landsbygdens näringsliv och varslade om ståndssamhällets upplösning. — Vid riksdagen var b. efter 1809 representerat enl. liknande principer som under frihetstiden. Någon begränsning i häradernas rätt att ena sig om gemensam riksdagsman fanns ej i början, men på 1830-talet stadgades, att i normala fall endast härad, tillhörande en och samma domsaga, fingo förena sig om en representant. Kretsen av de röstberättigade inom b. vidgades efter hand med ägare av frälsehemman, säterier m.fl., så att till sist hemmansägare och kronohemmansåbor i allm. kunde sägas äga rösträtt och vara valbara inom b. Vid riksdagarna intog b. en med övriga stånd fullt jämbördig ställning. På gr. av sin numerär hade bönderna dock mycket att vinna på en representationsreform. Denna kom till stånd 1865—66, då b:s tillvaro som eget riksstånd upphörde.

I Finland fanns under föreningen med Ryssland ett b. i gammal svensk mening ända till 1906, då den finska lantdagen upphörde att vara baserad på fyrståndsprincipen. *J.E.N.*

Bondetåget, nationell massdemonstration i febr. 1914 av svenska bönder. Ministären Staaffs (1911

Konung Gustav talar till deltagarna i bondetåget på Stockholms slotts borggård 6/2 1914.

—14) hållning till försvarsfrågan, särsk. framlagd i regeringschefens tal i Karlskrona i dec. 1913, framkallade i vida kretsar en stark opinion emot regeringen, och kort efter detta tal beslöt ett antal upplandsbönder på förslag av godsägare U. Nyberg att protestera mot regeringens försvarspolitik samt att uppmana sina ståndsbröder i hela landet att göra sammaledes. Uppropet hörsammades och fick stor anslutning. 5/2 1914 ankommo närmare 30,000 bönder från landets samtliga landskap till Stockholm. Demonstrationen ägde rum följande dag. Konungen mottog på inre borggården så många deltagare denna kunde rymma; där framförde godsägare Nyberg de deltagandes vilja att påtaga sig ökade bördor för landets försvar, i samband varmed en önskan uttalades om omedelbart avgörande av försvarsfrågan med hänsyn tagen till sakkunskapens krav och tidens allvar. Konungen underströk i sitt svarstal, det s.k. borggårdstalet, det berättigade i kraven. Samtidigt härmed uppvaktades ministären av b:s delegerade; inför dem förklarade sig statsminister Staaff värdera det utlovade stödet åt försvaret men varnade samtidigt för överdrivna rykten om spionage o.s.v. samt hänvisade till riksdagen som den i sista hand avgörande. B. var vid sidan av F-båtsinsamlingen 1912 det starkaste uttrycket för den försvarsvänliga stämning, som föregick världskrigets utbrott och bl.a. resulterade i 1914 års härordning. Borggårdstalet ledde till en konstitutionell konflikt mellan konungen och ministären Staaff, som efter häftiga debatter både inom och utom riksdagen samt förnyade opinionsyttringar (studentuppvaktning för konungen, arbetardemonstration för ministären) avgick 10/2 1914. Den efterträddes 17/2 av ministären Hammarskjöld, som upplöste A.k. *Th.*

Bondevennerne, politiskt parti i Norge, grundat 1865 av S. Jaabæk. Partiet, som hade sitt centrum i Mandal, var ett av uttrycken för den norska bondeklassens politiska framträngande på 1800-talet. Det mest utmärkande draget för B. var, liksom för andra bondepartier under samma tid, en markerad njugghet och motvilja emot allt, som icke direkt gynnade den egna klassen och dess intressen. Särsk. riktade de sig mot ämbetsmännen enl. parollen "sparsamhet i statshushållningen". Jaabæk redigerade 1865—79 partiets organ "Folketidende". O. 1880 hade partiet nära lierat sig med den av J. Sverdrup ledda radikala vänstern men hävdade dock ännu någon tid sin särställning. *[Th.]B.*

Bondevänliga vänstern, den danska partigruppering, som hade sitt förnämsta stöd i den 1846 bildade, aldrig formellt upplösta föreningen Bondevennernes Selskab. Den spelade 1848—65 en stor roll i Danmarks politiska liv. Bland mera bekanta personer, som kunna räknas hit, märkas B. Christensen, I. A. Hansen, A. F. Tscherning och G. Winther. Dess pressorgan var "Almuevennen". I grundlagsgivande församlingen utgjorde partiet 1/3. I Folketinget var b. ofta det starkaste partiet och hade vid vissa tillfällen t.o.m. majoritet. Den lösa partiorganisationen och den snart framträdande splittringen mellan partiets ledare omöjliggjorde ett effektivt utnyttjande av den numerära styrkan, och partiet var också endast under några månader parlamentariskt underlag för en regering (C. E. Rotwitt). I de politiska striderna utgjorde b. riksdagens vänster och representerade bondeklassens ekonomiska intressen. I fråga om anslag till kulturella ändamål lade partiet i dagen stor njugghet. Dess ställning till den nationalliberala centern var vid olika tillfällen högst olika och skiftade från intim allians till så bitter fiendskap, att partiet gick samman med högern. Dessa förändringar sammanhängde i mycket med förskjutningar inom partiet, varest Tscherning konsekvent bekämpade anslutning till Ejderpolitiken, under det att Christensen och Hansen voro anhängare av denna. Under och efter grundlagsstriden 1865—66 uppkommo nya partibildningar, och den gamla benämningen b. kom småningom ur bruk. B. kan anses som ursprunget till partiet Venstre*. *B.*

Bondfield [bånd'fild], Margaret Grace, engelsk politiker (f. 1873). B. intog tidigt en ledande ställning inom den kvinnliga fackföreningsrörelsen, bl.a. som biträdande sekr. i butiksbiträdenas fackförening 1898—1908. Till 1938 var hon funktionär i kommunalarbetarförbundet. Hon har representerat engelsk fackföreningsrörelse vid en mängd internationella kongresser. B. blev parlamentssekr. i arbetsministeriet 1924 och var arbetsminister 1929—31 i MacDonalds regering. Hon är den första kvinna i England som blivit led. av Privy Council. Sedan 1939 är hon ordf. i Women's Group of Public Welfare och v. ordf. i National Council of Social Service. *S.Br.*

Bondfångare (efter ty. *Bauernfänger*), person, som lockar oerfarna lantbor o.s.v. i fälla för att plundra dem, ofta genom falskt spel o.d.

Bondgruvan, se Norbergs malmfält.

Bondgård, samtliga de byggnader, avsedda för bondens familj och hushåll, som ordnats in på tomten el. gården (fsv. *garper*, urspr. hägnad, senare inhägnat område). B. bevarar i stor utsträckning äldre, med självhushållet sammanhängande traditioner i anseende till byggnadernas arter och gruppering (gårdsskicket), till skillnad från den moderna lantgården, vars gårdsanläggning mera är anpassad efter ett specialiserat förvärvshushålls krav. — De arkeologiska belägen för gårdsskicket under förhistorisk tid utgöras av boplatser med husgrunder, hägnader etc. I Sverige har det förhistoriska gårdsskicket endast sparsamt belysts. Särsk. märkas de s.k. "kämpagravarna" på Gotland och Öland, vilka lämningar av byggnader härröra från järnåldern. Byggnader och gårdsskick här ha sin närmaste motsvarighet i Danmark, Norge, Island och Storbritannien under förhistorisk el. senare tid. De avlånga husen befinnas anslutna till hägnader så, att en kringstängd gårdsplan erhålles, utanför vilken äro belägna större el. mindre fällor el. hagar för boskap, möjl. även odlingar. Gårdsskicket får sin karaktär av de större husens

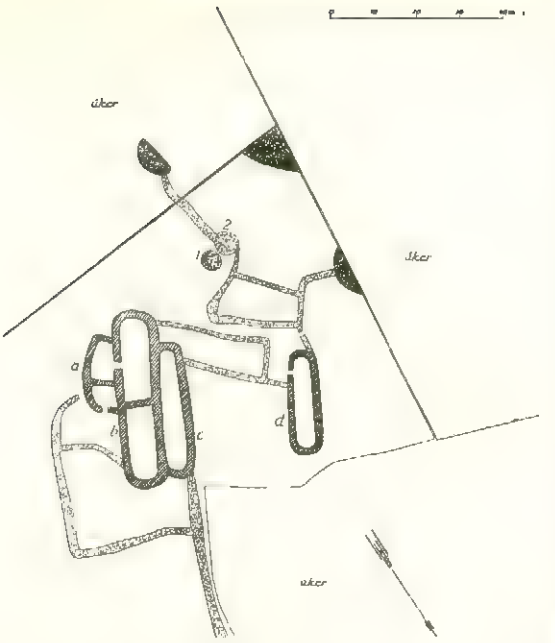

Plan av bondgårdar från järnåldern med långsides sammanbyggda hus (*a, b, c*) på ängsmark tillhörande Övetorp nr 2 i Algutsrums sn, Öland.

inbördes läge huvudsakl. på tre sätt: tvenne hus ligga parallellt, markerande en rektangulär gårdsplan, husen bilda vinkel mot varandra, el. husen kunna slutl. vara sammanbyggda med långsidorna mot varandra. Dessa slag av gårdsanläggningar kunna spåras ända in i nutiden i n.v. Europa, särsk. på Island och de skotska öarna.

Av viss betydelse för gårdsskickets utbildning i det av romarriket influerade Europa blev den romerska lantgården, *vi'lla,* vilken anlades som dubbelgård med ett *praeto'rium,* herrskapsgården, och *villa ru'stica,* ekonomigården, med bostad för fogden och arbetarna samt stallar. Till denna gård hörde vidare *villa fructuo'sa,* bestående av magasin, loge och källare. Utförliga beskrivningar av dessa anläggningar lämnas av ett flertal klassiska förf. (Varro, Columella, Vegetius, Ausonius). Dock torde böndernas gårdsskick i Sydeuropa huvudsakl. gå tillbaka på de enkla gårdsanläggningar, som redan under klassisk tid utbildats i småbyar, vilka ofta växt ut till städer. — I Mellan- och Nordeuropa har böndernas gårdsskick fått en skiftande utveckling under inverkan av historiskt och geografiskt skilda förhållanden. Inom Alpernas område utgöres gårdsanläggningen väsentligen av en enda byggnad, innehållande utrymmen för såväl människor som husdjur. N. härom utbreder sig den frankiska gårdsformen, nående Weichselmynningen i n.ö. och nedre Rhendalen i n.v. Utrymmena för människor och husdjur samt lador och logar äro här samlade i längor (3 el. 4) kring en enda gårdsplan, som har karaktären av fägård. N. om den frankiska gården möter den saxiska gården med samtliga utrymmen i en byggnad (det saxiska huset). Från Eider över Jylland, danska öarna, Skåne och Halland sträcker sig den dansk-skånska gårdsformens (se nedan) område, n. om vilket de skandinaviska gårdsformerna vidtaga.

Den förhistoriska gården i Sverige torde väsentligen ha bestått av boningshus och bodar, samlade till en gårdsplan, som varit varje hushålls särskilda egendom, medan fähus och foderhus varit belägna på byns gemensamma område. Anläggningen på den enskilda gårdstomten hade sålunda karaktären av mangård. Husen lågo med gavlarna mot gårdsplanen (tunet). Spår av dessa förhållanden ser man dels vid fäbodanläggningarna, dels även i vissa drag hos den nordsvenska gårdsformen (bild å sp. 579), som är förhärskande i Dalarne, Norrland och större delen av Finland. Detta är en enkelgård, gärna fyrbyggd med infarten till fähuset direkt utifrån och ej över gårdsplanen. På gr. härav och emedan manbyggnaderna äro dominerande, har gården karaktär av mangård. Förekomsten av skilda boningshus och fähus för vinter och sommar samt systemet "ett behov — en byggnad" äro även ålderdomliga drag hos denna gårdsform. — Under medeltiden begynte man inom nordiskt område så småningom att sammanföra skilda byggnader till längor, varvid byarnas läggande i läge efter bestämd norm även spelat en roll. Över huvud taget blevo ända till utflyttningarnas tid på 1800-talet byformerna av största betydelse för gårdsformerna, då byggnadernas läge måste regleras efter bygata, fägata, inägor o.s.v. I mellersta Sverige ha dessa förhållanden resulterat i ett flertal gårdsformer, som alla ha det gemensamt, att de äro dubbelgårdar och ha mangård och fägård på olika sätt skilda från varandra. Huvudformerna äro den centralsvenska gården (bild å sp. 580) i Mälarprovinserna, Närke och Gästrikland (mangård och fägård skilda åt genom en huslänga) och den götiska gårdsformen (mangård och fägård skilda genom ett stängsel). Dessa gårdsformer överensstämma mer än några andra med bestämmelserna i 1734 års lag (Byggningabalken kap. 2): "Tomt skall byggas till mangård och ladugård". Denna bestämmelse jämte herrgårdarnas föredöme har bidragit till att här befästa traditionen med dubbelgårdar. — I de gammaldanska landskapen Halland och Skåne samt i s. delen av Bohuslän härskar den dansk-skånska gårdsformen (bild å sp. 582), en enkelgård, som i sin mest typiska utbildning säkerligen under kontinental påverkan (från den frankiska gården) fått 4 längor, helt sammanbyggda kring en gårdsplan. Fägårdskaraktären är för handen men ej så framträdande som i den frankiska gården. Ibland möter i Danmark liksom i v. Götaland och delar av Norge en förmodligen från forntiden kvardröjande tradition med gårdens utrymmen ordnade i en enda länga el. i två parallella el. i vinkel mot varandra lagda längor.

Lantbrukets rationalisering under senaste årh. har visserligen starkt påverkat böndernas traditionsbundna gårdsskick, men alltjämt spelar detta dock en ej oväsentlig roll, förlänande såväl landskapsbilden som böndernas arbetsliv sin särskilda prägel inom de olika traditionsområdena. — Litt.: S. Erixon, "Svenska gårdstyper" (i "Rig", 1919); E. Lundberg, "Svensk bostad" (1942); A. Steensberg, "Den danske Bondegaard" (s.å.). *A.C.*

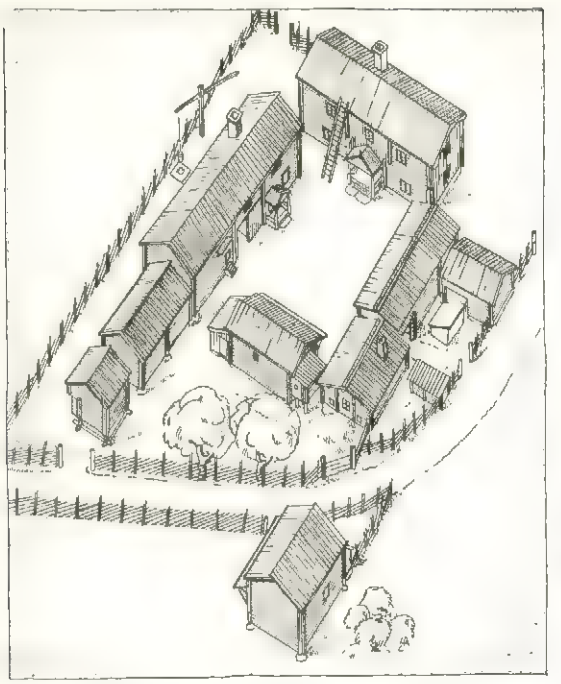

Bondgård av nordsvensk typ. Den Nordiska museet tillhöriga Matsgården i Östbjörka by, Rättviks sn, Dalarne.

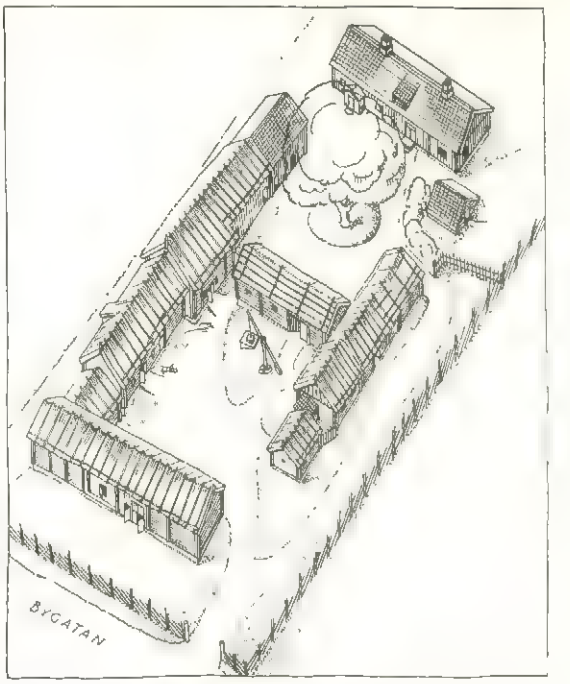

Bondgård av centralsvensk typ. Den Nordiska museet tillhöriga Härkeberga prästgård, Uppland.

Bondkyrka, till 1/1 1947 socken i Ulleråkers hd i Uppsala län, omedelbart v., s.v. och s. om Uppsala, utmed Fyrisån; 39,78 km², därav 38,94 land; 5,888 inv. (1946). B. är nu införlivat med Uppsala*, där det utgör Heliga Trefaldighets förs. — Namnet tillkommer urspr. sockenkyrkan, "böndernas kyrka", belägen i Uppsala stad och namngiven i motsättning till den närbelägna domkyrkan. Sockennamnet skrevs 1384 Bondakirkio sokn. Äldst kallades socknen i likhet med församlingen *paroch'ia (eccle'sia) sa'nctae trinita'tis* (bl.a. 1316), en benämning som kvarlever i församlingens nuv. namn, Heliga Trefaldighet. — Litt.: "Bondkyrko socken" (1946). *P.;Sl.*

di Bondone [-då'-], Giotto, målare, se Giotto di Bondone.

Bondorff, Karl Andreas Christian, dansk växtfysiolog (f. 1891), assistent vid Landbohöjskolen 1916, lektor i mikrobiologi där och avd.-chef vid Statens Planteavlslaboratorium i Lyngby 1921, prof. i jordbrukslära 1923, föreståndare för Statens Planteavlslaboratorium 1928. B:s forskningar ang. kulturväxternas avkastning och näringsupptagande äro grundläggande. B. har utarbetat försöks- och laboratoriemässiga metoder för jordanalys, bl.a. av jordens fosforsyrebehov. Bland hans arbeten märkas "Forelæsninger over Landbrugets Jorddyrkning" (1928, 2 Udg. 1938—39) och "Studier over Jordens Fosforsyreindhold" (i "Tidsskr. for Planteavl", 1932, 1933, 1942; tills. med F. Steenbjerg och P. Damsgaard-Sörensen). *G.*

Bondpion, bondros, art av pionsläktet*.

Bonds [båndz] (eng.), se Bond.

Bondstorp, förr Bonstorp, socken i Mo hd i Småland, Jönköpings län, och församling i Byarums och Bondstorps pastorat i Östbo kontrakt av Växjö stift, kring Rasjön (242 m ö.h.) s.s.v. om Jönköping; 100,46 km², därav 93,56 land; 342 inv. (1946). Med mindre än 4 inv. pr km² är B. Götalands glesast befolkade socken. Det är en höglänt moss- och skogstrakt, där skogsmarken utgör 47 % av landarealen, åkern blott 4 %. Kyrkan av trä byggdes på 1690-talet och utökades åt ö. 1819; dopfunten är från 1100-talet. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, innehåller gen. av mansnamnet *Bothægn* (*Bothiægn*) och *torp*, nybygge (se M. Lundgren, "Svenska personnamn från medeltiden", 1892 -1934, sid. 33). Det skrevs 1299 Bothengsthorp. *P.;Sl.*

Bond Street [bånd' stri't], Old och New B., affärsstråk i Londons West End, inom Mayfair ö. om Hyde Park.

Bondtobak, art av växtsläktet *Nicotia'na**.

Bondökna, egendom, se Barva.

Böne [bån], hamnstad i n.ö. Algeriet; 83,275 inv. (1936), mer än hälften européer. B. har ett mycket vackert läge på v. sidan av Bönebukten och vid foten av det 1,008 m höga Djebel Edough; angenämt vinterklimat. Den gamla infödingsstaden i ö. skiljes från den europeiska stadsdelen i v. av ett brett promenadstråk. Hamnen betjänar ett rikt uppland med goda kommunikationer; ex-

porten dominerar helt: fosfat, järnmalm, virke, kreatur, vin och spannmål. S.v. om B. ligga ruinerna av antikens *Hippo*. *P.*

Bone [bå͡un], engelsk konstnärsfamilj, vars mest bekanta medl. äro de två emaljmålarna Henry B. (1755—1834) och hans son Henry Pierce B. (1779—1855), båda framstående genom en utmärkt och noggrann teknik; de uppträdde bägge med efterbildningar av äldre mästares kompositioner, den förre också med porträtt, den senare med genrebilder.

Bone [bå͡un], Muirhead, engelsk tecknare och grafiker (f. 1876), arbetade först på en arkitektbyrå i Glasgow, flyttade 1901 till London. Genom studiet av framför allt Whistler och Méryon samt flitigt tecknande efter naturen, mestadels gatu- och arkitekturmotiv, kom B. tidigt fram till en fin och atmosfärisk stil, fylld av luft och liv. Han arbetade med både etsning och torrnål, och de många livfullt böjda strecken och den måleriska fördelningen av mörkt och ljust ge hans blad karaktär. Särsk. för de svenska yngre grafikerna har hans verksamhet haft betydelse. B. har gjort serier med motiv från Glasgow och London samt en serie med motiv från strandlivet i Sussex; mest uttrycksskraft äga dock de av hans blad, som skildra storstadsbebyggelsen med väldiga skelett av järn, träbalkar och järnkedjor. Han har också verkat som bokillustratör, bl.a. till "Children's children", en lantarbetarroman, förf. av hans maka, Gertrude B. (1907). *Å.*

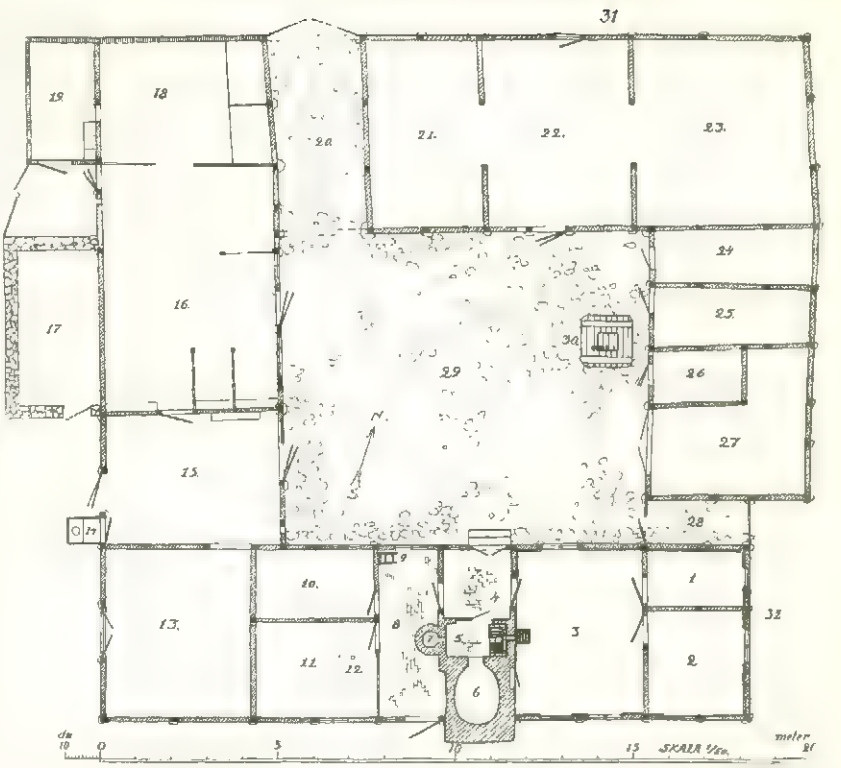

Plan av skånsk bondgård, numera Tomelilla byagård. *1*—*2* kamrar, *3* stugan, *4* förstu, *6* bakugn, *8* kök, *10* spiskammare, *11* kistekammare, *13* hackelsehuset, *15* lill-loge, *16* häststall, *17* källare, *18* kostall, *19* svinhus, *20* port, *21*—*23* loge, *24* -*25* torvhus, *26* fårhus, *27* huggebod, *28* vagnsport, *29* gård, *30* brunn.

M. Bone: Nybygget. Torrnålsradering.

Bonebedskikt [bå͡u'n-], *geol.*, vanl. föga mäktiga lager av växlande litologisk utbildning, innehållande konglomeratiskt hopade ben, tänder och fjäll av fiskar jämte andra fossilfragment. B. uppträda inom övre silur (*Ludlow bone bed*) i Storbritannien samt inom keuper i Tyskland och Storbritannien.

Bonell'ia, släkte av klassen stjärnmaskar, karakteriserat genom sin starka könliga formolikhet. Honan av *B. vir'idis* är av betydande storlek, plommonformad och försedd med en mycket lång, i ändan tvågrenad, rännformig snabel. Hannen, som blir könsmogen på larvstadiet, är blott 1—2 mm lång, liknar en liten virvelmask, saknar mun och analöppning och lever parasitiskt i honans livmoder. Mycket egendomliga synas de könsbestämmande faktorerna vara. Man har fastställt, att om larverna en längre tid bibehålla det fria levnadssättet, innan de sjunka till botten, utvecklas de till

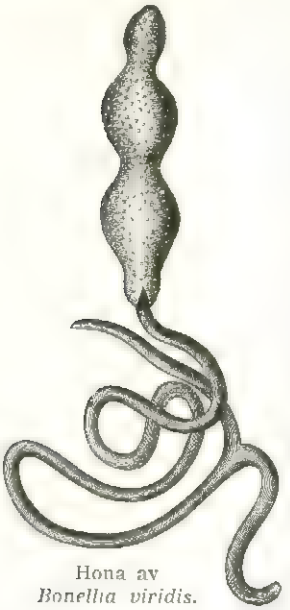

Hona av *Bonellia viridis.*

honor. Sätta de sig däremot fast på en honas snabel, börja de utbildas till hannar, vandra sedan in i svalget och slutl. som färdiga hannar in i honans livmoder. Förkortas tiden för fastsittandet, uppstå hermafroditer. *O.Cn.*

Bo'ness [bå'ûness'], eg. Borrowstounness, stad i grevskapet Linlithgow i Skottland, på sydsidan av River Forths mynningsvik, 25 km v. om Edinburgh; 10,394 inv. (1938). Stor utskeppning av kol; lergods-, järn- och kemisk industri.

Bonet [ɡåne't], Juan Pablo, spansk hovfunktionär, officer, undervisade i slutet av 1500- och i början av 1600-talen en dövstum. 1620 utgav han i Madrid den första dövstumundervisningsmetodiken under titeln "Reduction de las letras y arte para enseñar à ablar los mudos".

Bonfi'lio di Monal'di (Bonfi'lius Monal'dus), borgare och medl. av rådet i Florens, instiftade 1240 tills. med sex meningsfränder servitorden. De kanoniserades 1888; festdag: 11/2.

Bong [båŋ'], kontrollmärke, se Bon 2 och Bongmaskin.

Bonggren, Olof Jakob, svensk-amerikansk författare (1854—1940). B., som av politiska skäl 1882 utvandrade till Amerika, ägnade sig där åt journalistik och författarskap, blev 1883 medarbetare i "Svenska amerikanaren" (Chicago), huvudredaktör 1888—1908. Bland B:s skrifter märkas diktsaml. "Förstlingar" (1882, med förord av V. Rydberg och G. Brandes) och "Sånger och sagor" (1902).

Bongmaskin, kassakontrollapparat med tryckverk, lämpad för restaurangbruk. Vid kassan instämplar serveringspersonalen själv beloppet på b. och avlämnar vid kontrollen det erhållna kvittot (bongen) som likvid för uttagna varor. På vissa barserveringar köper i stället gästen en bong i kassan, vilken gäller som betalning vid utlämningsdisken.

Bongo [båŋ'gå], sudannegerfolk vid övre Vita Nilen, sydliga Bhar-el-Ghazal. Åkerbruk är huvudnäringen. På G. A. Schweinfurths tid (1870) räknade de 100,000, nu endast några få tusen. De voro då också berömda för sin smidesskicklighet.

Bongo [båŋ'gå], *Boocer'cus eurycʹeros,* art av underfam. skogsbockar bland slidhornsdjuren. Den har starkt förlängda klövar och simmar utmärkt; färgen är brun med en rad tvärställda, parallella vita strimmor utmed kroppen, som göra, att djuret är mycket svårt att upptäcka i tropiska Afrikas urskogar, där det lever. Hornen äro ringade och svagt spiralvridna.

Bongos [båŋ'gås] (tom-toms), parvis brukade kubanska trapukor, som höra till rumbainstrumenten. Vid spelning hållas de mellan knäna och slås

Bongo.

med fingerspetsarna. B. användas allmänt i Amerika och ha även utbrett sig i Europa.

Bon gré, mal gré [bå9 . . . mall] (fra.), med el. mot ens vilja, *nolens volens.*

Bonham Carter [bånn'əm ka'tə], Helen Violet, engelsk politiker (f. 1887), dotter till H. H. Asquith, 1915 g.m. Sir Maurice B. (f. 1880). B. var 1923—25 och 1939—45 president i Women's Liberal Federation samt är sedan 1944 president i den nationalliberala partiorganisationen. B., som under åren närmast före 2:a världskriget energiskt stödde W. Churchills politik, var 1941—46 chef för British Broadcasting Corporation.

Bonheur [bånö'r], fransk konstnärsfamilj, vars mest framstående medl. var målarinnan Rosa B. (1822—99). Hon debuterade 1841 med djurbilder, vilket område förblev hennes speciella. I de bästa av hennes på skarpt naturstudium byggda arbeten vilar en äkta poesi. De ha vunnit stor popularitet ("Plöjande oxar", Luxembourgmuseet, "Hästmarknad", New York). — Litt.: Monogr. av L. Roger-Milès (1900) och A. Klumpke (1908).

Bonhomie [bånåmi'] (fra.), godmodighet, jovialitet. — *Bonhomme,* snäll och oförarglig karl, "hedersknyffel". — Jacques Bonhomme, urspr. adelns skämtsamma benämning på den franske bonden, sedermera gällande som personifikation av det franska folket, av samma slag som Medelsvensson, Sörensen, John Bull o.s.v.

Boni, landskap på Celebes' s.v. halvö, vid Boniviken; c:a 6,600 km².

Boni [bå'-], Giacomo, italiensk arkeolog (1859—1925), ledde 1898—1907 utgrävningarna på Forum romanum och från 1907 på Palatinen i Rom samt gjorde härunder ett stort antal betydelsefulla upptäckter och fynd.

Boniface [-fass'], fransk farsör (verkliga namnet okänt), som mot slutet av 1500-talet spelade i Hôtel de Bourgogne i Paris. Efter italienskt mönster skapade han sin speciella typ "doktor B.", en av den gamla franska farsens mest omtyckta stående figurer.

Bonifacio [bånifasjå', ital. utt. bånifa'čå], stad på Korsikas sydkust, belägen på en kalkklippa vid det 12 km breda Bonifaciosundet; 3,344 inv. (1936). B. grundades på 800-talet och var från 1195 ett av genuesarnas främsta fästen på ön; det gamla citadellet kvarstår. Fiske. Vid B. finnas ståtliga

Rosa Bonheur: Hästmarknad. Metropolitan Museum, New York.

strandgrottor, av vilka den största vid lugnt väder kan besökas med båt.

Bonifa'tius (Winfrid), helgon, Tysklands apostel (o. 680 755). Född i Devonshire inträdde B. redan som barn i abbotklostret i Exeter. 30 år gammal vigdes han till präst, och 716 företog han en missionsresa till Friesland, dock utan framgång. Två år senare begav han sig till Rom, därifrån till Tyskland. Han predikade i Bayern, Thüringen och Friesland och lade 746 grunden till det berömda abbotstiftet Fulda. B. vigdes först till missionsbiskop och missionsärkebiskop utan stift men erhöll slutl. ärkestiftet Mainz. Detta överlämnade han 754 i sin lärjunge Lullus' händer för att ånyo predika för friserna. B. led martyrdöden nära Dokkum. — Av B:s skrifter finnas brev, predikningar, ett poenitentiale, en grammatik och "Dicta Bonifatii" i behåll. B:s brev ha utgivits i urval och ty. övers. av M. Tangl (1912, 1916). I 20:e brevet avhandlas skärselden, i en av predikningarna (*sermo* 6) vänder han sig mot hedningarnas vidskepelse. — Festdag: 5/6. Attribut: en med ett svärd genomborrad bok. — Litt.: J. J. Laux, "Der heilige B." (1922); O. Wissig, "Wynfrid-B." (1929). *I Sd.*

Bonifa'tius, helgon (970—1009), se Bruno av Querfurt.

Bonifa'tius, påvar.

1) Bonifatius I, påve 418—422, bekämpade motpåven Eulalius men blev slutl. allmänt erkänd. Med framgång hävdade han påvestolens primat gentemot den galliska och den illyriska kyrkan men kunde däremot icke helt genomdriva appellationsrätten i den afrikanska provinsen. B. räknas som helgon; festdag: 25/10.

2) Bonifatius II, påve 530—532, enl. "Liber pontificalis" av germansk härstamning. Utnämnd av sin företrädare, Felix IV, utan val blev han först efter den av motpartiet valde Dioskurus' död allmänt erkänd. B. fördömde semipelagianismen; hans försök att själv utse sin eftertradare misslyckades.

3) Bonifatius III, påve 607.

4) Bonifatius IV, påve 608—615, förvandlade Pantheon i Rom till en kristen kyrka, hade förbindelser med den angelsaxiska och den galliska kyrkan, ådrog sig genom sin förmedlande hållning till monofysiterna ett angrepp från Columba d.y. Dyrkas som helgon; festdag: 25/5.

5) Bonifatius V, påve 619—625, stod i förbindelse med den angelsaxiska kyrkan; flera av hans brev ha bevarats.

6) Bonifatius VI, påve 896

7) Bonifatius VII, insatt 974 som motpåve till Benedictus VI, vilken han lät mörda, störtades kort därefter och flydde till Konstantinopel; 984 åter påve, då han kastade den rättmätige påven Johannes XIV i fängelse och lät honom omkomma där. B. dog plötsligt 985 (trol. mördad); hans lik släpades genom Roms gator.

8) Bonifatius VIII (o. 1235—1303), eg. Benedetto Gaetani, studerade juridik i Paris, kanik i Rom, 1281 kardinal, 1294 påve efter Celestinus V. B. blev snart invecklad i tidens politiska strider; förgäves sökte han medla mellan Genua och Venedig. Med kardinalerna Jacopo och Pietro Colonna råkade han i en allvarlig tvist, som t.o.m. nödgade honom att för en tid lämna Rom. B. tog även del i den utomitalienska politiken; då Erik Menved i Danmark vägrade efterkomma påvens fordringar ang. den fängslade ärkebiskopen i Lund, Jens Grand, belades hela Danmark med interdikt; 1303 bilades dock striden. S.å. måste B. efter långa tvister erkänna Albrekt av Österrike som romersk konung, sedan denne gjort åtskil-

liga eftergifter för påven. Med konungarna av England och Frankrike råkade han i tvist och utfärdade 1296 bullan "Clericis laicos", som med bann hotade varje furste, som egenmäktigt beskattade prästerskapet. Edvard I av England, som i tidigare tvister trotsat påven, gav snart efter, men med Filip IV av Frankrike kom B. i en långvarig strid. Denne pålade prästerskapet skatt; de franska rättslärda bekämpade påvens anspråk på världslig makt. B. kallade nu de franska biskoparna till Rom; Filip svarade med att sammankalla riksständerna, vilka ställde sig på hans sida. 1302 utfärdade B. bullan "Unam sanctam", som tillerkände kyrkan "de båda svärden", den andliga och den världsliga makten, och förklarade det för saligheten nödvändigt att underkasta sig påven. B:s krav åstadkom vidlyftiga utredningar om förhållandet mellan stat och kyrka. När B. hotade att bannlysa Filip, vädjade denne till ett konsilium och sände till Italien en fransk jurist, Guillaume de Nogaret, som förband sig med de romerska baronerna. Dagen innan B. offentligt skulle förkunna bannlysningen över Filip, fängslades han av dessa i Anagni. Han befriades efter några dagar men avled kort därefter. — B. var en begåvad man, men hatad av många. Hans olyckliga kamp med Filip inleder förfallet av kyrkans världsliga makt. *B.*

9) Bonifatius IX, påve 1389—1404, kuvade Roms municipala självständighet och återställde påvens makt i de påvliga staterna. Mot påvarna i Avignon hävdade han sin ställning som legitim påve. I Tyskland erkände B. 1400 Ruprecht av Pfalz och stadfäste konung Wenzels avsättning. B. kanoniserade den heliga Birgitta.

Bonifa'tius, västromersk fältherre (d. 432), intog som ståthållare i Afrika en i förhållande till riksregeringen i Rom självständig ställning. Kejsarinnan Galla Placidia, som under sin son Theodosius II:s minderårighet styrde riket, sökte, dock utan framgång, inskränka B:s makt och sände år 428 trupper mot honom. Då uppträdde vandalerna 429 på krigsskådeplatsen, och vid deras ankomst försonades B. och kejsarinnan, men B. kunde icke besegra de nykomna fienderna; 432 utnämndes han till *magis'ter mi'litum* och kallades med sin här till Italien för att hjälpa kejsarinnan mot Aëtius. Det kom s.å. till ett slag mellan dem vid Ariminum, i vilket B. segrade. Kort därefter avled han av sår, som han erhållit i striden. — Litt.: L. Schmidt, "B. und der Uebergang der Wandalen nach Afrika" (i "Historische Vierteljahrschrift", 2, 1899). *B.*

Bonifatiusföreningen stiftades 1849 i Regensburg av I. v. Döllinger som en motvikt till Gustav-Adolfsföreningen och i syfte att förse i diasporan levande katoliker med präster, lärare och för deras verksamhet nödvändiga byggnader. Den fick efter hand många förgreningar, t.ex. en förening för den katolska ungdomens i diasporan fostran och en akademisk b. B. utger bl.a. "Bonifatiusblatt" (sedan 1852); säte i Paderborn.

Bonifazio Venezia'no [-a'tsiå -etsi-]. Under detta auktorsnamn gingo fordom en mängd venetianska tavlor från 1500-talets förra del och mitt; man ville också urskilja en äldre och en el. två yngre B. Numera hänföras dessa tavlor till Bonifazio di Petati (se di Petati).

R. P. Bonington: S. Marco-platsen i Venedig. Omkr. 1826. National Gallery, London.

Bonifazio Verone'se [-a'tsiå], målare, se di Petati, Bonifazio.

Bonifice'ra (till lat. *bon'us,* god, och *fac'ere,* göra), eg. gottgöra; lämna el. bevilja gottgörelse, särsk. (vid export) för erlagd tillverkningsskatt el. importtull. — Subst.: bonifikatio'n.

Bonilla y San Martín [bånn'lia i], Adolfo, spansk filosof, rättslärd och litteraturkritiker (1875—1926), prof. i filosofiens historia i Madrid från 1905. På juridikens och filosofiens område har B. efterlämnat förträffliga arbeten, främst "Historia de la filosofía española" (2 bd, 1908—11, ej fullbordad).

von Boni'n, Eduard, preussisk militär (1793—1865). Officer vid inf. 1809, brigadchef 1848, blev B. efter vapenstilleståndet i Malmö s.å. överbefälhavare för schleswig-holsteinska armén och stormade 1849 Kolding. Efter 2:a vapenstilleståndet 1850 återinträdde B. i preussisk tjänst och var 1852—54 samt 1858—59 krigsminister. General 1858.

Bonin [bånäⁿ'], Charles Eudes, fransk diplomat och forskningsresande (f. 1865). B:s tidigaste undersökningar gällde kustområdet kring Mekong österut 1893. Med utgångspunkt från Tongking startade B. en tvåårig forskningsfärd genom ö. Tibet och Mongoliet 1895, reste i Kina 1898 och ledde 1899—1900 en expedition från Peking till Ryska Turkestan ("Note sur les résultats géographiques de la mission accomplie au Tibet et en Mongolie en 1895—1896", i "Bulletin de la Société de géographie", 1898; "Voyage de Pékin au Turkestan russe", i "La géographie", 1901; "Les royaumes des neiges", 1911). *H.Rr.*

Bonington [bånn'iŋtən], Richard Parkes, engelsk målare (1802—28), kom redan vid 16 års ålder till Paris, där han kopierade i Louvren

samt besökte École des beaux-arts och Gros' ateljé. B. vistades sedan mestadels i Frankrike och fick konsthistorisk betydelse som förmedlare av engelska impulser inom landskapsmåleriet, utgående från den nya akvarellistskolan och från Constables atmosfärisk-måleriska realism. Själv väckte B. uppmärksamhet på Salongen 1822 genom sina ljusa, luftiga akvarelltoner, och 1824 återkom han här i sällskap med sin äldre landsman nydanaren Constable. En intresserad åskådare var den unge Delacroix, som i sin tur påverkade B. inom historie- och fantasimåleriet, odlat av denne i oljeskissens form med märkbar efterklang av fransmannens romantiska kolorism — Under sin korta men lysande bana visade B. mest självständighet i fint studerade landskaps- och stadsmotiv med figurer, ävensom mariner, från Picardie, Normandie, England och Italien (Venedig). Han är särsk. rikt företrädd i Wallace Collection, London. Nationalmuseum, Stockholm, äger två figurskisser. — Litt.: A. Dubuisson, "R. P. B., his life and work" (1924). *H.Ge.*

Boninöarna, jap. *Ogasawara-shoto,* ögrupp i Stilla havet s. om Japan, på 26 1/2—27 1/2° n.br.; 69 km², 7,500 polynesiska inv. (1940). Liksom Vulkanöarna i s. ligga B. på den undervattensrygg, som sträcker sig från mellersta Hondo ned över Marianerna. B. äro nära 100 till antalet och av vulkaniskt ursprung; högsta punkt 448 m ö.h. Vegetationen betecknar övergång mellan tropisk och subtropisk. Sockerrör, batater och taro odlas. Öarna upptäcktes av européer 1543 och voro då obebodda; det gamla japanska namnet *Munin-to,* varav Bonin är en förvanskning, betyder "de obebodda öarna". 1861 togo japanerna ögruppen i besittning (formellt erkänd 1876). *P.*

Boni't, fiskart av bonitsläktet*.

Bonite'ring (efter ty.; jfr lat. *bon'itas,* godhet), uppskattning av värde (godhetsgrad) ur produktionssynpunkt.

1) *Fiskeriv.* B. av sötvatten, utrönande av sötvattnets produktivitet (i dagligt tal avses därmed fiskavkastningen). Metoderna härför ha växlat betydligt med limnologiens utveckling. Urspr. ansågs det möjligt, särsk. när det gällde dammar, att från produktionen av djurplankton sluta sig till produktionsförmågan i allm., särsk. av fisk. Numera anses bottenfaunan vara den viktigaste faktorn härvidlag. — Bottenfaunan växlar betydligt i de olika biologiska sjötyperna (jfr Sjö) såväl till art som mängd. Den växlar emellertid även med årstiderna. För att få en säker utgångspunkt är det därför erforderligt att verkställa en ingående analys av bottenfaunan vid skilda årstider. — I produktionsbiologiskt hänseende äro våra eutrofa sjöar och i allm. vattendrag i stort sett bäst; de dystrofa däremot ojämförligt sämst. De oligotrofa typerna inta en växlande ställning. — Hithörande frågor ha i Sverige i praktisk-vetenskaplig riktning särsk. bearbetats av fiskeribiologen G. Alm.

B. av havsbottnen, kvantitativ bestämning av bottenfaunan. Metoden är för havets vidkommande införd av den danske fiskeribiologen C. G. Joh. Petersen och för sötvattnet av den svenske zoologen S. Ekman. Man använder härvid olika konstruerade apparater, s.k. bottenhämtare. I princip består en sådan apparat av tvenne skovlar, som, när apparaten stöter mot bottnen, gräva sig ned i denna, varvid apparaten slutes och upptager bottenmaterial från en bestämd areal. Genom bestämning, vägning och räkning av de i dylika prov ingående organismerna erhåller man kvantitativt riktiga värden på produktionen inom det undersökta området. Förutom i produktionsbiologiskt hänseende har metoden även fått stor betydelse genom att man samtidigt får en exakt bild av bottenfaunans procentuella sammansättning, ett förhållande, som lett till upprättandet av ett flertal marina djursamhällen. *E.N.;H.Bn.*

2) *Lantbr.,* uppskattning av ett visst jordområdes bördighet, varvid hänsyn tages till alla inverkande faktorer, ss. matjordens och alvens sammansättning, näringshalt och fysikaliska beskaffenhet, jordens belägenhet i förh. till sol och vindar, grundvattenstånd m.m. B. har stundom använts i samband med laga skifte. Jfr Ägogradering.

3) *Skogsbr.* B., värdesättning av skogsmark och beräkning av dess avkastningsförmåga, sker genom markens hänförande till produktions- el. bonitetsklasser, karakteriserade av den virkesmängd stamved, mätt i kubikmeter fast mått med bark, som i medeltal pr år och ha kan erhållas under en 100-årig växttid. I Sverige användes av prof. T. Jonson upprättade bonitetsklasser: I 10,5 m³ medelproduktion, II 8,0 m³, III 6,0 m³, IV 4,8 m³, V 3,4 m³, VI 2,5 m³, VII 1,8 m³ och VIII 1,2 m³. I st.f. bonitetsklasser anges produktionen ibland direkt i m³. En mark, som i medeltal pr ha och år under 100-årig växttid avkastar 4,5 m³, säges ha bonitet 4,5 m³. B. sker enl. produktions- el. boniteringstabeller med ingång efter trädslag, ålder och grundytemedelstammens höjd. Då dessa produktionstabeller äro uppgjorda med ledning av undersökningar å mindre, fullslutna provytor, där allt virke kunnat tillvaratagas, ange de den maximala produktionen el. idealboniteten. I praktiskt skogsbruk i stort kan denna produktion ej uppnås, varför vid fastighetstaxering idealboniteten måste reduceras till en normalbonitet med 15—30 % allt efter landsdelen. I Finland sker b. oberoende av skogsbeståndet med ledning av av A. K. Cajander upprättade markvegetationstyper, skogstyper, vilket system dock under svenska förhållanden ger alltför osäkert resultat. *F.A.Bn.*

Bonite't, godhet, godhetsgrad. Jfr Bonitering.

Bonitsläktet, *Euthynn'us,* släkte av fam. makrillfiskar. B. har ryggfenans överkant starkt konkav, kroppen framtill klädd med ett pansar av fjäll men där bakom naken. Bland till b. hörande former märkas boniten, *E. pe'lamys,* som har en-

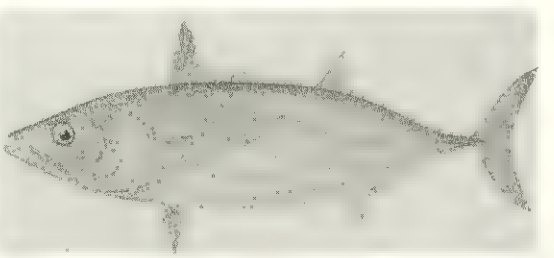

Bonit.

Bonjour.

färgad rygg men längsband på buken, förekommer i alla varma hav men även fångats i Skagerak och Kattegatt, samt tunninan, *E. allitera'tus*, som har sidorna silvervita med några svarta fläckar framtill, förekommer i Medelhavet, de varma delarna av Atlanten och Indiska oceanen och även några gånger har påträffats i Skagerak, Kattegatt och Öresund. *N.Rn.*

Bonivard [båniva'r], François, schweizisk präst, politiker och historiker (d. 1570), prior i klostret S:t Victor nära Genève, ställde sig i en strid mellan Genèves borgare och hertig Karl III av Savoyen på de förras sida men förråddes till hertigen och hölls i fängsligt förvar 1519—21. 1530—36 satt B. ånyo fängslad, denna gång i slottet Chillon — en episod, som poetiskt behandlats av Lord Byron i dikten "The prisoner of Chillon". Efter frigivandet levde han i Genève och författade 1542 på uppdrag av magistraten stadens historia, "Chroniques e Gednève". Calvin förbjöd emellertid dess utgivande, och den trycktes först 1831. *Sa B.*

Bonjour [båŋʃu'r, fra. utt. båŋžo'r], (fra., god dag!), herrock, en knäsid livrock med raka skört, som gå ihop framtill; den har två knapprader och är numera nästan alltid svart men var förr ofta i någon mörk, kulört färg. B. har begagnats hela 1800-talet, var ännu i början av 1900-talet den korrekta visit- och förmiddagsdräkten vid ceremoniösare tillfällen - varav namnet — men har sedan kommit alltmer ur bruk och användes nu endast undantagsvis och då oftast av äldre personer som ersättning för frack och smoking. — B. kallas stundom redingot (från fra.) av eng. *riding coat*, ridrock, vilket antyder, att b. även begagnats som sådan. Redingot kan emellertid även vara överrock av liknande form som b.

Bonkretjäng', *trädg.*, se Bon-chrétien.

Bon marché [bå marʃe'] (fra.), gott köp, billigt pris. — "Au bon marché", berömt varuhus i Paris.

Bon mot [bå må'] (fra.), eg. gott ord; kvickt infall, kvickhet.

Bonn [bånn], stad i Rhenlandet, 20 km s.s.ö. om Köln på Rhens v. strand, just där floden i sin trånga genombrottsdal lämnat Rhenska skifferbergen; 101,391 inv. (1939), mest katoliker. Orten var under antiken en romersk gränsbefästning, *Bonna* el. *Castra bonne'nsia*, vilken förstördes av normanner 881. Från slutet av 1200-talet kom B. att tillhöra kurfursten av Köln och var med kortare avbrott ända till 1794 dennes residens. 1801 14 lydde staden under Frankrike. I 2:a världskriget blev den mycket allvarligt skadad genom såväl artilleribeskjutning som flygbombning. I den gamla stadskärnan mellan den stora Rhenbron och centralstationen ligger Münstern, som vilar på ett äldre, fornkristet tempel och som sedan ombyggdes i romansk stil med korsgång och slutl. åter delvis blev ombyggd i övergångsstil med ett åttkantigt mittorn och utdraget kor, vari strävbågssystemet redan är infört; i det inre märkas fresker från medeltiden. Dessa tillika med kyrkan i övrigt (särsk. n. korsarmen) ha blivit svårt ramponerade. Nästan totalt förstört är det förutv. kurfurstliga slottet från 1697—1723, som med tillhörande slottsträdgård utgjorde gamla

Domkyrkan i Bonn före 2:a världskriget.

Universitetet i Bonn före 2:a världskriget.

stadens s. begränsning. Det inrymde det berömda univ., grundat 1777 (1818), till storleken Tysklands tredje (2,653 studenter 1938). Även Landesmuseum har blivit förstört, men dess tavel- och arkeologiska saml. äro till större del bevarade. Beethovens hem, nu museum, är däremot oskadat, likaså Beethovenstatyn. B. är en utpräglad lärdomsstad. Utom univ. finnas här musikkonservatorier, astronomiskt observatorium, zoologiskt forskningsinst., högre lärarseminarium och lantbrukshögsk.; den sistn. jämte flera univ.-inst. ligger i s.v. vid det likaledes nu förstörda kurfurstliga lustslottet Poppelsdorf från början av 1700-talet. Medan gamla staden är affärslivets centrum, ligga i s. förnämare villaområden, i n. huvudsakl. industri- och arbetarstadsdelar. Utom parker inne i staden finnas i s. på Venusberg och i s.ö. längs floden vackra promenader. Flitigt besökt av vallfärdande är den vida synliga klosterkyrkan från 1627 på Kreuzberg s.v. om Poppelsdorf. Landskapet kring B. är med rätta berömt för sin naturskönhet. B. har bl.a. porslins-, textil- och möbelindustri samt skeppsbyggeri; vinhandel och sjöfart. Staden ligger vid järnvägen Mainz—Koblenz—Köln och har broförbindelse med förorten Beuel. *P.*

Bonn [bånn], Ferdinand, tysk skådespelare och teaterledare (1861—1933), var 1886—91 anställd vid hovteatern i München, 1891—96 vid Burgtheater i Wien, därefter vid olika teatrar i Berlin, bl.a. den kungl. 1902—04. Han spelade 1904 i Amerika, ledde 1905—07 Berlinertheater i Berlin och ägnade sig under senare år huvudsakl. åt gästspel. B. var en intressant och ursprunglig men ojämn och oberäknelig begåvning, lidelsefull, genial men saknande balans och god smak. Bland hans roller märkas Hamlet, Othello, Richard III, Marcus Antonius i "Julius Caesar", Shylock i "Köpmannen i Venedig", Mefistofeles i "Faust" och Franz Moor i "Rövarbandet". *G.Kg.*

Bonnac [bånakk'], Jean Louis d'Usson, fransk diplomat, se Bonac.

Bonnard [båna'r], Pierre, fransk målare och grafiker (1867–1947). B. räknas numera till Frankrikes mest betydande målare. Fri från allt doktrinärt utvecklade han ur impressionismen en personlig, ytterligt tonkänslig, på samma gång naiv och sensuellt raffinerad måleristil, som nått sin rikaste blomning under Provences sol. Ornamentala inslag, först i linjeföringen, sedan alltmera i färgen med dess iriserande lyster, spåras ofta hos B., om också tapet- och textilmönstren i hans interiörer med figurer markeras mindre starkt än hos den jämnårige "intimisten" Vuillard, B:s vän alltsedan lärotiden på Académie Julian. Båda kamraterna tillhörde o. 1890 den Gauguin-påverkade kretsen "les Nabis", grundad av impulsernas överbringare Serusier och omfattande bl.a. Maurice Denis och Roussel. Inom kretsen odlades den yt- och konturstilisering, som på gr. av likhet med vissa emaljarbeten kallats *cloisonisme* (av fra. *cloison*, skiljevägg); B. sysslade då även med dekorativa arbeten, ss. skärmar, bokomslag och affischer av japaniserande stil liksom Toulouse-Lautrecs men mera fantastiskt böljande i linjerna. Från det lineära frigjorde sig B. i en rad parisiska gatuscener efter sekelskiftet med överförfinad, grådisig kolorit, löst antydd teckning och gärna något ironiska accenter. Flanörattityden byttes sedan mot en varmare, stundom litet vemodig syn på mjukt koloristiska motiv med kvinnor (ofta avklädda), katter, frukter, blommor och tapisseriaktigt rytmiserad trädgårdsgrönska. — B:s litografier och illustrationer äro berömda (se bild 10 å pl. vid Bokillustration). — Litt.: Ch. Terrasse, "B." (1927). *H.Ge.*

Bonnard [båna'r], Abel, fransk författare och politiker (f. 1883), studerade vid Sorbonne, debuterade framgångsrikt som lyriker med "Les familiers" (1906), utgav sedan diktsaml. "Les roy-

autés" (1908) och "La France et ses morts" (1919), skrev psykologiska romaner, bl.a. "La vie et l'amour" (1913) och "L'amitié" (1928; sv. övers. 1934), utgav en rad reseskildringar, "En Chine" (1924), "Au Maroc" (1927), "Océan et Brésil" (1929) och "Rome" (1931), biografier, "La vie amoureuse d'Henri Beyle" (1926) och "Saint-François d'Assise" (1929), samt samtidsbetraktelser, "Le drame du présent" (1936), "Savoir aimer" (1937) och "Le bouquet du monde" (1938). B., som 1932 blev medl. av Franska akad., hörde under den tyska ockupationen av Frankrike under 2:a världskriget till de främsta samarbetsmännen. Som undervisningsminister i P. Lavals ministär 1942—44 gick han ivrigt tyskarnas ärenden. B. dömdes efter Frankrikes befrielse till döden *in contuma'ciam*. *E.*

Bonnat [båna'], Léon Joseph Florentin, fransk målare (1833—1922), erhöll sin första utbildning hos Madrazo i Madrid, tog därvid starka intryck av Ribera och Caravaggio samt visar till följd härav i sina historiemålningar skarpa motsättningar mellan ljus och skuggor. På 1870-talet tog hans porträttproduktion sin början. Den tredje republikens berömdheter (Thiers, Victor Hugo, Renan, Taine, Pasteur, kardinal Lavigerie, Gounod, Puvis de Chavanne m.fl.) har B. avmålat på ett i början träffande sätt; senare blev hans stil manierad. Hans väggmålningar i Panthéon och Hôtel de Ville, Paris, samt i flera franska kyrkor äro mindre lyckade. B. har även verkat som grafiker. Han blev 1900 dir. för konstakad. i Paris och erhöll höga officiella utmärkelser. Till sin födelsestad Bayonne skänkte han en värdefull konstsamling. — Som lärare verkade B. alltsedan 1860-talet, först privat, sedan vid konstakad:s målarskola. Bland hans elever voro flera skandinaver, ss. svenskarna Forsberg och Cederström samt danskarna Kröyer och Tuxen. *[K.E.S.]H.Ge.*

Léon Bonnat: Självporträtt, 1860.

Bonne [bånn] (fra., från barnspråket av *ma bonne*, min goda), barnfröken, barnsköterska, sårsk. utländsk, i sht fransktalande.

Bonne Louise [bånn' lŏi'z], se Päron.

Bonner Durchmusterung [bånn'ər dorχmos'toroŋ], inom den astronomiska litteraturen betecknad med B. D., en av F. W. Argelander* i Bonn 1852—58 utförd katalog över 324,198 stjärnor, ljusare än storleken 9,5, belägna mellan n. polen och 2° s. deklination. Bestämningarna av stjärnornas läge utfördes med en kometsökare med en öppning av 76 mm och 10 ggr förstoring. Katalogarbetet fortsattes av E. Schönfeld till 23° s. deklination, varigenom B. D. ökades med 133,659 stjärnor. B. D. är en av de viktigaste källskrifterna vid alla studier av stjärnhimlen. Jfr Kapteyn, J. C. *Ch.*

Bonnesen, urspr. från Holland härstammande dansk släkt, av vilken på 1840-talet en gren överflyttade till Sverige.

1) Carl Johan B., dansk skulptör (1869—1933), framställde alltifrån sin debut 1889 med förkärlek barbartyper, ss. "Från hunnernas tid", brons (1893), Kunstmuseet, Köpenhamn. Fontängruppen "Tors strid med jättarna", Ny Carlsbergs bryggeri, och "Diana på jakt", Trondhjems Plads i Köpenhamn, visa andra sidor av konstnärens verksamhet, som även omfattar småskulptur, livfulla statyetter av danserskor, barn, akrobater och djur.

2) Tommy B., dansk matematiker (1873—1935), rektor vid Östre Borgerdydskole i Köpenhamn 1906—18, prof. i geometri vid Polyteknisk Læreanstalt (Danmarks tekniska högsk.) från 1918. Bland B:s geometriska undersökningar märkas en ny elementär behandling av det isoperimetriska problemet och bidrag till de konvexa kropparnas teori. B. har utg. "Les problèmes des isopérimètres et des isépiphanes" (1929), och "Theorie der konvexen Körper" (1934, tills. med W. Fenchel). *WrF.*

3) Sten B., svensk historiker (f. 11/10 1886), fil. dr 1918, doc. vid Lunds univ. s.å., lektor i Vänersborg 1933, utgav "Karolinska förbundets årsb." 1925—33; bland hans skrifter märkas "Studier över August II:s utrikespolitik", 1—2: 1 (1918—24), "Peter den store" (1925); under utgivning är "Stormaktstidens senare skede" (i "Svenska folkets historia").

Bonnet [bånä'], Charles, schweizisk naturforskare och filosof (1720—93). B. var en framstående naturforskare, som redan vid 25 års ålder utgav sitt första epokgörande arbete "Traité d'insectologie", i vilket han visade, att bladlössen kunna fortplanta sig på könlös väg (partenogenetiskt). Sedan anställde B. åtskilliga regenerationsförsök på polyper, maskar och insekter, vilket ledde honom till uppställandet av en teori om organismernas polaritet. Även insekternas andning var föremål för B:s studier. Vid 30 års ålder fick B. synförmågan så nedsatt, att han till stor del måste överge sina naturstudier. Under senare delen av sitt liv ägnade han sig åt naturfilosofiska spekulationer. Som filosof var B. sensualist, såg i sinnesförnimmelserna, som å sin sida tänktes bero på nervprocesser, grundvalen för själslivet, förmådde emellertid bringa denna tanke i överensstämmelse med den religiösa tron genom att antaga kroppens återuppväckande och en därigenom möjliggjord fortvaro av själslivet. *O.Cn;E.v.A.*

Bonnet [bånä'], Louis Marin, fransk kopparstickare (1743—93), uppfann ett nytt och ganska tillfredsställande sätt att reproducera handteckningar, särsk. pasteller. Han publicerade sina rön i "Le pastel en gravure inventé et exécuté par L.B." (1769).

Bonnet [bånä'], Ossian, fransk matematiker (1819—92), har givit betydelsefulla bidrag till olika områden av differentialgeometrien. Den ofta B:s formel benämnda sats, som förbinder totalkrökningen (*curvatu'ra in'tegra* enl. Gauss) av ett område av en yta med den geodetiska krökningen längs områdets rand, är en av de viktigaste inom ytornas teori

Bonnet [bånä'], Georges, fransk politiker (f. 1889), urspr. ämbetsman, ägnade sig samtidigt åt litterär verksamhet samt tjänstgjorde under 1:a världskriget som officer, invaldes 1924 av radikalsocialisterna i deputeradekammaren och vann snart anseende som en kunnig, duglig och habil politiker samt fick säte i ett flertal olika regeringar, tidigast som budgetminister 1925 under Painlevé. I andra regeringar, vari radikalsocialisterna medverkade, innehade han poster som handelsminister, pensionsminister, finansminister, justitieminister. B., som ofta tjänstgjorde som fransk underhandlare vid internationella konferenser och som diplomat, kom att spela en världshistorisk roll, då han de kritiska åren 1938—39 som utrikesminister i regeringen Daladier handhade ledningen av Frankrikes yttre politik. Han var otvivelaktigt en av dem, som i kabinettet företrädde den mest vittgående eftergiftspolitiken gentemot axelmakterna. B. saknade förmågan att med fast hand gripa ledningen och intog ofta en vacklande hållning. Särsk. lät han länge helt dirigera den franska politiken efter den engelska regeringens kurs. Han medverkade sålunda under våren och sommaren 1938 till de starka påtryckningarna för att förmå tjeckoslovakiska regeringen till eftergifter gentemot sudettyskarna och motsatte sig i aug. s.å. bestämt anhängarna av en kraftigare fransk politik till förmån för den tjeckoslovakiska bundsförvanten. När den engelska politiken efter Godesberg-mötet hårdnade, var B. ivrigt verksam för att trots allt genom nya eftergifter till Hitler söka bevara freden. Efter Münchenkrisens lösning undertecknade B. jämte Ribbentrop i dec. s.å. i Paris en fransk-tysk vänskapsdeklaration, som dock blev utan varaktig betydelse och om vars egentliga innebörd han och Ribbentrop tvistade efter polska krisens aktualisering. Även under denna kris följde B. den engelska politiken, nu i dess mot Tyskland åtstramade hållning, men tvekade ånyo inför avgörandet vid krigsutbrottet 1/9 1939. I mots. till den engelska statsledningen accepterade han sålunda utan förbehåll Mussolinis medlingsprojekt och gick med på att ge Hitler begärd tidsfrist till att besvara detta. B. torde vid denna tidpunkt ha varit betänkt på att ytterligare tillmötesgå diktatorerna, men hans förslag voro orealistiska, och han gav vika för de mera beslutsamma kabinettsmedlemmarna. Han vägrade att avgå, såsom han från visst håll tillråddes, och följde även nu Englands politiska kurs. Kort efter krigsutbrottet avgick B. i sept. 1939 som utrikesminister och fick justitieministerns mindre utsatta post men lämnade snart regeringen. Efter Frankrikes sammanbrott 1940 uppträdde han som kritiker av dess utrikespolitik vid krigsutbrottet. B., som varit väl anskriven hos vichyregeringen, utstöttes efter befrielsen ur det radikal-socialistiska partiet. — Litt.: S. Bolin, "Det ensidiga våldet" (1944). *B.*

Bonnet rouge [bånä-ro'ž] (fra., röd mössa, rödluva), *bonnet de la liberté* (frihetsmössa), *bonnet phrygien* (frygisk mössa), kallades den röda, toppiga yllemössa, som bars före franska revolutionen av enklare folk. B. började bäras som politisk frihetssymbol 1788 men kom ej i ropet förrän 1792 som tecken på opposition mot hovet. Den fick allt större utbredning som officiell frihetssymbol och förekom som sådan även på handlingar, sigill o.d. Personifikationen av Frankrike, Marianne, bär sedan denna tid b. — Den gamla frygiska mössan hade snarlik form och bars under antiken av grekerna i Mindre Asien (Frygien). Den hade längre nackstycke och täckte gärna även öronen. *I.*

Bonnet-rouge-affären, politisk process i Frankrike 1917—18, riktad mot ledningen för tidningen "Bonnet rouge", som anklagades för défaitistisk agitation. Ägare av tidningen var Miguel Almereyda el Vigo. Efter hans död överbevisades efterträdaren, E. J. Duval, om manipulationer med fienden, dömdes till döden och arkebuserades 1918.

Bonnett' (fra. *bonnet*, mössa). 1) En styv, nackhattlik kråka med stort frambrätte, som bäres av kvinnliga frälsningssoldater till uniformen.

2) *Krigsv.*, av grus, torvor, sandsäckar o.d. å bröstvärnet anordnat skydd för skyttens huvud.

3) *Sjöv.* A) Den löstagbara, nedersta delen av ett fallrep el. en lejdare, varmed dessa kunna förlängas, då ett fartyg ligger högt på vattnet. — B) Ett löst, mindre segel, som vid gott väder litsas till undre liket av annat segel för ökning av segelytan.

de Bonneuil [də bånö'j], Étienne, fransk bildhuggare, måhända också byggmästare, omtalas i ett dokument av år 1287 som engagerad att med några medhjälpare och elever bege sig till Sverige för att "där göra Uppsala kyrka". Dess byggnad efter en fransk-gotisk grundplan var dock tidigare igångsatt. En "Stephanus lapicida", omtalad i dokument från Uppsala 1291, kan vara denne Étienne. Honom tillräknas domkyrkans ståtliga sydportal, med dess talrika skulpturer, bland dem en S:t Eriksbild, urspr. hörande till kapitelhusets portal (jfr Uppsala domkyrka). — Litt.: C. R. af Ugglas i "Upplands fornminnesförenings tidskr.", 6 (1912) och 8 (1918); A. Nordfeldt i "Studier i modern språkvetenskap", 13 (1937). *E.W.*

de Bonneval [də bånvall'], Claude Alexandre, greve, fransk äventyrare (1675—1747), avancerade i fransk krigstjänst till överste, utmärkte sig för tapperhet och framstående militär förmåga men begick ett svårt disciplinbrott, dömdes till döden och måste 1704 fly. Han gick nu i österrikisk tjänst, blev general och utmärkte sig vid Malplaquet och Peterwardein. Benådad av regenten åter-

vände B. 1717 till Frankrike och gifte sig men lämnade efter tio dagar sin brud för alltid. Efter ett nytt disciplinbrott, som medförde dödsdom, vilken dock mildrades till ett års fängelse, måste B. lämna den kejserliga armén och begav sig nu till Turkiet, där han blev muhammedan och under namnet Ahmed pascha fick befäl över det turkiska artilleriet. B. utmärkte sig i kriget mot Ryssland men misslyckades i sitt försök att uppvigla ungrarna mot kejsaren och föll 1738 i onåd 1739 återfick B. visserligen sin ställning, men hans sista år voro fulla av missräkningar, och han umgicks med planer att åter gå i fransk tjänst. De memoarer, som gå under B:s namn, äro oäkta. — Litt.: A. Vandal, "Le pascha B." (1885). *P.S.*

Bonnevie [bånn'øvi]. 1) Johanne Mathilde, norsk målarinna (1837—1921), se Dietrichson, L.

2) Jacob Aall B., den föreg:s bror, skolman och politiker (1838—1904), 1872 chef för skolväsendet i Trondhjems stift. 1880 invaldes han i stortinget och var därmed helt vunnen för arbetet i olika kommittéer för undervisningsväsendets modernisering, anslöt sig till högern och var 1889—91 undervisnings- och kyrkominister i Stangs första ministär. B. erhöll 1895 uppdrag att bilda regering men misslyckades. Han lämnade 1897 den aktiva politiken.

3) Kristine Elisabeth Heuch B., den föreg:s dotter, zoolog (f. 1872), fil. dr 1906, konservator vid zoologiska laboratoriet i Kristiania 1900 och prof. vid univ. där 1912—37, den första kvinnliga prof. i Norge. B. har utg. åtskilliga systematiska avh. över evertebrater (hydroider, gastropoder, pteropoder och tunicater). Hon har även framträtt som framstående ärftlighetsforskare. B. intar en framskjuten ställning i det frisinnade vänsterpartiet.

4) Carl Emil Christian B., den föreg:s halvbror, jurist och socialpolitiker (f. 1881), cand. jur. 1904, höyesterettsadvokat 1911, socialattaché vid Norges legation i Berlin och Wien 1919—23, e.o. domare vid stadsrätten i Oslo 1923—28, sorenskriver i Lofoten 1929—36, lagman i Agder från 1936. B. var socialdemokratisk stortingsman 1912—15 och 1934—36 samt ordf. i Norges fredsforening 1926—29. Han har bl.a. skrivit "Kommunalsocialisme og kooperation" (1914) och "Adekvanslæren og beslektede rettsfelter" (1942).

5) Margarete Ottilie B., f. Skatteböl, skriftställarinna (f. 1884), verksam politiskt och socialt (ordf. i Oslos venstre kvinnelag 1936—37, i Norsk kvinnesaksforening 1936) samt i det nordiska samarbetet. Av hennes skrifter finnes i sv. övers. "Äktenskap och arbete" (1932). B. är g.m. höyesterettsdommer Thomas B. (f. 1879).

Bonnevilledammen [bånvill'-], dammbyggnad i Columbia River i USA, 70 km ö. om Portland i Oregon. B., som blev färdig 1937, är en gravitationsdamm av betong med en maximihöjd av 52 m, dammkrön av 381 m längd och en volym av 455,000 m³. Anläggningen avser såväl elkraftutvinning som förbättring av flodtrafiken (sluss).

Bonnevillesjön [bånvill'-], eng. *Lake Bonneville*, istidsinsjö inom Great Basins högslätt i v. USA. B. låg nästan helt inom Utah, endast med obetydliga flikar i n. inom Idaho och med en smal rand i v. inom Nevada (jfr Lahontan). Den hade

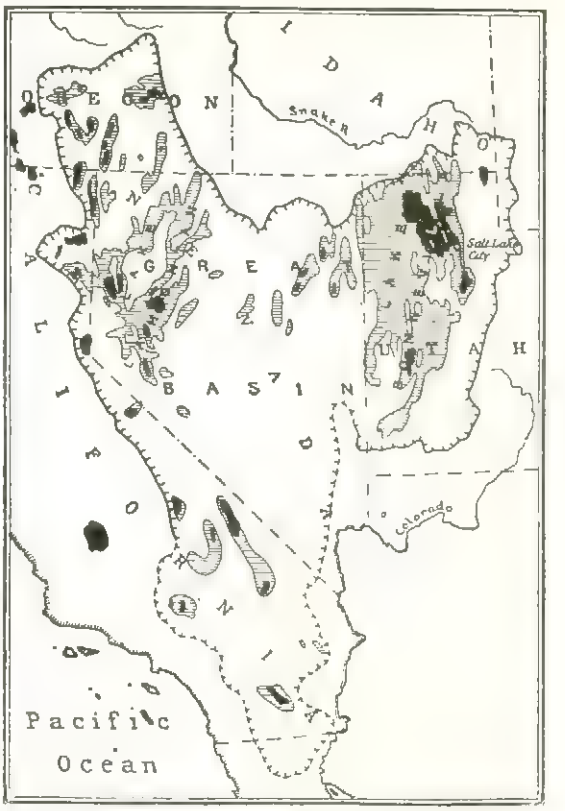

Karta över Bonnevillesjön (t.h.), Lahontansjön m.fl. istidssjöar (streckade områden) i Great Basin. Svart betecknar nuvarande sjöar.

en maximiareal av c:a 50,000 km² och ett djup av nära 350 m; dess högsta vattenstånd var 330 m högre än den nuv. St. Saltsjöns (c:a 1,285 m ö.h.). Sjön sände då även armar in mellan bergen i ö., och dess utlopp, till Snake River, befann sig i n.ö. hörnet inom Idaho. Väl utbildade strandterrasser vittna om sjöns utbredning under olika klimatperioder, och saltavlagringar täcka delar av den forna sjöbottnen. Rester av B. äro utom St. Saltsjön Sevier Lake i s. och Utah Lake i ö. B. har uppkallats efter en amerikansk militär och forskningsresande, Benjamin Bonneville, som 1832 undersökte trakten. — Litt.: G. K. Gilbert, "Lake Bonneville" (i "United States Geological Survey", monogr. 1, 1890). *P.*

Bonnier [bån'jər], svensk-judisk bokförläggarsläkt, härstammande från Dresden. Stamfadern, Gerhard B. (1778—1862), antog namnet, en förfranskning av förnamnet Gutkind, sedan han 1801 flyttat till Köpenhamn, där han öppnade lånebibliotek, bokhandel och förlag. Av hans söner bosatte sig tre i Sverige, B.1) och B.2) samt David Felix B. (1822—81), bokhandlare i Göteborg 1842—64, tillika verksam som förläggare, särsk. av litografiska verk, tidningsutgivare — han grundade 1859 "Göteborgs-Posten" — och boktryckare. En son till B.1), Isidor Adolf B. (1848—1925), fortsatte faderns förlagsverksamhet till 1904; han var 1876—85 och 1888—1912 red. av "Svensk bokhandelstidn." och påbörjade utgivandet av "Anteckningar

om svenska bokhandlare intill år 1900" (2 bd, 1912 35; bd 2 utg. av A. Hånell). - Litt.: K. O. Bonnier, "Bonniers. En bokhandlarefamilj" (4 bd, 1930—31). *C.V.J.*

1) Adolf B., bokhandlare och bokförläggare (1806—67), kom 1827 till Göteborg, innehade bokhandel där 1827—48 samt från 1829 i Stockholm, där han förblev bosatt; från 1849 även akademibokhandlare i Uppsala. B:s boklåda i Stockholm var en mötesplats för hela staden. B. började 1832 även förlagsverksamhet och utgav bl.a. upplagor av Bellman och de gustavianska diktarna, Nicander (som B. tagit vård om), Wallin och v. Braun.

2) Albert B., den föreg:s bror, bokförläggare (1820—1900), var 1835—65 biträde i broderns boklåda men drev vid sidan härav egen förlagsverksamhet och från 1856 tryckeri. Det första alstret av B:s förlagsverksamhet bar årtalet 1837 (jfr Bonniers, Albert, förlag). B. lade i dagen synnerligen stor fördomsfrihet; både Strindberg ("Giftas") och Fröding åsamkade honom tryckfrihetsåtal. Förlaget och traditionerna fortsattes av sonen, som 1901 jämte övriga arvingar till hans minne stiftade Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare (se sp. 604). *C.V.J.*

3) Karl Otto B., den föreg:s son, bokförläggare (1856—1941), från 1872 verksam i faderns firma, efter utbildning 1875—80 i andra firmor i Stockholm, Leipzig och Wien 1886 delägare i denna och 1900 ensam innehavare. B. ägde skarp affärsblick, var frisinnad och fördomsfri — han fick 1884 hämta hem Strindberg till Giftas-processen —, livligt intresserad för den moderna litteraturen, taktfull, klok, varmhjärtad och stor mecenat. Han har skildrat sin släkts och de bonnierska förlagens historia i "Bonniers. En bokhandlarefamilj" (4 bd, 1930—31), ett värdefullt bidrag till litteraturhistorien. B. blev 1936 fil. hedersdr vid Stockholms högsk. — Litt.: "Till minnet av K. O. B." (1941). *C.V.J.*

4) Eva Fredrika B., den föreg:s syster, konstnärinna, mecenat (1857—1909), påverkades i sina interiörer och porträtt av det franska friluftsmåleriet. Genom ett storartat mecenatskap visade hon i sht sitt varma intresse för konsten och dess utövare. Hon testamenterade till Stockholms stad ett kapital av 350,000 kr, Eva Bonniers donationsfond (se Bonniernämnden).

5) Tor B., son till B.3), bokförläggare (f. 3/1 1883), har efter yrkesutbildning i Leipzig och Paris varit verksam i Albert Bonniers förlag sedan 1906, delägare sedan 1913. B. har i sht intresserat sig för den svenska skönlitteraturen, är ordf. i Svenska bokförläggareföreningen sedan 1943, ordf. i Åhlén & Åkerlunds veckotidningsförlag samt i "Dagens nyheter" och "Expressen", styrelsemedl. i flera andra yrkessammanslutningar och affärsföretag, bl.a. Svenska pressbyrån.

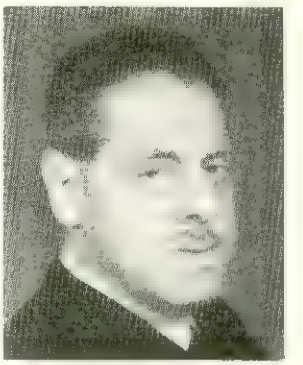

6) Gert B., den föreg:s bror, ärftlighetsforskare (f. 15/11 1890), fil. dr 1924, amanuens vid Stockholms högsk. 1921—22, doc. i zoologi där 1924, föreståndare för Inst. för husdjursförädling 1928, prof. i ärftlighetslära vid Stockholms högsk. 1936. Som teoretiker har B. spec. ägnat sig åt bananflugans nedärvningsförhållanden samt åt vissa statistiska problem. Som praktiker har han gjort en betydande insats som ledare för Inst. för husdjursförädling i Viad i Södermanland. Bland B:s skrifter märkas: "Contributions to the knowledge of intra- and interspecific relationships in Drosophila" (1924), "Om könsbestämningen" (1925) och "Biologisk variationsanalys" (1940, tills. med O. Tedin). *[J.R.]Mng.*

Bonnier [bånje'], Gaston, fransk botanist (1853—1922), prof. vid univ. i Paris samt föreståndare för växtbiologiska laboratoriet i Fontainebleau. B. har utg. arbeten inom växtfysiologi och morfologi, t.ex. om nektariernas betydelse, tolkningen av lavarna som dubbelorganismer och gasutbytet hos växter. Hans förnämsta undersökningar gälla miljöns inverkan på växtindivid och arter, i det han odlade syskonplantor dels på låglandet och dels på hög nivå och följde deras reaktion under loppet av flera decennier. B. grundlade härigenom den experimentella systematiken. Bland hans arbeten må nämnas "Cultures expérimentales dans les Alpes et dans les Pyrénées" (i "Revue générale de botanique", 1890), "Flore complète de la Fran-

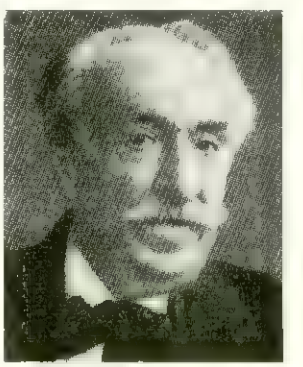

ce" (1895, tills. med G. de Layens), "Recherches expérimentales sur l'adaptation des plantes au climat alpin" (i "Annales des sciences naturelles, Sér. 7. Botanique", 1895), "Le monde végétal" (1907), "Cours de botanique" (2 bd, 1912—18), "Nouvelles observations sur les cultures expérimentales à diverses altitudes" (i "Revue générale de botanique", 1920). B. utgav 1899—1922 tidskr. "Revue générale de botanique". *W.*

Bonniernämnden [bån'jər-], eg. Eva Bonniers donationsnämnd, består av 7 led. valda på 5 år, av vilka 1 utses av stadsfullmäktige i Stockholm, 5, vilka skola vara konstnärer, genom allmänt val av svenska konstnärer, och 1 väljes av de övriga led. B., som första gången trädde i funktion 1911, förrättar utdelning ur Eva Bonniers donationsfond för prydande av offentliga byggnader och allmänna platser i Stockholm med konstverk. För detta ändamål anordnas offentliga konstnärstävlingar. *Å.*

Bonniers, Eva, donationsfond [bån'jərs], se Bonniernämnden.

Bonniers, Albert, förlag [bån'jərs], bokförlagsfirma, sedan 1940 ab., aktiekapital 2,1 mkr. B. räknar som sitt tillkomstår 1837 (jfr Bonnier 2), då ett litet häfte av skillingtryckskaraktär utgavs, följt av flera under de följ. åren. B. utgav "Stockholms modejournal" 1843—56, kalendern "Svea" årl. 1844 -1907, romantidskr. "Europeiska följetongen" (senare "Nya följetongen") 1846—1910, adelskalendern och handelskalendern från 1859. Av skönlitterära förf. på förlaget märkas Blanche, M. S. Schwartz, Fr. Hedberg, Sehlstedt, Topelius, Rydberg, Strindberg samt 1880- och 1890-talens flesta betydande förf. B., som från 1900 leddes av K. O. Bonnier, utvidgades genom inköp av ett antal andra bokförlag, ss. Adolf Bonniers 1904, Wilh. Billes 1914, Beijers bokförlags ab. 1917 och Åhlén & Åkerlunds 1929, genom införande av avbetalningssystemet och startandet av flera serier billiga böcker. I B. inträdde efter hand som delägare K. O. Bonniers söner Tor 1913, Åke (f. 4/8 1886) 1917 och Kaj (f. 16/3 1901) 1932 samt Tor Bonniers son Albert j:r (f. 18/8 1907) 1929. Dessa utvecklade bl.a. tidskr.-förlaget, särsk. efter övertagandet av Åhlén & Åkerlunds veckotidskr., i sht "Veckojournalen", och grundade bl.a. "Bonniers litterära magasin" 1932 och "Nu" 1934 samt ha fortsatt att taga hand om flertalet yngre skönlitterära förf., ss. Engström, Hj. Bergman, Stjernstedt, Nordström, Koch, Österling, Siwertz, Hellström, Lidman, Wägner, H. och M. Martinson, Lagerkvist, Krusenstjerna, Moberg, E. Johnson och "proletärförfattarna", essäister och populärvetenskapliga förf., ss. Hans Larsson, Fogelqvist, Landquist, Selander och O. Holmberg. Bland populärvetenskapliga arbeten hos B. må nämnas "Studentföreningen. Verdandis småskrifter" (från 1888), "Vetenskap och bildning" (från 1909), "Svenskt biografiskt lexikon" (från 1917), "Svenska jordbrukets bok" (från 1920), "De tekniska vetenskaperna" (28 bd, 1920—35), "Bonniers konversationslexikon" (13 bd, 1922—1929, 2 uppl. 1937 ff.), "Bonniers illustrerade litteraturhistoria" (7 bd, 1928—35), "Bonniers illustrerade världshistoria" (från 1926), "Bonniers allmänna konsthistoria" (från 1926), flera antologier, reseskildringar och memoarverk. — 1947 instiftade förlaget tre stipendier: ett arbetsstipendium på 6,000 kr och två resestipendier på tills. 6,000 kr. Stipendierna avse att stödja yngre el. nyare författare, som utges av förlaget. Stipendiater utses av förlaget i samråd med representanter för författarna. — Litt.: Å. Bonnier, "Till Albert Bonniers förlags hundraårsjubileum" (1937). *C.V.J.*

Bonniers hundraårsminne [bån'jərs], stipendiefond, instiftad av bokförläggare K. O. Bonnier och hans maka, Lisen Bonnier, vid firandet av bokförlagsfirman Albert Bonniers hundraårsjubileum 1937. B. förvaltas av en styrelse i Stockholm. Grundfonden utgör 1 mkr, varav avkastningen årl. utdelas av en nämnd, som utom fyra representanter för styrelsen skall bestå av fem företrädare för svensk litteratur, journalistik och bokkonst samt en ordf., utsedd av Svenska akad. Nämnden kompletterar sig själv vid medlems avgång. Stipendierna skola utdelas åt på svenska språket skrivande män och kvinnor, såväl skönlitterära förf. som förf. av arbeten i humanistisk vetenskap och populärvetenskap, åt tidningsmän samt åt konstnärer, som ägna sig åt bokkonst. *E.*

Bonniers litterära magasin [bån'jərs], BLM, en av Albert Bonniers förlag sedan 1932 utgiven tidskrift, som innehåller skönlitterära bidrag, kulturart., översikter över och anmälningar av samtida inhemsk och översatt litteratur, teater- och filmrecensioner samt notiser om nya utländska böcker. B. utkommer med 10 nr pr år. Huvudred. är sedan starten fil. lic. Georg Svensson (f. 1904).

Bonniers, Albert, stipendiefond för svenska författare [bån'jərs], en 1901 till minne av bokförläggaren Albert Bonnier av dennes arvingar, främst K. O. Bonnier, stiftad stipendiefond (urspr. 150,000 kr, numera 225,000 kr), varav årliga avkastningen skall "användas till understöd åt på svenskt språk skrivande skönlitterära författare av talang", varvid främst hänsyn skall tagas till det konstnärliga värdet av en förf:s produktion, oberoende av dagens auktoriserade meningar om innehåll och form. Stipendierna utdelas av en nämnd, bestående av sex litterärt meriterade personer och en företrädare för donatorerna; led. får icke kvarstå efter fyllda 55 år. *E.*

Bonny [bånn'i], hamnort med välskyddad redd i östligaste delen av Nigerdeltat, Nigeria; palmoljeexport. Under 1500—1800-talen var orten beryktad som samlingsplats för slavskeppen.

de Bono [bå'nå], Emilio Giuseppe Gaspare Giovanni, italiensk militär (1866 -1944), officer 1884, deltog i kriget i Tripolis 1912 och i 1:a världskriget 1915 -18, där han särsk. utmärkte sig i slaget vid Vittorio Veneto 1918. Han deltog i fascisternas tåg mot Rom 1922 och blev senator 1923. B. var 1925—28 guvernör i Tripolitania och 1929—35 kolonialmi-

nister. Han utnämndes 3/4 1935 till högste befälhavare över de italienska stridskrafterna i Afrika men hemkallades i nov. s.å. och efterträddes av marskalk Badoglio. B. erhöll då marskalkvärdighet. Som medlem i fascismens stora råd röstade B. mot Mussolini i det avgörande sammanträdet 24/7 1943. B. blev med anledning härav dömd till döden av en neofascistisk domstol i Verona samt omedelbart arkebuserad 11/1 1944 (jämte bl.a. Ciano). Han har bl.a. utg. "La preparazione e le prime operazioni" (1937). *[E.Bo.S.Ha.]*

Bonohartser, handelsbeteckning för de av ab. Bofors tillverkade sulfamidhartserna (se Konstmassor).

Bonomelli [-äll'i], Jeremia, italiensk teolog (1831—1914), biskop av Cremona 1871. B. tillhörde det katolska reformpartiet, ehuru han avvisade modernismen. I en först anonymt utgiven skrift (1889) talade han för kurians försoning med den italienska staten. Skriften sattes på index, och B. fick göra avbön. B. har vidare arbetat för bättre prästutbildning och folkbildning och över huvud för att kyrkan skulle vidkännas sina sociala plikter. 1900 grundade han en understödsförening för till andra länder utvandrade italienska arbetare. Under starkt ogillande från kurian hävdade han på gr. av statens alltjämt fortgående avkristning skilsmässa mellan stat och kyrka. *S.N.*

Bonomi [bånå'-], Ivanoe, italiensk politiker (f. 1873), urspr. socialdemokratisk publicist och 1898—1903 red. för partiets huvudorgan "Avanti",

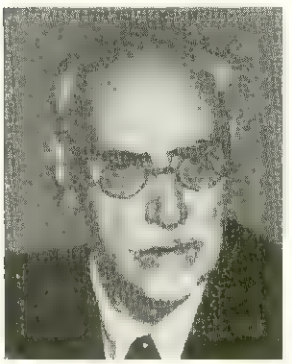

invaldes 1909 i deputeradekammaren. Han var av utpräglat moderat läggning och ledare för en reformistisk flygel, de s.k. reformsocialisterna, som till följd av sin anslutning till Italiens aktion mot Turkiet 1911 (se Tripolis) 1912 lämnade partiet. B., som även ledes stödde Italiens inträde i 1:a världskriget, var arbetsminister under Boselli 1916—17, krigsminister under Nitti mars —juni 1920 och Giolitti juni 1920—juni 1921, då han själv bildade en koalitionsregering, som dock icke kunde bemästra den växande inre oron i landet, och avgick i febr. 1922. Under fascismens era levde B. i tillbakadragenhet men tog efter dess sammanbrott under den tyska ockupationen av Rom del i motståndsrörelsen. I juni 1944 fick han av kronprins Umberto uppdraget att efter Badoglio bilda ministär och trädde i spetsen för en allmän samlingsregering, som dock i flera avseenden var underställd de allierade militärmyndigheterna. Sammanhållningen inom regeringen brast snart, och i dec. s.å. måste B. rekonstruera regeringen, nu på smalare bas, för att i juni 1945 avgå. *B.*

Bononcini [-či'ni] (Buononcini), Giovanni Battista, italiensk tonsättare (o. 1665—efter 1748). Efter utbildningsåren hos fadern, kapellmästaren och tonsättaren Giovanni Maria B. (1640—78), och hos Colonna i Bologna och efter anställning som kapellmästare i Bologna och som violoncellist i hovkapellet i Wien var B. från 1716 knuten till den nya King's Theatre i London. Här utspelades en förbittrad konkurrens med Händel, slutande med B:s nederlag. 1733 flyttade B. tills. med en alkemist, som helt tyckes ha utplundrat honom, till Paris. Ännu 1737 skrev B. en opera och ett oratorium för Wien. Utom mässor, kammarmusik, symfonier och oratorier skrev B. en lång rad operor. Mest kända äro de från Londontiden. Med sin fina och behagfulla melodik och sina förträffliga dramatiska egenskaper hade de förtjänat ett bättre öde än, som beskärdes dem: att indragas som ett led i ekonomisk-politiska stridigheter. *E.A.*

Bono'nia, latiniserat keltiskt namn på Bologna och Boulogne.

Bononiska stenen [nå'-], se Bolognesiska lysstenen.

Bonot, på vissa platser benämning på ett slags ganska hårt flanad och stenad not, som lägges ut från två båtar (hälften från vardera) och tages ihop ung. på den plats, där den utlagts. B. användes huvudsakl. på undervattensgrund.

Bonow, Karl Daniel Mauritz, kooperatör, socialekonom (f. 5/9 1904), fil. lic. 1930, studerade vid London School of Economics 1937, anställdes vid Kooperativa förbundets bokförlag 1930, blev 1941 sekr. i förbundets styrelse och chef för dess organisationsavd. B. har varit verksam i ett stort antal utredningar, kommittéer och kommissioner av statlig karaktär samt i med Kooperativa förbundet samarbetande el. av detsamma ägda företag av olika slag. Bland hans talrika skrifter märkas "Staten och jordbrukskrisen" (1935), "Kooperationen och folkförsörjningen" (1936), "Avbetalningshandeln" (1937, tills. med Nils Thedin), "Sweden, its economic and social life" (s.å.), "Sveriges livsmedelsförsörjning" (1940), "Sveriges försörjning under kris" (1939), "Stat och näringsliv" (1943), "I krigets slagskugga" (s.å.). *Th.*

Bonpland [båŋplaŋ'], Aimé, fransk botanist (1773 –1858), deltog i A. v. Humboldts fleråriga forskningsfärd till olika delar av Amerika och insamlade därunder o. 6,000 växtarter, av vilka mer än hälften voro förut okända. B. blev 1804 föreståndare för de kejserliga botaniska trädgårdarna vid Malmaison men lämnade 1816 denna befattning och begav sig till Buenos Aires, där han förordnades till prof. i naturvetenskap. Tills. med Humboldt utgav han bl.a. "Plantes équinoxiales recueillies au Mexique" (1808—09), "Monographie des Mélastomacées" (1816—23). *A.Ve.*

Bon-religionen, se Tibet, religiösa förhållanden.

Bonsal [bån'səl], Stephen, amerikansk journalist och författare (f. 1865), var från 1885 korrespondent för "New York Herald" i skilda världsdelar, med krig och revolutioner som specialitet, var i amerikansk diplomatisk tjänst 1893 -97, placerad i Peking, Madrid, Tokyo och Korea, hade specialuppdrag i Mexico 1915, följde s.å. Hindenburgs armé på tyska västfronten, blev tolk vid fredskonferensen i Paris, där han var intim vän med överste House. B. har utg. flera reseskildringar och har publicerat en bok om sina

minnen från 1918, "Unfinished business" (1944; sv. övers. s.å.). *E.*

Bonsdorff, finländsk släkt, på 1600-talet inflyttad från Tyskland, enl. traditionen befryndad med ätten Bernstorff. Kyrkoherden i Hauho sn, teol. dr Peter B. (1719—1803) var far till nedannämnda B.1)—3), av vilka B.1) 1819 adlades von B.; dennes son, B.4), upphöjdes 1868 i friherrligt stånd. — Litt.: C. v. Bonsdorff, "Tre lärde män" (i "Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk", 91, 1944).

1) Gabriel von B., läkare (1762—1831), med. dr 1785 i Uppsala, studerade veterinärmedicin hos Per Hernqvist i Skara, blev 1786 prof. i natural historia och veterinärvetenskap vid Åbo univ., 1794 i anatomi, kirurgi och veterinärvetenskap, 1815 preses för det nyinrättade finländska Collegium medicum.

2) Jacob B., den föreg:s bror, teolog (1763—1831), doc. i orientaliska språk i Åbo 1786, teol. lic. 1790, teol. prof. 1807, dir. för teol. seminariet 1822. B. anses ha varit en av sin samtids främsta teologer, ehuru icke alltid i samklang med den rena kyrkoläran. Av hans skrifter märkas undersökningar över Jesaja enl. Septuagintas text (1786—1807), metrisk övers. av psalmerna (1825), av Job (1830), "Conspectus scientiae pastoralis" (1811, 2 uppl. 1813), den tills. med J. Tengstrom utg. skriften "Om Ahlmanska sockneskolarnes tjenligaste inrättning" (1804), prisbelönt av hushållningssällskapet. B. framträdde även som poet. *S.N.*

3) Johan B., den föreg:s bror, språkforskare (1772—1840), prof. vid Åbo univ. i orientaliska språk och grekiska 1807, från 1812 i grekiska. B. är den förnämste representanten i Finland för den rationalistiska bibelexegesen, varom hans avhandlingar om Noas ark (1805) och de egyptiska landsplågorna (1809—19) bära vittne. Den ovilja han därigenom väckte hos kyrkans män och universitetsmyndigheterna, förstärktes ytterligare genom hans frisinnade åsikter och öppna partitagande för A. I. Arwidsson, och slutl. tvangs han att ansöka om tjänstledighet 1823, som utsträcktes till 1832, då han fick avsked som emeritus. Sin "tjänstledighet" använde han till ivrigt forskningsarbete, vars frukter dock till stor del gingo förlorade vid Åbo brand 1827. *O.*

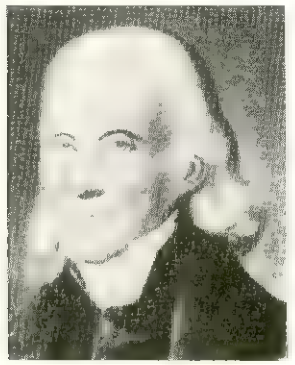

4) Johan Gabriel von B., son till B.1), friherre, ämbetsman (1795—1873), jur. dr i Uppsala 1818, kamrerare hos finländska senaten 1826—44. Omläggningen 1856 av Finlands skatteväsen är i huvudsak B:s verk; för sina förtjänster därom blev han 1868 friherre. Av stort värde är B:s 1833 utgivna arbete "Storfurstendömet Finlands kamerallagfarenhet".

5) Evert Julius B., brorson till B.1), läkare (1810—98), med. dr i Helsingfors 1840, prof. i anatomi och fysiologi där 1846. När univ:s naturaliesamlingar genom branden i Åbo 1827 förstörts, hopbragte B. omfattande och värdefulla samlingar, "Bonsdorffska museum". B. utgav också ett stort antal vetenskapliga arbeten.

6) Hjalmar Gabriel von B., sonson till B.4), friherre, kirurg (1858—1932), med. lic. 1886, med. och kirurgie dr 1889, doc. i kirurgi 1891, e.o. prof. 1902—18, föreståndare för Diakonissjukhusets i Helsingfors kirurgiska avd. 1897—1918, överläkare där 1908—18. B:s talrika tryckta skrifter finnas upptagna i "Finlands läkare" (1927).

7) Adolf von B., friherre, den föreg:s halvbror, skolman och politiker (1862—1928), lärare och rektor vid olika skolor i s. Finland 1886—1901, inspektor vid Helsingfors folkskolor 1901—08, inspektör för skyddsuppfostringsanstalterna i landet 1909—14. B. vistades under 1:a världskriget merendels på utrikes ort (bl.a. i Sverige), där han sökte skapa förståelse för Finlands självständighetssträvanden. Han var 1918 legationsråd vid finländska beskickningen i Berlin, fungerade 1918—24 som skolråd och chef för skolstyrelsens barnskyddsavd., tjänstgjorde som tf. landshövding i Nylands län 1922—23 och utnämndes 1924 till överinspektor och byråchef vid socialministeriet samt överinspektor vid det finländska barnskyddsväsendet. B. har utg. talrika skrifter på svenska och finska språken om barnavård och ungdomsskydd. B. framträdde under ryska tiden som oböjlig motståndare till förryskningssträvandena. *A.Nek.*

8) Carl Gabriel von B., den föreg:s syssling, historiker (f. 1862), fil. dr och doc. i nordisk historia vid Helsingfors univ. 1887, e.o. prof. 1898, prof. i finsk och skandinavisk historia 1915—1927. Efter avh. "Om donationerna och förläningarna samt frälsesköpen i Finland under drottning Kristinas regering" (1886) har B. främst inriktat sig på två områden: finsk stadshistoria och Finlands utveckling under åren kring 1809. Bland hans arbeten märkas "Åbo stads historia under sjuttonde seklet", 1—2 (1889—1904), "De finska städernas representation intill frihetstiden" (i "Historiallinen arkisto", 1894), "Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814" (1918), "Åbo akademi och dess män 1808—28", 1 (1912) och en stor biogr. över G. M. Armfelt (4 bd, 1930—34). Som adelsman deltog B. i lantdagarna 1888—1906. *St.C*

9) Toivo Ilmari B., sonsons son till B.2), geodet (f. 1879), fil. dr 1907, deltog i gradmätningsexp. till Spetsbergen 1903—07, doc. i astronomi 1907—18, prof. och föreståndare för geodetiska inst. i Helsingfors sedan dess upprättande 1918. B. är generalsekr. i den på hans initiativ bildade baltisk-geodetiska kommissionen. B. har publicerat ett flertal skrifter av astronomiskt och geodetiskt innehåll.

10) Max Oskar von B., kusin till B.8), biskop (f. 1882), prästvigd 1910, teol. dr 1923 vid univ. i Helsingfors, lektor i Viborg och Åbo, kyrkoherde i Södra svenska församlingen i Helsingfors 1921—23, 1923 biskop i det s.å. inrättade svenska stiftet Borgå, teol. heders-dr i Uppsala 1932, verksam inom nordiskt kyrkligt arbete och i den ekumeniska rörelsen. Av B:s skrifter märkas "Zur Predigttätigkeit des Johannes Chrysostomus" (1922), "Das schwedische kirchliche Leben in Finnland" (i "Ekklesia", 2, 1938), "Finlands kyrka i orostider" (1944). *S.N.*

Bonsels [bån'zəls], Waldemar, tysk författare (f. 1881). B. tillbragte sin barndom på landet. Han lämnade tidigt skolan och gav sig 17 år gammal ut som vagabond. Han kom bl.a. till Indien och Egypten, prövade skilda yrken, blev inriktad på litteraturläsning, återvände till Tyskland 1905 och debuterade 1906. Han väckte uppmärksamhet redan med sina första arbeten, ss. "Blut" (1909) och "Der tiefste Traum" (1911), och fick världsrykte genom barnberättelsen "Die Biene Maja und ihre Abenteuer" (1912; sv. övers 1918), där hans fina humor och intima naturförtrogenhet förenas med spelande fantasi. Samma egenskaper återfinnas i "Das Anjekind" (1913; sv. övers. "Älvan", 1919) och "Himmelsvolk, ein Buch von Blumen, Tieren und Gott" (1915). Mycket populära blevo berättelserna "Mario und die Tiere" (1928), "Mario und Gisela" (1930) och "Marios Heimkehr" (1937). Ungdomsupplevelser ligga till grund för "Menschenwege. Aus den Notizen eines Vagabunden" (1920) och "Eros und die Evangelien. Aus den Notizen eines Vagabunden" (1921; sv. övers. "En vagabond", 1923). Om intryck och upplevelser under sina resor i skilda länder har B. berättat i bl.a. "Indienfahrt" (1916; sv. övers. "Indiska dagar och nätter", 1921), "Brasilianische Tage und Nächte" (tills. med A. v. Dungern, 1931; sv. övers. "Brasilien — paradis och inferno!", 1933) och "Der Reiter in der Wüste. Eine Amerikafahrt" (1935). B:s allmänna inställning medförde, att han under nazistperioden sköts i bakgrunden efter att ett par decennier ha åtnjutit stor popularitet. *E.*

Bon sens [båŋ saŋ'(s)] (fra.), sunt förnuft, sunt bondförstånd

Bon soir [båŋ sŋa'r] (fra.), god afton. — Pseud. för redaktör Herman Seldener.

von Bonstetten [bå'nʃtätən], Karl Viktor, schweizisk skriftställare (1745—1832), rådman i sin födelsestad Bern, sedan överdomare i Lugano, skrev filosofiska och sociala skrifter: "Briefe über ein schweizerisches Hirtenland" (1782) och "Über Nationalbildung" (1802); är av intresse för Skandinavien genom sin romantiska förbindelse och brevväxling med den dansk tyska författarinnan Friederike Brun i Köpenhamn. B:s "Briefe, Jugenderinnerungen" utgåvos 1945 av W. Klinke. — Litt.: M. L. Herking, "C. V. de B." (1921). *Rth.*

Bonstorp, socken i Småland, se Bondstorp.

Bontempell'i, Massimo, italiensk författare (f. 1878). B., som varit prof. och journalist, var i sin första produktion påverkad av Carducci, varefter han kom under inflytande av futurismen, som förde honom in på egna vägar. Kännetecknande för B:s författarskap blev en egendomlig förening av ett logiskt klart och realistiskt framställningssätt och ett fantastiskt innehåll, ofta uppvisande paradoxala och egenartat humoristiska inslag. Bland B:s arbeten märkas "La vita intensa: Sette savi" (1912), "La vita operosa" (1921), "Siepe a nordovest" (1922), "Viaggi e scoperte" (s.å.), "Eva ultima" (1923), "L'eden della tartaruga" (1926), "Donna nel sole e altri idilli" (1928), "Il figlio di due madri" (1929; sv. övers. 1939), "Vita e morte di Adria e dei suoi figli" (1930), "522. Racconto di una giornata" (1932), "La famiglia del fabro" (s.å.) och "Galleria degli schiavi" (1934). 1939 utg. B. en monogr. över skulptoren Arturo Martini. Sina estetiska åsikter har han utvecklat i "L'avventura novecentista. Selva polemica (1926—38)" (1938). "Tutto B. narratore 1904—36" (7 bd, 1938 ff.). — Litt.: C. Bò, "B." (1943). *E.*

Bonthron, Alice Charlotte, vanförepedagog (1851—1928), blev 1885 föreståndarinna för Sveriges första skola och hem för vanföra i Göteborg, som under hennes energiska och varmhjärtade ledning och med särsk. beaktande av vikten av på en gång ortopedisk behandling och yrkesutbildning väsentligt utvidgades, tills 1912 anstalten, omfattande arbetsskola, hem och klinik-lokaler, överflyttades till Änggården, där B. till 1917 var föreståndarinna. Jämte P. Haglund tog hon 1911 initiativ till Svenska vanföreanstalternas centralkommitté. *C.*

Bontok [bån'-], ett av de folk på Filippinerna (Luzón), som sammanfattas under benämningen igoroter".

Bon ton [båŋ tåŋ'] (fra.), god ton.

Bontoux [båŋto'], Paul Eugène, fransk ingenjör och finansman (1824—1904). Efter att som dir. för österrikiska sydbanan nästan ha ruinerat detta företag grundade B. i Paris bankföretaget Union générale 1878 med uppgift att främja de katolska intressena genom att bryta

de judiska bankirernas makt. Genom en serie hasardartade spekulationer drevos aktierna upp till sitt fyrdubbla värde. 1882 inträffade emellertid en katastrof, som gjorde, att firman fick inställa sina betalningar. Tusentals människor ruinerades. B. blev dömd till 5 års fängelse men lyckades fly. B. anses vara förebilden för huvudpersonen i Zolas roman "L'argent". *T.Er.*

Bon'um (lat.), det goda, gods. — *B. pu'blicum,* statens väl, statsegendom. *Commu'ne b.,* gemensam tillhörighet. *Ma'gnum b.,* "stort och gott", en potatissort. *Summum b.,* det högsta goda.

Bon'us [sv. utt. bo'-] (lat., god), gottgörelse. — 1) Inom livförsäkringen: gottgörelse till den försäkrade utöver den avtalade försäkringssumman, "premieåterbäring" och vinst" el. "återbäring"; uttrycket mindre brukligt i Sverige. B. har under senare år börjat förekomma även inom vissa grenar av skadeförsäkringen, särsk. inom automobilförsäkringen ("b. för skadefria år"). — 2) Till medlemmarna i konsumtionsförening i förhållande till de gjorda inköpen återburet överskott. — 3) Tilläggsutdelning i ett aktiebolag, vanl. på gr. av tillfällig, onormalt stor vinst el. jubileum. — 4) Se Lönesystem.

Bonus [bå'nos], Arthur, tysk teologisk skriftställare (f. 1864), prästman till 1904. Under avskuddande av alla intellektualistiska och hellenistiska inslag ivrade B. för kristendomens germanisering och utgav "Deutscher Glaube" (1897, 2 Aufl. 1901), "Religion als Schöpfung" (1902, 4 Aufl. 1909), "Zur religiösen Krisis" (4 bd, 1911—12), "Religion als Wille" (1915) m.fl.

Bo'nusackord, se Lönesystem.

Bon'us even'tus (lat., "den goda utgången"), *rom. myt.,* urspr. en av åkerbrukets 12 gudomligheter, senare en personifikation för den goda utgången av ett företag.

Bon'us pat'er famil'ias (lat.), *jur.,* "den gode familjefadern", en tänkt normalperson, vilken handlar som en redbar och omtänksam familjefader, ej onödigt försiktigt el. beräknande, men ej heller vårdslöst. B. infördes i den romerska rätten som en måttstock för rättsligt bedömande av personers faktiska handlande i en konkret situation.

Bon'us vir' semper tiro (lat.), "en bra karl (förblir) alltid nybörjare", d.v.s. villig att lära, citat från den romerske epigramförfattaren Martialis.

Bonvalot [båŋvalå'], Pierre Gabriel, fransk upptäcktsresande (1853–1933). B. reste 1880 82 i Turkestan, företog 1885 88 en resa genom Kaukasus, Pamir och Indien, var 1889—90 ledare för en av prins Henri av Orléans anordnad expedition genom Asien till Tongking och besökte 1898 Etiopien. 1894 grundlade B. Comité Dupleix för geografisk och kolonialpolitisk forskning. Han har skrivit "En Asie centrale" (2 bd, 1884—85), "Du Caucase aux Indes à travers le Pamir" (1888), "De Paris au Tonkin à travers le Tibet inconnu" (1892) och "L'Asie inconnue" (1896). *H.Rr.*

Bonvax, medel att förläna en blank och jämn yta åt trä (parkettgolv), linoleummattor el. golv av konstmassa. B. består av blandningar av olika vaxsorter (japanvax, bivax, ceresin, karnaubavax) och paraffin, vanl. med tillsats av ett flyktigt lösningsmedel, ss. terpentin el. bensin, jämte något luktämne, ss. tallbarrsolja, bornylacetat el. bensaldehyd. Även vattenhaltiga emulsioner av ovan nämnda vaxsorter och olika fettsyror med hjälp av alkalikarbonat förekomma i handeln under namn av flytande b. — Litt.: K. Ebel, "Die Fabrikation von Schuhcreme und Bohnerwachs" (1930). *J.Tbg.*

Bonwetsch [bå'-], Gottlieb Nathanael, tysk teolog (1848—1925), f. i Ryssland, evangelisk präst där, 1882 prof. i Dorpat, 1891—1920 prof. i kyrkohistoria i Göttingen, har bl.a. utgivit "Geschichte des Montanismus" (1881), "Kirchengeschichte Russlands" (1923), utgav från 1897 tills. med R. Seeberg "Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche", fortsatt av "Neue Studien der Theologie und der Kirche" (1907 ff.). 1918 utkom "Theologische Festschrift für G. N. B.", vilken innehåller förteckning över B:s skrifter. *S.N.*

Bonvicino [-či'-], A., målare, se Moretto.

Bonvin [båŋvä'], François, fransk målare (1817—87), framstår i sina små varmt och pastost målade bilder med motiv hämtade ur småborgerlig omgivning som en självständig realist vid sidan av Courbet.

Bonvin [båŋvä'], Ludwig, schweizisk-amerikansk tonsättare (f. 1850, dödsår obekant), prästvigd 1885 i Liverpool, övergick till musiken och anställdes 1887 som musikdir. vid Canisius College i Buffalo. Som tonsättare har B. skrivit mässor och offertorier, ett oratorium, världsliga körverk, kompositioner för damkör och duetter samt världsliga och andliga sånger; vidare ett mindre antal instrumentalverk, bl.a. en symfoni (g moll). Större betydelse har B. haft med sina talrika temperamentsfulla inlägg i diskussionen rörande den gregorianska sången. — Litt.: "Musica sacra" (1933). Kompositionsfört. i Grove's "Dictionary", Suppl. vol. (American supplement) (1946). *E.A.*

Bon vivant [båŋ vivaŋ] (fra.), eg., som lever gott (jfr Vivör); person, som älskar vällevnad, goddagspilt. Jfr Rollfack.

Bon voyage [båŋ vǫaja'ž] (fra.), lycklig resa

Bonze [bån'sə], bonz [båns] (av jap. *bozu*), i västerländsk litteratur vanlig benämning på buddistisk präst i Japan.

Bonässla.

Bonzi [bån'tsi], Pietro Paolo, kallad il Gobbo dei Carracci el. da Cortona el. dai frutti, italiensk blomstermålare (o. 1580 o. 1640), slöt sig till den bolognesiska skolan och utförde stora tavlor med frukter, vinrankor o.d., stundom med figurer i vardagsomgivning.

Bonäset, förort till Örnsköldsvik, se Arnäs.

Bonässla, *Ballo'ta nigra,* art av fam. läppblommiga växter, en

i s. Sverige norrut till Uppland förekommande, 5—10 dm hög, grenig, mjukluden, fränt luktande, flerårig ört med motsatta, äggrunda—hjärtlika, grovt sågade blad och rödgredelina blommor i axlika ställningar.

Boo [bo] (B o). 1) Socken (sedan 1889; tidigare kapellförs. till Värmdö) i Värmdö skeppslag i Uppland, Stockholms län, och pastorat i Värmdö kontrakt av Stockholms stift, på Värmdön (Ormingelandet) n. om Saltsjöbaden; 36,18 km², därav 35,10 land; 3,952 inv. (1946). Åkern utgör knappt 6 % av landarealen, skogsmarken 33 %. Trakten är starkt kuperad och naturskön; tusentals stockholmare ha också sommarbostäder här ute. Av villasamhällen märkas vid Skurusund Björknäs med Eknäs och Tollare (2,100 inv.), vid Lännerstasunden Lännersta med Boo (1,028 inv.) och vid Höggarnsfjärden Kummelnäs (316 inv.) med båtvarv och oljeupplag. Ab. Tollare pappersbruk, bildat 1926 (aktiekapital 2 mkr, 135 arbetare, årstillverkning 12,000 t), äger pappersbruk med trämassefabrik för tillverkning av omslags- och tryckpapper. Egendomar: B.2), Velamsund och Graninge; den sistn. tillhör sedan 1946 stiftelsen Stockholms stifts- och ungdomsgård. Till Tollare beslöts 1945 att förlägga IOGT:s folkhögsk. Järnåldersgravhögar och stensättningar förekomma. Nya kyrkan, som är treskeppig, blev färdig 1923; om gamla kyrkan, se B.2). — Namnet, som urspr. tillkommer gården Boo, är *bo* i dess gamla bet. hemman, gård. Gårdens namn skrevs 1535 Boo. — Litt.: E. A. Jansson, "B. sockens historia" (1946). *P.;Sl.*

2) Egendom i B.1), vid Baggensfjärden 3 km n. om Saltsjöbaden, omfattar 273 ha, därav 45 åker; taxeringsvärde c:a 250,000 kr. 1719 brändes gården av ryssarna; den nuv. huvudbyggnaden, av trä i två våningar, antages vara uppförd av C. G. Tessin 1728; den restaurerades 1921—22. Boo kyrka uppfördes av N. Tessin d.y. 1724. B., som 1535 var skattegård, blev 1545 sätesgård åt sjöhjälten Jakob Bagge. Bland 1700-talets ägare märkas C. G. Tessin och riksrådet E. v. Stockenström. Sedan 1906 förvaltas egendomen av ett familjebolag för medl. av släkterna Montgomery och af Petersens. *P.*

Boo [bo], gods i Bo sn i s.ö. Närke, närmast n. om sjön Avern vid östgötagränsen, omfattar med underlydande i Bo, Svennevads och Lerbäcks socknar c:a 16,500 ha, därav 3,100 åker; taxeringsvärde c:a 6 mkr. Till godset höra bl.a. Björnhammars tråddrageri och Gryts spikfabrik, såg, kvarn och kraftverk. Slottet uppfördes 1876—82 i gotisk stil; det är av sten i två våningar och med två torn samt omges av stor trädgård och en ståtlig park. Slottet hyser betydande saml., dels av tavlor och möbler, silver m.m., dels av böcker och arkivalier. Bland tavlorna, närmare 200, märkas framför allt släktporträtt, utförda av Ehrenstrahl, Scheffel, L. Pasch d.ä., G. Lundberg, C. F. v. Breda m.fl., samt åtskilliga miniatyrer. Av utländska mästare äro flera nederländska och italienska företrädda, van Dyck, Rembrandt, F. Hals, Jordaens och många andra. - B., som till slutet av 1600-talet kallades Boholm, ägdes 1645 av Gustav Horn, sedan av presidenten C. Fleming och från 1672 av dennes måg, fältmarskalken frih.

Boo slott i Närke.
Foto K. O. Sjöström.

H. J. Hamilton. B. är sedan 1733 fideikommiss inom ätten. Nuv. innehavare är kabinettskammarherren friherre Hugo D. Fr. Hamilton af Hageby. *P.;E.W.*

Boo [bo], egendom i Östergötland, se Bo.

Boo [bo], Sigrid Maren, f. Holmesland, norsk författarinna (f. 1898), student 1917, 1925 g.m. disponent Gustaf W. Boo, har haft stor publiksuccé med några lätt och ledigt skrivna, lagom sentimentala, i grunden verklighetsfrämmande skildringar ur samtida norskt liv. Hon har utg. "Valmuen" (1922), "Vi som går kjökkenveien" (1930; sv. övers. 1931), "Selv i tider som disse" (1932; sv. övers. s.å.), "Du deilige liv" (1933; sv. övers. s.å.), "Alle tenker på sig, — det er bare jeg som tenker på mig" (1934; sv. övers. s.å.), "Fire i bilen" (1936; sv. övers. s.å.), "En dag kom hun tilbake" (1937; sv. övers. s.å.), "Ellers hade vi det festlig" (1938; sv. övers. s.å.), "Heldig ung dame" (1940; sv. övers. 1941) och "Daglig strev i Norden" (1942; sv. övers. 1943). *E.*

Boocer'cus, idisslarsläkte, se Bongo.

Boodi'n [bo-], John Elof, svensk-amerikansk filosof (f. 1869), utvandrade till USA 1887, var några år smedlärling och farmare, blev 1899 fil. dr vid Harvard Univ., prof. vid olika *colleges* och univ. 1900—28, därefter vid univ. i Los Angeles, Kalifornien. B:s filosofi tog starkt intryck av James och Royce och sökte med argument, som påminna om Wikner, hävda existensen av en icke-seriell tid. Med åren har B. utvecklat en allt starkare idealistiskt färgad metafysik och kosmologi, utmynnande i en religionsfilosofi. B:s huvudarbeten äro "A realistic universe" (1916, rev. ed. 1931), "Cosmic evolution" (1925), "Three interpretations of the universe" och "God" (båda 1934), "The social mind" (1939) och "Religion of tomorrow" (1943). Självbiogr. i "Contemporary American philosophy", 1 (1930). *E.An.*

Book [bok], Johan Fridolf, violinvirtuos (1836—1913), lärjunge till bl.a. J. Joachim, anställd vid hovkapellet 1852—89, fr.o.m. 1872 även lärare vid Musikaliska akad. För huvudstadens musikliv var B. av ej ringa betydelse, särsk. på kammarmusikens område, bl.a. en tid som ledare av Mazerska kvartettsällskapet.

Bookland [bok'lənd] (eng.), se Folkland.

Bookmaker [bok'mēikə] (eng.), eg. bokmakare,

boktryckare, bokbindare; i våra dagar professionell förmedlare av vad vid kapplöpningar o.d., så benämnd efter den anteckningsbok, i vilken vaden uppteckna s.

Book of Armagh [bokk' əvv ama'], ett isländsk-latinskt manuskript, som nu förvaras i Dublin. B. är skriven på 800-talet i Armagh, där det fanns en berömd klosterskola. Den är av stor historisk och språkhistorisk betydelse och återger avskrivna ännu äldre dokument. Den innehåller bl.a. evangelierna, levnadsteckning över S:t Patrik och skrivelser ang. stiftet.

Book of Common Prayer, T h e B. [ðə bokk' əvv kåmm'ən prä'ə] (eng., "allmänna bönboken"), normen för engelska kyrkans gudstjänstliv, innehåller förteckningar på de bibeltexter, som föreläsas vid gudstjänsterna, och på de helgdagar, som årl. firas, vidare kyrkohandbok, evangeliebok, bönbok och Davids psalmer, vilka sjungas el. reciteras vid flertalet gudstjänster. – Den första uppl. av B., ett verk av ärkebiskop Th. Cranmer jämte andra engelska teologer, antogs av parlamentet 1549. Den bibehöll många romersk-katolska kyrkobruk - korstecknet vid konfirmation, vigsel och smörjelse av sjuka, böner för de avlidna, ett slags exorcism vid dop etc. – och blev därför illa sedd av reformationens anhängare, under det att de konservativa illa upptogo avskaffandet av gamla kyrkobruk. Liknande blev förhållandet med den reviderade uppl., som utkom 1552 under Edvard VI. Ändringarna, som åsyftade att avlägsna varje spår av romersk-katolsk kult, gällde huvudsakl. nattvarden. Den tredje versionen utkom 1559 under drottning Elisabet; i denna sökte man förena de båda föregåendes uppfattningar om nattvarden. Boken, som inleddes med "En lag om likformighet i kyrkoböner och gudstjänster samt i utdelandet av sakramenten", den s.k. uniformitetsakten, ändrades ånyo under Jakob I och Karl I till följd av puritanernas angrepp. Dessa, som ansågo varje bestämt böneformulär vara av ondo, bekämpade lidelsefullt bruket av B., och i den av Cromwell sanktionerade statskyrkan var detta strängeligen förbjudet. Från Karl II:s tronbestigning började den åter bli allmänt använd, och en ny uppl. utgavs 1662, där bibeltexterna med få undantag följde 1611 års bibelövers. och orden *corporal presence* (kroppslig närvaro) vid nattvarden utbyttes mot *real and essential presence* (verklig och väsentlig närvaro). Under 1800-talet framlades åtskilliga förslag till ändringar. 1872 antogs en lag, som tillät ett i viss mån friare bruk av B. Frågan om revision återupptogs i början av 1900-talet; 1920 tillsattes en kommitté, som 1923 utgav ett moderat höganglikanskt revisionsförslag. I dec. 1927 föll i underhuset ett av biskoparna framställt och av kyrkomötet antaget förslag till alternativ bönbok. Efter en lätt omarbetning togs det åter upp i juni 1928 men föll ånyo i underhuset. Sakfrågan gällde sanktionerandet av en del katoliserande bruk, och den främsta tvistepunkten var den av anglokatolikerna krävda reserveringen av nattvardselementen, d.v.s. att överblivet invigt bröd och vin skulle som genom invigningen varande sakrosankt förvaras för sig och brukas vid sjukas kommunion o.d. Men striden gällde även, huruvida parlamentet som en utomkyrklig myndighet bör få avgörande i en inre kyrklig fråga. 1928 års ändringsförslag har alltså icke auktoriserats, men vissa partier i detsamma få brukas i församlingarna (i fråga om nattvardsliturgi dock endast efter särskilt medgivande). Med anledning av debattens kyrkopolitiska innebörd tillsattes en kyrklig kommission för att avgöra vissa frågor i förh. till kyrka och stat. Ett betänkande, som avsåg att garantera kyrkans självbestämmanderätt i andliga frågor, framlades 1936.

I Irland begagnas en uppl. av B., "reviderad i enlighet med irländska kyrkans bruk", och i Nordamerikas episkopalkyrka en amerikansk revision, under det att den skotska version av B., som sanktionerades av Karl I 1636, aldrig vann spridning. — Litt.: W. H. Frere, "A new history of the B." (1908); "B. with the additions and deviations proposed in 1928" (1928); redogörelser i "Svenska kyrkans årsbok" (1928 32); A. E. Peaston, "The prayer book reform movement" (1940); W. K. L. Clarke, "The prayerbook of 1928 reconsidered" (1943). En sv. övers. av B., sådan den användes inom Nordamerikas episkopalkyrka, är gjord av R. Hammarsköld, "Den allmänna bönboken" (1914). *A.Bg;S.N.*

Boole [bol], G e o r g e, engelsk matematiker och logiker (1815—64), har utformat en metod, varigenom logiska problem kunna formuleras och behandlas med tillhjälp av en särskild kalkyl, den logiska algebran, som han utvecklade bl.a. i sitt viktigaste arbete, "An investigation of the laws of thought" (1854).

Boom [bom] (eng.), häftig uppgång, t.ex. i produktionen inom vissa industrigrenar el. i kurser och priser på börser.

Boom [båm], stad i Belgien, 10 km s. om Antwerpen; 19,469 inv. (1941). Många tegelbruk.

van Boom [fann bå'm, sv. utt. bomm'], J o h a n, pianist och tonsättare (1807—72), f. i Holland, erhöll sin utbildning hos J. N. Hummel och I. Moscheles och bosatte sig 1826 i Stockholm, där han som pianolärare, 1848—71 vid musikkonservatoriet, och konsertgivare blev av betydenhet. B:s tonsättningar, vilka ansluta till 1830 talets glansfullt virtuosmässiga stil, utgöras bl.a. verk för hans eget instrument, kammarmusik, en opera ("Näcken", 1844) och sånger. — Litt.: T. Norlind, "Jan van Boom" (i Sv. tidskr. för musikforskning", 1943). *G.M.*

Boonen [bå'-], flamländska namnet på Boulogne-sur-Mer.

Booph'ilus [-f-], *zool.*, släkte av fam. fästingar*.

de Boor [də bå'r], H e l m u t, tysk språkforskare (f. 1891), prof. i germanistik i Bern 1930. B. har lämnat flera bidrag till nordisk språk- och litteraturforskning, bl.a. "Studien zur altschwedischen Syntax" (1922), "Die religiose Sprache der Voluspa" (i "Deutsche Islandforschung", 1, 1930) och avd. "Dichtung" i H. Schneider, "Germanische Altertumskunde" (1938).

Booster [eng. utt. bo'stə], *elektrotekn.*, tillsatsmaskin för höjning av spänningen i ett likströmssystem, vanl. bestående av en elektrisk generator. B. användes vid laddning av batterier el. i yttre delar av ledningsnät för kompensering av spänningsfallet i ledningarna.

Boo'tes (grek., oxdrivaren), stjärnbild, se Björnvaktaren.

Booth [boð el. boþ]. 1) Barton B., engelsk skådespelare och teaterledare (1681 1733). B., som 1713—27 tills. med C. Cibber och R. Wilks ledde Drury Laneteatern i London, var i sin tids pompöst deklamatoriska stil det tidigare 1700-talets främste engelske tragiker, särsk. berömd som Cato (Addison).

2) Junius Brutus B., den föreg:s sonson, engelsk-amerikansk skådespelare (1796—1852), en genialisk men oberäknelig konstnär, som först i England och från 1821 i Nordamerika vann stort rykte som shakespearetolkare. Bland hans roller märkas Kung Lear och Richard III.

3) Edwin Thomas B., den föreg:s son, amerikansk skådespelare och teaterledare (1833—93), var sin tids store amerikanske skådespelare och firade även i Europa triumfer som shakespeare-framställare. Bland B:s roller märkas Hamlet, Macbeth, Othello och Jago i "Othello" samt Shylock i "Kopmannen i Venedig". B. ledde 1869—74 egen teater i New York. — Litt.: W. Winter, "Life and art of E. B." (1893); E. Grossmann, "E. B., recollections and letters" (1894).

4) John Wilkes (Jay) B., den föreg:s bror, amerikansk skådespelare och attentator (1839—65), ivrig anhängare av sydstaternas sak under det nordamerikanska inbördeskriget, uppgjorde jämte en del likasinnade en plan att bortröva Abr. Lincoln. Sedan denna plan övergivits, nedsköt B. honom i hans teaterloge 14/4 1865. B. lyckades und komma men upptäcktes kort därefter och blev nedskjuten, då han vägrade giva sig. Hans medsammansvurna avrättades.

Booth [boð el. boþ]. 1) William B., Frälsningsarméns grundare (10/4 1829—20/8 1912). B:s mor var till blodet judinna av den i England vitt spridda familjen Moss, d.v.s. Moses, men var döpt och tillhörde i likhet med sin man den engelska kyrkan. Fadern dog, då B. var 13 år, men hade dess förinnan hunnit sätta honom i lära hos en pantlånare. 14 år gammal var B. en ivrig chartist, men följande år blev han omvänd hos metodisterna. 1849 fick han plats i ett pantlåneri i London; två år senare uteslöts han ur metodistkyrkan på gr. av sina sympatier för det demokratiska reformpartiet inom kyrkan. Han sammanförde sig med en ung kvinna av samma reformvänliga sinne, Catherine Mumford, och de båda slöto förbund för livet. 1852 övergav han sitt yrke och antogs utan vidare utbildning till reformvännernas pastor i London. Hans fästmö ansåg, att han behövde en smula boklig underbyggnad för den stora framtid, varmed hon redan räknade för hans del, och lyckades lotsa in honom i en predikantskola, tillhörig den äldsta utbrytningen ur den engelska metodistkyrkan, Methodist New Connexion, vars pastor han förblev till 1861, då en inre kallelse att evangelisera massorna drev paret B. ut ur varje kyrklig förbindelse. De genomforo England som fria evangelister och anlände 1865 till London. Här i o Londons slumkvarter föddes den organisation, som först gick under namn av Kristna missionen men 1878 bytte namn och kallade sig för Frälsningsarmén, sedan dess styrelseform förvandlats från patriarkalisk till autokratisk och militärdespotisk. Dess högste chef, som B. blev, förlänades materi

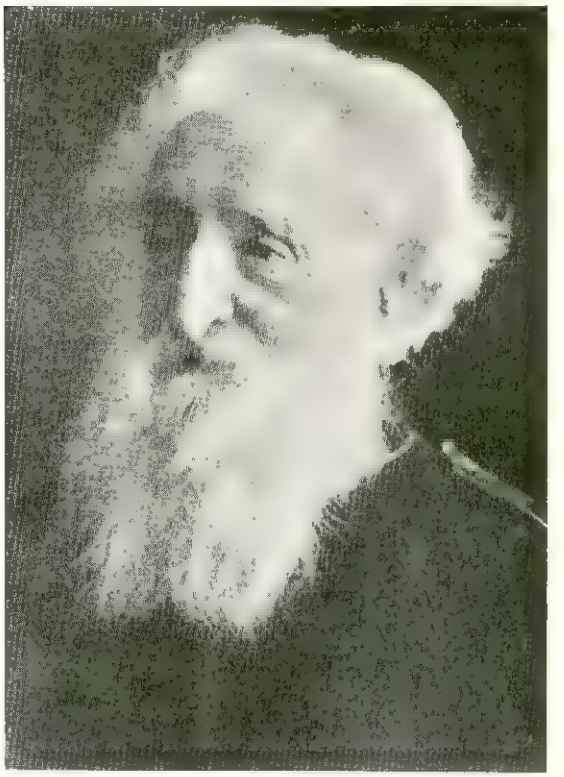

William Booth.

ell och andlig suveränitet och antog titeln general. B:s order och reglementen för Frälsningsarméns soldater och officerare ha delvis översatts till svenska, likaså skriften "In darkest England and the way out" (1890; sv. övers. s.å.), där han föreslog åtskilliga medel mot fattigdomen och lasten inom samhallet; en del av detta hans program har också blivit förverkligat. — Litt.: G. S. Railton, "Authoritative life of General B." (1912; sv. övers. 1915); H. Begbie, "Life of W. B." (1920, förk. uppl. 1926); F. M. Ekenstierna, "W. B." (1920); St. J. Erwine, "God's soldier W. B." (1934). *L.Pi.*

2) Catherine B., f. Mumford, den föreg:s maka (1829—90), växte upp i ett metodisthem av medelklassen, fick en vårdad uppfostran och genomgick i brytningsåren en regelrätt metodistisk omvändelse. Hon sammanträffade 1852 med B.1), förlovade sig med denne s.å., gifte sig 1855, började att predika 1860 och var sedan sin mans ständige kamrat och medarbetare. Med rätta har hon blivit kallad "Frälsningsarméns moder". Hon är Frälsningsarméns största predikant och teolog. Av hennes talrika skrifter, vilka till stor del äro föredrag, som utgivits i bokform, finnas i sv. övers. bl.a. "Praktisk kristendom"

(1884), "Qvinnans rätt att predika evangelium" (1885), "Angripande kristendom" (1890), "Lif och död" (1904), "Gudaktighet" (1905). "Samlade skrifter", 1 (1944). — Litt.: F. Booth-Tucker, "The life of C. B." (1892); W. E. Oliphant, "Lefnadsteckning öfver C. B." (1899, 2 uppl. 1934); L. Petri, "C. B. och salvationismen" (1925). *L.Pi.*

3) Bramwell B., de föreg:s äldste son (1856—1929). Från sin tidiga ungdom samarbetade B. med sina föräldrar, och som skicklig organisatör

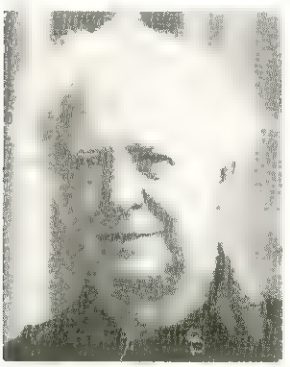

har han stor andel i Frälsningsarméns inre organisation och utveckling. Vid faderns död 1912 blev han, därtill utsedd av sin far, Frälsningsarméns general. Några månader före sin död entledigades han på gr. av sjukdom från ämbetet av Frälsningsarméns Höga råd (bestående av arméns samtliga kommendörer) enl. den kompletterande akten av 1904; allt gick fullt konstitutionsenligt till väga. Huvudorsaken till detta steg var det på senare åren inom Frälsningsarméns led klart kända behovet att få ett slut på den boothska dynastiens herravälde. B. utgav 1925 det självbiografiska arbetet "Echoes and memories". *L.Pi.*

4) Catherine Booth-Clibborn, den föreg:s syster (f. 1858), utnämndes 1881 av sin far till "marskalk av Frankrike" och sändes dit för att "öppna eld". 1887 äktade hon sin chefsekreterare, Arthur Clibborn. Ledare för Frälsningsarméns verksamhet i Frankrike och Schweiz gick hon efter en brytning med fadern 1902 tillika med sin man ut ur Frälsningsarmén och ägnade sig åt fri evangelisk verksamhet. 1938 gjorde hon en föreläsningsresa i Norge och Sverige. Av hennes skrifter finns i svensk. övers. "Våra barn" (1927). — Litt.: J. Strahan, "The maréchale" (1914, sv. övers. 1917, 3 uppl. 1939). *[L.Pi]S.N.*

5) Evangeline Cory B., den föreg:s syster (f. 1865). B. har innehaft ledande poster inom Frälsningsarmén i England, Canada och Newfoundland samt var 1904–34 kommendör för Frälsningsarmén i USA. 1934–39 var B. general för Frälsningsarmén. B. är en framstående talare och har även skrivit text och musik

till många av Frälsningsarméns mest kända sånger. Av hennes övriga skrifter må nämnas "Toward a better world" (1928; sv. övers. 1938), "Love is all" (1935; sv. övers. 1936); på svenska finnes ytterligare "Krig! En ny offensivförklaring" (1935). — Litt.: P. W. Wilson, "The general. The story of E. B." (1935). *S.N.*

6) Lucy B., den föreg:s syster (f. 1868), se Booth-Hellberg.

Booth [boð el. boþ], Charles, engelsk socialpolitiker (1840–1916). B., som var delägare i en stor rederifirma, har blivit känd genom sitt arbete "Life and labour of the people in London" (1891—1903), en utomordentligt brett lagd undersökning, avsedd att uppvisa den statistiska relationen mellan fattigdom, olycka och förbrytarv samt regelbunden förtjänst och drägliga levnadsförhållanden.

Booth [boð el. boþ], George, amerikansk tidningsutgivare och mecenat (f. 1864), chef för Booth Newspapers Inc., Detroit. Genom sitt stiftande av Cranbrook Foundation (se Cranbrook), en donation till ett värde av c:a 20 mill. $, har B. gjort en mycket stor insats för att höja det amerikanska konst- och kulturlivet.

Boothby [bo'ðbi], Guy Newell, australisk författare (1867—1905), har utgivit ett stort antal detektiv- och äventyrsromaner; de flesta finnas i sv. övers. ("Dr Nikola", 1899; "Dr Nikolas hämnd", s.å. m.fl.).

Boothe [boð] (B. Luce), Clare, amerikansk författarinna och politiker (f. 1903), i början av 1930-talet medl. av red. för dam- och modetidn. "Vogue" och "Vanity fair". B. hade stor framgång med teaterpjäserna "The women" (1937), "Kiss the boys goodbye" (1939) och "Margin for error" (1940), den sistn. en satir mot nationalsocialismen. B. gifte 1935 om sig med Henry Robinson Luce, i vars stora veckotidskr., "Life" m.fl., hon medarbetar. 1940 deltog hon synnerligen aktivt i den republikanska valkampanjen för Willkie och är sedan 1943 led. av USA:s representanthus. B. har bl.a. utg. "Stuffed shirts" (1931) och "Europe in the spring" (1940). *Th.*

Booth-Hellberg [boð el. boþ], Emanuel, frälsningsofficer (1864—1909), en av Frälsningsarméns ledande män, först verksam i Sverige, överste 1889 och assisterande sekr. vid internationella högkvarteret, senare befordrad till kommendör och verksam i Indien. Ledare för Frälsningsarmén i Frankrike och Schweiz. B. var från 1894 g.m. Lucy Booth (f. 1868, dotter till William Booth och ledare för verksamheten i Indien).

Boothiahalvön [bo'-] eng. *Boothia Peninsula*, förr Boothia Felix, halvö i Canada, inom Franklindistriktet av Nordvästterritorierna; c:a 34,000 km². Från Somersetön i n. skiljes B. genom Bellot Strait; här når nordamerikanska fastlandet med Kap Murchison sin nordligaste punkt, 71°54′. Boothiaviken skiljer B. från Brodeurhalvön på Baffins land i ö. och fortsättes norrut av Prince Regent Inlet. B. upptäcktes under Sir John Ross' expedition 1829—33 och uppkallades efter dess finansiär, Sir Felix Booth. 1831 bestämdes här den magnetiska nordpolens läge till 70°5′17″ n.br., 96°46′45″ v.lgd. *P.*

Booth-Tucker [bo'ð (bo'þ) tʉkk'o], Frederick Saint George de Lautour, engelsk frälsningsofficer (1853–1928), ämbetsman i Indien, g.m. Emma Booth (dotter till William Booth), kommendör för Frälsningsarméns verksamhet i USA och Indien. B. har skrivit en biogr. över Catherine

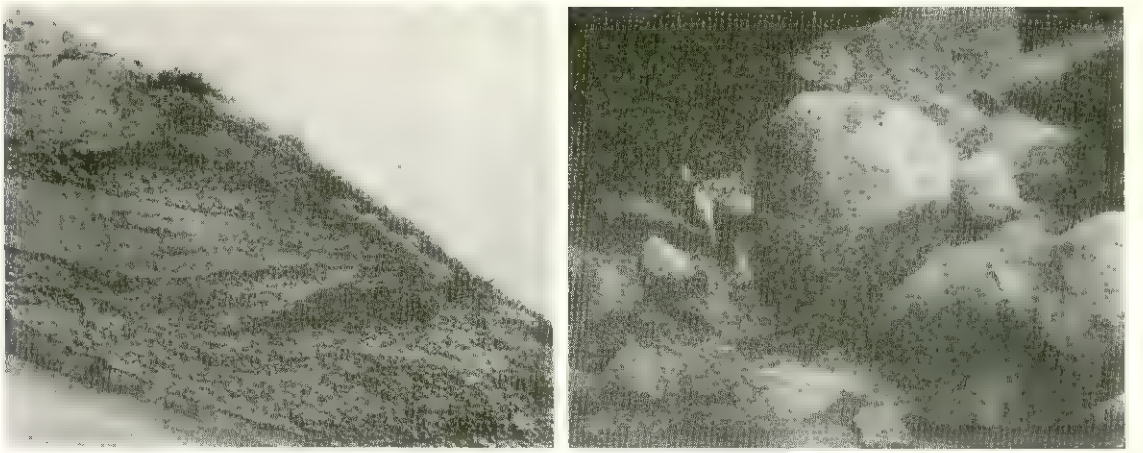

Boplats. T.v. tvärsnitt genom boplatslager vid Sölager, Danmark, utvisande tvenne bebyggelseskeden med ett sterilt, av havet uppkastat sandlager däremellan. T.h. utgrävt parti av stenåldersboplats vid Gualöv, Skåne.

Booth (1892). — Litt.: Biogr. av F. A. Mackenzie (sv. övers. 1934).

Booti'derna, meteorsvärm, se Meteorer.

Bootle [bo'tl], stad (*county borough*) i Lancashire i England, vid kusten strax n. om Liverpool; 66,340 inv. (1944; 6,500 1861, 49,217 1891). Jutefabriker, kvarnar och gjuterier. Några av Liverpools största dockor ligga inom B:s gränser.

Bootlegger [bo'tlegə] (amer., av *bootleg,* stövelskaft), eg. person som transporterar sprit i stövelskaften, spritlangare; numera person, som ägnar sig åt olaga trafik med även annat än sprit.

Boparasitism, det från vävarstararna bekanta förhållandet, att en fågelhona icke själv bygger något bo utan fördriver andra fåglar från bona och lägger sina ägg i dessa, där hon sedan själv ruvar dem och uppfostrar ungarna. Från b. bör skiljas den likaledes hos vävarstarar samt hos gökfåglar förekommande yngelparasitismen, som består däri, att fågelhonan smyger sina ägg in i andra fåglars bon, där ägarna sedan få tjanstgöra som ofrivilliga fosterföräldrar åt den främmande inkräktaren. *H.*

Boplats, *arkeol.,* plats, där lämningar finnas efter mänsklig bosättning under någon av de förhistoriska perioderna. Ofta utgöras dessa lämningar endast av ett s.k. kulturlager, ett skikt, i vilket den naturliga jordmånen blivit uppblandad med rester efter människans verksamhet. Ibland påträffas även spår av hyddor. Ej sällan ha boplatsavlagringar blivit funna i grottor el. under framspringande klippväggar. — De äldsta kända b. äro belagna i n. Frankrikes floddalar och härröra från en av mellanistiderna; till ett senare skede av paleolitiska stenåldern höra s. Frankrikes och Spaniens grottboplatser med väggmålningar av förvånande realism. I Norden ha tidiga b. blivit påträffade i danska mossar; efter en av dem, Maglemose på Sjælland, har denna period av den äldre nordiska stenåldern fått namnet Maglemosetid. Något senare äro de s.k. kökkenmöddingarna. — I Sverige är ett stort antal stenåldersboplatser känt. Särsk. talrika äro de i Väst- och Sydsverige. Ben av diverse djurarter (måltidsrester), redskap, framför allt för jakt och fiske, av ben, horn och sten (flinta el. grönsten), krukskärvor, ofta med en enkel ornering, och kolrester från härden äro det vanligaste innehållet. Fyndens sammansättning är dock synnerligen olika för olika trakter och tider. Ben- och hornredskapen äro sålunda talrikast under den äldsta perioden av stenåldern, lerkärlen uppträda först senare och utgöra under den yngre stenåldern det mest typiska elementet på de syd- och östsvenska b., medan de i v. Sverige äro mindre vanliga och ofta saknas. De flesta b. ha legat vid stränderna, men på gr. av landets höjning träffas de ofta långt från den nutida strandlinjen. Såväl kust- som insjöboplatser förekomma. Jakt och fiske torde ha varit de viktigaste näringarna för invånarna. Från den yngre stenålderns talrika åkerbrukande befolkning äro förhållandevis få b. kända, detta väl beroende på att de i allm. förstörts av senare odling. — I arkeologisk litteratur användes ordet boplatskultur som beteckning för strandboplatsernas jägar- och fiskarkultur till skillnad från åkerbruks- och megalitkulturen. Om någon verklig olikhet i befolkningshänseende funnits är dock ej fullt säkert. — Från bronsåldern äro b. sällsynta i Norden. Dylika äro dock kända från en del ställen i Skåne och Danmark och skilja sig till innehållet ej så mycket från stenålderns. — De boplatslämningar, vi känna från järnåldern, utgöras mestadels av verkliga hustomtningar och hela gårdsanläggningar. — Litt.: O. Almgren, "Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden" (3 uppl. 1934); O. Lidén, "Sydsvensk stenålder", 1—2 (1938—40), båda med rika litteraturanvisningar. *P.E.O.*

Boplatskultur, se Boplats.

Bopp [båpp], Franz, tysk språkforskare (1791—1867), prof. i orientalisk litteratur och allmän språkvetenskap vid Berlins univ. 1822. Vid sidan av dansken R. Rask och tysken Jakob Grimm kan B. betraktas som den jämförande språkforskningens egentlige grundläggare. I sitt första arbete "Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache" (1816) söker han med sanskrit som utgångspunkt och under jämförelse med grekiska, latin, persiska och germanska uppvisa böjningens ursprung. Efter fortsatta, alltmer fördjupade studier utgav han

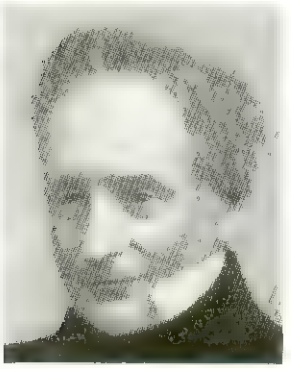

sitt i många avseenden grundläggande huvudarbete "Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen" (1833—52; fullständigt omarb. uppl., som även medtager armeniskan, 1857—61, 3 Ausg. 1868—71). F. ö. har han offentliggjort jämförande undersökningar i keltiska, albanesiska, malajisk-polynesiska m.m. samt uppl. och övers. av sanskrittexter. — B:s förtjänster ligga huvudsakl. på den jämförande formlärans område, där han utmärker sig för en skarp analys och en genial blick för språkföreteelsernas sammanhang. Han var en människa med stora och ädla egenskaper, rättvis, hjälpsam och utomordentligt blygsam. - Till hans minne upprättades 1866 i Berlin en fond, "Die Bopp-Stiftung", till förmån för forskare i sanskrit och jämförande språkforskning. — Litt.: S. Lefmann, "F. B." (1891—97). *E.H.*

Bopy'ridae, kräftdjursfam. av ordn. likfotingar. B. omfattar i gälhålan hos kräftdjur parasiterande former. Honorna ha kroppen vanl. skivformig och osymmetrisk, hannarna, som äro dvärgformer, däremot en långsträckt, ledad kropp. Mundelarna äro omvandlade till stickborst, extremiteterna till korta klammerfötter.

Bor i åtskilliga svenska ortnamn, ss. *Bor, Borlänge,* är bildat till stammen i verbet *bära* (*buro, buren*) och torde urspr. ha betytt "bärning", "bärningsställe", d.v.s. plats, där vattenfarled avbrytes av forsar el. av en smal landtunga (t.ex. mellan två sjöar), varför båtarna el. lasten måste bäras över. Jfr Portage. — Litt.: B. Hesselman i "Namn och bygd", 18 (1930).

Bor [bår], B, grundämne med atomvikten 10,82 och ordningsnumret 5 i det periodiska systemet. B. förekommer ej i fri form i naturen men val som borsyra i flera mineral, t.ex. borax, $Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$, kolemanit, $Ca_2B_6O_{11} \cdot 5H_2O$, boronatrokalcit, $CaNaB_5O_9 \cdot 6H_2O$, boracit, $Mg_7Cl_2B_{16}O_{30}$, o.a. Metallen kan erhållas ur borsyreanhydrid med magnesium el. ur smält kaliumborfluorid (KBF_4) med metalliskt kalium. En synnerligen ren produkt erhålles vid sönderdelning av borbromiden (BBr_3) i elektrisk högspänningsljusbåge. På detta sätt erhålles ett amorft gråbrunt el. grönbrunt pulver, som ur många synpunkter förhåller sig analogt med kol, fast det lättare oxideras. Fullständigt ren är metallen svart men brunfärgas lätt genom oxidation i luften. (På gr. härav äro äldre uppgifter om elementet i allm. felaktiga.) B. löses av smält aluminium och erhålles vid avkylning som s.k. kristalliserat b. Detta innehåller aluminium och i vissa fall kol och är således ej att betrakta som en ny modifikation av metallen, vilket man tidigare gjorde. Denna form av b. utmärker sig för sin stora hårdhet, vilken närmar sig diamantens, varav benämningen bordiamant. Kristalliserad b. angives ha sammansättningen AlB_{12} el. $Al_3C_2B_{44}$ el. AlB_2.

På gr. av föreningarnas egenskaper hänföres b. ofta till metalloiderna men intager bland dessa en särställning. Den påminner närmast om kisel, trots att föreningarna ha olika sammansättning. B är i förh. till syre och halogenerna trevärdig, under det att vissa andra föreningar tala för att den också skulle kunna förekomma som fyrvärdig. B. angripes ej av saltsyra men oxideras av salpetersyra. Den brinner i luften med grön låga under bildning av borsyra. De viktigaste föreningarna äro syreföreningarna, borsyra* och borat*. Med halogenerna bildas halogenider, t.ex. borfluorid, BF_3, vilken utgöres av en färglös gas med stickande lukt. Den bildas vid upphettning av borsyra el. borat med fluorider och koncentrerad svavelsyra. Den färgar lågan grön och kan därför användas för påvisning av b. Med svavel bildas borsulfid, B_2S_3, och med kväve bornitrid, BN, ett vitt, talkartat pulver, som med vatten ger borsyra och ammoniak. Med kol erhållas borkarbider* av olika sammansättning (B_2C_2 och B_6C) och med flera metaller s.k. borider el. bormetaller, t.ex. AlB_{12}, Mg_3B_2 o.s.v. Utmärkande för borider och karbider är föreningarnas kristallisationsförmåga och stora hårdhet. Med väte bildas en hel serie föreningar, borväten el. boraner, av komplicerad sammansättning. Någon teknisk användning har b. ej erhållit. Vissa borider och borlegeringar användas på gr. av sin hårdhet för borrnings- och slipningsändamål. *O.Sg.*

Bor, samhälle i Voxtorps* sn i Småland.

Bór [bor], polsk general, se Bór-Komorowski.

Bora [ital. utt. bå'ra, ry. bəra'], torr och kall vind på nordöstsidan av Adriatiska havet (från Trieste till Fiume) och vid Svarta havet (Novorossijsk). På höjdplatåerna i det inre av landet samlas kall luft, som i allmänhet på gr. av lågtryck över havet suges nedför branterna och på kusten uppträder som kastbyar (*refoli*) av ända till 50 à 60 m i sek. Luftens avkylning på höjdplatåerna har varit så effektiv, att den adiabatiska uppvärmningen vid nedströmningen icke är tillräcklig att höja dess temperatur till kustlandets. *H.Kr.*

von Bora [bå'-], Katharina, Luthers hustru (1499—1552), hade 1515 blivit nunna men flydde under påverkan av Luther från klostret Nimbschen i Sachsen jämte 8 andra nunnor, vilka alla ställdes under Luthers beskydd i Wittenberg. B. ingick 1525 äktenskap med Luther. Som motiv till detta har ang. Luther anförts: faderns önskan, att Luther skulle gifta sig, kravet att i handling omsätta läran om äktenskapet som ett Guds bud till människorna, medlidande och ansvarskänsla inför den kvinna, som stod under hans beskydd, samt "för att förarga djävulen och papisterna". Luthers vänner ogillade till en

början hans val, men äktenskapet blev harmoniskt och lyckligt, och i Luthers brev och bordssamtal framstår B. som en god husmor och hängiven maka. — Litt.: E. Kroker, "K. v. B." (1906, 2 Aufl. 1925); L. Koppen, "K. v. B." (i "Frauenleben" 19, 1917; sv. övers. 1918); H. Böhmer, "Luthers Ehe" (i "Jahrbuch der Luthergesellschaft", 1925). *S.N.*

Borací't, *miner.*, $2B_8O_{15}Mg_3$, $MgCl_2$, ett vattenfritt magnesiumborat med inblandning av magnesiumklorid. B. kristalliserar reguljärt, tetraedriskt-hemiedriskt, är färglöst el. grått, stundom järnhaltigt och då grönaktigt, glas- el. diamantglänsande. Det förekommer som små, mycket väl utbildade kristaller, inväxta i anhydrit och gips vid Lüneburg och Segeberg samt i karnallit vid Stassfurt. B. förekommer stundom derb i större massor och tillgodogöres då för borsyrans skull.

Boragina'ceae, se Strävbladiga växter.

Bora'go, släkte av fam. strävbladiga växter, omfattande 3 arter. *B. officina'lis,* stofferblomma, gurksallat, gurkört, inhemsk i Sydeuropa och främre Asien, med himmelsblå, blekröda el. vita blommor, odlas som köks och prydnadsväxt och var tidigare officinell. De unga bladen användas ofta som sallat

Boragoi'd, en för fam. strävbladiga växter utmärkande ensidig, i början inrullad knippeblomställning. Jfr Blomställning, sp. 242.

Borah [bå'ərə], William Edgar, amerikansk politiker (1865 1940), urspr. advokat i Kansas, från 1894 i Idaho, vilken stat han från 1907 representerade i unionssenaten, tillhörde det republikanska partiet men intog där en ganska markerad särställning som en typisk representant för Mellanvästerns radikala progressister. En rad reformer, ss. införande av direkta val till senaten och av kvinnlig rösträtt, hade i honom en varm och tidig förespråkare, likaså var han ivrig förbudsanhängare. På det ekonomiska området tog han skarpt till orda mot monopol, trustbildningar och storfinans; men även mot F. Roosevelts ekonomiska system och dennes nya giv var B. en oförtruten kritiker. 1924 valdes B. till ordf. i senatens utskott för utrikesärenden, på vilken betydelsefulla post han i många år övade ett starkt inflytande på USA:s utrikespolitik. Hans förutsättningar härför voro dock bristfälliga: han saknade verkliga utrikespolitiska kunskaper och kände över huvud föga till utländska förhållanden. Det utrikespolitiska program, som han var anhängare av och ofta lyckades genomdriva, karakteriserades också av en snävt nordamerikansk begränsning. Han var motståndare till USA:s anslutning till Nat. förb. och till Permanenta skiljedomstolen i Haag och över huvud taget en av de främsta talesmännen för mellankrigstidens nordamerikanska isolationism. Han motionerade

mot amerikansk intervention i Mexico och Nicaragua samt verkade för självstyrelse på Filippinerna. B. var misstrogen mot de västeuropeiska makterna, särsk. England, men önskade, mot majoriteten av sitt parti, att USA skulle formligen erkänna Sovjetunionen. Som varm och övertygad pacifist var B. en av initiativtagarna till flottnedrustningskonferensen i Washington; Kelloggpakten hade i honom en förespråkare. Nedrustning och internationella överenskommelser voro de medel han i främsta rummet ville tillgripa för att undvika konflikter, men han saknade förståelse för nödvändigheten att ställa maktmedel till förfogande för en internationell rättsinstitution och ville framför allt icke låta USA ikläda sig några förpliktelser i detta avseende. Ännu mer utrikes- än inrikespolitiskt kom B. sålunda att under tiden efter 1932 bli en motståndare till Roosevelt. Medan händelseutvecklingen i Europa allt tydligare visade ihåligheten av B:s utrikespolitiska program, stod han själv kvar därvid, och ännu efter utbrottet av 2:a världskriget 1939 förde han med iver isolationismens talan och bekämpade Roosevelts förslag att till västmakternas favör ändra den amerikanska neutralitetslagen. Han lyckades också uppskjuta förslagets antagande och avled, innan USA även på denna sista punkt direkt och slutgiltigt bröt med den utrikespolitik, vars främste förespråkare B. var. *B.*

Bora'ner, borväten, *kem.*, se Bor.

Borass'us, *bot.*, se Solfjäderpalmsläktet.

Boras'tus, Gregorius Laurentii, katolsk konvertit, historisk författare (o. 1580 efter 1656), följde konung Sigismund till Polen och erhöll där samt i Rom en katolsk uppfostran. B. tjänstgjorde i Sigismunds kansli; på Sigismunds och hans efterträdares uppdrag skrev B. åtskilliga mot de svenska konungarna riktade stridsskrifter. Han nämnes bl.a. — ehuru med tvivelaktig rätt — som förf. till den bekanta "Hertigh Carls slaktarebenck". En av B. författad svensk krönika är delvis bevarad (Kungl. bibl., Stockholm). *B.*

Bora't, salter av borsyra. Liksom det finnes olika borsyror, beroende på vattenhalten, finnas olika slag av b., vilka i vattenlösning lätt gå över i varandra. Ortoborat, av typen Me_3BO_3, äro i vattenlösning hydrolyserade och kunna därför ej avskiljas ur vattenlösning. Metaborat, $MeBO_2$, äro beständigare och tetraborat, $Me_2B_4O_7$, beständigast. De, som vanl. erhållas ur vattenlösningar, äro tetraborat, t.ex. borax. B. förekomma i många mineral och äro utgångsmaterial vid framställning av bor och dess föreningar. Med undantag för alkalisalterna äro de svårlösliga och bilda vid smältning glasartade massor. Utom natriumboratet, borax*, har kopparboratet och manganboratet funnit teknisk användning, det förra under namn av borgrönt som emaljfärg, det senare som sickativ. Med peroxider el. vid växelströmselektrolys bildas perborat*. *O.Sg.*

Borax [bå'-]. 1) *Kem.* B., natriumtetraborat, $Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$, föres i handeln under namn av råborax el. tinkal (se B.2). Utvinning av ren b. ur i B.2) nämnda källor är relativt ringa i jämförelse med vad som erhålles ur andra borrmineral, boronatrokalcit, kolemanit, pandermit o.s.v. En hel del b. (tidigare det mesta) erhålles ur bor-

syra och soda. B. bildar stora, genomskinliga kristaller, som vittra i luften. Vid c:a 60° omvandlas den vanliga b. i $Na_2B_4O_7 \cdot 5H_2O$. Vid högre upphettning erhålles vattenfri b., som smälter vid 878° och bildar en glasartad massa. En vattenlösning av b. reagerar alkaliskt och absorberar kolsyra. Genom tillsats av b. till vatten blir detta "mjukt". B. användes liksom borsyra vid framställning av emaljerade kärl, för glasyrer för sten- och fajanskärl, inom glas- och porslinsindustrien (giver glaset ökad glans och minskar dess känslighet mot temperaturvariationer), vid tygtryckning, för konservering av livsmedel samt inom tvättmedelsindustrien (se även Perborat). På gr. av sin förmåga att lösa metalloxider användes b. som lödmedel och vid blåsrörsanalyser (se Boraxglas). *O.Sg.*

2) *Miner.* B., som råmaterial kallad tinkal, förekommer som mineral utkristalliserad vid stränderna och på bottnen av avloppslösa sjöar tills. med soda och bergsalt, kristalliserar i monoklina prismor, är fettglänsande, färglös till grå- el. gulaktig. Boraxsjöar finnas i ökentrakter, ss. i Tibet, Persien, Egypten, Nevada och Kalifornien (Borax Flat i statens s ö. del).

Boraxglas erhålles, om borax upphettas till glödhetta. Smältan upptager metalloxider, vilka ofta giva b. en karakteristisk färg; användes i "analys på torra vägen", s.k. boraxpärla.

Boraxpärla, *kem.,* se Boraxglas.

Boraxsjöar, se Borax 2).

Boraxvinsten, *tar'tarus boraxa'tus,* vitt, hygroskopiskt pulver med sur smak, utgörande en blandning av ett salt av en borylvinsyra och kaliumbitartrat; erhålles genom att lösa borax och kaliumbitartrat i vatten och indunsta lösningen till torrhet. B. användes som laxerande och urindrivande medel

Borberg, Svend, dansk författare (f. 1888), cand. phil. 1908, journalist, litterär medarbetare i "Politiken" med teater som specialitet 1924—37, därefter i "Berlingske Tidende". B:s kulturjournalistik kännetecknades av vidsträckta kunskaper, stor känslighet för det aktuella, skarpsinne och elegant formgivning. Han har utg. en rad essäsaml., ss. "Den sejrende Type" (1913), "Krigen bag Krigen" (1917), som rapporterade om reformarbetet i de krigförande länderna, "Smilet fra Reims" (s.å.), "Krig og Kön" (1918), en presentation av S. Freud och psykoanalysen; "Mr. Stick vender Timeglasset" (1927) innehöll tidningskåserier i skilda ämnen. B. skapade sig en bemärkt ställning i den livaktiga danska mellankrigsdramatiken med tre skådespel, alla starkt personliga i fråga om innehåll och utformning. "Ingen" (1920), en tragedi, behandlar med närmast expressionistisk teknik ett motiv från 1:a världskriget. "Cirkus Juris el. de siamesiske Tvillinger" (1934), ett "tankespel" och en komedi, har till ämne diktarprocessen men diskuterar också rättens problem. "Synder og Helgen" (1939) är en originell variation av donjuantemat. 1942 utgav B. "Bodil Ipsen" och 1943 skådespelet "Baaden". B:s dramatik har spelats både i Danmark och utomlands, främst i Tyskland. B. arresterades 1945 och åtalades för att under den tyska ockupationen av Danmark under 2:a världskriget ha gått främlingarnas ärenden; han dömdes av Köpenhamns rådhusrätt 1946 till 4 års straffarbete och förlust av medborgerligt förtroende för livstiden men frikändes s.å. av Östre Landsret. — Litt.: A. Henriques, "Modern dansk dramatik" (i "Verdandis småskrifter", 453, 1942). *E.*

Borborygmi', "kurrande" ljud från tarmarna, som uppkommer genom att gas vid dessas rörelser pressas från den ena slyngan till den andra.

ter Borch, Gerard, målare, se Terborch.

Borch [bårk], Ole, dansk lärd (1626—90), prof. vid Köpenhamns univ. 1659, reste i Holland, England, Frankrike, Italien 1660 -66, blev 1667 *med'icus re'gius* och 1681 domare i Højesteret. Som läkare förtjänade B. en förmögenhet, vilken han använde till att upprätta ett kollegium för studerande i Köpenhamn. B. var typen för en polyhistor i 1600-talets stil, har givit bidrag till latinsk lexikografi, språk- och litteraturhistoria samt metrik och var själv en beundrad latinsk skribent på vers och prosa. Även inom medicinen, botaniken och alkemien var han verksam. *P.Rw.*

Borch [bårk]. 1) Martin B., dansk arkitekt (1852 1937), framför allt verksam i Köpenhamn, där han uppförde Andreaskyrkan, Rigshospitalet (tills. med K. Varming), Bohrs inst. samt en mängd affärs- och bostadshus och vidare utförde talrika restaureringar, bl.a. av Vor Frue Kirke samt byggnaderna vid univ. och Regensen. Ute i landsorten uppförde han landsarkivets byggnad i Odense förutom talrika restaureringar av kyrkor och herrgårdar.

2) Christen B., den föreg:s son, arkitekt (f. 1883), har samarbetat med fadern vid talrika restaurerings- och ombyggnadsarbeten och i stor utsträckning ägnat sig åt kulturminnesvård. Bland hans nybyggnader märkas Carlsbergfondens biologiska inst. i Köpenhamn samt sjukhus och ämbetsbyggnader ute i landet.

Borch [bårk], Elna Inger Cathrine, dansk bildhuggarinna (f. 1869), har utfört en mängd grupper, figurer, byster och reliefer med fin smak och livfull formgivning, t.ex. marmorgruppen "Döden och den unga kvinnan" (1905, Glyptoteket, Köpenhamn), bysten "En leende satyr" och porträtt av Olaf Poulsen (1915, Det kgl. Teater).

Borch [bårk], Orla Valdemar, dansk målare

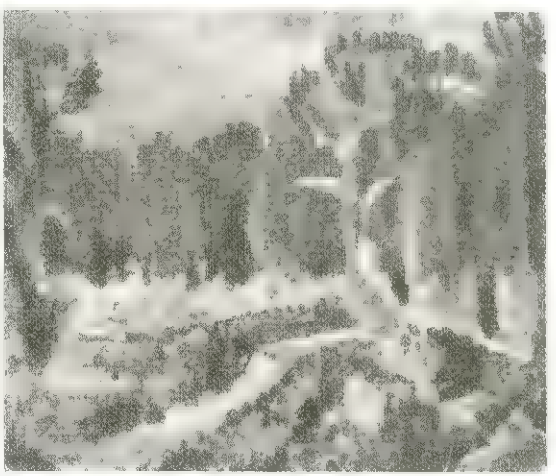

O. V. Borch: Utkanten av Grib Skov, omkr. 1935. Privat ägo.

(f. 1891), medl. av Den frie Udstilling. B. skisserar brett och mustigt med ett borstigt föredrag, som röjer målartemperament men ofta suddar ut formen. Vinterlandskap från skogstrakter med svartaktiga toner mot snö samt vagabondbilder av dyster humor äro karakteristiska för honom. B. har även framträtt som konstanmälare, bl.a. i "B. T." - Litt.: Monogr. av C. M. Woel (i "Danske Kunstnere", 4, 1937)

Borchardt [bår'χ-], Ludwig, tysk egyptolog och arkitekturforskare (1863—1938), verksam i Egypten sedan 1899, dir. för tyska arkeologiska inst. i Kairo 1906—29. B. ledde de av Deutsche Orientgesellschaft föranstaltade utgrävningarna i Abu Ghurab (1899), Abusir (1902 -08) och Amarna (1908—14), och hans verksamhet har varit av grundläggande betydelse för utforskandet av den egyptiska byggnadskonsten. Bland hans skrifter märkas "Die ägyptische Pflanzensäule" (1897), "Das Grabdenkmal des Königs Uoser-Re" (1907), "Nilmesser und Nilstandsmarken" (1906), "Das Grabdenkmal des Königs Sahure" (2 bd, 1910—13) och "Altägyptische Festungen an der zweiten Nilschnelle" (1923). *K.H.*

Borchardt [bår'χ-], Georg Hermann, tysk författare av judisk börd under pseud. Georg Hermann (1871 -1944). Motiven i så gott som alla B:s böcker äro hämtade från biedermeiertidens judiska kretsar i Berlin och Potsdam. Hans otvivelaktigt bästa verk är "Jettchen Gebert" (1906; sv. övers. 1910, även dramatiserad) samt fortsättningen "Henriette Jacoby" (1909; sv. övers. 1910), en fin och vemodig skildring av en ung judinnas tragiska roman med förträffliga interiörer från 1840-talets Berlin. Av B:s övriga romaner märkas "Kubinke" (1910; sv. övers. 1911), "Die Nacht des Dr. Herzfeld" (1912), "Heinrich Schön junior" (1915), "Schnee" (1921), "Träume der Ellen Stein" (1929) och "Grenadier Wordelmann" (1930). "Vorschläge eines Schriftstellers" (1929) innehöll tidskommentar och reformförslag. Efter nazisternas övertagande av makten 1933 lämnade B. Tyskland. *[A.I.dt]E.*

Borchardt [bår'χ-], Rudolf, tysk diktare av judisk börd (f. 1877). Efter studier i filologi och arkeologi uppehöll sig B. mestadels i Italien och utgav bl.a. "Rede über Hofmannsthal" (1905), "Gespräch über Formen" (s.å.) och "Handlungen und Abhandlungen" (1928), episka dikter, ss. "Die halbgerettete Seele" (1920), dramer, ss. "Krippenspiel" (1922), och lyrik ("Vermischte Gedichte", 1924). B. utmärker sig för stor formskicklighet och ursprunglighet i språkbehandlingen, särsk. framträdande i hans utmärkta övers. av Platon, Tacitus, Dante och Swinburne. *[Rth]E.*

Borchers [bår'χərs], Wilhelm, tysk metallurg (1856—1925), prof. vid tekniska högskolan i Aachen 1899—1924. B. konstruerade elektriska ugnar för metallurgiska ändamål och utarbetade nya förfaringssätt för utvinning och raffinering av metaller. Han utgav bl.a. "Elektrometallurgie" (1891, 3 Aufl. 1903), "Hüttenwesen" (1908, 2 Aufl. 1921) samt "Die Metallhüttenbetriebe" (4 bd, 1915 -24).

Borchgrevink [bår'k-]. 1) Carsten Egeberg B., norsk sydpolsfarare (1864—1934), vistades länge i Australien som lantmätare och universitetslärare och tog därefter hyra som matros på ett antarktiskt valfångstfartyg. På resan landsteg B. 21/1 1895 på den förut okända sydpolskontinenten vid Kap Adare. Han företog 1898—1900 en ny forskningsfärd med "Southern Cross" under brittisk flagg, nådde med fartyget till 78°34′ s.br. och med släde till lands, åtföljd av två norska lappar, 78°50′. 1902 deltog B. i en amerikansk expedition till Västindien för att studera vulkanen Mont Pelées utbrott. Han har skrivit: "First on the Antarctic continent" (1901; norsk uppl. med titel "Naermest Sydpolen 1900", 1903—05; tysk uppl. s.å.). *C.V.J.*

2) Ridley Yngvar B., den föreg:s son, konstnär (f. 1898), mest verksam som grafiker och bokillustratör, t.ex. i den av honom själv författade "Svart og hvitt i Afrika" (1932) samt i Asbjörnsens "Norske huldreeventyr og folkesagn" (1934). Han har med stor framgång ägnat sig åt djurskildringar i en elegant och lekfull stil.

Borchling [bår'χ-], Conrad, tysk språkforskare (1872—1946), prof. i tysk filologi vid univ. i Hamburg 1919—38. B:s huvudsakliga forskningsområde var lågtyskan under dess olika utvecklingsskeden, och han betraktas som den moderna lågtyska filologiens skapare. B. har bl.a. undersökt beståndet av medellågtyska handskrifter och utg. gamla lågtyska och frisiska rättskällor. Tills. med R. Muuss utgav han "Die Friesen" (1931) och grundade jämte Agathe Lasch "Mittelniederdeutsches Handwörterbuch" (8 h. t.o.m. 1939). *L.*

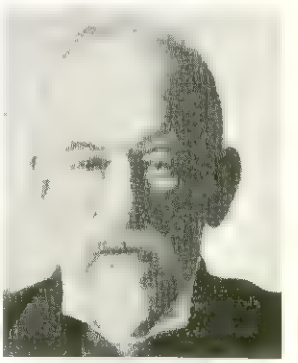

Borchse'nius [bårk-], Otto, dansk författare (1844—1925). För kännedomen om och uppskattningen av svensk litteratur i Danmark har B. betytt mycket, både genom sina artiklar och sina översättningar. Av B:s skrifter må nämnas diktsamlingen "Sange og Digte" (1887) samt de litteraturhistoriska arbetena "Fra Fyrrerne" (2 bd, 1878 80), "To Digtere" (1886), "Hjemlige Interiörer" (1894).

Borcu, landskap i Sahara, se Borkou.

Bord. 1) B. saknas på ett primitivare kulturstadium och ha icke heller förekommit i de kinesiska el. japanska kulturerna. Däremot äro b. kända från de antika folken. När Tacitus berättar om germanerna, att dessa vid måltiden sutto var för sig och hade egen tallrik, betyder detta, att ett gemensamt måltidsbord saknades. I stället torde ha använts avlånga trätallrikar av den form, som förekommit i Skåne och som säkerligen fått sin form av att de urspr. varit avsedda att ligga över knäna. Äldst har b. bestått av en lös skiva, och b. på bockar med medeltida former ha ännu i sen tid använts i ålderdomliga svenska bygder. En annan medeltidsform av b. är kistbordet med skåpformigt underrede, och redan under medeltiden lunnos också b. med utfällbar skiva. Under renässansen uppstod b. med sarg och med benen förenade med träslåar el. podium. Omkr. 1700 började b. med fria ben komma i bruk. För möblerings-

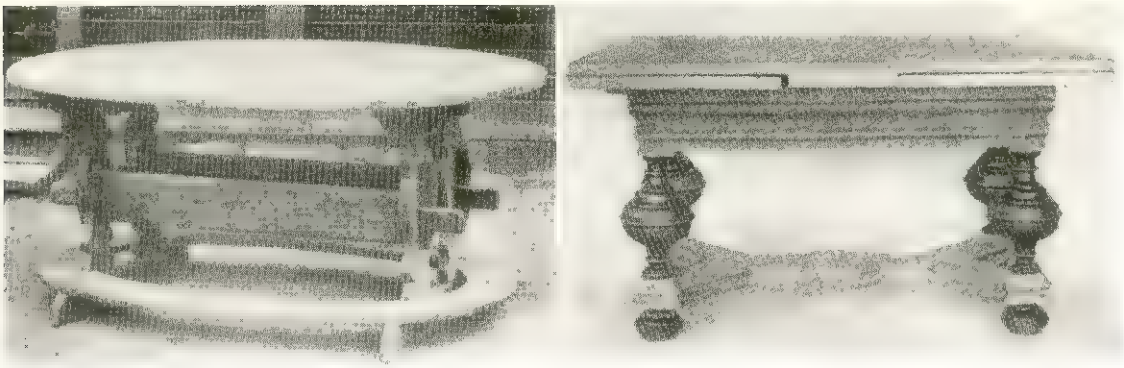

Bord. T.v. boekbord med två dubbelståndare och fotbräde. Vika sn, Dalarne, 1600-talet. T.h. bord med utdragsskivor. Omkr. 1650.

planen i det senare 1800-talets hem fick det rund-. b. stor betydelse. Jfr Möbelkonst. — Litt.: S. Erixon, "Folklig möbelkultur i svenska bygder" (1938). *Sn.*

2) *Skeppsb., sjöv.* B. kallas generellt plankgångarna i bordläggningen* på ett träfartyg. Härifrån härleda sig uttrycken: ombord på el. i ett fartyg, över b. (över relingen i sjön), fritt ombord, styrbord, babord, bordvarts, utombords, inombords, borda, ombordläggning och till bords (fartygskanons återgång till viloläge efter rekyl).

3) *Äldre kam.* Från kanonisk rätt hämtad term, återgående på lat. *mensa*, bord; till olika kyrkliga ämbetsinnehavares underhåll anslagna kyrkliga egendomar el. inkomster. Jfr Mensa.

Borda, *sjöv.*, lägga till vid ett annat, större fartyg. Jfr Bord

de Borda [də bårda'], Jean Charles, fransk matematiker (1733—99), ingenjör och avdelningschef i marinministeriet. B. har behandlat frågor rörande sannolikhetskalkyl, variationskalkyl, differentialekvationer o.s.v.; han har bl.a. sysslat med det ballistiska problemet med hänsyn tagen till luftmotståndet. Som grundare av den franska skeppsbyggnadsskolan, genom tekniskt-teoretiska fartygsundersökningar ("Bordas regel") och genom instrumentkonstruktioner har B. haft stort inflytande på den franska sjöfartens utveckling. B. tillhörde de båda kommissioner, vilka 1790 på uppdrag av franska vetenskapsakad. förberedde metersystemets införande. *Z.*

Borda'llo-Pinheiro [-o-pinjə'ro], Columbano, portugisisk målare (f. 1857), utbildad i Paris, lärare i måleri vid konsthögsk. i Lissabon, har förutom genrebilder och stilleben i de gamla holländarnas anda med litet format och fint utarbetad teknik utfört en serie porträtt av framstående portugisiska kulturpersoner.

Bordas' cirkel, vinkelmätningsinstrument av samma beskaffenhet som spegelsextanten, där för undvikande av excentricitetsfel avläsningen göres med två diametralt motsatta nonier på en fullständig, graderad cirkelskala. Jfr Sextant.

Bordas' regel, *matem.*, se Trapetsregeln.

Borddans, ett spiritistiskt fenomen, yttrande sig däri, att föremål, vanl. bord, synas röra sig utan någon mekanisk el. muskulär kraft och därvid genom olika tecken ge upplysningar, som vanl. påstås härstamma från avlidna andar el. övernaturliga väsen. B. har gamla anor. Redan den romerske historieskrivaren Ammianus Marcellinus (o. 350 e.Kr.) berättar, hur några personer genom b. sökte utröna, vem som skulle bestiga den östromerska kejsartronen, varvid de fingo till svar "Theodoros". I medeltidens magi såväl som i 1600- och 1700-talens ockultistiska forskningar spelade b. en icke oväsentlig roll. I en 1614 utgiven skrift anklagar Samuel Frendz, en till kristendomen övergången jude, sina trosförvanter för flera magiska konster, bl.a. b. För att få veta framtiden församla sig judarna, påstod han, omkr. bord, och även om detta är belastat med flera centners tyngd, höjer det sig likväl i luften. Frendz tillskrev detta djävulens inverkan; i en motskrift, utg. 1615, bestrider den judiske förf. Salomo Sebi b:s verklighet men förklarar, att den ej är något djävulsverk el. trolldom utan praktisk kabbala, åstadkommen genom nämnande av heliga namn. — Även i utomeuropeisk magi är b. icke sällan förekommande; sålunda berättas om de tibetanska prästerna, lamas, att de kunna få bord att röra sig av sig själva och att de t.o.m. kunna upptäcka stulna föremål genom att följa bordets rörelser. — Sitt egentliga uppsving fick b. först i och med den moderna spiritismens framträdande i början av 1850-talet, och det var icke minst tack vare b., som spiritismen nådde så utomordentligt stor utbredning under några decennier framåt. Numera torde den helt ha kommit ur bruk, icke minst genom påvisandet av dess egentliga natur. Bordens rörelser uppkomma näml. genom svaga, ofta omedvetna ryckningar i de deltagandes händer, som löst vila på borden. Genom samstämmig rytm kunna även de obetydligaste stötar ofta framkalla stor verkan, så att t.o.m. tunga bord kunna komma i haftig rörelse. Moderna ockultisters påstående, att i b. ockulta krafter åstadkomma rörelserna, är en fullständigt obevisad hypotes. — Litt.: A. Lehmann, "Overtro og Trolddom" (1920); E. Briem, "Spiritismens historia" (1922). *Efr.B.*

Bordeaux [bårdå'], brunrött färgämne. Handelsnamn för ett stort antal tjärfärgämnen.

Bordeaux [bårdå'], huvudstad i dep. Gironde i det forna landskapet Guyenne i s.v. Frankrike, på Garonnes vänstra strand, 20 km innanför Girondeestuariet; 253,751 inv. (1946; 190,682 1872), lan-

Bordeaux. Sainte-Croix (Heliga korsets kyrka).

Place des Quinconces i Bordeaux.

dets till folkmängden 4:e stad. B., urspr. *Burdig'ala*, var under det romerska väldets tid i Gallien en betydande handelsstad, på 300-talet huvudort i prov. Aquitania secunda. Åtm. från 314 var B. biskopssäte och blev snart säte för en ärkebiskop. 507 kom det under Klodvig och frankerna. Då den engelske konung Henrik Plantagenet 1154 gifte sig med arvtagerskan till Guyenne, Eleonore, kom B. jämte detta under engelskt välde i nära 300 år (1154—1452). Under franska revolutionen var staden tillhåll för girondistpartiet. B. var på 1700-talet Frankrikes främsta hamn. När Napoleon införde kontinentalsystemet, blev handeln tillintetgjord, och staden var den första, som anslöt sig till bourbonerna. Under fransk-tyska kriget 1870—71 blev B. regeringens säte; här valdes Thiers till republikens förste president. Under 1:a världskriget var B. ånyo, $^{2}/_{9}$—$^{6}/_{12}$ 1914, säte för regeringen; senare tjänade det som urlastningsplats för de amerikanska truppsändningarna, varvid hamnen utvidgades. Efter tyskarnas besättande av Paris i 2:a världskriget tog också regeringen under sista hälften av juni 1940 sin tillflykt till B. Efter flygangrepp $^{20}/_{6}$, då 600,000 flyktingar beräknas ha uppehållit sig där, förklarades den för öppen stad.

B. består dels av den gamla, oregelbundna centrala stadsdelen, vars gränser angivas av de ännu bevarade stadsportarna och av vackra boulevarder, dels av nya stadsdelar, däribland La Bastide på motsatta flodstranden. Av förorterna äro Caudéran i v. och Talence i s.v. industribetonade, Bègles i s. bostadsområde och Le Bouscat i n.v. vinodlingscentrum. — Från romartiden har B. kvar endast det s.k. Palais gallien, återstoden av en amfiteater. Bland medeltidsbyggnader intar katedralen S:t-André förnämsta rummet, byggd under

1200—1300-talen i ädel gotik med utmärkta bildverk, särsk. vid n. och s. portalerna. Den romanska S:te-Croix (Heliga korsets kyrka) är från 1100—1200-talen. Den sengotiska S:t-Michel har ett fristående, 109 m högt klocktorn. Ett uppsving inom arkitekturen i B. medförde Ludvig XV:s och Ludvig XVI:s tid; teatern, byggd 1776—80 av Victor Louis, är en förträfflig skapelse i nyklassicism. Den stora Place des Quinconces invid floden prydes av flera statyer samt två höga kolonner. Konstmuseet innehåller särsk. målningar från 1800-talet. B. har univ., grundat 1441 (4,673 studenter 1943), konst- och vetenskapsakad., handelshögsk., teknisk högsk., Pasteur-inst., navigations- o.a. fackskolor, stora bibl., astronomiskt observatorium, botanisk och zoologisk trädgård.

B:s hamn är till storleken Frankrikes 4:e. Längs Garonne löpa breda kajer till en längd av 9 km. Den 486 m långa stenbron Pont de Bordeaux förbinder B:s centrum med La Bastide. Staden ligger 100 km från öppna havet och har känning av tidvattnet; den kan vid flod anlöpas av fartyg på intill 10,000 t, större fartyg stanna i hamnen Pauillac 40 km längre ut. En oavbruten kamp måste föras mot igensandningsfaran i Gironde. Exportartiklar äro i första hand vin och jordbruksprodukter, timmer och pitprops; de sistn. forslas till B. mestadels på den numera rätt föråldrade Canal du Midi. Kol, petroleum, fosfat och spannmål äro de största importartiklarna. Utom på England går den mesta skeppsfarten på Västafrika, Syd- och Mellanamerika. B. är hemort för en stor fiskeflotta, som särsk. bedriver torskfiske vid Newfoundland och Island. B. ligger i ett av Frankrikes förnämsta vindistrikt, och flera av stadens större industrier äro knutna till vintillverkningen; bordeauxvinerna äro världsbe-

römda. Av övriga industrier dominera skeppsvarv och mekaniska verkstäder, läderindustri med gamla anor, textil- och livsmedelsindustri. *P.*

Bordeaux [bårdå'], hertig av, se Chambord.

Bordeaux [bårdå'], Henry, fransk författare (f. 1870), studerade i Paris, tjänstgjorde som advokat i Paris och födelsestaden Thonon, deltog med utmärkelse i 1:a världskriget, invaldes 1919 i Franska akad. B. debuterade som konst- och litteraturkritiker ("Les salons de Paris", 1893—94, "Ames modernes", 1894, m.fl.) men övergick snart till att bli en synnerligen flitig novellförf. De flesta av hans verk äro moraliserande familjeromaner med miljön förlagd till Savoyen, B:s hemtrakt. Påverkad av Bourget är han typisk traditionalist. Släktkänsla, fosterlandskärlek, religiositet äro de tre grundstenarna i hans världsåskådning, och han skildrar ofta den enskildes pliktkollision med det överindividuella. En driven teknik och en högsinnad moral kännetecknа hans böcker, men det dogmatiska i hans etik jämte bristen på verklig ursprunglighet gör, att många av dem redan verka förlegade. Bland tidigare verk kunna nämnas "Le pays natal" (1900), "La peur de vivre" (1902; sv. övers. "Utan mod", 1903), "Les Roquevillard" (1906), "La neige sur les pas" (1910; sv. övers. "Livets strid", 1915); bland senare arbeten "Vie héroïque de Guynemer" (1918, om den bekante stridsflygaren), "Ménages d'après-guerre" (1921), "Le Barrage" (1928), "Les déclassés" (1933), "Le chêne et les roseaux" (1934), "Contes et nouvelles de Savoie" (1938), "La cendre chaude" (1939). B. har även skrivit essäer i skilda ämnen samt en sympatiskt hållen reseskildring från Sverige, "Châteaux en Suède" (1928). Efter Frankrikes nederlag 1940 anknöt B. nära till nazistpåverkade franska kretsar. – Litt.: M. Ligot, "Le sens de la vie et l'idée de l'ordre dans l'œuvre d'Henry B." (1924). *[A.Ldt]E.*

Bordeauxdogg [bårdå'-], hundras, se Hundar.

Bordeauxviner [bårdå'-] framställas i franska dep. Gironde och angränsande distrikt samt ha staden Bordeaux som försäljningsort. Efter odlingsdistrikten skiljer man mellan sex olika vinslag: Médoc, från trakten n.v. om Bordeaux, Graves, huvudsakl. från områden s. om denna stad, Sauternes, från trakten s.ö. om Graves, Entre-deux-mers, mellan Garonne och Dordogne, Palus, från en smal sträcka utefter dessa floder, samt Côtes, från flera distrikt huvudsakl. ö. om Garonne, skilda från varandra genom Palus' låglänta marker. — Skörden, som pågår fyra veckor, äger rum för de röda vinerna i sept., och för de vita i okt. Druvklasarna avskäras, och druvorna krossas och pressas, varefter saften uppsamlas i ett noga rengjort och med sprit tvättat kar, rymmande 5,000—9,000 l. Här fullbordas första jäsningen, varefter vinet efter ett par veckor tappas på mindre fat (c:a 225 l). Faten måste vara väl fyllda och påfyllas därför tid efter annan. För att bottensatsen skall frånskiljas, omdrages vinet i mars, juni och okt. samt, sedan det första gången klarats med äggvita och efterjäsningen avslutats, ytterligare var 3:e månad. 2½ år efter skörden är vinet färdigt till buteljering, dock vanl. först efter ännu en klarningsprocess. Finare viner ligga dock längre på fat, innan de buteljeras. Första halvåret efter buteljeringen lider vinet vanl. av s.k. buteljsjuka, som gör det onjutbart. Detta anses bero på inverkan från glaset. Viner av högre kvalitet mogna mycket långsamt, ofta äro de fullt utvecklade först efter 5 år. Vinerna bibehålla sig intill 20 år, de finare ofta betydligt längre. När vinet tappas hos vinhandlaren i Bordeaux, kallas det bordeaux tappning, tappas det hos vingårdsägaren, benämnes det slottstappning. Uppköper vinhandlaren en odlares hela skörd, erhåller han ofta rätt att stämpla korken med egendomens namn (Château), då vinet kallas *vin étampé*. Vinernas kvaliteter indelas i *crus classés* (de förnämsta slottsvinerna), *crus bourgeois* (övriga slotts- samt bättre bordsviner), *crus artisans* (bordsviner) samt *crus paysans* (lantviner). Till de förnämsta Médoc-märkena höra de fyra slottsvinerna: Château Lafite, Château Latour, Château Margaux och Château Haut-Brion. Bland enklare märken må nämnas: Château Mouton Rotschild, Château Cheval Blanc, Kirwan m.fl. De vita vinerna benämnas ofta Graves- och Sauternesviner. Bland dem märkas: Château Yquem, Château La Tour-blanche m.fl. B:s alkoholhalt är i allm. ganska låg (9—10 %), varför de räknas till de lättare vinerna. De röda ha låg sockerhalt och relativt hög garvsyrehalt och äro därför i allm. torrare än de vita, som ofta äga en rätt hög sockerhalt. *Wk.*

Bordeauxvätska [bårdå'-], *bouillie bordelaise*, en besprutningsvätska, använd för att skydda vissa kulturväxter mot svampsjukdomar. Vätskan beredes oftast på följande sätt: 1 kg nybränd kalk släckes och utröres i 50 l vatten; vätskan silas och blandas därefter med en lösning av 1 kg kopparvitriol i 50 l vatten (1-procentig b.). Vissa växter (potatis m.fl.) tåla en dubbelt så stark vätska. För fruktträd använder man numera oftast s.k. vit el. basisk b., beredd av 1 d. kopparvitriol, 2 d. kalk och 100 d. vatten, el. vid vinterbesprutningar sur b., som beretts med betydligt mera kopparvitriol än kalk. Sin största betydelse har b. som skyddsmedel mot potatismögel, fruktträdsskorv och vissa sjukdomar hos vinstocken. Dennas besprutning med b. är i lag föreskriven i de flesta vinodlande länder. *C.G.D.*

Bordelais [bårdelä'], landet omkr. Bordeaux, under äldre medeltid ett greveskap under grevarna av Bordeaux.

Bordell' (fra. *bordel*, eg. brädhus, till den germ. stammen i sv. *bord*), hus el. inrättning för prostituerade kvinnor, som där bo och yrkesmässigt bedriva otukt; otuktsnäste.

Borden [bå'dən], Robert Laird, kanadensisk politiker (1854—1937), från 1878 advokat i sin födelseprovins Nova Scotia, 1896 invald i Canadas parlament, 1901 ledare för det konservativa oppositionspartiet. 1911 blev B. efter det liberala kabinettets fall premiärminister och kvarstod som sådan un-

Vinodling i Bordelais.

der hela världskriget till 1921, då han drog sig tillbaka från det parlamentariska livet. Han arbetade energiskt för Canadas aktiva deltagande i kriget och lät 1917 införa utskrivningen. Detta ha de till följd en brytning inom det liberala partiet; dess majoritet anslöt sig till B., erhöll representanter i hans kabinett och sammanslogs senare med det konservativa partiet. B. var Canadas representant vid fredskongressen i Versailles och på Washingtonkonferensen 1921—22. Ännu 1930 deltog han i Nat. förb:s ärende. Hans "Memoirs" (2 bd) utgavs 1938 med förord av H. Borden. *B.*

Borden [bå'dən], Mary, amerikansk-engelsk författarinna (f. 1886). B. kom tidigt till Europa, där hon under 1:a världskriget upprättade och förestod ett stort fältlasarett för den franska armén. Genom giftermål med den engelske generalen E. L. Spears 1918 blev B. engelsk medborgare. I sin diktning behandlar B. med förkärlek moderna kvinnoöden. Bland hennes arbeten märkas "Jane — our stranger" (1923; sv. övers. 1925), "The romantic woman" (1924), "Four o'clock" (1926), "Jehovah's day" (1928), "The forbidden zone" (1929), som i skisser och dikter ger hennes upplevelser som sjuksköterska under kriget, "A woman with white eyes" (1930), "Mary of Nazareth" (1933; sv. övers. 1934), "King of the jews" (1935; sv. övers. s.å.), "Action for slander" (1936), "The black virgin" (1937; i Amerika "Strange weekend", 1938) och "Passport for a girl" (1939; sv. övers. s.å.). Under 2:a världskriget verkade B. vid en ambulans i Frankrike och Syrien 1940. *E.*

Borden Company, The B. [ðə bå'dən kʌm'pəni], New York, amerikanskt storföretag inom livsmedelsbranschen, grundat 1857. Företaget producerar och säljer väsentligen mjölk och mjölkprodukter, ss. ost, grädde, smör, kaseinämnen, torrmjölk och *ice-cream* (glass) samt köttkonserver. Distributionen sker genom en över hela USA spridd försäljningsorganisation. Företaget hör till pionjärerna för hög hygienisk standard inom livsmedelsproduktionen.

Bordereau [bårdərå'] (fra., eg. liten pappersremsa, av *bord*, bård, kant), lista, förteckning, nota, t.ex. å inlämnade effekter o.d. I Dreyfusaffären* spelade en b. ("le b.") över vissa militära papper en mycket stor roll.

Border states [bå'də stêi'ts], "gränsstater", var under tiden före det nordamerikanska inbördeskriget benämningen på Missouri, Kentucky, Virginia, Maryland och Delaware; dessa stater voro de nordligast belägna slavstaterna. Sedan de sydstater, som behärskades av de mest ytterliggående secessionisterna, 1860—61 utträtt ur unionen, gjordes åtskilliga medlingsförsök, som särsk. utgingo från B. Sedan dessa misslyckats, måste B. träffa sitt val. Virginia ensamt anslöt sig till sydstaterna; i Delaware gjordes aldrig något försök att förmå staten att utträda. I de övriga var stämningen delad, ehuru nog i allm. mest på sydstaternas sida. Emellertid beslöto de att icke utgå ur unionen utan söka intaga en neutral hållning. Händelsernas gång omöjliggjorde detta, och de måste deltaga i kriget på nordstaternas sida. *B.*

Bordes [bård], Charles, fransk kyrkomusiker och musikskriftställare (1863—1909), lärjunge till César Franck och verksam som ledare av kyrkomusiken vid Saint-Gervais i Paris från 1890 till sin död. B. var en av skaparna och ledarna av den för fransk kyrkomusik och dess utforskning ytterst betydelsefulla "Schola cantorum de Saint-Gervais" med dess forskningsorgan "Tribune de Saint-Gervais". B. var också tonsättare (orkesterverk, musikdrama, pianostycken, sånger).

Bordet [bårdä'], Jules, belgisk bakteriolog (f 1870), direktör för Pasteurinst. i Bryssel och prof. vid univ. där; erhöll 1919 nobelpriset i medicin för sina insatser inom immunitetsforskningen. B. har visat, att bakteriolysen är ett komplext fenomen, där en specifik antikropp av stabil karaktär samverkar med en ospecifik, labil substans, alexin el. komplement. Samma förhållande har han påvisat vid den specifika hemolysen. Under sina studier över komplementet utarbetade han tills. med Gengou den s.k. komplementbindningsreaktionen, som fått stor betydelse inom serodiagnostiken och utgör den

bas, på vilken Wassermann och hans medhjälpare utarbetat sin kända metod för diagnosen av syfilis (se Bordet-Wassermanns reaktion). B. har vidare gjort viktiga undersökningar över agglutininer och precipitiner och tills. med Gengou upptäckt kikhostebacillen. *A.Fl.*

Bordet-Gengous bacill [bårdä'-žaŋgo's], *Baci'llus pertuss'is*, se Bakteriologi och Kikhosta.

Bordet-Wass'ermanns reaktion [bårdä'], en 1906 publicerad serologisk metod för diagnosen av syfilis. Byggande på den av J. Bordet angivna komplementbindningsreaktionen, vid vilken komplement bindes, då ett antigen förenas med sin homologa antikropp, använder man ett indikatorsystem, bestående av fårblodkroppar och mot dessa verkande, specifika, lösande antikroppar för att utröna närvaron av syfilitiska antikroppar i det undersökta serumet el. cerebrospinalvätskan. Om så är fallet, förena sig dessa antikroppar med tillfört antigen under bindning av komplement. Detta undandrages härigenom det hemolytiska indikatorsystemet, vars antigen och antikroppar behöva komplement för att upplösning av blodkropparna (hemolys) skall kunna ske. Utebliven hemolys angiver alltså närvaron av syfilitiska antikroppar i undersökningsmaterialet (positiv B.), inträdd hemolys angiver en negativ reaktion. I vissa undantagsfall kan en positiv B. föreligga, som icke beror på syfilis (t.ex. efter narkos el. vid vissa lungsjukdomar), men denna reaktion är då snabbt övergående; en bestående, positiv B. anger i det stora flertalet fall syfilis, en negativ B. utesluter icke alltid med säkerhet, att syfilis föreligger. *A.Fl.*

Bor-diamant, *kem.*, se Bor.

Bordighera [-gä'ra], stad på italienska Rivieran 8 km v.s.v. om San Remo; 5,978 inv. (1936). Omtyckt vinterkurort och havsbad. Odling av blommor, sydfrukter och t.o.m. dadlar.

Bording, Anders, dansk författare (1619—77), den elegantaste av de danska barockskalderna, 1662 rektor i Slangerup, 1664 lektor i Ribe. B. är bekant dels för sin "Danske Mercurius" (från 1666), en tidning på alexandriner, dels för sina talrika nätta tillfällighetsdikter och särsk. för sina graciösa poetiska epistlar, varmed han grundlagt en tradition i dansk poesi.

Bording, Kristen, dansk politiker (f. 1876), urspr. jordbrukare, deltog i husmansrörelsen på Jylland, var 1920—46 medl. av Folketinget (socialdemokrat), 1924—26 jordbruksminister i ministären Stauning, 1929—40 i ministären Stauning-Munch och 1940—43 i 2:a världskrigets samlingsministärer. Som politiker har B. främst verkat för de mindre lantbrukens utveckling. Han genomdrev sålunda 1924—26 en rad lagar om jordstyckning och lån till mindre lantbrukare, vidare kontroll av styckning och sammanslagning av jord samt av smör- och köttproduktionen. 1931 tillsatte han en kommission för att undersöka jordbrukets ekonomiska läge, vilken föreslog ett flertal åtgärder att nedbringa jordbrukets skuldbörda. Från 1933 utformades under hans ledning den fläsk- och köttreglering, som de dansk-engelska handelsavtalen nödvändiggjorde. *J.D.*

Bordlista, se Dagordning.

Bordläggning, *jur.*, den åtgärd av en beslutande församling, varigenom inkommet ärende i st.f. att omedelbart upptagas till behandling får "ligga på bordet" till ett kommande sammanträde. Under mellantiden få vederbörande tillfälle att taga del av handlingarna i ärendet. Ofta möta i lagar och författningar bestämda föreskrifter om b. I vår nu gällande RO § 58 stadgas, att när proposition el. motion f.g. i kammare förekommer, skall den, så framt ej kammaren densamma genast till utskott förvisar, ligga på bordet till nästa sammanträde, då sådan hänvisning bör ske, därest frågan ej nedlägges el. om den rörer kammaren enskilt eljest bliver avgjord. Som varje kammarled. vid remissen äger avgiva yttrande, vilket jämväl överlämnas till utskottet, får b. praktisk betydelse för den, som på detta tidiga stadium vill yttra sig i frågan. Till kammare inkommet utskottsbetänkande skall enl. § 59 efter första föredragningen bordläggas och så även efter nästa föredragning, evad överläggning då äger rum el. ej, så framt ej kammaren annorlunda beslutar. Då ärendet tredje gången förekommer, skall det under alla omständigheter avgöras. Bordläggningsplenum plägar man kalla ett sammanträde, som huvudsakl. upptages av sådana ärenden som frågors väckande och bordläggning, protokolljustering och andra expeditionella ärenden, vilka dock givetvis också kunna förekomma under s.k. arbetsplenum. — Bestämmelser om b. finnas också i arbetsordning för det allmänna kyrkomötet och i kommunallagarna. *[J.E.N.]F.Lth.*

Bordläggning, *skeppsb.*, fartygs ytterbeklädnad i botten och sidor. B. utgöres på stålfartyg av sinsemellan hopfogade plåtar. Plåtarna läggas i regel i fortlöpande stråk (se fig. vid art. Midskeppssektion). Stråkens skarvar till varandra kallas långväxlar, och skarvarna mellan plåtarna i ett stråk tvärväxlar. Plåtarna hopfogas ant. medelst nitning el. medelst svetsning. Stråket vid kölen kallas kölstråk och stråk i höjd med huvuddäck bärghultstråk el. språngstråk. — På trä- och kompositfartyg utgöres b. av långskepps lagda plankgångar, av vilka den närmast kölen liggande kallas sambordsplanka och de mitt för huvuddäck liggande bärghult el. råhult. Öppningen mellan två närliggande gångar kallas nåt, vilket tätas medelst drivning. — På mindre träfartyg kallas bordläggningens gångar för bord. När ett övre bords underkant lägges utanpå nedanför liggande bords överkant, säges fartyget vara byggt på klink. Då bordens kanter stöta stumt mot varandra, säges fartyget vara byggt på kravell. Diagonalbordläggning (på båtar) kallas en dubbel träbordläggning, där de yttre och inre borden korsa varandra; mellan de båda bordläggningarna lägges vanl. duk för erhållande av fullgod tätning. *Hj.S.*

Bordone [bårdå'ne], Paris Paschalinus, venetiansk målare (1500—71), arbetade i Tizians verkstad och utbildade sig vidare genom studiet av Giorgiones och Palma Vecchios verk. Han var utom i Venedig verksam i andra norditalienska städer samt i Paris och Augsburg. Trots bristande formkänsla är hans konst genom sin solida teknik och sin festliga kolorit mycket typisk för venetianskt 1500-tal. I sina mytologiska tavlor återger B. skimrande hud och gyllene hår, mörk-

Paris Bordone: En fiskare överlämnar till dogen den helige Markus' ring. Akad., Venedig.

röd damast och violett sammet. Den stora målningen "En fiskare överlämnar till dogen den helige Markus' ring" (Akad., Venedig) anses som tidens vackraste ceremonibild. B. är i Skandinavien företrädd med en duk, "Jupiter och Io", i Göteborgs konstmuseum och ett dubbelporträtt i samlingen på Nivaagaard. — Litt.: L. Bailo & G. Biscaro, "Della vita e delle opere di P. B." (1900). *K.E.S.*

Bordoni [bårdå'ni], F a u s t i n a, italiensk sångerska (o. 1700—1781), B. debuterade 1716 i Venedig och blev en av sin tids namnkunnigaste sopraner, som firade triumfer på olika håll i Italien och Tyskland. 1726 engagerades hon av Händel för London, där hon i Francesca Cuzzoni hade en berömd rival. 1730 g.m. J. A. Hasse verkade B. under en följd av år som primadonna i Dresden.

Bordsbestick, se Bestick.

Bordsläde, för timmertransport avsedd, numera sällan använd kälktyp, bestående av en 1 ½ m lång stötting och en 3 ½ m lång med utliggare och 4 à 5 fasta bankar försedd bakkälke, på vilken huvuddelen av lasten vilar. B., som kan taga mycket stora lass, fordrar goda vägar utan starkare krökar.

Bordstake, *skogsbr.,* se Träkolning.

Bordstudsare (jfr ty. *Stutzuhr*), ett slags finare pendylur, avsett att stå på ett bord; bordspendyl.

Bordtennis (under början av 1900-talet benämnd p i n g-p o n g), spelades först i England som sällskapsspel under namn av m i n i a t y r t e n n i s med gummi- (el. kork-)bollar och enkel träracket. Sedan celluloidboll vid sekelskiftet införts i USA och racketen i England gummiklätts, blev b. inom kort ett verkligt tävlingsspel. Ung. samtidigt kom b. över Danmark till Sverige. Här bildades ett bordtennisförbund 1926 och s.å. i London ett internationellt sådant (SM och VM fr.o.m. 1927). B. har sedan dess fått stor utbredning i Europa (framför allt i Ungern, Österrike och Tjeckoslovakien), USA, Japan, Kina och brittiska dominions. — Bordskivan är 274,8×152,4 cm (vid dubbelspel delad på längden i två hälfter). Nätet räcker 15,2 cm utanför bordskanten och är 15,5 cm högt. Bollen har en diameter av c:a 38 mm. — Den servande slår bollen med studs på egen bordhalva över nätet till studs på andra halvan (vid dubbelspel diagonalt), där motspelaren returnerar den studsande bollen direkt till andra planhalvan o.s.v. Vid dubbelspel mötes bollen omväxlande av de båda medspelarna. Vunnen boll ger 1 poäng, nådda 21 poäng (med ledning av minst 2 poäng) setvinst och 2 hemtagna set (vid viktigare matcher 3 av 5 set) seger. Serveväxling sker efter 5 bollar (vid 20 lika efter varje boll), sidbyte efter varje set (vid ett 3:e set efter av ena parten nådda 10 poäng). *O.Kgh.*

Bordu'na, djup täckt labialstämma i orgeln, urspr. beteckning på pipor i 1200-tals-orgeln, vilka läto höra en oföränderlig baston ("orgelpunkt"). Namnet kommer av de borduner, d.v.s. kantstämmor, vilka lågo på sidan om yttergränsen (bården) av de övriga strängarna på vissa instrument (viella och organistrum) och utgjorde dessas likblivande bas. Jfr även Säckpipa.

Bordvarts betecknar riktningen från ett fartygs medellinje utåt skeppssidan.

Bordy'r (fra. *bordure*), bård, särsk. guldtryckt list på insidan av en bokpärm. Jfr Denteller.

Bore, poetisk personifikation av nordanvinden och vintern; eg. av O. Rudbeck d.ä. företagen ombildning av det västnordiska mytiska namnet Bur el. Borr, Odens fader, i anslutning till lat. *bor'eas,* nordanvind.

Bore, tidning i Stockholm, startad 1848 som veckotidning av G. Lallerstedt, A. O. Wallenberg, C. Liljeborg och R. Agardh, utkom dagl. 1850—51, då den upphörde. B. var politiskt liberal och strävade icke utan framgång att höja tonen i svensk press, framför allt i fråga om polemik.

Bore, F ö r s ä k r i n g s b o l a g e t, se Försäkringsbolaget Bore.

Bore [bå] (eng.), fenomen, som uppträder vid tidvattnets* inträngande i vissa floder.

Bordtennis.

Borea'derna, *grek. myt.*, Kalais och Zetes, söner till Boreas, nordanvindens gud, deltogo bl.a. i argonauternas tåg, varunder de befriade kung Fineus från harpyjorna.

Borea'l el. borealisk (av grek. *bore'as*, nordanvind, norden), nordlig, nordisk. — Boreal tid, en av de blytt-sernanderska klimatperioderna. — Borealt klimat, se Klimat. — Boreala florariket, se Växtgeografi.

Borea'lis, *-e* (av grek. *bore'as*, nordanvind, norden), artnamn på djur och växter med nordlig utbredning.

Bor'eas (lat., från grek. *bore'as*), nordanvinden. — *Grek. myt.*, nordanvindens gud (jfr Aquilo), bodde enl. sagan i Trakien, dit han rövade Oreithyia, dotter till konung Erechtheus i Aten, med vilken han hade två söner (boreaderna). Jfr Aiolos.

Borel [båräll'], Félix Édouard Émile, fransk matematiker (f. 1871), prof. vid univ. i Paris. B:s mycket omfattande och betydelsefulla produktion ägnades tidigare åt den analytiska funktionsteorien, där han särsk. givit avgörande bidrag till kännedomen om de hela funktionerna. Efter det att genom Tannery den cantorska mängdläran införts till Frankrike, är det närmast B., som inlett den fruktbringande tillämpning på reell funktionsteori, som sedan främst genom Lebesgue skulle kulminera i en genomgripande fördjupning av integralbegreppet. I den meningsbrytning, som efter sekelskiftet uppstod kring den genom antinomierna framkallade krisen i mängdläran, har B. intagit en kritisk, snarast radikalt intuitionistisk ståndpunkt. Under senare år har B:s verksamhet gällt sannolikhetskalkylen och dess användning på atomfysikens statistiska frågor. Av utomordentlig betydelse för utbredningen av modern matematisk idébildning har varit och är den av B. redigerade samlingen av delvis av honom själv författade "Collection de monographies sur la théorie des fonctions" (1898 ff.). Mångsidigheten och styrkan av B:s intressen ha givit honom en mycket inflytelserik ställning inom den franska vetenskapen och även tidvis fört honom över till politiken. *Z.*

Bore'lius, släkt, härstammande från Boberga by i Dingtuna sn, Västmanland. Namnet antogs av kommunstern i Ramsberg Jonas B. (1724–92), farfar till nedannämnde B.1).

1) Johan Jakob B., filosof (1823—1906), doc. i Uppsala 1849, lektor i Kalmar 1852, prof. i Lund 1866. Tidigt kom B. att ansluta sig till den hegelska filosofien och har utvecklat denna i en rad småskrifter, ss. "I hvad afseende är Hegel pantheist?" (1851), "Menniskans naturlif i förhållande till det andliga lifvet" (1855) m.fl. Med sitt kritiska sinne kunde han dock ej alldeles instämma med Hegel och har särsk. i sin skrift "Ueber den Satz des Widerspruchs und die Bedeutung der Negation" (1881) sökt revidera hegelianismen i själva dess kärnpunkt, i det han gör gällande den principiella skillnaden mellan den formellt logiska motsägelsen och det reala motsatsförhållandet (t.ex. i vara ickevara, subjekt-objekt). Efter att ha med Boström utkämpat en genom skriften "Kritik öfver den boströmska filosofien" (1859—60) framkallad häftig strid, ägnade sig B. alltmer åt uppgiften att från sin hegelska utgångspunkt komma till rätta med de filosofiska konsekvenserna av den moderna naturforskningen. Frukten av denna strävan blev hans "Metafysik", som först vid hans bortgång förelåg färdig. Däri uppdrager han, under självständig omprövning, ånyo de hegelska kategoriernas spirallinje och ger under varje kategori lärorika utredningar av det nutida frågeläget, sett från synpunkten av vederbörande kategori. Gentemot tidens många nya uppslag stod B. å ena sidan kritisk, å andra sidan nyfiken och varmt intresserad; även sådant, som han icke gillade, ville han gärna ha fördomsfritt diskuterat. Vad som gjorde, att B. snart blev räknad till de akademiska originalens krets, var väl i första rummet hans distraktioner, men därjämte också hans friska och muntra stridbarhet; med ett livligt sinne för det komiska förenade han ett djupt, alltmera stegrat livsallvar, som väckte vördnad. *H.L.*

2) Jacques Ludvig B., den föreg:s kusins son, kirurg (1859—1921), med. lic. i Uppsala 1887, med. dr i Lund 1890, doc. i kirurgi vid Lunds univ. s.å., lasarettsläkare i Karlskrona 1891—98, t.f. prof. i kirurgi och obstetrik i Lund 1898, prof. i kirurgi där 1899. B:s egentliga livsgarning är intimt förbunden med Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund och den kirurgiska kliniken där. Som sjukhusdirektör arbetade han där med outtröttligt intresse för sjukhusvården i dess helhet. Det nuv. stora, välorganiserade centralsjukhuset i Lund har hans in i det sista aldrig slappnande energi att tacka för sin tillkomst. Som praktisk kirurg var B. en av Skandinaviens främste, och särsk. inom gallvägskirurgien ägde han sannolikt större operationserfarenhet än någon annan samtida nordisk kirurg. Hans kliniska undervisning var målmedvetet helt anpassad för blivande praktiska läkare. Personligen var B. en arbetsmänniska som få, med sträng ansvarskänsla parad med omutlig rättrådighet och sann flärdfrihet. B. har utgivit ett stort antal vetenskapliga arbeten, berörande olika verksamhetsområden inom kirurgien. *T.Sg.*

3) Hilma Johanna Ulrika B., dotter till B.1), litteraturhistoriker (1869–1932), fil. dr i Lund 1910, doc. i nyare litteraturhistoria s.å. B., som upprepade gånger direkt uppträdde mot den historisk-filologiska metod, som infördes av H. Schück, anlade i sina litteraturhistoriska och litterärkritiska studier, i vilka hon med förkärlek behandlar kvinnliga förf., framför allt psykologiska synpunkter. Sitt starka intresse för religiösa och kvinnopolitiska samtidsfrågor dokumenterade B. i en rad uppsatser i skilda organ, framför allt "Hertha". Bland B:s större arbeten markas "Erik Gustaf Geijer åren före 'affallet'" (1909), "Carl Gustaf v. Brinkman" (2 bd, 1916—18), "Hedvig Charlotta Nordenflycht" (1921). Postumt utkom "Klarnad

Johan Jakob Borelius.

Jacques Borelius.

Hilma Borelius.

Gudmund Borelius.

syn. En efterskörd" (1935; med inledn. av Emilia Fogelklou-Norlind). *E.*

4) Carl Olof Gudmund B., kusins son till B.2), fysiker (f. 18/4 1889), fil. dr och doc. i fysik vid Lunds univ. 1915, prof. i fysik vid Tekniska högsk. 1922. B:s vetenskapliga arbeten omfatta bl.a. undersökningar över kontaktpotentialer och över metallernas termiska och elektriska egenskaper. Särsk. har han utfört omfattande och ingående arbeten över elektriskt ledningsmotstånd, värmeledning, värmeutvidgning, gitterstruktur m.m. hos legeringar samt studerat dessas termoelektriska egenskaper. Genom dessa undersökningar ha bl.a. viktiga slutsatser kunnat dragas betr. de fysikaliska egenskapernas variation med metallatomernas anordning i atomgittret och med metallatomernas art. *[A.Ldh]Re.*

5) Aron Johan Teodor B., den föreg:s bror, konsthistoriker och museiman (f. 9/8 1898), fil. dr och doc. i konsthistoria vid Lunds univ. 1927, intendent för Norrköpings museum 1945, har jämte en del smärre skrifter och tidskriftsartiklar utg. arbetet "Johan Fredrik Höckert" (1927). Hans uppställning av det nya museet i Norrköping utmärker sig genom djärvt raffinerad smak och återhållsam stramhet.

Borell'. 1) Karl Gustaf Theodor B., jurist, politiker (1869—1944), inträdde efter hovrättsexamen i Uppsala 1893 i Svea hovrätt, blev hovrättsråd 1910, revisionssekr. 1911 och häradshövding i Stockholms läns v. domsaga 1916. B. ägnade sig även åt politisk verksamhet, invaldes 1917 i F.k., där han anslöt sig till högern, och var 1928—30 kommunikationsminister under A. Lindman. I den 1930 tillsatta försvarskommissionen var B. led. och efter P. A. Hanssons utnämning till statsminister 1932 även ordf.; i reservation till kommissionens betänkande 1935 yrkade B. ett starkare utbyggande av försvaret än majoriteten, särsk av flottan. 1938 lämnade han politiken. *B.*

2) Tor Eskil Ingjald Gideon B., den föreg:s kusins son, bankman (f. 3/9 1879). B. blev tjänsteman i Riksgäldskontoret 1902, befordrades successivt och blev 1935 riksgäldskommissarie och chef för obligationsbyrån. Han har vid flera tillfällen i utlandet studerat lotteriväsendet samt emission och inlösen av statsobligationer, vilka erfarenheter han omsatt vid uppläggningen av Statens premieobligationslån samt emissionen av 1940—42 års försvarslån.

Borelli [-äll'i], Giovanni Alfonso, italiensk naturforskare (1608—79), studerade matematik i Pisa och var sedermera prof. i detta ämne vid univ. i Messina och Pisa. B. bosatte sig 1674 i Rom som läkare hos drottning Kristina av Sverige och skrev där ett berömt arbete om djurens rörelser, genom vilket han blev en av fysiologiens grundläggare. B. var den förste, som sökte förklara djurens rörelser medelst mekanikens lagar. Han var även en utmärkt forskare inom andra områden, uppfann heliostaten, påvisade kometernas paraboliska bana etc. *E.L.Bn.*

Boren, sjö i mellersta Östergötland, ö. om Motala; genomflytes av Motalaström; 73,0 m ö.h.; 28 km²; maximidjup 14 m. Passeras av Göta kanal. B. ligger vid den förkastningslinje, som i n. avgränsar Östgötaslätten. — Namnet anses innehålla ett färgadjektiv **bor-* i bet. glänsande (se E. Hellquist, "Studier öfver de svenska sjönamnen", 1903—06, sid. 65).

Bore'nius, Carl Tancred, finländsk-engelsk konsthistoriker (f. 1885), prof. vid Univ. College i London 1922, har efter sin dr-avh. om Vicenzaskolan (1909) framför allt ägnat sig åt studiet av den äldre italienska konsten. B. har utg. en ny uppl., bd 1—6 (1903—14) av J. A. Crowe och G. B. Cavalcaselle, "A history of painting in Italy", och tills. med E. W. Tristram "English mediaeval painting" (1927). Förutom talrika katalogverk och artiklar i "Burlington Magazine" har han skrivit "English primitives" (1924), "Florentine frescoes" (1930) samt "English painting in the XVIIIth century" (1938). Han har dessutom lett utgrävningen av Clarendon Palace vid Salisbury. *A.*

Borensberg, municipalsamhälle (sedan 1919) i Brunneby sn i Östergötland, vid Motala ströms och Göta kanals utträde ur Boren; 4,86 km², därav 4,16 land; 1,114 inv. (1946). B. är kanalstation med sluss samt ändpunkt för järnväg från Klockrike (Mellersta Östergötlands järnväg). Här finnas lättbetongfabrik, tillhörande Ånghärdad gasbetong ab., grundat 1935 (aktiekapital 300,000 kr, 110 arbetare, årligt tillverkningsvärde 1,8 mkr), träförädling, glasbruk, kvarnstensfabrik, mekanisk verkstad och kvarn. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 5,310,000 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 1,628,690 kr (1945). — Namnet, som är relativt nytt, innehåller i förra

leden sjönamnet Boren. Det äldre namnet på platsen var Husbyfjöl (Hosabyfiol 1307), som innehåller ordet *fjöl*, spång, bro, och som äldst betecknat en spång vid den gamla sätesgården Husaby (se E. Hellquist, "Svenska ortnamn", i "Namn och bygd", 1916, sid. 138 f.). *P.;Sl.*

Bore'us, *zool.*, se Snösländor.

Bor-fluorid, -föreningar, *kem.*, se Bor.

Borg. 1) *Byggn.*, en mindre befästning, som på samma gång är bostad. I Österlandet liksom vid medelhavsstränderna i förklassisk och klassisk tid funnos b. Den romerska *burgus* var ett litet kastell, särsk. använt i gränstrakterna mellan de befästa lägren. Såväl den förra som de senare, omgivna av kraftiga krenelerade murar, ha varit förutsättningar för den medeltida b. Men före dennas framträdande (på 1000- och 1100-talen) funnos även, ej minst i n. Europa, bygdeborgar* el. bondeborgar; dock voro dessa mera beräknade för en bygd än för en familj, åtm. de större bygdeborgarna, varpå t.ex. Öland och Gotland ha många ståtliga prov. Under den äldre medeltiden fick mångenstädes den fast murade kyrkan — ev. med fyrkantigt el. runt torn, någon gång också runt församlingsrum ("rundkyrka"), stundom även en "kastal" — med sin ringmur tjäna som bygdeborg. Anläggningen med en större ringmur el. jordvall och palissader samt (torr) grav på de mera åtkomliga ställena bibehölls också i medeltidsborgen. Bygdeborgarna ha blott haft trähus innanför muren (el. rättare stenvallen, ty murbruk blev först senare använt), liksom flera medeltidsborgar (t.ex. Piksborg i Småland; Skanörs hus har blott haft ett mindre stenhus). En i fyrkant uppbyggd krenelerad tegelmur utgjorde under Eriks av Pommern tid det egentliga försvaret vid Malmöhus. Men annars började man redan under den äldre medeltiden att anlägga ett fast centralhus (*donjon*), som kunde bli tornlikt uppbyggt i flera våningar, en "kärna" (se Barfred). Hälsingborgs kärna ger hos oss ett vackert exempel, liksom Hammershus på Bornholm, i mindre skala också Falsterbo och Åhus. "Tre kronor" i Stockholm (ett rundtorn) var kungaborgens kärna. Detta fasta kärntorn kunde utökas på bredden samt få hängtorn överst i hörnen, ss. Bergkvara i Småland och Vik i Uppland. Efter belägenheten skiljer man mellan höjdborg och vattenborg, den senare vattenomfluten. Till vattenborgen förde en vindbro, något som också begagnades vid höjdborgen (över torrgraven). Porten försvarades av fällgaller, likaså kärntornets port, vilket ofta hade försvarsbalkonger på utskjutande bjälkar. Försvarsmedlen, stenar, brinnande beck och sjudande vatten m.m., nedkastades genom stupgluggar; dessutom funnos skyttehål och överst vid tinnarna skyttegrännor. De större b. bestodo av flera avdelningar och byggnader, ss. kemenatet el. det egentliga bostadshuset, palatset el. salbyggnaden, vidare kapell (ofta i två våningar sammanbyggt med palatset, t.ex. i kejsarborgen i Goslar), ekonomihus av olika slag och flera gårdar omgivna av murar. Alsnö hus var ett litet borgpalats. Mot medeltidens slut blev den enskilda b. ett brett bostadshus, omgivet av smärre hus inom murar. Glimmingehus visar det vackraste prov därpå i Norden, med försvarsanordningarna ännu klart framträdande. Med kanonernas alltmera tilltagande användning förlorade b. i medeltida mening sin betydelse, om man än genom torn och utsprång sökte hålla försvarsdugligheten vid makt. B. hade sin blomstring under feodaltiden och förlorade med den sin betydelse samt ersattes av det starka renässansslottet.

Borg med centralltorn. Thurburg i Vinschgau.

Ehuru befästningskonsten ingalunda är de egentliga naturfolken främmande och lägret el. byn ofta befästas med palissader, gravar e.d., ha naturfolken även, icke utan inflytande från högre kulturer, kommit fram till verkliga borganläggningar. I Nord-Togo i Afrika uppföra infödingarna ett slags b. av lera med cylindriska torn, vilka i själva verket utgöra en under inflytande norifrån uppkommen kombination av runda hyddor till ett komplex. I Marocko finnas mycket ansenliga borganläggningar. I Asien kunna utom de kinesiska befästningsverken nämnas b. i Afghanistan och Tibet, försedda med höga, mångkantiga torn. Likaså finnas borgartade hus i n. Indien. De gamla ariernas bostäder lågo på kullar och voro omgivna av vallar. - De gammal-amerikanska kulturfolken uppförde även b. och fästningar av sten; härav finnas välbevarade lämningar från inkatiden, och även i Mellanamerika och Mexico finnas ruiner av borganläggningar.

Litt.: C. Enlart, "Manuel d'archéologie française", 2 (1903); O. Piper, "Burgenkunde" (2 Aufl. 1905); B. Ebhardt, "Deutsche Burgen" (2 bd, 1899—1908), "Die Burgen Italiens" (6 bd, 1909—27); H. Bergner, "Handbuch der bürgerlichen Kunstaltertümer", 1 (1906); "Skånska borgar", utg. av A. Hahr (1914—22); P. A. Olsson, "Skånska herreborgar" (1922); E. Wrangel, "En bok om borgar" (1938). *E.W.;G.Br.*

2) *Sjöv.* B. användes i sammansättningsord för att beteckna förstärkning el. säkerhet; båtars surrningar kunna i hårt väder förstärkas med lämpligt anbringad b o r g t a l j a, rår och stänger med b o r g b r a s s a r och b o r g s t a g, förutom vanliga brassar och stag.

Borg, före 1936 socken i Memmings hd i Östergötland, närmast s.ö. om Glan, nu införlivad med Norrköping, där den utgör Norrköpings Borgs församling; 76,20 km², därav 59,19 land; 4,522 inv. (1947). B. hade fordom två kyrkor, i Borg och

Löt, vilka revos i samband med uppförandet av den nuv. under 1800-talets första år; bland dit överflyttade äldre inventarier äro en dopfunt av granit från 1200-talet och träskulpturer från 1400-talets slut, bl.a. en vacker birgittabild. — Namnet på den ursprungliga socknen B. är lånat från säteriet Borg, vars namn innehåller *borg*, trol. i bet. fornborg. Det skrevs 1333 Borgh. *P.;Sl.*

Borg, under äldre medeltiden namn på staden Sarpsborg i Norge.

Borg. 1) Pär Aron B., den svenska blind- och dövstumundervisningens grundläggare (1776—1839). Efter studier i Uppsala blev B. tjänsteman i de centrala ämbetsverken i Stockholm och 1809 protokollsekreterare. 1807 började han undervisa en blind flicka. För de dövstumma väcktes hans intresse av Bouillys skådespel "Abbé de l'Épée", och han beslöt ägna sig åt deras undervisning. Med iver började han studera då förefintliga dövstumpedagogiska arbeten, och 1808 mottog han sina första elever. Sistn. år, som betraktas som dövstumundervisningens grundläggningsår i Sverige, stiftade B. Allmänna inst. för dövstumma och blinda, vilket 1812 förlades till Manilla å Djurgården. Med tvenne avbrott var B. dess föreståndare intill sin död. Dessa avbrott omfatta tiden 1817—19, då B. på gr. av konflikt med direktionen för inst. fränträdde sin befattning där och ledde en av honom upprättad privatanstalt, Manhem, och 1823—28, då han vistades i Portugal, dit han kallats för att organisera ett blind- och dövstuminst. efter mönster av det svenska inst. 1829 började B. till vård i särskild byggnad å Manilla mottaga även svagsinta. — Både genom skrifter och genom sin praktiska verksamhet gjorde B. mycket för dövstum- och blindundervisningen men fick föra en hård kamp för att övervinna mötande svårigheter och fördomar. B. är uppfinnare av det handalfabet, som ännu användes av dövstumma i Sverige, Finland och Portugal. — Litt.: J. Prawitz i "Sv. biogr. lexikon", 5 (1925). *J.Bt.*

2) Ossian Edmund B., den föreg:s son, blind- och dövstumpedagog (1812—92), 1829 lärare vid Allmänna inst. för dövstumma och blinda å Manilla, från faderns död 1839 till 1875 direktor där och tillika rektor vid det 1873 upprättade dövstumlärarseminariet. Under B:s tid började (1864) talmetoden tillämpas vid undervisning av dövstumma å Manilla. B. företog flera studieresor och utgav ett flertal skrifter rörande undervisning av dövstumma och blinda samt verkade för social omvårdnad om såväl blinda som dövstumma. *J.Bt.*

3) Elisabeth (Elsa) Dionysia B., den föreg:s syssling, filantrop, religiös författarinna (1826—1909), 1876 grundare av och föreståndarinna för bibelkvinnohemmet vid Vita bergen i Stockholm, Elsa Borgs bibelkvinnohem. Under B:s ledning upprättades i anknytning till bibelkvinnohemmet även barnhem, skydds- och sjukhem. B. tillhörde den engelsk-amerikanska väckelserörelsen, besökte England 1876—78 och omfattade även troshelbrägdagörelsens läror. Hon stod bl.a. i förbindelse med en av denna rörelses ledare, W. E. Boardman. B. utgav uppbyggelseskrifter och religiösa sånger samt redigerade 1885—1909 den av henne grundade tidskr. "Trons hvila". — Litt.: J. Hedengren & E. Beskow, "E. B." (1910). *S.N.*

Borg. 1) Fredrik Theodor B., tidningsman, politiker (1824—95), student i Lund 1841, verksam i Stockholm 1847—53 som journalist och lärare, stiftade 1850 Sveriges första arbetarförening och utgav s.å. den socialistiska tidn. "Reform". 1850—51 var B. medarbetare i "Aftonbladet" och kom härunder i nära beröring med L. J. Hierta, som städse omfattade honom med mycken vänskap. 1853 blev han medarbetare i den radikala tidn. "Öresunds-Posten" i Hälsingborg, vars red. han blev 1855 och ägare följ. år. I Hälsingborg deltog han intensivt i det politiska och kommunala livet, till en början under häftiga och uppseendeväckande strider, och var bl.a. en av det kortlivade nyliberala partiets ivrigaste förkämpar, representerade staden i A.k. 1879—84 samt Malmöhus län i F.k. 1885—92. I brist på en mera radikal grupp slöt han sig till Lantmannapartiet, inom vilket han ivrigt men med iakttagande av en viss moderation strävade att göra sin republikanska och i övrigt starkt demokratiska åskådning gällande. Han förfäktade sålunda i sin tidn. och i riksdagen en "folklig" skandinavism och, nära lierad med B. Björnson, tog han kraftigt norska vänsterns parti i dess till Norges självständighet syftande kamp. B. är ock en av de tidigaste ivrarna för en rösträttsreform och den förste, som i svenska riksdagen verkat för kvinnans politiska rösträtt. — B:s efterlämnade brevsaml. skänktes 1929 till Lunds univ. bibl.; den utgör en givande källa till tidens historia; den har delvis utnyttjats i Louise Hamiltons biografi över B. ("F. B.", 1910). *E.Ths.*

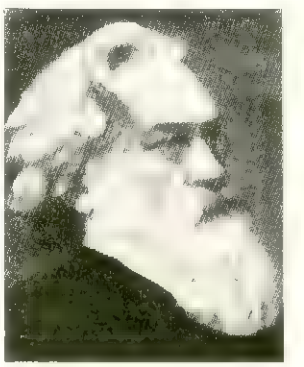

2) Kristina B., f. Jönsson, den föreg:s maka (1844—1928), anställd 1867 vid "Öresunds-Postens" exp., 1869 g.m. B.1). B. bistod sin make i hans olika uppgifter och verkade tills. med honom för kvinnosak och fredssträvanden. Efter hans död

Gustav III:s mönstring av Stockholms borgarbeväpning på Adolf Fredriks torg 1790. Målning av P. Hilleström.

behöll hon länge ledningen av "Öresunds-Posten" och deltog även i ett omfattande socialt arbete i hemstaden. *S.N.*

Borg. 1) Axel Leonard B., målare (1847–1916), ägnade sig efter zoologiska studier åt målarkonsten och utbildade sig i Stockholm och Paris, där han rönte ett visst inflytande av det moderna friluftsmåleriet utan att tränga igenom till impressionismens valörmåleri. I sina porträtt och vardagsscener men framför allt i sina djurstycken visar han friluftsmannens naturkärlek och skarpa observationsförmåga; särsk. framträdde han med präktiga bilder av älgar, t.ex. "Älgfamilj" i Nationalmuseum. Flera tavlor av B. finnas i Örebro museum. *E.W.*

2) Folke Arvidsson B., den föreg:s brorson, zoolog (f. 16/8 1892), fil. dr i Uppsala 1926, doc. i zoologi 1929, lektor vid folkskoleseminariet i Växjö 1924, vid högre allmänna lärov. i Uppsala 1928 och rektor vid folkskoleseminariet i Lund 1944. B:s vetenskapliga förf.-skap rör huvudsakl. mossdjur, som han behandlat från skilda synpunkter. På detta område torde B. vara den främste nu arbetande specialisten. B. har även utgivit populärvetenskapliga uppsatser och läroböcker i zoologi för gymnasiet samt bedrivit studier vid åtskilliga biologiska stationer och museer. B. har biträtt Skolöverstyrelsen vid uppgörande av kursplaner i biologi och hälsolära för de allmänna läroverken. *O.Cn.*

Borg, Carl Oscar, svensk-amerikansk målare (1879—1947). B. utvandrade till USA 1904 och bosatte sig i Los Angeles; vann stort erkännande som målare av ödemarker och ökenlandskap (bl.a. i Egypten) samt även av indianmotiv. Hans arbeten finnas i en mängd saml. i USA ävensom i Paris.

Borga, ålderdomligt uttryck för 1) gå i borgen, 2) låna ut (penningar), 3) upplåna (penningar), 4) sälja på kredit, 5) köpa på kredit.

Borgafjällen, två fjäll, belägna på var sin sida om gränsen Jämtland–Lappland; S. Borgafjället i Jämtland är 1,157 m högt, N. Borgafjället i Lappland 1,455 m. I dalgången dem emellan ligger Borgasjön, 451 m ö.h., 11 km²; avrinner genom Fjällsjöälven till Ångermanälven.

Borga gård, skådespel i 4 akter av Tor Hedberg.

Borga hages nationalpark, se Nationalpark.

Borganäs, medeltida fäste i St. Tuna sn i Dalarne, anlagt på en landtunga vid Dalälven; rester av gravar och murar ha här anträffats. Då Engelbrekt började sitt frihetskrig, var B. den första fogdeborg, som förstördes av de upproriska (midsommarafton 1434).

Borgarbeväpning, borgargarde, genom vapenplikt el. frivilligt åtagande av borgare uppsatt krigsstyrka till försvar av en stad. Utomlands förekom b. under medeltiden och nya tidens två första årh. ofta i större städer. Den bör ej förväxlas med de legotrupper, som rika städer kunde anställa i sin tjänst, varvid b. kunde vara en förstärkning av stadsförsvaret. B. var i regel illa utbildad men kunde dock göra en god insats, ss. vid försvaret av Köpenhamn mot Karl X Gustavs anfall 1658–59. Under många årh. var b. i Sverige en med allmogeuppbåden jämförbar, som självklar ansedd vapenplikt av landstormskaraktär. Av stadskrönikor, främst sådana från Stockholm, framgår, att borgarna, ofta med bistånd av legotrupper, spelat en icke obetydlig militär roll. Stockholms borgare deltogo i slaget på Brunkeberg 1471, liksom i Kristina Gyllenstiernas ärorika försvar av huvudstaden 1520. B. hade länge en improviserad organisation, som under 1600-talet började få något fastare former. 1644 beräknades i ett "förslag över rikets krigsmakt", att, medan Stockholms "borgargarde" bestod av 9 komp., funnos i Kalmar 2, i Jönköping och Nyköping vardera 1 samt i Göteborg 4 komp. av

borgerskapet. Så gott som alla befälsplatser innehades av borgare, vilka därvid hade militära titlar. T.o.m. början av 1800-talet fullgjorde borgerskapet mången gång vakttjänst under krigsperioder. Så skedde vissa år efter slaget vid Poltava, under krigsåren 1788—90 samt åren 1808—09. Den mest omfattande tjänstgöringen ägde rum under Gustav III:s tid, som samtidigt blev höjdpunkten av b. i Sverige under nyare tiden. Stockholms borgerskaps militärkårer fullgjorde en över 2-årig garnisonstjänst. Vid den högtidliga slutmönstringen inför Gustav III 1790 omfattade militärkårerna 4 skvadroner och 5 bataljoner, tillsammans 1,880 man. Sådan garnisonstjänst ägde även rum 1808—09. I Göteborg gjorde likaledes borgerskapet vakttjänst vid krigshotet på västkusten 1788. Under samma period uppsattes i ett stort antal kuststäder borgarfrikårer. Intresset för b:s idé avtog starkt under 1800-talet. Stockholms borgerskaps militärkårer upphörde 1870 i och med att borgerskapets såsom särskild klass åliggande skyldighet till militärtjänstgöring upphört att gälla. *S.Bn.*

Borgarbrandkår, se Brandväsen.

Borgarbrev, b u r b r e v, se Burskap.

Borgare, ett ord av tyskt ursprung (mlty. *borgere,* invånare i borg el. befäst stad), som i slutet av medeltiden infördes i nordiskt språkbruk och avlöste sådana äldre uttryck som byaman och köpstadsman. Beteckningen b. användes urspr. om köpstädernas vuxna manliga befolkning men omfattade eg. blott de näringsdrivande (köpmän och hantverkare). Rätten att driva näring i en stad betingades av en särskild auktorisation, kallad burskap*, som efter edsavläggelse (borgared) meddelades genom borgarbrev el. burbrev och utgjorde den akt, varigenom en näringsutövare upptogs som b. el. egentlig medl. av stadssamhället. Numera betecknar b. vanligast person, som för egen räkning driver handel el. hantverk; stundom vidsträcktare om stadsinvånare över huvud.

Det är med städernas uppblomstring under korstågstiden som man kan börja tala om ett särskilt borgarstånd. Städer uppstå först, där hantverksproduktionen och varuutbytet nått en sådan betydelse, att deras utövare skiljas ut som ett eget element i samhället. Denna utveckling skedde i Europa tidigast i medelhavsländerna på 1000- och 1100-talen. Borgarståndets politiska betydelse växlade mycket, från ledande grupp inom fria stadsrepubliker till mer el. mindre osjälvständiga delar av ständerförsamlingar. Enväldet berövade det till en tid det mesta av dess politiska inflytande, men samtidigt började dess sociala betydelse växa. Slutligen lade franska revolutionen med dess fortsättningar ute i Europa under 1800-talet tyngdpunkten inom stat och samhälle hos borgarståndet. I vårt årh. har detta, "tredje ståndet", fått dela makten och inflytandet med nya framväxande folkgrupper. — I Norden följde utvecklingen väsentligen samma huvudlinjer. Vid sidan av de spontana, ur växlande sociala behov framgångna medeltida stadsbildningarna tillkommo under de senare seklen svenska städer i regel genom överhetens maktbud. Den statliga politiken i Sverige beträffande städerna innebar ett försök att dit sammanföra och monopolisera sådant, som ansågs utgöra speciella stadsnäringar. Detta försök strandade i stort sett, med undantag för Stockholm, på landets starkt utpräglade agrara karaktär. Här utvecklade sig f.ö. icke någon infödd borgarklass av betydelse förrän långt in i nyare tid. Under medeltiden behärskades handeln och delvis hantverket av de tyska hanseaterna och därefter till in på 1600-talet i stor utsträckning av holländare och även engelsmän. Städernas historia under de följ. årh. fram emot våra dagar är borgerskapets. Det var ståndssamhällets tid med dess av statsmakten genomförda och övervakade arbetsfördelning. Endast b. tillåtos driva sin näring, men de fingo blott sköta sitt kall till hela samhällets gagn. B. styrde sin stad. Endast de gällde som fullmyndiga stadsinvånare. På landsbygden blev självstyrelsen i praxis tidigt starkt kringskuren av överheten. Icke så i städerna. Trots vissa motsatta ansatser under medeltiden och framför allt farliga tendenser under enväldet låg stadens styrelse liksom förut väsentligen i händerna på b:s egna förtroendemän, rådet el. magistraten, bestående av borgmästare och rådmän. I viktigare administrativa frågor ägde byamännen samlade till byamot, senare kallat allmän rådstuga, giva sin mening till känna. Från medeltidens slut fanns i de större städerna ett slags representation vid rådets sida, och genom Gustav II Adolf organiserades denna som "borgerskapets äldste" — föregångare till nutidens stadsfullmäktige —, vilka i det stora hela övertogo allmänna rådstugans uppgifter. Maktens utskiftning inom stadsförvaltningen mellan magistrat, äldste och meniga borgerskapet gestaltade sig mycket olika på skilda håll. Utan väsentliga ändringar fortfor sedan stadsstyrelsen att ligga i b:s händer till 1862, då genom våra nutida kommunallagar bestämmanderätten i stadens angelägenheter upphörde att vara knuten till yrke och burskap. Samtidigt hade genom 1846 och 1864 års näringsfrihetsförordningar borgarståndets monopol på handel och hantverk försvunnit. — På den lokala självstyrelsens grund byggdes efter hand även en nationell borgerlig självstyrelse. Samtidigt med att b. genom den medeltida stadslagen framträdde som en särskild socialgrupp, började representanter för dem kallas till rådslag i rikets allmänna angelägenheter. Städerna och deras intressen togos i tjänst hos statsmakten i dess riksbyggande värv, särsk. i den finansiella och ekonomiska politiken. Ännu långt in på 1800-talet var dock städernas inflytande på landets näringsliv rätt begränsat. Sveriges kultur var ända dittills en utpräglad landsbygdskultur. Från och med 1634 års regeringsform var borgerskapet uttryckligen erkänt som ett av rikets ständer, borgarståndet*. Småningom växte b. in i rikets tjänst lika naturligt som de tidigare gått in för tjänst hos det egna samhället. B:s insats i stadsförvaltning och riksdag kan väl räknas, säger en kännare, "som ett av de rikast blommande skotten på den svenska självstyrelsens mäktiga träd". Det har nu blommat ut. Med 1860-talet upphörde b. att dominera över de andra samhällselementen i städerna, men de fortsatte, om än i andra former och under nya yttre förhållanden, att deltaga i vårt lands konstitutionella utveckling, lik-

som de alltjämt bidraga att göra städerna till naturliga brännpunkter för näringslivets utveckling. *H.Ci.*

Borgared, ed, vilken den, som inför magistraten upptogs till borgare, alltsedan 1300-talet hade att avlägga. B. avskaffades 1896.

Borgaren adelsman, komedi i 3 akter av Molière.

Borgargarde, se Borgarbeväpning.

Borgargård, se Bostad.

Borgargården, Borgarhemmet, se Borgerskapets gubb- och änkehus i Stockholm.

Borgarklassen, se Borgare och Borgerliga partier.

Borgarkonungen, benämning på konung Ludvig Filip av Frankrike. Hans regering (1830—48) kallas, på gr. av den förmögna borgarklassens dominerande maktställning, borgarkonungadömet.

Borgarkrigsmynt, de danska mynten från tiden 1241—1377. B., nästan utan undantag penningar*, förekomma i ett stort antal typer med merendels stum, ofta illa utförd prägel. De härstamma från myntverkstäder i Lund, Roskilde, Saksköbing, Ribe och Slesvig samt från Halland och n. Jylland. En del b. äro präglade i Skåne under det svenska herraväldet 1332—60. B:s silverhalt var låg och försämrades alltmera. Många b. äro nästan rena kopparmynt. — Litt.: P. Hauberg, "Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377" (1884). *N.L.R.*

Borgarråd. Enl. i lag 1935 om kommunalstyrelse i Stockholm införda bestämmelser skola stadsfullmäktige i huvudstaden utse minst 4, högst 8 b. med säte i stadskollegiet, stadens centrala förvaltningsorgan. De väljas för 4 år; avgår någon före valperiodens slut, skall befattningen snarast återbesättas. B., som f.n. äro 8, föredraga i stadskollegiet ärenden, som på dettas handläggning ankomma. Samtliga b. bilda b o r g a r r å d s b e r e d n i n g e n med uppgift att åvägabringa planmässighet i utredningsarbetet och verka för enhetlighet inom förvaltningen. Beredningens ordf. skall i stadskollegiet föredraga förslag till utdebitering av kommunalskatt samt till stadens utgifts- och inkomstskatt. Stadskollegiets ärenden i övrigt fördelas mellan b. enl. den rotelindelning, som kollegiet fastställer. Ordf. i borgarrådsberedningen är även ordf. i drätselnämnden. Ordf. i fattigvårdsnämnden samt, där ej annat är föreskrivet, i övriga stadens nämnder utses av stadskollegiet bland b., varvid hänsyn skall tagas till den stadgade fördelningen av b:s föredragningsskyldighet. Ett b. äger, även om han ej själv är stadsfullmäktig, närvara vid fullmäktiges sammanträden, med rätt att deltaga i överläggningarna och framställa förslag. *O.S.*

Borgarskola kallades på 1700-talet och i början av 1800-talet i Sverige sådan skola, som avsåg att meddela allmän medborgerlig bildning. Under olika benämningar hade sådana skolor funnits alltsedan medeltiden, då de kallades stadsskolor. De flesta förvandlades under reformationstiden till latinskolor, men för att tillgodose behovet av lekmannabildning inrättades vid en del av dessa en skriv- och räkneklass, vilken anordning sanktionerades av 1649 års skolordning. I 1724 års skolordning kallas skriv- och räkneklassen apologistklass, och genom 1820 års skolordning infördes lägre och högre apologistskolor med 2, resp. 3 klasser. 1849 kommo de tidigare apologistskolorna att motsvaras av reallinjen. Endast tre svenska skolor synas f.n. ha kvar namnet b., näml. Stockholms b., Malmö b. och Gävle b. Av dessa är den förstn. den äldsta, grundad 1836. *H.Sd.*

Borgarståndet, ett av de forna riksstånden i Sverige. Av vikt för uppkomsten av ett särskilt b. var utfärdandet av den allmänna stadslagen vid mitten av 1300-talet. Den blev av grundläggande betydelse för städernas organisation genom århundraden. När Sveriges riksdag under senare delen av medeltiden uppstod, kommo köpstadsmännen att där bilda en särskild grupp. Länge dröjde det emellertid, innan ståndet kunde arbeta sig fram till en verklig rangställning inom svenskt samhällsliv, vilket sammanhängde därmed, att städerna som regel voro ganska obetydliga. Gustav Vasa sökte på många sätt befordra stadsnäringarna och samtidigt frigöra dem från det tyska inflytandet. Även Gustav II Adolf, stadsgrundläggaren framför andra, arbetade målmedvetet på att omgärda städernas hantverk, handel och sjöfart med förmåner av olika slag. Städernas monopolställning i detta avseende blev länge täml. orubbad. För b:s allmänna utveckling fick Gustav II Adolfs regering stor betydelse. De två huvudklasserna inom b., köpmännen och hantverkarna, sökte han likställa med varandra; det kom dock alltid att råda en viss spänning mellan de båda grupperna. En stadga om städernas administration 1619 blev visserligen ej formligen utfärdad men innehöll grundsatser, som sedermera blevo omsatta i praktiken. Frågan om särskilda ståndsprivilegier för b. som helhet var visserligen uppe men fann varken nu el. senare sin lösning. Varje stad fick däremot sina särskilda privilegier. Beträffande b. på de allmänna riksmötena erkändes dess ställning som ett från de övriga avgränsat riksstånd uttryckligen i 1617 års RO och 1634 års RF. I den senare stadgades, att till riksdag skulle infinna sig "en borgmästare och en rådman el. annan förnäm borgare av var stad". Jämkningar härutinnan voro dock vanliga; särsk. kunde mindre städer förena sig om samme representant. De flesta av ståndets riksdagsrepresentanter voro magistratsledamöter. B. var även representerat vid de s.k. utskottsmötena, vilka bestodo av medl. ur de tre högre stånden till ett mera begränsat antal. Enl. 1634 års RF skulle Stockholm, Uppsala, Göteborg, Norrköping, Åbo och Viborg dit skicka var sin fullmäktig. Stundom uteslöts dock b. från dessa möten, vilka slutl. förbjödos 1660. Regeringen kallade även ombud för b. till s.k. handelsdagar. — Under frihetstiden kom b. att utöva ett betydligt större inflytande än under tidigare epoker. Några allmänna privilegier erhöll det dock ej heller nu. Ett slags ersättning härför var den viktiga resolutionen på städernas besvär $^{16}/_{10}$ 1723. Ang. ståndets representation vid riksdagarna heter det i RO 1723: "Städerna äga deras fria val att välja till fullmäktig av deras stånd, vilka de därtill skickligast finna". Borgmästarnas självskrivenhet bortföll alltså, men magistratspersoner voro valbara. I själva verket kommo borgmästare och rådmän att intaga en förhärskande ställning inom b. vid frihetstidens riksdagar. Inom städernas för-

valtning betydde magistraten vida mer än i våra dagar, och då en riksdagsman den tiden hade som en av sina huvuduppgifter att hos statsmakterna söka vinna alla möjliga fördelar för sin hemorts räkning, var det ej så egendomligt, att man valde dem, som voro väl insatta i sin stads förhållanden. Även många handlande valdes; åtskilliga av dem voro f.ö. tillika rådmän. Iögonfallande är det ringa antal hantverkare, som utsågos till riksdagsmän. Valrätt tillerkändes endast dem, som äro "rätta borgare i staden och för tiden verkligen betala till kronan och staden deras utskylder". Särsk. inskärpes, att de skola äga burskap*. Ej utan motstånd erhöllo även fabrikörer, vilka voro befriade från vissa skyldigheter till staden, rösträtt, om de förvärvat burskap. Både direkt och indirekt valsätt var tillåtet. Vid direkt val föreskrevs användandet av graderad röstskala. Högst 3 av de minsta städerna fingo förena sig om en fullmäktig. Stockholms riksdagsmän skulle enl. en förordning av 1731 vara 10. Det genomsnittliga antalet fullmäktige i b. var under perioden något över 80. — Vid tiden för Gustav III:s andra statsvälvning 1789 utfärdades för b. en särskild försäkran, vilken skulle ha "helgd av privilegier". Den avsåg emellertid snarare städerna än b. som sådant. Det låg dock nära till hands att fatta de förmåner, som tillkommo städerna i allm., som ett slags ståndsprivilegier. Vid den stora privilegieutjämningen mellan adeln och de ofrälse 1809 förklarade b. det vara "en kär plikt att bringa åt fäderneslandet ett offer av de fördelar, det hittills besuttit och som på något sätt kunnat få namn av privilegier". I samband med den ekonomiska liberalismens genombrott vid 1800-talets mitt upphävdes städernas gamla företrädesrätt beträffande handel och hantverk. Redan på Gustav III:s tid hade borgarnas monopolställning härutinnan något rubbats. Sista steget togs med 1864 års förordning om näringsfrihet. Emellertid fortfor b. även efter 1809 att ha sin egen representation i riksdagen. RO 1810 innehöll bestämmelser härom. Med undantag för de mera betydande städerna kunde 2 el. högst 3 städer ena sig om en riksdagsman men endast under förutsättning, att denne i första hand var vald för den stad, där han själv var magistratsperson el. borgare. Valen skulle ske inför magistraten "på sätt å varje ort hittills övligt varit". Såväl vid direkt som indirekt valsätt tillämpades en graderad röstskala, uppgjord efter vars och ens andel i de kommunala utskylderna. 1858 blev rösträtten starkt utvidgad. Medan den förut endast tillkommit städernas "rätte borgare", d.v.s. dem, som erhållit "burskap", utsträcktes den nu till varje i staden bosatt näringsidkare el. fastighetsägare, som ej var frälseman el. tillhörde prästeståndet, ävensom till stadens magistratspersoner (förut endast valbara). Representerade i b. blevo även ofrälse bergsbruksidkare, från början dock endast från Falu bergslag. Med 1865—66 års representationsreform upphörde b:s tillvaro som ett eget riksstånd. — I Finland fanns under föreningen med Ryssland ett b. i gammal svensk mening ända till 1906, då den finska lantdagen upphörde att vara baserad på fyrståndsprincipen. — Litt.: C. T. Odhner, "Bidrag till svenska städernas och borgareståndets historia före 1633" (1860); E. Kleberg, "Borgarståndets inre organisation intill 1809" (1929). *J.E.N.*

Borgarsyssel, under medeltiden namn på ett område i Norge ö. om Oslofjorden, ung. Smålenenes amt, nuv. Östfold fylke. B. hade sitt namn efter staden Borg (Sarpsborg), där dess tingsställe var beläget.

Borgartinget, ett av de 4 stora lagting, mellan vilka Norge under äldre medeltid var uppdelat. Dess lagsaga omfattade Viken, d.v.s. nuv. svenska Bohuslän, samt fylkena runt Oslofjorden; det bar namn efter sitt tingsställe, staden Borg (Sarpsborg). Från B. finnas bevarade brottstycken av den särskilda lag, Borgartingslagen, som här gällde, bl.a. hela dess "Kristenret", d.v.s. kyrkobalk, från mitten av 1100-talet, utg. i "Norges gamle love", I (1846). Senare uppdelades området mellan flera domstolar, så att b. begränsades till att omfatta Borgarsyssel. *K.*

Borgasjön, se Borgafjällen.

Borgbjerg [bår'bjärg], Frederik Hedegaard Jeppesen, dansk politiker (1866—1936), bedrev som ung teologiska studier, ingick 1888 i den socialdemokratiska rörelsen, som han kom att helt ägna sig åt. Han blev 1890 medarbetare i och 1911 red. för "Socialdemokraten", tillhörde från 1892 partiets styrelse och representerade det 1898—1913 i Köpenhamns kommunalrepresentation. 1898 blev han medl. av Folketinget, 1924 -26 var han socialminister, 1925—35 undervisningsminister i regeringarna Stauning. Under socialdemokratiens genombrottsår var B. liksom under den följande tiden en av rörelsens främste och den, vilken jämte Stauning framträdde som dess ledare. Han utövade ett tungt vägande inflytande inom partiet och spelade en stor roll vid utformandet av dess politik både i oppositions- och regeringsställning. Såsom varm fredsvän och anhängare till Nat. förb. representerade han i många år sitt land i förbundsförsamlingen. *B.*

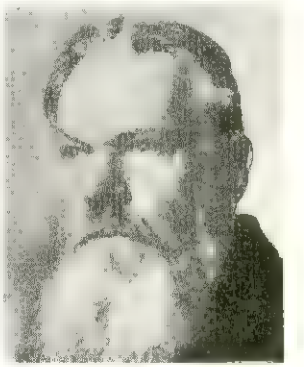

Borge, Oscar Fredrik, botanist (1862—1938), fil. dr 1895. Lärjunge till F. R. Kjellman, P. T. Cleve och O. Nordstedt ägnade sig B. framgångsrikt åt studiet av sötvattensalger, särsk. desmidiacéer, om vilka han har skrivit ett stort antal avhandlingar. Han deltog som algspecialist i E. Nordenskiölds exp. till Patagonien 1899. B. var initiativtagare till bildandet av

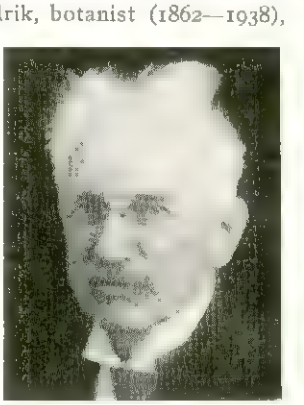

Borgeby, porttornhuset.

Arbetarrörelsens arkiv och var dess föreståndare från 1902. Han var 1920–21 socialdemokratisk led. av F.k.

Borgeby. 1) Socken i Torna hd i Malmöhus län och församling i Löddeköpinge och Borgeby pastorat i Harjagers kontrakt av Lunds stift, närmast s. om Kävlingeåns nedersta lopp; 11,19 km², därav 11,01 land; 539 inv. (1947). B. är odlad slätt med åkern utgörande 80 % av landarealen, skogsmarken endast 1 %. Egendomar: B.2) och Löddesnäs. Flera bronsåldersgravhögar. Kyrkans torn och v. delen av skeppet äro från äldre medeltiden, medan kyrkans ö. del byggdes 1871. Kyrkan skadades vid eldsvåda 1915. – Socknennamnet, som lånats från byn och godset Borgeby, innehåller väl *borg* i bet. bygdeborg och *by*, gård. Namnet skrevs 1253 Borbi (avskr.) och 1449 Borgheby (jfr E. Hellquist, "De svenska ortnamnen på -by", 1918, sid. 19 och 121). *P.:Sl.*

2) Gods i B.1), vid Kävlingeån, omfattar 281 ha, därav 237 åker; taxeringsvärde c:a 420,000 kr. B. är en medeltidsborg, som tidigt kom i ärkebiskopens ägo. Sedan den 1452 nedbränts, återuppbyggdes den i början av 1500-talet men brändes åter 1678 av danska trupper. Av den ursprungliga borgen finnas blott få rester; av 1500-talsborgen, som hade kringbyggd gård och murar, kvarstå bl.a. de efter ärkebiskop Birger Gunnersen uppkallade "Birgers hus" och "Börjes torn". B. har flera gånger om- och tillbyggts; "Börjes torn" restaurerades 1870 av Helgo Zettervall. – Indraget vid reformationen förlänades B. sedan till borgmästaren i Malmö, Jörgen Kock, och ägdes därefter av Hans Spegel samt släkten Lindenow. Bland innehavarna fr.o.m. 1700-talet märkas medl. av ätterna Coyet, Ramel, Trolle, Trolle-Bonde, Hastfer och Wachtmeister. B:s nuv. ägare är konstnären Ernst Norlind. *[Th.P.]P.*

Borgen, *jur.*, åtagande av ansvarighet (betalningsskyldighet) för annans förbindelse till stärkande av borgenärens säkerhet. B., som kan åtagas muntligen så väl som skriftligen, användes ofta som underlag för kredit (de svenska sparbankerna ha c:a 600 mill. kr utlånade mot b.) ävensom för tryggande av arrende-, entreprenad- m.fl. avtal. Borge(n)sman el. löftesman kallas den, som åtagit sig ansvarigheten, huvudgäldenären den, vars förbindelse säkras genom b. En sådan "huvudförbindelse" måste finnas, om b. skall bli giltig, låt vara att huvudförbindelsen kan var både ekonomiskt och rättsligt svag. Egentligen (vid s.k. enkel b.) skall borgenären först ha förgäves sökt utfå sitt tillgodohavande hos huvudgäldenären, innan han må kräva borgensmannen. Men denne kan avsäga sig förmånen att sålunda blott subsidiärt (i andra hand) ansvara och i stället åtaga sig b. "såsom för egen skuld" (proprieborgen), då han må kravas omedelbart, liksom huvudgäldenären själv (primär ansvarighet). Proprieborgen upphör dock att gälla, därest viss förfallodag för huvudförbindelsen varit utsatt och lagsökning ej skett inom 360 dagar från denna dag. B. av flera för samma förbindelse åvilar enl. lagändring 1936 en var borgensman för förbindelsens hela belopp (solidarisk ansvarighet), såvitt icke i förbindelsen uttryckligen annorlunda stadgats. Efter verkställd betalning har borgensman regressrätt, d.v.s. äger återkräva beloppet hos huvudgäldenären; vid b. med solidarisk ansvarighet ävenså hos medborgensman, ehuru med avdrag av egen, efter huvudtalet uträknad andel. Särskild b. ("underborgen") kan åtagas till säkerhet för denna regressrätt. *C.G.Bj.*

Borgen [-g-], Johan Collet Müller, norsk författare och journalist (f. 1902), medarbetare i "Morgenbladet" 1928—30, i "Dagbladet" 1930—41. B. arresterades av Gestapo 1941, levde i Sverige som landsflyktig 1943—45 och var under denna tid anställd som medarbetare i "Norgenytt", 1945—46 var han pressattaché vid norska legationen i Köpenhamn, 1946 åter medarbetare i "Dagbladet" men startade s.å. det radikala bokförlaget "Falken", för vilket han är chef. B. har gjort sig känd som en spirituell kåsör; hans dagliga petitartiklar i "Dagbladet" under sign. Mumle Gåsegg hörde till det mest uppmärksammade i norsk press, särsk. under de första åren av den tyska ockupationen, då B. briljerade i konsten att uttrycka sig mellan raderna. "Betraktninger og anfektelser" (1932) är ett urval av B:s äldre kåserier. B. har skrivit noveller ("Mot mörkret",

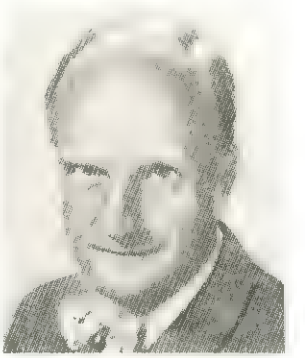

1925, "Barnesinn", 1937), romanerna "Når alt kommer til alt" (1934), "Ingen sommer" (1946; sv. övers. 1944), som ger interiörer från den underjordiska verksamheten i Oslo under den tyska ockupationen, och "Kjærlighetsstien" (1946), en satirisk skildring av livet i en norsk småstad efter den tyska kapitulationen 1945, samt skådespel, ss. "Kontorchef Lie" (1936), "Höit var du elsket" (1937), "Mens vi venter" (1938), "Andersens" (1940; uppfört i Sverige på en riksteaterturné), ett angrepp mot nazismen, "Ingen står ensam" (1944), enaktare för skolungdom, utg. av Det norske oplysningskontor i Stockholm, och "Akvariet" (1947), en "komedi", som utspelas i konstnärskretsar under 2:a världskriget och som diskuterar konsten och samhället. "Nordahl Grieg" (1944), liksom "Ingen sommer" först tryckt i Sverige, är en minnesskrift. Under sign. Helge Lind utg. B. i Sverige "Det nytter" (1944) i sv. övers., en studie över det norska motståndet mot tyskarna. "Dager på Grini" (1945) ger bilder från det bekanta oslofängelset under den tyska ockupationen. B. har utvecklats i radikal riktning med sympatier för kommunismen. 1946 utgav han en monogr. över den radikale målaren Reidar Aulie. "Far, mor og oss" (1946; sv. övers. 1947) ger spirituella och charmfulla interiörer ur en författarfamiljs liv. *E.*

Borgensförbindelse, *jur.*, dets. som borgen*.

Borgensman, *jur.*, se Borgen.

Borgenä'r, fordringsägare, *jur.*, den part i ett obligationsförhållande, som är berättigad tvinga motparten (gäldenären) att "prestera", d.v.s. företaga viss handling, oftast betala en summa.

Borgenärsförteckning, *jur.*, i svenskt rättsspråk en av överexekutor (el. annan exekutiv myndighet) före exekutiv auktion å fast egendom, tomträtt el. vattenfallsrätt upprättad förteckning å vissa rättigheter, som avse ifrågavarande egendom och vid auktionen måste beaktas. Egendomen får näml. icke säljas, för så vitt ej bjuden köpeskilling förslår att gälda åtm. någon del av den fordran, för vars skull auktionen begärts. B. skall därför utvisa, huru stort belopp åtgår till gäldande av fordringar, utskylder och kostnader m.m., som skola ur köpeskillingen betalas med förmånsrätt framför nämnda fordran. Av b. skall vidare framgå, vilka nyttjande-, servituts- m.fl. rättigheter, som på gr. av inteckning åtnjuta företräde framför samma fordran och följaktligen måste vid försäljningen förbehållas, oavsett om till följd av sådant förbehåll köpeskillingen ej stiger till erforderlig höjd (till det s.k. lägsta budet*). Slutl. skall b. angiva den inbördes ordning, i vilken intecknade fordringar, undantagsförmåner m.m. skola gäldas ur köpeskillingen, ävensom vilka belopp, som skola betalas kontant, och vad som skall t.v. innestå. Se utsökningslagen §§ 107 ff. *C.G.Bj.*

Borgenärssammanträde, *jur.*, sammanträde med borgenärerna i en konkurs*.

Borgerdådsmedaljen [-g-], Norges äldsta utmärkelsetecken, instiftat 1819; ändrade bestämmelser 1844 och 1907. Sistn. år fastställdes medaljens nuv. utseende, med konung Håkon VII:s bild på dess ena sida. Den användes numera som belöning för all medborgerlig förtjänst och utdelas i två klasser, 1:a kl. av guld, 2:a kl. av silver.

Borgerhout [bår'χərhâût], ö. del av Antwerpen*, utgörande en särskild kommun med 52,320 inv. (1942).

Borgerlig. 1) Adj. till *borgare*; i utvidgad användning om person, som företräder mera konservativ politisk åskådning. De borgerliga, sammanfattande benämning på de politiska partier, som stå till höger om socialdemokraterna. — 2) Adj. till *medborgare*; medborgerlig, en medborgares; civil, icke-militär, icke-kyrklig.

Borgerliga partier benämnas inom politiken de partier, vilka äro motståndare till socialismen och, i motsättning till arbetarpartierna, mestadels rekrytera sina medl. inom den s.k. borgarklassen, vilken då måste anses omfatta utom företagare och tjänstemän även bönder. Benämningen är av ungt datum och uppkommen under inflytande av den socialistiska terminologien och de socialistiska lärorna, enl. vilka ett borgardöme och en arbetarklass stå emot varandra.

Borgerlig begravning, se Jordfästning.

Borgerlig död, *jur.*, en fiktion av lagen i vissa länder under äldre tid, enl. vilken en person, ehuru faktiskt levande, av lagen betraktades som död. I äldre fransk rätt knöts, efter romerskt mönster, denna påföljd vid domar å livstids straffarbete el. deportation. Den dömde blev fullständigt rättslös och ansågs för död. Hans egendom delades mellan arvingarna, där staten icke beslagtog den; om han var gift, upplöstes hans äktenskap, o.s.v. 1854 och 1875 skedde åtskilliga lindringar i bestämmelserna om b. Likartade regler infördes i flera av Frankrikes grannländer men äro nu i allm. avskaffade. — I äldre germansk rätt innebar förklarande i akt el. fredlöshet påföljder, vilka i mycket erinra om b. — I viss mån kan den s.k. dödförklaringen i de nordiska länderna anses medföra en b. Enl. lagen om boutredning m.m. kan den, som varit borta i 10 år el., i fall han skulle ha uppnått 75 års ålder, i 5 år utan att man hört av honom, förklaras för död. Samma gäller, om någon varit borta i 3 år efter det han varit i känd livsfara, ur vilken han icke veterligen blivit räddad. Ansökan göres hos domstol, som förelägger honom att giva sig tillkänna inom ett år. Kommer han då ej, skall med hans egendom förfaras, som om han avlidit. Hans kvarlåtenskap delas då preliminärt mellan arvingarna, och hans maka blir ledig till äktenskap. Ung. samma regler gälla i Danmark och Norge. *[K.]N.Gt.*

Borgerlig helgdag. Firande av en folklig vårfest å viss dag — som regel 1 maj — är gammal sed i stora delar av Europa. Denna sed har begagnats av lagstiftningen i senare år i syfte att bereda folkets stora massa en extra vilodag. I Sverige är sedan 1939 1 maj i vissa hänseenden likställd med allmän helgdag, dock icke i kyrkligt hänseende. Förslag föreligger ang. inrättande av en b. i slutet av sept. ("Betänkande med förslag till ändrad ordning betr. vissa helgdagar", i SOU, 1947:27). Jfr Bankfridag. — I Danmark har 5 juni, i Norge 17 maj (grundlagsdagarna), i Finland 6 dec. (självständighetsdagen) och 1 maj delvis karaktär av allmän helgdag. I Tyskland blev 1 maj enl. lag av 1934 nationell högtidsdag.

Även i andra länder i Europa firas 1 maj traditionsenligt men också enl. lag som helgdag. I fråga om England och Amerika jfr Bank holiday och Thanksgiving day. — Se K.m:ts proposition nr 93/1938. *S.N.*

Borgerlig kommun, i vissa länder, däribland Sverige, benämning på den vanliga primärkommunen till skillnad från den kyrkliga. Enl. de svenska kommunallagarna av år 1930 bildar varje socken (någon gång två el. flera) och varje stad en b.

Borgerlig konfirmation har under senare tid upptagits på utomkyrkligt håll, varvid efter en tids undervisning i samhällsfrågor och etisk fostran ungdomens inträde som mera ansvariga medl. i samhället högtidlighålles med en festlig sammankomst (med tal, musik och sång).

Borgerlig näring, sådant yrke, som idkas av en borgare, d.v.s. handel, hantverk el. industri.

Borgerlig rätt, *jur.,* se Civilrätt.

Borgerlig tid, *kron.,* se Svensk borgerlig tid.

Borgerligt namn, det namn, som en person bär i offentliga myndigheters register och som han erhållit i dopet el., i fråga om familjenamn, även genom K. m:ts beslut. B. sättes i motsats till antaget konstnärsnamn, författarpseudonym el. vedertaget öknamn (inom umgängeskretsen, förbrytarvärlden o.d.).

Borgerligt år, se Kalenderår.

Borgerlig vigsel, se Vigsel.

Borgerrepresentationen [-g-], den folkvalda kommunalstyrelsen i Köpenhamn, en motsvarighet till svenska stadsfullmäktige. B. infördes 1837 i Danmarks städer men ersattes av *Byraad* 1868 i samtliga städer utom Köpenhamn. Den beslutande makten i huvudstadens kommunala angelägenheter utövar B., som också för 8 år genom proportionella val väljer den administrativa myndigheten, magistraten.

Borgerskap, sammanfattande benämning på borgarna* i en stad. Endast de stadsinvånare, som förvärvat burskap, räknades i äldre tider till "det rätta b.". Skillnaden mellan detta och övriga medl. av stadskommunen blev i huvudsak utjämnad genom 1862 års kommunallagstiftning och ännu mera genom de "likställighetsöverenskommelser", som städernas invånare träffade med varandra på grundvalen av ett kungl. cirkulär 10/7 1863.

Borgerskapets bemedlingskommission. Mot slutet av 1600-talet inrättades i Stockholm en del kommunala institutioner för fördelningen på de skattskyldiga invånarna av de prestationer och avgifter de hade att utgöra. Så tillkom 1710 B. för taxering av den borgerliga inkvarteringsavgiften, och 1720 utvidgades dess befogenhet till befattning med även andra borgerliga utskylder. Den valdes och väljes ännu av de 50 äldste. Fr.o.m. 1866 upphörde emellertid kommissionen att vara ett stadens förvaltningsorgan; den fortlever nu som en välgörenhetsinrättning och förvaltar vissa donationsmedel. B. har uppfört ett bostadshus, vars 98 lägenheter å 1 rum och kök upplåtas mot billig hyra åt mindre bemedlade änkor och döttrar efter borgare i Stockholm. Av B. förvaltade donationsmedel uppgingo 1/1 1946 till 5,085,504 kr. *[A.Vr]C.Wr.*

Borgerskapets gubb- och änkehus i Stockholm, stiftelser med syfte att taga vård om behövande ålderstigna borgare och änkor efter borgare inom Stockholms stad. Borgerskapets änkehus stiftades 1724 på initiativ av grosshandlaren A. Grill och i samband med de kriser på näringslivets område, som medföljde stormaktsväldets fall. Stiftelsen har eget hus vid Norrtullsgatan 45, som i regel inrymmer 76 pensionärer, vilka ej erlägga någon avgift. Kapitalbehållning 1/1 1946 3,494,470 kr. Gubbhusets, Borgarhemmets, verksamhet började 1787 efter förberedande arbeten sedan början av 1770-talet. Stiftelsen har eget hus vid Högalidsgatan 28. Plats finnes för i regel 85 pensionärer, vilka där erhålla full försörjning, B. har dessutom uppfört ett bostadshus, Borgargården, där 117 lägenheter upplåtas fritt el. mot låg hyra åt mindre bemedlade borgare i Stockholm. Kapitalbehållning 1/1 1946 8,244,880 kr. — Litt.: K. H. Karlsson, "Borgerskapets gubbhus 1787—1908" (1908); E. Rosenborg, "Stockholms borgerskaps enkehus 1724—1924" (1924). — I Uppsala finnes en motsv. stiftelse, Uppsala borgerskaps gubb- och änkehus. *[S.N.]C.Wr.*

Borgerskapets militärkårer, se Borgarbeväpning.

Borgerskapets äldste, stadens äldste, en kommunal representation för borgerskapet i de svenska städerna, vilken med 1862 års kommunal lagstiftning i allm. försvann. Redan i slutet av medeltiden påträffas i de större städerna ett slags dylika ombud, 24 el. 48 till antalet, men först i Gustav II Adolfs stadgar om städernas administration 1619 föreskrives inrättandet av en verklig representation för menigheten, de äldstes råd. Stadgan blev ej formligen utfärdad, men dess bestämmelser blevo normgivande för städernas privilegier då och senare. B. skulle till antalet vara 24, i regel hälften köpmän, hälften hantverkare. Dessa skulle av konungens ståthållare och stadens råd uttagas bland 48 av menigheten valda personer. Stadens äldste hördes i sådana ärenden, som annars brukat hänskjutas till menige borgerskapet; dettas inflytande på ärendenas handläggning hade dock ej härmed alldeles upphört. — Institutionen infördes ej i alla städer under 1600 talet. Under följande sekel förekommer den mera allm. och får större betydelse. I ett k. br. 15/2 1758 till landshövdingarna ang. borgerskapets kallande till s.k. allmän rådstuga föreskrives, att i varje stad skall finnas "äldste" till det antal, som stadens storlek och borgerskapets antal fordrar (antalet var normalt 24, men ofta lägre). De utsågos av borgerskapet och skulle inrymma representanter för köpmän och hantverkare samt ev. andra kategorier av borgare (t.ex. fiskare). De äldste skulle "såväl draga försorg om sina övriga medbröders angelägenheter som, å deras vägnar, bevista de överläggningar, magistraten finner nödigt med dem hålla". Att följden blev allmänna rådstugans undanskjutande väckte på sina håll opposition. Framemot mitten av 1800-talet, särsk. efter utfärdandet av 1843 års sockenstämmoförordning, kan man konstatera en tillbakagång för b., medan allmänna rådstugan åter träder i förgrunden. — För Stockholms vidkommande skulle enl. en förordning 12/12 1672 antalet äldste vara 48. O. 100 år senare fastställdes det till 50. Med mycket begrän-

sade befogenheter existerar institutionen fortfarande i huvudstaden under namn av Borgerskapets femtio äldste. *J.E.N.*

Borgese [bårje'se], Giuseppe Antonio, italiensk-amerikansk litteraturhistoriker och författare (f. 1882). B. blev fil. dr i Florens 1903 på avh. "Storia della critica romantica" (ny uppl. 1920) och var 1910—17 prof. i tysk litteratur vid univ. i Rom, 1917—25 i Milano, prof. i estetik där 1926—31. B., som tagit intryck av inhemska kritiker och diktare som de Sanctis, d'Annunzio och B. Croce, gjorde sig tidigt ett namn som litteraturkritiker; av särskild betydelse voro hans essäsaml. "La vita e il libro" ("Livet och boken", 3 bd, 1910—13). Liknande arbeten äro "Studi di letterature moderne" (1914) och "Ottocento europeo" (1927). Stor uppmärksamhet ägnade B. Goethe, som återverkade starkt på hans syn på liv och konst. B. utvecklade småningom en självständig estetisk uppfattning, framförd i "Poetica dell'unità" (1934). Efter 1:a världskriget uppträdde B. som skönlitterär förf. med romanerna "Rubè" (1921), en uppgörelse med de av Nietzsche bestämda tankegångarna från tiden för sekelskiftet, och "I vivi e i morte" ("De levande och de döda", 1923) samt novellsaml. "Le belle" ("De sköna", 1927). B., som urspr. varit nationell och reaktionär, gick mot slutet av seklets första decennium mot vänster och framträdde som liberal; han räknades till Italiens ledande journalister. Under ett besök i USA som *visiting professor* kom han i konflikt med fascismen och stannade kvar i Amerika, där han haft olika läraruppdrag, från 1936 som prof. i litteraturhistoria i Chicago; 1938 blev han amerikansk medborgare. I "Goliath: The march of fascism" (1937; sv. övers. "Svart tidsålder", 1940) förutspådde han den förödelse, som fascismen skulle draga över Italien. Bland B:s senare arbeten märkas "Political creeds and Macchiavellian heresy" (1939), "Common cause" (1943) och "Idea della Russia" (1946). *E.*

Borgesman, *jur.*, se Borgen.

Borgfrid, borgfred. Den särskilda frid, under vilken en forngermansk konungs person stod, utsträcktes i Tyskland till de platser, där konungen plägade vistas, och kallades b. Småningom kom b. att gälla alla befästa orter, och våldsdåd mot kungl. tjänare el. inom en borgs, stads el. bys befästa område belades som fridsbrott med dödsstraff. Även i Norden gällde från senare medeltiden särskilda stränga regler för fridsbrott å kungl. slott enl. de s.k. gårdsrätterna. — Borgfred i politisk mening innefattar en mer el. mindre formellt ingången överenskommelse om stillestånd emellan stridande politiska partier, särsk. i kritiska tider.

Borggreve (ty. *Burggraf*), i den medeltida staten, huvudsakl. i Tyskland, titel på sådana av centralmakten tillsatta ämbetsmän, vilkas områden hade en viktig borg till medelpunkt, särsk. då den var belägen vid betydande städer. Efter hand blevo dessa ämbetsområden ärftliga och delar i feodalstaten, på samma sätt som övriga förvaltningsområden. Flera b. ha spelat en roll i den tyska historien; särsk. är att nämna den hohenzollernska atten, vars medl. som b. av Nürnberg lade grunden till sin inflytelserika ställning. — F.ö. har titeln b. använts med skiftande betydelse (jfr Burggreve). *I.A.*

Borggreve [bår'k-], Bernhard, tysk skogsman (1836—1914), dir. för forstakademien i Münden. B:s viktigaste arbeten äro "Die Forstreinertragslehre" (1877) och "Die Holzzucht" (1885). Han utg. 1877—89 tills. med Oberforstmeister Grünert, därefter ensam "Forstliche Blätter".

Borggårdstalet, se Bondetåget.

Borghamns kalkstensbrott, tillhörigt Staten, är beläget vid Vättern, vid n. ändan av Omberg i Östergötland. God hamn finnes. Den undersiluriska ortocerkalken, huvudsakl. rödbrun till färgen, har brutits här sedan äldsta tider och använts som byggnadsmaterial till Alvastra, Vadstena kloster och slott, Göta kanal, Karlsborgs fästning, Nationalmuseum m.m. — B. hörde tidigare under Arméförvaltningen men sorterar numera under Domänstyrelsen; för arbetet i stenbrotten har en kronoarbetsstation varit förlagd här, men sedan 1894, då kronoarbetskåren upplöstes, har fri arbetskraft använts. Staten drev rörelsen fram till 1924. Sedan 1933 har stenbrottet varit utarrenderat till ab. Borghamns kalkstensbrott, som där sysselsätter ett 40-tal man. Tillverkningen består väsentligen av kalkstensarbeten för byggnadsändamål. *[K.A.G.]A.Lg.*

Borghese [-ge'-], italiensk ätt, härstammande från Siena. B:s berömmelse daterar sig från början av 1600-talet, då en av dess medl., Camillo B. (1552—1621), blev påve under namnet Paul V och 1609 upphöjde sin brorson Marco Antonio, den följande släktens stamfader, till furste av Vivaro. Genom fördelaktiga giften blev ätten arvtagare till flera framstående släkters (Aldobrandini, Salviati, Torlonia) titlar och besittningar. Rikedomen satte ätten i stånd att inom berömda byggnadsverk samla enastående konstskatter; på gr. av ekonomiska svårigheter måste de på 1890-talet försäljas. Genom giftermålet 1803 mellan Pauline Bonaparte och furst Camillo B. (1775—1832) kom namnet B. att bäras av en av Napoleons systrar. Camillo B., som skildras som okunnig och obegåvad, hade redan på 1790-talet slutit sig till revolutionen och inträtt i den franska hären, blev kejserlig prins 1804 och hertig av Guastalla, deltog i fälttåget mot Preussen och var 1808—14 generalguvernör över dep. Piemont, Genua och Parma med hov i Turin. *N.L.R.*

Borghese [ge'-]. 1) Palazzo B., ett av Roms mest typiska och monumentala barockpalats. Det påbörjades 1590 efter ritningar av Martino Lunghi och fullbordades (med ena flygeln) 1610 genom Flaminio Ponzio på befallning av påven Paul V (Borghese). Gården har en portik med 96 kopplade granitkolonner. De här inrymda konstsamlingarna flyttades 1891 från palatset till Villa Borghese.

Palazzo Borghese.

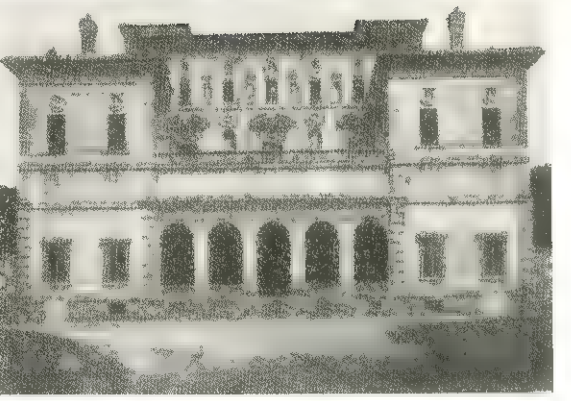

Villa Borghese.

2) Villa B., den borghesiska fursteslăktens forna lustslott, beläget strax intill Roms n. mur. Paul V:s systerson, kardinal Scipio B., inköpte i början av 1600-talet det väldiga området (nuv. Villa Umberto I) och uppförde huvudbyggnaden 615, vilken ombyggdes 1782. Den var redan tidigt känd för betydande konstsamlingar, som sedan ökats och som jämte hela domänen inlöstes av italienska staten 1900—02. Parken är Roms största.

Borghesi [-ge'-], Bartolomeo, greve, italiensk numismatiker och epigrafiker (1781 -1860), publicerade ett flertal viktiga arbeten om romersk numismatik och epigrafik, bl.a. "Nuovi frammenti dei fasti consolari capitolini" (1818—20). Hans avhandlingar "Oeuvres complètes" utgåvos delvis på Napoleon III:s bekostnad (10 bd, 1862—97).

Borghesiske fäktaren [ge'-], en hellenistisk marmorfigur, fordom i familjen Borgheses ägo, nu i Louvren. På trädstammen står konstnärens namn: Agasias från Efesos (1. årh. f.Kr.). I händerna har fäktaren hållit resp. sköld och svärd. I det momentana uttrycket av spänning och stridslver har gestalten knappast något motstycke.

Borgholm, stad i Kalmar län på Ölands västkust, 60 km från öns n. och 78 km från dess s. udde; 2,01 km², varav 2,00 land, huvudsakl. tomtmark; 2,127 inv. (1947). B., som är Ölands enda stad, är centralorten särsk. för n. Öland men har till följd av ringa industriell utveckling och bristande arealutrymmen under senaste århundradet utvecklats ovanligt långsamt. B. är praktiskt taget helt beläget på strandremsan nedanför den här mycket branta v. landborgen. De första säkra uppgifterna om B. (slottet) härröra från 1281; under hela medeltiden var fiskläget B. överfartsort till fastlandet. B., som blev köping 1620, blomstrade upp något under Karl X Gustav men blev stad först 1816. B. hade 1821 blott 109, 1851 545, 1901 926 och 1926 1,273 inv. samt nådde efter inkorporeringar 1930 ung. nuv. befolkningstal. B. har sedan 1906 järnvägsförbindelse (smalspårig) med n. Öland till Böda och sedan 1909—10 med s. Öland till Ottenby. Det är tills. med den knappt 3 km ö. om staden belägna, allmera förortspräglade Köpings kyrkby Ölands främsta vägknut och är med 5 busslinjer öns största busscentrum. B. saknar helt större industrier men är dock med 17 fabriker Ölands mångsidigaste industriort ehuru med ett arbetarantal av blott c:a 110 (1945). Det största företaget är ett nytt stort centralmejeri, och även i övrigt dominerar livsmedelsindustrien med bl.a. ett par konservfabriker. Hamnen, som är Ölands bästa, har 450 m kaj och ett kajdjup, som inom större delen av hamnen uppgår till 3—5 m. B. hade 1935 15 yrkesfiskare och 25 binäringsfiskare och var då Ölands näst det intilliggande Köping största fiskläge. B. är tack vare sitt klimat mest känt som badort och kurort. B:s badanstalt daterar sig från 1864, tillhör sedan 1936 ab. Borgholms kurort och havsbad och omfattar varmbadhus, badrestaurant, 3 hotell m.m. Av B:s befolkning livnärde sig 1941 43,2 % av handel och

Borghesiske fäktaren.

samfärdsel, 31,9 % av industri och hantverk, 11,2 % av allmän tjänst och fria yrken, 4,9 % av jordbruk med binäringar samt 8,8 % av husligt arbete och ospecificerad verksamhet; en betydande del av denna befolkning är f.d. yrkesutövare (1931 19 %). — B:s centrala delar utgöra en utpräglad rutplansstad kring kyrkan och torget som centrum och begränsas i n. av järnvägsstationen, i v. av hamnen och i s. av Kungsgårdens yppiga ekskog (Borga hage). Bebyggelsen består här fortfarande mest av en- och tvåvånings trähus (bottenvåningen dock ofta av sten), vilka äro omgivna av stora trädgårdar. I ö. utbreder sig det nyligen inkorporerade Kolstads villasamhälle, vilket nu åter börjat spränga stadsgränsen och är på väg att växa samman med det 3 km ö. därom belägna Köping med dess utmärkta strandbad. 1/1 1946 inkorporerades området mellan landborgen invid slottsruinen och staden, den s.k. Åkerhagen. Utanför stadsgränsen ligga söderut uppe på kanten av v. landborgen Drottning Victorias vilohem och Borgholms slottsruin (se Borgholms slott) samt s.v. därom men omedelbart nedanför landborgen Solliden*. B. har samrealskola och lasarett, är kansliort och tingsställe för Ölands domsaga, som även omfattar den under landsrätt liggande staden. 1941 uppfördes på torget mitt emot kyrkan ett nytt tings- och stadshus. I den s.k. Fogdegården inrymmes den av Ölands kulturminnesförening ägda Ölands forngård. — I B. utges Ölands enda tidning, "Ölandsbladet" (sedan 1867). Skattepliktiga jordbruksfastigheter saknas; taxeringsvärdet å andra fastighetsskattepliktiga fastigheter uppgick 1945 till 9,337,100 kr; den till kommunal inkomstskatt taxerade inkomsten uppgick s.å. för svenska ab. till 107,970 kr och för andra skattskyldiga till 3,209,370 kr.

B. bildar eget pastorat i Ölands n. kontrakt av Växjö stift. — Staden är uppkallad efter Borgholms slott. Förra leden av namnet är *borg*, fornborg, trol. syftande på någon tidigare befästningsanläggning på platsen. Namnets senare led, *holm*, är här liksom ofta i slottsnamn sekundärt använd utan särskild betydelse. Namnet skrevs på 1280-talet Borgholm. *M.O.;Sl.*

Borgholm—Böda järnväg, se Ölands järnväg.

Borgholms slott omnämnes första gången 1281 men var en befäst ort långt tidigare. Rester av ett runt vakttorn, en kastal från 1100-talet, ha i våra dagar framgrävts på borggården. Sitt nuvarande omfång fick slottet under Johan III efter ritningar av D. Pahr. Samtidigt uppfördes mot landsidan kalkstensbastioner efter italienska förebilder.

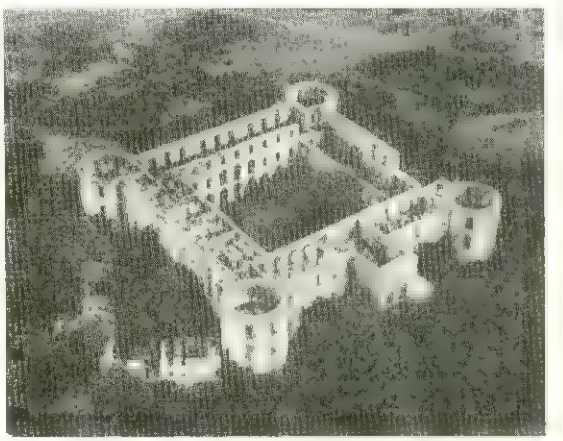

Borgholms slott. Flygbild från norr. Se även bild 6 å vidstående pl.

Cesare Borgia (?). Målning av Giorgione (?).

Starkt skadat 1612 blev slottet från 1651 föremål för reparationer och ombyggnad under Karl X Gustav efter ritningar av N. Tessin d.ä. Dessa slutfördes dock aldrig, utan slottet fick förfalla. Det härjades av eld 1806. Med statsmedel har ruinen senare restaurerats. — Ang. namnet se Borgholm. — Litt.: G. V. Sylvander, "B:s historia" (1877); E. Areen, "B." (i "Ord och bild", 1925). *N.G.W.*

Borgia [bår'ja] (spa. Borja), ätt av spanskt ursprung, vars mest kända medl. varit verksamma i Italien. Den härstammade från Katalonien, men dess närmare ursprung är höljt i dunkel; en uppgift, att den skulle vara av kungligt blod, är oriktig. Många av dess medl. utmärkte sig för rik begåvning. Den förste av familjen, som framträder i historien, är Alfonso B. från Valencia, påve 1455—58 under namnet Calixtus III*. Han adopterade två söner till sin syster Isabella, som var g.m. en spansk adelsman; den ene av dessa, Rodrigo, som av fosterfadern redan tidigt gjordes till kardinal, blev senare påve under namnet Alexander VI*. Den andre brodern, Pedro Luis, användes av Calixtus III i åtskilliga militära och politiska uppdrag; han avled (1458) utan avkomma. Ättens senare historia är knuten till Alexander VI:s barn: med Vanozza de Cataneis från Rom hade han bl.a. sönerna Juan (1474—97) och Cesare (se B.1) samt dottern Lucrezia (se B.2). En sonson till Juan, Francesco B. (1510—72), var en framträdande man inom jesuitorden. *I.A.*

1) Cesare B., italiensk statsman (trol. 1475—1507), son till påven Alexander VI och Vanozza de Cataneis. Redan som barn bestämd för kyrkans tjänst, blev B. kort efter faderns val till påve (1492) biskop av Valencia och 1493 kardinal. Hans intressen lågo emellertid ej alls åt kyrkligt håll utan åt militärt och politiskt; i förbund med fadern gav han sig snart in i ett vittförgrenat politiskt intrigspel. Hans bror Juan mördades i juni 1497 under hemlighetsfulla omständigheter, och B. beskylldes för mordet; hans skuld kan icke bevisas och är föga trolig. Härefter fick B. ökat inflytande över sin fader. 1498 nedlade han med sina kollegers samtycke kardinalsämbetet, ett ytterst uppseendeväckande steg, och ägnade sig därefter helt åt politiken. Han sändes nu av fadern till Ludvig XII av Frankrike med en bulla rörande upplösningen av konungens äktenskap, utnämndes av Ludvig till hertig av Valentinois och fick Charlotte d'Albret av Navarras kungahus till gemål. Stödd av Frankrike kunde nu B. gå energiskt fram för att grunda sig ett välde i Italien. Påven förklarade åtskilliga läntagare inom Kyrkostaten ha förbrutit sina län, B. erövrade i rask följd det ena området efter det andra, och påven gjorde honom 1501 till hertig av Romagna. Han var nu Roms tyrann, säger en samtida källa. Genom blodbadet i Sinigaglia (1502) förintade han sina upproriska condottierer och organiserade med framgång sitt välde. Macchiavellis skildring av B. i "Il principe" syftar på denna period av hans verksamhet. Efter faderns död 1503 kunde emellertid B. ej hålla sin ställning mot den nye påven Julius II, och efter äventyrliga öden föll han i en strid i Navarra. — B:s utomordentliga politiska begåvning och handlingskraft, hans enastående hänsynslöshet och grymhet ha kommit honom att framstå som typen för en renässanspolitiker. Han hade även litterära och konstnärliga intressen och beskrives som en man av behagfullt uppträdande och ståtligt yttre, särdeles framstående i ridderliga idrotter. Under sina senare år uppträdde han i allm. med svart mask för att dölja en

Lucrezia Borgia (?). Detalj av en fresk av Pinturicchio.

vanställande hudsjukdom. Något med full visshet autentiskt porträtt av honom synes ej finnas. — Litt.: Ch. Yriarte, "Les Borgia. C. B." (1888); L. Pastor, "Geschichte der Päpste", 3 (1895). *I.A.*

2) Lucrezia B., den föreg:s syster, italiensk furstinna (trol. 1478—1519). B. erhöll sin uppfostran i Rom och förmäldes, sedan hennes fader 1492 blivit påve, med Giovanni Sforza av Milanos fursteätt, en bekräftelse på Alexanders förbund med Ludovico Sforza. Äktenskapet upplöstes 1497 under ömsesidiga skandalösa beskyllningar från påven och Giovanni. Följande år bortgiftes B. med Alfonso av Bisceglia, oäkta son till Alfonso II av Neapel; påven önskade näml. närma sig detta furstehus. B:s förhållande till sin make var det bästa. Denne mördades emellertid 1500, och Cesare B. hade sin andel i dådet. B. äktade därefter 1501 på faderns föranstaltande Alfonso av den berömda ätten Este, arvprins till Ferrara. Vid dennes hov levde hon därefter som firad medelpunkt; till hennes omgivning hörde bl.a. Ariosto och Bembo. Hon vann här stora sympatier genom sitt behagfulla glada väsen och sin stora skönhet. — De rykten, som cirkulerade i samtiden om hennes otillåtna förhållande till far och bror, ha av den nyare forskningen visats härstamma från grumliga källor. — Litt.: F. Gregorovius, "L. B." (1874, 7 Aufl. 1925); F. Funck-Brentano, "Lucrèce B." (1930); Maria Bellonci, "L. B." (1939; sv. övers. 1944). *I.A.*

Borgis [bår'gis], se Boktrycksstil.

Borglind, Stig, grafiker (f. 18/11 1892), blev först känd genom kopparstickliknande blad, anlagda som linjeetsning (ibland torrnålsgravyr) och genomarbetade med gravstickeln. Han genomför sina bilder, t.ex. stadsmotiv från Sverige el. kontinenten, med en detaljskärpa och en kompositionell elegans som forna tiders gravörer. B:s stick stå hantverksmässigt på högsta plan och präglas av den finaste känsla för valör- och linjekomposition. Hans tålmodiga utarbetning, som ibland tar ett par år i anspråk, kan medföra en splittrande detaljrikedom, men i de större mästarbladen från senare år, ss. "Akropolis" (1938, enbart torrnål) och det svenska stämningslandskapet "Månupp-

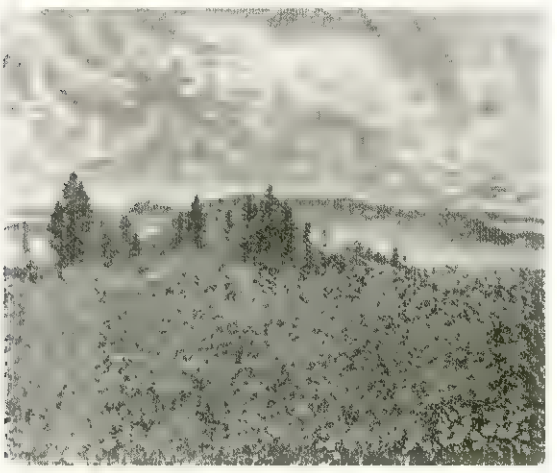

Stig Borglind: Månuppgång. Kopparstick och torrnål, 1942.

J. G. Borglum: Washington, Mount Rushmore.

gång" (1942) med ett virtuost genomgraverat sädesfält, sammanhållas enskildheterna till en atmosfärisk helhet. Bland B:s nyare blad märkas även stilleben i torrnål, där särsk. döda fåglar återgivits med största stoffliga finess. B. har nått internationellt rykte som den främste av de s.k. falugrafikerna vid sidan av den avlidne A. Fridell. Vid Biennalen i Venedig 1942 erhöll han greve Volpis hederspris som bäste utländske grafiker. *H.Ge.*

Borglum [bå'gləm]. 1) John Gutzon de la Mothe B., amerikansk bildhuggare av dansk börd (1867—1941), efter studier i Paris verksam i USA, där han 1919 väckte uppmärksamhet genom sitt ur ett stort stenblock uthuggna kolossalhuvud av Lincoln (Capitolium, Washington). Efter brodern B.2):s död gick han mot alltmera gigantiska projekt och vann anseende som en av de främsta nordamerikanska bildhuggarna. Sedan han utfört bl.a. ett krigsmonument i brons för New York, med 42 figurer, grep han efter Michelangelos aldrig realiserade idé att hugga väldiga bilder direkt i naturklippan. En lämplig klippvägg, synlig på långt avstånd, utvaldes i South Dakota (Mount Rushmore, Black Hills), och med hjälp av en talrik arbetarstab började konstnären här 1927 hugga fram rekordstora porträtthuvuden av presidenterna Washington, Jefferson, Lincoln och Th. Roosevelt. Utom sitt för amerikanarna tilltalande jätteformat, överträffande allt i vår tids skulptur, äga dessa bilder även monumentalitet i konstnärlig mening och god personkarakteristik. *H.Ge.*

2) Solon Hannibal B., den föreg:s bror, bildhuggare (1868—1922), liksom B.1) skolad i Pa-

ris och sedan verksam i USA. B. ägnade sig med framgång åt utförandet av grupper med livliga hästscener från "Vilda västern" men har även utfört statyer, t.ex. av general J. B. Gordon i Atlanta, USA.

Borglund, Erland, slöjdpedagog (f. 6/8 1894), folkskollärare i Steneby i Dalsland 1919, grundade där 1929 Steneby hemslöjdsförening* och 1934 Steneby skolor för yrkesundervisning, är ledare och rektor för dessa organisationer. B. har gjort en banbrytande insats såväl i fråga om den manliga hemslöjdens återupptagande som betr. hemslöjdens försäljningsorganisation.

Borglycerin, genom uppvärmning beredd lösning av borsyra i glycerin. Användes till behandling av sårnader.

Borgläger, ett militärt underhållssystem, brukligt i Sverige under 1500-talet. Knektarna "förlades i b.", d.v.s. inkvarterades i städer och på gårdar, särsk. i stor utsträckning hos prästerna, där de åtnjöto kost. Mot århundradets slut blev det vanligt, att b. ersattes med ett kontant belopp, borglägerersättning, som 1597 fixerades till 8—12 daler årl., allt efter tjänsteår och grad. På 1600-talet försvann b. även till namnet.

Borgmästare, en stads främste ämbetsman, ordf. i magistrat och rådhusrätt. Enl. RF § 31 utnämnes b. av K.m:t bland tre till ämbetet behöriga kandidater, som därtill föreslagits genom val av stadens kommunalt röstberättigade invånare, sedan hovrätten avgivit yttrande i ärendet. Se vidare lag om val av b. och lagfaren rådman 6/4 1945. I stad utan magistrat, som fått stadsrättigheter efter ingången av 1921, har b. sin motsvarighet i kommunalborgmästaren*. I åtskilliga mindre städer är borgmästarämbetet förenat med annat ämbete vid magistraten.

Namnet och sysslan äro i Sverige ett lån från Tyskland. Hos oss uppträder ett stadens råd, vari b. ingingo, först (1288) i Jönköping men är bäst känt från Stockholm, där såväl Bjärköarätten som stadslagen behandla saken. Vården om stadens både ekonomi och rättskipning omhänderhades under en kungl. fogdes tillsyn och ledning av en krets näringsidkande borgare, rådet, i Stockholm om 36 medl. 6 av dem ansågos förnämligare och kallades b. De voro oavlönade kommunala förtroendemän, som, för att icke betungas av uppdraget, endast tjänstgjorde en var i tur vart tredje år. Urspr. folkvalt med ombyte den 1 maj årl., blev rådet småningom ständigt och kompletterade sig självt. Som ett minne av den dominerande roll, tyskarna spelade i Stockholms borgerskap vid stadens grundläggning, kvarstod en bestämmelse i stadslagen, att halva antalet i rådet skulle vara tyskar, en regel, som först upphävdes efter den nationella rörelsens seger i slaget vid Brunkeberg 1471. Under medeltidens lopp försvann fogden och ersattes av slottsherren el. b. Under 1600-talets starka anspänning av rikets krafter blandade regeringen sig i borgmästarvalen och tillsatte sedan Kristinas tid så gott som alla b., vilket f.ö. Gustav Vasa gjort i enstaka fall. Efter upprepade klagomål från städerna mot detta ingripande av statsmakten föreskrevs 1693, att magistraten jämte borgerskapet ägde föreslå kandidat. Från 1809 äga stadens invånare sätta 3 på förslag. Småningom kom b. att mista sin karaktär av bisyssla åt en näringsdrivande borgare och ämbetet att beklädas av juridiskt utbildade fackmän. Först 1749 föreskrevs dock, att borgmästarkandidat skulle med akademiskt betyg styrka sin kunskap i lagfarenhet. Ännu så sent som 1830 medgavs dispens från detta stadgande. I några större landsortsstäder (så i Göteborg ännu in på 1900-talet) fanns förr en särskild justitie-b. och en särskild handels- och politie-b. — I Danmark har en b. icke att befatta sig med rättskipningen utan endast med stadens ekonomi och motsvarar närmast drätselkammarens ordf. i nutidens Sverige, borgarråden i Stockholm (se Byraad). — Litt.: C. T. Odhner, "Bidrag till svenska stadsförfattningens historia" (1861); N. Herlitz, "Utredning angående vissa spörsmål rörande städernas domstolsväsen" ("Statens offentliga utredningar", 1923: 6). *E.Spr.;K.*

Borgmästare, valfångarnas namn på vittruten, art av mässläktet*.

Borgmästarpartiet, se Nya centern.

Borgmästarstenar, borgmästarrad, för fotgängare avsedd bättre stenläggning i gatans mitt, förekommer ännu i en del svenska småstäder.

Borgo [bår'-] (ital., urspr. befäst by, förstad), namn på åtskilliga orter i Italien och på en stadsdel i Rom på h. stranden av Tibern vid Vatikanen. Staden B. San Donnino heter nu Fidenza.

Borgognone [bårgånjå'ne], Ambrogio de Stefani, italiensk målare (o. 1445—1523), verksam i Milano, där han företrädde den av hans lärare Vicenzo Foppa grundade konstriktningen med dess stela kompositionssätt, hårda formgivning och förkarlek för rik förgyllning. Lionardo da Vincis vistelse i Milano hade till följd ett uppmjukande av B:s konst i fråga om modellering, färg och uttryck. Berömd är hans altarbild "Utgjutandet av den helige ande" (Santo Spirito, Bergamo). Certosaklostret vid Pavia bevarar av B. en mängd fresker och altarbilder. *K.E.S.*

Borgou [-go], förutv. negerrike, se Borgu.

Borgquist. 1) Nils Christian Emil B., industriidkare (1873—1933). B. kom som bokbindarlärling till Skånska litografiska ab. i Malmö, avancerade till dettas chef 1912, blev disponent för Norrköpings litografiska ab. 1915 och verkst. dir. för ab. Sveriges litografiska tryckerier i Stockholm (Esselte) 1922, vilket sistn. företag kraftigt utvecklades under hans ledning.

2) Karl Peter Albin Waldemar B., den föreg:s bror, elektrotekniker (f. 28/1 1882). B. utexaminerades 1903 från Tekn. högsk. och var 1903—06 ingenjör vid ab. Luth & Rosén. Efter praktik i Tyskland anställdes B. vid Trollhätte kraftverk 1908, blev föreståndare för Vattenfallsstyrelsens elektrotekniska byrå och överingenjör där 1914, chef för dess kraftverksförvaltning

1915 och överdirektör i verket 1920. 1938—47 var B. generaldirektör och chef för Vattenfallsstyrelsen. B. har som led. och sakkunnig i olika kommittéer (bl.a. elektrifieringskommittén 1917 23, järnvägselektrifieringskommittén 1920 –23 och interskandinaviska kraftöverföringskommittén 1921) nedlagt ett värdefullt arbete betr. olika elektrifieringsfrågor såväl inom Sverige som i utlandet. B. har även utövat ett omfattande författarskap rörande dessa spörsmål. Fil. hederdr i Uppsala 1932. *[R.Ln/A.Lg.*

Borgrätt, *rättshist.*, domstol vid furstlig (el. adlig) borg el. slott för avdömande av mål mot slottsherrens underlydande (jfr Gårdsrätt). B. fanns tidigt i Tyskland och inkom över Danmark till Sverige under medeltiden, då sådan fanns vid Bergkvara i Småland och Torpa i Västergötland. Dessa jämte andra adliga särdomstolar upphävdes av Karl XI 1692. Åtm. från Gustav I:s tid var även vid Stockholms slott inrättad en b., senare delad i två domstolar, Övre b. och Nedre b., upphävda 1844; under dem lydde ej blott det egentliga hovfolket utan även vid Kungl. teatern och Akad. för de fria konsterna anställd personal. *K.*

Borgrönt, en emaljfärg, se Borat.

Borgsjö, kommun i Medelpads v. domsagas tingslag i Västernorrlands län och pastorat i Ljunga kontrakt av Härnösands stift; 956,41 km² (land); 4,875 inv. (1946). B. ligger kring Ljungan ö. om Holmsjön men sträcker sig från hälsingegränsen i s. till jämtlandsgränsen i n. Huvudbygden ligger kring älven, som här vidgar sig till Ånge- och Borgsjön (118 m ö.h.). Här ligga Alby* municipalsamhälle och den 1946 ur B. utbrutna Ånge köping, som således helt omslutes av B. Borgsjö församling omfattar B. kommun och Ånge köping (1,003,50 km², därav 965,20 land, 7,526 inv.), vardera utgörande ett kyrkobokföringsdistrikt. Vidsträckta, ofta storslagna skogsplatåer, som flerstädes nå mer än 500 m ö.h., fylla kommunen i övrigt; Vildberget i n. är 537 m högt. Åkern utgör endast 2 % av landarealen, skogsmarken däremot 83 %. Svartviks och Skönviks ab. äga här stora skogsdomäner, det förra 334 km², det senare 233 km². Kyrkan av sten byggdes 1766—68 av D. Hagman och räknas bland Sveriges förnämsta lantkyrkor i rokoko. Vacker klockstapel från 1782. En S:t Olofsbild av Haaken Gulleson och skulpterade figurer på sakristidörren härröra från den sedan länge försvunna medeltidskyrkan. — Namnet tillkommer urspr. sjön och den efter denna uppkallade Borgsjöbyn. Förra leden är väl gen. av *borg*, fornborg, och syftar kanske på de befästningar, efter vilka lämningar ännu finnas vid kyrkbyn. Sockennamnet skrevs 1314 Borghasio. — Litt.: V. Lindholm, "Ur B. sockens krönika" (1921). *P.;Sl.*

Borgstena, socken i Vedens hd i Västergötland, Älvsborgs län, och församling i Fristads, Borgstena och Gingri pastorat i Ås kontrakt av Skara stift, n.n.ö. om Borås; 38,40 km², därav 37,43 land; 641 inv. (1946; 17 inv. pr km²). B. är en höglänt skogstrakt, där åkern utgör 17 % av landarealen, skogsmarken 62 %. Lådfabrik, sågverk och mekanisk verkstad. Kyrkans v. del är medeltida, koret byggdes 1753; tak- och väggmålningar tillkommo 1763. Kyrkan restaurerades 1920. — Sockennamnet är givet efter kyrkbyn och innehåller *borg* el. snarare gen. av det därav avledda *byrghe*, fornborg, samt gammal plur. av *sten*, möjl. syftande på bautastenar vid prästgården (jfr "Ortnamnen i Älvsborgs län", 11, 1910, sid. 2 och J. Sahlgren, "Fornborgarna och namnet Börsås", i "Halländsk bygdekultur", 1925, sid. 88 ff.). Det skrevs 1446 (i) Börstene. *P.;Sl.*

Borgström, Axel Gustaf Sven, jurist (1862—1939), v. häradshövding 1888, assessor i Skånska hovrätten 1897, hovrättsråd 1902, justitieråd 1907—15 samt 1917—32; ordf. i byggnadsstadgekommittén 1907, i tobakskommissionen 1915; biträtt vid utarbetandet av förslag till stadsplanelag och till lagar om enskilda vägar och om föreningsfisken. B. var stadsfullmäktig i Stockholm 1910—21, ordf. i Svenska stadsförbundet från 1915, i Svenska järnvägsföreningen från 1920 samt anlitades mycket som skiljeman. Han utgav bl.a. "Kongl. hofrätten öfver Skåne och Blekinge 1821 –1900. Biografiska anteckningar" (1901). *K.*

Borgström, Hilda Theresia, skådespelerska (f. 18/10 1871). B. var elev vid Kungl. teaterns balettskola 1880—87 och övergick sistn. år till den av Ludvig Josephson vid Kungl. teatern ledda elevskolan. Efter turné i landsorten med Wilhelm Rydberg 1888/89 och engagemang hos Lorentz Lundgren vid Stora teatern i Göteborg 1889/90 uppträdde hon sommaren 1890 på Djurgårdsteatern vid Axel Bosins då nybildade sällskap. Här fäste hon i sht uppmärksamheten vid sig som Maritana i "Don Cesar de Bazano". Hösten 1890 blev B. knuten till August Lindbergs sällskap på Stora teatern i Göteborg. Hennes genombrottsroll här var Hilde Wangel i Ibsens "Byggmästar Solness" men hon gjorde även stor lycka i molièrekomedier, ss. Toinette i "Den inbillningssjuke" och Dorine i "Tartuffe". Då Lindberg spelåret 1893/94 blev styresman för Svenska teatern i Helsingfors, följde B. honom dit. Därifrån omnämndes hon med beröm bl.a. för Franziska i "Minna von Barnhelm", ett stycke tysk rokoko av utsöktaste stilrenhet. 1894 övergick B. till Ranfts sällskap. Hennes utveckling som skådespelerska sammanfaller med den renässans svensk teater upplevde kring sekelskiftet. När Ranft överflyttat med sitt sällskap till Vasateatern, spelade hon snart in sig i publikens bevågenhet. Hon utförde roller av inbördes helt olika valör, ss. Mandanika i "Vasantasena", Hildur i "Ljungby horn" och Lisa i "Lycko-Pers resa". Hösten 1897 turnerade B. i landsorten med Wilhelm Rydberg, som i jan. följ. år övergav sitt sällskap, varefter detta övertogs av B. Hösten 1898 var hon åter hos Ranft, på Svenska teatern, där hon även löste en uppgift som La môme Crevette i "Damen från nattkaféet" med bravur. 1900—12 var B. fästad vid nationalscenen,

där hon gjorde sin entré som Za-Za och f.ö. spelade varierande roller, från subrett i klassisk komedi, Madelon i "De löjliga preciöserna", till Katarina i "Så tuktas en argbigga". Efter några års verksamhet bl.a. vid Svenska teatern i Helsingfors, Intima teatern, Ranfts dramatiska landsortssällskap och Blancheteatern återvände B. till Dramatiska teatern 1920 och stannade där, tills hon 1938 drog sig tillbaka från scenen. Hennes roller från senare år stanna i minnet genom sin intensiva tydlighet och livssanning, t.ex. Varvara i "Höstens violiner", Mor Åse i "Per Gynt" och Marta Boman i "Swedenhielms". — B. har alltid varit en värdefull tillgång för den scen hon tillhört. I konsten att tala väl, enkelt, naturligt och distinkt är hon ett lysande föredöme. Det som utmärker hennes skapelser är f.ö. klarhet i rollens anläggning och detaljutförande, intelligens, säkerhet, behärskning, fasta konturer, intet lämnat åt slumpen el. åt ögonblickets ingivelse. — B. tillhör även eliten av våra filmskådespelerskor. Hennes mest uppmärksammade stumfilmsroll var titelrollen i Victor Sjöströms genombrottsfilm "Ingeborg Holm". Av den långa raden ljudfilmsroller må främst nämnas huvudrollerna i "Rid i natt", "Kungliga patrasket" och "Eviga länkar" samt birollerna i "Kvinnor i fångenskap" och "Ett brott". *A.L.;G.Wr.*

Borgström, Nils Oscar Gustaf Jacob, direktör (f. 15/11 1903), fil. kand. i Stockholm 1927, sekr. och ombudsman i Sveriges nationella ungdomsförbund 1929—33, ombudsman i Sveriges köpmannaförbund 1934 och dess verkst. dir. 1942. B. har bl.a. under en följd av år varit led. av Statens livsmedelskommissions råd, Statens trafikkommissions råd, Arbetsrådet och Järnvägsrådet. I det nordiska hjälparbetet under och efter 2:a världskriget (Finlands- och Norgehjälpen) har han varit mycket verksam. *O.Bg.*

Borgström, Henrik, finländsk affärsman (1799—1883), grundade 1825 en agenturaffär i Helsingfors, som fick en betydande omfattning, anlade 1834 en tobaksfabrik och anlitades ofta för offentliga utredningar rörande ekonomiska frågor. B. donerade stora summor till parkanläggningar i Helsingfors. — Sonen Henrik B. (1830—65) deltog livligt i den ekonomiska och politiska diskussionen och var en av stiftarna till Finlands hypoteksförening (1860) och Föreningsbanken i Finland (1862). Han var vid sin död dir. för det senare företaget. *T.Er.*

Borgström, Hjalmar, norsk tonsättare och musikkritiker (1864—1925). Efter studier för Johan Svendsen, L. M. Lindeman och Ole Olsen samt i Leipzig, Berlin och Paris verkade B. som musikkritiker i "Verdens gang" samt 1913 i "Aftenposten". B. är Norges mest typiske programmusiker med symfoniska dikter, ss. framför allt "Tanken" (1918), vidare "Hamlet" (1903), "Jesus i Getsemane" (1904) och "John Gabriel Borkman" (1905). För sångscenen skapade B. till egna textböcker operorna "Thora paa Rimol" och "Fiskeren" och på kammarmusikens område stråkkvartetter, violinsonater, en pianokvintett, vidare pianostycken och romanser med livfullt illustrerade ackompanjemang. *N.*

Borgström, Johan Henrik Leonard, finländsk mineralog, kemist och geolog (f. 1876), har i Helsingfors varit anställd vid Geologiska kommissionen, Mineraliekabinettet och vid K. H. Renlunds stiftelse för Finlands praktiskt-geologiska undersökning; blev 1918 e.o. prof. vid Helsingfors univ. B:s talrika och värdefulla vetenskapliga arbeten behandla mineralogi. B. har under en lång följd av år stått som en av mineralogiens främsta representanter i Norden. *Hdg.*

Borgströmi't, *miner.*, vattenhaltigt ferrisulfat, $3Fe_2O_3 \cdot 4SO_3, 9H_2O$, påträffat i runda korn och gula, jordiga aggregat i Ostravaaragruvan i Finland.

Borgstuga, se Bostad.

Borgs villastad, municipalsamhälle i Borgs sn i Östergötland till 1936, då det tills. med socknen inkorporerades med Norrköping.

Borgu, ett förutvarande fulrike i Afrika, beläget mellan Niger och Atakorabergen, nu delat mellan franska Dahomey och engelska Nigeria. B. är till största delen skogbevuxet slättland. Befolkningen är dels hedniska baribanegrer, dels muhammedanska, ful(be), hausa m.fl. B. bestod av flera stater.

Borgund, härad i Sogn og Fjordane fylke i Norge, kring Lærdalselv innanför Sognefjorden; 569 km², 648 inv. (1930). B:s treskeppiga stav-

Borgunds stavkyrka.

Borgå, parti av gamla staden.

kyrka torde härstamma från mitten av 1100-talet, uppförd i utpräglad romansk stil med rundbågsgallerier m.m. Ehuru länge obegagnad för gudstjänst är kyrkan den bäst bibehållna av Norges många intressanta träbyggnader.

Borgunda, socken i Gudhems hd i Skaraborgs län och församling i Dala, Borgunda och Högstena pastorat i Falköpings kontrakt av Skara stift, s. om Billingen; 30,38 km², därav 30,33 land; 625 inv. (1946; 21 inv. pr km²). Över silurslätten i v. höjer sig Borgundaberget, 284 m ö.h.; socknens ö. del med skog och mossar tillhör urberget. Åkern utgör 45 % av landarealen, skogsmarken 31 %. En gånggrift och talrika gravhögar finnas. Den forna medeltidskyrkan efterträddes 1767 av den nuv., som tillökades 1889. — Namnet, som lånats från kyrkbyn, åsyftar säkerligen urspr. det invid byn liggande Borgundaberget och är gammal pluralform av det vitt spridda nordiska ortnamnet *Borgund,* en urgammal substantivering av ett adj. med betydelsen stor, hög (se I. Lundahl, "Falbygdens by- och gårdnamn", 1927, sid. 34 och Hj. Lindroth, "Värend och virdar", i "Namn och bygd", 1918, sid. 49 f.). Det skrevs o. 1330 Burghundæ. *P.;Sl.*

Borgvattnet, socken i Ragunda tingslag i Jämtland och församling i Stuguns och Borgvattnets pastorat i Ragunda kontrakt av Härnösands stift, vid gränsen mot Ångermanland; 460,10 km², därav 443,78 land; 825 inv. (1946; knappt 2 inv. pr km²). B. är en ödslig och bergig skogsbygd, som i v. genomflytes av Ammerån. Åkern utgör ej ens 1 % av landarealen, skogsmarken 83 %. Bolagsdomäner omfatta c:a 170 km². Kyrkan av trä är från 1782. Socknen bildades 1873 av delar av Hammerdals, Ragunda och Ramsele socknar. — Namnet betecknar väl urspr. den vid kyrkan liggande sjön, nu kallad Borgsjön men på en karta från 1645 benämnd Bårgwatt(net). Det är bildat av *borg,* troligen i bet. fornborg, och *vatten,* sjö. *P.;Sl.*

Borgvik, socken i Grums hd i Värmland och församling i Eds och Borgviks pastorat i Nors kontrakt av Karlstads stift, närmast s. om sjön Värmeln; 61,35 km², därav 56,23 land; 731 inv. (1946). B. är till större delen kuperad, glest befolkad skogsbygd, där åkern utgör 16 % av landarealen, skogsmarken 71 %. I s. vid Borgvikssjön, Grumsfjärdens innersta del, ligga kyrkbyn och industrisamhället Borgvik (331 inv. 1941) med sågverk, hyvleri, snickerifabrik, kvarn och kraftverk, tillhörande Borgviks ab., bildat 1863, dotterbolag till Billeruds ab.*. Ett stångjärnsbruk anlades här på 1600-talet och nedlades 1924. — Kyrkan av sten byggdes 1716—18, tornet 1735—41. Ett gravkor från 1744 gjordes 1842 till sakristia. Kyrkan har tunnvalv av trä; den restaurerades 1932. — Namnet, som är givet efter gårdarna och bruket Borgvik, innehåller trol. *bor,* höjdsträckning, stycke där man måste bära båtar (last etc.) mellan två vattendrag. Gårdnamnet skrevs 1397 Östre Burwika qwarn och 1483 Borwig. Jfr "Ortnamnen i Värmlands län", 5, 1926, sid. 2. *P.;Sl.*

Borgvikssjön, del av Vänern, se Borgvik.

Borgå, fi. *Porvoo,* stad i Nylands län, Finland; 7,684 inv. (1944), 4,457 svensktalande (60 % av befolkningen 1940). B. är beläget vid Borgå ås utlopp i Finska viken c:a 50 km ö. om Helsingfors och är en av Finlands äldsta städer. Den var redan under äldre medeltiden handelsplats för s.ö. Tavastland och erhöll stadsrättigheter c:a

Borgå. Svenska diktarhemmet (t.v.) samt Runebergs hem.

1350. Under senare tidsskeden har den övermäktiga konkurrensen från Helsingfors hållit tillbaka stadens utveckling. B. har förstörts två gånger, av danskarna 1508 och av ryssarna 1708. På 1700-talet gick staden dock framåt. 1723 gjordes B. efter förlusten av Viborg till biskopssäte och fick ett gymnasium. 1809 hölls i B. lantdag. Senare blev staden "Runebergs stad", där nationalskalden bodde 1837—77 och på vars vackra kyrkogård han är begraven. B. erhöll en del skador genom luftbombardemang under vinterkriget 1939—40. — Bebyggelsen är i huvudsak förlagd till ö. åstranden. De äldsta delarna ligga på kullen kring domkyrkan. Gatorna där äro smala och krokiga. Den låga trähusbebyggelsen har en ålderdomlig, idyllisk prägel. Vid stadens n. gräns ligger Borgbacken med vallar och vallgravar från äldre medeltiden. Domkyrkan är uppförd 1414—18 och har fristående klockstapel. I gamla staden ligger också det forna rådhuset, nu stadsmuseum, den gamla gymnasiebyggnaden, som nu användes som konsistoriehus för biskopsstiftet och inrymmer W. Runebergs skulptursamlingar, biskopsgården (uppförd 1927) och det svenska diktarhemmet, ett 1700-tals hus, som äges av Finlands svenska författareförening. Det har bebotts av Hjalmar Procopé, Bertel Gripenberg och Jarl Hemmer samt bebos nu (1947) av Rolf Lagerborg. Den nyare delen av staden har en regelbunden stadsplan med ett stort salutorg, esplanad och mindre planteringar. Där ligger bl.a. Johan Ludvig Runebergs hem, numera statsegendom och museum, svenska lyceet (uppfört 1850), stadshuset, Svenska gården med teatersalong, hotell och restaurang och "Krigarbyn" med svenskt gåvohus. Av friluftsskulpturer må nämnas Runebergs staty (av W. Runeberg) och A. Edelfelts byst (av V. Vallgren), av museer utom tidigare nämnda B. konstmuseum med Vallgrens och Edelfelts samlingar. — Industrier av betydelse äro B. ångsåg, faner- och cellulosafabrik samt Hammars skeppsvarv, tillhöriga ab. August Eklöf, landets största bokförlag, Werner Söderström oy., med stort tryckeri, B. båtvarv, bryggeri m.fl. Hamnen, som utgöres av ån, har en kajlängd av 1,100 m och ett djup av 3,7 m; yttre redd för inskeppning av trävaror är Haikofjärden. Staden har järnvägsförbindelse sedan 1874 och har en rätt livlig export av träförädlingsprodukter. B., som sedan 1923 är säte för Finlands svenska biskopsstift, har gamla traditioner som skolstad. Där finnes svenskt statslyceum för gossar, tidigare gymnasium, svensk privat flickskola, finskt statligt samlyceum, finskt privat flickinstitut, svensk folkhögsk. och folkakademi samt dövstumsskola. — Litt.: T. Hartman, "B. stads historia" (3 bd, 1906—08); E. Hornborg, "Historik över sjö- och stapelstaden B:s utrikessjöfart" (1925). *Mdn.*

Borgå stift. Genom freden i Nystad 1721 fick Sverige till Ryssland avträda bl.a. en del av Viborgs stift med stiftsstaden Viborg. Residensort i det nya stiftet för Finlands ö. delar blev Borgå, där redan 1710, då Viborg föll i ryssarnas händer, ett tillfälligt e.o. konsistorium hade upprättats. Den förste biskopen i B. blev prof. i teologi vid Åbo univ., Joh. Gezelius "Nepos", son till Joh. Gezelius d.y.; under hans tid grundades Borgå gymnasium. Av hans efterföljare märkas biskoparna Z. Cygnæus d.ä. (1792—1809), M. J. Alopæus (1809—18), Fr. L. Schauman (1865—77), C. H. Alopæus (1885–92), H. Råbergh (1892—1920) och J. Gummerus (1920—23), som blev den siste biskopen över Borgå gamla stift. 1923 inrättades näml. ett nytt svenskspråkigt biskopsstift, som, då residenset kom att förläggas till Borgå, också övertog det gamla stiftnamnet (stiftstyrelsen över det gamla stiftets finskspråkiga förs. förlades till Tammerfors med J. Gummerus som stiftschef). Till detta nya B. hänfördes 59 förs. från Åbo ärkestift, 29 från gamla B. och 2 från Nyslotts stift. Till biskop valdes M. O. v. Bonsdorff. Territoriellt omfattar stiftet kust- och skärgårdsförs. på sydkusten från Lovisa och Strömfors i ö. till Ålandsöarna i v. samt en kuststräcka av Österbotten från Gamlakarleby i n. till Kristinestad och

Sideby i s.; 1926 överfördes till B. Tammerfors svenska förs. 1944 uppgick folkmängden i stiftet till 412,029, antalet pastorat var 1945 84 och antalet förs. 91. — Litt.: O. Liljequist, "Ur B:s historia" (i "Svenskt kyrkoliv i Finland", 1924); "Protokoll fört vid lagtima synodalmötet med prästerskapet i B. 1937" (1938). *S.N.*

Borgärdet, ort i Svärdsjö kommun i Dalarne.

Bo'ricka [el. -k'a] (ett eg. romanskt ord, jfr fra. *bourrique*), åsna; även om dum person.

Bori'n, Anders Gustaf, skeppsredare (1872—1941). Efter studier vid Göteborgs handelsinst. och Göteborgs högsk. samt flera års praktik i Paris och Helsingfors blev B. kontorschef vid Svenska ostasiatiska kompaniet i Göteborg 1908, v. verkst. dir. 1917 och verkst. dir. och chef 1925. Rederiet genomgick under B:s skickliga ledning en storartad utveckling med stark ökning av motorfartygsbeståndet, vilket fick en särskild betydelse för försörjningen efter krigsutbrottet 1939.

Borinage [bårina'ž], landskap i prov. Hainaut i Belgien.

Bori's, bulgariska furstar.

1) Boris I (d. 907), khan 852, lät döpa sig 864, och ställde efter förhandlingar med påvestolen sig och sitt folk under patriarken i Konstantinopel, gick 889 i kloster och utsåg sin son Vladimir till efterträdare; men då denne gynnade en begynnande hednisk reaktion, grep B. åter makten för att säkerställa sitt verk men abdikerade ånyo 893, nu till förmån för sonen Simeon.

2) Boris II, tsar 969—971.

3) Boris III, tsar (1894—1943), son till Ferdinand I och Marie Louise av Parma, efterträdde fadern vid dennes abdikation i okt. 1918,

gifte sig 1930 med Giovanna av Italien, dotter till konung Viktor Emanuel. Under större delen av B:s regeringstid rådde oroliga politiska förhållanden i landet, och flera attentatsförsök begingos mot monarken. Han såg sig 1934 nödsakad att acceptera den nationalistiska sveno-rörelsens statskupp, varvid de politiska partierna förbjödos och sobranjen upplöstes. Efter hand lyckades B. bryta udden av svenos aktion. Han manövrerade mellan militärkretsarna och den undertryckta men icke helt lamslagna partiopositionen. Ehuru sobranjen 1937 åter trädde i begränsad verksamhet enl. en ny författning, förblev statsstyrelsen auktoritär. I sin vänskapspolitik med Italien sökte han ett visst stöd mot grannländerna på Balkan. I mars 1941 öppnade han sitt land som uppmarschområde för Hitlers angrepp mot Grekland, men trots samröret med tyskarna undvek han aktivt inträde i kriget vid Tysklands sida och vägrade med stöd av de russofila breda befolkningslagren särsk. att deltaga i fälttåget på östfronten. Från ett besök i Hitlers högkvarter i aug. 1943 återvände han dödssjuk. Man visste, att han länge hade besvärats av ett hjärtlidande, men hans frånfälle 28/8 kom överraskande och vållade dunkla rykten, som icke ville upphöra. B. var livligt intresserad av naturvetenskap och ingenjörsteknik. Han hade ett anspråkslöst väsen och enkla levnadsvanor. Han efterträddes av sin son, Simeon, prins av Tärnovo (f. 1937), varvid på grund av dennes minderårighet ett regentskapsråd under ledning av prins Kiril blev tillsatt. *S.Br.*

Boris [bɐrji's] Fjodorovitj Godunov, rysk tsar (1551—1605), lyckades, ehuru tillhörande den föga ansedda "tataradeln", vinna Ivan IV:s gunst, blev den mest inflytelserike bland tsarens rådgivare och insattes i det kronråd, som efter Ivans död 1584 förde styrelsen för den svagsinte Fjodor, som var hans svåger. Här undanträngde han förmyndarna och var under de sista 10 åren av Fjodors regeringstid så gott som allenahärskare. För att trygga åt sig tronföljden skall han ha låtit undanröja tsarens yngre halvbror Dmitrij (1591); vid svågerns död 1598 lyckades han med hierarkiens hjälp och efter ett val av tvivelaktig laglighet bemäktiga sig kronan. Därmed började den s.k. "stora oredan". B. fick genast att kämpa med en våldsam adelsopposition, och knappt var denna undertryckt, förrän fruktansvärd nödtid inträdde. Överallt flammade upprorslågan, och då B:s politiska motståndare med polsk hjälp framförde den förste "falske Dmitrij", utbröt 1604 inbördeskrig. Mitt under detta avled B. plötsligt, trol. av gift. — Trots sina misslyckanden var B. en duglig och kraftfull regent. Genom upprättandet av det moskovitiska patriarkatet 1589 befriade han den ryska kyrkan från beroendet av patriarken i Konstantinopel. Han fortsatte med framgång erövringen av Sibirien och röjde i sin politik mot Sverige och Polen ej ringa diplomatisk skicklighet. Han verkade även för att införa västerländsk civilisation i Ryssland, men denna hans strävan kröntes ej med någon större framgång och blev en bidragande orsak till oron. Uppgiften, att han infört livegenskapen bland de ryska bönderna, är oriktig och vilar på misstolkning av ukaser, som tydligen endast avse godtyckligt brytande av fria legoavtal. — B:s historia har skildrats av flera ryska historiker, t.ex. P. Pavlov (1859) och S. F. Platonov (1921; fra. övers. 1929). *S.Bsn.*

Borisgleb [bɐrji'sgljep], fi. *Köngäs,* samhälle i Petsamo, Sovjetunionen, nära Pasviks älvs utlopp i N. Ishavet, vid Skoltefossen (fi. *Kolttaköngäs*). Grekiskt-katolskt kapell. B. var under den tid Finland hade Petsamoområdet, 1920—44, omtyckt turistort med hotell, som ägdes av finska turistföreningen.

Boris Godunov [bɐrji's gədonå'f], rysk opera av M. Musorgskij, komponerad 1872, uppförd 1874. I en bearbetning av Rimskij-Korsakov uppfördes operan, efter Musorgskijs död, i utlandet; den gavs i Stockholm f.g. 1911. Musiken är närmast impressionistisk.

Boris och Gleb [bɐrji's ... gljep], ryska furstar, söner till storfurst Vladimir, yngre bröder till Svjatopolk, som efter faderns död 1015 bemäktigade sig tronen i Kiev. Denne lät för att trygga sig mot brödernas tronanspråk mörda först den religiöse och osjälviske, av folket och krigarna omtyckte Boris och därefter även Gleb. Ryska krönikor in-

nehålla många berättelser om underverk vid deras grav; 1071 kanoniserades de i den ortodoxa kyrkan. De anses som beskyddare för krigsväsendet och voro i Gammalryssland synnerligen populära helgon. *M.Hv.*

Borisoglebsk [bərjisəgljä'psk], stad i Voronezjområdet i s. Ryssland; 52,055 inv. (1939). B. ligger vid den icke segelbara floden Vorona, är knutpunkt för järnvägslinjerna Orel—Stalingrad och Charkov—Penza och en betydande medelpunkt för spannmålshandel, har flera ångkvarnar, tillverkning av lokomotiv och järnvägsvagnar samt annan maskin- och metallindustri.

Borisoglebsk [bərjisəgljä'psk], hamnplats i Jaroslavområdet, n.v. Ryssland, vid Sitas mynning i floden Mologa. Platsen är känd genom det för ryssarna olyckliga slaget mot tatarerna 1238. Här låg den novgorodska kolonien *Cholopij Gorodok*, under 1200- och 1300-talen känd i hela Östeuropa för sina årliga marknader. Dessa marknader förlades senare först till Kazan, därefter till Makarev och på 1800-talet till Niznij-Novgorod (Gorkij).

Borisov [bərji'səf], vitry. *Barysau*, stad i Vitryssland, vid Berezina och järnvägen Minsk - Moskva; 23,950 inv. (1926). Gamla staden ligger på flodens ö. sida, nya staden på den v. Ångbåtstation; trä-, pappers-, tändsticks- och kristallglasindustri. I närheten övergick Napoleons armé floden 1812. Staden skadades under 2:a världskriget.

Borisovka [bərji'səfkə], stad i Kurskområdet i Ryssland, vid Dnjeprs biflod Vorskla 70 km n. om Charkov; 20,660 inv. (1926). Läder- och livsmedelsindustri. B. hade förr stora marknader och var känt för sitt ikonmåleri.

Borkarbid, kemiska föreningar av sammansättningen B_2C_2, B_8C el. B_6C, varav endast den sistn. har praktisk betydelse; den utgöres av svarta kristaller, vilka äro nästan lika hårda som diamant; bildas i den elektriska ljusbågen av bortrioxid el. bor och kol. Användes vid glasskärning, bergborrning, till elektriska reostater, elektroder och glödtrådar.

Borkhult, gods i Yxnerums sn i Östergötland, 14 km n.ö. om Åtvidaberg, vid väständan av sjön Yxningen. Areal 2,110 ha, varav 165 åker; taxeringsvärde 460,200 kr. Till gården höra kvarn, såg och kraftverk. Huvudbyggnaden är en tvåvånings träbyggnad, uppförd o. 1830. — B. innehades från 1629 av pfalzgreven Johan Kasimir, senare av dennes son Adolf Johan. 1721 kom gården till frih. Jacob Burenskiöld och har sedan blivit huvudgård i det stora Burenskiöldska fideikommisset, vars nuv. innehavare är Sven Theorell. — Namnet innehåller trädnamnskollektivet *birke*, björkbestånd, björkdunge, och *hult*, skogsdunge. Det skrevs 1387 Birkehult. *Th.P.;Sl.*

Bór-Komorowski [-å'ski], Tadeusz, polsk militär och politiker (f. 1895), deltog i 1:a världskriget i österrikiska armén, därefter i polsk-ryska kriget 1918—20, sårad 1920 vid Komorowo, befälhavare för 12:e ulanreg; deltog i polska ryttargruppen vid olympiaden i Paris 1924. Vid krigsutbrottet 1939 bildade B. som kommendant för kav.-skolan i Grudziądz en kav.-brigad, som opererade i området Wisła—Bug. Efter misslyckat evakueringsförsök till Ungern gick B. under jorden och organiserade i Kraków den polska underjordiska armén, *Armia Krajowa* (AK), blev 1940 kommendant för de sydpolska områdena, 1941 vikarierande befälhavare för AK och kommendant över v. Polen samt 1943, efter general Roweckis arrestering, befälhavare för AK. B. ledde 1944 resningen i Warszawa och tillfångatogs efter nederlaget av tyskarna, utnamndes efter general Sosnkowskis avgång till överbefälhavare för polska armén (i England) och övertog denna funktion 1945 efter frigivandet ur tysk fångenskap. I juni 1947 blev B. premiärminister i polska londonregeringen. *Z.Ł.*

Borkou [-ko], Borcu, landskap i Sahara, närmast s. om Tibesti, tillhörande kolonien Tchad i Franska Ekvatorialafrika. Åt s.v. övergår B. i Bodele-depressionen och har flerstädes gott om grundvatten, som skapat oaser (Aïn-Galacca, Faia). Befolkningen, 10,000—12,000, äro tibbu.

Borkum, den västligaste av Ostfrisiska öarna, Hannover, mitt för Ems' mynning; 36 km², 3,977 inv. (1933). B. består huvudsakl. av marskland och sanddyner. Boskapsskötsel, omtyckt havsbad. N.v. om B. ligger grundet Borkumriff med fyrskepp.

Borlanolin, *unguen'tum lanoli'ni bo'ricum*, består av 10 d. borsyra, 10 d. flytande paraffin och 100 d. lanolin; användes till läkande av såriga hudpartier, särsk. hos småbarn (barnsalva).

Borlunda (tidigare även Borrlunda), socken i Frosta hd i Malmöhus län och församling i Ö. Strö, Skarhults, Borlunda och Skeglinge pastorat i Frosta kontrakt av Lunds stift, s. och ö. om Eslöv; 16,70 km², därav 16,57 land; 452 inv. (1946; 27 inv. pr km²). B. är slättbygd med åkern utgörande 86 % av landarealen, skogsmarken 10 %. Egendomar: Kristineberg, Borlunda gård och Gryby. Kyrkan av tegel byggdes 1868, då den gamla revs. — Namnet tillkommer urspr. kyrkbyn och innehåller förmodligen *borg*, fornborg. Bynamnet omnämnes i en avskrift av ett dokument från 1413 under formen Borlunda. *P.;Sl.*

Borlänge, stad i Kopparbergs län vid Dalälven, 18 km s.v. om Falun; 42,80 km², varav 38,70 land, vilket till 34,1 % upptages av åker, till 2,9 % av äng, till 25,0 % av skog och till 38,1 % av övrig mark inkl. tomtmark; 19,809 inv. (1947; med förorterna Söpnarby, Repbäcken samt Gylle med Åselby, Hytting och Bro i St. Tuna kommun och Ornäs i St. Tuna och Torsångs kommuner c:a 21,800 inv.). B. är Dalarnes största stad, dess viktigaste industristad och dess vid sidan av Ludvika viktigaste järnvägsknut men blev stad först 1944, då B. köping sammanslogs med Domnarvets kommun. B., som blev municipalsamhälle 1891 och köping 1898, omfattade dessförinnan blott handelscentrum kring järnvägsknuten, medan ortens båda andra huvudsamhällen, den långt större men mera oordnade och småningom med B. helt sammanvuxna järnbruksorten Domnarvet och pappersbruksorten Kvarnsveden, voro sammanförda i den 1929 från St. Tuna utbrutna, nästan helt stadspräglade kommunen Domnarvet, som dessförinnan (från 1926) betraktats som municipalsamhälle. Det närbelägna St. Tuna var redan tidigt en betydelsefull centralpunkt i Dalarne, och B. fick också tidigt

viss betydelse genom att båttrafiken här måste avbrytas och ledas landsvägen förbi de fyra stora fallen. På v. sidan av det nedersta fallet låg det medeltida fästet Borghnäs, vars förstöring midsommardagen 1434 blev upptakten till Engelbrekts befrielsekrig. B:s nutida utveckling beror helt på tillkomsten av järnvägarna, den 1875 betr. sträckan Falun—Ludvika och 1879 i sin helhet öppnade linjen Falun -Borlänge –Ludvika—Kil—Göteborg (Bergslagernas järnväg), den 1880 öppnade linjen Krylbo—Borlänge, som 1884 utbyggdes till Insjön och 1914 till Rättvik, (Södra Dalarnes järnväg) samt den 1904 -05 öppnade banan Falun—Repbäcken Björbo(Vansbro), som stöter till sistn. bana i Repbäcken strax utanför B., varvid B. hastigt utvecklades till ett betydelsefullt handelscentrum för Dalarnes främsta jordbruksdistrikt, Tunaslätten, och omgivande industriorter. Domnarvets utveckling började med tillkomsten av järnbruket 1873—78 och Kvarnsvedens med tillkomsten av pappersbruket 1898 —1900. B. köping hade 1898 1,451, 1911 1,513 inv., och vid tillkomsten av Domnarvets municipalsamhälle 1926 hade B. 1,987 och Domnarvet 14,519 inv. Utvecklingen har därefter varit ganska långsam och till stor del koncentrerad till förorterna utanför dessa kommuner. B. är nu också ett betydande busscentrum, där frånsett trafiken mellan de olika samhällsdelarna 13 landsbygdslinjer sammanstråla. B. stad är i första hand en betydande och ganska mångsidig industristad med 59 fabriker och 4,342 arbetare (1944) samt en använd drivkraft av 106,254 hk, den näst Stockholm och Göteborg största i landet. Utom Domnarvets järnverk* och Kvarnsvedens pappersbruk* med resp. 2,639 och 691 arb. (1945) märkas flera större mekaniska verkstäder och gjuterier, stort tidningstryckeri (Dalarnas tidnings- och boktryckeri-ab. med 30 arb.), betydande slakterier och charkuterifabriker (däribland Kopparbergs läns andelsslakteri med 120 arb.), 2 större hatt- och mössfabriker (däribland ab. C. Th. Ericsson med 180 arb.), en ej obetydlig läderindustri i egentliga B. och Bysjöverkens sågverk (230 arb.) i Kvarnsveden. Dessutom finnas betydande kraftverk vid de 4 stora fallen inom staden, Forshuvudforsen, Kvarnsvedsforsen, Bullerforsen och Domnarvfallet. Av B:s befolkning livnärde sig 1941 (i dåv. B. köping och Domnarvet) 70,2 % av industri och hantverk, 15,5 % av handel och samfärdsel (i B. köping 39,3 %), 4,8 % av allmän tjänst, 4,1 % av jordbruk med binäringar och 5,4 % av husligt arbete och ospecificerad verksamhet. — Huvuddelen av B., alla större fabriker och bangården äro belägna på v. sidan av Dalälven. B:s handelscentrum, den gamla köpingskärnan, utbreder sig väsentligen s. om stationen, där Borganäsvägen, som förbinder B. med Domnarvet, är huvudaffärsgata. Vid dennas slut, där gatorna till Domnarvet och Kvarnsveden skiljas åt, äro ab. Bergslagets praktiska ungdomsskolors yrkes- och lärlingsskola samt Domnarvsparken belägna. Området n.v. om stationen upptages främst av den nyare bostads- och småindustristadsdelen Hagalund. Längst i s. mot gränsen till St. Tuna vidtaga också nya bostadsområden, vilka omärk-

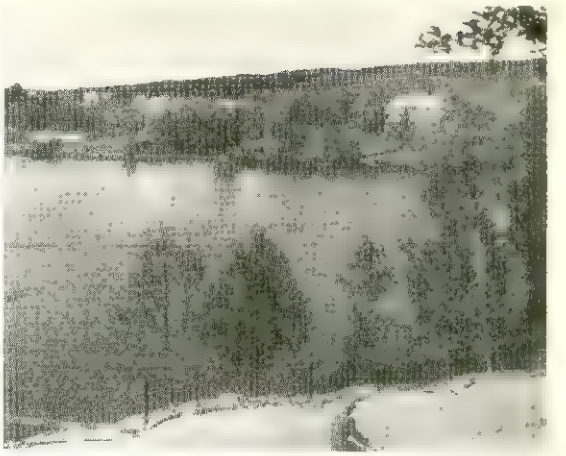

Stadsdelen Hönsarvet i Borlänge. I förgrunden Dalälven.

ligt övergå i förortsbebyggelsen utanför stadsgränsen. Stadskärnan begränsas i ö. av Domnarvets stora industriområde, som liksom den gamla bruksarbetarbebyggelsen i Hushagen (efter det medeltida fästet, "hus") omedelbart n. därom når fram till Dalälven. I Hushagen är Tunabygdens gammelgård belägen. Även den delvis nyare bebyggelsen i Bergslagsbyn längre i n.v. tillhör nu den helt samlade stadsbebyggelsen. Utanför detta kärnparti ligger en rad delvis ganska oordnade egnahemsområden, främst Kälarvet, Islingby, Barkargärdet och Hönsarvet på andra sidan älven samt Forssa, Övertjärna och den från den övriga bebyggelsen ännu ganska skilda och självt mycket spridda Kvarnsvedenbebyggelsen v. om Dalälven. En mera sammanhängande bebyggelse hindras delvis, dock ej inom Kvarnsveden-området, av den kuperade terrängen, den djupt nedskurna älven och de till nära 200 m höjd över denna stigande bergspartierna i ö. — B. har stor samrealskola, som 1947 är under utbyggnad med kommunalt gymnasium, har sjukstuga, är tingsställe i Falu s. tingslag samt kansliort för Borlänge fögderi. I B. utgives en daglig tidning, "Borlänge tidning". — Taxeringsvärdet å fastighetsskattepliktig jordbruksfastighet var 1945 3,055,400 kr och å annan fastighet 155,346,700, varav 57,671,200 för svenska ab.; den till kommunal inkomstskatt taxerade inkomsten uppgick s.å. för svenska ab. till 12,777,560 kr och för andra skattskyldiga till 31,175,350 kr. B. ingår i moderförsamlingens, St. Tuna, pastorat i St. Tuna kontrakt av Västerås stift. — Namnet, som urspr. tillkommer Borlänge by, är bildat av *bor*, höjdsträckning, stycke där man måste bära båtar (last etc.) mellan två vattendrag, och det till adj. *lång* bildade *länga* (*längia*). Namnet betyder antagl. "den långa raden (av gårdar) på boren". Det skrevs 1390 (i) Borlængio. Se B. Hesselman, "Långheden och Hälsingskogen" (i "Namn och bygd", 1930, sid. 32). *M.O.;Sl.*

Borman [bå'r-], Jan, flamländsk bildsnidare, verksam i Bryssel o. 1479—1522. B:s mest kända arbeten äro det berömda Georgsaltaret i Louvain,

nu i Musée des arts décoratifs i Bryssel, och högaltaret i Güstrow, Mecklenburg. I Sverige, där de figurrika flamländska altarskåpen voro mycket omtyckta vid 1500-talets början, finnas flera arbeten ur B:s verkstad, ss. i Villberga, Västerås, Strängnäs och Jäder (se bild 7 å pl. vid Altare). – Litt.: J. Roosval, "Om altarskåp i svenska kyrkor och museer ur mäster J. B:s verkstad i Bryssel" (1903). *M.Bjn.*

Bormann [bå'r-], Martin, tysk politiker (1900 [—45?]), urspr. godsförvaltare, medverkade under åren närmast efter 1:a världskriget i flera av de för tiden typiska militära och politiska förbunden, blev i slutet av 1920-talet medl. av högsta SA-ledningen i München och från juli 1933 riksledare samt stabschef till Rudolf Hess. När denne våren 1941 flög till England för att inför Tysklands anfall mot Sovjetunionen söka förmå britterna till fred, övertog B. efter honom ledningen av partikansliet, d.v.s. nationalsocialisternas organisationscentral. Han var redan då en av Hitlers allra närmaste medarbetare och uppehöll sig nästan ständigt i krigshögkvarteret. I febr. 1942, då makten ytterligare koncentrerades hos en liten krets kring Hitler, fick B. ökade befogenheter. Enl. en särskild förordning uppdrogs åt honom att pröva och kontrasignera rikslagar samt att medverka vid alla utnämningar och befordringar av ämbetsmän och tjänstemän. Partiet tog därigenom i detalj kontroll över förvaltningen. B. var fanatisk och dogmatisk nationalsocialist, även i religiösa frågor. Vid sammanbrottet 1945 var han bland dem, som uppehöllo sig tillsammans med Hitler i rikskansliets stora bunker i Berlin. Därefter var han försvunnen. Av de allierade, som senare satte honom på listan över de anklagade i Nürnbergprocessen, efterspanades han under många månader, men ännu på hösten 1946, då domarna föllo i Nürnberg, hade han icke, död el. levande, anträffats. B. dömdes *in contuma'ciam* till döden. *S.Br.*

Bormio [bår'-], stad i prov. Sondrio i n. Italien, vid övre Adda 1,225 m ö.h.; 2,276 inv. (1936). Semester- och vintersportort. I närheten finnas sedan antiken berömda, klor-, svavel- och järnhaltiga hälsokällor (38—41°).

Borms [-å-], August, flamländsk filolog och separatistledare (1878—1946), före 1:a världskriget ordf. i flamländska "nationalrådet", proklamerade 1917 i samförstånd med tyska ockupationsmakten Flanderns oavhängighet. Vid krigsslutet greps han av de belgiska trupperna, dömdes till döden men fick 1919 straffet förvandlat till livstids fängelse. Medan han satt inspärrad i Louvain, blev han 1928 invald i deputeradekammaren som representant för Antwerpen, men valet förklarades ogiltigt. Följ. år fick B. amnesti. Han ställde sig snart åter i spetsen för den flamländska agitationen och blev ordf. i det 1931 återupprättade rådet. 1940—44 samarbetade B. ivrigt och ohöljt med de tyska ockupanterna. Han dömdes av belgiska myndigheter till döden i jan. 1946 och arkebuserades i april s.å. *S.Br.*

de Born, Bertran, skald, se Bertran de Born.

von Born [-å-], finländsk ätt, härstammande från Stralsund, där den är känd redan på 1500-talet. Den erhöll 1750 tysk riksadlig värdighet, blev naturaliserad i Sverige 1772, immatrikulerad i Finland 1818, efter vilket år ätten icke varit företrädd i Sverige; baroniserad 1864.

1) Johan August von B., friherre, politiker (1815—78), framträdde som aktiv politiker i samband med lantdagens återöppnande under Alexander II 1863. B. var ledare för regeringspartiet i adelsståndet 1863—64 samt 1867 och 1872, där han bl.a. förfäktade jordbruksnäringens intressen, blev senator och chef för kansliexpeditionen 1865, chef för jordbruksexpeditionen 1866. Som medl. av grundlagsutskottet medverkade han till skapandet av lantdagsordningen av 1869.

2) Viktor Magnus von B., den föreg:s son, friherre, politiker (1851 –1917), representerade sin ätt i riddarståndet och adeln i lantdagen från 1877 (med undantag av 1882), där han intog en ledande ställning inom det svenska partiet. B. var en av de mest konsekventa och energiska motståndarna till det från 1899 igångsatta förryskningsarbetet under general Bobrikovs ledning. Han förvisades ur landet 1902, varefter han bosatte sig i Sverige, men kunde återvända 1904, då han intog sin plats i lantdagen, vars siste lantmarskalk han var. I den nya enkammaren representerade han Svenska folkpartiet 1910—13. *A.Nck.*

3) Ernst Viktor Lorentz von B., den föreg:s son, friherre, politiker (f. 1885), v. häradshövding 1909, brukar sedan 1914 fädernegården Sarvlax i Pernå kommun, Nylands län. B. tillhör riksdagen sedan 1919 och har under en följd av år varit en förgrundsgestalt i Svenska folkpartiet, såväl inom partiorganisationen, där han var ordf. 1934—46, som i riksdagen, vars 2:e v. talman han var 1933—39 (ordf. i Svenska folkpartiets riksdagsgrupp 1932—35). Han var inrikesminister 1931—32 och 1939—41 samt justitieminister aug. –nov. 1944. Han är alltjämt ordf. i Finlands svenska landskommuners förbund. Svenska lantbrukssällskapens i Finland förbund och, sedan 1943, i direktionen för Svenska medborgar-

högsk. i Helsingfors. B. har konsekvent hävdat det svenska folkelementets krav på likställighet och, i fråga om jorden, rätt till skydd mot obehörigt intrång i de historiskt givna bosättningsområdena. *Th.*

Born [bårn], Max, tysk fysiker (f. 1882), prof. i Berlin 1915, i Frankfurt a.M. 1919, i Göttingen 1921. Sedan 1934 är B. verksam som univ.-lärare i Cambridge, England. B. är en av målsmännen för den moderna atomfysiken och har genom sina atomteoretiska arbeten kraftigt bidragit till utvecklingen av den moderna kvantummekaniken. B. har även utg. arbeten över relativitetsteorien, över kristallgittrets dynamik etc. och givit en statistisk tolkning av vågfunktionen i Schrödingers vågmekanik. *[A.Ldh]Re.*

Born [bårn], Axel, tysk geolog (1887—1935), blev 1917 doc. i geologi vid univ. i Frankfurt a.M., 1922 e.o. prof. där och 1925 ord. prof. vid tekniska högsk. i Berlin. B. har arbetat på ett flertal av geologiens områden: stratigrafi med paleontologi, allmän geologi, dynamisk geologi och geotektonik, samt geofysik med isostasi och tyngdkraftmätning. Bland B:s arbeten märkas "Allgemeine Geologie und Stratigraphie" (1921), "Isostasie und Schweremessung" (1923), "Der geologische Aufbau der Erde" (i "Handbuch der Geophysik", 2:2, 1932). *K.A.G.*

von dem Borne [bår'nə], Max, tysk fiskodlare (1826—94), har i hög grad främjat fiskodling och fiskacklimatisering genom sina anläggningar på fädernegodset Berneuchen och konstruerandet av kläckningsapparater; har utgivit ett flertal handböcker och upplysningsskrifter.

Bornea'ner, invånarna på Borneo (se d.o., sp. 695).

Bornebusch, Aage Carl Heinrich Hartmann, dansk skogsman (f. 1886), fil. dr 1930 ("The fauna of forest soil"), prof. och föreståndare för Statens forstlige Forsögsvæsen vid Springforbi sedan 1933, har framför allt sysslat med undersökningar ang. floristiska typer i de danska skogarna och ang. humuslagrets djurliv.

von Borneman [bår'-], Georg Henrik, krigare (1685—1711), kornett 1704, löjtnant 1706, deltog i Karl XII:s krig i Polen och Ryssland, blev 1709 fången vid Perovolotjna, satt fången i Simbirsk till 1711, då han fördes till Sibirien men rymde och omkom. B. är trol. förf. till "Sånger af en svensk fånge i Simbirsk" (utg. av M. Weibull 1868), en samling av djup religiositet burna dikter, som ge en värdefull bild av karolinernas liv och tankar under fångenskapen i Ryssland.

Borneo [bår'-], den största ön i Ostindiska övärlden, näst Grönland och Nya Guinea jordens största ö, 752,753 km², c:a 3,5 mill. inv. (se karta vid Bortre Indien). B. skiljer sig från de övriga Ostindiska öarna genom sin föga inskurna kust och sin oenhetliga geologiska uppbyggnad. I v. och i det inre finns en bergsbildning från kritperioden. Tertiärtiden företrädes i samma områden av eocena söt- och brackvattensbildningar samt neogena sandstenar, som utsatts för förkastningar. I v. finnas också de flesta tertiära eruptiva bergarterna. Östra B. tillhörde jämte ö. Sumatra och n. Java den tertiära geosynklinalen. De här 5,000 à 6,000 m mäktiga tertiära avlagringarna ha tillsammans med de mesozoiska veckats i huvudsak i n.—s. riktning; yngre eruptiva bergarter äro här sällsynta. Samtidigt uppträdde i den äldre kärnan av v. B., mot vilken veckningen skedde, förkastningar och vulkanism. I v. synes vidare erosionen under en lång fastlandstid ha åstadkommit en betydande nerdenudering. Efter en sen-diluvial havstransgression i ö. följde en svag höjning. Nutida vulkanism förekommer ej. Västra B., floden Kapoeas' avvattningsområde, är ett mångskiftande landskap. I det inre är det ett platåland med v.—ö. strykande bergskammar. Vidare framträder en mot s. sluttande sandstenshögplatå samt avrundade yngre eruptiva bergstoppar. Kustslätterna äro vidsträckta. Kapoeas-slättens övre del är ett kullandskap med en berggrund av granit och unga intrusiv, delvis ett slättland med sedimentära sandstenslager, som en gång täckt hela området, medan kustlandet är ett försumpat lågland, delvis avvattnat av Doesoen (Barito). Dennas vänstra tillflöden komma från de n.n.ö. —s.s.v. strykande Schwanerbergen, som uppbyggas av äldre kristallina bergarter, basiska eruptiv och tidiga tertiära bergarter. Östra B. i Mahakams (Kutais) flodområde har i det inre skarpa fyllitkammar och branta kalkberg. S. om floden märks ett sandstensområde och platåformiga lavautgjutningar. Mahakams insänkta meandrar och terrasser tyda på en ung höjning. I n. B. höja sig över dessa en bergsrand av n.—s. strykande kedjor med den av granit och diorit uppbyggda bergstoppen Kina Balu (4,175 m), öns högsta berg. Längre s. ut är i huvudkedjorna jurakalksten förhärskande. Betydande områden ha ännu icke utforskats. De lösa jordlagren äro på flera håll till följd av bergarternas sammansättning icke lämpliga för jordbruk.

B. skäres av ekvatorn, och detta förhållande jämte monsunvindarna är bestämmande för dess klimat. Under n. halvklotets vinter blåser nordostmonsunen, som träffar B:s ö. och n.v. kuster, vilka då ha sin högsta nederbörd, som är 400 mm under vardera av de tre nederbördsrikaste månaderna. Efter passagen över ekvatorn blir vinden n.v. Under n. halvklotets sommar blåser från Australien sydöstmonsunen, som medför högre nederbörd i öns s. delar. Till följd av det ekvatoriella läget finns ingen utpräglad torrtid, men en betydande skillnad råder dock mellan de torraste och fuktigaste månaderna i skilda delar av ön. I inlandet, där den högsta nederbördsmängden uppmätts, är denna under den fuktigaste månaden dubbelt så stor som under den torraste, vilket också är fallet för östkusten, medan den t.ex. på sydkusten är fyra gånger så hög. Med undantag för de inre delarna avtar nederbörden i stort sett från v. mot ö., där den knappt överstiger 2,000 mm årl. Temperaturen är överallt mycket jämn. I n.ö., där skillnaden mellan den kallaste och varmaste månaden är störst, är den icke fullt 2°; medeltemperaturen är c:a 27°.

Vegetationen är tropisk, och endast i ö. förekomma grässlätter. Medan sago- och kokospalmer samt mangroveträd dominera i kustlandet, är artrikedomen större i inlandet på någon höjd över havet, där luften är fuktigare. Över 200 m höjd märkas bl.a. ständigt gröna ekar och *Dryo-*

Borneo. T.v. infödingar frakta kol på flottar av bamburör. T.h. flodstrand med nipapalmer och en flock vita hägrar.

bal'anops cam'phora. Högre upp vidtager låg buskskog och slutligen alpina stäpper. — Faunan liknar Sumatras; så förekomma apor, bland dem orang-utang, som endast finnes på dessa öar, elefanter och noshörningar; tiger saknas. Fågelfaunan är rik, insektfaunan är en av de mest prunkande på jorden.

Befolkningen utgöres av en mängd olika folk med skilda språk men anses vara malajer. Vid kusterna bo relativt sent inflyttade kustmalajer, medan i inlandet primitiva stammar av skogsmalajer vandra omkring, rester av den ursprungliga befolkningen (o. 50,000). De äro jägare och samlare, och endast få av dem bygga bostäder. Antalet stammar på hela ön är c:a 200, vilka kunna sammanföras i skilda grupper. Av dessa märkas bahau-stammarna (300,000) i ö., av vilka några äro kända för sina långsträckta bostäder (över 30 m). Ngadju bo i s. och räkna 400,000, och klamantan (300,000) i n.ö. Borneo. Alla dessa senare äro åkerbrukare och odla främst ris (utan konstbevattning) och ha jakt och fiske som binäringar. Medan kustmalajerna äro muhammedaner, ha skogsinv. primitiva religioner. Förutom ett litet antal européer bo knappt 200,000 kineser på B., varav ¾ i v. delen av ön. Kineserna äro jordbrukare i mots. till i övriga delar av Sydöstasien, där de eljest arbeta på plantager och i gruvor. Befolkningstätheten är i allm. mindre än 4 pr km², men på de n.v. och s.ö. uddarna når siffran upp över 20. Brist på arbetskraft är ett allvarligt problem, eftersom infödingarna ej arbeta mer än de behöva för sitt uppehälle. Säsongmässig import av arbetare, särsk. från Java, har försökts, men utvecklingen tycks gå i den riktningen, att hela familjer få bosätta sig vid plantagerna, där de försörja sig som jordbrukare, när de icke behövas av arbetsgivaren.

Politisk indelning. Storbritannien äger ¼ av B. (större delen av n. kusten), medan återstoden tillhör Nederländerna.

Nederländska B. uppdelas administrativt i två områden: V. distriktet (146,760 km², 802,477 inv., 1930) och Syd- och Östborneo (392,700 km², 1,366,214 inv.). Infödingarna leva oftast sitt eget liv med självförsörjning, men kontakten med de europeiska plantagerna har varit av stor betydelse. I st.f. att låta röjningarna i skogen växa igen efter ett el. två års brukning plantera de nu kautschukträd (*Hev'ea brasilie'nsis*) i nyröjningarna, ibland samtidigt med riset. Kvaliteten är icke så hög som hos plantagekautschuk, men detta uppväges av de låga produktionskostnaderna. Även kopra (från kokospalmen) är en viktig infödingsprodukt, men den förekommer nästan blott på v. B., där den svarar för 15 % av exporten. Även andra produkter för export odlas, men kautschuk och kopra äro de viktigaste; den förra upptar ung. 6 ggr så stor areal som den senare. Infödingarnas del i exporten stiger med varje år, vilket dock närmast synes bero på invandring från Java. Medan plantageprodukterna på Java äro av olika slag från en och samma plantage, är specialisering vanlig på B. (och f.ö. även på de andra öarna). Östkusten synes ha de bästa förutsättningarna för plantagedrift. Skogsproduktionen är betydande. Gruvdriften har utvecklats mycket under senare år. Såväl diamanter som guld, silver och tenn utvinnes. Särsk. viktig är petroleumproduktionen i närheten av Balikpapan och på den lilla ön Tarakan, båda på östkusten; s. och ö. B. producerade 1937 1,740,000 t. Kol brytes vid floden Mahakam och på ön Laoet, utanför s.ö. udden. Vid sundet mellan Laoet och B. finns också högprocentig järnmalm, som uppskattas till 320 mill. t, likaså i n.ö. B. (120 mill.).

Brittiska B. på n. kusten omfattar Sarawak, sedan 1945 kronkoloni (c:a 130,000 km², c:a 490,000 inv.), sultanatet Brunei (5,765 km², 30,135 inv., 1930) och Nord-Borneo, sedan 1881 förvaltat av The British North Borneo Company (76,400 km², 270,223 inv.). I Sarawak finnas stora kolfyndigheter jämte oljefält, som nyligen börjat exploateras. Även Brunei producerar petroleum. F.ö. utvinnes kautschuk, timmer och kopra. Den lilla ön Labuan utanför Brunei (8,963 inv., 1941) har egen förvaltning under Straits Settlements. *F.Lt.*

Borneo. Kokosplantage (t.v.) och oljefält på Nord-Borneo.

Historia. Arkeologiska fynd tyda på att B. redan på 300-talet e.Kr. var utsatt för starkt kulturellt och trol. även politiskt inflytande från Indien. En av dessa hindu-stater åsyftas möjl. med riket Po-li, omnämnt i kinesiska källor på 500-talet. Säkert är, att Kina från 900-talet stod i handelsförbindelse med B. Under senare medeltid (1200—1300-talen) gjorde sig hinduiska kulturstromningar från Java gällande, medan islam började införas av malajer från Malackahalvön. Med 1500-talet började européerna finna vägen till B., vars senare historia visar bilden av en långsamt framskridande kolonial infiltration: större delen av ön kom därvid under holländskt inflytande. Européerna funno före sig de javanska rikena Sukadama och Kutei i v., Bandjermasin i s. samt de av malajer grundade staterna Brunei, Sambas m.fl. i v. och n.v. 1779 grundade en arabisk äventyrare ett nytt rike i v., Pontianak, och besegrade i förbund med holländarna härskaren i Sukadama. Ung. från denna tid kontrollerade holländarna större delen av B., engelsmännen malajrikena i norr. — 1841 skapade en brittisk sjöofficer, James Brooke*, ett eget rike i Sarawak och erkändes som raja av sultanen i Brunei, som han effektivt hjälpt att bekämpa sjöröveriet. Brunei erkände 1906 Englands överhöghet, Sarawak 1888; i juli 1946 såldes det formligen till brittiska kronan av den siste rajan Sir Charles V. Brooke. 1878 erhöll ett brittiskt bolag av sultanen av Sulu hans område i norra B., som 1888 ställdes under Englands beskydd och utgör protektoratet Nord-Borneo. — Vid den japanska framryckningen åt s. under 2:a världskriget besattes redan i dec. 1941 brittiska B. i avsikt bl.a. att omedelbart börja exploatera oljetillgångarna. Britterna hade dock lyckats delvis förstöra oljeanläggningarna. Jan.—febr. 1942 besatte japanerna därefter alla viktigare kuststäder och oljefält i det nederländska B. Sommaren 1945 inleddes återerövringen av B. Därvid återtogo australiensiska trupper, ingående i MacArthurs stridskrafter, några viktiga områden i nordvästra B. samt på B:s ostkust. Först efter kapitulationen i aug. lämnade japanerna sina erövringar på B., vars ställning till följd av den indonesiska frihetsrörelsens framträdande ännu (juni 1947) ej är reglerad. *St.W.;S.Bn.*

Litt.: C. Hose, "Natural man. A record from B." (1926); E. Mjöberg, "B." (1927); R. C. Majumdar, "Ancient Indian colonies in the Far East", 2:1 (1937); R. Kennedy, "Islands and peoples of the Indies" (1943); J. Broek, "The economic development of the Outer Provinces of the Netherlands Indies" (i "Geographical Review", 1940).

Borneofett, se Shorea.

Borneol [-å'l], borneokamfer, baroskamfer, $C_{10}H_{18}O$, ett kamferämne, som naturligen förekommer i stammen av *Dryobal'anops camphora* på Borneo och Sumatra. B. är en sekundär alkohol av terpenen kamfen och kan genom oxidation överföras i motsvarande keton, vanlig kamfer. B. brukas på nämnda öar som rökelse och balsameringsmedel. B. användes även som utgångsmaterial för syntetisk framställning av kamfer. Det är ett vitt, kristalliniskt pulver, tyngre än vatten och olösligt däri. Smältpunkt 204°. Lukten påminner om kamfer. *Wk.*

Borne'ra (från holl. *borneeren,* av *born,* brunn), fradga sig (om jästa el. kolsyrade drycker).

Borne'rad (fra. *borné,* perf. part. av *borner,* begränsa, av *borne,* gräns), inskränkt, trångsynt, trångbröstad; stundom (i anslutning till det icke härmed besläktade bornera) pösande, uppblåst.

Bornet [bårnä'], Jean Baptiste Édouard, botanist (1828—1911), ägnade sig särsk. åt studiet av algerna och upptäckte bl.a. sättet för rödalgernas befruktning. Bland B:s skrifter märkas "Notes algologiques" (tills. med G. Thuret, 1876—80) och "Études phycologiques" (1878).

Bornholm, dansk ö i Östersjön, skild från Skåne (Sandhammaren) genom det 35 km breda och högst 50—60 m djupa Hammervandet el. Hamrarna samt från Pommern och Rügen av knappt 30 m djupt vatten; 587 km², 46,416 inv. (1940). B. har nästan formen av en romboid, vars längsta diagonal, Hammeren—Dueodde, är c:a 40 km.

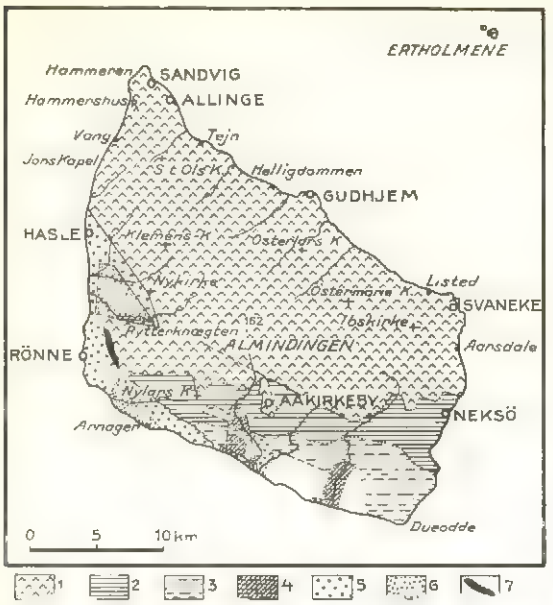

Bornholm, geologisk översiktskarta.

1 granit, *2* nexösandsten, *3* grona skiffrar, *4* övre kambrium och silur, *5* trias och jura, *6* krita, *7* kaolin.

B:s fornnordiska namn, fda. *Burgundæholm, Borgund-*, isl. *Burgundarholmr,* betyder holmen (ön) *Burgund, Borgund,* en avledning av ett ord, motsvarande sv. *borg,* eg. ett högt ställe.

Geologiskt är B. den sydöstligaste delen av den randzon av Fennoskandia*, som skjuter in mellan det sydsvenska höglandet och den nordtyska slätten. B:s byggnad är liksom Skånes betingad av i n.v.—s.ö. gående förkastningar, utefter vilka sänkningar skett i s.v. Berggrunden består på den största delen (60 %) av ön av olika slags graniter, vilka utgöra den äldsta delen. Huvudmassan är en pressad och gnejsig, mörkgrå granit, men i n. vid Hammeren och i ö. vid Svaneke finnas mera jämnkorniga, ljusare graniter, som sakna skiffrighet; de äro yngre än den skiffriga graniten. I granitmassivets v. del är bergarten omvandlad till kaolin, som finnes i en ekonomiskt värdefull förekomst. Graniten överlagras av kambrosiluriska bildningar, av vilka den nedersta delen, underkambrium, nexösandstenen och "de gröna skiffrarna", intager ett stort område, medan de yngre delarna av kambrosiluren knappast gå i dagen annorstädes än i dalgångarna av åarna på sydlandet. Av mesozoiska bildningar har B. i s. och v. såväl rät och jura som krita. De förra äro såväl marina som terrestra; de marina tillhöra lias, medan de terrestra, som innehålla växtfossil och kolflötser, vilka dock ej längre med fördel kunna brytas, trol. representera olika nivåer genom hela juraformationen. — B:s kritbildningar, vilka uppträda företrädesvis som glaukonitiska märgelbergarter, tillhöra fyra olika nivåer av kritformationen. De yngsta delarna av kritan på B. äro jämnåriga med de äldsta i Skåne i Ystadstrakten. — De lösa jordlagren på B. härröra så gott som uteslutande från den yngre baltiska isströmmen och utgöras till stor del av fruktbar, kalkhaltig moränlera; mera underordnat förekomma morängrus och isälvsgrus, särsk. i de centrala delarna av ön, "Höjlyngen", som delvis är skogbevuxen och delvis hedlandskap. Endast obetydligt av B:s kuststräcka har under sen- och postglacial tid varit täckt av havet; högsta marina gränsen går i n. vid Hammeren på c:a 20 m höjd ö.h. Under ett senare skede, närmast under ancylustidens förra del, har B. liksom största delen av s. Östersjön legat åtskilligt högre än nu men sedan sänkts. Furustubbar från submarina torvmossar på Rönnebankens sluttning mot s. på 35 m djup visa, att denna landhöjning varit så stor, att B. varit landfast med Rügen, vilket haft stor betydelse för inflyttningen till B. av såväl landfaunan som de första människorna.

Sydkusten och den närmaste sträckan av östkusten äro låga; kring Dueodde uppträder flygsand med dyner. Nästan hela den övriga kusten är utbildad i granit, som flerstädes är starkt sprickfylld och utsatt för abrasion. Tvärbranta stup på över 20 m finnas, t.ex. vid Jons Kapel n. om Hasle på västkusten, vid Hammeren längst i n. och Helligdommen v. om Gudhjem, där klippformationerna äro särsk. storslagna. Den centrala delen av öns svagt välvda granitplatå, den s.k. Höjlyngen, har ett tunt och magert jordtäcke och når i Rytterknægten på Almindingen 162 m ö.h. De förr vidsträckta hedarna här ha i stor utsträckning skogplanterats, och bok, fur, gran och lärk täcka betydande arealer. Den ursprungliga skogen var sammansatt av björk, ek, avenbok, ask och alm. Öns flora är rik och uppvisar t.ex. flera sällsynta orkidéer och ormbunkar. Några av det övriga Danmarks djurarter, ss. mullvads- och mårddjur, äro ej inhemska på B. Klimatet överensstämmer med s. Skånes; Hammershus har en medeltemp. för febr. av 0°,4, juli 16°,8; årsnederbörd 550 mm. 70 % av B:s areal är åker, 16 % skog; särsk. mycket odlas blandsäd, havre och korn. Lantbebyggelsen är mestadels spridd, större byar saknas nästan alldeles. Karakteristiskt för B. är den alltjämt levande korsvirkesarkitekturen såväl i stad som på landsbygd. Fisket är givande och den bornholmska rökta sillen berömd; största fiskeläget är Gudhjem. Graniten och sandstenen äro föremål för omfattande brytning i ett 30-tal stenbrott: nexösandsten, hammer-, rönne-, vanggranit o.s.v. till ett värde av över 3 mkr årl. B:s kaolin, ö. om Rönne, som förr nyttjades till danskt porslin, användes numera på gr. av sina föroreningar mest till tekniskt bruk; däremot finna rät-lias-lerorna användning i B:s tegel-, stengods- och fajansindustri. Hemslöjd idkas alltjämt ganska flitigt. Turisttrafiken är stor. Två reguljära fartygslinjer förbinda B. med Köpenhamn, och under sommaren upprätthållas ångbåtsförbindelser Ystad—Rönne och Simrishamn -Allinge. 91 km järnvägar finnas. 44 % av öns befolkning bo i de 7 städerna: Rönne, amtshuvudstaden, Hasle, Allinge-Sandvig (en kommun), Svaneke, Neksö och Aakirkeby. B. utgör tills. med de små Ertholmene i n.ö. ett amt och tillhör Själlands stift.

Öns enda spår av bebyggelse under ancylustiden utgör ett mossfynd av tre benharpuner från Vallensgaard, n. om Aakirkeby. Tidig litorinatid tillhöra de äldsta delarna av boplatserna på väst-

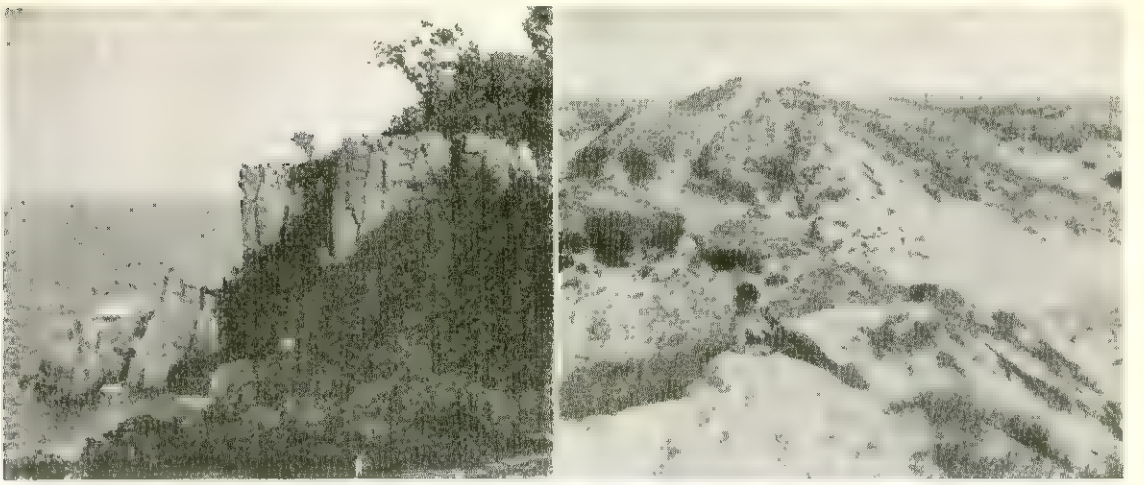

Abrasionsbrant ("Sorte Gryde") vid Rö (t.v.) samt dyner på Bornholms sydspets, Dueodde.

kusten av nordudden Hammeren och vid Frænnemark nära Sandvig på östkusten. Av större stenkammargravar finnas enl. Vedel 16, bland vilka 5 äro gånggrifter. Enmansgravkulturen företräda bl.a. båtyxor av svensk typ samt några lerkärl, liknande samtida skånska. Det inhemska materialet till redskapen är företrädesvis grönsten, flintan är mestadels importerad. Från bronsåldern finnas över 600 högar, talrika rösen, skeppsformiga stensättningar, från skedets slut även stora gravfält med små stenkistor el. urnor under flat mark. Några hällristningar förekomma även, att döma av skeppstyperna åtm. delvis från yngre bronsåldern. De lösa bronsåldersfynden visa anknytning till det dansk-sydsvenska området men även förbindelser med Uppsverige samt förete lokaltyper. Äldre järnåldern, århundradena närmast f.Kr., är ytterst fyndrik, o. 180 gravfält med brandgropar, det största av dem vid Kannikegaard, s.v. om Neksö. Detta gravskick fortsätter århundradena e.Kr. Från folkvandringstiden äger ön i motsättning till Danmark f.ö. gravar med rik utstyrsel. Vikingatiden är svagare företrädd i fynden. I Almindingen ligga på bergutsprång Gamleborg, en väldig bygdeborg med ringmur, samt Lilleborg, en ruin från den äldre medeltiden. På en hög bergplatå vid n. kusten reser sig Hammershus*, Nordens största ruinkomplex, med kärntorn samt andra byggnader och ringmurar i väldig omfattning, stora tegelbyggnader från 1500-talet samt befästningsbyggnader från 1600-talet. — I konsthistoriskt avseende intar B. sedan den äldre medeltiden en märklig plats, framför allt genom kyrkorna. Alla de gamla kyrkorna voro byggda i romansk stil, till större delen på 1100-talet. Ärkebiskoparna av Lund, som fingo B. i besittning, befordrade i hög grad denna konstutveckling, som dock visar vissa särdrag. Så det tvådelade långhuset i Aakirkeby, som har ett väldigt och brett försvarstorn, täckt, liksom fordom kärntornet å Hammershus, av två parallella sadeltak. (Dopfunten i Aakirkeby kyrka, signerad av Sigraf i slutet av en längre runinskrift, är av gotländsk kalksandsten och stammar från 1200-talets början.) Den rivna Östermarie kyrka hade också två tunnvälvda skepp. Ibskirke har ett fyrkantigt försvarstorn. Märkligast äro emellertid de fyra rundkyrkorna i Österlars, Nylars, S:t Ols och Nyker (*ker* = kyrka). Försvarsanordningarna äro ännu fullt tydliga i övervåningarna på det runda församlingsrummet. Österlars' kyrka har tre sådana våningar, vilande på de tjocka murarna och den nedtill i sex fria stöd uppdelade centralpelaren i det inre;

Nykers rundkyrka på Bornholm.

Dopfunt av Sigraf i Aakirkeby kyrka.

koret har, liksom i Nylars, oval avrundning och dessutom halvrund absid.

Dialekten på B. tillhör det östdanska (el. sydsvenska) språkområdet och är närmare besläktad med skånemålen än med andra danska munarter. Bland skånemålen står Ingelstadsmålet i s.ö. Skåne närmast. — Bornholmskan har den för alla danska dialekter gemensamma övergången av *k, p, t* till resp. *g* (*j*), *v* (sällan *b*) och *d* efter betonade vokaler: *kaga, läja* (leka), *piva, gada,* men den skiljer sig från målen i det övriga Danmark däruti, att den liksom de flesta skånska mål bibehåller a-ljudet i ändelser (ovanstående ex. heta i danskt rikisspråk *Kage, lege, pibe, Gade*). En annan viktig avvikelse från danskan är frånvaron av stöt-accent, som dock saknas även på de sydligare danska öarna. Anmärkningsvärd är förekomsten av tonande *s* i t.ex. *frysa,* som långt fram i tiden funnits i s.ö. Skåne. Bland ålderdomliga drag må nämnas bibehållandet av verbens pluralböjning, i likhet med flertalet sydsvenska mål, samt fasthållandet vid grammatiskt genus icke blott i pronomina utan även i adjektivböjningen (t.ex. *heder, hed, hett*). — Den nära överensstämmelsen mellan bornholmskan och målen i s.ö. Skåne blir dock med tiden mindre framträdande, efter hand som de utsättas för påverkan från danskt, resp. svenskt rikisspråk; denna rikisspråkspåverkan är f.ö. på B. av äldre datum än i Skåne.

Om B:s införlivande med det danska riket är ingenting med visshet bekant. I angelsaxiska källor från 800-talets slut säges B. vara ett särskilt konungarike. Adam av Bremen omtalar emellertid ön som en del av Danmark och berättar vidare, att den skånske biskopen Egino predikat kristendomen på B. (efter 1000-talets mitt). I början av 1100-talet innehade ärkebiskopen av Lund skatten av B. Efter hand erhöll ärkebiskopsstolen vidsträckta besittningar på ön, och efter striderna mellan konung och ärkebiskop i Danmark under 1200-talet fick den senare väldet över hela B. Detta tryggades genom borgen Hammershus på öns nordspets. Först på 1520-talet indrogs B. till kronan men förlänades 1525 av Fredrik I till Lübeck på 50 år som pant för skuld. 1576 återfick Danmark ön. 1645 erövrades B. med Hammershus av svenskarna men återlämnades i Brömsebrofreden. Roskildefreden 1658 gav på nytt B. åt Sverige, men s.å. reste sig öns befolkning mot svenskarna, kommendanten på Hammershus Printzensköld dödades, och B. blev åter danskt, vilket bekräftades genom freden i Köpenhamn 1660. $^{10}/_{4}$ 1940 besattes B. av tyska trupper utan intermezzon och hölls besatt intill krigets sista dagar. Då den tyske kommendanten v. Kamptz vägrade att kapitulera för ryssarna, bombarderade dessa $^{7}/_{5}$—$^{8}/_{5}$ 1945 Neksö och Rönne, vilka svårt skadades. $^{9}/_{5}$ kapitulerade så tyskarna, och ryska trupper stego i land och kvarblevo på ön intill våren 1946, då den utrymdes. *P.;K.A.G.;G.Em;E.W.;I.Is;E.H.;[I.A.]B.*

Slagen vid Bornholm. Under 1500- och 1600-talen ägde här upprepade sjöstrider rum. 1535 kom det vid B. under en svår storm mellan en svensk-preussisk-holsteinsk och en lybsk flotta till en strid, som dock ej ledde till något avgörande. $^{30}/_{5}$ 1563 slog den svenska flottan under Jakob Bagge vid B. den danska under J. Brockenhus och tog tre skepp, vilket blev början till nordiska sjuårskriget. Under detta utkämpade Clas Horn $^{7}/_{7}$ 1565 en het strid med den danska flottan under O. Rud mellan Rügen och B. och tog Rud till fånga. $^{25}/_{5}$ 1676 mötte den svenska flottan under L. Creutz vid B. den underlägsna danska under Nils Juel, och det kom till en del smärre strider, varpå Juel gick tillbaka mot Falsterbo. Något avgörande ägde ej rum; Juel hade order att undvika ett sådant, och på den svenska flottan voro både befäl och besättning till stor del odugliga el. försumliga. *P.S*

Litt.: G. Braun, "Über die Morphologie von B." (i "Jahresbericht der Geograpischen Gesellschaft zu Greifswald", 11, 1909); J. P. J. Ravn, "Kridtaflejringerne paa B:s Sydvestkyst og deras Fauna", 1—4 (i "Danmarks geologiske Undersögelse", R. 2, 30—32, 1916, 1918, 1921); J. Brüel, "Klitterne i Vestjylland og paa B." (1918); "B." (i "Turistforeningen for Danmark, Aarbog", 1926); R. Tack, "B:s Besiedlung" (i "Geographische Arbeiten, herausgegeben von W. Ule", 12, 1929); V. Milthers, "B:s Geologi" (i "Danmarks geologiske Undersögelse", R. 5, 1, 1930); K. Callisen, "Das Grundgebirge von B." (i "Danmarks geologiske Undersögelse", R. 2, 50, 1934); "B.", red. av H. V. Clausen och H. Ödum (1936); "B., Udvikling og Erhvervsliv" (1944). — J. C. Espersen, "Bornholmsk Ordbog" (1908; innehåller ljudlära och böjningslära); J. Bröndum-Nielsen, "Dialekter og Dialektforskning" (1927). - E. Vedel, "B:s Oldtidsminder og Oldsager" (1866) jämte "Efterskrift" (1897); K. Stjerna, "Bidrag till B:s befolkningshistoria under järnåldern" (i "Antikvarisk tidskr.", 18, 1905). — "Bornholmske Samlinger" (1906 ff.); J. A. Jörgensen, "B:s Historie" (2 bd, 1901); M. K. Zahrtmann, "Borringholmerens Historiebog" (2 bd, 1934 35); — H. J. Holm, "B:s ældgamle Kirkebygninger" (1878); A. Clemmensen, "Öster Marie Kirke" (1894); H. F. Frölén, "Nordens befästa rundkyrkor", 1 2 (1911).

Bornholmare, danskt religiöst samfund, urspr. grundat av prästen P. C. Trandberg, som på 1860-talet verkade på ön Bornholm. Under inflytande av N. P. Grunnet, ledare för Den evangelisk lutherske Frikirke, utträdde Trandberg ur kyrkan 1833 och bildade en frikyrkoförsamling på Bornholm. Snart splittrades samfundet, och en stor del av medl. samlade sig kring en ny ledare, C. Möller (efter honom kallade m ö l l e r i a n e r), och o. 1865 var det ursprungliga samfundet i realiteten upplöst. Möllers anhängare anslöto sig åter till kyrkan och antogo 1869 det nu officiella namnet Luthersk Missionsforening med säte i Köpenhamn. *S.N.*

Bornholmssjuka (*myalgi'a epide'mica*), en akut, smittosam sjukdom med epidemisk utbredning, som den danske läkaren E. Sylvest observerade under sommarvistelse på Bornholm 1930 och som han beskrev samma år och i monografisk form 1933 ("Den Bornholmske Syge"). B. är en sommarsjukdom. Den börjar som regel plötsligt med smärtor vid andningen i bröstkorgens och bukens muskler, vilka kännas fasta och ömma för tryck. Insjuknandet åtföljes av feber och huvudvärk, ibland också av kräkning, diarré, näsblödningar. Den ej sällan förekommande hickan med smärtor i maggropen tyder på att även mellangärdets muskler kunna vara angripna. I okomplicerade fall går b. över efter några dagar utan behandling. Recidiv med återkommande feber och smärtor uppgives förekomma i omkr. 25 % av fallen. Den vanligaste komplikationen är torr pleurit; även lunginflammation, hjärtsäcksinflammation, inflammation av könskörtlarna (*orchi'tis*) och av mellanörat ha beskrivits. Epidemier av b. ha iakttagits i olika länder, så på Island 1856, 1863 och 1874, i Norge 1872, i USA 1888, i England 1924, i Sverige 1931. Om sjukdomens orsak och spridningssätt är intet säkert känt. Vissa förf. anta en släktskap med papatacifeber och att infektionen således skulle överföras genom insekter. *A.Fl.*

Bornholms vederlagsgods, sammanfattande benämning på de 18 skånska och blekingska adelsgårdar — bl.a. Lillö, Tunbyholm, Smedstorp, Månstorp, Flyinge och Gladsax — med 917 underliggande hemman, som vid fredsslutet 1660 av Danmark överlämnades till svenska kronan. Godskomplexet uppstod som en följd av att Karl X Gustav under andra danska kriget konfiskerade alla skånska gods, som innehades av dansk adel. Under de förhandlingar, som föregingo freden 1660, begärde danskarna tillbaka godsen. I det längsta försökte man från svenskt håll få behålla godsen; då danskarna å andra sidan ville återfå Bornholm, som 1658 avträtts till Sverige, verkställdes ett byte, varigenom en del av de skånska adelsgårdarna tillföllo den svenska kronan, som i gengäld avstod Bornholm. B. bortdonerades av Karl XI:s förmyndarregering men reducerades 1679. *Jr R.*

Bornhöved, B o r n h ö f t, by i Holstein, 28 km s. om Kiel. — Vid B. utkämpades ett av den äldre medeltidens för Danmark viktigaste slag. Sedan Valdemar Sejr 1226 lösts från den ed att icke utkräva hämnd, som han avlagt vid sin frigivning, inföll han 1227 i Holstein med en dansk här och stötte 22/7 s.å. samman med sina nordtyska motståndare, hertig Albert av Sachsen, grevarna Henrik av Schwerin och Adolf IV av Holstein, ärke biskop Gerhard av Bremen, Lübecks och Hamburgs borgare m.fl. Den danska hären led ett förkrossande nederlag, många dödades och tillfångatogos. Själv undkom Valdemar med förlust av ett öga. Slagets utgång befäste det danska stormaktsväldets fall. — Det andra slaget vid B. ägde rum mellan svenskar och danskar 7/12 1813. Danskarna upphunnos på sitt återtåg norrut strax s. om B. av generallöjtnant Skjöldebrand med 15 svenska och 2 preussiska skvadroner. Trots att det fientliga arriärgardet räknade 8 skvadroner, 3 1/2 bataljoner och 6 kanoner och intagit en förmånlig ställning i den sönderskurna terrängen, redo svenskarna med Mörnerska husarerna (Kronprinsens husarer) i spetsen djärvt till anfall. Den snabba och oväntade attacken — danskarna hade ansett ett anfall av kav. omöjligt — bröt allt motstånd, och större delen av arriärgardet upplöstes efter de första salvorna i vild flykt. Åsynen av den danska huvudstyrkan n. om B. hejdade anfallet, och under elden från de ånyo samlade resterna av det skingrade fientliga infanteriet måste svenskarna gå tillbaka. Danskarna hade förlorat 3 kanoner, 11 döda, 45 sårade, 75 fångar och miste under natten ytterligare 112 fångar. Svenskarnas förluster voro 10 döda och 30 sårade. — Litt.: A. Stille, "Striden vid Bornhöft" (1913). *B.;P.S.*

Borni't, *miner.*, se Brokig kopparmalm.

Bornsjön, sjö 20 km v.s.v. om Stockholm; 11 m ö.h.; 7 km²; har avlopp till Mälaren. Stockholms vattenledningsverk tar en mindre del av sitt vatten från B. — Namnet är sannol. bildat till *bor,* höjdsträckning, stycke, där man måste bära båtar (last etc.) mellan två vattendrag (se H. Geijer, "Ortnamnens undersökning ock reglering", i "Svenska landsmål", Bih. 7, 1912, sid. 115). Det skrevs 1636 Borr Siön.

Borns vaxplattemetod, *anat.*, se Rekonstruktionsmetoder.

Bornu, förr självständig negerstat s. och s.v. om Tchadsjön (med Kanem, som tidigare lydde under B., c:a 250,000 km², och över 1 mill. inv.). Största delen av B. är nu prov. i Nigeria; en mindre del ingår i Frankrikes Kamerun-mandat. Huvudfolket är kanuri, dessutom finnas raber, ful, hausa m.fl. — B. är en flack slätt i torrstäppzonen. Under regntiden översvämmas stora områden. Klimatet är varmt. B. är företrädesvis savannlandskap, endast vid floderna finnas skogar av akasior och en del palmarter. De trakter, som översvämmas av floderna, äro fruktbara och relativt tätt befolkade. Här odlas främst durra, vidare ris, bomull, indigo, jordnötter, majs m.m. Boskapsskötseln är betydande. — I ö. Sudan, från B. till Kordofan i ö., uppstodo tidigt, delvis i förmuhammedansk tid, stora riken, vilkas statsbildande och härskande folkelement urspr. ej voro negrer utan vita nordafrikaner (berber-libyer, "hamiter"). De antogo ytligt islam. Under 1500-talet nådde B. sin mest betydande maktutveckling, behärskade Aïr, Kano och Kanem samt drev handel med Tripolis och Egypten. Därefter inträdde en förfallsperiod, som sträckte sig över de följ. årh. och slutl. ledde till att B. dukade under för ful (1808). Återupprättandet av B. skedde genom Muhammed el-Amin el-Kanemi, som lyckades stävja fuls framryckning. 1814 grundade huvudstaden Kukawa* v. om Tchad-

sjön och 1818 efter den gamla härskarrättens undanträngande blev ensam härskare. Hans ätt regerade därefter till 1893, då den störtades av Rabeh*, vilken å sin sida stupade i ett slag mot fransmännen (1900). Följ. år stupade Rabehs son Fadl Allah; därigenom var fransmännens välde befästat, och de insatte (1900) en ättling av el-Kanemi, Omar Sanda, till sultan. 1902 uppdelades B. på Frankrike, England och Tyskland, vars område 1919 lades till Frankrikes. Maiduguri är nu huvudstad i brittiska B. — Litt.: H. Barth, "Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika", 2 (1857); A. Schultze, "Das Sultanat B." (1910); R. Palmer, "The B. Sahara and Sudan" (1936); A. v. Duisburg, "Im Lande des Shegu von B." (1944). *IO.S.;C.F.JG.Lm.*

Borny'laceta't, luktämne, kamferderivat, användes som tillsats till bonvax m.m.

Borny'r, skum, fradga. Jfr Bornera.

Bornö station, Svenska hydrografisk-biologiska kommissionens hydrografiska station, belägen i Brastads sn, på Stora Bornö i Gullmarsfjorden. Vid B. ha tidigare utförts plankton- och fiskeriundersökningar, ostronodlingar och hydrografiska undersökningar. Efter tillkomsten av Havsfiskelaboratoriet i Lysekil 1929 förbehålles B. i huvudsak rent hydrografiska undersökningar. Stationen har ett stort bibl., omfattande hydrografisk litteratur, och en god instrumentell utrustning.

Borobu'dur, Boro-Boedoer, Barabudur, buddistisk helgedom (ruin) på Java, belägen på Progoslätten mellan fyra vulkaner, av hård, grå trakyt, byggdes sannolikt på 800-talet e.Kr. och är ett av världens största tempel, uppstigande terrassformigt i 10 avsatser till en höjd av över 30 m. De 6 nedre äro fyrkantiga med utsprång och bestå av gallerier, prydda av statyer och reliefer; nederst gestalter av lekande elefanter. Relieferna, i vilka en rik fantasi samarbetat med skarp naturiakttagelse, ha legendariskt och historiskt innehåll. De övre avsatserna äro runda och prydas av 72 buddhabilder i kupiga dagopliknande ställningar. En sådan större dagop avslutar det hela. B. utgör på malajisk botten den glänsande avslutningen av den hindustanska stupa-arkitekturen (jfr Indisk konst). — Litt.: C. Leemans, "Bôrô-Boedoer op het eiland Java" (1873, även på fra.; praktverk med beskrivning); E. A. v. Saher, "De versierende kunsten in Nederlandsch Oost Indië" (1900); N. J. Krom & T. van Erp, "Beschrijving van Barabudur" (1920). *E.W.*

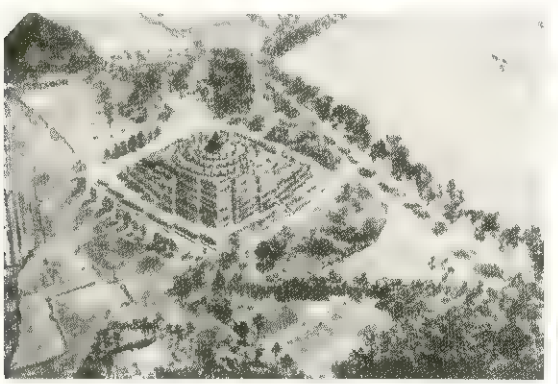

Borobudur.

Boro-choro, bergskedja, se Tien-shan.

Borodin [bərədji'n], Alexandr Porfirjevitj, rysk tonsättare (1834—87), efter medicinska och kemiska studier militärläkare och sedermera prof. i kemi vid medicinsk-kirurgiska akad. i Petersburg, därjämte under M. Balakirevs väckande ledning hängiven tonkonsten och kompositionsarbetet. I den "nyryska skolans" anda skapade B. en talangfull, flödande, nationellt betonad musik: symfonierna i Ess dur, h moll och A dur, fullbordad av Glazunov, den svårmodigt suggestiva tonmålningen "Stäppskiss från mellersta Asien", stråkkvartetterna i A dur och D dur, operan "Bojarerna" och den av Rimskij-Korsakov och Glazunov fullbordade operan "Furst Igor", sånger m.m. — Litt.: V. Stasov, "A. B." (1889, fra. övers. 1893); dens. har även utgivit B:s självbiogr., brev och musikuppsatser (1889); G. E. H. Abraham, "B., the man and his music" (London 1927). *N.*

Borodin [bərədji'n], Michail Markovitj, eg. Grusenberg, rysk-judisk bolsjevikisk politiker (f. 1884). B. tillhörde urspr. Bund, övergick 1903 till bolsjevikerna, verkade som deras agitator i Lettland, deltog 1906 som lettisk representant i den ryska socialdemokratiska kongressen i Stockholm och blev därefter häktad men lyckades fly till USA. 1918 kom B. till Moskva men skickades snart som agitator till Mexico och sedan till England, där han 1922 dömdes till ½ års fängelse och utvisades ur landet. 1923 blev B. rådgivare hos det kinesiska nationalistpartiet (kuo-mintang) och uppnådde ett dominerande inflytande på händelsernas utveckling i Kina. 1927, när nationalistpartiet konsoliderades åt höger, utvisades B. ur Kina. Han återvände till Moskva och blev red. för "Moscow Daily News", sedermera "Moscow News Weekly". Vid den spanska revolutionens utbrott 1931 skickades B. till Spanien för att leda den bolsjevikiska agitationen, men ersattes senare av Bela Kun och återvände till Moskva för att fortsätta sin journalistiska verksamhet. *A.Pe.*

Borodino [bərədjinå'], ort i mellersta Ryssland, c:a 120 km v.s.v. om Moskva. — I slaget vid B. 7/8 1812 under Napoleon I:s operation mot Moskva kämpade 130,000 fransmän mot en o. 120,000 man stark rysk här under Kutuzov. Mot den ryska ställningens v. flygel med de s.k. Bagration-skansarna framgingo kårerna Davout och Ney; sedermera föllo även de s. om B. belägna s.k. Rajevskij-skansarna i Napoleons våld genom ett kombinerat anfall av v. flygeln under vicekonung Eugen, Davouts kår samt två kavallerikårer. Sedan Kutuzov genom upprepade motstötar förgäves sökt återtaga skansarna, anträdde han på aftonen efter stora förluster återtåget, varefter Napoleon fortsatte framryckningen till Moskva, som intogs 15/9. *T.Hm.*

Boroević von Bojna [-e'vič], Svetozar, österrikisk militär (1856—1920), officer vid inf. 1876, generalmajor 1904, fältmarskalklöjtnant 1908, general av inf. 1913, generalöverste 1916 och fältmarskalk 1918. Vid 1:a världskrigets utbrott ingick B:s armékår i 4:e österrikiska armén, men redan i sept. utnämndes han till chef för 3:e armén, med vilken han bl.a. undsatte Przemysl 10/10 1914. Vid Italiens inträde i kriget förflyttades B. till italienska fronten, varest han framgångsrikt i mer än två år försvarade Isonzoställningen samt

deltog i den stora offensiven i okt. 1917. Efter Österrikes sammanbrott erhöll han i okt. 1918 avsked. *E.Bz.*

ab. Boro-hus, Stockholm, grundat 1936, äger sågverk, snickeri- och trähusfabriker i Landsbro och Savsjö (båda i Jönköpings län). Huvudtillverkningen, vars årsvärde uppgår till c:a 7 mkr, utgöres av monteringsfärdiga trähus. Antal industriarbetare c:a 300; aktiekapital 1 mkr. Ägare är Hyresgästernas sparkasse- & byggnadsföreningars riksförbund u.p.a. (HSB).

Boro-khorou, bergskedja, se Tien-shan.

Borollos, lagun i Nildeltat, se Burlus.

Boronatrokalci't, ett mineral av vattenhaltigt natriumkalciumborat, $NaCaB_5O_7 \cdot 6H_2O$, som uppträder i vita, knöliga aggregat av trådlika kristaller. Förekommer i Anderna i Peru, Chile, Bolivia och Argentina, i uttorkade sjöar i ökentrakterna samt i USA i Kalifornien och Nevada. Viktigt råmaterial för framställning av borföreningar.

Bororo, afrikanskt folk, se Ful.

Bororo', indianstam i Matto Grosso, Brasilien, mellan Xingus, Araguayas och Paraguays källområden. B. äro kraftiga och välbyggda, medellängd för män 174 cm, men typerna variera. De äro utmärkta representanter för primitiva jägar-, fiskar- och samlarfolk i Brasiliens urskogsområden, och kulturen överensstämmer i betydande grad med gêsstammarnas. Männen sakna ofta klädedräkt men bära vid fest praktfulla fjäderprydnader. Viktigaste vapen äro båge och pilar, vilka förfärdigas med utomordentlig omsorg. Bostäderna äro enkla men användas endast av kvinnor och barn, medan männen bo i ett stort "klubbhus". B. var en stor stam inom ett väldigt område men ha starkt decimerats. Genom Karl v. den Steinens klassiska skildringar från hans resa 1887—88 har erhållits en god och för den etnografiska forskningen betydelsefull bild av b., som då ännu voro oberörda, primitiva urskogsindianer. Bild se Brasilien. — Litt.: K. v. den Steinen, "Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens" (1894). *S.Lné.*

Borough [bʌrr'ə] (eng., av samma stam som nord. *borg*) betecknar i England tidigast en befäst plats och senare den bosättning, som i oroliga tider samlats bakom dess vallar. Redan tidigt kunde man här skönja ett slags kommunal organisation. Utvecklingen mot självstyrelse för b. gick genom frigörelse först från det fiskala, sedan det judiciella och slutl. det administrativa beroendet av konungens befallningshavande i grevskapen. O. 1300 hade b. i allm. förvärvat en sådan ställning, att de kunde handha sina angelägenheter utan inblandning utifrån. Från början åtnjöto icke alla inv. i en b. fullständiga borgarrättigheter. "Friheten", både i politisk och ekonomisk mening, var förbehållen några få, och staden blev mer och mer identisk med det härskande fåväldet. I början av 1800-talet fanns det endast i en el. annan b. kvar något spår av demokrati i dess författning. Blott vid parlamentsvalen förekom det här och där, att den stora massan av stadsbor hade någon del i sin stads fri- och rättigheter. — Redan under medeltiden hade det för många smärre b. känts som en alltför tyngande och kostsam börda att deltaga i parlamentets möten. Därmed blev kallelsen till dessa ett verkningsfullt medel att klassificera b. Under 15—1700-talen inrättade kronan en mängd nya b. för att få pålitliga ombud i underhuset och stärka regeringens ställning. En del av dem förföllo, så att de blott bestodo av några få hus, vilkas ägare, vanl. förmögna godsägare och överhusled., helt bestämde valen. Samtidigt saknade nya, uppväxande storstäder varje politisk representationsrätt. Det är härifrån man har uttrycket *rotten boroughs* (ruttna städer) som beteckning för dessa osjälvständiga och ovärdiga kommunala enheter. O. 1830 voro b. med några få lysande undantag bålverk för ett korrumperat och inskränkt fåtalsvälde mitt i ett land, vilket som bäst stod i den industriella utvecklingens tecken och sjöd av nya politiska, ekonomiska och sociala rörelser. Parlamentsreformen 1832 gav första stöten åt det murkna systemet och avlägsnade huvudkällan till den politiska korruptionen. Den kommunala reformen 1835 sopade bort den stora massan av föråldrade och orepresentativa inst. Antalet b. blev 178. Nya stadskommunala enheter organiserades. Dessa styrdes av stadsfullmäktige (*town council*), bestående av borgmästare (*mayor*), rådmän (*aldermen*) och fullmäktige (*councillors*). Dessa senare valdes för tre år av de skattebetalande borgarna (*burgesses*) och utsågo sedan de båda övriga kategorierna för resp. ett och sex år. Denna ordning har sedan i huvudsak utgjort grundvalen för den stadskommunala organisationen i England. En b. kan efter ansökan hos kronan få rätt till särskild högre jurisdiktion genom att hålla egna kvartalsting (*quarter sessions*) under ledning av kunganämnda domare (*recorder* och *clerk of peace*). Genom parlamentsbeslut 1888 skapades de s.k. *county boroughs*, städer utanför grevskapsförvaltningen men med en organisation motsvarande denna. Dit hörde dels några äldre b., dels sådana med över 50,000 inv. Städer med mindre än 10,000 inv. införlivades med vederbörande grevskap. Förändringarna genom industriens och kommunikationernas utveckling och befolkningens omflyttning gjorde det nödvändigt att 1926 höja gränsen för county boroughs till 75,000 inv., samtidigt som för bifall till stadens ansökan att bli det krävdes ett parlamentsbeslut, medan det tidigare kunnat ske enl. en administrativ författning. Kommunallagen av 1933 fastställde sex olika kommuntyper, av vilka b. är en. Enl. en officiell rapport av 1937 funnos då 83 county b., 256 b. samt 486 andra stadskommuner. För London gälla särskilda bestämmelser. — Enl. nutida uppfattning är med b. (i Skottland *burgh*) i allm. att förstå en stadskommun, som sänder ombud till parlamentet, el. helt enkelt blott en självstyrande stadskommun, som är egen juridisk person. Bortsett från deras ställning som parlamentsvalkretsar äro b. betydelsefulla enheter för den lokala förvaltningen. Dessa båda likabenämnda enheter sammanfalla dock icke alltid.

I USA och de brittiska kolonierna var utvecklingen av b. i äldre tid jämförlig med den engelska. Sedan halvtannat årh. har beteckningen b. här upphört att användas, och numera förekommer den i USA väsentligen blott i fråga om de fem administrativa huvuddelarna av Newyork.

— Litt.: F. W. Maitland, "Township and b." (1898); K. B. Smellie, "A history of local government" (1946). *H.Ci.*

Bo'rovička, ett slovakiskt enbärsbrännvin.

Borovitji [bərəvʲiči'], stad i Leningradområdet i v. Ryssland, vid Valdajs nordrand; 28,400 inv. (1933). B. har genom en bibana förbindelse med järnvägen Moskva—Leningrad samt är centrum i ett brunkols- och industridistrikt (pappers- och lervaruindustri).

Borovský [bårr'åfski], Havel, pseud. för tjeckiske skalden Karel Havlíček.

Borr. Vid bearbetning av metaller, trä, sten o.s.v. är borrning en av de vanligaste operationerna. Med undantag för borrning i berg, sten

Fig. 1. Murborr, t.h. sedd underifrån.

el. murverk medelst pneumatiska verktyg el. handverktyg, varvid borrningen eg. är ett slags mejsling (fig. 1), sker all borrning medelst roterande och samtidigt skärande el. slipande borrverktyg. Jfr Bergborrning och Jordborrning.

Det vid borrning av metaller vanligaste b.-verktyget är spiralborren (fig. 2). Denna b.-typ är av jämförelsevis ungt datum, i

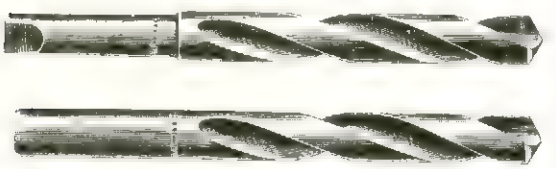

Fig. 2. Spiralborr, med koniskt (överst) och cylindriskt fäste.

det den i någon större utsträckning togs i bruk först på 1860-talet. Förklaringen härtill torde vara, att tillverkning av spiral-b. fordrar precisionsmässiga fräs- och slipmaskiner, varför denna b.-typ ej i regel kunde framställas av förbrukaren själv. Så var emellertid fallet med företrädaren plattborren (fig. 3), som ej fordrar nämnvärda verktygsresurser. Dylika b. av smidd typ begag-

Fig. 3. Den före tillkomsten av spiralborren vanl. använda, smidda spets- el. plattborren.

nades vid en del svenska verkstäder – jämsides med spiral-b. — långt in på 1900-talet. I vissa utförningsformer, näml. som fasonborr (se Fasonverktyg), d.v.s. för uppborrning av med ansatser försedda hål, ha de f.ö. alltjämt stor användning, särsk. vid sådana material, som ge korta spån, t.ex. gjutjärn och mässing. — Skärets form (jfr fig. 4) måste vid alla slags metall-b. noga anpassas efter materialets art. Smidesjärn fordrar, liksom aluminium, spetsigare skärvinkel än gjutjärn, mässing och brons. Likaledes är det viktigt, att de båda skären äro lika, ty eljest

"rymmer" b., d.v.s. ger ett för stort hål. Bästa överensstämmelse mellan b.- och håldiameter erhålles, om man förborrar med en mindre b. Önskas härvid särskild noggrannhet jämte slät yta, brotschas hålet upp till rätt diameter (se Brotsch). Skärpning (slipning) av b. bör ej ske för hand utan utföres helst i särskilda b.-slipmaskiner. Man kan härefter ge ökad livslängd åt eggen genom att bryna densamma. — Metall-b. arbeta i regel bäst och snabbast, om man under borrningen tillför lämplig borrvätska, vars uppgift är att minska friktionen mellan b. och b.-spån, resp. att hålla b. kyld. För smidesjärn och mjukt stål användes i regel borrolja. Mässing borras ant. torrt el. med olja som kylmedel; för aluminium användes helst denaturerad sprit, under det att gjutjärn borras torrt. — Vid förkalkylering av verkstadsarbeten beräknas borrtider med tillhjälp av handböckernas b.-tabeller, vilka för olika arbetsmaterial, b.-material och håldiametrar ange tillåten spindelhastighet och matning. Snabbståls-b. medge större avverkning än b. av kolstål, åtm. vid arbeten i järn och stål. De förra överträffas i sin ordning av b. med inlödda hårdmetallskär, särsk. om arbetsmaterialet är hårt. Merkostnaden för dessa moderna b.-typer uppväges understundom enbart av den besparing, som uppstår genom att verktyget endast sällan behöver nedtagas för skärpning. — Vid borrning i plåt "hugger" gärna en vanlig spiral-b., om dess diam. överstiger tredubbla plåttjockleken. I sådana fall kan man ibland reda sig med 3-skäriga b. Vanligare är emellertid tappborrning. Härvid borras först ett mindre centrumhål, vilket får utgöra styrning för tappen. B.-verktyget kan vara försett med en enda arm, längs vilken ett skärstål kan inställas att ge rätt diam. åt hålet. Tapp-b. för försänkning av hål (se fig. 5) få självfallet ett härifrån något avvikande utseende. — En b.-typ, som är ägnad att ge särsk. raka hål, är kanonborren. En kanon-b. i vedertagen mening består av en b.-stång, som i den borrande änden avrundas halvsfäriskt och som härefter nedfräses, så att profilen blir halvmånformig.

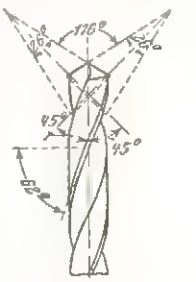

Fig. 4. Vanlig form hos spiralborrar.

För borrning i trä användas likaledes en mängd olika b.-typer. Då fordringarna på materialhållfasthet och precision varit långt mindre än för metall-b., ha smidda och vridna spiral-b. härvid mycket gammal hävd, exempelvis för stockborrning. Ett gammalt namn för b. är "navare", varmed man numera förstår ant. en s.k. pinn-

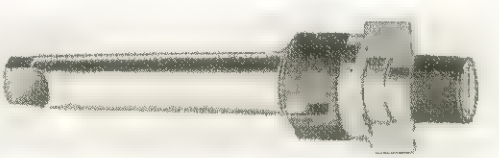

Fig. 5. Tappborr el. tappförsänkare för nedfräsning av anliggningsytan för muttrar.

borr (en skedbladsliknande typ, särsk. lämpad för borrning i träets längdriktning) el. en långsträckt, med kringvridningshandtag försedd spi-

Fig. 6. Navare.

ral-b. för borrning i timmer (fig. 6). En med kort, spetsig, underskuren spiral försedd klen b. att användas som handverktyg kallas vrickborr

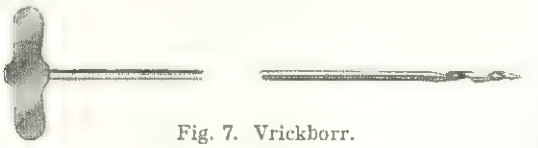

Fig. 7. Vrickborr.

(snäckborr; fig. 7). Smidda centrumborrar (fig. 8) användas numera sällan på gr. av den ofullständiga styrning de ge i hålet. För verk-

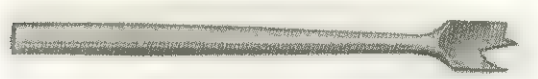

Fig. 8. Smidd centrumborr.

stadsbruk ha de ersatts av slipade spiral-b. med dubbla skär i någon av de utföringsformer, som visas i fig. 9. För hantverksbruk är en ställ-

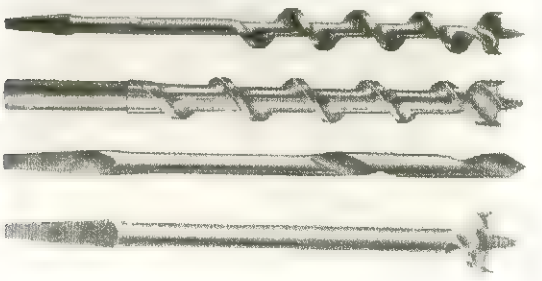

Fig. 9. Vanliga typer av spiralborrar för träbearbetning.

bar centrumborr (fig. 10) ett mycket användbart verktyg. Vanliga ställbarhetsområden äro 5/8″—1 1/2″ samt 7/8″—3″. — Se även Borrkrona och Borrmaskiner. *A.I.g.*

Etnogr. För att borra hål i mjukare material användes hos primitiva folk i allm. prylar av ben el. sten. Då hårdare material skall genomborras, t.ex. sten, användas b. med spets av flinta el. kvarts el. ett bamburör, som får rotera i pålagd fuktig sand. B. kringvrides mellan handflatorna som vid elddrillning el. medelst en tvärslå. Kringvridningen kan också ske genom en båge el. ett snöre (jfr Eld). Brukas ett rör som b., ernås den fördelen, att borrytan blir mindre, emedan en tapp av stenen kommer att kvarstå i mitten. På Nya Guinea t.ex. har man klart för sig, att ett b:s effektivitet ej alltid beror på dess hårdhet, utan att ett så att säga mjukt b. ibland ger bättre resultat än ett sådant med stenspets. Samma princip användes av kulturfolk vid borrning av så hårt material som vissa ädelstenar. *G.Lm.*

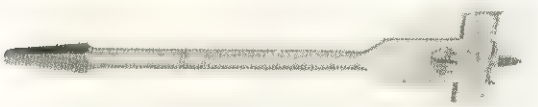

Fig. 10. Ställbar centrumborr.

Borragina'ceae, se Strävbladiga växter.

Borra'go, *bot.*, se Borago.

Borragoi'd, *bot.*, se Boragoid.

Borrby. 1) Socken i Ingelstads hd i Kristianstads län och pastorat i Albo och Järrestads kontrakt av Lunds stift, i s.ö. Skåne, vid kusten n. om Sandhammaren; 35,97 km², därav 35,83 land; 2,421 inv. (1947), därav 1,098 i B.2). Vid kusten finnas sandbackar och flygsandsfält, till största del skogplanterade, men i övrigt är B. en bördig slätt, där åkern utgör 87 % av landarealen, skogsmarken 2 %. Egendomar: Borrby kungsgård, Sandby boställe och Sandby gård. Vid kusten ligger Kyhls strandbad. Av fornlämningar finnas gravhögar och en gånggrift. Kyrkan av gråsten och tegel uppfördes 1841. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, innehåller *borg*, sannol. i bet. fornborg, och *by*, gård (jfr A. Falkman, "Ortnamnen i Skåne", 1877, sid. 30). Det skrevs 1133 Burgaby. — Litt.: H. N. Malmberg, "En socken berättar" (1945). *P.;Sl.*

2) Municipalsamhälle (sedan 1934) i B.1), vid statsbanelinjen Ystad—Gärsnäs—Kristianstad 4 km från kusten; 1,09 km² (land); 1,098 inv. (1947). Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 3,155,900 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 1,473,859 kr (1946).

Borrchuck, *tekn.*, se Chuck.

Borre (samma ord som i *abborre*, nära besläktat med *borst*), växtnamn el. ingående i sådana, t.ex. kardborre, kransborre, småborre, tistelborre; även djurnamn, t.ex. ollonborre, sjöborre

Borre, hd i Vestfold fylke, s. Norge, omkr. Horten. På ö. delen av gården Voll, nära stranden av Oslofjorden, ligger här Norges förnämsta fornminnesplats, en motsvarighet till Gamla Uppsala. På strandens krön äro uppförda 2 rösen, 9 stora gravhögar samt 15 mindre dylika, de senare nu dock till större delen bortodlade. Dessa gravar, som tillhöra slutet av folkvandringstiden samt vikingatiden, ha hänförts till den norska grenen av Ynglingaätten, som anses ha haft sitt residens i B. I en av dessa högar anträffades vid väganläggning 1852 en av Norges tidigast kända skeppsgravar. Fyndet blev ej sakkunnigt undersökt, men gravgodset var rikt och av intresse genom metallföremålens rika ornamentik: äldre jellingestil och s.k. borrestil. — Litt.: A. W. Brögger i "Videnskapsselskapets skrifter. Hist.-fil. kl." (1916). *G.Em.*

Borreby, äldre namnform för Borgeby i Skåne.

Borreby, gods på Själland, s. om Skelskör, av betydande areal och med lång historia; tillhörde under medeltiden ätterna Urne, Krabbe m.fl. samt en tid Roskildes biskopsstol. Reducerat av Kristian III gavs det i förläning till kanslern Johan Friis, som o. 1556 lät uppföra det

Borremose. Stenlagd väg och husgrunder.

nuv. slottets huvudbyggnad av tegel med två rader båggesimser av vitputsade nischer över huvudvåningarna, överst en låg våning med skyttegångar, åt borggården ett med dylika försett trapptorn och en väl försvarad ingång samt å den andra fasaden 3 fyrkantiga torn. Sedan 1783 har B. tillhört släkten Castenschiold. *E.W.*

a/s Borregaard [-går], Sarpsborg, Norge, grundades 1918 av Hj. Wessel för övertagandet av aktiestocken i det engelska bolaget The Kellner-Partington Paper Pulp Co. Ltd, ägare av bl.a. Borregaards pappersmasse- och pappersfabriker vid Sarpsborg. B. äger samtliga aktier i ab. Edsvalla bruk (skogar, träsliperi, sulfit- och sulfatfabrik) och Båstads ab. (skogar) samt 97 % av aktierna i ab. Mölnbacka-Trysil, alla med säte i Sverige, samtliga aktier i a/s Hafslund sulfitfabrik, Gravbergskovens a/s (skogar), samt praktiskt taget hela aktiestocken i The Kellner-Partington Paper Pulp Co. Ltd (sulfit- och finpappersfabriker samt utbyggt vattenfall och skogar i Norge, sulfit- och finpappersbruk samt utbyggt vattenfall i Österrike). Vid koncernens samtliga fabriker kunna till avsalu tillverkas årl. 200,000 t blekt sulfit, 47,000 t finpapper (skriv- och tryck-), 37,000 t kraftpapper. Moderbolagets omslutning uppgick $^{31}/_{12}$ 1946 till 109,4 mkr, därav aktiekapital 75 mkr. *[Lth]O.Bg.*

Borreby på Själland.

Borremose, Nordens äldsta säkert daterade bygdeborg, belägen nära byn Aars i Himmerland, Nordjylland, undersöktes 1935–45 av Danmarks Nationalmuseum under ledning av J. Brøndsted och P. V. Glob. Borgen är anlagd på en liten holme, som redan av naturen är väl skyddad, omgiven av sjö och mosse och dold av höga backar. Befästningarna bestå av två gravar, av vilka den ena löper runt hela holmen, under det att den andra är en tvärgrav mellan holmen och fastlandet på det ställe, där avståndet är kortast. Här fanns från början, under den tid holmen tjänstgjorde som bygdeborg, blott ett stenlagt vad under vatten över den yttre vallgraven. Senare byggdes en hel by ute på holmen, och i sammanhang därmed anlades en stensatt väg mellan denna och fastlandet, 70 m lång, 3 m bred och uppbyggd av knytnävstora stenar i flera lager. Vägen fortsätter i en båge mellan husen och avsmalnar därefter till en meterbred stig, som löper fram till bydammen i holmens n.v. hörn. Den inre vallgraven har grävts ner $1^1/_2$ till $2^1/_2$ m i holmens yttersida, och jorden därifrån har kastats upp till en vall på gravens insida. Avståndet mellan vallens krön och gravens yttersida har varit c:a 8 m och höjdskillnaden mellan vallens krön och

gravens botten c:a 4 m, varför det icke kan ha varit lätt att storma borgen. Som ytterligare skydd hade man i gravens botten och väggar placerat ett stort antal bajonettliknande, tillspetsade ekpinnar, vilka lätt kunnat sticka genom den tidens tunna, mockasinliknande fotbeklädnad och förstöra fötterna på en angripare. Fynden i vallgraven lågo i två olika skikt, av vilka det ena är samtidigt med borgens anläggnings- och användningstid, det andra med bosättningen i byn. De utgöras till största delen av keramik, men även andra föremål av stort intresse ha påträffats, bl.a. en 135 cm lång måttstock av ek, indelad i 8 lika stora, 16½ cm långa måttenenheter, vardera alltså = en grekisk fot, något som tolkats som ett resultat av förbindelsen mellan Norden och ö. Medelhavsområdet via kelterna. 20 hustomter ha vid undersökningarna påträffats på holmen, samtliga orienterade i ö. v., anlagda på ömse sidor om vägen. Husen äro av växlande storlek, men alla byggda på samma sätt: de ha haft väggar av grästorv och tak, täckt med ljungris, uppburet av två rader fristående stolpar c:a 1 m från långväggarna i husets inre. Mitt på lergolvet, oftast i husets v. ända låg härden, en cirkelrund stenläggning, täckt med lera. Husen ha haft ingång både i n. och s. långväggen; ö. delen har använts som vinterstall för djuren. Den äldsta anläggningen i B. dateras till c:a 300 f.Kr. och byn till tiden kring Kr.f. Dateringen har kunnat styrkas både arkeologiskt och pollenanalytiskt. Borgens anläggande har av utgrävarna satts i samband med oroligheter i Nordjylland under tiden före kimbrertåget. — Litt.: J. Bröndsted, "Danmarks Oldtid", 3 (1940); P. V. Glob, "Danske Oldtidsminder" (1942). *[P.V.G.]C.A.A.*

van den Borren [fann ... bårr'ən], Charles, belgisk musikforskare (f. 1874), studerade först juridik och verkade som advokat. Från 1905 ägnade han sig åt musikvetenskap och blev 1919 bibliotekarie vid konservatoriet i Bryssel. Sedan 1927 är han prof. i musikhistoria vid statsuniv. i Liége. Han har publicerat en rad viktiga arbeten, bl.a. "Les origines de la musique de clavier en Angleterre" (1912), "Orlando de Lassus" (1920), "Guillaume Dufay" (1925), "Polyphonia sacra" (1932), "Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique" (i "Acta musicologica", 1933—34) och "Études sur le XVe siècle musical" (1941). En till B:s 70-årsdag planerad festskrift utkom 1945 (med bibliogr. över B:s produktion). *A.D.*

Borrestad, gods i Ö. Sönnarslövs sn i Skåne, vid n.ö. foten av Linderödsåsen, omfattar med underlydande 2,250 ha, därav c:a 1,000 ha åker och betesmark; taxeringsvärde (med bränneri och potatisflingefabrik) 1,525,100 kr. Huvudbyggnaden av sten i två våningar uppfördes 1927. En vildsvinsstam, som 1936 inplanterats på ägorna, spred sig sedan 1940 över stora delar av ö. och mell. Skåne, där den mångenstädes anställde stor skada på grödan. Genom länsstyrelsernas försorg anställdes under jan.—mars 1947 jakt på djuren, varvid ett 30-tal ex. nedlades. – B. tillhörde förut Maltesholm men tillföll vid arvskifte 1882 greve Johan De la Gardie; nuv. ägare är greve Pontus

Borremose. Detalj av bilden å motstående sida.

De la Gardie. — Namnet innehåller sannolikt *borg*, fornborg, och *stadha*, plur. till *stadh*, ställe, gård. Det skrevs 1475 (i) Borystade. *P.:St.*

Borrestil benämnes efter fyndet i Borre* en under tidig del av 900-talet framträdande och till vikingatidens slut fortlevande djurornamentik. B. representerar en omedelbar fortsättning av osebergsstilen med starka inslag av nya angloiriska impulser.

Borrflugor, *Tephrit'idae* (*Trype'tidae*), fam. av ordn. tvåvingar. B. äro medelstora el. smärre flugor, vilkas vingar vanl. äro tecknade med ett mörkbrunt nätverk el. mörka tvärband. Bakkroppen är hos honan utdragen till ett rör, medelst vilket äggen införas i de växtdelar (stjälkar, blomkorgsfästen, blad el. frukter), i vilka larverna leva. Några arter bli genom sitt levnadssätt skadedjur, t.ex. fruktflugan*, *Ceratit'is capita'ta*, olivflugan, *Dacus Ol'eae*, nyponflugan, *Zonose'ma alterna'ta*, sellerifluga*, *Philophyll'a heracle'i*, och körsbärsflugan, *Rhagole'tis cer'asi*, vilkas larver leva i vårdväxternas frukter. *E.Wn.*

Borrgigg, borrjigg, *tekn.*, se Jigg.

Borrhål, se Djupborrning.

Borri el. Borro (lat. Burrhus), Giuseppe Francesco, italiensk alkemist (1627—95), uppfostrades i ett jesuitseminarium men fick fly för inkvisitionen, då han ville stifta en ny sekt, dömdes som kättare och brändes "in effigie" 1661. Efter att ha flackat omkring i olika länder bosatte han sig i Amsterdam, där han sysslade med läkekonst och alkemi, kom sedan i drottning Kristinas tjänst men flydde 1667 till Danmark ef-

Dräktsmycke, dekorerat i borrestil.

Borrie kyrka.
Ur SJ:s bildarkiv; foto M. Sjöbeck.

ter att ha bedragit henne på mycket pengar. B., som hade stor förmåga att imponera på dem, han kom i beröring med, steg högt i gunst hos Fredrik III, arbetade i Köpenhamn som alkemist först på det gamla laboratoriet i Rosenborg Have men byggde sedan själv en "filosofisk ugn". Efter kungens död flydde B. från Danmark, greps och fördes till Rom, där han dömdes till livstids fängelse. *Lj.*

Borrie, socken i Herrestads hd i Malmöhus län och församling i St. Herrestads, Borrie och Öja pastorat i Ljunits och Herrestads kontrakt av Lunds stift, n. om Ystad; 4,34 km², därav 4,30 land; 96 inv. (1946; 22 inv. pr km²). Näst Skeglinge är B. Skånes till folkmängden minsta sn. Marken är något kuperad och odlad till 89 %; skog saknas. Utom lönebostället lyder hela B. under Högestads fideikommiss. Den lilla kyrkan från början av 1100-talet, som 1874 utdömdes och sedan blev ruin men återställts 1928, är i rundbågsstil med kor och absid; vissa detaljer, särsk. triumfbågens dekorering med å pilaster och kapitälkransar liggande lejon, tyda på engelskt inflytande. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, innehåller kanske *borg,* fornborg, och en böjningsform av *hög,* gravhög. Det skrevs 1573 Borrie och 1625 Borrige (se A. Falkman, "Ortnamnen i Skåne", 1877, sid. 30 och 54). *P.;Sl.*

von Borries [bårr'is], August, tysk ingenjör (1852—1906), prof. vid tekn. högsk. i Charlottenburg, inlade stora förtjänster om lokomotivtillverkningens utveckling.

Borrjigg, *tekn.,* se Jigg.

Borrkax, det mjöl av finkrossat berg, som uppstår vid bergborrning.

Borrklinka, verktyg för mätning av diam. hos borr, består av en stålskiva med flera rader hål med i jämnt stigande serie ökad diam., t.ex. 1, 1,5, 2, 2,5 mm etc.

Borrkrona, den skärande delen av en roterande rörborr, avsedd spec. för borrning i berg. Vid borrning i hårda bergarter, ss. granit, användas diamant-b., vanl. besatta med 8 (svarta) diamanter, varav 4 utefter ytterkanten och 4 på innerkanten. Då lösare bergarter skola borras, kan man använda b. med hårdmetallskär, ev. en ståltandad b. Man begagnar stundom b. utan tandning, varvid slipmedlet (stålkorn el. korn av kiselkarbid) tillföres med borrvattnet. Vid användande av b. erhålles inuti borret en kärna, som medelst en s.k. kärnbrytare kan upphämtas ur hålet. Se vidare Djupborrning. *A.Lg.*

Borrkräftor, små i havet och ett par i sötvatten (Nya Zeeland och Florida) förekommande kräftdjur, som "borra" i trä (och sandsten). De bäst kända äro *Limno'ria ligno'rum* av ordn. likfotingar och *Chelu'ra ter'ebrans* av ordn. märldjur. De borra eg. icke utan gnaga gångar i trä och förorsaka härigenom ofta en betydande skada på hamnbyggnader. Den förstnämnda arten förekommer utefter våra v. och ö. kuster samt allm. i Atlantiska och Stilla oceanerna, under det att *Chelura* endast förekommer på Sveriges v. kust, i Nordsjön och i Medelhavet. Olika medel ha försökts mot dessa kräftdjurs skadegörelse. Det enda, som givit något resultat, är att, om träpålar användas, beslå dem med järnplåt. Jfr Borrmusslor. *H.W.*

Borrkärna, det cylindriska bergartsprov, som vid roterande borrning (se Djupborrning) upptages med vissa intervall. B. växlar i diam., vanl. mellan 15 och 300 mm. På grund av borrteknikens fulländning kan man, åtm. vid borrning i fastare bergarter, erhålla en praktiskt taget fullständig profil av genomborrade lager. Erhållande av b. utgör en av den roterande borrningens fördelar framför stötborrningen. Det vid stötborrning erhållna borrslammet är näml. ej i samma mån som b. representativt för det genomborrade materialet. *N.H.B.*

Borrlunda, socken i Skåne, se Borlunda.

Borrmaskar, *zool.,* se Skeppsmaskar.

Borrmaskiner. 1) Verktygsmaskiner för borrning och vanl. även för gängning och brotschning av hål. Bland hand-b. märkas den enkla borrsvängen och drillborren. — Som verktyg vid borrning användas så gott som uteslutande spiralborrar (se Borr) och vid bearbet-

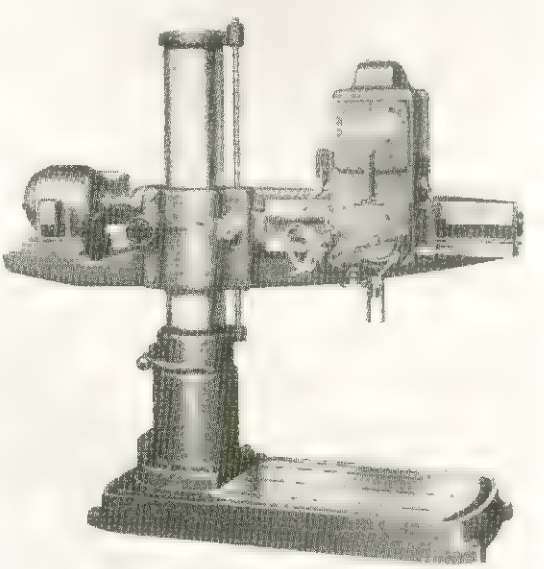

Fig. 1. Radialborrmaskin.

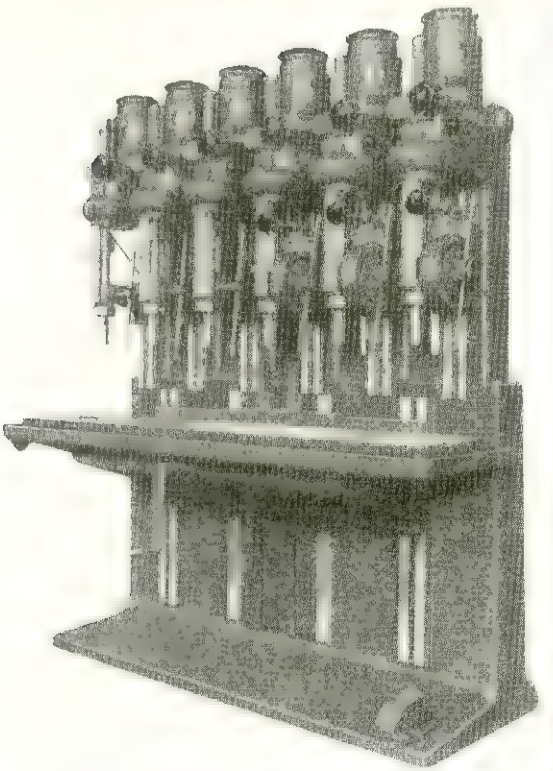

Fig. 2. 6-spindlig pelarborrmaskin.

ning av anliggningsytan för muttrar t a p p b o r r a r. Mycket ofta, särsk. för masstillverkning av kranar, ventiler o.d., användas borrar, brotchar och fräsar av specialutförande (s.k. fasonverktyg) för att i en enda operation åstadkomma borrhål med en el. ett flertal avsatser. Större och medelstora b. utrustades förr med remdrift, varvid man medelst trappremskivor kunde inställa maskinerna på den för arbetet lämpliga hastigheten. Mindre b. drevos manuellt. Efter hand och särsk. under 1920- och 1930-talen ha dessa äldre typer efterträtts av b. med inbyggda elektromotorer ("enkeldrift"), varvid konstruktionerna samtidigt gjorts grövre i syfte att tillgodose de ökade krav på avverkningsförmåga och stabilitet, vilka åtföljt de moderna borrmaterialen av snabbstål- och hårdmetalltyp. För hastighetsinställningen användas härvid växellådor, försedda med kopplingsspakar, ev. i kombination med tvåhastighetsmotorer, varigenom omkopplingen blir ett ögonblicks verk. I borrspindeldockan inrymmas växelhjul för maskinmatning av borren, varvid även nedmatningshastigheten medelst en spak kan inställas på olika sätt, alltefter vad borr, håldiameter och materialslag medge. Matningsmekanismen inkopplas vid vissa moderna b. automatiskt genom att borren ansättes mot arbetsstycket. Medelst ställbara stopp kan man utan tillsyn erhålla rätt borrdjup. Vissa mera automatiserade b. förses med k u r v m a t n i n g, varvid borrens vertikalrörelse styres av en kurva, så anordnad att tiden för borrens uppdragning ur hålet och dess ansättning mot nästa arbetsstycke reduceras till ett minimum. Andra tillsatsanordningar vid b. kunna avse automatisk reversering av drivmotorn, resp. av borrspindelns rotationsriktning, varigenom maskinen kan inställas för gängning av hål till noga bestämt djup. — Alltefter sin storlek och arbetsuppgift bygges b. på olika sätt. De största för metallbearbetning avsedda typerna utföras som r a d i a l b o r r m a s k i n e r, varå fig. 1 visar ett ex. Borrspindeln utgår härvid från en på en höj- och sänkbar samt vridbar horisontell arm löpande docka el. support. Dylika maskiner användas vid borrning av flera hål i arbetsstycken av sådan storlek, att det bleve obekvämt att flytta dem under arbetets gång, el. där borrjiggar skulle ställa sig alltför otympliga. Vissa radialb. utföras med vridbar support, så att även sneda el. horisontella hål kunna borras. - P e l a r b o r r m a s k i n e r skilja sig från radial-b. i princip därigenom, att den horisontella, svängbara armen saknas. Arbetsgången kännetecknas av att arbetsstycket flyttas, när flera hål skola borras i följd. För undvikande av onödiga förflyttningar använder man kombinerade, d.v.s. flerspindliga maskiner (se fig. 2). Dessa ha sitt särskilda berättigande vid seriefabrikation, då ett flertal olika hål och gängningar skola utföras i samma arbetsstycke. Varje delmaskin förses härvid med olika borr-, brotch- el. gängverktyg, så att uppsättningen ej behöver rubbas under styckeserien. — För s a m t i d i g borrning av ett flertal hål användas m u l t i p e l b o r r m a s k i n e r (fig. 3). — Smärre, enkla b., avsedda att place-

Fig. 3. Multipelborrmaskin för samtidig borrning av 8 hål.

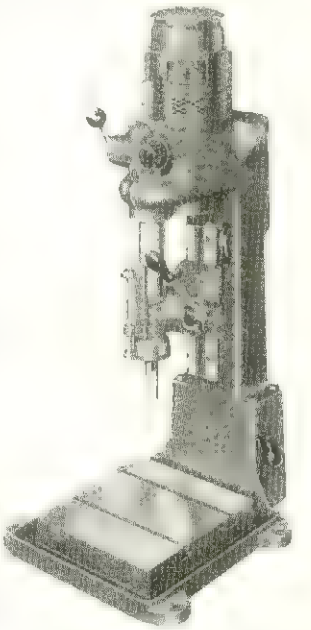

Fig. 4. Bänkborrmaskin.

ras på arbetsbänken, kallas bänkborrmaskiner (fig. 4). - För tillverkning av sådana borrjiggar och pressverktyg, där det inbördes avståndet mellan de olika hålen måste hållas inom mycket snäva toleranser, begagnas jiggborrmaskiner. I princip kan en jigg-b. utföras som en pelar-b., kompletterad med anordningar för arbetsstyc-

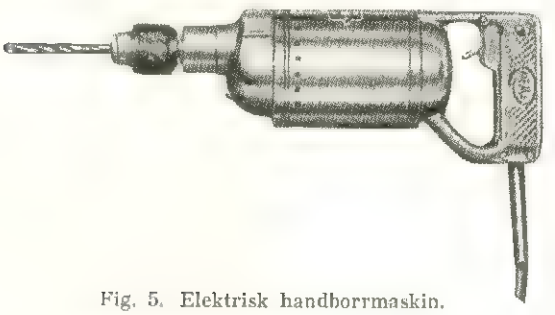

Fig. 5. Elektrisk handborrmaskin.

kets förflyttning på arbetsbordet med tillhjälp av slider för längs- och tvärrörelse. Förflyttningen avläses medelst nonier el. lupper på noggrant graderade koordinatskalor, varigenom hålavstånden kunna innehållas med en tolerans av endast några få hundratals millimeter. Jigg-b. uppställas helst i härför inrättade rum med konstant temperatur, för att fel ej skola uppkomma genom ojämn temp.-utvidgning. — Maskiner för kanonborrning äro eg. ett slags långsträckta svarvar. För att loppet skall bli rakt, erfordras näml., att pipan roterar under borrningen. Borrning i svarv är f.ö. mycket vanlig inom verkstadstekniken, särsk. vid revolversvarvar. — För montage- och bänkarbeten användas i stor utsträckning luftdrivna el. elektriskt drivna handborrmaskiner (fig. 5). De senare utföras ofta för klenspänning, särsk. för arbeten i det fria (brobyggnader, krankonstruktioner, skeppsbyggeri) för undvikande av elektriska olycksfall. — Till b:s klass kan man även räkna arbor(r)maskiner (till eng. *arbor*, spindel). Dylika maskiner benämnas även cylinder-b. el. finborrverk. De användas för svarvning av cylindriska hål, t.ex. motor-, ångmaskin- och pumpcylindrar, för planfräsning av större ytor etc. Fig. 6 visar en stor arborrmaskin med uppspänningsplan *P* och stöddocka *D*. På stativet

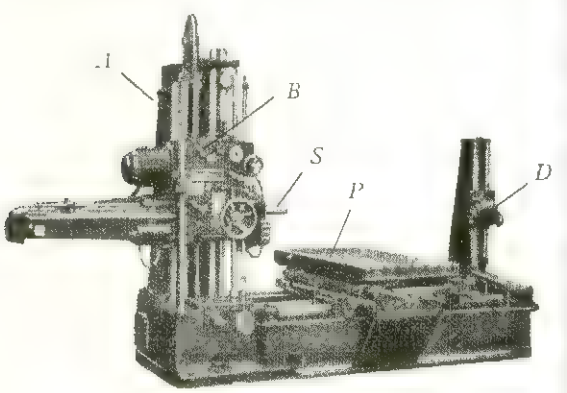

Fig. 6. Enspindlig arborrmaskin.

A är borrsupporten *B* rörlig i en lodrät slid. Maskinen är försedd med växellåda för olika hastigheter och matning av borrstången *S* samt likaledes med växlar för automatisk förskjutning av supporten längs stativet och detta längs bädden *C*. Vid urborrning av cylindrar användes ett vanligt svarvstål fästat vid borrstången. Arbetet blir alltså detsamma som vid vanlig svarvning, endast med den skillnaden att svarvstålet här rör sig, under det att arbetsstycket är stilla. Vid urborrning av långa, i båda ändar öppna hål användes en stöddocka *D* för styrning av borrstången, som matas fram i sin längdriktning under arbetets gång. *A.Lg.*

2) *Bergtekn.* Maskiner för borrning av hål i bergarter och malmer (jfr Jordborrning) medelst bergborr* för sprängning el. undersökning äro av flera olika huvudtyper, stötborrmaskiner, hammarborrmaskiner, linborrmaskiner och diamantborrmaskiner. De olika typernas användningsområden äro i stort sett följ.: Stöt- och hammar-b. användas för spränghål med diam. upp till 40 mm och djup till 10 m, dock vanl. 2—3 m. Lin-b. och de likartade stång-b. begagnas dels för mycket djupa hål med stor diam., t.ex. vid oljeborrning (till över 4,000 m djup), dels för spränghål vid gruvdrift med djup om 10—20 m och diam. om 100 300 mm. Diamant-b. slutl. användas främst för borrning av djupa undersökningshål (max. c:a 2,000 m) med liten diam. (t.ex. 40 mm), men även för brunnsborrning och på senaste tiden för spränghål. Lin- och diamant-b. behandlas närmare under Djupborrning. Stöt- och hammar-b. äro försedda med en fram- och återgående kolv; vid stöt-b. är borren fästad vid kolven och deltager i dennas rörelser. Vid hammar-b. (fig. 7) rör sig kolven oberoende av borren, vars skär hela tiden pressas mot borrhålets botten, och åstadkommer kraftiga slag på borrens nacke. Dessa slag fortplantas genom borrstången till borrskären. Stöt-b. är äldst

Fig. 7. Hammarborrmaskin.

och var förr dominerande, men dess användning har alltmer gått tillbaka till förmån för hammar-b. Energiförbrukningen är näml. stor vid stöt-b., och de äro tunga och ohanterliga. — B. måste föras framåt i samma mån, som borren fördjupar hålet, och sedan föras bakåt igen vid utbyte av borr. Borrbyte sker vanl. med 0,2 à 0,8 m:s mellanrum, allt efter bergets hårdhet. Vid stöt-b. sker maskinens rörelse, den s.k. matningen, med tillhjälp av en skruv, som vrides för hand. Vid hammar-b. förekommer skruvmatning endast vid de tyngsta typerna; vid de lättare hålles maskinen i handen el. matas framåt genom en tryckluftdriven kolv. Ofta förekommer en teleskopliknande anordning för att öka matningslängden, vilket blivit viktigare vid de moderna borren med hårdmetallskär, som ej nötas så fort. B. hålles i handen el., vid tyngre maskiner, fastspännes vid en pelare, som mekaniskt el. genom tryckluftkolv fastspännes mellan rummets tak och botten. Vid dagbrott har man tyngre b. monterade på en vagn, ofta med egen drivanordning. B. måste under borrningen vridas, så att skäret finner nya angreppspunkter på berget. Detta sker ant. för hand el. automatiskt vid s.k. självroterande maskiner. Stöt- och hammar-b. drivas med tryckluft. Länge användes uteslutande tryck om 5—7 atm, men i moderna anläggningar vid hårt berg går man upp till 12 atm och når då större effekt. Stöt-b. gjorde upp till 400 slag pr min, under det att hammar-b. göra 1,500—2,000 slag pr min. Borreffekten varierar i hög grad med bergets seghet och hårdhet, från 0,1 till c:a 0,8 m/min. Numera användes vanl. spolning med tryckvatten för att bortföra borrkaxen. Vattnet tillföres genom det ihåliga borrstålet. Ur arbetarskyddssynpunkt är det viktigt att undvika damning. — En intressant nykonstruktion för borrning av grova vertikala hål utgör den efter uppfinnarna uppkallade Granström-Ryds b., som är en hammar-b., med liten diam., som nedsänkes i hålet med borren. Denna måste givetvis ha större diam. än maskinen. *[H.Nht]L.Vr.*

Borrmusslor. En del musslor borra gångar el. hål i stenar, företrädesvis i kalkstenar, och i trä, där de sedan uppehålla sig. Dessa s.k. borrmusslor utgöra icke någon systematiskt enhetlig grupp utan tillhöra skilda släkten och delvis även familjer. Betr. tillvägagångssättet vid borrningen kan man särskilja två grupper: de som använda mekaniska och de som använda kemiska medel. I den förstnämnda gruppen, som omfattar de egentliga b., märkas släktena *Pholas** och *Tere'do* (se Skeppsmaskar). Hos dessa äro skalen på utsidan försedda med fina kalktänder, som tjänstgöra vid borrningen. Den andra gruppen, till vilken *Lithod'omus** och *Saxic'ava** räknas, har skalen släta, och då dessa musslor tyckas sakna annan borrapparat, antar man, att de avsöndra någon syra, som löser kalken, varigenom de göra sig håligheter i kalkstenar. Emellertid är något dylikt surt sekret ännu icke påvisat. Genom sin verksamhet bidraga b. till kalkomsättningen i havet men kunna också, då de angripa trä, förorsaka betydande skador på fartyg och hamn- el. dammbyggnader. Jfr Borrsvampar. *H.W.*

Borrning, se Borr, Borrmaskiner, Bergborrning, Djupborrning och Jordborrning.

Borro, G. F., italiensk alkemist, se Borri.

Borroljor, emulsion av mineralolja och kali- el. ammoniaksåpa i vatten, använd som smörj- och kylmedel vid borrning och svarvning av metaller.

Borrome'iska förbundet, sammanslutning 1586 mellan Edsförbundets katolska kantoner. Se vidare Schweiz, historia.

Borrome'iska öarna, små öar i Lago Maggiore*.

Borrome'o, Carlo, italiensk ärkebiskop (1538—84), kardinal. Från 1565 residerade B. i sin ärkebiskopsstad Milano, där han outtröttligt arbetade för det kyrkliga reformarbetet i tridentinska kyrkomötets anda. Medel för detta mål voro framför allt grundandet av prästskolor och prästseminarier, reformering av klostren och täta visitationer. Genom sin iver, självförglömmelse och storslagna välgörenhet (särsk. under pesten 1576) vann han stort inflytande. 1610 kanoniserades han (festdag: 4/11). — Borromeoencyklikan, utfärdad år 1910 av Pius X, är huvudsakl. ett lovtal över B. På gr. av dess klandrande av de lutherska reformatorerna och kanske ännu mer därför att den angrep deras medhjälpare bland de tyska furstarna, framkallade den kraftiga protester i Tyskland. — Borromeoföreningen, som arbetar för spridandet av katolska böcker och som vunnit stor utbredning i Tyskland, grundades 1844. Den har sitt säte i Bonn, har där sedan 1921 skola för biblioteksutbildning, underhåller en mängd folkbibliotek och utger sedan 1902 "Die Bücherwelt" (till en början med titeln "Borromäus-Blätter"). — Litt.: M. Hage, "Die Borromeoenzyklika" (1910, med texten i ty. övers.); biogr. av L. Celier (1912). *B.D.A.*

Borromi'ni, Francesco, italiensk arkitekt (1599—1667), kom från Lombardiet till Rom och blev en utpräglad anhängare och befordrare av barockstilen. Han fick från 1630-talet en mängd uppdrag för både profana och kyrkliga ändamål och tävlade snart med Bernini, som han sökte övertrumfa genom överraskande plananordningar, svängda och brutna linjer, även å fasaderna, samt målerisk verkan. Av betydelse för den följande utvecklingen blevo hans Oratorio di S. Filippo Neri och kyrkan S. Carlo alle quattro fontane, det förra genom nya former av gavlar, fönsterbetäckningar och pilasterkapitäl, den senare genom sin pittoreska anordning med ovalformer samt kombinationer av svängda och raka linjer. För pittoreska gatubilder med inåt och utåt svängda linjer, hörndekorationer m.m. hade B. utpräglad smak. Därom vittna också S. Ivos lilla kupolkyrka i Sapienza-gården och den av Rainaldi påbörjade S. Agnese med kupolen flankerad av fasadtorn. B. har också efter Bernini arbetat på Collegio di propaganda fide samt på flera palats.

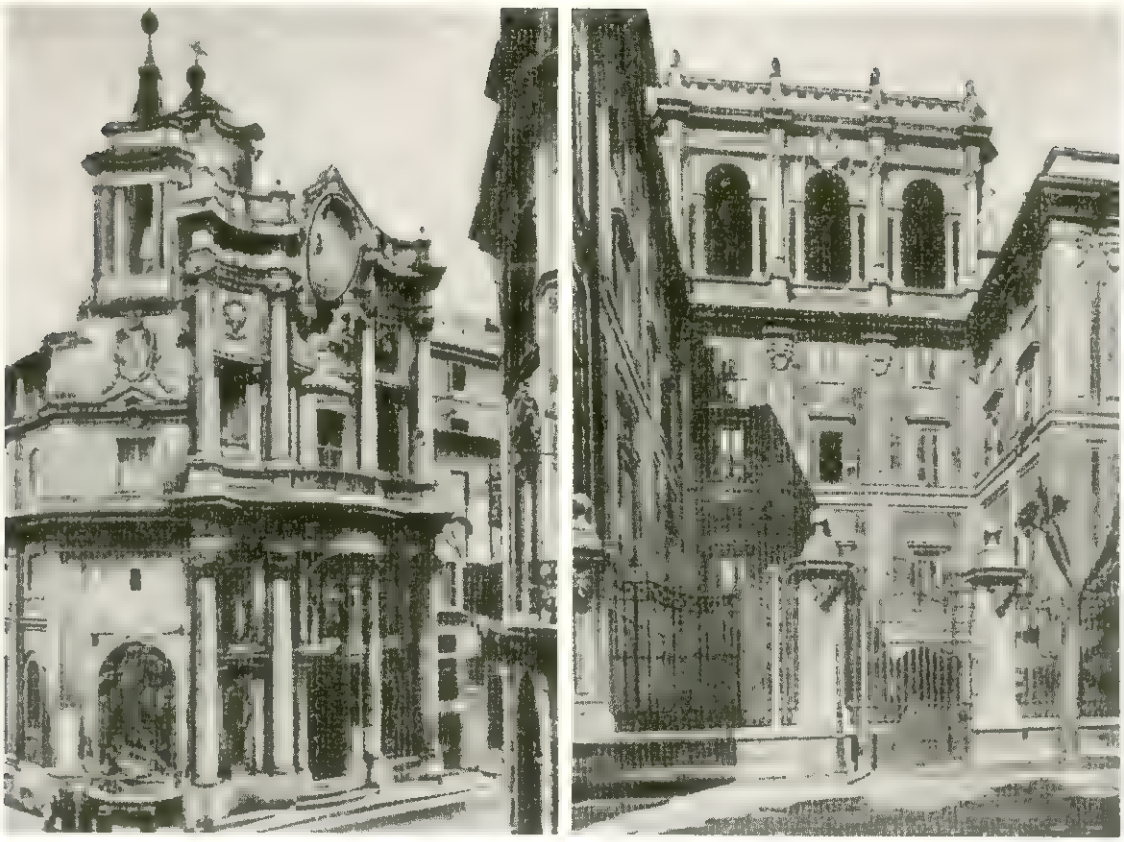

F. Borromini: San Carlo alle quattro fontane, Rom (t.v.), och Palazzo Falconieri.

Berömd är trädgårdsidan av Palazzo Falconieri med dess loggia. Den oroliga livligheten och ofta bisarra valvlingen i B:s arkitekturprojekt påskyndade barockens urartning. *E.W.*

Borrow [bårr'åŭ], George, engelsk författare (1803–81). B. var son till en officer och tillbragte en kringflackande ungdom, stundom som vagabond bland zigenare, stundom som svältande litteratör i London; lärde sig med största lätthet allsköns språk; var en tid verksam i Petersburg som översättare av bibeln till manchuriska och fick därefter anställning hos engelska bibelsällskapet, som sände honom till Spanien för propagandaverksamhet. Med ämne från detta sista verksamhetsfält skrev han "The Zincali or an account of the gypsies in Spain" (1841) och "The Bible in Spain" (1843), den senare en av de mest lysande reseskildringar, som någonsin åstadkommits. Senare skrev han två berömda romaner, "Lavengro" (1851) och "The Romany Rye" (1857), till sin grundstomme självbiografiska verk med ämne från hans ungdoms zigenarliv i England. "Wild Wales" (1862), det sista av hans betydande verk, är en resebeskrivning, sammanvävd med mycken filologi och antikvarisk lärdom. Föga uppskattad av sin samtid, räknas han nu bland den engelska litteraturens klassiker. — Litt.: W. I. Knapp, "Life, writings and correspondence of G. B." (1899); H. Jenkins, "The life of G. B." (1912); R. Th. Hopkins, "G. B." (1922); Y. Hirn, "Den gamla postvagnen" (1926). *F.G.B.*

Borrowstounness [bårr'ostaunness'], stad i Skottland, se Bo'ness.

Borrplys, maskin i yllefabriker för bortrensning av kardborrar, frökapslar och andra föroreningar i råullen.

Borrspindel, *tekn.*, se Spindel.

Borrstål, vid bergborrning en valsad stålstång med rund, sexkantig el. åttkantig sektion (någon gång annan sektion) och som regel 20—40 mm i diam. Vid handborrning användes solitt b., men vid maskinborrning med vatten- el. luftspolning är b. försett med ett centrumhål (ihåligt b.). För b. användes kolstål med kolhalter mellan 0,70 och 0,80 % el. för mycket krävande ändamål (maskinborrning med högt lufttryck) legerade stål, t.ex. med 1 % kol, 1—1,3 % krom och 0,35 % molybden. Före 2:a världskriget tillverkades c:a 15,000 t ihåligt b. pr år i Sverige, varav c:a 1,000 t förbrukades inom landet och resten exporterades. *L.Vr.*

Borrsupport, *tekn.*, se Support.

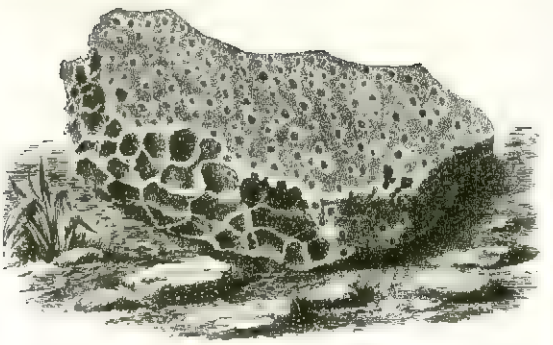

Av borrsvampen *Cliona celata* genomborrad kalksten.

Borrsvampar, *Clio'na* (*Vio'a*), ett släkte svampdjur, som borra hål och gångar i kalkstenar, musselskal, koraller m.m. Håligheterna äro helt fyllda av djurens gulaktiga vävnad. Huru b. gå till väga vid sin "borrning" är ej säkert känt, men sannolikt är det vissa celler i deras kropp, som förtära kalken på ung. samma sätt, som osteoklaster hos de högre djuren förstöra benvävnaden. Något sekret, som innehåller en syra, tyckas b. ej avsöndra, och något organ, med vilket de mekaniskt kunna borra i kalk, äga de icke heller. Deras verksamhet är av stor betydelse för upplösningen av den på havsbottnen som kalkstenar, skal och skelett liggande kolsyrade kalken. Jfr Borrmusslor. *H.W.*

Borrsväng, vevbygelformat handverktyg, avsett spec. för borrning el. idragning av skruvar i trä. B. äro försedda ant. med 4-kantfäste el. en enkel chuck för insättning av borr, försänkare el. mejsel. Jfr Växelborrskaft.

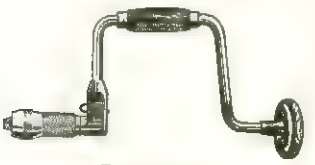

Borrsväng.

Borrsvärd, *vapentekn.*, se Pansarstickare.

Borrtorn, *tekn.*, se Djupborrning.

Borrud, egendom i Bäcks sn i Västergötland, vackert belägen vid sjön Ymsens v. strand, 8 km ö. om Mariestad, omfattar 547 ha, därav 151 åker; taxeringsvärde 274,900 kr. Slottets källarvåning med 3 m tjocka murar torde stamma från medeltiden (Ymseborg); vid mitten av 1700-talet resp. o. 1800 byggdes 1:a och 2:a våningen, men husets nuv. utseende har vid restaurering 1918—19 skapats av I. Tengbom och den ståtliga trädgården av G. Hallström. Blands B:s ägare finnas medl. av släkterna Posse (1400-talet), Tre Rosor, Bonde, Hierta, Mannerheim och Camitz. Nuv. ägare är kammarherre E. v. Hofsten. — Namnet innehåller väl ordet *borg*, sannolikt syftande på det gamla slottet, Ymseborg, 1281 skrivet Wmpsæborgh. Senare leden torde vara *rud, ryd*, röjning. Namnet skrevs 1587 Borrud. *P.;Sl.*

Borrum, egendom i Östergötland, se Börrums säteri.

Borsali'no, världsberömt hattmärke, tillverkat dels av firma Giuseppe Borsalino & fratello, dels av G. B. Borsalino fu Lazarro & co., bägge i Alessandria, Italien. Det förstn. företaget, som är det äldre, levererar största delen av de borsalinohattar, som saluföras i Sverige.

Borsalva, *farm.*, se Borsyresalva.

Borsig [bår'zi*ɣ*], tysk industriidkarsläkt. August B. (1804–54) grundade 1837 en mekanisk verkstad i Berlin, vilken tidigt fick lokomotivtillverkning till specialitet, och 1847 ett järnverk i Moabit vid Berlin. Sonen Albert B. (1829—78) övertog och utvidgade faderns anläggningar samt grundade de s.k. Borsigverken i Oberschlesien med masugnar, stenkolsgruvor, bensolfabrik m.m. Dennes söner Arnold B. (d. 1897), Konrad v. B. och Ernst v. B. (d. 1933), ha ytterligare utvecklat de borsigska företagen, av vilka de förut i Berlin belägna verkstäderna under 1890-talet flyttades till Tegel nära Berlin.

Borsipp'a (nu *Birs-Nimrud*), fornbabylonisk stad, belägen s. om Babylon och förbunden med denna stad genom en kanal. B. var huvudkultplats för guden Nabu, som vid nyårsfesten varje år fördes i procession till Babylon. Betydande rester finnas, bl.a. ett högt tempeltorn, *ziqqurat*. Utgrävningar av H. Rassam 1879—80 och R. Koldewey 1902. — Litt.: R. Koldewey, "Die Tempel von Babylon und B." (1911).

Borsjtj [bår*ʃč*], nationalrätt, se Borstj.

Borst. 1) *Bot.*, se Hår.

2) *Geol.* På borst säges om berglager o.d. med lagrings- el. skiffringsriktningen rakt uppåt el. vinkelrätt mot skärningsytan, på kant, upprätt.

3) *Språkv.* Resa borst, morska (upp) sig.

4) *Zool.* Hos däggdjuren avser benämningen b. särsk. kraftigt utbildade, styva hår*. Hos fåglarna äro fjädrarna på vissa ställen av kroppen, t.ex. vid näbbroten, ofta omdanade till b. (se Fjäder). Bland de ryggradslösa djuren äro framför allt borstmaskar och leddjur försedda med b. Dessa bestå dock ej som hos de nämnda ryggradsdjuren av horn utan av kitin och äro bildningar av kutikulan samt ha mycket olika betydelse. Dels stå de i ställförflyttningens tjänst, som b. på parapodierna hos borstmaskarna och b. på extremiteterna hos många kräftdjur, och dels som sinnesborst i känselsinnets och ofta också i det kemiska (lukt-, smak-) sinnets tjänst. *H.W.*

Borstahusen, fiskläge i Landskrona*.

Borstalsystemet [bå'stl-], ett i England utbildat fängelsesystem för unga brottslingars behandling efter principen om uppfostran i förening med straff. B. har uppkallats efter den anstalt, där det först kom till användning.

Borstbindare. "Supa som en b.", efter ty. *wie ein Bürstenbinder saufen*, i anslutning till ty. *bürsten* i betydelsen "supa".

Borstbinderi, tillverkning av borstar. Det bästa materialet för borsttillverkning är svinborst, men även hästhår, gethår, rotfibrer, metalltrådar o.s.v. användas i stor utsträckning allt efter borstens ändamål. Vid enklare borstar infästes borstmaterialet på så sätt, att detsamma hopbuntas till små knippen, som i ena änden sammanbindas och doppas i beck el. lim och som instickas i de i stommen anordnade, icke helt genomgående hålen. Vid bättre borstar göras hålen i stommen genomgående, och infästningen av borsten sker medelst metalltråd el. snöre. Tråden stickes in i ett hål och lagges om mitten av ett borstknippe, föres åter

tillbaka genom hålet samt åtdrages. Proceduren upprepas därefter vid närliggande hål. För att fästtråden icke skall synas, belägger man ofta stommens översida med en tunn platta av trä, ben, metall e.d. Cylindriska borstar, avsedda för rengöring av flaskor, rör o.d., framställas på så sätt, att borstknippena inläggas mellan två metalltrådar, vilka hopvridas spiralformigt. Vid tillverkning av större cylindriska borstar lindas borstknippenas ena ände med metalltråd och inskruvas i härför avpassade hål i valsar. *R.In.*

Borstbrygga, *elektrotekn.,* den ring på en likströmsmaskin el. kommutatormotor, som uppbär de bultar, på vilka borsthållarna äro fästa. Se Elektriska maskiner.

Borstbräm, *anat.,* se Epitel.

Borstbälta, art av fam. bältdjur*.

Borste. 1) *Elektrotekn.,* släpkontakt på elektriska maskiner för överföring av ström mellan fast och roterande del. B. utgöres i regel av en klots av kol. — 2) *Mek.,* verktyg, vanl. avsett för rengöring från smuts el. damm el. för påstrykning av färg e.d. Jfr Borstbinderi.

Borstgris, en art gnagare, se Rörråtta.

Borstgräs, *bot.,* art av staggsläktet*.

Borsthornsteklar, *Argi'nae,* underfam. av fam bladsteklar. Över hela landet förekommer på rosor den centimeterlånga gula b., *Arge ros'ae,* vars huvud och mellanrygg jämte framkanten på vingarna äro svarta, resten av kroppen gul. Steklarna framkomma om våren och lägga då sina ägg i unga skott av vilda el. odlade rosor, som vissna och kröka sig i en båge. Larverna leva av rosenbladen och kunna göra avsevärd skada.

Gula borsthornstekeln.

Borstigel, *Acanthobdell'a paludi'na,* tillhör klassen iglar. Medan andra iglar sakna borst, finnas fortfarande sådana hos b., som även i andra avseenden erinrar om daggmaskarna, varigenom den intar en mellanställning mellan de båda grupperna. Den anträffas som parasit på röding, laxöring och harr och torde förekomma över stora delar av det svenska fjällområdet, fastän den f.g. upptäcktes i Sverige 1936 i Stora Luleälv. Sedermera har den tagits så långt söderut som i Dalarne.

Borstigelkottar, *Cente'tidae,* fam. av ordn. insektätare, som blott förekommer på Madagaskar. B. ha långsträckt kropp, lång nos, korta ben, fem tår på både fram- och bakben, beväpnade med kraftiga grävklor, och små ögon. B. indelas i två underfam., egentliga b., *Centeti'nae,* med taggar i pälsen, och rismullvadar, *Oryzorycti'nae,* utan sådana. Mest bekant är bland de förra tanreken, *Cente'tes ecauda'tus,* den största kända insektätaren (längd 40 cm), som från Madagaskar överförts till Mauritius och Réunion. I tanrekens päls förekomma både vanliga hår, borst och taggar, mellan vilka alla övergångsformer finnas. Taggarna sitta dock blott på huvud och hals och ersättas hos de vuxna av borst. Pälsen är ljusgul. Svans saknas. Tanreken förekommer i bergstrakter och gräver hålor i jorden; blott nattetid lämnar den sina underjordiska gångar. Under torrperioden ligger den i dvala. Födan består av insekter, maskar, snäckor, ödlor och frukter. Tanreken är långsam och ovig, varför den lätt faller offer för sina fiender. Den förökar sig emellertid kraftigt; i varje kull föder honan 12—16 ungar. — En närstående form, igelkott-tanreken, *Eric'ulus seto'sus,* har liksom igelkotten tätt stående taggar längs hela ryggen och på den korta svansen. Rismullvadarna likna i kroppsformen mullvadarna och ha en kort svans. Dessa söka till stor del sin föda på sädesfälten och göra stor skada genom att rycka upp de unga risplantorna med rötterna. *H.*

Tanrek, tillhörande fam. borstigelkottar.

Borstj [bårʃč], i Ryssland införd polsk nationalrätt: soppa av i köttspad kokta grönsaker, vitlök, rödlök, rovor och starka kryddor, till vilken sättas bitar av stekt anka och köttkorv.

Borstmaskar, *Chaetop'oda,* en klass tillhörande ringmaskarna. På den långsträckta kroppen markera djupa fåror gränsen mellan de olika segmenten, vilka med undantag av de främsta oftast äro lika utvecklade (homonom segmentering). Denna segmentering gör sig gällande även i kroppens inre, i det att tunna tvärgående membraner uppdela själva kroppshålan i mer el. mindre helt avskilda kamrar, motsvarande den yttre segmenteringen; även de olika organsystemen, tarmkanalen undantagen, uppvisa en segmental anordning. Nervsystemet består således av en över svalget belägen hjärna, som förbindes med två på djurets buksida förlöpande nervsträngar. Dessa äro i varje segment försedda med ett par ganglier. Sinnesorganen utgöras av på huvudet belägna, gropel. blåsformiga ögon, ett nackorgan, som sannolikt är säte för kemiskt sinne, samt över kroppen spridda känselborst. Blodkärlssystemet består vanl. av ett över och ett under tarmen beläget kärl. Rygg- och bukkärlen förbindas i varje segment genom ett par kärlslyngor. Tarmen förlöper som ett rakt rör genom hela djuret. Hos havsborstmaskarna är dess främre parti, pharynx, starkt muskulöst och ofta utstjälpbart samt försett med käkar. Hos daggmaskarna saknas käkar. Njurarna (nephridierna el. segmentalorganen), bestå av ett par i varje segment belägna slingrande kanaler, som öppna sig trattformigt inåt kroppshålan i ett segment och mynna utåt i ett därpå följande. Även könsorganen äro segmentalt anordnade; könsprodukterna utföras vanl. genom njurarna. —

Borstmaskar av fam. *Nereidae*. Exemplaret t.h. har skjutit fram sin långa snabel.

En för b. typisk karaktär är närvaron av borst. Dessa sitta insänkta i huden, segmentalt anordnade i fyra rader. Efter borstens olika utveckling och anordning indelas b. i ordn. havsborstmaskar (*Polychæ'ta*) och daggmaskar (*Oligochæ'ta*).

Hos ordn. havsborstmaskar bär varje segment sidoutskott, parapodier, som i typiska fall bestå av två partier (ett dorsalt och ett ventralt), i vilka de till knippen förenade borsten sitta. Parapodierna, de första anlagen till verkliga extremiteter, användas under simningen; de äro ofta försedda med längre el. kortare tentakellika utskott, s.k. cirrer. På parapodiets översida finnas dessutom ej sällan utskott, vilka fungera som gälar. Munsegmentet är vanl. försett med särsk. utbildade utskott, under det att själva parapodierna äro rudimentära. Cirrerna äro däremot ofta stora och långa, s.k. tentakelcirrer. På huvudet finnes dessutom ett par grövre bihang, palper, samt ibland dessutom finare antenner. Djuren äro vanl. skildkönade, och utvecklingen sker genom en förvandling. Ur ägget framkommer en liten rundad, med flimmerkransar försedd, frittsimmande larv, *Trochoph'ora*, vilken småningom antager det fullbildade djurets form. Vissar arter ha även könlös fortplantning, genom knoppning. — Havsborstmaskarna uppträdde redan under silurperioden, och deras talrika representanter leva alla i havet, med undantag för ett fåtal till sötvatten anpassade. Efter sitt levnadssätt indelas de vanl. i två grupper, fritt rörliga, *Erran'tia*, och fastsittande, rörbildande former, *Sedenta'ria*. — Den förra gruppen omfattar ofta med kraftiga käkar försedda rovdjur, som krypa omkring på havsbottnen; planktiskt leva blott ett fåtal, ss. former av fam. *Alciop'idae*, vars representanter ha högt utvecklade ögon på varje segment, och fam. *Tomopter'idae*, vars genomskinliga former ha stora, utdragna parapodier. Inom fam. *Euni'cidae*, till vilken palolomasken (se Eunice) hör, bli vissa arter ända till 1 m långa. Vanliga i våra farvatten äro släktena *Ner'eis* (se Nereidae), som har stora antenner och palper på huvudet samt två käkar, *Nephthys*, som utmärker sig genom korta cerebralcirrer och långt åtskilda grenar på parapodierna, samt släktena *Aphrodi'te** och *Arenic'ola* (se Sandmasksläktet). Till denna grupp hör även fam. *Glycer'idae**.— Till gruppen *Sedenta'ria* (rörmaskar) hörande djur sakna ofta käkar och leva i rör, ur vilka vanl. endast djurets framände skjuter ut. Under det att främre segmentens parapodier och utskott ofta äro kraftigt utbildade och tjänstgöra vid uppsamlandet av födan, som består av i vattnet svävande organiska partiklar el. av själva botten slammet, äro parapodierna på den övriga delen av kroppen tillbakabildade. Rören utgöras av ett från hudkörtlar avsöndrat sekret, i vilket olika ämnen finnas inlagrade, t.ex. hos *Sabell'a* lera och hos *Pectina'ria* sandpartiklar. Hos fam. *Serpul'idae* (se Serpula), vilkas orcgelbundet vindlade rör ofta anträffas på stenar el. musselskal, och hos *Spiror'bis*, som har små spiralvridna rör, ofta fästade

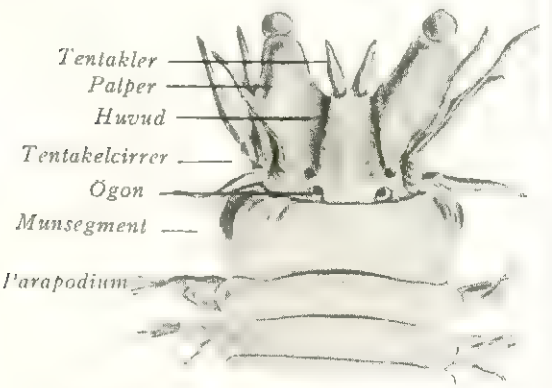

Framändan av borstmasken *Nereis pelagica*, sedd uppifrån.

på tång, bildas rören av kalk. Släktet *Capitell'a** visar likhet med daggmaskarna.

Ordn. daggmaskar omfattar i sötvatten el. fuktig jord levande former, karakteriserade av att parapodier och gälar saknas samt att de enkla, fåtaliga borsten vanl. äro ordnade i 4 grupper. Ögonen äro enkelt byggda el. saknas helt. Djuren äro samkönade, och könsprodukterna utföras genom särskilda utförsgångar. Strax bakom dessas mynningar bildar huden, som här är rik på körtelceller, en förtjockning, *clitell'um*, vars sekret bildar de kokonger, i vilka äggen läggas. Utvecklingen är direkt. Bland hithörande släkten kan nämnas *Tub'ifex*, omfattande trådsmala, endast några cm långa former, vilka äro mycket vanliga i sötvatten, där de leva i bottenslammet, samt *Nais*, vars små genomskinliga former, som förekomma på vattenväxterna, under större delen av året fortplanta sig på könlös väg; endast om hösten blir könsfortplantning mera förhärskande. Mest kända äro dock de till fam. *Lumbri'cidae* hörande egentliga daggmaskarna*. Som skadedjur uppträda ibland blomkruksmaskarna*. *H.Bn.*

Borstmögel, se Vattenkannsvampar.

Borstnate, *bot.*, art av natesläktet*.

Borstnejlika, *bot.*, art av nejliksläktet*.

Borstrepe, art av rajgrässläktet*.

Borstsenap, *bot.*, art av släktet *Sisym'brium**.

Borstsvansar, gemensamt namn för insektordn. larvborstsvansar och fjällborstsvansar.

Borsttandade fiskar, *Chaetodon'tidae*, fam. av underordn. abborrliknande fiskar. Kroppen är hög och tillplattad från sidorna. Både rygg- och analfenan äro väl utbildade, ofta utdragna i långa spetsar. På gr. av det allmänna utseendet, de prunkande färgerna och de fladdrande rörelserna ha hithörande fiskar även fått namnet fjärilfiskar. De opariga fenorna äro till stor del täckta av fjäll (fam. utgör huvudparten av de fiskar, man tidigare sammanfört under namnet fjällfeniga fiskar, *Squamipinn'es*). Nosen är merendels spetsig och utdragen, munnen liten och tänderna borstliknande. Fam. omfattar flera släkten, ss. *Scatoph'agus, Ephipp'us, Chelmo, Chäe'todon, Holacan'thus, Pomacan'thus*, med tillsammans ett par hundra arter, vilka förekomma i tropiska hav, framför allt vid korallrev, där de bilda ett karakteristiskt inslag i faunan. Fossila fynd visa, att fam. under eocen varit företrädd även i de europeiska vattnen. Födan utgöres av små kräftdjur, maskar o.d. *N.Rn.*

Borsttistel, *bot.*, art av släktet *Cir'sium**.

Borsttåtel, sandborst, sandtov, *Coryneph'orus* (*Weingaertne'ria*) *cane'scens*, är ett blågrönt, tätt tuvat, 15—30 cm högt sandgräs med borstlika blad och hopdragen vippa. Förekommer särsk. vid kusterna i s. Sverige på kalkhaltig sand, där den ingår som karakteristisk konstituent i gräshedar.

Borstviskare, *vapentekn.*, cylindrisk borste, som användes för invändig rengöring och insmörjning av pipor och eldrör till eldvapen.

Borsyra. Med syre bildar bor endast en oxid, B_2O_3, borsyreanhydrid, vars föreningar med vatten kallas b. Den normala syran, ortoborsyra (el. enbart borsyra), H_3BO_3, är känd såväl i fri form som i salter, borat. Den bildar talrika s.k. kondenserade syror, i vilka flera molekyler syra under avspjälkning av en el. flera molekyler vatten ha förenat sig. De vanligaste av dessa äro meta-, di-, tri- och tetra- el. pyroborsyra. — B. förekommer i naturen dels som mineralet sassolin, dels erhålles den ur de s.k. fumarolerna i Toscana, framför allt vid Volterra och Laderello. Ur sprickor i marken el. ur konstgjorda, ända till 130 m djupa borrhål utströmma borsyrehaltiga ångor med en temperatur av 180°—190° och 1,5 -5 atm tryck. Vid kondensering av dessa erhållas borsyrehaltiga lösningar, och vid avdunstning av dessa utkristalliserar syran. Avdunstningen sker i stora bassänger; för uppvärmningen använder man de utströmmande ångornas eget värme. Ur 1,000 t fumarollösning erhålles c:a 4 t b. och dessutom c:a 1 t ammoniumsulfat. Denna metod var tidigare den viktigaste för framställning av b. men har numera, sedan stora fyndigheter av boratmineralen kolemanit, boronatrokalcit och pandermit upptäckts i Amerika, förlorat i betydelse. Ur de nämnda mineralen erhålles b. genom uppslutning med svavelsyra. En serie nyare metoder utgår från pentaborat, NaB_5O_8, vilket erhålles ur mineralen genom sönderdelning med kolsyra el. svavelsyrlighet under tryck vid närvaro av alkali. Pentaboratet behandlas sedan med svavelsyra. B. kan även erhållas genom sönderdelning av en boraxlösning med t.ex. saltsyra. — Genom omkristallisering ur vatten erhålles b. i form av vita, svagt glänsande, genomskinliga, böjliga, "fetaktiga", bladformade kristaller, vilka vid vanlig temperatur äro lösliga i vatten till 4 % lösning. Med vattenångor är b. starkt flyktig (fumarolerna, se ovan). B. är en synnerligen svag syra. Dess sura karaktär ökas betydligt, om till dess vattenlösning sättes t.ex. glycerin, varvid glycerinborsyra bildas. Karakteristiskt för b. är dess tendens att bilda komplexa föreningar, icke blott med oorganiska föreningar (borowolfram- och boromolybdensyror) utan framför allt med organiska, hydroxylhaltiga föreningar. Dessa senare kunna i vissa fall användas för kvantitativ bestämning av b. Med metyl- el. etylalkohol bildar b. lätt estrar, vilka brinna med en i kanterna grönfärgad låga och därför användas för kvalitativ påvisning av b. Härtill användes även s.k. gurkmejpapper, vilket färgas brunrött av en saltsur lösning av b. Vid upphettning till 107° övergår b. i metaborsyra, HBO_2, vilken i sin tur vid upphettning till 140° övergår i pyroborsyra, $H_4B_2O_7$. Vid stark glödgning bildas bortrioxid, B_2O_3, vilken är synnerligen svårflyktig och användes som vattenabsorberande medel, lödningsmedel och vid vissa metallurgiska processer. Trots sin ringa styrka kan b. på gr. av sin svårflyktighet vid stark upphettning utdriva starka syror ur dess salter, varpå användningen av b. i glaseringsindustrien (till vilken huvudmängden av b. torde gå) till stor del beror. B. användes dessutom till stor del för framställning av borax, inom garveriindustrien, vid framställning av ljusvekar, som svetsningspulver samt vid konservering av livsmedel (vilket dock i vissa länder, bl.a. Sverige, är förbjudet). *O.Sg.*

Farm. B., *ac'idum bo'ricum*, ingår som beståndsdel i flera farmaceutiska preparat, ss. borglycerin, borsyregas, borlanolin, borsyrelösning, borsyresalva. Borsyrelösning* har svagt antiseptiska

egenskaper. — Invärtes brukad medför b. redan vid en daglig dosis av ½—1 g ökad omsättning av fett, vilket medför viktförlust, giftverkningar, vilka utnyttjas i flera s.k. "avmagringspiller" av vanl. för hälsan skadlig art. *J.H.*

Borsyreanhydrid, *kem.*, se Borsyra.

Borsyregas, kemiskt ren gas, impregnerad med c:a 10 % borsyra. Användes vid sårbehandling.

Borsyrelösning, borvatten, *solu'tio ac'idi bo'rici*, 3 % vattenlösning av borsyra. Har vidsträckt användning som svagt desinficerande spol-, tvätt- och omslagsvatten för sår samt utspädd till 2 % som ögonvatten.

Borsyresalva, *unguen'tum ac'idi bo'rici*, borsalva, borvaselin, består av lanolin, vaselin och 10 % borsyra. Användes som skyddande, svagt antiseptiskt medel på smärre sår, ss. brännsår och skavsår, samt vid massage.

Bort, *miner.*, mindre rena el. fragmentariska former av diamant. B. användes till slippulver, borrkronor o.d.

Bortaförsäkring, se Brandförsäkring, sp. 979.

Bortbyting, ett sinnesslött el. vanskapt barn, av folktron uppfattat som en trollunge, vilken trollen lämnat i utbyte mot ett av dem bortrövat barn (jfr Bergtagen). Många försiktighetsmått mot trollen (stål i vaggan, tänt ljus m.m.) ha därför ansetts nödiga, så länge ett barn är odöpt. Hithörande föreställningar anträffas över hela världen men särsk. hos germaner och kelter, hos vilka en rik sägendiktning härom finnes. — Litt.: F. Burjam, "Den skandinaviska folktron om barnet" (1917); J. S. Möller, "Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering" (1939—40). *v.Sw.*

Bortfrakta, uthyra ett fartyg till fraktfart, se Befraktning.

von Bortkiewicz [-kje'vjič], Ładysław, polsk statistiker och nationalekonom (1868—1931), studerade hos W. Lexis i Göttingen samt blev 1901 e.o. och 1920 ord. prof. vid univ. i Berlin. Utan att vara matematiker av facket har B. verksamt bidragit till den matematiska statistikens utveckling och kan räknas bland denna vetenskaps främste. B:s mest betydande arbeten falla inom befolkningsteorien samt sannolikhetskalkylens statistiska användningar. Särskild uppmärksamhet rönte hans "Das Gesetz der kleinen Zahlen" (1898). B. har även gjort sig bemärkt som nationalekonom. *S.D.W.*

Bortkievitj [-kje'vjič], Sergej Eduardovitj, rysk tonsättare och pianovirtuos (f. 1877), studerade vid konservatorierna i Petersburg och Leipzig, var en kortare tid pianolärare vid Klindworth-Scharwenka-konservatoriet i Berlin, senare bosatt i Wien. Bland hans kompositioner märkas särsk. pianoverk (bl.a. 3 konserter för piano, en för v. handen), violinkonsert, violoncellkonsert, 2 symfonier, symfoniska dikter, en opera, sånger.

Bortnja'nskij, Dimitrij Stepanovitj, rysk tonsättare (1751—1825). B. påbörjade musikstudier hos den italienske kompositören Galuppi, som var anställd i S:t Petersburg som dir. för hovkören, och fortsatte, understödd av Katarina II, studierna i Italien. 1779 återvände han till S:t Petersburg och blev 1796 dirigent för hovkören, vilken han lyckades höja till internationell berömmelse. Redan i Italien hade B. fått ett par operor uppförda, senare följde åter ett par. Dessutom skrev B. kammarmusik, pianosonater, sånger samt en symfoni. Hans mest betydande insats är dock en omfattande kyrkomusikalisk alstring, som delvis bygger på den grekisk-ortodoxa liturgiens melodik. — Ny uppl. av B:s kompositioner i 10 bd av Tjajkovskij. *E.A.*

Bortovaro, *jur.*, svenska lagspråkets uttryck för någons frånvaro från hemorten el. fäderneslandet. B. beaktas av svensk rätt på flera sätt. Är en make genom b. ur stånd att ombesörja sina angelägenheter, äger maken oftast företräda honom i angelägna ärenden. Har hans b. fortsatt längre tid, och vet man ej, att han inom de 3 sista åren varit vid liv, må andre maken ernå äktenskapsskillnad. Vid dödsbodelägares b. å okänd ort el. så fjärran, att han ej själv kan bevaka sin rätt i boet, förordnar domstol god man för tillsyn över hans lott. Där så tarvas, kan domstol även eljest vid någons b. utse en god man för honom. Arvinges b. å okänd ort föranleder domstol att genom annons i "Post- och inrikes tidningar" anmana honom att inom 5 år göra sin rätt till fallet arv gällande. Jfr Borgerlig död. *K.*

Bortre Indien, den östligaste av de tre sydasiatiska halvöarna, mellan ung. 92° och 109° ö.lgd samt 1°15′ och 28° n br.; 1,995,000 km², 62,251,000 inv. B. begränsas i ö. och s. av Sydkinesiska sjön med de inskjutande Tongking- och Siamvikarna. V. om den sistn. sträcker sig mot s. den långa Malackahalvön, som slutar med Kap Buru el. Bulus i ekvatorns närhet. Malackasundet, Andamansjön och Bengaliska bukten utgöra gräns i v. Mot n.v. bilda de burmanska bergskedjorna mot Assam-slätten i n. Främre Indien en naturlig gräns, som alltid varit ett svårt hinder för samfärdseln. Någon naturlig nordgräns finns däremot ej, utan B:s bergskedjor fortsätta utan avbrott norr ut.

Innehåll:

	Sp.		Sp.
Geologi och terrängförhållanden	738	Bebyggelse	749
Klimat	743	Historia	748
Växtvärld	744	Politisk indelning	749
Djurvärld	744	Ekonomisk geografi	749
Befolkning	744	Litteraturanvisningar	752

Geologi och terrängförhållanden. B. företer i sin uppbyggnad, som är mycket komplicerad, i stort ett samma drag som områdena n. därom. Halvön kan uppdelas i en västlig, yngre del, som fått sin huvudsakliga prägel under tertiärtiden och tiden närmast därefter, samt en östlig del, där äldre landformsbildande processer spelat en utslagsgivande roll. Gränsen kan dragas ung. i linjen Sittang—övre Irrawaddy. I v. kan urskiljas två zoner: en västlig från mellan- och sentertiär, innehållande övervägande mesozoisk flysch, veckad under övergången mellan krita och tertiär, samt en östlig sentertiär med mindre stark veckning och med någon vulkanism i sin centrala del. I ö. framträder den paleozoiska zonen, omfattande Shan-området, återstoden av Siam samt Malacka, med huvudsakl. kaledonisk veckning samt yngre förkastningar. I s. och mell. Annam

s. Laos och n. Siam ligga över äldre kristallina bergarter och ett underlag med stark variskisk veckning och granitintrusiv rester av ett delvis flackt, delvis svagt ondulerande täcke av kalkbergarter från övre karbon och från skilda perioder av äldre mesozoicum, innehållande vulkanintrusiv. I bergen kring Tongkingbukten datera sig dessa marint utvecklade skikt från undre trias till övre jura och äro där starkare sönderbrutna. Över detta ha genom senare rörelser skjutits ett lager av paleozoiska kalkbergarter och bergarter från trias, mellan vilka "fönster" från de underliggande lagren framträda. Detta överskjutningsområde är en fortsättning på ett motsvarande i v. Yünnan och omfattar Tongking, n. Annam och n.ö. Laos. I försvagad form når det över Siams och övre Burmas gränser, där det överlagras av en rand av mesozoiska kontinentalbildningar, som äro identiska med de röda formationerna i Yünnan och Sïchuan. Bergbildningsprocesserna äro sannol. från senare delen av trias, dock med undantag för vissa delar i Tongking. Sedan denna tid har ö. och mell. B. varit höjt över havsytan, men genom ytterligare landhojningar i sen tid i samband med den alpida veckningen har läget i förhållande till denna starkt förändrats. Härigenom ha peneplan till följd av kraftig erosion ofta reducerats till höjdryggar, varigenom landskapet fått en starkt framträdande relief, till vilken en betydande vulkanism också bidragit.

I västligaste Burma bestå Patkoi- och Arakanbergen av tätt sammanträngda kedjor, av vilka den längsta, Arakan-Yoma (Mt Victoria, 3,170 m), på fastlandet avslutas av Kap Negrais men fortsätter i ögrupperna Andamanerna och Nikobarerna. I kedjans centrala delar (på ung. 22° n.br.) stå triaslagren lodrätt, på båda sidor längs brottlinjer omgivna av kretaceisk flysch och nummulitskikt från tidig tertiär, på östsidan med gångar av serpentin. Kustzonen är dels från tidig, dels från sen tertiär tid; mot s. försvinna triaslagren, varefter bergarterna mest utgöras av flysch och serpentin. En liknande uppbyggnad ha de av miocen korallkalk omgivna Andamanerna och Nikobarerna. Arakanbergen begränsas i ö. av en under sentertiär och tidig kvartär tid uppkommen gravsänka med mäktiga sedimentlager, i n. av kontinentalt, i s. av marint ursprung. Mellan de parallella floderna Chindwin—övre Irrawaddy och nedre Irrawaddy—Sittang löpa tertiära bergskedjor, av vilka den s., Pegu Yoma, är genomsatt av dolomiter och basalter och i n. avslutas av den isolerade andesitvulkanen Popadong (o. 1,500 m). I ö. flyta Irrawaddy och Salween i djupa dalar genom granitmassiv, medan biflodern i sina övre lopp ha bredare dalar och ofta mynna i hängdalar. På höjder o. 6,000 m är nedisningen betydande, i sht på v. sidan, där nederbörden är högre. Mot s. bli bergen bredare men höjderna lägre; det sig mot ö. terrassformigt höjande Shanhöglandet har höjdryggar på 2,400—2,600 m. En förkastning begränsar en v., lägre högplatå, bestående av vertikalt stående kalkstenar från devon, karbon och perm, och en ö., högre, i vilken också veckade predevoniska bergarter träda i dagen. På den utjämnade kalkstenen ligga rester av röd rät- och jurasandsten och i bäckenen ungtertiära sjöavlagringar. Över det starkt sönderstyckade peneplanet höja sig i n. och s. strykande granitryggar; f.ö. är området ett karstlandskap, vars nedbrytning efter sandstenstäckets avlägsnande går snabbt framåt.

Mekongs bergland i östligaste Burma och n. Siam, en s. fortsättning av Shan-högländerna, är ett i sen tid höjt, djupt sönderskuret landskap med över 2,000 m höga kedjor av granit och kalksten, varför endast smärre rester återstå av det ursprungliga peneplanet. Unga terrassytor vid bergets fot bilda ett täml. jämnt, lågt liggande peneplan. Mot s. förtona kedjorna i restberg, och i s.ö. täckes peneplanet av svagt veckade röda sandstenar, som åter hålla på att utjämnas, sam leror från trias och rät och överlagras längst i s. helt av det mesozoiska, svagt ondulerande sandstenstäcket hos Korat-platån. Dennas randområden äro starkare uppböjda och bilda ett utpräglat terrasslandskap med 1,000 m höga sluttningar, av vilka den v. är 300 och den s. 450 km lång. — Berglandet mellan Meping och Menam bildar den s.k. Siams centralkordillera men är eg. den ö. delen av Sittang—Salweens bergland. Det utgöres av upp till 2,600 m höga, n.n.v.—s.s.ö. strykande kedjor, vilka divergera mot s.ö. och upplösas i restberg, mellan vilka sedimentära bergarter utbreda sig. Över de gamla bergarterna ligga också här resterna av ett svagt veckat täcke av röd sandsten. Hela bergsområdet har sannol. tillkommit genom en i sen tid skedd höjning av ett peneplan, vars rester av kalksten och granit fortfarande framträda i höjder på o. 1,000 m. Talrikt förekomma också vid Meping, Menam och Mekongs tillflöden de förut omtalade terrassytorna av grovt grus, från vilka bergssluttningarna stiga lodrätt upp. Av samma karaktär äro Tenasserimbergen mellan Andamansjön och Menam-Siamviken, som upplösa sig mot s. De bestå av graniter, kvartsiter, skiffrar samt kalkstenar från perm och karbon. Deras n. östsluttning utgöres av ett av floder starkt sönderdelat, 1,500 m högt berglandskap med brant uppstickande kalkstenar, medan en jämnare yta utbreder sig på 600 m höjd, dock med toppar på nära 1,000 m. Vid flodernas nedre lopp ha utbildats grupper av restberg med skarp relief, som synas vara typiska för monsunklimat. Alla dessa berglandskap sänka sig från v., n. och ö. ner mot Menam-slätten, som fingerformigt sträcker sig in i de omgivande dalarna, där de endast 10 till 15 m mäktiga avlagringarna dölja nederoderade bergspartier, medan andra sådana i form av restberg dyka upp 140 km från Menams mynning. Mot ö. höjer sig slätten till ett 500 m högt peneplan, som slutar vid Korat-platån. Menams delta växer endast långsamt, och dess övre delar synas vara täml. gamla.

I en rad fall och sjöliknande utvidgningar flyter Mekong djupt nedskuren genom de betydligt mindre höjda platåerna i nedre Laos, som i n. ännu övervägande utgöras av karstlandskap, uppbyggt av bergarter från perm och karbon. I s. uppträda däremot Korat-platåns sandstenslager med höjdryggar av granit och med få men djupa floddalar. Redan 550 km från flodens mynning börjar Kambodjas alluvialslätt, som, på sina

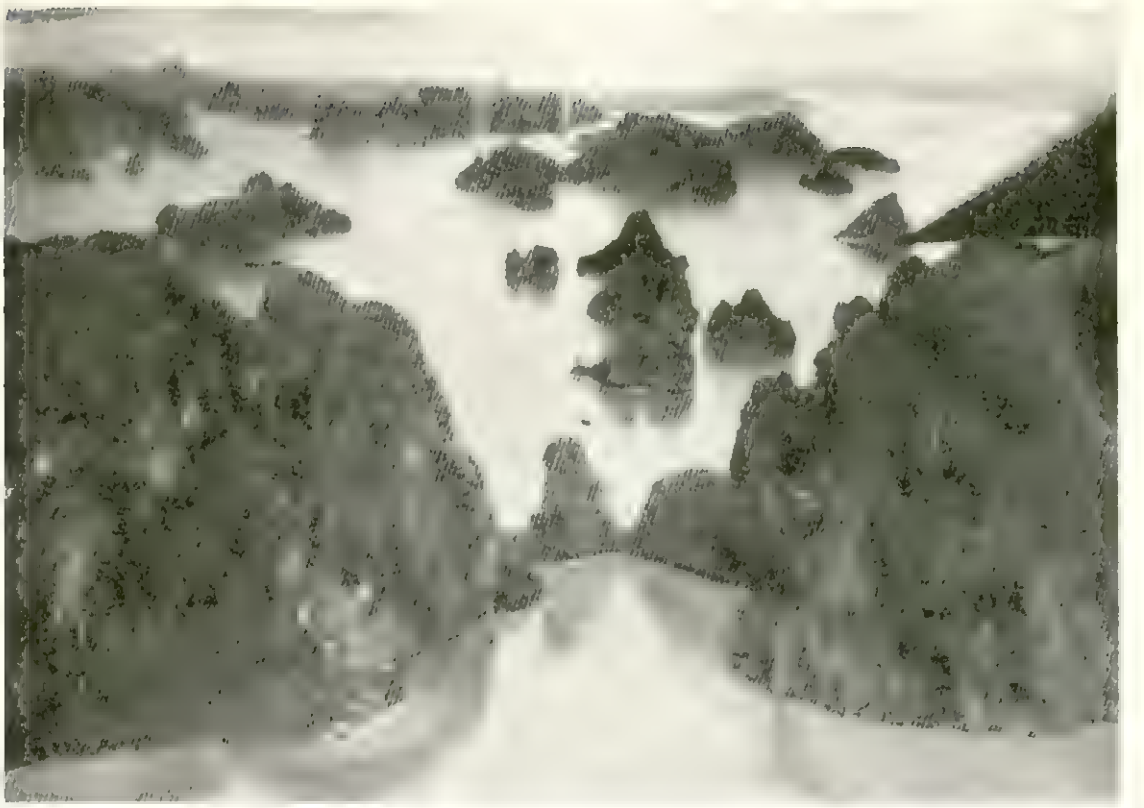

Egendomlig skärgård utanför Tongkings kust. Se även bild 16 och 17 å pl. vid Asien.

håll avbruten av restberg av granit och sandsten, uppstått genom utfyllnad av en örik havsvik. Kochinkinas väldiga deltaland är statt i snabb tillväxt, i vilken utom Mekong ett par mindre floder deltaga. Mellan deltat, havet och Tonlé-saps sänka reser sig ett 1,400 m högt horstartat berg, som utgör en rest av ett gammalt peneplan. På en sockel av paleozoiskt kristallina bergarter vila i n.v.—s.ö. svagt veckade rester av sandstenar. I det inre uppträda basalter, vilket sammanhänger med unga förkastningar. Sandstenstäcket har under inverkan av starka monsunregn upplösts i smärre massiv el. avrundade kullar, men också i övrigt äro här formerna av ett starkt denuderat peneplan förhärskande.

I Tongking är till följd av en ung veckning en n.v.—s.ö. riktning hos antiklinalerna förhärskande i området med mesozoiska bergarter och mellan dessa liggande, av tertiärt material fyllda dalarna, vilka följas av Song-koi och Song-bo m.fl. floder. Av denna veckningsprocess icke beroende äro de epigenetiskt anlagda floderna Songka, Song-ma m.fl., som skurit sig ner i djupa kanjondalar i det 1,600—2,000 m höga landskapet. I sitt nedre lopp förena sig floderna och bygga i grundhavet upp ett kraftigt, starkt växande delta. Ö. om själva deltat är kusten upplöst i en mängd småöar och kalkklippor, medan s. om deltat skalbankar ha höjts ända till 10 m ö.h. Längre inåt är landet ett av floder och vittring djupt sönderskuret karstlandskap men avbrutet av skifferstråk med avrundade höjder och domformiga upphöjningar av gamla massformiga bergarter, som nå upp till 2,400 m. V. om Song-koi rada höjderna upp sig i n.v. –s.ö. riktning och nå i n.v. över 3,000 m ö.h. På andra sidan Song-bo framträder åter peneplanet på 1,200—1,400 m med några få berggrupper av högre höjd. Kännetecknande för hela landskapet är dess upplösning i smärre massiv och grupper av berg.

S. om 19:e breddgraden utvecklas från detta bergland Annams kustkedja. Denna är eg endast ett höjt och snedställt peneplan av gammalt material med ett delvis redan förstört sandstenstäcke, som bryter brant av mot kusten. Det sluttar i allm. mot det inre och tilltar i höjd mot s. De gamla bergarternas strykning är i n.v. - s.ö., i s. är den sned till rätvinklig i förhållande till den i en båge gående kusten, som sannolikt följer ett trappstegsformat förkastningssystem. För unga förkastningar tala också utbredda basalttäcken, vilka äro lagrade på peneplanet men som också ofta äro reducerade till små kupper. Att denna verksamhet fortfarande är aktuell, visa de 1923 under ångbildning och lavautgjutning tillkomna småöarna i Sydkinesiska sjön nära det ställe, där kusten gör en båge mot s.v. S. om Hué ingå förutom dittills förhärskande kalkstenar, graniter, skiffrar och sandstenar också basalter i bergsluttningarna, som sänka sig till en örik riaskust. Sluttningen är också sönderskuren av korta bergsfloder, vilka åstadkomma ett virrvarr av ryggar, kammar och bråddjup. Inåt land uppträda de enformiga, sig mot v. i åtskilliga avsatser in-

kande platåytorna med el. utan sandstenstäcke. Slutl. sjunker vid mell. Mekong det gamla peneplanet under sandstensplattan, som, genombruten av en mängd små granitkullar, i bukter tränger ö. ut in i berget.

Den långa och smala Malackahalvön är en del av ett äldre neddenuderat och i sen tid sönderstyckat plan. Den sista mycket komplicerade veckningen, som f.ö. var förbunden med framträngandet av tennförande graniter, kan här endast bestämmas till att ha ägt rum efter trias. Tertiärperioden har endast lämnat kvar obetydliga spår och är den egentliga förkastningsperioden. Sedan tidig tertiär ha upprepade nivåförändringar ägt rum. Dessa ha flera gånger ant. åvägabragt landförbindelse med Stora Sundaöarna el. också åstadkommit, att halvön sönderfallit i öar. Malackas berg bilda icke någon enhetlig ryggrad utan bestå av ung. 16 parallella kedjor. Dessa stryka i n. delen i n.—s. riktning, i s. mera i n.n.v.—s.s.ö. och skära i hela sin utsträckning halvön i spetsig vinkel. I s. upplösas de i ett grenverk, vars armar i mot n. konkava bågar peka mot Borneo, Billiton, Banka och ö. Sumatra. Nästan alltid finns i bergsryggarna en kärna av granit, som går i dagen i antiklinalerna el. de komplicerade vecken. Granit förekommer också mellan kedjorna i sänkorna, där den är överlagrad av ett tunt gruslager. På många håll finns på ömse sidor om graniten lager av kalkstenar och kvartsiter, som ant. stupa brant el. också blivit föremål för stark erosion och vilkas rester nu bilda lager vid bergens fot. I många trakter bestämma förkastningar kammarnas sträckning men tyckas i allm. icke ha fått någon normgivande betydelse för struktur och utformning. Kammarna äro således i väsentliga delar resultatet av en denudationsprocess; de äro bundna till de mest motståndskraftiga bergarterna i vecknings- och förkastningssystemet. Men den i sht i den s. delen så iögonfallande motsatsen mellan de av granitisk berggrund bestående småslätterna med deras tunna alluvialtäcke och de från dem brant uppstigande höjderna, kan varken förklaras på tektonisk väg el. hänföras till skillnader i bergarterna. Medan bergskedjorna, som förut nämnts, bestå av de i mesozoisk tid tillkomna vecken med granit och kalkzoner, ha sandsten och lerskiffer mestadels nederoderats till slätternas nivå. Dessas tunna grustäcke skulle kunna vara en följd av en lätt sänkning av landet, vilken tvang floderna till en övergående ackumulation av detta material. På en sen havstransgression tyder den utanför v. kusten liggande Merguiarkipelagen. Höjningen synes emellertid redan ha kommit i gång, då man gjort fynd av mollusker från recent tid på 100 m höjd.

Havet i Siambukten och v. om Malacka är ett grundhav, på vilket också Sumatra, Java och Borneo ligga. Under den kvartära nedisningen måste av eustatiska orsaker en stor del av detta ha varit torrlagt och en bred landförbindelse bestått mellan B. och de v. Sundaöarna. *F.Lt.*

Klimat. B. har ett utpräglat monsunklimat, vilket innebär, att vind- och regnförhållandena sätta sin prägel på klimatets årliga förlopp. Här regerar sydvästmonsunen under sommaren och nordöstmonsunen under vintern. Regntiden infaller under sommaren i samband med sydvästmonsunen, torrtiden under vintern. Ett undantag bildar Annams östkust. Den ligger i lä bakom Annambergen för den fuktiga sydvästmonsunen, medan däremot den eljest torra nordöstmonsunen på de östliga bergssluttningarna medför regnmaximum i nov. Årsmängderna äro mycket stora och störst på Burmas kust mellan Moulmein och Victoria Point. Moulmein har en årlig nederbörd av 4,816 mm. Motsatsförhållandet mellan regn- och torrtid belyses av att månadssumman för juli är 1,147 mm och för febr. 4 mm. Hela området har den för det tropiska klimatet utmärkande stora likformigheten i temp. med årstemp. varierande mellan 24° och 27° och årsamplituder mellan 2° och 8°. Endast n. delen av Franska Indokina, Tongking, har en större årlig amplitud eller 11—13°. Den högsta värmen inträffar på sommaren före regnmaximet. På gr. av luftens höga fuktighetshalt är sommaren mycket oangenäm. — På Indokinas kust uppträda särsk. under månaderna juli—okt. häftiga cykloner, här kallade taifuner, som ibland kunna få katastrofala verkningar. *A.H.M.*

Växtvärld. Eftersom B:s s. del, Malackahalvön, har hög temp. och riklig nederbörd alla årstider, är dess förhärskande vegetationstyp den tropiska regnskogen. Den består av 4 à 5 vegetationsskikt. Huvudskiktet utgöres av 30—40 m höga, ständigt gröna träd, av vilka de, som dominera, tillhöra fam. *Papiliona'ceae, Euphorbia'ceae, Urtica'ceae* (en mängd *Ficus*-arter och brödfruktträdet, *Artocar'pus*), *Laura'ceae, Guttif'erae, Dipterocarpa'ceae* samt bambu och palmer. Under dessa finnes ett skikt av lägre, intill 15 m höga träd (trädormbunkar, palmer, bananer). På stammarna leva massor av epifyter och parasiter (ormbunkar, orkidéer, lianer, t.ex. den ända till 200 m långa rottingpalmen). Längre mot n. finnas skogar av liknande typ på flodslätter med högt grundvattenstånd, omkr. Mekongs och Irrawaddys nedre lopp. Rik nederbörd ha även bergen i Burma (Pegu Yoma och Arakanbergen), Kambodja och Annam, men regntiden är här under vintern avbruten av flera veckors torka. Träden i högsta skogsskiktet förlora då sina blad. De ständigt gröna träden (ekar, magnolior, valnötsträd, ternstroemiacéer) äro inskränkta till det lägre, för avdunstningen mindre utsatta skiktet. De högtropiska palmerna, dipterocarpacéerna, melastomacéerna etc., avtaga i antal. I det inre av Siam och i n. Burma är den torra årstiden mera utpräglad, och bergskogen blir lövfällande. Denna monsunskog, som sällan blir mera än 25 m hög, är rik på värdefulla trädslag, bland vilka främst böra nämnas teakträdet samt arter av *Sterculia* och *Erythri'na*. Den är emellertid mycket glesare än den tropiska regnskogen och lianerna ej så talrika. På de stora flodslätterna i det inre, där den torra årstiden räcker 5 à 6 mån., består växttäcket av skogssavanner (*Diospy'ros*- och *Vitex*-arter) el. taggig buskskog. Mangrovevegetationen kantar kusten av Malackahalvön och de stora flodernas mynningsarmar. *J.F.*

Djurvärld, se Asien, djurvärld.

Befolkningen i B. är synnerligen heterogen, i synnerhet i skogs- och bergstrakterna, där ett stort antal olika befolkningsgrupper bo bredvid var-

Ung dam, tillhörande en av karen-stammarna i Burma, och äldre man från Nord-Borneo.

andra. Till de primitivaste räknar man de negroida semang på Malacka samt dessutom de "veddoida" sakai i samma område och de s.k. philongthong i n.ö. Siam. Till de övriga urinvånarna höra de s.k. mon-khmer-talande folken och de malajiska stammarna. Dessa äro, i motsats till de primitiva samlarna och jägarna, alla odlare, dock huvudsakl. svedjebrukare, och bo framför allt i skogs- och bergstrakterna i hela B. och ha i allm. en ganska primitiv kultur. Ett undantag är mon i s.ö. Burma och khmer (el. kambodjaner) i Kambodja. Båda dessa ha influerats av sydindisk högkultur, och detta är också fallet med de malajiska cham* i södra Annam. I n.v. delen av B. ha tibetoburmanska folk trängt in från n. och bo huvudsakl. i Burma. Av dessa äro burmanerna de viktigaste, och även de ha influerats av indisk kultur. De övriga tibetoburmanska folken äro primitiva åkerbrukare. — Århundradena närmast e.Kr. började de s.k. thai-folken invandra från s. Kina till B. Deras åkerbrukstcknik — konstgjord bevattning i bergsdalar, s.k. gravitationsirrigation — gjorde, att de bosatte sig vid floderna. De hade och ha en jämförelsevis hög kultur med en egendomlig organisation av delvis feodala element. Siameserna uppblandade sig med mon och khmer och antogo deras högkultur. Thai förslavade delvis de primitiva bergsstammarna, som de kalla för kha*. Senare ha två andra folkslag invandrat från s. Kina, de s.k. man (el. yao) och meo (el. miao-tse). De förra kommo trol. på 1700 talet el. tidigare, de senare först i mitten av 1800-talet. Båda äro svedjebrukande bergstammar och bo blott i de nordligaste delarna av B. Meo håller sig uteslutande till de högsta bergskammarna, men något längre ned. Deras språk äro ännu ganska outforskade och man har ej funnit någon släktskap med andra språk. — Annamiterna äro franska Indokinas viktigaste folkslag (15 mill. av Indokinas 23 mill.) och bo i delta-områdena och på kustslätten, d.v.s. 1/10 av Indokinas område. Deras ursprung är okänt, och trol. är deras språk en blandprodukt. — I senare tid ha kineser invandrat till B. och utgöra ett synnerligen viktigt befolkningselement, särskilt i Siam. I Burma ha införts ett stort antal indiska arbetare, företagare och ämbetsmän. Dessa båda folk ha hand om handel och industri vid sidan om européerna. — Schematiskt sett gruppera sig folken i "våningar" med de primitiva svedjebrukarna i bergstrakterna, thaifolken i bergsdalarna och de högstående kulturerna i deltaområdena och på slätterna. Folktätheten är synnerligen stor här (ofta mer än 300 inv. per km²); i bergstrakterna är den minst, ofta icke mer än 4 inv. per km². Denna gruppering kan anses bero på olika åkerbrukstekniker. *K. I.*

Bebyggelsen är av skiftande karaktär och har ront inflytande från skilda håll: i n. från Kina, vilket särsk. gör sig gällande i Tongking och Annams kustland, och i övriga delar från Indien. Detta inflytande spåras framför allt i den icke profana bebyggelsen. Men även de över halvön skölјande invandringsvågorna, ävensom de topografiska förhållandena, bidraga till regionala skillnader. B. har liksom Öst- och Sydasien i övrigt en talrik jordbrukande befolkning, c:a 80 %, varigenom stadsbebyggelsen blir av mindre betydelse. Det är byn, till vilken all lantbebyggelse koncen-

trerar sig. I denna är huset vanl. byggt med väggar av flätad bambu, med golv av bräder el. bambu och med halmtäckt tak. De mera välmående i byarna ha hus med väggar av trä och tak av korrugerad plåt, medan i städerna alla, som kunna anskaffa det, ha bungalow av teakträ. I byarna stå husen för översvämningarnas skull vanl. på pålar av teak ung. 1,5 m över markytan. Till varje hus hör ett omgivande jordområde, inhägnat av en häck el. ett staket. På tomten finns en spannmålsbod, en ristrampkvarn, uthusbyggnader för kreatur och åkerbruksredskap samt ett antal fruktträd. Det till familjen hörande åkerområdet ligger utanför byn. Vanl. består byn av 20 till 50 hus, uppförda längs en väg el. en stig. Ofta finns också en affär, ägd av en kines el. indier. I utkanten av byn finns ett buddistkloster, som främst tjänstgör som skola. Den europeiska ockupationen har medfört vissa ehuru obetydliga förändringar. I Kambodja äro husen ant. byggda på höga pålar, el. också leva familjerna på flottar, förankrade vid stränderna, och även där spelar klostret en utomordentligt stor roll. I Indokina finns också en annan bebyggelsetyp hos de fordom mäktiga cham-stammarna, som leva i s. Annam och som ha sina hus byggda direkt på marken; hela byn är omgiven av ett trästaket. Av religiösa skäl har all vegetation i närheten förstörts. I närheten av dessa stammars boplatser återfinnas mäktiga tempelruiner, vittnande om en svunnen storhetstid. Laos-folken leva i pålbyggnader, medan icke profana byggnader och hus, tillhörande högre tjänstemän, uppföras i sten. Thai-folken bo även de i pålbyggnader, som till ett antal av högst 50 äro orienterade i en förbiflytande flods riktning. I mots. till dem bo man-stammarna i n. Indokina i hus, byggda direkt på marken, och i småsamhällen, omfattande 5 à 6 hyddor. Även meo-stammarna äro individualistiska, och deras byar bestå vanl. av endast 3 à 4 hus. I mots. till dem bo i det s. berglandet malajiska stammar i pålbyggnader, inrymmande flera besläktade familjer, och husen bli därför ofta över 100 m långa. Siam är det land, som sist har berörts av den västerländska kulturen. Resultaten av t.ex. reformer inom jordbruket och framdragandet av järnvägar, varigenom stora skogsarealer kunna bli föremål för exploatering, innebära bebyggelsegeografiska förändringar, som hittills endast stå inför sin begynnelse. Siams egenskap av att vara det renaste buddistlandet har satt spår bl.a. i särsk. talrikt förekommande tempelbyggnader. Man beräknar, att 16,500 sådana finnas, varav 300 i Bangkok. — Den moderna exploateringen av skogar och mineral har lett till en betydande befolkningsomflyttning, vilken minst synes sätta sin prägel på utvecklingen i Burma, som allmänt redovisar en befolkningsökning på mindre än 2 %. Medan Siam vanl. har en befolkningsökning mellan 2 och 4 % med en redovisad siffra på 4 till 6 % i området för Menams och Mepings sammanflöde samt i v. delen av Korat-platån, är intrycket av Indokina mycket motsägande: såväl flodslätter som bergstrakter visa på sina håll en viss minskning, medan angränsande områden inom samma geografiska område visa en ökning med över 8 %. *F.Lt.*

Historia. De arkeologiska vittnesbörden synas ge vid handen, att B. under äldsta tid bebotts av med den söderut belägna arkipelagens folkraser besläktade stammar, som starkt avvika från den nu förhärskande mongoloida rastypen. De folk, som i B. i egentlig mening varit bärare av civilisation och historia, ha sålunda alla invandrat dit med undantag av de till den malajopolynesiska rasen hörande cham. Invandringarna ha ägt rum i form av efter varandra följande, norrifrån kommande folkböljor. Den äldsta av dessa utgjordes av mon-khmer-folken. Mellan denna och den tibeto-burmanska folkvandringen synes den för B:s kulturhistoria betydelsefulla, till sin omfattning ännu ej fullt kända indoariska invandringen från v. ha ägt rum. Den tibeto-burmanska vandringen åt s. medförde å sin sida en motsvarande förskjutning åt s. av thaistammarna. En ny folkvandring började mot slutet av 1700-talet med kachins framträngande mot v. och s., men de politiska förhållandena voro icke gynnsamma för en dylik rörelse, och den kvävdes i sin linda. — En plats för sig i B:s historia intaga annamiterna; antagligen utgöra de en gren av thai-stammen, som redan i forntiden avsöndrats från huvudstammen och i sina nuv. boplatser assimilerats med tidigare mon-khmer-befolkning. — Dessa invandringar synas å andra sidan ha medfört undanträngande från B:s fastland på få rester när av ett tidigare befolkningselement, malajerna. — B. framträder först under århundradena närmast f.Kr. i historien. Den kinesiska expansionen åt s. (slutet av 200-talet f.Kr.) ledde till kinesiskt besittningstagande av det nuv. Annam. O. 200 e.Kr. framträda Champa (se Annam, sp. 1101 f.) och de bägge riken, som senare på 500-talet förenades till Kambodja*. Tidigast på 500-talet e.Kr. framträda Burma* och Siam* i historien; bägge dessa länder behärskades då av mon-khmer-välden, i Burma Pegu, i Siam Dvaravati och Haripunjaya. Dessa riken fingo å sin sida vika, i Burma för Pyu- el. Promeväldet och sedan för de varandra avlösande burmanska väldena, i Siam för den i sammanhang med den mongoliska expansionen på 1200-talet stående thai-invasionen, som ledde till uppkomsten av det nuv. Siam. I ö. B. upprättades på 900-talet ett självständigt annamitiskt rike, som småningom med sig förenade Champa; Kambodjas maktställning krossades på 1300-talet genom upprättandet av det siamesiska riket. Den brytningstid i Sydasiens historia, som kännetecknas av den europeiska expansionen på 1500-talet, berörde icke i nämnvärd mån B. Större förändringar har först utsträckandet av den europeiska kolonialpolitiken under 1800-talet även till B. medfört. Burma annekterades sålunda av England i tre omgångar, 1826, 1852 och 1886. Kambodja ställdes under franskt beskydd 1862, Annam, Tongking och Laos 1884 -93, varjämte Malackahalvön, där engelsmännen 1819 grundlagt Singapore, 1887—86 i sin helhet ställdes under engelsk överhöghet. Däremot bevarade Siam sin självständighet. Under 2:a världskriget ockuperades B. nästan helt av japanerna; efter deras kapitulation gjorde sig de

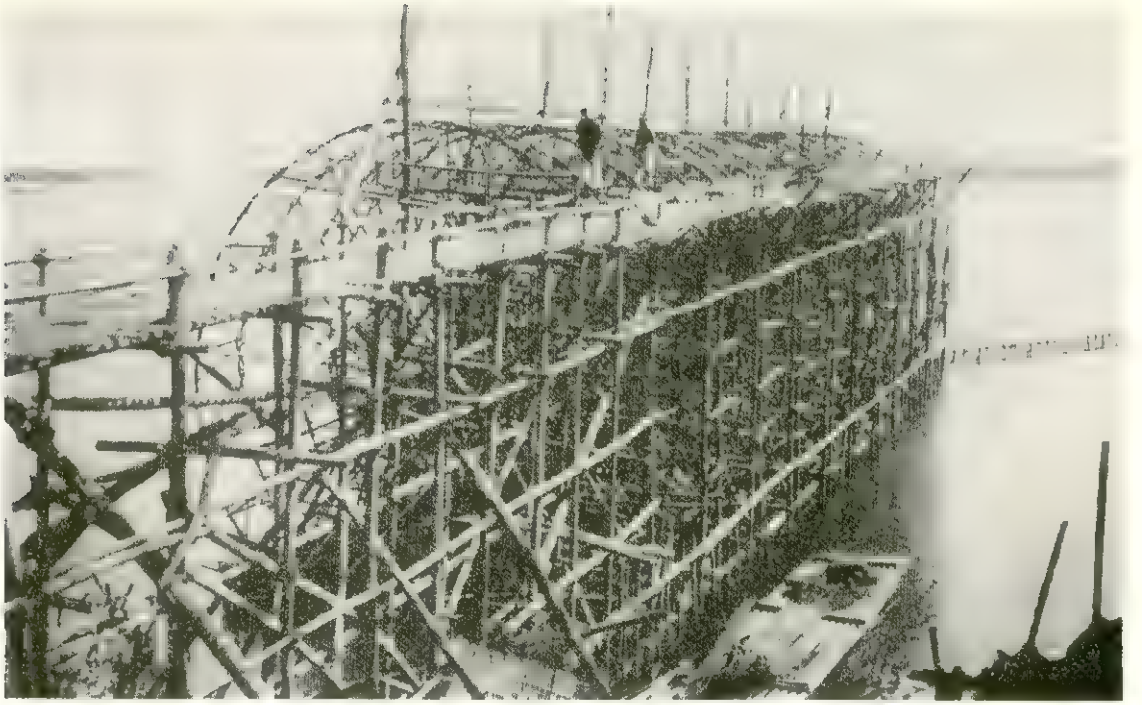

Konstbevattningsanläggning i Annam.

nationalistiska rörelserna starkt gällande både i Franska Indokina* och i Burma*. *C.F.*

Politisk indelning. Med undantag av Siam (Thailand), som är en självständig stat, stå B:s olika områden under brittisk el. fransk överhöghet el. suveränitet. Fram till 2:a världskriget var B. — Siam oräknat — uppdelat mellan de två kolonialmakterna. Under detta krig togo nationaliströrelserna, som ovan nämnts, såväl i Franska Indokina som i Burma våldsam fart, och båda dessa områden ha fått löfte om en friare ställning. Frågans lösning, som ev. kan få betydelse även för den politiska indelningen, särsk. i Franska Indokina, låter ännu vänta på sig. Den politiska indelningen av B., sådan den var före 2:a världskriget, framgår av nedanst. tab.

Politisk indelning före 2:a världskriget.

	km²	inv.	år
Franska Indokina	727,450	24,101,251	
Kochinkina	68,570	4,615,968	1936
Annam	147,560	6,211,228	1939
Kambodja	174,950	3,046,432	1936
Tongking	104,970	9,264,309	1940
Laos	231,400	1,023,314	1939
Burma (britt.)	677,570	14,667,146	1931
Straits Settlements (britt.)	3,512	1,425,895	1941
Federerade malajstaterna (britt.)	71,328	2,212,052	1941
Icke federerade malajstaterna (britt.)	57,160	1,912,500	1940
Siam	518,400	15,718,000	1940
Summa	2,055,420	60,096,844	

B.:F.Lt.

Ekonomisk geografi. B:s jordbruk är huvudsakl. inriktat på risodling. I de områden, som kunna utsättas för översvämningar, dominerar det helt den odlade arealen; i mindre vattenrika trakter upptar det 50—75 %. Odlingen bedrives på olika sätt med hänsyn till vattentillgång och landets topografiska beskaffenhet. I bergen odlas vid svedjningen av skogen bergriset, *Ory'za monta'na*; efter en à två, någon gång tre skördar får röjningen växa igen. *O. sati'va*, sumpriset, tillhör flodernas deltan och lägre liggande dalar; dess utbredningsområde har ökats genom konstbevattning. Trots att denna är mycket gammal, finnas fortfarande, genom tillgripande av rationell vattenhushållning, stora utvidgningsmöjligheter. På något lägre nivå odlas *O. præcox*. De många skilda varieteterna utveckla sig olika snabbt: somliga mogna på 2 à 3 månader, andra behöva 5. Arealer med konstbevattning hela året kunna ge två, t.o.m. tre grödor; vanl. nöjer man sig dock med en skörd. I tekniskt avseende står risodlingen icke i nivå med Kinas och Japans; medan nära ¼ av världsarealen finns i B., kommer endast ⅛ av produktionen därifrån. Till skillnad från övriga delar av B. är Malackahalvön ett underskottsområde. Av övriga sädesslag odlas hirs och durra i torrare områden, i sht i Burma, samt majs där och i Indokina. F.ö. odlas sesam, jordnötter och bönor i Burma, batat, taro och bönor i Indokina. Malackahalvöns jordbruk får sin särskilda prägel dels av det stora antalet kineser, dels av de många plantagerna, som helt äro inriktade på export. Främst dominerar gummiträdet, *Hev'ea brasilie'nsis*, som också fått fast fot på Siams och Indokinas kuster. Kokospalmen går väl till på Malacka och runt hela Siambukten, och arekapalmen, som ger betelnötter, odlas med fram-

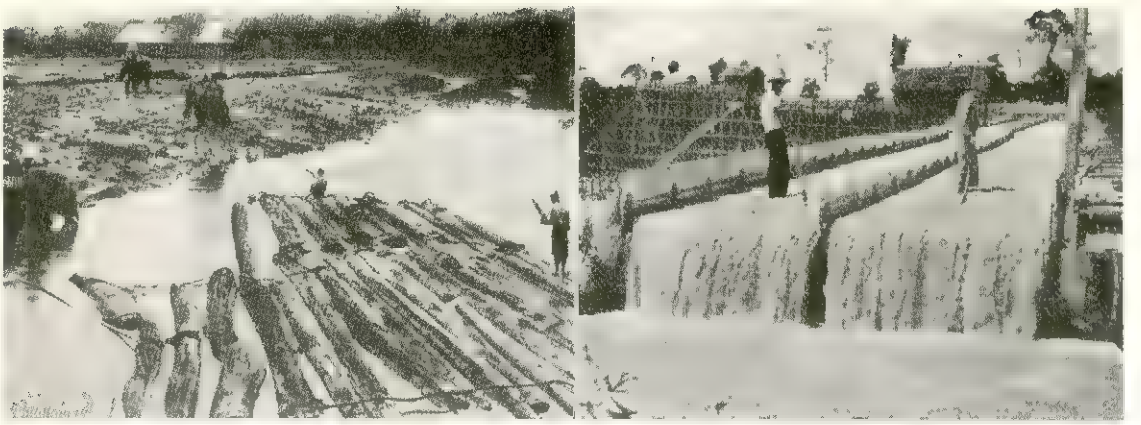

Elefanter hålla på att dra i land en flotte teakträ i Burma. T.h. anrikningsverk vid en tenngruva på Malackahalvön. — Se även bild 19 och 20 å pl. vid Asien.

gång särsk. i Siam. Av övriga produkter för export odlas peppar och bomull. Något sockerrör exporteras från Annam. Te förekommer överallt, likaså tobak, som dock till följd av sin dåliga kvalitet ej kan exporteras. Grönsaker och frukter odlas i hela B. De främsta husdjuren äro bufflar och sebuer, av vilka de förstn. användas som dragare för plogen i risodlingsområdena, medan de senare även tjänstgöra som vagnsdjur och packdjur i bergstrakterna. Endast malajerna använda mjölk; kreatursskötseln står därför lågt, dock högre i bergen än på slätten. Silkesmaskaveln står högt endast i Annam. Fisket är överallt betydande, särsk. utanför flodernas deltan och s. Annams kust; sötvattensfiske förekommer i sjöar, floder, kanaler och översvämmade områden; enbart i Tonlésap äro 30,000 fiskare sysselsatta. Skogen har blivit föremål för en betydande exploatering; på Salween beräknas 100,000 teakstockar årl. flottas.

Medan jordbruket dominerar slätterna, är gruvdriften koncentrerad till bergen. Främst kommer tennet, som lämnar 40 % av världsproduktionen; av detta utvinnes $^2/_3$ på Malacka och nära $^1/_3$ i Siam. En mängd andra mineral finnas spridda, ofta i betydande kvantiteter, men endast en del ha exploaterats. Volfram utvinnes i Burma, Indokina och Siam; från Indokina erhålles bl.a. också zink. Detta mineral förekommer tills. med bly och silver i stor utsträckning i Burma, som också har rikliga förekomster av jade, vilket exporteras över Kina. Järn- och manganmalm brytes i mellersta Annam och järn dessutom på Malackahalvön. Koltillgångarna i B. äro begränsade; dock ha på Malacka funnits brytvärda flötser, de i Tongking i närheten av Hai-phong äro de mest betydande på halvön. De vidsträckta förekomsterna av brunkol i Burma kring Chindwin och i Shan-staterna ha ännu ej exploaterats. Däremot lämna oljekällorna kring mellersta Irrawaddy i veckade miocena sandstenar årl. något mer än 1 mill. t petroleum. Industrien är efter västerländsk måttstock föga utvecklad. Betydande äro dock smältverken för tennmalm på Malacka, som även smälta en del av Nederländska Indiens produktion; de sysselsätta många indier och kineser. Vidare finnas oljeraffinaderier vid Rangoon och sågverk vid Irrawaddy och andra floder, på vilka timmer flottas. Textilfabriker finnas särsk. i Burmas och Franska Indokinas större städer och betydande riskvarnar i risexporthamnarna.

Utrikeshandeln domineras av ett fåtal produkter, bland vilka ris har den största kvoten: 65 % av exporten från Burma, Siam och Indokina. Dessa tre länder svara för 40 % av världsexporten. Kautschuk från Malacka svarar för 40 % av detta områdes utförsel, medan tenn utgör knappt 20 %. Den minst differentierade handeln har Siam. Burma exporterar förutom ris även petroleum, teak, bomull m.m. och Indokina fisk, majs, peppar och kol. Malackahalvön har bl.a. också en betydande fruktkonservindustri för export, och därjämte utföres järnmalm och aluminium. B. är främst ett födoämnes- och råvaruexporterande område. Importen utgöres därför av industriprodukter. Kommunikationerna äro dåliga till följd av terrängförhållandena. Burma saknar järnvägsförbindelse med grannländerna; endast Malacka har ett tillfredsställande landsvägs- och järnvägsnät. Mellan Siam och Indokina hålla järnvägar på att byggas el. äro nyöppnade. Även inom varje land äro kommunikationerna dåliga. Flygförbindelser finnas mellan de flesta av huvudstäderna och till övriga centra i Syd- och Östasien. Se vidare artiklarna om resp. politiska enheter. *F.Lt.*

Litt.: R. Grousset, "Histoire de l'Extrême-Orient" (2 bd, 1929).

Bortskrivning, bokföringsåtgärd, varigenom varulager, fordringar o.d. nedskrivas till nollvärde och således helt avföras ur räkenskaperna. Jfr Avskrivning och Nedskrivning.

Borum Eshöj, gravhög nära Aarhus, vilken lämnat fynd av tre ekkistgravar med väl bevarade dräkter från äldre bronsåldern, två mansdräkter och en kvinnodräkt. De förra utgöras av vardera ett ländkläde och en vid, ärmlös kappa samt en huvudbonad i form av en halvklotformig huva, kvinnodräkten av en fotsid kjol, tröja med halvkorta ärmar, tyghälte samt ett konstrikt flätat hårnät.

Mansdräkt från Borum Eshöj.

Borup, sista spelet el. omgången vid ett spelparti; även (allmännare) om något som är det sista. Enl. en tradition härrör uttrycket från en häradshövding B. (d. 1815), känd för att vara siste man på gästabud ("nu går B.", nu är kalaset slut); jfr namnet på W. v. Brauns sista kalender, "Borup".

Boruss'ia, latiniserad benämning på Preussen. Jfr Prussia.

Borvaselin, se Borsyresalva.

Borvatten, *farm.*, se Borsyrelösning.

Borväte, *kem.*, se Bor.

Borysław [båry'sław], stad i ö. Lillpolen, inom den av Sovjetunionen 1939 ockuperade delen av Polen, vid floden Tyśmienica och Karpaternas nordsluttning s.v. om Lwów; 41,500 inv. (1931). B. är centrum för ett rikt oljedistrikt, som före 2:a världskriget lämnade c:a 75 % av Polens hela oljeproduktion, dessutom jordvax och jordgas. Industrien omfattar främst oljeraffinaderier, borrmaskinsfabriker samt tillverkning av paraffinljus och gasolin.

Borys'thenes, den antika benämningen på floden Dnjepr. Detta namn ersattes under senantiken med namnet Danapris, ur vars grundform den moderna namnformen utvecklat sig. — B. var även benämning på staden Olbia.

Borzì [bårtsi'], Antonino, italiensk botanist (1852—1921), prof. först vid skogsinst. i Vallombrosa, sedan vid univ. i Messina och Palermo, på sistnämnda plats samtidigt föreståndare för den berömda botaniska trädgården. B. har ägnat sig dels åt studiet av de kryptogama växternas morfologi och utvecklingshistoria, dels åt fanerogamernas fysiologi och biologi.

Borå's, stad i Älvsborgs län kring Viskan; 96,37 km², varav 44,98 km² skog; 53,494 inv. (1947; med förorterna Frufällan och Sparsör i Fristads sn i n., Sjömarken i Sandhults sn i v., Gånghester i Toarps sn i s.ö. och Kallbäcksryd i Brämhults sn i n.ö. c:a 56,300). B:s uppkomst bör ses mot bakgrunden av den allmänna svenska stadspolitiken under förra hälften av 1600-talet. Stadsgrundningen skedde genom ingripande av Gustav II Adolf i avsikt att reglera den okontrollerade gårdfarihandeln och koncentrera denna samt hantverk och hemslöjd till en bestämd plats i s. Västergötland. Stadsprivilegier erhöllos 1622 för en ort i Torpa sn, benämnd Boeråsen (se nedan) efter en n.v. därom belägen bergås, nu kallad Rya åsar (290 m ö.h.). Den nya staden utstakades av Nils Stiernsköld. B:s läge är väsentligen betingat av äldre samfärdslinjer (bl.a. Viskadalen) och av ortens centrala läge i den s.k. Sjuhäradsbygden. För textilindustriens senare utveckling i trakten kring B. har bl.a. vattenkraften i Viskan spelat en betydande roll liksom också närheten till importhamnen Göteborg. Den vidsträckta och ibland till grannländerna utsträckta resehandeln med textilvaror och även smidesvaror (ullsaxar, spik, hästskor, synålar m.m.) uppblomstrade särsk. under senare delen av 1700-talet, varefter en stagnation inträdde. Folkmängden, som på 1780-talet uppgick till 2,200 personer, visar först på 1830-talet högre siffror. Industriens uppsving sammanhänger nära med de nya kommunikationernas utveckling; B:s anknytning till v. stambanan i Herrljunga 1863 bildar epok i utvecklingen. Från 1870-talet företer B. en för svenska städer enastående folkökning: 1870 3,251, 1880 4,723, 1890 8,106, 1900 15,837, 1910 21,541, 1920 28,226, 1930 38,236, 1940 48,324 inv.

Stadens äldsta delar ligga på Viskans ö. strand kring den förutv. Torpa kyrka (nu Caroli kyrka). Stadsplanen utmärkes här av ett regelbundet rutplansnät med Stora torget som centrum. B. har flera ggr hemsökts av katastrofala eldsvådor, de mest förhärjande 1822 och 1827. Efter denna tid breddades vissa gator och uppfördes de s.k. Karl Johanshusen, låga envånings trähus, vilka ännu bilda karakteristiska inslag bland den inre stadens moderna stenhus. I de starkt kuperade ytterområdena på sluttningarna av kringliggande åsar utbreda sig i naturskön omgivning nyare stadsdelar, villaförstäder och egnahemsområden, ss. Salängen, Byttorp, Sjöbo, Söderkulla, Trandared, Hedvigsborg och Göta. Förortstrafiken ombesörjes av talrika busslinjer, utgående från Södra torget; fjärrbusstrafiken har ändstation på det s.k. Fjärrbusstorget. Av äldre byggnader kvarstår blott Caroli kyrka, uppförd på 1670-talet, senast restaurerad 1940. Stadens andra församlingskyrka, Gustav Adolfs, uppfördes 1906. Bland nyare byggnader märkas rådhuset (1908—10; efter ritningar av I. Tengbom och E. Torulf), Svenska handelsbankens

Textilinstitutet i Borås.
Foto Wallander & Wernlund.

hus (1915; Tengbom), Textilinstitutet (1935; stadsarkitekt H. Ericson), varmbadhuset (1939), det s. om staden belägna krematoriet (1944), posthuset (1946) samt ett flertal nyare fabrikskomplex. På Stora torget står en fontän med brunnskar (skulptör Nils Sjögren; 1940), visande reliefbilder av Sjuhäradsbygdens arbetsliv i forna tider. Framför högre tekniska läroverket finns en porträttbyst av industriidkaren Sven Erikson. I den i v. belägna Ramnaparken vid Ramnasjön har De sju häradernas kulturhistoriska förening ett hembygdsmuseum, Borås museum. Hit flyttades 1912 Kinnarumma gamla träkyrka från 1690-talet, nu regelbundet använd som gudstjänstlokal (Ramnakyrkan) under Caroli förs. Museets värdefulla samlingar inrymmas huvudsakl. i Nymanska gården, den s.k. gamla garvaregården, som tidigare legat vid Sven Eriksonsplatsen och härstammar från mitten av 1700-talet. En ny, stor idrottsplats, Ryavallen, rymmande 20,000 personer, invigdes 1941. Salutorg är det vid Viskan belägna Kronhallstorget. Den 1873 uppförda teatern, belägen i Stadsparken, är avsedd att ersättas av en nybyggnad, ev. på det 1946 av staden inköpta Annelundsområdet, en hittills obebyggd, vidsträckt skogshöjd nära stadens centrum.

B. är ett huvudcentrum för landets textil- och beklädnadsindustri. 1940 voro 12,140 personer verksamma inom dessa industrier, varav 6,458 kvinnor och 5,682 män. Industrien omfattade 1944 243 arbetsställen med 11,992 arb. Som den egentliga boråsindustriens grundläggare räknas P. A. Åkerlund, som med kompanjoner 1869 bildade Borås wäfveribolag, 1870 ombildat till aktiebolag, Borås wäfveri ab.*, det största företaget i bomullsbranschen (2,400 arb., 1946). Vidare märkas Drufvefors väfveri ab. (250 arb.), Åkerlunds bomullsspinneri ab. (150 arb.) och Dalhems väveri ab. (105 arb.). Ylleindustrien är främst representerad av de till Kilsundskoncernen hörande företagen Kilsunds ab. (465 arb.), ab. Merinos (180 arb.) och ab. Borås klädningstygsfabrik (145 arb.), av Borås yllefabriks ab. (240 arb.), det sistn. tillhörande ab. Svenska yllekoncernen, och av ab. Kamgarn. Trikåindustrien företrädes av bl.a. ab. Sveriges förenade trikåfabriker (Eiser) med 10 fabriker i B. (1,600 arb., exkl. 800 hemarbetare), ab. Textilfabriken Merkur (270 arb., 800 hemarbetare). I B. finnes landets första konstsilkefabrik, ab. Svenskt konstsilke, grundad 1918 (750 arb.). Bland övrig textilindustri kunna nämnas ab. Borås mekaniska gummiväfveri (235 arb.), Borås band- & hängslefabriks ab. (150 arb.), ab. Corsettindustri (150 arb.) och ab. Borås jacquardväfveri. Jämte fabriksarbetare äro ett stort antal hemarbetare sysselsatta även i konfektionsindustrien. De största företagen i denna bransch äro ab. Erikson & Larson (Elson och Erla), B:s äldsta konfektionsfabrik (grundad 1892; 480 arb.), Algot Johansson ab. (Algots; 700 arb.), ab. Libokonfektion (300 arb.), Magni ab. (275 arb.), Oscar Jacobson ab. (400 arb.), ab. Rory (250 arb.), ab. Vitvaruindustri (240 arb.), ab. J. W. Jönsson (125 arb.), Fabriks ab. bröderna Alström (115 arb.), Bröderna Magnusson (75 arb.), Ad. Larsson & co. ab. (160 arb.), ab. John Erikson & co. (160 arb.) och ab. Olssons mössfabrik (105 arb.). Speciella färgerier, blekerier och appreturverk äro Färgeri ab. Lind & co. (95 arb.), E. W. Justs färgeri (130 arb.) och ab. Nordens textilfabrik (125 arb.). Större företag inom andra industrigrenar äro Borås mekaniska verkstads ab. (100 arb.), ab. N. H. Ljungbergs läderfabrik samt Sandwalls ångbryggeri och ab. Nya bryggeriet. Typiska för handeln i B. äro ett flertal stora engros- och postorderfirmor, vilka även sysselsätta fabriks- el. hemarbetare för tillverkning av manufaktur och korta varor, ss. Bröderna Wennerlund, Allmänco ab., ab. Wiskadals fabrik, ab. bröderna Liljeros, ab. Marks J. Emanuelsson, ab. Häggström & Johansson m.fl.

I B. finnes ej gasverk; det elektriska kraftbehovet täckes till stor del från stadens egna 4 kraftverk i länet. B. har högre tekniskt läroverk, textil fackskola, Textilinstitutet (utvecklat ur Tekniska vävskolan, grundad 1866), högre allm. läroverk, kommunal flickskola, skolor för yrkesundervisning, länslasarett och epidemisjukhus, sanatorium för lungsjuka (Västeråsen), ett sjukhus för kirurgisk tuberkulos och ortopedi (Solhem). Stadsbiblioteket, inrymt i samma byggnad som Konsthallen, är centralbibliotek för länet sedan 1937. B. har tullkammare av 1:a kl. Tulluppbörden uppgick 1945 till 3,9 mill. kr. Staden är säte för Älvsborgs läns s. hushållningssällskap, för länets skogsvårdsstyrelse och för Västergötlands och N. Hallands handelskammare samt är sedan 1914 förläggningsort för Kungl. Älvsborgs reg. (I 15). För anläggning av ett flygfält har B. förvärvat ett område vid Viared, c:a 6 km s.v. om staden. B. är tingsställe inom och kansliort för Ås, Vedens och Bollebygds domsaga. I B. utkomma "Borås tidning", "Västgötademokraten" och "Borås nyheter", alla 6 ggr i veckan. Taxeringsvärdet å fastighetsskattepliktig jordbruksfastighet var 1945 7,609,300 kr, å annan fastighet 258,277,400 kr; den till kommunal inkomstskatt taxerade inkomsten uppgick s.å. för fysiska personer m.fl. till 106,342,080 kr och för svenska ab. till 18,052,410 kr. B:s tvenne stadsförs., Caroli och Gustav Adolfs, bilda, den sistn. jämte Brämhult, två pastorat i Ås kontrakt, Skara stift.

B. har sitt namn efter den i n.v. liggande åsen, nu

kallad Rya åsar el. Rydaåsen (efter gården Ryda i Torpa sn), och vars gamla namn, *Buaråsen* (Boeråsen), innehåller gammal gen. sing. *budhar* av *budh*, biform till *bodh*, fäbod (alltså "åsen med bodarna"). Se "Ortnamnen i Älvsborgs län", 11, 1910, sid. 130 f.) – Litt.: Nils Hufvedsson Dal, "Boerosia" (1719); O. Mannerfelt, "Sjuhäradsbygden före 1622 och B. stad 1622—1865" (1922); "B. 4/4 1933" (festskrift vid Tekniska förbundets i B. 25-årsjubileum); H. N. Danielson, "B. förr och nu" (i "Svenska stadsförbundets tidskr.", 1936); S. Sandwall, "Min barndoms och ungdoms B." (i "Vestrogothica", 5, 1939, utg. av Västgöta nation i Uppsala); B. Hellner, "B. äldre bebyggelse" (i tidskr. "Från B. och de sju häraderna", 1943). En stadshistorik är under utarbetande av N. Forssell. *I.Mg;Sl.*

Borås—Alvesta järnväg, sign. BAJ, huvudlinjens längd 147 km, spårvidd 1,435 m, med bibanorna Hillared—Axelfors, 24 km, och Hestra—Gislaved, 16 km. Huvudlinjen byggdes 1899—1902, på sträckan Borås—Hillared jämlöpande med den sedan 1885 befintliga Kinds härads järnväg, vilken förvärvats av BAJ och i samband med byggandet av denna nedlades. Bibanan Hillared—Axelfors sammanföll fram till Svenljunga med Kinds härads järnväg och utsträcktes 1904 till Axelfors. Linjen Hestra—Gislaved byggdes först 1923—25. BAJ hörde i ekonomiskt hänseende nära samman med Göteborg—Borås järnväg, med vilken den var förenad till en taxeenhet. Båda järnvägarna hade gemensam förvaltning. BAJ förstatligades 1940. *J.Sn.*

ab. Borås bank började sin verksamhet 1918 och övertog 1919 Ås hds lån- och sparkassa (grundad 1909) samt Vedens hds lån- och sparkassa (grundad 1914). B., som hade huvudkontor i Borås och avdelningskontor på 6 platser, hade en omslutning av 30 mkr, varav egna fonder 6 mkr, då den 1942 övertogs av Skandinaviska banken ab., som tidigare icke varit representerad inom B:s verksamhetsområde.

Borås domsaga i Älvsborgs län omfattar Gäsene tingslag samt Ås, Vedens och Bollebygds tingslag; tingsställen äro Ljung och Borås; 34,953 inv. (1946).

Borås järnväg, se Varberg—Borås—Herrljunga järnväg.

Borås—Jönköpings järnväg omfattade Borås Ulricehamns järnväg* samt dess förlängning Ulricehamn—Jönköping. Redan tidigt förelogo planer på att utsträcka BUJ till Jönköping, och 1922 erhölls koncession, men järnvägen påbörjades först 1927. En stor del av byggnadsarbetet har utförts som nödhjälpsarbete genom Arbetslöshetskommissionens försorg. 1936 avtalades mellan det ägande bolaget och Staten, att hela järnvägen skulle övertagas av Staten, så snart bandelen Ulricehamn—Jönköping kunde öppnas för allmän trafik. Detta skedde 1940.

Borås nyheter, tidning, utgiven i Borås sedan 1922 som organ för Folkpartiet, daglig sedan 1926. Red. är sedan 1946 Gösta Thorén (f. 1911).

Borås tidning, morgontidning, som utges alla vardagar i Borås. "Borås weckoblad", startat 1826, efterföljdes 1834 av "Borås nya tidning", som 1838 inköptes av färgerifabrikören C. G. Rydin (d. 1877), vilken gav tidn. dess nuv. namn. B. äges sedan 1899 av ett ab. och är i politiskt avseende konservativ. Red. är sedan 1940 fil. kand. Henry Senov Johnsson (f. 1889).

Borås—Ulricehamns järnväg, sign. BUJ, längd 38 km, spårvidd 1,435 m, leder fram mellan Ulricehamn och Gånghesters station på Borås—Alvesta järnväg med rätt att använda sistnämnda järnvägs spår Gånghester—Borås, 7 km. BUJ byggdes 1914—17. Den förstatligades 1940. Se även Borås—Jönköpings järnväg.

Borås wäfveri ab., grundat 1870, driver i Borås bomullsspinneri, väveri, färgeri, tryckeri, appreteringsverk m.m. samt i Skene (Älvsborgs län) spinneri, färgeri, väveri och elektrisk kraftstation (Kungsfors). B. är i Sverige ensamtillverkare av s.k. sanforiserade vävnader (krympfria). Årligt tillverkningsvärde c:a 30 mkr. Antal arbetare o. 2,400 (1946). Aktiekapital 11,9 mkr.

Bos, *zool.*, se Oxsläktet.

du Bos, Charles, kritiker, se Du Bos.

Bosæus [-se'-]. 1) Elis Walfrid B., industriman (f. 31/8 1876), utexaminerades från Tekniska högsk. 1899, verkst. dir. i Lessebo ab. 1902—18, led. av arbetsrådet 1919, dess ordf. och chef 1923—25, verkst. dir. i Strömsnäs bruks ab. 1926—33. B. var led. av tulltaxekommittén 1906—09, sakkunnig i Finansdep. 1919—22, Sveriges delegerad vid Internationella arbetskonferensen i Genève 1925, led. av arbetslöshetsutredningen 1927—32 samt av småindustriutredningen 1940—41.

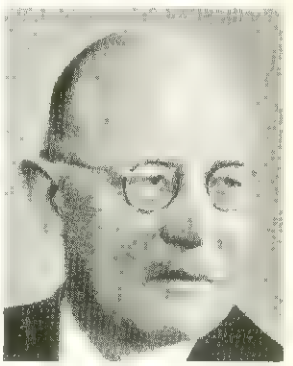

Han har utg. "Pappersindustriens produktionsförhållanden" (1922), "Anteckningar om nutidens svenska papperindustri" (i "Molae chartariae suecanae", 2, 1923) samt "Silverdalen. Historien om ett småländskt pappersbruk" (1944). *[Th.]A.Lg.*

2) Wilhelm Birger B., den föreg:s bror, läkare (f. 3/3 1891), med. dr i Uppsala 1927, doc. där i patologisk anatomi s.å., laborator 1928, prof. i rätts- och statsmedicin vid Karolinska inst. sedan 1933, led. av Medicinalstyrelsens vetenskapliga råd 1935.

Bosanquet [bå'znkit], Bernard, engelsk tänkare (1848—1923), var 1871—81 *fellow* vid Balliol College i Oxford, bosatte sig därpå i London och verkade 1903—08 som prof. i moralfilosofi vid univ. i S:t Andrews. — Genom T. H. Green, Jowett och Caird befruktad av tankar från Platon och Hegel, senare även av Lotze, står B. inom hemlandets filosofi närmast Bradley, vars allmänna idealism han biträder. Likväl är han långt mindre problemforskare än denne och ägnar sig mera åt tillämpningarna och specialområdena. I företeelsevärlden ser han ej heller med Bradley en logiskt förbistrad skenvärld utan uttrycket för en verklighet och en sammanhängande totalitet. Hegels lära om identiteten mellan logik och verklighet om-

fattas därför också av B., låt vara i modern omformning. — B. har tagit livlig del i sitt lands filosofiska sammanslutningar; med särskild iver företrädde han "University-extension-rörelsen". Av hans talrika verk må framhållas "Knowledge and reality" (1885) och "Logic" (2 bd, 1888), båda med utgångspunkter hos Bradley; vidare "A history of aesthetic" (1892), "The philosophical theory of the state" (1899), "The principle of individuality and value" (1912), "The value and destiny of the individual" (1913), "Implication and linear inference" (1920) samt "The meeting of extremes in contemporary philosophy" (1921, 2 ed. 1924)

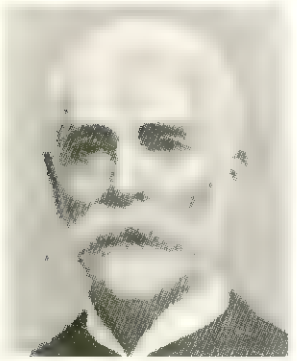

Vissa av hans i tidskr. utströdda smärre avhandlingar blevo postumt samlade och utgivna under titeln "Science and philosophy and other essays" (1927). — Litt.: H. Bosanquet, "B. B." (1924); J. E. Salomaa, "Idealismus und Realismus in der englischen Philosophie der Gegenwart" (1929); B. Pfannenstill, "B. B:s philosophy of the state" (1936). *N.*

Bosarp, socken i Onsjö hd i Malmöhus län och församling i Trollenäs, Bosarps och V. Strö pastorat i Onsjö kontrakt av Lunds stift, n. om Eslöv; 28,32 km², därav 28,23 land; 868 inv. (1947; 31 inv. pr km²). B. är i s. odlad slätt, i n. mera skogrikt; åkern utgör 75 % av landarealen, skogsmarken 14 %. En stor del av socknen lyder under Trolleholm. Kyrkan i nygotik blev färdig 1868; märkliga medeltida gravstenar. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, innehåller gen. *Bosa* av mansnamnet *Bose* och *torp*, nybygge. Det skrevs 1314 Bosethorp. *P.;Sl.*

Bosarp, gods i Skåne, se Boserup.

Bosboom [bås'båm], Anna Louisa Geertruida, f. Toussaint, holländsk författarinna (1812—86). Påverkad av W. Scott skrev B. bl.a. "Het huis Lauernesse" (1840) och den s.k. Leycester-cykeln, omfattande tre romaner (1846—55). Flera av hennes berättelser äro övers. till sv.

Boscán Almogáver, Juan, spansk skald (1495—1542), har genom sin översättning av B. Castigliones "Cortegiano" (1534) övat stort inflytande på den spanska prosastilen men fick störst betydelse för poesien genom att använda en rad italienska versmått och versslag, ss. sonett, terzin, ottave rime.

Bosch (eng. *bosh*, ett eg. turkiskt ord, tom, ihålig, värdelös), strunt, skräp.

Bosch [båss], Den B., stad i Nederländerna, se 's Hertogenbosch.

Bosch, Hieronymus, eg. Jeroom van Aeken, kallade sig B. efter sin hemstad 'sHertogenbosch, nederländsk målare (o. 1460—1516). B. avslutar det nederländska medeltidsmåleriet, på samma gång som han genom sin ljusfyllda färg och sina landskapliga stämningar — bl.a. i natt- och i eldskensbelysning — visar över på den nyare tiden. Han har annars blivit mest bekant

Hieronymus Bosch: Antonius' frestelser. Detalj. Prado, Madrid.

genom sina bilders bisarra fantasiinnehåll, där visionär mystik och makabert gyckel blandas med naturalism och där groteska blandväsen och sakkombinationer, besläktade med det medeltida bokmåleriets drolerier, ofta få spöka i renässansens gryende verklighetsdager. Också bibliska och legendariska ämnen framställer B. i dels naturalistiska, dels fantastiska scener och figurer. Ett humoristiskt, ibland sarkastiskt drag är omisskännligt. Jämte sådana ämnen som "Konungarnas tillbedjan", "Korsbärandet" o.d., stundom behandlade i triptyker med stiftarporträtt på flyglarna men annars mycket okonventionellt komponerade, samt "S:ta Julias martyrium" och "Hieronymus i ödemarken", har han rena "diablerier", ss. helvetesframställningar och "Antonius' frestelser", vidare genremässiga allegorier el. illustrationer till ordspråk, ss. "Lustarnas trädgård" i exotiskt yppig, figurfylld fantasimiljö samt "Hövagnen" (allt kött är hö). B. har även målat realistiska folklivsbilder, och som Bonde-Brueghels föregångare inleder han det nederländska genremåleriet. Hans ofta tunnflytande färg är nyansrik, än glödande, än drömlikt blek, i landskapen fint atmosfärisk. De många sticken efter hans tavlor bevisa hans popularitet hos samtiden, och hans fantastik skattas högt av nutidens surrealister. Hans bilder äro huvudsakligast att söka på den pyreneiska halvön (i slottet Escorial samt i museerna i Madrid och Lissabon), ävensom i de stora gallerierna i Wien, Berlin och Antwerpen. — Litt.: P. Lafond, "H. B., son art, son influence, ses disciples" (1914); W. Schürmeyer, "H. B." (1923); A. L. Romdahl, "Nord-

europeisk bildkonst under 14- och 1500-talen" (1926); J. Combe, "Jérome B." (1946). *[E.W.]H.Ge.*

Bosch [båʃ'], Robert, tysk industriman (1861—1942), konstruktör och tillverkare av över hela världen kända elektriska apparater för automobiler, motorcyklar, motorbåtar och flygmaskiner, ävensom av cykellius samt av bensin- och oljeinsprutningspumpar för motorer. B. började sin verksamhet 1886 med endast 2 arbetare, vilka i en liten verkstad i Stuttgart tillverkade tändapparater för gasmotorer. Rörelsen växte snabbt i omfattning, särsk. efter 1902, då B. konstruerade den första med högspänningslindning försedda magnetapparaten. 1917 uppgick företaget i det då grundade bolaget Robert Bosch A.G., som vid 2:a världskrigets utbrott sysselsatte c:a 25,000 anställda enbart vid huvudfabrikerna i Stuttgart. Dessutom drev bolaget ett dotterföretag, United American Bosch Corp., i Springfield, Mass., USA. B. var en föregångsman även på det industriellt sociala området. Hans firma var sålunda det första tyska industriföretag av betydelse, som införde 8-timmarsdag, vilket skedde redan 1905. *A.Lg.*

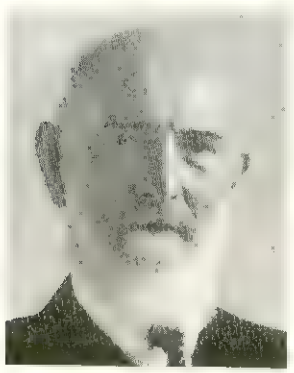

Bosch [båʃ'], Karl, tysk kemist och industriman (1874—1940), inträdde 1899 i Badische Anilin- und Sodafabrik, blev 1914 ställföreträdande dir. och 1919 ledare för denna världens största fabrik samt efter sammanslagningen 1925 ledare för den stora tyska trusten I.G. Farbenindustrie A.G. B. har nedlagt stora tekniskt-vetenskapliga förtjänster, särsk. vid utarbetandet av det Haberska förfarandet för storindustriell skala (Haber-Boschmetoden), efter vilken metod de stora fabrikerna i Oppau och Merseburg (Leuna-verken) arbeta. B. tilldelades 1931 års nobelpris i kemi tills. med Bergius för deras metod att genom högtryckshydrering även från kol m.m. framställa flytande bränsle. *Lj.*

de Bosco [bås'-], Petrus, fransk medeltidspolitiker, se Dubois, Pierre.

Bosco [bås'-], Giovanni Melchior (Don B.), italiensk katolsk präst (1815—88), stiftare av salesianernas kongregation. B. inrättade först i Turin och sedan i andra delar av landet räddningshem, skolor o.d., där han omhändertog föräldralösa och fattiga barn, ofta unga förbrytare, och stiftade för detta ändamål ovannämnda kongregation. — Litt.: J. Jörgensen, "Don B." (1929).

Silverbägare från Boscoreale-fyndet.

Bosco [båskå'], Henri, fransk författare (f. 1888), har varit verksam som läroverkslärare i Franska Marocko, där han fortfarande vistas. B., som företräder en katolsk livssyn, debuterade 1924 och har utg. en rad diktsaml. och romaner men slog igenom först på 1940-talet. Bland hans romaner, som ge skildringar ur franskt landortsliv, märkas "Pierre Lampédoure" (1924), "Le quartier de sagesse" (1929), "Le sanglier" (1932), "L'âne culotte" (1937), "Hyacinthe" (1940) och "Le jardin d'Hyacinthe" (1944), en trilogi, "Monsieur Carre-Benoit à la campagne" (1945), "Le mas Théotime" (s.å.), en berättelse om en gård i Provence, av många ansedd som B:s bästa verk, och "Malicroix" (1946). Av hans diktsaml. kan nämnas "Les bucoliques de Provence" (1944 -45). B. har utg. en övers. av Uppenbarelseboken. *E.*

Boscorea'le, stad i Italien, vid s.ö. foten av Vesuvius; c:a 3,000 inv. Vid utgrävning av en antik villa gjorde man här 1895 ett enastående fynd av antikt silver — o. 100 konstnärligt arbetade pjäser från tiden omkr. Kr.f. (det mesta nu i Louvren). 5 år senare utgrävdes en annan villa med väl bibehållna och synnerligen intressanta fresker.

Boscovich [bås'kåvič], Ruggero Giuseppe, italiensk astronom, jesuit (1711—87), prof. i matematik vid Collegio Romano i Rom 1739, införde cirkelmikrometern.

Bose, Sir Jagadis Chandra, indisk växtfysiolog och fysiker (1858—1937), prof. i fysik i Calcutta 1885—1915. B. var ledare för ett av honom med statsunderstöd grundat forskningsinst., det s.k. Boseinstitutet, i Calcutta. B:s växtfysiologiska arbeten utmärka sig genom fulländad experimentalteknik. De omfatta skilda områden inom fysiologien, ss. saftstigning, fotosyntes, elektrofysiologi, växternas irritabilitet, tillväxt och rörelser, tropismernas mekanik m.m. Hans uppfattning av de fysiologiska problemen byggde på en

mystiskt och religiöst determinerad vitalism, som är främmande för Västerlandets naturvetenskap. — Som fysiker har B. utfört undersökningar över de hertzska elektriska vågornas teori och anställde tidigt försök med trådlös telegrafi. B. har utvecklat en ny fysikalisk statistik på kvantumteoretisk grundval (se Bosestatistik). Bland B:s skrifter märkas "Comparative electro-physiology" (1907), "Researches on irritability of plants" (1913) och "Collected physical papers" (1927). *G.;Re.*

Bose, Subhas Chandra, indisk politiker (1897—1945). B., som var född i Bengalen, var i sin tidiga ungdom lärjunge hos indiska mystiker och gjorde långa färder till klosterstäderna i Himalaya. Efter univ.-studier, bl.a. i Cambridge, ämnade han gå ämbetsmannabanan men anslöt sig i stället till den hinduiska nationaliströrelsen. Han var utpräglad revolutionär och upprorsman. Denna inställning förde honom till kongresspartiets vänsterflygel och till ledningen för den minoritetsgrupp, som agiterade för Indiens fullständiga frigörelse från brittiska imperiet. Han hade i hög grad ansvaret för generalstrejken 1921, när dåv. prinsen av Wales ankom till Calcutta, var flera gånger i landsflykt och satt sammanlagt tio år i fängelse för sin politiska verksamhet. En tid var han borgmästare i Calcutta. 1938 valdes B. till kongresspartiets president men visade sig så radikal, att Gandhi och majoriteten togo avstånd samt förmådde honom att lämna posten. Under 2:a världskriget flydde han från Indien, anslöt sig till axelmakterna och bildade efter japanernas erövring av Singapore därstädes en "provisorisk indisk regering", som senare flyttades till Rangoon i Burma. I japansk radio bedrev han en propaganda, som även utnyttjades av de tyska nazisterna. Några dagar efter Japans kapitulation i aug. 1945 avled B. efter en flygolycka. *S.Br.*

Bo'sebo, socken i Västbo hd i Jönköpings län och församling i Båraryds, Våthults och Bosebo pastorat i Västbo kontrakt av Växjö stift, n.v. om Bolmen, invid gränsen till Västergötland; 33,10 km², därav 27,32 land; 230 inv. (1946; 8 inv. pr km²). B. är en småkuperad skogs- och mossmark, där åkern utgör 7 % av landarealen, skogsmarken 59 %. B. gamla kyrka, byggd 1652 av trä, flyttades 1894 till Kulturhistoriska museet i Lund. Den nuv. kyrkan, även den av trä, uppfördes

Bosebo gamla kyrka. Kulturhist. museet, Lund.

1894 -95. - Namnet, som urspr. tillkommer gården Bosebo, innehåller gen. *Bosa* av mansnamnet *Bose* och plur. *bodha* av *bodh*, fäbod. Det skrevs 1477 Bossaboda. — Litt.: C. O. Carlsson, "Beskrifning öfver Burseryds, B. och Sandviks församlingar" (1901). *P.;Sl.*

Bosekop, ort i Norge, se Bossekop.

Bosel'aphus, antilopsläkte, se Nilgau.

Bosell'i, Paolo, italiensk politiker (1838—1932), deputerad med smärre avbrott 1870—1917, senator för livstiden 1921. B. var 1888 -96 medl. av flera av Crispis kabinett, mestadels som undervisningsminister. 1899—1900 var han skattkammarminister i Pelloux' andra ministär, 1906 undervisningsminister i Sonninos kabinett och ministerpresident 1916—17.

Boserup (Bosarp), gods i Risekatslösa sn i Skåne, s.v. om Billesholm, omfattar 1,068 ha, därav 683 åker; taxeringsvärde 1,399,700 kr. Huvudbyggnaden, i en våning av tegel, uppförd 1746, hyser en del antika möbler, däribland unika rokokopjäser. Bland tavlorna märkas flamländare och släktporträtt av Arenius, Breda m.fl. B. tillhörde under danska tiden bl.a. ätterna Urne, Bille, Rosenkrantz, Ulfeld, Juel, under 1700-talet Lewenhaupt, Stackelberg och Roos, samt är sedan 1770 fideikommiss inom ätten Ankarcrona; nuv. innehavare är Theodor Ankarcrona. — B:s stenkolsgruva, som upptogs 1744, tillhör Höganäs-Billesholms ab. *[C.V.J.]P.*

Boserupslager, *geol.*, se Rät-lias.

Bosestatistik [bås-], *fys.*, en av J. Ch. Bose 1924 utvecklad kvantumstatistik", som grundar sig på uppfattning av strålningen i ett slutet rum som en i rummet innesluten "ljuskvantumgas". Genom att indela rummet i "celler" av storleken h^3, där h är Plancks konstant, och genom att beräkna fördelningen av celler på de olika besattningsmöjligheterna kunde Bose härleda den planckska strålningslagen (jfr Strålning).

Bosi'n. 1) Axel B., skådespelare, regissör och teaterledare (1840—1910), 1863 83 anställd vid olika teatrar och sällskap, bl.a. 1872 74 som regissör vid Svenska teatern i Helsingfors; ledde 1869—70 Humlegårdsteatern, 1883—89 tillsammans med R. Wagner Södra teatern och Djurgårdsteatern och 1889—91 eget sällskap i lands-

orten samt var 1894—1904 och från 1906 som regissör knuten vid Albert Ranfts teatrar. B. var en kunnig teaterman, god instruktör och förträfflig översättare för teatern. *G.Kg.*

2) Ture Axelsson B., den föreg:s son, målare (f. 28/9 1894), har i anslutning till intimisterna målat landskap, interiörer och stilleben i litet format och med en fint neddämpad, blond färgskala. Tekniken är gärna mjuk och något luddig. Landskapsmotiven har han företrädesvis hämtat från Lidingö och Öland.

Bosio [båzjå'], François Joseph, baron, fransk bildhuggare (1768—1845), utbildade sig efter Canova i klassicistisk riktning, varom hans marmorfigurer "Hyacint" och "Salmakis" i Louvren vittna. I klassisk anda gå också bronsreliefera på Vendôme-kolonnen, utförda till Napoleons ära. Slutl. har han skapat den ståtliga ryttarbilden av Ludvig XIV å Place des Victoires i Paris (1822).

Bosio [bå'siå], Antonio, italiensk fornforskare (1575—1629). B. var den förste, som vetenskapligt utforskade Roms katakomber, vilka beskrevos i hans postumt utgivna monumentalverk "Roma sotteranea" (1632).

Bosjökloster. 1) Socken i Frosta hd i Malmöhus län och pastorat i Frosta kontrakt av Lunds stift; 55,79 km², därav 32,32 land; 1,049 inv. (1946; 32 inv. pr km²). B. omfattar halvön mellan Ö. och V. Ringsjön, den höglänta och skogrika trakten n. därom samt tvenne, välodlade delar närmast s. och s.v. om sjön. Åkern utgör 62 % av landarealen, skogsmarken 23 %. Egendomar: B.2) och Klinta. I n. ligga vid sjön Ringsjöhemmet för behövande blinda från länet och Ringviks vårdhem för svårt fallandesjuka, högre upp Orupssanatoriet*. Om kyrkan se B.2). — Socknen har namn efter klostret (se B.2). Platsen för detta var urspr. en ö i Ringsjön, och Bosjö är en omtydning av *Bos ö*, som är namngiven efter gården *Bo* (av *bo*, gård, egendom) på en udde s. om godset B. (se J. Sahlgren, "Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning", 7, i "Namn och bygd", 1925, sid. 133). Namnet skrevs 1181—85 monasterium Bosö, d.v.s. Bosö kloster. *P.;Sl.*

2) Gods i B.1), vackert beläget på en halvö i Ringsjön, omfattar 497 ha, därav 247 åker; taxeringsvärde 479,700 kr. B. utgjorde redan på 1100-talet ett benediktinkloster för nunnor men förlänades efter reformationen 1537 åt ärkebiskop Torbern Bille. Det innehades därefter av medl. av ätterna Barnekow, Rosensparre, Ulfstand, Laxmand, Beck samt av Corfitz Ulfeldt. Efter 1735 gick det i arv inom släkten Beck-Friis i o. 170 år. Nuv. ägare är greve C.-Ph. Bonde. — Av klosterbyggnaderna finnas från senare medeltiden rester kvar i två längor av den kringbyggda gården, bl.a. välvda källare i ö. längan. Flera om- och tillbyggnader ha gjorts under tidernas lopp, bl.a. på 1760- och 1870-talen. N. sidan av gården intages till större delen av kyrkan av huggen sandsten, vilken torde ha funnits redan under klostrets äldsta tid; den visar romansk stil med utbyggt kor och absid; tornet tillbyggdes först på 1850-talet i samband med en omild restaurering av Brunius. Flera dyrbara inventarier finnas i kyrkan från medeltidens slut och nyare tidens början, ss. ett medeltida triumfkrucifix med relik-

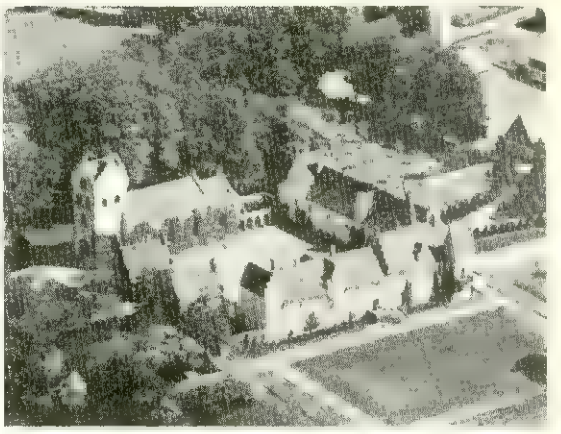

Bosjökloster.

gömma; ett ståtligt altarverk med "Korsfästelsen" har på flyglarna fått målningar med porträtt av Påvel Laxmand och Thale Ulfstand, sannolikt utförda av T. Gemperlin; en stor gruppbild med laxmandska familjen är ett vackert konstverk från o. 1600. Rikt skulpterade bänkar härstamma från 1606. — Litt.: G. Björkelund, "B:s historia" (1945). *[C.V.J.;E.W.]P.*

Boskap, gemensam benämning på husdjur av ordn. uddatåiga och partåiga hovdjur.

Boskapsdjur, benämning på de till underfamiljen oxdjur hörande tamdjuren.

Boskapsenhet el. kreatursenhet användes i jordbruksstatistiken vid jämförelse av ett djurslag med ett annat. Härvid är 1 nötkreatursenhet = 1 vuxet nötkreatur, 2/3 vuxen häst, 1 1/3 unghäst, 2 ungnöt, 4 svin, 10 får el. 12 getter.

Boskapspenningar, *kam.*, en skatt, vars ursprung kan ledas tillbaka till 1539 och som från 1620 utgick med vissa mindre belopp för olika boskapsdjur och för tunnland utsäde å varje hemman i Sverige. 1642 uppgingo b. i mantalsräntan. Med övriga grundskatter avskrevos b. enl. beslut av riksdagarna 1885 och 1892.

Boskapspest, den mest förhärjande och farligaste av alla smittosamma nötkreatursjukdomar. Från sin hemort i Asien och ö. Europa har den tidvis sporadiskt dragit västerut; i Sverige har den dessbättre ej uppträtt sedan slutet av 1700-talet. Sjukdomen förorsakas av ett smittämne av hittills obekant natur, som är bundet vid sjuka djurs avsöndringar, ss. träck, urin, munslem m.m. För luftens inverkan är smittämnet mindre motståndskraftigt, men inbäddat i kläder, foder, ull, hår o.d. kan det bibehålla sin livskraft i månader och år. Inkubationstiden är 3—7 dagar. Sjukdomssymtomen äro hög feber, frossbrytningar och upphörd foderlust. På läpp-, gom-, tung- och skidslemhinnan uppstå mindre, vita el. grå fläckar, uppkomna genom sönderfall av epitelet, vilka småningom övergå till en grynig massa, som faller bort och efterlämnar en högröd såryta. Från kroppsöppningar flyter ett missfärgat, illaluktande slem. På tunnare hudpartier uppstå ofta utslag med skorpbildning. Ett par dagar efter sjukdomens utbrott besväras djuret av kolik med diarré, allmäntillståndet är betydligt nedsatt, muskeldarr-

ning och medvetslöshet inställa sig, och döden följer efter 4—5 dygn. Obduktionen visar förändringar av flertalet av kroppens slemhinnor men i sht löpmagens och tarmkanalens, vilka förete tjocka beläggningar av varblandat slem och därunder talrika blödningar. Tarmens lymfkörtlar äro ansvällda och fyllda med en ostartad massa. — Sjukdomen tillhör dem, mot vilka i Sverige legala åtgärder skola vidtagas. *V.Mr.*

Boskapsskötsel. Hur verklig b. uppkommit, är en fråga, som ännu icke kunnat tillfredsställande besvaras. Enl. en mycket omtvistad teori (uppställd av Hahn) skulle b. uppstått i Babylonien, vilket också varit plogkulturens hemland. Djuren skulle hållits i fångenskap i magiskt syfte, som föremål för riter till det animaliska livets befordrande, och först småningom börjat utnyttjas för materiella ändamål. Denna teori är dock långt ifrån allmänt erkänd och kan ej sägas ha löst frågan. Dessutom kvarstå andra med b. sammanhängande frågor oförklarade, t.ex. den rent biologiska rörande mjölkproduktionens stegring hos de tämjda djuren, då det måste ha fordrats mycket långa tidsrymder, innan djuren kunde avge mer mjölk, än de diande ungarna behövde. Djuren utnyttjas hos naturfolken ekonomiskt sett jämförelsevis litet. Detta gäller icke blott de afrikanska och asiatiska folk, hos vilka b. är en binäring vid sidan av åkerbruket, utan också de rena boskapsnomaderna. Dessa ha övergått till b. av lokala orsaker och urspr. ej varit okunniga om åkerbruk (om man undantar arktiska områden, där skörd ej kan erhållas och där renskötsel bedrives). Man håller djuren för glädjen att besitta dem, slaktar dem högst ogärna och äter helst blott förolyckade. De uteslutande boskapsskötande nomaderna offra ej heller gärna djur ur sin hjord. Mjölken utnyttjas mer än köttet men icke överallt. I Östasien förtäres mjölk icke, i Centralasien däremot är den mycket viktig, ej minst stomjölken. — De orsaker, som kommit vissa folk att överge jordbruket för b., äro förändrade naturförhållanden, i regel en fortgående uttorkning av jordytan (Centralasien). I Amerika kände indianerna före de vitas ankomst icke boskap. Laman var blott packdjur. Av de införda europeiska djuren utnyttjades flerstädes hästen (för jaktändamål: prärierna, pampas), men sällan kreatur. Dock har ett betydande indianfolk, invånarna på Goajirahalvön, goajiro, övergått till b. och blivit halvt bofasta nomader. De ha därigenom kunnat helt befolka den torra och för åkerbruk mindre lämpade halvön, ett exempel på åkerbrukarens övergång till b. i historisk tid. Om kulturfolkens b. se Får-, Get-, Nötkreaturs- och Svinskötsel. *G.Br.*

Boské (fra. *bosquet*, av ital. *boschetto*, av den germ. stammen i *buske;* f.ö. etymologiskt samma ord som *bukett*), visst slags mindre plantering av smärre träd el. buskar; även allmännare, ung. buskage.

Boskifte, *jur.*, enl. vår delvis alltjämt gällande äldre giftermålsbalk delning av makars bo vid äktenskaps- el. boskillnad.

Boskillnad, *jur.*, upphävande genom domstols beslut, boskillnadsdom, av makars ekonomiska gemenskap under äktenskapets bestånd, utan rubbning av deras personliga samliv. B. omtalas i svensk rätt redan i början av 1700-talet och har efter hand utvecklats till sin nuvarande betydelse, som emellertid är olika, allteftersom makarnas förmögenhetsförhållanden regleras av den äldre el. den nya giftermålsbalken. I varje fall förutsätter b. särskild ansökning, ant. av båda makarna el. ock, med stöd av visst av lagen erkänt skäl (framför allt konkurs), av endera. Enl. den äldre balkens ordning (lag 1/7 1898) innebär b., att 1) allt vad ena maken framdeles förvärvar, blir den makens enskilda egendom, 2) makarnas tidigare förvärvade egendom må delas ("skiftas") dem emellan, 3) även hustrun får själv förvalta sin egendom, den nyförvärvade omedelbart och den, som fanns förut, efter det skiftet ägt rum (el., i händelse av särskilt domstolsbeslut, även tidigare), 4) vardera maken ansvarar ensam för den gäld, maken gjort efter ansökningen om b., 5) hustrun åtnjuter, för sin efteråt förvärvade egendom, betydande lindring i sitt ansvar för tidigare gjord gäld, samt 6) efter verkställt skifte gäller nya giftermålsbalken för makarnas förmögenhetsförhållanden. Har b. sökts under konkurs, kan densamma förenas med undanskiftande av egendom, vilket betyder, att denna skall i konkursen bilda en särskild massa och fritagas från vissa borgenärers krav. I och för sig har däremot b. ingen inverkan på borgenärernas rätt att ur förefintlig egendom få betalt för redan förvärvade fordringar. Vad angår b. jämlikt nya giftermålsbalken (kap. 9), medför även den verkningarna 1) och 2); makarna äro däremot redan före b. i ekonomiskt avseende sinsemellan så självständiga, att motsvarighet till 3) och 4) ej behöves. I st.f. 5) gäller en regel om viss lindring i hustruns gäldansvar efter verkställd delning (här kallad "bodelning", icke "boskifte"). Boskilda makar kunna medelst äktenskapsförord i större el. mindre utsträckning anordna giftorätt i sin egendom och sålunda återinföra ekonomisk gemenskap sig emellan. Jfr Avskiljande av giftorättsgods. *C.G.Bj.*

Bosmi'na, ett släkte kräftdjur av underordn. vattenloppor, karakteriserat bl.a. av att det av två hälfter bestående skalet, som täcker bålen, har en tvär bakre kant, som nedtill löper ut i en tagg. B. omfattar ett flertal arter, vilka alla, med undantag för en i bräckt vatten levande form, förekomma i sött vatten, framför allt i dammar, där de tidvis utgöra huvudmassan av plankton.

Bosna. 1) Högerbiflod till Sava, inom Bosnien i Jugoslavien, upprinner i Sarajevobäckenet och flyter åt n.; c:a 200 km lång och segelbar i nedre loppet. Genom B:s dal framgår järnvägen från Sarajevo till Brod. — 2) Serbokroatiska och turkiska namnet på Bosnien.

Bosnia'ker, truppförband av bosnier. Namnet begagnas såväl om den av Fredrik den store 1745 upprättade truppen av bosniska lansryttare, vilken gav upphov till de moderna preussiska ulanerna, som om de bosniska trupperna i den österrikisk-ungerska armén före 1:a världskriget, lätt igenkännliga på sin huvudbonad, fezen.

Bosnien [bås'-], serbokroat. och turk. *Bosna*, landskap i v. Jugoslavien, omgivet av Kroatien-Slavonien i n.v. och n., Serbien i ö. och s.ö., Hercegovina i s. och Dalmatien i v.; 42,058 km², c:a 1,7 mill. inv. B. är nästan helt och hållet ett bergland, som i v. genomdrages av Dinariska alperna med

Bosniska bönder i Sarajevo.

sina högslätter av karstnatur, där vidsträckta bäcken, poljer, äro insänkta, ss. Grahovo-, Livanjsko- och Glamockopoljerna. I mellersta B. ligga Bosniska malmbergen, en horst med n.v.—s.ö. riktning, uppbyggd av paleozoiska skiffrar, genomsatta av eruptiver; de nå i Vranica 2,107 m ö h. Åt n.ö. vidtager åter en karstzon, som emellertid ger utrymme för leende bäckenlandskap, ss. kring Sarajevo söderut. Utanför karstzonen följer ett backland av eocen flysch samt slutl. gränsfloden Savas bördiga slätt, mellan mynningarna av Drina och Vrbas kallad Posavina, vilken huvudsakl. uppbygges av tertiär, närmast Sava av alluviala bildningar. Nästan hela B. avvattnas till Sava genom Drina, Bosna, Vrbas och Una; floderna begagnas som flottningsleder. Klimatet är mellaneuropeiskt med medeltemp. för jan. mellan —3 och 0°, för juli 19—22°; nederbörden, 800—1,000 mm, är fördelad över årets alla mån. Även floran är mellaneuropeisk, inom de lägre delarna i n.ö. med inslag från ungerska slätten. B. är alltjämt ett skogrikt land; i dess centrala och s.ö. delar täcker skogen över $^2/_3$ av arealen, inom större delen av återstoden minst halva. Frodiga betesmarker vidtaga på c:a 1,600 m höjd; i karstområdena kanta långa, kala kalkstensryggar poljernas sparsamma odlingar och gräsbeten. Alltjämt finns här gott om större villebråd, björn, varg, lo och vildsvin. Befolkningen är ganska enhetligt serbokroatisk och talar serbiska; trosbekännelsen är däremot skiftande med 46 % grekisk-ortodoxa, 33 % muhammedaner och 20 % katoliker. Tätast är bebyggelsen på Savaslätten, inom backlandet och Bosniska malmbergens dalar, glesast i karsttrakterna. Huvudnäring är jordbruket med odling av i främsta rummet majs och vete samt korn, havre och potatis. Stor roll spelar odlingen av tobak och frukt, framför allt plommon; lin odlas på sina håll och i Savadalen något sockerbetor. I de rikare trakterna i n. och n.ö. idkas ganska omfattande svin- och nötkreatursavel, inom de magrare bergs- och särsk. karsttrakterna hållas mest får och getter. Med sina alltjämt otidsenliga driftsmetoder ger jordbruket ringa överskott för export, huvudsakl. plommon, ull och boskap. Industrien är obetydlig; skogstillgången har dock framkallat en rätt livlig träförädling, och bergsbruket ger bl.a. järnmalm, brunkol (vid Zenica) och bergsalt (vid Tuzla). Många mineralkällor finnas. Som hemslöjd tillverkas textil-, läder- och metallarbeten (vapen). Sedan den turkiska överhögheten fått vika för den österrikiska, började landets dittillsvarande isolering hävas genom utbyggande av de försummade kommunikationerna, ofta under övervinnande av stora terränghinder. Den viktigaste järnvägen går från Brod vid Sava upp genom Bosnadalen till huvudstaden Sarajevo och vidare över Mostar ned till kusten vid Dubrovnik. Flertalet övriga banor äro smalspåriga. Alla städer utom Sarajevo (80,000 inv.) äro oansenliga; de bevara i allm. mer el. mindre framträdande orientaliska drag. B. har ett stadgat anseende som turistland. *P.*

Historia. Alltifrån äldsta historiska tid var B. bebott av illyriska stammar; det införlivades vid tiden för vår tideräknings början under kejsar Augustus i romarriket och kom vid riksdelningen 395 under Östrom. Under folkvandringstiden voro goter och avarer tidvis B:s herrar; från 600-talet slogo sig slaviska stammar, serber och kroater, ned i landet, som slaviserades och med tiden löstes från allt beroende av kejsaren i

Konstantinopel. Det styrdes av i praktiken oberoende baner (se Ban) men blev ett stridsäpple mellan de mer betydande kringliggande staterna; fr.o.m. 1100-talet vann det ungerska inflytandet överhand, och B. styrdes av en av Ungerns konung insatt ban, vars beroende av kronan dock tidvis var obetydligt. En särställning intog B. på det kyrkliga området, då bogomilismen blev förhärskande religion i landet. Under 1300-talets senare del vann B. fullt oberoende under Stefan Tvertko (d. 1391), som o. 1376 lät utropa sig till konung. Denne behärskade utom B. även Kroatien och Dalmatien samt sökte efter slaget vid Kosovopolje 1389 uppträda som arvtagare till det då krossade storserbiska riket, dock utan bestående framgång. Hans efterträdare behöllo konungatiteln, men riket försvagades under inre strider och kom under ungerskt inflytande; 1463 störtades det av turkarna. Först efter långa strider med ungrarna blevo dessa 1528 definitivt herrar över hela B. Befolkningens ledande skikt övergingo till islam och bevarade inom det turkiska riket sina gamla särrättigheter; den kristna befolkningen utgjordes mestadels av livegna landbor (kmeter) under de muhammedanska godsägarna. Först sultan Mahmud II:s centralistiska politik framkallade under början av 1800-talet i B. missnöje med den turkiska styrelsen, och upprepade resningar ägde rum inom dess ledande muhammedanska skikt alltifrån 1820-talet fram till 1851. Även de kristna började röra på sig, och 1875 utbröt bland dem ett mycket svårartat uppror, som spred sig till bulgarerna och framkallade serbiskt och montenegrinskt ingripande 1876. Oroligheterna mynnade slutligen ut i det rysk-turkiska kriget. Enligt ett hemligt avtal mellan Ryssland och Österrike—Ungern 1876 ägde emellertid sistn. makt rätt att besätta B., därest ryssarna trängde in på Balkan, och Berlinkongressen 1878 fastställde, att B. jämte Hercegovina skulle hållas besatt och förvaltas av Österrike-Ungern, dock under bibehållande av Turkiets nominella suveränitet. (Se vidare Orientaliska frågan.) B:s nya herrar mötte emellertid starkt motstånd från B:s muhammedanska befolkning, och såväl 1878 som 1881–82 rasade uppror i landet. Dess administration uppdrogs 1882 åt Österrike-Ungerns finansminister och handhades 1882–1903 av B. von Kállay, 1903–12 av S. Burián. Under deras regim gick B. i åtskilliga avseenden framåt och fick en ny statsrättslig ställning. Sålunda förbättrades genomgående de kristna kmeternas ställning. Då efter den ungturkiska revolutionen 1908 de nya makthavarna i Konstantinopel sökte hävda den turkiska överhögheten över B. och Hercegovina, förklarade den österrikisk-ungerska regeringen s.å. de två provinserna formligen införlivade i dubbelmonarkien. Detta ledde till en internationell kris, den s.k. Balkankrisen, och först efter långa underhandlingar erkändes 1909 den österrikisk-ungerska annexionen. (Se vidare Orientaliska frågan.) Inom Österrike-Ungern framträdde motsättningar mellan ungrarna, som önskade införliva B. i Ungern, och anhängarna av dubbelmonarkiens omdaning till en österrikisk-ungersk-sydslavisk, s.k. trialistisk statsbildning. Frågans definitiva lösning uppsköts t.v., då kejsaren 1910 för de två provinserna oktrojerade en författning: de fingo alltjämt sortera under det unionella finansministeriet men erhöllo en egen, delvis folkvald lantdag. Inom denna utbröto skarpa partistrider, och särsk. den från Serbien inspirerade storserbiska rörelsen växte sig stark samt gav anledning till oro och attentat. Bland de sistn. märktes främst mordet på den österrikiske tronföljaren Frans Ferdinand och hans gemål 28/6 1914, vilket blev den direkta anledningen till 1:a världskrigets utbrott. Efter krigets slut ingick B. i det enade konungariket Jugoslavien och hade ingen egen historia, förrän det tillsammans med Hercegovina efter 2:a världskriget återuppstod såsom delstat i den under Titos ledning stående federativa jugoslaviska republiken. *B.*

Boso, konung av Burgund (d. 887), 871 greve av Vienne. Hans maka, kejsar Ludvig II:s dotter Irmingard, förmådde honom att 879 utropa sig till konung över Burgund, varigenom konungariket cisjuranska Burgund uppstod. I kamp mot karolingiska furstar hävdade B. sin ställning och efterträddes av sonen Ludvig III.

Bospora'nska riket, forntida stat med centrum i den grekiska staden Pantikapaion, även kallad Bosporos (nuv. Kertj), urspr. en koloni från Miletos, på Krim vid Kertjsundet, som i antiken kallades den kimmeriska Bosporen. B:s egentlige grundare är Spartokos, vilken 438 f.Kr. blev härskare (archon) i Pantikapaion. Under honom och hans efterföljare utvidgades B. vida utöver Pantikapaions ursprungliga område på ömse sidor om sundet och vid Asovska sjöns kuster och blev en betydande makt. Dess förnämsta inkomstkälla var handeln med spannmål och fisk; särsk. var den bosporanska spannmålshandeln av utomordentlig betydelse för Atens livsmedelsförsörjning. Härskarna över B., av vilka Leukon I (död o. 348) är den mest bekante, stodo också i ett traditionellt vänskapsförhållande till Aten. Vid mitten av 3:e årh. börjar en tid av tillbakagång, som slutade med att den siste spartokiden underkastade sig den berömde kung Mithridates VI av Pontos (o. 110 f.Kr.). Efter dennes nederlag och död (63 f.Kr.) blev hans son Farnakes (63–47) konung över B. Under honom och hans efterträdare Asander (47–19) upplevde B. en period av ny maktutveckling men blev därefter romersk vasallstat. Rikets öden under den följande tiden äro föga kända; dock kunna konungarnas namn och data följas till 335 e.Kr. Riket torde ha gått under i folkvandringstidens strider. Huvudstaden Pantikapaion (Bosporos) lydde på 500-talet under kejsaren i Konstantinopel. — Litt.: M. Ebert, "Südrussland im Altertum" (1921). *K.H.*

Bosporen [-på'-], turk. *Boğaziçi,* sundet mellan Svarta havet och Marmarasjön, bildar gräns mellan Europa och Asien, 32 km långt; bredden växlar mellan 0,6 och 3,3 km, största djupet är 121 m. I sundet går en stark ytström från Svarta havet till Marmarasjön med en hastighet av 4–10 km tim samt en ström i de undre vattenskikten i motsatt riktning. Orsaken till strömmarna är, att Svarta havet har mindre salthalt än Medelhavet. B. gör intryck av en slingrande floddal och har

Bosporens smalaste del. T.v. ruinerna av den vid mitten av 1400-talet uppförda fästningen Rumili hisari.

också uppkommit genom sänkning av en tertiär sådan i början av kvartärtiden. B:s höga stränder erbjuda en utomordentligt pittoresk landskapsbild, som ofta jämföres med Rhendalen, särsk. i s. delen, där på vackert formade kullar, omgivna av ständigt grön vegetation, talrika gamla slott, ruiner, moskéer och byar ligga. I n. äro stränderna glest bebodda. I s. delen av B. går en sidoarm

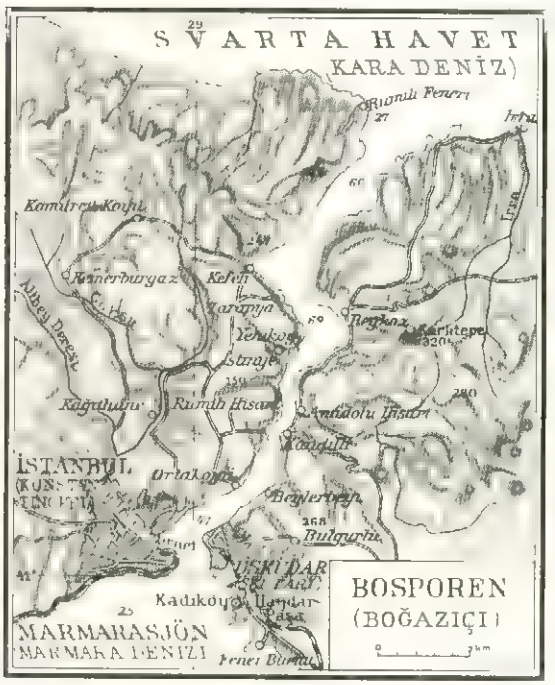

vasterut, Gyllene hornet; här ligger Istanbul och mitt emot på asiatiska sidan Üsküdar, en belägenhet, som både strategiskt och kommersiellt är av den största betydelse. Ang. B:s historia se Dardanellerna. *[O.S.]P.*

Bosquet [båskä'], Pierre François Joseph, fransk militär (1810—61), officer vid art. 1831, brigadgeneral 1848, divisionsgeneral 1853 och marskalk av Frankrike 1856. B. kämpade 1851 mot kabylerna i Algeriet och förde i Krimkriget först befälet över 2:a inf.-divisionen, med vilken han verksamt bidrog till segrarna vid Alma och Inkerman. 1855 erhöll han befälet över orientarméns 2:a armékår men sårades svårt vid Sevastopol. Efter krigets slut blev han senator och befälhavare över trupperna i s.v. Frankrike (Toulouse). *E.Bz.*

Bosra, Bostra, fordom betydande ort i det bergiga Hauran, s. om Damaskus, med urgammal kultur, blev återuppbyggd och befästad av kejsar Trajanus och då kallad Nova Trajana, nådde sin högsta blomstring under den kristna tiden, då där upprättades ett ärkebiskopssäte för Arabien; B. blev sedan förstört genom jordbävningar och plundringar.

Boss, ströhalm, avfall av halm el. hö; strunt. Jfr Agnar.

Boss [båss] (amer., av holl. *baas,* bas, mäster), husbonde, arbetsgivare, förman; även ledare inom politiskt partis valorganisation; jfr sv. *valboss.*

Boss [båss]. 1) Lewis B., amerikansk astronom (1846—1912), dir. för Dudley-observatoriet i Albany (USA) 1876. B. utgav "Preliminary general catalogue of 6,188 stars" (1910), en fullständig katalog över de ljusare stjärnornas egenrörelser, vilken varit av grundläggande betydelse för studi-

et av stjärnornas rörelser. Han har upptäckt den s.k. Taurus-strömmen. B. var 1909—12 utg. av "Astronomical journal".

2) Benjamin B., den föreg:s son, astronom (f. 1880), efterträdde fadern som dir. för Dudley-observatoriet och utgivare av "Astronomical Journal". Han har fortsatt faderns arbete om stjärnornas egenrörelser och utg. "General catalogue of 33342 stars for the epoch 1950" (1—5, 1936—37), innehållande uppgifter om egenrörelser för alla stjärnor ljusare än 7:e storleken samt för några tusen ljussvagare, den fullständigaste katalog f.n. över egenrörelserna.

Bossa, se Sele.

Bossage [båsa'ž, sv. utt. -a'ʃ] (fra., av *bosse,* buckla), kvadersten med råhuggen yta (jfr Rustik).

Bosscha [båss'a], Johannes, holländsk fysiker (1831—1911), 1856 assistent vid fysikaliska kabinettet vid Leidens univ., 1860 lärare vid militärakad. i Breda, 1872 vid polytekniska skolan i Delft och 1878 dir. för samma skola. B:s arbeten omfatta undersökningar inom ett flertal områden av experimentalfysiken, bland vilka må nämnas undersökningar av ljudets fortplantningshastighet, av differentialgalvanometern och av elektrolys och galvanisk polarisation. Han sysselsatte sig även med telegraftekniska problem, framför allt dubbeltelegrafering. *A.Ldh.*

Bosschaert [bås'χart], Ambrosius, holländsk blomstermålare (f. på 1500-talet, d. 1645), verksam först i Antwerpen, så i Middelburg. B:s monogram, ett B i ett A, återfinnes bl.a. på "Stor blomstervas" i Nationalmuseum, Stockholm, på tavlor i Köpenhamn, och några få andra; en mindre "Blomstervas" finnes i Hallwylska samlingen, Stockholm.

van den Bossche [fann ... båss'ə], Balthasar, flamländsk målare (1681—1715), verksam i Frankrike och i Antwerpen, där han slutl. blev dir. för konstakad., målade porträtt, interiörer o.a. vardagsstycken; honom tillskrives "Målarateljé" och "Bildhuggarateljé" i Nationalmuseum, Stockholm.

Bosse [båss] (fra., buckla), *konsttekn.,* modell för målare och bildhuggare, utförd i rundplastik av vax el. annat mjukt ämne, vanl. kring en kärna av trä. En skulptur säges vara utförd *en ronde bosse,* när figuren är fristående och behandlad på alla sidor, i motsats till relief. — Bosse'ra, forma i mjukt material modeller el. ornament, vanl. på en trästomme.

Bosse [båss'ə], Harriet Sofie, skådespelerska (f. 19/2 1878). B., som är född i Norge och av tyskdansk börd, debuterade efter studier för systern, skådespelerskan Alma Fahlström, på Centralteatret i Oslo 1897 som prinsessan i "Det var en gång". Efter ytterligare några roller, ss. Julia i "Romeo och Julia" och Valborg i "Axel och Valborg", studerade hon i Paris för Maurice de Féraudy och i Stockholm för Nils Personne och Bertha Tammelin samt blev 1899 anställd vid Dramatiska teatern. Redan vid sitt första framträdande för stockholmspubliken som Loyse i "Gringoire" möttes B. av sympati och förståelse. Sin första större uppgift fick hon följande år med Anna i G. Wieds "Första fiolen", där hon slog helt igenom. Som Puck i "En midsommarnattsdröm" hade hon under s.å. tillfälle att ådagalägga det fina och graciösa i sin scenbegåvning. B. kvarstannade vid den kungl. scenen till våren 1905, och bland hennes större roller kunna nämnas Damen i "Till Damaskus", Eleonora i "Påsk", Hedvig i "Vildanden", Clärchen i "Egmont" och Isotta i "En venezianisk komedi". Hösten 1904 gästspelade B. i Helsingfors, där hon kreerade Kersti i "Kronbruden". Redan nu ansågs hon vara vår förnämsta strindbergsskådespelerska. Hösten 1906 blev hon engagerad av Ranft till Svenska teatern, och under de fem år, som B. var den ledande kraften vid denna scen, framträdde hon bl.a. som Tove i "Gurre", Elga i Hauptmanns skådespel med samma namn, Agda i "Johan Ulfstjerna", Indras dotter i "Ett drömspel", Salome i "Johannes" och Ann i Shaws "Mannen och hans överman". I sistn. roll inledde hon en ny serie av moderna eleganta komedityper. Hösten 1911 återgick B. till nationalscenen, som hon 1918 lämnade för att under en följd av år ägna sig åt gästspel i Stockholm och landsorten. 1934—43 var hon ånyo fästad vid Dramatiska teatern. Vad B. kunde förmå av skrämmande tragisk intensitet, visade hennes Elektra i Hofmannsthals likabenämnda sofoklesbearbetning, och bland hennes i övrigt mera pregnanta roller kunna nämnas Viola i "Trettondagsafton", Halla i "Berg-Eyvind och hans hustru", Liza i "Pygmalion", Marguerite Gauthier i "Kameliadamen", Henriette i "Brott och brott", Johanna i B. Shaws "Sankta Johanna" och Cleopatra i "Antonius och Cleopatra". — B. äger en enastående förmåga att förläna sina scengestalter individuellt liv. Som skådespelerska är hon ett av de finast strängade instrument den moderna scenen äger, en kultiverad personlighet, som med fulländad teknik mästerligt behärskar hela skalan från klassisk tragedi till modern komedi. — G.m. 1) 1901—04 August Strindberg, 2) 1908—11 skådespelaren Gunnar Wingård, 3) 1927—32 skådespelaren Edvin Adolphson. — B. utg. 1932 "Strindbergs brev till H. B." — Litt.: O. Molander, "H. B." (1920). *A.L.*

Bosse [båss], Abraham, fransk kopparstickare (1602—76), utförde o. 1,500 stick med kulturhistoriskt intressanta framställningar av ceremonier, fester och scener ur folklivet. B. utarbetade en värderad handledning för kopparstickare och etsare (1645).

Bossekop, Bosekop, ort i Alta, Finnmark fylke, n. Norge, vid inre ändan av Altafjorden. I B. funnos före 2:a världskriget bl.a. post- och telegrafstation, kyrka, skola, sjukhus och bank. Med undantag av kyrkan nedbrändes hela orten av tyska armén under reträtten våren 1945. B. skall återuppbyggas enl. en plan, som kommer att ge hela bebyggelsen vid inre ändan av Altafjorden många nya drag. Vid de två årliga

marknaderna i dec. och mars omsättes bl.a. renkött och skinn. B. har en isfri hamn och står genom reguljär ångbåtslinje i förbindelse med Hammerfest. *F.I.*

Bossele'ra (av fra. *bosse*, buckla), ett i metallkonsten förekommande förfaringssätt, liktydigt med drivning*. — Bosselage [båsəla'ʃ], genom att b. frambragt arbete.

Bosselt [båss'-], Rudolf, tysk konstnär, konstpedagog och estetiker (1871—1938). B. framträdde som medaljgravör och bildhuggare och sökte särsk. höja medaljgravyren genom ett förenklat, direkt framställningssätt.

Bosse'ra, *konsttekn.*, se Bosse.

Bossfläkt, *lantbr.*, en i ett tröskverk inbyggd fläkt, som, sedan kärnorna lösgjorts från halmen, befriar dem från agnar och boss.

Bossi [båss'i], Giovanni Domenico, italiensk miniatyrmålare (1767—1853), svensk hovmålare 1824. B. erhöll sin konstnärliga utbildning i Venedig, vistades fr.o.m. 1789 i främmande länder, till en början i Tyskland och Ryssland; 1796 befann han sig i S:t Petersburg, kom därifrån till Stockholm, där han vistades 1797—1801. Även åren 1805—11 torde han ha tillbragt i Sverige. 1812 målade han en berömd bild av G. M. Armfelt (i Finland el. Ryssland), for så till Venedig, vistades 1818—34 i Wien, senare i Hamburg och från 1841 i München, där han avled. Hans stil är plastisk med starka belysningseffekter. Många samtida svenska konstnärer sökte efterlikna hans empirstil. B. är rikt representerad i Nationalmuseum, Stockholm. *B.A.M.*

Bossi [båss'i], Enrico Marco, italiensk kompositör och orgelvirtuos (1861—1925), 1881—90 organist vid domen i Como, därefter lärare i orgel- och musikteori vid konservatoriet i Neapel, 1895—1902 ledare av Marcello-konservatoriet i Venedig, 1902—12 föreståndare för Liceo musicale i Bologna och 1916—23 för musikskolan vid Ceciliaakad. i Rom. B. var skicklig pedagog och har skrivit en mycket använd orgelskola (1893); som orgelvirtuos åtnjöt han stort anseende och konserterade även i Sverige (1922). Av hans kompositioner må framhävas orgelverken. *E.A.*

Boss-såll, *lantbr.*, det i ett tröskverk anbragta såll, som har till uppgift att befria kärnor och frön från halmdelar (boss) och agnar.

Bossuet [båsɥä'], Jacques Bénigne, fransk teolog och vältalare (1627—1704). B. tillhörde en burgundisk ämbetsmannafamilj och erhöll sin första utbildning under ledning av jesuiter i Dijon. Enl. sin moders önskan ägnade han sig därpå åt teologiska studier i Paris, prästvigdes 1652 och verkade från 1659 i huvudstaden, där han jämte Bourdaloue kom att framstå som erkänd mästare i andlig vältalighet. Särsk. berömda voro hans tal vid furstliga och andra högt uppsatta personers begravningar ("Oraisons funèbres"). 1670 blev han utsedd att handleda den nioårige kronprinsens uppfostran och författade för sin furstlige elevs räkning den berömda framställningen av världshistorien "Discours sur l'histoire universelle" och den teologiskt-politiska "Politique tirée de l'Écriture sainte". Från 1681 verkade han som biskop i Meaux och framträdde under denna tid som den franska kyrkans främste stridsman. Han hävdade dess relativa självständighet gentemot påvemaktens anspråk, bekämpade protestantismen, försvarade den ortodoxa ståndpunkten mot bibelforskaren Richard Simon och filosofen Malebranche samt invecklade sig i en häftig moralteologisk polemik med Fénelon. — B. är den typiske representanten för franska klassicismens epok på det kyrkliga området. Auktoritetstanken är hans ledande idé i teologi och politik, gentemot nyhetssträvanden av olika slag ställer han kravet på underkastelse under den vedertagna ordningen. I ett karakteristiskt brev betecknar han konungen, Jesus Kristus och kyrkan som Guds manifestationer i världshistorien. Med auktoritetstron förenar han det cartesianska kravet på förnuft och tankeklarhet, och hans andliga retorik erinrar genom sin strängt logiska uppbyggnad och sitt mäktiga patos om den fransk-klassiska stilens representativa diktverk. B:s "Œuvres complètes" ha bl.a. utgivits i 31 bd (1862–66, ny ed. bd 1, 1930). — Litt.: A. Rébelliau, "B." (1900); G. Lanson, "B." (1893 och senare); E. Baumann, "B." (1929); W. J. S. Simpson, "A study of B." (1937); J. Calvet, "B." (1941). *G.A.*

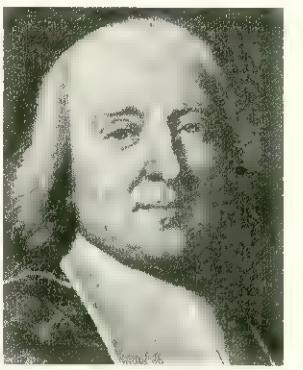

Bost, Pierre, fransk författare (f. 1901). B. bedrev studier i Paris och mottog starka intryck av bl.a. sin lärare den radikale kritikern Alain och romanförfattaren Marcel Proust. Han debuterade 1923 med komedien "L'imbécile", som uppfördes på teatern Vieux-Colombier, och utgav 1924 en saml. noveller, på en gång ironiska och känslofulla, "Hercule et mademoiselle". Han skrev romaner, för vilka han hämtade motiv ur samtida liv, han uppträdde som psykolog och tidskritiker, t.ex. i "Crise de croissance" (1927), "A la porte" (s.å.), som innehöll en essä, där B. redogjorde för sina estetiska åsikter, "Faillite" (1928), "Le scandale" (1931; sv. övers. "Förförelsen", 1932), B:s förnämsta verk, som i berättelsen om två landsortsynglingars upplevelser i akademiska, litterära och finansiella kretsar i Paris ger åskådlig människoskildring och energisk tidskritik, "Porte-malheur" (1932), en brottmålshistoria i parisisk proletärmiljö, "Faux numéros" (1933) och "Un grand personnage" (1935). Under senare hälften av 1930-talet var B. föga produktiv. Han var krigsfånge i Tyskland 1940—41 och förde under denna tid dagbok ("Un an dans un tiroir", 1945). "La haute fourche" (s.å.) var intagen i "Éditions de minuit", "Monsieur Ladmiral va bientôt mourir" (s.å.) är en längre novell, stramt utförd, dyster i livsbelysningen. *E.*

Bostad. B. är byggnadskonstens* ursprung. Hos alla nu levande folk förstår man att uppföra verkliga b. Visserligen finnas här och var människor, som tidvis el. permanent begagna sig av grottor el. hålor, men detta är beroende på lokala orsaker och ej på att husbygge är dem

obekant. B:s beskaffenhet och typ bestämmas av klimatiska, kulturella och sociala förhållanden samt av materialet (jfr Byggnad). B. bör så uppföras, att den skyddar för regn, vind, sol och köld och för markens fuktighet. En stor del primitiva b. fylla endast delvis dessa fordringar. I tropikerna nöjer man sig ofta med enkla vindskärmar av grenar, bark e.d. Ställas två sådana lutande skärmar mot varandra, får man ett sadeltak, en till grundplanen fyrkantig hydda. En annan primitiv form uppföres så, att grenar stickas ned i jorden i krets el. halvkrets, varefter topparna böjas ihop; detta blir en bikupsformad hydda. Användas stänger med pålagda blad el. skinn, får man spetstältets urform. Boskapsskötande nomader använda mestadels av skinn el. (i Asien) av filt tillverkade tält, vilkas former växla från patagoniernas enkla *toldo* (i själva verket blott en vindskärm) och prärieindianernas *tipi* till de asiatiska nomadernas större och mera komplicerade filttält. I arktiska trakter böra b. vara varma, men en stor del arktiska folk bo dock i tält. Eskimåerna, liksom en del nordamerikanska indianer, bygga i marken delvis nedsänkta hus med täckt gång, varigenom kölden bättre hålles ute. Liksom en tillfällig b. i tropikerna lätt kan byggas av grenar och palmblad, kunna eskimåerna raskt föra upp en b. av snöblock (*igloo*). Den bikupsliknande hyddan har den fördelen, att den kan bli tät och varm. Tältformen blir otät upptill, där stängerna mötas, och sadeltaket har urspr. inga gavlar. Vi finna också bikupshyddan i mera utvecklad form även hos högre stående naturfolk, t.ex. inom delar av Afrika och Nordamerika. När sadeltakshuset förses med gavlar, blir det emellertid en god b., som har fördelen att lätt kunna göras mycket stor. Av denna typ är den sydamerikanska *malokan*, som är avsedd att härbärgera flera familjer el. en hel by. Dessa hus kunna anses för tak, direkt ställda på marken. En låg skärm runt hyddans insida för att göra den tätare är början till väggar, och när taket kommer att vila på sådana, uppstå nya typer, vanliga bland naturfolken: den rektangulära hyddan med sadeltak och den runda med koniskt tak. Uppfinningen av den vertikala väggen är ett mycket viktigt moment i b:s utveckling. — Det är icke ovanligt, att b. uppföras på pålar, ant. ute i vattnet el. på land (se Pålbyggnader) el. i träd, detta senare mest som tillfälliga tillflyktsorter. — Hus alltigenom byggda av trä äro sällsynta hos naturfolken och förekomma blott hos nordvästindianerna och på Nya Zeeland.

B:s utveckling leder i sin huvudlinje icke över den lätta och smidiga konstruktionen utan över det enkelt stabila byggnadssättet. Träkonstruktion och bygge med soltegel utgjorde de båda huvudarterna därav. Stenbyggeri var en företeelse, som framträdde, när trävirket genom skogens utrotande började bli sällsynt. Stenmaterialet tillgreps som ersättning för trä men blev sedan bärare av den högmonumentala byggnadskonsten, d.v.s. det användes för tempel och gravbyggnader, gudarnas resp. de dödas boningar. Palatset, den levande härskarens boning, följde sedan med i den monumentala utvecklingen. Solteglet fick sin monumentala efterträdare i det brända teglet.

Den stabila träkonstruktionen var i primitiva former utbildad redan under yngre stenåldern (fynd bl.a. från Federseemoor i Bayern), men först metallredskapen gjorde finare sammanfogningsmetoder möjliga. Redan tidigt voro de fyra huvudarterna av träkonstruktion utbildade: k o r s v i r k e, s k i f t e s v e r k, k n u t t i m r i n g och s t a v b y g g e el. resvirkeskonstruktion. Var metoderna i fråga vuxit fram, veta vi icke, men de utgjorde förutsättningen för antikens liksom Indiens byggnadskultur. I Kina och Japan lika väl som i Europa, bl.a. i Skandinavien, ha de fullt utbildade, enkla träbyggnadsmetoderna levat kvar in i våra dagar. Solteglets byggnadskonst utbildades framför allt i Mesopotamien och även i Egypten. — Vid sidan om konstruktionen var det främst eldstadens* plats och anordning, som satte prägel på den primitiva b:s utveckling. Hyddan hade i regel en öppen härd på golvet samt hål i taket för rökens utsläppande (h ä r d h u s).

Solteglets bostadsformer skilja sig påtagligt från trähusens. De förra ha som grundstomme en gårdsmur, omgivande en fyrsidig gård. Utmed muren äro hus lagda i rad, vilka med luttak sluta sig mot densamma. Urspr. synes det egentliga, för nämsta boningshuset ha legat centralt och för sig självt i gårdens fond. Detta hus var avlångt på

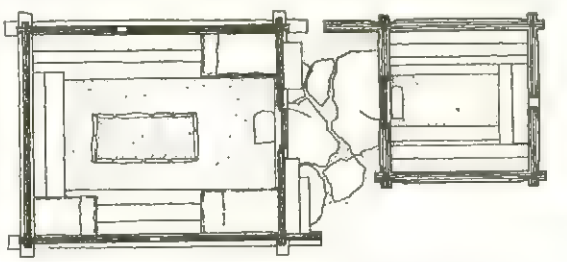

Plan av megaronhus. Eldhus och mjölkbod från fäbod i Dalarne.

bredden och hade sin ingång på långsidans mitt. — En stor grupp av trähus äro likaledes breddbetonade och ha en veranda med träpelare utefter ena långsidan. En annan grupp åter visar mestadels djupdimensionen betonad, och husen ha ingången i gaveln, vars tak gärna drages ut till skydd för en gavelsvale (m e g a r o n h u s). Trähusets konstruktion låter dessutom varje hus framstå som en individuell enhet, medan solteglets natur som byggmaterial är att låta de olika husen smälta samman till ofta ganska labyrintiska komplex. I antikens olika kulturkretsar dominerade än soltegelhusets anläggningsart, än trähusets. Grekland t.ex. tog starka intryck av den förra, men trots allt utplånades icke trähusets individualism. Först under hellenismens tidevarv utbildades lyxbostäder, vari ursprungsformerna omsmälts till nya, grandiosa anläggningar, vari symmetriska praktgårdar bilda stommen. I de stora städerna framträdde årtusenden f.Kr. flervåningshusen. I de hellenistiska storstäderna fanns redan hyreskasernen.

Under senantiken genomgick b. en radikal förvandling. Nya hustyper framträdde, vilka under karolingtiden definitivt erövrade även v. och mell. Europa. I de av germaner där bebodda områdena ställdes de nya hustyperna direkt emot härdhuset

i mer el. mindre primitiva former. Det nya senantika huset träder gripbart fram bl.a. i de syriska ruinstäderna från 200—400-talen samt i de av Byzans behärskade områdena. Betecknande är framför allt, att b. nu låg i ovanvåningen, medan markvåningen tjänade ekonomiändamål. Regelbundet drages en portik, d.v.s. pelargång, utefter husets främre långsida, motsvarande båda våningarna och utgörande friluftsrum till dessa. Boningsrummen ha alla dörrar mot portiken, som sålunda även utgör kommunikationsleden i bostaden. Ibland når portiken icke över hela husets längd utan slutar mot ändpartier, som äro hörntornartat utbildade. — Denna hustyp fick mycket vidsträckt spridning. I folklig byggnadstradition återfinnes den runt Medelhavet både på landet och i städerna i mer el. mindre förenklade varianter. Den har ättlingar både i Alpernas svalgångshus och i våra skandinaviska loftbodar*.

I Byzans synes denna b. ha utrustats med fasta eldstäder, ant. i form av öppna spislar el. ugnar. Båda arterna äro försedda med skorstenar (tidigare hörde sådana uteslutande till kökets eldstad). Från Byzans gick sedan utvecklingen vidare. I Västerlandet utbildades vissa bestämda boningshustyper, vilka hörde hemma dels i staden, dels i lantgården och vilka överflyttade även till borgen. Dessa hustyper äro salbyggnaden, tvårumshuset och tornhuset. Salbyggnaden hör hemma endast i furstliga anläggningar och användes för fest och högtid. Den stora festvåningen ligger en trappa upp. Tvårumshuset har i fullt utbildat skick tre våningar, vardera omfattande två stora rum. Den understa tjänade ekonomiändamål, den mellersta var b. (dagligstuga el. borgstuga och sovrum med förvaringskammare el. garderob), den översta var till för fest och mottagning (sal och paradrum). Tornhuset har underst förrådsrum, däröver dagligstuga och överst sovrum. I borgen tillkomma försvarsanordningar. — I Medelhavsländerna utvecklades parallellt med dessa hustyper det antika bostadshuset i flera våningar vidare. — En förnäm medeltida b. sammansattes av ett flertal hus av ovannämnda typer. Den är alltså ett huskomplex, som kan bestå t.ex. av salbyggnad, tvårumshus (paradrum) och tornhus (b.) på ändamålsenligt sätt sammangrupperade. Äldst hörde pelargången (portiken) till tvårumshusets byggnadstyp, men den bortföll snart. I st. stärktes det inre sammanhanget i b. alltmera, som naturligt var i nordligt klimat. I samband därmed står också, att salarna (även högst uppe i tvårumshuset), vilka urspr. voro öppna arkadhallar, omdanades till gotiska salar med glasfönster i rosverk.

Med all sannolikhet få vi betrakta den spec. engelska typen av herresäte, hallhuset, kännetecknad av en envånings hall med öppen takkonstruktion, vid vardera gaveln sammankopplad med ett tvåvåningshus (vid inre gaveln bostadsrum ovan källare, vid yttre förrådsrum), som relikt av den utvecklingsprocess, vari de bysantinska bostadsformerna anpassades till det germanska härdhuset (eldhus, ryggåsstuga*). — I vår folkliga byggnadskonst motsvarar det s.k. sydgötiska huset (se bild 11 å pl. vid Blekinge) det engelska hallhuset och torde ha nått Skandinavien under vikingatiden, då danskarna härskade över England.

Under senmedeltiden utvecklades de ovannämnda hustyperna och bostadsvanorna vidare. Tidigare utgjorde borgstugan det feodala livets medelpunkt. Där residerade borgherrskapet bland sina trogna. När jordhushållningen efterträddes av penninghushållningen och det feodala trohetssystemet avlöstes av ett system, vari sold och avlöning spelade huvudrollen, ändrade de förnämas hemliv karaktär. Borgstugan blev folk- el. knektstuga, och b. flydde dess närhet. I tvårumshusets salsvåning fogades en ny bostadssvit till vid salens nedre ände, mitt emot paradrummet. Det förnäma hemlivet fick nya former. I tvårumshuset åstadkoms dock ofta anpassningen till nya vanor på annat sätt, i det att borgstugan flyttades ned i bottenvåningen, medan mellanvåningen genom en inskjuten förstuga delades upp i en mottagningsavdelning och en bostadssvit. Så är t.ex. fallet på Glimmingehus i Skåne. Denna bostadstyp vann hos oss insteg i timmerbyggnadskonsten i parstugans skeppnad. Parstugan är utmärkande för vår vasatids herresäte och har vunnit fast tradition i folklig bebyggelse, vilken den präglar i ganska hög grad än i dag. I de skånska landskapen har parstugan vunnit insteg med bl.a. sådana slottsbyggen som Malmöhus. Men samtidigt blev också sättugnen* det vanliga uppvärmningssystemet, vilket medförde speciella anordningar. Den skånska längans säregna bostadstyp framträdde därmed som en omdaning av den gamla sydgötiska hustypen i parstugans och sättugnens anda.

Renässansen symmetriserade den senmedeltida b. och omdanade den i formellt avseende. Man dubblerade utrymmena för att nå likformighet, och man strävade att erhålla en harmonisk inbördes avvägning mellan de olika rummens storlek och former. Dubbleringen av utrymmena motsvarade emellertid också tidens krav på ökat bostadsutrymme för stormannahovets funktionärer m.fl. Det planmässigt och överblickbart ordnade, det vist människostyrda skulle nu prägla all formgivning. Renässansen blev så furstemaktens byggnadskonst framför allt. Den regelbundna arkitekturen bidrog i sin mån till utbildandet av det

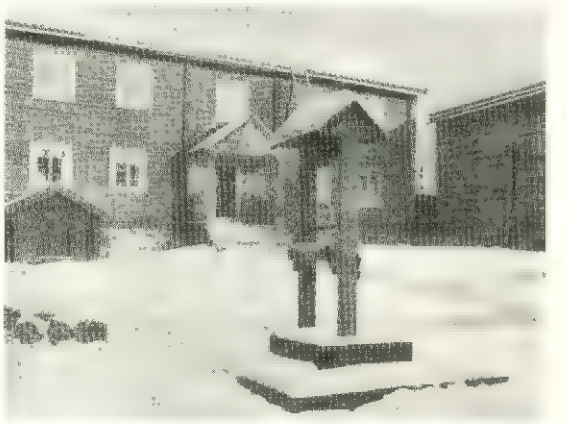

Uppsvensk timrad parstuga.

"regeltvungna", formella livet, det ceremoniösa hovlivet. Man kan icke förstå den b., som under slutet av 1500-talet och under 1600-talet framträdde i slottet och på herregården utan att sätta sig in i vad detta ceremoniella liv innebar. I Ludvig XIV:s Frankrike nådde det sin höjdpunkt, och i där präglade normalformer vunno bostadsvanor och bostadshus insteg överallt i det civiliserade Västerlandet. I Sverige gäller detta icke endast om de tessinska slotten utan även och icke minst om de timrade karolinska herregårdarna, som funno en av materialets schematism i hög grad präglad standardform, vilken i viss mån lett över till folklig traditionsbildning.

Den franska bostadsplanen har rummen fördelade i tvenne rader inom byggnadskroppen. I mitten ligger förstugan och innanför denna salen. Å ömse sidor om salen utgå bostadssviter (för slottsherrn, resp. slottsfrun) omfattande förmak (sällskapsrum), sängkammare (dagligrum), kabinett (arbets-, toalett- och intimt sällskapsrum) samt garderob (förvaringsrum, sovplats för kammartjänare, plats för nattstol etc.). Om möjligt skall garderoben ha särskild utgång mot förstugan. Innanför sängkammaren kan ibland även ligga ett stort sällskapsrum, benämnt galleri. 1700-talet uppmjukade den invändiga symmetrien till förmån för en ledigare och smidigare rumsgruppering. Utvändig symmetri råder dock alltjämt.

En ytterligare uppmjukning av den bindande rumsfogningen skymtade under nyantiken, då pergolan, balkongen och portiken i anknytning till antika mönster fogades in. Intresset för medeltiden, som nu blev allt starkare, inverkade även på bostaden. Gotiska, helt osymmetriska bostadshus sågo dagen. Framför allt gäller detta om England. Det var f.ö. i detta land, som 1800-talets för bostadsväsendet så utomordentligt betydelsefulla omvälvningar ägde rum. Från England utgick under årh:s senare hälft en allmän europeisk förnyelse. Den stora omvälvningen bestod dels i upplösandet av den bindande yttre symmetrien, dels i övergivandet av den ceremoniösa paradbostaden med dess långa rumsviter. I st.f. de kring salen grupperade filerna med förmak, sovrum, kabinett och garderob trädde nu enstaka rum — matsal, salong, dagligrum, herrns rum, fruns rum, ev. frukostrum etc. —, vilka gärna grupperades kring ett korridorsystem el. ett mittelrum (gärna med takfönster). Sovrummen drogos radikalt undan och förlades helt för sig själva i övervåningen. Denna utveckling avslutades redan på 1840-talet. Senare följde (1870-talet) en anknytning till de bostadsformer, som präglade Englands senmedeltid och renässans. Först genom denna anknytning till det förgångna vann den engelska b. den fulla frihet och smidighet, som varit dess moderna särmärke. Man återupptog nu hallen i dess forna funktion av b:s centrum. Hallen blev det förnämsta dagligrummet, vari entrén mynnar, men vilket dessutom har sina större fönster ut mot trädgården. Till en början skedde den engelska utvecklingen i det större herresätets bostadsgrupp, men efter hand ryckte medelklassens b. i förgrunden. På 1890-talet blev denna enklare b. den ledande i utvecklingen.

I Sverige började de engelska idéerna göra sig gällande redan på 1850-talet i fråga om villabebyggelse. Först på 80- och 90-talen slogo emellertid de mera väsentliga idéerna igenom. Under 1900-talets båda första decennier vunno dessa ytterligare burskap, men samtidigt gjorde sig den nationella pånyttfödelsen inom byggnadskonsten allt starkare gällande med sina krav på anknytning till vår egen tradition. Det blev därvid framför allt 1700-talsherregården, som togs till mönster med dess strängt slutna byggnadsgestalt och stramt rektangulära planform. Den engelska sammanfogade och rikt grupperade byggnadsformen fick därvid vika.

I städerna växte borgargården fram på sitt eget sätt. Äldst låg bostadshuset undangömt inne på gården, medan magasinshus el. en salbyggnad bredde ut sig mot gatan. Efter hand flyttade dock b. över i gatuhuset och tog detta mer el. mindre i anspråk. I olika länder fann borgarbostaden skilda former. I Frankrike rådde bostadstyper, som nära anknöto till borgens husarter. Husen voro smala med vanl. blott ett el. två rum i varje våning. Underst lågo mottagningsrum, affärslokaler el. i ämbetsmannens hus matsalen, i övre våningen dagligstugan-sovrummet och högst upp ytterligare sovrum. Italien utbildade gärna vidlyftigare våningar, med välvd förråds- och hallvåning underst. I Nederländerna och n. Frankrike vann det smala radhuset med gavel mot gatan säregen utbildning. Huset fick stort djup och den egentliga bostaden stuvades samman i dess mitt, kring bottenvåningens öppna spisel, gärna med en halvvåning för sovrummen inpassad ovanför dagligstugan. Mot gården anordnades ett högt och luftigt sommarrum, mot gatan utnyttjades bottenvåningen för affärs- och mottagningsändamål. Under 1600- och 1700-talen togos övre våningarna alltmera i anspråk för den egentliga b. — I Tyskland, i sht norr ut, nådde b. särsk. egenartade former. Bottenvåningen brukade få utgöra en stor hall, 1 ½ våning hög, vari boningsrum inbyggdes i tvenne våningar, i stor utsträckning med fönster blott ut mot hallen. Trappor och "svalgångar" leddes till de olika rummen — en högst fantasieggande rumsbild. Urspr. byggdes sådana rum in i den då helt öppna hallen, kring den stora eldstaden (köket), varifrån de värmdes genom sättugnar. — I Sverige har borgarbostaden länge bibehållit ålderdomliga drag. Visby kan sålunda uppvisa borgargårdar, vari det medeltida ursprungsstadiet bibehållits bättre än någonstädes annars (stort förrådshus mot huvudgatan, b. i tomtens bakre del). Fastlandsstäderna hade låg timrad (i Skåne korsvirkes-) bebyggelse med magasin mot gatan (loftbod), stuga och fähus m.m. inne på gården. Här som på kontinenten leder utvecklingen till, att b. övertar gatuhuset i allt större utsträckning.

Borgarbostaden fann redan tidigt tvenne olika utvecklingslinjer. Den ena innebär, att borgaren själv bebor hela huset, den andra att vissa rum el. våningar hyras ut och byggas för uthyrning. Efter hand har det senare systemet tagit över-

handen i de flesta länder. England har dock i stor utsträckning bibehållit det smala klyfthuset för enfamiljsbruk. Hyreshuset har emellertid icke varit en ledande bostadsform i den samfällda utvecklingen utan har blott omsmält och anpassat idéerna från herresätet och villan. Häri har emellertid en viktig förändring inträtt under 1930-talet. Den närmast föregående tiden såg i villastaden och egnahemmet lösningen av den moderna stadens bostadsproblem. Sedan man insett omöjligheten av denna lösning för det stora bostadsbeståndet, har man i stället med entusiasm ägnat sig åt att bearbeta bostadsfrågan med hyreshuset och den enklaste våningen som utgångspunkt. Stadsplan och b. ha härvid förts samman till ett problem, vars lösande i lika hög grad är en social angelägenhet som en byggnadsmässig. Man kan sålunda säga, att b:s utveckling från att ha varit en angelägenhet för de förnäma, vilkas b. gåvo idéer för den enkle mannen, blivit först en medelklassens uppgift för att till slut koncentreras kring vad som kunde benämnas "cellen i bikupan". Samtidigt har i den större b. den engelska hallbostadens former utvecklats vidare i enlighet med de idéer, som lanserats av den s.k. funktionalistiska riktningen inom byggnadskonsten.

Den moderna svenska hyreslägenheten visar numera med avseende på sin allmänna planläggning och inredning endast i obetydlig grad någon differentiering efter det hyresklientel, för vilket den är avsedd. Detta innebär, ytligt sett, en långt gången demokratisering med avseende på bostadsvanorna. I själva verket har dock den sociala differentieringen alltjämt andra möjligheter att taga sig uttryck, väsentligast genom skiljaktigheter i utrymmesstandard samt i valet av region och bostadsmiljö. Praktiskt taget alla samhällsklasser, åtm. i städerna, ställa sedan länge i princip likartade krav på bostädernas tekniska utrustning (s.k. moderna bekvämligheter: centralvärme, varmvatten, hiss, balkong, badrum, wc, sopnedkast, rostfri köksinredning, kylskåp, ev. dessutom parkettgolv och centralventilation). Detta innebär en utveckling på både gott och ont. Självfallet medför en hög utrustningsstandard, att hemarbetet förenklas, vilket är av särskild betydelse för familjer, där bägge makarna ha förvärvsarbete. Å andra sidan åstadkommer den inventiösa tekniska utrustningen, att de i Sverige av tradition höga framställningskostnaderna för byggnader ökas och hyreskostnaderna ytterligare gå i höjden, vilket är ägnat att nedpressa rumsstorlek och utrymmesstandard i övrigt till ett minimum. Den sociala prestige, som ett obebott "finrum" förr hade till uppgift att skänka, presteras numera av badkar och en skinande köksinredning. Trångboddheten med alla dess konsekvenser av moralisk, hygienisk och samhällelig art har stora utsikter att bli permanent och framstår som ett av vår tids allvarligaste sociala problem. Utrymmesstandarden är i Sverige lägre än i samtliga grannländer (med undantag för Finland) och exceptionellt låg vid jämförelse med England, Frankrike och Tyskland. Däremot överträffar den genomsnittliga utrustningsstandarden för nya lägenheter alla de nämnda ländernas. Under de senaste decennierna har åtskilligt gjorts för att genom t.ex. kvarterssanering, stads- och samhällsplanering mildra verkningarna av trångboddheten. Villabebyggelsen i trädgårdsstäderna har varit föregångare till senare års regionplanerade förstadsbebyggelse med hyreshus av typen längor (lamellhus) och radhus, omväxlande med "villor". Ett av syftena med bostadsområdena av denna typ är att ge människan daglig möjlighet att umgås med mark och natur, att ge henne ljus och luft, för att därigenom återuppväcka och tillfredsställa ett av hennes mest elementära behov. En liknande, ehuru i långt mindre grad realiserbar tanke ligger bakom det moderna hyreshusets gestaltning och inramning. Hyreshuset i den bemärkelse, som här avses, näml. en blockformig byggnad med 4—8 lägenhetsplan staplade på varandra, är för Sveriges del en jämförelsevis ung företeelse, som kan uppfattas som en produkt av 1874 års byggnadsstadga. Planlösningarna för de äldre hyreshusen voro tämligen ensartade och oekonomiska, påverkade av de villkor dåtida uppvärmningssystem ställde. Obelysta korridorer och sekundärutrymmen voro vanliga, likaså systemet med inre flyglar, vettande mot trånga gårdar — i avsikt att utnyttja tomtarealen så långt förordningarna medgåvo. Någon radikal och allmän förändring i detta byggnadssystem inträdde ej förrän genom den offentliga bostadspolitik, som föranleddes av den svåra bostadsbristen vid slutet av 1:a världskriget. Härvid utvecklades i första hand den "öppna kvarterstypen", varvid de mörka och ofta ohygieniska gårdarna ersattes av planteringar med fri kommunikation åt gatan. (Jfr bebyggel-

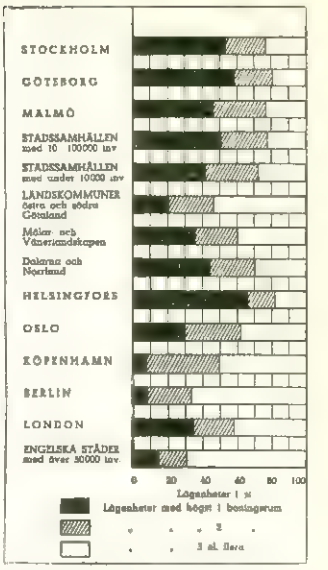

Bostadsbeståndets procentuella fördelning på olika lägenhetstyper i Sverige och en del utländska orter.

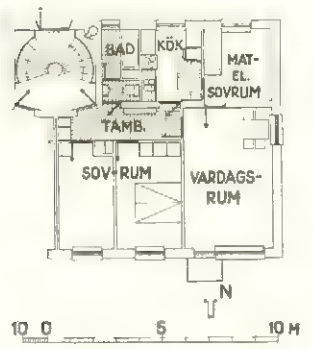

Lägenhetstyp ur projekt till hyreshusbebyggelse i tre våningar i Göteborg av E. Ragndal. Ekonomisk planlösning med väl tillvaratagna utrymmen; kök och badrum helt standardiserade i hela komplexet.

sen vid Norr Mälarstrand i Stockholm.) Samtidigt utvecklades från byggherrars och arkitekters sida en livgivande och fruktbärande aktivitet till åstadkommande av rationella planlösningar. Men denna lovvärda utveckling hade också sina avigsidor, av vilka några redan delvis berörts. Tendensen att öka byggnadskropparnas dimension på djupet, som gjort sig gällande sedan sekelskiftet, spec. i Stockholm, bröts ej förrän ett stycke in på 1930-talet. De s.k. tjockhusen, vilka kunde få ett djup av 16—17 m, tillkommo som en ekonomiskt betingad kompensation för de försvunna gårdsflyglarna och medförde planeringsproblem av delvis olöslig art. Planindelningen ledde till abnormt djupa och smala rum och obelysta och svårvädrade inre utrymmen. För ett av dessa uppfanns benämningen "hall", vilket i förening med bostadsbristen gjorde, att hyresgästerna dock funno sig väl till rätta med systemet. Omkr. 1932 började "smalhusen" med ett djup av högst 12 m återigen komma till heders. Experimenterandet i stor skala med olika husdjup hade nämligen lett till den bestämda slutsatsen, att goda planlösningar icke låta förena sig med annat än smala hustyper, i form av en länga el. lamellbyggnad. Den djupa byggnadstypen fortlever emellertid, spec. i våra större städer, delvis emedan den är den enda, som medger stor byggnadshöjd, d.v.s. den enda, som är ekonomiskt möjlig vid högt uppdrivna markpriser (t.ex. vid Gärdes-bebyggelsen i Stockholm). Å andra sidan skulle markpriserna kanske ha kunnat hållas nere, om blockbebyggelse av denna typ ej varit tillåten. På liknande sätt måste man bedöma de s.k. punkt- el. tornhusen, d.v.s. hyreshus av i det närmaste kvadratisk sektion, i vilka lägenheterna gruppera sig kring ett centralt beläget trapphus, som i sin ordning är omgivet av obelysta utrymmen. Den brist på trivsel, som är karakteristisk för de flesta bostäder i större s.k. funkishus, har under senare år accentuerats genom behovet att spara på byggnadsmaterial. Ljudisoleringen blir dålig, särsk. om byggnaden innehåller en myckenhet av ventilationskanaler, rörledningar och om i konstruktionen ingår betong och järn i någon avsevärd utsträckning. Den höghusbebyggelse, som nu är modern, torde tämligen snabbt komma att anses föråldrad. Bostäder av detta slag komma förmodligen dock ej att försvinna — säkert ha de ekonomiskt berättigande i större samhällen, särsk. som centralbebyggelse. Tyngdpunkten i hyreshusbebyggelsen kommer säkerligen att ligga på ytterregionernas lågbyggda radhus och längor, varvid det engelska systemet med genomgående lägenheter i två el. tre plan kan väntas bli alltmera uppskattat. Goda exempel på välplanerade bostadsområden, inkluderande s.k. *community centers*, och bostäder av denna typ kunna hämtas bl.a. från "Greenbelt"-städerna invid Washington, från Amsterdams omgivningar, från Gentofte utanför Köpenhamn etc. I Sverige ha liknande projekt utförts el. påbörjats, t.ex. "Friluftsstaden" i Malmö samt "Gubbängen" s. om Stockholm. — Jfr Heminredning, Badrum, Kök och Stadsbyggnadskonst. — Litt.: G. Johansson, "Funktionalismen i verkligheten" (1931); E. Lundberg, "Herremannens b." (1935, utförlig litt.-fört.), "Svensk b." (1942); S. Erixon, "Svenskt folkliv" (1938), "Svensk byggnadskultur" (1947); Brita Åkerman, "Familjen som växte ur sitt hem" (1941); G. Sundbärg, "Hur ska vi bo" (i "Tekniken och framtiden", 2, 1945). *G.Br;Ek L.;A.Lg.*

Bostadsanskaffningslån, se Bostadspolitik, sp. 794.

Bostadsband. För lösdrivare, som blivit dömd till tvångsarbete i 6 mån. el. därutöver, gäller b. under 2 år efter frigivandet, så till vida att han icke utan särskilt tillstånd, i stad av polismästare el. stadsfiskal och å landet av landsfiskal, äger rätt att vistas utanför den kommun, han tillhör el. där han erhållit behörigt tillstånd att vistas (lag 12/6 1885 ang. lösdrivares behandling § 12). B. i annan mening gäller för en mängd ämbets- och tjänstemän, i det att de åläggas att bo inom den kommun, dit deras tjänsteverksamhet är förlagd. Sålunda föreskriver 1933 års läroverksstadga (§ 135), att lärare under terminen skall bo i den kommun, där läroverket är beläget, såvida ej Skolöverstyrelsen i särskilda fall medgiver undantag. — Med b. i statsrättslig bemärkelse förstås, att en person för ernående av politisk rösträtt under viss tid måste ha varit bosatt (mantalsskriven) inom den kommun, där rösträtten skall utövas. Beträffande valbarheten innebär ett b., att endast de personer äro valbara, som bo inom valkretsen. I detta avseende råder b. vid valen till A.k. (däremot ej vid val till F.k.). *J.E.N.*

ab. Bostadsforskning, Stockholm, ett av Uddeholms ab. och Skånska cement-ab. 1944 startat forskningsföretag med uppgift att utarbeta nya och billigare hustyper, i första hand sådana som äro lämpade för arbetarbostäder och egnahem. Företaget avser att nå detta syfte genom att så långt som möjligt reducera det hantverksmässiga arbetet på byggnadsplatsen, även med avseende på all slags inredning, och i stället förlägga motsvarande tempon till rationellt arbetande fabriker. Genom att strängt tillämpa det s.k. modulsystemet vill man bibehålla möjligheterna till variation i såväl exteriör som inredning. *A.Lg.*

Bostadsfrågan, se Bostadspolitik.

Bostadsförbättringsbidrag, se Bostadspolitik, sp. 795.

Bostadsförening, ekonomisk förening med ändamål att bereda bostäder åt medl. Se Bostadskooperation.

Bostadsförmedling, en inst., som har till uppgift att organisera utbudet och efterfrågan på hyresmarknaden ("bostadsbörs"). Vanl. användes beteckningen uteslutande om kommunala b., vilka bruka anordnas i syfte att särsk. för mindre bemedlade hyresgäster underlätta åtkomsten av lämpliga lägenheter. I Sverige startades de första b. i Sundsvall (1909), Skara (1910), Landskrona (1911) och Malmö (1912). Under krigsåren 1914—18 togo statsmakterna på gr. av de omfattande störningarna på bostadsmarknaden ett vittgående initiativ till inst:s utveckling. I hyresstegringslagen 1917 stadgades näml., att kommunal b. skulle finnas i alla städer och stadsliknande samhällen med minst 5,000 inv. Detta försök kröntes dock knappast av någon framgång; till följd av bostadsbristen var näml. utbudet av lägenheter synnerli-

gen obetydligt, varför förmedlingsverksamheten på de flesta orter blev ringa el. ingen. I nästan samtliga städer, där kommunal b. inrättades under denna tid, avvecklades den sedermera. Till följd av den under 2:a världskriget uppkomna bostadsbristen har kommunal b. åter inrättats i ett 20-tal städer. Någon skyldighet för fastighetsägare att anmäla lediga lägenheter till den kommunala b. föreligger som regel icke. Vissa kommuner ha dock infört sådan skyldighet betr. fastigheter, som uppföras med stöd av statliga el. kommunala lån el. på kommunens mark. *[R.Str/M.E.*

Bostadsförmån. Enl. punkt 3 av anvisningarna till Kommunalskattelagen § 32 skall som intäkt av tjänst upptas hyresvärdet av bostad, som är upplåten åt den anställde. Enl. § 42 skall detta beräknas med ledning av i orten gällande hyrespriser. Att en ort är så glest bebodd, att uthyrningsmöjlighet saknas, hindrar ej att hyresvärde skall beräknas. Enl. anvisningarna till samma paragraf skall hyresnivån i kringliggande orter i så fall tjäna till ledning. Har i tjänsteavtalet bostadsförmånen upptagits till högre el lägre värde än som svarar mot ortens pris, skall detta likväl tjäna till efterrättelse. — Enl. § 13 av Kommunalskattelagen skall innehavare av publikt boställe el. prästgård dessutom erlägga fastighetsskatt i ägarens ställe. B. skall dock enl. § 32 i så fall räknas som intäkt av fastighet; eljest hade det ej varit möjligt att utnyttja det fastighetsskatten åtföljande garantiavdraget. Denna bestämmelse gäller ej om andra tjänstebostäder än nyssnämnda. *C.Wr.*

Bostadshygien. I byggnadsstadgan 1874 uppställdes vissa föreskrifter rörande bostadshusens uppförande, så att de viktigaste sanitära kraven på en bostad skulle bli tillgodosedda. Genom bestämmelser i hälsovårdsstadgan 1919, vilka kompletterats och delvis skärpts genom fr.o.m. 1/1 1937 gällande bestämmelser, har man vidare försökt förhindra, att sådana lägenheter uthyras till bostäder, som kunna i ett el. annat avseende medföra våda för de inneboendes hälsa. I Sverige måste varje under vintern bebott rum kunna hållas tillbörligt varmt. Dålig uppvärmning av en bostad medför otrevnad och sjuklighet och ger ofta upphov till fuktbildning. Fukt utgör en betydande sanitär olägenhet i bostaden. Vissa sjukdomar, ss. reumatism och katarrer i andningsorganen, förekomma ofta hos personer, som bebo fuktiga rum. Fukt kan uppkomma i en bostad på olika sätt, t.ex. genom bristande isolering av väggar och golv från grunden, genom tunna el. dåliga väggar, som genomsläppa regnvatten, och genom stor vattenhalt i nybyggda väggar. Bostaden bör äga god ventilation, så att icke osund luft blir instängd i rummen. Överbefolkningen av en bostad kan åstadkomma stor våda för de inneboendes hälsa. Varje vuxen person bör ha ett minimumutrymme motsvarande 10—20 m³ och ett barn minst 5 m³. Renlighet och snygghet inom bostaden är av stor betydelse både från sanitär synpunkt och för de inneboendes trevnad. Särsk. böra förvaringsrum för matvaror hållas rena. Illaluktande el. osunda gaser få ej utifrån inträngа i bostaden. Därför böra bristfälliga avträden, stinkande upplag, komposthögar, illaluktande stallbyggnader o.d. avlägsnas från ett bostadshus' närmaste omgivning el. också får bostaden utrymmas. Rum, som användas till bostad, skola äga tillräckligt stort fönster för insläppande av direkt dagsljus. Riklig tillgång till sol och dagsljus i en bostad har en välgörande inverkan på hälsotillstånd och psyke. Belysningen bör vara särsk. god vid arbetsplatser, skrivbord o.d., så att ögonen ej ansträngas. Underjordiska bostäder äro numera förbjudna. Enl. byggnadsstadgan skall golvet i ett boningsrum läggas minst 30 cm högre än angränsande jordyta. Det finnes dock i Sverige flerstädes källarlokaler, som bebos. Se Hälsovårdsstadgan. *C.Nld.*

Bostadsinspektion, se Bostadspolitik, sp. 793, Distriktsvård och Hälsovårdsstadga.

Bostadskooperation. De första sammanslutningarna med ändamål att främja medl:s strävan att förbättra sina bostadsförhållanden (b o s t a d s f ö r e n i n g a r) bildades i Sverige i början av 1870-talet i Stockholm och Göteborg i anledning av den svåra bostadsbrist, som då övergick de båda städerna. Bostadsföreningsrörelsen uppkom urspr. i Frankrike och England. Mönstret för de svenska föreningarna var dock närmast hämtat från den 1865 bildade "Arbejdernes Byggeforening" i Köpenhamn. Rörelsen hade till en början en filantropisk karaktär och avsåg huvudsakl. att åt arbetarbefolkningen anskaffa sunda och billiga bostäder. — Fr.o.m. 1897 t.o.m. 30/6 1930 var 1895 års lag om föreningar för ekonomisk verksamhet (omarbetad 1911) normgivande för bostadsföreningarna. Genom lagen om bostadsrättsföreningar av den 25/4 1930 har en ny typ av bostadsföreningar uppstått, benämnda b o s t a d s r ä t t s f ö r e n i n g a r. Dessa ha till ändamål att till medl. upplåta bostäder (el. andra lägenheter) under nyttjanderätt för obegränsad tid (bostadsrätt). Som förutsättning för dylik upplåtelse stadgas upprättande och ingivande till länsstyrelsen av på visst sätt bestyrkt ekonomisk plan för föreningens verksamhet. Till skydd för medl. mot ekonomiskt osunda företag föreskrives även, att bostadsrättsförenings stadgar skola angiva, huru grundavgift (insats) för bostadsrätt skall beräknas, de grunder, enl. vilka årsavgifter för bostadsrätt skola utgå, samt i vilken omfattning andra avgifter till föreningen skola kunna ifrågakomma. — Efter 1870- och 1880-talens bostadskris tillkommo i Sverige i medeltal 30 bostadsföreningar pr år ända fram till krigsutbrottet 1914. Först från denna tid kan man i Sverige tala om en egentlig bostadsföreningsrörelse, grundad på rent kooperativa principer. Den första föreningen av denna karaktär var bostadsföreningen Framtiden i Enskede, vilken stiftades 1912, följd 1915 av Stockholms kooperativa bostadsförening. Under de första krigsåren bildades ett fåtal föreningar, men under efterkrigsdepressionen tog bostadsföreningsrörelsen ny fart. Intresset höll sig täml. konstant under hela 1920-talet. En avmattning visade sig under krisåren i början av 1930-talet. Konjunkturuppsvinget efter 1933 medförde åter större anslutning. Fr.o.m. 1931 har det övervägande flertalet av de nybildade föreningarna upplåtit sina lägenheter med bostadsrätt i enlighet med 1930 års lag. Även en del äldre föreningar ha om-

organiserats efter denna lag. Alltsedan 1923 har bostadsföreningsrörelsen i hög grad befrämjats av HSB-föreningarna (se Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening u.p.a.)

Man åtskiljer tre typer av bostadsföreningar, näml. sådana som upplåta sina lägenheter mot bostadsrätt (bostadsrättsföreningar), sådana som utlämna lägenheter mot besittningsrätt men registrerats före tillkomsten av 1930 års lag om bostadsrättsföreningar (besittningsrättsföreningar) och sådana, som upplåta lägenheter åt sina medl. genom hyresavtal (hyresföreningar). — Vid en 1939 av Socialstyrelsen företagen undersökning, som torde omfatta huvudmassan av samtliga bostadskooperativa organisationer, redovisades av 1,062 föreningar sammanlagt 40,334 bostadslägenheter. Bostadsrättsföreningarna ägde 56 % av bostadslägenheterna, besittningsrättsföreningarna 35 % och hyresföreningarna 9 %. I Stockholm funnos c:a 20,000, i Göteborg c:a 4,000 och i Malmö c:a 6,000 lägenheter, motsvarande resp. 10, 4 och 11 % av hela bostadsbeståndet i dessa städer. Det ojämförligt största antalet el. c:a 80 % av dessa lägenheter utgöres av smärre familjebostäder (1 rum och kök, 2 rum och kokvrå, 2 rum och kök). Medl. i föreningarna äro till största delen arbetare och lägre tjänstemän. Föreningarna hade sammanlagt c:a 38,000 medl. Flertalet el. c:a ⅔ av föreningarna hade högst 25 medl. *L.Bk.*

Bostadskredit. Primärkredit, d.v.s. i regel lån upp till 60 % av taxeringsvärdet, kan erhållas hos ett stort antal kreditgivare. Vid valet mellan dessa får fastighetsägaren först bestämma sig, om han vill ta lån mot rörlig el. bunden ränta. Lån av det förra slaget erhållas främst i spar- och affärsbanker. Att räntan är rörlig betyder, att den är satt i en bestämd relation till bankernas inlåningsränta, vilken varierar med det allmänna ränteläget. Sparbankerna kunna endast i ringa omfattning och affärsbankerna över huvud taget ej lämna lån mot bunden ränta. Sådana lån äro främst att föredra, när man väntar en räntestegring, och skänka även trygghet i fall, där man ej vågar hysa någon uppfattning om ränteutvecklingen. Primärlån mot bunden ränta erhållas främst hos de stadshypoteksföreningar, som äro anslutna till Konungariket Sveriges stadshypotekskassa. Räntan brukar, när lånen utlämnas, vara 0,1 % högre än den, som erlägges för lån mot rörlig ränta. Såväl amorteringslån som stående lån utlämnas på 10 el. 20 år. Att banker och sparbanker ej lämna lån mot bunden ränta, betyder dock ej, att dessa lån ej äro stående. Sparbankerna lämna direkt lån, vilka äro amorteringsfria. Affärsbankernas lån löpa visserligen formellt blott å sex månader men bli i regel prolongerade. Även sekundärkredit mellan 60—75 % av taxeringsvärdet kan erhållas i affärs- och sparbanker. Härför kräves dock borgen samt amortering av i varje fall en del av lånet. Räntan är 0,5—1 % högre än å primärlån. Sekundärlån mot bunden ränta kunna erhållas i de till Svenska bostadskreditkassan anslutna bostadskreditföreningarna. Räntan är något högre än den i banker och affärsbanker, och amortering fordras. Jämte dessa halvstatliga, kooperativa kreditinstitut finnas enskilda inteckningsbolag, vilka utlämna primär- och i viss utsträckning även sekundärlån mot bunden ränta. Primärlån lämnas vidare av försäkringsbolagen. Dessa utlämna såväl lån, som löpa mot uppsägning, som stående lån, vanl. på tio år. Vidare intressera sig Postsparbanken, Folkpensionsfonden m.fl. statliga fondförvaltande verk i någon mån för b.

Över huvud taget är det lätt att belåna en fastighet upp till 75 % av taxeringsvärdet. För högre belägna lån fordras bättre borgen och i regel amortering. Inga enskilda kreditinstitut utlämna sådana mot bunden ränta. Detta har gjort, att kreditsvaga fastighetsägare stundom haft svårt att skaffa tertiärkredit och topplån å sina fastigheter, ja t.o.m. tvingats erlägga ockerräntor härför. Numera lämnar dock Staten b. i olika former (se Bostadspolitik).

Vissa kreditgivares lån till bostadsfastigheter 1940.

Försäkringsbolag	1,204	mkr
Affärsbanker	1,165	,,
Sparbanker	2,020	,,
Stadshypoteksföreningar	1,113	,,
Bostadskreditföreningar	114	,,
Inteckningsbolagen	410	,,
Tomträttskassorna	139	,,
Statens byggnadslånebyrå	92	,,

En särställning intar den kredit, som lämnas till bostadsfastigheter, uppförda på mark, som blott innehas med tomträtt, då denna ej kan säkras genom fastighetsinteckning (se Tomträttskassor). Jfr Fastighetskredit. — Litt.: C.-R. Cramér & K. Å. Fredricsson, "Svensk fastighetskredit" (1942). *C.Wr.*

Bostadskreditkassan, se Svenska bostadskreditkassan.

Bostadslagstiftning. Hälsovårdsstadgan* innehåller bl.a. bestämmelser om sanitära minimikrav på bostäder, om trångboddhet och om bostadsinspektion. Bestämmelser ang. ny- och ombyggnader av bostäder ingå i byggnadsstadgan*. Se även Hyresreglering.

Bostadslånefonden, se Bostadspolitik, sp. 794.

Bostadsnämnden, se Statens bostadsnämnd.

Bostadspolitik omfattar alla de statliga och kommunala åtgärder, vilka åsyfta en höjning av bostadsstandarden (jfr Bostad) och en förbilligad bostadsförsörjning. Till b. höra bl.a. stadsplanering (se Stadsbyggnadskonst och Stadsplanelagen), kontroll av ny- och ombyggnadsverksamhet (se Byggnadsnämnd och Byggnadsstadga), bostadsinspektion (se Hälsovårdsstadga), slumsanering, åstadkommande av förbättrad bostadskredit genom anordnande av statliga, kommunala el. halvoffentliga bostadsfinansieringsorgan, subventionsverksamhet, avseende barnrika familjer el. folkpensionärer, som på gr. av låg inkomst el. stort barnantal icke med egna medel kunna uppnå en tillfredsställande bostadsstandard, upplysningsverksamhet för åstadkommande av förbättrade bostadsvanor, reglering av hyra och hyresavtal (se Hyresreglering och Hyreslag), utjämning av byggnadskonjunkturer och -säsonger; andra åtgärder för sänkning av byggnadskostnaderna, rationalisering av formerna för fastighetsägandet, bl.a. genom användande av tomträttsinstitutet (se Tomträtt) samt genom stöd åt bostadskooperation* och egnahemsrörelse (se Egnahem).

B. inriktades i början väsentligen på städerna, där det sammanträngda byggnadssättet tidigast gjorde behovet av kontroll uppenbart, särsk. med hänsyn till brandfaran, vattenförsörjningen, avfallsproblemet och epidemiriskerna. Den explosionsartade stadsexpansionen under 1800- och 1900-talen medförde också ofta bostadsbrist samt stigande hyror och fastighetspriser, varvid enskilda personer kunde förvärva stora förmögenheter på något, som tedde sig som ett utpräglat socialt ont. Äldre tiders byggnadsförfattningar avsågo huvudsakl. brandfaran. I 1874 års byggnadsstadga för städerna tillgodosågos dock även vissa hygieniska intressen, men bestämmelserna blevo icke alltid efterföljda. Kontrollen utvidgades emellertid genom 1907 års stadsplanelag, 1917 års fastighetsbildningslag samt genom 1931 års byggnadsstadga och stadsplanelag, enligt vilka bl.a. all nybebyggelse numera blivit i detalj reglerad genom stadsplan. Äldre bebyggelses anpassning till stadsplan sker däremot i regel endast i den mån som ägarna finna förmånligt att ersätta densamma med nybyggnader el. företa större ombyggnadsarbeten. Dylik s.k. självsanering försiggår mycket långsamt. Redan enl. 1874 års hälsovårdsstadga kunde emellertid förbud utfärdas mot uthyrning av bostad, vars beboende är förenat med våda för den boendes hälsa, men denna bestämmelse tillämpades i början ytterst sällan, eftersom någon bostadsinspektion knappast förekom annat än vid särskilda tillfällen, t.ex. epidemier. Den första ordnade bostadsinspektionen inrättades i Stockholm 1906. Ännu 1934 funnos endast 34 städer, som hade för ändamålet särsk. anställda heltids- el. deltidstjänstemän. Efter vissa 1936 genomförda skärpningar i 1919 års hälsovårdsstadgas bostadsbestämmelser torde dock antalet städer med ordnad bostadsinspektion ha ökats, men organisationen är ännu icke fullständigt genomförd. På landsbygden är hälsovårdsnämnden ofta identisk med kommunalnämnden. Endast i enstaka fall finnes någon särskild bostadsinspektör. Enl. den vid 1935 års riksdag företagna omorganisationen av distriktsvården* skola emellertid de successivt anställda distriktssköterskorna, jämte andra uppgifter, även omhänderha bostadsinspektionen. En verkligt rationell och fullständig bostadsinspektion med yrkeskunnig personal kan dock knappast åstadkommas på landsbygden, så länge hälsovårdsområdena sammanfalla med de ofta mycket små kommunerna.

På gr. av de farhågor, som den starka emigrationen väckte omkring sekelskiftet, kom ett av de tidigaste statliga åtgärderna på bostadsfinansieringens område att avse landsbygden. 1904 inrättades Statens egnahemslånefond (se Egnahem). — För tillgodoseende av tätorternas primärkreditbehov inrättades 1909 Konungariket Sveriges statshypotekskassa, som ersatte en 1865 tillkommen enskild institution, Allmänna hypotekskassan för rikets städer (se Hypoteksinrättning). Stadshypotekskassan har en statlig grundfond samt utger egna obligationer för att finansiera den låneverksamhet, som de anslutna stadshypoteksföreningarna utöva bland sina medl. Lån lämnas mot första inteckning, liggande inom 50 %, i vissa större städer 60 %, av fastighetsvärdet. — Ytterligare åtgärder vidtogos under och efter 1:a världskriget, då bostadsproduktionen gick tillbaka, så att flerstädes uppstod en svår bostadsbrist, som gjorde sig kännbar långt in på 20-talet, varjämte hyresnivån tenderade att starkt stiga. Under åren 1917—23 stöddes sålunda bostadsproduktionen genom statssubventioner å sammanlagt 20 mkr; avsikten var bl.a. att hejda den höjning av hyrorna å nya lägenheter, som kunde vållas genom de stegrade produktionskostnaderna. Hyrorna i äldre lägenheter kontrollerades samtidigt enl. den under åren 1917—23 gällande hyresregleringslagen. Ur den för sekundärkreditändamål inrättade Statens bostadslånefond utlånades under åren 1920—30 sammanlagt 83 mkr mot kommunal garanti. En mera permanent lösning av tätorternas sekundärkreditfråga åstadkoms genom den 1929 inrättade Svenska bostadskreditkassan* jämte anslutna bostadskreditföreningar, vilka organiserades med stadshypotekskassan såsom mönster. Lån beviljas mot inteckningar, liggande inom högst 75 % av fastighetsvärdet; den genomsnittliga lånegränsen är 68 % för flerfamiljshus och 50—60 % för egnahem. Redan före tillkomsten av denna institution hade emellertid vissa städer organiserat kommunal långivning i olika former. Bl.a. utnyttjades härvid det 1907 införda tomträttsinstitutet, som dock nästan endast kommit till användning inom vissa förortsområden i Stockholm, där den 1909 organiserade Stockholms tomträttskassa vid slutet av 1941 hade utelöpande lån å 149 mkr.

Sedan 1930-talet har en ny epok i den svenska bostadspolitikens historia inletts. I början gällde det främst att bekämpa arbetslösheten, men snart trädde kravet på bostadsstandardens höjande i förgrunden. Under loppet av 2:a världskriget tillkom dessutom nödvändigheten att trygga bostadstillgången, som på gr. av sjunkande bostadsproduktion och stark inflyttning flerstädes blivit otillräcklig. För gynnande av bostadsproduktionen i tätorterna, där verksamheten handhaves av Statens byggnadslånebyrå, ha under och efter kriget lämnats billiga lån och subventioner i en rad former. Tack vare dessa subventioner har man i huvudsak kunnat förhindra, att de höjda byggnadskostnaderna avsevärt påverkat hyror och årskostnader i nya hus. Samtidigt har byggnadsverksamheten stimulerats så mycket, att den under vintern 1942 43 närmade sig den ovanligt höga nivå, som kännetecknade slutet på 30-talet. — Av mera direkt betydelse för bostadsstandarden är det likaledes av byggnadslånebyrån administrerade s.k. barnrikebyggandet, vilket igångsattes år 1935 i enlighet med ett av bostadssociala utredningen framlagt förslag. För detta ändamål hade vid utgången av 1942 anslagits sammanlagt 93 mkr i bostadsanskaffningslån samt 20 mkr i årliga hyresrabatter, s.k. familjebidrag. Antalet lägenheter, för vilka lån vid samma tid beviljats, uppgick till över 12,000, varav 5,300 egnahem. Detta innebär, att i städerna över hälften men på landsbygden fortfarande endast en bråkdel av behovet för av trångboddhet och annan bostadsnöd lidande barnrika familjer blivit tillgodosett. Enl. nuv. be-

stämmelser utgå bostadsanskaffningslånen till flerfamiljshus med högst 95 % av byggnadsvärdet. Familjebidragen utgå med vissa procentsatser av den årliga bostadskostnaden, vilka utgöra 30 % för familjer med 3 minderåriga barn och stiga till 60 % för familjer med 6—7 barn och till 70 % för familjer med minst 8 barn. För s.k. barnrikeegnahem kunna bostadsanskaffningslånen uppgå till 81 % av värdet, tomten inbegripen. Å två niondelar av lånet betalas ingen ränta, och denna räntefria del efterskänkes, sedan lånet i övrigt betalts jämte ränta. Familjebidragen utgå med samma procentsatser som för flerfamiljshus men äro begränsade till annuitetens belopp, varför ägaren själv får svara för minst hela kostnaden för uppvärmning, underhåll och onera. - Vidare ha under åren 1939—42 anslagits 7,5 mkr i statsbidrag till kommuner, som bygga s.k. pensionärshem. Vid utgången av 1942 hade bidrag beviljats till sammanlagt 3,200 dylika lägenheter.

Under 1930-talet intensifierades också starkt den på landsbygden inriktade b., vilken tidigare försummats, delvis beroende på att bristerna i landsbygdens bostadsstandard, trots att de i flera avseenden äro väsentligt större än i städerna, icke framträda i samma koncentrerade och därför uppseendeväckande form som i tätorterna med deras samlade bebyggelse. På grundval av ett förslag av bostadsutredningen för landsbygden igångsattes enl. beslut av 1933 års riksdag bostadsförbättringsverksamheten, vilken administreras av egnahemsstyrelsen. Under åren 1933—42 ha anslagits tillhopa 79,5 mkr för bostadsförbättringsbidrag, 25,5 mkr för nybyggnadslån och (sedan 1939) 15,5 mkr för förbättringslån. Totala antalet lägenheter, som med hjälp av dessa medel reparerats, ombyggts el. nybyggts, beräknas vid utgången av 1942 uppgå till o. 90,000. Samtliga lån och bidrag utgå med högst 80 % av kostnaden samt kunna numera, oavsett benämningarna, användas för såväl nysom ombyggnader, inklusive förbättring av vattentäkt, införande av vatten och avlopp samt elektriska installationer. Förbättringsbidragen äro begränsade till 2,500 kr samt förutsätta, att sökanden är i behov av sådant ekonomiskt bistånd för att kunna utföra företaget. Särskilda bidrag, enl. något avvikande grunder, beviljas också för fiskarbostäder, sjöbodar o.d., huvudsakl. i Norrland. Nybyggnadslånen, som helt skola amorteras och förräntas, äro vanl. kombinerade med förbättringsbidrag. Förbättringslånen äro räntefria under tio år, varefter ränta utgår å oguldet belopp, vilket enl. amorteringsplanen då icke skall överstiga halva den ursprungliga lånesumman. Då det visade sig, att verksamheten endast i obetydlig grad kom lönebostäder tillgodo, infördes en särskild låneform för lantarbetarbostäder, för vilket ändamål under åren 1935 –42 anslagits 7,5 mkr. Dessa lån äro konstruerade ungefär som förbättringslånen, men dessutom kan erhållas ett bidrag på 300 kr, om lägenheten förses med vatten- och avloppsledning samt anordningar för central uppvärmning, samt ett lika stort bidrag, om bostaden innehåller minst 3 rum och kök. — Jfr Arbetarsmåbruk och Arrendeegnahem.

Den av stat och kommun vid olika tillfällen

främjade bostadskooperationen* har ofta utnyttjats såsom privatekonomisk företagsform av enskilda företagare. I vissa fall, särsk. under 1920-talet, ha härvid vissa osunda spekulationstendenser gjort sig gällande, vilket föranledde statsmakterna att åstadkomma en mera ingående reglering av rörelsen genom den 1930 antagna lagen om bostadsrättsföreningar. Vad hyresmarknaden beträffar, har förhållandet mellan hyresvärd och hyresgäst tidigare huvudsakl. reglerats genom kontrakt, som oftast upprättats enl. av fastighetsägareparten fastställda formulär. Den 1939 antagna hyreslagen avser bl.a. att åstadkomma en bättre balans mellan de båda parternas skyldigheter och rättigheter. En av krisförhållandena betingad, mera ingående reglering åstadkoms genom 1942 års lagar om hyresreglering samt om kontroll av upplåtelse och överlåtelse av bostadsrätt. Hyresregleringslagen, som automatiskt gäller i alla stadssamhällen med minst 2,000 invånare, innebär priskontroll av hyror samt möjlighet till ogiltighetsförklaring av uppsägning samt tvångsförlängning av hyresavtal. Individuella höjningar av den vid början av 1942 gällande grundhyran få ske endast i vissa fall och då blott efter medgivande av lokal hyresnämnd. I nybyggda fastigheter skall grundhyra fastställas av hyresnämnden. Denna skall också övervaka, att de under kristiden utgående höjda värmeersättningarna icke användas för maskerade stegringar av grundhyrorna. Generell höjning av hyresnivån kan ske endast efter tillstånd av K.m:t el. Statens hyresråd.

Trots att särsk. under sista årtiondet betydande ansträngningar gjorts för att förbättra bostadsförhållandena, kvarstå alltjämt många problem olösta. Sålunda har "ettrumsstandardens" stora utbredning endast obetydligt begränsats; ännu har intet program framlagts för de talrika trångbodda familjer, vilka ha mindre än 3 minderåriga barn. Landsbygdens vatten- och avloppsfråga har ännu icke varit föremål för några tillräckligt verksamma åtgärder, men omfattande åtgärder planeras för en kommande arbetslöshetskris. Mycket litet har gjorts för en sanering av sådana äldre stadskvarter, som lida av utpräglade hygieniska och stadsplanemässiga brister. På gr. av folkökningens avtagande kommer denna fråga att få ökad betydelse. För närvarande passerar hushållsbildningen sin kulmen, men det är ovisst, huruvida ens tätorterna, även om de få mottaga lika starka inflyttningsöverskott som under 30-talet, komma att uppvisa någon nämnvärd fortsatt ökning i hushållsbeståndet efter 1980. Den framtida bostadsproduktionen måste därför i växande utsträckning inriktas på ombyggnader. Den småningom avtagande hushållsbildningen måste också öka angelägenheten av att den lokala byggnadsverksamheten planeras under noggrant hänsynstagande till de sannolika gränserna för vederbörande orters expansionsmöjligheter samt till avfolkningstendenserna inom olika landsbygdsområden. Härvid måste bl.a. de industriella lokaliseringstendenserna beaktas. — Numera ställas också ökade krav på att samhällsbildningar planeras så, att de icke, som fallet är i fråga om orter med militärförläggningar el. övervägande kvinnoindustrier, få en ensidig befolkningssammansättning, försvåran-

de sund familjebildning, samt att de olika bebyggelseområdena bli så anlagda, att inom räckhåll för befolkningen skall finnas samlingslokaler, sport- och rekreationsområden, resp. -byggnader, barnkrubbor, storbarnkammare, gemensamma tvättstugor etc. För landsbygdens behov kan bidrag till maskintvättstugor numera erhållas av egnahemsstyrelsen (se Tvättstugor, gemensamma). Statslån och -bidrag till samlingslokaler kan enl. beslut av 1942 års riksdag beviljas av K. m:t efter beredning av en särskild statens nämnd för samlingslokaler (se Samlingslokaler).

Vid 1947 års lagtima riksdag beslutades i princip en radikal omläggning och utbyggnad av Statens b., till större delen grundad på förslag av Bostadssociala utredningen*. Man kan här skilja mellan lån och bidrag till flerfamiljshus och till enfamiljshus. Vid flerfamiljshus ger Staten tertiärlån till en räntesats av 3 %. Följ. lånegränser gälla: för kommun samt allmännyttiga bostadsföretag, varmed förstås sådana som arbeta utan enskilt vinstsyfte samt under medverkan av vederbörande kommun, i normala fall 70—100 % av avkastningsvärdet, för kooperativt organiserade företag, som arbeta utan enskilt vinstsyfte och under betryggande kontroll, i normala fall 70—95 % av avkastningsvärdet samt för övriga företag i normala fall 70—85 % av avkastningsvärdet; då synnerliga skäl föreligga, kan lånets övre gräns dock höjas till 90 % av detta värde. Låntagaren garanteras under 10 år en ränta av 3 % å primärlånet och en däremot svarande ränta å sekundärlånet. Tertiärlånet skall amorteras under 30—40 år. Ett enskilt företag skall dock under de första åren betala en extra amortering av 1—1,5 % av lånets ursprungliga belopp. Dessutom kan å orter, där hyres- och inkomstläget är sådant, att risk föreligger, att bostadsbygget helt hämmas, om subvention ej utgår, lämnas ett statligt tilläggslån, som avskrives, om hyresnivån ej stiger. Lån och bidrag till enfamiljshus: Samtliga typer av egnahemslån och liknande lån förutom lantarbetarbostadslån (jfr Egnahem) ersättas med ett egnahemslån, till vilket kan knytas en kapitalsubvention i form av en räntefri stående del av lånet. Räntan för det nya lånet är 3 %. Utgår kapitalsubvention, är lånegränsen 50—90 % av belåningsvärdet, i annat fall är den övre lånegränsen 75 % av detta. Kapitalsubventionen utgöres för nybyggnad av enfamiljshus av 4,000 kr och av tvåfamiljshus av 6,000 kr. Vid ombyggnad utgör den 20 % av den godtagbara ombyggnadskostnaden, dock högst ovannämnda belopp. Som minimikrav för lägenhetens utrustning gäller på landsbygden 2 rum och kök, lägenhetsyta c:a 60 m², samt i stadssamhälle 3 rum och kök, lägenhetsyta c:a 70 m². I regel bör det finnas vatten och avlopp, centralvärme och bad. Maximiyta är 120 m².

Till dessa former av statliga lån och subventioner komma bostadsrabatter, avsedda att ytterligare reducera den årliga bostadskostnaden i nyuppförda hus. Frågan om bidrag i äldre hus skall senare upptas till prövning. Bostadsrabatterna äro av tre slag: 1) Familjebostadsbidrag. Förutsättningen för dessa är minst två barn under 16 år samt en beskattningsbar årsinkomst av högst 4,000 kr för tvåbarnsfamiljer. För familjer med flera barn är inkomststrecket högre, så att det för familjer med fem barn uppgår till 7,000 kr. Betr. lägenhetens storlek gäller, att den i nyuppförda flerfamiljshus skall utgöra minst två rum och kök med en lägenhetsyta av minst 50 m². I fråga om nyuppförda flerfamiljshus gäller detsamma, som ovan sagts om egnahemslån. Maximigränsen är alltså 120 m². I nyuppförda flerfamiljshus äro vatten och avlopp, centralvärme, w.c. och enskilt badrum obligatoriska krav, och om möjligt bör detsamma gälla för enfamiljshus. Familjer i nyuppförda flerfamiljshus erhålla ett årligt bidrag av 130 kr pr barn. I ny- el. ombyggda egna hem skall det utgå med 130 -175 kr pr barn. 2) Bränslebidrag kan vidare erhållas av den, som åtnjuter familjebostadsbidrag. Efter bostadens belägenhet varierar detta från 175 kr i t.ex. Norrbottens län till 125 kr i t.ex. Malmöhus län. 3) Trekronorsbidrag. Detta utgår med 3 kr pr m² till hushåll, vilka enl. vederbörande kommuns avgörande böra erhålla sådant bidrag. Förutsättningen är dock, att dessa bebo hus, färdigställda efter 1/7 1946 och förvaltade av kommun el. allmännyttigt bostadsföretag. Medan tidigare nämnda bidrag träda i kraft 1/7 1948, trädde trekronorsbidraget i kraft 1/7 1947. Syftet med dessa lån och bidragsformer är, att göra det möjligt att trots de starkt ökade byggnadskostnaderna hålla en oförändrad hyresnivå för mindre bemedlade familjer, samtidigt som man bereder flerbarnsfamiljer en lindring i barnkostnaderna. På längre sikt komma de uppställda minimikraven att höja vår bostadsstandard, vilken ännu kännetecknas av stark trångboddhet. De större förmåner, som ges kommunal och övrig s.k. allmännyttig företagsamhet i jämförelse med enskild, komma antagl. att delvis undantränga denna från fastighetsmarknaden.

Samtidigt har Bostadssociala utredningen framlagt förslag ang. statskommunal subvention till sanering av det äldre fastighetsbeståndet. Man räknar med att 200,000 lägenheter el. c:a 15 % av lägenheterna i tätorter behöva saneras. I fall, där de enskilda fastighetsägarna ej kunna el. vilja genomföra en sanering, skall kommunen köpa el. expropriera fastigheten i fråga. Den kostnad, som uppkommer genom att den äldre bebyggelsens värde plus saneringskostnader ej kan täckas av det belopp, som den sanerade tomten är i stånd att förränta, skall täckas genom ett tomtkostnadsbidrag. Detta skall finansieras dels genom av kommunen upptagna statliga lån, vilka skola förräntas och amorteras genom en särskild, å alla fastigheter lagd avskrivningsavgift, dels ock genom ett statligt saneringsbidrag, vilket förslagsvis skall uppgå till högst 20 kr pr m². Avskrivningsavgiften bestämmes av kommunen, och normalavgiften skall ligga inom gränsen 0,04—0,2 % av fastighetens taxeringsvärde. Normalavgiften erlägges av 40 -60 år gamla fastigheter, medan äldre erlägga högre och yngre lägre avgift än som svarar mot normalavgiften. *R.Str;C.Wr.*

Bostadsrabatt, se Bostadspolitik, sp. 797.

Bostadsräkning, se Bostadsstatistik.

Bostadsrätt, se Bostadskooperation.

Bostadssociala utredningen, kommitté, tillsatt 6/10 1933 med uppdrag att utreda omfattningen och beskaffenheten av städers och stadsliknande samhällens slumbostadsbestånd samt att föreslå åtgärder med anledning av dylika missförhållanden. B. avlämnade 17/1 1935 förslag om statshjälp till 20,000 trångbodda, barnrika stadsfamiljer (SOU 2/1935) och 14/8 1935 förslag om vissa ändringar i hälsovårdsstadgans bostadsbestämmelser (SOU 49/1935) samt rörande förbättrad bostadsinspektion i städer och stadsliknande samhällen. Vidare har B. avgivit PM rörande bostadsbyggnadsverksamheten och bostadsförsörjningen (SOU 50/1939), vari de första förslagen till krismotverkande åtgärder framlades, utredning rörande byggnadskostnaderna (SOU 4/1941) samt slutbetänkande del 1 (SOU 63/1945). I dessa ges en utförlig översikt över bostadsfrågans utveckling och läge samt framläggas förslag rörande den framtida bostadspolitiken. *[R.Str]C.Wr.*

Bostadsstandard, se Bostad och Bostadspolitik.

Bostadsstatistik plägar i utlandet oftast anknytas till de allmänna folkräkningarna. I Sverige har denna statistik däremot utvecklats mera självständigt som en särskild gren av socialstatistiken. En b. i egentlig mening föreligger tidigast för vissa större stadskommuner. I Stockholm anordnades en allmän bostadsräkning f.g. 1868. Sedan år 1900 ha i huvudstaden dylika räkningar verkställts vart 5:e år (senast 1935). Även i Göteborg ha flera bostadsräkningar ägt rum. Smärre specialundersökningar rörande särsk. de smärre inkomsttagarnas bostadsförhållanden ha utförts bl.a. i Göteborg 1889 och i Stockholm 1896 och 1902 1912—13 verkställde socialstyrelsen vår första allmänna bostadsräkning, vilken omfattade 230 orter (ej Stockholm och Göteborg). Ny bostadsräkning anordnades 1920 (89 orter). Vid mantalsskrivningarna 1924, 1926 och 1928 verkställdes undersökningar av hyresförhållandena (s.k. hyresräkningar). 1933 och 1939 har Socialstyrelsen verkställt allmänna bostadsräkningar, omfattande resp. 214 och 378 kommuner (ej Stockholm). Vid dessa räkningar undersöktes icke blott hyrorna utan även bostädernas kvalitet, boendetäthet och dylika bostadssociala förhållanden. 1939 års bostadsräkning omfattade samtliga städer och tättbebyggda samhällen med minst 1,000 inv. (utom Stockholm). Vid den särskilda folkräkningen 1935—36 utförde Statistiska centralbyrån en undersökning av bostadsförhållandena i 100 landskommuner. Stockholms stads statistiska kontor utarbetar årl. i samband med mantalsskrivningarna statistik över hyresförhållandena i huvudstaden. Socialstyrelsen utarbetar fortlöpande statistik över bostadsproduktionen, grundad på uppgifter från byggnadsnämnderna. Denna statistik påbörjades 1902 och utvidgades avsevärt 1912. Numera omfattar den även byggnadsverksamhet för kommersiella, industriella och dylika ändamål. Sedan ett antal år utgiver styrelsen dessutom regelbundna översikter rörande bostadstillgången m.m. i städerna vid de allmänna flyttningsdagarna. Dessutom har styrelsen vid olika tillfällen verkställt specialundersökningar ang. bostadsförhållanden. Statistik ang. bostadsproduktion och bostadstillgång utarbetas även av Stockholms stads statistiska kontor och Göteborgs stads statistiska byrå. *[S.Ri.]L.Bk.*

Bostadssubvention, se Bostadspolitik.

Bo Stensson, riddare, se Natt och Dag.

Boston [bås'tån], amerikansk dans av omtvistat ursprung, infördes ombildad till en rätt sirlig sällskapsdans i valse-lente-takt vid sekelskiftet till Europa. Den blev oerhört uppskattad och orsakade inom kort en fullständig bostonepidemi.

Boston [bås'tån], från Nordamerika härstammande, under slutet av 1700-talet och 1800-talets förra hälft i Sverige brukligt kortspel, liknande whist. Spelet skall vara uppkallat efter belägringen av staden B. under nordamerikanska frihetskriget. För spelets regler se "Kortspelsregler", 2 uppl. (1941).

Boston [bås'tən], stad i Lincolnshire (Holland) i ö. England, vid Witham nära dess utflöde i The Wash; 23,020 inv. (1938). Från medeltiden, då B. var en viktig hamn, finnas flera byggnadsminnen, främst den stora S:t Botolfskyrkan i sen *decorated style*. Staden har ganska mångsidig industri, sjöfart och omfattande trålfiske.

Boston [bås'tən], huvudstad i staten Massachusetts i n.ö. USA, vid Charles Rivers och Mystic Rivers utlopp i Massachusetts Bay i Atlanten, på 42° 21′ 27″ n.br., 71° 3′ 30″ v.lgd; 114 km² land, 770,816 inv. (1940), den till folkmängden 9:e av USA:s städer. B. grundades 1630 som huvudort för ett antal av Massachusettskompaniet (jfr Massachusetts) överförda puritanska kolonister, som till en del kommo från Boston i England. Det ursprungliga samhället uppväxte på ö. delen (c:a 3 km²) av halvön mellan Back Bay, Charles River och South Bay. Det kallades i början Trimountain efter halvöns tre kullar. East B. blev redan 1637 en del av staden. B. blev snart huvudorten för Nya Englands ekonomiska liv men växte i början relativt långsamt; vid 1600-talets slut var folkmängden c:a 7,000, 1722 10,567, 1750 15,730, 1800 24,937, 1840 93,383 och 1860 177,840. Staden härjades av flera svåra eldsvådor, den största 1872, då stora delar av själva affärscentrum med 776 byggnader ödelades. Därmed skapades emellertid möjligheter till tidsenligare stadsplanering och bebyggelse för framtiden. Stora inkorporeringar företogos med grannstäder o.a. samhällen, Roxbury 1867, Dorchester 1869, Charlestown (28,000 inv.), Brighton och West Roxbury 1873, så att stadens areal 1888 var 95 km². Folkmängden ökades härvid snabbt, 1880 till 362,839 och 1900 till 560,892. Som centrum för den puritanska kulturen har B. spelat stor roll i Amerikas andliga utveckling. Från 1840-talet och fram mot sekelskiftet var det USA:s litterära medelpunkt med J. R. Lowell, R. W. Emerson och H. Longfellow som mest lysande namn.

B. har ett särdeles gynnsamt läge invid öppna havet. Dess avstånd till Europa är 320 km kortare än New Yorks, och om vintern, då de kanadensiska S:t Lawrencehamnarna frysa, vidgar sig stadens bakland ända in i Canada. Staden är byggd på klippöar, drumlins och sumpmarker, av vilka genom dräneringar gjorts värdefulla landvinningar. Inom det stora hamnområdet ha flera grunda vikar utfyllts. Närmare 1/10 av B:s

nuv. areal har vunnits på detta sätt. Old B. med den gamla stadskärnan upptar en 3 km lång halvö i själva centrum. Dess yttersta del, North End, är trång och överbefolkad, särsk. av judar och italienare, West End präglas av omoderna bostadshus från 1800-talets mitt, och South End, som för ej länge sedan var bostadsområde för bourgeoisien, präglas nu av handel och industri. Sedan o. 1870 ha de förnämsta bostadskvarteren kommit att ligga längs avenyerna i Back Bay, s. om den gamla stadskärnan. På en annan halvö n. om Old B. ligger Charlestown med örlogsstation och -varv, på öar i n.ö. ligger East B. och på en halvö i s.ö. South B., båda med industri- och hamnområden samt övervägande irländsk befolkning. Åt s. och s.v. breda sig glesa bostadsområden, Roxbury, Jamaica Plain, Dorchester och längre ut Hyde Park. Västerut i fortsättningen av Back Bay ligger det lugna och förnäma Brookline (utgörande egen stadskommun, 49,786 inv.) med riklig grönska och präktiga villor. Industriförorterna i n. och n.ö. ha kontakt med havet, Revere, Chelsea och Everett, den sistn. med stora metallverk och petroleumraffinaderier; Somerville (102,177 inv.) har slakthus och mekaniska verkstäder. Bortom dem ligga centra för sko- och kautschukindustrierna, Medford (63,083 inv.), Malden (58,010 inv.) och Melrose samt Lynn (98,123 inv.) ute vid havet i n.ö. Cambridge (110,879 inv.), en egen stadskommun, inklämd i v. B., är på en gång stor industriort och lärdomscentrum (bl.a. Harvard University*, teknisk högsk. och teologiska seminarier). I n.v. och v. ligga bostads- och industriorter, Arlington, Watertown, Newton (69,873 inv.) och Wellesley (med berömt kvinnligt college). I s.ö. ligga de industribetonade Quincy (75,810 inv.), Braintree och Weymouth, relativt isolerade bortom Neponsets sumpmarker. 1920 hade staden B. ¾ mill. inv., medan Stor-B., *Metropolitan District*, på en yta av 1,460 km² med ett 50-tal stadssamhällen hade 1,05 mill. Under det följ. decenniet ökade B. med blott 33,000, medan däremot Stor-B:s befolkning steg till icke mindre än 2,85 mill. (1940) inom en yta av 2,647 km². Det beräknas, att c:a 600,000 människor för sitt arbete el. i affärer varje morgon resa till stadens inre. I denna väldiga agglomeration har själva B. en viktig roll i industriellt hänseende med sina tryckerier och bokförlag, sin beklädnads-, bomulls-, sko- och läder-, kautschuk-, möbel- och metallindustri. Större är likväl dess rent kommersiella betydelse, som mottagare av råvaror och livsmedel av skilda slag, som världsmarknad för ull, hudar och skinn samt som handelscentrum för större delen av Nya Englands industri. B. Federal Reserve Bank kommer i omslutning närmast efter New Yorks, Chicagos och Clevelands, och B:s storkapital har synnerligen vittutgrenade engagemang. Med hänsyn till utrikeshandeln har B. likväl relativt gått tillbaka, främst under trycket av det snabbt växande New York: medan staden 1826 var nästan allenarådande i USA:s utrikeshandel (92,5 %), behärskar den i våra dagar blott 9 %. I värde räknat dominerar varuexporten med 5 gånger större summa än importen. Den mesta handeln går på Storbritannien, Cuba och Argentina. B. har en av atlantkustens bästa hamnar, skyddad av en mängd drumlinöar; dess totala vattenyta är c:a 122 km² och segelledens djup vid ebb minst 10,5 m. Talrika fort bevaka inloppet. USA:s största fiskeflotta är hemmahörande i B., som har landets näst största fiskmarknad. — Kommunikationerna inom staden försiggå i stor utsträckning underjordiskt; den första underjordiska järnvägen öppnades 1897. En mängd såväl järnvägslinjer som reguljära fartygslinjer utgå från B., som därjämte har en förträfflig storflygplats.

Delar av den gamla staden ha alltjämt trånga och krokiga gator, men i övrigt är gatunätet regelbundet med breda och raka trafikleder. Den förnämsta affärsgatan är den smala Washington Street i Old B.; som den vackraste gatan räknas Commonwealth Avenue i Back Bay. Bland offentliga byggnader märkas State House, vars aldsta del i rött tegel är från 1795—98 med kupol från 1874. Till Old State House, en oansenlig tegelbyggnad från 1748, äro åtskilliga historiska minnen knutna, liksom till Faneuil Hall från 1740—42. Custom House (tullförvaltningen) har ett 150 m högt torn av skyskrapekaraktär, men annars har hushöjden i city vanl. begränsats till mindre än 50 m. Av kyrkorna är Old North Church från 1723 stadens äldsta. På Bunkerhill, en kulle i Charlestown, har rests en obelisk till erinran om en av de första striderna i nordamerikanska frihetskriget (17/6 1775). — Parker inom själva B. upptaga över 12 km², till stor del på landvinningar åt sjösidan. I s. och s.v. omges staden av parker, den största är Franklin Park (2,18 km²) med zoologisk trädgård. I stadens närmaste omgivningar finnas dessutom vidsträckta naturreservat, i s. Blue Hills Reservation (c:a 17 km²) och i n. Middlesex Fells Reservation (över 12 km²). — B. är ett av USA:s förnämsta bildningscentra, och bland dess många högre undervisningsanstalter åtnjuta flera sedan gammalt stort anseende, först och främst Harvard University med huvudparten inom Cambridge. Det stora Boston University grundades 1869 (10,870 studenter 1943), Northwestern University 1898 (3,748 studenter), det katolska Boston College 1860, Lowell Institute 1836, Simmons College 1902 (1,376 studenter) och Emmanuel College 1919 (kvinnligt). Vidare finnas teknisk, farmakologisk och handelshögsk., en juridisk högsk. för kvinnor och en ansedd musikhögsk. Boston Symphony Orchestra, grundad 1881, är stadens och en av Amerikas förnämsta symfoniorkestrar. Av bibl. är Free Public Library störst. B. är också medelpunkt för landets konstintresse, dess enskilda konstsaml. höra till de mest berömda i Amerika, och det stora museet, Museum of Fine Arts, äger mycket representativa saml. av både amerikanska och europeiska konstnärers verk, särsk. från den italienska renässansen. B. har ett berömt alkoholistsjukhus. Staden är säte för en katolsk ärkebiskop.

Från B. utgick i första rummet motståndet mot moderlandets beskattning av kolonierna; motsättningen tog sig 1770 uttryck i att en folkhop överföll en avdelning militärer, vilka svarade med att giva eld, varvid några personer

dödades. Händelsen, i amerikansk historieskrivning känd under namnet Bostonmassakern, var i sig själv obetydlig men nyttjades av oppositionsmännen till underblåsande av missnöjet, vilket tog sig ett nytt uttryck i det bekanta dådet 1773, då några bostonbor, förklädda till indianer, bemäktigade sig telasten på ett i B:s hamn liggande fartyg och vräkte den i sjön. Som ett svar på detta tilltag (*Boston tea party*) utfärdade konung och parlament *Boston Port Act*, enl. vilken B:s hamn stängdes; samtidigt indrogs Massachusetts' författning. Förbittringen häröver i Amerika blev oerhörd och resulterade i sammankallandet av Philadelphiakongressen. I USA:s historia har B. 1830—60 spelat en stor roll som utgångspunkt och centrum för abolitionisternas agitation. *P.;B.*

Bostoni't, *geol.*, vanl. ljusa, grå el. grönaktiga, finkorniga el. täta gångbergarter av alkalisyenitiska magmor, bestående nästan uteslutande av alkalifältspat med endast små mängder mörka mineral, som stundom helt saknas.

Bostonmassakern, se Boston, sp. 803.

Boston Symphony Orchestra [bås'tən sim'fəni å'kistrə] grundades 1881 genom en donation av Henry L. Higginson; dess förste dirigent var G. Henschel. Vid sidan av en rad framstående gästdirigenter ha sedan bl.a. A. Nikisch, K. Muck och M. Fiedler varit orkesterns ledare. Sin ställning som en av världens främsta orkestrar har B. nått främst genom sin nuv. dirigent, S. Kussevitzky (sedan 1924). På somrarna ger B. populärkonserter, "the Boston Pops", sedan 1930 under A. Fiedlers ledning. *Å.D.*

Boston tea party, T h e B. [ðə bås'tən ti' pa'ti] (eng., "te-kalaset i B."), se Boston, sp. 803.

Bostonterrier, hundras, se Hundar.

Bostra, ort i Syrien, se Bosra.

Bostryx, *bot.*, s k r u v k n i p p e, se Blomställning, sp. 242.

Boström, släkt, utgrenad från den norrländska prästsläkten Læstadius. Skeppstimmermannen i Piteå Christopher Læstadius antog namnet B. och blev far till nedannämnde B.1) och till lagman Eric Samuel B. (1804—54). Den senares hustru, Elisabet Gustava Fredenheim, innehade Östanå i Uppland, vilket gjorts till fideikommiss av hennes farmors far, kommerserådet Simon Bernhard Hebbe. Östanå övergick till E. S. B:s son, B.2), och innehas nu av dennes son G u s t a f Samuel B. (f. 17/10 1881). En bror till B.2), nedannämnde B.3), ärvde efter en avlägsen släkting det likaledes av S. B. Hebbe stiftade fideikommisset Tynnelsö i Södermanland, vilket av hans son, B.5), 1940 överlåts till Vitterhetsakad. *C.*

1) C h r i s t o p h e r J a c o b B., Sveriges namnkunnigaste och kulturellt inflytelserikaste filosof (1797—1866), fil. kand. och fil. mag. (primus) 1824, doc. i praktisk filosofi 1828, adjunkt i teoretisk och praktisk filosofi 1837, titulärprof. 1838, tf. prof. i logik och metafysik v.t. 1840 liksom i etik och politik h.t. 1840 och v.t. 1841, prof. i praktisk filosofi 1842—63, allt i Uppsala; arvfurstarnas lärare i Stockholm 1833—37.

B., vars "Skrifter" utgivits i 3 bd (1883—1901), har nämnts en kristen Platon el. Sveriges Platon. Han ansluter sig också till den rationella idealismens fader i dennes bevisning för att den sanna verk-

Chr. J. Boström.

ligheten måste erkännas som immateriell el. andlig samt upphöjd över växling och förändring el. evig, men i denna sin beskaffenhet varken någon tom enhet el. sammanhangslös mångfald utan just ett idésystem. Att om idéerna, d.v.s. andliga och eviga ting, objekt el. föremål, neka liv, självmedvetande och förnuft hade visserligen Platon förklarat orimligt, men att liv, självmedvetande och förnuft var grunden för själva idéernas verklighet, insåg han icke. Subjektets el. personlighetens synpunkt hade således ej uppgått för Platon i sin allt grundläggande betydelse. Härtill krävdes en annan insats, den judiska monoteismens och särsk. kristendomens betoning av människosjälens ojämförliga och oändliga värde, liksom av det rent personliga förhållandet mellan människan som den ändliga och Gud som den oändliga personen. Verkningarna av denna nya insats förspörjas i judisk och grekisk nyplatonism, där idéerna fattas som ägande sin verklighet genom och sammanslutna inom ett oändligt förnuft, något som sedan återvänder bl.a. hos B.

Hela nyare tidens filosofi kretsar kring problemet, om sann verklighet är att fatta som objekt, ting, el. som subjekt, person. Under den nyare filosofiens förra skede reduceras alltmer de i erfarenheten givna objektens, tingens, ögonskenliga anspråk på att innebära en av allt vad subjekt heter oberoende verklighet; mer och mer avslöjas tingkvaliteternas subjektivitet, som gör, att de icke få anses tillkomma tingen i och för sig utan närmast i och genom människan och hennes sinnen, tills Kant slutl. sammanfattar hela denna utveckling i sin åsikt om tingens och sinnevärldens fenomenalitet. Enl. hans lära äro alla sensationskvaliteter individuellt varierande och subjektiva, dock så att dylik subjektivitet ej utesluter en viss gemenskap i uppfattning av sensationskvaliteterna för de människor, vilkas sinnen fungera likartat.

Full allmängiltighet och nödvändighet kan däremot sägas utmärka tingens rent kvantitativa, rumsliga och tidsliga bestämdhet, emedan rum och tid äro de i hela människosläktet verkande åskådningsformer, utan vilka ingen erfarenhet är oss möjlig, därför återvändande i varje särskild erfarenhet och i hela vår fenomenvärld. Motsvarande gäller enl. Kant om de s.k. kategorierna el. det mänskliga förståndets urbegrepp, utan vilkas användning över huvud intet blir oss medvetet, d.v.s. ingen som helst erfarenhet vore möjlig, och i vilkas samverkan med vår rums- och tidsåskådning alla naturlagar äro grundade. Vad som ligger under erfarenhetsobjekten och i dem företer sig för människan, anser Kant för oss teoretiskt oåtkomligt el. ovetbart, alldenstund vår kunskapsförmåga ej har annan innehållsbestämdhet än sensationerna samt rums- och tidsåskådningarna — de senare som uttryckande endast "förhållanden", de förra enl. sin individuella variabilitet ur stånd att framställa ett i och för sig varande. Blott praktisktetiskt är oss förunnat att skymta det i och för sig varandes värld så till vida, som människan som den moraliska lagstiftningens subjekt måste tänkas vara ej blott ett fenomen utan tillika, i och genom sitt förnuftsväsen, ett *noumen* el. ting i sig.

På denna punkt ligger B:s egendomliga insats. Fullkomligt voro ju objekterna i erfarenheten ej förklarade ur dennas subjekt människan, eftersom inom erfarenheten motsatsen mellan subjekt och objekt synes oövervinnlig. Vidare måste allting, för att vara något i och för en annan, vara något i och för sig. Detta senare "något" sammanfaller enl. B. med vad det är i och för ett absolut fullkomligt, d.v.s. Guds el. det absoluta subjektets förnimmande. Människan påkallar som ändligt och relativt subjekt en förklaringsgrund, vilken tydligen ej får sökas i ting- el. objektriktning, utan — enl. antydda utvecklingslinje — bör ligga i ett oändligt, absolut subjekt, resp. person. Utanför ett sådant subjekt kan ingen verklighet, alltså ej heller den relativa, ändliga, tänkas falla, men inom det absoluta subjektet måste även den relativa, ändliga verkligheten vara till på ett fullkomligt sätt, som idé hos det absoluta subjektet och i sin totalitet ett idésystem. B. antar dock, i mots. till Kants övriga idealistiska efterföljare, endast sådana idéer hos Gud, som för sig själva äro ändliga subjekt el. personer, härvid ensam utnyttjande Kants ovan antydda enda blick in i *noumen*-världen; därmed blir hans åsikt en fullt genomförd personlighetsfilosofi.

Som själva förnimmande subjekter kunna idéerna ej äga det absoluta subjektets absolut fullkomliga förnimmande och fatta därför den sanna verkligheten, Gud och hans idéer, annorlunda än de i sig och för honom äro, fatta dem sålunda mer el. mindre som icke-andliga, icke-eviga, varmed motsvarande fenomenvärldars tänkbarhet uppvisats, ehuru dessas positiva beskaffenhet som rumlig, timlig o.s.v. endast kan hämtas ur erfarenheten. I och med detta ogillas den filosofiska konstruktionens metod. Men jämte den sinnliga erfarenheten äga vi enl. B. även en förnuftig sådan, näml. i allt, vari vi uppleva oss själva el. andra (och detta ej blott våra medmänniskor) som subjekter, personer, främst Gud och därnäst samhällena, vilka som "privata" i olika omfattning fullfölja sedlighetens ändamål, som "publika" rättens, varvid all utveckling i fenomenvärlden tänkes åsyfta, att de ändliga personerna alltmer bli för sig själva, vad de som idéer äro i och för Gud. Blott i den konstitutionella monarkien finner B. folk och stat som organiskt förbundna samhällen, det förra "privat" (med nationell kultur som ändamål), den senare ett motsvarigt rätts-samhälle, äga sin riktiga inbördes självständighet. För folket håller B. på 4-ståndsrepresentationen som den bästa, varvid fortsatt utveckling och starka tendenser i samtiden visa hän på att tonvikten bör läggas på det korporativa, ej på 4-talet. Staterna anser B. syfta till organisk sammanslutning i olika statssystem och dessa i ett statssystemernas system som högsta samhälle. Världsutvecklingen finner B. ej kunna sluta i dualism; häri ligger grunden till hans polemik mot eviga helvetesstraff, medan han samtidigt betonar, att en var måste skörda som han sått — om ej redan i jordelivet, så i följande existensformer, tills utvecklingens mål slutl. nås och alla ändliga förnuftsväsen samlas i "himmelriket" som den harmoniska enheten av deras högsta förverkligade livsmöjligheter. — Litt.: "Åt minnet af C. J. B. 1797—1897. Festskrift" (1897); A. Nyblæus, "Den filosofiska forskningen i Sverige", 4 (1895—97); Hans Larsson, "Minnesteckning över C. J. B." (1931); A. Wedberg, "Den logiska strukturen hos B:s filosofi" (1937); H. Morin, "Om dualismen i B:s definitiva filosofi" (1940). *P.E.L.*

2) Erik Gustaf B., den föreg:s brorson, godsägare, politiker (1842—1907), övertog vid moderns död 1863 fideikommisset Östanå. B:s tidigaste offentliga verksamhet i Stockholms läns hushållningssällskap och landsting (led. 1870, v. ordf. 1884—87, ordf. 1888—90) m.fl. lokala och kommunala värv fäste uppmärksamheten på hans person och gjorde det naturligt, att han vid unga år fick börja sin politiska bana. Vid 1875 års höstval insattes han i A.k., där han 1876—93 representerade S. Roslags domsaga. Ehuru vald för en lantvalkrets och själv jordbrukare slöt han sig till centern, stadsbornas och "tjänstemännens" parti. Men han blev därinom en mycket självständig medl.; hans läggning var alltigenom den praktiske och sparsamme lantjunkarens, och han hyste likaväl som den enkle riksdagsbonden en naturlig misstro mot byråkratien. Det som skilde honom från Lantmannapartiet, var hans önskan att stärka försvaret på indelningsverkets grund. Däremot delade han dess avoghet mot regeringens flottprogram och beredde sjöministern mer än ett kännbart nederlag. När tullfrågan började dominera svensk inrikespolitik, intog B. sålunda en självständig och ganska inflytelserik ställning i A.k. I nämnda fråga hade han länge hållit sig neutral, men arbetet i 1876—82 års tullkommitté, som han tillhörde från 1879, gjorde honom till en övertygad protektionist, och med för honom kännetecknande stridslust och energi kastade han sig in i tullstriden. I Bevillningsutskottet, som nu blivit det politiskt mest betydelsefulla, var han led. 1880—90, från 1883 som v. ordf., från 1887 som ordf. Till en början hade frihandelsriktningen avgjort överhand, men 1884 års val tillförde protektionisterna ett avsevärt tillskott av röster, samtidigt som den frihandels-

Gustaf Boström.

vänliga majoriteten i F.k. med varje år minskades. Vid 1886 års riksdag segrade ett av B. med största skärpa försvarat förslag om spannmålstullar i A.k. men föll i gemensam votering; vid 1887 års riksdag antogs den föreslagna rågtullen efter 4 dagars debatt med 10 rösters övervikt och skulle otvivelaktigt segrat i den gemensamma voteringen, då riksdagsupplösning och nyval för en kort tid hejdade utvecklingen. Vid 1887 års majriksdag sutto frihandelsvännerna vid makten, och B. uteslöts ur Bevillningsutskottet. Genom den beryktade röstkasseringen i Stockholm vid de ordinarie valen s.å. segrade emellertid protektionismen; B återinsattes i utskottet, och de där förordade jordbrukstullarna genomdrevos i båda kamrarna. B. blev dessutom ordf. i en kommitté, som hade att förbereda ny tulltaxa, innebärande tullskydd även åt en rad industrier (1888—91). En väsentlig grund för den maktställning, B. nu innehade, var, att det i tullfrågan neutrala Lantmannapartiet vid början av 1888 års riksdag föll sönder och att han kunde träda i spetsen för ett verkligt protektionistiskt parti, Nya lantmannapartiet, som bildats under hans livliga medverkan. Under åren 1888—91 var han även riksgäldsfullmäktig, 1890 fullmäktiges ordf. Vid Åkerhielms avgång 1891 utnämndes B till statsminister. Någon hänsynslös tullkampanj, som samtiden otvivelaktigt väntade, inledde han dock ej. B. stöddc sig visserligen alltjämt på A.k:s tullskyddsparti, men redan från början av sin statsministerbana sökte han driva en utjämnande och förmedlande politik ("rikspolitiken"). Han var icke längre den något burduse partimannen. Hans klokhet, smidighet och förmåga att ta folk, hans opportunism men även ansvarskänsla, egenskaper, som förut ej så mycket framträtt hos honom, kommo nu först till sin fulla rätt. Men energien och den målmedvetna viljan var densamma, och det

lyckades honom därför att lösa flera av tidens brännande politiska frågor och över huvud att som få statsministrar före el. efter honom verkligen leda landets öden. Härtill bidrog mycket, att konungen, som efter försvarsfrågans lyckosamma lösning omfattade honom med stort förtroende, tillät, att initiativet och bestämmanderätten mer och mer överflyttades till honom. I tullstriden sökte han med en viss framgång åstadkomma avspänning, i det han föreslog 1892 års riksdag betydande tillfälliga nedsättningar i spannmålstullarna; riksdagen avgjorde saken genom en kompromiss, så att sänkningen blev mindre, än regeringen föreslagit, men i stället skulle vara permanent. En av hans företrädare förberedd lösning av försvarsfrågan framlade han vid 1892 års riksdag i något förbättrat skick, men förgäves. Då frågan emellertid ansågs ha "fallit framåt", förmådde han konungen att hänskjuta saken till en urtima riksdag på hösten s.å., och det djärva försöket kröntes med fullständig framgång. Den snart tre decennier pågående striden om vår försvarsorganisation kunde avblåsas, och den svenska bondeklassen befriades från indelningsverkets och grundskatternas förhatliga bördor. Den nya härordningen byggde på indelt stam, 20 års värnpliktsoch 90 dagars övningstid för beväringen. Förespråkarna för den rena värnplikten voro visserligen ingalunda nöjda med reformerna, men den utgjorde likväl en god grund för den 1901 företagna utbyggnaden. I överensstämmelse med regeringens utfästelse vid urtima riksdagen, att kostnaderna för försvarsreformen skulle uttagas genom direkta skatter, motarbetade B. vid 1894 års riksdag de på gr. av starkt fallande spannmålspris framställda kraven på förstärkt tullskydd åt jordbruket och lyckades i huvudsak genomdriva, att sådana skatter antogos. Men då detta skett och lantmännens betryck alltjämt ökades, fann han nödigt att tillmötesgå deras önskemål. Tio dagar före 1895 års riksdag påbjöd han som fungerande finansminister en tillfällig förhöjning av spannmålstullarna. Denna s.k. tullukas väckte visserligen mycken förbittring, men därigenom förhindrades bl.a. spekulation i spannmål och mjöl under den tid, frågan eljest skulle legat under riksdagsbehandling. Nu böjde sig riksdagen ganska lätt för faktum, en utgång, som även torde ha påverkats därav, att de båda lantmannapartierna vid riksdagens början förenats och att det frihandelsvänliga gamla lantmannapartiets män därvid i praktiken uppgivit sitt motstånd mot tullar. Huruvida B. stod bakom denna sammanslagning, som på radikalt håll påstods, är ovisst. Säkert är, att hans politik härigenom åtskilligt underlättades, ty Lantmannapartiet erhöll nu åter majoritet i A.k., och på denna majoritet kunde B. i regel stödja sig. Hans ställning till F.k:s strängt konservativa och protektionistiska majoritetsparti försämrades emellertid successivt; dock kunde han stundom genom avgångshot, vid andra tillfällen i gemensamma voteringar, någon gång med hjälp av enskilda motionärer, genomdriva en rad av önskemål, t.ex. flottbyggnadsanslag (1896—98, 1899), reform av riksbanklagstiftningen (1896—97), statsbanan Gällivare—Riksgränsen (1898) samt Bodenfästningen (1900). Däremot föll i båda kamrarna det av re-

geringen 1896 framlagda förslaget om en ganska obetydlig reform i rösträttsfrågan, och det lades B. till last, att hans påtrycknings- och bearbetningsförsök vid detta och andra tillfällen, då det gällde demokratiska och sociala reformer, voro mindre kraftiga än eljest. I unionsfrågan misslyckades han helt och hållet, ej minst därför att hans efter svenska förhållanden anpassade realpolitiska uppfattning och metoder föga lämpade sig i uppgörelsen med den målmedvetna norska vänstern. Vid 1893 års riksdag upptog han det förmedlande programmet "gemensam utrikesminister, svensk el. norsk man" som regeringens, markerade 1895 en stramare hållning genom Douglas' utnämning till utrikesminister, men försvagade den i hög grad, då han 1899 efter påtryckning av konungafamiljen trädde i bräschen för konungen genom att som tf. utrikesminister medverka till de för den separatistiska norska flagglagens tillämpning nödiga åtgärderna. I sept. 1900 avgick B. till allmän förvåning från sitt ämbete, delvis av personliga, men även av politiska skäl. Han deltog emellertid som led. av F.k. (1894–1907) alltjämt i politiken, och då ministären v. Otter fallit på sitt misslyckade rösträttsförslag, kallades B. i juli 1902 ånyo till statsminister. Han hade erhållit full frihet att själv välja sina kolleger, och han markerade detta genom att upptaga flera ganska utpräglade vänstermän i ministären. Rösträtts- och unionsfrågorna gåvo den maktpåliggande uppgifter, men försöken till bådas lösning misslyckades snöpligt. Rösträttsreformen, byggd på allmän rösträtt med proportionella val till A.k., föll vid 1904 års riksdag och likaså (efter B:s avgång) vid den följande. På basis av en kommittéutredning och direkta underhandlingar med norska statsrådet hade i en kommunike av $^{24}/_{8}$ 1903 ställts i utsikt, att Norge skulle erhålla eget konsulatväsen men med bibehållen diplomatisk gemenskap. Men då den preliminära lösningen började närmare dryftas, visade det sig omöjligt att komma till uppgörelse. Häröver uppstod i Norge häftig förbittring, som främst riktades mot B., och då samtidigt motsatser yppade sig inom svenska statsrådet, avgick han i april 1905. Samtidigt valdes han till universitetskansler men fick som sådan fungera icke fullt två år. — Bland B:s många utmärkelser må nämnas hedersdoktorat i Lund (1900). Hans efterlämnade papper äro deponerade i Riksarkivet. *E.Ths.*

3) Filip August B., den föreg:s bror, godsägare, politiker (1843–1908), underlöjtnant 1867, ryttmästares avsked 1878, innehavare av Tynnelsö fidiekommiss i Södermanland 1869, driftig jordbrukare och kommunalman; led. av F.k. 1887–1908, tillhörde från början det protektionistiska majoritetspartiet men intog med tiden en mer moderat ståndpunkt, landshövding i Södermanlands län 1894—1906.

4) Ebba Augusta B., den föreg:s syster, filantrop, Samariterhemmets stiftare (1844—1902). B. vistades med kortare avbrott 1878—81 vid Pennefatherska diakonissanstalten i London och vid ett fattigsjukhus i Manchester. Hemkommen övertog hon 1882 Sedlighetsföreningens i Uppsala räddningshem. På B:s bekostnad utvidgades verksamheten, nya lokaler anskaffades flera gånger. Efter hand övergick räddningshemmet till att bli uppfostringsanstalt för tjänarinnor; ett barnhem invigdes 1886, ett nytt sjukhus 1893. Till detta senare knöts även utbildning av diakonissor och sjuksköterskor. 1899 överlämnade B. hela verksamheten åt stiftelsen Samariterhemmet. B. var till en början påverkad av anglosaxiska frikyrkliga rörelser och stod en tid nära den s.k. troshelbrägdagörelsen men närmade sig senare kyrkan. — Litt.: L. Munck, "E. A. B." (1902). *S.N.*

5) Karl Erland Filip B., son till B.3), godsägare, hovman (f. $^{29}/_{3}$ 1876), urspr. kavallerioffic̈er, kring sekelskiftet en av landets framgångsrikaste kapplöpningsryttare och över huvud en av pionjärerna för kapplöpningssporten i Sverige; över 40 år gammal tog han 1917 som en av de första certifikat som fältflygare. B. blev kabinettskammarherre hos konungen 1911 och överstekammarjunkare 1941. Han överlät 1940 Tynnelsö ålderdomliga slott i Södermanland till Vitterhetsakad. *Th.*

6) Wollmar Filip B., den föreg:s bror, diplomat (f. $^{15}/_{8}$ 1878), jur. kand. i Uppsala 1903, ingick därefter i Utrikesdep:s tjänst, blev 1:e sekr. 1908, handsekr. hos konungen 1910—13, legationssekr. i London 1913, kabinettssekr. 1918, envoyé i Madrid och Lissabon 1922, i Washington 1925–45. B. var delegerad vid förhandlingarna om handelsavtal med Spanien 1923–24 och med USA 1934.

Boström, Maria Adolfina Theodolinda (Linda), skådespelerska (1839–1913). B. började sin teaterbana 1854 vid faderns, Wilhelm Theodor Gilles sällskap. Fyra år senare lämnade hon teatern och ägnade sig åt modistyrket. Hon återgick emellertid snart till teatern och var 1861—63 på nytt engagerad hos Gille. Senare var B. 1863—66 anställd hos C. O. Lindmark, 1866—68 hos Constantin Rodhe, 1868—69 vid Mindre teatern i Stockholm, 1869—70 och 1875—83 vid Nya (Stora) teatern i Göteborg, 1870—71 vid Mindre teatern i Göteborg, 1871—73 hos Wilhelm Åhman, 1873—74 vid Ladugårdslandsteatern, 1874—75 hos Thérèse Elfforss, 1883–84 vid Södra teatern, 1884—85 vid Svenska teatern i Helsingfors, 1886—88 hos William Engelbrecht, 1888—93 och 1894–96 hos August Lindberg samt 1896—1904 hos Albert Ranft. — B. var i besittning av ett fördelaktigt scenutseende och ägde även en anmärkningsvärd förmåga att fördjupa en roll. Bland uppgifter hon framgångsrikt löste märkas Sigrid i "Bröllopet på Ulfåsa", Portia i "Köpmannen i Venedig", hertiginnan de Reville i "Sällskap där man har tråkigt", drottning Filippa i "Engelbrekt och hans dalkarlar", grevinnan Leonora i "Barnhusbarnen", fru Linde i "Ett dockhem" och hertiginnan av Marlborough i "Ett glas vatten". *A.L.*

Boström, Carl-Gustaf, ögonläkare (f. $^{22}/_{12}$ 1876), med. lic. 1906, med. heders-dr vid Karolinska inst. 1933; marinläkarstipendiat 1902, förste marinläkare 1921; praktiserande ögonläkare i Stockholm sedan 1908, sakkunnigt biträde åt flera styrelser och kommittéer. B. har skrivit ett flertal uppsatser ang. färgsinnet och om oftalmiatriska undersökningar på flottans personal.

Boströmia'n, anhängare av C. J. Boströms filosofiska system.

Boströmsförbundet stiftades 1908 av G. J. Keijser, Karl Pira m.fl. (egentliga uppslaget kom från

kyrkoherde M. E. Klingstedt). B. vill verka för "bekantgörande, bevarande och, så vitt möjligt, utvecklande av Boströms livsåskådning samt av hans strängt vetenskapliga läror"; utgav i detta syfte under första decenniet en serie i regel smärre skrifter på 45 nr.

Boställe, *kam.*, fastighet, som av ägaren, i regel det allmänna (staten el. kyrkan), upplåtits åt någon dess tjänsteman som bostad och (el.) anslag å lön. Under naturahushållningens dagar var b. snart sagt enda vägen att försörja ämbetsmän. Det medeltida länsväsendet hade en av sina rötter i förläningar av b., kyrkliga befattningshavare i Europas alla länder ha av ålder försörjts med b., och den svenska statshushållningen vilade i äldre tid i mycket på b. Särsk. är här att nämna Karl XI:s indelningsverk. B. indelades i civila (för civila tjänstemän: domare, lands-, skogsstatstjänstemän m.fl.), militära och ecklesiastika. I slutet av 1870-talet indrogos i Sverige de militära och flertalet civila b. till statsverket, så att numera huvudsakl. endast de kyrkan tillhöriga ecklesiastika b. återstå. Dessa indelas (ecklesiastik boställsordning 30/8 1932) i prästgårdar, löneboställer och allmänna kyrkohemman. Prästgård (b. anvisat till bostad åt löntagare) och löneboställe förvaltas av vederbörande pastorat genom dess kyrkoråd el. en särskild boställsstyrelse. Pastoratens boställsförvaltning står under uppsikt av boställsnämnd samt stiftsnämnd. Boställsnämnden, vars tjänstgöringsområde bestämmes av konungen, skall bestå av 3 i orten boende, i lantbruks- och därmed sammanhängande affärsförhållanden kunniga män, av vilka den ene (tillika ordf.) utses av länsstyrelsen, den andre av stiftsnämnden och den tredje led. väljes av pastoraten i tjänstgöringsområdet. Boställsnämnd har att meddela föreskrifter ang. prästgårds anordnande och löneboställes bebyggande samt öva tillsyn i prästgårds och löneboställes hävd till hus och jord. Denna tillsyn utövas genom ekonomisk besiktning, som förrättas å prästgård vart 10:e, å löneboställe vart 5:e år (i händelse av särskilt behov oftare). Boställsnämnd prövar och godkänner arrendekontrakt för löneboställe (i regel 10-årig arrendeperiod) samt verkställer av- och tillträdessyn. Pastoratet skall vid behov om- el. nybygga löneboställes laga hus; mindre brister är arrendatorn skyldig avhjälpa. Löneboställes skog skall skötas efter hushållningsplan, som fastställes av stiftsnämnden. Behållningen av löneboställe går till avlöning av pastoratets prästerskap, men om avkastningen av ett pastorats prästlönetillgångar överstiger dess prästlönekostnader, skall viss del av överskottet inlevereras till kyrkofonden. Allmänna kyrkohemman (vilkas avkastning i sin helhet går till kyrkofonden) stå under boställsnämndens tillsyn och utarrenderas av stiftsnämnden (k.k. 18/9 1932). Ang. klockarboställen är stadgat i lag 9/12 1938. *K.;A.Mn.*

Boställsnämnd, se Boställe.

Boswell [båz'ɷəl], James, skotsk författare (1740—95), av gammal lantjunkarfamilj, studerade juridik och sysslade tidigt med litteratur samt framträdde först med en "Account of Corsica" (1768); övertog senare familjegodset Auchinleck. Till eftervärlden har han gått tack vare sina förbindelser med Samuel Johnson. Redan 1763 blev han bekant med denne och efter hand en av hans mest intima vänner samt en outtröttlig samlare av anekdoter och notiser rörande den store moralisten, som han ägnade en hängiven dyrkan; trots starka drag av narraktighet fördrogs han med ovanligt tålamod av Johnson, som uppskattade hans goda sidor. En av dem båda företagen resa till Skottland 1773 resulterade i B:s "Tour to the Hebrides" (1785), där hans virtuosa förmåga att porträttera Johnson först kom till synes. Resten av sitt liv vigde han åt sin stora "The life of Samuel Johnson" (1791; sv. övers. 1926—30; ej fullbordad), genast hälsad som ett mästerverk och fortfarande ouppnådd bland biografier. I långt högre grad än sina egna skrifter har Johnson B:s bok att tacka för den säregna rangplats, han intar i det engelska folkets medvetande. — Litt.: Y. Hirn, "Dr Johnson och J. B." (1922). *F.G.B.*

Boswell'ia, släkte av fam. *Bursera'ceae*, innefattande lågvuxna träd med tunn, i pappersliknande flak avlossnande bark, parbladiga läderartade blad samt vita el. röda blommor. I n.ö. Afrika och österut till Främre Indien förekomma 23 arter, däribland *B. Carte'ri*, som lämnar rökelsemedlet olibanum el. virak och har vitulliga blad, samt *B. papyrif'era* med silkeshåriga blad.

Bosworth [båz'ɷəþ], by i Leicestershire, England, varest Richard III av England 1485 besegrades av sina motståndare inom den engelska aristokratien i förbund med Henrik Richmond av ätten Tudor (Henrik VII). Under striden övergick en del av Richards här till fienden, och han själv sökte döden mitt i stridsvimlet.

Bosättningslån. Enl. beslut vid 1937 års riksdag har inrättats en Statens bosättningslånefond. Lån ur fonden kunna beviljas för inköp av möbler, bosättningsföremål och husdjur med högst 2,000 kr till varje låntagare. Låneberättigade äro trolovade

Boswellia Carteri.

el. äkta makar, om ansökan inkommit inom 6 mån. efter äktenskapets ingående, vid särsk. ömmande omständigheter även senare. Villkor äro, att behov föreligger och att de sökande visat skötsamhet, ekonomisk förtänksamhet och i den mån detta varit möjligt sparvilja. Vidare skall sjukförsäkring ha tecknats. B. löper med av K.m:t vid lånets utlämnande bestämd, fast ränta och amorteras på i regel 8 år. Fonden förvaltas av Riksbanken, men utbetalning verkställes genom posten, dit även ränta och amortering erläggas. Lån beviljas av Riksbanken, sedan yttrande över låneansökan avgivits av ortsombud. Avlider den ena låntagaren och skulle lånets återbetalning vålla synnerlig svårighet för den andra låntagaren el., där sådan ej finnes, för den avlidnes efterlevande el. har låntagaren fått sina försörjningsplikter avsevärt ökade, kan K.m:t efter hemställan av Riksbanken medge befrielse från lånet el. del av detta. Sådan befrielse kan även medges, om låntagaren fått sin försörjningsplikt så utökad, att det skulle vålla synnerlig svårighet att betala lånet. Skulle ringa möjlighet för dettas återbetalning finnas, kan K.m:t förordna om att det avskrives. T.o.m. budgetåret 1946/47 ha lån utlämnats för sammanlagt 93 mkr. Under budgetåret 1947/48 räknas med en utlåning av 20,8 mkr. Lånebeloppet har under de senaste åren stigit till i genomsnitt 1,600 kr. B. anses ha bidragit till giftermålsfrekvensens höjande, bl.a. genom legalisering av illegala förbindelser, samt motarbetat en osund avbetalningshandel. — I Tyskland nyttjades b. under nazistregimens tid till att direkt stimulera nativiteten genom att de avskrevos med 25 % för varje barn. *[A.Vr]C.Wr.*

Bosättningsort. Enl. k.f. om mantalsskrivning 1894 skall en person betraktas som bosatt å den ort, där han vistas under sådana förhållanden, att han med avseende å tjänst, verksamhet el. andra omständigheter bör anses där ha sin egentliga hemvist, med rätt dock för den, som äger fastighet el. idkar rörelse å olika orter, att i regel själv bestämma, inom vilken av dessa orter han skall mantalsskrivas.

Bot, eg. gottgörelse, botande av liden skada el. oförrätt.

1) *Jur.* I trängre bemärkelse böter el. straff över huvud, så i den ofta brukade, ålderdomliga frasen i domstolsutslag vid sammanläggning av straff; "i ena b.". Jfr Dagsbot.

2) *Religionsv.* Hos primitiva folk råder den uppfattningen, att sjukdom, död och olyckor åstadkommas av övernaturliga makter och stå i samband med demonerna. Dessa kunna bekämpas med rent yttre medel, och från det farliga "syndastoffet", vilket mer el. mindre uppfattas som fysisk orenhet, kan man befria sig genom reningsceremonier. Ehuru man alltså måste underkasta sig vissa föreskrifter, fasta, diet el. kroppsliga lidanden, är avsikten att avlägsna det onda stoffet, som även kan vara smittosamt; det etiska elementet däremot är mindre framträdande. Även hos lägre folk förekommer stundom ett slags bikt. Avsikten med denna torde vara att genom klarläggande av ursprunget till det onda söka nå en viss makt över det. Den biktande har brutit mot tabu, d.v.s. syndat och därmed förtörnat demonerna. Den moraliska orsaken till det onda måste emellertid klarläggas och ånger därmed följa, varför en sådan bekännelse sannolikt ej är rent fysiskt utan även psykiskt betonad, som fallet konstaterats vara i Sydamerika vid sjukdomsbikt (ijca, inka). Tabuöverträdelser måste ofta sonas med något slags botgöring, vilken visserligen oftast har reningskaraktär, men i vilken dock ett visst moraliskt element är för handen. Hos inkas antogs en enskild person genom att hemlighålla förbrytelse (synder) skada hela samhället; det gällde därför för alla att bekänna dylikt och göra bot. Den stora syndutplåningsfesten *citua,* i vilken alla deltogo, var i själva verket en reningsceremoni.

B. som religiöst begrepp förutsätter ett sedligt-religiöst förhållande mellan människan och Gud; när detta brutits genom synd, måste återställelsen ske genom b. För urkristendomen var b. möjlig blott en enda gång, vid inträdet i församlingen. Av dennas medl. krävdes helighet, och synd medförde definitiv uteslutning. Snart kunde denna stränga ståndpunkt upprätthållas endast i fråga om de s.k. dödssynderna (mord, äktenskapsbrott, avfall); övriga synder fingo sonas med offentliga, förödmjukande botövningar. Tertullianus betraktade det botfärdiga sinnelaget och bekännelsen som ett frivilligt påtagande i förväg av helvetesstraffet och en till Gud riktad gottgörelse (*satisfac'tio*). B. även för dödssynder började medgivas under förföljelsetider, om en bekännare (en som ståndaktigt lidit för sin tro) ingrep till syndarens förmån. Från o. 250 blev b., särsk. genom Cyprianus' inflytande, en fast institution i kyrkan och ställdes under biskoparnas ledning. Under medeltiden utbyttes offentlig b. alltmer mot den enskilda biktboten, som urspr. uppstått i klostren. Från 1200-talet räknades b. som ett sakrament, instiftat av Kristus genom orden i Joh. 20:22—23. Av botgöraren krävdes ånger (*contri'tio*), bekännelse (*confess'io,* av alla dödssynder, som man vet med sig) och gottgörelse (*satisfactio*). Som legitim arvtagare av apostlarnas domarmakt förlåter (ej blott tillsäger förlåtelsen) den katolske prästen synden genom absolutionen (avlösningen), som utsäges strax efter bekännelsen och som borttager skulden och de eviga straffen. Satisfaktionen (allmosor, fasta, böner), som prästen ålägger, skall träda i st.f. syndens timliga straff (vari skärselden inräknas). Den kan avkortas el. efterskänkas genom avlat. Minst en gång om året måste botsakramentet brukas, före den obligatoriska nattvardsgången vid påsken.

Luther, som erfarit det katolska botsystemets otillräcklighet, förklarade redan i de 95 teserna (1517), att en kristen måste göra b. dagligen under hela livet. Ångern i b. är icke människans prestation utan har sin källa i tron — utan tro leder ångern till förtvivlan. Nödvändigt är icke att bekänna för någon annan än Gud; dock värderar Luther högt bikten inför en medmänniska, lekman el. präst. Stundom kan han, med hänvisning till Matt. 16:19 och Joh. 20:22—23, inräkna b. bland sakramenten; absolutionen måste vara fullt objektiv och ovillkorlig, ty man kan icke grunda sin visshet om förlåtelsen på sitt subjektiva själstillstånd. Den vid b. ålagda satisfaktionen förkastade Luther: Gud pålägger själv det straff, människan

behöver till sin fostran. — Luthers efterföljare, t.ex. Melanchthon, tillade den av lagen framkallade botfärdigheten större betydelse. Pietismen och därifrån stammande väckelserörelser betona starkare än Luther engångsboten med botkamp och botsmärta och tendera att göra erfarenheten härav till ett kännemärke för verklig, levande kristendom. — Litt.: Art. "Busse" och "Busswesen" i "Religion in Geschichte und Gegenwart" (2 Aufl. 1927) och "Penance" i "The catholic encyclopedia", 11 (1911); G. Aulén, "Dogmhistoria" (3 uppl. 1933); "Medieval handbooks of penance" (1938); B. Poschmann, "Paenitentia secunda" (1940). *G.Br;A.Mn.*

Botall'iska gången, *ductus arterio'sus Botall'i,* det kärl, som hos fostret förbinder lungpulsådern med stora kroppspulsådern. Då lungorna först vid födelsen träda i aktion för andningen och sålunda embryonalt kräva ringa blod, dirigeras hos fostret huvudparten av lungpulsåderns blod genom b. över till aorta och stora kretsloppet. Vid födelsen kräves lungpulsåderns blod i sin helhet för lungorna, b. onödiggöres och slutes; en bandformig rest är enda återstoden. Vid vissa i regel allvarliga hjärtfel kvarstår b. öppen även efter fosterlivet. På senaste tiden har denna missbildningsform med viss framgång gjorts till föremål för operativt ingripande. *A-U.*

Botall'iska hålet, *fora'men ova'le,* det ovala hål i skiljeväggen mellan hjärtats båda förmak, som finnes hos fostret, i vars blodomlopp b. tillåter blodet att från h. förmak passera direkt över i v. Sedan andningen vid födelsen kommit i gång, dirigeras det h. förmakets blod på gr. av de ändrade tryckförhållandena i sin helhet genom h. kammaren till lungorna, varvid b. tillslutes. B. kan som missbildning kvarstå öppet, ett i regel ofarligt tillstånd. *A-U.*

Botall'o, L e o n a r d o, italiensk läkare (1530—91), med. dr i Pavia, livmedikus hos olika furstliga personer från 1571; ypperlig anatom och kirurg. Efter honom äro uppkallade botalliska gången och botalliska hålet.

Botani'k (grek. *botanike',* av *botan'e,* gräs), den del av naturvetenskapen, som omfattar kunskapen om växterna. Man skiljer mellan r e n b., som har till mål den vetenskapliga kännedomen om växterna, och t i l l ä m p a d b., som söker att i praktiskt syfte tillgodogöra sig de erfarenheter, den rena b. vunnit, ss. för skogsbruk (forstbotanik), lantbruk (agrikulturbotanik), hortikultur, farmaci (farmaceutisk b.), medicin och teknik (teknisk b.). Den rena b. innefattar s p e c i e l l b., vars uppgift är att lära känna formförhållanden och levnadssätt hos skilda växter och växtgrupper, och a l l m ä n b., som söker fastställa de allmänna lagar, som behärska växten i dess gestaltning, byggnad och inrättningar.

De viktigaste disciplinerna inom den speciella b. äro följande: 1) v ä x t s y s t e m a t i k (systematisk b., beskrivande b., deskriptiv b.), som beskriver växterna och ordnar dem efter deras naturliga släktskapsförhållanden till arter, släkten, familjer o.s.v. med ett genomfört system som mål; 2) v ä x t g e o g r a f i, som undersöker växternas geografiska utbredning och söker fastställa lagarna därför genom att ställa deras fördelning i beroende av geografiska och andra faktorer (floristisk och ekologisk växtgeografi) samt indelar växtvärlden i floriariken, vegetationsregioner och växtsamhällen av olika storleksordning; 3) v ä x t p a l e o n t o l o g i (paleofytologi, paleobotanik), som arbetar med de utdöda, i fossilt tillstånd bevarade växterna samt söker ur dessas byggnad och uppträdande draga slutsatser ang. den nutida växtvärldens historia och utveckling.

De viktigaste avdelningarna av den allmänna b. äro: 1) m o r f o l o g i, den vetenskap, som undersöker den yttre differentieringen hos växtkroppen samt utvecklingen och byggnaden hos dess olika delar. Med ett genomfört beteckningssätt för växtkroppens skilda delar lämnar morfologien en förutsättning för den beskrivande b. Betraktas växtdelarna från synpunkten av deras uppgift i växtens liv, som organ, talar man om o r g a n o g r a f i; 2) v ä x t a n a t o m i (histologi), som utforskar växternas inre mikroskopiska byggnad, deras celler och vävnader samt dessas utveckling; 3) v ä x t f y s i o l o g i, som ägnar sig åt växternas livsyttringar, ss. deras närings- och fortplantningsförhållanden m.m., och söker förklara dessa företeelser från bestämda orsaker; 4) v ä x t e k o l o g i, som har till ändamål att undersöka de olika yttringar av växelverkan och anpassning, vilka göra sig gällande i växternas förhållande till yttervärlden.

Botanikens historia. Redan Aristoteles meddelar i ett botaniskt arbete, som dock endast i fragment bevarats till vår tid, beskrivning över ett antal träd och buskar. Hans lärjunge Theofrastos (300 f.Kr.) kände o. 500 växtarter och gjorde växternas uppkomstsätt till föremål för filosofiska betraktelser. Dioskurides (50 e.Kr.) beskrev i sitt arbete "Peri hyles iatrikes" o. 600 i medicinen använda växter. Detta arbete gällde långt in i medeltiden som förnämsta auktoritet på det botaniska området. Hans samtida Plinius d.ä. (23—79 e.Kr.) lämnade i sin naturhistoria bearbetningar av antikens skrifter rörande växterna. Mera självständiga iakttagelser under medeltiden härröra från araberna, särsk. Ibn al-Baitar (d. 1248), som i ett medicinskt-botaniskt verk beskrev åtskilliga växter, samt från den tyske naturforskaren och dominikanmunken Albertus Magnus (1193–1280), som i sitt imponerande verk "De vegetabilibus et plantis libri VII" gjorde ett flertal spörsmål rörande växternas beskaffenhet och livsverksamhet till föremål för vidlyftiga filosofiska och naturvetenskapliga betraktelser. Impulser till en mera vetenskaplig botanisk forskning gjorde sig gällande under reformationstiden. Botaniska arbeten utgåvos då av ett flertal forskare, de s.k. *patres botan'ici.* Bland dem må nämnas Otto Brunfels, Leonhard Fuchs, Hieronymus Bock (Tragus) o.a., vilka i sina vidlyftiga örteböcker* lämnade beskrivningar och avbildningar av Tysklands växter. Konrad Gesner (1550) sökte uppställa ett system för växterna, som han ordnade efter deras blom- och fruktdelar. Likaledes eftersträvade Matth. Lobelius (1570) och Andrea Cesalpini (1583) en naturlig gruppering av växterna, den förre enl. deras bladform, den senare efter frukternas och frönas beskaffenhet. I början av 1600 talet kände man redan inemot 6,000 växtarter, och Caspar Bauhin sökte i sitt klassiska arbete "Pinax theatri botanici" (1623) bringa reda

i den dåtida förvirrade nomenklaturen. Senare uppställde A. Q. Rivinus (Bachmann) (1690) och J. P. de Tournefort (1719) egna system, varvid den senare grundade indelningen på olikheter i blomkronans form. Ett bestående värde inom systematiken erhöll det av Carl v. Linné (1735) uppställda sexualsystemet, vilket, grundat på ståndarnas och pistillernas antal och inbördes förhållande, ännu ofta till följd av sin enkelhet lägges till grund vid botaniskt systematiska uppställningar. En förblivande förtjänst förvärvade sig Linné vidare i och med genomförandet av den binära nomenklaturen och genom skapandet av bestämda regler för den vetenskapliga karakteristiken av släkten och arter medelst korta, träffande diagnoser. Linné uppställde även ett om ock ofullbordat naturligt system. Hans där uttalade idéer utvecklades vidare genom A. L. de Jussieu, vars 1789 framställda naturliga system genom A. P. de Candolle (1813) vann allmänt erkännande. Bland senare uppställda naturliga system må nämnas de av S. L. Endlicher (1838), A. Th. Brongniart (1843), A. Braun (1864), A. W. Eichler (1883), G. Bentham & J. D. Hooker (1862—83) och A. Engler (1886). Det senare är numera allm. antaget. De lägre växterna ha blivit närmare undersökta först sedan början av 1800-talet, som på detta område varit särdeles fruktbringande. C. v. Nägeli, F. Cohn, E. Tulasne, N. Pringsheim, H. A. de Bary, G. A. Thuret, M. Voronin m.fl. studerade dessa växters byggnad och levnadssätt, medan C. H. Persoon, E. Fries, H. F. Link, E. Acharius, F. T. Kützing och C. A. Agardh ägnade deras systematik sin forskning.

Den allmänna b. är av yngre datum än den spec. systematiska b. Uppfinningen av mikroskopet (o. 1600) ledde till närmare undersökning av växternas inre byggnad, och därmed framträdde genom N. Grew (1670), M. Malpighi (1671) och A. v. Leeuwenhoek (1675) en ny disciplin inom b., växtanatomien. Genom S. Hales' undersökningar över saftstigningen hos växterna (1727) lades vidare grunden till den experimentella växtfysiologien. Först i början av 1800-talet gjorde växtanatomien nya landvinningar genom undersökningar av Link, J. J. P. Moldenhawer, L. Treviranus och K. Sprengel i Tyskland samt av C. F. Brisseau-Mirbel i Frankrike, och till dessa anslöto sig sedan de viktiga forskningarna av H. v. Mohl, M. J. Schleiden, F. X. Unger, C. v. Nägeli, J. Hanstein och H. A. de Bary, varigenom växtanatomien väsentligen nådde fram till sin nuvarande omfattning. De härtill sig anslutande utvecklingshistoriska forskningarna erhöllo sina första impulser genom K. Fr. Wolff (1759) och genom Goethes metamorfoslära (1790) och ledde fram till W. Hofmeisters arbeten över frönas utveckling och hans upptäckt av homologierna mellan blomväxternas och kärlkryptogamernas fortplantningsförhållanden. Studiet av den vegetativa utvecklingen av kärlväxterna grundar sig på arbeten av Ph. van Tieghem och E. C. Jeffrey. Studiet av växtfysiologien upptogs likaledes i början av 1800-talet genom Th. de Saussure, H. L. Duhamel Dumonceau, H. Dutrochet, J. Senebier, de Candolle och Th. A. Knight och blev snart genom anknytning till kemisk och fysikalisk forskning så fruktbringande, att J. B. Boussingault, J. v. Liebig och J. v. Sachs kunde till sina grunddrag uppställa den nutida läran om växternas näring. En genial organisator av växtfysiologien var framför andra Sachs, vars växtfysiologiska laboratorium i Würzburg åtnjöt världsrykte. Senare gjorde W. Pfeffer, Sachs' mest betydande lärjunge, det botaniska inst. i Leipzig till medelpunkten för växtfysiologisk forskning. Denna har nu vuxit till en av b:s mest omfattande delar, och bland ledande forskare märkas L. Jost, W. Ruhland (Tyskland), A. Ursprung (Schweiz), F. A. F. C. Went (Holland), P. Boysen-Jensen (Danmark), H. Lundegårdh (Sverige), F. F. Blackman (England), A. Dixon (Irland), W. J. V. Osterhout, D. R. Hoagland och F. W. Went (Amerika). R. Brown, K. Schimper, A. Braun och A. W. Eichler grundlade den vetenskapliga växtmorfologien genom sina forskningar över växtkroppens olika delar, vilkas beskrivning tidigare gått i växtsystematikens tecken. A. v. Humboldt var den förste, som ägnade sig åt studiet av växtgeografien, en disciplin, som vidare utbildades genom G. Wahlenberg, J. F. Schouw, A. de Candolle, A. H. R. Grisebach, J. D. Hooker, M. Willkomm, A. Engler, O. Drude, A. W. Schimper, M. Fernald, R. Sernander, J. Braun-Blanquet, C. Skottsberg, G. E. Du Rietz, E. Hultén m.fl. Även paleobotaniken har först under det sista årh. höjt sig till rangen av självständig vetenskap. De förnämsta forskarnamnen på detta område äro A. Th. Brongniart, F. X. Unger, H. R. Göppert, G. de Saporta, A. W. Schimper och A. Schenk samt från våra dagar H. Solms-Laubach, H. Potonié och W. Zimmermann i Tyskland, i Sverige A. Nathorst, Th. Halle och R. Florin, i England W. C. Williamson och D. H. Scott, i Amerika G. R. Wieland.

En genomgripande omgestaltning nådde b., då C. Darwin framträdde med sin lära om arternas uppkomst och därmed bröt med den tidigare uppfattningen om dessas oföränderlighet. Före Darwin hade J. B. de Lamarck, om ock på andra grunder, uttalat meningar i samma riktning, och redan genom undersökningar av särsk. W. Hofmeister och C. v. Nägeli hade frågor rörande detta problem skjutits i förgrunden. Hugo De Vries (1890) ansåg nya arter uppkomma genom språngvis framträdande förändringar (mutationer) och gav med sin mutationsteori det första uppslaget till den på experimentell grund fotade härstamningsläran. De Vries, C. Correns och E. Tschermak återupptäckte 1900 de redan 1866 av Gregor Mendel funna lagarna för egenskapernas nedärvning, på vilka lagar våra dagars experimentella ärftlighetslära (mendelism) bygger.

B:s olika grenar ha i senare tid blivit mera förbundna med varandra, och de uppgifter, de var för sig äga, ha förskjutits till nya forskningsområden. Den systematiska växtanatomien, som grundlagts av L. Radlkofer och särsk. utvecklats genom H. Solereder, söker en anslutning till det naturliga systemet genom uppställande av systematiska, ur växtanatomien hämtade karaktärer för de olika växtfamiljerna. Genom serodiagnostiska undersökningar har K. Mez lämnat en ny grundval för våra åsikter rörande växtformernas naturliga släktskap och växtrikets stamträd. Ur morfologien har särsk. genom K. E. v. Goebel framgått

organografien, som förklarar växtdelarnas form från synpunkten av deras funktion, samt den experimentella morfologien, som, likaledes grundad genom Goebel, söker förklaringen till växtdelarnas utbildning i deras reaktion mot yttre inflytelser. I samma riktning gå i viss mån arbeten av H. v. Vöchting, som särsk. undersökt organbildningen, och G. Klebs, som söker härleda fortplantningsförhållandena från de på växten verkande yttre livsbetingelserna. Celläran el. cytologien, grundad på en särsk. genom E. Strasburger utarbetad speciell undersökningsteknik, träder numera i nära samband med ärftlighetsläran och söker på detta sätt bringa mendelismens resultat i överensstämmelse med förloppen vid befruktningen och reduktionsdelningen. I denna riktning gå särsk. undersökningarna av G. Tischler, O. Renner, O. Rosenberg, C. D. Darlington m.fl. Undersökningar av P. Claussen, H. Kniep och H. Burgeff ha väsentligen vidgat vår kännedom om sexualiteten hos svamparna. O. Tunmann och H. Molisch ha riktat b. med grundläggande arbeten över växtmikrokemi, och F. Czapek har gjort växternas biokemi till en självständig botanisk disciplin. Genom sina undersökningar över växternas mekaniska vävnadssystem har S. Schwendener lagt grunden till den fysiologiska växtanatomien, vilken har sin mest betydande representant i G. Haberlandt. Den patologiska växtanatomien, som undersöker cellernas och vävnadernas byggnad samt deras anordning hos abnormt utbildade växtdelar, har särsk. studerats av E. Küster. Fytopatologien el. läran om växtsjukdomarna, vilken ingår som ett betydelsefullt led vid undersökningar på den praktiska b:s område, har väsentligen utvecklats genom R. Hartig, K. v. Tubeuf och P. Sorauer. B. har även sökt anknytning till filosofien, som i den särsk. genom J. Reinke och A. Hansen grundade disciplinen b:s filosofi. B:s historia, som ägnar sig åt kritiskt historisk framställning av b:s skilda epoker och dess olika discipliner samt av den tidigare och nutida b:s beroende av olika tidsskeden och uppfattningar m.m., har särsk. utvecklats genom E. H. F. Meyer, J. v. Sachs, J. R. Green m.fl.

B. i Sverige. Redan i skrifter från medeltiden och början av nyare tiden möta flerstädes uppgifter om i Sverige odlade växter och deras användning, särsk. för medicinskt bruk. De första mera rent botaniska arbetena härröra från J. Franck, den förnämste representanten för signaturläran i Sverige. Denne utgav en växtförteckning, "Speculum botanicum" (1638, 1659), och utarbetade ett större, först 1877 offentliggjort medicinskt-botaniskt arbete, "Botanologia". Från E. Tillandz härrör en förteckning över Åbotraktens växter (1673), från J. Palmberg ett arbete, "Svenske örtekrantz" (1684; ny uppl. 1733), som dock övervägande utgör en kompilation ur dåtida utländska örteböcker. 1694 utkom den första provinsfloran i Sverige, "Chloris gothica" av O. Bromelius. Kronologiskt följer så vårt lands största och mest betydande botaniska arbete före Linné, "Campus Elysii" av O. Rudbeck, fader och son, ett monumentalt verk, vilket avsåg att lämna beskrivningar och avbildningar av samtliga då kända växter, väsentligen efter J. Bursers herbarium.

Endast två tomer blevo emellertid utgivna (1701, 1702). Förarbetena till fortsättningen av detta verk gingo förlorade 1702 vid uppsalabranden, varigenom även ett annat av Rudbeck d.ä. påbörjat större verk blev avbrutet, "Lapponia illustrata", vilket skulle lämna beskrivning av bl.a. Lapplands växtvärld. De handmålade planscherna till "Lapponia illustrata" och "Campus Elysii" finnas emellertid i behåll, förvarade i fideikommissbibl. på Leufsta. J. Linder (Lindestolpe) utgav "Flora Wiksbergensis" (1716), en förteckning över växterna i omgivningen av Vicksbergs hälsobrunn, och O. Celsius utförliga växtförteckningar över uppsalatrakten (1732, 1740). Med Carl v. Linné ingick en ny och glansfull epok i den svenska b:s historia. Han omgestaltade med en reformators entusiasm sin vetenskap, särsk. på det systematiska området, framhöll växternas stora ekonomiska betydelse för vårt land och lade grunden till flera först i senare tid uppmärksammade botaniska discipliner (se Linné). Genom Linnés utländska resa och genom flera av dennes lärjungar företagna forskningsresor blevo även andra världsdelars floror till stor del bekanta och beskrivna. Länge gick den svenska botaniska forskningen i systematikens tecken. Bland Linnés lärjungar, som arbetat i denna riktning, må nämnas J. P. Bergius, J. P. Falk, P. Forsskål, F. Hasselquist, P. Kalm, P. Löfling, L. Montin, P. Osbeck, D. Solander, A. Sparrman m.fl. En av Linnés senare lärjungar, C. P. Thunberg, som några år efter Linnés död blev innehavare av dennes lärostol, gjorde genom vidsträckta utländska resor särsk. floran i Japan och Kaplandet bekanta. S. Liljeblad utgav en "Svensk flora" (1792, 1798, 1816), som under de följande årtiondena utgjorde en allm. begagnad lärobok. B. i Lund uppvisar redan på Linnés tid viktiga floristiska arbeten, ss. av J. Leche (1744) och E. Rosén (Rosenblad) (1749), men först med A. J. Retzius och dennes betydande systematiskt-botaniska arbeten slog den ut i full blom. Retzius utbildade en hel rad naturforskare, som under följande period förskaffade sig frejdade namn inom denna vetenskap. Vid samma tid i början av 1800-talet började man i högre grad än tidigare i Sverige ägna uppmärksamheten åt kryptogamerna. Ett mäktigt inflytande på b:s utveckling utövade O. Swartz, som undersökte ormbunkar och mossor samt lavarna, en växtgrupp, som dock fann sin förnämste representant i E. Acharius. I början av 1800-talet påbörjades genom J. G. Palmstruch det viktiga planschverket "Svensk botanik". Verksam på skilda områden inom b. var G. Wahlenberg, och genom honom grundlades i Sverige växtgeografiens studium. R. Sernander har här spelat en stor roll. Han grundlade den s.k. uppsalaskolan, från vilken Th. C. E. Fries och G. Du Rietz utgått. Vidare märkas C. Skottsberg och E. Hultén. E. Fries inlade stora förtjänster om det naturliga systemet, vilket genom honom modifierades, ävensom om artbegreppets utveckling och fixering. Han ägnade särsk. svamparna sin forskning och uppställde ett mykologiskt system, som äger bestående värde. I senare tid har J. A. Nannfeldt ägnat sig åt denna forskningsgren. C. A. Agardh och J. G. Agardh undersökte algerna, vilkas skilda grupper se-

nare bearbetats av ett flertal forskare i Sverige, ss. J. E. Areschoug, O. Nordstedt, F. R. Kjellman, V. B. Wittrock, G. Lagerheim, N. Svedelius och H. Kylin. Lavarnas systematik har efter Acharius särsk. behandlats av Th. Fries och O. Malme, mossornas efter Swartz genom S. O. Lindberg, S. Berggren, H. W. Arnell m.fl. Åt fanerogamerna ha ett stort antal forskare ägnat sina krafter, bl.a. S. Murbeck, R. E. Fries och G. Samuelsson. Växtanatomien gjorde sitt intåg med Mohls lärjunge F. Areschoug, som särsk. på den deskriptiva anatomiens område bildade skola bland sina lärjungar, vidare växtfysiologien med B. Jönsson, B. Lidforss och H. Lundegårdh, som även infört experimentell ekologi, paleobotaniken genom A. G. Nathorst, T. G. Halle och R. Florin, växtpatologien genom J. Eriksson, mendelismen genom H. Nilsson-Ehle. En skola för experimentell mykologi har grundats av E. Melin. Under de senaste decennierna ha flera av de discipliner, botaniken uppvisar, blivit företrädda i Sverige, och därvid vunna forskningsresultat ha i hög grad bidragit till utvecklingen av b. över huvud. B:s historia, grundlagd redan genom Linné, har i Sverige funnit som målsmän J. E. Wikström, E. Fries, Th. Fries, Th. Krok, m.fl. *G.*

Sammanslutningar och tidskrifter. Föreningar och sällskap med syfte att främja den botaniska vetenskapen finnas i de flesta kulturländer. Den äldsta botaniska föreningen i Sverige är Lunds botaniska förening, stiftad 1858. Vid inbjudan till bildandet av denna fören. angavs som dess syfte att "söka underhålla och lifva lågen för botanikens studium", vilket borde ske "genom en närmare beröring emellan personer, som egna sig åt denna vetenskap; genom ett gemensamt utbyte af tankar och åsikter". Fören. utger sedan 1922 tidskr. "Botaniska notiser" (grundad 1839 av A. E. Lindblom) och har alltsedan sitt grundande även växtbyte på sitt program. Vidare märkas Svenska botaniska föreningen, konstituerad i Stockholm 1907 och utg. av "Svensk botanisk tidskr."; Botaniska sektionen i Uppsala, stiftad 1865 och utgången från Botanico-zoologiska sektionen av Naturvetenskapliga studentsällskapet, grundad 1853; Botaniska sällskapet, Stockholm 1882; Botanistklubben vid Stockholms högskola 1898; Göteborgs botaniska förening 1919; Svenska växtgeografiska sällskapet, stiftat i Uppsala 1923 (till 1926 kallat "Svenska växtsociologiska sällskapet") och utg. av "Acta phytogeographica suecica" (1923–26 "Svenska växtsociologiska sällskapets handlingar"). — I Danmark finnas Dansk botanisk Forening, grundad i Köpenhamn 1840, sedan 1866 utg. av "Botanisk Tidsskrift" och sedan 1913 dessutom av "Dansk botanisk Arkiv"; Foreningen til Svampekundskabens Fremme, Köpenhamn 1905, från 1912 utg. av "Meddelelser", från 1932 kallade "Friesia". — I Norge finnes Norsk botanisk forening, Oslo 1935, sedan 1943 med tidskr. "Blyttia". — I Finland finnas Societas pro fauna et flora fennica, grundat i Åbo 1821, utg. av "Notiser" (1848—75), "Meddelanden" (1876—1925), "Memoranda" (1927 ff.) och "Acta" (1875 ff.); Societas zoologica-botanica fennica Vanamo, grundad i Helsingfors 1897 och från 1923 utg. av "Annales", efter 1931 uppdelade på "Annales botanici" och "Annales zoologici". England: Linnean Society, London (1788; "Journal–Botany"), Botanical Society and Exchange Club of the British Isles, London (1836, "Reports"), Botanical Society of Edinburgh (1836, "Transactions and proceedings", 1841 ff.), British Ecological Society, Cambridge (1913, "Journal of Ecology"). — Nederländerna: Nederlandsche botanische Vereeniging, Amsterdam (1845, "Nederlandsch kruidkundig Archief", 1845 ff., och "Recueil", 1904 ff.), Het natuurwetenschappelijk Genootschap te Gent (1887, "Botanisch Jaarboek", sedan 1934 kallad "Biologisch Jaarboek"). — Belgien: Société royale botanique de Belgique, Bryssel (1862, "Bulletin"). — Frankrike: Société botanique de France, Paris (1854, "Bulletin"). — Italien: Società botanica Italiana, Rom (1887, "Bolletino"). — Schweiz: Société botanique de Genève (1875, "Bulletin", 1878 ff.). — Tyskland: Botanischer Verein der Provinz Brandenburg, Berlin (1859, "Verhandlungen"), Deutsche botanische Gesellschaft, Berlin (1882, "Berichte" och "Botanisches Centralblatt"), Vereinigung für angewandte Botanik, Berlin (1902, "Angewandte Botanik"). — Polen: Polskie towarzystwo botaniczne—Société botanique de Pologne, Warszawa (1922, "Acta"). — Ungern: Kir. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest (1841, "Botanikai Közlemények"). — Bulgarien: Société botanique de Bulgarie, Sofia (1926, "Bulletin"). — Afrika: Société d'histoire naturelle de l'Afrique du Nord, Alger (1909, "Bulletin"). — Nordamerika: Torrey Botanical Club, New York (1865, "Bulletin", 1870 ff., "Memoirs", 1889 ff., "Torreya", 1901 ff.), Botanical Society of America, New York (1894, "American Journal of Botany", 1914 ff.), New England Botanical Club, Boston (1895, "Rhodora", 1899 ff.), American Phytopathological Society, Boston (1909, "Phytopathology", 1911 ff.), Ecological Society of America, Lancaster (1915, "Bulletin", 1917 ff., "Ecology", 1920 ff., "Ecological Monographs", 1931 ff.). — Sydamerika: Asociación sudamericana de botánica (1934, "Revista sudamericana de botánica"). — Asien: Bombay Natural History Society (1883, "Journal"), Indian Botanical Society, Madras (1919, "Journal").

De viktigaste botaniska tidskrifterna, förutom ovan nämnda, äro i Sverige "Acta horti Bergiani" (1890 ff.); "Arkiv för b." (utg. av Vetenskapsakad., 1903 ff.); "Meddelanden från Göteborgs botaniska trädgård" (1924 ff.); "Symbolae botanicae Upsalienses" (1932 ff). — England: "Curtis's Botanical Magazine" (1787 ff.); "Botanical Miscellany" (1830—33), "Journal of Botany, being a second series of the Botanical Miscellany" (1834–42), "London Journal of Botany" (1842—48), "Hooker's Journal of Botany and Kew Garden Miscellany" (1849—57), fortsatt som "Journal of Botany" (1863 ff.); "Annals of Botany" (1887 ff.); "Kew Bulletin of Miscellaneous Information" (1887 ff.). — Nederländerna: "Mededeelingen van 's Rijksherbarium Leiden" (1910—33), fortsatt som "Blumea" (1934 ff.). — Belgien: "Bulletin du Jardin botanique de l'État" (1902 ff.). — Frankrike: "Le Botaniste" (1889 ff.); "Revue générale de botanique" (1889 ff.); "Revue

bryologique et lichénologique" (1874 ff.); "Revue de mycologie" (1936 ff.). — Portugal: "Boletim de Sociedade Broteriana" (1880 ff.). — Italien: "Nuovo giornale botanico italiano" (1869 ff.), "Malpighia" (1887 ff.); "Annali di botanica" (1904 ff.); "Archivio botanico" (1925 ff.). — Schweiz: "Bulletin de l'Herbier Boissier" (1893—1908); "Candollea" (1922 ff.); Geobotanisches Institut Rübel, "Veröffentlichungen" (1924 ff.) och "Bericht" (1932 ff.). — Tyskland: "Journal für die B." (1799—1803), "Neues Journal für die B." (1806—10), "Linnaea, ein Journal für die B." (1826—82), fortsatt som "Jahrbuch des Botanischen Gartens und Museums Berlin-Dahlem" (1881 89) och "Notizblatt" (1895 ff.); "Flora" (1818 ff.); "Hedwigia" (1852 ff.); "Jahrbücher für wissenschaftliche B." (1858 ff.); "Botanischer Jahresbericht" (1874 ff.); "Botanisches Centralblatt" (1880 ff., sedan 1891 med "Beihefte"); Englers "Botanische Jahrbucher" (1881 ff.); "Bibliotheca botanica" (1886 ff.); "Zeitschrift für B." (1909 ff.); "Planta" (1926 ff.); "Fortschritte der B." (1932 ff.). — Ungern: "Az országos Magyar természettudományi Muzeum Folyóirata — Annales historico-naturales Musei nationalis Hungarici" (1903 ff.). — Jugoslavien: Botanički zavod i bošta universiteta Beograd — Institut et jardin botaniques de l'Université Belgrad, "Glasnik — Bulletin" (1928 ff.). — Ryssland: "Acta horti Petropolitano" (1871—1931), fortsatt av Botanitjeskij institut, Leningrad, "Acta" (1933 ff.); Botanitjeskij sad Akademii nauk SSSR, "Izvestija" (1901—32), fortsatt av "Sovjetskaja botanika" (1933 ff.); "Journal botanique de l'URSS" (1916 ff.); "Journal de l'Institut botanique de l'Académie des sciences de la RSS d'Ukraine" (1934—39), därefter "Journal botanique" etc.; "Vestnik sotsialistitjeskogo rastenijevodstva — Soviet Plant Industry Record" (1940 ff.). — Afrika: "Botanical Survey of South Africa, Memoirs" (1920 ff.); "Bothalia" (1921 ff.); "The Journal of South African Botany" (1935 ff.). — Asien: 's Lands plantentuin, Buitenzorg, "Annales" (1876 ff.); "Botanical Survey of India, Records" (1893 ff.); "Tokyo Botanical Magazine" (1887 ff.); "Japanese Journal of Botany" (1922 ff.); "Journal of the Hiroshima Univ., Botany" (1930 ff.); "Sunyatsenia" (1930 ff.). — Nordamerika: "Botanical Gazette" (1875 ff.); Field Museum of Natural History, "Publications, Botanical Series" (1895 ff.); Univ. of California, Berkeley, "Publications, Botany" (1902 ff.); Smithsonian Institution, U.S. National Herbarium, "Contributions" (1890 ff.); Gray Herbarium of Harvard Univ., Cambridge, "Contributions" (1891 ff.); Missouri Botanical Garden, S:t Louis, "Bulletin" (1913 ff.) och "Annals" (1914 ff.); "Phytologia" (1933 ff.); "Chronica botanica" (1935 ff., till 1939 i Leiden, Holland). — Sydamerika: "Arquivos do Instituto de biologia vegetale" (Rio de Janciro, 1934 ff.); "Rodriguesia" (1935 ff.); "Lilloa, Revista de botánica" (1937 ff.). *W.;J.Tld.*

Litt.: Handböcker och uppslagsverk: "Index Kewensis plantarum phanerogamarum" (4 bd, 10 suppl., 1893—1947); "Index Londinensis" (4 bd, 2 suppl., 1929—41). — G. A. Pritzel, "Thesaurus literaturae botanicae" (1872 77); Th. O. B. N. Krok, "Bibliotheca botanica suecana — Svensk botanisk litteratur" (1925). — A. Engler & K. Prantl, "Die natürlichen Pflanzenfamilien" (1887—1915, 2 Aufl., utg. av H. Harms, 1924 ff.); A. Engler, "Syllabus der Pflanzenfamilien" (1892, 11 Aufl., utg. av L. Diels, 1936), "Das Pflanzenreich" (106 h., 1900 ff.); R. v. Wettstein, "Handbuch der systematischen B." (1901—08, 4 Aufl. 1933—35); J. Hutchinson, "Families of flowering plants" (1926—34). — A. Engler & O. Drude, "Die Vegetation der Erde" (1896 ff.); A. F. W. Schimper, "Pflanzengeographie auf physiologischer Grundlage" (1898, 3 Aufl., utg. av F. C. v. Faber, 1935); G. Karsten & H. Schenck, "Vegetationsbilder" (1903 ff.); E. Hannig & H. Winkler, "Die Pflanzenareale" (1926 ff.). — E. Strasburger m.fl., "Lehrbuch der B." (1894, 22 Aufl. 1944); K. Linsbauer, "Handbuch der Pflanzenanatomie" (1922 ff.); W. Troll, "Vergleichende Morphologie der höheren Pflanzen" (1935 ff.); C. Skottsberg m.fl., "Växternas liv" (5 bd, 1932—40). — B:s historia: E. H. F. Meyer, "Geschichte der B." (4 bd, 1854—57); J. Sachs, "Geschichte der B. vom 16. Jahrhundert bis 1860" (1875); A. v. Hanstein, "Ueber die Begründung der Pflanzenanatomie durch Nehemia Grew und Marcello Malpighi" (1886); B. Högrell, "B:s historia i öfversigt" (s.å.); J. R. Green, "A history of botany" (1909); A. Arber, "Herbals, their origin and evolution" (1912); M. Möbius, "Geschichte der B." (1937). — J. A. Holmström, "Utkast till svenska florans literaturhistoria" (i "Botaniska notiser", 1849); E. Fries, "Öfversigt af växtkännedomens framsteg i Sverige" (i "Botaniska utflygter", 3, 1864).

Bota'niker, botanist, person, som studerar botanik, botanisk fackman.

Botanise'ra, uppsöka och insamla växter i studiesyfte.

Bota'nisk, som hänför sig till botanik, som rör växterna.

Botaniska föreningen, Svenska, se Svenska botaniska föreningen.

Botaniska kongresser, se Internationella botanistkongresser.

Botaniska notiser, Sveriges äldsta botaniska tidskr., grundades 1839 av A. E. Lindblom i Lund och utgavs av honom 1839—46, övertogs 1849 av N. J. Andersson och 1852 av K. F. Thedenius i Stockholm, där årgångarna 1849—56 ("Nya botaniska notiser") utkommo, och redigerades 1857—58 samt 1865 68 av Th. M. Fries (1863 av N. J. Andersson). Sedan 1871, då tidskr. återupptogs av O. Nordstedt, har den årl. utkommit, i 50 år med Nordstedt som red. till 1922, då den övertogs av Lunds botaniska förening med H. Kylin 1922—28, N. Sylvén 1929—1937 och H. Weimarck från 1938 som red. B. åtnjuter statsbidrag sedan 1916. Tidskriftens uppgift är att "bidraga till befordrande av botaniska studier i Skandinavien samt verka för ett närmare samband och en levande växelverkan mellan botanisterna i de fyra nordiska länderna". Utom originalavhandlingar, referat, personalnotiser m.m. har den 1864—1907 och från 1945 meddelat bibliografiska översikter över botanisk

litteratur i Sverige, Finland, Norge och Danmark. 1939, då tidskr. fyllde 100 år, utgavs ett generalregister till hela serien. *G.*

Botaniska samlingar omfatta för vetenskapligt bruk konserverade växter och växtdelar åt botaniska universitetsinst., botaniska specialinst., högre lärov. m.m. De utgöras av herbarier, väsentligen avsedda för floristiska och botaniskt-systematiska studier, samt huvudsakl. för anatomiska, morfologiska och biologiska undersökningar tjänande samlingar av spritpreparat, ävensom av torkade växtdelar, ss. av frukter, frön, svampar, lavar samt av trädstammar och över huvud växtdelar, som på gr. av sin storlek ej kunna anbringas i andra samlingar. Härtill sluta sig samlingar av i människans tjänst använda växter och dessas ekonomiskt, tekniskt och industriellt viktiga produkter. En särdeles omfattande samling av sistnämnda slag finns på Handelshögskolans geografiska inst. i Stockholm. Å botaniska specialinst. finnas vidare paleontologiska, växtpatologiska, farmaceutiskt-botaniska, farmakologiska, forstbotaniska och andra samlingar. De förnämsta herbariesamlingarna, vilka i flera fall gå tillbaka till Linnés tid och tiden före denna, tillhöra Riksmuseet i Stockholm och botaniska inst. i Uppsala och Lund. På botaniska inst. i Uppsala finnas flera värdefulla äldre s.k. *herbaria viva*, däribland den tysk-danske botanisten Joachim Bursers stora, i Sorö under Karl X Gustavs tid som krigsbyte annekterade herbarium, klassiskt för identifieringen av växtarterna i C. Bauhins "Pinax theatri botanici", och O. Celsius' växtsamling, därjämte C. P. Thunbergs, Lovisa Ulrikas (med originalex. av P. Kalm och F. Hasselquist), Ad. Afzelius', G. Wahlenbergs herbarier m.fl. Av kryptogamherbarier må nämnas Elias Fries' stora och värdefulla svampsamling. I Lund finnas av äldre samlingar A. J. Retzius' och E. Acharius' fanerogamherbarier samt bland senare J. G. Agardhs, M. v. Dübens, F. Areschougs, S. Berggrens, S. Murbecks, L. M. Neumans och A. E. Gortons herbarier m.fl. Av oersättligt värde är Agardhs stora och rikhaltiga algherbarium. De herbarier, som tillhöra Riksmuseet, härröra från bl.a. Olof Celsius, L. J. Montin, O. Swartz, S. N. Casström, C. Ahlströmer, L. L. Læstadius och A. F. Regnell, vars rikhaltiga samling av sydamerikanska växter är internationellt känd och berömd. Linnés samling av herbarieväxter försåldes efter hans död till J. E. Smith i London och tillhör numera Linnean Society. I Sverige finnas dock kvar ej obetydliga samlingar av herbarieväxter, som tillhört Linné. — Litt.: F. Areschoug, "Botaniska inst." (i "Lunds univ:s festskrift", 3, 1897); Th. M. Fries, "Botaniska inst." (i "Uppsala univ. 1872—97", 2, 1897); C. A. M. Lindman, "Botaniska afdelningen" (i "Naturhistoriska riksmuseets historia", 1916). *G.*

Botaniska sällskap, se Botanik, sp. 821.

Botaniska sällskapet i Stockholm grundades 29/12 1882 på initiativ av V. B. Wittrock, som blev dess förste ordf. Referat av förhandlingarna äro publicerade i tidskr. "Botaniska notiser", efter 1907 i "Svensk botanisk tidskr". Sedan 1895 äger B. en resefond, avsedd att understödja botaniska forskningar i stockholmstrakten. 1901 väcktes förslag, att B. skulle söka åstadkomma en förteckning över kärlväxterna i Stockholms närmaste omgivning, och efter 12 års arbeten offentliggjordes 1913 den utförliga förteckningen "Stockholmstraktens växter" (2 uppl. 1937). *G.*

Botaniska tecken, vissa, särsk. i systematiska och floristiska arbeten brukliga symboler el. förkortningar, som användas att beteckna särskilda, mera allm. förekommande egenskaper hos växter el. växtdelar. Flera tecken utgöras av astronomiska tecken och äldre symboler för kemiska element. Följande b. äro de vanligaste: ♂ hanblomma el. hanväxt, ♀ honblomma el. honväxt, ♂♀ enkönad, ⚥ tvåkönad blomma el. växt. ☉ ettårig växt (annuell), ☉ ettårig växt, som gror på hösten och sätter frukt följande vår el. sommar, ☉☉ el. ☽ tvåårig ört (bienn), ♃ flerårig ört (perenn), ♄ trädartad växt, ⊕ regelbunden (radiär, aktinomorf) blomma, ⊹ oregelbunden (ensymmetrisk, zygomorf) blomma, ⌀ spiralställning, ⚹ växt, som förekommer på n., ∓ på s., ⫩ på såväl n. som s. halvklotet, * underart el. ätlig svamp, † odlad el. förvildad växt, giftig svamp, × hybrid, × korsning mellan skilda arter, underarter el. raser. För beteckning av blommans olika blad begagnas skilda tecken, växlande efter språken, t.ex. i tyska arbeten: K foderblad, C kronblad (*corolla*), A ståndare (*androece'um*), Cp, fruktblad (carpider), T kalkblad (tepaler). Genom sammanställning av dylika tecken erhållas s.k. blomformler, ss. för arter av släktet *Silene:* K5, C5, A5+5, Cp (3). Detta uttryck betecknar, att blomman där består av 5 foderblad, 5 kronblad, 10 i två kransar anordnade ståndare och en översittande, av 3 sammanväxta fruktblad bildad pistill. *G.*

Botanisk trädgård, anläggning för odling av växter från skilda floraområden och avsedd att främja vetenskaplig botanisk forskning och botanisk undervisning. Sådana trädgårdar inrättades redan under medeltiden, den första i början av 1300-talet genom Matthaeus Sylvaticus i Salerno; en medicinsk-botanisk upprättades i Venedig 1333. 200 år senare tillkommo flera andra i Italien, ss. i Pisa 1544, Padova 1545 och Bologna 1568. Vid samma tid funnos berömda trädgårdar även i Florens och Neapel. 1597 inrättades genom J. Robin en b. i Paris, till en början för erhållande av blommönster vid fabrikationen av gobelänger och för annan användning i vävnadsindustrien, men på förslag av Guy de la Brosse blev den 1626 förvandlad till en vetenskaplig anläggning, den berömda, ännu bestående Jardin des plantes. Den första b. i Holland anlades 1577 i Leiden, den första i Tyskland 1580 i Leipzig. Senare följde trädgårdarna i Breslau 1587, Heidelberg 1597, Montpellier 1598, Köpenhamn 1600, Giessen 1610, Jena 1629, Berlin 1679, Rom 1685, Cambridge 1702, Wien 1753 o.s.v. Berömda b. på Linnés tid voro i utlandet William Sherards vid Eltham i Kent, beskriven av J. J. Dillenius ("Hortus Elthamensis", 1732), och Lord Cliffords i Hardecamp nära Haarlem. Den senare stod en tid under Linnés ledning och gav upphov till dennes stora praktverk "Hortus Cliffortianus" (1737). The Royal Botanic Garden i Kew nära London, nutidens största och rikast utrustade b., grundlades 1730 och beskrevs av Aiton ("Hortus Kewensis", 1789). 1725 inrättades b. i Petersburg, och senare trädgårdsanläggningar tillkommo i

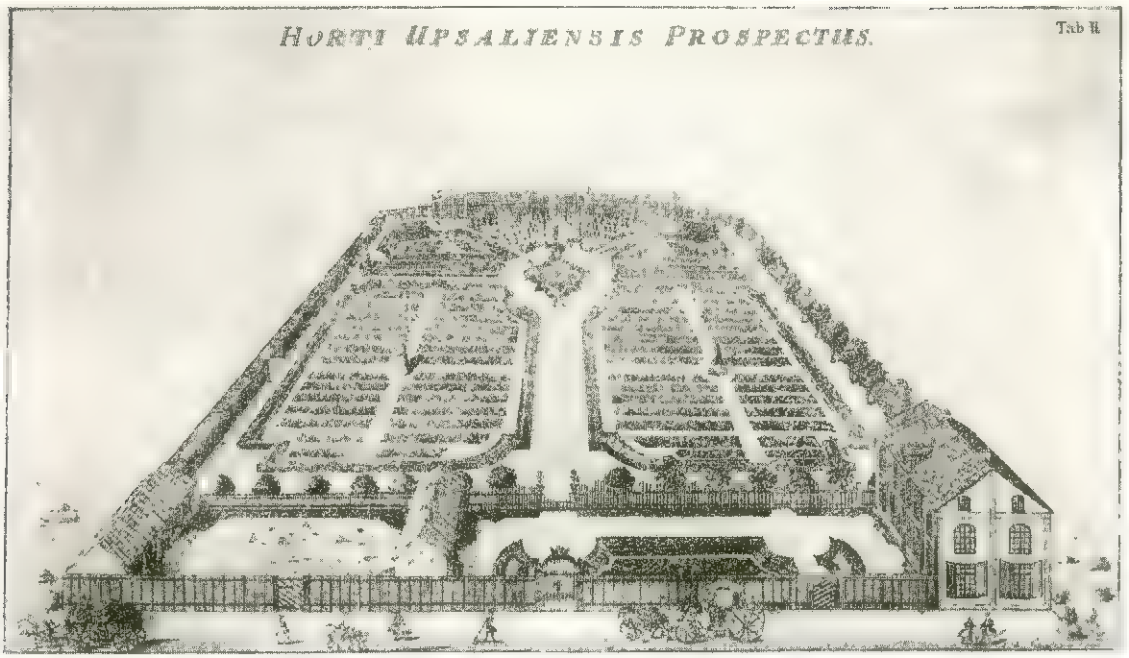

Botaniska trädgården i Uppsala omkr. 1745. Kopparstick i Linnés "Hortus upsaliensis" (1745).
Se även bilder vid Bergianska stiftelsen.

Dorpat, Vilna, Moskva o.s.v. — Förutom Kew Gardens äro f.n. mest berömda Berlins b., sedan 1909 vid Dahlem, och Münchens, sedan 1914 i Nümphenburg, båda särdeles omfattande anläggningar och rika på sällsynta växtarter. B. i Köpenhamn, anlagd 1600, förlades 1778 till Charlottenborg, varifrån den 1871 flyttades till sin nuvarande plats vid Gothersgade. 1815 inrättades Kristiania b. I Åbo anlades en b. genom Pehr Kalm 1760 enl. ritning uppgjord av J. Leche. Efter stadens brand 1827 förlades trädgården till Helsingfors.

I Sverige finnas b. i Uppsala, Lund, Stockholm (Bergianska stiftelsen) och i Göteborg. Den första i vårt land inrättades i förra hälften av 1600-talet av J. Rudbeckius vid gymnasiet i Västerås. Uppsala b. anlades 1655 i Svartbäcken av Olof Rudbeck d.ä., som beskrev de för den tiden särdeles talrika växter, som där odlades vid slutet av 1600-talet, i 3 växtkataloger (1658, 1666, 1685). År 1702 led trädgården betydande skador genom uppsalabranden, varvid dess växthus och övriga anläggningar till stor del blevo lågornas rov. Den återupprättades 1742 enl. av C. Hårleman uppgjord plan och vann genom Linné, som beskrev densamma i "Hortus upsaliensis" (1745, 1748), snart europeisk berömmelse. 1807 förflyttades den under C. P. Thunberg till sin nuvarande plats, slottsträdgården, varav redan under Gustav III en del överlåtits till Uppsala akad. Genom Svenska Linnésällskapets försorg har den gamla linnéanska trädgården 1920 blivit återupprättad. Redan vid tiden för Linnés vistelse i Lund fanns där en mindre b. (*hortus academicus*). Först på 1740-talet tillkom emellertid den egentliga b., vartill planen uppgjordes av C. Hårleman och som senare genom E. G. Lidbeck sattes i utmärkt skick. Den var belägen på samma plats som den äldre trädgården, nuvarande universitetsplatsen, och hade därtill anslutna plantager med arboretum på den n. därom belägna Paradislyckan. 1862—65 anlades ny b. på den s.k. Tornalyckan enl. plan uppgjord av J. G. Agardh. Göteborgs b. anlades 1918. Med den är förenat ett vidsträckt reservat av naturligt skogsområde. — Även i länder utom Europa och ej minst i tropikerna ha inrättats b. Mest bekanta äro trädgårdarna i Port of Spain (Trinidad), Kingston (Jamaica), Rio de Janeiro (Brasilien), Calcutta (Västindien), Peradeniya (Ceylon) och i Buitenzorg (Java). Huvudsakl. inrättade i syfte att tjäna spec. praktiska syften, ss. till försöksodling av kulturväxter, ha bland tropikträdgårdarna två höjt sig till rangen av vetenskapliga botaniska inst., Peradeniya och Buitenzorg. Den förra anlades 1819 genom engelsmannen Gardner, den senare 1817 genom en till Holland inflyttad tysk vetenskapsman, Reinwardt. Till trädgården i Buitenzorg höra även bergsträdgården vid Tjibodas och omfattande urskogsreservat.

Utom på kalljord odlas i nordliga och tempererade länder växter även i växthus med och utan uppvärmning, och flera b. äga filialer, t.ex. på flera Mellaneuropas berg för odling av alpina växter på deras naturliga växtplatser. Ett mera spec. studiesyfte tjäna forstbotaniska, pomologiska och ekologiska trädgårdar m.fl., vilka i regel äro förbundna med botaniska specialinst. — Litt.: "Der königl botanische Garten und das königl. botanische Museum zu Dahlem" (1909); M. B. Swederus, "Botaniska trädgården i Upsala 1655—1807" (1877); N. Svedelius, "Den återuppståndna Linnéträdgården i Upsala" (i "Fauna och flora", 1920); H. O. Juel,

"Hortus Linnaeanus" (i "Svenska Linnésällskapets skrifter", 1919); G. Haberlandt, "Eine botanische Tropenreise" (3 Aufl. 1926). *G.*

Botanist', se Botaniker.

Botany Bay [bått'əni bē'], vik på Australiens östkust närmast s. om Sydney*. B. upptäcktes 1770 av Cook och fick sitt namn på gr. av den utomordentligt rika flora man fann här. Platsen för Cooks landstigning är nu nationalpark. Över den svenske botanisten D. Solander, som var Cooks följeslagare, reste svenskar i Australien ett monument här 1914.

Botanybayek [bått'ənibē'-], den hårda veden av *Casuari'na torulo'sa*, ett i Australien växande trad, som i sitt hemland fått användning till fabrikation av möbler och husgeråd.

Botanybayharts [bått'ənibē'-], ett gult akaroidharts.

Botanyträ [bått'əni-]. Svart b., även kallat blackwood, är den ovanligt hårda och fasta veden av *Dalber'gia latifol'ia*, ett i Främre Indien växande träd av fam. ärtväxter. B. har även i Europa fått stor användning till finare snickeriarbeten.

Botaurus [-tâû'-], *zool.*, se Rördromsläktet.

Botbok, biktbok, lat. *lib'er poenitentia'lis*, penitentialbok. B. började användas på 600-talet och voro dels av kyrkan godkända, dels privata. De innehålla bestämmelser ang. gottgörelse för olika synder. Sådana gottgörelser äro fastor, olika slags späkningar, böner, allmosor, vallfärder m.m. Angelsaxiska missionärer införde b. på kontinenten. Efter hand mildrades de i början mycket stränga bestämmelserna.

Botbänk, en bänk, som vid metodisternas väckelsemöten (i sht i Amerika) sättes framför talarstolen och dit de till syndakännedom uppväckta samlas för att bekänna sina synder, vilket sedan följes av lovprisningar från dem, som här erfara det i metodismen starkt betonade plötsliga genombrottet från synd till nåd. B. spelar stor roll även inom andra sekter, t.ex. frälsningsarmén och pingströrelsen. — Ang. den vid kyrkoplikten använda pliktpallen el. pliktbänken, där den till bot dömde fick taga plats, se Kyrkoplikt. — Litt.: G. Swarts, "Le banc des pénitents" (1931). *S.N.*

Botdag. Vid utomordentliga landsolyckor, ss. krig, långvarig torka o.d., ansågo israeliterna liksom andra folk en gemensam skuld hos folket vara orsak till hemsökelsen, och för att avvända denna brukade man utlysa en b., då hela landet under bön, fasta och andra ceremonier inför Jahve bekände sin skuld (jfr Jer. 14:1 ff., Neh. 9:1 ff. m.fl.). Den stora försoningsdagen* var en fast, årl. återkommande b. Jfr Bönedagar.

Bote & Bock [bå'tə ont], tyskt musikförlag, grundat i Berlin 1838 av Eduard Bote och Gustav Bock (d. 1863). Firman blev en av de första, som började ge ut billiga klassikerupplagor. 1908 inköpte den från förlaget Lauterbach & Kuhn Max Regers verk.

Botev, Christo, diktare, se Botjov.

Boteå, socken i Boteå tingslag i Ångermanland, Västernorrlands län, och församling i Bot[illegible] och Styrnäs pastorat i Sollefteå kontrakt av Härnösands stift, vid Ångermanälven ö. om Sollefteå; 192,20 km², därav 181,60 land; 1,452 inv. (1946; 8 inv. pr km²). Största delen av socknen ligger på ö. sidan av älven; huvudbygden är i älvdalen. Åkern utgör 6 % av landarealen, skogsmarken 76 %. Ung. i socknens mitt ligger Gålsjö bruk, privilegierat som järnbruk 1694 och nedlagt i slutet av 1800-talet; liksom Offers kraftverk och stora skogsarealer (19,80 km²) äges det av Björkå ab. Flera järnåldersgravhögar finnas. Kyrkan av sten är medeltida och har stjärnvalv och klockstapel. Vid Gålsjö bruk, som före 1931 bildade egen förs. (83 inv. 1930), finns ett 8-sidigt träkapell från 1744. — Namnet anses innehålla plur. av ett ord **bot*, bukt, syftande på den stora båge Ångermanälven här gör och i vars mitt B. ligger (se E. H. Lind, "Strödda bidrag", i "Namn och bygd", 1920, sid. 136). *P.;Sl.*

Boteå tingslag i Ångermanland, Västernorrlands län, kring Ångermanälvens nedre lopp, omfattar socknarna Styrnäs, Boteå, Överlännäs, Sånga, Torsåker, Ytterlännäs och Dal; 1,029,40 km², därav 968,30 land; 12,888 inv. (1946). B. tillhör Ångermanlands mellersta domsaga (tingsställe Nyland), Kramfors och Skogens fögderier samt Ådalens och Sollefteå kontrakt i Härnösands stift.

Botfärdige rövaren, se Dismas.

Botgörarordnar, ordnar el. religiösa samfund, som ägna sig ant. åt särdeles stränga botövningar el. åt fallna personers vård och bättring. Till b. räknas bl.a. augustineremiter, Johannes döparens eremiter, karmelit- och kapucinnunnor, dominikan- och franciskantertiarier, magdalenasystrar och flera brödraskap.

Botgöring, *teol.*, se Bot.

Both [båt], Jan, holländsk målare (o. 1618—52), upptog, liksom sin lärare A. Bloemaert, det italienska "idealiandskapet" som motiv och blev den förnämste på detta område i Holland. Även Claude Lorrain har inverkat på B:s konst, som företer en varm guldton och mjuka linjer.

Botha [bâû'tə], Louis, sydafrikansk statsman och härförare (1862–1919), gjorde sin första betydande insats i boerkriget 1899—1902, där han var en av boernas framgångsrikaste generaler. Han slog de engelska arméer, som under Buller sökte undsätta Ladysmith, bl.a. vid Colenso 1899 och Spion Kop 1900 samt blev efter Jouberts död 1900 chef för Transvaals armé; vid Krügers avresa s.å. fick han sig anförtrodd även ledningen av Transvaals politik. Slagen av den engelska övermakten organiserade han efter Pretorias fall tt g. rillakrig som slöts med freden 1902. B. ställde sig sedan fullt lojal mot den engelska regeringen och inlade stora förtjänster om återuppbyggnadsarbetet efter kriget. När Transvaal fick självstyrelse 1907, blev B. dess förste premiärminister. I samarbete med L. S. Jameson bragte B. planen om en sydafrikansk union till utförande och bil-

dade 1910 dess första regering, bestående av boer. Hans försonliga politik gentemot engelsmännen ledde till partiell regeringskris och boernationalisten J. Hertzogs avgång. Vid världskrigets utbrott 1914 visade B. obrottslig trohet mot England och kvävde Beyers och de Wets uppror. Han erövrade Tyska Sydvästafrika och sände en expeditionsstyrka till västfronten. I fredskonferensen i Versailles deltog B. och sökte verka för en mot tyskarna försonligare hållning. Såväl här som annorstädes hävdade B. med kraft de brittiska dominiernas ställning som självstyrande stater. B. har framför andra förtjänsten av Sydafrikas lugna utveckling efter 1902. — Litt.: Earl Buxton, "General B." (1924). *[N.Hg]B.*

Bothe [bå'tə], Walther Wilhelm Georg Franz, tysk fysiker (f. 1891), prof. vid univ. i Giessen 1930, vid univ. i Heidelberg och föreståndare för den fysikaliska avd. av Kaiser Wilhelm-inst. för medicinsk forskning där 1934. B. har utfört talrika arbeten på kärnfysikens område. Jämte Becker upptäckte han den genomträngande strålning, som utsändes av beryllium vid bombardemang med α-strålar, vilket senare ledde till upptäckten av neutronen och den konstgjorda radioaktiviteten. Tills. med W. Kohlhörster har B. utarbetat en viktig metod för studium av den kosmiska strålningen, den s.k. koincidensmetoden. *Re.*

von Bothmer [bå't-], Johan Caspar, riksgreve, tysk-engelsk diplomat (1656—1732), deltog i Braunschweig-Lüneburgs tjänst i fredskongressen i Rijswijk. Sina mest betydande politiska insatser gjorde han, när det gällde att säkra den engelska tronföljden efter drottning Anna åt kurfursten Georg Vilhelm av Hannover. I det syftet vistades han i England under åren närmast före drottningens frånfälle 1714. Mycket genom hans medverkan bildades av medl. från de gamla partierna, tories och whigs, ett tredje parti, som säkrade tronen åt Georg I. Även under fredskongressen i Utrecht var B. verksam för att i fredsslutet få inryckta bestämmelser om den engelska tronföljden. Efter Georg I:s tronbestigning tillhörde B. den "junta" av hannoveranska rådgivare, som omgav konungen. I den egenskapen tog han flitigt del i det politiska spelet under stora nordiska krigets sista år. — Litt.: J. F. Chance, "Georg I and the Northern war" (1909); S. Jägerskiöld, "Sverige och Europa 1716—1718" (1937). *JrR.*

von Bothmer [bå't-], Felix, greve, tysk militär (1852—1937), officer vid inf. 1871, generalmajor 1903, generallöjtnant 1905, generalkapten för Leibgarde-Hartschiere i München 1909, general av inf. 1910 och generalöverste 1918. Några månader efter krigsutbrottet 1914 erhöll B. befälet över 2:a bayerska reservkåren och blev 1915 chef för tyska sydarmén i Galizien. 1918 förflyttades han till Lothringen som chef för den nybildade 19:e armén.

Bothner, Harald, norsk ämbetsman och politiker (1850—1924), statsadvokat 1889, sorenskrivver 1896, stiftamtman i Trondhjem och amtman i Söndre Trondhjems amt 1907—21, stortingsman 1903—06 (radikala vänstern), mars 1905 -okt. 1907 led. av Michelsens samlingsministär, mars—juni 1905 som medl. av den sista norska statsrådsavd. i Stockholm. B:s minnesanteckningar från 1905 skänktes 1924 till norska riksarkivet (tillgängliga 1944).

Bothnie'nsis, härstammande från *Bothnia,* medeltidslatinskt namn på landskapen kring Bottniska viken. *Na'tio b.* vid Uppsala univ. bildades 1800 genom sammanslagning av *Natio angermann'ica* med Västerbottniska nationen och uppgick 1827 i Norrlands nation. Jfr Angermannus.

Bothnie'nsis, Nicolaus, ärkebiskop, se Nicolaus Olai Bothniensis.

Bothrioceph'alus el. *Dibothrioceph'alus,* släkte av ordn. binnikemaskar*.

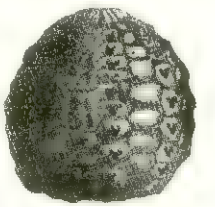

Bothriociduris Pahleni.

Bothriocid'aris, fossilt taggbuggsläkte, tidigare uppfattat som stamform till sjöborrarna. Th. Mortensen (1935) tyder B. som en starkt specialiserad avläggare av de diploporа cystoidéerna utan genetiskt samband med sjöborrarna, en åsikt, som synes bli allt mera omfattad. Av B., som härrör från Estlands ordovicium, särskiljas ett par arter, företrädda av ett fåtal ex. i olika museer.

Bothriolep'is, fossilt fisksläkte, se Antiarchi.

Bothroden'dron, ett i karbon och översta devon förekommande släkte av fam. *Bothrodendra'ceae* inom klassen lummerväxter, står *Lepidoden'dron* nära men har mera sparsamt ställda bladärr samt dikotom förgrening av stammen.

Bothus, fisksläkte, se Varsläktet.

Bothwell [båþ'wəl], James Hepburn, Earl of B., skotsk adelsman, Maria Stuarts tredje make (o. 1536—78). B. var redan från början en trogen anhängare till Maria Stuart, ehuru han var protestant. Under den tid, då drottningens halvbroder Murray hade makten i landet, måste B. vistas i landsflykt (1562 65) men vann stort inflytande, sedan han understött Maria mot Murrays och de protestantiska lordernas uppror. Efter mordet på drottningens sekr. Riccio, då B. sökt hjälpa drottningen, ökades ytterligare hans inflytande över denna, som levde i ett olyckligt äktenskap med Darnley. B. erhöll stora förläningar och utmärktes på alla sätt. Då Darnley 1567 mördades, ansågs B., omtvistat med vad rätt, som en av mordets främsta anstiftare men frikändes inför domstol och stod högre än någonsin i drottningens gunst. Han vann nu flera adelsmäns löfte om stöd, för den händelse han blev drottningens gemål. Vid en resa, som denna företog, bortfördes hon med låtsat våld; B:s tidigare äktenskap upplöstes, och B., utnämnd till hertig av Orkney- och Shetlandsöarna, förmäldes med Maria (maj 1567). Drottningens andel i dessa händelser är ej fullt klar (se Maria).

Adeln reste sig dock omedelbart, och B. måste fly. Från Shetlandsöarna drevs han av storm till Norge och fängslades av Fredrik II (sept. 1567); han hölls fången på Malmöhus, senare på Dragsholm, och begrovs i Faarevejle kyrka på Själland. — B. var en äventyraretyp, burdus, rättfram och brutal, med stort välde över kvinnor; andra mål än egen framgång synes hans politik ej ha haft. — Litt.: F. Schiern, "James Hepburn, Jarl af B." (i "Dansk hist. Tidsskr.", R. 3, Bd 2, 1860—63); R. Gore-Browne, "Lord B." (1937). *I.A.*

Bothvi'di, Johannes, teolog, se Johannes Bothvidi.

Botilsäter, socken i Näs hd i Värmland och församling i Millesviks, Botilsäters, Eskilsäters och Ölseruds pastorat i Nors kontrakt av Karlstads stift, sträckande sig tvärs över inre delen av Värmlandsnäs; 79,04 km², därav 78,90 land; 635 inv. (1946; 8 inv. pr km²). B. är flackt och till stor del sandigt slättland med åkern utgörande 29 % av landarealen, skogsmarken 45 %. Egendom: Herrestad. Hällkistor, kummel och gravhögar finnas. Av kyrkan torde skeppets v. del vara medeltida; i början av 1700-talet tillkom bl.a. koret. Kyrkan restaurerades 1932. — Namnet innehåller i förra leden antagl. urspr. gen. av ordet *bödel,* i förskönande syfte ombildat till *Bodil* och *Botil* genom anslutning till kvinnonamnet *Botild.* Senare leden är *säter,* betesäng etc. Namnet skrevs 1423 Bydhilsäter. (Jfr "Ortnamnen i Värmlands län", II, 1944, sid. 4.) *P.;Sl.*

af Boti'n, Anders, arkivman, historiker, kameralist (1724—90), 1756 e.o. assessor och 1758 assessor i Antikvitetsarkivet, 1762 kammarråd, 1767 adlad, 1786 led. av Svenska akad. Vid sidan av ämbetsgöromålen ägnade sig B. åt historiskt författarskap. Hans mest bestående verk är det ofullbordade "Beskrifning om svenska hemman och jordagods" (1755—56), en på omfattande källstudier grundad framställning av den svenska kameralistiken. Den kring 1700-talets mitt aktuella tanken på en svensk rikshistoria på modersmålet sysselsatte även B., och han utgav ett "Utkast till svenska folkets historia" (1757—64), där skildringen av Sveriges öden i sex tidevarv föres fram till Gustav Vasas tid. Arbetet är märkligt framför allt på gr. av det stora utrymme, som efter Voltaires mönster ägnas den ekonomiska historien och kulturhistorien, som ditintills föga beaktats. Under titel "Svenska folkets historia" utkom 1789—92 en omarb. uppl. av detta verk, omfattande tiden till 1250. Som historiker ägde B. klar blick för förstahandskällornas betydelse, därutinnan fördelaktigt skiljande sig från Olof v. Dalin, vilkens rikshistoria B. i den programmatiska "Anmärkningar vid ... O. v. Dalins Svea rikes historia" (1771) underkastade en omild, delvis småaktig, delvis berättigad kritik. B:s stil strävar efter klassisk hållning, saknar ej förtjänster men är alltför konstlad. På 1760-talet sysslade B. med ekonomiskt författarskap, som dock ej präglas av större originalitet. Av intresse är hans "Svenska språket i tal och skrift" (1777). *E.Blp.*

Botjov [bå'tjåf], Hristo, bulgarisk skald och patriot (1848—76). Född i det då turkiska Bulgarien sändes B. till läroverk i Odessa, varifrån han relegerades efter två år. Då han senare skulle resa till Moskva för att studera medicin, hamnade han i Bukarest, där han kom in i radikala bulgariska emigrantkretsar. Efter ett par stormiga år grundade han i Braila en tidn., som snart upphörde, och 1874 en annan i Bukarest vid namn "Zname", båda med socialistisk antikyrklig tendens. 1876 inföll B. i spetsen för en bulgarisk frikår på c:a 200 man i sitt av främlingar behärskade fädernesland, men på gr. av bristfällig planläggning misslyckades aktionen, och B. stupade. Efter Bulgariens frigörelse hedrades B. som nationalskald. Hans bästa dikter, som skrevos 1870—71, äro starkt patriotiska, riktade mot landets förtryckare. B. har även skrivit intensiva, oftast lyriskt vemodiga kärleksdikter. — Litt.: A. Jensen, "K. B. En bulgarisk frihetsskald" (1891; med talrika diktövers.); Evgenija Volkov, "K. B." (i "Sbornik na Bülgarskata akademija na naukitě", 15, 1921; på bulgariska). *S.G.L.*

Botkamp, ett stadium av sorg och förkrosselse över synden före nådens genombrott; ansågs av pietisterna (och sedan av metodisterna) nödvändigt för en sann omvändelse.

Bo'tkin, Sergej Petrovitj, rysk läkare (1832—89), Virchows och Claude Bernards lärjunge, prof. i inre medicin vid Petersburgs med. akad. Från B. har utgått en läkarskola, till vilken hör bl.a. nobelpristagaren I. Pavlov. Efter Krimkriget deltog B. i Rysslands återuppbyggande och verkade energiskt för folkhälsan. B. har författat bl.a. "Kurs i inre medicin" (sista uppl. 1912). Flera inst. och fonder i Ryssland bära hans namn.

Botkyrka, socken i Svartlösa hd på Södertörn i Södermanland, Stockholms län, och pastorat i Södertörns kontrakt av Stockholms stift, mellan Södertälje och Stockholm; 89,39 km², därav 81,73 land; 6,000 inv. (1946). S.ö. delen tillhör den skogrika Hanveden; n.v. delen, som når fram till Mälaren, har välodlad bygd vid denna och de smärre sjöarna, Aspen, Tullinge-, Alby- och Bornsjön. Åkern utgör 21 % av landarealen, skogsmarken 44 %. B. är delat på två kyrkobokföringsdistrikt, B. och Tumba, det senare med 2,608 inv. Vid v. stambanan ligga Tumba* municipalsamhälle samt villasamhällena Tullinge (1,717 inv. 1941) och Uttran (535 inv.), det sistn. endast delvis, huvudsakl. omfattande länssanatoriet. Norrut ligga villasamhällena Skräcklinge med Skrävsta (538 inv.), Norsborg (262 inv.) med vattenledningsverk, tillhörande Stockholms stad, samt en mindre del av Fittja (större delen i Huddinge). Inom B. ligga vidare Stockholms stads barnsanatorium (vid Hamra), Slagsta uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn med seminarium för lärarinneutbildning, Lida friluftsgård vid sjön Getaren, tillhörig Skidfrämjandet, samt flera större egendomar, Riksten, Hamra, Alby, Fittja, Sturehov, Norsborg (se dessa ord), Tullinge, Älvesta m.fl. Fornlämningar äro mycket talrika, bronsålderskummel, järnåldersgravhögar (märkliga fynd av guldföremål gjordes 1939 i en stor hög vid Norsborg), stensättningar, bygdeborgar och 8 runstenar, därav 4 i och vid kyrkan. Denna har under 1100-talets senare del uppförts av sten; en äldre kyrka invigdes 1129. Den nuv. har tillbyggts i ö. och förändrats men på 1920-talet blivit restaurerad (återinvigd 1928). Altarskåpet är ett

Gravmonumentet från Botkyrka, nu i Statens historiska museum.

antwerpenarbete från o. 1500. Från B. har till Statens historiska museum kommit ett ståtligt gravmonument från 1130—40-talet med inskrift över en Björn, som anses vara Botvids broder. Utsmyckningen visar en högtstående romansk konst under gotländskt inflytande; sarkofagen har formen av en byggnad med absid och valmtak. — Socknen har namn efter kyrkan och församlingen, som uppkallats efter Södermanlands andre apostel, Botvid, död o. 1120. Namnet innehåller gen. *Botwidar* av mansnamnet (se M. Lundgren, "Sv. personnamn från medeltiden", 1892 -1934, sid. 34). Det skrevs 1283 ecclesia beati Botwidi, d.v.s. den helige Botvids kyrka, och 1298 (i gen.) Botuidhe kirkiu. — Litt.: P. E. Palmquist, "Beskrifning öfver B. sn" (1878). *P.;E.W.;Sl.*

Botn (eg. botten), den norska benämningen på nischdal (se Nisch).

Botogolberget [-å'l-] (ry. *Botogolskij golets*), bergstråk i Sibirien i ö. Sajanska bergen v. om Irkutsk och n. om Munku Sardyk. B. består på n. sidan av granit, på s. sidan av skiffer och kalksten. Nära B., i floden Uriks källområde, 250 km s.v. om Tjeremchovo ligger den kända grafitgruvan Alibert (ibland även kallad *Mariinskij grafitnyj rudnik*). Grafiten innehåller 84—97 % kol; tillgångarnas storlek är icke närmare bekant. Fyndigheterna upptäcktes av fransmannen Alibert, en pionjär inom bergsbruket i Sibirien. 1848—57 levererade gruvan råmaterial till blyertsfabriken Faber i Nürnberg, blev sedan statsegendom och utnyttjades till 1918 blott sporadiskt av laboratorierna i Irkutsk för smältning av guld. Den förvaltas sedan 1926/27 av den statliga trusten *Mineralnoje syrjo* (Mineralråmaterial) och exploateras för bl.a. tillverkning av grafitdeglar. *Edg.K.*

Botoku'der, sydamerikansk indianstam i brasilianska kusthöglandets urskogar, fördes länge till den stora språkfamiljen gês men anses numera stå språkligt isolerade. B. höra till de lägst stående av kontinentens urinvånare. De ha fått sitt namn av de stora trätrissor, som de sätta in i öron och underläpp (port. *botoque,* "tunntapp"). Läppknappar förekomma även hos andra indianer men icke så stora som hos b. Både män och kvinnor gå helt nakna. Männen bära penisfodral. B. visa antropologiskt sett flera överensstämmelser med den paleamerikanska s.k. Lagoa Santa-rasen, av vilken de möjligen utgöra en rest. De äro småvuxna och täml. ljushyade. B. måste för att kunna livnära sig i de på näringsmedel fattiga urskogarna föra ett kringströvande liv som samlare och jägare. Medan kvinnorna bygga de enkla hyddorna av i krets ställda palmblad, göra upp eld, samla växter, palmknoppar och rötter till föda, jaga männen med båge och pilar. Man försmår ingenting, som möjl. kan ätas, varken ormar el. larver el. djurens inälvor. Födan rostas mest, då lerkärl äro okända, men vatten kan dock sjudas upp i en bamburörsled e.d. Husgerådet är det allra enklaste och forslas av kvinnorna i bärnät. Vattendrag passeras på broar, bestående av lianer, spända ovanför varandra. Man går på den nedre och stöder sig på den övre. Vid gravläggningen fängslas den döde och jorden tillstampas av fruktan för dödsanden, varpå en eld uppgöres över graven. *[G.Br]G.Lm.*

Botolf, helgon, se Botulf.

Botorp, egendom i Linderås sn i n. Småland, på sjön Noens ö. strand, omfattar 226 ha, därav 61 åker; taxeringsvärde 69,000 kr. B:s ägare äro kända sedan 1352, medl. av ätterna Kase, Bagge, Bonde, Vadstena kloster, som erhöll B. genom testamente på 1400-talet, och, sedan B. på 1600-

Botokuder.

talet åter kommit i privat ägo, Bock, Lillie, Hummelhielm, Rosenborg, v. Stockenström och från 1784 släkten Bogeman. Nuv. ägare är Carl Bogeman. — Litt.: S. Pira, "B." (1927).

Botorpsströmmen, å i n.ö. Småland, avvattnar bl.a. sjön Tynn och genom biflödet Falsterboån sjön Yxern samt mynnar i Gåsfjärden vid Helgerum, 15 km s. om Västervik. Huvuddelen av Falsterboåns vatten föres sedan 1936 genom en tunnel från sjön Hjorten till Långsjön i B. Vattenområde 1,000 km²; medelvatteneffekt 5,000 kW, utbyggd effekt 3,900 kW. — Litt.: "Förteckning över Sveriges vattenfall, 71, B." (1935).

Botoşani [-ʃa'ni], stad i n. Moldova i Rumänien, 180 m ö.h.; 29,590 inv. (1941). Kvarnindustri och spannmålshandel.

Botpsalmer kallas vissa psalmer i Psaltaren i GT, vari diktaren ger uttryck åt sitt syndmedvetande, klagar över de lidanden, inre och yttre, som följt på synden, anropar Gud om förlåtelse och förskoning samt ofta slutar med förvissning el. åtminstone hopp om Guds nåd. Typiska b. äro 51 ("Gud, var mig nådig") och 130 ("Ur djupen ropar jag"); även 6, 32, 38, 102 och 143 höra till denna kategori. — Några av dessa förekomma i övers. el. omdiktning i Sv. ps. (se nr 270, 278, 279, 289), i vilken f.ö. psalmer av botkaraktär återfinnas i avd. 152—160 samt 254—287. Delar av Psalt. 51 är intagen i svenska kyrkohandboken som alternativ syndabekännelse för passionstiden och de stora högtidsdagarna. *A.Mn.*

Botrych'ium, *bot.*, se Låsbräkensläktet.

Botryd'ium, släkte av gruppen gulgröna alger*.

Botryll'us, *zool.*, släkte av klassen sjöpungar*.

Botryomykos [-å's], en av en mikroorganism förorsakad sjukdom, som hos häst framkallar en del svulstbildningar (botryomykom), ss. loksvulster, sädessträngfistlar samt juversvulster. Bakterierna tillhöra mikrokokkgruppen; de små kokkerna ligga vanl. i hopar, omgivna av en fin kapsel. Den upptages i kroppen genom sårnader i huden och framkallar en kronisk inflammation i bindväven med fistelbildning, hypertrofi av bindväven samt böldbildning med rikligt varflöde. Behandlingen är operativ. *V.Mr.*

Botry'tes (av grek. *botrys*, druva), artnamn på växter med druvklaselik form el. fruktställning.

Botry'tis, svampsläkte av ordn. *Hyphomyce'tes* bland *Fungi imperfec'ti*, innefattande mögelliknande former, som föröka sig genom knoppceller på trädformigt förgrenade hyfer samt angripa och förstöra ett flertal odlade växter. *B. Bassia'na* förorsakar den dödliga muskardinsjukan hos silkesmasken, varvid svampen utvecklas i larvens inre och efter dess död betäcker kroppen som ett vitt överdrag. *B. ciner'ea*, gråmögel, är ett sammelnamn för ett flertal fysiologiska raser, som angripa ett stort antal gagn- och prydnadsväxter. *G.,S.Bglm.*

Botsakrament, *teol.*, se Bot.

Botsaris [båt'-], Markos, grekisk folkhjälte från Suli i Epirus (1788—1823). Vid Sulis erövring av Ali pascha 1803 flydde B. till Joniska öarna, tog tjänst vid ett albanskt reg. i fransk sold, ingick i hetairian och spelade senare i grekiska frihetskriget en betydande roll. Han försvarade 1822—23 Missolonghi, blev 1823 befälhavare för stridskrafterna i Etolien, intog Lepanto men stupade sa under försök att storma det turkiska lägret vid Karpenisi.

Botta', Paul Émile, (italiensk-) fransk arkeolog (1802—70), företog i ungdomen naturvetenskapliga studieresor samt blev sedan, under tjänstgöring som fransk konsul i Egypten, intresserad av Orientens forntid, gjorde 1842—45 utgrävningar i Mesopotamien och upptäckte därvid i Khosabad en del av det gamla Ninive. B. blev grundläggare av den assyriska vetenskapen. Bland hans arbeten märkes det stora verket "Monument de Ninive, découvert et décrit par P. E. B., mesuré et dessiné par E. Flandin" (5 bd, 1847—50). *E.W.*

Bottai [båttâi'], Giuseppe, italiensk politiker (f. 1895). Tidigt livligt verksam i pressen spelade B. en framträdande roll vid den fascistiska rörelsens tillkomst (mars 1919). 1926 blev han understatssekr. i korporationsministeriet, och 1929—32 var han (efter Mussolini) dess chef (jfr Carta del lavoro). Han blev 1932 medl. av fascistiska stora rådet, utnämndes 1935 till guvernör i Rom och 1936 till civilguvernör i Addis Abeba. 1936—43 var han undervisningsminister och från sistn. år verksam som chefred. för tidn. "Tribuna" samt som prof. i korporativ

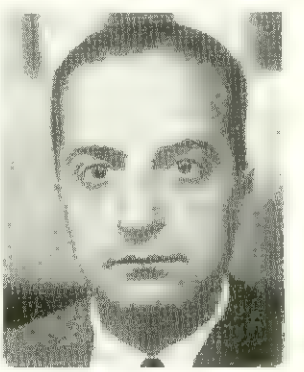

lag vid Roms univ. Han hjälpte konung Victor Emanuel och greve Grandi att störta Mussolini. I juli 1944 suspenderades B. från sin professur, och i okt. s.å. blev han häktad i samband med den politiska utrensningen. Under fascistregimen var han känd som en av dess främsta skriftställare och teoretiker. *S.Br.*

Bottego [bått'-], Vittorio, italiensk militär och afrikaresande (1860—97), bedrev under två expeditioner forskningar i s. Etiopien, 1892—93 inom Jubas källområde och 1895—97 i trakterna kring floden Omo, som han följde ned till Rudolfsjön. På återvägen omkom han i en strid med infödingar.

Botten. 1) *Lantbr.*, det närmast under alven liggande jordlagret.

2) *Skeppsb.* B., skeppsbotten, den del av ett fartygs skrov, som befinner sig mellan slagen.

Bottenavlagringar i hav och sjöar, se Hav, resp. Sjö.

Bottenbelastning, *tekn.*, se Belastning.

Bottendörj, *fiskeriv.*, se Dörj.

Bottenfauna i hav och sjöar, se Hav, resp. Sjö.

Bottenfynd, *jur.*, ett uråldrigt rättsuttryck för sak, funnen på botten av sjö, å, källa el. annat vattendrag och vartill känd ägare icke finnes. B. bedömes numera som vanligt hittegods*, där fyndet icke utgöres av fornsaker. Dessa tillfalla upphittaren, dock med skyldighet att åt svenska staten hembjuda vissa slag av fynd (se Fornminnesvård).

Bottenfärg. 1) *Hantverkstekn.*, se Grundning.

2) *Konsttekn.*, oegentlig benämning på undermålningen* vid oljemåleriet.

Bottenfärg, patentfärg, *sjöv.*, färg av speciell sammansättning, som användes för målning av ett fartygs undervattenskropp. Två olika bestrykningar göras vanl. Den första avser att skydda mot rost och går därför under det engelska namnet *anti-corrosive* b.; den andra avser att skydda fartygskroppen mot föroreningar, såväl animaliska som havsväxter, och kallas därför *anti-fouling* b. Båda innehålla sådana lösningsmedel som alkohol och terpentin, vilka göra färgen snabbtorkande. *Anti-corrosive* innehåller vanl. zinkoxid, under det att *anti-fouling* innehåller ett för växterna giftigt ämne, ss. kvicksilveroxid, kopparoxid el. kopparcyanid. I st.f. den vanliga *anti-fouling* användes på fartyg, som skall gå i tropiska farvatten, en i ännu högre grad skyddande färg, tropikfärg. — En fjärde patentfärg, *boottop*-färg, är avsedd att bättre än förut nämnda motstå den ödeläggande växelvisa påverkan av luft och vatten i fartygets vattenlinje. Det s.k. bältet strykes därför ofta med denna färg. *v.S.*

Bottengarn, ett slags fiskredskap, bestående av ett med botten försett mångkantigt rum av nät, vanl. fästat på i havsbottnen nedslagna pålar el. på annat sätt hållet uppe. Ingången är försedd med en lång landarm samt en el. två sidoarmar och vanl. anordnad som på en storryssja. B. ha på senare tid fått stor användning, huvudsakl. vid kustfisket, och förfärdigas i många olika typer, ofta av ansenlig storlek. För ålfiske förses b. med en finmaskad ryssja, fästad vid rummets bakre del men avstängd från detta genom ett tvärnät, så att ålen går in i ryssjan, medan annan större fisk stannar i rummet. Se vidare Fiskredskap. *N.Kn.*

Bottengrus, det vanl. hårt packade grus, som avlagrats som bottenmorän under inlandsisen; termen användes oftast som motsättning mot ytgruset, vilket ofta är bildat som ytmoräner el. också genom förvittring har erhållit en lösare beskaffenhet. I folkspråket kallas b. vanl. pinnmo. Jfr Morän.

Botten-Hansen, Paul, norsk författare (1824—69), universitetsbibliotekarie i Kristiania. Som red. för "Illustreret nyhedsblad" utövade B. ett stort inflytande på norskt kulturliv, framför allt genom sina fina, intelligenta och välskrivna recensioner.

Bottenhavet, s. delen av Bottniska viken*.

Bottenhål, icke-genomgående borrhål.

Bottenhämtare, se Bonitering 1).

Bottenинteckning, inteckning med bästa förmånsrätt. — Bottenlån, lån mot pant av b. Vissa kreditgivare, t.ex. sparbanker och försäkringsinrättningar, uppställa ofta det villkoret vid fastighetsbelåning, att panten skall bestå av inteckningar i följd "från botten".

Bottenis, is, bildad på botten av floder och sjöar el. i skiktgränsen mellan vatten av olika salthalt i vissa hav. Jfr Grundis.

Bottenkraft, se Belastning.

Bottenkran, den till ett fartygs bordläggning fästade kran, som avstänger en rörlednings förbindelse med sjön. Om avstängningen sker medelst en ventil i st.f. kikkran, användes benämningen bottenventil*.

Bottenlån, se Bottenинteckning.

Bottenläder, gemensam benämning för allt valkgarvat läder, som användes till skosulor. B. förekommer i handeln dels som halva hudar under benämningen koläder*, dels med avskurna hals- och bukpartier i form av rektangulära kärnstycken, s.k. kruponger*.

Bottenlös tom taska, i Sverige brukad smädande benämning på unionskonungen Kristian I. Den möter först i Lilla rimkrönikan i formen *botnalöös taska* (påse, penningpung) och syftar på konungens stora behov av skatter o.d. Sekundärt även om andra personer med stort penningbehov.

Bottenmina, *sjökrigsv.*, se Mina.

Bottenmorän, *geol.*, se Morän.

Bottenmus, art av skäggsimpsläktet*.

Bottenpärla, dets. som barockpärla, se Pärlor.

Bottenrev, det sista (översta) revet* på ett segel.

Bottensjön, sjö i n.ö. Västergötland, som genom det smala Rödesund sammanhänger med Vättern och liksom denna ligger 88 m ö.h. Areal 12 km². Genom B. går Göta kanal, och vid dennas mynning i Vättern ligger kanalstationen Rödesund. — Namnet innehåller *botten*, (det inre av en) vik. Sjön har urspr. betraktats som en vik av Vättern.

Bottenskatt, den föga progressiva proportionella del av den statliga inkomstskatten — för aktiebolag, ekonomiska föreningar m.fl. juridiska personer hela skatten —, som ligger i botten på skatteskalan. I mots. till den därpå byggda tilläggsskatten, anger skatteförfattningen blott grundbeloppet, varå uttages en efter utdebiteringsbehovet växlande procentsats (jfr Inkomstskatt). Skillnaden mellan b. och tilläggsskatt har avskaffats fr.o.m. 1948.

Bottenskola, en för alla barn gemensam grundskola, varvid folkskolan utgör underlaget för det

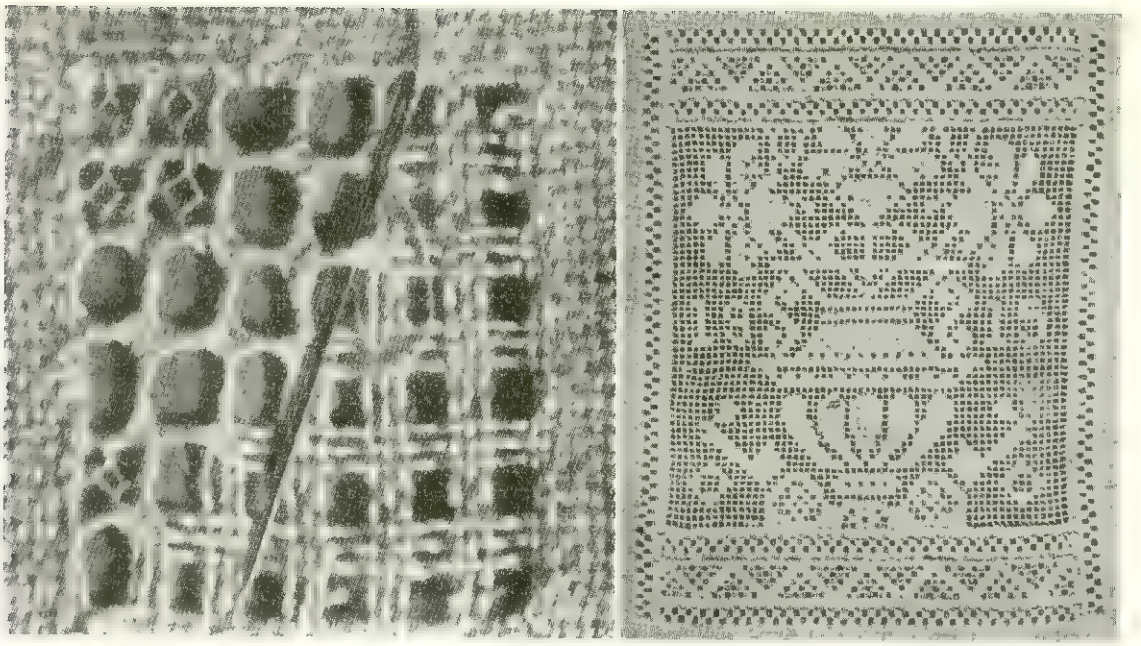

Bottensöm. Bilden t.v. visar sömnadstekniken.

högre undervisningsväsendet i en enhetligt uppbyggd skolorganisation, inom vilken en högre skola organiskt ansluter sig till en lägre, så att den högre utbildningen lätt kan utnyttjas av studiebegåvad ungdom oberoende av social ställning och förmögenhetsvillkor. Förslag om ett av Staten organiserat bottenskolsystem för undervisning av svenska barn framlades redan 1751 av tjänstemannen i Manufakturkontoret J. F. Kryger i veckotidskr. "Den välmenande patrioten". Enl. detta förslag borde alla barn under 12 år erhålla undervisning i ung. samma omfattning som i våra dagars folkskola, och på denna undervisning skulle sedan såväl den lärda som den praktiska utbildningen byggas. Krav på en för alla barn gemensam medborgerlig undervisning och uppfostran framställdes sedan av bl.a. C. F. Scheffer, G. A. Silverstolpe och C. U. Broocman, C. A. Agardh, A. Fryxell, J. O. Wallin, E. G. Geijer och greve T. Rudenschöld. Den sistn. betonade 1853 nödvändigheten av "att folkskolan uppbringas till en gemensam underlagsskola för barn av alla samhällsklasser och av alla samhällssyften", och riksdagen 1856/58 beviljade i enlighet med Rudenschölds skolplan anslag till högre folkskolor för begåvade barn på landsbygden, vilket kan sägas utgöra första steget mot en enhetsskola med folkskolan som grund. I fortsättningen verkade bl.a. P. A. Siljeström, Olof Eneroth samt Fridtjuv Berg och Emil Hammarlund för att folkskolan skulle bli en för alla svenska barn gemensam b., och genom en rad riksdagsbeslut, bl.a. 1894, 1909 och 1927, har detta program i stor utsträckning förverkligats. Omfattande utredningar ang. ett enhetligt skolsystem med folkskolan som b. ha utförts av 1940 års skolutredning och sysselsätta f.n. 1946 års skolkommission. *H.Sd.*

Bottenskrapa, ett sedan 1800-talets början använt redskap för insamling av material vid undersökning av bottenfauna och -flora i hav och insjöar. Apparaten består av en tre- el. fyrkantig järnram, vid vilken en av nät förfärdigad säck med täta maskor är fästad. Vid ramens vinklar äro rörliga armar av rundjärn anbragta, och vid dessa, som förenas framåt, fastgöres den lina, varmed skrapan släpas efter fångstfartyget. Apparatens storlek varierar. I sötvatten användes således vanl. fyrkantiga skrapor med 20—30 cm sida, vid havsundersökningar åter trekantskrapor med 60—80 cm sida. Jfr Bonitering 1). *H.Bn.*

Bottenslag, *geol.,* se Förklyftning.

Bottenstock, i fartygs botten inlagd balk, som vid varje (el. vissa) spant* inlägges för fartygsbottnens förstärkning och för att förbinda den ena sidans spant med den andra sidans. På stål- och kompositfartyg utgöras b. av stålkonstruktioner, å trafartyg av kraftiga timmer. (Se fig. vid art. Midskeppssektion.)

Bottenstrut, *skeppsb.,* se Bottenventiler.

Bottensöm, flera arter prydnadssöm i varierande material, som alla ha det gemensamt, att de bilda ett smått, regelbundet, geometriskt mönster över en yta, så att en "botten" bildas. Flera arter av b. äro närbesläktade med hålsöm och hopdragssöm, andra åter bestå av över tyget regelbundet spända, varandra korsande trådar, som kunna trädas över och under varandra och oftast nedsys med små styng vid korsningspunkterna. B. brukades mycket i barockens och rokokons broderier och även under 1800-talet samt i flera slag av allmogesömnad. *I.*

Bottentank, *skeppsb.,* se Cell.

Bottentryck i en vätska, den kraft, som en vätska på gr. av sin tyngd utövar på bottnen av det kärl, i vilket den befinner sig. B. är till sin storlek lika med vikten av den vätskepelare, som har bottenytan till bas och höjden till fria vätskeytan till

höjd, och är sålunda oberoende av kärlets form (se Hydrostatik).

Bottenventiler, de ventiler, som äro anbragta i ett fartygs botten el. i sidan under vattenlinjen och tjäna till intag av kylvatten till motorer el. kondensorer, av sjövatten till bad, w.c. etc., till förbindelse mellan barlastledningen och sjön m.fl. ändamål. Kingstonventilen är den vanligaste konstruktionen för större b. och utgöres av en tallriksventil, som öppnas, då den föres utåt. I fartyg med innerbotten anbringas kingstonventilen i övre delen av en mellan bordläggning och innerbotten anbragt konisk plåttrumma, s.k. bottenstrut. Till en kingstonventils hus anslutes med andra avstängningsventiler ofta ett flertal rörledningar. Jfr Bottenkran. *v.S.;T.Hm.*

Bottenviken, se Bottniska viken.

Bottenvägare, *skeppsb.*, se Vägare.

Bottesi'ni, Giovanni, italiensk tonsättare och kontrabassist (1821—89), företog vidsträckta konsertresor (Stockholm 1877). B. innehade många olika befattningar och har som tonsättare framträtt med operor, ett oratorium, kammarmusik och verk för kontrabas. — Litt.: Fr. Warnecke, "Der Kontrabass" (1910).

Bottfor [-å'r] (fra. *botte forte*, eg. stark stövel), särsk. förr och av herrar nyttjad ytterstövel. Jfr Bottin.

Botticelli [-čäll'i], Sandro, eg. Alessandro Filipepi, florentinsk målare (1444 el. 45—1510). B. kom först i guldsmedslära, sedan i målarlära hos Fra Filippo Lippi, i vilkens stil hans första madonnor äro målade. Tidigt jämngod med sin lärare i fråga om komposition och teckning överträffade han honom snart genom känslans allvar. En dragning åt naturalistiskt framhävd modellering och smak för rik ornering tyda på att den unge B. även besökt Verrocchios verkstad och dessutom påverkats av A. Pollajuolos strävanden. På 1470-talet började B. arbeta för familjen Medici: "Konungarnas tillbedjan" (Uffizierna, Florens) uppvisar flera porträtt av dess medlemmar. I den av Lorenzo de' Medici omhuldade humanistiska andan utförde B. mytologiska och allegoriska kompositioner (varav några nu i Uffizierna). Främst bland dessa stå ett par av renässansens härligaste målningar, till vilka antik diktning varit inspirationskällan: "Venus' födelse", präglad av kysk skönhet, och "Våren" (eg. "Venus' rike"), fylld av ett oförlikneligt poetiskt behag.

Botticelli: Självporträtt. Detalj av en fresk i Sixtinska kapellet, Rom.

En mera verklighetsbunden sida visar B. som porträttmålare; 18 porträtt av hans hand finnas bevarade. 1481 kallades han av Sixtus IV till Rom för att i det efter denne uppkallade kapellet måla tre fresker med motiv ur Moses levnad. Senare inföll hans produktion av rundbilder (s.k. "tondi"), föreställande madonnan och barnet med änglar; mest bekant av dessa är den s.k. "Magnificat" (Uffizierna), "den renaste bön quattrocentos toskanska konst uppsänt till Jungfrun". Dylika fromma framställningar imiterades av flera lärjungar. Savonarolas framträdande gjorde ett ödesdigert intryck på B:s inåtvända sinne; hans konst blev härigenom ensidigt religiös (t.ex. "Begråtelsen", München). Återstår att nämna hans fantasifulla teckningar till Dantes "Gudomliga komedi" (84 blad i Berlin, 8 i Vatikanen). — B:s tavlor gjorde ett starkt intryck på de s.k. prerafaeliterna och höra numera till de mest eftersökta på konstmarknaden. Nästan i alla större gallerier är B. representerad. Hans teknik är den intill hans tid vanliga temperamålningen, med stark användning av lasurer. Över de kyliga, fint avtonade lokalfärgerna förstår konstnären att, med hjälp av guldet i stickerier och helgonglorior samt de genomskinliga slöjornas mjölkton, sprida ett skimmer av mjukt koloristisk verkan. En underbart elastisk linje framhäver det förandligade, halvt svårmodiga uttrycket, huvuddraget i B:s konst. Denna frigör sig härigenom ur den florentinska naturalismen. Man skall av B:s målningar icke fordra akademisk korrekthet; särsk. när konstnären vill ge starka rörelser, röjer han en bristande anatomisk kännedom. I sin återhållsamma och dock innerliga skönhet äro hans bilder genom sin musikaliska stämning oöverträffade inom den konstepok, vars höjdpunkt och slut B. representerar. — Litt.: H. P. Horne, "S. B." (1908); Y. Yashiro, "S. B." (3 bd, 1925; ny ed. 1929); A. Alexandre, "B." (1929). *K.E.S.*

Botti'n (fra. *bottine*, dim. av *botte*, stövel; jfr Bottfor), ytterkänga (i sht för damer), pampusch; i Finland resårkänga, pjäxa; förr även ett slags halvstövel för damer.

Bottle neck [båtl'] (eng.), *nationalek.*, se Flaskhals.

Bottna, socken i Kville hd i Bohuslän och församling i Kville, Bottna, Svenneby och Fjällbacka pastorat i Vikornas s. kontrakt av Göteborgs stift, s.ö. om Fjällbacka; 18,41 km², därav 17,98 land; 430 inv. (1946; 24 inv. pr km²). B. ligger innanför Bottnafjorden med huvudbygden i dalen Bottnaheden. Åkern utgör 28 % av landarealen, skogsmarken 20 %. Vid det inre av Bottnafjorden ligger Gerlesborgs gård och ångbåtsstation, bekant genom att handlingen i Emilie Flygare-Carléns "Ett köpmanshus i skärgården" är förlagd dit. Av fornlämningar finnas särsk. järnåldersgravar och hällristningar men även stenåldersboplatser, dösar och kummel. Kyrkan är delvis från äldre medeltiden men ombyggdes i slutet av 1700-talet och på 1890-talet. — Namnet är en plural böjningsform av *botten*, (det inre av en) vik, här åsyftande innersta delen av Bottnafjorden, som förr gick mycket längre in i landet. Det skrevs 1346 Botnna sokn. (Se "Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län", 16, 1945, sid. 1.) *P.;Sl.*

Bottnaryd, socken i Mo hd i Småland, Jönköpings län, och pastorat i Bottnaryds, Mulseryds, Angerdshestra och Bjurbäcks pastorat i Redvägs kontrakt av Skara stift, v. om Jönköping, intill gränsen mot Västergötland; 151,43 km², därav 144,94 land; 1,009 inv. (1946; 7 inv. pr km²). B. är en

högländ skogs- och mosstrakt, som i v. når c:a 350 m ö.h. Från n. nå sjöarna Stråken och Nässjön in i socknen, och i ö. omfattar denna stora delar av den vidsträckta Dumme mosse*. Åkern utgör 7 % av landarealen, skogsmarken 61 %. Egendom: Ledshestra. Älgåsens o.a. kronoparker omfatta 15,28 km². Kyrkan av trä uppfördes 1666 på grunden av en äldre kyrka; den har klockstapel samt flera gravkor. Vägg- och takmålningar finnas från 1600-talets slut. — Förra leden av namnet är flertydig; senare leden är *ryd*, röjning. Namnet, som urspr. tillkommit nuv. prästgården, skrevs 1346 Bothnarydh. *P.;Sl.*

Bottniska formationen, *geol.*, en flera tusen m mäktig komplex av granitgenomträngda, starkt veckade och metamorfoserade sediment och huvudsakl. basiska eruptivbergarter, vilken i mell. och v. Finland uppträder mellan urberget och yngre prekambrium (se Finland, geologi). I komplexen ingår bl.a. en mäktig serie av till synes varviga skiffrar, vilka antagas vara avlagrade under ett relativt kallt klimat.

Bottniska handelstvånget, det förbud, som från medeltiden ända till frihetstidens slut rådde för städerna vid Bottniska viken att bedriva handel på annan ort än Stockholm. Från början avsett att bidraga till huvudstadens uppblomstring är förbudet senare att betrakta som ett uttryck för rådande ekonomiska åsikter om handelns koncentrering till några få, större stapelorter. Det gav Stockholms borgare monopol på den bottniska handeln, och de motsatte sig energiskt de försök, som tid efter annan gjordes av de bottniska städerna, att få seglationstvånget upphävt. I regel hade Stockholm härvid regeringarnas stöd; i seglationsordinantiorna av 1614, 1617 och framför allt den av 1636 fastslogs huvudstadens herravälde över den bottniska handeln. Endast smärre och tillfälliga jämkningar i tvånget kunde av städerna ernås, vilka i denna för dem så viktiga fråga oftast uppträdde gemensamt. Sålunda fingo de vid produktplakatets tillkomst 1724 viss andel i Stockholms stapelrättigheter. Först 1765 kröntes deras sega kamp för handelns frihet med framgång, i det seglationsförbudet då upphävdes. — Litt.: O. Fyhrvall, "Om det botniska handelstvånget" (i "Hist. tidskr.", 1882); N. Ahnlund, "Sundsvalls historia", 1—2 (1921). *H.Bg.*

Bottnaryds kyrka.

Bottniska viken, fi. *Pohjanlahti*, som är Östersjöns nordligaste vik, skiljer Norrland från Finland och sträcker sig i s. till Åland. Längden är 587 km, bredden 161—259 km, arealen 103,600 km². Dess s. del, Bottenhavet, utgör ⅔ därav, har ett största djup av 294 m och är genom en avsnörning mellan Umeå och Vasa, N. Kvarken, skilt från B:s n. tredjedel, den egentliga Bottenviken. N. Kvarken uppdelas genom några öar och skär, Holmön, Ängesön m.fl., i två sund, V. och Ö. Kvarken. Djupet avtager härvid till 35 m. Bottenviken har på några ställen ett djup av nära 150 m. I B:s s. delar är salthalten 5,8 ‰, vid bottnen något överstigande 6 ‰, norrut sjunker salthalten till 2 ‰. Medan Bottenviken vanl. isbelägges från kust till kust, är det i allm. öppet vatten i Bottenhavets mellersta delar. Haparandas hamn vid B:s nordligaste del är sålunda stängd från slutet av okt. till början av juni. — Bottniska sjöarna är en oceanografisk benämning på B., införd av F. L. Ekman. Jfr Östersjön. — Namnet, som förr skrevs Botnen (1527), är bildat av ordet *botten*, (det inre av en) vik, och avser B. som en vik av Östersjön. Botnen avsåg under medeltiden även de Bottenviken omgivande landområdena i Finland och Sverige, nuv. Österbotten, Norrbotten och Västerbotten (se E. Hellquist, "Sv. etymologisk ordbok", 2 uppl. 1939, sid. 94). *E.Fr.;Sl.*

Bottome [båtâm'm], Phyllis, engelsk författarinna (f. 1884), 1917 g.m. kapten A. E. Forbes Dennis. B. kom som ung för hälsans vårdande till Schweiz och uppehöll sig länge i Frankrike, Österrike och Italien. Hon debuterade 1905 med romanen "Raw material" och har sedan utg. en rad romaner och novellsaml., ss. "The imperfect gift" (1907), "The captive" (1915), "Secretly armed" (1916), "A certain star" (1917), "A servant of reality" (1919), "The kingfisher" (1922), "The derelict" (1923), "Old wine" (1926), "Wild grapes" (1927), "The belated reckoning" (s.å.), "Strange fruit" (1928), "Tatter'd loving" (1929), "Windlestraws" (s.å.; sv. övers. 1936), "Wind in his fists" (1931), "The advances of Harriet" (1933; sv. övers. 1934), "Private worlds" (1934; sv. övers. 1935), "Innocence and experience" (1935), "Level crossing" (1936; sv. övers. 1937), "The mortal storm" (1937), som har antinazistisk tendens, "Murder in the bud" (1939; sv. övers. s.å.) och "London pride" (1941) med motiv från Londons slumkvarter under den tyska "blitzen" 1940. "Alfred Adler: Apostle of freedom" (1939) är en biogr. över den österrikiske psykologen, som betytt mycket för B:s senare författarskap. I "From the life" (1944) tecknar B. porträtt av personer, som haft betydelse för henne, bl.a. A. Adler, M. Beerbohm och Ezra Pound. *E.*

Bottomley [bått'əmli], Gordon, engelsk skald och dramatiker (f. 1874). B. började som lyriker med diktsamlingen "The gate of smaragdus" (1904) men slog först igenom med den kraftfulla, på blankvers skrivna ödestragedien "King Lear's wife" (1915). Han har sedermera publicerat ett antal andra versdramer, däribland "Gruach and Britain's daughter" (1921), "A vision of Giorgione" (s.å.), "The acts of saint Peter" (1933) och "Cho-

ric plays and a comedy" (1939), alla präglade av stark fantasi och upphöjd känsla. 1925 utgav han sina samlade lyriska dikter under titeln "Poems of thirty years" och 1930 "Festival preludes". *[A.Km]E.*

Bottrall [båt'rəl], Francis James Ronald, engelsk författare och litteraturhistoriker (f. 1906), studerade i Cambridge, lektor i engelska i Helsingfors 1929—31, föreläsare vid Princeton Univ., USA, 1931—33, i Singapore 1933—37, bitr. föreståndare för British Institute i Florens 1937—38, anställd vid London Univ. School of Oriental and African Studies 1939—45, chef för British Council i Sverige 1941—44, i Italien från 1945. B., som under sin vistelse i skilda delar av världen kommit i kontakt med olika kulturer, är en lärd diktare, som tagit intryck av Ezra Pound och T. S. Eliot i sin språkligt svårtillgängliga, starkt intellektualiserade, pessimistiska lyrik ("The loosening", 1931, "Festivals of fire", 1934, "Farewell and welcome", 1945). B. utg. tills. med G. Ekelöf T. S. Eliots "Dikter" (1942) och tills. med Margaret B. "The Zephyr book of English verse" (1945), båda med inledn. av B. "Selected poems" (1946) med inledn. av Edith Sitwell. *E.*

Bottrop [båt'råp], stad i Ruhrområdet i Westfalen, 9 km n.v. om Essens centrum, nära Rhen — Hernekanalen; 83,385 inv. (1939; 25,000 1900). Betydande stenkolsgruvor; koksverk.

Botulf (Botulphus), helgon. Enl. den sena legenden biskop i Utrecht, byggde B. klostret Icanhoe i England, enl. en krönikas uppgift 654. Han dyrkades utom i England och Skottland även i Skandinavien. Festdag: 17/6, i Skottland 25/6. — Litt.: S. Pira, "Den helige B. och Småland" (i "Meddelanden från N. Smålands fornminnes- och Jönköpings läns hembygdsförbund", 29, 1946).

Botulism', en form av livsmedelsförgiftning, som uppträder oftast efter förtärandet av korv (lat. *bot'ulus*, korv), skinka, saltad fisk och konserverade grönsaker. B. förorsakas av *Baci'llus botuli'nus*, som avsöndrar ett toxin med stark affinitet till centrala nervsystemet. Sjukdomen, som framkallas av det i de infekterade näringsmedlen bildade giftet, framträder i allm. efter 12—26 timmar och kännetecknas framför allt av bulbära symtom: ackommodationsförlamning, ptos, dubbelseende, ibland fullständig ögonförlamning och blindhet. Ofta tillkomma sväljningsbesvär, svårighet att tala, heshet och andnöd. Symtom från magen och tarmkanalen förekomma i allm. ej. Då stora mängder gift upptagits, kan döden följa inom 24 timmar under bilden av en bulbärparalys, i andra fall kan det dröja 12—14 dagar. I lindriga fall kunna symtomen vika inom några dagar. Utom rent symtomatisk behandling har man att tillgå specifik terapi i form av antitoxiskt serum, som, använt under tidigt stadium av sjukdomen, är av god effekt. *A.Fl.*

Botul'phus, helgon, se Botulf.

Botvid (Botvidus, Bovit), helgon, en av Södermanlands båda apostlar. Enl. legenden gjorde B. en handelsresa till England, där han omvändes till kristendomen och döptes; återkommen till Sverige omvände han sina landsmän genom sitt exempel, sina förmaningar och järtecken. B. dödades med ett yxhugg på Rogö av en slavisk träl, som han friköpt och låtit döpa och nu ville sända hem. Legenden berättar om en vit fågel, som visade släktingarna vägen till den mördades kropp. Dödsåret är ovisst. Translationen lär ha ägt rum 1129. B:s namn förekommer redan i Vallentunakalendariet. Ärkebiskop Birger Gregorsson i Uppsala har författat rimofficiet till Botvidsfesten. Efter B. är Botkyrka uppkallat. Vid medeltidens slut dyrkades B. allm. i Sverige. Attribut: yxa och fisk; det senare åsyftar ett järtecken, som han gjort. — Festdag: 28/7. *T.Sd.*

Botwid, Hans, författare (f. 27/8 1901), genomgick handelsskola 1915—17, anställd som kontorist hos Asea 1916—23, skilda sysselsättningar 1923—29, biblioteksbiträde vid Stockholms stadsbibliotek 1929—33. B. gav i diktsaml. "Rädslans dikter" (1929) och "En verklighet" (1932) starka och gripande uttryck åt neurotiska ångeststämningar och känslor av ensamhet och osäkerhet inför tillvaron. Berättelserna "Det ingen visste" (1931) samt romanerna "Värna" (1932), "Nedtystat" (1933) och "Oväntat sällskap" (1934), som utspelas i stockholmsmiljöer, analysera inträngande överkänsliga och komplexbelastade unga människors försök att bryta den egocentriska isoleringen och nå kontakt med medmänniskorna. Denna ämneskrets utvidgades i "Leken som fortsätter" (1935), en bred samhällsskildring med invecklat händelseförlopp. 1936 utkom "Hotet mot vår kärlek", en äktenskapsskildring, 1938 "Rundresa", en saml. dikter, 1939 "Wennbergshöjd", också med motiv ur ett äktenskap, 1941 "En gäst får medtagas", en saml. noveller, 1942 "Det finns så många frestelser", som handlar om ett par unga människors väg fram till giftermål, 1943 "Klostret utan nunna och munk", en äktenskapsroman och en satir mot vissa religiösa och litterära miljöer och personer — romanens "Sigfridtunastiftelse" har som klar förebild Sigtunastiftelsen —, och 1946 "Slå följe", B:s märkligaste verk, en inträngande själsstudie av en sexualpatologisk mördare med händelserna före 2:a världskrigets utbrott som bakgrund. *[S.Hn]E.*

Botvidsson, Lafrans, byggmästare, se Lafrans Botvidsson.

Botvid Sunesson, biskop (d. 1562). B. blev efter studier i Tyskland 1536 biskop i Strängnäs. Han råkade 1555 i konungens onåd, misstänkt för att ha gynnat Olaus Petris för Gustav Vasa misshagliga krönikeförfattarskap, och synes ha avsatts från sin post, vilken han 1561 dock åter innehade.

Botzaris [båt'-], grekisk folkhjälte, se Botsaris.

Bou [bo] (arab.), se Bu.

Boucanie'rer [bo-], se Buckaniärer.

Bouchard [boʃa'r], Charles Jacques, fransk läkare (1837—1915), med dr i Paris 1866 och prof. i medicin där från 1879; framstående forskare och förf. inom fysiologiens, patologiens och den kliniska medicinens områden samt inom medicinens historia.

Bouchardon [boʃardå⁀']. 1) Edme B., fransk bildhuggare (1698—1762), vistades efter studier i Paris för Coustou d.y. som stipendiat 1723—32 i Rom, där han väckte uppmärksamhet bl.a. med en kopia av den s.k. barberinska faunen. Åter-

Edme Bouchardon: Relief på fontänen vid Rue de Grenelle i Paris. Marmor. 1739—45.

kommen till Paris fick han många beställningar. Främst märkas partier av Neptunusfontänen i Versailles (grupperna med genier och drakar), vilka han utförde i samarbete med B.2), liksom fontänen vid Rue de Grenelle i Paris (1739—45) med betagande barnfigurer. Något av nyklassicismens lugn präglar hans "Amor" (1739) och ryttarmonumentet över Ludvig XV (1748—63; upprest på nuv. Place de la Concorde, förstört 1792). — Litt.: A. Roserot, "E. B." (1910). *N.G.W.*

2) Jacques Philippe B., den föreg:s bror, bildhuggare (1711—53), studerade hos brodern i Rom och samarbetade senare med honom i Paris. Av Hårleman och Tessin kallad till Stockholm 1741 för att deltaga vid slottets utsmyckning, verkade han där till sin död. Av hans starkt tidspräglade, habila produktion märkas predikstolen och plafonden i slottskyrkan samt valvbågsdekorationerna i slottets ö. och v. portiker, småskulpturerna föreställande hertig Karl som svensk storamiral och Gustav III vid 7 års ålder samt lyktor med amoringrupper. Som porträttör framstår han starkast i bysten av Karl XII. — B. har med orätt tillskrivits fyra barocka enleveringsgrupper och fyra herkulesframställningar (Nationalmuseum), som komponerats av Bernard Foucquet. — Litt.: A. Lindblom, "J.-P. B." (1924); R. Josephson, "Bernard Foucquet" (1928). *N.G.W.*

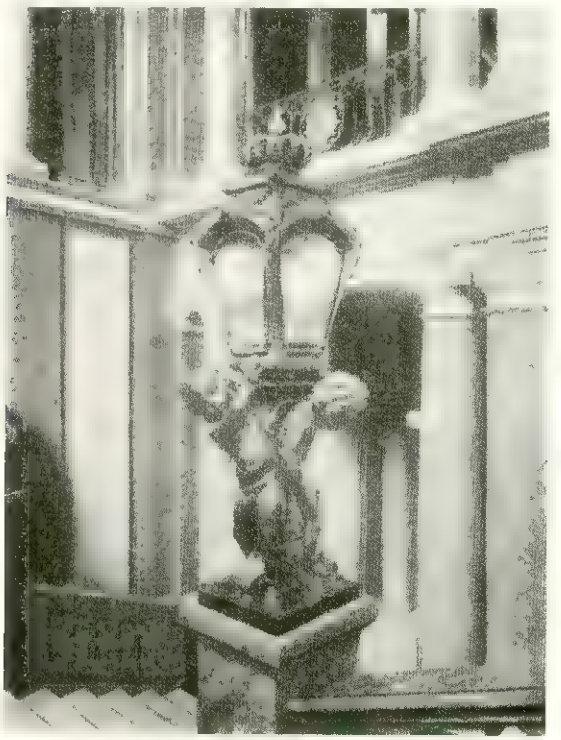

Jacques-Philippe Bouchardon: Lykta i Stockholms slott.

Bouchée [boʃe'], smördegspastej med lock, fylld med någon stuvning av svamp, kött el. fisk etc.

Bouché-Leclercq [boʃe'-leklä'r el. -ärk'], Louis Thomas Auguste, fransk historiker (1842—1923), från 1879 prof. vid univ. i Paris, har bl.a. skrivit "Histoire des Lagides" (4 bd, 1903—07) och "Histoire des Séleucides" (2 bd, 1913—14), det religionshistoriska verket "Histoire de la divination dans l'antiquité" (4 bd, 1879—82) samt "L'astrologie grecque" (1899), hans mest berömda arbete.

Boucher [boʃe'], François, fransk målare och kopparstickare (1703—70). Son till en målare och konsthandlare röjde B. tidigt konstnärliga anlag och blev elev hos F. Lemoine, hos vilken han dock stannade blott 3 mån. Ehuru B. sedermera ej ville medge det, tog han ganska djupa intryck av lärarens maner, upptog dennes ljusa rokokofärger och ambrafärgade mellantoner. Hos gravören J. F. Cars fick B. därefter anställning som ornamentstecknare, och det var här, som han under flitiga studier utbildade sig till en av de skickligaste tecknare, som någonsin funnits. Intressanta äro B:s teckningar av gatans folk, "Cris de Paris" (stuckos 1737 av Le Bas m.fl.). I Cars' ateljé lärde sig B. också gravera. Han är bekant för sina utmärkta gravyrer efter Watteaus tavlor och teckningar, vilkas säkra och eleganta form påverkat honom; kompositionen till många av hans raderingar är emellertid självständig. Som bokillustratör var B. likaledes framstående (Molière, uppl. 1734, Tessins "Faunillane", 1741). B:s snabba framsteg i akademiskolan skaffade honom rompriset 1723. Den obligatoriska romresan företog B. först 1727—31; han studerade mest dekoratörer som Pietro da Cortona och venetianarna (S. Ricci och Tiepolo). Återkommen till Paris blev B. agré vid akad. och medl. 1734 med en historietavla "Rinaldo och Armida", helt i Lemoines maner. Denna o.a. kompositioner utgöra inledningen till hans lysande karriär som historiemålare. Även religiösa kompositioner och madonnor har B. målat i rokokons dekorativa och måleriska stil. Efter Lemoines död (1737) blev B. den ledande rokokomålaren i den mytologiska och pastorala genren (många dylika tavlor i Louvren m.fl. museer). En av hans vackraste tavlor är "Venus' triumf", utförd 1740 för C. G. Tessin,

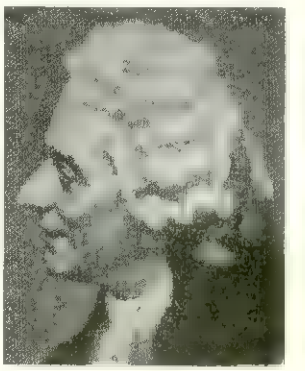

François Boucher: Venus' triumf, 1740. Nationalmuseum, Stockholm.

nu i Nationalmuseum i Stockholm. Andra äro "Solens uppgång" och "Solens nedgång" (1753) i Wallace Collection i London. En herdescen (1747) samt en interiör, "Modehandlerskan" (1746), finnas i Nationalmuseum, "Frukosten" (interiör) i Louvren. Efter Carle van Loo blev B. förste hovmålare 1765 till sin död. Till denna B:s ledarställning bidrog i hög grad hans vänskap med markisinnan de Pompadour, vars lärare i teckning och gravyr han blev och vars slott Bellevue han prydde med dekorativa målningar. Sedan 1734 tecknare för Beauvais-manufakturen (kineserier, "Psykesagan") blev B. 1755 efter Oudry inspektör för gobelängfabriken i Paris. För denna utförde han kompositioner till flera utomordentligt vackra tapisserier, t.ex. "Gudarnes kärlek", "Vulcans smedja" samt herdescener. Dessa tapetskisser gjorde B. till en framstående landskapsmålare (ett skogigt landskap från o. 1746, i Nationalmuseum, ett annat med vattenfall å Drottningholm), men å andra sidan föranledde de B. att i tapetvävarnas intresse förtunna sin färgskala, så att den blev ljus och fadd. Mot slutet av B:s liv blev hans måleri alltmera rutinmässigt, han använde ej mera modell, hans karnationer blevo väl röda och hans grönska och dagrar blåaktiga. Även som porträttmålare var B. framstående. Hans porträtt av Mme de Pompadour (i bl.a. Wallace Collection, London, och National Gallery of Scotland, Edinburgh, 1757) tillhöra rokokons bästa. B. var även skicklig pastellmålare (porträtt, bl.a. i Louvren). Han var rastlöst verksam och efterlämnade flera tusen teckningar (många i Nationalmuseum). Bland hans lärjungar märkas H. Fragonard, H. Taraval, B:s båda svärsöner J. B. Deshays och P. A. Baudouin, samt A. Roslin, J. E. Mandelberg, L. Pasch d.y. och P. Hilleström. B. är företrädd i flera privata nordiska konstsamlingar. - Litt.: A. Michel, "F. B." (1886, 1906); G. Kahn, "B." (1904); P. de Nolhac, "B." (1907, 1925); B:s handteckningar i Nationalmuseum, Stockholm, äro utg. i modern faksimilreproduktion med text av R. Hoppe (1928—30). *S. L. U.*

Boucherise'ra [boʃ-], metod att konservera trä genom indränkning med mineralämnen, vanl. kopparvitriol, uppkallad efter uppfinnaren, den franske läkaren och kemisten Auguste Boucherie (1801—71).

Bouches-du-Rhône [boʃ'-dy-rå'n], departement i Provence i s. Frankrike; 5,248 km², 976,220 inv. (1946), därav 75 % enbart i huvudstaden Marseille. V. delen upptages av La Camargue*, Rhônedeltats mellan huvudarmarna belägna del, som österut fortsättes av Durances gamla deltaland, La Crau, c:a 700 km², en förr steril sandslätt, som nu delvis kultiverats med hjälp av konstbevattning.

Ö. därom ligger den stora strandsjön Étang de Berre. De n. och ö. delarna äro uppfyllda av låga utlöpare från Alperna (Montagne S:te-Victoire, 1,011 m); här odlas oliver, vin, fikon, kapris, och drives en betydande silkesodling. B. producerar det mesta av Frankrikes brunkol och hälften av dess havssalt. Industrien är i stort sett samlad i Marseille. Åtskilligt fiske. *P.*

Bouclé [bokle'] (fra., av *boucle*, ögla), ett garn el. tyg med noppor el. öglor.

Bouclémattor, ett slags moderna maskinvävda mattor, som tillverkas i flera länder, Tyskland, Tjeckoslovakien m.fl. B. äro täml. grova och vävas oftast med nöthår, vilket gör dem slitstarka. Luggen är ytterst kort, ant. oskuren, som små knottror, el. skuren, som mycket korthårig sträv plysch. B. äro stundom omönstrade el. också i moderna mönster; sällan vävas de som imitationer av äldre mattyper, orientaliska o.s.v.

Boudewyns [bâu'dəvâins], Adrian Frans, flamländsk målare och raderare (1644—1711), skrev sig Adrien François Baudewins, var mestadels verksam i Bryssel samt gjorde sig bekant genom landskap av italienskt tycke, med varm ton, ofta i litet format; figurer och djur äro vanl. av P. Bout.

Boudicc'a (Boadicea), brittisk drottning på kejsar Neros tid, den hjältemodiga ledarinnan av en nationell resning, som allvarligt hotade det romerska väldet i Britannien (60 el. 61 e.Kr.) men omsider nedslogs av den romerske ståthållaren Suetonius Paullinus; B. tog sig själv av daga medelst gift.

Boudier-Bakk'er [bodje'], Ina, holländsk författarinna (f. 1875), har aktivt deltagit i den holländska kvinnorörelsen och har specialiserat sig på barnpsykologi. Hon debuterade som skönlitterär förf. 1902 och har utg. en lång rad romaner, noveller och skådespel. Hon skildrar med måttfull realism livet i förnäma kretsar, varvid hennes livssyn ofta är starkt pessimistisk; med förkärlek hämtar hon motiv ur barnens liv. Av hennes arbeten kunna nämnas "Het beloofde land" (1903), "Kinderen" (1905), "Armoede" (1909; sv. övers. "Hjärtats armod", 1939), "Het spiegeltje" (1917; sv. övers. "Spegeln", 1942), "De straat" (1924), "De moeders" (1925), "De klop op de deur" (1930; sv. övers. "Det blåser nya vindar", 1937), en släkthistoria från Amsterdam, "Vrouw Jacob" (1935), "Paul" (1936) och "Aan den grooten weg" (1939; sv. övers. "Vid stora vägen", 1943). *E.*

Boudin [bodäŋ'], Eugène Louis, fransk målare (1824 -98). B., som var son till en lots i Honfleur, kom efter Millets uppdagande av hans målarbegåvning att huvudsakl. ägna sig åt skildringen av de normandiska hamnarna och plagerna, Le Havre, Deauville, Trouville m.fl., i såväl olja som akvarell. Jämte den vid kanalkusten ofta arbetande, fem år äldre holländaren Jongkind, berömd för sina summariska akvarellskisser, blev den i tekniken mindre dristige B. en direkt föregångare till impressionismen. Båda målade i Le Havre sedan början av 1860-talet samman med den unge Monet, som redan tidigare fått sina första impulser till friluftsmålning av B. Utmärkande för B:s måleri, som fördelaktigt framträder

François Boucher: "Tänker han på duvorna?", 1747. Nationalmuseum, Stockholm.

i mindre studier, är dess distingerade, lugna iakttagelse med delikat färgavstämning och detaljteckning samt en nästan vetenskaplig precisering av ljus- och atmosfärförhållanden just i studiemomentet. Figurerna äro vanl. helt små, sedda på avstånd som livande färgfläckar i miljön. B:s konst är särsk. väl företrädd i Tate Gallery, London, Collection Camondo i Louvren, Paris, äger några kustbilder från slutet av 1860-talet, och Nationalmuseum, Stockholm, äger "Hamnen i Fécamp" (1884). — Bild se följ. sida. — Litt.: Monogr. av G. Cahen (1900), G.-J. Aubry (1922), C. Roger-Marx (1927) och L. Cario (1928). *H.Ge.*

Boudinage [bodina'ʃ], *geol.*, en typ av förklyftning* genom tänjning.

Boudoir [bodŋa'r] (fra.), se Budoar.

Bouet-Willaumez [boä'-vijåmä'z], Louis Édouard, greve, fransk amiral (1808—71), deltog som stabschef vid Svartahavsflottan i Krimkriget 1854 och erhöll i juli 1870 befälet över den franska eskader, som skulle blockera de tyska östersjöhamnarna. I sept. s.å. återvände han emellertid till Frankrike och nedlade strax efteråt på gr. av sjuklighet befälet.

Boufarik' [bo-], stad i Algeriet, på den bördiga Mitidjaslätten 20 km s.v. om Alger; 15,593 inv. (1936), därav 1/3 européer. Vin- och apelsinodling

Bouffé [bofe'], Hugues Désiré Marie, fransk skådespelare (1800—88). Efter debuten på Théâtre du Panorama 1821 som Abou-Taher i "Ismayl och Marrjam" utvecklade B. sig vid olika boulevardteatrar i Paris till en av sin tids främst komiska skådespelare på fransk scen. Utomordentligt begåvad för den skarpt profilerade, individuella karakteristiken åstadkom han i roller av skiftande slag fullständiga mästerverk. Under olika perioder räknades Mefistofeles i "Faust" och Michel Perrin som hans glansroller. Han utgav 1880 sina "Souvenirs". *A.L.*

Bouffes-Parisiens [boff'-parizjäŋ'], parisisk operetteater, är en skapelse av Offenbach. B. invigdes 1855 med "Les deux aveugles" och "Une nuit blanche" och fick sitt största uppsving med "Orphée aux enfers" ("Orfeus i underjorden"), 1858. Därefter öppnades med ens alla parisiska sångsce-

Eugène Boudin: På plagen.

ner för Offenbach, tävlande om hans gunst. B. omhuldar alltjämt operetten. Bland större framgångar där under senare tid kan nämnas "Trois valses" av O. Straus.

Boufflers [boflä'r]. 1) Louis François, hertig av B., fransk fältherre (1644—1711), utnämndes 1693 till marskalk och försvarade 1695 Namur mot Vilhelm III av England och förde 1697 i Haag separata fredsförhandlingar med England, vilka framtvingade den allmänna freden i Rijsvijk. Under tronföljdskriget förde han befäl på den nederländska fronten, varvid han bl.a. 1708 försvarade fästningen Lille mot prins Eugen men måste kapitulera. I slaget vid Malplaquet $^{11}/_{9}$ 1709 förde han, sedan Villars sårats, överbefälet. *B.*

2) Marie Charlotte Hippolyte de B., fransk vitter dam (1725—1800), 1745 g.m. greve Édouard de B.-Rouverel, som hon snart övergav för att bli ett slags inofficiell gemål till prinsen av Conti, i vars residens i Paris, le Temple, den sköna och spirituella grevinnan höll en litterär salong, som räknades till tidens främsta. B. hörde till Gustav III:s franska väninnor och förde under nära 20 år med honom en vidlyftig korrespondens, vilken i övers. utgivits av Beth Hennings, "Gustav III och grevinnan de B. En brevväxling från vänskapskultens tidevarv" (1928). *C.*

Bougainville [bogäⁿvill'], den största av Salomonöarna* i Stilla havet.

de Bougainville [bogäⁿvill'], Louis Antoine, fransk krigare och upptäcktsresande (1729—1811), urspr. advokat i Paris, deltog i krigen i Canada 1756—59, i Tyskland 1761 och som befälhavare vid franska hjälpflottan i nordamerikanska frihetskriget samt företog 1766—69 en västlig världsomsegling, som han skildrat i "Voyage autour du monde" (1771; 2 ed. 1772). B. undersökte på resan särsk. Stilla havets övärld; den största av Salomonöarna är uppkallad efter honom. — Litt.: Biogr. av J. Dorsenne (1930). *C.V.J.*

Bougainvill'ea [bogän-], växtsläkte av fam. *Nyctagina'ceae*, omfattande tropiska (sydamerikanska), torniga, mer el. mindre klättrande buskar. *B. glabra* odlas i varmhus för sina i riklig mängd alstrade blomställningar med starkt färgade, rödvioletta högblad och små, gulvita blommor, en vid varje högblad.

Bougainvillea glabra var. *Sanderiana.*

Bougie [boži'], ett inom läkarvetenskapen använt rundat, stavformigt instrument av varierande utseende, rakt el. av olika böjning. Det kommer till användning vid undersökning och framför allt vid uttänjning av sjukligt förträngda kroppskanaler, t.ex. matstrupe och urinrör. B. kunna vara halvfasta, framställda av kautschuk, el. fasta, metalliska. Vid behandling av sjukliga förträngningar, s.k. strikturer, i t.ex. matstrupe el. urinrör, införas småningom allt grövre b., varigenom det förträngda stället successivt uttänjes. Vid betydande förträngningar med ärrande skrumpning i väggen kan det ibland vara omöjligt att även med

en mycket smal b. komma igenom direkt. I dessa fall, vanl. vid urinrörsförträngningar, använder man s.k. filiforma ledare, ytterst fina, trådsmala b., som införas flera stycken, ofta i stort antal, mot förträngningen och där då oftast någon av dem finner rätt väg. Har på detta sätt en ledare förts igenom förträngningen, fastskruvas vid dess yttre ända en något grövre b., vilken därefter utan större risk för uppkomst av s.k. falsk väg kan pressas fram genom det förträngda stället. *T.Sg.*

Bougie [boži'] (arab. *Bidjāja*), stad i Algeriet, på kusten 175 km ö. om Alger; 30,659 inv. (1936), c:a ¼ européer. B. har ett vackert läge på v. sidan av Bougiebukten och höjer sig amfiteatraliskt uppåt sluttningarna av Djebel Gouraya (660 m). Här är en av kustens regnrikaste trakter (årsnederbörd 1,035 mm), och staden inramas av yppig grönska. På den plats, där det romerska *Saldae* legat, bodde under 1000-talet berberstammen bidjaja, som givit sitt namn åt den 1067 där av hammadiderna grundade staden, som 1090 blev huvudstad i deras rike. 1240 tillföll B. hafsiderna i Tunis och blev under 1400-talet ett fruktat sjörövarnäste, som 1509 erövrades av spanjorerna, vilka dock 1555 förlorade det till paschan av Alger. Under turkväldet nedsjönk B. till obetydlighet men har efter fransmännens erövring 1833 gått mot en ny blomstring. Från den spanska tiden kvarstår ett citadell. B. har järnvägsförbindelse med Alger och Constantine samt god hamn med välskyddad redd. Export av vin, olivolja, konserverade oliver och kork. *P.*

Bougie décimale [boži' desimall'], enhet för ljusstyrka=1,12 HK (Hefnerenheter, normalljus).

Bouglé [bogle'], Célestin, fransk sociolog, positivist och demokrat (1870—1940), sökte som samfundstänkare medla mellan Durkheim, Simmel och Tarde och hävdade, att samfundsformerna, ej idéerna, trycka sin stämpel på historia, konst, moral och religion. Bland hans skrifter märkas "Les idées égalitaires" (1899, 3 éd. 1925), "Qu'est-ce que la sociologie?" (1907, 6 éd. 1932), "Essais sur le régime des castes" (1908, 3 éd. 1935), "Leçons de sociologie sur l'évolution des valeurs" (1922, 2 éd. 1929), "Les maîtres de la philosophie contemporaine en France" (1938). *N.*

Bouguer [bogä'r], Pierre, fransk matematiker och fysiker (1698—1758), anses som grundare av den experimentella fotometrien; konstruerade den första heliometern. B. deltog i den franska gradmätningsexpeditionen till Peru 1735—43.

Bouguereau [bogrå'], Adolphe William, fransk målare (1825—1905), utbildades i Rom och tog Rafaels formkonst till mönster samt blev en typisk representant för den sötaktiga akademiska riktning, som florerade under det andra kejsardömet och som en tid åtnjöt popularitet genom sin sensuella elegans och fotografiska naturtrohet. B. blev 1876 prof. vid konstakad. i Paris; bland hans mera bekanta bilder märkes "Venus' födelse" (1879).

de Bouhélier [də boelje'], Saint-Georges, fransk författare (f. 1876), son till diktaren Edmond Lepelletier. Genom manifest i "Figaro" och en egen tidskr., "Revue naturiste", gav B. 1897 upphov till den s.k. naturistiska skolan, som i protest mot symbolismens starka inåtvändhet sökte via Hugo förbinda Zola med 1600-tals-klassicism till ett slags panteistisk livs- och konståskådning, vilken B. 1899 närmare utvecklade i "Les éléments d'une renaissance française". B. debuterade 1897 som lyriker i "Églé ou les concerts champêtres", har sedan huvudsakl. utg. romaner ("La route noire", 1900, "La tragédie du nouveau Christ", 1901) och från 1906 dramer, bland vilka särsk. samhällssatiren "Le carnaval des enfants" (1911, uppf. i Stockholm 1919) väckt ett visst uppseende. B. vann en tid många lärjungar, men de bestående litterära utslagen av hans evangelium ha dock givits av utanför stående, framför allt F. Jammes. — Litt.: M. Le Blond, "S. G. de B." (1908); P. Blanchart, "S. G. de B., son œuvre" (1920). *Lff.*

Bouhler [bo'lər], Philip, tysk politiker, riksledare (f. 1899), av gammal bayersk officersfamilj. B. anställdes 1921 efter ett par års studier vid München univ. i "Völkischer Beobachter" och blev följ. år Max Amanns ställföreträdare som affärsledare i det nationalsocialistiska partiet. 1925 blev han själv affärsledare och behöll denna post till 1934, då han utnämndes till chef för Adolf Hitlers privatkansli. Sedan s.å. var han ordf. i partiets granskningskommission för nationalsocialistisk litteratur. I egenskap av medarbetare till Hitler från rörelsens tidigaste år utövade B. betydande inflytande under den nationalsocialistiska regimen. *S.Br.*

Bouhours [boo'r], Dominique, fransk jesuit, estet, kritiker och grammatiker (1628—1702). B:s förnämsta arbeten äro "Doutes sur la langue françoise proposez à MM. de l'Académie" (1674) och "Pensées ingénieuses des anciens et des modernes" (1689).

Bouillabaisse [bojabä's] (fra., till *bouillon abaissé*, förkortad el. förminskad buljong, provens. *bouiabaisso*), provensalsk nationalrätt, soppa, tillagad av en mängd olika slags fisk, hummer, ostron och grönsaker, ss. lök, rotsaker och tomater. Soppan kryddas med saffran och serveras med hummerbitar och rostade brödtärningar. Den förnämsta b. får man i kuststäderna, t.ex. Marseille, där man kan få flera fisksorter; ju större blandning, desto bättre avkok. I Sverige serveras b. vissa veckodagar på de större restaurangerna. Soppan är omständlig i tillagning, god och mäktig. *T.Hi.*

Bouillaud [bojå'], Jean, fransk läkare (1796—1881), med. dr i Paris 1823, prof. i medicin vid Sorbonne från 1831. B. var flitig och framgångsrik i sin forskning, föregångare till P. Broca i fråga om talcentrums lokalisation i hjärnan.

Bouillé [boje'], Charles (el. Carolus Bovillus), fransk filosof och matematiker (o. 1470—1553), påverkad av Nicolaus Cusanus. B. sökte att sammanjämka den aristoteliska logiken med Cusanus' lära om motsatsernas sammanfallande.

Inom naturfilosofien förebådade han renässansens idéer. Bland hans skrifter märkas "De intellectu" (1510), "Ars oppositoria", "De nihilo". — Litt.: J. Dippel, "Versuch einer systematischen Darstellung der Philosophie des C. B. nebst einem kurzen Lebensabrisse" (1865); K. H. Brause, "Die Geschichtsphilosophie des C. B." (1916). *N.*

de Bouillé [də boje'], François Claude Amour, markis av B., fransk general (1739—1800), utmärkte sig under det nordamerikanska frihetskriget i Västindien, var under revolutionens första år befälhavare över trupperna i Metz och lyckades där kuva ett farligt myteri. Han nedslog även ett soldatuppror i Nancy. B. uppgjorde 1790 med Ludvig XVI en plan för dennes flykt till en stad i v. Frankrike, där han under skyddet av B:s armé kunde erhålla handlingsfrihet. Sedan planen misslyckats, emigrerade B. och tog efter en tid sitt uppehåll i England, där han avled. *B.*

Bouillie bordelaise [boji' bårdəlä'z], se Bordeauxvätska.

Bouillon [bojåŋ'], *kok.*, se Buljong.

Bouillon [bojåŋ'], grevskap, sedermera hertigdöme i Nedre Lothringen. B. såldes 1096 av Gottfrid av B. till biskopsdömet Liége. 1483—1521 och 1552—59 innehades det av en gren av huset La Marck. Genom freden i Nijmegen 1678 avträddes det till dettas arvtagare, ätten La Tour d'Auvergne, men ställdes under fransk överhöghet. 1795 förenades det med Frankrike, kom 1815 till Luxemburg och 1839 till Belgien.

Bouillon [bojåŋ'], stad i s.v. delen av prov. Luxembourg i Belgien, vackert belägen vid den djupt nedskurna floden Semois och franska gränsen; 2,970 inv. (1939). B:s högt belägna borg härrör i sina äldsta delar från Gottfrids av B. tid (jfr föreg. art.). Semesterort och turistcentrum. Se bild 1 å pl. vid Belgien.

Bouilly [boji'], Jean Nicolas, fransk författare (1763—1842), skrev dramer, ss. "L'abbé de l'épée" (1799), en skildring av en dövstumlärares verksamhet, och "Mme de Sévigné" (1805), samt text till Cherubinis "Vattendragaren" (1800) och Beethovens "Fidelio" (1805). Hans prosaberättelser (flera samlingar) vunno stor utbredning i Frankrike och översattes även till sv. — Litt.: Monogr av P. Nodermann (1929).

Bouisson [bojsåŋ'], Ferdinand (Fernand) Émile Honoré, fransk politiker (f. 1874), industriidkare, borgmästare i Marseille, socialistisk deputerad sedan 1909, under 1:a världskriget regeringens överkommissarie för handelsflottan, 1924 v. president, sedan 1927 president i deputeradekammaren. Han lämnade 1934 det socialistiska partiet (SFIO) och var 31/5—4/6 1935 konseljpresident och chef för en starkt högerbetonad centerministär. Omedelbart efter denna regerings fall återvald till president i deputeradekammaren efterträddes B. som sådan av Herriot i juni 1936. Han skrev sedan uppmärksammade art. i den sydfranska pressen men återvände icke till den aktiva politiken. *[Th.]S.Br.*

de Boulainvilliers [də bolänviljc'], Henri, greve, fransk historiker (1658—1722). I sitt postumt utgivna verk "Histoire de l'ancien gouvernement de la France" (1727) sökte B. vetenskapligt bevisa konungamaktens orättmätighet och det historiskt givna i ett aristokratiskt styrelsesätt. Utgångspunkten tog han i folkvandringstidens rasförhållanden; det fanns, menade han, två raser i Frankrike, de erövrande frankerna, från vilka adeln härstammade, och den underkuvade romerska befolkningen, varifrån övriga samhällsklasser stammade. B:s verk gav upphov till en betydande vetenskaplig fejd under 1700-talet, som behandlats av A. Thierry i "Considérations sur l'histoire de France" (1840). *I.A.*

Boulanger [bolaŋže'], Louis, fransk målare (1807—67), framträdde redan med sin debut 1827 i främsta ledet av den unga romantiska skolan, verkade som porträtt-, genre- och historiemålare samt även som litograf. Från 1860 var B. ledare för akad. i Dijon.

Boulanger [bolaŋže'], Georges Ernest Jean Marie, fransk militär och politiker (1837—91), brigadgeneral 1880, dir. i krigsministeriet 1882, divisionsgeneral och chef för de franska trupperna i Tunisien 1884—85. B. började nu ägna sig åt politiken och slöt sig till det radikala lägret, blev 1886 krigsminister i Freycinets ministär och behöll denna post även i regeringen Goblet (dec. 1886 - maj 1887). Han nedlade ett energiskt arbete på stärkandet av Frankrikes försvarsanstalter och genomdrev bl.a. en ny härordning 1886. B. vann även en enastående popularitet, främst tack vare den ställning han intog till Tyskland i den s.k. Schnæbelaffären* och betraktades allm. som "general Revanche". Emellertid intog högern och en stor del av vänstern en kritisk hållning gentemot B., som allt tydligare lade i dagen sin misstro till det parlamentariska systemet. Efter ministaren Goblets fall blev han 1887 förflyttad från Paris till ett kommando i landsorten och 1888 avskedad från sin generalsbeställning. Detta endast ökade den folkliga agitationen för B., som kunde tillgodogöra sig de antiparlamentariska stämningar, vilka följde på Wilson-skandalen (se Grévy, J.). Han stöddes numera både av rojalister, bonapartister och ett antal ivriga radikaler med särskild förankring inom småborgerskap och arbetarklass. Bland hans anhängare, boulangisterna, märktes främst P. Déroulède, M. Barrès, H. Rochefort. En boulangistisk partiorganisation bildades, och själv blev B. 1888 deputerad; som sådan krävde han en vittgående författningsrevision och i detta syfte inkallande av en ny nationalförsamling. Hans politiska ideal synes ha varit en plebiscitär republik med en folkvald president, utrustad med långtgående maktbefogenheter. Departement efter departement valde B. till sin deputerade — på detta sätt åstadkoms ett, ehuru formvidrigt, referendum för honom och hans program. Kulmen nådde hans bana, då han i jan. 1889 med förkrossande majoritet slog de förenade republikanska partiernas kandidat i Paris. Några

av hans anhängare föreslogo nu en omedelbar statskupp, men B. vägrade och ville avvakta de stundande allmänna valen. Därmed hade B. försuttit sitt tillfälle, och hans motståndare gingo raskt till angrepp. En valreform genomfördes, som omöjliggjorde, att valen vidare utnyttjades på det sätt, som B. praktiserat; rättsliga åtgärder vidtogos mot vissa av hans anhängare, och den nye energiske inrikesministern J. A. Constans lät genom en agent B. få intrycket, att han omedelbart hade att vänta arrestering; B. flydde brådstörtat till Belgien, senare till England. Härmed hade han och boulangismen spelat ut sin roll; ett riksrättsåtal mot B. igångsattes, och han dömdes av senaten in contumaciam till frihetsstraff. Hans parti gick raskt tillbaka, dels till följd av minskad anslutning från väljarnas sida — 1889 samlade det blott en mill. röster — och dels genom inre splittring; 1893 insatte det för sista gången representanter i kammaren. Själv begick B. 1891 självmord på sin älskarinnas, Mme de Bonnemains grav. — Tydligen var B. ingalunda den ledande och starke man, som hans anhängare trodde. Själva rörelsen var också mycket diffus och har med rätta karakteriserats som *"le dégout collecteur"*. Men episoden B. har onekligen intresse som en tidig förelöpare till senare tiders nationalradikala rörelser av antiparlamentarisk karaktär. — Litt.: A. Verly, "Le général B. et la conspiration monarchique" (1893); E. R. Curtius, "Maurice Barrès och den franska nationalismens andliga grundvalar" (1926); A. Dansette, "Le boulangisme" (1946). *B.*

Boulanger [bolaⁿže']. 1) Nadia B., fransk kompositris (f. 1887), studerade vid Pariskonservatoriet (1908 2:a rompriset), kompositionslärare vid bl.a. amerikanska konservatoriet i Fontainebleau, där hon utbildat en rad av samtidens bästa amerikanska tonsättare. Bland hennes verk må nämnas musiken till d'Annunzios "Città morte", orkesterstycken och sånger. B. har även framträtt som dirigent.

2) Lili Juliette Marie Olga B., den föreg:s syster, kompositris (1893—1918). B. studerade för sin syster samt vid Pariskonservatoriet för Caussade och Vidal, fick 1913 rompriset för kantaten "Faust et Hélène". Trots mångårig ohälsa komponerade B. en rad orkesterverk ("D'un soir triste", "D'un matin de printemps", m.m.), körverk med orkester ("Hymne au soleil", "Les sirènes", psalmer), kammarmusik (stråkkvartett, violin- och flöjtsonater) samt sånger.

Boulangerit [bolaⁿʃeri't], blyantimonglans, *miner.*, sulfantimonat av bly, $Pb_5Sb_4S_{11}$, är grå till svart och kristalliserar rombiskt, men finnes vanl. derb tills. med andra blymineral på hydrotermala malmgångar. Svenska fyndorter äro Sala och Nasafjäll.

Boulangism [bolaⁿʃism'], se Boulanger, G.

Boulay de la Meurthe [bolä'-də-la-mört']. 1) Antoine Jacques Claude Joseph B. de la M., fransk politiker (1761—1840), urspr. advokat, gick 1792 som frivillig i fält och avancerade till kapten. År V (1797) invaldes han i de femhundrades råd, där han kom att spela en av de mest framträdande rollerna som ledare för kammarens moderata majoritet. Han var anhängare till statskuppen 18 fructidor (1798), varigenom ro-

Boulderdammen.

jalisterna utrensades. När direktoriets ställning undergrävts, var det han, som framtvingade direktorerna Merlins och La Revellière-Lépeaux' avgång. Senare lierade han sig med Bonaparte och Sieyès för att omkullkasta den bestående författningen, tog del i statskuppen 18 brumaire och blev under konsulatet och kejsardömet en av Bonapartes dugligaste ämbetsmän. Sina senare år tillbragte han borta från all offentlig verksamhet. *B.*

Boulder [bâü'ldə], stad i n. Colorado i USA, vid ö. foten av Colorado Range, c:a 1,630 m ö.h.; 12,958 inv. (1940). I B. ligger Univ. of Colorado, grundat 1877 (5,916 studenter 1945). Centrum i ett rikt jordbruks- och gruvdistrikt.

Boulderdammen [bâü'ldə-] el. Hooverdammen i Colorado Rivers kanjon, där denna utgör gräns mellan Arizona och Nevada, uppdämmer floden till bildande av en 13 km bred och 185 km lång sjö, i vilken flodvatten uppsamlas. B:s vatten uttages dels till städerna m.fl. områden i s. delen av Kalifornien med 10 mill. inv., dels till bevattning av 8,000 km² torr öken, dels till ett i samband med dammen byggt kraftverk för distribution av elektricitet till USA:s s.v. stater. Genom de stora flödenas magasinering i den nybildade dammsjön regleras flodens nedre lopp, så att översvämningarna å därvarande stora jordbruksdistrikt undvikas. Med en höjd av 240 m och 2,6 mill m³ volym slår B. det rekord för kompakta byggnadsverk, som sedan inemot 5,000 år innehafts av Cheopspyramiden, vilken mäter 2,5 mill. m³. Betongvolymen överträffas dock flerfaldigt av Grand Couleedammens med dess 8 mill. m³ (här är det dock ej fråga om ett monolitiskt byggnadsverk). — När B. projekterades, vilket arbete begyntes redan 1922 under Hoovers tid som handelsminister, lade man i första hand vikt vid säkerheten mot instörtning, särsk. i betraktande av jordbävningsrisken. Dammen utfördes därför som en kombinerad gravitations- och valvdamm och med en basbredd utgörande c:a 92 % av höjden. Även om valvverkan ej medräknas, har dammen fullgod stabilitet. Maximala tryckpåkänningen i betongen uppges till 35 kg/cm². B. utfördes som

ett stort antal fristående, vertikala block, vilka fingo krympa och avkylas var för sig. Härefter injicerades cement i fogarna, så att dammen konstruktivt sett blev till en monolitisk enhet. Till påskyndande av kylningen, vilken process eljest skulle ha krävt flera årtionden, ingötos kylrör i massan. Kylningen reglerades så, att dammtemperaturen kontinuerligt steg från vattnets medeltemp., 5°, på uppströmssidan till luftens medeltemp., 22°, på nedströmssidan, detta till förhindrande av temperaturspänningar och sprickbildning. Vid full utbyggnad skall turbinutrustningen bestå av femton 80,000 kW-turbiner och två 40,000 kW-turbiner av francistyp jämte några mindre maskiner för verkets eget behov. Vattenmagasinets volym är så stor, att man kan tillåta en avtappning, motsv. två års medelvattenföring i floden. Verkets totaleffekt blir, som framgår av de nämnda siffrorna, c:a 1,8 mill. kW och den härvid sannolika energiproduktionen 6,000 mill. kWh pr år, motsv. inemot hälften av Sveriges produktion av vattenkraftsenergi under 1946. Byggandet av b. påbörjades 1930 och avslutades 1936, två år tidigare än som urspr. beräknats. Enbart dammbyggnaden kostade 660 mkr; totalkostnaden inkl. bevattningsanläggningarna (innefattande bl.a. byggande av All American Canal) ha uppgått till c:a 1,600 mkr. *A.Lg.*

Boule [boll], Pierre Marcellin, fransk paleontolog och antropolog (1861–1942), prof. i paleontologi vid Musée national d'histoire naturelle och dir. för Inst. de paléontologie humaine, Paris. B:s tidigaste arbeten behandlade bl.a. franska centralplatåns och Madagaskars geologi och paleontologi samt fossila däggdjur; senare har han mera förlagt sitt forskningsområde till antropologi och arkeologi, där han nu betraktas som auktoritet. Hans arbete "Les hommes fossiles" (1921, 3 éd. 1946) är med sin kritiska behandling av det betydelsefulla ämnet bland de allra främsta i sitt slag. *K.A.G.*

Boulenger [bolaŋže'], Hippolyte, belgisk målare (1837—1874), verkade som landskapslyriker i barbizonskolans anda. Han grundade en målarskola i Tervueren vid Bryssel. Se bild 4 å pl. Belgisk konst vid art. Belgien.

Boulenger [bolaŋže'], George Albert, belgisk zoolog (1858—1938), intendent vid British Museum (Natural History), har utg. talrika arbeten över krälldjur och groddjur och en monogr. över Europas ormar (1913).

Boulenger [bolaŋže']. 1) Marcel B., fransk författare (1873—1933). B. var från barndomen starkt intresserad av all slags sport; han var den förste i Frankrike, som skrev artiklar och böcker om sport. B. är en fin stilist men saknar större ursprunglighet. Hans produktion är mångsidig och omfattande. Bland hans romaner och novellsaml. märkas "La femme baroque" (1898), "Couplées" (1903), "Le fourbe" (1914), "Charlotte en guerre" (1918), "La belle et la bête" (1919), "Le vicomte" (1924), "C'est donc sérieux" (1928). B. har också skrivit reseskildringar, essäer ("Lettres de Chantilly", 1907, "Nouvelles lettres de Chantilly", 1924) och biogr. arbeten ("Le duc de Morny", 1925, "Mazarin, soutient de l'état", 1929, "Fouquet", 1933). *E.*

2) Jacques B., den föreg:s bror, litteraturhistoriker och kritiker (f. 1879). B. har specialiserat sig på äldre fransk kultur- och litteraturhistoria; tills. med A. Lefranc grundade han "Société des études rabelaisiennes" och tidskr. "Revue du seizième siècle". B. har också tills. med Lefranc redigerat en Rabelais-upplaga (1912 ff.) och själv utg. en kommenterad upplaga av Rabelais' verk (1934). Han har bl.a. publicerat "Les protestants à Nîmes au temps de l'édit de Nantes" (1903), "Sous Louis-Philippe. Les dandys" (1907, ny uppl. 1912), "Marceline Desbordes-Valmore" (1909, ny uppl. 1927), "Le grand siècle" (1911), "L'ameublement français au grand siècle" (1913), "Mais l'art est difficile" (3 bd, 1921—22), litteraturkritiska essäer, "Rabelais à travers les âges" (1925), "Renan et ses critiques" (s.å.), "La vie de Saint Louis" (1929), "Corfou, l'île de Nausicaa" (1932), "Sous Louis-Philippe: le boulevard" (1933), "Les contes de ma cuisinière" (1935), "Crime à Charonne" (1937). *E.*

Bouleva'rd [bo-] (fra. *boulevard*, eg. germanskt och motsv. sv., från lty. lånade *bålverk*), försv. bulevard, större, i regel med träd planterad gata, ofta, som delvis i Paris, anlagd på forna stads- och fästningsvallar. Jfr Esplanad.

Boulle [boll], André Charles, fransk möbelkonstnär (1642—1732), Ludvig XIV:s mest kände hovsnickare, skapade en helt ny möbeltyp, som uppkallats efter honom (se Boulle-arbeten). Det mest utmärkande för hans med mässingslister och bronsbeslag indelade barockmöbler äro inläggningarna. I st.f. stora blomstermönster, på holländskt vis åstadkomna med olikfärgade träslag, utförde han tunna, stiliserade, oftast abstrakta mönster i mässing, tenn, elfenben etc. mot en grund av sköldpadd. B. både komponerade möbler själv och utförde sådana efter ritningar av andra konstnärer, bl.a. Bérain. *N.G.W.*

Boulle-arbeten [boll-], benämning på de med inläggningar av olika material, företrädesvis metall och sköldpadd, prydda möbler, vilka utfördes av Ludvig XIV:s hovsnickare Boulle*. De, vilka gjorts av honom själv, betinga numera svindlande priser. Typen har emellertid sedan länge varit föremål för mindre kunniga efterbildningar, vilket misskrediterat den. — Litt.: G. Munthe, "Gamla möbler" (4 uppl. 1932)

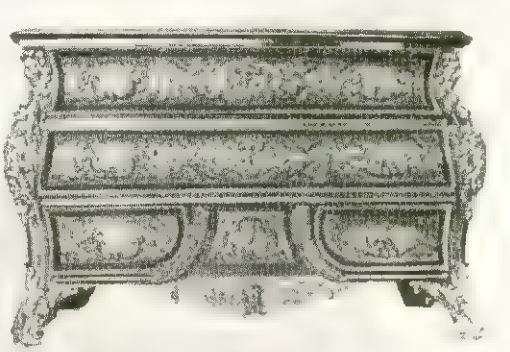

Byrå av A. Ch. Boulle. Louvren, Paris.

Boullogne [bolånj'], fransk målarfamilj, vars förste kände medl. var Louis B. d.ä. (1609—74), en av grundarna av franska konstakad. och prof. där 1656. I flera palats i Paris utförde han dekorativa arbeten, bl.a. i Louvrens stora galleri tills. med sina söner Bon B. (1649—1717) och Louis B. d.y. (1654—1733). Den förre arbetade också i Versailles under Lebruns ledning, den senare blev akad:s dir. 1722.

Boulogne [bolånj'], grevskap, se Boulonnais.

Boulogne [bolånj'], stad, se Boulogne-sur-Mer.

Boulogne-Billancourt [bolånj'-bijaŋko'r], före 1926 Boulogne-sur-Seine, v. förstad till Paris, inom en slinga av Seine och närmast s. om Boulogneskogen; 79,410 inv. (1946). B. har omfattande industri, särsk. tillverkning av flygplan och flygmotorer, bilar (Renault) och cyklar. Förnäm villabebyggelse.

Boulognesare [bolånje'-], hästras, se Hästar.

Boulogneskogen [bolånj'-], fra. *Bois de Boulogne,* en av Paris' största (8,72 km²) och vackraste parker, mellan stadens gamla befästningar i ö. och Seine i v., närmast n. om Boulogne-Billancourt. B. är hållen i engelsk stil med promenader, konstgjorda sjöar, vattenfall etc. I B. ligga en zoologisk trädgård och kapplöpningsbanorna Longchamps och Auteuil. B. var urspr. kungl. djurpark och blev offentlig park under revolutionen; den äges sedan 1852 av staden Paris.

Boulogne-sur-Mer [bolåni'-syr-mä'r], flam. *Boonen,* stad i dep. Pas-de-Calais i Frankrike, på kanalkusten; 34,885 inv. (1946). B. hette under den galliska och romerska tiden *Gesori'acum* och var den viktigaste överfartsorten till Britannien. Caligula lät här bygga ett berömt fyrtorn, och fr.o.m. Claudius' tid var B. flottstation. Under medeltiden var det huvudort i grevskapet Boulonnais, även kallat B. 1544—50 hölls det besatt av engelsmännen. Till B. samlade Napoleon efter den engelska krigsförklaringen 1803 för invasion i England en stor armé och flotta, vilka höllos samlade, tills kriget med Ryssland och Österrike 1805 gav kejsaren en förevändning att uppgiva det riskabla företaget. B. var 1840 skådeplatsen för prins Ludvig Napoleons misslyckade andra försök till statskupp (se Napoleon III). Under 2:a världskriget hölls staden besatt av tyskarna 25/5 1940—17/9 1944; härunder bombades den upprepade gånger av engelsmännen och led synnerligen svåra skador. — Den måleriska, högt belägna äldre staden med offentliga byggnader omges av en rektangulär stadsmur från o. 1230 med halvcylindriska torn. Här ligga borgen från 1200-talet med 6 torn (nu kasern) och katedralen, byggd 1827—66. De nyare stadsdelarna kring hamnen och järnvägsstationen äro säte för handel och industri. Här finnas masugnar, spinnerier och färgerier, fiskrökerier, cement-, tvål- och kemisk industri. B. är en av Frankrikes främsta fiskehamnar, varifrån bedrives ej blott kustfiske i Kanalen utan även havsfiske i Nordsjön, vid Island och Newfoundland. B. har en av de snabbaste båtförbindelserna över Kanalen (med Folkestone). Mondänt havsbad. *P.;N.L.R.*

Boulogne-sur-Seine [bolåni'-syr-sä'n], se Boulogne-Billancourt.

Boulonnais [bolånä'] el. Boulogne, fordom franskt grevskap vid Engelska kanalen. Den äldsta grevcätten, till vilken bl.a. Gottfrid av Bouillon hörde, utdog 1125, varefter B. genom arv kom att tillhöra husen Blois, Dammartin och (från 1247) Auvergne. 1419 intogs det av Filip den gode av Burgund och avstods till honom genom freden i Arras 1435. 1477 tillföll det Frankrike.

Boult [bå͡u'lt], Sir Adrian Cedric, engelsk dirigent (f. 1889), fil. dr i Oxford 1911, studerade därefter för Nikisch och Max Reger, blev efter en rad uppmärksammade konsertturnéer 1918 lärare vid Royal College of Music, 1924 dirigent för Birminghams stadsorkester, 1928 medarbetare och 1930 musikchef i BBC samt dess förste dirigent; adlad 1937. 1942 lämnade B. befattningen som musikchef och har sedan dess helt ägnat sig åt dirigering och konserterat bl.a. i Amerika. B. är även känd för en rad utomordentliga grammofoninspelningar med BBC:s orkester. *P.L.*

Boulton [bå͡u'ltən], Matthew, engelsk fabrikant och ingenjör (1728—1809). Fadern ägde en fabrik för metallvaror av diverse slag, vilken B. övertog och flyttade till Soho, 2 mil n. om Birmingham. Då han för fabrikens utvidgning hade behov av en kraftmaskin, trädde han i förbindelse med James Watt, vilket ledde till allt närmare samarbete och slutl. kompanjonskap 1775. Det var i huvudsak B:s energi och självuppoffring som gjorde, att Watts ångmaskin slutl. blev en ekonomisk framgång. Tack vare B:s ansträngningar utsträckte parlamentet Watts patent av 1769 till 1799. År 1800 drogo sig de båda kompanjonerna tillbaka från affären, vilken övertogs av deras söner. B. intresserade sig även för myntprägling och tillverkade skiljemynt för Ostindien, Ryssland och även Storbritannien. *H.Rg.*

Bounty [bå͡u'nti], brittiskt fartyg, se Bligh, W.

Bountyöarna [bå͡u'nti-], eng. *Bounty Islands,* 13 obebodda, kala klippöar i Stilla havet, 700 km s.ö. om Nya Zeeland på 47° 43' s.br.; 13 km². De upptäcktes 1788 av W. Bligh* och tillhöra Nya Zeeland.

Bouppteckning, *jur.,* upptecknande av ett bos tillgångar och skulder vid dödsfall, hem-, bo-, äktenskapskillnad el. konkurs, även den över förrättningen uppsatta skriftliga handlingen, bouppteckningsinstrumentet. Egendomen upptecknas och värderas av minst två ojäviga, lämpliga personer, utsedda av arvingar och make, resp. makar. Själva uppgiften om boets ekonomiska ställning lämnas under edsförpliktelse av den som vårdar boet el. är bäst förtrogen därmed. Se vidare lag 1933 om bouppteckning och arvskifte. Vid äktenskaps-, hem- el. boskillnad åligger uppgiftsplikten båda makarna, och vid konkurs är det gäldenärens skyldighet att under edsförpliktelse uppgiva tillgångar och skulder. Lagen har fastställt en viss tid, näml. 3 mån. från dödsfallet, inom vilken b. skall ske. B. efter dödsfall skall enl. lag jämte avskrift vara ingiven till domstol, i stad inom en månad och på landet å det ting, som infaller näst efter en månad från b:s avslutande. Vid gäldenärs konkursansökan bifogas b. denna, men uppgiften kan ock lämnas senare, så snart interimsförvaltare utsetts. Bristande iakttagande av lagens tidsbestämmelser medför vitesrisk vid

försummad b. efter dödsfall. — Litt.: B. Ekberg m.fl., "Den nya lagen om boutredning och arvskifte" (1937). *H.Hd.*

Bouquet [bokä', sv. utt. boke'] (eg. fra., samma ord som *bukett* och *boské*), b u k é, utsökt, karakteristisk doft el. smak, arom, i sht hos vin. — Vinets b. bildas under mognandet, d.v.s. under tiden efter jäsningens slut och buteljreningen. Man antager, att vinets alkoholer bilda estrar med olika organiska syror. Till stor del består b. sålunda av kapryl- och kaprinsyrornas estrar med isoamylalkohol (ö n a n t e t e r), vilken å sin sida härstammar från jästcellens äggvita. Isoamylkaprinat framställes syntetiskt (s.k. k o n j a k s o l j a). — Med b. inom parfymtillverkningen menas en blandning essenser till skillnad från de rena, oblandade. — Se även Bukett. *Wk.*

Bouquet [bokä'], C l a u d e, fransk matematiker (1819—85), prof. vid Sorbonne från 1870. B. har tills. med C. A. A. Briot utgivit ett stort antal mycket spridda läroböcker i högre matematik och mekanik, särsk. inom funktionsteori och geometri.

Bouquineur [bokinö'r] (av fra. *bouquin*, gammal bok, lunta), bibliofil.

Bouquiniste [bokinist'] (fra.), person som handlar med enklare antikvarisk litteratur, särsk. om de bokförsäljare, som längs Seines kajer i Paris slagit upp sina lådor.

Bourbaki' [bor-], C h a r l e s D e n i s, fransk militär (1816—97), officer vid inf. 1836, brigadgeneral 1854, divisionsgeneral 1857 och avsked 1881. B. deltog med utmärkelse i 1854 och 1859 års fälttåg och erhöll vid krigsutbrottet 1870 befälet över gardeskåren, med vilken han i aug. inneslöts i Metz. Under belägringen lyckades B. lämna fästningen och sändes i särskilt medlingsuppdrag, som dock misslyckades, till kejsarinnan Eugénie. I dec. s.å. fick han befälet över 1:a Loirearmén med uppdrag att undsätta Belfort. Genom nederlaget vid Lisaine $^{15}/_{1}$—$^{17}/_{1}$ 1871 förhindrades emellertid detta, och B. försökte i förtvivlan begå självmord. *E.Bs.*

Bourbon, I l e B. [ill' borbåv'], äldre namn på ön Réunion i Indiska oceanen.

Bourbon [borbåv'], franska ätter, inbördes befryndade, ha sitt namn efter stamborgen Bourbon-l'Archambault i dep. Allier. Medl. av den ä l d s t a g r e v l i g a ä t t e n omtalas redan på 900-talet, då de voro baroner direkt under kronan; ättens huvudmän buro namnen Aimon och Archembaud. Då Archembaud V (d. 1171) ej efterlämnade några manliga arvingar, övergingo land och titel till ätten B.-D a m p i e r r e och, sedan även denna på manssidan utslocknat, till Beatrix (d. 1310), g.m. Ludvig IX:s son Robert av Clermont (d. 1317). När grevskapet B. ärvdes av deras son Louis I (d.o. 1342), kom det alltså till en gren av det franska konungahuset, vilken alltsedan dess burit namnet B. Av Louis' söner blev den äldre, Pierre I (d. 1357), stamfader för det h e r t i g l i g a h u s e t B., vilket på manssidan utgick med Pierre II (d. 1503). Dennes dotter äktade sin kusin Charles av den ä l d r e g r e n e n B.-M o n t p e n s i e r, "konnetabeln av B." (d. 1527, se B.1). — Från Louis I:s andre son Jacques (d. 1361) stamma övriga linjer av ätten B. Hans söner Jean (d. 1393) och Jacques (d. före 1417) blevo stamfäder för linjerna B.-l a-M a r c h e och B.-P r é a u x, vilka dock utdogo redan med deras söner Jacques (d. 1438) och Charles (d. efter 1472). Från yngste brodern till Jacques B.-la-Marche, Jean, härstammade linjen C a r e n c y (utdöd 1515) med den ävenledes snart utslocknade sidolinjen B.-D u i s s a n t; en annan bror, Louis (d. 1446), blev stamfader för den viktigaste grenen, B.-V e n d ô m e. Från en yngre sonson till honom, Louis (död o. 1520), härstammade linjen B.-d e l a R o c h e-s u r-Y o n, även kallad d e n y n g r e g r e n e n B.-M o n t p e n s i e r, då den genom gifte erhöll den äldre linjen B.-Montpensiers besittningar (se ovan). Den sista telningen av denna gren var Marie (d. 1627), g.m. Gaston av Frankrike (d. 1660), bror till Ludvig XIII. En äldre bror till ovannämnde Louis B.-de la Roche-sur-Yon var François B.-Vendôme (d. 1495), farfar till de tre bröderna Anton* av Navarra (d. 1562), stamfar för kungl. ätterna B. (se nedan), "Karl X" (se nedan B.2) och Louis (d. 1564), prins av Condé och stamfader för huset C o n d é*. Genom sin yngre son Charles (d. 1612; se Soissons) blev Louis av Condé även stamfar för grevliga grenen B.-S o i s s o n s (utdöd 1641), genom sin sonsons son Armand (d. 1666) för ätten C o n t i* (utdöd 1814).

Från den äldste av de tre nämnda bröderna, Anton* av Navarra, härstammade det f r a n s k a k o n u n g a h u s e t B., som med Henrik IV (d. 1610) uppsteg på tronen. Hans son, Ludvig XIII (d. 1643), efterlämnade två söner, Ludvig XIV (d. 1715) och Philippe av Orléans (d. 1701), stamfar för linjen O r l é a n s (se nedan). Genom sin sonson, Louis, hertig av Bourgogne* (d. 1712), blev Ludvig XIV stamfar för de följande franska konungarna Ludvig XV (d. 1774) och dennes sonsöner Ludvig XVI (d. 1793), Ludvig XVIII (d. 1824) och Karl X (d. 1836). Den förstnämndes son var den olycklige "Ludvig XVII" (d. 1795); hans dotter Marie Thérèse Charlotte (d. 1854) var g.m. Karl X:s äldste son Louis, hertig av Angoulême* (d. 1844); i deras äktenskap föddes inga barn. Karl X:s andre son, Charles Ferdinand, hertig av Berry* (d. 1820), erhöll åter i sitt äktenskap med Caroline av linjen B.-Neapel (d. 1870; se nedan och Berry) en son Henri, greve av Chambord*, som vid julirevolutionen övertog farfaderns och farbroderns arvsanspråk på den franska kronan och kallade sig Henrik V. Med honom utgick 1883 denna linje.

Med Filip V (d. 1746), sonson till Ludvig XIV och bror till Louis av Bourgogne, uppsteg 1700 en gren av ätten B. på Spaniens tron, den s p a n s k a l i n j e n av huset B. Dess stamfar Filip V måste avsäga sig alla arvsanspråk på den franska kronan. Av hans söner var Ludvig I (d. 1724) konung en kortare tid 1724 vid faderns temporära abdikation s.å. Ferdinand VI (d. 1759) och Karl III (d. 1788) blevo hans efterträdare i Spanien, Filip (d. 1765) storhertig av Parma och grundare av linjen B.-Parma (se nedan). Karl III var fader till Karl IV (d. 1819), Ferdinand (d. 1825), vilken erhöll Neapels och Siciliens kronor och blev stamfader för den neapolitanska grenen (se nedan), och Gabriel (d. 1788), vars gren (d e n y n g r e s p a n s k a g r e n e n) ännu fortlever och har till huvudman Ferdinand Sebastian, hertig av Ducal (f. 1891). Söner till Karl IV voro Ferdinand VII av Spa-

nien (d. 1833) och don Carlos* (d. 1855). Vid Ferdinands död besteg i enlighet med dennes successionsordning hans dotter Isabella (d. 1904) tronen men hade intill 1839 strider att utkämpa med farbrodern don Carlos, som gjorde anspråk på tronen. 1846 g.m. en kusin, Francisco, hertig av Assisi (Frans I av Spanien), ävenledes tillhörande spanska grenen av huset B., fördrevs hon 1868 av en revolutionär rörelse. Hennes son Alfons XII (d. 1885) inkallades emellertid 1874; hans son Alfons XIII (d. 1941) var Spaniens siste konung. Av hans söner ingingo Alfons (1907—38) och Jaime (f. 1908) ej ståndsmässiga äktenskap; endast den senare har arvingar. Spansk pretendent är alltså Alfons' tredje son Juan, hertig av Asturien (f. 1913). Don Carlos' ättlingar (den äldre spanska grenen, se Carlos) oroade vid olika tillfällen den spanska politiken med sina arvsanspråk; siste innehavare av dem var don Carlos den äldres sonsons son don Jaime, hertig av Madrid (d. 1931), som ännu 1909 protesterade mot Alfons' regering och även hävdade arvsanspråk på den franska tronen. Med honom utslocknade Don Carlos' gren. Från den spanska linjen härstammar vidare ätten Borbon y de Castellvi. Dess stamfar är en bror till Frans I, Enrico (d. 1870), vilken till följd av morganatiskt äktenskap 1847 berövades sina rättigheter som infant av Spanien.

Linjen B.-Neapel härstammar från Ferdinand (d. 1825), som vid faderns, Karl III:s, frontillträde i Spanien 1759 efterträdde honom i Sicilien och Neapel. Fördriven under revolutionsstormarna förvandlade han 1816 sina riken till en enhetlig stat, Bägge Sicilierna. Konungar här voro Ferdinand I:s son Frans I (d. 1830), dennes son Ferdinand II (d. 1859) och dennes son Frans II (d. 1894). Denne fördrevs 1860 vid Italiens enande. Hans brorson Ferdinand, hertig av Kalabrien (f. 1869), är nuv. huvudman för linjen, av vilken några medl. naturaliserades som spanska infanter. Till densamma höra även ättlingarna till Frans II:s kusin Luigi Maria, greve av Aquila (d. 1909), i ett morganatiskt äktenskap.

Linjen B.-Parma härstammar från Filip (d. 1765), en yngre bror till Karl III, vilken 1731—35 själv varit hertig av Parma. Filip erhöll 1748 hertigdömet Parma, där han efterträddes av sin son Ferdinand (d. 1802). Under revolutionsstriderna fördrivna från Parma härskade Ferdinands son Ludvig (d. 1803) och sonson Karl Ludvig (d. 1883) över Toskana under titeln "konung av Etrurien". Efter 1815 var den sistnämnde hertig av Lucca men erhöll 1847 återigen Parma. Han antog namnet Karl II men drog sig 1849 tillbaka till förmån för sin son Karl III, som mördades 1854 och i sin tur efterträddes av sonen Robert I (d. 1907), vilken 1859 måste vika för den italienska enhetsrörelsen och lämna landet. Bland Roberts många barn är Enrico (f. 1873) innehavare av ättens arvsanspråk på Parma. Bland de andra märkas f.d. kejsarinnan av Österrike-Ungern, Zita (f. 1897), samt prinsarna Sisto (1886—1934) och Felice (f. 1893). Linjen B.-Parma har genom dem kommit att spela en ganska framskjuten roll i 1:a världskrigets politiska historia. Felice är g.m. storhertiginnan Charlotte av Luxemburg (f. 1896). Deras äldste son Jean (f. 1921), som alltså tillhör ätten B., är tronarvinge.

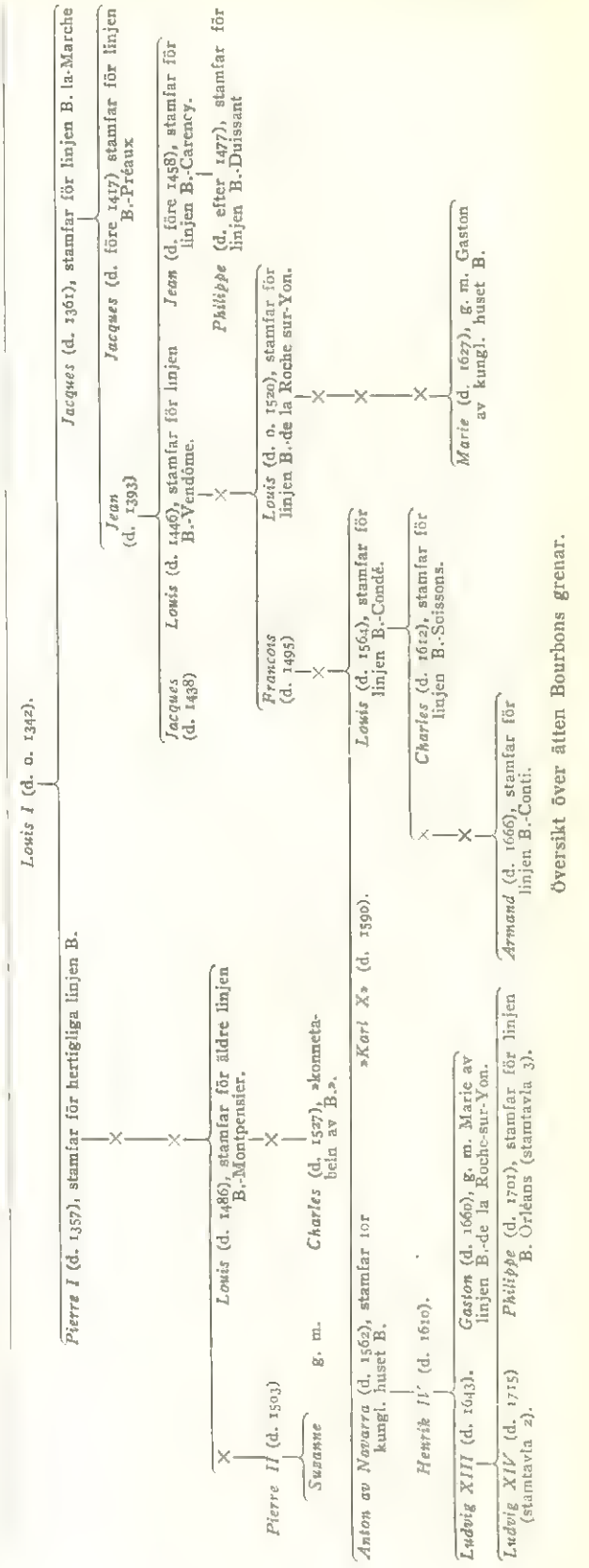

Översikt över ätten Bourbons grenar.

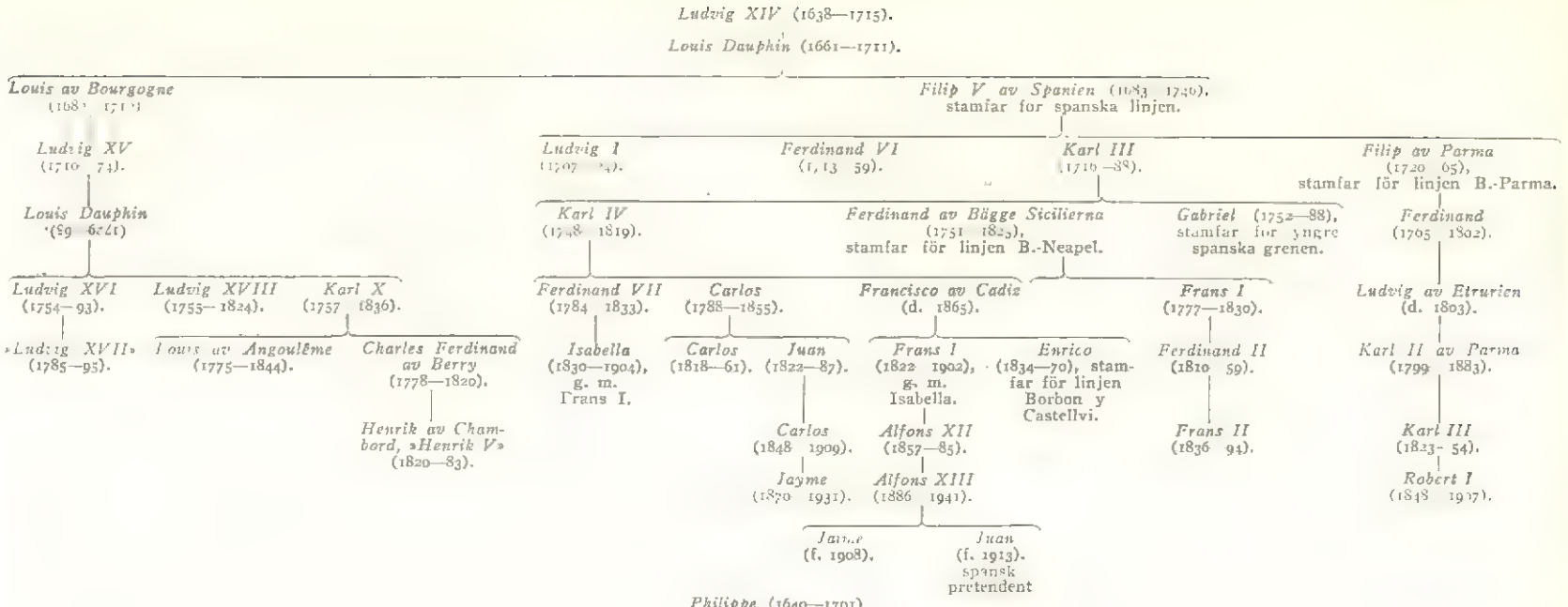

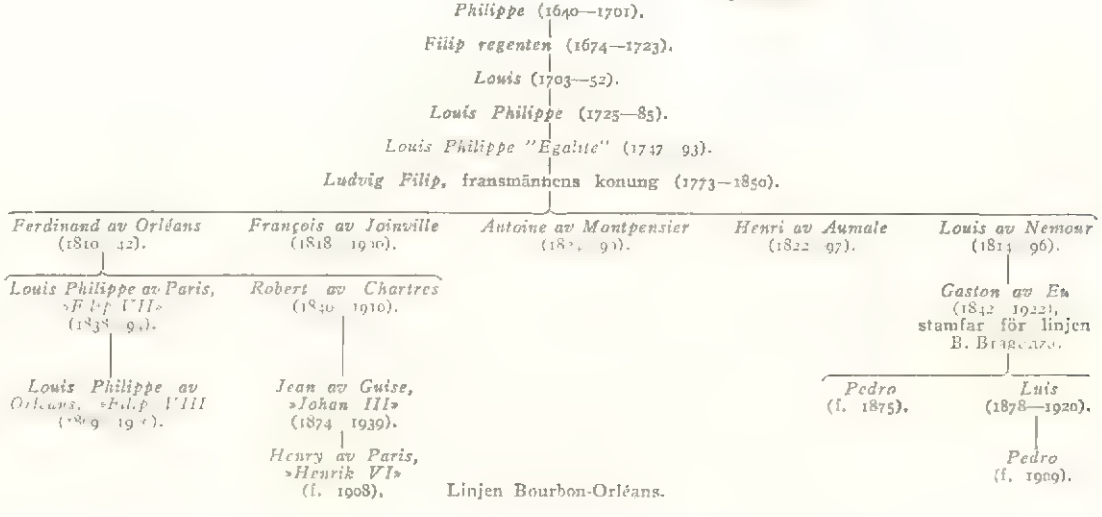

Linjen Bourbon-Orléans.

Den yngsta linjen av huset B. är ätten Orléans. Härstammande från Philippe (d. 1701), en bror till Ludvig XIV, nådde den med hans son Filip Regenten (d. 1723, se Orléans) stor makt. Dennes sonson var den beryktade Philippe Égalité (d. 1793, se Orléans), vars son Ludvig Filip (d. 1850, se Ludvig, fransk konung) efter julirevolutionen blev fransmännens konung 1830—48. Av Ludvig Filips barn ärvde Ferdinand, hertig av Orléans* (d. 1842), faderns anspråk; dennes son Louis Philippe, greve av Paris* (d. 1894), ärvde 1883 vid grevens av Chambord död (se ovan) jämväl den äldre kungl. franska grenens arvsanspråk och hyllades av rojalisterna under namnet Filip VII. Vid hans död blev sonen Louis Philippe, hertig av Orléans*, pretendent under namn av Filip VIII (d. 1926); han efterträddes som pretendent av sin kusin Jean, hertig av Guise* (d. 1939), under namn av Johan III, denne av sin son Henri, greve av Paris (f. 1908), "Henrik VI". Bland kung Ludvig Filips övriga barn märkas Henry, hertig av Aumale* (d. 1897), Antoine, hertig av Montpensier* (d. 1890), vars ättlingar blivit spanska infanter, samt Louis, hertig av Nemours* (d. 1896). Den sistnämndes äldste son var Gaston, greve av Eu* (d. 1922), g.m. prinsessan Izabel av Brasilien (d. 1921). Deras ättlingar utgöra genom familjefördrag av år 1909 en särskild ätt, Orléans och Braganza. Gastons äldste son Pedro de Alcantara (f. 1875) avsade sig 1908 för sig och sina efterkommande sina arvsanspråk på Brasiliens tron till förmån för sin bror Luis (d. 1920). Dennes son Pedro (f. 1909) är följaktligen närmaste innehavare av arvsanspråken efter kejsar Pedro II av Brasilien. — Ytterligare märkas av ätten B. åtskilliga bastardgrenar; en linje, B.-Busset, som ännu kvarlever, härstammar från en broder till den siste ättlingen av det hertigliga huset B. vid namn Louis. Dess legitimitet hävdas av åtskilliga forskare; ha dessa rätt, skulle denna gren vara den äldsta av ätten B. Dess historiska roll har varit obetydlig. *B.*

1) Charles, hertig av B. (1490—1527). Då hertig Pierre II av Bourbon 1503 avled, gjorde B. anspråk på arvet efter honom och lyckades trygga det åt sig genom att gifta sig med den avlidnes dotter (1505) och blev därigenom den franske konungens mäktigaste vasall. I Ludvig XII:s här utmärkte han sig i slaget vid Agnadello 1509 och fick vid sin barndomsvän Frans I:s tronbestigning Frankrikes högsta militära värdighet, konnetabelns. Segern vid Marignano s.å. var till stor del B:s verk, och som vicekonung över Milano försvarade han det nyvunna området med framgång mot kejsar Maximilian. Påverkad av sin moder, Louise av Savoyen, började Frans emellertid misstro B., och när dennes gemål dog 1521, gjorde änkedrottningen anspråk på det rika arvet efter henne, varpå parlamentet tog det hela i sekvester. Förbittrad häröver inlät sig B. i stämplingar med Karl V; då dessa upptäcktes, flydde han och tjänade sedan kejsaren. Hans infall i Provence kröntes ej med varaktig framgång, men i slaget vid Pavia (1525) bidrog han väsentligt till Frans I:s nederlag. 1527 kommenderade han den spansk-tyska här, som kejsaren sände mot Rom, och förde den genast till storms mot staden. Själv var B. den förste på stormstegen men stupade. B. var en betydande fältherre, säkerligen Frankrikes främste vid denna tid. — Litt.: A. Lebey, "Le connétable de B." (1904). *P.S.*

2) Charles, kardinal av B. (1520—90), yngre bror till Anton av Navarra, ingick ung i det prästerliga ståndet och blev kardinal. 1585 av de katolska makterna antagen till tronföljare efter Henrik III som den närmast arvsberättigade katolske prinsen hyllades han efter Henriks död 1589 som den heliga ligans konung under namn av "Karl X". Han avled emellertid redan följande år.

3) Louis Henri, hertig av B. (1692—1740), kallade sig, ehuru tillhörande grenen B.-Condé, alltid *duc de B.*, var under Filip Regentens tid ledare för det mot denne oppositionella partiet, blev 1723 efter Regentens död premiärminister, men, svag och obegåvad som han var, lät han sig ledas av sin älskarinna, markisinnan de Prie. Då B. 1726 sökte från hovet avlägsna Ludvig XV:s lärare, A. H. de Fleury, ingrep konungen och störtade B. Denne drog sig tillbaka till sitt gods Chantilly, medan Fleury blev Frankrikes ledande statsman. *[C.]B.*

Bourbon-l'Archambault [borbåv'-larʃaʊbå'], stad i dep. Allier i mellersta Frankrike, 20 km v. om Moulins; 1,880 inv. (1936). B. är bekant för sina mineralkällor, som anlitades redan under romartiden. På en höjd ligga ruinerna av bourbonernas stamborg. Rester av romerska marmortermer.

Bourbonlilja [borbåŋ'-], art av liljesläktet*.

Bourbonnais [borbånä'], fordom provins i Frankrike, ung. motsv. dep. Allier, utgjorde det landområde, som lydde under slottet Bourbon-l'Archambault. B. upphöjdes 1327 till hertigdöme, vilket efter konnetabelns av Bourbon förräderi 1523 indrogs till kronan. Senare tillhörde B. intill 1789 linjen Bourbon-Condé.

Bourbonne-les-Bains [borbånn'-le-bāv'], stad i dep. Haute-Marne i ö. Frankrike, inom Monts Faucilles; 2,770 inv. (1936). B. är en besökt badort, vars varma källor (65°) begagnades redan av romarna.

Bourbonska familjefördraget [borbåŋ'-], en mellan konungarna av Frankrike och Spanien 15/8 1761 i Versailles ingången defensiv och offensiv förbundstraktat, vari parterna garanterade varandras besittningar, förbundo sig att i händelse av krig lämna varandra understöd i lant- och sjöstridskrafter samt beviljade varandras undersåtar samma förmåner i privaträttsligt och kommersiellt avseende som landets egna innebyggare. B. utgör en fortsättning av de under polska och österrikiska tronföljdskrigen 1733 och 1743 ingångna spansk-franska allianserna, de s.k. första och andra bourbonska familjefördragen 1733 och 1743 — alliansen 1761 kallas tredje b. Detta var riktat mot England, dess tillkomst bör ses mot bakgrunden av Frankrikes motgångar i det med sjuåriga kriget parallella kolonialkriget och av den spanske konung Karl III:s önskan om franskt understöd åt de bourbonska husen i Parma och Neapel, vilka biträdde pakten. I enlighet med ett hemligt tillägg till b. förklarade Spanien England krig i maj 1762. Frankrikes och Spaniens förluster i freden 1763 uppvägdes i någon mån av framgångar under nordamerikanska frihetskriget, där Spanien, i enlighet med b., slöt upp på Frankrikes sida mot England.

Då franska nationalförsamlingen i misstro till dynastisk politik ville förvandla b. till en "pacte national" av endast defensiv karaktär och Frankrike 1790 ej gav Spanien önskat understöd i en konflikt med England, miste b. sin betydelse. *[N.L.R.]B.*

Bourbon-te [borbå̃ŋ'-], faham- el. faam-te kallas de torkade bladen av orkidén *Angrãe'cum fragrans* från Réunion (Bourbon) och närbelägna öar. B. exporteras till Kina och brukas till parfymering av te.

Bourboule, La B. [borboll'], bad- och kurort i dep. Puy-de-Dôme i Auvergne, Frankrike, vid Dordogne och n.v. foten av Monts Dore, 850 m ö.h.; c:a 1,300 inv. De arsenikhaltiga och radioaktiva varma källorna (intill 60°) begagnades redan av romarna.

Bourchier [bå̃ŭ'čə], Arthur, engelsk skådespelare och teaterledare (1863—1927), debuterade 1890 i London på S:t James's Theatre som Jacques i "Som ni behagar" och odlade sedan dess, ofta som egen direktör, såväl modern som nationellt klassisk repertoar, framför allt Shakespeare, bland vars främsta tolkare i våra dagars England han räknas. Hans yppersta skapelser voro Henrik VIII, Brutus i "Julius Caesar", Macduff i "Macbeth", Shylock i "Köpmannen i Venedig", Jago i "Othello" och Botten i "En midsommarnattsdröm". *G.Kg.*

Bourdaloue [bordalo'], Louis, fransk jesuit (1632—1704), hovpredikant hos Ludvig XIV. Som predikant talade B. särsk. till förståndet och viljan i avsikt att åstadkomma en genomgripande omgestaltning av den inre människan. Själv var han ett mönster av fromhet, ödmjukhet och världsförsakelse. Hans predikningar ha utgivits flera gånger (bl.a. 1822—26, kritisk ed. 1901). — Litt.: Biogr. av F. Castets (2 bd, 1901—04).

de Bourdeilles [də bordä'j], Pierre, fransk förf., se Brantôme.

Bourdelle [bordäll'], Émile Antoine, fransk skulptör och målare (1861—1929), fick sin utbildning först i Toulouse, sedan vid Paris' konstakad. under Falguière och slutl. hos Rodin, i vars ateljé han som medhjälpare någon tid mottog befruktande intryck. Rodin-stilens rörlighet ger en orolig men dramatiskt medryckande, nästan lavinartad ögonblickseffekt åt B:s första storverk, monumentet "De stridande" över 1870 års krig, påbörjat 1893 och avtäckt 1902 i hans födelsestad Montauban. Mera skulpturalt tänkt, dock präglad av eruptiv vresighet, är B:s bronsbyst av Montaubans store son Ingres (ett ex. i Nationalmuseum, Stockholm). — Efter sekelskiftet framväxte hos B. en strängare skulpturuppfattning, reagerande mot Rodin-skolans subjektivt måleriska impressionism och anknytande dels till skulpturen före Praxiteles, dels till de stora franska traditionerna från katedralmästarna fram till Puget. Själv son till en träsnidare av bondsläkt ville B. hos sina många elever från olika länder inpränta respekt för hantverket och materialet, för formens arkitektonik samt för det överindividuella traditionsarvet. Han sökte återuppväcka ett monumentalt sinnelag, något av den gamla katedralanda, som en gång förmått byggmästare, bildhuggare och målare att samordna sina strävanden under ett gemensamt mål. — Jämte en annan samtida sydfransman, Maillol, står B. som 1900-

É. A. Bourdelle: Dansande par. Relief i Théâtre des Champs-Elysées.

talsskulpturens egentlige grundläggare. B:s konst avviker emellertid från dennes genom sin trotsiga heroism, ofta i förbund med rörelser av gigantisk mäktighet, stundom också med drag av hård stilisering. Den "nordiska" patetiken hos Rodin har B. omstöpt i en kärvare form, icke alltid fri från eklekticism. Hans skulptörgeni triumferar i sådana energifyllda bronser som den bågspännande monumentalfiguren "Herakles" (bl.a. i Valdemarsuddes trädgård), "Den motsträvige gumsen" (bl.a. i Nationalmuseum) och "Backant", de förstnämnda signerade 1909. Sensationell uppmärksamhet väckte på sin tid B:s 1912—13 utförda dekorationssvit för den nya Théâtre des Champs-Elysées i Paris, marmorreliefer och fresker över motiv ur antikens mytologi, de förra starkt stiliserade i en sorts modern barock med arkaiska element. Mera lugnt monumental är hans ryttarstod i Buenos-Aires över den argentinske fältherren Carlos de Alvear, beställd till 100-årsminnet av dennes frihetskamp och påverkad av Verrocchios Colleonimonument. En värdig, något återhållsam genklang av Rudes patetiska appell från den s.k. Marseljäs-gruppen märkes i B:s flerfiguriga minnesmärke över den polske skalden och patrioten Mickiewicz, där frihetsgudinnan framträder med svärd i hand. Ytterst märkliga genom sin manligt strama formbyggnad och karaktärstolkning äro slutl. B:s bronsbyster av berömda samtida, ss. Elyséestearns arkitekt Perret, Anatole France (naken midjebild 1919—20; Luxembourgmuseet, Paris) och den engelske folkloristen Frazer, där

endast väsentligheter medtagits och den rodinska momentskisseringen ersatts av disciplinerad kraft och resning. — B. var eg. en lidelsefull natur, jäsande av romantisk skaparlust, men han lärde sig efter hand tygla fantasien och smida känsloglöden till en fasthamrad, kärnfull form. Genom sin omfattande lärarverksamhet kom han att leda frontförändringen inom hela vår tids skulptur: bort från det pittoreska, nyckfulla och psykologiskt komplicerade, fram mot konstruktiv och materialenlig komposition samt monumental förenkling. — Litt.: F. Fosca, "É. A. B." (1924); A. Basler, "La sculpture moderne en France" (1928); B. Hintze, "Modern konst" (1928); A. Fontainas, "B." (1930). *H.Ge.*

Bourdelot [bordelå'], Pierre Michon, fransk läkare (1610—85), ägnade sig först åt apotekaryrket, studerade sedan medicin i Paris, blev 1637 livmedikus hos prins Henri II av Condé. Efter dennes död 1646 inträdde han i tjänst hos sonen Louis, "den store Condé", och åtnjöt som dennes läkare stort anseende. 1651 blev han av sin vän Claudius Salmasius rekommenderad åt drottning Kristina av Sverige, kom i febr. 1652 till Stockholm, utnämndes omedelbart till "consiliarius och archiater" och 1653 till kabinettssekr. Redan i juni s.å. återvände han dock till Frankrike, där han på Kristinas förbön erhöll abbotstiftet Massay i prov. Berry (nuv. dep. Cher). Han vistades dock helst i Paris, där han, efter att åter ha blivit familjen Condés läkare, hade en omfattande och inbringande praktik. Mindre framgångsrik var han som filosof och skald. Att B., som det påståtts, under sin vistelse i Sverige spelat någon större politisk roll, är föga troligt, och att han skulle bära ansvaret för drottningens övergång till katolicismen, är en fabel. Hennes beslut därom var fattat redan långt före hans ankomst. *S.Bsn.*

Bourdet [bordä'], Édouard, fransk dramatiker (1887—1945). B. debuterade 1910 med "Rubicon", där han med lätt elegans och esprit behandlade ett allvarligt ämne. Han slog igenom som dramatiker, när han 1920 gav ut sitt andra skådespel, "La cage ouverte". Han publicerade sedan en rad pjäser, där han lät satiren spela över missförhållanden på skilda områden av franskt och internationellt liv under tiden efter 1:a världskriget: "L'heure du berger" (1922), "L'homme enchaîné" (1923), "La prisonnière" (1926; under titeln "Den fångna" uppf. i Stockholm 1928), en skildring av en homosexuell kvinnas tragiska öde, "Vient de paraître" (1928; under titeln "Nyss utkommen" uppf. i Stockholm 1929), en kvick satir över smarta bokförläggare och litterärt jobberi i mellankrigstidens Paris, "Le sex faible" (1931; under titeln "Det svaga könet" uppf. i Stockholm s.å.), "La fleur des pois" (1933), "Les temps difficiles" (1934), som har till bakgrund den stora ekonomiska krisen i början av 1930-talet, "Margot" (1936) och "Hyménée" (1941). B., som hör till mellankrigstidens mest betydande franska dramatiker, var från 1936 några år framåt chef för Comédie française. *E.*

Bourdon [bordå̃'], Sébastien, fransk målare och gravör (1616—71). B. påverkades under en vistelse i Rom på 1630-talet av olika skolor. Bolognaakademiens eklektiska riktning men framför allt inflytande från Poussin och Lorrain spåras i hans religiösa och mytologiska kompositioner (flera i Louvren; "Simon Magerns fall" i Montpellier). Genrebilder i de holländska bambocciadmålarnas art visa en älskvärd sida av hans konst. Mängden av förebilder vittnar om en mottaglighet för intryck, som blev hindersam för en fördjupad utveckling av B:s måleri men av betydelse för hans verksamhet som lärare. Han undervisade vid den 1648 grundade konstakad. i Paris, vars dir. han blev 1655. — Som drottning Kristinas hovmålare vistades B. i Sverige 1652—53. Från denna tid finnas prov på hans porträttkonst, vilken gärna förädlar modellens drag och ger dem ett skimmer av förnämhet. Av B:s Kristina-porträtt må främst nämnas en knäbild på Stavsund och en ståtlig helbild till häst i Prado, Madrid. Personer i drott-

Sébastien Bourdon: Självporträtt. Nationalmuseum, Stockholm.

ningens omgivning återfinna vi i några fint stämda dukar, t.ex. Karl X Gustav (Nationalmuseum) och Gustaf af Vasaborg (Uppsala). — Litt.: Ch. Ponsonailhe, "S. B., sa vie et son œuvre" (1884). *K.E.S.*

Bourdon [bordåŋ'], Eugéne, fransk instrumentmakare (1808—84), konstruerade en efter honom uppkallad manometer*.

Bourdonrör [bordåŋ'-], rör med klent gods, platt elliptisk sektion och böjt i halvcirkelform. Då b. utsättes för inre övertryck, stravar det att räta ut sig, varvid rörelsen är tillnärmelsevis proportionell mot övertrycket. B. användes i stor utsträckning som motoriskt organ i manometrar*. Vissa typer av termografer basera sig på b., som äro helt fyllda med sprit e.d.

Bourdot [bordå'], Henri, fransk mykolog (1861—1937), abbé vid Saint-Priest-en-Murat. B. sysslade spec. med clavariacéer, corticiacéer, hydnacéer och polyporacéer och nedlade ett synnerligen förjänstfullt arbete på de resupinata formerna. Tills. med sin landsman, A. Galzin, utgav han ett stort verk om Frankrikes svampar, "Hyménomycètes de France, Hétérobasidiés, homobasidiés gymnocarpes" (1927). Ett suppl. till detta arbete utkom 1932, betitlat "Hyménomycètes nouveaux ou peu connus". *Adn.*

Bourette-silke [borätt'-], sämsta slag natursilke, spunnet av avfall.

Bourg [bor el. bork] (fra., köping), namn på flera franska orter.

Bourg [bork], förr Bourg-en-Bresse [bork'-

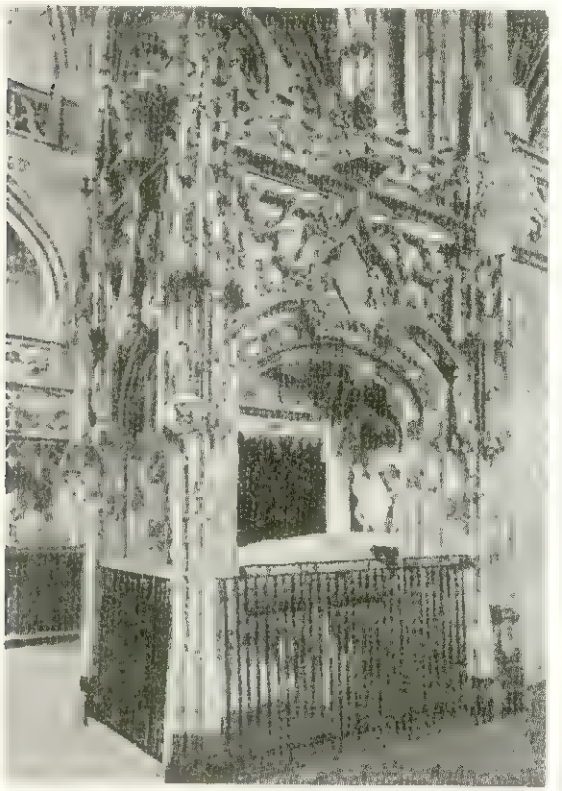

Gravmonument i Église de Brou i Bourg.

av-bräss'], huvudstad i dep. Ain, 55 km n.ö. om Lyon; 25,944 inv. (1946). Handelscentrum för jordbruksprodukter. I stadens s.ö. utkant ligger kyrkan Église de Brou i praktfull sengotik från 1506—32 med berömda gravmonument över bl.a. Filip den sköne av Savojen och hans gemål.

Bourgault-Ducoudray [borgå'-dykodrä'], Louis Albert, fransk musikforskare och tonsättare (1840—1910), skrev redan vid 18 års ålder en komisk opera, som gavs 1859 i hemstaden Nantes, därpå lärjunge vid konservatoriet i Paris, erhöll rompriset 1862 och skrev flera större kompositioner. På en rekreationsresa till Grekland blev han intresserad av dess folkvisor samt utarbetade ett verk om den grekiska kyrkosången, "Études sur la musique ecclésiastique grecque" (1877). Efter återkomsten till Paris prof. i musikhistoria vid konservatoriet, skrev B. en mängd kompositioner ("Stabat mater", oratorier, kantater, orkesterstycken, operor m.m.), varibland patriotiska sånger samt bearbetningar av grekiska och bretonska melodier för sång och piano. — Litt.: M. Emmanuel, "Éloge funèbre de B." (1911). *E.A.*

Bourgelat [boržela'], Claude, fransk veterinär (1712—79), grundlade i sin födelsestad Lyon Europas första veterinärskola och i Grenoble en mycket berömd ridakademi. B. var den förste, som anlade en mera vetenskaplig synpunkt vid bedömning av hästen i friskt och sjukt tillstånd. Särsk. intresserade han sig för hästens exteriörlära; för att bättre kunna åskådliggöra kroppsproportionerna i sht för undervisningsändamål konstruerade han upp en normaltyp och upptog den gamla idén att fastställa harmonien mellan de olika kroppspartierna med hjälp av en viss måttenhet, vartill han använde huvudets längd; med detta som jämförelsemått konstruerade han upp en modell, som sedan tjänade som mönster vid den praktiska exteriörbedömningen. B. utgav flera vetenskapliga avhandlingar, och hans skolor besöktes av studerande från hela Europa. *V.Mr.*

Bourgeois [boržoa'], Léon Victor Auguste, fransk politiker (1851—1925). Efter juridiska studier och en administrativ karriär blev B. 1886 dir. i inrikesministeriet, 1887 polisprefekt i Paris. 1888 deputerad för Marne tillhörde han oppositionen mot general Boulanger och anslöt sig till vänsterradikalernas parti. 1888 blev han understatssekr. i inrikesministeriet under ministären Floquet, senare inrikesminister i ministären Tirard; 1890 undervisningsminister i Freycinets ministär genomförde han vissa viktiga reformer inom undervisningen vid läroverken. B. bibehöll denna portfölj i ministären Loubet och blev därefter justitieminister i ministären Ribot, varvid han fick taga ledningen av den ömtåliga utredningen i Panamaaffären och utsattes för häftiga angrepp och anklagelser. I nov. 1895 bildade han själv regering av

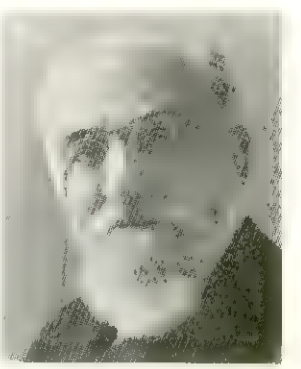

utpräglat radikal karaktär; den föll på gr. av en konstitutionell kris, uppkommen genom senatens ihållande vägran att bevilja vissa krediter. Ministären B. hävdade, att enl. Frankrikes författning en regering icke är skyldig avgå, därför att den satts i minoritet av en omröstning i senaten, men på gr. av denna konflikt med senaten försvagades B:s ställning så avsevärt, att han 1896 ansåg lämpligt inlämna regeringens avskedsansökan. Som undervisningsminister i Brissons ministär 1898 organiserade han fortsättningskurser inom folkskolorna. Efter att en kort tid ha innehaft denna post representerade han med framgång sitt land vid fredskongressen i Haag och utnämndes 1903 till medl. av den internationella skiljedomstolen. 1902—03 president för deputeradekammaren blev han 1905 senator och ingick 1906 som utrikesminister i Sarriens regering, blev som sådan ansvarig för ledningen av den franska diplomatien under konferensen i Algéciras. Efter att ha varit arbetsminister i Ribots ministär 1914 blev han under världskriget statsråd utan portfölj i Briands regering och 1917 arbetsminister; slutl. var han senatens president 1920—23. — B. var Frankrikes förste delegerade vid konferenserna i Haag 1899 och 1907. Alltsedan 1907 visade han särskilt intresse för förslaget om internationell skiljedom och en mellanstatlig högsta domstol, blev en av de första, som föreslog bildandet av ett Nat. förb., och utsågs därför att representera Frankrike vid förhandlingarna 1919 rörande Nat. förb. Det till fredskonferensen inlämnade franska förslaget var huvudsakl. utformat av B.; det gick bl.a. ut på att förbundet skulle utrustas med exekutiva maktmedel i form av militära styrkor, som medlemsstaterna ställde till förbundsinstansernas förfogande, men kom endast i ringa grad att förverkligas i Nat. förb.-pakten. Sedan förbundet bildats, var B. till sin död Frankrikes förste representant såväl i förbundsrådet som i förbundsförsamlingen. På dessa poster var han talesman för ett förstärkande av Nat. förb:s möjligheter att effektivt kunna genomdriva sina beslut. Han sammanfattade dessa sina synpunkter i "L'œuvre de la Société des nations" (1923). 1920 erhöll B. Nobels fredspris. B. författade bl.a. "L'éducation de la démocratie française" (1897), "Solidarité" (1896), vari han utvecklade sitt filosofiska system, "solidarismen", samt "Essai d'une philosophie de la solidarité" (1902). — Litt.: Biogr. av M. Hamburger (1932). *[G.I.w.]B.*

Bourgeois [borʒoa'], Émile, fransk historiker (1857—1934), prof. i historia vid Sorbonne. B. ägnade sig först åt den antika och medeltida historien men koncentrerade sig sedan på nyare tidens och särsk. 1700-talets diplomatiska historia. Bland hans arbeten märkas "Manuel historique de politique étrangère 1610—1919" (4 bd, 1893—1926) och "La diplomatie secrète au XVIIIe siècle" (3 bd, 1909—10). B. har i förening med L. André utgivit "Les sources de l'histoire de France, XVIIe siècle", 1—4 (1913—24). *N.L.R.*

Bourgeoisie [borʒoazi'] (avledning av fra. *bourgeois*, borgare), eg. borgerskap; i sht om den burgnare delen av stadsbefolkningen; senare ofta, under inflytande av den socialistiska terminologien: överklass (i mots. till arbetarklassen).

Bourges [borž], huvudstad i dep. Cher och det forna landskapet Berry i mellersta Frankrike, vid Berrykanalen; 51,040 inv. (1946). Staden har mångsidig industri, däribland stora textil- och rustningsfabriker. B., som är ärkebiskopssäte, har en av Frankrikes förnämsta katedraler, S:t-Etienne, med krypta i romansk stil under det ö. partiet, vilket vid 1100-talets slut uppfördes i tidig gotik efter mönstret av Notre Dame i Paris; det v. partiet är något yngre. Kyrkan har praktfulla glasmålningar och skulpturer, däribland "Yttersta domen" i västportalens bågfält. I kyrkan står en ståtlig sarkofag från 1300-talets slut över hertig Jean de Berry. Av dennes slott i B. återstår blott föga. Däremot kvarstår det i rik sengotik uppförda eleganta hus, som bär den store finans- och industrimannen Jacques Coeurs namn (från 1443), med berömda valvmålningar i kapellet. — På platsen för B. låg den galliska staden *Ava'ricum*. Från B. utfärdade Karl VII den pragmatiska sanktionen (se Baselkonsiliet.). Förr var staden säte för ett univ., grundat 1463. *P.;E.W.*

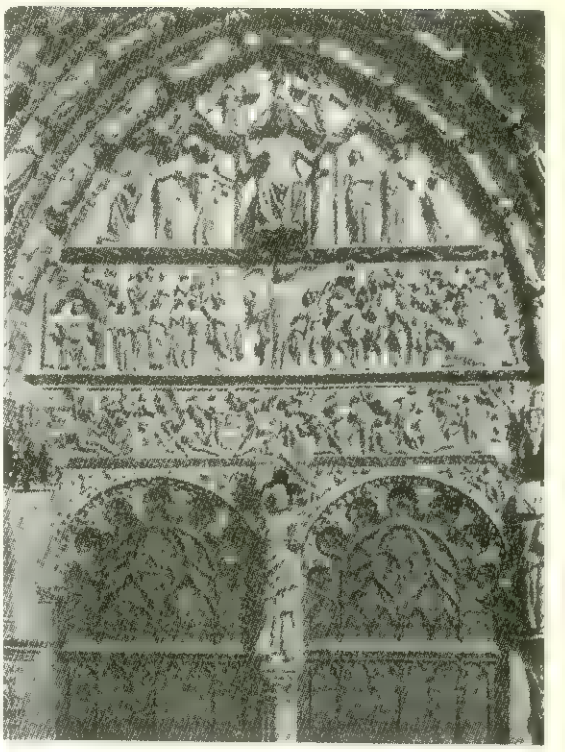

Bågfältet i katedralens i Bourges västportal med "Yttersta domen".

Bourges [borž], Élémir, fransk författare (1852—1925). B:s främsta verk är romanen "Les oiseaux s'envolent et les fleurs tombent" (1893), som, ehuru närmast en frukt av 1890-tals-symbolismen, bevarat sin livskraft ostörd av alla modeskiften.

Bourget, Lac du B. [lakk' dy boržä'], långsträckt alpsjö i dep. Savoie i ö. Frankrike; 44 km², 231 m ö.h., 145 m djup. B. har avlopp mot n. till Rhône. Trakten kring sjön är mycket naturskön; på ö. sidan ligger Aix-les-Bains.

Bourget, Le B. [lə boržä'], n.ö. förort till Paris, 10 km från centrum; c:a 8,000 inv. I B. är

huvudstadens flygstation, en av de viktigaste i världsflygtrafiken.

Bourget [borżä'], Charles Joseph Paul, fransk författare och kulturkritiker (1852—1935). B. debuterade som lyriker i parnassdiktarnas spår och utgav fyra diktsaml., bl.a. "Au bord de la mer" (1872) och "Les aveux" (1882). Redan i ungdomsdikterna framträdde två grundläggande drag i B:s författarskap, intresset för psykologisk analys och den pessimistiska undertonen. Sin viktigaste insats gjorde B. som kritiker och prosaförf. I tidskr. "La nouvelle revue" skrev han under förra hälften av 1880-talet en rad kritiska studier över franska förf., som han samlade i "Essais de psychologie contemporaine" (1883) och "Nouveaux essais" (1886). Till skillnad från Sainte-Beuve lade B. icke huvudvikten vid det biografiskt-psykologiska utan vid det kulturpsykologiska; han ger en karakteristik av tidsålderns andliga fysionomi, sådan den speglas hos tio framstående förf. från andra kejsardömets tid. Hos Renan studerade han "dilettantismen", d.v.s. den relativistiska världsbetraktelsen, förmågan att kunna tränga in i och förstå skilda tidsåldrar och skilda världsåskådningar, hos Beyle, Turgenev och Amiel den moderna kosmopolitismen i liv och litteratur samt hos Baudelaire och Dumas d.y. den moderna erotiken med dess inslag av libertinism, mystik och självanalys. Kulturpsykologisk essäistik innehålla också "Études et portraits" (2 bd, 1888) och saml. "Pages de critique et de doctrine" (1912) och "Nouvelles pages de critique et de doctrine" (1922). Kulturturistens perspektiv dominerar reseboken "Sensations de l'Italie" (1891). Som skönlitterär förf. på prosa debuterade B. 1884 med novellsaml. "L'irréparable" (1884; sv. övers. "Offrad", 1886). Till åttiotalet hörde vidare de också i Sverige tidigt uppmärksammade romanerna "Cruelle énigme" (1885; sv. övers. 1887) och "André Cornélis" (1887; sv. övers. s.å.). Även i sina romaner var B. framför allt psykolog. Det "omedvetna" själslivet, de halvt omärkliga själsrörelserna och nyanserna fångade hans intresse. Egentligen gestaltskapande var B:s fantasi knappast; hans psykologi var mera analytisk än syntetisk. B:s åttiotalsromaner höra hemma i den franska sekelslutsatmosfären (uttrycket *fin du siècle* har B. använt som en av de första, 1887). B:s psykologiserande romankonst står i bestämd motsats mot naturalismen av Zolas skola, vilken lade huvudvikten vid miljöskildringen; B. koncentrerade sig på själslivet. Både i essäerna och i romanerna har B:s psykologi en pessimistisk färgning och ett inslag av mystik, som senare skulle framträda starkare. Mera markant blev detta inslag fr.o.m. romanen "Le disciple" (1889; sv. övers. 1925), en av B:s märkligaste och mest uppmärksammade böcker. I teckningen av filosofen Adrien Sixte och dennes inflytande på den unge Robert Greslou hade B. en uppgörelse med Taines naturalistiska och deterministiska psykologi och dess makt över ungdomen. I romanen "L'Étape" (1902) försvarade B., som följt med i nittiotalets tidsströmning mot katolsk mystik och nationalism, doktrinärt den katolska kyrkan, de aristokratiska samhällstraditionerna och monarkien. B:s övriga talrika romaner nådde i betydelse knappast upp till de nu nämnda; ofta blev B. endast en elegant societetsförf. Med förkärlek valde han sina ämnen ur parismiljö. Störst intresse i B:s 1900-talsromaner ha skildringarna av katolskt fromhetsliv, där han givit något av sitt bästa. Av hans senare böcker må nämnas "Un cœur de femme" (1890; sv. övers. 1911), "La terre promise" (1892; sv. övers. 1893), "Cosmopolis" (1893; sv. övers. s.å.), "Une idylle tragique" (1896; sv. övers. s.å.), "Un divorce" (1904; sv. övers s.å.), "Lazarine" (1917; sv. övers. 1918), "Nemesis" (1918; sv. övers. 1919). — I Sverige har B. utövat inflytande både genom sin essäistik och sin romankonst, främst under 1880-talets senare hälft. Sålunda har han på Ola Hansson och Oscar Levertin inverkat i riktning mot en psykologiskt nyanserad diktkonst. — Litt.: O. Hansson, "P. B." (i "Litterära silhuetter", i "Samlade skrifter", 2, 1920); O. Levertin, "Samlade skrifter", 16 (1909); F. Jean-Desthieux, "P. B., son œuvre" (1922); L. J. Austin, "P. B." (1940); E. Sonderegger, "B. et l'étranger" (1942); H. J. M. Klerkx, "P. B. et ses idées litteraires" (1946). Om B. i Sverige se H. Levander, "Sensitiva amorosa" (1944). *C.Fn.*

Bourgogne [borgånj'], historisk provins i ö. Frankrike, sammanföll i huvudsak med Saônebäckenet men sträckte sig i n.v. in över Parisbäckenets bergiga och kulliga randområde. Huvudstad var Dijon. Prov. är numera uppdelad på dep. Ain och Saône-et-Loire, nästan hela Côte-d'Or samt delar av Haute-Marne, Aube och Yonne. B. är framför allt bekant för sina utmärkta viner (se Bourgogneviner). Ang. historia se Burgund.

Bourgogne [borgånj'], Louis (Ludvig) av

Vinfält i Bourgogne.

B. (1682—1712), sonson till Ludvig XIV, far till Ludvig XV, uppfostrades av Fénelon, som för hans räkning skrev "Aventures de Télémaque", och vanns helt för dennes etiska och politiska grundsatser. Då B. efter faderns Louis Dauphins död 1711 blev tronarvinge efter den åldrige Ludvig XIV, ställde man på hans tronbestigning de största förhoppningar, särsk. som B. under Fénelons påverkan umgicks med planer på att höja adelns inflytande och införa ett slags representation. Om dessa förhoppningar skulle infriats, vet man ej; som fältherre misslyckades B. totalt, särsk. i slaget vid Oudenaarde 1708. I början av 1712 avledo B., hans gemål och två av deras söner strax efter varandra. *[P.S.]B.*

Bourgognekanalen [borgånj'-], fra. *Canal de Bourgogne,* kanal för Seines förbindande med Rhône, börjar vid sammanflödet av Yonne och Armançon, följer den senare uppåt och, efter att ha i en tunnel gått över Côte d'Or, Ouche nedåt till Dijon. 242 km lång slutar den vid Saint-Jean-de-Losne i Saône v. om Dôle. B. byggdes 1775—1832.

Bourgogneviner [borgånj'-], burgundviner, härstamma huvudsakl. från dep. Côte-d'Or, Frankrike, från druvor, mognade på s. och ö. sluttningarna av den rad av kullar, som sträcker sig mellan Dijon och Santenay. Framställningen sker i huvudsak på samma sätt som beträffande bordeauxvinerna. Några av de bästa röda b. mogna fullt först efter 8—10 år, de vita vanl. på 2—4. På fat fullmognat vin tappas på flaskor, där det bibehåller sig bättre. Många av de finare sorterna försäljas endast buteljerade. Vissa välgörenhetsanstalter i Bourgogne, de s.k. *hospices,* äga vidsträckta vinfält, vilkas produkter försäljas på offentlig auktion i Beaune i samband med en årlig utställning av de unga vinerna. Priserna härvid voro förr mer än nu normgivande för marknaden. B. äro kraftiga och fyllriga med hög bouquet och angenäm smak. De röda, som utmärkas av en djup, mörk, ofta något brunaktig färg, äro starkare än bordeauxvinerna. Alkoholhalten uppgår till 12—14 %. De för export avsedda vinerna försättas ofta med sprit, varigenom de närma sig de heta vinerna. På gr. av tyngd och fyllighet drickas röda b. helst till vilt och tyngre kötträtter. De vita äro lättare och intaga i fråga om smak och användning en mellanställning mellan de röda franska och de vita tyska vinerna. Liksom beträffande bordeauxvinerna har man sökt indela de röda b. i klasser, s.k. *cuvées.* De finaste röda sorterna äro Romanée-Conti, Clos de Vougeot, Chambertin, Corton, Musigny, Richebourg, La Tâche, Saint-Georges. Ej fullt jämförliga med dessa äro Beaune, Mâcon, Pommard och Volnay. De bästa vita äro Montrâchet, Meursault och Chablis. *Wk.*

Bourgoin [borgoäŋ'], Marie Thérèse Étiennette, fransk skådespelerska (1781—1833), från 1799 anställd vid Théâtre français, där hon 1801 blev societär. Hon vann stora framgångar i roller som Phrosine i "Anaximandre", Iphise i "Pyrrhus" och Roxelane i "Trois sultanes", där hennes personliga uttrycksförmåga gjorde sig klarast och skarpast gällande.

Bourgoing [borgoäŋ'], Jean François, baron, fransk diplomat (1748—1811). B. var 1787—91 minister i Hamburg vid nedersachsiska kretsen och 1791 till krigsutbrottet 1793 i Spanien, togs 1795 i anspråk för de förberedande fredsunderhandlingarna med Spanien vid gränsen och utnämndes 1799 till minister i Köpenhamn. Vid de diplomatiska förbindelsernas återknytande mellan Sverige och Frankrike ackrediterades B. i maj 1801 vid det svenska hovet. I Stockholm fick B. företräda förste konsulns avvisande politik mot svenska planer på att återuppliva en handelstraktat. Då B. i april 1803 lämnade Stockholm, hade förhållandet de båda länderna emellan försämrats. Från 1808 var B. Napoleons representant hos konungen av Sachsen. *N.L.R.*

Bourg-S:t Maurice [bork'-säŋ-måriss'], stad i dep. Savoie, vid Isère och vägen över Lilla S:t Bernhard; c:a 3,000 inv. Marmorbrott; besökt turistort.

Bourguignon [borginjåŋ'], målare, se Courtois, J.

Bourguignons [borginjåŋ'], politiskt parti i Frankrike under oroligheterna 1408—34, uppträdde mot armagnakerna, fick namn efter sina ledare, hertigarna av Burgund; de hade sitt stöd i n. Frankrike, särsk. i städerna, sina motståndare i landets s. del och bland aristokratien.

Bourignon [borinjåŋ'], Antoinette, fransk kvinnlig mystiker av svärmisk, hysterisk läggning (1616—80). Efter att kortare tid ha vistats i ett par olika kloster förde hon sedan ett kringirrande liv, uppgav sig ha gudomliga uppenbarelser, enl. vilka hon som en andra Maria skulle föda fram en ny och sann kyrka. Hon samlade anhängare i Belgien och Holland, Sönderjylland, Hamburg och Ostfriesland, men hennes församlingar blevo icke länge bestående. — Litt.: J. Björkhem, "A. B." (1940, med bibliogr.). *S.N.*

Bourke [bork], Edmund, greve, dansk diplomat (1761—1821), av irländsk börd, f. på ön S:t Croix i Västindien, ingick i dansk diplomatisk tjanst, blev 1789 sändebud i Polen, 1793 i Neapel, 1797 i Sverige, 1801 i Spanien, 1815 i England och 1820 i Frankrike. B. förde dec. 1813—jan. 1814 på sitt lands vägnar fredsunderhandlingarna med Sverige i Kiel och lyckades tillförsäkra Danmark besittningen av Norges gamla biländer, Island, Färöarna och Grönland; han genomdrev också, att Norge övertog en andel av den danska statsskulden. *B.*

Bourke [bøk], R. S., brittisk statsman, se Mayo.

Bourmont [bormåŋ'], Louis Auguste Victor, greve av Ghaisne, fransk general (1773—1846). B. emigrerade 1789, deltog i fälttågen 1792—93 i emigrantarmén och sedan i upproren i Anjou till 1796. Efter ett par års landsflykt ställde han sig 1799 i spetsen för en ny resning, som dock efter en del framgångar kuvades. B. fick amnesti och slog sig ned i Paris, men hans rojalism förde honom snart i fängelse, ur vilket han 1804 flydde till Portugal. 1807 erbjöd B. här Junot sina tjänster, deltog sedan i ryska fälttåget 1812, tillfångatogs under återtåget men rymde, utmärkte sig vid Gross-Görschen 1813 och blev generalmajor. Efter tappert försvar av Nogent 1814 blev B. generallöjtnant men övergick sedan till bourbonerna. 1815 slöt B. sig åter till Napoleon men rymde strax före Ligny och uppträdde sedan som Neys åklagare. 1823 deltog B. i spanska fälttåget, blev pär av Frankrike och 1829 krigsminister. 1830 ledde B. med utmärkelse

fälttåget i Algeriet och blev marskalk men vägrade erkänna Ludvig Filip och deltog 1832 i hertiginnans av Berry upprorsförsök. Sedan kämpade B. på dom Miguels sida och slog sig därpå ned i Rom. 1840 fick B. amnesti och återvände till Frankrike. *P.S.*

Bournemouth [bo'ənməþ el. bå'n-], stad (*county borough*) i Hampshire i England, vid Poole Bay på kanalkusten v. om Wight; 138,060 inv. (1946). B., som numera är en förnäm bad- och kurort, har utvecklats oerhört snabbt från ett fattigt fiskläge 1838; 1861 var folkmängden 1,940, 1881 16,858 och 1901 47,003. B. blev stad 1890. Tavelgalleri.

Bournoni't [bor-], *miner.*, sulfantimonat av koppar och bly, $CuPbSbS_3$, är grå el. svartaktig, metallglänsande och kristalliserar rombiskt. Finnes vanl. derb på hydrotermala malmgångar tills. med andra bly- och kopparmineral. Har brutits som malm i Cornwall och Harz samt vid Příbram i Böhmen.

Bournonville [bornåvvill']. 1) Antoine Théodore B., fransk dansör (1760—1843), f. i Lyon, elev av Noverre i Paris. B. var premiärdansör vid Kungl. teatern i Stockholm 1782—95, gästade Paris och Köpenhamn 1792 och var 1816—23 anställd som direktör för dansen vid Det kgl. Teater i Köpenhamn, där han dog. Kultiverad, mimiskt begåvad, virtuost skicklig och utrustad med briljanta yttre medel, var B. en framstående representant för den noverreska skolan.

2) Antoine Auguste B., den föreg:s son, dansk balettmästare (1805—79). Elev av fadern och Rosing, uppträdde B. på Det kgl. Teater i Köpenhamn i barnroller redan 1812 (solodebut 1815) samt anställdes som elev vid baletten 1815, som "kongelig Danser" 1823. B. företog studieresor till Paris 1820 och 1824—29, där han utbildades av Vestris d.y. och även av Gardel; debuterade med stor framgång ("Nina") på stora operan i Paris 1826 och engagerades där som solodansör; återvände till Köpenhamn och anställdes vid Det kgl. Teater, där han 1830—48 var solodansör och balettmästare samt enbart balettmästare till 1854. B. företog turnéer bl.a. i Italien och till Wien, vid vars hovopera han var knuten under ett år; han uppsatte här två av sina mest kända baletter, "Festen i Albano" och "Toreadoren" (1854—55). Ännu fem år uppehöll han balettmästarbefattningen i Köpenhamn, varefter han 1861—64 tjänstgjorde vid Kungl. teatern i Stockholm som intendent för scenen. Därefter återtog han sin förra post i Köpenhamn, som han innehade till 1877. — B. var en dansör av stora mått. Som koreograf blev han av betydelse för den sceniska dansen i hela Norden och lyfte den av Galeotti skapade danska baletten upp till en enastående rangplats i Europa. Intelligent, idérik och begåvad med en fin känsla för vad som låg i tiden, komponerade han över ett 40-tal baletter, i vilka han gav uttryck för de skiftande andliga strömningarna i det land, vari han för tillfället var verksam. Förutom de redan nämnda leva fortfarande bl.a. följande baletter: "Napoli", "Brudfärden i Hardanger" och "Sylfiden". — B. har nedskrivit sina memoarer i "Mit Theaterliv" (3 bd, 1848—78) samt sitt dans-testamente i "Études chorégraphiques" (1861), vilket senare verk utgör det rättesnöre, efter vilket vår egen operabalett f.n. i huvudsak utbildas. Hans "Efterladte Skrifter" utgåvos 1891. — Litt.: Ch. Bournonville, "A. B. Spredte Minder" (1905); E. Reumert, "Den danske Ballets Historie" (1922). *V.Fi.*

Bourrasque [borask'] (fra.; spa. *borrasca*), häftig virvelvind el. storm, ibland medförande snö el. regn.

Bourrée [bore'], gammal fransk dans, antagl. härstammande från Auvergne, i rörlig 4/4-takt med en fjärdedels upptakt och ofta synkopering på andra och tredje fjärdedelen. B. upptogs ofta som beståndsdel i senare orkester- och pianosviter, där den förekommer som en av de extra satser, vilka infogades mellan svitens stamsatser (som ännu t.ex. hos Joh. Seb. Bach).

de Bourrienne [də borjänn'], Louis Antoine Fauvelet, fransk diplomat och ämbetsman (1769—1834), inträdde 1778 i militärskolan i Brienne och blev här vän med den unge Bonaparte, vilket senare för B. fick den största betydelse. Emigrant under skräckväldet återvände han 1795 till Paris och blev 1797 Napoleons privatsekr., 1801 medl. av statsrådet, 1804 Frankrikes representant i nedersachsiska kretsen (Hamburg) med syfte att övervaka de rojalistiska agenternas verksamhet och senare att tillse kontinentalsystemets upprätthållande. Anklagad för att ha tagit mutor dömdes B. 1811 att till statskassan inbetala 1 mill. frcs. Detta efterskänktes 1814 av den provisoriska regeringen, då B. anslutit sig till Napoleons fiender. Han var medl. av deputeradekammaren 1815—27 och anslöt sig där till högern. Dåliga affärer tvungo honom att lämna landet, han begav sig till Belgien och nedskrev där sina memoarer (10 bd, 1829), vilka väckte uppseende genom sina för Napoleon ej alltid smickrande skildringar. *B.*

Bourse du travail [bors' dy trava'j] (fra. *bourse*, börs), se Arbetarbörs.

Bourseul [borsöll'], Charles, fransk uppfinnare (1829—1912), telegrafinspektör i Auch, framlade 1854 ett förslag till elektrisk talöverföring enl. samma princip, som blev grundläggande för den 22 år senare uppfunna telefonen. B:s projekt blev på sin tid avfärdat som en fantastisk tanke, men i Frankrike betraktas han som telefonens verklige uppfinnare och har som sådan även erkänts i både engelska och tyska fackskrifter.

Boursse [bor'sə el. bå'rsə], Esaias, holländsk målare (1631—72), utförde (nu sällsynta) vardagslivsbilder, särsk. interiörer, med intryck från Rembrandt i den varma koloriten. Hans konst är besläktad med Jan Vermeer van Delfts.

Bousquet [boskä'], Jean Louis, krigare (1664—1747). B., som var fransk protestant, lämnade 1691 sitt land och kom senast 1706 i svensk tjänst. Han utmärkte sig i Polen, i Turkiet och vid Gadebusch, återvände därpå till Karl XII i Turkiet

och följde sedan denne nästan ständigt ända till hans död. 1712 överstelöjtnant, 1717 överste och 1719 chef för Bohusläns dragoner, fick B. efter freden avsked och erhöll först 1735 åter anställning. 1741 generalmajor yrkade B. 1742 som kommendant i det viktiga Fredrikshamn förgäves på att detta skulle försvaras. Under återtåget utmärkte B. sig som befälhavare för arriärgardet och fick $^{19}/_{8}$ överbefälet. Den upplösta disciplinen lyckades B. dock ej återställa, och så måste han redan $^{24}/_{8}$ kapitulera i Helsingfors. B. gjordes dock ej ansvarig därför utan blev 1743 generallöjtnant. *P.S.*

Bousset [bosä'], Wilhelm, tysk teolog (1865—1920), prof. i NT:s exegetik i Göttingen 1896, i Giessen 1916. B. var en av den s.k. religionshistoriska skolans främste forskare och har utgivit banbrytande arbeten inom den jämförande religionshistorien, särsk. i fråga om judendomen, gnosticismen och urkristendomen, vars förbindelser med hellenismen han starkt betonade. Några av hans främsta arbeten äro "Die Religion des Judentums" (1903, 3 Aufl. 1926), "Die jüdische Apokalyptik" (1903), "Hauptprobleme der Gnosis" (1907), "Kyrios Christos" (1913, 4 Aufl. 1935). Postumt utkom "Apophthegmata. Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums" (1923). Mera populära skrifter äro "Das Wesen der Religion" (1903, 4 Aufl. 1920; sv. övers. 1904), "Jesus" (1904, 4 Aufl. 1922; sv. övers. 1906). *S.N.*

Boussingault [bosängå'], Jean Baptiste Joseph Dieudonné, fransk lantbrukskemist (1802—77), studerade bergsvetenskap i Étienne och företog resor i n. Sydamerika, där han gjorde intressanta iakttagelser om de tropiska naturfenomenen. B. företog även vetenskapliga undersökningar av Bolivia och Venezuela samt av trakterna mellan Cartagena och Orinocos mynning. Efter sin hemkomst till Frankrike blev han prof. i kemi först i Lyon och 1839 i Paris. På sitt gods Bechelbrunn vid Weissenburg sysslade han särsk. med lantbrukskemi, om vilken vetenskap han inlagt stora förtjänster. Han angav luftens sammansättning och hävdade, att växterna ej förmå tillgodogöra sig luftens kväve. Efter upptäckten av de kvävefixerande bakterierna måste dock denna uppfattning modifieras. B:s mest kända arbeten äro "Mémoires de chimie agricole et de physiologie" (1854) och "Économie rurale" (2 bd, 1843—44). *L.Fg.*

Boussingaultia [bosängå'ltia], *bot.*, släkte av fam. *Basella'ceae**.

Boussu [bosy'], stad i prov. Hainaut i s.v. Belgien, inom Borinages gruvdistrikt; 11,779 inv. (1942). Stenkolsgruvor, järn- och glasindustri.

Boustedt [bo'-], Bo Ivar, militär (1868—1939), underlöjtnant i Bohusläns reg. 1891, löjtnant vid Generalstaben 1903, major 1912, överstelöjtnant vid Västernorrlands reg. 1916, överste 1917 och chef för reg. 1918, chef för Upplands infanterireg. 1923, brigadchef vid Västra arméfördelningen 1928, generalmajor s.å., chef för Östra arméfördelningen och överkommendant i Stockholm 1929 samt chef för Generalstaben 1930—33, blev sistn. år generallöjtnant. B. var avd.-chef vid Generalstaben 1912—16, chef för Lantförsvarets kommandoexp. 1926—29 samt sekr. hos och led. av ett flertal kommittéer. B. utgav "Kriget i Tyskland 1809" (1912). *E.Bs.*

Bout [bâût] (eng.), boxningskamp.

Boutade [botadd'] (fra.), underligt infall, nyck, hugskott; musikalisk fantasi; impromptu på vers.

Boutaric [botarikk'], Edgar Paul, fransk historiker (1830—77), arkivman, var flitigt verksam som forskare och källutgivare på den franska medeltidshistoriens fält. Bland hans skrifter märkas "La France sous Philippe le Bel" (1861), "Saint Louis et Alfonse de Poitiers" (1870) och "Institutions militaires de la France avant les armées permanentes" (1863), bland hans ed. "Les actes du parlement de Paris" (till 1328; 2 bd, 1863—67). Tills. med E. Campardon utgav han "Mémoires de Frédéric II" (2 bd, 1866). *B.*

Bouteloua [botelo'a], släkte av fam. gräs. O. 30 arter uppträda samhällsbildande i s.v. delarna av USA, där de bilda huvudmassan av prärievegetationen och lämna ett utmärkt foder, grammagräs el. mezquitegräs.

Boutens [bâû'-], Pieter Cornelis, holländsk lyriker (f. 1870). B. är klassisk filolog. Hans poesi kännetecknas av formskönhet, klassisk klarhet, rik och växlande stämning. Han har utg. "Verzen" (1898), "Stemmen" (1907), "Beatrijs" (1908), "Vergeten liedjes" (1910), "Carmina" (1912), "Sonnetten" (1920), "Zomerwolken" (1922), "Bezonnen Verzen" (1931). "Gedichten" (1930) är ett urval av hans lyriska dikter. B. har gjort sig känd som fin översättare av grekiska diktare, Goethe, Novalis och O. Wilde. *[Rth]E.*

Bouterwek [bo'-], Friedrich, tysk filosof och estetiker (1766—1828), prof. i Göttingen sedan 1797. Till en början anhängare av Kant övergick B. i sitt förnämsta verk, "Idee einer Apodiktik" (2 bd, 1799), till en "absolut virtualism", enl. vilken vi genom självaktagelse uppfatta oss själva som viljande och levande krafter, varvid även tingen utom oss tänkas som sådana, en tankegång, som förbereder Schopenhauers. Viktiga äro även hans "Aesthetik" (2 bd, 1806) och "Geschichte der Poesie und Beredsamkeit" (12 bd, 1801—19). *N.*

Boutet [botä'], Anne Françoise H., skådespelerska, se Mars, A. H.

Boutet de Monvel [botä' də mâûväll'], J. M., skådespelare, se de Monvel.

Boutmy [bomi'], Émile, fransk sociolog (1835—1906), grundade 1872 i Paris ett statsvetenskapligt forskningsinst., École libre des sciences politiques, vilket vunnit anseende i hela världen. Ett känt namn har B. även förvärvat genom sina folkpsykologiska arbeten, bl.a. "Le développement de la constitution et de la société politique en Angleterre" (1887, flera senare uppl.), "Éléments d'une psychologie politique du peuple américain" (1902, flera senare uppl.).

Bouton [botâû'] (fra., knapp), ordensdekoration, se Orden 4).

Boutredning, *jur.*, vård och avveckling av tillgångar och skulder i ett bo, särsk. ett dödsbo. B. efter den, som är död, skall handhavas av dödsbodelägarna, och någon skyldighet att härvid anlita myndighet finnes icke i Sverige (se lag 1933 om b. och arvskifte). Samtliga delägare äro berättigade att deltaga i förvaltningen. Kunna dödsbodelägarna ej enas el. visar borgenär, att hans rätt genom utredningen äventyras, skall rätten förordna boutredningsman. Sådan kan också förordnas på begäran av den, som i testamente erhållit legat

el. är satt att vaka över ändamålsbestämmelses iakttagande. Bodelägarna kunna även själva begära förordnande av boutredningsman och vinna i så fall samma befrielse från ansvar för den dödes gäld som vid urarvagörelse. Bodelägarna el. boutredningsmannen skola ombesörja boupptecknings inom 3 mån. från dödsfallet. Bodelägarna äro ansvariga för den dödes gäld, därest de icke inom 1 mån. från boupptecknings avträda boet till konkurs (göra sig urarva). Ansvar för gäld kan trots konkurs drabba delägare, om de försumma ombesörja bouppteckning el. av boets medel betala gäld till skada för borgenärerna el. äventyra deras rätt genom att i bouppteckning lämna veterligen felaktiga uppgifter. Dödsbodelägarna kunna, sedan den egentliga b. avslutats, behålla dödsboet, sådant det är, och träffa avtal om sammanlevnad i oskiftat dödsbo, därvid dock särskilda regler gälla, då någon delägare är omyndig. Träffas ej sådant avtal, skola delägarna skifta boet, ant. själva el. med anlitande av skiftesman, som på ansökan förordnas av rätten, el. av boutredningsman el. testamentsexekutor, där sådan finnes. Över skiftet skall upprättas skiftesinstrument, som underskrives av delägarna med vittnen el. av skiftesmannen. Närmare regler lämnas i lag 1933 om b. och arvskifte. *N.Gt.*

Boutredningsman, se Boutredning.

Boutroux [botro']. 1) Étienne Émile Marie B., fransk filosof (1845—1921), prof. vid Sorbonne sedan 1888, invald i Franska akad. 1912. Som tänkare fortsätter B. den dynamiska spiritualism, som från Maine de Biran och F. Ravaisson kan följas till H. Bergson och som uppdrager den egentliga kamplinjen mot den filosofiska naturalismen inom nyare fransk filosofi. Gentemot den strängt mekaniska naturuppfattningen vill B. hävda, att orsaksforskning icke kan uttömma verkligheten och att orsakslagen blott är en abstrakt formel för skeendet. Överallt inom verkligheten inträda tillfälliga förändringar, brott på kontinuiteten yppa sig, det högre kan icke restlöst förklaras ur det lägre, helheten ej ur delarna, de mer konkreta vetenskapernas lagar ej ur de mer abstraktas. Däri ser B. empiriska tecken på att verklig nyskapelse och frihet rymmas i tillvaron. Sin filosofi, varigenom B. påverkat bl.a. H. Bergson, M. Blondel, G. Milhaud, L. Brunschvicg, O. Hamelin och E. Le Roy, har han nedlagt i avhandlingarna "De la contingence des lois de la nature" (1874, 10 éd. 1929), "De l'idée de la loi naturelle dans la science et la philosophie contemporaines" (1895, ny ed. 1925) samt, i mera populär form, i "Science et religion dans la philosophie contemporaine"" (1908; sv. övers. "Vetenskap och religion i nutida filosofi", 2 bd, 1917—18). På filosofihistoriens område falla bl.a. arbeten om Pascal (1900) och W. James (1911). — Litt.: I. Benrubi, "Philosophische Strömungen der Gegenwart in Frankreich" (1928). *N.*

2) Pierre Léon B., den föreg:s son, fransk matematiker (1880—1923). B:s matematiska verk gäller framför allt differentialekvationernas teori, där han med framgång fullföljt Painlevés undersökningar över de komplicerade förhållanden, som lösningarnas singulariteter kunna uppvisa. B. har även bidragit till diskussionen om matematikens filosofiska grundfrågor. I "L'idéal scientifique des mathématiciens" (1920) företräder han en uppfattning, som i vissa hänseenden närmar sig den intuitionistiska åskådningen och efter vilken, i anslutning till Platon, en djupgående distinktion uppdrages mellan vetenskapens framställning, den didaktiska sammanfattningen av redan kända fakta, och den egentliga konceptionen av vetenskapliga sanningar, vilken senare är den direkta produkten av vår intuitiva förmåga att röra oss inom idévärlden. Ett matematiskt faktum betraktas sålunda som väsentligt, oberoende av den logiskt-algebraiska dräkt, i vilken det klädes; algebrans och analysens formler bli varken matematikens hela el. ens dess huvudsakliga innehåll, de äro endast det språk, till vilket ett bakom logiken liggande, väsentligt sanningsinnehåll mer el. mindre ofullkomligt översättes. *Z.*

Bouts [bäu'ts], Dierick (Dirk), nederländsk målare (o. 1420—75), härstammade från Haarlem men slöt sig till de sydnederländska mästarna, i formgivningen närmast till R. van der Weyden; B. är dock i grupperingen mera stillsam och betonar starkare den landskapliga bakgrunden. Daterat 1462 är ett manligt porträtt i halvfigur framför ett fönster (i British Museum). Det stora, för Peterskyrkan i Louvain 1467 fullbordade sakramentaltaret, vars flyglar (med två bilder på vardera) funnits i gallerierna i Berlin och München men genom Versaillesfreden återlämnades till Belgien, är ett av sin tids förnämsta arbeten, dels på gr. av kompositionen, särsk. av mittbilden, en ljusfylld nattvardsscen i borgerlig nederländsk uppfattning och med en n. om Alperna då ännu osedd perspektivisk verkan, dels genom landskapsscenerna å flyglarna, som visa jämte stämningsfull ljusgradering en organisk uppbyggnad, en naturlig insättning av figurerna samt ett troget återgivande av örter och blommor. Intressanta landskap med fina belysningseffekter företer det lilla flygelaltaret (i München), som kallas "Brabants pärla" och vars huvudbild innehåller "Konungarnas tillbedjan". B:s figurer visa en enhetlig, slank och stel typ, och de röja ingen upprördhet ens i martyriescenerna, som de bevittna med uttryck av stilla begrundan el. vemod i de finskurna ansiktena. Koloriten är ofta djup och lysande. För rådhuset i Louvain målade B. 1468 två rörande, ehuru i dramatiskt avseende tafatta framställningar till rättvisans förhärligande, "Kejsar Ottos dom". I Salvatorskyrkan i Brygge och Peterskyrkan i Louvain finnas martyriebilder, andra altarverk i Granada, Valencia och Madrid. Även Kaiser Friedrichmuseet i Berlin har arbeten av B., och National Gallery, London, äger bl.a. hans fint elegiska temperabild "Gravläggningen". Hans konst blev av stor betydelse för den flamländska skolans utveckling. Närmast följdes han av sin son Albrecht B. (o. 1461—1549), vilken flera forskare tillskriva en "Marias himmelsfärd" i museet i Bryssel. *[E.W.]H.Ge.*

Bouts-rimés [bo-rime'] (fra.), eg. rimslut; vissa förut bestämda slutrim, som skola ifyllas till versrader; så tillkommen rimdikt. Alltifrån 1600-talet utgöra b. en omtyckt sällskapslek i Frankrike och sedan även i andra länder.

Boutwell [bäu'tqel], George Sewall, ameri-

Dirk Bouts: Flygelaltaret "Brabants pärla". Alte Pinakothek, München.

kansk politiker (1818—1905), valdes 1851 som demokraternas kandidat till guvernör i sin födelsestat Massachusetts men anslöt sig vid bildandet av det republikanska partiet till detta och invaldes 1862 i representanternas hus. B. lade i dagen stor hätskhet mot president A. Johnson 1868. Följande år blev han finansminister under U. Grant; sitt ämbete skötte han med kraft och redighet samt arbetade särsk. på statsskuldens nedbringande. Han avgick 1873 och representerade fr.o.m. detta år till 1877 Massachusetts i senaten. *B.*

Bouvard [bova'r], Alexis, fransk astronom (1767—1843), anställd vid observatoriet i Paris 1793, utarbetade under Laplaces ledning tabeller för planeterna, även för Uranus, och gav genom dessa uppslaget till upptäckten av Neptunus.

Bouvar'dia [bo-], släkte av fam. krappväxter med o. 30 arter, förekommande i Mellanamerika. *B. longiflo'ra* med vita och *B. ternifol'ia* med röda blommor odlas som rumsväxter.

Bouveng [bovä*ŋ*'], Gustaf Adolf Oscar Nils, ämbetsman (f. 6/11 1895), jur. kand. 1920, assessor i Göta hovrätt 1927, fiskal 1930, hovrättsråd 1933, tf. 1932 och ord. revisionssekr. sedan 1936, expeditionschef i Jordbruksdep. 1939—47, överdirektör och chef för Veterinärstyrelsen 1947. B., som sedan 1935 anlitats i en mängd utredningar m.m., är bl.a. juridiskt biträde hos överbefälhavaren sedan 1942 (i Försvarsstaben 1937—42).

Bouvetön [bovä'ön], ö i s. delen av Atlantiska oceanen på 54° 26′ s.br. och 3° 24′ ö.lgd; 58 km². B., som har en största längd av 9 km (ö. v.), är uppbyggd av vulkaniska bergarter. Hela ön är med undantag av de brant stupande stränderna täckt av en inlandsis. B. upptäcktes 1739 av fransmannen Bouvet. Den återupptäcktes 1898 av Valdivia-exp., togs genom Norvegia-exp. i besittning för Norges räkning 1/12 1927 och annekterades officiellt av Norge 23/1 1928.

Bouvier [bovje'], Auguste, schweizisk reformert teolog (1826—93), prof. i Genève i homiletik och apologetik 1862, i dogmatik 1865. Enhetstanken var en avgörande synpunkt för hela hans teologi, vilken han själv som ett uttryck härför kallade "positivt-liberal". B. betonade även teologiens samband med livet och dess beroende av de samtida förhållandena, "miljön", och i överensstämmelse härmed kyrkans sociala förpliktelser. B. anses ha givit den moderna teologien nya och betydande impulser. — Litt.: J. E. Roberty, "A. B." (1901). *S.N.*

Bouvier [bovje'], Bernard Henri, schweizisk litteraturhistoriker (f. 1861). B. studerade i Frankrike och Tyskland, blev 1890 prof. i tyska språket och litteraturen vid univ. i Genève, 1895 prof. i franska språket och litteraturen. Sin största insats har B. gjort med sina kommenterade uppl. av Amiels skrifter. Bland B:s arbeten märkas "L'œuvre d'Émile Zola" (1904) och "J. J. Rousseau"

Bouvetön. I förgrunden expeditionsfartyget "Norvegia".

Bottnafjorden vid Bovallstrand.

(1912). På svenska föreligger "Henri-Frédéric Amiel" (1925). 1920 blev B. hyllad med en festskrift, "Mélanges d'histoire littéraire et de philologie". *E.*

Bouvines [bovinn'], by i dep. Nord, n. Frankrike, 10 km s.ö. om Lille. — Vid B. utkämpades 1214 en strid mellan konung Filip August av Frankrike och kejsar Otto IV av Tyskland. Slaget slutade med seger för den förstnämnde: dess följd blev Otto IV:s fall och Fredrik II:s allmänna erkännade som tysk konung. Utgången medförde en hastigt uppflammande nationell hänförelse i Frankrike.

Bouwmeester [bâû'mestər], Louis, holländsk skådespelare och teaterledare (1842—1925), företog tidigt konsertresor som violinvirtuos, även till utlandet, men övergav musiken och debuterade 1860 i Rotterdam som skådespelare. B. nådde senare, huvudsakl. i Amsterdam, genom en rad Shakespeare-tolkningar ställningen som sin tids främste holländske skådespelare och spelade med stor framgång också i Tyskland, Frankrike, England och Amerika.

Bowall'ius, släkt, stammande från gården Bovallen, Kila sn, Västmanland. — Litt.: B. Bowallius, "Genealogiska anteckningar om slägten B." (1898)

1) Robert Mauritz B., historiker, arkivman (1817—1902), fil. mag. i Uppsala 1842, doc. s.å., amanuens i Riksarkivet 1847, riksarkivarie 1874. B. påbörjade utgivandet av skriftserien "Meddelanden från svenska riksarkivet". Riksarkivet blev under hans chefstid frigjort från sitt tidigare formella beroende av K. m:ts kansli. Bland B:s skrifter märkes bl.a. "Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—14" (i "Svenska akad:s handlingar", 22, 1847).

2) Carl Erik Alexander, den föreg:s son, zoolog och forskningsresande (1849—1907), fil. mag. i Uppsala 1875, doc. i zoologi 1875—97. Jämte sin fackvetenskap hade B. intresse även för andra forskningsområden. Så studerade han 1884—93 skogsförhållandena i Norrland och företog 1882—83 en zoologisk och etnografisk resa till Västindien, Mellanamerika och n. Sydamerika. Efter avsked från docenturen återvände B. till samma trakter, gjorde där vidsträckta resor för undersökning av kautschukskogar och anlade själv en plantage på Trinidad 1901. Hans talrika zoologiska arbeten behandla kräftdjur. Bland hans övriga skrifter märkas "Nicaraguan antiquities" (1886), "Resa i Central-Amerika 1881—83" (2 bd, 1887) och "Om Norrlands skogar" (1892—93). *O.Cn.*

Bovallstrand, municipalsamhälle (sedan 1903) i Tossene sn i Bohuslän, vid s. sidan av Bottnafjorden; 0,23 km², allt land; 501 inv. (1946; 746 inv. 1934). B. är badort och fiskläge samt har stenindustri. Vattendjupet vid hamnbryggans yttre del är 3,5 m. Kapell byggdes 1916—17. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 1,169,000 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 472,630 kr (1945). — Namnet innehåller sannol. fno. *búðarvǫllr,* fäbodvall.

Bovarysm [-rism'], efter hjältinnan i G. Flauberts roman "Madame Bovary" (1857) beteckning för ett betydelsefullt fenomen på karaktärslivets område, vilket kan vålla både tragiska och komiska förvecklingar och yttrar sig däri, att man tror sig vara en annan än man är, betydelsefullare, ädlare, intressantare o.s.v. I arbetet "Le Bovarysme" (1921) har Jules de Gaultier* utvecklat begreppet till en hel filosofi.

Bowater's & Lloyd's Sales Co. Ltd [bâû'ǫåtəz ənd lâî'dz sêî'lz kɐm'pəni limm'itid], London, är i egenskap av holdingbolag för bl.a. Bowater's Mersey Paper Mills Ltd, Cheshire, och Bowater's Paper Mills Ltd, Gravesend, världens största tillverkare av tidningspapper. Den totala tillverkningskapaciteten vid företagets engelska fabriker, belägna i Sittingbourne, Northfleet och Kemsley, utgör c:a 600,000 t papper pr år. Ett flertal skandinaviska exportsliperier och sulfitfabriker äro leverantörer till B., som i vad avser svenska företag är huvudintressent (sedan 1937) i ab. Umeå trämassefabrik. *A.Lg.*

Bovbjerg [bå͡u'bjär], 46 m hög lerbank på Jyllands västkust, s. om Limfjorden. B:s egendomliga, växlande former ha bildats vid abrasionen, som beräknas ha under tiden 1790—1874 bortfört en c:a 160 m bred remsa av B. Här står en 26 m hög fyr.

Bowdenkabel [bå͡u'dən-], ett böjligt rör, i vilket en smal ståltråd el. wire löper. B. användes mycket t.ex. på motorcyklar till förbindelse mellan regleringsorganen på styrstången och spjället i förgasaren, resp. tändningsförställararmen på magnetapparaten, och på kameror som s.k. trådutlösare. Röret är utfört av spiralvriden ståltråd, där varven ligga så tätt invid varandra, att en tät rörstomme bildas. Om denna är vanl. en vävnad spunnen och ofta lackerad. B. kan läggas i snart sagt vilka krökar som helst, utan att den invändiga regleringskabelns rörelse hindras. *v.S.*

Boven [bå'-] (från lty. el. holl., av förstav. *be-* och ett ord motsv. sv. *ovan*), *sjöv.*, föråldrat uttryck för "över" i bovenbramsegel, bovenledsegel m.m.

Bowen [bå͡u'in], Herbert Wolcott, amerikansk diplomat (1856—1927), inträdde i utrikesdepartementets tjänst och blev 1890 konsul i Barcelona, 1901 minister i Venezuela. Under de oroliga förhållandena där lyckades han vinna diktatorn president Castros* öra och fick av honom i uppdrag att 1902 sluta överenskommelse med de europeiska makter, som hotade Venezuela. På B:s initiativ frigåvos de massvis häktade utlänningarna och hänsköts frågan om Venezuelas statsskuld till skiljedom. Emellertid återvände icke lugna förhållanden, och president Roosevelt ville själv ingripa i tvisten. Då samtidigt vissa anklagelser, som B. tidigare ingivit till sina överordnade rörande sin företrädare, vid denna tid publicerades, fick B. 1905 lämna sin post. Han utgav flera skrifter, bl.a. en självbiografi (1926). *B.*

Bowen [bå͡u'in], Norman Levi, amerikansk mineralog, petrograf och geolog (f. 1887), tjänstgjorde vid Ontario Bureau of Mines 1907—09, vid Geological Survey of Canada 1910—11, vid Geophysical Laboratory, Carnegie Institution of Washington 1912—18 och 1920—37, prof. i mineralogi vid univ. i Kingston 1919—20 och vid Univ. of Chicago sedan 1937. B. är mest känd för sina teoretiska och experimentella utredningar om magmors differentiation, varvid B. förfäktat den s.k. kristallisationsdifferentiationen i bl.a. "The evolution of the igneous rocks" (1928). Dessutom har B. sysslat med diffusion i silikatsmältor samt med jämviktsförhållanden i vissa system, detta delvis tills. med andra forskare, liksom han i samarbete med andra upptäckt, att ett spec. aluminiumsilikat, müllit, uppstår vid stark bränning av eldfast lera. *A.Hbm.*

Bowen [bå͡u'in], Marjorie, pseud. för Gabrielle Margaret Long, f. Campbell, engelsk författarinna (f. 1888). B. läste i hemmet, gick ett slag i skola i London, studerade ett år i Paris och debuterade 16 år gammal med en roman och har sedan publicerat en lång rad skrifter, romaner, skådespel och noveller, vanl. med historiska motiv och gärna med handlingen förlagd till Italien el. Holland. Hon har också förf. historiska arbeten och biogr., ss. "Patriotic lady" (1936; sv. övers. "Lady Hamilton och den neapolitanska revolutionen 1799", 1937), "This shining woman: a life of Mary Wollstonecraft Godwin" (1937), "Wrestling Jacob" (s.å.), som handlar om John Wesley, och "Life of John Knox" (1940). "The debate continues" (1939), utg. under B:s flicknamn Margaret Campbell, är en öppenhjärtig självbiografi. *E.*

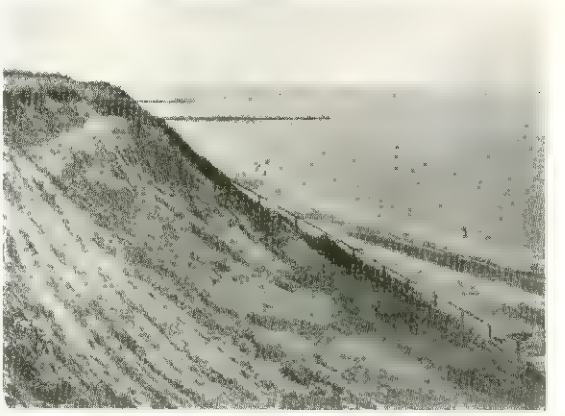

Bovbjerg.

Bowen [bå͡u'in], Elizabeth, engelsk författarinna (f. 1899). B. är född i Dublin och tillhör en gammal känd angelsaxisk familj, gick i skola i England, fick tidigt bestämma över sig själv och gjorde vidsträckta resor. Tjugotreårig började B. skriva och räknas nu som en av Englands förnämsta kvinnliga berättare. Hon har lärt av bl.a. Maupassant, Tjechov och Virginia Woolf, med förkärlek hämtar hon sina motiv ur den högre medelklassens liv, novellen är den genre hon helst använder. I inledningen till den av henne sammanställda antologien "The Faber book of modern stories" (1937) har B. gett en uppmärksammad analys av den moderna "shortstoryn". B. har utg. novellsaml. "Encounters" (1923), "Ann Lee's and other stories" (1926), "Joining Charles and other stories" (1929), "The cat jumps" (1934), "Look at all those roses" (1941) och "Ivy gripped the steps" (1946; sv. övers. "Älskaren som var demon", 1947), som ger skildringar från livet i London under 2:a världskriget. "Selected stories" (1946). B. har vidare skrivit romanerna "The hotel" (1927), "Last september" (1929), "Friends and relations" (1931), "To the North" (1932), "The house in Paris" (1935) och "The death of the heart" (1938; sv. övers. 1941). "Bowen's court" (1941) är en släkthistoria, "Seven winters" (1943) är en självbiografisk barndomsskildring. B. är sedan 1923 g.m. A. Cameron, Oxford; numera bosatt i London. *E.*

Bowe'nia, släkte av fam. kottepalmer*.

Bower [bå͡u'ə], Frederick Orpen, engelsk botanist (f. 1855), prof. i botanik vid univ. i Glasgow 1885–1925, har gjort sig känd för sina grundläggande undersökningar över kärlkryptogamernas, särsk. ormbunkarnas, anatomi, embryologi och fylogeni, varvid han behandlat såväl recenta som utdöda grupper. Inom morfologien och metamorfosläran har han uppställt den s.k. po-

Vanligt bovete.
Gren med blommor och frukter. *a*, *b* blommor, *c*, *d* frukter (*b* och *d* i genomskärning).

dium-teorien för förklaring av sambandet mellan stam och blad hos ett skott och i övrigt ägnat undersökningar åt generationsväxlingen och dess betydelse för uppkomsten av landvegetationen, åt blommans morfologi, anatomien och fysiologien hos *Welwit'schia* m.m. Bland hans arbeten märkas "The origin of a land flora" (1908, ny uppl. 1929), "Studies in the phylogeny of the Filicales", 1—7 (i "Annals of Botany", 1910—18), "The ferns" (3 bd, 1923 28), "Size and form in plants" (1930), "Primitive landplants, also known as the Archegoniatae" (1935) och "Sixty years of botany in Britain" (1938). *G.*

Boveri [bå'feri], Theodor, tysk zoolog (1862—1915), prof. i zoologi och jämförande anatomi vid Würzburgs univ. 1893. B:s omfattande och grundläggande arbeten ha särsk. utförts på ägg av sjöborrar och rundmaskar och behandla cell- och befruktningsproblem. Bland hans skrifter märkas "Zellenstudien" (6 bd, 1887—1907) och "Das Problem der Befruchtung" (1902).

Bovet [båvä'], Pierre, fransk-schweizisk psykolog (f. 1878), jämte E. Claparède 1912 grundare av Institut Jean-Jacques Rousseau i Genève. I enl. med detta instituts forskningssyften har B. upptagit barnpsykologiska och pedagogiska frågor, så i arbetet "L'instinct combatif" (1917), vilket betraktar de mänskliga sammanlevnadsformerna som en sublimering av kamp- och könsdriften, så också i "Le sentiment religieux et la psychologie de l'enfant" (1925), vari religionen tolkas som en förlängning el. projektion till vidare föremål av barnets kärlek till sina närmaste. *N.*

Bovete (urspr. bokvete), *Fagopy'rum*, släkte av fam. pilörtväxter, gammal kulturväxt, som förr odlats rätt allmänt i s. Sverige. Det är en ettårig ört med upprätt, knäledad, grenig stjälk, hjärtlikt pilformiga blad, små, i knippen samlade blommor samt kastanjebruna, spetsigt trekantiga frön, påminnande om bokollon, varav namnet bokvete. B. härstammar från Centralasien, Manchuriet och s. Sibirien, varifrån det överförts till Ryssland och Tyskland av mongolstammar. Till Skandinavien torde det ha kommit under medeltiden, sannolikt från Ryssland. För övrigt har det odlats ganska allmänt i Nordtyskland, Holland, vissa delar av Frankrike och Danmark. 3 olika arter ha varit föremål för odling, vanligt b., *F. esculen'tum* (*Polyg'onum Fagopyrum*), tatariskt b., *F.* (*Polygonum*) *tata'ricum*, samt en var. av den förstnämnda, silverbovete, *F. argen'teum*. Vanligt b. når en höjd av 30—60 cm och har rödvita blommor, tatariskt b. är 30—90 cm högt och har grönvita blommor. Silverbovete skiljer sig från de båda andra arterna genom sina brett vingkantade, silvergrå frön och sin frodigare bladmassa. Av sistnämnda skäl har det odlats som grönfoderväxt. I Europa är det i huvudsak vanligt b., som varit föremål för odling, dels för fröskörd och dels till grönfoder. I Sverige odlades b. på gr. av sin stora förnöjsamhet i fråga om näringstillgång allmänt på magra sand- och grusjordar i s. delarna av landet men har numera liksom i de flesta andra länder ersatts med avkastningsrikare och framför allt säkrare växtslag. Det är näml. mycket känsligt för frost samt även för torka och för stark värme. Sådden bör av förstnämnda skäl ske relativt sent. På näringsrik el. starkt kvävegödslad jord blir det frodvuxet, vilket medför försenad frösättning samt försenad och nedsatt fröskörd. Mognaden inträffar även vid normal utveckling ganska sent och blir ofta ojämn. Som grönfoder kan b. lämna en avkastning på upp till 5 t torkad vara pr ha. Fröskörden varierar starkt men torde i medeltal i Sverige ha uppgått till 1,000—1,500 kg pr ha. Som foder äro fröna närmast jämförbara med havre. Stärkelsehalten uppgår till c:a 55 %, till en foderenhet åtgår c:a 1,3 kg, och halten smältbar äggvita utgör c:a 8—9 %. Fröskörden användes förr allmänt till människoföda, dels som mjöl för bakning, ofta efter inblandning av rågmjöl, dels som gryn till gröt. I Ryssland bakas av mjölet ett slags plättar, *bliny*. I Östasien har det även begagnats för framställning av pastejer och vermiceller. *Eo.*

Bovetesjuka, fagopyrism, en hos vitfläckiga el. vita djur, vanl. får och svin, mera sällan nötkreatur, uppträdande sjukdom, som yttrar sig i rodnad och ömhet i de med vita hår beklädda delarna av huden efter förtäring av bovete (se Fluorofyll). Mera svårartade symtom äro svullnader i öron och ögonlock samt blåsbildningar i el. nekrotisering av större el. mindre hudpartier. Utsättas djuren för starkt solljus, framträda symtomen mera intensivt. Medicinsk behandling är sällan behövlig, sjukdomen häves vanl. genom foderombyte. *V.Mr.*

Bov'idae, se Slidhornsdjur.

Bowiekniv [bå͡u'i-], ett knivliknande stickvapen, uppkallat efter den amerikanske översten R. P. Bowie (d. 1836), som var den på sin tid mest bekante jägaren och fäktaren i Nordamerika. B. användes ofta som jaktkniv.

Bovill'us, Carolus, fransk filosof och matematiker, se Bouillé, Charles.

Bovi'n (lat. *bovi'nus*, av *bos*, gen. *bov'is*, oxe), som har avseende på nötkreatur, nötkreaturs-.

Bovi'n, Knut Adolf, trädgårdsodlare och trädgårdsförfattare (1853—1926), lärare vid Lantbruksakad:s och Svenska trädgårdsföreningens

Den nya bowlinghallen i Malmö (t.v.) och utkast visande när klotet just lämnat handen.

trädgårdsskolor vid Stockholm, verksam som trädgårdsarkitekt 1885—90. B. började 1895 utgiva trädgårdstidn. "Viola" samt grundade gartnerfonden, understödsförening för trädgårdsmän.

Bovi'n, Karl Emil, läkare (f. 19/8 1868), med. dr vid Uppsala univ. 1903, doc. i obstetrik och gynekologi vid Karolinska inst. 1906—17, barnmorskelärare 1911, prof. och överläkare vid S. barnbördshuset i Stockholm 1924—33.

Bovi'nae, se Oxdjur.

Bovi'nus, *-a, -um* (av lat. *bos,* oxe), artnamn på växter, i sht svampar, som växa på betesmarker och ätas av nötkreatur.

Bovis'ta, släkte av fam. röksvampar*.

Bovit, helgon, se Botvid.

Bowley [bâu'li], Arthur Lyon, engelsk statistiker (f. 1869), prof. i matematik och ekonomi 1907—13 och i statistik i London från 1915. Bland B:s skrifter märkas "England's foreign trade in the 19th century" (1893), "Wages in the United Kingdom in the 19th century" (1900), "Elements of statistics" (1901, 6 ed. 1937), ett mycket använt standardarbete, och "The mathematical groundwork of economics" (1924). På senare tid har B. utfört viktiga undersökningar ang. nationalinkomsten i England, publicerade i "Studies in national income 1924—1938" (1942, 2 ed. 1944). *[T.Er]Ln.*

Bowling [bâu'liŋ] (av eng. *bowl,* [kägel]klot), amerikanskt kägelspel, urspr. infört från Holland till dess kolonier i Nordamerika, där Amerikanska bowlingförbundet bildades 1901. Ett internationellt sådant (IBA) grundades 1926. Efter Svenska bowlingförbundets tillkomst 1930 (SM 1931) har intresset för b. ständigt ökats i Sverige, som f.n. har en ledande ställning i b. inom Europa; Kungsholmshallen i Stockholm, färdig 1942, med 14 banor, är Europas största bowlinghall. B. spelas numera med 10 käglor. Banan, som ofta är parkettbelagd, är o. 25 m lång och 1,04—1,07 m bred. Klotet, som är av hårdgummi, trä el. welanit med en vikt av högst 7,255 kg, är försett med två hål (stundom tre för skruvning), ett för tummen och ett för långfingret. Käglorna uppställas i en likvinklig triangel med ena vinkeln vänd mot den spelande. — Varje kullslagen kägla ger 1 poäng; två slag utgöra en s.k. ruta. Blir 1:a slaget en strike [strâik] (alla käglor slagna), erhållas ytterligare två slag, vid s.k. spare [spä'o(r)] el. spärr (alla käglor på två slag) ett slag. En el. flera serier om 10 rutor ingå i en tävling. Sammanlagda poängantalet avgör vinsten. *O.Kgh.*

Bowls [bâulz], ett mycket gammalt engelskt spel med träklot på kortklippt gräsplan (el. inomhus på mattbelagt golv). B. spelas enl. samma grundprinciper som boccia* men efter mera detaljerade regler. Kloten, tillverkade av hårt och tungt träslag, med en vikt av högst 1,59 kg, äro svarvade med ena sidan mer konvex än den andra, vilket giver dem en bågformig bana. Vinnaren i individuell tävlan (en mot en med 4 klot pr man) är den, som först uppnår 21 poäng. Vid lagtävlan (vanl. 4 man med 2 klot vardera) spelas i 21 omgångar. *O.Kgh.*

Bowman [bâu'mən] (eng., till *bow,* bog), *sportv.,* se Rodd.

Bowman [bâu'mən], Sir William, engelsk anatom, fysiolog och ögonläkare (1816—92), demonstrator i anatomi och kurator i London 1838, prof. i fysiologi och patologi där 1848, senare kirurg och vicepresident vid London Ophtalmic Hospital Moorfields. B. har särsk. gjort viktiga insatser inom den mikroskopiska anatomien och rörande ögats kirurgi. Hans namn är fästat vid bl.a. en bildning inom varje hans trenne huvudar-

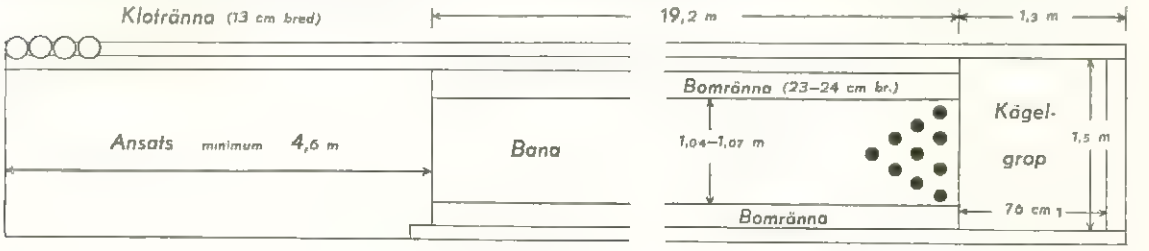

Bowlingbana.

betsfält: B:s discs, vissa områden av den tvärstrimmiga muskulaturen, B:s kapsel, en epitelkapsel omkring njurens glomeruli, och B:s membran, en ytlig membran i ögats hornhinna. De framstående arbeten, i vilka dessa bildningar äro beskrivna, äro "On the minute structure and movements of voluntary muscle" (i "Philosophic Transactions", 1840), "On the structure and use of the Malpighian bodies of the kidney" (i "Philosophic Transactions", 1842) och "On some points in the anatomy of the eye" (i "British Association Report", 1847). *T.Hn.*

Bowman [bâu'mən], Isaiah, amerikansk geograf och forskningsresande (f. 1878), univ.-lärare 1904—15, därav 1909—15 assistant prof. vid Yale Univ., ledare för 1:a Yale-exp. till Sydamerika 1907, geograf och geolog vid Yale-exp. till Peru 1911, ledare för American Geographical Society's exp. till centrala Anderna 1913, 1915—35 dir. för American Geographical Society, 1931 president i Association of American Geographers och 1931—34 i International Geographical Union. På dessa och flera andra poster har B. varit livligt verksam för främjandet av geografisk forskning och vunnit ett allmänt erkänt och aktat namn. Han har bl.a. skrivit "Forest physiography" (1911), "South America; a geography reader" (1915), "The Andes of Southern Peru" (1916), "The new world. Problems in political geography" (1921, med 2 suppl. 1923—24), "Desert trails of Atacama" (1924), "The pioneer fringe" (1931) och "Geography in relation to the social sciences" (1934) samt därjämte talrika andra bidrag till Sydamerikas geografi. Sedan 1935 är B. *president* (rektor) för Johns Hopkins Univ. *H.Rr.*

Bowne [bâun], Borden Parker, amerikansk teolog och filosof (1847—1910), från 1876 prof. i filosofi vid Bostons univ., företrädde en av Lotze och Renouvier påverkad personalistisk idealism. B:s viktigaste skrifter äro "Metaphysics" (1882; rev. ed. 1898), "The principles of ethics" (1892), "The theory of thought and knowledge" (1897), "Theism" (1902), "Personalism" (1908) och "Kant and Spencer" (postum 1912). — Litt.: "Studies in philosophy and theology by former students of B. P. B.", utg. av E. C. Wilm (1922); E. S. Brightman, "Personalism and the influence of B." (i "Proceedings of the 6th international congress of philosophy", 1927). *E.Ån.*

Bowra [bâu'rə], Cecil Maurice, engelsk litteraturhistoriker (f. 1898). B., som studerat vid univ. i Oxford, har där haft olika läraruppdrag; 1938—46 var han *warden* vid Warham College, 1946 blev han prof. i poesi. B. har specialiserat sig på antikens litteratur, främst den grekiska, men han har också med livligt intresse följt den moderna diktningen, särsk. fransk och rysk. Bland hans arbeten, som kännetecknas av stor lärdom och elegant framställning, märkas "Tradition and design in the Iliad" (1930), "Greek lyric poetry from Alcman to Simonides" (1936), "Early Greek elegists" (1938), "The heritage of symbolism" (1943), "Sophoclean tragedy" (1944), som särsk. uppmärksammar den grekiske tragediförfattarens idévärld, och "From Virgil to Milton" (1945), en studie av den episka diktkonsten som den företrädes av Vergilius, Camões, Tasso och Milton. "The background of modern poetry" (1946), B:s installationsföreläsning, ger en karakteristik av modern engelsk lyrik. B. har utg. bl.a. "Oxford book of Greek verse" (1930), "Pindari Carmina" (1935) och "Oxford book of Greek verse in translation" (1938) samt "Book of Russian verse" (1943). *E.*

Bowring [bâu'riŋ], John, engelsk politiker (1792—1872), vann ryktbarhet som politisk skriftställare i radikal anda, bl.a. som förkämpe för frihandeln, var 1835—37 och 1841—49 medl. av parlamentet, blev 1849 engelsk konsul i Kanton, 1854 generalguvernör i Hongkong, där han verkade till 1859. 1855 besökte B. Siam och avslöt det första brittisk-siamesiska handelsfördraget. B:s åtgärder med anledning av den bekanta "Arrow-affären" — han lät en engelsk eskader bombardera Kanton till följd av att kinesiska soldater 1856 arresterat några banditer ombord på ett kustfartyg Arrow, som förde engelsk flagg — blevo den omedelbara anledningen till kriget mellan Frankrike—England och Kina 1857—58. B. var utomordentligt språkkunnig och gjorde stora samlingar till en publikation av olika länders folklitteratur. Hans "Autobiographical recollections" utkommo 1877. *[C.F.]B.*

Bow River [bâu' rivv'ə], namn på ett flertal floder i Brittiska samväldet, däribland en av Saskatchewan Rivers* källfloder.

Bovyn, ras av duvsläktet*.

Box [båks] (eng.; eg. från grek. *pyxos,* buxbom), (i allm. större) ask el. dosa; låda el. cylinder kring någon mekanism; förvaringsrum för kol (på lokomotiv el. ångbåt); kolhämtare; post- el. bankfack; avstängt mindre rum i stall; m.m.

Skeppsb. Kolboxarna på fartyg anordnas vanl. på båda sidor om ångpanneanläggningen. På större fartyg förekomma även tvärskeppsboxar samt s.k. överboxar på däck. Kolboxar benämnas ofta med det engelska ordet *bunkers.* — Kättingboxarna i främre delen av fartygsskrovet tjäna till förvaringsrum för ankarkättingarna, som instuvas där, då ankaret hivas in. — Packningsboxar anordnas för tätning, dels vid kolv- och slidstänger på kolvmaskiner, dels vid propeller- och roderhylsor. *T.Hrn.*

Box, fisksläkte av fam. havsrudor*.

Boxarkrabbor, i varmare länder rikt representerad grupp av släktet *Uca* m.fl. Namnet härrör av att den ena saxklon, ibland den vänstra, ibland den högra, är betydligt kraftigare utvecklad hos hannarna; den användes till försvar och vid kampen om honorna. B. föra vanl. ett amfibiskt levnadssätt i tidvattenszonen, där de söka skydd i hål i marken, som de själva gräva. De uppträda ofta i kolossala svärmar.

Boxarupproret benämnes vanl. den kris i Kina 1900, som blev kulmen i de utlandsfientliga utbrot-

ten i detta land. Sedan århundraden hade det varit vanligt, att i tider av politiskt missnöje hemliga sällskap bildats, mest med antidynastiskt program, och efter det snöpliga kinesisk-japanska kriget 1894—95 och de därpå följande övergreppen från västerländska makter bildades 1896 i prov. Shantung ett mot manchukejsarhuset fientligt hemligt förbund, kallat *i ha tuan,* "rättens och endräktens liga", el. *i ho küan,* "rättens och endräktens knytnävar" (knytnävskamp ingick i medlemmarnas övningar, varav namnet "boxare"), vars ledare genom hypnotiska medel och genom förkunnandet, att otaliga "andesoldater" hjälpte dem i strid, vunno många anhängare. Förbundet visade sig snart starkt främlingsfientligt, och första tecknet var mord på ett par missionärer i Shantung. Från febr. 1900 undertrycktes sekten i Shantung av guvernören Yuan Shï-kai, men den vann stora framgångar i Chïli och Shansi. Hovet lyckades avvända dess manchufientlighet och inrikta dess verksamhet mot de vita. I maj 1900 uppträdde stora skaror boxare hotfullt i Pekings närhet, varför en internationell styrka på 450 man uppkallades från kusten till legationernas skydd. Regeringschefen, den reaktionäre prins Tuan, gjorde de frivilliga krigarna till "kejserlig livvakt", och dessa började massakrera infödda kristna. Legationerna begärde nu telegrafiskt förstärkning, men 2,000 man, som avgingo från kusten, lyckades ej slå sig igenom de myllrande boxartrupperna utan måste vända (18/6). Ett verkligt krig mellan vita och boxare utbröt nu om besittningen av Tientsin, och detta aktualiserade krisen i Peking, där den högsta makthavande, änkekejsarinnan Tsï-hi, i det längsta tvekat att släppa lös stormen mot utlänningarna. 20/6 började emellertid angreppet; samma dag mördades den tyske ministern baron K. v. Ketteler på öppen gata. De vita avspärrade sig inom legationskvarteret och fingo uthärda en 8 veckors belägring, innan de undsattes av en ny internationell expeditionskår från kusten. I prov. Shansi mördades på guvernörens order 45 personer, mest missionärsfamiljer, många av dem svenskar, men i övriga prov. hindrade besinningsfulla guvernörer alla övergrepp. Under ett års tid fullföljdes razzian mot boxare i Chïli av internationella trupper, och Peking hölls besatt och utplundrades grundligt. I sept. 1901 slöts freden med 11 främmande makter, varvid främsta villkoret var, att Kina ålades skadestånd på sammanlagt 450 mill. taels att betalas inom 40 år, löpande med 4 % ränta. *B.K.*

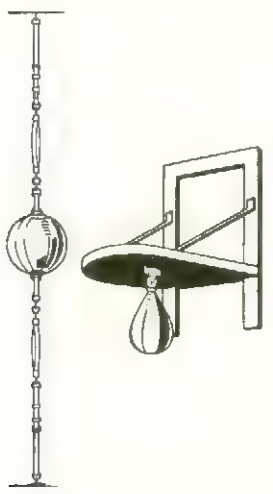

Boxbollar.

Boxbeutel [båk'sbåitəl], se Bocksbeutel.

Boxboll, rund el. päronformad, hårt pumpad läderboll, som användes vid träningsövningar i boxning. B. är vanl. upphängd i en vid vägg fastsatt ställning; träningen med densamma avser uppövandet av slag- och stötkraft samt träffsäkerhet.

Boxe française [båks' fraŋsä'z], *sportv.,* se Savate.

Boxer [båk's-], hundras, se Hundar.

Boxhandskar, se Boxning, sp. 908, 910 och 911.

Boxheimdokumenten [båk'shåim-], en samling skriftligt utarbetade högförrädiska planer, författade 1931 av Werner Best, då han var verksam inom nationalsocialistiska partiet i Hessen. Dokumenten röjdes för polisen av en annan mot Best fientligt inställd nyenrollerad partiman. De innehöllo bl.a. texten till en kungörelse, som skulle utfärdas i Hessen omedelbart efter en nationalsocialistisk revolt. Formuleringen hade godkänts vid ett möte på ett värdshus, Boxheimer Hof. Affären gav anledning till en högförräderiprocess vid riksrätten i Leipzig, som dock inställdes efter ett år. Den nationalsocialist, som röjde Best, hade själv deltagit vid avfattandet av dokumenten. Han blev senare mördad. *S.Br.*

Boxholm, köping i Göstrings hd i Östergötland mellan Mjölby och Tranås; 118,01 km², därav 111,74 land; 4,124 inv. (1946). Kring det 1754 vid fallen i Svartån anlagda B:s järnbruk uppstod ett samhälle, som efter S. stambanans tillkomst snart växte och 1904 gjordes till municipalsamhälle med en landareal av 1,19 km², varav en mindre del tillhörde Åsbo sn. 1911 var dess folkmängd 732, medan hela socknen (Ekeby) hade 3,705 inv. 1920 hade samhället 2,379, 1946 2,682 inv. på en landareal av 5,04 km². 1/1 1947 gjordes hela Ekeby sn till köping med namnet B. Den tillhör delvis Holavedens skogstrakt och når i s. fram till Sommen och smålandsgränsen; bygden är i stort sett samlad kring Svartån. Åkern utgör endast 16 % av köpingens landareal, skogsmarken ej mindre än 66 %. En häradsallmänning omfattar 11,07 km². B. är delat i två kyrkobokföringsdistrikt, varav det s. har 3,192 inv. Egendomar: Boxholms säteri och Götvik. Själva samhället, som helt och hållet ligger på Boxholms ab:s mark, bevarar trots sin starka expansion alltjämt något av den gammaldags bruksmiljön. Vid Gamla bruksgatan ligga ännu en rad äldre smedbostäder, den äldsta med årtalet 1785, och den moderna kvarnen vid ån är inbyggd i den gamla kvarnbyggnaden från 1777. Bruket (se Boxholms ab.) är numera ett modernt storföretag, statt i rask utveckling. Utom själva järnverket driver det sågverk, snickerifabrik, kvarn och ett mycket modernt lantbruk med tillhörande mejeri; 1944 tillkom ett nytt kraftverk om c:a 5,000 hk, därefter nytt gjuteri, kallvalsverket är under utbyggnad, och martinverket skall förstoras till det dubbla. Av övriga industrier i köpingen må nämnas strumpfabrik och bryggeri. Ny brandstation och två pensionärshem ha beslutats. Sockenkyrkan, i köpingens nordligaste del, har ett trol. delvis medeltida skepp men ombyggdes 1652; altartavlan uppges vara av Ehrenstrahl. Under koret finns gravvalv för släkten Ribbing. Vid kyrkan stå 4 runstenar. Inom själva samhället uppfördes en kyrka 1897. Församlingen heter fortfarande Ekeby och utgör tills. med Rinna och Blåvik ett pastorat i Göstrings kontrakt av Linköpings stift. — Taxeringsvär-

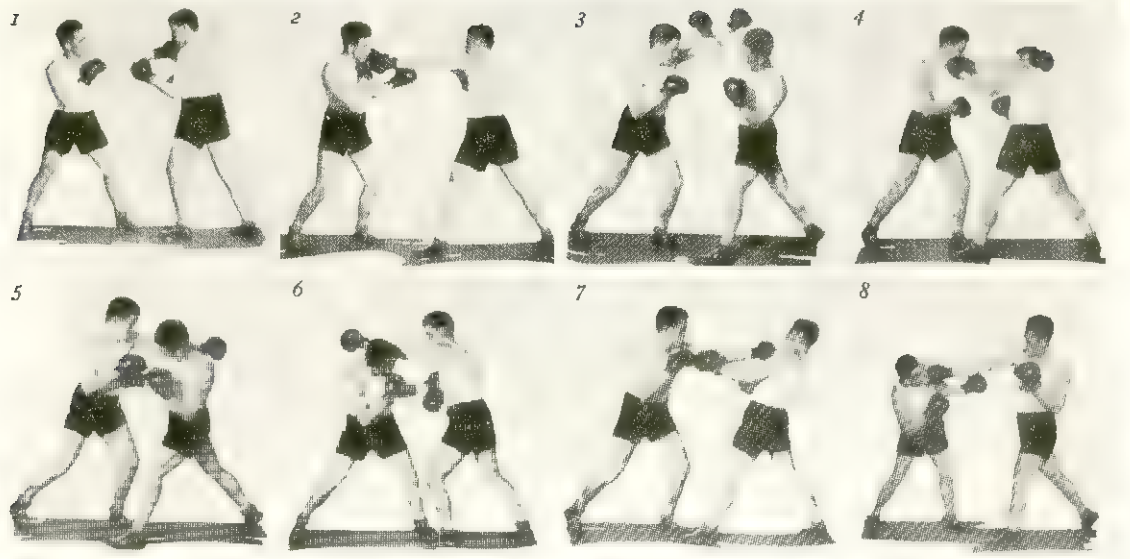

Boxning, serie av slag och parader.

1. Rak vänster mot hakan. *2*. Blockering av rak vänster. *3*. Undanskjutning av rak vänster med underarmen. *4*. Huvudglidning utåt undan rak vänster och vänsterkrok mot hakan. *5*. Dykning inåt undan rak vänster och högerkrok mot kroppen. *6* Dykning utåt undan rak vänster och vänsterkrok mot kroppen. *7*. Tillbakavikning undan rak vänster. *8*. Rak höger mot hakan.

de å fastighetsskattepliktig jordbruksfastighet 5,719,900 kr, å annan fastighet 12,575,700 kr; till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst: fysiska personer m.fl. 5,284,810 kr, svenska ab. 1,046,100 kr (1945). — Namnet, som urspr. tillkommer säteriet Boxholm, är på 1600-talet givet efter namnet på ägaren till sätesgården, riksrådet Arvid Gustavsson Stenbock och skrevs på 1600-talet även Bocksholm (se A. Ridderstad, "Östergötland, 2:2, 1918, sid. 484). *P.;Sl.*

Boxholms ab. grundades 1872, men järnverket erhöll sina privilegier redan 1754. Bolaget äger stora skogs- och jordbruksegendomar, järnverk i Boxholm med masugn, lancashiresmedja, martinverk, varm- och kallvalsverk, drageri, gjuteri, mekanisk verkstad och kraftstation, vidare sågverk, hyvleri, snickerifabrik samt trätubs- och träkärlsfabrik i Boxholm, kalkstensbrott vid Gistad (Östergötlands län), järnmalmsgruvor med anrikningS- och sinterverk vid Kantorp och Stav (Södermanlands län) samt speditions- och trävarurörelse vid Norrköpings hamn. Antalet industriarbetare är c:a 1,100. Tillverkningsvärde c:a 18 mkr pr år (1946). Aktiekapital 6 mkr. *L.Vr.*

Boxkalv [båk's-] (eng.-amer. *boxcalf*), kromgarvat kalvskinn, svart el. kulört, användes till ovanläder i skodon. Under visst fabrikationsstadium behandlas kalvskinnen i trälådor (eng. *box*, låda), därav namnet.

Boxning [bok's- el. båk's-] (av eng. *box*, slag med handen), reglementerad knytnävskamp. B. som sport förekommer ej sällan hos naturfolken, bl.a. hos en del negerstammar. De äldsta boxningsbilder, som bevarats till vår tid, äro 3—4,000 år gamla (från Kreta och Cypern). B. omnämnes i Homeros' Iliad och synes redan 800 f.Kr. ha nått en hög utveckling i Grekland. Även Vergilius lämnar detaljerad beskrivning på knytnävskamp. Enl. dessa förf. utfördes striden med händer och handleder omlindade med remmar av oxhud. Dessa voro urspr. smala, 3—3 1/2 m långa. I 4:e årh. f.Kr. ersattes dessa av styva lindningar, som ombundos med starka, hårda läderremmar, vilka vid en senare tidpunkt hos romarna förstärktes med läder- och metallplattor (t.o.m. med hårda spetsar) för att ge ökad kraft åt slaget (*cæs'tus*, slagrem). Knytnävskämparna uppträdde fullständigt nakna och ingnedos med olja, för att muskler och hud skulle göras smidiga. Under träningsövningarna buro de ett slags tunna handskar samt voro dessutom försedda med öronskydd, varav man dragit den slutsatsen, att man då mera begagnade sig av slag än raka stötar. Fr.o.m. den 38:e olympiaden ingick i de olympiska spelen den s.k. *pankrat'ion** el. frikampen, som var en kombinerad brottning och b. (dock utan lindning av remmar). Även i Norden förekom b. i ett tidigt tidsskede men synes ej ha varit så omhuldad som brottning. — Efter romerska rikets fall till början av 1800-talet synes b. ej varit utövad bland civiliserade nationer med undantag av Amerika och England, där t.ex. bruket att använda stoppade boxhandskar

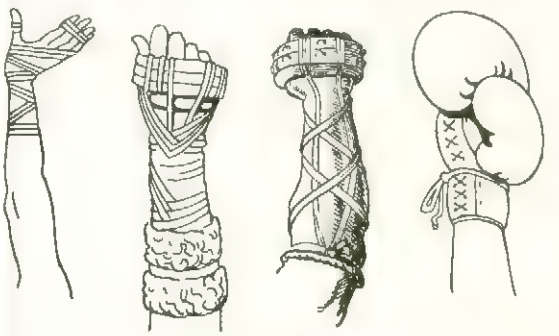

Boxhandskens utveckling från feniciernas mjuka handbandage till caestus och nutidens 8 ounce handske.

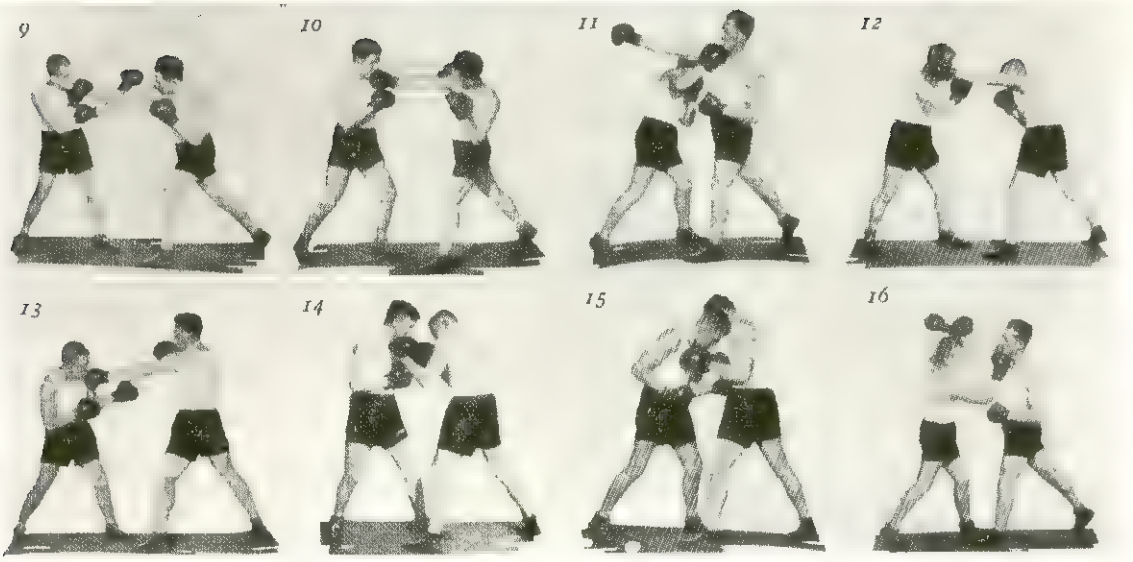

Boxning, serie av slag och parader.

9. Rak höger mot kroppen *10.* Rak höger som kontraslag på rak vänster. *11.* Dykning utanför rak höger och kontraslag med höger mot hakan. *12.* Blockering av vänstersving med handskens utsida. *13.* Rak vänster fullföljd med rak höger mot kaken ("ett tvåslaget"). *14.* Vänsterkrok mot hakan i närkamp. *15.* Uppercut mot kroppen i närkamp. *16.* Undanskjutning av rak höger och höger uppercut mot hakan.

infördes på 1730-talet. De första mera moderna boxningsreglerna härleda sig från samma tidpunkt. Ett århundrade senare förbättrades reglerna (1838 och 1866), och 1884 bildades ett engelskt amatörboxningsförbund, som gav laga kraft åt de s.k. Queensberry-reglerna. Från England utbredde sig b. o. 1900 till europeiska fastlandet och till Skandinavien. Efter 1:a världskriget har intresset för b. ökats. Ett internationellt amatörboxningsförbund bildades 1920 (FIBA), och i de flesta stater äro f.n. offentliga boxningsmatcher både för professionella och amatörer enl. lag tillåtna. Vid dylika matcher, särsk. när det gäller mästerskapet i de tyngre viktklasserna, kunna boxarna och framför allt arrangörerna förtjäna enorma summor. I Sverige bildades 1919 Svenska boxningsförbundet, och s.å. holls här den första offentliga amatörmatchen i b. Bland mera bemärkta svenska boxare kunna nämnas Harry Persson och John Andersson. Svenska amatörboxare ha på senaste tiden med viss framgång deltagit i EM och Olympiska spelen, där dock USA, Argentina, Tyskland, Frankrike, Italien och Sydafrika skördat de största vinsterna.

B., som ger sina utövare ett gott medel till självförsvar, tager kroppens alla muskler i anspråk, utvecklar särsk. lung- och hjärtverksamheten, skärper iakttagelseförmågan och handlingskraften samt gör kroppen mera okänslig för smärta. Det kan dock ej förnekas, att b., särsk. den professionella, är en hård och brutal sport, i all synnerhet, då den, som ofta sker, i första hand i publikfriande syfte inriktas på knock out i st.f. på god teknik. Frånsett de smärre skador av deformerande art, som lätt drabba näsa, mun, underkäke m.m., medför knock out efter slag i huvudet ofta högst allvarliga följder (nedsatt psykisk funktion, förlamningar, t.o.m. döden). Eftersom unga individer härvidlag äro särsk. känsliga, böra tävlingar i b. för ynglingar under 18 år ej förekomma. — B. kräver en utgångsställning, som möjliggör snabba förflyttningar åt olika håll; armarna hållas så, att stötar och slag kunna utdelas utan tidsförlust, samtidigt som ett visst skydd erhålles mot överraskande angrepp. Ett anfall göres ant. med raka stötar, krokslag el. svingslag. Försvaret utföres medelst blockering och undanskjutning, huvudglidning, dykning, tillbakavikning samt sidsteg, allt med el. utan kontraslag. — Vid utbildning (träning) i b. komma bl.a. följande övningar till användning: löpningar, hantelgymnastik, rephoppning, kast med medicinboll, boxning mot sandsäck och mot boxboll*, skuggboxning (mot en fingerad motståndare) samt b. mot sparringpartner.

För internationella boxningstävlingar gälla bl.a. följande amatörbestämmelser. Ringen, den upphöjda estrad, där tävlingen äger rum, skall ha en golvyta av 5 6 m² och vara inhägnad med tre hårt spända, kraftiga rep, beklädda med mjukt tyg. Golvet skall vara försett med mjukt underlag av högst 15 cm tjocklek (vanl. filt med presenningöverdrag). De tävlandes kängor el. skor skola vara utan spikar el. klackar. Boxhandskarna, vilkas stoppning skall vara fast och jämn, skola väga 228 g vardera. Hårda bandage få ej användas. Underlivsskydd är obligatoriskt. De tävlande indelas vid allmänna tävlingar i följande viktklasser (naken vikt): flugvikt (max. 51 kg) bantamvikt (54), fjädervikt (58), lättvikt (62), weltervikt (67), mellanvikt (73), lätt tungvikt (80) och tungvikt (över 80 kg). Varje tävling (match) indelas i ett visst antal omgångar (ronder), i samtliga klasser vanl. tre med en varaktighet av 3 min. pr rond samt med 1 min uppehåll mellan ronderna; längre matcher än sex ronder à 2 min äro ej tillåtna. Vid tävlingarna tjänstgöra bl.a. tre poängdomare* (alltid vid Olympiska spel och EM), en ringdomare (inom inhägnaden) samt en tidtagare.

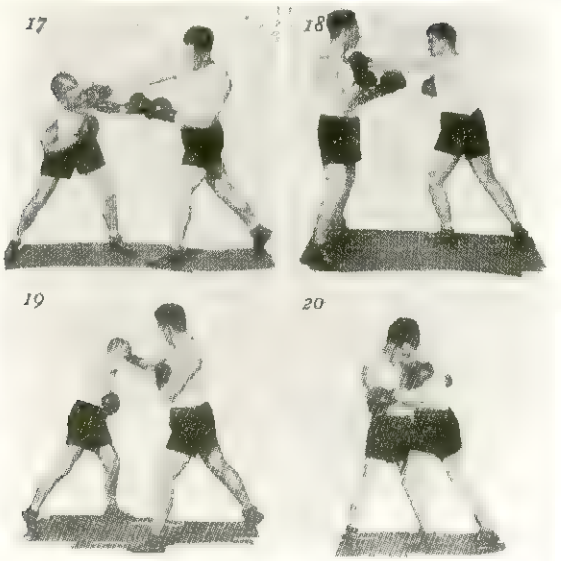

Boxning, serie av slag och parader.

17. Skenslag med vänster fullföljt med rak höger mot hakan. *18*. Sidsteg undan rak vänster. *19*. Undanskjutning av rak höger och kontraslag med höger i förening med sidsteg. *20*. Clinch. — Samtliga bilder ur R. Hentzel, "Boxningsboken".

Den tävlande äger rätt att medtaga en s e k o n d (medhjälpare), som biträder honom mellan ronderna med råd, massage m.m., men inga råd el. tillrop få av denne givas den tävlande under pågående rond. Om en tävlande slagits till marken, hänger försvarslös över repen el. kommer utanför ringen (är *down*), skall motståndaren draga sig tillbaka och tidtagaren räkna sekunderna högt och tydligt. Är den fallne ej i stånd att fortsätta matchen inom 10 sek, är han besegrad (*knocked out*). Blir ingen av de tävlande på detta sätt utslagen, avgör poängberäkningen matchen. Följande är förbjudet och kan medföra diskvalifikation (efter tvenne varningar el. vid svårare förseelser omedelbart): att slå en fallen motståndare; att slå "under bältet" (under navelhöjd) el. dyka under motståndarens midja; att slå med öppen handske, med handskens innersida el. handleden samt alla backhandslag; att hålla fast motståndaren och samtidigt utdela slag; att anfalla med huvud, skuldra, underarm el. armbåge; att avsiktligt kasta sig till marken el. iakttaga fullständig passivitet; att utdela s.k. pivåslag el. anfalla, när man håller i el. stöder sig mot repen; att brottas el. knuffa varandra mot repet; att avsiktligt utdela nackslag el. direkta njurslag; att underlåta att gå ifrån motståndaren, när domaren under *clinch* (motståndarna äro så nära varandra, att de ej kunna utdela slag) kommenderat "bryt", samt att utdela slag, när de efter "bryt" falla ur clinchen.

Vid de p r o f e s s i o n e l l a boxningstävlingarna, som efter tillstånd av vederbörande myndigheter f.n. kunna avhållas offentligt även i Sverige, är rondernas antal 4—15. H a n d s k a r n a äro tunnare, vanl. 5/8 så tunga som amatörhandskarna, varför slaget får betydligt större effekt, även om i EM de hårda bandagen ej längre användas. Klassindelningen är densamma som vid amatörboxning, dock med bibehållandet av de engelska viktsatserna (t.ex. för flugvikt max. 50,802 kg i st.f. 51 o.s.v.). Vid poängbedömning har hårdheten i slagen högre poäng än vid amatörboxning. Oavgjort resultat förekommer ganska ofta, då däremot vid amatörboxning segrare alltid skall utses. — Världsmästare i tungvikt (professionella) sedan 1930: Schmeling, Tyskland 1930—32, Sharkey, USA 1932—33, Carnera, Italien 1933—34, Baer, USA 1934—35, Braddock, USA 1935—37 samt Joe Louis, USA sedan 1937.

Boxningstermer: B l o c k e ' r i n g, parerande av ett slag genom att handen el. underarmen sättes mellan motståndarens hand (arm) och egen kropp. *Butting* [eng. utt. bʉtt'iŋ], att stöta med huvudet. *Close quarter* [klå͡ʉ's kʊå'tə], närstrid. *Crosscounter* [krå's-kå͡ʉ'ntə], korsslag. *Crouch* [kra͡ʉč], hopkrupen ställning. *Ducking* [dʉkk'iŋ] (dykning), att böja kroppen djupt ned för att undgå en stöt el. ett slag. *Foul* [få͡ʉl], otillåtet slag. *Groggy* [grågg'i], tillfälligtvis förvirrad el. omtöcknad till följd av ett hårt slag. *Heeling* [hi'liŋ], att slå med öppen hand. *Hook* [hokk] (krokslag), slag på nära håll med armen böjd i vinkel. *Infighting* [in'få͡itiŋ], närkamp. *Jab* [jäbb], stoppstöt på en motståndare, som rusar på blint. *Outclassed* [å͡ʉ'tkla'st] (utklassed), grundligt besegrad. *Pivot*-slag [pivv'ət-] el. pivåslag, svepande slag, utfört under det boxaren svänger runt på ena foten. *Punch* [pʉnč], slagkraft. *Punch drunk* [drʉŋk], boxare med nedsatt reaktionsförmåga på gr. av mottagna hårda slag. *Punching ball* [pʉn'čiŋ bå'l], boxboll. *Slipping*, att glida undan med huvudet för en rak stöt. *Slugger* el. *rusher* [slʉgg'ə, rʉʃ'ə], boxare, som blint utdelar svingslag. *Sola'r plex'us*-slag, stöt i maggropen. *Sparring partner* [spa'riŋ pa'tnə], tränare. *Swing*-slag [spiŋ'-] el. svängslag, slag med sträckt el. något böjd arm utanför motståndarens armställning *Uppercut* [ʉpp'əkʉt], ett krokslag i riktning nedifrån och uppåt. — Litt.: V. Leijon, "B." (3 uppl. 1921); R. Hentzel & V. Smeds, "Boken om b." (1934); J. Romano & J. Richards, "How to box and how to train" (1934); R. Hentzel, "Boxningsboken" (1945). "Svenska boxningsförbundets tävlingsbestämmelser". *O.Kgh.*

Boxningsförbundet, se Svenska boxningsförbundet.

Boy [bå͡i] (eng.), pojke; i de brittiska kolonierna: uppassare el. arbetare.

Boy [båjj], ätt, se Boij

Boy [bå͡l], W i l l e m (eg. B o y e n el. B o y e n s, G u i l l a u m e), flamländsk arkitekt, bildhuggare och målare (o. 1520—92), anställd hos Gustav Vasa, Erik XIV och Johan III. B. var sin tids mest anlitade konstnär i Sverige. I flertalet fall är det dock vanskligt att exakt fastställa hans insats. Verksamt deltog han vid om- och nybyggnaden på Stockholms slott, lusthuset på nuv. Skeppsholmen (Kasern I, på 1840-talet delvis ombyggd), flera kyrkor i Stockholm samt beträstningar där, vid Svartsjö slott etc. För Gustav Vasa utförde han den kända ekreliefen på Gripsholm samt gravmonumentet av marmor i Uppsala domkyrka (påbörjat 1562 i Antwerpen, färdigt under 1580-talet). Vidare märkes gravmonumentet över Katarina Jagellonica (1584–86) i samma kyrka. B. medverkade vid utförandet av (och komponerade antagl.) regalier för Erik XIV. — Litt.:

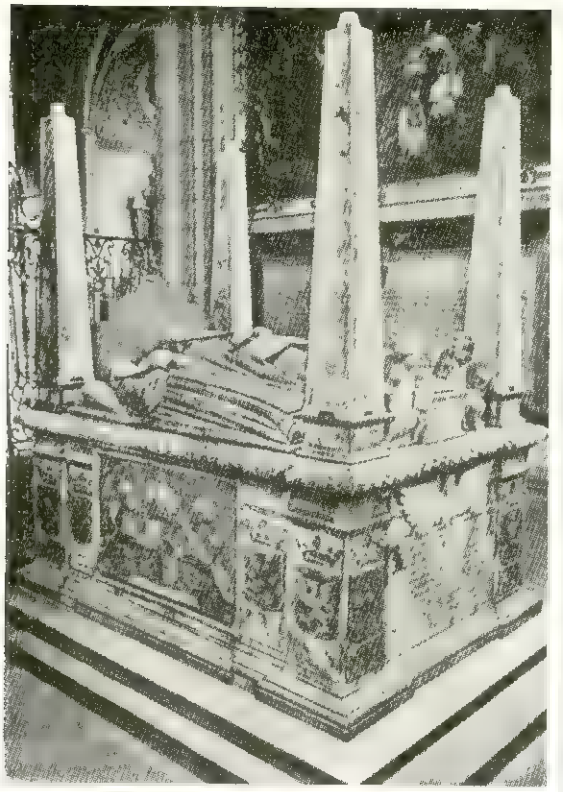

W. Boy: Gustav Vasas gravvård i Uppsala domkyrka.

Chr. Eichhorn & H. Odelberg, "Guillaume Boyen" (1872); A. Hahr, "Studier i Johan III:s renässans. 2. V. B." (1910). *N.G.W.*

Boyacá [ɡåj-], departement i Colombia, mellan Cordillera Oriental och Orinocos biflod Río Meta; 64,605 km², 737,368 inv. (1938). Huvudstad är Tunja.

Boyce [båîs], W i l l i a m, engelsk tonsättare (1710—79), lärjunge av Maurice Greene och J. C. Pepusch. B. innehade flera organistämbeten i London, skrev en del dramatisk musik, ett oratorium, oden, anthems, triosonator, 8 sinfonior m.m. men är mest känd som medarbetare vid det stora samlingsverket "Cathedral music" (ser. 1 utg. av B. och James Kent, 1760—72, ser. 2 utg. av S. Arnold, 1790). Samlingen innehåller mycket värdefulla verk ur den engelska kyrkomusiken från o. 1600 fram till B:s egen tid. *E.A.*

Boycott [båî'kɔt], se Bojkott.

Boye [båjj'ə], namnform, använd av flera medl. av släkten Boije*.

Boye [båjj'ə], K a r i n, författarinna (1900—41). B., som hade starka pedagogiska intressen, utbildade sig först till folkskollärarinna men övergick därefter till akademiska studier i Uppsala, avslutade med fil. ämbetsexamen 1928. Hon var tidvis verksam som litteraturkritiker i "Arbetet" och "Socialdemokraten". 1931 grundade hon tills. med E. Mesterton den psykoanalytiskt orienterade tidskr. "Spektrum". B. undervisade i olika skolor, bl.a. vid Viggbyholm, men ägnade sig under senare år uteslutande åt litterär verksamhet. Hon var medl. av Samfundet De nio. — B. debuterade 1922 med diktsaml. "Moln", som följdes av "Gömda land" (1924) och "Härdarna" (1927). I en kärv och knapp, ofta enkelt symbolisk form av utpräglad, rytmisk originalitet ger B:s ungdomsdiktning uttryck åt såväl högspänd idealism som längtan efter personlig sannfärdighet och befrielse från det ideella pansaret. Med sina friare rytmer och sina stora och skakande bekännelser vittnade "För trädets skull" (1935) om en betydande personlig utveckling. Jämsides med lyriken utredde B. i novellsaml. "Uppgörelser" (1934) och "Ur funktion" (1940) samt i romanerna "Astarte" (prisbelönt 1931), "Merit vaknar" (1933), "Kris" (1934), "För lite" (1936) och "Kallocain" (1940) moraliska och psykologiska problem. Efter B:s frivilliga död våren 1941 utgåvos postumt "Bebådelse", som innehåller ett par romanfragment, noveller och reseskildringar, och diktsaml. "De sju dödssynderna", som visar förf. på höjden av skaparkraft och innehåller några av hennes skönaste dikter. Dess huvudparti är visserligen en torso men gör intryck genom det djupa och djärva sätt, varpå försoning sökts i grundkonflikten mellan hängivelse och krav. — B. är en av den moderna svenska litteraturens förnämsta diktare. Hennes poesi, ursprungligt mytisk och intellektuellt klar, gömmer på en gång "blommans mjukhet och iskristallens spröda hårdhet" (Viljanen). Prosan är blekare, men den självbiografiska "Kris" och framtidsvisionen "Kallocain", vilka båda med logik och fantasistyrka behandla den inre frihetens problem, äro betydande verk. Hennes diktning i sin helhet avspeglar en personlighetskamp på hårda villkor. Genom sin sanningslidelse och sina rena uttryck för ömhet mot livet har den en sällsynt stärkande karaktär. En samlad uppl. av B:s "Dikter" utkom 1942. — Litt.: "K. B. Minnen och studier" (1942). *M.A.*

Boye [båjj'ə]. 1) J o h a n n e s B., dansk filosof (1756—1830), rektor i Nakskov och Fredericia. B. är i sht känd för sitt stora verk "Statens Ven" (1792—1814), den danska upplysningsfilosofiens förnämsta skrift, starkt präglad av antik tankegång. Verket ger en socialt inriktad moralfilosofi, nära besläktad med den engelska utilitarismen.

2) C a s p a r J o h a n n e s B., författare och präst (1791—1853), har skrivit ung. 70 dramer i nära anslutning till Oehlenschläger men är numera mest bekant för några av sina psalmer och den allm. sjungna fosterländska sången "Der er et Land, dets Sted er höjt mot Norden".

Boy-Ed [båî'-e't], I d a, tysk författarinna (1852—1928). Bland hennes talrika romaner och noveller kunna nämnas "Ein Tropfen" (1882), "Ein Augenblick im Paradies" (1912), studier över Charlotte v. Kalb (1912) och Charlotte v. Stein (1916) samt "Stille Helden" (1914).

von Boyen [bå'i'ən], Leopold Hermann, tysk militär (1771—1848), överstelöjtnant och avd.-chef i krigsdep. 1810, avsked som överste 1812 men återinträdde 1813 i tjänst och deltog i 1813—14 års fälttåg, generallöjtnant 1818, general av inf. 1840 och generalfältmarskalk 1847. B. var 1807—12 medl. av den militära reorganisationskommissionen och en av Scharnhorsts främsta medhjälpare. Som krigsminister 1814—19 införde han den allmänna värnplikten i Preussen och genomförde lantvärnets organisation. 1819—40 levde B. som privatman men var ännu en period, 1841 -47, krigsminister, varefter han vid avskedstagandet utnämndes till guvernör för Invalidhuset. — Litt.: F. Meinecke, "Das Leben des Generalfeldmarschalls H. v. B." (2 bd, 1896—99); G. Scholtz, "H. v. B." (1936). *E.Bz.*

Boyen(s) [bå'i'ən(s)], Guillaume, arkitekt, se Boy, Willem.

Boyer [bǫaje'], Jean Pierre, president av Haïti (1776—1850), mulatt, erhöll en god uppfostran i Frankrike. Efter 1794 deltog han i striderna i Haïti mot engelsmännen och negrerna under Toussaint l'Ouverture men måste efter den sistnämndes seger fly ur landet. Han återvände 1802, kämpade tills. med A. Pétion och H. Christophe mot J. J. Dessalines, vilken utropat sig till kejsare. Efter dennes fall utbröto inbördes stridigheter mellan segrarna; B. anslöt sig till Pétion, president i s.v. Haïti, och blev 1818 hans efterträdare; efter Christophes fall 1820 blev B. president i n.v. Haïti; efter ö. Haïtis uppror mot spanjorerna 1822 jämväl president där. 1825 köpte han Frankrikes erkännande av landets självständighet men störtades 1843 och dog i Paris. *B.*

Boyer [bǫaje'], Charles, fransk filmskådespelare (f. 1901). B. uppträdde i Paris i småroller på olika teatrar men med ytterst ringa framgång i början. Småningom fick han emellertid större roller utan att dock komma fram i främsta ledet. B. började filma redan 1921 men uppmärksammades först 1930 och då för franskspråkiga versioner av tyska och amerikanska filmer. När B. 1933 på allvar slog igenom, skedde det emellertid i franska filmer, bl.a. "La bataille". Sedan följde i rask takt flera filmer i Amerika och Frankrike, bl.a. "Mayerlingdramat". B. återvände till Amerika och har haft en rad uppmärksammade filmroller i bl.a. Garbo-filmen "Marie Walewska",

Duviviers "Manhattan" och "Bortom alla gränser" samt "Gasljus", där han hade Ingrid Bergman till motspelerska. *G.Wr.*

Bô Yin Râ, målare och religiös skriftställare, se Schneiderfranken-Hoffmann, Joseph.

Boyle [bå'il], Robert, engelsk fysiker och kemist (1627—91), vistades mestadels på sitt gods Stalbridge i Dorsetshire, sysselsatt med studier av arbeten i fysik och kemi och med arbeten i sitt laboratorium. 1654 flyttade han till Oxford och 1668 till London. Intresserad av den av O. v. Guericke konstruerade luftpumpen sökte han genom nykonstruktioner förbättra denna och företog en följd av undersökningar av fysikaliska och kemiska fenomen i lufttomt rum. Vid dessa experiment fann han den efter honom benämnda lagen (se Boyle-Mariottes lag) beträffande sambandet mellan tryck och volym hos en gas. Bland hans övriga undersökningar må nämnas undersökningar av frysnings- och kokningsfenomenen, av ljusbrytningen, av gravitationen och av ett flertal elektriska fenomen. B. var en av grundarna av Royal Society. — Biogr. av L. T. More (1944). *A.Ldh.*

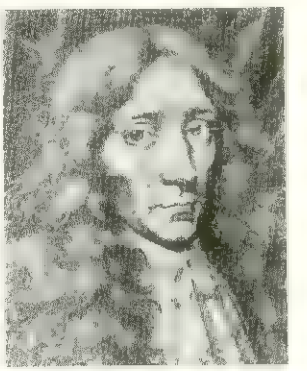

Boyle [bå'il], William, irländsk dramatiker (1853—1923). B. försökte sig först som lyriker och novellist men slog igenom som dramatisk författare. Han var under större delen av sitt liv bosatt i London men skrev sina pjäser enbart för den irländska nationalteatern, The Irish National Theater Society. Av hans sceniska verk kunna nämnas hans debutstycke "The building fund" (1905), en satirisk komedi med motiv från bondebefolkningens liv i hans hembygd, "The eloquent Dempsey" (1906), en fars, som gisslar de politiska förhållandena på Irland, "The mineral workers" (1910), som behandlar allvarliga sociala problem hos gruvarbetarna, "The lone charm" (1911) och "Family failing" (1912). B. var utomordentligt högt skattad av sina landsmän men blev icke nämnvärt beaktad utanför Irlands gränser. *E.*

Boyle [bå'il], Kay, amerikansk författarinna (f. 1903). B. studerade bl.a. musik, gifte sig 1921 med en fransman och kom 1922 till Europa, där hon uppehöll sig främst i Frankrike; 1931 gifte hon sig med den amerikanske målaren L. Vail och återvände 1941 till USA. B. har skrivit lyrik, noveller och romaner. Hon mottog starka intryck av modernismen efter 1:a världskriget och var en av de förnämsta företrädarna för den grupp amerikanska författare, som hade sitt organ i tidskr. "Transition". Hon har utgivit en rad novellsaml., ss. "Wedding day and other stories" (1930), "Plagued by the nightingale" (1931), "Year before last" (1932), "The first lover and other stories" (1933), "Gentlemen, I address you privately" (s.å.), "My next bride" (1934), "The white horses of Vienna and other stories"

(1936), "Death of a man" (s.å.), "Monday night" (1938) och "The crazy hunter" (1940). "Glad day" (1938) innehåller dikter, "Armistice diary" (1942) skildrar förhållandena vid Frankrikes sammanbrott 1940. "Primer for combat" (1942) är en roman i dagboksform från det ockuperade Frankrike liksom "Avalanche" (1944). "Thirty stories" (1946) är ett urval av B:s noveller. — Litt.: A. Lundkvist, "Atlantvind" (1932). *E.*

Boyle-Mariottes lag [bå'l-mariåts'], en av aeromekanikens huvudlagar, enl. vilken produkten av en gasmassas volym och tryck är konstant vid oförändrad temperatur. Lagen, som upptäcktes av engelsmannen R. Boyle 1662 och oberoende av honom av fransmannen E. Mariotte 1679, gäller strängt endast för idealgaser.

Boylesve [bŏalä'v], René Marie Auguste Tardivaux, fransk författare (1867—1926). F. i Touraine skildrar B. helst franskt medelklassliv i landsorten. B. är en säker men icke särsk. originell berättare. Bland hans arbeten kunna nämnas "Le médecin des dames de Néans" (1896), "Mademoiselle Cloque" (1899), "La leçon d'amour dans un parc" (1902), "La jeune fille bien élevée" (1909; sv. övers. 1920) och dess forts. "Madeleine, jeune femme" (1912) samt "Tu n'es plus rien" (1917), en krigsroman. *E.*

Boyne [bå'in], ir. *Boinn*, flod i Leinster på ö. Irland, 130 km lång, mynnar vid Drogheda 40 km n. om Dublin; i nedre loppet segelbar för mindre fartyg. — I slaget vid B. 5 km v. om Drogheda besegrade Vilhelm III av Oranien 1690 Jakob II.

Boyscout [bå'iskâût] (eng., jfr Boy och Scout), medl. av en scoutorganisation för pojkar, se Scoutrörelsen.

Boysen Jensen [båj'-], Peter, dansk botanist (f. 1883), fil. dr 1910, lektor 1907—27 och prof. sedan sistn. år i växtfysiologi vid univ. i Köpenhamn. B:s vetenskapliga forskning har huvudsakl. varit ägnad åt växternas ämnesomsättning, ss. assimilation, andning och ämnesproduktion i naturliga växtsamhällen, samt åt retningsfysiologi, där han är en av grundarna av den moderna hormonforskningen och den förste som påvisat förekomsten av hormon (auxin), vilka reglera tillväxt och tropistiska rörelser. Bland hans arbeten märkas "Sukkersönderdelingen under Respirationsprocessen hos højere Planter" (1910), "Die Stoffproduktion der Pflanzen" (1932), "Die Wuchsstofftheorie und ihre Bedeutung für die Analyse des Wachstums und der Wachstumsbewegungen der Pflanzen" (1935), "Growth hormones in plants" (1936, 2 uppl. 1938) och "Plantefysiologi" (1938, 2 uppl. 1943). *[G.]Bm.*

Boyson [båj'-], Emil, norsk författare (f. 1900). B. har utg. några romaner ("Sommertröst", 1927, "Yngre herre på besök", 1936, "Vandring mot havet", 1937) men har främst blivit beaktad som lyriker med samlingarna "Varsler og möter" (1934), "Tegn og tydning" (1935), "Gjemt i mörket" (1939) och "Sjelen og udyret" (1946), där han med en starkt personlig, ofta strängt utmejslad stil, som bl.a. kännetecknas av sällsynta ord, tolkar sina upplevelser inför naturen, kärleken och konsten. — Litt.: R. Hultengren, "Nye profiler i norsk lyrikk" (1944). *L.*

Bozca Ada [båzja], turkiskt namn på ön Tenedos.

Bozen [bå'tsən], tyska namnet på Bolzano.

Boägg benämnas stundom ägg, som kvarlämnas i värpnästen för att uppmuntra fjäderfäna att fortsätta sin äggläggning på detta ställe. Numera användas konstgjorda b. av porslin el. gips. I syfte att fastställa, om verklig ruvlust föreligger, låter man stundom fjäderfä först ligga på konstgjorda b.

Boört, art av korsörtsläktet*.

B.P., se Svenska bensin- & petroleum ab. B.P.

BPK, se De bankanställdas pensionskassa.

Br, kemiskt tecken för (1 atom) brom.

Bra, stad i prov. Cuneo i n.v. Italien, 40 km s.s.ö. om Turin; c:a 20,000 inv. Hamp- och läderindustri, vin- och silkesodling.

Braad [brad], Christopher Henric, resenär, bibliograf (1728—81), trädde 1747 i Ostindiska kompaniets tjänst som skeppsskrivare och medföljde från 1748 dess fartyg, företog 1754—58 en resa genom Bengalen och besökte Ceylon, Malabarkusten och s. Arabien för att utforska handelsförhållandena; planerade anläggandet av ett svenskt faktori i Suratte, en plan, som han under sin fjärde resa, 1760—62, förgäves sökte förverkliga. B. författade beskrivningar över sina två första resor och har efterlämnat 17 vol. anteckningar om sina reserön, nu i Uppsala univ. bibl. Efter 1762 var B. bosatt i Östergötland och ägnade sig i sht åt biografiska och bibliografiska forskningar om lärda östgötar. Resultatet härav, "Ostrogothia litterata", finnes i handskrift i Stifts- och landsbibl. i Linköping. *C.V.J.*

Braaten [brå'-], Oskar Alexander, norsk författare (1881—1939), skildrade med realism och säker iakttagelse människor och förhållanden i Oslos arbetarkvarter. Ur B:s vidlyftiga produktion må framhållas skådespelen "Ungen" (1911) och "Den store barnedåpen" (1925) samt romanerna "Kammerset" (1917), "Ulvehiet" (1919), "Opover" (1924) och "Tribunen" (1925).

Braatöy [brå'töj], Trygve Fryland, norsk läkare och författare (f. 1904), med. dr 1936 ("Männer zwischen 15 und 25 Jahren", 1934). B., som är psykiater, har mottagit starka intryck av S. Freud. Han har i tidn., särsk. "Dagbladet", och tidskr. utifrån psykoanalytisk och radikal politisk ståndpunkt med polemisk skärpa och stor stilistisk talang deltagit i den aktuella kulturdebatten i Norge. Han har utom avh. utg. "Livets cirkel" (1929), ett bidrag till studiet av K. Hamsuns diktning, "Hinsides Freud" (1931), "Kjærlighet og åndsliv" (1934), "Unge menn" (1936), "Sorger og sinnslidelser" (2 bd, 1937; sv. övers. 1939) och "Tvil og tro" (1940; sv. övers. 1941). *E.*

Brabançonne [-baŋsånn'], La B., belgisk nationalsång, revolutionssång från sept. 1830, med ord av L. A. H. Déchez (1803—30), skådespelare i Bryssel, och musik av F. van Campenhout.

Brabançons [-baŋsåŋ'] (fra.), från Brabant härstammande trupper, omtalade sedan 1100-talet, fruktade för sin tygellöshet och rovlystnad.

Bra'bant [fra. utt. -aŋ', sv. vanl. -ant'], provins i mellersta Belgien; 3,283 km², 1,758,968 inv. (1945), landets folkrikaste och tätast bebodda del med 536 inv. pr km². Huvudstad Bryssel. — B. var vid tiden för den romerska erövringen under Caesar befolkat av keltiska stammar, nervier i s. och menapier i n. I början av 400-talet besattes det av frankerna och tillföll vid karolingiska rikets delning 843 Lothar. Som tillhörande de nordliga delar av hans rike, vilka erhöllo namnet Lothringen, kom B. 923 till Tyskland. Efter Lothringens delning 959 utgjorde B. en del av det då bildade hertigdömet Nedre Lothringen, och, då detta sönderföll i ett flertal självständiga furstendömen, utbildades kring grevskapet Louvain som kärna ett särskilt territorium B., vilket o. 1100 omfattade bl.a. markgrevskapet Antwerpen och grevskapet Bryssel, och vars innehavare 1106 erhöllo värdigheten av hertigar av Nedre Lothringen, vilken titel 1190 utbyttes mot den av hertigar av B. B:s läge mellan de stora industriella och ekonomiska centra vid Rhen och Maas å ena samt Schelde och den flandriska kusten å andra sidan skaffade det under 1100-talet ett kraftigt ekonomiskt uppsving med en rik stadskultur och Europas näst Flanderns mest betydande ylleindustri. Under 1300-talet lyckades ständerna, ridderskapet och städerna att av de förut nästan enväldiga hertigarna genom de berömda författningsurkunderna "Cortenbergbrevet" 1312 och "La joyeuse entrée" 1355 åt sig utverka ett betydande inflytande på statsstyrelsen. Av hertigarna märkes Johan I (1261–94), som genom segern vid Woeringen 1288 mot Henrik av Luxemburg åt B. förvärvade grevskapet Limburg. Sedan hertigätten med Johan III (1312—55) utdött, övergick B. till dennes måg greve Wenceslaus av Luxemburg (1355—83), vilken 1357 till Flandern måste avträda Mecheln och i form av län Antwerpen, och hans gemål Johanna av B. (1383—1406). Johanna testamenterade B. till sin systerdotterson Anton av Burgund (1406—15). Efter hans söners Johan IV:s (1415–27) och Filips (1427—30) död tillföll B. deras farbroder Filip den gode och införlivades sålunda med det burgundiska storväldet. Efter Karl den djärves död 1477 blev B. en del av den habsburgska monarkien och tillhörde 1553—1713 dess spanska och 1713—94 dess österrikiska gren. 1794—1814 tillhörde B. Frankrike, 1814—31 Nederländerna, efter 1831 Belgien. Upproren 1788—90 mot Österrike och 1830 mot Nederländerna hade sin härd i B. — Genom freden i Münster 1648 avträddes till Nederländerna den nordliga delen av B., omfattande städernas 's Hertogenbosch, Maastricht och Breda med områden, vilka därefter ingingo som en del av de s.k. generalitetsländerna (nuv. prov. Nordbrabant*). — Litt.: H. Pirenne, "Histoire de Belgique", 1—4 (1908—12). *N.L.R.*

Brabanthäst, hästras, se Hästar.

Brabantska höns, ras av hönssläktet*.

Brabanttapeter, se Vävda tapeter.

Brabazon of Tara [bräbb'əzn əvv], John Theodore Cuthbert Moore-Brabazon, sedan 1942 1:e Baron B. of Sandwich, engelsk politiker (f. 1884), konservativ led. av underhuset 1918—29 och 1931—42, parlamentssekr. i transportministeriet 1923—24 och nov. 1924—27, transportminister 1940—41, minister för flygplansproduktionen 1941—42. B. är en av flygets pionjärer i England och tog 1909 flygcertifikatet nr 1 där.

Brabeium [-ē'-], *bot.*, släkte av fam. *Protea'ceae**.

Brač, ital. *Brazza,* ö, tillhörande Jugoslavien, den största och folkrikaste av de dalmatiska öarna; 389 km², 40 km lång; 17,317 inv. (1931), kroater. Från fastlandet i n. skiljes ön av den 5—12 km breda Bračkanalen. B. uppbygges av kalksten och når på sydsidan 778 m ö.h. Huvudnäringar äro vin- och sydfruktodling samt fiske; marmorbrott.

Bra'cara (*Bracara Augus'ta*), se Braga (stad).

Bracciano [bračča'nå], Lago di B., antikens *Lac'us Sabati'nus,* kratersjö inom Monti Sabatini i Italien, 25 km n.v. om Rom; 164 m ö.h., 57 km², 160 m djup. Vid v. stranden ligger staden och kurorten Bracciano (5,319 inv. 1936) med det mäktiga Castello Orsini med 5 torn från slutet av 1400-talet.

Bracciolini [bračåli'ni], Poggio, italiensk humanist, se Poggio Bracciolini.

Bracco [brakk'å], Roberto, italiensk journalist och författare (1860—1943). B. var framför allt dramatiker. Han stod till en början under inflytande av Ibsen ("Il trionfo"; "Tragedie dell'anima") men frigjorde sig senare från denne. B:s komedier äro fyllda av komiska situationer el. kvinnopsykologiska problem, vilka återupptagas i hans dramer: "Don Pietro Caruso", "Sperduti nel buio" ("Vilse i mörkret"), "Maternità" ("Moderskap"), "La piccola fonte" ("Den lilla källan"), "Il piccolo santo" ("Det lilla helgonet"). B:s huvudtema är kvinnan som offer för mannens egoism: älskaren, som överger henne, fadern, som vägrar att erkänna sitt barn, moderns rättigheter över sitt eget kött och blod. Flera av hans dramer ha en utpräglat neapolitansk lokalfärg; ett är t.o.m. skrivet på dialekt ("Le nocchie cunzacrate"). — Litt.: P. Parisi, "R. B." (1923); F. Biondolillo, "Il teatro di R. B." (1923). *A.Mo.*

Bracegirdle [brēi'sgədl], Anne, engelsk skådespelerska (1674—1748), o. 1700 Englands främsta inom komedien. Hon är känd som W. Congreves väninna och spelade huvudrollerna i flera av hans komedier. Bland hennes övriga roller märkes Portia i "Köpmannen i Venedig". B. drog sig redan 1707 tillbaka från teatern.

Bracelett' (fra. *bracelet,* av *bras,* arm), armband el. prydnad på armband.

Brachetto [-kett'å], italienskt, en smula syrligt vin från Turin och Alessandria.

Brachialgi' [-k-] (till grek. *brachi'on,* arm, och *algos,* smärta), smärtor i armen. Orsaken kan vara synnerligen växlande: 1) sjukdomar i ryggradskanalen, t.ex. ryggmärgstumörer som trycka på rötterna till armens nerver, 2) sjukdomar i halsryggraden, t.ex. vid tuberkulos i någon kota el. (oftare) vid den åldersförändring ryggraden med åren undergår (spondylos deformans), 3) proces-

ser som trycka på armens nervplexus i nyckelbensgropen el. axelhålan, t.ex. ansvällda lymfkörtlar, ej minst vid bröstkräfta, el. s.k. halsrevben, 4) sjukdomar i axelleden el. dess närmaste omgivning, 5) sjukdomar i armens egna strukturer, t.ex. tumörer el. inflammationer i benpiporna, nervstamsinflammationer, blodproppsbildning i kärlen o.s.v. Behandlingen rättar sig efter orsaken. *A-U.*

Brachiola'ria [-k-], en larvform av sjöstjärnor*.

Brachiop'oda [-k-], *zool.*, se Armfotingar.

Brachiopo'dskiffer [-k-], *geol.*, se Dalmanitesserien.

Brachiosaurus [-k-sa͡u'-], se Armödlor 1).

Brachy- (grek. *brachys'*, kort), jfr Braky-.

Brachyc'era [-ky-], underordn. av insektordn. tvåvingar*.

Brachyc'eros [-ky-], se Nötkreatur.

Brachychiton [-kykk'i-], släkte av fam. *Sterculia'ceae*, omfattar 11 arter träd i Australien. *B. rupes'tris* och *B. diversifol'ius* kallas på gr. av sin flasklikt förtjockade stam *bottle-tree* el. flaskträd.

Brachyc'ome [-ky-], släkte av fam. korgblommiga växter. B., som står nära tusenskönsläktet, omfattar 50 arter, alla örter, huvudsakl. i Australien. *B. iberidifol'ia*, en 20—30 cm hög, ettårig, rikt blommande sommarväxt med svarta disk- och blå kantblommor, odlas mycket som prydnadsväxt i trädgårdar.

Brachyd'eres [-k-], skalbaggsläkte, se Gråvivel.

Brachynus [-ky'-], skalbaggsläkte, se Bombarderbagge.

Brachypod'ium [-k-], släkte av fam. gräs med 6 arter, av vilka 2, *B. pinna'tum*, sparrlosta, styvaxlosta, med styvt, upprätt ax, och *B. silvati'cum*, lundlosta, slakaxlosta, med slakt, bågböjt ax, förekomma i s. och mell. Sverige. Den förra växer på backar och torra ängar, den senare i lundar och fuktiga busksnår.

Brachypodium pinnatum, spärrlosta.

Brachyrad'ium [-k-], *med.*, se Strålbehandling.

Brachythe'cium [-ky-], *bot.*, släkte av fam. *Brachythecia'ceae* bland bladmossorna med c:a 230 arter, med krypande el. uppstigande, oregelbundet pargrenig stam, glatta blad och äggrund kapsel på ett glatt el. strävt skaft och med koniskt lock. I Sverige finnas 18 arter, av vilka flera höra till landets allmännaste mossor. Några, t.ex. *B. rutab'ulum*, *B. al'bicans* och *B. salebro'sum*, äro stora och grova, andra, ss. *B. plumo'sum* och *B. velu'tinum*, späda och fina.

Brachyu'ra [-k-], *zool.*, se Krabbor.

Bracka (ett lat.-kelt. ord för "byxa", etymologiskt identiskt med fsv. och sv. dial. *brok* i samma betydelse), eg. från studentspråket och förkortat av skinnbracka, urspr. ett (på dräkten syftande) skymford om borgare; person utan högre vyer, spetsborgare, filister.

Bracken [bräkk'ən], John, kanadensisk politiker (f. 1883), urspr. prof. i åkerbrukslära vid Univ. of Manitoba. Från början av 1920-talet var han den ledande konservative politikern i Manitobas lagstiftande församl., dess premiärminister 1922—42. Sedan 1942 är B. medl. av förbundsstatens underhus och är där ledare för det konservativa partiet, numera kallat Progressiva konservativa partiet.

Bracken [bräkk'ən], Brendan, engelsk politiker och publicist (f. 1901), konservativ led. av underhuset 1929—juli 1945 och från nov. s.å., är en av sitt partis mera framträdande men också mest omstridda personligheter, parlamentarisk privatsekr. hos W. Churchill 1940—41, informationsminister 1941—45 och sjöminister maj—juli 1945.

Bracket [eng. utt. bräkk'it], *skeppsb.*, från engelskan hämtad benämning på balkbricka el. annan knäplåt förbindande två stålkonstruktioner.

Bracketless system [bräkk'itlis sis'tim] (eng.), *skeppsb.*, fartygskonstruktion utförd på sådant sätt, att knäförbindningar (*brackets*) i största utsträckning ej erfordras.

Brackmann, Albert, tysk historiker (f. 1871), prof. i Berlin 1922, generaldirektör för de preussiska statsarkiven 1929—36. B. är en av de främsta kännarna av medeltidens tyska historia. Kritisk mot överförandet av moderna föreställningar på den medeltida historien har B. avböjt såväl Fickers stortyska som v. Sybels lilltyska uppfattning; han påvisade det oskiljaktiga sambandet mellan nationella och universella moment i det medeltida tyska kejsarrikets politik. B. har lidelsefullt reagerat mot nationalsocialismens historiska doktriner. Han har skarpsinnigt utrett katolska kyrkans historiska betydelse under medeltiden och ställt kejsardöme och påvedöme mot varandra som två världshistoriskt lika berättigade faktorer. Bland B:s arbeten märkas "Urkundliche Geschichte des Halberstädter Domkapitels im Mittelalter" (1898), urkundsverket "Germania pontificia" (3 bd, 1910—35), "Die Anfänge der Slavenmission und die Renovatio imperii des Jahres 800" (1931), "Frühmittelalter, Hochmittelalter, Spätmittelalter" (i "Menschen, die Geschichte machten", 1931), "Deutschland und Polen. Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen" (1933), "Die Anfänge des polnischen Staates" (1934), "Reichspolitik und Ostpolitik im frühen Mittelalter" (1935), "Der mittelalterliche Ursprung der Nationalstaaten" (1936), "Magdeburg als Hauptstadt des deutschen Ostens" (1937), "Kaiser Otto III und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns" (1939), "Krisis und Aufbau in Osteuropa" (s.å.), "Zur Entstehung des ungarischen Staates" (1940). B. var medutg. av "Historische Zeitschrift" 1928—35 och av "Jahresberichte für deutsche Geschichte" 1925—40. *E.H.W.*

Brackvatten, eg. bräckt vatten, vanl. ut-

tryck för havsvatten, utspätt med regn-, flod- el. smältvatten.

Brackvattensplankton, beteckning för det i brackvatten förekommande plankton. Detta sammansättes, om salthalten är låg, dels av rena sötvattenformer, dels av för bräckt vatten typiska former, ss. kiselalgerna *Thalassiosi'ra bal'tica, Chaetoc'eras da'nicum* samt kräftdjuren *Bosmi'na marit'ima* och *Limnoca'lanus Grimal'di*. Stiger salthalten, tillkomma flera utpräglade, men för variationer i salthalten okänsliga saltvattensformer (se Plankton).

Bracon'idae, insektfam. av underordn. parasitsteklar*.

Bractea'tus, *-a, -um* (av lat. *brac'tea,* eg. tunn metallplåt), artnamn på växter, försedda med stödjeblad el. täckta av fjäll på ytan.

Bracton [bräk'tən], Henricus de (el. Henry of Bratton), engelsk jurist (d. 1268), 1245 domare i olika lantdomstolar, 1248—57 domare vid konungens domstol, 1257 åter lantdomare i s.v. England. Liksom flertalet engelska domare vid denna tid var B. en kyrkans man, från 1264 kansler vid katedralen i Exeter. Under Henrik II och Henrik III lades grunden till det egendomliga engelska rättssystemet genom en rad i romersk och kanonisk rätt skolade jurister, domare vid de kungl. domstolarna, vilka i regel börjat sin bana som sekr. i konungens kansli. På gr. av sin litterära verksamhet är B. den mest kände av dessa jurister, och det är främst genom hans verk, som eftervärlden äger kännedom om denna övergångsperiod i engelskt rättsliv. B:s "De legibus et consuetudinibus Angliae" (förf. 1250—59) är Englands yppersta juridiska litterära minnesmärke från medeltiden, framstående genom sin rika kasuistik och bearbetning av rättsfall. Bästa uppl. är utg. av G. Woodbine (2 bd, 1915—22). För utarbetande av sin bok hade B. samlat anteckningar om 2,000 rättsfall. Manuskriptet till dessa anteckningar påträffades 1884 av P. Vinogradoff och utgavs av F. W. Maitland som "B:s note book" (1887). *K.*

Bradbury [bräd'bəri], Sir John Swanwick, sedan 1925 Baron of Winsford, engelsk ämbetsman (f. 1872). Efter universitetsstudier i Oxford ingick B. 1896 i den engelska förvaltningen, där han snart fick sin verksamhet förlagd till skattkammaren. Högt skattad som finansexpert var han 1913—19 permanent sekr. i densamma och 1919—25 Englands förste representant i den internationella skadeståndskommissionen.

Braddon [brädn], Mary Elizabeth, engelsk författarinna (1837—1915), g.m. bokförläggaren J. Maxwell. B. skrev ett stort antal romaner av lättare underhållningstyp, som vunno stor popularitet, framför allt mordhistorien "Lady Audley's secret" (1862; sv. övers. 1863).

Braden [brēi'dn], Spruille, amerikansk finansman och diplomat (f. 1894). B., som är en av USA:s främsta experter i sydamerikanska frågor, spelade alltsedan 1933 en ledande roll som USA:s delegat vid fredskongresser och panamerikanska konferenser i Latinamerika. Han var ambassadör i Colombia 1939—42, i Cuba 1942—45, blev 1945 USA:s ambassadör i Buenos Aires och 1946 bitr. utrikesminister. På denna post väckte B. stor uppmärksamhet genom att omedelbart före presidentvalet i Argentina låta publicera en "blå bok", vari svåra anklagelser riktades mot den ene av huvudkandidaterna i valet, Perón. Åtgärden anses ha bidragit till Peróns valseger. *Th.;B.*

Bradford [bräd'fəd], stad (*county borough*) i West Riding i Yorkshire, n. England, v. om Leeds; mellan de båda städernas medelpunkter är blott 13 km; 285,270 inv. (1946). Ännu i mitten av 1700-talet var B. endast en stor by; den första textilfabriken tillkom 1798. 1810 var folkmängden 13,000 och 1821 26,000, men med införandet av kammaskinen o.a. revolutionerande nyheter i textilbranschen började på 1830-talet den moderna storstadsutvecklingen; 1861 var inv.-antalet sålunda redan 106,000 och 1881 183,032. B. erhöll stadsrättigheter 1847 och blev *county borough* 1888. Det är numera Englands främsta centrum för tillverkning av kamgarnstyger. Dessutom finnas bomulls-, siden- och sammetsindustrier, järn- och stålverk. I trakten finnas såväl järnsom kolgruvor. Bland de offentliga byggnaderna märkas ett 50-tal kyrkor, däribland katedralen S:t Peter från 1400-talet, vidare stadshuset, konserthuset S:t George's Hall och börsen. Ett flertal undervisningsanstalter finnas, däribland seminarier, tekniska skolor och United Independent College; konstmuseum. *P.*

Bradford, B.-on Avon [bräd'fəd-ånn-ēi'vən], stad i Wiltshire i s.v. England, vid Avon närmast s.ö. om Bath; 4,749 inv. (1938). B. är en mycket gammal stad. Den lilla S:t Lawrencekyrkan, från 900-talet el. tidigare, är Englands enda fullst. bevarade byggnad från förnormandisk tid.

Bradford [bräd'fəd], stad i n.v. Pennsylvania, USA, invid nordgränsen inom ett rikt oljefält; 17,691 inv. (1940). Stora oljeraffinaderier.

Bradford [bräd'fəd], William, engelsk koloniämbetsman (1590—1657), anslöt sig till brownisternas sekt, bosatte sig 1609 i Leiden i Nederländerna och deltog jämte en del från Nederländerna komna trosfränder i "Mayflower"s färd till Amerika 1620 samt i grundandet av kolonien Plymouth, sedermera förenad med Massachusetts. B. valdes 1621 till Plymouths guvernör och förvaltade med vissa avbrott denna post till 1647, under vilken tid han med kraft och framgång utvidgade kolonien och tryggade dess ställning. B. utövade ett flitigt skriftställarskap och författade jämte E. Winslow en under hans livstid utgiven framställning av kolonien Plymouths äldsta historia samt vidare "History of the Plymouth plantation" (utg. 1856), vari koloniens öden fram till 1547 skildras. B:s skrifter äro av utomordentlig betydelse för pilgrimsfädernas och den äldsta engelska kolonisationens i Nya England historia, men de skjuta B. själv och hans närmaste medhjälpare i förgrunden. *B.*

Bradlaugh [bräd'lå], Charles, engelsk fritänkare och politiker (1833—91), blev redan som ung fritänkare och uppträdde under pseud. Iconoclast (bildstormaren), under vilken han länge dolde sin identitet; i 20-års-åldern uppträdde han som talare vid friluftsmöten och bedrev från 1858 radikal propaganda som folktalare landet runt. Hans vältalighet och uppenbara ärlighet, liksom hans ofördragsamhet och stridbarhet, gjorde

honom till en ypperlig ledare för en ytterlighetsrörelse, som förenade ateistisk livsåskådning med republikanska åsikter inom politiken. Från 1860 fick B. ett organ i veckotidskr. "The National Reformer" och fortsatte här kampen för sina idéer. Som en följd av sin verksamhet invecklades han oupphörligt i rättegångar, av vilka den mest kända (1877—78) rörde en av honom och Mrs Besant, hans medkämpe 1874—85, förlagd skrift ang. begränsning av folkökningen. Processen avgjordes till B:s förmån, och segern ledde till borttagandet av de sista skrankorna för tryckfriheten. 1880 invaldes B. i parlamentet; när han skulle avlägga inträdeseden, fordrade han emellertid att som fritänkare i stället få avge en högtidlig förklaring, i likhet med t.ex. kväkarna. Detta ledde till en 6-årig förbittrad strid, som utkämpades dels i parlamentet, dels inför domstol; B. uteslöts fyra gånger ur underhuset men blev varje gång återvald. Striden slutade med B:s seger; han satt sedan i parlamentet till sin död och blev småningom en av dess mest populära medlemmar. *A.Km.*

Bradley [bräd'li], James, engelsk astronom (1692—1762), dir. för observatoriet i Greenwich 1741—61, upptäckte 1728 ljusets aberration och 1747 nutationen, utförde mycket noggranna meridianobservationer, sedermera utgivna och bearbetade av F. W. Bessel.

Bradley [bräd'li], Henry, engelsk språkforskare (1845—1923), från 1889 medarbetare i och från 1915 huvudred. för den stora Oxford-ordboken "A new English dictionary" (1884—1933). Bland B:s övriga arbeten är "The making of English" (1904) det mest bekanta. B. var även en av föregångsmännen inom den engelska ortnamnsforskningen.

Bradley [bräd'li], Francis Herbert, engelsk tänkare (1846—1924), sedan 1872 *fellow* vid Morton College i Oxford; erhöll året före sin död den sällsynta utmärkelsen Order of Merit. — Under inflytande från T. H. Green, Hegel, Lotze och även Herbart utvecklade B. en till sina grunddrag idealistisk tankebyggnad, vari skepticism och mystik på egenartat sätt gå samman. Kärntanken är metafysiskt som etiskt helhetstanken. I den totala, samstämmiga erfarenheten ser B. det absoluta och finner i motsägelselagen proberstenen på vad som skall aktas som verkligt el. overkligt. Alla de grundbegrepp: rum, tid, rörelse, förändring, kausalitet, energi, o.s.v., vari vi söka fatta tillvaron, befinnas sålunda laddade med motsägelser; de äro endast nyttiga fiktioner, arbetsbegrepp (*working ideas*), berättigade inom sina särskilda, begränsade forskningsområden. De avse endast fenomenvärlden. Verkligheten själv är icke "en spökaktig vävnad av känslotomma abstraktioner el. en älvdans av blodlösa kategorier" utan något fullt konkret och individuellt. Denna verklighet blir därvid rikare fattad än hos Hegel, liksom ock B. gentemot denne ständigt framhåller känslans betydelse för både kunskaps- och handlingsliv. — B:s filosofi har haft ledande betydelse för nutida engelskt tänkande och har stått som vågbrytare mellan pragmatism och nyrealism; dess tankar fortsättas hos H. H. Joachim, A. E. Taylor, Lord Haldane samt inom amerikansk filosofi, fast med genetisk metod, av J. M. Baldwin. — Arbeten: "Ethical studies" (1876, 2 ed. 1927), "The principles of logic" (1883, 2 ed. 1922), "Appearance and reality" (1893, 9 ed. 1930), "Essays on truth and reality" (1914). — Litt.: H. Höffding, "Moderne Filosofer" (1904); H. Rashdall, "The metaphysic of Mr F. H. B." (1912); J. E. Salomaa, "Idealismus und Realismus in der englischen Philosophie der Gegenwart" (1929); T. T. Segerstedt, "Value and reality in B:s philosophy" (1934); R. W. Church, "B:s dialectic" (1942). *N.*

Bradley [bräd'li], Omar Nelson, amerikansk militär (f. 1893), blev arméofficer 1915, var vid 2:a världskrigets utbrott överste, befordrades 1941 till brigadgeneral och 1942 till generalmajor. Han var general Pattons närmaste man i befälet över 2:a armékåren under första delen av operationerna 1943 i Tunisien och fick i april s.å. övertaga kårbefälet. B. erövrade härunder Bizerte. Såsom kårchef deltog B., nu generallöjtnant, i invasionen av Sicilien juli—aug. 1943. I jan. 1944 blev han under Eisenhower chef för de amerikanska marktrupperna i Storbritannien, vilka avsågos för invasionen i Frankrike. I dessa operationer deltog B., under deras första skede som chef för 1:a amerikanska armén under Montgomery, fr.o.m. aug. som chef för 12:e el. mellersta armégruppen direkt under Eisenhower. Med de underlydande arméerna, 1:a under Hodges och 3:e under Patton, vartill sedermera kom 9:e under Simpson, deltog B. i de från brohuvudet i Normandie igångsatta rörliga operationerna genom Frankrike och slutl. i Tyskland till detta lands kapitulation 1945. B. hade i mars blivit general. Samtliga B:s generalsbefattningar voro temporära (ej definitiva fullmakter). Efter krigsslutet i Europa återvände B. till hemlandet och övertog chefskapet för Veterans Administration, som handhar krigsinvaliders och övriga demobiliserade soldaters omvårdnad och intressen. *S.Bn.*

Bradshaw [bräd'ʃå], John, engelsk politiker (1602—59). Till yrket advokat och domare hade B. ej spelat någon större roll, då han utsågs till president i den domstol, som 1649 dömde Karl I till döden — alla mera framstående jurister vägrade åtaga sig uppdraget. Sedan blev B. president i det statsråd, som efter Karls död övertog styrelsen, men sköts som avgjord motståndare till Cromwell under dennes tid åt sidan; 1659 blev han åter medl. av statsrådet.

Bradshaw Society [bräd'ʃå səsai'əti], sällskap för

utgivande av "sällsynta liturgiska texter och dokument", stiftat i London 1890 till minne av Henry Bradshaw, universitetsbibliotekarie i Cambridge (d. 1886).

Bradt. 1) Johannes Gotfred B., dansk arkitekt och kopparstickare (1741—70), stack oftast efter arbeten av bildhuggaren Wiedewelt, ss. flera festdekorationer (1766) och 37 blad efter dennes skulpturer i Fredensborgs slottspark (1769).

2) Frederik Ludvig B., den föreg:s bror, dansk kopparstickare (1747—1829), utförde illustrationer till Holbergs "Den Stundeslöse" och ett arbete av naturforskaren Bonnet. B:s stick efter landskap av J. Juel och holländska mästare utmärka sig för dekorativ känsla. *G.V.*

Bradwardine [bräd'ɑodin], Thomas, engelsk skolastiker, kallad *doctor profun'dus* (o. 1290—1349). B. var närmast påverkad av Johannes Duns Scotus och bekämpade pelagianismen i sitt huvudarbete "De causa Dei contra Pelagium". Även som matematiker utförde han betydelsefulla arbeten.

Bradyfrasi' (till grek. *bradys'*, långsam, och *fraz'ein*, klargöra), på trög tankegång beroende sjuklig långsamhet i talet. Jfr Bradylali.

Bradykardi' (till grek. *bradys'*, långsam, och *kardi'a*, hjärta), abnormt långsam men i övrigt regelbunden hjärtverksamhet, ledande till en förlångsammad puls. B. finnes normalt hos vissa friska människor; särsk. är den vanlig hos unga sportsmän. I övrigt uppträder b. temporärt som ett prognostiskt gynnsamt tecken under rekonvalescensen efter vissa sjukdomar som lunginflammation, njurinflammation etc. Den är typisk för vissa nervösa sjukdomar, som bl.a. medföra en ökad tonus i vagusnerven, vilken har en hämmande inverkan på hjärtats rytm. Man anser likaledes, att den förlångsammade puls, som är ett vanligt följdsymtom till alla sjukdomar i hjärnan, vilka leda till ett förhöjt intracerebralt tryck (hjärnhinneinflammation, hjärnsvulst), också framkallas genom retning av vagusnerven. B. kan också uppträda som följd av en inflammation el. degeneration i hjärtats muskler i samband med exempelvis ledgångsreumatism el. åderförkalkning hos äldre personer. Den är dessutom synnerligen karakteristisk för en viktig hjärtsjukdom, hjärtblock. En pulsfrekvens på under 40 slag i minuten beror i allm. på ett hjärtblock. *S.Ir.*

Bradylali' (till grek. *bradys'*, långsam, och *lalĕi'n*, prata), en på artikulationshämning beroende trögh et el. långsamhet i talet. Jfr Bradyfrasi.

Bradypodic'ola, släkte av fam. mottfjärilar[8].

Bradypod'idae, Brad'ypus, *zool.*, se Sengångare.

de Braekeleer [də bra'k-], Ferdinand, belgisk målare (1792—1883), utförde en mängd vardagsscener med ämnen som "Guldbröllopet", "Tiggarmusikanten" o.d. Hans son Henri de B. (1830—88) gick i liknande riktning men betonade mera den måleriska uppfattningen i det äldre nederländska genremåleriets anda. Se bild 5 å pl. Belgisk konst vid art. Belgien.

Brag. 1) Carl Johan B., präst (1735—81), fil. mag. i Uppsala 1761, lärare vid Göteborgs gymnasium 1764, kyrkoherde i Göteborg 1774. B. var renlärig men sympatiskt stämd gentemot herrnhutismen. Bland hans skrifter märkas "Prädikobibliothek" (tills. med J. Rosén, 1766) och "Postilla" (1782), på sin tid mycket spridd i v. Sverige.

2) Jonas B., den föreg:s son, astronom (1781—1857), fil. mag. 1802, doc. i romersk vältalighet 1805, observator 1807, prof. i astronomi och fysik 1813—46, allt vid Lunds univ. B. utgav bl.a. dissertationer om bestämning av kometers och planeters banor ur 3 observationer. Hans mångsidiga begåvning tog sig även uttryck i poetiskt författarskap.

Braga, hos kosacker och tatarer en ölliknande dryck av havremjöl och humle, el. av hirs och malt, förtäres ofta blandad med stomjölk.

Braga [-γɐ], huvudstad i distriktet Braga (2,730 km², 482,914 inv.) i nordligaste Portugal, 30 km från kusten; 29,875 inv. (1940). B. är en ålderdomlig stad med vacker katedral från början av 1100-talet, förändrad i emanuelstil vid 1500-talets början. Ärkebiskopssäte. På en höjd ö. om staden ligger kyrkan Bom Jesus, en känd vallfartsort. — B. är antikens *Bra'cara* (*Bracara Augus'ta*) och äger flera ruiner från romersk tid. Under folkvandringstiden spelade det sin största politiska roll som huvudstad i svebernas rike på n.v. Pyreneiska halvön. *S.;B.*

Braga, Gaetano, italiensk violoncellist och tonsättare (1829—1907). B. studerade först vid konservatoriet i Neapel för C. Gaetano och verkade sedan i unga år i Florens och Milano. Han vann stor ryktbarhet som en av sin tids främsta violoncellister och konserterade i hela Europa. Under senare delen av sitt liv var han bosatt i Paris och London. Han komponerade åtta operor, bland dem "La reginella" (1871), en konsert för violoncell och orkester, en kantat och annan vokalmusik. Hans mest bekanta och över hela världen framförda vokalkomposition är "Ängelns serenad", solosång för obligat cello el. violin. *B.Hgn.*

Braga [-γɐ], Joaquim Theophilo Fernandes, portugisisk litteraturhistoriker, filosof och politiker (1843—1924). B. framträdde först på lyrikens område men fick sin största betydelse som litteraturhistoriker. Han har behandlat sitt lands vitterhet i ett flertal specialarbeten, av vilka han samlade de flesta i ett på 32 bd anlagt verk (1896—1918), vari dock några bd saknas. Det var för sin tid ett storverk, som dock stundom lider av brist på kritik och av hård orättvisa i omdömena. B. har slutl. i flera bd samlat portugisisk folkdikt, publicerat en "Historia universal", ett "sociologiskt utkast", samt ytterligare filosofiska, sociologiska och juridiska verk. B. var en lidelsefull republikan, djupt intresserad i revolutionen 1910, varför han också blev den nya republikens förste president, dock blott för inemot ett år. Under några mån. 1915 innehade han samma värdighet. *J.V.*

Braga [-γɐ], Francisco, brasiliansk tonsättare (f. 1868). B., som även gjort sig känd som en framstående konsertdirigent både i sitt eget hemland och på konsertresor, är en av Brasiliens mera bemärkta tonsättare, ehuru föga känd i Europa. Han har komponerat symfonier och andra orkesterverk, operor, scenmusik, kammarmusik, sånger, pianostycken m m.

Bragança [brɐγɐ̃'sɐ], huvudstad i distriktet Bragança (6,546 km², 213,233 inv.) i prov. Tras os

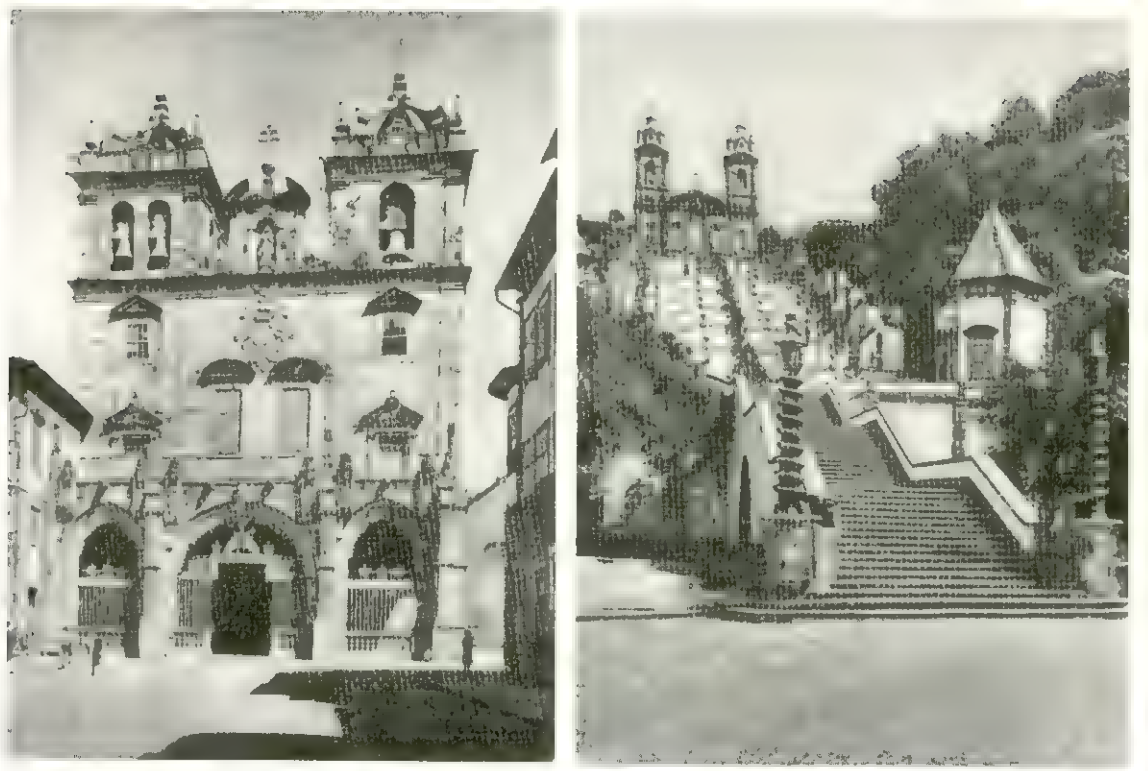

Braga. T.v. katedralen, t.h. Bom Jesus.

Montes i n.ö. Portugal, 15 km från spanska gränsen; c:a 7,500 inv. (1940). Biskopssäte. B. är hertigarnas av B. stamort. Silkesodling.

Bragança [brɐɣɐ̃'sɐ], stad i staten Pará i n. Brasilien, vid kusten 140 km ö. om Rio Parás mynningsvik; som kommun 80,424 inv. (1940). Hamn; järnväg till Belem.

Braga'nça [brɐɣɐ̃'sɐ], B r a g a n z a, namn på den till 1853 i Portugal och till 1889 i Brasilien regerande dynastien, som är uppkallad efter staden B. Dess stamfader är Alfons av Portugal, hertig av B. (d. 1461), naturlig son till Johan I av Portugal. Då konungaätten 1580 utdog, framställde hertig Johan av B. gentemot Filip II av Spanien anspråk på Portugal; först efter Portugals frigörande 1640 lyckades det emellertid huset B. med Johan IV att komma till makten. Napoleon I förklarade 1807 huset B. tronen förlustig, och konung Johan VI flydde till Brasilien; hans son Dom Pedro blev 1822 kejsare av Brasilien och avsade sig vid Johan VI:s död 1826 den portugisiska tronen till förmån för sin dotter Maria da Gloria. Med henne utslocknade (1853) huset B. i Portugal. Hennes ättlingar med Ferdinand av Sachsen-Coburg-Gotha, vilka räknades tillhöra huset B., utdogo med exkonung Manuel I av Portugal (d. 1932). En sidolinje, härstammande från Pedro I:s bror, Dom Miguel*, lever kvar. I Brasilien följde på Dom Pedro hans son Dom Pedro II, vilken genom revolutionen 1889 fördrevs från Brasilien. Med hans död (1891) utslocknade denna linje av huset B. på svärdssidan; den sista ättlingen av denna gren var hans dotter Isabella (d. 1921), g.m. Gaston av Eu; deras ättlingar ha antagit ättnamnet Orléans och B. (se Bourbon). *B.*

Bragarödur, se Edda 2).

Bragd, i vissa trakter allmän benämning på fiskredskap.

Brage, *isl. myt.*, skaldekonstens gud, nämnes i poesien alltid tills. med Oden, själv en skaldegud, som dennes främste rådgivare och ett slags ceremonimästare. Berättelserna om B. avspegla förhållandet mellan konung och hovskald vid fornnordiska hov.

Brage d e n g a m l e (*hinn gamli*, d.v.s. den äldre), eg. B. B o d d a s o n, den äldste skald på fornnorsk tunga, vi äga kväden av. Sägnen förmäler, att han levde på sveakonungen Björns tid, alltså trol. på 800-talet. Språket i hans kväden har en arkaisk prägel, som bestyrker denna tradition. I Snorres "Edda" äro upptagna två partier av ett av hans kväden, kallat "Ragnar Lodbroks drapa".

Brage, förening för vård och främjande av Svenskfinlands folkkultur, stiftades 1906 på initiativ av musikern Otto Andersson. Föreningen, som består av aktiva och passiva medlemmar, organiserade sin verksamhet från början på tre sektioner: A folkdiktning, B folkmusik och C folkdans; senare ha tillkommit D folklig dramatik, E bygdedräkter och F en utlandssektion. Sektionen A har verksamt främjat den folkloristiska forskningen, bl.a. genom att utgiva en årsskrift. Sedan 1922 utger sektionen tidskr. "Budkavlen" (från 1927 tills. med Inst. för nordisk etnologi vid Åbo akad.). Sektionen B upprätthåller en blandad kör, numera även en stråkorkester. Kören, som uteslutande

uppför folkvisor, har genom talrika konserter och uppträdande i hemlandet, Sverige och Danmark väckt kärlek till folkvisan och spritt kännedom om den. Ett antal musikpublikationer har ytterligare bidragit till den folkvisans pånyttfödelse, som blivit ett resultat av B:s verksamhet. Sektionen C har genom ett el. flera danslag på liknande sätt verkat för folkdansens återupplivande, föranstaltat kurser och utsänt instruktörer samt medverkat vid folkdanskongresser i Sverige och Norge. På återinförandet av folkdräkterna har sektionen nedlagt ett stort arbete, numera koncentrerat inom en särskild sektion. För dräkternas utforskande och rekonstruerande har framför andra verkat föreningens mångårige sekr. Y. Heikel. Arbetet har krönts med framgång. Hembygdsdräkterna ha sommartid kommit alltmer i bruk som allmogeungdomens festdräkter. Den dramatiska verksamheten har omfattat uppförande av folkskådespel och tablåer, ss. "Österbottniskt bondbröllop" och "Värmlänningarna". Genom att anordna spelmanstävlingar har B. bidragit att återuppväcka fiolspelet på landsbygden. B:s fonogramarkiv innehåller talrika prov på folkmelodier och dialekter. I ett 1910 upprättat urklippsverk inordnas årl. ända till 10,000 notiser och meddelanden från kulturlivet ur Finlands svenska tidningspress. *O.An.*

Bragebägare, i anslutning till namnet på guden Brage företagen ombildning av isl. *bragarfull* (till *bragr*, den förnämste, om guden Tor, vid vilken löften avlades): skål, vid vilken i den nordiska forntiden löften, bragelöften, avgåvos om kommande bedrifter (enl. somliga även: skål till minne av döda hjältar och förfäder).

Bragelöfte, se Bragebägare.

Bragg [brägg], Braxton, amerikansk militär (1817—76), deltog som artillerioffícer i kriget mot Mexico 1846—48. Vid inbördeskrigets utbrott slöt sig B. till sydstaterna, blev befälhavare för Mississippiarmén. Efter att $^{18}/_{9}$—$^{20}/_{9}$ 1863 ha besegrat nordstaternas armé vid Chickamanga blev han $^{23}/_{11}$—$^{25}/_{11}$ s.å. slagen av Grant vid Chattanooga. Efter kriget var B. chef för ingenjörsväsendet i Alabama.

Bragg [brägg]. 1) Sir William Henry B., engelsk fysiker (1862—1942), bedrev universitetsstudier i England och var verksam där till 1885, då han utnämndes till prof. i matematik och fysik vid univ. i Adelaide, Australien, kallades 1909 till prof. i fysik vid univ. i Leeds och 1915 till prof. i samma ämne vid Univ. College i London och blev 1923 dir. för The Royal Inst. of Great Britain och för Davy-Faraday Research Laboratory. Bland B:s tidigare arbeten må nämnas hans omfattande undersökningar över den radioaktiva strålningen, huvudsakl. α-strålningen. Sedan den tyske fysikern v. Laue 1912 påvisat röntgenstrålarnas interferens genom att låta strålarna passera genom en kristallplatta, blev B. livligt intresserad av detta fenomen och påbörjade s.å. tills. med sin son, B.2), ingående undersökningar härom (se Röntgenkristallografi). Sedan denne påvisat, att nämnda interferensfenomen kunde uppfattas som ett reflexionsfenomen, där röntgenstrålningen reflekterades mot atomplanen i kristallen, och uppställt betingelsen för denna reflexion genom den berömda s.k. braggska relationen, konstruerade de båda forskarna på grundval av denna lag den första röntgenspektrometern. Efter utförd bestämning av avståndet mellan de reflekterande atomplanen i de använda kristallerna, den s.k. gitterkonstanten, kunde våglängden för den reflekterade röntgenstrålningen bestämmas (se Röntgenspektrum). Härmed var den första grunden lagd till röntgenspektroskopien och till en metodisk kristallanalys med tillhjälp av röntgenstrålningen, två nyöppnade vägar för forskningen, som snart visade sig vara av största betydelse för vår kännedom om materiens byggnad. För sina betydelsefulla arbeten inom röntgenfysiken belönades de båda forskarna med 1915 års nobelpris i fysik. *A.Ldh.*

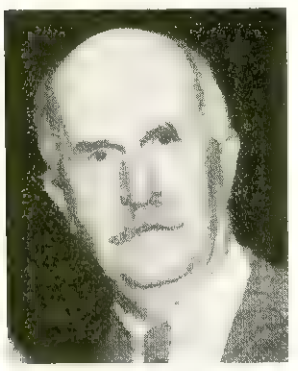

2) William Lawrence B., den föreg:s son, fysiker (f. 1890), erhöll sin utbildning först vid univ. i Adelaide, därefter vid Trinity College i Cambridge, blev 1914 doc. i Cambridge, 1919 prof. i fysik vid univ. i Manchester, 1937—38 föreståndare för National Physical Laboratory i Teddington, sedan 1928 prof. i experimentalfysik vid univ. i Cambridge och föreståndare för Cavendishlaboratoriet därstädes. B. har gjort sitt namn berömt genom sina dels självständigt, dels tills. med fadern (se B.1) utförda banbrytande arbeten inom röntgenfysiken och kristallanalysen, för vilka arbeten han tills. med fadern tilldelades 1915 års nobelpris i fysik. B. har under senare tid tills. med ett flertal medarbetare framför allt ägnat sig åt undersökningar över intensiteten hos det från kristaller reflekterade röntgenljuset. Bland B:s skrifter märkas "X-rays and crystal structure" (1915, tills. med B.1), "The crystalline state", 1 (1933, tills. med B.1), "Electricity" (1936) och "Atomic structure of minerals" (1937). *[A.Ldh]Re.*

Bragstad, Ole Sivert, norsk ingenjör (1868—1927), prof. i elektroteknik vid tekniska högsk. i Karlsruhe 1905, vid Norges tekniska högsk. i Trondhjem 1909—27. B. lämnade genom teoretiska avhandlingar och egna uppfinningar värdefulla bidrag till spec. växelströmsmotorernas utveckling.

Brahe [-a'ə], flod i Polen, se Brda.

Brahe, gammal svensk adelsätt, med nedannämnde B.2) 1561 upphöjd i grevligt stånd och 1625 introducerad som riddarhusets greveätt n:r 1. Ättens äldste kände medl. är den sörmländske väpnaren Magnus Laurensson, som 1439 el.

1440 blev g.m. Johanna Torkilsdotter av den danska ätten Brahe, änka efter riksrådet Knut Karlsson (Ornefot) till Tärna, Oppunda hd. Magnus Laurenssons ende son, Peder, upptog efter modern namnet Bragde, vilket senare övergick till B., och blev far till nedannämnde B.1). Den svenska ätten Brahe förde i sitt vapen två vingar; på gr. av detta vapens likhet med andra medeltidssläkters ha äldre genealoger sökt uppvisa samband med dem, bl.a. med lagman Birger Perssons ätt, den berömda Finstaätten, men bevisligen på ohållbara grunder. Från sin mödernesläkt, Vasa, ärvde B.2) Rydboholm och Lindholmen i Uppland. Som grevskap erhöll han 1562 Visingsö, vartill senare lades betydande domäner i Småland och Västergötland, vilket allt som grevskapet Visingsborg innehades av släkten till reduktionen. Med sin hustru, dotter till Carl Gustaf Wrangel, erhöll B.11) Skokloster. Släktens siste representant, överstekammarherren greve Magnus B. (1849—1930), g.m. Anna Augusta Nordenfalk (1863—1929), innehade som fideikommiss Skoklosters slott och samlingar samt ägde Skoklosters gods, Rydboholm och Krageholm (Skåne); fideikommissegendomen övergick till greve Magnus B:s systerson, kabinettskammarherren friherre F. v. Essen och innehas nu av en son till denne. *C.*

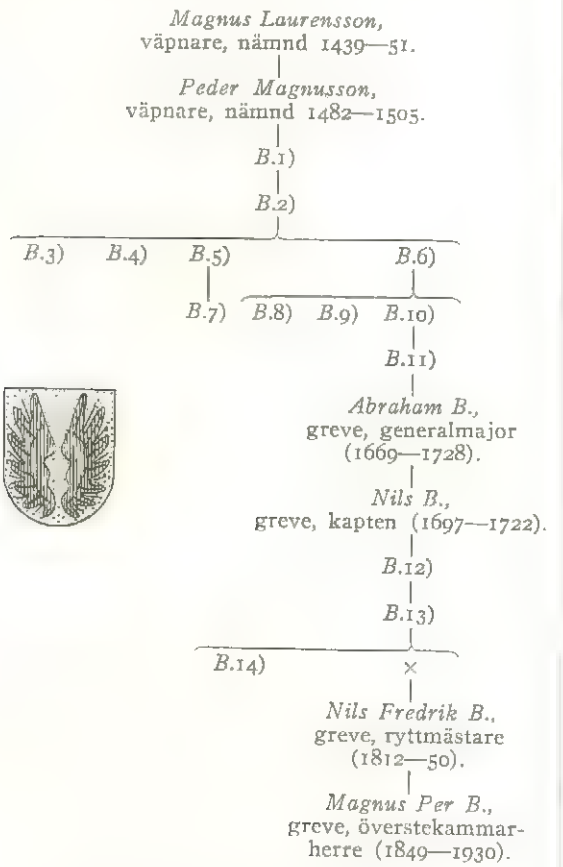

Släktöversikt och vapen för ätten Brahe.

1) Joakim B. (d. 1520), var anhängare av Sturepartiet; hans förbindelse med detta besegladdes genom hans äktenskap med Margareta Eriksdotter (syster till Gustav Vasa) 1516. Han avrättades vid Stockholms blodbad.

2) Per B. d.ä., den föreg:s son, greve, riksdrots (1520—90). Efter faderns död 1520 gifte B:s moder, Gustav Vasas syster, om sig med greve Johan av Hoya. Sedan denne 1534 flytt från Sverige och medfört sin familj, vistades B. utrikes hos sin styvfader och dennes släkt, tills Gustav Vasa 1537 återkallade honom. Han blev redan som helt ung kammarråd, deltog med framgång i kvävandet av dackefejden och användes under de följande åren i åtskilliga uppdrag: som underhandlare med lybeckare och danskar samt som medl av styrelsen i Stockholm vid konungens frånvaro. B. hade åtskilliga förläningar och egendomar, spridda över stora delar av Sverige. Vid Erik XIV:s kröning blev B. greve och bar vid Eriks hov titeln överste hovmästare. 1562 var B. medl. av den beskickning, som framförde konungens frieri till Maria Stuart i Skottland. I nordiska sjuårskriget erhöll B. vid skilda tillfällen höga befälsposter (1563—65). Han fullgjorde emellertid ej sina uppdrag till Eriks belåtenhet och synes ej ha handlat med den konsekvens, som dennes fälttågsplan krävde. Eriks misstankar mot de högadliga släkterna för förrädiska stämplingar riktades också mot B., ehuru han ej var närvarande vid rättegången och Sturemorden (1567). Under konungens därpå följande vansinnesperiod låg åter den militära ledningen i B:s händer men med ringa framgång. De danska trupperna trängde in i Östergötland, och riket syntes hotat; först sedan Erik åter tillfrisknat, tillbakaslogos anfallen (1568). I fortsättningen sökte B. till en början stå på god fot med Erik, men då resningen mot denne fortskred, övergick han till de upproriska hertigarna. Som lön för sitt stöd fick han drotsvärdighet samt ökat grevskap (Visingsborg) 1569. Även under Johan III lyckades han hålla sin ställning och var nästan ända till sin död en mycket anlitad rådgivare. Konungens och adelns tvister under 1580-talets sista år gjorde dock, att även B. kom i onåd: han stod de aristokratiska statsteoretikerna Erik Sparre och bröderna Bielke nära. — B. hade även litterära intressen. Han har lämnat material till en fortsättning av Peder Svarts krönika om Gustav Vasa ("Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika", utg. av O. Ahnfelt, 1896—97). Vidare har han författat "Oeconomia eller Huusz-holdzbook, för ungt adelsfolck" (1677, nytr. 1920), ett verk av stort kulturhistoriskt intresse, samt ett arbete av religiöst innehåll. *I.A.*

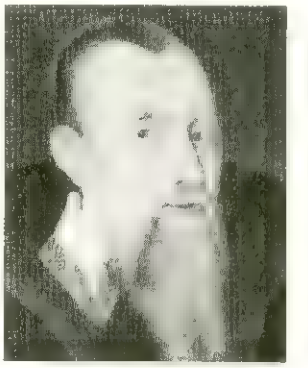

3) Erik B., den föreg:s son, greve, riksråd (1552—1614). Efter utländska resor och tjänst vid hovet och i diplomatiska uppdrag sändes B. att närvara vid kungavalet i Polen 1587, då Sigismund utsågs till polsk konung. Samtidigt blev han riks-

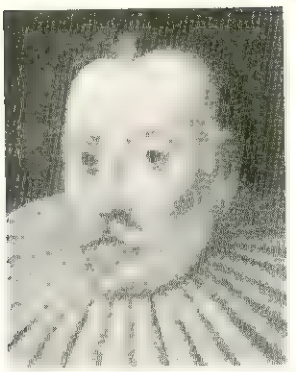

råd och åtföljde Sigismund till Polen, där han 1591 övergick till katolicismen. Efter Sigismunds första svenska resa blev B. ståthållare i Stockholm men lyckades ej samarbeta med hertig Karl. Även 1598 följde han Sigismund till Sverige men övergick snart till hertig Karl och satt i den domstol, som dömde de mot Sigismund trogna svenska rådsherrarna (1600). Redan s.å. lämnade han Sverige och begav sig till Sigismund, vars förtroende han dock ej synes ha återvunnit. — Hans dagboksanteckningar, skrivna med chifferskrift, vilka påträffats och refererats av S. Tunberg, ge en för sin tid ovanlig inblick i en adelsmans privata förhållanden. B. var g.m. hertiginnan Elisabeth av Braunschweig-Lüneburg. — Litt.: S. Tunberg, "Riksrådet Erik B:s chiffercalendarium" (i "Personhist. tidskr.", 1918—19, 1922). *I.A.*

4) Gustaf B., den föreg:s bror, greve (1558—1615). Efter hov- och militärtjänst följde B. liksom brodern konung Sigismund till Polen 1587.

Här intog han en hög plats i dennes gunst, vilken befästes genom hans och konungens systers, prinsessan Annas, ömsesidiga kärlek. B. användes i åtskilliga viktiga diplomatiska uppdrag; jämte brodern blev han ståthållare i Stockholm efter Sigismunds första resa till Sverige. 1597 slöt han sig åter till konungen efter upprepade tvister med hertig Karl; vid Sigismunds tåg till Sverige 1598 hade han befäl över en häravdelning. Efter konungens misslyckande följde B. efter denne till Polen, där han lyckades behålla sin ställning. Han nämnes senare som polsk fältmarskalk. Mellan B. och prinsessan Anna inträffade en brytning 1595, och hans högtflygande förhoppningar gingo ej i fullbordan. Hans kärlek till prinsessan och övriga öden ha litterärt behandlats i G. H. Mellins novell "Blomman på Kinnekulle" med dess fortsättningar (1829—32). *I.A.*

5) Magnus B., den föreg:s bror, greve, ämbetsman (1564—1633). B. gjorde som ung vidsträckta resor och var en tid kammarherre hos Sigismund. Vid brytningen mellan denne och hertig Karl ställde B. sig efter någon tvekan på hertigens sida, var hans ombud vid förhandlingarna med Sigismund och medl. av domstolen i Linköping 1600. B. belönades med det av hans äldre bröder förverkade grevskapet och även med andra förbrutna släktgods, blev riksråd (senast 1602) och riksmarsk, dock utan att utöva någon egentlig ämbetsverksamhet. Han hjälpte 1612 till att organisera Smålands försvar mot danskarna. Från 1611 riksdrots blev B. som sådan Svea hovrätts förste president (1614). B:s framstående ställning medverkade till det stora anseende hovrätten redan från början fick. I politiken deltog B. föga. Däremot intresserade han sig mycket för godsförvaltning och godsförvärv. B:s enda barn var Ebba B. (se B.7). *P.S*

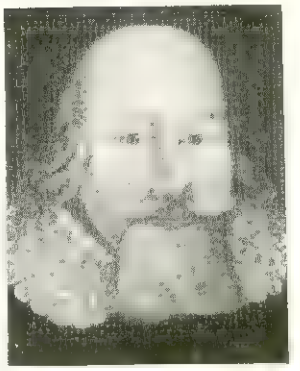

6) Abraham B., den föreg:s bror, greve, ämbetsman (1569—1630), vacklade i början mellan hertig Karl och Sigismund men deltog i den senares krigståg 1598 och försonade sig först därefter med hertigen. Även B. var medl. av domstolen i Linköping 1600. Hovråd 1602 och sedan riksråd hade B. åtskilliga uppdrag men levde mest på sin gård Rydboholm och var en driftig och energisk hushållare. B. hade 1595 blivit förlovad med riksdrotsen Nils Gyllenstiernas dotter Elsa, men denne uppsköt gång efter annan bröllopet. Då enleverade B. 1599 sin trolovade och gifte sig med henne utan faderns vetskap ("onsdagsbröllopet"). B:s dagbok, "Abraham B:s tidebok", är flera gånger utg., senast av C. M. Stenbock (1920). *P.S.*

7) Ebba B., dotter till B.5), grevinna (1596—1674). B. blev 1611 hovfröken hos änkedrottning Kristina; strax därefter torde hennes kärleksförbindelse med Gustav II Adolf börjat, åtm. har man redan från mars 1613 ett brev från denne, som innehåller ett formligt frieri. Änkedrottningen ogillade förbindelsen, och detta gjorde B:s fader betänksam; mot slutet av 1614 klagade konungen över den ändrade tonen i B:s brev, följande år resignerade han själv; hans kärlekshandel med Margareta Slots kan anses som slutet på förbindelsen med B. 1618 äktade hon riksmarsken Jacob De la Gardie, med vilken hon i ett långt och lyckligt äktenskap hade 14 barn. Som en av landets främsta fruar och härskarinna över stora gods utmärkte sig B. för utpräglat

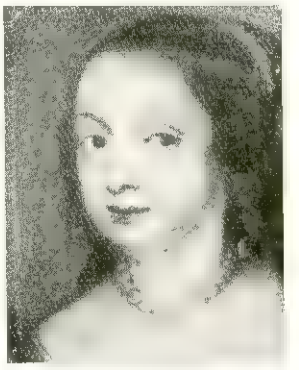

ekonomiskt sinne men även för kärlek till lyx och konst. På äldre dagar skildras B. som bördsstolt, häftig och befallande. I sina barns öden, särsk. älsklingssonen Magnus Gabriels, tog B. livlig del. B:s brevväxling med Gustav Adolf (blott ett autentiskt brev från B.) är senast utg. av C. M. Stenbock, "Ett 300-årigt Vasaminne. Brefväxlingen mellan Gustaf II Adolf och E. B." (1915). — Litt.: W. Karlson, "Ebba B:s hem" (1943). *P.S.*

8) Per B. d.y., son till B. 6), greve, statsman (1602—80). Efter studieresor i utlandet 1618 2,5 blev B. kammarherre hos Gustav II Adolf 1626, överste 1628, riksråd 1630, bisittare i Svea hovrätt 1632, var generalguvernör i Finland 1637—41 och 1648—54, riksdrots från 1641. — Under åren 1626—28 deltog B. i fälttågen i Preussen i konungens omedelbara närhet och var 1631 med vid Würzburgs erövring men sändes sedan hem för att intaga sin plats i rådet. 1633—34 var han Axel Oxenstiernas biträde och ställföreträdare i Tyskland men sändes 1635 till Preussen som chef för den svenska beskickning, som skulle förhandla om fred med Polen. Överenskommelsen i Stuhmsdorf, som kostade Sverige de preussiska hamnarna mot ett stillestånd på blott 26 år, mottogs i Sverige väl men ogillades skarpt av A. Oxenstierna, vilket ökade en redan förefintlig misstämning mellan denne och B. Möjl. hade denna uppstått genom att B. av Gabriel Oxenstierna undanträngts från det av honom åtrådda riksdrotsämbetet. Efter A. Oxenstiernas hemkomst 1636 tillspetsades situationen; han och B. voro alltför betydande för att rymmas vid sidan om varandra, och B. var därjamte ännu mera utpräglad aristokrat än Oxenstierna — ståndén borde ej vara lika "som fyra svinafötter" — och förfäktade ensidigt och nästan egoistiskt adelns och särsk. grevarnas privilegier. Genom B:s avlägsnande till Finland som generalguvernör minskades spänningen. B:s gärning i Finland är kanske det vackraste bladet i hans historia, och han förstod i sällsynt grad att här vinna folkets tillgivenhet. "Jag var med landet och landet med mig väl till freds", skriver B. själv med sanning. Med kraft upprätthöll han ordning, lag och rätt. Genom resor lärde B. personligen känna landets olika delar och deras behov. För städernas utveckling nitälskade han; bl.a. stammar (nya) Helsingfors från B:s tid. I Åbo upprättades 1640 ett univ., i Viborg 1641 ett gymnasium och flera skolor på andra orter. Under sin andra generalguvernörstid fortsatte B. sitt verk. — Efter G. Oxenstiernas död utnämndes B. 1641 till riksdrots, sedan lotten fällt utslaget mellan honom och riksskattmästaren Oxenstierna, som erhållit samma antal röster. I sin nya ställning utvecklade B. en nitisk verksamhet. Formerna för konungens högsta domsrätt blevo nu fixerade, och 1660 genomdrev B., att drotsen befriades från presidentskapet i Svea hovrätt men i stället uttryckligen erkändes som chef för hela det svenska rättsväsendet. Även nedre justitierevisionens tillkomst 1663 (ständig sedan 1669) är ett verk av B. Den allmänna lagrevisionen motarbetade B. däremot, bl.a. av fruktan för att adelns privilegier därigenom skulle lida; blott för enskilda förbättringar var han verksam. — Sedan B. blivit drots, var förhållandet mellan honom och Oxenstierna bättre;

Per Brahe d.y. Målning, något beskuren, av David Beck. Skokloster.

blott i fråga om adelns privilegier yppade sig meningsskiljaktigheter. Hos Kristina stod B. i början ganska väl — han hade 1643 föreslagit, att drottningen redan då skulle tillträda regeringen —, men snart blev även B. henne besvärlig, och det var säkerligen därför han återsändes till Finland. Till Kristinas tronavsägelse var B. en bestämd motståndare.

Mot Karl X Gustav hade B. under dennes ungdom intagit en personligen vänlig hållning, men han hade velat genomföra en inskränkning i konungamakten före den nye härskarens trontillträde, vilket misslyckades. Förhållandet mellan konungen och drotsen var likväl gott, och i utrikespolitiken understödde B. kraftigt konungens planer. Reduktionen ogillade B. däremot i själ och hjärta, men han uppträdde ej öppet däremot utan bemödade sig blott att göra den så lindrig som möjligt. När Danmark under konungens frånvaro i Polen började krig (1657), fick B. ledningen av hela Sveriges försvarsverk mot den nye fienden. B. synes alltid ha bevarat en viss kärlek till krigaryrket — under danska kriget 1643—45 hade han samlat trupper i Småland och även deltagit i någon mindre strid — och visade som överbefälhavare ej blott sin vanliga duglighet i förvaltningsangelägenheter utan även militär förmåga. Avgörandet föll dock som bekant på annat håll. — Vid Karl Gustavs plötsliga död (13/2 1660) grep B. beslutsamt ledningen som den främste mannen i riket. Konungen hade visserligen bestämt, att hans bror

Adolf Johan som riksmarsk näst änkedrottningen skulle vara den främste i förmyndarregeringen. Men trots att Adolf Johan var g.m. B:s enda dotter, Elsa Beata, medverkade B. till hans utestängande och gillade i tysthet den fullständiga omstörtning i aristokratiskt klassintresse, för vilken konungens testamentariska bestämmelser blevo föremål. Vid de följande fredsförhandlingarna spelade B. en ledande roll, och jämte gynnsamma yttre konjunkturer har B. största förtjänsten av att Sverige utgick oskadat ur den svåra kris, vari det vid konungens död befann sig. Under den följande tiden framträdde B. mindre; han började bli gammal och sympatiserade ej helt med något av de stridande partierna. B. ville väl som Bonde en sparsam förvaltning, men han var motståndare till reduktionen, önskade i möjligaste mån frigöra staten från beroendet av godsräntorna och ivrade för en övergång till penninghushållning. Beträffande utrikespolitiken var B. misstrogen mot Frankrike och önskade ett närmande till Österrike och sjömakterna men röstade dock 1672 för det franska förbundet. Under Karl XI:s egen regering spelade B. ej så stor roll, fast han ända till månaden före sin död deltog i rådets överläggningar. Med oro förnam han de omvälvningar, som i grund skulle krossa den aristokrati, vars kanske främste målsman han under ett halvt årh. varit. B. slapp dock att uppleva jordskredet; strax före 1680 års riksdag avled han. — B. var Sveriges störste jorddrott. Det redan förut betydande grevskapet Visingsborg ökade B. så, att det omfattade hela landsträckan runt Vätterns s. del. Enbart genom frälseköp förvärvade B. bortåt 250 hemman. I Finland erhöll B. stora förläningar, bl.a. friherrskapet Kajana, i Sverige Orust och Tjörn. Städerna Gränna, Kajana och Brahestad anlades av B., slotten Visingsborg, Brahehus, Västanå och Kajaneborg byggdes el. utvidgades av honom. — B. är en av de bästa och mest typiska representanterna för sin tid och sin klass. Han ägde ej Axel Oxenstiernas genialitet och vidsynthet, hans ståndsfördomar och klasskänsla kommo honom stundom att sätta aristokratiens intressen före rikets, åtm. ser det så ut för en senare tid, men han var en man av gammalluthersk fromhet, av varm fosterlandskärlek och stränga pliktkänsla. Tapper krigare har B. dock gjort sin största insats i Sveriges historia som statsman och som deltagare i två förmyndarregeringar tidvis utövat ett bestämmande inflytande på landets öden, om han än knappast eftersträvat platsen som ledande statsman. — Huvuddelen av B:s skriftliga kvarlåtenskap finnes i olika samlingar i Riksarkivet. B:s "Tänkebok" är 1806 utg. av D. Krutmejer, en del av hans brev i diverse källsamlingar, ett urval av K. K. Tigerstedt 1880—88, de som röra Åbo akad. 1922—38 av C. M. Schybergsson. — Litt.: C. M. Schybergsson, "Per Brahe och Åbo akademi" (1—2, 1915—40); P. Nordmann, "P. B." (1904). *P.S.*

9) Margareta B., den föreg:s syster, grevinna (1603—69). I ungdomen drottning Maria Eleonoras förtrogna gifte B. sig 1633 med Bengt Oxenstierna (Resare-Bengt) och blev 1644 efter hans död hovmästarinna hos Kristina. 1648 äktade B. Johan Oxenstierna och utövade på den högdragne maken ett gott inflytande. Efter hans död en av Sveriges rikaste kvinnor gifte hon sig med den 30 år yngre lantgreve Fredrik av Hessen-Homburg.

10) Nils B. d.ä., den föreg:s bror, greve, krigare (1604—32), deltog i livländska fälttåget 1621 men studerade sedan ett par år i Leiden. I de preussiska fälttågen 1626—27 utmärkte han sig flera gånger och blev kapten och överstelöjtnant. 1628 överste sändes B. på sommaren till Stralsunds undsättning men återvände 1629 till Sverige. 1630 följde B. konungen till Tyskland och fick efter Breitenfeld befälet över Hovregementet (Gula brigaden), med vilket han utmärkte sig vid Würzburg, Lech och Alte Veste. 1632 general av infanteriet förde B. vid Lützen befälet över centern. När denna för andra gången tog fiendens kanoner men därpå åter drevs tillbaka av det fientliga kavalleriet, blev B. svårt sårad och följde efter några dagar sin konung i döden. B. stod Gustav Adolf personligen nära och ansågs av honom som en av svenska arméns bästa officerare. *P.S.*

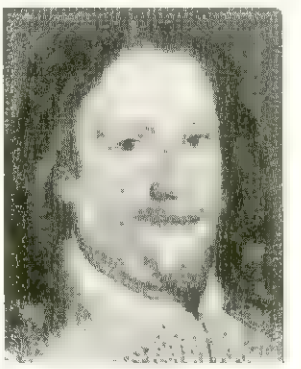

11) Nils B. d.y., den föreg:s son, greve, ämbetsman och krigare (1633—99). B. var först verksam som diplomat men blev 1657 överste för Upplands fotfolk och deltog i polska och danska krigen. 1660 riksråd och överste för gardet till häst och fot blev B. sedan, ehuru ej sjöman, amiralitetsråd och fick bära sin del av ansvaret för flottans dåliga tillstånd. I rådet stod B. i allm. på sin farbrors sida men slöt sig stundom till De la Gardie, 1668 röstade B. för trippelalliansen men 1672 för förbundet med Frankrike. 1674 förde han förhandlingarna om Karl XI:s giftermål. G.m. C. G. Wrangels dotter ärvde B. efter honom Skokloster m.m. och efter farbrodern Visingsborg. B. blev så Sveriges rikaste man men drabbades mycket hårt av förmyndarräfsten och reduktionen och fick 1682 avsked från rådsämbetet. *P.S.*

12) Erik B., den föreg:s sonsons son, greve, militär, politiker (1722—56), 1752 överste för Livreg. till häst. B. medföljde 1744 som ambassadkavaljer C. G. Tessin på dennes beskickning till Berlin för att hämta Lovisa Ulrika till Sverige, deltog i 1746 års riksdag och slöt sig tidigt till hovpartiet, inom vilket han mera på gr. av börd och förmögenhet än genom någon särskild duglighet kom att intaga en framskjuten ställning. Vid riksdagen 1751/52 invaldes han i sekreta utskottet och ledde i egenskap av förste greve adelns förhand-

lingar under lantmarskalkens långvariga sjukdom. Han uppträdde öppet som hovets anhängare men visade samtidigt prov på moderation och gjorde sig bemärkt för sitt taktfulla sätt att leda riksdagens arbete. B., som enl. drottningens berättelse skall ha övertalat Adolf Fredrik att underskriva konungaförsäkran mot löfte om en förändning redan vid nästa ständerförsamling,

lämnade medel till hovpartiets riksdagsförberedelser och uppställdes 1755 som dess kandidat vid lantmarskalksvalet men besegrades av F. A. v. Fersen och utestängdes även från sekreta utskottet. Hattpartiet utnyttjade med kraft sin överlägsenhet, en ståndernas kommission förhörde redan på våren 1756 B., som därigenom blott drevs djupare in i de revolutionsprojekt, som uppgjordes i hovkretsen. Den förmögne greven understödde med råd och penningar och tillverkade på sitt gods Rydboholm samman med kaptenen J. Puke ett parti patroner, avsedda att utdelas bland trupperna. Sedan planerna i förtid uppdagats, ställdes B., som vägrat fly, i juni inför kommissionen, dömdes till döden som huvudman för revolutionsförsöket och avrättades $^{23}/_{7}$. I själva verket torde B. mera ha låtit sig ledas än varit ledaren. Hur långt han ville gå vid en författningsändring är okänt; enväldet synes han ej ha önskat. *W.Ht.*

13) Magnus Fredrik B., den föreg:s son, politiker (1756—1826), föddes några månader efter faderns avrättning, blev från sina tidigaste år omfattad med synnerlig välvilja av kungafamiljen och befordrades snabbt inom armén. Vid riksdagen 1778 fungerade han vid flera tillfällen som lantmarskalk och var en av de första, som erhöll värdigheten "en av rikets herrar". Vid början av 1780-talet började det goda förhållandet till Gustav III att försämras, och under riksdagen 1786 tillhörde B. oppositionen. Närmast på gr. av en befordringstvist tog B. 1787 avsked från sin post som chef för Livdrabantkåren och var vid riksdagen 1789 en av dem, som ivrigast motsatte sig antagandet av Förenings- och säkerhetsakten. Han försonades med konungen först på dennes dödsbädd. Under förmyndarregeringen stod B. väl hos de styrande, blev serafimerriddare 1794 och bibehöll sin ställning även hos Gustav IV Adolf. Vid riksdagen 1800 utnämndes han till lantmarskalk. När budgeten kom under votering, önskade oppositionen, att den skulle fastställas på vissa

år. B. instämde häri, men sedan budgeten antagits, vägrade han framställa proposition om tidsbegränsning. Detta ledde till stormiga uppträden. Somliga avsade sig sitt adelskap (Hans Järta), andra sin riksdagsmannarätt. B. lät sig antagl. vid riksdagen ledas av J. Chr. Toll och andra, vilket förklarar hans vacklan. B:s gustavianska sympatier hindrade honom icke att bringa landets välkomsthälsning till tronföljaren Kristian August efter revolutionen 1809 och att bli en av Karl XIV Johans trognaste anhängare. *N.Hg.*

14) Magnus B., den föreg:s son, hovman, politiker (1790—1844), avancerade exempellöst hastigt på officers- och hovmannabanan, blev löjtnant 1810, ryttmästare 1812, åtföljde kronprins Karl Johan till mötet i Åbo 1812 och under fälttåget 1813, utnämndes till major 1814, förste hovstallmästare 1818, överste 1820, sekundchef för Livgardet till häst 1822, generalmajor 1824, generaladjutant för armén och chef för generalstaben 1828—40, generallöjtnant 1830, en av rikets herrar 1831,

riksmarskalk 1834, begagnades flitigt i militära sakkunniguppdrag och bidrog härunder kraftigt till avskaffandet av ackordsystemet inom armén (1833). I riksdagspolitiken framträdde B. fr. o.m. 1828/30 års riksdag, som han, icke minst genom sina förbindelser inom oppositionen, ledde till ett för regeringen oväntat gynnsamt resultat, särsk. i militära frågor, och vann även vid den följande stora framgångar. Vid 1840/41 års riksdag var det emellertid förbi med hans ledarskap, och oppositionspartierna sökte på allt sätt pricka honom. Sedan hans försök i början av 1830-talet att genom M. J. Crusenstolpe skaffa ett regeringsvänligt tidningsorgan misslyckats, blev han föremål för allt häftigare pressangrepp, vilka riktade sig främst mot det obehöriga sidoinflytande, som han ansågs utöva på konungen ("Braheväldet"). Mellan denne och B. härskade i själva verket en varm personlig vänskap och ett förhållande av sällsynt förtroende. Konungens okunnighet i landets språk gjorde också, att han städse behövde en förtrogen rådgivare och tolk. Som sådan fungerade B., och en stor del av de ärenden, som konungen skulle avgöra, kom härvid att gå genom honom. Självfallet är att detta sågs med oblida ögon, liksom ock att missbruk, exempelvis i befordringsfrågor, någon gång förekommo. Sällan har emellertid en konung haft en mer osjälvisk och lojal gunstling. Bekant är den rörande omvårdnad B. alltid och särsk. under hans sista sjukdom ägnade sin kunglige herre; vid detta tillfälle ådrog han sig en svår ohälsa, som inom några månader lade honom i graven. *E.Ths.*

Brahe, dansk adlig, sedan 1300-talet känd ätt, som i sitt vapen förde en silverpåle i svart fält; bland släktens äldsta gods voro Gyllebo och Vitt-

skövle i Skåne. Väpnaren Torkil Pedersson B:s dotter Johanna blev genom sitt gifte (1439 el. 1440) med väpnaren Magnus Laurensson stammoder för den svenska ätten Brahe*; T. P. B:s bror, riksrådet Axel Pedersson B. till Vittskövle, var farfars far till nedannämnde B.1). Med en brorson till B.7), överstelöjtnanten Preben B. (1711—86), utslocknade ätten. Han hade från olika håll ärvt en rad betydande gods; de flesta övergingo till hans kusin, gehejmekonferensrådet Henrik Bille (se Bille), som 1788 fick tillstånd att med sitt eget förena ätten B:s namn och vapen och kalla sig Bille-Brahe; hans son upprättade med de från Braheätten ärvda godsen grevskapet Brahesminde. *C.*

1) Axel B., riddare, riksråd (o. 1480—1551), en av de mäktigaste skånska herrarna på sin tid, hade Lindholmens slott samt Börringe kloster som län och kom 1525 även i besittning av Vittskövle. Under grevefejden slöt han sig till Kristian III och deltog som Skånes ståthållare med framgång i kriget.

2) Niels B., den förres kusin (d. 1529), slöt sig 1525 till Sören Norby och måste efter dennes nederlag fly ur riket. Han miste sina gods (bl.a. Vanås och Vittskövle) och blev vid ett besök i Skåne tillfångatagen. För att avpressas uppgifter om Kristian II:s anhängare utsattes han för tortyr, men utan resultat; därefter avrättades han.

3) Jörgen B. till Tosterup, brorson till B.1), sjökrigare (1515–65), var en av Skånes största jorddrottar, dugande och kraftfull men våldsam och svår mot sina underlydande. I slaget vid Öland 1564 erövrade B. jämte O. Rud det svenska amiralsskeppet. 1565 räddade B. Fredrik II från att drunkna men dog strax efteråt av sviterna av det kalla badet. B. var fosterfar till B.4).

4) Tycho (Tyge) B., den föreg:s brorson, astronom (14/12 1546—24/10 1601). B. föddes på Knutstorp i Skåne, uppfostrades hos farbrodern Jörgen B. på Tosterup, studerade juridik i Köpenhamn och vid en del univ. i Tyskland och Schweiz 1562—70 och vistades efter farbroderns och faderns död mest hos sin morbror Steen Bille på Herrevadskloster, där han 1572 iakttog den nya stjärnan i Cassiopeia. B. hade redan under sina utrikes resor i hemlighet sysslat med astronomiska studier men ägnade från nämnda tid hela sitt liv däråt. 1575—76 höll han astronomiska föreläsningar vid Köpenhamns univ., och 1576 erbjöd konung Fredrik II honom ön Ven som förläning jämte erforderligt penningunderstöd för uppbyggandet av observatorier och avlöning av assistenter. 8/8 1576 grundlades Uranienborg, ett observatorium av dittills okänt mått och instrumentutrustning. Där, och vid ett mindre observatorium Stjärneborg strax bredvid, utförde han till april 1597 en serie observationer, som visade sig bli av oanad betydelse för astronomiens utveckling. På gr. av en del misshälligheter av olika slag med arrendatorer och myndigheter förlorade B. 1597 bl.a. sin "pension" på 500 daler från den danska staten och lämnade Ven. Han begav sig först till Wandsbeck (vid Hamburg) och sedan till Prag, där han erhöll anställning hos kejsar Rudolf II, som åt honom upplät som observatorium först ett slott Benatky, 30 km från Prag, sedan ett hus i själva Prag, där B. skulle fortsätta sina observationer.

Samtida teckning. Statens Museum for Kunst, Köpenhamn.

Den viktigaste händelsen under hans vistelse i Prag var emellertid, att J. Kepler från okt. 1600 erhöll anställning som B:s assistent. Efter en kortare sjukdom avled B. i Prag 1601. Kepler var närvarande vid hans dödsbädd och nedskrev hans sista ord: "Ne frustra vixisse videar" ("Må jag ej synas hava levat förgäves"). — B. upprättade på Ven en katalog över de ljusstarkare stjärnorna (1,000), dock ej så många som i Ptolemaios' "Almagest" (1,028), samt utförde systematiska observationer av solen, planeterna och månen. Ur de sistnamnda härledde han en ny ojämnhet i månens rörelse, som han kallade variationen. Han iakttog flera kometer och uppvisade, att de voro mera avlägsna från oss än månen och att de alltså ej röra sig i jordens atmosfär, som en del av samtidens astronomer trodde. B:s astronomiska instrument ha ej fått den betydelse, de annars skulle haft, enär kikaren uppfanns 9 år efter B:s död och observationsmetoderna härigenom måste förändras. Hans murkvadrant är emellertid att betrakta som urtypen till meridiancirkeln, ett av den nuvarande astronomiens huvudinstrument. B:s största betydelse för astronomien är emellertid, att han i Prag kom i förbindelse med Kepler och åt honom överlämnade sina observationer av planeten Mars. Ur dessa observationer härledde Kepler sina lagar, och föga troligt är, att Kepler annars över huvud taget hade kunnat göra dessa för astronomiens ut-

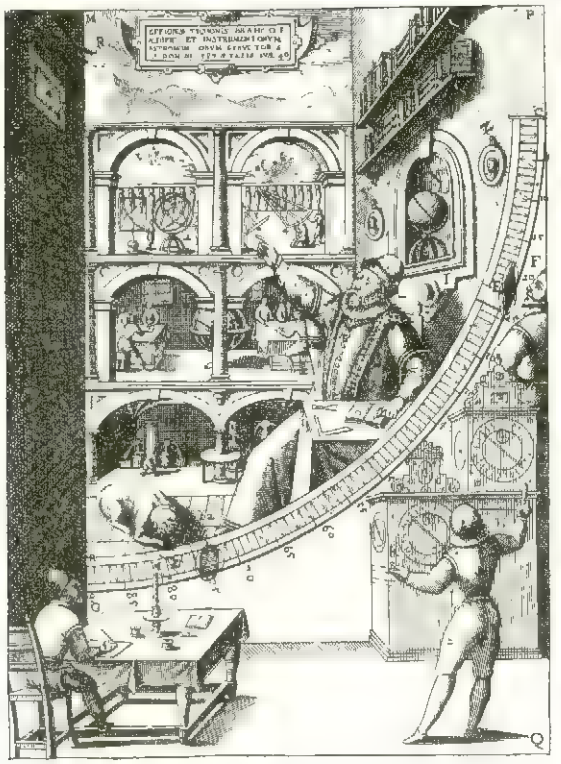

Den stora murkvadranten på Uranienborg med bilden av Tycho Brahe och interiörer från slottet. Ur Tycho Brahes "Astronomiae instauratae mechanica". Se även bild vid Astronomiska observatorier.

veckling grundläggande upptäckter. — Uranienborg, och förmodligen också Stjärneborg, nedrevs något tiotal år efter B:s död. Av de nu återstående resterna kan man endast skaffa sig en föreställning om grundplanen till de forna observatorierna. 1929 anlades på Ven ett B.-museum, och 25/8 1946 avtäcktes på ön Ivar Johnssons B.-monument.

I en förbindelse med en ofrälse kvinna från Skåne, vid vilken B. icke var kyrkligt vigd, hade han 3 söner och 5 döttrar. — B:s samlade arbeten äro utg. i en förträfflig uppl. av J. L. E. Dreyer (14 bd, 1913—29). — Litt.: J. L. E. Dreyer, "T. B., a picture of scientific life and work in the 16th century" (1891; ty. uppl. 1894); W. Norlind, "Ur T. B:s brevväxling" (1926); "T. B:s Description of his instruments and scientific work ... translated and edited by H. Ræder, E. Strömgren & B. Strömgren" (1946); "Cassiopeia", 1946. *Ch.*

5) Steen B. till Knutstorp, den föreg:s bror, riksråd (1547—1620), gjorde i sin ungdom krigstjänst i flera av Europas länder, fick efter återkomsten till Danmark stora förläningar och var från 1578, i 42 år, riksråd. Han hade en mängd uppdrag och var 1593 -96 medl. av förmyndarstyrelsen för Kristian IV. B. var en av de bästa representanterna för tidens danska aristokrati.

6) Sofie B., den föreg:s syster (o. 1556—1643). B., som var en av sin tids lärdaste kvinnor, idkade, bl.a. på sin brors slott på Ven, studier i alkemi, medicin och astrologi och författade en släktbok, vilken i original finnes i Lunds univ.-bibl. G. 1) m. Otto Thott till Eriksholm (d. 1588), 2) m. Erik Lange till Engelholm. Denne, med vilken B. sannolikt på Ven stiftat bekantskap och vid vilken hon var varmt fästad, begav sig strax efter trolovningen (1590) till Tyskland, där han snart under ett oroligt liv förslösade sin förmögenhet och hamnade i elände. B. reste då efter honom, och äktenskapet ingicks 1602 men blev olyckligt på gr. av svåra ekonomiska bekymmer. B:s och hennes makes senare öden äro föga kända; hon framlevde sin ålderdom i Helsingör. Hennes öde har i romanform skildrats av B. Mörner i "Fru B. till Erichsholm" (1899). — Litt.: L. Weibull, "S. B." (i "Hist. tidskr. för Skåneland", 2, 1904—08). *W.N.*

7) Karen B., sonsons dotter till B.5), bibliofil (1657—1736), erhöll i testamente av sin släkting Anna Gjöe dennas stora bibl., vilket B. betydligt utvidgade, så att det blev ett av samtidens största och dyrbaraste privatbibl. Denna boksamling, som av ägarinnan överlämnades till Odense adelige Jomfruekloster, där den slutl. alldeles höll på att förfalla, ordnades och katalogiserades på nytt av G. A. H. Kalkar, omfattar o. 3,400 bd och nära 400 handskrifter samt förvaras nu i Odense landsarkiv. — Litt.: V. Madsen, "K. B:s Bibliotek" (i "Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen", 1919). *W.N.*

Bra'hea, stad i n. Karelen, Finland, grundlagd av Per Brahe d.ä. 1653, förde en tynande tillvaro under några årtionden och förföll definitivt 1681, då vid reduktionen Per Brahes friherrskap indrogs.

Brahehus, slottsruin vid Vättern, i Gränna landskommun, 3 km n.n.ö. om Gränna, belägen uppåt sluttningen 90 m över sjön med vacker utsikt. Slottet uppfördes i renässansstil 1644 av Per Brahe d.y. som änkesäte åt hans gemål, reducerades till Kronan 1685 och nedbrann 1708.

Brahesminde [-minn'ə], grevskap i Svendborg Amt, Danmark, upprättat 1798 (se Brahe, sp. 943).

Brahestad, fi. *Raahe,* stad i Uleåborgs län, Finland, vid Bottniska viken; 4,509 inv. (1944), huvudsakl. finsktalande. På den plats i Salo sn, där B. grundades, fanns redan under medeltiden en livligt anlitad hamn och handelsplats, omnämnd f.g. 1329. Stadens fundationsbrev är från 1649. Initiativet till stadens grundande togs av Per Brahe d.y., som då innehade Salo friherreskap som förläning. Som uppland för sin handel hade B. det inre av mellersta Finland ända till n. Savolax och n. Karelen. Staden fick utvidgad seglingsrätt 1765 och full stapelrätt 1791. Dess sjöfart tog härefter starkt uppsving. Exportva-

Brahehus.

Brahestad. Flygbild.

ror voro sågade varor och tjära. Under stadens storhetstid som sjöfartsstad på 1840—60-talen hade B. vissa år den största handelsflottan av landets städer, 1869 sålunda 58 fartyg, huvudsakl. segelfartyg, med en dräktighet motsv. 1/8 av hela finländska handelsflottans. Då tyngdpunkten i mell. och ö. Finlands handel efter hand flyttades söderut i samband med utbyggandet av kanalsystemet och järnvägsnätet, förlorade B. i betydelse och har sedan dess utvecklats långsamt. — Staden har en regelbunden stadsplan med breda gator, flera öppna platser och planteringar. Till stadsområdet hör Pitkäkari naturpark. Bebyggelsen består övervägande av låga trähus. Bland större byggnader märkas rådhuset (uppfört 1850), kyrkan i grå granit (uppförd 1912, arkitekt J. Stenbäck), seminariebyggnaderna samt handelsinstitutet. Friluftsskulpturer: Per Brahes staty (av W. Runeberg) och A. M. Myhrbergs byst (av E. Porila). Av industriföretag må nämnas mekanisk verkstad, skeppsvarv och gjuteri, tillhöriga Ruona ab., och Pirttisaari såg, tillhörig ab. A. Santaholma. Stadens ursprungliga hamn har uppgrundats genom landhöjningen. B. har en god uthamn på Lapaluoto udde 5 km s.v. om staden. Kajlängden är 470 m, djupet på redden 6—8 m. Staden har järnvägsförbindelse med stambanan till Uleåborg sedan 1899 och hamnbana till Lapaluoto. Genom B. går en omfattande export av trävaror. Staden har flera bildningsanstalter, bland dessa Borgare- och handelsskolan, grundad 1882 med av släkten Fellman donerade medel, en av landets äldsta handelsskolor, statlig mellanskola med privata gymnasialklasser och seminarium för folkskollärarinnor, samtliga finskspråkiga. — Litt.: Alma Söderhjelm, "B. 1649—1899" (1911). *Mdn*

Brahetrolleborg, gods på s. Fyn, 9 km n.ö. om Faaborg, urspr. ett 1172 grundat cistersienskloster, *I'nsula Dei* (lat., "Guds ö"), har efter 1568 tillhört ätterna Rantzau, Lykke och Trolle samt tillhör sedan 1722 ätten Reventlow. Huvudbyggnadens v. flygel är en återstod av klostret, den ö. uppfördes o. 1620. B:s kyrka är den gamla klosterkyrkan.

Brahm (eg. Abrahamsohn), Otto, tysk teaterledare och litteraturhistoriker av judisk börd (1856—1912), grundade 1889 i Berlin den s.k. Freie Bühne, ledde 1894 –1904 Deutsches Theater och från 1904 Lessingtheater i Berlin. Som teaterledare förde B. en förnämlig klassisk och modern repertoar och skapade särsk. på Deutsches Theater en berömd ensemble och en naturlig spelstil, som bildade epok i modern tysk teater. B. var naturalismens centrala gestalt i tysk scenkonst: till hans betydelsefullaste gärningar räknas hans framföranden av Gerhart Hauptmanns tidigare verk. B. har utgivit "Das deutsche Ritterdrama des 18. Jahrhunderts" (1880), "Heinrich v. Kleist" (1884, 5 Aufl. 1911), "Schiller" (1888—92) m.fl. B:s "Kritische Schriften" utgåvos efter hans död (2 bd, 1913—15). *G.Kg.*

Brahma, *religionsv.*, se Bramanism.

Brahmagupta, indisk matematiker (f. 598). B:s arbeten användes och fördjupades 500 år senare av Bhaskara.

Brahmahöns, ras av hönssläktet*.

Brahma'n, *religionsv.*, se Braman.

Bra'hmana (*Brāhmaṇa*), en gren av den vediska litteraturen. Namnet härledes sannolikast ur *brahman*, "präst", och betyder sålunda "yttrande el. förklaring av en braman över offerritualen". Brahma-

nalitteraturens huvudinnehåll är läran om offerritualen, men huvudtemat är ofta avbrutet av sago- och legendstoff (*itihāsas, ākhyānas*) el. etiologiska myter (*purāṇas*). Brahmanatexterna utgöra i flera avseenden den för kännedomen om den indiska kulturutvecklingen viktigaste beståndsdelen av den indiska litteraturen. Enl. den i jämförelsevis sen tid genomförda klassificeringen av den vediska litteraturen hör till varje Veda en B. *C.F.*

Brahmanism', *religionsv.*, se Bramanism.

Brahmaputra (sanskr., "Brahmas son"), flod i Tibet och Främre Indien. B. har sina källor i Tibet, ö. om Manasarovarsjön samt nära Indus' och Sutlejs källor. Hedin klarlade 1907 B:s källfloder; han förlägger den egentliga källan till Kubigangriglaciärerna på Himalaya på 4,864 m höjd. B., i början kallad Mar Tsang-po, rinner åt ö. i den stora längddalen mellan Himalaya och Transhimalaya. I början genomflyter den öde högslätter, men snart har den eroderat sig djupare ned, loppet är stritt och strömhastigheten stor. B. kan befaras med båtar långa sträckor vid Shigatse (3,871 m ö.h.), där bredden är avsevärd. Bland de mera betydande tillflödena märkas Raga Tsang-po, som c:a 200 km flyter i samma riktning som B., och Ki-chu, vid vilken Lhasa ligger. Sedan B. på ung. 95° ö.lgd (Greenwich) i en trång dal passerat mellan Gyala Peri (7,151 m) och Namcha Barwa (7,755 m), viker den mot s. och genombryter Himalaya; om genombrottsdalen känner man ännu föga. På en sträcka av endast c:a 300 km har floden kommit ned på slätten i Assam i n.ö. Brittiska Indien och är nu vid Sadiya på en höjd ö.h. av endast 144 m. Här mottager B. talrika bifloder, ss. Dihang och Luhit, och vattenmängden ökas raskt. Över Assamslätten går B. med i allm. flera grenar, och vid högvatten översvämmas stora ytor. Vid Khasi-Garobergens v. ända tar den sydlig riktning. Vid Goalundo förenar sig B:s huvudgren Jamuna med Ganges. Ang. det stora, gemensamt utbyggda deltat se Ganges. Av de båda floderna är B. den mest vatten- och sedimentförande; Ganges avstår betydligt mera av sitt vatten till bevattningskanaler. Vid högvatten har avrinningen vid Goalpara i Assam beräknats till 168,500 m³/sek. På sina ställen är flodens bredd här 1,5 km, och ända till 24 m djup har uppmätts. B. är en viktig trafikled och befares av ångare till Dibrugarh i övre Assam, c:a 1,300 km från havet. B. är c:a 2,900 km lång, dess flodområde c:a 670,000 km². Den anses av hinduerna som en helig flod. *P.*

Brahmaputrahöns, ras av hönssläktet*.

Brahma Sama'j (*Brāhma Samāj*, "Brahmas samfund"), indiskt religionssamfund, stiftades i Calcutta av Rammohun Roy 1828. Ehuru starkt påverkad av kristendomen, hade Rammohun icke för avsikt att bryta med den indiska religiösa traditionen. Hans mål var nationellt, och han åsyftade i sht ett förandligande av hinduismen. Då Rammohun under en englandsresa avled 1833, förde B. under flera år en tynande tillvaro, tills det återupprättades genom Debendra Nath Tagore, som gav B. en fast organisation och fixerade B:s religiösa idéinnehåll i form av en rad löften, vilka varje i B. inträdande hade att avlägga. Till sin religiösa inställning var Tagore utpräglat hinduistisk och gjorde tidtals skarp front mot kristendomen. Han erkände till en början Veda som rörelsens religiösa auktoritet, men en stigande rationalistisk strömning bland rörelsens anhängare förde (1850) till uppgivandet av tron på Vedas religiösa auktoritet och erkännandet av den omedelbara religiösa intuitionen som enda uppenbarelseform. Keshab Chandra Sen, ledare för den radikalare riktningen inom rörelsen, utträdde och bildade *Bhāratvarshīya Brāhma Samāj* ("den indiska B."), under det den ursprungliga rörelsen fick namnet *Adi Brāhma Samāj* ("ursprungs-B."). Den nya rörelsen (från 1866) utvecklade en rastlös verksamhet över hela Indien och ivrade med kraft för socialt reformarbete. Efter olika strider med schismatiska anhängare, vilka upprättade *Sādhāran Brāhma Samāj*, ombildades samfundet 1881 till *Naba Bidhan Samāj*, "den nya regleringens samfund", Guds sista uppenbarelse, avsedd att till ett harmoniskt system sammanfatta hela religionsutvecklingen. Keshab dog 1884; med ledarens död förlorade samfundet sin betydelse. Även Adi Samaj trädde efter Tagores tillbakaträdande 1872 och död 1905 fullständigt i bakgrunden. Den enda ännu blomstrande grenen är Sadharan Samaj. Antalet till rörelsen i dess olika former anslutna anhängare är ej så stort, men rörelsens inflytande på Indiens religiösa liv är ej ringa. Den för de olika grenarna gemensamma åskådningen är, att naturen och den omedelbara religiösa intuitionen äro normerna för kännedom om den ende, personlige guden, vars dyrkan, gemensam för alla utan åtskillnad, skall vara icke-kultisk. Därtill komma för Naba Bidhan och Sadharan Samaj under kristet inflytande uppkomna föreställningar om Guds faderskap, människornas broderskap och själens odödlighet. Det kristna inflytandet må emellertid icke överdrivas; grundtesen är ett utslag av äkt-indisk rationalism, och de kristna tankeelementen omtydas på ett för indiskt tänkande tillfredsställande sätt. — Litt.: J. N. Farquhar, "Modern religious movements in India" (1919); H. v. Glasenapp, "Religiöse Reformbewegungen im heutigen Indien" (1928). *C.F.*

Brahmer, Henry Teodor, ingenjör (f. 25/6 1884), utexaminerades från Tekn. högsk. 1907, var ingenjör vid Örebro pappersbruks ab:s sulfatcellulosafabrik 1907—08, vid Stora Kopparbergs bergslags ab:s cellulosafabriker i Härnäs 1908—14, överingenjör vid Nensjö cellulosa ab:s sulfatcellulosafabrik i Sprängsviken 1914 -20, vid Svenska jästfabriks ab. sedan 1920. B. har som sakkunnig deltagit i offentliga utredningar rörande kemiskt-industriella frågor och innehaft flera förtroendeuppdrag i Svenska teknologföreningen 1925 - 45. *A.Lg.*

Brahmi-alfabetet, se Indisk skrift.

Brahmi'n, *religionsv.*, se Bramin.

Brahms [-a'-], Johannes, tysk tonsättare (1833—1897), f. i Hamburg som son av en orkestermusiker; elev av E. Marxsen och först utbildad till pianist. Robert Schumanns varmt lovordande och framsynta artikel i "Neue Zeitschrift für Musik" (23/10 1853) fäste först uppmärksamheten och förhoppningarna vid den unge tonsättaren, vilken

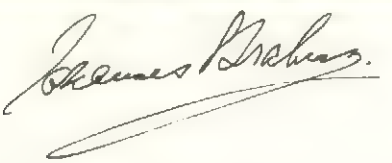

några år verkade som kapellmästare hos fursten av Lippe-Detmold, senare återvände till fädernestaden, skolande sin fantasi under hängivet studium av äldre mästare, och efter 1862 omväxlande var verksam i Wien, Zürich, Baden-Baden m.fl. orter för att 1869 varaktigt bosätta sig i Wien. 1872–75 ledde han där de av "Gesellschaft der Musikfreunde" anordnade konserterna men beklädde f.ö. ingen syssla utan ägnade sig odelat åt sitt kompositionsarbete, vilket endast avbröts för enstaka konsertresor, varvid B. som pianist el. dirigent framförde sina verk. I Hans v. Bülow erhöll han efter dennes avfall från den liszt-wagnerska riktningen en lika skicklig som oförvägen vapenbroder i kampen för sin konst. B:s betydelse som skapande musiker ligger däri, att han under införlivande av vissa förklassiska och även rent folkmusikaliska stilelement till en högre enhet sammansmälter romantikens och klassicismens musikaliska skönhetsideal. Som en sådan brett syntetisk konstnärsnatur framstår han framför allt i sina kammarmusikaliska och symfoniska verk, vilka uppvisa hans begåvnings alla starka och vinnande sidor, ingivelsens rikedom och hälsa, formens pondus, tankegångens spänstighet och mitt i en hårdsmidd kontrapunktik den kvällande kärnlyrik och soliga inre försjunkenhet, som utmärker den germanska konsten, då den är som bäst. I de vedertagna musikaliska formerna (sonaten och variationen) framträder B. som nyskapare i harmoniskt och rytmiskt avseende och tecknar sina satser i rena, bärande linjer. Även om han i fråga om uttryckets sinnliga intensitet och orkestreringens färgrikedom och lyskraft ingalunda kan tävla med vare sig Hector Berlioz el. Richard Wagner, överträffar han dem mycket i fråga om följdriktig tematisk utveckling och stämningens koncentration och fördjupning. Hans konst betecknar också därigenom en tydlig reaktion mot "programmusikens" mera på yttre illustration inriktade stilideal och en återgång till den "absoluta" musikens väsen. Mest helgjuten framstår denna B:s manligt sakliga stil i de fyra symfonierna (c moll op. 68, D dur op. 73, F dur, kallad "vårsymfonien", op. 90, e moll op. 98) och i hans kammarmusik, sådan den utformas i de båda stråkkvintetterna (F dur op. 88, G dur op. 111), klarinettkvintetten (op. 115), de tre stråkkvartetterna (c moll och a moll, op. 51, B dur op. 67), pianokvartetterna (g moll op. 25, A dur op. 26, c moll op. 60) och pianotriorna (H dur op. 8, med dess båda för B:s utvecklingsgång karakteristiska avfattningar, Ess dur, kallad "hornstrion", op. 40, C dur op. 87, c moll op. 101 samt den nyligen återupptäckta i A dur). I dessa verk liksom i de tre violinsonaterna (G dur op. 78, A dur op. 100, d moll op. 108) och i den J. Joachim tillägnade violinkonserten (D dur op. 77) träder B:s skönhetsvärld emot oss med sina pansrade, formstarka och dock friska, livande tankar, mera nordtyska och allm. nordiska till sitt kynne än hos någon av den romantiska och klassicistiska periodens mästare. Av pianoverken stå i främsta planet de brett anlagda sonaterna i fiss moll (op. 2) och f moll (op. 5), den senare tillkommen under Schumanns personliga ledning och exempel och i andante och scherzo ett romantikens äkta, fast senfödda barn; vidare de kraftbräddade balladerna (op. 10), Händelvariationerna (op. 24), rapsodierna (op. 79), hans sköna Intermezzi (op. 117), kanske hans mognaste ingivelser för detta instrument, samt de båda pianokonserterna (d moll op. 15, B dur op. 83) — samtliga led i utformningen av den kraftfullt ädla, om än något tunga pianostil, som betecknar B:s personliga insats på detta område. Av körverken förtjänar att främst nämnas "Ein deutsches Requiem" för soli, kör och orkester (op. 45), det verk, varmed B. vann sin första mera betydande framgång (1868); men också "Triumphlied" för 8-stämmig kör och orkester (op. 55), "Schicksalslied" (op. 54), efter F. Hölderlins "Gesang der Parzen", och den åt minnet av målaren A. Feuerbach ägnade, till Schillers dikt komponerade dödshymnen "Nänie" (op. 82), beteckna skapelser av sträng skolning och ädlaste allmängiltighet i uppfinningen.

Ett hedersrum tillkommer B. även som romanskompositör. Genom en lång följd av (o. 200) "Lieder", som genom sin friskhet, sitt konstnärliga allvar och mångsidiga lyrik måste räknas till det yppersta inom tysk sångkomposition efter Schubert, har B. skapat en förblivande musikalisk omklädnad åt dikter av bl.a. J. L. Uhland, J. L. Tieck, L. H.

C. Hölty, J. W. v. Goethe, G. F. Daumer, M. v. Schenkendorf och K. Groth. — En samlad uppl. av B:s tonverk är 1926—28 utg. hos Breitkopf & Härtel. Tematisk förteckning över hans verk föreligger på N. Simrocks förlag (ny uppl. 1910). — Litt.: M. Kalbeck, "J. B." (4 bd, 1904 –14); W. Niemann, "B." (1920); Florence May, "The life of J. B." (2 bd 1905, ty. övers. 1911); W. Hammermann, "J. B. als Liederkomponist" (1912); A. Hillman, "B." (1918); R. Specht, "J. B." (1928). B:s brev äro i 16 bd utg. av Brahms-Gesellschaft i Berlin (stiftat 1906); hans brevväxling med Clara Schumann av B. Litzmann (2 bd, 1927). *N.*

Brahu'i (*Brahui*), inhemsk benämning (av *Brāhō*, folklig form för det arabiska *ibrahim*, efter den föregivne stamfadern) på ett konglomerat av stammar, som bildar huvudmassan av befolkningen i kanatet Kelat i Beluchistan. B. bestå av ett antal olikartade element; kärnan utgöres med säkerhet av den dravidiska urbefolkningen (se Beluchistan, historia), i vilken uppgått från v. invandrade iranska element (kurder och belutsjer), vartill komma sedan urminnes tider i Beluchistan bosatta västindiska (Djat) och som ett sent tillskott afghanska folkelement. B. bilda en starkt centraliserad stamorganisation med kanen av Kelat som överhuvud över de olika klanhövdingarna. Det sammanhållande bandet är språket, vars dravidiska ursprung numera är säkert påvisat. B. äro till levnadssättet i huvudsak nomader; deras religion är den sunnitiska muhammedanismen. Deras antal uppskattas till 150,000—200,000. — Litt.: J. Longworth Dames, "The Baluch race" (i "Journal of the Royal Asiatic Society", 1904); D. Bray, "The life-history of a Brahui" (i "Prize publication fund", 4, 1913). *C.F.*

Braid [brēd], James, engelsk läkare (1795—1860), upptäckte 1841, att långvarigt intensivt betraktande av ett glänsande föremål kunde framkalla egendomliga sömnliknande tillstånd (braidism), vilket han ansåg vara en från mesmerismen skild företeelse, som han kallade hypnotism; han använde denna metod för behandling av nervösa störningar.

Brăila [brəi'-], stad i ö. Rumänien, på Donaus v. strand 15 km s. om Sirets mynning; 97,293 inv. (1945; 57,961 1903). Staden, som brändes av ryssarna 1711, är regelbundet anlagd; dess befästningar nedlades 1828. Den har blomstrande industri och sjöfart med stor export av spannmål, timmer och petroleum. I närheten finnas mineralkällor.

Braille [braj], Louis, fransk blindlärare (1809—52), 1828 lärare vid blindinstitutet i Paris. Själv blind uppfann B. 1825 och offentliggjorde

Principen för Louis Brailles alfabet. Se vidare fig. 1 vid Blindundervisning.

1829 den ännu allmännast använda blindskriften, det s.k. Braille-alfabetet (se Blindundervisning, sp. 151).

Brailovsky [-å'fski], Alexander, rysk pianist (f. 1891), utbildad av bl.a. Leschetizky, Busoni, Moszkowski och F. Planté, har sedan sin första konsert i Paris 1919 gjort sig känd som en av samtidens tekniskt skickligaste och musikaliskt mest kultiverade och fördjupade pianister. Särsk. har hans Chopin-spel ansetts föredömligt. I Stockholm har B. sedan 1922 uppträtt många gånger, även som solist i Konsertföreningen.

Brailsford [brēi'lsfəd], Henry Noel, engelsk journalist och författare (f. 1873). Efter universitetsstudier har B. medarbetat i en rad olika tidn. och tidskrifter, bl.a. "Manchester Guardian", "Nation", "Daily Herald" och "New Republic". Politiskt är han radikal socialist. Av hans skrifter kunna nämnas "The war of steel and gold" (1914), "A league of nations" (1917), "Socialism for today" (1925), "How the Soviets works" (1927), "Property or peace" (1934), "Why capitalism means war" (1938), "Democracy for India" (1940), "America our ally" (s.å.), "From England to America: a message" (s.å.) "Subject India" (1943) och "Our settlement with Germany" (1944). *E.*

Brainerd [brēi'nəd], David, amerikansk missionär (1718—47). B. verkade 1744—47 i ett skotskt missionssällskaps tjänst bland delawareindianerna. Han var en sällsynt rikt utrustad religiös personlighet och övade ett mäktigt inflytande på indianerna, bland vilka en starkt moraliskt betonad väckelserörelse uppstod. Den av hans vän J. Edwards publicerade levnadsteckningen ("An account of the life of D. B.", 1749, flera uppl., sv. övers. 1862), till större delen innehållande hans självbiografi, har givit rika andliga impulser. — Litt.: Biogr. av J. Page (sv. övers. 1919). *G.W.L.*

Brain trust [brēi'n trəst'], se Hjärntrusten.

Braise'ra [brä-], *kok.*, se Bräsera.

Braj, indisk dialekt, se Hindi.

Brake, stad i Butjadingen i Oldenburg i n.v. Tyskland, på v. stranden av nedre Weser; 10,987 inv. (1939). Skeppsvarv, motor- och textilfabriker. Före anläggandet av Bremerhaven var B. Bremens uthamn; fortfarande är stadens sjöfart livlig.

Bra'kel, urspr. från Westfalen stammande, över Livland till Sverige och Finland inflyttad adelsätt, 1756 introducerad på svenska riddarhuset, 1818 på finska.

Carl Adolf B., militär (1774 –1861), fänrik vid Björneborgs reg. 1789, löjtnant 1804, kapten i armén 1809, erhöll rysk majorstitel 1819. B., som trots sin ungdom var med i 1789 och 1790 års fälttåg, deltog med utmärkelse i kriget 1808—09 som kompanichef. Hans "Anteckningar öfver 1789—1790 samt 1808—1809 årens fälttåg i Finland" (1862) är en ofta citerad källskrift.

Bra'kenburg [-börχ], Richard, holländsk målare (1650—1703), utbildades i Haarlem under A. van Ostades ledning och tog även intryck av Jan Steen, utförde folklivsbilder, ofta av uppsluppen art, t.ex. "Dansgille i en bondstuga" (Nationalmuseum, Stockholm).

Brakio-, se Brachio-.

Brakiopo'der, se Armfotingar.

Brakiopodskiffer, *geol.*, se Dalmanitesserien.

Brakpan, stad i Transvaal i Sydafrikanska unionen, 35 km ö. om Johannesburg, 1,630 m ö.h.; 54,811 inv. (1936), därav 1/3 vita. Flera av Witwatersrands rikaste guldgruvor ligga runt staden. Järnverk. 1919 utbröts B. från Benoni som egen stadskommun.

Brakté, *bot.,* se Blomstödjeblad

Braktea'ter (av lat. *brac'tea,* tunn metallplåt), ensidigt präglade mynt av tunt silverbleck med prägeln framträdande i fördjupning på baksidan. B., som till tiden föregås av de s.k. halvbrakteaterna*, framträdde tidigast i Sachsen och Thüringen o. 1130 och präglades snart därefter i hela Tyskland med undantag av Rhenlandet, Westfalen och delar av Bayern. Från Tyskland spred sig bruket att slå b. till Polen, Böhmen, Schweiz, Ungern och de nordiska länderna. Brakteatpräglingen från o. 1150 frambragte flerstädes (t.ex. Fredrik Barbarossas, Henrik Lejonets och de brandenburgska markgrevarnas b.) alster, som, ofta mycket stora med en diam. av upptill 5 cm, äro att räkna bland de bästa proven på den romanska stilens *Kleinkunst.* Under b:s blomstringsperiod 1150—1300 äro de endast en tekniskt avvikande form av den äldre medeltidens allmänna mynt, denaren el. penningen. De b., som äro präglade under 1300-talet och senare (på enstaka orter förekomma b. ända in i början av 1700-talet), stå på en lägre nivå i tekniskt och estetiskt avseende. De präglades ej längre som penningar utan som delar av groschen och andra mynt samt räknas, oegentligt nog, av numismatikerna vanl. ej till b. utan avskiljas från dessa under namnet *Hohlpfennige* (da. *Hulepenninge*). De danska b., som alla härstamma från n. Jylland och vanl. ha en vikt av 0,20—0,25 g, äro sannolikt att betrakta som halva penningar och äro präglade under konungarna Sven Grate, Knut Magnusson och Valdemar I. Senare slogos b. under Erik av Pommern, Hans, Fredrik I, Kristian III och Kristian IV. Från Norge äro många b. kända från 1100—1300-talen med en mycket låg vikt, ofta endast 0,10—0,05 g. I Sverige förekomma b. i ett stort antal typer från slutet av 1100-talet t.o.m. konung Albrekt och med en vikt växlande mellan 0,10 och 0,40 g. — Jfr Guldbrakteater. *N.L.R.*

1. Brakteat präglad i Erfurt av ärkebiskop Henrik I i Mainz (1142—53). *2.* Brakteat präglad i Gelnhausen för kejsar Fredrik I och hans gemål Beatrix. *3.* Svensk brakteat från 1200-talet. — Samtliga bilder i nat. storlek.

Brakvedsläktet, *Rhamnus,* av fam. brakvedväxter, omfattar o. 100 arter, huvudsakl. i n. tempererade bältet, buskar el. träd med ofta torniga grenar, spiralställda el. motsatta, stundom läderartade blad, små, i flocklika knippen anordnade blommor och stenfrukter, som äro 2—4-rummiga med enfröiga rum. — I Sverige förekomma ganska allm. på skogsbackar, i skogsbryn o.s.v. två arter: *R. Fran'gula,* brakved, toste, tröske, 2—3 m hög buske med oväpnad stam, helbräddade blad och vita blommor, och *R. cathar'tica,* vägtorn, getapel, brågon, 2—4 m hög buske el. mindre träd med tornspetsade grenar, finsågade blad och gröngula blommor. — Många arter av b. användas inom medicinen på gr. av barkens och fruktternas avförande verkan. Så framställas sagradatabletter av *R. Purshia'na* från v. Nordamerika (se även Sagradabark och Frangulabark). Av bark och frukter hos många arter utvinner man gula el. gröna färgämnen (se Gulbär och Saftgrönt). Veden hos *R. cathartica* äger en vackert röd kärna och är f.ö. vackert tecknad, varför den är ett omtyckt material till svarveriarbeten. *A.Ve.*

Gren av brakved.

Brakvedväxter, *Rhamna'ceae,* fam. av ordn. *Rhamna'les,* omfattande o. 500 arter, fördelade på 50 släkten, av vilka de viktigaste äro brakvedsläktet (*Rhamnus*), *Ceano'thus, Colle'tia, Phyl'ica* och *Zi'zyphus.* B. äro träd, buskar el. lianer med enkla, vanl. 3- el. 5-nerviga blad, små, gröna el. gulgröna, 4—5-taliga, kringsittande el. översittande blommor, oftast utan kronblad. De 2—5 fruktbladen bilda en stenfrukt el. kapsel.

Brakyblast', *bot.,* se Dvärggren.

Brakycefa'l, *anat.,* se Huvudform.

Brakydaktyli' (till grek. *brachys',* kort, och *dak'tylos,* finger), en på gr. av medfött anlag alltför kort utväxning av fingrar och tår, beroende på att fingerledernas antal är mindre än normalt. B. har iakttagits som arv i 5—7 generationer.

Brakykefa'l, *anat.,* se Huvudform.

Brakylogi' (till grek. *brachys',* kort, och *log'os,* ord), *språkv.,* starkt förkortat uttryck; jfr Ellips.

Brakystokron'a (till grek. *brachys',* kort, och *chron'os,* tid), kurva för kortaste falltid. Jean Bernoulli uppställde 1696 problemet att sammanbinda två punkter *A* och *B* med en kurva så beskaffad, att en materiell punkt, som under tyngdens inflytande utan friktion faller längs kurvan, rör sig från *A* till *B* på möjligast korta tid. Lösningen, samtidigt given av Jacques och Jean Bernoulli, G. W. Leibniz och andra matematiker, visade, att den sökta kurvan är en cykloid. Bernoullis problem är av historisk vikt som en av de grundläggande frågeställningar,

ur vilka den allmänna variationskalkylen utvecklat sig. *Z.*

Bram'-, *sjöv.*, se Bramstång.

Brama, släkte av fam. havsbraxar*.

Bramah [bra'mə], Joseph, engelsk ingenjör och uppfinnare (1748—1814), har bl.a. uppfunnit vattenklosetten 1778, ett säkerhetslås av sinnrik konstruktion (bramahlåset) 1784 och den hydrauliska pressen, vilken efter honom länge benämndes bramahpressen, 1795.

Brama'n, ett indiskt ord med dubbel betydelse: 1) Namnet på den högsta, spekulativt tänkta gudomen (*bra'hman*, Brahma, se Bramanism). 2) Namnet på den indiske prästen och prästkasten (*brahma'n*). B. utgöra den första och förnämsta av de 4 indiska kasterna, de äro av högre natur än de 3 andra och bära därför hedersnamnet *dvija* (2 gånger födda). De voro urspr. helt och hållet hänvisade till den prästerliga gärningen att företaga offer och idka de heliga vetenskaperna. I nödfall kunde de dock bedriva handel och hantverk. I egenskap av präster och lärda (urspr. de enda, som hade lov att ägna sig åt studiet av skrifterna) ha de emellertid alltid haft inflytande på statens liv; den högste ämbetsmannen i de indiska rikena, kanslern (*purōhita*), var alltid en b. B:s levnadslopp var redan i vedatiden och sedan genom Manus lagbok ordnat enl. bestämda regler. Han var gift, men hans val av hustru inskränktes till hans egen kast. Hans liv innefattade 4 stadier: *brahmacārin* (prästlärjunge), *gṛhastha* (husfader), *vānaprastha* (eremit), *yati* el. *sanyāsin* (asket). Lärotiden började med det 7:e året el. senare i en b:s hus. Utlärd därifrån övergick han till prästerlig gärning vid altaret och hade samtidigt uppgiften att som husfader fortplanta kasten, i sht genom söner, som kunde fortsätta offren. Eremitstadiet började i farfarsåldern med att den gamle lämnade hemmet för att med el. utan hustru leva i skogen (*vānaprastha*, eg. skogsinvånare), där han fortsatte offren privat el. ägnade sig åt spekulativa meditationer, åtföljda av asketiska övningar (se Upanishad och Yoga). I samhället intogo b. en särställning genom eget rättsväsende och voro överhuvudtaget oantastbara i förhållande till andra människor. Efter döden övergingo de i en särskild, över gudarnas upphöjd bramavärld (*brahmalōka*) el. efter fullbordad asketisk spekulation i nirvana ("utslocknandet"). I senare hinduism är deras helighet och inflytande synnerligen stort både som tempelpräster och teologer, men de ha därjämte fått en folklig betydelse som skriftfäder och handledare för den enskildes fromhet; de betecknas då mest som *guru* (ärevördig); den äldre benämningen är *bhagavān* (högvördig). — Litt.: A. Weber, "Collectanea über die Kastenverhältnisse in den Brâhmana und Sûtra" (i "Indische Studien", 10, 1868); M. Haug, "Brahma und die Brahmanen" (1871); A. Baines, "Ethnography" (i "Grundriss der indo-arischen Philologie", 2:5, 1912), "Brahmakarma ou rites sacrés des brahmanes traduit par A. Bourquin" (i "Annales du Musée Guimet", 7, 1884); J. Charpentier, "B." (2 bd, 1932). *E.L.*

Bramanism', brahmanism, indisk religion, dels en mera omfattande beteckning för alla de religionsformer, som handhafts av bramaner, näml. den gamla Vedareligionen och dess senare förgreningar inemot våra dagar, dels en mera bestämt avgränsad religionsform, som börjar med de senare vediska ritualskrifterna Brahmanas med deras filosofiska tillägg: aranyakas och upanishaderna. Ang. b. i förstnämnda bemärkelse se Vedisk religion. Under denna period var b. en utpräglad kultreligion, bestående av offertjänster; den senare b. utvecklades efter hand alltmer i riktning av asketisk, filosofisk och en viss personlig fromhet. Medan de gamla brahmanas avhandla offrets teori och praktik, den s.k. *karma-märga* (gärningarnas väg), har den övriga filosofien på grundvalen av upanishaderna gjort *jñāna-märga* (kunskapens väg) till sin uppgift, vartill senare i hinduismen kommer en tredje väg, *bhakti-märga* (fromhetens väg, d.v.s. hängivenhet och kärlek till gudomen). I brahmanas finna vi redan förberedelsen till den filosofiska b., eftersom det förlänas offret och därmed prästerna och ritualen en mystisk makt över livet, både över gudarna och de naturmakter, som dessa representera. På detta sätt uppkommer begreppet Brahma som en högsta och i sig själv vilande koncentration av bönens och offrets trollkraft (*bra'hman*) och därigenom som en högsta gudom. Ett annat namn för samma väsen är *ātman* (andedräkten, jaget); upanishadernas filosofi går huvudsakl. ut på att genom de subtilaste analyser utveckla detta begrepp som det absoluta i dess fullkomligaste abstraktion. *Atman* är den innersta och andligaste livsprincipen. Det är ingen personlig gudom, utan höjt över alla bestämningar, vilka, liksom det personliga, innefatta en begränsning. *Atman* är oändlig, oförgänglig och oföränderlig, i alla avseenden egenskapslös, obestämbar och obegriplig. Jaget genomtränger alla ting, liksom saltet genomtränger vattnet, och behärskar därför allt. Ur jaget har världen uppkommit genom en emanation (utströmning), som spindelväven ur spindeln, som gnistorna ur elden. Därav följer, att även människan uppstått ur *ātman* och har sitt jag och sin andedräkt som en del av det absoluta jaget. Människans uppgift blir därför att komma till insikt om denna sin identitet med *ātman*. Denna vinnes på mystikens väg, genom spekulation och askes. Förlossningen (*mōksha*) nås i samma ögonblick, som människan med hela sitt väsens sanning kan säga: "Jag är Brahma", "du är detta", näml. *ātman*. Då människan på detta sätt blivit lik det absoluta och alltså är fullkomlig andlighet, ja, lik universum och följaktligen oändlig, är hon höjd över all begränsning och allt det materiella, således också över själavandringen och kan ingå i nirvana* (utslocknandet), där alla individuella egenskaper upphävts och den fullständiga vilan inträtt. Då gudomen Brahma uppfattas som en abstraktion, opersonlig och ett med naturen el. naturens livsprincip, kan b. betecknas som panteism. För dem, som icke kunna uppnå den förlösande kunskapen, finnas i b. många gudomar av en mera påtaglig karaktär, vilka likväl till sist blott äro former av Brahma. Medan Brahma själv som opersonligt väsen icke åtnjuter kult, äro dessa gudar alla kultgudar, och b. är så till vida polyteism. Bland dessa gudar framträda särsk. två och bilda tills. med Brahma rent av ett slags treenighet (Trimurti, d.v.s. "tre ansikten"), näml. Vishnu* och Çiva*. Vishnu, vilken i allm. betraktas som en välvillig gudom, innehåller en

mångfald gudar, i det att gudomar el. heliga väsen, även människor, vilka dyrkas överallt i Indien, betraktas som inkarnationer (*avatāras*, eg. "nedstigningar") av Vishnu. Bland dessa är t.ex. Krishna*, vilken, både som barn, som kringströvande yngling och herde, som riddare och hjälte, även i våra dagar står som ett indiskt ideal och som gudom och har besjungits i talrika dikter. På liknande sätt gjordes en annan episk heros, Rama*, till en Vishnu, men förädlad och moderniserad. Även Çiva är ofta föremål för ensamdyrkan, vilken kan te sig som monoteistisk. — En mera vanlig hednisk karaktär har religiositeten i den uppenbara polyteism, som förekommer i den populära b. med krigsguden Kumara, gudarnas ledare, rikedomens gud Kubera, kärleksguden Kama; med naturgudar — åtskilliga bland dem ärvda från det vediska panteon — som solguden Surya, månguden Soma (i Veda dock endast själva somadrycken), vindguden Vayu, eldguden Agni o.s.v., med gudar i djurskepnad som elefantguden Ganeça, skrivarnas och lärdomens gud; med dödsguden Yama, dödsrikets obönhörlige härskare; gudinnor som Lakshmi el. Çri (Vishnus maka), vältalighetens gudinna Sarasvati, flodgudinnan Ganga o.a. Det finns 33 högre gudar men en oöverskådlig mängd lägre. — De flesta gudarna äro tempelgudar, vilka hedras med (numera oftast oblodiga) offer, men oftare med förplägnad i templet som jordiska furstar, betjänade av präster och bajadärer, hyllade i pagoder och genom processioner. De mindre gudarna åtnjuta en mera primitiv, ofta rent fetischistisk kult. B:s gränser äro alltså vaga, närmande sig en folkreligion, som bramanerna tolerera men som icke har mycket att skaffa med b:s religiösa principer. — Askesen spelar en framträdande roll bland folket; heliga män äras i hög grad, om de visa sig vara ivriga botgörare, och i själva verket uppnå de genom sin bot (*tapas*) de extatiska och moraliska egenskaper, varmed de visa sig överlägsna livet och människorna. Denna askes bär det gemensamma namnet *yōga** — asketen kallas *yōgin* — och har utbildats till system, förenade med filosofi, medan *yōga* samtidigt kan drivas som sport t.o.m. av professionella asketgycklare. — B:s kultur och kulturella inflytande ligga huvudsakl. på de högre andliga områdena, då den mindre intresserar sig för den borgerliga moralen och ännu mindre för folkuppfostran. Dess litterära alster äro många och betydelsefulla: utom de redan omnämnda aranyakas och upanishaderna, vilka ansluta sig till brahmanas, en massa filosofiska läroskrifter och lagböcker, de stora hjältedikterna Mahabharata* och Ramayana* och de omfångsrika teologisk-mytologiska verk, som bära namnet Purana*, en litteratur, vilken dock icke alltid helt och hållet kan tillskrivas b. utan snarare för oss in i hinduismen. — Däremot skiljer sig b. avgjort från en del tidigare och nuvarande sekter i Indien, framför allt från buddismen och jainismen, vilka båda vägra att erkänna vedaauktoriteten och med vilka b. fört häftiga strider. Under buddismens blomstringstid (årtusendet kring Kristi födelse) undanträngde den mångenstädes b., men denna bevisade sin överensstämmelse med de indiska folkens naturliga anlag och religiösa läggning — framför allt för kult, prästerskap och askes — genom att slutl. återvinna makten, och den har numera i sin tur nästan fullständigt undanträngt buddismen från Indien, medan den rigorösa jainasekten fortfarande förekommer i vissa trakter jämte b. (se f.ö. Hinduism). — Litt.: A. Barth, "Les religions de l'Inde" (1880); E. Hardy, "Die vedisch-brahmanische Periode der Religion des alten Indiens" (1893); E. W. Hopkins, "The religions of India" (1895); W. J. Wilkins, "Hindu mythology" (2 ed. 1900); L. de Milloué, "Le brahmanisme" (1905); H. Oldenberg, "Vorwissenschaftliche Wissenschaft. Die Weltanschauung der Brahmana-Texte" (1919); S. Konow, "Die Indier" (i "Lehrbuch der Religionsgeschichte", 4 Aufl. 1925); H. v. Glasenapp, "Entwicklungsstufen des indischen Denkens" (1940); E. Lehmann, "Buddha" (1928). *E.L.*

Braman'te, Donato, da Urbino, italiensk arkitekt, även kallad Donato d'Angelo (o. 1444 –1514), studerade antagl. först måleri och arkitektur i sin födelsestad Urbino. I Milano, där han o. 1475—99 var verksam som arkitekt, finnas några av hans freskomålningar bevarade (Brera-galleriet). Till B:s främsta byggnadsverk i Milano höra den lilla, elegant dekorerade åttkantiga sakristian i Santa Maria presso San Satiro (hans koranordning i samma kyrka bildar utgångspunkten för barockarkitekturens talrika skenperspektiv) och koret till Santa Maria delle Grazie. 1499 begav sig B. till Rom. Bland de första arbeten, han där utförde, var det lilla doriska rundtemplet vid San Pietro in Montorio (1502); två år därefter utförde han den enkelt värdiga klostergården vid Santa Maria della Pace. Hans främsta arbeten i Rom äro dock de, som utfördes för Julius II. 1506 lades grunden till den nya Peterskyrkan, som enl. B:s plan skulle utföras som en centralbyggnad i form av ett grekiskt kors med väldig mittkupol och fyra små hörnkupoler. Blott en mindre del av den

Bramante: Cortile di San Damaso, 1503—14.

Bramante: Interiör från Chiesa di San Satiro, Milano, samt rundtemplet ("tempietton") på klostergården till San Pietro in Montorio, Rom.

stora anläggningen stod färdig vid B:s död. För Vatikanen utförde han bl.a. de loggieförsedda byggnaderna kring Cortile di San Damaso och den väldiga fondnischen i Giardino della Pigna. — De storartade rumsförhållanden, som B. lärt känna i Milanos medeltida och fornkristna byggnadskonst och som han fann ännu mera målmedvetet genomförda hos Roms antika byggnadsverk, blevo rättesnören för hans egen verksamhet som arkitekt. Genom bekantskapen med antiken förfinades hans känsla för proportioner, och han lärde sig att strängt underordna alla detaljer under den arkitektoniska helheten. B. blev härigenom den egentlige skaparen av högrenässansens arkitektur med dess fordran på klara och rena former. — Litt.: E. Geymüller, "Die ursprünglichen Entwürfe für S:t Peter in Rom" (1875—80); J. Vogel, "B. und Raffael" (1910). *M.Bjn.*

Bramanti'no, Bartolomeo Suardi, kallad B., italiensk konstnär (omtalad åren 1503—36), var som arkitekt medhjälpare till Bramante och fick därav namnet B. ("den lille Bramante") men blev mera bekant som målare och anhängare av den milanesiska skolan.

Brambeck, Axel Edvard, bildhuggare (1843—1919), företog efter studier i Köpenhamn och Stockholm resor i Frankrike och Italien, utförde grupper med bibliska ämnen, "Eva vid Abels lik", "Kristus frestas" (i Mariakyrkan i Hälsingborg), "Christus consolator", "Sorg" (marmor, Göteborgs museum), vidare dekorativa relieffriser (i C. Wijks hus, Göteborg), dopfunt till Jakobs kyrka i Stockholm, byst av Oskar II i Marstrand m.m.

Bramer, Leonard, holländsk målare (1596—1674), blev i Italien påverkad av Elsheimer och slog sig på en liknande riktning som sedan Rembrandt, med vars ljusdunkelbilder B:s stundom förväxlats.

Bra'midae, *zool.*, se Havsbraxar.

Brami'n, förr vanlig benämning på braman*.

Bramrå, *sjöv.*, se Rå.

Bramsalning, *sjöv.*, se Salning.

Bramsegel, *sjöv.*, se Segel.

Bramsegelskultje, vind av sådan styrka (ung. 6 beaufort), att den vid bidevindsegling medgiver bramsegels, men icke högre upp befintliga segels förande. Jfr Vindskala.

Bramsen, Ludvig Ernst, dansk försäkringsman och politiker (1847—1914), 1886 dir. för Nye danske brandforsikring. B. utgav ett flertal socialpolitiska arbeten, bl.a. "Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere i Industri og Haandværk" (1889), och har spelat en betydande

E. Brambeck: Sorg. Marmor. 1891.

roll för den danska sociallagstiftningen. Olycksfallsförsäkringslagen av 1898 är till stor del B:s verk. Som inrikesminister 1899–1901 genomdrev han en ny fabrikslag.

Bramsnæs, Carl Valdemar, dansk finansexpert och politiker (f. 1879). B. blev typograf 1898, genomgick Askovs folkhögsk. 1899—1901, blev cand. polit. 1914, anställdes s.å. i Statistisk Departement och blev lektor i socialpolitik vid Köpenhamns univ. 1921. B., som är medl. av många olika kommissioner och delegationer, tillhör bl.a. centralstyrelsen för Socialdemokratisk Forbund sedan 1912, var medl. av Landstinget 1918—39, rådman 1919—24, finansminister i regeringen Stauning 1924—26 och i regeringen Stauning-Munch 1929—33. Han är nationalbankdirektör sedan 1933, kungl. direktör och ordf. i styrelsen för Danmarks nationalbank sedan 1936, deltog i de internationella arbetskonferenserna i Washington och Genève 1919 och 1922—39, var medl. av styrelsen för Internationella arbetsorganisationen 1931—34 och dess president 1933—34. Han var vidare medl. av Nat. förb:s ekonomiska kommission 1933—36 och av dess finansiella kommission 1936—39 (president 1938—39) samt är ordf. i danska fören. Norden sedan 1940 och i Arbejdernes Oplysningsforbund sedan 1924. B. har bl.a. utg. "Taylorsystemet" (1917), "Karl Marx' »Kapitalen»s ökonomiske System" (1918) och "Sociale Problemer i Nutiden" (1921). Genom sina ämbeten, först som finansminister och senare som Nationalbankens ledande dir., har B. haft avgörande inflytande på Danmarks finanspolitik och därvid letts av sin försiktighet i ekonomiska frågor och av sin motvilja mot att upptaga lån. Oftast har han segerrikt genomfört sin politik med fasthet och energi trots starka angrepp från handels- och industrikretsar. *J.D.*

Bramson, Karen, f. Adler, dansk författarinna (f. 1875), 1893 g.m. läkaren Louis B. De flyttade tidigt till Frankrike, och B. har skrivit större delen av sin produktion på franska. B. framträdde först som dramatiker med ett par mindre skådespel, publ. i en volym, "Den unge Frue — Mands Vilje" (1900), 1901 kom "Mödre", 1902 "Den Stærkeste", 1904 det lyriska versdramat "Berengaria", 1909 "Ærtehalm" (tills. med G. Wied), 1910 "Lykke" och 1911 "Kongemakt", som blev uppfört i Köpenhamn och Paris. B:s dramatik på franska, som omfattar en del av hennes på danska skrivna pjäser i övers. och bearb., är samlad i 4 bd ("L'argent", "L'amour", "La foi", "La haine", vartdera innehållande tre skådespel, alla utg. 1930). Störst framgång har B. haft med skådespelet "Le professeur Klenow" (1923), en övers. av "Den Stærkeste", uppfört runt om i Europa, bl.a. på Comédie française. B:s dramatik kännetecknas av levande och ledig replik och säker uppbyggnad. B. har också skrivit romaner på danska, ss. "Livets Glæde" (1905), "Dr. Morel" (1906), "Pengene" (1908) och "En Nat" (1932), och på franska, bl.a. "Star" (1933). *E.*

Bramstorp, Axel, lantbrukare, politiker, se Pehrsson-Bramstorp.

Bramstång, den näst översta förlängningen av en mast på större råsegelfartyg. B:s tackling och segel benämnas förbrambardun, kryssbrambrassar, storbramsegel etc.

Branca (till 1907 Branco), Wilhelm, tysk geolog och paleontolog (1844—1928), prof. vid univ. i Berlin 1899—1917. B:s viktigaste geologiska arbeten avhandla vulkaniska företeelser, ss. Schwabens vulkanembryoner och den som explosionskrater uppfattade kitteldalen Ries kring Nördlingen. Hans paleontologiska författarskap är mångskiftande: han har bl.a. ägnat viktiga undersökningar åt ammoniternas embryologi och systematik, fisködlornas anatomi och biologi (delvis med röntgenografisk metod), olika däggdjursgrupper samt människans geologiska historia. *G.R.*

Brancaccikapellet [-kač'i-], kapell vid Santa Maria del Carmine i Florens med berömda fresker av Masaccio*.

de Brancas [də braŋka's], Bouphile Hyacinthe Toussaint, greve de B.-Céreste, fransk diplomat (1697—1754), fransk minister i Stockholm 1725. I närmaste samförstånd med Englands sändebud, Poyntz, som var den mest betydande av de båda, verkade B. för Sveriges anslutning till den hannoverska alliansen. Efter lyckligt förrättat värv återkallades B. och ersattes med Casteja. B. var senare fransk delegerad vid kongressen i Soissons 1728.

Branche [braŋʃ] (fra.), se Bransch.

Branchia'ta [-k-] (av grek. *bran'chion*, gäl), sammanfattande benämning på 1) de leddjur (kräftdjuren och trilobiterna), som andas med gälar, 2) de ryggradsdjur, som hela livet igenom el. som larver andas med gälar.

Branchiop'oda [-k-]. Benämningen brukas med olika systematisk omfattning: 1) som ordn. inom de lägre kräftdjuren, omfattande *Phyllop'oda* (bladfotingar) och *Cladoc'era* (vattenloppor); 2) som underordn. av bladfotingarna vid sidan om en andra underordn. *Cladocera.*

Branchiosaurus [-kiåsâù'-], ett släkte groddjur, tillhörande den utdöda ordn. pansarsalamandrar. B. omfattade smärre (15—120 mm) former, vilkas kropp, extremiteter och svans på ventralsidan voro beklädda med fjäll. Larverna andades med gälar. Talrika fynd av *B. amblys'toma* ha gjorts i lager från permsystemet.

Branchios'toma [-k-], släkte av gruppen lansettfiskar*.

Bran'chipus [-k-], släkte av ordn. bladfotingar*.

Branchiu'ra [-k-], *zool.*, se Karplöss.

Branco [braŋ'ko], Rio B., biflod till Rio Negro* i Brasilien.

Brand. 1) *Bot.*, benämning på vissa växtsjukdomar, förorsakade t.ex. av sotsvampar, ss. stinkbrand el. stinksot, flygbrand el. flygsot hos vete o.s.v. — Stundom brukas b. om sjukdomar, där bortdöende av större el. mindre delar av en växt är ett karakteristiskt symtom, vare sig sjukdomen är av parasitär natur, t.ex. b. hos gurkväxter,

grenbrand hos alm, el. beror på andra orsaker, t.ex. barkbrand.

2) *Med.*, lokal vävnadsdöd, där inflytanden från yttervärlden framkallat intorkning el. sönderfall av det avdöda partiet. Man skiljer mellan torr b. och fuktig b. Populärt benämnas båda formerna i regel kallbrand. — Torr b. el. mumifikation uppstår, då ett genom rubbad cirkulation redan förut vätskefattigt vävnadsparti dör och därefter ytterligare på gr. av vattenavdunstning torkar samman. Vanligast uppträder denna form i extremiteternas spetspartier, särsk. i tår och fötter. Vid torr b. i t.ex. en fot blir denna kall, känslolös och torr. Huden skrumpnar, blir läderartad och brunt till svart missfärgad. Foten får ett "förbränt" el. "mumifierat" utseende. — Fuktig b. el. gangrän uppkommer, då den avdöda vävnaden håller en viss grad av fuktighet, så att förruttnelsebakterier få tillfälle att utvecklas i densamma. Vävnaden blir då brunt, grönt till svart missfärgad, sväller och faller sönder och avger en stinkande lukt av förruttnelse. Den förekommer såväl i yttre vävnadsdelar, t.ex. i extremiteternas spetspartier, som också i inre med yttervärlden i direkt förbindelse stående organ, ss. lungor, tarm, livmoder o.s.v. — En form av fuktig b. är gasbranden*, vilken uppträdde i mycket stor utsträckning efter sårskador i 1:a världskriget och orsakades av gasbildande bakterier.

B. kan uppkomma i varje med yttervärlden i förbindelse stående avdöd vävnadsdel. Orsaken till vävnadsdöden blir således indirekt orsak till b. Denna orsak är upphörd el. åtm. starkt rubbad blodcirkulation. Vi se därför b. uppträda, då blodkärlen till ett kroppsparti tillstoppats genom kärlväggsförändringar, blodpropp el. embolus, överskurits el. på annat sätt skadats. Alltså finna vi b. vid ateromatösa förändringar (särsk. hos äldre, åldersbrand, senil b.), vid sönderklämning el. sönderslitning av vävnadspartier (traumatisk b.), vid förfrysningar, förbränningar el. skador av vissa kemikalier, t.ex. karbolsyra, vid långvarigt tryck (liggsår), vid för fast och för långvarig omsnörning av en extremitet o.s.v. Även långvarig kärlkramp liksom en del rubbningar i nervsystemet kunna ge upphov till vävnadsavdöende och b. Vid vissa sjukdomar, framför allt sockersjuka, uppkommer b. lättare och förlöper ofta svårare än eljest. — I inre organ kan b. uppkomma i anslutning till inflammatoriska processer, i det förruttnelsebakterier inkomma i de genom inflammationen avdöda partierna. — Behandlingen bör i första hand vara förebyggande, i det blodcirkulationen i de hotade kroppsdelarna på allt sätt understödjes. Även om b. uppstått, kunna ibland de angripna partierna, särsk. vid torr b., avgränsa sig själva och avstötas. Vid fuktig b. bildas genom förruttnelse gifter, vilka i hög grad kunna skada hela organismen. Varje fuktig b. i yttre kroppsdel bör man därför genom uttorkning söka överföra i torr b. Ofta blir det dock nödvändigt att snarast möjligt amputera den angripna kroppsdelen. *T.Hn.*

Brand [bränd] (eng., urspr. med varmt järn inbränt märke), varumärke.

Brand, dramatisk dikt i 5 akter av Henrik Ibsen.

Brand, ungsocialistisk veckotidning, startad 1898 av dåv. Socialistiska ungdomsförbundet. B. utvecklades under Hinke Bergegrens mångåriga redaktörskap till ett huvudorgan för den antimilitaristiska agitationen. Redaktör var 1916—18 Ivan Oljelund, som efterträddes av C. J. Björklund. Denne gjorde B. till organ för Anarkistiska propagandaförbundet. B. utkommer sedan 1941 varje kvartal.

Brand [-nt], Hennig, tysk alkemist, köpman i Hamburg. Vid sökandet efter "de vises sten" upptäckte B. 1669 av en tillfällighet fosfor genom destillation av intorkad urin. Fosfor, som av B. benämndes "den kalla elden", blev på gr. av sin gåtfulla förmåga att kunna lysa i mörker föremål för samtidens stora intresse och gjorde B. till en både rik och berömd man.

Brand [bränd], Jan Hendrick, sydafrikansk politiker (1823—88), praktiserade som advokat i England och i Kapstaden till 1858, då han blev prof. vid sydafrikanska kollegiet där, var från 1864 president i Oranjefristaten. B. var en dugande statschef och nedslog med kraft infödingarnas angrepp. Hans politik gick ut på att etablera nära samförstånd med England och om möjligt skapa en sydafrikansk förbundsstat.

Brand [bränd], Christianna, pseud. för engelska författarinnan Christianna Lewis.

Brandaborg, slott i Södermanland, se Brandalsund.

Brandalarmering, se Brandväsen, sp. 999.

Brandalsund, gods i Ytterjärna sn i Södermanland, 10 km s. om Södertälje, vid inloppet till Hallsfjärden, omfattar 959 ha, därav 285 åker; taxeringsvärde 609,100 kr. Till skydd för farleden fanns här sedan senare medeltiden ett slott, Brandaborg; detta brändes av ryssarna 1719, och den huvudbyggnad, som därefter uppfördes, ersattes 1916 –18 av den nuv. av sten i två våningar med mansardtak och två envåningsflyglar. Slottet omges av stor park. Landshövding E. Lovisin gjorde 1693 B. till fideikommiss för sina ättlingar, som 1907 fingo rätt att sälja godset. Det förvärvades 1912 av hovjägmästare E. Cederlund och äges nu av fru Elsa Cederlund. *P.*

Brandan [brän'dən], irländskt helgon, se Brendanus

Brandballong, *krigsv.*, anfallsvapen, använt bl.a. av japanerna under 2:a världskriget för att vålla brandskador i USA. B. (obemannad) medförde i sin gondol en brandsats, bestående av brännämne (bensin e.d.) samt tändanordning (fosfor m.m.), vilket allt antändes vid nedslaget. Vapnet var beroende av gynnsamma vindar av passadkaraktär och motsvarade, så vitt man vet, icke förväntningarna. Plattformar för avsändning av b. jämte vätgasverk m.m. anträffades 1945, efter Japans nederlag, på den japanska ön Hokkaido. *N.Kbg.*

Brandbefäl. I 1923 års brandstadga gjordes skillnad mellan b. och brandunderbefäl, varvid till brandunderbefäl räknades brandmästare och brandförmän. Enl. Brandlagen betecknas numera även dessa tjänstemän som b. Orsaken till denna terminologiförändring är de ökade kompetenskraven för brandmästare och brandförmän. Befälsgraderna vid de större brandkårerna äro: brandchef, vice brandchef, brandkapten och brandingenjör samt brandmästare och brandförman. Ut-

bildning vid Statens brandskola" erfordras. Jfr Brandskydd. *P.Wm.*

Brandbefälsförbundet, se Brandskydd.

Brandberg, Karl Rudolf Eugén, läkare (f. 18/12 1892), med. lic. 1921, med. dr i Lund 1935, doc. i kirurgi vid Karolinska inst. 1940; lasarettsläkare i Ljungby 1930, i Alingsås 1933, överläkare å kirurgiska avd. vid Maria sjukhus, Stockholm, 1940, vid Södersjukhusets kirurgiska avd. sedan 1944.

Brandbil, se Brandväsen, sp. 1,002.

Brandbinda, med vismutnitrat impregnerad gasbinda; användes som förband på brännsår.

Brandbomb, se Flygbomb och Atombomb.

Brandböld, *med.*, se Finne och Mjältbrand.

Brandchef, titel för brandbefäl, som utövar ledningen av kommuns brandförsvar närmast under den förvaltningsmyndighet, som handhar detsamma.

Brandeis [brän'dâis], Louis Dembitz, amerikansk jurist och socialpolitiker (1856—1941), son till från Prag inflyttade judiska föräldrar, advokat i Boston 1879—1916, led. av USA:s högsta domstol 1916—39. B:s utnämning till led. av högsta domstolen väckte förtrytelse på många håll, där B. till följd av sin radikala socialpolitiska inställning betraktades som halvt revolutionär; han hade som skiljedomare i arbetstvister och advokat inför högsta domstolen med framgång hävdat lagligheten av ett flertal socialpolitiska åtgärder, t.ex. arbetarskydd i olika former, arbetarnas rätt att sammansluta sig i fackföreningar, o.s.v. B. spelade en framträdande roll i sionismens ledning. *Th.*

Brandel, Sven Åke Bertil, pianist (f. 16/8 1898). B. studerade vid Musikkonservatoriet i Stockholm för L. Lundberg och senare i Berlin och Paris; han debuterade 1921 och har genom en rad konserter i Sverige och utlandet fått anseende som en av vårt lands bästa pianister. B. är även verksam som pedagog i Stockholm, där han bl.a. är lärare vid Musikhögsk.

Brande'lius, Bengt Johan Gustaf, målare (1833—84), tillhörde de målande militärerna i Karl XV:s konstnärskrets, studerade i Düsseldorf och Paris. Humoristisk berättarförmåga, snabb uppfattning och kraftig färg utmärka hans mestadels genreartade bilder från svensk landsbygd, ofta med staffage av nötboskap och hästar.

Brandell'. 1) Pehr B., präst (1781—1841), känd som väckelsepredikant framför allt från sin verksamhet i Nora församling 1817—38. B. var högt uppskattad som själasörjare och därtill föregångsman i fattigvård och andra praktiska värv. Enl. nyare forskningar har B. också påverkat Rosenius under hans genombrottstid o. 1840. — Litt.: T. Brandell, "P. B., en lefnadsteckning" (1912); P. Rodén, "Folkväckelsens förelöpare", 1 (1943).

2) Simon B., den föreg:s son, präst (1822—95), fil. mag. i Uppsala 1848, kyrkoherde i Vibyggerå 1858, Själevad 1870 och Skellefteå 1875, teol. hedersdr i Lund 1868, medl. av katekeskommittén 1869, kontraktsprost 1874, lekmannaombud vid kyrkomötet 1883, prästerligt ombud 1888 och 1893. B., som även ägnat sig åt klassiska och filosofiska studier, erbjöds docentur av Chr. J. Boström, men tog i stället lärartjänst i Härnösand för 10 år. Hans

livsverk blev dock verksamheten i Skellefteå. Under hans tid där omdanades skolväsendet och skapades en predikande lekmannakår på kyrklig grund, varigenom separation undveks. Som förkunnare utmärktes han i lika grad av klarhet, formfulländning och innerlighet. Han har utgivit bl.a. "Kritik öfver bibelöfversättningen" (1861), "Om kyrkotukten" (prosesavh. 1871), "I äktenskapsfrågan" (1884), "Om försoningen" (1888). — Litt.: En kort levnadsteckning i en saml. postuma predikningar, utg. av A. Lundström (1895). *E.Ltn.*

3) Elin B., f. Henriques, den föreg:s svärdotter, journalist (f. 14/8 1882), 1908 g.m. red. Simon B. (1860—1925), fil. kand. i Uppsala 1906, anställd som medarbetare i "Dagens nyheter" 1906—37. B. räknades på sin tid till Sveriges mest betydande kvinnliga journalister, hon gjorde givande intervjuer och excellerade som kåsör; under sign. Clementine skrev hon "En enkel kvinnas funderingar" (ett urval utkom i bokform 1916), kvicka och eftertänkansvärda aktuella kommentarer, och under sign. Opolitiska frun följde hon vaket förhandlingarna i riksdagen. *E.*

Brandell', Georg Albert, pedagogisk författare (f. 13/12 1873), fil. dr 1913, folkskolinspektör och rektor vid högre folkskolan i Södertälje 1914—20, lektor i psykologi och pedagogik vid Uppsala folkskoleseminarium 1921—38. B. har förf. "Skolbarns intressen" (1913), "Fantasien" (1914), "Pedagogik på psykologisk grundval" (1920), "Psykologi" (1927), det omfattande historiska arbetet "Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia" (2 bd, 1931), "Gustaf Fröding" (1933), "Karaktärs- och temperamentstyper" (1941) samt ett flertal läroböcker för folkskolor. *H.Sd.*

Brandelle [-dell'], Gustaf Albert, svensk-amerikansk präst (1861—1936), president i Augustanasynoden 1918—35, företog som synodens ombud vidsträckta resor i alla världsdelar, synodens representant vid ekumeniska mötet i Stockholm 1925. B. utgav "Augustana Journal" 1897—1906.

Bran'denburg [ty. utt. -bork] (urspr. *Brennaburg* el. *Brennabor* [slav., granskog]). 1) Provins i Preussen; 38,278 km², 3,007,933 inv. (1939), nästan uteslutande protestanter. Siffrorna i art. avse förhållandena före 2:a världskriget; staden Berlin, som utgör ett särskilt förvaltningsområde mitt i B., medräknas ej. B. sträcker sig från Elbe och nedre Havel i v. till den forna gränsen mot Polen i ö. kring floden Netze, från Baltiska landhöjden i n. till Fläming och Lausitzska landryggen (Rückenberg 229 m ö.h.) i s. Området tillhör i stort sett nordtyska låglandet med dess nätverk av urströmsdalar. Bland B:s naturliga dellandskap må nämnas Sternberg mellan Oder och Warthe, Bar-

nim mellan Oder och Spree, Spreewald s.ö. om Berlin, Havelland inom Havels stora s. båge, Zauche s. om samma båge, Prignitz mellan Elbe och mecklenburgska gränsen. Mittel-, Uker- och Neumark m.fl. hänföra sig däremot till den historiska utvecklingen. Av B:s areal är 40 % åker, 12 % ängs- och betesmark, 35 % skogsmark. Mest odlas råg (35 % av åkerarealen) och potatis (21 %), havre, korn och blandsäd (20 %) men även vete (6 %) och sockerbetor. Endast 19 % av samtliga jordbruk äro på 20 ha el. däröver. Av skogen är icke mindre än 93 % barrskog, nästan uteslutande fur, lövskogen ek, bok och björk. Av mineral finnas endast brunkol (vid Senftenberg i Niederlausitz), gips (vid Sperenberg) och kalksten (vid Rüdersdorf). 34 % av befolkningen leva av industri och hantverk, 28 % av jordbruk med binäringar, 14 % av handel och samfärdsel. Folktätheten, 79 pr km², hör till de lägsta i Tyskland, till stor del beroende på att B:s industriella utveckling genom rikshuvudstadens dragningskraft förblivit ganska anspråkslös. De större städerna äro i regel även de främsta industricentra, B.2), Frankfurt an der Oder, Kottbus, Landsberg, Guben, Forst, Wittenberge, Rathenow. Potsdam, prov:s största stad, är däremot främst förvaltnings- och lärdomscentrum. Runt Berlin har uppstått en livlig tegelindustri, en följd av världsstadens behov liksom de många handelsträdgårdarna här. Urströmsdalarna gynna byggandet av kanaler, varmed B. också är välförsett: Oder—Spree-, Berlin—Stettin-, Finow-, Teltow- och Plauekanalerna, för att blott nämna de viktigaste. I kommunikationsnätet är Berlin den helt dominerande medelpunkten. *P.*

Historia. B:s område, som under vår tideräknings första århundraden var befolkat av germaner, fick genom den slaviska folkvandringen slavisk bebyggelse. Redan på 900-talet begynte den tyska expansionen österut, och i samband därmed instiftades mellan Elbe och Oder två tyska biskopsdömen, B. och Havelberg; även upprättades en mark, sedermera genom det tyska väldets tillbakagång inskränkt till ett område v. om Elbe och benämnt Nordmark el. Altmark. Denna förlänades 1134 till Albrekt Björnen (1134—70) av huset Askanien, som utvidgade sitt välde ö. om Elbe med Prignitz, Zauche och Havelland, uppnådde riksomedelbarhet och antog titel markgreve av B. Han är alltså skaparen av det i Tysklands historia så betydelsefulla furstendömet B. Under honom och hans efterträdare Otto I (1170—84), Otto II (1184—1205) och Albrekt II (1205—20) försiggick en stark tysk kolonisation i B.; i Zauche grundades klostret Lehnin. De två bröderna Johan I (1220—66) och Otto III (1220—67), som voro samregenter, mer än fördubblade B:s område genom landförvärv i östlig riktning, vunno bl.a. Ukermark, Barnim, Teltow, Lebus och — ö. om Oder — Neumark samt grundade talrika städer, bl.a. Berlin och Frankfurt. Efter deras död delades B. mellan två linjer, residerande i Stendal och Salzwedel; den till levnadsåren äldste av regenterna skulle utöva den rätt att deltaga i de tyska kungavalen, som tillkom B:s markgrevar. Redan 1317 förenades de två linjernas besittningar under markgreve Valdemar (1309—19), som i s. vann hela Lausitz; han låg i långvarig bitter fejd med Erik Menved av Danmark om hegemonien vid den tyska östersjökusten och berövade honom all vinst av hans tyska politik. Men den brandenburgska stormakt, som så skapats, stod inför sitt fall. 1320 utdog Askaniens brandenburgska gren med Henrik (1319—20), och B. gick över till huset Wittelsbach, då den tyske konungen Ludvig gav markgreveskapet i förläning till sin son Ludvig I (1321—51): denne efterträddes av sina bröder Ludvig II Romaren (1351—66) och Otto V (1366—73). Dynastiskiftet och Wittelsbacharnas svaga politik åsamkade B. svåra territoriella förluster, polackerna hemsökte dess ö. delar; därtill kom ett uppror av en falsk Valdemar, vilket blev så mycket farligare, som det fick stöd av kejsar Karl IV av huset Luxemburg. Slutl. blev Karl själv regent i B., då Otto V 1373 genom fördraget i Münsterwalde avstod från landet. Karls son Wenzel och senare dennes bröder Sigmund och Johan blevo markgrevar — en titel, som B:s härskare alltjämt och långt in på 1400-talet begagnade, trots att de genom gyllene bullan av år 1356 fått bekräftelse på sin kurfurstevärdighet. Även under dynastien Luxemburg fortsatte B:s nedgång: B. delades mellan Sigmund och Johan; den förre upplät 1388 sin del av B. i pant till sin kusin Jobst av Mähren och sålde, då han ärvde Johans del, Neumark, denna 1402 till Tyska orden. Efter Jobsts död gav Sigmund, som nu vunnit kejsarkronan, sin trogne anhängare borggreve Fredrik av Nürnberg, tillhörande ätten Hohenzollern, i uppdrag att administrera landet samt upphöjde honom 1415 till markgreve av B. Denne, Fredrik I (1415—40), återställde snabbt ordning i B. och tvingade med städernas hjälp den motspänstiga adeln till lydnad. Under hans söner Fredrik II (1420—70) och Albrekt Akilles (1470—86) kom turen till städerna att böja sig för furstemakten. Territoriellt utvidgade Fredrik II landet genom att ånyo vinna Neumark, Albrekt fastställde 1473, att B. skulle vara odelbart och ärvas enl. primogeniturprincipen. Under Johan Cicero (1486—99) och Joakim I Nestor (1499—1535) fortsatte landets konsolidering; rovriddarväsendet undertrycktes definitivt, indirekta skatter infördes, en kammarrätt i Berlin skapades som högsta domstol för landet 1516. B. självt utvidgades endast obetydligt genom att grevskapet Ruppin 1524 indrogs som ledigt län; men den tyska ordensstatens förvandling till hertigdömet Preussen under en furste av ätten Hohenzollern, ärkestiftet Magdeburgs överlåtande till en annan furste av denna ätt samt ett fördrag, vari B:s kurfurstar tillförsäkrades arvsrätt till Pommern, i händelse den där regerande dynastien skulle utdö, voro händelser under Joakim I:s regering, som långt senare, under 1600-talet, kommo att tillföra B. väsentliga territoriella vinster. Trots 1473 års arvsföljdsordning delades B. vid Joakims död mellan hans söner kurfurst Joakim II Hektor (1535—71) samt Johan, som erhöll Neumark. Medan Joakim I fört en ivrigt katolsk politik, införde hans söner reformationen, Joakim II dock försiktigt och med undvikande av inblandning i tidens religionskrig. Johan Georg (1571—98) förenade ånyo hela B. under sitt välde, Joakim

Fredrik (1598—1608) slöt familjefördraget i Gera 1603, vari B:s odelbarhet fastslogs, medan ättens besittningar i Franken (Bayreuth och Ansbach) avskildes från B. som markgrevskap under kurfurstens yngre bröder. En viktig nyhet under Joakim Georgs regering var upprättandet av ett geheimeråd 1604, i vilket förvaltningens trådar löpte samman. Johan Sigismund (1608—19) förvärvade genom arv 1614 hertigdömet Cleve samt grevskapen Mark och Ravensberg i v. Tyskland samt 1618 utanför Tyska riket under polsk suveränitet hertigdömet Preussen (Ostpreussen). Men kurfurstens makt var här starkt kringskuren av ständernas privilegier och länsherrens anspråk, och landförvärvet, som med tiden skulle få utslagsgivande betydelse för B:s historia, betydde till att börja med icke något större krafttillskott för B., som under trettioåriga krigets första skeden ej — som det ville — förmådde hävda en egen politik. 1626 besattes landet delvis av de kejserliga, 1631 tvingades kurfurst Georg Vilhelm (1619—40) av sin svåger Gustav Adolf till förbund med Sverige men lämnade detta 1635 genom freden i Prag, varefter det anslöt sig till kejsaren. Någon fördel för egen räkning hade det knappast vunnit, då Georg Vilhelm 1640 efterträddes av Fredrik Vilhelm (1640—88), "den store kurfursten". Snabbt lyckades denne förbättra sitt väldes både inre och yttre läge, hans regering bildar epok i både B:s och Preussens historia. I båda länderna drev han en inrikespolitik, som gick ut på att höja furstens ställning och nedbryta de skrankor, som ständernas och särsk. adelns privilegier politiskt erbjöd för hans makt — socialt åter tillät han, att jordmagnaternas makt över de undertryckta bönderna ökades. Utrikespolitiskt syftade han att överallt, där lämpligt tillfälle erbjöd sig, öka sina besittningar. I Tyskland tilldelades han i westfaliska freden av Pommern, vars fursteätt utslocknat under kriget, Hinterpommern utom ö. stranden av Oder och vidare biskopsdömena Minden och Halberstadt samt ärkestiftet Magdeburg efter den regerande administratorns död; B. nådde härmed för första gången upp till ställningen av tysk stormakt. Men i lika stor utsträckning arbetade Fredrik Vilhelm på att stabilisera och vidga sitt inflytande i Preussen, och han lyckades i samband med Karl X Gustavs polska krig 1660 uppnå suveränitet för sitt hertigdöme. Trots att B. och Preussen alltjämt voro oberoende av varandra, kan Fredrik Vilhelm anses vara grundläggaren av den brandenburg-preussiska stat, inom vilken B. var och förblev kärnlandet, efter 1815 med ställning av provins, men som fick sitt namn efter Preussen. Se vidare Preussen. *B.*

2) Stad i B.1), mellan två småsjöar vid nedre Havel, knappt 60 km v. om Berlins centrum; 83,726 inv. (1939). Erövrat från slaverna av konung Henrik I 928 var B. under de följ. årh. till den definitiva germanska erövringen 1157 föremål för strider mellan tyskar och slaver. B. var 948—83 och 1138—1598 biskopssäte, tillhörde hansan och var före Berlin markgrevarnas residens. Gamla staden, Altstadt, på h. flodsidan uppstod o. 1170, den s.k. Neustadt på v. stranden nämnes f.g. 1196; de förenades 1715 till en stadskommun. De båda rådhusen äro från 1300-, resp. 1400-talet. Två romanska och två gotiska kyrkor stamma från 1200—1400-talen. Det s.k. Kurfürstenhaus är från 1543. På ön Dominsel i n.ö. reser sig domen, en urspr. romansk pelarbasilika från 1165, som på 1300-talet ombyggdes i gotik. V. och s. om dessa gamla stadskärnor ha nya stadsdelar vuxit upp. B. ligger vid järnvägen Berlin —Magdeburg samt har åtskillig sjöfart och industri, varv, bil-, cykel-, pappers- och textilindustri. Ang. ev. förstörelse i B. under 2:a världskriget är f.n. (juli 1947) ingenting känt. *P.*

Rådhuset i Altstadt i Brandenburg.

von Bran'denburg [-bork], Friedrich Wilhelm, greve, preussisk statsman (1792—1850), son till Fredrik Vilhelm II och grevinnan Sophie Juliane Friderike v. Dönhoff, deltog med utmärkelse i befrielsekriget mot Napoleon och blev efter fortsatt tjänst i armén kommenderande general 1839. B. är mest känd som ministerpresident i Preussen från nov. 1848 i den då nyutnämnda konservativa regeringen. B. var på hösten 1850 underhandlare i Warszawa vid en konferens under Nikolaj I:s bemedling, vilken åsyftade att förhindra ett hotande krig med Österrike. Detta lyckades, om också under för Preussen rätt hårda villkor. B:s ingripanden för ordningens återställande i nov. 1848 kännetecknades av stor energi och målmedvetenhet. Hans regering har i preussisk historia erhållit hedersnamnet "Ministerium der rettenden Tat". *Arrh.*

Bran'denburg [-bork], Erich, tysk historiker (f. 1868), prof. i Leipzig 1903—35. B. är en av de mest framstående kännarna av bismarcktidens och den moderna imperialismens historia. Som rent politisk historiker har han intagit en starkt kritisk hållning till Meineckes idéhistoriska riktning. I politiskt avseende nationalliberal kritiserade han med skärpa det tyska kejsarrikets författningsförhållanden. Weimarförfattningen bedömde B. positivt, men efter nationalsocialismens seger rönte han starka inflytelser från denna rörelse. Av hans produktion må nämnas "Moritz von Sachsen", 1 (1898), "Der Eintritt der süddeutschen Staaten in den Norddeutschen Bund" (1910), urkundssaml. "Briefe und Aktenstücke zur Geschichte der Gründung des Deutschen Reiches" (1911), "Die deutsche Revolution 1848" (1912, 2

uppl. 1919), standardverket "Die Reichsgründung" (2 bd, 1916, 2 uppl. 1923) och i samband därmed "Untersuchungen und Aktenstücke zur Geschichte der Reichsgründung" (1916), vidare "50 Jahre nationalliberale Partei" (1917), "Die materialistische Geschichtsauffassung" (1920), "Von Bismarck zum Weltkriege" (1924, 2 uppl. 1925, 3 helt omarbetade uppl. 1939) och "Die Ursachen des Weltkrieges" (1925). Från hans av nationalsocialismen påverkade period märkas "Europa und die Welt" (1937), "Machiavelli und sein Principe" (1938), "Der Begriff der Entwicklung und seine Anwendung auf die Geschichte" (1941), i vilka arbeten han lägger en krasst maktpolitisk syn på det historiska händelseförloppet i skarp motsats till sin tidigare nationalliberala inställning. *E.H.W.*

Bran'denburger Tor [-borgər tå'r], se Berlin, sp. 794 och 808.

Brandenburgkonserterna, den serie om sex instrumentalverk, som J. S. Bach fullbordade i Köthen 1721 och tillägnade markgreven av Brandenburg, Christian Ludwig. På gränsen mellan kammar- och orkestermusik visa de en fulländad behärskning av barockens av A. Vivaldi till typ utbildade rika konsertform. Fri från all schablon använder sig Bach av skiftande besättningar och utnyttjar till fullo alla de möjligheter, som växlingen mellan tutti och solo erbjuder.

von Bran'denstein, Christoph Carl, riksgreve, finansman och äventyrare (1593—1640), var först i sachsisk tjänst, varunder han knöt värdefulla förbindelser i Wien och blev 1630 riksgreve. Strax därefter trädde B. i förbindelse med Gustav Adolf och sökte vinna den sachsiske kurfursten för Sverige. Han lovade konungen stora penningsummor mot säkerhet i de av denne besatta tyska områdena och utnämndes 1632 till svensk storskattmästare. I början av 1633 köpte B. för 1 mill. rdr flera av svenskarna besatta tyska områden, vilka han som furste skulle inneha, och en tid därefter även stiften Halberstadt och Magdeburg. Denna stora transaktion blev dock aldrig fullbordad. S.å. skattmästare även för Heilbronnförbundet gjorde B. detta och Sverige en stor tjänst, då han sommaren 1633 stillade myteriet i armén och därvid personligen åtog sig betydande förpliktelser. Men B:s planer voro i regel alltför vittsvävande, och han fick även lämna sin skattmästarpost. B. sökte därpå medla fred dels mellan Sverige och Sachsen, dels mellan Sverige och kejsaren, men han misstroddes på alla håll och arresterades 1637 av den sachsiske kurfursten samt dog i fängelse. B. var oerhört uppslagsrik och åtnjöt tydligen ett visst anseende som finansman men var opålitlig och hållningslös. *P.S.*

Brander [brann'ər] (da., eg. brännare), form av ordlek (se d.o. och Calembour).

Brander, svensk-finländsk släkt, härstammande från Falun. En son till B.1), generalkvartermästaren Carl Fredrik B. (1743—1804), adlades 1772 Branderhielm men slöt själv sin ätt. Från släkten är utgrenad adliga ätten Skjöldebrand*.

1) Carl Fredrich B., porträttmålare (o. 1705—79). B:s karakteriseringsförmåga var svag, men han blev dock mycket anlitad, särsk. under 1750- och 1760-talen, då hans kolorit var bäst, och utnämnd till kungl. hovkonterfejare. Hans stil är föga självständig, efterbildar Schröders och mestadels Scheffels, senare G. Lundbergs, i färg och arrangemang.

2) Ida Maria Charlotta B., f. Reis, skådespelerska (1857—1931). B., som från 1865 var elev vid Kungl. teaterns balett och från 1872 vid konservatoriet i Stockholm, var 1877—78, 1879—1907 och 1911—16 anställd vid Svenska teatern i Helsingfors samt 1878—79 och 1907—11 vid Nya (Svenska) teatern i Stockholm. B. var en temperamentsfull, intelligent och tekniskt säker konstnärinna, som i något äldre stil såväl inom skådespelet som komedien skapat en rad levande och karakteristiska gestalter, bl.a. lady Macbeth i "Macbeth", Hermione i "En vintersaga", Johanna i "Orleanska jungfrun", Tekmessa i "Kungarna på Salamis", Regina von Emmeritz, Marguerite Gauthier i "Kameliadamen" samt åtskilliga av Ibsens kvinnofigurer, exempelvis Hedda Gabler, Fru Inger till Östråt, Fru Alfving i "Gengångare". B. var från 1885 g.m. skådespelaren Ernst B. (d. 1894). *G.Kg.*

Brandes, Heinrich Wilhelm, tysk matematiker och meteorolog (1777—1834). B. anses vara den förste, som tecknat synoptiska kartor; dessa ha dock gått förlorade men i ett fall rekonstruerats av den svenske meteorologen H. Hildebrandsson på grundval av det bevarade materialet. B. utgav "Beiträge zur Witterungskunde" (1820).

Brandes. 1) Georg Morris Cohen B., dansk litteraturhistoriker och kritiker (1842—1927), f. i Köpenhamn av judiska föräldrar. Student 1859, ägnade sig B. under Bröchners vägledning åt filosofi och estetik och blev 1864 mag. i estetik. På Bröchners sida deltog han i striden om problemet tro och vetande genom tidningsartiklar och avhandlingen "Dualismen i vor nyeste Philosophie" (1866). Under en följd av år var han teateranmälare i "Illustreret Tidende", utgav "Aesthetiske Studier" (1868), "Kritiker og Portraiter" (1870) och "Den franske Aesthetik i vore Dage" (s.å., doktorsavh.); översatte dessutom Stuart Mills "Kvindernes Underkuelse" och "Moral grundet paa Lykkeel. Nytteprincipet"; företog 1870—71 en resa till England, Frankrike och Italien. Uppfylld av moderna filosofiska och litterära idéer och av intryck från söderns natur och konst, började han i nov. 1871 sina föreläsningar över "Hovedströmninger i det 19. Aarhundredes Litteratur" (utg. 1872 -90 i 6 bd), däri han framställer romantiken som ett intermezzo i den fria tankens och den realistiska litteraturens utveckling. Dessa föreläsningar, vilkas ohöljt tendentiösa läggning mera är av politisk än av litterär art, väckte ett oerhört uppseende och framkallade "det moderna genombrottet" i dansk litteratur och ett förbittrat motstånd, som förhindrade B:s utnämning till professor i estetik vid Köpenhamns univ. och förmådde honom att 1877 -82 vistas i Berlin. Sin produktion fortsatte han med essäer och monografier, bl.a. "Danske Digtere" (1877), "Sören Kierkegaard" (s.å.), "Esaias Tegnér" (1878), "Benjamin Disraeli" (s.å.), "Ferdinand Lassalle" (1881), "Det moderne Gjennembruds Mænd" (1883). På 1880-talet kom B. under inflytande av Renans och Nietzsches idéer om en

Georg Brandes.

mänsklighetens aristokrati och den stora människan som kulturens på en gång källa och ändamål; han avvisade nu den demokratiska riktningen, med vilken den litterära vänstern i Danmark slutit förbund, och fann i hjältedyrkan ett surrogat för religion. Dylika tankar dyka upp i hans böcker från detta decennium (bl.a. "Ludvig Holberg", 1884, "Indtryk fra Polen", 1888, "Indtryk fra Rusland", s.å.) och bana väg för 1890-talets litterära rörelse, i vilken B. deltog med den stora hjälteboken "William Shakespeare" (1895—96). Härefter följde ett nästan tjugoårigt uppehåll, under vilket B. var upptagen av resor, journalistik och med att utgiva sina samlade skrifter (18 bd). Under denna tid utvecklade B. som komplement till sin hjältedyrkan ett krasst människoförakt, vilket dock grodde redan i hans första skrifter, en pessimism, som emellanåt yppar sig som en stark sympati med dem, som draga sig undan världen, såsom i hans essä om Anatole France. Men 1915 kastade han sig på nytt in i den stora litteraturen, och nu följde slag i slag böcker om Goethe (1915), Voltaire (1915—17), Caesar (1918), Michelangelo (1921) m.fl., vilka arbeten visa trötthet vid konsten och ett stigande intresse för det praktiska och politiska livets män. Under världskriget försökte B. intaga en opartisk hållning men angreps från alla sidor ("Verdenskrigen", 1916, "Tragediens anden Del", 1919). Under sina sista år skrev B. tre synnerligen radikala bibelkritiska avhandlingar, i vilka han förnekade den historiske Jesus' existens. — 1902 utnämndes han till prof. utan föreläsningsskyldighet.

B:s insats som kritiker har varit utomordentlig. På 1860-talet angrep han vid C. Petersens sida med kvickhetens och logikens vapen epigonlitteraturen och uppreste krav på en ny konst. Han hävdade, att man fastnat i konventionalism och hänvisade till Shakespeare som på en gång ett medel till att lära känna all poesis egentliga väsen och en förebild för naturalistisk konst, särsk. genom avhandlingen "Det uendelig Smaa og det uendelig Store i Poesien", vilkens terminologi och grundtanke har föregångare hos så olika tänkare som Jean Paul, J. L. Heiberg och Taine. På 1870-talet framhåller han, att litteraturen skall vara organ för "den fria tanken" och oberoende av det övernaturliga och "sätta problem under debatt". Dessa doktriner verkade befriande på dansk skönlitteratur. Senare har B. genom sin dyrkan av individen och den stora personligheten hjälpt fram 1890-talets litteratur. Med rörelserna efter 1900 hade han däremot icke beröring. B:s glänsande kritiska spårsinne och vakna ande ha gjort honom till upptäckare av en rad ypperliga förf.; det är sålunda han, som först äskat ljud för Ibsen, J. P. Jacobsen och Nietzsche; även Strindberg och Selma Lagerlöf fångade tidigt hans intresse.

B:s första arbeten voro efterhegelianska bidrag till det tragiskas och komiskas teori, men i slutet av 1860-talet uppgav han under franskt inflytande begreppsestetiken. Av Taine lärde B. att se på ett litteraturverk som en produkt av ras och miljö och av Sainte-Beuve dessutom att finna enhetsprägeln i en produktion hos författarpersonligheten, som också mer och mer blev föremål för hans uppmärksamhet. B. stod mitt mellan Taines sinne för det typiska och Sainte-Beuves för det individuellt nyanserade; men han hade större intresse än båda för verkens egentliga konstnärliga sida, mindre för den historiska. Den stora personligheten, föreningspunkten mellan kulturidéen och den enskilda individen, blev alltmer det uteslutande föremålet för hans studium. Åskådnings- och framställningssättet är således lika mycket av konstnärlig som av vetenskaplig natur, men kritikern står till ansvars gentemot de litterära aktstyckena. B:s styrka var en klarsynthet, som förstod att fånga särdragen hos de åskådade personligheterna, så som de visa sig i konstverket. Hans föreställningsvärld var så naiv och hans sätt att skapa så spontant, att han i dansk litteratur kan påminna om Oehlenschläger. Hans mångsidighet var stor, men hans begränsning tydlig; det religiösa livet låg honom fjärran, och inom profant andligt liv var det renässansen och därmed besläktade företeelser, som fängslade honom, de lidelsefulla, självrådiga, universellt lagda andarna. — Däremot låg den egentliga historiska granskningen icke för B.; han var utan den misstänksamhet och det tålamod, som krävas av en vetenskaplig forskare, och han har varit föremål för berättigade anmärkningar från fackmännen, vilka han också retat genom sitt hänsynslösa användande av andras studier och resultat.

B:s egentliga område var den på författarkarakteristik anlagda essän, uppbyggd på några själsliga grunddrag, ur vilka nyanserna ofta synnerligen skickligt härledas. Vare sig det var övervägande historiskt el. beskrivande lagt, eftersträvades alltid ett åskådligt porträtt. En utvidgad essä är den litterära monografien, där B. likaledes var en mästare; i miniatyrformat återfinnes genren i många av hans tidningsartiklar. Även hans stora historiska verk upplösa sig i essäer.

I sin stil bevarar och utvecklar B. traditionen från 1700-talet och J. L. Heiberg. Satserna äro korta men ordna sig av sig själv till perioder. Denna stil vädjar lika mycket till åskådning som förstånd, den är glänsande både på gr. av bildernas klarhet och den distinkta frasen. Efter att ha kulminerat på 1880-talet förlorade den något av sitt konkreta liv och fick karaktär mera av monolog än av debatt. — B. har skildrat sitt liv i den vackra boken om ungdomsvännen Julius Lange (1898) och i självbiogr. "Levned" (3 bd, 1905—08). 1929 utkom "Liv og Kunst", 1930 "Store Personligheder", 1932 "Kulturbilleder", 3 bd efterlämnade essäer. B:s vidsträckta korrespondens visar hans stora inflytande på nordiskt kulturliv under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Ett urval av B:s och broderns brev har utgivits av M. Borup under titeln "Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd" (8 bd, 1939—42). B:s brevväxling med svenska och finska förf. och vetenskapsmän har utg. av J. Landquist (2 bd, 1939—42). — Litt.: P. V. Rubow, "Dansk litterær Kritik" (1921), "G. B:s Briller" (1932); H. Ahlenius, "G. B. i svensk litteratur till och med 1890" (1932); G. Ahlström, "G. B:s Hovedströmninger" (1937). *P.Rw.*

2) Carl Edvard Cohen B., den föreg:s bror, dansk-judisk politiker och författare (1847—1931), student 1865, fil. dr 1879. B. blev på vänsterpolitikern Chr. Bergs rekommendation 1880 invald i Folketinget och grundade efter brytningen med Berg 1884 tidn. "Politiken", där han verkade som politisk, litterär och dramaturgisk medarbetare; efter Hörups död var han chefred. till 1904. Sitt mandat som folketingsman nedlade B. 1894 men tillhörde 1906—27 Landstinget samt var 1909—10 och 1913 20 finansminister i de radikala ministärerna, i vilken egenskap hans rikt fasetterade och dugliga men också oberäkneliga och hänsynslösa personlighet gjorde sig starkt gällande. — B:s författarskap är mycket omfångsrikt. Han skrev en rad skådespel, intressanta som försök att grunda en verklig naturalistisk teater, men saknande konstnärligt liv: "Lægemidler" (1880), "Et Besög" (1884), "En Forlovelse" (s.å.), "Et Brud" (1885), "Overmagt" (1888), "Under Loven" (1891), "Udenfor Loven" (1902) m.fl. Några romaner, "Lykkens Blændeværk" (1898) och särsk. "Det unge Blod" (1899), voro beräknade att väcka förargelse särsk. genom utmanande framställningar från det erotiska området. Av B:s dramatiska kritik finns i bokform "Dansk Skuespilkunst" (1880), "Fremmed Skuespilkust" (1881) och "Holberg og hans Scene" (1898). B. betydde mycket för Strindberg, särsk. under diktarens svåra tid i Danmark 1887—89. Ang. B:s brev se B.1). *P.Rw.*

Brandès [brɑ̃dä's] (eg. Brunschwig), Marthe Joséphine, fransk skådespelerska (1862—1930). B. genomgick konservatoriet i Paris, debuterade på Théâtre du vaudeville, var 1887—90 och 1890—1907 anställd vid Théâtre français, från 1896 som societär, och spelade sedan på olika boulevardteatrar. B:s temperamentsfulla och kultiverade, av personlig charm burna konst gjorde sig framför allt gällande i teckningen av den moderna kvinnans sammansatta själsliv.

Brandfara, se Eldfara.

Brandflaska, *krigsv.*, se Brännflaska.

Brandfogde, se Skogsbrandfogde.

Brandfria vävnader, sådana vävnader, som på olika sätt impregnerats, så att de ej kunna brinna med låga. De ha praktisk användning huvudsakl. till teaterdekorationer och i viss utsträckning även till teaterdräkter. Till mycket grova vävnader brukas gips som huvudsaklig beståndsdel av impregneringen, annars mindre massiva kemiska ämnen.

Brandfux, se Fux.

Brandförsvar. Med b. avses enl. Brandlagen och Brandstadgan såväl eldsläckningsväsendet som det förebyggande brandskyddet. Se Brandlagen, Brandstyrelse, Brandväsen och Brandskydd.

Brandförsäkring, den mest betydande grenen inom sak- el. skadeförsäkringen och över huvud den till spridning såväl som sammanlagd ansvarssumma mest omfattande av alla försäkringsgrenar. B. är försäkring mot skador, som drabba försäkrad egendom genom timad brand, varvid med brand förstås eld, som är kommen lös. För skada genom eld, som icke är brand, är försäkringsgivaren icke ansvarig; som brandskada anses alltså icke skada genom rök el. sot från lampa el. från eld i eldstad, ej heller skada, som åstadkommes genom att glöd från eldstad el. vid tobaksrökning nedfaller och sveder el. bränner hål, el. skada, som upphettat föremål, vilket icke är i brand, åstadkommer å annat föremål utan att detta råkar i brand. Ej heller ingår i b. skada, som å elektrisk maskin el. apparat, radioapparat, ledning el. armatur uppkommit genom överspänning, överslag, kortslutning el. liknande elektriskt fenomen. Som brandskada anses därjämte skada genom åskslag, även om brand ej uppstått, ävensom skada genom explosion, även om denna icke är en följd av brand; i regel omfattar dock försäkringsavtalet endast med vissa inskränkningar skada genom annan explosion än sådan av lysgas från kommunalt el. annat allmänt gasverk, såvida icke därom i avtalet särsk. stadgats. B. omfattar därjämte skada genom svedning el. annorledes på grund av hetta el. rök från föremål, som är i brand, genom skorstenseld uppkommen rök- el. värmeskada, ävensom skada, förorsakad av luftfartyg el. av föremål, som fallit ned från sådant fartyg. Skada, förorsakad av inbördeskrig, myteri, revolution, uppror, upplopp, krigstillstånd, fientligt infall o.d. el. av vulkaniskt utbrott el. jordbävning, omfattas icke av b. I brandskada inräknas, att föremål i samband med brand förkommer el. stjäles, ävensom att föremål skadas vid skälig åtgärd till förekommande av brand el. till bärgning undan brand. Utan särskilt avtal omfattar b. icke skada å penningar, aktier, obligationer el. andra

fordringsbevis, i den mån skadan överstiger 100 kr, ritningar, manuskript el. andra handlingar, oarbetad ädel metall, sprängämnen m.m. B. å personlig lösegendom omfattar bl.a. ej lantbruksredskap, bilar, motorcyklar, motorbåtar o.d. Vid tillfällig förflyttning av försäkrad egendom gäller b. intill 50 % av b.-summan, dock högst 3,000 kr (s.k. bortaförsäkring). B. avser endast att täcka verklig skada genom brand; den avser sålunda icke att åstadkomma vinst åt försäkringshavaren genom brand. Försäkringsgivaren är därför ej pliktig att som ersättning för inträffad skada utgiva större belopp, än som erfordras för förlustens täckande, även om överenskommet försäkringsbelopp är större (överförsäkring). Befinnes försäkringsbeloppet understiga det försäkrade intressets värde (underförsäkring), är försäkringsgivaren, där ej annat framgår av omständigheterna, ansvarig allenast för så stor del av inträffad skada, som svarar mot förhållandet mellan försäkringsbeloppet och sagda värde. Som brandskada räknas icke sådan indirekt förlust som på gr. av branden utebliven vinst; mot sådan förlust erhålles skydd genom avbrottsförsäkring*. Grundläggande för beräkningen av skadan äro värdena före och efter branden. — Försäkringshavare, d.v.s. den, vars intresse är försäkrat mot inträffande skada, icke att förväxla med försäkringstagaren, d.v.s. den, som ingått avtalet med försäkringsgivaren, är i regel ägaren till den försäkrade egendomen men är även ofta en tredje man, panthavare (inteckningshavare) el. innehavare av annan rättighet till egendomen el. person, som i anledning av avtal om egendomen står risken för denna. Tredje mans intresse åtnjuter särskilt skydd (lag 8/4 1927 om försäkringsavtal §§ 86—88 och lag 8/4 1927 om inteckningshavares rätt till betalning ur ersättning, som utgår på gr. av brandförsäkringsavtal).

Premien för en b., d.v.s. den ersättning försäkringstagaren har att erlägga till försäkringsgivaren, för att denne skall stå brandrisken för den försäkrade egendomen, är till sin storlek beroende av försäkringssummans storlek, av sannolikheten att brand skall uppstå och av brandens sannolika omfattning. Sistnämnda sannolikheter erhållas ur försäkringsgivarnas brandstatistik; i syfte att erhålla säkrare underlag bearbetas det statistiska materialet i viss utsträckning av försäkringsgivarna gemensamt. Riskens storlek är beroende icke blott av försäkringsföremålets egen beskaffenhet utan även av brandskyddsanordningar, omgivningens och grannskapets beskaffenhet, av brandväsendets beskaffenhet på orten i fråga m.m. Med hänsyn till risken indelas försäkringsföremålen i ett flertal olika riskklasser, från vissa slag av s.k. civilrisker med mycket låg risk och sålunda mycket låga premier till vissa slag av industririsker, där man närmar sig gränsen för möjligheten att giva försäkring. Även s.k. specialtariffering förekommer, innebärande individuell bedömning av risken. Premiesatsen angives i regel i ‰, d.v.s. för 1,000 kr:s försäkringssumma, och för 1 år. Träffas försäkringsavtal för längre tid än 1 år (5-årsförbindelse, 10-årsförbindelse), torde i regel viss premiereduktion beräknas. Avtalet kan även avslutas för all framtid, s.k. allframtidsförsäkring, särsk. vanlig vid bostadsfastigheter, varvid premien kan erläggas ant. på en gång el. genom annuiteter under ett visst antal år, i regel högst 25. Till förhindrande av osund konkurrens är det övervägande flertalet av de större b.-bolagen i Sverige sammanslutna i Svenska brandtarifföreningen, stiftad 1873, sedan 1945 utvidgad till Svenska tarifföreningen, vars medl. bl.a. förbinda sig att hålla lika premier. Premierna kunna vidare vara ant. fasta, så i brandförsäkrings-ab., där förlust på gr. av otillräckliga premier täckes av aktieägarna, el. i princip endast ett förskott, så i de ömsesidiga b.-bolagen, där förlust på gr. av otillräckliga premier täckes genom senare uttaxering på försäkringstagarna. Endast om en b. avser ett relativt begränsat försäkringsbelopp, kan försäkringsgivaren ensam stå risken för densamma. Det belopp en försäkringsgivare kan hålla på egen risk, är beroende bl.a. av förutnämnda brandsannolikheter och är alltså mindre, ju högre premiesatsen är, men även av omfattningen och fördelningen av försäkringsgivarens sammanlagda b.-rörelse. Överskjutande belopp återförsäkras. Även vid fördelning på samtliga b.-bolag i riket överstiga de större försäkringssummorna i Sverige, vad bolagen sammanlagt kunna hålla på egen risk. Återförsäkring måste sålunda sökas utanför Sveriges gränser. I själva verket är inom b. återförsäkringen i hög grad internationellt förgrenad. De största svenska b.-bolagen äga brandförsäkringsintressen i praktiskt taget alla delar av världen. Hur nödvändig återförsäkringen är, illustreras drastiskt av inträffandet 28/6 1888, de svenska b.-bolagens hittills svartaste dag, av den i och för sig mycket osannolika händelsen, att två medelstora svenska städer skulle till övervägande delar nedbrinna på en och samma dag. Så skedde då med Umeå och Sundsvall, ett par andra betydande samhällen oräknade, med påföljd, att b.-bolagen påfrestades till det yttersta, i vissa fall över bristningsgränsen. Å andra sidan drabbades vissa av de svenska b.-bolagen hårt genom återförsäkringen, då San Francisco genom jordbävning och brand utplånades 18/4 1906. — Av praktiska skäl meddelas numera b. ofta i kombination med vattenledningsskade-, inbrotts- och ansvarighetsförsäkring (s.k. hemförsäkring, villa-, resp. fastighetsägareförsäkring etc.).

Historik. Antydningar till försäkring förekommo redan i den antika världen. Först i kristen tid med dess lära om allas broderskap vann emellertid försäkringsidén större förståelse. Medeltidens gillen och skrån, sammanslutningar till inbördes bistånd, voro på sätt och vis ömsesidiga försäkringsanstalter, där medl. skyddade varandra mot följderna av allahanda oberäkneliga olyckor: brand, skeppsbrott, naturkatastrofer etc. Sjöförsäkringen och b., båda tillhörande gruppen av s.k. elementarförsäkringar*, synas ha varit de tidigaste försäkringsgrenarna. Så tidigt som från mitten av 1200-talet känner man från Skandinavien ett fullständigt brand-, kreatur- och sjöförsäkringsbolag, den helige Olofs gille i Hardanger. Beträffande b. stadgades, att alla gillesbröderna skulle solidariskt

ansvara för en gillesbroders boningshus och ladugård. Brann en byggnad, skulle de anskaffa sådant timmer, som ägaren fordrade, och en bunt näver samt infinna sig på stället och uppbygga huset lika gott som förut. För kornlada gavs ersättning i spannmål. Då hölada brann, gavs ingen ersättning, men gillesbröderna togo den brandskadades kreatur hem och födde dem till nästa sommar.

En liknande uppgift med hänsyn till ersättning vid brandskador som dessa korporationer hade under medeltiden och långt in i våra dagar häradet. Så stadgades i Östgötalagen, att den, som lidit brandskada, ägde att fordra 3 mark i ersättning av den, som vållat skadan, el. ock på tinget låta tilldöma sig brandstod* av häradet. Varje bonde hade att erlägga ½ spann korn el. 4 penningar. Brandstoden utgick med hela beloppet, om bondens både bostad och lada brunno, men blott med halva, om endast endera av dessa brann. Den, som icke på bestämd dag erlade brandstoden, sedan den blivit utdömd, hade att böta 3 öre. Även andra av de gamla svenska landskapslagarna hade liknande bestämmelser om brandstod. Från landskapslagarna kommo motsv. föreskrifter om brandstod in i landslagen. Byggningabalken i Magnus Erikssons landslag och konung Kristoffers landslag liksom även 1734 års lag innehöllo dylika bestämmelser om brandstod häradsvis. Jämlikt byggningabalken i 1734 års lag utgick brandstod häradsvis efter hemmantalet för alla i häradet boende utom frälsemans sätes- och ladugård, så ock prästgård, för vilka givandet och njutandet av brandstod var frivilligt. I brandstodsförordningen av 1743 funnos utförliga bestämmelser om KB:s, häradsrättens, tingsrättens, hovrättens etc. skyldigheter och befogenheter härvidlag. Brandstodstvånget gällde endast landsbygden; i städerna löstes brandstodsfrågan på frivillighetens väg genom försäkring i särskilda brandstodsföreningar. Sådana bildades även på landsbygden, sockenvis el. annorledes, medförande så småningom en avveckling av brandstodstvånget. Först 1853 blev detta helt upphävt.

Med stiftandet 1746 i Stockholm av Brand- och försäkrings contoiret, ännu verksamt under namn av Stockholms stads brandförsäkringskontor, lades grunden till den samling b.-bolag av olika typer, som i våra dagar utövar b.-verksamheten i Sverige. Stiftandet av nämnda bolag hade ett el. annat decennium legat så att säga i luften. 7 år tidigare, 1739, hade Sveriges första kända försäkringsbolag, Sjöassurance kompagniet, bildats. Förslag om upprättande av ett inhemskt Assecurancecontoir hade 1733 framförts i det mycket bemärkta brevet nr 20 i "Then swänska Argus", del 1. Brevet, vilket var anonymt, har av skilda forskare tillskrivits skilda förf., bl.a. ha S. E. Bring och M. Lamm ansett denne vara Christopher Polhem, vilken sålunda skulle vara det nuv. svenska försäkringsväsendets fader. Sannolika skäl ha emellertid senare förebragts, att förf. och förslagsställare i stället skulle ha varit bröderna Anders och Thomas Plomgren, den senare adlad v. Plomgren. I verkligheten synes emellertid redan 1731 kongl. fiscalen Jakob Petre ha i ett memorial till riksdagen föreslagit upprättandet av ett assuranskontor för enbart b., ehuru utan att förslaget blivit förverkligat.

De svenska b.-bolagen i våra dagar. Omfattningen, styrkan och den ekonomiska betydelsen av b.-verksamheten i Sverige belysas av följande uppgifter för 1945, vilka dock icke avse hela b.-rörelsen utan, med utmönstring av mottagna återförsäkringar och av direkt b.-affär i utlandet, endast bolagens direkta b.-rörelse i Sverige:

	mkr
Premier under året	105,6
Skador „ „	54,0
Försäkringsfond vid årets slut	161,8
Försäkringssumma „ „ „	81,797,0

Till belysning av b.-affärens hela omfattning må nämnas, att de svenska b.-aktiebolagen, vilkas sammanlagda direkta svenska b.-premier 1945 utgjorde 54,1 mkr (ingående i ovannämnda 105,6 mkr), s.å. hade en sammanlagd b.-premieinkomst (brutto) av 111,0 mkr (1908 25,1, 1913 28,2, 1918 61,0, 1923 57,8, 1938 60,8 mkr). Vid utgången av 1945 meddelades i Sverige direkt b. av icke mindre än 384 b.-bolag, näml. 364 svenska bolag och 20 utländska. Av svenska bolag voro 20 ab. och 344 ömsesidiga. Av de ömsesidiga bolagen hade 19 av K.m:t fastställd bolagsordning, 98 av KB fastställd bolagsordning (32 länsbolag och 66 häradsbolag), medan 227 voro sockenbolag. Av de utländska bolagen voro 9 engelska, 1 schweiziskt, 6 danska, 2 franska, 1 norskt och 1 finskt. Därtill komma 17 svenska ab., vilka driva b.-rörelse uteslutande i form av återförsäkring. De olika bolagsgruppernas andelar i den direkta b.-affären i Sverige framgå av tab. 1 å följ. sida.

Av den sammanlagda risken, för vilken premiesumman är den bästa mätaren, buro sålunda de 20 aktiebolagen drygt hälften, medan de 344 ömsesidiga bolagens andel var ung. en sjättedel mindre. Fördelningen mellan de olika grupperna av ömsesidiga bolag belyses av tab. 2 å följ. sida.

De talrika sockenbolagen ha sålunda numera i stort sett en mycket liten del av ansvaret för b. i Sverige, och över huvud spela de talrika ömsesidiga bolagen, även sammanräknade till grupp, mindre roll, ju mindre verksamhetsområde de ha. Sockenbolagens antal är f.ö. starkt sjunkande (285 1928, 262 1938, 227 1945).

Av de enskilda b.-bolagen må här särsk. nämnas de, vilkas premiesummor för direkt och indirekt b. 1945 överstego 4 mkr (tab. 3 å följ. sida). Då den i tablåerna eljest utbrutna direkta, resp. direkta och indirekta, b.-rörelsen i åtskilliga fall endast är en del av ifrågavarande bolags hela verksamhet och därför endast ofullständigt belyser dessa bolags storlek och styrka, ha här även angivits sammanlagda tillgångar vid 1945 års slut för resp. bolag, däri sålunda i förekommande fall även inräknade tillgångar för livförsäkrings-, sjöförsäkrings- och annan försäkringsverksamhet.

B:s betydelse ur samhällets synpunkt. B. är en anordning av ingripande betydelse i hela det nuv. samhällets ekonomi. Den egendom, som genom en brand förstöres, är givetvis förlorad för folkhushållet, en verklig förlust, vilken icke kan göras ogjord. Det tomrum, som därigenom uppstår, åstadkommer en störning i det ekonomiska livet, starkare el. svagare allt-

Tab. 1 (direkt affär, mkr).

År 1945	Antal bolag	Under året		Vid årets slut	
		Premier	Skador	Försäkringsfond	Försäkringssumma
Svenska aktiebolag	20	54,1	25,2	52,5	34,747
Svenska ömsesidiga bolag	344	45,4	26,4	109,1	45,118
Utländska bolag	20	6,0	3,0	—	1,932
Summa	384	105,5	54,6	161,6	81,797

Tab. 2 (direkt affär, mkr).

År 1945	Antal bolag	Under året		Vid årets slut	
		Premier	Skador	Försäkringsfond	Försäkringssumma
Av K.m:t fastställd bolagsordning	19	24,8	13,8	105,0	25,532
Av KB fastställd bolagsordning: länsbolag	32	13,1	8,4	2,0	13,345
häradsbolag	66	6,0	3,7	1,2	4,294
Sockenbolag	227	2,0	1,0	—	1,947
Summa	344	45,4	26,4	109,1	45,118

Tab. 3 (direkt och indirekt affär, mkr).

År 1945	Verksamhetens början	Under året		Vid årets slut	
		Premier	Skador	Försäkringsfond	Sammanlagda tillgångar
Aktiebolag:					
Försäkrings-ab. Skandia	1855	36,2	18,1	47,2	444,0
Brand- och lifförsäkrings-ab. Svea	1866	14,7	6,0	16,2	294,4
Brand- och lifförsäkrings-ab. Skåne	1884	12,1	5,0	14,0	185,2
Försäkrings-ab. Norrland	1890	6,0	2,7	8,0	22,0
Försäkrings-ab. Ocean	1915	5,5	2,5	4,4	38,0
Brandförsäkrings-ab. Fenix	1889	5,5	2,7	4,7	14,4
Sjö- och brandförsäkrings-ab. Svenska Veritas	1918	5,5	2,6	4,0	20,0
Försäkrings-ab. Brand-Victoria	1899	4,2	2,2	4,0	12,7
Ömsesidiga bolag:					
Städernas allmänna brandstodsbolag	1828	6,4	3,7	6,2	126,2
Försäkringsanstalten Samarbete	1908	5,0	2,0	8,0	53,1
Försäkringsbolaget Allmänna Brand	1842	4,0	2,6	3,2	22,0
Återförsäkringsbolag:					
Återförsäkrings-ab. Atlas	1907	6,2	2,0	4,0	15,0

efter skadans omfattning och art. Genom b. av betryggande storlek utfylles detta tomrum hastigt och tillnärmelsevis fullständigt, och följderna av störningarna reduceras till ett minimum. Än starkare gäller detta resonemang, om frågan ses ur den enskilde samhällsmedl:s synpunkt. De risker den enskilde kunnat taga el. vågat taga hade varit vida mindre och vida färre, om han icke haft möjligheten att täcka brandskaderisken genom b. B. blir därför en av grundvalarna för produktionen, för kapitalbildningen och över huvud för samhällets ekonomiska framåtskridande. Genom den trygghet b. skapar, blir den även en av de moraliskt uppbyggande krafterna i samhället. *D.*

Brandförsäkrings-ab. Fenix, grundat 1888, har huvudkontor i Stockholm. Branscher: brand- och avbrottsförsäkring samt återförsäkring. Dotterbolag: Försäkrings-ab. Heimdall*. Premieintäkt 1945 6,4 mkr; omslutning 31/12 1945 14,4 mkr, varav aktiekapital 2,4 mkr.

Brandförsäkringsbolaget Tor, grundat 1888, tillhör Vegete-koncernen. Huvudkontor i Stockholm. Branscher: ansvarighets-, brand-, glas-, inbrotts-, maskin- och vattenledningsskadeförsäkring. Premieintäkt 1945 1,1 mkr; omslutning 31/12 1945 2,3 mkr, varav garantikapital 1/4 mkr.

Brandförsäkrings-ab. Trygg, grundat 1939, dotterbolag till Svenska livförsäkringsanstalten Trygg. Huvudkontor i Stockholm. Branscher: brandförsäkring m.fl. skadeförsäkringsbranscher. Premieintäkt 1945 0,7 mkr; omslutning 31/12 1945 1,5 mkr, varav aktiekapital 1 mkr.

Brandgata. 1) Urspr. benämning på det mellanrum, som föreskrevs mellan olika byggnader för att i möjligaste mån förhindra spridningen av utbruten eldsvåda. — 2) *Krigsv.* Förr benämning på den gata, som i ett tältläger skilde de i rader stående tältens baksidor från varandra. — 3) *Skogsbr.* Benämning på de s.k. fribälten, som permanent el. vid utbruten ljung-, gräs- el. skogsbrand anordnas med uppgift att förhindra eldens vidare spridning. Härvid begagnar man sig helst av befintliga vägar, gångstigar, diken, vattendrag o.d. Om sådana ej finnas att tillgå, måste gator om 2—6 m bredd befrias från allt, som kan giva elden näring, varvid barrträd fällas med kronorna inåt eldområdet. Finnas lövträd, lämnas de orörda, enär lövkronan utgör ett gott skydd mot elden.

B. el. fribälten anordnas stundom genom anläggandet av s.k. moteldar, ett förfarande, som dock endast vid svårare skogsbrand bör tillgripas och endast under ledning av därmed fullt förtrogen person. För att minska risken för antändning från lokomotiv brukar man befria ett bälte av viss bredd på ömse sidor om järnvägen från barrträd, varemot lövträden kvarlämnas som skydd mot elden. *A.Hgm.*

Brandgavel, se Brandmur.

Brandgranat, projektil el. handgranat, avsedd för brandverkan. Moderna b. innehålla vanl. (gul) fosfor (ofta tills. med kolsvavla) el. termitblandningar. Jfr Granat.

Brandgrav, *arkeol.,* en grav tillhörande det gravskick, som kännetecknas av likets förbränning. Tid och plats för b:s första uppträdande äro ännu outredda. I Europa ha b. särsk. inom nedre Donauområdet påvisats från yngre stenåldern, i Skandinavien först från övergången mellan sten- och bronsålder. Av b. urskiljas två huvudtyper, den ena med de brända benen urplockade ur brandlagret, den andra med ben och bålrester sammanblandade. Det senare gravskicket uppträder i Norden århundradena närmast f.Kr. med b r a n d g r o p e n (da. *Brandplet*). — Litt.: O. Almgren, "Hällristningar och kultbruk" (i "Vitterhets historie och antikvitets akad:s handlingar", 35, 1926—27). *[G.Em]F.*

Brandgrop, *arkeol.,* se Brandgrav.

Brandhärdig, *byggn.,* se Brandsäker.

Brandi, K a r l, tysk historiker (1868—1946), 1897 prof. i Marburg, 1902 i Göttingen, är en av de främsta kännarna av senmedeltidens och renässansens historia. Obetingad anhängare av Rankes historiska objektivitetskrav har han förkastat en rent politiskt orienterad historieuppfattning och skarpt reagerat mot Belows och Woltmanns nationalistiskt influerade teorier. I fråga om renässansen ansluter han sig närmast till Burckhardt. Renässansen är för B. främst en rent italiensk rörelse, i vilken den moderna individualitetstanken bryter igenom i det kulturella och ekonomiska livet. Forskningen om Karl V har B. i många avseenden ställt på nya grundvalar. Denne är enl. B. en typisk representant för katolicismen i medeltida mening och tillhör utan att vara särsk. framstående som diplomat el. militär sin tids största personligheter; särsk. har Karl V förstått att försvara Tyska rikets enhet mot hotet utifrån. B:s skrifter karakteriseras av starkt hänsynstagande till sociala och kulturella förhållanden. Bland hans många arbeten, som även rymma rikliga källpublikationer, må nämnas "Der Augsburger Religionsfriede" (1896, 2 Aufl. 1927), "Die Renaissance in Florenz und Rom" (1900, 7 Aufl. 1927, omarb.), "Das Werden der Renaissance" (1908, 2 Aufl. 1910), "Die deutsche Reformation" und Gegenreformation" (2 bd, 1927—30), "Kaiser Karl V" (2 bd, 1937—41), "Ausgewählte Aufsätze" (1938), "Vier Gestalten aus der italienischen Renaissance" (1943). *E.H.W.*

Brandin, A x e l Ruben, industriman (f. 6/12 1883), civilingenjör 1908, har innehaft flera ansvarsfulla befattningar i Sverige och utomlands för Svenska tändsticksab. och är företagets verkst. dir. sedan 1944. Han är ordf. i styrelsen för ab. Förenade svenska tändsticksfabriker samt i flera av de företag, vilka ägas av el. i vilka tändsticksbolaget har intressen att bevaka.

Brandingenjör. 1) Titel för brandbefäl, som huvudsakligen handhar viss teknisk tjänst inom större yrkesbrandkår, där vederbörande i regel tjänstgör som verkstadschef el. liknande.

2) Se Brandinspektör

Brandingenjörsföreningen, se Brandskydd.

Brandinspektör, tjänsteman hos brandförsäkringsbolag, i regel med ingenjörsutbildning (b r a n d i n g e n j ö r), med uppgift att besiktiga brandförsäkringsobjekten i och för bedömande av brandrisken och därmed åsättande av den rätta premiesatsen men även för lämnande av anvisningar för brandriskens nedbringande. Vid inträffat försäkringsfall besiktigas skadan av b. för fastställande av dess omfattning och därmed av brandskadeersättningens storlek. *D.*

Brandis, Christian A u g u s t, tysk filosof och filolog (1790—1867), prof. i Bonn. B:s förnämsta verk, "Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie" (3 bd, 1835—66), är än i dag av värde.

Brandkapten, titel för brandbefäl med brandchefskompetens vid större yrkesbrandkår.

Brandklipparen uppges ha varit en av både Karl XI och Karl XII riden häst. Sannolikt är det fråga om flera hästar, vilka vid de då så vanliga eldsvådorna i Stockholm redos av konungarna, som brukade närvara vid släckningsarbetet.

Brandkorn el. s o t k o r n, de av ett tunt "skal" omgivna spormassor, som hos våra sädesslag och en del andra gräs utbildas i st.f. kärnor, då plantorna äro angripna av vissa sotsvampar, t.ex. stinksot hos vete, täcksot hos korn och havre, sot hos renlosta o.s.v. Vanl. krossas b. vid tröskningen, så att sporerna bli fria, men hela b. förekomma dock ofta i tröskad vara. Jfr Sotsvampar.

Brandkula, *krigsv.,* se Fyrverk.

Brandkår, se Brandväsen.

Brandkårernas riksförbund, se Brandskydd.

Brandlagen. De allmänna bestämmelserna för brandförsvaret i Sverige innefattas i Brandlagen och Brandstadgan av 15/7 1944. Dessa ersätta 1923 års brandstadga. Enl. den nya lagstiftningen åligger det icke blott städer och därmed likställda samhällen utan även landskommunerna att vidmakthålla ett betryggande brandförsvar Dock äro de krav, som ställas på landskommunerna, icke tillnärmelsevis så stränga som för städer och därmed jämförliga samhällen. Skogsbrandförsvaret samordnas med brandförsvaret i övrigt utom i större skogskommuner, där det kan ordnas självständigt. Tillsynen över brandförsvaret utövas av en av K.m:t tillsatt riksbrandinspektör. I varje kommun el. för brandförsvaret bildat kommunalförbund skall finnas en brandstyrka. Kommun kan dock av länsstyrelsen erhålla befrielse från skyldighet att själv hålla brandstyrka, därest kommunen träffat avtal om betryggande släckningshjälp från brandkår i annan kommun. I varje kommun skall finnas brandchef samt, om skogsbrandförsvaret är ordnat för sig, även skogsbrandfogde. Kom-

munen är skyldig att anskaffa och underhålla materiel, byggnader och andra för kommunens brandförsvar erforderliga anordningar samt tillse, att nödig vattentillgång för släckning av brand finnes att tillgå. Brandsyn skall hållas och sotning verkställas i samtliga kommuner. Därtill givas regler om släckningshjälp kommuner emellan samt om brandtjänsteplikt. — Jfr Brandordning. *P.Wm.*

Brandlarm, se Brandväsen, sp. 999.

Brandlilja, arter av liljesläktet*.

Brandlyra, av skogseld förorsakad skada på trädstammar; kallas även "ljud". På stammens läsida äter elden sig in, förtärande barken och ibland även något av veden. Skadan övervallas visserligen så småningom men nedsätter naturligtvis virkets värde.

Brandlöjtnant, tidigare titel för brandbefäl vid vissa större yrkesbrandkårer.

Brandman, menig man inom brandkår.

Brandmur, sektionsvägg, som uppdelar en byggnad i två el. flera avdelningar el. skiljer två byggnader från varandra (brandgavel) för att förhindra brands spridning.

Brandmus, *zool.*, art av släktet *Mi'cromys**.

Brandmästare, under medeltiden och nyare tidens första årh. benämning på person, som under krig hade att indriva brandskatten av fientlig stad, ävensom benämning på befälhavare över släckningsstyrka (se Brandväsen, sp. 998); under 1800-talet benämning på skorstensfejarmästare; nu brandbefäl* vid brandkår.

Brandnyckelblomster, art av nyckelblomstersläktet*.

Brand- och lifförsäkrings-ab. Skåne, grundat 1884. Huvudkontor i Malmö. Branscher: brand-, avbrotts-, liv-, livräntе- och pensionsförsäkring samt återförsäkring i samma branscher. Dotterbolag: Återförsäkrings-ab. Aurora*, Försäkringsab. Malmö* m.fl. Premieintäkt 1945 för brandförsäkring 12,1 mkr och för livförsäkring 13,1 mkr. $^{31}/_{12}$ 1945 var beståndet av direkt tecknade brandförsäkringar 3,6 miljarder kr och sammanlagda livförsäkringsbeståndet (direkt och indirekt) 393,8 mkr, vartill kom ett ränteförsäkringsbestånd av 7,6 mkr (årligt belopp). Omslutningen var $^{31}/_{12}$ 1945 185,3 mkr, varav aktiekapital 7,5 mkr. Av tillgångarna voro 90,8 mkr placerade i obligationer, 5,3 i kommunlån, 42,7 i inteckningslån, 6,7 i lån mot säkerhet i livförsäkringsbrev och 1,6 mkr i direktägda fastigheter. *D.*

Brand och lifförsäkrings-ab. Svea, grundat 1866. Huvudkontor i Göteborg. Branscher: brand-, avbrotts-, liv-, livräntе- och pensionsförsäkring samt återförsäkring i samma branscher. Dotterbolag: Försäkringsab. Nornan*. Premieintäkt 1945 för brandförsäkring 14,7 mkr och för livförsäkring 28,6 mkr. $^{31}/_{12}$ 1945 var beståndet av direkt tecknade brandförsäkringar 5,8 miljarder kr och sammanlagda livförsäkringsbeståndet (direkt och indirekt) 641,8 mkr, vartill kom ett ränteförsäkringsbestånd av 13,1 mkr (årligt belopp). Omslutningen var $^{31}/_{12}$ 1945 294,4 mkr, varav aktiekapital 12,0 mkr. Av tillgångarna voro 137,4 mkr placerade i obligationer, 7,5 i kommunlån, 89,5 i inteckningslån, 11,5 i lån mot säkerhet i livförsäkringsbrev och 2,1 mkr. i direktägda fastigheter. *D.*

Brandon [brän'dən], stad i s. Manitoba, Canada, 200 km v. om Winnipeg, vid pacificbanan; 16,417 inv. (1939). Förädling av jordbruksprodukter, stor spannmålshandel.

Brandon [brän'dən], B. and Byshottles, gruvstad i grevskapet Durham i n.ö. England 25 km s. om Newcastle; 17,099 inv. (1931).

Brandon [brän'dən], Charles, engelsk adelsman, se Suffolk.

Brandordning. För varje stad och kommun skall finnas en b., upptagande bestämmelser erforderliga för brandförsvarets ordnande. Jfr Brandväsen, sp. 996, och Brandlagen.

Brandpil, en medeltida föregångare till de nuv. brandprojektilerna och brandbomberna. B. för antändning av hus m.m. bestod i sin enklaste form av en pil, vid vilken fästes en brinnande, tjärindränkt trasa e.d. och som avsköts med båge. Liknande b. användas ej sällan ännu av naturfolken. På 1600-talet kommo särskilda kastmaskiner för b. till användning. Under 1:a världskriget använde vissa engelska och franska jaktflygplan b. som anfallsmedel mot luftskepp och ballonger.

Brandplattor, *krigsv.*, stridsmedel, bestående av en brandsats av fosfor, innesluten i ett särskilt isoleringsskikt av konstmassa, det hela inlagt mellan tvenne celluloidplattor. Då fosforn efter någon tid självantändes, kan härmed brand åstadkommas i sädesfält, skog, byggnader m.m. Stridsmedlet, närmast avsett att utkastas från flygplan, användes under 2:a världskriget, särsk. av de västallierade vid bekämpningen av tyska hemorten.

Brandplet [bran'plätt] (da.), *arkeol.*, se Brandgrav.

Brandpost, se Brandväsen, sp. 1,000.

Brandraket, *krigsv.*, se Raket.

Brandredskap, se Brandväsen, sp. 1,000.

Brandrote, äldre benämning för del av allmän brandkår. Begreppet förekommer numera endast i fråga om skogsbrandförsvaret (se Skogsbrandrote).

Brandrud, Andreas, norsk teolog (f. 1868), prof. i kyrkohistoria i Oslo 1897—1938; teol. heders-dr i Lund 1918. B. har förtjänsten av att ha infört den nyare kyrkohistoriska och dogmhistoriska forskningens synpunkter vid de teologiska studierna i Norge. Skrifter: "Klosterlasse" (1895), "Den kristne kirkes historie" (1915).

Brandrup-Wognsen, Thure, tandläkare (f. $^{2}/_{11}$ 1899), avlade tandläkarexamen i Stockholm 1921, innehade olika förordnanden som lärare vid Tandläkarinstitutet 1923—25, därefter praktiserande tandläkare i Stockholm. B. tillhörde 1924 -31 red. för "Svensk tandläkaretidskr." och är sedan 1945 ordf. i Svenska tandläkare-sällskapet. På sällskapets uppdrag utarbetade B. till 75-årsjubileet $^{21}/_{11}$ 1935 "Svenska tandläkare-sällskapets historia" (1935).

Brandräv, färgvarietet av räv (se Rävsläktet).

Brandrör, *krigsv.*, äldre benämning på tändmedel för artilleriprojektiler, tändrör; urspr. (1500-talet) tidrör med stubin el. brandsats, senare även nedslagsrör. Se Rör.

Brandsalva, salva, som användes för behandling av brännskador, ss. borsyresalva, blyättiksalva,

Burows salva el. annan, som innehåller antiseptiskt el. adstringerande medel.

Brandsegel, presenning e.d., som vid eldsvåda vattenbegjutes för att skydda närbelägna objekt. Även skumbeläggning användes för samma ändamål och kallas då skumsegel. Presenningar kunna även nyttjas som räddningsredskap och benämnas, när de särskilt utformats härför, icke b. utan rutschduk*, resp. språngsegel*.

Brandsignalering, se Brandväsen, sp. 999 f.

Brandskatt. 1) Se Brandväsen, sp. 996.

2) *Krigsv.*, se Brandskattning.

Brandskattning. Under medeltiden och nyare tidens första århundraden ingick i krigföringens metoder utpressandet av lösenpenning från städer på fientlig mark genom hot att vid försummelse nedbränna orten. På 1700-talet upphörde b. och efterträddes av kontributioner och rekvisitioner.

Brandskepp, *sjökrigsv.*, se Brännare.

Brandskiffer, med bitumen impregnerad ler- el. märgelskiffer, som brinner med sotande låga och praktiskt kan tillgodogöras ant. som bränsle el. som råmaterial till framställning av bränn- och smörjoljor. Hit höra bl.a. den skandinaviska alunskiffern, en b. vid Kuckers i Estland och en oljeskiffer (*oil shale*) i Lothiandistriktet i Skottland.

Brandskogsskeppet i Brandskogen, Boglösa sn, Uppland, Skandinaviens största hällristningsbild, mätande 4,18 m i längd, 1,7 m i höjd. Skeppet, som bäres av en mansfigur, är bemannat med trol. 6 personer, av vilka två föra paddelåror. På samma häll som B. förekomma ristningar av gängse bronsålderskaraktär, från vilka emellertid B. starkt avviker genom sin naturalism samt sin bildteknik och konturteckning, som är ovanlig hos bronsålderns men flitigt nyttjad av järnålderns ristare. B. torde ha tecknats efter en förlaga i bronsdekor och kan dateras till bronsålderns 5:e period (850—650 f.Kr.) genom paralleller inom konsthantverket. *C.A.A.*

Brandskola, se Statens brandskola.

Brandskydd. De förebyggande åtgärder, som från såväl myndigheters som enskildas sida vidtagas för ett förhindrande av brands uppkomst och spridning, kallas förebyggande b. Av de lagar och förordningar, som beröra b., kunna nämnas brandlag, brandstadga, brandordning, byggnadsstadga, byggnadsordning, hotell- och pensionatstadga, biografförordning, förordningar ang. eldfarliga oljor och explosiva varor samt garageförordning. Brandförsäkringsinrättningarna ha under årens lopp ställt stora belopp till förfogande för b:s höjande i Sverige men ha även föreskrivit vissa brandskyddsåtgärder, vilka återfinnas i t.ex. Svenska brandtarifföreningens fabriks- och elektricitetsvillkor. I de flesta länder finnas organisationer och föreningar för bedrivande av propaganda för b. samt för att meddela råd och upplysningar i ärenden rörande detta. I Sverige finnas fyra sammanslutningar, näml. Svenska brandskyddsföreningen, Svenska brandkårernas riksförbund, Svenska brandbefälsförbundet och Svenska brandingenjörsföreningen. Svenska brandskyddsföreningen bildades 1918 ur Svenska brandchefsföreningen av 1909. Dess syfte är att höja och fullkomna b. i Sverige för att därigenom bidraga till minskandet av den nationalförlust till liv och egendom, som vållas av eldens härjningar. Under brandskyddsföreningen sorterar Elektriska nämnden, som har till uppgift att ordna och övervaka revisionsbesiktningar av elektriska anläggningar inom industriella inrättningar, hotell, teatrar, lantgårdar m.m. Brandskyddsföreningen utger facktidskr. "Brandskydd". Svenska brandkårernas riksförbund, som har sitt ursprung i Skånska brandkårsförbundet av 1908 och Sveriges riksförbund av frivilliga brandkårer av 1912, erhöll 1927 sin nuv. benämning. Brandkårsförbundets ändamål är att verka för utvecklingen av ett ordnat och betryggande brandförsvar i Sverige, särsk. på landsbygden. Dess organ är "Brandkårstidskrift". Svenska brandbefälsförbundet är en sammanslutning av rikets brandbefäl, bildad 1940. Dess uppgift är att följa och främja utvecklingen av brandförsvaret, brandskyddet, civilförsvaret och därmed sammanhängande frågor. Förbundet utger årl. "Svensk brandbefälskalender". Svenska brandingenjörsföreningen, som bildades 1945, har till uppgift att följa och främja den brandtekniska utvecklingen. Permanent samarbete är rådande mellan samtliga fyra sammanslutningar, vilka ha sina expeditioner i Stockholm. *P.Wm.*

Brandskyddsföreningen, se Brandskydd.

Brandskåp, se Brandväsen, sp. 999.

Brandsoldat, äldre benämning å brandman.

Brandspira, *bot.*, art av spirsläktet*.

Brandsporer, *bot.*, se Sotsvampar.

Brandspruta, se Brandväsen, sp. 1,000 ff.

Brandstad, socken i Färs hd i Malmöhus län och församling i Ö. Kärrstorps och Brandstads pastorat i Färs kontrakt av Lunds stift, ö. om Vombsjön; 20,88 km², därav 20,68 land; 697 inv. (1946; 34 inv. pr km²). B. är bördig slätt med

Brandskogsskeppet.

åkern utgörande 85 % av landarealen, skogsmarken 6 %. Egendomar: Brandstads boställe, Brandstaholm och Maltestorp. Den flerhundraåriga prästgården är en av Skånes intressantaste och vårdas numera av Färs hds hembygdsförening. Kyrkans skepp, kor och absid äro från 1100-talets slut, tornet från 1837. Dopfunten är ung. samtida med kyrkbyggnaden; denna restaurerades 1928. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, kan vara bildat till *Bruna*, gen. av mansnamnet *Bruni*, och *stadha*, plur. av *stadh*, ställe, gård (jfr A. Falkman, "Ortnamnen i Skåne", 1877, sid. 115). Möjligheten att namnet är bildat till *bruni*, brand, och betyder "brandplatsen" kan icke uteslutas. Det skrevs 1332 (de) Brunstathæ, 1341 Brunestathe och 1447 Branstade sogn. *P.;Sl.*

Brandstadga, se Brandlagen.

Brandstation, se Brandväsen, sp. 999.

Brandstege, se Brandväsen, sp. 1,002.

Brandstetter [bran'tʃtätər], Renward, schweizisk språkforskare (1860—1942), lärare vid École cantonale i Luzern 1884—1927, behandlade i en omfattande och originell produktion framför allt de indonesiska språken under jämförelse med de indoeuropeiska med avseende på språkbyggnadens principer. Hans huvudarbeten äro "An introduction to Indonesian linguistics" (1916) och "Wir Menschen der indonesischen Erde" (1921—37).

Brandstod (fsv. *brandstuþ*, till *stuþ*, eg. stolpe, [avgift till] stöd el. hjälp), ersättning till den brandskadade för liden skada av vådeld. Redan i medeltida skråordningar och gillesstadgar ävensom i landskapslagarna funnos bestämmelser om sammanskjutande av b., senare även i landslagarna. Jfr Brandförsäkring.

Brandstorp, socken i Vartofta hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Daretorps, Velinga och Brandstorps pastorat i Kåkinds kontrakt av Skara stift, på ö. sluttningen av Hökensås, utmed Vättern mittemot Visingsö; 72,99 km², därav 71,67 land; 896 inv. (1946; 12 inv. pr km²). Socknen är rik på mossar och rullstensgrus; åkern utgör 12 % av landarealen, skogsmarken 73 %. Egendom: Skämningsfors*. Hökensås häradsallmänning omfattar 18,71 km². Kyrkan av trä med klockstapel är från 1626 och har takmålningar från 1748; den restaurerades 1923. — Namnet, som urspr. tillkommer gården Brandstorp, innehåller gen. av mansnamnet *Brand* och *torp*, nybygge. *P.;Sl.*

Brandstrup [bran's-], Ludvig, dansk bildhuggare (1861—1935), elev av V. Bissen, utbildade sig förnämligast till porträttskulptör; har utfört en mängd byster, bl.a. kolossalbysten av Julius Lange vid Kunstmuseet, Köpenhamn, och av A. G. Vigeland i Nationalmuseum, Stockholm; vidare ryttarstatyer av Kristian IX i Esbjerg och i Slagelse, arbeten i Glyptoteket, Köpenhamn, m.m. — Litt.: Monogr. av Th. Opperman (1932).

Brandstyrelse. Förvaltningen av brandförsvarets angelägenheter handhaves av den kommunala förvaltningsmyndighet, som därtill i städer utses av stadsfullmäktige och på landsbygden av kommunalfullmäktige. Denna förvaltningsmyndighet kallas i allm. b. I Stockholm sorterar dock brandförsvaret direkt under gatunämnden och i en del andra städer, t.ex. Göteborg, direkt under en avd. av drätselkammaren.

Brandsvampar, *bot.*, se Sotsvampar.

Brandsyn. För att utröna, huruvida anordning el. förhållande förefinnes, som kan medföra fara för elds uppkomst och spridning el. svårighet vid räddning av människoliv el. egendom från eldskada, skall jämlikt brandstadgan b. årl. hållas. B. förrättas på landsbygden och i mindre städer av särskild nämnd, i städer med yrkesbrandbefäl däremot av brandchefen el. annan av brandbefälet ensam.

Brandsyror, *kem.*, äldre namn på pyrosyror.

Brandsäker, *byggnadstekn.* K.m:t har fastställt brandteknisk definition på brandsäker, brandhärdig och flamskyddande byggnadsdel. Dessa definitioner användas numera i all byggnadsteknisk lagstiftning, i kommunala byggnadsföreskrifter, brandförsäkringsvillkor o.d. Statens provningsanstalt verkställer efter framställning provning av huruvida en byggnadsdel motsvarar de i definitionerna angivna fordringarna. En byggnadsdel anses vara brandsäker, om den vid brand och därunder förekommande vattenbesprutning har betryggande hållfasthet och åtm. samma motståndsförmåga som vägg av bränt murtegel av för olika ändamål erforderlig tjocklek, dock minst 10 cm, och som vilar på underbyggnad av ur brandskyddssynpunkt likvärdig beskaffenhet. Med brandhärdig byggnadsdel förstås sådan icke brandsäker byggnadsdel, som vid brand och därunder förekommande vattenbesprutning har åtm. samma motståndsförmåga som plankvägg med spräckpanel, rörning och puts på båda sidor. Rörning och puts el. därmed ur brandskyddssynpunkt likvärdig beklädnad på endast en sida benämnes brandhärdig beklädnad. Med flamskyddande byggnadsdel förstås sådan byggnadsdel av trä el. annat brännbart material, som vid brand är skyddad mot antändning och eldens spridning utefter ytan under åtm. lika lång tid som plankvägg, beklädd på båda sidor med 4 mm asbestcementplattor av betryggande beskaffenhet. Dylika plattor el. därmed ur brandskyddssynpunkt likvärdig beklädnad på endast ena sidan benämnes flamskyddande beklädnad. Statens provningsanstalt har i sitt meddelande nr 66 angivit vad som räknas som likvärdigt material. — Ang. brandsäker vävnad se Brandfria vävnader. *P.Wm.*

Brandt, Georg, kemist (1694—1768). Efter utländska studieresor, varunder B. 1726 blev med. dr i Reims, anförtroddes honom 1727 ledningen av det av Urban Hiärne återupprättade Bergskollegiets kemiska laboratorium, där ett betydelsefullt forskningsarbete bedrevs av B. och hans medarbetare. B. blev myntvärdie 1730, e.o. bergsråd 1757. I kemiens historia är han mest känd genom upptäckten av grundämnet kobolt 1739. Utom rent vetenskapliga arbeten, bland vilka märkas hans utförliga studier över arsenikföreningarnas egenskaper och relationer till varandra, har B. även gjort insatser i fråga om kemiens tillämpning inom mineralogi och metallurgi, så t.ex. undersökningar över orsaken till järnets kallbräcka och rödbräcka samt iakttagelser över kolhaltens betydelse för olikheten mellan smidesjärn och stål. *Lj.*

Brandt, Johan Niklas, läkare, filantrop (1760—1822), med. dr i Lund 1791, läkare i Stockholm,

led. av Collegium medicum 1791, generaldir. över barmhärtighetsanstalterna i Stockholm 1811—13. B. grundade söndagsskolor för fattiga hantverkargesäller och lärlingar i Hälsingborg 1805, i Stockholm 1806, en friskola för flickor i Stockholm 1807, där han även själv undervisade, deltog i upprättande av en "förbättringsskola" för fattiga barns första undervisning och visade även på annat sätt intresse för ungdomens upplysning och fostran. Av riksdagen 1809/10 mottog han en tacksamhetsskrivelse för sina förtjänster om nationens bästa. *N.Lhl.*

Brandt, Mårten Thure Emil, militär, sjukgymnast (1819—95). B. utbildade en metod för behandling av kvinnliga underlivsåkommor, vilken han beskrivit i åtskilliga arbeten. Numera torde hans metod ha kommit mer och mer ur bruk och ersatts av annan behandling.

Brandt, Gustaf Adolf, präst (f. 26/1 1883), teol. dr i Lund 1918, amiralitetspastor och kyrkoherde i Skeppsholms förs., Stockholm, 1926, medl. av styrelsen för Sveriges religiösa reformförbund, red. för dess tidskr. "Religion och kultur" 1937. Skrifter: "C. O. Rosenii förkunnelse" (dr-avh. 1918), "Några blad ur Skeppsholms förs:s historia" (1942), läroböcker i kristendom m.fl.

Brandt, Enevold, greve, dansk hovman (1738—72). Ehuru tillhörande en ämbetsmansläkt och eg. utbildad till jurist sökte sig B. in vid hovet, där han 1769 blev kammarherre. Den uppåtsträvande Struensee fann i den obetydlige men ärelystne B. ett lämpligt redskap för sina planer och gjorde honom till den sinnessjuke Kristian VII:s lektör och hovmästare; dessutom fick han tillsyn över de kungl. teatrarna och konstsamlingarna och blev 1771 greve. B. fullgjorde hänsynslöst sitt värv som den sjukes vaktare och ådrog sig under sin korta maktperiod allmän förargelse; vid Struensees fall fick B. dela dennes öde och blev liksom han halshuggen och steglad. *C.*

von Brandt, Johann Friedrich, tysk zoolog (1802—79), 1831 prof. i Petersburg, har utgivit en del arbeten över Rysslands och Sibiriens fauna, ss. över Stellers sjöko, mammuten och Rysslands däggdjur. Bland hans övriga arbeten märkas: "Medizinische Zoologie" (2 bd, 1829—33, tills. med J. F. C. Ratzeburg), "Untersuchungen über die fossilen und subfossilen Cetaceen Europas" (1873).

Brandt, Carl Joakim, dansk präst, litteraturhistoriker (1817—89). B. slöt sig tidigt till Grundtvig, förestod några år dennes "Højskole" på Marienlyst och blev hans efterträdare som präst vid Vartovstiftelsen. B. var en av grundarna av "Dansk Kirketidende" (1845), som han redigerade till sin död. Som vetenskapsman har B. utgivit dels arbeten på psalmdiktningens område, dels värdefulla studier i förreformatorisk litteratur, t ex. "Den danske Psalmedigtning" (2 bd, 1846—47, tills. med L. Helweg) samt "Om Lundekanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter" (1882). *E.Ltn.*

Brandt, Fredrik Peter, norsk rättshistoriker (1825—91), universitetsstipendiat 1849, lektor 1862, prof. i laghistoria och sakrätt i Kristiania 1866—90. B:s huvudarbeten äro "Forelæsninger over den norske retshistorie" (1880—83) och "Tingsretten, fremstillet efter den norske lovgivning" (3 opl. 1892). B. har även tills. med G. F. Hallager förtjänstfullt utgivit "Christian IV:s norske lovbog af 1604" (1855) och ensam prejudikatsamlingen "Repertorium for praktisk lovkyndighed" (1855—63). *K.*

Brandt, Frithiof, dansk filosof (f. 1892), fil. dr 1922, prof. i filosofi vid Köpenhamns univ. s.å. I sin dr-avh. "Den mekaniske Naturopfattelse hos Th. Hobbes" (1921, eng. uppl. 1928) följer B. tillblivelsen av Hobbes' naturfilosofi och tecknar hans utveckling från skolastiskt till modernt matematiskt-mekaniskt tänkande. Senare har B. sysslat med Sören Kierkegaard och bl.a. utg. "Den unge Sören Kierkegaard" (1929). Av hans "Psykologi", den största handboken inom sitt ämne på skandinaviskt språk, föreligga hittills 2 bd (1934—40, 2 Udg. 1943). 1945 utgav B. ett band aforismer, "Maximer og Sentenser". *IV.Kr]N.*

Brandt, Otto, tysk historiker (1892—1935), prof. i Kiel 1924, i Erlangen 1928. Lärjunge till M. Lenz och H. Oncken insatte B. de nationella problemen i deras universalhistoriska sammanhang och specialiserade sig på Schleswig-Holsteins historia. I sitt förstlingsverk "England und die napoleonische Weltpolitik 1801–1803" (1916) förkastade han tesen om Napoleon som erövrare och betonade de ödesdigra följderna av Englands kamp mot Napoleon för herravälde över världshaven. I "August Wilhelm Schlegel. Der Romantiker und die Politik" (1919) utredde han bl.a. Schlegels politiska förbindelser med de nordiska länderna. I sitt huvudarbete "Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts" (1924, 2 uppl. 1927) ger han en fängslande bild av landets politiska och kulturella uppvaknande 1770—1815. "Geschichte Schleswig-Holsteins (1925, 3 uppl. 1935; på danska 1926) är en kort, sammanfattande framställning av ämnet. I "Caspar von Saldern und die nordeuropäische Politik im Zeitalter Katharinas II." (1932) ger B. en fyllig bild av v. Saldern som Katarina II:s store statsman, som skapare av den oldenburgska staten och som nygrundare av det förenade Schleswig-Holstein. Bland hans övriga verk märkas "Der Kampf um die Ostsee am Vorabend der französischen Revolution" (1933), "Heinrich Rantzau und seine Relationen an die dänischen Könige" (1927), "Der Freiheitskampf Schwedens unter Gustaf Wasa" (1931), "Staat und Kultur der fränkischen Markgrafschaften im Zeitalter Friedrichs des Grossen" (1932). *E.H.W.*

Brandtarifföreningen, se Svenska brandtariffföreningen.

Brandtberg, Carl Oscar, tecknare och målare (f. 28/1 1886), överlärare vid Tekniska skolan i Stockholm 1914, har utfört muralmålningar i Uppståndelsekyrkan i Saltsjöbaden och glasmålningar i Högalidskyrkan i Stockholm m.m. samt även ägnat sig åt textila, i sht kyrkliga kompositioner.

Brandtelegraf, se Brandväsen, sp. 999.

Brandti't, mineral, ett vattenhaltigt kalciummanganarseniat, funnet vid Harstigens gruvor i Värmland.

Brandtjänsteplikt innebär skyldighet för varje kvinna och man mellan 16 och 65 år att ställa sig till förfogande vid eldsläckning i den mån

Brandtorn.

kroppskrafter och hälsotillstånd tillåta. Den som vägrar kan straffas med dagsböter.

Brandtorn, station, varifrån bevakning mot skogseld utövas. Vid skogseld är ett snabbt upptäckande och ingripande nödvändigt för att förhindra katastrofer. Redan i början av 1900-talet hade b. börjat uppföras, varifrån bevakning utfördes under den för skogseld farliga årstiden. Dessa uppfördes av kommuner, brandbolag och enskilda skogsägare. 1940 tog Staten genom dåv. Luftskyddsinspektionen hand om verksamheten, och enl. av inspektionen uppgjord riksplan voro då nära 300 b. färdiga, möjliggörande en tillfredsställande bevakning av alla större skogsområden. Jämlikt k.br. 15/12 1944 ombesörjer länsstyrelse kontinuerlig skogsbevakning från i det av K.m:t fastställda riksnätet ingående b., s.k. riksbrandtorn, i den omfattning, som vid varje tillfälle prövas erforderligt med hänsyn till skogsbrandrisken. Utgifter för tornens underhåll och bemanning bestridas av statsmedel. B. äro uppförda på högt belägna platser, så att fri utsikt erhålles åt alla håll. De äro utrustade med kikare och pejlingsanordningar för upptäckande och lokalisering av eventuell eld samt i vissa fall telefon för rapportering. *F.A.Bn;P.Wm.*

Brandts-Buys [-bŏis], Jan, holländsk tonsättare (1868—1933), mest känd för sin groteska opera "Mannen i månen". B. har komponerat en rad operor, som framförts huvudsakl. i Tyskland, en pianokonsert, orkester- och kammarmusikverk.

Brandvak, upptaget hål i is, där brandkåren kan nedföra sugledning från motorspruta.

Brandvakt, person, som har till uppgift att uppmärksamma brand på fabriker el. vid båtar i hamn o.d. Denna uppgift överlämnas i allm. till nattvaktsbolag, vilka ha s.k. väktare, som avpatrullera de områden, vilka skola skyddas.

Brand-Victoria, se Försäkrings-ab. Brand Victoria.

Brandväsen. *Historik.* För att bekämpa eldens härjningar började man redan under antiken inse nödvändigheten av att vidtaga särskilda åtgärder, att organisera ett brandförsvar. Vår kännedom om detsamma är emellertid ganska bristfällig; dock vet man med visshet, att t.ex. i Rom den för stadens säkerhet avsedda vakten även tjänstgjorde som ett slags brandkår samt att brandsprutan, utan vilket redskap man knappast torde kunna tala om b. i detta ords nuv. betydelse, uppfanns långt före vår tideräknings början och även fick en jämförelsevis hög grad av fullkomning. Även om denna viktiga uppfinning liksom övriga framsteg på b:s område voro kända och utnyttjade i vissa delar av det övriga Europa under dessa tider, tyckas de dock i samband med romerska rikets sönderfallande ha råkat i glömska. Under hela medeltiden låg sålunda b. fullkomligt i lägervall.

Först i början av nyare tiden kan man i Sverige spåra några egentliga framsteg på b:s område. Under 1600-talet åtog sig sålunda på många håll städernas borgerskap att bilda en stadsvakt till förebyggande av mordbrand och eldsvåda. Då emellertid stadsvakten icke var avlönad, kom den ofta att bestå av folk mindre lämpat för sin uppgift. För att avhjälpa olägenheterna härav infördes en särskild brandskatt, varigenom man fick möjlighet att erhålla för eldsläckningsändamål mera kvalificerad, avlönad personal. De primitiva metoder och eldsläckningsredskap, varav man under dessa tider betjänade sig, krävde emellertid alltmera ökad personal, särsk. vid släckning av mera omfattande eldsvådor, och som en följd härav blev brandskatten ganska betungande. Småningom blev det därför nödvändigt att organisera hela samhällets manliga befolkning till ett allmänt värnpliktsuppbåd som skydd mot eldens härjningar.

En god bild av b:s ståndpunkt i våra större städer under dessa tider ger den 1675 fastställda "Stockholms stadz brand-ordning". Dess 1:a kap. avhandlar stadens indelning i 43 "brandmästerskap" och "rotemästerskap" (brandrotar). I spetsen för varje brandmästerskap stod en brandmästare, vald av borgerskapet och med skyldighet att hålla brandsyn, att vårda redskapen, som utgjordes av en brandspruta och annan materiel, att jämte rotemästarna föra befälet vid eldsvåda och att genom rotemästaren föra förteckning över alla inom distriktet boende. Högsta överinseendet över b. utövades av en därtill utsedd rådman, och släckningsåtgärderna vid eldsvåda övervakades av borgmästare och råd. 2:a kap. innehåller dels bestämmelser rörande brandsyn, dels en mängd andra föreskrifter. Brandvakt, vartill beordrades varje gårds folk i tur och ordning, skulle fungera i skift under den

varma årstiden. Tornväktare vakade om natten och gåvo larmsignal genom klämtning samt genom uthängande under dagen av en fana, nattetid av en lykta åt det håll, där eld utbrutit. Stadens vakt skulle även ha ett vaksamt öga på elden, genom rop och slag på portarna alarmera de av elden hotade samt sända bud till "corps de gardiet, att trumban gåår". Stadens brandredskap voro noga fastställda dels för de olika branddistrikten, dels för de enskilda fastigheterna. De förnämsta förvarades i ett av de fyra "brandhus", varav två funnos på norr, ett i "staden" och ett på söder. I 3:e kap., där man finner bestämmelser om vad som "iakttagas bör, när vådeld utbrutit, att egendomen undan vådeliden salvera", beordras bl.a. bryggar- och bagarskrånas medl. med sina åldermän att med tjänare och hästar infinna sig och föra vatten till eldstället, murare och timmermän att med sina åldermän i spetsen infinna sig, försedda med verktyg bl.a. för att nedriva angränsande hus, därest elden ej på annat sätt kunde hejdas. 4:e kap. föreskriver bl.a., att efter eldsläckning vakt utsättes, böter för försumlighet ådömas, belöningar utdelas och undersökning rörande eldens uppkomst verkställes.

I början av 1800-talet fingo de svenska städerna av K.m:t fastställda brandordningar i ungefärlig överensstämmelse med den för Stockholm gällande. För att fullt effektivt kunna betjäna den med tiden alltmer förbättrade brandmaterielen blev det nödvändigt att bland den till allmän värnplikt mot eldfara uttagna manliga befolkningen på frivillighetens väg utvälja de för olika redskaps betjänande mest lämpade, vilka sålunda kommo att bilda ett slags frivillig brandkår. Chefen för denna blev även med tiden avlönad liksom befälet för de olika avd., i vilka brandkåren var indelad, näml. släcknings-, bärgnings-, redskaps-, rivnings-, livräddnings- och vattenservisavdelningar. Gratifikationer och utmärkelsetecken utdelades för visad rådighet och uthållighet vid släckning av eldsvåda, medan stränga straff stadgades för dem, som uteblevo vid dylika tillfällen el. visade ohörsamhet gentemot befälet. Genom småningom skeende förbättringar fick brandkåren en fastare organisation, i det man mer och mer började frångå den allmänna värnpliktens princip för uttagning av brandmanskap, och de enl. denna princip särskilt uttagna kommo att bilda ett slags reserv till förfogande endast vid större eldsvådetillfällen. Den urspr. ganska fåtaliga nattvakten började man mer och mer ersätta med en ständig dag- och nattvakt, och brandkårspersonalen antogs av brandchefen medelst kontrakt och mot fastställt arvode. — I mitten av 1800-talet ansågs tiden mogen för införandet av fasta, kasernerade yrkesbrandkårer för de större städerna. Initiativet härtill utgick från Amerika, men redan 1851 inrättades i Berlin en efter militära grunder organiserad yrkesbrandkår, vilken blev mönster för andra dylika i Europas större städer. 1875 började Stockholms yrkesbrandkår sin verksamhet. Förtjänsten av dess organiserande tillkommer i första hand kommendörkapten E. B. Hollstén, som även med stor energi arbetade

Engelsk ångbrandspruta från omkr. 1880.

för b:s ordnande i en stor del av landets övriga städer. Försök ha i en del svenska städer gjorts med kombinerat brand- och polisväsen. Denna organisationsform, "karlstadssystemet", har numera frångåtts.

Nuvarande organisation. Sedan 1945, då Brandlagen* trädde i kraft, pågår arbete för att kommunalisera brandförsvaret även på landsbygden. De s.k. frivilliga brandkårerna, som tidigare utgjorde det enda brandförsvaret på landsbygden, hålla på att försvinna och ersättas av el. uppgå i de kommunala borgarbrandkårerna. Enl. lagen skall i stad brandstyrkan utgöras ant. av heltidsanställd personal, yrkesbrandkår, el. av personal, som förbundit sig att vid sidan av annan sysselsättning fullgöra brandtjänst, borgarbrandkår, samt i annan kommun av borgarbrandkår el. av brandkår under ledning av enskild sammanslutning el. företag, frivillig brandkår, som i så fall åtagit sig att svara för släckningen inom kommunen. Dessutom skall såväl i stad som på landsbygd finnas en erforderlig reserv, grundad på tjänsteplikt, s.k. reservbrandstyrka. Yrkesbrandkår finnes numera i de flesta städer med över 10,000 inv., och antalet anställda växlar från ett par man i de mindre upp till 300 i de största städerna. Den tidigare s.k. allmänna brandkåren, grundad på medborgerlig plikt och avsedd att biträda vid större brandkatastrofer, har helt försvunnit. — De flesta större industriföretag ha dessutom sina egna brandkårer, vilka äro sammansatta av utvalt folk bland arbetarna. — Genom brandkårerna handhaves i regel även ambulans- och sjuktransportväsendet å landet, varjämte de ofta stå beredda att biträda vid sådana livräddnings- och bärgningsarbeten, vilka icke bedrivas i samband med eldsläckningsarbete. — Närmaste inseendet över en kommuns b. utövas av en för sådant ändamål utsedd brandchef. Kommunal brandchef tillsättes av den myndighet, som handhar b:s förvaltning; valet skall fastställas av länsstyrelse. Till högre brandbefäl räknas även brandkapten och brandingenjör. — Utbildning till brandman sker vid resp. brandkår. Förslag har emellertid framlagts, att utbildningskurser för yrkesbrandmän

skola förläggas till vissa större brandkårer, för att brandmanskapet skall erhålla en god och likformig utbildning. Brandbefäl* utbildas vid Statens brandskola.

Brandstationer. En byggnad, som är avsedd såväl för brandstyrkans förläggning som för inrymmande av brand- och livräddningsredskap, verkstäder o.d., kallas brandstation. (Detta gäller även de små kårernas förvaringslokaler för materiel och utrustning, som tidigare kallades sprutstationer el. sprutbodar.) De större moderna brandstationer, som sedan 1940 byggts i Sverige, inrymma förläggningsrum för personalen med 1—4 man i varje rum, särskilda samlingslokaler, skriv- och läsrum samt hobbyrum, där personalen kan vistas under beredskapstiden. För övningar finnas övningshus och övningstorn samt för slangarnas vård speciella tvättrännor, torkningstorn och lagningsrum. Verkstäderna inrymma lokaler för t.ex. smides-, målnings-, snickeri-, mekaniska och elektriska arbeten.

Brandalarmering. Då det för ett samhälle gällt att skydda sig mot eldfara, har en av de första omsorgerna varit att vidtaga åtgärder för brandförsvarets snabba alarmering. Äldre bestämmelser stadgade, att vid eldens utbrott alarm skulle göras dels genom rop, dels genom klämtning av tornväktare, vilka hade att hålla ständig utkik, dels genom vaktpatrullernas blåsande i sina horn och senare även genom signal å trumma el. medelst skottlossning (jfr sp. 996 f.). En avgjord förbättring i alarmeringen av brandstyrkan inträdde under senare delen av 1800-talet, då brandtelegrafen infördes. Under årens lopp har denna förbättrats och gjorts mera effektiv. Då från en brandstation utryckning bör kunna ske utan tidsutdräkt efter eldsvådeanmälan, finnas numera särskilda brandtelegrafvaktrum med såväl telefonväxel och brandtelegraf för mottagande av eldsvådeanmälan utifrån som elektriska anordningar av skilda slag för brandstyrkans snabba sammankallande. Brandtelegrafsystemet är numera vilströmskontrollerat, d.v.s. att elektrisk kontrollström alltid är verksam och att fel på systemet, ss. avbrott och avledning, ej inverkar på larmsignalers ingående. De viktigaste beståndsdelarna äro brandskåp, ledningsnät och telegrafapparat. Vid alarmering på ett brandskåp tryckes på en knapp el. drages i ett handtag, varvid alarmeringen förmedlas till telegrafapparaten genom ledningarna. Brandskåpsnumret registreras medelst streck och punkter på en pappersremsa enl. morsesystemet. I de modernaste brandskåpen, s.k. polisbrandskåp, finnes även telefon, vilken kan användas av såväl brand- som polispersonal, när t.ex. förstärkning erfordras, el. av allmänheten för alarmering av ambulans vid olycksfall. De flesta brandkårsalarmeringarna ske emellertid per telefon, och stadsbrandkårer ha därför i allm. namnanrop "brandkåren". Vid eldsvådealarm brytas andra pågående telefonsamtal till brandkåren, så att kontakt med telegrafvakten omedelbart erhålles. För den inre alarmeringen begagnar man sig numera av elektriska apparater, ss. ljustablåer, högtalare och fjärrskrivande apparater, och registrering sker automatiskt av tid för utryckning och reglering av signaler i gatutrafiken medelst fotoelektriska cellen el. liknande anordning. Förbindelse mellan brandtelegrafcentral och utevarande eldsläckningsavd. el. ambulansfordon upprätthålles förmedelst trådlös telefonering. I mindre samhällen alarmeras brandkåren i allm. per telefon genom att telegrafverkets vakt uppringer brandpersonalen el. genom brandtelegrafsystem av enklare konstruktion med t.ex. alarmklockor inmonterade i brandpersonalens bostäder.

I mera eldfarliga industrier o.d. har man s.k. automatiska brandsignalapparater. De bygga på den principen, att en viss metall vid kraftig temperaturstegring bringas till smältning el. formförändring, varvid en elektrisk ström slutes och utlöser en larmsignal. För densammas avgivande erfordras således icke någon persons ingripande, utan en eldsvåda signalerar sig själv.

Brandmateriel och redskap. Det redskap, som oftast kommer till användning vid släckning av mindre eldsvådor el. tillbud, är pytssprutan som rymmer c:a 25 l vatten samt är försedd med slang av 5—10 m längd och munstycke av 5 -7 mm diam. Ett annat enkelt pumpverk är den s.k. blockpumpen, vars pumpverk drives för hand av 1 el. 2 personer och är närmast jämförbart med den äldre s.k. herrgårdssprutan; pumpverket är icke fastmonterat i något vattenkar utan har i stället försetts med sugslang, så att den kan apteras till badkar, brunnar, branddammar o.d.

I städer och större samhällen, där vattenledningsnät finnes, utnyttjas detta även för eldsläckningsändamål. För att en dylik vattenledning ur eldsläckningssynpunkt skall vara ändamålsenligt inrättad, ha av Svenska brandtarifföreningen uppställts vissa fordringar på ledningsnätets dimensionering och den vattenmängd, som skall kunna uttagas ur de s.k. brandposterna, vilka ligga på bestämda avstånd från varandra.

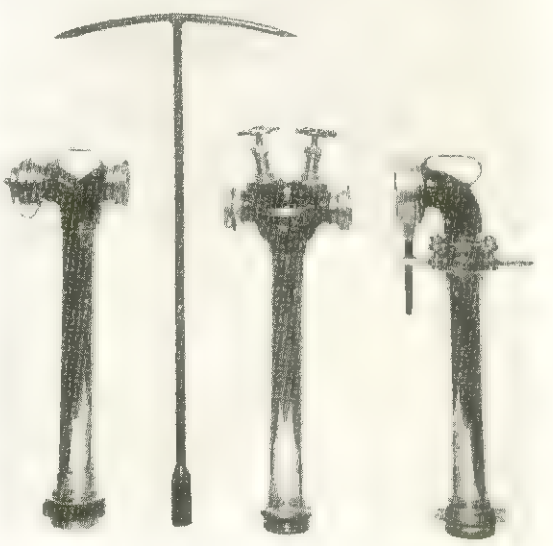

Brandposthuvuden och brandpostnyckel.

Tryckslang upplagd i lådor på en kärra.
Jfr bild 7 och 14 å pl.

Brandposterna, som måste ligga på tillräckligt djup för att förebygga frysning vintertid, äro vanl. i marklinjen täckta av brandpostluckor av järn. I närheten fast anbragta brandpostskyltar angiva dels avståndet till brandposten, dels riktningen dit. Brandposten är försedd med en särskild avstängningsventil, som öppnas och slutes med en s.k. brandpostnyckel. Då brandposten skall utnyttjas, sker detta genom förmedling av ett s.k. brandposthuvud. Brandposthuvudet är i sin modernaste form försett dels med ett el. två uttag för anslutning av tryckslang, dels med avstängningsanordning. Den i Sverige numera vanligast förekommande tryckslangen har en diam. av 63 mm el. 52 mm och tillverkas av ant. linne el. hampa. Invändigt gummerad slang förekommer även och är särsk. lämpad för eldsläckning inomhus, då den är läckagefri. Vid släckning av eldsvådor av mindre omfång samt vid s.k. eftersläckning användes även slang med diam. 18—36 mm, s.k. smalslang. Tryckslangen förvaras upplagd på rullar, i lådor, väskor el. på kärror. Varje slangledning har som regel en längd av 25 m, och de olika längderna förenas med varandra genom slangkopplingar av i lag fastställd typ och dimension, benämnd normalkoppling. För smalslangen har man på sista tiden övergått till en ny koppling, s.k. klokoppling, som är lättare och snabbare att sammankoppla samt mera oöm. För att kunna övergå från en till två el. flera slangledningar betjänar man sig av grenrör, vilka äro försedda med avstängningsanordningar. Framme vid eldstället påkopplas slangen ett s.k. strålrör, av vilka finnas flera olika modeller, även böjliga. De tillverkas av koppar el. mässing och äro försedda dels med avtagbara munstycken av olika diam. för att möjliggöra erhållandet av grövre el. finare stråle, dels med avstängningsanordning för att förebygga onödig skadegörelse genom alltför riklig vattenbegjutning. Andra tillbehör äro slangbindlar, avsedda att tillfälligtvis täta en läckande slang, slanghållare för slangens upphängning i stegar o.d., slangklämmor för ett tillfälligt avbrytande av vattentillförseln i delar av slangledningen. Genom användande av slangbroar är det möjligt att köra över en utlagd slangledning utan att skada den. För anslutning till de i fastigheterna befintliga vattenledningskranarna, "tappkranarna", vid diskbänkar, i pannrum, badrum etc. användes den s.k. tappkransslangen, som i ena ändan är försedd med en koppling med gummimembran och säkringskedja. Slangens andra ända är försedd med strålrör med kikavstängning. — För utnyttjande av öppna vattentag, ss. sjöar, bäckar, dammar, samt för att öka trycket på det vatten, som kommer fram från en brandpost, användas motorsprutor. Den första bensinmotorspruta, som tillverkades i Sverige, levererades 1909 av ab. S. Henrikssons sprutfabrik och var en kombination av handkraft- och motorspruta. Då fordringarna på vattenmängd och tryck skärptes, infördes snart en pump av kolvtyp, vilken emellertid avlöstes av den s.k. rotationspumpen. Bägge dessa pumptyper ha emellertid helt utträngts av centrifugalpumpen. Vissa normer ha fastställts för fordringarna på en motorsprutas storlek och konstruktion. För godkännande skall spruttypen ha provats vid Tekniska högsk:s vattenmotor- och förbränningsmotorlaboratorier. Tack vare dessa bestämmelser har en viss normalisering av sprutmaterielen kunnat genomföras. De svenska motorsprutorna kapacitetsbestämmas vid 9 kg/cm² tryck och skola giva 35 % mera vatten vid 6 kg/cm². De vanligast förekommande spruttyperna ha en kapacitet mellan 600 och 2,000 l/min vid 9 kg/cm² tryck. Även s.k. skummotorsprutor för alstrande av mekaniskt skum med liknande kapaciteter förekomma (se Skumsläckning). — För att kunna angripa en mera betydande eldhärd även från sjösidan ha konstruerats s.k. sjöångsprutor och sjömotorsprutor. Sådana med betydande slagkraft finnas bl.a. i Stockholm, Göteborg och Malmö samt i Norrlands sågverksområden.

Ang. kemiska eldsläckningsapparater och rökskydd se dessa ord.

På gr. av de mycket skiftande förhållanden och situationer, som kunna förekomma på en brandplats, äro de krav, som måste ställas på brandstegarna, mycket varierande. Stegmaterielen utgöres av lätta och tunga stegar. De lätta äro mindre stegar, i allm. användbara för höjder upp till 12—15 m. De tunga stegarna äro avsedda för större höjder. De lätta stegarna utgöras av hakstegar, skarvstegar och utskjutsstegar och de tunga av mekaniska avbröstbara stegar samt motorstegar, som äro monterade på automobilchassi och drivas genom kraftöverföring från bilens motor.

Brandredskapens fortskaffande. I forna tider framforslades brandmaterielen alltid för hand. Allteftersom redskapen utvecklades i avseende på storlek och tyngd, började man införa hästdragna fordon. Sedan 1920-talet har hästen helt ersatts av bilen som fortskaffningsmedel för såväl personal som materiel. Brandbilen har under årens lopp förändrat utseende. Man övergår mer och mer till täckta vagnar för att skydda såväl personal som materiel vid ut- och inryckningar. Fordonen få olika utförande alltefter ändamålet.

Sålunda skiljer man på piket-, redskaps-, rökdykar- och rökventilations-, räddnings- samt stegvagnar. Vissa av fordonen ha motorsprutor fastmonterade på bilarna, och vissa ha bogserbara motorsprutor påkopplade som släpkärror.

Automatiska eldsläckningsanordningar. Det ovan beskrivna automatiskt verkande brandalarmeringssystemet har även förbundits med automatiska eldsläckningsanordningar, s.k. sprinklers. Ett system av rör ledes fram utmed innertaket av den lokal man vill skydda, och på bestämda avstånd från varandra finnas uppsatta s.k. sprinklerhuvuden. Detta system användes i stor omfattning utomlands, men även i Sverige har man insett dess värde och använt det inom flera av våra mera eldfarliga industrier.

Livräddningsredskap. Sedan gammalt har det vid eldsvådetillfällen ansetts vara släckningsbefälhavarens första skyldighet att vidtaga åtgärder för räddning av ev. hotade människoliv. För detta ändamål har brandkåren å sina fordon att tillgå förutom olika slags stegar bl.a. livräddningssäckar, -gördlar, -trummor och -linor, rutschdukar och språngsegel. För självräddning vid hotande situationer är brandmanskapet utrustat med särskilda manskapslinor, varjämte för samma ändamål särskilda räddningslinor äro föreskrivna för hotell, högt belägna bostäder o.d. *P.Wm.*

Brandy [brän'di] (eng., efter holl. *brandewijn*), engelsk beteckning för konjak och annat druv- och fruktbrännvin; för gin, rom m.fl. drycker av hög sprithalt. *Cherry b.*, körsbärsbrännvin el. -likör.

Brandywine Creek [brän'digoin-kri'k], liten flod i USA, Delaware, flyter vid Wilmington ut i Christiana Creek. — 11/9 1777 utkämpades här ett slag mellan amerikanska upprorstrupper under Washington och engelsmännen under Cornwallis och Howe. Washington blev på gr. av sina truppers numerära underlägsenhet och general Sullivans underlåtenhet att lyda order slagen men retirerade i god ordning; Howe åter intågade i Philadelphia, "den brittiska arméns Capua".

Brangwyn [bräng'goin], Frank William, engelsk målare och grafiker (f. 1867), fick sin första undervisning av fadern, som grundat en mattfabrik i Brygge, och blev, sedan familjen 1877 återvänt till England, elev av William Morris. B. väckte tidigt internationell uppmärksamhet genom sina starkt dekorativa och färgstarka målningar, ofta med motiv från Orienten och europeiska hamnstäder. Som etsare och litograf tillhör B. samtidens förnämsta. I sina stora, brett anlagda etsningar skildrar B. med förkärlek arbetsplatser, hus- och brobyggen, skeppsvarv, hamnar och fabriker, där rörligheten och de våldsamma kontrasterna mellan ljus- och skuggmassorna få en mästerlig tolkning. B. har även verkat som uppslagsrik tecknare för konsthantverk, ss. bokutsmyckning, möbelkonst, mattvävnad och keramik. — Litt.: W. S. Sparrow, "F. W. B. and his work" (1910). *G.V.*

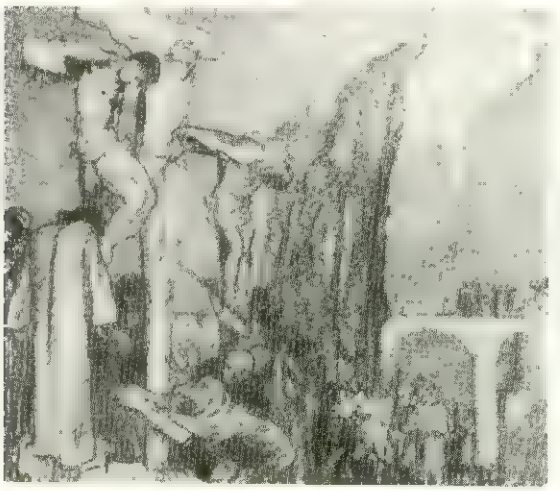

F. Brangwyn: Korsfästelsen. Art Gallery, Birmingham.

Brangä'ne, en av huvudrollerna (alt) i operan "Tristan och Isolde".

Branicki [-nji'tskji], Jan Klemens, greve, polsk riksfältherre (1689—1771), siste manlige ättling av magnatätten B.-Gryf, ledde den mot August II:s sachsiska militärvälde riktade konfederationen i Tarnogrod och bidrog till konungens nederlag 1716—17. Trots detta vann han August III:s ynnest, blev starosta, kronounderfältherre (1735), vojevod av Kraków (1746) och slutl. kronstorfältherre (1752) samt brukades i viktiga diplomatiska värv. Efter sin kunglige beskyddares död (1763) anslöt han sig till det s.k. republikanska partiet och sökte med dess hjälp bemäktiga sig tronen men måste vika för det av Ryssland understödda Czartoryskipartiet, berövades alla sina ämbeten, förvisades ur landet och begav sig till komitatet Zips i Ungern 1764. Redan 1765 återkallades han dock av sin svåger, den nye konungen Stanisław Poniatowski. *S.Bsn.*

Branicki [-nji'tskji], Franciszek Ksawery, polsk riksfältherre (1731—1819), tillhörde den lågadliga släkten Korczak, som utan rätt tillägnat sig namnet B., stod högt i gunst hos Stanisław Poniatowski och överhopades med nådebevis. Han blev slutl. 1773 kronstorfältherre. B. medverkade kraftigt till undertryckandet av bonderesningen i Ukraina, deltog i Radomkonfederationen 1767, bekämpade konfederationen i Bar 1768 och var en av det rysksinnade partiets huvudmän. Som sådan uppträdde han mot 1791 års författning, trots att han själv undertecknat den, och var med om att bilda konfederationen i Targowica 1792. Efter Polens sista delning 1795 spelade han ej mera någon politisk roll. *[S.Bsn]B.*

Brankia'l (till grek. *bran'kion*, gäl), som avser gälar, gäl-.

Brankialbågar, *zool.*, se Gälbågar.

Brankialhåla, *zool.*, se Gälhåla.

Brankialorgan, sådana organ, som stå i samband med gälhålan hos vissa fiskar, ss. labyrintorganet hos labyrintfiskarna.

Branle [brɑ̈l], fransk dans i jämn takt, under medeltiden sångdans i ring med refräng efter varje strof, under 1500-talet konstdans, senare förbunden med andra danser till dans i turer. B. utdog under 1700-talet.

Branly [brɑ̈li'], Édouard, fransk fysiker och läkare (1846—1940), dr phil. 1873, prof. i fysik vid Institut catholique i Paris från 1876, dr med. 1882. B:s fysikaliska arbeten falla huvudsakl. inom elekt-

ricitetslärans område, där han bl.a. utfört undersökningar över elektriska urladdningar i gaser och och undersökt metallpulvers elektriska egenskaper. Mest bekant är B. för sin uppfinning av den efter honom uppkallade Branlys kohär (se Detektor).

Branlys rör [bra̱li's], Branlys kohä'r, *fys.*, se Detektor.

Branner, Per-Axel, skådespelare, regissör, teaterchef (f. 25/1 1899). B. genomgick 1919—21 Dramatiska teaterns elevskola och var 1921—24 anställd vid nämnda scen, där han bl.a. framträdde som Jacques i "Som ni behagar" och Max i "Bröllopsdagar". Efter engagemang hos Albert Ranft 1924—26 och hos Ernst Eklund 1926—27 var B. knuten till Blancheteatern 1927—31, där han väckte uppmärksamhet genom sitt energiska, i tekniskt hänseende ovanligt säkra spel, bl.a. som Benjamin i "Påsk", John Freeman i "Fanatiker", Jimmy Dugan i "Mary Dugans process", Maurice Tabret i "Den heliga lågan" och Henning i "Storken". B. debuterade som filmregissör 1931 med "Hans livs match" och har sedan dess regisserat ett 10-tal filmer, bland vilka kunna nämnas "Pettersson och Bendel", ljudfilmsversionen av "Sången om den eldröda blomman", "Ungdom av i dag", "Konflikt" och "På farliga vägar". Han övertog hösten 1940 Nya teatern och är sedan hösten 1947 chef för Oscarsteatern. — På gr. av sitt administrativa intresse och sin stora praktiska begåvning har B. på flerfaldigt sätt tagits i anspråk inom det sociala och ekonomiska teaterarbetet. 1933 blev han ordf. i Svenska teaterförbundets sociala sektion, och 1934—43 var han förbundets ordf. Dessutom har B. framträtt som förf. med stockholmsskildringen "Pojke i Sibirien" (1940) och "Vår lilla teater" (1944). *A.L.;G.Wr.*

Branner, Hans Christian, dansk författare (f. 1903). B. är född i Ordrup, Charlottenlund; fadern, som var läroverksrektor, dog tidigt. B. var som barn en inåtvänd drömmare, skoltiden medförde stora påfrestningar för honom. Efter studentexamen 1921 försökte han sig ett par år som skådespelare men misslyckades och var sedan anställd i V. Pios förlag 1923—31. Han höll sig till en början undan det litterära livet och litteraturen, men lusten att skriva fick till sist en sådan makt över honom, att han övergav sin trygga plats och försökte leva på pennan. Han väckte uppseende med en novell i en köpenhamnstidnings söndagsnummer 1932 och vann s.å. andra priset i Statsradiofonins tävlan om det bästa hörspelet. 1936 utgav han romanen "Legetöj", som skildrar ett stort affärsföretag, huvudsynpunkten är emellertid psykologisk, icke sociologisk, och 1937 romanen "Barnet leger ved Stranden", historien om ett äktenskap och ett psykiskt sjukdomsfall, samt slog igenom på allvar med novellsaml. "Om lidt er vi borte" (1939; sv. övers. "En liten tid...", 1941). B. har sedan givit ut "Drömmen om en Kvinde" (1941; sv. övers. 1942), en psykologisk samtidsroman, präglad av hans reaktion inför 2:a världskriget, som djupt återverkat på hans livssyn, som pendlar mellan svartsyn och framtidstro, "Historien om Börge" (1942; sv. övers. 1944), en inträngande och stämningsrik barnskildring, som bygger på B:s egna upplevelser, och "To Minutters Stilhed" (1944), en saml. noveller. Dansk radio har uppfört fyra hörspel av B., "Eftermæle", "Efterspil", "Natteregn" och "Forretningen inskrænker". B. har översatt en rad moderna engelska och amerikanska romaner och noveller och har även framträtt som essäist. B., som mottagit avgörande intryck från modern psykologi, bl.a. S. Freud, och nyare anglosaxisk diktning, räknas som den främste yngre danske prosaförf. Självbiogr. skiss av B. ingår i "Profiler" (1944) och S. Werner, "Dyrehaven" (1936). — Litt.: E. Frederiksen, "Ung dansk Litteratur" (1945). *E.*

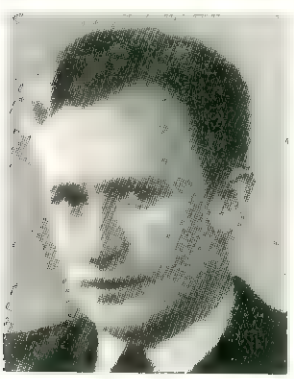

Bransch [-aŋʃ] (fra. *branche*, eg. gren), affärs- el. yrkesgren, fack.

Bransfieldsundet [brän'sfild-], sund i Antarktis, skiljer Syd-Shetlandsöarna från Grahams land. B. är c:a 120 km brett och över 1,500 m djupt.

Brant, Per, violinist och tonsättare (1713—67). B. blev efter studier vid Uppsala univ. 1727 anställd i Kanslikollegium men övergick redan följ. år till musikerbanan och blev då extra, 1735 ord. violinist, 1738 konsertmästare, 1747 vice samt 1758 ord. kapellmästare vid Hovkapellet. B. studerade musik för Roman, som han kallade "sin far", och gjorde betydande insatser även inom det praktisk-musikaliska livet. Han började sålunda redan 1728 ge "åtskillige Private Concerter", som 1740 omändrades till abonnemangskonserter. B. var även inne på tanken att grunda en musikalisk akad., för vilket ändamål man 1748 beviljade honom tillstånd att anordna ett lotteri. På gr. av ekonomiska svårigheter måste han senare pantsätta detta lottbrev. Av en rad officiella skrivelser framgår, att man gjort allt för att hjälpa honom. Man ansåg, att han "till att anföra en orkester ägde en stark och genomträngande båge, ..., fullkomligen sin mästares båge, likasom han träffade sina favoritauktorers smak och tankar förträffligen" (Hallardt). Av B:s kompositioner finnas 3 sinfonior och 3 sånger bevarade i Musikaliska akad:s bibl. Hans musik, som skiftar mellan barockens monumentalitet och expansiva harmonik samt rokokons känslosamma melodik och symmetriska uppbyggnad, har ej endast historiskt intresse. Sinfonian i d moll har tryckts av Radiotjänst och tillhör den stående svenska konsertrepertoaren. *P.L.*

Brant, Sebastian, tysk skald (1457—1521), jur. dr och lärare vid univ. i Basel, sedan 1501 syndikus och stadsskrivare i hemstaden Strassburg. B. stod i personlig förbindelse med humanisterna; hans förnämsta arbete är satiren "Das Narrenschiff" (1494; modern ed. av F. Zarncke 1854), vari tidens lyten och missförhållanden även inom det kyrkliga livet gisslas. B. var dock en trogen anhängare av kyrkans lära. Genom sina i det hela folkliga verser och konstnärliga träsnitt erhöll "Das Narrenschiff" stor popularitet. *Rth.*

Branta, *zool.*, se Tavlacksläktet.

Brantevik, municipalsamhälle (sedan 1894) i Simris-Nöbbelövs kommun i Skåne, vid Östersjön 4 km s. om Simrishamn; 0,58 km² (land); 788 inv. (1946). B. är fiskläge med c:a 15 yrkes- och 20 binäringsfiskare (ål-, sill- och torskfiske); 1938 tillkom ny hamn i st.f. de förutv. två gamla. Livräddningsstation. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 1,263,800 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 966,520 kr (1946). — Namnet innehåller väl adj. *brant* (se A. Falkman, "Ortnamnen i Skåne", 1877, sid 233). *P.;Sl.*

Brantford [brän'tfəd], stad i prov. Ontario, Canada, vid Grand River 25 km v.s.v. om Hamilton; 31,439 inv. (1939). Omfattande industri (jordbruks- o.a. maskiner, elektriska tillbehör, textilier m.m.).

Branth, Jakob Severin Deichmann, dansk präst och botanist (1831—1917), teol. kand. 1857, rektor, präst i Vendsyssel, senare i Skanderborg, emeritus 1905. B. ägnade sig huvudsakl. åt studiet av lavarna. Han utgav tills. med E. Rostrup "Lichenes Daniae" (1869) och har utfört bestämningar av lavar från arktiska trakter.

Branting, släkt, härstammande från regementsskrivaren vid Smålands kav. Göran B. (d. 1694), vars fem söner blevo stamfäder för var sin släktgren. Till en av dessa grenar hörde överjägmästaren Sigfrid B. (1714—60), 1756 adlad Adlerbrant; denna ätt utdog 1853. Till en annan släktgren hörde kammarrådet Johan Gustaf B. (1757—1827), känd som förf. till ett alfabetiskt register över svenska författningar (3 bd och suppl., 1827—31); dennes brorsons sondotter är nedannämnda B.4). En tredje släktgren stammar från lantränтmästaren i Växjö Lars B. (1684—1725). Son till denne var den från Esaias Tegnérs ungdomstid bekante kronofogden Jakob B. (1754—1836) i Mellansysslet, Värmland; dennes kusin, kammreraren i Överståthållareämbetet Jakob B. (1757—1816), var fader till B.1). *C.*

1) Lars Gabriel B., gymnast (1799—1881). Assistent (rörelsegivare) vid Gymnastiska centralinst. 1816, underlärare 1818 och överlärare 1830, tjänstgjorde B. även som lärare i gymnastik och fäktning vid Krigsskolan på Karlberg samt studerade under några år anatomi och fysiologi vid Karolinska inst. och Serafimerlasarettet, erhöll prof:s titel 1837 samt var föreståndare för Gymnastiska centralinst. 1839—62. B:s största förtjänster ligga inom sjukgymnastiken, som han även efter P. H. Lings död utvecklat. B:s sjukgymnastiska metod, som bl.a. framgår av hans vid Gymnastiska centralinst. använda "Behandlingar", liksom hela det lingska gymnastiksystemet, blev under hans föreståndaretid utsatt för skarp men oberättigad kritik, framför allt av utländska fysiologer. B. erhöll 1826 i uppdrag av P. H. Ling att uppgöra en ny, mera följdriktig och bestämd gymnastisk terminologi. Efter ett misslyckat försök till en internationell terminologi enl. stenografiskt system (teckensystem) lade han (1828) grunden till den inom lingska systemet ännu gällande terminologien (reviderad senast 1935). B:s efterlämnade skrifter bearbetades och utgåvos 1882 av Hj. Ling. De utgöra, ej minst tack vare utgivarens infogade meddelanden, en värdefull källa till kunskap om P. H. Ling och hans gymnastik. *O.Kgh.*

2) Anna Mathilda Charlotta B., f. Jäderin, författarinna och journalist (sign. René) (f. 19/11 1855). B. var g.m. 1) 1877 –83 löjtnant Gustaf v. Kræmer (1851—84), 2) 1884 –1925 B.3). I sina romaner och noveller fortsatte B. den realistiska skildring av kvinnotyper och kvinnoöden, som de ledande författarinnorna på 1880-talet begynt. Det erotiska problemet stod i centrum för hennes intresse. Hon har utg. romanerna "Lena" (1893), "Staden" (1901), "Fåfänglighet" (1910), "Valérie" (1912) och "Jungfrun går jägarspår" (1930) samt novellsaml. "Sju martyrer" (1894). I broschyren "Kultur och alkohol" (1902) uppträdde B. för måttlighet i alkoholvanorna. "Romresan" (1907) är en resebok, i "Min långa resa" (1945) berättar B. minnen om sin andre make, Hjalmar B. — Litt.: Vera v. Kræmer, "Brantings på Norrtullsgatan" (1939). *E.*

3) Karl Hjalmar B., son till B.1), den svenska arbetarrörelsens främste banbrytare, socialdemokratisk partiledare, publicist, statsman och folkförbundspolitiker (23/11 1860—24/2 1925). Redan B:s studentuppsats 1877 vittnade om påverkan av tidens radikala strömningar. Under 5 års tid med avbrott för utländska resor — studerade han i Uppsala matematik och naturvetenskap och tjänstgjorde samtidigt tidvis som amanuens vid Stockholms observatorium. Tidigt framträdande politiska intressen togo emellertid snart överhand över hans vetenskapliga, och han inträdde i nov. 1883 i den av K. P. Arnoldson startade demokratiska och pacifistiska dagliga tidn. "Tiden" i Stockholm, där bl.a. Knut Wicksell, Adolf Hedin och August Strindberg medarbetade. B. stod i sin ungdom liksom senare i intimt vänskapsförhållande till Strindberg. Redan 1881 hade han på sin myndighetsdag väckt en viss uppmärksamhet genom att demonstrativt skänka 3,000 kr till det av dr Anton Nyström startade Arbetareinstitutet i Stockholm, detta som en protest mot stadsfullmäktiges vägran att lämna inst. ett kommunalt anslag. I "Tiden" blev han red. från 8/4 1885 och redigerade den i alltmer socialistisk anda; tidningen, som måste nedläggas i jan. 1886, var det sista halvåret officiellt organ för fackföreningarna i Stockholm. I nov. s.å. inträdde han i den 1885 av August Palm grundade tidn. "Socialdemokraten", som han en tid re-

digerade samman med Axel Danielsson och vars huvudredaktör han inom kort blev. På denna post kvarstod han ända till hösten 1917 med undantag av två perioder, 1892—96 och 1908—11, under vilka C. N. Carleson ersatte honom, dock med B. som framskjuten politisk medarbetare. Under B:s ledning utvecklades "Socialdemokraten", som i april 1890 blev daglig, till en av landets största tidningar. 1908—17 redigerade B. jämväl partiets månadstidskrift "Tiden".

B. utövade under hela denna tid ett mäktigt, nästan avgörande inflytande på den svenska socialdemokratiens politiska och organisatoriska utveckling. I sistnämnda hänseende medverkade han kraftigt till den nära sammankoppling mellan fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet, som råder i Sverige. Teoretiskt anslöt sig B. till revisionismen, en modifierad marxism, som visserligen erkände klasskampen men sökte leda den in på helt fredliga banor, avsvor katastrofteorien och genom samverkan med den borgerliga demokratien ville gagna arbetarklassens strävanden. Från dessa utgångspunkter bekämpade B. såväl den av Hinke Bergegren i början av 1890-talet och senare företrädda antiparlamentariska och anarkiserande riktningen, vars främsta representanter 1906 utslötos ur partiet, som den socialdemokratiska vänster, vilken stod i opposition mot B. för dennes förment alltför opportunistiska och försvarsvänliga hållning och som 1917 bildade sitt eget parti. B. var över huvud skeptisk mot varje dogmatism; ehuru personligen övertygad ateist tillbakavisade han bestämt de tendenser, som genom fritänkaragitatorn Viktor Lennstrand spårades på 1880- och 90-talen att göra kampen mot gudstron till någon socialdemokratisk programpunkt. B:s strävan ända från ungdomen var att i Sverige åstadkomma en bred folklig vänsterfront med den socialistiska arbetarrörelsen som kärna men inneslutande både den borgerliga radikalismen och bondedemokratien, och för ett sådant syftes uppnående borde alla dogmatiska åskådningar få vika. I denna anda ledde han det socialdemokratiska partiet, vars tongivande man han var alltifrån dess konstituerande kongress 1889 intill sin död; formellt blev han dess ordf. först 1907. Trots sin principiella moderation undgick icke B. åtal vid ett par tillfällen, då han i uppseendeväckande form hävdade sin uppfattning rörande aktuella händelser. Ett avtryck av Axel Danielssons åtalade och dömda samhällssatiriska artikel i "Arbetet", "Till världsalltets upphovsman", kostade honom 1889 3 ½ mån:s fängelse. 1895 dömdes han för ett tillspetsat ord mot kung Oskar under unionskrisen till 3 mån:s fängelse, men detta straff mildrades i Högsta domstolen till 500 kr:s böter.

B. var en av de främsta krafterna i Sverige i kampen för den allmänna rösträtten och tog verksam del i folkriksdagarna 1893 och 1896, vilka organiserade opinionen för rösträttens erövring. Det socialdemokratiska partiet igångsatte under B:s ledning 1902 en 3 dagars demonstrationsstrejk för att öva påtryckning på regeringen för den allmänna rösträtten. 1896 hade B. invalts i A.k. som representant för Stockholms stad, och han förblev

Hj. Branting

riksdagsman till sin bortgång. Under 6 års tid var han den ende socialdemokraten i vår riksdag; från 1902 ökades partiets representation vid varje val, så att det efter 1914 var det största partiet i A.k. B. blev snart en av kammarens mest uppmärksammade och inflytelserika led., vartill bidrog utom en klar och fängslande framställningskonst även hans personligt vinnande, manliga väsen. Hans parlamentariska verksamhet var ytterst omfattande. Först och främst inriktade han sig på författningens demokratisering och betydde mycket för de stora reformerna 1907 och 1918. Han sökte i lagstiftningen på bästa sätt tillvarataga arbetarnas fackliga intressen; socialförsäkringen och arbetarskyddslagstiftningen hade i B. en ivrig främjare, likaså åttatimmarslagen. Samtidigt som han intog en utpräglat försvarsvänlig ståndpunkt och i denna fråga hade skarpa duster att bestå med en försvarsnihilistisk riktning inom sitt eget parti, verkade han för en begränsning och minskning av rustningarna. Även statsekonomiska, skattepolitiska och kulturpolitiska frågor ägnade han sin uppmärksamhet. Under de sista 10 åren av hans liv togo utrikespolitiska spörsmål honom starkt i anspråk.

1917, när den liberalsocialistiska ministären Edén bildades efter vänsterns valseger på hösten s.å., var B. en kort tid finansminister i denna. Då samverkan mellan vänsterns båda partier 1920 brast, bildade B. 10/3 Sveriges första socialdemokratiska regering men avgick redan i okt. s.å., då andrakammarvalen ej givit den tillräckligt parlamentariskt stöd. B. återkom som regeringsbildare efter valen 1921 och övertog nu även utrikesministerposten. Denna regerings främsta uppgift blev att söka lindra sviterna av den svåra arbetslöshet,

som på gr. av krigets rubbningar drabbade även Sverige. Regeringen, som icke hade socialdemokratisk majoritet i A.k. bakom sig, föll på strider i denna fråga rörande understödsdirektiven; den avgick i april 1923 och efterföljdes av en högerregering under Ernst Tryggers ledning. Efter dennas nederlag i försvarsfrågan tillkom (18/10 1924) den tredje brantingska regeringen med försvarsbördornas nedskrivning som främsta programpunkt. På gr. av sjukdom nödgades B. lämna statsministerposten 24/1 1925 till Richard Sandler, men han kvarstod formellt i regeringen som konsultativt statsråd intill sin död en månad senare.

Under 1:a världskriget blev B:s hållning mycket uppmärksammad utåt, och han vann en europeisk namnkunnighet som blott få samtida svenskar. I den socialistiska internationalen intog han redan före kriget en aktad och inflytelserik ställning; han hade presiderat vid dess kongress i Köpenhamn 1910, och han tillhörde dess exekutivkommitté under många år. Men än mer betydelsefullt blev under kriget hans arbete på de internationella förbindelsernas återställande mellan de socialdemokratiska partierna, icke minst i fredens intresse (konferenser i Köpenhamn 1916, Stockholm 1917 och Bern 1919). B:s syn på världskriget, som i det närmaste sammanföll med den västeuropeiska demokratiens och sålunda lade huvudansvaret för krigsutbrottet på centralmakternas ledande kretsar, gjorde hans ord gärna hört och återgivet i ententeländerna, men han ställde sig kritisk till Versaillesfreden liksom till ententens ryska politik efter bolsjevismens seger. Fiende till bolsjevismens grundsatser och statssystem förkastade han dock såväl blockaden mot Sovjetryssland som tanken på väpnad inblandning i de ryska förhållandena. Under hela kriget hade han företrätt idén om ett nationernas förbund, och han medverkade följaktligen energiskt till Sveriges anslutning till folkförbundet. I Nat. förb:s församling var B. svensk delegerad 1920—24 och ombud i rådet från 1923, varjämte han 1924 presiderade vid Internationella arbetsorganisationens möte. Hans strävan under dessa år innebar konsekvent, att Nat. förb. verkligen skulle bli det instrument i fredens, folkförsoningens och avrustningens tjänst, som dess idé innebar; han var en entusiastisk anhängare av Beneš-protokollet. Hans insatser voro betydande i Saar-frågan, i frågan om de tyska minoriteterna i Polen, Mosul-tvisten och framför allt den grekisk-italienska konflikten 1923. I Ålandsfrågan sökte han vinna gehör för den nationella självbestämningsrättens grundsatser, när han som svensk delegerad var närvarande vid förbundsrådets behandling av denna sak. B. erhöll 1921 halva Nobelska fredspriset. — B. var från 1884 g.m. B.2).

B. dog 24/2 1925. Anslutningen till hans begravning torde ha varit den största, som dittills förekommit i Sverige; även från utlandet voro en mängd representanter tillstädes. Han hyllades som publicist, statsman och arbetarledare, en arbetarklassens Gustav Vasa. — Efter B:s död äro hans "Tal och skrifter" utg. i 11 bd med inledn. av Z. Höglund. — Litt.: Z. Höglund, "Hjalmar B. och hans livsgärning" (1929, 3 förk. uppl. 1939); G. Gerdner, "Det svenska regeringsproblemet 1917—1920" (1946). *Z.H.*

4) Agnes Margareta Mathilda B., textilkonstnärinna, textilforskare (1862—1930), blev 1887 mönsterriterska hos Handarbetets vänner och var dess direktris 1891—1904, under vilken tid föreningen hade en glansperiod med nyorientering såväl i stil som teknik och frångående av den "fornnordiska" riktningen. B. startade 1904 tillsammans med fru Mimmi Börjeson textilateljé Licium* för huvudsakl. kyrkliga skrudar och ledde där svensk kyrklig textilkonst in på nya banor genom levande idéer, god teknik och gediget material, med stark anknytning till äldre tradition. 1908 startades, främst på B:s initiativ, föreningen Pietas*. Bland B:s skrifter märkas katalogarbeten, t.ex. över Uppsala domkyrkas skrudkammare, som hon ordnat, vidare uppsatser i Svenska slöjdföreningens m.fl. tidskrifter samt "Das goldene Gewand der Königin Margareta in der Domkirche zu Uppsala" (1911), "Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900" (1920) och (tills. med A. Lindblom) "Medeltida vävnader och broderier i Sverige" (2 bd, 1928—29). *I.*

5) Georg B., son till B.3), jurist, politiker (f. 21/9 1887), jur. kand. 1913, praktiserande advokat i Stockholm sedan 1917. B. är särsk. bekant genom sina insatser i flera politiska el. politiskt färgade processer i utlandet, ss. mål mot finländska kommunister 1923 och 1928 och Sacco-Vanzetti-processen i Massachusetts, USA, samt sitt skarpa ställningstagande mot mellankrigstidens diktaturer. Han var 1927—38 socialdemokratisk stadsfullmäktig i Stockholm och har sedan 1931 representerat sitt parti i F.k. Bland hans skrifter märkas "Rättvisan i Finland" (1924), "Sacco-Vanzetti-dramat" (1927), "Socialistisk samhällssyn" (1942) och "Lagröta" (1943). *B.*

Brantôme [braʊtå'm], Pierre de Bourdeilles, seigneur de B., fransk memoarförfattare (o. 1535—1614). De rika erfarenheter från samtida furstars och adelsmäns liv, som B. tack vare sin goda iakttagelseförmåga och sitt trogna minne samlat, meddelade han i en rad arbeten, som räknas till mästerverken i fransk memoarlitteratur: "Vies des hommes illustres et des grands capitaines étrangers", "Vies des hommes illustres et des grands capitaines françois", "Vies des dames illustres", "Vies des dames galantes" (sv. övers. 1944), "Anecdotes touchant les duels" och "Les rodomontades et juremens des espagnols". — Litt.: L. Lalanne, "B., sa vie et ses écrits" (1897). *A.Sj.*

Branzell, Karin Maria, operasångerska (f. 24/9 1891), avlade 1909 organistexamen i Strängnäs, studerade 1909—12 sång för T. Hofer och 1909—18 plastik för E. Hjortberg. B. debuterade 1912 vid stockholmsoperan, där hon sedermera var engagerad till 1918. 1910—13 var hon även tf. organist vid Hjorthagens kyrka i Stockholm. 1918 debuterade hon på Staatsoper

i Berlin, där hon var anställd 1920—34, samtidigt som hon 1924—35 under vissa perioder av året var knuten till Metropolitan Opera House i New York. Vid Covent Garden i London uppträdde hon regelbundet 1935—38 samt har dessutom gästspelat bl.a. i Buenos Aires, Bayreuth och Florens. B. blev hovsångerska 1936 samt led. av Musikaliska akad. 1937. — B:s fylliga, välskolade mezzosopran med dess mörka, skiftningsrika timbre har i förening med hennes framstående sceniska begåvning och glänsande apparition gjort henne till en strålande wagnersångerska. Sina största triumfer har hon sålunda vunnit som Venus, Ortrud, Brangäne, Erda, Fricka, Brynhilde, Wahltraute och Kundry men även som Azucena och Amneris (Verdi), Herodias (R. Strauss), Orfeus (Gluck), Delila (Saint-Saëns), Carmen (Bizet) och Gunhild (i "Arnljot" av Peterson-Berger) etc. *P.L.*

Branäs, egendom i Östergötland, se Bråborg.

Braque [brakk], Georges, fransk målare (f. 1882), slöt sig i början till "les fauves" (Matisse, Othon Friesz m.fl.) och målade då soligt färgstrålande landskap men slog efter 1907, samtidigt med Picasso, över i en geometriserande stil, som ledde till kubismen. B:s kubism är vanl. ganska moderat, med harmoniskt avrundad komposition, förnäm färgavstämning och en dekorativ men samtidigt personlig formrytm utan det kantigt revolutionära i vissa Picasso-målningar. Typiska för B. äro hans stilleben med päron, citroner o.a. frukter jämte glas och keramik el. musikinstrument. Färgskalan är gärna dämpad med grått, brunt, olivgrönt samt något gult och violett, sällan rött, och den abstraherande omformningen av föremålen går aldrig till oigenkännlighet utan tillför dem blott en artistisk dignitet. Formen får f.ö. i åtskilliga bilder från mitten av 1920-talet en mera naturalistisk hållning med konturer av lätt böljande stilisering. Även ytmässiga strandbilder, kvinnoakter och starkt mönstrade interiörscener med deformerade figurer förekomma. — Ett ornamentalt drag av fransk jämvikt är genomgående hos B., vars utveckling ej visar så tvära, hetsiga språng som hos spanjoren Picasso. Trots all frigjordhet i B:s natures mortes spårar man här ett reglerande harmonisinne med anor ända från Chardin. B. är väl företrädd i Rumps saml. på Kunstmuseet, Köpenhamn. *H.Ge.*

Bra rutet, lejon!, efter eng. *"well roared, lion!"* i Shakespeares "En midsommarnattsdröm". I den här inlagda tragedien "Pyramus och Tisbe" uppträder ett lejon, vars framställare gör sin roll så bra, att en av åskådarna ger sitt bifall till känna med ovan citerade ord. Uttrycket användes nu vanl. ironiskt om storordiga talare.

Brase'nia, ett till fam. näckrosväxter hörande släkte med endast en art, *B. purpur'ea,* som är utbredd i alla utomeuropeiska världsdelar. Under tertiär- och interglacialtiderna fanns *B. victo'ria* i Europa, och man finner dess frön i avlagringar från dessa perioder mångenstädes i Nordtyskland och Danmark. I Skåne ha de funnits dels vid en borrning nära Åkarp i Alnarpsfloden och dels på Ven, där de förekomma i sand av osäker ålder, inbäddad i moränleran som lösa block.

Brashear [bräʃi'ə], John Alfred, amerikansk optiker och instrumentmakare (1840—1920), uppmärksammades av S. P. Langley, chefen för Allegheny-observatoriet (Pittsburgh), och blev snart berömd för sina med den största noggrannhet slipade linser och speglar (för försilvrandet av de senare uppfann han en ännu praktiserad metod). B. inlade stora förtjänster vid inrättandet av ett nytt observatorium i Pittsburgh, till vars stora refraktor han gjorde de optiska tillbehören. — Litt.: W. L. Scaife, "J. A. B. The autobiography of a man, who loved the stars" (1935). *W.N.*

Brasenia purpurea.
a blommande gren, *b* blomma, *c* fruktblad, *d* frukter.

Bra'sidas (grek. *Brasid'as*), spartansk fältherre, verksam under förra delen av peloponnesiska kriget, berömd för den marsch han med sin här företog 424 genom Grekland till Trakien. Genom rättrådighet och humanitet bragte han snart Atens trakiska kolonier, bland dem det viktiga Amfipolis, till avfall och träffade därmed Aten på en vital punkt. Den atenske folkledaren Kleon tvangs att själv gå i fält mot B. men blev vid Amfipolis slagen och dödad (422). Även B. själv föll.

Brasilianska..., se även Brasiliska...

Brasilia'nska bäckenet, del av Atlantiska oceanen (se d.o., sp. 687).

Brasilia'nska nötter, se Bertholletia.

Brasilia'nska skölden, se Sydamerika, geologi.

Brasilia'nska strömmen, se Atlantiska oceanen, sp. 690.

Brasilia'nsk spets, *textil.,* se Teneriffaspets.

Brasi'lien, port. *Brasil,* off. *Estados unidos do Brazil,* den största av Sydamerikas stater, omfattar ö. delen av denna kontinent, gränsar i n., v. och s. till alla Sydamerikas övriga stater utom Chile och Ecuador och är beläget mellan 5°10′ n.br. och 33°40′ s.br. samt mellan 34°50′ v.lgd (Kap Branco) och 74° v.lgd; 8,511,189 km², 44,400,000 inv. (1944). Huvudstad Rio de Janeiro.

Innehåll:

	Sp.		Sp.
Geologi och terrängformer	1015	Mått och vikt	1029
Floder	1017	Mynt	1029
Klimat	1017	Finanser	1030
Växtvärld	1018	Bankväsen	1030
Djurvärld	1019	Ekonomisk geografi	1030
Befolkning	1019	Religiösa förhållanden	1035
Fornminnen	1021	Undervisningsväsen	1035
Historia	1022	Tidningar	1035
Författning	1027	Litteratur	1035
Rättskipning	1028	Teater	1037
Politisk indelning	1028	Film	1037
Försvarsväsen	1029	Musik	1037
Vapen och flagga	1029	Konst	1038
		Litteraturanvisningar	1039

Landskapsbild från de inre platåerna i staten Paraná.

Geologi och terrängformer. B. kan med avseende på ytbildningen delas i 3 huvudområden, det brasilianska höglandet och Guayanas högland skilda åt av en mellanliggande sänka, Amazonbäckenet (jfr Sydamerika). Det brasilianska höglandet omfattar hela den del av B., som utbreder sig s. om B:s n. kust och en linje 100—200 km s. om Amazonfloden och Rio Madeira. Det vilar på en sockel av urberg (graniter och gnejser), som går i dagen nästan överallt i kustområdet (jfr Brasiliska skölden). Över detta arkeiska underlag ligga veckade kristalliniska skiffrar och kvartsiter, vilka behärska ett 1,000 km brett bälte längs höglandets n.v. kant och dessutom en lika bred zon längs s.ö. kusten från Kap São Roque till s. vändkretsen. Även s. delen av staten Goyaz och s.ö. Matto Grosso domineras av dessa formationer. De äro överallt starkt nederoderade, och terrängen bildar ofantliga peneplan (avjämningsytor), t.ex. i höglandets n.ö. hörn, där dess mellersta del kallas Planalto da Borborema-platån (600—700 m ö.h.). Över detsamma resa sig framvittrade granit- och kvartsitryggar till 900—1,000 m höjd. Peneplanet i s. Goyaz uppbygges övervägande av glimmerskiffrar och glimmerförande kvartsiter (s.k. itakolumit) och når i Chapado dos Veadeiros 1,678 m ö.h. — Mera varierande är terrängen i det 1,000 km breda bältet av graniter, gnejser och kristalliniska skiffrar, av något yngre lerskiffrar och metamorfoserade kvartsiter, som följer kusten mot s. till vändkretsen. I n. mellan nedre Rio São Francisco och kusten har platån en höjd av 900—1,200 m. Längre mot s. mellan flodens övre lopp och s.ö. kusten benämnes den högsta, av lerskiffrar, itakolumit och urberg uppbyggda ryggen Serra do Espinhaço ("ryggradskedjan", ö. och n.ö. om Bello Horizonte; 1,763 m). Platån fortsätter vidare mot s. in i São Paulo. Över dess s. kant, Serra de Mantiqueira (1,300—1,600 m), höja sig rester av en högre platå, näml. det av itakolumit uppbyggda Ibitapoca (1,700 m) och B:s högsta topp Itatiaya (2,821 m), en framvittrad syenit- och nefelinmassa. — Längs kusten drager från n. en markerad bergskedja av granit och kristalliniska skiffrar. I staten São Paulo förenar den sig med den inre platåns s. kant (Serra de Mantiqueira), varpå denna fortsätter längs kusten mot s. genom staterna Paraná och S:ta Catharina, i vilka den bildar vattendelaren mellan La Plata-systemet och Atlantiska oceanen. I Rio Grande do Sul är denna däremot förlagd till platåns v. del. — De kristalliniska peneplanen synas i geologiskt sen tid ha undergått avsevärda höjningar, ty de över dem framrinnande floderna ha mångenstädes ännu icke hunnit att utskulptera några djupare dalar utan störta sig utför deras kanter, i det de bilda avsevärda forsar och fall. På andra håll, t.ex. i Matto Grosso, ha de visserligen nedskurit 200—300 m djupa raviner, men de ha dock ännu ej haft tid att vidga dem till bredare dalar. — Å andra sidan äro platåytorna flerstädes uppdelade på olika nivåer, som delvis få tolkas som peneplan av olika åldrar (generationer), delvis torde vara skilda genom förkastningsbranter. — I närheten av s.ö. kusten är berggrunden såväl på den kristalliniska platån som i kustkedjan, vars olika delar sammanfattas under benämningen Serra do Mar, till stort djup sönderdelad och upplöst av den kemiska vittringen, som här verkar med stor intensitet på gr. av det på en gång heta och mycket fuktiga klimatet. I dessa trakter erhålla terrängformerna sålunda en egendomlig särprägel. — Över vissa delar av det brasilianska höglandet resa sig platåberg av mäktiga horisontella röda sandstenslager från perm-, trias- och kritperioderna. De benämnas *chapadas,* de vidsträcktare *chapadãos,* och bilda väldiga taffellandskap, som med 300—500 m höga branter (*torres, torrinhas, paradões* el. *serra da rapadura*) resa sig över de kristalliniska peneplanen. Dessa kanter äro vanl. sönderskurna av floderna, och framför dem anträffas på den nedanför belägna högslätten kvarstående erosionsberg och erosionspelare ("erosionsvittnen") av sandsten, som visa, att sandstenstäcket en gång haft större utbredning och möjl. t.o.m. täckt hela höglandet. I s. B. äro sandstenslagren bevarade, tack vare att de övertäckts av ända till 600 m mäktiga basaltbäddar (Paranáplatån). Längre mot n. träffas de största taffellandskapen i s. Matto Grosso, i s. Maranhão och Piauhy. Floderna ha flerstädes i dem nedskurit djupa raviner.

Norra B. intages till en del av Guayanas högland, som från n. skjuter fram mot nedre Amazonfloden. Det utgöres av en vågig, av gnejser, graniter, granuliter och diabas uppbyggd yta, som från 200 m i närheten av Amazonfloden stiger till 800 m i Serra Tumuc Humac på gränsen till nederländska Guayana. Dessa fortsättas av Serra Acarahy (1,500 m) på gränsen mot brittiska Guayana och Serra Pacaraima mellan B. och Venezuela. Från det sistnämnda utbreder sig en av branta, låga granitkullar översållad kristallinisk peneplanyta ända ned mot Rio Brancos förening med Rio Negro och mot Rio Uaupés' sammanflöde med den senare. S. om sistnämnda punkt reser sig en granitrygg till 1,000 m ö.h., som fortsätter mot s.v. mot Rio Japurá och Rio Içá. — Amazonas väldiga lågland är en av världens största utfyllningsslätter. Det upptar hela området mellan Guaya-

nas och B:s högländer samt Anderna. Det är bredast i v. och står här i förbindelse med Orinocos flodslätter i n. och med Gran Chaco i s. Det består av tertiära och kvartära leror, som utan bestämd gräns övergå i varandra. Mot randområdena anträffas däremot både mesozoiska och paleozoiska lager. Kring nedre Amazonfloden är slätten blott c:a 300 km bred och uppbyggd av lager, som skålformigt stupa ned under floden och löpa parallellt med denna. I närheten av Amazonfloden anträffas sålunda permisk sandsten, som mot n. avlöses av allt äldre lager ända till gnejs ett 100-tal km n. om floden. *J.F.*

Floder. Av B:s hela areal dräneras $^2/_3$ genom Amazonfloden*, världens vattenrikaste flodsystem. Särsk. i v. delen av slättlandet är antalet bifloder ovanligt stort. De, som komma från n., delas i *rios brancos*, med ljust, lerfärgat, och *rios negros*, med mörkt vatten, färgat av humusämnen. Alla bifloder, som utmynna i Amazonfloden nedanför Manáos, bilda på visst avstånd från huvudfloden en rad forsar. Östra B:s största flod är Rio São Francisco*. Södra B. avvattnas av Rio Paraná* och dess bifloder. Kustfloderna äro däremot av ringa betydelse. *J.F.*

Klimat. B. ligger nästan helt i den heta zonen (jfr Sydamerika). Årets temperaturvariationer äro därför mycket små, särsk. i Amazonområdet. I Manáos har mars 25°,5 och nov. 27°,0. Längre mot s. blir skillnaden mellan den kallaste och varmaste månaden större. Så äro motsvarande värden för Recife 24°,0 och 27°,5, för Rio de Janeiro 19°,7 och 25°,6 och för Porto Alegre 13°,5 och 25°,0. I det inre bli temperaturerna lägre med växande höjd ö.h. São Paulo på c:a 800 m höjd har 14°,8, resp. 21°,7. Längst i s. faller varje vinter snö i det inre landet. Mera än temperaturen varierar nederbördsmängden. Amazonområdet är ett av jordens fuktigare lågländer med mer än 2,000 mm årlig regnmängd i de v. delarna. Vid Solimões regnar det nästan lika mycket alla årstider. Vid övre Rio Branco och Rio Negro finns däremot en utpräglad torrperiod under sept.—mars, vid övre Rio Madeira är den kortare och infaller under juni - aug. Vid Amazonflodens mynning regnar det även under den torra årstiden (juli—nov.) 50—100 mm. Medan nedre Amazonfloden och det brasilianska höglandets v. del har en årlig regnmängd på 1,000—2,000 mm, finns i n.ö. ett område, som är ganska regnfattigt. Det finns platser i de v. delarna av staterna Parahyba och Pernambuco, som endast få 200—300 mm om året. Det är dock icke denna relativt lilla normalmängd, som är mest skadlig för jordbruket, utan den stora oregelbundenhet, varmed nederbörden där uppträder olika år. Vissa år kunna nederbördsmängderna uppgå till endast hälften el. t.o.m. tredjedelen av normal mängd. Ett nederbördsmaximum återfinnes på de s. och s.ö. sluttningarna av bergen i São Paulo, där det på sina ställen faller över 3,000 mm om året. — Betr. den årliga fördelningen av nederbörden gäller, att denna till största delen faller under sommaren. Ett undantag härifrån bildar kuststräckan mellan Kap São Roque och São Salvador, som har vinterregn. I landets s. delar är nederbörden tämligen jämnt fördelad på årets olika månader. För vita är B:s klimat ganska påfrestande, i sht i Amazonområdet och längs kuststräckan i ö. På gr. av goda kläckningsmöjligheter för insekter ha febersjukdomar, främst gula febern, varit årl. återkommande prövningar för befolkningen i ö. B., men genom hygieniska åtgärder är den icke längre någon epidemiskt uppträdande sjukdom. Det brasilianska höglandet har ett för sydeuropéer lämpligt klimat, och i de sydliga provinserna kunna även nordbor utföra kroppsarbete. *[J.F.]A.H.M.*

Växtvärld. Över B:s n. hälft utbreder sig den tropiska regnskogen, *selvas, hylaea*, från Atlantiska oceanen till Perus gräns. I själva kustbältet består vegetationen av mangrove (*Rhizoph'ora Mangle* s. om Amazonflodens mynning, *R. racemo'sa* n. om densamma till Guayana). Längre in kring Amazonflodens och Rio Parás mynningsarmar täckas de av det dagliga tidvattnet översvämmade markerna av en annan, i viss mån halofil skogstyp av c:a 20 m höga träd och buskar samt lianer. Undervegetation saknas. Ovanför detta bälte utbreder sig den zon, som en à två gånger om året täckes av flodernas högvatten. Denna skog kallas av de infödda *igapó* efter de humusämnen, som av flodvattnet avsättas på marken, och anträffas såväl vid mellersta och nedre Amazonfloden som långt uppe vid dess större bifloder. Träden, arter av *Cecrop'ia, He'vea brasilie'nsis*, små palmer o.s.v., äro låga och stå glesa med rik undervegetation. Lagunerna äro delvis bevuxna med vattengräs (*Pas'palum conjuga'tum*) och flytbladsväxter (*Victo'ria re'gia*). På den aldrig översvämmade terrängen reser sig högskogen, *eté*. Det högsta skogsskiktet når här 60—70 m. Under detta finnes ett lägre på 12—20 m. Det består av palmer (*Attale'a*), paranötter (port. *castanha*), bananer, ingefärsväxter, missneväxter, kautschukträd (*Castill'oa elas'tica*). Lianer och epifyter, bland vilka senare ananasväxter och *Rhip'salis*-arter äro särsk. karakteristiska, finnas i överväldigande mängd. — Regnskog finnes vidare längs den nederbördsrika ö. kusten. Denna är kantad med ett mangrovebälte till 26° s.br. Bakom detta ligger den sandiga kusten med mager, ständigt grön, xerofil s.k. *restinga*-vegetation med tjocka, små el. medelstora blad och bestående av ofta krypande buskar el. låga träd, mellan vilka den nakna sandmarken lyser fram. Kaktus, dvärgpalmer och ananasväxter spela en viktig roll. Slingerväxter och busklavar äro ganska talrika. Först innanför denna vegetation möter den av bergssidornas stigningsregn betingade regnskogen, som i yppighet tävlar med Amazonslättens. Den består bl.a. av palisanderträd (jakaranda), palmer (*Cocos Mikana'na*) och *Cecropia*-arter. Högre upp träda *Podocar'pus*-arter med bambu i förgrunden. På höglandskanten n. om Rio de Janeiro äro regnskogens träd lägre men klädda med orkidéer och ananasväxter. Marken är dold av trädormbunkar, fuchsior och begonior. I sydligaste B. på sluttningarna mot Atlantiska oceanen och Uruguay är regnskogen subtropisk och består av myrtenväxter, lagerväxter och bignoniacéer, lianer, epifyter, trädormbunkar och bambu. Högre upp och på den innanför belägna torra höglätten ända till 20° s.br. i n. härskar den subtropiska, glesa barrskogen med *Arauca'ria angustifol'ia* omväxlande med grässtäppor, kallade *campos*. Längre norrut ersättas de av *campos cerra-*

Några för *catinga*-områdena karakteristiska växter: barrigudaträd (t.v.) och kaktusar.

dos, d.v.s. grässtäpper med strödda buskar (*Byrso'nima*, *Anacar'dium occidenta'le*, *Curatell'a* och *Hancor'nia*). I dalgångarna och längs flodloppen lämnar denna vegetation här liksom på Matto Grosso-platån plats för galleriskog. Längst i n.ö., på den regnfattiga Borboremaplatån och i dess omgivningar, dominerar den torraste av B:s vegetationstyper, *catinga*-stäppen, i vilken flerstädes kaktus (*Ce'reus*) och törelväxter spela huvudrollen, i andra trakter mimosacéer, en bröstbärsbuske (*Zi'zyphus joazei'ro*) och barrigudaträdet (*Chori'sia ventro'sa*). Dessa stå avlövade under den långa torrperioden. — Slutl. finnes n. om Amazonas-skogen ett sammanhängande stäppbälte kring övre Rio Negro och Rio Branco. Dessa *campos*, av vilka fläckar även uppträda i regnskogens n. del, karakteriseras av glest stående buskar och låga palmer (*Byrsonima-*, *Euter'pe-*, *Mauri'tia-* och *Astroca'ryum*-arter). *J.F.*

Djurvärld. B:s djurvärld är tropisk och främst en urskogsfauna av stor artrikedom. Av högre djur märkas jaguar och puma samt en del mindre kattdjur, apor, tapir, spetshjort, vildsvin och många gnagare, bland dem vattensvin och paka. De lägre däggdjuren äro likaledes väl representerade med bl.a. myrslok och bältor. Fågelvärlden är överväldigande artrik med t.ex. många papegojor och tukaner. Rik är också insektvärlden, där bl.a. märkas stora stritar av egendomligt utseende samt talrika fjärilar, ss. arter av det stora, starkt metallglänsande släktet *Morpho*. Groddjur och kräldjur finnas i stort antal. Sötvattensfaunan i Amazonflodens vattensystem är i många avseenden märklig. I de nedre delarna av floden finnas delfiner och hajar, för övrigt förekomma kajmaner och sköldpaddor samt av fiskar arapaiman, världens största sötvattensfisk, darrålen och den sydamerikanska lungfisken (*Lepidosi'ren paradox'us*). *E.D.*

Befolkning. Enl. folkräkningen 1940 uppgick B:s befolkning till 41,356,605 inv. (1872 uppgick den till 10,112,061, 1900 till 17,318,556, 1920 till 30,635,405). 1944 beräknades inv.-antalet till 44,4 mill. Av dessa 44,4 mill. äro c:a 60 % vita, 20 % mulatter, 10 % mestiser (i B. kallade *caboclos*), 8 % negrer och 2 % indianer. De sistnämnda bo främst i skogarna i det inre av Amazonas och Matto Grosso. Negrerna arbeta främst på plantager i de n.ö. staterna. Först 1889 upphävdes slaveriet, och negrerna blevo fria. Under tiden 1820—1937 inflyttade 4,674,433 utlänningar, men endast omkr. hälften av dem ha stannat i B. Av de inflyttade voro 34 % italienare, 28 % portugiser, 14 % spanjorer, 4 %

B:s stater och territorier: areal, folkmängd och folktäthet 1944.

Stater och territorier	Areal i km²	Folkmängd	Inv. pr km²
Amazonområdet	*3,556,831*	*1,591,000*	*0,5*
Amazonas	1,542,279	448,900	0,3
Pará	1,219,250	996,200	0,8
Acre-territoriet	148,027	86,700	0,6
Amapá-territoriet	143,716	22,900	0,2
Rio Branco-territoriet	252,365	13,100	0,05
Guaporé-territoriet	251,194	23,000	0,1
Nordöststaterna	*976,546*	*10,713,800*	*11*
Maranhão	346,217	1,327,500	4
Piauhy	245,582	882,770	4
Ceará	148,591	2,244,600	15
Rio Grande do Norte	52,411	827,300	16
Parahyba	55,920	1,530,300	27
Pernambuco	99,235	2,877,400	29
Alagôas	28,571	1,022,900	36
Fernando do Noronha-territoriet	19	1,100	58
Ööststaterna	*1,232,049*	*16,828,100*	*14*
Sergipe	21,552	583,200	27
Bahia	529,379	4,207,600	8
Minas Geraes	591,735	7,310,000	12
Espirito Santo	45,812	834,200	18
Rio de Janeiro	42,404	1,990,000	47
Förbundsdistriktet	1,167	1,903,100	1631
Sydstaterna	*827,423*	*13,922,400*	*17*
São Paulo	247,239	7,733,500	31
Paraná	148,445	1,279,700	9
S:ta Catharina	80,596	1,255,900	15
Rio Grande do Sul	285,289	3,578,600	13
Iguassú territoriet	65,857	104,700	2
Västra mellanstaterna	*1,918,340*	*1,344,700*	*0,7*
Goyaz	661,140	889,700	1,4
Matto Grosso	1,155,961	350,700	0,3
Ponta Porã territoriet	101,239	98,300	1
Brasilien	*8,511,189*	*44,400,000*	*5,2*

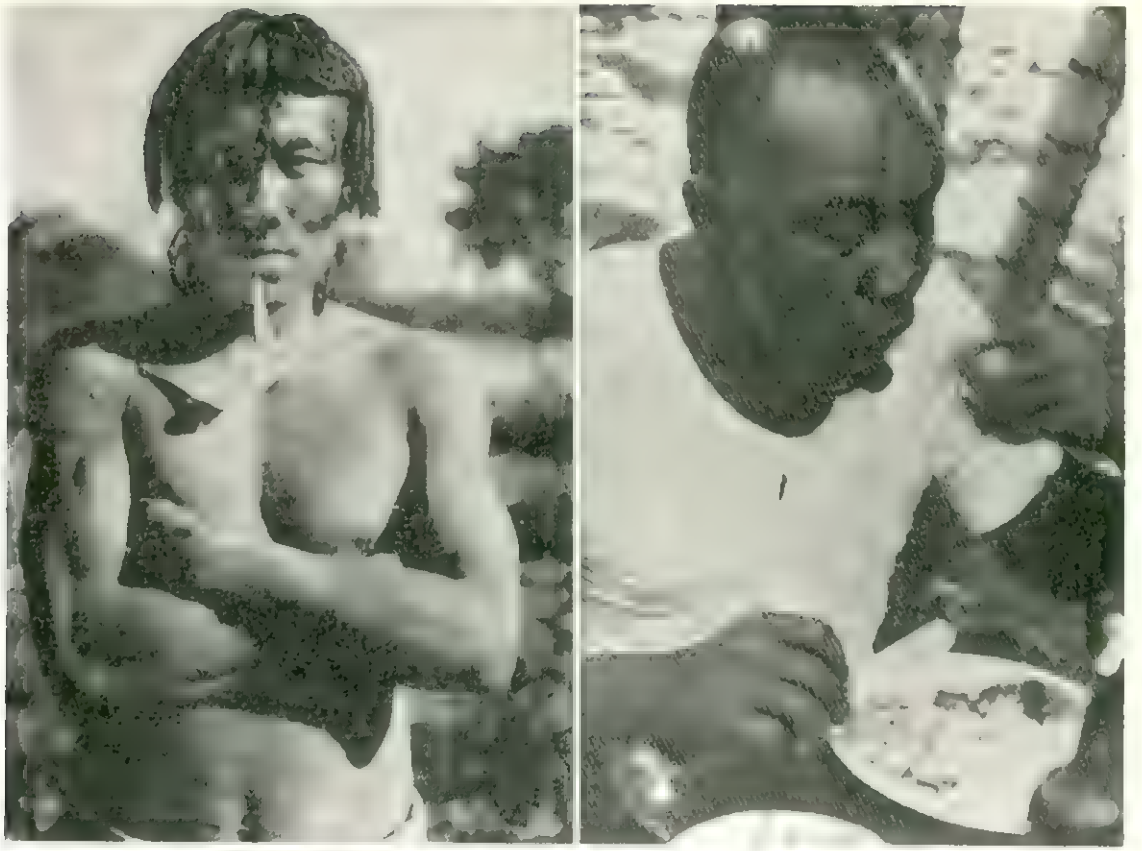

Endast 2 % av Brasiliens befolkning utgöres av indianer. Ung bororo-man (t.v.). Negrerna äro i Brasilien jämställda med de vita på så gott som alla samhällslivets områden.

tyskar och 4 % japaner. Immigranterna ha icke spritt sig över hela landet, utan 60 % ha slagit sig ned i staten São Paulo, medan en stor del av återstoden bosatt sig i de s. staterna. Den största folktätheten uppvisa östkuststaterna med 10—50 inv. pr km². Även några av de mindre staterna i n.ö. och s. kunna uppvisa en liknande folktäthet, medan flertalet av dessa stater och inlandsstaterna som regel ha 1—10 inv. pr km². Matto Grosso och Amazonas ha mindre än 1 inv. pr km², men gruvdistrikten i Minas Geraes medverka till att denna relativt stora stat har 12 inv. pr km². Det officiella språket är portugisiska. — Till 1943 bestod B. av 20 stater, ett territorium (Acre) och ett förbundsdistrikt. 1/10 1943 bildades längs B:s landgränser och av ön Fernando de Noronha 6 federala territorier, som äro direkt underställda presidenten. Av dessa nybildade territorier, vilkas gränser f.n. (juli 1947) icke äro kända, gränsar Amapá till Guayana, Rio Branco till Venezuela, Colombia och n. Peru, Guaporé till s. Peru och Bolivia, Ponto Porã och Iguassú till Paraguay och Argentina. Tab. å sp. 1,020 återger den beräknade arealen och folkmängden i de olika politiska och administrativa enheterna 1/1 1944. *A.Wg.*

Fornminnen. B:s arkeologi är jämförelsevis föga känd, och fyndens ålder är vanl. svår att bedöma. Vid Lagoa Santa i Minas Geraes ha påträffats rester av människoskelett jämte ben av utdöda djur, som tillskrivas pleistocen-perioden (se Lagoa Santa-rasen). Skallar av liknande typ ha påträffats i de s.k. *sambaquis,* skalhögar vid kusten från Amazonflodens mynning till längst i s. En del av dessa synas vara naturliga bildningar, andra äkta kök[illegible]kenmöddingar. De innehålla skal, kol, stenredskap samt ben av djur och människor. Keramik har ej påträffats i det orörda inre, och högarna ha [illegible] för sammanställts med gês-folken, vilka ej känna keramik men tillverka goda stenredskap. I högarna ha funnits mortlar i form av fiskar el. fåglar, polerade yxor, pilspetsar m.m. I övrigt spelar emellertid keramiken en viktig roll i de arkeologiska fynden. Talrika fynd av graverad, i n. också målad keramik ha gjorts vid kusten. Vid nedre Amazonfloden ha både reliefsmyckade och målade kärl påträffats. Vid relieftillverkningen ha formar använts. Gravurnorna från Apany äro uppbyggda av breda över varandra liggande band och ha böjd hals, så att mynningen kommer på sidan. Märkliga äro den fantastiska Santarem-äeramiken, som på gr. av sin överrika utsmyckning blivit kallad indiankonstens barock, och stenidolerna från Obidos, som överträffa all annan friskulptur på den s. kontinenten. Ett samband med Mellanamerika synes kunna spåras. *G.Br.*

Historia. Ehuru redan 1499—1500 spanska sjöfarare nått B:s kust, dateras landets upptäckt till

april—maj 1500, då portugisen P. A. Cabral nådde landet och tog det i besittning för den portugisiske konungens räkning. Genom expeditioner 1501—04 utforskade portugiserna det nyupptäckta landets kust, men det förblev i tre decennier i stort sett obebott av vita. Det hade endast betydelse som anhaltsplats för fartyg till Indien och som fyndort för det högt skattade brasiljeträet. Under 1530-talet började en regelrätt portugisisk kolonisation; vägrödjare var M. A. A. da Souza, som grundade de äldsta nybyggarsamhällena i nuv. staten São Paulo. I enlighet med praxis i portugisiska kolonier uppdelades landet i flera kapitanat, som med vidsträckta rättigheter förlänades åt portugisiska stormän. Deras koloniseringsförsök gåvo små resultat. Utom São Paulo, vars invånare (*paulistas*) snart gingo egna vägar, blevo av de tidigare grundläggningarna endast Pernambuco och Victoria (Espirito Santo) av varaktig betydelse. Trots att odlingen av sockerrör tidigt kom i gång, gingo kolonierna endast långsamt framåt. Antalet kolonister i B. år 1550 beräknas till endast 5,000. Vid denna tid skedde en i B:s historia viktig händelse, då 1549 ett kungligt ståthållarskap upprättades med den nyanlagda staden Bahia som centrum. Härmed tillförsäkrades B. ett mot yttre fiender välbehövligt militärt skydd och ställdes feodalherrarna under den kunglige ståthållarens (vicekonungens) överinseende. Samtidigt började jesuiterna sin missionsverksamhet bland infödingarna; denna fortsatte framgångsrikt i århundraden och bidrog trots motstånd av kolonisterna (särsk. *paulistas*) till lättande av indianernas villkor.

Portugiserna voro icke de enda, som i B. sökte grundlägga kolonier. Fransmännen riktade omedelbart sina ögon dit. Mera hotfullt för portugiserna än de äldsta franska koloniseringsförsöken var ett på 1550-talet av N. D. de Villegagnon grundat nybygge vid Rio de Janeiro. Men under ledning av den kungl. guvernören Mem de Sa fördrevos 1567 fransmännen, varefter ett portugisiskt samhälle grundlades på den viktiga punkten. I och med att Portugal 1580 förenats med Spanien, kommo nya fiender. Engelska krigsskepp gjorde 1582—1604 landets kust osäker, vilket dock icke hindrade, att den portugisiska kolonisationen gick framåt särsk. i n. Ett nytt franskt företag mot nuv. Maranhão (1612—15) misslyckades liksom de tidigare; även här blev en ny portugisisk koloni följden. 1616 grundades kolonien Pará. Så hade det portugisiska väldet i n. nått Amazonfloden, när med det spansk-holländska krigets förnyade utbrott 1621 nya faror yppade sig för B. Holländarna blevo näml. för B. farligare fiender än tidigare fransmännen; 1624—25 höllo de Bahia besatt, och efter 1630 gjorde de stora erövringar; 1637—44 var Johan Morits av Nassau Siegen ståthållare över det holländska B., vilket en tid omfattade allt land ung. mellan 3° och 12° s.br. och beboddes av $^2/_3$ av B:s befolkning. Vid skilsmässan mellan Portugal och Spanien 1640 erkändes Johan IV som konung i B. 1645 utbröt ett uppror bland portugiserna i holländska B.; detta kröntes med framgång, och 1654 voro portugiserna åter ensamma herrar i landet. Förhållandena här voro nu helt annorlunda än hundra år tidigare. De nordliga ståthållarskapen, vilka sedan 1621 bildat ett eget förvaltningsområde, Maranhão, voro säte för bomullsodling. Där liksom längre åt s. odlades med tillhjälp av slavar (indianer och negrer) sockerrör i stor utsträckning, under det att även i det inre av landet boskapsskötsel bedrevs med framgång. Åt olika håll fortskred kolonisationen. 1680 grundlade portugiserna vid La Platas mynning en befästning, Colonia; detta tryggade åt B. landet s. om Santos. 1688 for J. Raymundo uppför Amazonfloden ända till de spanska nybyggena i v. Från s. utbredde sig över allt vidare områden *paulistas;* deras vidsträckta strövtåg ledde mot slutet av 1600-talet och början av 1700-talet till upptäckten av rika fyndigheter av guld och diamanter i nuv. staterna Minas Geraes, Matto Grosso och Goyaz. B. blev nu för lång tid framåt världens förnämsta guldproducent. Upptäckten av mineralfyndigheterna medförde givetvis ett visst uppsving för B., men de band, som den portugisiska staten lade på gruvdriften — diamantområdet förklarades omedelbart som regale —, den mot B. allt snävare handelspolitiken samt landets usla styrelse framkallade missnöje. De redan under 1600-talet vid sidan om indian- och negeroroligheterna förekommande upproren av vita fortsatte och erhöllo större betydelse, sedan under inflytande av USA:s frigörelse en oavhängighetsrörelse börjat göra sig gällande.

Det var dock händelserna i Europa, som gåvo utvecklingen i B. en ny inriktning. 1807 förklarade Napoleon huset Braganza avsatt i Portugal; Johan VI kunde ej tänka på motstånd och inskeppade sig till B., där han landsteg 1808. Vicekonungadömet, vars huvudstad sedan 1763 varit Rio de Janeiro, upphörde av sig själv. B. blev de facto en självständig stat, och alla inskränkningar till Portugals förmån i landets näringslagar upphävdes. Landets förvaltning nyorganiserades efter portugisiskt mönster; det upphörde 1815 även formellt att vara en koloni, då i konungatiteln infördes B:s namn. Förhållandet mellan B. och Portugal syntes rent av omvänt, när efter Portugals befrielse från det franska väldet hovet kvarblev i Rio de Janeiro. Då vållade än en gång händelserna i Europa en förändring. 1820 års spanska revolution framkallade uppror även i Portugal (s.å.) och i B. (1821). Det sistnämnda förmådde konungen att för de förenade konungadömena Portugal och B. utfärda en författning, kopierad efter den nya spanska. Kronprinsen, Dom Pedro, spelade vid detta tillfälle en framstående roll och tillvann sig stor popularitet. Han kvarstannade som regent vid faderns återresa till B. s.å. och lade under det svåra läge, som rådde, en viss skicklighet i dagen. Portugals okloka politik påskyndade krisen. April—okt. 1822 fattade cortez i Lissabon ett antal för B. ofördelaktiga beslut; $^{29}/_9$ s.å. hemkallades Dom Pedro. Emot dessa åtgärder utbröt i B. en folkrörelse, med vilken Dom Pedro snart gjorde gemensam sak. Han lät s.å. utropa sig till "konstitutionell kejsare" över B. under namnet Dom Pedro I och vägrade efterkomma faderns förnyade befallning att komma till Lissabon. De portugisiska besättningarna i åtskilliga av B:s hamnar gåvo sig el. fördrevos 1822—24. Portugal erkände 1825 B:s självständighet. Detta innebar dock icke för B. inledandet av en fredsperiod. Ett uppror i nuv. Uruguay

medförde ett treårigt krig med Argentina, vilket 1828 slöts med ett fördrag, vari B. avstod från Uruguay. Redan 1824 hade efter åtskilliga stridigheter den nya konstitutionellt-monarkiska författningen antagits. Men Dom Pedros styrelse var icke lycklig; i praktiken genomförde han icke de liberala idéer, som han under dramatiska former så ofta besvurit. Ministerskiften, parlamentsupplösningar och uppror karakterisera hans kortvariga regeringstid; i själva verket var hans ställning underminerad, när fadern Johan VI:s död och brodern Miguels uppror i Portugal gåvo Dom Pedro anledning att avsäga sig B:s krona till förmån för sonen Dom Pedro II och begiva sig till Europa.

Dom Pedro II var vid sin tronbestigning endast 5 år gammal, och representationen utsåg en tremannakommitté att styra B. under hans minderårighet. Den lyckades icke alls härmed, och åren 1831—34 kunna betecknas som en den fullständiga anarkiens tid, då liberala, konservativa och anhängare till Pedro I:s restauration överallt kämpade med varandra om makten. De förstnämnda hade vind i seglen och genomförde 1834 en författningsreform i federalistisk riktning efter nordamerikanskt mönster. Samtidigt genomfördes den förändringen, att en folkvald statschef skulle styra under kejsarens minderårighet; härtill valdes 1835 liberalen D. A. Feijo. Han visade sig icke vara situationens herre och avgick 1837, efterträdd av en person ur det konservativa lägret. Då även denne misslyckades, förklarades 1840 den då 14-årige Dom Pedro II myndig. Under hans regering utkämpade B. två krig, det första i allians med Uruguay och upproriska element i Argentina mot denna stats diktator Rosas (1849—52), det andra i allians med Uruguay och Argentina ("sydamerikanska trippelalliansen") mot Paraguay (1864—70). Båda krigen slutade för B. segerrikt men medförde endast ringa positiva fördelar och orsakade stor oreda i statens finanser. Trots dessas bedrövliga skick gick landets näringsliv under Dom Pedro II:s regering kraftigt framåt, folkmängden ökades snabbt, och B. ansågs omkr. mitten av 1800-talet som Sydamerikas ledande stat och framtidslandet framför andra. Även i det inre var Dom Pedro II:s regering förhållandevis lugn. Kejsaren styrde parlamentariskt och tog sina ministrar än från det konservativa, än från det liberala lägret. Trots detta bibehöll han dock ett icke ringa inflytande på B:s politiska liv. Vid sidan av finansiella frågor vållade slavfrågan de största svårigheterna. Landets liberaler voro i allm. abolitionister, och deras tänkesätt delades av kejsaren. 1871 genomfördes en lag, som successivt skulle upphäva slaveriet. Denna skärptes 1886 i abolitionistisk riktning; 1889 genomdrev prinsessan Isabella av Eu, som under faderns sjukdom och frånvaro i Europa förestod regeringen, slaveriets omedelbara avskaffande. Hon avlägsnade härigenom från sig landets konservativa element och beredde sålunda marken för republikens införande. I själva verket hade alltsedan B:s oavhängighetsförklaring republikanska tänkesätt florerat; olika provinser hade vid olika tillfällen förklarat sig för oberoende republiker men återförts till lydnad. Fr.o.m. 1870 hade den republikanska agitationen tillväxt, men ännu stod landets övervägande flertal likgiltigt inför frågan om en förändring av statsskicket, och när den åldrige Dom Pedro II 1889 återvände från sin Europa-resa mottogs han med stormande entusiasm. S.å. organiserade emellertid några missnöjda politiker en sammansvärjning mot kejsardömet. Huvudstadens garnison stod på deras sida, och regeringen, som var av liberal färg, förmådde intet uträtta. Själv fogade sig Dom Pedro II i situationen och lämnade B. En ny författning, i allt väsentligt kopierad efter USA:s, gjorde 1891 B. till förbundsrepublik. Republikens införande avlöpte dock ej utan svårigheter. I s. utbröt i staten Rio Grande do Sul ett svårartat uppror; samtidigt gjorde flottan revolt. Upproret ansågs monarkiskt färgat; efter dess kuvande 1894 har den republikanska statsformen varit obestridd.

Den efter republikens införande etablerade styrelsen hade karaktär av en ren militärdiktatur under de två första presidenterna Deodoro Da Fonseca (1889—91) och Floriano Peixoto (1891—94), vilka själva tagit del i revolutionen samt med vapenmakt och terror inskredo mot sina — och republikens förmenta — fiender. Valet 1884 gjorde Prudente de Moraes Barros (1894—98) till B:s president, den förste civile innehavaren av posten. Under honom blev det åter normala förhållanden i landet. Yttrande- och tryckfrihet återställdes, allmän amnesti för politiska brott beviljades. Diktaturens fall innebar emellertid icke, att presidenten kom att sakna politisk makt. Han förblev i verkligheten alltjämt B:s egentlige styresman, vid vars sida de olika staternas guvernörer till följd av förbundsrepublikens starka decentralisering spelade större roll än den federala kongressen. Utvecklingen förlöpte i allm. lugnt, och regelmässigt brukade den avgående presidenten kora sin egen efterträdare. Till följd härav kommo de politiska partierna att spela en ganska underordnad roll i B:s historia, och verkliga partiorganisationer framträdde endast i samband med valen, för vilka de ofta nybildades. Så kan man säga, att under tiden fram till 1930 de varandra avlösande presidenterna Ferraz de Campos Salles (1898—1902), Francisco Rodrigues Alves (1902—06), Affonso Augusto Moreira Penna (1906—09), Hermes Da Fonseca (1910—14), Wenceslao Braz (1914—18), Rodrigues Alves (1918—19), Epitacio Da Silva Pessoa (1919—22), Arthur Da Silva Bernades (1922—26) och Washington Luis Pereira de Souza (1926—30) tillhörde det allenarådande konservativa republikanska partiet. Under denna regim gick B. i ekonomiskt avseende starkt framåt, och en rad gränstvister med grannmakterna reglerades genom skiljedom el. frivillig överenskommelse; endast Acre-frågan* vållade större vanskligheter. Det enda krig B. under perioden deltog i var 1:a världskriget, vari det inträdde 1917. De inre oroligheter, som förekommo i landet, berodde mestadels på det lösa sammanhanget el. rent av motsättningen mellan B:s olika delstater, särsk. mellan São Paulo och Minas Geraes, som alternerande brukade ge B. president; ett allvarligt uppror med separatistisk tendens ägde rum i förstn. stat 1924. Vid presi-

dentvalet 1930 nominerade den avgående presidenten, som själv var från São Paulo, en landsman Julio Prestes; farhågor för att São Paulos inflytande skulle bli övermäktigt gåvo vind i seglen för oppositionen, som organiserades i Allianca Libertadora och förde fram en kandidat från staten Rio Grande do Sul, dr Getulio Vargas. Som vanligt segrade regeringskandidaten, men innan denne hunnit tillträda, utbröto flerstädes oroligheter, och i okt. ägde i Rio de Janeiro en militärkupp rum, varefter Vargas (1930—45) tog makten. I många avseenden inleddes härmed en ny period. Vargas sökte vinna stöd hos de lägre befolkningsskikten, genomförde en rad sociala reformer och förde på det ekonomiska området en mot utländskt inflytande fientlig, nationalistisk politik. Hans regering blev emellertid orolig, han själv var i realiteten alltid och vid olika tillfällen, bl.a. 1937—45, även till namnet diktator. 1932 måste han kuva ett svårartat uppror i São Paulo, 1935—36 allvarliga resningar i olika nordstater. Dessa sades, säkerligen icke utan grund, vara kommunistiskt inspirerade. Å andra sidan ingrep Vargas 1938 med hård hand mot anhängarna till en fascistisk rörelse, de s.k. integralisterna, som voro särsk. talrika bland B:s tyska immigranter. Den författning, som han 1937 gav B., hade dock åtskilliga totalitära och korporativistiska drag, och samtliga politiska partier förbjödos. Även i sina tal gav Vargas uttryck åt totalitära tankegångar. Utrikespolitiskt slöt han sig nära till den nordamerikanska politiken; redan i jan. 1942 avbröt B. de diplomatiska förbindelserna med axelmakterna och förklarade i aug. s.å. Tyskland krig, i juni 1945 Japan. I mars 1942 erhöll USA medgivande att utnyttja flygbaser i n.ö. B. och att där få uppföra markanläggningar och stationera amerikansk personal. B:s intima samarbete härvid blev av mycket stort värde för USA vid uppbyggandet av amerikanska flygstyrkor i Europa och Nordafrika. I själva krigsoperationerna deltogo brasilianska trupper på den italienska skådeplatsen under krigets senare skede. Ett jaktförband ingick i 12:e amerikanska luftflottan, som opererade från Afrika och Italien. Under kriget tillväxte missnöjet med Vargas diktatur, och han lät i början av 1945 utlova övergång till ett demokratiskt statsskick samt nyval av president och representation. Oppositionen, som nu fick göra sin röst fritt hörd, uppställde till presidentkandidat Eduardo Gomes, Vargas nominerade Enrico Gaspar Dutra. Emellertid konspirerade Vargas för att själv få behålla sin ställning och närmade sig i detta syfte kommunisterna; bland arbetarna framväxte en s.k. queremistarörelse, som sökte verka för Vargas kvarblivande vid makten. I okt. ingrep emellertid arméledningen och lät avsätta Vargas; dennes ställning förblev dock alltjämt stark, och vid presidentvalet i dec. s.å. segrade den av honom stödde Dutra (1946—), under vars tid en konstituerande nationalförsamling sammanträdde och 1946 åt B. gav en ny, demokratisk författning. 1947 förbjöds ånyo det kommunistiska partiet. *B.*

Författning. B:s författning av 18/9 1946 fastslår, att B. är en demokratisk förbundsrepublik, omfattande ett förbundsdistrikt (unionshuvudstaden) samt stater och territorier. Staterna, som äga folkvalda guvernörer och representationer, kunna genom beslut av dessa samt efter folkomröstning och med nationalkongressens samtycke slås samman el. delas; territorierna kunna konstitueras som stater men också delas el. uppgå i andra stater. Unionsmyndigheterna handha helt utrikespolitiken, rätten att proklamera belägringstillstånd, krigsmakten, mynt- och sedelväsendet, de interstatliga kommunikationerna, post- och telegrafväsendet, kontrollen över finansinstitut, civil-, straff-, process- och arbetslagstiftningen m.m. De äga rätt att i vissa fall intervenera i delstaterna. Såväl de unionella som de statliga myndigheterna pålägga skatter, direkta och indirekta, enl. i författningen noga angivna regler; de förra ha t.ex. rätt att pålägga import-, de senare exporttullar. — Den lagstiftande makten i unionen utövas av nationalkongressen, fördelad på två kamrar, senaten och deputeradekammaren. För valbarhet till den förra kräves en ålder av 35 år, till den senare av 21 år. Senaten representerar staterna, vilka vardera liksom förbundsdistriktet utse 3 senatorer för 8 år; den förnyas successivt genom nyval vart 4:e år. Deputeradekammaren representerar folket, och dess medl. väljas för 4 år i huvudsak proportionellt till staternas, territoriernas och förbundsdistriktets folkmängd; varje territorium utser 1 deputerad, varje stat minst 7; de största staternas representation motsvarar ej helt deras folkmängd. För kongressbeslut kräves, att senat och deputeradekammare äro samstämmiga; de äga i fråga om beskattning och lagstiftning liksom i regel eljest samma rättigheter. Deputeradekammaren skall dock först behandla presidentens förslag, och den har rätt att väcka åtal mot honom; i detta fall tjänstgör senaten som domstol, varvid för fällande dom kräves 2/3 majoritet. Senaten har även allenarätt att medgiva stater och kommuner att upptaga utländska lån. — Den utövande makten tillkommer presidenten, som jämte en v. president väljes direkt av folket för 5 år; han kan ej omedelbart återväljas. Hans makt är betydande, konstitutionen ger honom bl.a. rätt att utse och avsätta ministrar, att i vissa fall proklamera belägringstillstånd och besluta intervention i delstat. Han har vetorätt mot kongressens beslut, men senat och deputeradekammare kunna i gemensamt plenum annullera ett veto, varför dock kräves 2/3 majoritet. — För alla val gäller allmän rösträtt och röstplikt för män och kvinnor över 18 år. Undantagna äro dock meniga soldater, analfabeter, de som ej behärska portugisiska språket och de som fråntagits sina politiska rättigheter. — Högsta domstolen, vars medl. utnämnas av presidenten med senatens samtycke, har bl.a. att slita tvister mellan unionen och staterna samt mellan de sistnämnda inbördes. *B.*

Rättskipning. I lägsta instans avdömas smärre brottmål av kommunala polisdomare samt civila tvister i bagatellmål av på 4 år valda fredsdomare. Den egentliga rättskipningen handhas av för livstiden utsedda domare; i grövre brottmål anlitas jury. I andra instans döma appellationsdomstolar i varje delstat. Den för hela landet gemensamma högsta domstolen består av 11 domare.

Politisk indelning, se Befolkning, sp. 1,020.

Försvarsväsen. Presidenten innehar högsta befälet över krigsmakten. Allmän värnplikt gäller. Armén omfattar aktiva armén och dess reserv med värnpliktiga fr.o.m. 21:a t.o.m. 40:e levnadsåret samt territorialarmén fr.o.m. 41:a t.o.m. 45:e levnadsåret. De värnpliktiga kunna åläggas en utbildningstid, i armén växlande mellan 12 och 18 mån., i territorialgardet 4—6 veckor årl.; den senare inkallelsen äger dock i regel icke rum. Fredsstyrkan, som före 2:a världskriget utgjorde 80,000 man, är organiserad på 5 inf.- och 3 kav.-divisioner, en blandad brigad m.m. Till armén hör kustartilleriet. — Flottan omfattar 2 slagskepp (byggda 1909, ett moderniserat) om sammanlagt c:a 40,000 t, 1 lätt kryssare (1909, moderniserad) om 3,150 t, 9 jagare (1940—44) om sammanlagt 12,800 t, 4 ubåtar, 18 ubåtsjagare, 14 eskortfartyg, 8 fregatter och 6 korvetter (1942—43) jämte en del övriga stridsfartyg m.m. Viktigaste baser äro Ilha das Cobras (Rio de Janeiro) och Pará. — Flygvapnet. I jan. 1940 sammanslogos armé- och marinflyget till ett avsevärt utvidgat, självständigt flygvapen. Samtidigt inrättades ett flygministerium (chef en flyggeneral) för flygvapen och civilluftfart. Fem större flygdistrikt med tillhörande flygeskadrar m.m. finnas. Flygmaterielen utgöres (1947) huvudsakl. av amerikanska krigsflygplan av typerna Boeing, Curtiss, Republic, North American, Consolidated m.fl. Bland skolflygplanen märkas utom amerikanska även engelska och tyska typer. Inhemska flygplans- och flygmotorverkstäder (för tillverkning på licens) finnas sedan 1943. Flygvapnet innefattar även luftvärn m.m. *S.Bn;N.Kbg.*

Vapen och flagga. Vapen: Över ett svärd (endast delvis synligt) med fäste i guld och parerstång i rött en femuddig stjärna med strålarna till hälften i guld och till hälften i grönt samt med två bårder (den yttre i guld, den inre i rött). Å denna en sfär med Södra korset, representerat av 5 stjärnor i silver. Runt sfärens kant utanför en dubbel cirkellinje i guld stjärnor i silver. Nedanför vapnet å blått band "Estados unidos do Brazil 15de novemb. de 1889", vid vardera sidan en kvist, t.h. av bomull, t.v. av tobak. Bakom vapnet en gyllene strålkrets. — Flaggan är grön. I mitten en gul romb med en däri inskriven blå sfär, på vilken ett vitt band med inskriften "Ordem e progresso". Å sfären 21 stjärnor i vitt, representerande förbundsdistriktet och de 20 staterna. Se färgpl. vid Flagga. *N.L.R.*

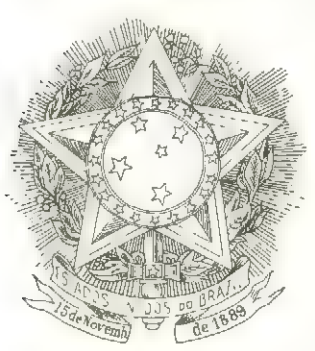

Mått och vikt. Metersystemet är sedan 1874 officiellt gällande. Av de gamla portugisiska måtten användas ännu 1 *quintal* (à 4 *arrobas* à 32 *libras* à 16 *oncas* à 8 *oitavas)* = 58,752 kg och 1 *alqueire* = 1 *imperial bushel* (= 36,387 l).

Mynt. Guldmyntfot har formellt varit rådande sedan 1849 med 1 *milreis* (= 1,000 *reis*) = c:a 27 pence = 2,088 kr. Faktiskt har dock pappersmyntfoten härskat. Genom dekret av 18/12 1926 stabiliserades milreisen vid 5 59/64 pence = 0,18 kr. 4 sådana bilda den nya enheten: *cruzeiro* = 100 *centesimos.* I guld präglas 10, 5, 2 och 1 cruzeiros, i silver 50, 20, 10 och 5, i nickel 4, 2, 1 och 1/2 centesimos. Av äldre skiljemynt äro i omlopp av billon 2, av kopparaluminium 1 och 1/2 milreis samt av kopparnickel 400, 200 och 100 reis. *N.L.R.*

Finanser. Den direkta statliga beskattningen i B. är relativt låg. Inkomstskatten utgår med varierande skattesatser å olika slag av inkomst. Den varierar från 1 % å inkomst av tjänst till 8 % å inkomst av kapital. Å vissa verksamheter, ss. gruvdrift, vila dock specialskatter. Bland de indirekta skatterna märkes främst en allmän omsättningsskatt, utgående vid försäljning till allmänheten med skilda skattesatser för olika varor. En särskild socialskatt är lagd å anställda och företagare, för de förras del utgående med 2—7 % av lönen. Under 2:a världskriget upptogos tvångslån, motsv. för dem som erlade inkomstskatt dennas belopp. Krigskonjunkturskatten kunde avlösas genom att statslån tecknades för dubbla beloppet. För 1946 beräknas statens inkomster till 10,000,000,000 och dess utgifter till 9,282,000,000 cruzeiros. B. är relativt starkt skuldsatt, främst till USA och England. Skulden utgår i olika valutor, men sammanlagt torde unionens, delstaternas och kommunernas utländska lån uppgå till över 3 milliarder kr. Den har likväl minskat under kriget på gr. av B:s exportöverskott. Den inhemska statsskulden uppgick 31/12 1943 till 23,576,000,000 cruzeiros. *C.Wr.*

Bankväsen. Ensam sedelutgivande är den av regeringen kontrollerade Banco do Brasil S.A., som bedriver fullständig bankrörelse. Banken upprättades 1808 och rekonstruerades 1905. Den hade 31/12 1944 ett aktiekapital av 100 mill. och en reservfond av 336,8 mill. cruzeiros. Den utelöpande sedelstocken redovisades 31/7 1946 med 18,8, guldbehållningen med 1,8 och utländska valutor med 6,8 milliarder cruzeiros. Ett flertal filialer till utländska banker arbeta i landet. Inlåningen i samtliga affärsbanker, inkl. Banco do Brasil, uppgick 31/8 1946 till 48,9 milliarder och i sparbankerna till 6,2 milliarder cruzeiros. — I maj 1947 publicerades ett förslag till ny banklag i B., enl. vilket skall upprättas en statlig centralbank, vars kapital skall tecknas av staten, samt sju halvstatliga finansinstitut, näml. Banco do Brasil och nationalbankerna för resp. jordbrukskredit, industrikredit, hypotekslån, investeringar, återförsäkring samt för utrikeshandel. Dessutom skola statliga sparbanksinstitutioner bildas i varje delstat. De privata bankerna skola teckna viss andel av kapitalet i den halvstatliga banken inom samma verksamhetsområde. Sålunda skola de teckna halva kapitalet i Banco do Brasil. *O.L.*

Ekonomisk geografi. Kännetecknande för B:s ekonomiska utveckling är den brist på balans mellan olika näringsgrenar, som funnits där ända in i våra dagar. Under 1500-talets senare del och 1600-talet var det sockerrörsodlingen, som omhuldades. O. 1700 gjordes guldfynd i nuv. staten Minas Geraes, och en plötslig guldfeber grep den

vid kusten boende befolkningen. En väldig befolkningsomflyttning ägde rum, och B. var icke längre enbart en kustremsa utan också en inlandsstat. För bergsbrukets och i någon mån plantagernas räkning intensifierades slavjakterna. Allt längre och längre åt v. trängde slavjägarna. På så sätt uppkom staten B.

Efter sockerrörets, guldets och diamanternas tid kom kaffets tur. Det började odlas i B. vid mitten av 1700-talet, men först under senare hälften av 1800-talet blev B. världens främsta kaffeproducent, en ställning, som det än i dag behåller. Trots att de första svåra prisfallen på kaffe inträffade o. 1900, fördubblades kaffeproduktionen under de kommande 25 åren, men exporten steg endast obetydligt. För att komma till rätta med dessa svårigheter ha statsmyndigheterna lagt mycket höga skatter på nyodlingar och företagit prisreglerande uppköp av kaffe, som sedan lagras, brännes el. kastas i havet. Kaffeproduktionen uppgick 1941/42—43/44 i medeltal till 824,000 t pr år el. 47 % av världsproduktionen. Kaffet odlas främst i höglandet innanför kusten, där jordens beskaffenhet och terrängen underlättar dräneringen och där risken för frost är ganska liten. 1942 och 1943 åstadkom likväl frosten mycket svåra skador på plantagerna i São Paulo, där i allm. mer än hälften av allt brasilianskt kaffe odlas. Även Minas Geraes är en betydelsefull kaffestat; därifrån kommer ung. 1/5 av skörden. Produktionen av kakao är betydande, 1940/41—43/44 i medeltal 120,000 t pr år. B. täcker c:a 1/5 av världsbehovet av kakaobönor och är näst Guldkusten det största bland produktionsländerna. Odlingen av kakaoträdet är nästan helt förlagd till staten Bahia i n.ö. Före 1850 var B. världens största producent av tobak men kommer nu med en produktion 1939 av 95,998 t och 1940 av 85,332 t långt efter USA. Exporten utgöres till stor del av täckblad och uppväges i någon mån av att främmande tobakssorter i stället införas. På tobaksodlingens område äro staterna Bahía och Rio Grande do Sul de ledande. B. har förlorat sin ledarställning som producent av rörsocker, men det tävlar dock framgångsrikt med Java och Japan om 3:e platsen. Produktionen av majs är betydande men endast avsedd för landets behov. Med en produktion av 1,5—2 mill. t ris pr år är B. Amerikas främsta producent av denna vara. Vete, korn, råg, potatis, bönor och maniok odlas främst för inhemsk konsumtion, men den sistn. växten ger även mjöl för export och industriell framställning av alkohol, dextrin m.m. Vete och korn måste däremot importeras. Fruktodlingarna äro betydande, och även om det mesta av frukten konsumeras i hemlandet, är exporten av vin och vindruvor, apelsiner, citroner, grapefrukt, bananer och ananas icke oväsentlig. Den går främst till grannländerna. Värdet av denna export är dock som regel endast 1/10 av kaffeexportens. Bomullsproduktionen är numera förlagd till São Paulo och angränsande stater. De n.ö. staternas bomullsplantager ha näml. lidit svårt av torka och begränsat sin areal. C:a hälften av produktionen om 400,000—500,000 t exporteras till England och Kina samt tidigare även till

Torkning av bomull i staten São Paulo.

Japan. Bomullsfröolja utgör 75 % av landets hela produktion av vegetabiliska oljor. Amazonområdet är mycket rikt på olika arter av oljeväxter, och en hel del eftersökta specialkvaliteter av vegetabilisk olja komma därifrån. Skogarna i nyssnämnda område ge även fibermaterial till borstar och förpackningstextilier. Under 1800-talet och 1900-talets första årtionde täckte dessa skogar en stor del av världens behov av rågummi. Principen för insamlandet av saften från *Castill'oa elastica* och olika *He'vea*-arter var skövlingens, och man var nödsakad att tränga allt djupare in i skogarna. Priset tenderade att stiga, men då Malackahalvöns plantager o. 1910 började nå en högre produktionskapacitet, sjönk priset på rågummi katastrofalt, och B. förlorade plötsligt sin ställning som ledande producent. Utländska bolag, främst Fordbolaget, ha anlagt egna plantager i B., men någon avgörande förändring har icke kommit till stånd. Andra produkter från Amazonområdets skogar äro nötter, vaxer och trä av olika slag. Av den sistn. varan exporteras något, men avstånden och svårigheterna att klassificera och garantera kvaliteterna gör, att exporten av tropiska träslag är ganska ringa. T.v. är det s. B:s skogar av pinheiro (paranátall), som äro av större ekonomisk betydelse. 85 % av träexporten utgöres av produkter från nyssnämnda träd. I s. B. växer också yerbaträdet (*Ilex paraguaye'nsis*), av vars blad mate beredes för inhemsk konsumtion och export till Argentina, Uruguay och Chile. Argentinas produktion av mate är numera större än B:s, men B. ger fortfarande c:a 40 à 45 % av Sydamerikas skörd.

Boskapsskötseln bedrives främst i de ö. och s. staterna. De n.ö. staterna hade tidigare mycket stora hjordar av nötboskap, men under svåra torkår på 1920-talet måste hundratusentals djur nedslaktas. De för torka mindre tåliga nötkreaturen uppfödas nu främst i de s. staterna, medan man fortfarande håller stora hjordar av hästar, får och getter i n.ö. Den folkrika staten Minas Geraes har nära hälften av svinstocken. Den extensiva form för boskapsskötsel, som tidigare förekom, är nästan helt övergiven, så att både kött och mjölk tillvaratagas för vidare för-

ädling och utförsel till kuststäderna och främmande länder. Boskapsstocken utgjordes 1940 av 4,7 mill. hästar, 34,4 mill. nötkreatur, 2,1 mill. åsnor och mulåsnor, 9,8 mill. får, 6,5 mill. getter och 16,8 mill. svin.

B. har betydande mineraltillgångar. Det är ett av jordens järnrikaste länder med c:a 22 % av dess kända järnmalmstillgångar. Malmen är täml. genomgående av hög kvalitet och ganska väl belägen, bl.a. i staten Minas Geraes, där brytning pågår vid Itabira, n.ö. om Bello Horizonte. Exporten har ökats under mellankrigstiden och 2:a världskriget, men är fortfarande ganska ringa och icke på något sätt jämförbar med Sveriges. Tidigare sändes malmen främst till Tyskland men går nu till USA, Canada och England. B:s koltillgångar äro icke obetydliga men nästan genomgående av låg kvalitet och olämpligt belägna. Gruvorna i Rio Grande do Sul och Santa Catharina äro de enda av betydelse. Produktionen av guld överstiger något Sveriges. Även produktionen av diamanter är nu ringa. Endast 3 % av världsbehovet täckes av B., men i stället har produktionen av kvartskristaller ökats, så att den nu är den största i världen. Denna "brytning" pågår oorganiserat med primitiva redskap, och det liv, som utövarna av denna näringsgren föra, påminner i flera hänseenden om guldgrävarnas och diamantsökarnas. I samband med radioteknikens utveckling under 2:a världskriget rönte denna vara mycket stor efterfrågan, och sökandet efter kvarts- och pegmatitgångar har utsträckts till nästan hela B. Även produktionen av glimmer är betydande men nästan lika oorganiserad som sökandet efter kvartskristaller. Mangan-, nickel- och kromlegeringar spela en allt större roll i nutidens maskinindustri. Då USA äger endast små tillgångar på mangan, har B. blivit dess försörjare med denna vara. Av denna anledning bearbetas manganmalmerna i stor skala, medan de likaledes betydande nickel- och kromtillgångarna ännu äro täml. orörda. Aluminium, magnesium, tenn, koppar, zink och bly kunna utvinnas ur B:s berggrund, men fyndigheterna äro ännu föga utnyttjade och mindre väl kända. Efter vad man nu vet, finns det dock stora tillgångar av de två förstn. metallerna. Tantalit, columbit, beryll, zircon och titanit äro relativt sällsynta metaller, som dock börja bli alltmer efterfrågade. Under 2:a världskriget har man i B. utvunnit tidigare oanade mängder av dessa metaller. I samband med borrningar efter olja har man funnit stora saltlager om ända till 100 m mäktighet. Däremot har man ännu icke funnit några större oljeförande lager, men sedan man i större utsträckning börjat söka efter olja med geofysiska metoder, har man gott hopp om att finna rika oljekällor.

Industrien utvecklas raskt. Företagen äro i allm. små, men under det sista årtiondet ha flera storföretag bildats. 80 % av råvarorna komma från hemlandet, men åtm. 60 % av den industriella utrustningen inköpes från utlandet. Nästan all olja och hälften av det i industrien utnyttjade stenkolet måste likaledes hämtas utifrån. Trots en intensiv utbyggnad av vattenkraften kan man icke tillfredsställa det ständigt ökade behovet av elektrisk kraft. Industrien är i hög grad koncentrerad till São Paulo och Minas Geraes. Närmare 400 bomullsspinnerier och -väverier försörja hemmamarknaden och arbeta även för en betydande export. Siden- och konstsilkeindustrien är betydande. På gr. av det starkt begränsade inhemska behovet sysselsätter ylleindustrien endast ett par tusen arbetare. 30 jutefabriker tillverka kaffesäckar och annat emballage. Sko- och hattindustrierna äro väl utvecklade och arbeta icke endast för hemmamarknaden. Ett 40-tal pappersfabriker täcka en del av pappersbehovet, men kvaliteten på tidningspapperet är ännu låg, vilket kan sammanhänga med att man vid pappersframställningen använder inhemskt fibermaterial. Livs- och njutningsmedelsindustrierna äro främst representerade av socker- och spritfabriker samt kvarnar. Mejerihanteringen har utvecklats, så att smörimporten har upphört sedan 1936. Tillgången på vattenkraft medverkar till att all lätt industri har goda utvecklingsmöjligheter, men bristen på goda kol gör, att B. har svårt att uppbygga en tung industri. Cementindustriens produktionsförmåga har dock fördubblats under perioden 1935–42, och 1946 färdigställdes ett stort järnverk vid Volta Redonda (mellan Rio de Janeiro och São Paulo), vilket skall producera c:a 350,000 t stål pr år och därmed täcka hälften av B:s stålbehov.

B:s väldiga utsträckning gör kommunikationsfrågan i hög grad aktuell, samtidigt som den är ytterligt svårlöst. Kustbergen i ö. äro icke på alla ställen lättframkomliga, och i n., där sådana hinder saknas, har den ekonomiska utvecklingen icke kunnat fortskrida i samma tempo som i s. I Amazonbäckenet möjliggör flodsystemet ett inträngande i området, men det är att märka, att floderna från brasilianska höglandet avsluta sitt lopp över detta med en serie forsar och fall och att vattenståndet i floderna från n. är mycket växlande. De järnvägar, som finnas i Amazonbäckenet, byggdes under gummiruschens dagar och ha sedan förlorat i betydelse. I ö. har ett järnvägsnät tillkommit, men på gr. av bristande samordning ha järnvägarna olika spårvidd och olika taxor. Elektrifiering av järnvägarna har påbörjats men endast i liten skala (c:a 1,000 km). Vägnätet i staten São Paulo och i s. angränsande stater är ganska gott, men f.ö. finnas endast enstaka välbyggda vägar, t.ex. den från Rio de Janeiro till staden São Paulo. I vägbyggandet ha bl.a. trupper använts, men de ha endast i ringa mån bidragit till att under 1930-talet fördubbla vägarnas längd. Direkta flygförbindelser med USA, det övriga Sydamerika och Europa ha upprättats, och ett par flygbolag ombesörja flygtransporter mellan B:s olika delar.

B:s handel försiggår mest med USA, England och Argentina, vilka tillsammans mottaga 70 à 80 % av B:s exportvaror och lämna ung. lika stor del av B:s importvaror. Kaffet utgör 30 % av B:s export, medan bomull och kött uppta 15, resp. 8 % av densamma. Den viktigaste importvaran är maskiner och fordon (c:a 20 %), medan järn och stål utgöra 9 % samt kol och koks 6 % av hela importen. Det bör särsk. observeras att veteimporten utgör 10 % av importen. Sveriges

handel med B. präglas av den stora kaffeimporten, men vi importera även mycket bomull och tobaksblad. Till B. sända vi främst pappersmassa och papper samt maskiner och maskindelar. *A.Wg.*

Religiösa förhållanden. Katolsk mission bland urinvånarna i B. har bedrivits sedan början av 1500-talet. Den portugisiske jesuiten J. Anchieta (d. 1597) har kallats "B:s apostel". 1824 blev katolicismen statsreligion. Under de följ. åren inskränktes emellertid kyrkans makt, och då landet förklarades för republik 1889, skildes stat och kyrka, och alla konfessioner blevo likaberättigade. Genom konstitutionen 1934 återknöts emellertid förbindelsen mellan staten och erkända religionssamfund. Flertalet kolonister, bördiga från Portugal, Italien och Spanien, äro katoliker, varför också den romersk-katolska kyrkan har blivit det dominerande samfundet med (1946) 17 kyrkoprovinser, 3 ärkebiskopsdömen och 2,450 förs. med 4,200 präster. Protestantiska kolonister ha mera sporadiskt funnits sedan 1500- och 1600-talen, en bestående kolonisation kan dock räknas först från 1800-talet. 1935 uppgick protestanternas antal till 167,457. Evangelisk mission bedrives, särsk. av presbyterianer, baptister och metodister från Amerika; även svenska pingströrelsen har mission här. Utomkristna här befintliga trosbekännare äro judar, muhammedaner och buddister. *S.N.*

Undervisningsväsen. Undervisningen är fri men endast i några stater obligatorisk. Den högre undervisningen tillgodoses av statsuniv. i Rio de Janeiro (grundat 1920) och tre privata högskolor, vidare av fackskolor, seminarier för lärarutbildning, skolor motsv. våra läroverk o.s.v. 1940 uppgick antalet folkskolor i samtliga stater till 39,650 med 3,109,784 elever.

Tidningar. B:s tidningspress är betydande både kvalitativt och kvantitativt. Förutom den officiella "Diario oficial" finnas i huvudstaden de stora "O Globo", "Diario Carioca", "A noite", "A Nação" och "Journal do Brasil". I São Paulo märkas bl.a. "Diario da noite", "Folha da manhã e da noite", "Diario popular" och "Diario de São Paulo", samt i Santos "O Diario de Santos" och "A Tribuna". Även övriga större städer ha i regel en el. flera egna tidningar. Den politiska likriktningen i landet återspeglas även i pressen. *B.M.*

Litteratur. B:s skönlitteratur stod under kolonialtiden under starkt inflytande av diktningen i hemlandet och var i själva verket en del av denna. Särsk. märkas många av portugiser skrivna historiska skildringar och krönikor från B. Den förste egentlige skalden i B. var Bento Teixeira Pinto (o. 1540—o. 1618), som skrev eposet "Prosopopeya" (1601), med vilket Amerikas natur och människor f.f.g. framträdde i portugisiskspråkig litteratur. Under 1600-talet intogo liksom i den spanskspråkiga världen moderiktningarna gongorism och conceptism den ledande platsen i den brasilianska diktningen, som hade sitt främsta säte i staden Bahía, då en kulturens och vitterhetens högborg. En mera nationell inriktning får diktningen först genom jesuitpatern Antônio Vieira (1608—97), som ehuru född i Portugal behandlar inhemska ämnen och med kraft för indianernas talan. En annan av kolonialtidens diktare är Santa Rita Durão (1722—84), vars epos "Caramurú" (1781) blivit kallat B:s "Lusiader".

I och med frigörelsen från Portugal 1822 uppstod i B. en verkligt nationell diktning, som till en början i medveten motsättning till det hatade moderlandet sökte sina förebilder inom fransk, engelsk och tysk litteratur. B:s förste romantiske diktare var Domingos José Gonçalvez de Magalhães (1811—82), som (bl.a. i "Poesías", 1832, "Suspiros poéticos e saudades", 1836) imiterade Chateaubriand och Lamartine. Den främste bland romantikerna är Antônio Gonçalves Dias (1823—64), typisk brasilianare med europeiskt, indianskt och afrikanskt blod i sina ådror. Med sin samling "Poesías americanas" blev han B:s nationalskald. Han var utom skald även vetenskapsman med etnografi och infödingsspråk som specialitet. Framemot 1870 hade B:s skönlitteratur orienterat sig i riktning mot parnassismen och nådde sin höjdpunkt med Joaquim Maria Machado de Assis (1839—1908), vars "Crisálidas" (1864) och "Falenas" (1870) erinrar om Rubén Darío. Till samma grupp hör också Olavo Bilac (1865—1918), en av de främsta diktarna på portugisiskt språk. Inom symbolismen intas främsta rummet av en neger, João Da Cruz e Souza (1862—98), som i sina diktsaml. "Faróis" (1900) och "Ultimos sonetos" (1905) givit ett vackert uttryck för negrernas strävan efter likaberättigande. På dessa riktningar följde i B. under 1900-talet den s.k. modernismen, icke att förväxla med den spanskamerikanska litteraturgenren med samma namn. Modernismen hävdade diktarens plikt att till varje pris vara originell. Riktningen degenerade snart men räknar ett antal betydande företrädare, av vilka Jorge de Lima (f. 1895) är den främste (bl.a. "Poemas", 1925, "Tempo e eternidade", 1935). Bland andra moderna skalder märkas Mario de Andrade (f. 1893), Manuel Bandera (f. 1886), Carlos Drummond Andrade (f. 1902) och skaldinnan Cecília Meirelles (f. 1901).

Bland romanförfattarna märkas romantikern José de Alencar (1829—77) med en rad skildringar med indianska motiv (bl.a. "O Guarany", 1857, "O Tronco de Ipê", 1871) och bygdeskildraren Bernardo Guimarães (1827—84). Realismen inom romanen inledes av Alfredo d'Escragnolle (1843—99), vars mästerverk "Inocência" (1872) är en berättelse från Matto Grosso. Naturalismen företrädes främst av Aluízio Azevedo (1857—1913), en från samhällskritiker (bl.a. "Casa de Pensão", 1884, "O Homen", 1887), och Júlio Ribeiro (1845—1900), som i sin roman "A carne" (1888) beskrivit den sinnliga kärleken på ett sätt, som gränsar till det skabrösa. Den mest representative av det moderna B:s romanförfattare är modernisten Graça Aranha (1868—1931; "Chanaan", 1901). Bland andra nyare prosaförfattare märkas José Lins do Rego, Erico Veríssimo, José Américo de Almeida och Jorge Amado, den sistn. förkunnare av

socialistiska idéer. — Dramat har i B. odlats föga och med ringa framgång. *B.M.*

Teater. B. har en rikt utvecklad teaterkultur, som emellertid är föga känd utom landets gränser. I hela landet funnos 1947 o. 150 större el. mindre fasta talscener. Repertoaren är både inhemsk och utländsk. I den senare dominera franska, spanska och engelska pjäser av typisk 1800-talskaraktär samt även moderna pjäser; tysk och nordisk dramatik förekommer däremot ytterst sparsamt. Pjäser, som man i Europa el. Nordamerika anser föråldrade, spelas med stor framgång i B. De mera framstående scenerna i Rio de Janeiro äro Teatro Municipal (även operascen), Teatro Carlos Gomez (uppkallad efter B:s störste tonsättare), Teatro Ginástico, Teatro Serrádor, Teatro Icão Caetano, Rival Theatro. Operan, Teatro Municipal, har under de senaste åren, mycket tack vare ett energiskt arbete av den världsberömde dirigenten Eugen Szénkàr, gått avsevärt framåt, och mycket har gjorts för att höja dess internationella anseende. Repertoaren omfattar verk såväl av brasilianska tonsättare som av utländska; bland de senare dominera italienska och franska, framför allt äldre verk. Även Wagner har börjat spelas ganska mycket. Operasäsongen omfattar endast 8—10 veckor. Nästan samtliga solister, dirigenter och regissörer äro utlänningar, och någon fast ensemble existerar ej. De gästande solisterna komma huvudsakl. från nordamerikanska och italienska scener. Kör och orkester äro av inhemsk nationalitet. Även São Paolo har en utmärkt operascen. 1947 funnos i B. 910 registrerade artister, varav c:a 700 av brasiliansk nationalitet. *B.Hgn.*

Film. B. har ingen egentlig långfilmsproduktion; däremot finns en på statligt initiativ startad och i press- och propagandadep:s regi genomförd, omfattande, konstnärligt högtstående och intressant kortfilmsproduktion av övervägande rent dokumentär art och fri från politisk propaganda. Delvis tjänar den rent folkupplysande och pedagogiska syften, men den sysslar i stor utsträckning även med geografiska och etnografiska ämnen. I B. finnas ett 15-tal produktionsbolag för kortfilm och ung. lika många distributionsbolag för utländsk film, spec. amerikansk, fransk och portugisisk. B. har c:a 1,350 biografer, därav i Rio de Janeiro över 100. De äro ofta större och modernare än teatrarna. *G.Wr.*

Musik. B:s äldre musikhistoria visar huvudsakl. samma struktur som övriga latinamerikanska länders (jfr Argentina, sp. 221). Bland tonsättare under förra delen av 1800-talet kunna nämnas José Mauricio Nunes Garcia (1767—1830), som skrev religiös musik i Haydns och Mozarts anda, samt Francisco Manoel da Silva (1795—1865), som 1841 grundade konservatoriet i Rio de Janeiro, sedermera Escola Nacional de Música. Den utanför B. mest berömde tonsättaren är Carlos Gomez (1839—96), som skrev ett tiotal operor i en stil påfallande lik Meyerbeers och framför allt Verdis. Av andra tonsättare i B. från senare delen av 1800-talet böra nämnas Leopoldo Miguez (1850—1902), som skrev symfonier, operan "Salvador" (i wagnerstil), sonat för violin och piano m.m., Henrique Oswald (1852—1931), framstående kammarmusikkomponist, Alexandre Lévy (1864—92), även känd som pianist, Alberto Nepomuceno (1864—1920), en föregångsman till den nya brasilianska skolan, som bl.a. kännetecknas av användandet av folkloristiska element i sin musik; han skrev även ett stort antal sånger. Andra pionjärer i denna riktning voro Brasilio Itiberé (1846—1913) samt Ernesto Nazareth (1863—1934). Av nu levande tonsättare torde Francisco Braga (f. 1868) och Heitor Villa-Lobos (f. 1881) vara de mest berömda. Villa-Lobos är den i vår tid mest berömde brasilianske tonsättaren i en helt självständig brasiliansk nationell stil. Vidare kunna nämnas Barozzo Netto (1881—1941) och Oscar Lorenco Fernândez (f. 1897); den senare har komponerat orkesterverk, kammarmusik, operan Malazarte (uppförd i Rio de Janeiro 1941) m.m. Francisco Mignone, prof. i dirigering vid konservatoriet i Rio de Janeiro, är en annan av B:s största nu levande tonsättare. I den yngre tonsättargenerationen märkas Luis Cosme, Camargo Guarnieri, som bl.a. skrivit en utmärkt pianokonsert, och Hekel Tavarez. B:s musik är föga känd i Skandinavien men desto mera uppskattad i USA. — Konsertverksamheten i B. har på senare tid utvecklat en påfallande livaktighet, och de större städerna besökas ofta av framstående inhemska och utländska konsertgivare. Särsk. intar numera operaverksamheten (se ovan Teater) en framträdande plats i landets musikliv. *B.Hgn.*

Konst. Den äldre kolonialarkitekturen är ganska sparsamt företrädd, men en del kyrko- och klosterbyggnader från den portugisiska tiden äro dock bevarade, ss. São Bento i Rio de Janeiro från 1650-talet i av den spanske arkitekten Herrera inspirerad stram stil, samt de båda kyrkorna São Francisco i Ouro Preto och São Francisco i São João d'el Rey, båda från 1700-talets slut i rik rokokoartad arkitektur med mycket skulptursmyckning kring fönster och portaler. Dessa två kyrkor ha av traditionen tillskrivits en inhemsk konstnär, den spetälske mulatten El Aleijadinho, vilken även var verksam som skulptör och målare. Arkitekturen efter 1822 följde huvudsakl. franska förebilder, och vid de större byggnadsföretagen medverkade europeiska arkitekter. De olika stilförskjutningarna i Europa noterades med förvånansvärd hastighet, så t.ex. uppfördes på 1890-talet operahuset i Manáos i ren jugendstil. Liksom i de övriga iberoamerikanska länderna har funktionalismen fått stor utbredning i B., i moderna välfärdsinrättningar och i bostadsbebyggelsen. Arkitekterna äro oftast européer el. ha åtm. europeisk el. nordamerikansk utbildning. Bland de mera kända kunna nämnas Oscar Niemeyer, Marcelo Roberto, Milton Roberto och Alvaro Vital Brazil. — Vid den konstakademi, som grundades i det nyblivna kejsardömet, togos principer och ideal från Paris. Allegorier, motiv ur bibeln och historien målades i anslutning till Delaroche och Julien. Bland de akademiska 1800-talskonstnärerna märkas Vítor Meireles och Ped-

ro Américo. Eliseu Visconti kom under sina europeiska studieresor i kontakt med det slutande 1800-talets moderna rörelser och inledde det nya måleriet i B. Tysk expressionism och fransk kubism fingo mot 1910-talets slut företrädare i den ryskfödde Lasar Segall och målarinnan Tarsila do Amaral. Den senare har från de franska förebilderna gått över till en hård och mäktig primitivism med suggestiva och fantasieggande inslag. Denna stil, som verkar typiskt brasiliansk och går tillbaka på den gamla indiankonsten, omhuldas även av Emiliano di Cavalcanti. Samma hårdhet, som också visar släktdrag med mexikanaren Diego Riveras konst, kan iakttagas i Alberto da Veiga Guignards måleri, som ofta har en naivt berättande ton. Den största begåvningen i det unga brasilianska måleriet är Cândido Portinari, vars fantastiska och bizarra konst i mycket bygger på den europeiska men dock har en primitiv fränhet och en intensitet, som är absolut egen. *Å.*

Litt.: J. F. Normano, "Brazil" (1935); S. Zweig, "B. — framtidslandet" (1941); M. L. Cooke, "Brazil on the march" (1944); S. Fróes Abren, "The mineral wealth of Brazil" (i "Geograhical Review", 1946); "Brazil. Resources, possibilities" (1946, utg. av brasilianska utrikesministeriet). — J. Veríssimo, "Historia da literatura brasileira" (1916); I. Goldberg, "Brazilian literature" (1922); A. Motta, "Historia da literatura brasileira" (1930); A. Torres-Ríoseco, "La gran literatura iberoamericana" (1945). — R. Almeida, "Historia da música brasileira" (1926); "Musique brésilienne moderne" (1937, med förord av A. Muricy.). — "20 artistas brasileños" (1945); J. R. Brest, "La pintura brasileña contemporánea" (s.å.).

Brasili'n, rött färgämne i rödträarter, vilket vid träets lagring frigöres ur den glykosidförening, i vilken b. urspr. förekommer. B. är lösligt i alkohol, eter och vatten, bildar gula el. nästan färglösa kristaller och ger med metalloxider färgade, olösliga föreningar; mycket använda färgämnen. I alkalisk lösning oxideras b. av luftens syre till brasilein, även detta ett rött kristalliserande färgämne, svårlösligt i vatten.

Brasiliska ..., se även Brasilianska ...

Brasi'liska skölden, Brasiliska massan, benämning på ett urgammalt fastlandsområde, omfattande Brasilien, Uruguay och Guayana. Det är ett genom denudation till stor del avjämnat resistensområde inom jordskorpan, som från den längs kusterna upplyfta randen sänker sig mot kontinentens inre. Längs dess s., v. och n.v. del begränsas det av bergskedjezoner, som bildats under de paleozoiska och yngre perioderna av orogenes. B. uppbygges huvudsakl. av urberg samt yngre prekambriska sediment, genombrutna av graniter. Under början och i slutet av den paleozoiska eran framträngde havet tidvis längs Amazon-sänkan, men sedan dess har skölden ej sänkts under havets nivå, bortsett från smärre transgressioner längs randzonen. Inom Gran Chaco, Uruguay, Paraná, Matto Grosso och Roraima täckes urberggrunden av kontinentala devonska och/el. av gondwanaseriens kontinentala sediment, i s. överlagrade av mäktiga täcken av basaltiska lavor. I Matto Grosso och längs sköldens v. rand ha kontinentala kretaceiska avlagringar stor utbredning. *E.Nn.*

Brasil'jeträ, brasilträ, bresiljeträ, den röda veden av *Caesalpi'nia echina'ta* (se Färnbock). — Under namn av b. infördes under 1300- och 1400-talen röda träslag från Ostindien till Europa. Då Cabral o. 1500 upptäckte Sydamerikas östkust, fann han där liknande trä och uppkallade landet, Brasilien, därefter.

Brasillach [-zijakk'], Robert, fransk författare och kritiker (1901—45). B. spelade en framträdande roll i franskt kulturliv från början av 1930-talet. Han framträdde som litteraturtolkare i böckerna "Présence de Virgile" (1931), "Portraits" (1935), där han sysslade med moderna förf., och "Corneille" (1938). B. var starkt upptagen av film och teater; han utg. "Histoire du cinéma" (1935; tills. med M. Bardèche) och "Animateurs de théâtre" (1936), studier över bl.a. Jouvet och Baty. Delvis påverkad av M. Barrès skrev B. romaner med motiv från bl.a. Sydfrankrike och Paris ("Le voleur d'étincelles", 1933, "L'enfant de la nuit", 1934, "Le marchand d'oiseaux", 1936, "Comme le temps passe", 1937, "Les sept couleurs", 1939, "La conquérante", 1943). B. var lidelsefullt upptagen av politiska och sociala spörsmål, som han bedömde från en starkt nationalistisk och traditionalistisk ståndpunkt, utvecklad bl.a. i "Histoire de la guerre d'Espagne" (1939; tills. med M. Bardèche), "Notre avant-guerre" (1941) och "Le procès de Jeanne d'Arc" (s.å.). Under den tyska ockupationen av Frankrike under 2:a världskriget hörde B. till de ivrigaste samarbetsmännen. Efter befrielsen dömdes han till döden som förrädare och avrättades. *E.*

Brask, trol. från Tyskland stammande släkt, vilken vid medeltidens slut var vitt utgrenad i Östergötland. Borgmästaren i Linköping Per B. (d. 1488) var far till nedannämnde B.1); från den senares bror, rådmannen i Linköping Peder Pedersson B., stammar B.3), från en syster nedannämnde B.2).

1) Hans B., biskop, politiker (1464—1538). B. studerade vid univ. i Rostock och Greifswald på 1480-talet och bedrev även juridiska och kyrkorättsliga studier. Hans kyrkliga karriär blev huvudsakl. förlagd till Linköping, där han var biskop Henrik Tidemanssons kansler och 1501 blev domprost efter Hemming Gadh, som blivit biskop i samma stift. Under åren o. 1500 uppehöll sig B. i Rom; ej långt efter sin definitiva återkomst till Sverige 1504 synes han ha inträtt i riksrådet. Under de följande åren spelade han en roll i de förhandlingar, som fördes med Danmark efter brytningen 1505, och har tydligen jämte de herrar, som då drabbades av konung Hans' godskonfiskation, verkat för förlikning med Danmark, strävanden, vilka kulminerade med Erik Trolles val till riksföreståndare 1512 men vilka tillbakaslogos av Sten Sture d.y. 1513 blev B. biskop i Linköping, sedan Gadh, som var *ele'ctus* (utvald biskop utan påvlig bekräftelse) här, måst träda tillbaka. I de följande årens politik kom B. att spela en säregen roll. Sten Stures energiska uppträdande mot ärkebiskop Gustaf Trolle väckte B:s misshag och far-

hågor, men han kunde icke undandraga riksföreståndaren sitt bistånd. Han synes dock ha tryggat sig mot konsekvenserna av beslutet mot Gustav Trolle. Enl. Olaus Petris berättelse skall B. näml. ha under sigillet placerat en remsa med påskrift: "Till denna besegling är jag nödd och tvungen". Efter Sten Sture d.y:s död anslöt B. sig också till Kristian II; han kom icke, såvitt man vet, att hotas av den räfst, som slutade med Stockholms blodbad. Inom kort tvangs emellertid B. genom Gustav Vasas framgångsrika resning, särsk. under påtryckning av Arvid Västgöte, att åter sluta sig till det nationella partiet. Härmed började den mest kritiska delen av hans politiska bana; i den följande maktkampen kom han att stå som den katolska kyrkans ledande stridsman. B. hade att börja med ett visst inflytande på konungen, och hans råd hördes bl.a. i utrikespolitiska frågor, särsk. då historiska upplysningar behövdes. Efter hand trädde emellertid den kyrkopolitiska motsatsen i förgrunden, något som avspeglas i Gustav Vasas och B:s från denna tid bevarade korrespondens. Mot konungens allt kraftigare krav på ekonomiskt stöd från kyrkan för att inbetala skulden till Lübeck reagerade B. starkt, likaså mot den snabbt omkring sig gripande lutherska rörelsen, vilken enl. hans uppfattning borde stävjas genom inkvisition. I utrikespolitiskt avseende verkade han för ett närmande mellan Sverige och Polen, befäst genom giftermålsförbindelse mellan konungahusen. 1525 protesterade B. mot Olaus Petris giftermål, och förhållandet mellan B. och Gustav Vasa blev alltmera spänt. B. motarbetade dessutom den av konungen planerade bibelöversättning, som skulle utföras av domkapitlen i samarbete; man tillade honom yttrandet: "Bättre att Paulus varit bränder än att bliva av var man känder". Vid Västerås riksdag 1527 kom den stora sammanstötningen. B. stod här som den förnämste förkämpen för bibehållandet av kyrkans rättigheter, sedan Johannes Magnus avrest till Danzig. Han måste här ge vika för Gustav Vasas väl förberedda aktion; liksom sina kolleger drabbades B. av stadgandet i Västerås recess, att biskoparnas överflödiga ränta, deras slott och fästen skulle indragas. Han fann sig icke godvilligt häri; efter underhandlingar med konungen begav han sig från en visitation på Gotland till Danzig. Här agiterade han under de närmaste åren, såväl i Sverige som på andra håll, mot Gustav Vasas verk, dock utan framgång. Han återsåg aldrig Sverige.

Av Sveriges medeltida prelater är B. den bäst kände; hans höga bildning, politiska drivenhet och trohet mot sina ledande idéer göra honom till en icke ovärdig motståndare till Gustav Vasa. Hans intressen voro emellertid ingalunda begränsade till det politiska och kyrkopolitiska. Han hade utpräglade intellektuella intressen, bl.a. historiska. Hans avskrifter och brev lämna många intressanta upplysningar om medeltida aktstycken. 1523 upprättades på hans initiativ ett tryckeri i Söderköping (nedlagt 1526). Om vidden av hans intressen ger en ofta citerad instruktion till en kanik från Linköping, som skulle resa utrikes, en föreställning: gruvdrift och hantverk, främmande språk och boktryckarkonst, allt borde studeras. Han intresserade sig bl.a. även för tanken på en kanalväg genom Sverige. B:s politiska brevväxling har bevarats i en kopiebok (tr. i "Handlingar rörande Skandinaviens historia", 13—20, 1828—35). — Litt.: E. Arnell, "Bidrag till biskop H. B:s lefnadsteckning" (1904); G. Carlsson, "Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri" (i "Kyrkohistorisk årsskrift", 1922); I. Collijn, "B:s brev till invånarna i Linköpings stift, Danzig 1533" (i "Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen", 1923); E. Nygren, "Registra Ecclesie Lincopensis" (i "Linköpings biblioteks handl.", ny serie, 3—4, 1941—44). *I.A.*

2) Nils Hansson B., den föreg:s systerdotterson, borgmästare (o. 1520—90), vanns för den katolska tron, tillhörde sedan 1560-talet hertig Johans krets, fängslades med honom, frigavs åter 1569, blev s.å. stadsskrivare i Stockholm, 1572 borgmästare där. Han sökte inverka på Johan III i katolsk anda och samarbetade med den påvlige legaten Possevino vid dennes besök i Sverige.

3) Samuel Petri B., präst, dramatisk författare (1613—68), lektor i Linköping 1644, slutl. kyrkoherde i Klara förs., Stockholm, 1683. B., som 1641—44 företog vidsträckta resor, torde härunder i Holland ha fått uppslaget till det dramatiska författarskap, som gjort honom bekant. Till vår tid ha bevarats studentkomedien "Filius prodigus seu Imperitus peregrinus, thet är een comoedia om then förlorade sonen ..." (uppförd 1645), en drastisk skildring av en ung svensks bildningsresa på kontinenten, vidare bibeldramat "Acta et martyrium apostolorum" (1648) och det mytologiska festspelet "Mars Germanicus victus" (1649). *C.*

4) Petrus Samuelis B., den föreg:s son, religiös författare (o. 1650—90), framför allt känd för sina psalmöversättningar, av vilka flera ingingo i Swedbergs psalmboksförslag 1694, upptogos i samlingar av religiösa sånger och sjöngos vid den enskilda andakten. B. är företrädd med flera övers. i nuv. psalmbok. Ang. hans levnadsomständigheter känner man intet annat, än att han en tid varit anställd i det kungl. kansliet.

Braska, knastra, spraka, t.ex. av köld (*Om Anders braskar, slaskar julen*); bullra, skryta, tala stort (*braskande reklam*).

Brasklapp, hemligt förbehåll. Ordet syftar på Olaus Petris uppgift, att biskop Hans Brask undgick Stockholms blodbad därigenom att han, då han vid riksdagen 1517 beseglade avsättningsdomen över ärkebiskop Gustaf Trolle, under sigillet hade lagt en lapp med påskriften: "Till denna besegling är jag nödd och tvungen".

Braşov [-ʃå'v], ty. *Kronstadt*, stad i Transsylvanien, Rumänien; 85,192 inv. (1945; 36,646 1900). Staden är naturskönt belägen på nordsidan av Transsylvanska alperna 500—650 m ö.h. i mynningen av en trång dal, dit viktiga vägar och järnvägar sammanstråla för att genom Predealpasset söka sig ned till Valakiet och Bukarest. B. grundades av Tyska orden i början av 1200-talet och nådde snart betydelse som centrum i det s.k. Burzenland. Från 1542 blev det huvudfäste för reformationen i Transsylvanien. 1689 brändes det av österrikiska trupper; även under striderna 1849 mellan ungrare och ryssar led staden svåra skador. Genom Trianonfreden 1920 kom B. till Rumänien. Den medeltida ringmuren

Rådhuset i Braşov.

kring inre staden är delvis välbevarad. Stadens arkitektoniska medelpunkt är den sengotiska protestantiska s.k. Svarta kyrkan från 1383 1424; rådhuset är från o. 1420. B. är Transsylvaniens främsta kultur-, handels- och industricentrum; det är säte för många högre myndigheter, har kulturhistoriskt museum, flera högre skolor och stor rundradiostation. Det är dessutom ett uppskattat turist- och vintersportcentrum. Främsta industrier äro petroleumraffinaderier, maskin-, textil-, metallvaru-, möbel- och läderfabriker. *P.*

Brass, *sjöv.*, tåg, som leda från nockarna av en rå, ant. direkt el. genom block på mast för el. akter om den, vid vilken rån är fästad, till däck, och medelst vilka rån manövreras i vågrät riktning (b r a s s a s), så att den intager ett för segling el. eljest önskat läge. B. benämnes efter den rå den tillhör, ss. förbrambrass, kryssmärsbrass och storebrass. K o n t r a b r a s s är en b., som leder föröver från underrå. B r a s s a f y r k a n t är att brassa rårna vinkelrätt mot långskeppsriktningen. B r a s s a b a c k är att brassa en rå så, att vinden kommer in på seglets främre yta, varigenom farten stoppas upp el. vändning underlättas. B r a s s a b i d e v i n d är att brassa rårna så, att fartyget ligger så nära vinden som möjligt. B r a s s a f u l l t är att brassa rårna så, att seglen fyllas, sedan fartyget legat back. *[H.Sk]Egt.*

Brass [bras] el. b r a y (eng.), skalat ris.

Brasseur [-sö'r], A l b e r t Jules, fransk skådespelare (1862—1932), debuterade 1879, var till 1890 anställd vid Théâtre des nouveautés och 1890—1921 vid Théâtre des variétés i Paris samt spelade sedan på olika lustspelsscener där. B. var en elegant, spirituell och fantasifull komiker, som inom lustspelet och operetten vunnit framgång även i London och Amerika.

Brass'ica, *bot.*, se Kålsläktet.

Brassicell'a, växtsläkte, se Kålsenap.

Brastad, socken i Stångenäs hd i Bohuslän och församling i Bro och Brastads pastorat i Vikornas s. kontrakt av Göteborgs stift; 53,61 km², därav 52,61 land; 2,995 inv. (1946). B. omfattar n. delen av näset mellan Brofjorden och Gullmarsfjorden samt en del öar. Mellan klipporna framgå trånga men bördiga dalar. Åkern utgör 26 % av landarealen, skogsmarken 19 %. I B. ligga stenhuggerisamhällena R i x ö (362 inv. 1941), H o l l ä n d a r ö d och M e d b o (tillsammans 563 inv.) samt stationssamhället B r a s t a d (c:a 200 inv.) vid statsbanelinjen Lysekil—Munkedal. I B. ligga vidare Svenska hydrografiskbiologiska kommissionens hydrografiska station (se Bornö station), egendomen Holma* och en konfektionsfabrik. Av fornlämningar finnas stenåldersboplatser, några stenkammargravar, på höjderna ett 30-tal kummel, många järnåldersgravar och c:a 30 hällristningar. Den nutida kyrkan av granit byggdes på 1870-talet; från gamla kyrkan stamma ornerade stenar samt den av Rutger v. Ascheberg skänkta altarprydnaden. — Namnet har tolkats som innehållande ett mot fvnord. *brage*, furste, hövding, svarande ord. Senare leden är urspr. *säter*, betesäng etc., först i sen tid omändrat till *stad*. Se Hj. Lindroth, "Bohusläns härads- och sockennamn", 1918, sid. 104 f. *P.;Sl.*

Brate, E r i k, run- och språkforskare, skolman (1857—1924), fil. dr 1884 ("Nordische Lehnwörter im Orrmulum"), blev doc. i forngermanska språk vid Uppsala univ. s.å. och utgav 1887 "Äldre Västmannalagens ljudlära". B., som var lektor vid Södermalms högre allm. läroverk 1887—1922, ägnade det mesta av sin lediga tid åt vetenskaplig forskning. Han var en av Sveriges produktivaste runologer, förf. till "Runverser" (tills. med S. Bugge 1887—91), "Östergötlands runinskrifter" (1911—18), "Södermanlands runinskrifter" (1924; fullbordat och reviderat av E. Wessén 1932—36), "Svenska runristare" (postumt 1925) m.m. B:s forskning kännetecknas av ett träget samlande och genom självsyn inhämtad kunskap om primärmaterialet. Ännu en frukt är ett i manuskript föreliggande generallexikon över Sveriges runinskrifter. Se även Samfundet för nordisk språkforskning. *I.Lqt.*

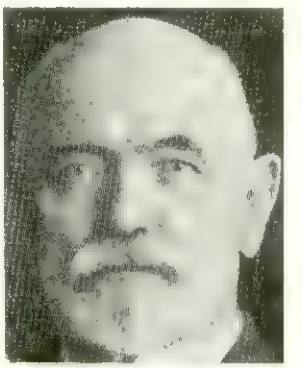

Brătianu [brətia'no] (B r a t i a n o). 1) D i m i t r i e B., rumänsk politiker (1818—92), deltog jämte brodern B.2) i upprorsrörelsen i Valakiet 1848, landsförvisades s.å., återvände hem 1857, varefter han under de närmast följande åren verksamt bidrog till den rumänska statens kon-

solidering. 1881 var han en kort tid konseljpresident men störtades av brodern, som han sedan motarbetade; dennes fall 1888 var till en stor del B:s verk.

2) Ion B., den föreg:s bror, politiker (1822—91). I likhet med brodern Dimitrie landsförvisades B. efter upprorsrörelsen i Valakiet 1848 och återvände hem 1857, sedan Parisfreden 1856 reglerat förhållandena i Rumänien. B. invaldes i Valakiets parlament och var en kort tid 1860 minister hos furst Kusa men kom icke till makten förrän med furst Karl, den blivande konungen. 1867—68 var B. finans- och inrikesminister och blev 1876 konseljpresident och tillika chef för det nationalliberala partiet. Som sådan ledde han sitt lands öden till 1888 (med undantag av en kort tid 1881, då brodern Dimitrie var regeringschef), proklamerade 1877 Rumäniens självständighet som stat och införde 1881 ärftligt konungadöme. Självständigheten, d.v.s. lösslitandet från Turkiet, vanns med rysk hjälp, men redan vid Berlinkongressen började B. närma sig Tyskland och knöt på 1880-talet förbindelser med Bismarck. Växande missnöje med hans egenmäktiga regemente orsakade hans fall 1888, närmast organiserat av brodern Dimitrie. *Th.*

3) Ion (Ionel) B., den föreg:s son, politiker (1864–1927). Efter utbildning till ingenjör i Frankrike återvände B. hem, blev deputerad 1895, bekläddе flera ministerposter i D. Sturdzas ministärer 1896—1907 och blev 1909 första gången ministerpresident, tillika det liberala partiets chef. Som regeringschef kvarstod B. till 1911 men var vid världskrigets utbrott åter konseljpresident. B. tillhörde den ententevänliga fraktionen i Rumänien men kastade icke masken förrän 1916, då han ställde sitt land emot de forna allierade. Efter att två gånger (1916 och 1917) ha ombildat ministären nödgades B. i febr. 1918 lämna den politiska ledningen åt general Averescu men återvände till makten i dec. s.å. Som Rumäniens förste delegerade vid fredskonferensen i Paris 1919 vägrade han att underteckna S:t Germaintraktaten såsom för Rumänien otillfredsställande. I samband härmed avgick han i sept. 1919 och tillhörde oppositionen till jan. 1922, då han efterträdde T. Ionescu som ministerpresident. Två mån. senare lät han utskriva nya val, som tack vare hänsynslösa metoder skänkte det liberala partiet $^{2}/_{3}$ av platserna i deputeradekammaren. Han kvarstod som regeringschef till mars 1926 (sedan ministären rekonstruerats ett par gånger), då han avlöstes av ett kabinett Averescu, som ansågs vara ett liberalt skenkabinett och vars parlamentariska ställning var svag. I juni 1927 bildade B. åter en ministär, som han ledde till sin död $^{24}/_{11}$ 1927. Han styrde landet under denna sista period med nästan diktatorisk myndighet. Under B:s mångåriga regeringstid genomfördes bl.a. en författningsreform 1923 och en jordreform. *Th.*

4) Vintilă B., den föreg:s bror, politiker (1867—1930), var chef för Rumäniens riksbank, när han 1914 emottog krigsministerportföljen i brodern Ionels andra ministär. B. innehade därefter flera ministerposter i broderns ministärer. Vid dennes frånfälle efterträdde B. honom som regeringschef. Under hans regering kom det länge närda hatet mot den liberala regimen, sådan den letts av B. och hans föregångare, till utbrott. Attacken emot "dynastien B." och det liberala partiet leddes av det nationalistiska bondepartiets ledare Maniu, som efter stora bondedemonstrationer i huvudstaden, vilka kulminerade i ett "bondetåg" $^{6}/_{5}$ 1928 med över 100,000 deltagare, efterträdde B. som ministerpresident ($^{3}/_{11}$). Valen i dec. beseglade det liberala partiets undergång, dess mandatsiffra reducerades från 293 till 13 (bondepartiet erhöll en förkrossande majoritet med 333 platser). De parlamentariska förutsättningarna för B:s politiska inflytande undanrycktes därmed. *Th.*

Brat'islava, ty. *Pressburg*, ung. *Pozsony*, huvudstad i Slovakien; 138,988 inv. (1940; 78,223 1910). B. har ett naturskönt och förmånligt läge vid den s.k. ungerska porten, mellan Donau och sydändan av Små Karpaterna, 50 km ö. om Wien intill ungerska och österrikiska gränserna, 130—200 m ö.h. Orten har uppstått kring ett fäste, nämnt f.g. 907, vid flodövergången och den viktiga vägen längs Donau till Orienten. Samhället blev stad o. 1200 och var länge Ungerns viktigaste gränsfästning mot v. 1541—1784 var B. huvudstad, till 1835 kröningsstad och till 1848 säte för riksdagen. 1919 tillföll staden Tjeckoslovakien. 1880 utgjorde tyskarna 63 % av befolkningen; 1930 voro 48 % slovaker och tjecker, 25 % tyskar och 20 % ungrare. Den affärsbetonade gamla staden vid floden och foten av Slottsberget har måleriska, trånga gator med vacker barockarkitektur och många byggnader från medeltiden. Den en gång imponerande, på Slottsberget ståtligt belägna kungaborgen (1300–1500-talen) är sedan 1811 ruin. Vid Franciskankyrkan ligger Johanneskapellet i gotik med dubbelkrypta. Domen, ungersk kröningskyrka 1563—1830, är en gotisk hallbyggnad från 1200-talet med flera märkliga inventarier, särsk. skulpturer från 1700-talets början av R. Donner; utanför koret står S:t Martins ryttarstaty. Rådhuset från slutet av 1200-talet med arkader och rikt dekorerade salar inrymmer även museum. I det forna ärkebiskopspalatset därintill slöts efter slaget vid Austerlitz freden 1805 (se Österrike, historia). På kröningskullen vid Donau står det stora ryttarmonumentet över Maria Teresia (i marmor av Fadrusz, 1897). Villor och vingårdar kläda bergssluttningarna. B. har univ., grundat 1914 (3,260 studenter 1945), teknisk högsk. (1,868 studenter) och handelshögsk. (1,497 studenter). Staden har stor textilindustri, metall-, sprängämnes- och kemisk industri, pappers- och tegelbruk samt förädling av jordbruksprodukter. B:s gynnsamma läge i kommunikationshänseende har gjort det till en livaktig handelsstad. Det är Tjeckoslovakiens

Bratislava med kungaborgen på höjden (t.v.) samt gatuparti.

enda donauhamn av betydelse, utrustad med moderna anläggningar. Från n., ö. och v. sammanstråla flera viktiga järnvägslinjer till B., som självt ligger på linjen Wien—Budapest och har bro över floden. Årl. hållas här stora varumässor, och från de bördiga omgivningarna omsättas här boskap, frukt och vin. *P.*

Brat'lie [-li], Jens Kristian Meinich, norsk politiker (1856—1939). Urspr. ingenjörofficer blev B. jur. kand. 1885 och gjorde en rask civilmilitär karriär; generalkrigskommissarie 1898. 1900 stortingsman (höire) kom B. genast i förgrunden genom sina angrepp i militärfrågor på G. Stang; han var ordf. i den militärkommitté (1903—08), som uppdrog linjerna för 1909 års härordning. B:s hela politiska bana blev en kamp emot G. Stang och den försvarspolitik, denne förfäktade. B:s ställning inom högern stärktes år från år, 1911 blev han ordf. i partiets centralstyrelse. Han var 1906—09 president i Odelstinget och 1910 i Stortinget, där han hade säte 1900—12 och 1916—18. B. efterträdde 1909 F. Stang som ordf. i den konservativa stortingsgruppen, ledde därefter högern i dess samarbete med den frisinnade vänstern och var 1912—13 statsminister och chef för försvars- och revisionsdep. *Th.*

Bratsberg amt, till 1919 namn på Telemark fylke i Norge.

Bratsch (ty. *Bratsche),* av ital. *viola da braccio,* armviola, i mots. till *viola da gamba,* knäviola. Benämningen b. har sedermera gått över till altvioliner. Se Viola.

Bratt, vitt utgrenad släkt, enl. traditionen stammande från väpnaren Nils Brath i Värmland, inflyttad från Norge och 1456 adlad av Karl Knutsson. Sambandet mellan släktens olika grenar är emellertid mycket oklart. En gren av släkten introducerades 1625 som adliga ätten Bratt af Höglunda. En annan gren räknar som stamfar brukspatronen Anders Andersson Bånge (d. 1677), ägare till Brattfors bruk i Värmland; från denne stammar en norsk och tre svenska släktgrenar; till en av dessa senare höra B.4) -5), till en annan B.1)—3) och 6)—10).

1) John Christian B., militär (1838—1916), underlöjtnant vid Göta artillerireg. 1858, överstelöjtnant och fälttygmästare 1892, överste 1893 och chef för 2:a Svea artillerireg. 1893—1901. 1873—92 var B. inspektör för kanontillverkningen samt 1888—93 led. av A.k. Under sin tjänstetid togs B. flitigt i anspråk för kommittéarbete och var från 1907 sekr. i Krigsvetenskapsakad.

2) Claës Kristian August B., den föreg:s kusin, militär och författare (1844—1937), underlöjtnant vid Värmlands fältjägarkår 1864, major i armén 1893, vid Älvsborgs reg. 1894, överstelöjtnant vid Skaraborgs reg. 1897, avsked 1901, samtidigt överste i armén. Vid sidan av sin tjänst verkade B. som gymnastiklärare, bl.a. 1873–86 i Karlstad. B. var sakkunnig i Staaffs försvarskommission. Han utövade en flitig och uppmärksammad författarverksamhet i olika militära men även i många andra ämnen i form av böcker, broschyrer och tidningsartiklar. Han var också en pionjär i fråga om handslöjdens införande som obligatoriskt övningsämne vid vissa Statens undervisningsanstalter. En hans skrift härom översattes till flera språk. Själv ledde B. 1875 den första svenska pedagogiska slöjdkursen vid Karlstads seminarium, tillkommen på hans initiativ. B. författade bl.a. "Försök till besvarande af frågan: Hvilka förändringar uti infanteriets stridssätt har erfarenheten från 1870—71 årens krig visat vara nödvändiga?" (i "Krigsvetenskapsakad:s handl.", 1876), "Hafva ringa öfvade och löst organiserade massor med hopp om framgång kunnat bjuda öfvade, ordnade krigshärar spetsen . . .?" (1879), "Gustaf II Adolf som fältherre" (1891), "Karl XII som härförare" (1931) och "Napoleon. Fältherre och fredsvän" (1936). *S.Bn.*

3) Bengt Adolf Wilhelm B., den föreg:s bror, affärsman (1849—1934), var anställd hos Falkenbergs sågverksab. 1868—69, hos Aug. Carlsson & co. 1869—77, startade 1874 grosshandels- och skeppsrederiverksamhet i Göteborg under firma Adolf Bratt & co., som snart fick en betydande omfattning och av vilken B. blev ensam innehavare tio år senare. Han var även under en följd av år disponent för Göteborgs salt- och sodafabriksab., turkisk konsul från 1901, generalkonsul från 1915 och en av hästsportens främsta gynnare i sin hemstad; på sin egendom Gullringsbo bedrev han under flera decennier stuterimässig hästuppfödning. *Th.*

4) Gillis Waldemar B., läkare och sångpedagog (1870–1925), med. lic. vid Karolinska inst.

1900, från 1902 praktiserande läkare i hals- och nässjukdomar i Stockholm. — B. framlade sin erfarenhet om tonbildningens olika problem i en serie uppmärksammade föreläsningar hösten 1908, vilka senare under titeln "Talröstens fysiologi ur pedagogisk synpunkt" utgåvos i bokform (3 uppl. 1922). Av B:s talrika svenska lärjungar må nämnas operasångarna J. Hislop, C. Richter och O. Ralf.

5) Erland Axel B., den föreg:s bror, ingenjör (f. 22/3 1874). B. utexaminerades från Chalmers tekn. läroanstalt 1896, ägnade sig åt automobiltekniken, först i Paris, sedan i Sverige, var konstruktör vid ab. Motorfabriken i Göteborg, vilken då byggde stationära tvåtaktsmotorer, därefter vid ab. Gustaf Ericssons automobilfabrik i Stockholm; 1909—19 generalsekr. i Kungl. automobilklubben, sedan 1911 besiktningsman för motorfordon, därav 1931—37 föreståndare för besiktningsmyndigheten i Stockholm; sedan 1924 inspektör för auktoriserade körskolor i Stockholm, ordf. i Automobilbesiktningsmännens före:n. 1925—37. B. har utg. ett flertal populära automobilhandböcker. *[v.S.]A.Lg.*

6) Ellen Nanny Johanna (Hanna) B., dotter till B.1), pedagog (f. 19/11 1874). B. avlade examen vid Högre lärarinneseminariet 1896, var lärarinna först vid Ateneum för flickor, sedan vid Brummerska skolan och blev 1925 rektor vid Fernanderska skolan i Örebro. Sedan hon 1932 lämnat denna befattning, grundade hon Ericastiftelsens läkepedagogiska inst. och var dess föreståndarinna 1934 –41 samt rektor vid stiftelsens läkepedagogiska seminarium 1937—41. Därefter har hon ägnat sig åt läkepedagogisk upplysningsverksamhet och utg. flera uppskattade arbeten i psykisk hälsovård, barnpsykologi och pedagogik. *H.Sd.*

7) Ivan B., den föreg:s kusin, läkare, "Brattsystemets" upphovsman (f. 24/9 1878), med. lic. 1903, med. hedersdr i Lund 1918; sjukhusläkare

1903—06 och praktiserande läkare i Stockholm 1906 –13, stadsfullmäktig 1908—19, led. av nykterhetskommittén 1911—20 och av kontrollrådet 1915—28, led. av A.k. 1921, verkst. dir. för ab. Stockholmssystemet 1914—22, för ab. Spritcentralen 1923 – 28 och för ab. Svenska kullagerfabrikens dotterbolag i Paris 1929 42. — Som praktiserande specialist (interna sjukdomar) i Stockholm och därjämte intresserad psykiatriker och kriminalpsykolog började B. syssla med alkoholfrågan, som stod i brännpunkten för diskussionen i socialt intresserade kretsar, vilka ansågo förbudet vara den enda tänkbara lösningen. B:s första stora insats var att med förnekande av denna dogm skissera andra vägar. Redan 1907 framlade han jämsides med en kritik av förbudet vissa riktlinjer till en nykterhetslagstiftning, åsyftande bl.a. asylvård åt alkoholister, inrättandet av spritfria folkrestauranger, ökad nykterhetsupplysningsverksamhet, avlägsnandet av det privatekonomiska intresset och därmed rusdrycksmedlens indragning till statsverket. Dessa tankar utvecklade B. sedan och lyckades härvid genom projektens nykterhetsvänlighet vinna en del ledande nykterhetspolitikers stöd, samtidigt som han genom att ställa förbudets införande på framtiden förvärvade sympati för sitt reformprogram bland åtskilliga läkare och akademici. 1914 blev B. chef för det nya s.k. Stockholmssystemet. Jämsides härmed lyckades han som led. av nykterhetskommittén vinna beaktande för åtskilliga av sina idéer vid utformandet av det 1914 framlagda förslaget till rusdrycksförsäljningsförordning. Under de följande femton åren var han den centrala gestalten på alkoholhanteringens område och bidrog bl.a. kraftigt till utminuteringsreformens genomförande och skapandet av Stockholms allmänna restaurant ab. samt Vin- och spritcentralen. Jfr Rusdryckslagstiftning och Rusdrycksförsäljning. *[H.Gn]O.Bg.*

8) Iwan B., den föreg:s kusin, läkare (1881 —1946), med. lic. 1912,

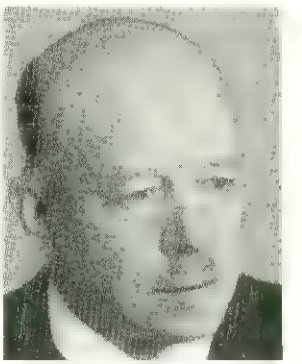

stadsläkare i Alingsås från 1913, känd psykoanalytiker och neurosläkare. Bland B:s skrifter märkas "Kultur och neuros" (1925, 2 uppl. s.å.), "Splittring och enhet i människans väsen" (1927), "Neurosproblemet i psykoanalytisk belysning" (1930), "Det svenska missnöjet" (1935), "Krig och kris" (1940) och "Ett är nödvändigt" (1946) samt diktsaml. "Nytt land" (1942) och "Vilsamma visor" (1943).

9) Karl-Axel B., son till B.2), militär (f. 23/12 1882), underlöjtnant vid Värmlands reg. 1904, kapten vid generalstaben 1918, major där 1926, på övergångsstat 1928, överstelöjtnant i armén 1932, överste 1935. B. var krigsmaterielinspektör 1935—46 och sakkunnig i 1930 års försvarskommission. Sedan B. lämnat den aktiva tjänsten, utövade han länge en uppmärksammad pacifistisk propaganda i tal och skrift enl. parollen "krig emot krigen", härtill påverkad framför allt av flygvapnets utveckling. B. har utg. bl.a. "Krig, fred och försvar" (1928), "Kampen om folken" (1929), "Försvarsfrågan i stöpsleven" (1930), "Kanske vi icke få krig" (1937), "Luftkrig över Sverige?" (1938; tills. med Å. B. Kretz), "En värld i vapen" (1939), "Finlands öde — och Sveriges?" (1940; tills. med N. Ahnlund), "Ödet österifrån" (1943). B. har flitigt medarbetat i tidningspressen; han skrev löpande krigsöversikter i "Dagens nyheter" 1939 –43, sedermera i "Stockholmstidningen". *S.Bn.*

10) Lennart B., son till B.7), organisationschef (f. 25/12 1903), jur. kand. 1929, sedan 1939 verkst. dir. och styrelseled. i Svenska arbetsgivarefören:s allmänna grupp samt ombudsman i Grängesbergkoncernens gruvförb. B. är sedan

1943 suppl. i Arbetsdomstolen och sedan 1944 ordf. i Teatrarnas riksförbund.

Bratt, Gustaf Napoleon Eugène, gruvdisponent (1826—1906). Efter att ha varit sjöofficer blev B. 1858 förvaltare vid Långbans gruvor i Värmland och sedan disponent vid Dalkarlsbergs gruvfält i Nora bergslag. Han var en för sin tid mycket framstående gruvspecialist och upparbetade bl.a. det svårskötta Dalkarlsbergsfältet till ett mönstergruvfält. Han införde i Sverige takbrytningsmetoden med igensättning för att hindra ras o.d. samt sedermera även tvärbrytningsmetoden. Han ledde dessutom omfattande experiment med bergborrningsmaskiner, vilka därefter kommo till allmännare användning i svenska gruvor. Som teknisk rådgivare i gruvfrågor var han gärna anlitad. *O.Bg.*

Brattalid, Erik Rödes gård på Grönland, vid Eriksfjorden (nuv. Tunugdliarfikfjorden), n.ö. om Julianehaab. Beläget i den äldsta och tätaste bygden och säte för den mäktigaste hövdingen, senare lagmannen, synes B. ha varit ett centrum för den grönländska nordmannakolonien under hela dess tillvaro, även sedan Gardar efter biskopssätets upprättande blivit huvudorten. Vid B. (nuv. Qagssiarssuk) kunna nu iakttagas ruinerna av 4 gårdskomplex. En omfattande undersökning företogs 1932 av en dansk expedition under ledning av P. Nörlund och svensken M. Stenberger. Härvid utgrävdes kyrkan, av enkel rektangulär grundplan, sannolikt härrörande från 1100-talet, samt den omgivande kyrkogården, flera boningshus, dels ett av en äldre, halliknande typ, motsvarande de skandinaviska järnåldershusen, dels ett par av en yngre, för Grönland och Island utmärkande typ med rummen samlade kring en mittgång, fähus, lador m.m. samt en tings- el. marknadsplats med bodar. De till obetydlig höjd kvarstående husmurarna voro uppförda av sten och torv. De lösa fynden härröra från 1000- till 1300-talen. Boskapsskötsel och säljakt synas ha utgjort de viktigaste näringsfången. — Litt.: P. Nörlund & M. Stenberger i "Meddelelser om Grönland", 88:1 (1934). *P.E.O.*

Bratteborg, gods i Byarums sn i Småland, 23 km s. om Jönköping, omfattar 2,347 ha, därav 180 åker; taxeringsvärde 506,800 kr. Huvudbyggnaden är i sina äldsta delar från mitten av 1600-talet. B. hopköptes efter 1630 av borgmästaren P. Gudmundsson, adl. Strömberg, kom genom gifte 1743 till greve G. v. Seth, som 1773 gjorde det till fideikommiss inom ätten. Nuv. ägare är greve T. G. v. Seth.

Brattfors, socken i Färnebo hd i Värmland och pastorat i Nyeds kontrakt av Karlstads stift, kring sjöarna Alstern och Lungen v. om Filipstad; 219,09 km², därav 199,08 land; 1,024 inv. (1946; 5 inv. pr km²). B. uppfylles till största del av skogs- och mossmarker; bygd träffas huvudsakl. kring sjöarna samt utmed Svartån och Lungälven. Åkern utgör 5 % av landarealen, skogsmarken 76 %. Största egendomen är Brattfors bruk, där en hytta fanns redan 1540 (jfr bild 4 vid Boberg); nu finnas här endast kvarn och en mindre snickerifabrik. Flera andra hyttor ha funnits i B., men numera har all järnhantering upphört. Största delen av socknen (141 km²), däribland Brattfors bruk, tillhör Uddeholms ab. Kyrkan av trä byggdes 1662 men har senare utvidgats, den restaurerades 1919. — Socknen utgöres av hemman, som före 1786 tillhört Färnebo sn. Namnet är givet efter hemmanet Brattfors (Brattforshyttan), som ligger vid ett fall i Lungälven. Namnet innehåller adj. *bratt,* dial. form för *brant.* Det skrevs 1540 Brattefors hytte. Se "Ortnamnen i Värmlands län", 3, 1934, sid. 2. *P.;Sl.*

Brattforsheden, ett komplex av delvis sammanvuxna randdeltan i Värmland, kring sjön Alsterns sydligaste del. Höjden ö.h. varierar mellan 178 m i de distala och 181—184 m i de proximala delarna av deltaplanen. — Litt.: N. G. Hörner, "B." (i "Sveriges geol. undersökn.", ser. C, nr 342, 1927).

Brattingsborg, ett sagoslott i folkvisorna om Didrik av Bern, av 1500- och 1600-talens lärde på fri hand förlagt till olika platser, bl.a. till Ivö i n. Skåne. B. är säkerligen en i anslutning till ordet *bratt,* "brant", gjord förvrängning av ett namn på Birting, Bjerting (jfr Didriksagans Bertangaland), som också ofta träffas i Didrikvisorna. Ett sådant till Didrikkretsen anknutet namn träffas redan i Beowulfsången (vers 1199): Byrhtanbyrig, "den strålande borgen", dit Hama (Heimer) förde smycket Brisingamen. *v.Sw.*

Brattingsborgspenning, *numm'ulus brattingsburge'nsis,* var under 1700-talet en allmänt gängse benämning på några i Kristianstadstraktens kritbildningar, särsk. på Ivö och vid Ignaberga, talrikt förekommande skal av arter, tillhörande släktet *Cra'nia,* vilka genom sin plattade, rundade form erinra om ett mynt och genom muskelintrycken visa teckningen av en dödsskalle. Fossilet beskrevs redan 1730 av M. v. Bromell och 1732 av K. Stobæus ("Dissertatio epistolaris ... de numulo brattingsburgensi"). *K.A.G.*

Bratton [brätn], Henry of B., engelsk jurist, se de Bracton, Henricus.

Brattsystemet, se Rusdryckslagstiftning.

von Brauchitsch [bräu'χitʃ], Walther, tysk militär (f. 1881), blev officer 1900, inträdde som kapten i Stora generalstaben 1913. Han deltog i 1:a världskriget som generalstabsofficer. Efter kriget arbetade han i olika befattningar vid staber och trupp inom riksvärnet. Han blev 1931 generalmajor, 1935 armékårchef, s.å. generallöjtnant och 1936 general av art. Efter att en kort tid från 1937 ha fört befäl över en armégrupp, blev B. i febr. 1938 överbefälhavare över armén och samtidigt generalöverste. B. var en ledande kraft i härens slutliga upprustning före 2:a världskriget och under första krigsåret. Han ledde markoperationerna vid ockupationen av Österrike samt mot Tjeckoslovakien 1938 och 1939. Under 2:a världskriget hade B. ansvaret för markoperationerna mot Polen 1939, på fronten i väster 1940, varpå följde utnämningen

till generalfältmarskalk, samt under det inledande skedet av kriget mot Sovjetunionen 1941. Efter misslyckandet att taga Moskva entledigades B. i dec. 1941, då Hitler övertog den direkta ledningen av de tyska markoperationerna. Han internerades i aug. 1945 av britterna; domstolen i Nürnberg beslöt i juni 1947, att han skulle utlämnas till Polen som krigsförbrytare. *S.Bn.*

Brauer [-åu'-], August Bernhard, tysk zoolog (1863—1917), dir. för Berlins zoologiska museum, e.o. prof. 1906, ord. 1914. B., som inlagt stora förtjänster om museets utveckling, har utgivit en rad arbeten, av vilka de över Valdiviaexpeditionens djupvattensfiskar med deras egendomliga ögon och lysorgan äro de förnämsta. Bland hans övriga skrifter må nämnas flera över maskgroddjur och klippgrävlingar.

Braula, Braulidae [-åu'-], *zool.*, se Bilus.

Braun [-åu-], släkt, härstammande från kyrkoherden i Fagerhult, Småland, Nicolaus Brodderi B. (1617—93), vars söner voro arkiatern Laurentius B., 1719 adlad Braunerskiöld*, biskopen i Kalmar Nicolaus Nicolai B. (1658—1729), vars familj adlades Braunerhielm, samt landshövdingen Johan B., 1715 adlad Brauner*.

von Braun [-åu-], gammal adelsätt, som sedan 1400-talet haft gods i Pommern. En medl. av släkten, sekr. hos generalguvernören över Pommern Nils Bielke, Joachim Christopher von B., erhöll 1690 svenskt adelskap, och en från honom härstammande släktgren, till vilken de nedannämnda hörde, överflyttade vid 1700-talets mitt till Sverige men har icke tagit introduktion på svenska riddarhuset. — Litt.: E. Sundberg, "Den från Pommern stammande svenska ätten v. B." (1938).

1) Amelie Fredrika Dorothea von B., väckelsetalare, författarinna (1811—59). B. intog en mellanställning mellan de i egentlig mening frikyrkliga och dem som alltför hårt höllo på de kyrkliga formerna ("stenkyrkliga"). Hon reste omkring mest på landsbygden (Dalarne, Småland och Blekinge) och höll religiösa tal för stora folkskaror och utövade även en vidsträckt själavård. Redan i början av 1840-talet grundade hon en söndagsskola i Karlshamn, där hon då var bosatt. Postumt utgåvos "Christendomslifvet i vår tid" (1860; med levnadsteckning över B. av Betty Posse), där B. går till rätta med "den onda tiden" och påtalar de förmögnas dåliga exempel, prästerskapets brister, separatismen m.m., samt uppbyggelseskriften "De falska profeterna" (1868). *S.N.*

2) Wilhelm August Detlof von B., den föreg:s bror, författare (1813—60), blev 1839 löjtnant vid Västgöta-Dals reg., tog 1846 avsked. B. hade tidigt börjat rimma för kamratkretsar och utgav 1837 "Dikter". Framgången kom denna samling att följas av ytterligare tre; från 1842 till sin död utgav B. sedan vart el. vartannat år en poetisk kalender, inalles tio, med titlar som "Calle", "Carolina", "Farbror Mårten", "Borup" o.d. Hans diktning, som var roande och rättfram i sin vardagliga ton, ehuru ofta grovkornig och "djärv", slog livligt an på publiken, som var uttröttad av de romantiska epigonernas ljuva gnäll, men den blev hastigt ett täml. slappt hantverk, saknande litterärt värde. — B:s "Samlade arbeten" (4 bd, 1867—70, med biogr. av O. Sturzen-Becker och personliga hågkomster av J. G. Carlén) ha utgått i ett flertal uppl. *F.G.B.*

Braun [-åu-], Carl Anton Philipp, tonsättare (1788—1835), av tysk börd, från 1815 till sin död verksam som oboist vid Kungl. hovkapellet samt därjämte som musikdirektör vid ett flertal regementsmusikkårer. B. tog framför allt som konsertgivare en uppmärksammad del i Stockholms musikliv. Han var en skicklig virtuos på sitt instrument, en utmärkt orkesterledare och som tonsättare produktiv, mångsidig (orkesterverk, körverk, scenmusik och solosånger) och kunnig.

von Braun [-åu-], Mathias Braun, bildhuggare, se Braun von Braun.

Braun [-åu-], Alexander, tysk botanist (1805—77), fil. dr i Tübingen 1829, prof. i botanik och zoologi i Karlsruhe 1833, prof. i botanik i Freiburg 1845, Giessen 1850, Berlin 1851. B:s betydelse ligger huvudsakl. i hans mångsidiga forskningar på morfologiens område, där han undersökte föryngringen i växtriket och i idealistisk-filosofisk riktning utvecklade den av Schimper grundade läran om bladställningen, vilken han tillskrev en allmän spiraltendens vid tillväxten. Han ägnade även undersökningar åt polyembryoni, partenogenes, kärlkryptogamernas byggnad och utveckling, sporbildningen hos sötvattensalgerna samt saftströmningen i cellerna hos kransalgerna. B:s efterlämnade anteckningar till en monografi över sistnämnda växtgrupp ha utgivits av O. Nordstedt (1882). *G.*

Braun [-åu-], Kaspar, tysk målare, träsnittskonstnär och förläggare (1807—77), som målare elev av Cornelius, sedermera utbildad som träsnidare i Paris. B. grundade i München en xylografisk anstalt och sedermera (tills. med F. Schneider) ett förlag för träsnitt, varifrån många av det tyska 1800-talets bästa alster i denna art utgått ("Fliegende Blätter" m.m.).

Braun [-åu-], Karl, österrikisk gynekolog (1822—91), 1856 prof. och chef för den första universitetskvinnokliniken i Wien. B. uppehöll med heder Wien-fakultetens förnäma traditioner; särsk. förtjänar nämnas hans betydelse som lärare i förlossningskonst för det stora antal utländska läkare, som strömmade till Wien.

Braun [-åu-], Karl Ferdinand, tysk fysiker (1850—1918), 1877 prof. i fysik i Marburg, 1880 i Strassburg, 1883 vid tekniska högsk. i Karlsruhe, 1885 i Tübingen och 1895 åter i Strassburg. B. har inlagt betydande förtjänster om utvecklingen av den trådlösa telegrafien, konstruerade det efter honom uppkallade katodstråleröret, Brauns rör*, för undersökning av elektriska svängningar och

Karl Ferdinand Braun.

införde den slutna svängningskretsen. B. erhöll tills. med Marconi 1909 års nobelpris i fysik.

Braun [-áu-], Max, tysk zoolog (1850—1930), 1883 prof. i Dorpat, 1886 i Rostock, 1890 i Königsberg. B. är bekant för sina undersökningar över parasitmaskar, som han bearbetat i H. G. Bronns samlingsverk "Die Klassen und Ordnungen des Tierreichs". B. har grundlagt och redigerat tidskr. "Zoologische Annalen", som huvudsakl. innehåller bidrag till den zoologiska forskningens historia.

Braun [-áu-]. 1) Heinrich, tysk socialekonomisk författare (1854—1927). B. grundade 1888 "Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik", vars red. han var 1888—1903.

2) Lily B., den föreg:s hustru, f. von Kretschmann, tysk författarinna (1865 -1916), har skrivit "Im Schatten der Titanen" (1908; sv. övers. "I titanernas skugga", 1926), en skildring från den senare Goethetidens Weimar, den självbiografiska romanen "Memoiren einer Sozialistin" (1909—11) och "Lebenssucher" (1915).

Braun [-áu-], Otto, tysk politiker (f. 1872), urspr. typograf, invaldes 1912 av socialdemokraterna i preussiska lantdagens andra kammare, blev efter revolutionen i nov. 1918 preussisk jordbruksminister och var preussisk ministerpresident mars 1920—april 1921, nov. 1921 febr. 1925 och april 1925 –juli 1932; det parlamentariska underlaget för hans regeringar var något varierande men utgjordes i regel av den s.k. Weimarkoalitionen. B. kom ofta i konflikt med de mera borgerligt betonade riksregeringarna och råkade, sedan han efter lantdagsvalen i april 1932 blivit försatt i minoritet, i häftig strid med rikskansler v. Papen samt avsattes i juli s.å. av president v. Hindenburg. Vid den nationalsocialistiska revolutionen tog B. sin tillflykt till Schweiz. Han utgav här 1939 memoarverket "Von Weimar zu Hitler". *B.*

Braun [-áu-], Gustav Oskar Max, tysk geograf (1881—1940), doc. i geografi i Greifswald 1907, prof. i Basel 1912, i Greifswald 1918—33, har särsk. sysslat med allmän och Tysklands geomorfologi samt Tysklands och Nordens regionala och ekonomiska geografi, var dir. för Inst. für Finnlandskunde och en av ledarna för Nordisches Inst., utgav bl.a. "Über die Morphologie von Bornholm" (1909), "Entwicklungsgeschichtliche Studien an europäischen Flachlandsküsten und ihren Dünen" (1911), "Grundzüge der Physiogeographie" (1911, 3 Aufl. 1930), "Das Ostseegebiet" (1912, 2 Aufl. 1928), "Deutschland" (1916, 2 Aufl. 1926—36), "Die nordischen Staaten" (1924) samt redigerade tidskr. "Erde und Wirtschaft", 1—7 (1927—34). *C.V.J.*

Braun [-áu-], Otto, tysk filosof (1885—1922), prof. i Basel, bekant särsk. som Schelling-forskare; försökte även själv att förnya de schellingska idéerna, bl.a. i skriften "Hinauf zum Idealismus, Schellingstudien" (1908).

Braunau [bráu'náu], stad i Tjeckoslovakien, se Broumov.

Braunau [bráu'náu], stad i Övre Österrike, vid Inn; 5,011 inv. (1934). Mindre industrier. I B. föddes Adolf Hitler.

Braune [-áu'-], Wilhelm, tysk germanist (1850—1926), 1880 prof. i Giessen, 1888—1919 i Heidelberg, skrev av utomordentlig klarhet kännetecknade läroböcker för det vetenskapliga studiet av fornhögtyskan och gotiskan, "Althochdeutsche Grammatik" (5 Aufl. bearb. av K. Helm 1936), "Gotische Grammatik" (11 Aufl. 1939), utgav den viktiga serien "Neudrucke deutscher Literaturwerke des 16. und 17. Jahrhunderts" (1876 ff.) samt utgav tills. med H. Paul och E. Sievers den mycket värdefulla tidskr. "Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur" (1874 ff.). *Rth.*

Brauner [-áu'-], från smålandssläkten Braun* utgrenad ätt, adlad 1715 och upphöjd i friherrligt stånd 1731.

Braunerskiöld [-áu'-] (före adlandet Braun*), Laurentius (Lars), läkare (1657—1729), fil. mag. vid Uppsala univ. 1685, med. dr i Utrecht 1689, prof. i medicin i Åbo 1693, i Dorpat 1698, i Pernau 1701, amiralitetsläkare i Karlskrona 1719; adlad s.å. B. har utgivit en del mindre skrifter.

Braunfels [-áu'-], stad i Hessen-Nassau i Tyskland, nära floden Lahn v.s.v. om Wetzlar; 1,817 inv. (1933). Kurort. På en basaltklippa reser

Braunau i Österrike.

sig furstarnas av Solms-B. slott, vars äldsta delar stamma ända från 800-talet; det rymmer rika konst- och vapensaml.

Brauni't, *miner.*, manganmanganit, $Mn \cdot MnO_3$, med växlande halt av manganmetasilikat, $MnSiO_3$, kristalliserar tetragonalt, pseudoreguljärt, men uppträder mest i form av korniga aggregat med metallisk glans, svart färg och brunt streck. B. är av betydelse som manganmalm och förekommer tills. med andra manganmineral bl.a. i de värmländska järn-mangan-malmfälten, ss. Jacobsberg, Långban, Nordmarken och Pajsberg.

Braunkohle-Benzin A.G. [bräu'nkålə bäntsi'n ak'tsiəngəzäl'ʃaft], tyskt företag, grundat 1934, tillverkar syntetisk bensin ur brunkol.

Brauns [-åu-], Reinhard Anton, tysk mineralog och petrograf (1861—1937), prof. 1894 i Karlsruhe, 1895 i Giessen, 1904 i Kiel och 1907 i Bonn. Bland B:s arbeten märkas undersökningen av lavabergarterna i Eifel och särsk. deras metamorfoser i trakten av Laacher See. B. var red. för mineralogi och petrografi i "Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie".

Brauns [-åu-], Heinrich, tysk politiker (f. 1868), urspr. katolsk präst, ägnade sig därjämte åt nationalekonomiska och socialpolitiska studier och forskningar samt blev en av den katolska centerns främsta experter på sociala frågor. B., som 1919 invalts i Weimarförsamlingen och 1920—32 tillhörde riksdagen, kom att i mycket sätta sin prägel på Weimarrepublikens socialpolitik, då han i juni 1920 inträdde som arbetsminister i regeringen Fehrenbach och behöll denna post under de varandra avlösande rikskanslerna Wirth, Cuno, Stresemann, Marx, Luther och Marx. I juni 1928 vägrade han kvarstå i den nybildade regeringen H. Müller till följd av centerns kritiska hållning mot densamma. *B.*

Braunsberg [bräu'nsbärk], stad i Ostpreussen, Ermlands huvudort, belägen vid floden Passarge innanför dess mynning i Frisches Haff; 21,007 inv. (1939). Tyska orden anlade 1241 en borg här, varefter staden, som tidvis var biskopssäte, började växa upp. Stanislaus Hosius inrättade 1568 det berömda jesuitkollegiet i B., som var en av de viktigaste utgångspunkterna för den katolska motreformationen i Sverige; kollegiet blev 1818 teol. fakultet. B. tillhörde 1626—35 Sverige. — Tobaks-, trä- och lervaruindustri. *P.*

Braunschweig [bräu'nʃvâik]. 1) Delstat (*Land*) i Tyskland; 3,571 km², 602,873 inv. (1939), nära 95 % protestanter. B. omfattar tre från varandra skilda huvuddelar och några mindre, spridda enklaver. Den största av delarna (2,070 km²), den n.ö., ligger kring floden Oker och B.2) n. om Harz; den är ett mestadels bördigt backland, som i det av musselkalk uppbyggda Elm når 327 m ö.h. Den näst största delen (918 km²) sträcker sig från Harz'* n.v. sluttning över Hils (430 m) och Ith (439 m) till Weser. Kring Blankenburg och floden Bode på ö. Harz ligger ett tredje område (475 km²). 46 % av arealen är åker, 12 % ängs- och betesmark samt 30 % skogsmark. Mest odlas vete, havre, råg, potatis och sockerbetor. Flertalet brukningsdelar äro mycket små, 48 % sålunda mindre än 2 ha, 25 % mellan 5 och 20 ha. Löv- och barrskog äro ung. lika vanliga, den förra utgöres mest av bok, den senare av gran. Bergsbruket avkastar silver, bly, koppar och järn kring Goslar på n.v. Harz, brunkol i ö. Elm, kalisalt i Okerdalen, bergsalt, asfalt m.m. Den väl utvecklade industrien företrades av masugnar, cement-, porslins-, socker- och konservfabriker, stenindustri m.m. 38 % av befolkningen leva av industri och hantverk, 19 % av jordbruk med binäringar samt 17 % av handel och samfärdsel. Enda större stad är huvudstaden B.2), närmast följd av Goslar och Wolfenbüttel. En bekant kur- och vintersportort är Harzburg. *P.*

Historia. B. har sin upprinnelse i de allodialbesittningar, som Henrik Lejonet av ätten Welf ärvt av husen Billung och Supplinburg och som han behöll, då Fredrik Barbarossa 1181 fråntog honom hans län. De upphöjdes 1235 till ett hertigdöme under Henriks sonson Otto Barnet och delades vid dennes död 1252 mellan sönerna Albrekt och Johan, som sålunda grundade de äldre husen Braunschweig och Lüneburg. Det sistn. utslocknade 1369, då dess besittningar övergingo på huset Braunschweig, som efter 1279 delats i ett flertal linjer; av dessa fortlevde in i nyare tid Grubenhagen (utslocknad 1596), Harburg (utslocknad 1642), Kalenberg (utslocknad 1584), Wolfenbüttel (utslocknad 1634) och mellersta huset Lüneburg, 1569 delat i grenarna Dannenberg och Celle, vilka ärvde de övriga linjernas besittningar och därefter benämndes de yngre husen Lüneburg och Braunschweig. Det förras territorium blev med tiden kungariket Hannover, det senares hertigdömet B. Detta var 1807—13 införlivat i kungariket Westfalen, erhöll 1820 en författning, deltog 1866 i det tyska kriget på Preussens sida, ingick s.å. i Nordtyska förbundet, 1871 som delstat i Tyska riket. När den i B. regerande grenen av Welf 1884 utdog, skulle hertigdömet tillfalla huset Hannover, ättens enda återstående gren. Men dess huvudman, hertigen av Cumberland, ansågs intaga en mot Preussen och Tyskland avvisande hållning, och 1879 fastställdes därför, att i händelse av förhinder för tronföljaren ett regentskapsråd skulle väljas, därefter en riksföreståndare. Härtill utsågs 1885 prins Albrekt av Preussen, 1906 hertig Johan Albrekt av Mecklenburg. Sedan Ernst August av Cumberland 1913 försonat sig med kejsaren och äktat dennes dotter Viktoria Louise, kunde han bestiga B:s tron men måste abdikera i nov. 1918, och B. förvandlades till en republik. Efter nationalsocialisternas maktutlämnande ställdes B. under en riksståthållare, vars maktområde 1937 utökades med Anhalt. *B.*

2) Huvudstad i B.1), n. om Harz på båda sidor om floden Oker; 181,453 inv. (1946). Staden har uppvuxit i korsningen mellan de gamla handelsvägarna Magdeburg -Köln och Lüneburg Frankfurt a.M. I urkunderna nämnes den f.g. 1031. 1137 övergick B. till welferna, som förlänade det stadsprivilegier (Henrik Lejonet och Otto Barnet). Bl.a. som huvudort i ett av hansans 4 distrikt lyckades B. uppnå allt större självständighet gentemot hertigarna. 1528 infördes reformationen av Bugenhagen. Under de följ. stormiga århundena värnade B. med framgång sin lutherska tro och

Braunschweig. *1.* Borgen Dankwarderode. *2.* Rådhuset vid Altstadtmarkt. *3.* Bronslejonet. *4.* Weberstrasse; i fonden Andreaskirche.

sin självständighet. 1671 tvingade emellertid en welfisk här B. till underkastelse. Sedan staden 1753 blivit residens för hertigarna av B.-Wolfenbüttel, upplevde den under Karl I och Karl Vilhelm Ferdinand en andlig blomstringstid, jämförbar med den samtida i Weimar. 1871 var folkmängden 57,833, 1891 101,047. Under [illegible] centrala delar mycket svåra skador. — Gamla staden med sitt oregelbundna gatunät omges av två flodarmar och promenader på platsen för de o. 1800 slopade befästningarna. Henrik Lejonet byggde i B. en borg, Dankwarderode, grundlade 1173 domkyrkan och lät på platsen mellan dem uppställa en pelare med ett bronslejon (1166). Domkyrkan, som visar det westfaliska systemet med brett och högt västparti, innehåller Henriks och hans gemåls gravmonument samt (i kryptan) andra furstegravar. Flera kyrkor tillkommo under 1100—1300-talen. Rådhuset från 1300-talets slut med något yngre flyglar i praktfull gotik med öppna pelargångar nederst lades i ruiner i 2:a världskriget liksom nästan alla de vackra byggnaderna i dess grannskap, både av sten och korsvirke, från sengotik och renässans, vilka gåvo staden en egenartad och ålderdomlig prägel. Residensslottet är från 1700-talet. Konstmuseet har en mycket betydande saml. framför allt av nederländska mästares tavlor, bl.a. av Rembrandt och Rubens. Bland stadens talrika utbildningsanstalter finnes en teknisk högsk., grundad 1745. B. blev 1933 säte för en protestantisk biskop. Vid Oker i s. ligger den stora Bürgerpark med badanstalter, österut ligger bl.a. Prinz-Albrecht-Park. B. har en rikt utvecklad industri med tillverkning av bilar, optiska artiklar, pianon, bleckvaror, jutegarn,

honungskakor, charkuterivaror m.m. B. är knutpunkt på järnvägslinjen Magdeburg—Hannover. Genom Oker står staden i förbindelse med Mittellandkanalen; den 0,8 km långa och 3,8 djupa hamnbassängen ligger 6 km norrut. *[E.Blp;F.W.]P.*

Braunschweiggrönt, se Malakitgrönt.

Braunschweigmonogrammisten, en betydande nederländsk mästare, verksam under 1500 talets andra fjärdedel, sannolikt i Antwerpen (möjl identisk med Jan van Amstel, o. 1500—40). Namnet är (av W. Bode) upptaget efter en med ett konstrikt monogram signerad tavla i Braunschweigs museum, ett landskap med scenen "De 5,000 männens bespisande".

Braunschweigmumma, ett extraktrikt mörkt öl från Braunschweig, numera föga brukat.

Brauns rör [-åû-], *fys.,* av den tyske fysikern K. F. Braun konstruerat urladdningsrör för undersökning av snabbt föränderliga elektriska och magnetiska fält. B. utgöres av ett evakuerat glasrör, innehållande två insmälta elektroder, en anod och en katod. Då en tillräckligt hög spänning anläges mellan dessa, utgår från katoden katodstrålar*, av vilka ett knippe avgränsas med ett diafragma och får falla på en skärm av något fluorescerande ämne, ev. försedd med ett koordinatnät. Där strålknippet träffar skärmen, erhålles en lysande punkt el. fläck. Införes ett elektriskt el. magnetiskt fält i strålens väg, devieras knippet. Ur B. ha de moderna katodstrålerören utvecklats, vilka erhållit stor användning i katodstråleoscillograferna (jfr Oscillograf). *Re.*

Braun von Braun [-åû- -åû-], Mathias, böhmisk bildhuggare (1684—1738), kom efter studier i Italien till Prag, där han 1710—11 utförde ett par av Karlsbrons mest berömda statyer, arbetade för olika kyrkor och flitigt medverkade vid skulpturursmyckning av de stora adelspalatsen.

Brauro'n, forntida ort i Grekland, nuv. Vraona, vid en bukt på Attikas östkust, 20 km ö. om Aten, urspr. huvudort i en av de självständiga kantoner, vilka redan före den historiska tidens början uppgingo i den atenska enhetsstaten. I B. fanns ett urgammalt berömt Artemistempel. Artemis från B. (*Brauro'nia*) hade även en bekant helgedom på Atens Akropolis med kultstaty av Praxiteles. — Litt.: S. Solders, "Die ausserstädtischen Kulte und die Einigung Attikas" (1931). *K.H.*

Brausewetter [bråû'zəvätər], Otto, tysk målare (1835—1904), fick anseende som målare av historiebilder och historisk genre, i Sverige bekant genom sin tavla "Gustav Adolf vid Lützen".

Braut-Anund el. Bröt-Anund, se Anund.

Brava, en av Kap-Verdeöarna*, 60 km² med c:a 9,000 inv.

Brava'd (fra. *bravade,* trots, från ital.), hjältedat el. bedrift (oftast ironiskt). — Brave'ra, skrodera, skryta, stoltsera.

Bravais [-vä'], Auguste, fransk fysiker (1811—63), var först sjöofficer och blev slutl. prof. i fysik vid École polytechnique. B. deltog 1838—40 med fregatten "La Recherche"* i en expedition till nordligare farvatten. Under övervintringen i Bossekop i Altenfjord gjorde han viktiga rön angående norrskenet; han iakttog också där, att strandlinjer, som inskurits i fast berg, sluttade ut mot havet, och tydde detta som följd av en oregelbunden höjning av landet. Dessa rön fingo sin fulla förklaring först i samband med G. De Geers undersökningar över Skandinaviens nivåförändringar. På kristallografiens område har B. gjort viktiga arbeten rörande kristallernas symmetriklasser och ytornas indices samt utvecklat teorien om rymdgitter i kristallerna och deras anordning. *K.A.G.*

Brave'ra, se Bravad.

Bravo (ital., tapper; samma ord som det över ty. inkomna *bra*), som interjektion: bra, utmärkt. — Superlativ: *braviss'imo.*

Bravo, plur. *bravi* (ital., av adj. *bravo,* eg. tapper, se föreg.), lejd lönnmördare, bandit.

Bravu'r (fra. *bravoure,* eg. ital.), urspr. och (i sht förr) även i sv.: tapperhet; käckhet och oförskräckthet; överlägsen skicklighet el. konstfärdighet; ofta med bibetydelse av en viss skrytsamhet el. ytlighet. — *Mus.,* glänsande förmåga att övervinna alla tekniska svårigheter; eldigt, virtuost föredrag, där denna förmåga framträder; bravurstycke, bravuraria, komposition anlagd på att ge den utförande tillfälle att visa denna förmåga.

Braxen el. brax, *zool.,* art av braxensläktet*.

Braxenflugor, *zool.,* se Nattsländor.

Braxengräsväxter, *Isoëta'ceae,* fam. av klassen *Isoëti'nae* bland ormbunksväxterna med endast ett släkte, braxengrässläktet, braxenmatsläktet, *Iso'ëtes,* som omfattar o. 60 arter, de flesta vatten- el. sumpväxter, utbredda över hela jorden, mest inom tempererade zoner. Fleråriga, lågväxta örter med knölstam och tätt tuvade, sylformade blad, som i den nedre, slidlikt vidgade delen omsluta sporfrukterna. 2 arter, *I. lacus'tris,* mörkgrönt braxengräs, med släta, och *I. echinos'pora,* ljusgrönt braxengräs, med taggiga sporer, förekomma här och där i Sverige på bottnen av åar och sjöar. *A.Ve.*

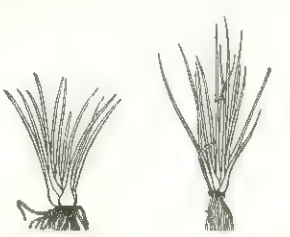

Mörkgrönt braxengräs, *Isoëtes lacustris* (t.v.) och ljusgrönt braxengräs, *I. echinospora.*

Braxenlöja, se Braxensläktet.

Braxenmatsläktet, se Braxengräsväxter.

Braxenmyggor, namn på olika vatteninsekter, bl.a. släktena *Hydrom'etra* (se Trådskinnbaggar) och *Gerris* (se Vattenlöpare).

Braxenmört, se Braxensläktet.

Braxenpanka, gemensam benämning på björknan och unga braxnar, vilka likna varandra och därför ofta förväxlas. Se Braxensläktet.

Braxensläktet, *Ab'ramis,* av fam. karpfiskar, har merendels hög, från sidorna starkt sammantryckt kropp, analfenan betydligt längre än ryggfenan. Fle ra arter förekomma i Europa och Asien samt närstående former i Nordamerika. I Sverige 4 arter. Braxnen (eg. "den glänsande"), *A. brama,* i nästan hela s. och mell. Sverige samt norrländska låglandet och ö. skärgården, har analfenan med 26—32 strålar. Färgen hos yngre är ovan grågrön och på sidorna silverglänsande, hos äldre mycket

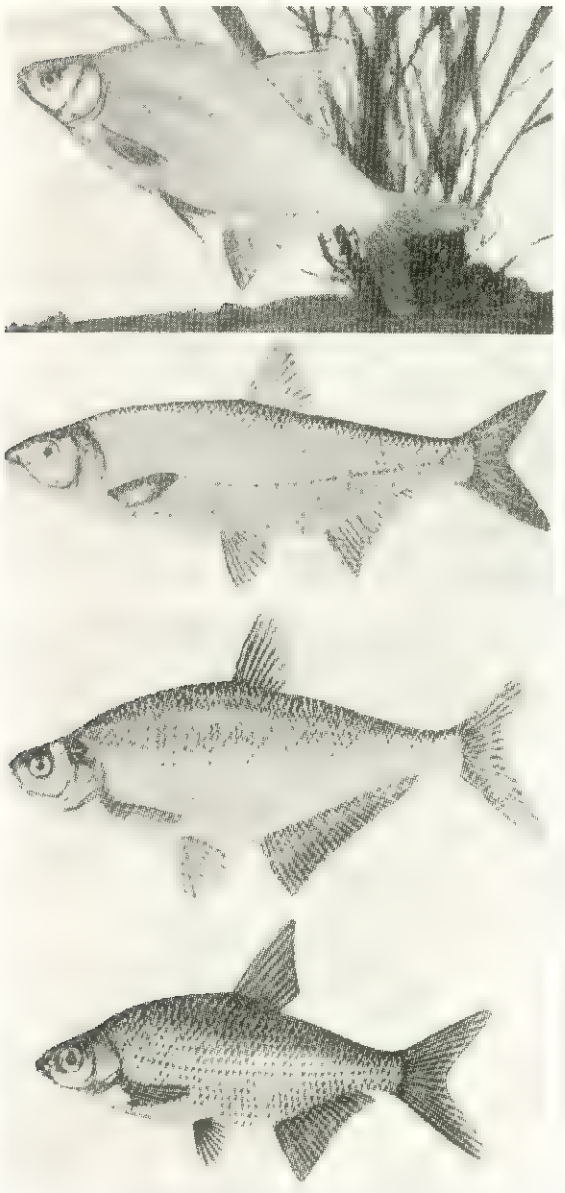

Braxenslaktet.
1 braxen, *2* vimma, *3* far, *4* björkna.

mörkare och på sidorna mässingglänsande. Fenorna hos yngre äro ljusa med mörka spetsar, hos äldre helt mörka. Längd vanl. 30—45 cm och vikt ett halvt till ett par kg. Braxnen uppgives kunna bli ända till 1 m lång och nå en vikt av 10 kg. Tillväxten är mycket växlande. Vid bristande näring blir braxnen liten och mager, braxenpankor*. Braxnen föredrager sjöar med rik växtlighet och håller mest till på något djupare vatten men går om nätterna ofta in på grundare områden. Födan utgöres huvudsakl. av bottendjur. Leker i maj—juni, särsk. under lugna nätter, under mycket plaskande i vattnet på växtbeklädda områden med ½—1 m djup. Braxnen samlas då i stora stim. Hannarna få vita, sedermera gula hudvårtor. Äggen äro små, kristallklara och avsättas på växter. Det nyklackta ynglet är 6—7 mm utan pigmentering. Snart uppträder ett glest svart pigment över gulsäckens yta (saknas hos mörtyngel). Ynglet uppehåller sig till en början i strändernas omedelbara närhet. Braxnen är av stor ekonomisk betydelse. — Vimman, *A. vimba,* vanl. 30—40 cm, mera långsträckt, analfenan med 20—25 strålar, förekommer utmed östkusten från Hälsingland till Blekinge, varifrån den beger sig upp i åar och sjöar, samt i Mälaren, Vänern och ett antal andra sjöar. — Faren, *A. fare'nus,* vanl. 20—25 cm, analfena mycket lång, med 37—46 strålar; huvudsakl. i Mälaren, Hjälmaren och Vänern med Klarälven. — Björknan el. blickan, *A. blicca,* upp till 30 cm, analfenan med 24—27 strålar, bröst- och bukfenorna vid basen gulröda; norrut till Hälsingland. — Flera bastarder äro kända, ss. braxenmört, braxenlöja, björknemört och björknesarv. Dylika bastarder synas företrädesvis uppstå i strömmande vatten och då äggen äro svaga, t.ex. övermogna. *N.Rn.*

Braxna, braxengräs, arter av fam. braxengräsväxter*.

Braxstad, egendom i Ö. Tollstads sn i Östergötland, 10 km ö. om Mjölby, omfattar 510 ha, varav 194 åker; taxeringsvärde 287,400 kr. Huvudbyggnaden är av trä i två våningar med två flyglar. En del av B. kom på 1300-talet till Vadstena kloster. B. tillhörde under 1600-talet ätterna Leijonskiöld, Lindhielm och Gyllenstierna, senare Gripenwaldt, Odelberg, De Geer, Hedenstierna och släkten Ahnström (1820—1918). Nuv. ägare är Poole Andersson.

Bray [brē] (eng.), *handelsv.,* se Brass.

de Bray [də brâi'], Salomon, holländsk målare (1597—1664), verksam i Haarlem, där han uppfostrades i akademisk anda, med intryck från italienska barockmästare och från Rubens; utförde stora figurscener och genreporträtt; mest bekant är den för det oraniska lustslottet Huis ten Bosch vid Haag målade "Joyeuse entrée". B. var också verksam som arkitekt. I sin "Architectura moderna" (1630) publicerade han H. de Keysers byggnadsverk. — Fyra söner till B. ägnade sig också åt konsten. Mest framstående är Jan de B. (o. 1627—97), som var lärjunge till fadern men i sin konst slöt sig mera till Frans Hals och utförde flera välkomponerade grupporträtt, de flesta i museet i Haarlem. *E.W.*

Braya [-âi'-], släkte av fam. korsblommiga växter med 8 arter, lågväxta örter, på n. halvklotet i arktiska och alpina områden. I Sverige förekommer endast en art, *B. linea'ris* (*B. glabell'a*), fjällkrasse, på högfjäll i Torne och Lule lappmarker. Jfr Sisymbrium

Braye'ra, *bot.,* se Hagenia.

Bra'zos River [-sås rivv'ə], flod i Texas, USA, upprinner med kallfloderna White River och Double Mountain Fork på Llano Estacado och kallas i övre loppet Salt Fork; den mynnar i Mexikanska bukten 60 km s.v. om Galveston. B. har mycket växlande vattenstånd med ödesdigra översvämningar. Endast 60 km av det 1,450 km långa flodloppet äro ständigt segelbara, c:a 500 km vid högvatten.

Brazza [brat'sa], ö, se Brač.

de Brazza [də braza'], Pierre Savorgnan, fransk afrikaresande och kolonialman (1852 1905), till börden italiensk greve, inträdde som 18-åring i franska flottan, företog 1875—78 och 1879—82 resor i Västafrika uppför floden Ogowe och genom landet mellan Ogowe och Kongofloden, anlade stationerna Franceville och Brazzaville, återvände 1883 till Kongo, var 1886 98 generalguvernör över Franska Ekvatorialafrika och ledde el. organiserade under denna tid ett flertal expeditioner i syfte att vidga kolonien. Senare inträffade missförhållanden inom dennas förvaltning och oro bland infödingarna; B. fick i uppdrag att undersöka förhållandena men dog efter förrättat värv i Dakar. — Litt.: D. Neuville & Ch. Bréard, "Les voyages de S. de B. Ogôoué et Congo 1875 82" (1884); "Conférences et lettres de P. S. de B. sur ses trois explorations dans l'ouest africain de 1875 à 1886" (1888). *[C.V.J.H.Rr.*

Brazzaville [-zavill'], huvudstad i kolonien Mellan-Kongo och sedan 1934 i hela Franska Ekvatorialafrika, vid Kongofloden (Stanley Pool), mitt emot Léopoldville i Belgiska Kongo; 24,435 inv. (1936). B. har flodhamn, sedan 1930 järnväg till Pointe-Noire vid kusten (512 km) samt flygförbindelse med Alger; stor rundradiostation och kommersiell radiostation. Svenska missionsförbundet har en stor missionsstation i B. Staden grundades 1880.

Braås, stationssamhälle i Sjösås* sn i Småland.

Brda, ty. *Brahe,* biflod från v. till Weichsel i n.v. Polen, upprinner i Hinterpommern och mynnar ö. om Bydgoszcz (Bromberg); 195 km lång. B. står genom Bydgoszczkanalen i förbindelse med Noteć (Netze).

Brdy [bər'di], ty. *Brdywald,* skogklätt bergsparti i Böhmen, mellan Vltava och Berounka, utgörande en del av det böhmiska massivet, når i Tok 857 m ö.h. B. är rikt på mineral, främst järn och silver, det senare vid Příbram.

Bre (b r ä) (no.), jökel, glaciär.

Breadalbane [brədå'lbin], John Campbell, Earl of B., skotsk magnat (o. 1636—1717), deltog 1654 i resningen till Karl II:s förmån, verkade därpå för hans återkallande 1660 och var nog hela livet närmast anhängare av Stuartarna, fast han med sällsynt skicklighet och skrupelfrihet utnyttjade politiska strider och välvningar till sin egen fördel. Då B. var en av Skottlands mäktigaste män, sökte Vilhelm III med B:s hjälp förmå de oroliga högländarna till underkastelse. Det lyckades, men B. behöll själv en stor del av de till mutor avsedda pengarna. Huvudmannen för klanen McDonald of Glencoe, McIan, uppsköt dock sin trohetsed, tills det formellt var för sent, och i samråd med ett par medbröder föranstaltade B. då på denna klan, som varit en besvärlig granne, 13/2 1692 blodbadet i Glencoe. 1715 sände B. till pretendentens understöd blott en fåtalig styrka, som han snart återkallade, och undgick därigenom straff. *P.S.*

Break [brēik] (eng.), öppen, fyrhjulig, charabanglikande vagn för 6—9 personer, med hög kuskbock och längs- el. tvärgående säten.

Break [brēik] (eng.), *mus.* 1) Det ställe i människoröstens och vissa instruments tonomfång, där tonen får ny klangkvalitet genom registerväxling. Den moderna röstutbildningen strävar att övervinna denna klangförändring, som är särsk. märkbar hos kontraaltar, och ge rösten ett klangligt så enhetligt tonförråd som möjligt. — 2) Inom jazzmusiken den instrumentala solokadensen mellan två melodiska fraser.

Break [brēik] (eng.), *sportv.,* "bryt!", ringdomarens befallning till två boxare att gå ur en clinch.

Breakspear [brēi'kspiə], Nikolaus, påve, se Hadrianus IV.

Bréal', Michel Jules Alfred, fransk lingvist och filolog (1832—1915). Efter studier i Berlin under Bopp och Weber blev B. prof. i jämförande språkforskning vid Collège de France 1864 och var under flera årtionden direktör för École des hautes études. B. har till franska översatt Bopps "Vergleichende Grammatik" (1866—71). Av hans egna arbeten må särsk. framhållas: "Sur l'affinité de la religion zoroastrienne" (1862), "De persicis nominibus apud scriptores græcos" (1863), "Le mythe d'Œdipe" (1864), "Sur le déchiffrement des inscriptions cypriotes" (1877) och framför allt hans "Essai de sémantique" (1897), som varit grundläggande för studiet av betydelselären. *A.Sj.*

Bréard [brea'r], Jean Jacques, fransk revolutionspolitiker (1760—1840), hade säte i konstituerande nationalförsamlingen och i konventet; i det sistnämnda tillhörde han jakobinerna och var 1793 en kortare tid medl. av välfärdsutskottet. B. tog del i den statskupp, som ledde till Robespierres störtande, och erhöll ånyo säte i välfärdsutskottet. Under tribunatet var B. medl. av de gamlas råd, under konsulatet av lagstiftande församlingen. 1803 lämnade han politiken.

Breared (till 1927 Bredared), socken i Tönnersjö hd i Halland och pastorat i Laholms kontrakt av Göteborgs stift, ö.n.ö. om Halmstad och utmed gränsen mot Småland; 157,90 km², därav 152,88 land; 1,441 inv. (1946; 9 inv. pr km²). B. är övervägande bergstrakt, rik på skog, ljunghed och mossar. Fylleån genomflyter den natursköna Simlångsdalen. Åkern utgör 8 % av landarealen, skogsmarken 61 %. Vid Fröböke i n.ö. finns ett stort järnåldersgravfält med flera stensättningar, 5 högar och ett 100-tal rösen. Kyrkan av sten är medeltida utom tornet, som byggdes 1809; restaurering 1922. — Sockennamnet, som är lånat från kyrkbyn, innehåller adj. *bred* och *ryd,* röjning. Det skrevs 1402 Bredharydh sokn. — Litt.: K. J. Schultz, "B." (1908). *P.;Sl.*

Breared, socken i Västergötland, se Bredared.

Breasted [bres'tid], James Henry, amerikansk egyptolog (1865—1935), prof. i egyptologi och orientalisk historia vid univ. i Chicago 1905, ledde flera amerikanska grävningsexpeditioner i Orienten (Luxor, Megiddo, Doura-Europus). Bland hans skrifter märkas "Ancient records of Egypt" (5 bd, 1906—07) och den till flera språk översatta "A history of Egypt" (1905, 2 ed. 1909) samt åtskilliga allmänt kulturhistoriska arbeten.

Breccia [brek'sia, ital. utt. breč'a] (eg. samma ord som *bräsch*; båda från germ. språken, motsv. sv. subst. *bräcka*), en av skarpkantiga bergarts- el. mineralstycken bestående, av ett bindemedel (cement) sammankittad bergart. Efter sin bildning indelas b. i förkastnings- el. rivnings-(friktions-)breccior och eruptivbreccior. Förkastningsbrecci-

blekt kolorit. Ofta överväger teckningen, vilken alltid är säker och elegant med minutiöst utformade detaljer. B. målade ofta i grisaille, t.ex. självporträtt; detta sammanhängde med att han som kopparstickare även utförde porträtt. Hans miniatyrer, av vilka få äro signerade, äro därför svåra att skilja från dem, som utförts i hans maner. — B. var f.ö. verksam på många andra områden. Om fornkunskapen inlade han förtjänster, bl. a. genom avtecknandet av ett stort antal finska och svenska minnesmärken. B. var en betydande myntforskare, och han betecknas som "den svenska numismatikens fader". Han samlade, avtecknade och graverade mynt till ett stort verk "Thesaurus nummorum sueo-gothicorum" (1690—91, ny uppl. utg. av N. Keder 1731). — Litt.: E. Aspelin, "E. B." (1896). *M.Bjn.*

3) Sophia Elisabet B., f. Weber, den föreg:s hustru, författarinna (1659—1730). B., som var dotter till en köpman av tysk börd, erhöll en för sin tid ovanligt gedigen uppfostran. Särsk. var hennes språkkunskap stor. De litterära intressen, hon visat före äktenskapet, uppmuntrades av hennes make och hans vänner, framför allt Urban Hiärne. Hon skrev livet igenom en mängd dikter på svenska, tyska, italienska och latin ("Uti åtskillige språk, tider och tillfällen författade poetiske dikter", 2 bd, 1713—32). Hennes svenska produktion, till större delen efter tidens sed tillfällighetsdiktning, visar ett mer än vanligt vårdat språk och förtjänstfull versformning. Med förkärlek uppträdde hon till sitt köns försvar, hävdande kvinnans jämlikhet med mannen i intellektuellt avseende och hennes rätt att under fritiden från hushållsgöromålen läsa och författa. B:s "Samlade poetiska dikter" utgåvos 1873 av P. Hanselli. *E.*

4) Henrich B., brorson till B.1), orientalist och biblioteksman (1669—1732). Efter studier i Uppsala medföljde B. 1697 en svensk beskickning till Persien men blev på återvägen fängslad i Moskva 1700 och kvarhölls i rysk fångenskap ända till 1722. Efter hemkomsten fick B. prof:s titel och blev 1723 chef för Kungl. bibl. B. var en god kännare av orientaliska språk och har författat arbeten om armenierna och andra österländska folk.

5) Petrus Johannis B., den föreg:s kusins son, präst (1677—1720). B. råkade 1704 i rysk fångenskap, men rymde 1711, kom 1712 till Bender och blev Karl XII:s hovpredikant. Utnämnd till kyrkoherde i Vasa reste B. hem men stannade i Stockholm och sökte sin lycka i att uppträda som angivare mot framstående personer. Då han hotades med häktning, rymde han 1719 till Köpenhamn, där han inlät sig i landsförrädiska stämplingar med ryska sändebudet. Häktad och återförd till Sverige sökte B. rädda sig genom att beskylla G. Cronhielm för holsteinska stämplingar men måste erkänna osanningen därav, dömdes till döden och avrättades. *P.S.*

Brenner. 1) Mårten Magnus Wilhelm B., finländsk botanist (1843–1930), lärare vid Helsingfors lyceum 1868, rektor vid Helsingfors realskola 1873—96. B. företog talrika resor i hemlandet och var jämte H. W. Arnell botanisk deltagare i Nordenskiölds expedition till Jenisej 1876. Hans vetenskapliga produktion berör floristik och botanikens historia; stort intresse ägnade han åt det kritiska släktet *Hiera'cium.* Bland hans skrifter märkas "Observationer rörande den nordfinska floran under 18:de och 19:de seklen" (i "Acta Societatis pro fauna et flora fennica", 16, 1897—1900) och "Bidrag till kännedomen om lichenologien i Finland 1673—1896" (i "Realskolans i Helsingfors program" för läsåren 1894—96). — Litt.: F. Elfving, "M. B." (i "Memoranda Societatis pro fauna et flora fennica", 6, 1929/30). *W.*

2) Widar Magnus B., den föreg:s son, botanist (1887—1932), fil. lic. 1915, doc. i botanik vid Helsingfors univ. 1920, adjunkt i botanik där 1930. B. studerade växtfysiologi hos W. Pfeffer i Leipzig 1913—15, kunde efter 1:a världskrigets utbrott ej återvända till Finland — han ansågs kompromitterad genom sin långvariga vistelse i Tyskland — utan kom till Sverige, där han hos R. Sernander ägnade sig åt växtbiologi till 1917, då han efter den ryska revolutionen återvände till Finland. B. har undersökt mögelsvamparnas förmåga att utnyttja olika kvävekällor, har visat, att bakterien *Micrococc'us sele'nicus* för sin andning icke utnyttjar luftens syre utan sådant, som frigöres vid reduktion av seleniter, tiosulfater el. metylenblått. Som ekolog arbetade han med sambandet mellan vegetation och underlagets vätejonkoncentration. Bland hans skrifter märkas "Strandzoner i Nylands skärgård" (i "Botaniska notiser", 1916), "Studier över vegetationen i en del av västra Nyland" (i "Geologiska kommissionens i Finland geotekniska meddelanden", 32, 1921) och "Växtgeografiska studier i Barösunds skärgård" (i "Acta Societatis pro fauna et flora fennica", 49, 1921). — Litt.: R. Collander, "W. B." (i "Memoranda Societatis pro fauna et flora fennica", 8, 1932). *W.*

Brenn'ero (ital.), Brennerpasset, se Brenner, sp. 1,095.

Brennu-Njáls saga, se Njals saga.

Brent, Charles Henry, amerikansk präst inom episkopalkyrkan (1862—1929), missionsbiskop på Filippinerna, 1918 kallad till Western New Yorks stift. B., som var en av Amerikas främsta kyrkomän, ledande inom det ekumeniska kyrkliga arbetet, var led. av amerikanska sektionen vid Ekumeniska mötet i Stockholm 1925 och president vid The World Conference on Faith and Order, Lausanne 1927.

Brenta, flod i n. Italien, kommer från Caldonazzosjön s.ö. om Trento, genomflyter Val Sugana och träder vid Bassano ut på den venetianska slätten, där den omgärdad av vallar rinner förbi Padova. Urspr. mynnade B. i Venedigs lagun rakt v. om staden men blev på 1890-talet genom stora kanal- och dammbyggnader ledd s. om denna ut i havet vid Chioggia. Längd 160 km, flodområde 2,300 km².

von Brenta'no, Georg Joseph Friedrich, friherre B. von Brentheim, tyskfödd diplomat (1746—98). Efter en växlingsrik bana i olika staters tjänst kom B. 1784 till Turkiet som fransk militärattaché, trädde här i förbindelse med Sveriges sändebud, G. J. B. v. Heidenstam, och bistod i direkt strid med sin egen regerings order denne i försöken att egga Turkiet till krig mot Ryssland. Hemkallad i onåd 1787 begav sig B. 1788 till Sverige och lyckades vinna bevågenhet hos Gustav

fronderande sydstatsdemokraterna men föll igenom vid valet. Efter sydstaternas utträde försvarade B. i senaten deras politik och uteslöts 1861. Han ingick då i sydstaternas armé och var 1865 krigsminister i Davis' kabinett. Efter sydstaternas nederlag vistades B. i utlandet men återvände 1868 till Amerika. *B.*

Brecknockshire [brek'nåkʃiə], Brecon, grevskap i s.ö. Wales; 1,899 km², 53,060 inv. (1938). B. är bergigt (886 m) och rel. föga uppodlat. Jordbruk med boskapsskötsel, någon textil- och järnindustri. Huvudstaden Brecknock el. Brecon (5,136 inv.) är biskopssäte.

Břeclav [bržät'slaf], ty. *Lundenburg*, stad i s. Mähren, Tjeckoslovakien, helt nära österrikiska gränsen; 13,700 inv. (1930). Järnvägsknut på linjen Brünn—Wien; livsmedelsindustri. Slott.

Brecon [brekk'ən], se Brecknockshire.

Brécourt [-ko'r], Guillaume (eg. Marcoureau de B.), fransk skådespelare (1638—85). B., som en tid spelade hos Molière och från 1664 var anställd vid teatern i Hôtel de Bourgogne, beundrades i komedien högt av bl.a. Ludvig XIV. Till hans bästa roller räknades Alain i Molières "Fruntimmersskolan" samt Britannicus och Bajazet i Racines likabenämnda båda skådespel. Han skrev också för teatern, bl.a. "L'ombre de Molière"

Bred, socken i Åsunda hd i Uppsala län och församling i Sparrsätra och Breds pastorat i Trögds och Åsunda kontrakt av Uppsala ärkestift, invid länsgränsen n.v. om Enköping; 28,56 km², därav 28,42 land; 433 inv. (1946; 15 inv. pr km²). B. är småkuperad slättbygd med åkern utgörande 52 % av landarealen, skogsmarken 37 %. Egendom: Skälby. Vid Sagån ligga Strömsbergs och Breds kvarnar. I Boda finnas hällristningar och lämningar efter en bronsåldershydda; flera järnåldersgravfält. Kyrkan byggdes 1836—37; på kyrkogården står en runsten. — Orsaken till namnet, som tycks vara adj. *bred*, är obekant. Namnet skrevs 1291 (in) Bred. *P.;Sl.*

Breda, stad i prov. Nord-Brabant i s.v. Nederländerna, vid sammanflödet av de segelbara vattendragen Mark och Aa; 82,191 inv. (1946). B. är nu sammanvuxet med grannsamhällena Prinsenhage och Ginneken. Det erhöll stadsprivilegier 1252 och befästes 1534; fästningsverken slopades 1876. Den gotiska katedralen, Groote Kerk, påbörjades i slutet av 1200-talet, men det ståtliga tornet fullbordades först 1509. Kyrkan rymmer bl.a. ett praktfullt gravmonument i renässans över greve Engelbrekt II av Nassau. Slottet från 1500-talets mitt ombyggdes på 1690-talet och är numera krigsakad. B. har maskin-, cigarr-, konstsiden- o.a. textilindustri. — På gr. av sitt viktiga strategiska läge har B. ofta varit föremål för belägringar. Under nederländska frihetskriget växlade B. ägare åtskilliga gånger, tillerkändes 1648 i westfaliska freden Nederländerna och var långt fram på 1800-talet en viktig fästning. I B. slöts 1667 under svensk bemedling fred mellan England och Holland; båda makterna behöllo de under kriget gjorda erövringarna, vilket innebar, att Holland avträdde sina besittningar i Nordamerika till England. *P.;[N.Hg]B.*

von Breda, svensk målarfamilj, härstammande från Brabant.

1) Lukas von B. d.ä. (1676—1752), son till en från Hamburg invandrad grosshandlare i Stockholm. Lärjunge där till Meytens d.ä. ägnade han sig efter en studieresa till Paris huvudsakl. åt porträttmåleri till år 1718, då han gifte sig med en sidenfärgaränka, Elisabeth Buchholz, vars fabrik han därefter drev till sin död. Som målare var B. föga produktiv. B:s goda ekonomiska ställning möjliggjorde för honom att grunda en värdefull tavelsamling.

2) Lukas von B. d.y., den föreg:s son, konstsamlare (1726—99), dispaschör vid sjöassuranskompaniet i Stockholm. B., som umgicks mycket i konstnärskretsar, var god konstkännare och invaldes 1778 i Konstakad. Han beskrev svenska privata tavelsamlingar i "Stockholmsposten" 1791—92 och förökade den av fadern ärvda tavelsamlingen.

3) Carl Fredrik von B., den föreg:s son, porträttmålare (1759—1818). Efter en omsorgsfull uppfostran sändes B., som tidigt visade konstnärliga anlag, till Kungl. målar- och bildhuggarakad. för att utbildas till målare. 18 år gammal erhöll han här sin första medalj, började under L. Pasch d.y:s ledning sina lärospån i porträttmåleriet och erhöll flera utmärkelser, däribland 1785 guldmedalj, den första akademien utdelade. För B:s utveckling betydelsefull blev resan till England, där ett måleri florerade, som mera överensstämde med hans anlag. Sommaren 1787 till hösten 1796 vistades B. i London, där han i Reynolds' ateljé tillägnade sig dennes storslagna uppfattning och djupa kraftiga kolorit. Ex. härpå är porträttet av Reynolds, med vilket B. 1791 tog sitt inträde i svenska konstakad. I England uppnådde B. anseende som porträttmålare och fick många beställningar. Några verk från 1790-talets början visa, att han influerades även av Gainsboroughs skimrande, bleka silvertoner och poetiska uppfattning. Efter ett kort besök i Paris återvände B. till Stockholm, där han i dec. 1796 utnämndes till prof. i teckning vid Konstakad., en befattning, som han med stor omsorg och popularitet skötte till sin död. B. blev nu porträttmålaren på modet, vilken särsk. av aristokratien överhopades med beställningar. Hans snabba målningssätt lockade honom dock ofta till överproduktion. Många av hans senare porträtt äro blott schematiskt uppfattade typer och likna varandra i alltför hög grad. B:s mogna stil förenar med djup och saftighet i koloriten ett måleriskt ljusdunkel, även detta trol. hämtat från Reynolds' verk. B:s porträtt av fadern från 1797 är ett av de tidigast och mest romantiskt uppfattade porträtt, som målats i Sverige. Hans damporträtt i tidens dräkter med få men starka färger framträda poetiskt i drömmande romantiska stämningar mot solnedgångshimmel el. landskapsfond. De bästa proven på B:s senare porträttkonst äro porträttet av sångerskan Teresa Vandoni (1797, Nationalmuseum; bild se sp. 1,071) och bröstbilden av Viveka Ramel, f. Sture (1803, Maltesholm). B:s sista verk visa, att hans kolorit stelnat i prosaisk rutin, den svartröda färgen blir vanligast, men även att nyklassicismen påverkat hans form, som åter blev mera plastisk (t.ex. Karl XIII:s porträtt, Gripsholm). Bland B:s lärjungar må nämnas hans

C. Fr. von Breda: Porträtt av den italienska sångerskan Teresa Vandoni, 1797. Nationalmuseum, Stockholm.

båda söner samt A. Lauréus, J. G. Sandberg och Per Krafft d.y. B. ägde vinnande personliga egenskaper, var vänsäll och gästfri samt spelade stor roll i det gustavianska konstnärslivet i Stockholm. B. adlades 1812. Han ärvde faderns stora förmögenhet och vackra tavelsamling, men denna skingrades efter B:s död. — Litt.: F. Sander, "C. F. v. B." (1896); E. Hultmark, "C. F. v. B." (1915). *B.-I.M.*

4) John Fredrik von B., den föreg:s son, historie- och porträttmålare (1788—1835). B:s konstnärliga anlag framträdde tidigt, han genomgick Konstakad., deltog fr.o.m. 1804 i dess utställningar med porträtt och landskap samt med kopior efter äldre mästare. 1815 övergick han till den götiska oppositionen mot akad., men hans konstnärliga produktion avmattades snart.

Breda, Società italiana Ernesto Breda per construzioni meccaniche, italienskt industriföretag med huvudverkstäder i Milano. B. räknar anor från 1850; den egentlige grundaren av det nuv. storföretaget, E. Breda (1852—1918), övertog rörelsen 1890; ombildning till bolag skedde 1899. Tillverkningen består av elektriska motorer, generatorer och apparater, jordbruksmaskiner, järnvägsvagnar, ång- och elektriska lok samt automatvapen. Ett dotterbolag i Milano tillverkar flygmotorer. Bolaget äger dessutom skeppsvarv (i Venedig). Antalet industriarb. utgjorde före 2:a världskriget c:a 16,000. *A.I.g.*

Bredablick, se Breidablick.

van Bredael [fann brc'dal], nederländsk målarfamilj, vars förste bekante medl. var Peter van B. (1629—1719), som företog resor i Italien och Spanien och företrädesvis behandlade italienska landskapsmotiv med staffagefigurer; mestadels bosatt i Antwerpen. I Nationalmuseum, Stockholm, finnas två framställningar av "Italiensk marknad".

Bredahl, Christian Hviid, dansk författare (1784—1860). B:s förnämsta arbete är "Dramatiske Scener" (6 bd, 1819—33), en serie efter mönster av Shakespeares skådespel med ämne från fädernesländets historia. Scenen är förlagd till månen men syftar på samtidens politiska händelser. Hans konstnärliga styrka är ett kraftfullt, patetiskt språk, som förlänar honom en hög rang inom dansk litteratur. — Litt.: O. Thyregod, "C. B." (1918).

Bredahöns, ras av hönssläktet*.

Bredal, Niels Krog, norsk-dansk författare och musiker (1733—78), känd som förf. av den första danska operatexten, "Gram og Signe" (1756, med musik av Sarti), och av det genom den efterföljande polemiken beryktade verket "Tronfölgen i Sidon" (1771). B. var en ivrig deltagare i det musikaliska klubblivet i Köpenhamn och stiftade "Dansk elskende musikalsk Selskab".

Bredal, Niels Anders, dansk målare (1841—88), betydande akvarellist. Särsk. uppskattade blevo hans italienska landskapsbilder med dominerande arkitekturmotiv samt hans många studier från Koldinghus.

Bredared, socken i Halland, se Breared.

Bredared (förr Breared), socken i Vedens hd i Västergötland, Älvsborgs län, och församling i Bredareds, Tämta, Vänga och Sandhults pastorat i Ås kontrakt av Skara stift, n.n.v. om Borås; 76,63 km², därav 73,10 land; 1,055 inv. (1947; 15 inv. pr km²). B. är en högländ skogstrakt med djupt nedskurna dalar; åkern utgör 11 % av landarealen, skogsmarken 67 %. Kyrkan av sten byggdes 1834. — Sockennamnet, som är givet efter kyrkbyn, innehåller adj. *bred* och *ryd,* röjning, och skrevs 1506 Bredaryd (se "Ortnamnen i Älvsborgs län", II, 1910, sid. 18). *P.:Sl.*

Bredaryd, socken i Västbo hd i Jönköpings län och församling i Forsheda, Bredaryds och Torskinge pastorat i Västbo kontrakt av Växjö stift, n. om Bolmen; 79,27 km², därav 75,80 land; 1,580 inv. (1947). N.v. delen är kuperad och högländ, i ö. utbreder sig en del av den stora Flymossen Åkern utgör 16 % av landarealen, skogsmarken 41 %. I stationssamhället Bredaryd (510 inv.) vid statsbanelinjen Halmstad—Värnamo finnas gjuterier och mekaniska verkstäder, torvströfabrik, färgfabriker och åtskilliga mindre metallvarufabriker. Flera järnåldersgravfält finnas med högar och resta stenar jämte en runsten. Kyrkan av sten byggdes 1863—65; dopfunten och en gravhäll äro från 1100-talet. — Sockennamnet, som är givet efter byn Bredaryd, innehåller adj. *bred* och *ryd,* röjning, och skrevs 1306 Breþa rydh. *P.:Sl.*

Bredarö'r (till *rör,* stenröse), bronsåldersröse vid Kivik*.

Bredberg, släkt, härstammande från kyrkoherden i Bredared, Skara stift, Torbern Olai Bjerbius (1608—69).

Bengt Gustaf B., metallurg och bergsman (1797—1873), inträdde efter avlagda examina i bergsstaten och var 1836—49 bergmästare i Nya Kopparbergs distrikt. B. var en märkesman i kemi och metallurgi och inlade stora förtjänster om utvinningen av silver, koppar och

nickel; han införde förbättringar, som betydligt ökade utbytet, t.ex. i Sala gruva. Vid Åtvidaberg, där han var anställd 1844—50, lyckades han fullständigare tillgodogöra kopparen och genom att ur slaggvarpen tillvarataga de svavelmineral, som ännu funnos kvar, tredubbla produktionen där. Även vid Kleva nickelgruva var han verksam. B. har i talrika skrifter meddelat sina rön i metallurgi och kemi. *K.A.G.*

Bredberg, Wilhelmina (Mina), målarinna (1857—1943), kallade sig Carlsson-B. efter sitt 2:a gifte 1895. Hon studerade för Amanda Sidvall och på 1880-talet i Paris, bl.a. vid Académie Julian. Hennes flesta målningar äro dam- och barnporträtt, tekniskt ofta naivt trevande men vittnande om koloristisk begåvning. Mest egenartade äro hennes i 60-årsåldern och senare målade barnbilder, där en om Renoir och Bonnard något erinrande känsla för det blomlika hos modellerna lyser fram genom ett drömmande, halvt formupplösande föredrag. *H.Ge.*

Bredberg. 1) Ernst B., militär, idrottsledare (f. 15/1 1877), officer 1899, underintendent vid Intendenturkåren 1905, överstelöjtnant 1936. B. var 1908—16 v. ordf. i Fredrikshofs idrottsfören., 1914—16 led. av Riksidrottsförb:s stadgeutskott, är sedan 1920 medl. av dess överstyrelse och förvaltningsutskott, vars ordf. han var 1921—40, fr.o.m. 1924 medl. av Sveriges olympiska kommitté, sedan 1925 av Stadionstyrelsen, fr.o.m. 1935 led. av direktionen för GCI samt sedan 1940 v. ordf. i Riksidrottsförb:s överstyrelse. Vid de senaste Olympiska spelen har B. tillhört den svenska överledningen. *O.Kgh.*

2) Axel B., den föreg:s bror, militär (f. 24/2 1884), underlöjtnant vid Kronobergs reg. 1904, inträdde i Generalstaben 1914, major där 1925, överstelöjtnant 1928, vid Älvsborgs reg. 1931, överste och inspektör för trängen 1933, generalmajor 1937, chef för Försvarsstaben 1942 och militärbefälhavare i 5:e militärdistriktet 1945—47. B. blev tidigt mycket anlitad vid utredningar för militära organisationer av olika slag, stod bl.a. till försvarsrevisionens förfogande 1920—23. 1944 blev B., med tjänstledighet från sina militära befattningar, vice ordf. i Statens organisationsnämnd samt ordf. i Försvarets centrala organisationskommitté. B. var ordf. i Svenska officersförbundet 1936—44. *S.Bn.*

Bredbyn, municipalsamhälle (sedan 1932) och kyrkby i Anundsjö sn i Ångermanland, vid Kubbeån c:a 35 km n.v. om Örnsköldsvik; 0,85 km² (land); 432 inv. (1946). Kraftverk, skofabrik och garveri. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 1,600,400 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 722,860 kr (1944). — Namnet innehåller trol. adj. *bred* och *by*, gård. Det skrevs 1535 Breby.

Bredd, *astr., geod.* En stjärnas b. är stjärnans vinkelavstånd från ekliptikan, mätt längs en storcirkel genom ekliptikans pol och stjärnan. Den räknas från 0° till 90° och är nordlig (positiv) el. sydlig (negativ), allteftersom stjärnan ligger n. el. s. om ekliptikan (jfr Astronomiska koordinater). — En orts geografiska b. el. latitud är vinkeln mellan lodlinjen och jordens ekvatorsplan. Se fig., där den är betecknad med φ. En orts geocentriska b. är vinkeln mellan den genom orten dragna jordradien och jordens ekvatorsplan. Se fig., där den är betecknad med φ'. På gr. av jordens avplattning är φ alltid större än φ'. Skillnaden är störst för $\varphi = 45°$ 5′50″, där den uppgår till 11′40″. En orts b. är nordlig (positiv), om orten ligger på n. halvklotet, och sydlig (negativ) på s. halvklotet. Om dess bestämning se Ortbestämning. *Ch.*

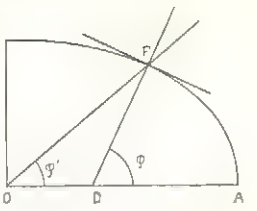

O jordens medelpunkt, *O*—*A* jordens ekvatorsplan, *P*—*D* lodlinjen för orten *P*, vars geografiska bredd är = vinkeln φ och geocentriska bredd är = vinkeln φ'.

Breddgrad, geografisk bredd, se Bredd.

Breddhöjd-, Bredd-index, *anat.*, se Huvudform.

Bredenberg, Gustaf Adolf, finländsk mejeriman (f. 1865), fil. dr 1912, föreståndare för statens smörlaboratorium 1903, sederm. adjunkt i mejerilära vid Helsingfors univ. och e.o. prof. där 1921—34. Som en av den moderna mejerihushållningens märkesmän har han innehaft många förtroendeuppdrag i inhemska och internationella facksammanslutningar. Bland B:s skrifter märkas "Beiträge zur Kenntnis der Hüllen der Milchfettkügelchen" (akad. avh. 1912) och undersökningar rörande vattenhalten i exportsmöret. *R.R.*

Bredero [bre'dərå], Gerbrand Adriaenszoon, holländsk författare (1585—1618). Bland B:s realistiska och livfulla lustspel märkas "De klucht van de koe" (1612), "Moortje" (1615), "De Spaansche Brabander Jerolimo" (1618). B:s friska, ofta skämtsamma lyrik utgavs efter hans död i "Boertigh, amoreus en aendachtigh groot liedboeck" (1622). — Litt.: J. ten Brink, "G. A. B." (2 uppl. 1888).

van Brederode [fann bre'dəråda], en av de förnämsta nederländska högadelssläkterna.

1) Henrik van B. (1531—68) var en av de herrar, som undertecknade böneskriften om religionsfrihet till regentinnan Margareta 1566 och framträdde som en av ledarna för den protestantiska oppositionen mot den spanska regeringen i Nederländerna. Efter motgångar under striderna 1567 anhöll han om nåd hos Margareta men måste fly ur landet till Tyskland, där han kort därefter avled.

2) Reinholt van B., diplomat, svensk friherre (1567—1633), intog både genom sin börd och sitt giftermål med Oldenbarnevelds dotter en framskjuten plats i Nederländerna. 1615 var han chef för den beskickning, som skulle medla mellan Ryssland och Sverige, och blev till belöning för sina tjänster 1616 svensk friherre och erhöll 1617 friherreskapet Wesenberg, 1631 ytterligare förbättrat. Flera holländska kolonister inflyttade hit, men planer på en holländsk kolonisation här i stor skala kommo ej till utförande. Efter svärfaderns fall 1619 spelade B. ej någon vidare politisk roll. *P.S.*

Bredestad, socken i N. Vedbo hd i Jönköpings län och församling i Bredestads, Askeryds och Marbäcks pastorat i N. Vedbo kontrakt av Linköpings stift, n.n.ö. om Nässjö; 30,62 km², därav

29,58 land; 1,390 inv. (1947). Bygden ligger huvudsakl. i dalstråket s. om sjön Ralången, i övrigt förhärska höglänta skogstrakter. Åkern utgör 19 % av landarealen, skogsmarken 61 %. I B. ligger större delen av Aneby* municipalsamhälle. Egendom: Aneby. Kyrkan av sten består av skepp, kor och absid från 1100-talets slut; tornet av trä är av relativt sent datum. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, kan ant. innehålla gen. *'Bredha* av ett mansnamn *'Bredhe* el. troligare adj. *bred* och *stadha*, plur. av *stadh*, gård (jfr M. Lundgren, "Svenska personnamn från medeltiden", 1892—1934, sid. 36). Det skrevs 1292—1312 (de) Bredhestadhum. *P.;Sl.*

Bredfock, ett löst råsegel, som hissas på vissa mindre segelfartyg.

Bredgrund, vidsträckt grund i Öresunds s. del, c:a 6 km n.v. om Skanör, utmärkt med agafyr

Bredichin [-dji'çin], F j o d o r A l e x a n d r o v i t j, rysk astronom (1831—1904), dir. för observatoriet i Pulkova 1890—95. B. är bekant för sin teori ang. kometsvansar (se Kometer).

Bre'dius, A b r a h a m, holländsk konsthistoriker (f. 1855), en av nutidens förnämsta konstkännare, särsk. på det holländska måleriets område, länge verksam som chef för galleriet (Mauritzhuis) i Haag. B. har utg. synnerligen betydande verk över detta museum samt riksmuseet i Amsterdam och var i flera år utg. av tidskr. "Oudholland". För bevarandet av Hollands äldre konstminnen har han med kraft uppträtt. I besittning av stor förmögenhet har B. också hopbragt en betydande konstsamling — bl.a. flera tavlor av Rembrandt —, vilken han till större delen donerat till nämnda museer. *E.W.*

Bredkabb, *bot.*, art av kaveldunsläktet*.

Bredkaveldun, *bot.*, art av kaveldunsläktet*.

Bredkyrklig, tillhörande *broad church*, riktning inom anglikanska kyrkan, se Storbritannien, religiösa förhållanden.

Bredman, J o h a n, astronom (1770—1859), fil. mag. 1797, doc. i matematik i Uppsala 1801, amanuens vid observatoriet 1802, adjunkt i matematik 1808, prof. i astronomi 1811—41. B. utgav "Theoretiska astronomiens grunder för begynnare" (1845), en välskriven lärobok, som begagnades ännu vid slutet av 1800-talet.

Bredmunnar el. t v ä r m u n n a r, *Plagiostom'ata* el. *Plagios'tomi*, en grupp broskfiskar, omfattande hajar och rockor; har fått sitt namn av att munnen med få undantag bildar en tvärställd springa på huvudets undersida.

Brednäsapor, p l a t t n ä s a p o r, v ä s t a p o r el. N y a v ä r l d e n s a p o r, *Platyrrhi'na*, en grupp bland aporna, omfattande samtliga amerikanska former. De äro genom en rad anatomiska karaktärer (ss. förhandenvaron av 3 oäkta kindtänder, utåtvända näsborrar, skilda av en bred, broskig skiljevägg, saknaden av kindpåsar och sittvalkar m.m.) väl avgränsade från smalnäsaporna (Gamla världens apor). B. delas i fam. kapucinliknande apor* och kloapor*.

Bredsdorff [bres'-], J a c o b Hornemann, dansk språkforskare (1790—1841), lektor i Sorö (i mineralogi och botanik). I sin språkfilosofiska avh. "Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer" (1821, ny uppl. 1886) liksom i sin runforskning visade sig B. i många avseenden stå före sin samtid. Synnerligen mångsidig har han även utgivit arbeten i naturvetenskap, historia och geografi. B:s "Udvalgte Afhandlinger indenfor Sprogvidenskab og Runologi" utgåvos av J. Glahder (1933).

Bredsida el. b r e d s i d e e l d, samtidig eldgivning mot gemensamt mål med alla åt samma sida av ett krigsfartyg bärande kanoner. B. gives i taktiken företräde framför s t ä v e l d, vid vilken i regel endast ett begränsat antal av ett fartygs kanoner till följd av uppställningen kan deltaga. B. kallades fordom även "glatt lag".

Bredsjö bruk, järnbruk med gruva, anrikningsverk, sintringsverk och masugnar i Hjulsjö socken (Örebro län). B. fick sitt första privilegium 1676. Det äges sedan 1910 av ab. Stjernfors—Ställdalen*. Bruket ligger vid Bergslagsbanan och järnvägslinjen Bredsjö -Gyttorp(—Nora).

Bredsjö—Degerfors järnväg, se Nora bergslags järnväg.

Bredskär, lotsplats utanför Holmsund vid Ume älvs mynning.

Bredspårig säges en järnväg vara, när spårvidden är normal (=1,435 m) el. större.

Bredsted [bred'-], H a n s C h r i s t i a n, dansk pomolog (1829—95), innehavare av en betydande trädskola och fruktträdgård i Odense. B:s pomologiska arbeten "Hasselnödden" (1887) och "Haandbog i dansk Pomologi" (3 bd, 1890—96) höra till de bästa i sitt slag.

Bredstjärtpapegojor, grupp av underfam. äkta papegojor*.

Bredsådd, *lantbr.*, se Sådd; *skogsbr.*, se Skogsodling.

Bredsåningsmaskin, se Såmaskin.

Bredsäter, socken i Kinne hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Björsäters, Lugnås och Bredsäters pastorat i Kinna kontrakt av Skara stift, nära Vänern, mellan Kinnekulle och Mariestad; 24,10 km² (land); 319 inv. (1946; 13 inv. pr km²). B. har sin huvudbygd i n.ö., skogsmarker dominera särsk. i v. Åkern utgör 38 % av landarealen, skogsmarken c:a 50 %. Egendom: Svaneberg. V. Kinneskogens kronopark omfattar 5,10 km². Kyrkan av trä uppfördes 1666 och har klockstapel. — Namnet, som urspr. tillkommer byn Bredsäter, innehåller adj. *bred* och *säter*, betesäng etc. (se F. Hedblom, "De svenska ortnamnen på säter", 1945, sid. 256). Det skrevs 1312 Breðæsæter. *P.;Sl.*

Bredsätra, socken i Runstens hd på Öland, Kalmar län, och församling i Gärdslösa och Bredsätra pastorat i Ölands medelkontrakt av Växjö stift, på öns östkust ung. i höjd med Borgholm; 29,11 km², därav 29,07 land; 470 inv. (1946; 16 inv. pr km²); 1867 var folkmängden 1,053. B. är en kal och enformig slätt, där åkern utgör 37 % av landarealen, skogsmarken endast 1 %. På Kapelludden står en 32 m hög blinkfyr (72,000 hefnerljus) av järn, uppförd 1872. Flera järnåldersgravfält finnas med högar och stensättningar, en runsten och nära kyrkan skansrester. På Kapelludden låg den medeltida handelsorten S i k e h a m n med export av kalksten; dess handelsrättigheter indrogos 1580; om orten erinra nu blott några hustomtningar, ruinen av en medeltida kyrkobyggnad, kallad S:ta Birgittas el. Långöre ka-

pell (tidigare Sikavarp), samt ett 3 m högt kalkstenskors. Av den ursprungliga sockenkyrkan kvarstår tornet, trol. uppfört i försvarssyfte på 1100-talet; kyrkan i övrigt revs 1848 i samband med uppförandet av den nuv., restaurerad 1924. Bland dess inventarier finnas en skulpterad kalkstensdopfunt från 1200-talets början, triumfkrucifix och helgonbilder från medeltiden. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, innehåller adj. *bred* och urspr. sing. *säter*, betesäng etc. Socknen, som omtalas 1283, skrevs 1346 Bredhasæter. Se F. Hedblom, "De svenska ortnamnen på säter", 1945, sid. 71. *P.;Sl.*

Bredvik, tidigare namn på Breviks sn i Västergötland.

Bredvik, lastageplats i Holmsunds* sn i Västerbotten.

Bredåkra, järnvägsknut i Ronneby landskommun i Blekinge, knutpunkt för Blekinge kustbanor och Bredåkra—Tingsryds järnväg. Bredåkra herrgård omfattar med underlydande 765 ha, därav 188 åker, taxeringsvärde 398,800 kr; den tillhör frih. H. Wredes barn. Bredåkra randdelta är ett komplex av israndbildningar, randdeltan och rullstensåsar 50—65 m ö.h. (litt.: O. Andersson i "Sv. geogr. årsb.", 1927). — B. är fr.o.m. 1/7 1944 förläggningsplats för Blekinge flygflottilj, vars flygfält dock i allm. benämnes Kallinge (el. Ronneby-Kallinge). *P.;N.Kbg.*

Bredåkra—Tingsryds järnväg, se Blekinge kustbanor.

van Brée [fann bre'], Mathieu Ignace, belgisk målare (1773—1839), utbildades i Paris och Rom till renlärig klassicist; som dir. för konstakad. i Antwerpen från 1827 verkade han i denna anda. Bland hans täml. torra målningar märks främst "Rubens' död" (museet i Antwerpen).

Breenberg [bre'nbärχ] (el. Breenborch), Bartolomeus, holländsk målare (o. 1599—1659), slöt sig under studier i Italien till Elsheimers riktning och till Bril och utförde landskap med bibliska och mytologiska scener, av vilka flera finnas i Kassel, vidare i Amsterdam, Dresden, Köpenhamn och flerstädes. Två ruinlandskap finnas i Nationalmuseum, Stockholm.

Brefeld [bre'fält], Oscar, tysk botanist (1839—1925), prof. vid forstakad. i Eberswalde 1878, i Münster 1884, prof. och direktor för växtfysiologiska inst. i Breslau 1898. Genom sina forskningar på mykologiens område har B. nedlagt stora förtjänster om utredningen av svamparnas systematiska släktskapsförhållanden. Han införde de vid studiet av svamparna väsentligen ännu bestående kulturmetoderna, särsk. odlingen å gelatinsubstrat. B:s viktigaste undersökningar äro offentliggjorda i det av honom utgivna samlingsverket "Untersuchungen aus dem Gesamtgebiete der Mykologie" (15 h., 1872—1912). *G.*

Bregentved.

Bregaglia, Val B. [-gali'a], ty. *Bergell,* dal i n. Italien och Schweiz (kantonen Graubünden), sänker sig från Malojapasset (1,811 m ö.h.) mot Övre Engadin i terrasser ned till Chiavenna (320 m ö.h.). B. genomflytes av Maira och är 25 km lång.

Bregendahl [bre'γ-], Marie Sörensen, dansk författarinna (1867 1940), 1893—1900 g.m. Jeppe Aakjær. B. skrev psykologiska berättelser: "Hendrik i Bakken" (1904), "En Dödsnat" (1912), och noveller, bl.a. en större serie från sin födelsebygd i Jylland, "Billeder af Södalsfolkenes Liv" (1914—23). Hon var en utmärkt kännare av böndernas liv, en fin psykolog och en god stilist.

Bregentved [bre'γ- el. brâi'əntveð], gods på s. Själland, 3 km s.ö. om Haslev. B., som nämnes redan på 1200-talet, skänktes av Fredrik V till hans gunstling A. G. Moltke och gjordes till huvudgård i det 1750 upprättade grevskapet B., vilket 1919 övergick till fri egendom, fortfarande inom släkten Moltke. Det nuv. slottet är uppfört 1887—91 i rokokostil och omges av en stor, vacker park; från äldre tid kvarstår en kyrkflygel, innehållande ett kapell i praktfull barock.

Bre'genz [-gänts], huvudstad i Vorarlberg i Österrike, vid ö. stranden av Bodensjön och vid foten av det skogklädda Pfänder (1,064 m högt), dit linbana för upp; 18,332 inv. (1939). B., antikens *Brigan'tium,* var länge säte för en romersk besättning mot germanerna och var en blomstrande handelsplats. Under medeltiden härskade här grevarna av B., sedan grevarna av Montfort. 1646 erövrades

Bregenz.

staden av svenskarna under Wrangel. Utmed sjön ligger den nyare staden med industrier, sågverk, bomullsspinnerier, siden-, sko-, ur- och konservfabriker; högre upp ligger den ålderdomliga gamla staden med flera kloster. Ångbåtsstation. *P.*

Bregma, *anat.*, se Huvudform.

Bregno [bren'å], Andrea, italiensk bildhuggare (1421—1506), mestadels verksam i Rom, där han bl.a. utförde en ståtlig nischgrav av marmor i San Prassede.

Bréguet [bregä']. 1) Abraham Louis B., schweizisk urmakare och mekaniker (1747—1823), upprättade i Paris en verkstad för tillverkning av kronometrar och liknande instrument och gjorde inom sitt specialfack många värdefulla uppfinningar, bl.a. dubbla astronomiska ur och dubbla kronometrar.

2) Louis François Clément B., den föreg:s sonson (1808—83), fortsatte farfaderns verksamhet i Paris och konstruerade många sinnrika instrument för astronomiskt och nautiskt bruk m.m. Han uppfann bl.a. 1845 en elektromagnetisk telegrafapparat med två samverkande visare, vilken apparat en tid mycket användes i Frankrike.

3) Louis Charles B., den föreg:s sonson, ingenjör och aviatiker (1881—1940), banbrytande konstruktör och tillverkare av flygplan.

Bréhier [breje'], Émile, fransk filosof (f. 1876), prof. vid Sorbonne. B:s "Histoire de la philosophie" (2 bd, 1927—30, flera senare uppl.) utgör ett av de allra förnämsta moderna översiktsarbetena på filosofihistoriskt område. Han har även utg. monogr. "Chrysippe" (1910) och "Schelling" (1912), "La philosophie de Plotin" (1928), "La philosophie du moyen âge" (1937), "La philosophie et son passé" (1940) samt grundade 1927 "Revue d'histoire de la philosophie".

Brehm. 1) Christian Ludwig B., tysk ornitolog och präst (1787—1864). B. var en utmärkt kännare av Europas fåglar, vilkas levnadsvanor och färgväxlingar såväl i olika åldersstadier som i utvecklat tillstånd han ingående studerade. Betydande som naturiakttagare var B. ej så lycklig i sina teoretiska spekulationer, vilka förledde honom att på gr. av ytterst små avvikelser uppställa nya arter. Bland B:s skrifter må nämnas "Handbuch der Naturgeschichte aller Vögel Deutschlands" (1831) och "Monographie der Papageien" (1842—55). *O.Cn.*

2) Alfred Edmund B., den föreg:s son, naturforskare (1829—84). B:s kärlek till naturen väcktes tidigt under hans strövtåg med fadern, en kärlek, som fick ytterligare näring genom hans redan i unga år företagna resor till n.ö. Afrika, Spanien, Skandinavien och Abessinien. Sedan han 1863 utnämnts till dir. för zoologiska trädgården i Hamburg, mognade hos honom tanken att i ett större verk skildra djurens levnadsvanor. Så uppstod det populärt skrivna, till de flesta kulturspråk översatta och i många uppl. utgångna verket "Brehms Tierleben", i vilket B. behandlade de högre djuren, under det att bearbetningen av de lägre anförtroddes åt andra forskare. Innan verket fullbordats, kallades B. till Berlin för att anlägga det sedan så bekanta akvariet. B:s forskarhåg drev honom snart ut på nya resor, till Västsibirien, n.v. Turkestan och Donauländerna. Förutom flera resebeskrivningar har B. bl.a. utgivit "Das Leben der Vögel" (2 Aufl. 1867—68) och "Die Tiere des Waldes" (tills. med E. A. Rossmässler, 2 bd, 1863—67). *O.Cn.*

Brehm, Bruno, österrikisk författare (f. 1892). B., som är fil. dr, deltog i 1:a världskriget som art.-kapten och tillbragte en längre tid i sibirisk fångenskap. Han har skrivit en rad romaner med österrikiska motiv, t.ex. "Susanne und Marie" (1929), "Wir alle wollen zur Opernredoute" (1930), en trilogi om Österrikes öden före, under och efter 1:a världskriget, bestående av "Apis und Este" (1931; sv. övers. "Så började det", 1934), "Das war das Ende" (1932) och "Weder Kaiser noch König" (1933) samt självbiogr. "Das gelbe Ahornblatt" (1931). I dessa liksom i senare romaner var B. bestämd av den stortyska tanken, och han anslöt sig till nazismen i Österrike. Av B:s senare romaner märkas "Heimat ist Arbeit" (1934), "Britta" (s.å.), "Auf Wiedersehn, Susanne!" (1939; sv. övers. 1941) och "Die sanfte Gewalt" (1940; sv. övers. "Det hände i Wien", 1941). *[A.Bd]E.*

Brehmer, Hermann, tysk läkare (1826—89), studerade först naturvetenskap, med. dr 1853. B. var en av de första, som kraftigt hävdade och senare bevisade, att lungtuberkulos i viss utsträckning kan botas genom att de sjuka komma under möjligast gynnsamma hygieniska förhållanden med frisk luft, kraftig näring och härdning; 1854 framkastade han tanken på anstaltsvård. 1859 upprättades sanatoriet i Görbersdorf, vilket länge förblev det ledande i Tyskland. B. var dess chef till sin död. Bland hans skrifter märkas "Die Gesetze und die Heilbarkeit der chronischen Tuberculose der Lunge" (1856), "Die Therapie der chronischen Lungenschwindsucht" (1887, 2 Aufl. 1889). *P.M.S.*

Brehon laws [bri'hən lå'z], Brehonlagarna, det i England vanliga, men oegentliga namnet på Irlands gamla folklagar, vilkas ålder måhända delvis går tillbaka till tiden f.Kr. Namnet är härlett ur det gaeliska *breitheamh*, d.v.s. rättskunnig man, domare. De äldsta handskrifterna härstamma från 700 talet, den största och mest betydande uppteckningen är "Senchus Mor", d.v.s. "den stora, gamla lagboken", översedd och samlad 438 e.Kr. Framställningen är kort, avhuggen och dock rytmisk, en förutsättning för dess långvariga bevarande endast i minnet. På gr. av sin osminkade beskrivning av det verkliga livets realiteter äro dess skildringar av irländskt samhällsliv och rättsbildningar av utomordentligt intresse både ur kultur- och rättshistorisk samt språklig synpunkt, däri tävlande med och i ålder överträffande Sveriges gamla lagar. Utg. i "Ancient laws of Ireland" (1865—1901). — Litt.: H. d'Arbois de Jubainville, "Cours de littérature celtique", 7—8 (1895). *K.*

Breidablick (isl. *Breiðablik*, "den vitt omkring glänsande"), enl. Eddorna guden Balders boning.

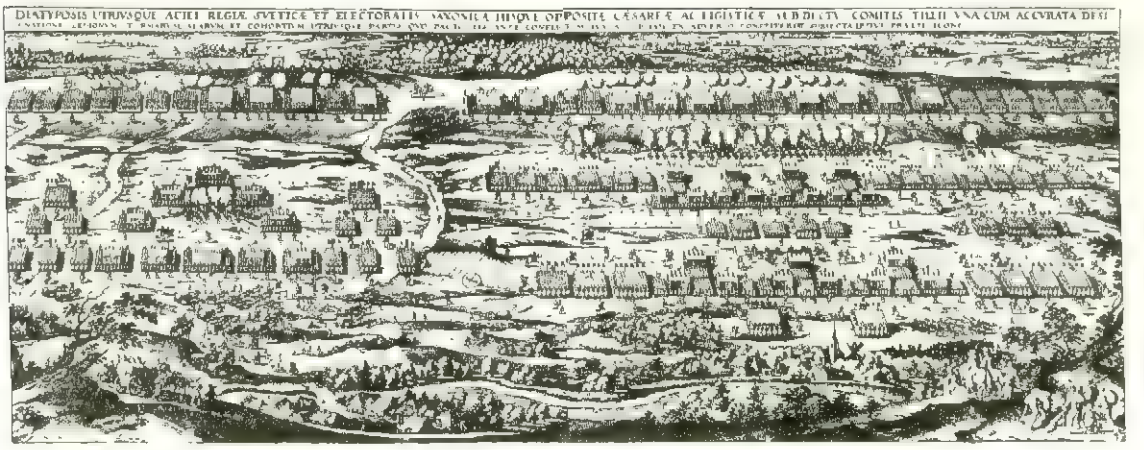

Slaget vid Breitenfeld, tidigare skedet. Kopparstick av Mathias Merian.

— Härefter har bl.a. Bredablick, utsiktstorn på Skansen i Stockholm, fått sitt namn.

Breiðafjörður, stor vik på Islands västkust, förgrenar sig i sin inre del i Gilsfjord mot n.ö. och Hvammsfjord mot s.ö.

Breidahl, Axel Daniel, dansk författare (f. 1876), blev journalist 1894, medarbetare i "Politiken" 1896—1941, instruktör, skådespelare och manuskriptförf. hos filmbolag i Köpenhamn, Stockholm och Berlin 1911—14, krigskorrespondent under 1:a världskriget, litterar rådgivare vid (danska) Statsradiofonien sedan 1942. B. har utg. noveller, romaner och krönikor samt skrivit el. översatt ett par hundra skådespel, alla i den lättare genren, uppfinningsrika, slagfärdiga, ofta förbundna med musik. B. är den typiske företrädaren för det kvicka, ljusa köpenhamnshumöret. Hans mest bekanta skådespel torde vara den satiriska farsen "Ebberöd Bank" (tills. med Axel Frische, 1923). Tills. med A. Kjerulf utg. B. "Köbenhavnerliv gennem et halvt Aarhundrede. Gemt og glemt i Alvor og Skæmt" (2 bd, 1938). *E.*

Breisach [brâi'zaχ], stad i s.v. Baden, på h. stranden av Rhen, v. om Freiburg; 3,368 inv. (1933). Orten nämnes av Caesar som *Mo'ns Brisa'cus.* Under medeltiden lydde B. under många olika herrar. I 30-åriga kriget belägrades det av svenskarna 1633 och intogs av hertig Bernhard av Weimar 1638. I de fransk-tyska striderna senare har B. som fästning nära gränsen ej sällan spelat en roll och ofta växlat härskare. Den stora S:t Stephansmünster är en korsformig basilika med gotiskt långskepp. 5 gamla stadsportar kvarstå. Vin- och fruktodling, champagnetillverkning. *P.*

Breisgau [brâi'sgâu], landskap i s. Baden, omfattande s. delen av Schwarzwald med Freiburg som huvudort

Breitenburgrasen [brâi'-], se Nötkreatur.

Breiteneck [brâi'-], slott och ort i Oberpfalz, Bayern. B. gav namnet åt ett riksomedelbart område, bl.a. omfattande staden Freistadt, som 1631 förlånades åt den kejserlige överbefälhavaren Tilly. Efter hans död 1632 tillföll B. en brorson, och då dennes gren av huset Tilly 1724 utslocknade, återgick det till kurfursten av Bayern.

Breitenfeld [brâi'tənfält], by 6 km n. om Leipzig

Här stod 7/9 1631 (svensk tid) ett av nya tidens betydelsefullaste slag, i vilket Gustav II Adolf besegrade en kejserlig-ligistisk här under J. Tilly. Denne hade inträngt i och börjat öva utpressningar i det protestantiska Sachsen, vilket föranlett dess vankelmodige kurfurste att begära Gustav Adolfs hjälp och ställa till konungens förfogande den 16,000 man starka sachsiska hären. Gustav Adolf, som dittills med sina 23,000 man ansett sig för svag för en kraftmätning med Tillys o. 36,000, grep nu till fället till ett avgörande. Den svenska hären ordnades på i huvudsak två linjer el. "treffen" med inf. i mitten och kav. på flyglarna. Inf. var organiserat efter konungens egen metod i jämförelsevis små, lättrörliga förband, bestående av inbördes förskjutbara pikenerar- och musketeraravdelningar. Konungen själv och under honom Johan Banér förde h. flygeln, Gustaf Horn den v., Maximilian Teuffel centern. Till v. om svenska hären stod den sachsiska. Tillys flyglar bestodo åvenledes av kav.; den h. fördes av E. v. Fürstenberg, den v. av G. H. v. Pappenheim. I mitten stod Tilly själv med inf., uppställt enl. spansk metod i stora, stela fyrkanter, bestående av pikenerare som inre kärna och musketerare runt om. Sedan genom ömsesidig framryckning — av Tilly från Leipzig, av Gustav Adolf från Düben — slagordningarna i trakten ö. om B. nått på c:a 1 km avstånd från varandra, inledde Tilly anfallet med artillerield. Därefter satte han armén i rörelse, Pappenheim mot svenskarnas h. flygel, armén i övrigt så, att tyngdpunkten i anfallet riktades mot sachsarna och mot den svenska v. flygeln. Efter något motstånd rymde sachsarna fältet, lämnande svenska hären ensam mot övermakten. Den svåra situationen räddades nu genom smidigheten i den svenska taktiken och genom konungens mästerliga ledning. Nya eldfronter bildades på de hotade flyglarna, och reserver insattes på svaga punkter. Tid härtill erbjöds genom motståndarens metodiska stridssätt. De kejserligas ofta omtalade "rasande" ryttarianfall utfördes näml. huvudsakl. som "karakoller", d.v.s. framridning till pistolhåll med därefter följande salvor — ett stridssätt, som de dock dittills med stor framgång använt. Men svenskarna avslogo anfallen och kunde därefter i sinom tid

framgå till motanfall. H. flygeln drev Pappenheims skaror på flykten, erövrade det kejserliga art. och svängde därefter in mot Tillys inf. Då samtidigt Horn framgick med sin flygel, blev läget sådant, att Tilly efter stora förluster måste söka rädda vad räddas kunde. Själv undkom han med blott 600 man till Halle. Hans sprängda här kunde först efter lång tid reorganiseras. Slaget gav därför Gustav Adolf avgjord övervikt i Tyskland och inledde ett nytt, offensivt skede i hans krigföring. — $^{23}/_{10}$ 1642 stod ett andra slag vid B., även denna gång mellan en svensk och en kejserlig här. Svenskarna, o. 15,000 man, anfördes av Lennart Torstenson, som genom hot mot Leipzig och en demonstrativ reträtt lyckades draga efter sig och framkalla slag med den kejserliga hären. Denna fördes av ärkehertig Leopold och Piccolomini och uppgick till o. 19,000 man. Resultatet blev en avgjord seger för svenskarna och Leipzigs intagande en månad senare. Händelsen plägar även benämnas slaget vid Leipzig. — Litt.: J. Mankell, "Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag" (1857—59); "Karl XII på slagfältet", 1 (1918); G. Petri, "Kungl. 1:a livgrenadjärregementets historia", 2 (1928); "Gustaf II Adolf" (1932; utg. av Generalstabens krigshist. avd.); "Sveriges krig 1611—1632", 4 (1937; utg. av Generalstaben). *T.Hm.*

Breithaupt [brâi'thâupt], Johann August Friedrich, tysk mineralog (1789—1873), var lärjunge av A. G. Werner och 1826—66 hans efterföljare som prof. i oryktognosi vid bergsakad. i Freiberg. B. var en framstående lärare, som författade läroböcker och handböcker i mineralogi; han beskrev ett stort antal (48) nya mineral, men hans största insats gällde mineralens förekomst tillsammans på gr. av deras bildningssätt.

Breithaupti't, antimonnickel, *miner.*, NiSb, hexagonalt, isomorft med magnetkis och nickelin, vanl. i täta, kopparröda aggregat med rödbrunt streck. B. förekommer sparsamt i malmgångar tills. med andra antimonmineral.

Breitholtz, Edvard Julius, militär (1830—1912), underlöjtnant vid Svea art.-reg. 1851, överste och chef för Svea art.-reg. 1885, generalfälttygmästare och chef för art. 1890 samt generallöjtnant 1898; avsked s.å. B., som under sin tjänstetid var led. av talrika kommittéer och kommissioner, genomförde som generalfälttygmästare ett flertal viktiga förbättringar i fråga om inf:s och art:s beväpning och ammunition, bl.a. antagandet av mausergeväret m/96 för inf.

Breitinger [brâi'-], Johann Jakob, schweizisk estetiker (1701—76). Jämte J. J. Bodmer utgav B. veckotidskriften "Die Discourse der Mahlern", bekämpade den fransk-klassiska stilen i diktkonsten och såg en av diktarens väsentliga uppgifter i att förbinda det sannolika med det underbara. Huvudarbete: "Critische Dichtkunst" (2 bd, 1740).

Breitkopf und Här'tel [brâi'tkâpf ont], tyskt musikförlag (Leipzig), grundades som boktryckeri 1719 av Bernhard Christoph Breitkopf. Firmans förhistoria går dock tillbaka till 1500-talet. Efter B. Ch. Breitkopfs död 1777 övergick affären till sonen Johann Gottlob Immanuel B., under vilken firman tog ett stort uppsving; han inlade även stora förtjänster om notryckets* förbättring. 1795 övertogs firman av Gottfried Christoph Härtel och fick namnet B. u. H. Den nye ägaren grundade en pianofabrik, utgav sedan 1798 "Allgemeine musikalische Zeitung", den första betydande musiktidningen, och ombesörjde samlade uppl. av Mozarts, Haydns, Clementis och Dusseks verk. På senare tid tillkommo kritiska helhetsupplagor av alla de stora mästarnas verk, ända fram till Wagner och Brahms. Även därigenom har förlaget varit av en utomordentlig betydelse, att det utgivit talrika "Denkmäler"-samlingar och en omfattande musikvetenskaplig litteratur. Alltsedan Bachs tid har firman stått i livlig förbindelse med musikens stormän. *F.Sl.*

Breitscheid [brâi'tʃâit], Rudolf, tysk socialdemokratisk politiker (1874—1944), dr phil. 1898, dir. i handelsfördragsföreningen 1905, ägnade sig även åt politisk verksamhet och anslöt sig först till Freisinnige Vereinigung och följde 1908 Barth vid bildandet av Demokratische Vereinigung. 1912 övergick han till socialdemokraterna och anslöt sig vid partisplittringen under 1:a världskriget till de oavhängiga, som 1922 återförenades med socialdemokraterna. B. var under Weimarrepubliken ofta talesman för sitt parti och framträdde alltmer i främsta ledet, då denna gick mot sitt fall 1930—33, under vilka år han var en av den växande nationalsocialistiska rörelsens skarpaste kritiker. Efter nationalsocialisternas maktinträde flydde han till Prag och fortsatte därifrån sin antinazistiska verksamhet. Efter den tyska ockupationen av Tjeckoslovakien 1939 överfördes han till koncentrationslägret i Buchenwalde, där han uppges omkommen under ett allierat luftanfall. *B.*

van Bre'kelencam, Quiringh Gerritsz, holländsk målare (o. 1620—68), påverkades av G. Dou och utförde genreporträtt och vardagliga scener i lugna interiörer, stundom vårdslösa i utförandet. B:s arbeten återfinnas i Amsterdam, München, Köpenhamn etc. samt i Stockholm, vars Nationalmuseum har tre tavlor av B.

Breker, Arno, tysk skulptör (f. 1900), utbildad vid konstakad. i Düsseldorf, blev efter den nazistiska regimens maktövertagande en av Tysklands mest gynnade konstnärer, uppskattad särsk. för sin våldsamt patetiska och kraftsvällande stil, som bygger på barockskulpturens uttrycksfullhet och som var synnerligen användbar för heroiska och krigsförhärligande monumentalverk. Framför allt har B. utfört dekorativa skulpturer för de stora nazistiska byggnadsföretagen.

Bremen, näst Hamburg Tysklands viktigaste hamnstad, belägen vid Weser 60 km innanför Bremerhaven; 390,000 inv. (1946), huvudsakl. protestanter. Den närmaste omgivningen, som tills. med själva B. bildade Tyska rikets minsta delstat (*Land*; 257 km² med 400,086 inv.), består mest av utdikade sumpmarker, genomdragna av sanddyner. 787 upprättades ett biskopssäte här, och från 840-talet var B. ärkebiskoparnas av Hamburg-B. residens. O. år 1000 bestod B. blott av de allra närmaste kvarteren kring domen, alltså s.ö. delen av nuv. gamla staden; tre sekler senare var denna helt utbyggd. Sitt första kejserliga privilegium erhöll staden 1186. I början var den fullst. beroende av kyrkoledningen, men

Arno Breker: Kamratskap.

i och med bildandet av ett patriciskt råd på 1200-talet följde större frihet. Från mitten av samma årh. var B. medl. av hansan, dock med avbrott för åren 1285—1358 och 1427—33. De strider mellan skilda samhällsskikt, som rasat under medeltidens båda sista årh., avblåstes 1534 med införandet av en aristokratisk författning. 1522 segrade reformationen i B., och som medl. av Schmalkaldiska förbundet belägrades staden 1547 ehuru förgäves av kejserliga trupper. 1622—26 anlades, främst av militära skäl, på Wesers motsatta sida det s.k. Neustadt efter en regelbunden plan. Förhållandet till ärkebiskoparna hade utvecklats till allt större oberoende, och 1646 blev B. fri riksstad. Sedan Sverige genom westfaliska freden kommit i besittning av B.-Verden, återupplivade det ärkebiskoparnas anspråk, vilket ledde till krigiska konflikter (se Bremiska krigen). 1741 erkände kurfursten av Hannover B:s riksomedelbarhet. 1810—13 lydde staden under Frankrike, inträdde 1815 i Tyska förbundet, ställde sig 1867 under Preussens militära överhöghet och ingick 1871 i Tyska riket. 1823 var folkmängden 39,847. 1800-talets senare del innebar för B. väsentliga förändringar såväl genom tillkomsten av nya yttre stadsdelar (B:s folkmängd 1875 102,177) som genom nybyggnader och gatureglerингar i själva centrum. Härvid bemödade man sig likväl om att anpassa det nya till det gamla och lyckades också väl bevara den historiska stadsbilden. 1857 bildades det första storrederiföretaget, Norddeutscher Lloyd. Storsjöfarten kunde tack vare Wesers reglering kvarhålla sin kontakt med själva staden, och strax före 1:a världskrigets utbrott voro c:a 700 fartyg om 1,8 mill. bruttoregisterton el. 29 % av Tysklands hela handelsflotta hemmahörande i B. Nederlaget innebar för rederirörelsen ett mycket kännbart bakslag, vilket emellertid övervanns under mellankrigsåren. I 2:a världskriget blev B. en av Tysklands hårdast prövade städer; ung. från början av 1941 utstod den icke mindre än o. 700 anfall av allierat bombflyg, däribland många 1,000-plansräder, ss. i slutet av april och nov.—dec. 1943 samt 18/8 1944, vilket anfall torde ha varit det mest förödande av alla (bl.a. fälldes då över 150,000 brandbomber). Ehuru anfallen främst riktades mot militära mål, de väldiga ubåtsvarven o.a. krigsviktiga industrier, hamnar och bangårdar, led hela staden i övrigt obotlig skada. Västra B., Western, blev fullst. raserat, utkanternas villabebyggelse mestadels bortsopad, och av talrika monumentalbyggnader, däribland gamla vackra kyrkor, i den inre staden återstodo endast ruinrester. Alla hotell vid huvudbangården n.ö. om gamla staden förintades, stadens sjukhus blevo mer el. mindre förstörda o.s.v. Över 70 % av hela bostadsbeståndet beräknas ha spolierats. 19/4 1945 ryckte Montgomerys trupper in i B:s inre, och 26/4 var praktiskt taget hela staden rensad från försvarare. Under de allierades ockupation av Tyskland var B. amerikansk försörjningsbas och tillhörde därför jämte ett område på båda sidor om Weser nedanför staden den amerikanska ockupationszonen.

Bland B:s byggnader ha kyrkorna ständigt intagit ett framstående rum, de flesta belägna i gamla staden. Främst står domkyrkan, en anläggning från 1000-talet (med krypta), som fullföljdes och delvis ombyggdes under följande

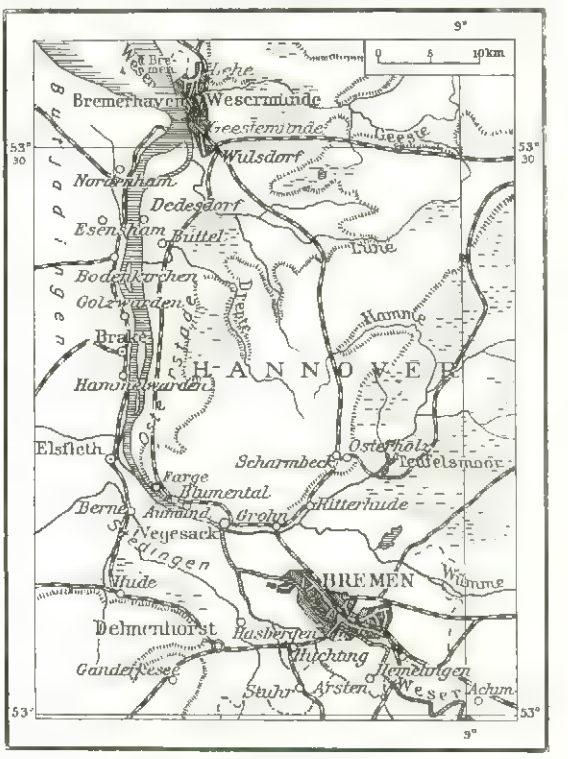

Bremen och Bremerhaven.

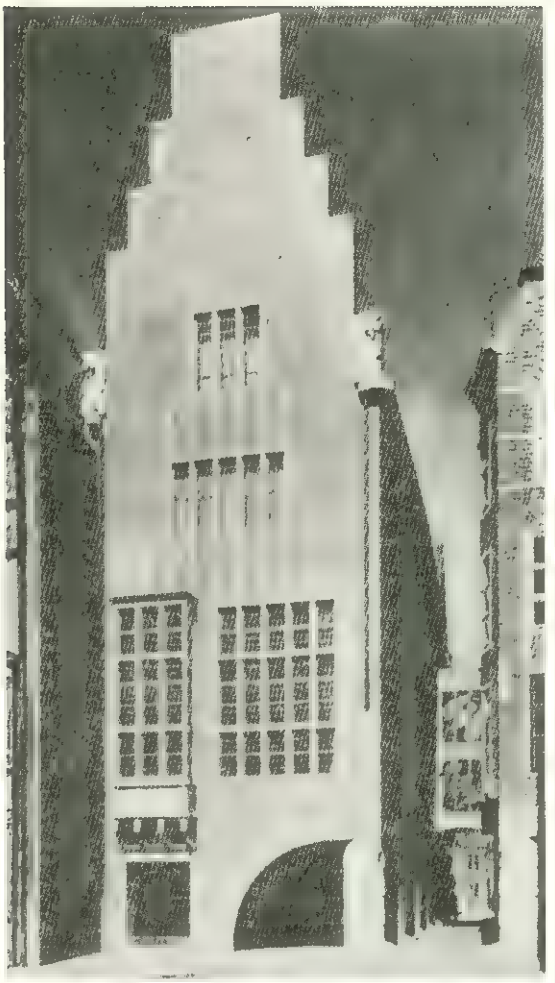

Robinsonhaus vid Böttcherstrasse, Bremen.

årh. Bland de övriga må nämnas Martins- och Ansgarskyrkorna från 1200—1300-talen; Liebfrau- och Rembertskyrkorna ha utplånats. Vid Domshof och Domsheide finnas f.ö. flera märkliga byggnader och monument. Den berömda Rolandsbilden uppställdes 1404, då rådhuset började byggas. Från detta är särsk. den med målningar prydda källaren bekant, också i litteraturen. Rådhuset, det ståtligaste i n. Tyskland (finns fortfarande kvar), ombyggdes vid 1600-talets början i holländsk renässans under ledning av Lüder von Bentheim, då den präktiga sydfasaden med sitt framspringande mittparti och sin arkadgång tillkom. B. hade också flera andra vackra hus från renässansen, likaså en betydande modern arkitektur. Bland monument märkes på Domsheide en Gustav II Adolf-staty av B. E. Fogelberg. Jämte stora naturvetenskapliga och etnografiska saml. har B. ett betydande konstindustrimuseum samt en Kunsthalle (mycket svårt skadad), som innehöll, jämte några värdefulla tavlor av äldre nederländska mästare, företrädesvis modern tysk konst ävensom alster av de nyaste riktningarna inom måleriet i Frankrike. — B:s största park är Bürgerpark (136 ha) i n.ö. utkanten, norrut fortsatt av Stadtwald. Vackra planteringar funnos utmed den bastionerade vallgraven vid gamla stadens nordfront.

I B. funnos före ödeläggelsen en blomstrande varvsindustri (främst det väldiga A.G. Weser), bl.a. omfattande ett av Tysklands största ubåtsvarv, stora sammansättningsverkstäder för Focke-Wulf-jaktplan, fabriker för tillverkning av flygplansdelar samt andra stora mekaniska verkstäder (Atlas- och Goliathverken, Hansa-Lloyd), oljeraffinaderier (Deutsche Vacuum Oil), järnverk (Norddeutsche Hütte), tobaks-, jute-, bomulls- och ylleindustri, kvarnar och bryggerier.

De otaliga bombanfallen mot det stora hamnområdet resulterade ej i total förstörelse, utan ännu vid krigets slut kunde hamnen användas i viss utsträckning. Enorma kostnader hade sedan o. 1885 nedlagts på hamnförbättringar. Anläggningarna finnas i stadens v. kant på h. stranden av Weser. Av de 12 bassängerna äro 2 frihamnsbassänger, vardera nära 2 km lång. Största djup är 9 m. Uthamn är Bremerhaven. Främst importeras trä, spannmål, ris, bomull, ull och kolonialvaror samt exporteras stenkol, konstgödning, cement, maskiner, öl och tobaksvaror. B. var länge en av världens största emigranthamnar, 1913 med c:a 240,000 emigranter. Bland de många rederierna dominera Norddeutscher Lloyd och Hansa-Lloyd. De förnämsta järnvägslinjerna över B. äro Hamburg Köln, Hannover—Bremerhaven och järnvägen från B. till Oldenburg. Stadens flygstation ligger i s. på Neuenlanderfelde. *P.;E.W.*

Bremen, katolskt stift, se Hamburg-Bremen.

Bremen-Verden [-fe'r]. Genom westfaliska freden förvandlades ärkebiskopsdömet Bremen och biskopsdömet Verden från andliga valfurstendömen till hertigdömen och avträddes som ärftliga län till Sverige. Tills. med amten Wildeshausen (1679—1700 förpantat till Münster, efter 1700 till Hannover) och Thedingshausen (1679 avträtt till Braunschweig) kom B. att bilda ett generalguvernement, vars inre förhållanden 1651—52 närmare ordnades av en kommission. Ständernas (ridderskapet och städerna Stade och Buxtehude) privilegier bekräftades, och genom sina lantdagar fingo de behålla ett visst inflytande vid sidan av regeringen. I spetsen för denna ställdes en generalguvernör som militär befälhavare och som ordf. i regeringskollegiet. Andra centrala myndigheter voro justitiekollegiet med kanslern och konsistoriet med generalsuperintendenten som ordf. Generalguvernörer voro 1648—63 Hans Kristoffer v. Königsmarck, 1663—66 Gustaf Evertsson Horn, 1666—93 Henrik Henriksson Horn, 1693—96 Erik Dahlbergh, 1696—98 Jürgen Mellin, 1698—1710 Nils Gyllenstierna samt från 1710 Maurits Wellingk. Avståndet till Sverige, Danmarks och Braunschweig-Hannovers strävan efter det för båda så lockande området samt befolkningens opålitlighet gjorde det svenska väldet i B. osäkert. I juni 1657 intogs B. av danskarna men befriades redan i juli av C. G. Wrangel. Under andra danska kriget 1658—60 skyddades B. från invasion genom Rhenförbundets ingripande. Men 1675—76 kom det åter i Sveriges fienders våld och hölls till 1680 besatt av danska, braunschweigska och münsterska trupper.

1712 intogs B. av danskarna, vilka 1715 överlåto det åt kurfursten av Hannover för en summa av o. 700,000 rdr, och 1719 avträdde Sverige det till honom genom freden i Stockholm mot en ersättning av 1 mill. rdr. *N.L.R.*

Bremer, släkt, som enl. traditionen skall ha inflyttat från Bremen till Västerås 1644. En medl., handlanden Jakob B. (1711—85), överflyttade till Åbo och blev stamfar för en ännu fortlevande finländsk-svensk gren, till vilken Fredrika B. hörde.

Fredrika B., författarinna ($^{17}/_{8}$ 1801—$^{31}/_{12}$ 1865). B. var född i Finland men kom vid 3 års ålder till Sverige; familjen förvärvade här Årsta gods, beläget 3 mil från Stockholm, där vintrarna tillbragtes. Fadern var dyster och tyrannisk, modern en societetsdam, och ingendera hade någon hand med det känsliga, på en gång intelligenta och tafatta barnet. Den uppfostran hon erhöll i hemmet gick ut på att odla hennes sällskapstalanger; den avslutades med en utrikesresa (1821—22) med Paris som mål. Under de följande åren synes hon ha upplevat en avgörande kris, om vars orsaker och styrka man ännu är otillräckligt underrättad. Själv har hon upprepade gånger berättat om den tunga atmosfären i hemmet och sin sorg över de tomma, overksamma ungdomsåren. Ur håglösheten rycktes hon slutl. upp, då hon under ett par vintrar ute på Årsta i frihet fick ägna sig åt att hjälpa ortens fattiga och sjuka. Nu vaknade också lusten till författarskap, och 1828 debuterade hon anonymt med ett häfte "Teckningar utur hvardagslifvet", innehållande smärre berättelser och skisser. I två därpå följande häften (1830—31) utgjordes det väsentliga innehållet av romanen "Familjen H***", som med ett slag skapade hennes berömmelse och inbragte henne Svenska akad:s mindre medalj (den stora medaljen erhöll hon 1844). "Familjen H***" sätter icke endast stämpeln på B:s talang, utan den betecknar också något nytt i vår litteratur; från dess framträdande räknar man den realistiska romanen i Sverige. — Ivrigt grep nu B. efter de tillfällen, som erbjödos henne, att tillfredsställa sin hunger efter vetande. Hon lärde i Stockholm känna en ung engelsk dam, Frances Lewin, som gjorde henne bekant med Benthams och Mills utilism och f.ö. i sin person framvisade mönstret av en begåvad, självständig dam med förstånd och frihet att använda sina möjligheter. B. erkände visserligen icke utilitetsprincipen som tillräcklig grund för moralen, men den överensstämde väl med hennes filantropiska intressen. Lyst av den insåg hon vid en tidpunkt, då hon tvekade om sin kallelse, att hon som författarinna kunde bli till tröst och hjälp för de många, medan hon som sjuk- och barmhärtighetssyster skulle få en inskränkt verksamhetskrets. Hon var också alltid beredd att uppskatta det anglosaxiska livsidealet: att vara "nyttig och lycklig". Utilismen i praktisk tillämpning gjorde hon bekantskap med på sina resor i England och Amerika, och hennes senare verksamhet gick i dess tecken. De studier, vartill miss Lewin stimulerat henne, fingo emellertid stå tillbaka, när hon under en vistelse hos sin syster i Kristianstad 1831 blev bekant med P. J. Böklin och av honom invigdes i den platonska och tyskromantiska filosofien. De romaner, hon nu författade, "Presidentens döttrar" (1834) och "Nina" (1835), bära spår av hennes studier; särsk. tynges den senare av allsköns spekulation och moraliserande. Vid mitten av 1830-talet kom det till en kris i hennes förhållande till Böklin — hon avböjde efter åtskillig tvekan ett giftermålsanbud från honom —, och hon drog sig för en längre tid undan världen till en i Norge bosatt väninna, den svenskfödda grevinnan Stina Sommerhielm på Tomb, i vilken hon fann en "levande hälsokälla". Om den återvunna själsliga och konstnärliga jämvikten vittna "Grannarna" (1837) och "Hemmet" (1839), hennes bästa romaner. I den förra lägger man särsk. märke till "ma chère mère", hjältens moder, den myndiga och kärva slottsfrun, B:s ypperligaste skapelse, i den senare den lilla oroliga, fantasifulla Petrea, ett med fin humor tecknat självporträtt. En direkt frukt av vistelsen på Tomb var den mindre betydande berättelsen "Strid och frid, el. några scener i Norge" (1840). Under 1840-talet togo hennes religiösa, sociala och filantropiska intressen mer och mer överhand. Den rörelse, som uppstod kring översättningen av Strauss' "Das Leben Jesu", drev henne att lägga fram sin liberala religiösa bekännelse i "Morgon-väckter" (1842), den första av hennes skrifter, som bär hennes eget namn. Som ett intermezzo i hennes allvarliga sysselsättningar kom "En dagbok" (1843), en skildring ur det stockholmska sällskapslivet, som är gjord med anmärkningsvärt lätt och skicklig hand. Hennes liv blev alltmer utåtriktat; hon förde en omfattande korrespondens och företog åtskilliga resor. I berättelser av reseskildrande karaktär, sådana som "I Dalarna" (1845) och "Mid-

Fredrika Bremer. Målning av E. Hader. Musikhistoriska museet.

sommarresan, en vallfart" (1848), sökte hon meddela sin stora utländska publik intryck av Sveriges land och folk. Hon övade icke endast enskild välgörenhet utan tog också initiativ till flera offentliga filantropiska företag. Om hennes ökade intresse för tidens sociala rörelser vittnar romanen "Syskonlif" (1848), där hon skildrar en syskonkrets, som går upp i det gemensamma arbetet på att grunda en socialistisk arbetarkoloni efter mönster av de amerikanska falangstär-experimenten. Amerika tedde sig för henne, liksom för så många dåtida liberaler, som löftets land. Hon lärde närmare känna det under en lång resa (1849—51), som hon efter hemkomsten skildrade i "Hemmen i den Nya verlden" (3 bd, 1853—54). På återfärden från Amerika dröjde hon några veckor i England, och resultatet av denna vistelse blev en serie märkliga artiklar i "Aftonbladet", i senare tid (1922) utg. i bokform under titeln "England om hösten år 1851". — B. hade nått höjden av sin bana, när hon efter långt övervägande beslöt att i "Hertha, eller en själs historia" (1856) säga sitt slutliga ord i det ämne, kvinnan och hennes kallelse, som låg henne närmast om hjärtat. Detta verk, i vilket hon ville skildra "en tragisk gestalt av en kvinna med stora krafter och en ljustörstande själ i den trånga, luft- och ljuslösa värld, som våra lagar och vårt samhälle berett henne", är som berättelse föga lyckat, men det fick stor betydelse som ett inlägg i diskussionen om kvinnans fri- och rättigheter. Som ett ljust motstycke till skildringen av Hertha och hennes tyranniske fader kan man betrakta "Fader och dotter" (1858), där förhållandet mellan de två är så fritt och lyckligt, som det bör vara. Efter fullbordandet av "Hertha" begav sig B. ut på sin andra stora resa, under vilken hon, efter längre uppehåll i Schweiz och Italien, styrde färden till Jerusalem. Sina intryck samlade hon i "Lifvet i Gamla verlden" (1860—62), ett verk av samma omfattning som den amerikanska reseskildringen. Till något större arbete fick hon härefter icke kraft att samla sig. — B. var i över tre decennier en av de mest livande andliga krafterna i Sverige. Hennes betydelse ligger på två olika plan: berättarens och filantropens. Följande i första hand engelska mönster införde hon i Sverige den realistiska familjeromanen. Ränningen i hennes berättelser utgöres av egna erfarenheter, men inslagen äro ofta romaneska. Hon hade svårt att knyta samman händelserna till ett helt och saknade skapande fantasi. Det bästa i hennes författarskap har ett faktiskt verklighetsunderlag och utgöres av träffande skildringar av över- och medelklassens vardagsliv. Större som personlighet än som författarinna ter hon sig mest imponerande i breven och reseskildringarna. De senare äro för nutida läsare i allm. mer njutbara än romanerna. Politiskt stod B. nära den liberale Geijer, den man som hon näst Böklin lärt sig mest av. Båda hade en orubblig tro på det godas övermakt i världen, bådas politiska önskemål var helt enkelt att befordra hemkänslan i det samhälleliga såväl som det enskilda livet. — Ett urval av B:s skrifter utkom i 6 bd 1868—72. Systern Charlotte Quiding utgav 1868 B:s "Sjelfbiografiska anteckningar, bref och efterlemnade skrifter; jemte en teckning af hennes lefnad och personlighet" (ny uppl. 1912). "Fredrika Bremers brev" ha utgivits med utförlig kommentar av Klara Johansson och Ellen Kleman (4 bd, 1915—20). "F. B. i brev" (1944) är ett brevurval ordnat av Ellen Kleman. — Ett grundläggande biografiskt arbete är S. L-d-Adlersparre & Sigrid Leijonhufvud, "F. B." (2 bd, 1896). F.ö. märkas arbeten av R. Petersen, "F. B." (1892, på danska), S. Ek, "F. B." (i "Verdandis småskrifter", 188, 1912) och E. Kleman, "F. B." (i "Svenska kvinnor", 3, 1925). Jfr Fredrika Bremer-förbundet. *A.Wn.*

Bremerblått, b r e m e r g r ö n t, $Cu(OH)_2$, ett blågrönt, föga beständigt kopparfärgämne, som erhålles genom att fälla koncentrerad kopparsulfatlösning med utspädd natronlut och sedan behandla den avfiltrerade degiga fällningen av basiskt sulfat med mera koncentrerad natronlut, varvid detta överföres till kopparoxidhydrat.

Bremerhaven [-ha'fən], stad i n.v. Tyskland, vid Wesers mynning, på ö. flodsidan och sammanvuxen med staden Wesermünde; 25,816 inv. (1939). B. grundades 1827 som uthamn till Bremen och tillväxte snabbt; 1850 var folkmängden 3,500, 1870 10,000 och 1910 24,165. Efter 1:a världskrigets allvarliga bakslag för sjöfarten hämtade B. sig ganska fort: 1913 anlöptes hamnen av 1,853 havsgående fartyg om 2,38 mill. nettoregisterton, 1926 av 1,306 fartyg om 2,18 mill. t. B. har 6 stora hamnbassänger med en sammanlagd yta av 70 ha. Den 1830 byggda gamla hamnen är nu fiskehamn. Huvudhamnen med de 3 s.k. Kaiserhäfen tillkom 1876—1909. B. är normalt Tysklands främsta passagerarhamn. Trafik och handel dirigeras i stort sett från Bremen. Här finnas en 372 m lång hamnsluss och torrdockor för de största fartyg. Av skeppsvarven äro Norddeutscher Lloyds de största. Vidare finnas metall- och träförädling, fiskkonservfabriker och rökerier samt ett stort akvarium. Under 2:a världskriget bombades hamnar och skeppsvarv upprepade gånger häftigt av brittiskt flyg. *P.*

Bremermissionen, se Norddeutsche Missionsgesellschaft.

Bremersandsten, en till wealdenformationen hörande gulaktig sandsten, som mycket användes till byggnadssten och till skulptur. Brytes vid Obernkirchen i Schaumburg-Lippe och exporteras över Bremen.

Bremervalv, *byggn.*, se Håltegelvalv.

Bremervörde [-fö'r-], stad i Hannover, vid floden Oste 50 km n.n.ö. om Bremen; 4,435 inv. (1933). Sedan 1218 tillhörde B. ärkebiskopen i Bremen, vars residens det tidvis var; efter 1547 lydde det under staden Bremen. Sedermera ingick B. i den svenska besittningen Bremen-Verden. Staden har kanalförbindelse med Elbe och Weser samt är knutpunkt på järnvägen Lüneburg—Wesermünde.

Bre'mia, svampsläkte av fam. bladmögelsvampar med arten *B. lactu'cae*. B. gör stor skada som bladmögel på sallat och angriper dessutom ett stort antal andra korgblommiga växter.

Bre'miker, K a r l, tysk astronom och geodet (1804—77), sektionschef i Geodetiska inst., Berlin, känd för sina räknetabeller, spec. logaritmtabeller.

Bre'miska krigen föranleddes av Sveriges anspråk, att staden Bremen med uppgivande av sin ställning som fri riksstad skulle erkänna Sveriges

överhöghet. Första bremiska kriget började 1653 med ett svenskt försök att med vapenmakt betvinga staden. Då emellertid något snabbt avgörande ej kom till stånd, inblandade sig andra makter, främst Nederländerna, och efter ett år måste Sverige i Stade 1654 samtycka till att avgörandet av huvudfrågan uppsköts. Nästan ännu snöpligare förlöpte andra bremiska kriget 1665—66. På svensk sida ville man begagna det gynnsamma tillfället att komma till rätta med staden, då Nederländerna voro upptagna av ett krig med England. Även denna gång försummade man dock, framför allt av brist på medel, att snabbt slå till; först på sommaren 1666 kunde C. G. Wrangel innesluta staden, och då hade det politiska läget ändrats; Sverige stod ensamt, Bremen åter kunde räkna på bistånd av flera tyska furstar, Sverige måste med Bremen sluta traktaten i Habenhausen*, och krigets resultat blev blott en minskning av Sveriges anseende. *P.S.*

Bremond [-måv'], Henri, abbé, fransk litteraturhistoriker och kritiker (1855—1933). B. inträdde 1882 i jesuitorden men lämnade den 1904 för att helt kunna ägna sig åt sina lärda studier, som framför allt rörde den franska religiösa litteraturen. B. tog som litteraturforskare starka intryck av Sainte-Beuve och Newman. Bland hans arbeten märkas: "L'inquiétude religieuse" (2 bd, 1901—09), "Âmes religieuses" (1902), "Newman" (1905—06), "Apologie pour Fénelon" (1910), "Pour le romantisme" (1923), "La poésie pure" (1925), "Prière et poésie" (23 éd. 1926), "Racine et Valéry" (2 éd. 1930) samt "Histoire littéraire du sentiment religieux en France" (11 bd, 1916—33). — Litt.: H. Ruin, "Poesiens mystik" (1935); S. Stolpe, "Den kristna falangen", 2 (1936). *E.*

Brems el. broms, *veter.*, ett tvångsinstrument, bestående av en 20 cm lång träpinne, i vars ena ända är fästad en ögla av ett grovt snöre, vilken ögla lägges om hästens överläpp och tillvrides med träpinnen. Den smärta, som därvid framkallas i den särsk. känsliga överläppen, tvingar djuret att stå still och avleder dess uppmärksamhet från operationer el. smärtsammare undersökningar på andra kroppsdelar. Det finns även b. av metall i form av en tång, s.k. tångbremsar. Den polska b. är synnerligen effektiv och består av en snara av fingertjockt rep, som lägges i hästens mun, fälles över nacken och åtdrages med en tvärstav; den användes på hästar, som ligga fängslade för operationer, för att avleda deras uppmärksamhet från operationsfältet. Nötkreatursbremsarna äro av metall och saxformiga och anläggas så, att de båda tångkäftarna gripa om näsown skiljeväggens nedre, särsk. känsliga del. *V.Mr.*

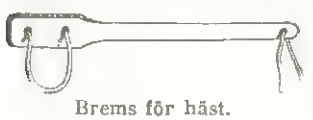

Brems för häst.

Bremö, ö i Bottenhavet, se Brämö.

Brenda'nus el. Brandan (ir. namnform *Brennain*), irländskt helgon, sjömännens skyddspatron, abbot av Cluinferta (d. 577). En fantastisk legend knyter många mirakler till hans namn. Mest känd är den med iriska sagomotiv utstyrda berättelsen om den underbara färd, under vilken han fick se himmelen och paradiset och en ö, där de

H. A. Brendekilde: Utsliten.

mindre brottsliga änglarna bland Lucifers anhängare vistades. Ända fram till mitten av 1700-talet trodde man, att denna ö var en geografisk verklighet. "Navigatio Brendani" har utgivits i många ed., bl.a. av C. Schröder (1871) och C. Wahlund (i "Skrifter utg. af Humanistiska vetenskapssamfundet", 4:3, 1900); "Vita Brendani" utgavs 1909 av C. Plummer i "Vitae sanctorum Hiberniae". — Festdag: 16/5; attribut: fisk, ljus. *T.Sd.*

Brendekilde [bränn'əkilə], Hans Andersen, dansk målare (1857—1942). B. var av fynsk bonde- och hantverkarsläkt och tog liksom den något äldre, själländske allmogemålaren L. A. Ring namn efter sin födelseby. Han studerade i Köpenhamn först skulptur, efter att ha börjat som stenhuggare i Odense, men övergick snart till folklivsmåleri och stödde sin vän Ring, då denne i början av 1880-talet vände sig till hembygdens genremotiv. De båda vännerna påverkade varandra ömsesidigt. B. hade emellertid ej Rings ursprunglighet och helt personliga färgsyn utan var mera spekulativt lagd och upptog i sitt huvudverk, den stora, dramatiskt arrangerade bilden "Utsliten" (1890, Odense museum), 80-talets sociala tendensmåleri i tidstypisk form. Tre år senare gav han i en annan stor duk, "En landsväg" (Kunstmuseet, Köpenhamn), efter tysken v. Uhdes mönster en religiös allegori med Kristus vandrande omkring i samtidsmiljön. B:s senare produktion uppvisar mera alldagliga, naturalistiska skildringar. *H.Ge.*

Brendel [brän'], Karl Franz, tysk musikhistoriker (1811—68), studerade först filosofi men ägnade sig från 1843 helt åt musiken, övertog 1844 ledningen av Schumanns tidskr. "Neue Zeitschrift für Musik" och blev senare lärare vid konservatoriet i Leipzig. B. skrev bl.a. "Grundzüge der Geschichte der Musik" (1848), "Geschichte der Musik in Italien, Deutschland und Frankreich" (1852; flera uppl.), "Die Musik der Gegenwart und die Gesamtkunst der Zukunft" (1854) samt "Franz Liszt als Sinfoniker" (1859). *E.A.*

Brendel [brän'-], Martin, tysk astronom (1862—1939), prof. i Göttingen 1898, dir. för observatoriet i Frankfurt a.M. 1914. Mångårig elev av H. Gyldén i Stockholm ägnade sig B. nästan uteslutande åt tillämpningen av dennes störingsteori

på de små planeterna och utgav härom en serie avhandlingar.

Brendler, Frans Fredric Eduard, tonsättare (1800—31). B., som var född i Dresden, kom tidigt till Stockholm, uppträdde som underbarn på flöjt men sattes i handelslära och blev efter en tids vistelse i Visby 1823 bokhållare i Stockholm. Fastän ej musiker till yrket ägnade sig dock B. med stor kärlek åt tonkonsten, blev en uppskattad lärare, framträdde vid konserter och musikaftnar och åtnjöt i hög grad kronprinsens (Oskar I) bevågenhet. Med sitt deklamatorium "Spastaras död" (1830) blev han med ett slag en berömd och av samtiden högt skattad kompositör, som i sina större verk med ett utpräglat romantiskt tonspråk förenade en mästerlig behandling av orkestern. Utom ytterligare ett deklamatorium skrev B. även scenmusik, en ofullbordad symfoni, variationer för 3 fagotter med orkester, pianostycken och sånger. *S.W.*

Brenet [brənä'], Michel, pseud. för den franska musikskriftställarinnan Marie Bobillier.

Brenn'aburg, Brennabor (från slav.), äldre namn på Brandenburg.

Brennain, irländskt helgon, se Brendanus.

Brenne [bränn], La B., vattensjukt landskap i dep. Indre i Frankrike, utgörande s.v. delen av Berry.

Brennecke [bränn'-], Wilhelm, tysk meteorolog och oceanograf (1875—1924), känd som deltagare i en oceanografisk expedition med fartyget "Planet" och som red. av "Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie".

Brenner [bränn'ər], ital. *Brennero,* pass på gränsen mellan Italien och Österrike (Tyrolen), 1,362 m ö.h., mellan Ötztal- och Zillertalalperna. B. är vattendelare mellan Sill (till Inn) och Eisack (till Adige). Passet är den viktigaste övergången över Östalperna och alltsedan romartiden en av de mest begagnade vägarna mellan Tyskland och Italien. Landsvägen över B. byggdes 1772. Brennerbanan mellan Innsbruck och Bolzano byggdes 1864—67, överskrider passet utan tunnel och är av stor betydelse, då den utgör kortaste vägen mellan Berlin och Rom. Under 2:a världskriget utsattes den vid många tillfällen för allierade flyganfall. *P.*

Brenner, Arvid, pseud. för Helge Heerberger, författare (f. 6/7 1907). B. föddes i Berlin av tysk far och svensk mor och tillbringade sin barndom och studietid i Tyskland, dock med avbrott för långvariga feriebesök i Sverige. Kort efter nazismens seger 1933 flyttade B. över till Sverige, där han följ. år debuterade som romanförf. med "Kompromiss", en med ett rikt persongalleri och skarp psykologisk motivanalys utförd skildring av hur Tyskland blir ett land, där för demokratiska kompromisser benägna människor gå under. B:s närmast följ. romaner, "Ny vardag" (1936) och "En dag som andra" (1939), handla om motsättningen mellan svensk och tysk vardag på 1930-talet, aktualiserad av ett antal flyktingöden. "Rum för ensam dam" (1941) är en roman om en upprorisk människa av den typ, som ständigt råkar i kriser och konflikter; teckningen av huvudpersonen är utförd med fin blick för det kvinnliga själslivets egenart och präglas med all sin bittra skärpa av en behärskad sympatisk inlevelse. Den motsatta polen i B:s människointresse framträder tydligast i "Vintervägen" (1945), en brett upplagd studie av tillknäpthetens och känslokylans problem. B. har även dokumenterat sig som en novellist av rang med saml. "Jag har väntat på dig" (1935) och "Så går vi mot paradis" (1944). — Litt.: Elisabeth Tykesson i "Tolv essayer" (1945). *Ö.L.*

Brenner, finländsk släkt, av vilken ett par grenar överflyttat till Sverige. En av dessa adlades 1664 men utdog redan 1692, en annan adlades 1712 med nedannämnde B.2) och har dött ut på 1800-talet, ovisst när.

1) Isak B., präst (1603—70), kyrkoherde i Stor-Kyro 1644, prost i s. Österbotten. B., som även var riksdagsman, har framför allt gjort sig bekant som en ivrig jordbrukare; i sitt lantbruk tillämpade han en av honom själv uppfunnen metod att genom torrläggning och svedning göra mossmarker odlingsbara.

2) Elias B., den föreg:s son, miniatyrmålare (1647—1717), kungl. miniatyr- och emaljmålare 1677, hovminiatör 1684, assessor i Antikvitetsarkivet 1693. B. är vår förste inhemske miniatyrist och förenar i sin konst olika drag hos sina föregångare, Cooper och Signac, vilken senare han efterträdde som hovminiatör. B:s miniatyrer, bland vilka även förekomma emaljmålningar, äga en finstämd, något

Brenner.

E. Brenner: Urban Hiärne. Nationalmuseum.

blekt kolorit. Ofta överväger teckningen, vilken alltid är säker och elegant med minutiöst utformade detaljer. B. målade ofta i grisaille, t.ex. självporträtt; detta sammanhängde med att han som kopparstickare även utförde porträtt. Hans miniatyrer, av vilka få äro signerade, äro därför svåra att skilja från dem, som utförts i hans maner. — B. var f.ö. verksam på många andra områden. Om fornkunskapen inlade han förtjänster, bl. a. genom avtecknandet av ett stort antal finska och svenska minnesmärken. B. var en betydande myntforskare, och han betecknas som "den svenska numismatikens fader". Han samlade, avtecknade och graverade mynt till ett stort verk "Thesaurus nummorum sueo-gothicorum" (1690—91, ny uppl. utg. av N. Keder 1731). — Litt.: E. Aspelin, "E. B." (1896). *M.Bjn.*

3) Sophia Elisabet B., f. Weber, den föreg:s hustru, författarinna (1659—1730). B., som var dotter till en köpman av tysk börd, erhöll en för sin tid ovanligt gedigen uppfostran. Särsk. var hennes språkkunskap stor. De litterära intressen, hon visat före äktenskapet, uppmuntrades av hennes make och hans vänner, framför allt Urban Hiärne. Hon skrev livet igenom en mängd dikter på svenska, tyska, italienska och latin ("Uti åtskillige språk, tider och tillfällen författade poetiske dikter", 2 bd, 1713—32). Hennes svenska produktion, till större delen efter tidens sed tillfällighetsdiktning, visar ett mer än vanligt vårdat språk och förtjänstfull versformning. Med förkärlek uppträdde hon till sitt köns försvar, hävdande kvinnans jämlikhet med mannen i intellektuellt avseende och hennes rätt att under fritiden från hushållsgöromålen läsa och författa. B:s "Samlade poetiska dikter" utgåvos 1873 av P. Hanselli. *E*

4) Henrich B., brorson till B.1), orientalist och biblioteksman (1669—1732). Efter studier i Uppsala medföljde B. 1697 en svensk beskickning till Persien men blev på återvägen fängslad i Moskva 1700 och kvarhölls i rysk fångenskap ända till 1722. Efter hemkomsten fick B. prof:s titel och blev 1723 chef för Kungl. bibl. B. var en god kännare av orientaliska språk och har författat arbeten om armenierna och andra österländska folk.

5) Petrus Johannis B., den föreg:s kusins son, präst (1677—1720). B. råkade 1704 i rysk fångenskap, men rymde 1711, kom 1712 till Bender och blev Karl XII:s hovpredikant. Utnämnd till kyrkoherde i Vasa reste B. hem men stannade i Stockholm och sökte sin lycka i att uppträda som angivare mot framstående personer. Då han hotades med häktning, rymde han 1719 till Köpenhamn, där han inlät sig i landsförrädiska stämplingar med ryska sändebudet. Häktad och återförd till Sverige sökte B. rädda sig genom att beskylla G. Cronhielm för holsteinska stämplingar men måste erkänna osanningen därav, dömdes till döden och avrättades. *P.S.*

Brenner. 1) Mårten Magnus Wilhelm B., finländsk botanist (1843—1930), lärare vid Helsingfors lyceum 1868, rektor vid Helsingfors realskola 1873—96. B. företog talrika resor i hemlandet och var jämte H. W. Arnell botanisk deltagare i Nordenskiölds expedition till Jenisej 1876. Hans vetenskapliga produktion berör floristik och botanikens historia; stort intresse ägnade han åt det kritiska släktet *Hiera'cium*. Bland hans skrifter märkas "Observationer rörande den nordfinska floran under 18:de och 19:de seklen" (i "Acta Societatis pro fauna et flora fennica", 16, 1897—1900) och "Bidrag till kännedomen om lichenologien i Finland 1673—1896" (i "Realskolans i Helsingfors program" för läsåren 1894—96). — Litt.: F. Elfving, "M. B." (i "Memoranda Societatis pro fauna et flora fennica", 6, 1929/30). *W.*

2) Widar Magnus B., den föreg:s son, botanist (1887–1932), fil. lic. 1915, doc. i botanik vid Helsingfors univ. 1920, adjunkt i botanik där 1930. B. studerade växtfysiologi hos W. Pfeffer i Leipzig 1913—15, kunde efter 1:a världskrigets utbrott ej återvända till Finland — han ansågs kompromitterad genom sin långvariga vistelse i Tyskland — utan kom till Sverige, där han hos R. Sernander ägnade sig åt växtbiologi till 1917, då han efter den ryska revolutionen återvände till Finland. B. har undersökt mögelsvamparnas förmåga att utnyttja olika kvävekällor, har visat, att bakterien *Micrococc'us sele'nicus* för sin andning icke utnyttjar luftens syre utan sådant, som frigöres vid reduktion av seleniter, tiosulfater el. metylenblått. Som ekolog arbetade han med sambandet mellan vegetation och underlagets vätejonkoncentration. Bland hans skrifter märkas "Strandzoner i Nylands skärgård" (i "Botaniska notiser", 1916), "Studier över vegetationen i en del av västra Nyland" (i "Geologiska kommissionens i Finland geotekniska meddelanden", 32, 1921) och "Växtgeografiska studier i Barösunds skärgård" (i "Acta Societatis pro fauna et flora fennica", 49, 1921). — Litt.: R. Collander, "W. B." (i "Memoranda Societatis pro fauna et flora fennica", 8, 1932). *W.*

Brenn'ero (ital.), Brennerpasset, se Brenner, sp. 1,095.

Brennu-Njáls saga, se Níals saga.

Brent, Charles Henry, amerikansk präst inom episkopalkyrkan (1862—1929), missionsbiskop på Filippinerna, 1918 kallad till Western New Yorks stift. B., som var en av Amerikas främsta kyrkomän, ledande inom det ekumeniska kyrkliga arbetet, var led. av amerikanska sektionen vid Ekumeniska mötet i Stockholm 1925 och president vid The World Conference on Faith and Order, Lausanne 1927.

Brenta, flod i n. Italien, kommer från Caldonazzosjön s.ö. om Trento, genomflyter Val Sugana och träder vid Bassano ut på den venetianska slätten, där den omgärdad av vallar rinner förbi Padova. Urspr. mynnade B. i Venedigs lagun rakt v. om staden men blev på 1890-talet genom stora kanal- och dammbyggnader ledd s. om denna ut i havet vid Chioggia. Längd 160 km, flodområde 2,300 km².

von Brenta'no, Georg Joseph Friedrich, friherre B. von Brentheim, tyskfödd diplomat (1746—98). Efter en växlingsrik bana i olika staters tjänst kom B. 1784 till Turkiet som fransk militärattaché, trädde här i förbindelse med Sveriges sändebud, G. J. B. v. Heidenstam, och bistod i direkt strid med sin egen regerings order denne i försöken att egga Turkiet till krig mot Ryssland. Hemkallad i onåd 1787 begav sig B. 1788 till Sverige och lyckades vinna bevågenhet hos Gustav

III, som fann honom vara ett lämpligt verktyg för sin privata utrikespolitik. B. utnämndes till svensk överste och sändebud i Konstantinopel med uppgift att, Heidenstam ovetande, påskynda förbundet mellan Sverige och Turkiet och leda turkarnas kommande krig mot Ryssland. Hans verksamhet i Turkiet blev emellertid skäligen resultatlös, och 1792 erhöll han avsked ur svensk tjänst. *C.*

Brenta'no, urspr. lombardisk, till Tyskland inflyttad och där vitt förgrenad släkt.

1) Clemens B., diktare (1778—1842). Som 20-årig student kom B. i Halle och Jena i förbindelse med den unga romantiska falangen och förde livet igenom en hemlös tillvaro på skilda orter i Tyskland och Österrike. B:s diktning återger, utan spår till egen inre utveckling, nyromantikens alla skiftningar, från folklighet till yttersta raffinemang. Han debuterade 1800 under pseud. Maria med litteraturfarsen "Gustav Wasa" och romanen "Godwi". Därpå följde i 20 års tid, förutom lyrik, dramatiska ting ("Ponce de Leon", 1801, "Die lustigen Musikanten", 1802, "Die Gründung Prags", 1814), epik ("Romanzen vom Rosenkranz"), prosanoveller ("Geschichte vom braven Kasperl und dem schönen Annerl", 1817, "Die mehreren Wehmüller" s.å., det 1922 upptäckta akrobatstycket "Die Schachtel mit der Friedenspuppe") och sagor, dels fria, dels ur italiensk källa (t.ex. "Gockel, Hinkel und Gackeleia", 1838; senaste sv. övers. 1924). Betr. "Des Knaben Wunderhorn" se Arnim, L. A. — B:s samlade skrifter utgåvos 1852—55; en modern uppl. är under utgivning sedan 1909. — Litt.: L. Brentano, "C. B:s Liebesleben" (1921); W. Schellberg, "C. B." (1922). *Lff.*

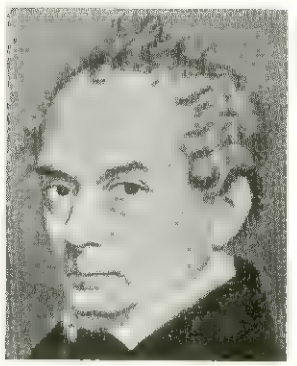

2) Anna Elisabeth (Bettina) B., den föreg:s syster, författarinna (1785—1859), se von Arnim 3).

3) Franz B., de föreg:s brorson, filosof (1838—1917), till 1873 katolsk teolog, sedan prof. i filosofi i Würzburg och Wien, flyttade 1895, efter att ha lämnat sin lärarverksamhet, till Florens. Utom arbeten om Aristoteles offentliggjorde B. "Psychologie vom empirischen Standpunkt" (1874, neue Aufl. 1924), "Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis" (1889, 2 Aufl. 1921), "Die vier Phasen der Philosophie" (1895, neue Aufl. 1926), "Untersuchungen zur Sinnespsychologie" (1907), "Von der Klassifikation der psychischen Phänomene" (1911). Sin tankevärld utvecklade han vidare under sin lärareverksamhet och i först efter hans död offentliggjorda manuskript (så t.ex. i avh. "Versuch über die Erkenntnis", 1925, och i "Vom Dasein Gottes", 1929, båda utg. av A. Kastil). Med sin lära om själsföreteelsernas "intentionala" väsen, d.v.s. om det för dem utmärkande att hänsyfta på något annat som objekt, med sin indelning av de psykiska fenomenen i föreställningar, sinnesrörelser och omdömen samt med sin tolkning av omdömet som ett antagande av ett föremåls tillvaro el. icke-tillvaro har B. på ett avgörande sätt inverkat på den senare tidens filosofi och fått en stor skara lärjungar (Husserl, Marty, Meinong, Stumpf, Höfler, Hillebrand, v. Hertling, Schell m.fl.). — Litt.: O. Kraus, "F. B." (1919) och "F. B:s Stellung zur Phänomenologie und Gegenstandstheorie" (1924); E. Winter, "F. B:s Ringen um eine neue Gottessicht" (1941). *N.*

4) Lujo B., den föreg:s bror, nationalekonom (1844—1931), från 1872 prof. vid olika tyska univ., 1891—1916 prof. i München. Under studieresor i England väcktes B:s intresse för den engelska fackföreningsrörelsen, och han var den förste forskare på kontinenten, som ägnade den ett ingående studium. Resultaten framlade B. i sitt huvudarbete "Die Arbeitergilden der Gegenwart" (2 bd, 1871—72). Bland B:s talrika arbeten märkes i övrigt "Über das Verhältnis von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung" (1876; sv. övers. 1893). B. var en av de ledande inom Verein für Sozialpolitik men hade en viss dragning åt den engelska liberala skolan, även om han delade den historiska skolans uppfattning om de ekonomiska lagarnas relativitet och beroende av tids- och rumsförhållanden. B. ivrade för socialpolitiska åtgärder men varnade samtidigt för alltför vittgående inskränkningar i det ekonomiska livets frihet. *T.Er.*

Brentford [-fəd], huvudstad i grevskapet Middlesex i England, vid Thames 13 km v. om Londons city; 61,470 inv. (1938), tills. med Chiswick i ö., som förenades med B. 1927. Staden är ändpunkt för Grand Junction Canal och har sågverk, järnvägsverkstäder och handelsträdgårdar. Vid B. segrade Edmund Järnsida 1016 över Knut den store och Rupert 1642 över parlamentstrupperna.

Brentford [-fəd], viscount, engelsk politiker, se Joynson-Hicks.

Brenz [bränts], Johann, tysk teolog (1499—1570). B. vanns för evangelisk lära vid Luthers uppträdande i Heidelberg 1518 och verkade sedan som präst i schwabiska riksstaden Hall, där han med sin kyrkoordning 1526 förde reformationsverket till en viss avslutning. Hans "Fragstück des christlichen Glaubens für die Jugend" (1527—28) är den evangeliska kyrkans äldsta katekes. Från 1535 medverkade B. vid reformationens genomförande i Württemberg, där han 1553 fick anställning vid stiftskyrkan i Stuttgart samt utarbetade till Tridentinska mötet "Confessio Wuerttembergica". 1559 utkom hans stora kyrkoordning för Württemberg, som fick stort inflytande inom reformationskyrkorna i Tyskland. Särsk. märkas B:s reformer på kyrkotuktens område. Hans skrifter omfatta bl.a. utläggningar av de flesta bibelböckerna; Luther kallade honom Tysklands förste bibelutläggare. — W. Köhler, "Bibliographia Brentiana" (1904). *E.Lin*

Breph'idae, Breph'os [-f-], se Flickfjärilar.

Brera, palats i Milano*.

Brereton [bri'ətn], Lewis, amerikansk flygmilitär (f. 1890), officer 1911, deltog som flygofficer i 1:a världskriget, 1920 major vid arméflyget, där han 1941 avancerat till generallöjtnant. B. blev vid Japans inträde 1941 i 2:a världskriget befälhavare över flygstridskrafterna på Java och i Australien, organiserade från våren 1942 det amerikanska flyget i Indien samt blev därefter chef för 9:e amerikanska flygstyrkan, som understödde Montgomerys ökenoffensiv 1942—43. B. flyttades sedermera till England med denna flygstyrka, som 1944 understödde Eisenhowers invasionsstyrkor. 1944—45 var B. chef för de allierades 1:a luftburna armé, som bl.a. deltog i slaget vid Arnhem. Efter krigsslutet blev B. chef för 3:e luftstyrkan i hemlandet. *S.Bn.*

Bresa'dola, Giacomo, italiensk botanist (1847—1929), präst i Trentino, fil. heders-dr vid univ. i Padova, har huvudsakl. gjort sig känd genom sina mykologiska forskningar, vilka han inriktat på de högre svamparnas, väsentligen hattsvamparnas, systematik. B. beskrev ett stort antal nya arter och utförde bestämningar av mykologiska saml. från museer i Europa och Amerika, varvid han grundade artsbestämningen på mikroskopiska karaktärer. Bland hans arbeten märkas "Fungi tridentini novi vel nondum delineati" (2 bd, 1881—1900), "Funghi mangerecci e velenosi dell' Europa media" (1898, 3 uppl. 1933) och "Iconographia mycologica" (26 bd, 1927—33, innehållande 1,200, med utomordentlig noggrannhet utförda kolorerade pl.). B:s svampherbarium, vilket inköptes till Sverige av L. Romell, övergick genom privat donation i Riksmuseets ägo. *G.*

Brescia [bräʃ'a]. 1) Provins i Lombardiet i n. Italien, mellan Garda- och Iseosjöarna, tillhör med sin s. del Poslätten, med återstoden alpförlandet; 4,749 km², 744, 571 inv. (1936).

2) Huvudstad i B.1), belägen i slättens utkant vid mynningen av Trompiadalen, 20 km v. om Gardasjöns sydända; 145,424 inv. (1947). B., antikens *Brix'ia,* var under gallernas tid cenomanernas huvudstad och kom senare under romerskt, langobardiskt, frankiskt och tyskt välde. Från 1100-talet sökte B. kraftigt bevara sin självständighet och försvarade sig med framgång mot hohenstaufernas erövringsförsök. B. hörde under senare medeltiden först till Milano, sedan till Venedig, 1797—1814 till Napoleons statsbildningar och därefter till Österrike. Då B. 1849 reste sig, straffades det av general v. Haynau. 1859 avträdde Österrike B. i freden i Zürich. Under 2:a världskriget led staden betydande skador till följd av allierade flyganfall. Sålunda blev en kyrka förstörd och tre svårt skadade (däribland den utsökta renässanskyrkan Santa Maria dei Miracoli och den lombardiska San Francesco); av värdefulla profanbyggnader blevo tre palats förstörda och fem svårt skadade. — Gamla staden bildar en av promenader begränsad fyrkant vid foten av borgklippan med ett medeltida kastell, nu museum. Från romersk tid finnes bl.a. ett utgrävt och återuppbyggt herkulestempel, stammande från Vespasianus' tid. Flera medeltida byggnader erinra om stadens uppsving o. år 1000; främst står den möjl. tidigare anlagda domen, en rundkyrka med omgång (La Rotonda), vars krypta har tre absider. Den där bredvid uppförda nya domen

Rådhuset, Loggia, i Brescia.

är också en centralanläggning i barockstil från 1600-talets början. Rådhuset, Loggia, är en elegant, rikt dekorerad byggnad i tidig renässans. Museo Civico innehåller bl.a. dyrbara föremål från gammalkristen tid. I kyrkorna och i tavelgalleriet Palazzo Martinengo (skadat) finnas bilder av bresciaskolans mästare, Romanino, Moretto m.fl. Biblioteca Queriniana från 1750 med dyrbara handskrift- och inkunabelsaml. har delvis förstörts. — Utåt slätten ha de nyare stadsdelarna utbrett sig, och villor och vingårdar kläda bergssluttningarna. B. är knutpunkt på järnvägen Milano—Venedig och har omfattande handel med jordbruksprodukter, bl.a. goda viner. Staden har betydande textil- och i sht metallindustri, bil- och berömd vapenfabrikation. *P.;E.W.*

von Brese-Winjary [bre'zə-], Johann Leopold Ludwig, preussisk militär (1787—1878), deltog som fortifikationsofficer i 1806 och 1813 års fälttåg, generalinspektör för fästningarna och chef för ingenjörkåren 1849 och general av inf. 1858. B. erhöll 1856 ärftligt adelskap med tillnamnet Winjary.

Bresil'ja, bresiljeträ, se Brasiljeträ.

Bresiljelag, vattenextrakt av blåträ, *Haematox'ylon campechia'num,* användes tills. med surt dricka och järnskrot för svartfärgning av vegetabiliskt garvat läder.

Bresjko-Bresjkovskaja [brjä'ʃkə-brjeʃkå'fskəjə], Jekaterina Konstantinovna, rysk revolutionär (1844—1934). B., som härstammade från en rik godsägarfamilj och var gift med en godsägare och domare, övergav 1873 sin familj och ägnade sig åt upplysningsarbetet bland bönderna, "gåendet till folket", en från studentkretsar ut-

gående rörelse, som efter hand antog revolutionär karaktär. 1874 blev hon häktad och dömd till 5 års straffarbete och livstids förvisning till Sibirien men fick amnesti 1896, fortsatte sin revolutionära verksamhet inom det socialrevolutionära partiet, vistades 1903—05 i landsflykt, 1907—10 i fängelse och var 1910—17 ånyo landsförvisad till Sibirien. Efter revolutionens utbrott återvände B. 1917 till Petrograd, hyllades som "revolutionens mormor", tillhörde de inflytelserika kretsar, som understödde Kerenskij, och invaldes i konstituerande församlingen. Efter den bolsjevikiska statskuppen gick B. 1918 i landsflykt, vistades i USA, Paris och till sist i Tjeckoslovakien och bedrev antibolsjevikisk verksamhet. Hennes fängelsevistelser, deportationer och två misslyckade — men uppseendeväckande — flyktförsök från Sibirien förskaffade henne ryktet som revolutionens hjältinna, men någon ledande roll har hon ej spelat i den ryska revolutionära rörelsen. *A.Pe.*

Breslau [bräs'lâû] (ty.), po. *Wrocław*, stad i den av Polen ockuperade delen av Tyskland, i den forna preussiska prov. Niederschlesien, vars huvudstad B. var; 168,466 inv. (1946), huvudsakl. polacker. B. ligger mitt i det bördiga mellanschlesiska slättlandet 120 m ö.h., på ömse sidor om den segelbara Oder och vid mynningen av dess lilla vänsterbiflod Ohle, på en plats där den i flera armar delade floden anvisat en bekväm och lättförsvarad övergång. Här uppstod också tidigt en vägknut. B:s namn återgår till den böhmiske hertigen Wratislaw I (894–921), som på h. stranden av Oder grundade den äldsta borgen. Redan före år 1000 blev B. biskopssäte. 1261 erhöll det magdeburgsk stadsrätt och blev på 1300-talet medl. av hansan. Från 1335 kom B. att lyda direkt under Böhmen och var under den luxemburgska ätten jämte Prag rikets förnämsta stad. Under 30-åriga kriget minskades folkmängden från 36,000 till 27,000. 1741, under 1:a schlesiska kriget, besattes staden av preussarna. 1760 var folkmängden c:a 50,000. I jan. 1807 kapitulerade staden för Napoleon, som lät slopa dess befästningar. Härifrån utgick 1813 Preussens resning. Den tidigare jesuithögsk. efterträddes 1811 av univ., vilket ytterligare underströk stadens egenskap av ett östligt tyskt kulturcentrum. 1930 blev B. säte för en katolsk ärkebiskop, 1933 för en protestantisk biskop. 1811 var inv.-antalet 68,000, 1852 121,000, 1880 273,000, 1900 423,000 och 1939, efter företagna stora inkorporeringar, 629,565. B., som var en stark tysk fästning, kom under 2:a världskrigets slutskede att bli en "ficka" långt bakom de framryckande ryska linjerna. Redan i början av den stora ryska offensiven över Oder blev det avskuret från sina förbindelser med det övriga Tyskland. Belägringen varade i tre mån., och förbittrade strider rasade slutl. under åtskilliga veckor långt inne i staden, särsk. i dess s. och v. delar, vilka jämte gamla staden utsattes för mycket svåra skador. De förorsakades dock vida mer av tyskarnas egna förstörelseåtgärder vid tillbakavikandet än av fienderna. Endast enstaka kraftigare flyganfall riktades mot B., det häftigaste påskdagen 1945, vilket uppges ha krävt 15,000 dödsoffer. Som sista tyska fästning kapitulerade B. 7/5 1945 för Konjev och Sjukov. Genom Potsdamöverenskommelsen s.å. kom B. under polsk överhöghet. Den oerhörda decimeringen av inv.-antalet vid krigsslutet beror på tvångsförflyttning av den tyska befolkningen.

Av Oder delas B. i två huvuddelar, förenade genom flera broar; den mindre delen på h. stranden med Odervorstadt i v. och Sandvorstadt i ö. omslutes av flodarmen Gamla Oder. Till den ursprungliga stadskärnan på v. stranden av Oder höra de små öarna Sandinsel och Dominsel, den senare dock sedan 1810 landfast med nordsidan. Längre västerut omsluter Oder en större ö, Bürgerwerder. Kring gamla staden sluta sig i v. Nikolai-, i s. Schweidnitzer och Strehlener samt i ö. Ohlauer Vorstadt. Utanför Gamla Oder ligga i n. Rosenthal och Carlowitz, i ö. Scheitnig-Leerbeutel med parker och villabebyggelse, zoologiska trädgården och utställningsområdet med den stora Jahrhunderthalle, uppförd 1913. — Mitt i den affärsbetonade gamla staden ligger Ring, B:s förnämsta torg. Här el. i det närmaste grannskapet ligga el. lågo många av de märkligaste byggnaderna. Det sengotiska, ståtliga rådhuset grundlades i slutet på 1200-talet men erhöll sin slutgiltiga gestaltning mot 1400-talets slut. S:t Elisabethkirche började byggas vid 1200-talets mitt men förändrades i följ. årh. Den med två höga torn försedda Maria-Magdalenenkirche tillkom 1226—o. 1350; den blev svårt skadad av brand 1945 men kan återställas. På Dominsel ligger domen, en treskeppig gotisk tegelbyggnad med kapellrader och 4 torn, huvudsakl. byggd 1244—1330; mittskeppet har fått allvarliga skador. I närheten ligger Kreuzkirche från 1200-talets slut. Den gotiska Sandkirche på Sandinsel (1300—1400-talen) är nedbränd. Vid S:t Matthiaskirche i rokoko från 1600-talets sista år ligger i gamla stadens n. kant med front mot floden univ., den forna jesuithögsk., en barockbyggnad från 1728—40 (musiksalen förstörd och hela mittpartiet svårt ramponerat). Univ.-platsen prydes av den vackra Fechterbrunnen av H. Lederer. Slottet i gamla stadens s. del är fullst. nedbränt; det byggdes i början av 1700-talet och var sedan 1926 stadsmuseum. Utbränt är även det intilliggande Schlesisches Museum. Av övriga förstörda byggnader må nämnas univ.-bibl., konstmuseet, Vinzenz- och Adalbertkyrkorna, samtl. nedbrända; av den sistn. kvarstår dock västgaveln från 1492. Luther- och Pauluskyrkorna sprängdes båda av tyskarna. Bebyggelsen kring Neumarkt (i gamla staden) blev totalt förstörd. Av stadens statyer ha de flesta försvunnit, ant. nedsmälts av tyskarna för metallens skull el. förstörts av erövrarna. Före kriget voro många gamla ståtliga köpmanshus bevarade, särsk. utmed Schweidnitzer Strasse, Malergasse, Neue Weltgasse och Weissgerberohle.

B. är centrum i Schlesiens rika jordbruks- och industriområde, och tack vare sitt läge har det sedan gammalt varit en viktig förmedlare av varuutbytet mellan Tyskland samt Polen och Ryssland. Till dettas underlättande medverka jämte den livligt trafikerade Oder ett 10-tal järnvägslinjer. Hamnen ligger på landtungan västerut mellan Oder och Gamla Oder, huvudbangården s. om gamla staden, flygstationen västerut i Klein Gandau. Under den tyska tiden funnos i B. stora

Rådhuset och domen i Breslau före 2:a världskriget.

mekaniska verkstäder med tillverkning av bl.a. lok, järnvägsvagnar och jordbruksmaskiner, en omfattande beklädnads-, livsmedels- och kemisk industri. Fabrikerna äro mest samlade i Nikolaivorstadt. *P.*

Freden i Breslau 1742 avslutade det s.k. 1:a schlesiska kriget mellan Maria Teresia och Fredrik den store. Maria Teresia avträdde till Fredrik största delen av Schlesien, det s.k. preussiska, sedermera tyska Schlesien, medan tvenne mindre områden ("österrikiska Schlesien"), sedermera delade mellan Polen och Tjeckoslovakien (jfr Teschenfrågan), förblevo under Österrike.

Breslau [bräs'lâû], Louise Catherine, schweizisk-fransk konstnärinna (1856–1927), målade eleganta dam- och barnporträtt, vidare fint utförda interiörer, vardagsscener m.m. Vid slutet av förra årh. tillhörde B. den svenska kolonien i Frankrike. Hennes porträtt målat av Ernst Josephson finns i Nationalmuseum, Stockholm.

Breslaubrunt, se Hatchetts brunt.

Breslaur [bräs'lâûr], Emil, tysk musikpedagog och tonsättare (1836—99), blev 1868 lärare i pianospel och teori vid Kullaks akad. samt grundade 1879 Berliner Konservatorium und Klavierlehrer-Seminar och Verein der Musiklehrer und -lehrerinnen zu Berlin. B. komponerade pianostycken, körer, sånger och utgav flera pianopedagogiska skrifter, bl.a. "Methodik des Klavierunterrichts".

Bressanone [-sä'ne], ty. *Brixen,* stad och kurort i prov. Venezia Tridentina i n. Italien, vid Brennerbanan och floden Isarco; 11,200 inv. (1938). B., till 1803 furstbiskoplig residensstad, är en målerisk gammal ort med många kyrkor, kloster, palats och vackra borgarhus. Domen från 1400-talet har ombyggts efter 1700-talets mitt. B. kom med Sydtyrolen till Italien 1919.

Bressant [bräsaŋ'], Jean Baptiste, fransk skådespelare (1815—86), debuterade 1832 i Paris, spelade 1838—46 i Petersburg, var 1846—54 anställd vid Théâtre du Gymnase i Paris och 1854—76 societär vid Théâtre français. B. ägde lysande såväl yttre som inre betingelser för den klassiska och moderna komediens eleganta älskare och resonörer (Molière, Marivaux, Musset) men utvidgade med åren sitt område även till karaktärsroller sådana som Tartuffe och Misantropen.

Bresse [bräss], La B., landskap i Bourgogne i ö. Frankrike, sammanfaller med n.v. delen av dep. Ain och den ö. om Saône belägna delen av dep. Saône-et-Loire. B. utgör ett slätt el. kuperat, av tertiära insjöavlagringar utfyllt låglandsområde med talrika småsjöar. Huvudstad Bourg. — B., som fordom var franskt grevskap, tillföll 1272 genom giftermål Savojen, 1601 Frankrike.

Bresslau [bräs'lâû], Harry, tysk medeltidshistoriker (1848—1926), 1877 e.o. prof. i Berlin, 1890—1913 ord. prof. i Strassburg; 1888—1903 red. för "Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde" och från 1907 medredaktör för "Archiv für Urkundenforschung". B:s viktigaste arbete är hans "Handbuch der Urkundenlehre" (2 bd, 2 Aufl. 1912—31).

Brest [bräst], huvudstad i dep. Finistère i v. Bretagne, Frankrike, vid den lilla floden Penfelds utflöde i den rymliga och välskyddade viken Rade de Brest, som genom det knappt 2 km breda sundet Goulet de Brest står i förbindelse med Atlanten; 79,991 inv. (1946); 66,272 1872, 90,540 1911). Staden, vars antika motsvarighet var hamnen *Gesoscriba'te,* var under senare medeltiden, då den tillhörde Bretagne, ett sjöfartscentrum av vikt. Större betydelse fick B., sedan det utsetts till Frankrikes örlogshamn. Från 1631 började Richelieu hamnanläggningar i B., vilka fullföljdes av Colbert och försågos med befästningar av Vauban på 1680-talet. Enorma summor vågades på försvarets utbyggande under 1800-talets senare del. Under 1:a världskriget hade hamnen stor betydelse för USA:s flotta. Under 2:a världskriget upprättade tyskarna här en av sina viktigaste ubåtsbaser, försedd med bl.a.

Örlogshamnen i Brest.

bombsäkra fartygsbunkers; i krigets slutskede insattes mot staden stora allierade flyg- och markstridskrafter, inför vilka tyskarna kapitulerade 17/9 1944. — Den oregelbundna gamla staden på ö. flodsidan har trånga och backiga, här och där trappförsedda gator. På flodens andra sida ligger den nyare stadsdelen, Recouvrance. Hamnen hör till de bästa och säkraste i Europa och kan anlöpas av de största fartyg. Den egentliga krigshamnen, landets förnämsta vid Atlanten, ligger i flodmynningen; här, på grundmurarna av ett romerskt kastell, reser sig en borg från 1200-talet. B. har sjökrigsskola o.a. sjömilitära utbildningsanstalter, arsenal och skeppsvarv med stora torrdockor. Andra industrier äro sågverk, garverier, repslagerier, färgerier, bryggerier och tvålfabriker. En stor fiskeflotta hör hemma i B. Som handelshamn har staden något mindre betydelse på gr. av sitt alltför otillräckliga bakland, vilket den föråldrade kanalen ned till Loire ej förmår nämnvärt vidga. Dock finnas 5 bassänger om tillsammans 41 ha med nära 3 km kajer. Exportprodukter äro främst fisk (makrill, sardiner), ostron och tidiga grönsaker; importen omfattar kol, järn och trä, mjöl och spannmål. B. är en viktig utgångsstation för atlantkablar, såväl till Afrika som Nordamerika. Observatorium, konstmuseum. Hamninloppet behärskas av starka fort. *P.*

Brest-Litovsk [-å'-], po. *Brześć nad Bugiem* el. *Brześć Litewski*, stad i den av Sovjetunionen 1939 ockuperade delen av Polen, huvudstad i vojevodskapet Polesie, nära Muchawiec' inflöde i Bug; 50,700 inv. (1931). B. är knutpunkt för bl.a. järnvägslinjerna Bialystok—Kowel och Warszawa—Moskva samt genom sitt läge vid Dnjepr Bugkanalen även för vattenvägarna mellan Weichsel och Dnjepr. Staden, som fanns redan på 1000-talet, har ett strategiskt viktigt läge. 1831 -36 jämnades den med marken av ryssarna för att lämna plats åt befästningsbyggen. Under 1:a världskriget var den mycket omstridd, och här slöts febr.—mars 1918 freden mellan centralmakterna och Ryssland (se nedan) och träffade Sovjetunionen och Tyskland hösten 1939 överenskommelsen om Polens delning. *Z.Ł.*

Freden i Brest-Litóvsk. Sedan bolsjevikerna i nov. 1917 kommit till makten i Ryssland, var ett av deras första steg att söka vapenstillestånd och fred. Förhandlingarna härom fördes i B., och 5/12 undertecknades en överenskommelse, enl. vilken fientligheterna på östfronten inställdes 17/12. Den 15/12 ingicks formligt vapenstillestånd med bibehållande av det militära status quo utom för Persien, vilket av de båda krigförande parterna skulle omedelbart utrymmas. Underhandlingarna om fred upptogos därefter omedelbart; de gällde först allmänna principer, då båda parterna med sina förslag sökte göra intryck på västmakterna för att ev. förmå även dessa att ingå på fredsunderhandlingar. Det första ryska förslaget upptog således följande punkter: 1) inga våldsannexioner, 2) återupprättande av de makter, vilka krossats under kriget, 3) rätt för hittills icke självständiga nationaliteter att bestämma om sin ställning, 4) skydd för nationella minoriteter, 5) intet skadestånd, 6) samma principers tillämpande på kolonifrågor. Österrike-Ungerns utrikesminister Czernin accepterade — för så vitt ett allmänt fredsslut kunde komma till stånd — 24/12 i huvudsak punkterna 1, 2, 4 och 5 men tillbakavisade 3 och 6. Därefter ajournerades underhandlingarna på 10 dagar till 4/1 1918, för att västmakterna skulle få tillfälle att ev. antaga som förhandlingsgrundval Czernins förslag. Då något svar från detta håll ej avhördes, förklarade centralmakterna, att Czernins program ej längre hade giltighet; därefter började de egentliga fredsunderhandlingarna. De ledande delegerade voro från Ryssland Joffe och (efter 7/1) Trotskij, från Tyskland v. Kühlmann och Hoffmann samt från Österrike Czernin. Turkiet och Bulgarien voro representerade med sina statsministrar; även en delegation, som representerade de icke bolsjevikiska makthavarna i Ukraina, anlände. Underhandlingarna fingo ett dramatiskt förlopp. Trotskij, som vädjade till centralmakternas arbetarklass, förklarade, att Ryssland var villigt att lämna gränsländerna självbestämmanderätt men krävde först deras utrymmande av tyskarna. Hoffmann gav ett bryskt svar och vägrade diskutera denna punkt; underhandlingarna stodo efter 18/1 på en död punkt. Samtidigt förhandlade centralmakterna med Ukraina, de nådde 21/1 enighet och undertecknade 9/2 en fred, vari Ukrainas oavhängighet erkändes och dess gräns drogs på ett för den nya staten tillfredsställande sätt. Detta fredsslut gjorde krisen i de ryska underhandlingarna akut. Genom en proklamation, vari Ryssland förklarade kriget slut och demobiliserade sina trupper, sökte Trotskij förgäves lösa svårigheterna. 10/2 vägrade Kühlmann godtaga ett dylikt fredsslut och förklarade, att om icke vapenstillestånd ledde till formlig fred, skulle krigstillståndet åter inträda. 18/2 öppnade tyskarna så fientligheterna och trängde in i Ryssland. För detta återstod endast att foga sig. 19/2 accepterade det centralmakternas förra anbud, 21/2 erhöll det skärpta villkor, 24/2 antogos dessa, 3/3 slöts freden. I denna måste Ryssland bl.a. lova att icke propagera inom centralmakterna, erkänna och utrymma Finland, Estland, Livland och Ukraina, ställa till centralmakternas disposition Dagö och Ösel samt allt land v. om en linje, som be-

gynte ö. om Riga och (i grova drag) över städerna Dünaburg och Vilna vid Prużany stötte samman med den tidigare uppdragna ukrainska gränsen, samt slutl. till Turkiet avstå provinserna Ardahan, Kars och Batum. Genom freden i Versailles 1919 upphävdes dessa bestämmelser. *B.*

Brest-Litovsk-kanalen, se Dnjepr—Bugkanalen.

Bretagne [brətanj'] (lat. *Britann'ia*, eng. *Brittany*), Frankrikes stora n.v. halvö, som skjuter ut mellan Engelska kanalen och Biscayabukten. Den utgör större delen av den gamla prov. B., som vid franska revolutionen uppdelades i dep. Finistère, Côtes-du-Nord, Morbihan, Loire-Inférieure och Ille-et-Vilaine, om tillsammans 35,311 km² och 3,056,075 inv. (1936). B. utgör huvudpartiet av det gamla västfranska peneplanet, vilket är sammansatt av graniter och under stenkolstiden veckade sandstenar och skiffrar. Dessa veck ha sedermera nedbrutits, så att landskapet nu bildar en vågig slätt. Under tertiärtiden uppstodo bristningar i jordskorpan och längs dessa förskjutningar, genom vilka området i stort sett erhöll sin nuv. begränsning mot havet. Sedan dess har dock kusten sjunkit något, så att havet trängt in i floddalarnas nedre delar. Härigenom ha B:s långa, smala vikar uppstått (riaskust). Landets högsta delar utgöras av tvenne granitryggar, en längs vardera kusten. Högsta punkten, i Monts d'Arrée i v., ligger 391 m ö.h. Kusterna äro kantade av branta, ofta lodräta klippor, mellan vilka vikar skjuta in. Utanför ligga öar av samma typ, åtskilliga ganska stora, t.ex. Belle-Île. Bränningens och tidvattnets inverkan på kusten är våldsam; ingenstädes i Europa är skillnaden mellan ebb och flod så stor som här. — Klimatet är blåsigt men milt och dimmigt. På nordkusten har kallaste mån. (febr.) en medeltemp. av 7°,1 och den varmaste (aug.) 16°,7. Årsnederbörden uppgår till ung. 750 mm, något högre längst i v. och på bergsluttningarna. Den naturliga vegetationen utgöres av ljung- och ginsthedar, omväxlande med torvmossar men också med saftiga ängar, som ligga i ett slags halvkultur och utgöra det förnämsta underlaget för boskapsskötseln (får och nötkreatur). — Huvudnäringar äro jordbruk och boskapsskötsel samt fiske. Moderna metoder ha dock endast ofullständigt införts inom åkerbruket. I ö. odlas visserligen vete och havre, i centrum och v. mera råg, korn och bovete. B. producerar ²/₃ av hela boveteskörden i Frankrike. Även potatis odlas i stor utsträckning. Det milda klimatet möjliggör odling av tidiga grönsaker, som i stora mängder utföras till London och Belgien. Fruktodlingen är betydande och ger upphov till framställning av cider, som här får ersätta vinet. — Folktätheten är störst vid kusterna, och en stor del av befolkningen lever av fiske. Redan på 1500-talet började man bedriva sådant på Newfoundlandsbankarna. Ett inbringande torskfiske idkas ännu av B:s fiskare vid Island och norska kusten. Under juli—okt. bedrives stort sillfiske i Nordsjön. Söderut gå fiskeflottor till Biscayabukten (sardinfiske), till Medelhavet och Afrikas atlantkust för tonfiske. Vid B:s egna kuster fångas stora mängder hummer och bedrives rationell ostronodling. De förnämsta fiskeorterna äro Saint-Malo, Paimpol, Douarnenez, Groix. I anslutning till fisket idkas en lönande konservindustri. Många av fiskelägena äro numera också bad- och turistorter. — Av naturtillgångar äger B. järnmalm i dep. Ille-et-Vilaine, Loire-Inférieure och Morbihan. Den är fosforfattig med c:a 45 % järnhalt men av brist på bränsle ännu föga utnyttjad. Industristäder äro Brest, Lorient och Nantes vid kusten. B:s gamla huvudstad Rennes är den enda staden av betydenhet i det inre. Befolkningen är rent keltisk, i det den härstammar från de gamla bretonerna. Stadsbefolkningen och de bildade tala riksfranska, de övriga i v. bretonska språket*, i ö. bretagniskan, som är en dialekt av franskan. Språkgränsen löpte på 800-talet från Mont Saint-Michel till Saint-Nazaire och går nu från Plouha till Vannes; den förskjuts alltmer mot v. *J.F.*

Fornminnen. Under yngre stenåldern härskade i B. en rik kultur, som efterlämnat talrika minnesmärken, framför allt stenkammargravar av olika slag: gånggrifter, kupolgravar, täckta gallerier (*galeries couvertes*) samt enkla stenkistor. Till denna tid hänföras även de resta stenar, s.k. menhirs*, vilka förekomma i tusental, än enstaka, än bildande stensättningar av stundom imponerande storlek; vid Carnac (dep. Morbihan) finnas rader av resta stenar, uppgående till en längd av o. 3 km. Från kopparåldern och äldre bronsåldern härröra ståtliga gravminnesmärken, väldiga högar, inneslutande stenbyggda kammare, vanl. med brända lik. Med bronsåldern synes den rika kulturen i B. ha blommat ut. Järnålderns första årh. förete endast ett fåtal fynd; hit höra trol. några egendomliga gravanläggningar, högar, omgivna av en stenbyggnad i form av en stympad kon. Under senare hälften av det sista förkristna årtusendet, La Tène-tiden, bli fynden något talrikare; flera gravfält finnas, och en stadsliknande anläggning vid Tronoën (nära Penmarch i dep. Finistère) med rektangulära husgrunder och gravar har lämnat rika fynd från denna tid. *P.E.O.*

Historia. Relativt sent, under La Tène-tiden, inträngde kelter i B. Hur djupt det keltiska folkelementet rotfäst sig i B. under förromersk tid är svårt att säga; i romersk tid framträder i varje

En del av stensättningen vid Carnac i Bretagne.

fall B. som ett keltiskt land och delar med nuv. Normandie det till ursprunget keltiska namnet Armorica. Den romerska tiden varade från o. 50 f.Kr. till in på 400-talet. B:s nuv. keltiska befolkning stammar från den invandring av britanniska kelter, som blev en följd av den angelsaxiska erövringen av England vid mitten av 400-talet; säkra, ännu fortlevande spår efter den tidigare keltiska befolkningen synas knappast föreligga. Invandringen avslutades under förra hälften av 600-talet och ledde till keltisk bosättning i såväl det nuv. Basse-Bretagne som i det redan under den tidigare medeltiden ånyo romaniserade Haute-Bretagne. B:s historia under de följande århundradena är täml. dunkel; den historiska traditionen uppehåller sig mest vid förhållandet mellan B. och det frankiska väldet. Redan merovingerna och senare Pipin den lille och Karl den store gjorde i längden resultatlösa försök att införliva B. med den frankiska huvudmakten. Slutl. tillsatte Ludvig den fromme en inhemsk hertig, den berömde Nomenoë, som efter att ha besegrat Karl den skallige vid Nain (846) gjorde B. till ett hertigdöme. — Efter svåra härjningar under vikingatågen o. 900, inre oroligheter och strider med Normandie kom Bretagne på 1160-talet under Henrik II:s av England son Gottfrid, som förmäldes med en bretonsk furstinna. Dennes son Artur uppträdde som engelsk tronpretendent vid Richard Lejonhjärtas död men tillfångatogs av Johan utan land och avled kort därefter (1203). Härefter följde Pierre, greve av Dreux, genom gifte befryndad med den förra härskarätten, och hans ättlingar som B:s regenter. Under medeltidens senare del var B. ständigt inblandat i krigen mellan England och Frankrike men lyckades fortfarande hävda sin självständighet under fransk länsöverhöghet. Efter hundraårskrigets slut följde en lugnare tid för B., trots sammanstötningar med Frankrike. Ett universitet grundades i Nantes. 1488 avled Frans II av B., efterlämnande dottern Anna, vilkens tillärnade giftermål med Maximilian av Österrike omintetgjordes av Karl VIII av Frankrike, som 1491 förmäldes med henne; härigenom förenades B. med Frankrike. Vid Karls död 1498 återtog Anna regentskapet i B. men gifte sig följande år med Karls efterträdare Ludvig XII, dock utan att uppge sina höghetsrättigheter. Annas dotter Claude trolovades 1506 med Frans av Angoulême, sedermera Frans I; därmed var föreningen fullbordad. B. gjorde kraftigt motstånd mot Henrik IV; först vid revolutionen förlorade det sina särprivilegier. — Under de senaste årtiondena har bland B:s keltiska befolkning, bretonerna, framträtt en nationalitetsrörelse, vars mest ytterligt gående anhängare framställa krav på autonomi el. självständighet för sitt land, Breton. Förespråkarna för denna radikala lösning, som aldrig nått verklig betydelse, sökte under 2:a världskriget uppnå tyskt samtycke till dess förverkligande. *C.F.;I.A.;B.*

Litteratur, se Bretonska litteraturen och Bretonska romaner.

Bretagnerasen, se Nötkreatur.

de Breteuil [də brətö'j]. 1) Louis Charles Auguste Le Tonnelier, baron de B., fransk diplomat och politiker (1730—1807). Efter några års militärtjänst inträdde B. på den diplomatiska banan och hade redan prövats i flera maktpåliggande värv, då han 1763 av Choiseul sändes till Sverige för att upprätthålla hattregimen och rädda Frankrikes hotade inflytande i landet. B., som 1764 förmedlade ett nytt subsidiefördrag, fick redan nu i uppdrag att verka för konungamaktens utvidgning, men då han icke fullt litade på det svenska konungaparet, inskränkte han sig till att gynna samarbetet mellan hattarna och hovpartiet. Då mössorna vunno överhand vid riksdagen 1765/66 och Choiseul fann enda utvägen vara en statsvälvning till förmån för en stark konungamakt, återkallades B., som låtit sin förman förstå, att han ej delade dennes uppfattning i fråga om medlen. B. tjänstgjorde därefter i Holland, Neapel och Wien som franskt sändebud, var 1783—87 minister för det kungliga huset och blev i juli 1780 för några dagar Neckers efterträdare. Emigrerad ledde han som Ludvig XVI:s förtroendeman konungens hemliga förhandlingar med Europas makter. Han återvände till Frankrike 1802. *W.Ht.*

2) Gabrielle Émilie Le Tonnelier de B., författarinna, se Du Châtelet.

Brétigny [bretinji'], ort i franska dep. Eure-et-Loir, bekant genom freden i B. 1360, som slöts mellan England och Frankrike efter hundraårskrigets första del. Härvid avträdde Frankrike Calais, Poitou, Guyenne, Gascogne m.m. till England; däremot avsade sig Edvard III av England sina anspråk på Frankrikes krona.

Břetislav [bržätj'islaf], hertigar av Böhmen.

1) Břetislav I (d. 1055) var av přemyslidernas ätt, blev 1037 ensam regent i Böhmen, vann Mähren och företog under de följande åren krigståg i Polen, som han erövrade. På gr. av tysk intervention nödgades han 1041 avstå från detta land och erkänna den tyske kejsaren som länsherre över Böhmen.

2) Břetislav II, den föreg:s sonson, hertig 1092—1100.

Breton [brətån'], Jules Adolphe Aimé Louis, fransk målare (1827—1906), skildrare av bondelivet. Hans dukar påminna om Millets, till vars enkla storhet han dock aldrig når upp. De mörkögda bondkvinnor, han med förkärlek skildrar, äro starkt idealiserade. B. framträdde även som förf.: "Œuvres poétiques" (1887) och självbiogr. "La vie d'un artiste" (1890). — Litt.: M. Vachon, "J. B." (1899).

Breton [brətåv'], André, fransk författare (f. 1896), en av grundarna av surrealismen. B., som under några år kring 1920 stod nära den s.k. dadaistiska kretsen av diktare och konstnärer i Paris, bröt sig ut ur denna och offentliggjorde 1924 det första surrealistiska manifestet. Ett andra manifest publicerade han 1929. I dessa programförklaringar kräver B. en revolution i konst och liv. Surrealismen vill omstörta människan, ge fritt utlopp åt de krafter i själen, som förträngts av civilisationen. Dikten skall vara ett direkt utflöde av det undermedvetna själslivet och närma sig drömmen. För sin konstteori har B. hämtat de viktigaste impulserna från Freud. Framför allt i det första manifestet framträder starkt ett ockult drag; surrealismen är en "magisk konstart". Ockultismen kommer också fram i B:s mest kän-

da roman, "Nadja" (1928), en skildring av den sömngångarvärld, i vilken surrealisterna under denna period levde. B:s bisarra poesi är en de fria infallens konst. Den syftar icke till att bli "förstådd" utan vill ge en rent irrationell suggestion. Det viktigaste av B:s poesi ingår i "Le revolver à cheveux blancs" (1932). S.å. utgav B. den essäistiskt utformade skriften "Les vases communicants", där drömmen och vakenheten jämföras med två kommunicerande kärl, bakom vilka samma kraft, önskan, begäret, manifesterar sig. En blandning av essäistik, självanalys och poesi äro de sju prosadikterna i "L'amour fou" (1937). Bland hans senare verk kan namnas kärleksromanen "Arcane 17" (1946). Politiskt är B. orienterad åt den extrema vänstern. I "Position politique du surréalisme" (1935) vänder han sig mot kravet på en agitatorisk litteratur och antyder vilka andra vägar dikten bör gå för att kunna omforma världen och människolivet. I "Situation du surréalisme entre les deux guerres" (1945), ett föredrag hållet 1942 i Amerika, där B. vistades under 2:a världskriget, diskuterar B. den allmänna kulturella och politiska situationen och ser lösningen i surrealismens frihetsideal. I "Prolégomènes à un troisième manifeste du surréalisme ou non" (1945) fortsätter B. den surrealistiska tankens utveckling i kritisk anda men med förnyad tro på surrealismens grundvalar. B:s introduktör i Sverige är Gunnar Ekelöf, som översatt en del av hans poesi i antologierna "Fransk surrealism" (1933) och "Hundra år modern fransk dikt" (1934). — Litt.: G. Ekelöf, "Från dadaism till surrealism" (BLM, 1934:1); H. Read, "Surrealism" (1936); M. Nadeau, "Histoire du surréalisme" (1945). *C.Fn.*

Breto'ner, invånarna i Bretagne.

Bretonneau [-tånå'], Pierre, fransk läkare (1778—1862), känd kliniker och patologisk anatom, var den förste som beskrev och namngav difteri.

Breto'nsk [el. -å'-], från Bretagne, som hänför sig till Bretagne.

Bretonska klubben, under den tid, då franska nationalförsamlingen hade sitt säte i Versailles, namnet på en sammanslutning av ett antal deputerade från Bretagne; dess sammankomster, vilka bevistades av deputerade även från andra landskap, spelade en stor roll som mötesplatsen för nationalförsamlingens radikala element under ståndsstridens dagar. B. upplöstes vid församlingens överflyttande till Paris. Jakobinklubben", som stiftades av medl. i B., kan i viss mån betraktas som en efterföljare till denna. *B.*

Bretonska litteraturen. Från medeltiden är av b. intet bevarat utom namn och glossor, och dock har den under denna period spelat en betydande roll. Den historiska förutsättningen för b. är det bretonska folkets härstamning från Britannien och den därmed sammanhängande kulturgemenskapen med de britanniska kelterna. Från Britannien medförde utvandrarna en muntlig litteraturtradition med stoff från sagorna om Artur, vilka först i Bretagne erhållit den slutgiltiga avfattning, i vilken de uppträda i världslitteraturen (se Bretonska romaner). Ett betydande inflytande utövade även de bretonska bardernas diktning på den fornfranska litteraturen (*lais bretons,* se Lai). Om b. i övrigt under medeltiden äro vi dåligt underrättade; på den nationella litteraturens tidiga blomstring synes efter 1000-talet ha följt en nedgångsperiod, markerad ej minst av den från mitten av 900-talet städse fortgående romaniseringen, som ledde till att ö. Bretagne (Haute-Bretagne) gick förlorat för det bretonska språkområdet. På 1800-talet skapade P. Le Gonidec (1775—1838) ett skriftspråk av utpräglat artificiell karaktär, som, även om det ingalunda förmått tränga helt igenom, varit av stor betydelse för den bretonska andliga kulturens pånyttfödelse under 1800-talet. Den moderna b. har ett ej ringa antal idkare men endast få namn av egentlig betydelse. Omfattande men av ringa konstnärligt värde är den bretonska folkliga litteraturen flitigt studerad, särsk. av F. M. Luzel (1821—95). — Litt.: L. Ch. Stern i "Kultur der Gegenwart", II:1 (1909). *C.F.*

Bretonska romaner. Genom saxarnas erövringar i Britannien tvingades stora skaror av britter att under tiden o. 450—600 utvandra till halvön Armorica, sedermera efter dem kallad Bretagne. Dit förde de med sig dels sin bardlyrik, dels hjältesagor på prosa. Då Bretagne i början av 900-talet kom under de fransktalande normannernas överhöghet, började bretonska sagoberättare att även på franska föredraga sina fantasifulla sagor, som snart blevo populära, i sht sedan Geoffrey of Monmouths "Historia regum Britanniae" i flera övers. och bearbetningar blivit spridd i Frankrike. Den franska epiken hade tidigare behärskats av de utpräglat nationella och krigiska *chansons de geste* om fransmännens strider mot de otrogna. Det råa krigarideal, som är karakteristiskt för denna äldre hjältediktning, hade mot mitten av 1100-talet börjat vika för det höviska riddaridealet. Detta hade skett dels genom inflytande från den antika diktningen, som blev mer och mer känd genom bearbetningar, dels genom den provensalska kärlekslyriken och det förfinade hovlivet. Under det att den gamla *chanson de geste* låter sina krigare kämpa för "det ljuva Frankrike" och frossar i skildringar av de hårda dusterna med de otrogna men blott har föga plats för vekare känslor, uppträder 1100-talets riddare fint och höviskt, tänker varken på fosterland el. religion men desto mer på kärleken till sitt hjärtas dam, på stridliga tornerspel och underbara äventyr, där han får visa sin styrka och skicklighet och vinna ära för egen del. Det är detta riddarideal, som diktas in i de äventyrliga bretonska sagorna, och kung Artur och hans hov skymta fram (se Artur-sagan) blott för att ge en bild av ett lysande ridderligt hov och ge en bekräftelse av hjältens ära, medan de för diktens egentliga handling ej ha någon betydelse. — Då de bretonska sagorna togos upp av den franska litteraturen, omsattes de på vers men ej på det tunga 10—12-staviga versmått med assonans, som härs-

kat i *chanson de geste*, utan på ett smidigare parrimmat versmått, knittelvers. Så uppstod dels en kortare diktart, den s.k. *lai**, ett slags rimmad novell, dels en längre, den egentliga romanen, som i en utförlig framställning på flera tusen verser skildrar sin hjältes äventyrliga bedrifter. Senare återgick man till framställning på prosa, kanske genom inflytande från den ursprungliga bretonska prosasagan. — Gemensamt för alla b. är förhärligandet av riddarens mod och vapenskicklighet men också av hans höviskhet samt hans trohet och lydnad mot hans hjärtas dam, som mycket väl kan vara en annans hustru. I detta fall förhärligar romanen kärleken på den äktenskapliga trohetens bekostnad, ss. i romanerna om Tristan*, el. rent av äktenskapsbrottet, ss. i romanerna om Lancelot*. Men romanerna kunna även få en religiöst mystisk inriktning, i det de låta sin hjälte söka den heliga graal*. Sådana graalhjältar äro framför allt Perceval (Parsifal) och Lohengrin.

Angående såväl arten som graden av keltiskt inslag i b. ha skilda meningar rått. Så har G. Paris ansett romanerna nära nog som övers. från walesiska original fast genom anglonormannisk förmedling, medan W. Förster och keltologen H. Zimmer visat, att Wales därvid ej spelat någon roll utan att det keltiska stoffet så gott som uteslutande kommit från bretonerna. Men de franska romandiktarna ha ej blott gjort övers. av redan färdiga bretonska sagor utan ha behandlat ämnena med stor frihet. Så har Chrestien de Troyes*, som är av grundläggande betydelse för b:s litterära utveckling, tydligen själv gjort upp hela kompositionen av t.ex. Ywain, Erec m.fl., även om han hämtat en viktig del av stoffet från bretonska sagor. Därvid har helt naturligt även annat stoff — klassiskt, bysantinskt och orientaliskt — tagits i bruk. Dock har man något överdrivit det klassiska och orientaliska inflytandet. Ursprunglig keltisk tradition har näml. en hel del stoff gemensamt med antiken, utan att man kan tala om lån, och hithörande frågor måste avgöras genom jämförelse med iriskt stoff, vilket är besläktat med det walesiska och bretonska och som därför i många fall kan visa keltiskt ursprung, fast de kymriska originalen gått helt förlorade, vilket bl.a. tydligt visat sig genom G. Schoepperles Tristan-forskningar.

B. beteckna en begynnande glansperiod för den franska litteraturen under medeltiden och påverkade starkt *chanson de geste*-diktningen under dess senare skede. Det är sålunda b:s févärld och underbara riddarbragder, som prägla en sådan *chanson* som den om Huon de Bordeaux*. Även i övrig europeisk litteratur gjorde sig b. snart gällande. Övers. och bearbetningar på tyska gjordes av sådana män som Hartmann v. Aue, Gottfried v. Strassburg, Wolfram v. Eschenbach m.fl., och tydlig inverkan kan skönjas i t.ex. Wolfdietrichdikterna och t.o.m. i Niebelungenlied. Övers. till norsk prosa och till svensk vers, de s.k. Eufemiavisorna, gjordes. På Italiens diktning märkes b:s inflytande redan hos Dante, men särsk. framträdande är det hos Pulci, Boiardo och Ariosto, ehuru ämnena behandlas med en viss ironi. I Spanien spelade imitationer av b., den mest berömda om Amadis av Gallien, en betydande roll, tills Cervantes gjorde slut på riddardiktningen genom sin "Don Quijote". Genom romantiken kom riddardiktningen åter till heders i Europas litteratur och har slutl. upptagits av Richard Wagner i några av hans förnämsta musikdramer (Tristan och Isolde, Parsifal, Lohengrin). — Litt.: W. Förster, "Christian von Troyes' Sämtliche Werke" (4 bd, 1884 -99); J. Bédier, "Le roman de Tristan" (2 bd, 1902—05); G. Schoepperle, "Tristan and Isolt" (1913). *v.Sw.*

Bretonska språket, fra. *bas-breton*, det i Bretagne talade, den britanniska gruppen av de keltiska språken tillhörande idiomet. I historiskt avseende delas det i tre perioder, fornbretonskan före 1000-talet, medelbretonskan c:a 1000—1650 och nybretonskan efter c:a 1650. Det sönderfaller i fyra dialekter, Tréguier-, Léon-, Cornouaille- el. Quimper- och Vannes-dialekterna, av vilka Léon-dialekten ligger till grund för det nybretonska skriftspråket, under det att Vannesdialekten, jämförelsevis oberörd av skriftspråket, utvecklat en från övriga dialekter skarpt avvikande särprägel. B. står icke i direkt historiskt samband med den gamla galliskan utan härstammar från den britanniska dialekt, som talades av de från Britannien till Bretagne c:a 450—600 i sammanhang med den angelsaxiska invandringen i England inflyttade kelterna. Antalet individer, som tala b., torde kunna anslås till högst 1,400,000. — Litt.: J. Loth, "Chrestomathie bretonne" (1890); V. Henry, "Lexique étymologique des termes les plus usuels du breton moderne" (1900). *C.F.*

Bretschneider [brät'ʃnâidər], Karl Gottlieb, tysk teolog (1776—1848), generalsuperintendent i Gotha. B. företrädde den s.k. rationella supranaturalismen, d.v.s. uppfattningen om uppenbarelsen som en steg för steg fortlöpande uppfostran. Inflytelserik som dogmatisk skriftställare är han dock mest känd dels som en av dem, som grundlagt kritiken av de johanneiska skrifternas äkthet, dels som utgivare av Melanchthons skrifter i "Corpus reformatorum". Det självbiografiska verket "Aus meinem Leben" utkom postumt 1851. *E.Ltn.*

Bretton Woods-avtalet [brett'ən ɒodz'-], överenskommelse, sluten 22/7 1944 i Bretton Woods (en liten ort i n. New Hampshire, USA) mellan 45 allierade stater ang. bildandet dels av en valutastabiliseringsfond, dels ock av en internationell återuppbyggnadsbank. För att bli gällande måste överenskommelsen ratificeras av resp. länder, vilket nu skett. Bland länder, som ännu ej anslutit sig till B., märkas Sverige och Ryssland.

Sedan guldmyntfoten frångicks hösten 1931 av främst England, kommo världens valutor att uppdelas i tvenne grupper. De länder, bl.a. Sverige, som anknöto till pundet, det s.k. sterlingblocket, deprecierade sina valutor i jämförelse med guldet. Även USA genomförde 1933 en valutadepreciering utan att dock tillhöra sterlingblocket. De länder, som kvarhöllo sina valutor vid den gamla guldpariteten, fingo ant., ss. Tyskland, tillgripa långt gående valutarestriktioner el. fingo de, ss. Frankrike, uthandelns villkor försämrade på ett sätt, som förhindrade det konjunkturuppsving, som inträdde i sterlingblockets länder. När under 2:a världskriget tanken upptogs på att rekonstruera det

internationella betalningsväsendet, ville man skapa ett system, som förhindrade ömsesidig tävlan i valutadeprecieringen och därigenom gav växelkurserna en viss stabilitet utan att likväl ge dem den absoluta orörlighet, som visat sig ödesdiger för guldmyntfoten. Tvenne förslag framlades, Keynes-planen* och White-planen*. Av dessa erbjöd den förra den teoretiskt elegantaste lösningen, medan den senare bäst tillgodosåg de politiska önskemålen, bl.a. genom att ge guldet den roll, som de länder, vilka producerade guld el. som USA innehade stora guldförråd, önskade. Det blev också närmast White-planen, som blev bestämmande för B.

Internationella valutastabiliseringsfonden (*International Monetary Fund*) har bildats genom att varje medl. lämnat ett tillskott, av vilket den efter eget val skall i guld inbetala ant. 25 % el. ett belopp, svarande mot 10 % av dess tillgång av guld och USA-dollars. Återstoden inbetales i dess egen valuta. Som ex. kan nämnas, att USA skall betala 2,750 mill., England 1,300 mill., Frankrike 450 mill. och Norge 50 mill. $. Sammanlagt uppgår fondens ursprungliga kapital till 8,200 mill. $. Fonden representeras av ett råd, Board of Governors, där varje land utser en medl. och har rösträtt i relation till sin insats. Rådet väljer en styrelse, som i sin tur utser en verkställande dir. Syftet med fonden är, att om medl. råkar i valutasvårigheter, han skall kunna låna från fonden och på så sätt slippa att devalvera sin valuta el. införa valutarestriktioner. Avsikten är alltså att stödja medl:s likviditet genom att bevilja dem tillfälliga lån men däremot ej att ge kredit till återuppbyggnad efter krigets förstörelse el. finansiera ett mera långvarigt underskott i inkomstbalansen. Härtill äro fondens resurser otillräckliga. Detta kan i stället bli en uppgift för Internationella återuppbyggnadsbanken (se nedan). Upplåning i fonden sker genom att medl. tillhandla sig främmande valutor el. guld mot sin egen valuta. Envar har rätt att på så sätt köpa ett belopp, dubbelt så stort som den egna insatsen. Fonden ger alltså ett likviditetstillskott till länder, som ej förfoga över främmande valutor el. guld, och vilkas egen valuta ej är internationellt gångbar. Då det är önskvärt, att medl. begränsa sin upplåning, stiger räntesatsen å denna såväl med lånets storlek, satt i förh. till låntagarens kvot, som med dess varaktighet. Det föreligger risk för att det främst är de länder, vilka sakna internationellt gångbara valutor, som önska låna, och att fonden därför måste sälja sina goda valutor i utbyte mot dåliga. Antag, att dollarn vore den enda internationellt gångbara valutan. Fondens förråd av dollars skulle i så fall snart förbrukas. En nödvändig förutsättning för dess förmåga att fungera har därför varit, att pundets internationella ställning förbättrats genom det 1946 slutna engelsk-amerikanska låneavtalet, tack vare vilket England fick låna 4,4 milliarder $. Någon garanti mot att fonden överfylles av vissa medl:s dåliga valutor ligger i att en medl. under vissa förhållanden kan åläggas att återköpa en del av sin valuta från fonden mot guld el. valutor, som äro internationellt gångbara (konvertibla). Skulle en valuta, innehavd av fonden, bli knapp i förh. till efterfrågan, bör fonden ant. söka låna sådan från dess hemland, något vartill detta aldrig är förpliktat att samtycka, el. köpa den mot guld. Den kan dessutom ransonera tilldelningen av den knappa valutan samt bemyndiga medl. att införa restriktioner i fråga om handeln med sitt innehav av densamma. Eljest är tanken, att alla valutarestriktioner, som ej avse hinder mot kapitalflykt e.d., skola vara avskaffade inom 5 år — en programpunkt, som säkerligen får tas med försiktighet. Varje medl. är, med vissa undantag, förbunden att inlösa sin egen valuta mot, efter eget val, ant. guld el. det säljande landets valuta, såvida dettas valutainnehav nyligen uppkommit på gr. av löpande transaktioner, ss. import från landet i fråga, el. inlösen erfordras för att möjliggöra sådana. Varje medl. har rätt att utan fondens samtycke ändra den ursprungliga valutakursen med 10 %. Till ytterligare 10 % ändring kan fonden ant. ge el. vägra sitt samtycke men är skyldig att, om medl. så begär, lämna sitt svar inom sjuttiotvå tim. Vid ytterligare ändringar är fonden berättigad till längre anstånd med sitt besked. En medl. är dock alltid tvungen att bevara guldvärdet å fondens innehav av dess valuta, så att den efter en depreciering är skyldig att lämna ett motsv. valutatillskott, medan det efter en appreciering återfår en häremot svarande del av sin valuta. Avgörande för om fonden skall medge en ändring av valutakursen är främst, om denna är erforderlig, för att medl. skall uppnå jämvikt mellan import och export. Däremot kommer ej en kursändring, som syftar till valutadumping, att medges. Medl., som ej ställer sig fondens stadgar till efterrättelse, kan först berövas rätt att utnyttja dess fonder och, om rättelse ej vinnes härigenom, uteslutas från denna. Förutsättningen för att fonden skall kunna fungera är, att medl. ant. något så när uppnå jämvikt i sin betalningsbalans el. förfoga över möjlighet att utjämna en ojämnhet genom långfristig kredit. Eljest komma vissa medl. snart att ha förbrukat de betalningsmedel denna ställer till deras förfogande. Detta förutsätter i sin tur en något så när stabil konjunkturutveckling samt internationellt förtroende. Fondens betydelse ligger ej minst i att den kan bidraga härtill genom att möjliggöra internationella diskussioner rörande valutapolitiska spörsmål.

Internationella återuppbyggnadsbanken (*International Bank for Reconstruction and Development*) har till uppgift att främja internationell kreditgivning i produktivt syfte, inkl. återuppbyggnad efter krigets förstörelse. Den kan ant. själv lämna lån, deltaga i enskild kreditgivning el. nöja sig med att ställa borgen för upplåning från enskilda. Banken har bildats av samma länder, som bildat Internationella valutastabiliseringsfonden. Dess kapital uppgår till 10 milliarder $, fördelade på insatser i ung. samma proportion som i denna. Av insatserna behöva dock blott 2 % omedelbart inbetalas i guld el. USA-dollars, medan 18 % vid anfordran skola inbetalas i medl:s egen valuta, när de erfordras för bankens rörelse. Återstående 80 % skola inbetalas blott om de erfordras, för att banken skall kunna möta förpliktelser på gr. av att den garanterat ett lån

el. lånat upp kapital, som den sedan utlånat. Inbetalning skall i så fall efter medl:s val ske i form av guld, USA-dollars el. den valuta, som banken behöver för att fullgöra sina förpliktelser. Den första förutsättningen för att banken skall kunna fullgöra sina förpliktelser är, att dess medel ej på gr. av politisk påtryckning användas till utlåning, som ej har att göra med återuppbyggnaden efter kriget el. eljest utvecklandet av låntagarens produktiva resurser. Vidare erfordras, att den internationella handeln och kapitalrörelsena utvecklas på ett sätt, som möjliggör för det lånande landet att utnyttja den ökade produktionskapacitet, som kreditgivningen möjliggjort till att förränta och återbetala lånet, så att ej bankens hela kapital blir infruset hos vissa låntagare. *C.Wr.*

Bret'walda, under äldre angelsaxisk tid en titel, som användes av vissa småkonungar i England för att därmed uttrycka anspråk på ett slags hegemoni över övriga småkonungar. Kring denna titel, som endast förekommer på två ställen i samtida källor, har en vetenskaplig fejd uppstått, och de mest olikartade hypoteser ha framlagts. Med största sannolikhet är B. en rent angelsaxisk värdighet utan större reell el. fast statsrättslig betydelse. *B.*

Breu [brȧ̊i], tysk konstnärsfamilj från Augsburg, vars förnämste medl. var Jörg B. d.ä. (o. 1480—1537). Denne utövade en livlig verksamhet både som målare och tecknare (till träsnitt m.m.). Som målare slöt han sig till Burgkmair (t.ex. "Madonna med helgon" i Berlin). För glasfönster utförde B. ofta kompositioner, likaså hans son Jörg B. d.y. (o. 1510—47), vilken 1534 övertagit faderns verkstad. Båda befordrade genom sin verksamhet renässansens genombrott n. om Alperna.

Breuer [brȧ̊i'ər], Joseph, österrikisk läkare (1842—1925), jämte Freud upphovsman till psykoanalysen. 1880—1881 behandlade B. en ung flicka, som insjuknat i en allvarlig hysterisk sjukdom med förlamningar och en del andra rubbningar. Genom att försätta sin patient i hypnos lyckades B. så småningom hos henne återkalla i minnet såväl de bortglömda omständigheterna vid insjuknandet som de åtföljande känsloupplevelserna. Under denna behandling, som sålunda innebar, att bortglömda och förträngda tankar och känslor ånyo gjordes medvetna, tillfrisknade flickan. B. omtalade detta egendomliga fall för Freud 1884, men först efter Freuds återkomst från Paris några år senare blev det på hans initiativ föremål för vetenskaplig bearbetning. De första meddelandena om fallet lämnades i en liten av B. och Freud gemensamt författad skrift, 1893, som följdes av det större arbetet "Studien über Hysterie" (1895, 3 Aufl. 1916). Kort därefter drog B. sig tillbaka från samarbetet med Freud, som sedan ensam utvecklade psykoanalysen. *H.K.*

Breuer [brȧ̊i'ər], Marcel Lajos, ungersk-amerikansk arkitekt (f. 1902), knöts efter sin avslutade utbildning vid Bauhaus i Weimar 1924 till skolans verksamhet, sedan den flyttats till Dessau 1925—28, och var praktiserande arkitekt i Berlin 1928—31. Efter en ambulerande verksamhet i bl.a. Spanien, Schweiz, Ungern och Grekland var B. verksam i London 1935—37, varifrån han överflyttade till USA, där han tills. med sin gamla kollega från Bauhaus, W. Gropius, har grundat en arkitektfirma i Cambridge, Mass. B., som tillhör funktionalismens banbrytargrupp, utmärker sig genom sin rena, förståndsklara arkitekturstil i bostadshus och villor men också som möbelkonstnär, där han var en av de första, som lyckades begagna sig av stålrörskonstruktioner på ett mjukt och smidigt sätt, framför allt i sittmöbler. *A.*

Breugel [brö'gəl] (Breughel), målarfamilj, se Brueghel.

Breuil [bröj], Henri Édouard Prosper (l'Abbé B.), fransk arkeolog (f. 1877), 1910 prof. vid Inst. de paléontologie humaine i Paris, 1929 prof. vid Collège de France i Paris. B. är en av de främsta kännarna av den paleolitiska perioden inom förhistorien. Han har publicerat ett flertal arbeten om de hällristningar och målningar, som påträffats i de västeuropeiska grottorna och som omspänna tiden från den äldsta, paleolitiska, stenåldern fram i metalltiden, och har även arbetat med primitiv monumentalkonst från andra delar av världen. B. har länge varit en av de ledande gestalterna inom hällristningsforskningen. Bland hans talrika skrifter märkas "Rapport sur les fouilles dans la grotte du Mas d'Azil" (i "Bulletin archéologique", 1902), "La Caverne d'Altamira à Santillane" (1906, tills. med É. Cartailhac), "Les subdivisions du paléolithique supérieur" (i "Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 14e session, Genève 1912", 1, 1913), "Presidential address for 1934" (i "Proceedings of the Prehistoric Society of East Anglia", 1934). *M.M.*

Breuning-Storm [brȧ̊j'-], Gunna, dansk violinist (f. 1891), studerade för J. Schiörring, A. Svendsen och senare för H. Marteau i Berlin. Efter en uppmärksammad debut 1907 konserterade hon i Skandinavien, England samt Tyskland och vann snabbt anseende som en av Danmarks bästa violinister (1918 kungl. hovviolinist). B. var lärarinna 1914—18 vid Hornemanns Musikinstitut och fr.o.m 1919 vid Det kgl. Musikinstitut. 1926 blev hon violinist i Det kgl. Kapel. Hon har vunnit stort anseende som kammarmusiker och turnerat dels med den av henne grundade Breuning-Bache-kvartetten, dels med pianisten Johanne Stockmarr, med vilken hon särsk. spelade modern musik. *P.L.*

Brev (av lat. *brev'e,* kort, kortfattad, med underförstått *scri'ptum,* skrift), i ordets allmännaste bemärkelse: slutet, skriftligt meddelande från en person till en annan (b. till el. från myndigheter, institutioner etc. kallas oftast skrivelse); jfr Cirkulär. Ordet b. användes även om för offentligheten avsedda litterära alster i brevform samt om vissa dokument av administrativ el. rättslig art (t.ex. kungligt b., studentbrev, köpebrev). Med s.k. "öppet b." menas en för publicering avsedd, till viss person riktad skrivelse rörande någon angelägenhet av allmänt intresse.

Redan tidigt fann man på att genom tecken, som inristades på föremål av olika material, vanl. sten, trä el. lera, sända meddelanden till andra personer el. för eftervärlden skildra viktigare händelser. I senare fallet användes ofta s.k. bildskrift. Så små-

ningom kom man fram till bokstavsskriften och hade därmed fått ett bekvämt sätt att i skrift ge uttryck för tankar och alltså möjlighet att meddela sig med personer på annan ort. Efter skrivkonstens uppfinnande torde också brevskrivandet rätt snart ha kommit i gång. Det material, varpå b. skrevs, var under forntiden mycket växlande: trästavar, sten-, trä-, vax- el. lertavlor, papyrus, pergament och papper. Under medeltiden användes de båda sistnämnda materialen, men det dyra pergamentet blev snart utträngt av det billiga papperet. Pergamentbreven befordrades hoprullade, men b. på papper vekos samman på så sätt, att det skrivna kom inåt, varefter adressen skrevs på pappersbladets yttersida. Först vid 1800-talets mitt blev det vanligt att innesluta b. i särskilt omslag (kuvert). *Y.Nr.*

Postv. I postal mening är b. en försändelse, som på gr. av sin beskaffenhet (innehåll, format) befordras mot brevporto (se d.o. och Postmonopol). För att vinna befordran mot brevporto skall b. uppfylla vissa villkor i fråga om format och vikt. B., avsedda att befordras inom Sverige, skola ha ett format av högst 50×35×5 cm och en vikt av högst 500 g. För b. till utlandet gäller: längd + bredd + tjocklek 90 cm, högsta längd 60 cm (b. i form av rulle: längd + dubbla diametern 1 m, högsta längd 80 cm), högsta vikt 2 kg. B. kunna assureras, rekommenderas samt beläggas med postförskott. För assurerade och rekommenderade b. ikläder sig postverket viss ansvarighet. — I Sverige inlämnades under 1946 479,9 mill. b. - Se även Brevförsändelse och Brevposthastighet. *Y.Nr.*

Jur. B. och brevhemligheten skyddas i svensk rätt huvudsakligen genom kap. 11, § 13 a, Strafflagen, vari stadgas straffarbete, fängelse el. i lindrigare fall böter för den, som olovligen öppnar "annans förseglade brev". Detta gäller var b. än befinner sig. Är fråga om b. i postverkets vård, faller under bestämmelsen även olovligt förstörande el. undanhållande av sådan försändelse. För postfunktionärerna gälla därutöver särskilda bestämmelser. Postfunktionär får icke i oträngt mål el. till obehörig person meddela upplysningar om postförsändelse el. dess innehåll samt skall även i övrigt tillse, att brevhemligheten icke kränkes. B. åtnjuter även skydd enligt tryckfrihetsförordningen, där i § 2:9 stadgas, att enskilt b. ej får i tryck utgivas utan deras tillstånd, som det angår eller tillhör. Undantag kan medgivas, om b. hör till rättegångsmål. — Kravet på brevhemlighetens bevarande får ibland vika för offentliga intressen. Enligt lag 1933 om vissa tvångsmedel i brottmål har polismyndighet rätt att taga i beslag postförsändelse till el. från den, som misstänkes för svårare brott. Enligt lag 1940 om vissa tvångsmedel vid krig el. krigsfara kan under dylika utomordentliga förhållanden expediering av postförsändelse under vissa förutsättningar inställas el. fördröjas el. försändelsens innehåll granskas och censureras (se Censur). — Åsidosättande av brevhemligheten har i olika stater ofta förekommit för att tillgodose makthavarnas politiska intressen. Exempel därpå föreligga ända från medeltiden. Därvid har ofta förfarits synnerligen godtyckligt. Ett av de mest kända organen för dylik verksamhet var det franska "Le cabinet du secret des postes", verksamt särskilt under Ludvig XVI och Napoleon I (jfr Cabinet noir). Under såväl första som andra världskriget utövades i samtliga krigförande länder systematisk brevcensur. *J.G.*

Litteraturhist. Alltifrån antiken har b. spelat en stor roll i litteraturens historia. Man får emellertid skilja mellan privatbrevet, skrivet för stunden till en viss person i ett särskilt syfte, och b. som estetisk el. vetenskaplig meddelelseform. Gränsen är icke alltid klar. Detta gäller redan för antikens mest berömde brevskrivare Cicero, vars flesta b. äro privatbrev, ehuru åtskilliga få räknas till den senare gruppen. Det är givetvis framför allt bland litteraturens män, man finner mästarna i brevskrivningskonsten, men den har också med framgång odlats av konstnärer, statsmän, politiker samt män och framför allt kvinnor, som icke höra till någon av dessa kategorier. Man kan med säkerhet räkna med att många av dessa b. skrivits i det medvetandet, att de en gång skulle nå offentligheten. Det var framför allt fr.o.m. renässansen, som brevskrivningen flitigt började odlas. Latinet var till en början det härskande språket, Cicero det närmaste mönstret. Detta gäller för Petrarca och de stora humanisterna från början av 1500-talet, Erasmus av Rotterdam och Johann Reuchlin. Men liksom man inom poesien lät det egna språket komma till heders vid denna tid, började man också använda det för b. Så gjorde den fint bildade Pietro Bembo och den berömde nidskrivaren Pietro Aretino. I Frankrike blev b. under 1600-talet en flitigt odlad genre. Berömda företrädare äro Jean Louis de Balzac, som själv gav ut sina "Lettres", vilka haft den största betydelse för den fransk-klassiska prosans utbildning, Voiture, Descartes, Bayle, Saint-Evremond samt en rad kvinnor ur landets högsta kretsar, Mme de Sevigné, Mme de Maintenon och Ninon de Lenclos. Från denna tid ha fransmännen åtnjutit stadgat rykte som mästare i brevskrivningens konst. Bland senare brevskrivare av rang märkas Voltaire, Rousseau, Diderot, Grimm, Mlle Lespinasse, Mme Roland, Courier de Méré, Sainte-Beuve, Renan, bröderna Goncourt, Taine och Flaubert. I de germanska länderna utbildades brevskrivningens konst på modersmålet betydligt senare än i Italien och Frankrike. Först från mitten av 1700-talet kan man tala om en tysk brevkonst, företrädd av Lessing, Winckelmann, Goethe, Schiller, bröderna Humboldt, bröderna Schlegel, Tieck, Bettina von Arnim, Rahel Varnhagen von Ense, Heine, Bismarck, Alexander von Villers ("Briefe eines Unbekannten"). Bland engelska brevskrivare märkas Horace Walpole, Thomas Gray, Lord Chesterfield, vilka alla tre gått i fransmännens skola, Walter Scott, Shelley, Elisabeth Barret Browning, Robert Browning. Danmark kan uppvisa en förnäm rad brevskrivare, Kamma Rahbek, Ingemann, Grundtvig, H. C. Andersen, Mynster, Sibbern, Johanne Louise Heiberg, Julius Lange, Georg Brandes. Bland norrmän märkas Kielland och Björnstjerne Björnson. För Sveriges del kunna nämnas Kellgren, Leopold, Thorild, Tegnér, Geijer, Törneros, Brinkman, Victoria Benedictsson, Ellen Key och Strindberg.

Redan tidigt började man under antiken använda brevformen i skönlitterärt el. veten-

skapligt syfte. Som ex. kunna nämnas de b., som tillskrivas Platon, Aristoteles och Epikuros, Senecas "Epistolae ad Lucilium" och Plinius d.y:s "Epistolae". Bland de första kristna apologeterna var b. en mycket populär genre, alltifrån apostlarna fram till Augustinus och Hieronymus, detta beroende på att b. av naturliga skäl särsk. ägnar sig för agitation, polemik el. uppbyggelse. Berömda ex. härpå från nyare tid äro "Epistolae virorum obscurorum", Pascals "Lettres provinciales", Bossuets och Fénelons "Lettres spirituelles", Montesquieus "Lettres persanes", Voltaires "Lettres anglaises", Diderots "Lettres sur les aveugles" och "Lettres sur les sourds-muets", Rousseaus "Lettre sur les spectacles" och "Lettres de la montagne", "The letters of Junius", tillskrivna Sir Philip Francis, Lessings "Briefe, die neueste Litteratur betreffend", Schillers "Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen", Ludwig Börnes "Briefe aus Paris", Holbergs "Epistler". På svenska märkas C. G. Tessins "En gammal mans bref till en ung prins", Anders Schönbergs "Bref af Menalcas" och Hans Bergeströms "Indianske bref", en av 1700-talets många efterbildningar av Montesquieus ovannämnda verk. Lorenzo Hammarsköld använde med förkärlek brevformen under sina kritiska fälttåg ("Kritiska bref rörande herr canzlirådet C. G. af Leopolds Samlade skrifter", 1810, "Bref till en vän, om poemet Axel af Esaias Tegnér", 1822); Fredrika Bremer avfattade sina stora reseskildringar från Nya och Gamla världen i brevform.

Till antiken kan man också föra tillbaka det versifierade b., "skaldebrevet", som litterär form. Dess främsta odlare voro Horatius och Ovidius. Den förres "Epistolae", i gemytlig ton hållna resonerande och berättande framställningar av litterära spörsmål, lantlivets behag o.s.v., riktade till bestämda personer, som gärna fingo några vackra ord, efterbildades framför allt i Frankrike, t.ex. av Marot, Scarron, Boileau ("Épîtres") och Voltaire. De två senare ha i sin tur påverkat engelsmän som Pope, tyskar som Rabener, danskar som Jens Baggesen ("Riimbreve") samt nästan alla svenska gustavianska diktare, framför allt Kellgren, Leopold och Oxenstierna. Ovidius gav genom sina "Heroides" ("hjältebrev"), fingerade kärleksbrev, upphov till en på 1600- och 1700-talen ganska livskraftig poetisk genre, företrädd i Tyskland av Hofmann von Hofmannswaldau, i England av Pope och i Sverige av Leyoncrona, Hedvig Charlotta Nordenflycht och Lidner.

Även för prosaberättelsen har b. spelat en stor roll. Redan antikens romanförfattare utnyttjade brevformen, men det var först på 1700-talet som brevromanen slog igenom och för en tid blev av diktarna mycket omtyckt. Ex. äro S. Richardsons romaner, Rousseaus "La nouvelle Héloïse", Goethes "Die Leiden des jungen Werthers", U. Foscolos "Le ultime lettere di Jacopo Ortis". I Sverige har denna teknik använts av flera romanförfattare, ss. Fredrika Bremer ("Axel och Anna") och C. J. L. Almqvist ("Araminta May" och "Amalia Hillner"). — Litt.: M. Lincoln Schuster & K Hagberg, "Märkliga b. från äldre tider till våra dagar" (1941), "Svenska b." (1942). *E.*

Brev, *metrol.*, äldre förpackningsenhet för nålar, motsvarande 4 gross = 576 st.

Brevadel, adel, som i motsats till uradel förvärvat sin värdighet genom adelsbrev.

Brevbok, bok, som enl. k.f. av 1855 var obligatorisk för varje bokföringsskyldig och skulle innehålla avskrifter (kopior) av alla avgångna brev. Bokföringslagen av 31/5 1929 föreskriver ej b. men innehåller bestämmelse om förvarande av ankommande brev och handlingar samt kopior till handlingar, som avsändas.

Brevbäring. Ända sedan 1670-talet ha de ankommande breven utdelats i Stockholm; i Göteborg infördes b. först på 1850-talet. Genom en förordning av 1861 påbjöds, att särskilda, av postverket avlönade brevbärare anställdes i större städer med någon betydligare lokalkorrespondens. Antalet städer med b. inom resp. områden ökades därigenom hastigt. Numera förekommer sådan b., s.k. lokalbrevbäring, i så gott som alla städer samt på ett flertal andra orter. Sedan 1912 förekommer även b. under enklare former, s.k. lådbrevbäring. Denna kännetecknas av att brevbäraren ej avlämnar försändelserna i resp. adressaters bostäder utan nedlägger dem i särskilda brevlådor, som uppsatts utefter lådbrevbäringslinjen. Lådbrevbäring är avsedd för förstads- och villasamhällen samt för orter med liknande bebyggelse. För landsbygdens del saknades länge motsvarighet till b. i städerna. Den vissa hemman åliggande skyldigheten att ombesörja den s.k. kronobrevbäringen* avsåg endast tjänstepost. Först 1877 fattades beslut om inrättande av lantbrevbäring i Sverige. Landet är numera genomdraget av ett nät av lantbrevbäringslinjer, vilket bidragit till en starkt ökad posttrafik. Se Postföring. *Y.Nr.*

Brevcensur, *jur.*, se Brev.

Brevduvor, raser av de orientaliska duvornas el. vårtduvornas grupp. Redan i det gamla Egypten begagnade man sig av duvornas bekanta orienteringsförmåga och snabba flykt för befordran av meddelanden (se Duvpost); härifrån spred sig bruket att använda b. redan tidigt till Europa, där de tidvis fått stor spridning och användning. Men först efter det fransk-tyska kriget 1870—71, under vilket man med hjälp av 300 duvor lyckades befordra över 100,000 depescher till det belägrade Paris, vaknade i samband med b:s användning för militärt ändamål intresset för en mera målmedveten förädling av rasen. Numera finnes ett stort antal brevduveföreningar i alla länder, och ännu i vår tid ha b. trots telegraf och trådlös telegrafi visat sig kunna vara till ovärderlig nytta. Enbart i Tyskland ställdes sålunda under 1:a världskriget 300,000 b. till härledningens förfogande för att användas vid befordran av depescher från skyttegravar, observationsballonger och undervattensbåtar. Tidigare urskilde man tre underraser,

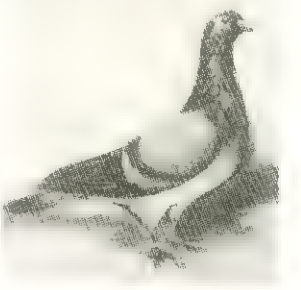

Antwerpenduva.

näml. den mindre liégeduvan med kort och bred näbb, den större antwerpenduvan med lång näbb samt den medelstora flandriska duvan. Numera anses dock b. som en enhetlig ras, inom vilken olikheterna mellan större och mindre former alltmer försvinna genom planmässiga korsningar. Utmärkande för b. är en kraftigt byggd kropp med brett bröst, långa vingar samt kort, smal stjärt. Halsen är kraftig och något tillbakaböjd och huvudet rundat; dess kontur övergår jämnt i den korta, med låga, vita vårtor försedda näbben. Benen äro nakna och fjäderdräkten jämn och hård. Viktiga egenskaper äro orienteringsförmåga och snabb, uthållig flykt. Dessa egenskaper tränas genom kortare och längre övningsflygningar om 10, 20, 40, 80, 120 km. Tävlingsflygningarna omfatta för ettåriga duvor c:a 200 km men kunna för äldre sträcka sig över 500 km. En god b. anses kunna tillryggalägga 1 km pr min; vid lämpliga vind- och väderleksförhållanden kan hastigheten ökas till det dubbla. — Show-antwerp, show-homer och den tyska utställningsduvan äro andra brevduveraser, som under de senaste åren vunnit ganska stor spridning. De ha dock ej fått någon användning som b. utan uppfödas mera för utställningsändamål och till glädje för dem, som intressera sig för prydnadsduvor. *H.Bn.*

Brev'e (lat., se Brev), urspr. ett kort skriftligt meddelande, brev (lat. *li'ttĕrae brev'es*), särsk. från o. 1450 en från påvestolen utgången skrivelse i mindre viktiga ärenden till skillnad från den högtidliga bullan. B. saknade bullans omständliga inlednings- och avslutningsformler med underskrifter och bör ej heller förväxlas med en påves privatskrivelser (*chirog'rapha* el. *motus prop'rii*). B. undertecknades av en påvlig sekreterare el. dennes vikarie och försågs med ett vaxavtryck av påvens statssigill, fiskarringen, men ej med blysigill. 1879 bortföll i huvudsak skillnaden mellan b. och bulla i formellt hänseende. *K.*

Breven, Brevens bruk, brukssamhälle i Askers sn i ö. Närke, vid fall i Nyköpingsån mellan sjön Sottern och sörmlandsgränsen; 381 inv. 1940. — 1317 skänktes egendomen Breven till Riseberga kloster; 1634 och 1711 kommo dess dåförtiden tvenne delar till släkten Rålamb på Bysta*, till vars fideikommiss det alltjämt hör. 1676 utfärdades privilegier på en stångjärnssmedja, vartill tackjärn erhölls från Bergslagen. 1733 byggdes den första hyttan; den sista upphörde 1930 (dess veckoproduktion var 100 t). 1917 nedlades stångjärnssmidet. Nu omfattar bruket gjuteri, mekanisk verkstad, manufaktursmedja och plåtslageriverkstad samt (i Kilsmo vid V. stambanan 7 km åt n.) sågverk och hyvleri. Tillverkning av vattenturbiner och turbinregulatorer, maskiner för gruv- och träindustri, gjutgods samt sågade och hyvlade trävaror (c:a 2,500 stds pr år). Arbetarantal vid bruket c:a 150. Årligt tillverkningsvärde c:a 2 mkr. B. driver jämväl jordbruk och skogshantering på c:a 20,000 ha inom Örebro, Östergötlands och Södermanlands län. Bruket har en av landets största modellsaml. för gjutgods. — Brukssamhället har bevarat en gammaldags, hemtrevlig prägel. En kyrka av sten uppfördes här 1842. — Namnet, som urspr. syftar på ängsmarken kring Brevensån mellan sjöarna Ölången och Sottern, är bildat av adj. *bred* och *ven*, sank ängsmark. Det skrevs 1317 Bredhæhueen. — Litt.: B. E. Birath, "Ur Bysta och Brevens bruks historia" (1906). *P.;L.Vr;Sl.*

Breveté [brovte'] (fra.), patenterad (jfr fra. *brevet*, brev, t.ex. *brevet d'invention*, patentbrev). — B. S. G. D. G. (*breveté sous garantie du gouvernement*), märke i Frankrike på patenterade artiklar.

Brevförsändelse, brevpostförsändelse, gemensam postal benämning på brev, kortbrev, brevkort, korsband och, i förbindelsen med vissa främmande länder, småpaket. I Sverige inlämnades 1945 898,8 mill. b. Jfr Brevposthastighet.

Brevhemlighet, *jur.*, se Brev, sp. 1,121.

Brevhuvud, *boktr.*, benämning på det firmatryck, som (vanl.) finnes överst på brevpapper, fakturor o.d.

Brevia'rium (av lat. *brev'is*, kort). 1) En kort översikt, ett utdrag ur större verk. Kejsar Augustus efterlämnade ett b., fortsatt av hans efterträdare under namnet "B. imperii". Det innehåller en statistisk översikt av romarrikets dåvarande militära och statsfinansiella tillstånd. — Sedan o. 1500 kallas en på den västgotiske konung Alarik II:s föranstaltande 506 e.Kr. verkställd, löst hopfogad samling av en del romerska rättsregler "B. Alarici". Den var avsedd för den romerska befolkningen i västgoternas rike, benämnes även "Lex romana Visigothorum", gällde i Spanien till mitten av 600-talet men ansågs ännu in på 1100-talet, särsk. av kyrkans män, som den rätta och tillförlitliga källan för romersk rätt; utgavs av G. Haenel, "Lex romana visigothorum" (1849). *K.*

2) Inom romersk-katolska kyrkan den bok, som innehåller de till den liturgiska tidebönen (lat. *horae cano'nicae, offic'ium*) hörande psalmerna, hymnerna och lektierna, med text ur Bibeln, helgonlegender, kyrkofädernas skrifter m.m. Denna betydelse av ordet förskriver sig från 1000-talet, då man sammanförde de till tidebönen hörande bönerna m.m. i en bok. Dessförinnan menade man med b. ett utdrag, som endast innehöll rubrikerna till el. början av resp. ritual, i motsats till s.k. *plena'rium*, som innehöll hela texten. — Bestämda gemensamma bönetider funnos redan i den gamla kristna kyrkan. Dessa blevo efter hand allt talrikare i sht inom asket- och munksamfunden, och i Benedikts av Nursia regel föreligger tidebönen i liturgisk utformning fullt utvecklad; detta s.k. *b. monas'ticum* begagnas ännu i alla gamla munkordnar. En förkortning, särsk. av lektierna, företogs av den romerska kurian under Gregorius VII. Detta förkortade b. övertogs av franciskanerna och vann stor spridning (*b. roma'num*). Efter flera revisionsförsök genomdrevs en reform på kyrkomötet i Trident, och 1568 publicerades under Pius V ett officiellt b., som avsåg en enhetlig form för hela romersk-katolska kyrkan (*b. Pia'num*). I senare tid ha flera viktiga förändringar företagits (införandet av nya fester, granskning och ändring av vissa helgonlegender m.m.). Genom bullan "Divino afflatu" 1911 lade Pius X grunden till en ny genomgripande revision. Från det romerska b. avvika något det ambrosianska (nu endast använt i Milano) och det mozarabiska, vilka tillsammans utgöra de 3 huvudtyperna av västerländska b. Den grekisk-

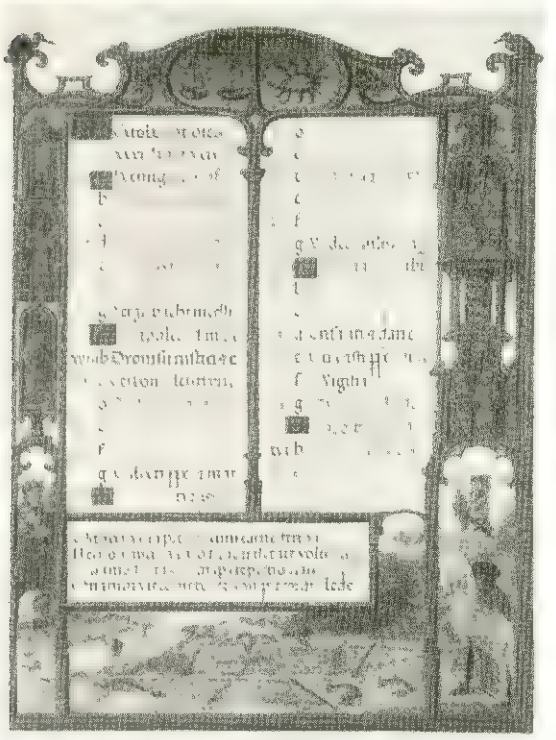

Sida ur Breviarium Grimani.

katolska kyrkans b. (*horolog'ium*) skiljer sig i flera avseenden från Roms. — Från den nordiska medeltidskyrkan äga vi dels handskrivna, dels vid slutet av medeltiden tryckta b. i behåll, därav från nuv. svenskt område "B. upsalense" 1496, "B. lincopense" 1493, "B. scarense" 1498, "B. strengnense" 1495, "B. arosiense" 1513 och "B. lundense" 1517. — Ett *b. romanum* av vanlig typ indelas i 4 avd. efter de 4 årstiderna; varje avd. innehåller: *Psalte'rium* (för tidebönen under vanliga veckodagar), *Prop'rium de tem'pore* (för kyrkoårets fester), *P'roprium sancto'rum* (för helgondagar), *Commu'ne sanctorum* (för en grupp av helgon, vilkas festdagar sakna egna lektier m.m.), dessutom kalendariet, som anger i vilken ordning b. dagligen skall läsas (ett separattryck härav utges årl. med vissa av festdagarnas växling betingade ändringar, *o'rdo divi'ni offic'ii)*, dödsofficiet, böner till Maria, för resande m.m. Språket är latin. — Litt.: S. Bäumer, "Geschichte des Breviers" (1895); P. Batiffol, "Histoire du bréviaire romain" (3 éd. 1911); K. Kastner, "Praktischer Brevier-Kommentar" (2 bd, 1923—24); H. Bohatta, "Bibliographie der Breviere" (1937). *S.N.*

Brevia'rium Grima'ni kallas efter den forne ägaren en av de största och mest berömda nederländska handskrifterna med miniatyrer, nu befintlig i San Marco-biblioteket, Venedig. Miniatyrerna utgöra dels helsidesbilder, dels dekorativa initialer, dels ornamentala randmålningar. Bland de förstnämnda märkas, jämte de bibliska scenerna, 12 kalender- el. månadsbilder (några i kompositionen lånade från "Les très-riches heures du duc de Berri", nu i Chantilly). Här framträder redan det nederländska landskapsmåleriet jämte sedebilden fullt utpräglat. Enl. Winkler tillskrivas dessa målningar företrädesvis familjen Bening, särsk. Simon Bening. En samtida nämner Memling, säkerligen ett misstag, enär dennes stil icke återfinnes i B. Däremot ha där trol. medarbetat Lieven från Antwerpen och Gerard från Brygge, den senare möjl. identisk med Gerard Horenbout från Gent. — Litt.: G. Coggiola, "Das B." (utg. 1908—11, som inledn. till standardeditionen av B., 12 portföljer med sammanlagt 1,581 pl. i färg- och tontryck, jämte text av Stato de Vries och S. Morpurgo); F. Winkler, "Studien zur Geschichte der niederländischen Miniaturmalerei des 15. und 16. Jahrhunderts" (i "Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses", 1915). *E.W.*

Brevicaulis [-kâû'-], *-e* (till lat. *brev'is*, kort, och *cāu̯lis*, stjälk), artnamn på växter med kort stjälk.

Brevik, en del av Lidingö*.

Brevik (förut B r e d v i k), socken i Kåkinds hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Grevbäcks och Breviks pastorat i Kåkinds kontrakt av Skara stift, vid Vättern s.v. om Karlsborg; 52,91 km², därav 52,61 land; 797 inv. (1947; 15 inv. pr km²). Huvudbygden ligger utmed sjön, v. delen är högländ och skogig. Åkern utgör 28 % av landarealen, skogsmarken 60 %. Egendomar: Hindsegården och St. Röå. Kyrkan av gråsten har i stort sett medeltida skepp; koret utvidgades 1760. Innertaket är plant. Klockstapel. Kyrkan restaurerades 1914. — Namnet tillkommer urspr. den *breda* vik av Vättern, där gårdarna Brevik och kyrkan äro belägna. Det skrevs 1222 30 Bredawic. *P.;Sl.*

Brevik, stad i Telemark fylke, s. Norge, vid Langesundsfjorden; 2,140 inv. (1946). B., som sedan gammalt varit lastageplats, erhöll 1845 köpstadsrättigheter. B. har diverse mindre industrier samt är utskeppningsort för bl.a. cement från den närbelägna Dalen Portland cement fabrik. Offentlig färjförbindelse över den 300 m breda "Strömmen" (mellan Frierfjorden och Langesundsfjorden) till Stathelle på s. sidan.

Brev'i man'u, se b.m.

Brev'ipes (till lat. *brev'is*, kort, och *pes*, fot), artnamn på växter med kort stjälk, blom- el. fruktskaft och på svampar med kort fot.

Breviro'stris, *-e* (till lat. *brev'is*, kort, och *ro'strum*, näbb, spröt), artnamn på växter med kort spröt i fruktens topp el. på djur med något organ av sådan form.

Brev'is (lat. adj., kort). 1) *Bot., brevis, breve*, artnamn på växter med kort stam, korta blad o.s.v.

2) *Mus.*, beteckning i mensuralnotskriften* för närmast kortare tidvärde än l o n g a. Till o. 1450 tecknad som en svart kvadrat men därpå "ihåligt" (▭); motsvarar i tidvärde vår dubbelhelnot.

Brev'iter (lat.), i korthet, kortfattat.

Brev'ium, radioaktivt ämne med kort livslängd, kallas numera vanl. uran, X_2.

Brevkort infördes i den inrikes svenska posttrafiken 1872. Korten, vilka äro försedda med stämpel, angivande portobeloppet, tillhandahållas av postverket. 1897 tillkom ett särskilt slag av b., s.k. d u b b l a b. (med betalt svar). Postverkets b. ha tidigare varit avsedda uteslutande för (kor-

tare) skriftliga meddelanden. Åren 1929—1936 tillhandahöllos emellertid b. à 15 öre, upptagande i röd färg tryckta avbildningar av landskap, städer och byggnader från olika delar av Sverige och avsedda för trafiken till utlandet. Vissa jubileumsbrevkort ha även utgivits (till Oskar II:s 25-årsjubileum som konung 1897, Nordiska musects 50-årsdag 1930, Gustav V:s 80-årsdag 1928). — I fråga om enskilda b. meddelades bestämmelser redan 1876, men dylika försändelser förekommo ej i större utsträckning, förrän bruket av s.k. vybrevkort el. vykort blev mer allmänt, vilket inträffade o. 1900. — De i utlandet vanliga benämningarna på b. motsvaras, direkt översatta, av ordet postkort, varmed emellertid i Sverige förstås ett kort, avsett för meddelanden i posttjänsten. Jfr Brevförsändelse och Kortbrev. *Y.Nr.*

Brevkurs, se Korrespondensundervisning.

Brevlåda. Avlämnande till postbehandling av vanlig brevpost sker bekvämast genom försändelsernas nedläggande i en av postverket uppsatt b. B. finnas å samtliga fasta postanstalter och i stort antal inom dessas lokala områden. Härvid användas dels lådor i ordinär storlek (gulmålade) och dels större s.k. korsbandslådor (i blå färg), avsedda för större försändelser. Numera förekomma dock i st.f. dylika lådor av plåt ej sällan s.k. brev- och korsbands-inlägg. Dessa bestå av en el. två öppningar i postanstaltens vägg, täckta av en s.k. brevskylt. B. finnas även å postförande tåg och båtar, å spårvagnar, å postverkets diligenser och andra omnibusar samt utefter postvägarna å landsbygden. — Å orter, där brevbäring förekommer, nedlägges den ankommande posten i b., som uppsatts genom adressaternas försorg. Särskilda s.k. förstadsbrevlådor tillhandahållas av postverket till självkostnadspris åt de korrespondenter, vilka erhålla sin post genom lådbrevbäring (se Brevbäring). *Y.Nr.*

Brevmålare, fordom benämning på yrkesutövare för framställning av smärre skrifter el. avskrifter, brev m.m., stundom med färgade ornament, en hantverksmässig och folklig utlöpare av miniatyrel. illuminationskonsten. Sedan boktryckarkonsten allmännare införts, uppstodo även "brevtryckare".

Brevner, Erik Alfred Johannes, undervisningsråd (f. 10/3 1902), folkskollärarexamen 1922, fil. dr ("Sydöstra Närkes sjönamn") och doc. i nordisk ortnamnsforskning i Uppsala 1942; folkskollärare i Örebro 1926 och Stockholm 1926—31, ämneslärare vid Solbacka lärov. 1923—24, Stockholms stads högre folkskola för handelsundervisning 1928—32 och Stockholms stads tekniska mellanskola 1932 43, rektor vid folkskoleseminariet i Karlstad 1943 -46, undervisningsråd och led. av Skolöverstyrelsen 1946. B. biträdde 1934 års läroboksakkunniga och 1939—43 Statens läroboksnämnd med granskning av läroböcker i modersmålet. *H.Sd.*

Brevoor'tia, sillsläkte, se Menhaden.

Brevporto. Under mer än 200 år utgick den avgift, som erlades för postbefordran av brev, med olika belopp alltefter befordringsvägens längd. 1855 infördes emellertid ett av avståndet oberoende enhetsporto. B. utgjorde då för enkel viktsats 4 skilling banko (c:a 12½ öre); därtill kom för brev, som utdelades genom brevbärare, den s.k. brevbärarskillingen, 1 skilling banko, vilken erlades av adressaten. Sistn. avgift bortföll 1882, och 1885 sänktes b. till 10 öre. Med detta belopp utgick b. i över 30 år, tills det under 1:a världskriget ändrade penningvärdet nödvändiggjorde vissa portoregleringar. F.n. (1947) är portot för annat inrikes brev än lokalbrev, s.k. riksbrev, 20 öre för enkel viktsats. För lokalbrev är portot f.n. lägst 15 öre (se Lokalporto). Samma b. som för riksbrev gäller i stort sett för brev till Danmark, Finland, Island och Norge. För brev till andra länder är b. lägst 30 öre. *Y.Nr.*

Brevpostförsändelse, se Brevförsändelse.

Brevposthastighet. Brevförsändelse befordras i allm. med b., d.v.s. med den postlägenhet, med vilken försändelsen beräknas fortast nå adressaten. Med b. befordras även assurerade askar, tidningar, postanvisningar, in- och utbetalningskort, ilpaket, vissa paket till el. från apoteksinrättning samt vissa tjänstepaket. Jfr Expressförsändelse.

Brevskola, dets. som korrespondensinstitut (se Korrespondensundervisning).

Brevskolan, Stockholm, startades 1919 och utgör sedan 1933 en självständig avd. inom Kooperativa förbundet. På dess initiativ började studiecirklar använda brevkurser som underlag för studiearbetet, och på så sätt infördes den s.k. korrespondenscirkeln i det frivilliga folkbildningsarbetet. Genom brevkursen kan studiearbetet bedrivas utan särsk. kvalificerad ledare, eftersom studiebreven innehålla utförliga metodiska anvisningar. B. har spec. inriktat sig på att stimulera och underlätta intresseorganisationernas och de ideella föreningarnas bildningsarbete, och dess strävan har krönts med mycket stor framgång, i det att tusentals studiecirklar årl. begagna någon kurs från B. som underlag för sitt arbete. Se även Arméns brevskola och Amatörteater. *H.Sd.*

Brewster [bro'stə]. 1) William B., engelsk puritan och koloniman (d. 1644), den egentlige ledaren för en grupp radikala engelska puritaner, vilken 1607 -08 slog sig ned i Leiden i Holland. Tills. med ett antal av dessa, de s.k. pilgrimsfäderna, for B. 1620 till Amerika, där kolonien Plymouth grundades. B. intog här en framskjuten plats och har icke blott spelat en stor roll i Plymouths historia utan även haft inflytande på organiseringen av det kyrkliga livet i den senare, betydelsefullare kolonien Massachusetts. *B.*

2) Ralph Owen B., den föreg:s ättling i rakt nedstigande led, amerikansk politiker (f. 1888), affärs- och bankjurist, deltog i hemstaten Maines politiska liv, guvernör 1925—29, led. av unionskongressen 1935 41, sedan sistn. år av unionssenaten. B. spelar en framträdande roll inom republikanska partiet.

Brewster [bro'stə], Sir David, engelsk fysiker (1781 1868), utbildades för prästkallet vid univ. i Edinburgh, ägnade sig samtidigt delvis och sedermera helt åt fysikaliska studier, företrädesvis inom optiken, blev 1838 rektor för univ. i S:t Andrews och 1859 för univ. i Edinburgh. B. utförde ett stort antal omfattande och värdefulla undersökningar av ljusets polarisation, dubbelbrytning, absorption, interferens etc., uppfann kalejdoskopet, konstrue-

rade det efter honom uppkallade primastereoskopet (se Stereoskop) och inlade stora förtjänster om förbättringen av Englands fyrväsen. B. var 1808–32 red. för "Edinburgh encyclopaedia", startade 1819 "Edinburgh Philosophical Journal", vars titel 1824 ändrades till "Edinburgh Journal of Science". B. tog 1831 initiativet till bildandet av British Association for the Advancement of Science. *A.Ldh.*

Brewsters lag, Brewsters punkt [bro'stəs], se Polarisation.

Brevställare, särsk. förr: handbok, innehållande formulär till brev o.d.

Brevstämpling. På postförsändelser anbragta frankotecken, med vilka avgifter redovisas, ävensom frankostämpel (å brevkort, kortbrev och frankokuvert) makuleras medels datumstämpel. Stämplingen verkställes å den postanstalt, där första behandlingen äger rum. På detta sätt stämplas för inlämningsdagen brev, kortbrev, brevkort och korsband (dock ej utgivarkorsband, masskorsband och tidningspaket), postanvisningar, inbetalningskort, adresskort till paket och postförskott etc. Frankostämplade försändelser (se Frankostämpling) avstämplas ej vid inlämningspostanstalten. Ej frimärkta försändelser stämplas överst till höger å adressidan. Vissa försändelser avstämplas även vid adresspostantalt för ankomstdagen. Ankomststämpling sker å försändelsens baksida. B. verkställdes tidigare uteslutande för hand. Numera sker stämplingen vid större postkontor med hjälp av elektriska brevstämplingsmaskiner. *Y.Nr.*

Brevtelegram, långsamtgående telegram, som mot nedsatt taxa få utväxlas med de europeiska och utomeuropeiska länder, som medgivit sådan trafik. Taxan är i regel hälften av vanlig taxa för telegram inom Europa och en tredjedel för utomeuropeiska. Avlämnandet till adressaten kan ske tidigast 6 tim efter inlämnandet. Alla större europeiska liksom utomeuropeiska länder ha medgivit b. Den officiella benämningen på desamma är ELT (*European letters,* europeiska), DLT (*dayletters,* utomeuropeiska österut) och NLT (*nightletters,* utomeuropeiska västerut). Antalet b. var 1946 från Sverige till utlandet 388,820 och från utlandet till Sverige 398,404. *C.T.S.*

Brevtryckare, se Brevmålare.

Breysig [bråi'zix], Kurt, tysk historiker och sociolog (1866—1940), prof. i Berlin. B. utgick närmast från K. Lamprechts historiska metodlära med dess starka påverkan av naturvetenskapligt förfaringssätt. På grundval av ett omfattande historiskt erfarenhetsmaterial sökte han uppställa allmänna lagar för de sociala och kulturella utvecklingsprocesserna. Härigenom närmade han sig den "kulturmorfologiska" riktningen, företrädd av Frobenius och Spengler. Huvudarbeten: "Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640 bis 1697", 1 (1895), "Geschichte der Menschheit" (1936—39), "Naturgeschichte und Menschheitsgeschichte" (1933), "Der Werdegang der Menschheit vom Naturgeschehen zum Geistgeschehen" (1935). *G.A.*

Březina [bržäzz'ina], Aristides, österrikisk mineralog (1848—1909), började sin vetenskapliga bana med kristallografi och kristallkemi, blev 1874 anställd vid hovmineralkabinettet, fick 1878 ledningen av dess meteoritsamling, som under B. hade en rik utvecklingsperiod, och blev 1885 chef för dess mineralogisk-petrografiska avd. B:s huvudarbeten behandla meteoriterna; tills. med E. Cohen påbörjade han ett arbete om meteorjärnets struktur, vars fullbordande dock ingen av författarna fick uppleva. *K.A.G.*

Březina [bržäzz'ina], Otokar (pseud. för Václav Jebavý), tjeckisk lyriker och essäist (1868—1929). Genom meditationer och grundliga självstudier i österländsk och medeltida mystik såväl som i modern naturvetenskap, sociologi och filosofi utbildade sig B. till en svårmodig, metafysisk poet och ideologisk symboliker. Sina tankar framlade han i diktböckerna "Fjärranlanden" (1895), "Gryning i väster" (1896), "Passadvindar" (1897), "Tempelbyggarna" (1899), "Händerna" (1901). — Skicklig verskonstnär med fast, plastisk, ofta hymnartad form är han dock genom de ofta mycket djärva bilderna och det egenartade tankeinnehållet ganska svårtillgänglig. 1903 utgav B. en essäsamling, en kommentar till dikterna, "Källornas musik" (sv. övers. 1928), vilken anses som en banbrytande insats i den moderna tjeckiska essäistiken. *K.Ka.*

Brialmont [-mån'], Henri Alexis, belgisk militär och författare (1821—1903), officer vid ingenjörkåren 1843, generalinspektör för befästningsväsendet och ingenjörvapnet 1875 samt generallöjtnant och armékårchef i Antwerpen 1877. 1882 lämnade B. tjänsten för att i Rumänien utarbeta förslag till detta lands försvår och särsk. till befästandet av Bukarest; 1883 utarbetade han en befästningsplan för Grekland. Efter att 1885 ha återinträtt i belgisk tjänst blev B. s.å. chef för generalstaben med bibehållande av befattningen som generalinspektör för ingenjörvapnet. Redan 1859 hade B. framlagt ett förslag till Antwerpens befästande, vilket antogs följ. år och utfördes 1860–68. 1887 erhöll han upp-

drag att utarbeta förslag till befästningar vid Liége och Namur, vilka blevo färdiga 1892, men då kostnaderna för dessa blivit avsevärt större, än vad B. beräknat, tvangs han 1893 att avgå. S.å. invaldes han i deputeradekammaren och arbetade där ivrigt för den allmänna värnpliktens införande i Belgien. B. var en stark förkämpe för pansarbefästningar och har utövat ett ofantligt inflytande på befästningsväsendets utveckling i Europa. Han var en mycket produktiv förf.; bland hans verk må framhållas "De la guerre de l'armée et de la garde civique" (1850), "Étude sur la fortification des capitales" (1874), "Les régions fortifiées" (1890) och "Projets d'agrandissement d'Anvers" (1900). *E.Bz.*

Bri'an [eng. utt. brâl'ən], med tillnamnet Bóramha (ir. *bōrū*, tribut), irländsk konung av stammen Dal Chais, kämpade som ung mot vikingarikena i Munster; sedan han 978 blivit konung av Caiseal, underlade han sig hela Sydirland. Därvid kom han i konflikt med överkonungen Maolsheachlainn II (Mälachlin), som år 1002 tvangs att erkänna B. som överkonung över hela Irland, vilket han skattlade — därav tillnamnet — och styrde med stor duglighet. Då Leinster 1013 gjorde uppror med stöd av vikingarna, sökte B. förgäves taga Dublin, vikingarnas starkaste fäste. Långfredagen $^{23}/_{4}$ 1014 stod det väldiga Brianslaget vid Clontarf invid Dublin. Den från alla vikingakolonier på de brittiska öarna och Island samlade nordmannahären led tillika med sina iriska bundsförvanter ett blodigt nederlag, men B. själv dödades av en viking. Vikingaväldet i Irland var därmed definitivt brutet, men landet föll åter sönder i mot varandra stridande småstater. *v.Sw.*

Brianchon [briɑ̃ʃɑ̃'] Charles Julien, fransk matematiker (1783—1864). Den av B. uppställda satsen: "Om en sexhörning är omskriven kring ett kägelsnitt, gå de tre förbindelselinjerna mellan motstående vinkelspetsar genom samma punkt", är den polarreciproka motsvarigheten till Pascals sats*.

Briançon [briɑ̃sɑ̃'], stad i dep. Hautes-Alpes i s.ö. Frankrike, vid Durance; 5,803 inv. (1936). B., antikens *Brigan'tio*, är av ålder en strategiskt viktig ort nära italienska gränsen. Den är tillika en av Europas högst belägna städer, 1,200—1,300 m ö.h., och en omtyckt vintersportort. Sidenindustri och talkutvinning.

Briand [briɑ̃'], Aristide, fransk statsman ($^{28}/_{3}$ 1862—$^{7}/_{3}$ 1932). Urspr. advokat började B. livligt medarbeta i vänstertidningar samt deltaga i den fackliga och politiska arbetarrörelsen. Han grundade jämte Jaurès tidn. "Humanité" och försvarade under 1890-talet syndikalismen och generalstrejksidén. 1902 deputerad uttalade han sig omedelbart för samverkan mellan vänsterpartierna i kammaren. Sin första stora framgång inhöstade han under Rouviers ministär som rapportör i det utskott, som behandlade skilsmässan mellan stat och kyrka. Med stor smidighet och moderation förfäktade han linjer, kring vilka en majoritet kunde samlas, och sökte i denna fråga ena partierna. 1906 mottog han, i avsikt att genomföra de lagförslag, han som rapportör försvarat, undervisningsministerposten i Sarriens ministär. – Detta B:s inträde i en borgerlig ministär ansågs inom social-

demokratiska partiet som fanflykt, och han blev där varg i veum, då han lugnt fortsatte på den inslagna vägen. Efter att ha varit undervisningsminister och senare justitieminister i Clemenceaus ministär bildade B. i juli 1909 egen ministär, vilken icke väjde för att bryta 1910 års generalstrejk genom att häkta strejkledarna och ställa järnvägsmännen under militärlagarna. Det senare gillades av deputeradekammarens majoritet men framkallade en långvarig fiendskap mellan radikaler och socialister. Det medförde också en splittring inom kabinettet, som avgick, varvid B. $^{3}/_{11}$ bildade en ny ministär; hans ställning var dock nu försvagad, och han lämnade posten som konseljpresident $^{3}/_{3}$ 1911. Några mån. senare ingick B. som justitieminister i Poincarés första ministär $^{18}/_{1}$ 1912, och då Poincaré i jan. 1913 valdes till republikens president, blev B. konseljpresident. Denna ministär blev av kort varaktighet. Dess mest betydande insats var framläggandet av förslaget om utsträckande av värnplikten från 2 till 3 år som motaktion mot tyskarnas ökade rustningar. $^{18}/_{3}$ 1913 angreps regeringen i senaten, vilken avslog det förslag om införande av proportionell representation, som tidigare antagits av kammaren. B. höll sig därefter mer el. mindre borta från politiken intill krigsförklaringen. $^{26}/_{8}$ 1914 kände sig Viviani nödsakad utvidga basen för sin regering och erbjöd justitieportföljen åt B. Då Vivianis regering föll, bildade B. $^{29}/_{10}$ 1915 ny regering och övertog däri själv utrikesministerportföljen. Denna regering erhöll en tydlig karaktär av nationell samlingsregering men anklagades i början av sommaren 1916 inom vissa politiska kretsar för bristande kraft vid fullföl-

jandet av kriget — Clemenceau var en av dess bittraste vedersakare —, och i juni tvangs B. bevilja hemliga sammanträden i båda kamrarna och upprättandet av ett parlamentsutskott för övervakande av de militära ärendena. — Mot slutet av hösten förnyades attackerna mot B., som i dec. ombildade sin ministär. Han utsåg Lyautey till krigsminister och tillkallade utomparlamentariska experter för vissa tekniska uppgifter. 14/8 1917 ledde en meningsskiljaktighet mellan Lyautey och kammaren till dennes avgång, och efter fruktlösa försök att skapa ny ministär avgick B.

B:s dittillsvarande politiska bana hade huvudsakl. utspelats inom det franska parlamentet, han hade trots sin ställning som regeringschef 1915—17 främst framträtt som inrikespolitiker och parlamentariker. Ganska snabbt hade B. avancerat från övertygad socialist till vänsterman av rätt moderat läggning; som medl. av republikan-socialisternas i regel fåtaliga men betydelsefulla grupp kunde han följa en politik, som han själv dikterade. Efter sin avgång 1917 stod han åtskilliga år i skymundan. I jan. 1921 kallades han emellertid av Millerand att bilda ny regering och trädde därmed åter fram i första ledet; hans fortsatta verksamhet föll i främsta rummet på utrikespolitikens fält; det visade sig snart, att han icke följt med i den allmänna utveckling åt höger, som fransk politik under intrycket av kriget och segern eljest undergått. Tecken härpå saknades ej: han hade sålunda visat sig gynnsamt inställd till vissa tyska fredstrevare på hösten 1917, som direkt voro riktade till honom, och endast på Ribots avrådan avstått att gå dem till mötes; yttranden, som han efter freden fällt i kammaren, läto förstå, att han lutade åt vänsterpartierna. När B. 1921 bildade sin regering, övertog han själv posten som utrikesminister; han ledde alltså de franska delegationerna vid Washington-konferensen 1921 om flottnedrustning och mötet i Cannes 1922. Här visade sig B. beredd att medverka till ett av Lloyd George framlagt internationellt program, omfattande lättnader för Tyskland i skadeståndsfrågan, en allmän ekonomisk världskonferens med deltagande av Sovjetunionen och ett fransk-engelskt försvarsförbund. Men B:s ställningstagande väckte mot honom en ström av ovilja i Frankrike, han återvände från de oavslutade förhandlingarna i Cannes till Paris och inlämnade, sedan han i parlamentet hävdat sin ståndpunkt, ministärens avskedsansökan 12/1 1922. Anledningen till detta B:s uppseendeväckande steg är omtvistad; det synes, som om han i annat fall räknade med en brytning med Millerand, republikens president, och ansåg sin parlamentariska ställning för svag. Hans avgång 1922 betecknade för honom själv ett fall åt vänster, för Frankrike en kursförskjutning åt höger. I den följande franska utrikespolitiken — Ruhrockupationen och den därav betingade fransk-engelska spänningen — hade B. ingen del. Sedan den övergivits, mottog han i april 1925 utrikesministerportföljen i ministären Painlevé och ledde från fransk sida de betydelsefulla förhandlingar, som förde till Locarnoavtalet i okt. 1925. Detta ökade oerhört hans inflytande, och från denna tid var han, praktiskt sett, ständig fransk utrikesminister fram till 1932, tidvis även konseljpresident (nov. 1925—juli 1926, juli—nov. 1929). Han fullföljde därvid den samförståndspolitik, som inletts i Locarno och som markerades av Youngplanen, Tysklands intagande i Nat. förb. och Kelloggpakten; i de förhandlingar, som föregingo denna pakts framläggande, tog B. så livlig del, att han kan betecknas som dess upphovsman. I maj 1930 framlade han ett uppmärksammat memorandum, som gick ut på skapandet av en paneuropeisk konfederation inom Nat. förb:s ram (jfr Paneuropa). Planen behandlades vid Nat. förb:s 11:e plenarmöte på hösten s.å., mötte motstånd på skilda håll och medförde icke något resultat. På våren 1931 motsatte han sig den projekterade tullunionen mellan Tyskland och Österrike men avlade jämte konseljpresident Laval i dec. s.å. officiellt besök i Berlin. 13/5 1931 var B. vänsterns presidentkandidat men besegrades av Doumer. 8/1 1932 avgick han av hälsoskäl som utrikesminister. Han hade då varit konseljpresident 11 gånger, utrikesminister i 16 och ledamot av inalles 25 ministärer.

För sin insats vid Locarno erhöll B. 1926 Nobels fredspris. Över huvud är det tysk-franska samförståndet under 1920-talets senare del i främsta rummet knutet till B:s namn. Redan innan han lämnade ledningen av den franska utrikespolitiken, var det dock uppenbart, att det fredliga samarbetet mellan stormakterna på Versaillessystemets grund, som var B:s utrikespolitiska huvudlinje, saknade förutsättningar att på lång sikt dominera den europeiska politiken; det hade varit möjligt endast tack vare konstlade ekonomiska åtgärder och gynnsamma konjunkturer.

I sin politiska gärning hade B. en stor tillgång i sin vältalighet, övertalningsförmåga och förbindliga sätt, som förskaffade honom tillnamn som "charmören", "sirenen", "smickraren". Han var en tjusande och dominerande personlighet med smidig och snabb intelligens och vann därför otaliga framgångar på talartribunen. Han brukade här icke ge en mer djupgående motivering för sina åsikter utan eftersträvade att bringa harmoni och att försona motsatserna. Hans inrikespolitiska gärning karakteriserades av hans smidighet som taktiker, hans förmåga att anpassa sig efter nya saklägen och i dem finna lämpliga kompromisser samt hans realpolitiska läggning, som gjorde hans ställningstaganden obundna av all doktrinärism och främst anpassade för varje särskilt fall för sig. Dessa egenskaper prägla på gott och ont också B:s utrikespolitiska insatser. — Litt.: G. Suarez, "B., sa vie, son œuvre, avec son journal et de nombreux documents inédits", 1—5 (1938—41, går till 1923). *[G.Lw.]B.*

Bria'nsk, stad i Ryssland, se Brjansk.

Brianslaget, s Brian.

Brian'za [-tsa], naturskönt kull- och berglandskap i n. Italien, närmast s. om Lago di Como. B. har ett angenämt klimat, är fruktbart och tättbefolkat samt uppsökes sommartiden gärna av milanoborna.

Briar-wood [brâi'ə-qodd'], b r u y è r e - t r ä, erhålles av *Eri'ca arbor'ea,* i s. och mell. Europa, är hårt, segt och motståndskraftigt mot eld. Det användes till tobakspipor.

Bric-à-brac [brikabrakk'] (fra.), diverse; gammalt skräp, antika småsaker.

Bricka, *tekn.,* en i regel rund platta av metall med hål i mitten; användes på bultar som underlägg för saxsprintar el. som mellanlägg mellan mutter el. bultskalle och underlaget för åstadkommande av god anliggningsyta (underläggsbricka, mutterbricka). B:s yttre diam. bör vara något större än mutterns största diagonal och hålets diam. obetydligt större än bultdiametern. Mutterbrickan göres stundom fjädrande och tjänstgör då som mutterlås.

Bricka, Carl Frederik, dansk historiker och arkivman (1845—1903). Efter studier i historia samt biblioteks- och arkivtjänstgöring blev B. 1897 riksarkivarie. Hans förnämsta vetenskapliga verksamhet faller inom urkundspubliceringens område. Bland hans arbeten förtjäna särsk. nämnas uppl. av "Kong Christian IV:s egenhændige Breve" (7 bd, 1878—91, jämte J. A. Fridericia) och "Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold 1551—60" (1885—88). Dessutom redigerade B. "Dansk historisk Tidsskrift" 1879—97 samt planlade och ledde "Dansk biografisk Leksikon" (19 bd, 1887—1905). *I.A.*

Brickband, brickade band, *textil.,* se Band.

Bricker [brikk'ə], John William, amerikansk jurist och politiker (f. 1893), var bitr. Attorney-General i Ohio 1923—27, Attorney-General 1933—37 samt guvernör 1939—45. B. är ledare för en starkt konservativ flygel inom det republikanska partiet och tillhör jämte R. Taft, T. Dewey och A. Vandenberg republikanernas ledande män. B. var 1944 republikansk kandidat vid valet till v. president.

Brickväv, *textil.,* se Band.

Bricole [-åll'], se Par Bricole.

Brider (av fra. *bride,* betsel). 1) På insidan av en hatt- el. mösskulle fastsatta band, eg. avsedda att knytas under hakan men oftast hängande fritt. B. brukades från 1820-talets slut och förekommo ännu på 1920-talet på inomhusmössor för äldre damer. — 2) Se Spetssöm.

Brider. Ur en engelsk modejournal.

Bridge [brij'] (eng., av ovisst, möjl. orientaliskt ursprung), kortspel, som leder sitt ursprung från whist. Whist omtalas i slutet av 1600-talet och var det dominerande kortspelet till slutet av 1800-talet, varefter småningom b. vann terräng. I ursprunglig b. bestämde kortdelaren el. dennes partner trumf. 1908 bildades en kommitté, som fastslog vissa b.-lagar, innefattande bl.a. att alla fyra spelarna fingo avgiva bud; även poängberäkningen ändrades. Det nya spelet kallas auktionsbridge. 1914 uppstod ytterligare en ny form av b., kontraktsbridge, som i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet slog igenom och nu är det förhärskande kortspelet i Europa och Amerika. Skillnaden mellan kontrakts-b. och auktions-b. ligger däri, att man i kontrakts-b. för att få utgång (se nedan) icke blott skall spela hem det erforderliga trickantalet utan också ha bjudit det. Även poängberäkningen, som ändrats flera gånger, skiljer sig väsentligt från beräkningen i auktions-b.

B. spelas med hela kortleken, 52 kort, och spelarna äro 4; varje spelare erhåller alltså 13 kort. De två, som sitta mitt emot varandra, äro partners. Den, som delar ut ("ger") korten, skall avge första budet. Detta kan vara pass, vilket upplyser om att handen är för svag att avgiva något bud. Ett färgbud lovar i allmänhet styrka eller längd i färgen (som, om budet kommer att gälla, blir trumf) och talar om en viss allmän högkortsstyrka, under det att sang (fra. *sans atout,* utan trumf) visar jämn kortfördelning, oftast med håll (Ess el. K, D, Kn med hackor) i alla fyra färgerna, samt en högkortsstyrka, som ganska betydligt överstiger det normala. Sedan givaren avgett sitt bud, är spelaren t.v. i tur att bjuda och därefter kortdelarens partner (medspelare). Så fortsätter budgivningen i tur och ordning ett el. flera varv, tills tre spelare i följd passat. Bud kunna förekomma från 1 klöver till 7 sang. Klöver är lägsta färg, därefter följer ruter (lågfärgerna), hjärter, spader (högfärgerna), och högst kommer sang. Över 1 spader går t.ex. 2 klöver. När man bjuder 1 trick, kontrakterar man sig för 7 spel. De 6 första spelen el. sticken kallas "boken" ("paketen"), och för att gå hem måste man först taga "boken" och dessutom det antal trick man kontrakterat sig för. Om någon spelare anser, att motståndarna kommit i ett för högt bud, kan han (straff)dubbla kontraktet, vilket innebär, att dubblaren (och hans partner) betalar dubbel poäng för tricken och ytterligare poäng för ev. övertrick, om kontraktet mot förmodan spelas hem, men å andra sidan erhåller högre poäng för straffar, som räknas för varje stick understigande det kontrakterade antalet. Spelföraren eller hans partner kan redubbla, varvid man räknar 4-dubbel poäng. Den som först nämnt den färg (el. sang), som blir slutbud, blir spelförare. Sedan dennes motståndare t.v. spelat ut ett kort, skall spelförarens partner, "träkarlen", lägga upp sina kort på bordet, vilka under spelet skötas av spelföraren. Under spelets gång måste man bekänna färg, men kan man icke detta, har man i färgspel rätt att sticka med trumf ("trumfa", "stjäla med trumf").

En spelare och hans partner sträva efter att få utgång. När endera sidan erhållit två utgångar, byter man partner. Då har en omgång spelats, varefter spelarna byta plats, så att den som skall dela ut korten och spelaren t.v. om denne sitta kvar på sina platser, medan de två andra byta plats. Efter ytterligare en omgång byta spelarna ånyo, så att den som skall dela ut kort, sitter kvar, medan det kan inträffa, att spelaren t.v. måste tvångsförflyttas som partner åt kortdelaren, därför att alla skola spela mot alla i en robbert (3 omgångar). I nästa robbert spela samma spelare tillsammans som i förra robbertens sista omgång (s.k. lång- eller omsits). — Kontrakts-b. skiljer sig från auktions-b. huvudsakligast därigenom, att hemspelat bud ger poäng för utgång endast om utgång är bjuden. Dessutom premieras i kontrakts-b.

bjuden och hemspelad s l a m (lillslam = 6 trick el. 12 spel; storslam = 7 trick el. 13 spel) med extra poäng. Då premium för bjuden utgång, resp. slam avsevärt förhöjts, gäller det för spelarna att nå dessa bud med största möjliga säkerhet, varigenom en helt annan budteknik erfordras i kontrakts-b. än i auktions-b., vilket i sin tur givit upphov till de många nu existerande budsystemen i kontrakts-b. (se sp. 1,140). — Utgång i kontrakts-b. erhåller den sida, som bjudit och hemspelat 100 trickpoäng. Den sida, som gjort 1:a utgång, kommer i den s.k. r i s k z o n e n el. farliga zonen, ett moment av spelet, som infördes 1926. Regler, straffbestämmelser och poängberäkning i kontrakts-b. fastställas ung. vart 5:e år av en kommitté ur The American Contract Bridge League och den tongivande amerikanska klubben, The Whist Club of New York. I Europa ha The Portland Club, London, och det franska b.-förbundet gått i spetsen och samarbetat med de amerikanska organisationerna. De senaste b.-lagarna antogos 1943 (vissa ändringar 1946).

P o ä n g b e r ä k n i n g e n i k o n t r a k t s b r i d g e är f.n. (bestämmelserna utfärdade av The Portland Club och The Whist Club 1935, antagna av International Bridge League 1936):

Bjudna och hemtagna trick.

	Odubbl.	Dubbl.	Redubbl.
Sang, trick 1	40	80	160
trick 2 och följ.	30	60	120
Spader och hjärter, varje trick	30	60	120
Ruter och klöver, varje trick	20	40	80

Dubblade och redubblade övertrick (odubblade = trickpoäng).

	1:a zonen		Riskzonen	
	dubbl.	redubbl.	dubbl.	redubbl.
Varje övertrick	100	200	200	400

Premium för andra utgång.

Om motståndarna ej ha 1:a utgång	700
Om motståndarna ha 1:a utgång	500

Premium för slam.

	1:a zonen	Riskzonen
Lillslam	500	750
Storslam	1000	1500

Premium för honnörer (E, K, D, Kn, 10).

4 honnörer i färg på en hand	100
5 honnörer i färg el. 4 E i sang på en hand	150

Strafftrick.

	1:a zonen			Riskzonen		
	odubbl.	dubbl.	redubbl.	odubbl.	dubbl.	redubbl.
1:a straffen	50	100	200	100	200	400
Varje följande straff	50	200	400	100	300	600

I t ä v l i n g s b r i d g e gälla följ. avvikelser:

Premium för 1:a utgång, oavsett om motparten har	300
Premium för 2:a utgång, oavsett om motparten har 1:a	500
Premium för hemspelat kontrakt, som ej bjudits till utgång	50
Premium för honnörer bortfaller.	

I a u k t i o n s b r i d g e gälla samma regler och straffbestämmelser som i kontrakts-b., men poängberäkningen är annorlunda:

Trick (för utgång fordras 30 hemspelade trickpoäng).

Sang	10	Hjärter	8	Klöver	6
Spader	9	Ruter	7		

Premium för utgång (behöver ej bjudas).

1:a utgång (bortfaller, om motparten har)	100
2:a utgång	250

Premium för slam (behöver ej bjudas).

Lillslam	50
Storslam	100
Premium för hemspelat dubblat kontrakt ("okynnesdubbling")	50

Premium för honnörer

Som i kontrakts-b. (se sp. 1,139).

Strafftrick.

	Odubbl.	Dubbl.	Redubbl.
Varje straff	50	100	200

B u d s y s t e m. För att mera exakt kunna avgiva bud, som partnern förstår, så att denne kan veta el. i sin tur låta partnern veta ung. hur många trick korten äro värda och med ledning därav antingen passa och därmed stanna i ett lågt kontrakt, bjuda utgång, bjuda slam el. dubbla motståndarens kontrakt, ha i kontrakts-b. ett flertal budsystem uppkommit. Fram till 1930 funnos en mängd olika system, som emellertid icke voro enhetliga utan ganska vagt utformade. I början av 1930-talet skapade Ely Culbertson* ett eget system.

C u l b e r t s o n s s y s t e m (*approach forcing*-systemet) bygger på vissa grundläggande regler, ss. 8-regeln, honnörsticksvärderingen, 4-5-6-regeln och kravbuden. 8-r e g e l n säger, att av de 13 sticken i ett spel tagas i genomsnitt 8 av honnörskort (4 av essen och 4 av kungar, damer och knektar). H o n n ö r s t i c k s t a b e l l e n räknar därför endast med 8—9 honnörstick (hst) på de 4 händerna tillsammans i varje giv. Honnörstickstabellen har ändrats i smärre detaljer gång efter annan. Värdena på de viktigaste honnörstickskombinationerna äro enligt Culbertsons tab. av år 1946 följ. (i Sverige räknar man honnörstick i allm. efter en äldre tab., men avvikelserna äro helt obetydliga):

Honnörstick	Kort (i samma färg)
2+ (2 1/4)	Ess, K, D
2	Ess, K
1 1/2	Ess, D
1 + (1 1/4)	Ess, Kn, hacka K, D, Kn
1	Ess K, D K, Kn, 10
1/2+	K, Kn, hacka
1/2	K, hacka D, Kn, hacka
+ (1/4)	D, hacka Singleton[1] Renons[1]

[1] Endast e n singleton (ett kort i en färg) el. e n renons (intet kort i en färg) räknas på varje hand.

Enl. 4-5-6-r e g e l n beräknar man, att två partners kunna taga hem 7 spel på 4—5 hst, 8 spel på 5—6 hst och 9 à 10 spel på 6 hst. Honnörsticksstyrkan betyder således ej allt, även fördelningen av korten har sin betydelse, varför Culbertson också gjort spelsticksberäkningar. Honnörsticksstyrkan är beräknad efter defensiva värden (man

antager, att en av motståndarna blir spelförare), medan spelstycksstyrkan beräknar offensiva värden. Kravbuden äro till för att göra klart för partnern, att han icke får passa på vissa bud i olika situationer. Det finns kravbud både för en rond (partnern får icke passa nästa gång det är hans tur att bjuda, såvida motståndaren t.h. icke bjudit emellan) och för utgång (partnern får icke passa, förrän utgång nåtts el. ett motståndarbud blivit dubblat). Ett kravbud hos försvaret (det par, som ej öppnat budgivningen) är den egendomliga upplysningsdubblingen efter motståndarnas öppningsbud. Upplysningsdubblarens partner måste bjuda sin längsta färg eller passa med kraftig styrka i motståndarfärgen. Culbertson har också skapat den omdiskuterade "negativa sangen", som är ett slags uppehållande bud efter partnerns öppningsbud. Ehuru Culbertsons system i huvudsak är logiskt uppbyggt i mots. till de många konventionella (artificiella) budsystemen, innefattar det även flera konventionella bud. De mest kända av dessa äro beredskapsklövern el. -rutern (öppningsbud i klöver el. ruter på tre kort i färgen med en honnör, om man icke har någon bjudbar färg el. har relativt svag honnörstyrka), "4—5 sang konventionen", *cue-bids* (utropsbud) och *asking-bids* (frågebud), som äro till för att underlätta slambjudning.

Culbertsons system är utan tvivel det mest använda, men det finns även andra budsystem. Vissa av dessa ha mycket starka anknytningspunkter till det culbertsonska, och det är endast vissa bud, som skilja de olika systemen åt. "*Two clubs*-konventionen" användes ganska ofta; här är 2 klöver (eng. *two clubs*) ett konventionellt bud. Ett i Amerika omtyckt system är "*Four aces* systemet" (efter klubben Four Aces, som har världens starkaste b.-lag och som vunnit flera mästerskap). Öppningsbudet baseras på poängsystem till skillnad från Culbertsons honnörstick. Flera system finnas, där öppningsbudet 1 klöver betyder något helt annat än i Culbertsons system; de mest kända av dessa äro Vanderbilts, Ingrams och Bartons system. I England användes mycket Bullers system, som bygger på spelarens allmänna omdöme och avvisar alla artificiella konventioner. Ett system, som är allmänt i Norge och synes vinna allt mera terräng i Sverige, är "*Vienna*". Detta system utarbetades 1934 av österrikaren Stern. Det skiljer sig väsentligt från Culbertsons system men kan ändock sägas i viss mån vara en utbyggnad på detta. I st.f. honnörstick räknas poäng liksom enl. "*Four aces*". Ett ess är värt 7 poäng, en kung 5 o.s.v. Om man på sin hand icke har minst 5 kort i spader, hjärter el. ruter, men sammanlagt c:a 21 poäng, öppnar man budgivningen med 1 klöver, som alltså är ett konventionellt bud men ej något speciellt styrkebud. Över huvud äro de flesta buden i "*Vienna*" konventionella. I de olika systemen ha framstående bridgespelare gjort detaljförändringar. Så finnas t.ex. Blackwood-konventionen, Bennet- och Smith-Bennet-konventionen, samtliga avsedda att förbättra tekniken för slambjudning.

Spelteknik. I b. finnas många finesser, av vilka flera äro kända redan från whistens tid. De vanligaste av dessa finesser äro mask: en spelare med t.ex. ess och dam sticker med damen i hopp att kungen sitter hos spelaren t.h.; blockering: en spelare vägrar taga för ett högt kort, vanl. esset, så att en av motståndarna icke kan utnyttja färgen; *reverse dummy*: spelförarens trumf användas till stöld, och träkarlens trumf bli stora; elimination: alla kort i en el. flera färger elimineras på spelförarens och träkarlens händer, varefter en av motståndarna vid lämpligt tillfälle spelas in och denne blir nödsakad spela till spelförarens favör; *squeeze*: en motståndare tvingas kasta kort från en färg, där han har håll; *deschapelles coup*: ett högt kort offras, för att partnern skall komma in. Försvarsspelarna kunna även begagna sig av vissa markeringsregler. Enl. elvaregeln spelar man ut fjärde kortet uppifrån; i sht gäller detta sangspel, varvid utspelarens partner kan räkna ut, hur många kort högre än det utspelade, som spelföraren kan ha. För att klargöra för partnern, hur många kort man har i en viss färg, finnas andra markeringsregler. Enl. en konvention lägger man det lägsta kortet i en färg först och därefter nästa i tur och ordning, om man har två el. fyra kort i färgen, och det mellersta kortet först och därefter det lägsta, om man har tre kort i färgen. Markeringssystem finnes också för att ge partnern en vink om vilken färg denne skall returnera, när han kommer in i spelet eller är i tur att spela. De mest kända av dessa s.k. signaler äro ekomarkering, då man lägger först ett relativt högt kort, sjuan el. däröver, samt sedan ett lägre kort för att markera styrka, och Lavinthal-signalen, då man i ett visst moment av spelet och under särskilda betingelser lägger ett högt kort för att markera, att man vill, att partnern skall spela ut den högsta färgen av de två, som äro möjliga, varvid trumffärgen och markeringsfärgen icke kunna ifrågakomma, och ett lågt kort för att uppmana partnern spela den lägsta av de två möjliga färgerna. Signalerna, i sht Lavinthalsignalen, får man vara försiktig med, så att de icke sammanblandas med andra markeringar.

Tävlings- el. duplikatbridge är en i vissa avseenden särskild form av b., som vinner allt större popularitet. För partävlingar tillgår den så, att de deltagande paren ant. indelas i en nord-sydgrupp och en öst-västgrupp (Mitchells system) el. omväxlande spela som nord-syd och öst-väst (Howells system). Vid tävlingens början blandas korten och givas som vid vanlig b., men när sitsen är färdigspelad, lägger varje spelare vid varje bord sina kort i fack i särskilda brickor. Ett protokoll, vari resultatet antecknas, medföljer varje bricka. Därefter bytas brickorna borden emellan, så att samma kortsitsar vid tävlingens slut spelats vid alla bord och av alla par, antingen som nord-syd el. som öst-väst. De uppnådda resultaten kunna därigenom jämföras och bedömas. Utom partävlingar finnas individuella turneringar samt fyrmannatävlingar. I fyrmannatävlingar spelar ett lag, bestående av 4 deltagare, mot ett annat lag med 4 medlemmar, varvid ena laghalvan möter det andra lagets ena par

och vice versa med samma kort. Den vanligaste poängberäkningen i partävlingar är den s.k. *top-score*-uträkningen, medan i fyrmannatävling finnas flera i bruk varande beräkningssätt. I Amerika användes ett direkt poängsystem, i Sverige och de flesta europeiska länder wienerpoäng, varvid poängskillnaden omräknas i en på visst sätt beräknad skala, medan norrmännen nyttja den s.k. osloberäkningen. 1934—39 utkämpades internationella mästerskap för fyrmannalag, vartannat år i form av VM (International Bridge League), och varje år tävlades om mästerskap för Europa, resp. USA.

I Sverige började kontrakts-b. spelas o. 1930, och Sveriges bridgeförbund* stiftades 1934. 1932 bildades Stockholms och Göteborgs bridgesällskap. F.n. torde det finnas mer än 10,000 organiserade tävlingsspelare i Sverige. Varje år hållas i Sverige mästerskapstävlingar dels för par, dels för fyrmannalag. Dessutom tävlas om nordiskt mästerskap för fyrmannalag. Av svenskar, som bidragit till b:s utveckling i Sverige, må nämnas redaktör Ivar Andersson, civilingenjör Ernst Hedström, advokat Emil Henriques (ordf. i Sveriges bridgeförbund sedan starten), redaktör Eric Jannersten, kapten Rudolf Kock, bröderna kommendörkapten Sam Lindstedt och hovrättsrådet Gustaf Lindstedt, löjtnant Yngve Olsson samt redaktörerna Seth Wennberg och Einar Werner. Sverige blev europamästare 1939 med följ. fyrmannalag: Einar Werner—Rudolf Kock—Tore Sandgren—Jacke Neuman. — Litt.: Chr. Hedström, "B." (1913); H. Koppel, "Handbok i auktions-b." (3 uppl. 1930); W. Buller, "How to play contract b." (1932); Josephine Culbertson, "B. rules and etiquette" (s.å.), "Contract b. for beginners" (1941); H. Thorne, "The contract b. omnibus" (1933); L. Watson, "Play of the hand" (1934); Burnstine, Gottlieb, Jacoby, Schenken, "The 4 aces system" (1935); E. Reeve, "Contract b. bidding and play" (1936); Ewart Kempson, "Kempson on bidding British b." (4 ed. 1937); "Aftonbladets b.-bibliotek", 1—3 (1938, 1942); A. Midsem, "100 spill fra mesterhånd" (1941), "Nye 100 spill fra mesterhånd" (2 opl. 1943), "Tredje 100 spill fra mesterhånd" (1946); A. Midsem & E. Jannersten, "Spelteknikén i b." (1943); S. Wennberg, "B:s bästa" (1943), "Culbertson med bilder" (1946); E. Werner, "Det avgörande sticket" (1943); E. Jannersten, "Kurs i kontrakts-b." (6 uppl. 1944); P. Stern & A. J. Smith, "Sorry partner" (1945); R. Boe, "Revidert Vienna" (s.å.), "B.-turneringer" (s.å.); S. J. Simon, "Varför ni förlorar i b." (1946); "Svenska dagbladets b.-handbok" (23 uppl. 1946). — Se även Culbertson. *D.Nn.*

Bridge [brij'], Sir John Frederick, engelsk organist, tonsättare och dirigent (1844—1924). Sin stora insats gjorde B. som kyrkomusiker. 1875—1918 var han organist vid Westminster Abbey, 1896—1922 dirigent för the Royal Choral Society. Hans kompositioner utgöras framför allt av oratorier, kantater och andliga hymner. — B. tog 1874 sin doktorsgrad i musik vid univ. i Oxford och gjorde sig även känd som en betydande teoretiker, bl.a. genom en harmonilära (1899) och en saml. essäer över engelska tonsättare, "Twelve good musicians" (1920). Han blev 1902 prof. i musik vid univ. i London. *P.L.*

Bridge [brij'], Frank, engelsk tonsättare (f. 1879), blev efter studier i komposition uppmärksammad dels som violaspelare (i Grimson-Joachim-kvartetten och Engelska stråkkvartetten), dels som dirigent (för bl.a. New Symphony Orchestra, vid Savoyteatern 1910—11, vid Covent Garden-operan 1913 och för Londons filharmoniska orkester). 1923 konserterade B. med egna verk i USA. Hans insats som komponist ligger framför allt på kammarmusikens område. Bland hans verk märkas stråksextett, pianokvintett, pianokvartett, 4 stråkkvartetter, 2 pianotrios, violinsonat, violoncellsonat, konsertstycken för soloinstrument och orkester, pianostycken, violin- och orgelkompositioner etc. B., som började som traditionalist, bekänner sig fr.o.m. 3:e stråkkvartetten till mera moderna ideal, vilket särsk. kommit till uttryck i den expansiva, starkt kromatiska harmoniken. *P.L.*

Bridgeman [brij'mən], William Clive, från 1929 Viscount B. of Leigh, engelsk politiker (1864—1935), urspr. lärare vid Eton, 1889 privatsekr. hos dåv. kolonialministern, uppställdes från 1892 vid olika tillfällen som kandidat vid valen till underhuset men invaldes häri först 1906. B., som var ivrig imperialist och tillhörde konservativa partiet, blev 1911 en av dess inpiskare, vid bildandet av koalitionsregeringen 1915 dennas inpiskare; från 1916 innehade han olika poster i skilda ämbetsverk, bl.a. i Board of Trade. 1922—24 var B. inrikesminister i Bonar Laws och Baldwins kabinett, 1924—29 1:e amiralitetslord i Baldwins andra regering. Han ledde 1927 den brittiska delegationen vid rustningskonferensen i Genève. 1929 lämnade B. underhuset. *B.*

Bridgeport [brij'påt], stad i Connecticut i n.ö. USA, vid Long Island Sound, 75 km n.ö. om New Yorks centrum; 147,121 inv. (1940; 7,560 1850, 27,643 1880). B., som blev stad 1821, har en god hamn med livlig kusttrafik, modern bebyggelse och många parker. Det är ett betydande handels- och industricentrum med tillverkning av bl.a. elektriska artiklar, radioapparater, diktafoner, räkne- och symaskiner, läkemedel, skjutvapen, maskiner och redskap.

Bridges [brij'iz], Robert, engelsk läkare och diktare (1844—1930); *poet laureate* 1913. B., som från 1876 utgav en följd av diktsamlingar och dramer med klassiska namn och ämnen (Prometeus, Achilles o.s.v.) samt kritiska essäer, var en lärd diktare, vars lyrik har en något konventionell men utsökt fin och melodisk prägel. — Litt.: E. Thompson, "R. B. 1844—1930" (1945).

Bridges [brij'iz], Calvin Blackman, amerikansk ärftlighetsforskare (1889—1938), fil. dr 1916, anställd vid Californian Inst. of Technology, Pasadena, 1928. B. bidrog verksamt till utformningen av kromosomteorien för förklaring av ärftlighetsföreteelserna och utgav bl.a. tills. med T. H. Morgan m.fl. åtskilliga standardverk om nedärvningsmekanismen hos bananflugan (*Drosoph'ila*). Under de sista åren av sin levnad fördjupade B. kunskapen om arvsanlagens lokalisation i kromosomerna genom ytterst noggrant

utförda analyser av de s.k. spottkörtelkromosomerna hos bananflugan. *Mng.*

Bridgetower [brij'tâûə], George Polgreen, mulatt, violinist (1779—1860), musikaliskt underbarn, elev till den även i Sverige bekante virtuosen G. M. Jarnowic (Giornovici); för sitt temperamentsfulla spel beundrad, bl.a. av Beethoven (se Kreutzer, R.).

Bridgetown [brij'tâûn], huvudstad på Barbados*.

Bridgewater Gallery [brij'ǫåtə gäll'əri], en av Englands mest betydande konstsamlingar, inrymd i Bridgewater House, som tillhört earlen av Ellesmere. Samlingen omfattar o. 300 tavlor samt ett stort antal originalteckningar av italienska o.a. konstnärer företrädesvis från 1500- och 1600-talen (Rafael, Tizian, Poussin, Cl. Lorrain, van Dyck m.fl.).

Bridgewaterkanalen [brij'ǫåtə-], Englands äldsta kanal, byggd 1762—72 efter av J. Brindley utarbetad plan och på bekostnad av Fr. Egerton, Duke of Bridgewater. Kanalen har en längd av 67 km och förbinder Worsley med Manchester och Runcorn vid inre delen av Merseys estuarium. Den ingår numera i Manchesterkanalen.

Bridgman [brij'mən], Laura Dewey, blind och dövstum amerikanska (1829—89), den första person med detta dubbla lyte, som förvärvade bildning. B., som förlorade syn och hörsel vid 18 mån:s ålder, uppfostrades från sitt åttonde år i Amerikas främsta blindanstalt, Perkins Inst. Hennes uppfostran var väsentligen litterär, men hon förvärvade dock en viss skicklighet i pianospel samt synnerlig händighet i handarbete och husligt arbete.

Bridgman [brij'mən], Percy Williams, amerikansk fysiker (f. 1882), dr. phil. 1908, e.o. prof. vid Harvard Univ. 1913, ord. 1919. B. har

i en serie arbeten ingående studerat materiens egenskaper vid extremt höga tryck på upp till 20,000 atm, i vissa fall upp till 500,000 atm, och har för detta ändamål utvecklat en särskild metodik. Under dylika tryck har B. undersökt metallernas elektriska ledningsförmåga, vätskors viskositet och kompressibilitet m.m. Även olika tillståndsändringar samt kristallernas egenskaper ha av B. utforskats. B. tilldelades för dessa arbeten 1946 års nobelpris i fysik. Bland hans skrifter märkas "The logic of modern physics" (1927), "The physics of high pressure" (1931), "Thermodynamics of electrical phenomena in metals" (1934) och "The nature of physical theory" (1936). *Re*

Bridgwater [brij'ǫåtə], stad i Somersetshire i s.v. England, vid Parret nära dess mynning i Bridgwater Bay av Bristolkanalen; 18,292 inv. (1938). B:s hamn är tillgänglig för fartyg på upp till 700 t. Lergodstillverkning. S. om B. ligger mottagarstationen för radiotrafiken på Canada och Sydafrika.

Brid'lington [-tən] (Burlington), stad i East Riding av Yorkshire i n. England, vid Bridlington Bay av Nordsjön; 21,720 inv. (1938). B. är en gammal pittoresk ort och ett omtyckt havsbad. Av ett augustinkloster kvarstår kyrkan från början av 1100-talet. Hamn. Staden led svåra skador genom tyska flygangrepp 1941.

Bridong [-åŋ'], se Betsel.

Brie [bri], landskap mellan Seine och Marne ö. om Paris, utgör större delen av dep. Seine-et-Marne och delas av Marnes biflod Grand-Morin i en n.ö. del, *B. champenoise* el. *pouilleuse*, och en s.v., *B. française*, vilket senare är ett av Frankrikes fruktbaraste områden, särsk. känt för sin osttillverkning (*fromage de B.*, se Ost).

de Brie [də bri'], Catherine (eg. Leclerc de B.), fransk skådespelerska (d. 1706). B. spelade älskarinnerollerna vid Molières teater och var bl.a. den första Agnès i "Fruntimmersskolan". B:s man, skådespelaren Edmé Villequin, Sieur de B. (d. 1676), är känd som Tartuffes förste framställare

Brief [brif], tysk börsterm, säljkurs.

Brieg [brik], po. *Brzeg*, stad i Schlesien, vid Oder 40 km s.ö. om Breslau; 31,419 inv. (1939). B., som 1250 fick tysk stadsrätt, förstördes i husitkrigen men återuppbyggdes snart och befästes. Det intogs under 1:a schlesiska kriget av preussarna 1741. Under fransmännens herravälde slopades fästningsverken 1806. Den ellipsformiga gamla staden på den höga v. flodsidan präglas av en del vackra renässansbyggnader, främst det forna hertigliga residenset (för piasterlinjen Liegnitz—B.) från 1547—70, svårt skadat 1741 liksom den sengotiska Hedvigskyrkan från mitten av 1300-talet. Den gotiska Nikolaikyrkan byggdes 1370 -1417. B. ligger vid järnvägen Breslau—Oppeln och har sjöfart på Oder samt maskin-, socker- och kemisk industri. *P.*

Briem [brim], Olof Efraim, religionshistoriker (1890—1946), fil. dr 1918, teol. dr 1923, doc. i religionshistoria 1918, prof. i religionshistoria 1928, allt vid Lunds univ.; kyrkoherde i Stävie och Lackalänga 1921 –28; led. av kyrkomötet 1938, 1941. B. ägnade studier åt den babyloniska religionshistorien (dr-avh. "Studier över moder- och fruktbarhetsgudinnorna i den sumerisk-baby-

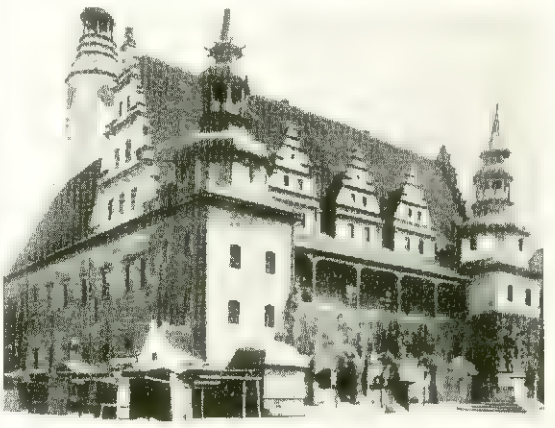

Rådhuset i Brieg, påbörjat 1569.

loniska religionen", 1918, "Kultur och religion i Babylonien och Assyrien", 1926, "Babyloniska myter och sagor", 1927) och sysslade vidare med den psykologiska sidan av religionernas liv och dess yttringar i samtiden, "Spiritismens historia" (1922), "Den moderna pingströrelsen" (1924), "Moderna religionssurrogat"(1926), "Stigmatisationer och visioner" (i "Modern religionspsykologi", 6, 1929), "Den religiösa upplevelsen i dess kristna huvudformer", 1 (1930), "Mysterier och mysterieförbund" (1932), "Gudstro och gudsupplevelse" (1933), "Antisemitismen genom tiderna" (1940), "Les sociétés secrètes de mystères (1941), "Helgon och helgonliv" (1942), "Kampen om Palestina" (1943), "Jehovas vittnen" (1944), "Kommunism och religion i Sovjetunionen" (1945). B. var även en mycket anlitad föreläsare. *[E.L.]S.N.*

Bri'em, Valdimar, isländsk präst (1848—1930), prost i Stórinúpur, 1910 ordinationsbiskop, d.v.s. invigd till att fungera vid biskopsordinationer, en av Islands främsta psalmdiktare, led. av kommittén 1878 för revision av isländska psalmboken. I den av kommittén 1886 utg. psalmboken är B. rikt företrädd; han har dessutom utgivit flera diktsamlingar med bibliska motiv.

Brienne [-änn'], fransk ätt, vars medl. voro vasaller under grevarna av Champagne. Flera av ättens medl. spelade en framträdande roll under korstågen; mest betydande var Jean de B. (se Johan av Brienne). En gren av ätten innehade för kort tid hertigdömet Aten; den siste av ätten, Gauthier de B., kämpade 1341 förgäves för att återvinna Aten och blev 1342—43 tyrann över Florens; fördriven härifrån stupade han 1356 i slaget vid Poitiers.

de Brienne [də -änn'], Loménie, franska ämbetsmän, se Loménie de Brienne.

Brienne-le-Château [-änn'-lə-ʃatå'], stad i dep. Aube i n.ö. Frankrike, 30 km ö.n.ö. om Troyes; 1,935 inv. (1936). Slott från 1770. Vid krigsskolan här (1776—90) studerade Napoleon 1779—84. 29/1 1814 sökte han vid B. falla den isolerade och något underlägsne Blücher i ryggen, men denne hann vidtaga motåtgärder. Fransmännen segrade visserligen, men Blücher kunde obehindrat draga sig tillbaka.

Brienzsjön [-änts'-], ty. *Brienzersee,* sjö i kantonen Bern i Schweiz; 564 m ö.h., 29 km², 15 km lång, 261 m djup. B. är en dalsjö, som tidigare hängt samman med Thunsjön i v., från vilken den numera skiljes av deltabildningar kring Interlaken. B. genomflytes av Aare. Vid n.ö. stranden ligger byn Brienz (2,600 inv. 1941) med järnväg till Luzern och tandhjulsbana till Brienzer Rothorn, 2,353 m ö.h.

Brière de l'Isle [-ä'r də lill'], Louis Alexandre Esprit Gaston, fransk militär (1827—96), officer vid marininfanteriet 1847, deltog i expeditionerna mot Kina och Indokina 1859—62 och blev 1870 som överste sårad och tillfångatagen vid Sedan. 1876 blev B. guvernör i Senegal, 1882 generalinspektör för marintrupperna. 1883 deltog han i expeditionen till Tongking och blev 1884 överbefälhavare där. Divisionsgeneral 1885 måste han emellertid efter Langsons fall s.å. frånträda befälet men utnämndes 1887 åter till generalinspektör för marintrupperna. *E.Bz.*

Brierre de Boismont [-ä'r də bŏamå'], Alexandre, fransk läkare, psykiatriker (1797—1881). B. bedrev först allmänna medicinska studier och utgav bl.a. arbeten om växters användbarhet inom medicinen (1825) och om koleran i Polen (1831). Från 1834 uteslutande ägnande sig åt psykatrien var B. under nära ett halvt sekel en av de mest sökta nervspecialisterna i Paris och grundade ett eget sinnessjukhus. Hans arbeten inom psykiatrien behandla bl.a. hallucinationerna (1845, 3 éd. 1862), självmordet (1856, 2 éd. 1865) samt Englands sinnessjukhus (1869) och vittna om ett särskilt intresse för rättspsykiatri. B. har även utgivit memoarer. *J.B.J.*

Brieux (briö'], Eugène, fransk dramatisk författare (1858—1932). B. var som dramatiker till formen naturalist, till syftet samhällssatiriker, ofta av bitande kvickhet, alltid med skarp observation. Bland hans i allm. välbyggda stycken hade flera stor framgång, främst "La robe rouge" (1900) och "Les hannetons" (1906), den förra behandlande domare-, den senare äktenskapsmoralen. Bland B:s övriga stycken märkas "Ménages d'artistes" (1890), "Blanchette" (1892), "Les bienfaiteurs" (1897), "L'école des belles-mères" (1898), "Maternité" (1903), "Simone" (1908), "La foi" (1912), "La femme seule" (1913), "Les Américains chez nous" (1920) och "Trois bons amis" (1921). *G.Kg*

Briffault [bri'fåû], Robert Stephen, engelsk antropolog och skriftställare (f. 1876), praktiserade en tid som läkare på Nya Zeeland, deltog i 1:a världskriget, lämnade därefter sin läkarpraktik och ägnade sig åt antropologiska och sociologiska studier. Från början politiskt radikal blev B. 1930 kommunist, ehuru icke alltid partitrogen; fram till 2:a världskriget vistades han mest i Frankrike. B:s mest kända verk är "The mothers. A study of the origins of sentiments and institutions" (3 bd, 1927), vari han bl.a. behandlar matriarkatet. I "The decline and fall of the British Empire" (1938; sv. övers. i utdrag "Brittiskt förfall", 1940), riktar han en hätsk kritik mot den brittiska imperialismen och sociala förhållanden inom landet. B. har även skrivit romaner, där emellertid den sociala tendensen kommit väl mycket i förgrunden på bekostnad av den litterära formen. *S.N.*

Brig, fra. *Brigue,* stad i kantonen Valais i Schweiz, i Rhônedalen, vid n.v. ändan av Simplontunneln c:a 680 m ö.h.; 3,300 inv. (1941). Knutpunkt för Simplon-, Furka- och Lötschbergbanorna. B. är en gammal ort. Slottet Stockalper i senrenässans är från 1640-talet.

Briga'd (från fra., eg. ital. *brigata,* till *briga,* oväsen, strid), *krigsv.,* större taktiskt förband av olika storlek i växlande länder och tider. Benämningen b. har såväl i utländsk som — före 1931

— i svensk militärlitt. använts för att beteckna en redan under senare medeltiden lämplig större taktisk infanterienhet. Machiavelli förordade en *battaglione* på 6,000 man, delad i 10 battaglior m.m. Ordet battaglione har brukat översättas med b. En spansk b. under nyare tiden ansågs ha bestått av 3 à 4 tertior, en nederländsk b. av i regel 6 bataljoner. Belägg för förekomsten av dessa högre taktiska förband från slutet av 1500- och början av 1600-talet ha emellertid icke vunnits vid av Generalstabens krigshistoriska avd. närmast före 1931 gjorda, utländska arkivstudier. Först Gustav II Adolf skapade som ett högre taktiskt förband i striden den kända svenska b. om 3 el. 4 skvadroner à 408 man. Benämningen b. användes även i fortsättningen, under 1800-talet samt länge under 1:a världskriget särsk. inom stormaktsarméerna vanl. som beteckning för det största truppförbandet inom de stridande truppslagen, efter dessa kallat inf.-, kav.-, resp. art.-brigad och sammansatt av regementen. I mindre arméer kunde b. även beteckna operativa enheter. Numera är b. ett mycket växlande begrepp, vanl. benämning på förband mindre än fördelning (division) men större än reg. B. är härvid ant. en självständig operativ enhet el. ett i division ingående förband. I Sverige finnas motor-, cykel- och pansarbrigader. De två förstn. bestå av inf. om ung. ett reg:s storlek, den sistn. av stridsvagns- och pansarinfanteribataljoner, jämte i samtliga fall art. samt special- och underhållstrupper. I Schweiz finnas särskilda bergsbrigader. Under 2:a världskriget funnos i Sovjetunionens krigsmakt självständiga pansarbrigader, i övrigt förekommo i stormaktsarméerna sällan mindre operativa enheter än armékårer, stundom divisioner med ibland i dessa ingående b. I England har b. sedan före 1:a världskriget haft sin särskilda betydelse som benämning för truppförband, motsv. inf.-reg., om först 4, sedan 3 bataljoner, inom en inf.-division; vid art. har b. motsvarat en svensk art.-division. *S.Bn.*

Brigadgeneral, se General.

Brigadjä'r (fra. *brigadier*), tidigare en i Preussen och Frankrike använd benämning på den, som förde befälet över en brigad; i Schweiz finns fortfarande motsvarande befattning, benämnd *Oberstbrigadier*.

Brigadö'r, officersgrad i Frälsningsarmén närmast efter överstelöjtnant.

Brigalow [brigg'əlâû] (eng.), se Violträ.

Brigan'ter, folk el. stamförbund i mellersta Britannien med huvudort i Eburacum (nu York).

Briganti'n (av ital. *brigante,* rövare). 1) *Sjöv.* B. el. skonertbrigg, tvåmastat segelfartyg med rår på båda masterna men utan märsar och utan segel under storrån.

2) *Vapenhist.,* harneskbeklädnad, bestående av på läder el. tyg utvändigt fastnitade, varandra överskjutande stålplattor. B. brukades mycket i Europa på 1500-talet men stammar liksom korazinen trol. från den medeltida lentnern.

Brigan'tio, antikens namn på staden Briançon i Frankrike.

Brigan'tium, antikens namn på staden Bregenz i Österrike.

Brigg (förk. form av *brigantin*), tvåmastat segelfartyg med rår och märsar på båda masterna;

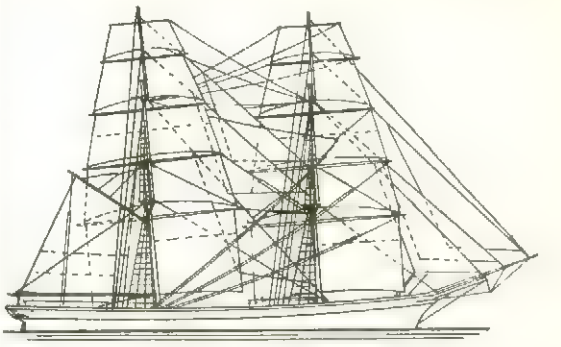

Brigg.

stormasten är försedd med ett gaffelsegel, som kallas briggsegel.

Briggs [brigz], Henry, engelsk matematiker (1556—1630), prof. i geometri i London 1596, i astronomi i Oxford 1619. B. var en av de första att inse den utomordentliga betydelsen av Napiers upptäckt av logaritmerna. Han fann emellertid den av Napier valda, "naturliga" basen vara i praktiken obekväm och föreslog därför (1616) talet 10 som bas för logaritmberäkningar, en tanke, som redan Napier själv synes ha haft och vars fördelar han i varje fall erkände. B. ägnade sedermera hela sin energi åt den noggranna kalkylen av logaritmer; för den snabba utbredningen av räkningen med logaritmer blev detta hans grundläggande arbete av avgörande betydelse. 1617 offentliggjorde B. sina första tabeller, omfattande logaritmerna för talen 1—1,000, och 1624 utkom det stora tabellverket "Arithmetica logarithmica", innehållande 14-ställiga logaritmer för talen 1—20,000 och 90,000—100,000. Luckan mellan 20,000 och 90,000 fylldes fyra år därefter av Adrian Vlacq. Senare beräkningar av B. gällde de trigonometriska funktionernas logaritmer; detta verk hann han dock ej avsluta. Anmärkningsvärt är, att B. använde centesimalindelning av vinkelgrader; då emellertid hans efterföljare (Vlacq o.a.) återgingo till den gamla indelningen i min och sek, förblev detta hans uppslag utan erkännande. *Z.*

Briggsegel, *sjöv.,* se Brigg.

Briggs Manufacturing Co. [brigz' mänjofäk'tʃəriŋ kʌm'pəni], Detroit, Mich., grundat 1909, Amerikas största specialfabrik för tillverkning av bilkarosserier, plåtpressningsarbeten etc. B. levererar vissa typer av karosserier till bl.a. Ford- och Chrysler-företagen. Bolaget förfogar över egna industriella formgivare för lansering av nya årsmodeller av karosserityper.

Briggsska logaritmer, "vanliga" logaritmer, med talet 10 som bas. Se Briggs, H. och Logaritm.

Brighella [-gäll'a], se Commedia dell'arte.

Brig'house [-hâûs], stad i West Riding av Yorkshire i n. England, strax ö. om Halifax; 30,140 inv. (1938). Yllefabriker, järngjuteri.

Bright [brâît], Timothy, den engelska och därmed den moderna stenografiens uppfinnare (o. 1550—1615).

Bright [brâît], Richard, patologisk anatom och kliniker (1789—1858), berömd genom sina grundläggande arbeten om njursjukdomar, av vil-

ka de farligaste, njurinflammationerna, efter B. kallas Brights sjukdom.

Bright [bråît], John, engelsk politiker (1811—89). Efter avslutade skolstudier inträdde B. redan vid 16 års ålder i faderns industriföretag. Tillhörande en gammal kväkarfamilj drogs han snart genom sin opposition mot vissa kyrkliga krav in i det offentliga livet, utvidgade småningom sin politiska intressekrets och vann allt större ryktbarhet som politisk talare. Under senare hälften av 1830-talet deltog B. alltmer i agitationen mot spannmålstullarna och intog snart vid sidan om R. Cobden en ledande ställning i Anti-cornlaw-league. 1843 invaldes B. i underhuset. Hans passionerade vältalighet uppskattades där till en början mindre än Cobdens klara och kyliga argumentering. Snart nog skulle B. emellertid vinna även underhusets uppmärksamhet, ehuru han kanske alltid förblev mera uppskattad utanför detsamma. Spannmålstullarnas avskaffande under Peels ledning 1846 beredde B. hans största triumf och gjorde hans namn, vid sidan av Cobdens, till ett av de mest uppmärksammade i det samtida Englands politik. Under de närmaste åren arbetade han framför allt för en utvidgning av rösträtten och bekämpade kyrkans inflytande över skolan och de nya tendenserna till en arbetstidslagstiftning. B:s pacifistiska iver inspirerade några av hans mest uppmärksammade tal under striderna om Englands deltagande i Krimkriget. Under decenniet 1856—67 ägnade han sin agitatoriska kraft främst åt rösträttsfrågan. Då Gladstone efter den stora liberala valsegern 1868 bildade sin första ministär, inträdde B. i densamma som handelsminister. Av hälsoskäl måste han redan 1870 lämna kabinettet men återvände 1873 till detsamma, nu på en mindre ansträngande post. Efter ministärens fall var han bl.a. verksam som kritiker av Disraelis orientpolitik. När Gladstone 1880 bildade sin andra ministär, inträdde B. på nytt i kabinettet, även denna gång på en administrativt mindre betungande post, men lämnade det redan i juni 1882 med anledning av kabinettets order om Alexandrias bombardering. Även i fortsättningen gav emellertid B. som regel Gladstones politik sitt stöd. Det liberala *homerule*-programmet kritiserade han emellertid. Det brittiska rikets ombildning till en federation var enl. B. "en dröm och en absurditet". Trogen den liberala non-interventionsståndpunkten kritiserade han också Henry Georges jordprogram, liksom han förut opponerat mot arbetstidslagstiftningen. — B. var icke någon större administrativ förmåga, men han var en av det engelska parlamentets allra största talare under 1800-talet. Bland hans skrifter märkas "Speeches on parliamentary reform" (1867), "Speeches on questions of public policy" (1868), "Public letters" (1885) m.fl. "The diaries of J. B." utgavs med förord av P. Bright 1930. — Litt.: G. M. Trevelyan, "The life of J. B." (1913, ny uppl. 1925). *GgA.*

Bright [bråît], Mary Golding, f. Dunne, engelsk författarinna (f. 1860). Under pseud. George Egerton har B. utg. ett flertal uppmärksammade romaner, studier i kvinnans psykologi, däribland "Keynotes" (1893; sv. övers. "Grundtoner", 1895), "Discord" (1894), "The wheel of God" (1898), samt skådespel, ss. "The backsliders" (1910) och "Camilla states her case" (1925). Hon har övers. Ola Hanssons "Ung Ofegs visor" under titeln "Young Ofeg's ditties" (1895, med vignetter av A. Beardsley). *A.Km*

Brightman [bråît'mən], Frank Edward, engelsk teolog (1857—1932), fellow i Magdalen College, Oxford, framstående liturgiforskare. Huvudarbeten: ed. "Liturgies Eastern and Western", 1 (1896), "The English rite" (1915, 2 ed. 1921) samt uppsatser i "Journal of Theological Studies".

Brighton [bråîtn], stad (*county borough*) i grevskapet East Sussex i England, på kanalkusten s. om London; 150,410 inv. (1946). B., som urspr. kallades *Brighthelmstone,* var ännu på 1750-talet ett oansenligt fiskeläge, vars förutsättningar som havsbad då började uppmärksammas. Dess blomstring inträdde i och med att dåv. prinsen av Wales, sedermera Georg IV, 1782 slog sig ned här. 1801 var folkmängden 7,339, 1841 46,661 och 1881 107,546. Som hamn- och handelsstad saknar det större betydelse men har däremot utvecklats till Brittiska öarnas förnämsta havsbad. B. är en välbyggd stad, som mot havet skyddas av murar och vallar, delvis anlagda som strandpromenader. Dess medelpunkt är det forna kungl. lustslottet från 1784—1827 i en fantasifull orientalisk stilblandning. Stort akvarium och museer. Staden är rik på grönska; utmed kusten fortsättes den av en lång rad samhällen. *P.*

Brights sjukdom [bråîts], njursjukdom* med äggviteutsöndring i urinen jämte svullnad (*hydrops*) av kroppen; numera synonymt med kronisk njurinflammation. Sjukdomen har fått sitt namn efter den engelske läkaren R. Bright.

Brigi'da (Birgitta), Irlands skyddshelgon ("Guds moder av Irland", *Maria hiberno'rum*) (o. 452—525), blev nunna och uppges ha grundat det av en mans- och en kvinnokommunitet bestående klostret i Kildare, som blev ett religiöst och vetenskapligt centrum. Legenderna om B. uppge, att hon på fädernet var av kunglig börd, medan modern var en slavinna (B. dyrkas som oäkta barns skyddshelgon), samt tala om hennes vänskap med S:t Patrik och ha mycket att berätta om hennes järtecken; den äldsta bevarade legenden torde härröra från 600-talets förra hälft. B. dyrkades så gott som allmänt under en lång period av medeltiden, även i Norden, bl.a. i Skara stift, där källan i Husaby uppkallats efter henne. Hon avbildades vanl. som abbedissa med ett ljus i handen, även med krona el. en eldslåga över sitt huvud. Festdag: 1/2. — Litt.: I. A. Knowles, "S:ta Brigid" (1907); J. Ryan, "Irish monasticism" (1931); E. Fogelklou, "Bortom Birgitta" (1941). *T.Sd.*

Brigidinn'or, medlemmar av den nunneorden, som tillskrives den heliga Brigida från Irland. Orden antog sedermera augustinregeln och upplöstes

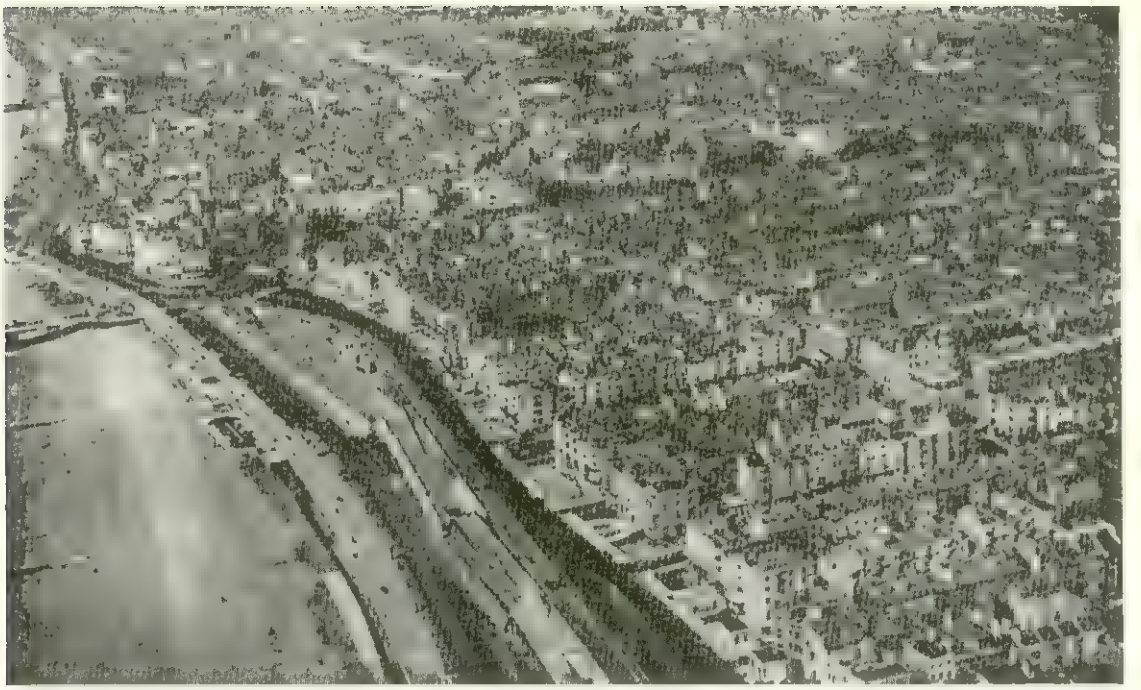

Brighton.

under Henrik VIII:s tid. En ny kongregation bildades 1807, vilken alltjämt har 4 kloster på Irland.

Brigue [brigg], franska namnet på staden Brig.

Brikett' (fra. *briquette*, dim. av *brique*, tegelsten), benämning på kroppar av tegelstens- el. tvålliknande form, som genom pressning (brikettering) framställas av fibröst el. pulverformigt material. Genom brikettering syftar man väsentligen till att få materialet kompaktare, mera hanterbart och lättare transportabelt. Brikettering kan alltefter materialets art ske ant. kallt el. vid förhöjd temp. samt ant. med el. utan bindemedel. Metoderna användas särsk. vid förädling av bränslen (brunkol, torv, träavfall, stenkols- och träkolsstybb) samt vid förarbetning av järnmalmsslig. — Vid brikettering av brunkol är det vanligt, att råmaterialet, vars naturliga vattenhalt utgör 50 % och däröver, torkas med avtappningsånga från brunkolskraftverken ned till en noga fixerad vattenhalt av mellan 6 och 8 %. Härefter är det direkt färdigt för pressning, vilket sker utan bindemedelstillsats och med ett presstryck av 1,300—1,500 kg/cm². — Genom brikettering av torv syftar man i vissa fall främst till att nedbringa vattenhalten från råvarans c:a 90 % till c:a 65 %, varefter artificiell torkning kan löna sig. Denna metod har med framgång prövats i Tyskland. Vid den under statlig regi arbetande torvindustrien i Sösdala har man försöksvis briketterat frästorv, sedan den först lufttorkats och sedermera termiskt torkats till en fuktighetshalt av 10 %. Denna brikettering sker likaledes utan tillsats av bindemedel. — Däremot erfordras bindemedel, vanl. beck av stenkolstjära, resp. trätjära, vid brikettering av stenkol och träkol. För att erhålla en intim förening mellan stybb och bindemedel samt för att kunna hålla halten av det senare låg, sker blandningen vid förhöjd temp. - Syftet med att av järnmalmsslig framställa b. är att få fram en produkt, som är anpassad till masugnens funktionssätt. Enl. metoder, utexperimenterade av bl.a. G. Gröndal, briketteras sligen utan annat bindemedel än vatten till lämpliga stycken, vilka på detta stadium ha ringa mekanisk hållfasthet. B. sintras härefter i tunnelugn vid en högsta ugnstemp. av 1300—1400°, varvid materialet, samtidigt som det undergår rostning, erhåller erforderlig mekanisk stadga. Från brikettering bör man skilja agglomerering, vid vilken metod sintringen sker i roterugn utan föregående pressning av sligblock. Briketteringen har numera i huvudsak undanträngts av sintringen. *A.Lg.*

Bril (el. Brill), nederländska målare av italianiserande riktning. Matthys B. (1550—83) fick i Rom i uppdrag att utsmycka flera salar i Vatikanen, av vars fresker man anser de i Geografiska galleriet vara av hans hand; hans bror Paul B. (1554 -1626) fortsatte den förres verksamhet och fick flera uppdrag i Rom att utföra landskapsfresker, stundom med bibliska staffagefigurer, ss. i Laterankyrkan och i S:ta Maria in Trastevere. Hans fresker i Palazzo Rospigliosi visa en bred, harmonisk hållning, tydl. under inflytande av A. Caracci. — Litt.: A. Mayer, "Das Leben und die Werke der Brüder M. und P. B." (1910). *E.W.*

Bril'ioth. 1) Börje Herman B., publicist (f. 11/5 1884), fil. dr i Uppsala 1913 ("A grammar of the dialect of Lorton, Cumberland"). Efter att några år ha verkat som lärare övergick B. 1918 till publicistisk verksamhet, blev s.å. medarbetare i Nordiska presscentralen, dess chef 1919—20, var 1920—21 utrikeschef för Tidningarnas telegrambyrå, 1921 26 chef för American-Swedish News

Exchange i New York, grundade 1927 Svensk-internationella pressbyrån och var dess chef till 1937, lektor vid högre allm. läroverket i Östersund 1935–37 och är sedan 1937 chefred. för "Stockholmstidningen" B. har på skilda sätt arbetat för att göra Sverige känt utomlands och befordra förbindelserna mellan Sverige och utlandet, främst de anglosaxiska länderna. *E.*

2) Yngve Torgny B., den föreg:s bror, teolog (f. 12/7 1891), inriktade sig först på studiet av klassiska språk, vilket blev av värde för B:s senare medeltidsforskningar, fil. dr i Uppsala 1915 ("Den påfliga beskattningen av Sverige intill den stora schismen"), teol. kand. 1917, prästvigd 1918, doc. i kyrkohistoria i Uppsala 1919, prof. i kyrkohistoria vid Åbo akad. 1925, prof. i praktisk teologi och domprost i Lund 1928, biskop i Växjö 1937; teol. hedersdr i Åbo, Uppsala, Oxford och Glasgow, ordf. i 1934 års domkapitelssakkunnigkommitté ("P.M. ang. domkapitelns omorganisation", 1934) och i 1944 års prästutbildningssakkunnigkommitté. 1940 erhöll B. uppdrag att göra utredning om ändring av gällande bestämmelser om prästutbildning och avgav "Betänkande" härom 1942. — Vid sidan av sitt vetenskapliga arbete har B. biträtt ärkebiskop N. Söderblom i och fortsatt dennes kyrkliga enhetssträvanden. B. har deltagit i flera internationella konferenser och har särsk. knutit förbindelser med Englands kyrka, om vars inre liv han äger ingående kännedom; erhöll 1942 Lambethkorset. Bland B:s skrifter märkas "Nyanglikansk renässans" (3 bd, 1921–23; eng. övers. 1925), "Tidernas konung" (1924), "Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363–1414" (1925), "Nattvarden" (1926; eng. övers. och bearb. 1930), "Svensk kyrkokunskap" (1933, 2 uppl. 1946), "Three lectures on evangelicalism and the Oxford movement" (1934), "Kyrkokristendom" (1935), "Den senare medeltiden 1274–1521" (i "Svenska kyrkans historia", 2, 1941), "Predikans historia" (1945) samt predikosamlingar ("I S:t Sigfrids stift", 1940, "Det levande ordet", 1943). *[R.Br.]S.N.*

Briljant [-jant'] (fra. *brillant*), glänsande, ypperlig, utmärkt. — **Brilje'ra** (fra. *briller*), lysa, glänsa; söka lysa el. visa fram sin förmåga.

Briljant [-jant'], dels en äldre benämning på ädelstenar i allm., dels namnet på en form av slipade ädelstenar, varvid slipningen åstadkommer två stympade och med sina grundytor förenade pyramider, vardera försedd med två, tre el. flera rader fasetter, 8 el. 16 i raden; den övre pyramiden, som intager 1/3 av höjden, kallas "krona" och den nedre, 2/3 av höjden, kallas "paviljong".

Briljantgrönt, ett trifenylmetanfärgämne, som framställes och användes på liknande sätt som malakitgrönt*. Användes även som bakteriedödande medel.

Briljantgult, ett azofärgämne för bomull.

Briljanti'n. 1) *Farm.* Benämning på diverse fasta och flytande kosmetiska preparat, avsedda att göra hår och skägg fett, styvt och glänsande. De bestå av varierande blandningar av ricinolja, glycerin, bensoetinktur, sprit, tvål och parfym.

2) *Textil.,* se Briljanttyg.

Briljantkoschenill, ett direkt rödfärgande, surt azofärgämne, ersättning för äkta koschenill.

Briljantslipning, se Briljant.

Briljanttyg el. briljantin, äldre benämning på lätt bomullstyg med invävda brokadmönster.

Brilje'ra, se Briljant.

Brill, nederländska målare, se Bril.

Brillat-Savarin [brija'-savarä'], Anthelme, fransk ämbetsman och författare (1755—1826), tillhörde 1789 den konstituerande nationalförsamlingen, flydde under skräckväldet från Frankrike och vistades i 4 år i Schweiz och Nordamerika, återvände efter Robespierres fall och var från 1797 bisittare i kassationsdomstolen. B. har utgivit ett par smärre juridiska och nationalekonomiska skrifter men är framför allt ryktbar genom sin "Physiologie du goût" (1825; senaste sv. övers. av A. Ruhe, "Smakens fysiologi", 1924), en saml. spirituella kåserier om mat och dryck, den gastronomiska litteraturens klassiska verk. *C.*

Brilliant [-jant'], se Boktrycksstil.

Brillor (ytterst av lat. *beryll'us*, ädelsten, under medeltiden ofta om glas), glasögon, numera oftast skämtsamt.

Brinchmann [brin'k-], Christoffer, norsk historiker och arkivman (1864—1940), från 1896 fullmäktig (arkivarie, senare förste arkivarie) i riksarkivet; 1889–96 litteraturanmälare i "Dagbladet" och trädde som sådan modigt i bräschen för 1890-talets förf., 1898—1907 red. för tidskr. "Kringsjaa", under många år historisk medarbetare i "Aftenposten", sedan 1905 en av utg. av "Diplomatarium norvegicum".

Brinchmann [brin'k-], Alexander, norsk läkare och författare (f. 1888), cand. med. 1912, dr med. 1922, praktiserande läkare i Oslo 1914—37, barnspecialist. B., som utg. en rad avh. i skilda medicinska fack, har under pseud. Roy Roberts utg. flera detektivromaner, ss. "Bengt Bondes hemmelighet" (1927; sv. övers. 1928), "Krebseklubben" (1929; sv. övers. 1930) och "Det levende portrett" (1930; sv. övers. 1932), samt har under eget namn framträtt med romanerna "Deilig er jorden" (1931), "Dissonanser" (1933), "Så mötes vi imorgen" (1936), "Den rike mann" (1937) och "Veien frem" (1939) samt skådespelen "På fruktene skal de kjennes" (1937), som är byggt på motiv från grupprörelsens första tid i Norge, "Karusellen" (1940; uppf. i Sverige 1941) och "Lykkelige ungdom" (1945). *E.*

Brinck, Anders Magnus, handlande, riks-

dagsman (1794—1861), kryddkramhandlare i Stockholm sedan 1825. B. var en nitisk och ansedd kommunalman (led. av borgerskapets äldste från 1835) och representerade Stockholms stad i borgarståndet vid riksdagarna 1840/41 t.o.m. 1856/58. B. var liberal av moderat och saklig läggning, arbetade verksamt för en representationsreform och allahanda ekonomiska förbättringar. Det är något oförtjänt, han fått lida för sitt beryktade yttrande, "Europa har sina ögon fästade på svenska borgarståndet", vilket fälldes under en debatt vid 1840 års riksdag och sedan ofta brukades för att förlöjliga både honom själv och ståndet. *E.Ths.*

Brinck, Seth Olof Edvard, skeppsmäklare, rederichef (f. 14/3 1894), efter studier och praktik i Sverige, England, Tyskland och Norge skeppsmäklare först i Sundsvall, sedan 1922 i Stockholm, där B. 1940 blev dir. samt 1945 v. verkst. dir. och styrelseled. i Salénrederierna m.fl. anslutna rederibolag. B. har visat stort intresse för ungdomens handels- och sjöfartsutbildning och är bl.a. initiativtagare till och rektor för föreningen Sveriges flottas sjöfartsskola.

von Brinckman, C. G., se von Brinkman.

Brinckmann, John, tysk författare (1814–70), skrev på mecklenburgsk dialekt en av den plattyska litteraturens pärlor, skepparromanen "Kasper Ohm un ick" (1855, ny uppl. 1868; sv. övers. "Morbror Kasper och jag", 1928). En samlad uppl. av B:s plattyska arbeten utkom 1901. — Litt.: W. Rust, "J. B:s hoch- und niederdeutsche Dichtungen" (1913).

Brinckmann, Justus, tysk museiman (1843—1915), blev genom grundläggandet (1874) och ledningen av konstindustrimuseet i Hamburg icke blott banbrytare för denna stads museala utveckling utan föregångsman för museivård och museal inredning i hela Europa, särsk. i Tyskland och Skandinavien. Bl.a. var B. en av de förste, som uppskattade den japanska konstens stora betydelse. Hans 1894 utgivna "Das hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe. Führer" var en väckande orientering på konstindustriens hela område. *E.W.*

Brinckmann, Albert Erich, tysk konsthistoriker (f. 1881). B., som blev prof. 1912, har upprättat konsthistoriska inst. i Rostock och Köln och blev ledare för det senare 1921. Han är en framstående förf. särsk. betr. barockens arkitektur och skulptur och har bl.a. utg. "Deutsche Stadtbaukunst" (1911), "Die Baukunst des 17. und 18. Jahrhunderts in den romanischen Ländern" (1915), "Barockskulptur" (1917), "Stadtbaukunst" (1920), "Plastik und Raum" (1922), "Barock und Rokoko" (1924), "Barock -Bozzetti" (4 bd, 1923—25). B. utgav jämte F. Burger "Handbuch der Kunstwissenschaft" (1913—39). *K.E.S.*

Kastellet i Brindisi.

Brindaban, ort i Indien, invid Muttra*.

Brin'disi, huvudstad i prov. Brindisi (1,838 km², 254,062 inv.) i Apulien i s.ö. Italien, vid Adriatiska havet; 41,699 inv. (1936). B., antikens *Brundis'ium*, är en mycket gammal ort, grundad av messapierna. Den intogs av romarna 267 f.Kr. och blev snart tack vare sin välskyddade och rymliga naturhamn rikets främsta örlogsbas vid Adriatiska havet, ändpunkt för Via Appia och en viktig överfartsort till Balkanhalvön och Orienten. Normannerna innehade B. på 1000-talet, och under korstågen var det en av de viktigaste embarkeringshamnarna. Under senmedeltiden hemsöktes B. av ständiga krig och en jordbävning 1458. Till följd härav och på gr. av hamnens igensandning nedsjönk B. till en obetydlighet. Dess uppsving under nyare tid sammanhänger med Suezkanalens tillkomst. Omfattande hamnarbeten igångsattes 1866. B. ligger på en landtunga mellan de innersta, nästan avsnörda armarna (intill 11 m djupa) av den rymliga och av öar skyddade hamnviken. Kastellet vid n. hamnarmen anlades av kejsar Fredrik II. Katedralen (B. är ärkebiskopssäte) stammar från 1100-talets mitt men ombyggdes på 1740-talet. Från 1000-talet är den märkliga rundkyrkan San Giovanni Battista, nu arkeologiskt museum. B. är ändpunkt för ö. kustbanan och järnvägen från Taranto, huvudhamn för Italiens levanthandel (med frihamn) samt en viktig flygstation på linjerna till Afrika, Orienten och Indien. B. är tillika örlogsstation och har kommersiell radiostation. Tillverkning av bl.a. vin- och oljefat. I den fruktbara omgivningen odlas mycket vin och oliver. *P.*

Brin'dley [-li], James, engelsk tekniker (1716—72), uppfann ett flertal olika kvarnkonstruktioner, vattenuppfordringsverk m.m. B. utförde och projekterade även flera betydande arbeten inom väg- och vattenbyggnadsfacket, ss. Bridgewaterkanalen med brokanalen vid Barton, Worsley-bassängen, Grand Trunk-kanalen med Harecastle-tunneln. 1768 utgav B. "A review of several matters relative to the Forth and Clyde navigation".

Brinell', Johan August, metallurg och stålexpert (1849—1925). B. gjorde vid sidan av en framgångsrik verksamhet som överingenjör vid Fagersta bruk (1882—1903) och som överingenjör vid

Järnkontoret (1903—14) banbrytande forskningar på stålbehandlingens område. Han utförde bl.a. omfattande undersökningar rörande stålets kristalliniska omvandlingar vid glödgning och var den förste, som fullt insåg deras grundläggande betydelse vid all värmebehandling av stål. Genom dessa undersökningar och framför allt genom den av honom utarbetade kulprovningsmetoden (se Brinellhårdhet) vann B. världsrykte och belönades med ett flertal sällsynta utmärkelser, bl.a. Bessemermedaljen. *I.S.*

Brinell'hårdhet el. hårdhetstal enl. Brinell, det enl. Brinells kulprovningsmetod bestämda tal, som anger en metalls hårdhet. Provningen tillgår så, att en härdad stålkula, vanl. med 10 mm diameter, genom hydrauliskt tryck, vanl. med en belastning av 3,000 kg, pressas mot en slät yta av den metall, som skall provas. Kulan efterlämnar då ett intryck, djupare ju mjukare metallen är. Hårdhetstalet erhålles genom division av belastningen uttryckt i kg med kulintryckets sfäriska yta uttryckt i mm². För mjukt järn är hårdhetstalet c:a 100, för härdat stål kan det uppgå till c:a 600 och däröver. Som Brinell påvisade, står hårdhetstalet för valsat stål i ett nära konstant förhållande till materialets brotthållfasthet. Man erhåller sålunda med enkla medel en god orientering beträffande det provade materialets allmänna hållfasthetsegenskaper. Brinells kulprovningsmetod har vunnit spridning över hela världen och är i ursprunglig el. modifierad form den i praktiken oftast använda metoden för mekanisk provning av metaller. *I.S.*

Bring, vitt utgrenad lärdomssläkt, stammande från kaptenen Mattias Enertsson B., som enl. traditionen vid slutet av 1500-talet skall ha inflyttat från Norge till Landskrona. En sonson till denne, Jöns B. (d. 1684), blev kyrkoherde i Brönnestad, där han efterträddes av sin son Ebbe B. (1660—1737). Av dennes tre söner blevo de båda äldre stamfäder för var sin ättegren; den yngste, prof. vid Lunds univ. Sven B. (1707—87), adlades Lagerbring*. Till den ena av släktens grenar, stammande från kyrkoherden i Brönnestad Olof B. (1702—47), hörde B.1) och 2), till den andra övriga nedannämnda släktmedlemmar. *C.*

1) Erland Samuel B., matematiker (1736—98), 1762 doc. i juridik, 1770 prof. i historia vid Lunds univ. Matematiken var föremålet för B:s egentliga studium, men endast få av hans många arbeten i algebra, geometri, differentialkalkyl m.m., vilka i handskrift förvaras i Lunds univ. bibl., ha offentliggjorts. Märklig är den i en promotionsskrift 1786 framställda transformationen av den allmänna femtegradsekvationen till formen $y^5+Gy+H=0$. Länge förblev detta B:s resultat bortglömt, 1834 upptäcktes det på nytt av den engelske matematikern Jerrard. *Z.*

2) Ebbe Samuel B., den föreg:s brorson, universitetslärare (1785—1855), fil. mag. vid Lunds univ. 1808, doc. i lärdomshistoria 1809, jur. adjunkt 1819, prof. i teoretisk filosofi 1821, i historia 1828, kyrkoherde i Bjärshög och Oxie 1842, prost 1843. B. drev studier i univ:s samtliga fakulteter och är en av de sista svenskar, som förtjänat beteckningen polyhistor. Hans vittomfattande men föga märkliga författarskap behandlar mest ämnen rörande arkeologi och medeltidshistoria; som filosof var han ivrig hegelian. *C.*

3) Ebbe Gustaf B., teolog (1814—84), fil. mag. vid Lunds univ. 1835, doc. i dogmatik och moralteologi 1837, prästvigd s.å., teol. adjunkt 1844, prof. i pastoralteologi 1848, domprost 1856, biskop i Linköpings stift 1861. Som systematiker företrädde B. i början en med Hegels tänkande besläktad spekulativ teologi. Som prof. nyordnade han de praktiskt-teologiska övningarna vid univ. B. var en bland grundläggarna av den riktning, som plägar kallas "den lundensiska högkyrkligheten" och som hade sitt organ i "Svensk kyrkotidning", utg. 1855—63 av B., A. N. Sundberg och V. Flensburg. I avsiktlig anslutning till Luther hävdades ett kyrkobegrepp med ordet och sakramenten, objektivt fattade, som kyrkoskapande faktorer; inflytande från den tyska "nyluteranismen" (Kliefoth) orsakade en i viss mån institutionalistisk uppfattning av prästämbetet. — I prästeståndet (från 1853) och i kyrkomötet intog B. en framskjuten ställning. Han var led. av den s.k. perikopkommittén (från 1849), vars förslag till ny evangeliebok genomfördes 1860, och deltog i utarbetande av 1878 års katekes. — Litt.: G. Billing, "E. G. B." (1886); G. Aulén, "Martin Eric Ahlman och E. G. B., en teologisk strid i Lund på 1840-talet" (1918). *A.Mn.*

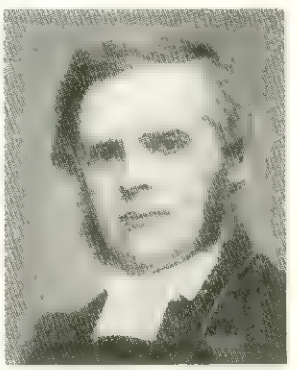

4) Sven Libert B., den föreg:s kusin, teolog (1826—1905), fil. mag. i Lund 1850, doc. i systematisk teologi 1856, kyrkoherde i Torrlösa pastorat (i Skåne) 1862. Jämte en nitisk prästerlig verksamhet och ett högt skattat uppbyggligt författarskap fortsatte B. sitt teologiska vetenskapliga arbete. Bl.a. utgav han en utförlig dogmatik, "Grunddragen af den christeliga trosläran" (1869—77). 1886—97 var B. prof. i praktisk teologi vid Lunds univ. Han förenade spekulativ begåvning och fast kyrklig ståndpunkt med förståelse för sin tids väckelsefromhet. *A.Mn.*

5) Johan Christoffer B., den föreg:s bror, präst (1829—98), 1862 föreståndare för Diakonissanstalten i Stockholm, som vid samma tid överflyttades till Ersta. Under B:s besinningsfulla och patriarkaliska ledning tillväxte verksamheten i omfång och betydelse och behöll, trots tidens brytningar på det religiösa området, sin kyrkliga karaktär. Tyngdpunkten flyttades från pedago-

giskt arbete till sjuk- och församlingsvård samt skydds- och barnhem. Som predikant med logiskt klar och samvetsväckande framställning och som själasörjare med djup människokännedom åtnjöt B. stort anseende. Han utnämndes till teol. dr 1893. — Litt.: E. F. Lönegren, "J. C. B." (1926). *A.Mn.*

6) Sven Casper B., son till B.3), översättare (1842—1931), rådman i Uppsala 1885—1910. B. utförde en rad värdefulla övers., främst Dantes "Gudomliga komedi" (1913, reviderad uppl. 1928). B. utgav dessutom "Om olika slags öfversättning af Dantes Divina comoedia" (1914) och "Svenskt ordförråd ordnat i begreppsklasser" (1930).

7) Johan Magnus Fredrik Theofil B., son till B.5), teolog (1863—1925), prästvigd 1887, komminister i Sala 1893, teol. assistent vid Uppsala univ. 1902, domprost i Linköping 1911, teol. dr 1917. Utrustad med gedigna kunskaper, stor arbetsiver och mångsidiga intressen gjorde B. värdefulla insatser inom det religiösa, sociala och kulturella livet. Utom predikningar och smärre skrifter utgav han bl.a. "Om konfirmandundervisningen" (1920). B. var led. av Allmänna svenska prästföreningens styrelse 1903—17 och 1921—25, red. för "Svensk kyrkotidning" 1905—10 samt led. i den kommitté, som utarbetade Evangelieboken 1921. *A.Mn.*

8) Samuel Ebbe B., brorson till B.4), biblioteksman och historiker (f. 25/8 1879), fil. dr vid Lunds univ. 1912, andre bibliotekarie vid Kungl. bibl. 1909, förste bibliotekarie vid Uppsala univ.-bibl. 1914—44. Av B:s omfattande författarskap märkas historiker över Trollhätte kanal (2 bd, 1911—14), Göta kanal (1922) och Södertälje kanal (1925), Uppsala läns hushållningssällskap (2 bd, 1915—16), Uppsala läns och Stockholms läns brandstodsbolag (1925 och 1945, resp. 1944), Stockholms bryggerier (4 bd, 1930—39), Upsala sparbank (1931) och Svenska bryggareföreningen (1935), "C. G. Warmholtz' och Louis De Geers bibliotek på Christineholm" (1941), ett flertal bidrag till Karl XII:s-forskningen i "Karolinska förbundets årsbok" samt "Bibliografisk handbok till Sveriges historia" (1934; ånyo utg. i "Sveriges historia till våra dagar, D. 15. Källor och litteraturförteckning", 1945). B. har därjämte redigerat el. utgivit: "Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död" (1918), minnesskrifter över M. Stenbock (1910) och Chr. Polhem (1911), C. v. Rolands "Minnen från fångenskapen i Ryssland" (1914), "Seigneur A. de la Motraye's resor 1711—1725" (1918), den svenska uppl. av S. Dahls "Bibliotekshandbok" (2 bd, 1924—31) samt, jämte S. Tunberg, Norstedts "Världshistoria" (15 bd, 1926—45). *C.*

9) Ebba Maria (Maj) B., dotter till B.6), målarinna (f. 29/8 1880), utbildad i Göteborg hos C. Wilhelmson samt genom studieresor till bl.a. Paris; hon har företrädesvis ägnat sig åt landskaps- och stillebenmåleri i kraftiga mörka toner och ledde 1930—39 en egen målarskola i Stockholm.

10) Anders Ebbe Ragnar B., sonson till B.3), teolog (f. 10/7 1895), doc. i systematisk teologi i Lund 1929, teol. dr 1930, tf. prof. vid Åbo akad. s.å. (ord. 1933), prof. i Lund 1934; amanuens vid Lunds univ.-bibl. 1925—30. Skolad i den hägerström-phalénska filosofien under studier i Uppsala har B. sysslat med den systematiska teologiens uppgift och metod som en deskriptiv, ej normativ vetenskap, en värderingsfri undersökning av den kristna trons sätt att värdera, samt tillämpat denna vetenskapliga uppfattning på den lutherska kristendomens centralaste motiv. Som red. för "Svensk teologisk kvartalsskrift" (sedan 1936) intar han en ledande ställning inom den teologiska idédebatten i Sverige. Av B:s skrifter må nämnas "Dualismen hos Luther" (1929), "Till frågan om den systematiska teologiens uppgift" (1933), "Förhållandet mellan tro och gärningar inom luthersk teologi" (1933), "Teologi och religion" (1937), "Gesetz und Evangelium und der dritte Gebrauch des Gesetzes in der lutherischen Theologie" (i "Zur Theologie Luthers", 1, 1943). *[S.N.]G.Cn.*

Bring, Gustaf Gabriel, bergstekniker (f. 11/4 1876), hade efter avslutade studier vid Bergshögsk. anställning vid olika gruvor, 1913—29 i Malmberget, och var 1929—42 prof. i gruvvetenskap vid Tekniska högsk. B. har spec. ägnat sig åt anrikningstekniken och där gjort en banbrytande insats. Han har publicerat ett stort antal art. i fackpressen. 1944 belönades B. med Jernkontorets sällsynta Rinmansmedalj.

Bringa, det parti av djurkroppen, som begränsas uppåt-framåt av halsen, åt sidorna av bogleder och överarmarna samt nedåt-bakåt av bröstets undersida, i vilken b. omärkligt övergår utan vidare gräns. På b. märkes en mittelfåra och tvenne sidofåror, vilka framträda skarpare i samma mån som muskulaturen är kraftigare utvecklad. Hos häst kallas en smal b. med tätt ställda bogleder getbringa och en mycket bred b. lejonbringa; om bröstbensspetsen skjuter fram över muskelytan, kallas den hökbringa el. tuppbringa. För bedömning av hästen spelar b:s utseende en underordnad roll. Hos rid- och vagns-

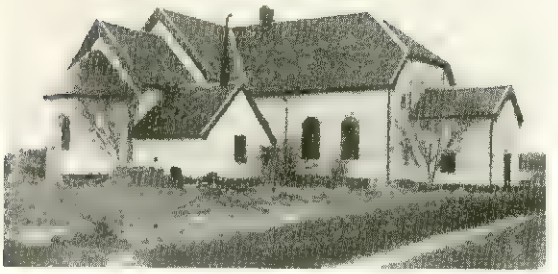

Bringetofta kyrka.
Foto A. Fors.

hästar ser man dock helst en icke alltför bred b., vilket däremot är önskvärt hos en draghäst. *V.Mr.*

Bringetofta, socken i Västra hd i Jönköpings län och församling i Bringetofta och Hylletofta pastorat i Västra hds kontrakt av Växjö stift, närmast n. om Sävsjö; 117,81 km², därav 115,42 land; 984 inv. (1946; 9 inv pr km²). N. delen är kuperad och högländ (intill 365 m ö.h.), s. delen mera jämn och delvis med hedkaraktär; många torvmossar. Åkern utgör 10 % av landarealen, skogsmarken 61 %. Järnåldersgravfält med rösen och högar finnas flerstädes; en runsten är känd. Kyrkan är en av de märkligare i Småland. Den ursprungliga byggnaden av sten torde stamma från o. 1200 och består av skepp, kor och absid (nu dopkapell); vid restaurering 1923 framtogos i det sistn. konst- och kulturhistoriskt värdefulla kalkmålningar på såväl väggarna som i taket, de äldsta från 1200-talet och de yngsta från 1600-talet. Intressant triumfkrucifix från början av 1300-talet. En stor tillbyggnad av trä gjordes på 1700-talet på skeppets nordsida. Klockstapel. — Namnet, som urspr. tillkommer kyrkbyn, har ansetts innehålla ett sjönamn **Bringe,* nuv. Bringasjön, som skulle innehålla ett **bringer,* backe e.d. (se E. Hellquist, "Studier öfver de svenska sjönamnen", 1903 06, sid. 70 f.). Troligare är, att förra leden är ett ånamn **Bringa,* Bringån, sammanhängande med det ovannämnda sjönamnet och avseende det förbi kyrkan rinnande vattendraget. Senare leden är plur. av *toft,* tomt, enskilt område. Namnet skrevs 1287 (de) Bringatoptom. *P.;Sl.*

Brink, brant backe, ofta om vissa branta gator i Stockholm, t.ex. Storkyrkobrinken, Tyska brinken; brant strandbädd (å-, strand-brink).

ten Brink, Jan, holländsk litteraturhistoriker (1834—1901), 1884 prof. i Leiden, skrev "Gerbrand Adriaensz Bredero" (1859, 2 uppl. 1888), "Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de 19:e eeuw" (1902—04), biogr. över Vondel, Zola m.fl. B. var även romanförfattare; hans "Romantische werken" utkommo 1885—86 i 13 bd.

Brinkebergs kulle, kanalstation i Vänersborg.

von Brinkman, Carl Gustaf, diplomat och skald av tysk börd (1764—1847). B. föddes i Stockholm. Efter studier i Tyskland och Uppsala gick B. den diplomatiska vägen, blev med tiden chargé d'affaires i Berlin och Paris 1792—1805; regeringsråd i Pommern 1805, envoyé i Preussen 1807, nedlade, av preussiska kabinettet enl. fransk order anmodad att lämna Preussen, sina diplomatiska funktioner i mars 1808, minister i London 1808—10, kammarherre 1810, 1813—15 tidvis t.f. hovkansler, led. av Rikets allmänna ärendens beredning 1813—40; adlad 1808, friherre 1835, medl. av Svenska akad. 1828, fil. hedersdr i Uppsala 1839. — B. utgav "Gedichte von Selmar", 1—2 (1789), "Elegien" (1799), "Gedichte" (1804), prosaarbetet "Filosofische Ansichten" (1806) samt "Vitterhetsförsök", 1—2 (1842). B. var dock framför allt "handskriftlig författare". Att skriva brev var honom ett livsbehov. B. var på en gång bokmal och sällskapsmänniska, samlare och psykolog. Han hade ett brinnande intresse för vitterhet och lärda ämnen och ett outsläckligt behov av att meddela sig med människor. Bestående minnesvårdar över honom i dessa hans egenskaper utgöra hans till Uppsala univ. skänkta boksamling (inemot 20,000 band) och hans till greve H. G. Trolle-Wachtmeister å Trolle-Ljungby testamenterade handskriftssamling (se Brinkmanska arkivet). — Litt.: E. Wrangel, "B. och Tegnér" (1906); H. Borelius, "C. G. v. B." (2 bd, 1916—18). *H.Bs.*

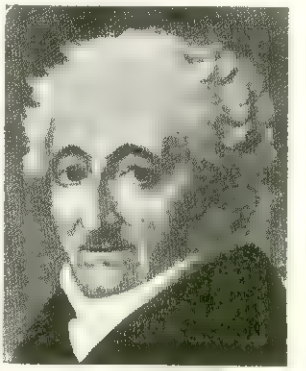

Brinkmann, Martin Cecilius August, dansknorsk zoolog (1878—1940), fil. dr 1911, prof. vid Bergens museum 1910 och dir. för museets biologiska havsstation Herdla 1922. B., som inlagt stora förtjanster om museets utveckling, bl.a. genom upprättandet av en skådesamling, belysande utvecklingsläran, har utgivit en rad arbeten om såväl ryggrads- som ryggradslösa djur, bl.a. om pelagiska nemertiner och om parasitär könsom vandling hos högre kräftdjur, de flesta publicerade i Bergens museums skrifter. *O.Cn.*

Brinkmanska arkivet, den på Trolle-Ljungby, Skåne, befintliga manuskriptssamling, som C. G. v. Brinkman vid sin död 1847 efterlämnade och vilken genom testamente tillföll excellensen greve H. G. Trolle-Wachtmeister med förordnande, att samlingen skulle tillhöra denne och hans avkomlingar i rätt nedstigande led men i händelse av ättens utslocknande tillfalla Uppsala univ. bibl. — B. innehåller dels Brinkmans egna papper, dels av honom gjorda samlingar. De förra innefatta hans egen ofantliga litterära kvarlåtenskap, manuskript till tryckta och otryckta arbeten samt en brevsaml. i ett 90 tal faskiklar, bland vilka framför allt böra nämnas de mellan Esaias Tegnér och Brinkman växlade breven (jfr E. Wrangel, "Brinkman och Tegnér", 1906) samt de vidlyftiga korrespondenserna med Martina v. Schwerin (3,349 brev), Therese Ugglas, Rahel Varnhagen v. Ense och Brinkmans många andra litterära vänninor. Den av Brinkman genom köp el. gåvor förvärvade manuskriptsaml. innefattar bl.a. 76 vol. "Svenska originalbref och urkunder", 13 vol. "Samlingar till

svensk historia" och en rad specialsamlingar, papper rörande H. H. v. Essen, C. G. af Leopold, N. Tessin, F. B. v. Schwerin, O. Swartz m.fl. Ett urval "Handlingar ur v. Brinkmanska archivet på Trolle-Ljungby" (2 bd, 1859—65) är utg. av G. Andersson. *C.*

Brinnande ugnen, uttryck, hämtat ur Dan. 3, vari berättas, hur tre judiska män, som vägrat att tillbedja en av konung Nebukadnessar uppsatt väldig bildstod, kastas i en brinnande ugn men räddas av en ängel.

de Brinon [də briånå'], Fernand, greve, fransk politiker (1888—1947). Efter uppfostran hos dominikanmunkarna i Arcueil studerade B. vid École des sciences politiques, avlade juridisk examen och kvalificerade sig som advokat. Snart övergick han till journalistik, började som juridisk medarbetare i den konservativa "Journal des débats" och blev därpå politisk medarbetare där. Han tjänstgjorde som underofficer, senare löjtnant, under 1:a världskriget och var två år kommenderad till högkvarteret. Han återvände till sin tidn., vars chefred. han blev. 1926 övergick han till den oavhängiga kvällstidn. "L'Information", i vars direktion han inträdde samtidigt som han blev chef för utrikesredaktionen. Under intryck av krigsupplevelserna hade han gripits starkt av tanken på en försoning mellan Frankrike och Tyskland. Efter hand knöt han livliga förbindelser med tyska kretsar och var en av de främsta initiativtagarna till den fransk-tyska föreningen Comité France-Allemagne, i vilken han blev v. ordf. Han skrev om samförstånd i flera tidn. och utförde 1939 speciella diplomatiska uppdrag i Berlin och Rom för dåv. franske utrikesministern Bonnet. Efter Frankrikes fall 1940 framträdde han som vichyregeringens kontaktman gentemot tyska myndigheter, varvid han bl.a. förmedlade Hitlers möte med Pétain. Han åtföljde Pierre Laval på resor i den av tyskarna ockuperade delen av landet och utnämndes 3/11 1940 till chargé de mission med ambassadörs rang hos ockupationsmakten i Paris. B. var bland dem, som i slutet av kriget följde Pétain till Sigmaringen i Hohenzollern. Efter krigets slut fördes han till Frankrike och åtalades som "kollaboratör". Han dömdes i mars 1947 till döden och avrättades i april s.å. *S.Br.*

Brinton [brintn], Daniel Garrison, amerikansk etnolog (1837—99), var under inbördeskriket fältläkare i unionistarmén och utövade sedan privat praktik. Redan som ung intresserad etnolog kallades han 1884 till prof. i etnologi och arkeologi vid Academy of Natural Sciences i Philadelphia. Från 1886 till sin död var han prof. i amerikanska språk och arkeologi vid Pennsylvanias univ. Utom medicinska artiklar offentliggjorde han etnologiska verk av delvis epokgörande betydelse, t.ex. "The myths of the New world" (1868, 2 ed. 1896), "Essays of an Americanist" (1890), "The American race" (1891). *Er M.*

Brinvilliers [brängvilje'], Marie Madeleine Marguerite d'Aubray, markisinna de B. (1630—76), förgiftade i samråd med sin älskare, kavallerikaptenen och alkemisten Godin de Sainte-Croix, 1666 sin far och 1670 sina båda bröder i syfte att komma åt släktens förmögenhet. När 1672 Sainte-Croix plötsligt avled, anträffades hos denne ett skrin med gifter jämte för B. ytterst kompromitterande papper. B. flydde till England och därifrån till spanska Nederländerna men greps efter några år och avrättades efter en process, som väckte ett oerhört uppseende. — Litt.: H. Robert, "Ryktbara kvinnogestalter" (1926). *C.*

Brio [-i'å] (ital.), liv, livlighet, eld, glöd. — Som musikalisk föredragsanvisning: *con brio* el. *brioso*, med livfullt och eldigt föredrag.

Brioche [-åʃ'] (fra.), pastej av jäsdeg, tillsatt med extra smör och ägg, synnerligen porös och lätt. Jfr Apostlakaka.

Bri'on, Friederike (1752—1813), bekant genom sitt förhållande till Goethe, som under sin studietid i Strassburg lärde känna henne i okt. 1770 i hennes hem i prästgården i Sesenheim. Den förbindelse, som uppstod mellan dem, upplöstes, när den unge diktaren aug. 1771 återvände till sin hemstad. Den har inspirerat Goethe till några av hans vackraste dikter och till den utsökta skildringen av deras kärlekshistoria i "Dichtung und Wahrheit". — Litt.: W. Bode, "Die Schicksale der F. B. vor und nach ihrem Tode" (1920). *E.*

Brion haut [briånå' å'], ett fylligt, rött bordeauxvin.

Brioniska öarna [-å'-], ital. *Isole Brioni*, ögrupp vid Istriens västkust, n.v. om Pola; 10 km², c:a 300 inv. Huvudön, Brioni Maggiore, med ruiner från antiken och medeltiden är bekant kurort och havsbad. Befästningar finnas till Polas skydd.

Brioschi [-ås'ki], Francesco, italiensk matematiker (1824—97), prof. i teoretisk mekanik i Pavia 1850, 1863 rektor för den av honom grundade tekniska högsk. i Milano. Bland B:s c:a 150 avhandlingar äro de, som tillhöra algebran, mest anmärkningsvärda. Det är genom förenat arbete av B., fransmannen Hermite och tysken Kronecker, som den moderna teorien för femtegradsekvationen skapats. Som hjälpmedel vid dess lösning användas elliptiska modulfunktioner. Även sjättegradsekvationens lösning har B. sökt utföra med användandet av transcendenta funktioner. B. var en av grundläggarna av tidskr. "Annali di matematica". *H.D.*

Briosco [-ås'kå], Andrea, skulptör, se Riccio.

Briosco [-ås'kå], Benedetto, italiensk bildhuggare och dekoratör, verksam i Certosa di Pavia strax före och efter 1500, utförde där den ståtliga, triumfbågsliknande huvudportalen samt flera partier av Galeazzo Viscontis storartade gravvård.

Brioso [-å'så] (ital.), se Brio.

Briot [briå'], François, fransk metallgjutare (f. o. 1550), var medaljgravör men gjorde sig mest känd som konstnärlig tenngjutare. Hans främsta verk är det i Kunstgewerbemuseum, Dresden, förvarade s.k. Temperantiafatet (med tillhörande kanna), utsmyckat i låg relief framställande Temperantia och de sju fria konsterna med Minerva i spetsen.

Briot [briå'], Charles Augustin Albert, fransk matematiker (1817—82), prof. i matematisk fysik vid Sorbonne i Paris 1870. B. har, dels ensam, dels tills. med J. C. Bouquet, skrivit ett flertal värdefulla avh. och läroböcker. De ha därvid inom analysens olika delar sökt använda

den cauchyska funktionsteoriens metoder och kunna därför anses som Cauchys främsta lärjungar. Särsk. det stora verket "Théorie des fonctions doublement périodiques" (1859) kan numera anses som klassiskt och användes ännu som lärobok. *H.D.*

Briquet [brikä'], John Isaac, schweizisk botanist (1870—1931), 1906 chef för botaniska trädgården i Genève. B. har gjort en stor insats på den botaniska nomenklaturens område och utgav de vid de internationella botaniska kongresserna fastställda nomenklaturreglerna.

Bris (från holl. el. lty.), frisk men ej särsk. stark vind. Man talar om lätt, god, frisk, styv och hård b. Se Vindskala.

Brisa'd (av fra. *briser,* krossa), sprängning av en brisansgranat. B. kan äga rum i luften före nedslaget, luftbrisad, i nedslagsögonblicket, innan granaten inträngt, ögonblicksbrisad, omedelbart efter inträngning el. genomslag, icke fördröjd nedslagsbrisad, efter djupare inträngning, fördröjningsbrisad, efter uppstudsning (i luften), studsbrisad. Jfr Krevad, Projektil och Projektilverkan.

Brisans [-aŋs'] (av fra. *briser,* krossa), egenskap hos explosivämnen (sprängämnen) att vid förbränning (detonation) utveckla stor energimängd på kort tid ur liten volym (brisera). B. kan mätas direkt genom vissa specialprov el. indirekt genom bestämning av förbränningsvärmet, detonationshastigheten samt spec. vikten. Stor b. är förmånlig vid sprängämnen i projektiler, där det gäller att splittra projektilens gods (se Brisansgranat), men däremot oförmånlig vid explosivämnen avsedda till drivmedel i eldrör, där det gäller att driva fram projektilen genom loppet utan att eldröret utsättes för alltför stora påkänningar (se Krut).

Explosivämne	Spec. v. kg pr l	Förbränningsvärme		Detonationshastighet m/sek	Brisans tal
		kalorier pr kg	kalorier pr l		
Knallkvicksilver	3,8	357	1,250	6,500	125,800
Trinitrotoluol ..	1,59	950	1,510	6,700	86,100
Svartkrut	1,8	665	800	400	1,350

Ovanstående tab. anger explosivämnens b. och därpå inverkande egenskaper (enl. Kast). *R.Sbg.*

Brisansgranat, projektil med sprängladdning av brisant sprängämne (se Brisans). De viktigaste typerna av b. äro: spränggranat (tjocka väggar, 10—15 % sprängladdning), avsedd för splitterverkan mot levande mål; mingranat (tunna väggar, 15—20 % sprängladdning), avsedd för minverkan mot döda mål (vallar, täckningar, hus o.s.v.); pansargranat (kraftig, massiv spets, 2—6 % sprängladdning), avsedd att genomslå pansar m.m. Se även Granat, Projektil och Projektilverkan. *R.Sbg.*

Brisant [-aŋt'], häftigt exploderande; se Brisans.

Brisas kallas i n. Sydamerika nordöstpassaden.

Brisbane [briz'bēin], huvudstad i staten Queensland i Australien, belägen på 27 1/2° s.br. på båda stränderna av floden Brisbane (220 km lång), 20 km från dess utlopp i Moreton Bay på östkusten; 997 km², 384,000 inv. (1945, 36 % av statens hela

Gata i Brisbane.

befolkning). B. anlades 1824 som förbrytarkoloni; denna upplöstes 1842, men staden växte blott långsamt, till dess Queensland 1859 blev en särskild koloni med B. som huvudstad. 1876 var folkmängden 26,911, 1901 54,313 och 1914 med förstäder c:a 154,000; nu är B. Australiens till storleken 3:e stad (i st.f. Adelaide). B. ligger på ömse sidor om den slingrande floden, vars översvämningar kunna anställa stor förödelse, vilket skedde bl.a. 1893. Parker upptaga därför de lägre områdena, medan bebyggelsen, i allm. envånings trähus med trädgårdar, uppsöker terrängens högre delar. City inom en slinga av floden på dess n. sida har dock sluten bebyggelse med ståtliga offentliga byggnader; här ligga bl.a. det 1909 grundade univ., Queensland University (1,789 studenter 1945), och botaniska trädgården. Gatorna äro breda och ofta trädplanterade. Över floden leda flera broar, däribland en 312 m lång järnbro. Staden är säte för en anglikansk och en romerskkatolsk biskop. Den uppmuddrade segelleden med ett minimidjup vid ebb av 7,2 m ger även oceanfartyg tillträde till staden. Hamnen är till storleken den 4:e på kontinenten, en utpräglad exporthamn, där ull dominerar med över halva totalvärdet och kött, mejeriprodukter, socker och majs äro andra viktiga artiklar. Från det kringliggande rika jordbruksdistriktet sammanstråla flera järnvägslinjer; med Sydney upprättades järnvägsförbindelse 1889. Stadens flygstation har linjer till Europa. Förutom livsmedels- och beklädnadsindustrier finnas här bl.a. varv och mekaniska verkstäder, sågverk och garverier. *P.*

Brise'is, *grek. myt.,* dotter till Brises, var Akilles'

älsklingsslavinna och den närmaste anledningen till tvisten mellan denne och Agamemnon.

Brisement forcé [brizmaŋ' fårse'] (fra.), inom medicinen en behandlingsmetod, som under narkos genom våldsamma böjningar och sträckningar har till uppgift att på en enda gång försöka åstadkomma rörelse i en styv el. styvnande led. Metoden kommer numera endast i undantagsfall till användning. Långsam tänjningsbehandling i ortopediska apparater el. operativa ingrepp användas i långt större utsträckning och med gynnsammare resultat.

Brise'ra, se Brisans.

Brising, Gustaf Victor Harald, konstforskare (1881—1918), fil. dr i Lund 1909, amanuens vid Nationalmuseum, Stockholm, från 1907, doc. i konsthistoria vid Lunds univ. 1915, vid Uppsala univ. 1918. B:s första större arbete behandlade Quinten Matsys (på fra. 1909); därefter ägnade han sig med förkärlek åt studiet dels av den klassiska, dels av den nyantika konsten och utgav "Klassiska bilder" (1910), "Antik konst i Nationalmuseum" (1911) samt "Sergels konst" (1914); efter hans död utkom "Antik och nyantik" (1921). — Litt.: J. Landquist, "H. B." (i "Ord och bild", 1919). *E.W.*

Brisin'ga, släkte av klassen sjöstjärnor*.

Brisingsmycket (isl. *Bri'singamen*), gudinnan Frejas halssmycke, som en gång berövades henne av Loke men återvanns av Heimdal.

Brisling, se Brissling.

Brisman, släkt, härstammande från kyrkoherden i Berg, Skara stift, Brynolphus Jonae (1640—92), som, bördig från Brismene sn, antog namnet B.

1) Sven B., språkman, poet, lanthushållare (1752—1826). B., som en tid var doc. i Greifswald, försökte sig tidigt som poet, utgav 1783 ett för sin tid värdefullt engelskt-svenskt lexikon samt skrev flitigt i ekonomiska frågor.

2) Sven Bernhard B., den föreg:s sonsons son, nationalekonom (f. 9/6 1881), doc. i historia vid Göteborgs högsk. 1909 och i nationalekonomi med statistik vid Handelshögsk. i Stockholm 1910, prof. i nationalekonomi och bankvetenskap där 1917—46. B. har deltagit i ett flertal offentliga utredningar, bl.a. tull- och traktatkommittén 1919. Urspr. historiker har B. utg. "Realisationsfrågan 1808—34", 1 (1908) och "Sveriges riksbank 1668—1918. Bankens tillkomst och verksamhet", 1; 4:1 och 3 (1918—31). B. har vidare utg. "De moderna affärsbankerna" (1915) och "Sveriges affärsbanker. Grundläggningstiden" (1924). Hans "Nationalekonomiens grunder" (1926, 6 uppl. 1946) användes mycket som elementär lärobok i äldre ekonomisk teori. *[T.Er]C.Wr.*

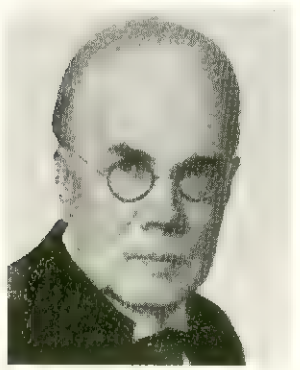

Brismene, socken i Frökinds hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Börstigs, Kärråkra och Brismene pastorat i Falköpings kontrakt av Skara stift, s.s.v. om Falköping; 25,50 km², därav 25,49 land; 277 inv. (1946; 11 inv. pr km²). Bygden är belägen i centrum och omges i ö. och v. av stora mossar. Åkern utgör 28 % av landarealen, skogsmarken 26 %. Kyrkan byggdes 1863. — Namnet, som urspr. tillkommer byn, är oklart. Senare leden är sannol. *vin(i)*, betesmark. Det skrevs 1308 (de) Brysmini. *P.;Sl.*

Brissac [-akk'], fransk adlig ätt med familjenamnet Cossé men mest känd under namnet B. efter sitt liknämnda slott i Anjou, som 1560 upphöjdes till grevskap och 1611 till pärskap och hertigdöme. Den äldre linjen utslocknade 1792, varpå pärskapet 1814 tillföll en yngre linje, hertigarna de Cossé-Brissac. Även flera sidogrenar finnas. Bland ättens medl. spelade bröderna Charles B. (o. 1505—63) och Artus B. (1515—82), vilka nådde marskalkvärdigheten 1550, resp. 1567, betydande roller under 1500-talets religionskrig, båda på katolikernas sida. Den förstnämndes son Charles B. (o. 1550—1621), marskalk 1594, tog aktiv del i ligans kamp mot Henrik III och var en av Guisernas främsta medhjälpare. Han utnämndes av ligan till guvernör i Paris, försvarade staden mot Henrik IV men kapitulerade i mars 1594. *[P.S.]B.*

Brisseau-Mirbel [-så'- -bäll'], Charles François, fransk botanist (1776—1854), ägnade sig först åt måleri och förordnades av Louis Bonaparte till dir. för holländska målarskolan i Paris men drogs genom Desfontaines över till botaniken och blev prof. vid univ. i Paris 1808, prof. vid naturhistoriska museet där 1829. B. var grundläggare av de nya riktningarna inom växtanatomien i Frankrike och uppträdde reformerande på detta område samtidigt med K. Sprengel i Tyskland. B. påvisade kärlens uppkomst ur celler, som han f.ö. ansåg vara växtorganismens grundelement. Han utgav en "Histoire naturelle générale et particulière des plantes" (1802—03, ny uppl. 1806) som fortsättning av Buffons naturhistoria samt flera andra arbeten, behandlande olika discipliner inom botaniken, ss. historia, systematik, växtgeografi, anatomi och fysiologi. *[G.]W.*

Brissling (no. *brisling*, skarpsill), saltad skarpsill.

Brisson [-åŋ'], Eugène Henri, fransk politiker (1835—1912), började som advokat och journalist, slöt sig till oppositionen under Napoleon III och invaldes 1871 i nationalförsamlingen, 1876 i deputeradekammaren. Han var under 1880- och 1890-talen en förgrundsfigur inom Frankrikes radikala vänster, kammarens president 1881—85, 1894—98, 1904 och 1906—12, presidentkandidat vid upprepade tillfällen samt konseljpresident 1885—86 och 1898. Han arbetade särsk. för införande av allmän obligatorisk skolundervisning och tog stor del i avslöjandet av Panamá-skandalen. Hans andra minister-

tid fylldes helt av Dreyfusaffärens stormar. Under kyrkostriden stödde den utpräglat antiklerikale B. Waldeck-Rousseaus och Combes ministärer. Bland B:s skrifter märkas "La Congrégation, aperçu historique" (1902), "Souvenirs. Affaire Dreyfus" (1908). *B.*

Brisson [-åv'], Adolphe, fransk kritiker (1860—1925), son till Jules Brisson, grundläggare av den viktiga tidskr. "Annales politiques et littéraires", som B. redigerade från 1895. Han medarbetade i skilda franska tidn. och tidskr., bl. a. "Le Temps", där han publicerade uppmärksammade intervjuer med samtida berömdheter. B. gjorde sig känd som en utmärkt teater- och litteraturkritiker. En del av sina litterära studier samlade B. i "Portraits intimes" (5 bd, 1894—1901), "La comédie littéraire" (1895), "Pointes sèches" (1898), "Un coin du Parnasse" (s.å.), "Les prophètes" (1903) och "L'envers de la gloire" (1905). En del av sina teaterrecensioner utgav B. i "Le théâtre" (9 bd, 1907—18). *E.*

Brisson [-åv'] (eg. Pedersen), Carl, danskfödd revy- och operettsångare (f. 1893). B. var först boxare, från 1915 kabaretsångare och dansör, mycket populär även i Sverige. Sedan 1920 har han uppträtt i England och övergick 1923 till operetten. B. har även ägnat sig åt filmen.

Brissot [-så'], Pierre, fransk läkare (1478—1522), prof. vid École de Paris. Inom den praktiska medicinen företrädde B., i motsats till Galenos och den arabiska skolan, de hippokratiska behandlingsmetoderna. De starka strider, som hans skrifter väckte till liv, tvingade honom att fly till Portugal, där han avled.

Brissot [-så'], Jacques Pierre, fransk revolutionspolitiker (1754—93), ägnade sig vid sidan om juridisk verksamhet huvudsakl. åt skriftställarskap och journalistik samt gjorde sig till målsman för radikala reformprojekt. Han stiftade bekantskap med personer ur oppositionslägret, framför allt Clavière och Mirabeau, satt en tid fängslad på Bastiljen, vistades vid två olika tillfällen i England, företog 1788 en resa till USA och blev en av de ledande krafterna i Société des amis des noirs; i fortsättningen av sin politiska bana verkade han i dess anda för negerslavarnas befriande. Revolutionen fick i B. en ivrig anhängare; han startade 1789 tidn. "Patriote français", hans språkrör ända till 1793. Som publicist och talare i jakobinklubben lade han i dagen högst radikala åsikter, men som öppen republikan framträdde han först efter kungaparets flykt till Varennes 1791. S.å. invaldes han i lagstiftande församlingen, där han som ledare för en grupp inom vänstern (brissotiner, senare benämnda girondister) kom att spela en framträdande roll. Han var sålunda en av de ivrigaste medverkarna vid kabinettet Rolands tillkomst, ehuru han som folkrepresentant själv icke kunde erhålla plats däri. För sin stora tanke — revolutionens spridande till andra folk — verkade han genom att kraftigt understödja krigspolitiken men kom härigenom i en för honom själv ödesdiger motsättning till Robespierre och dennes anhängare. Denna motsättning gjorde sig senare gällande med ökad styrka. B. uteslöts ur jakobinklubben (okt. 1792), och fiendskapen mellan hans anhängare och "berget" satte sin prägel på debatterna inom nationalkonventet. I striden, vilken i mycket rörde staden Paris' maktställning, lyckades B. till att börja med hävda sig. Ett folkupplopp $^{31}/_{5}$ 1793 förmådde emellertid slutligen konventet att ställa B. och hans meningsfränder inför tribunatet; de avrättades $^{31}/_{10}$ 1793. B:s memoarer, som äro av särskilt intresse för vår kännedom om Frankrikes utrikespolitik, utgåvos 1830—32 bristfälligt i 4 bd; en ny, kritisk uppl. ombesörjdes av C. Perroud (2 bd, 1911), som 1912 även utgav B:s "Correspondance et papiers". *B.*

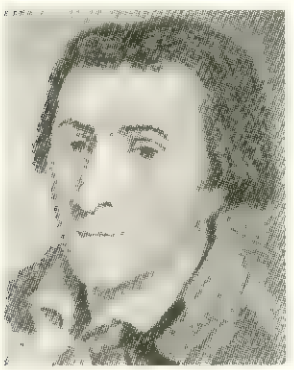

Brist, *jur.*, rättsspråkets beteckning för felande myckenhet i avlämnat gods, vilket varit föremål för köp, lega, förvaring el. annan rättshandel. Se vidare Fel eller brist.

Bristol [bristl], stad (*county borough*) i Gloucestershire i s.v. England, vid Avon ovanför dess utflöde i Severns mynningsvik; 80 km², 452,320 inv. (1946). B:s historia kan skönjas ung. till den normanniska erövringen, och på 1100-talet hade orten redan stort anseende. En borg från denna tid raserades av Cromwell. Under 1400—1600-talen var B. Englands till storleken 2:a stad med blomstrande utrikeshandel. Vid slutet av 1600-talet låg handeln med Antillernas socker, tobak och rom i händerna på B:s köpmän liksom till väsentlig del slavexporten från Västafrika till Amerika. Stora rikedomar samlades då i staden. Mot slutet av 1700-talet distanserades likväl B. av Liverpool. USA:s lösgörande från England och slavhandelns stävjande voro kännbara bakslag. Staden saknade större industrier, och det lilla koldistriktet söderut var otillräckligt. Tillförseln av walesiska kol underlättades emellertid genom öppnandet 1887 av järnvägstunneln under Severn-estuariet ett stycke norrut. Sedan början av 1800-talet ha omfattande hamnförbättringar vidtagits, så att djupet i B:s hamn vid högvatten nu är intill 11 m. Utrymmena i Avon äro dock ej längre tillräckliga, varför i Portishead och Avonmouth 1877—1908 byggts hamnbassänger för oceangående fartyg. 1801 var folkmängden 61,153, 1821 125,148 och 1881 206,503. Under 2:a världskriget erhöll B. svåra skador genom de tyska flygbombningarna 1940 41. — B. ligger i huvudsak n. om floden och har i centrum en ålderdomlig prägel. Katedralen grundades 1142 men har senare helt ombyggts, ö. delen 1306—50 och v. delen 1868—88. Det intilliggande kapitelhuset från 1155—70 är en klenod av normandisk byggnadskonst. Kyrkan S:t Mary Redcliffe är ett av Englands förnämsta byggnadsverk i sen perpendikularstil. Västerut på en höjd ligger den exklusiva villastadsdelen Clifton med zoologisk trädgård och en bekant *public school*, grundad 1862. En 412 m lång hängbro från 1836—64 för här över floden. B. har univ., grundat 1909 (1,188 studenter 1946), konstakad., grundad 1858, börs

Bristol.

m.m. — I fråga om utlandstrafik kommer B. på ung. 11—12:e plats bland Storbritanniens hamnar. Importen är mångdubbelt större än exporten och består av spannmål (särsk. vete), tobak, petroleum, trävaror, kött, socker, vin och sprit; större exportartiklar äro järn och stål. B. är ett stort industricentrum och har flygplansfabriker (Bristol Aeroplane Co., Ltd), järnvägsverkstäder, sockerraffinaderier, tobaksfabriker, kopparverk, maskin-, bomulls-, sko- och glasindustri. Vid B:s skeppsvarv byggdes bl.a. det första ångfartyget i oceantrafik, "Great Western", 1838. *P.*

Bristol [bristl], stad (sedan 1785) i Connecticut i n.ö. USA, 20 km v.s.v. om Hartford; 30,167 inv. (1940). Tillverkning av bl.a. ur och maskiner.

Bristol [bristl], E a r l o f B., engelsk adlig titel, som varit fäst vid släkterna Digby och Hervey. Titeln förlänades 1622 åt Jakob I:s utrikespolitiske medarbetare, den framstående engelske diplomaten John Digby (1580—1654), och sedan hans ätt 1677 utslocknat, övergick den 1714 till släkten Hervey, vars huvudman sedan 1826 är m a r k i s a v B. Förste innehavare i denna släkt var J o h n H e r v e y (1665—1751), som på gr. av sitt nit för kurfursten av Hannover i den engelska tronföljdsfrågan erhöll upphöjelsen.

Bristol Aeroplane Co. Ltd [bristl' ä'əroplēin kəm'pəni limm'itid], 1910 etablerad engelsk flygindustri i Filton, Bristol, med tillverkning av civila och militära flygplan samt motorer. Bekanta från 2:a världskriget äro militärflygplanen Blenheim, Beaufort och Beaufighter, i vilka huvudsakl. användas motorer av B:s egen tillverkning. B:s motorproduktion påbörjades 1920 med typen Bristol Jupiter, vilken var en niocylindrig, luftkyld stjärnmotor, och har sedan 1932 bl.a. varit inriktad på utveckling av slidmotorer (Bristol Hercules m.fl.) B. framställer även reaktionsaggregat. *B.Tm.*

Bristolkanalen [bristl-], eng. *Bristol Channel,* trattlik vik av Atlanten på Storbritanniens västkust, mellan Wales i n. och Somerset och Devon i s. Som B:s v. begränsningslinje anges vanl. S:t Gowan's Head (Wales)—Hartland Point (Devon, 70 km), som den ö. Lavernock Point (Wales) – Brean Down (Somerset); stundom medraknas även Severns mynningsvik. B. har oregelbunden kust, i n. Carmarthen och Swansea Bay, i s. Bridgwater och Barnstaple Bay. Endast längst västerut uppnås 50 m djup. Skillnaden mellan ebb och flod är stor, 10—12 m. *P.*

Bristolmetall, äldre benämning på mässing.

Bristolpapper, kartong av högre kvalitet, särsk. avsedd för konstnärligt bruk, t.ex. akvarellmålning.

Bristow [bris'tāū], G w e n, amerikansk författarinna (f. 1903), studerade bl.a. journalistik vid Columbia Univ., var reporter i en tidning i New Orleans 1925—33; 1929 g.m. Bruce Manning, journalist och filmman. B. debuterade 1930 med en spökromantisk historia, "The invisible host", skriven tills. med maken, och vann stor popularitet med en trilogi, en historisk släktroman med motiv från Louisiana, "Deep summer" (1937; sv. övers "Högsommar", 1938), "The handsome road" (1938; sv. övers. "Stora vägen", 1939) och "This side of glory" (1940; sv. övers. "Farväl till den gamla goda tiden", s.å.). "Tomorrow is forever" (1943; sv. övers. 1944), som utspelas i nutidens Amerika, har som motiv det andra äktenskapet. *E.*

Bristsjukdomar, gemensam benämning på en mycket stor och betydelsefull sjukdomsgrupp, i allm. karakteriserad av att symtomen låta sig hän-

föras till bristande tillgång på för de normala livsförrättningarna nödvändig substans.

1) *Bot.* Hos växterna framkallas b. av brist på nödvändiga mineralnäringsämnen (se Näringsämnen). De åtföljas ofta av mycket karakteristiska sjukdomssymtom i form av missfärgningar och torkskador hos blad el. olika defekter hos frukter, förbundna med dålig utveckling i allm. Symtomen kunna stundom användas för diagnosticering av b., vilket dock sker säkrast genom kemisk analys av sjuka växtdelar el. sådan kombinerad med försöksgödsling med ämnen, som kunna komma i fråga. I intensivt jordbruk och trädgårdsskötsel äro b. mycket vanliga och göra stor ekonomisk skada. De kunna motverkas genom noga avvägd konstgödsling el. stundom genom lämplig markbehandling. Bland i Sverige viktigare b. kunna nämnas följ. Kaliumbrist yttrar sig hos flertalet kulturväxter genom ett fläckvis förtorkande och bortdöende av blad (gulfläcksjuka* m.m.) tillika med blekgrön färg och ofta starkt minskad avkastning. Fosforsyrebrist ger mindre karakteristiska symtom, minskad avkastning vid ofta stark grönfärgning. Kvävebrist yttrar sig alltid som kloros*. Manganbrist uppträder särsk. på neutrala—alkaliska, lättare jordar och framkallar på havre, potatis m.m. gråfläcksjuka*. Borbrist i sin allvarligaste form orsakar hjärtröta (se Betsjukdomar) hos sockerbetor. Kopparbrist är särsk. vanlig hos stråsäd på mossodlingar och yttrar sig som gulspetssjuka*. — Särskild uppmärksamhet tilldrar sig f.n. de av brist på spårelementen mangan, bor, koppar och zink framkallade b., vilka särsk. i fruktträdsodling i Amerika bekämpas genom besprutning av träden med saltlösningar. — B. orsakas ej alltid av verklig brist på ämnena i marken utan kan bero på att dessa icke äro tillgängliga på gr. av svårlöslighet el. av oförmåga hos växterna att tillgodogöra sig ämnena (se Jonupptagning); besprutning är därför i vissa fall säkrare botemedel än markgödsling. *Bm.*

2) *Med.* B. kunna indelas i endogena och exogena. De endogena b. bero på brist på i kroppen själv bildade ämnen, särsk. då hormoner: ex. på dylika sjukdomar äro myxödem (brist på sköldkörtelhormon), övergångsålderns besvärskomplex (brist på könskörtelhormon) samt sockersjuka (brist på hormonet från de langerhanska cellöarna i bukspottkörteln). En övergångsform i viss mån mellan de endogena och de exogena b. bildar Addisons sjukdom, som beror på brist på binjurbarkhormon, vilket bland sina viktigaste uppgifter har att reglera just resorptionen från tarmen av åtskilliga näringsämnen. De exogena b. bero på bristande tillförsel till organismen av nödvändiga ämnen, ss. järn, kalk, vitaminer. Orsaken till en exogen b. kan vara komplicerad: a) Bristande tillförsel i kosten av det nödvändiga ämnet, t.ex. vid hungertillstånd i allm. men också vid ensidig kost, sådan den av okunnighet och slentrian ofta användes även i Sverige, t.ex. den ensidiga kolhydratkosten i Norrlands kustland; personer, som ängsligt under alltför lång tid hålla diet, samt ensamboende, särsk. ungkarlar, som av omständigheterna nödgas leva på ensidig kost, tillhöra samma kategori. b) Även om kosten är riktigt sammansatt, kunna förhållandena i matsmältningskanalen vara sådana, att resorptionen blir ofullständig; detta kan vara fallet vid tumörer, som hindra den fria passagen, men även vid retningstillstånd i tarmkanalen, som abnormt öka tarminnehållets passagehastighet, samt vidare också genom en abnorm sammansättning hos tarminnehållet, som hindrar resorptionen: vid brist på galla i tarmen är sålunda fettresorptionen ofullständig; vid kroniskt bruk av paraffin som laxermedel kunna de fettlösliga vitaminerna lösas i paraffinen och sålunda med tarmuttömningen undandragas organismen; vid bruk av sulfathaltiga avföringsmedel, t.ex. karlsbadersalt, under längre tid förenas födans kalcium med sulfaterna och passerar sålunda oresorberad tarmkanalen; vid brist på saltsyra i magsaften är resorptionen av bl.a. järn mycket ofullständig. c) Även om kosten är riktigt sammansatt och i vanlig ordning absorberas av matsmältningskanalen, kunna b. uppstå genom att de organ, som ha att omhändertaga och ev. magasinera de ifrågavarande ämnena, äro sjukligt förändrade: vid leversjukdomar kan man av denna anledning få olika typer av blodbrist men även andra b., ss. engelska sjukan. d) Slutl. kan även vid en riktig tillförsel till organismen av det ifrågavarande ämnet förbrukningen av någon anledning vara ökad utöver det normala och brist av denna anledning uppkomma: detta är ej sällan fallet vid havandeskap, vid digivning och vid många infektionssjukdomar.

Hos en i övrigt frisk person är en riktig och allsidig sammansättning av födan det bästa förebyggande medlet mot b. All ensidighet i kosten är av ondo och ägnad att befordra uppkomsten av b., säkerligen också av ett förtidigt åldrande; en ensidig köttdiet med undvikande av grönsaker, frukt och mjölk är icke fysiologisk för den mänskliga organismen (eskimåerna visa dock, att långvarig skada på denna väg icke behöver uppkomma), men än mera gäller detta för ensidig vegetarianism, kruskaätning o.s.v. med uteslutande av kött.

Om de olika vitaminbristsjukdomarna se Vitaminer; av övriga exogena b. skall här särsk. erinras om järnbristsjukdomen. Den mänskliga organismen innehåller 2,5 g järn och den behöver en daglig tillförsel av minst 15 mg järn, sådant det framför allt förekommer i äggula, lever, kött, grönsaker. Om denna mängd underskrides el. om den tillförda järnmängden, oftast kanske på grund av brist på saltsyra i magsaften, icke absorberas i tillräcklig grad, inträder ett karakteristiskt sjukdomstillstånd, järnbristsjukdomen. Denna förekommer alldeles särsk. hos kvinnor i den äldre medelåldern och torde utgöra en av våra allra vanligaste folksjukdomar. Dess symtom äro trötthet, ofta sveda på tungan el. svårighet att svälja, synnerligen ofta också oregelbundenheter från tarmkanalen och i regleringen, som kan vara för sparsam men oftare kanske är för riklig. Naglarna bli på ett karakteristiskt sätt sköra och liksom urgröpta, tungan förlorar sin normala luddighet och blir glatt och röd, och i svalget kan, om tillståndet får stå obeaktat under längre tid, kräfta utveckla sig. Om sjukdomen i tid igenkännes, är behandlingen enkel och består i tillräckligt massiv järntillförsel. — Koksalt är en livs-

viktig beståndsdel i födan (jfr många djurs vana att slicka salthaltiga stenar). Särsk. i het omgivning, då man genom svettning förlorar en stor kloridmängd, är saltbehovet betydande. Den s.k. eldarkrampen uppkommer, då en person, som svettas mycket, söker ersätta det förlorade genom att dricka vatten; vätskan ersättes härigenom men icke kloriderna; koksalttillförsel botar tillståndet. — Betr. kalktillförseln erinras om att mjölken är det enda näringsmedel, som i större utsträckning innehåller kalcium. Vid bristande kalktillförsel — organismen behöver dagligen c:a 1 g kalcium, mer under havandeskap och digivning — kan en hel serie sjukdomssymtom inställa sig: ökad nervös och muskulär retbarhet, urkalkning av skelettet med värk och svårighet att röra sig som följd, ökning av kalciumutsöndringen i urinen med benägenhet för stenbildning här o.s.v.

Det bästa medlet mot exogena b. är en riktigt avpassad, allsidig föda: upplysningsverksamhet och sociala reformer gå här hand i hand. Under extraordinära förhållanden, ss. havandeskap med samtidig svårighet av olika orsaker att anskaffa tillräcklig och riktigt sammansatt föda, är s.k. skyddsläkemedel på sin plats (järn, vitaminpreparat o.s.v.), och svensk lag har beaktat detta förhållande genom att under vissa förutsättningar ställa dylika läkemedel kostnadsfritt till förfogande. *A-U.*

3) *Veter.* B. utgöra den största och betydelsefullaste sjukdomsgruppen hos våra husdjur. Vanliga symtom vid b. äro avmagring, nedsatt foderlust, skelettförändringar, rubbningar i könsfunktionerna, betr. yngre djur dessutom avstannande av tillväxten. B. uppkomma dels genom att den djuren tillförda näringen är fattig på el. saknar för organismens behov nödvändiga beståndsdelar, ss. äggvita, lättlösliga kolhydrater, mineralämnen, vitaminer el. s.k. mikroelement. Denna typ av b., som beror på ensidigt sammansatta foderstater, uppträder oftast i sådana trakter, där jordbruks- och ladugårdsdriften ännu befinner sig på ett primitivt stadium. På de högst avkastande och mest intensivt drivna slättlandsjordbruken är en annan form av b. ytterst vanlig, särsk. hos kor med högt uppdriven mjölkproduktion: med mjölken avges dagligen större mängder kalk, fosfor, mjölksocker etc., än kon kan tillgodogöra sig ur fodret, och därigenom uppstå b. B. äro vanligast på eftervintern, då de reservförråd, som under sommaren upplagrats i djurkroppen, blivit uttömda och dessutom fodret genom lagringen kvalitativt blivit starkt försämrat. — Brist på äggvita (kvantitativt el. kvalitativt) kan leda till allvarliga rubbningar i organismen, nedsatt el. upphörd tillväxt, nedsatt fertilitet, sterilitet o.s.v. Brist på lättsmälta kolhydrater ger sig oftast till känna hos hästar, som utföra strängt arbete, och hos nykalvade kor. För att klara läget för tillfället drages hos de senare fett in från kroppens fettdepåer till levern. Då organismen ej är i stånd att spjälka upp fettet till slutprodukterna, utan intermediära produkter ss. aceton, acetättiksyra och β-oxismörsyra samlas i organismen, uppstår acetonemi. Brist på B-vitamin och möjl. också ärftlig disposition torde medverka vid uppkomsten av acetonemi. De mineralämnen djurorganismen oftast lider brist på äro kalk, fosfor och järn. Brist på kalk framkallar bl.a. hos kalvar och grisar kramptillstånd, tvångsrörelser och död. Vid brist på kalk, fosfor och D-vitamin uppkommer rakitis hos växande djur, vid fosforbrist få äldre djur nedsatt fertilitet el. bli sterila. Osteomalaci, mjölkhälta och skravelsjuka stå i mer el. mindre intimt samband med fosforbrist. Järnbrist är vanligast hos smågrisar. Brist på vitaminer framkallar ofta b. hos husdjuren. Den s.k. fölsjukan, som tidigare antagits orsakas av bakterieinfektioner, har nyligen visats ofta stå i samband med A-avitaminos. Muskeldegeneration hos får orsakas av fosfat- och vitaminbrist, muskelreumatism, käkmyosit och andra muskelsjukdomar hos häst stå i samband med brist på B-gruppens vitaminer o.s.v. Mikroelementen äro biogena grundämnen, som behövas endast i mycket små mängder. De äro emellertid livsviktiga, och avsaknad av dem (vanl. koppar el. kobolt) leder till sjukdom med symtom påminnande om dem vid fosforbrist.

B. hos växtätarna äro ofta lokalbundna. Markens geologiska egenskaper, de ämnen den innehåller och dessas kemiska tillstånd utöva ett avgörande inflytande på vegetationen och därmed på husdjuren. Sambandet mellan jord och djur i en bygd är intimare, än man skulle vara böjd att tro. En vanlig anledning till uppkomsten av b. är, att en fordrande husdjursras utan att få tillfälle till acklimatisering införes i en karg miljö. Hos andra djurslag än de egentliga växtätarna, ss. svin och höns, äro b. ej så ofta lokalbundna utan uppstå huvudsakl. på gr. av felaktig sammansättning av foderstaten. *Dhl.*

Britain [britt'ən], Britannien; *Great B.*, Storbritannien (jfr Greater Britain); *North B.* (på adresser o.d. ofta förk. N.B.), Skottland.

Britann'er, sammanfattande benämning på den forntida befolkningen på de britanniska öarna och Irland. B. voro kelter; det keltiska besittningstagandet av öarna synes ha ägt rum i två omgångar, och sålunda kunna två skikt urskiljas, av vilka det äldre representerar den senare goideliska el. gaeliska gruppen bland kelterna, det yngre den senare britanniska gruppen, vars närmare samband med fastlandskelterna framgår av språkliga företeelser och bestyrkes av klassiska skriftställare. Det senare skiktets inträngande föranledde det tidigare skiktets undanträngande till de periferiska områdena, Irland, Man och Skottland. Frågan om den britanniska invandringens kronologi är till stora delar ännu olöst. *C.F.*

Britann'ia (ang. ordets etymologi se Pikter). 1) Latinsk benämning dels på hela Storbritannien, dels på den till romarriket hörande provinsen här, dels även på Bretagne. Romarnas erövring av B. började under kejsar Claudius 42 e.Kr. samt fortsattes av de följande kejsarna t.o.m. Domitianus. Under Hadrianus byggdes den första gränsvallen mot n., under Antonius Pius den andra. B., som 197 delades i två prov. (*B. superior* och *B. inferior*), utgjorde o. 286—296 ett kejsardöme under Carausius och Allectus. I Dio-

cletianus' författning utgjorde B. 4, efter 369 5 provinser. Under 400-talets förra del intogs B. av germanska stammar. Se Angelsaxare. *B.*

2) Personifikation av Storbritannien i form av en kvinna, rustad med spjut, sköld och hjälm. Jfr Rule Britannia.

Britanniabron, järnvägsbro över Menaisundet mellan Wales och ön Anglesey, utförd i två 140,2 m och två 70,4 m spann med två bredvid varandra liggande kontinuerliga plåtbalksrör av rektangelform, vardera för ett järnvägsspår; uppförd 1846—50 av R. Stephenson.

Britanniametall, gemensamt namn på vita tennantimonlegeringar, vilka dessutom oftast innehålla koppar och ibland även zink, bly, nickel el. vismut. En del sammansättningar gå ofta under speciella namn, ss. ashberrymetall*. En b., som är särsk. lämplig till pressning, har följande sammansättning: 90,6 % tenn, 7,8 % antimon och 1,6 % koppar. Lämplig för gjutning är en legering med 88,4 % tenn, 8,7 % antimon och 2,9 % koppar. B. är hård, vit, lätt att bearbeta och polera, har vacker klang och angripes ej av luften. Den användes huvudsakligast till husgeråds- och prydnadsföremål, ss. skedar, gafflar, dosor och kannor, förnicklas ofta för dessa ändamål och benämnes då a l b o i d. — I England, särsk. i Birmingham och Sheffield, finnas stora fabriker, som tillverka husgerådssaker av b., likaså i Tyskland, t.ex. i Elberfeld. *v.S.*

Britann'icus, *-a, -um* (lat.), artnamn på djur och växter från Storbritannien.

Britann'icus, T i b e r i u s C l a u d i u s C a e s a r, Roms förste kejserlige prins av födsel (41—55 e.Kr.), kejsar Claudius' och Messalinas son, av senaten år 43 hedrad med tillnamnet B. till minne av Britanniens erövring. Efter moderns våldsamma död och faderns förmälning med Agrippina d.y. fick B. alltmer träda tillbaka för den 4 år äldre Nero, styvmoderns son i ett äldre gifte, vilken adopterades av Claudius och vid dennes död korades till kejsare tack vare en djärv kupp av Agrippina. Då sedermera ett spänt förhållande inträdde mellan Nero och hans härsklystna moder, varvid denna spelade ut styvsonen mot sin egen son, blev B. (enl. Tacitus) på Neros befallning förgiftad vid ett gästabud. B:s tragiska livsöde har givit Racine ämne till ett drama med samma namn. *H.Sj.*

Britann'ien, se Britannia.

Britann'iska språk, se Keltiska språk.

British Academy [britt'iʃ əkädd'əmi], engelskt vetenskapssamfund, grundat i London 1901. B. är uppdelad på flera sektioner, räknar 150 ord. led. och utger bl.a. "Proceedings", "Schweich lectures on biblical archaeology" och "Social and economic records".

British Airways Ltd [britt'iʃ ä'əɋêz limm'itid], engelskt privat, sedermera statsunderstött lufttrafikbolag, som före 2:a världskriget hade linjer från London till bl.a. Amsterdam, Hamburg, Köpenhamn, Malmö, Stockholm, Paris, Berlin, Warszawa, Lissabon och Sydamerika. B. sammanslogs genom parlamentsbeslut 1939 med Imperial Airways Ltd till British Overseas Airways Corporation.

British and Foreign Bible Society [britt'iʃ ənn fårr'in bâi'bl səsâi'əti], se Bibelsällskap.

British Association for the Advancement of Science [britt'iʃ əsâusiêi'ʃən få ði ədva'nsmənt əvv sâi'əns], engelskt vetenskapligt sällskap, stiftat av fysikern Sir David Brewster 1831, vilket årl. sammanträder i England el. i någon av dess dominier. Det är uppdelat i 13 avd., omfattande matematik och fysik, kemi, geologi, zoologi, geografi, ekonomi, ingenjörsvetenskap, antropologi, fysiologi, psykologi, botanik, pedagogik, agrikultur. Sällskapet, som haft stor betydelse för utvecklingen av det vetenskapliga livet i Storbritannien, understöder vetenskapliga undersökningar och utger meddelanden, "Reports", om sina förhandlingar och arbeten. Det äger Charles Darwins hus, Down House, utanför London, vilket 1929 av londonläkaren G. Buckston-Browne överlämnades till sällskapet. Huset, som återställts i det skick, i vilket Darwin bebodde detsamma, är öppet för allmänheten; de kringliggande fälten skola liksom under Darwins tid användas för vetenskapligt ändamål. *O.Cn.*

British Broadcasting Corporation [britt'iʃ brå'dkastiŋ kåpərêi'ʃən], BBC, den engelska statsrundradion, som i Sverige motsvaras av Radiotjänst och som drives som ett under det engelska postverket sorterande bolag. Dess verksamhet började i nov. 1922 genom övertagande av en Marconibolaget tillhörig sändarstation, 2 LO, i London jämte experimentstationer i Birmingham och Manchester. — Trots att B. är statsägt, kännetecknas det av utpräglad självständighet i sin verksamhet. Programmens kvalitet står genomsnittligt på en mycket hög nivå. Utmärkande för den engelska programtjänsten är, att man samtidigt utsänder dels riksprogram, dels ett varierande antal regionala program. En lyssnare har därför, varhelst han är bosatt i England, alltid möjlighet att under utsändningstiden välja mellan minst 2 inhemska program. — Den engelska radiolicensavgiften utgår med 1 £ pr år, varav c:a 90 % tillfaller B. Denna inkomst är avsedd att täcka kostnaderna såväl för den tekniska driften som för programtjänsten. Även televisionssändningen från Alexandra Palace i London lyder under B., med enahanda licensavgift. — B:s personal uppgår till över 13,000 personer. *A.Lg.*

British Cameroons [britt'iʃ kämm'əronz], se Kamerun.

British Central Africa Protectorate [britt'iʃ sen'trəl äf'rikə prətek'tərit], se Nyasaland

British Columbia [britt'iʃ kələm'biə], B r i t t i s k a C o l u m b i a, provins i Canada vid Stilla havet mellan 49° och 60° n.br.; 921,600 km², 817,861 inv. (1941). I ö. utgöres gränsen delvis av Rocky Mountains, längre i n. av 120° v.lgd (se karta vid Canada). B. domineras av Kordillererna. Den västligaste kedjan är upplöst i öar, av vilka Queen Charlotte Islands och Vancouver Island äro de största. Övärlden med dess utbildade fjordar är genom under senare jura framträngande dioritmassor jämförelsevis homogent uppbyggd; längst i v. finnas dock en rad omvandlade bergarter från skilda perioder med yngre intrusiv. En i sen tid inträffad höjning har åstadkommit bildandet av Coast Range, som av floder (Stikine, Skenaa, Fraser River m.fl.) genombrytes i djupa dalar. Sluttningarna mot det inre ha framkallats av flexurer. Den inre

platån sträcker sig med en medelbredd av 160 km c:a 800 km från n.v. till s.ö. De veckade men sönderbrutna, från eocen och miocen härstammande sötvattensavlagringarna, som skiljas från varandra av andesitisk och basaltisk lava och aska och på sina håll också äro överlagrade härav, bilda en svagt vågig landyta. Över denna höja sig restberg, som utbildats under tidig tertiär och som äro uppbyggda av bergarter från karbon till trias samt krita. Även de ända till 1,000 m djupa och ofta kanjonartade flodalarna, i sht Fraser Rivers, som skära platån diagonalt från n. till s., blotta grundberget och förläna landskapet ett bergigt utseende. Platåernas veckade underlag träder åter i dagen i Rocky Mountains. Långa kulissformade ryggar, uppbyggda av prekambriska och paleozoiska sediment, skiljas av breda, trågformiga dalar. Topparna nå nära 4,000 m ö.h. (Mt Robson 3,983 m). I s. delen av B. grena sig bergen i ett flertal parallella kedjor, som fortsätta in i USA. Även eocena skikt ha här veckats. Höjderna nå icke mer än 3,400 m i de v., 2,800 m ö.h. i de ö. kedjorna. Glaciärer äro vanliga. Dalbottnarna upptagas i stor utsträckning av långsträckta sjöar, Kootenay Lake, Arrow Lake m.fl. — Med avseende på nederbörden råder stor skillnad på landets olika delar. Huvudstaden Victoria, som ligger i regnskugga på s. Vancouver Island, har 700 mm årlig nederbörd men Agassiz vid Fraser Rivers utlopp 1,650 mm, båda med max. på vintern. Kamloops i s. centrala delen har endast 250 mm och max. på sommaren. Nederbörden är i allmänhet högst vid kusten och avtar inåt land; dock ha Rocky Mountains högre nederbörd än de lägre platåerna. Medeltemperaturen är i Victoria för jan. 4° för juli 15°, i Agassiz, dec. 1°, juli 20°, i Kamloops, jan. —6°, juli 21°, i Atlin (längst i n. och ö. om Coast Range): jan. —18°, juli 12°.

B. tillhör till största delen Nordamerikas v. skogsområde; särskilt de v. bergskedjorna och dalarna äro skogrika. I n. är sitkagranen allmännast, vartill kommer hemlocksgran och tall (*Pinus contorta*). På Vancouver och fastlandet innanför dominerar douglasgranen. F.ö. finnas vit- och gultall, vitgran, engelmanngran, cedrar och lärkträd. På den inre platån växlar skog och stäpp efter lokala nederbördsförhållanden. På torra ställen i Fraser Rivers dalgång finns buskstäpp med artemisiaarter och andra kompositéer. Större arealer upptagas av grässtäpp, omväxlande med skogar av ek och gultall. På Rocky Mountains dominerar åter barrskogen med engelmanngranen rikligt företrädd; v. sidan har rikligare vegetation än den ö.

Befolkningen, 817,861 inv. 1941, har mer än fyrdubblats sedan århundradets början. 1871 var inv.-antalet 36,000 (0,98 % av Canadas), 1901 179,000 (3,38 %), 1931 694,000 (6,89 %) och utgör nu 7,11 % av hela landets. Stadsbefolkningen utgjorde 1941 54,21 % av hela befolkningen. Antalet i Canada födda uppgick till 513,132, utom Canada men inom brittiska imperiet till 182,261, sålunda sammalagt 695,393 engelskfödda, 315,665 el. 38,7 % (det lägsta talet för någon provins i Canada) voro födda i B. Alla europeiska nationer äro representerade bland befolkningen; talrikast äro tyskar, fransmän och svenskar (17,979). 1941 funnos i B. 22,096 japaner, 18,619 kineser, 660 negrer och 24,875 indianer. De senare äro uppdelade på flera smärre stammar och ägnas viss uppmärksamhet av de statliga myndigheterna; bl.a. ha de en egen superintendent i Victoria. Befolkningen är koncentrerad till s. delen av landet: på 18 % av arealen finns 88 % av inv. Av städerna äro de största Vancouver (275,353 inv., 1941), huvudstaden Victoria (44,068) och New Westminster (21,967); de övriga äro små.

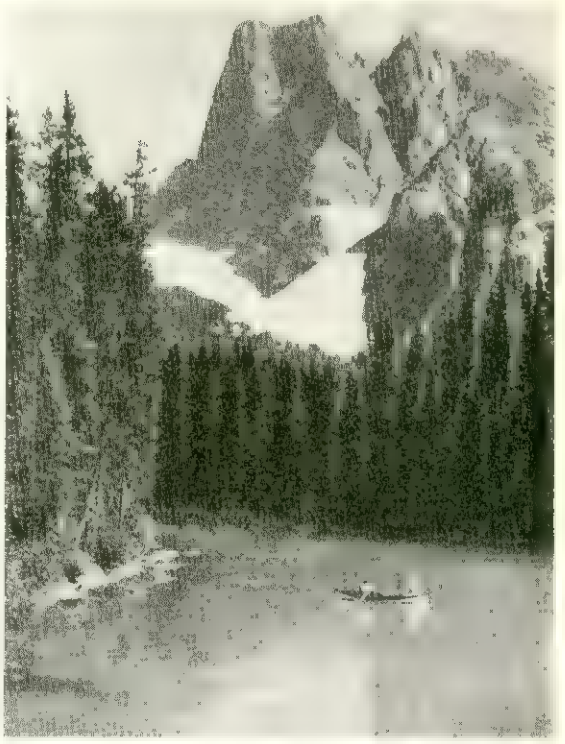

Landskapsbild från Rocky Mountains i British Columbia. Mount Burgess i Yoho Park, v. om Banff.

Näringslivet i B. är i allm. mera differentierat än i Canadas övriga provinser. Jordbruket spelar dock proportionellt sett en mindre roll här; endast bråkdelen av 1 % av landarealen är odlad. Möjligheter till uppodling äro dock betydande, både i de långa n.—s. dalarna och på bergens lägre sluttningar. Av spannmål odlas mest havre och något mindre vete; bådas andel av landets skörd är mycket ringa. Arealen av vall, luzern och grönfoder (tillsammans 60 %) visar jämte havreodlingen jordbrukets inriktning på animalieproduktion. 1944 hade B. 61,600 hästar (2 % av Canadas), 96,300 mjölkkor (2 %), 148,000 får (4 %) och 98,200 svin (1 %). Liksom i övrigt i Canada förekommer pälsdjursuppfödning. Fruktodlingen är av stor betydelse, i sht i Okanagandalen (ö. om nedre Fraser River). Av värdet av hela fruktproduktionen i Canada kom 1944 51 % på B. (enbart äppleproduktionen 49 % av Canadas). Brukningsdelarna äro i allm.

små. — I fråga om fisket intar B. (med 50 % av landets hela fångstvärde, 1942) en dominerande ställning i Canada. Främst fångas lax, särsk. vid Skenaa och Fraser River, runt Queen Charlotte Islands och Vancouver Island, men även hälleflundra, torsk, sill m.m. Nedsaltning sker för export österut, men åtskilligt går till de c:a 75 konservfabrikerna (med stor procent kinesisk arbetskraft). England är största utrikeskunden. — Värdet av gruvdriftens produkter uppgick 1944 till 56,8 mill. dollars (12 % av hela landets); 1894 uppgick värdet till 400,000 dollars. Utvinningen av guld, som länge spelade största rollen, kommer nu först på 6:e plats. De mest betydande gruvorterna äro Rossland, Boundary och Kootenay, alla nära gränsen till USA. Främst utvinnes bly, därefter koppar, kol och silver. Malmen bearbetas ant. vid kusten (Britannia i s.v. och Anyox längre mot n. vid Alaskas gräns) el. vid nämnda gruvor. Värdefulla fyndigheter av guld, silver och bly ha gjorts också i kustdistrikten, och silverproduktionen är hög vid Stewart (n. om Anyox). Nya fyndigheter av guld ha gjorts vid Prince Rupert och Cedar Creek. Av kol finns väldiga lager från kritperioden; de äro föremål för brytning på Vancouver Island och Rocky Mountains' v. sluttning nära Crow's Nest-passet, som genomdrages av den sydligaste av B:s järnvägslinjer. Även i n. finnas mäktiga lager av högbituminösa kol och halvantracit, som hålla på att exploateras i Skenaadalen längs järnvägen till Prince Rupert. — Av Canadas virkestillgångar komma ung. 22 % på B. Skogsindustrien är väsentligen inriktad på timmerproduktion; denna var 1941 45 % av hela landets, medan massaproduktionen var c:a 8 och papperstillverkningen 7 % av Canadas. Den främsta marknaden är Canadas prärieprovinser. Industriarbetarnas antal var 1939 o. 42,500, varav 1,300 sysselsattes i sågverks-, 2,500 i massa- och pappersindustrien, 1,700 i fisk- och 1,200 i fruktkonserveringsindustrien. B. kommer på 3:e plats bland Canadas provinser i fråga om industriens tillverkningsvärde, vilket 1939 uppgick till 246,612,581 dollars (7 à 8 % av Canadas). Vattenkraftreserverna äro mycket stora, enl. off. uppskattning 5,1 mill. hk (Canada 33 mill.), varav 788,800 voro utbyggda 1939. Väldiga anläggningar äro projekterade, i synnerhet i Coast Range i Fraser Rivers och Skenaa Rivers bifloder. — Järnvägsnätet hade 1939 en längd av 6,250 km, varav endast en obetydlig del var elektrifierad. De tre huvudlinjerna utgå närmast från Edmonton, Calgary och Lethbridge i Alberta och ha sina ändstationer i Vancouver. Civil flygtrafik förbinder de mera betydande städerna inbördes och med övriga Canadas och USA:s flygtrafiknät. Antalet utgående fartyg utgjorde 1939 13,700, varav 3,000 från Vancouver, 2,800 från Victoria och 2,200 från Prince Rupert.

B. upptäcktes av spanjoren Perez 1774; från land framträngde Mackenzie, som 1793 nådde kusten. Flera förändringar i provinsens status ägde rum vid 1800-talets mitt, och 1876 inträdde den i Dominion of Canada, då järnvägsbyggandet medförde en hastig utveckling. B. representeras i parlamentet av 6 senatorer och 16 underhusmedl. Det styres av en guvernör, som vid sin sida har ett ministerium och en lagstiftande kammare. *F.Lt.*

British Commonwealth of Nations, The [ðə britt'iʃ kåmm'ənqelþ əvv nêi'ʃənz], se Brittiska samväldet.

British Corporation Register of Shipping and Aircraft [britt'iʃ kåpərêi'ʃən rej'istər əvv ʃipp'iŋ ənd ä'əkraft], klassificeringsanstalt, grundad 1890 och med huvudkontor i Glasgow.

British Council [britt'iʃ kâû'nsl], engelsk institution, som avser att öka kännedomen om England och det engelska språket utomlands och att främja närmare kulturella förbindelser mellan England och andra länder. Dess verksamhet ledes av ett verkst. utskott i London, vars medl. utses av vissa departement, särsk. utrikesdepartementet. B. har representanter i ett 50-tal länder, däribland de flesta europeiska; det lämnar anslag till engelska lärare utomlands, verkar för export av engelska böcker och tidskr., låter trycka pedagogisk och kulturellt värdefull litteratur på en mängd språk, understöder kulturella dokumentärfilmer, sänder ut teatersällskap, konstutställningar och föreläsare och verkar för ökad kunskap om engelsk vetenskap och kultur. Stipendier utdelas, så att forskare kunna arbeta i England vid univ. och olika skolor. B. har kontakt med alla myndigheter och ledare av institutioner, som utlänningar kunna ha intresse av, och söker särsk. bereda gästande vetenskapsmän tillfälle till kontakt med engelska kolleger. B. åtnjuter anslag av brittiska regeringen men bedriver icke någon politisk propaganda. Dess avd. i Sverige har, särsk. under 2:a världskriget, varit till stor nytta för kontakten mellan svensk och engelsk kultur; svenska kulturinstitutioner och enskilda ha fått värdefull hjälp genom dess verksamhet. *F.C.;C.*

British East Africa [britt'iʃ i'st äf'rikə], se Brittiska Östafrika.

British European Airways Corporation [britt'iʃ joərəpi'ən ä'əqêiz kåpərêi'ʃən], se British Overseas Airways Corporation.

British Guiana [britt'iʃ gia'nə], se Guayana.

British Honduras [britt'iʃ händjo'räs], Brittiska Honduras (förr även kallat Belize), brittisk kronkoloni i Mellanamerika, på s. delen av Yucatánhalvön vid Hondurasviken av Karibiska havet; 22,965 km², 63,390 inv. (1945). B. gränsar i v. till Guatemala och Mexico. Kustlandet är lågt och sumpigt; kusten åtföljes av laguner och korallrev. Det inre, som är ofullst. känt, är i n. lågland, i s. till största del fyllt av förklyftade bergstrakter, där det delvis av granit uppbyggda Cockscombmassivet når 1,360 m ö.h. Mexikanska gränsen följer på en sträcka floden Río Hondo; en annan större flod är Belize. Klimatet är tropiskt med rik nederbörd och en medeltemp. av i juli 28, i dec. 23°; det är föga lämpat för européer. Nära 92 % av arealen täckes av skog, som ger värdefulla träslag, i sht mahogny, ceder- och kampeschträ, samt chiclegummi. Endast c:a 240 km² äro odlade; jordbruket är en relativt ung näringsgren och gör ej B. på långt när självförsörjande. Här odlas kokospalmer, sockerrör, kaffe, kakao, bomull, apelsiner,

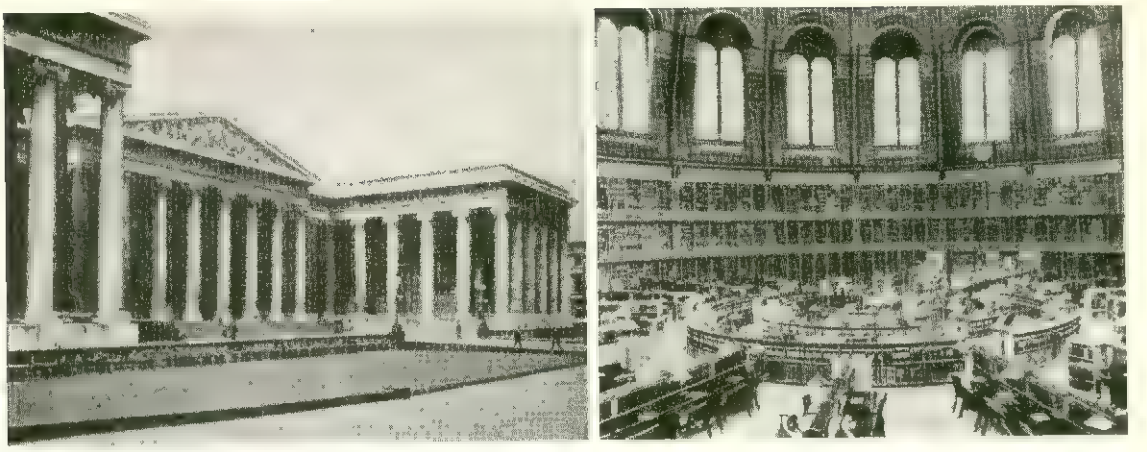

British Museum. T.h. bibliotekets läsesal.

bananer, ananas m.m. Tvättsvamp och sköldpadd erhållas. B:s mynt är USA-dollarn. 1944 betingade importen ett värde av 7,31 mill. $, exporten 6,08 mill. $. Främst exporteras mahogny o.a. ädla träslag, chiclegummi (410 t 1942), kopra, grapefrukt och bananer samt importeras oljor, mjöl, kondenserad mjölk och bomullsvaror. Över hälften av handeln sker med USA, därnäst följa Storbritannien och Mexico. Floderna underlätta samfärdseln i B:s inre; kommunikationsnätet är outvecklat med endast 40 km smalspårig järnväg och c:a 300 km landsväg. Av befolkningen äro 4 % vita, 32 % indianer, 48 % negrer och mulatter. Språket är engelska. Tätare befolkning finns blott vid kusten, och över hälften bor i städerna. Störst är huvudstaden och handelsorten Belize (21,683 inv. 1939) vid floden Belizes mynning, där numera ett modernt sågverk drives. B. har talrika ruiner från mayakulturens tid.

Den första brittiska bosättningen här skedde från Jamaica 1638, men en mera stadigvarande befolkning av timmerhuggare kom först 1662. Ständiga fejder förekommo med spanjorerna under 1700-talet. Genom freden i London 1786 fixerades B:s gränser, varvid kronan även tillsatte en superintendent här. 1862 förklarades området för koloni, underställd Jamaica. Särskild kronkoloni blev den 1884. Den styres av en guvernör, som vid sin sida har ett exekutivråd på 7 och ett lagstiftande råd på 13 medl. *P.*

British Institute of Preventive Medicine [britt'iʃ in'stitjot əvv priven'tiv med'sin], se Lister Institute of Preventive Medicine.

British Institute of Public Opinion [britt'iʃ in'stitjot əvv pʌb'lik əpin'jən], se Opinionsundersökning.

British Isles [britt'iʃ âi'lz], se Brittiska öarna.

British Match Corporation, Ltd [britt'iʃ mæč' kåpərêi'ʃən limm'itid], bolag, grundat 1927 av det engelska bolaget Bryant & May, London, och Svenska tändsticks-ab., Stockholm (jfr Kreuger, Ivar, och Svenska tändsticks-ab.), i och för produktion och försäljning av tändstickor inom det brittiska samväldet. B. försörjer f.n. största delen av den engelska tändsticksmarknaden och i huvudsak genom dotterbolag delar av marknaderna i Canada, Australien, Sydafrika och delvis gemensamt med Svenska tändsticks-ab. även marknaderna i vissa av de sydamerikanska länderna. Det emitterade aktiekapitalet utgöres av 525,000 £ preferensaktier (med ackumulativ utdelningsrätt) och 6,187,500 £ stamaktier. Av sistnämnda aktier äger Svenska tändsticks-ab. c:a 30 %, resterande äro placerade hos allmänheten. *H.Sr.*

British Museum [britt'iʃ mjozi'əm], Storbritanniens största museum och nationalbibl., beläget vid Great Russell Street i London. Museets och bibl:s tillkomst datera sig från en parlamentsakt av 1753, vari beslöts inköp av de saml., böcker, konstsaker, etnografica m.m., som Sir Hans Sloane i sitt testamente erbjudit engelska staten att förvärva för 20,000 £. För att skaffa plats till samlingarna inköptes s.å. ett palats, Montague House; där inrymdes också den vid samma tid inköpta Harleyska kollektionen av handskrifter samt vidare den samling böcker och arkivalier, som Sir John Cotton 1700 testamenterat till staten. — Redan under 1700-talet hade samlingarna, som från 1759 under namn av B. visades för allmänheten, betydligt ökats, och under början av 1800-talet tillväxte de så hastigt, att utrymmet i Montague House snart blev alldeles otillräckligt. På det gamla palatsets grund uppfördes 1823—55 av Sir Robert Smirke och hans bror, Sir Sidney Smirke, en ny byggnad i nyklassisk stil, det nuv. museet, utvidgat med White Building 1884 och King Edward's Building, fullbordad 1914. För museets naturhistoriska avd. uppfördes i South Kensington en byggnad, British Museum (Natural History)*, dit ifrågavarande saml. flyttades 1880—83.

Museets fornsaksaml. höra till de mest betydande i världen och ökas alltjämt genom fynd och utgrävningar. Synnerligen storartade äro de egyptiska, assyrisk-babyloniska och grekisk-romerska avd. Stommen till de egyptiska saml. bilda de fynd, som gjordes av Napoleons egyptiska expedition men vid franska flottans kapitulation 1801 avstodos till England. Bland dessa skatter, som av Georg III skänktes till museet, fanns den s.k. Rosette-stenen, vars inskrifter ledde till tydningen av hieroglyferna. En stor del av de assyrisk-babyloniska saml. härrör från de grävningar, som 1845—82 företogos av engelsmännen Layard, Rassam, Loftus och Smith och varigenom från tempel

och palats i Nimrud, Ninive o.a. städer konstskatter och kulturhistoriska föremål, statyer, reliefer m.m. kommo i dagen. Ett av museets största förvärv genom utgrävningarna utgjordes av det stora s.k. Assurbanipal-biblioteket, en saml. av c:a 20,000 lertavlor med gamla babyloniska texter, av stor betydelse för tydningen av kilskriften. De grekisk-romerska saml. innehålla flera av den grekiska skulpturens allra främsta verk. 1805 förvärvades Townley marbles och 1816 Elgin marbles, museets kanske mest bemärkta skatter, näml. den berömda cellafrisen (största delen), gavelfigurer och metoper från Parthenon. Vidare märkas skulpturerna från Apollontemplet i Figalia, delar av konung Mausolos' gravmonument i Halikarnassos m.m. Saml. av antika vaser, grundlagd 1782 genom förvärvet av Sir William Hamiltons rika kollektion, är en av de värdefullaste i Europa. Avd. för brittiska och medeltida fornsaker består av en stor mängd fynd från sten-, brons- och järnåldern samt från Storbritanniens romerska och angelsaxiska perioder, vidare olika slags medeltida konst- och kulturföremål. Ytterst rikhaltiga äro avd. för keramik och etnografi, för mynt och medaljer samt gravyr- och handteckningssaml. (c:a 500,000 nr). Utom genom de ord. anslagen från staten blir det genom frikostiga donationer från enskilda möjligt för museet att ständigt avsevärt öka sina samlingar. — I spetsen för museets förvaltning står en styrelse, vars ena hälft är sammansatt av medl. av släkter, som gjort sig förtjänta om museet, f.ö. av höga ämbetsmän och utmärkta vetenskapsmän. Med undantag av överbibliotekarien, *Director and Principal Librarian*, tillika inst:s högste chef, som utses av konungen, tillsätter styrelsen museets alla tjänstemän. I spetsen för varje avdelning står en *keeper* med en el. flera *deputy keepers* samt en el. flera *assistant keepers* vid sin sida.

Biblioteket i B. har ett bokbestånd av c:a 4 mill. bd, fördelade på ett flertal *departments*, bland vilka märkas avd. för tryckta böcker med bl.a. Sir Hans Sloanes bibl. (o. 50,000 bd), konung Georg III:s stora bibl. (King's Library, c:a 65,000 bd, huvudsakl. skönlitteratur, klassiska förf. och historia, med många gamla engelska tryck), Thomas Grenvilles bibl. (Grenville Library, skänkt 1846, c:a 20,000 bd reseskildringar, vitterhet, topografi m.m., flertalet i praktband), Ashley Library (köpt 1937), Hirschs musikbibl. (köpt 1946), avd. för orientaliska tryckta böcker och manuskript samt handskriftsavd. (c:a 54,000 bd, 27,000 grekiska och latinska papyrer m.m.), innehållande dyrbara medeltidshandskrifter ur Cottons och Grenvilles bibl., Georg II:s stora donation av år 1757 med bl.a. den berömda "Codex alexandrinus", samt "Codex sinaiticus" (köpt 1932 för 100,000 £). I papyrussaml. märkas de grekiska papyrerna från Herculanum. — Bibl. innehåller utom bokmagasin även den stora läsesalen med ett referensbibl. på c:a 20,000 bd och en andra läsesal (North Library) för dem, som läsa särsk. dyrbara el. svårhanterliga böcker. Bibl. är ett presensbibl. utan hemlån; för tillträde fordras rekommendation av någon känd engelsman. B. träffades av flera bomber 1940—41, och vissa delar härjades i samband härmed av eld; ung. 200,000 bd av bibl. gingo härvid förlorade, medan de övriga saml. voro evakuerade. — Från såväl museet som bibl:s olika avd. utges talrika kataloger och vägvisare (*guide books*), sedan 1926 även en tidskr. "B. Quarterly". — Litt.: E. Edwards, "Lives of the founders of the B." (2 bd, 1870); R. Cowtan, "Memories of B." (1872); M. E. Tabor, "Round the B." (1927); A. Esdail, "The B. Library" (1946). Bland de viktigaste av de beskrivningar, som utgivits över de olika avd., må nämnas E. A. Wallis Budge, "Egyptian sculptures in the B." (1914); H. B. Walters m.fl., "Catalogue of Greek and Etruscan vases" (5 bd, 1893—1925); A. H. Smith, "Catalogue of sculpture in the department of Greek and Roman antiquities" (3 bd, 1892—1904). *M.Bjn;W.N.*

British Museum (Natural History) [britt'iʃ mjozi'əm näč'rəl his'təri], i South Kensington i London beläget storartat museum för naturhistoriska samlingar, vilka till 1880—83 förvarades i British Museum. Museet, som är fördelat på avd. för zoologi, entomologi, geologi, mineralogi och botanik, är ett av de rikaste i världen, innehåller en mycket instruktiv skådesamling för allmänheten och synnerligen omfattande magasinsamlingar. Bland de zoologiska samlingarna må nämnas de från Challenger-expeditionen, bland de botaniska Banks' och Sloanes; de paleontologiska äro särsk. rika på däggdjur och kräldjur. Museet utger även vetenskapliga skrifter, särsk. kataloger över samlingarna. — Under 2:a världskriget blev B. svårt bombskadat och stora delar av de botaniska och paleontologiska samlingarna förstörda. *C.On.*

British New Guinea [britt'iʃ njo' ginn'i], se Nya Guinea.

British North America [britt'iʃ nå'þ əmerr'ikə], se Brittiska Nordamerika

British North Borneo [britt'iʃ nå'þ bå'niåû], se Borneo.

British Overseas Airways Corporation [britt'iʃ åû'vəsiz å'əǫêiz kåpərêi'ʃən], BOAC, engelskt flygtrafikföretag, bildat genom sammanslagning av Imperial Airways Ltd och British Airways Ltd på gr. av parlamentsakt 1939. Under 2:a världskriget kontrollerades B:s verksamhet direkt av Air Ministry. 1944 –45 befordrades sammanlagt med B. 99,500 personer, 5,970 t gods och 2,270 t post. B. upprätthöll härvid tidvis flygförbindelse mellan England och bl.a. Egypten och Indien. Vidare flögos med B:s besättningar amerikanska bombflygplan över Atlanten från USA till England under alla årstider, varvid för interkontinental fredstrafik värdefulla erfarenheter vunnos. — Genom beslut av Ministry of Civil Aviation 1945 skedde en uppdelning av B:s verksamhetsområden, varvid bildades British European Airways Corporation (BEA) och British South American Airways Corporation (BSAA). Förstn. företag har bl.a. flygförbindelse med Sverige. Aktiekapital: BOAC 50 mill. £, BEA 20 mill. £, BSAA 10 mill. £. *B.Tm.*

British South Africa [britt'iʃ såû'þ äf'rikə], se Brittiska Sydafrika.

British South Africa Company [britt'iʃ såû'þ äf'rikə kʌm'pəni], även kallat *The Chartered Company*, engelskt affärs- och kolonialföretag, grundat av Cecil Rhodes i syfte att exploatera de inre de-

larna av Sydafrika och 1889 utrustat med stora privilegier av den engelska regeringen. Denna tilldelade kompaniet i det närmaste suverän myndighet över ett område, motsvarande ung. det nuv. Rhodesia. Bolaget fick rättighet att utfärda ordningsföreskrifter, hålla polisstyrka m.m. och utvecklade under Rhodes' ledning det upplåtna landet i den brittiska kolonialpolitikens intresse, varför dess betydelse snarare varit politisk än ekonomisk. Landets naturliga resurser ha tillvaratagits av annan privat företagsamhet, ofta i nära förening med kompaniets ledande män. 1923 blev s. Rhodesia självstyrande koloni, och 1924 övertog engelska regeringen förvaltningen av n. Rhodesia, varmed kompaniet formellt upphörde att ha politisk betydelse. *N.Hg.*

British South American Airways Corporation [britt'iʃ sɑ̂u'þ əmerr'ikən ä'əɋêz kåpərêi'ʃən], se British Overseas Airways Corporation.

British United Press [britt'iʃ jonâi'tid], se United Press Associations.

British West Africa [britt'iʃ ɋest' äf'rikə], se Brittiska Västafrika.

Britoner [-tå'-], stundom förekommande benämning på britannerna.

Brits (från lty., av *bret*, bräde), ofta väggfast liggplats av trä, sovbänk; mest i baracker och vaktrum.

Britt (oftast i plur.: b r i t t e r), engelsman, engelsk medborgare; förekommer även i samma betydelse som britanner.

Brittain [britêi'n el. britt'ən], V e r a Mary, engelsk författarinna (f. 1896). B. tjänstgjorde som sjuksköterska i 1:a världskriget, och hennes erfarenheter härunder förvandlade henne från traditionell patriot till ivrig pacifist. Hon återupptog 1919 sina studier i Oxford, gjorde 1921—25 långa resor i Europa, gifte sig 1925 med prof. George Catlin, har sedan företagit en rad föreläsningsturnéer i Gamla och Nya världen; 1946 besökte hon Sverige. B. har utg. dikter, ss. "Poems of the war and after" (1934), romaner, ss. "The dark tide" (1923), "Not without honour" (1924), "Honourable estate" (1936; sv. övers. 1937), "Account rendered" (1944; sv. övers. "Ingen vet vad som hände", 1945), självbiogr. och samtidshistoriska arbeten, ss. "Testament of youth" (1933), "Thrice a stranger" (1938), "Testament of friendship" (1940), "England's hour" (1941; sv. övers. "Storm över England", s.å.), "Humiliation with honour" (1942), sociala studier och pacifistiska propagandaskrifter, ss. "Women's work in modern England" (1928), "Halcoyn: or, the future of monogamy" (1929). I "On becoming a writer" (1947) ger B. råd åt nya förf. *E.*

Brittatorp, järnvägsknut i Söraby* sn i Småland.

Britten [britt'ən], Edward B e n j a m i n, engelsk tonsättare (f. 1913). B. studerade piano för H. Samuel och komposition för Frank Bridge, därefter vid Royal College of Music 1930—33 för bl.a. J. Ireland och A. Benjamin. I London spelades säsongen 1932—33 med stor framgång hans stråkkvintett och "Sinfonietta", op. 1. Internationellt känd blev B. genom sin "Phantasy quartet", op. 2, uppförd på musikfesten i Florens 1934, svit för violin och piano, op. 6 (musikfesten i Barcelona 1936) och de lika spirituella som kontrapunktiskt mästerliga variationerna över ett tema av Frank Bridge på festspelen i Salzburg 1937. Andra verk från denna tid är "Simple symphony" för stråkorkester och pianosviten "Holiday tales" (1934), Te Deum för kör och orgel (1935), "Our hunting fathers" för sopransolo och orkester (1936), pianokonsert, op. 13 (1938) och "Ballad of heroes" för tenor (el. sopran), kör och orkester (1939). Intrycken från en vistelse i Amerika 1939—42 resulterade i den virtuosa 1:a stråkkvartetten, de originella sångerna "Sonnets of Michelangelo", operan "Paul Bunyan" (1940) och den dramatiska "Sinfonia da requiem", först spelad 1941 av New Yorks filharmoniker under Barbirolli (Stockholm 1942). Efter återkomsten till England har B. bl.a. komponerat några verk för stråkorkester, ytterligare en stråkkvartett, sånger, musik för film och radio samt operorna "Peter Grimes" (uppförd f.g. i London 1945, Stockholm 1946) och "The rape of Lucrezia" (Glyndebourne 1946). B., som närmast utgått från Stravinskijs antiromantiska, polyfona och polyrytmiska stil, har även mottagit starka intryck från äldre mästare, spec. J. S. Bach, samt engelsk folkmusik. Med iakttagande av stränga formschemata (t.ex. dubbelkanon och passacaglia) bygger han upp komplicerade, tekniskt fulländade och rytmiskt oerhört intressanta satser. Den utpräglat moderna melodiken har däremot knappast samma artistiska pregnans och expressivitet. *G.Hsm.*

Britterna, med klockboj utmärkt farligt rev, utgående i n.ö. riktning från Östergarnsholmen på Gotlands ö. kust.

Brittiska Borneo, se Borneo.

Brittiska Centralafrika, se Nyasaland.

Brittiska Columbia, se British Columbia.

Brittiska Guayana, se Guayana.

Brittiska Honduras, se British Honduras.

Brittiska imperiet, se Brittiska samväldet.

Brittiska Indien, se Indien.

Brittiska Kamerun, se Kamerun.

Brittiska Nordamerika, eng. *British North America*, sammanfattande benämning på de brittiska besittningarna i Amerika n. om USA, Canada och Newfoundland samt ibland även Bermudaöarna.

Brittiska Nordborneo, se Borneo.

Brittiska Nya Guinea, se Nya Guinea.

Brittiska samväldet, eng. *The British Commonwealth of Nations*, består av moderlandet Storbritannien med Nordirland, de självstyrande dominierna samt det koloniala imperiet. Det sträcker sig över samtliga världsdelar och omfattar ¼ av jordens yta. Befolkningen uppskattades 1946 till inalles 564 mill. Med sina löst definierade konstitutionella förhållanden, sin skiftande politiska struktur och många olika förvaltningsformer skiljer sig B. från historiens centraliserade el. mera fast uppbyggda imperier. Grundat på sjömakt och under senare skeden i växande grad präglat av utveckling mot självstyrelse även inom icke-brittiska riksdelar är det på en gång starkt och sårbart Benämningen *British Commonwealth of Nations* kom i bruk i början av 1920-talet och blev efter hand officiell, men termen i m p e r i u m användes alltjämt ofta, stundom i sammansättningen

British Commonwealth and Empire, vars första led anger de suveräna medlemsstaternas gemenskap, medan det andra syftar på de avhängiga kolonierna (*The Colonial Empire*).

De första transoceana besittningarna rekognoscerades i slutet av 1500-talet i Nordamerika, varvid Newfoundland annekterades och fröet lades till den blivande kolonien Virginia. Två decennier upptogos därefter av krig med Spanien, vilka icke minst gällde förutsättningar för en brittisk expansion åt väster. England vann en trygg väg till Amerika och inledde där samt i Västindien en livlig kolonisering i början av 1600-talet. Holländarna voro konkurrenter till sjöss och i kolonialpolitiken men förlorade efter ett krig sina nordamerikanska besittningar (1667). London övertog Amsterdams roll som stapelplats och ekonomiskt centrum. Den tredje och farligaste rivalen, Frankrike, gjorde England rangen stridig både i väst och öst. Franska flottan tillfogades ett avgörande nederlag vid La Hogue (1692). Genom freden i Utrecht (1713) erkände Frankrike det brittiska väldet vid Hudson Bay samt avträdde Newfoundland och Nova Scotia. Samtidigt förmåddes Spanien att överlämna Gibraltar, som blev en nyckelpunkt för brittiskt sjöherravälde i Medelhavet. Fransmännen voro alltjämt skarpa medtävlare. De anlade en kedja av befästa nybyggen utmed S:t Lawrencefloden och Mississippi för att omsluta de brittiska kustkolonierna samt avskära dem från det inre av kontinenten. Planen misslyckades. Frankrike måste i stället avträda Canada (1763). I Indien, där East India Company hade utvecklat ett blomstrande merkantilt kolonisationsföretag, försökte fransmännen med Dupleix i spetsen taga upp tävlan. De brittiska intressena hävdades av Clive, som i slaget vid Plassey (1757) lade en fast grund för Englands indiska välde. Parisfreden 1763 betecknade höjdpunkten för "det första brittiska imperiet". Men konflikten med dotterländerna i v. var redan under uppsegling, och genom Nordamerikanska frihetskriget 1775 83 skapade sig 13 kolonier en egen framtid som Amerikas förenta stater. Den strid som hade börjat med ett uppror förvandlades till ett stort krig, i vilket England stod ensamt mot en mäktig koalition. Det förblev dock en världsmakt. Canada var i behåll, likaså Västindien, och Clives verk i Ostindien hade räddats av Warren Hastings. Femtio år efter bakslaget var B. större och rikare än någonsin. "Det andra imperiet" fick genom den lyckosamma utgången av kraftmätningen med revolutionens och Napoleons Frankrike nya utvidgningsmöjligheter. Vägen till Indien genom Medelhavet utbyggdes med starka positioner, varjämte Suezkanalen förvärvades på Disraelis initiativ. Dessförinnan hade expansionen fortsatt åt ö.; den plats, som skulle bli Singapore, togs på Stamford Raffles råd i besittning 1819, och 1841 förvärvades Hongkong. Under 1800-talet koloniserades Australien och Nya Zeeland. Vid uppdelningen av Afrika höllo sig britterna väl framme. Sedan Egypten 1882 hade ockuperats, framträngde de i Sudan, där Fashoda-intermezzot blev en ny uppgörelse med fransk kolonialpolitik. Genom erövringen av de återstående fria boerrepublikerna (1899—1902) konsoliderades ställningen i Sydafrika, där fotfäste hade vunnits redan 1806. Efter 1:a världskriget blevo ett antal f.d. tyska kolonier och delar av det upplösta turkiska väldet underställda B. i form av mandat, direkt under Storbritannien i några fall, i andra under vissa dominier. Protektoratet Egypten erkändes som suverän stat 1922, men britterna förbehöllo sig rätt att hålla trupper kring Suezkanalen. Detsamma skedde sedermera i Irak och Transjordanien, där mandaten upphävdes resp. 1930 och 1946. Det fascistiska Italiens hot mot britternas välde i Medelhavet och Afrika blev kortvarigt, och det nazistiska Tyskland hann aldrig återförvärva kolonier i Afrika och annorstädes. Men ett nytt världsstrategiskt läge, betingat av Sovjetunionens frammarsch samt av de asiatiska nationaliströrelsernas starka uppsving, försatte efter krigsslutet 1945 B. i en svår kris, som krävde en vittgående omläggning av imperiepolitiken från Medelhavet till Indiska oceanen. Palestina-problemet blev akut och hänsköts till FN. Förhandlingar med Egypten om fullständig utrymning av landet och om ett alliansfördrag ha ännu (juli 1947), två år efter kriget, icke lett till resultat, bl.a. beroende på meningsskiljaktigheter om Sudans status. I Indien nådde utvecklingen mot frigörelse oväntat hastigt ett avgörande stadium under 1947: i juni framlades i en vit bok huvuddragen av en plan om Brittiska Indiens uppdelning i två självständiga dominier med rätt att senare, om så önskades, utträda ur samväldet; i juli antog brittiska parlamentet *Indian Independence Act*, och i överensstämmelse med denna konstituerades 15 aug. s.å. Indiska unionen eller Indien (icke-officiellt även kallad Hindustan) och det i övervägande grad muhammedanska Pakistan, världens största islamitiska stat. Samtidigt upphörde brittiska kronans överhöghet över de 562 nominellt oberoende indiska furstestaterna, vilka i princip själva kunde avgöra, om de skulle förbli fristående el. associera sig med endera av de två dominierna. De flesta bestämde sig redan före årets utgång för anslutning, varefter majoriteten av dessa sammanslötos med den nya staten Indien. — Under 1947 fick vidare Burma full självstyrelse.

Brittiska samväldets omfattning 1947.

Område	1000 t. km²	1000-t. inv.
Europa:		
Storbritannien och Nordirland (inkl. Kanalöarna och Man)	244	48,670
Eire (dominion)	69	2,931
Gibraltar (koloni)	0,005	20
Malta (koloni)	0,3	279
Afrika:		
Basutoland (protektorat)	30	562
Bechuanaland (protektorat)	712	266
Engelsk egyptiska Sudan (kondominat)	2,506	6,591
Gambia (koloni och protektorat)	11	200
Guldkusten (koloni och protektorat) med mandatet Togoland	238	3,903
Kenya (koloni och protektorat)	583	3,910
Mauritius jämte flera öar (koloni)	2	433
Nigeria (koloni) med mandatet Kamerun	965	21,379
Nord-Rhodesia (koloni)	752	1,385
Nyasaland (protektorat)	97	1,986

Område	1000-t. km²	1000-t. inv.
S:t Helena (koloni) med Ascension och Tristan da Cunha	0,2	5
Seychellerna (koloni)	0,4	34
Sierra Leone (koloni och protektorat)	72	1,793
Somaliland (protektorat)	176	700
Sydafrikanska unionen (dominion)	1,224	11,248
Syd-Rhodesia (självstyrande koloni)	389	1,453
Sydvästafrika (mandat under Sydafrikanska unionen)	823	359
Swaziland (protektorat)	17	157
Tanganyika (mandat)	932	5,484
Uganda (protektorat)	243	3,931
Zanzibar (protektorat)	2,6	250
Amerika:		
Bahamaöarna (koloni)	11	69
Barbados (koloni)	0,4	204
Bermudaöarna (koloni)	0,05	34
Brittiska Guayana (koloni)	232	367
Brittiska Honduras (koloni)	23	63
Canada (dominion)	9,557	11,507
Falklandsöarna (koloni) och underlydande områden	12	3
Jamaica (koloni)	12	1,237
Leeward Islands (koloni)	1	100
Newfoundland och Labrador (koloni; dominionstatus suspenderad 1934)	111	313
Trinidad och Tobago (koloni)	5,1	546
Windward Islands (koloni)	1,3	260
Asien:		
Aden (koloni)	0,2	48
Adenprotektoratet	280	600
Bahreinöarna (protektorat)	0,6	120
Borneo:		
Brunei (protektorat)	5,8	30
Nord-Borneo (koloni)	76	270
Sarawak (koloni)	130	491
Burma (jämställt med dominierna)	678	16,824
Ceylon (självstyrande koloni)	66	6,384
Cypern (koloni)	9,2	425
Hongkong (koloni)	1	1,071
Indien[1]):		
Indiska unionen el. Hindustan (dominion)	c:a 1,730	227,000
Pakistan (dominion)	c:a 570	69,000
Malajiska unionen (protektorat)	132	4,697
Singapore (koloni)	0,7	772
Palestina (mandat)	26	1,740
Australien och Oceanien:		
Australiska statsförbundet (dominion)	7,704	7,365
Fidjiöarna (koloni)	18	241
Gilbert- och Ellicöarna (koloni) jämte Tonga och Salomonöarna (protektorat) samt Pitcairn och Phoenixöarna	30	179
Nauru (mandat, styres av Australien)	0,02	3
Nya Guineaterritoriet jämte Bismarcksarkipelagen och andra öar (mandat under Australien)	241	979
Nya Hebriderna (brittisk-franskt kondominat)	15	42
Nya Zeeland (dominion)	269	1,680
Papua, på Nya Guinea, jämte ett antal öar (australisk administration)	235	339
Västra Samoa (mandat under Nya Zeeland	2,9	66

[1]) Uppgifterna angående Indiska unionen och Pakistan inkludera icke de till dessa dominier anslutna furstestaterna. Samtliga av furstar styrda stater jämte vissa f.d. "agentskap" upptaga 1,790,000 km² och hysa inalles 93 millioner invånare (enligt officiell uppskattning 1947).

Självstyrelse och dominionstatus. De kolonier, som anlades av brittiska utvandrare, erhöllo redan från början en viss självstyrelse. Nybyggarna hade frihetskärleken i blodet, och striderna om konstitutionen i moderlandet fingo efter hand betydelsefulla följder ute i imperiet. Även erövrade, annekterade el. genom fördrag förvärvade områden fingo småningom del i denna utveckling, i sht där utvandrare blivit rotfasta. De första representativa institutionerna bestodo av utnämnda, konsultativa råd och folkvalda församlingar. I Amerika hade dessa i slutet av 1700-talet uppnått avsevärda befogenheter, men den exekutiva makten var förbehållen guvernörerna, som hade vetorätt och voro ansvariga inför kronan och brittiska parlamentet. Statsrättsliga och ekonomiska konflikter bidrogo i lika mån till revolutionen och oavhängighetsförklaringen i Amerika. De 13 kolonernas skilsmässa från moderlandet ledde icke omedelbart till en liberalare brittisk ståndpunkt gentemot de återstående besittningarna. Till en tid skärptes snarare kontrollen, men då Canada på 1830-talet visade ansatser till uppror, hade Storbritannien börjat bli moget för en mera vidsynt inställning. Till generalguvernör i Canada med särskild uppgift att undersöka orsakerna till missnöjet där utsågs Lord Durham, en av de inflytelserika radikala imperialister, som voro påverkade av Gibbon Wakefields fruktbara idéer. Durham förordade, att det parlamentariska statsskickets grundsatser skulle utsträckas till Canada. Några år senare följde man hans råd helt enkelt genom att koloniministern Lord Grey utfärdade instruktioner om tillämpning av reglerna för ansvarig regering. Det nya styrelsesättet infördes under de närmaste decennierna även i Newfoundland, Australien, Nya Zeeland, Kapkolonien och Natal samt 1906 07 i Transvaal och Oranjefristaten, som efter boerkriget hade inkorporerats i B. som kronkolonier. 1865 års *Colonial Laws Validity Act*, som var ett led i samma utveckling, gav de självstyrande kolonierna legislativ autonomi, inkl. rätten att ändra äldre brittiska lagar. Dock kunde kronan ogiltigförklara självständigt antagna koloniala lagar, som stodo i strid med ny brittisk lagstiftning, uttryckligt avseende vederbörande koloni. — Canada gick i spetsen även i fråga om regional sammanslutning till större enheter. Under namnet Dominion of Canada upprättades 1867 en förbundsstat, vilken till skillnad från moderlandet erhöll en skriven författning. Australiska statsförbundet bildades 1900, och 1909 sammanslötos Transvaal och Oranjefristaten med Natal och Kapkolonien till Sydafrikanska unionen, som fick en mera centraliserad styrelse än de federativa dominierna. Irland beviljades självstyrelse först efter blodigt uppror. Irländska fristaten, upprättad enl. 1921 års grundlag, hade samma politiska status som Canada, men de republikanska nationalisterna tålde inga band. 1937 års nya författning antogs utan någon medverkan från brittisk sida. Den erkänner intet beroende av kronan, och republiken Eires förbindelse med samväldet är ytterst lös. Det från Eire helt skilda Nordirland är fastare knutet till Storbritannien än dominierna, bl.a. genom en tullunion. — Parlamentarismens genombrott i en rad kolonier medförde icke omedelbart, att dessa blevo suveräna. Självstyrelsen var lokal, och Storbritanniens överhöghet bevarades fullständigt. Under den fortsatta utvecklingen brötos skilda tendenser mot varandra. I slutet av 1800-talet uppstod i Storbritannien en imperialistisk doktrin, som gav uttryck åt tanken att främst inrikta den brittiska politiken på imperieintressena och på att stärka väldets enhet. Samtidigt pågick i skarp tävlan med Tyskland besittningstagandet

av nya områden i Afrika. Joseph Chamberlain fäste i egenskap av koloniminister uppmärksamheten på de outvecklade tropiska områdenas latenta möjligheter, och Cecil Rhodes gav i praktisk form en ny innebörd åt brittisk imperialism. Men huvudströmmen kom att gå i en annan fåra, som ledde till "det tredje imperiet", kännetecknat av dominiernas ökade frihet och efter hand av det stora experimentet att tillämpa dominionprinciperna i Asien. 1:a världskriget blev en brytningstid och en vändpunkt. Krigets samverkan var ett eldprov, som stärkte enigheten. Tanken på en fastare organisation av B. fick på flera håll nytt liv, bl.a. därigenom att dominiernas premiärministrar 1917 togo säte i brittiska krigskabinettet som *privy councillors*. Men andra tendenser, som fortsatte att verka på djupet, blevo utslagsgivande. Dominierna hade städse motsatt sig försök att direkt inskränka på deras frihet. Efter krigets stora offer och på gr. av ökat ansvar begärde de att bli myndiga, varvid även krigsårens amerikanska propaganda för nationell självbestämmanderätt inverkade. Dominiernas internationella status vid konferenser och med avseende på fördragsslut var ett alltmera påtagligt problem. Flera meningsskiljaktigheter med London om efterkrigspolitiken aktualiserade också en viss precisering av imperiets statsrättsliga förhållanden. Den konstitutionella frågan fick en förberedande lösning vid 1926 års imperiekonferens, vars principförklaringar (se nedan) på grundval av Balfour-rapporten stadfästes 1931 av brittiska parlamentet i Westminsterstatuten. Därmed erkändes dominiernas fria ställning och motsvarande rättigheter, till stor del i överensstämmelse med ett då redan föreliggande hävdvunnet konstitutionellt läge.

Graden av politisk enhet. Samväldet (*the commonwealth*) är varken en förbundsstat el. ett statsförbund utan en grupp av stater, som ömsesidigt hålla samman som likar, för vilka brittiska kronan är den enda gemensamma rättsligt erkända myndigheten. Deras inbördes ställning är definierad med en formel, antagen av 1926 års imperiekonferens, enl. vilken Storbritannien och dominierna äro "självstyrande samhällen (*autonomous communities*) inom Brittiska imperiet (*British Empire*), likställda och i intet avseende underordnade varandra betr. sina yttre el. inre angelägenheter, men förenade i gemensam tro och lydnad (*allegiance*) mot Kronan och fritt sammanslutna som medl. av Brittiska samväldet (*British Commonwealth of Nations*)". En mera uttömmande rättslig bestämning av de inbördes relationerna förefinnes icke. Ej heller har B. en författning i egentlig mening, men Westminsterstatuten (se även ovan under Självstyrelse och dominionstatus) anger med laga kraft dominiernas befogenhet till självständigt handlande samt berör deras förhållande till kronan. För ändringar av tronföljden kräves samtycke av samtliga dominiers parlament jämte Storbritanniens. Kronan representeras i dotterländerna av generalguvernörerna, som i regel men numera icke alltid äro engelsmän och som utnämnas efter anvisning av vederbörande dominion. Brittiska regeringen företrädes sedan 1928 i Ottawa samt från något senare datum i Kapstaden, Canberra och Wellington av *high commissioners*. Redan i slutet av 1800-talet sände dominierna permanenta representanter, även de kallade high commissioners, till London. Dominionärendena avskildes 1925 från brittiska kolonialministeriet och underlades ett särskilt departement, *Dominions Office*, som principiellt fick hand om alla dylika frågor. Detta departement fick i juli 1947 den nya benämningen *Commonwealth Relations Office* i samband med beslutet att icke längre officiellt använda termen dominion. Enligt det nya auktoritativa språkbruket skola ifrågavarande stater kallas *members of the British Commonwealth of Nations* (medlemmar av brittiska samväldet) el. benämnas med någon liknande fras, vilket icke hindrar, att det gamla uttrycket inofficiellt alltjämt är i bruk (för övrigt användes ordet dominion av brittiska regeringen om de nya statsbildningarna vid Brittiska Indiens delning 1947). I växande utsträckning behandlas viktigare gemensamma angelägenheter genom direkta överläggningar mellan premiärministrarna. Enl. Westminsterstatuten ha dominierna obegränsad lagstiftningsrätt, men redan innan denna uttryckligen erkändes, hade brittiska parlamentet gentemot dominierna ofta avstått från sina legislativa befogenheter. Då nya problem uppkommo, utbildades i saknad av tillämpliga lagar icke sällan nya principer, som fingo karaktären av konstitutionell sedvanerätt el. *conventions*. Dessa ha spelat stor roll inom B. i överensstämmelse med dess organiska utveckling och starka prägel av politisk praxis. Brittiska parlamentet kan numera stifta lag för dominierna endast på deras begäran el. med deras samtycke. Dominiernas skrivna författningar äro brittiska parlamentslagar men numera undandragna Westminsters legislatur utom i fråga om Canada (detta undantag torde dock blott ha formell betydelse). *Privy Council* utgör fortfarande i viss grad B:s högsta domstol, men dess jurisdiktion är icke längre obligatorisk. Nationalitetsrätten följde urspr. den enkla regeln, att inom B. födda individer automatiskt erhöllo i hela imperiet erkänt medborgarskap (på flera håll uteslötos dock färgade folk på låg nivå). Numera ha dominierna utom Nya Zeeland speciella nationalitetsbestämmelser. För Canada t.ex. gäller dubbel medborgarrätt, kanadensisk och brittisk, och motsvarande är fallet i Sydafrika. — Dominierna ha efter uppnåendet av en principiellt suverän ställning i vissa fall för sin del reserverat sig i fråga om den brittiska utrikespolitiken, och de ha icke uttryckligen förbundit sig att gå i krig, om Storbritannien blir anfallet. De kunna sluta handelsfördrag och liknande traktater och ha numera, med undantag av Nya Zeeland, i viss utsträckning egen diplomatisk representation. Men reellt och i stort sett äger moderlandet högsta ansvaret för utrikespolitik och försvar. Londonregeringen fattar vid kritiska tillfällen icke sällan brådskande beslut av stor vikt på egen hand i förväntan om dominiernas solidaritet. I Balfours kommentar till 1926 års deklarationer framhålles, att jämlikhetsprincipen betr. de självstyrande imperieländernas status icke allmängiltigt kan tillämpas i praktiken. Trots det obestridliga värdet av dominionsystemets fria sammanhållning kan man säga, att moderlandets faktiska ledar-

skap samt en lyckosam allianspolitik i väsentlig grad ha möjliggjort samväldets fortbestånd under svåra kriser. — De med något oregelbundna mellanrum återkommande imperiekonferenserna (denna inst. utan formella befogenheter tillkom 1887 på initiativ av den sedermera upplösta *Imperial Federation League*) betyda mycket för sammanhållningen, för idédebatten samt för den personliga kontakten mellan statsmännen i Storbritannien och imperieländerna. Andra samarbetsorgan äro imperiets försvarskommitté (*The Committee of Imperial Defense*) samt ett par ständiga kommittéer med ekonomiska uppgifter.

Det koloniala imperiet. Det egentliga brittiska koloniväldet, som är fast underordnat regeringen i London, består till största delen av tropiska el. subtropiska områden med övervägande färgad befolkning av olika raser, på mycket varierande social och kulturell nivå. Invånarantalet uppgår sammanlagt till 63 mill. Man finner här en provkarta på skiftande styrelseformer och konstitutionella experiment. Kolonierna — stundom kallade kronkolonier — åtnjuta numera i många fall begränsad självstyrelse. Ett mindre antal ha närmat sig dominionstatus. Utvecklingen går i stort sett mot friare förhållanden, och enl. den officiella doktrinen skola alla imperieländerna steg för steg ledas fram till el. beviljas självstyrelse. Exempel på bakslag och misslyckade författningsreformer saknas dock icke. På flera punkter är det ovisst, om den brittiska politiken skall kunna uppnå målet att behålla folk av annan ras och kultur inom ramen av ett utvidgat commonwealthsystem. Kolonierna styras i regel av guvernörer, som ha sin instruktion från och äro ansvariga inför kolonialministeriet i London. Lagstiftningsrätten utövas principiellt av brittiska parlamentet men delegeras vanl. till Kronan. Författningar kunna suspenderas och lagar ogiltigförklaras el. upphävas av brittiska regeringen och av dess representanter på platsen. Jämte kolonierna (kronkolonierna) märkas protektorat, d.v.s. områden, som genom annektering el. avtal med infödda härskare ha ställts under brittiskt beskydd, vilket vanl. också betyder, att de styras som kolonier, ehuru de icke legalt utgöra delar av B. Som mandatärmakter förvalta vidare Storbritannien och i vissa fall dominierna f.d. tyska besittningar och forna delar av det osmanska väldet. Huvudtyperna av kolonialstyrelser med något inslag av folkrepresentation äro följ.: kolonier med vald folkförsamling och ett utnämnt representativt råd; kolonier med ett delvis valt, delvis utnämnt representativt råd, där de valda ledl. äro i majoritet; kolonier el. protektorat med ett delvis valt, delvis utnämnt råd, i vilket flertalet medl. äro nominerade av guvernören, samt kolonier och protektorat med ett i sin helhet utnämnt, representativt råd. Några kolonier styras helt av guvernören och hans egna medarbetare. Å andra sidan märkas ett par självstyrande kolonier med ansvarig regering. Syd-Rhodesia har sålunda sedan 1923 genomförd parlamentarism, ehuru med rösträtt endast för den fåtaliga vita befolkningen. Ceylon fick 1931 en egenartad blandad författning (ånyo liberalt reformerad 1947); regeringen är ansvarig inför den folkvalda legislaturen utom på sju "reserverade" punkter, bl.a. betr. utrikespolitik och försvar. Burma erhöll, då det 1937 skildes från Indien och blev kronkoloni, ett tvåkammarparlament samt ansvarig regering (varvid guvernören dock behöll vetorätt). 1947 inledde en vald konstituerande församling arbetet på en fri författning åt Burma, som har beviljats "fullständig självstyrelse inom samväldet och med dominierna jämbördig status". Kronkolonierna företrädas i London av *crownagents,* utnämnda av koloniministern. Särsk. i Afrika tillämpas en form av indirekt styrelse (*indirect rule*), vars upphovsman var Lord Lugard; man tillvaratar byarnas och stammarnas gamla institutioner samt låter deras ledande män utöva en begränsad makt. Detta system har bedömts mera kritiskt av moderna reformatorer, som anse, att det i viss grad motverkar den nya framstegsvänliga kolonialpolitiken. Bland det brittiska folket i gemen är intresset för kolonierna ganska svagt, men statsmakterna äro i växande grad upptagna av deras problem. 1929 inrättades en fond för räntefria lån, som 1940 följdes av *Colonial Development and Welfare Act,* varvid löpande skulder på 10 mill. £ efterskänktes och 5 mill. £ pr år under en tioårsperiod anslogos till ekonomiska och sociala förbättringar i kolonierna. Dessa anslag av brittiska skattemedel blevo 1945 mer än fördubblade. — 2:a världskriget blev en ny viktig etapp i koloniernas utveckling. Reformer påskyndades, och man kan konstatera en ökad villighet från brittisk sida att ta hänsyn till folkmeningen, även där representativ styrelse ännu knappast alls förekommer. De mera avancerade koloniernas folkvalda församlingar ha fått större befogenheter, och kronans ämbetsmän åläggas att om möjligt träffa uppgörelser genom förhandlingar. 1942 utfärdade kolonialministeriet instruktion om ökad användning av infödda i förvaltningen (redan tidigare voro blott en ringa del av tjänstemännen britter el. dominionmedborgare). Å andra sidan har Storbritannien, bl.a. på gr. av det gamla indiska imperiets likvidering, fått en ny syn på kolonierna även i den meningen, att deras utveckling betraktas som en möjlighet att i viss grad ersätta, vad man på annat håll har förlorat. Särsk. påfallande är intresset för en modernisering och stegrad exploatering av de afrikanska områdena.

Ekonomiska förhållanden. B. är icke och har aldrig varit en fullständig ekonomisk enhet, men en stark strävan därhän utmärkte imperiets första århundraden. Enl. "det gamla kolonialsystemets" merkantilistiska doktrin betraktades besittningarna bortom haven som råvarukällor och marknader för moderlandets produkter. Kolonierna fingo icke driva handel direkt med länder utanför imperiet. England skulle vara mellanhand för världshandeln med kolonialvaror. Koloniernas invånare motsatte sig allt kraftigare detta system, som blev en av de främsta orsakerna till den nordamerikanska självständighetsrörelsen. Ehuru lättnader småningom beviljades, dröjde det länge, innan nya handelspolitiska principer slogo igenom. En vändpunkt utgjorde upphävandet av Navigationsakten (1849), som

hade tjänat att på brittiska kölar dirigera kolonernas handel till Englands stapelstäder men som emellertid även hade haft det marinpolitiska syftet att upprätthålla en reserv av fartyg och utbildade sjömän för krigstider. — Frihandelns idéer vållade nya motsättningar inom imperiet. Kolonierna hade för egen del intresse av protektionistiska åtgärder och lade höga tullar på många varor i kraft av växande politisk självständighet. De voro dock villiga att ge moderlandet vissa fördelar, i sht indirekt genom tullhöjningar gentemot utlandet, och tanken på ett ömsesidigt preferenssystem uppkom tidigt. Men frihandelsdoktrinen blev så fast rotad i Storbritannien, att en sammanjämkning av intressena visade sig svår. På engelskt håll uppträdde i slutet av 1800-talet förespråkare för en tullunion, omfattande hela imperiet med intern frihandel och enhetliga tullbarriärer gentemot den övriga världen. Motivet var huvudsakl. politiskt: man ville stärka imperiets sammanhållning. Dessa förslag kunde icke förverkligas. Krigshushållningen 1914—18 rubbade de brittiska ekonomiska principerna, men genombrottet för ett i viss grad nytt handelssystem kom först omkr. 1930 som en följd av den stora ekonomiska världskrisen. Englands övergivande av frihandeln gav förutsättningar för en närmare handelspolitisk samverkan med dotterländerna. Vid Ottawa-konferensen 1932 avtalades ömsesidiga förmåner. Preferensgrundsatsen accepterades allmänt, vilket i praktiken främst betydde, att moderlandet gav företräde åt livsmedelsprodukter från dominierna, medan de senare utfäste sig att gynna den brittiska industrivaruexporten. Ottawa-överenskommelserna, som visade sig vara till större fördel för dominierna än för moderlandet, ökade icke obetydligt handelsförbindelserna mellan imperiets olika delar, men de medförde ingen verklig omvälvning i dess ekonomiska förhållanden. Den nya handelspolitiken var redan i och för sig en kompromiss mellan skilda intressen med tonvikt på dominiernas starka benägenhet att skydda det egna näringslivet. Det blev snart tydligt, att man på vissa håll hade överskattat Ottawa-politikens följder. Såväl Storbritannien som dominierna kunde endast i relativt ringa utsträckning göra sig mera oberoende av världsmarknaden. Imperiet har icke förvandlats till ett slutet ekonomiskt system och kan näppeligen med den struktur, som är kännetecknande för detsamma, övergå till en utpräglad självhushållning. Under ofredstider har emellertid imperiets sammanhållning även ekonomiskt sett mycket stor betydelse, vilket ånyo klart ådagalades under kriget 1939 45. — För exploateringen av naturrikedomar och för utvecklandet av ett modernt näringsliv i dominier och kolonier har brittiskt kapital mångenstädes spelat utslagsgivande roll. Under 1930-talet minskades moderlandets kapitalplaceringar i imperiet, främst beroende på att de förut outvecklade områdena i flera fall hade uppnått betydande finansiell styrka. Förhållandena omkastades radikalt under 2:a världskriget, då Storbritannien, innan det kom i åtnjutande av den amerikanska låne- och uthyrningslagens förmåner, realiserade större delen av sina tillgodohavanden. Vid krigets slut hade det stora skulder bl.a. i Indien. Något senare erhöll det från Canada en miljardkredit.

Försvaret och de strategiska förbindelserna. Det brittiska väldet är ständigt beroende av tillförsel utifrån, d.v.s. av öppna handelsvägar över haven. Sjöförbindelserna äro vidare av vital betydelse för sammanhållningen mellan moderlandet och de vitt kringspridda, i många fall militärt svaga imperiedelarna. Dessa grundläggande fakta betinga de gemensamma försvarsproblemen. Försvarets stomme utgöres av ett under århundraden uppbyggt system av baser, som främst betjänar flottan men som på senare tid även har anpassats efter flygets behov. Järnvägarna äro delvis strategiskt anknutna till sjötransportlederna, och det växande nätet av kommersiella flyglinjer har stor betydelse även för imperieförsvaret. Sjövägen runt Kap och den i baseringshänseende länge särsk. omhuldade leden genom Medelhavet, Suezkanalen och Röda havet sammanknyta imperiets v. del, belägen kring Atlanten, med dess ö. områden vid Indiska oceanen. De utgöra därför de viktigaste förbindelserna. Under det moderna krigets förhållanden har det visat sig, att medelhavslinjen endast med största svårighet kan tryggas och i vissa strategiska lägen måste lämnas ur räkningen. På kanske intet område under 2:a världskriget, utom speciella stillahavsområden, sammanhängde mark- (de viktigare) och sjöoperationer, bägge naturligtvis understödda av flyg, som just i medelhavsområdet. Många handelskonvojer decimerades starkt, och större delen av sjöfarten måste dirigeras längs Kaprouten, som länge användes till och med för försörjningstrafiken till Mellersta Östern. — Flottan är traditionellt det främsta elementet i B:s försvar, men flyget har efter hand fått nästan likvärdig betydelse. Dessutom kräver moderlandets och imperiets skydd numera avsevärda markstridskrafter. Den urspr. temporära värnpliktsarmén har efter kriget därför bibehållits i moderlandet enl. parlamentsbeslut 1946 och 1947. I egenskap av suveräna stater ha dominierna egna försvarsväsen, men de ha i stor utsträckning litat på moderlandets maktställning och äro fortfarande starkt beroende av brittiska flottan, ehuru både Australien, Nya Zeeland och i sht Canada numera räkna med USA som en trygghetsgarant. Sammanhållningen inom B. bestod provet i bägge världskrigen, bortsett från Eires neutrala hållning. Under kriget 1914—18 uppbådade fyra dominier med en dåv. sammanlagd befolkning på 15 mill. 1¼ mill. frivilliga. Även de materiella insatserna voro betydande. Sydafrikas krigsdeltagande var emellertid huvudsakl. inskränkt till den afrikanska kolonialfronten. Under en del av mellankrigstiden kunde tvivel råda om dotterländernas hållning i händelse av ett nytt stort krig. Canada tog intryck av den amerikanska isolationismen, och i Sydafrikas nationalistiska kretsar rådde en antibrittisk stämning, delvis färgad av protyska sympatier. Ekonomiska intressekonflikter kunde även ge anledning till dubier. Men inom en stor del av imperiet växte oviljan mot det nazistiska Tyskland hastigare än i moderlandet, och inför hotet

om en ny världskonflikt stärktes åter de sammanhållande krafterna. Vid krigsutbrottet 1939 slöto Canada, Australien och Nya Zeeland utan tvekan upp vid Storbritanniens sida. I Sydafrika var avgörandet däremot icke givet. Neutralitetstanken var vida spridd och företräddes främst av den nationalistiske premiärministern Hertzog. Beslutet att inträda i kriget berodde i avsevärd grad på marskalk Smuts' personliga inflytande (parlamentsmajoriteten för krigsförklaringen blev så knapp som 80 röster mot 67). Med Smuts vid statsrodret, liksom under 1:a världskriget, stadgades kursen. Det neutrala Eire försvårade Storbritanniens läge genom att vägra upplåta baser till skydd för de v. infartsvägarna (ifrågavarande baser hade britterna haft till sitt förfogande ända till 1938 men då frivilligt uppgivit). I den förbittrade kampen om handelsvägarna över haven hotades den brittiska försörjningen åter allvarligt. USA:s deltagande i patrulleringen på Atlanten, som började redan flera månader före det amerikanska krigsinträdet, betydde mycket. Över huvud taget utvecklades mellan USA och B. en omfattande samverkan. I utbyte mot 50 jagare och materiel utarrenderades 1940 på 99 år baser till amerikanarna i Västindien och Brittiska Guayana. Även på Bermudaöarna och Newfoundland ställdes baser till förfogande åt dem. På de till Portugal hörande Azorerna anlade både britter och amerikanare flygbaser. En samfälld krigsledning (*Combined Chiefs of Staff*) organiserades med högkvarter i Washington. Gemensamma kommandon upprättades för ledning av de samfällda operationerna i Medelhavsområdet, Västeuropa, Sydöstasien och Stilla havet. USA lämnade enl. låne- och uthyrningslagen varor till imperiet till ett värde av 31 milliarder $, varav 14 milliarder direkt till Storbritannien. Dominiernas och Indiens insatser voro mycket betydande. De ställde över 4,5 mill. man under vapen, därav Indien 2,5, i regel frivilliga. Rustningsindustrierna utvecklades högst väsentligt, särsk. i Canada, el. så gott som nyskapades. Trupperna kommo till användning på praktiskt taget alla utomeuropeiska krigsskådeplatser, kanadensare även i Europa i betydande omfattning. — 1946 började med anledning av det nya världsläget och på gr. av de stora politiska förändringarna inom B. en revidering av imperiestrategien. Man har särsk. diskuterat en förskjutning av bassystemet, som skulle få nya tyngdpunkter i Östafrika, speciellt för flyget. Det kan dock knappast bli tal om att helt uppge den traditionella baseringen på områdena kring ö. Medelhavet. På ett el. annat sätt ämnar Storbritannien bevara möjligheten att vid krigsfara kunna använda territorier i Mellersta Östern, främst Egypten, som baser. USA:s intresse för Medelhavsområdet och Främre Orienten motverkar den första efterkrigstidens tendenser till resignation om positionerna därstädes. Imperiets försvarssamverkan med USA har förblivit intim utan någon formell allians. — Inom B. arbetades redan före 1:a världskriget på militär samverkan mellan moderlandet, Indien och dominierna. Imperiets försvarskommitté (*The Committee of Imperial Defence*) hade att föreslå de praktiska åtgärder, som erfordrades för att samordna erforderliga försvarsåtgärder. Chefen för imperiets generalstab var ansvarig för det operativa förberedelsearbetet i fråga om imperiets lantförsvar samt enhetligheten i organisation och arbete. Motsv. gällde för förste sjölorden (tillika chef för marinstaben) samt flygstabschefen. Dominierna hade sina härför samarbetande försvarskommittéer. Officerare ur B:s alla delar kommenderades till olika militära högskolor, främst till imperiets försvarsskola (*Imperial Defence College*), samt till tjänstgöring vid brittiska förband. Inom hela B. var genomförd en militär organisation, beväpning och utbildning, som överensstämde med moderlandets. I Storbritannien ha vissa organisatoriska ändringar inom den högsta krigsledningen beslutats 1947, principerna för planläggning av det gemensamma imperieförsvaret ha dock bibehållits. På imperieförsvarskonferenser ha dryftats planer på utveckling av samarbetet såväl strategiskt som rustningstekniskt för att bl.a. minska såväl känsligheten hos som belastningen på B:s förbindelser.

Befolkningsrörelserna inom B. På 1600-talet och i sht under industrialiseringsepoken på 1800-talet gick en ström av utvandrare från moderlandet till imperieländerna. Emigranterna foro, till skillnad från de spanska och franska kolonisatörerna, i regel på eget initiativ (vid koloniseringen av Australien och Nya Zeeland vidtog brittiska staten dock mera ingripande, systematiska åtgärder). Migrationen inom B. hade ännu i början av 1900-talet betydande omfattning. 1911—13 lämnade årl. drygt 300,000 människor de brittiska öarna för att slå sig ned i dominierna el. i kolonierna. Vid denna tid erhöllo utvandrarna vissa understöd, och enl. 1922 års *Empire Settlement Act* utfäste sig brittiska staten att bestrida halva kostnaden för varje emigrationsplan i samverkan med dominierna. Under tio år efter antagandet av denna lag flyttade inalles 1 mill. av Storbritanniens invånare ut i imperiet, men samtidigt återvände 610,000 därifrån. Återflyttningen ökades under 1930-talets ekonomiska depression, då det även visade sig allt svårare att uppmuntra en fortsatt utvandring. Icke minst på gr. av de sociala reformerna i Storbritannien föredrogo de flesta britter, som under tidigare förhållanden kunde ha blivit emigranter, att stanna i hemlandet. En annan orsak var, att dominierna i växande grad tillämpade en restriktiv immigrationspolitik. — I slutet av 2:a världskriget och under de närmast följ. åren diskuterades livligt imperiets befolkningsproblem och frågan om migrationens återupptagande. I maj 1944 förklarade dominionministern, Lord Cranborne, att Storbritannien med hänsyn till imperiets gemensamma intressen vore redo att så vitt möjligt bidraga till en ny utvandring från de brittiska öarna till dominierna. Från dominionhåll visades under dessa år betydande intresse för olika åtgärder i syfte att åstadkomma en snabbare folkmängdsökning, varvid immigration av britter och över huvud taget européer förklarades önskvärd. I Australien motiverades denna nya inställning främst med den eventuella faran av ett nytt japanskt aggressionshot, medan Sydafrikanska unionen med sina 8,5 mill. afrikanska infödda och inflyttade asiater

framför allt av interna skäl önskade förstärka de blott till 2,25 mill. uppgående befolkselementen av europeiskt ursprung. Det stod dock klart, att en ny utvandring i stor skala från Storbritannien med dess låga födelsetal och brist på arbetskraft knappast vore möjlig. I sht den australiska immigrationspolitiken inriktades därför på att få nya befolkningstillskott från den europeiska kontinentens v. delar samt i någon mån från Skandinavien. — Stora delar av imperiet, särsk. de avlägsna tropiska områdena, ha icke blivit föremål för egentlig kolonisation av vita. En relativt betydande utvandring har försiggått från Indien till Afrika, Västindien och Brittiska Guayana. Bl.a. i Sydafrika och Kenya har därigenom uppstått ett minoritetsproblem, som har fått politisk tillspetsning i samband med självstyrelsens utveckling. *S.Br.*

Litt. om B. är synnerligen rik. En utförlig bibliogr. finns bl.a. i "Cambridge history of the British empire" (8 bd, 1929 -40). Följ. verk kunna anbefallas för närmare orientering om imperiets förhållanden: J. R. Seeley, "The expansion of England" (1883); P. O. Gränström, "Studier över brittiska rikets reorganisationsproblem" (1917); A. B. Keith, "Selected speeches and documents on British colonial policy" (2 bd, 1918), "The dominions as sovereign states" (1938); Ch. Lucas, "The partition and colonization of Africa" (1922); B. Williams, "The British empire" (1928); W. Y. Elliott, "The new British empire" (1932); H. V. Evatt, "The king and his dominion governors" (1936); "The British empire" (1937, utg. av Royal Institute of International Affairs); R. M. Dawson, "Development of dominion status 1900—36" (s.å.); W. K. Hancock, "Survey of British commonwealth affairs" (1937—42); K. C. Wheare, "The statute of Westminster and dominion status" (1938); J. A. R. Marriott, "The evolution of the British empire and commonwealth" (1939); G. Heckscher, "Brittiska imperiet" (s.å.); W. E. Simnett, "The British colonial empire" (1942); E. A. Walker, "The British empire" (1943); J. A. Williamson, "A short history of British expansion" (3 ed., 2 bd, 1945); G. Elton, "Imperial commonwealth" (s.å.).

Brittiska Somaliland, se Somaliland.

Brittiska Sydafrika, eng. *British South Africa,* sammanfattande namn på följ. brittiska besittningar i s. Afrika: kolonierna Nord-Rhodesia och Syd-Rhodesia samt protektoraten Bechuanaland, Swaziland och Basutoland; c:a 1,901,000 km², c:a 3,82 mill. inv. Hit höra således ej Sydafrikanska unionen och det därunder lydande mandatområdet Sydvästafrika. B. är ej något gemensamt förvaltningsområde.

Brittiska Västafrika, eng. *British West Africa,* sammanfattande namn för de brittiska besittningarna i v. Afrika: Gambia, Sierra Leone och Nigeria (vardera såväl koloni som protektorat) samt Guldkusten (koloni). Hit höra även mandatområdena Togoland och Kamerun; 1,285,991 km², c:a 27,29 mill. inv. B. är ej något gemensamt förvaltningsområde.

Brittiska öarna, eng. *British Isles,* ögrupp i Atlanten strax v. om det europeiska fastlandet, från vilket den skiljes genom Nordsjön och Engelska kanalen, mellan c:a 61° och 50° n.br. samt 1°45′ ö. och 10°40′ v.lgd. B. omfatta dels huvudöarna Storbritannien (England, Wales och Skottland) och Irland, dels o. 5,000 större el. mindre öar; 313,080 km², 49,2 mill. inv.

Brittiska Östafrika, eng. *British East Africa,* sammanfattande benämning på följande brittiska besittningar: Kenya (koloni och protektorat), Uganda-protektoratet, Zanzibar (protektorat), Nyasaland-protektoratet och Tanganyika-territoriet (mandatområde). B. är ej något gemensamt förvaltningsområde.

Britton [britt'ən], Nathaniel Lord, amerikansk botanist (1859—1934), 1896 chef för den på hans initiativ grundade botaniska trädgården i New York. Bland hans vetenskapliga arbeten märkas "Illustrated flora of Northern United States and Canada" (tills. med A. Brown; 3 bd, 1896—98, 2 uppl. 1913) och "The Cactaceae" (tills. med J. N. Rose; 4 bd, 1919—23).

Brittsommar el. brittmässesommar, eg. dagarna omkr. den heliga Birgittas dag, 7/10, ofta utmärkta av solsken och hög, klar luft; jfr Indiansommar.

Britz, s. stadsdel i Berlin, inkorporerad 1920 och belägen närmast s. om Teltowkanalen.

Brive [briv] (Brive-la-Gaillarde), huvudstad i dep. Corrèze i s.v. Frankrike, vid vänstra stranden av floden Corrèze; 33,501 inv. (1946). Kyrkan S:t-Martin är från 1100-talet, många profanbyggnader från 1300—1400-talen. Tillverkning av gåsleverpastej, konserver o.a. livsmedel samt handel med frukt, äkta kastanjer, vin och tryffel.

Brix, Harald Fredrik Valdemar, dansk socialdemokrat (1841—81). B. var en av det danska socialdemokratiska partiets stiftare 1871 och blev 1872 Internationalens sekreterare. På gr. av sin agitation blev han 1873 dömd till flerårigt fängelsestraff. Efter frigivningen startade han 1876 veckotidn. "Ravnen" och dömdes på gr. av några artiklar här till 4 års fängelse. Fängelsestraffen skärpte B:s hat mot det bestående samhället och gåvo hans agitation en oförsonlig prägel.

Brix, Hans Nicolaus, dansk litteraturhistoriker och kritiker (f. 1870), cand. mag. 1894, dr phil. 1907, var från 1898 läroverkslärare, blev 1918 doc. i dansk litteratur vid Köpenhamns univ., var 1924—41 prof. där; 1924—31 litterär rådgivare vid Det kongelige Teater; litterär medarbetare i "Politiken" 1908—15, i "Dagens Nyheder" 1915 –36; litteratur- och teateranmälare i "B. T." 1936—40, i "Berlingske Tidende" från 1940. B., som tydligen lärt av G. Brandes, började med sin doktorsavh. "H. C. Andersen og hans Eventyr" den långa rad skarpsinniga analyser och uttolkningar av danska diktverk från skilda tider, som utgöra huvuddelen av hans produktion som litteraturhistoriker. Av hans skrifter kunna nämnas "Fagre ord" (1908), "Gudernes Tungemaal" (1911), "Tonen fra Himlen" (1912), "Johannes Ewald" (1913), "Blicher-Studier" (1916), "Vers fra gamle Dage" (1918), "Danmarks Digtere" (1925—26, ny uppl. 1944), "Indledning og Bemærkninger til Palladius' Visitatsbog" (1927), "Studier i nordisk Runemagi" (1928), "Dansk Lyrik gennem tre Aarhundreder" (1928—30), "Ana-

lyser og Problemer" (5 bd, 1933—40), "Ludvig Holbergs Komedier" (1942), "Digterne og Fædrelandet" (s.å.). B. har flitigt verkat som utg. av danska klassiker, bl.a. H. C. Andersen, Holberg och Kingo. Som kritiker har B. genom sin personliga uppfattning och temperamentsfulla framställning spelat en roll i nyare danskt litterärt liv; särsk. har han haft betydelse för Kaj Munk, och sina förbindelser med denne har han skildrat i "Hurtigt svandt den lyse Sommer!" (1946; sv. övers. 1947). *E.*

Brixen, tyska namnet på Bressanone.

Brixham [brik'səm], hamnstad i Devonshire i s.v. England, på sydsidan av Tor Bay av Engelska kanalen; 8,178 inv. (1938). B. är bunkrings- och fiskehamn samt omtyckt havsbad; kalkstensbrott.

Brix'ia, antikens namn på Brescia.

Briza, se Darrgrässläktet.

Brjansk, stad i s.v. Ryssland, förr huvudstad i guv. med samma namn; 87,473 inv. 1939 (27,102 1926). Staden, som är en viktig järnvägspunkt, ligger på h. stranden av Desna. Den utvecklade sig särsk. under 1920 –30-talen till ett ansenligt industricentrum med metall-, såg-, glas-, cement-, tändsticks- och konstgödningsindustri men led svåra skador under 2:a världskriget.

Brjullov [-lå'f]. 1) Alexander Pavlovitj B., rysk arkitekt (1798—1877), utförde flera av 1800-talets främsta monumentalbyggnader i S:t Petersburg, ss. kyrkor i gotisk och bysantinsk stil, storfurst Konstantins palats och observatoriet i närheten av S:t Petersburg. Det brunna Vinterpalatset återuppbyggdes av B. jämte arkitekten Srassov.

2) Karl Pavlovitj B., den föreg:s bror, rysk målare (1799—1852), vann som historiemålare den största berömmelse med sin 1830—33 i Rom utförda jättemålning "Pompejis undergång". Även efter sin återkomst till Ryssland ägnade han sig åt historisk konst men var nu mest verksam på genrens, porträttets och det religiösa måleriets område.

Brjusov [brjo'səf], Valerij Jakovlevitj, rysk författare (1873—1924). B. framträdde vid Balmonts sida kring sekelskiftet med en rad diktsamlingar i "dekadenternas" stil och blev snart genom teoretiserande litteraturutläggningar den nya "symboliska" skolans främste talesman. Hans främsta — el. i varje fall fall intressantaste litterära insats är romanen "Eldängeln" (1907), som ger en fascinerande bild av häxprocesserna i Tyskland med dess perversa ockultism och soldateskråhet. B. anslöt sig 1917 till bolsjevikerna. Han hade stort intresse för västeuropeisk litteratur, särsk. modern fransk och belgisk; även med skandinavisk miljö var han förtrogen. En av B:s vackraste dikter är ett litet naturstämningspoem "Till Sverige". *Agr.*

Brno [bər'nå], tjeckiska namnet på staden Brünn.

Bro, byggnadsverk, avsett att föra en trafikled över en annan trafikled, över ett vattendrag, en dalgång etc. Korta b. vid korsande trafikleder benämnas ofta övergångar el. portar; bestämningsordet gatu-, väg- el. järnvägs- användes härvid för att karakterisera den undre trafikledens natur, alltså motsatt till vad fallet är vid broar ("kanalbro", som betecknar b. ledande över en kanal, utgör härvid ett undantag). Med viadukt förstås i allm. en flack, broliknande struktur, innehållande ett flertal korta spann och ledande enbart över land, alltså ett slags upphöjd väg, ev. som tillfart till b. Akvedukt* el. brokanal är en brobyggnad, avsedd att framleda vatten. Vid pontonbroar uppbäres b:s tyngd av ihåliga flytkroppar (pontoner*), vid flottbroar av en flytande timmerbädd. — B. kunna klassificeras med hänsyn till byggnadsmaterialet (trä, sten, järn, betong, järnbetong) el. efter byggnadssättet, resp. brostödens sätt att upptaga belastningen. Vid balkbroar utsättas stöden enbart för lodrätt tryck, vid bågbroar för snett utåtriktat tryck och vid hängbroar för inåtriktad dragning kombinerad med vertikalt tryck från hängbropelarna (pylonerna).

De huvudelement, som ingå i en brobyggnad, äro grund (fundament), stöd el. vederlag (landfästen och bropelare) samt överbyggnad med ev. tillhörande upplag (tryckförmedlande organ). Då fast berggrund ej är åtkomlig, kan grundläggning för lättare b. ske på rustbädd el. stenkistor (brokistor). Vid tyngre b. användes i motsv. fall en undergrund av pålar, som helst nedföres till fast botten (grus, pinnmo el. berggrund). Härvid användas ofta betongpålar, stundom järnrör, vilka efter neddrivningen fyllas med betong och härefter ev. uppdragas (simplexpålar). Grövre betongpålar utföras ihåliga, så att de kunna flottas till arbetsplatsen. Vid grundläggning och gjutning under vatten användas provisoriska fångdammar, ev. av järnspånt; vid arbeten på större djup kan undergrunden iordningställas genom arbete i tryckkammare (pneumatisk grundläggning), varefter brostöden i form av flytande kassuner bogseras till platsen, sänkas och sammangjutas med grunden. Som material för brostöden begagnades förr i regel sten men numera praktiskt taget uteslutande betong. Som en övervunnen mellanform får räknas metoden att i camouflerande syfte inklåda betongen med huggen sten.

Historiskt sett äro träbroarna långt äldre än stenbroarna, även om bland bevarade äldre b. de senare dominera. Numera byggas träbroar i regel endast för krigsändamål och annat tillfälligt bruk. Den nya Strömbron i Stockholm är enbart i så måtto en träbro, att bropelarna under vattenytan utgöras av träpålar — avsikten har varit att få till stånd en b. av icke alldeles permanent natur. Enklast och primitivast bland träbroar är den typ, som består av ett antal parallella bjälkar, som räcka från det ena brostödet till det andra (fig. 1). Om spännvidden (avståndet mellan två närliggande upplag) ökas, kan

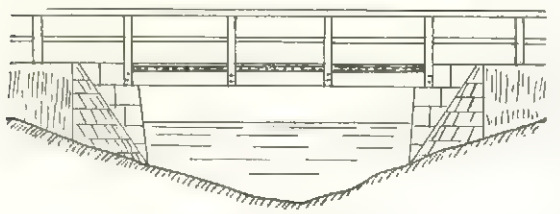

Fig. 1. Enkel bjälkbro.

man för att höja b:s styvhet och till kompensation av vad som fattas i bjälklängd anordna kragar el. konsoler vid vartdera upplaget (fig. 2). Vid ytterligare ökning av spannet övergår man till häng- el. spännverk (fig. 3). Hängverket är i princip en balkbro, spännverket en förenklad bågbro. När dragband av järn icke stå till förfogande, äro hängverken konstruktivt sett svagare än spännverken. De senare kunna dock användas endast i sådana fall, där höjden över vattenytan medger tillräcklig plats för snedsträvor. Även stora och komplicerade brobyggnader ha utförts av trä såväl i äldre som nyare

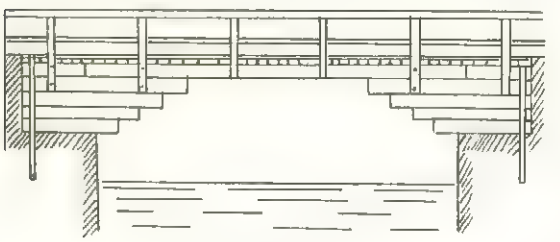

Fig. 2. Kragbro av trä.

tid. En b. med kombinerat häng- och spännverk med ej mindre än 119 m spännvidd utfördes 1778 över floden Limmat vid Wettingen i Schweiz. Den brändes av Bonapartes trupper 1799. I Luzern finnes ännu i behåll en gammal överbyggd trägångbro, Kapellbron över Reuss, som till väsentliga delar härstammar från 1322. En värdig representant för äldre svensk brobyggnadskonst är den 1814—16 uppförda Carl XIII:s bro över Dalälven vid Älvkarleby. Den är utförd i tre bågspann, av vilka det största har en spännvidd av 32,1 m. Den restaurerades grundligt 1921 och är ännu i bruk. Vid moderna brobyggnader har träet numera degraderats till att utgöra material endast för byggnadsställningar och gjutformar.

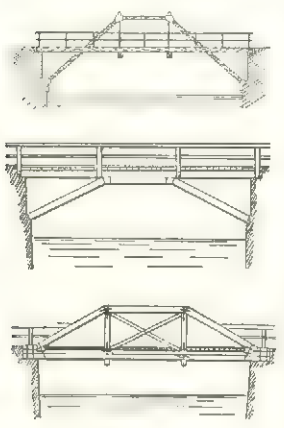

Fig. 3. Spännverk i två olika utföranden (överst och i mitten) samt hängverk.

B. av sten måste konstrueras efter helt andra principer än dem som äro naturliga för trä. En av separata block bestående konstruktion är näml. ej ägnad att upptaga dragning men kan i stället uthärda stor tryckbelastning. Samma är förhållandet med murverk och oarmerad betong. Det naturliga byggnadssättet för en stenbro är förknippat med valvformen. Äldst bland valvtyperna är halvcirkelvalvet, vilket var känt redan hos babylonierna och som från dem överfördes till greker, etrusker och romare. Som material begagnades stora och väl huggna stenblock, till en början utan bindemedel, eftersom egentligt murbruk var okänt i forntiden. Spännvidder på 25—30 m voro ej ovanliga; att man ej gick längre berodde nog mindre på bristande resurser än på att halvcirkelvalven eljest skulle ha tvingat upp brobanan på obekvämt stor höjd. Bland äldre bevarade b. av denna typ är den flera gånger restaurerade Ponte de' Quattro Capi i Rom, byggd 21 f.Kr., urspr. kallad Pons Fabricius (se bild 1 å pl.). Från romartiden härstammar också den berömda akvedukten Pont du Gard vid Nîmes i s. Frankrike. Den är uppförd i tre våningar, har en största höjd av 50 m och en spännvidd av 25 m för de största valven. I Florens finnes en stenbro, Ponte S. Trinità, med 3 valv om 32,5 m spännvidd. Den är från 1200-talet och märklig, bl.a. emedan valven äro sammantryckta till elliptisk form (korgbågevalv). Detta är det första kända exemplet på användande av elliptiska valv inom brobyggnadskonsten. Stickbåge- el. segmentvalvet (ett cirkulärt valv omfattande mindre än 180°) torde härstamma från ung. samma tid. Av våra äldre svenska landsvägsbroar äro många välvda i kallmur av gnejs el. granit (bild 2 å pl.) samt tydligt influerade av romersk och medeltida stil. Den största och vackraste torde vara landsvägsbron i Karlstad över ö. grenen av Klarälven, trol. ritad av C. F. Adelcrantz. I den mån dylika äldre brobyggnader måste restaureras el. förstärkas, sker detta genom cementinjektioner, genom kringgjutning av grunden med betong el. genom utbyte av inre delar, så att den yttre arkitekturen oförändrad kan bevaras åt kommande generationer.

Järn el. stål som brobyggnadsmaterial medger större spännvidder än som kunna ernås på något annat sätt. Även här sätter materialet sin prägel på konstruktion och exteriör. Äldst bland järnbroar är den i England 1776—79 av tackjärn utförda bågbron vid Coalbrookdale (31 m spännvidd). Denna första järnbro bildar dock icke någon epok med avseende på byggnadstypen, då den synes vara kopierad efter mönster från dåtida träkonstruktioner. Störst bland bevarade gjutjärnsbroar torde vara Southwark Bridge över Themsen i London med dess tre spann om 73 m, byggd 1821. Konstruktör och arkitekt var J. Rennie, mera bekant för sin (nya) London Bridge. Genom tillkomsten av bessemer- och martinprocesserna vid mitten av 1800-talet kunde f.f.g valsat järn och stål framställas till billigt pris. Härigenom förlorade gjutjärnet småningom sin betydelse som brobyggnadsmaterial. Till en början bibehölls det dock för sådana konstruktionsdelar, som utsattes enbart för tryck, varvid brobyggnadstekniken till en del lånades från skeppsbyggeriet.

Det för järnepoken mest karakteristiska brobyggnadselementet är den sammansatta balken (jfr bild 9 å pl.), utbildad ant. som nitad massivbalk (I-profil) el. som galler-, fackverks- el. rambalk. Benämningen gallerverk brukar användas, då förstagningen mellan över- och underfläns (livstängerna) utgöres enbart av diagonalstänger; vid fackverk finnas härjämte vertikala stänger, medan vid ramverk diagonalstänger saknas. Ett galler- el. fackverk är *n*-delat, om livstängerna korsas av andra livstänger på *n* ställen. Jfr fig. 4 och 5. De första större balkbroarna utfördes i tubform, d.v.s. med parallellreglar, varvid vägbanan el. järnvägsspåret förlades inuti tuben. Detta byggnadssätt anses numera föråldrat, då det ej utnyttjar materialet

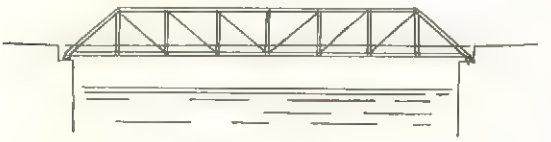

Fig. 4. Fackverksbalk av trapetstyp.

så väl som de välvda balkbroarna av parabeltyp. Utvecklingen har dessutom gått i riktning mot allt glesare gallerverksmaskor. Vid större spännvidder visar det sig mest ekonomiskt att begagna kombinationer av balk och båge. Man kan härvid använda ant. en i och för sig styv balk, som ytterligare uppstyvas genom en överliggande el. underliggande stångpolygon, s.k. langerbalk (från 1870), el. också en täml. styv, överliggande båge, vars horisontalkraft upptages av den egentliga brobalken, vilken därvid tjänstgör som dragband. Det största i Sverige av järn byggda balkspannet är den båge med dragband, som ingår i Lidingöbron och vars längd utgör 140 m. Även om den enkla balken har använts

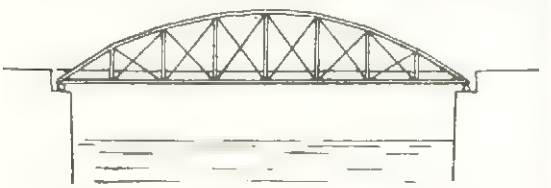

Fig. 5. Stående parabelbalk med fackverk.

för spännvidder över 200 m, är likväl konsolbalken den balktyp, som vid stora spännvidder och tre el. flera spann blir ekonomiskt lämpligast. Kännetecknande för denna brotyp är konsolen el. cantileverbalken, en på ett mittstöd upplagd och vid ändarna frisvävande balk. Mellan två sådana konsolbalkar (gerberbalkar) upphänges en förbindelsebalk ledbart. Världens största konsolbalksbroar äro Forthbron vid Edinburgh, färdigbyggd 1892 och med 521 m huvudspann, samt b. över S:t Lawrencefloden vid Quebec, färdig 1916 och med ett mittspann på 540 m. En betydande fördel med konsolbalksbroarna är att de kunna byggas utan ställningar. Genom att konsolerna byggas ut åt ömse sidor i samma tempo, förbli de ständigt i jämvikt. Deras känslighet för förskjutningar hos brostöden är

jämförelsevis ringa tack vare det statiskt bestämda byggnadssystemet. Jfr fig. 6 och bild 3 å pl. — En annan viktig systemtyp bland järnbroar är bågbron. Jfr fig. 7, bild 4 och 5 å pl. Den påverkar som förut nämnts stöden med sneda krafter, varigenom fordringarna på säker grund-

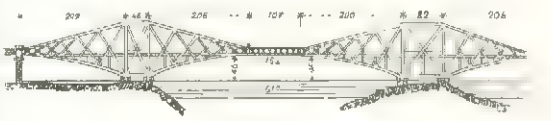

Fig. 6. Konsolbron över Firth of Forth.

läggning skärpas. I gengäld gynnas konstruktionen hos överbyggnaden genom att påkänningarna minskas. Lämpligast ställer sig bågbrosystemet i sådana fall, där bågen kan förläggas helt under brobanan. Bågarna kunna vara massiva el. av fack- el. gallerverkskonstruktion. Graden av statisk obestämdhet kan reduceras medelst leder, varvid man i första hand placerar en led i bågens krön (1-ledsbåge). Genom anordnande av leder enbart vid vederlagen uppkommer en 2-ledsbåge; tillfogas härjämte en led i hjässan, erhåller man en 3-ledsbåge. Saknas leder, talar man om 0-ledsbåge.

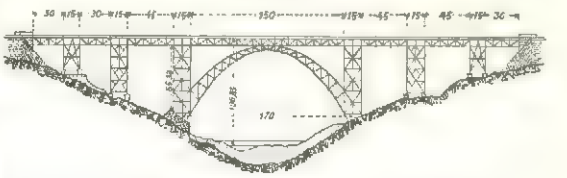

Fig. 7. Järnvägsbron över Wupper vid Mürgsten i Westfalen är av 0-ledstyp och sålunda 3-faldigt statiskt obestämd.

Fler än tre leder kunna icke förekomma i ett bågspann. Den största bågbro av järn, som hittills blivit byggd, är Kill van Kull-bron mellan Staten Island och Jersey-landet utanför New York med dess 509 m överspännande fackverksbåge. Sveriges största bågspann av järn är det i Västerbron i Stockholm ingående huvudspannet, som är 204 m långt (bild 6 å pl.). — Vid spännvidder väsentligt överskridande 500 m är hängbrosystemet den enda praktiskt möjliga lös-

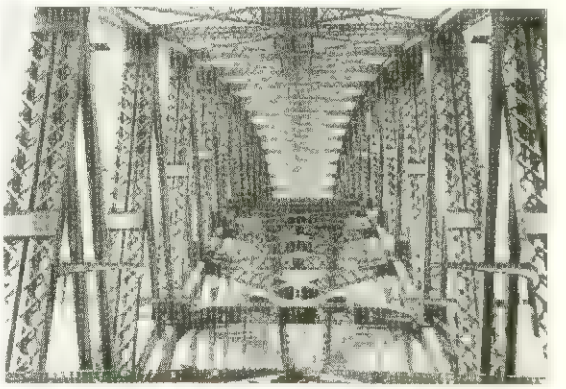

Stålkonstruktionen i bågbron över Sydneys hamn.

Bågbro under byggnad. Svinesundsbron.

ningen. Ehuru till sin princip känd redan i forntiden har hängbron först jämförelsevis sent tagits i anspråk för att uppbära stora trafiklaster. Den första b. över Niagara var en hängbro, vilken byggdes för järnvägstrafik 1855. Den visade sig emellertid vara alltför svankig och ersattes därför 1883 av en konsolbalkbro. Sedan man likväl genom noggrannare beräkningar lärt sig behärska hängspannens teori och härvid insett betydelsen av att brobanesystemet göres tillräckligt styvt, har hängbrosystemet helt rehabiliterats. Den ur tekniskt-historisk synpunkt märkligaste av de äldre hängbroarna av grövre typ är den 1870—83 av schweiz-amerikanen John Röbling och hans son utförda Brooklynbron i New York med 486 m spännvidd. Den är av intresse bl.a. därför, att det s.k. luftspinningsförfarandet här f.f.g. kom till användning. Det innebär, att upphängningskablarna byggas på platsen av parallella, c:a 5 mm grova ståltrådar, vilka medelst en skyttelliknande apparat läggas ut en och en (el. ett fåtal i sänder). Härefter sker hopbuntning till smärre parter, vilka sedan omspinnas till en grov, rund huvudkabel. Störst bland hittills utförda hängbroar äro Washington Memorial Bridge över Hudsonfloden vid New York (uppförd 1928—32, spännvidd 1,067 m; bild 7 å pl.) samt Golden Gatebron vid San Fransisco (uppförd 1932—36, spännvidd 1,280 m).

B r o a r a v j ä r n b e t o n g (armerad betong) representera det yngsta men måhända livskraftigaste systemet för brobyggnad. Till sin yttre form och allmänna anordning överensstämma de armerade betongbroarna i många avseenden med järnbroarna. Av naturliga skäl blir emellertid exteriören mera solid, fackverken ersättas av glesa ramverk o.s.v. Endast hängbrosystemet saknar motsvarighet vid betongen, vars väsentliga uppgift är att upptaga tryckspänningar. Mindre b. av järnbetong uppföras som balkar, varvid en ökning av spannet kan erhållas, om landfästena sammangjutas med balken. Man talar härvid om r a m b r o a r. Vid enkla balkbroar kan spännviddsökning ernås även genom användning av initialspänd armering, varvid spännvidder av c:a 35 m kunna erhållas. Balkbroar i flera spann utbildas ofta av gerber- (konsol-) typ, när sviktning i grunden kan befaras, i regel så att man på avstånd ej kan skilja typen i fråga från en vanlig balkbro. Vid stabila grundförhållanden utföras balkbroar med flera spann i allt större utsträckning med k o n t i n u e r l i g a, d.v.s. skarvlösa, balkar. — De ur teknisk och arkitektonisk synpunkt intressantaste betongbroarna äro de, som utföras i bågtyp. Här finnas två huvudtyper, näml. sådana, vid vilka bågarna helt el. delvis ligga över brobanan, och sådana, där brobanan till alla delar är förlagd ovanför bågarna. I förra fallet upphänges brobanan medelst vertikalt el. i V-form anordnade hängstag av rundjärn. En svensk konstruktion av detta senare slag är landsvägsbron över Vindelälven vid Ruskträsk med en spännvidd av 121 m. För betongbroar med över 150 m spännvidd lämpar sig systemet med helt överliggande farbana bäst. Konstruktioner av denna typ ge ofta intryck av arkitektonisk ele-

gans och äro i regel mycket fördelaktiga även ur ekonomisk synpunkt. På området i fråga ha svenska brobyggare varit föregångsmän. Bland märkligare bågbroar av betong må särsk. nämnas Tranebergsbron (bild 8 å pl.) i Stockholm med dess huvudspann om 181 m samt den 1943 färdigbyggda Sandöbron över Ångermanälven med 264 m spännvidd (vilket ännu 1947 är världsrekord). I regel byggas större betongbågar med lådsektion på byggnadsställningar av trä, som ofta bli mycket dyrbara. En unik och billigare byggnadsmetod tillämpades likväl vid byggandet av Tranebergsbron, i det att ställningen här utgjordes av två svetsade båghalvor av järn, som restes mot varandra med tillhjälp av flytande lyftdon. Efter gjutningen av ena valvet pressades de gjutna brohalvorna isär vid hjässan medelst hydrauliska domkrafter, varefter järnbågen parallellförflyttades i sidled för att tjäna som underlag till den andra i bron ingående valvbågen.

Djärvheten hos ett fritt bågspann kan ej uttryckas enbart genom dess längd (l); man måste även taga hänsyn till pilhöjden (h). Med pilhöjd förstås höjdskillnaden mellan broscktionens mittpunkt vid krönet och anfangens mittpunkt. Kvoten $h:l$ benämnes pilhöjdsförhållande. Ett användbart mått på djärvheten blir då kvoten mellan längd och sagda pilhöjdsförhållande, d.v.s. $l^2:h$, som sålunda lämpligen uttryckes i m.

Det faktum, att det övervägande antalet brobyggnader, i Sverige såväl som utomlands, numera utföres i järnbetong, är att återföra på betongteknikens snabba utveckling. Genom förbättrade cementkvaliteter, noggrann arbetskontroll och moderna metoder för homogenisering av gjutningarna (vibrering) ha de tillåtna påkänningarna i betongen undan för undan kunnat höjas. Medan man vid sekelskiftet tillät maximalt 15 kg/cm² tryckpåkänning, medgiva de officiella föreskrifterna numera 150 kg/cm². Troligt är, att denna siffra kommer att kunna höjas med 50 % el. däröver. Trots att byggnadstekniken även i fråga om järnbroar också stadigt förbättras (t.ex. genom införande av högvärdigare material samt svetsning), kan det förutses, att järnet kommer att undanträngas av järnbetongen även vid sådana spännvidder, där järnet ännu innehar hegemoni.

I populärtekniska arbeten ordas understundom om b. av lättlegering (aluminium-, magnesium- och litiumlegeringar). Som material till broöverbyggnader äro dylika legeringar helt visst tänkbara och f.ö. projekterade men däremot ej gärna för bärande delar. Frånsett kostnadsfaktorn avgöres materialets lämplighet till väsentlig del av dess elasticitetsmodul (styvhet), vilken för alla lättlegeringar uppgår till endast c:a 30 % av den för järn och stål gällande siffran. *A.Lg.*

Naturfolkens brobyggnader. Brobyggnadskonsten är säkerligen mycket gammal. Naturfolken äro ej sällan mycket goda brokonstruktörer. Den enklaste typen för en b. är en fallen trädstam, medelst vilken man kan taga sig över en flod el. en klyfta. Även en lian, som hänger över floden, kan användas. åtm. som räcke, för att man icke skall ryckas med av strömmen. De

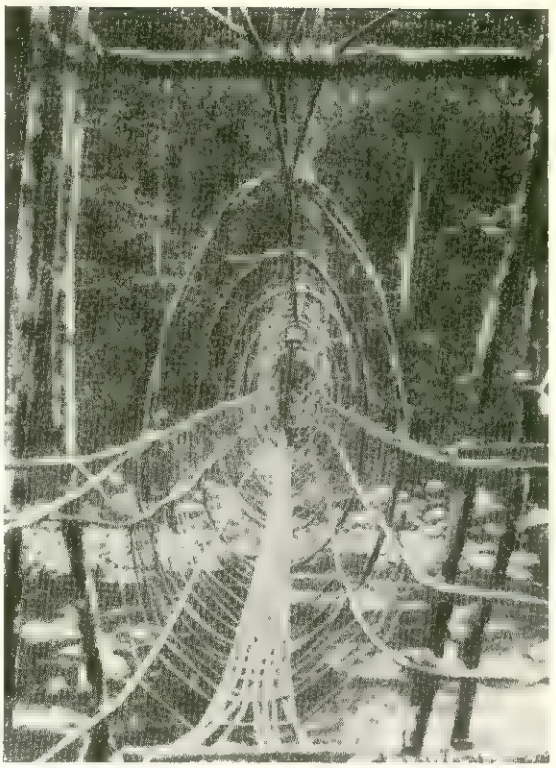

Primitiv hängbro på Celebes. Jfr bild 2 å pl. vid Borneo.

primitiva botokuderna övergå vattendrag med hjälp av ett slags enkel b., bestående av två lianer, som spännas över floden, den ena högre än den andra. De trampa på den lägre och hålla sig fast i den övre som ledstång. I Syd- och Mellanamerikas bergstrakter äro hängbroar av lianer e.d. vanliga. De finnas även på många håll i s.ö. Asien och Afrika. Även andra konstruktioner förekomma dock. Stockar ha t.ex. lagts med ändarna mot varandra från vardera sidan av en klyfta, el. har man byggt landfästen och låtit b:s huvuddel bestå av en enda stock. Inkas konstruerade stenbroar men kunde endast spänna över mycket smala bäckar, då de ej kände till valvkonstruktioner. *G.Br.*

Litt.: N. Royen & O. Linton, "Grafostatik" (i "De tekniska vetenskaperna", avd. Byggnadskonst, 2, 1924); H. Rukwied, "Brückenästhetik" (1933); E. Nelander, "Betongbroar" (i "Betong", 1945).

Bro, socken i Stångenäs hd i Bohuslän och församling i Bro och Brastads pastorat i Vikornas s. kontrakt av Göteborgs stift; 74,44 km², därav 74,11 land; 2,087 inv. (1946; 28 inv. pr km²). B. omfattar området mellan innersta delen av Gullmarsfjorden och Åbyfjorden samt det kuperade Herrenäset mellan den sistn. och Brofjorden. Huvudbygden är i Brodalen, en forts. av Brofjorden. Åkern utgör 21 % av landarealen, skogsmarken 28 %. Många granitbrott finnas, särsk. på Herrenäset. I B. ligger ruinen av Karlsborgs* slott. Fornlämningar äro allmänna, stenåldersboplatser, kummel, domarringar, resta stenar, talrika hällristningar samt det bekanta Stångenäsfyndet*. Kyrkan har delvis medeltida murar; den om-

byggdes 1699 och fick 1709 takmålningar. Tornet är av trä. — Socknen har namn efter en *bro* över landsvägen s. om kyrkan (se Hj. Lindroth, "Bohusläns härads- och sockennamn", 1918, sid. 42 f.). Namnet skrevs 1353 (a) Brum (dat. plur.) och 1391 Bruarsokn. *P.;Sl.*

Bro, socken i Bro ting i Gotlands n. hd och församling i Väskinde, Bro, Fole och Lokrume pastorat i Norra kontraktet av Visby stift, n.ö. om Visby; 23,80 km², allt land; 300 inv. (1946; 13 inv. pr km²). Med sin v. del tillhör B. skogsbygden; åkern utgör 32 % av arealen, skogsmarken 38 %. Fornlämningar äro talrika, järnåldersgravfält och kämpagravar, 3 fornborgar, 2 runstenar och flera bildstenar, av vilka några ha infogats i kyrkan. B:s äldre, romanska kyrka ombyggdes, utom tornet, under 1200-talet i övergångsstil el. tidig gotik; från den äldre äro märkliga skulpturer inmurade på kyrkans s. sida. Långhusportalen bär rik utsmyckning med figurkapitäl. Kyrkan har målningar från 1600- och 1700-talen (över de medeltida). Dopfunten från 1100-talets slut är av Sigraf. Flera andra av kyrkans inventarier från medeltiden av trä och metall finnas nu i Gotlands fornsal. — Socknen har namn efter *bron* över den s.k. Ågången, en fordom mäktig å strax n.ö. om kyrkan. Under medeltiden centralpunkt i ett av Gotlands tjugo hundaren, "ting". Namnet skrevs 1412 Brothing. Se H. Gustavson, "Gotlands ortnamn" (i "Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskr.", 1938, sid. 30). *P.;E.W.;Sl.*

Bro, socken i Uppland, se Roslags-Bro.

Bro kyrka på Gotland.
Ur "STF:s tidning", 1946.

Bro, församling i Bro och Låssa* kommun i Uppland.

Bro, socken i Näs hd i Värmland och församling i Säffle, Bro, S. Ny och Huggenäs pastorat i Nors kontrakt av Karlstads stift, på innersta delen av Värmlandsnäs; 99,76 km², därav 99,45 land; 920 inv. (1946; 9 inv. pr km²). Norrut är socknen ganska kuperad, söderut mera flack; åkern utgör 24 % av landarealen, skogsmarken 56 %. Flera större egendomar finnas, Mässvik, Mellbyn, Hammar, Västbro och Remmene. Av fornminnen finnas bl.a. hällkistor, kummel och ett par borglämningar. Kyrkan av gråsten har möjl. medeltida delar i skeppet, tornet tillkom o. 1770. En ombyggnad företogs 1821—24. — Namnet är givet efter den medeltida byn Bro, nuv. Västbro och Östbro, uppkallad efter en landsvägsbro över Broälven (se "Ortnamnen i Värmlands län", 11, 1944, sid. 10). Det skrevs 1307 Bro. *P.;Sl.*

Bro, förutv. socken i Västmanland, se Bro-Malma.

Broach [bråûč] (Baroach, Bharuch), stad i n. delen av prov. Bombay i Brittiska Indien, på nordsidan av Narbadas mynning i Cambayviken; 55,810 inv. (1941), många parser. Staden skyddas mot översvämningar av en 9—12 m hög damm. I början av vår tideräkning var B. en av v. Indiens huvudhamnar. Redan på 1500-talet blev den genom portugiserna känd för sin höga textilkonst, vilket ledde till grundandet av engelska och holländska faktorier här i början av 1600-talet. Alltjämt är textilhemslöjden av betydelse. Export av råbomull och spannmål. *P.*

Broad [bråd], Charlie Dunbar, engelsk filosof (f. 1887), univ.-lärare i S:t Andrews, Dundee, Bristol, sedan 1923 i Cambridge, där han 1934 efterträdde G. E. Moore som prof. i moralfilosofi. Yngst i den lysande raden av cambridgefilosofer, bland vilka B. Russell, G. E. Moore, J. E. McTaggart och W. E. Johnson varit hans lärare, har B. som kritiker och analytiker snabbt erövrat en ledande, självständig ställning inom den engelska realismen. Hans skrifter utmärka sig för genomträngande skärpa och stor klarhet: "Perception, physics and reality" (1914), "Scientific thought" (1923), "The mind and its place in nature" (1925, 3 ed. 1937), "The philosophy of Francis Bacon" (1926), "Examination of McTaggart's philosophy" (2 bd, 1933 38), "Determinism, indeterminism, and libertarianism" (1934). B. är medred. av "Mind". Självbiografiska data finnas i "Contemporary British philosophy", 1 (1924). B., som är en intim kännare av svenska förhållanden, besökte 1946 Sverige under en föredragsturné. *[E.An]N.*

Broadcasting [brå'dkastiŋ] (eg. "kringkastning"), engelsk benämning på rundradio.

Broad church [brå'dčəč] (eng., "bredkyrka"), riktning inom anglikanska kyrkan, se Storbritannien, religiösa förhållanden.

Broadhurst [brå'dhəst], Henry, engelsk politiker (1840—1911). B. arbetade som murare under flera år, kom 1865 till London och gjorde sin första stora insats i fackföreningsrörelsen vid en murarstrejk 1872. Sedan dess tillhörde han under ett par årtionden ledningen för de engelska *trade-unions,*

invaldes i parlamentet 1880 på liberalt program och blev 1886 understatssekr. i inrikesdep. Fackföreningarnas radikalisering ledde till att B. fr.o.m. 1890 förlorade sitt inflytande där. Han avgick ur parlamentet på gr. av sjukdom. B. utgav "Autobiography" (1901). *N.Hg.*

Broadstairs [brå'dstäoz], stad på Thanet i n.ö. Kent i England, närmast n. om Ramsgate; 13,230 inv. (1938, tills. med S:t Peter's). Omtyckt havsbad. Dickens hade sitt sommarställe här 1837—51.

Broadway [brå'dgēi] (eng., bred väg), vanligt namn på någon av huvudgatorna i nordamerikanska städer; den ryktbaraste är B. på Manhattan i New York.

Broadwood and Sons [brå'dgod ənn sənz'], pianofirma i London, grundlagd o. 1728 av schweizaren Buckat Shudi (Tschudi). Firman övertogs sedermera av dennes måg John Broadwood (1732—1812), som 1783 fick patent på ett pianoinstrument med en rad tekniska nyheter. Dennes sonson Henry John Tschudi Broadwood (d. 1911) blev släktens mest betydande medl. Han tog patent på det s.k. barless-pianot och ombildade 1901 firman under namn av John Broadwood and Sons Ltd. Ättlingar till John Broadwood arbeta fortfarande inom koncernen. *P.L.*

Broady [brå'di], Knut Oscar, en av det svenska baptistsamfundets ledande män (1832—1922), underofficer i svenska flottan, emigrerade till Amerika 1854 (där han utbytte sitt ursprungliga namn Brundin mot B.), anslöt sig till baptismen, deltog i nordamerikanska inbördeskriget i nordstaternas armé med avsked som överste 1865, rektor för Betelseminariet i Stockholm 1866—1908, kvarstod sedan som lärare. B. företrädde en enkel och på det praktiska fromhetslivet inriktad teologi, som karakteriserades av en moderat biblicism, en antiklerikal och antisakramental åskådning. Han var även en ansedd väckelsepredikant och förkämpe för nykterhetssaken. — Litt.: N. J. Nordström, "K. O. B." (1922). *S.N.*

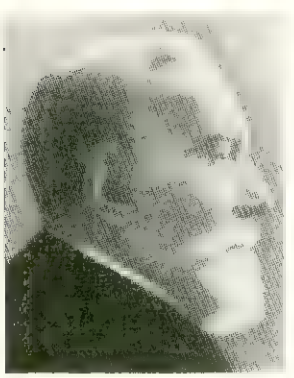

Brobana el. farbana, den del av en broöverbyggnad, som upptar och till de bärande tvärbalkarna överför trafiklasten. En viktig del av b. är brobeläggningen el. brobanedäcket, som för gatu- och landsvägsbroar vanl. består av smågatsten, betong, asfalt el. asfaltmakadam men numera icke gärna av trä (med hänsyn till slirningsrisken).

Brobdingnag [bråb'dingnäg], jättarnas land i "Gullivers resor" av J. Swift*.

Brobeck, Arnold, ingenjör, uppfinnare (1886—1941), utexaminerades från Chalmers tekniska läroanstalt 1909, blev driftsingenjör 1911 och överingenjör 1918 vid cellulosafabrikerna i Karskär (tillhör Korsnäs sågverks ab., Gävle). B. var en av Sveriges ledande cellulosatekniker och gjorde ett flertal betydelsefulla uppfinningar, t.ex. för ångkraftens utnyttjande, indunstningen av sulfitlut och den direkta framställningen av etylalkohol ur trä. Hans mest kända upptinning, avseende cirkulationskokning vid cellulosatillverkning, belönades med Ingenjörsvetenskapsakad:s lilla guldmedalj. B. var en framstående skytt, vann bl.a. riksmästerskapet i Linköping 1926 och var under en följd av år led. av Skytteförbundens överstyrelse. *Th.*

Brobelastningsvagn, tankvagn för belastningsprov på broar. Vid provets utförande fylles b. med vatten.

Brobeläggning, se Brobana.

Broberg, Johan Valentin, läkare (1825—87), fil. mag i Uppsala 1854, kirurgie mag. vid Karolinska inst. 1861. Efter olika läkarförordnanden blev B. sekr. vid Karolinska inst. och fick sig anförtrodd undervisningen i medicinens historia. Han utgav flera skrifter i detta ämne, främst "Bidrag från vår folkmedicins vidskepelser till kännedom om våra äldsta tider" (1878).

Broberg, Carl August, ämbetsman (f. 30/4 1880), jur. utr. kand. i Uppsala 1903. Efter tjänstgöring i olika länsstyrelser blev B. byråchef i Pensionsstyrelsen 1913, t.f. generaldir. där 1933—36 och sedan 1940. I flera repriser har han verkat som fullmäktig för Pensionsförsäkringsfonden och har vidare varit ordf. i styrelsen för Stockholms läns offentliga arbetsförmedling. Han har anlitats som sakkunnig i vissa utredningar rörande sociala frågor.

Broby, socknar i Kristianstads län, se Västra Broby och Östra Broby.

Broby, socken i Kinnefjärdings hd i Västergötland, Skaraborgs län, och församling i Källby, Broby, Skeby och Hangelösa pastorat i Kinna kontrakt av Skara stift; 6,21 km², därav 6,19 land; 145 inv. (1946; 23 inv. pr km²). 1870 var folkmängden 261. B. ligger på den bördiga slätten strax s. om Kinnekulle och består till 85 % av åker, skogsmarken utgör knappt 2 %. B:s forna absidkyrka från 1100-talet revs 1819 utom tornet av sandsten, vilket nu begagnas som begravningskapell. Socknen använder numera Källby kyrka.

Namnet, som urspr. tillkommer byn Broby, är bildat till *bro*, kanske i en äldre bet., anlagd väg, el. syftande på en bro över Mariedalsån, samt *by*, gård. Det skrevs 1397 Broby sokn. *P.;Sl.*

Broby (till 1943 Broby kyrkoby; ang. namnet se Östra Broby), municipalsamhälle (sedan 1911) i Ö. Broby sn i Skåne, vid Helgeå och statsbanelinjen Kristianstad -Hästveda; 1,41 km², därav 1,38 land; 852 inv. (1946). B. är tingsställe och av ålder huvudort för häradet. I Hembygdsparken, en 5 ha stor naturpark utmed ån, ha sedan 1923 under ledning av skriftställaren Pehr Johnsson hopbragts kulturhistoriskt värdefulla saml., däribland flera intressanta äldre byggnader. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig fastighet 2,936,800 kr, till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst 1,140,790 kr (1945). — Litt.: se Östra Broby. *P.*

Broby, gods i Bettna sn i Södermanland, vid Yngarens n.v. ända, omfattar 530 ha, därav 200 åker; taxeringsvärde c:a 325,000 kr. Huvudbyggnaden, av sten med 2 våningar samt mansardvåning, uppfördes i empir 1806—12 och restaure-

rades 1906—07; den inrymmer bl.a. en betydande saml. nyare svensk konst. B., vars historia anses gå tillbaka till början av 1300-talet, har under nyare tiden tillhört ätterna Bååt, Ryning, Fitinghoff, v. Ehrenheim, v. Schönström och v. Sydow; ägare sedan 1906 är C. Nisser. *P.*

Broby, egendom i Söderby-Karls sn i Uppland, 20 km n. om Norrtälje; 672 ha, därav 192 åker; taxeringsvärde 236,900 kr. B. ägdes på 1600-talet av ätten Starenflycht, i början av 1700-talet av G. Stiernecrona, som 1702 lät uppföra huvudbyggnaden av reveterat trä; sedan har det ofta bytt ägare, den nuv. är sedan 1927 kamrer E. Hallman.

Broby, egendom i Strå sn i Östergötland, 5 km s.v. om Vadstena, omfattar 240 ha, därav 181 åker; taxeringsvärde 354,300 kr. Huvudbyggnaden av trä i tre våningar är från 1850-talet. Egendomen är mycket gammal, omtalad redan 1208. Sedan 1927 äges den av Hj. Malmström.

Brobyggnadsskyldighet, skyldighet deltaga i byggande och bekostande av allmän bro, d.v.s. bro å allmän väg, fördelas enl. svensk rätt efter samma grunder som väghållningsbesväret. En allmän bro åtnjuter på gr. av sin betydelse för samfärdseln ett särsk. straffrättsligt skydd, i det att skadegörelse därå i regel bestraffas med fängelse.

Broby Johan'sen, Rudolf Kristian Albert, dansk författare (f. 1900), stud. 1919, har vistats i de flesta europeiska länder, bl.a. en längre tid i Sverige. B., som tagit avgörande intryck av den materialistiska historieuppfattningen, har publicerat dikter ("Blod", 1922), arbeten om konst ("Kunst. En Introduktion", 1923, "Social Kunst", 2, tills. med Erna Watson, 1932, "Kunst og Klasse", s.å., "Hverdagskunst -Verdenskunst", 1942; sv. övers. s.å.) och översättningar ("Kina klager", 1933, kinesiska krigsdikter; "Den lille Æsop", 1945; sv. övers. s.å.). *E.*

Broby sanatorium, Kristianstads läns tuberkulossjukhus i Östra Broby sn, beläget på en barrskogsklädd ås 1 ½ km n.v. om Broby municipalsamhälle. Sanatoriet togs i bruk 1912 och har 187 vårdplatser.

Brobänk, kaj av trä, vanl. å varv och avsedd för förtöjning av fartyg under reparation, vinteruppläggning el. utrustning; även skeppsbro.

Broca [bråka'], Paul, fransk antropolog (1824—80), prof. i kirurgi i Paris, grundade 1859 antropologiska sällskapet i Paris och 1867 det antropologiska laboratoriet (1876 förbundet med en anstalt för undervisning i antropologi). B. utarbetade exakta antropologiska mätningsmetoder, undersökte sambandet mellan hjärnans och skallens form och visade, att den tredje v. pannvindeln, Brocas vindel*, är motoriskt språkcentrum. 1872 grundade B. Association française pour l'avancement des sciences och blev 1880 led. av senaten. Bland B:s skrifter märkas "Instructions générales pour les recherches anthropologiques" (1865, 2 éd. 1879), "Mémoires sur les caractères physiques de l'homme préhistorique" (1869), "Mémoires d'anthropologie" (4 bd, 1871—83; bd 5 utg. postumt av S. Pozzi 1888), vidare "Sur l'origine et la répartition de la langue basque" (1876) m fl. *Wk.*

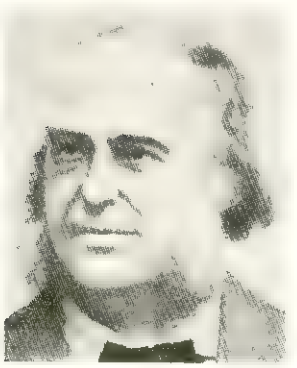

Brocas vindel [bråkass'], del av hjärnbarken, näml. bakre delen av den tredje v. pannvindeln. Broca visade 1861, att vid skador på denna hjärndel uppkommer motorisk afasi. Från B. utlösas och koordineras de komplicerade motoriska impulser, som äro nödvändiga för åstadkommandet av språkljuden vid det talade ordet. Brocas lokalisationslära har emellertid under senare år varit föremål för kritik (se Afasi).

Brocchi [bråkk'i], Giovanni Battista, italiensk naturforskare och ingenjör (1772—1826), 1801 prof. i naturhistoria i Brescia och senare inspektör för bergverken. B:s förnämsta geologiska arbete är "Conchiologia fossile subapennina" (1814), där han beskriver Italiens tertiära molluskfauna.

Broccoli [bråkk'-], ett slags kål*.

Broch [bråχ'], burgh, dun, benämningar på runda försvarstorn av sten, påträffade i n. Skottland, på Orkney- och Shetlandsöarna samt Hebriderna. B. torde gå tillbaka åtm. till tiden omkr. Kr.f.

Broch [bråkk], Ole Jacob, norsk vetenskapsman och politiker (1818—89), fil. dr 1847, lektor i matematik vid Kristiania univ. 1848, prof. i ren matematik där 1858. Vid sidan av sin universitetslärargärning sysslade B. med en mångfald uppgifter inom det ekonomiska och offentliga livet; bl.a. utförde han ett betydande pionjärarbete på mynt-, mått- och viktsystemens område, blev så småningom Sverige-Norges permanente delegerade i Paris vid alla konventioner rörande dessa ämnen, blev 1879 medl. av styrelsen för den internationella byrån för mynt och vikt i Sèvres och 1883 dess verkst. dir. Han hade den största andelen i de skandinaviska ländernas myntunion och övergång till guldmyntfot samt i antagandet av metersystemet 1875. — 1862—69 tillhörde B. stortinget, där han framträdde som politiker av moderat läggning. Hans inträde 1869 i F. Stangs ministär som marin- och postminister hälsades med tillfredsställelse av oppositionen, och han motsvarade dess förväntningar, då han 1872 föreslog kungl. sanktion å stortingets beslut om rätt för statsråden att deltaga i stortingets förhandlingar. När Oskar II följde Stangs och regeringsmajoritetens förslag att vägra denna, avgick B. Han intog även därefter en mycket framskjuten plats och ansågs av en bred opinion som den givne ledaren för en samlingsregering, när tiden blev mogen för ett systemskifte. I verkligheten erhöll och antog B. 1884

kungens uppdrag att bilda regering och lyckades uppnå samförstånd med vänsterns ledare. I sista stund drog han sig dock tillbaka, och uppdraget gick nu till vänstermannen J. Sverdrup; sammansättningen av dennes regering var dock i mycket präglad av B:s strävanden att få till stånd en samförståndsregering. — B:s efterlämnade papper (särsk. av vikt för tiden 1869—84) finnas i norska riksarkivet. *[Th.]B.*

Broch [bråkk], Olaf, norsk språkforskare (f. 1867), prof. i slaviska språk i Oslo 1900—37. B. har företrädesvis ägnat sig åt fonetisk forskning. Hans studier över lillryskans uttal inom det habsburgska Ungern äro klassiskt förebildliga arbeten, likaså hans undersökningar av storryska dialekter (han har bl.a. påvisat viktiga spår i sydstorryskan av gamla accentförhållanden). Han har även varit verksam inom sydslaviskt språkområde; huvudresultatet av dessa forskningar föreligger i "Die Dialekte des südlichen Serbiens" (1903). En mönstergill banbrytande framställning av grunddragen av de slaviska huvudspråkens moderna ljudlära är "Slavische Phonetik" (1911). Tills. med E. W. Selmer har B. utg. "Håndbok i elementær fonetikk" (1921); i senare arbeten har han behandlat språkfrågan ur fonologisk synvinkel, t.ex. i "Begriffsunterschied durch Intonationsunterschied im Ostnorwegischen" (i "Mélanges linguistiques offerts à Holger Pedersen", 1937). B. har också visat sig som en intresserad och skarpsynt iakttagare av förhållandena i den europeiska östern ("Proletariatets diktatur", 1923; sv. övers. 1924) och har på norska förtjänstfullt tolkat huvudarbeten av Gogol, Dostojevskij och Tolstoj ("Revisorn", "Bröderna Karamazov", "Anna Karenina"). *[Agr.]L.*

Broch [bråχ'], Hermann, österrikisk författare (f. 1886), blev efter akad. studier industriledare i Wien men deltog samtidigt i det moderna litterära livet där. Han slog igenom som förf. med debutromanen "Die Schlafwandler" (1931—32), som i tre delar ger en bred social och kulturhistorisk skildring; i första delen, "Pasenow oder die Romantik" (sv. övers. "Den romantiske löjtnanten", 1932), är handlingen förlagd till 1888, i den andra, "Esch oder die Anarchie", till 1903 och i den tredje, "Huguenau oder die Sachlichkeit", till 1918. Verket är säkert komponerat, psykologien inträngande och stilen utsökt. Det innehåller en sträng kritik av västerländskt liv under tiden före 1:a världskriget, främst dess materialism, men är buret av ett starkt hopp om en utveckling i human anda. 1933 utgav B. romanen "Die unbekannte Grösse". B., som efter nazistrevolutionen gick i landsflykt, har länge uppehållit sig i USA, där han 1946 utgav "Der Tod des Virgils", en svårtillgänglig historisk roman med starka inslag av lyrik, filosofi och religiösa tankegångar. *E.*

Brochard [bråʃa'r], Victor, fransk filosof (1848—1907), fulliföljde tankegångar från Kant och Renouviers franska neokriticism och antog med denna senare en fri viljeakt, varpå visshet såväl som villfarelse grunda sig. Som etiker avvisade B. Kants pliktlära och närmade sig med kravet på enhet av moral och lycksalighet Aristoteles' nikomakiska etik. Bland B:s skrifter märkas: "De l'erreur" (1879, 2 éd. 1897), det prisbelönta arbetet "Les sceptiques grecs" (1887, 2 éd. 1923) samt "Études de philosophie ancienne et philosophie moderne" (1912). *N.*

Brochette [bråʃätt'] (fra., eg. litet spett), stekspett, späcknål; även om maträtt, bestående av kalvnjure, skuren i fyrkantiga skivor, placerade omväxlande med baconskivor på ett silverspjut (b.) samt griljerad och serverad med smör à la maître d'hôtel.

Brochmand [bråk'man], Jesper Rasmussen, dansk teolog (1585—1652), förkämpe för luthersk ortodoxi, teol. prof. i Köpenhamn 1615, biskop över Själland 1639. B. bekämpade i tal och skrift alla katolska tendenser och blev härunder så fast bunden vid luthersk ortodox lära, att han en tid vägrade medlemskap i kyrkan åt dem, som förkastade konkordieformeln. Hans huvudverk, "Systema universae theologiae" (2 bd, 1633), visar dock mera praktisk inriktning och har spelat stor roll för teologiens studium inom Danmark. B. utgav även en postilla, "Sabbati sanctificatio" (1635—38, flera senare uppl.), som ännu på 1800-talet hörde till danska kyrkans mest använda andaktsböcker. B. ivrade även för liturgiska reformer och för god skolundervisning. — Litt.: J. Möller, "Biskop J. B:s Levnet" (i "Historisk Calender", 3, 1817). *E.Ltn.*

Brochmann [bråk'-], Georg, norsk publicist och författare (f. 1894), student 1913, utexaminerades från Norges tekniske höiskole, Trondheim, 1918, skeppsingenjör 1918—22, har sedan 1922 verkat som tidningsman, red. sedan 1937 för "Hallo-Hallo". B. har utg. en rad skrifter om skilda tekniska ämnen, de populärfilosofiska skrifterna "Mennesket og maskinen" (2 bd, 1937; sv. övers. 1938) och "Mennesket og lykken" (1945), den politiska studien "Eventyret om TVA" (1945), där B. debatterar demokrati och planering, romanerna "Snorre Kiær og hans kvinder" (1925) och "Dödståken" (1931) samt skådespelen "Provokatören" (1927), "Teppet går op" (1927), "Seirens dag" (1928), "Vern" (1932) och "Batseba" (1934). *E.*

Brock, lockbete, se Bete.

Brock (isl. *Brokkr*), *nord. myt.*, enl. Snorres Edda en dvärg, som liksom sin broder Sindre (*Sindri*), var en mycket konstfärdig smed. Bröderna förfärdigade tre av asarnas största dyrbarheter, Odens ring Draupnir*, Frejs galt Gullinbursti ("med gyllene borst") och Tors hammare Mjoliner*.

Brock, Alfred, musikinstrumentmakare (1876—1935). B. var son till instrumentmakaren Nils Nilsson i Malmö och erhöll av honom sin första utbildning. 1900 kom B. till Stockholm, blev där reparatör åt Hovkapellet och Musikhistoriska museet och 1925 hovinstrumentmakare. B. har förfärdigat violiner och framför allt lutor. Den s.k. Brock-lutan, som fått stort anseende både i Sverige och utomlands genom god ton och vackert yttre, är grundad på den gamla Kraft-lutan, vilken omdanats efter moderna principer. *D.F.*

Brock, Fritz Pär Hansson, nationalekonom (f. 18/1 1877), jur. dr i Uppsala 1909, doc. i nationalekonomi där s.å. och i Lund 1910, prof. i nationalekonomi och finansrätt i Uppsala 1921—42. I sin

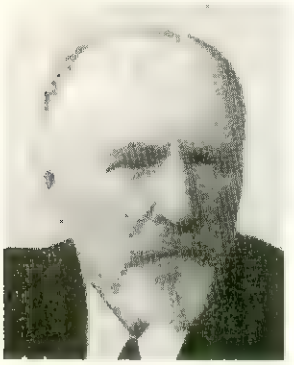

dr-avh. "Om den ekonomiska fördelningen och kriserna" (1909) har B. lämnat bidrag till konjunkturforskningens teori. Bland hans övriga skrifter märkas "Om tullarne" (1917), "Den nationalekonomiska betydelsen av allmänt rusdrycksförbud" (1916), "De olika löneteoriernas förhållande till hvarandra" (1918) och "Våra tullar och vårt näringsliv" (1925). *[T.Er]C.Wr.*

Brock, Sir Thomas, engelsk bildhuggare (1847—1922), har utfört ett flertal monument, statyer och byster, bl.a. en bronsbyst av Lord Leighton (marmorreplik i Glyptoteket, Köpenhamn) och det storslagna monumentet över drottning Viktoria framför Buckingham Palace, London (tills. med arkitekten Aston Webb).

Brockdorff [bråk'dårf], gammal adelsslägt från Holstein, som kan följas tillbaka till 1200-talet, har nu två huvudlinjer, den holsteinska och den sedan 1706 riksgrevliga frankiska (bayerska). En tysk friherrlig gren upphöjdes 1838 i danskt grevligt stånd, och en medl. av denna, Conrad v. B. (1823—1909), adopterades 1837 av greve Conrad Christoph v. Ahlefeldt, varefter han skrev sig v. Brockdorff-Ahlefeldt. Även senare ha både i Tyskland och Danmark adoptioner ägt rum inom såväl grevliga som friherrliga grenar av släkten. Ulrich v. Brockdorff-Rantzau* bar namnet B. till släktnamnet Rantzau som innehavare av det för honom 1891 instiftade fideikommisset Brockdorff-Rantzau. *Th.*

von Brockdorff-Rantzau [bråk'dårf-ran'tsâu], Ulrich Karl Christian, greve, tysk diplomat (1869—1928), inträdde 1894 i den tyska diplomatien och kom efter tjänstgöring i Bryssel, Petersburg, Wien, Haag och Budapest 1912 som tyskt sändebud till Köpenhamn. 1918 inträdde B. som utrikesminister i den tyska revolutionsregeringen, behöll samma post i ministären Scheidemann och fungerade som ordf. i den tyska fredsdelegationen i Versailles sommaren 1919. Här kom han att spela en ytterst uppmärksammad roll. Sedan den tyska delegationen 7/5 mottagit segrarnas fredsvillkor, protesterade B. mot beskyllningen, att centralmakterna hade att ensamma bära skulden för världskrigets uppkomst och krigföringens barbarisering, samt krävde skuldfrågans hänskjutande till en neutral kommission och ett konsekvent tillämpande av Wilsons grundsatser, som enl. hans mening i lika mån bundo segrarna och de besegrade. Å Tysklands vägnar frambar B. det tyska motanbudet i fredsfrågan med dess fordringar på en revision av ententens territoriella och ekonomiska villkor. I full konsekvens med den tyska regeringens sociala radikalism, kanske också i syfte att uppmjuka ententens inre enhetsfront, sökte B. skjuta fram arbetarfrågorna till ett internationellt avgörande. Framför allt hävdade han emellertid kravet på en klar "rättsfred". Då ententen icke gjorde några väsentliga eftergifter åt Tysklands önskningar och då den tyska regeringen icke ville taga risken av ett avbrytande av fredsförhandlingarna, avgick B. från sin post 20/6 1919. I sept. 1922 utnämndes B. till tyskt sändebud i Moskva och deltog därefter i de förhandlingar, som i okt. 1925 ledde till det tysk-ryska handelsfördraget och i april 1926 till det tysk-ryska vänskapsfördraget. — 1920 utgav B. under titeln "Dokumente" en samling av sina programuttalanden under utrikesministertiden. — Litt.: Biogr. av E. Stern-Rubarth (1929). *GgA.*

Brockelmann [bråkk'-], Carl, tysk orientalist (f. 1868), e.o. prof. i Breslau 1900, ord. prof. i Königsberg 1903, Breslau 1923. B. har bl.a. förf. det epokgörande arbetet "Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen" (2 bd, 1907 13), som skaffade honom en plats i främsta ledet bland samtidens semitister. Bland hans övriga arbeten märkas "Lexicon syriacum" (1894, 2 ed. 1923 28), den särsk. i bibliografiskt hänseende detaljrika och värdefulla "Geschichte der arabischen Litteratur" (2 bd, 1898—1902, 3 suppl.-bd 1936—40) samt kortare framställningar av den arabiska (1901, 2 uppl. 1909) och den syriska (1907, 2 uppl. 1909) litteraturens historia. B. har även varit verksam på det turkiska området, bl.a. i "Mitteltürkischer Wortschatz" (1928). *[O.]L.*

Brocken [bråkk'ən], högsta delen av Harz*.

Brockenhuus [bråkk'ənhos], gammal dansk adelsslägt, känd från början av 1300-talet, bland vars medl. märkes Jacob B. (1521—77), som deltog i underhandlingar med Sverige 1562 och var överbefälhavare för den danska eskadern i slaget vid Bornholm 1563. En bror till honom var nedannämnde Frans B. — Litt.: C. T. Engelstoft, "Den gamle danske Adelsslægt B." (i "Dansk hist. Tidsskr.", R. 4, Bd 4—5, 1873—77)

Frans B., dansk marsk (1518—69). Tidigare använd som sändebud i Frankrike samt som kungl. länsman över stora områden kom han senare framför allt att vara verksam på militärt område. Från 1564 deltog han i nordiska sjuårskriget som överbefälhavare över infanteriet. Marsk blev B. 1567. Jämte D. Rantzau trängde han 1567 genom Småland in i Östergötland och ledde det lyckade återtåget 1568. Då den danska hären 1569 belägrade Varberg, som tidigare erövrats av svenskarna, sårades B. och avled kort därefter. *L.L.*

Brockes [bråkk'əs], Barthold Heinrich, tysk diktare (1680—1747), senator i Hamburg och kejserlig pfalzgreve, skrev en större diktsaml., "Irdisches Vergnügen in Gott" (9 bd, 1721 48), vari naturfenomenen naivt tolkades som sinnebilder för det gudomliga.

Brockfågel, art av ljungpipareläktet*.

Brockfåglar. 1) Fam. *Charadrii'dae* av ordn. más- och vadarfåglar. Näbben är hård och kort, baktån li-

ten el. helt försvunnen. B. omfattar underfam. beckasinfåglar, snäppor och egentliga b.

2) Egentliga b., *Charadrii'nae,* underfam. av fam. brockfåglar. Näbben är kort, rak, i spetsen rundad och något förtjockad. Vingarna äro spetsiga och smala. B. förekomma så gott som i alla länder, vid stränder, på hedar el. i öknar. I Sverige representeras de av fjällpipar-, strandpipar-, ljungpipar-, kustpipar-, skärfläck-, roskarl- och tofsvipsläktena. Bland de utländska märkas slörvip- och sporrvipsläktena.

Brockhaus [bråk'haûs], F. A., tyskt bokförlag, grundat av Friedrich Arnold B. (1772—1823). Efter bokhandels- och förlagsverksamhet i Amsterdam och Altenburg slog sig B. 1818 ned i Leipzig, där han upparbetade ett betydande, ännu intill 2:a världskriget hans ättlingar tillhörigt förlag, världsbekant särsk. för det "konversationslexikon", som därifrån utgivits och vars 15:e uppl., "Der grosse Brockhaus", utkom i 21 bd 1929—35.

Brockhaus [bråk'haûs], Hermann, tysk orientalist (1806—77), 1839 prof. i Jena, 1841 i Leipzig. B:s vetenskapliga forskning rör sig på det indiska och iranska området. På det förra markas främst hans uppl. av "Kathasaritsagara" (8 bd, 1839 -66) samt "Über den Druck sanskritischer Werke mit lateinischen Buchstaben" (1841); på det senare hans uppl. av "Vendidad sâde" (1850) och "Hafiz" (3 bd, 1854 61, ny uppl. 1863). B. var en av stiftarna av Deutsche morgenländische Gesellschaft och 1852—65 red. för dess tidskr. Dessutom redigerade han från 1856 Ersch och Grubers "Allgemeine Enzyklopädie". Bekant är B:s vänskap till Richard Wagner, med vars syster han var gift. *C.F.*

Brockmann [bråk'-], Johann Franz Hieronymus, österrikisk skådespelare och teaterledare (1745 -1812). B. spelade 1771—77 under Fr. L. Schröder i Hamburg, 1777—78 i Berlin och var från 1778 anställd vid Burgtheater i Wien, 1789 92 som dess dir. B. var en av sin tids ursprungligaste sceniska begåvningar och väckte bl.a. sensation som den förste Hamlet på tyskt språk (1776), men brist på kultur hämmade i någon mån hans utveckling. Bland B:s övriga roller märkas Kung Lear, Othello, v. Tellheim i "Minna v. Barnhelm", Odoardo i "Emilia Galotti" och Beaumarchais i "Clavigo". *G.Kg.*

Brockton [bråk'tən], stad i Massachusetts i n.ö. USA, 30 km s. om Bostons centrum; 62,343 inv. (1940). B. blev 1821 egen stad under namnet *North Bridgewater*; sitt nuv. namn erhöll det 1874. Sedan inbördeskriget är B. ett av USA:s största skoindustricentra.

Brocman, släkt, se Broocman.

Brod [bråt] (slav., vadställe), stad i Slavonien i n. Jugoslavien, på Savas n. strand; 13,776 inv. (1931). B. är järnvägsknut och flodhamn samt har vinodling och livlig handel. Befäst. På flodens motsatta sida ligger Bosniska Brod (3,400 inv.) med flera moskéer.

Brod [bråt], Max, tysk-judisk författare (f. 1884). B. studerade juridik i födelsestaden Prag och redigerade en tid "Prager Tageblatt". Han debuterade 1906 med noveller, "Tod den Toten!" och vann med "Schloss Nornepygge" (1908), "Ausflüge ins Dunkelrote" (1909) och "Jüdinnen" (1911) europeisk ryktbarhet som sjudhet erotiker, bestickande genom sin stilkonst. B. har sedan framträtt även som lyriker och dramatiker men nått högst i den präktiga historiska romanen "Tycho Brahes Weg zu Gott" (1916). Sin modernt sionistiska livsuppfattning har B. nedlagt i "Anschauung und Begriff" (1913, tills. med F. Weltsch) och i "Heidentum, Christentum, Judentum" (2 bd, 1921). B. var från ungdomen nära vän med F. Kafka och har gjort en viktig insats genom att publicera dennes efterlämnade skrifter och utarbeta en biogr. över honom (1937) och en studie över hans livssyn, "Franz Kafkas Glauben und Lehre" (1946). Efter de tyska nazisternas erövring av Österrike, där B. länge levde, utvandrade denne till Palestina. Bland B:s senare skrifter märkes det filosofiska arbetet "Diesseits und Jenseits", 1 (1946). *[Lff]E.*

Brodd. 1) Eg. pigg, spets, särsk. om spetsigt järnbeslag, varmed skodon el. på hästar hovbeslag förses för att ge bättre fotfäste vid halka; även om nyss uppspirad säd. — 2) *Bot.*, namn på arter av vårbroddsläktet*.

Brodda, egendom i Slimminge sn i s. Skåne, 3 km n. om Skurup, omfattar 175 ha, därav 125 åker; taxeringsvärde 296,200 kr. Stuteri. Huvudbyggnaden är av sten i en våning med frontespis. B. tillhörde på 1600-talet ätten Tott, fru Metta Krabbe, Axel Gyllenstierna, senare A. J. Coyet, Axel Roos, C. J. Rosencrantz, C. A. Cronsjö, adlad Sjöcrona, och sedan 1811 växlande ägare, som minskade godset. Malmöhus läns egnahemsfören., som 1913 blev dess ägare, avsöndrade c:a 125 ha till egnahem; huvudgården äges sedan 1928 av L. C. Peterson. *[C.V.J.]P.*

Broddarp, socken i Gäsene hd i Älvsborgs län och församling i Eriksbergs, Mjäldrunga och Broddarps pastorat i Ås kontrakt av Skara stift, vid länsgränsen n.n.v. om Ulricehamn; 15,75 km², därav 15,73 land; 260 inv. (1946; 17 inv. pr km²). N. delen är odlad, s. delen uppfylles av skog och mossar; åkern utgör 39 % av landarealen, skogsmarken 45 %. Av fornminnen finnas stensättningar vid Hallanda. Kyrkan av sten är från 1898 men har en medeltida dopfunt. — Namnet är givet efter kyrkbyn, vars namn är bildat till gen. *Brodda* av mansnamnet *Brodde* och *torp*, nybygge (se "Ortnamnen i Älvsborgs län", 6, 1911, sid. 24). Det skrevs 1540 Bråddatorp. *P.;Sl.*

Broddbopegmatit, ett större block av granitpegmatit, som 1814 upptäcktes vid Broddbo, c:a 1 km n. om Storgruvestöten vid Falun, och som undersöktes och beskrevs av J. J. Berzelius och J. G. Gahn. Blocket har fått en viss ryktbarhet på gr. av sin stora rikedom på de sällsynta mineral, som äro karakteristiska för granitpegmatiter, ss. gadolinit, kassiterit, tantalit, fluocerit, gahnit, ortit, gedigen vismut, zirkon, beryll, topas och flusspat. Blockets moderklyft är ej känd, och det är nu mera helt bortsprängt, men vid det närbelägna Finnbo finnes likartad pegmatit fast anstående. *N.H.B.*

Broddetorp, socken i Gudhems hd i Skaraborgs län och församling i Broddetorps, Hornborga, Sätuna och Bolums pastorat i Billings kontrakt av Skara stift, nära ö. stranden av Hornborgasjön; 8,22 km² (land); 181 inv. (1946; 22 inv. pr km²).

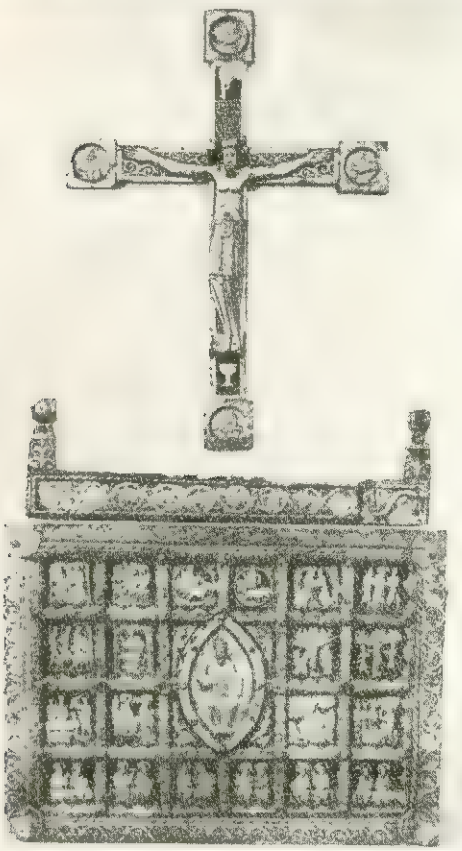

Broddetorpsaltaret. Se även bild vid Altare.

V. delen är slättbygd, ö. delen når upp på Brunnhemsberget; åkern utgör 31 % av landarealen, skogsmarken 29 %. Ett järnåldersgravfält finns vid Åkatorp. Från den lilla, nu rivna medeltidskyrkan stammar en intressant altarutsmyckning och ett krucifix, som nu förvaras i Statens historiska museum i Stockholm. Ang. den nuv. kyrkan se Bolum. — Namnet är lånat från kyrkbyn och innehåller gen. *Brodda* av mansnamnet *Brodde* och *torp*, nybygge (se I. Lundahl, "Falbygdens by- och gårdnamn", 1927, sid. 38). Det skrevs 1282 Bruddæthorp. — Litt.: A. Blomberg, "B:s pastorat" (1929). *P.-Sl.*

Broddharvning, en efter broddens uppkomst utförd harvning med lätt harv i avsikt att luckra jordytan, sönderbryta ytskorpan och förstöra ogräs.

Broddlägerströmmen, se Ljusnan.

Broddmaskar, larver av fjärilsläktet *Agro'tis**.

Broddvältning, en efter broddens uppkomst utförd vältning i avsikt att packa jorden intill växtrötterna, krossa jordkokor el. sönderbryta ytskorpan.

Brodén, Torsten, matematiker (1857–1931), lektor i Hälsingborg 1904—06, prof. i Lund 1906—22. Efter undersökningar inom den allmänna teorien för reella funktioner sysslade B. bl.a. med frågor av mängdteoretisk och matematisk-filosofisk art (t.ex. induktionsbevisets natur och giltighet). I "Det nittonde århundradet" (1922) har B. givit en intressant skildring av de matematiska vetenskapernas utveckling under denna tid.

Brodén, Erik Henry, ingenjör, arbetsmarknadsexpert (f. 4/2 1891), civilingenjör 1914, sekr. 1919, direktörsassistent 1921 och dir. sedan 1936 i Svenska arbetsgivarefören., led. av Statens arbetslöshetskommission 1935—40, av Nämnden för den statsunderstödda arbetslöshetsförsäkringen sedan 1938, av Statens arbetsmarknadskommission sedan 1940.

Broderi' (av fra. *broder*, brodera, sannolikt av germ. stam) kan all söm kallas, som ej tjänar enbart praktiska ändamål. Även det med dylik söm prydda föremålet kallas ett b. Allt slags b. (utom sydd spets) fordrar ett stoff, varpå sömnaden utföres. Varje indelning av b. efter materialet är konstlad. Däremot är ett särskiljande ur teknikernas synpunkt rätt naturligt men sammanfaller långt ifrån alltid med de historiska gränserna. — Två tekniska huvudgrupper kunna utskiljas: 1) B., där det tyg el. stoff, på vilket b. utförts, så att säga medverkar som en del av b. Främst gäller detta vissa arter b. på räknade trådar, t.ex. all slags hålsöm, utskuren söm, hopdragssöm (däribland näversöm), den norska hardangersömmen, filéträdningen, men även annan mestadels genombruten sömnad, ss. den ursprungliga italienska reticellan, tyllträdningen, richelieubroderi, engelskt b. o.s.v., således de flesta slag av vitbroderi. Skuggsömmen, utförd på mycket tunt tyg, där vissa partier verka tätare genom broderifyllnad på avigsidan, och all matelassé el. pikésöm höra också hit. I en klass för sig stå applikationssöm* och iläggsöm el. mosaiksöm*, där b:s dekorativa karaktär ligger i olika stoffers verkan mot varandra, medan de stygn, som förena stofferna, vanl. spela en underordnad roll. — 2) B., där bottentyget blott bildar grunden. Här kan man skilja på lineära och ytfyllande sömnadstekniker, varvid är att märka, att de förra kunna bli ytfyllande genom upprepning i täta rader. Av de lineära broderiteknikerna är stjälksömmen viktigast; mera sällan förekomma förstygn och efterstygn dekorativt; viktiga äro flera arter kedjestygn, däribland tambursömmen, som sys med särskild virknål i båge. De ytfyllande teknikerna kunna uppdelas i två slag: a) Sådana där stygnen gå efter vävnadens trådar. Hit hör främst korsstygn, vidare tvistsöm, petits points, gobelängsöm, points de Hongrie m.fl. b) Sådana, vilkas stygn äro fria från beroendet av bottenstoffets trådriktning men gärna följa ett uppritat mönster. Viktigast är här plattsömmen och den närbesläktade klumpsömmen, vidare delsbosöm, schattersöm, flätsöm och vissa bottensömmar. Andra bottensömmar måste räknas till de tekniker, där stoffet medverkar. Rent historiskt har olika slags läggsöm spelat stor roll. — Ett mellanting mellan lineära och ytfyllande sömnadsarter äro vissa broderiarter med rent dekorativa stygn, ss kråkspark, knutsöm o.s.v. Langettstygn användes huvudsakl. till kantning, knappnålsstygn ingår bl.a. i spetssömnad. Många arter av fantasistygn och mellanformer mellan olika tekniker förekomma. Kombinationer av olika slags stygn förekomma ofta på samma broderiarbete. — Som underlag för

b. ha allahanda stoffer begagnats: ylle, linne, siden, sammet, bomull (särsk. i Orienten), läder, pergament. Till tråd ha även dessa ämnen (utom sammet) begagnats, och dessutom har b. utförts i tekniker, där varken bottnen el. tråden spelat så stor roll som de pärlor, paljetter, stenar, snodder, band, sniljer, tyglappar m.m., varmed bottnen övertäckts mer el. mindre tätt. Vid reliefbroderi har understoppning av pergament, papp, bomull, ull, blånor o.s.v. kommit till användning. — Med avseende på mönstren kan man säga, att, om man undantar stora grupper av allmogebroderier, har b. med sin rörligare och friare teknik trognare anslutit sig till tidsstilarna än vävnadskonsten med dess vidlyftigare och mindre smidiga apparat. B. har härvid vissa tider gått mycket nära måleriet och även i mycket större utsträckning än vävnad använt tidsstilarnas dekorativa element. Å andra sidan ha vävnadsmönster och broderimönster ofta stått varandra mycket nära.

Den urgamla konsten att utföra b. kan ha uppstått spontant inom olika kulturområden. Inom Kinas gamla textilkonst äro b. funna åtm. från Han-dynastien; utvecklingen är ej helt klarlagd, men Kinas broderikonst har varit rik och periodiskt påverkat andra länders, t.ex. Japans. Särsk. var dess inflytande i Europa starkt under 1700-talet. Inom mell. och främre Orienten (t.ex. Persien, Indien, Arabien) har även en delvis mycket gammal, ännu icke historiskt utredd broderikonst blomstrat, oftast stilistiskt starkt anknuten till övrigt konsthantverk och med olika tydligt skönjbara ant. originella el. från andra länder importerade stildrag. — I Västerlandet är det äldsta fyndet av b. nordiskt och utgör ornering på en dansk bronsåldersdräkt ("Skrydstrupkvinnan"); utvecklingshistoriskt står det isolerat. — Skäl finnas att antaga, att b. utövades inom den fornegyptiska liksom trol. även den assyrisk-babyloniska kulturkretsen. Verkliga fynd av b. äro gjorda i en grekisk koloni på Krim från trol. 5 -3 årh. f.Kr.; stilen tillhör den grekisk-klassiska ornamentkretsen (rankor, palmetter). Under romartiden användes säkerligen b. i stor utsträckning, likaså under senantik tid. Verkliga fynd av b. från den eljest välkända senantika textilkonsten saknas, men man känner en broderikonsten mycket närstående art vävnad, där i f.ö. i ett slags tapisseriteknik vävda föremål inflätats en lös mönstertråd, som markerar konturerna och vars verkan fullkomligt är den av ett b. Småningom spåras svagt en i Egypten inhemsk (koptisk?) broderikonst. Bland de äldre b. man funnit märkas senegyptiska fr.o.m. 900-talet med arabiskt ursprung, enkla strömönster och små ändmotiv vid bårder. Ung. samtidigt uppblomstrade på Bysans' område en broderikonst, som stod mycket nära den övriga bysantinska konsten och som fick långvariga och djupa verkningar i Italien och Tyskland. — Under 1000-talet och 1100-talet var s. Italien och Sicilien ett centrum för textilkonst, och de livliga förbindelserna med Tyskland-Österrike tillförde dessa länder praktverk av broderikonst, ss. den ungerska kröningsmanteln, daterad 1031, med stark bysantinsk prägel, och den i Wien förvarade kröningsmanteln från 1133. Italien var ledare för den romanska broderikonsten, och konservatismen och bysantiniseringen var starkast i Rom. Stark export ägde rum under hela medeltiden från de stora broderiverkstäderna. Från 1100-talet och framåt utvecklade sig i Italien (med Florens som medelpunkt), Frankrike, England och Tyskland en mängd broderiskolor med olika kännetecken. De flesta verkade för kyrkliga ändamål. De starkt bysantiniserande dragen inom figurbroderiet började småningom vika för en ledigare teckning och en allt rikare formgivning (t.ex. de franska el. rhenländska b. från en f.d. korkåpa från Biskopskulla i Uppland med bilder ur Jesu liv). Unggotiken medförde en alltjämt fortskridande utveckling av naturalismen utan att brista i det rent dekorativa el. i kompositionens stränga skönhet och teknikens rent textila hållning. De främsta verken från de här nämnda broderiskolorna finnas naturligtvis i utlandets kyrkor och museer, men av stort intresse är, att så många utmärkta konstverk, utförda i b., även exporterats till Sverige. Av fransk unggotik må nämnas en stor vacker kåpa i Uppsala med apostlar och helgonfigurer inom rundlar och mellan dem serafer, en kåpa (nu mässhake) i Skara och ett antependium i Eskilstuna. Engelsk broderikonst (*op'us anglica'num*) stod under unggotiken på ett lika högt, om icke högre plan än fransk och stod f.ö. denna mycket nära. I allm. äro denna tids b. utförda i minutiöst petig teknik med särsk. rik användning av kedjesöm. Teckningen ansluter sig till tidens måleri, färgerna äro icke många och snarare blonda än mörka, mönstren äro ofta rundlar, fyrpass o.s.v. (omslutande figurer el. figurscener) och mellan dem dekorativa änglar, blommor o.s.v. Av engelsk höggotik finnas i Sverige t.ex. broderierna från Skå i Uppland. De allmänna tendenserna inom Västeuropas b. pekade mot en allt mer tilltagande naturalism. Under 1400-talet är broderikonsten förgrenad på många likartade verkstäder; studiet av dem är knappast påbörjat. Särsk. utmärka sig Flandern, Nederländerna, Burgund, England och Tyskland för en övervåldigande rik alstring. I Sverige funnos bl.a. den starkt engelskt påverkade vadstenaskolan och stockholmsverkstäder, främst den s.k. Albertuspictor-skolan. De stora konstnärerna medverkade flitigt vid mönsterteckningen (t.ex. Det gyllene skinnets ordens skrud av van Eyck, den vackra tapeten (baneret? gravtäcket?) i Vadstena, av okänd härkomst, möjl. av lübeckkonstnären Herman Rode. — Tekniken drevs emellertid i höjden; raffinerade verkningar åstadkommos genom s.k. lasursöm, då guldtråden nedsyddes med tätare el. glesare stygn av silkestråd i olika schatteringar. Det rent tavelmässiga började hota och till sist nedbryta den stränga textila karaktären. Reliefen infördes i b., ej blott som tidigare i ramverk, arkader o.s.v. utan i figurerna. Överdrifterna häri ledde på 1500-talet till ett snabbt förfall. Särsk. i Italien bedrevs det rent tavelmässiga "målandet med nålen" under renässansen, men strängare dekorativa riktningar räddade under 1500-talet det värdefulla, som låg i den högt uppdrivna konstfärdigheten, undan förfallet över till en fortsatt blomstring.

Under äldre och yngre medeltid levde vid sidan av de stora kyrkliga verkstäderna, särsk. i länderna n. om Alperna, flera andra riktningar, ofta

av mera profan el. också allmogemässig karaktär För det profana och enklare b. spelade ullgarnet och linet en vida större roll än för de kyrkliga sakerna, men de flesta föremål av enklare art äro förlorade. — En nordisk, särsk. svensk, grupp av vadmalsbroderi i mosaiksöm utgör säkert en mycket karakteristisk kvarleva av vår inhemska medeltida broderikonst. Bonader med historie- el. sagoframställning broderades, säkert oftast vid furstehov el. i förnämare hus; redan från 1000-talet ha vi den underbara Bayeux-tapeten*. En vacker kyrklig bonad i ullgarn av provinsmässig karaktär är bevarad i Fogdöbonaden, nu i Strängnäs. — Linnebroderier i vanl. enfärgad söm finnas särsk. i Italien, Tyskland och Danmark från senmedeltiden och 1500-talet.

Renässansen i Italien kvarhöll delvis broderikonsten i strängare dekorativa banor; i praktsaker, ss. dukar och tronhimlar, härskade det tavelmässigt-naturalistiska blott i kringramade figurscener. Inom kyrkligt broderi florerade den alltmer utpräglade barockstilen. Vid större figurrika textilier kom snart tapisserikonsten att överflygla de sydda målningarna. I stället tilltog tillverkningen av broderade inredningsföremål och dräkter, nu i en sträng, starkt stiliserad, helt dekorativ linjestil med särskilt rik användning av flät- och knutmotiv (jfr Gustav Vasas dräkter). Färgerna voro oftast endast guld på mörk botten. Mönsterböcker började tryckas för dylika mönster och upptogo även äldre motiv samt rena renässansmönster. Den starkt stiliserade dekorativa stilen höll sig långt in på 1600-talet. — Under 1500-talets slut och 1600-talets förra del använde man gärna applikation i en el. flera färger, särsk. för möbler (sängkappor), himlar, dynor m.m. Mönstren voro oftast spensliga slingor med inflätade grotesker, djur, blommor och emblem. I Sverige verksamma mästare ha efterlämnat många verk i denna art. F.ö. älskade man halvstora strömönster med gärna sicksackordnade buketter, blommor, fjädermotiv, ofta i guld och silver med sparsamma silkesdetaljer; Gustav Adolfs tid erbjuder exempel härpå. Stor likhet med tidens vävnadsmönster förefinnes här.

Kring 1600-talets mitt voro klädernas broderade mönster gärna i täta, gyttriga mönster utan skarpt framhävande av detaljerna. Dylika b. voro vanl. i guld och silver. En engelsk, redan på 1500-talet framträdande riktning visade starkare naturalism med brokiga blomstermotiv, ofta på ljus botten. Stilen framträdde även i inredningskonsten och uppgick småningom i rokokons färgglada broderikonst. Mot 1600-talets slut däremot började de franska mönsterteckn arna Bérain, Marot m.fl. att starkt influera på b., och på dräktbroderier gjorde man åter en stark uppdelning, så att bårder och uppslag, ficklock m.m. skarpt skilde sig från de slätare ytorna. Praktmöblerna, särsk. sängar, tronhimlar, vagnar, stolar, blevo överdådigt rikt utstyrda i stora mönster av strängt symmetrisk uppbyggnad och klar teckning; musslor, bandmotiv och akantus samt gallerverk dominerade. De heraldiska b. hade en storhetstid. Från Sveriges karolinska period finnas fanor i rik barock, gärna med hög relief. — Kyrkobroderiet fick alltmer profan karaktär. Barockprakten blev in på 1700-talet spensligare, den s.k. *régence*-stilen har ej samma tyngd. Även b. på kläder blev lättare och sirligare. Rokokon upplöste symmetrien. Kinesiskt inflytande är starkt skönjbart. Särsk. på damdräkter brukades gärna lätta blomslingor i klart brokiga färger. Även inom möbelbroderiet gjorde sig rokokotendenserna gällande, men här kvarlevde länge senbarockens stelare galler- och bandverk. För mera officiella ändamål tillverkades fortfarande tungt praktfulla guld- och silverbroderier på sammet el. siden. För inredningsändamål och dräktplagg användes mycket sticksöm (matelassé och marseillesöm), ofta i vitt på vit botten, under barock och rokoko. — Under 1700-talets senare del följde b. tidsstilen noga och blev snart klassicerande utan att helt släppa blomsterbroderierna. Färgskalan bleknade dock och blev lättare och tunnare. Svensk gustaviansk broderistil utmärker sig ofta för en viss teatergrannlåt och smak för billiga effekter. Under empiren var den egentliga kejsarstilen tung och massiv och avvisade nästan fullständigt all naturalism men kännetecknas ofta av högt tekniskt kunnande (Frankrike, Österrike). Senare tunnade stilen ur. Vackra äro de nu allt vanligare sydda landskapstavlorna. — Modet att brodera klänningar utdog nästan helt med empiren. Vitbroderiet i kragar o.d. tilltog, ävenså rik sömnad på underkläder.

Redan på 1820-talet började korsstygnsbroderier bli moderna, först i blekare, sedan i allt grällare och mer blossande färger. 1850 talet var korsstygnens stora tid. På 1860-talet blevo mönstren mer geometriska. — 1870-talets b. blevo allt torftigare. En stark kärlek till applikation blomstrade upp och levde över 1880-talet. Under dessa årtionden infördes i b. åtskilligt för detta främmande material (knappar, vaxduk, silverpapp o.d.) och färgskalan var dyster och oren. Fornnordiska och allmogemotiv omhuldades. — Även på 1890-talet favoriserade man mörkt kläde, boj o.d. som botten, men färgerna rensades upp. Under detta årtionde utgick från England en kraftig rörelse för höjande av alla slag av konsthantverk, vilket även inverkade på b. I Sverige hade redan tidigare liknande tendenser funnits med Handarbetets vänner som banbrytare. En alltmer stegrad fordran på äkta material och konstnärliga mönster gjorde sig gällande, särsk. på de kyrkliga b:s område. Här hade förfallet nått sin kulmen under 1800-talet; reformerna infördes ej utan svåra konstnärliga misstag till en början. — F.n. står den kyrkliga broderikonsten hos oss tämligen högt, medan den profana vacklar mellan en ofta förädlad och förfinad allmogestil och broderiaffärernas ofta banala dussinmönster.

Litt.: "Dictionary of needlework" (1882); R. Cox, "L'art de décorer les tissus" (1900); M. Dreger, "Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei" (1904); Agnes Branting, "Prydnadssöm" (1910); F. Witte, "Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickerein des Schnütgenmuseums" (1926); M. Schuette, "Gestickte Bildteppiche und Decken des Mittelalters" (1927—30); Agnes Branting & A. Lindblom, "Medeltida vävnader och broderier i Sverige" (2 bd, 1928—29); A. F. Kendrick, "English decorative fabrics of the sixteenth to the eigteenth centuries" (1934); Agnes Geijer, "Textila tekniker och termer" (i "Svenska museet",

1936); Nordiska museet, "Broderier 1500 -1900" (1942); kataloger utg. av Victoria and Albert Museum i London. *I.*

Brode'rsilke, silketråd med mycket lös tvinning, vilket är lämpligt för att tråden vid sömnad skall plattas ut och fylla mönstret bättre än en hårdare tvinnad tråd.

Brodersson, Abraham, dansk riddare, se Abraham Brodersson.

Broder Svensson, riddare (d. 1436). B. omtalas som befälhavare för svenska skepp i Eriks av Pommern krig mot hanseaterna, där han tillfångatogs. Han stödde senare Engelbrekts resning men råkade därefter i tvist med Karl Knutsson, som lät avrätta honom. B. har litterärt behandlats i G. Starbäcks historiska romaner.

Brodeur, Arthur Gilchrist, amerikansk filolog (f. 1888), sedan 1930 prof. i engelska vid Univ. of California i Berkeley. B. visade tidigt intresse för äldre nordisk språkhistoria och har utfört en övers. av den prosaiska Eddan, "The Prose Edda by Snorri Sturluson" (i "Scandinavian classics", 5, 1916), samt utg. "The riddle of the runes" (1932). Han är numera föreståndare för univ:s avd. för de skandinaviska språken och litteraturen och en framträdande led. av American-Scandinavian Foundation. *Th.*

Brodi'n, Knut Georg Andreas, pianist och musikpedagog (f. 27/8 1898), var elev vid Kungl. musikkonservatoriet 1918—22 för L. Lundberg och studerade senare i Berlin, Dresden, Wien och Paris, har sedan 1925 ofta framträtt som konserterande pianist. Som musiklärare vid Olofsskolan i Stockholm (1931—41) framträdde han särsk. som företrädare för nya undervisningsmetoder. Han har även för praktiskt bruk utg. äldre svensk musik.

Brodi'nus, Johannes, prästman (1619—80), 1652—56 Karl X Gustavs hovpredikant, 1657—65 superintendent på Gotland, från 1677 biskop i Västerås. Som Gotlands kyrklige styresman verkade B. energiskt för den nyvunna öns försvenskning, ombildade domkapitlet, sökte höja folkundervisningen och förbättra skolan i Visby. B. förmåddes av det dansksinnade prästerskapets motstånd att utbyta superintendenturen mot kyrkoherdebefattningen i Lärbro. När danskarna 1676 besatte Gotland, fördes B. till Köpenhamn men frigavs efter ett år. *P.S.*

Brodmann [brå't-], Korbinian, tysk psykiater (1868—1918). B., som 1918 blev chef för avd. för topografisk hjärnbarkshistologi vid Deutsche Forschungsanstalt für Psychiatrie i München, har i flera grundläggande arbeten beskrivit cellskikten inom storhjärnans bark, fastställt en grundtyp med 6 cellskikt och visat, att olika barkområden företedde olika för dem typiska utdifferentieringar, samt studerat dessa förhållanden jämförande anatomiskt på djur och olika människoraser.

Brodrick [bråd'-], William John Fremantle, politiker. Se Midleton.

Brodskij [brå't-], Adolf, rysk violinist (1851—1929), debuterade i Odessa som underbarn vid nio års ålder och studerade sedan vid Wiens konservatorium och för J. Hellmesberger, av vars kvartett han blev medl. B. tillhörde 1868—70 Wiens operaorkester. Vidsträckta konsertresor förde honom bl.a. till Moskva, där han 1875—79 var anställd vid konservatoriet. B. gästdirigerade sedermera i Kiev, Paris, Wien och London samt fick 1882 professuren i violinklassen vid Leipzigs konservatorium. Han reste 1892 till New York och blev 1895 dir. vid Manchesters College of Music. Där bildade han en uppskattad kvartett med R. Briggs, S. Speelman och K. Fuchs. 1902 blev B. hedersdr vid Victoria Univ. *P.L.*

Brodskij [brå't-], Isaak Izrailevitj, ryskjudisk målare (1884—1939), elev av Repin, slutl. dir. för den ryska konstakad. Till en början anhängare av en stämningsmättad riktning av *l'art pour l'art* övergick B. o. 1914 till porträttmåleri. Efter revolutionen koncentrerade sig B. på revolutionära motiv och personer. Avbildningar av hans detaljfina, ofta grafikliknande, ibland monumentala tavlor ha i tusentals ex. spritts inom Sovjetunionen.

Brody [brå'-], stad inom den av Sovjetunionen 1939 ockuperade delen av Polen, ö.n.ö. om Lwów; 16,400 inv. (1931). B. är ett livligt handels- och industricentrum med bl.a. cement-, rör- och tvålfabriker samt bränneri. Det grundlades 1584 av Stanisław Żółkiewski under namnet *Lubicz* och var 1779—1880 fri handelsstad.

Brody'r, broderi*, numera vanl. i maskinteknik. B. var synnerligen modernt på damunderkläder under hela 1800-talet, särsk. i form av remsor, som infälldes i el. kantade plaggen. När som material till underkläder vitt bomullstyg började ersättas av trikå och lättare tyger, blev b. omodern på dessa plagg men användes tidvis för dekor av andra kläder, på blusar, på ljusa, lätta sommartyger o.s.v.

van den Broeck [fann . . . brok], Elias, nederländsk blomstermålare (o. 1650—1708), verksam först i Antwerpen, så i Amsterdam, utmärkte sig för det mest minutiösa naturåtergivande.

Broederlam [bro'd-], Melchior, flamländsk målare, verksam i Burgund, där han från 1382 skall ha varit hovmålare hos Filip den djärve. B. är en av sin tids få bekanta tavelmålare. Bevarade äro endast två flyglar till ett altarverk, tillkommet 1393—94 (nu i museet i Dijon), vars corpus är ett träsnideriarbete av Jacques de Baerse.

Broen, se De Broen.

Brofeldt. 1) Juhani B., finländsk förf., se Aho. — Ang. B:s hustru se Soldan-Brofeldt

2) Simo Antero B., den föreg:s brorson, kirurg (1892—1942), med. och kir. dr 1924, doc. 1926, e.o. prof. i kirurgi 1933, ord. prof. 1939. Vid sidan av sitt arbete som högt skattad akademisk lärare och föreläsare var B. mångsidigt verksam som sjukhusläkare och blev vid grundläggningen av Finlands Röda kors' sjukhus i Helsingfors dess chef 1932. Den stora organisatoriska talang han härvid ådagalade fick sedan bestå sitt hårdaste prov under hans verksamhet som kirurgisk inspektör för krigs- och fältsjukhusen vid högkvarteret under krigsåren 1939—40 och 1941—42 och som inspektör för invalidvården. Ledd av en hög tanke om läkarens sociala plikter gjorde B. även en betydande insats dels i kampen mot reumatismen som folksjukdom, dels som idrottsläkare och förespråkare för den finska bastun. *G.Sn.*

Brofjorden, vik av Skagerak på bohuslänskusten, sträcker sig från trakten n. om Lysekil mot n.ö. 9 km; åt s.ö. avger den Trommekilen, och n. om inloppet till denna fjordarm ligger Rixön; talrika stenhuggerier finnas utmed B:s stränder.

Brofoss, Erik, norsk ämbetsman (f. 1908), cand. jur. 1931, cand. oecon. 1938, innehade 1935—41 olika befattningar vid finansförvaltningen i Oslo men nödgades mot slutet av 1941 fly till Sverige, där han i Stockholm innehade en befattning vid flyktingadministrationen. I april 1942 anställdes han vid norska finansdep. i London, blev s.å. först byråchef och sedan expeditionschef vid norska försörjningsdep. där, vilken befattning han innehade även efter återflyttningen till Norge. Sedan nov. 1945 är B. finansminister i E. Gerhardsens socialdemokratiska regering. *Th.*

Broglie [bråj], Broglie-Revel, urspr. italiensk adelssläkt, 1643 överflyttad till Frankrike, där den s.å. erhöll grevevärdighet och 1660 godset Dormans, som 1671 blev markisat. 1742 erhöll släkten fransk hertiglig värdighet och 1759 tysk riksfurstlig ställning genom Victor François B. (1718—1804), bror till B.1) och stamfar för släktens nuv. båda huvudlinjer, Broglie, vars huvudman bär titeln hertig och övriga medl. furste, samt Broglie-Revel, vars medl. bära titeln furste.

1) Charles François, greve de B., diplomat (1719—81), blev 1752 ambassadör i Polen, arbetade på att stärka den fransk-polska vänskapen men återkallades 1758. Även i fortsättningen användes han dock av Ludvig XV i diplomatiska uppdrag; mest känd är han som den mångårige ledaren för konungens hemliga diplomati bakom de officiella rådgivarnas rygg.

2) Achille Charles Léonce Victor, hertig de B., den föreg:s brorsons son, politiker (1785—1870), användes av Napoleon i olika diplomatiska missioner, blev under restaurationen pär och anslöt sig till det liberala partiet, med vars ledande krets han som måg till Mme de Staël hade nära förbindelser. Enl. sina egna ord ville han försona revolutionen och restaurationen och hålla stånd mot den växande kontrarevolutionära rörelsen. På 1820-talet slöt han sig till doktrinärerna vid sidan av Royer-Collard och Guizot; han blev under julimonarkien en av Frankrikes ledande statsmän; efter Périers död 1832 dominerade B., Guizot och Thiers under några år både regering och representation. Som utrikesminister 1832—34 sökte han befästa de goda relationerna till England, som konseljpresident 1835—36 genomförde han de bekanta septemberlagarna, som starkt begränsade pressfriheten. Sedan Ludvig Filip 1836 låtit B. falla efter ett parlamentariskt nederlag, höll denne sig en längre tid borta från den aktiva politiken; vid brytningen mellan Guizot och Thiers följde han den förre, som 1847 gjorde honom till ambassadör i London. Efter februarirevolutionen tog B. 1848 säte i nationalförsamlingen. Hans förhoppningar om monarkiens återinförande grusades genom statskuppen 1851, och han ägnade sig därefter åt filosofiska, religiösa och politiska studier. Han blev 1856 medl. av Franska akad. Förutom B:s "Souvenirs", utg. av hans son (1886), ha utgivits hans "Écrits et discours" (3 bd, 1863). *[G.Lw.]B.*

3) Jacques Victor Albert, hertig de B., den föreg:s son, politiker (1821—1901), inträdde först på diplomatbanan, drog sig efter 1848 års revolution tillbaka till privatlivet samt ägnade sig åt publicistisk verksamhet och historisk forskning. 1862 blev han medl. av Franska akad. 1871—75 medl. av nationalförsamlingen, 1876—78 av senaten var B. under den vid denna tid utkämpade striden om monarki el. republik högerns och monarkisternas främste ledare. Sedan hans försök att förmå Thiers till en med nationalförsamlingens högermajoritet mer överensstämmande politik misslyckats, ledde han 1873 angreppen mot denna. Han blev den nye presidenten MacMahons främste ständige rådgivare och chef för hans första regering. Denna störtades dock redan 1874, då yttersta högern vid en omröstning om vallagen gick samman med vänstern. Sedan valen 1876 gett republikanerna makten i deputeradekammaren och Mac Mahon avskedat den kortvariga vänsterregeringen Simon, trädde B. 16/5 1877 i spetsen för en konservativ kampregering. En majoritet i kammaren av 363 deputerade avgav misstroendevotum, men B. begärde och fick av senaten erforderligt tillstånd att upplösa kammaren. Trots att president och regering genom ämbetsmännen utövade stark påtryckning vid nyvalen för att få till stånd en konservativ majoritet, misslyckades detta — vänstern återvände med oförändrad styrka, 363 man. Då B. ej kunde vinna senatens samtycke till förnyad upplösning av kammaren och han ej ville gå med på någon statskupp, avgick han med sin ministär, den s.k. "16-maj-regeringen". Dess fall betecknade underhusparlamentarismens definitiva seger i den tredje republiken. B. själv lämnade politiken och återupptog sitt historiska författarskap, som särsk. gällde 1700-talet. Bland hans skrifter märkas "Le secret du roi" (2 bd, 1878), "Frédéric II et Marie-Thérèse" (1883), "Frédéric II et Louis XV" (1885) samt "Marie-Thérèse, impératrice" (1888). "Mémoires du duc de B.", 1—2, omfattande tiden fram till 1875, utgåvos 1938—41. Biogr. av G. Fagniez (1902). *B.*

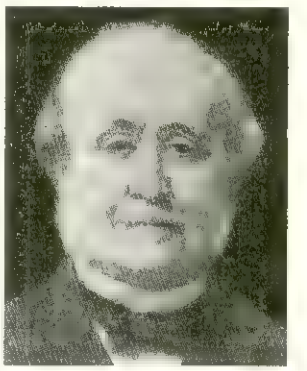

4) Louis César Victor Maurice, hertig de B., den föreg:s sonson, fysiker (f. 1875). B. grundade i Paris ett privat forskningslaboratorium för undersökning av röntgenstrålning och är som fysiker bekant för

sina grundläggande arbeten inom röntgenspektroskopien, där han införde den s.k. vridkristallmetoden i förening med fotografisk registrering av röntgenspektra*. B. har även utfört omfattande undersökningar av de vid bestrålning med röntgenljus ur olika substanser utlösta elektronerna genom att undersöka dessas magnetiska spektra. *A.Ldh.*

5) Louis Victor, furste de B., den föreg:s bror, fysiker (f. 1892), sedan 1928 prof. vid Sorbonne. B. har gjort sitt namn världsbekant genom den av honom uppställda teorien för materien, vilken upptagits och vidare utvecklats av den tyske fysikern E. Schrödinger och bildar grundvalen för dennes berömda vågmekanik (se Atom, sp. 721, Kvantummekanik och Materievågor). B. gjorde antagandet, att varje materiepartikel kan tillordnas en svängningsrörelse på så sätt, att produkten av frekvensen och Plancks konstant är lika med materiepartikelns egenenergi, d.v.s. lika med produkten av dess massa och kvadraten på ljushastigheten. Bland övriga arbeten av B. må nämnas arbeten över röntgenspektras systematik och undersökningar av elektronspektra, de sistn. utförda tills. med B.4). B. erhöll 1929 nobelpriset i fysik. *[A.Ldh]Re.*

Brogren, Per Axel Erik, journalist, lyriker (1871—1932), fil. kand., studerade katolsk teologi i Eichstädt och München 1899—1900. B:s första versbok, "En ynglingasaga" (1901), skildrar omvändelsen från esteticism till katolsk religiositet. Bland hans senare diktsamlingar må nämnas "Psalmernas bok" (1910), omdiktningar av Davids psalmer, och "Psyke" (1912), som skildrar kärleken i strofer erinrande genom sin idealitet och kristligt färgade platonism om romantikens lyrik. Som dramatiker framträdde B. med versdramat "I dödens skugga" (i diktsaml. "Medusa", 1902) och "Natten. Nutida moralitet" (1920). B. var från 1917 g.m. förf. Gertrud Almqvist-Brogren. *Hj.G.*

Brogård, gods i Bro och Låssa kommun i Uppland, vid Brofjärden av Mälaren; areal 765 ha, därav 346 åker; taxeringsvärde 433,800 kr. Huvudbyggnaden av sten i två våningar med klocktorn uppfördes i italiensk renässans 1888—89 av greve J. Sparre efter ritningar av arkitekt O. Holmgren; flyglarna äro från o. 1700. Park och vacker trädgård. - B. var kungsgård under medeltiden; 1563—1685 tillhörde det medl. av ätten Rålamb, därefter till 1778 ätten Funck. Sedan 1792 har B. gått i arv inom ätterna Cederhielm, Sparre och Reuterskiöld; det tillhör nu friherrinnan Ebba Reuterskiöld. *P.*

Brogården, se Veterinärinrättningen i Skara.

Brohan [brå*aŋ']. 1) Suzanne B., fransk skådespelerska (1807—87), debuterade på Odéon 1823 som Dorine i "Tartuffe". Hennes spiritualitet och hennes elegant slipade replikföring gjorde henne självskriven till subrettroller i den klassiska och moderna franska komedien. I sht drog hon uppmärksamheten till sig som Madelon i "De löjliga preciöserna", Marie Mignot, Marion Delorme samt Suzanne i "Figaros bröllop".

2) Joséphine Félicité Augustine B., den föreg:s dotter, skådespelerska (1824—93), debuterade 1841 på Théâtre français som Dorine i "Tartuffe" och var anställd där till 1868. På ett lysande sätt efterträdde hon sin mor som den berömda scenens klassiska subrett. Hennes mest uppmärksammade roller voro Suzanne i "Figaros bröllop" och Toinette i "Den inbillningssjuke".

3) Émilie Madeleine B., den föreg:s syster, skådespelerska (1833—1900), 1850—85 anställd vid Théâtre français. Yttre och inre förutsättningar gjorde B. till en idealisk framställarinna av såväl skådespelets som lustspelets unga flicka. Lysande framgångar vann hon som Mlle de la Seiglière, Célimène i "Misantropen", Elmire i "Tartuffe" och Alcmène i "Amphitryon". Under senare år formade hon inom det äldre rollfacket prestationer av hög konstnärlig rang, ss. hertiginnan de Réville i "Sällskap där man har tråkigt", hertiginnan av Marlborough i "Ett glas vatten", baronessan de Mantes i "Osvuret är bäst" och Philaminte i "Lärt folk i stubb". *[G.Kg]A.L.*

Brohuvud. 1) *Krigsv.*, benämning på befästningar till skydd för förbindelser över vattendrag. Allteftersom befästningar äro utförda endast å ena stranden el. å bägge stränderna, kallas b. enkelt el. dubbelt. Vid anfall över vattendrag söker den anfallande snarast skapa sig ett b. på sådant avstånd, att den fortsatta övergången icke kan störas av markobserverad eld. Oegentligt kallas även det för den fortsatta landstigningen vid kust först tagna erforderliga området för b. *A.W.G.*

2) *Sjöv.*, yttersta ändan av en brobänk.

Bro härad i Uppsala län, vid Mälaren s. om Uppsala, omfattar socknarna Bro och Låssa, Stockholms-Näs och V. Ryd; 150,46 km², därav 146,58 land; 2,626 inv. (1946). B. tillhör Trögds tingslag i Uppsala läns s. domsaga, Trögds fögderi och Håbo kontrakt av Uppsala ärkestift.

Broili [brå'li], Ferdinand, tysk paleontolog (1874—1946), prof. vid univ. i München 1908. B. har utg. ett stort antal vertebrat- och evertebratpaleontologiska arbeten samt omarbetat Zittels "Grundzüge der Paläontologie" (d. 1, 6 uppl. 1924, d. 2, 4 uppl. 1923).

Broisat [broaza'], Émilie, fransk skådespelerska (1848—1929), debuterade 1866 på Théâtre du Vaudeville i Paris, var 1867—70 anställd i Bryssel, uppträdde därefter i Italien, var 1872—74 anställd vid Odéon och 1874—95 vid Théâtre français, från 1877 som societär. Naturligt behag och vibrerande känsla utmärkte B:s kultiverade och högt skattade konst. Bland hennes roller nämnes särsk. Mimi i "La vie de bohème".

Brok, *sjöv.*, grovt, vanl. klätt tåg, som användes för surrning av tyngre föremål, t.ex. av båt, som hänger under dävertar, för att hindra dess svängning i sjögång (båtbrok). B. är även benämning på ett smäckert tåg avsett att vid bärgning av gaffelsegel hala upp dess översta del mot gaffeln.

Brok [bråkk], danska adelsätter. Den äldsta av dessa, som i vapnet förde en bjälke, uppträder från 1200-talets slut i källorna. Efter denna ätts utdöende upptogs namnet på 1400-talet av en annan släkt, genom gifte besläktad med den förra; denna andra ätt B. utdog med Eske B.

Eske B., riksråd (1560—1625). B. användes vid diplomatiska uppdrag och inom förvaltningen. Han var innehavare av åtskilliga stora gods; i Skåne ägde han bl.a. Ellinge och Örtofta. B:s kulturhistoriskt ytterst värdefulla dagböcker äro delvis bevarade (1608, 1612—13 utg. av L. S. Vedel Simonsen; 1604, 1609, 1619 och 1622 av L. Moltke i "Danske Samlinger", 1872—79; 1611 och 1617 av C. F. Bricka i "Danske Magazin", 1884). *I.A.*

Broka'd (ytterst ital. el. spa., jfr ital. *broccare*, smycka, besätta), eg. endast sådana broscherade vävnader*, som äro vävda i praktfullare material, främst i guld, silver och silke på siden- el. sammetsbotten. Andra praktvävnader, icke broscherade, där alla mönstertrådar löpa över hela bredden, äro således icke b., ehuru de ofta och felaktigt kallas så. Än mindre kunna allehanda moderna brokiga kappfoder i halvsiden o.s.v. kallas b. De praktfullaste b. vävdes i Italien under 1300—1500-talen samt i Frankrike under 1600- och 1700 talen. Även i Spanien ha särsk. under renässansen dyrbara b. tillverkats. — Brokateller kallas enklare vävnader, främst i halvsiden, ylle och linne, som hade invävda metalltrådar och avsågo att efterbilda b., vilkas mönster de ofta troget följde. Under hög- och senrenässansen vävdes i Italien och Spanien mycket vackra brokateller. *I.*

Brokanal, akvedukt* för trafikkanal.

Brokar, äldre benämning på brokista*.

Broka't, beteckning dels för olika bronsfärger el. bronspulver, dels för billigare ersättningsmedel för dessa.

Brokatell', *textil.*, se Brokad.

Brokbladighet, *bot.*, se Panaschering.

Brokbock, buntbock, *Damalis'cus pygar'gus*, sydafrikansk antilop av underfam. koantiloper. Den liknar sin släkting bläsbocken men är något större (mankhöjd 1,2 m) och har längre horn. Kroppsfärgen är purpurbrun med vit bläs på huvudets främre och övre del; vid svansbasen finns en trekantig vit spegel, buken, benens nedre partier och svansens översida äro även vita. Svarta teckningar finnas på benens övre partier och i en strimma längs kroppsidorna. Förr var b. allmän i hela sydliga Afrika s. om floden Vaal; numera är den utrotad som vild men lever kvar på några egendomar längst i s. *H.*

Brokbockar.

Broken Hill [bråū'kən hill'], stad i Nya Syd-Wales i Australien, inom s. delen av Barrier Range, 40 km från gränsen till Sydaustralien; 26,470 inv. (1943). Den ogästvänliga trakten med sin torftiga saltrisvegetation var fullst. öde, när de rika mineralfyndigheterna här började bearbetas 1883. Den manganhaltiga malmstocken, som från början i en lång rygg nått upp ovan jordytan, innehåller rikligt med silver, bly och zink, som dock avtar mot djupet; f.n. bryter man på över 550 m djup. 1913, då brytningen var störst, uppgick den till 1¾ mill. t malm men har därefter i genomsnitt varit 1¼ mill. t årl. B. är genom järnväg förenat med sin exporthamn Port Pirie, där stora smältverk finnas. Nu har staden även fått järnväg österut till Sydney. *P.*

Broken Hill [bråū'kən hill'], ort i mellersta Nord-Rhodesia i Sydafrika, vid järnvägen från Kapstaden; rika zink- och blygruvor.

Broker [bråū'kə] (eng.), mäklare, en för England säregen och för den engelska penningmarknaden utomordentligt betydelsefull institution (jfr Stock exchange). I huvudsak kunna två typer särskiljas: *bill-brokers* och *stock-brokers*. De förra driva växeldiskontering och erhålla därför erforderliga främmande medel till större delen genom korta lån (i stor utsträckning s.k. dagslån) el. rediskontering hos privatbankerna (*joint-stock-banks*), vilka icke i samma utsträckning som t.ex. de svenska direkt diskontera handelsfirmornas växlar utan gärna arbeta med b. som mellanled. Då privatbankerna, vilka i England — likaledes i mots. till vad fallet varit i Sverige — icke vänt sig till centralbanken direkt för rediskontering och för vilkas likviditet lånen till b. därför varit av stor betydelse, vid inträffande penningknapphet minskat el. indragit dessa lån, ha b. i stället skaffat sig medel genom lån hos Bank of England. Privatbankerna å sin sida ha stundom upptagit lån hos *bill-brokers* mot växlar, vilka dessa återbelånat hos Bank of England, varigenom en indirekt rediskontering av privatbankernas växelportfölj hos nämnda bank möjliggjorts. Särsk. betydelsefull är den mellanhandsställning b. intaga mellan *joint-stock-banks* och de s.k. *foreign and colonial banks* (d.v.s. engelska banker, som driva bankverksamhet huvudsakl. i utlandet och kolonierna, samt utländska storbankers Londonfilialer). *Bill-brokers'* betydelse har givetvis minskats i samband med i affärsbankerna sedan åtskilliga år tillbaka rådande penningöverflöd och därmed sammanhängande ändrade metoder för affärslivets finansiering. — *Stock-brokers* förmedla mot provision allmänhetens fondbörsaffärer och utlämna lån mot obligationer och aktier, vilka de i mån av behov återbelåna i privatbankerna. — Litt.: A. Nielsen, "Bankpolitik", 1 (1923); S. Brisman, "De moderna affärsbankerna" (1915). *[Lth]O.L.*

Brokig kopparmalm, bornit, miner., Cu_3FeS_3, kristalliserar reguljärt men förekommer vanl.

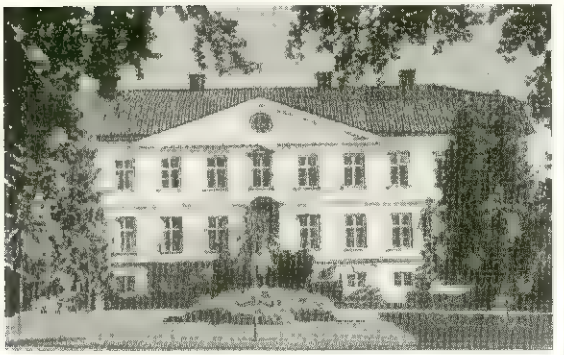

Brokind

derbt. Friska ytor äro bronsfärgade men antaga snabbt röda och blå anlöpningsfärger. Viktig kopparmalm i USA, Mexico och Chile. Förekommer underordnat i en del svenska gruvor, ss. Åtvidaberg, Falun, Nya Kopparberg.

Brokig sandsten, ty. *Buntsandstein,* eng. *bunter,* fra. *grès bigarré,* sedan 1700-talet använd benämning för den understa avdelningen av triassystemet i germansk el. kontinental facies. B. uppbygges av brokiga, oftast röda sandstenar, konglomerat och skifferleror. Förekomsten av korsskiktning, torksprickor, vindnötta stenar, lager av gips och stensalt, spår av landdjur, den röda färgen etc. utvisa, att serien bildats under mer el. mindre ökenartade förhållanden. Avlagringarna äro dels eoliska, dels fluviala och limniska, dock förekomma även marina horisonter. Fossil äro i allm. sällsynta. B. har en vidsträckt utbredning inom tre huvudgebit i Europa: Tyskland-England, Spanien samt v. Ural. Likartade bildningar äro kända från Afrika, Asien och Amerika. — Jfr New red sandstone. *G.R.*

Brokikare, förr benämning på tulltjänsteman, som hade uppsikt över skeppsbro och där befintligt tullgods. Jfr Besökare.

Brokind, gods i Vårdnäs sn i Östergötland, vid Kinda kanal, vackert beläget mellan sjöarna Järnlunden och Lilla Rengen, omfattar med underlydande i Nykils sn 1,506 ha, därav 345 åker; taxeringsvärde 852,000 kr. B. har kvarn, såg och kraftverk, trädgård med stora växthus samt engelsk park. Slottet, av sten i 2 våningar med envåningsflyglar, uppfördes 1727—31, sedan det gamla, ett fast stenhus med 2 hörntorn, nedbrunnit. B. tillhörde först Folkungaätten, köptes 1379 av Bo Jonsson Grip och ägdes på 1400-talet av danska riksrådet Ficke Bülow, vars dotter var g.m. Engelbrekts baneman, Måns Bengtsson. Inom dennes ätt, Natt och Dag, stannade B. till 1706, då det genom arv övergick till ätten Falkenberg af Bålby, inom vilken B. var fideikommiss 1732—1918 samt sedan 1933. Dess nuv. innehavare är greve Göran Falkenberg. - Det ursprungliga namnet, Bro, syftar på läget vid en bro över sundet mellan sjöarna. Under 1600-talet började godset kallas B., d.v.s. Bro i Kinda hd, till skillnad från det i Vreta klosters sn belägna Biskopsbro el. numera Kungsbro (jfr C. G. Styffe, "Skandinavien under unionstiden", 1911, sid. 236). Namnet skrevs 1362 Bro. *[C.V.J.;M.Bjn]P.:St.*

Brokista, för grundläggning av bro nyttjad stenkista*.

Brokkremla, svampart av släktet kremlor*.

Brokoff [bråkk'-], Ferdinand Maximilian, böhmisk skulptör (1688—1731), utvecklade från 1707 en rik verksamhet i Prag, utförde flera av grupperna på Karlsbron och arbetade för kyrkor, palats och offentliga platser.

Brokompani, förr kallat krigsbrokolonn, förband för transport av reglementerad krigsbromateriel till en viss brolängd samt personal för materielens handhavande. B. är numera motoriserat och medför materiel för byggande av 7 tons bro. I utländska arméer ingår huvudsakl. broträng, fordon med upplastad krigsbromateriel, varvid brobyggnad utföres av ingenjörkomp.

Brokskivlingar, *Panæ'olus,* svampsläkte av fam. skivlingar med ett 10-tal arter i Sverige. B. äro små medelstora arter med klock- el. halvklotformig, tunnköttig hatt och styv, pipig fot. Rester av ett enskilt hylle finnas ant. på foten i form av en tunn ring el. som en kantsöm på hattens kant. Sporpulver svart. B. växa på gödsel el. fet jord. Ringbrokskivling, *P. separa'tus,* har glänsande lergul - blekbrun hatt och ring på foten. Allmän b., *P. campanula'tus,* har gråaktig hatt och vit kantsöm. *Adn.*

Brokspettsläktet, *Dryob'ates,* av fam. hackspettar, omfattar ett 100-tal medelstora och små, över Europa, Asien och Amerika utbredda arter, hos

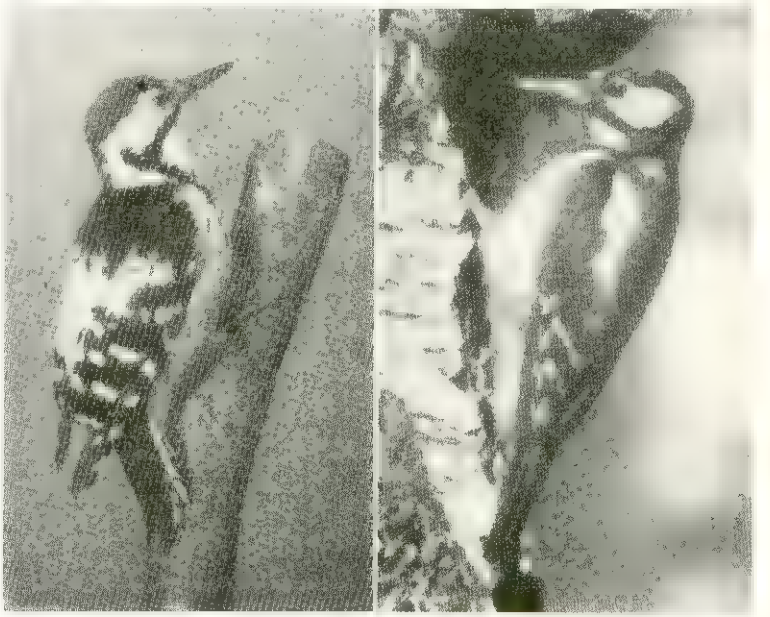

Vitryggiga (t.v.) och större hackspetten.

vilka den yttre bakåtriktade tån är längre än den yttre framåtriktade och fjäderdräkten svart med vita teckningar. I Sverige förekomma 4 arter: Större hackspetten, *D. major*, längd omkr. 26 cm. Hannen är försedd med ett rött tvärband på nacken och en stor vit fläck på vardera skuldran. Honan liknar hannen men saknar rött på nacken. Mellanspetten, *D. med'ius*, längd 21 cm, täml. allmän i Skåne och Blekinge, liknar den förre men har röd hjässa och undersidan rödaktig med svarta längdstreck på mage och bröstets sida. Vitryggiga hackspetten, *D. leucono'tus*, längd 26 cm, förekommer i skogstrakter, företrädesvis i landets n. delar. Hannen är ovan svart med röd huva och vit bakrygg (de förutnämnda arterna ha svart bakrygg). Honan har svart huva. Lilla hackspetten, *D. min'or*, längd 16 cm, är utbredd över hela landet. Hannen är ovan svart med röd hjässa och bakryggen vit med svarta tvärband. Honan har smutsvit hjässa och svart nacke. — Samtliga arter lägga sina bon i av dem själva urholkade trädstammar och livnära sig framför allt av under bark och i ved levande insekter. De äro stannfåglar och skyddade enl. jaktlagen. *H.Bn.*

Brolén. 1) Carl Axel B., skolman (1845–1939), fil. dr vid Uppsala univ. 1872, doc. s.å., lärare för dåv. kronprins Gustav 1872—76 och för arvfurstarna 1872–80, lektor i Gävle 1880, rektor vid Västerås högre allm. lärov. 1883 och vid Uppsala 1899–1911. B. har vid sidan av sin högt skattade verksamhet som skolman utg. bl.a. Seneca, "Valda skrifter" (1883) och "Om Alströmerska brefsamlingen i Upsala univ.-bibl." (1917).

2) Nils Axel Victor B., den föreg:s son, bankman, industriexpert (f. 3/2 1889), jur. kand. 1912, advokat i Stockholm 1914—16, ombudsman hos Sydsvenska kreditab. 1916—22, v. verkst. dir. i Östergötlands enskilda bank 1922—32, förvaltare i ab. Kreuger & Tolls konkurs 1932—41, sedan s.å. dir. för Svenska spannmålsab., Stockholm.

Broling. 1) Gustaf B., bergsråd, bruksidkare (1766—1838), gav upphov till ett flertal anläggningar för tillverkning av järn- och stålprodukter, bl.a. kirurgiska instrument, finare eggjärn och lackerade el. s.k. japanerade bleckarbeten. Under en resa i England (1797—99) studerade B. bl.a. den i mitten av 1700-talet uppfunna degelstålsmetoden och upptog efter hemkomsten tillverkning av gjutstål i degel i en anläggning i Stockholm, som var i drift 1808—37. Verksamheten gav dock ringa ekonomiskt utbyte, då avsättningsmöjligheterna för degelstål inom Sverige ännu voro ringa. B. utgav bl.a. "Anteckningar under en resa i England" (3 bd, 1811–17), som på sin tid rönte stor uppskattning för de tekniska upplysningar, som lämnades ej blott från England utan även från B:s verksamhet i Sverige. Verket hade även litterära förtjänster och belönades av Svenska akad. med det s.k. Lundbladska priset. *L.Vr.*

2) Carl Abraham B., den föreg:s brorson, sedeltryckare och grafiker (1798—1851), auskultant i Bergskollegium 1814 med uppgift att tjänstgöra i kollegiets laboratorium och proberkammare. Han anlitades härvid av Jernkontoret som gravör och tecknare, sedermera av myntverket, där han blev ord. myntproberare 1820, tryckeriföreståndare, "maskinist" och gravör 1830. I denna befattning uppgjorde B. förslag om införande av engelsk konstgravyr för sedlar, uppfann en metod för infärgning av sedelpapper, bl.a. medelst fibrer, och införde sådana tryckeritekniska förbättringar som stereotypering och automatisk numrering. Härigenom kan B. sägas vara upphovsman till våra moderna sedlar. B. gjorde sig även känd som konstnär; bl.a. utförde han illustrationerna till den av B.1) utg. engelska reseskildringen. *A.Lg.*

Brollgrop, brunstgrop, av älgtjuren under parningstiden uppsparkade stora gropar, i vilka han ibland vältrar sig; b. kallas i vissa orter även stallningsgrop el. -grav.

Brom [bråm el. bråmm] (av grek. *bromos*, stank), kemiskt element (Br), atomvikt 79,92, förekommer i naturen i form av bromider. Havsvatten innehåller pr m^3 54 g b., Döda havets vatten 4,8 kg. Bromider finnas även i saltsjöar och saltkällor. I ringa mängd förekommer b. i djurorganismen och i stenkol. Silverbromid bildar mineralet bromargyrit och tills. med silverklorid embolit. Tekniskt viktigaste källan är moderluten efter bearbetning av de tyska kalisaltavlagringarna vid Stassfurt, vilken innehåller som bromkarnallit, $MgBr_2$, KBr, $6H_2O$, 0,15—0,35 % b. B. frigöres ur moderluten med klor, destilleras med vattenånga och kondenseras. B. kan även erhållas genom elektrolys. B. är en mörkt brunröd vätska (spec. v. 3,19 vid 0°), som på gr. av den låga kokpunkten (59°) redan vid vanlig temp. utsänder brunröda ångor. B., vars lukt är mera intensiv än klorens, löser sig vid 20° i 28 delar vatten. Lösningen, som kallas bromvatten, är gulröd till färgen, sönderdelas av ljus och avskiljer vid lägre temp. bromhydrat, Br_2+10H_2O. B. verkar på organiska ämnen substituerande (bromerande), oxiderande och därför ofta blekande och desinficerande. Vid framställning av bromföreningar utgår man ofta från ferroferribromid (bromjärn), som är lättare att transportera än flytande b. B. användes huvudsakl. för framställning av bromsalter och färgämnen (eosin, bromindigo), vidare vid platina- och guldframställning. B. upptäcktes 1826 av den franske kemisten Balard i moderlutar från medelhavssaliner. Liebig fann b. samtidigt som Balard men ansåg det vara en blandning av klor och jod. — B. ger med väte en gasformig förening, bromväte*. Dess lösning, bromvätesyra, är en stark syra, vars salter kallas bromider (jfr Bromur). — B:s syrehaltiga föreningar äro sammansatta analogt med klorens, men man känner endast närmare till två, näml. underbromsyrlighet, HBrO, och bromsyra, $HBrO_3$, och detta endast i vattenlösning och som motsvarande salter hypobromit och bromat*. De äro kraftiga oxidationsmedel.

Fri b. är ett mycket giftigt ämne, vars ånga redan i en koncentration av 0,0075 % verkar starkt retande på ögon, slemhinnor, andningsvägar och lungor. I starkare koncentration förorsakar b. förlamning av centrala nervsystemet samt — i motsats mot klor — blödningar från tarmkanalen. På huden framkallar b. ögonblickligen blåsbildning och smärtsamma, gulfärgade sår, som ha svårt att läkas. De neutrala salternas bromjon har ingen frätande verkan, men de framkalla, intagna i

större kvantitet under längre tid, kronisk bromförgiftning, bromism, yttrande sig i psykiska rubbningar och även hudförändringar (bromakne). I medicinen ha framför allt bromiderna fått stor användning som milda sömnmedel och mot epilepsi. För samma ändamål användes även en serie organiska bromföreningar, t.ex. adalin och bromural. Medicinsk användning ha även etylbromid och bromoform. *Lj.;Wk.*

Bromaceton, stridsgas med tårretande egenskaper, kemisk formel $CH_3CO \cdot CH_2Br$, mörkfärgad vätska, som 1915 under benämningen B-stoff infördes av tyskarna under världskriget. B. användes som övningsgas för utprovning av gasmasker.

Bromacetylen, *kem.*, se Acetylentetrabromid.

Brom-akne, *med.*, se Brom.

Bromali'n, ett bromhaltigt sömnmedel

Bro-Malma, socken i Åkerbo hd i Västmanlands län och pastorat i Köpings kontrakt av Västerås stift, kring Hedströmmen v. och n.v. om Köping; 138,19 km², därav 132,22 land; 3,874 inv. (1946). Socknen bildades 1939 genom sammanslagning av Bro sn (107,14 km², därav 101,59 land, 1,757 inv. 1939) v. om ån och Malma sn (31,05 km², därav 30,63 land, 2,061 inv.), bildande ett smalt bälte ö. om ån. B. är delat i två kyrkobokföringsdistrikt, av vilka det n. har 3,451 inv. (1946). I s. och närmast Hedströmmen är välodlad slättbygd, i n. är trakten kuperad och skogrik. Åkern utgör 24 % av landarealen, skogsmarken 58 %. I B. ligga brukssamhällena Kolsva* och Gisslarbo*, egendomarna Kröcklinge och Åsby samt Ekeby och Lyftinge kraftverk. Flera järnåldersgravfält finnas med högar och stensättningar samt ett par bygdeborgar. Bro kyrka har skepp från 1200-talet med stjärnvalv från 1400-talet. Den fick sitt nuv. utseende efter en brand 1852 och restaurerades 1906. Malma kyrka är från 1300 -1400-talen med stjärnvalv från 1400-talets slut; tornet av trä byggdes 1730. Kyrkan restaurerades 1904—05, då vägg- och takmålningar tillkommo. I kyrkogårdsmuren stå två välvda portar. — Sockendelen Bro är uppkallad efter det ursprungliga namnet på nuv. prästgården, som i sin tur är namngiven efter någon *bro*, kanske i den äldre bet. anlagd väg. Namnet skrevs 1338 Bro. Malma, som urspr. är namn på prästgården och byn Holms Malma, är plur. av *malm*, sand-(mark). Det skrevs 1331 Malmum (dat. plur.). *P.;Sl.*

Bromammonium, *kem.*, se Ammoniumsalter.

Broman, släktnamn, buret av syndikus i Göteborg, slutl. burggreven i Malmö Lars B. (1615—69), som för sitt nitiska arbete på Göteborgs uppblomstring adlades 1653 men själv slöt sin ätt; det upptogs därefter av hans styvson, superintendenten i Karlstad Erland Svenonis B. (1632—93), vars söner adlades 1689 och vars sonson, nedannämnde Erland B. 1747 upphöjdes i friherrligt stånd; den senares son slöt 1763 den friherrliga ätten.

Erland B., friherre, hovman och ämbetsman (1704—57). Hovjunkare 1722 kom B. i beröring med konung Fredrik I och blev med sina sällskapstalanger och fördomsfria vivörsfasoner dennes förklarade gunstling, i sht sedan han 1731 lyckats förmedla kungens förbindelse med Hedvig Taube. B. steg nu raskt i graderna, blev 1731 kammarherre, 1734 assessor i Kommerskollegium, 1739 kommerseråd, 1741 hovmarskalk, 1747 president i Kommerskollegium och s.å. friherre. Skrupelfritt manövrerade han mellan det framväxande hattpartiet och hovet, vann insteg hos Adolf Fredrik genom att ställa sig som nominell låntagare för de betydande belopp denne lånade ur Riksbanken, och medverkade mot kontant ersättning vid allehanda utnämningar. Samtidigt igångsatte han fastighetsjobberier i enorm skala och intjänade under valutafallets gyllene år stora summor men förslösade dem lika snabbt under spel och liderligt leverne. Hans affärer växte honom småningom över huvudet; efter hans död blottade en uppseendeväckande konkurs de svindlerier han tillåtit sig. *C.*

Broman, Olof Johansson, skolman, präst, läkare och författare (1676—1750), fil. mag. i Uppsala 1703, tjänstgjorde därefter som lärare och präst, huvudsakl. i Hudiksvall, där han slutl. 1719 blev rektor för trivialskolan och 1728 kyrkoherde, varjämte han hade en omfattande läkarpraktik. B. var flitig forskare och förf. på skilda områden bl.a. har han åstadkommit ett av den svenska litteraturens tidigaste romanförsök, "Stilpho Thorgilssons historia" (tr. i utdrag i Barrs nedannämnda biografi). Sin varaktigaste insats har B. gjort inom hembygdsforskningen. 1720 förelåg avslutat ett verk av honom i 3 bd om Hälsingland, "Glysisvallur", vilket emellertid gick förlorat, då Hudiksvall 1721 brändes av ryssarna. Trots allt organisationsarbete, som efter branden ålåg honom, gjorde han om arbetet, som nu föreligger i 3 foliovolymer på o. 1,500 sidor och är en av våra yppersta etnografiska materialsamlingar från äldre tid. Utdrag ur detta arbete jämte en översikt av hela B:s produktion finnas i "Helsingeboken", utg. 1900 av K. A. Hægermarck. "Glysisvallur" i sin helhet har av Gästrike-Hälsinge nation i Uppsala börjat utges 1911. — Litt.: K. Barr, "O. B." (1898). *v.Sw.*

Broman, Robert Gustaf, skådespelare (1815—74), 1835—53 anställd vid olika sällskap i landsorten, bl.a. hos P. Deland, ledde 1853—54 jämte J. V. Weselius den nyöppnade Södra teatern, var 1854—57 anställd vid Mindre teatern och från 1857 vid Kungl. teatern. Bland B:s roller märkas Spole i "En midsommarnattsdröm", Botvid i "Bröllopet på Ulfåsa", magister Bruus i "Blommor i drivbänk" och Perrichon i "Herr Perrichons resa".

Broman, Adolf Allan Werner, gymnast (1861—1947). B. genomgick GCI 1881—83, varefter han bosatte sig i London, först som assistent vid J. H. Kellgrens sjukgymnastiska inst., efter 1888 med eget inst.; 1889—92 var han gymnastikinspektör vid Londons folkskolor samt grundade 1911 i London en utbildningsanstalt för gymnastiklärare, vilken 1921 övertogs av staden. B. var en av de främsta representanterna för svensk gymnastik

i utlandet och nedlade stor förtjänst vid dess införande i engelska flottan och armén (1903). Han utgav bl.a. "School gymnastics on the Swedish system" (1895, 3 uppl. 1902). *O.Kgh.*

Broman, 1) Ivar B., anatom (1868—1946), med. dr i Lund 1899, doc. s.å., e.o. prof. i anatomi vid Uppsala univ. 1901, efter kallelse e.o. prof. i anatomi vid Lunds univ. 1905, prof. 1909—33; heders-dr vid Köpenhamns univ. 1929. Som vetenskapsman stod B. i främsta ledet bland sin tids anatomer. I ett 100-tal större och mindre uppsatser, avhandlingar och monografier bearbetade han en mängd olika problem, särsk. inom embryologien, ss. hörselbenens utveckling, spermiogenes, hypo- och hyperfalangi samt lungembryologi; det stora arbetet "Normale und abnorme Entwicklung des Menschen" (1911) ger en sammanfattande framställning av vår kunskap om hithörande frågor. B. utgav även ett stort antal arbeten för den anatomiska undervisningen ("Människokroppen", 1—3, 1934—36, "Människokroppens topografiska anatomi", 1941, m.fl.), ävensom en serie populärvetenskapliga verk ("Biologiska kåserier", 7 bd, 1920—31, m.fl.). *A.C.*

2) Sten B., den föreg:s son, altviolinist, musikskriftställare och tonsättare (f. 25/3 1902). B. studerade i Lund (fil. lic. 1927) och vid den tyska musikakademien i Prag, vidare för P. Wagner, C. Sachs och T. Norlind (musikhistoria) samt H. Marteau (violin och kontrapunkt). Han är sedan 1923 musikkritiker i "Sydsvenska dagbladet" och har publicerat en rad uppsatser framför allt om 1800- och 1900-talens musik. Speciellt intresse har han ägnat F. Berwald. B. var 1929—40 konsertmästare i Lunds orkesterförening. Sedan 1930 har han som ordf. verksamt tagit del i arbetet inom Internationella sällskapet för samtida musik. B. har komponerat kammarmusik, scenisk musik, orkester-, piano- och orgelstycken samt sånger och har även framträtt som dirigent och föreläsare, bl.a. i radio. *A.D.*

Broman, Carl Natanael, pianist och tonsättare (f. 11/12 1887). B. studerade först vid Musikkonservatoriet i Stockholm pianospel för H. Thegerström och L. Lundberg samt komposition för E. Ellberg och därjämte för A. Hallén. Han var sedermera elev i pianospel av I. Friedman och i komposition av K. Kämpf. B. var 1912—13 lärare vid operaskolan och verkade sedermera som en synnerligen uppskattad pedagog. Som konsertpianist och särsk. som ackompanjatör vann han snart genom sitt vackra anslag, den goda tekniken och det genomkultiverade föredraget anseende som en av Skandinaviens yppersta. Som tonsättare har han framträtt med bl.a. den symfoniska dikten "Fritjof och Ingeborg", konsertstycken för soloinstrument och orkester, kammarmusik (bl.a. violinmusik i d moll), pianostycken och sånger (t.ex. "Kung Liv och drottning Död"). B. är sedan 1925 musikchef i Radiotjänst. *P.L.*

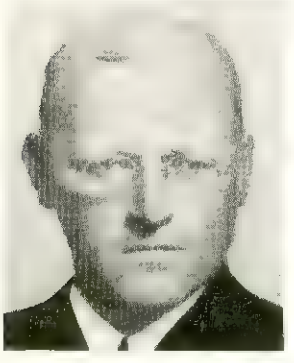

Broman'der, Carl Vilhelm, prästman (f. 9/2 1865), teol. kand. i Uppsala 1895, prästvigd 1896, kyrkoherde i Fryksände 1915, domprost i Karlstad 1922—37. B. har utg. talrika bidrag till framför allt värmländsk person- och kulturhistoria.

Bromargyri't [brå'm- el. bråmm'-], bromsilver, AgBr, ett olivgrönt—gult, fettglänsande mineral, som kristalliserar reguljärt. Förekommer på silvermalmgångar och kan lokalt ha betydelse som silvermalm, t.ex. i Mexico och Chile.

Bromarv, kommun i Raseborgs hd, Nylands län, Finland, vid Finska viken; 182,8 km², 2,631 inv. (1944), svensktalande, 14 inv. pr km². Åkern upptar 20 km² (11 % av arealen), skogsmarken 95 km². I B., som är grannkommun till Hangö stad, finnes Finska Forcit-Dynamit-ab:s fabrik och det gamla aminoffska släktgodset Rilax med monument över sjöslaget på Rilaxfjärden 1714.

Broma't, $MBrO_3$, likna klorat men äro beständigare; äro salter av bromsyra, $HBrO_3$, som bildas, då klor inledes i bromvatten el. genom behandling av bariumbromat med svavelsyra. — Hypobromiter äro salter av underbromsyrlighet, HBrO, som erhålles vid inverkan av brom på utspädd kall alkalilut el. av bromångor på släckt kalk. Användes vid bromering och som blekmedel.

Bromati'k el. bromatologi (till grek. *broma*, föda), födoämneslära.

Bromatografi', födoämnesbeskrivning.

Bromatologi' el. bromatik, födoämneslära.

Brombensylcyanid, se Stridsgaser.

Bromberg, tyskt namn på staden Bydgoszcz.

Brombergskanalen, se Bydgoszczkanalen.

Brombär (ty. *Brombeere*), mindre bruklig benämning på hallon och björnbär.

Bromcyan, *kem.*, se Cyan.

Bromée, Jöns, i Billsta, lantbrukare, kommunalman, politiker (1841—1931), invaldes i A.k. vid majoritetsdagen 1887 (frihandlare) och representerade Jämtlands ö. domsaga t.o.m. 1911 års riksdag. Då de båda lantmannapartierna vid 1895 års riksdag sammanslogos, stannade B., som tillhört det frihandelsvänliga Gamla lantmannapartiet, ogillande utanför och medverkade vid tillkomsten av det radikala Folkpartiet, vars ordf. han blev, ehuru D. Bergström säkerligen var den drivande kraften. Med Folkpartiet övergick B. till det 1900 bildade Liberala samlingspartiet och var led. av dess förtroenderåd 1900—11. *E.Ths.*

Bromel, Olaus, botaniker, se Bromelius.

Brome'lia, släkte av fam. ananasväxter med 3—4 arter i Västindien och Brasilien, samtliga örter med rosettställda blad, vilka mäta ända till 3 m i längd, samt i klaselik samling anordnade blommor. Frukterna (*caraguatà*) äro bär och välsmakan-

de. Flera arter begagnas till följd av sina styva, i kanten taggiga blad som häckväxter. Bladens bastfibrer (*Bromelia-, caraguatà-, istle-, silkgrass*-fibrer, *istle*-hampa) ha användning som spånadsmaterial, till beredning av bindgarn och rep samt till borstfabrikation. *G.*

Bromelia'ceae, se Ananasväxter.

Bromeli'n, *kem.*, se Ananas.

Brome'lius, släkt, härstammande från rådmannen i Örebro Olof Gunnarsson, fader till nedannämnde Olaus B. En son till denne adlades 1726 von Bromell*; ätten utgick på svärdssidan 1791.

Olaus Olai B., läkare, botanist (1639—1705), "Stockholms stads herborist" 1668—69, med dr i Leiden 1673, praktiserande läkare i Stockholm 1675, stadsfysikus i Göteborg och provinsialläkare i Göteborgs distrikt 1691. B. var en av de förnämsta för-linnéanska botanisterna i Sverige och utgav den första svenska provinsfloran, "Chloris gothica" (1694), upptagande göteborgstraktens växter och av intresse ej minst för de där anförda svenska växtnamnen. Ett annat arbete av B., "Lupulogia" (1687, 2 uppl. 1740), handlar om humleodling. Efter B. är släktet *Brome'lia* uppkallat. *G.*

von Bromell', Magnus (urspr. Bromelius*), läkare (1679—1731). B. studerade medicin i Leiden, Oxford och Paris, blev med. dr i Rheims 1703, led. av Collegium medicum i Stockholm 1705 och s.å. livmedikus, 1716 prof. i medicin vid Uppsala univ. men befalldes s.å. av konungen att föreläsa anatomi i Stockholm. Hans förordnande i Collegium medicum bestod, och han blev dess preses 1724. B. publicerade bl.a. för sin tid förtjänstfulla arbeten i mineralogi och paleontologi. Av hans omfattande samlingar kom myntkabinettet till Antikvitetsarkivet. *E.L.Bn.*

Brome'ra, införa brom i organiska föreningar.

Brometyl, *kem.*, se Etylbromid.

Brometylen, *kem.*, se Etylenbromid.

Bromfield [bråm'fild], Louis, amerikansk författare (f. 1898). B. är farmarson från Ohio, studerade vid en lantbruksskola, gick ut i 1:a världskriget och tjänstgjorde vid den amerikanska ambulansen i Frankrike 1917—19, arbetade sedan som journalist och framträdde 1924 som förf. Hans första arbeten visade honom som en självständig lärjunge av nyare fransk berättarkonst; originell fabulering, inträngande människoskildring och en elegant stil utmärkte hans böcker, men efter en tid började han snabbt gå tillbaka som skribent, i det han mer och mer anpassade sig efter Hollywoods krav på en god roman, och numera framstår han som en elegant underhållningsförf. utan starkare konstnärlig och intellektuell ambition. Av hans romaner kunna nämnas "The green bay tree" (1924), "Possession" (1925), "Early autumn" (1926; sv. övers. 1932), "A good woman" (1927), "The strange case of Miss Annie Spragg" (1928; sv. övers. 1929), "Twenty-four hours" (1930; sv. övers. 1931), "A modern hero" (1932; sv. övers. 1933), "Night in Bombay" (1940; sv. övers. 1941), "Wild is the river" (1941; sv. övers. 1942), "Until the day break" (1942; sv. övers. 1943), "Mrs Parkington" (1943; sv. övers. 1944) och "What became of Anna Bolton" (1944; sv. övers. 1945). B. har också utgivit novellsaml., ss. "Awake and rehearse" (1929) och "The world we live in" (1944). I "Pleasant valley" (1945; sv. övers. "I dalen därhemma", 1946) berättar B. om livet på den stora egendom i Ohio, som han innehar, och i "A few brass tacks" (1946) tar han ställning till tidens ekonomiska, sociala och politiska frågor, varvid han vänder sig mot maskinkulturen och hyllar jordbrukaren. *E.*

Bromförgiftning, *med.*, se Brom.

Bromhydrat, *kem.*, se Brom.

Bromi'd, salt av bromvätesyran. Jfr Bromur.

Bromidpapper, se Bromsilverpapper.

Bromidros [-å's], avsöndring av illaluktande svett.

Bromidum [brå'-], bromid, t.ex. *ka'lii b.*, kaliumbromid, bromkalium.

Bromipi'n, en förening mellan brom och sesamolja; användes som lugnande medel vid neurasteni.

Bromism', en form av bromförgiftning, se Brom.

Bromjärn, *kem.*, se Brom.

Bromkalium, kaliumbromid, *ka'lii bro'midum*, KBr, bromvätesyrans kaliumsalt, färglösa, i vatten lättlösliga, kubiska kristaller med mild, saltartad smak. B. har i likhet med bromnatrium vidsträckt användning som nervlugnande och sömngivande medel i doser om 1 g. En längre tids bruk åstadkommer hos känsliga personer eksem och finnar ("brom-akne"), varför i stället ofta organiska bromföreningar användas. B. användes även i fotografien.

Bromkamfer, $C_{10}H_{15}BrO$, *cam'phora monobroma'ta*, förening av brom och kamfer, utgörande färglösa, nålformiga kristaller el. kristalliniska fjäll med om kamfer erinrande lukt och smak. Användes som lugnande medel i dos om 0,1—0,3 g. Har ansetts verka spec. på könsorganen men synes härvidlag icke verka annorlunda än kamfer.

Bromkarnallit, se Brom.

Bromley [brɛm'li], stad i grevskapet Kent i England, 13 km s.ö. om Londons city; 59,470 inv. (1938). B. var till 1846 säte för biskoparna av Rochester.

Bromma, socken i Herrestads hd i Malmöhus län och församling i Sövestads, Bromma, Bjäresjö och Hedeskoga pastorat i Ljunits och Herrestads kontrakt av Lunds stift, n. om Ystad; 9,88 km², därav 9,81 land; 492 inv. (1947; 51 inv. pr km²). Den ganska kuperade, bördiga marken är odlad till 89 %; skog saknas. Kyrkans skepp och kor äro medeltida; korsarmar o.a. förändringar tillkommo 1850—52. — Namnets härledning är oviss. Det skrevs 1364 Brama. *P.:Sl.*

Bromma, församling i v. delen av Stockholms stad, v. om Kungsholmen och förbunden med denna genom en hög bro över Tranebergssund (Mälaren), består av ett med Uppland geografiskt

Bromma kyrka.
Foto K. O. Sjöström.

sammanhängande område samt öarna Stora och Lilla Essingen. B. indelas i följ. stadsdelar: Abrahamsberg, Alvik, Beckomberga, Bromma kyrka, Bälsta, Eneby, Höglandet, Lilla Essingen, Mariehäll, Nockeby, Nockebyhov, Norra Ängby, Olofslund, Riksby, Smedslätten, Stora Essingen, Stora Mossen, Södra Ängby, Traneberg, Ulvsunda, Ulvsunda industriområde, Åkeshov, Åkeslund, Ålsten och Äppelviken. Arealen utgör 24,76 km², frånräknat den del av Mälarens vattenyta, som kommer på B. Den i B. mantalsskrivna folkmängden uppgick 1946 till 78,484 (1916 6,212, 1930 22,922), därav i Traneberg 9,308, Riksby 6,703, Lilla Essingen 6,454, Norra Ängby 5,134 och Abrahamsberg 4,801. B. är efter inv.-antal Stockholms största församl. Huvudparten av B. upptages av bostadsområden, men industrien är rikt företrädd på Essinge-öarna, inom Mariehäll och Ulvsunda industriområde. I Beckomberga finnes ett staden tillhörigt sinnessjukhus. I Stora Mossen ligger Högre allmänna läroverket i B. Genom spårvägs- och busslinjer står B. i direkt förbindelse med centrala delar av Stockholm (Tegelbacken och N. Bantorget). Till Ulvsunda industriområde leder från Sundbyberg en Stockholms stad tillhörig järnväg. Inom B. ligger Bromma flygplats*. — Redan 1314 omnämnes B. och antages då ha tillhört Solna sn. Fram till 1847 tillhörde B. olika församlingar och inkorporerades 1/1 1916 med Stockholm med undantag av Sundbyberg. 1904 påbörjade Stockholms stad inköpandet av vissa egendomar i dåv. B. sn. 1908 skedde det största förvärvet genom inköpet av Äppelvikens och Alvikens egendomar (för 1,270,000 kr), för vilka stadsplan fastställdes 1911 och som började exploateras fr.o.m. 1913 (Äppelvikens trädgårdsstad). — B., som är rikt på fornlämningar, bl.a. 5 runstenar, har sin äldsta stenkyrka delvis bevarad i den nuv.; den är en rundkyrka av gråsten från 1100-talets senare del, vilken haft försvarsvåningar över församlingsrummet, vartill slöt sig ett halvrunt kor. Flera om- och tillbyggnader ha gjorts. Trol. under senare delen av 1400-talet tillbyggdes sakristia och långhus med stjärnvalv, vilkas kalkmålningar framtogos vid restaurering 1906. Genomgripande omgestaltningar gjordes under 1680-talet. Nuv. koret är byggt över den Stierncronska graven; ett annat gravkapell är Urban Hiärnes familjegrav. Den låga klockstapeln byggdes 1692—95. Dopfunten av sandsten stammar från början av 1200-talet; altaruppsatsen skänktes 1684 av M. G. De la Gardie. Under 1930- och 1940-talen har kyrkan genomgått omfattande restaurering. — Namnet, som urspr. avsett en by, varav nuv. kyrkoherdebostället är en rest, är trol. ett pluralt inbyggarnamn, bildat till ordet *brom, brum*, knopp, växtskott, med en ursprungligare betydelse "något utstickande, framskjutande". Sannol. har ordet betecknat den skogshöjd, som en gång skjutit fram mot den forntida vik, varav Kyrksjön är en rest. Se J. Sahlgren, "By- och gårdnamn i B. socken" (i "B. hembygdsfören:s årsskr.", 1935, sid 45). *J.Sn;P.;Sl.*

Bromma flygplats, landflygstation v. om Stockholm med c:a 10 km bilväg till stadens centrum. B., som är försedd med permanentbelagda rullbanor i flera riktningar, öppnades för trafik 1936. Flygplatsen är försedd med fullständig radiostation för kommunikation med och pejling av flygplan. Två av banorna, av vilka den längsta är 60 m bred och 2,000 m lång, äro utrustade med landningsradiofyrar för att möjliggöra landning i dålig sikt. I anslutning till stationsplattformen äro uppförda stationsbyggnad med kontrolltorn, från vilket bl.a. den omfattande belysningsanläggningen manövreras, samt hangar- och bensindistributionsanläggning. B. är den viktigaste svenska flygplatsen och utgör slutstation för ab. Aerotransports och Svensk interkontinental lufttrafik ab:s samt samtrafikerande utländska flygbolags linjer. Utefter flygplatsens n.ö. gräns har ab. Aerotransport uppfört sina hangar- och verkstadsutrymmen. Intill 1/1 1947 förvaltades B. av en särskild flygplatsförvaltning under Stockholms stads flyghamnsstyrelse men övertogs därefter av Staten samt sorterar under Luftfartsstyrelsen. — Flygtrafikens utveckling och omfattning framgår av nedanstående tab.

	1936	1938	1940	1942	1944	1945
Antal flygplan	5,338	19,216	7,822	6,320	12,452	16,649
Antal passagerare	20,234	48,159	29,349	27,607	37,834	97,968
Bagage och gods (kg)	85,752	603,994	912,112	874,605	1,741,460	3,017,640
Post (kg)	97,139	427,267	218,506	499,310	502,850	406,486

B.Tm.

vilka funnos anordnade såväl på lokomotivet som på en del av vagnarna. Som komplement till denna primitiva b.-metod tillkom på ett tidigt stadium lokomotivets ång-b. Med den fortgående ökning av tåghastigheter och tågvikter, som ägde rum under 1800-talets sista decennier och som f.ö. ännu ej är avslutad, blev det nödvändigt, i första hand vid person- och snälltåg, att införa ett centralmanövrerat, snabbverkande b.-system, som dessutom kunde tjänstgöra dels som nöd-b., dels som säkerhets-b. i händelse något av vagnskopplen skulle brista. Gemensamt för de olika tågbromssystem, som efter hand framkommit, är en från lokomotivet utgående tryck- el. vakuumledning, genomlöpande hela el. en del av tågsättet. Ett av de första centralbromssystemen är det av amerikanen G. Westinghouse 1867 patenterade enkammarsystemet för tryckluft. Vid detta står b.-cylinderns arbetsrum i direkt förbindelse med huvudledningen, under det att det fria atmosfärstrycket verkar på kolvens andra sida. B. tillsättes genom att ledningen via en regleringskran sättes under tryck (genom att förbindas med en tryckluftsbehållare på lokomotivet) och lossas genom att luften utsläppes från ledningen. Man kan sålunda både ansätta och lossa b. gradvis, varemot b. varken kan tjänstgöra som nöd-b. el. som säkerhets-b. vid koppelbrott. För att de två sistn. kraven skola bli tillgodosedda, är det nödvändigt, att b. förses med mer än en luftbehållare, detta oavsett om den arbetar med övertryck el. med vakuum. Fig. 5 visar den principiella anordningen vid en tvåkammarbroms. B.-kolven *K* delar cylindern i två arbetsrum *A* och *B*, av vilka *B* står i förbindelse med huvudledningen *E* genom tåget. *A* är förbunden med *B* via en (icke visad) kulventil, som tillåter luft att strömma från *B* till *A* men ej omvänt. När b. skall tagas i drift, laddas den först med tryckluft till 4 à 5 atö, varvid *A* och *B* antaga samma trycktillstånd. Då ansättning skall ske, minskar föraren på huvudledningens övertryck, varvid kolven *K* skjutes över åt v. och åstadkommer bromsning. Det är tydligt, att både bromsning och lossning kunna ske gradvis med denna anordning, ävensom att b. lossa, då allt övertryck utsläppes ur systemet. Metoden i fråga har emellertid också olägenheter, bl.a. den att luftförbrukningen är mycket stor, varför både bromsning och lossning kräver lång tid. Man har därför övergått till enkammarsystem med hjälpbehållare, varvid den senare medelst en särskild regleringsventil, påverkad av trycket i huvudledningen, inkopplar hjälpbehållaren ant. till tryckkammaren (bromsning) el. till huvudledningen (lossning och uppladdning). Bland framgångsrika konstruktioner av detta slag märkas Westinghouse's enkammar-b. (1872; fig. 6) och snabb-b. (1887). I ursprungligt skick voro emellertid även dessa b. behäftade med olägenheter, bl.a. den, att de visserligen kunde ansättas gradvis men ej lossas annat än plötsligt, varigenom häftiga ryck i tågsätten uppkommo. — I Europa voro de av engelsmannen J. Hardy i österrikisk tjänst o. 1865 uppfunna vakuum-b. av tvåkammartyp länge de förhärskande. Andra bemärkta europeiska konstruktioner på området utarbetades av Sanders, Clayton och Körting m.fl. Vakuum-b. ha emellertid fått ge vika för nyare b.-system av tryckluftstyp. I Sverige förekomma de dock alltjämt på några enskilda järnvägar. Att det rätt klumpiga vakuumsystemet från början föredrogs framför tryckluften torde framför allt ha berott på att vakuum kunde produceras på lokomotiven med mycket enkla anordningar, näml. medelst ångejektorer, varemot tryckluft fordrar kompressorer, vilka ställa sig långt dyrare.

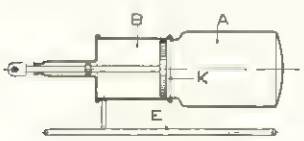

Fig. 5. Principbild av tågbroms enligt tvåkammarmetoden.

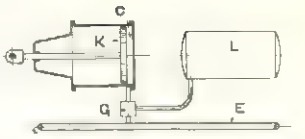

Fig. 6. Westinghouse's självverkande enkammarbroms.

På Statens järnvägar ha med början 1920 installerats ett enhetligt och modernt b.-system, urspr. av typ Kunze-Knorr, sedermera fr.o.m. 1935 modifierat och förbättrat enl. tysken W. Hildebrands system, typ Hildebrand-Knorr. Numera är hela vagnparken inrättad för bromsning med tryckluft, varvid en del lastvagnar utan b.-inrättning endast ha genomgångsledningar för luften, "ledningsvagnar". Handbromsning förekommer vid linjetrafik icke ens på godståg. Slangkopplingarna äro anpassade efter europeisk standard, vilket är ett av villkoren för att vagnarna skola kunna användas i internationell samtrafik. — Principen för Kunze-Knorr-b., som 1914 utexperimenterades vid preussiska statsbanorna, framgår av fig. 7, varvid den överst å bilden visade regulatorinrättningen för tydlighetens skull är ritad i överdrivet stor skala. Kunze-Knorr-b. kan som man ser betraktas som en kombinerad en- och tvåkammar-b. Tvåkammardelen *A-B* tjänstgör näml. som hjälpluftsbehållare till enkammardelen *C*. Härvid är en hjälpbehållare A^1 ansluten till *A* för utökning av dess effektiva volym. Regleringsventilen *G* styres av tryckskillnaden mellan *A* och den från v. inkommande huvudledningen. I lossläget står rummet *B* genom en kanal i sliden i förbindelse med huvudledningen, under det att *A* är förbundet med rummet till h. om slidkolven *k*. Om trycket i huvudledningen minskas, flyttar sig kolven *k* över åt v. (som fig. 7 visar), varvid luften i *B* strömmar i b.-cylindern *C* och åstadkommer bromsning. Samtidigt minskas emellertid trycket i *B*, varigenom kolven K_2 rör sig åt v. och åstad-

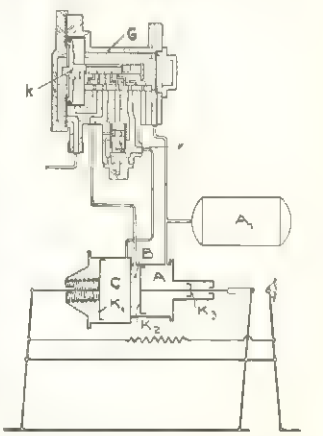

Fig. 7. Kunze—Knorr-bromsen med tillhörande stångsystem (principskiss).

kommer trycksänkning även i *A*-rummet. Slidkolven *k* flyttar sig härigenom något åt h., så att överströmningen till bromscylindern *C* avbrytes. Om man härefter önskar lätta något på b., låter man trycket öka i b.-ledningen, varvid slidkolven rör sig ytterligare åt h. Härvid sättes b.-cylindern i förbindelse med fria luften, varjämte *B*-rummet fylles med ny luft från b.-ledningen. Härvid går kolven K_2 över åt h. och höjer trycket i *A*, varvid slidkolven *k* rör sig mot v. och avbryter såväl tömningen av *C* som påfyllningen av *B*. Vad som gör Kunze-Knorr-b. särsk. ekonomisk är, att luften i *A* ej förbrukas under bromsningsförloppet utan endast expanderas, resp. komprimeras. Kolven, K_2 gör det vidare möjligt att vid behov erhålla en med c:a 60 % stegrad b.-verkan. Detta åstadkommes genom en med fulltrycksventilen *v* kombinerad, utifrån manövrerbar kran, vilken, sedan tryckutjämning skett mellan *B* och *C*, sätter även *B*-rummet i förbindelse med fria luften, så att kolven K_2 via sitt länksystem kommer att fungera även som b.-kolv. Genom omställning av nämnda kran låter man lastade godsvagnar bromsa kraftigare än tomma, varigenom tågsättet får en betydligt lugnare gång än eljest.

B r o m s r e g u l a t o r e r. Att mekaniska b. vid användningen förslitas, varav följer, att de för ernående av konstant b.-verkan måste ansättas allt längre, är särsk. vid tåg-b. en stor olägenhet, bl.a. emedan b.-verkan härvid dels blir i onödan fördröjd, dels blir olikformig vagnarna emellan. Blockslitaget kan härvid kompenseras ant. manuellt el. automatiskt, i senare fallet sker detta medelst s.k. b.-regulatorer. En av de konstruktioner, som härvid vunnit stor framgång och som införts som standard icke blott på svenska järnvägar utan även på flertalet kontinentala järnvägslinjer, är den av svensken A. R. Diurson uppfunna b.-regulatorn SAB, som började exploateras 1916. Den automatiska efterställningen av längden hos dragstängerna sker automatiskt i samband med att b. lossa och baserar sig på b.-kolvens s.k. spelrumsväg och icke — som vid en del tidigare konstruktioner — på automatisk konstanthållning av dess maximiutslag. Maximiutslaget utgör näml. icke tillräcklig grund för regleringen, eftersom det varierar bl.a. med b.-kraften. *A.Lg.*

Broms, *veter.*, se Brems.

Broms, *zool.*, se Bromsar.

Broms, släkt, härstammande från borgaren i Örebro Anders Jonsson B. (o. 1618—95), grundare av det Broms'ska handelshuset där. Dennes sonsons son var nedannämnde C. G. B.

C a r l G u s t a f B., affärsman (1756—1833), utvecklade den fäderncärvda handelsfirman till ett av landets största grosshandelshus och drev även rederirörelse på Stockholm. B. var led. av borgarståndet vid riksdagarna 1789 och 1809—10. Han företrädde här med kraft städernas intressen, yrkade bl.a. på landtullens höjning men blandade sig ej i de storpolitiska frågorna. B. var en av stiftarna av Örebro läns hushållningssällskap 1802 och den främste initiativtagaren till ombyggnaden av Hjälmare kanal 1809—30. *N.Hg.*

Broms, släkt, härstammande från skepparen Mats Larsson B. i Vaxholm (1600-talets senare hälft).

G u s t a f E m i l B., affärsman (1849—1903). Efter en framgångsrik verksamhet inom trävaruhandeln ägnade sig B. åt exploaterandet av de norrländska malmfyndigheterna. Det var huvudsakl. B., som möjliggjorde finansieringen av brytningen vid överstelöjtnant C. O. Bergmans inmutningar vid Gällivare. Han var verkst. dir. för Luossavaara—Kiirunavaara ab. 1893—1900 och ordf. i styrelsen för Norrbottens malmförädlings ab. 1896—1903. På gr. av mindre lyckade spekulationer tvangs han emellertid att strax före sin död sälja aktiemajoriteten i sina bolag till Trafik-ab. Grängesberg—Oxelösund. — Litt.: K. Falk, "Märkesmän inom vårt ekonomiska liv" (1929). *T.Fr.*

Broms, John E r i k, försäkringsman (f. 16/9 1886), jur. kand. 1909, fil. kand. 1913, jur. dr i Stockholm 1930 ("Studier rörande det svenska landstinget"), amanuens 1914 och sekr. 1920 i Pensionsstyrelsen, ombudsman 1931, bitr. dir. 1934, verkst. dir. för och led. av styrelsen i Svenska lifförsäkringsanstalten Trygg sedan 1941.

Bromsad hästkraft, se Axeleffekt.

Bromsaltblandning, en blandning av 2 molekyler natriumbromid och 1 molekyl natriumbromat (c:a 65 % $NaBr \cdot 2H_2O$ och 35 % $NaBrO_3$); användes för framställning av cyanbromid vid utvinning av guld ur guldmalmer.

Bromsalter, bromvätesyrans salter. Se resp. metallers salter.

Bromsar (b r ö m s a r), *Taba'nidae*, fam. av insektordn. tvåvingar med över 2,000 i sht i tropikerna utbredda arter. B. äro medelstora till mycket stora flugor med bred, något nedtryckt kropp, stora, ofta metallglänsande ögon, 3-ledade antenner med ringlad ändled och framskjutande, hos honan stickande, mundelar samt stora vingar; till färgen äro de än matt brunsvarta el. grå, än tecknade med livliga färger. Hannarna ha rudimentära mundelar och suga icke blod; de anträffas oftast på blommor. Honorna bli genom sin blodtörst svåra plågoandar för både boskapsdjur och människan. De äro i verksamhet under varma och soliga sommardagar, då de kringsvärma sina offer med blixtsnabb hastighet och tillfoga dem ofta djupa och smärtsamma styng, som kunna medföra svullnad och inflammation. Äggen, som äro spolformiga, läggas på blad och stjälkar i närheten av vatten. Larverna äro långsträckta, cylindriska och tillspetsade i båda ändar samt försedda med tvenne kraftiga hakar; extremiteter saknas, men de flesta kroppslederna ha ringformiga, på buksidan starkare, knöllika krypvalkar. De leva i fuktig jord el. i vatten och livnära sig av rov. Förpuppningen sker i jorden. — Till svenska faunan höra över 30 arter, fördelade på tre släkten:

Bromma flygplats.
Foto Svensk Flygtjänst.

Brommagnesium, *kem.*, se Magnesiumsalter.

Brommeboplatsen. Vid Bromme i s.v. Själland, strax n. om Sorö, fann E. Westerby efter systematiska rekognosceringar 1944 en stenåldersboplats, som danska Nationalmuseet 1945—46 låt utgräva. Platsen är en låg, sandig udde, som skjuter ut i en mosse längs ett vattendrag. En kombinerad geologisk och arkeologisk undersökning har kunnat fastställa boplatsens ålder till den s.k. Alleröd-perioden, ett tempererat avsnitt mitt i arktisk tid efter storisens avsmältande, c:a 10,000 år f.Kr. Boplatsens fornsaker utgöras uteslutande av flintredskap, och bland dessa dominera tre typer: 1) spånpilen med tjock skafttunga (som den kända lyngbypilen från Nordjylland), 2) skrapor med omsorgsfullt utarbetad, böjd egg, 3) s.k. sticklar, redskap med kort, kraftig mejselegg, väl ägnade till arbete i ben och horn. Att boplatsens flintinventarium helt saknar såväl yxor som mikroliter är ett karakteristiskt drag, som klart och tydligt skiljer denna kulturfas från de senare, mera av skogens närvaro präglade kulturerna i Danmark och Sydsverige, maglemosekulturen och erteböllekulturen. B. kan efter inventariet gott kallas senpaleolitisk. Av fynden av djurben i boplatslagret att döma har faunan under den tid boplatsen var bebodd huvudsakl. bestått av ren, älg, järv, bäver och svan, alltså en arktisk fauna med begynnande skogsinslag. B. är t.v. Danmarks och Nordens äldsta säkert daterade boplats och den hittills bästa nordiska representanten för lyngbykulturen. — Litt.: E. Westerby, "Da Danmarks ældste Stenaldersplads blev fundet" (1946; stencilerad skrift); Th. Mathiassen, "En paleolitisk Boplads ved Bromme" (i "Fra Nationalmuseets Arbejdsmark", 1947). *J.Bd.*

Brommetaller, bromvätesyrans metallsalter. Se resp. metallers salter.

Bromnatrium, bromvätesyrans natriumsalt (se Bromkalium och Natriumsalter).

Bromoform [-årm'], tribrommetan, $CHBr_3$, färglös vätska med kloroformliknande lukt. Bildas analogt med kloroform ur alkohol el. aceton under inverkan av brom och alkali. Användes som lugnande medel samt mot kikhosta.

Bromoljetryck, fotografisk kopieringsmetod, vid vilken en silverbild omvandlas till en oljepigmentbild. Silverbilden, vanl. en bromidförstoring, utblekes i ett bad innehållande bl.a. kaliumbikromat och bromkalium. Samtidigt härmed undergår papperets gelatinskikt en partiell härdning, starkast i bildens mörkaste partier och f.ö. i direkt proportion till den halt av utfällt silver, som förefanns i skiktets olika delar. Enär en starkare el. svagare härdning av gelatinet innebär, att detta i samma mån förlorar sin förmåga att svälla i vatten, kommer gelatinskiktet att i fuktigt tillstånd bilda en s.k. svällrelief, fullt motsvarande den ursprungliga bilden. Överpenslas nu på lämpligt sätt reliefytan med fet färg (trycksvärta el. speciell bromoljefärg), visar det sig, att denna förmår fastna endast i den mån gelatinet är härdat och alls icke el. i mycket ringa grad å de mest svällda ställena, d.v.s. bildens ljusaste dagerpartier. Efter avslutad infärgning är bilden färdig men kan överföras till annat underlag, s.k. bromoljeövertryck. Metoden, som ger stora möjligheter att påverka den ursprungliga bildens utseende, användes särsk. för mera konstnärligt betonade bilder. I Sverige har den numera endast ett fåtal utövare. *A.Sv.*

Broms (av lty. *bromese, bröms,* kapson, snarast av mlty. *premen,* trycka), *tekn.,* anordning vid fordon, maskiner el. apparater för retardering el. konstanthållning av mekanisk rörelse. Vanl. övergår den vid bromsningen utvecklade energien (bromsningsarbetet) direkt till värme och blir härigenom tillspillogiven. I de flesta fall är bromsningsförloppet dessutom förbundet med mekanisk förslitning av de frikterande elementen. — Med avseende på sättet för b.-arbetets alstring kan man skilja mellan följ. huvudgrupper av b: 1) mekaniska friktions-b., 2) vätskefriktions-b., 3) luftfriktions-b., 4) magnetiska virvelströms-b. och 5) regenerativa elektriska b. B. av typ 2 och 3 ha sin största betydelse som svängningsdämpare, varvid b.-organet kan utgöras av en i en cylinder fritt rörlig, glapp kolv el. av en tät men med överströmningsventiler försedd kolv. Sådana b. el. dämpare användas exempelvis som stötdämpare* till automobiler. I ett speciellt, turbinliknande utförande användas vätskefriktions-b. som effektvågar (se Bromsprov) för utbromsning av förbränningsmotorer på provbädden. B. tillhörande grupp 4 ha genom sin med hastigheten lineära karakteristik en viktig uppgift att fylla i vissa elektriska instrument, spec. kilowattimmemätare (se Elektriska mätinstrument), medan grupp 5 innefattar sådana anordningar, som komma till användning för elektrisk motorprovning och för regenerativ bromsning* vid elektrisk bandrift och vid elektriska valsverk, system Ilgner*. Sistn. grupp är den enda, vid vilken b.-energien icke går förlorad utan till stor del kan praktiskt nyttiggöras. — I det följ. komma endast de mekaniska friktions-b. att närmare behandlas.

Den enklaste och tidigast använda mekaniska friktions-b. är b l o c k- el. b a c k b r o m s e n, vilken illustreras i fig. 1. B.-verkan beräknas självfallet som produkten av b.-tryck och den för de båda frikterande materialen gällande friktionskoefficienten. Den tekniskt viktigaste tillämpningen av denna b.-metod är vid bandrift, varvid hjulen i regel äro dubbelblockade, d.v.s. försedda med varandra balanserande b r o m s b l o c k, ett på vardera sidan om axeln. Om övriga mekaniska anordningar vid järnvägs-b. (tryckluft- och vakuumbromsning) se nedan.

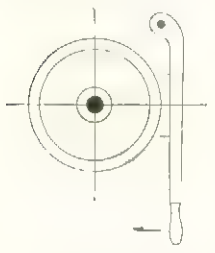

Fig. 1. Block- el. backbroms.

B a n d b r o m s e n finner sina viktigaste tillämpningar vid hissanläggningar samt som hand-b. för motorfordon. Den består i princip (se fig. 3) av ett band, vilket omsluter en b r o m s t r u m m a. Om bandet är fastgjort i den pålöpande parten ("enkel band-b.") och drages åt med en kraft P_2 i den avlöpande parten, erhålles en dragning P_1 i den pålöpande, fastgjorda parten, som kan beräknas ur formeln $P_1 = P_2 \cdot e^{f\alpha}$, där f är friktionskoefficienten och α den båge (i radianer), över vilken bandet ligger an mot b.-trumman. Den resulterande b.-kraften R är tydligen $R = P_2 - P_1 = P_2\ (e^{f\alpha} - 1)$. Vid omvänd rotationsriktning hos b.-trumman blir b.-kraften

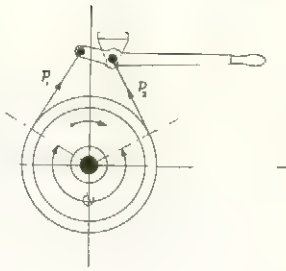

Fig. 2. Enkel handbroms.

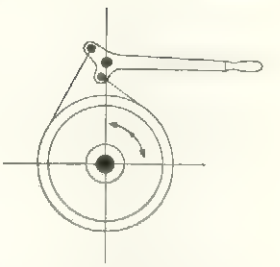

Fig. 3. Symmetrisk handbroms.

i stället $R = P_1\ (1 - e^{-f\alpha})$, sålunda väsentligt mycket mindre än i förra fallet. För att en band-b. skall bli lika effektiv för bägge rotationsriktningarna, måste den anordnas symmetrisk på sätt, som framgår av fig. 3. Momentbehovet blir dock härvid i regel 5 à 6 ggr så stort som vid den enkla band-b. enl. fig. 2. — En band-b. av huvudsakl. teoretiskt intresse är d i f f e r e n t i a l b r o m s e n enl. fig. 4. Om radieförhållandet $R_1 : R_2$ väljes större än kraftförhållandet $P_1 : P_2$, fungerar b. i den visade rotationsriktningen som spärr för rörelsen. — I praktiken utföras bandbromsar i de flesta fall med en särskild beläggning, ett b r o m s b a n d, på friktionsytan. Denna beläggning kan utgöras av träklotsar el. ännu hellre av en kompakt, trådarmerad asbestvävnad. B.-band av asbest erbjuda fördelen av stor livslängd och äro härjämte brandsäkra.

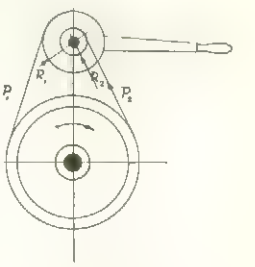

Fig. 4. Differentialbandbroms.

Bland övriga inom tekniken ofta använda b.-typer må nämnas s k i v- el. l a m e l l b r o m s a r, vid vilka b.-verkan erhålles mellan ett antal mot varandra skjutbart anordnade lameller (b r o m s s k i v o r), av vilka varannan är stationär och varannan fastsittande på axeln. Vidare märkas c e n t r i f u g a l b r o m s a r, vid vilka ett antal på axeln ledbart anordnade fjäderpåverkade armar friktera mot insidan av en fast b.-trumma, så snart centrifugalkraften blir stor nog att övervinna fjäderkraften. Dylika b. användas exempelvis för bromsning av fingerskivans rörelse i automattelefoner samt som säkerhetsanordning vid hissar. — Slutl. må nämnas en b.-kombination, vilken benämnes l a s t t r y c k s b r o m s. Denna anordning, som av säkerhetsskäl användes vid handspel o.d., har till uppgift att hindra lasten från att själv kunna sätta spelet i rörelse nedåt, dock utan att tillåtas bereda något extra motstånd vid hissningsrörelse. Den begagnas spec. i kombination med snäckväxlar, varvid den vid belastning uppkommande axiella kraften från skruven användes för att påverka en lamell-b. e.d. Vid hissning är lamell-b. i fråga frikopplad medelst ett spärrhjul.

T å g b r o m s a r. Den urspr. begagnade metoden att inbromsa tåg var att använda hand-b.,

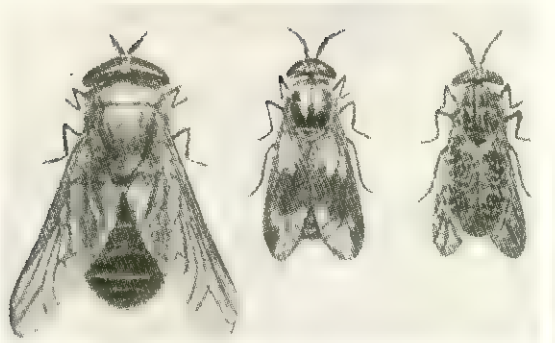

Bromsar. Från vänster: fåbroms, *Tabanus bovinus*; blindbroms, *Chrysops caecutiens*; regnbroms, *Haematopota pluvialis*. Samtliga honor.

1) *Taba'nus:* stora arter av övervägande brunsvart el. grå färg; flykten är starkt brummande. Hit höra bl.a. de båda största av alla svenska tvåvingar, fäbromsen, *T. bovi'nus*, som angriper i sht hästar och nötkreatur, i mindre grad människan, och renbromsen, *T. tarandi'nus*, som är besvärlig i sht för renarna. — 2) *Haematopo'ta* (*Chrysozo'na*), regnbromsar, medelstora, gråfläckiga bromsar; liksom arterna av följande släkte anfalla de både människor och boskap, ha ljudlös, blixtsnabb flykt och äro synnerligen efterhängsna blodsugare, särsk. i regnväder. — 3) *Chrysops*, blindbromsar el. blinningar, med något mindre och bredare kropp än regnbromsarna och brokig teckning samt guldglänsande gröna och purpurfärgade ögon; de anfalla sitt offer med blint raseri. Flera *Tabanus*-arter äro i Orienten kända som överförare av den bland hästarna härjande s.k. surrasjukan. *S.Bgtn.*

Bromsare, tjänsteman, som sköter handbroms i järnvägståg och biträder vid växling och sammankoppling av vagnar.

Bromsback, *tekn.*, benämning på bromsklotsarna i en backbroms (se Broms, sp. 1,255).

Bromsband, *tekn.*, se Broms, sp. 1,256.

Bromsblock, maskinelement, vars uppgift är att vid ansättning mot en bromstrumma, hjulring, räls e.d. alstra bromskrafter. B. utsättas härvid (i likhet med bromsband) för slitning och anordnas därför vanl. utbytbara. Vid järnvägsdrift utgöres materialet till b. vanl. av gjutjärn med så stor tillsats av smidesskrot, att materialet blir segt. Se Broms.

Bromsböld, se Styngflugor.

Bromsdynamometer, *tekn.*, se Dynamometer.

Bromseffekt, se Bromsprov.

Bromsilver, *kem.*, bromvätesyrans silversalt*; *miner.*, se Bromargyrit.

Bromsilverpapper, bromidpapper, ljuskänsligt fotografiskt papper*, försett med ett skikt av bromsilvergelatin. B. är ett framkallningspapper med stor ljuskänslighet och användes huvudsakl. för förstoring.

Bromsilverplåt, bromsilvergelatinplåt, benämning på den vanliga fotografiska plåten. B. framställes genom att övergjuta en väl rengjord glasskiva med en varm bromsilvergelatinemulsion, som erhållits genom sammanblandning av en kaliumbromidlösning med en neutral el. ammoniakalisk silvernitratlösning, varvid bildas finfördelat bromsilver, som emulgeras i gelatinet. Hela den moderna fotografien grundar sig på den egenskapen hos bromsilvergelatinemulsionen, att dess ljuskänslighet kan ökas avsevärt genom en speciell process, "mogningen", varvid emulsionen under viss tid hålles uppvärmd vid viss temperatur, ev. under tillsats av ammoniak. Mogningsprocessen möjliggöres genom närvaron av vissa svavelföreningar (senapsolja) i gelatinet och har därför ingen motsvarighet inom kollodiumförfarandet*. Bromsilvergelatinet absorberar på gr. av sin gula färg huvudsakl. kortvågigt ljus och påverkas därför vid exponeringen praktiskt taget endast av blått, violett och ultraviolett men genom optisk sensibilisering kan det bibringas känslighet för olika färger (se Färgkänslighet). För att förhindra ljusgårdsbildning* förses vissa plåtar med ett skyddsskikt, t.ex. innehållande brunsten, mellan glaset och det ljuskänsliga skiktet, el. också lägges ett dylikt skikt på baksidan av glaset. B. har fördelen att vara relativt billig, den har god hållbarhet samt krymper ej men är å andra sidan bräcklig. — Vid b:s exponering uppstår en osynlig, latent bild, som vid den efterföljande framkallningen omvandlas i en negativ silverbild. Jfr Fotografi, Framkallning, Negativmaterial. *K.S.*

Bromslarvsjuka, *veter.*, sjukdom och obehag hos husdjuren, som orsakas av larverna till stora styngflugor, främst nötbromsen, fårstynget och häststynget, av vilken senare flera underarter ha betydelse i sammanhanget. — Nötbromsen el. oxstynget (*Hypoder'ma bov'is*) förekommer i s. och mell. Sverige. Den lägger under heta sommardagar sina ägg vid hår och hud, framför allt på nedre delen av frambenen på nötkreaturen. Efter några dagar kläckas äggen, och larverna borra sig in i och genom huden på värddjuret, varefter de gå i kretsgång genom kroppen för att småningom efter genomgångna utvecklingsstadier hamna under rygghuden, där de s.k. bromsbulorna ofta i stort antal under jan.—mars slå upp. Dessa kunna lätt ses och kännas. Varje bromslarv ligger i en kapsel, som med ett litet hål står i förbindelse med yttervärlden. Larven ligger i en varliknande vätska, av vilken då och då en sammanklibbning av håren kring bromsbulans lilla öppning kan ses. Bromslarverna äro fullvuxna i juni och tränga då ut genom öppningen, falla till marken och förpuppas i de övre jordlagren för att senare bli flygfärdiga oxsting. Nötbromsen åstadkommer årl. stora skador, dels genom att den borrar hål i hudarna, hål, som alltid förbli kvar, dels genom att den nedsätter djurens kondition. Bromsen bekämpas med stor framgång med derrisolja. Statsmakterna ha beaktat de stora förluster, som åsamkas djurägarna i Sverige genom b:s härjningar, och Kungl. maj:t kan enl. en k.f. av $^{27}/_{6}$ 1930 ålägga djurägarna inom ett större område att utrota bromslarverna på över ett år gamla nötkreatur. En närstående art med liknande levnadssätt hos renen är renstynget (*Oedemag'ena taran'di*). — Larverna av fårstynget (*Oe'strus ov'is*) slå sig ned i näsan och huvudets bihålor. Slemhinnan här inflammeras, och näsflöde och nysningar bli följden.

- Av hästens styngflugor är det s.k. h ä s t s t y n g e t (*Gastroph'ilus eq'ui*) mest känt. Denna styngfluga liknar ett bi. Häststynget lägger sina ägg vid håren på hästarnas framdel. Värddjuren slicka därefter i sig äggen, som hamna i magsäcken och tarmen, där de utvecklas till larver, som suga sig fast i magslemhinnan och sitta kvar där nästan ett år. Då larverna därefter äro utvecklade, släppa de taget i slemhinnan och följa med träcken ut i det fria, där de bli flygfärdiga häststyng, efter det att de förpuppats. Ett mindre antal bromslarver i magsäcksslemhinnan generar ej hästen, men då de förekomma i 100-tal, kan detta bli fallet. Närbesläktade med *G. equi* äro *G. nasa'lis*, vars larver slå sig ned i näshålorna, samt *G. haemorrhoida'lis*, vars larver sätta sig i ändtarmen. *Dhl.*

Bromsljus, en anordning på automobiler, bussar, trådbussar o.s.v., som tydligt anger för ett efterföljande fordon, att inbromsning äger rum. B. är dock enl. gällande trafikförordningar ej obligatoriskt för motorcyklar. B.-lampan, som styres av en på bromspedalen anordnad kontakt, är i regel sammanbyggd med parkeringsljuset baktill på bilen, ofta t.o.m. i samma lampa, som för ändamålet då är försedd med dubbla glödtrådar

Bromslängd, *tekn.*, se Bromssträcka.

Bromsprov. För kontroll av driftsegenskaperna hos kraftalstrande maskiner (elektromotorer, förbränningsmotorer, turbiner) underkastas dessa belastningsprov av olika slag. När man med dylika prov avser att noga bestämma maskinernas effekt (b r o m s e f f e k t) och verkningsgrad, benämnas proven effektprov el. b. Härvid kan man som belastningsobjekt använda en elektrisk generator, vars avgivna effekt lätt kan uppmätas elektriskt. Med kännedom om generatorns egna förluster erhåller man härvid omedelbart drivmotorns effekt. Vatten- och ångturbiner, särsk. sådana av större typ, provas alltid enl. denna metod. Vid prov på mindre och medelstora maskiner använder man företrädesvis s.k. effektvågar. En e f f e k t v å g (ofta oegentligt benämnd bromsdynamometer) kan i princip vara utförd på något av följ. sätt.

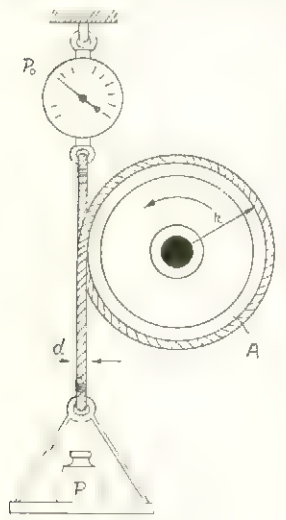

Fig. 1.

I fig. 1 är *A* en med motoraxeln förbunden bromstrumma, vanl. försedd med invändig vattenkylning för bortskaffande av bromsvärmet. Kring bromstrumman är lagt ett bromsband el. ett rep (med tjockleken *d*), i övre änden upphängt i en fjädervåg och i nedre änden belastat med en vikt *P*. Genom variation av *P* justeras drivmotorns varvtal till önskat värde, varvid fjädervågen gör ett utslag P_0, som avläses. Den utbromsade effekten utgör (om *P* även får inkludera tyngden hos den frihängande delen av mätarordningen):

$$W = \frac{2\pi\left(r + \frac{d}{2}\right)\left(P - P_0\right)n}{60 \cdot 75} \text{ hk}$$

om *r* räknas i m, *P* och P_0 i kg och *n* är antalet varv per min.

Vid anordningen enl. fig. 2 bromsas den på motoraxeln anbragta bromstrumman medelst ett par spännbackar, av vilka den ena är förlängd och uppbär en fjädervåg vid *P*. Backen är på motsatt sida försedd med en ställbar vikt *M* för utbalansering, innan provet igångsättes. Medelst vingmuttrarna *V* ansättas backarna mot trumman, så att önskat varvtal erhålles, varvid bromseffekten beräknas efter samma formel som härovan ($P_0 = 0$). I praktiken ersättas bromsbackarna, när provet gäller högre effekter, med hydrauliska bromsanordningar (av vilka det mest

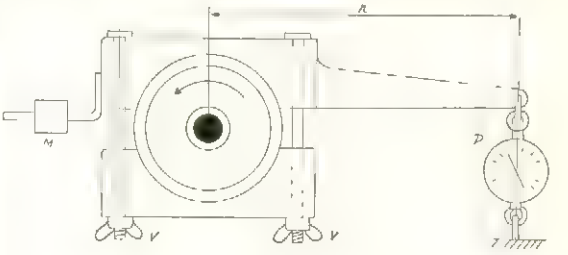

Fig. 2.

kända märket torde vara det engelska fabrikatet Heenan & Froude) el. med rotorn till en elektrisk generator, varvid bromsmaskinens ytterkåpa, resp. stator är fritt roterbar kring axelcentrum och försedd med en vågarm enl. fig. 2. Andra typer av effektvågar grunda sig på mätning av t o r s i o n e n hos ett stycke av den axel, som förbinder kraftalstraren med bromsen. — Med b. kan man även förstå prov för utrönande av bromsars effektivitet. När proven gälla fordonsbromsar, avse de i regel fastställande av kortaste bromssträcka* vid olika begynnelsehastigheter och olika beskaffenhet hos bromsmekanism, hjul el. vägbana. *A.Lg.*

Bromsregulator, *tekn.*, se Broms, sp. 1,259.

ab. Bromsregulator, se Svenska ab. Bromsregulator.

Bromsskiva, *tekn.*, se Broms.

Bromssko, apparat, som anbringas å rälsen för att vid växling stoppa järnvägsfordon el. hindra dess igångsättande. Se även Hämsko.

Bromsstrålning, *fys.*, den kontinuerliga elektromagnetiska strålning, som utsändes från en elektriskt laddad partikel i rörelse, om dess hastighet uppbromsas. På detta sätt antages den kontinuerliga röntgenstrålningen från ett röntgenrör uppkomma genom den plötsliga minskningen av katodstrålarnas (elektronernas) hastighet vid anslaget mot antikatoden. Jfr Röntgenstrålning.

Bromssträcka, b r o m s l ä n g d, den väglängd, på vilket ett fordon kan bromsas till stillastående från viss hastighet. B. ökar vanl. nära kvadratiskt med begynnelsehastigheten och utgör vid 80

km/tim för en bil i bästa fall c:a 50 m, för ett järnvägståg c:a 300 m.

Bromsten, municipalsamhälle i Spånga sn, Sollentuna hd, Stockholms län, vid järnvägen Stockholm—Västerås; 132 ha, 2,204 inv. (1946), taxeringsvärde å bevillningspliktig fast egendom 5,9 mkr (1944); till bevillning taxerad inkomst 3,6 mkr (1944). Förslag föreligger om inkorporering med Stockholms stad. — Namnet, som urspr. tillkommer herrgården Bromsten i Spånga sn, är trol. bildat till ett pluralt inbyggarnamn (se Bromma) och ordet *sten,* sannol. i bet. fornborg och syftande på en dylik nära gården och skulle alltså betyda "brombornas fornborg" (se J. Sahlgren, "By- och gårdnamn i Bromma sn", i "Bromma hembygdsfören:s årsskr., 1935, sid. 45). Namnet skrevs 1299 (de) Brumasteni (dat. sing.). *J.Sn;Sl.*

Bromstrumma, *tekn.,* se Broms.

Bromsvagn, med bromsinrättning försedd järnvägsvagn; antalet sådana vagnar i ett tåg bestämmes med hänsyn till tågets vikt och största hastighet samt till banans lutningsförhållanden.

Bromsyra, *kem.,* se Bromat.

Bromu'r, äldre beteckning för salt av bromvätesyran med lägre bromhalt, medan dylika med högre bromhalt kallades bromider. Sålunda kallades det tvåvärda järnets bromförening $FeBr_2$ järnbromur, nu ferrobromid el. järn-2-bromid, och det trevärda $FeBr_3$ järnbromid, nu ferribromid el. järn-3-bromid.

Bromura'l, bromvalerylkarbamid, bromyl, vitt, i vatten svårlösligt kristalliniskt pulver utan framträdande lukt och smak. Sömnmedel, lugnande medel.

Brom'us, *bot.,* se Lostesläktet.

Bromvalerylkarbamid, se Bromural.

Bromvatten, *kem.,* se Brom.

Bromväte, HBr, framställes ur kaliumbromid och svavelsyra, ur bariumsulfid och bromvatten el. ur fosfortribromid och vatten. B. är en färglös, starkt rykande, till hosta retande gas, av vilken ung. 600 volymdelar lösas i 1 volymdel vatten. Denna lösning, bromvätesyra, förhåller sig som klorvätesyra, ger med baser bromider och användes särsk. för framställning av ammoniumbromid.

Bromvätesyra, *kem.,* se Bromväte.

Bromy'l, *farm.,* se Bromural.

Bromö, ö i Vänern, tillhörande Torsö* sn.

Bromöll'a, köping i Villands hd i Kristianstads län, utgörande en del av Ivetofta förs., belägen närmast s.ö. om Ivösjön, kring dess utlopp Skräboån och vid statsbanelinjen Kristianstad—Karlskrona; 9,70 km² (land); 2,801 inv. (1946). Efter upptäckten av kaolin- och kalkstensfyndigheterna på Ivö uppfördes 1887 nära järnvägsstationen en primitiv kalkugn. Verksamheten utvidgades efter hand med chamottfabrik 1895, cementfabrik 1908 (nedlagd 1940) och bedrives sedan 1927 av ab. Iföverken*, som i stora, moderna fabriker jämte chamott tillverkar elektrotekniskt porslin (sedan 1918), sintrade golvplattor (sedan 1930), säkerhetsproppar (sedan 1934) och sintrat sanitetsporslin (sedan 1935). Den snabbt uppblomstrande orten (c:a 400 inv. 1900), som till stor del utvecklats i industriledningens regi, utbröts 1942 ur Ivetofta sn till en egen köpingskommun. Åkern utgör 52 % av landarealen; jorden är i allm. sandig och särsk. i s.ö. stenbunden. Av Ivetofta kyrka, som ligger inom köpingen, kvarstår det mäktiga tornet till den ursprungliga, romanska anläggningen från o. 1150; kyrkan i övrigt är från 1854—56, barockaltaret, predikstolen och dopfunten från början av 1600-talet. B. har även ett katolskt kapell för ättlingar till de första industriarbetarna, av vilka många voro polacker. Taxeringsvärde å fastighetsskattepliktig jordbruksfastighet 729,700 kr, å annan fastighet 14,671,300 kr; till kommunal inkomstskatt taxerad inkomst: fysiska personer m.fl. 4,098,630 kr, svenska ab. 1,102,080 kr (1945). *P.*

Bronchitis [-ki'-], *med.,* se Bronkit.

Bronckhorst, Jan Gerritsz, holländsk figurmålare (1603—o. 1661), tillhörde utrechtskolan, senare verksam i Amsterdam. B. var lärjunge till Poelenburg och målade i början i dennes stil landskap med små figurer; han övergick sedan till större figurframställningar. En bild av aposteln Lukas i halvfigur finnes på Boo, Västmanland.

Brongniart [bråŋja'r]. 1) Alexandre Théodore B., fransk arkitekt (1739—1813), blev en typisk representant för "kejsarstilen", vilken särsk. framträder i den av B. med det s.k. Vespasianustemplet vid Forum romanum i Rom som förebild 1808 påbörjade, av korintiska kolonner omgivna börsbyggnaden i Paris.

2) Alexandre Théophile B., den föreg:s son, geolog, paleontolog och keramiker (1770—1847), 1800 dir. för porslinsfabriken i Sèvres, 1822 prof. i mineralogi i Paris. Vid sina i samarbete med G. Cuvier utförda studier över Parisbäckenets tertiära lagerföljd tillämpade B. ledfossilprincipen och kan därför, vid sidan av William Smith, nämnas som föregångsman inom den stratigrafiska geologien. B. har vidare behandlat trilobiter och reptiler samt utgivit en värdefull handbok om keramik. *G.R.*

3) Adolphe Théodore B., den föreg:s son, botanist (1801—76), med. dr 1827, prof. vid Musée d'histoire naturelle 1833, generalinspektör för Frankrikes naturvetenskapliga fakultet 1852. Som morfolog ägnade B. undersökningar åt pollenkornens uppkomst, utvecklingen av pollenslangen och dennas nedträngande i pistillen, varvid han trodde sig i dess protoplasma ha iakttagit sädeskroppar. Genom sina studier över de fossila växterna, vilka han beskrev i ett flertal arbeten och särsk. i sitt stora huvudverk "Histoire des végétaux fossiles" (2 bd, 1828—37), har han grundlagt den systematiska paleobotaniken. B. reste i Sverige 1824 och undersökte därvid tills. med Sven Nilsson de fossilförande avlagringarna vid Höör och Höganäs. Som beskrivande växtsystematiker bearbetade han jämte Bory de S:t Vincent de av Dumont d'Urville under Du Perreys expedition gjorda samlingarna, ägnade sig åt svamparnas och fanerogamernas systematik och uppställde ett na-

turligt växtsystem, som, i vissa hänseenden anslutande sig till Jussieus, länge bibehölls i Frankrike. Indelningen i fanerogamer och kryptogamer och av de förra i en- och tvåhjärtbladiga växter m.m. härrör från B. För familjernas avgränsning begagnade sig B. bl.a. av de genom när- och frånvaron av frövita samt av frövitans kemiska beskaffenhet betingade olikheterna hos fröna. *G.*

Broning, den på stöd vilande brobanan på en militär brobyggnad (jfr Broslagning).

Bronkektasi', *med.,* se Bronkiektasi.

Bronker (grek. *bronchos,* luftrör), luftstrupens förgreningar åt lungorna. Luftstrupen delar sig i sina två huvudbronker, en till vardera lungan, ung. i höjd med 2:a revbenets fäste på bröstbenet. Av huvudbronkerna är den h. kortare, vidare och gående mera nedåt i luftstrupens förlängning än den v.; främmande föremål, som råka komma ned genom luftstrupen, komma därför lättast in i h. lungan. Framkomna till lungporten dela sig huvudbronkerna (se Bronkialträdet); i klykan mellan och under båda ligger hjärtat; över den v. bronken rider stora kroppspulsåderns båge, över den h. hänger en likaledes i båge gående blodåder. *A-U.*

Bronkia'l, b r o n k i e l l', som hör till el. avser bronkerna.

Bronkiala lymfkörtlar, se Bronkialkörtlar.

Bronkialandning el. b r o n k i e l l t a n d n i n g s l j u d av flåsande karaktär höres över lungförändringar med upphävd lufthalt i parenkymet, t.ex. en större lunginflammation. De i en mer fast vävnad inbäddade luftrören fortleda och förstärka då liksom ett talrör det i luftstrupen alstrade och normalt endast här hörbara flåsande andningsljudet. Även över patologiska hålbildningar i lungan (kaverner) kan b. höras, då alstrad vid luftens in- och utpumpning i håligheterna. — Jfr Rassel. *af K.*

Bronkialavgjutning. Vid vissa former av katarr el. inflammation i lungan avsöndras i luftrören en starkt fibrinhaltig vätska, som småningom koagulerar el. stelnar. Vid den hostretning, som alltid åtföljer dessa inflammatoriska tillstånd, hostas dessa fibrinösa massor upp och återfinnas, om upphostningen tvättas i t.ex. vatten, i form av större el. mindre avgjutningar av bronkialträdet. Sådana äro karakteristiska framför allt vid de s.k. fibrinösa bronkiterna. Smärre avgjutningar av de finare bronkerna finnas vid den vanliga (krupösa) lunginflammationen. Egendomliga avgjutningar bestående av en homogen centraltråd, omgiven av spiralvridna slemmassor, de s.k. curschmannska spiralerna, äro typiska för upphostningen vid bronkial astma. *S.Ir.*

Bronkialkatarr, *med.,* se Bronkit.

Bronkialkramp, mindre bruklig benämning på astma.

Bronkialkrupp, vid difteri fruktad komplikation, bestående däri, att de difteriska membranerna icke begränsa sig till mandlar, svalg och luftstrupe utan utveckla sig ända ned i luftrören i lungorna, vilket förorsakar svåra andningshinder, som kunna leda till kvävning. B. har blivit mindre vanlig, sedan den tidiga, kraftiga serumbehandlingen mot difteri mera allmänt genomförts.

Bronkialkörteltuberkulos, tuberkulos i de s.k. bronkiala lymfkörtlarna vid lungroten, en i barnaåldern mycket vanlig tuberkulosform. Till dessa lymfkörtlar blir tuberkulosen överförd från någon s.k. primärhärd i själva lungan, i sin ordning utbildad i anslutning till genom inandningsluften medelst droppinfektion hitförda tuberkelbaciller. Lunghärden läker ofta helt ut, och processen i bronkialkörtlarna kan också lång tid hålla sig latent och symtomfri och först senare, ofta i anslutning till någon infektion (mässling, kikhosta) el. annat tillstånd av kraftnedsättning, ta fart och sprida sig vidare inom bronkialkörtelsystemet. Barnen bli då trötta, kinkiga, bleka, ej sällan verkligt blodfattiga, få dålig aptit, oregelbundna, lätt febrila temperaturstegringar, som ofta efter kroppsansträngningar kunna bli höggradigare och länge kvarstående. Hosta behöver ej finnas, men envisa, länge kvarstående luftrörskatarrer äro dock rätt vanliga hos dessa barn. Hos småbarn kunna de förstorade bronkialkörtlarna ej sällan åstadkomma tryck på angränsande, hos dessa ännu mjuka luftrör och genom kompression ge anledning till starkt hörbar, väsande utandning (exspiratorisk stridor). Vid röntgenfotografering kunna de förstorade bronkialkörtlarna ofta iakttagas. Tuberkulinreaktionen utfaller i regel positivt. B. är i likhet med annan tuberkulos i lymfkörtlar en i regel godartad åkomma, som under förutsättning av lämplig behandling i de flesta fall övergår i full hälsa. Risken ligger huvudsakl. i möjligheten för spridning till andra organ. Barnen böra därför så fort som möjligt komma under en behandling, som gynnar en möjligast hastig utläkning. Huvudsaken härvid är en individuellt avpassad omväxling mellan vila och kroppsrörelser, frisk luft (liggkurer i friluft), god och tillräcklig näring, olika former av ljusbehandling (sol-, kvarts-, bågljus). *af K.*

Bronkialkörtlar, b r o n k i a l l y m f k ö r t l a r, l u n g h i l u s-(l y m f-)k ö r t l a r, kallas de grupper av lymfkörtlar, som äro belägna omkr. luftstrupens delningsställe i de två huvudbronkerna och kring dessa senare. De komma härvid att ligga i anslutning till lungornas hilus, och de upptaga lymfan från lungornas lymfbanor. De ha som huvuduppgift att rensa denna lymfa från föroreningar. Sådana inkomma dagl. i lungorna med inandningsluften, bl.a. i form av sot och damm, och, i den mån de ej bortföras genom bronkernas slemavsöndring el. avlagras i lungvävnaden, *anthraco'sis pulmo'num,* medfölja de lymfan till b. och avfiltreras i dem. B. bliva också redan hos barn mer el. mindre svartfärgade a-- ansamlade kolpartiklar och kunna i senare ålder bliva starkt förändrade, helt svarta och hårda el. också sönderfalla de i en svart, grynig, mörjig massa. Tuberkelbaciller, som inkomma i lungorna, kunna även med lymfan föras till b. och där ge anledning till tuberkulösa förändringar, bronkialkörteltuberkulos. *T.Hn.*

Bronkialträdet, förgreningen av luftstrupen i huvud- el. stambronkerna och dessas vidare förgrening i lungorna, först i en större bronk åt varje lunglob, därefter i allt finare grenar, slutl. en bronk för varje lunglobulus, varefter denna bronk inom varje lobulus förgrenar sig i som regel tre grengenerationer, innan de blinda, alveolarbeklädda slutsäckarna nås. B:s relativt minsta totalgenomskärning befinner sig perifert om sagda lobulusbronk; utanför detta minsta tvärsnitt kom-

ma därför inkomna bakterier att ligga någorlunda skyddade, vilket är förklaringen till tuberkelbacillens konstanta angreppspunkt perifert om lobulusbronkens primärförgreningar. — Bronkernas vägg utgöres dels av slemhinna, innehållande en del körtlar (upphostningar vid bronkit äro sekretet från dessa), dels av glatt muskulatur (dess sammandragning i de finare bronkerna är underlaget för astma-anfallet), dels av brosk, i de större bronkerna i form av ringar, i de mindre i form av plattor; i de minsta saknas brosk. B. hos en levande människa kan återges på röntgenplåten (bronkografi). *A-U.*

Bronkialutvidgning, dets. som bronkiektasi*.

Bronkiektasi' el. bronkektasi är en utvidgning av luftrören, bronkerna, i lungorna. B. förekommer i två huvudformer, den diffusa el. cylindriska och den säckformiga (se fig.). Alla övergångar mellan dessa kunna också finnas. I regel ha de rikligt, slemmigt, ofta varblandat innehåll. Bronkialslemhinnan inom det berörda området är oftast förtunnad, men kan vara svälld. Sårbildningar kunna förekomma på väggarna och föra till sönderfall av dem, så att större hålrum kunna uppkomma i lungvävnaden. — Orsaken till b. är i regel långvariga luftrörskatarrer. Genom dem försvagas bronkernas väggar, så att de giva efter och utvidgas dels vid sekretstagnationer, dels på gr. av det tryck upprepade hoststötar utöva. Till utvidgningen bidraga också som regel skrumpningsprocesser i den bronkerna omgivande lungvävnaden, framkallade genom inflammationen i luftrören. — Större säckformiga b. ha oftast sin orsak i mera höggradiga skrumpningsprocesser i lungorna, ss. atelektas, tuberkulos m.m. med svållig omvandling. Hos små barn uppkomma de vid ofullständig utbildning av vissa lungpartier el. lokal ofullständig utvidgning av lungorna vid fördelsen. — B. underhåller i sin tur inflammationer i luftvägarna och kan föra till mycket besvärande luftrörskatarrer. Ej sällan uppkommer brandigt sönderfall i de utvidgade luftrören med stora, stinkande upphostningar. — Behandlingen har tills helt nyligen varit föga framgångsrik och i regel endast symtomatisk. Under senare år har man emellertid kommit till insikt om, att ett i tid företaget, på riktigt sätt utfört operativt avlägsnande av den sjuka lungdelen förebygger sjukdomens utbredning till övriga lungdelar. *T.Hn.*

Cylindriska och säckformiga bronkiektasier i v. lungan hos en 19-årig kvinna.

Bronkiell', *med.*, se Bronkial.

Bronki'oli, *med.*, de finaste grenarna i bronkialträdet; *b. respirato'rii*: de sista 3 grengenerationerna, karakteriserade av att alveoler förekomma i deras väggar.

Bronki't, bronchi'tis, bronkia'l- el. luftrörskatarr är ett vanligt lidande. Den akuta b. utvecklar sig i regel i anslutning till katarr i övre luftväggarna, näsa, svalg och luftstrupe. Den förorsakas i främsta rummet av s.k. katarrala infektioner (förkylningar). I vilken utsträckning kall väderlek spelar en roll för b:s uppkomst, måste alltjämt betraktas som oklart. Även inandning av retande kemiska ämnen som klor- el. salpetersyreångor (vissa yrken), eternarkos samt dammättad luft kunna vara orsaken till en b. Infektionssjukdomar, mässling, nervfeber, kikhosta och influensa ge regelbundet b. Den akuta b. ger utom allmän sjukdomskänsla och mattighet hosta, som i början är "torr" men som efter några dagar brukar ge en slemmig till varig upphostning. Så länge b. endast berör de stora luftrören, finner man vid undersökningen av lungorna inga sjukliga förändringar. Men om den trängt ned till luftrörens finaste förgreningar, hör man, om man lyssnar på lungornas andningsljud, allehanda brummande, surrande och pipande biljud, vid rikligare sekretavsöndring s.k. rassel*. Dessa ljud framkallas, när luftströmmen vid andningen passerar de sekretmassor, som vid b. uppstå i luftrören. Hos yngre och i övrigt friska människor brukar akut b. vara en ofarlig sjukdom, som går till hälsa på några dagar, men hos äldre människor el. personer, som lida av andra lungsjukdomar, kan den akuta b. ge allvarliga komplikationer (bronkopneumonier*). Om den akuta b. ofta upprepas, kan på detta sätt kronisk b. uppkomma. Vanligare är, att denna utvecklar sig smygande på gr. av någon kronisk retning av luftrören. Så är den kroniska b. yrkessjukdom inom vissa yrken, som utsätta sina utövare för inandning av dammättad luft (mjölnare, bagare, gruv- och stenbrottsarbetare). Svåra hjärtsjukdomar (hjärtinsufficiens) förorsaka b. på gr. av dålig blodcirkulation även i lungan. Den vanligaste orsaken till b. hos gamla är den hos äldre uppträdande karakteristiska förändringen av lungvävnaden, som kallas emfysem*; ofta döljer sig en lungtuberkulos bakom en kronisk b. Den kroniska b. ger sig till känna med envis hosta, oftast förenad med upphostning. Under årens lopp brukar den småningom förvärras, leder till en utvidgning av luftrören (bronkiektasier*) samt förstöring av lungvävnaden (emfysem) och skadlig påverkan av hjärtat (degeneration av hjärtmuskeln). Patienter med kronisk b. äro ofta under en mångfald år icke nämnvärt besvärade av

sin sjukdom, men benägenhet särsk. vintertid för förkylningar el. andra svårare komplikationer (bronkopneumonier) tilltager med åren. Särsk. fruktad är den form av kronisk luftrörskatarr, som leder till starkare grader av bronkiektasier. Dessa utvidgade hålrum i lungan producera ständigt rikliga mängder av sekret, som ge en oupphörlig hostretning med ibland synnerligen voluminösa, variga, illaluktande upphostningar, som mycket plåga den sjuke. — Hos små barn utvecklar sig ofta i luftrörens finaste förgreningar en b., vilken fått ett särskilt namn, kapillär b. Den leder till svår andnöd med näsvingsandning och stark blåfärgning av ansiktet. Ett sådant sjukt barn kan endast med ansträngande av alla andningsmuskler få luft. — Personer, som lida av luftrörskatarr, böra undvika lokaler med dammig el. rökig luft (restauranger). Vid akut b. är det välgörande att inandas fuktig luft (imning med vattenånga). Lämpliga medikament lindra hostretningen (opium, kodein), andra s.k. expektorerande medel anses underlätta tömningen av slemmet (jodsalter, senega, ipecacuanha) genom att stegra slemhinnornas avsöndring i luftrören. Vissa aromatisk-eteriska oljor (terpentin) utsöndras genom luftrören och bidraga därigenom till en desinfektion av dessa. *S.Ir.*

Bronko-, *med.*, prefix, avseende förhållanden el. åtgärder, som stå i samband med bronkialträdet.

Bronkofoni', förstärkning av den s.k. röstresonansen, som höres över vissa lungförändringar (lunginflammationer el. andra större förtätningar), därför av betydelse för dessas fysikaliska diagnostik.

Bronkografi', se Röntgendiagnostik.

Bronkopneumoni' (lobulär el. katarral pneumoni) utvecklar sig i anslutning till en akut el. kronisk luftrörskatarr, därigenom att inflammationen griper över på den egentliga lungvävnaden, varigenom multipla, i lungans vävnad spridda, mer el. mindre konfluerande inflammatoriska härdar uppstå. Hos sängliggande, nerkomna patienter finnas de företrädesvis i lungans bakre och nedre partier på gr. av dålig ventilation och blodcirkulation i dessa lungdelar vid sängläge. B. uppkommer framför allt under barna- och gubbåldern samt hos patienter, vilkas krafter äro nedsatta av andra sjukdomar och vilka på gr. därav måste intaga sängläge under längre tid. B. är en mycket vanlig komplikation företrädesvis vid akuta infektionssjukdomar, nervfeber, influensa, mässling, kikhosta. B. ger sig till känna med feber, frysningar, allmän sjukdomskänsla, andnöd och f.ö. symtom, som utmärka den akuta bronkiten*. B. kan ibland vara svår att fastställa vid den direkta lungundersökningen, om den ligger i lungans djupare partier. Om de bronkopneumoniska härdarna äro ytliga el. konfluerande, höras å lungan rassel och även bronkialandning, med andra ord fenomen, som äro karakteristiska för den egentliga lunginflammationen. Feberkurvan vid b. är ofta oregelbunden i motsats till den vid lunginflammation. Hos svaga, nedsatta individer, särsk. åldringar, el. som komplikation till annan sjukdom är den ofta livsfarlig. Behandlingen är i huvudsak densamma som vid vanlig lunginflammation. I förebyggande syfte är man mån om att äldre individer icke längre än vad som är absolut nödvändigt tvingas att intaga sängläge. *S.Ir.*

Bronkoskopi' el. trakeobronkoskopi benämnes den av G. Killian 1897 angivna och utarbetade metoden för nedförande i luftstrupe och luftrör av ett rakt metallrör, bronkoskop, i vars ena ända finnes anbragt en belysningsanordning, varifrån ljusstrålar kastas genom röret och möjliggöra en direkt inspektion av luftstrupens och de större luftrörens väggar och innehåll. Nedförandet kan ant. ske genom munnen, övre b., el. genom en anbragt öppning å luftstrupen, tracheotomi el. nedre b. Metoden användes för inspektion av slemhinnan i luftstrupe och luftrör, för fastställande av svulster och förträngningar, avlägsnande av främmande kroppar samt för nedförande av vissa ämnen i de finare luftrörsförgreningarna vid en del röntgenologiska lungundersökningar. *T.Sg.*

Bronkostenos [-å's], *med.*, förträngning av en bronk.

Bronn [-å-], Heinrich Georg, tysk naturforskare (1800—62), 1828 e.o. och 1833 ord. prof. i naturvetenskaperna i Heidelberg. B:s omfattande skriftställarskap faller huvudsakl. inom paleontologiens och geologiens område. Så har han genom sitt verk "Lethaea geognostica" grundlagt den stratigrafiska geologien i Tyskland och för första gången i "Allgemeine Zoologie" (1850) behandlat de utdöda djuren i sammanhang med de levande. B. har vidare grundat "Jahrbuch für Mineralogie", i vilken han publicerat en rad arbeten. Även för zoologien har B. haft betydelse genom sitt stort anlagda verk "Klassen und Ordnungen des Tierreichs" (1859 ff.), som efter hans död fortsatts och nybearbetats och ännu ej helt avslutats. *O.Cn.*

Bronnen [brånn'ən], Arnolt, österrikisk författare av judisk börd (f. 1895). B. utgick från expressionismen efter 1:a världskriget och slog igenom med skådespelet "Vatermord" (1920), som röjde starkt beroende av Freuds psykologi. B. utgav en rad skådespel och romaner med främst erotiska motiv men påverkades mot slutet av 1920-talet av nationalistiska ytterlighetssträvanden, ss. i romanen "O. S." (1929), vilket av nationalsocialismen emellertid uppfattades som en konjunkturbetonad omsvängning, varför hans produktion fränkändes äkta tyskt "etos". *E.*

Brons [bråns] (fra. *bronze*, av ital. *bronzo*, senlat. *æs brundusi'num*, d.v.s. "koppar från Brundusium", nuv. Brindisi, som fordom hade berömda bronsfabriker). 1) Legering av koppar och tenn, vanl. bestående av 80—96 % koppar och 4—20 % tenn. Jämte dessa huvudbeståndsdelar innehåller b. ofta mindre mängder andra metaller, ss. zink, bly el. järn, ant. som oavsiktliga föroreningar el. avsiktligt tillsatta vid smältningen för ernående av speciella egenskaper. B. är hårdare än koppar och mera motståndskraftig mot nötning. Hållfasthetsegenskapernas förändring med tennhalten hos gjuten b. framgår av följ. tab.

Koppar %	Tenn %	Brotthållfasthet kg/mm²	Tänjbarhet %	Brinellhårdhet
90	10	32	10,0	85
86	14	35	5,0	110
80	20	34	0	160

Med stigande tennhalt ökas legeringens sprödhet, som når ett maximum vid 35 % tenn. B. med en tennhalt upp till 6 % kan smidas och formas genom pressning vid vanlig temperatur. B. med mindre än 18 % tenn kan valsas i rödvärme. Genom olika slag av värmebehandling kunna de mekaniska egenskaperna avsevärt förändras. I likhet med koppar blir b. mjukare och segare genom hastig kylning i vatten från rödvärme. I smält tillstånd är b. mera tunnflytande än koppar och har mindre tendens att i sig upplösa och vid stelnandet avgiva gaser. B. lämpar sig därför väl för gjutning, i det att gjutformen utfylles väl och godset blir fritt från blåsor. Dock föreligger vid gjutningen en viss svårighet att undvika starka segringar, d.v.s. ojämn fördelning av legeringsbeståndsdelarna i godset. — B. och bronsliknande legeringar nyttjades redan under förhistorisk tid till vapen, husgeråd och prydnadsföremål. I de äldsta bronsfynden, härrörande från egyptiska gravar, liksom även i senare fornbronser, finner man emellertid ofta relativt stor halt av andra metaller, särsk. bly, medan tennhalten är låg. Dessa legeringar äro i flera avseenden underlägsna de egentliga tennbronserna. B. användes numera till konstföremål av olika slag, klockor, mynt m.m. samt för ett flertal tekniska ändamål. Allt efter användningsändamålet och därmed sammanhängande fordringar på materialets egenskaper gives b. olika sammansättning. Följande huvudgrupper kunna särskiljas: Kanonbrons, förr ett viktigt material för tillverkning av eldrör till kanoner. För detta ändamål krävdes samtidigt hög hållfasthet och seghet. Sammansättningen var vanl. c:a 90 % koppar och c:a 10 % tenn. — Klockbrons. Till kyrkklockor och andra större klockor användes b. innehållande c:a 78 % koppar och c:a 22 % tenn. Den höga tennhalten medför god klang och stor hårdhet. Tillsats av silver försämrar klangen. — Myntbronser. För myntprägling kräves, att metallen är pressbar i kallt tillstånd, varför tennhalten ej får vara för hög. Svensk myntbrons består av 95 % koppar, 4 % tenn och 1 % zink. — Konstbronser. Av b., avsedd för gjutning av konstföremål, kräves framför allt god gjutbarhet, medan hållfasthetsegenskaperna vanl. äro av föga betydelse. Till följd härav är sammansättningen starkt varierande. I regel innehålla konstbronserna zink och bly. En ofta förekommande sammansättning är följande: 86,7 % koppar, 6,7 % tenn, 3,3 % zink och 3,3 % bly. Zinkhalten är dock ej sällan avsevärt högre. På ytan av bronsföremål, som äro uppställda i det fria, bildas småningom ett överdrag av basiskt kopparkarbonat (ädelärg, patina), som skyddar den underliggande metallen. Härför kräves emellertid, att b. icke innehåller zink. Bäst är i detta hänseende en b. bestående av 90—95 % koppar och 10—5 % tenn. — Maskinbronser. På gr. av sin relativt stora hårdhet och samtidigt goda bearbetbarhet har b. fått stor användning för tekniska ändamål, särsk. för glidytor, ss. lagerskålar m.m., samt till armatur för vatten- och ångledningar. Som maskinbrons användes ofta s.k. fosforbrons*, särsk. om godset under användning kommer att utsättas för stötar. Fosforbrons består av c:a 90 % koppar och c:a 10 % tenn samt 0,0—0,5 % fosfor. I övrigt ha maskinbronserna synnerligen varierande sammansättning och innehålla ofta zink, bly, antimon m.m. Starkt försämrande på hållfasthetsegenskaperna inverka vismut och aluminium.

2) Specialbronser. Till b. räknas även vissa kopparlegeringar, som i st.f. tenn innehålla aluminium, beryllium el. mangan. Aluminiumbronserna* bestå av 2—10 % aluminium och 90—98 % koppar. Som exempel på dylika legeringar må nämnas dirigold, som innehåller c:a 10 % aluminium. Berylliumbronserna bestå av 1,75—2,2 % beryllium, 0,3—1,1 % nickel och resten koppar. Manganbronserna hålla upp till c:a 4 % mangan och dessutom andra metaller, ss. tenn, zink, nickel, järn etc. De utmärka sig framför allt genom hög brotthållfasthet även vid relativt höga temperaturer. *I.S.*

Bronsart von Schellendorf [bråʊsa'r ... ʃäll'-]. 1) Hans B., tysk tonsättare, pianist och dirigent (1830—1913), skapade sig efter studier för Dehn i musikteori och Liszt i piano ett berömt namn som pianist och dirigent och var 1867—87 intendent för Hannoverteatern samt 1887—95 generalintendent för Weimarteatern. Av hans kompositioner ha g-moll-trion, pianokonserten i fiss-moll, "Frühlingsfantasie" för orkester och körsymfonien "In den Alpen" (1896) framförts ett flertal ggr. Bland övriga verk kunna nämnas symfoni nr 2 c-moll ("Schicksalsgewalten"), den dramatiska tondikten "Manfred" (1901), kantaten "Christnacht" och en stråksextett. *P.L.*

2) Paul B., den föreg:s bror, militär och politiker (1832—91), officer vid inf. 1849, generalmajor 1875, generallöjtnant 1881, general av inf. 1888 och chef för 1:a armékåren 1889. Under kriget 1870—71 sändes han vid Sedan att underhandla med Napoleon III. 1883—89 var han krigsminister och genomförde därunder bl.a. inf:s ombeväpning med repetergevär. Bland hans litterära arbeten märkes "Der Dienst des Generalstabes" (4 Aufl. 1905).

3) Walter Franz Georg B., den föreg:s bror, militär och politiker (1833—1914), officer vid inf. 1851, deltog i 1864 och 1866 års krig, generalmajor 1881 samt general av inf. och armékårchef 1888. Efter att 1893 ha lämnat den aktiva tjänsten var B. 1893—96 krigsminister.

Bronsblått, ett färglack, som spec. användes vid fabrikationen av kulört el. marmorerat papper, har bronsartad glans och ger papperet ett i metalliska färger skimrande utseende. B. framställes ur blåträextrakt efter tillsats av indigokarminlösning el. något blått tjärfärgämne och utfällning med ett järnoxidsalt. — Bronsbrunt framställes och användes på liknande sätt.

Bronsdiabetes, sällsynt sjukdomstillstånd, någon gång uppträdande hos män i äldre medelåldern och bestående i en bronsartad färgning av huden i förening med sockersjuka (diabetes) och levercirrhos. Som sjukdomens orsak har ansetts en egenartad förändring av blodet, vars färgämne inlagras i huden, bukspottskörteln och levern, givande de tre nämnda rubbningarna.

Bronsering [bråŋse'-] avser att ge ett föremåls yta utseende av brons. B. av metaller sker på elektrolytisk väg i ett bad av kaliumkarbonat, kopparklorid, tennklorur och cyankalium, varvid

föremålet placeras som negativ pol. Genom att variera koppar- och tennmängderna i elektrolyten kan man erhålla olika färgnyanser. — Trä, gips och andra porösa ämnen bronseras med bronsfärg*, sedan föremålet först behandlats med limlösning el. fernissa som bindemedel. Vid b. av glas el. porslin användes vattenglas som bindemedel för bronsfärgen, som fastnar efter kraftig upphettning. *v.S.*

Bronsersalt [brånse'r-], antimonklorur, blandad med olivolja; se Brunering.

Bronsfinkar, fågelarter av underfam. vävarfinkar*.

Bronsfärg består av finpulveriserade metaller el. metallegeringar, vilka erhållas genom finrivning av avfallet vid bladmetalltillverkningen, t.ex. guld-, silver- och aluminiumbrons, el. också genom pulverisering av olika metallegeringar av koppar, tenn, antimon, zink m.fl. De på så sätt erhållna kornen poleras i särskilda polermaskiner under tillsats av något litet olivolja. För att öka nyansernas antal givas de på så sätt framställda bronspulvren olika anlöpingsfärger genom upphettning i öppna kopparpannor. Härvid sker en oxidation, och man kan som resultat få fram färger från rött till grönt. I stället för dessa s.k. naturliga färger kan man blanda pulvren med anilinfärger, då man kan uppnå ett obegränsat antal nyanser, men dessa senare b. äro ej så ljusäkta el. hållbara som äkta b. *v.S.*

Bronsgjutning. Ordet användes vanl. i inskränkt bemärkelse, liktydigt med konstgjutning, för att beteckna gjutning av konstföremål av brons, statyer, kyrkklockor m.m. Betr. gjutning av brons för tekniska ändamål, se Gjutning. — Vid konstgjutning eftersträvas ett möjligast exakt återgivande av den av konstnären utformade modellens alla detaljer. Därjämte måste särskild vikt läggas vid legeringens sammansättning och behandling, så att materialet i och för sig får ett tilltalande utseende. Bronsens färg är ljusare, ju lägre dess kopparhalt är, och kan nyanseras i olika riktningar genom tillsats av olika legeringsämnen. På gr. av ojämn fördelning av de ingående metallerna vid stelningen får bronsen lätt ojämn, flammig färg. Denna tendens motverkas av låg gjutningstemperatur. Liksom vid all gjutning måste dock gjutningstemperaturen noggrant avvägas efter förhållandena i varje särskilt fall. — Vid gjutning av statyer o.d. avskiljas vanl. först modellens mera utskjutande delar, vilka gjutas för sig och sedermera sammanfogas med huvudpartiet på ett el. annat sätt. Enl. det äldsta förfaringssättet framställdes den form, i vilken gjutningen försiggick, på följande sätt. Modellen utformades av konstnären i vax på en kärna av eldfast material. Denna modell överdrogs med en mantel av eldfast lera, varefter vaxet ursmältes och metallen göts in i det så bildade mellanrummet mellan kärnan och manteln. Sedermera övergick man till att utföra modellen av gips, kring vilken formades en mantel av gips. Manteln söndertogs i lämpliga delar och bekläddes invändigt med ett lager av vax, vars tjocklek motsvarade den önskade metalltjockleken. Manteln hopsattes ånyo, och den så bildade hålkroppen fylldes med eldfast material. Därefter avlägsnades gipsmanteln, och en mantel av eldfast lera formades på sätt som förut beskrivits. Dessa upprepade avgjutningar medförde givetvis, att den ursprungliga modellens finare detaljer lätt utplånades. För att undvika detta framställer man numera en mantel av eldfast lera direkt på modellen. Sedan modellen avlägsnats, formas inuti manteln en kärna av eldfast material, från vilken efter mantelns isärtagande så mycket material bortskrapas, som motsvarar den önskade godstjockleken. Ett förfaringssätt, som möjliggör ett ännu noggrannare återgivande av originalmodellens detaljer, har utarbetats av den svenske skulptören Hugo Elmquist. Vid denna metod formas modellen på en eldfast kärna i en plastisk, lättsmält massa, som efter hårdnande blir så fast, att på densamma direkt kan formas en eldfast mantel. Sedan detta skett, ursmältes modellmassan, och metallen gjutes på vanligt sätt. Efter gjutningen kvarstående ojämnheter avlägsnas genom ciselering*. *I.S.*

Bronssjuka, se Addisons sjukdom.

Bronstråd avser vanl. fosforbronstråd, vilken på gr. av bättre motståndskraft mot luftens el. annan frätande inverkan i st.f. ståltråd användes till t.ex. spiralfjädrar. B. användes även i stor utsträckning i st.f. koppartråd för telefon-, telegraf- och starkströmsledningar på gr. av sin höga hållfasthet.